

COMPLIMENTARY COPY

ఆంధ్ర Acc No: 12

మహాభారత నిఘంటువు

రచన :

అబ్బరాజు సూర్యనారాయణ

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి

కళాభవన్ - సైఫాబాదు

మొదటి భాగము 4

ప్రథమ ముద్రణ :

జనవరి, 1979

ప్రతులు :

1,000

494.81303
SUK - A

Dec no: 12

వల : రు. 35.00

Paper used for the printing of this book was made available by the Govt. of India at concessional rate.

ముద్రణ :

మురళీ పబ్లికేషన్స్,

కుత్బుగూడ, హైదరాబాద్ - 500 027.

ముందు మాట

ఆయా యుగాల భాషావ్యవస్థ అవగాహన చేసుకోవడానికి ఆయాకవుల గ్రంథాలే ముఖ్యంగా శరణ్యాలు. ఆ గ్రంథాలు అధ్యయనం చేసినంత మాత్రాన వారు ఉపయోగించిన పలుకుబడుల వైవిధ్యం, వాటి విపరిణామాలు మనస్సులో నిలువవు. ఏ కవి ఏ పదం- ఏ ప్రత్యయం ఏ కాలంలో ఎలా ఉపయోగించినాడో, వాటి స్వరూపస్వభావాలు, ఆయా పదాలు భిన్న భిన్న యుగాలలో పొందుతూ వచ్చిన విపరిణామాలు అసందిగ్ధంగా కళ్లకు గట్టినట్టు కన్పించాలె. అప్పుడుగాని సమగ్ర నిఘంటు రచనకు దారి దొరకదు. ఏ పదమూ నిఘంటువులోకి ఎక్కకుండా తప్పిపోయే ఏమరు పాటూ ఉండదు. ఈ దృష్టితోనే ప్రసిద్ధ కవుల కావ్యాలకు పద ప్రయోగ సూచికలు తయారుచేసే కార్యక్రమం అకాడమీ చేపట్టింది. ఇప్పటికే నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథ, నన్నెచోడ పద ప్రయోగకోశాలు ప్రకటింపబడ్డవి.

ఏ పలుకుబడికి గాని, ఏ ప్రయోగ వైశిష్ట్యానికిగాని భారతం పతమ ప్రామాణికంగా గ్రహింపబడడం అనూచానంగా వస్తున్న ఆచారం. పూర్వం ఉండే సాహిత్యంలో స్థిరపడ్డ రూపాలు గ్రహిస్తూనే సమకాలీన మాండలిక రూపాలను కూడా వాడుకోవడంలో నన్నయ్య కంటే తిక్కన ఘనుడనిపిస్తాడు. పాతబడ్డ మాటలతోనైనా కొత్త పదబంధాలు సృష్టించడం, సంస్కృతంలో మాత్రమే ఒదుగుతాయనే భావాలు తెలుగు నుడికారంతో ఉదాత్తంగా చెప్పగలిగడం తిక్కన విశిష్టత.

ఈ దృష్టితోనే శ్రీ అబ్బరాజు సూర్యనారాయణగారు ప్రధానంగా తిక్కన ప్రయోగాలు ప్రాతిపదిక చేసుకుని ఈ భారత

నిఘంటువు సిద్ధపరిచినారు. అయితే తిక్కన వాడని కేవలం నన్నయ ప్రయోగాలు, తిక్కన, నన్నయ వాడకుండా కేవలం ఎఱ్ఱాప్రగడ ప్రయోగించిన పదాలుకూడా ఆరోపాలుగా గ్రహించడంవల్ల ఈ నిఘంటువుకు సమగ్రత ఏర్పడింది. పదప్రయోగ కోశాలలో దేశ్య వైకృత పదాలకు సంస్కృత సమానాలలో క్రియలకూ మాత్రమే ఆరోపాలు గ్రహింపబడ్డవి. ఈ భారత నిఘంటువులో దేశ్యాలు, తత్సమాలతోబాటు సంస్కృత పదాలుకూడా అంటే కవిత్వయం వారు భారతంలో ఉపయోగించిన అన్ని పదాలూ ఇంచుమించు ఆరోపాలుగా గ్రహింపబడ్డవి. ఆరోపాలకు వివిధాలైన అర్థచ్ఛాయలు వివరించివాటికి ఉదాహరణలు చూపబడ్డవి. పాఠ, పాఠాంతరాలు గ్రహించటంలో ఇప్పటికి ప్రచురితములైన భారత ప్రతులు, సంస్కృత మూల గ్రంథాలుకూడా పరిశీలించడం జరిగింది.

ఇంతటి బృహత్తరమైన సారస్వతకృషి చేపట్టి ఒంటిదేత కడ ముట్ట నిర్వహించిన శ్రీ అబ్బరాజు సూర్యనారాయణగారు అభినందనీయులు. ఈ సంపుటంలో ఆ నుంచి ఔ వరకు పదాలు చేర్చబడ్డవి. హల్లులకు సంబంధించిన తర్వాత సంపుటం త్వరలో ప్రకటింప బడగలదని ఆశిస్తున్నాము.

28. జనవరి 1979.

దేవులపల్లి రామానుజరావు
కార్యదర్శి

వ రి చ య ము

తొలుదొల్ల భారతనిఘంటు రచనోద్దేశమును రచనా విధానమును గుఱించి అంధ్ర ప్రపంచమున కెఱుక చేసికొనుట కొంత యుక్తమని తలచి తెలుపుకొనుచున్నాను. గతానుగతికముగా నా స్వవిషయమును కొంత యిందు రావచ్చును. పండితలోకము నన్ను మన్నింతురుగాక : జననకాల విశేషమేమోగాని నాకును నా తెండవ అన్నగారగు వీరరాఘవయ్యగారికిని ఎనలేని అనుబంధము ఏర్పడినది. నా కూహ తెలిసియు తెలియని పూర్వమునుంచి ఆయనను శ్రీరామచంద్రుఁడు వలె జూచుకొనుచుండెడి వాడను. నన్ను ఆయన శ్రీరామచంద్రుఁడు లక్ష్మణుని జూచుకొనునట్లు చూచుకొనెడివాఁడు. నన్ను లక్ష్మణా అని పిలిచి కౌఁగిలించుకొనెడి వాఁడు. ఆయనకు నేను నిత్యము పాదాభివందనముచేసి పాదధూళి నా శిరస్సునఁ దాల్చెడివాడను. కవితా గోష్ఠియందు సాహిత్య పరిశ్రమయందు ఆళుకవిత్వావధాన విర్వహణమునండ్లు ఇరువరకు అత్యంత సాన్నిహిత్య మేర్పడినది. కాని ఎన్నఁ థును ఆయన ఎదుట పుస్తకముపట్టి శిష్యత్వము వహించినవాడను గాను. ఆయనది సహజ పాండిత్యము. నాదియు సహజ పాండిత్యము కావలెననునదియే నా పట్టుధరి.

అది 1934వ సంవత్సరము. మా అన్నగారు ఉభయభాషా ప్రవీణ విరుదమండి బావట్ల ఉన్నత పాఠశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా నుండిరి. నేనును ఉభయ భాషాప్రవీణ. ఆయుర్వేద పైద్య విద్వాన్, ఆయుర్వేద విశారద పరీక్షలయం దుత్తీర్ణతనంది స్వగ్రామమైన ఆదిపూడిలో వైద్యవృత్తియం దుంటిని. కుటుంబపుఁ జిక్కులకులోనై నేను అంధ్రోపాధ్యాయోద్యోగమునకై నెమకుచు ఒక సంవత్సరకాలము స్వగ్రామము వదలి యుండవలసి వచ్చినది. ఆ సంవత్సరము బావట్లలో మా అన్నగారి సన్నిధియం దుంటిని. ఒకనాఁడు మే మిర్వరము సాయం కాలము ఇంటి పంచలో గూర్చుండి సాహిత్యగోష్ఠి జరుపుచుండఁగా

పోదరుడు : (నాతో) షేక్స్పియర్ డిక్షనరి అని ఒకటి యున్నది చూచినవా? అనెను.

నేను :- చూడలేదుగాని విన్నాను.

పోద :- పేక్పియరు 20 వేల పదాలు వాడినాడట. అందువలన ఆయనను ప్రపంచ కవి (World Poet) అన్నారు.

నేను :- అచ్చైన మన తిక్కనగారు 15 పర్వాలు వ్రాసినాడే ఎన్నిపదాలు వాడి యుండవచ్చును?

పోద :- పేక్పియరుకన్న ఎక్కువయే వాడి యుండవచ్చును.

నేను :- నిన్నందేహము. రెక్కపెట్టెదము. మన ఆంధ్రకవి తిక్కన ప్రపంచకవి యని నిర్ధారణ చేసెదము.

పోద :- మంచిది. అట్లే చేసెదము.

అనుకొన్న పని నెరవేర్చుట నెఱవేర్చకపోవుట విజ్ఞయించుకొనువఱకు నాకు నిద్రపట్టదు. నెరవేరినచో ఖేదపడుటయు లేదు. అప్పుడప్పుడే బజారునకు వెళ్లి తెల్లకాకితాలు తెచ్చి పుస్తకాలుకుట్టి రూట్లపేసినాడను. అప్పుడే పదము లేలుట ఆరంభించినారము. కొన్ని పర్వాలు నేను తీసుకొన్నాను. కొన్ని పర్వాలు ఆయన తీసుకొన్నాడు. పదము లేతినాము. తర్వాత ఒకరి పర్వాలొకరు మార్చుకొని మరల పదాలు ఏతినాము. ఇద్దరి జాబితాలు దగ్గరుండుకొని ఒక ప్రతి తయారు చేసినాము. ఇది రెండవచిత్తు. తిక్కనగారి పదాలు సుమారు 28 వేలకు తేలివవి. అంత మాకు ఉత్సాహము రెట్టించినది. ఇట్లు గాదనుకొని వానిని అక్షరాధి క్రమములో కూర్చితిమి. ఇది మూడవచిత్తు. విశ్రాంతిగా సుండుటచే ఎక్కువ పని భారము నామీద బడెడిది. ఒకనాడు....

నేను :- భారత విమర్శనము చేసినవా రెవరేని తిక్కనగారు తెలుగు పదాలు ఎక్కువగా వాడినారు. నన్నయగారు సంస్కృతపదాలు ఎక్కువగా వాడినారు ఎఱ్ఱనగారు రెండు సమానముగా వాడినారని తోకటిపాట పాడుదురు. తిక్కనగారు వాడిన తెలుగు పదాలకు మించి నన్నయగారు వాడలేదా? నన్నయగారి సంస్కృత పదాలనుమించి తిక్కనగారు వాడలేదా? ఇరువురవి గాని పదాలు ఎఱ్ఱనగారు వాడలేదా?

సోద :- అట్లేన నన్నయ ఎఱ్ఱనగారి పదాలుకూడ ఏఱుదము. అప్పుడు భారతము లోని మొత్తము పదాలుతేలును. అంతకుముందు తిక్కనగారి పదాలేమైన వదలినా మేమో మఱల భారతము చదివి రూఢి చేసికొందము.

నేను :- సరే అట్లే చేయుదము

అని బజారునకు వెళ్లి తెల్ల కాగితాలు తెచ్చి వాల్యాములుగాఁ గుట్టి గుడ్డబైందు చేసినాఁడను. ఎడమపుట రెండు కాలములుగా సగమునకు నిలుపు గీతను కుడివైపు పుటకు అట్లే రెండు కాలములు మొత్తము నాల్గు కాలములు. రెండు పుటలకు ఒక్కొక్కటి రెండు అంగుళముల దూరములో గళ్ళుగా అడ్డ గీతలు గీచినాఁడను. ఇంతవఱకు ఏతిన తిక్కన పదాలను మొదటి కాలము లోను సరిచూచునపుడు తేలివ పెచ్చు పదాలను రెండవ కాలములోను నన్నయగారి పదాలు మూడవ కాలములోను ఎఱ్ఱనగారి పదాలు నాల్గవ కాలములోను గడి కొక పదము చొప్పున తీర్చినాఁడను. వాల్యాములో 1. అ.ఆ 2. ఇ.ఐ 3. క.త 4. దధన. 5. పప 6. బభమ 7. యరలవ 8. శషసహ. ఇది నాల్గవ చిత్తు. భారత విఘంటువు అనుట తోడనే భారతమునకు ప్రత్యేకముగా విఘంటువు ఎందుకు? తెలుఁగు పదాలకు తెలుగు విఘంటువులు సంస్కృత పదాలకు సంస్కృత విఘంటువులు. సమగ్రముగా నున్నవి. అని ఎవరు పట్టినను చటుక్కున అనుట మొదలు పెట్టినారు. మేము ఏతిన పదాలన్నియు విఘంటువుల కెక్కిన వేమో చూచితిమి. కుప్పతిప్పలుగా తెలుగు పదాలు లేవు. సంస్కృత పదాలు లేవు. భారతార్థాలున్న వేమో చూచితిమి. అవియు పెక్కులు లేవు. ఇంక ఏతినపదాలకు అర్థాలు వ్రాయుట మంచిదని పోయినది. తిక్కన వాడని నన్నయ పదాలు నన్నయ తిక్కన వాడని ఎఱ్ఱన పదాలు అర్థాలు మాత్రమే గుర్తించుటవలన విఘంటువునకు తిక్కనగారి పదాలు ప్రాతిపదిక యైనవి. ఇంతటిలో విఘంటువునకు విద్రావస్థ వచ్చినది. నా దోషన నేను బాపట్ల వదలి ఉద్యోగరీత్యా వేటపాలెము చేరితిని. ఇంతవఱకు గల చిత్తులన్ని మా అన్నగారియొద్దనే దాగియున్నవి. 1954 లో ఒక్కసారి యిర్వరము కలిసితిమి. విఘంటువు ఇర్వరు కలిసి వ్రాయుట అసంభవము. ఒక్కరు పూర్తిచేయగల్గుట అంతకంటె అసంభవము. కాన చెతినగము వేర్వేరు ప్రయత్నిం తము. తర్వాత ఇర్వరము కలిసి సరిచూచుకొందమని మా అన్నగారు 5 సంపుట ములు నేను 3 సంపుటములు చివరిచిత్తు తీసికొంటిమి. కాని ఎవరము అందు గీత

జూపు భాగ్యము నాకు లేకయే ఈ లోకము వదిలిపోయినది. నా ఆత్మపత్ని వేంకట రాఘవమ్మ నన్ను ఎక్కువగా మీరు వ్రాయగలరు వ్రాయండి అని ముతి పాఠములతోఁ బ్రోత్సహించినది. ఆమెయు 1965లో పరమపదము చేరినది. కవి త్రయము వారి శబ్దముల చేదించి అర్థనిర్ణయము చేయఁజాలను అని నానాటికి భ్రువ పడుచు వచ్చినది. పని కొన్నినెలలు మూతపడినది. కాని నా పట్టుదల వదలలేదు. “అరంభింపరు నీచమానవులు” అను భర్తృహరి సూక్తి జ్ఞప్తికి వచ్చినది. నాచేత వ్రాయించునది భగవంతుఁడుగదా నాకేమి యని ధైర్యము దెచ్చుకొంటిని.

తే.గీ. శ్రీ రఘూత్తమ దివ్యపాదారవింద
వితత మకరంద మొకట కవిత్రయంపు
గావ్య పీయూష పూర మొక్కటను గ్రోలి
భవలతాలవిత్రంబును బడయఁగలను.

తే.గీ. అన్న నీ యాత్మబలమునా కందియమ్ము
భారతనిఘంటు విరచనభారమునను
సాహసింతును నీ పదాబ్జముల కెరఁగి
వీర రాఘవాచార్య సుధీరవర్య !

అప్పటినుండి ప్రతిదినము పై విధమున ధ్యానము చేయనిది నిఘంటువు ముందు కూర్చుండను. వ్రాయ మొదలిడుట తోడనే కొన్ని సందేహాలు పుట్టినవి. ఉదా :- విందానువిండులు మూఁడు జతలున్నారు. అన్నిచోట్ల అన్నదమ్ములే-చచ్చి మఱల వచ్చినారా? అనిపించును. వికర్ణుఁడు దుర్యోధనుని తమ్ముఁడా? కర్ణుని కొడుకా? ఇవన్నియూ దేల్చనిది నిఘంటువు పరిపూర్తి కాదని తోచినది. నాపని మఱల మొదటికి వచ్చినది ఈ యుద్దేశము పెట్టుకొని 18 వర్షాలు మరల ఒకసారి చదివి తోడవలసివచ్చినది. ఇంతలో అకాడమీవారి పదప్రయోగకోశాలు వచ్చినవి. అందలి పీఠికలో నిఘంటువు లెట్లుండ వలసినది ఏయే పదముల కేయే యర్థములు నిర్ణయింప వలసినది పండితులు వివరించిరి. తొలుత మా యుద్దేశము కాకులసంఖ్య వలె పదములసంఖ్య లెక్కపెట్టుటయే గదా, ఉదా :- పలుకు అను పదమున్నదను కొనుడు. ఆ పదము వచ్చినదా? లేదా? అనునదే మాకు కావలసినది. ఆ పదము విశేష్యముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? విశేషణముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? క్రియగా అర్థములు ఎన్ని అని గమనించు తలంపులేదు. మఱల

పెట్టలేదు. ఎవరిని సంసారలంపటం అందు కలము దూర్చునీయలేదు. 1955 సంవత్సరము అది కాలప్రభావమో, గ్రహచారబలమో, దైవచిత్రమో కాని కంచుకోట వంటి మా అన్నదమ్ముల అనురాగమునకు విఘాత మేర్పడినది. మొత్తము నిఘంటు సంపుటములు తనయొద్దకుచేర్చి యుందుకొనవలెనని మా అన్నగారికి అభిప్రాయము గల్గినది. నన్ను నిర్బంధించినాడు. నీ దగ్గట ఉన్నవానిని పూర్తి చేయుము తర్వాత నా దగ్గట నున్నవాని విచ్చెదను అని నేను, అది నీ కనవసరము నేనేమి చేసికొన్న నీ కనవసరము. మొత్తము రికార్డు వ్రాసినను, వ్రాయకున్నను నా స్వాధీనములో ఉండవలసినదేనని ఆయన. నాల్గు దినములుకూడ ఒకరి నొకరు చూచుకొననిది విల్పియుండలేనివారము నాల్గు సంవత్సరము లెడమొగము పెడమొగముతో గడపితిమి. ఈ లోపల నేను ఒంటరిగా నాయొద్ద లేని అక్షరాలకు పదాలను కూర్చుకొని మొత్తము 6 సంపుటములుగా గూర్చుకొంటిని. అవి 1. అచ్చులు. 2. కవట వర్గములు. 3. త వర్గము. 4. ప వర్గము. 5. య ర ల వ. 6. శ ష స హ. ఈ సంపుటములే ఇప్పటి ముద్రితప్రతికి మాతృకలు. మా అన్నగారు మాత్రము తనయొద్దగల నిఘంటు సమాచారమునంతయు చెరియం దుంచెను.

గి. రామలక్ష్మణులవలె వేర్పరుపరాక

తనరితిమి అదిపూడి సోదరకవు లన

రాఘవుఁ డతండు సూర్యనారాయణుండ

నేను, ఆశువధానాల నేర్పుగలదు.

అని చెప్పకొన్న మాకు దాదాపు అయిదేండ్లు ఉత్తర దక్షిణ ద్రువములకున్న దూరమయ్యెను. 1960 లో తిరిగి కలిసినారము. తఱచు కలిసినారము. పూర్వమువలె అన్యోన్యమురాగము కనఁబఱచు కొనుచున్నామేకాని ఒక్కనాఁడు భారతనిఘంటు ప్రసక్తి ఆయన తేలేదు. నేనును తేలేదు. నిష్కలంక సౌభ్రాతము జరుగుచునే వచ్చినది. 1962 సెప్టెంబరులో ఆయన పరమపదించినారు. నేను నిఘంటువులను భదలపాలు గాకుండఁ గాపాడ గల్గినాఁడనేగాని అక్షరము పెట్టలేకపోయితిని. కారణము కవిత్రయమువారి ప్రయోగములకు అర్థవివరణము చేయఁగల శక్తి నాకు లేదనియే నా దృఢ విశ్వాసము మా అమ్మగారు జానకమ్మగారు నన్ను 'భారత నిఘంటువు పూర్తిచేయరా అదేరా మనకు పేరు తెచ్చెడిది' అని పదే పదే హెచ్చరించెడిది. మౌనమే నేను దానికిచ్చు సమాధానము. ఆమెగారికి ఈ రూపమున దీనిని

జూపు భాగ్యము నాకు లేకయే ఈ లోకము వదిలిపోయినది. నా ఆత్మపత్ని వేంకట రాఘవమ్మ నన్ను ఎక్కువగా మీరు వ్రాయగలరు వ్రాయండి అని స్తుతి పాఠములతోఁ బ్రోత్సహించినది. ఆమెయు 1965లో పరమపదము చేరినది. కవి త్రయము వారి శబ్దముల చేదించి అర్థనిర్ణయము చేయఁజాలను అని నానాటికి శ్రువ పడుచు వచ్చినది. పని కొన్నినెలలు మూతపడినది. కాని నా పట్టుదల వదలలేదు. “ఆరంభింపరు నీచమానవులు” అను భర్తృహరి సూక్తి జ్ఞప్తికి వచ్చినది. నాచేత వ్రాయించునది భగవంతుఁడుగదా నాకేమి యని ధైర్యము దెచ్చుకొంటిని.

తే.గీ. శ్రీ రఘూత్తమ దివ్యపాదారవింద

వితత మకరంద మొకట కవిత్రయంపు

గావ్య పీయూష పూర మొక్కటను గ్రోలి

భవలతాలవిత్రంబును బడయఁగలను.

తే.గీ. అన్న నీ యాత్మబలమునా కందియిమ్ము

భారతనిఘంటు విరచనభారమునను

సాహసించును నీ పదాబ్జముల కెరఁగి

వీర రాఘవాచార్య సుధీరవర్య !

అప్పటినుండి ప్రతిదినము పై విధమున ధ్యానము చేయనిది నిఘంటువు ముందు కూర్చుండను. వ్రాయ మొదలిడుట తోడనే కొన్ని సందేహాలు పుట్టినవి. ఉదా :- విందానువిందులు మూఁడు జతలున్నారు. అన్నిచోట్ల అన్నదమ్ములే-వచ్చి మఱల వచ్చినారా? అనిపించును. వికర్ణుఁడు దుర్యోధనుని తమ్ముఁడా? కర్ణుని కొడుకా? ఇవన్నియూ దేల్చనిది నిఘంటువు పరిపూర్తి కాదని తోచినది. నాపని మఱల మొదటికి వచ్చినది ఈ యుద్దేశము పెట్టుకొని 18 పర్వాలు మరల ఒకసారి చదివి తోడవలసివచ్చినది. ఇంతలో అకాడమీవారి పదప్రయోగకోశాలు వచ్చినవి. అందలి పీఠికలో నిఘంటువు లెట్లుండ వలసినది ఏయే పదముల కేయే యర్థములు నిర్ణయింప వలసినది పండితులు వివరించిరి. తొలుత మా యుద్దేశము కాకులసంఖ్య వలె పదములసంఖ్య లెక్కపెట్టుటయే గదా, ఉదా :- పలుకు అను పదమున్నదను కొనుడు. ఆ పదము వచ్చినదా? లేదా? అనునదే మాకు కావలసినది. ఆ పదము విశేషముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? విశేషముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? క్రియగా ఆర్థములు ఎన్ని అని గమనించు తలంపులేదు. మఱల

పెట్టలేదు. ఎవరిని సంసారలంపటం అందు కలము దూర్చునీయలేదు. 1955 సంవత్సరము అది కాలప్రభావమో, గ్రహచారబలమో, దైవచిత్రమో కాని కంచుకోట వంటి మా అన్నధమ్ముల అనురాగమునకు విఘాత మేర్పడినది. మొత్తము నిఘంటు సంపుటములు తనయొద్దకుచేర్చి యుంచుకొనవలెనని మా అన్నగారికి అభిప్రాయము గల్గినది. నన్ను నిర్బంధించినాడు. నీ దగ్గట ఉన్నవానిని పూర్తి చేయుము తర్వాత నా దగ్గట నున్నవాని విచ్చేరను అని నేను, అది నీ కనవసరము నేనేమి చేసికొన్న నీ కనవసరము. మొత్తము రికార్డు వ్రాసినను, వ్రాయకున్నను నా స్వాధీనములో ఉండవలసినదేనని ఆయన. నాల్గు దినములుకూడ ఒకరి నొకరు చూచుకొననిది నిల్చియుండలేనివారము నాల్గు సంవత్సరము లేడమొగము పెడమొగముతో గడపితిమి, ఈ లోపల నేను ఒంటరిగా నాయొద్ద లేని అక్షరాలకు పదాలను కూర్చుకొని మొత్తము 6 సంపుటములుగాఁ గూర్చుకొంటిని. అవి 1. అచ్చులు. 2. కచట వర్గములు. 3. త వర్గము. 4. ప వర్గము. 5. య ర ల వ. 6. శ ష స హ. ఈ సంపుటములే ఇప్పటి ముద్రితప్రతికి మాతృకలు. మా అన్నగారు మాత్రము తనయొద్దగల నిఘంటు సమాచారమునంతయు చెరియం దుంచెను.

గీ. రామలక్ష్మణులవలె వేర్పలుపలాక

తనరితిమి అదిపూడి సోదరకవు లన

రాఘవుఁ డతండు సూర్యనారాయణుండ

నేను, ఆశువధానాల నేర్పుగలదు.

అని చెప్పుకొన్న మాకు దాదాపు అయిదేండ్లు ఉత్తర దక్షిణ ధ్రువములకున్న దూర మయ్యెను. 1960 లో తిరిగి కలిసినారము. తఱచు కలిసినారము. పూర్వమువలె అన్యోన్యానురాగము కనఁబఱచు కొనుచున్నామేకాని ఒక్కనాడు భారతనిఘంటు ప్రసక్తి ఆయన తేలేదు. నేనును తేలేదు. నిష్కలంక సౌభ్రాతము జరుగుచునే వచ్చినది. 1962 సెప్టెంబరులో ఆయన పరమపదించినారు. నేను నిఘంటువులను భదలపాలు గాకుండఁ గాపాడ గల్గినాడనేగాని అక్షరము పెట్టలేకపోయితిని. కారణము కవిత్రయమువారి ప్రయోగములకు అర్థవివరణము చేయఁగల శక్తి నాకు లేదనియే నా దృఢ విశ్వాసము మా అమ్మగారు జానకమ్మగారు నన్ను 'భారత నిఘంటువు పూర్తిచేయరా అదేరా మనకు పేరు తెచ్చెడిది' అని పదే పదే హెచ్చరిం చెడిది. మౌనమే నేను దానికిట్లు సమాధానము. ఆమెగారికి ఈ రూపమున దీనిని

జూపు భాగ్యము నాకు లేకయే ఈ లోకము వదిలిపోయినది. నా ఆత్మపత్ని వేంకట రాఘవమ్మ నన్ను ఎక్కువగా మీరు వ్రాయగలరు వ్రాయండి అని స్తుతి పాఠములతోఁ బ్రోత్సహించినది. ఆమెయు 1965లో పరమపదము చేరినది. కవి త్రయము వారి శబ్దముల చేదించి అర్థనిర్ణయము చేయఁజాలను అని నానాటికి శ్రువ పడుచు వచ్చినది. పని కొన్నినెలలు మూతపడినది, కాని నా పట్టుదల వదలలేదు. “ఆరంభింపరు నీవమానవులు” అను భర్తృహరి సూక్తి జ్ఞప్తికి వచ్చినది. నాచేత వ్రాయించునది భగవంతుఁడుగదా నాకేమి యని ధైర్యము దెచ్చుకొంటిని.

తే.గీ. శ్రీ రఘూత్తమ దివ్యపాదారవింద
 వితత మకరంద మొకట కవిత్రయంపు
 గావ్య పీయూష పూర మొక్కటను గ్రోలి
 భవలతాలవిత్రంబును బడయఁగలను.

తే.గీ. అన్న నీ యాత్మబలమునా కందియిమ్ము
 భారతనిఘంటు విరచనభారమునను
 సాహసించును నీ పదాబ్జముల కెరఁగి
 వీర రాఘవాచార్య సుధీరవర్య !

అప్పటినుండి ప్రతిదినము పై విధమున ధ్యానము చేయనిది నిఘంటువు ముందు కూర్చుండను. వ్రాయ మొదలిడుట తోడనే కొన్ని సందేహాలు పుట్టినవి. ఉదా :- విందానువిందులు మూఁడు జతలున్నారు. అన్నిచోట్ల అన్నదమ్ములే-వచ్చి మఱల వచ్చినారా? అనిపించును. వికర్ణుఁడు దుర్యోధనుని తమ్ముఁడా? కర్ణుని కొడుకా? ఇవన్నియూ దేల్చునిది నిఘంటువు పరిపూర్తి కాదని తోచినది. నాపని మఱల మొదటికి వచ్చినది ఈ యుద్దేశము పెట్టుకొని 18 పర్వాలు మరల ఒకసారి చదివి తోడవలసివచ్చినది. ఇంతలో అకాడమీవారి పదప్రయోగకోశాలు వచ్చినవి. అందలి పీఠికలో నిఘంటువు లెట్లుండ వలసినది వియే పదముల కేయే యర్థములు నిర్ణయింప వలసినది వండితులు వివరించిరి. తొలుత మా యుద్దేశము కాకులసంఖ్య వలె పదములసంఖ్య లెక్కపెట్టుటయే గదా. ఉదా :- పలుకు అను పదమున్నదను కొనుడు. ఆ పదము వచ్చినదా? లేదా? అనునదే మాకు కావలసినది. ఆ పదము విశేష్యముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? విశేషణముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? క్రియగా అర్థములు ఎన్ని అని గమనించు తలంపులేదు. మఱల

నాపని మొదటికి వచ్చినది. ఈ యుద్ధేశముతో 18 పర్వాలు మతోకసారి చదివి పదములు పదార్థములపై దృష్టితో గుర్తించవలసి వచ్చినది. ఇవన్ని కలసియే చివరి చిత్తు అయిదు సంపుటములై నవి. ఎట్లో పిక్కి 'అల్లాడు' అనుశబ్దము వఱకు అర్థ విర్ణయము చేసినాడను. శబ్దవ్యుత్పత్తి శబ్దచరిత్ర ప్రకృతి వికృతి నిర్ణయము కొంతవఱకు వివరించినాడనుగాని అది బహు ప్రయాసకరము వివాదాంశము అసాధ్యము అని తోచుటచే దాని జోలికి జొరనేని. అప్పటికి నేను కందుకూరి తాలూకా పెద్దపవనిలో ఉద్యోగరీత్యా ఉన్న నా నాలవ కుమారునియొద్ద నున్నాను. అంతటితో నా కృషి మరల అడుగునఁ బడినది. వేటపాలెమున చేరిన నాయనిపల్లి గ్రామ నివాసి చి. బందా వేంకట వీరరాఘవేంద్రరావు నాకు జాబు వ్రాసి నాడు. శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు తిమ్మసముద్రము పోవుచు ది. 8-3-1974న వేటపాలెము సారస్వతవికేతనమునకు వత్తురనియు భారతనిఘంటుస్రతులు తీసుకొని రమ్మనియు వారికి చూపించెదమనియు వ్రాసెను. శ్రీ గోపాలరెడ్డిగారేమిటి? నాబోటి బడుగు అనామకపండితుని ఆదరించుట ఏమిటి? అని కొంచెము తటపటాయించితిమి. ఇది దైవాజ్ఞయేమో అనుకొని అక్కడనున్న ఓల్లవాని తోడు తీసికొని వేటపాలెము ఆ దినమునకు జేరితిమి. శ్రీ అడుసుమిల్లి శ్రీనివాసరావు పంతులుగారు నన్ను రెడ్డి గారికి పరిచయముచేసిరి. శ్రీ రెడ్డిగారిముందు నానిఘంటువును బెట్టితిని. వారు సునిత ముగాఁ బరిశీలించి కొన్ని ప్రశ్నలువేసిరి. అప్పటికి నాతోచిన సమాధానములు చెప్పి తిని. వారు నాశ్రమను ఆభినందించి "మీరు అకాడమి కార్యదర్శి శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారికి మీ నిఘంటు రచనోద్దేశము దెల్పుచు వ్రాయండి. నాకుఁ జూపించినట్లు నేను వ్రాయమన్నట్లు వ్రాయండి" అని సెలవిచ్చిరి. తిరిగి పెద్దపవని చేరితిని. మఱల వ్రాత ప్రారంభించినాడను. నాడక్కు వదలలేదేమఱి కవిత్రయము వారు గ్రహించిన సంస్కృతమూలము చిక్కించుకొనవలయునని పోయినది. విర్ణయ సాగర్ వారి ప్రతి సంపాదించితిని. పూనావారిప్రతి, దక్షిణాదివారి సంశోధితప్రతి, వావిళ్ల వారి తెలుగులిపి ప్రతి సంపాదించితిని. అందేఒకటి కవిత్రయమువారి మూల ముకానట్లు తోచినది. శ్రీపాదవా రెట్లు వ్రాసిరో అని శ్రీకృష్ణభారతమును వచన భారతములను గూడ ముందుంచుకొంటిని. ఒక్కొక్క ఘట్టమును ఈ అన్ని స్రతులయందు చదువుచు అర్థవిర్ణయముచేయఁ బూనితిని. ఒక పెద్దకొండనుండి ఒక పెద్దబండను విడఁదీసి పిండికొట్టవచ్చునుగాని కవిత్రయమువారి శబ్దములు ఛేదించి అర్థ విర్ణయముచేయుట కష్టమని తోచినది. కొన్ని నెంలుకూడ సంపుట

ములు మూతవేసి యుంచితిని. కాని నా పట్టుదల సడలలేదు. నాచేత వ్రాయించు నది భగవంతుడుగదా. నిఘంటువును వ్రాయలేకపోయినను భారతామృతమును గ్రోలిన ఫలితము ఎక్కడికిఁ బోవును ? అని తోచినది. ఇప్పట్లున మా అన్నగారు లేకపోయిరే అని విచారము కల్గినది. అప్పు డీక్రింది విధమునఁ జెప్పుకొంటిని.

తే.గీ. శ్రీ రఘూత్తమ దివ్య పాదారవింద
 వితత మకరంద మొకటి కవిత్రయంబు
 గావ్య పీయూషపూర మొక్కటను గ్రోలి
 భవలతాలవిత్రంబును బడయఁగలను.

తే.గీ. అన్న నీ ఆత్మబలము నా కందియిమ్ము
 భారత నిఘంటు విరచన భారమునకు
 సాహసించును నీ పదాబ్జముల కెరఁగి
 వీరరాఘవాచార్య సుధీరవర్య !

అప్పటినుండి ప్రతిదినము పై విధాన ద్యానము చేయనిది నిఘంటువు ముందు కూర్చుండను. గౌ. గోపాలరెడ్డిగారి ఆదేశానుసారము ఆకాడమీవారికి వ్రాసినాఁడను. నాస్థితి

క. విను దెబ్బది యేండ్లగుదాఁ
 కను మానవులకు గ్రహోపమాతంబులు గ
 ల్గి ననంతరంబ గ్రహముల
 పవి వలవదు ముదిమి యెల్లపనులకు వలయున్. భార. ఆర. 5-258

అన్నట్లున్నది. ఆయినను నే నూరకొనక గడియారము దగ్గఱ పెట్టుకొని దీనమునకు 20గంటలు కృషిచేయుచునే యున్నాను. దయతో నా యీ గ్రంథమును స్వీకరించి ఈ ప్రథమ సంపుటము ముద్రించినందులకు ఆంధ్రప్రదేశ్ ఆకాడమి వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వ కానేక నమోవాకము లర్పించుకొనుచున్నాను. ఇత ముందు గ్రంథ భవిష్యత్తు ఎట్లుండునో పక్షపాతవ్యాధి గ్రస్తుండనై ఇప్పటికి ఆఱు మాసాలపైకాలమునుండి మంచమునం దున్నాను.

నా శక్తి సామర్థ్యాలు తెలుపుకొన్నాను. ఒక మహాసంస్థ చేయఁదగిన పనికి భగవానుఁడు మందప్రజ్ఞుఁడనగు నన్ను సాహసింప జేసినాఁడు. ఇందుఁగల మొఱుఁగంతయు భగవంతునిది. లోపమంతయు నాయది. కాన విమర్శకులు విషయము గ్రహించి నన్ను కవికరించి సద్భదయముతో దీనిని బరిశీలించి నన్ను

మన్నించి లోపములు తెల్పిన గ్రంథాంతమున అనుబంధ రూపమున దెల్పుకొనుచు, కృతజ్ఞత దెల్పుకొందును.

ఇప్పటికి వచ్చిన నిఘంటువులలో సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులోని పదములు వారా పదములకిచ్చిన వేర్వేరు అర్థములు భారతమునందు ఎత్తి చూపవలయుననుటయే నా ప్రధానోద్దేశము. కాన అర్థముల వరుసక్రమము సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు శబ్దరత్నాకరమును బోలి యుండును. ఆ రచయితలకుఁ గృతజ్ఞుడను.

ఈ రచనకు నన్నుఁ బ్రోత్సహించినవారిని చివరికొకసారి స్మరించి విరమింతును.

1. చి. బందా వేంకట వీరరాఘవేంద్రరావు. యమ్. ఏ. బి. యిడి. వేటపాలెము, బం బాపయ్య జూనియర్ కాలేజీ ఆంధ్రోపన్యాసకులు. 2. బి. బూదరాజు రాధాకృ, యమ్. ఏ. పి. హెచ్. డి. డిపూట్ల దై రెడ్డరు, తెలుఁగు అకాడమి. యూనివర్సిటీ డ్, హిమాయత్ నగర్, హైదరాబాద్. 3. శ్రీ బొడ్డుపల్లి పురుషో ముగారు, నాగార్జున యూనివర్సిటీ ఆంధ్రభాషా శాఖలో ఆచార్యులు. 4. చి. గు నాగేశ్వరరావు వేటపాలెము, రావూరిపేట, గ్రామాధికారి. 5. శ్రీమాన్ బిరు రాజు రామరాజుగారు ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ ఆంధ్రభాషా శాఖాధ్యక్షులు.

చివరకు నే నీ గ్రంథమును ఇంతవఱకు నిర్విచారముగా వ్రాయుటకు నాకు గల సుకృతమునుగూడ దెల్పెదను. 1968 లో ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయ పదవినుండి విరమణ పొందితిని. అప్పటినుండి నాకొఱకుగాని నా కుటుంబము కొఱకుగాని నేను ప్రాకులాడ నవసరము లేకుండ నాకుమారులు సర్వ భారము వహించిరి. వారికన్న మిన్నగ కోడండ్రు నన్ను అత్యంత గౌరవాదరాభిమానములతోఁ బరికించుచుండిరి. ఇంక నాకు ఏ విషయమున విచారము లేకపోయినది. ఇంతవఱకు ప్రశాంతముగ రచనము కొనసాగింపఁ గల్గినాఁడను. 75 వ ఏట నున్నాను. వ్యాధిగ్రస్తుఁడను. ఇకముందు భగవదాజ్ఞ ఎట్లుండునో :

నా జీవితమున మూడు వంతులు వేటపాలెము గ్రామమున గడచినది. స్వ గ్రామాభిమానము నాకు వేటపాలెము పైననే గలదు. నాఁడు నేఁడు వేటపాలెము పౌరులు నన్ను తోడిపౌరునిగనే భావించుచున్నారు. ఈ నిఘంటు రచనా గౌరవము వేటపాలెమునకే దక్కవలయునని నా అభిలాష.

ఓమ్ శాంతి శాంతి శాంతిః

ఇ ట్లు

బుధజన విధేయుఁడు

అబ్బురాజు సూర్యనారాయణ

వేటపాలెము)
జనవరి 1979)

ఆంధ్ర మహాభారత నిఘంటువు

అ

అ¹ ఉభ, దేశ్యము

1. సమాస పూర్వపదముగా నున్న తచ్చుత్థార్థకమగు 'అ' అనుదానికి కొన్నిచోట్ల ఆదేశముగా వచ్చును.

వ. అక్క-విపదం డిట్లనియె.

ఆది. 1-18.

వ. అవ్వలనుఁ గలయం గనుఁగొనునప్పుడు

విరా. 1-11

2. వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయపరమగునపుడు ధాతువుల తుది ఉకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును.

క. పీనుఁగు నంటఁగ నగునే, భూవాభతనూజుఁడనక పుయిలోడకన.

న్నీనీచవుఁ బనిఁ బనుపం, గా నీరుం దగునె పాపకర్మముగాదే

విరా 4-109.

వ. వెడంగులగుట గార్య వచనంబు లెఱుంగదు.

ఉద్యో. 8-285.

3. ఔషవిభక్తికముల సప్తమిఁ ఆదేశముగా వచ్చును.

అ.వె. అందు నకులుఁ డిట్టు లను దేవ తమ తమ, నేర్చువనుల నెంటు.

నెగడిబ్రదుక, వలయుఁ గాక నగరఁ దలము దప్పిక మెలం,

కువల కొల్పు లియ్యుకొనుట తగునె.

విరా. 1-286.

(నగరఁ = నగరమునందు)

4. యుష్మదస్మద్విశేషణాబుం తుని ఉకారమునకు క్రమముగా "వు, యు, ము" వర్ణంబులు పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చును.

ఉ. ధర్మజు పాటిగా రనఁగ ధాన్యఁ బ్రసిద్ధుఁడనై నయట్టి నీ

పేర్నికి నీదె-

విరా. 1-50.

గీ. ఏను వంటలవాడనై యా నరేంద్రుఁ గొలిచి

విరా 1-25.

6. ఆనంతర్యార్థమును దెలుపును.

సీ...అతఁడు మాడిభద్రుని ధనదత్తపుత్రుని నియతిఁ దలంప నన్నిధిపేసె
నయ్యకుడు కాం. 5-847

7. ఆత్మపమును తెలుపును.

క నవలముందు పనుచువాడటె, విహితానుష్ఠానపరులు వీరటె పో
లోకహితంబటె మనకున్, మహనీయము కాక యెట్లు మానఁగ
వచ్చున్. ఉద్యో. 1-159

7. అంగీకారమును సూచించును.

చ. అడియెల్ల నీ పలికి నట్టిద ధర్మపు లట్లయుండి బోధను రరయంగ
వచ్చిన నధర్మములై చెడు ఉద్యో. 1-884

8. రూఢాభిప్రాయమును దెలుపును.

చ. అది సభయే ప్రయం జెనఁగ వారులు నిల్వరయేని
ఉద్యో. 2-20

అ² ప్ర.

విశేష్యరూపములు సిద్ధించుటకై కొన్ని ఛాతువులపై వచ్చును.

ఆ. అధికరయము మెఱయ నది పెక్కుతునియలు, చేసె నంతరమున
శివశరముల. విరా. 5-101

అ³ అవ్య

1. అవధారణార్థకము

సీ. కామించియున్నఁ దక్కామరాగంబున యతిరేకమునఁజేసి
యాక్షణంబ- గీ. తనకు కుక్కపాతంబైన అది. 5-195

చ...కలప్రయక్తమగుచున్న సనాతన ధర్మమితై అంగ దహన
కర్మమెల్ల మదిగా నిదిగా మును నిశ్చయించి విరా. 1-179

2. నిశ్చయమును దెలుపును.

క. తిరిగి తిరిగి లోకోత్తర, చరితుఁడు మజనుండు మత్స్య జనవి
కుఁడు యుధిష్ఠిరు నట్ల యనఁగ విను నినుఁ, గరమచరాగమునఁ
గొలువఁగా నియ్యెడకున్. విరా. 1-269

3. మధ్యమపురుష 'ము, డుక్'లమీద వైకల్పికముగా ననుప్రయక్త
మగును.

- సి. జూదంబు కార్యంబె చెవును నశా. 2-157
 లే... ఏకాగ్రచిత్తవృత్తి, వగును... అను. 4-847
 సి... ఆనవ్యసాచి, దన మేనమఱుదలి ధవళాక్షిఁ దోడ్కొని, చనియె
 నాతని కది చనదె చెవుడ అది. 8-208

4. స్వయముగా-వరాపేక్షలేమి తెలుపును.
 క... ఇయ్యరగ దెహిత్రుం, దొక్కడ మనసైన్యంబు, ల్పక్కడఁ
 చుచు నున్న వాఁ డలంబున కంటే భీష్మ. 8-88
 5. అవశ్యక మైవది, తప్పనిది యను నర్థము సూచించును.
 తే... ఇమ్ముహివిభుఁడు ధర్మవంతు డగుఁగాక చంపన వలయుఁ గృష్ణ
 కర్ణ. 8-99

6. బొత్తుగ-ఎంతమాత్రము అను నర్థములఁ దెలుపును.
 చ... పెక్కుభం, గులఁ బరికొల్ప నెవ్వరును గోల్ల సేయర యేమి
 సెప్పుదున్ ద్రోణ. 2-59
 (ఈ యర్థమున క్రియల వ్యతిరేకార్థక రూపములకే యనువ్రయుక్త
 మగును)

7. ఏ వార్తకము.
 వ. మత్పతి శైలూషుండ కాదు కితవుండును. వి. 2-158
 (శైలూషుండు మాత్రమేకాదు. కితవుండునుగూడ నగును)

అన్వ. సం. అవ్య.

1. వ్యతిరేకార్థమును సూచించును. ఇయ్యది నక్షకు బదులుగా విశేష్య
 ములకు, విశేషణములకు అవ్యయములకు క్రియలకు ముందుఁజేర్చఁ
 బడును. ఇది అచ్చు ఆదియందు గల పదములు పరమగునపుడు 'అన్'
 గా మాఱును. 'బు' కారము పరమైనపుడు 'అన్' వై కల్పికముగా
 వచ్చును. నక్ష అర్థము లాఱువిధములు—

“స్థో. తత్సాధ్యశ్యమథావశ్య తదన్యత్వం తదల్పతా,
 అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నక్షర్యాః పట్రుక్తిర్నితాః”

(క) సాధ్యశ్యము (పోలిక)

అనార్కుడు - ఆర్కుడు కానివాఁడు; ఆర్కుడై యుండియు
 ఆర్కుడుకానివాఁడు అర్కుని బోలి యుండు వాఁడు.

ఉ...మాచెన ననాద్యుడు కార్యమునందు ధార్తరా, ప్తాగ్రజుడు
విరా. 5-15

(చ) అజ్ఞానము (లేకపోవుట)

అజ్ఞానము (జ్ఞానము లేకపోవుట)

వ. పూర్వాచార్యులచేత నభినందితంబులగు మంత్రంబులు నిందించుట
యజ్ఞానంబుని నివాదంబు నేసిన నతండు కోపించి ఉద్యో. 1-201

(ట) భేము (వేలుపాటు)

అదాసి (దాసికంటె వేతైనది)

అ. ధన్యులార! యే నదాసి నే దాసి నే, యెఱుంగఁ జెప్పి పనువుఁ
డెల్లదాని సభా. 2-244

(త) అల్పము (కొంచెము)

అదూరము (కొంచెముదూరము-సమీపము)

ఉదాహరణము మృగ్యము

(వ) అప్రాశస్త్యము (అయోగ్యత-అనర్హత)

అకాలము (అనర్హకాలము)

వ. కలయంగెంపుసోపు నఁపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన
విరా. 5-60

అకార్యము (అయోగ్యమైన కార్యము-చేయరానిపని)

వ. ఇతఁడు ధర్మాధర్మములకు గురుండు కార్యాకార్యోదూపకులకు
శిక్షకుండు ఉద్యో. 1-385

అనర్హము (తిగనిది)

తే. వినుము దుర్యోధనుండు నేసిన యనర్హ మొక్కటియు లేదు
అశ్ర. 1-98

(గ) విరోధము (వ్యతిరేకము-విరద్ధము)

అనీతి (నీతికి వ్యతిరేకమైనది-దుర్జయము)

క. వినత గడున్ వేగిరపడి, యనీతి నొ యడ మవియ నడిచె
నరేంద్రాను 1-163 శల్య 2-299

అనితము—

దా 3-114 ప్రి 1-47

మరి. విశేషములకు ముందు.

అన్యము- ఇద్దములకు వ్యతిరేకమై . ప్రయ

సీ. అనిష్టంబు ద్రోవను నిష్టంబు చేడు నడుడు గర్జనరణం
బొసత్తు కాం. 4-172

3. అన్యాయములకు ముందు

అనంతరము (పిమ్మట)

వ. అని యిత్రైటంగున నయ్యితువుర వొండొగులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబు నకులుండు విరా. 1-255

అచిరము (చిరముగానిది-అకాశమైనదీ-కొలదికాలముండునది)

క. రమణీవర్గతయ ధర్మములిచ్చు సుఖములు దుఃఖమయము లచిర
ముల్- కాం. 5-223

అంకతలము సం. వి. అ. న.

అంకప్రదేశము.

వ. అప్పలండిం దన యంకతలంబున నునిచిక్కని. ఉద్యో. 4-283

అంకము సం. వి. అ. పుం.

1. చిహ్నము, దుఱ్ఱము.

కా...వాహన పరిష్కారాంక సంఖ్యా సం, పక్కల్యాణునిఁ
జేసి..... విరా. 1-235.

2. పేరు.

క. కంకుడు ధర్మసుతుడు, వలలాంకుడు భీముండు విరా. 4-184

3. ఒడి, తొడ

అ. కొడుకు గూఁతు నెత్తికొని నలుండు, హర్షపులకిరింబులయిన
నిజాంకంబులందు వారి నునిచి యాదరమున ఆర. 2-198

వ. అత్తపోధనుండు మదీయాంక తలంబున నొకటి నిద్రించుచుండ
కర్ణ. 2-189

4. బిరుదు.

క...వీ, రాంకోక్తులు నిస్సాణజ, ధాంకృతులును గలసి యుద్ధ
టంబుగఁ బెట్టిగెన్ భీష్మ 2-135

5. వక్షము

క. నారాయణాంక తలమున, శ్రీరాజిల్లింగజూచి అను-1-288

ఈ అర్థము సూ. అ. ని. వారిచ్చిరిగోని యుదాహరణ మీయలేదు

శ. ర; అమరమునం దీ యర్థము కానరాదు. మూలమునందును
 "శ్లో. నారాయణస్యాంకగతాం జ్వలంతీం, దృష్ట్వా క్రియం వద్ధసమాన
 వర్ణామ్" అని అంకశబ్దమే కలదు.

పురుషోత్తమ కవీయము—వికృతిరూపచంద్రిక:

ప్రకృతి అంక; వికృతి అక్కు-టీక వక్షము.

విద్యార్థి కల్పతరువు:

వికృతి అక్కు; ప్రకృతిశ్శిలము; అర్థము వక్షస్థలము
 శక్తార్థ కల్పతరువు : అక్కు = భుజాంతరే-అక్కు, అమ్ము.

నరసింహ పట్టాభిరామ రూపములందుఁ దప్ప నారాయణస్వరూపము
 నందు లక్ష్మి తొడపై ముందుట గానరాదు. వక్షస్థలమునందును వామా
 భాగమునను ఒక్కపారిగనే ద్యోతిత యగుచుండును.

అంకించు దే. స. క్రి. ప్రే.

అడించు, జరిపించు

వ. మన యోధు లాయుధంబు లంకించుచు నొండొరులతో విరుదులు
 వలుకుచు
 ద్రోణ. 8-81

అంకితము సం. విణ (అ.ఆ.అ)

1. చిహ్నితము భేయబడినది-గుర్తింపబడినది. గుణు తిడబడినది.

వ. ఆ సూతసూనుండు నిజనామాంకితంబులగు నారాచంబుల

విరా. 5-118

2. కలిగినది.

చ. అనిమిషనాథుఁడు బ్రచలితాంగద తుంగ భుజాయుగంబునం,
 దనయునిఁ గొగిలించుకొని తత్క్షణ జాత నితాంత సమ్మదం,
 బునఁ బులకాంకితాంగుఁడయి.

ఆర-1-355

అంకిలి దే. వి.

కలత, సంక్షోభము

వ. అచ్చెల్లవయుం దన నిద్రించునెడకుం బోయి పర్యంక భాగంబునం
 దనువువైచి యంకిలిదేహని డెందంబునఁ గొందలంబు తొడి నిశ్చ

యంబు నిద్రంతొరయని కమధోయి మొగిద్దియుండె

విరా. 2-235; స్త్రీ. 1-28 మాస. 164.

అంకిలి దేర్చు దే. స. క్రి. ప్రే

కలఁతపాపు, ప్రసన్నత పొందించు.

వ. పుండరీకాక్షుండు శోశోపకమనవచనంబులు పెప్పి యంకిలిదేర్చి

కాం. 1-268

అంకిలి దేలు దే. అ. క్రి

కలఁతవాయు, ప్రసన్నతనొందు, చిత్తస్వాస్థ్యమును బడయు.

క. అనుచదులలోని భూసురు, అనునయవచనములఁ దేర్చ నతఁ
డంకిలిదే, తన మతితో... మాస. 168.

వ...రై రథంబుచిక్కఁబట్టి యంకిలిదేతన యవ్విభు నాలోకించి

స్త్రీ. 1-28

క. అని యూబడిలగఁ బలికిన, విని యంకిలి దేలు చిత్తవృత్తి
గలుగ నం, గన యేడ్పుడిగెన్ ఉద్యో. 8-125
(అంకిలి అను వ్యస్తప్రయోగము గానరాదు)

అంకురము సం. వి. అ. న.

మొలక, మోసు.

క...ఘనత్వగాఢ, యగు నవిద్య భూమియై బహుకర్మ వీజముం
కంకురాది శక్తులొనఁగు కాం. 4-344

అంకురమొత్తు అ. క్రి. సమ. ధా

తలిచూపు-కలుగు

ఉ...కాంధవం, అంకురమొత్త మావలన నక్కటికం బొలయంగ
మమ్ము నే, వంకరుఁ బోవనీక గరువంబు జగంబు ప్రళంస
సేయఁగన్ ఉద్యో. 1-326.

అంకురించు సం. అ. క్రి (నామధా)

1. కలుగు-ఒదవు

ప. వేగుఁ బోకట నంకురించు మదంబున గెంపు గదురుట నిద్రలేమి.

నన శంకోవక యింపునం గదియు విదగ్ధవిటజనంబుల మనంబులం

దిగుచు అలినాలోచనంబులును

విరా. 2-240

2. మొలకెత్తు, కార్యోన్ముఖమగు

తే. ధార్తరాష్ట్ర గడంగి, మమ్ముఁ బఱచిన పాటులు మానసమున

...యంకురింపక చెడిపోయె.

ఉద్యో. 3-76

అంకుశము సం. వి. అ. పుం. న

ఏనుఁగును వశపఱచుకొను ఆయుధము. దీనితో నేనుఁగు కంఠస్థలమున బొడుచుదురు.

న. అను పలుకు అంకుశంబునక్రియా గుడియించిన. విరా. 3-209

(దీనిచేత ఏనుఁగునకు గుర్తుపడును గాన నిది అంకుశము' అనఁబడును.

అంక్-అక్షణే)

అంగకము సం. వి. అ. న

1. అవయవము

సీ. కరచరణాద్యంగకంబు లేలకొ రత్న, భూషణ ప్రకరంబు పొందు

దొఱఁగె.

విరా. 1-186

2. శరీరము, దేహము

మ. ప్రవర్ధన దళావిర్భావసంభావితాంగకుఁడు

విరా. 3-24

(పు) అంగమేవాంగకమ్-స్వార్థే కన్. అంగము-అంగకము సమానార్థములు.

అంగజన్ముఁడు సం. వి. అ. పుం.

మన్మథుఁడు (శరీరమునుండి పుట్టినవాడు)

అ. తెరువులన్నియు మూసి శిశ్నంబుమూయ కంగజన్మరిపుఁడు.

కాంతి. 5-472

అంగజుఁడు సం. వి. అ. పుం

మన్మథుఁడు (శరీరమునుండి పుట్టినవాడు)

కా....ఉద్యోక్తాంగజోన్మాదుఁడై.

విరా. 2-880

అంగడి వై. వి. (ప్ర. అంగణము. అంగణము)

1. కొలుపుకూటము-రచ్చ-సభ-స్వాయసభ.

క. పవనజ గదయును, నీ గాండివమును నెటఁబోయె నంగడికి

కాంచాలిం, దివచిటోనివచ్చునెడ.

ఉద్యో. 4-199

అంగడి² దే. వి.

1. ఆవణము, దుకాణము

సీ. అందంబులగు మేటి యంగళ్ల నెల్ల వస్తువులును శోభిల్ల

కాంతి 2-882

చ...వచరింతు రంగడులఁ గోమటు లప్పురి సిద్ధరత్నముల్ అది. 8-78

2. అంగడి వీధి-వీధి

సీ. మతయజ మృగమదావిల సలిలంబుల, నీమ్ముగా నాద్వీకృతంబు

లయిన-తే. యంగళులనొప్పె గర్భారరంగవల్లులు. అది. 8-148

శబ్దచరిత్రము :

ఈ శబ్దము శ.ర.లోఁ గేవల దేశ్యముగానే చెప్పబడినది. సూ. ఆ. ని.

లోఁ గేవలము వికృతిగానే ప్రాయఁబడినది. శబ్దమును శబ్దార్థమును

భిన్నీల్నింప అంగడి¹లో నియ్యది వైకృతముగాను, అంగడి²లో నియ్యది దేశ్యముగాను కనఁబడుచున్నది.

అమ్మడు + గడి = అంగడి.

గడి = నాల్గితలకు మధ్యగల స్థానము. సీమల మధ్యప్రదేశము-చదరం

గపు టాటలయందు గళ్ల నుపయోగించుట గమనించునది. గళ్లచీర-గడి

కదలనీయను-అను లోకమునందలి వాడుకలను విచారించవలయును-

కావున అమ్మచోటు-అమ్మడు + గడి-ఇచట లుప్త కేవలంబనకు, బూర్ణ

నిడుపు గలిగి అంగడియైనది. - అంగడికలది అంగడివీధి - అంగడియైనది.

అగసాలెవాని దుకాణము పండును వివిధ వస్తువుల విక్రయము

విలుచుట. గోలకు గాన నదియు అంగడి యనఁబడినది. 'దుకాణము' అను

ప్రకృతి వ్యవహారము గూడ దానికి గలుగుట విశదము.

అంగణము పం. వి. అ. న. (వై. అంగడి)

1. కొలుపుకూటమందు జెట్టులు పోరాడు రంగము.

వ. అని మెత్తన యియ్యకొని ఘట్టించి శకాలస్యంబున నంధణంబు
సొచ్చి భూపాలుని ముందట భుజాస్థానంబు నేసి విరా. 2-14

2. (యుద్ధ)రంగము

ఉ. వేదండ ఘటావిపాటన విదగ్ధతఁ బొల్పె రణాంగణంబునన్.

విరా. 3-175

3. విశాలప్రదేశము

చ. కాణజాలసం, వృతగగజాంగణంబగు నవీన మహాహవ విభ్రమంబు
నన్.

విరా. 5-125

4. ముంగిలి, ముందుప్రదేశము.

వ. ఒకప్పుడు సముద్రోపాంతమున నొక్క గిరిగహ్వరంబున యంగ
ణంబున వై రోచనుండగు బలిం గని

కాం. 4-422

5. చోటు, ప్రదేశము

వ. పుర బహిరంగణంబునఁ బటకుటీరప్రకరంబుల వసియించి రట్ట
యెడ.

అశ్ర. 2-169

అంగత్రాణము సం. వి. అ. న. సమ.

ఇనుపచొక్కాయ, కవచము, యుద్ధవీరులు యుద్ధమునందుఁ దొడిగికొను
ఇనుపచొక్కాయ.

క. వారలు బహు ప్రకారాకారులు... కృష్ణారుణనితపీత ఘనత
రాంగత్రాణుల్.

అది. 2-89

అంగద దే. వి.

1. కోవము.

చ. ఇటు లద్భుత సంగరమైన చోట న, య్యనిమిషనాథుఁ బట్టుకొని
యంగద వృత్రుడు మ్రింగె.

ఉద్యో. 1-128

జ్ఞో. తతో బ్రాహ్మ దేవేంద్రం వృత్రోవీరశృతక్రతుమ్.

అపాకృత్యాపివద్యక్షే శక్రం కోవసమన్వితః.

సం. భా. ఉద్యో. 8-58 (వాచిస్పతి)

2. అకలి, తిండిమీది యశ్యాళ

౧౬. అంగదనాథు మ్రింగిన వృకావళి దన్ జెనముట్టి కొన్న సర్వాం
గములుం బలింప వెగడందుచు దిక్కులు మాచుచున్న సా, రంగియ
పోలె ద్రోణ. 1-17

౧౭. ఉత్సాహము, కుతూహలము
సీ. ...అం, గదఁగొని మెదలు లగల్పిక్ష్మించు...ఉన్న సృగాలము
లున్న ప్రీ. 2-౧౩

దీనికి మూలదాతువు 'అగులు' (వికలమగు, భేదిల్లుఁ దీనినుండి) 'అంగం-
అంగద' అను రూపములేర్పడినవి. అంగలార్పు-అంగలార్పు అను
శబ్దములం దిది రూఢిపడుచున్నది. అంగలార్పు-దుఃఖించు; అంగ
లార్పు-దుఃఖము 'వానికేమి అంగా? బెంగా?' అను లోకమునందలి
వాడుక గమనింపవలసియున్నది. కెడ-కెడను; నెఱి-నెఱిక; వట్టు-
వఱద లోవలె 'అంగ'వైన స్వార్థమున 'న' చేరినది. ఈ పదమునకు
దుఃఖము, మనోవ్యథ, ఉపద్రవము-అను నర్థము లితర కావ్యము-
లందుఁ గలవు.

అంగదము సం. వి. అ. న.

కేయూరము, భుజికిరి

క. ...కిరీటకంకణ, కనదంగదములను దఱచుగా ధర, దొరఁగెన్.
భీష్మ. 2-184

సీ. ఉరగాత్మకములైన, యువనీతములు హారములు నంగదంబులుఁ
బొలుపు మిగుల. సాప్తి. 1-95

అంగదుఁడు సం. వి. అ. పుం

వానికి కార యను భార్యవలనఁ బుట్టినవాడు.

సీ. మధువనం బడె నేడు మన యంగదుఁడును, హనుమంతుఁడును
మొదలై నవారు, బలువిడిఁ జూతాడి ఫలములొనెదరు.

ఆర. 7-౩ చూ. ఆర. 7-80 మొ. 87వ.

ధృతరాష్ట్రుని పుత్రులలో నొకఁడని మా.అ.నిలో గలదు. కాని
అంగధ సామ్రాజ్య భారతముల ధృతరాష్ట్రుని పుత్రుల నామములు

చెప్పవట్ల ఈ పేరు గానరాదు.

అది. 5-197

(సం. భా. ఆది. 118-2 మొ 15 శ్లో)

చూ. కురుకుమాడుడు.

అంగదేశము సం. వి. అ. పుం.

భరణభాగములోని యొక దేశము. ఇది గిరివ్రజమునకు దూర్పున మోనాగ్నికి బల్లిమమున నున్నది. (సం. భా సభా 81-17 మొ 22 శ్లో) | వస్తుకము బెంగాలు, అనబడు వంగదేశములో భాగల్పుర పరిసర ప్రదేశమని యాధునికులు చెప్పుచున్నారు.

వ. కర్ణాట గౌళాంగ వంగ మరాట లాట... జనపదంబులు.

చూ. అంగరాజు

భీష్మ. 1-40.

అంగన సం. వి. అ. స్త్రీ.

అడుది.

చ. ...జనమాన్యు లంగనా, సహితముగాఁగ

విరా. 1-44

అంగనాకారుడు సం. వి. అ. పుం. సమ.

అడుదాని యాకారమువంటి యాకారము గలవాఁడు.

వ నేను నంగనల నంగనాపూర్వుల నంగనాభిధానుల నంగనాకారుల

ను వధియింపకుండ వ్రతంబు పూనినవాడ. ఉద్యో: 4-400

అంగనాపూర్వుడు సం. వి. అ. పుం. సమ.

మొదట అడుదయై తర్వాత మగవాడైనవాడు

చూ. అంగనాకారుడు. చూ. శిఖండి

అంగనాభిధానుడు సం. వి. అ. పుం. సమ

అడుదాని పేరుగలవాడు.

చూ. అంగనాకారుడు.

ఉదా:- అంగమృ, పేరంటాబు మొ.

అంగము సం. వి. అ. సపుం

1. అవయవము, శరీరమునందలి భాగము. కరచరణాధికము.

న. సత్యాంగాలింగశతము హితలంబగు నమస్కారంబు చేసిన,

విరా. 1-22

2. శరీరము.

సీ. కంచుక మంగంబు కాంతికి మాటుగా. విరా 1-228

క. అని చెప్పి గంటి నూపిన, ననిలతనూ భవుడు గనలి యా దుష్టా
త్తుం, దనయాదిబంధునహితము, నసచెవజముప్రోలికః యె నం
ము వొంగన్. విరా 5-810

8. వేద భాగము - వేదాంగము - వేదము యొక్క యర్థమును తెలిసికొనుటకు
సాధ్యమైనది.

ఉ. వేదములుం దదంగములు వింతలుగా నొక కొంత వేర్లు

[దోష 1-73; కాంతి 5-188

ఇవి యాఱు 1) శిక్ష 2) కల్పము 3) వ్యాకరణము 4) నిరుక్తము
5) ఛందస్సు 6) జ్యోతిషము.

1. శిక్ష:- వేదము యొక్క స్పష్టోచ్ఛారణమును స్వరగతిని దెల్పు
శాస్త్రము.

2. కల్పము:- వైదిక కర్మావస్థాన విధిని దెల్పు శాస్త్రము.

3. వ్యాకరణము:- శబ్దముల నియమించు శాస్త్రము.

4. నిరుక్తము:- పుత్రపుత్ర్యర్థములలో గతివమైన వైదిక శబ్దము
లను నిర్వచించు శాస్త్రము.

5 ఛందస్సు:- లక్షణ శాస్త్రము.

6 జ్యోతిషము:- గ్రహ కారకా మండలమును గుఠించిన
శాస్త్రము.

4 పా గమలలో నొకటి.

సీ. పాంగమలయందుఁ జిత్తంబు మెలగుచుండ కాంతి. 6-200

ప్రా గమలు:- 1) స్వామి 2) అమాత్యుడు 3) సుహృత్తు 4)
కోశము 5) రాష్ట్రము 6) దుర్గము 7) బలము.

5. అష్టా గమలలో నొకటి.

యమోయమాద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యుదయ నిర్మథిత వికారసుచేతః,
మలామోక్షమయాశ్చా. కాంతి. 2-448

అష్టాంగములు:- 1) యమము 2) నియమము 3) ప్రాణాయామము
4) ప్రత్యాహారము 5) ధ్యానము 6) ధారణము 7)
మననము 8) సమాధి

6. చతురంగములలో నొకటి.

సీ. చతురంగబల మతిసాంద్రతఁ గవిసిన- విరా. 4-82

చతురంగములు:- 1) రథము 2) గజము 3) తురగము 4) కాల్యాలము.

7. యజ్ఞపదంగములలో నొకటి

వ. పడంగ సమృద్ధంబయి...రాజసూయం బతిరమణీయంబయిన

సఖా. 1-294

రాజసూయ యజ్ఞాంగములు 6

1) సౌమాపౌష్టము (ఏకాదశకపాలము) 2) ఇంద్రాపౌష్టము (చరువు)

3) పౌష్టము (చరువు) ఇవి మూడు క్యామదక్షిణ యనబడును.

1) అగ్నావైష్ణవము (ఏకాదశకపాలము) ఇంద్రావైష్ణవము (చరువు)
వైష్ణవము (త్రికపాలము)

8. మనస్సు

ఉ. సంగవిదూరితాకలిత కాంతరసస్ఫుట రోహద్విద్ బో, ధాంగస
మాశ్రితా శల్య. 1-403

9. (పుం) ఒకేదేశము.

ఆ. కురునరేశ్వరుండు పురికొల్పిఁ బ్రాచ్యక. శింగదాక్షిణాత్యులంగ
బలము, మ్లేచ్చకలియు బెరయ మెయికోని తాఁకిరి.

ద్రోణ. 8-97. చూ. అంగదేశము

అంగరాగము సం. వి. అ. పుం. సమ.

మేనికిసండు² చందనాడికము, మైపూత-చందనాడుం మేనికిఁబూయుట.

వ...అంగరాగమాల్యాభరణంబుల సరింకృతులం జేసిన. విరా. 8-156

అంగరాజ సం. వి. అ. పుం.

1. అంగదేశమునకు రాజు, కర్ణుడు

వ. మున్ననగరి మానిసియగుట సంగరాజునకు సంగరపాటవంబు

మాటలు దగుంగాక, మామ్యుల నధఃకరింపనగునే.

విరా. 4-220

2, బలియను రాజునకు భార్యయగు సుదేష్ఠకు దీర్ఘతముని (మామతేయుని) వలనఁ బుట్టిన రాజర్షి

వ. అనిన నబ్బలి సంతానార్థి గావున వెండియు నమ్మునిం బ్రార్థించి తత్రప్రసాదంబు వడసి సుదేష్ఠనియోగించిన దీర్ఘతముండును దాని యంగంబులెల్ల నంటి చూచి వంశకరుండును మహాసత్త్వండును నయ్యెడు కొడుకు నీకుం బుట్టునని యనుగ్రహించిన దానికి నంగ రాజును రాజర్షి పుట్టెను.

ఆది. 4-288

మూలమున వీరైదుగురు పుట్టినట్లు గలదు.

శ్లో. అంగో వంగః కళింగశ్చ పుండ్రః సుహృశ్చ తే సుతాః తేషాం దేశాః సమాభ్యాతాః స్వనామకథితా భువి.

సం. భా. ఆది 88-58

అంగవంచనము సం. వి. న. ఆ. స్త్రీ. సమ

శరీరభ్రమణము-దేహమును మెలకువతోఁ దిప్పటలు

వ. ఆలుగుల నొడ్డనంబుల నంగవంచనంబులను వ్రేటుపోటుల సవదరింపకుండం గాచికొని నోజ మెఱయుచుండు.

ద్రోణ. 4-283

అంగవిక్షేపము సం. వి. అ. పుం. సమ.

అవయవములను విదుర్చుట - శరీరమును విదుర్చుట. అవయవచాలనము, శరీరచాలనము.

వ. నిదాశుసమయ మధ్యందిన దినకర మూర్తియుంబోలె దుర్నిరీక్ష్యయయి యంగవిక్షేపంబున నంగారవృష్టి గురియుచు.

ఆది. 7-108

అంగవైకల్యము సం. వి. అ. న. సమ,

అవయవలోపము-కుంటితనము, గ్రుడ్డితనము. మొ.

వ. బలంబుగలిగియు నంగవైకల్యంబునం బరచక్రంబులకుం బ్రతిపూర్ణ హంబులు రచింప నేరమింటేసి రాజ్యంబునకు దగకున్న-

ఆది. 6-123

అంగశోధనము సం. వి. అ. న. సమ.

శరీరమును శుద్ధిచేసుకొనుట - దేహమును శుభ్రముచేయుట కాహ్వయము
కాచములలో వోకటి.

సీ. అభ్యంతరము విను మాహారశుద్ధియు, నంగశోధనము కాహ్వయంబు.
అను. 5-181.

అంగసంధి:- సం. వి. ఇ. పుం. సమ..

కీలు, వెలును.

అ. అంగసంధి వికలమగుటయుఁ బోరుసా, లించి యతఁడు గారవించి.

కాంతి. 1-38:

అంగనప్తకము:- సం. వి. అ. న. సమ.

ఏడు అంగములు.

వ. అపథానంబుతో రాజ్యాంగ, సప్తకంబరయుం డని చెప్పి.

కాంతి. 1-395

చూ. అంగము-ప్రాంగములు.

అంగాదంగాత్సంభవనీ-

వ. పురమఁడు భార్యయందుఁ బ్రవేశించి గర్భమునఁ బుత్రుండై
తాన యుట్టిల్లు గావునఁ జ్ఞాదజ్ఞాత్సంభవనీ యనునది
యొదిగాఁ గల వేదవచనంబుల యందును జనకుండును బుత్రుం
డును నను భేదంబు లేదు-
అది. 4- 85

అంగాదంగాత్సంభవనీ - హృదయాదధిజాయసే, అకాన్తవై పుత్రవా
మాసి సజీవశరదశ్శతమ్ - ఉపజిఘ్రన్తిపితరో మంజితానామూర్ధని-

సం. భా. అది. 98-56

“అంగాదంగాత్” అను ప్రైమంత్రముచే, దండ్రీ తనయుని మూర్ధము
వాహించుచునని సంస్కృత భారతమునుండి తెలియుచున్నది.

మా. ఉత్తరాభ్యావ భిమత్తశణం మూర్ధస్యవహ్రూణం దక్షిణకర్ణే జాహుః
నక్షత్రవామ చ నిర్మిశతి-అపస్తంబ గృహ్యసూత్రము.

అను సూత్రముఁ దెలుపరించి యభిమంత్రణ మూర్ధాఘ్రాణ జపములు
మూర్ధను రెండుమూలలతో జరగవలసియున్నది. కావున నాచార
మునందు ఏతద్ద్రవ్యతావే నలునఁబడుచున్నది.

ఈ మంత్రములు జాతకరస్మయందుఁ దండ్రి విడ్డను అభిమంత్రించు నపుడు మూర్ధాఘాతము చేయునపుడు దక్షిణ కర్ణమునందు జపించు నపుడు వినియోగపడుచున్నవి.

మంత్రములు:-

అంగాదంగా తస్సంభవసి - హృదయా దధిజాయసే - ఆత్మా నై పుత్ర నామాసి సజీవ శరదశ్శతమ్.

అత్మాభవ, పరశుర్భవ, హిరణ్యమస్త్య తం భవ, పశూనాం త్యా హం కాశేణాభిజిహ్వామ్యసౌ.

మంత్రార్థములు:-

“అంగాదంగాత్ - అనుటచేఁ బ్రత్యవయవమునుండి యని యర్థము. స్త్రీ సంతోగమునందు బలవత్ప్రయత్నముచే సర్వాంగవ్యాప్త మగు రేతస్సు (శుక్రం సర్వశరీరగమ్ - ఆని సుశ్రుతుఁడు) విడువబడుచున్నది. హృదయము కామమున కధిష్ఠానము. అందునుండియుఁ బట్టువు చెప్పఁ బడుచున్నది. కాన

“ఓపుత్ర : నీవు నాయొక్క ప్రత్యవయవమునుండి జన్మించితివి. ఇట్టి నీవు పుత్రుఁడను పేరుగల నేనే యగుచున్నావు. నూతేంద్రియ జీవింపుము.

“పాపాణమువలె స్థిరుఁడవు కమ్ము. పరశువలె దురాసదుఁడవు కమ్ము. అనాచ్ఛాదితమలమగు హిరణ్యము వలె రూపము గలవాఁడ వగుము. వాత్సల్యాతిశయముచే గోవు తన వత్సమును హింకారము చేయఁచు మూచాచునటుల నేనును నట్టి పశుహింకారముతో నీ మూర్ధము నాఘాతించు చున్నాఁడను.” ససూత్రైశాగ్ని కాండమంత్ర భాష్యము, ద్వితీయ ప్రశ్నము. 11-12 ఖండములు.

వక్షాంతరమున నీ రెండు మంత్రములనే గాక దక్షిణకర్ణ జపమునకు నీ మంత్రముల పిమ్మటదగు మూఁడవ మంత్ర జపముచుగూడ జేయుట గలదు.

అంగారకారుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. కుజుఁడు- నవగ్రహములలో నొకఁడు. ద్వాదశ రాసులలో మేష

వృద్ధికములను అధివతి.

వ. ఆచార్యుండు ఆశ్రయము సహితుండై విముక్త జలద జాల వియన్న
ధ్యంబున నంగారక సహితుండైన యాదిత్యుండునుబోలె

ఆది. 6-9

సంపదించువాఁడు, శరీరములను పీడించువాఁడు, అంగారక (బొగ్గు)
వర్ణము గలవాఁడు కాబట్టి అంగారకుఁ డను పేరు వచ్చెను.

2. సౌవీరకుమారులు పన్నిరువులలో నిశఁధు మొదటివాఁడు.

వ. అంగారకుండును, గుంజరుండును ... బలాధ్యుండును సౌవీర
కుమారులు పన్నిరువురు. ఆర. 6-232

భారత కాలమున సింధుసౌవీరములు రెండు జయద్రథుని పాలనమున
నుండెను. జయద్రథుఁడే సైంధవుఁడనియు సౌవీరుఁడనియు బిలువఁ
బడెను.

“సౌవీర కులప్రసూతులము” ఆర. 6-182. అని ద్రౌపదితో సైంధ
వుఁడు పలుకుటఁజేసి వారు జయద్రథుని జ్ఞాతులయు యుండనోవు.
సోదరులనుటకు బలాహకానిక. విదారణాదు లతని తమ్ము అని కోడి
కాసుర్పాడు ద్రౌపది కెఱిగించెను. ఈ పన్నిరువురు ద్రౌపదిని
సైంధవుఁ డెత్తికొనిపోవునపుడు వెన్నాడిన పాండవులతో బోరాడి
యం దద్దనునిచే వధింపఁబడిరి.

అంగారపర్వత్యము సం. వి. అ. న.

అంగారపర్వత్యుడుగా నుండుట.

మ...నా యంగారపర్వత్యమిది, కమా చాల్పన్ మది నరత నేస్త్రపుడనే.

ఆది. 7-50

అంగారపర్వము సం. వి. అ. న.

1. అంగారపర్వని వనమునుండి ప్రవహించు భాగీరథీ తీరప్రాంతమునకుఁ
గల నామము. దీనికి సోమశ్రవము అనియుఁ బేరు.

వ. ఇవ్వనంబును గంగాతీరంబును నంగారపర్వంబును నా జగద్యక్ష
తంబులు. ఆది. 7-89

2. భాగీరథీ తీరమునందుఁ గల అంగారపర్వని వనము. గంగానదియొక్క

సోమశ్రవ తీర్థ మిందే గలిదు- ఇది ఏకచక్రపురమునుండి దక్షిణ పాంచాలమునకుఁ బోవు దోవలోఁ దగులును. ఇందలి తేట్లు ఆకులు అంగారముల వలె నుండును.

వ. ఇవ్వనంబును గంగాతీరంబును సంగారపర్ణంబులు నా జగద్విది తములు. ఆది. 7-39

అంగారపర్ణుడు సం. వి. అ. పుం.

గంగానదీ తీరమునఁ గలి అంగారపర్ణము అను వనమునం దుండు గంధర్వుడు. కుజేరుని సఖుడు.

వ. అంగార పర్ణుడను గంధర్వుం డంగనా సహితంబు గంగకు సంత పొద్దు జలక్రితార్థంబు ఆది 7-38

వ. ఏనంగారపర్ణం డను గంధర్వుండఁ గుజేరు సఖుండ. ఆది. 7-38

వ. ఏకచక్రపురమునుండి సోదరులతో దక్షిణ పాంచాలమునకుఁ బోవు నర్జునునితో నోడిపోయి గంధర్వమాయచే చిత్రరథంబు నడసి చిత్రరథుఁ డను పేరుగలివాఁ డయ్యెను. ఆది. 7-51

అంగారము సం. వి. అ. పుం. న

1. బొగ్గు

అ...నడికి యంగారములు నేయు, భంగియైన కాం. 2-300

2. నిప్పు

వ. నందినియుఁ దన వత్సంబుఁ బట్టికొనవచ్చిన జనుల కలిగి చిందఱు రేఁగి...యంగ విజేతంబున సంగారవృష్టిఁ గురియుచు ...

ఆది. 7-108

అంగారవృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ. సమ

నిప్పుల వాన.

వ. నందినియు... సంగారవృష్టి గురియుచు ఆది. 7-108; ఆది. 2-79

అంగారముడు సం. వి. స్. పుం.

1. సుధన్వుఁ డను బ్రాహ్మణ యువకుని తండ్రి.

వ. తొల్లి ప్రహ్లాదుండు దైత్యజాతిసంభవుం డయ్యును దన కొడుకు విరోచనుండును నంగిరసుండను విప్రుకొడుకు సుధన్వుండుమీ దమ తమ పాదంబు లొడ్డుగా నొడ్డి యొక్క ధర్మసందేహంబునకుఁ బన్నిదంబు సఱచితన్నదిగిన నితండుగొడు కింతడులాఁతెయని తలంపక మధ్యస్థుండై సుధన్వు గెలిపించి యకనిచేత నిజతనయుని జీవితంబు దానంబుగాఁ గొని వాని బ్రతికించె. ఉద్యో. 2-68

చూ. వివరము. సఖా. 2-289 నుండి 248 వరకు

2. ఒక ముని. బృహస్పతికి సంవత్సరకుఁ దండ్రు.

ద్రోణ. 3-116; అశ్వ. 1-42

3. త్రిపుర సఁహారము సేయఁబోవు శంకరుని రథచక్ర రక్షకుఁడు.

కర్ణ. 1-292

4. బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడు కాంతి. 4-206 కాంతి. 6-359 మొ 410,

ఆర. 5. 170.

5. ఒక బ్రాహ్మణుఁడు

ఆను, 3-68

అంగిరసుని నామము అందఁ బనేక విధములఁ బలుకు చున్నారు. అంగిరస, అంగీరస, అంగిరస, అంగీరస అనుపేర్లతో విచక్షణలేకుండఁ బల్కుటచే నెవఁ రెవరో తెలియకున్నది. అందుచే మహర్షులు వివాహ విషయమున అంగిరస ఋషి కలిసినను వివాహము చేయవచ్చునని కాసించిరి.

అంగీకరించు సం. స. క్రి.

1. నియమించు, పనుచు, అజ్ఞాపించు.

వ. కాలోచితకృత్యంబు లాచరించి యొక్క సారథి నంగీకరించి యరరంబు హున్పించి సన్నద్ధుండనై. ఉద్యో. 4-340

2. సమ్మతించు, ఒప్పుకొను.

వ. అమ్మానిని కావల్లితిని ధమ్మ నధర్మంబు వొందదను మాటను దన్ని యోగం బంగీకరించె. ద్రో. 2-175

3. పొందు, అనుభవించు.

క. గంగాతరంగశీకర, సంగత మగు మారుతమున సద్యస్సర్పం,
బంగీకరించు నెవ్వఁడు. ఆను. 2-109

4. స్వీకరించు, వహించు

వ. పావకుండు సకల భూతంబులుఁ జూచుచుండ నంబుధి వెలువడివచ్చి
నిఖిల లోకహితార్థంబుగా నెప్పటియట్లు హవ్యవాహనత్వంబు
నంగీకరించె. ఆర. 5-174

శ్లో. అవళూతః సర్వభూతానాం హవ్యో వహతి సర్వదా.

సం. భా. ఆర. 221-21 (వాదిశ్చ)

అంగీకారము సం. వి. అ. పుం.

సమ్మతి, ఓప్పుదల.

తే...మద్దన మిది యని వీనిలోన, నొకటియందు నంగీకార మొలయదు.

శ్లో. 2-108

అంగీకృతము సం. విణ. అ. ఆ. అ.

1. అడపఁబడినది, కబళింపఁబడినది, తనలో నిముడ్చుకొనఁబడినది.

క...చేవదత్తం బంగీ, కృతసకలమార్యనాదో, ధ్గతియగుచుఁ తెంగఁ
గ్రీడి గడు నొప్పారెన్. భిష్ట. 1-107

2. అవలంబింపఁబడినది.

వ...అను నీతివాక్యంబులు విందు నంగీకృత శత్రుధర్మం దగువానికి
నిట్టిని-కర్తవ్యంబులు, సా. స్తి. 1-26 కాంతి. 2-159

3. కలిగింపఁబడినది. పొందఁబడినది.

వ. అంగీకృత పూర్వోత్తరప్లవంబును.

అది. 6-4

4. స్వీకరింపఁబడినది, గ్రహింపఁబడినది. తన వశము చేసికొనఁబడినది.

వ. ఆ ట్లజాతశత్రుండు సమ్యగంగీకృతసామ్రాజ్యం దయ.

ఆను. 5-449

అంగుడు సం. వి. అ. పుం

1. పోడకమహారాజులలో నొకఁడు.

ద్రా. 2-199

పోదకమహారాజులు : 1) మడుత్తుడు 2) సుహృత్తుడు 3) అంగుడు 4) శని 5) శ్రీరాముడు 6) భగీరథుడు 7) చిలీపుడు 8) మాంధాత్యుడు 9) యయాతి 10) అంబరీషుడు 11) శశి-
బిందుడు 12) గయ్యుడు 13) రంభిచేపుడు 14) భరతుడు 15)
పృథ్వీడు 16) జామదగ్న్యుడు.

2. దివిరథుని కొడుకైన భధిరాహనుని కొడుకు.

వ. గంగా కూలముననున్న గౌతమాశ్రమమున జేరి యా మహర్షి చే-
రితమిందడి పదమూడునునిజే తానక నిలిచెను. కాం. 2-92

అంగుటము వై. వి. (సం. అంగుష్ఠం)

బొటన వ్రేలు, అంగుటము.

వ. తన యంగుటంబు వ్రేలం గీతిన నందు భస్మంబుగాటిన.

శం. 2-161

అంగుష్ఠము సం. వి. అ. పుం.

1. చేతి బొటన వ్రేలు.

హ శ సనత్కుజాతుం దేయన్త ప్రమాణముర్తి. అను. 1-818

2. కాలి బొటన వ్రేలు.

కం. అంగుష్ఠ మొకటి మోపి మ, శబ్దముడు జూతేండ్లు వేసె రసము.
అను. 3-98

(పు) అంగౌ సాణౌ ప్రాణాన్యేర నిష్కతి. అంగు-ష్ఠా.

సాధని నిష్ఠాన్యాయ. viii 8-97

అంగు = హస్తము. అని అంగుష్ఠశబ్దము వ్యుత్పత్తిని విట్టి హస్తము
నందలి ప్రధానాంగునినే తెల్పుచుండు బ్రయోగమున గారి
బొటన వ్రేలుగూడఁ దెల్పుచున్నది.

అంగుళము; అంగులము సం. వి. అ. పుం.

1. వ్రేలు

వీ. అంగుళంబుల నర్థ నలకలు గలిగించి కెమ్మోవియాని యెక్కింపుఁ
గాయు. విరా. 2-810

2. పరిమిది యవోదరముల పరిమాణము. అంగుళము 12వ భాగము.

వ. జలకామండ్రు గని పంచాంగమున ప్రమాణము, రథము పరిమితిగల
నదుముడున్. కర్ణ. 2-819

యవలనగా ఒక రకమైన ఛాన్యము. వా రీగింజ లని కొందఱు.
దీనికి ప్రత్యామ్నాయముగా ఆంధ్రదేశమున గోధుమలు వాడు
చున్నారు. యవోదర మనగా యవగింజయొక్క నడిమివెడల్పు
ప్రదేశము.

8 యవోదరములు = 1 అంగుళము: 12 అంగుళములు = 1
వికస్త: 24 అంగుళములు తేక 2 వికస్తలు = ఒక హస్తము.

అంగే పాణా లీయుక ఇతి అంగుళః - అని చేతిచేరికే వ్యుత్పత్తి. అది
మితమైనను కాలిచేరిని వ్యవహారము గలదు.

అంగుళి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ

చేలు

చ...కరాంగుళులం గపాల మిం, పుగం బుధుకుం. విరా. 1-247
చూ. అంగుళము.

పులింగముగా కాలిదాసు ప్రయోగము గలదు.

సంవృతాధిరోష్ఠమంగుళినేతి...

కాకుంతలము

అంగుళిశ్రావణము సం. వి. అ. న

అంగుళి కవుచము. వింటినారి యౌతగుం కుండుటకై ఉడుము తోలుకో
గుట్టి చేతికి రొడిగికొను కవుచము.

కా...ద్బద్ధహస్తైర్ బద్ధగోధాంగుళి, కామర్ జి. 6-10

అంగుళియకము సం. వి. అ. న.

ఉంగరము

వ. అంగుళియకరుచు ఇదర నెట్టి భాగి వర్ణియున్న కామరదండంబుల
వలన. విరా. 3-286

అంప్రి సం. వి. ఇ. పుం

కాలు, పారము

సీ. ఆఖరి లోక నమస్కృతాంఘ్రి సరోరుహ.

కాంధి. 2-50

అంఘ్రితలము సం. వి. అ. పుం. నపుం

పాదము, పాదముయొక్క ఆడుగు భాగము.

సీ. నెత్తమ్మిరేఖల మెత్తదనము దెచ్చి యచ్చనఁజెట్టినట్లందమొంది
యంఘ్రితలములు

విరా. 2-52

అంచత్ సం. శత్ర

ఓప్పుచున్న, ప్రకాశించుచున్న.

నూలిని...జనాంచద్భక్తి విక్రితమూర్తి.

విరా. 4-277

అంచలము సం. వి. అ. పుం. న

1. వస్త్రపుఁ జెఱుగు, బట్టకొంగు.

వ. ఆందోళిత రక్తాంబరయుగళాంచలుండును,

విరా. 4-78

2. కొన, చివర, తుద

ఉ...తేరితోర నఱపినుగు నీడిచికొంచుఁ బాతె నే, నాంచల ఖామి
కిం బెంచ నత్తురగంబులు విహ్వలంబులై.

ద్రోణ. 2-74

ఈ శబ్దము సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువునందు నపుంసక లింగముగా జెప్పబడి యున్నది. వాచస్పత్య శబ్దరత్నాకరములందుఁ బుంలింగముగాఁ జెప్పబడినది. వామన శివరామ ఆపునీ సంస్కృత నిఘంటువునందుఁ బుం నపుంసక లింగముగాఁ జెప్పబడినది.

"వస్త్రస్యాంతో మతోంచలః" హేలాయుధ నిఘంటువు

"ఉదాంచలమివ పీనస్తన జఘనాయాః" ఉద్భటుడు.

అంచితము సం. విణ (అ. ఆ. ఆ)

1. అందమైనది. విలాసవంతము.

గీ. పాండు, తనయ మహిషి యంచితగతిఁ జనగ రాజ,వీధి...

విరా. 1-294

2. పొదుగబడినది, కూర్చబడినది, అంచితము

వ. ఆడదంబ పొండవులు రాజయోగ్యంబులయి రక్షించితంబులగు

• రత్నంబు తెక్కి.

ఆది. 7-288

అంచితఁడు సం. విడి. అ. పుం

పూజింపఁబడినవాడు, గౌరవింపఁబడినవాడు.

క. అతఁ డతిప్రీతుండై, కాంచనమును రత్నంబులు, నంచితఁగాఁజేసి
యిచ్చు నప్పుడ నీకున్.

కాం. 8-487

అంచ వై వి (సం. హంస)

హంస.

సీ. బలింతలుగు మట్టియలచవ్వు డింపార, నంచ కై వడి నడ నల్ల వచ్చి

విరా. 2-88

అంచపిండు వై. వి

హంసల సమూహము

వ. ప్రావులు గొనియున్న ప్రేవులవలన లావుగల యంచపిండు పేరార
కలి నటిముఠిం తెఱకిన.

విరా. 8-288

అంచసిదము మిక్ర (వై + దే)

హంస చిహ్నముగల ధ్వజము.

చ. మడిఁ గొనియాడి యా రివునిమర్దముఁ డంచసిదంబు ద్రుంచి

అర్వ. 4-59

అంచు¹ దే. వి

1. అగ్రము, కొన

సీ. ఎనిమిది యంచుల నెనఁగు మెఱుంగుల దారుణంబగు గదా దండ
ముగ్ర-దే.రేఖ సారించి

కల్ప. 1-168

2. ఇవట కాలావయవ రూపమైన ఋతువు చెప్పఁబడుచున్నది. బండి
కంటి తొలి-చక్రవాళి. అంచు = బండికంటి. యాకు అని యన్ని
యాంధ్ర నిఘంటువులయందు గలదు, కాని యిచట నియ్యది
యర్థభేదమును నూదించు చున్నది. వేలయన.

క. విను మాటలచులు బండ్రెం, డనుపమ భారలునున్న నిజాస్యము-
విశ్వంబును బొందువల దిరుగు కాంతి, భూచక్రము భూభారము
నుది యడగు గుహన్. కాం. 5-152

శ్లో. అవర్తమాన ఘటరం వినర్తనం
పట్టాభికం ద్వారకారం సుపర్వ
యస్యేద మాస్యోపరి యాతి విశ్వం

తత్కాలచక్రం నిహితం గుహయాం. సం. భా. కాం. 248-82

ఇచట తిక్కన సోమయాజి 'పట్టాభికం' అను పదమును 'అటంచులు'
అని చెప్పి యుండుటచే 'నాభి' 'అటచు' నమానార్థకములగు-
చున్నవి. అప్పుడు,

అంచు = తొలి (రంధ్రము) భార = బంధికంటి యాభి-
చున్నవి.

ప. ద్వారకారచక్రంబుంబివర్తింపచుచున్నచారి వార్జ్యరంగుమారుల
అది. 1-108

"యదపి తచ్చక్రం ద్వారకారం యద్యై కుమారాః పరివర్తయంతి
తేఽపి పద్మతపాః సంవత్సరశ్చక్రమ్. సం. భా. అది. 8-158
అని యుండుటచే పన్నెండును బంధికంటి యాకు లనియే చెలు-
చున్నది. నన్నయ శ్లోచకవి, ఇచట చూడమున్న వైచిత్ర్యాగించు-
టచే నర్థవిశేషము పాధింప వలనుపదినది కాదు.

కాని యిచ్చట కవిబ్రహ్మకుమర యిమ్మెర సోతరాజ మవతరికిని
భాషాంతరీకరణమున భావభేదము గానవచ్చు చున్నది.

"పండ్రెం డంచులు నాటు గమ్ములును మాఱు దొలుటం గలిగి
సంవత్సరాత్మకం బయి యైకచక్రం బయిన మూర్ధ్వవి రథము.

భాగ. 5-281

"యన్యైకచక్రం ద్వారకారం పద్మై ప్రిభాతి"

సం. భాగ. 5-21-11

అదము- అంచుగా నాన్వేషించబడినది.

నాభి- అంచుగా ముగిసినది తిక్కన.

సమస్తాండ్ర విమంతులును 'అభ్యుదానాంధికంబియాకు' - అని
తెప్పుటకు నియ్య వొక్కటియే ప్రమాణముగ నుచాహరించి
యున్నాడు. ప్రయోగాంతరమును జూపలేది. భారతము
నందలి యీ 'అంచు' శబ్దమును సమానమైన సంస్కృత భారత
శ్లోకముతోఁబోల్చి చూడరై.

మఱియు ఈ క్రింది పద్యశ్లోకముల గడుచింతునది.

ఆ ప్య క్తన ప్రభార మవ్యక్తనాథః, పోడకక వికార సువరిమండ,
ంబుద్రువ మధిష్ఠితంకాత్మజీతః, కంబు కితుగుచుండుఁ గాల

వశత,

కాం. 4-279

కో. అవ్యక్తనాథం వ్యక్తారం వికారవస్థిమైమ్

శేత్రజ్ఞాధిపితం చక్రం స్నిగ్ధాక్షం వద్రతే ధ్రువమ్.

సం. కా. కాం. 212-10

ఇచటను తిక్కన మహాకవి 'అర' శబ్దమును భారగానే యను
నడించి యున్నాడు. కావున 'వినుమాజించు' లను పద్యము
పఠ్య మూలముతోని వానిని చిదిచి యరము నీసికొని యథేచ్ఛ
బలికి యుండుననియు నియ్యది స్వాతంత్ర్యప్రభావం బనియుఁ
తెప్పుట పొసగదు.

కవిబ్రహ్మమతమునఁ

హాని = అంచు }
అరము = భార } సమావార్థకములుగానే గ్రహింపక తప్పదు.
కావున అంచు = బుడికంటి తొలి.

ఈ 'అంచు' శబ్దము ఆంధ్రనిఘంటుకారులు నైకృత మనీయు
దీనిఁ బ్రకృతి 'అంచల' అను పదమనియు జెప్పియున్నారు.
కాని యిది దేశ్యముగానే కనిపించుచున్నది.

అంచు = పీడించు, వేధించు, గాయపఱచు.

చ. కమకనిఁదొడ్డి కానితెనఁగన్నులఁ జూచిన వాని నేయని నా,
నునపిఱఁడంచుఁ గోయిలలు నుట్టు నభిల్ నవయఁచుఁ దెమ్మెరల్

గనుకని నిన్ను చివ్వు దిదిగన్నులఁ జూచిన దాని నేనె నా,
 మనసిఁజఁడంచెఁ గోయిలలు మట్టై నలుల్ నవయఁచెఁ దెమ్మెరల్''
 కోయిలలు అంచునఁద ముక్కుతోఁ బొడుచుట మూలమునఁ గదా!
 అప్పుడు పడునది గాయములు-బెజ్జములు గదా! కాన,
 అంచునకు తొలి-రంధ్రము అను నర్థములు తిక్కనకాలమున వ్యాప్తి
 లో నుండి యుండవచ్చును. తరువాత ధాత్యర్థము నశించి
 నది. కృథంతథావము ముఖ్యుడు పడినది. ఇంకముఖ్య
 అనుచు = పంపు, పోవునటులఁ జేయు ఉద్యో. 4-278
 ఒకదాని లోనికి మఱొకదానిని చొప్పింప పాధనమైనది తొలి
 (రంధ్రము) యే గదా! దీనిని బట్టియు తిక్కన కాలము నాటికి
 అంచు = తొలి, రంధ్రము అనునర్థము సుప్రచారములో నుండి
 యుండును,

అంచు? దే. స. క్రి. శత్ర

1. అనుచు, అని పలుకుచు (అను ధాతువుయొక్క శత్రుక రూపము)
 చ. పామజమున్ వెన నేయుఁడంచు జోదులకును జేయించి.

భిష్మ. 2-250

2. అని తలఁచుచు. చూ. అను.

చ...ప తలఁపు పచ్చునొ యీతని కరంచుఁ జూడ్క ను, రముగ.

రా. 1-128

అంచు నందు దే. వి. సమ

కొనయందలి ఎడము

వ. పట్టావృతనయాన యగునప్పతివ్రతదృష్టిపట్టులు నంచుపం దునం జని
 యజ్ఞనవతి నఖింబులం జెందిన నవి గండిన. స్త్రీ. 1-176

అంజనపర్వుడు సం. పి. అ. పుం

ఘటోత్కచుని కొడుకు. అశ్వత్థామచే సంహరింపఁబడెను.

వ. అర్థమజితనయుం డాంజనపర్వుం డశ్వత్థామం దలపడి. ద్రోణ. 5-72

అంజనము¹ సం. వి. అ. పుం

వశ్యమ దిగ్గజము (వడమటి దిక్కునందలి మగ వంశుగు)

వ. అంజన వామనాది దిగ్గజంబు లెట్టెట్టివి యని.

భిష్మ. -245

అంజనము² సం. వి. అ. పుం

ఒక కొండ, కాటుకొండ.

వ. అచ్యుతం డడ్డమ సొచ్చి దీర్ఘ వృత్త పీఠంబు లగు కామలవల

హలాయుధుఁ బట్టి కైలాసశైలంబు గదిసిన యంజనమహిధరంబు

మాడ్కి.

శల్య. 2-287

అంజనము³ సం. వి. అ. న

1. మాలిన్యము.

క...అంజన రహిత, త్యాజ్యశయ మెసంగ వెలింగెడు. ఆను. 4-194

2. పాపము.

మ...దూరాంజనా.

ఆను. 4-449

అంజన రహితత్వము సం. వి. అ. న

పాపము లేనితనము, నిర్మలత్వము.

క...అంజనరహిత, త్యాజ్యశయ మెసంగ వెలింగెడు. ఆను. 4-194

అంజన రహితుఁడు సం. విణ. అ. ఆ. అ.

పాపము లేనివాడు. నిర్మలఁడు.

క...అంజన రహిత, త్యాజ్యశయ మెసంగ వెలింగెడు. ఆను. 4-194

అంజలి సం. వి. ఇ. పుం.

చేతులు జోడించుట, దోసిలి.

తే...వారద మునీంద్రుఁ డంజలి నమితమైన, మస్తకముఁ జేర్చి.

కాం. 4-209

అంజలికము సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక విధమైన కాణము. దీనిని అభిమన్యుడు శత్రువైనవ్యమువైఁబ్రయోగించెను.

వ. భల్లాంజలిక మరవకూర్మ సఖర వ్రభృతి కాణ వేడికా వితా నంబుల వెగడువఱచిన. ద్రోణ. 2-39

2. అర్జునుడు కర్ణునివైఁ బ్రయోగించి తలద్రుంచిన స్వకీయాస్త్రము.

మ...కూరంపు టొప్పారు సంజలికంజైన మహాస్త్రముం దొడి వికర్ణం బుబ్బురం జేయుదున్. కర్ణ. 8-558

సంస్కృత భారతమున దీనిని గుఱించి యట్లు చెప్పబడినది.

1) సూర్యుని కాంతివంటి కాంతి గలది. 2) మర్మముల భేదించు నది. 3) రక్తమాంసముల దూసికొని పోవునది. 4) అగ్ని సూర్యులతో సమానమైనది. 5) అమూల్యమైనది. 6) సరాశ్య తాగానురుజ్ఞ తూరించుటలో శ్రేష్ఠమైనది. 7) ఉగ్రవేగము గలది. 8) కులికశక్తి గలది. 9) ఆడలిగొని తెఱచికొనివచ్చు కాటుని నోడివలె నతి ఘోరమైనది. 10) శివుని శూలముతోడను విష్ణువు చక్రముతోడను సమానమైనది. 11) భయంకరమైనది. 12) జీవకోట్లను నాశనము చేయునది. 12) దేవసంఘములకును దుర్నివార్యమైనది. 14) స్వకీయమైనది.

వం. భా. కర్ణ. 92-41, 42, 48

అంజలిపుటము సం. వి. అ. పుం. న.

చేతులు రెండు కలిపి పట్టుటచే నేర్పడిన దోనె, దొప్పవంటి దోసిలి.

వ. లలాటోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘటించి విరా. 1-18

అంజ దే. వి.

అడుగుపాదము.

ఇది 'హజ్జ' పదమునకు (బాతాంతరము.

పీ. ఏనుంగు హజ్జ (అంజ) లో నెల్ల సత్త్వముల హజ్జలు నడగిన

యట్ల పోలే.

కా.వి. 2-289

అంటు దే. అ. క్రి.

వెలుచు, భయపడు, వెనుకాడు. సందేహించు.

ఉ...ఇంతట సంతసింపరా, దెప్పుడు నంత కంఠ నట యొక్కడుగోరినఁ
జాలకుండదే. ఉద్యో. 1-371

శ్లో. రాశ్శే కాన్ స్థాపయిత్వాగ్రే మోవేక్షిర్విసశ్యతః
సర్వమప్యేత దేశస్య పారం సంఖయ కన్యచిత్
తాత సంహృత్య జీవామో ద్విషతాం మావశంగమః

సం. భా. ఉద్యో. 30-67

స్థాపయిత్వాగ్రే నోవేక్ష్యస్య విసశ్యతః- (నిర్ణయ)

అంటు దే. వి.

అనుట.

ఉ. నీ విటు లంట వారు మ, మ్మీరసమెత్తి కీడ్పఱచి యింతలు సేసిన
దాన. ఉద్యో. 3-74

అను ధాతువుయొక్క శృదంతము. చూ. అను.

అంటుంగట్టు; అంటుంగట్టు దే. సక్ర. స. ధా.

1. ఆరోపించు, మోపు, వేరము నిలుపు

క...ఇ ట్లంటంగట్టం దగునే, యంటకు నని బోయ యిట్టు లనియె
నరేంద్రా. అను. 1-28

2. కదలకుండు లాగున నొకదానితో నొకటి బంధించు.

క. ఆ పవనజు నతిఘనవతి, కాపాకావలుల నంటగట్టించి ఆది. 5-171

అంటుందాడు; అంటుందాడు దే. స. క్రి. స. ధా

మిక్కిలి వెంబడించు.

న. ఆ సూతనందనుం డట్లేచి యార్చి యంటందాడి విభిభలు
నిగిడించుచు. కర్ణ. 8-15

ఉ. సుఖగు లొక్క మొగిన్ వెన నంటదాడి.

విరా. 5-28

అంటగట్టించు దే. స. క్రి. ప్రేర

కదలకుండులాగున ఒకదానితోవొకటి బంధింపజేయు

క. ఆ పవనజు నతిఘనలతి, కాపాకావలుల నంటగట్టించి.

ఆది. 5-171.

అంటగట్టు దే. స. క్రి. స. ధా

కదలకుండ ముండునట్లును కదిసియుండునట్లును గట్టిగాఁ బట్టుకొను.

సీ. నట్టిలనై నను నలువైన వెరవున, ముట్టెయంటగట్టి కట్టివిడువ.

విరా. 1-101.

అంటగట్టు దే. స. క్రి. స. ధా.

గట్టిగా బంధించు

వ. అంతకు కింకరు అంటగట్టి కట్టి కొనిపోయి కోసియు.

ఆను. 4-288.

అంటనార్పు దే. అ. క్రి. స. ధా

బిగ్గఱగా నటచు, బొబ్బలిశు

వ. వెక్కిరిండ్డతోడం బెసంగు పుత్తుం గనుగొని యర్జునుం డంటనార్పు.

యదరి యందఱుకన్నిరూపులై. భీష్మ. 1-282; భీష్మ. 2-118.

అంటనిది దే. విణ/ అంటు = స్పృశించు, తాకు.

తాడరానిది. ఋతుస్నానముచేయని స్త్రీ-ముట్టుక.

క...వతిత నంటనిదాని నగ్గుఁ జూడం జనదు. ఆను. 4-115.

శ్లో. న దివా మైధునం గచ్చే న్న కన్యాం న చ బంధకీమ్

న చాస్నాతాం స్త్రీయం గచ్చేత్ తథాయ ర్విందతే మహాత్.

సం. భా. అను 161-113 (నిర్ణయ)

అంటరానిది దే. విణ

అంటనిది, ముట్టుక.

తే...సభ కట్టు పాంచాలి, నంటరానిదాని వంటిచీర, తోన యున్న

సాధ్య

శ్లో. 2-288

అంటునిలబడు దే. కర్మణి ✓ అంటునిలు

నేలకుఁ దగులునట్లు కూలఁబడు

క. గురుని రథచక్రము ల, క్కాలంబుక సమరణయ, శ్రీలోపము చెలియ.

నంటునిలబడియె నృపా.

ద్రోణ. 5-817

శ్లో. తస్య పూర్వరథం పృథ్వ్య శ్చతురంగుశమున్నతః

బభూవైవం తు తేనోక్తే తస్య వాహోఽస్పృశన్ మహీన్.

సం. భా. ద్రోణ. 191-58 (నిర్ణయ)

అంటునిలు దే. స. క్రి.

నేలకుఁ దగులునట్లు తాఁకు.

చూ. అంటునిలబడు

అంటు¹ దే. స. క్రి.

1. తాఁకు, స్పృశించు, ముట్టుకొను.

క. పీఠుఁగు నంటుఁగనగునే

విరా. 4-109

వ. నేనును దానిం గరతలదలున నంటుచు ధరణీతలంబునఁ గూర్పుండి.

ఉద్యో. 2-121

చ. ఇంతకును మాన్యభవచ్చరణులు లఱియెనన్

కాం. 3-859

2. ధరించు, వహించు, అనుర్పు

చ. కటకట ! నా పరాక్రమము గానిగఁజక్రముదేత నంటితే

భీష్మ. 2-161. చూ భీష్మ. 2-154

3. నీటితోఁ దాఁకు, నీటితోఁదుడుచు

నీ...నయనంబు లంటిన నలినహితుఁడు-తే-సమృద్ధంబునఁ దేలు.

అను. 2-285

4. భుజించు, కుడుచు అహరించు

చ. పగలును రేయుఁ గుడ్చి జలపానములోనుగఁ గుడ్చు నష్టతుష్టిగ

నొసరించి మర్త్యుఁ డొకటిన్ నడుమన్ మణి యెప్పు నంట తే

మిగతని

అను. 4-164

అంటు² దే. అ. క్రి.

1. హత్తు, తగులు, అతుకు, కి అచుకొను

సీ. ప్రస్నేవమునఁ దోఁగి ఫాలంబుతో నంటి, యుగ్మలి నీ కురు లొప్పు
గదె. విరా. 2-158

2. పట్టు, అక్రమించు

చుని, ప్పును జెడ బంటువొక్కొ. మాస. 157

3. జిడవు, పొరవు, కమ్ము, అలముకొను.

క. మృణాళంబున నంటిన రొంపి జలంబుల్లం గడిగి నను జెడఁబాసిన
క్రియ. కాం. 5-538

4. నశించు.

తే బొగ్గులకుఁ బోలె మొవలంటఁ బొడువఁ జనదు. ఉద్యో. 2-52

5. కలుగు.

సీ...అతఁడు దొడ్డు, వారసమున వాని నదరంట సేవన

ద్రోణ. 2-76 (ఇది పాతాంతరము)

దీని తుమున్నంతమునకు ఇతర దాతువు అనుప్రయుక్తము లగునపుడు

1. బిగ్గఱగా (అంటనార్పు) 2 గట్టిగా (అంటబట్టు) 3, కదలనియ
కుండ (అంటగట్టు) 4. మిక్కిలి (అంటదాచు) అను నర్థములు
గలుగును.

అంటుట క్రి. వి. ✓ అంటు

1. కాకుట.

తే. నిర్గతప్రాణు రాధ్యయు నిజకరములఁ గరుణపెంపున నంటుట కార
ణముగఁ, బావనస్నాన మొనరింపఁ బోవునట్లు, లపరజలనిధిలోనికి
నరిగె నినుడు, కర్ణ. 8-369

2. రీతి జరపుట

సీ. ఆధిపరజన్వల నంటుట కల్పిత, మాచరితస్నాన యైన సతిఁ జతుర్థ
దినంబున దోషానమయమునఁ జెందంగఁ దగు నంద్రు కొంద
రారుట. అను. 4-128

అంటేని సమ. అవ్య.

అనిన యెడల

వ. ఇంతయేమిటి కంటేని

ఉద్యో. 2-128

వ. అది యెట్లంటేని గృత్రమకిరాతుండైన పశువతి మెచ్చి

ఉద్యో. 4-425

వ. అది యెట్లంటేని నాకర్జింపుము

అశ్వ. 4-88

అండ దే. వి.

ప్రాప్త. ఆభారము, ఆశ్రయము.

చ. ఈతని నొక భంగి నండఁగొని తప్పుదుఁ జావున కంచును.

ఉద్యో. 4-208

అండఁగొను దే. స. క్రి. స. శ్లోదా.

ప్రాప్తవేసికొను, రక్షణము వేసికొను. ఆశ్రయించు, మఱుగు వేసికొను
చూ. అండ.

ఉద్యో. 4-208

అండజము¹ సం. వి. అ. పుం.

పక్షి.

వ. అండజంబులు పండిన వృక్షంబు నుపజీవించు చందంబున.

ద్రోణ. 1-51

అండజము² సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. గ్రుడ్డునుండి పుట్టినది.

ఆ...ఆఖలేంద్రియోపేత, మగు జరాయుజంబు నండజంబు నువిద
నోకు, నెఱుగు.

అను. 5-144

2. బ్రహ్మాండాంతరావిరూపము.

తే. అవనిఁ బొందదు దివమున నప్రమేయ, మండజంబు హిరణ్మయ
మండమధ్యమున వెలుంగు.

కాంతి. 5-151

అండము సం. వి. అ. పుం. న

1. గ్రుడ్డు

వ. జరాయువు నండంబును నుద్దిదంబును స్వేదంబును నను జనక
విశేషంబుల జనియించి. కాంతి. 5-99; కాంతి. 5-224.

2 హృదయము.

తే. అవనిఁబొందదు దివమున నప్రమేయ, మండజంబు హిరణ్మయ.
మండమధ్య, మున వెలుంగు నుజ్జ్వల పక్షునత దాని, నెఱుంగు
సంతత యోగనమేతుఁ డనఘ. కాంతి. 5-151.

8. బ్రహ్మాండము-వాసనామయము.

సీ. ఓషధికల్పన మొనరించు దానికై, హైరణ్యమైన ఘహాండమున
విధాతఁ బుట్టించు. కాంతి. 6-82.

అందేని సమ. అవ్య

అంటేని, అనిన యెడల.

క. ఎ,ట్లందేని లింగములకు న,ఖండజ్ఞానప్రదత్వకలనము గందే.

కాంతి. 6-178.

అంత దేశ్య. సర్వ. జాప. అనౌప.

1. ససుస్తము, ఆమూలాగ్రము.

చ...ఆ పదుమ్మూడగు నేడు మత్పితా,మహులు చరించి రంతయుఁ
గ్రమంబున నాకెఱుంగంగఁ జెప్పమా విరా. 1-44.

2. తచ్చక్థార్థకము—కొన్ని విశక్తులలో మూత్రమే యుపయోగింపఁబడుచున్న

క. అంతిపురము నుట్టటికం, బెంతయుఁ గీ డంతకంటె నెక్కు తదీయో.
పాంతచరక్తుజ్జవామన, కాంతాదులతోడి పొందు కలిమి భటు
నకున్, విరా. 1-181.

కం...ఇంక నుద్దురుండగు మద్రదే,ఖం గూల్పు మంతతోడఁ దెగుం
గురుపత్తిపన్ని జయంబు గొనుము కడంకన్. శల్య. 1-84.

క...వివేకకూన్యల,కడ మండెడు సంతకంటె గవ్వముగలదే.

ఆది. 8-149

చ...నా, యెఱిగిన యంతమండి సతి నెట్టి లతాలలితాంగిఁ జూచి యే
నెఱుగ

ఆది. 7-74

క. తన కిమ్మగు నంతకు దుర్జనుఁ డిష్టుడపోలే నుండి సర్వమపోలెం,
దన కిమ్మగుదును గలుచును. ఆది. 6-118

తే...నీ తెగునంతకుఁ గలన నిలువ, నాయుధంబులు విడిచితి.
ఉద్యో. 2-289

2. పరిమాణార్థకము. ఉద్దేశించినంత.

క. నీ వెఱుంగకుండ గర్వము,తో విజయుం డా సుభద్రఁ దోడ్కొని
బలిమిం బోవఁగ నంత సమర్థుడె. ఆది. 8-207

అంత ద్రు. అవ్య.

1. తర్కాత--అటుమీద.

వ. ఇట్లు మత్స్యమహిషల్లభుం డతనిం గలిసికొని పరివారంబును
రానును దదీయ సంభావనాతత్పరుండై యుండె నంత.

విరా. 1-210.

2. అప్పుదు, అసమయము.

క...దుర్విలాసఁ, బొడలికి నొడఁగూర్చుచుండ నుగ్మలి యంతన్
వ. తత్రుదేశంబునకుం జని. విరా. 2-114, 115

3. ఎక్కువగా, మిక్కిలిగా, అత్యధికము.

క. గొంతికి నంత వెఱవ మీ, కంతవెఱవ రై వతమునకు నంతవెఱవ న,
త్యంతకలుషాశ్మ విరటుని, కాంతకు నే వెఱకుఁ బనులు గావించు
నెడన్. విరా. 2-185,

4. కాలము, సమయము.

అ. పుట్టినంతనుండి యిట్టివి యెన్నఁడుఁ గాన నెందు.

విరా. 5-118.

5. రెట్టింపు, రెట్టి, మడుగు.

వ... జంబూదీప విష్కంభంబు కొలఁది, యెరుబదివేలు నాలునూలు
యోజనంబులు దీని రెండంతలు దొడంగి లవణేశురససురాఘృత
దధిక్షీరశుద్ధజలమయంబులు. భిష్మ 1-27.

6. వెంటచే, తక్షణము.

క. కౌరవులు సేయు నవమతి, కారణముగఁ గోపమెత్తుఁ గర్జుని
వదనాం, భోరుహముం గనుగొన శమ, మారున్ నా వశముగాక
యంతన బుద్ధిన్.

కాంతి. 1-18.

7. ఆత్మార్థకముతోఁ జేరి 'అన్యోపేక్షలేమి, స్వయముగా' అను
నర్థములఁ దెల్పును.

ప. అట్టియెడ నాశ్రమపరిసరంబున నొక్కచోఁ దన యంతన లాఘు
వాఙ్మనంబు సేయుచుండి.

కాంతి. 1-20.

8. ఆ కొలఁది, అపాటిది, అట్టి శక్తి కలిది, అట్టి శక్తి గల,

ఆ...నయమువిక్ర, మంబు నడపునంత మానిసివై యుండి కుచ్చితంపుఁ
బ్రదుకు కోరఁ దగునె.

విరా. 1-282.

ఉ...అ, ట్లంతలు రాజులెల్ల సమయం గని.

శల్య. 1-352.

9. ఏకకాలిక వ్యాపారములను దెలుపుటకు నుపయోగించును. సంస్కృ
తము నందలి 'సతి సప్తమి' ప్రయోగము వంటిది.

ప. విషవైద్యుల నొద్దఁ బెట్టుకొని పరీక్షితుండు నంత నట తక్ష
కుండు విప్రవచనప్రబోధితుండయి పరీక్షితు నొద్దకు నెవ్విధంబునఁ
బోవనగునో యని చింతించుచుండి.

ఆది 2-188.

10 దీనికి బహువచన రూపమును గలదు.

ఉ... అ ట్లంతలు రాజులెల్ల...

శల్య. 1-352.

సీ...అంతలు సేసిన యట్టివారి.

ఉద్యో. 1-331.

అంతంత ద్రు. అవ్య. ఔ. అనౌ.

1. కొంచెము దూరము, సమీపము: దాపు, దగ్గఱ.

ప. అనుచు నంతంతం జేరి.

విరా. 1-296.

ప అన్నరపతి పరివారం బెల్లను గౌతుకంబునం జనుదెంచి యంతః
ప్రముక్కుచుం జూచుచుండ.

కాంతి. 6-268.

2. దపు దవ్వల, దూరముగా

తే. సమద వారణపతి గమనమున మత్స్య, ధరణి పల్లభు సభచేర నరు

గుటయును,

వ. అంతఃకరణం గమంగౌని.

విరా. 1-211, 212.

అంతంతకు ద్రుతః అవ్యః జౌ. అనౌ.

అప్పటికప్పటికి, క్రమక్రమముగా.

సీ. నెగసినకొనలేచి నింగి యంతంతకు, నవులద్రోవంగఁ దనరారు
దాని.

విరా. 1-162.

క. మృదుభాషణముల దుష్టను హృదయములు ప్రసన్నతా
మహిమృ బొంపునె యెల్లిదముగఁ గొని యంతంతకు మద
మెక్కుంగాక దురభిమానము పేర్చిన్.

ఉద్యో. 1-34

అంతంతట ద్రుతః అవ్యః జౌ. అనౌ.

దరిద్రాపు, సమీచము, అంతంత.

సగ్గరః బిట్టాశోకింపంగఁ నుగ్రంబగు జలనిధి నంతటం గంటి
మంతన్.

ఆర. 7-18

అంతంతియ (అంత + అంతియ) కళః అవ్యః

అమాత్రమ్ము అంతంత మాత్రము.

క. పృథ్వీతైత మేబుసేసిక, నంతంతియు కులము నెక్కుడై సమ
కూరుం.

అను 5-92

అంతఃకరణ చతుష్టయము సం. వి. అ. న. సమ.

అంతఃకరణములయొక్క నాల్గింటి సమదాయము.

క. అంతఃకరణ చతుష్టయ, శాంతి సముద్యద్వివేక సంపద్వేద్యా.

విరా. 4-276.

1. మనస్సు 2. బుద్ధి 3. చిత్తము 4. అహంకారము అనునవి
నాలుగు అంతఃకరణ చతుష్టయము.

అంతఃకరణము సం. వి. అ. న

లోపలి యింద్రియము. జ్ఞానసుఖాదీసాధన మైనది. ఒక్కటియైన

అంతఃకరణము వృత్తి భేదమును బట్టి వైనఁ జెప్పిన 1) మనస్సు

2) బుద్ధి 3) చిత్తము 4) అహంకారము అను నాల్గు విధముల ద్యోత
మానమగుచున్నది.

శ్లో. మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్త మిత్యంతరాత్మకమ్

చతుర్థా లక్ష్యతే భేదో వృత్త్యా లక్షణరూపయా.

సం. భాగ 8-28-15

సంకల్పరూపము మనస్సు, అధ్యవసాయరూపము బుద్ధి, అభిమాన
రూపము చిత్తము, చింతారూపము అహంకారము.

క. శంతన నందనుఁ డపరదిగంతప్రాప్త రవియట్టఁడయ్యె నితఁడు
లో, కాంతరగతుఁ డగుటకు ము, న్నంతఃశరణముల సంశయము
వాయంగన్.

వ. సకల ధర్మప్రకారంబు నడిగి తెలిసి కొండనిన.

కాం. 2-140, 141

వ. తత్ప్రసాదాసాదిత కవిత్య తత్త్వ నిరతిశయానుభావానంద భరి
తాంత్యకరణుండ.

విరా. 1-2

అంతఃపద్మము సం. వి. అ. న.

హృదయమను కమలము.

మాలిని. భరిత వికసనాంతః పద్మనిశ్రేణికా సం, చరణ

శల్క. 2-422.

(అంతః పద్మిని శ్రేణికా - అని పాతాంతరము)

అంతఃపరివారము సం. వి. అ. పుం.

అభ్యంతర పరిజనము, పురస్సరజనము- ఎల్లిప్పుడు రాజునకు ముందు
నడచు పరిజనము.

వ. సై నికల రానీకు మంతః పరివారంబు వచ్చు టుడుపుము.

కాం. 2-129.

శ్లో న సై నికైశ్చ యాతవ్యం యస్యామో వయమేవహి,

నతపీదయితవ్యో మే భీష్మో ధర్మభృతాంవరః

అంతఃపురః సరశ్చాపి నివర్తంతు ధనంజయ.

సం. రా. కాం. 52-15, 16.

అంతఃపురకాంత సం. వి. అ. స్త్రీ

అంతఃపురము నందుండు స్త్రీ, రాజభార్య మొ.

వ. వివేకహీనుండగు విరాటుండు నిన్నుం బోధించునప్పుడు నిజాం
తఃపురకాంతలకు విసోదంబు నేయు చారల రావించిన నేనును
సుదేష్టతో నగుగుదెంచి చూచుచుండుదు. విరా. 2-198.

అంతఃపురము సం. వి. అ. న

రాణివాసపు స్త్రీలుండు చోటు, రాణినాసము.

క. బృహన్నల, యను నామముతోడఁ గన్యకాంతఃపురవర్తన
మొనరించుచు. విరా. 1-89.

(వికృతి = అంతఃపురము)

అంతఃపురవర్తి సం. విణ. న్. ఈ. న్.

అంతఃపురమున సంచరించు పరిచారకుడు.

[(స్త్రీ) అంతఃపురవర్తిని]

వ. విరాటుఁ డంతఃపుర వర్తులం బిలిచి యంతయు సుదేష్ట కెఱిఁ
గింపం బనిచి. విరా. 5-343

అంతఃపురవర్తులు సం. విణ. న్. బహు.

అంతఃపురమున మెలఁగు స్త్రీలు, పురుషులు.

వ. విరాటుఁ డంతఃపురవర్తులం బిలిచి యంతయు సుదేష్ట కెఱిఁగింపం
బనిచి. విరా. 5-343

అంతఃబోక దే. అవ్య. కశ

అంతటితో మానక, అంతటితో నూరకుండక, అంతమాత్రముతో విర
మింపక.

క. అని వీడఁగఁ బిల్కిన న, మృదుజాఢముఁ డంతబోక మదనో
న్మాదం, బునఁ దన్న నెదిరి నెఱుంగక, వనితకు నిట్లనియె

విరా. 2-51

అంతబోవక దే. అవ్య. కళ

చూ. అంత బోవక.

తే. అంత బోవక హేమమయత్య, మహిత, యజ్ఞవాట ఖాందాది
పదార్థములను, త్రాహ్మణావళి కిచ్చె, ఆశ్వ. 1-108.

అంతకంటె దే. స. వం. విభ. ద్రు

అంతకు ముందు.

ప. మము బొంట్లెల్ల బోక పెనంగిసం బోరు భరంబైసం త్రాణం
బుల వై వచ్చు నంతకంటెను బరమదయావరందైన సాండ
వాగ్రజ ములు సొచ్చి బదుకుం డనుము. ఉద్యో. 2-244.

అంతకంతకు దే. అవ్య. ద్రుత

క్రమక్రమముగా.

తే. బెగ్గలం బంతకంతకు నగ్గవ్విం.

విరా. 2-87

తే అడవిసొచ్చి యంత కంతకు నవులక, నతికతూహలమున నరిగి
యరిగి, చూచుచుండునట్లు సూర్య సంసార కాననమునందు
దిరుగు జనుల నడపు. కాంతి. 4-285.

అంతకము సం. వి. అ. పుం

మృత్యువు.

ప. గార్గ్య గౌతమ కాత్యాయనాదులు దీనచేసి దీప్త బోధు లయి
వీతాంతకులను, విజ్వరులను, నిర్లభులను, నిర్భరానందులు
నైరని చెప్పి వెండియు నిట్లనియె, ఆను. 4-287

అంతకహరుండు సం. విణ. త్రి (అ. ఆ; ఈ. అ)

మృత్యువును జయించినవాడు. మృత్యుంజయుండు. శివుడు (యముని
హరించిన వాడు)

ప. త్రిపురాంతకు నంతకహరుం బరమేశ్వరుం.

సఖా. 1-158.

అంతకొంతకుండు సం. విణ. త్రి (అ. ఆ. ఈ. అ)

మృత్యువును నాశనము చేసినవాడు, మృత్యుంజయుండు. శివుడు

(యముని నాశనము చేసినవాడు)

సీ శంకరుని నాశకాంతకు.

అశ్వ 1-62

అంతకాలయము సం. వి. అ. పుం

యముని మందిరము, యమునిస్థానము.

వ...జలసంధు నంతకాలయంబున కనిచి.

భీష్మ. 2-286

అంతకు దే. ద్రు. అవ్య

1. అంతదనుక, అంతవఱకు.

వ. దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్ణశకుని వైధవ ప్రముఖులగు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచునంత మదీయాంతరంగంబు
చింతావరభుక్తుంబును.... వేగిరపడుచున్నయది. విరా. 2-245

2. క్రమముగా

క. కిరణంబు లడగి యంతకు, నరుణక్వము మెఱయఁ దరణి యప
రాద్రి శిరః, స్ఫురణను నధికరణాలం, కరణం బొనరించుటయును
గాంగేయుఁ డెడన్. భీష్మ. 2-389

3. అప్పటికి, ఆసమయమునకు

వ. విరాటుండును బనిచినం గాలరులు వేగునంతకు వీటికిం జని.

విరా. 3-237

అంతకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

యముడు

డి. అంతకవిక్రముండు మహిమాప్పదమూర్తి...కిరీటి కమాభవుండు
మహోగ్రదండంబు ధరించి, తిరుగు నొక్కొక చోటను దృక్కుఁ
డగుచు సంతకుం డిదె. మౌస. 17.

విణ. అ. ఆ. అ

నాశనము చేయువాడు

చూ. అంతకాంతకుడు.

అంతకుమున్ను దే. కళ. అవ్య. సమ

ఆసమయమునకుఁబూర్వము

వ. అంతకుమున్ను తమ వెనుక నడపులం దిరుగుచు.

విరా. 1-48

అంతట దే. అవ్య. ద్రు.

1. ఆటుపిమ్మట

క. అని యంతట నిలువక

విరా. 5-268

2. అప్పుడు, ఆసమయమునందు

వ. అప్పాంచాల వరుండు

తే. ఎగిరె నగ్గురు తేరిపై కేపుమెఱయ.

వ. అంతటందెలిసి యాచార్యుండు

ద్రోణ. 4-100, 101, 102

3. ఆపనితో, దానితో.

వ. పాండవులకు దిగులు పుట్టింత మంతటఁ దెగక యెత్తి వచ్చిరే
నియు నిగ్గించవచ్చు.

ఉద్యో. 3-391

అంతటన అవ్య. (అంతటన్ + అ)

అంతమాత్రమున

క. కాలఁడు ప్రేరేపఁగ నిటు, ప్రేలిన యంతటన నిన్నుఁ బెద్దగఁ
దలఁపం, బోలునె

ఉద్యో. 2-270

అంతటను అవ్య. ద్రు.

ఎల్లను, సమస్తము

మ...దీ, ప్తి కలాపంబులు లోకమంతటను విస్తీర్ణంబులై

విరా. 5-42

అంతటి కళ

అమాత్రపు

తే. రిత్తవాండ్రను జంపు టరయ, మీదు గొనియాడు నంతటి
పౌరుషంబె

సా.ప్తి. 1-204

ద్రు

సమస్తమును

చ. పాండుభూపసుతవర్గము నంతటినేర్పుఁగాని

సౌప్తి. 2-78

అంతటిలో బ్రా. సర్వ.

మొత్తములో

చ. ఇద్ది యొక పెద్దగట్టిమొన యీ మొన ముందట గోగణంబుతో,
 నదె యొక యల్పనైన్యమట యాశల వేటొక కొంతసేన య,
 ల్లదె యిటు పంచిపెట్టఁజను నంతటిలోన్ వృథాభిమానదు, రృథసఖము
 భాషియైన కురురా తెచటం జనుచున్నవాడొకో విరా. 4-245

అంతదాఁక అవ్య. కళ.

అంతవఱకు, అంతదనుక

తే. అమరతడినీతనూజుపై యలుకఁజేసి, యనికఁజొరవలె యల్లెన
 నతడుసచ్చు, నంతదాఁకఁ శాండపుంకై కొంత సమర, కేలి వేడుక
 జలుపుట వోందొక్కొ. భిష్మ. 1-169

అంతనంత అవ్య. ద్రు.

1. కొంచెము దూరము, సమీపము

చ. ఆనవుడు నంత నంత ద్రువదాత్మజ సేరివినితి నిల్చినన్.

విరా. 1-810

2. ఆక్కడక్కడ

తే. సభవారందఱు నంతనంత, నల్లనల్లన గుజగుజ లాడుచుండిరి.

విరా. 1-145

3. దూరదూరమున

తే ఆరుగుడెంచు బృహన్నం నంతనంత, గ్రని నృపాలసుతుం డను
 గారవమున. విరా. 4-38

శ్లో. దూరాదేవ తు తాం పేక్ష్య రాజపుత్రోఽభ్యభాషత.

సం. భా. విరా. 82-17.

(కూపాం) అంతంత.

అంతమీద ద్రు. అవ్య

1. తరువాత అటు తరువాత.

తే. నీ తెగునంతకుఁ గలన నిలువ, నాయుధంబులు విడిచితి నంత
మీద, మెఱసి బల విక్రమంబులు నెఱపునాడ. ఉద్యో. 2-289

అంతము సం. వి. అ. పుం. (నపుం. అనికూడ అమరకోశము)

1. మృత్యువు, మరణము.

క. ప్రజుత్వయః సమో నాకా, యజ్ఞాయ య నక్షరాల్ల నంత
ప్రాప్తి, క మునజిహ్వకుఁ దెచ్చిఁ బడవాం బైన పరముఁ
బడయుదు నరున్. అను. 4-372

2. అదియు మధ్యము నంతము, నా దేవేతునకు లేమి నవ్యయుఁ డతఁడు
కాంతి. 4-108

3. నాశము.

తే. అద్యంతిగతులు నీవ, యొక్కడై వెలిగెడు. కాంతి. 2-10

4. స్వభావము.

తే. విషయములు నంత విరసతా వేక్షణమున. కాంతి. 5-370

5. అంచు, ఒడ్డు, పారము

వ. నిజాక్షావిధేయ చతురంతమహీశల (బ్రహ్మక్షత్త్రా)ది వర్ణముఖ్యుల
నెల్లరావించి అది. 3-195

6. మనస్సు.

మాలిని...భరిత వికసనాంతః పద్మనిశ్చేడికాసం, చరణ

శంక. 2-422

అంతర్ సం. అవ్య.

1. మధ్యము

క. పారాశర్య ప్రముఖో, దారమునీచదాంతరంగ భామాంత రివ్వి,
స్పారవ్రభావటల వి,స్తారోజ్జ్వల దీవరూపతా స్తవనీయా

భీష్మ. 2-408

2. లోపల

ఇంద్రవజ్ర. అంతఃపరీతాపము వార్పఁజాలున్.

(స్త్రీ). 1-29

దీనికి తెలుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

అంతరంగము సం. వి. అ. న

హృదయము, మనస్సు

వ. అని పలికి కౌంత్రేమాగ్రజా నత్యంత సంతుష్టాంతరంగు జేసి.

విరా. 1-203

అంతరము! సం. వి. అ. న

1. భేదము. తారతమ్యము

క. నీ, కే వినిపించెదన్ దెలియంగా వినువారలకు నీకుగల యంతరముల్.

ద్రోణ. 5-415

2. లోపలి ప్రదేశము.

మ. సింగంబాఁకటితో గుహాంతరమునం జేడ్పాటుమై నుండి.

విరా. 4-85

3. భూమ్యాకాశములమధ్య ప్రదేశము.

చ. ఆ స్ఫురిత మహాయుధోగ రుచిపుంజ విజృంభణ ఘోరమయ్యె సం,తరము సహస్రసేత్రముఖ దైవతమండల దుర్నిరీక్ష్యమై.

విరా. 5-16

4. నదులు . మధ్య

ఆ. నవ్యసాచియు ..., నధికరయము మెఱయనది పెక్కుదుని యలు, చేపె నంతరమున శిశరముల

విరా. 5-101

5. మనస్సు.

తే...అట్లంతరమున నొసర్చు, యాగమున వీరకల్పముడై వెలుంగు.

రాం. 5-149

6. అవధి, మేర

తే. అంతరిక్షంబువలన దిగంతరములు, వెలుగ్గ

ఆది. 2-212

7. ఆకాశము, సమయము

వ. భీమున కపాయంబు సేయ సమకట్టి యంతరం బన్యేషించు

చున్నంశ

ఆది. 5-169

8. రంధ్రము, చిద్రము, దోషము.

వ...నలుండు సేయుచున్న యశ్యమే ధాది కానేక భూరి దక్షిణమహా
 క్రతువులయు...గారణంబునం జొర నవసరంబు గానక యంత
 రం బిశ్వేషించుచు...పాద కాచంబుసేయ మఱచి సంధ్యోపాస
 నంబు సేసిన

ఆర. 2-58

అంతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఆనన్యము, వేత్తెరది

ఈ యర్థమున నిది సమాసాంతమునఁ బ్రయోగింపఁబడును.

వ, చెలిమిసేసి కొందఱు గోమట్లు బేహారంబు వెంట దేశాంతరంబున
 కుం జన.

కాంతి. 2-478

అంతరాత్మ సం. వి. న్. పుం

1. జవుడు

తే...విషయములు నింద్రియములు మనసును గ్రహసాధనములు
 గాఁగ, నంతరాత్మప్రదర్శియై యనుభవించి, తత్కృతములగు
 మోద భేదములఁబొందు.

కాంతి. 5-81

2. హృదయాంతర్యాసి

క. వినుము నివాతస్థానంబునఁ గంపనరహితదీపము వెలింగెడు చా
 ద్భువ నంతరాత్మ వెలుగుచు, మనికి ప్రసాదంబు భంగి.

కాంతి. 5-258

3. ఆత్మకంటె భిన్నమైనది. (ఆత్మ-బుద్ధి)

చ. తన కుసుమంబులన్ ఫలవితానము మూర్ఛన నాన ప్రమాను
 నేరని క్రియఁగా ననేరదు పరంబగుతత్త్వము నైజభంగి విన్ననువున
 నంతరాత్మ గను నైష్ఠికతంగను మింతవట్టు.

కాంతి. 5-188

గ్లో, ఏవ మాత్మా న జానీతే క్వ గమిష్యే కుత స్త్యహం

అన్యోప్యైత్రాంతరాత్మాఽస్తి యః సర్వమనుషశ్యతి,

సం. భా. కాంతి. 250-9

అంతరాత్ముడు సం. వి. న్. పుం.

1. అంతరాత్మ.

క. వెలయు దీప్తి యగువాని నిరంజను నంతరాత్మునిం బాటింతున్.
కాంతి. 4-280

2. పురుషుడు, షేత్రజ్ఞుడు.

తే. పొందు సత్త్వరజస్తమంబులు విశుద్ధు, నంతరాత్ముఁ బాంసువ్రాత
మనిలుఁ జెందు, నట్లు కాంతి. 4-281

తే. తలఁచు మనమందు నిశ్చయదశ యొనర్చు, బుద్ధి సర్వైకసాక్షి
త్వమున వెలుంగు, నంతరాత్ముండు షేత్రజ్ఞుఁ డనఁగ వాని,
మెఱపు సత్వాది గుణములై మెఱయు వత్స కాంతి. 5-166

అంతరాశము సం. వి. అ. న.

మధ్యప్రదేశము.

ఉ...వి, భ్రాజిత శుభ్రకీర్తి పరిపాదుర సర్వదిగంతరాశ.
ఆది. 1-161

ఉ...మౌర్విరవ కంపిత సర్వదిగంతరాశుఁడై.
ఆర. 7-399

అంతరించు సం. అ. క్రి. నామధాతువు

నశించు, చెడు

తరలము...ఏ, ననఘ కన్యకఁ గన్యకావ్రత మంతరించిన నెట్లు మ, జ్ఞనకు
నింటికిఁ బోవనేర్చు. ఆది. 3-40

అంతరిక్షచరుడు సం. విణ. అ. ఈ. అ.

ఆకాశమునందు సంచరించువాడు. యక్ష కిన్నర సిద్ధ సాధ్యాది జాతికిఁ
జెందినవాడు. రాక్షస కింకరుడు.

వ. (మయుండు) ఆపూర్వ సభాభవవంబుఁ బదునాల్గు నెలలు నిర్మించి
దాని నెనిమిది వేల రాక్షస కింకరుల మహాకాయుల మహాజన
సత్త్వసంపన్నుల నంతరిక్షచరులం బనిచి మోపిండుకొని వచ్చి
ధర్మజున కిచ్చి. సభా. 1-18

అంతరిక్షము సం. వి. అ. న

స్వర్గమునకు భూమికిని మధ్యనుండు ప్రదేశము — ఆకాశము, వాయు మండలము. (రూపాం) అంతరిక్షము.

వ. అయ్యిడువురుఁ బెల్లెయు సాయకంబు అంతరిక్షంబున దళంబై
సంతమనంబు గలిగి యునికి. విరా. 5-133

అంతరాద్యావాప్యధివోః ఉంతం అవస్థితం భవతి అంతరిక్షమ్.

అంతరితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మఱుగువడినది.

వ. ఒక్కటాణంబు తృణలకాంతరిత దేహుండైన మునివరు నొక్కరుం
దాఁకిన. ఆర. 5-131

అంతరితుండు సం. విణ. అ. పుం (అ. ఆ. అ.)

1. చాటునకుఁ బోయినవాఁడు (అస్తమించినవాఁడు)

వ. ఆరుణ గభస్తి యస్తగిరి మస్తకాంతరితుం డయ్యె. భీ. 2-166

2. పొవలు మొదలగు వానిచే మాటువడినవాఁడు. * నబడకుండఁ బోయిన
వాఁడు.

వ. అతండు గుల్మాంతరితుం డగుచుం దోచుచుఁ బోవఁబోవ.

ఆశ్ర. 2-19

అంతర్గత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ

లోపలిభాగమును బొందినది. లోపలనున్నది.

వ. దారుపుల నగ్నియున్న చందంబున సర్వజంతువుల యందును
నంతర్గతయై సిద్ధియున్నది. అశ్వ. 2-96

అంతర్గతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మనస్సు

వ. ఇల్లుతని రూపాతిశయంబున కోటువడి మాచుచు నిజాంతర్గతంబున

విరా. 1-214

2. నడుమఁ జొచ్చినది, లోపలఁ జేరినది.

వ. ఆస్పాండ వాగ్రజుండు జలాంతర్గతుండై యున్న భవన్నందను
నుద్దేశించి, శల్య. 2-58

3. లోపల జిక్కుకొనినది.

వ. తత్కంతపార్శ్వంబునందు శూలశేషం బంతర్గతంబై యుండె.
ఆది. 5-267

అంతర్గతుండు సం. విణ. అ. పుం.

నడుమఁ జొచ్చినవాఁడు, లోపలఁ జేరినవాఁడు

వ. అస్పాండ వాగ్రజుండు జలాంతర్గతుండై యున్న భవన్నందను
నుద్దేశించి, శల్య. 2-58

అంతర్గిరి సం. అవ్య. ఇ.

పర్వతము లోపల నున్నది (రాష్ట్రము)

క. అతుల చతురంగ సేన, యతుఁ డంతర్గిరి బహిర్గిరోపగిరుల భూ,
పతుల ననినోర్చి... సభా. 1-234

(రూపాం) అంతర్గిరము

అంతర్దశము సం. వి అ. పుం. న.

లోపలచేకు, లోపలియాకు

సీ. ఆరుణాంబుజంబుల యంతర్దశంబుల తళతళలకు జిగి దళముకొల్చి
ఉద్యో. 2-114

అంతర్ద్వీపము సం. వి. అ. పుం. నపుం.

లోపలనున్నలంక, సముద్రములోపలి లంక

వ. దివ్యపురుషుండు పురుషోత్తముండు... బలచేవాడు లెఱుంగకుండ
సుఖద్రాక్షునుల వివాహంబు సేయ సమకట్టి తమ నిశ్చయం బయ్యిరు
వురకుం జెప్పి పశువతి పూజావ్యాజంబున నఖిల యాదవభోజాంధిక
వృష్టివరులతో సంతర్ద్వీపంబునకుం జని. ఆది. 8-190

ద్వారక సమీపమున సముద్రములోనున్న యౌకానాక ద్వీపము.
దీనియందుఁ బర్వతములు, కాననములు పుష్కరిణులు గలవు.

విహారమున కనుకూలముగా నుండును, సుఖదా వివాహ-
నిమిత్తమై బలరామున కాయుదంత మెఱుకపడనీయ కుండుటకై
సమస్త యాదవులను మహేశ్వరీపూజా వ్యాజమునఁ గృష్ణఁ డంత-
ర్ద్వీపమునకు వెడలించెను. ద్వారక నుండి పడవలపై పయనించి-
యీ ద్వీపమును జేరవలయును.

సం. భా. ఆది. 241 అధ్యాయము.

అంతర్ధానము సం. వీ. అ. నపుం.

1. మఱుగుపడుట, కనఁబడకుండఁ బోవుట.

వ. కపిధ్వజ దేవదత్త కిరీటాది దివ్యపరికరంబుల సవినయంబుగాఁ
త్రార్థించి యంతర్ధానంబు నేయించి. విరా. 5-281

2. యోగులు పొందుమృతి,

చూ. అంతర్ధానము.

అంతర్ధానము సం. వి. అ. న.

మనోజపము, మనస్సునందు ధ్యానము చేయుట.

తే...శ్యామాశ్రమమున నొక్క, పక్షమున్న నంతర్ధానఫలము గలుగు.

ఆను. 2-80

ఇచట పాఠాంతరమగు “అంతర్ధానము” యుక్తము. ఆపాఠాంతరము
నందును ‘అంతర్ధాన పదము’ అని గాక ‘అంతర్ధాన ఫలము’ అని
యుండవలెను.

శ్యామాశ్రమమున నొక్క, పక్షమున్ననంతర్ధాన ఫలముగలుగు—
అనునది సరియైన పాఠము.

“శ్యామా యస్త్రాశ్రమం గత్వా ఉపిత్యాచాభిషిచ్యత,

ఏక పక్షం నిరాహార స్తంతర్ధాన ఫలం లభేత్. సం. ఆను. 64-30

అప్పుడు ‘యోగులు మృతినొంది పొందు ఫలము గలుగు’ — అని
యర్థము చెప్పవలయును.

అంతర్ధాని సం. వి. ఇ. పుం. ఈ. (స్త్రీ).

మధ్యనాడి—ఇక పింగళులకు నడుమ నున్నది, సుముమ్మ

క. విను మంతర్నాడిం జనఁ, బనుపడి పవరంబు బ్రహ్మపద మొందఁగ
శాంతి నిరూఢమైన చిత్తము. శాంతి. 4-128

అంతర్మదము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

హృదయమునందలి పొగరు

ఉ. ఆ, ధర్మసుమండు...యాతఁడెప్పు నం, తర్మద దుష్టుడు.

సౌప్తి. 1-221

అంతర్యాగము సం. వి. అ. పుం.

1. మానసిక యజ్ఞము

వ. ఇం దే విధంబున నేనియు జీవాత్మం దుపద్రవ్యగా నంతర్యాగంబు
నడపు యోగి జనంబులు జనన మరణ విముక్తు లగుదురు.

అశ్వ. 2-18 (చూ. వివరము)

2. మానసిక పూజ

మాలిని. అకలుషహృదమాంతర్యాగసంసిద్ధమూర్తి. ఆను. 2-478

మానసికయజ్ఞము :— తాహ్యద్రవ్యములచే గాక మనస్సుచే గల్పించు
కొనిన యజ్ఞపదార్థములతో మనస్సునందే చేయు యజ్ఞము. ఇందు
బహిర్యజ్ఞము నందువలె “స్వాహా” శబ్దపూర్వకముగా మనస్సుచే
హోమము స్మరింపఁబడు చుండును. జ్ఞానాగ్నియందు విశ్వహోమము
చేసి శుద్ధజ్ఞానస్వరూపమును బొందుటయే దీని యుద్దేశము.

మానసికపూజ — ఇది ద్వివిధము.

1. తాహ్యపూజయందువలెనే పరమాత్ముని తన హృదయపంకజమునందు
నిల్పుకొని (అధోముఖమైన హృదయమును ఊర్ధ్వముఖముగా తిప్పి
వికసింపఁ జేసికొని) సమస్త పూజా పదార్థంబులను మనస్సుచే
గల్పించుకొని సక్రమముగా నంతరాత్మ సన్నిధానమునఁ దాను
గూర్చుండి పోషకోపచారములఁ బూజించు చున్నటుల భావించు
కొనుట. యోగు లిట్లే యావజ్జీవమును గడుపుచుండురు. ప్రాణా
యామమును సాధించి యాత్మావలోకన మొనరించువారును, భక్తులు

నిట్లే యభ్యసించును. మూర్తామూర్తంబని యియ్యది ద్వివిధంబగు.

2. అహంసాది విషయపుష్పములచేఁ బరమాత్ముని నారాధించుట.

అనఁగా అహంసాది విషయములను బోధి విరుద్ధ వ్యాపారముల నుజ్జగించి సంతత జ్ఞాననిష్ఠ యందుండుట.

అహంసాది విషయములు :

1. అసూయ 2. అసహృదయము 3. అరాగము 4. అగదము (మోసము) 5. అమోహకము 6. అదంభము 7. అనిధన 8. అజ్ఞోభము 9. అమాత్సర్యము 10. అలోభము 11. అహింస 12. ఇంద్రియనిగ్రహము 13. దయ 14. డమ 15. జ్ఞానము.

ఈ పదునైదు విషయములను పుష్పములచేఁ బరమాత్ము నారాధింపవలెను. అనఁగా నీ గుణముల నలవఱచుకొని జితేంద్రియుండై సంతత భ్యాన నిమగ్నుఁడు గావలయును.

కావ్యాపూజకంబై ఈ యంతర్యాగ మెన్నిమడుంగులో యెక్కువ యని శ్రీమతాచార్యుల యభిప్రాయము. అట్లని కావ్యాపూజ త్యాజ్యమెన్నటికిఁ గాదు.

అంతర్వర్తి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

లోపల మెలఁగునది. వెలుపలికిఁ బ్రసరింపనిది.

క. తన యెఱిగిన తెరువున నెమ్మన మంతర్వర్తిఁ జేసి మఱి బాహ్య గతిం, జననీకుండఁగ నది యెందమవునఁబడు నిలువవలయు నచ్చట దానిన్.

అశ్వ. 1-214

అంతర్నితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అదృశ్యమైనది. కనఁబడకుండఁ బోయినది.

తే. శార్థాలమై యుటికి వార, జేంద్ర సమయాను నమ్మానవేంద్ర తనయు వచ్చి యంతర్నితంబయ్యె.

కాంతి. 1-269

అంతర్నితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. అదృశ్యమైనవాఁడు, కనఁబడకుండ పోయినవాఁడు.

క...దా, నచ్చట నంతర్నితుఁడై, యిచ్చఁ జనియె దోచు నేటి

యెల్లిటిలోనన్.

విరా. 5-802

2. కనబడకుండ నుండువాడు, వటుగుపడి యుండువాడు.

... శమమున్, కాంతియుగల జనములుగను, నతర్హితుగొలుతు

* జలశయను యోగాత్మున్.

కాంతి. 2-29

అంతలంతలు దేశ్య. వి. బహు.

అంతటి ఘోరావమానములు—అట్టి బస్నములు.

చ అతిగిన భీమ ఫల్గునుం క్షడ్గములేమి యెటుంగు దంతలం, తలువడి

వాని నీగవలదా?

ఉద్యో. 3-201

తే. ధార్తరాష్ట్ర టున్నతులు దగిన వలుకు, లేల విని సంతసేయుట

కిచ్చగించు తెదిరి దమ్మను నెఱిగిరయేని వార, అంతలంతలు

సేయుదు రయ్య నాడు.

ఉద్యో. 4-78

అంతలంతలుదప్పులు దే. సమ. వి. బహు.

అంతటి ఘోరమైన తప్పిదములు. మనస్సులో నుద్దేశించినంత పాటి

దప్పిదములు.

వ. అంతలంతలు దప్పులు సేసితిమని తలంక వలవదు. ఉద్యో. 2-244

అంతలంతలు మాటలు దే. సమ. వి. బహు

మిక్కిలి హితమైన మాటలు, మనస్సులో నుద్దేశించినంత హితమైన

వలుకులు.

వ. అట్లు హితార్థమై అంతలంతలు మాటలాడిరి.

ప్రీ. 1-11

అంతలంతలు మానసులు దే. సమ. వి. బహు

అంతటి గొప్పవారైన మనుష్యులు. మనస్సులో నుద్దేశించినంత గొప్ప

వారగు మనుష్యులు.

వ. అంతలంతలు మానసులు మడిసిరి గాని పుడమి నిత్యులై వలువ

బడరు.

ద్రోణ. 2-182

అంతలంతలు మేటి మగలు

ఇది 'ఇంతలంతలు' అను దానికిఁ బాఠాంతరము.

చూ. ఇంతలంతలు

కర్ణ. 8-880

అంతలవారు దే. వి. సమ. బహు

సమానమైనవారు; సరితూగువారు

క. చెలిమియు, సంభాషణమును, బలిమి వివాదంబు ద్రోపుఁ బాడియుఁ
దమయఁ, తలవారితోన తగు. ఉద్యో. 3-48

అంతలు దే. వి. బహు

1. అంతటి ఘోరకార్యములు, అంతటి ఘోరాపరాధములు.

సీ. దుర్లయగృత్తి దుర్ద్వారంబు వుట్టించి, యంతలు సేసిన యబ్బివారి.
ఉద్యో. 1-881

ఉ. అంతలుసేసి పోనడచి యక్కట సంజయచేతఁ తెప్పిపు, త్రైతురె.
ఉద్యో. 8-101

2. రెట్లు, మడుగులు

వ. దీని రెండంతలు దొడంగి భక్త్య. 1-27

3. సమానమైనవి

క. అని పలికి యిరుసులంతలు, సునిశిత బాణమువేయుచుం దటిమిర.
ద్రోణ. 5-78

4. అట్టి ఘోరావమానములు

ఉ...సతి నంతలు సేసి ననుం గృపారతిం, దక్కక తండ్రి పాలడిగె
ధర్మజుఁడు. శల్య. 2-821

5. అట్టి పరిస్థితులు

తే. నేర్చి యలజడిఁబడిన వాణిజ్య విధులఁబడసి వైక్యఁ డన్నఁ బి
పడయు సుగతి, చచ్చు నంతలు పడి సిరిదెచ్చికోని చ,
లన్నంబువెట్టి కాంతురు దివంబు. ఆను. 4-2

6. సమానములు

క. విను పృథివియును సరస్వతియును గోవును దానవిధికి నొక్కం
తలుగా, వినియుండుదు వీనింబో,లిన దాతవ్యములు నొందు లేవని
ఐంనున్. ఆను. 2-411

7. మనస్సులో మద్దేశించినంత పరిపాటిగంది.

సీ...ద్రురోధనాదుల దుష్కృతములు, నా మదిలో నిర్వినే మును

వారును, విధిమోహముననైన విరసభావ, మావహిల్లిన బుట్టెనం
తలు పనులు. ఆశ్ర. 1-34

అంతలునేయు దే. క్రి. స. క

అంతటి ఘోర కార్యము లొనరించు
చూ. అంతలు

అంతవంతము సం. విణ. (క. తి. క.)

1. వాళము గలది, నశించునది

అ. అఖల కర్తృఫలము నంతవంతంబు మ, నృపులకు ననంతపదము
గలుగు. శాంతి. 4-254

2. మది గలది, చివర గలది

వ. కర్మంబు లావ్యంతవంత బులు శరీరంబు గర్భబంధన కళంబు.

ఆశ్ర. 2-98

అంతవట్టు దే. విణ (అంత+వట్టు)

1. ఆ పరిమాణము కలది. ఆ కొలఁదిది. (చేసికొన్న దానికి చేసికొన్నంత)

నీ. కురురాజుఁ తెలుపన తిరిగితి, నిఖల రాజులఁ దదనీకములను —

అ. రామ మదచి తెల్లభూములుఁ బొడయ్యె, నంతవట్టు ఫలము నను
భవింపు, మేపడంగ నిన్ను కాపావల జ్వాల, దగ్ధమూర్తిఁజేయు
దాన వినుము. స్త్రీ. 2-159

(ఈ క్రింది యర్థముల సముచ్చయ సహితమై కన్పట్టుచున్నది.)

2. అందఱు

వ తాను మున్ను త్రిగరైకు రథంబుకడ నిలువ నియోగించియున్న
తమ్ములం గూర్చుకొని తమ యంతవట్టును నొక్కట విరాటునకుం
బొడసూపిన. విరా. 3-219

3. అంతయు, సమస్తము

క. ఈ యెడ నిట్లమ్మహనీ, యాయుధములువెట్టి యెచటి కరిగిరి మన
కొఁతేయులు బృహన్నలా తగ, నీ యెఱింగన యంతవట్టు

నిక్కము నెపుమా.

విరా. 4-128

4. ఎల్లరు

అ. నవ్వసాచి తనయు సరిగార, యమ్మహావీరు. అంతవట్టు గెరవేంద్ర

భిష్మ. 2-181

5. అన్నియు

తే. ఆవరంబున నగ్గోపు అంతవట్టు, గూడి యట్టును ఇక్ష్మికీ గురువరేఖ్య

అను. 3-116

శ్లో. సంమాన్య సహితాః సర్వాః శ్రియ మూచుర్నరాధిర

సం. అను. 228-33 (నిర్ణయ)

అంతవట్టునుం గూడుకొను

అంతవట్టును గూడకొను

} దే. క్రి. సమ. ధా. అక.

ఎల్లరను గలిసికొను, అందఱతో జేరు

వ. తమతమ యంతవట్టునుం గూడుకొని సూతకృత్యంబులకుం దూరఁచాలి

రథంబులు దోలికొని చనుదెంచిరి.

విరా. 3-155

వ. కొంతేయాగ్రజుండు సుతసిల్లి తమ యంతవట్టునుం గూడుకొని

విరా. 8-211

అంతవట్టువారు దే. సర్వ. బహు.

ఎల్లరు

సీ...అవ్వెరాటుండును నంతవట్టు

తే వారలకుఁ దత్తదువిశ ప్రకారములఁ బ్రియంబు దలకొన

సంవిధానంబునెనె.

విరా. 5-380

అ...తన్ను, దాడిన, బెట్టుచంపె నంతవట్టు వారి.

సా. పి. 2-81

'అంతవట్టు' శబ్దముపై 'వారు' అను సర్వనామ తచ్చబ్ధి మను
 ప్రయుక్తమయినది. ఈ యనుప్రయుక్తత నర్థవిశేషమును సాధింపఁ
 గలుగుట లేదు. 'అంతవట్టు' అను శబ్దమునకే 'ఎల్లరు-అందఱు-
 అన్నియు' అను నర్థములు గానవచ్చుచున్నవి చూ. అంతవట్టు.

అంతపునంతకు దే. జాతీయము.

1. ఆ గడువు పూర్తియగు వఱకు.

చ. అనిన నుచేష్ట యిట్లనియె నంతపునంతకు మర్గ్యహంబునం, దునికికి
సమ్మతించితి. విశ్వా. 3-87

2. ఆ కాలము గడచువఱకు.

క. అంతపునంతకు నీడదు, కాంతారూపంబు నేను గైకొనియెద ని,
శ్చింతమున మగుడఁ జనుమని, యింతికిఁ బురుషత్వమిచ్చె నెంతయు
వేడ్కన్. ఉద్యో. 4-898

అంతశ్చరము సం. విధి (అ. అ. అ)

లోపలి సంచరించునది.

క. అంతశ్చర మారుతములు, కాంతములుగఁ జేసి. కాంతి. 2-29

అంతశ్శత్రువు సం. వి. ఉ. పుం.

లోపలనున్న విరోధి—కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము
మాత్సర్యము—వీనినే అరిషడ్వర్గ మని పేర్కొందుడు.

సీ...అంతశ్శత్రుకులమైన కామాది, వర్గంబునోర్పి. అన్య. 3-272.

అంతసేపు దే. వి.

అంతకాలము. ఉద్దేశించి నంతకాలము.

వ. నాచేత నాయుధంబు లున్నంతసేపు నన్ను జంప నెట్టివారికి
నశకర్తంబు. భీ. 1-191; దో. 1-229

అంతస్థాపము సం. వి. అ. పుం

మనోవ్యధ, లోపలి పరితాపము.

వ. అంతఃపురమునకుం జని యంతస్థాపం జేర్చుడికుండ ముందునంత.

ఆది. 8-17

అంతస్సన్నిధి సం. వి. ఇ. పుం

హృదయమునందు నిల వుకొనుట—మనస్సు గోచరము చేసికొనుట—హృద

యమునందుఁ గనబడుట.

వ. ఏను విన్నవంబునేయు తెలుగుగా నంతస్సన్నధిం గలిగించుకొని.

విరా. 1-37

అంతస్సారము సం. వి. అ. పుం.

లోపం సారము గలది.

క. నాదాంతస్సారకరణ నైష్ఠికచరణ

ద్రో. 1-396

అంతస్స్థితము సం. వి. అ. న.

తనలోఁ దాను నవ్వుకొనుట, ముసిముసి నగవు

వ. బలనూదననూను వలుకులు విని పాంచాలి యంతస్స్థిత కమనీయ

కపోల యగుచు నిట్లనియె.

విరా. 3-52

అంతికము సం. వి. అ. న

సమీపము, సామీప్యము, దగ్గఱ

క. దూరాంతిక దుర్గమ విస్తార సుగమ సన్నివేశకావదచలస,ర్యా

రంభక.

భి. 1-305

అంతిపురంబు నింతులు వై. సమ

రాణివాసపు స్త్రీలు

వ. చిక్కని మల్లులులేని తటి నంతిపురంబు నింతులు నూడ నయ్యవనీ

కాంతుండు పోరింప శార్దూల కుండాలాదులతోడ నీడంబోక పెనంగి

భంగంబునకుం దెచ్చి మెచ్చించుచుండు.

విరా. 2-20

అంతిపురము వై. వి (సం. అంతఃపురము) (రూపాం)

అంతిపురి

1. అంతఃపురము, రాణివాసము, రాజు భార్యలుండు చోటు

అ. అంతిపురము చరిత కలవడ మెలగుచు, నుండె నవ్వదూటి

యును ముదమున.

విరా. 1-380

2. అంతఃపుర జనము

చూ. అంతిపురము చుట్టటికము.

అంతిపురము చుట్టటికము జాతీయము

రాణివాసపు స్త్రీలతోడి సంబంధము, రాజుగారి భార్యలతో వ్యభిచరించుట
క. అంతిపురము చుట్టటికం, జెంతయుఁ గీడంతకంటె నెక్కు తడియో,
పొంతచరకుట్ట వామన, కాంతాదులతోడి పొందుకలిమి భటునకున్
విరా. 1-181.

అంతిపురి వై. వి (రూపాం) అంతిపురము

అంతిపురము, రాణివాసము

వ. అంతిపురి కోటకు లోనగు నొక్క సామ్యమందిరమున కమ్మనిం
గొనుచు...ఏగిరి. కాంతి. 6-288.

అంతిపురికోట వై. వి.

అంతిపురమునందలి కోట

చూ. అంతిపురి

అంతిమము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

చివరయైనది, కడపటిది, చరమము

అ. అట్లుగాక పతుల యంతిమ సమయంబునందుఁ జింతదక్కి యను
మరణము, సేసిరేవి సుగతి సిద్ధించుఁ బరిసమేతంబుగాఁగ నన్నితం
బినులకు- అను. 5-301

అంతియ దే. విణ

1. అంతే, ఆ మాత్రమే

అ. ఉన్నరూప పలుకు నన్నరులెక్కడఁ గలరు. తోచినట్లు పలుకు
పలుక, నైన చ్చెడఁపుయ్యె నంతియ కాశంత, వట్టుపట్టి చూడఁ
గలరె యెట్టివారు. విరా. 1-191

2. మాత్రము

వ. కాను నిజసహోదరులయట్లపోలె వేషాంతరంబుదాల్చిన యంతియ.

కాక యూర్వశి యిచ్చిన శాపం బనుభవించుటకు శరీరాంతర పరి
గ్రహంబు చేయుటంజేసి

విరా. 8-52

8. దానితో సమానము—సమానము.

వ. నీ బలంబున నాలవ పాలుగొని మహిపాలుండు సత్వరంబుగా
ముందర పోవలయు, నంతియనేన తదనంతరంబు కదుపులంబొదివి
కొని చనవలయు.

విరా. 4-237

అంతె దే

అంతియ, మాత్రము

తే. ఆంగములలోన మేలుత్తమాంగ మందు, నుత్తమంబులు గన్నులు
యర్విజనుల, కట్టి కన్నులు లేవను టంతెకాక.

ఆది. 5-11

అంతేవాసి సం. వి. న్. పుం. అలుకన్సమానము

శిష్యుడు

క...మా,ర్కంజేయుం డను మునినా,ధుం డంతేవాసిగజముతోఁ జను
దెంచెన్

ఆర. 1-202

అంత్యకాలము సం. వి. అ. పుం

ప్రళయసమయము

మ. గద సారించుచు, నంత్యకాల విచలత్కాలాకృతిన్ భీముడు.

ఉద్యో. 2-138

అంత్యజాతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ)

కడపటి కులము

క. శునకంబు రజస్వలయగు, వనిత పతితుఁ డంత్యజాతివాఁ డాక్రియ
పట్టున కేడిరువులఁ జేరక,చనఁ జేయుట నుగ్గడించి సంభావించెన్.

అను. 8-190

అంత్యజాతివాఁడు మిశ్ర. పుం.

కడపటి కులమువాఁడు.

చూ. అంత్యజాతి.

అంత్యజాండు సం. వీ. అ. పుం. (స్త్రీ అంత్యజా)

కడపటి కలమున బుట్టినవాడు.

చ. అనుటయు నంత్యజాండు నగి యట్టి విధంబధమంబు గాక.

కాం. 8-294

అంత్యము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

కడపటిది. చివరది.

వ. ఆకాశమున నీవు పండరూపంబున బ్రచ్చన్నుండవై రాజకన్య
లకు నృత్యంబు గఱపుచుండి తదంత్యంబున శాపమోక్షంబు వడ
యము. ఆర. 1-368

అందంద దే. అవ్య (అందున్ + అందున్ + అ)

1. ఆక్కడక్కడ, అచ్చటచ్చట, అప్పుడప్పుడు

సీ. మట్టియ లొండొటి బిట్టు దాడంగవేల, నందంద మునిగాళ్ళ
నప్పళించు. విరా. 2-250

2. మిక్కిలి, మిగుల, అత్యధికము.

సీ. అందంద కదిలెడు కొండలపాటుచే దలకుచు నునికి నిలుకడ
యును విరా. 2-815

3. వెంటనే, తక్షణము

సీ. పొడిచిన వెన బీటువోవక యొండొరు, నందంద పొడుచుచు
నవనిబెట్టి. విరా. 2-847

4. మఱిమఱి, మాటిమాటికి, తఱచుగా, వెంటవెంటనే.

ఉ. అందలి వారలెల్లను జయంబున బొంగుచు బేరెలుంగులం, దండ
చెలంగఁగాఁ బలుక నార్వంగ నొత్తిలి నవ్వ నాకసం, బందిన యట్టి
ప్రమోత విని. సౌ. 1-5

క- అందంద మెడయు దలయు న, మందాటోపమున బెక్కుమాటు
లడిచి. కాం. 8-498

వ. ఇమ్మద్దీయ...పాణితలంబున నందంద నెమ్మొగ మడిచికొనుచు
(స్త్రీ). 2-45

అందని ప్రాకుల పండ్లుగోయు దే. జాతి

సాధ్యముగాని పదార్థములకుఁ బ్రయత్నముచేయు, అలవిగాని దాని నొనరింపఁ బూనుకొను.

క. చను చనదని చూడక యందని ప్రాకులపండ్లు గోయఁ దలఁచుట
హితవే, మను చెడిన రావణాదుల, వివి యెఱుంగవె యెన్నఁదును
వివేకవిహీనా... విరా. 2-58

మాడుక—అందని పండ్ల కఱ్ఱలు చాచుట (ప్రాకులభేయ ఫలై లోభా-
దుద్భాహరిన వాచునఁ — కాశీదాసు)

అందము¹ వై. వి. (సం. అంతః = రమ్యము)

1. చక్కదనము, సౌందర్యము

సీ. హరమల్ మెఱయ నొయ్యారంబుగా గ్రుచ్చి, యందంబు
వింతగా నలవరింతు. విరా. 1-107

సీ. కాళ్ళయొప్పిద మాడుకట్ట నుజ్జ్వలము చే,యంగ సంకుర రాహు
లద మెడల. విరా. 1-228

2. విధము, రీతి

ఉ...పూర్ణశక్తి చెన్నునఁ బూర్వ మహీధరంబు కాం,శింగడచన్న
యందము ప్రతీతముగాఁగ నడించు చాడునన్. కర్ణ. 3-327

3. ఒప్పదము, యుక్తమగు విధము

తే....అంద మొంద, నరసికుడుపుడు కట్టుఁ డిచ్చానుదూప, వస్తువులు
గైకొనుడు దురవస్థ దెలిపి, పాపికొనుడు. ఆళ్వ. 4-176

అందము² దే. స. క్రి. అను ధాతువుయొక్క తద్ధర్మార్థకము..

(అను + దు + ము = అందుము, అందము)

అని పలుకుదము.

క...వీమందము దో,స్సార నిశాంశోజ్జ్వలఁ దగు, నా రాధేయుండు
నచ్చె న్నెద్దును చేరిన్. కర్ణ. 1-28

అందలు స. బహు

ఎల్లరు, ఎల్లవారు

వ. వారందలు మహాద్భుతంబంద.

విరా. 1-184

వ. భీష్ముని పలుకులు విని యందలు సమ్మతించిరి.

విరా. 1-274

క. అందలు రథికులు పలువఁగ, నిందేటి! మున్నువచ్చి రిస్సి యని సం.
క్రందనసుతు మార్కొనియె.

విరా. 5-72

ఇది అంత శబ్దముయొక్క మహాస్మహాత్యక్తకరూపము.

అందలము వై . వి (సం. అందోళము-అందోళిక)

1. శబిక (మేనా), చుట్టును కప్పు లేక లోపల కుర్చీవలె గూర్చుండు.
టకు వీలైనది. దీనిని పురుషులు ప్రయాణము చేయుట కుపయో-
గింతురు.

ఆ...నీకు, సమ్మదంబుగాఁగ నప్తర్విగణము నా, యందలంబు మోవఁ
నరుగుదెంతు

ఉద్యో. 1-180

2. శబిక (మేనా) చుట్టును కప్పుండి స్త్రీలు ప్రయాణము చేయుట కుప-
యోగించునది.

వ. విదుర్పుండు కుంతీ ప్రముఖ కురు స్త్రీజనంబుల నందలంబుల నిడి
కొని.

కాంతి. 1-36

క. సుందరులకు బాలురకును, నందలములు వేసడములు, నాయిత
ములుగాఁ గందక కుందక చనువిధ, మొందఁగ సమకట్టుడు. మౌ. 137
సామాన్యముగా నేటికాలమున 'పల్లకి' యనఁబడు వాహన విశే-
షమును వివాహకాలమునం దుపయోగించుట అక్కడక్కడ గల
చేమో. పూర్వము బాల్యవివాహములు జరుగు సమయములందు
ఈ పల్లకిని నూతనవధూవరు లెక్కి యూరేగెడివారు. ఇప్పుడు
పీని స్థానము కారు లాక్రమించినవి. మున్నును పల్లకిని వివాహ-
కాలమందే యుపయోగించెడివారు. మేనా యనునది ప్రక్కలు,
తలుపులతో మూయఁబడి యుండును గాన దీనిని స్త్రీలే యెక్కు.

వగాఁ బ్రయాణసాధనముగా నుపయోగించెడివారు. అందలముల్లు వాడుకలోనుండి తొలగినవి. కాని యవి మేనాకంటె సెత్తుగా నుండి ప్రక్కలు తలుపులతో మూయఁబడక యొక రకము, మూయఁబడి యొక రకము రెండు విధములుగానుండి లోపలఁ గూర్చుండు ఒక కర్చీవలె నేర్పాటు చేయఁబడి యుండును. ప్రస్తుతపు వల్లకిలే తిక్కన చెప్పియుండెనని నట్టివాని యందు రాచస్త్రీలు పయనించుట యసంభవము. కావున మేనా వంటివే భారతకాలమునాటి అందలములు యావచ్చును. కనుక 'అందలము' అనిన 'మేనా' అనుట చెల్లునుగాని, నేటికాంపుల బల్లకి మాత్రము చెల్లుట పొసఁగదు.

ప్రస్తుతపు జీపులవంటివి పురుషు లెక్కు అందలములు. కారుల వంటివి స్త్రీలెక్కు అందలములు.

స్త్రీలుపయోగించు అందలములలో భార్యాభర్తలు పయనించుటయు గలదు.

వ. పాండవాగ్రంజుడు పాండురా జాగ్రజు నతని దేవిం బ్రభూతాం దోఃకాయాధులంజేసి పురస్కరించుకొని. కాంతి. 1-850

అందలి దే. విణ (అందులనుండి యేర్పడిన విశేషణము) అందున్న

వ. అందలి విప్రు లెదురుపచ్చి కాంచి. ఉద్యో. 3-147

వ. ఇందలి యందలి బంధుమిత్ర సహాయ జనంబులు గలసి.

ఉద్యో. 1-377

వ. గంధమాదనమందలి కొలనికిం జని

అది. 1-38

అందాఁక దే. అవ్య.

అంతదనుక, అంతవఱకు

తే. ధరణి యెందాఁక నుండు సుస్థిరత నీదు, కీర్తి యందాఁక నక్షయస్ఫూర్తి దాల్చి,

కాంతి. 2-148

అందించు దే. క్రి. సక. ప్రేర

కలిగించు, కలుగజేయు

వ. ఇట్లు ప్రచండమూర్తియై మధ్యందిన మార్తాండుడుంబోలె వెలింగి
వివ్వన్పుండు వియచ్చరుల కచ్చెరువందించె. [దోణ, 4-802

క. విను పౌరుషమును దైవము, నన రెండును గార్యఫలము నందిం
పగ నెట్టన కారణములు గావున, జననాయక సదృశములు విచా
రింపంగన్. ఆను. 1-142

అందిచ్చు దే. స. క్రి.

అందించు, పొందించు, చేర్చు, ఇచ్చు, అందఁజేయు.

క...జమ్మిచెసం క్రాంతి విడిచి చావము నా కం,దిమ్మనుడు.

విరా. 4-112

అందియ వై. వి. (సం. అందుకః) (రూపాం) అందె

అందె, స్త్రీల కాలి నగ.

తే. అందియల మొరవంబున కరెగుదెంచి, ప్రోది రాయంచ రయ
మునఁ బోవు నవ్విధంబు విరా. 4-28

అందియిచ్చు దే. స. క్రి.

1. చేతికిచ్చు

వ. అప్పులతి హర్షముఁబొందుచు నందియిచ్చు కాంచన చపకంబు
పుచ్చుకొని విరా. 2-102

2. తీసికొని చేతికిచ్చు

వ. అంబికేయుండు ప్రసన్నవదనుండగుచుం బ్రతిష్ఠితంబులయిన కల
శంబులలో నుజ్జ్వలంబగు నొక్కటి ధామ్యుండందియీ నెత్తి యా
భూపోత్తము నభిషేకించె. కాంతి. 1-875

అందు¹ అన్య. ద్రు

1. దానియందు

ఉ. ఆదరణీయపార వివిధార్థగతి స్ఫురణంబు గల్గి యస్తాదశ పర్వ
నిర్వహణ సంభృతమై పెనుపొందియుండ నం, దాది దొడంగ
మూఁడు కృతులు. విరా. 1-6

2. వానియందు

క. విను సుమతి విషయముల నం,దునికి గలిగెనేని బొందఁ దుదకం
బులఁ బొందని బిసరుహపత్రము చాడ్చున. కాం. 5-527

3. వారియందు

వ. ఇరువురయందు భోగేచ్ఛసలిసి,
నీ...అయ్యిరువురయందు భోగేచ్ఛ సలిసి, యం ధపశ్యంబు వడ
యుదు నని శ్లఙ్ఘి. సభా. 1-135

4. వానిలో

నీ. విఖిధుల పంఢెండు వేలేండ్లు సమనంత, నాలుగుయుగములు నోలి
నడచు, గృథయుగంబున కందుఁ జతురంశకములు.
కాం. 5-46

5. వారిలో

వ. నేన పెద్ద నేన పెద్ద నని తమలో నిర్దఱును వివాదంబునేసి ప్రహ్లా
దుపాలికింజని రందు సుధన్వుండు ప్రహ్లాదున కిట్లనియె.
సభా. 2-289

6. ఆ ప్రదేశమునందు - అచ్చోట

ఉ. తమ్ములు ధౌమ్యుండున్ సతియుఁ దా నరదంబులతోడఁ గ్రోశ
మా,తమ్ముక చోటి కల్లఁ జని ధర్మతనూభవుఁ డందు నాటిరే,
యిమ్ములఁ జల్పి వేగుటయు విరా. 1-58

7. అక్కడకు, అచ్చోటికి

వ. అట్లు గాన కదా యే నందు రా నని పలికి మఱియును.
ఉద్యో. 4-51

8. దెస, వైపున, పక్షమున

వ. అప్పుడు నీయందుఁ జేయంగల సైనికులు నూని తత్తేజోవిశేషం
బునం జూడ్కులు మిటుమిట్లు గొన వెఱచఱచి. కర్ణ. 8-207

9. సస్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము

వః నిషధాద్రియం దనిమిషపతి ప్రచ్ఛన్నసంచరణమున వర్తించుట
యును. విరా. 1-54

10. వలన - పంచమీ విభక్తికి బదులు

వ...వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె శాయం డధికధనంబు గొనిపొమ్ము
ఆది. 2-192

11. చేత - హేత్యర్థమునఁ దృతీయకు బదులు

క. ఇందివర లోచననీయం దే నభినందితాత్మనైనట్టులు, నందనుల
యందుఁ బాత్రుల, యందును నభివంద్యవగుమ యని దీవించెన్.

ఆది. 8-6

12. ఓర్ద, సమీపమున

వ. ఇవ్వర్హాకాలంబు మాయందయుండి చాతుర్భాస్యంబుసేసి మమ్ముం
గృహాథ్యం జేయుండు. ఆది. 8-180

వ. ఆ పర్ణాదులవలన నిన్నెఱింగిన దాననై నిన్నిట రావించు నుపా
యంబు దలంచి యెల్లి దమయంతి ద్వితీయ స్వయంవరం బగునని
ఋతుపర్ణనందుఁ బ్రకాశింప నుదేవుం డను ప్రాహ్లాణంబుత్రంచితి
ఆర. 2-213

13. నిర్ధారణ పద్ధి—లో

మత్తకోకిలము...ఈతని బుద్ధి మీ, రేవగింపక చేకొనుం దిది యెల్ల
యందును ధర్మస,ద్భావ మొక్కని కేర్పరింపఁగ బ్రహ్మకై నను
బోలుచే. సఖా. 2-216

14. తచ్ఛబ్దార్థకము

(ఆది - అవి - వాడు - వారు - ఆమె మొ. వానిని దెలుపును)

ఇది ఈ సందర్భమున సర్వనామముగానయి విభక్తి. ప్రత్యయము
లను దీసికొనును.

క. అని భీష్ముడు వెండియు నిట్లను నా పన్నిరువురును ధరాధిప
యోగ్యత్వ నిరూఢులెల్ల కర్మంబున కౌరసుఁ డందుతోన ముఖ్యం
డరయన్. ఆను. 2-255

15. క్రియాజన్య విశేషణ పూర్వకముగా నుండును.

క. దొరకొనినదానిఁ గోరక, దొరకొనినందును మమత్వమిష్ట హృద
యతం, బొరయక- ఆరు. 4-244

(దొరకొనినందు : లభించిన దానియందు)

క. వినఁ జూడఁబడునం దెల్లను సమతం బరముఁ గనుచు.

కాంతి. 6-285

(చూడఁబడునందు : చూడఁబడుదానియందు)

అందు² దే. స. క్రి.

1. పొందు.

వ. వానియందు మీకుం జూడం బోలినయెడఁ దగిన చందంబున నిలుచు
వారముగాక యనినం బ్రియమంది ధర్మనందనుం డిట్లనియె,
విరా. 1-62

2. అనుభవించు

నీ. వ్యవనుని వాంఛకు సంయాతినందన. యిడుమలఁ గుడవదె
యడవిలోన, రాఘవుతోడ నరణ్యవాసము నేసి సంతాప మందదె
జనకతనయ. విరా. 2-284

3. కలుగు, బడవు.

ఉ...అ సమి, తేక్కి వియచ్చర ప్రతతికిన్ వెఱఁగఁదఁగఁ జేసె నెంత
యున్. విరా. 3-184

4. అంటు, తాఁకు, స్పృశించు.

మ. అటమిన్నందిన యట్టివాని పొడ వెంతన్నట్లు ఫాలాకు నెక్కట
కయ్యంబున. ఉద్యో. 2-174

అక. క్రి.

5. చేతికిఁజిక్కు, చేతికి నందుఁబాటులో నుండు.

క. చనుఁ జనదని చూడక యందని మ్రాకుల పండ్లు గోయఁ దలఁచుట
హితమే. విరా. 2-58

6. ప్రాప్తించు-లభించు-సిద్ధించు.

తే. వేదసారంబు సత్యంబు వినుఁడు సత్యసారమూర్తి దమము దమ

సార మనము, తార మోక్ష మీ పరిపాటి గారవమున నాదరించు
జనఁబుల కందు ముక్తి.

కాం. 5-580

ఉ... లో, భానుగతిన్ విమోక్షపద మందదు సంగమకల్పి నెమ్మె
యన్.

కాం. 5-580

7. గ్రహించు, తీసికొను, స్వీకరించు.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ నెవ్వఁ డర్థి నెయ్యది యిచ్చినే
నందిలేక, వారభోజి యగుచు నమస్కార సఖ్య నుతి నిరాకృతి
రహతఁడై యతి వెలుంగు.

అశ్వ. 2-172

శ్లో. గ్రాసాదాచ్ఛాదనా దన్యన్న గృహ్ణీయా త్కథంచన.

యావిదాహారయేత్తావ త్ప్రతిగృహ్ణీత నాదికమ్.

సం. భా. అశ్వ. 46-88 (నిర్ణయ)

అందుల రే. అవ్య.

1. ఆయ (సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము)

2. ఆ రోటు

చ అనవుడు నక్కిరిటి దగ నయ్యదువంశపరేణ్యుతోడ నిట్లను నటులేనిఁ
బోవలయు హస్తపురంబున కితైఱుగు నె, ప్పిన నిను ధర్మనందనుఁడు
ప్రీతిగ నందుల కన్పిపుచ్చు.

అశ్వ. 3-4

క. ఏ నెఱుంగ నిన్ను నెక్కడి, దానవు మిన్నకయ యమచితంబులు
పలుకం, గా నేల యరుగు మంబురు, హానన, యెందుండివచ్చి తిందు
ంకు వడిన్.

ఆది. 4-76

అందోలు సర్వ. బహు.

అందలు

క... భీమ నకు నం, దోలుఁ గీడ్చడఁదొడఁగి రుద్దతులు రాజసుతురే.

ఆది. 5-164

సీ. కూరులు దృశరాష్ట్రోసుతులు దుర్యోధనాదులు దురాధర్వులం
దోలుచు మనకు.

ఆర. 1-269

ఆ. అన్యథాకరింప నలవియే యనిన నం, దొఱకు నిట్లు లనియె | దుపద
విభుఁడు, ఆది. 7-252

అంధకారము సం. వి. అ. పుం.

చీకటి

వ. అవలంబం ఇను నంధకారము దూరంబులయందును లేకునికి.

విశ్వా. 2-240

అంధకారాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుఁడు. అంధకుఁడకు రాక్షసునకు శత్రువైనవాఁడు.

వ. అంధకారాతి యిట్లనియె.

అను. 5-161

అంధకారి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుఁడు. అంధకుఁడను రాక్షసునకు శత్రువైనవాఁడు.

తే... పేట నెపంబున సందకారి, గదతే.

ఆర. 1-300

అంధకాసురుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అంధకుఁడను పేరుగల రాక్షసుఁడు. చూ. అంధకుఁడు.

వ. అయ్యంధకాసురభంజను కతంబునం గడించి పగ అడంపదురు.

ద్రోణ. 5-428

అంధకుఁడు! సం. వి. అ. పుం.

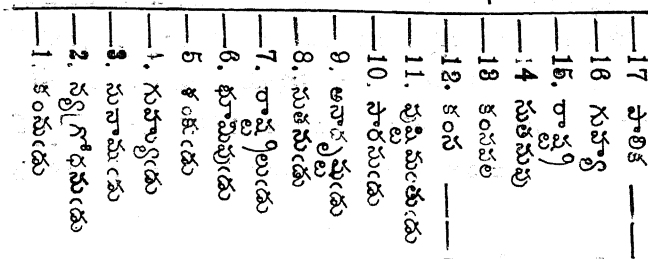
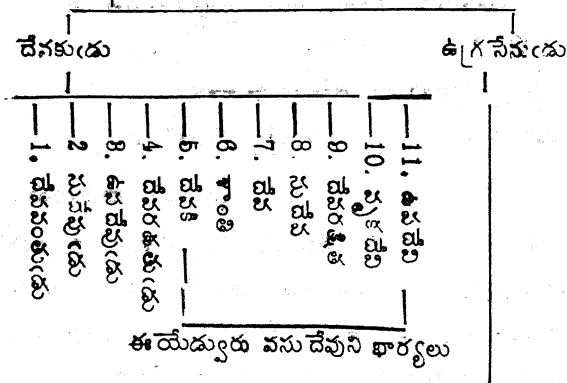
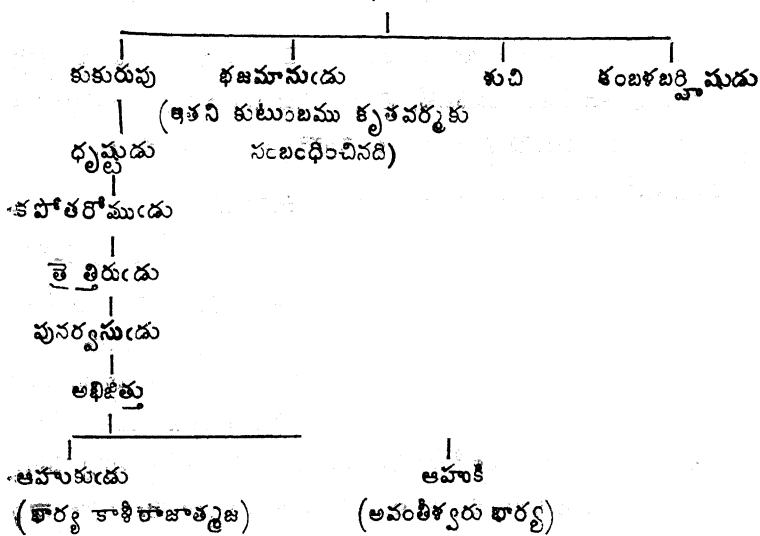
ఒక యాదవుఁడు. ఇతనిపేర అంధకవంశమని యొకానొక యాదవుల
తెగకుఁ బేరు వచ్చినది.

వ. ఇతని పంపునంగాదె యదు భోజాంధక వృష్టి సంజయ కేకయ
ప్రభృతి భూపతిప్రకరంబు ప్రకృతపథంబునం బ్రవర్తిల్లు చున్న
యది. ఉద్యోగ 1-385

ఇతఁడు యుధాజిత్తువుఁడు. క్రోష్టునకుఁ బాత్రుఁడు. అంధక
వంశమునకు మూలపురుషుఁడని అవుని నిఘంటువునందును సూర్య
రాయాంధ్ర నిఘంటువునందును గలదు.

భాగవత విష్ణుపురాణ హరివంశాదులను బట్టి చూడ క్రోష్టుకు
యుధాజిత్తను తనయుఁ డున్నటుల, నతనికొడుకే అంధకుఁడైన
టులఁ గానరాదు. పైఁగా క్రోష్టునకు అంధకునకు మధ్య నెన్నియో
తరములు గడచియండ క్రోష్టుపౌత్రత్వ మంధకున కెట్లొసంగిరో
తెలియదు. అంధకుని తండ్రి సత్త్వతుఁ డని పై సాత్త్వికపురాణ
వచనముల వలన విశదమగుచున్నది.

అంధకుడు

ఈ యార్దురు వసుదేవుని తమ్ముని భార్యలు

అంధకుని నుండి యాహుకుని వలకుఁ జెప్పఁబడినది సంక్షిప్త క్రమమని పురాణములు వలకుటచే, జెక్కుతరములు గడచి యుండవచ్చును. ప్రధాన పురుషులనే పురాణములు పేర్కొనియుండవచ్చును.

అంధకుడు² సం. వి. అ. పుం. ఒక రాక్షసుడు.

వ...అంధకారాతి యిట్లనియె.

అను. 5-191

అంధుడు, అంధకుడు దైత్యులు, ఇంద్రునిచే నిర్జింపఁబడిన పుత్రులు గల దితి శోకసంలగ్నమాసనయై కళ్యపుని దేవతలకు అవధ్యుండగు నొక తనయుని బ్రసాదింపుమని ప్రార్థించెను. అప్పుడు కళ్యపుడు దితికిఁ నితనయుడు రుద్రునిచే దక్క తదితర దేవతలచే జావడని వరమిచ్చెను. దితి యంగుశ్శోధరదేశమునుండి పుత్రుడు జన్మించెను. అతనికి వేయిచేతులు వేయితలలు. రెండువేలకన్నులు రెండు వేల పాదములు గలవు. గ్రుడ్డివాడు గాకుండినను గ్రుడ్డివానివలె నతఁడు నడుచుటచే అంధకుడని పిలువఁబడెను.

శ్లో. సుప్రజ తస్మాదవద్యస్మా దనంధోఽపి హ భారత,
తమంధకోఽయం నామ్నేతి ప్రోచు స్తత నివాసినః.

హరివంశము 145 అధ్యాయము..

ఎవ్వరిచే జావనని గర్వముతో నెవ్వరిని లెక్కచేయక సుందరులగు స్త్రీ లెక్కడనున్న నక్కడనుండి పట్టి తెప్పించు చుండెను. ఇతరుల ధనమపహరించు చుండెను. అతఁడు స్వర్గమునుండి పారి జాత వృక్షమును హరించికొని పోవుచుండ శివుఁ డీతని జంపెను. మత్స్యపురాణమును బట్టి అంధకుడు కామాంధుడై భూమికిఁ తెంచిన పార్వతి విహరింప బోగా శివుడు తిరూలముచేఁ జీర్చి వైచెననియు మరణసమయమున నతఁడు శివునియొడఁ బ్రపత్తిచేయుటచే శివుఁ డాతనికి గణస్థాన మొసఁగె ననియుఁ దెలియుచున్నది.

అంధత సం. వి. అ. స్త్రీ

గ్రుడ్డితనము, కన్నులు గానరాకపోవుట.

క. ఆ భృష్టద్యుహ్నుదులు, క్రోధాంధత నడరి.

కర్ణ. 2-846

అంధతమ నము సం. వి. అ. న

దట్టమైన చీకటి.

క. గంధర్వులను వెవఁబున, నంధతమనగూఢవృత్తి ననిల సుతుఁడు గ.
ర్యాంధమతి యైన మాకు స, శాంధవముగఁ జంపెఁగాక పరులకు
వశమే! విరా. 8-118

అంధము సం. విణ. (అ. అ. అ)

1. గ్రుడ్డిది, కన్నులు కనఁబడకుండఁ జేయునది, వివేకము తొలఁగినది.

క. బంధు శతఁబులు శౌర్యమ, దాంధములై విరా. 1-325

శా. గర్వాంధప్రతివీరనిర్మథన విద్యాపారగుల్ విరా. 2-55

సం. వి. అ. న.

క...అంధమయ్యె జగంబుల్ ఆర. 8-25

అంధీభూతము

అంధీభూతుఁడు } సం. విణ (అ. అ. అ)

గ్రుడ్డియైనవాఁడు, గ్రుడ్డితనముఁ బొందినవాఁడు.

క...ఇం, లేపో తమ్ముఁ గపిధ్వజప్రథల యంధీభూతులంజేయవే

ఉద్యో. 1-321.

శా. త్రేతాద్యాపరసఁధి మర్దత మదాంధీభూత విద్వేషి జీ.

మూతోగశ్వసనుండు రాముఁ డలుకన్ ఆది. 1-28

అంధుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. గ్రుడ్డివాఁడు

చ...అంధుఁడు దీనుఁడు వృద్ధు నైన యీ, నృపు నరయోగఁ బాండ
వులు నీవును సుక్తులుగారె యెమ్మెయన్ శల్య. 2-823

విణ

2. వివేకము లేనివాఁడు, వివేకము లేనితనము గలది.

చ. వీ, దిప్పుడు పాండవాగ్రజుని కాధించినం గ్రోఁఁఁధుండనై యది.
మఱచిరి కర్ణ. 2-214

ఉ. పచ్చ మహాంధవృత్తి ననివారణ వొక్కఁడు నాట్యకాలకుం.

విరా. 2-279

అంధ్యము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

గ్రుడ్డియైనది. వివేకము కోల్పోయినది.

కం. వింధ్యాద్రి వోలె నాప్రతి, వింధ్యఁ డవరితోగ్రమూర్తి వెలయ

నిలిచిద, రాంధ్యమతి నడరి దీప్తానంభాస్రము లక్కుమోక్షులై

బలపెన్

ప్రబోధ. 5-170

వి. అ. న.

అంధర్యము. కన్నులు తెలియకుండుట

ఉ...కృష్ణ నీ, విక్కడ కేల వచ్చితివి హీనవివేకుండు దుర్మహాంధ్యముం,

దక్కునె... సుయోధను దుర్వి యిచ్చునే శల్క. 1-857

వ. చాపాచార్యనందనుండు మేనెత్తుట జొర్తిల్ల మోహాంధ్యం

బువోఁ గలసి యునికింజేసి.

సోప్తి. 1-202

అంపకోల దేశ్య. వి. సమ. (అమ్ము+కోల=అంపకోల)

కాని విశేషము అమ్ముసీ నకును కోంకును బ్రత్యేకముగా కాణమును వర్ణమునఁ బ్రయోగములు గలవు.

అమ్ము : సీ. పల్వింట మంటలు గ్రమ్ము నమ్మేయుటయున్

కర్ణ. 1-118

కోల: క...పదియుఁ బదేను సుచ్చిపోయెం గోలన్

విరా. 5-82.

అంపకోల విశేషమేమో విచారించవలసి యున్నది.

కోల పొడవైనది (గడవలె)

పొడవై సునిశితమైన కాణము—అంపకోల యని చెప్పవచ్చును (కోలనంటి యమ్ము అని యర్థమిచ్చును)

క. అవ్వీరుని చాలంపట, కొవ్వు నడచి తనదు నంపకోల లడ

రగా, నవ్వనుదాధిపుఁ డల్లని, నవ్వొలయఁగ మాటుకొనె మృణా.

రహితుండై

శల్క. 1-248

ఇందున వాలంపఱకుఁ బ్రతిగా నంపకోలు చెప్పబడినవి. కావున
అంపకోల వాలమ్ము అనియే నిర్ధారింపఁదగినది.

అంపకాలువ దే. వి. సమ.

కాణముల ప్రవాహము

సీ...అన్నరుడు వా,ంప కాలువలోలి నడరించుటయు.

భీష్మ. 8-234

అంపతాఁకు దే. వి.

కాణము తగులుట

సీ...ఒక్క, యాఁజెయ్య యుటికి నా యజ్ఞానమున నంప, తాఁకునఁ
గూలుడు.

కర్ణ. 2-90

అంపపాన్పు దే. వి. సమ.

కాణముతో నేర్పడిన శయ్య

క. రవిఁ గొల్చి యుత్తరాయణ, మవువంతకు నంపపాన్పునం దిట్లు
మహా,త్వవలీల నిలుతు.

భీష్మ. 8-428

అంపపెట్టు దే. వి. సమ.

కాణముపోవునంత పరిమితిగల దూరము

వ...పతిత శేషఁబగు వబ్బలం బిరుగెలంకులం దొలఁగి యంపపెట్టు
నేం కవుల సని చూచుచుండె.

బ్రోణ. 4-228

అంపపొది దే. వి. సమ.

1. అంబుల పొది — తూణీరము

ఆ, అంపపొదుల నిగుడు నంకు విశానఁబు, దీప్తమరకతముం దీధితు
లుగ, రా కిమియును జెప్పుఁ దనకు వైజములుగ, విజయ దోహ
దాది వెడలి వెలిగె.

భీష్మ. 1-106

2. బాణముల కట్ట

వ. జనుదగ్గి మహాముని క్రిడార్థియై శరాసనంబు ధరించి రేణుకాదేవి
బాణంబుల కట్టఁగొని తనతోడం జనుదేర నివాసంబు వెడలి
యొక్క బయల నయ్యంప పొది నిలువవైపించి దూరాపాతనం
బాచరింప నక్కుసుమ కోమలి యమ్ము లేఱుకొని వచ్చి యిచ్చు
చుండు. ఆను. 3-256

3. బాణముల సమూహము

తే. పలక పటియలుగాఁ జేసి యలుఁగు దునిమి, యొడల వాలంపపొది
నింప నొల్లఁబోక. భీష్మ. 3-28

అంపబలువు దే. వి. సమ.

బాణములయొక్క శక్తి — బాణాధిక్యము

సీ...ఆర్ధానవేంద్రుని యంపబలువు, చేత నతండు మూర్ఖిల్లి.

ద్రోణ. 3-259

అంపమూడమంచు దే. వి. సమ.

బాణముల సమూహముచే నేర్పడిన దట్టమైన మంచు.

తే. అర్జునుఁడు గవియించిన యంపమూడ,మంచు దళముగఁ గప్పిన
మార్గఁజాంఘ,జాలముల వెస విరియించె కాంతనవ ప,తంఁగుఁ
డుద్ద్యోతమాన ప్రతాపలీల. విరా. 5-189

(మూడు మంచు — అని పాఠాం)

అంప మూడుమంచు - బాణములచే నేర్పడు (కలుగు) మంచు.

అంపమొత్తము దే. వి. సమ.

బాణముల సమూహము

మ...సత్వరుఁడై యేసి రథంబుగూడఁ బొదివెన్ వాలంపమొత్తం
బునన్. భీష్మ. 3-254

అంపము దే. వి

బాణసమూహము

తే- భీష్మునంపట కోర్వక పెల్లగిల్లి

భీష్మ. 1-287

క. గురుసుతు బెడిదపుటంపట, నరనారాయణులు నొచ్చినన్.

భీష్మ. 2-305

“అంపటయనంగ శరసమూహంబు దనరు”-

ఆంధ్ర భాషార్థము. 2-218

అంపవాన దే. వి. సమ

బాణ వర్షము

ఆ. అతఁడు గాండివమున నడ్డసాకులు వైవ, దురుల నంపవాన గురి
యుఁగాని

విరా. 4-197

అంపవెలి దే. వి. సమ.

బాణప్రవాహము

క. కవినఁ గడంగి యేనును, గవియించితి నంపవెల్లిఁ గడుఁగ్రూరత
ఉద్యో. 4-342.

అంపవెల్లువ దే. వి. సమ.

బాణప్రవాహము.

సీ. అర్జునుం డడరి ద్రోణాచార్యు మూఁడునా, రసముల నేనియు
గ్రంపుటంప, వెల్లువ వలిపిన,

భీష్మ. 8-218

అంపసెలి దే. వి. సమ

బాణమాల సెలయేలు

క. అతఁడులుఁ దగు భీష్ముని, చేతిబలుపు ద్రోణు నంపసెలి లవియు
టయు, జూతు రటు రండు.

ఉద్యో. 4-192

అంపసోన దే. వి. సమ

బాణవర్షము

క. విజయుం డను కైలము గల, శజధారాధరము గప్పె శరవృష్టి
మహా, ద్విజు నతఁ డేయక కడున, క్కజముగ నయ్యింపసోన గ్రక్కున
మాప్పెన్

ద్రోణ. 3-76

అంపు దే. స క్రి.

పంపు - అనుచు - పనుచు - సాగనంపు

చ. అడవికి నేడు నాడు మము నంపగనెంతయు దప్పు వచ్చినప్పుడు
ఉద్యో. 3-185

అంబ¹ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. తల్లి, జనని

క. నాతోడి ప్రేమడిం గడు, నాతురయై యెదురుచూచు నంబకు.
జేత, ప్రితిగఁ జని. విరా. 4-81

ఆ. వచ్చి పోయి చూచువాడుగా కిడుమలఁ బడునె తల్లివోలె బట్టి
తోడ, దండ్రి చెప్పు నిట్లు ధర్మశాస్త్రంబులు, నంబ గౌరవమున
నధికయగుట. కాం. 5-274

2. గౌరవార్థకమునందు స్త్రీ ప్రత్యయంబగు 'అమ్మ' పై ననుప్రయుక్తం
బగు.

సీ. మజ్జనకుండు సమ్మాన్య గౌరవ గోత్ర, మహితుండు శాస్కర
మంత్రి తనయుఁ, డన్నమాంబాపతి. విరా. 1-10

(అన్నమ్మ-అన్నమ+అంబ = అన్నమాంబ)

3. పార్వతి

ఉ...అం, బా దయతుండు దృఢహిత ఫాలుడు లోలుడు భక్తి
యుక్తిన్. దో. 5-425

4. ఒక నది - మత్స్యదేశమునఁ బ్రవహించునది.

వ. (భాగీరథి కాపమువలన అంబ) ... ఒక్కనాడు నిజవ్రత ఫలం
బులో సగంబున నంబయను పేర నదియై యమ్మండలంబునం బరగి
ఉద్యో. 4-384

అంబ² సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కాశీరాజు కూతులలోఁ బెద్దది, అంబిక, అల్లభాలిక ఈమె చెల్లెండ్రు.

ఈ అంబా చరిత్రము సర్వసృష్టాంధ్ర భారతములలో రెండు
చావులఁ గలదు. ఒకటి ఆదిపర్వమున భీష్ముడు తన సోదరునికి

వివాహమునెయు సందర్భమున — రెండవది యుద్యోగ పర్వమున. కృష్ణ దౌత్యానంతరము శిఖండితోఁ దాను బోరకుండుటకుఁ గల కారణమును భీష్ముఁడు దుర్యోధనున కెఱింగించు వట్టను—

కాశీరాజు తన కూతురైన అంబ, అంబిక, అంబాలిక అను వారలకు స్వయంవరము చాటించుట, భీష్ముఁడది యెఱింగి బలాత్కారముగా వారి మువ్వరను తోడితెచ్చుట — ఎదురైన సాశ్వాదుల నందఱు జయించుట — అంబ తాను సాశ్వుని వరించితిని చెప్ప భీష్ముఁడామెను సాశ్వునియొద్దకుఁ బంపుట సాశ్వుఁడామెను బిగ్రహింప నిరాకరించుట. అంబ భీష్మునిపైఁ బగసాధింపఁ దలచి తపస్సుచేసి శంకరుని వరప్రభావమువలన ద్రుపదునకు శిఖండియై పుట్టుట యనునవి రెంటు భేదములేని కథాంశములు.

తెలుఁగు భారతమువ ఆదిపర్వమునందు అంబ కోరికపై భీష్ముఁడంబను వదలివైచినంత వఱకే గలదు వావిళ్ళవారు వేసిన సంస్కృత భారత ప్రతియందును సంతమాత్రమే కలదు. బహుశః నన్నయగా రాంధ్రీకరించిన ప్రతి వావిళ్ళవారు వేసిన ప్రతిగాని దానివంటి ప్రతిగాని యైయుండునేమో. దాక్షిణాత్య ప్రతియని ముద్రింపఁబడిన సంస్కృత భారతప్రతిలో ఆదిపర్వమున ఉద్యోగపర్వ కథలో లేని విశేషాంశమున్నది. అది యేదన—

భీష్మునిచేఁ బంపఁబడిన యంబ సాశ్వుఁడేరి యతనిచే నిరాకరింపఁబడి విచిత్రవీర్యునకుఁ బెట్టి సేయుమని భీష్ముని బ్రార్థింప మఱల వచ్చినది. భీష్ముఁడామెకుఁ గాదని చెప్పి పంపెను. ఆమె మఱల సాశ్వునిజేరి గ్రహింపుమని ప్రార్థించెను. సాశ్వుఁడు మఱల నామెను దిరస్కరించి పంపెను. ఆమె మఱల వచ్చి భీష్మునే పెండ్లాడుమని ప్రార్థించెను. భీష్ముఁడు కూడదనెను. ఇట్లు తిరుగుటలో ఆఱు సంవత్సరములు గడచినవి.

అప్పటికి అంబకు విసుఁగు జనించి 'కామలదా' నదీతీరమున ఘోర నిష్ఠతోఁ బదిరెండు సంవత్సరములు తపము చేసినది. అప్పుడు

కార్తికేయుడు (కుమారస్వామి) ప్రత్యక్షమయి యొక పుష్కర మాలికనొసగి 'అంతా! దీని ధరించినవారు భీష్ముని నిర్జింతురు. పా' మ్మని పంపెను. అంత నామె 'యేనృపు డామాలిక ధరించి భీష్ముని పధించునో వాని భర్తగా వరింతు' నని యెల్లదేశము లైదు సంవత్సరముల కాలము క్రమ్మరి యెందును రక్షకునిగానక పాంచాల దేశమున కరిగి ద్రుపదుని శరణు జొచ్చిరది. ద్రుపదుడును గాంగేయు భుజబలంబునకు వెఱచి యంబను రక్షింప నియ్యకొన కుండుటచే నామె యామాలిక నాతని మందిరద్వారమున వైచి పరు వెత్తసాగెను. ద్రుపదు డద్దానిగాని 'అమ్మా, తీసికొని పొమ్మి మాలిక'నని వెంటడించెను. అమె 'ఇది తీసికొని పాఱవైచినను భీష్ముని తోడి విరోధము తప్పదని కార్తికేయుని యాజ్ఞ' యని పలికి యెట కేనిం జనియెను. ద్రుపదుఁ డనివార్యమైన భీష్మ వైరమునకుఁ గుందుచు శంకరుఁ గూర్చి తపముసేసి భీష్మపదకు గౌరణుడగు శిఖండిని గనియెను.

ఈ కథాంశమతయు ఆ భారతప్రతియందు సైతము ఉద్యోగ పర్వమునఁ గానరాదు.

అన్ని సంస్కృత భారత ప్రతులయందును ఉద్యోగ పర్వమునఁ గల విశేష కథాంశమేమన :— అంబ పరశురాముని శరణు జొచ్చుట, భీష్మ పరశురాముల యుద్ధము—పరశురామ పరాజయము, వసువులు శాంతి గలిగించుట, అంబ తపోవనమునకు వెడలుట. తపస్సు చేయు నంబకు జాహ్నువి, యేఱయిపాఱుమని శపించుట.

(చూ. ఆంధ్రభార. ఉద్యో. 4-343, 346)

తన తపఃప్రభావమున సగమేఱయి యంబయను నదిపేర నంబమతస్యి దేశమునఁ బవహించుట, శివప్రసాదమున నంబ శిఖండియై జనించి భీష్ముని జంప వరము పొందుట. అంబ దేహత్యాగము సేసికొనుట.

యథామూలముగాఁ దిక్కన యుద్యోగ పర్వాంతర్గత కథాంశము లను దెనిగించెను. నన్నయాంధ్రీకృతాది పర్వాంతర్గత కథాభాగమునఁ బై యంశము లేకపోవుటవలన ఉద్యోగపర్వమందుఁ జెప్పబడిన—

“అట్టియెడ ద్రుపదుఁ డనవత్సయగు తన మహిషి విషాదంబుల దీర్పం దిపురుటను గాంగేయుతోడి రోషంబునను శివుని నుద్దేశించి తపఁబుచేసిన” — ఉద్యో. 4-389 - అను వచనంబున కాకరంబు తెలుగు భారతంబునఁ గానరాకున్నందున కేవల తెలుగు భారతము చదువువారికి ద్రుపదునకు భీష్మునిపై రోషమెందుకా యని సందేహము కల్గును.

తిక్కనగారు పుష్కరమాలికా పృథ్వాంతము చూచి యుండరేమో చూచిన అంధ్రీకరించి యుండువారే.

ఆది ఉద్యోగపర్వములఁ గల విరుద్ధాంశములు :—

1) ఉద్యోగపర్వమున “బిభేషి భీష్మాత్సుశోడి త్వం చ భీష్మపరిగ్రహః”. సం. భా. 145-24 (వావిళ్ళ) అనుదానిబట్టి సాశ్వతుడు అంబను నిరాకరించుట భీష్మునివలన భయపడియా యని సంశయము గల్గుచున్నది. కాని అంధ్రమునఁ గాని, సంస్కృతమున నాదిపర్వమును ఒట్టిగాని యిది కానరాదు.

2) అంబ తమ్మ సాశ్వతుడు వరించినట్లును ఆది తండ్రి కిష్టమైనట్లును అదిపర్వమునఁ గలదు.

ఆ. పరఁగ నన్ను సాల్వపతి పరియించినఁ, దండ్రిచేత, బూర్వదత్త నైతి. ఆది. 4-218

శ్లో. మయా సాశ్వపతిః పూర్వం మనసాహి వృతః పతిః

తేన చాస్మి వృతా పూర్వ మేషకామశ్చ మే పితుః

మయా వరయితవ్యోఽ భూతాస్సాల్వస్తస్మిన్ స్వయంవరే.

సం. భా. ఆది. 103—56, 57, 58 (వావిళ్ళ)

ఉద్యోగపర్వమున అంబ తన పరణము తండ్రియెఱుంగక తనకు స్వయంవరము ప్రకటించెనని కలదు.

“మా తండ్రి యెఱుంగక స్వయంవరాలంకారంబు నాకుం జేయించిన కతంబున నింతపుట్టె. ఉద్యో. 4-281

శ్లో. మయా సాశ్వపతిః పూర్వం మనసాఽభివృతో వరః

తేన చాస్మి వృతా పూర్వం రహస్యవిదితే పితుః.

సం. భా. ఉద్యో. 174-8 (వావిళ్ళ)

అభవా పితరం మూఢం యోమేఽకార్షి

సం. భా. ఉద్యో

సంస్కృతమును బోల్చి చూడని విమర్శకులు స
తిక్కన చూచి యుండఁడని చెప్పట కి విరుద్ధక
వచ్చునని యింతగా మూలములతో వ్రాయవల
సమన్వయము :— అంబ రహస్యముగానే సా
వచ్చును. వరించిన పదప నామె తండ్రి కా :
యుండవచ్చును. ఎఱిగియు 'రహస్యవృత్త
కులపరంపరాగతమగు మర్యాదకు భంగములే
ననే పరిపవలయు'నని యాతఁ డామెకు స్వ
యండవచ్చును. సాల్వుని స్వయంవరమున కా
ఇయ్యది 'మయా వరయితవ్యః' అను మాటచేత
మూఢం' అను తండ్రి తెలివితక్కువదనమున
పరిపవలయునని పట్టుదల పట్టుటచే) నిందిం
నెఱుఁగఁబడు చున్నది. కావున కాశీరాజు తెలి
దగు చున్నాఁడు.

అంబకము సం. వి. అ. న

1. కన్ను

స్వగృహ. ష్మాపాలశ్రేణి విశాలాంబక కుముద
చంద్రశ్రీలీలా గాఢకాంతి స్మితవదన రుచిస్ఫీతు

నీ...వా యంబకము-తే - నీవు మూయంగఁ ది
చయముఁ గప్పిన భూతముల్ భయముఁ బొందె.

2. తాటము

ప. ఇంద్రాగ్ని వాయు వరుణ దై వతత్త్వంబులగు
దేసిన నరుండును దత్తదైవతాకంబులగు నంబ
బులు నేయును వచ్చె.

అంబరచరుడు సం. వి. (అ. అ. అ.)

ఆకాశమునందు సంచించువాడు.

చ. అనిమిషదానవాంబరచరాదికజాతులనెల్ల.

విరా. 1-167

అంబరతలము సం. వి. అ. పుం. న

ఆకాశము, ఆకాశప్రదేశము

తే- వేగుటయుఁ జక్కలన్నియు విరిసి విశదభాతిఁ జెలువొందె

జూడ నంబరతలంబు.

విరా. 2-289

ఇక్కడ 'తలము' శబ్దార్థమునే సూచించును.

అంబరమణి సం. వి. ఇ. పుం

సూర్యుడు

వ. తదవసరంబున నంబరమణి యవరరత్నాకరంబు సొచ్చె.

భీష్మ. 8-417

అంబరము సం. వి. అ. న

1. వస్త్రము

చ. అంబరమునఁ బుట్టినట్టి మలపంకము గారములోన నర్దఁగా.

విరిసిన యట్లు నమ్ముము.

కాం. 8-364

2. ఆకాశము

వ. వాడునుం బనిపూని యంబరతలంబున నదృశ్యాకారుండై వచ్చి

నిలిచె. (తలము స్వార్థమునఁ జేరి శబ్దార్థమునే సూచించును)

విరా. 2-111

3. సున్న, శూన్యము (గణితము)

సీ. అంబర యుగ్మ వసు వార్ధి పరిమితములు.

కాం. 5-46

4. జగత్కారణము (ఆకాశమువలె అసంగతమైనది కావున 'అంబరము' అనఁబడును)

తే శ్చమ యనఁగ నంబరం బకఁగా ద్రువంబు, నావ నామయ మన

నొప్పి లీనదూప, బుద్ధి సంప్రపాష్యమగు తత్త్వమునకు వేద, మానిత

బ్రాహ్మణులకు ననుస్కరింతు.

కాం. 5-345

అంబరయుగ్మ వసువార్ధులు సం. వి. సమ. బహు

4820 అను సంఖ్యను దెల్పునది,

(అంబర = 0; యుగ్మ = 2; వసు = 8; వార్ధి = 4 — కుడి నుండి.

ఎడమకు లెక్క)

కాం. 5-46

అంబరవర్తి సం. వీణ. న్ (న్. నీ. న్)

ఆకాశమున సంచరించువాడు

చ. అంబరవర్తివైన గని.

విరా. 1-183

అంబరీష గీతలు సం. వి. ఆ. స్త్రీ. బహు

అంబరీషుడు చెప్పిన ధర్మసూక్తులు

చూ. అశ్వ. 2-84, 85, 86

అంబరీషుడు సం. వి. అ. పుం

సూర్యుని శపు రాజులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు షోడశ మహారాజులలో నొక్కఁడుగా లెక్కింపబడుచున్నాఁడు.

మనువు తనయుడు నభగుడు నభగుని కొడుకు నాభాగుడు, నాభాగుని తనయుడు అంబరీషుడు.

[ద్రోణ. 2-206; సం. భా. ద్రోణ. 6-4

అంబుష్టము సం. వి. అ. న

దేశవిశేషము. ఇది ప్రస్తుతము లాహోరు జిల్లా గల ప్రాంతమునఁ బూర్వము గలదు. భారతకాలమున నిది యొక స్వతంత్ర దేశము. దీనిని కర్ణుడు జయించి కౌరవసామ్రాజ్యాంతర్గత మొనరించెను. అప్పటినుండి అంబుష్ట దేశాధిపతి కౌరవ సామంతుడయి యుండెను.

[ద్రోణ. 1-51

అంబాజన్మము సం. వి. అ. పుం. న. న్. న

ఇది యొక తీర్థప్రదేశము. నారదతీర్థ మని పిలువబడును. ఇందు బ్రాహ్మణ్యాగము చేసినవారు స్వర్గలోకమును బడయుదురు.

ఆర. 2-268

అంబాలిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

కాశీరాజు మూడవ కూతురు

భీష్ముఁ డీమె స్వయంవరకాలమున నీమె సోదరులతోఁగూడఁ బరివంశముగాఁ దెచ్చి యీమెను యీమె యస్వయగు అంబికను దన తమ్ముడైన విచిత్రవీర్యునకు వివాహము చేసెను. ఈమె గర్భమున వ్యాసుని యనుగ్రహమువలన పాండురాజు జనించెను.

ఉద్యో. 4-274

అంబిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

1. కాశీరాజు రెండవ కూతురు. విచిత్రవీర్యుని భార్య. చూ. అంబాలిక వ్యాసుని ప్రసాదమున ఈమె గర్భమున ధృతరాష్ట్రుఁడు జనించెను.

ఉద్యో. 4-274

2. పార్వతి

తే. అంబికానాథుఁ డీట్లను నతనితోడ

కర్ణ. 1-801.

3. 'అంబ' అను పదమువలెనే స్త్రీప్రకర్యముగ 'అమ్మ' పైనిప్రయుక్తమయి గౌరవము సూచించును.

సీ. సూర, నార్యునకును బోతమా, బికకును నంద, నుండు

(పోత + అమ్మ = పోత + అమ + అంబిక)

అర. 7-463

అంబుకళిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

నీదిబొట్టు

సీ. తల్లిడం బొందినఁ దన్నికి నవయవం, బులనెల్ల ఘర్మాంబుకళిక
లెసఁగె.

విరా. 2-106

అంబుజగర్భుఁడు సం. వి. అ. పుం

బ్రహ్మ (పద్మమునుండి యుద్భవించినవాఁడు)

చ. ఆతనికి వత్సలుండగుట నంబుజగర్భుఁడు వెన్నపై పయిన్, వితతముగాఁగ జిహ్వలకు ప్రేగగునట్లుగఁ జాలవైచినం. అను. 1-253.

అంబుజనాథుఁడు సం. వి. అ. పుం

కృష్ణుఁడు. నాభియందుఁ గమలము గలవాఁడు, విష్ణువు.

చ. అనుటయుఁ చిన్ననపుర నగి, యంబుజనాథుఁడు పల్కు

ఉద్యో. 8-52

అంబుజము సం. వి. అ. న.

పద్మము (నీటియందుఁ బుట్టినది)

మ...మన యర్జునద్రోవము క్రోధావేశ దుర్జ్ఞాంత ద, రృవిలాసోద్భట
భంగి నేపథరి కౌరవ్యాంబుజశ్రేణి, జిక్కువడంజేయదె.

విరా. 1-56

అంబుజవదన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కమలమువంటి మోము గలది—స్త్రీ

క...సార,ధ్యవిధం బొకడనగనేల యంబుజవదనా. విరా. 4-81

అంబుజాక్ష సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కమలములవంటి కన్నులు గలది—స్త్రీ

తే...ఎవ్వరుగానకుండు, నట్లుగాఁ జనుదెంచితె యంబుజాక్షి, యనిన
నయ్యింతి యిట్లను నతని తోడ.

విరా. 2-187

అంబుజాక్షుడు సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణుడు

(విణ) కమలములవంటి కన్నులు గలవాడు.

తే. అంకురింపక చెడిపోయె నంబుజాక్ష.

ఉద్యో. 8-76

అంబుజానన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కమలము వంటి మోము గలది—స్త్రీ

చ. అని నడిస న్నయ్యెదెఱ బృహన్నలకుం గల దంబుజాననా.

విరా. 4-15

అంబుజాప్తుడు సం. వి. అ. పుం.

కమలములకు హితుడు—సూర్యుడు

సీ. సౌదామనీ చారుజలర మంబు, జాప్తుని తనువున కద్దమైయుండి
వా, శాహతంబై పాయసట్టు వోలెఁ కర్ణ. 2-188

అంబుజాననుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ. శామరగద్దయగాఁ గలవాడు.

వ. నాకుంగా లోకంబులం గరుడాలోకంబున నాదరింపుమనిన విని
యంబుజాసనుండు. ద్రోణ. 2-163

అంబుజోదరుండు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణువు, కృష్ణుండు. ఉదరమునందుఁ గమలము గలవాఁడు.

ఉ. బుద్ధి విహీనులు వానిఁ దక్కి ని, నైఋత్యగూటి కియ్యకొని దీనతఁ
బుందుదు రంబుజోదరా. ఉద్యో. 4-14

అంబుదము సం. వి. అ. పుం

మేఘము.

విణ (అ. ఆ. అ)

నీటినిచ్చునది.

అర్జునాంబుదంబు

విరా. 5-105

అంబుధరము సం. వి. అ. పుం.

మేఘము - నీటిని ధరించునది.

నీ ... ఇంద్రుపంచిన మహా, దారుణాంబుధరశతంబు చేత.

అది. 8-288

అంబుధి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సముద్రము

ఉ. ప్రమదాంబుధి నోలలాఞ్చెదన్.

విరా. 1-298

అంబునిధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

పశ్చిమాంబునిధి

కర్ణ. 3-325

అంబుపూరము సం. వి. అ. పుం. సమ.

జలప్రవాహము.

ఉ. వీరరసాంబుపూరము...భీష్ముడను సాగరము. భీష్మ. 1-54

అంబురాశి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము, జలరాశి

అథవా పితరం మూఢం యోమేఽకాశ్చీ స్వయంవరమ్

సం. భా. ఉద్యో. 175-39 (వావిశ్య)

సంస్కృతమును బోల్చి చూడని విమర్శకులు నన్నయ భారతమును తిక్కన చూచి యుండఁడని చెప్పట కి విరుద్ధకథనము నుదాహరింప వచ్చునని యింతగా మూలములతో వ్రాయవలసి వచ్చెను.

సమన్వయము :— అంబ రహస్యముగానే సాల్వని వరించి యుండ వచ్చును. వరించిన పిదప నామె తండ్రి కా వృత్తాంత మెఱుకపడి యుండవచ్చును. ఎఱిగియు 'రహస్యవృత్తము నే నంగీకరింపను. కులపరంపరాగతమగు మర్యాదకు భంగములేకుండ స్వయంవరము ననే పరింపవలయు'నని యాతఁ డామెకు స్వయంవరము విధించి యుండవచ్చును. సాల్వని స్వయంవరమున కాహ్వానించి యుండెను. ఇయ్యది 'మయా వరయితవ్యః' అను మాటజేతమ 'అథవా పితరం మూఢం' అను తండ్రి తెలివితక్కువదనమున (స్వయంవరమునందే పరింపవలయునని పట్టుదల పట్టుటచే) నిందించు వాక్యములచేతను నెఱుగఁబడు చున్నది. కావున కాశీరాజు తెలిసియు తెలియనివాఁ డగు చున్నాఁడు.

అంబకము సం. వి. అ. న

1. కన్ను

నైగర్. ఙ్గాపాలశ్రేణీ వికాలాంబక కుముదవనీ బాంధవాయత్త చంద్రశ్రీలీలా గాఢకాంతి స్మితవదన రుచిస్ఫితు నాగేంద్రకేతున్.

విరా. 3-77

సీ...వా యంబకము-తే - నీపు మూయంగఁ డిమిరంబు నిఖిలలోక, చయముఁ గప్పిన భూతముల్ భయముఁ బొందె. అను. 4-422

2. బాణము

వ. ఇంద్రాగ్ని వాయు వరుణ దైవత్యంబులగు శరంబులు గురుం డేసిన నరుండును దత్తదేవతాకంబులగు నంబకంబులఁ బ్రతిహతం బులు సేయును వచ్చె.

విరా. 5-188

వ. మదీయ విచార్యపేశేష సంస్తంభికాంభోదుర్గంబున నిర్భయుండనై
యుండెద. శల్య. 2-45

అంభోధరము సం. వి. అ. పుం.

మేఘము (నీటిని ధరించునది)

మ. ప్రళయాంభోధరము క్తసాంద్రవిసరత్పాపాణవర్షంబు.

విరా. 5-84

అంభోధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికి నిలువచోటు)

భక్తాంభోధి సుధాకర.

ద్రోణ 2-1

అంభోనిధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికి నిలువచోటు)

తే. రెండు గడలు నంభోనిధి గదిసియుండు.

భీష్మ. 1-21

అంభోభృత్తు సం. వి. త్. పుం.

మేఘము (నీటిని వహించునది)

కా. అ,పూర్ణంబయ్యెఁ దదీయతాణతతి నంభోభృత్పథంబెల్ల.

అది. 7-198

అంభోరాశి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికుప్ప)

క. గాంధార బలాంభోరాశిఁ దటియఁజొచ్చిరి, వీరాగ్రణి సాత్యకి
యును విజయసుతుండున్.

భీష్మ. 2-108

అంభోరుహము సం. వి. అ. న.

తామర—(నీటియందుఁ బుట్టినది)

క...కుంతి చరణాంభోరుహములకెఱుంగి వినయభూషణుఁ దగుచున్.

ఉద్యో. 4-9

అంశకము సం. వి. అ. పుం.

శాగము

సీ. కృతయుగంబున కందుఁ జతురంశకములు

కాంతి. 5-46; ఆను. 2-287

అంశకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

భాగము నేర్పఱచుట, భాగము నిర్ణయించుట.

ఆ...ఏమిజాతులవారి, కయిన నిట్లు దెలియు మంశకృతులు.

ఆను. 2-237

అంశము సం. వి. అ. పుం.

1. భాగము, పాలు, వంతు.

వ. అనిమిషులు నహుషుని...ఇంద్ర పదవిఁ బరిపాలించుటకుం బ్రార్థిం
నిన నతడు రాను హీనబలుండనని శంకించినందమతమ తేజంబుల
యంశంబు లతని కొసంగి శక్తిమంతుం గావించి యభిషిక్తుంజేసిన.

ఉద్యో. 1-194

తే. ఆ సుయోధనుతోడి పోరాట దక్కి, యశుభవంతుము మాయంశ
మగు ధర్మి

ఉద్యో. 3-7

2. ఖండము, ముక్క, తునుక.

క. వింశతి శరముల నేనె వి, వింశతి ననిలజుఁ డతండు వీఁక నగుచుఁ
ద, త్రాళ్ళు ధనుర్బండము రెండంశములుగ నేనె వెడఁదయమ్మునఁ
బెలుచన్.

ద్రోణ. 1-162

అంశుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అదితి కశ్యపులకుఁ బుట్టినవాఁడు - ద్వాదశాదిత్యులలో నొకఁడు

అది. 3-61

అంశుకము సం. వి. అ. న.

సన్నని వస్త్రము, పస్త్రము.

వ. సమీచీశాంశుక విరచిత స్తంభవేష్టనఁబును

అది. 7-21

అంశుమంతుఁడు సం. వి. త్. పుం.

1. సూర్యుఁడు.

వ. అంత నంశుమంతుండు కాంతుండగుచు వచ్చె.

భీష్మ. 3-411

2. ఉమ్మపులలో నొకఁడు.

ఆను. 8-192

3. అసమంజసుని కొడుకు. దిలీపుని శండ్రి - భగీరథుని కాత.

చూ. ఆర. 8-87 మొ 72 వ.

అంశువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. కాంతి

మాలిని...రత్నాంశు వీచి, స్ఫురణ సుభగ పాదాంభోజ సంచారకేళి

విరా. 2-885

చ. అనిలతనూభవుండు దవనాంశునిభంబగు తోమరంబు వైచిన

కర్ణ. 1-81

2. కిరణము

తే...సూర్యదత్తాహ్వాయుండు, సమదనైనిక నానాస్త్రి శస్త్రి బహుళ,

దీప్తి జాల కప్రతికవహత దినకరాంశు, రాజియై చనుదెంచె

విరా. 3-147

అంసము సం. వి. అ. పుం.

మూపు, భుజశిరస్సు.

ఉ...పంకజనాభుని వైచె నాతఁ డా, భీలగదం దదంసమునఁ బెట్టిన

నూతన పుష్పమాలయుం, బోలి వెలింగె ద్రోణ 3-89

అంహస్సు సం. వి. స్. న.

పాపము

కా. అంహోమర్దనుఁ డా జనార్దనుడు భీష్మ. 2-156

అకంఠకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. శత్రువులు లేనిది.

ఉ. ఆమహనీయ చాపమున నర్జును దర్ప మడంచి నేఁడు సం, గ్రామ
ము నుజ్జగించెద నకంఠక సుస్థితి గల్గి మేటివై భూమియమరైదం
గొనుము.

కర్ణ. 1-284

2. ముండ్లు లేనిది.

ఆ. కంపు రూపు దెలుపు గలిగి యకంటక, భూషహోదులందుఁ బుట్టినట్టి
పుష్పములఁ బ్రయింబుఁ బొంది కైకొండ్రు నిర్జరులు పూజనములఁ
గురువరేణ్యః
అను. 4-5

అకంపనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకరాజు

ఈతని చరిత్రము భారతమున రెండు చోట్ల గలదు.

1. ఆభిమన్యుని మురణమునకు దుఃఖించు ధర్మరాజును వ్యాసుఁ
దూరార్చునట్లు ద్రోణ. 2-158
2. భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు మృత్యుదేవత తెజం గెలింగించునట్లు
కాంతి. 5-202

పైని ఒకటవ సందర్భములో నితని కొడుకు 'హరి'యని పాఠము
నందును 'ధృతి' యని పాఠాంతరమునందును గలదు. 'హరి'
యనునదియే సరియైన పాఠము.

శ్లో. పురాకృతయుగే తాత హ్యస్మిన్ ద్రాజా హ్వాకంపనః,
స శక్తుశశమాపన్నో మధ్యే సంగ్రాముమూర్ధని,
తస్య పుత్రో హరిర్జామ నారాయణసమో బలే.

సం. భా. ద్రోణ. 52-27-28

రెండవ సందర్భములో 'అకంపనుఁ' డని పాఠము నందును 'అను
కంపకు'డని పాఠాంతరమునందును గలదు. అకంపనుఁడే సరి
యైన పాఠము.

అకంపితము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

చలింపఁబడనిది, స్థిరమైనది.

చ. గదఁగొని నన్ను నియ్యెడ నకంపితసుస్థితి నిల్వఁబంచి బెట్టెర
ముగఁ జొచ్చె నాహవపడిష్టుఁడు భీముఁడు వారి నైవ్యమున్.

భీష్మ. 2-367

అకంపితుఁడు

చలింపఁబడనివాఁడు

చ...భీష్ము న, కృష్ణముగఁ దాడి యదైన నకంపితులై నడతెంచు

శల్య కుంభజ కురురాజు లచ్చెరువుపాటు భయంబును బొందఁ
జేయుమీ. భీష్మ. 2-38

అకంపుడు సం. విణ. అ. పుం.

చలింపనివాడు

చ...దాఁ జలితంబుగాని వా,ర్థిదశ నతం డకంపుడగు ధీపరివృత్తులు
గల్గె నేనియున్. కాంఠి. 6-119

అకట దే. అవ్య

1- అయ్యో (సంతాపమును దెలుపును)

సీ. అకట మాతో మీరు నడవుల నిడుమలఁ బొందితిరి. విరా. 1-47

2- అహహ (అశ్చర్యమును దెలుపును)

చ. అకట యజాతశత్రుఁ డను నవ్వులు కిప్పుడు నిక్కమయ్యె వా,నికిఁ
గురునాథ యిట్టు లతనిం దెగఁజూడుట కోర కాజిఁ బట్టికొనుట
గోరితి. ద్రోణ. 1-109

చ. పలుకక వేగపొ మ్మకట పాటుఁడు సంగడికాఁడె యెందునన్.

ఆది. 5-203

అకటకట దే. అవ్య (అకట + అకట)

అయ్యయ్యో

క. అకటకట యుత్తరుఁడు గొం,డుక కాంభోజుండునుం గడున్
బాలుఁడు వా,లిక కైదువులాడిన నే,లకొఱగి యొప్పి రభిమన్యు
లక్షణుల క్రియన్. శ్రీ. 2-84

అకటకటా దే. అవ్య (అకట + అకటా)

అయ్యయ్యో

క. ప్రాయోపవేశమున, నిక్కాయంబు దొలంగు తలఁపు గదిరెడి
సంతా,పాయ త్తచిత్తు నకటక,టా యని పోవిండు నమృద్భద్రవ్రత
యుక్తిన్. కాంఠి. 1-203, ఆను. 4-52

అకటా దే. అవ్య

అయ్యో

క. ఈ నరపతి యాస్థానము,లో నొక్కరుడైన...పలుకంగజాల
డయ్యెడు నకటా !

విచా. 2-141

అకరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

చేయరానిది, చేయదగనిది

వ. మృతులయిన నరపతుల సుతులు శిశువులును శోకాక్రాంతులు
గావున వారలవలన ధనాహరణం బత్యంతాకరణీయంబు.

అశ్వ. 1-14

అకర్కరుడు సం. వి. అ. పుం

కల్దువ కొడుకు, సర్పజాతివాడు.

ఆది. 3-4

అకర్త సం. విణ. బు. పుం (స్త్రీ. అకర్త్రీ)

క. పాతురహితుడ వకర్తవు, భూతస్రష్టవు...నీవ ముకుందా.

శాంతి. 4-241

అకర్తవ్యము సం. వి. (అ. ఆ. అ)

చేయదగనిది, చేయరానిది

వ. ఇది కర్తవ్యం బిది యకర్తవ్యం బని మనల శాసింప వాసుదేవుండు
గలండు.

ఉద్యో. 1-315

అకర్దమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కర్దమము లేనిది, బురద (అడుసు) లేనిది

అ. నగములెల్ల బుణ్యనగములు నదులెల్ల, బుణ్యనదులు వినుము
భూసురాగ్రగణ్య యకలుపం బకర్దమ మనజాలు, హత్యతీర్థ
మెఱుగు నకలుషనకు

శాంతి. 5-236

అకలంకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలుషముకానిది, నిష్కలంకము

క...పురుషుడు, ద్రాక్షిష్ఠ సత్యనిత్యా, వ్యాజ మహిమ వెలుగు
చుండు నకలంకమతిన్.

శాంతి. 5-468

అకలంకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలంకము లేనివాడు, కలుషరహితుఁడు

క. అనఘా సుకృతముల జీవు డకలంకుఁ డగున్.

కాం. 5-412

అకలుషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలుషములేనిది, నిర్మలము

మాలిని. అకలుషహృదయాభివ్యక్తసర్వోపయుక్తా.

సా.ప్ర. 2-180

అకలుషుఁడు సం. వి. ఇ. పుం.

కలహము లేనివాడు, నిర్మలఁడు.

అ. ఆశ్చర్యతీర్థమెఱుగు నకలుషునకు.

కాం. 5-286

అకల్మషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కల్మషములేనిది, నిర్మలమైనది, పాపములేనిది

ఉ. కయ్యమునేయ నేనని యకల్మషబుద్ధిఁ బ్రతిజ్ఞి నేని నీవిద్యోదఁ

దప్పితేని జగమేమను.

భీష్మ. 3-269

అకల్మషుఁడు సం. విణ. అ. పుం

పాపరహితుఁడు, కల్మషము లేనివాడు

క...దీనిఁ బ్రయోగించుట, గలిగెనే మానవులవై నకల్మషులారా.

కాం. 2-65

అకాండము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కాలమునకు ఉచితముగానిది

తే...అకాండ మృత్యు, ముఖము నుగ్రభావము దోచు మొనయు వీర్

సమితిఁ దెగటార్చునప్పు డా శల్కునందు.

శల్య. 1-232

2. జలములేనిది

వ. జనమేజయు సర్పయాగంబున సర్వభక్షకుండైన యగ్నియందు

సర్పంబులకెల్ల నకాండప్రళయంబైన దాని. ఆది. 1-122

(కాలముగాని కాలమున సంభవించిన ప్రళయమనియుఁ జెప్పవచ్చును).

3. ఆకస్మికము - ఆకస్మికముగాఁ గలిగినది - ఉన్నట్టుండి కలిగినది.

మ. పాం, దవకౌరవ్యగదావిఘట్టన మకాండప్రోత్థమై. ఆది. 8-14

అకామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిష్కామము, కోరిక లేనిది

ప. బహు జాతీయ వైశ్య శూద్రు లేక వేదక్రీయా యోగ్యులై
యకామఫలసంయోగంబున బుద్ధిలో కంఠిలు పడయుదురు.

ఆర. ౪-౪౪౪

అకామేసిడు సం. విణ. అ. పుం.

కోర్కె లేనివాడు, నిష్కాముడు

౪౪౪-౩ చ. జగత్ కోమల దకాముఁ డనంగ శిల్ప దాతని కవియెల్ల నేటికి.

కాం. 5-౪1౦

అకారణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణములేనిది, తనంతటనే కలిగినది

వి. త్. న. పుం

కారణములేని

క్రి. విణ

కారణములేక, వ్యర్థముగా

ఉ. అకారణంబు మది నెవ్వగ లేటికిఁ బట్టుకొల్పిగన్. ఉద్యో. 2-24౦

ఉ. అకటఁ జలం బకారణమ యంతయు నాశమునొందె.

శబ్ద. 2-౪౪౪

అ. తల్లిదండ్రుల బాంధవ్యమున, బాసెనేని నాడు పతి
మడు.

కాం. 3-440

అకార్యము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

అయుక్తము, చేయరానిది

వి. న. పుం

చేయదగని పని, చెడ్డపని.

వ...నానుచేవుండు గలండు...కార్యకార్యనిరూపకులకు శిక్షకుండు.

ఉద్యో. 1-౪౪5

అకాలకౌముది సం. వి. ఈ. (న్రీ)

అకాలకౌముద్యువము.

ఈ యువవమునందు దేశమునం దంతట, జుడుగునేసికొని పనులను
వెలిగించురు. ఈ యువవమును జగద్విజయకాంక్ష నుండోపనుండు
లొనరించిరి. ఆది. 8-99

అకాలము సం. వి. అ. పుం.

తయకౌముదము, అనర్థమైన కాలము.

చ. కలయం గెంపుసొంపు సంపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన

విరా. 5-80

క. చెలులు జుట్టులును సహాయులు విభవము వెంప కాలయుక్తి
నవస్థం, దొలగించుట గలదె. కావ. 4-429

అకించనభావము సం. వి. అ. పుం.

ఏ కొంచెమైనను లేనితనము, తనకున్న సర్వస్వము భగవదర్పణముచేసి
తనది యేమియు నెంతమాత్రము లేదని తలచుట, దారిద్ర్యము.

చ. కినియమి సంగవర్జన మకించనభావము దాల్చి...యతిధర్మముల్.

ఆను. 5-16

అకించనుడు సం. వి. అ. పుం

ఏ కొంచెమైనను లేనివాడు, తనకున్న సర్వస్వము భగవదర్పణముచేసి
తనది యేమియు నెంతమాత్రము లేదని తలచువాడు - దరిద్రుడు.

చ. కినియమి సంగవర్జన మకించనభావము దాల్చి...యతిధర్మముల్.

ఆను. 5-16

అకిల్పిషము సం. వి. (అ. ఆ. అ)

పాపములేనిది, పుణ్యమైనది.

క...వారం నెఱుగుదే యకిల్పిషచరితా.

ఆను. 2-211

అకుంతము సం. వి. (అ. ఆ. అ)

అడ్డులేనిది, ప్రతిబంధము లేనిది.

చ...ఆ శిశు వకుంతగతిం దన తేదీమీదనో, పెద్దడు ఘటితక్రముంగోని

ద్రోణ 2-112

అకుంతితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అడ్డులేకుండు శేయబడినది, ప్రతిబంధలేనిది

చ...సుయోధనుం గని యకుంతిత నిశ్చయమై యశండు వ్రా, రిన
దెస వాలకుండిన, బలే! మముబోటులకుం ద్రియబగున్.

ఉద్యో. 2-97

2. మొక్కవోవనిది, వ్యర్థముగావింపబడనిది.

క. తలదండగ రివులకు నిమ్మగు, కొలండి గడచివచ్చితిమి యకుంతిత
కాచో, బలము నెఱవఁ దఱియయ్యెను.

విరా. 4-93

అకుంతితుండు సం. విణ. అ. పుం.

అనివార్యుడు, అడ్డగింపబడనివాడు.

చ. ఆ నృపాలుడు వకుంతితుడై పదునాల్గితూపుల, స్మరపతి మేన
గ్రుచ్చి—

శల్య. 1-186

అకుటిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంకరగానిది, అవక్రమము, కపటములేనిది.

క. ఒక శక్తివైవ నటికితి, నకుటిలముగ శక్తిదళక మడరించిన స్రు, క్కక
త్రుంచితి—

ఉద్యో. 4-332

క. నకులుడు పశ్చిమదిక్కున, కకుటిలకార్యంబు మెఱయ నరిగి—
సఖా. 1-284

అకుప్యము సం. వి. అ. న. పుం.

1. బంగారము, వెండి (కుప్యముగానిది. 'కుప్యము' అనగా వెండి
బంగారములకంటె నితరమైన రాగి, కంచు మొదలైన లోహము)

చ...తెచ్చెఁ గురుముఖ్యుఁ డకుప్యధనమ్ము లిమ్ములన్. ఆది. 5-39

అకూపారుండు సం. వి. అ. పుం

ఇంద్రద్యుమ్నమను కొలనియందు విహించుచున్న యొక కాశీలు.

ఆర. 4-384

అకృత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అన్ని ప్రకృతులకును మొదటిదైన ప్రకృతి, ఇది పురుష రూపిణియై
వికృతిబొందకుండును. తీవ్రప్రకృతి. అను. 1-311

ఇచట పాశాంతరము 'అకృతి'యనునది యుక్తమైనదిగాదు.

శ్లో. నిత్యాం తు ప్రకృతీ మాహ యాసౌ ప్రపవధర్మిణీ
అరూపిణీ మనిర్దేశ్యా మకృతాం పురుషాతిగామ్.

సం. భా. అను 32-3

అకృతకము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

కృత్రిమముగానిది - అపౌరుషేయము. మనుష్యులచే జెప్పబడనిది.

మాలిని - అకృతకమధురోక్తివ్యాప్తసంధీప్తసారా. స్వర్గ. 1-97

అకృతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

1. చేయబడనిది.

అకృత వివాహుండును.

ద్రోణ. 2-122

2. శిశింపబడనిది.

సీ. వ్యామిశ్రమతి యగు నతనికి నకృతాత్ముడైనవానికి నవధాన
రహిత, చేతస్కునకు నిధి నెప్పుగాదు. అశ్వ. 1-226

అకృతప్రవణుడు సం. వి. ఆ. పుం.

ఒక మహాముని, ఇతడు పరశురాముని శిష్యుడు. పరశురామునితోఁ
గూడ మహేంద్రపర్వతమున నివసించుచుండును. పురాణములను
మాతునుండి గ్రహించెను. పరశురాముఁ డెక్కడ నుండునదియు
నెప్పుడు దర్శనమిచ్చునదియు నితఁడెఱుఁగును. ఇతఁడు ధర్మరాజు
నకుఁ బరశురాముని చరిత్రము చెప్పెను. అర. 8-126; ఉద్యో. 4-292

అకృతాత్ముడు సం. విణ. (న్. ఆ. న్.)

1. శిశింపబడని బుద్ధిగలవాడు. 2. ప్రజ్ఞాహీనుడు 3. మూర్ఖుడు.

వ. అకృతాత్ములకుం గడవరానియట్టి లోభవాహిని సత్యతీర్థంబున నుత్త
రించి.

కావ్య. 8-184

అకృతాస్త్రీడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అస్త్రవిద్యయందుఁ బరిశ్రమ చేయనివాడు.

క. అకృతాస్త్రీడఁ బాలుడఁ గార్మక విద్యాప్రాధిమై నిరూఢు
లయిన... యోధవీరుం కెదురే. విరా. 4-53

అకృత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. చేయరానిది.

సీ. వధము ధర్మంబుగా బుధులు నెప్పుడు రని యనుశాసనము సేయు
జనకుఁడ, సత్యవంతుఁడు హింస కృత్యకర్తంబగు నేని నకృత్య
మింకేది యనుడు. కాం. 5-294

2. అకార్యము, దుష్కృతి.

వ. అకృత్యంబని యనుమానింపక మృత్యార్థవంబున నెల్లభంగుల
నివ్విధం బనుష్ఠింపవలయు. ఉద్యో. 1-110

అకృత్రిమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. కవటముగానిది. మనుష్యులచే జేయఁబడనిది.

వ. అకృత్రిమసమరకలి యగు నగ్గణశాలిం గృత్రిమసమరంబున
గూర్చి క్రమ్మఱ నమ్మహాత్ముమొగంబు సూచి నామధర్మంబు
లుపడేశింపవేయని యడుగ నేర్తునే. కాం. 1-844

2. యథార్థమైనది, సత్యమైనది.

క. ప్రకృతియనఁ బురుషుడనగా, వికృతులనం బరగుచున్న వీనికి
నెల్లన్. సకలాత్మక నీవిభవమ, యకృత్రిమాధారభూతమై
యుండు శివా. ద్రోణ. 2-368

అకృపుడు సం. వి. అ. పుం.

దయలేనివాడు, నిర్దయుఁడు.

నే. నీ వింకకటా యెక్కడఁ జేరెదఁ, వకృపులు వచ్చెదరు చంప.

అను. 3-85

అకోపనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోపములేనివాడు.

వ. నీవు గర్వంబువిడిచి యకోపనుండనై పరమ కాంతులైన రైభ్యు
కొడుకులతోడ నిర్మలస్వరుండవయి యుండుము. ఆర. 8-281

అక్క దే. వి.

అప్పు తనకంటె ముందుబుట్టినది.

వ. నీవే కన్నులంజూచితే యక్కయెక్క డిదినల్ల. ఆది. 2-82

అక్కజము దే. వీణ.

1. అధికము, పాచ్చెన్నది

చ. అక్కజమైన చెల్వమున నాత్మకు ప్రేగయి పొల్పు పొల్లివై
విరా. 2-28

తే. భీమసేనునిపై మన భీష్ముఁ డలుక, నడరె వక్కురుముఖుల యస్త్ర
శస్త్ర కొశలంబులుసూడ నక్కజములైన, నచ్చెరువునొంది సేనలు
పిచ్చలింప. భీష్మ. 1-253

2. శక్తిమీఱినది, అశక్యము

సీ... మ్మోరబ్బంపిత బృహద్వోషణముల, నివి ఘనబృందంబు లివి గజ
యూధంబు, లివి విచారింపంగ నక్కజంబు, లై లలితోత్తుంగలై ల
కుంజంబుల, ద్రిమ్మరు జలధరద్విరదతతుల. ఆర. 8-855

3. ఆశ్చర్యకరము.

చ... భీతమృగేక్షణ భీముఁ డాయఁగారి, జని కడు నక్కజంబయిన
చందమునం బడియున్న పీనుగున్.

విరా. 2-855; కాంత్తి. 2-155

(వి)

4. వింత, ఆశ్చర్యము

తే. సూర్యవలనన బీజంబు ధార్యమాణ, మగుఁ జరాచరధారణియైన
ధరణి, చేత నంతకు మిగులఁ జర్చింప నక్కజంబు లెందునుగలవై
నిష్టానిరూఢ. కాంత్తి. 8-801

అక్కజుడు దే. వీణ

అధికుఁడు, మిక్కిలి బలవంతుఁడు

సీ. వంపె నాగాయశసత్తు జరాసంధు, నెక్కటి యొర్చిన యక్క
జుండు. అర. 1-102

శ్లో. తం భీమ స్సమరశ్లాఘి బలేన బలినాం వరః
సం. భా. ఆర. 10-24 (వావిళ్ళ)

అక్కట దే. అవ్య

అకట

క. లక్కయిలు గాలినదిమొద, లక్కట మాపల్లి మాకునై నెవ్వగతో,
బెక్కిడుమలఃబడుచున్నది — (సంతాపము) ఉద్యో. 3-188

చ. అనవుడు భీష్ముఁ డిట్లనియె నక్కట భాగ్యముగాదె పొందునం, రను
లొక యాపదఁబడక ధర్మగతిం దగ నందఱున్ సుహృద్బంధులను
గృహ్తనిం గరిసి సమ్మదమొందుట (అశ్చర్యము). ఉద్యో. 1-242

అక్కటకట దే. అవ్య.

అకట

తే. పాండుసుతులు... వినుక శత్రుగాన కరిబృంహతముల మేల్తాంచు
నట్టివారు, ...పులుగు మెకము, లఱవ మేల్కనుచుండిరే యక్క
టకట (సంతాపము) ఉద్యో. 3-188

తే. సకలధరణికి వాఘుడై సంపదలకు, నెల్ల భాజనమగు కౌరవేంద్రుఁ
డనద, కనము దోవంగ గదఁ జేరఁగొని వినిశ్చయమునఁ దోరికి
నమరెనే యక్కటకట (అశ్చర్యము). శల్య. 2-288

అక్కటా దే. అవ్య.

అకట

తే. ఆయుధిష్ఠిరుఁ డెచ్చట నడఁగియున్న, వాఁడొ భీముని పార్థుని
వర్తనంబు, వెయ్యెదల నేమిచందంబు లయ్యె నక్కటా విధా
త్పండ కవలెందు డాఁగిరాక్కొ (సంతాపము). విరా. 4-129

చ. అక్కటా ! యీ భూపాలుం డింత జేలయగునే, యుధిష్ఠిరుం
డెవ్వరిఁగొని యెత్తి వచ్చువాఁడని యడుగుచున్నవాఁడు (అశ్చ
ర్యము). ఉద్యో. 2-189

ప. అక్కటా యిది యొక్క పువ్వయయ్య నహుర్వలై మనోనయ
నానందకరంబై నది (అశ్వర్యము). ఆర. 3-311

అక్కటికము దే. వి. ACCNO. 12

కనికరము, దయ

చ. అనుడు విరాటుఁ డుల్లిమున నక్కటికం బొలయంగ నంగనం,
గనుఁగొని. విరా. 2-144

ఉ...ఈదురాత్మకుం, డక్కటికంబు లేక సతి నానలు నేసిరనుం గృపా
రతిం, దక్కక తండ్రిపా లడిగె ధర్మజుడు. శల్య. 2-321

అక్కటికంపుఁజూపు దే. వి.

జాలిగలిగిన చూపు, దయార్థ్యకృష్టి

నీ. తండ్రి, లేని యీ శిశువునై మానికంబైన నీ, యక్కటికంపుఁజూ
పడరఁజేయుము. 444. 81303 ఆర్య. 4-47

అక్కడ దే. వి.

SUR - A

1. ఆవం, ఆటవైపు (వ్యతి) అక్కడ

ప. హిమవంతంబున నక్కడయు నిక్కడయు నోలిన కింపురుషవర్షం
బును భారతవర్షంబును ననం బెంపారు. భీష్మ. 1-26

2. ఆవైపు - ఆచోటు (ఆ + కడ = అక్కడ).

ప...పాంచజన్యధ్వని విని యధిష్ఠిరుం డక్కడ నాలించి గాండివగుణ
ఘోషంబు గర్జగోచరంబు గామికి మనంబుగలంగ నెలుంగు గుత్తు
కం దగుల సాత్యకితో నిట్లనియె. ద్రోణ. 3-278

వృత్తియం దియ్యది జాపవిరక్తికముగా నగును.

అక్కడివారు. ౭౫ - 35 = ౦౦ ఉద్యో. 1-17

అక్కట దే. వి.

1. ఆవశ్యకమైన కార్యము, కావలసిన పని

ప. వారు నీ కింకరులు, నీకునైన యక్కట దీక్షుట వారి కర్మ
కృత్యంబు... ఆర. 6-30

2. కోరిక, అపేక్ష

మ...పురికర్ నెల్వోంద నిన్ గ్రుచ్చి య,క్కఱుదీఱం బొరి నక్కు
నం గరము వీఱంజేర్పు నీ,కిమ్మెయిన్, వఱదం ద్రోవగఱజేసెనే
యకట దైవంబు ? ఆర. 7-843

3. కష్టము, ఇబ్బంది

చ. ఇది యొకఁ డేల నీవు మది నెయ్యదిగోరినఁ జేయువాడనా,
డదయత నూతనూతి సభ వాడిన మాటకుఁ జాలనొచ్చి మా,హృద
యములెల్ల నీవలన నెంతయుఁ బక్షముసేయు నక్కటా, యది
యునుగాక మీపడిన యక్కఱు లెవ్వరి నొవ్వఁజేయనే.

ఉద్యో. 1—114

ఇచ్చట “అక్కఱు” అనునది పాఠాంతరము — ‘మీ పడిన యాపద
లెవ్వరి నొవ్వఁజేయవే’ అని పాఠము. పాఠము సరియైనదిగాని
పాఠాంతరము సరియైనది గాదు.

శ్లో. యచ్చాన్య దపి శత్యామి తత్కరిష్యామి తే ప్రియమ్
యద్యద్భుజం త్వయా ప్రాప్తం ద్యూతే వై కృష్ణయాసహ.

సం. భా. ఉద్యో. 7-50

అక్కఱుదీర్పు దే. స క్రి.

కావలసిన కార్యము నెరవేర్పు

వ...కొంతేయలు నీ దేశంబుననుండి నీ యాజ్ఞవలనం గృతారంభులై
యున్నవారిగుటంచేసి వారు నీకింకదులు నీకునైన యక్కఱు
దీర్చుట వారి కర్హకృత్యము. ఆర. 8-80

అక్కఱుపడు దే. అ. క్రి.

ఆశపడు, కావలయునని అపేక్షించు, పనిపడు

చ...ఇట్టి నీ,న్నుఱచుగ నేను వేడుకొన యుక్తుడగాక మొఱంగి
నన్ను న,క్కఱుపడి నీవు వేడుటిది గర్హమె నిర్జితదైత్య చెప్పుమా.

ఆర. 7-367

అక్కిలి దే. వి.

ఇది పాఠాంతరమునఁ జూపఁబడిన అధికపదము—పాఠము. “ఒక కరంబు మలంచి కౌగిలిండుకొని”—అనునదియే సరియైన పాఠము.

శ్లో. పితేన పుత్రం గాంగేయః పరిరభ్యైకపాదినా. భీష్మ. 124-7

అక్కు వై. వి. (సం. అజ్కము)

అొమ్ము, వక్షస్థలము

వ. వైచిత్రపీఠ్యం ఉతనిఁ దిగిచికొని యక్కునం జేర్చుకొనియె.

స్త్రీ. 1-150

క...అనుదతి మస్తకముం, దన యక్కునఁ జేర్చి. అశ్వ. 4-48

అక్కుఁజేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

వక్షమునఁ గదియించు, కౌగిలిండు.

సీ...అద్దేవి వాతం నకుఁ జేర్చి దీపించె.

అశ్ర. 2-148

అక్కుసేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

కౌగిలిండు, వక్షమున గదియించు

అ...ద్రోణతనయు నక్కుసేర్చి, కొంటినముము. ఉద్యో. 1-868

అక్కునఁజేర్చు, అక్కునంజేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

కౌగిలిండు. వక్షమునఁ గదియించు

ఉ. చక్కగఁ జాగ్రిమొక్కుటయుఁ జయ్యననెత్తి మనంబెఱర్పగా,

నక్కునఁజేర్చి యిట్లనియె.

శాంతి. 5-858; స్త్రీ. 1-150

అక్తము సం. విణ. (అ. అ. అ)

పూయఁబడినది

క...సం, గ్రామతలము రక్తాకం, బై మెఱయ.

కర్ణ. 8-288

అక్రమము సం. వి. అ. పుం.

అధర్మము, అన్యాయము

ఉ. అక్రమవృత్తి గీడుతెరువై ఫలియింపదె ద్రోణసూతి దుర్విక్రమ
నింద కర్ణుడె. సా.ప్రి. 1-107

అక్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యవహార రహిత మైనది, వ్యాపార కూన్యమైనది

అ...అయ్యవ్యక్తమణువు నిత్య మేక మక్రియం బహైతుకంబు చతు
రాదుల కక్రగ్రాహ్య, మది ప్రధానమనగ నతిశయిల్లు. అను. 5-245

అక్రూరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

క్రౌర్యములేమి, క్రూరత్వము లేకుండుట

స్వగర్...తుచ్చా, రాతివ్యాపార దుర్వారతఁ దెగియెఁ గుమారప్రజం
బక్కటా ని, రాతంరా వ్యాప్తి నక్రూరతఁ బొలసి భుజాపాధి
వస్త్రయ్యెఁ జుమ్మి. సా.ప్రి. 2-18

అక్రూరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. క్రూరుడు కానివాడు, కఠినుడు కానివాడు, వాక్పారుష్యము
దండపారుష్యము లేనివాడు.

సీ...కార్యజుడును ధైర్యకార్యునుడు. నక్రూరుడును విశ్వుద్ధా
త్ముండు...నైన వికాలబుద్ధి గావలయు మంత్రిముఖ్యుండు గౌర
వేంద్ర. కాం. 2-369

2. సం. వి. అ. పుం.

యదువీరుడు

వ. వాసుదేవుండు...రుక్మిండును నక్రూరుండును - కొల్చిరా.

విరా. 5-375

సీ-అక్రూరు భార్యల నాత్మజులను, వజ్రాశకు నప్పగించె. మౌళ, 193
ఇతఁడు హరివంశమునుబట్టిచూడ సాత్వత శనయుండగు మహాభోజుని
వంశమునఁబుట్టిన శ్వఫల్గుని కుమారుడని తెలియుచున్నది. భాగవత
విష్ణుపురాణములనుబట్టి వృష్టివంశ సంజాతుడగు శ్వఫల్గుని తనయుఁ
డుగాఁ దెలియుచున్నది. ఈయన తల్లి కాళిరాజు కూతురు 'గాందినో'
ఈతఁ డున్నచోట ఐమాది పీడలుండవు. ఇతఁడు శ్రీకృష్ణనియం

దధికర క్రిగలవాడు. ఇకని బేనలుడు, ఉవచేపుడు నను పురుగు
గంరు.

అక్రొధనుడు సం. విణ. (త. ఆ. అ)

1. కోపములేనివాడు

మ...అక్రొధనుం, దరి నొవ్వంగొనడ పొగడగమ రాజ్యంత
దీవుండగువ్. కాంత. 2-298

సం. వి. అ. పుం.

ఒకరాజు

వ. అయ్యకానీకుండు పుట్టె వానికిం బృథుశవసుని పుత్రియైన
కామకు నక్రొధనుండు పుట్టె. ఆది. 4-2

అక్రొధము సం. వి. అ. పుం.

కోపములేకుండుట.

సీ. శాచ మక్రొధంబు సంతోష మార్జవ, మనమాయ. ... లే.
ఇంత్రాయగ్రామజయ మిపయెల్ల దమము నాకృతులు.

కాంత. 4-264

అక్షేపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఆయాసములేనిది

సీ. అక్షేపపు త్రి రాజ్యము చవిగొన్నవా, రేం యిత్తురు నీకుఁ బాలు
నెవుమ. ఉద్యో. 3-35

2. సం. వి. ఆ. పుం.

ఆయాసము లేకుండుట. అనాయాసము.

క. వాడు దురితం, బను దుర్గిము నిస్తరించు నక్షేపమునన్.

కాంత. 3-50

అక్షయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఇంద్రియములను జయించుట.

సీ. ఆర్జవ మక్ష, జయము నత్యంబును శమము శాచ. మను నివి యెడ
నిల్పునది. ఆది. 3-206

అక్షరము సం. వి. (అ. ఆ. అ)

ద్యూతకాస్త్రము నెఱిగిన వాడు

క. జూదం, బునకుం బ్రియుడవు దక్షుడ, మన విందుము నిన్నుచ్చితి
నక్షత్రాలచేన్. సఖా. 2-184

అక్షర సం. వి. ఆ. స్త్రీ

కట్టుకొన్న భర్తవలన రతి ఎఱుగనిది.

తే. విభునిరాను, దొఱంగినవెలది విభుడు, విడచినట్టి సుమధ్యమ
విధవ యక్షతాత్వ దళ నెవ్వనికి గనుఁ దనయు, దాతఁ డతనికి
కొడుక పానర్పపుండనగ, బరల్గు. ఆను. 2-252

అక్షరము సం. వి. (అ. ఆ. అ)

1. విలువబడనిది 2. నొప్పింపబడనిది 3. గాయపటుపబడనిది

తే. అక్షతధ్వజసూతహయత్వ లనద, ఫల్గురథవల్గనుండగు ఫల్గునుండు
విరా. 5-35

అక్షరములు సం. వి. అక్షర సం. బి. (ఇది చరిత్రాదులలోఁ జేరినది)

1. అక్షరలు, అక్షింతలు, నీటితోఁదడివిన నడుము విలుగని బియ్యము.
ఇవి మూడు రకములు—1) శ్వేతాక్షరములు (అక్షరమున కెక్కువగా
నుపయోగింతురు 2) హరితాక్షరములు (పసుపు గలిపిన బియ్యము)
పినిని పూజించునప్పుడును, ఆశీర్వదించునప్పుడును ఉపయోగింతురు.
కొన్నివట్ల బొట్టుగాఁగూడఁ జెట్టుకొందురు. 3) రక్షాక్షరములు (పసుపు
సున్నము గలిపిన బియ్యము).

నీ. వివిధాన్నపానములును నక్షత గంధములును బుష్పములు,
గావించుకొని. మాస. 29

క. లలితాక్షరములగు సుమం, బులఁ బూజితుఁడేసి యర్ఘ్యమును
గోవును న, క్కులపతికి నిచ్చె. కాంతి. 8-287

క. మౌక్తికవిమిశ్రలలితాక్షరవృష్టిం గురిసిరి వెల్పులుఁ బుణ్యాంగ
నలును భద్రవాక్యయంబుల తోడన్. విరా. 5-288

2. సేనలబాలు - తలలబాలు

తే. ఒండొరుల దోయితుల నిను పొందఁజేయు, నక్షప్రకర్మంబు
లనోన్యము ప్రకమలఁ బోసిరి మందారకల్పలతలు, విరులగముల
నొండొంటిపైఁ గుర్చియుట్లు. విరా. 5-387

అక్షములు పద్మవిణఁ (అక్ష. ఆ. అ)

గాయపటుపల్లడవివాడు.

చ. తిరుఁదైన మద్భుతా, వితతధనుర్విముక్త శరణ్నేగము పోర సహించి
యిట్టు ల, క్షతుఁడు, నమూర్చితుండు నయి కంపముఁబొందకయ్యుండ
జేర్చునే. అర. 1-312

అక్షము సం. వి. అ. స్త్రీ.

అక్షములకుండుట

క. పరితాప మనభిశోషము, నరేశ్వరా శోచనము జనన్యాపారా,
దర మక్షము యనియెడునివి, యరయంగా రాజసంబులగు భావంబుల్
కాంతి. 4-851

అక్షము సం. వి. అ. పుం

1. పాచిక

[విభీతక (తాడి) వృక్షముయొక్క విత్తనములను పాచికలుగా
నుపయోగింతురు].

వ. అతండు (ధర్మరాజు) నానావిధంబులగు నక్షంబుల ముడి కక్షం
బున నిడుకొని చనిదైవయోగంబున విరాటుండు వెడలవచ్చి బయలి
కొలువిచ్చుటంచేసి తదాస్థానంబు సేరంబోవునప్పుడు.

విరా. 1-184

2. బండిచక్రము.

వ. బద్ధపరికరకూబరాక్షయ్యుగాద్యవయవంబును బ్రతికల్పిత తురం
గంబును...నై న రథం బెక్కి. విరా. 3-144

3. ఇరుసు

సీ. సామర్థ్యమొప్పు విశ్వంభరా చక్రంబు, రథముగఁజేసి చంద్రముని
నుష్టకరునిఁ బ్రకంబులుగాఁ బెట్టి వారిధి నక్షమొనర్చి—

కర్ణ. 1-282

4. బండి కన్ను.

వ. యుగాక్షరభాంగకూబరంబులును.

ద్రోణ, 1-341.

5. ద్యూతము, సప్తవ్యసనములలో నొకటి

క. కామజంబులగు నక్ష మృగయాస్త్రి పానార్థదూషణంబులకుఁ
గ్రోధజంబులగు వాక్పారుష్య దండపారుష్యంబులును వైన
సప్తవ్యసనంబులం దగులక

కాంశి. 2-285.

6. ఆత్మ, ఆత్మజ్ఞానము

వ. వారాయణ ప్రణీతంబై యక్షప్రదర్శకంబైన యితైఃసంగుఁ
జితంబున నలవరింపుమని దేవప్రతుండు ధర్మకందనునకుం తెచ్చె

కాంశి. 5-629.

7. (నపుం)

ఇంద్రియము

తే. అప్రమేయ మవిజ్ఞేయ మచలమాది, విరహితంబు నింకాంతంబు
విమల మవ్యయంబు పుండరీకాక్ష మనక్షవిషయ, మచ్యుతము సభస
త్పరమైక్యభాసి... (న + అక్షము = అనక్షము) అను. 4-190.

అక్షముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఓర్పులేనివాడు

క. వగవుల దేహోహినుం, డగు, నాత్మహితక్రియలకు నక్షముఁ డగు.

ఆర. 5-142.

అక్షయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. క్షయములేనిది. తఱుగనిది, 2. నశింపనిది.

వ. తన తూటిరంబు లక్షయభాజంబు లగుటంచేసి. విరా. 5-144

క. అమరారిమర్దనంబు చ, క్రము గ్రక్కుననేయ రాహు కంఠము
దెగి దేహము ధరణిబడియెఁ దన్ముఖ, మమృత సృత్యమున
నక్షయంబై నిలచెన్.

ఆది. 3-19.

అక్షయవతుము సం. వి. అ. పుం.

గయలోనున్న మట్టిచెట్టు

ఈ ప్రదేశమున హవ్యకవ్యంబు లొనరించినవారి విర్యదేవతలు
అక్షయసుఖంబు లనుభవించుదు.

వ. పాండవు లరిగి... గయయందు నక్షయవటంబున స్వార్థేయంబైన
విధానంబునం జాతురాస్యక్రతువులు పేసి... ఆర. 2-317

అక్షయ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నాశము పొందనివాడు

వ. ఇట్లు దుర్యోధను చేయు సపాయంబులవలనం జాయుచుఁ బాండ
వులు లాఙాగృహదాహంబువలన నక్షయ్యులై... ఆది. 8-15

అక్షయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

క్షయింపజేయుటకు శక్యముగానిది

వ. ప్రతిపక్షసంక్షయకరంబులయిన యక్షయ్యశరధులును...

అర్జునునకిచ్చి

ఆది. 8-25

'అక్షయ్య'—అని ఆనందవారి పాశము. ఇతర ప్రతులలో 'అక్షయ' అని పాశము.

అక్షరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. వశింపనిది

ఆ. క్షరములైన భూతసంఘంబులందెల్ల, నక్షర స్వరూపుడై వెలుంగు.

కాంఠి. 2-4

వి. అ. న

2. అక్షరము, వర్ణన

వ. కురుపతి ... సాంత్వన స్వరంబున మధురాక్షర విన్యాసంబుగా
నతనితో ... నా యభిప్రాయంబు వినుము.

3. బ్రహ్మము

తే. క్షరము నక్షరమును నీవ కర్తయును వి, కర్తయును నీవ యాద్యంతము

గతులు నీవ, యొక్క,దై వెలిగెడు పురుషోత్తమాభి,ధాన వాచ్య
 వినమ్ర వాత్సల్యకల్య— కాంతి. 2-10

4. ఆవినాశిచైతన్యము

తే. ఉరము నక్షరమును నవం గలవు రెండు,మూర్తు లాత్మకభిరభూత
 ములను బూర్వ,మొలయు మృత్యుమన దవమున నుడుగు నమృత,
 మనఁగ నవరంబు రెంటిని గను బుధుండు. కాంతి. 5-111

5. హిరణ్యగర్భుఁడు, సూత్రాత్మఁడు, సర్వైశ్వర్యసంపన్నుఁడు నైన
 భగవత్తత్త్వము.

క. నయనముఖపాణిపాదము, లయమహితాయెందుఁగలిగి యాద్యంత
 పరి,క్షయ వృద్ధిరహితమై నిర్ద్వయమగు తత్త్వంబు నక్షతంబుండు
 బుధుల్. కాంతి. 6-5

6. ఓకారము

ఆ. వినుము దేవతలును మునులును బరమేష్ఠి, యొద్ద కరిగి మాకు
 నెద్ది హితమొ, యనిన నా విధాత యక్షరోపాసన, మనయె గాన
 దుర్గమబల కడకు. అశ్వ. 2-58
 చూ : ఉరము

అక్షరశిక్ష సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అక్షరాభ్యాసము

వ. ఇట్లు పుట్టిన బిడ్డకుఁ బుత్రప్రకారంబున జాతకర్మాదికృత్యంబులు
 నిర్వర్తించి, శిఖండి యనుపేరుపెట్టి...యక్షరశిక్షాదు లాచరించి.
 ఉద్యో. 4-873

అక్షరుఁడు సం. విణ. అ. పుం

1. విష్ణువు 2. బ్రహ్మము

తే. పరము నక్షరు విష్ణునిఁ బ్రస్తుతించి, నారద మునిండుఁడు.

కాంతి. 4-209; కాంతి. 4-216

విణ నాశనము లేనివాఁడు

సి. గ్రహమక్షరుఁడు.....తే...అధ్వరమయాత్మఁడైన విష్ణుఁడు.

కాంతి. 8-110

అక్షరోపాసనము సం. వి. అ. న

ప్రణవోపాసనము

అ. విమము దేవతలును మునులను జరమేష్టి, యొద్ద కరిగి మాకు నెద్ద
హితమొ, యనిన వా విధాత్త యక్షరోపాసన, మనియె గాన దుర్గ
మబల కడరు. అశ్వ. 2-53

అక్షరోపాస్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ

అక్షరోపాసనము

శ్రీ. అజుడు మొదలుగ నక్షరోపాస్తియందు, జేయుదురు కాంతి
నిందియ జిత్వ మొంది. అశ్వ. 2-8

అక్షవతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ

జూరము, పాచికలాట

సీ...మందాత్తుర డా ధార్త, రాష్ట్రండు గాంధారరాజతనయు, పచ
నముల్ విశే యక్షవతి నెపంబున వానిఁ గష్టఁడైకొన నమకట్టి
మనల, మగుడింపగా దుష్టమతిఁజేసి విదురుఁబుత్రెంచె.

అర. 5-55

అక్షవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ

వ. ఆతఁ డక్షవిద్యా పాటవంబు దనకు మిగుల లేమింజేసియు—

ఉరోగ్. 1-22

అక్షశిల్పము సం. వి. అ. న

జూరమాడు విద్య

క. మృదు, ద్యూతంబునఁ గ్రీడింతుం, జేకోముద మొదల నక్షశిల్ప
ప్రాధిన్. విరా. 1-71

అక్షశిక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ

అక్షరశిల్పమునకు మాటుగాఁ గొన్ని ప్రతులయం దీవర మువయోగింపఁ
బడినది. అర్థమునకై చూ. అక్షరశిల్పము విరా. 1-71

అక్షహృదయము సం. వి. అ. న

అధికసంఖ్యాకములగు వస్తువులను లెక్కింపకయే చూచి మొత్తమును జెప్పు విద్య ఈ విద్యవలన జూదమునందలి రహస్యము నెఱుంగవచ్చును. మధ్యాహ్నం-ఇలఁబ్రసిద్ధుఁడు ఋతుపర్ణుఁడనెడు మహిళుఁ డిత్వాకు, కులజుండు ... అతనికి నక్షహృదయ మనెడి విద్యయిచ్చి, వెలయ నతనిచేత నక్షహృదయమ నివ్వఁ జేకొనుము.

ఆర. 2-128; ఆర. 2-176

అక్ష సం. వి. ఇ. న

చ. తిగిచి కవుంగిలించి జగతివిభుఁ డక్కమలాయతాక్షి నె, మొగము మొగంబునన్ గదియమోపు. విరా. 1-247

వ. ధర్మనందనునకుం దోచు దక్షిణాక్షిస్సందనాది శుభసూచకంబులకు మెఱుంగువెట్టిన చందంబున. భీష్మ. 1-120

అక్షిశబ్దము అవ్యయీభావములోను బహుప్రీతిలోను ఉత్తరపద మైనపుడు అకారాంతమగును.

ఉదా : సమక్షము ఆది. 4-189; కమలాక్షుఁడు కర్ణ 1-252; స్త్రీలింగమున కమలాక్షి విరా. 2-296

అక్షిస్సందనము సం. వి. అ. న. సమ

కన్ను అదరుట. చూ. అక్షి

అక్షిణము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

అధికము, ఊణముకానిది

తే. కలుగు నక్షిణపుణ్యదోహలుఁడు ధర్మసూనుఁ డున్న దేశంబున మానవులకు. విరా. 8-102

అక్షుఁడు సం. వి. అ. పుం

అత్త

వ. నారాయణ ప్రణీతంబై యక్షప్రదర్శకంబైన యితైఱుంగుఁ జిత్తంబున నలవరింపుము. కాండ. 5-269

అక్షద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అధికము, తక్కువకానిది

వ. అతండు రుద్రవరానుభావంబునంజేసి యక్షుద్రబలుం డగుట నే
మతని మిగులంజాలక చిక్కితిమి. ద్రోణ. 2-278

అక్షభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలఁత పెట్టఁబడనిది, కలఁత నొందింపఁబడనిది

క. ఉరయ బలంబులుఁ బురికొని, యభ రథ తురగభట తతి మహిం
గూలఁగ న,క్షుభితములై పోరాదెం, బ్రభువులు వెనుదన్ని చూడఁ
బాద్ధివముఖ్యా. ద్రోణ. 1-885

అక్షభితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కలఁత నొందింపఁబడనివాఁడు.

అక్షుభితుండగు వృషసేనుఁడు

ద్రోణ 2-78

అక్షభ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలఁతపెట్టఁదగనివాఁడు; జయింపఁదగనివాఁడు.

క. దేవా, యేను సమస్తదేవపితృరైతేయాహిగంధర్వర,క్షోవిర్యాధర
యక్షజాతుల కునక్షోభ్యుండఁగా...ఈవే నావుడు వాని కవ్వర మజం
డిచ్చెం గృహలోలుడై. ఆర.8-280

అక్షోహిణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ

అక్షోహిణి — సేవా విశేషము.

క. కాహంబంధునుఁడు భీముఁడు, సాహసరసికాత్ముఁడయిన సాత్య
యు మహో, గాహవభూమి సహస్రా,క్షోహిణు లట్లగుట మీరు
నూడఁగె యెందున్. ఉద్యో. 1-288

మ...తా,నొక యక్షోహిణి తోడఁ బాండవ బలం బల్లాసముంజొంద
సా,త్యకి...వాహంబల గర్వనిర్వహణ విద్యాప్రాధిసంపూర్ణుడై.

ఉద్యో. 1-219

చూ. అక్షోహిణి

అక్షరపాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అక్షరపాణి—సేనావిశేషము.

వ. దుర్యోధనుడు కృతవర్మపాలికిం జని యాతం దొక యక్షపాణి.
తోడఁ దన్నుం గలయవచ్చువాడయి యూజడంబరికినఁ
బియంబంది. ఉద్యో 1-84, ఆది 1-81

ఈ “అక్షరపాణి,” “అక్షపాణి” శబ్దములు ముద్రితప్రతులలో
కాణుమాటుగాఁ (అనగా ఒక ప్రతిలో అక్షరపాణి యున్నచోట
నింకొక ప్రతిలో అక్షపాణిగా) గనబడుచున్నవి.

1 రథము + 1 వసుగు + 3 గుఱ్ఱములు + 5 కాల్వరు = 1 వత్తి
3 వత్తులు = 1 సేనాముఖము; 3 సేనాముఖములు = 1 గుఱ్ఱము
3 గుఱ్ఱములు = 1 గణము; 3 గణములు = వాహిని; 3 వాహి
నులు = 1 పృతన; 3 పృతనలు = 1 చముపు; 3 చముపులు
= 1 అనీకిని; 10 అనీకులు = 1 అక్షరపాణి లేక అక్షపాణి.
109350 కాల్వరు గలిసిన మొత్తము సేనకు అక్షరపాణి అని
పేరు.

హిహః సమూహః సంవికల్పజ్ఞానం వాసోఽస్యామస్తీ ఇని అక్షరపాణం
రథానాం సర్వేషా మింద్రియాణాం వా హిహినీ, ఇత్యం వృద్ధిశ్చ
(పాణిని 8-189 వార్తికము) (21840 రథములు; 21870 వసు
గులు; 65610 గుఱ్ఱములు; 109350 వరాతులు కలిగిన సేన
అక్షపాణి.)

అక్షరపాణికము సం. వి. అ. పుం. న

అక్షరపాణులు గలది.

సప్తసంఖ్యాక్షరపాణికమనీకము.

ఆశ్వా 3-122

అఖండము సం. విద. (అ. ఆ. అ)

1. అధికము—అవిచ్ఛిన్నము—ఎడతెగనిది.

క. పారాశర్యుని కృతీయయి, భారతమును పేరఁబరఁగు వంచమవేదం.

పారాద్యము జనులకుఁ దద్దొరవమూహించి నీ కథండితభక్తిన్
విరా. 1-16

2. అకుంతము, తక్కువపలువఁబడనిది.

క. కెలఁకులుఁ బిఱింది దెసయుం, గలయగబరికించి తన యఖండిత
బాహు, బలగర్వము యిచ్చట ముంగలిగా మదమత్త భద్రగజనదృశ
గతిన్.
విరా. 2-326

అఖర్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అధికము

క. సీఘమతి నన్ను నెవ్వఁడు, మించిననా రాత్రిలోనఁ జూతురుదెగఁ
దా, రాచవలు హరిహరాదులు, గాచిన బలవిక్రమము లఖర్వము
లైనన్.
విరా. 1-324

అఖిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. సమస్తము, 2. సమగ్రము

క. వేదములకు నఖిలస్మృతి, వాదములకు
విరా. 1-4

అఖిలాండము సం. వి. అ. పుం. న

బ్రహ్మాండము

క. ఆరయనచ్చెరువు గాదె యఖిలాండవలీ
విరా 1-20

అగణిత సం. వి. అ. స్త్రీ.

పార్వతి. హిమవంతునకుఁ బుట్టినది.

సీ... అగణయెపుడు, మాయనివెలపట్టుదోయిని
శబ్ద 2-184

అగణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. వర్ణింపనలవికానిది. ఊహింప శక్యముగానిది

క ... ధూగగనదిగంతరీమతకయు, నేగణిత మూర్తిభవస్మయంత్రై
కాచెన్.
భిష్మ. 1-212

2. ఎంచ శక్యముగానిది; తెక్కిరిప శక్యముగానిది

క. తగవా కురువృద్ధునకు వొసగెనాటికి దివ్యదృష్టి సాత్యవతేయం
కగణితతపఃప్రభావం, బుగని యధికవిస్మయంబు బొందగ
జనముల్.

అశ్ర. 2-121

అగణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. లెక్కింపశక్యగానిది.

ఉ...పుణ్య నగణ్యవరాక్రమన్ హరి, గేవలమర్త్యుగాఁ దలచి—
ఉద్యో. 8-388

2. అధికము, విస్తారము

క. పుణ్యాశ్రమదేశముల న, గణ్యంబగు తపము సేయగా—
ఉద్యో. 4-385

అగణ్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

అధికుడు, లెక్కింప శక్యముగావివాదు.

మ...అవ్వీరుడు ...పవనుతోడుల్యం దగణ్యుండు సం, గరసంక్రిడం
యందు—
కర్ణ. 3-29

అగతి దే. వి. ఇ. స్త్రీ

నరకలోకప్రాప్తి—పునర్జన్మమును బొందుట.

తే, అనఘ, యత్తరదక్షిణాయనము లమృతాశ్మ లగ్నియు
ధూమంబు సంధ్రు మణియు, విమము శుక్లంబు గృష్టంబు ననుట
గలుగు, సుగతిగతికి పాదువులగుటజేసి... కాంతి. 5-48

అగదము సం. వి. అ. పుం

బౌద్ధము, మందు.

తే...జలనిధి కార, మొదలుగా, తారకంబులు మూడుభగద, కార్య
ఫలములు. అను. 1-169

శ్లో. నక్షత్రే వారుణే కుర్వన్ భిషక్సిద్ధి మవాప్నుయాత్.

సం. భా. అను 186-12

(అయుర్యేదమున్న, విషచికిత్సను చెల్లును—అగద తంత్రము).

అగపడు దే. అ. క్రి

1. తెలియవచ్చు, ఎటుకపడు.

నీ. బంధులకగపడ్డఁతాయనన్వయమలు, కలక మైచెమటలు క్రమ్ముదేఱ
విరా. 2-70

2. కనఁబడు, కంటికిఁగానవచ్చు.

వ. మాకుంజాడఁ తాండవులు పొడవడంగి లేకపోయిరిగాని యీ
లోకంబున మనకి గలిగిన నగపడకుండనేర రది యిక్కార్యంబు
మన్నరూపు—
విరా. 3-87

3. లభ్యమగు, ప్రాపించు.

క. అనవుడు ననిమిషవతి యే, యనువున నీశాంతి నీకు నగపడియె
మహా, అనపూజ్య చెప్పవే. కాంతి. 4-382; ద్రోణ. 1-287

శ్లో. యేనైషా లభ్యతే ప్రజ్ఞా యేన కాంతిరీవాప్యతే ।

ప్రబ్రూహి తముపాయం మే సమ్యక్ ప్రహ్లాద పృచ్ఛకః

సంఖా. కాంతి. 222-38

4. చిక్కుపడు (వంధించుగుల్కొను)

నీ...సంజకడ నిత్యమును మృగంబుల కురు, లొడ్డిదేకువవచ్చి యొక్క
మూలఁ డగపడ్డ వానిఁ గొంచరుగునొకప్పు డావారంబునకుఁ బిల్లి
యచటఁ దిరుగఁబోయి. కాంతి. 3-203

5. అధీనమగు, వశమగు

వ. ఇట్లు బహుప్రకారంబులగు మన్నధవికారంబున కగపడి నెగడంది
విరా. 2-802

అగ్గము + పడు = అగపడు—మా అగ్గము.

అగపాటు దే. వి. అగపడు

1. ఎటుక పడుట-తెలియుట-వెల్లడియగుట

వ. మన శస్త్రాస్త్రంబులు దక్కిన యవి యొకభంగి వీటికిని గాండి
వముం, గొనిపోయితిమేని సుయోధనునకు నగపాటు నిశ్చయం
బూహింపన్.
విరా. 1-158

శ్లో. గాండీవం హి నరవ్యాఘ్రప్రతిమ లోకేషు విశ్రుతం,
కథం నావిష్కృతాస్యామో ధార్తరాష్ట్రస్య మారివ.

సం. భా. విరా. 47—3

2. చేరిక్కుట, లోబడుట

వ. నాకు నొందుమెయి నెట్లునుం బగతు నగపాటు లేక తక్కువే.
నవ్విధం బాచరింతు కాక. శల్య 2-273, విరా. 3-181

అగమనము సం. వి. అ. న.

అజ్ఞానము

గమనాగమన నిరసనా.

కర్ణ 2-400, శాంతి. 4-248

అగమనుడు సం. వి. అ. పుం

భగవంతుడు (గమనము లేనివాడు)

క. అగమనునిం బాంధు నఖిలజగద్భరణవరు నమూర్తి సాగరనిభ.
బోధగర్విష్ట బంచకాల, జ్ఞ గుణాత్మకు నిర్గుణత్వకోభితుఁ గొలు.
తున్. శాంతి. 4-224

అగము సం. వి. అ. పుం.

కొండ

అ. అగతమాజు నాత్మఁ బొగడి.

అను. 5-207

అగమ్యత సం. వి. అ. స్త్రీ.

తెలియమి, అజ్ఞానము

క. సౌమ్యు లసౌమ్యుల భంగి న, సౌమ్యులు సౌమ్యుల విధమున అన
వర చిత్త, గమ్యత దోతురు. శాంతి. 3-52

అగమ్యము సం. విణ. (అ. అ. అ)

1. పోరానిది

మ...చోక్యవ్యాకృతమై నున్న నీ, చోళుల నెట్లు లగ్నమొనయ్యె.

ఉద్యో. 1-186

2. పాండవశత్రుముగానిది

క. భక్తిసుగమ మగమ్యం, బవ్యయము త్రిలోచన సీ, దివ్యమహిమ
యాగమోపదేశము రుద్రా. ద్రోణ 2-387 కాం. 4-199

8. తెలియరానిది

వైకృతాగమ్యశీలా.

కాం. 3-531

4. నడవశక్యము గానిది

అ. దానిఁ జూచి దండధరుఁడు నీవిట్లేల, వచ్చెదవు లతాఁగి వలదు
నిలువు, మింతి నీకగమ్య మిటమీది తెరువెల్ల ననిన నతనికిట్లు
లనియెఁ బోలెఁతి. ఆర. 8-230

అగరువు సం. వి. ఉ. న

1. పరిమళ ద్రవ్యము

సీ. అగరుకస్తూరికా, చందనాద్యనులేవకాలి యిప్పుడు. స్త్రీ. 2-89

2. పరిమళద్రవ్యము నిచ్చు చెట్టు, అగరుచెట్టు

లయగ్రాహి. చందనతమాల లతలందు నగరుదుమము లందుఁ
గదాపనములందు. ఆది. 5-13

అగలు దే. అ. క్రి.

1. పెల్లగిలు-ఉన్నామగు

క. వగ ముట్టకొనినఁ జిత్తము, వెగదొందఁగ మేను గలఁతు తెమ్మఁగ
ధృతిపాఁత గల నొకతీవ యిటికి, దగియుండెడు చంద్రకాంత
తత్వము నేతెనఁ. విరా. 2-808

2. తగులు-భేడిట్లు

తే. అతపత్రంబు దునిమిన నతవి మకుట, మతఁడు మనతోమరంబున
నగలఁజేయు. ద్రోణ 1-318

8. విలుగు-తునియు

వ. ఒకవైరి దావలిచి తిరిగినం జెరిగిన యీరసంబున నుల్ల
సితుండై యా భూవల్లభుం దతని యెముక లగల వ్రేసిన.

శత్య. 2-187

అగలు² దే. ఏ.

అగరు. పరిమళద్రవ్యము

గీ. పల్లకిజాతనిర్యాసమెల్ల దేవతలకు మేలంతకంటె గుగ్గిలము లెప్పు
యగలు గంధర్వ యక్షరగాదులకుఁ బ్రియంబు ధూపదానము
నెడ నధిపవర్య. ఆను. 4-12

క. మలయజము నగలు మఱియుం, గలుగు సురభివస్తువులు.

ఆను. 4-12

అగల్పు దే. స. క్రి.

1. ఉన్నూలించు, పెఱుకు, పెల్లగించు

సీ. ప్రేపులు గండలు పెఱికి పేటాడి, యంగడదఁగొని మెదకు లగల్పి
కొనుచు. ప్రి. 2-9

2. పగులఁగొట్టు. భేదించు.

పిల్లి తల నగల్పి చంపె.

కాంతి. 8-285 (పాతాం)

అగస్తీ సం. వి. ఇ. పుం

అగస్త్యుడు అను ఒకముని

ఉ. దీని నగస్తీనాఁబరగు దివ్యమునీండుడు.

అది. 6-98

అగస్త్యవటము సం. వి. అ. పుం

ఒకానొక తీర్థప్రదేశము

ఇది హిమవత్పర్వతప్రాంతమునఁ గలదు. ఈ తీర్థమున స్నానముచేసిన
వారికి అశ్వమేధఫలము దక్కును. దీనికిఁ దూకునొళ్ళగుళ్ళంగము
హరణ్యఖిందువు అను తీర్థంబులు గంపున. అది. 8-185

అగస్త్యనరము సం. వి. న

ఒకానొక తీర్థప్రదేశము. హిమవత్పర్వతప్రాంతమునఁ గలదు.

ఆర. 2-248

అగస్త్యాశ్రమము సం. వి. అ. పుం.

అగస్త్యమహాముని ఆశ్రమము. ఇది భారతకాలమున గయకు సమీపమున
గలదు. ఆర. 2-319

అగస్త్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అగస్త్యుఁడు అను పేరుగల ఒకముని.

ఈతని చరిత్రమునకై చూ. ఆర. 2-820 మొ ఆర. 8-46 వఱకు
అను. 5-345

అగాధము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. మిక్కిలి లోతుగఁది

చ...కామమా యిదుమలందఁగఁజేయుదు నిండుతేమిటం, గలుగదు
నీకు నీతఱఁ గగాధరసాతలభంగి. కాం. 4-51

2. అధికము, దురవగాహము, తెలియరానిది

క. తగియెడు శిష్యుల కొసఁగెను, అగతీశ్వర యిట్టలది ప్రళస్తంబై
యి, జ్ఞగములను గలిగె విను మయ్యగాధ ధర్మంబు దుష్కృతా
ప్రాప్యమగున్. కాం. 8-498

అగారము సం. వి. అ. న. పుం

1. మందిరము, ఇల్లు

క. ఉచిత విహారప్రకార యోగ్యాగార, ప్రచయము సుందరగణికా,
నిచయము నొప్పించువాడ నీకుం దరుణి. విరా. 2-128

2. కాం

వ. అనర్థివాగారంబు ముఖ భాగస్థలంబు చేరి. విరా. 2-825

3. నివాసగృహము

వ. అప్పడు కరువీరాగారంబులయందు హాహాకారంబు లెసంగె.

ప్రీ. 1-104

4. ప్రదేశము, స్థలము

మ. అవనీచక్రము పాదఘాదహతి నల్లాడంగ నత్యుగ్రశైరవ ముం
కారరవంబునన్ వియదగారంబెల్ల భేదిల్ల. ఆది. 6-14

అగు దే. అ. క్రి

1. ఏర్పడు

వ. ఈ యయిదింటన కాదె జగంబులు స్థావరంబులునైన యవి.

కాం. 4-87

2. కలిగియుండు

క. తమియింపు మనుడు నతఁ డుపశమమొందినఁ గర్ణఁడుం బ్రకా
తుండై విశ్రమ కేలిసలుపఁ బ్రతిస్నేహ్యము తెనమొగవృద్ధ్యై జలు
గుణధ్వని నెరిగన్.

ద్రోణ. 5-112

3. బడవు = కడుగు

ఆ. విను మరత్యలోభమున సిరియగునె యా, కొని ముసిండి దినినఁ
గ్రొవ్వులావుఁ, గలుగునయ్య.

ఉద్యో. 3-383

క. ప్రస్తుతః ఫణిసత్త్రో భయత్రస్తాత్పులమైన యష్టరాదులకెల్లన్.
స్వస్తియొనర్పఁగ నవసరమాస్తీకున కయ్యె నిప్పు డఱుజనేటా.

ఆది. 2-219

4. ప్రాప్తించు, సిద్ధించు

మ. నన్నుఁ గుటిలాలాపంబులన్ వెజ్జిజేసిన నీకై నదియేమి
యోశ్రీత గుణశ్రేష్ఠుడు వంచితిచునే.

ద్రోణ. 1-388

వ. రణధర్మంబు దప్పక పెనొందినట్టి ధర్మాత్ముండైన ధుర్యోధనునకు
నుత్తమలోకంబయ్యెడు మనుచు.

శల్య 2-307

క. అరయగ విషయము తెంతయు, దుర్ధంతములు వానియందుఁ
దొడరినఁజేటుం, బొరయదురుదొడరకున్నం, బరమపదవి యమ్మ
హనుభావులన్లు న్నగున్.

కాంతి. 4-810

5. (i) పొందు

నీ. అదితి గర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగు
టయును.

విరా. 1-54

(ii) కలవాడగు

క. ఆలును బిడ్డలు బంధులు, నై లీలఁ జరించుచును గృహస్థుఁడు
దత్త, ల్లోలత్వరహిత చిత్తత, మేలుగనలవఱుపవలయు మీదెఱిగి
న్పా.

కాం. 1-327

6. శక్యపడు—అంవియగు

ఉ...తగం గురువర్గముతోడిసంధి మీ, కైన తెలుగునన్ వంచినట్లుం
చేయుడు నేర్పులేర్పడన్. ఉద్యో. 3-105

7. నిజమగు, యథార్థమగు

క. అగునది యట్టిద దైవము, దగనిచ్చిన యవ్వరంబు దప్పనె మన
కున్, విగతభయవాసయోగ్యంబుగ నొక్కడ నెప్పు డిప్పుడ
పోవంగవలయున్. విరా. 1-84

క. అదియగు వైనను ననుఁబెంపొదవంగ గాచికొని యిచటనుండుట
కంటెన్, మది నధికంబై తోచిన, యదిని వర్జనువిపాలి కరుగుము
నాకున్. ద్రోణ. 3-296

8. తటస్థించు, సంభవించు

క. చనువానిజేయు కార్యం, బున కర్డము సొచ్చి నేరుపున మెలగు
చుఁదా, నును బయిఁబూసికొనుటఁదన, మును మెలఁగిన మెలఁకువ
కును ముప్పుగుఁ వివపన్. విరా. 1-125

9. తగు, యుక్తమగు

చ. అనవుడుఁ గీచకుండు హృదయంబునఁబొంగి లతాంగితోడ నిట్లను
ధృతిఁ గోలుపుచ్చెఁ గుమమాయశ్శటిఁదే విచార మిట్టులేవనగునె
యైన నీదయిన పంపెనఁగై కొని జేయువాడ... విరా 2-263

త. అనిన సహదేవుఁ డిట్లను నధిప పుత్ర, పాత్ర సోదరవంతుండు
శాహుపీఠ్య, శునుఁడు మన కాశ్రయంబయి మనిచె మత్స్యదేశ
పతిగాడె సేనాపతిత్వమునకు. ఉద్యో 4-88

సీ. యొరుండు వెట్ట - అగుదువ నృపతిమాత్రకునకును గాదన్నఁ,
గౌరవాన్వయాగ్రగణ్యుడైన, నీకుఁ దగునె విడుపు శోకంబు
వ్రజన, న్నిభము గాదె నృపుల నెమ్మనంబు. కాంతి. 1-112

10. ఉండు

క. గోవులకు నెమకయై వెనఁబోవుచుమన్నారు. విరా. 3-138

త. ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కఱమగుమకడికలిమి నరి సేనఁ గరంఁ

బుక్కఱఁ దంఢ్రీపాలుం, దొక్కఁడ పొలియించె.

విరా. 3-231; ఉద్యో. 1-287

11. పడువలె అనుప్రయుక్తమగు

క. ఇతఁడెవ్వఁడొక్కొ రూపు ని,రశిశయమై మనమునకు, బ్రియం
బొసఁగెడుఁ జూచితిరే చిత్తంబు నుదా,తత గానఁగనయ్యెడున్
వదనమున భంగిన్. విరా. 1-258.

12. అమోఘమగు

వ. సేనగునని కైకొనిన యాఁబోతు సంచితంబు మూర్కొని నను
బైగాలి వీచినను గొడ్డున కైకం జూలు నిలుచు. విరా. 1-288.

13. పనికివచ్చు, ఉపయోగపడు

వ. ఉంగిడి యదురుఁ ద్రిక్క యనువానికి నాపేరు నెప్పినంజాలు
మఱియును బికివలయు తెలుంగులెల్ల నెలుంగుదు వేటొక్క
పనికిం గాను గాని యే నీ వెంట నీ మనసును వదయం జాలుదు.

విరా. 1-288.

14. పరాభవము పొందు

ఉ. మీసుభటత్వమున్ బలము మిన్నక పోవఁగ దుస్సనేనుఁ డ,ట్లా సభ
లోన నన్ బటివెనంతియ కాక జయద్రథుండుసం,త్రాసభరంబులేక
మచితం బొనరించినఁ జెల్లిపోయెనే, డీ సఖికుల్ గమంగొనఁగ
నిట్లయితిన్ వగ నాకు వింతయే. విరా. 2-176.

15. దోష్టమగు, స్ఫురించు, తోచు

సీ. పొడనూపినట్లైన వడిబట్టకట్టి, పరికించి కానక బమ్మరించు, మెల
గిన యట్లైనఁ బరికింపఁదలంచి ని,రూపించిరేమి నశ్రులు వహించుఁ,
గదిసిన యట్లైనఁ గౌఁగిలింపఁ గడంగి, యా రసి తొంకైన నలఁత
వొందు; నొడబడ్డ యట్లైన నదరివైకొనఁజూచి, చెన్నది యగుట
నిశ్చేష్టఁబొరయు—తే— లలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి
యెలసి పొలసి నట్లైన నెలమిఁగలసి, యభిమతక్రిడ సలువంగ నప్ప
లించి, వెదకి రిత్తబయల్ గని విహ్వలించు. విరా. 2-301.

16. అనుకూలపడు, వీలుకలుగు

ఉ. మానవకోటి నిట్టి వినుమానపుఁబీనుఁగులైనవారి నెం, దైనను గంటిమే యకట యాటడి వమ్మయిపోయె దుర్జయం, దైన బలంబు గానితెరువై తన కిత్తిఱిఁ దోడుగాద యుక్కినిమనంబు గీడుపరికించునె క్రొవ్విన్ఁ జేటుదప్పునే. విరా. 3-2.

(కాని = అనుకూలపడని)

క. ఆరయఁగ నయ్యెడు తెఱఁగుల, నరయుట కార్యంబు హరి నాల స్యములే, కరయునది- విరా. 8-105

17. జరుగు-ఒడఁగూడు

వ. అతనివయి నెత్తిపోయి తదీయ గోధనంబుల గ్రహించిన ధర్మ తనయుండును దమ్ములు నడ్డపడం బఱతెంతు రయ్యవసరంబున మనము సమయభంగంబు చెప్పి వారల గ్రమ్మఱం బుండెందు వత్సరంబులు వనవాసంబు నలువం బుత్తఁ మత్తైన నప్రతిహతం బుగాఁ జతురంత భూచక్రం కాక్రమించి కీర్తనీయులమై వర్తిల్లుదుము, విరా. 8-117

చ. అనవుడు వాసుకీ ప్రభృతు లక్కట ధర్మపు గాదు నీవు మా, చిన తెరు వట్టి గెల్పు శుభసిద్ధి యొనర్చునె యిట్లుఁగాక య,వ్యని తయుఁ దల్లిగాదె గరువంపుఁదనంబున జూడ మాకు నిట్లనఁదగు నమ్మ యెట్లయినయ్యెను తావము సేయవచ్చునే. ఆను 1-194

18. సంబంధించు

ఉ. భంగముతోడ నున్న ననుఁ బంపు విరాటునిమీద భూమికిం, జెంగటనుండు నాదయిన జీతపుటూళ్లు సంతతంబు వా,నిం గడు గానిసేయు నతనిం జెటువం దటియయ్యె. విరా. 8-119

నాదయిన = నాకు సంబంధించిన

19. కనఁబడు

చ. హయ రథ దంతి సంతతి నిరంతర దుర్గమలిలఁ జేర్చి నే,ల యేపని మూఁగినట్లగు లలింబులతోడఁ ద్రెగర్తు లెంతయున్.

విరా. 8-188

తే. అయ్యధిష్ఠిరుఁ డెచ్చట నడఁగియున్నవాఁడు. విరా. 4-129
 సీ. నీచదశకు వచ్చి నిషధాచలంబున, కరిగి సురవరేణ్యుఁ డడఁగి
 యుండె. ఉద్యో. 1-142

7 వృథయగు - కొఱుగకుండు.

వ. అప్పులవలన నగ్నియు బ్రాహ్మణుల వలన శ్మశ్రియు జాతియు
 నశ్మ.బుల వలన లోహంబును నుద్భవించె వాని వాడిమి యెల్ల
 యెడలనుం జెల్లుఁ దమ తమ జన్మస్థానంబులం దడంగుఁగావున.
 ఉద్యో. 1-185

8. నిర్జింపబడు, టడు.

క. సమరంబున నీ వోడుట, సముద్ర మింకుట జయించె సాత్యకి
 గురుఁ గ,య్యమున నని యెసఁగు జనవా,దమ మేలుగఁ దలఁచి
 తొక్కొ ధనురాచార్యు.

క. ఈ భంగి నీవడంగుట, మా భాగ్యముగాక యింక మాటలు వల
 దీ, ఊభం బెట్టులుడుగు జెప్పు,మా భవదీయ బంశార్య మతులకుఁ
 దగఁగాన్. ద్రోణ. 4-164, 165

9. నిస్తేజముగా నుండు, పరాక్రమాదులు ప్రకటింపకుండు, శాంత
 ముతో నుండు, లొంగు, లోకువయగు.

తే. జ్ఞాతి నాశనమునఁగాదె సకల దేవతలు ప్రవర్తన మొందుట
 ధనము లడిచి, పొడిచి యొప్పనివారిచే బుచ్చికొనక, యడఁగి
 యుండంగఁ జేరునే యంద్రు బుధులు. కా.తి. 1-54

10. ఇముండు, అంతర్గతమగు, అంతర్భూతమగు.

సీ. ఏమిగు హజ్జలోనెల్ల సత్త్వంబుల హజ్జలు నడఁగిన యట్లపోలె.
 కాంతి. 2-289

సీ. జఁతు పదములెల్ల దంతిపదంబులో, నడఁగుక్రియ నహంసయందు
 సకల ధర్మములు నడంగు. కాంతి. 5-145

11. ఉండు.

క. విను మాటంచులుఁ బండ్రెం, డనుపమ ధారలును నై నిజాన్యము
 విశ్వం,బును బొదువఁ దిరుగు కాలం,బను చక్రము దురవబోధ

లమునం దా ధృతరాష్ట్రజాధములనెల్లం జంపి భూచక్రరాజ్యము
నేకొందుము కారవేంద్ర మురజితస్థుల ప్రసాదంబునన్

ఆర. 1-894

(విజయుండు నేనును నయి = విజయుడ, నేను ఏకమయి)

ఉ. గాండివి నొవ్వఁ బల్కి తిటు గర్జుని జంపక వచ్చితేని త, ముద్మండపు
గావు నాకు నని మూర్ఖత సోదరమాతి నైనక, వుండ మనంబునం
బెలుగు శోకము నెట్లు సహింతుఁ దప్పె నా, తండును నేమునైన
విబుధప్రకరంబును మాకు నడ్డమే. కాం. 1-14

25. ఆధారమగు, ప్రాసగు

ఆ. అధిక తాపత ప్రమైనది వా చిత్త, మొనర నతని తోడ నొకటనునికి
యెన్నఁజొక్కొ మనకు నిందలు కగునాతఁ, డేం మనలెన్నొక్కొ
యిన్నియెండ్లు. ఆర. 8-290

“సర్వేషామాశ్రయోఽస్మాకం రణేఽరీణాం ప్రమర్దితా”

సం. భా. ఆర. 141-16 (వావిళ్ల)

26. జయించు

వ. ... అనినీమలైన నీ కొడుకులు పుడమి యెల్లను దార యెలు
తీపుజూచెదరుగాని తమ పొలిసిపోవటం గానరు. వీర లద్దునుతోడం
జేసింగి మానప్రాణంబులు దక్కించుకొనువారె యట్లుంగాక సమ
బలులైననుం గయ్యంబునఁ గదా వీరొడుగు వారొడు రసవచ్చు
నది యేల నీలోనికి ధర్మనందమం దెచ్చికొనుటయ నీకుఁ గర్తవ్యం
బనిన. ఉద్యో. 2-279

27. జీవించు

వ. తమకించుచుందుము. నీకు తానయిచ్చి పెద్ద కాలంబయ్యె నేడు
రణభూమియందు నద్దునుండొండెఁ బ్రతిగర్తులొండెం గావలయు
నేమతనిఁ బెద్దకయ్యంబులోనం తాపికోనిపోవుట నీచిత్తంబునకు
వచ్చునకాదె. ద్రోణ. 1-220

శ్లో. అద్యాస్త్యనద్ధనా భూమి రత్తిగర్భా వా పునః,

సత్యం తే ప్రజిజానీమో నైతన్మిథ్యా భవిష్యతి

సం. భా. ద్రోణ. 17-18 (వావిళ్ల)

28. నిలువఁగలుగు

వ. అంతం బితంగుండు పశ్చిమాచలంబునవులకుం జనిన ... పాండవ
జలంబు సమయ సముచితంబగు సమరవిరామంబునకు నున్నుఖం
బగుట యెఱింగియు మున్ను సవ్యసాచి యురవడికింగాక తమ
మొన దెరలుచునికిం జేసియు నదియమెయిగా నాచార్యుండ
దొరలకుం జెప్పి సేనలఁ దివియ నియోగించెఁ బాండవనై న్యంబు
లును మరలె. | ద్రోణ. 1-386

(ఉరవడికింగాక = ఉరవడికి నిలువఁజాలక)

29. చెట్లు

క. మనమున భేదము మోదముఁ, జెనఁగొనియెడు మద్బలంబుఁ బీడిం
చెడునా, మనుమఁడని వినికి నాతని, యని పని యటమీద నెట్టు
లయ్యెఁ జెప్పుమా. | ద్రోణ. 2-40

30. సమీపించు

క. కాలభైసం భోవక, యీ భోకమునందు నిలువ నెవ్వరికి నక మి,
శ్లేలఁ యవివేకజనముల, భోలిక భోకానలమునఁ బొగులుచు
నుండన్. | ద్రోణ. 2-327

31. తోడ్పడు

క. నాలో సగ మద్భుతఁడే, నాలమునం దతని కగుట యరుదేయమై,
ప్రతాపదనోర్జిపు రెట్టులు, గూలదరో చూడు నాకుఁ గురుబల
మెదురె. | ద్రోణ-2-350

32. ఆక్కఱపడు, వలయు

క. నరుండు దనఁ తేరు వోయెడు, తెరువునకై నంత సేనఁ దీవ్రాస్త్రము
లనో, ధరఁగూల్పఁగ నయ్యెడ న, య్యరదముఁ గృష్ణుండు వలపు
అర్భుతమయ్యెన్. | ద్రోణ. 3-141

సీ- గంధంబు పూజంబు కాని తక్కినయాలు, నధిగమింపగనోప
వధిగమించు, రసము జిహ్వాయు యితరము లా పనికిఁగావు,
రూపంబు జడుస్సు యోవు నెఱుంగ. అశ్వ. 2-29.

33. నెరవేలు

వ. అట్టివి యద్దేవదేవుని దివ్యలీల లతండు కోపించిన భువనంబు
లస్వాస్థ్యంబును బ్రసన్నుడైన సుఖత్వంబును గను నా భూత
నాథుండు గురుసుతునకు సన్నిహితుడయ్యెఁ గావున నయ్యోధ
వరుం డొక్కరుండ శిఖరంబు ప్రవేశించి యితైఱుగు పరాక్రమం
బొసరించెఁగాని యివ్వితేషం బా రధికవరుని శక్తిసై నది గాదది
చిత్తంబున నిడం బనిలేదు. సా.ప్ర. 2-181

ఉ. కావనినట్లయుండి యవు గార్యములు. ఉద్యో. 3-29

34. పరిణమించు, మాటు.

తే. ఓరి ధాత్రీసు రాధమ కూరకర్మ, కపటధార్మిక యత్యంత కల్మ
షాశ్రియైక్తి జోయిన కేయి మహోగ్రవృత్తి, దగిలి తెంత వేగి
రమునఁ దపసివై తి. సా.ప్ర. 2-52

35. (పెండ్లి) చేసికొను

కా. కాపప్రాప్తికి నోర్చి తానడిగి యాచంద్రాస్య నన్నారదుం, దా
పృథ్వీపతి యీఁ బ్రియంబున వివాహం బయ్యె. కాంతి. 1-254

వ. సవినయంబునఁ దన శక్తితో గురునకు దక్షిణ యిచ్చి యాతంద
వనువఁగా, సమావర్తనకార్యంబు నడపి వివాహమై.

కాంతి. 5-189

36. ప రించు

ఆ. మనసు నిండ్రియములఁ బనిగొని పురుషుండు, ప్రచురశిక్ష లేని
రథ్యసమితి, నడపు గణికు మాడ్కి నడవడినని యీడ్చి, నట్టులై న
నకుభ మావహిల్లు. కాంతి. 5-153

37. మేలగు

క. పలుకువడి నతనిఁ బాపంబులు విడుచు బలికిన నతనిఁ బొందును

కాపంబులు నోరు పాపము దననై, నొలయింపగ నేరి నింద
యుడిగినగాదే. కాంతి. 5-558

38. రూపము ధరించు

వ. ఇట్లు లబ్ధివదుం డగుచు సత్యవతీసుతుం డగ్నికార్యపరులదై
యరడి పుచ్చుకొని మథింపందొడంగిన మృతాచియను నవ్వరో
వనిత లోచనగోచరంబగుటయుఁ దానునుం గామగోచరత్వంబు
నొందిన నయ్యిందువవన యమ్ముని తెఱంగెఱింగి వంచనం జీలుక
యయి యుండె. కాంతి. 6-250

39. చేయఁబడు

క. పారావతములు శుకములు, శారికలును ఋష్యులతలు జనవర
పసిడిం, దారమున నైన ముట్టులు, నారయ గృహమంగళంబు
లాదర్శములున్. ఆను. 4-118

40. జనించు, పుట్టు

వ. ఈశ్వరుండు వానికి వైదర్భియం దటువదివేవురు గొడుగులు
తైబ్ధియం దొక్క కొడుకుం గా వరంబిచ్చి...యదృశ్యుండైన.
ఆర. 3-51

41. ఉదాహరణంబుగానగు

వ. గోదాన ఫలివిశేషం బింకను వినవంతుం జెప్పవే యనుటయు
ననిమిషనదీనందనుం డిద్విషయంబున నైనది యొక్క యితి
హాసంబు గలదు... ఆను. 2-445

42. సంఖ్యావాచకముల మీఁద పూరణార్థకమున వచ్చు 'అవ' కుఁ
దొల్లిటిరూపము.

చ. ...ఆ పదుమూడగు నేడు మత్పితా, మహాలు చరించిరింతయుఁ
గ్రమంబున నాకెఱుంగంగఁ జెప్పుమా. విరా. 1-44

చ. పుడమిధనంబు నాకము విభూతియుఁ జేరిన యేని నల్ల న, వ్వెడు
నభిమన్యు నెమ్మొగము వేయగు పాలును బోలనేర్పునే.

ద్రోణ. 2-145

43. వ్యతిరేక క్రియలపై ననుప్రయుక్తంబై రూఢిని దెలియఁజేయును.

తే. దొరలు దలపడ్డ నాహవదోహలమున, ముఖయబలములు దమ
కింభి యోర్వలేక, కలయబెరసి భూరేణువు కతన రాత్రి, గాక
మృన్న యొండొరువులఁ గానరైరి. విరా. 8-190

44. వ్యతిరేకార్థమునందు నర్థము లేకయే యనుప్రయుక్తంబగు.

క. కేకయసాల్వులు దోడుగ, నాకీచకుఁ డాజి నన్ను నపజితుజేసెం,
జాకుండమున్న యొకపరి, నాకాతనితోడ భండనము లేదయ్యెన్.
విరా. 3-118

వ. ...వారికెవ్వరికిని నాకలోకనివాసంబు లేక తక్కినేని సోదర
తహిత స్వర్గంబునందు స్వర్గత్వబుద్ధి వుట్టదయ్యెడు. స్వర్గా-15

45. వ్యవహితంబులగు విశేషణ విశేష్యంబులకు మధ్య చేరును.

క. భండనమున నిరుగేలను, గాండివము దివియ నేర్పు గలిగిన నందు
ద్వండమగు నవ్యకరము ప్రచండతఁ బరఁగుదును నవ్యసాచియ
నంగన్. విరా. 4-145

క. గురుఁడవు గాక పగతుఁడవె, దురమునఁ గుపితుఁడగు నిన్నెదు
ర్కొననా కొక్కరునకు శక్యమె యాపురహరున కగుంగాక
యనుచు నరుగుచునుండెన్. ద్రోణ. 3-23

46. పంచు, ఫలించు

సీ. పలనేర్పడఁగదున్నఁ బోలములోనైన వర్షంబు లేకున్న ధాన్యంబు
లగునె. సాప్తి. 1-81

(వ్యవ—ఈ సంవత్సరము మీచేతో ధాన్యమెంత అయినది. మా చేతో
ఈ సంవత్సరము చేరెడు గింజలు కాలెదు.)

అగుఁగాక } దే. అవ్య (రూపాం) అవుఁగాక; అవుఁగాత
అగుఁగాత }

కానిమ్ము-సరియే. అంగీకారమును దెలుపును.

క. అగుఁగాక కర్మఫలములు, దగఁ గుడువక పోవవశమై.

అర. 5-338

వ. అద్దేవుం డట్టయగుంగాక యని యానతిచ్చి యంతర్హితుండయ్యె.

ద్రోణ. 4-275

క. ...గో,మహానీయ మూర్తిమన్మతి,సహిత యగుంగాత మకుట సంపద

లోసఁగున్.

అను. శ్లో39

అగుఁగామి దే. వి.

అగుటయుఁ గాకుండుటయు

వ. ...అతండు ముక్తుం డగుఁగామి గని కొను తలంపున నిజాను

భావంబున నతని చిత్తంబు ప్రవేశించి మారవికారంబు భావించి.

కాంతి. 6-171

అగుఁబొమ్ము దే. అవ్య. (రూపాం) అప్పుఁబొమ్ము; సరే

క. అని చెప్పిన విని యగుఁ బొమ్మని కైకొని ధర్మతనయుఁ డందఱ

మును నిట్టనపాఱుత వర్తిల్లద, మని తమ్ములతోడ నిశ్చయం

బుగఁ బలికెన్.

విరా. 1-114

అగుచువచ్చు దే. అ. క్రి.

కానుండు, కావచ్చు

వ. ...మౌహూర్తికాది శిష్టజనులు పరివేష్టించ మండిలగ్నం బాసన్నం

అగుచు వచ్చెనని ధర్మతనయుని కెఱింగింపఁబనిచిన, విరా. 5-389

(కొన్ని ప్రతులయం దిది పాశాంతరము)

అగుకంటె దే - ద్రు

అగుటకంటె (ట వర్ణము లోపించిన రూపము)

దుఃఖభారవహుఁ డగుటకంటెన్-

కాంతి. 3-484

అగుట దే - కృ

'అగు' అర్థములఁ గలిగియుండును. చూ. అగు

సీ. ఈ సుందరి వై రంధ్రియగుటెట్లాకో-

విరా. 2-148

అగుణము సం. వి. అ. పుం.

1. దోషము 2. చెడుగు, తప్పు

అపార గుణాగుణ దోషవర్జితా

ద్రోణ. 2-864

విణ (అ. ఆ. అ)

త్రిగుణములు లేనిది. గుణరహితము

క. అగుణంబయ్యును నిమ్రైయి, బ్రగుణతఁ బ్రాపించు నతఁ
మహాకార్యస్థ గుణంజ్ఞుఁడైన విడచినఁ, దెగు నన్నియు నిర్వికార
దీప్తంబునగున్ - కాంతి. 6-15

అగుదెంచు దే. అ. క్రి.

1. గతించు, కడచు

చ. తడ వగుదెంచె జమ్మికిఁ బ్రదక్షిణ వృత్తిగఁ దేరువోవనిమ్ము.

విరా. 4-171

మథ్యాక్కర. ఏనేడు రగుదెంచె నర్జునుం డేగి

ఆర. 4-3

2. అగు

ప్ర. కల్పామహామునియు నక్కుమారు నుచార తేజో రూప విక్రమ
గుణంబులకు సంతస్థి వీర డఖిలభవన యౌవరాజ్యాభిషేకశిల్పి
నకు సమర్థుం డగుదెంచెనని విచారించి యొక్కనాడు గూతున
కిట్టనియె. ఆది. 4-65

(‘అగుదెంచె’ నని కొన్ని ప్రతులు)

అగునగు దే. అ. క్రి

జానాను

చ. అగునగు మేలుమేలు మనుజాధిపుడున్ మహి యేలు

ద్రోణ. 5-99

అగోచరము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. తెలియనిది

వ. వేదాంత వేద్యంబులగు నర్థంబులు నా కగోచరంబులు

ఉద్యో. 2-102

2. కనబడనిది

సీ. ఒకమరి దవ్వయ్యుచు నొకమరి దృష్టి కగోచరంబయ్యును

కాం. 3-151

3. ఇంద్రియములకు విషయము కానిది

ఆ. కనుట వినుట యాదిగాఁగల ఇంద్రియంబుల కగోచరంబు బుద్ధి
దీప, రూపగాఁగఁజొచ్చు రూపశక్త్యాది గుణ్యత్య రహితమైన తత్త్వ
మనఘ.

కాం. 5-108

4. వశముగానిది

వ. ఆనుభవము మ్రింగు కాంతి, గనునది నిశ్చేదనతృప్తికాశంబిది చా,
విను తలఁపునకును బలుకునకు నగమ్యము గర్మముల కగోచర
మనఘ.

కాం. 4-189

5. అగమ్యము, పోరానిది, పొంద శక్యముగానిది.

ఆ. ఉన్నతప్రకాశ యుత్తరకురుభూము, లందు జనులు వీని నవని
చరుల, కివి యగోచరంబు లిందు సాధించి యెద్దియును గొనఁగ
లేడుఁజివేరి నీకు.

సఖా. 1-288

అగోచరుడు సం. విణ. అ. పుం.

కనబడనివాడు, అందనివాడు, వశము గానివాడు

క. యోగీంద్రచిత్రకమలాభోగ మధుపవిభుడు ప్రకృతి పురుషా
త్ముడు నిర్భోగ స్వరూపుఁ డవ్యక్తాగోచరు, డధిక సులభుఁ
డమలాత్ముండున్.

ద్రోణ. 5-428

అగ్గము దే - విణ.

1. అనుకూలము

ఆ. విన్నమె యిట్లు పడిన వీగలు పదపడి, తమకు నగ్గమైన శ్మశి
జయింప, రెట్లు ప్రబలి రిపుల నీవును నాపద, కోర్చి భంగపాటు
దీర్చుకొనుము.

విరా. 1-54

2. వశము, ఆధీనము

అనుచు వలరాజుకారికి నగ్గమయ్యె విధా. 2-86

క. నరసుతున కగ్గమయ్యె, గురుధరణీవల్లభుం డకుంఠిశగతి మీ,
రరుగుంజేయుం దడ్డమ, చారుడు వెరవు లావు నేటియ శూరత
మెఱయన్, ద్రోణ. 2-21

3. అధికము

లే. జరయు మరణంబు మర్త్యుని జన్మమాది, గాఁగ వెనువెంటఁ
దగులు నగ్గంబువేచి, యెల్లి సేసెద ననక మే లివ్వుడు చేయు, తనయ
వార్చునె మృత్యువు జనులవనులు. కాంతి. 8-234

(అంగంబు—అని పాఠాంతరము)

4. సమీపించునది, అందుపాటులో నున్నది.

సీ. హైహయండు సుమిత్రుడను రాజు వేటవోయిన చోటఁ దన
చేత నేటువడిన, మృగ మమ్ముతోఁజాఱఁ దగిత వెన్వెంటన, యది
య్యున్న నొకమరి యగ్గమయ్యు, నొకమరి దవ్వయ్యు నొకమరి
దృష్టి కగోచరంబయ్యును ఖరపదంబు, కాంతి. 3-151

5. దుర్భరము, దుస్సహము

క. ఈ యెడ ననుగని వారణ, నేయుడు నితఁ డగ్గమైన చిచ్చుట
పిడుగై, పోయి పయి బడుదు నీ వర. వాయించుకోలేక పటప
వలయు రథంబున్. విధా. 5-14

(ఈయన ననుగని సైరణ, నేయర దీతఁ డగ్గమైన, చిచ్చుటపిడుగై
అని కొన్ని ప్రతులు)

(ఈ శబ్దమునకు మూలభావపు 'అగు' అయియుండవచ్చును. 'అగు
క్రంద 8, 18, 30 అర్థములఁ బరిశీలించునది)

అగ్గలము దే. విణ.

1. అధికమైనది, అతిశయించినది. ఎక్కువయైనది.

సీ. అనిలచయమ్మునఁ బ్రాణమగ్ర్యము చంద, ములకు గాయత్రి యగ్గ
లము పశువు, ఆశ్వు 2-161; స్త్రీ. 2-111

తే. అత్మరక్షకు నగ్గలంబు, ధర్మరక్షయ యుత్తమ. ధార్మి
కులకు. ఆది. 8-217

వి.

అధికము, అధిక్యము

సీ. కుంఠిమహాదేవి కోడండ్రలోపల, నగ్గలంబునఁ గొనియాడఁ
బరఁగి. విరా. 2-216

క. విలువిద్య నొరులు నీ క, గ్గలముగ లేకుండ నిన్నుఁ గఱపుదునని
ఆది. 5-289

క్రి. విణ

అధికముగా

క. ననుల యెడ మేలుగాంచి, మనుగడ యగ్గలము పేసి ఘన్నిం
పుము. ఆశ్. 1-64

దీవికిని మూలధాతువు 'అగు' - అగ్గము - అగ్గలము. స్వాత్మమున 'ల'
వచ్చినది.

అగ్గలించు : దే. అ. క్రి. (నామధాతువు) ✓ అగ్గలము.

1. విభృంశించు

తే. నేల నాలుగు నెఱుగుల నృపుల కొలువు, లండు వేమ వర్తించితి
నవనినాథ, యగ్గలించి నా యెదుర. బాహుస్పతి, కడఁగఁ
కాలెడు మల్లుర్లఁ గాన నెందు. విరా. 2-7

2. ఉత్సహించు,

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లల నాడిన దల్లిడించు బై,
కొనుతలఁ పోరగించు మది గోర్కులు వేర్చిన నప్పళించు నె, ట్టన
తెగ నగ్గలించు. విరా. 2-31

3. అధికముగ, ఎక్కువగ, అతిశయించు.

తే. బెగ్గలం బంతకంతకు నగ్గలించ. విరా. 2-87

తే. అనుచుఁ గొందఱు పడుకోర్కు లగ్గలించి.

విరా. 2-85

అగ్గలిక దే. వి (రూపాం) అగ్గలికము

1. ఉత్సాహము, పూనిక

తే. జెట్టి తండంబు తోడఁ జేపట్టి హొంతకారి విఱచిన యట్టు లగ్గలిక విఱుచు.

విరా. 1-81

సీ. దళము దళంబుతోఁ దాకి యగ్గలిక మై, నీడఁ బోవక నేటులాడు నెడలు.

విరా. 5-165

2. అధికృష్టము, పెంపు, అతిశయము.

ఉ. అచ్చెరువైన విక్రమము నగ్గలికన్ సమరణు గోరి యీ, వచ్చుచు నన్నవాఁడు బంపద్రిపుభీషణబాహుడైన వి, వ్యచ్చుడ.

విరా. 4-181

తీ. తలంపు, ఊహ, భావము

క. నను నెవ్వ రాశ్రయించిన, ధన మొనఁగుదు రాజ్యమిత్తుఁ దద్ధరిత ములం, దునుముదు నను నగ్గలికలు, మనమున జనియింపఁ జొచ్చె మనుజాధీశ.

కాంతి. 5-355

అగ్గలికము దే. వి.

1. విజృంభణము, అతిశయము

సీ. చతురంగబల మతిసాంద్రతఁ గవిసిన, యగ్గలికమునకు జెగ్గడిలక

విరా. 4-62

సీ. పారి భాగంబున నాల్గు, తోమరములు సొనిపి నెత్తురులు నటపి, యార్చినఁ జేర్చిన యగ్గలికంబున

కర్ణ. 2-191

అగ్గలము, అగ్గలిక, అగ్గలికము - రూపాంతరములు.

అగ్గి వి. ప్రాకృతసమము (అగ్నిః - అగ్ని - అగ్ని)

వ. వివిధ దేవాధీశులును నాతోడి సుఖదుఃఖముల కియ్యకొని యగ్గలిక మై నగ్గివైన నటుకను నముద్రుండైన నీడమ దెంపుసేసి.

ఉద్యో. 2-214

అగ్గించు దే. స. క్రి. నావధాతువు/అగ్గము

స్తుతించు, పొగడు, కొనియాడు

సీ. తన బంటుతన మాటి గనిన మార్పురకైన బలుమాటు నగ్గింప
వలయువాడు. విరా. 2-208

అగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

1. నిప్పు

క. విను యోగయుక్తునకు శ.ప్రసాది జలబాధ యగ్నిహోహము
మొదలై, చను నవ్వికారములు లేవనఘ యతడుగోరఁ
డైంద్రమగు పదమైనన్ అశ్వ. 1-211

2. అగ్నిహోత్రము - నిప్పు (ఇది పవిత్రాగ్ని)

ఆ. అతడు నియతితోడ నగ్ని సముజ్జ్వలంబుగ నొనర్చి విరా. 1-446

3. రూపకన్యాశ్రము

తే. అతని తలపున బ్రతిఫలించె నాకసంబు, దానియందు జలంబు
లుద్భవము నొందె, నదీమువ నగ్ని మారుతజనన మొనరె, ననల
పవన యోగమున మేదిని జనించె. కాం. 4-82

దీనికి-తే. అతని తలపున బ్రతిఫలించె నాకసంబు, వాని వలనను మారుతో
ద్భవమునయ్యె, వానివలనను తేజంబు వానివలన, సలిల మాసలిం
బున నిల జనించె - అని పాఠాంతరము గలదు. ఈ పాఠము
'అకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః, ఆపః పృథివీ'-
అను ఉపనిషద్వాక్యముసారముగానున్నది. కాని పైపద్యము
మూలమున కనుగుణముగ నున్నది.

శ్లో॥ అకాశాద్భవద్వారి సలిలాదగ్నిమారుతాః । అగ్నిమారుతనంయో
గాత్తతః సమభవన్మహి, సం. ౨౭, కాం. 188-14, 15 శ్లో-
(వావిశ్య)

4. త్రేతాగ్నులు - (అగ్నిత్రయము, మూడగ్నులు)

1. అహవనీయము 2. దక్షిణాగ్ని 3. గార్హపత్యము కాం. 3-43

“స్థో. పితావై గార్హపత్యోఽగ్నిర్దాతాగ్నిర్దక్షిణస్త్వితః.

గరురాహవనీయస్తు సాగ్నిత్రేతాగరీయసే-” మనుస్మృతి. 2-231

రూపత్రయాత్మకంబగు నీయగ్నిని త్రాహ్మణుడు శాశ్వతముగాఁ గాపాడుచుండును. తండ్రి నుండి కుమారునకుఁ గుమారుని నుండి మనుమనికి నిట్లు వంశపారంపర్యముగా నీయగ్ని గృహస్థునిచే గృహమున రక్షింపఁబడి సంక్రమించుచుండును.

1. గార్హపత్యము :- వేదాధికారికి వివాహములో నీయగ్ని యేర్పడును. ఈ యగ్నియందు యజమానుడు పుంసవన సీమంత జాత కర్మ చౌలోపసయవాది కర్మములును దర్శపూర్ణిమా, స్థావీపాకములును పితరుల కొనరించు జ్యేష్ఠ్యదైహిక క్రియలను పొనరించును.

2. దక్షిణాగ్ని :- ఇది యజమానుడు చయనము చేసినపుడు, గార్హపత్యము నుండి వేటుసేయఁబడును. ఇందు సర్వాభిచారిక క్రియలు నిర్వర్తింపఁబడును.

(అభిచారిక క్రియలు = శత్రుహింసార్థము చేయు క్రియలు. పితాచములను వధలించుకొనుటకై చేయు క్రియలు)

3. అహవనీయాగ్ని :- ఇదియు దక్షిణాగ్నివలె యజమానుడు చయనము చేసినపుడు గార్హపత్యము నుండి వేటుసేయఁబడును. ఇప్పుడు మొదలగు యాగక్రియలు నిర్వర్తింపఁబడును. చయనము చేసిన వారీత్రేతాగ్నులను యావజ్జీవము గాపాడుచుందురు. కేవల గృహస్థులు గార్హపత్యాగ్నినే రక్షించుచుందురు.

భార్యలేనివాని కీయగ్నులు లేవు.

5. పంచాగ్నులు

పంచాగ్ని మధ్యంబున నిల్చి యొక్కయేడు-

ఆది. 8-201

మండు వేసవి పంచాగ్ని మధ్యమున-

ఆర. 6-277.

1. అన్యాహార్య వచనము లేక దక్షిణాగ్ని, 2. గార్హపత్యము,

3. అహవనీయము, 4. సభ్యము, 5. అవసభ్యము.

అవసభ్యము = లోకికాగ్ని.

(పంచాగ్ని మధ్యమనఁ దప మొనరించె నమచోట నియ్యవియో ?-
వేరుగలవా? - విచార్యము.)

సామాన్యాగ్ని భేదములు నాల్గు మాత్రమే గలవు.

1. అనలిము = జీతరాగ్ని, 2. కుకూలము = కుమ్మరి నిప్పు, 3.
భగలము = పిడుక నిప్పు, 4. వత్సలము = తృణాగ్ని.

6. భానుం డను వహ్నికి సోమపుత్రియైన బృహద్యానయందుఁబుట్టిన
యాద్యురేలో నై దవవాఁడు - చూ. ఆర. 5-167

2. ఆపుడను వహ్నికి ముదితయను తరుణియందుఁబుట్టినవాఁడు. ఇతఁడే
హవ్యవాహనుఁడు, చూ. ఆర. 5-167

ఈ యగ్ని బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడు. బ్రహ్మచే నియమింపఁబడి లోక
మున వెలుగుచుండును అని విష్ణుపురాణమునఁగలదు. ఈయన భార్య
స్యాహదేవి.

వ. అష్టవసువులలో నాటవవాఁడు - ప్రజాపతికిఁగల యేడ్వరు
భార్యలలో నాటవ భార్యయగు కాండిలికి 'అగ్ని'యను నాతఁడు
జనించెను. ఇతనికిఁ గుమారస్వామి పుత్రుఁడయ్యెను.

చూ. ఆది. 8-87

అగ్ని కార్యము సం. వి. అ. న.

1. హోమము

వ. రేవార్చనంబు దీర్చి యగ్ని కార్యంబు నిర్వర్తించి. ద్రోణ. 8-7

2. శరీరమును దహించుట. అగ్ని సంస్కారము. దహనక్రియ.

తే. పుత్రులకు కాంధపులకును మిత్రతతికి, నగ్ని కార్యంబు వాగులుచు
నావరించి, యొక్కచోట నాసీనుడై యుండె ద్రుపద, తనయ
వచ్చుట వార్చి నెమ్మొవము దలర. పాప్తి. 2-23

అగ్ని కుండము సం. వి. అ. న.

1. అగ్ని నుంచుటకై యేర్పఱచిన కుండము (గుంట). హోమకుండము.

సీ. ... అగ్ని కుండమున ద్రోణాచార్యునకు నాశ, మొనరించు దానికై
యుద్ధవించె, ఉద్యో. 4-101

2. ఒక నరకము.

నరకము అన్నింటి నైదు సమూహములుగా విభజించినపు డయ్యది నాల్గవ నరకసమూహ మగుచున్నది. నరక మైదు విధములుగ విభజించినటుల మహాభారతమునుండి తెలియుచున్నది. గ్రంథాంతరముల విభజింపఁబడిన నరక భేదములన్నియు నీ యైదింటిలోనే చేరును.
చూ. ఆంధ్ర. 5-170.

అగ్నికృత్యము సం. వి. అ. న.

అగ్ని కార్యము.

క. తదనంతరంఁజి యప్పతి, విదుర శవము మ్రానుసెంది వికృత రహితమై, నిదురమెయి నొదిగియున్న ప, గిది నుండం జూచి యగ్ని కృత్యము నడపన్ -
అశ్ర. 2-62

అగ్నిచయనము సం. వి. అ. పుం. (రూపాం) అగ్నిచయము

అగ్నినిఁ బ్రతిష్ఠించుట.

పక్షుల యాకారముతోఁ గుండముల నేర్పఱచి యందు మంత్రములతో నగ్నులను బ్రతిష్ఠించుటయే యగ్నిచయనం బొనరించుట యగును.
చూ. ఆర. 5-163

అగ్నితీర్థము సం. వి. అ. న.

ఒక తీర్థప్రదేశము.

శల్య. 2-194

అగ్నిత్రయము సం. వి. అ. న.

మూఁడగులు.

చూ. అగ్ని. కాంతి. 3-48

అగ్నిదాహము సం. వి. అ. పుం.

అగ్నివలన దహించుట, నిప్పువలనఁ దగులఁబడుట.

క. విను యోగయక్తునకు శ, స్త్రునిహతి జలవాధ యగ్నిదాహము మొదలై, చనున న్వికారములు లేవు... అశ్వ. 1-211

అగ్నిదేవుడు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని

ప. అగ్నిదేవుడు భృహస్పతికిచ్చె.

ఆది. 7-45

అగ్నిదైవత్యము సం. వి. అ. న.

కృత్తికా నక్షత్రము.

ఆర. 5-245

అగ్నిధార సం. వి. అ. ప్రి.

ఒకనది. శిర్ధప్రదేశము

ఆర. 2-276

అగ్నిప్రవేశము సం. వి. అ. పుం.

శివులొక బడుట. ప్రాణాశ్వాసము చేయ నిశ్చయించి యగ్నిఁ జొచ్చుట.

నీ ఇప్పుడు నారదుం డెందున్న వాడని, యడిగిన యతైన నతఁడు నాకుఁ,నిన్నెఱింగించి యగ్ని ప్రవేశముసేసె ననుము. అశ్వ. 1-48

అగ్నిభట్టారకుండు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని— ఇచ్చట భట్టారక శబ్దము పూజ్యవాచకము

వ. కందమూలఫలాశనుండై వన్యంబులయన ఫలంబుల హవ్యకవ్యం
బుల నగ్నిభట్టారకుం లిత్యదేవతలం దనువుదు. ఆది. 3-201

అగ్నిభవుండు సం. వి. అ. పుం.

కార్తికేయుండు, కుమారస్వామి

వ. అమ్మహోధ్వని విని కలుపించి యైరావత ప్రతీకంబులను దిగ్గజంబు
లయ్యగ్నిభవుమీదం బఱతెంచిన. ఆర. 5-207

అగ్నిమాంద్యము సం. వి. అ. న.

అజీర్ణము, ఆఠలి మందగించుట

వ. నిరంతర పుతధారాకారణంబున నగ్నిదేవుండు తన కగ్ని
మాంద్యంబును దేజోహీనతయు దప్పియునైన. ఆది. 8-247

అగ్నిముఖము సం. వి. అ. న.

1. ప్రధానహోమములకుముందు నగ్నిని బ్రతిష్ఠించుకొనుట మొదలుగాఁ
గల పూర్వమునందుఁ జేయబడు అంగిక కర్మసముదాయమునకు
అగ్నిముఖ మనిపేరు. ఇయ్యది హోమమునకుఁ బూర్వాంగక్రియ.
జూయది హోమము, ప్రధాన హోమము అయిన తదుపరి జరుపఁ
బడును గాన నయ్యది యుత్తరాంగిక క్రియ యగును. ఉద్దేశములను

బట్టి ప్రధాన హోమములు మాటుచుండును. గాని పూర్వోత్తరాంగ కర్మలు మాత్ర మన్నింటికి నొకటే.

చ. నిష్ఠమెయి నగ్నిముఖం బొనరించి వేలిమిం, దనయు
సృజించి లోకవిధితంబుగ వృత్తసమాఖ్య యిచ్చి ఉద్యో. 1-122

2. అగ్ని

తే. అప్పటికి వారు లేకున్న నగ్ర మగ్ని,ముఖమునందైన నిడునది
సఖుల బంధు,జనుల నశిధుల గురుల భోజన విధాన, తృప్తులుగఁ
జేసి బలివిధిఁ దీర్చవలయు. ఆను. 3-889

శ్లో. ఏవంకృత్వా బలిం సమ్యగ్దద్యాద్భిక్షాం ద్విజాయ వై ,
అలాభేబ్రహ్మణస్యాగ్నావగ్రముద్వృత్య నిక్షిపేత్.

సం. ౪ ఆను. 154-15

3. అగ్ని ద్వారకము

క. ఆతని యజ్ఞంబునఁ బురు,హూతపురస్సరమరుద్గణోత్తము లధిక
ప్రీతిఁ జనుదెంచి హవ్యము, లాతత హస్తములఁ గొందు రగ్ని
ముఖమునన్. ఆది. 5-79

అగ్నిముఖము సేసికొను న. క్రి.

అగ్ని సంధానము (కూర్చుకొనుట) సేసికొను.

సీ. ...అభిరామయైన పాంచాలిఁ దద్వామపార్శ్వమున సహస,
మాసినఁ గావించి యగ్నిముఖము సేసి,కొని హోమతంత్రవర్తన
మొనర్చె. కాంధి. 1-874

అగ్నియిచ్చు న. క్రి.

1. నిప్పు ముట్టించు, దహించు

వ. అనాథవంతులైన భూకాంతు లనేకసహస్రసంఖ్యంబు బ్రోవులుగఁ
జెట్టించి సమగ్రదారుసముదయంబు లమర్చి యగ్ని యిచ్చిరి.
స్త్రీ 2-172

2. దహన సంస్కారముసేయు

క. పురపురఁబొక్కుచు బకవతి,కరంకముందేరఁ బనిచి గారవమున నె,
య్యరు, దాను నగ్ని యిచ్చి య,సురవతి యున్నంత వచ్చె
సురవతి నెమ్మిన్. కాంధి, 3-512

అగ్నియేర్పు స. క్రి.

అగ్ని సంస్కారము సేయు

ఉ. నూతులు దాని కియ్యకొనుచుం దన యన్నకు నగ్ని యేర్పు
వా,రై . విరా. 3-11

అగ్నిర్మిత్రో యోనిః

దీని నెక్కినవారు వీర్యనంతు లగుదు రీ మంత్రంబున దీని నెక్కుండు,
పెఱనాఁడిది దావీక సముద్రంబు సొచ్చునని “యగ్నిర్మిత్రో యోని”
యమనివి యాదిగాఁ గల మంత్రంబు లుపదేశించిన, అర 8-122
“అగ్నిర్మిత్రో యోని రాపోఽథ దేవ్యో విష్ణోరేతస్త్వమృతస్య
నాభిః” ఏవం బ్రువన్ పాండవస్సత్యవాక్యం నేదమిమాం త్వం
తరసాధిరోహి. స.శా. అర. 115-17 (నిర్ణయ)

మంత్రార్థము : ఓ విష్ణూ, నీకు అగ్నిమిత్రుఁడు. దేదీప్యమానము
లైన జలములు నీకు స్థానము- నీవే మోక్షమునకుఁ గారణమైన
వాడవు.

అగ్నివక్త్రోడు సం. వి. అ. పుం.

శంకరుఁడు (ముఖమునందు అగ్ని నేత్రముగాఁగలవాఁడు)

సీ. శ్రీకంఠ రుద్రుని శివు... నజ నగ్నివక్త్రోని నభవు భవుని, భక్తిఁ
బ్రస్తుతించి. అశ్వ. 1-69

అగ్నివటుము సం. వి. అ. పుం.

ఒక తీర్థప్రదేశము.

అర. 2-259

అగ్నివేళ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని- ద్రోణుని ధనుర్విద్యాగురువు.

అది. 5-197

అగ్నిష్టోమము సం.వి. అ పుం.

1. అగ్నిష్టోమ మనునది అగ్నిని గురించిన స్తోత్రము. అగ్నిష్టోమనామము
ఓవరగాఁ గల యజ్ఞము అగ్నిష్టోమ మనబడును. దీనిని గుఱించి
తాడ్డ్యమహాబ్రాహ్మణము ద్వాదశాధ్యాయమునందు విపులముగాఁ
తెప్పబడినది. ద్వాదశ స్తోత్రాత్మకమైనది అగ్నిష్టోమము.

వసంతకాలమందుఁ జేయఁబడు నొక యాగము (ఇది జ్యోతిష్టోమ సంస్థలలో మొదటిది అని సూ. ఆ. ని.

సీ. ...అగ్నిష్టోమ, హయమేధవాజపేయాతిరాత్ర, పౌ. డరీకములనఁ బరఁగిన యధ్వరంబు లనేకములు సేసి... యయాతి నెగఁదె

ద్రోణ. 2 205

2. అగ్నుంయొక్క సమూహము .

క. నీ మహిమ వొగడఁ గొలదియె, రామోవర విశ్వసంవిధాతపు భవదీ, యామలతేజము యగ్నిష్టోమము గారాత్మకత్వశోభివి కృష్టా. అశ్వ. 3-7

శ్లో. త్వత్తేజ సంభవో నిత్యం హుతాశో మధుసూదన

సం. భా. అశ్వ. 52-9 (నిర్ణయ)

అగ్నిసంభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారస్వామి

అను. 3-151

అగ్ని సంస్కారము సం. వి. అ. పుం.

1. దహనక్రియ, శవదహనక్రియ.

వ. అట్లగ్ని సంస్కారములుసేసి నీవు వచ్చిన యనంతరంబి శచ్చితా సమీపంబున. కాంతి. 3-518

వ. బంధుశవంబులకుఁ గాలోచితాచారసహితంబుగా నగ్నిసంస్కారంబు సేయుం డని పనిచి. స్త్రీ. 2-10

అగ్నిసాక్షికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అగ్ని యెదుట జరిగినది, అగ్నియే సాక్షిగాఁగలది.

చ. అంబురుహానన యగ్నిసాక్షికంబునఁ బరిణీతయైవ సఖిఁ జొల్పుగ వొక్కతఁగాని యన్యథాన్, మనముననేనియుం దలఁచ.

అది. 4-183

అగ్నిసూక్తము సం. వి. అ. న.

అగ్నిని గుఱించిన నేద మంత్రములతోఁ జేయు స్తోత్రము.

వ. ఖాండవదహనోద్యతుండై వచ్చుచున్న యగ్నిభట్టారకుం గని యగ్ని సూక్తంబుల స్తుతియించి యిట్లనియె. అది. 8-300

అగ్నిహోత్రము సం. వి. అ. పుం.

1. అగ్ని, ధారాగ్ని

వ. అంతకుమున్ను తమ వెనుక నడవులం దిరుగుచు నగ్నిహోత్రం
బులఁ దోడఁకొని వర్తిల్లు భూసురోత్తములు దమ్ముం బరివేష్టించి
యుండ. విరా. 1-46

2. నపుం.

హోమము.

ఆ. అగ్నిహోత్రపరులు నాజిఁ బిఱిదికి, నడుగుపెట్టక తెగి నడచు
వారు..... దురితదర్శముల్ నిస్తరింతురు. కాం. 3-48

అగ్నిహోతి సం. వి. న్. పుం.

అగ్నిహోత్రము గలవాఁడు, అగ్నిహోత్రమును జేయువాఁడు, ధారాగ్ని
గ్నిని గలవాఁడు

సీ. ఆహార ముడిగి మహాశ్రమమున నగ్నిహోతియై యొక మాస
ముండి. ఆను. 2-78

అగ్నిహోమములు సం. వి. ద్వివ. (అగ్ని + సోముఁడు)

అగ్నియు సోముఁడను. వీరే సూర్యచంద్రమనులు పరమేశ్వరుని నేత్ర
ములనుండి పుట్టినవారు

క. అగ్నిహోమము, చిత్రస్థితి వెలుగుదురు ప్రసిద్ధాశ్చతులన్.

కాం. 6-427

అగ్రగణ్యుఁడు సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠుఁడు మొదటిదిగా నెన్నఁదగినవాఁడు- ముఖ్యుఁడు.

ఆ. ఆహుతాగ్రగణ్యుడైన వానుః.

మౌ. 76

అగ్రజన్ముఁడు సం. వి. న్. పుం.

1. అన్న.

క. ...దుశ్శాసనుఁ డేమియు సరకుగొనక సమదవిలాసాననుఁడై
నిజాగ్రజన్మునిఁ, గనుఁగొని యిట్లనియె గాఢగర్వస్ఫురిన్.

విరా. 3-96

2. ముందు జనించినవాడు

తే. ...అ తైఱంగు, ప్రస్ఫుటంబుగఁ జెప్పెదఁ బాండవాగ్రజన్మ-
కాంతి. 6.8

3. బ్రాహ్మణుడు

అ. భూమిదానవిధులు భూవర యొకమాత్ర సంచికాతనూజుఁ
దాచఁడింప, నందఁబోక యూకు లగ్రజన్మలకు నీ, నతని వినిచెఁ
బాండవాగ్రజుఁడు. ఆశ్. 1-136

అగ్రజుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. ముందు బుట్టినవాడు

వ. ఎక్కుడించినఁ బాండవాగ్రజుఁడు. విరా. 1-169

2. వి. అ. పుం.

అన్న (సోదరులలోఁ బెద్దవాడు)

తే. ...సమీరణ పుత్రుఁ డగ్రజుఁడు వోయిన దెసఁ దప్ప నొండు
వలన, సమదవారణపతిగిమనమున మత్స్యధరణివల్లభు నభిచేర
నరుగటయును. విరా. 1-211

అగ్రణి సం. విణ. (ఈ. ఈ. ఇ.)

1. ముఖ్యుఁడు, శ్రేష్ఠుఁడు, సేనాపతి.

తే. మద్రవిభుఁ డగ్రణిగ నేచి మనము నడచి, కడిది పగఱ జయిం
తము. శల్య. 1-80

2. ముందువాడు, మొదటివాడు, అన్న.

అ. అవుడు శనివరుండు ననిలపుత్రుఁడుఁ జేడిబలము శల్యుఁ డీప్ర
భంగిఁ బొదువ, నాతఁ డా ధనంజయగ్రణిఁ బటుకర, పంచమార్గ
జముల నొంచె నధిప. శల్య 1-183

అగ్రతలము సం. వి. అ. పుం. న.

ముందు ప్రదేశము, ముందర, ఎదుట

క. ఒక్కయెడ నగ్నిదేవుం, డక్కొరవవంశవరుల యగ్రతలమునన్,
మాన. 27

అగ్రశీర్షుడు సం.వి.అ.పుం.

క్రోధవశగఢాంశ సంభవుడు, భారత యుద్ధమున దుర్యోధనుని పక్షమునఁ బోరి మరణించిన వీరుడు లేక, కృష్ణ విరోధులతోఁ జేరి పోరాడి చచ్చినవాడు. ఆది. 3-80

అగ్రనందనుడు సం. వి. అ. పుం.

పెద్దకొడుకు

ఉ. ...తీవ్రగతిం జనుదెంచె మత్స్య భూవల్లభు నగ్రనందనుడు, విరా. 3-148

అగ్రపుస్తకము సం. వి. అ. న.

పెద్ద పుస్తకము

ఆ. అగ్రపుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు. ద్రోణ. 2-845
భాగవతము, శ్రీమద్రామాయణము, మహాభారతము, శ్రీవిష్ణుపురాణము అనువానికి పెద్దపుస్తకములని ఆంధ్రదేశమున వాడుక గలదు. వీటిబడి (పల్లెకూటము) చదువులలో మా వానికి పెద్దపుస్తకము పట్టించినారము. పెద్దపుస్తకము పట్టించునప్పుడు పంతులుగారికి ధోవతుల చాపుపెట్టుట మామూలు. "అబ్బాయీ, నీవేమైన పెద్దపుస్తకము చదువగలవా?" అను వాడుక మాటలు నిన్న మొన్నటిదాక గలవు. పిల్లవానికి పిల్ల నిచ్చుచున్నప్పుడు వాని శక్తి పరీక్షించుటకై పెద్దపుస్తకము చదివించు నాచారమగుండ నుండెడిది. నేడు వీటిబడులన్నియు మార్పుఁ జెందిన పాఠ్యక్రమముగలవే యగుటచే ఆ విద్యాపద్ధతి నశించినది. గ్రంథమునకుఁ గల పూజ్యతనుబట్టియు గ్రంథ విస్తారమును బట్టియు నియ్యవి పెద్దపుస్తకములుగా బ్రసిద్ధి గాంచినవి. వీనిని నిత్య ముపాధ్యాయులు సాయంకాలము విద్యార్థులచేఁ జదివించెడివారు.

అగ్రపుస్తకము లర్పించి చూచు జాతీయము

పెద్దపుస్తకములగు శ్రీమద్భాగవత, శ్రీమద్రామాయణ, శ్రీమద్మహాభారతాదులను బూజించియు, ధ్యానించియు వాఁచితార్థము సిద్ధిం

చునా లేదా యని మనస్సులోఁ బ్రశ్నించుకొని యొక సన్నని పుడక దీసికొని మూసిన గ్రంథమునందలి పుటలలో నొక్కొక దూర్చి గ్రంథమును దెఱచి యా పుడక స్పృశించిన పంక్తులను జదివికొని యందలి విషయమును బట్టి ఫలాఫలములు నిర్ణయించుకొను.

౯. అగ్రపుస్తకము లిర్పించి చూచుచు, బగమనియతిమై మపశ్రుతు లకు, బోవుచు సకుభంబు లావహించుటఁ గాంచి, చెలఁగి యొందరులకు జెప్పికొనుచు. ద్రోణ. 2-345

ఈ యాచార మీ రేకమున నిప్పటికిని గలదు.

అగ్రపూజ్యుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

మొనట పూజింపఁదగినవాఁడు

వ అమ్ముని వచనం బమోఘంబు గావున నీవు సర్వభక్షణుండయ్యి మాలో నగ్రపూజ్యుండవని యొకంబటిచి. శల్య. 2-195

అగ్రప్రదాయి సం. విణ. న్. ఈ. న్.

అన్నము పెట్టువాఁడు, అన్నదాత

క అగ్రప్రదాయి వర్ణ సమగ్రుఁడు జలయతుఁడు బుద్ధిమంతుఁడు లోకానుగ్రహపాత్రము శాత్రవ, నిగ్రహశక్తుండఁ దత్త్వ నిష్ఠుఁడు నగున్. చూ. అగ్రము అను. 4-32

అగ్రభాగము సం. వి. అ. పుం.

ముందు ప్రదేశము

వ. కౌరవేశ్వరు డును నతని ముందటఁ గరిఘటాగ్ర భాగవత్తియై బహుల చతురంగంబులతోడ శకునియు నిలుచునట్లుగా నొనర్చి. శల్య. 1-113

అగ్రభాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రథమమునఁ బ్రకాశింపఁబడినది.

తే. అనఘ బ్రహ్మంబు దేహోమయంబు శుక్ల, మగ్రభాసిత మెఛ్ఛాని యతులసార, రసము విశ్వంబు నది యహర్మహితకాల, బుద్ధమై శేయు బహవిధభూతసృష్టి. శాంతి. 5-57

అగ్రమహిషి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పెద్దరాణి - పట్టపుదేవి

క. పనిగొనునెడఁబాం, దుని యగ్రమహిషి కొంకుచు, బని గఱపెడు
చందమునన పనుచు తెలుగువే. విరా. 2-219

అగ్రము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. మొదటిది, ప్రథమము

చూ. అగ్రపూజ్యుడు శంభు. 2-195, అగ్రభాసితము శాంతి. 5-57

2. ప్రధానము, ముఖ్యము

ఇతఁడు మదీయగ్రపురోహితుఁడు. ఉద్యో. 1-33

3. మిక్కుటము, అధికము

క. దేవతలకు నగ్రపురుం, భావన నువహారమిచ్చి, పదపడి కుడువం,
గావలయ్య. ఆను. 4-24

వి. అ. న.

1. కొన, చివర

క. అనులినతరదర్శనాసములెందును దక్షిణంబు సాగ నిడిన య,
గ్రములు గలిగియుండుట. ఆను. 3-188

2. పై భాగము

వ కరిమకరనికరాఘాతజాతవాతోద్ధూత ముగతరంగాగ్ర సముచ్చల
జ్జలకణాసారవృతాచ్ఛాదితగగనతలంబై నదాని... ఆది. 2-27

3. పురోభాగము, ముందు

వ. ఇట్లు గనుంగొని మధ్య దక్షిణ వామాగ్ర వశ్చిమోత్తర భాగం
బుల నిట్టిట్టి వారలు నడచుచున్నారని సారథితో నేర్పడంబలికి.

విరా. 4-250

4. శిఖరము (కొండ) కొన

క. నగ్రగ్రగతుడు మహావారలఁ జూచు తెలుగుర శాంతి. 5-185

5. ఉత్కర్షము

శా....ని, ప్రైలోక్యత్వ నిరంజనాగ్ర విహృతి. శాంతి 5-380

6. అన్నము

అ. బలివిధానములకు బ్రాహ్మణాతిథులకు, నన్న కాంతులైన యధ్యగు
లకు, నగ్రమిందుఁబుచ్చి యాయగ్రశేషఁబు, జెలువ రెండుపాళ్లు
సేయు మొనగ. ఆది. 7-228

తే. అప్పటికి వారు లేకున్న నగ్ర మగ్నిముఖమునందైన నిడునది.

ఆను. 8-339

“అలాభే బ్రాహ్మణస్యాగ్నావస్న ముద్భృత్య నిక్షిపేత్”

సం. భా. ఆను. 154-15 (ఉత్తర ప్రతి)

“అలాభే బ్రాహ్మణస్యాగ్నావగ్రముద్భృత్య నిక్షిపేత్”

సం. భా. ఆను. 154-15 (నిర్ణయ)

నీలకంఠ వ్యాఖ్యలో అగ్రమునకు అన్నము అని చెప్పబడినది.

అగ్రము అన నాలుగు కలశముల భిక్ష అని సూ. ఆ. ని. నందును
“గ్రాసప్రమాణం భిక్షా స్యాదగ్రం గ్రాసవత్తుష్టయమ్.” అని అమర
కోశమునందును గలదు. కాని ఆ యర్థము ఇక్కడ చాలదు.

సమాసంబుల నియ్యది క్రితము పదముగాఁజేరుచో సామాన్యముగా
ముందు భాగము. ముందు మొదటిది- అనియు చివర పదముగా
నున్నచో చివర భాగము, చివర యనియు నర్థము లిచ్చుచుండును.

అగ్రయాయి సం. వి. ఇ. పుం.

ధృతరాష్ట్రుని సూర్గుడు కొడుకులలో ఒక్కడు.

ఆది. 5-107

అగ్రవర్ణుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రాహ్మణుడు

సీ. అగ్రవర్ణులఁ గాంచి యావరింపకయుండు కంటెను గీడొందు గలుగ
దరయ. ఆను. 1-161

అగ్రనరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ముందు నడచునది

మ. పురుహూతాగ్రనరప్రభూత బలసంభూతాస్త్రి నిర్దూతమై

ఆర. 5-274

అగ్రహారము సం. వి. అ. పుం.

తే. గుళ్లుఁజెలువులు గట్టించు గోరి యూళ్లు, అగ్రహారముల్

గావించువాఁలికేయుఁ, డధిప ధర్మతనూజఁ డత్యంతహర్షఁ,
చిత్తవృత్తియై యనుమతి సేయుచుండ. ఆశ్ర. 1-7

పండిన ధాన్యాదికము నుండి బ్రాహ్మణుల భోజన నిమిత్తమై గురు
కుల వాసులగు బ్రహ్మచారుల నిమిత్తమై కొంత భాగమును
ముందుగా నెత్తి యుంచుచు వచ్చిరి ధాన్యాదికము నుండి యేలేట
నిచ్చుట శ్రమముగాఁ దోచి కాఁబోలు కొంత భూమి యిచ్చుచు
వచ్చిరి. ఆధరాతిశయముచే నొకయూరి పొలిమేరలో నున్న క్షేత్ర
మంతయు నొసఁగుచు వచ్చిరి. ఇట్లు సేయుటచే అగ్రహారమును
శబ్దము పరార్థదోష్ఠికకమై తరువాత భూపర్యాయమై తర్వాత గ్రామ
పర్యాయమయినది. రానురాను అగ్రహారమన నొకసామాన్య గ్రామమే
అగుచున్నది.

“న కచ్చిదగ్రహారే కాలిం నామైకస్యేతి”- దశమకూర చరిత్ర-
ఇప్పటికిని అగ్రహారమన ఒకప్పుడు బ్రాహ్మణులెక్కువగా నుండిన
యూరని అర్థము.

అగ్రహారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తెలియదగనిది

క. లోకంబంతయు నెవ్వం, డేకాంశంబునన నిర్వహించుచు నగ్రా,
హారకారుడై వెలుఁగు డయాకరు నప్పద్మనాథు నభివర్ణించున్.
కాంతి. 4-227

2. తెలిసికొన శక్యముగానిది

ఆ. ...చక్షురాదుల కగ్రహార్య మదిప్రధానమనఁగ నతిశయిల్లు.
ఆను. 5-245

అగ్రహార్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

తెలిసికొన శక్యము గానివాఁడు - పరబ్రహ్మము.

క. తనుఁడనయంద నిలిపిచే, రనువున బుద్ధి కడవెలుఁగు నచ్యుతుని
సనా,తను నగ్రహార్యునిఁ జిన్మయ్య, ననుష్ఠరించునది యవునరా
వృత్తికైనై
కాంతి. 4-247

అగ్రమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముందటిది

క. నరుభల్లఁబుల నగ్రమ, చరణఁబులు దెస్సి | మొగ్గు జవనాశ్వంబుల్
విరా. 5-51

1 మొదటిది (రూపాం) అగ్రయము

క. అరుదంతకఁచె గలదె యగ్రవనల్లా. శాంతి. 6-602;వహ. 38.

అగ్రీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చివరయైనది - కొన - అగ్రము - కొట్టకొనయైనది

మ. విలసద్ధర్మ విశుద్ధ వృత్తులు వయోవృద్ధుల్ క.శాగ్రీయబుద్ధులు
మధ్యస్థులు. (రూపాం) అగ్రీయము అగ్రమము ఆది. 8-95

అగ్రేసరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. ముందు నడచునది

క. ఆ వాక్యము లెల్ల వినుచు, భావమలర నర్జునుండు భాసురమగు న,
మౌనగ్రేసరముగ య, జ్ఞానానఁబునకు వచ్చెనంచితశీలన్.
అశ్వ. 4-166

2. ముందుండనది

సీ. ఆ రాజు... అగ్నిహోత్రఁబుగొని యాజకోత్కరం బగ్రేస, రం
బయిపో నిజాశ్రమము విడిచి. అశ్ర. 2-143

అగ్రేసరుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. శ్రేష్ఠుడు

క. యోధాగ్రేసరుఁ డిద్ధతేజుఁడు... విరా. 5-11

2. నాయకుడు

వ. పాండవులు మూఁడు మొగంబులుగా మోహరించిరి. ధృష్టద్యుమ్ను
శిఖండి సాత్యకు లగ్రేసరులుగా భీమాద్భుమ లగ్రభాగంబున శోభిల్లి.
శల్య. 1-113

3. ముందు నడచువాడు

వ. పాండవాగ్రజుండు పాండునృపాగ్రజు నగ్రేసరుఁ గావించుకొని
అశ్వ. 1-188

అగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రధానమైనది, శ్రేష్ఠమైనది, మొదటిది

సీ. అనిలచయమ్మనఁ బ్రాజ మగ్రము చందఁములకు గాయత్రి
యగ్రము అశ్య. 2-181

అఘటమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చేయుటకు నలవిగానిది - సంభవింప వీలుగానిది

వ. మన గూఢభావంబు మేరువు నిగూఢభావంబునంబోలె నఘట
మానంబు అర. 1-266

అఘమర్షణము సం. వి. అ. న.

గురుతల్పమన బ్రహ్మహత్యాది మహాపాప పరిహారార్థము జపించు
మంత్రము.

అఘము నశించజేయునది గాన అఘమర్షణమని చెప్పబడుచున్నది.

1 ద్రవదాడివ ముంచతు, 2. ఋతం చ సత్యం చ, 3. అపోహిష్ఠా
మ యో భువః అను మూఁడును గలిసి అఘమర్షణమంత్ర మనబడును
జలను లందుండి పాదాయామ మొనరించి మునింగి యీ
మంత్రము ముమ్మాటు జపింపవలయు నని సకల స్మృతికర్తలు
కాసించుచున్నారు. క్షతురాజంబైన ఆశ్వమేధంబువోలె సర్వపాప
ప్రణాశన సమర్థంబైనది యీ యఘమర్షణ సూక్తము. ఇయ్యది
ఋగ్వేదమున 190 వ సూక్తముగాఁ జెప్పబడుచున్నది. ఈ యఘ
మర్షణ మంత్రజపముతోఁ జేయఁబడు స్నాన మఘమర్షణస్నాన మనఁ
బడుచున్నది. "అఘమర్షణస్నాన మాచరించి" అని మనుచరిత్ర.

తే. కుల్యయందుఁ దీరాత్మమ్ము గుడుపు దక్కి, కాచియై యఘ
మర్షణ జపముచేసి. అను. 2-87

అఘము సం. వి. అ. న.

పాపము

సీ. .. గురుతల్పగుం దనలప్రతప్తమైన - ఆ - ఆయసాంగనాంగ
ఘాలింగనముసేసి, యైనఁగోసి కరమునందు మేహ్యనము ధరించి

యంబరముఁ జూచు చరియే,నియును జచ్చి యథుము నిస్త
రించు. కాంధి. 1-807

అఘోషిణి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

శబ్దరహితమైన వాక్కు.

సీ. ఘోషిణి నాఁగ నఘోషిణి యన రెండు, దెఱుగులు గలిగి వాగ్దేవి
వరఁగు, నం దఘోషిణి గరియని. అశ్వ. 2-27

అచపలత్వము సం. వి. అ. న.

చాచల్యము లేకుండుట, మనస్థిరత్వము - మనస్సు విషయములందుఁ
జలింపకుండుట.

అ. హింస లేక యునికి యింద్రియజయము నై, రాశ్య మచపలత్వ
మనుగుణములు, వాల్మీ గలుగునట్టి నరునకుఁ గరతలా, మలక మంత
రాత్మమహిమ యెల్ల. కాంధి. 8-815

అచపలము సం. వి. అ. న.

అచాపలము, చంచలత్వము లేకుండుట - మనస్థైర్యము.

సీ. శక్త్యనుగుణ దానశాలియు నచపలే, ద్రియుఁడను శుచియు
మైత్రీపరుండు. అశ్వ. 2-189

అచరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

కదలనిది, స్థావరము

తే. అచరములును జరఁబులు నైన భూత, నమునయంబులు

కాంధి. 4-210

అచలత్వము సం. వి. అ. న.

కదలకుండుట, కదలికలేమి - చలనము లేకుండుట.

వ. వివిధాయుధ వ్యాపార ఘోరవిచేష్టిత విగళిత రక్తసిక్తంబులగు
నంగంబుల యచలత్వంబున గైరికగిరిద్యయ బు చందంబున
నొప్పిరి. ద్రోణ, 5-207

అచలము సం విణ. (అ. అ. అ.)

1. చలింపనిది, స్థిరము, శాశ్వతము

తే. ఉడుగవలయు, వీనినై డిటి నచలావధానవృత్తి. శాంతి. 5-115

2. వి. అ. పుం.

కొండ

క. గురుముఖ బహురథికశరో, త్కరములచేనైన క్రొత్తగంటను
సుమనో, భరిత నవకర్ణికార స్ఫురితాచలముగము భంగిఁ బొలిచిరి
చూడన్. ద్రోణ. 8-177

వి. అ. న.

పురుషుడు, బ్రహ్మము

వ. విద్యావిద్యలు, వేద్యావేద్యంబులుం బలాచలంబులు ననునవి వేదోది
తంబులు వానిం దేటపటుపవే యని యడిగిన, శాంతి. 6-140

అచలవ్యూహము సం. వి. అ. పుం.

చర్యతాకారముగాఁ బన్నిన సైన్యసముదాయము.

చూ. పూర్వము

భీష్మ. 1-130

అచలిత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

భయము లేనిది, భయములేని యాడుది

వ. వారుత్తమక్షత్రియులు వారలు సమ్యక్పరిపాలనంబున నన్నరయు
వారుగా ననుగ్రహించిన నచలితనై యుండెన. శాంతి. 2-32

అచలితము సం. విణ. అ. న.

కదలినిది, జాఱనిది, తొలఁగనిది

చ. ఘనతర కోపవేగమునఁ గంపమునొందు సిజాంగకంబులొ, దన ధృతి
పెంపుసొం పచలితంబులఁజేయ.. విరా. 2-382

అచలితుడు సం. విణ. అ. పుం.

భయము తొలఁగినవాడు - స్థిరుడు, స్థైర్యము గలవాడు.

క. ...కుంతీ, తనయుడు వెఱవాపుటయు నతం దచలితుడై.

విరా. 4-117

అచలుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. చలింపనివాఁడు, తొట్టుపాటు లేనివాఁడు, స్థిరుఁడు

వ. ఆ శినివంశవరుం డచలుండై యొద్రాస్త్ర ప్రయోగంబున.
నమ్మాయ మాయించి. భీష్మ. 3-23

వి. ఆ. పుం.

1. పురుషోత్తముఁడు, నారాయణుఁడు.

తే. అచలు సూక్ష్మ శరణ్య సహస్రశీర్షు, నభయకారి సశీర్షు నారా-
యణుని. కాంధి. 4-217

2. గాంధారదేశపు రాజకుమారుఁడు, దృతరాష్ట్రుని బావమఱుడి.
వృషకుని అన్న. ఉద్యో 4-233

కొన్ని ప్రతులలో వృషకుడును నచలుండును. అనియున్నది. వృషకుడు
అన్న అచలుండు తమ్ముఁడు అని యా ప్రతులబట్టి తెలియుచున్నది.
కాని

'అచలో వృషకశ్చైవ సహితౌ భ్రాతరావుభౌ' సం. భా. ఉద్యో.
167-1 యందు వృషకుఁడుగానే చెప్పబడినది. ఇంకను వీరిని గుఱించి
సంస్కృత భారతమున-

అచలుఁడు వృషకుఁడు అనువారిద్దఱు అన్నదమ్ములు, వీరు ఒకరిని విడిచి
ఒకరుండువారుగారు. దర్శనీయులైన తరుణ వయస్కులు. బాహువరా
క్రమము గలవారు. యుద్ధమునఁ బాతము పట్టుదలగలవారు. సమరథులు.
మండిగలవారు. సం.భా. ఉద్యో. 167-1, 2, 3 లో (వావిళ్ల)

అచాపుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

చాపములేసవాఁడు.

కం. విరథుఁడు నచాపుఁడు వర్మరహిత గాత్రుఁడు వైన మద్ర
విభుఁడు. శంక. 1-270

అచింతనుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

చింత లేనివాఁడు, దుఃఖంపనివాఁడు

ఇంద్రవజ్ర. కీడుం, జింతింపఁ దార్యాత్ము డచింతనుడై, యంతః
పరితాపము నార్పఁజాలున్. శ్రీ. 1-29

అచింత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విచారింప శక్యముగానిది, తలంపరానిది.

తే. పుత్ర వినుము నవద్యార పుణ్యపురము, నం దచింత్య సంస్థాప
కుడై శయించు, నీ సమస్త భావంబుల నెనసియట్లు, లగుటఁ
బురుషుండు నాఁజను నవ్వెఱుండు. శాంతి. 4-275

అచిత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చిత్తములేనిది, మనస్సు లేనిది. 2. తెలివిలేనిది, వివేకశూన్యమయినది.
చ. పరమ తపంబు గాఢపరిపాకము నొందినఁ జిత్తుభాత్మకా, శ్రర
మున చిత్తభూత గుణజాలతనున్ శ్రరమున్ వివేకితా, పరిణాఁ
బాపి చూచి యనపాయసుఖస్థితి మాఁది పొల్లలం, బొరయక
త్రోపు హింసయను బుద్ధి విమూఢతగాక బోధమే. ఆశ్వ. 2-74

అచిత్త సం. వి. తే. శ్రీ.

1. ప్రకృతి, 2. అజ్ఞానము, 3. అనాత్మ.

చ. ...చిదచిద్ద్యయమున్ విభజించి దాన హింసనము నొకింతయుం
బొరయ జన్మమునేయుదు మేలు నొందుచున్. ఆశ్వ. 2-75

అచిరకాలము సం. వి. అ. పుం.

కొద్దికాలము

తే. అచిరకాలంబునన యమ్మహాత్ముఁ డిట్లు, యోగసిద్ధిఁబ్రాపించునె.
శాంతి. 6-329

అచిరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అప్పటికప్పు డగునది, త్వరితము, శీఘ్రమైనది.

క. చిరమో కార్యసమీక్ష య, చిరమో వలయునది కరుణఁ జెప్పు
మనపుడున్. శాంతి. 5-280

క. విను మచిర పృథ్విఁజేసిన, పని కర్తకు నావహించుఁ బశ్చాత్తా
పంబు. శాంతి. 5-292

2. జాశ్వంత మైనది. కొలదికాల ముందునది.

క. రమణీ వర్గత్రయ ద, రమము లిచ్చు సుఖములు ధుఃఖమయము
లచిరమున్.

ఆను. 5-228

అచ్చెష్టత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిశ్చేష్టత.

చ. సుతున్ హతుడయ్యె ననంగ విన్నయం, తన యితఁ డా
యుధంబు దిగఁ దావి యచ్చెష్టతఁ బొందు.

శ్రోణ. 5-305

అచ్చెరువడు వై. అ. క్రి.

ఆశ్చర్యమును బొందు-

వ. విజయుండు ధనుష్సమీపంబున కరిగిన నాతని యుత్సాహం
బున కచ్చెరువడి కొందఱు త్రాహణులు దమలో నిట్లనిరి.

ఆది. 7-178

వ. కని దాని యపూర్వరామణీయకసమ్మద్ది కచ్చెరువడి. సభా. 1-173

(ఈ రెండు తావుల 'అచ్చెరువడి' అని కొన్ని ప్రతులు)

(ఆర. 3-83 రో, కాతాంతరము)

అచ్చెరుపాటు వై. వి.

ఆశ్చర్యము, వింత

చ. వీరవర్గమున్, నటికెడఁ జూచు భేదరగణంబుల కచ్చెరుపా
టొనర్చెదన్.

శంక. 1-86

అచ్చెరువు + పాటు = అచ్చెరువుపాటు, అచ్చెరుపాటు - 'వు' వర్ణకంబు
నకు లోపము - పాటు స్వాధ్యమునందుఁ బ్రయోగము)

అచ్చెరువందు వై. అ. క్రి.

అచ్చెరువు పొందు, ఆశ్చర్యమునుబొందు.

సీ. సురసిద్ధ భేదరవరుల్ కావచ్చి యచ్చెరువంది చూడంగ.

(అచ్చెరువడి పాఠాం)

ఆర. 3-88

అచ్చెరువడు వై. అ. క్రి.

అచ్చెరువడు, ఆశ్చర్యమునుజెందు

క. ఇచ్చటి బంధులు నీవును, నచ్చెరువడి వినుచునుండ నయిదూళ్లును
మా, కిచ్చినను జాలునంటిని. ఉద్యో. 3-11; శాంతి. 3-381

అచ్చెరువాటు వై. వి.

అచ్చెరువునాటు, అచ్చెరువుపాటు, అచ్చెరుపాటు

క. ...ఉత్కటమగు న,చ్చెరువాటుఁ గౌతుకంబు న,డర నూరకయుండె
నయ్యెడం గురుసేనల్. విరా. 5-83

అచ్చెరువు వై. వి. (సం. ఆశ్చర్యము. ప్రా. అచ్చేరమ్)

ఆశ్చర్యము, వింత

క. ఆరయ నచ్చెరువు గాదె యఖలాండపతీ. విరా. 1-20

అచ్చెరువుపాటు వై. వి.

ఆశ్చర్యము

చ. భీష్ము న,క్కజముగఁదాడి యద్దెస నకంపితులై నడతెంచు శల్య
కుంభజ కురురాజు లచ్చెరువుపాటు భయంబును బొందజేయుమా.
భీష్మ. 2-38

అచ్చము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిర్మలమైనది - స్వచ్ఛము

సీ. ...డి, గంబరుండును మలినాంగుండు నగువాఁడు, దోచె నచ్చ
జలంబు దొరఁగుచుండు, మేనితో. ఆశ్చ. 3-56

అచ్చావాకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సోమయాగమునందు హోతకు సహాయకారిగా నుండి శంసనకర్తగా
నుండు ఋశ్విజుఁడు. నఖా. 1-242.

అచ్చిద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సందులేనిది, ఎడములేనిది

మ. ...వీరులై తాఁడి యే,నిరి దేవవ్రతులై నభోపలయ మచ్చిద్రంబుగా
నమ్మెన్. అది. 4-200

2. బెజ్జములు లేనిది

వ. ...కడుపు నిండ నీళ్లు ద్రావి యచ్చిద్రకమల వత్త్ర పుటికం నీళ్లు
గొని భీముండు గ్రమ్మటి పచ్చునంత. ఆది. 6-173

అచ్చిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదించబడనిది, భేదించబడనిది

మాలిని- నిజతను విభవతోన్మిరి నాచ్చిన్న నాదా విరా. 3-239

అచ్యుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. స్థిరమయినది

క. అమృతం బచ్యుత మమలంబు...అవ్వెలుంగు, కాంధి. 4-201

2. తొంగనిది, స్వస్వరూపమునుండి వేరుపడనిది.

మ- ...అచ్యుత ధర్మజ్ఞ మహాత్మ... ఆది. 3-118

అచ్యుతుడు సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రీమహావిష్ణువు

నీ, ...హృషీకేశ వరద నారాయణ...యచ్యుత యచ్యుతరూప.

కాంధి. 2-50

2. కృష్ణుడు

కా. ...సరకుసేయం డచ్యుతన్ (నుయోధనుడు) ఉద్యో. 2-145

3. కాశ్యపుడు

అ. అమృతు నచ్యుతుని ననంతు. కాంధి. 4-216

4. చ్యుతము లేనివాడు, స్వస్వరూపము నుండి వేరుపడనివాడు.

స్థిరుడు (అవతారములందును స్వస్వరూపముతో నుండువాడు)

తే. చ్యుతము లేకున్నితేసి యచ్యుతుడ. కాంధి. 6-134

అచట దే. నిర్దేశక స్థలవాచకావ్యయము

అ+చోటు - నిర్దేశక సర్వవాచకము 'అ' పై స్థలవాచకము
'చోటు' శబ్దము పరంబయి యనేక విధంబులగు రూపంబుల నొందు
చున్నది.

అ+చోటు=అ చోటు, అచోటు, అచోటు, అచోటు, అచోటు,
అచటు, అచటు-

ద్విరుక్తంబగు హల్లువరంబగునపుడును యచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు
ప్రాస్యము వచ్చునమట నిత్యము గాదనియు అద్విరుక్తంబగు దీర్ఘంబునకు
ప్రాస్యము వచ్చుననియు నీరూపముల వలనఁ దెలిసికొననవచ్చును.

ఇది భాషవిభక్తిక ప్రత్యయమైన ఇకారము తీసికొని దానిపై పష్టి
కిన్ పంచమి నుండి ప్రత్యయములు తీసికొనియు, సప్తమి అను ప్రత్య
యము తీసికొనియు స్థలవాచక విశేషణముగను వాడఁబడును.

అచటు ఆ ప్రదేశము

అశై నేరుఁ డచటు గడచి చనియెన్.

ద్రోణ. 4-18

అచటు (ద్రు) ఆ ప్రదేశమునందు

అచటు దానికి మనసెట్టు నిలుచు.

విరా. 2-297

అచటు నచటు విరా. 5-95; అచటు నచ్చటు మాస-190

అచటు నుండి శల్య. 2-202; అచటికి వి. 2-91

అచటి బయలు సౌప్తి. 1-16; అచోటు స్వర్గ. 1-19

అచ్చటు విరా. 1-148; అచ్చటచ్చట-స్త్రీ-1-101;

అచ్చటు నుండి కర్ణ. 2-81; అచ్చటికాకులు కర్ణ. 2-81;

అచ్చటికి ఉద్యో. 3-134; అచ్చటియందఱు ద్రో. 5-306

అచ్చటు ద్రోణ. 4-76 అచోటు విరా. 1-180

అచ్చతెలుపు వై. దే. మి. వి.

స్వచ్ఛమైన తెలుపు రంగు; నిర్మలమైన తెలుపురంగు

సీ. అచ్చ తెల్పునఁ గడు నఖిరామమగు నొక్కయశ్వంబు గాంచితిమి.

అను. 1-198

అచ్చము + తెల్పు = అచ్చతెల్పు - అచ్చమునకు వృత్తియందు 'ము' వర్ణలోపము.

వ్యవ: (1) అచ్చతెలుగు, (2) ఈ దినము అచ్చపచ్చడితో భోజనమైనది.

అచ్చము వై. విణ. (సం. అచ్చమ్)

1. స్వచ్ఛమైనది, నిర్మలమైనది

ఉ. అచ్చపు భక్తికిన్ మతిఁ బ్రియఁబున నొందిన ఫాలలోచనం,
డిచ్చిన శల్య. 1-277

తే. ...పదంబు, లచ్చమైన తపంబున నచ్చుఁబడయ ఆశ్వ. 2-203

2. కేవలము - మిశ్రముగానిది

చూ. అచ్చతెల్పు

అచ్చర వై. వి.

అచ్చరన, దేవదేశ్య

సీ. ...అచ్చరతెఱవరి మనములు గలఁచి యాడుదుగాక స్త్రీ. 2-81

వ. పంచచూడ యను నచ్చరలేమ యొక్కెడఁగాంచి ఆను. 2-166

అచ్చలము దే. వి.

1. పూనిక, స్వయత్నము

క. బలహీనులైనవారలు, బలవంతుల నొడుచునపుడు: బహుమాయల.
నచ్చలమునఁజేయుట యెందును, గలయదియ జయంబికాదె
కర్తవ్యమిలన్. సభా. 2-170

2. పట్టుదల

చ. అచ్చలమున నా సుయోధనుని చామన కోర్పుటగాదె యెంత
యన్. ఉద్యో. 2-287

చ. ...అచ్చలమొ ఫలంబొయింకయిన సుఖియొనర్చుట మేలు వారి.
తోన్ కర్ణ. 3-270

అచ్చు దే. వి.

1. పోలిక, సాదృశ్యము, అదర్శము, దృష్టాంతము

కవిరాజు విరాజితము...నుదుస్తరమైన భవంతున కచ్చగు నీ యితి
హాసము... స్త్రీ. 1-51

శ్లో. ఉపమాన మిదం రాజన మోక్షవిద్వి రుదాహృతమ్

సం. భా. స్త్రీ 6-4 శ్లో.

2. కరువు పోతపోయుటకు మొదట నేర్పజచిన మృత్తికాది వికార
రూపము.

నీ. నెత్తమ్మితేకుల మెత్తదనము దెచ్చి, యచ్చునఁ బెట్టిన ట్లంద
మొంది. విరా-2-52

3. ఒప్పిదము, ఒప్పు.

వ. ఇచ్చునది ధనము పాత్రున, కచ్చుగ నొరు వేడకుండునది

అది. 8-204

4. గుర్తు, చిహ్నము

నీ. ...దోషంబుసేయ నుడుట, నచ్చొత్తి వెడలంగ నడుచు విప్రుని

వైన, భూవరుండిది మెచ్చు దేవకోటి.

శాంతి. 1-94

ఈ అచ్చు శబ్దము దేశ్యముగాను వైకృతముగాను బూర్వనిఘంటు
వుల యందుఁ జెప్పఁబడినది. కొన్ని యర్థములందు 'అక్ష' శబ్దభవము
గాను మఱికొన్నిట 'అచ్చమ్' శబ్ద భవముగాను జెప్పుదురు. కాని యీ
శబ్ద మన్ని యర్థములందును దేశ్యమనుట సమంజసము.

అచ్చు :- అ-క్రియ = అప్పువడు, ఋణవడు.

అచ్చు :- స-క్రియ = ఇచ్చు అనునర్థములు గలవు.

వీనినిబట్టి వై యర్థములు నిరూపింప వీలగును.

అచ్చుపడు దే. అ. క్రి.

1. సార్థకమగు

తే. ...అమరు లగ్ని, ననిమిషశృంబు దమకప్పు డచ్చువడఁగ

విరా, 5-165

2. మిక్కిలి ఫలించు

క. చిచ్చనకుఁదోడు కడువలి, వచ్చగతిన్ భీము దుర్నివార విహారం,
బచ్చపడఁగఁ బ్రావై వివ్వచ్చుఁడు వెన వచ్చ గాండివంబును
దానున్. ఉద్యో. 2-191

3. అనుకూలపడు, సాధ్యమగు

ఉ. ...శత్రు సంక్షయము మేకొని చేసెదఁగాక వేటొకం, డత్తు
పడంగ నేర్పునె దురాత్ములు కౌరవు లుర్వియిత్తుతే.

ఉద్యో. 3-120

4. తేటపడు, స్పష్టపడు

క. వచ్చినఁ గనుఁగొని నీదెసఁ, బొచ్చెము లే దిట్లు మగిడి పొమ్మిది
విధి నీ, కిచ్చిన రూపని గుహ్యకుఁ డచ్చపడం బలికి...

ఉద్యో. 4-897

4. సంభవించు, ఒదపు

తే. మ్రుచ్చిమియకాదె యిది పాప మచ్చపడియె, నృపతిచే దండి
తుండవై నీఁగికొనుము.

కాం. 1-160

6. ప్రకాశించు

ఉ. వచ్చిన సంశ్రమంబు గరువంటు చెలర్చున నుల్లసిల్లి మే, నచ్చ
పడంగఁజేయ.

కాం. 6-574

7. ఏర్పడు, వర్తిల్లు

క. ...పోది,ట్ల చ్చుపడ నేటికని వివ్వచ్చుఁడు గ్రేడించి యొందు
వలసికి నడచెన్.

భీష్మ. 2-307

8. రూపొందు, మూర్తీభవించు

క. నెచ్చెలులు దన్నఁగొలువఁగఁ, బచ్చవిలుతు కలిమియెల్లఁ బద్య
ననయై, యచ్చపడినట్లు మెఱయుచు, నచ్చటి కేతెంచె భూవ
రాశ్రు నెమ్మిన్.

ఆర. 7-174

అచ్చపఱుచు దే. స. క్రి.

1. నియమించు, నియోగించు

క ...తగువాఁ, దిచ్చొట లేమి నాతం, డచ్చ పఱువడయ్యె నీ
క్రియకు నొండొకనిన్.

విరా. 4-28

2. ప్రాపింపజేయు, కలిగించు

క. విచ్చలవిడి నిండ్రయముల, నెచ్చటకైనను జనంగనిచ్చిన నరకం,
బచ్చుజులుచు గుడియించిన, దెచ్చుసుగతి నరున కది సతీమాళి
మడి. ఆను. 5-284

అచ్చపాటు దే. వి.

స్పష్టత

క. ...అవిచ్చిత్ర వీర్యనందనుండు

ల. అనఘ వశముగాదు మనసు గోడంద్ర మీ, వదినె జుట్టములను
సదనములకు, బుచ్చుమనియె బలకు లచ్చపాటడచు గద్గదిక
దైన్య మొసంగ విదురుతోడ. శల్య. 1-11

అచ్చవడు దే. వి.

అచ్చవడు.

తనమే నచ్చవడు భావనకుం...

విరా. 1-292

అచ్చొత్తు దే. స. క్రి.

గురుపెట్ట, ముద్రవేయు

సీ. ...దోషంబునేయ నుడుట, నచ్చొత్తి వెడలంగ నడుచు విప్రుని
నైన, భూవరుడిది మెచ్చు దేవకోటి. కాంధి. 1-94

అచ్చొత్తినయట్లు - జాతీయము

మిక్కిలి స్పష్టముగా, మచ్చునకు మచ్చుదీసి చూపించిన విధముగా
(అచ్చువేసెట్లు మిక్కిలి స్పష్టముగా గనబడచో నచ్చొత్తినయట్లు
దురు.)

ఉ. చిత్రముమెచ్చి నావలనఁ జిక్కఁగ వెండియు నారితఁగి యచ్చొత్తిన
యట్లు నాకుఁ దన యల్లము తెల్లము వేయకున్కి. విరా. 2-84

అచ్చొట్టు దే. వి. ఆ ప్రదేశము

చూ. అచట

విరా. 1-180

అచ్చో దే. వి.

అచ్చోటు - ఆ చోటు

అచ్చో వెలుపు దక్కి.

కర్ణ. 3-54

అజగరము సం. వి. అ. పుం.

మేకల మ్రింగునది - కొండచిలువ, పెనుఠాము

వ. ... ఇట్లుగుచున్న దమయంతి నంతిక వ్యస్తచరణయైన దాని నాహారాద్ధియయి యొక్క యజగరంబు పట్టుకొనిన స్కొమలి మెదలనేరక.

ఆర. 3-86

అజగర వ్రతము సం. వి. అ. పుం. న.

అయత్నముచేత జీవించు వ్రతము-అజగర స్వభావమును బురస్కరించు కొని దీనికి పేరు వచ్చియుండును.

సంచారమును మానవలయును. పుట్టువును జావును లెక్కచేయరాదు. ఆహారమునకై ప్రాణులారువారి నవహసింపవలెను. కలిమిని లేమిని లెక్కింపరాదు. నిత్య సత్సాధముతో నుండవలయును. విధి సమూహిని ఆహార విహారములచే జీవితము గడుపవలయును. ఆత్మపోషణ భారము మనస్సునం దేమాత్రము పూనరాదు. నిత్యతృప్తి, శాచము, తాల్మి, సమత్వము బొంది యాత్మజ్ఞానమునగలిగిన సుఖానుభవమును బ్రకటించుచుండవలయును. ఇవి అజగరవ్రత లక్షణములు. ఇట్టి యజగర వ్రతము నడుపు వారికి అరిష్టద్వర్గ జయముగలిగి మోక్షము కరతలామలకమగును.

కాం. 4-62, 63, 64

అజగరము ఎప్పుడు మేలుకొని యుండి యాహారమునకై నెదకికొనక తనదాపునక వచ్చిన మేకలను మ్రింగి పొట్టనింపుకొనుచుండును ఆ స్వభావమును బురస్కరించుకొని ఈ వ్రతమునకు 'అజగరవ్రతము' అని పేరు వచ్చినది. అజం ఛాగం గిర తీత్యజగరః. గృా నిగరణే-(మేకను మ్రింగునది) నజాగ ర్తీత్యజగరః, జాగ్యనిద్రాశయే (ఎప్పుడును మేలుకొనునది)

అజగరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక బ్రాహ్మణుడు, అజగర వ్రతముచే జీవించువాడు.

కాంధి. 4-54

అజగవము సం. వి. అ. న.

శివుని విల్లు - పినాకము

అజగవ శార్దూలంకృత.

విరా. 1-39

అజనము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

జనులు లేనిది, విజనము

తే. ...శుచియు, నజనమును నగుచోట మృద్యానమునఁ, గాయ
మున కార్జవము భంగిఁ గలుగ నుండి

అను. 5-256

అజపము సం. వి. అ. పుం.

మంత్రావృత్తి లేనిది, జపముకానిది.

జపముననొక ఘంతమును నిర్దిష్ట సంఖ్యతో జపించుట. అట్లు
గాక అహరహము లెక్కయుఁ బరిమితియు లేకుండ జపించుట.

చ. ...నిర్జపా, జపమహి తవ్రతైక పరసంగ ధురాధికతాంభ్య.

అను. 3-345

అజపాదుడు సం. వి. అ. పుం.

ఏకాదశ రుద్రులలోనొకఁడు.

అను. 3-53

చూ. ఏకాదశరుద్రులు.

అజమీధుడు సం. వి. అ. పుం.

వికుంఠుని కొడుకు, భరత వంశజానుడు.

అది. 4-110, 111

అజము సం. వి. అ. పుం.

1. మేఁకపోతు, లేక గొట్టపోతు.

అజశిష్యః (అజాయనియు) అజగతి శ్శేషణయోః. తిరుగునది.

అజంబులకుఁ జిత్తభ్రమణులు - (జ్వరము)

కాంధి. 5-448

చ. అజంబుల వెనుకొను వృకంబు విధంబున.

భిష్మ. 3-161

2. ఉపధి.

వ. వాకలోకంబున సురముని గోష్ఠియందు సుర లధ్యరంబుల నజంబుల విశసింపవలయునని పలికిన మును లజంబులన్నంతన యెల్లియుగంబులను ఛాగంబులగాఁ గొనరాదు కృతయుగ విషయంబుగా వేదంబు లజంబు లోపధులని చెప్పెంగాన యనిరి.

కాంధి. 6-372

(దీనిని ఉపరిచర వసువు పూర్వపక్షము చేసెను.)

క. ఛాగము విశననయోగ్యము, యాగంబుల నెల్లియుగముందును ననియెం, దా గీర్వాణుల పక్షం, శై గెపలుడి యపుడు వారి కగుటకు నధిపా.

కాంధి. 6-373

3. పుట్టనిది, పుట్టవులేనిది, ప్రకృతి, పురుషుడు.

ఆ. ఆజముని ప్రణామ లక్షయంబు లతీంద్రియములు ప్రకృతి పురుషులనంగబరఁగు.

కాంధి. 6-141

అజయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యముగానిది.

అజయ్య విక్రమోదగ్రుడు.

విరా. 5-15

అజయ్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

అజయ్యుడవు నీవ.

ఉద్యో. 1-188

అజరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముసలితనము లేనిది.

క. అమృతము, నభవము, నజరము, నమలమునగు తన్ను

కాంధి. 6-18

2. కాలముచే మార్పునొందనిది.

క. ...పాండే శిష్యుం, డనామయం బజర మమృతమనియెడు పదమున్.

అశ్వ. 2-220

3. శిథిలముగానిది.

వ. ...ఈయభేద్య కవచంబు నిచ్చి యజరంబయిన యగ్గొనయంబు గాండివంబునం దానయోజించి.

ఆర. 4-56

అజరామరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చావుపుట్టుకలు లేనిది.

క. జననీజనకులచేనగు, జననం తాగమము తను విషయమని చెప్పన్,
వినుమాచార్యు వలననొందిన పుట్టు జరామరంబు దివ్యంబు నగున్
అను. 4-140

అజరామరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జరామరణములు లేనివాడు. (ముసలితనము, చావు లేనివాడు)

సీ. ...నారాయణుం డవ్యయుం డనంతుండు భూత, సృజనంబు దలచి
మున్ సృజియించె దనదు సహస్రప్రాంశకమున నవ్యక్తుడనగ, తే-
మనసున యజరామరు నమపమాను... కాంతి. 4-81

అజరుడు సం. విణ. అ. పుం.

(శరీర ధర్మమగు) ముసలితనము లేనివాడు.

అమరుం డవ్యయుం డజరుండు.

కాంతి. 4-276

అజస్రము సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లప్పుడు, అనవరతము,

మరి నజస్రము నమ్మక

కాంతి. 3-269

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెంపులేనిది, ఎడతెగనిది.

మ. జనులెల్లం గడు సంభ్రమింపగ నజస్రంబై భుజాస్ఫాలన,ధ్వని శైల
ప్రకరంబుపై బడు మహాదంభోశి శబ్దంబయో, యన వీతెంచిన.

ఆది. 6-28

అజహ్నుడు సం. వి. అ. పుం.

జహ్నుని కొడుకు, కుళిక వంశమునకు మూలపురుషుడు.

జహ్నుని కొడుకు అజహ్నుడు, అతని సుతుడు పల్లవుడు, అతని
పుత్రుండు కుళికుడు, అతని తనయుడు గాధి. అతని కొడుకు
విశ్వామిత్రుడు.

కాంతి. 2-88, 89

(సంస్కృత భారతమున భేదము గన్పించుచున్నది)

జహ్నని కొడుకు అజుడు, అతని తనయుడు బలాకాశ్వడు,
అతని సుతుడు కళికుడు, అతని కుమారుడు గాధి, అతని పుత్రుడు
విశ్వామిత్రుడు.

శ్లో. జహ్నోరజస్తు తనయో బలాకాశ్వస్తు తత్పుత్రః
కళికో నామ ధర్మజ్ఞ స్తత్య పుత్రో మహిషతే
గాధిర్నామా భవత్పుత్రః కళికః పాకకాశసః

... ..

విశ్వామిత్రం చ దాయావం గాధిః కుళికనందనః
యంప్రాప బ్రహ్మసమితం విశ్వైర్బ్రహ్మగుణైర్భుతమ్.

సం. భా. కాంధి. 49 3, 6, 81 శ్లో.

(ఈ భేదము పుత్రులు అని చెప్పినవారు నేరుగా పుత్రులుగాక
వారి వారి నడుమ కొన్ని యంతరములుండునేమో)

అజాతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

పుట్టసిది.

తనయుల నజాతపడుల.

అది. 8-308

అజాతవైరి సం. వి, న్. పుం.

యుధిష్ఠిరుడు, ధర్మరాజు, తనకు శత్రువులు లేనివాడు.

విరా. 1-91

అజాతశత్రుడు సం. వి. ఉ. పుం.

యుధిష్ఠిరుడు, తనకు విరోధులు లేనివాడు (ఎవ్వరియందున తాను
శత్రుత్వము భావింపనివాడు.

విరా. 1-178

అజావికము సం. వి. అ. న.

మేఁకల యొక్కయు, గొఱ్ఱల యొక్కయు సమూహము.

సీ. ...ఊర్జి, తాంగక విలస దజావికంబులు గణనాతీతములు
గన్య లప్రమేయలు.

ద్రోణ. 2-199

అజిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక స్త్రీ.

ఈమె జౌళీనరపతి కూతురు. వితంతుడను రాజుర్పి కొడుకులైన
(1) సార్వేయుడు, (2) కూరసేనుడు, (3) శ్రుతసేనుడు, (4)
బిందుసారుడు, (5) అజిసారుడు అను నైడుగుర వొక్కసారిగ స్వయం
వరమున వివాహమాడెను. బదుగురకు వేర్వేరు సంకానమును బడసెను.

ఈమె ద్రౌపదికి పూర్వమందున్న స్త్రీ. ఆది. 7-277

అజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువబడనిది, అనివారితము.

చ. ...అజితేయం, దజితవిలాసమున్ మెలియ విరా. 1-174

అజితుడు సం. విణ. అ. పుం.

గెలువబడనివాడు.

చ. ...జనమేజయుడన్ జనపాలుఁ డుత్తమ, సుకమతి దీర్ఘసత్త్రి
మజితుం దొనరించె శుభాభికాంక్షియై. ఆది. 1-82

అజినము సం. వి. అ. న.

లేడి మున్నగువాని చర్మము, తోలు.

సీ.బహువర్ణ, చిత్రితాజినము వైచీరగాఁగ. విరా. 1-211

అజిహ్మము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కవటము లేనిది.

క.బ్రహ్మక్షత్రిము లొంది యజిహ్మములై కృత్యములు విశి
ష్టత నడపన్. కాంతి. 2-212

అజిహ్వ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అంకయందున్న సీతాదేవికి గాపుగాఁబెట్టబడిన రాక్షస స్త్రీలలో
నొకతె. ఆర. 8-390

అజీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జీర్ణముకానిది, శిథిలముగానిది, చినుఁగనిది (అకు, వస్త్రము, దొప్ప,
మొ.) ఆది. 3-28

అజీర్ణి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అజీర్ణ రోగము, తినిన పదార్థము జీర్ణముకాని రోగము.

సీ. వారట్లుకాకనిబోరన నరిగి పద్మజునిగాంచి యజ్ఞీదశయెఱుంగ
తే. విన్ననించిన. అను. 3-196

అజుడు సం. వి. అ. పుం.

1. పాండవ పక్షమునఁ బోతుటకు వచ్చిన యొకరాజు.

ఇతఁడు భీష్మునిచే మహారథుఁడుగఁ జేర్కొనఁబడెను. ఉద్యో. 4-284

2. బ్రహ్మ.

వ. అజుండు మెలపుతో మృత్యువ మృత్యువ యెటపోయెదని

ద్రో. 2-167

3. శంకరుడు.

అజుని శంకరుఁ డ్రినేత్రు

సా. 1-111

4. భగవంతుడు, శ్రీమహావిష్ణువు.

(అర్జునునితో శ్రీకృష్ణుడు)

తే. కాత్తివకంబైన నాకు జాతత్వవికృతి, లేమి నజుడనియును

కాంతి. 6-432

5. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకఁడు

చూ. అది. 3-69

చూ. ఏకాదశరుద్రులు.

6. ఇష్టాకు వంశపు రాజు, దశరథుని తండ్రి.

క. విను మిష్టాకు కులంబున, జనియించె నజుండునాఁ బ్రళస్తచరి

తుఁ డాతని కొడుకు దశరథుఁడు

అర. 6-268

అజేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువఁదగనిది.

క. వృజినభయ మన్యుఁలొకము, అజేయములు గావు. కాంతి. 4-66

అజేయుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువఁదగనివాఁడు, గెలువశక్యము గానివాఁడు.

ఆ. అమరులకు నజేయులగు కాలకేయుల, నొక్కరుండకాఁడె

యొడివెఁ గర్ణ.

విరా. 4-210

సం. వి. అ. పుం.

ఒక సర్పశ్రేష్టుడు.

బింరాముడు దేహత్యాగము సేసినపుడు బింరాముని వదనము నుండి వెలువడి పాలనముద్రమునకు నరుగుచున్న మహాభుజంగమున కెదురు వచ్చిన సర్పశ్రేష్టులలో నొకడు. మౌస. 77

అజ్ఞ దే. వి.

సమయము, అదను.

తే. అజ్ఞ పాటించి మది వెఱి యుజ్జగించి, రయము మెఱయ నప్పాం చాల రాజసుతుడు, గదిసి యెగసి కుంభస్థలి గరఁ బగుల్పఁ, గొండగూరిన ట్టక్కరి గూలె నధిప. శల్య. 1-320

అజ్ఞాతము సం. విదా. (అ. అ. అ.)

తెలియఁబడనిది-

సీ. ధేను శరీర విలీమఁడై యజ్ఞాత, చర్య మార్తాండుండు నలుపుట యును. విరా. 1-54

అజ్ఞాతవాసము సం. వి. అ. పుం.

ఇతరు లెఱుంగకుండ నుండుట.

వ. అజ్ఞాతవాస సమయమునకు భంగముగాకుండ. విరా. 1-46

అజ్ఞానము సం. వి. అ న.

1. అవివేకము, తెలివితేమి.

వ. పూర్వాచార్యులచేత నభినందితంబులగు మంత్రంబులు నిందించుట యజ్ఞానంబు. ఉద్యో. 1-201

2. రోషము, శోకము, రాగము, ద్వేషము, అభిమానము, దర్పము, వేగము, ఆలస్యము, అశ్లేషము అను వానియొక్క కూడిక.

కాం. 3-401

అజ్ఞాని సం. విదా. (న్-నీ-న్)

తెలియనివాడు, అవివేకి, అజ్ఞాని.

ఆ. అజ్ఞులైన మమ్ము నాపత్నయోనిధి, మునుగకుండఁ గొని తనఘ
మూర్తి. కర్ణ. 3-106

అట దే. అవ్య.

(కవిశ్రయము వారి ప్రయోగములందు ఈ 'అట' రూపము లేదనియే యూహింపఁదగియున్నది. వారు 'అటె' 'అటై' అనియే ప్రయోగించియున్నారు. ఈ 'అట'కు ఆవి మూలరూపములేమోయనుటకు 'అటె' అను దానియందు విందువు గానరాదు. తర్వాతి కవులయందు 'అట' ప్రయోగము కనబడుచున్నది. పూర్వముద్రిత భారత ప్రతులందు 'అట' కనబడకున్నది. కాని యిటీవల ముద్రితములైన ప్రతులలో నాల్గితావుల విరా, 4-20; ఉద్యో. 3-99 (ఇందు మూడు తావులు) అట కన్పించుచున్నది. ఈ తావుల పూర్వముద్రిత ప్రతుల 'అటె' కన్పించుచున్నది. కొన్నిచోట్ల పాఠాంతరముగఁ గన్పించుచున్నది. ఉద్యో. 1-240. నిర్వచనోత్తర రామాయణమున 'అట' ప్రయోగము నాల్గైదు తావులందున్నటులఁ గానవచ్చుటచే ఏమనుటకు సాహసము చాలకున్నది, ఇది విచార్యము. 'అట' అనునది 'అనుట' 'అంట' నుండి యేర్పడినదై యుండవచ్చును.) చూ. అటె

అట దే. అవ్య. ద్రు.

1. అట తరువాత, పిమ్మట, అనంతరము.

మ. నావారసా,భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వమట నుద్యోగాదులున్.

విరా. 1-7

క. దేవప్రతుండు గీర్వాణావాసంబునకుఁ జనినయట కురునికరం,
జేవాని నడిగి తెలియునొకో విశ్రుత ధర్మసంప్రయోగ విధం
బున్.

ప్రీ. 2-117

2. ఆవల, ఆ ప్రదేశము తరువాత.

సీ. హిమావలమును నావల హేమకూటంబును నట నిషధంబు నొప్పు.

భీష్మ. 1-21

3. మఱి.

చ.నరుడ కాడట వానవుడైన నేమి నా, బలముఁ జలంబు నేరి
మియు బంటుతనంబును నీవ చూడుమీ, విరా. 5-25

దే. వి. ఏక.

1. అప్పుడు, ఆ సమయము.

సీ. బెగ డంతకంతకు మిగిలిన నింతికి, బదముల వట్ల దొట్టుపైట్లు
బెరసె. విరా. 2-108

2. తచ్చజ్ఞాత్కము,

ఉ. ...ఇంతట సంతసింపరా, దెప్పుడు నంతకంజ నట యెక్కుడు గోరిన
జాలకుండదే. ఉద్యో. 1-371

3. అర్థ విశేషము లేకయే కొన్నిపట్ల ప్రయోగింపబడును.

సీ, వినవయ్య నహుషుడన్ జనపతి నేను మీ, పూర్వజులకు నట పూర్వ
జుండ. ఆర, 4-119

చ. (కీచకుడు) నూడ న, చెరువగు చావు నచ్చె నటుసేసిత వారట
యెట్టివీరులో. విరా. 8-70

(వారటె-అని అనందచారి ప్రతి)

4. అవలి వృత్తాంతము, పిమ్మటి విషయము.

వ. ఇవిధంబునఁ గార్యంబు నిర్ణయించి...వీరెల్లను దమ్మెవ్వరైన
మనవార్త లడిగిరేని ద్వైతివనంబున మమ్ము విడిచిపోయి రట
యెటుంగ మనం గలవారని చెప్పి. విరా. 1-115

అటమీద అవ్య. ద్రు.

అ పిమ్మట, ఆ తరువాత.

వ, అనిన విని వారంవర్తనం బటమీదఁ జెల్లిన తెఱం గెఱంగింపుమని
యడిగిన. విరా. 1-392

వ. జనమేజయుం డటమీది వృత్తాంతం బెఱంగింపు మని యడుగు
టయు. శల్య. 2-419

అటమును అవ్య.

అంతకుముందు.

క,వల, దనుమానము సమయకాల మటమును కడచెన్.

విరా. 5-377

అటుమున్ను అవ్య.

అంతకుముందు, అటుమును.

వ. పదంపడి పద్మిని ప్రమోద సంపత్కురుండగు నరుణిరణుం డద
యించె నటుమున్ను పాంచాలి సచేతస్సానంబు నేసి. విరా. 3-35

అటువి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

అటువి, అరణ్యము.

వ. ఘోరాటవీ ఖాగంబునుం బోలె.

విరా. 2-825

అటు దే. అవ్య.

1. ఆ ప్రకారముగా.

చ. ...అది వినం బనిలే దటుగాక యున్న రూ, పెఱిగియు నేన చెప్ప

విన నిష్టము గల్గుట చాల లెస్స,

విరా. 2-169

చ.అటునేనిన వారట యెట్టి వీరులో.

విరా. 3-70

2. ప్రక్కవైపుగా.

క. సారథి లేమిని సాశ్యకి, తేరీచ్చె దురంగమములు చేరటువాఱన్,

భూరములు ధర్మనందను, పారు నొడివి రంపగముల పడి గురు

తనయున్,

కర్ణ. 2-259

3. ఆ వైపుగా.

చ. ఒడలను బ్రాణమున్ గలుగ నూరక యుండుదురే త్రిగర్తు లి,

ప్పుడ నులుమాడిపోద మటు నోవగ నిమ్ము రథమ్ము.

ద్రోణ. 1-248

అటుగాక అవ్య.

ఆ విధముగాని యెడల.

క. అటుగా, కిది యతి యన కూరకునికి యెంతయు నొప్పున్.

ఉద్యో. 2-59

క. నా వంపటుగాక తక్కినను వలదునుమి.

విరా. 2-287

అటుగావున అవ్య. ద్రు. (అటు + అగును + కావున)

అందుచేత, కాబట్టి.

క. విను ధర్మంబున ధనమగు, ధనమున సిద్ధించు గామ తంత్రం
బటుగావున మధ్యమంబు నధమము, ధనకామము లుత్తమంబు
ధర్మం బధిపా. కాంతి. 3-453

అటులు దే. అవ్య.

ఆ ప్రకారము.

చ. అని యుచితంబుగా బలికి యంగన హస్తముఁబట్టి తత్కరంబున
గడియించి నీ గురువుఁ బొత్తి తగంగొనియాడు మెట్లుసె, పైనటుల
భక్తిమై నడవు పెంపెనలారఁగఁ గూడుగూర చందన గుసుమాదు
లున్ నడపి తప్పక యారసి గారవింపుమీ. విరా. 1-252

అటులుండగఁనిచ్చు జాతీయము.

ఆ విషయప్రసక్తిని విడిచిపెట్టు.

ఉ. కావున నాకలోకపు సుఖం బటులుండఁగ నిమ్ము దేవ, నీ భావము
నిల్పు నాదెస.... మహా. 59

అటులేని అవ్య. ద్రు. క.

ఆ విధముగానైన యెడల.

చ.అటులేనిఁ బోదుమె దయాపరశైలముద్గి. కాంతి. 8-300

అటువోవు దే. అ. క్రి.

ఆ ప్రకారముగా జరుగు.

చ. చిటుతఁడనంబునం దగవు చిత్తమునం దలపోయలేక ముందఁ
యటపోవనిచ్చితి. ఉద్యో. 3-381

అటుసూచు దే. స, క్రి.

1. విశ్వసించు, నమ్ము.

క. అనుడు బృహత్పల యిట్లను, జనపాలక నందనుండు జయలక్ష్మిం
జే, కొనునలె చీరెలు దెచ్చుట, పనియే యటుసూడుఁ దెల్లఖం
గులఁదెత్తున్. విరా. 4-48

ప. నేను దపంబుపెంపున భీష్ముని వధించెద జన్మాంతరంబున నైన
నుం జలంబు సాధ్యంబు నేయుడు నటుసూడు మని పలికి పోయె.

ఉద్యో. 4-380

2. విచారించు.

వ నీవు నిక్కం బలుగవుగాక నీవలిగిన నెవ్వ రెట్లయ్యెదరో యటు.
సూడుము. ఉద్యో. 4-425.

ఈ జాతీయ మెచ్చటనైనను మధ్యమ పురుషమునందే కానవచ్చుచున్నది.
(అటుసూడు - అని)

అటె దే. అవ్య.

1. ఆశ్చర్యమును సూచించును.

ఉ.కీచకుంఁడెందును నెట్టియంగనల నెవ్వరుఁజేయనియట్ల నేయఁ
గాఁ, గొందఱుకైన నివృత్త కృపకుం దఱి గాదటె యేమిసెప్పదున్.
విరా. 2-148.

వ.వగవారి నడిగికొనం బోవుట యుచితంబటె, కయ్యంబు
కర్ణంబుగాదటె, భంగంబు నీగికొనం దగదటె. ఉద్యో. 3-99

2. ఆతిథ్యమును సూచించును.

చ. కురుబల మేఁగుఁడెంచెనటె గోవుల బిట్టఱబట్ట. విరా. 4-20

3. సంతాపమును చెల్పును.

తే. నీవు సృజించితటె నన్ను దేవదేవ, యేను గ్రూరకర్మమునకు
నెట్టులోర్తు. ద్రోణ. 2-168.

సీ. భీమసేనుండును బీభత్సుండును దనకడుపునఁబుట్టిన కొడుకులట్టె-గీ,
యెగ్గతంబునఁ దానుఁ గారగ్గిగాటె, నటె యనాథయై దీనికి
నంతరంగ,మలిదురక తల్లిడిల్లక యారటమున, నుడుక కలమటఁ
బడక యెట్టుండుఁ జెపుమ. అశ్ర. 2-168.

4 ఆశ్చేపమును, పరిహాసమును సూచించును.

క. అనిన విని దరహాసిత వదనుండగుచుఁ బురుహూత పురోహితుండు.

క. నహామండు పనుచువాడటె, విహితానుష్ఠానపరులు వీరటె శా
లో,కహితంబటె యిది మనకున్ మహనీయముగాక యెట్లు
మానఁగవచ్చున్. ఉద్యో. 1-159.

క. అనుడు బృహన్నల యిట్లమ, జనపాలకనందనుండు జయలక్ష్మిం
జే,కొనునటె చీరెలు చెచ్చట, పనియే యటుసూడుఁ దెల్లభంగులఁ
చెత్తున్. విరా. 4-48.

6. ఇట్లు జరగెనని కథాంశమును చెల్పును.

క. మనుజేంద్ర దీని తీరంబున నృగుడను రాజు యజ్ఞములఁజేసిన నం, దనిమిషపతి తృప్తుండై, దనుజుల నోర్చెనట ఘోరతరశస్త్రములన్.

ఆర. 3-172

అతెపో జాతీయము.

ఆని యనుకొనుము, తలంపుము.

క. వారలు వేరతెపో పెఱి, వారలఁ దగు భంగి మనకు వశ్యులఁ జేయున్.

విరా. 3-111

(వేరతెపో - అని కొన్ని ప్రతులు)

అతే అవ్య.

నిశ్చయమును సూచించును.

చ. తం, ద్రి యముని చందమై తెగితతే శినివీరుడ యంచు నేయుఁ దున్.

కర్ణ. 3-188

(ఇది పాఠాంతరము - "తెగితరే శినివీరుడ యంచు పాఠము)

అట్ట చే. వి.

కబంధము, మొండెము. తల తెగి కొనప్రాణముతోనున్న శరీరము.

ఆ. ఆర్జునాస్త్ర ఖండితాతపత్రధ్వజ, చామరములు గాలిఁ జదలఁ దూరి, జిహ్వాముల విభూతిఁ జెందంగఁ గడు నొప్పె, నవ్వు తాడు చున్న యట్ట లచట.

విరా. 5-54

(ఆడుచున్నయట్టలు - అని కొన్ని ప్రతులు)

వ. ఇన్విధంబున నాలుగు దివసంబులు నొక్కరాత్రియు నేనగు దివ సంబులో నిరువది గడియలు నిరువదివే లట్టలాడ భండనంబుసేసి పాండవబలంబుల నుజుమాడి (ద్రోణుడు)

ద్రోణ. 5-321; కర్ణ. 2-227; భీష్మ. 2-894

3. మొండెము, తలక్రింది భాగము.

క. ...అతని తల, యట్టకుఁ తాయంగఁజేసి యోర్చె చున్.

ద్రో. 5-204

3. ప్రాణము పూర్తిగాలేని మొండెము - చచ్చిపడియున్న మొండెము.

సీ. అట్టలకడ నుత్తమాంగముల్ గానక, యలమట నలుగడ లరయు
నారు. ప్రి. 2-22

అట్టకము సం. వి. అ. పుం.

వాకిటి మండపము మీదఁగాని కొత్తకము మీదఁగాని యుద్ధముచేయు
వారు నిలిచి కూతలు పెట్టుచు నాయుధములు ప్రయోగించి శత్రువు
లను హింసించు స్థలము.

దీనిని బట్టియే 'అటక' అను పదము (నిఘంటువులలోఁ గానరాదు)
వాడుకలోనికి వచ్చియుండును. "అటకమీదఁ బెట్టుకొని కావలసినప్పుడు
తీసికొనవచ్చును." (వ్యవ) ఇంటి గోడలపైన నేర్పాటు చేసిన మంచె -
మిద్దెపై భాగమునకును 'అటక' యని వాడుటగూడ కొన్నిచోట్ల గలదు
నిఘంటుకారు లిచ్చిన మేడమీది గది, నగరు అను పదము లిక్కడ
చాలవు.

మత్తకోకిలము : సమున్నమ, తూట తోరణ యంత్ర కేతన గోవు
రాట్టక సంహతుర్, వీటకాటమునేసి రక్కసివీరు లొక్కటే
మాత్రలోన్. ఆర. 7-68

అట్టహాసము సం. వి. అ. పుం.

పెద్ద నవ్వు.

సీ. అనవుడు రాక్షసుం దట్టహాసంబుతో, నెట్టెట్టు భీముండె యీతఁ
డేమి, పుణ్యమో వీని నెప్పుడు సంపఁగాంతునో, యని యున్నచోఁ
దాన యరుగుదెంచె. ఆర. 1-116

అట్టాలకము సం. వి. అ. పుం.

అట్టకము.

వ. వీరయోధారూఢ వికారాట్టాలకంబులును. ఆర. 1-158

అట్టి దే. విణ.

1. పోలిక, సాదృశ్యము.

సీ.శృంగి యన్వాడు కార్పిచ్చునట్టి, కావంబు నీకిచ్చె.

ఆది. 2-180

2. క్రియాజన్య విశేషణములకు నొకానొకప్పు డర్థవిశేషము లేకయే
యనువ్రయుక్తంబగును. (అటువంటి)

సీ. ...బాలార్కబోధిత పద్మజాత, యైనట్టిదాన శ్రీయన లక్ష్మివా
భూతి, యనగ వెలుగుదు. కాం. 5-8

వ. తన దివ్యచిత్తంబునంగల యక్కరుణ్యంబు తెలుగెఱుంగునట్టి
శక్తిఁ బ్రసాదించి..., విరా. 1-11

3. వెనుక చెప్పిన దానిని సూచించును.

తే. కేవల మర్త్యుడై ధర్మనుతుడు.

ఉ. అట్టి మహాత్ముడొక్కనికి నాశ్రితుడై. విరా. 2-191, 192

వ. అట్టి సమయంబున. విరా. 3-161

అట్టిండు దే. సర్వ.

అట్టిడు.

క.బ్రహ్మవాహనుఁ, డబ్రహ్మత్రముఁ గీడులేని యట్టిం దెందున్.

అశ్వ. 4-149

అట్టిండు దే. సర్వ. (మహద్వాచకము)

(అట్టిరు మహన్నహతీవాచక బహువచనము)

1. అట్టివాడు, అటువంటివాడు.

క. నీ వట్టిడవగు తెలుగవు. కాం. 6-289

క.అ,దివిజారి యట్టిడ. కాం. 4-409

చ. అమరనదీ తనూభవుడు నన్త్రగురుండును గర్భుడుం బరాక్రమ
మహనీయు లాహవధురంధరు లట్టిర తక్కుగల్గు భూరమణులు.
శం. 1-44

2. సదృశుడు, సమానుడు.

చ. ...గురునట్టిడ యీతఁ డనంగవచ్చు. సా. 1-84

క. విమల తపో విభవంబువఁ, గమలజ నట్టిడ విగత కల్మషుఁ
దాస్తీకమహాముని. అది. 2-219

సీ. ...శూరులెందు, నీయట్టిరే కురున్యసవీర. సఖా. 1-286

చ. ...లతాలలనల్ మృదు లానిలాపవర్ణిత కుసుమాక్షతావళులు
సేసలువెట్టిన యట్టిరై రి. అది. 4-17

అట్టిచో అవ్య. ద్రు.

ఆ సమయమునందు, అప్పుడు.

ఉ. బుద్ధులుసెప్పు వాక్యముం పోల వినం డనసేం యట్టిచో, బుద్ధునిఁ
జేయఁజూచెన్మనఁ బట్టి సుయోధనుఁడు. ఉద్యో. 4-88

వ. అహారంబులు దొరకొనని యట్టిచో ద్విజాతు లేమిథంగిం బ్రాణం
బులు రక్షించుకొనువారు. కాంతి. 3-278

అట్టిట్టి దే. విణ.

ఆ ఈ - అట్లు ఇట్లు (ఏదోయొక విధమున)

క. నియమింపుఁడు నగరిసరకు, లయినవి యట్టి భంగి నక్షీణములై,
యెయిదంగల వారలఁ గని, పయనము తెఱఁగు సమకట్టు పని
మఱవకుఁడి. మాస. 186

(ఇట్టిట్టు - అని కొన్ని ప్రతులు)

అట్టిది దే. సర్వ. (మహాతి అమహద్వాచకముల పకవచనము.

మహత్తు అట్టిఁడు.)

అటువంటిది.

ఆ. ...ఆవ్రశశ్రు సంవయంబుగాని, శవముగాదు మతస్య జనపాల
పుత్ర యే, నట్టి దైన్యఁ బనుతునయ్య నిన్ను. విరా. 4-111

వ. పగఱకు సీకడంక చీకటికి నూర్చునుడయం బెట్టిదయ్యెడుం
గాక... కర్ణ. 1-54

అట్టివి దే. సర్వ. (అమహద్భవంబు)

అటువంటివి.

వ. తత్సమయఁబునఁ బుట్టినట్టి మాట లుగ్గడించునట్టివి గావు.

ఉద్యో. 1-862

అట్టియెడ దే. సమ.

అప్పుడు.

వ. అనిన నిది కార్యంబని మధ్యమపాఁడవుం డా సువధ్యనొక్క శీతల
సీతతాతలంబున దించెఁ దక్కినవారలు నట్లు చేయుదమని నిలిచి

20. వచ్చు

తే. దొరలు దలపడ్డ నాహవదోహలమున, నుభయబలములు దమకించి
యోర్వలేక, కలయఁజెరసి భూరేణువు కతన రాత్రి, గాకమున్న
యొండొరుఱులఁ గానరైరి. (రాత్రిగాకమున్న = రాత్రి వచ్చు
టకుఁబూర్వము) విరా. 3-190

21. విధ్యర్థకము, వలయు

క. మానముఁ బాణముఁ గాచితి, దీనికి సరిగాఁగ నీ మదికిఁ బ్రయ
మెనగఁ, గా నాకుఁ జేయనయ్యెడు, దాని నెఱుంగఁ గాన మత్స
దము గైకొనవే. విరా. 3-222

22. ఒసరించు, చేయు

చ. మనుజుపరేణ్య నావలని మన్నన యట్టిదకాదె శత్రుమర్దన మొన
రించి మత్స్యనగరంబున కుత్సవముల్లసిల్లి నీ. చనుటయు నాకుఁ
దేజమును సంపదయున్ గరిమంబుగాక యిట్లనఁదగునయ్య యే
నిచటనైనది యేటిది యింత యేటికిన్. విరా. 3-228

క. మానవ నాయక యగ్రజుఁడైనను నమజన్ముడేని నన్యాయం
బుం, బూని సహోదరులకుఁ గీ,డైన నతఁడు దండ్యుఁడందు
రవనీపతికిన్. (కీడైన = కీడు చేసిన) ఆను. 4-186

23. చాలు, సమర్థమగు

వ. మన బృహన్నలకు సారథ్యంబుసేయు సామర్థ్యంబు గలదు. తొల్లి
ఖాండవ దహనంబునం బాండవమధ్యమునకు సారథియై యతని
చిత్తంబువడసె మఱియుఁ బెక్కిడలం దదీయంబగు రథంబు గడవఁ
దానైయుండు నేనెఱుంగుదు. విరా. 4-14

క. పరిచారకులై యుండుదు, రరివర్గ న్యతికరమున కగుదురు
వీరిన్, సరిఁదన కొడుకులు మెలఁగిన, తెరువున మెలఁగింపవలదె
ధృతరాష్ట్రునకున్. ఉద్యో. 1-359

24. ఏకమగు, కూడు

మ. సమయాబ్ధింబుల కంటె ముందర మహోత్సాహంబునన్ బాహువి,
క్రమ మొప్పన్ విజయుండు నేను నయి సంగ్రామంబులో నేకకా,

యుల్లసీట్లు, నొక్కర్లునీ కీవి యెల్లమ న్నిక్కమటై, యెందుగలుగునె
యర్దును నీడువాడు. నిర. 2-204

3. ఉత్కర్షమును దెలుపును.

చ. ... కాహు బలంబును బాపఁబూని యే నరిగెదనటై- (చూ.
అంట) నిర. 4-20

ఉ. వానవుడటై నన్నడుగవచ్చుఁ బ్రియంబది. అర. 7-290

4. విచారమును దెలుపును.

నీ. భీమసేనుండును బీభత్సుఁడును దన, కడుపునఁబుట్టిన కొడుకులటై,
-తే-యెగ్గతంబునఁ దానుఁగార్గిఁగావె, నట. అశ. 2-168

5. వృత్తాంత కథనమును దెలుపును,

ఉ. వీడొక మంత్రసిద్ధుఁ డగు విప్రుఁ డసాధ్యబలున్ బకాసురున్,
నేఁ డనిఁ జంపెనటై యతనిం జని చూతమ. ఆది. 6-809

6. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

ఉ. ఇమ్మడివెట్టి వీనిఁ బరమేశ్వరుఁగాఁ గొనియాడె ధర్మత,
త్వమ్మలు పాండవేయులును దానునుగాని యెఱుంగరటై.
సఖ. 2-39

7. ప్రశ్నమును దెలుపును.

క. ఆడవులు సేఱులునవి నీ, పడసినయవియటై. ఆది. 7-40

అట్లుకాక జాతీ.

1. సరియే, ఆ ప్రకారమేయగుఁగాక.

వ. ఎల్లిభంగుల రాజరక్షణార్థంబుగా నీకుం బోవలయును బరాక్రమ
ధుర్యుండగు నాచార్యు ప్రజిన యెఱుంగవే యనుటయు పట్ట
కాకయని యతండు ధర్మవందనుపాలికిం జనియె. ద్రోణ. 3-28

శ్లో. తథేత్యక్త్వాఽగమతత్ర యత్ర రాజా యుధిష్ఠిరః.

సం. ఖా. ద్రోణ. 84-36

అట్లపోలేన్ దే. ద్రు. అవ్య.

1. నలె, మాడ్కి.

వ. అనితాను నిజనహోదరుల యట్లపోలె వేహంశరంబు చాల్చిన
యంతియకాక. విరా. 3-52

అట్లు దే. అవ్య.

1. ఆ ప్రకారము, 2. వలె.

ఉ. ...అం, ప్రావలి మోదముం బొరయునట్లుగ. విరా. 1-30

సీ. తెవులు గొంటులునైనఁ దీర్చి సంకటమున, కోపి ముందటియట్లు
రూపునేయ. విరా. 1-101

క. ...మత్స్య జనవిభుఁడు యుధిష్ఠిరు నట్లయనఁగ విని వినుఁ, గర
మనురాగమునఁ గొలువఁగా నియ్యెడకున్. విరా. 1-289

అట్లుంగాక; అట్లుగాక అవ్య.

అదియునుంగాక, మఱియు.

క. ద్యూతజ్ఞుల దెసఁ గొండొక, ప్రీతియుఁ గల దట్లుగాక పెద్దలరగు
మీ, రే తెఱఁగున విహరించినఁ, జేతోమోదంబు దగ వనింపుఁడు
నెమ్మిన్. విరా. 1-207

వ. అట్లుంగాక. విరా. 1-52

అట్లుండు క్రి - జాతీ

ఆ ప్రకారమగు.

వ. విరాటుంటు పగతుండు గావునఁ దదీయ వ్యసనం బెఱింగింప
వలయునని విన్నవించితి మదియట్లుండఁ బాండవుల నన్వేషించు
పని యిట మీదం జిత్తగించు తెఱం గానతిచ్చునది. విరా. 3-89

అట్లుగాదిట్లు జాతీ.

ఆ దిక్కుగా దీ దిక్కు.

క. విను మనుచరు లాశనిమో, మునఁ దోఁచు విషాద భావముం గని
వెగఁజొందిన కతన నట్లుగా ది, ట్లని చనియెడు వంకసాల రై రెఱిఁ
గింపన్. మాస. 1-159

అట్లేని ద్రు. క. అవ్య.

ఆ ప్రకారమైన యెడల

వ. ఆయ్యసురు లల్లెని మాకు మువ్వరకు మూడు పురంబులు.

కర్ణ. 1-261

అడంగువ; అడఁకువ దే. వి.

1. వినయము, విధేయత.

క. ...వే, డక్కలు సలువంగ వలయు భటుఁ డడంగువతోడన్.

విరా. 1-140

తే. కౌరవాన్వయ జాతులై గారవముచఁ, బెరిగినట్టి మీ రొండొక
నరుని గొలిచి, మసలి వర్తిల్లి మావావమానములకు, నోర్చి
యడఁకువతోడి యునికి యరిది.

విరా. 1-118

2. పైకి బొంగకుండుట.

క. మగ అడఁకువ నుండక తమ, తగులమ పాటింతు రెట్టి తగులంబై నన్
మగువల యెడలన యడఁగుం, దగవు విడిచి యడచి పడరు
ధైర్యము పేర్చిన్.

విరా. 2-261

3. మటుఁగుపాటు, తెలియఁబడమి.

వ. ఒండు ముఖంబుననివ్వార్త నగరు సొరకుండునట్లుగా సంవిధానంబు
సేయవలయు. నీపు దుర్యోధను ప్రయాణనంబులను ద్రక్షకులను
బోజ్జొని భవదీయ మందిరంబునకుం జనుము. తక్కుటి వారి
నంతంత నడఁకువతో నిలువ నియమింపవలయు. శల్య. 2-26

3. అదృశ్యము.

క. ఆనిన విని యొకటిసెప్పెద, వినుఁ డాతనితోడ నమర విభునకుఁ
దగఁ బొందొనరింపుఁ డొక్క సమయంబున నడఁకువఁ గులిశధారఁ
బొందెద నేనున్.

ఉద్యో. 1-181

శ్లో. అదృశ్యశ్చ ప్రవేక్ష్యామి వక్త్రే హ్యస్యాయుధోత్తమే,

సం. భా. ఉ. 9-13

అడఁగు (దాతువు) అడఁకువ (కృదంతము)

అడంగింఁచు

అడఁగింఁచు దే. స. క్రి. ప్రే. అణంగింఁచు, అణఁగింఁచు

1. నివారిం జేయు.

క. విను ప్రర్యాయంబున సుఖమును దుఃఖమున జెందు జన్మలఁ బురు
షుఁడు ధైర్యంబున గర్వంబు విషాదంబు నడంగింపఁదగునంద్రు
బుధు లది నిజమే. కాంధి. 4-428

2. అడఁచు, అడఁగించు.

చ. ...చేవి నీ చెడ, న్నర్థగ్ర అడఁగింపనున్న భువనంబుల నింకిట యెవ్వ
రోర్పువారు. ఉద్యో. 3-203

3. ఛేదించు, నరకు.

ఉ. సంధికి నేగి కార్యము పొసంగక కృష్ణుఁడు రాకయున్ సుహృ,
ద్వాంధవ సంఘయుక్తముగఁ జాండవకౌరవవీరు లప్పది, క్షింధుర
కంధరంబు అడఁగించు బలంబుల పెల్లుతోడ గ,ర్వాంధత నాజి కెత్తు
టయు నా బలభద్రుఁడు వినిగ నార్తుఁడై. ఉద్యో. 4-165

4. నశింపఁజేయు.

ఉ. ...ఇట్టిది భీష్మమహాశ్రమ మెట్లుడం, గించెనొ కో శిఖండి యను కృత్రిమ
నాయువు దాకి దైవమా. భీష్మ. 1-52

క. అనఘా ! దుఃఖాత్మకమగు, నన్యతం బడగించుటకుఁ బ్రయత్న
మున సుధీ, జను లాచరింతు రనిశం, బును మోహవిఘాతి నియమ
ములు నిష్టమెయిన్. కాంధి. 4-102

5. నొప్పించు, స్రుక్కించు, నిర్జించు.

సీ. నకులుని నైదుసాయకముల స్రుక్కించి, సహదేవునేడింట సాధుఁ
జేసి, నవవిభిముల మాత్స్యవరేణ్యు నడఁగించి, యేడింట సాత్యకి
యేపుమాపి. ద్రోణ. 1-205

అడంగిపోవు చే. అ. క్రి.

రూపఱు, నశించు, అడంగు, నామరూపములు లేకుండఁబోవు.

వ. ధర్మతనయాది పాండవేయులును....నిఖిల దండనాయకులును
నాశాఙ్గింబడి మున్నీరు సొచ్చిన యేఱుల చందంబున నడంగి
పోవుట యవధరించెదుగాక. ఉద్యో. 2-285

అడంగు; అడంగు దే. అ. క్రి.

1. లేవకుండా, అడంగు.

ఉ. దానినెరింగి యొంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్, వాని
నడంగబట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించె. విరా. 2-350

2. తెలియబడకుండు.

సీ. అతిథి గర్భంబున నవకారమై వామనాకారమున హరియడంగు.
టయును. విరా. 1-54.

3. తోబడు, వశమగు.

ఉ. దానినెరింగి యొంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్ వాని
నడంగబట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించె. విరా. 2-350

సీ. పగతు రకంపనుపై నెత్తి వచ్చి కయ్యముసేరి యాతని నడంగబట్టి
కొనుటయు. ద్రోణ. 2-154

4. ఇంకు, ఆటిపోవు.

వ. ...చతురంగంబులును బెరయఁ బెసంగు నుల్లాసంబున కోడికం.
బడంగ మట్టివసి రేణువు లెగసిన. కర్ణ. 2-227

సీ. ఎవ్వని వాకిట నిభమదపంకంబు, రాజభూషణ రజోరాజి నడంగు.
విరా. 2-191

5. నిరోధింపబడు, నిరుద్ధమగు, అడ్డగింపబడు.

క. మగ బడకువ నుడక తమ, తగులమ పాటింతు రెట్టి తగులం.
బై నన్, మగువల యెడలన యడంగుం, దగవు విడిచి యడిచిపడరు
పై ర్యముచేర్చిన్. విరా. 2-261

క. రవిదీప్తులు సొరసేరమి, గవినెం జీరఁట్టు పవను గమనం బడంగెన్.
విరా. 5-92

6. దాంగు, మఱుగుపడు.

సీ. మన కిచకులకెల్ల మారియై పుట్టిన సుదతివోయెడు నని చూచు.
వారు, నర్దిరా నీకుఁ గ్రొవ్వరుగదే జూతుగా, కని తలసూపక
యడంగుపాడ. విరా. 3-38

రట్టి యెడం బాండవాగ్రహండు గాండివి వేళి విట్లుపలకించు.

విరా. 1-157

అట్టు అవ్య.

1. ప్రకారము, విధము, మాడ్కి.

తే. జెట్టికండంబుతోడ జేసట్టి హొంత, కారి విటిదినయట్టు నగ్గలిక
విటుకు. విరా. 1-81

2. అ ప్రకారము, ఆ విధము.

క. కుండలములు గవచము నట్టుండగని మృగము వేడు మొందు
ధనంబుల్. ఆర. 7-367

అట్టు దే. వి.

భక్త్య విశేషము.

క. పులగము బాయసమట్టులు, బలము నర్చనకుఁగాక పక్వము
లయినం, గలుగు నభోజ్యత్వము విచ్చలవిడి వంటకముసేసి
చనదు భుజింపన్. కాంతి. 1-824

అట్టులు అవ్య. (అట్టు)

1. అ ప్రకారము.

అనవుడు నట్టుల చేసెదము. విరా. 1-144

2. కొన్ని యెడల వీనివై 'కై వడి, పోలె' మొదలగునవి ఆర్థ విశేషము
లేకయె ప్రయుక్తమగును.

అ. అతని మేను కుంతియట్టుల కై వడి యరయ. కాంతి. 1-12
అడిలేని యట్టుల పోలెన్. కాంతి. 4-185

అట్టే దే. అవ్య (రూపాం) అటె

1. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

క. ...జను, చెప్పెరువును సందియంబు నడరెకు మతితో, నిచ్చెలువ
కడుపు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచునట్టె యిది పలుకగునే.

విరా, 1-299

2. నిశ్చయమును దెలుపును.

తే. కార్యవైభవ ప్రాభవ కాచములకు, నొదులకైనఁ గైవారమై

మదియడగు గుహన్.

కాంతి. 5-152

శ్లో. ఆవర్తమాన మజరం వివర్తనం, వజ్రాభికం ద్వాదశారం సువర్వ
యస్యేదమాస్యోపరి యాతి విశ్వం, తత్కాల చక్రం నిహితం
గుహాయామ్. సం. భా. కాం. 248-32 (వావిళ్ళ)

12. అదృశ్యమగు, మాయమగు, అంతర్ధానమగు.

క. అదియు వృథయైనఁ బార్థుఁడు, వదలక వృక్షముల రాలవై చెను
రణదు, రక్తదు వనచరు నవి యెల్లం, దదంగముల నడఁగె నద్భుతం
బుగ నంతన్. అర. 1-817

13. నశించు, చెడు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దహ్నాందిన స్త్రుక్కబడక ధరణికు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు శుభములొథవు
నాపద లడగున్. విరా. 1-183

సీ. అరు లడంగిరి యుధిష్ఠిరుఁ డాదియగు భవ, ద్రాపతలు నీ పరిపాలన
మున, నుల్లసిల్లిరి. శంభు. 1-388

14. నీచత్వమును బొందు.

సీ. వారు ద్రోణ, భీష్ములు గలరని బిరుదులైయున్న వా, రగునె
రాజన్యుల కడఁగి కుడువ. ఉద్యో. 3-37

15. (ప్రకృతియందు) లయించు, లీనమగు.

క. భూతము లన్నియు నడఁగిన, యాతఁ డనుఁదాస కనుచు నంజన
రహిత, త్యాగియ మెసఁగ వెలిఁగెడు, నా తెలి వాతత్వమునకు
నమరు మహేశా. అను. 4-194

అడంచు, అడఁచు దే. స. క్రి. ప్రేర.

1. మఱుగుపఱచు, బహిర్గతముగానీకుండు, దాఁచు, కప్పిపుచ్చు.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయునకాదె శత్రుసూదనవిధి కా,
లావా ప్తికి మును దమ న, ద్భావంబు లడంచి యడుగఁబడియుండం
గన్. విరా. 1-53

క. నీవేమియు ననకుము సహ, దేవుని నేమఱక యరయు దినకరసుతు

నిన్, కాపమునఁ దలఁపు మేనా, దేవసముని పుట్టువడఁచితిం గపట
మునన్.

అశ్ర. 1-152

2. అడలచు, వారింపు.

వ. ...తత్కాల జువితంబయిన భేసంబునం దొరఁగ నమకట్టు కాపు
జలంబులు మగుడ నింకించుచు నిట్టూర్పు లడంచి ధైర్యంబవలం
చించి యిట్టనియె.

విరా. 1-78

3. పోగొట్టు, నశింపజేయు, చెఱుచు, నాశనముచేయు.

ఉ. ...సప్తాంగముఁ జూఱఁదెచ్చెద నహంకృతి యెల్ల నడంచి వచ్చె
దన్.

విరా. 8-118

క. తలఁపునన వాసుదేవుఁడు, గలిగింపను నిలుప నడఁపఁగా నోపు
జగంబుల మఱియును క్రీడార్థము, పలువోకలఁ బుచ్చుచుండఁ
బొరవనాథా.

ఉ. 2-316

4. ద్రుంపు.

చ. విజయుఁడు వారిన్దెల్ల నొకప్రేల్మిడిఁ ద్రుందియు భీష్ముసాయక
ప్రజము నడంచియున్.

విరా. 5-174

5. ఉపసంహరించు, ఉపశమింపజేయు.

చ.మహాత్మ యడఁపుము క్రోధ మీతఁడుం, దనదు ప్రతిజ్ఞకై
రిపు గరాహతుఁ జేసె నధర్మమేలగున్.

శల్య. 2-804

6. వెడలు, 'పో' మొదలగు వానితోఁజేరి ప్రేరణార్థమయి 'కొట్టు-
తఱుచు' అను నర్థముల సూచించును.

క. కరుణఁబుగ నేడ్చు తలో,దరిఁ బోపొమ్మిచట నింకఁ దదయకుమని
మందిరము వెడలంగ నడచిన, నరిగె నదియు వార్తచి త్తయై విజయ
గతిన్.

ఉ. 4-282

7. నివారించు, ఉడుపు, మాన్పు.

ప్రహరణవృత్తము- ఇది యిటులగుట ఔఱిగి పలికెనా, విదురుఁడు
సభఁగోవిదులు వొగడఁగా, నది వినియును నేనడఁపన దురితం,
బొదవెఁగలకసే టొలయ కడుగునే.

ప్రీ. 1-185

8. మడుచు, సంకోచించు.

9. అవయవములెట్లు కూర్మము, నివిడించుచు లోనికడను నెఱి నట్టులు
భూ, తవితతి భూతాత్ముండును, బ్రవర్తన నివర్తనముల పాల్పడఁ
జేయున్.

కాంతి. 5-162

శ్లో. ప్రసారేహ యథాంగాని కూర్మస్సంహరతే పునః.

సం. భా కాం. 257-4

అడఁగి మడఁగు దే. జాతీ.

మిక్కిలి అణఁకువతో మనోనిగ్రహము గలిగియుండు.

ఆ. ... ఈవత్సర, మకట యెట్టులయిన నడఁగి మడఁగి, సంకటముల
కోర్చి చరియించి యావద, నిస్తరించి పిదప నెగడవలయు.

విరా. 1-148

ఇది పాతాంతరము. చూ. ఉడిగి మడుగు.

వ్యవహారమునందు ఎక్కువగా “అడఁగి మడఁగి (అణఁగి మణఁగి) పడి
యుండవలెను”- అనియే కన్పించుచున్నది. కాని ‘ఉడిగి మడుగు’
ప్రయోగమే ఇందు విరివిగాఁ గన్పించుచున్నది.

అడఁచికొను దే. స. క్రి.

అపహరించు.

సీ. క్రయ విక్రయంబులఁ గవటంబు దఱచగుఁ, గడఁగి యిల్లడ సొమ్ము
అడఁచికొండ్రు.

ఆర. 4-294

అడఁబడి దే. వి.

శోకము, దుఃఖము, అలఱడి, అడలడి,

చ. అడఱడిఁ బొందఁగాఁ దగని యట్టిది ద్రోపది.

కాంతి. 1-202

(‘అడలడి’కిఁ దాతాంతరము)

అడరించు దే. స. క్రి. ప్రేర.

1. కలిగించు.

సీ. గగనభాగంబెల్లఁ గప్పికాలుచు బెగ, డడరించె మగ్రపుణడగ
పటపు.

విరా. 4-180

2. వ్యాపింపజేయు.

సీ. అరవిరి నెత్తావి నడరించు నున్నిద్ర, విట వీటి సౌరభవితతివౌదల.

ఉద్యో. 2-112

3. పరగించు, ప్రయోగించు.

అ. అంత తెలిసి రాముఁ డతికువిశాత్తుడై, యేలువాలుతెంచు

నెనకమెనంగ, నప్రయేయశరము లడరించె నవి సత్వ, రముగ నేను
బ్రతిహతములు నేసి.

ఉద్యో. 4-824

4. పుట్టించు, సృష్టించు.

వ. ...పోరిపోరి రాధేయుఁడొక్క దివ్యాస్త్రంబు ప్రయోగించిన
నది తైమసేని ప్రత్యస్త్రంబున నడంచి మాయసైన్యం బడరించిన
నమ్మాయా సైన్యంబు.

ద్రోణ. 5-207

5. ప్రసరించు (చూపులోనగునవి)

సీ. చూడు మిమ్ముద్దీయ సుతుఁజూచి వదన మల్లార్పుచుఁ త్రాణేశు
నాననంబు, వైఁజూడ్కి యడరించి పాణితలంబున, నందంద
నెమ్మొగ మడచికొనుచు.

స్త్రీ. 2-45

6. వర్తింజేయు, పెషయములందు వ్యాపింపజేయు.

సీ. అన్ని యింద్రియముల నడరింప మగుడఁ జే, యంగ మనసు సాలు
నవియు నదియు.

ఆను. 5-251

అడరిపడు చే. అ. క్రి.

విజృంభించు.

క. అడరిపడి రథ చతుశ్శతి, పొడిసేసి పరాక్రమం బహుర్వంతులై యే
ర్పడ.

విరా. 8-174

అడరు చే. అ. క్రి.

1. ఎదుర్కొను, మార్కొను, కవియు.

సీ. అప్పొటఁ బ్రబలు జటాసురు నడరి దం, డితుఁజేసి మనలఁబెట్టించు
కొనియె.

విరా. 1-74

2. కలుగు, పుట్టు.

క. పచ్చితి ననవుడు విని జను, లచ్చెరువుచు నందియబు నడరెడు.
మదితో, నిచ్చెలువ కడవు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచునట్టి యిది
వలుకగునే. విరా. 1-299

ఉ. ఇంద్రపుత్రుండును చాల నొవ్వడరి తూగెను, భీష్మ. 2-147

క. అచ్చటి బలములు బ్రభువులు, నచ్చెరువుచు భయము మనములం
దడరంగా, విచ్చిన. ద్రోణ. 9-93

3. ప్రసరించు, వ్యాపించు, పర్చు, క్రమ్ము.

సీ. నానార్థచంద్రబాణప్రాత మడరినఁ, దునియలై మేడిని దొరంగు
కరులు. ద్రోణ. 3-168

సీ. ఉరవడి సేనలు రెరలఁబై దోతెంచు, భూపెల్లదిరినఁ దూలపోక
విరా. 4-62

సీ. అంగంబు ననుఁగాంతి యడరిన గోడలు, వేదులు మణిమయ
విధమునొంద. విరా. 1-308

4. అతిశయించు.

తే. ...ఇంతి, నెమ్మొగంబున దృష్టులు నీలిపి తమక, పడర నీట్లను నా
కివకాధముండు. విరా. 2-116

సీ. అడట నువకరణావలి వెడవెడ యావరించుట రాగమడరి, దొడరి
విరా. 2-338

5. వృద్ధిపొందు

క. ఇంతకు మూలము దృష్టా, తంతులతయ వత్స వినుము దానికి
నడరం, గాంతాజనంబు దొలుప్రా, కింత యెఱిగి శృష్టదొలుగు
దీచ్చు విముక్తిన్. కాంతి. 4-293

6. విజృంభించు.

సీ. ప్రబం బిడాలంబు బాలశారికమీద, నడరి సత్వరముగ నడుగు
మాడ్కి. విరా. 2-128

మ. మదిరాళ్ళుండు గడంగి...గర్జదళోపాతము వింతసేయ నడ
రెన్ రొద్రంబు శోభిల్లగన్. విరా. 8-178

7. లంఘించు.

సీ. పాసి క్రమ్యుఁడేరు బలువిడివాడు మై నడరిన జరగక యవని
గుంగి. విరా. 2-15

8. సంతోషించు, అలరు.

సీ. ఒడఁబడ్డ యజ్ఞై నడరి మైకొనఁజూచి, చెన్నటి యగుట నిశ్చేష్టఁ
బొరయ విరా. 2-801

9. ప్రకాశించు, శోభిల్లు.

సీ. లలి నుల్లసిల్లుచు లలితలోచనదీప్తు. లడర నుంకించిన నాఁగియాఁగి.
విరా. 3-55

10. కైకొను, చేతఁదాల్చు, ధరించు.

సీ. రథ్యమల్ వడ్డవి రథులయ్య నసిముద్గరాదుల నడరి పోరాడు
వారు. విరా. 3-189

11. వెఁబడించు, వెన్నాడు.

చ. అతిరథసంబు మై నడరి యావనిఁబట్టి సుశర్మ పెల్వనా,ర్పి తన
రథంబుపై నిడి. విరా. 3-201

శ్లో. ప్రమధ్య జిత్యా చ ప్రసహ్య మత్స్యం

విరాట మోజస్వి న మభ్యధావత్. సం. భా. విరా. 38-7
(ఇచ్చట 'అభి'కి 'అను' అర్థము)

12. పడు, పతనమగు.

తే. అట్లు వచ్చునా గదఁ గని యచటి యోధు,లలికి తమ తమ మీదన
యడరుననియు, దలఁచి యొకిగిరి రారాజుఁ దలఁపఁచైరి.

భీష్మ. 3-58

శ్లో. విహాయ సర్వే తవపుత్రముగ్రం

పాతం గదాయాః పరిహర్తుకామాః. సం. భా. భీష్మ. 86-95

13. వీచు.

క. వలకులు మనచేరువఁ బెల్లఱచుట బెట్టుదురు గాలి యడచుట
గ్రద్దల్, తఱచయి యాడుట వికృతపు, టఱపులితో రేఁగి కాకు
ఁటచుటఁ గంచె. కర్ణ. 2-116

14. సంచరించు, తిరుగు.

చ. కరివతి నీరు ద్రావుటకుఁగూఁ జనుదెంచినఁ గూర్మరాజు సంగర
మొనరించు చుండి తమకంబువ నీళ్లులకాని వీరమై, దరి నడరంగఁ
బట్టునది తత్సమయంబున రెంటిఁగూడ. ఆను. 1-227

15 నిద్దపడు, పూను.

క. మీ రాఁకలి పెల్లున నా, హారంబుగ శవముగొనుట కడరితి రిట్లే,
లా రండిచ్చెద మీ కా, హారంబులు వలసినట్టివని తా మఱియున్.
ఆను. 8-212

16. గర్వించు.

తే. ఇంక నెన్నఁడు రక్కసు లిద్దురాత్మునట్లు మనుజులఁ దినకుండుఁ
డడరి మనుజు, భక్షణముసేసితర యేని బకుని యట్లు, చత్తురని
రక్కసులకెల్లఁ జాచె వినఁగ. ఆది. 6-307

17. ఒప్పు, యుక్తమగు.

చ. అడరఁగ ధర్మనందనుఁ డహర్వతిచేత వరంబు పేర్మిఁగో, బడసి
మహీసురోత్తముల భవులఁ బల్వర నిర్వహించె. ఆర. 1-44

ఫ. క్రి.

అలముకొను.

క. విడియం బలుకఁగ వెండియు, నుడుగక కిచకుండు మాన్మఱోన్నా
దము ద, న్నడరిన నన్నడుగుటకుం, దొడరినఁ గోపించి వానితో
నిట్లఁటిన్. విరా. 2-171

అడలడి దే. వి.

కోకము, దుఃఖము, అలజడి.

చ అడలడిఁ బొందఁగూఁ దగని యట్టిది ద్రోవదిమేరుకల్పుం, గొడు
కుల నేవురన్ జముండు గొన్న నలందురఁజూడనేర్తురే. (అడజడి
అని పాఠాంతరము) కాంతి. 1-202

క. అడలడిఁ బడఁగా మమ్మును, పడిచితి. అశ్ర. 1-98

(ఇది పాఠాంతరము - 'అడవెడఁబడఁగా' - అని పాఠము)

క. చిత్తం, బడలడిఁ జిక్కువడ నిట్టలను నద్దునుతోన్.

(ఇదియుఁ జాతాంతరమే. 'చిత్తం ఇడలునఁ జిక్కువడ' - అని పాఠము.

కాంఠి. 1-58

అడలు = దుఃఖించు ధాతువు యొక్క కృదంతరూపమిది. అడలు + అడి =
అడలడి - అడలుపై 'ఉ' చేరియు అడలు + ఉ = అడలు అనియుఁ
గృదంతమగును.

అడలు దే. వి.

1. దుఃఖము, శోకము.

చ. కడు జెస వచ్చి రూపజిత కాయము నున్న తెఱంగుఁ జూచి వి,
ట్టడలు మనఁబులం గదిరి హా, యనువారలు. విరా. 3-5

క. అడలెడఁబడఁగా మమ్మును, విడిచితి గురువై న శోక వేదనయేమిం,
కుడిపికొను నప్పటికిఁ దోడ్పడు నీవగు సద్గుణములు బంధులు
వోలెన్. ఆశ్ర. 1-94

శ్లో. త్యక్తా వయం తు భవతా దుఃఖశోకపరాయణాః

భవిష్యామ శ్చిరం రాజన్ భవద్గుణశతైర్హృతాః.

సం. భా. ఆశ్ర. 11-18

2. భయము.

క. అనికడు నడలుగఁ బలికిన.

సభా. 2-128

దే. అ. క్రి.

దుఃఖించు, శోకించు, ఏడ్చు.

క. కాలంబగుటయు నృపులకు, నాలము సమకూరె దీని కడలకు మది.

భీష్మ. 1-6

సీ ఉభయ సార్వభౌమల మరిపోసిన ట్లవి వ్రేలి చచ్చినఁజూచి విప్రుఁ
డడలి...నిరేద్ర మొంది. కాంఠి. 4-40

అడవి వై. వి. (సం. అటవి)

అరణ్యము, అటవి.

వ. ...తమ వెనుక నడవులం దిరుగుచు నగ్నిహోత్రంబుఁ దోడనకొని
వర్తిల్లు భూసురోత్తములు. విరా. 1-48

అడవిగలయు దే. వై. జాతీయము.

1. చీలిపోవు, పాటిపోవు.

గీ. పాడునుతులు శిఖండియుఁ జడశక్తి, మెఱయ నొక్కటఁ జైఁ
బడ్డ వెఱచి తాత, విడిచి నా పుత్రులందఱు విఱిగి యడవిఁ గలసి
రొకొ యాతనికిఁ బడవలసె నకట. భీష్మ. 1-58

2. అడవికిఁజేరు, భయముతోఁ దలఁదాచుకొనుటకు అడవికిఁజేరు.

వ. మనస్వినివైన నీకుపశమించుట కర్తవ్యంబు శోకంబు దక్కు మశ్వ
త్తామ యైనర్చిన పరాభవంబునఁబుట్టిన యలక వాని సమయం
పక పోదని చెప్పటయ కాదు. నా తలంపును నిట్ల వాఁడడవిం
గలసినవాడుగానోవు. సౌప్తి. 2-86

శ్లో. సకల్యాణి వనం దుర్గం దూరం ప్రౌఢిరితో గతః.

సం. భా. సౌ. 11-19

3. అడవిలో లీనమగు. అడవిలోఁ గనఁబడకుండఁబోవు.

క. ఆపాసల వచ్చితి నను, గాసింబెట్టి యది యడవిగలసెను మృగయా,
వ్యాసత్తుఁడు వగచుం దన, యేసిన మృగ మనఘ తప్పయేగుటకుఁ
గడున్. కాంతి. 3-158

4. అడవిలో నివసించు, అడవిలోఁ బడియుండు.

సీ. ధర్మపుత్రాదు లందఱు నొక్కచోనుండి, ధృతరాష్ట్ర నాతని
చేరి జేరు, కొని వారి కొడుకులెల్లరు ద్రుంగిరిని వార, లతివృద్ధు
లెమ్మెయి నడవి గలసి, యువ్వారనియు నింక నెన్నాళ్లు లుండెడి,
గొంతి వనంబునఁ గూర దినుచు. ఆశ్ర. 2-15

శ్లో. కథం న రాజా వృద్ధః సవనే వసునిర్జనే

గాంధారిచ మహాభాగా సా చ కుంతీ పృథా కథమ్.

సం. భా. ఆశ్ర. 23-3; ఆశ్ర. 1-118

అడవి చిచ్చు వై. వి.

దావాగ్ని, కారుచిచ్చు.

సీ. ...అడవిచిచ్చు-తే-వలనఁదెగటాత నేమనఁగలదు. ఆశ్ర. 2-161

అడవి ముసగ వై. దే. మి. వి.

ఒక విధమైనముసగ, వసతివు.

ఆ. ముసగయ్యెల్లి యడవిమున...ప్రవర్ణనీయ కోటి యగుట.

అను. 8-189

అడి విణ. (దీనికి వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగములేదు)

1. పట్టిరి, వ్యర్థము, 2. అల్పము,
- చూ. అడివీరము, అడియాస.

అడిగికొను దే. స. క్రి. ఆత్మనే.

యాచించు.

వ. పగవారి నడిగికొనఁబోవుట యుచితంబుటె.

ఉ. 3-99

అడిగిచూచు దే. స. క్రి.

అడిగి తెలిసికొను.

ఆ. రెండు పక్షములకుఁ బ్రియము హితంబును, నాశ్చర్య గోరువారి
నడిగి చూడు.

ఉద్యో. 1-300

అడిచిపడు దే. అ. క్రి.

1. ఉద్రేకించు, పైకి పొంగు.

క. మగలడఁగవ నుండక తమ, తగులను పాటించురెట్టి తగులం
బైనన్, మగువల యెడలన యడగుం, దగవు విడిచి యడిచి
పడరు ధైర్యము పేర్చిన్.

విరా. 2-261

2. త్వరపడు, శౌండలుపడు.

వ. ఎట్లు పొరలినను బై వోపహతంబులగు కార్యంబులు సిద్ధి బొందునె
యడచి పడవలనదు విచారించి కొందము.

సాప్తి. 1-44

క. జడనిధి చందంబున ని,మ్మడు వొప్పుగ నిప్పుడేమి మాఁడెనె
యిమ్మై, నడచిపడ రిత్తనెవ్వగ, బుడుగుండు మఱి చూచికొంద
మొయ్యన తఱిశోన్.

కాంఠి. 3-189

3. మిట్టపడు, మిడిసిపడు, త్రుళ్ళిపడు, ఎగిరిపడు.

క. విడు విడు మాతం డిమ్మెయి, నడచిపడగ నేల 'పట్టె దవనీక్యర'
నీ, వుడిపెడు తెలుగున నా విరు, దుడుగునె నా చేయి దాడి
య్యడిగిభంగిన్. ద్రోణ. 5-108

ఆ. తిండిపోత, నీకు భండనం జేటికి, గదవజేరి మనసు కాంక్షదీట,
నోపుకొలది మ్రింగి యూరక నీ, వింటికడన యుండు మింక
నడచిపడక. ద్రోణ. 4-289; కర్ణ. 2-268

4. సంరంభించు, అటోపించు.

నీ. ...త్రాహ్మణుడు దమము, దమమును గల్గునర్తనమున నుండుగా,
కనిసేయునే యెంత యడచి పడిన.

ఆ. బడితిగాని యడ్డపడలేవు కౌరవ, కులమునెల్ల భంగి గెలుతు మేము.
కర్ణ. 2-282

అడిచిపాటు దే. వి.

1. తొట్రుపాటు, సంభ్రమము.

నీ. అడగంగఁ తొలివిన నడచి పాటించుక, యును లేక వీర నాండొ
రుల నడరి. విరా. 2-847

2. విజృంభణము.

నీ. సమర ముపేక్షించి కాంతిమై న్నడచే, నడచి పాటేటికి వనగ
నెఱింగి. భీష్మ. 8-398

3. సంరంభము, కోపము.

ఆ. అట్టయెడ నృపాలుఁ డాచార్య పాలికి, జనియెఁ దేరు దోలికొని,
రయమున.

వ. చని యడిచిపాటు గదుర నతనితో నిట్లనియె.

ద్రోణ. 4-161, 162

శ్లో. తూర్ణమభ్యర్థ్య వ ద్దోణం మనోమూరుతచేగవాన్,

ఉవాచైనం పుత్రస్తే సంరంభా ద్రక్తలోచనః.

సం. భా. ద్రోణ. 180-81

అడిచిపొడిచి దే. జాతీయము.

చావగొట్టి.

తే. జ్ఞాతి నాశనమునఁగాదె సకల దేవ, కలు ప్రవర్తన మొందుట
ధనము లడిచి, పొడిచి యొప్పని వారిచే బుచ్చికొనక, యడఁగి
యుండంగఁ జేరునే యంద్రు బుధులు. కాం. 1-54

అడిదము దే. వి.

అధము, క త్తి.

క. అడిదముఁ బలకయునుంగొని, చిడిముడి వడ కప్పుడు చిత్రసేనుం
డుఱికెం, బుడమికి. భీష్మ. 3-59

(అడుచు + ఇదము = అడిదము, బెడియు + ఇదము = బెడిదమువలె.)

అడివీరపుఁదులువ దే. వి. సమ.

కార్యము లేకుండియు నున్నట్లు దంబములు పల్కెడు అధముఁడు, దంబాల
రాయఁడు.

క. అడివీరపుఁదులువ గెలుచునటె పాండవులన్. ద్రోణ. 4-184

అడివీరము దే. వి. సమ.

వృథాపాడువము, వట్టికార్యము, దంభము.

క. తొడరెడు కొలఁదియె వానికి. వడముడి భువిక్రమంబు వారల
మన మె,ప్పుడు వినమె కర్ణు వినమో, యడివీరపుఁదులువ గెలుచు
నటె పాండవులన్. ద్రోణ. 4-184

చ. ...మారుత సురాధిప సూనులొన నల్లనొక్కరు దెనకై రథంబు
కొలఁగంగొని పొమ్మడివీరమేటికిన్. కర్ణ. 1-158

అడియరి దే. వి.

1. మూర్ఖుఁడు, మోఱకు.

అ. తండ్రి పాలుమాకుఁదగునంచు నడయరి, తనమునేసి రాకతప్పు
గాక. ఉద్యో. 1-250

2. పాదసేవకుడు.

చూ. అడియరితనము.

(క. త. అడి = పాదము, అరి తద్విత ప్రత్యయము)

అడి + అరి = అడియరి - పాదములను సేవించువాడు అయి పాదసేవకుడు కింకరుడు అను నర్థము నిచ్చుచున్నది. ఇచ్చట అడి = అడుగు శబ్దము నీచార్థద్యోతకము.

అడియరితనము దే. వి.

మౌర్ఖ్యము.

అ. దీన నేమి తప్పు కానకునేగిన, యతఁడు సమయవృత్తి నాక్రమించి, తగ్గడిపాలు మాకుఁ దగునంచు నడయరి, తనము సేసిరాక తప్పుఁ గాక. ఉద్యో. 1-250

శ్లో. నరం నమయ మాదృత్య రాజ్య మిచ్చంతిపైతృకం,
బలమాశ్రిత్య మత్స్యానాం పాంచాలానాంచ మూర్ఖవత్.

సం. భా. ఉద్యో. 21-11

2. కింకరత్వము, పాద సేవకత్వము.

సీ. ...ఇంక, నడయరి తనమున నప్పొండవుల నాశ్రయింపఁగఁజాలనే, నెక్కడేనిఁ, -అ- బోదుఁగాక. ఉద్యో. 1-250

శ్లో. కథం రాజ్ఞః విజా భూత్యా స్వయం రాజా చ సంజయ,
ప్రేష్యభూతః | పవర్తేయం పాండనేయస్య కానవాత్.

సం. భా. సా. 1-112

అడియాలము దే. వి.

1. గుఱుతు (రాజ ధ్వజాదులపై నుండు చిహ్నము)

న బిరుదులతోడి గొడుగులును నడియాలంబులతోడి సిదంబులును వై పించుకొని. విరా. 5-221

2. గుఱుతు.

వ. మన యరదం బాయితుంబు సేసికొని యెల్లి గయ్యంబునకుం గొని రమ్మని చెప్పె నప్పు డెట్టి యడియాలంబులతోఁ కాంచజన్యంబు పూరింపం గలవాడై పలికె. ద్రోణ. 4-277

3. (రాజ)ధ్వజము.

వ. ఆండఱకు సంజ్ఞలు నడియాలంబులుం గల్పించి దొరలదెసం గనుం
గొని. శీష్మ. 1-122

అడ + ఆలము; అడ = చిహ్నము - ఆకృతి - ఒక విధమై గుర్తునకు
స్థానమైనది. అడయాలమ్ (ఆలము = స్థానార్థకము) అడయాలము అను
పదమే అడియాలము అయినది. కావుననే తమిళ కర్ణాటకములందు ఈ
పదము. అడయాళమ్ - అడయాలమ్ - అని యున్నది.

అడియాస దే. వై. వి.

1. వట్టియాస, ముందు కాలమునందు మేలుగలుగునను కోర్కె.

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జావకయున్నదాన.

విరా. 2-226

2. పేరాస.

ఆ. అనుచు సంఘరించు నడియాసఁ గ్రమ్మఱఁ తాపఁ దలఁచి

విరా. 2-299

ఇచ్చటను అడి - నీచార్థద్యోతకము— అప్పుడు నీచమైన యాశ - పనికి
మాలిన ఆశ. వట్టి ఆస. పేరాస- ఫలింపని దాని కాస అనునర్థముల
కాకరమగును. అడి దేశ్యము. ఆస-వై (సం. ఆశ)

అడుకులు దే. వి. బ. (రూపాం) అటుకులు.

నానభోసిన పడ్లు (కొత్తవి) వేయించి కొట్టి చెఱుంగఁగా వచ్చినవి.
అటుకులు - పృథుకములు.

క. అడుగులు దిన్నట్లగునే, కడుపునఁ గుట్టెత్తినపుడు గడుఁబఱచితి
నా, డొడ లెఱుంగక.

ద్రోణ. 4-89

అడుకులు దిన్నట్లగునే కడుపునఁ గుట్టెత్తినపుడు.

లోకోక్తి

కడుపులో నొప్పియున్నపుడు మధురముగానున్నవి గదా యని యడు
కులు దిన్నచో అవి మేలుచేయక పోవుట యట్లుంచి కడుపు నొప్పి
యొక్కవచేసి శరీరమునకే ముప్పు తెచ్చును. సాగుచున్నది గదా యని.

యొడ లెఱుంగక చేయరాని పని చేసి దాని ఫలితము అనుభవించుచున్నప్పుడు ఈ లోకోక్తి పలుకుదురు.

క. అడుగులు దిన్నట్లగునే, కడుపునఁ గుట్టె తినవుడు గడఁబఱచితి నాఁ, దొడ లెఱుంగక పాండుసుతుల, నుడిగి మడుగవలసె నిప్పు. దొక సాత్యకిచేన్. బ్రదోఁ 4-83

అడుగు దే. స. క్రి.

1. వేడికొను, ప్రార్థించు,

చ. అహితుల కవ్రభేద్యమగు నా పదమూడగు నేడు మత్పితా. మహులు చరించిరంతయుఁ గ్రమంబున నా కెఱుంగంగఁ జెప్పుమీ.

క. అని యడగిన వైశంపాయనుఁ డమ్మమశేంద్ర చంద్రు నధికౌ త్సుక్యంబున కలిమికి.....నిట్టనియె. విరా. 1-44, 45

క. ... కార్యం, బీరెఱిగింపవలయునని, కౌరవ పతి నన్ను నడిగెఁ గాన యితనికిన్. విరా. 3-101

వ. శివుఁడు ప్రత్యక్షమై యభీష్ట మడుగు మనిన. కాంతి. 6-247

2. క్షిప్తించు.

వ. ...అయుర్వీశ్వరుండు మత్పూర్వవర్తనం బడిగెనేనియు ధర్మ పుత్రులతోడి మైత్రిం దగిలి యతని పాల వసియింతు ననంగల వాడ. విరా. 1-78

3. వాంఛించు, కోరు, అభిలషించు,

తే. కత్తి గొడ్డలి యడుగ నే కట్టియలకు. విరా. 1-78

సీ. అకఁడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ నూనియ దెప్పించి మేను శిరము, నభ్యక్తములు సేయ. ఆను. 2-303

4. యాచించు.

చ. అడిగిన నిచ్చుకంటెను నయాచకుఁ గాఁగ నెఱింగియిచ్చు. టెక్కుడు ఫలమిచ్చు... ఆను. 2-343

5. సంగమమునకు (రతికేళికి) రమ్మని పిలుచు

తే. చనునె యిమ్మాటలాడ సజ్జనుల కాఁడుఁ బట్టువులతోడ నీవును.

బుట్టినాడ, వట్లుగాకయు హీనవంశాభిజాతఁడైన పతివత్ని నగు నన్న నడుగఁ దగునె.

విరా. 2-50

క. విడియం బలుకఁగి వెండియు, నుడుగక కీచకుఁడు మృత్యోన్మాదము ద,న్నడరిన నన్నడుగుటకుం, దొడరినఁ గోపించి వానితో నిట్లంటిన్.

విరా. 2-171

అడుగు దే. ఓ. (రూపాం) అడు 1/అడి

1. ఒక యడుగు దూరము. అడుగు పరిమాణము.

ఉ. ఇప్పటి భంగి నొక్కడుగు నేఁగెడు దానికి నోర్వ నెమ్మెయిన్.

విరా. 1-148

క. ఎనిమిది యడుగుల కొలఁదిని, వెనువెనుకకుఁ బోయి నిగిడి వేగంబునఁ గిట్టిన తగకుల కైవడిఁ దాఁకు నగంబుల భంగి దోచు గురుకుళముఖ్యా.

శల్య. 1-178

2. పాదము, కాలు.

సీ. తిగించిన నడుగులు దెరలక యొడొరుఁ గ్రన్మృతఁ దిగుచుచుఁ గడిమి మెఱయ.

విరా. 2-847

3. క్రిందిభాగము-దిగువ-మొదలు-మూలము.

వ అతండు కేతనంబునకుం గుదురుగాఁ బెనుపొసరం గావించిన పీఠంబు నడుగున నొదింగిన.

ద్రోణ. 4-288

సీ. అడవిలో నొక మట్టి యడుగున లాఁగఁ, బలితుండు నా నొక్క యెలుక యుండు.

కాంతి. 3-203

అడుగు మాలిపోవు దే. అ. క్రి.

మొదలంట నశించు.

తే. అనుజ తనుజలుఁ జెలులు వియ్యములు నడుగు, మాలిపోదురు నీకుఁగా మనుజనాథ.

ఉద్యో. 3-341

అడుగుల వైఁబడు దే. అ. క్రి. జాతీయము.

బలిమాలు, కాళ్ళమీఁదఁబడి వేడికొను.

క. విను మడుగుల వైఁబడియైనను నెంగిలి గుడిచియైన నరులకుఁ

బగలోఁ, గొని యరుల కినుపడఁచి బ్రదు, కనవలయు నిహమ్ముఁ
బరముఁ గలుగునె టెడినన్. ద్రో. 4-248

అడుచు దే. స. క్రి.

1. తలుము

తే. రాజు నొచ్చిన విఱిగిరి రథికవరులు, విభుఁడు దోడన తిరిగె న
వీరుఁ డవుడు, దోలి యా చిక్కు మూఁకల తోడఁగూడ, నతని
దవ్వుల నడవికి నడిచి మగిడె. విరా. 5-298

2. కనఁబఱచు, ప్రకటించు.

క. ఎదిరిం దమ యట్టులకా, మదిఁ దలఁచినఁ బోసఁగుఁగాక మాకుం
గుడుమిం, డిదె మీరె వ్రక్క గొనుఁ డని, చదురడిచిన మనసు
పొందు చక్కంబడునే. ఉద్యో. 1-812

3. కొట్టు, ప్రేటువేయు, మోదు, తాడించు.

తే. కవిసి వ్రేసిన గ్రక్కున గదయమర్చి, యాగి వజ్రప్రహారంబు
ననుకరింప, ద్రుఢదనందనా డడిచినఁ దునియలయ్యె. భీష్మ. 2-194

వ. జనమేజయుతమ్ములు శ్రుతసేనుండును సుగ్రసేనుండును నను
వార లా సారమేయు నడిచిన నది యటచుచుం బఱతెంచి.

ఆది. 1-88

4. విఱుగఁగొట్టు, ముక్కలుసేయు.

చ. విజయుఁడు వారి నెల్ల నొకవ్రేల్మిడిఁ ద్రుంచియు భీష్ముసాయక,
వ్రజము నడంచియున్ రథము వాజుల నొంచియు.

విరా. 5-174

5. చంపు, కొట్టిచంపు.

క. ... ఒక పోకకుఁబోవని కుక్కయందు దాని నడిచి తెచ్చి వండి
తిను నీచపు మాలసి యందు. శాంతి. 5-109

క. తనసతి కపకారము సేసిన పాముల కలిగి తాధసేయుదునని
చి, క్కని దండముగొని పాములఁ, గనినప్పుడ యడువఁ దొడఁగె
గహసములోనన్. ఆది. 1-155

6. ఆదలించు.

సీ. ...కాకులు మగల తనువు, తెక్కియున్నను శేష్టుల దక్కి కొంద,
అడువఁ జేయాడకున్నవా రంబుజాడ. స్త్రీ. 2-11

7. ప్రాచు, వేలలో గ్రుచ్చు, గ్రుచ్చు.

సీ. ...మార్గముఁ గ్రంప నడిచి కొయ్యలు ప్రాచి, చెఱచుట నర
కంబుసేయు నంద్రు. ఆను 2-82

8. వెడలు-పోవు ఛాతువులకు అవ్యవహితంబుగాఁ బ్రయుక్తమయి ప్రేర
ణార్థకమును చెల్పును.

తే. సమయ సముచిత కృత్యంబు చక్కఁజేసి, పాండవులు రాజ్యమున
కానపడకయున్న, యరసి యెఱిఁగి యరణ్యంబునందుఁ దొంటి,
యట్ల యిడుమలఁ గుడువఁబో నడువవలయు. విరా. 8-90

సీ. శాహు బలాఢ్యుల బలహీనులక్రియ నెడలంగ నడిచిన వెట్టితనము..
ఉద్యో. 1-376

క. గురుతల్పగు భూణహనున్, నరేంద్ర విద్యేషి బ్రాహ్మణమునిఁ
బెలుచున్, ధరణి వెడల నడుపవలయు, శరీర నిగ్రహముసేయఁ
జన దెయ్యెడలన్. కాంతి. 2-176

(వ్యవహితముగాఁగూడ శారతేకరకపుల ప్రయోగములు గలవు)

9. పీడించు, తాఢించు.

సీ. ...ఆర్థుల కొసరి తిండియు ధనగుప్తిమీది,

తే. భరముఁ దమలో విరోధులై పట్టి మనసు, జిక్కువఱుపంగఁ
బెక్కండ్రు సిరికి నడువఁ, బరిహరించుచు బహుదుఃఖపరులు నల్పు,
సౌఖ్యమును నగుచునికి రాజ్యంబు తెఱఁగు. కాంతి. 6-200

అడ్డపడు దే. అ. క్రి.

1. నిరోధము గలిగించు, అటంకము గలిగించు.

వ. సకల సుర నికరంబు లడ్డపడినం, బుండరీకాక్ష సహాయుండనై
భా. డవ వనం బేర్పినప్పుడు విరా. 4-149

క. నాపుడు మదాత్మ బాహ్మణ, తావిద్యత్పాపదంబు దీనికిఁగా నే,
నీ విధి యొనరించుట పా,పావేశములేమ దీనికడ్డఁడకులే.

కాంతి. 3-297

అ. ...ఎంత యడిచిపడినా, బడితిగాని యడ్డపడలేవు కౌరవ, కులము
నెల్ల భంగి గెలుతు మేము. కర్ణ. 2-262

2 అడ్డముగా వచ్చు,

సీ. అనవుడు నెగవెక్కి యాబిడ్డ వైచి పో, యెడు వారలకు నడ్డ
పడుచు నక్క. కాంతి. 3-877

ఉ. ...వేగ నా, తే రటఁ దోలి యడ్డపడి తీవ్రశరంబుల నబ్బలంబు
దు, ర్వారరయంబు మాన్చి పశువర్గము నిద్రెన వెల్పె నార్పుచున్.
విరా. 5-288

శి, ప్రాణమును రక్షింప నడ్డముగా నిలఁబడు.

తే ఎల్లి యెల్లి విధంబుల నెందుఁజొచ్చె, నేని నా ధర్మ తనయుండు
తానవచ్చి, యడ్డపడెనేని నీవ పెంపాదుకరుణఁ, గాచితేని నాచే
బడు కీచకుండు. విరా. 2-282

4. ఎదుర్కొను, మార్కొను.

వ. కౌరవపతి యలంబునుతో నిట్లనియె. వీఁడు రెండవ యర్జునుండై
మన బలంబులఁ గలంచుచున్నవాఁ డర్జుననందను నెడర్కొన
నీవకాని మాటు లే రేము పాండవుల కడ్డపడియెడము. నీవు వీనిం
బొదివి భంజింపుము. భీష్మ. 3-195

అడ్డపాటు దే. వి.

అడ్డపడుట, రక్షణము, కాపాడుట.

చ. నడికెడు వాఁడుగాఁడు గురునందనుఁ డక్కట తండ్రి చావు
న, ప్పడు మొగ తప్పి యొండుగడఁబోరుచు నుండెనో యడ్డపాటు
గ, వ్వడి కతనన్ ఫలింపమి నవారణ నా ద్రుపదాత్మజుండు
బె, ట్టడరి వధింపఁగా వికలుఁడై దురపిల్లుచుఁ జూచుచుండెనో.
క్రోధ. 1-92

అడ్డమాడు దే. అ. క్రి. జాతీయము.

ఎదురుచెప్ప, ప్రతి వచనము పలుకు.

తే. అనిన నాతని మాటకు నడ్డమాడ, వెఱచినట్టి తెఱంగు ఖావించి.

విరా. 4-38

వ. అలసి ఉన్న యెప్పుడేని మీర లడ్డమాడుదు రప్పుడ శపింతు.

అను. 2-831.

అడ్డము దే. వి. (క. అడ్డ. త. అడ్డి.) ✓ అడ్డు.

1. అటంకము, నిరోధము.

చ. అలిగిన భీమఫల్గునుల కడ్డములేమి యెఱుంగుదు. ఉద్యో. 8-201

2. రక్షణము, కావు.

క. ఏ విధము కాంతనైనం, దా విహరణమునకు నెపుడు దార్పణం
తనయం, దావిష్టము భార్యావ్రత, మావెర వడ్డం బుపస్థ మను
వాకిటికిన్. కాం. 5-220

శ్లో. భార్యావ్రతం హ్యేతస్మిన్ ధారయాత తథాఽస్యోపస్థ ద్వార
గుప్తి ర్భవేత. సం. భా. కాం. 289-27

3. తిర్యగ్గతి, నిలువునకు వ్యతిరేకము (నిలువు X అడ్డము)

క. అనుటయు విరాట తనయుడు, మొనకడ్డము గాగఁగ దూర్చు.
మొగమై రథముం, గొని కట్టెదిరికిఁ బోయిన. విరా. 4-284

4. వై పరీత్యము, ప్రాతికూల్యము, వై రుద్ధ్యము, వేటుపాటు.

క. ... ఏ, మనఁగలదు విధాతచేత కడ్డముగలదే. మానస.-158

విణ

1, నిరోధకము, ప్రతబంధకము, నిరోధించునది.

క. జ్ఞానమునకు సద్గుణ సంతానం బడ్డంబుగాన తత్ప్రతిహతికై, పూని
మును సాత్త్వికమునను, మానస మూన్పంగవలయు మహానీయ
ధృతిన్. కాం. 4-299

క. సాహసమున మర్చామ గ, దాహతి దుర్యోధనాదులగు రిపుల
జగద్దోహులఁ జంపుదు నత్యుక్త, గ్రాహవమున హరిహరాదు
లడ్డంబై నన్. సభా. 2-295

2. మఱుగు పఱచునది. చాటు చేయునది.

క. వినుమాఁటది వోలెం దన, తమవున కడ్డంబుగాగఁగ దగిలిచికొన్నాఁ
దనపు యిటులైన నెట్లగునని యెఱుంగఁడు దీని విధములన్నియుఁ
దెలియున్, ద్రోణ. 8-201.

అడ్డముసొచ్చు

3. విరుద్ధము, వ్యతిరీక్తమయినది, ప్రతికూలము

క. ఐనను నొక పలు కడ్డము, గా నుడివెన దాని లెస్సగా విని
యది మే, లైనను జేసెద, గాదేన, మాసెద వేర్పడఁగ వినుము
మనుజాధికా. శల్య 1-48

అడ్డముండు దే. అ. క్రి.

ఁడుముగా నిలుచు.

తే. నైంధవున కడ్డమున్న రాజవజ్రంబు, పార్థరాకకు వెలువెలఁ బాఱు
జొచ్చె. దోడ 8-110.

అడ్డము గదల్చు స. క్రి. ప్రే.

అంగీకారము లేమిని చెల్పుటకై ముఖమును (తిర్యక్కు) గా, ద్రిప్పుట
(అడించుట)

క. అనుటయు మోఱకుచందంబున మోమడ్డము గదల్చి భూవిభుఁడు.
విరా. 1-221

అడ్డముసెప్ప అ. క్రి.

మాఱుపలుకు, వ్యతిరేకముగాఁ బలుకు.

కా. పాపాత్ముండు మదాంధుఁ డాతులువ నీ పంపెట్లునం జేయఁగా,
నోపం డడ్డము సెప్ప చెవ్వరును. ఉద్యో. 8-45.

అడ్డముసొచ్చు అ. క్రి.

1. అడ్డము పోవు, లేని జోక్కము గల్గించుకొను.

క. చనువాని చేయు కార్యంబున కడ్డము సొచ్చి నేరువున మెలఁగు
చుఁ దా, నును బయిఁబాసికొనుట దన, మును మెలఁగిన మెలఁకువ
కును ముప్పుగుఁ బిదవన్. విరా. 1-125.

2. అడ్డవచ్చు, ప్రతిబంధమును గలిగించు.

ఉ. ...కా, నతఁడే గ్రొత్తకాన్పగుట నడ్డము సొచ్చిన సిగ్గుపెంపు,
న, న్నుత్తలమందఁజేయుటకునో శలపోసి యెఱుంగ నయ్యెడున్.

విరా. 2-84

3. నడుమ జేరు.

ఉ. అట్టి యెడం గనుంగొని జయద్రథుడున్ ద్రుపదుండు వచ్చి
యా, కట్టు వకాసు లిద్దఱకు గ్రక్కున నడ్డముసొచ్చి యొండొ
రున్, తెట్టుగఁ దాకి తీవ్రతరపీడితదేహులఁ జేసిరి.

భీష్మ. 1-280

అడ్డసాకులు; అడ్డసాకు దే. వి. బి.

పాచికలు, సారెలు.

సీ. పుణిమయమ్మలఁ గలభౌతమయములును సువర్ణమయములు
నాదిగావలయునట్టి, యడ్డసాకులు గలవు నా కభిమతముగ,
నానిఁ గొనిపోయి చూపుదు వరుసతోడ. విరా. 1-72

అ. అతఁడు గాండివమున నడ్డసాకులు వైవ, దురుల సంపదానఁ
గురియఁగాని. విరా. 4-197

వ. సుయోధనుండు శకుని యడ్డసాకులను బరికయు నమ్మందపంబును
దలంపవలయు. కర్ణ. 8-181

(అడ్డము + సారెలు) అడ్డములోని 'ము' వృత్తియందు లోపించి అడ్డ
సారెలు అగును. ఉదా :- అడ్డపడు మొదలగు వానియందువలె నిచట
అడ్డు దాతువునకు 'ప్రతిఘటించు' - అని యర్థము.

అణిమ(ము) సం. వి. న్. పుం.

అష్టైశ్వర్యములలో నొకటి.

క. పొదలుదు రణిమాదిచయ విభూతి పదమునన్. అను. 4-212

ఈ యైశ్వర్యము వలన సూక్ష్మాకారత నొంది సర్వత్ర సంచరించుటకు
శక్తిగలుగును. ఇవి యెనిమిది. 1. అణిమ, 2. మహిమ. 3. గరిమ,
4. లఘిమ, 5. ప్రాప్తి, 6. ప్రాకామ్యము, 7. ఈశత్వము, 8. వశిత్వము.

అణుత్వము సం. వి. అ. న.

సూక్ష్మత్వము, అణుభావము.

మ. సర్వసం, వసన వ్యాప్తి నణుత్వభంగిని మహత్త్వస్ఫూర్తిఁ

జనుఃప్రభృత్యసహలంబితః దేజరిల్లు పరమాత్మాభ్యంబు.

ఆను. 5-245

అణువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. నలుసు.

అ. ...అయ్యవ్యక్త, మణువు నిత్య మేక మక్రియంబు. ఆను. 5-245

2. విణ (ఉ-ఉ-ఁ-ఉ.)

అత్యల్పము, మిక్కిలి చిన్నది.

చ. కృణ దణుకింకిణీ కలిత కాంచన కాంచికలాపమున్.

ఆది. 8-178

అతండు; అతఁడు దే. సర్వ.

వాఁడు, ఆతఁడు.

తే. అతఁడు పేరోలగంబున్న యవసరమున.

ఉద్యో. 1-270

వ. అతండు ప్రార్థించిన తెలుగును.

ఉద్యో. 1-108

అతగుఁడు దే. విణ.

దుర్బలుఁడు, హీనుఁడు, నీచుఁడు.

క. అతగుంచే ద్రుపదుఁ డనవహితుఁడై పట్టువడ నంత హీనుఁడె.

ఆది. 6-68

అతత్త్వము సం. వి. అ. న.

అగుణము.

వ. అతత్త్వంబై తత్త్వము నగుదు.

కాంతి. 4-241

అతథ్యము సం. విణ. అ. న.

అసత్యమైనది, తథ్యము కానిది.

క. తథ్యములైనను దలచ న, తథ్యములైనను సభక్తి కాత్పర్యమునై,

తథ్యంబుఁ బొరయకుండఁగ.

కాంతి. 1-87

అతనువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

అధికము.

చ. కవిసి ఖరంబులైన మునికాళ్లను వ్రేయంగ సాము నీరిలోను
వెడలకుండి కూర్చు హతనుస్థిర తీవ్ర నఖంబులం బదా, గ్ర విదళ
నంబుపేయంగ. ఆను. 1-282

అతర్క్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విచారింప సాధ్యముగానిది, తర్కింప నలవి గానిది.

క. అతర్క్య వైభవుని దలంతు నప్పరమాత్మున్. కాంతి. 4-229

అతలము సం. వి. అ. న.

సప్తపాతాళములలో నొకటి.

సప్తపాతాళములు :- అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము,
మహాతలము, రసాతలము, పాతాళము.

క. మీనయికా నతలగళంబై న నిగమచయముఁ దెచ్చి.

కాంతి. 2-39

అతని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

మానె యగినె.

సీ. ...అతనీ కు, నుమవర్ణ పీతాంబరము ధరించి. కాంతి. 2-50

అతి సం. అవ్య.

1. విశేషములకు మొదట నుండునపుడు 'అత్యంతము-ఎక్కువగా' అను
నర్థములను దెల్పును.

క. మేనతి చంచలము. విరా. 1-193

2. విశేషములకుఁ బూర్వముననుండి 'అధికము, ఎక్కువ' అనునర్థములను
దెలియఁజేయును.

ఆ. ...మమ్మని నింక నతిరహస్య, వృత్తిమై నిరస్తవిఘ్నులరై చరి,
యింపుఁడని యనుగ్రహింపవలయు. విరా. 1-47

3. ప్రాది సమాసమున 'అతిక్రాంతము, అతిక్రమించినది' అను నర్థమును
తెలియఁజేయును.

మ. ...రాజన్య మాన్యప్రియాం, గనలందెల్లఁ బొగడగంటి నతిలోకం
లైన మీమన్నవన్. విరా. 2-217

అతిక్రమించు

అతికామి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

మిక్కిలి యిచ్చ గలవాఁడు.

వ. సంగ్రామాతికామియుం గోపాటోప ఘూర్ణమాన మానసుం
డును. విరా. 5-221

అతిక్రమణము సం. వి. అ. న.

అతిక్రమించుట, అతిక్రమము, ఉల్లంఘించుట దాటుట.

వ. విభాఁడకుండు గొడుకుం జూచియిట్టేం చింతాపరుండవై యగ్ని
హోత్రంబు వేల్వక కాలాతిక్రమణంబుసేసె దనినఁ దండ్రి
ఋశ్యశృంగుం డిట్లనియె. ఆర. 3-102

అతిక్రమము సం. వి. అ. పుం.

ఉల్లంఘనము, దాటుట, అతిక్రమణము.

క. . . సౌత్రాత్ర స్నేహమునకు విచ్ఛేదముగా, సమయాతిక్రమము
సేయ సమకట్టరుగా. ఆర. 1-92

అతిక్రమించు సం. స. క్రి.

1. దాటివను. తలకడచు, మీటు.

వ ఇవ్విధఁబున గుంభసంభవుండు విఙ్మంఘించిన వివ్వచ్చుం దలిగి
సజ్యశరాసనుండై యా ధనురాచార్యుఁ బటు బాణ విసర వేగం
బున నతిక్రమించి కెలంకుల బలంబుల నాక్రమించిన. ద్రోణ. 8-61

2. మించు, అతిశయించు.

వ. . . ఆయ్యిరువురుం గొఱవిఁ గొఱవి దాఁకిన తెఱంగునం దలఁపడి
యొందొరులపైఁ బ్రచండ బాణంబులు వఱగించుచుం బోరునెడ
జనార్దనానుజుండు హర్షిక్కు నతిక్రమించి. ద్రోణ. 4-44

3. ఉల్లంఘించు, జవదాటు, మేరమీటు.

వ. దుహితృ స్నేహంబునం శేసి యద్దేవయాని పలుకులు శుక్రకుం
డతిక్రమించుండు గావున... అది. 8-107

4. తిరస్కరించు, అనాదరము సేయు.

వ. అని పలుకుచున్న భీష్మభీముల నతిక్రమించి శిశుపాలుడు జనార్దనున కభిముఖుండై యిట్లనియె. సఖా. 2-62

ఆ గురుల ధర్మపరుల, గోపించి ధీరు ల,తిక్రమింతురే తదీయ నిత్య. ధర్మగౌరవంబు. సఖా. 2-224

అ. క్రి.

గతించు (కాలము) కడచు.

సీ. గురువత్ని నేడ యక్కుండలంబులు దొడ్లు, దివస మీ దివస మతిక్రమింప,కుండంగఁ జోక యెట్లాడగూడు. ఆది. 1-114.

అతిక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అతిక్రమించునది, కడచినది 2. అతిక్రమింపఁబడినది.

వ. భూతక్షయావహంబగు కాలం అతిక్రాంతం బగుచున్నయది.

కాంతి. 4-20

అతిక్రామి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అతిక్రమించువాడు

క. వామన రూపంబున ను,ద్ధామబలున్ బలి నడంచి త్రైలోక్యాతి, క్రామితఁ జేర్చిన యద్భుత కామున్. కాంతి. 2-48

అతిక్రామిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అతిక్రమించువానితనము, అతిక్రమించుట.

క. వామనరూపంబున ను,ద్ధామబలున్ బలి నడంచి త్రైలోక్యాతి, క్రామితఁ జేర్చిన యద్భుత కామున్, కాంతి. 2-48

అతిచంచలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి అస్థిరమైనది.

క. నానావిధ భూతమయము, మే నతిచంచలము.

అతిదారుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

చ. తఱిమి సుశర్మఁ గిట్టి యతి దారుణ భంగి రణంబు నేయ,

విరా. 8-213.

అతిదీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి జాలి కలిగించునది.

చ. ఆరయ నతండు మానధను, డక్కట రంగమునందు నిల్చి సుంద
రులకు నాట సూపెడు విధం బతి దీనము. విరా. 2-208

అతిథి సం. వి. ఇ. పుం.

1. తిథి పర్వోత్సవాది నియమము లేకుండ భోజనమునకు వచ్చువాఁడు
అభ్యాగతునికంటె వేతై నవాఁడు,

సీ. ఇరువది వేపురు పరిజత పాలకు లభ్యాగతుంకును నతిథులకును.
ద్రోణ. 2-209

2. భోజన సమయమునకు వచ్చినవాఁడు. కాటసారి.

వ. ఆ కుంచెడు పేలపిండియుఁ జెఱిమీనెండు బింబుకొని యుపయో
గించుకొనువారై యున్న సమయంబున.

తే. అతిథియొక్క ధరామరుం డరుగుఁదెంచె. అశ్వ. 4-222

3. స్వర్గలోకమునకుఁ బోవువాఁడు. మృతుడు.

వ. ఇది యెట్లు ధర్మ పరిపాలనపరులై వీరులై రణ నిహతులై న
రాజు లక్షయలోక సుఖాబు లనుభవింప నతిథులై యిందులకు
నింత కాలంబయ్యి రాని కారణం జేమి? ఆర. 2-30

అతిథి యనఁగా—

1. శ్లో. తిథి పర్వోత్సవాస్సర్వే త్యక్తా యేవ మహాత్మనా, సోఽతిథి స్సర్వ
భూతానాం శేషా నభ్యాగతాన్ విదుః. మన్వాద యుగాది ప్రభృ
తిషు తిథి విశేషేషు ద్రవ్యలాభముద్దిశ్య యే అభ్యాగచ్ఛంతి
తేఽభ్యాగతాః, తాదృశం తిథి విశేష మనపేక్ష్య యదాకదాచిత్

కు తృప్తిపాది పరిపీడయోగతోఽతిథిః.

పరా. 1. ఆ. 42 శ్లో. వ్యాఖ్య.

అని యుండుటచే 'తిథిపరోవృత్స'వాది నియమములు లేకుండ అన్నార్థియై వచ్చువాడు అను నర్థము వచ్చుచున్నది. దీనిని బట్టి 'తిథి పరోవృత్స'వ నియమములతో వచ్చువాడు' అభ్యాగతుడు అగుచున్నాడు. నిత్యము అతిథ్యభ్యాగత పూజ లొనరించుచున్నటులఁ జెప్పఁబడు సందర్భములయందు ఈ పై నిర్వచనము సరిపడుట లేదు.

సీ. ఇరువది వేపురు పరిణత పాచకు, అభ్యాగతుంకును నతిథులకును,
తాటించి క్రొత్తగాఁ బవలును రేలును, వలయు నన్నములిడి
వెలసె. ద్రోణ. 2-209

2. అతిథి-గచ్ఛతి-న తిష్ఠతి-ఆత్ -ఇథిన్ -ఉదాది. 4-2 శబ్దార్థము-ప్రయాణికుఁడు, బాటసారి.

శ్లో. ఏక రాత్రం తు నివసన్నతిథిః బ్రాహ్మణ స్మృతః
అనిత్యం హి స్థితో యస్మాత్ తస్మాదతిథి రుచ్యతే.

అను మనుస్మృతి నిర్వచనమును బట్టి నిలుకడగా నొకచోట నొక దినముకంటె నెక్కువ నిలువనివాడు అతిథి యగుచున్నాడు ఇట్టి వాడు సామాన్యముగా, గార్యాంతర వ్యాప్యతుండగు పథికుఁడే (బాటసారి)యై యుండవచ్చును.

అతిథ్యభ్యాగతు లిరువురు చెప్పఁబడినప్పుడు అతిథియన ప్రయాణికుఁడు బాటసారి (ఒక్క దినమునకన్న నెక్కువగా నొకచోట నిలువనివాడు) అనియు అభ్యాగతుడు అన వేళ చూచుకొని భోజనమునకు వచ్చువాడు అనియు గ్రహింపవలెను.

(ఈ విధమున నభ్యాగత సేవా పరతంత్ర సకల జీవముడై భూదేవ కుమారుఁడుండఁగా...మను చరిత్ర. 1-58)

ఈ అతిథి, అభ్యాగత శబ్దములకు కవులు వాడుక యందెక్కువ భేదము గమనించినట్లు కన్పింపదు.

వ్యవ- గౌరవనీయులు తమ యింట విడిది చేసినపుడు వారిని అతిథి యనియుఁ బిలుచుచున్నారు.

“ఈ దినము మా యింట మంత్రిగారు అతిథులుగ విచ్చేరిరి”

అతిపక్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువగాఁ బండినది, మిక్కిలి పండినది.

క. కంధరములు దెగి తలలు వ్యసంధర నతిపక్షతాల సుభగ ఫలాళా,
బంధురత రాలు దామగ్రంథి పగఱమీఁద గినిసి కవిసిన యెడలన్.

విరా. 8-229

అతిబిలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గొప్పఁబలము గలవాఁడు.

సీ. నివ్వెఱపడిన యాస్థప నందనునితోడ, నయ్యతిబిలుఁడు మాయన్న
యొకని, ప్రాణంబునకును దప్పకుమయ్య యనియాన, తిచ్చిన.

ఆశ్వా. 4-108

2. త్రపుఁడు అను నగ్నియొక్క పదునైదుగురు పుత్రులలోఁ బ్రథమ పంచకమునందు నైదవవాఁడు.

చూ. ఆర. 5-168

అతిభారపు మానిసి తత్స. తద్భ. మి. సమ.

మిక్కిలి భూభారము గలిగించు మనుష్యుఁడు, భూమికి బరునైనవాఁడు, మిక్కిలి దుర్మార్గుఁడు.

చ. ... వీని వెనుకంజని లేమి తలంచియో మహీపతులును వీరు
గొంద అతిభారపు మానిసు లేమి సేయుదున్. ఉద్యో. 8-378

అతిభారము సం. వి. అ. పుం.

మిక్కిలి బరువు, దుస్సాధ్యము.

క. వారల నోర్వంగ మనకతి, భారమ దుర్వారవీర్య బలయుతు
లగుటన్.

ఆది. 8-108

అతిభీమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

వ. ఆయ్యవసరంబునం దక్కిన దొరలును దలపడి యతిభీముంబుగా
సంగ్రామంబు సేయం దొడంగిన. విరా. 3-179

అతిభీముడు సం. వి. అ. పుం.

'త్రపుడు' అను నగ్నియొక్క కొడుకులలో మొదటి యొడుగురలో
రెండవవాడు. చూ. ఆర. 5-163

అతిభీషణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి శయంకరము.

కా. జ్యోతుషం బతి భీషణఁబయి ధరాచక్రంబునిండన్. విరా. 4-202

అతిమాత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొలదికి మించినది, అధికము.

చ. ...భవదీయమై భోజన మతిమాత్రము. మహా. 44

అతిమానము సం. వి. అ. పుం.

గొప్పదనము, పెద్దటికము, సాత్త్విక భేదము.

సీ. స్తంభాతిమాన హర్షంబులు సాత్త్వికములు. అశ్వ. 2-83

శ్లో. హర్షః స్తంభాతిమానశ్చ త్రయస్తే సాత్త్వికాగుణాః

సం. భా. అశ్వ. 32-1

అతిమానుషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనుష్యశక్తికి మించినది, దివ్యమైనది.

చ. ...అతిమానుష విక్రమశాలి వీని నెవ్వని కెదురంగరాదు.

ద్రోణ. 5-348

అతిరథికుడు సం. వి. అ. పుం.

అతిరథుడు, చూ. అతిరథుడు.

వ. ఆయ్యిరువు రతిరథికులకుఁ బ్రకట ప్రథనంబయ్యె. కర్ణ. 1-191

అతిరథుడు సం. వి. అ. పుం.

1. అనేక రథికులతో నొక్కడే పోరాడగలవాడు.

వ ఇవ్విధంబున సన్నద్ధుండై యతిరథశ్రేష్ఠుండు రథంబెక్కి.

విరా. 4-168.

2. కర్ణుని పెంపుడు తండ్రి, అధిరథుడు.

ఇతఁడు సూతకులమువాఁడు. ధృతరాష్ట్రునకు స్నేహితుఁడు. ఇతని భార్య యతిలోక సుందరి. రాధ యను వామె. వీరిరువు రొకనాఁడు గంగానదికేగి స్నానము చేయుచుండఁగాఁ బ్రవాహవళమునఁ గొట్టుకొని వచ్చిన యొక మంజూషలో కర్ణుఁడు లభించెను. తర్వాత వారికి జౌరస సంతానము గల్గెను.

ఆర. 2-849, మొ. 854.

అతిరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

జ్యోతిష్టోమము నందలి ఒక భాగమగు యజ్ఞము.

వ. అగ్నిష్టోమ, హయమేధ, వాజపేయాతిరాత్ర పాండరీకములనఁ బరఁగిన యధ్యరంబు లనేకములుసేసి.

ద్రోణ. 2-205

అతిరావము సం. వి. అ. పుం.

ఎక్కువ ధ్వని.

క. ...ఇట్లని, యతిరావముగా నొనర్చె నాక్రందనమున్.

విరా. 3-18.

అతిరిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలితనది, మీరు మిక్కిలియైనది.

ఉ. ...ఉ, రీప్వరు, డాత్రోక్తి కతిరిక్తములైన సముద్యమంబులం.

దాసలియం దలంచి సముదగ్రత గై కొనుటొప్పడు.

కాం. 8-172.

అతిరేకము సం. వీ. అ. పుం.

పాద్య, అతిశయము, అధిక్యము.

వ మదీయ పరిథవాతిరేకంబునకు నీ పుద్రేకించిన జనంబులు మనంబు భేదించురు.

విరా. 2-208.

అతిలోకము సం. వి. (అ. అ. అ.)

లోకాతీతము, లోకము నతిక్రమించినది, అమానుషము.

కా. ...రాజన్యమాన్య ప్రయాగనలం దెల్లఁ బొగడ్త గంటి నతి
లోకంబైన నీ మన్ననన్. విరా. 2-217

అతిలోకుడు సం. వి. అ. పుం.

లోకము నతిక్రమించినవాడు, అసామాన్యుడు.

వ. నయవిక్రమఃఖుల నతిలోకుం డగు నతని నెవ్వనికేనియుం బొగడ
వలయు. విరా. 4-195

అతివ దే. వి.

1. (స్త్రీ).

క. అతివ తగునమ్మ నీ గృహ, మతి నిర్మల చరిత భరిత మని యీ
యెడ మత్పుతల యనన్నిధివైనను, మతి నూఱడియున్నచోట
మన్నన దప్పన్. విరా. 2-94

2. భార్య

సీ. ధృతరాష్ట్ర సఖుడైన యతిరథుండను సూతుఁ డతివలు
దానును నతివిభూతి. ఆర. 7-350

అతివర్తించు సం. స. క్రి.

అతిక్రమించు, దాటు, మీటు,

క. సమదృష్టివి జాయయుఁ గన, కమఁ జూచుచు సత్సమాధిశితం
బగు వృత్తము నడపిన శబ్దబ్రహ్మము పఞ్చాసముల యోగి
యతివర్తించున్. కాం. 5-122

అతివాదము సం. వి. అ. పుం.

లాకిక విషయ సంభాషణము, ఆధిక ప్రసంగము.

సీ. ...దుఃఖిమానరాహిత్య, మతివాద వర్జన మఖిల భూతదయ...
తే...వీని నతి పుణ్యుఁ డభయఁ దైహికముల వలనను నాముష్మి
కముల వలన. కాం. 4-364

అతివాయువు సం. వి. అ. పుం.

మహానాయువు, ప్రచండ వాయువు.

సీ. ప్రదర వేగమున నరాతులఁగూల్చు పార్థాతివాయువునకు నచల మగును. కర్ణ. 2-95

అతిశయము సం. వి. అ. పుం.

1. అధికము, ఎక్కువ.

ఉ. ఆ కమలాక్షి రూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు.

విరా. 3-32

2. గొప్పదనము.

క. నిష్పావుడైన ధరామడుండు, నెపుడు భిక్షయ బ్రదుకగునేని నట్టి యతఁడు దైవ పితృములకు నతిశయంబు, గల్గుపాత్రంబులగు దురు కౌరవేంద్ర. ఆను. 2-59

అతిశయవంతము సం. విణ. త్. (అ-భీ-అ)

అధికము గలది, గొప్పదనము గలది.

సీ. శ్రుతము నాచారంబు నతిశయవంతంబు లేడ నహంకార మొక్కింత యేని లేదు. కాంతి. 5-82

అతిశయితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మీఱినది, మిక్కిలియైనది.

క. అతిశయిత పుణ్యదీప్తులు.

కాంతి. 3-302

2. మీఱఁబడినది, అతిక్రమింపఁబడినది.

చ అతిశయితానురోత్తమఁ డహర్పతిశేఖఁ డజాతశత్రుఁడు.

ఆర. 1-51

అతిశయిల్లు సం. అ. క్రి.

అధికమగు.

తే. అర్థిగలవచ్చి వాశ్పల్య మతిశయిల్లి.

విరా. 1-10

2 నిజ్యంబించు.

తే. ప్రళయకాలానలమున, గండరించిన రూపంబు కరణి భీముఁ, డతి
భయంకరాకారత నలికయిల్లె. విరా. 2-184

3. ప్రసిద్ధికెక్కు.

సీ. నిఖిల ధర్మాధర్మ నిపుణంబులై న శుద్ధాంతరంగంబుల నతిశయిల్లి
విరా. 2-140

వ. కావున మునివరుల నృపవరుల వలనం గలిగిన జన్మంబులెల్లను వీజ
ప్రధానంబులై యతిశయిల్లు. ఆను. 2-28

4. పెంపొందు.

తే. సహజమైన యలంకార మహిమ నతిశయిల్లి మహనీయ వైభవ
మెసక మెసఁగ, వజులు నరపతి మందిర ద్వారభూమి.
విరా. 8-74

అతిసారము సం. వి. అ. పుం.

విరేచనములు మిక్కుటముగా నగు రోగము.

చ. జ్వరమున గుల్మైపిడ, నతిసారమునన్ బలుపుండులన్.

ఆను. 5-108

అతిసారుడు సం. వి. అ. పుం.

నితఁతువు కొడుకు. ఔశీనరపతి కొమరితయగు అజితయను దానిని
స్వయంవరమున వివాహమైన యయిదుగు రన్నదమ్ములలో నైదవ.
వాడు. ఆది. 7-277

చూ. అజిత.

అతిస్ఫుటము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ధృఢమైనది.

ఉ. సారథిఁజూచి నీవు రథసంబునఁ బూన్పుము ఘోటకంబులన్, చేరి
దదీయ వర్మము లతిస్ఫుటబంధము గాఁగఁజెట్టు. విరా. 8-149

అతిస్ఫురణ(ము) సం. వి. అ. న.

(ఇది చరిత్రాదులలోఁ జేరినందువలన 'ము' వర్ణమునకు లోపము బహు
ళము)

దురూహ, దురాలోచనము.

శే. ...భీముఁ డీతఁ, డొంటి యగపడ్డ చోటన యుక్కడంగఁ, బొదివి
చఁపుద మని యతిస్ఫురణసేసి. భీష్మ 2-857

అతిహీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి నీచమైనది.

క. ...చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముర్. విరా. 1-827

అతీంద్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇంద్రియముల కందనిది, ఇంద్రియముల కప్రాప్యము.

క. అనుపమ మజర మతీంద్రియ మనామయము. కాంతి. 6-27

అతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అతిక్రమించినది.

మాలిని. పరిచయకలనా లబ్ధివ్యయాతీత సౌఖ్యోత్తర మునిజన
హృన్మాద్యన్మరాశప్రకానా. విరా. 2-885

2. కడవఁబడినది, అతిక్రమింపబడినది.

వ. అతండు నజ్జాతవత్సరం బతీతంబగుట నిరూపించి. విరా. 4-14

3 కడచినది, గతించినది.

వ. అతీత కల్పాంత సమయంబున. ఆర. 4-251

4. కడచిన కాలము, భూతకాలము.

వ. అతీతానాగత వర్తమానంబు లెల్లమ దెల్లంబుగా నెఱుంగుదు.
ఆది. 6-219

అతీతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. చచ్చినవాఁడు.

వ. మఱియు నతీతానాగతులైన నిజవంశంబుల రాజులకెల్ల వంశకర్త
యయ్యె. ఆది. 4-110

2. అందనివాఁడు-

వ. అప్రమేయ ప్రభావ భావనాతీతుం డయ్యును నవ్వరమేశ్యుం

దాశ్రీతులకు నత్యంత సులభండు.

విరా. 1-19.

అతులము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సాటిలేనిది,

తే. ...నా యతుల కాహు, బలముఁ జెనయంగ భవదీయపతుల కాదు.

మూఁడు లోకంబులందు నెవ్వఁడు లేడు.

విరా. 2-58.

అతులితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సాటిలేనిది, నిరుపమానమైనది.

క. మన చూడ్కికి ప్రే, గయి యీ.తని యతులితమూర్తి యత్యుదా.

త్తతఁ గడు నొప్పినయది.

విరా. 4-257

అత్యుత్తండు సం. విణ. అ. పుం.

తృప్తిలేనివాడు.

వ. వలుమాటు రాజుల నెల్లను బొరిగొని పరశురాముం డత్యుత్తంఁడై.

శల్య. 2-189

అత్యష్టండు సం. విణ. అ. పుం.

తృష్ట లేనివాడు. అశ లేనివాడు.

క. ఆనహంకారుడు నక్రో,ధనుఁడు నత్యష్టండు నై నతఁడు శుభ.

మశుభం, బమ భేదముఁ జొరయఁడు,

కాంతి. 5-327

అత్త దే. వి.

1. మగని తల్లి.

క. చెలులైనఁ జూడఁ బయ్యెద, దొలఁగుటకును సిగ్గువడఁ వధూ జన.

తతియ, తల యెదుర నేకవస్త్రంబులతో నంగములు వికృతిఁ

బొందగఁ నడచెన్.

ప్రీ. 1-99.

క. నతతంబు నత్తదూటుట, బలియెడ దుశ్చిత్తయగుటఁ బరమాన్నము.

నొక్కత సేవించుట నగు దుర్గతి లిసములు దాచికొన్న కష్టకుఁ

గలుగున్.

అను. 3-244; అశ్ర. 2-143

2. పితృ సోదరి.

వ. మా యత్త సాత్వతి నన్నుఁ బ్రార్థించుటంజేసి యిద్దురాత్ముఁడు
సేసిన యపరాధశతంబు సహించితి. సఖా. 2-88.

దీనికి మూలము 'అత్తు' ధాతువు; అత్తు = సంబంధించు, కలియు.
కూడు- సన్నిహిత సంబంధము గలది గావున అత్తయను కృపంతదూపము.
దీనినుండి యుత్పన్నమగుచున్నది (అత్తుఁది అత్త) అందును ఒక వ్యక్తికిని
మఱొక వ్యక్తికిని మధ్య సంబంధమును గల్పునది గావున ఈ పదము భార్య
యొక్కయు భర్తయొక్కయు తల్లులయందే రూఢికెక్కి తత్సంబంధము
నకు అనుకూలమైన వారగు తండ్రి యప్పుచెల్లెలు, మేనమాను భార్య
అను వారి యందును బర్తవసించుచున్నది. కావున ఇది చేత్యము.

అత్తమిల్లు దే. అ. క్రి. ✓ అత్తు - అత్తము, అత్తమిల్లు

ఒరగు, వాలు.

వ. విదురుండును మణిమయ పీఠంబునఁ గృష్ణుని వెనుకదెనఁ దడీయొ
న్నత పీఠంబునఁ గరం బత్తమిల్లి యుండె. ఉద్యో. 8-253.

అత్తల దే. వి.

అతల, అవల.

క. వాయువుల నియతవృత్తి మనోయంత్రణ బొమల నడుము
నూల్కొలిపి విచేష్టాయిత శరీరుడై మూర్ఖాయోజితములుగఁ
జేసి యత్తలఁ జేర్చున్. కాం. 4-185.

అత్తలము దే. వి.

ప్రాసము, ఈటె, బల్లెము.

క. పెనుఁగడఁత దొడ్డయత్తలమున వైచిత్ర నకఁడు మూర్ఖ మునిఁగి
రథము మీఁదన పడినఁ గనలి యప్పావని పొదివెను గౌరవేంద్ర
వాహిని కడఁకన్ శల్య. 1-381.

శ్లో. పతస్మిన్నంతరే కూర స్సౌఖ్యలేయః ప్రతాపవాన్
ప్రాసేన సహదేవస్య శిరసి ప్రాహరదృశమ్.

సం. ఖా. శల్య. 29-18.

అత్తు దే. అ. క్రి.

అసక్తిగొను.

లయగ్రాహి :- రిత్తలగు దుర్వచన వృత్తులను నొందొదల నెత్తికొని
మాంసం, బత్తి తినుటన్.

స్త్రీ. 2-8

అత్యంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అంతము)

1. అధికము.

వ. అవ్వరమేళ్వరుం డాశ్రమిలకు నత్యంత సులభుండు. విరా. 1-19

2. తుదలేది, కాశ్యతము.

ఉ. నీకు నుదారసౌఖ్య మత్యంతము నవ్యయంబునగు నందలి మాన్యులు
సంస్తుతింపగన్.

మహా. 66

అత్యతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అతీతము)

1. మిక్కిలి వేరైనది.

క. అగు నీ తత్త్వము సత్త్వాదిగుణత్రయ వికృతి కత్యతీతంబై.

శాంతి. 4-94

అత్యధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అధికము)

మిక్కిలి యెక్కువయైనది.

చ. ...నన్ను నత్యధిక మనోజరాగమతియై కనుగొంచు.

విరా. 2-170

అత్యయము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రళయము, ప్రళయ కాలము.

మ. ...అత్యయకాలజ్వలనోద్ధతిం గవిసి యేకాక్షాహిణిం దుంపగన్.

ద్రోణ. 5-400

అత్యయ సమవర్తి చాడ్చున.

కర్ణ. 1-120

2. నాశము.

క. అత్యంత ప్రబలంబులు, వైత్య వికారములు రేగి ప్రాణములకు
శి, ప్రూత్యయముం జేయు మహా, దృత్యంబున నెలవు వెడలదలమి

సుచరితా.

అశ్వ 1-169

8. హాని, కీడు.

క. చను బొంకగఁ గ్రాచార్యయ, మున సర్వధనాపహరణమున.

ఆది. 8-178

అత్యుగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉగ్రము)

మిక్కిలి క్రూరమైనది. మిక్కిలి భయంకరమైనది.

కా. ... శస్త్రాస్త్రజా, లోష్ణస్థాన చతుర్విధోష్ణైః బలాత్యుగ్రంబు.

విరా. 4-52

అత్యుదగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉత్ + అగ్రము)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

క. తరణియు దుఃఖతయగు న, తరుణిం గాచుటకు నత్యుదగ్ర భుజా

వి, స్ఫురణాధ్యు నొక్కరక్కను, గరుడార్ద్రమనస్కుఁ డగుచు

గ్రక్కునఁ బనిచెన్.

విరా. 2-110

అత్యుదగ్రుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

మిక్కిలి భయంకరమైనవాఁడు.

తే. సింహబలుఁ డత్యుదగ్రుఁడై చిగురుఁబోడి, పజ్జఁ గడువడిఁ దగిలి

కోపంబు గదుర, నొడిచి తంపట్టి తిగిచి మహోగ్రవృత్తిఁ, గొంతు

కొనరించుకయు లేక కూలఁ దాచె.

విరా. 2-128

అత్యుదగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మిక్కిలి భయంకరత్వము.

తే సింహబలుఁ డత్యుదగ్రతఁ జిగురుఁబోడి.

విరా. 2-128

(సం-ము; అకా-పరిపాఠము)

అత్యుష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉష్ణము)

మిక్కిలి వేడియైనది.

క. ... వదహనా, త్యుష్ణ పరావదీప్తులు, కృష్ణానోవరులుఁ దలఁ

పఁ గేవలులె నృపా.

ఉద్యో. 2-178

అత్రి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సప్తర్షులలో నొకఁబుడి.. ద్రోణ. 5-308 చూ. సప్తర్షులు

2. బ్రహ్మమానస పుత్రులలో నొకఁడు. (విష్ణువు)

తే.భవ్య, శల్పగతుడైన నాథిఁ బర్మంబుదోచె, నా దఱుడు పుట్టి
సృజించె నందనుల మనఁబునన సప్తసఖ్యుల నరవరేణ్య.

వ. మరీచియు నత్రియు నంగిరసుండును బులస్త్యుండును బులహం
డును గ్రతువుచు దఱుండు ననం బరఁగువారలు.

కాం. 4-205, 208; కాం. 6-41

ఈ అత్రియే సప్తర్షులలో నొకఁడై యుండవచ్చును.

ఈతఁడు శుక్లము ఇంద్ర దైవత్యము అని జనులకుఁ దెలిపెను. అది కారణముగ శుక్లమునకు 'ఇంద్రియము' అను పేరు వచ్చెను. కాం. 4-807
ఈతఁడు మరీచ్యాదులతోఁ గలిసి విష్ణు నుద్దేశించి తపస్సుచేసి తన చేతఁ
బ్రణీతంబై సకల జగంబులకు హితంబును మర్యాదా ప్రవర్తకంబునై
శాస్త్రంబు వెలుంగుటల విరము వడసెను. కాం. 6-359

8. ఒక బ్రాహ్మణుడు.

చ. వినుతచరిత్రుఁ డత్రి యను విప్రవరుండు తపఁబొనర్చగా.

చూ. వివరము - అర. 4-193; మొ 205 వ.

పరికించి చూడగా ఈ మువ్వురు నొక్కరుగానే కనిపించుచున్నారు. ఈ
అత్రిని బెక్కుతావుల మిగిలిన బ్రహ్మమానస పుత్రులార్యురి తోడను
గల్పియే చెప్పుచున్నారు. ఈ బ్రహ్మమానస పుత్రులు ఏడ్యురిలో కాం. 1
పర్వము చతుర్థాశ్వాసమునకును షష్ఠాశ్వాసమునకును భేదము గన్పించు
చున్నది. వరుసలో భేదమట్లుంచి చతుర్థాశ్వాసమునఁ చెప్పఁబడిన యేడవ
వాడను దఱునకు మాటుగా షష్ఠాశ్వాసమున వసిష్ఠుడు చెప్పఁబడి
నాడు. మూలమును దీనికనుకూలముగనే కన్పించుచున్నది.

గ్లో. బ్రహ్మమానససృజే పుత్రా న్మానసాన్ దఱుసప్తమాన్,
మరీచిమత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యం పులహంకరుమ్.

స్లో. మరీచిం కాశ్యపం తాత పుత్రమగ్రజమగ్రజః,
మానసం జనయామాస తై జనం బ్రహ్మవిత్తమమ్.

సం. భా. కాం. 207, 17, 18.

చూ. ఋషి.

అధర్వణము సం. వి. అ. పుం.

నాల్గవ వేదము.

ఆ. అవి క్రమఃబున ఋగ్వేదమును యజుస్సు సామము
నధర్వణమును సారభూత భవ్య సంభాషణము నేత. అను. 1-162.

ఇది వేదము లలో నాలవది ఇందు శత్రు వినాశకములును, పాపనిబర్హణ
ములును, అపాయ నివర్తకములును, సౌఖ్యాపాదకములును నగు పెక్కు
విధములైన మంత్ర భాగములు కలవు. మఱియుఁ దక్కిన వేదములందు
వలెనే వైదిక క్రియల యందు ఇంద్రాదృధిరేవతాకములగు మంత్రములు
గలవు. ఇది తొమ్మిది భాగాలును అయిదు కల్పములును గలిగి యిరువది
కాండలయందుఁ గలదు. ఇందు ముఖ్య బ్రాహ్మణము గోవధ బ్రాహ్మ
ణము. ఈ వేద సంబంధమైన యుపనిషత్తులు ఏఁదిరెండు అని చెప్పుదురు.
మఱికొండఱి లెక్కన ముప్పదియొకటియే యగుచున్నవి.

అధర్వణము సం. వి. అ. పుం.

అధర్వణ వేదము. చూ. అధర్వణము.

క. ఆరుణఃబులును సకంటక, తరుభవములు, గటుక గంధధామములు
నొనర్తురు కాత్రవాభిచారిక, కరణమున నధిర్వ మాంత్రికతః
గుసుమంబుల్.

అను. 4-7

అధ్యక్షుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒకానొక అగ్ని. చూ. ఆర. 5-169 మొగలు 174.

2. త్రిపురాసుర సంహారము నేయఁబోవు శివుని రథమునకు చక్రరక్షకుడు.

వ. అన్వేషాశ్వంబులం బిహవ నధర్వాంగిరసులు చక్రరక్షకులయి.
చనుదేర.

కర్ణ. 1-292

అదండుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శిశింపబడదగినవాడు.

నీ అదండులు ధరణిదివిజులు...

కాంతి. 2-219

అదత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమర్థము గానిది.

మ. ...అన్యసాధనభిదాదక్షంబునై సర్వలోక మనోజ్ఞంబయి దివ్యమై
వెనుంగు నగ్గాండివమన్ చాప రత్నము నిచ్చెన్ వరుణుడు పార్థు
నకు.

అది. 8-258

అదత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఈయబడనిది.

వానికి నదత్త ప్రతివచనందైన.

సఖా. 2-210

అదను దే. వి.

సమయము, తఱి.

తే. అదను నెఱిగించి నా కడ కనువు నొక్కొ.

విరా. 2-295

ఆ. అదను దప్పకుండ నమ్మహాత్ముల నెమ్మి, బిలువబించి.

ఉద్యో. 1-241

అదయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దయలేమి.

చ. ...నా, డదయత సూతసూతి సభ నాదిన మాటకుఁ జాల
నొచ్చి.

ఉద్యో. 1-114

అదయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దయ లేనిది.

క. ఇదియెల్లను నొకతల యీ, పదమూడేడులును నాకు కావ
కొడుకుచే, నదయమగు కూడు గుడుచుట, యదియొక్కం
యయ్యె, నేమి యనఁ గల దనమా.

ఉద్యో. 3-192

అదయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

దయలేనివాఁడు.

క. అ,య్యదయుని ముట్టుకొని నామమడచుట దక్కన్. సౌ. ప్రి. 2-32.

అదరిపడు దే. అ. క్రి.

1. కోపముచే మిట్టిపడు - మిడిసిపడు - ఎగిరిపడు - ఉక్రదేకించు.

క. గోవులకు వెనుకయై వెసఁ, బోవుచునున్నారు గడవఁ బోవక
యుండఁ, బోవలయు నద్దపడియెడు, దీవన మెదఁ గలిగెనేని దేవర
కడకన్. వ. అనిన విని విరాటుఁ డదిరిపడి. ఏరా. 8-188-189.

2 భయపడు, ఉలికిపడు.

మ. అదె కౌరవ్యు లశక్తదుర్జవత సేయంబుని వైఁ బాటఁ జూచెద
రమ్మై దమచేతఁ దీటునె జయశ్రీ కాంతు దైత్యాంతకుఁ,
బొడవం దారు దలంచులెల్ల ననలంబుం జీర బంధింపఁగా, మది
నూపించిన యట్ల కాక తమ దుర్మంత్రంబుం బోవునే.

వ. అనిన విని విదురుం డదరిపడి వైచిత్రవీర్యున కిట్లనియె.

ఉద్యో 3-898-899

3. సంభ్రమము నొందు, అచ్చెరుపాటు నొందు.

అ. ఇతఁ డపూర్వ మనజుఁ డెందుండి వచ్చెనో, యనుచు నదిరిపడి
లకాంగులెల్ల నాసనములు డిగ్గి యప్పుడభ్యుద్గత, వైరి మనము
లందు హర్ష మెసఁగ. ఆర. 2-39

శ్లో. తతస్తా వైషధం ధృష్ట్వా సంభ్రాంతాః పరమాంగనాః

సం. భా. ఆర. 55-15.

అదరు దే. అ. క్రి.

1. పడఁకు, చలించు.

సీ. హృదయంబు తటతట నదరంగ బెలుకులు.

నిరా. 4-80

అదరులు దే. వి. బ.

మిడుగులులు, నిప్పుకణములు.

కై దవుల నదరు లెగయంగాన్.

భీష్మ. 2-171

చదల నదరు లెగయ.

ఆర. 5-181

అదర్శనము సం. వి. అ. న.

1. కనఁబడకుండుట, మఱుఁగుపాటు.

వ. భీమసేను తారించిన సుదర్శనుండు దదీయ శరజాలంబుల నదర్శ
నగనకుండై పదంపడి తచ్చరవిఖండితకంతుండై న. శల్య. 1-380

2. అజ్ఞానము, ప్రకృతి.

వ. ఇది యక్షరక్షర వివేకంగ జేకం బనేకంబు దర్శనం బదర్శనంబు
నిస్తత్త్వంబు దత్త్వంబు. కాంతి. 6-34

అదలించు దే. స. క్రి. ప్రే.

బెడరించు, తర్జించు, గద్దించు, జడిపించు.

వ. అప్పు డశ్వత్థామ యఱువదినాల్గు నారసంబుల నొప్పించిన నన్న
రుండు నిలునిలుమని యదలించినం దెరలి యతండు కరుల గమిం
జొచ్చె. ద్రోణ. 4-248

అదలుచు దే. స. క్రి. ప్రే, (రూపాం) అదల్పు-స్వార్థము అదలు

గద్దించు, భర్జించు.

క. బవరము గీడని యెఱుఁగుదు, నవనీకుండైన కొడుకు నదలిచి
యుడుపం దివిరియు నోరాడమిదై, వ వశం బప్పునికి మనకు వగ
పికేలా. ఉద్యో. 4-183

క. దుర్యోధనుఁ డదలిచి సర్వపై న్యతతిఁ బరికొల్పెన్.

భీష్మ. 2 - 216

అదలుపు దే. వి. (రూపాం) అదల్పు

గద్దించు, బెడరించు.

దే. ఈత తాత, యదలుపుల వాహనంబులు పెద్దరి పఱచె.

ద్రోణ. 8-48

అదల్పు దే. స. క్రి. ప్రే.

వదలించు, తొలగించు, తప్పించు, (జుట్టు) విదల్పు

మ. అనుచున్ గ్రక్కున లేచి రోష కఠినంబౌ హాస మా నూతు
నె, మృగ ముద్వేగముఁ బొందఁజేయ బలసామగ్రి సముజ్జ్వలంబుఁ,
బున వానిం దలపట్టి వంచుటయు నేపుంజేవయందోఁప వాఁడను
మానింపక బెట్టదల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై . విరా. 2-840
శ్లో సకేశేషు పరామృష్టో బలేన బలినాంవరః, ఆఘిష్య కేశాన్ వేగేన
బాహ్వో ర్ద్ధగ్రాహ పాండవమ్ సం.భా. విరా. 22-54

2. కోపముచే మందలించు.

వ. తదవసరంబున శిఖండి దేవక్రతున కెదిర్చిన నొందుసేయ నొల్లమి
నాతండు కోదండంబుఁ దుండంబులు నేసి పిలుసనఁ జేయుటయుఁ
బాండవాగ్రజుండు వాని ప్రతిజ్ఞావచనంబు లెత్తి చెప్పి మొగ
మోడక యదల్చినం బురికొని యస్పాంచాలపతి సూనుండు సుర
నదీసూను మార్కొనుటయు. భీష్మ. 8-55

3. వెడలఁగొట్టు, తఱిమివేయు.

ఆ నీరువట్టు శ్రమముఁ గూరిన నీమీఁది కరుణ వచ్చినాఁడఁ గాదు
నా క, యర్థిఁ ద్రావు టొప్పు ననియె నా చండాలు, నలుకమెయి
నదలల్పె నత్తపస్వి.

వ. అదల్చిన నతండు సారమేయంబులుం దాను నంతర్ధానంబునేసె.
అశ్వ. 3-55, 56

శ్లో. సరథానిశ్చయాత్తేన ప్రత్యాభ్యాతోమహాత్మనా,
శ్వభిః సహమహారాజ తత్రైవాంతరధీయత. సం.భా. అశ్వ. 55-28

4. తర్జించు. గర్జించు, కూడదని గట్టిగాఁ జెప్పు.

ఆ. ధర్మజుండు భీముఁ దగు వచనముల నదల్పె నరుండు మఱియుఁ
దగడె పూజ, కాంబికేయుఁ డిట్టు లనకుము. ఆశ్ర. 1-118

శ్లో. తమేపం వాదినం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, ఉవాచ వచనం
ధీమాజ్ఞోషమాస్పేత్వతి భర్తృయన్. సం. భా. ఆశ్ర. 12-24

అదల్పు దే. వి.

అదల్పు.

క. హంకారములు నదల్పులు, జంకెలు ధిక్కరణములును సంస్తుత
ములును వీ, రాంకోక్తులు నిస్సాణజ, ధాంకృతులును గలసి యుద్భ
టంబుగఁ బెరిగెన్. భిష్టు. 2-133.

అదాసి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దాసికానిది (అదాసి X దాసి)

ఆ. ధన్యులార, యే నదాసినే దాసినే, యెఱుంగఁ జెప్పి వనువుఁ
డెల్ల దాని. నభా. 2-244.

అది దే. సర్వ. మహతి, అమహత్

1. ఆమె, స్త్రీ.

క. తన భార్యకు రాధకు నిచ్చిన నదియును గరము సంతసిల్లి.
ఆద. 5-32.

క. బల విక్రమచంపన్నులు, గలరేవురు దాని పతులు గంధర్వులు.
విరా. 2-72.

2. తచ్చట్టార్థకము, అమహత్తు.

వ. వైశంపాయను వంశ వినిన కథ యగుటం జేసి తత్ప్రకారంబున
నడపె నది యెట్లనిన. విరా. 1-48.

తే. ఎల్లయందును దా వనియించుటెల్లి యదియుఁ దనయందు వని
యించుటండ్రు. ఉద్యో. 2-828.

క. ఇన్నగమునందు గాండివమున్నది యదిగాని. విరా. 4-105.

3. సంబంధార్థమునందు పదముల కనుప్రయుక్తమగును.

ఆ. ఏది కులము నామ మెయ్యది యెవ్వరిదానవు. విరా. 1-312.
(ఎవ్వరి దానవు- ఎవ్వరికి సంబంధించిన దానవు. స్వామిస్వామ్య సంబం
ధము)

తే. ...నీవరుగు మార్య, వర్య యెవ్వరి దూతవు వారి కడకు.

స్వర్గ. 27.

అ. ఏ నెఱుంగ నిన్ను నెక్కడిదానవు.

అది. 4-76.

(ఎక్కడి దానవు = నీవుండ నాదారమైన స్థల మెద్ది?)

(అదారాధేయ భావము)

4. క్రియలపై వచ్చి విధి ప్రార్థనాశీరాద్యర్థకములఁ దెలుపును.

అందుఁ గొండొక కాలం బుండి వచ్చునది యనిపించిన,

(విధి) అది. 6-187

విష్ణుని దివ్య వచనంబుల చొప్పున నడచునది. (విధి) కాంతి. 6-416.

ఇట్లుగా దట్టని చక్కం బెట్టునది. (ప్రార్థన) ఉద్యో. 3-272

నీవు నాకు నాగ్నేయాస్త్రం బిచ్చునది (ప్రార్థన) అది. 7-51

యుష్మద్దన్వయంబు భార్గవ కుల సంబంధంబున జన శ్లాఘనీయం
బయి వెలయం గలయది. (అశీస్సు) అను. 2-331

5. నిశ్చయమును దెలుపును.

మీ మీ కడనున్న బ్రహ్మ హత్య ప్రవేశింపఁగలయది.

కాంతి. 5-432

నీ కెట్లు ప్రియం బిట్లు కాఁగలయది.

కాంతి. 2-71.

6. క్రియాజన్య విశేషణముల మీఁద వచ్చి భావార్థమును దెలుపును.

శ్రమమున నిండియములు లీనమగు నది నిద్ర. కాంతి. 4-324.

(లీనమగునది = లీనమగుట)

క. ఆహీతుల నెల్ల విధంబుల, విహతులఁగాఁ జేయునది వివేకము

(చేయునది = చేయుట)

సభా. 2-271

తమ హవిర్భావములు గొనుదాని కనిన.

కాంతి. 5-432

(గొనుదానికి = కొనుటకు)

7. క్రియాజన్య విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించునపుడు అనువ్రయుక్తి
మగును.

చేయునదిలేక చింతిల్లుచున్న దాన.

విరా. 3-216.

కాకి యనుదానికి నులూకంబులు పుట్టె.

అది. 3-71

నా వేడిన దాని నిమ్మనిన.

ఆది. 4-176

8 క్రియాశక్త్య విశేషణముల మీద అనుప్రయుక్తమై క్రియార్థమును బూర్తిచేయును.

కోపించి-గాంధారి కావమిచ్చిన యది.

మౌన. 191

మది కథికలై తోచినయది.

ద్రోణ. 8-296

పాపక్వంబు బొరయకున్నయది.

కాంతి. 1-820

క. అసంఖ్యకవిధమై పరఃగుచుండునది మనుజేంద్రుడా. కాంతి. 8-96

9. ప్రాధాన్యము దెల్పుటకై భావార్థకము మొదలగువానిపై నుపయోగింపబడును.

వేడఁగాఁ బడుటది పెద్దసావు.

అను. 2-348

విద్య యనునది యెట్టిది

ఉద్యో. 2-320

ఆశ యనునది అనంతమైయుండు.

కాంతి. 8-150

10. పాదపూరణముగా నుపయోగింపబడును.

హస్తీపురం బది రాజధానిగాన్.

ఆది. 5-8

నీ దగుకోర్కి దీర్పు టది నాకు వ్రతంబు.

ఉద్యో. 1-89

మనఃప్రీతిదమగుచు వాదివర్వంబది వినఁగా నొప్పు భారతాఖ్యంబగుచున్.

ఆది. 1-35

అదిగాక దే. జాతీ.

అదియునుగాక.

క. సూటలు పెక్కాడితి వీ, పోటు మగలు వినఁగ నికఁ బోవుట దగ దెప్పాటన నదిగాక తమ్మని, పాటును గన్నారఁ గంటి పాటకు మింకన్.

ద్రోణ. 1-304

అదితి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కళ్యపుని శార్య. దేవతల తల్లి.

(శ్రీమన్నారాయణుఁ డా యా యవకారము లెత్తనున్నపుడెల్ల నీ యదితి కళ్యపులు నుద్భవించి శ్రీమన్నారాయణుని గమంచుదురు)

విరా. 1-54

అదితితార సం. వి. ఆ. స్త్రీ. అ. న.

పునర్యసు నక్షత్రము.

ఈ నక్షత్రమునందు పులగము దానము చేసిన నుత్తమ ఫలము గలుగును. ఆను. 2-378

ఈ నక్షత్రమునందుఁ జేసిన కృషి చక్కగా ఫలించును.

ఆను. 3-168

అదిమికొను దే. స. క్రి.

ఒత్తివట్టుకొను, కాగలించు.

క. అని దాని చేతికిచ్చినఁ, గొని యురమున నదియు నదిమికొనియె.

ఆర. 7-858

అదియటులుండె; అదియట్టులుండె దే. జాతీ.

ఆ విషయ మట్లుండనిమ్ము- అది యంతియే- దాని యందేమి లోపము లేదు. కాని

సీ. అన విని బలి దేవతాధీశుతో నీకు, నా విభవంబు గానంగరాదు, గుప్తమైయున్నది గుహాయందు నా కిచ్చ,పుట్టిన నిప్పుడ పొలిచి తోచు, నది యటులుండె నీ వధికుండ వల్పుల, యెదుర రజ్జుల వల్కు లేటపెంపు. కాంతి. 4-892

క. అది యట్టులుండె నీతోఁ, బదరం బనిలేదు నాకు. కాంతి. 4-409

అదియుంగాక; అదియుఁగాక; అదియునుంగాక; అదియునుగాక దే. జాతీ.

మఱియు, అంతేగాక.

నా మదికిం జూడ మేలై యుండ దదియుం గాక. సౌప్తి. 1-48

సీ. వగతు నదియుఁగాక తగవేది యమ్మత్స్య,మేదిసీక్ష్మరుఁడు విశో దమునకు. విరా. 2-195

అదియునుంగాక.

విరా. 1-117

చ. అదియునుగాక కోలుపులినైనను,

విరా. 1-88

అదీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉదారమైనది, దీనము గానిది.

వ. అనిన విని వృత్రుం డదీనంబులు నమృత స్వరూపంబులు నగు
భవదీయ వచనంబులు వినికింతేసి విశుద్ధుండనైతి. కాంతి. 5-422

అదీనుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఉదారుడు, దీనత్వము లేనివాడు.

క. ... ఆతఁ డ, దీనుండై యతని జత్రుదేశం జేసెన్. ద్రోణ. 1-168

అదీపిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అప్రకాశత్వము, వెలుగొందకుండుట.

క. స్వాపావస్థం బ్రకృతి క, దీపిత వాటిల్లునపుడుఁ దెలివెడలక.

కాంతి. 4-828

అదీర్ఘసూత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దీర్ఘసూత్రము కానిది, చిరకాలము చేయుటలేనిది, తొందరగా నిర్వ
హించుట గలది.

వ. ఈ యుపాయంబులలో నెయ్యది యుచితంబును నవగత దోషం
బును నదీర్ఘసూత్రంబును నగు నట్టి దానిం జెచ్చెర ననుష్ఠించు
నది. ఆది. 8-24

అదుము దే. స. క్రి.

1. నొక్కు, క్రిందికిఁ ద్రొక్కిపట్టు.

క. జలజాతుఁడు గని పంచాంగుల మాత్రము రథము ధరణిఁ గ్రుంగ
నదుముడున్. కర్ణ. 3-819

2. కప్పు, ఆచ్ఛాదించు.

వ. అని పయిచీరచెఱంగు మొగంబున నదిమిఁకొని యేడ్చినఁ గృష్ణుండు
వివిధ వాక్యంబుల నద్దేవిం దేర్చి. శల్య. 2-374

శ్లో. ఏన ముక్త్యా తు వచనం ముఖం ప్రచ్ఛాద్య వాససా

పుత్రశోకాభిసంతప్తా గాంధారి ప్రరురోదహ.

సం. ఖా. శల్య. 68-69

3. అదల్చు-గద్దించు- మందలించు.

అ. ధర్మజుండు భీము దగువచనముల న,దల్చె నరుడు మరియు
దగఁడె పూజ, కాంబికేయుఁ డిట్టు లనకుము మనకు న,గ్రజుని
బనుపు సేత ప్రతముగాదె.

క. అని భీము నదిమి విదురునిఁ, గనుగొని. అశ్ర. 1-119

4. అడఁచు, నివారించు, పోగొట్టు.

క. ద్రౌపదియు సుభద్రయు సం,తాపం బందుదురు పాండుతనయులు
దలరన్, భూపాల భవజ్ఞునకుని, చూపందఱ మానసముల శోకము
నదుమున్.

అశ్ర. 2-18

5. లోబఱచుకొను, నిర్జించు.

సీ. నిజమహిమండల ప్రజఁ బ్రీతిఁ జెంచుచుఁ, బరమండలంబుల ధరణి
పతుల, నదిమి కప్పంబులు ముదముతోఁ గొనుచును.

అది. 1-7; అది. 8-125

6. ఒత్తిపట్టు,

అ. ఎత్తికొని చనంగ నిమ్మగునట్లుగా, మెదలుచున్న ప్రయ్య
లదిమి రెండీ, గూడబట్టి నవియుఁ గూడి యొందొందీతోఁ, జక్క
నంటి రెండు నొక్కఁడయ్యె.

సఖా. 1-147

అదురుఁద్రుక్క చే. వి.

పళ్ళుశోగ విశేషము

వ. ఉంగిడి యదురు ద్రుక్క యగువానికి నా పేరు సెప్పినం జాలు.

విరా. 1-286

అదుర్పు చే. అ. క్రి.

అదురుచు- వడఁడు- చలించు,

మ. ధరణిచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మార్తాండుండు గుంతిభవ, త్కిర

ఋం డయ్యే దికావితానము వడంకెన్ మిన్నదరెన్ మహీధర
సంతానములోలి గ్రక్కదరె. ద్రోణ. 4-377

అదూష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిందింపదగినది.

తే. ...మహాత్ములు దక్కు మస్మారచరుం, దండితులఁ జేత వినమె
యధర్మమడఁగు, ధర్మమెసఁగు దండము ననర్థంబు గామమును
నదూష్యంబులై పిద్ది బొందు నధిప. కాంధి. 1-108

అదృశ్య సం. విణ. ఆ.

కనఁబడకుండఁ బోయినది, తిరోహితమైనది (స్త్రీ)

వ. ఆదియు నట్లచేయుదునని యదృశ్యయయ్యె. ఆది. 4-188

అదృశ్యంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

శక్తిభార్య, వసిష్ఠుని కోడలు- పరాశరమహర్షి తల్లి. ఆది. 7-128

అదృశ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మఱుగుపడినది, తిరోధానమైనది, తిరోహితమైనది.

వ. ఇంద్రాణియుం దోడన చని తదియ తంతు మధ్యంబున సూక్ష్మ
రూపంబున నున్న సురపతిం గన్నంత నయ్యువక్రతి నదృశ్యం
బగుటయు. ఉద్యో. 1-171; అను. 2-828

(అదృశ్య-అని సం. మ. అకా. ప్ర-పాఠము)

2. కనఁబడనిది.

వ. వాఁడునుం బనిపూని యంబరతలంబున నదృశ్యాకారుండై వచ్చి
నిలిచె. విరా. 2-111

అదృశ్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

తిరోహితమైనవాఁడు, కంటికి గనఁబడకుండ నున్నవాఁడు.

రథ సమేతంబుగా నా ఘటోత్కచుం డదృశ్యుండైన.

ద్రోణ. 5-225

అదృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చూడఁబడనిది-కనఁబడనిది.

వ. ప్రమథగణఁబు అదృష్టాకారంబులై యమృతోత్ముని బరమాత్ముఁ
గొలుచు చందంబున. సౌప్తి. 1-184

2. అముష్మికము.

వ. అదృష్టపూర్వంబైన భవదీయ రూపంబు గమంగోసం బడయుటం
బ్రమోదంబును. భీష్మ. 1-219

వ. ఊమ విడిచి నీవు దృష్టాదృష్ట విరుద్ధంబైన క్రోధంబుఁ జేకొని
సకల ఊమారక్షకుండైన పరీక్షితునకుం బరీక్షింపక కాపం బిచ్చి
చెట్టచేసితివి. ఆది. 2-175

అదృష్టిగోచరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కంటికి గనఁబడనిది.

స్వప్నంబ్ది పదార్థంబునుంబోలె నదృష్టి గోచరంబును. విరా. 2-295

అదె దే. అవ్య.

అదిగో, అల్లదె.

అదె వట్టువడియె ధర్మజుడు.

ద్రోణ. 1-210, ద్రోణ. 5-820 ఆశ్ర. 2-83.

అదేహుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దేహము లేనివాడు. 2 ప్రకృతి రహితుడు.

తే. ఇతఁ డబీజం డదేహం డనింద్రియుండు, వీత మానసుఁ డని
యాత్మవిధము నెప్పు, వేదములు భవదుఃఖ కర్మాదిగముల్లు
నాతనికి లేవు నిర్గుణుం డగుటఁజేసి. కాంధి. 8-81; కాంధి. 4-237

అదైవము సం. వి. అ. న.

రై వము గానిది.

క, రై వంబు నరై వముగ నరై వము రై వముగఁ జేయ ధర్మ దివి

జూల్, భూవరశక్తులు వినువా, రేవానికిఁ గూర్తు రతఁ డధీశత
నొందున్. అను. 2-141

అదోషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషము గానిది.

అ. మనము మోసపోయి యనిమిష పతి సూతి, తోడఁ బొడిచితిమి
యదోషవృత్తి. నతఁడు సమయకాలమంతయుఁ గడచిన, వచ్చెనో
యెఱుంగవలయు నిజము. విరా. 5-372

అద్దము వై. (సం. ఆదర్శః-ప్రా అద్దాః-త. అద్దం)

ముఖము చూచుకొనెడు గాజుబిళ్ళ, గాజుబిళ్ళ, దర్పణము.

క. పాపక్షయమున బోధం, జాపాధింపఁబడి మెఱుగు అద్దము
కరణం, జూపునకు వచ్చు దనుఁదా, నా పురుషుఁడు గాంచువనికిన్
తన్మయతన్. కాం. 4-178

అదిరా దే. అవ్య.

కోపమును సూచించును.

సీ. అద్దిరా నీకు గ్రొవ్వఱుగఁ దేఁ జాతుఁగా, కని తలసూపక యడఁగు
చాడు. విరా. 3-36

అద్దు దే. స. క్రి.

ముంచు.

చ. ...ఆం, బరమునఁ బట్టినట్టి మలపంకము గారములోన నడ్డఁగా,
విరిసినయట్లు, కాం. 8-364

అద్భుతము సం. వి. అ. పుం. న.

1. ఆశ్చర్యము.

న. అయ్యవసరంబున వారందఱు మహాద్భుతం బంద. విరా. 1-183

విణ. (అ. ఆ. అ.)

2. ఆశ్చర్యకరము, వింతయైనది.

ఉ. అక్కజమైన కార్యమును నద్భుత సంపద నొందు శక్తులుం.

విరా. 3-166

సం. వి. అ. పుం.

3. ఒకరసము (నవరసములలో నొకటి)

తే. ...అచ్చర హృదయములకు. నద్భుతంబు బీభత్సంబు నావహింప,
సంగరాంగణ మతిఘోర భంగియయ్యె. కర్ణ . 1-177

అద్భుతుడు సం. వి. అ. పుం.

అద్భుతుఁ డను పేరుగల యొక అగ్ని- ఇతఁడు ఆవుఁ డనువానికి
ముడిత యను కాంతయందు జనించినవాడు. ఆర. 5-168

అద్యతనము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నేటి కాలపుది.

ఉ. భావి పురాతనాద్యతన పార్థివ లక్షులు పొండవేయు ల, స్త్రీ
విభవంబుతోడ నుపమింప సమంబులు గావు. సభా. 2-114

అద్యతనుడు సం. విణ. అ. పుం.

నేటి కాలపువాడు.

క. విద్యామయ వడ్డింకుడు, విద్యావిద్యావిభేద విరహాతుఁ డజరుం
డార్కుఁ డనంతుఁ డచ్యుతుఁ, డద్యతనుఁ డనాది కేవలాత్మకుఁ
డరయన్. ఆను. 4-229

అద్రి సం. వి. ఇ. పుం.

కొండ.

సీ. రథఘోషమునఁ బ్రతిరవ మిచ్చు నద్రులు, భయమున నాపోవు
భంగినుండఁ... విరా. 3-158

అద్రిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒకానొక ఆవృరస, చూ. వివరము. అది. 3-31, 32, 38

అద్రిథరుడు సం. వి. అ. పుం.

హనుదేవుడు, శ్రీమన్నారాయణుడు, మందరగిరిని చాల్చినవాడు.

గోవర్ధన పర్యతమై త్రినవాడు.

క. వినుత త్రివర్గనిరతులు...నమస్కార్యు లద్రిధర విను నాకున్.

ఆను. 2-184

అద్రుచు దే. అ. క్రి.

ఆదురుచు, కంపించు, వడఁకు.

తే. తాను మున్నుగ శాత్రవనేక మీద, రథము లొక్కటఁ బఱపిరి

పృథివి యద్రుచ.

విరా. 8-211

అద్రోహము సం. వి. అ. పుం.

అహింస.

క. కోపంబులేమి సత్యా, లాపము నిజదార పరవిలాసము శుచితా,

గోపన మద్రోహం బవ, నీ పాలక సర్వవర్ణ నియత గుణంబుల్.

కాంతి. 2-221

అద్రోహుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కిడు చేయనివాడు (మేలు చేసిన వానికిఁ గీడుచేయనివాడు).

క. తగునే యిట్లు కృతార్థుఁడ, వగు నీ కురిగొఱుక కిట్లు లాలస్యము

నే, తగదా కృతమునకు నెం, వగు టొప్పునె కొఱుకు కడఁక

నద్రోహుఁడవై.

కాంతి. 3-212

అద్వయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీమన్నా రాయఁడు, తనతో సమానమైన రెండవవాఁడు లేనివాఁడు,

అసమానుఁడు.

క. పరముండు నిరంజనుఁ డ, తరుఁ డజరుం డద్వయుండు శాశ్వతుఁ

డగు.

కాంతి. 3-602; ఆను. 1-388

అద్వారము సం. వి. అ. న.

ద్వార వ్యతిరిక్త ప్రదేశము, ద్వారముగాని చోటు.

వ. ద్వారంబున మిత్రనివాసంబును, వద్వారంబున నమిత్ర నివాసం

బును జొచ్చుట యిది బాహువీర్య సంపన్నులయిన క్షత్రియులకుం

గర్తవ్యంబు.

సఖా. 1-184

అద్వైతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. రెండు విధములు కానిది, ఒక్క రూపమైనది

కా. ...కృష్ణ ద్వైపాయను నీవెఱుంగుము విభున్ నారాయణుంగా
...ధర్మాద్వైతుండు తద్వ్యాచ్యుడే. కాం. 6-476

2. భేదము లేనిది.

కా. కృష్ణ ద్వైపాయనుఁ డర్థిలోకహిత నిష్ఠంబుని కావించె ధర్మా
ద్వైతస్థితి భారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయమున్.

విరా. 1-8

అధఃకరించు సం. స. క్రి.

తిరస్కరించు, నిందించు, అవమానపఱచు.

వ. మన్ననగల మానిసి యగుట నంగరాజునకు సంగర పాటవంబు
మాటలు దగుఁగాక మాన్యుల నధఃకరింప నగునె.

విరా. 4-220, ఉద్యో. 1-192

అధఃపాతము సం. వి. అ. పుం.

అధోగతి, కీడ్పాటు, నరకము.

వ. అతండు (ఉపరిచర వసువు) దేవతా పక్షపాతంబునఁ బలు విశన
నంబు గర్తవ్యం బని పలికి యధఃపాతంబు ప్రాపించెం గావున
హింసారహితంబయిన యజనంబు పూజనీయంబు. అక్క. 4-258

అధనత సం. వీ. అ. స్త్రీ.

చారిద్ర్యము.

క. ధనవత్త్యము దుఃఖకరం, బని కని తత్కాంక్ష విడుచు నతని కధ
నతా, జనితాత్మాధీనత్వం, బనుపమ సౌఖ్యంబు నేయు నక్షీణము
గన్.

కాం. 4-88

అధనుడు సం. విణ. అ. పుం.

దరిద్రుడు. డబ్బు లేనివాడు.

జగంబున ధనవంతులు నధములుం గలిగి యుందురు.

కాంతి. 4-82

అధమత్వము సం. వి. అ. న.

నీచత్వము, నైచ్యము.

వ విదురుని దమ్ముల నుపలక్షించి ధర్మార్థకామంబులయం దుత్త
మాధమత్వ నిరూపణంబు సేయుడు చూతమని. కాంతి. 3-452

అధమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కునైనది - నీచము.

చ. అనుటయు సంత్యజుండు నగి యట్టి విధం బధమంబు గాక నెట్టన
యది ధర్మమే

కాంతి. 8-294

అధముడు సం. విణ. అ. పుం.

1. నీచుడు, తక్కువవాడు.

క. నా యనుచరులం దెవ్వడు, మీయెడ భయభక్తిలేక మిగిలి మెలఁ
గెనే, నా యధముని దండితుఁగాఁ, జేయుదు నతఁడెంతయుం
బ్రసిద్ధుఁ డయినన్.

విరా. 1-201; కర్ణ 2-112

2. ద్రోహి.

వ భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగి యయ్యును, నధములగు వారి
యుక్తుల వలనం జోరజన సంవృతంబైన కావేరియుం బోత
మపయోగ్య గాకునికి.

కాంతి. 2-366

అధరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రిందిది.

వ. జగజ్జన సంతాసన వ్యగ్ర సంచలనంబైన దీర్ఘజిహ్వా నధరోష్ఠ
పుటంబు వాకుచు.

ఆర. 3-195

అధరితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రింద పలువఱచినది, తక్కువ పలువఱచినది.

ఆది. 5-15

అధరోష్ఠము సం. వి. అ. పుం.

క్రింది పెదవి. చూ. అధరము.

అధర్మజ్ఞుడు సం. వి. (అ. అ. అ.)

ధర్మము తెలియనివాడు.

వ. విను నీ తనయులు దుర్యోధనాదు అవినీతిపరు లధర్మజ్ఞులు.

అను. 5-459

అధర్మత సం. వి. అ. స్త్రీ.

ధర్మము లేకుండుట.

ఉ. ...అభిమన్యు బాలుని నధర్మశ్రౌతుల యొక్క లోక్కం
దన కెట్లు చంపిరి.

శల్య. 2-108

అధర్మము సం. వి. అ. పుం.

1. అన్యాయము, అవినీతి, ధర్మవ్యతిరేకమైనది.

వ. చంద్రుండు...రోహిణి రూపాతిశయవతి యగుటం జేసి తదా
సత్తుండైన, దక్కబినారు వగనొంది తండ్రి కడకుం జని చంద్రుని
యన్యాయం జెటంగించిన నా ప్రజాపతి చంద్రునితో నుగ్గడించి
యిది చాల నధర్మం బింక నిట్లు సేసితేని శపింతు. శల్య. 2-148

2. దోషము, పాపము.

క. జననిందితమయి నీయం, దనవత్సతయను నధర్మమది యుండగ.

సఖా. 2-48

అధర్మ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

పరుణుని కూతురైన సురయను చాని కొడుకు.

అది. 8-71.

అధర్మ్యువు సం. వి. అ. పుం. న.

అధర్మము.

తే. ...నీవు భ్రాతృత్వ సౌహృదమునఁ గర్మంబు విడుచుట ధర్మ్యు
వనిన.

కాంతి. 1-189

అధశ్శయనము సం. వి. అ. న.

నేలపైఁ బరుండుట, క్రింద బడుకొనుట.

వ. బ్రహ్మచర్యంబునై యథశ్శయన మాచరించుచు.

కాంఠి. 1-804

అధన్, అధః సం. అవ్య.

క్రింద, దిగువ. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

క. బ్రహ్మచర్యంబునై యథశ్శయన మాచరించుచు. కాంఠి. 1-804

అధార్మికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధార్మికుఁడు గానివాఁడు, అవినీతి గలవాఁడు, ధర్మము ప్రకారము నడువనివాఁడు.

క. ధర్మంబు కలఁకఁగాంచి యధార్మికులం బొలియఁజేసి.

అశ్వ. 3-43

అది సం. అవ్య.

తెలుఁగునందు దీనికి వ్యస్తప్రయోగము లేదు. ఇది క్రియలకును విశేష్యములకును ముందుఁజేరి యీ యర్థములిచ్చును.

1. అధికము.

అధీశ్వరుఁడు విరా. 3-151; అధిరాజ్యము అను. 5-484; అధికమతి ఆర. 1-59.

2. ముఖ్యము, సర్వోన్నతి.

అధిదేవత విరా. 4-163; అధిదైవతము విరా. 1-175.

3. మీఁద, పైని.

1. అధికారము కాంఠి. 1-378; 2. అధిరోహణము కర్ణ. 1-75.

4. శబ్దార్థమునే రూఢి పఱచును.

1. అధివాసము అను. 2-359; 2. అధిష్ఠానము ద్రోణ. 5-417.

5. సంబంధమును దెలుపును.

1. అధ్యాత్మము ఉద్యో. 2-106; అధిగమము అశ్వ. 2-184.

అధిక సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అధికురాలు, ఎక్కువైన స్త్రీ.

ఆ. అంబ గౌరవమున నధిక యగుట.

కాం. 5-274

అధికత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అధిక్యము, గొప్పదనము.

క. భీముని సుయోధనుని సంక్రామంబు తెలుగుఁ జూడఁగా నెవ్వడి
యందే మేన నధికతఁ దోచెడి.

శల్య. 2-288

అధికత్వము సం. వి. అ. న.

గొప్పదనము, అధిక్యము.

క. ...అధిక, త్వ మైతిఁగి యెఱిఁగి తొడరుదు, రిమ్మెఱుఁగని యట్టి
వార లిశపురనాథా.

ఉద్యో. 2-84

అధికమతి సం. వి. ఇ. పుం.

గొప్ప మనస్సు గలవాఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు.

ఆ. కార్యగతుల తెలుగు కల రూపునెప్పిన, నధికమతులు దాని
నాదరింతురు.

ఆర. 1-59

అధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆదనము, ఎక్కువ.

ఉ. పా,ననిమె మిలాపు పెద్ద కురువల్లిభుఁ డారయఁ గౌరవంబు
పెంపు నధికుండు దత్తవర్తఁ బూని శ్రమం బధికంబు సేయుటల్.

శల్య. 2-289

2. ఎక్కువయైనది.

క. ...అమ్మనుజేంద్ర చంద్రు నధికౌత్సుక్యంబున కలిమికి.

విరా. 1-45

అధికరణము సం. వి. అ. న.

ఒకటే విషయమును జర్పించి నిర్ణయించు వేదాంత విషయ భాగము-
ఒకటే విషయమునకు సంబంధించిన విషయ విభాగము- మీమాంసక
మతము ననుసరించి యది యైదు అంతర్విభాగములు గలది. (అంతర్విభా
గము అవయవ మానబడును)

తే. ఏకాధికరణ, మన్వలీతముగ మదినది యలవరించి. ఆను. 5-224.

అధికరణావయవములు :

1. విషయము = వివరింపఁ దగిన యంశము 2. విషయము లేక సంశయము = ఆసంశయముపై గలుగు ననుమానములేక వశము 3. పూర్వపక్షము = సిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకమగు మొదటి పాదము. విషయ నిర్ణయమున కడ్డువచ్చు మొదటి పాదము. 4. ఉత్తరపక్షము = పూర్వపక్ష వాదమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము. 5. సిద్ధాంతము లేక నిర్ణయము విషయముయొక్క ఫలితాంశము.

వేదాంతుల మతమున కధికరణ భాగములు 1. విషయము 2. సందేహము 3. సంగతి 4. పూర్వపక్షము 5. సిద్ధాంతము.

అధికార పురుషుఁడు సం. వి. అ. పుం.

రాజకీయోద్యోగి.

వ. ...వంచకులైన యధికార పురుషులకు నేర్చుమైఁ శ్రమంబునఁ బరస్పర విరోధంబు గలిగించి సంప్రీతి నెఱిచి నీ వలసిన ట్లాక నొకని దండింపుమని. కాంతి. 2-868.

అధికారము సం. వి. అ. పుం.

1. అధ్యక్షత- పై యధికారిగానుండి చూచుట.-పెత్తనము.

వ. ... మఱియుం గరణీయంబులగు నధికారంబుల నెల్లను గల్గించి వారల మీఁదనపెట్టి. కాంతి. 1-878.

2. దొరతనము, రాజకీయ పదవి.

ప్రజా సంహారంబు నేయ నధికారంబు వూనె. కాంతి. 1-218.

3. విద్యుక్త ధర్మము.

ప్రజ్ఞ యుత్తమాధికారంబని విని ధర్మ తనయుండు. కాంతి. 4-69.

అధికారి సం. విణ. (న్-ణీ-న్)

1. అధికారము గలవాఁడు మత సజబంధమైన కార్యముల నిర్వహించుట యందు యోగ్యత గలవాఁడు.

క. ... అర్చితంబగు నగ్నిన్, దాని యధికారి ధౌమ్యం, దాను బ్రద. ఉప విధాయతం గొలిచి తగన్ అశ్వ. 3-140.

2. రాజకీయోద్దేశి.

క. ఆ రాత్రి యవ్వభుని యధికారులు సంపి రొక భంగిఁ గాకము

కాం. 2-365.

అధికుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

గొప్పవాఁడు, మించినవాఁడు.

అధికుండగు నప్పాండవ మధ్యముం గనుగొని. విరా. 5-144.

తే. ఉమయు గంగయు నుండ నన్ను, గారవంబున నధికునిఁగాఁ
దలంచి. శల్య. 2-179.

అధిక్యతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికారమునం దేర్పఱుపఁ బడినవాఁడు.

వ. అర్థంబులయం దధిక్యతులై నవారలు ధనంబు లపహరించి దర్పంబు
సూపుదురు. ఆర. 1-218.

అధిక్యత్యము సం. వి. అ. న.

అధికారము.

నిత్యాధిక్యత్యా.

కాం. 6-624

అధిక్షేపించు సం. ప. క్రి.

1. ఆక్షేపించు, తూలనాడు.

వ. దుర్మదంబున ద్రోణాచార్యుల నధిక్షేపింపవచ్చు నఁదియశాక
దేవదానపుంకయినను దుర్జయుండగు నర్జునునకుం దలనూప
వచ్చునే. విరా. 4-195.

2. ధిక్కరించు, తృణీకరించు.

వ విశ్వామిత్రు పౌత్రుండైన పరావసు పను రాజు దుర్విసీతుండై
గర్వోద్రేకంబునం బరశురాము నధిక్షేపించి రాజులకు వెఱచి దాఁగి
యున్నవాడనని. కాం. 2-84.

అధిగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుగఁబడినది, తెలుసుకొనఁబడినది.

వ. సత్యపతి నుతుండు సాంఖ్యయోగశాస్త్రంబు లతనికి నధిగతంబులు
గావించె. కాంతి. 6-256

అధిగమము సం. వి. అ. పుం.

పొందుట, పడయుట.

తే. ... నిత్య వస్తు, సమ్యగధిగమ సిద్ధికి సంయమ ప్రసిద్ధు లాగమ
తంత్ర ప్రసిద్ధులార. ఆశ్వ. 2-184

అధిగమించు సం. స. క్రి.

1. జేర్చు.

వ. ఆ గ్రంథం బధిగమించి.

కాంతి. 2-203

(అధికరించి- అని పాఠాంతరము)

2. పొందు.

వ. ఒక ముని యనుగ్రహింప ద్రోణుం డధిగమించి కృపున కిచ్చె.

కాంతి 3-449

3. తెలిసికొను.

సీ ... సర్వంబు, నందును నా తత్త్వ మధిగమింప, నగు. అను. 1-378

సీ గంధంబు పూజంబ కాని తక్కిన యాఱు నధిగమింపఁగ నోవ
వధిగమించు, రసము జిహ్వాయ. ఆశ్వ. 2-29

అధిజ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మోపెట్టినది, ఎక్కిడినది.

ఉ. ఆ సహపాత్రిజుండగు యయాతి యధిజ్య ధనుస్సహాయుడై.

ఆది. 3-139

అధిదేవత సం. వి. అ. స్త్రీ.

అధిదైవము, అధిష్ఠించియుండు దేవత.

వ. ఆమహాత్ముండు నియతాత్ముండయి యధిదేవతలకుం బ్రణమిల్లి.

విరా. 4-163

వ. నిస్త్రింశంబునకు నక్షత్రంబు గృత్తిక యగ్ని యధిదేవత గురుండు
రుద్రుండు. కాంతి. 8-449

అధిదైవతము సం. వి. అ. న.

అధిదైవము, అధిష్ఠించియుండు దేవత.

తే. ...ఒక్క, విపులశాఖ నాయుధములు ప్రేలగట్టె.

వ. ఇట్లు గట్టి తదీయాధిదైవతంబుల నుద్దేశించి నమస్కరించి.

విరా. 1-174, 175

అధిదైవము సం. వి. అ. న.

1. అధిష్ఠించియుండు దేవత.

సీ. అధిభూతములు వాని కధిదైవములు వరుసన విష్ణుమిత్ర ప్రజాపతు
లును. కాంతి. 6-90

2. సర్వాధిపతియగు పరమేశ్వరుండు.

వ. ఆత్మజ్ఞు లధికులు వారలు సర్వధర్మవిదులు సత్యసంకల్పులు నధి
భూతాధిదైవ వేదాలు. కాంతి. 5-99

అధినాథుండు సం. వి. అ. పుం.

1. అధిపతి, భర్త.

క. అసి రచనా కౌతుకమున, మనమరిగెగ నీ ప్రబంధమండలి కధి
నా, ధునిగా నే పురుషుని బేర్కొనువాడనొ యను తలంపు
గూర్చిన మదితోన్. విరా. 1-8

2 ప్రభువు, సర్వాధికారి.

చ. ఆమరావళిగాతనియతోడి రణంబునకున్ దిశాధినాథులు నలు
మంగఁజాలరని తోచుచునున్నది నా మనంబునన్. భీష్మ. 2-6

అధిపతి సం. విణ. ఇ. పుం. (స్త్రీ, ఇ. త్నీ-నపుం-ఇ.)

ప్రభువు

సీ. అనుదినంబును సంతకంతకు బెరిగెడి, అధిపతి మన్నన యప్పు
దీర్చు. విరా. 4-205

అధిపాలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ప్రభువు.

ఉ. పావకుఁ డాదిగా దిగధిపాలురు.

ఉద్యో. 1-205

అధిపుఁడు సం. వి. అ. పుం.

వీరిక, ప్రభువు.

ఆ. అట్టి నీవు విరటు నెట్టి చందంబున, ననుచరించువాఁడ వధిప
చెపుమ. విరా. 1-67

అధిభూతము సం. వి. అ. న.

సర్వభూతముల యందుండు పరమాత్మ.

వ. వారలు సర్వధర్మవిదులు, సత్క సంకల్పులు నధిభూతాధిదైవ
వేదులు నగుదురు. కాంతి. 5-89

అధిమానము సం. వి. అ. పుం.

అధిక మానము, సంక్రాంతి శూన్యమగు మానము.

చాంద్రమానమునందు (చైత్రాది మాసములందు) ఏ మాసము
సూర్యునియొక్క సంక్రమణము లేకయున్నదో అనఁగా సౌరమాసము
(మేషాది మాసములు) ప్రారంభము కానేరదో అనఁగా శుక్లపాడ్యమి
మొదలు అమావాస్యవఱకు సూర్యుఁడున్న రాశికి చలనము లేదో ఆ
మాసము అధికమాన మనఁబడును.

లోఁగడ వచ్చిన అధిక మాసము మొదలు ముప్పది మాసములకు పైన
8 వ మాసముగాని 9 వ మాసముగాని అధికమాసముగా వచ్చును. ఇది
మూఁడు సంవత్సరముల కొక పర్యాయము (మూడవ సంవత్సరమున)
వచ్చుట సంభవించును.

సీ. రెండవయేట నొక్కం డధిమాస మి, ట్లెక్కిన యన్నెల లెల్లఁ
గూర్చి, కొనఁ బదమూఁడు హయనములు దప్పక నిన్నటి తోడన.
నిండె. విరా. 4-232

అధిరథుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కర్ణుని పెంపుడు తండ్రి, సూతుఁడు, అధిరథుఁడు. చూ. అధిరథుఁడు.

వ. రాధయు నధిరథుండును నాకు జాతకర్మాది సమస్త సంస్కారం
బులు నిజకులోచితముగా నాచరించిరి. ఉద్యో. 4-86

అధిరాజ్యము సం. వి. అ. న.

గొప్పరాజ్యము, చక్రవర్తిత్వము.

మాలిని. మంత్ర గీతాధిరాజ్యా,

ఆను. 5-484

అధిరూఢుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వృద్ధిపొందినవాడు.

తే. వినుము ప్రజ్ఞాధిరూఢుండై వనట దక్కి, సంస్కృతి క్లేశపరుల
భూస్థలిఁ జరించు, వారి నచలంబుమై నున్నవాడు సూచు, నట్ల
చూచుట సూచె నే ర్పమలహృదయ. కాంతి. 1-129

2 ఎక్కినవాడు.

ఉ. అంచిత వాహనాకలిత యానముఁ చేరఁగఁబంచి నన్ను వెక్కించి
సహాధిరూఢుఁడయి కేర్ దనకేరి నమర్చి. ఆను, 2-458

అధిరోహణము సం. వి. అ. న.

ఎక్కుట.

ఉ. దంతిఘటల్ మహోగ్ర సముదగ్రతతో నడతేర దర్ప దుర్ధాంత
గజాధిరోహణ నితాంత సముజ్జ్వల భంగి. కర్ణ. 1-75

అధివాసము సం. వి. అ. పుం.

నివాసము, ఉనికివట్టు.

చ. ఇతరుల దానిమేనిఁ దమ యీగియ యేనిని నన్ను మార్పురే.
మతి నరకాధివాసగతి మాన్పఁదలంచుట గల్గినన్. ఆను. 2-359

అధిష్ఠాత సం. విణ. (ఋ-త్రీ-ఋ)

అధ్యక్షుడు, నియామకుడు, నియమించువాడు.

సీ. ...ధర్మాశ్రమం, దేరి కధిష్ఠాత వారు ధర్మ-తే-పథము దప్ప
దురే. విరా. 4-232

అధిష్ఠానము సం. వి. అ. న.

1. ఉనికిపట్టు, వాసస్థానము.

క. వారలు లింగాధిష్ఠానారూఢుంగా నొనర్చి యర్పించిరి.

ద్రోణ. 3-417

2. ఆశ్రయము, ఆస్పదము.

తే. గోవులకు త్రాహ్మణులకును గులమొకండ, కమలజాఁడు రెండు
రెఱుగులగా నొనర్చె, హవికీఁ బూర్వంబు గారణ మఖిల మంత్ర,
ముల కధిష్ఠాన మపరంబు భూపవర్య. అను. 2-278

3. స్థానము.

తే. వినుము ప్రాణాదికములై దు, మనసుబుద్ధి, యొక యధిష్ఠానమున
నుండియును నెఱుంగ, వజల యొండొంటి విషయంబు నలమి
కొనఁగ, ననిన వివరింపు మా తెఱంగనియె నింతి అశ్వ. 2-27

4. నియమము.

తే. ఎదురులేక దివ్యాస్త్రంబు లిట్లు నీకుఁ బాడియే ప్రయోగింపఁ
కాండువుత్త, సిద్ధమిది యధిష్ఠానవర్జితము లయ్యెనేని మూఁడు
లోకములు దహించు మాత్ర. అర. 4-98

అధిష్ఠించు సం. స. క్రి.

అధివసించు, నివాసము చేసికొనియుండు.

చతుర్వింశతి తత్త్వంబుల నధిష్ఠించియుండు తత్త్వంబు.

అను. 4-179, అశ్వ. 8-146

అధిష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నియంత్రితము, కూర్పఁబడినది.

వ. రై వాధిష్ఠితంబైన సంకాసంబు నీకు ధర్మానిలకత్రాశీర్షమల
వరంబున నగు. ఆది. 5-76

2. ఆవలంబింపఁబడినది, పూనఁబడినది.

వ. అని పునర్వనవాసకరణంబు దోపనాడిన నవ్వి యధిష్ఠిత సత్య

ప్రతుండయిన యుధిష్ఠిరు డతని కిట్టనియె. విరా. 5-369

3. ఆశ్రయింపఁబడినది. నివాసముగాఁ జేసికొనఁబడినది.

అ. వ్యక్తనప్రధార మవ్యక్తనాథంబు, పోడశకవికార సుపరిమండు,
లంబు ద్రువ మధిష్ఠితం శాస్త్రచేతఁ జక్రంబు దిరుగుచుండుఁ
గాలవశత. కాంతి. 4-279

4. నిలవఁబడినది- ఉంచఁబడినది.

వ. నాకు నుద్భవిల్లెడు పుత్రుండు పక్షి కులంబున కెల్ల నింద్రుం
డయ్యెడు మని కశ్యపుండు వారల నొడఁబఱచి నీ యింద్రత్వం
బేకాధిష్ఠితంబు నేనె ఆది. 2-88

వ. ఇక్కుమారులు కురుక్షల నిస్తాగకులు దేవమూర్తులు యాధిష్ఠి
భీమార్జునకులసహదేవు లనంగా దేవాధిష్ఠిత నామంబులు దాల్చి
ఆది. 5-156

5. గ్రహింపఁబడినది, అధీతమైనది.

ఏమ భవదధిష్ఠిత విద్యాప్రభావంబున. ఆర. 4-52

అధిష్ఠితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధిష్ఠింపఁబడినవాఁడు, ఆశ్రయింపఁబడినవాఁడు.

వ. అయ్యహంకారాధిష్ఠిత పురుషుండు గబళించు నయ్యహంకృతి
నవ్యక్తంబు లోఁగాను. కాంతి 6-88

అధీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

చడుపుట, అధ్యయనము.

నీ. ...నే,రాధీతి తపముల నాచరించె-అ-నేనీ మథయ లోకహినా
త్ముడగు. ఆను. 8-272

అధీనత్వము సం. వి. అ. న.

వశము,

క. దనవత్త్వము దుఃఖకరం, బని కని తత్కాంక్ష విడుచు నశని కథ
నతా,జనితాత్మాధీనత్వం, బనుపమ సౌఖ్యంబు సేయు నక్షిణము
గన్. కాంతి 4-88

అధీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పశమైనది.

ఉ. ...కర్ణ సౌ బలా,ధీనము కార్య నిశ్చయము. ఉద్యో. 2-8

వ. అంతకు మున్న దుశ్శాసన గక్తపాన కామకాధీన మానసుండైన
యా భీమసేనుపై నెవ్వరు గడంగుదురో యని కన్నీడియుండి.

కర్ణ. 3-228

2. స్వాధీనమందున్నది.

క యముని యధీనం బిది దుఃఖముల ననేకముల, జేయఁగానోపు.

స్త్రీ. 1-60

అధీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బద్ధుఁడు, కట్టబడినవాఁడు.

క. ...న నపుడు ధర్మపాశాధీనుఁడనై. విరా. 5-91

2. పశమైనవాఁడు, లోబడినవాఁడు.

వ. మదంబు మిగిలి మనస్తాధీనుండై వర్తిల్లు సమయంబున.

ఉద్యో. 1-148

క. ...అజ్ఞానంబున, యవిరతి విరతుల యధీనుఁ డగు టాత్మనకున్.

కాంతి. 4-184

అధీయానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అధ్యయనము చేయువాఁడు. చదువుకొనువాఁడు.

క. అనధీయానుండితఁ డనఁజను ఋత్విజునట్ల చూచె సంరక్షా కల్పన
హీనుడైన నృపుడని, మనువు పలికెఁగాదె. కాంతి. 2-192

అధిరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ధీరత్వము లేకపోవుట.

ఉ. ...నీ విటుల ధీరతఁ బూనికి దప్పినన్.

భీష్మ. 2-160

అధీరత్వము సం. వి. అ. న.

ధీరత్వములేమి.

మ. ...పారుపము మైఁ జావొండె గెల్పొండెఁ గాక యధీరత్వము
నాకు నీడ. శల్య. 2-61

అధీరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పిఱికివాఁడు.

ఉ. ...నీ,యట్టి దురాత్ములుం గలరె యంత యధీరులె ధారుణీ
పతుల్. సభా. 2-40

అధీశత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అధిపత్యము.

క- దైవంబు నదైవము గన,దైవము దైవముగఁ జేయ ధరణీ దివి
జుల్, భూవర శక్తులు వినువా,రేవానికిఁ గూర్తు రతఁ డధీశత
నొందున్. ఆను. 2-141

అధీశుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. పభువు.

నీ, మశ్యదేశాధీశు మఱిది గీచకుని.

విరా. 3-88

2. అగ్రణి, సేనాపతి.

తే. కార్తికేయుం డధీశుఁడుగా నమర్చు, వెలమిఁ బరికొని దైత్యుల
గెలుచుకరణి. శల్య. 1-80

అధీశ్వరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ప్రభువు.

మ. దివిజాధీశ్వరు పాలికిం జని.

ఉద్యో. 1-189

అధృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అదైర్యము.

క. స్నేహార్ణవ మగ్నుండయి, దేహి మహాదుఃఖముల నధృతిఁబొందును
ఆర. 1-28

అధోక్షజుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చావు పుట్టుకలు లేనివాఁడు, విష్ణువు.

క. తాత్త్వేకంబైన నాకు జాతత్వ వికృతి, లేమి నజాడనియును
నది లేకపోయి, నపుడు తదనంతరక్షయమందకునికి, బుధు లధోక్ష
జాడనియుఁ జెప్పుదురు నన్ను.

కాంతి. 6-482;

అధోగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. పాపలోకము, నరకము.

వ. ఆ సాపాక్షులు దమలోనం గలహించి యొండొరుల వధియించి
యందఱు నధోగతిం జెందిరి.

ద్రోణ. 2-194; ఆను. 2-62.

అధోగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నరకమును బొందినవాఁడు.

వ. దిలీపుండును దనపితామహులైన సాగరు లధోగతులు కాకుండ.

ఆర. 8-78

అధోనీవి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ముట్టుత, రజస్వల (క్రిందికి పోకముడి లేక అవిక ముడివేసిన స్త్రీ.)

వ. ...అక్కమలి ప్రాతికామి పిఱుంద నేక వస్త్రయు నధోనీవియు.

నగుచు సభకుం జనుచెంచి.

సభా. 2-212

అధోముఖము సం. విణ. (అ. ఆ, ఈ. అ.)

క్రింది వైపు ముఖము గలది, తలక్రిందైనది, వ్యశ్యస్తము.

సీ.తమం జెఱుగలి యధికంబైన, స్రోతస్సధోముఖస్రుతి.

రజస్సు - ఆ- పెరిగినపుడు మధ్యసరణి సత్త్వము వృద్ధిఁ బొంద

సూర్యవృత్తిఁ బొందు.

అశ్వ. 2-125.

అధోముఖుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

క్రిందివైపు ముఖము పెట్టినవాఁడు, తలక్రిందుగా వ్రేలాడువాఁడు.

వ. వాఁ (అగస్త్యుఁడు) దొక్క సల్లకీ పల్లవంబున నధోముఖులయి

వ్రేలుచున్న తన పితరులం జూచి యివ్విధంబున మీరున్న కారణం

జేమి యని యడిగినఁ బితరు లెట్లనిరి.

ఆర 2-321

అధోలోకము సం. వి. అ. పుం.

పాతాళలోకము, భూలోకమునకుఁ గ్రింది లోకము.

వ. దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్ణశకుని సైంధవ ప్రముఖులగు రుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచు నంతకు. విరా. 2-235

అధోలోకమున కనుచు జాతీ.

పాతాళ లోకమునకుఁ బంపు, చేవు, సంహరించు.

చూ. అధోలోకము.

అధ్యక్షము సం. వి. అ. న.

ప్రత్యక్ష జ్ఞానము, పరిపాలించట, ఆధిపత్యము.

సీ. ఆయుధాగార ధనాధ్యక్షముల యందు, వరవాటి వారణావళుం
యందు, బండారముల యందుఁ బరమవిశ్వాసుల, భక్తులఁ బంచి
తయ్య. సఖా. 1-46

అధ్యక్షుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పనులు గనిపెట్టి చూచువాడు.

వ. భూవతి ప్రేయసీ జనంబుల కధ్యక్షులగు వృద్ధకంచుకులం గలసి.

శంఖ. 2-22

సం. వి. అ. పుం.

2. ఆధిపతి నియంత.

సీ. ...అవిష్టు నధ్యక్షునెల్ల -ఆ- లోకములకు.

ఆను. 5-320

అధ్యయనము సం. వి. అ. న.

1. వేదమును జదువుట, గురుముఖమున వేదమును జదువుట.

ఆ. బ్రాహ్మణునకు దక్షము పరమ ధర్మంబున, శృంగుల గృత్య మధ్య
యనము దావ, సర్వకర్మములును కానితంబులు చాని, నడవ
వలయు నిష్ఠ యెడపకతడు. కాంతి. 2-222; ఆది 8-84

వ. విప్రుండు...అచార్యుపాల నధ్యయనంబుచేసి. కా. తి. 5-80

2 చడుపుట.

చ. అనుడు దయార్ద్ర చిత్తుడగు నప్పరమేశ్వరుఁ డక్కిరిటి కిట్లనుఁ
దపమాచరించి నిగమాధ్యయనం బొనరించి కానరా, దనఘ
మదీయ దివ్యపరమాకృతి. భీష్మ. 1-220

అధ్యయనశూరుడు సం. వి. అ. పుం.

వేదమును జడుపుటయందుఁ బ్రౌఢుడు.

వ ఇట్లు మాతల జాగినేయు లిద్దఱు సవయస్కులై పెరిగి పండ్రెం
డేడ్లొక్కట నుద్దాలకుతోఁ జదివి యధ్యయన శూరులై రందు.

అధ్యవసాయి సం. విణ. (న్-నీ-న్)

పూసిక గలవాడు.

చ. ఆయనయ సంగ్రహండు, వినయాధ్యవసాయి. ఆర. 6-213

(వినయ వ్యవసాయి అని కొన్ని ప్రతులు)

అధ్యాత్మకము సం. అవ్య. అ. న.

ఆత్మ సంబంధమైనది.

వ. అప్పారవోత్తముం డయ్యుత్తమ బోధనిధికి నమస్కరించి యధ్యా
త్మక విద్యాబోధక ప్రకారంబులగు వాక్యసంచయంబులు.

ఆను. 4-165

అధ్యాత్మ దర్శనము సం. వి. అ. న.

ఆత్మ జ్ఞానమునకు సంబంధించిన శాస్త్రము, చతుర్వింశతి తత్త్వావలోక
నము. అశ్వ. 2-110

అధ్యాత్మము సం. అవ్య. అ. న.

1. ఆత్మ సంబంధమైన జ్ఞానము.

మ. అతి గుహ్యంబిది నీవు భూరికృప నీయధ్యాత్మముం గానఁ జేసితి
నాకిమ్మెయి విన్నిఁగొంత బ్రమవాసెన్. భీష్మ. 1-208

2. ఆత్మస్థ స్వభావము, (బహు) సంబంధియున్న స్వస్వభావము.

సీ. పాదపాయూపస్థ పాణివాక్కులు విను మధ్యాత్మములు దత్త

నూనుయుక్తి, గౌతమ్యములు నిసర్గంబు నానందంబు...చదువు
జిహ్వయు మూఱంబుఁ ద్వక్కు శ్రోత్రంబుఁజూవె - తే - యనఁను
యధ్యాత్మములు రూపమును రసంబు. కాంతి. 8-90

అధ్యాత్మవిత్త్వము సం. వి. అ. న.

ఆత్మ సంబంధమైన జ్ఞానమును తెలిసికొనుట.

వ. నాలుగశ్రమంబులకు సామాన్యంబు యధ్యాత్మ విత్త్వంబు పర.
తత్త్వంబు నొందరామి. అశ్వ. 2-110

అధ్యాత్మ విదుఁడు సం. వి. త్. పుం.

ఆత్మజ్ఞానము తెలిసినవాఁడు.

క. విను మాతృత్వీర్థసంసే, వనము తెఱంగెఱుఁగునట్టి వానికిఁ దిరుగం,
జనవలయునె పెఱచోటుల, కని చెప్పుదు రాశ్రమిలకు నధ్యాత్మ
విదున్. కాంతి. 5-150

అధ్యాత్మ విద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బ్రహ్మజ్ఞానము, బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించు శాస్త్రము.

వ. అనిన విని యుధిష్ఠిరుం డధ్యాత్మ విద్య వినవలతుం జెప్పవే
యనిన నతనికి దేవవ్రతుం డిట్లనియె. కాంతి. 4-120

అధ్యాపకుఁడు సం. విణ. (అ-పికా-అ)

చదువు చెప్పువాఁడు, వేదమును జెప్పువాఁడు, గురువు.

క. కాంతుఁడు సువ్రతశీలుఁడు, దాంతుం డధ్యాపకుండు దయగల
వాఁడ, తస్యత ప్రబోధ సంప, ద్వంతుఁడు సావనులు భూపవర
పంక్తులకున్. అను. 2-178

అధ్యాపనము సం. వి. అ. న.

వేదమును నేర్పుట - చదువు చెప్పుట.

క. తనరిరి తద్దేశంబున, ననవరతము యజనయాజనాధ్యయ నాధ్యా,
వన దానములు, బ్రతిగ్రహమును నను పట్కరత్వములును భూసుర
వంశ్యున్. అది, 8. 84

అధ్యాయము సం. వి. అ. పుం.

సంస్కృత గ్రంథమునందలి ఒక భాగము.

వ. ఆమ్మహనీయ తంత్రంబు సంక్షేప రూపంబునం బదివే అధ్యాయం
బుల వై కాలాక్షంబన నిర్మించె. కాంధి. 2-203

అధ్యువము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అస్థిరము. అకాశ్యతము.

క. తమలేని తపసి తనమును, బ్రమత్తు సంపదయు ధర్మకాహ్య
ప్రభురా, జ్యము భిన్న కుంభమున తో, యములట్టుల యద్రువంబు
లగు నవి యెల్లన్. ఆది. 2-178

అధ్వగుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బాటసారి, తెరువరి.

(కుంతి ద్రౌపదితో)

నీ ... అన్న కాంక్షలైన అధ్వగులకు నగ్రమిందుఁ బుచ్చి.

ఆది. 7-221

అధ్వపరిక్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మార్గాయాసముచే మిక్కిలి అలసినవాడు.

నీ. అధ్వపరిక్రాంతుడగు వింతవానికి, నన్నుబిడిన ఫలము.

అను. 1-143

అధ్వము సం. వి. న్. పుం.

మార్గము, శ్రోవ. చూ, అధ్వపరిక్రాంతుడు.

అధ్వరము సం. వి. అ. పుం.

యజ్ఞము.

రాజసూయ మహాధ్వరము గోరిచేయంగ.

విరా. 2-189

అధ్వర్యుడు సం. వి. ఉ. పుం.

యజ్ఞమునందు యజుర్యేద తంత్రము నడపువాడు, యజ్ఞము చేయించు
వాడు

వ. ఒక్కయెడ నధ్వర్యునకు యతికిం గలిగిన సంవాదంబు నెప్పెదనా
కర్ణింపు మధ్వరుండు పశువుం బ్రోక్షించుచుండ యతి నిరీక్షించి
యిది హింసగాదే యనిన నతండు. ఆశ్వ 2-65

పింగళుం డధ్వర్యుండుగా. ఆది. 2-210

అన¹ దే. వి.

1. అన్న, అగ్రజాఁడు (ఈ యర్థము వృత్తియందే కానఁబడియెడి)

క. అనజాఁ డొకఁడు వెంగళియైనను దప్పెడుఁగాని పెద్దనకుఁ గార్య
జ్ఞానని రూఢిలేక తక్కిన, ననుజన్ములు సిక్కువడుదు రవనీనాథా.
ఆను. 4-183

2 వురుష నామముల కనుప్రయుక్తమగును.

నీ.కేతన, మల్లిన సిద్ధనామాత్యవరుల, కూరిమి తమ్ముండు
గుఁటూరి పిఠుండు, కొమ్మనదండనాథుండు. విరా. 1-10

అన² అవ్య. ద్రు. (అనఁగ-అనఁగా) నా, నాఁగ, నాఁగా.

ఆనుభావు యొక్క తమన్నాద్యర్థక రూపము.

1. అనుటకు, అనఁగా మొ.

ఉ. ...ప్రాణములు దీపనమున్ వినవే జ్ఞిహన్నలా. విరా. 4-55

క. అన విని లగుమాటల నా,తని కొందలపాటు పొందు అనయుండు
క్రమంబున దిందుపటిచి. విరా. 4-178

క. ఊరోదక గతిఁ బొండవ, కౌరవు లొడఁగూడి మనికి కార్యంబదినీ,
వారసి నడపుము వారన, వీరనఁ గురుముఖ్య నీకు వేఱుం గలదే
(ఇచట నిర్దేశమును దెల్పును) ఉద్యో. 3-158

2. ఉత్పేక్షావాచకముగాను, ఉత్పేక్షావాచకమునకు అనుప్రయుక్తము
గాను ఉపయోగింపఁబడును.

మ. వెలువన్ గోతులనొత్తి యగ్గజము తాఁబేలున్ వసంబేడిమూ,ర్పుల
నొందన్ వెసనెత్తి మేఘయుగళిసక్తోల్లనదైరికా,చల వైహాయసి
కేళిమోయన. ఆరు. 1-285

ఉ. ...భాస్వదసితోత్పల వర్ణుడు సేంద్రచాప శం, పాదుచి మేఘ
మోయనఁగఁ బాండవ మధ్యముఁ జొప్పె. ఆది. 8-18

3. కొన్నిచోట్ల ఉపమా వాచకముగాఁ గూడ నుపయోగింపఁబడును.

మ. దాని మగలన్ వజ్రహాతింగూలు శైలనికాయంబన మధ్యజ్ఞా
సమదలీలన్ గీటడంగించెదన్, విరా. 2-75

చ. ...కూలె వాఁడు వ, జనిహతిఁ గూలు శైలమన సారథికిఁ
యుతంబుగా నిలన్. భీష్మ. 2-88

అనంగతంత్రము సం. వి. అ. న.

మన్మథ వ్యాపారము, సురతము.

ఉ. ...అ, జ్ఞాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం బలరఁగ ననంగ తంత్ర
వి, ద్యావిపుణత్వ మేర్పఱచెదం బ్రమదాంబుధి నోల లాచ్చెదన్.
విరా 2-298

అనంగీకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

అంగీకరింపఁబడనిది. అవలంబింపఁడనినది.

క. వ్యాకులతఁ బొంది రూపలు, లోకస్థితి తొంటి రాజలోకము.
చే నంగీకృతమగు ధర్మ మనంగీకృతమగునేని వీరశిల్పిష చరితా.
కాంతి. 2-159

అనంగుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. మన్మథుఁడు.

తే. ...ఆ సింహజలుఁ డనంగు, పట్టియాడెడు జంత్రంబు పగిదినుండె.
విరా. 2-87

2. కర్ణముని కొడుకు, వేనుని తాత. చూ. వివరము. కాంతి. 2-205

అనంత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. పూరుని కుమారుడైన జనమేజయుని భార్య - ప్రాచీకుని తల్లి.

ఆది. 4-2

2 అంతము లేనిది. (విణ)

ఆశ యనునది యనంతయైయుండు.

కాంతి. 8-156

అనంతత్వము సం. వి. అ. న.

1. నిత్యత్వము, అంతము లేకుండుట.

క. సత్యత్వానంతత్వని, రత్యయ శుభసారమయ సమగ్ర వికాసా.

స్త్రీ. 1-188

అదిశేషత్వము

వ. కృష్ణుని పరమానంద ప్రాప్తియు, బలభద్రుని యనంతత్వసిద్ధియు,
సకల యాదవ మౌనలాహవ ప్రకారంబును నెఱింగి. మహా. 2:

అనంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపరిమితము, అపారము.

వ. కళ్యపుండును దన దివ్యజ్ఞానంబున నట్లకా నెఱింగి తక్షకుచేత
ననంతంబైన యర్థంబుగొని క్రమ్మటి చనియె. అది. 2-191

2. తుదిలేనిది, సమాప్తిలేనిది

ఉ. ఆలము సేరి నాతగుల మాఱడి పుచ్చగనేల బేరి న, స్నేహి
యనంత భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు విరా. 2-252

3. అంతము లేనిది, మేరలేనిది.

ఇ ట్లనంతాత్మకుం డగువాఁడు విష్ణుండు.

కాంతి. 4-88

4. నాశము లేనిది. కాశ్యకము, నిత్యము.

ఆ. ఆఖరి కర్మఫలము నంతవంతంబు ముద్భక్తులకు ననంతపదము
గలుగు. కాంతి. 4-254

అనంతరము సం. క్రి. విణ.

విష్ణుట.

వ. అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబ నకులుండు. విరా. 1-255

అనంత విజయము సం. వి. అ. పుం.

యుధిష్ఠిరుని శ. ఖము.

వ. అప్పుడు కృష్ణార్జునులు పాంచజన్య దేవదత్తంబులును భీమసేనుండు
పాండవులను యుధిష్ఠిరుం డనంత విజయంబును నకుల సహదేవులు
సుభూషమణిపుష్పకంబులును...బూరించిన. భిష్మ. 1-176

అనంతశయనుండు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుడు.

వ. అనంతశయనుండు శిశుపాలు సంస్కరింపం బించి వాని కొడుకుం
జేదిరాజ్యమున కభిషిక్తుం జేసె. సభా. 2-72

అనంతుండు సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రీమహావిష్ణువు (అంతము లేనివాడు)

లే. అది మధ్యాంతములు నాకు నరయలేమి, నై యనాది యమధ్యం
డనంతుం డనగఁజెల్లు. కాంతి. 8-436

అనంగి పెనంగు దే. అ. క్రి. (అనంగు + పెనంగు)

కలసి మెలసి యుండు.

అ. ఆ నితంబిని మక్కువ ననంగిపెనంగి, యింపు పొంపిరివోవ నన్నేరి
కొనగఁ, దలంచి పొందిన నది జన్మభలముగాదె. విరా. 2-88

సీ. కారవకోటియు మీరుఁ జెద్దయుఁగాలి, మనంగి పెనంగి యనోన్యన్య
సంభృతాధిక స్నేహలరై ప్రవర్తించితి రనఘనర్తమలార వినుడు
అశ్ర. 1-85

అనటి దే. వి.

అరటి, కదలి.

క. ఈ లోకము నిస్సారం, కాలోకింపంగ ననటి యట్టుల.

స్త్రీ. 1-82

క. ...అ,వ్యనిత యిలఁద్రెక్కె నఱికిన యనటి క్రియన్. స్త్రీ. 2-25

అనఁటికంబము దే. వై. సమ. వి.

అరఁటిచెట్టుబోఁడె.

సీ. అనఁటి కంబమునట్ల యనిరి నిస్సారత సంసార మవఁగ నిస్సం
ప్రబుద్ధులు. కాం. 1-189

అనక దే. అవ్య. (అను ధాతువుయొక్క వ్యతిరేకత్వార్థక రూపము)

1. (వాక) లక్ష్యము సేయక.

క. కరిఘటలు దురగముల దళ, మరదంబుల మొత్త మనక యడరి
వడిం గాల్వరు ప్రగ్గఁజేయుచును ప్ర,గ్గిరి. ద్రో. 1-272

2. ఎంచక, తలఁచక.

వ. పగతురఁ దెగటార్చునెడ నన్యాయంబనక యుపాయం బెయ్యది
దొరకొనిన దాన మత్సహింప వలయుట కాశ్రునిద్దంబకాదె.

సా. 1-24

3. (మాత్రమే కాక అను తాత్పర్య మిచ్చును)

తే. సేన దమకును గంవారు లేనివారు, ననక తగువారిఁ జెప్పెద
నఖల సమర, పండితుల నేర్పి వారి నీ బలము లేడు, నడవఁజాలించి
యభిషేచనం బొనర్చు. ఉద్యో. 4-107

అనక్షము సం. వి. అ. న.

అనింద్రియము, ఇంద్రియము కానిది.

తే. అప్రమేయ మవిజ్ఞేయ మచల మాది, విరహితంబు నితాంతంబు
విమల మవ్యయంబు పుండరీకాక్ష మనక్ష విషయ, మచ్యుకము
సదసశ్వరమైక్యభాసి. అను. 4-190

అనగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

అగ్నిహోత్రము లేనివాఁడు, గార్హపత్యము, దక్షిణాగ్ని, అహవనీయము
అను మూఁడు విధములగు అగ్నులు లేనివాఁడు. చూ. అగ్ని.

అ. వడ్డికిచ్చి కుడుచువాఁడు ననగ్నియు, బ్రాణివిక్రయమున బ్రదుకు
నతఁడు, చైవ్యపితృములకుఁ దగరు సంధ్యోపాసనములు లేని
వారు నరవరేణ్యులు. అను. 2-57

అనఘము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాపరహితమైనది, పవిత్రము.

క. మువినాథ నీవు చెప్పగ, ననమంబగు నీనమంచికాభ్యాసం జే విని.

ద్రోణ. 2-180

అనఘుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాపరహితుడు, (అఘము లేనివాడు)

సీ. అనఘులు కేశన, మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల కూరిమి
తమ్ముండు. విరా 1-10

అనడాహము సం. వి. హ్. పుం.

ఎద్దు, వృషభము (బండిని వహించునది)

వ. అగ్నిహోత్రంబులు ననడాహంబులు నతిథి కాంధవ విద్యజ్ఞున
గురు మిత్ర కామిని నివహంబు లపూజితంబులై యెగ్గు సేయును.
ఆర. 1-31

అనతిక్రమణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అతిక్రమింపరానిది, కడవరానిది, రాటరానిది.

క. మనుజులకు నెవ్విధంబున, ననతిక్రమణీయమైన యాపద్విషయం,
బున సంతాపింపగల జన,దని యెఱిగియు నగునె యెట్టులని.
శోకింపన్. ఆది. 8-251

అనతిదూరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొంచెము దూరము, సమీపము (అతిదూరము కానిది)

వ. విరాటు నగరంబున కనతిదూరంబగు కాంతారంబున.

విరా. 1-147

అనద వై. విణ. ✓ పుం అనాథః స్త్రీ అనాథా.

1. దిక్కులేనిది, శక్తుడు లేనిది, నాథుడు లేనిది.

అ. వీరపత్నినయ్య వీరసహోదరి, నయ్యు శీకురు జూడ ననవహోలా.

నున్నరాన నెట్టులున్నను నాకు నిన్, దెలుపనేల పలుకు తియ్యమేరే.
ఆర. 6-184

ఆ. అనదనైతి నిచట నాలికుయ్యాళింపుఁ, డకట మీదు గలుగ నాక్ర
మించి, నన్నుఁ గట్టి మాతనందను లిమ్మెయి వెఱపు లేక భంగ
పఱచువారు.
విరా. 3-19

2. అశక్తుఁడు, దుర్బలుఁడు, అల్పుఁడు.

ఆ. కలహమగుట లక్ష్మిఁ గారించుఁ బ్రాణ హానియును జేయు నింత
నిక్కువంబు, పలువు రొకని కోడి పాటుట బల్లిదు, అనదనేతఁ
జెడుటయును ఘటించు.
ఉద్యో. 3-17

సీ. ...భూవరులు మేర, దప్పి లోకములోని ఛాన్యముల్ గొన నధ,
ర్మం బంతకంతకుఁ బ్రబ్బ నధికు, అనదలఁ జెటువంగ.

కాం. 3-280

అనదతనము వై. వి. 1/అనద.

1. అనాథత్వము, అశక్తత.

తే. కౌరవేంద్రుఁ డనద, తనము దోచంగ గదఁ జేతఁగొని వినిశ్చయ
మునఁ బోరికి నమరెనే యక్కటకట.
శల్క. 2-288

ఆ. అతఁడు పూజనీయుఁ డగు నేనెఱుంగుదు, నైన ధనము లీగ ననద
తనము, వచ్చుఁ బెచ్చుపెరిగి వైరులు గర్వింతు, డే చగ యదంబు
నిట్టలైన.
ఉద్యో. 3-184

2. దైన్యము, ప్రాన్యము.

క. అనదతనంబును బెడిదపుఁదనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తెడు
నేఱునుబోలె నొత్తవలయును, మనుజేంద్రుఁడు మార్పురం
గ్రమంబున నధిపా.
కాం. 3-24

అనధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువ కానిది, సూక్ష్మము.

వ. అని తలంచి యపునర్భవకారియు ననధికంబును నచలంబు నగు
ధర్మంబును గోరుచుండు.
ఆను. 3-809

అనధీతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

చదువఁబడసిది.

క. అనధీతాధ్యయనము దనఁ, జను ఋత్విజు నట్లచూవె సంరక్షా
కల్పన హీనుఁడైన నృపుఁ డని, మనువు పలికె. కాంతి. 2-192
(పాఠాంతరము)

అనధీయానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చదువనివాఁడు, వేదాధ్యయనము చేయనివాఁడు.

క. అనధీయానుం ధీతఁ డనఁ, జను ఋత్విజునట్ల చూవె సంరక్షా
కల్పన హీనుఁడైన నృపుఁ డని, మనువు పలికె. కాంతి. 2-192

అనధ్యయనము సం. వి. అ. న.

1. అధ్యయనము సేయకుండుట.

వ. అవ్యిశేషజ్ఞుండు పుత్రుతో ననధ్యయనసమయం బగుట సెప్పి.

కాంతి. 6-307

2. అధ్యయనము సేయరాని దినము లేత సమయము.

తే. మొదవుఁ డన్నుట రవి యభిముఖత దనకుఁ, గలుగ మూత్ర
పురీష మోక్షణము సేత, యధ్యయన మనధ్యయనమునందు
నడపుటగు బిసంబులు మ్రుచ్చిలినట్టులై న. అను. 3-226

అననువృత్తలము సం. వి. అ. పుం.

లోపభూయిష్టమైన తావు, అపాయముగల చోటు.

ఆ. పలుగు రాల కుడ్యముల రుచుల్ గప్పిన, జలములున్న యెడలు
వెలయఁజూచి, యననువృత్తలంబు లని జను లెఱుంగక, యుండు
నట్లుగా మయుండునేనె. సఖా. 1-12

అనురూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుగుణము గానిది, తగనిది, యుక్తముగానిది.

క. అను పలుకులకును భీషుస్త్రిం,దును ద్రోణుఁడు ద్రోణ నూనుఁడును
గృపుఁడును మే,లని యియ్యకొనిరి హృదయాననురూపములైన
తెలివు లాస్యముఁ బొందన్. విరా. 4-103

అనన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇతరము కానిది, వేఱుకానిది, అన్యము కానిది.

మఱియొకనికిఁ జెందనిది.

వ. ఇది అనన్య సామాన్య కరణం బగు పరమ ధర్మప్రకారంబు

విరా. 1-29

అనన్య సామాన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసాధారణము, ఇతరులకు సాధారణము కానిది, ఇతరులకు లేనిది.

ఆ. అర్జునాంబుదం బశన్య సామాన్య సముద్యమమన ముఖపయో-

రుహముల కాంతి దఱిగి యపుడు కౌరవసేనా సరోవరంబు దీన

భావ మొంద.

విరా. 5-105

అనపజయము సం. వి. అ. పుం.

అపజయములేమి, పరాజయము లేకుండుట.

క. నానాత్వైకత్వము లి, జ్ఞానజ్ఞానజముల నపజయమండ్రు బుధుల్-

వాని నవిద్యయు విద్యయు, గా నివి విను పంచవిశకస్థావస్థల్.

అను. 4-228

అనపత్య సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

బిడ్డలు లేనిది.

న. అట్టియెడ, ద్రుపదుం డనపత్య యగు తన మహిషి విషాదంబు

దీర్ఘం దివురుటను.

ఉద్యో. 4-318

అనపత్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బిడ్డలు లేకపోవుట, సంతానము లేమి

క. జన నిందితమయి నీయం, దనపత్యత యను నధర్మమది యుండఁగ

ధర్మనివృత్తచరిత్రక నీ, యనుకాసన మెట్లు నమ్మెనగు జనము

లకున్.

సభా. 8-43

అనపత్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

బిడ్డలు లేనివాడు.

నీవన పశ్చుండవగు మని ప్రతిశాపించిచ్చిన.

ఆది 1-39

అనపరాధుడు సం. విణ. అ. పుం.

తప్పు చేయనివాడు, అపరాధము సేయనివాడు, అపరాధము లేని వాడు, నిర్దోషి.

తే అనపరాధుఁ దపోనిధి నధికశాంతి, యుక్తుఁజంపిన పాపాత్ము నుఱక పట్టి, మ్రింగఁజాలెడువాని నుత్తుంగదేహు, నేను సృజి యింతుఁ జూడఁడి యీక్షణంబు. ఉద్యో. 1-12, 18; మహా. 58

అనపహార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

హరింప శక్యముగానిది.

తే. అనపహార్యంబు తేజోమయంబు సర్వగుణములకు నలంకారంబు గురుతరంబు, భామలకుఁ బరిభక్తియ. ఆర. 2-142

అనపాయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అపాయములేమి, ఎడబాటులేమి.

క. ...ధర్మ తనయఁ దందఱమును నిట్లనపాయత వర్తిల్లుక, మని తమ్మలతోడ నిశ్చయంబుగఁ బలికెన్. విరా. 1-114

అనపాయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపాయము లేనిది, హానిలేనిది, బెఱుపులేనిది, నాశము లేనిది

క. కన్బ్రమసిన తెరువరి తన, కనపాయంబైన మార్గ మరసి తగ నెఱిగిన వారు నెప్పఁగాఁ గై, కొనని కరణిఁ దగిన వెంటకుం జొర వకటా. ఉద్యో. 2-280

2. ఎడబాటులేనిది.

మ. ...మునింద్రా రండు నీవున్ భవ, తనయుం డీకరియున్ నిశాంత సుఖ నిత్యంబైన నాకంబువం, దనపాయస్థితి మత్సభత్వమునఁ బెంపారం బ్రవర్తింపఁగన్. ఆను. 4-78

3. తొలఁగనిది.

అనపాయమగు నుపాయమున ముక్తివడయు. శాంతి. 5-285

అనపాయమగు నుపాయము జాతీయము.

సురక్షితమైన సాధనము, ముక్తిసాధనము, అపాయములేని ఉపాయము, తొలగని ఉపాయము.

తే. హృద్గత ద్వంద్వములనెల్ల నెడల విడుచు, ననఘ యనపాయమగు నుపాయమున ముక్తి, వడయుఁ బడపడి.

తే. అనుడు ననపాయ మగు నుపాయం బనంగఁ జెప్పి శొక్కుటి మోక్షంబుఁ జెందు తెఱఁగు. కాంతి. 5-366

తే. తాను గ్రోధాదు లెడలించుఁ గాని ముక్తి, దెచ్చి యీ దొక భంగి ముక్తికిఁ బథంబు, నగుట ననపాయమగు నుపాయంబనంగఁ, వలసె నీనేర్పు పే రిందువంశవర్య. కాంతి. 5-371

శ్లో. తతో మోక్షాయ యతత తేనానుపాయాదుపాయతః
సం. భా. కాంతి. 273-21

శ్లో. మోక్షః పితామహేనోక్త ఉపాయాన్నానుపాయతః
తముపాయం యథాన్యాయం శ్రోతు మిచ్ఛామి భారత.
కాంతి. 274-1

వ్యాఖ్య :- నానుపాయాదుపాయా వస్తుస్థానాత్ కింకూపాయత ఏవ. అనపాయమగు నుపాయము భగవంతుడే, భగవంతునే యుపాయము గాఁగొని భగవంతుని యనుగ్రహముతో భగవంతునిఁ జేరఁదగునని భక్తి యోగము.

అనపాయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

విడవనివాడు.

క. అనపాయుం డగు నెవ్వం, డను నను తాధింపఁజాలఁడు.

అశ్వ 1-127

అనపాశ్రయ సం. విణ. (అ. అ. అ.)

దిక్కు లేనిది.

క. అవనీతల సామ్రాజ్యోత్సవమునకు యోగ్యమైన సతి ప్రదాపది పాండవ ధర్మపత్ని నీకం, తవమానము సేయ సేమి యనపాశ్రయయే
సఖా. 2-208

అనపేక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరబడనిది.

వ. తత్సతుండు కర్దముండు ననపేక్షితరాజ్యుండై. శాంతి. 2-205

అనపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వొలగనిది, వీడనిది.

సీ. వరుసఁ బ్రాణాపాను లిరువురు నయ్యగ్ని. వెలిగింతు రనపేత.
వృత్తులగుచు. ఆర. 5-101

అనభిగమ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందశక్యము గానివాఁడు.

చ. ...ని, స్తర మహనీయ తార్కిక వచః కలనానభిగమ్య.

శాంతి. 4-455

అనభిజ్ఞాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియఁబడనిది, ఎఱుఁగఁబడనిది.

వ. నీ యజ్ఞంబు నిర్వృత్తంబయిన నే నరిగి బలభగ్నీకృత పాదప వనం
బుల దాని నభిజ్ఞాత ద్వారదేశంబుల దాని....ద్వారవతిం జూచి.
ఆర. 1-179

అనభితోషము సం. వి. అ. పుం.

సంతోషము లేకుండుట.

క. పరితాప మనభితోషము...రాజసంబులగు భావంబుల్.

శాంతి. 4-351

అనభిమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అయుక్తము, అసమ్మతము.

వంశనాశ మనభిమతము.

ఉద్యో. 8-15

అనభివ్యక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియఁబడనిది.

అవగతజన శబ్దమై, యనభివ్యక్తమార్గమై.

ఆర 7-406

అనభిషిక్తుఁడు సం విణ. అ. పుం.

తదుపఁబడనివాఁడు, సంబంధము లేనివాఁడు.

సదసదనభిషిక్తా.

స్త్రీ 1-189

అనభ్యస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసంపఁబడనిది, నేరుపఁబడనిది.

అనభ్యస్త కాస్త్రంబునుం బోలె దుర్గమంబును.

విరా. 2-825

అనయము దే. అవ్య. ద్రు.

1. అత్యంతము, మిక్కిలి.

క. అనిన విని యనుచిశంబున, కనయము శంకించియును లతాంగి
మదిం ద, మ్ముని వలవంత దలచి యి,ట్లనియెం బాంచాలితోడ
సాదర వృత్తిన్.

విరా. 2-97

చ. అనయము నొచ్చుచున్నయవి యంగములెల్లను వేగవచ్చుటన్.

ఉద్యో. 2-15

2. సంతతము, ఎల్లప్పుడు.

క. అని పలికి పిల్లిపొదిగిట, ననయము నిశ్శంకవృత్తి నయ్యెలుక
పసించిన.

భీష్మ. 1-177

క. అనయముఁ గొంచెపు వెలకుం, గొనవచ్చును సారభూత గోవును
దానంబున ఫల మధికము దానము, గొని నాతఁడు సుఖము
దానఁ గొనుఁ జేసేటన్.

ఆను. 2-418

3. మఱిమఱి, మాటిమాటికి.

చ. మన మురియాడుచుండ ననుమానముతోన సుచేష్టఁజూచి నీ, మన
యముఁ గోరినట్టి పని యర్థమెయిం జని చేయుదాన.

విరా 2-102

అనయము సం. వి. అ. పుం.

దుర్జయము, అనినీతి, నీతిలేమి.

చ. అనయము పుట్టె జూదమున యప్పుడ యెంతయుఁ జిచ్చు వెట్టి
కాల్చిన యది నీయపేక్షయ. ఉద్యో. 2-14

అనర్గళము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరాఘాటము, అడ్డులేనిది.

తే. అతఁడు నానాప్రకార శస్త్రాస్త్రనిహతి, నతుల విక్రమ విభవ
మనర్గళముగ, యోధసారథి యుగ్యసంయుతము గాఁగ, నూలు
రథములు ప్రేల్చిడి మగ్గుచేసె. విరా. 3-172

అనర్గళుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అడ్డులేనివాఁడు.

ఉ. ...రాముని కులాంగన జానకి నేను నన్ను మోహవిలుఁ డొక్క
రక్కసుఁ డనర్గళుఁడై కొనిపోయెడుం గృపం, గావరె.

ఆర. 6-343

అనర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమూల్యము, అధికమగు వెలగలది

క. శదదాగత సంక్రీత భయ,హరణా సురనికర శేఖరానర్థ మణి,
స్ఫురణా పరిచయ రంజిత చరణా. విరా. 1-38

అనర్థకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంబంధము లేనిది, అన్వయము కుదురనిది, పొందిక లేనిది.

అర్థంబులం దనర్థక చింత.

సభా. 1-55

అనర్థజుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కార్యస్థితి నెఱుంగనివాఁడ, అర్థజ్ఞుడు గానివాఁడు.

అనర్థజ్ఞులతోడి చింతనంబు...రాజదోషంబు.

సభా. 1-55

అనర్థభాషి సం. విణ. (న్-టి-న్)

అవార్యములగు మాడలాడు వాఁడు, అప్రయోజక వాక్యములు
మాట్లాడువాఁడు.

క. విను పలసుండును గర్వియు, ననర్థ భాషియును మత్స్యరాతీధుఁడుఁ

గ్రోధముడును గావలదు క, కృష్ణురూపక జేయ వలయు
నాతిభ్యంబున్. కాం. 5-454

అనర్థము సం. వి. అ. పుం.

1. కీడు.

వ. అర్థానర్థంబులు, బలాబలంబులు మొదలైన సకలావస్థలును.

కాం. 3-111

2 చారిద్ర్యము, వేదతీకము.

క. పారి నర్థంబు ననర్థము, మరణము, జీవితము సుఖసమాగమమును
దుస్తర దుఃఖ సంగమంబును, దొరకొను నే నెపుడు సమతతోడన
నిలుతున్. కాం. 4-894

అనర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్థము గానిది, అయుక్తము, తగనిది.

తే. విషము దుర్మోదనుండు పేసిన యనర్థ, మొక్కటియు లేదు.

అశ. 1-98

అనర్థుడు సం. విణ. అ. పుం.

అర్థుడు కానివాడు, అపాత్రుడు, తగనివాడు.

క. విను మర్పుడగు ననర్థుం, డనఘా విష్ణుస్తుతి క్రియం.

కాం. 5-486

చ. ...అనర్థు నర్థు డని యచ్యుతు నర్చితుజేయఁ జాడియే

సఖా. 2-10

అనల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

క్రోధునకు జనించిన సురభికి బుట్టినది. దీనికి గిరివృక్ష రతాగుల్మము
పుట్టెను. ఆది. 8-71

అనలము సం. వి. అ. పుం.

1. అగ్ని.

తే. ...త్రళయ కాలానలమున్ గండరించిన రూపంబు కరణీ భిము.

డతి భయంకరాకారత నతిశయిల్లె.

విరా. 2-134

2. అగ్నితత్త్వము.

అ. విను మహాస్మితో గగనపవనానల, సలిం భూములనగ సంభవించు
మహిత విభవములు గ్రమంబున నేడు రూపములు జన్మజనక
భావమొంది. కాంతి. 5-59

అనలసత్త్వము సం. వి. అ. న.

మాంద్యములేమి, జాగరూకత.

క. అంతశ్చర మారుతములు, కాంతములుగఁ జేసి యనల సత్త్వము
శమమున్, దాంతియుఁ గల జనములు. కాంతి. 2-29

అనలసుండు సం. విణ. అ. పుం.

జాగరూకత గలవాఁడు, అప్రమత్తుడు.

క. అనఘ యిది యోగపథ మిం, దనలసుండై చనగఁ జాలు నతఁడు
కృతార్థుండు. కాంతి. 6-122

అనలాస్త్రము సం. వి. అ. న.

అగ్నేయాస్త్రము, అగ్ని అధిష్ఠాన దేవతగాఁగల మంత్రపూరిత కాణము.

వ. మద్రనాథుం డెడ సొచ్చి మహానలాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.
భీష్మ. 3-51

సీ. అమ్మహాత్ముండు నాకతి దయ నిచ్చె నియ్యలాస్త్రము.
ఆది. 7-44

అనలుండు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని దేవుండు.

చ. అనలుండు కాస్కరుండును సుధాంతుండు. కర్ణ. 3-397

అనల్పము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

తక్కువగానిది, అధికము.

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె....ననల్ప ప్రీతి సంధించుచున్....యీ
భూజము వంట కట్టియలకై ఖండింపఁగా నేటికిన్. విరా. 2-186

అనవద్యత సం. వి. ఆ. (ప్రీ).

అనింత, పూజ్యత.

చ. ...భూవర యతః డేమి పూని యనవద్యతః బొందు నెఱుంగఁ
జెప్పుమీ. అర. 7-444

అనవద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉత్తమము, పాపరహితము.

చ. ...నీతి నిర్మలా, త్మకుఁ డనవద్యకిలుఁడు సదర్శుఁడు దాంతుఁడు
గొంతి ముద్దుసే, యు కొడుకు. విరా. 1-98

2. పూజ్యము, అనింద్యము.

సీ. వాగ్య నైపుణ మనవద్య శిశువిధి, నలవరించుచు బృహన్నల
యనంగ. విరా. 5-333; స్వర్గ. 86

3. నిరాఘాటము, అడ్డులేనిది.

క. అనవద్య హృదయనాదంబున మ్రోసెను దేవదుందుభులు.

అశ్వ. 4-241

అనవద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పూజ్యుఁడు.

మూలవిద్యానవద్యా.

ద్రోణ. 2-388

2. పాపరహితుఁడు.

క. తనువై స్పర్శము గైకొను, ననవద్యా బుద్ధి యాత్మయంద
నిలుచుచున్. కాం. 5-169

అనవధానము వి. అ. న.

ప్రమాదము, ఏమఱుట.

తే. ఎన్నికొనుచుండఁ జనుచుండ నేడ్లు లివ్విధమున నాయువు
దోడ్తోడఁ దఱిగి జీవ, హాని వాటిల్లఁగాఁ బుత్ర యనవధాన, నిద్ర
మోహితుఁడై యున్ని నీకుఁ దగునె. కాం. 8-224

అనవధానుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఏమఱుపాటు గలవాఁడు.

తే. పనుల యెడ మాటుపలుకక యనవధాను, దైన పతిఁ దలపించి
అను. 5-291

అనవరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరంతరము, తెంపులేనిది

క. అని ధరణి నుండి పొగడెడు, అనుల నిరంతర రవంబు ఇదిధర
మార్గంబున నుండి పొగడు దివ్యుల, యనవరత రవంబు నొక్కఁ
టయి కడు నొప్పున్.
అది. 7-185

సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లప్పుడు.

ఆ. ...ఎంత బోధ మెక్కుడయ్యె, సంత శాంతుఁ డగుచు ననవరతం
బును, గురుని గొలిచి మేలు పురుషుఁ డొందు. అను. 8-321

అనవశేషము సం. వి. అ. పుం.

మిగులులేనిది, సమాప్తము.

తే. ...వగల, ననవశేషంబుగాఁ దెగటార్చె నితఁడె. శాంతి 1-357

అనవసరము సం. వి. అ. పుం.

వేళగానిది, అదనుగానిది, తగని సమయము.

తే. అరయు, మిది కోపమునకు ననవసరంబు. ఆర. 1-398

అనవహితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఏమటుపాటు గలవాఁడు.

క. అతఁగులిచే ద్రుపదుఁ డనవహితుఁడై పట్టువడనంత హీనుఁడె.
అది. 6-68

అనవిత్తము సం. వి. అ. న.

జ్ఞానము.

క. సత్త్వాశ్రయమునఁ బురుషుఁడ, దత్త్వాశ్రయమునను సత్త్వతత్త్వ
ములు వివేకిత్త్వాలేపత్త్వము లన, విత్త్వము క్షిత్త్వంబు వోడ్డు
విశ్వాధారా.
అను. 4-217

అనవుడు దే. అవ్య. ద్రు.

నావుడు, అనుడు, అనిన పిమ్మట.

(అను ధాతువు యొక్క అనంతర్యాద్యక రూపము)

క. అనవుడు నవ్వులుకులు విని. తన చిత్తము కలకదేటి ధర్మతనూ.

జుండు.

విరా. 1-55.

అనశనము సం. వి. అ. న.

ఉపవాసము, పస్తు.

చ. అనశన నిష్ఠజేసి సురలాది మనుల్ మహిశాసుభావులై,రి.

అను. 4-156.

అనశనుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అహారము తీసికొననివాడు.

క. మునివరుడు.....తపమొనరించె ననశనుం డ,యున్న బహు.

కాలంబు ప్రాణయుక్తుం డగుచున్.

ఆది. 4-285.

అనశ్వరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నశింపనిది, శాశ్వతమైనది.

క. తత్త్వ మనశ్వర మశరీ,రత్వంబునఁ బరఁగు భూతరాశి.

అశ్వ. 1-121.

అనశ్వరుడు సం. విణ. అ. పుం.

నాశనము లేనివాడు.

క. హరియందేనును నాయం, దరయంగా హరియఁ గలము హరి.

నాకును నా, హరి కేను ననశ్వరులము, హరిప్రసాదోరయము

మహత్త్వర మహిమన్.

కాంతి. 4-244.

(అదీశ్వరులము అని పాఠాం)

అనశ్వుడు సం. వి. అ. పుం.

విదూరభుని కొడుకు, తల్లి మాధవియైన సాప్రియ. తండ్రి కురువు.

ఈతని పంశమువాడే భీష్ముని తండ్రియైన శతనుడు. ఆది. 4-118

అనసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సద్గుణములయందు ఈర్ష్య లేకుండుట.

క.అనసూ యార్జ్యశ్రమలు నహింసా దాన, క్షమా త్యజన
సూన్యతములు సత్యము మూర్తుల్.

శాంతి. 3-417

అనసూయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అసూయ లేకుండుట, ఈర్ష్యలేమి.

చ. అగు సంధి యెట్లు అనసూయత మాలొక్కని చేయు మిత్తటిన్.

శల్య. 1-61

అనహంకారము సం. వి. అ. పుం.

‘నేను’ అనెడి యభిమానమును గర్వమును లేకపోవుట; అహంకారములేమి

క. అనహంకారము సప్రాధ్దనమును విషయములఁ బెద్ద తగులమి
యుమ మే, లనఘా.

శాంతి. 5-458

ఇతఁ డనహంకారుఁ డెప్పుడు.

మౌన. 38

అనా దే. వి.

ప్రాప్తనార్థమున క్రియలకు ఆనుప్రాయక్తముగా వచ్చును.

క. ...నీ, వీ జన్మంబున సమ్మన్ని, రాజికి వెఱుగను తపశ్చరణ
మొందవనా.

ఆను. 4-395

క. ...కాహు, శ్రీనిశ్రుత కృష్ణ పనుపు నెల్లింపవనా.

మౌన. 123

క. ...నిన్నుం దోడ్కొని, పోవచ్చినవారు గినుకఁ బోవిడువవనా.

స్వర్గ. 38

అనాకాంక్షిత్యము సం. వి. అ. న. పుం.

కోర్కె లేకపోవుట.

వ. సర్వ సమతా సమపహితంబైన యనాకాంక్షిత్యంబు ధర్మోత్త

మంబు నిరతిశయానందమునకు నిధానంబు.

శాంతి. 6-619

అనాకారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నశించినది.

క. ఆరయఁ గామముఁ గ్రోధము, వైరులు ముక్తి కవి రెండు వారిం
చిన సంసార మనాకారంబగు, నేరిమి యొండేల ముక్తి నెరపు
గనుటకున్.

కాం. 6-312

అనాకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంకుభితము గానిది, చెడనిది, నశింపనిది.

క. నీ కారణమున వంశ మనాకులమై నిలుచుటయున్. ఆది. 4-245

అనాకులుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

వ్యాకులత్వము లేనివాఁడు, కలఁతఁ జెందనివాఁడు.

చ. వినయంబును భక్తియుఁ దోఁప నయ్యవా,కులు నట వుచ్చి
యొక్కెడ నకుంతిత నిర్ణయకాంతచిత్తుడై.

మాస. 35

అనాగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రాఁబోవునది, భవిష్యత్తు.

చ. అరసి యనాగతం దెఱుఁగు నట్టి మనంబులు గల్గు పాండు
భూవరసుత బంధు మిత్ర కురువర్గ సుహృజ్జన కోటులు.

శల్య. 1-115

2. రానిది, జరుగనిది.

క. గతమునకును వగవ కనా, గతమునకును నోరు దెఱచి కడుఁగోరక
దీ, నతఁ బొందక దైవం బే, గతిఁబుచ్చిన దానఁ బోదుగా కనవల
యున్.

కాం. 3-30

అనాగతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

రాఁబోవువాఁడు.

వ. మఱియు నతీతానాగతులైన నిజవంశంబున రాజులకెల్ల వంశ
కర్త యయ్యె నట్టి భరతునకు.

ఆది. 4-110

అనాగనుఁడు సం. విణ. (న్)

పాపము లేనివాఁడు, అపరాధము లేనివాఁడు.

చ. అనము ననాతతాయి గరుణాత్ముఁ బ్రశాంతు ననాగసున్ మహాః
మునివరుఁ జూచి చూచి యధముల్ వధియించిరి. ఆర. 3-154

ఇది అనందవారి పాఠము. ఇది సం.మున జాతాంతరముగాఁ గూడ
లేదు. 'నిరాగసున్' అని పాఠాంతరము గలదు. 'ప్రశాంతుని దాంతు
నిమ్మహాః, మునివరు' అనునది. సం.ము; అకా. ప్రతిపాఠములు. మూల
మును బట్టి చూడ 'అనాగస' శబ్దమే యుక్తముగాఁ గన్పించుచున్నది.

శ్లో. ధగ్మజ్జస్య కథం తాత వర్తమానస్య సత్పథే,
మృత్యురేవంఽథో యుక్తః సర్వభూతేష్వనాగసః.

సం. భా. అర. 117-2 శ్లో. (వావిళ్ల)

అనాచారము సం. వి. అ. పుం.

ఆచారములేమి, ఆయోగ్యవర్తనము (విహితముల ననుష్ఠింపకుండుట--
నిషిద్ధముల ననుష్ఠించుట.)

వ. వారి యనాచారంబులు వారింపమింజేసి యాకల్మషంబు లెల్లను
నిన్నుం బొందు. కర్ణ. 2-109

అనాతంకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సందేహము లేనిది.

క. పంకజ సన్నిభుఁ డఘ, పంకజాశన మహాతపస్సలిలుఁ డనాతంక
మతి వైశిష్ఠ్యుఁ డు, దంకుం డను మునివరుండు దద్దయు భక్తిన్.
ఆది. 1-91

అనాతంకుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

భయము లేనివాడు.

ఉ. శంకర సన్నిభుండు, జనశంకరుఁడున్, గరుణాకరుం, డనాతంకుఁ
డుదంకుఁ డనుమ్రని వ్రతస్థితుఁడై మరుభూమియందు ని, శృంక
మఱిన్ వసించి. ఆర. 4-874

అనాతతాయి సం. విణ. (న్-నీ-న్)

చంప నుద్యుక్తుఁడు గానివాడు, ఆతతాయి కానివాడు, అనపరాధి,
చూ. ఆతతాయి.

చ. అనఘు ననాథతాయఁ గరుణాత్ముఁ బ్రకాంతు, ననాగనున్,
మహా, మునివడుఁ జూచి చూచి యధముల్ వధియించిరి.

ఆర. 3-154

ఇది అనాథవారి పాఠము, అకాడమివారి పాఠమును, సం-మువారి
పాఠము 'అనఘుని వీతరాగు'; పాఠాంతరము అనాథతాయి. మూలము
నకు 'అనాథతాయి' శబ్దమే దాపుగ నున్నది.

శ్లో ధర్మక్షుశ్య కథం తాత వర్తమానస్య సత్పథే
మృత్యురేవంవిధోయక్తః సర్వభూతేష్యనాగసః."

సం. భా. ఆర. 117-2 శ్లో. (వావిళ్ల)

అనాతురత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అతురత లేకుండుట, వేగిరపాటు లేకుండుట.

క. ఈ తెరువున వేదవిడుఁడు, వీతామ్నాయుండు ధర్మవేదియుఁ
కాప, స్థితుఁడు సరియై కడతు ర, నాతురత జరామరణమహాంభో
రాశిన్.

కావతి. 5-91

అనాత్మజ్ఞుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అత్మజ్ఞానము లేనివాఁడు, తన్నుఁడా నెఱుంగనివాఁడు, బుద్ధిహీనుఁడు.

వ. నీ వనాత్మజ్ఞుడ వూరకుండుము.

కర్ణ. 2-115

అనాథ సం. విణ. ఆ. (స్త్రీ).

నాథుఁడు లేనిది, దిక్కులేనిది.

సీ. ...మదలోం ననాథను బాలవృద్ధఁ -తే- దాపసిని భీత వంచనఁ
దలరఁ జేయుట...నిరయ పాతువులు.

ఆను. 2-61

అనాథత్వము సం..వి. అ. న.

నాథుఁడులేనితనము, దిక్కులేనితనము.

సీ. నానాజనములకు నాథుఁడై శోభిల్లు దొర యనాథత్వంబు బొరసె
నేడు.

ద్రోణ. 2-249

అనాథవంతుడు సం. విణ. త్-పుం. (త్-తీ-త్)

నాథుడు లేనివాడు, దిక్కు లేనివాడు.

వ. ధర్మనందనుడు....మీరు భరతకులులకుం దక్కు ననాథవంతు
లైన వారలకు విధ్యుక్తంబుగా నగ్ని సంస్కారంబు సేయుండని
పనిచి. శ్రీ. 2-172

అనాథుడు సం. విణ. అ. పుం.

నాథుడు లేనివాడు, దిక్కు లేనివాడు.

వ. అమృతననాథుండు నలుదిక్కులకు మొగంబుదిప్పి విరురు నుద్దే
శించి పుత్రహీనుండ ననాథుండ నగుట యెఱింగితి. శల్క. 1-10

అనాదరణము సం. వి. అ. పుం.

ఆదరములేమి, తిరస్కారము, లెక్కసేయకుండుట.

చ. గురుడని నన్నెఱుంగు దనఘండపు నావనంబునం దనాదరణము
సేసి తెన్నియొ విధంబులఁ బల్కెడు భక్తితోడ. ఉద్యో. 4-307

అనాదరము సం. వి. అ. పుం.

ఉపేక్ష, లక్ష్యముసేయమి

వ. అమాటదెస ననాదరంబుసేసి యతండు వెండియుఁ దొంటి యట్లు
వర్తించిన. శల్క. 2-148

అనాది సం. విణ. (ఇ)

1. ఆదిలేనిది, మొదలు లేనిది.

క. ఆ దేవదేవుడు...అనాది నిరవసాన నిజపదస్థితుఁ డయ్యెన్.

మౌస. 1-93

2. ఆది లేనివాడు, మొదలు లేనివాడు, పుట్టువు లేనివాడు.

తే. ఆదిమధ్యాంతములు నాకు నరయ లేమి, నై యనాది యమధ్యఁ
డనంతుఁ డనఁగఁ, జెల్లు పేళ్లు. కాంతి. 8-488

అనాది నిధనుడు సం. విణ. అ. పుం.

పుట్టుకచావులు లేనివాడు.

వ ఆ లోకపితామహు లలాటంబున ననాదినిధనుండును విశ్వజగ
త్కర్తయు, సర్వభూతాత్మకుండును, సనాతనుండును నగు విరూ
పాక్షుండు విశాలాక్షు డను నామంబున నావిర్భవించి

శాంతి. 2-208

అనాదృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆపరణః చేయఁబడనిది, తిరస్కరింపబడినది.

క. జూదమునఁ గయ్యమున నీ, కేదురితఁబులు నితాంత హృదయ
క్షేణా, పాదములు వాటిల్లె న, నాదృతములునేయు వాని కన్నిటి
ననఘా. స్వర్గ. 9

అనాదృంతుండు సం. విణ. అ. పుం.

మొదలును చివరయు లేనివాఁడు, శాశ్వతుండు.

సీ. అనాదృంతు నెవ్వెట్లు...నమ్మి భక్తి, గొలిచి సర్వదాఖంబులు.
దొలంగఁ ద్రోచు. ఆను. 5-320

అనాధృష్టుండు సం. వి. అ. పుం.

కురుకమారుండు, ఇతఁడు గాంధారి కొడుకులైన దుర్యోధనాదులలో
తొంబవీయవవాఁడు. మహాభారత యుద్ధమున ఎసిమిదవనాఁడు భీమునిచే
మరణించెను. భీష్మ. 3-161

అనామయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దాఖరాహిత్యము.

క. విను మనఘ యింక సుశృతం, బునకుం జొర దుష్కృతంబు పొం
తకుఁ బోనే, ననుపము నచ్యుతు నవ్యయు ననంతఁజెందెద ననా
మయత నవిష్టున్. శాంతి. 5-406

అనామయము సం. వి. అ. న.

1. దాఖ రాహిత్యమునకును సుఖసూర్తికిని హేతువు.

తే. ...ద్రువంబు, నా ననామయ మన నొప్పి లీనరూప, బుద్ధి సంప్రా
ప్త్యమగు తత్త్వమునకు వేద, మానిత త్రాహ్మణులకు నమస్కరింతు.

శాంతి. 5-845

2. దుఃఖము లేమి.

క. అనుపమ మజర మతీంద్రియ, మనామయ మనంత మమల మన
వెలుగు నొకం, డని వేదశాస్త్రములచే, విని యుండుదు దానిఁ
దెలుపవే కృప నాకున్. కాంతి. 6-27

3. ఆరోగ్యము, కుశలము.

చ స్థిరమతులైన పార్థులకు సేమము; నీకు ననామయంబై భూ,వర
తగ విందవైతి కురుమఖ్యుల యింటికి. ఆర. 6-160

అనాయాసము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆయాసములేమి, ఆశ్రమము.

వ. పాశుపత మహాశ్రామ నా కిచ్చె; నది నాయనాదు సన్నిహితంబయి
యున్నది గావున శత్రునిరాసం బనాయాసంబై యుండు.
ఉద్యో. 4-425; అశ్వ. 2-219

2. అవలీల, చులకన.

వ. మదియ తేజో విశేషంబున నప్పురుహూతున కుత్సాహంబు సంభ
వింపం గలరియ, యప్పు డనాయాసంబున బగతు వధియింపనగు.
ఉద్యో. 1-132

అనాయుధుండు సం. విణ. అ. పుం.

అయుధము లేనివాడు.

క. గురుఁ డశ్వంబులఁ గూల్చెను, సరథసముగఁ గృపుఁడు సంపె సారథి
నమ్మై, నరసుతుఁ డనాయుధుండును, విరథుండును నగుట
సూచి వెఱపిడి వడిన్. ద్రోణ. 2-108

అనాయువు సం. వి. ఉ. స్త్రీ.

1. బ్రహ్మ దక్షిణాంగుష్ఠమునఁ బుట్టిన దక్షునకును వామాంగుష్ఠమునఁ
బుట్టిన ధరణియను స్త్రీకిని కూతురు. ఈమెను దక్షప్రజాపతి కశ్యపు
నకు భార్యగా విచ్చెను. ఆది. 3-61

సం. వి. ఉ. పుం.

2. ఊర్వశీ పురుషులకు కొడుకు, నహుషుని తండ్రి. ఆది. 8-92

అనారంభకుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ-భికా-అ)

నిష్కర్షుఁడు.

సీ. అల్పభోజనులు ననారంభకులు నయ్యు, నత్యంత సంతోషులైన వారు. ఆర. 2-241

అనారంభుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ప్రయత్నము లేనివాఁడు.

వ. దుష్కృత్యంబులయం దనారంభు లయ్యును జనులు దుర్జన దర్శన స్పర్శన సంభాషణ సహసనంబులం జేసి ధర్మవిహీనులగుదురు. ఆర. 1-7

అనారతము సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లప్పుడు, ఎడతెగకుండ, ఆనవరతము.

ఉ. సీరి యనారతంబు దన శిష్యుల లోపల నెల్ల నిన్ను దుర్వారపరా క్రమాఢ్యుఁడని వర్ణన సేయుట గేలిచేసి యా, మారితికిన్ జయం బొసఁగె మాల విధాతృఁడు. సా. ప్రి. 1-218

అనారబ్ధుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఆరంభింపనివాఁడు, ప్రయత్నింపనివాఁడు.

వ. యదువృష్టి భోజాంధకులు కృష్ణానుమతంబున సజ్యకరస్రంబునం దనారబ్ధులై మిన్నకుండిరి. ఆది. 7-178

(అనారంభులు అని కొన్ని ప్రతులు)

అనార్జవము సం. వి. అ. న.

వక్రత, కుటిలత, కాపట్యము.

వ. సంతతోత్సాహవంతుడై శత్రుకోటి, నార్జవంబున నైన ననార్జవ మున, నైనఁ జెరుపనవలయు. శాంతి. 2-194

అనార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దుష్ట మైనది.

తే. ... అనార్యవృత్తి, గాని తెరవున నడచుచున్నేని గురుని, నైన

కాసింపగా దగు నంద్రు బుధులు.

కాంతి. 3-275

2. నింద్యము.

క. ఆర్కులుఁ బ్రవృత్తి లక్షణ, కార్యంబుల చేతఁజేసి గ్రాహ్యము
నగు తద్గుర్యత్వమందు విడువ ర, నార్యము లగు మదనమద
భయక్రోధాదుర్.

కాంతి. 4-283

అనార్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఆర్కుడు కానివాఁడు, అవినీతుఁడు.

ఉ. ... సమగ్ర కోపాగ్రహబుద్ధి మాదెస ననార్యుడు కార్యమునందు
ధార్త, రాష్ట్రాగ్రజుఁడు.

విరా. 1-15; కాంతి. 5-288

అనాలస్యము సం. వి. అ. న.

చుఱుకుదనము, సోమరితనములేమి.

వ. ... అప్పరమసాధ్యి దన యగ్రతనయుం డాదేశించిన తెఱంగూ
హించి రెండవ యండబున జనియించిన తనూజుం దలంచుచు
నాసపాటు గదిరిన హృదయంబుతో దాస్య మనాలస్యంబున నడపు
చుండ.

ఆను. 1-202

అనాలస్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

అలస్యము లేనివాఁడు, జాగరూకత గలవాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

వ. నీ వనాలస్యుండవును సహాయసంపన్నుండవును నై నెగడుము.

కాంతి. 3-85

అనావర్షము సం. వి. అ. పుం. న.

వర్షము లేకపోవుట, అనావృష్టి.

తే విమల వంశంబునను బుణ్యవృత్తమునను, వఱలు నీకని రక్తంబు
వసుమతీశ, ధరణిపై నెన్ని బిందువుల్ దొరంగె నన్ని, వర్షములు
గల్గి నిం దనావర్ష భయము.

విరా. 5-281

అనావృత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

ఆడ్డు పెట్టఁబడనిది, నియమింపఁబడనిది (అందఱచేఁ జూడఁబడఁదగినది -
వైవిరిడి)

వ. ...తొల్లి స్త్రీలు పురుషులచేత ననావృతలయి స్వతంత్రవృత్తి నఖలప్రాణి సాధారణంబైన ధర్మంబునం దమతమ వర్ణంబులందు ఋతుకాలంబు దప్పక నియతానియత పురుషులయి ప్రవర్తిల్లుచున్న.

ఆది. 5-84

శ్లో. అనావృతాః కిల పురా స్త్రీయ ఆసన్ వరాననే

కామచార విహారిణ్యః స్వతంత్రా శ్చారుహసిని

అనావృతాః సర్వైర్ద్రష్టుం యోగ్యాః. సం. భా. ఆది. 128-4

అనావృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వానలు లేకపోవుట-వఱపు (ఈతిహాధలలో నొకటి)

వ. ఇక్కుమారుండు నీపేర సారస్వతుం డనం బరంగుఁ బదంపడి పండ్రెండేండ్ల నావృష్టియైన నయ్యాపదఁ బొందకుండఁ జెక్కండ్రు మనుల రక్షించి వేదాధ్యయనంబులు సేయించు నని చెప్పి యొప్పు గించిన సరస్వతి ప్రీతియై తనయుం గొని చనియె. శంక. 2-208

అనాశము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

నాశము లేనిది

క. ఆ శౌర్యం బా సత్త్వం, బా శీలం బా వరాక్రమాభిలత్వం, బా శుద్ధవ్రత మొందు ననాశము లని భీష్ముఁ బెద్ద నమ్మితిమిగచే.

భీష్మ 1-56

అనాశ్రయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయము లేనిది.

వ. ఆతఁడస్తమించిన ధాత్రి యస్తమితసుధాగభస్తియగు రాత్రియుం బోలె నగు సకల జ్ఞానంబులు ననాశ్రయంబులై పొనుంగుపడు.

కాంతి 2-15

అనాహారము సం. వి. అ. పుం.

ఆహారము లేకుండుట, ఉపవాసము, వస్తు.

క. భాగీరథి యెచట నుడ, గ్భాగమునను శివుని నెలపు ప్రాంతమునఁ జనున్, భీగణ్య యచట నెలకు స, మాగతులగు సురరింగం డ్రనాహారవిధిన్.

అను 2-76

అనాహారి సం. విజ. ౯. పుం. (౯-ఊ-౯)

ఆహారము లేనివాఁడు, పస్తుండువాఁడు, ఉపవాసి.

వ. నియద్యీధిం జని యమ్ముని కనక నగంబునందు నియతాత్ముం
డయి యుండి దుగ్ధార్ణవంబు నుత్తరంబు చేరువ నున్న శ్వేతద్వీపం
బునం దనాహారులు నిండియు వృత్తిరహితులు నస్వేదులు సుగంధి
శ్వేతాంగులు నగు పురుషులం గాంచె. కాంతి. 6-353

అనాహితాగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

అహితాగ్ని కానివాఁడు. చా. అహితాగ్ని.

వ. మఱయు ననాహితాగ్నులకు ... చొర నవిషయంబు.

ఆర. 1-350

అని¹ దే. వి.

యర్థము.

క. ఈ నలువుర భుజశక్తులతో నెరయఁగఁ జాలునట్టి దోర్బల
మెందుం, గానము గావున వీరల, లోనన యుండొరుల కని గెలుపు
సమకూరున్. విరా. 3-114

అని² అన్ని

సీ. పేర్పు పురాణంబు లనియును నొక విద్య.

కాంతి. 3-119

అని³ దే. అవ్య. అను ధాతువుయొక్క క్తార్థకరూపము.

1. ఇట్లు అను నర్థమును దెల్పును. ఇత్యర్థకము.

ఉ. ...విష్టు రూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు
వై దిక, ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్పెద నిష్టసిద్ధి
కిన్. వ అని సకలబ్రహ్మ ప్రార్థనంబుసేసి. విరా. 1-12

2. భావించి అను నర్థమును దెల్పును

ఉ. ...మహా కవిత్వ దీ, జావిధి నొంది పద్యముల గద్యములన్ రచి
యించెదం గృతుల్ -వ- అని పూని యీశ్వరంబులగు పుణ్య
ప్రబంధంబులు. విరా. 1-30, 31

'ధరోస్త్ర జయతి' అని యుండువాడ.

ఉదో. 2-60

3. చెప్పి అను నర్థమును చెల్పును.

తే.అరసి డస్సి, నొచ్చియైనను నేమట కిచ్చుఁ దలంచి, తడమి నా
చేత దీవన వడయుమమ్మ- అని యప్పగించె. విరా. 2-214, 215

4. పలికి అను నర్థమును చెల్పును.

ప. అనిన నిది కార్యం బని మధ్యమ పాండవుం డా సుమధ్య నొక్క
శీతల సికతాతలంబున డించె; తక్కిన వారలు నట్ల చేయుడమని
నిలిచిరి. విరా. 1-157

5. ఉద్దేశమును చెల్పును.

క. తన కనిపెట్టిన మణిమయ, కనకొన్నత పీఠమునఁ బ్రకాశంబున
నిల్చినయెడఁ, ఉదో. 8-250

క. మునులార నన్ను విధి యేమని మును పుట్టించె నట్టులయ్యెడుఁ
గాకీ, వినఁ జవిగాని పలుకులకుఁ, బనిగలదే యుడగుఁ డింక బహు
భాషణముల్. ఉదో. 3-325

6. హేత్వర్థము (కారణము) ను చెల్పును.

చ. కొడుకుని చెప్పి యిట్లగునె కూడు వివాహముసేయ, దీన నీ, పడ
సిన లాభమేమి నగుఁబాటగు. ఉదో. 4-378

తే. ఎత్తి విడిసిన వారని యెల్లతప్పుఁ, పాండవుల మీఁదఁ జెట్టిన
బ్రదుకుగలదె. ఉదో. 3-389

7. వాక్యార్థమును సూచించును.

ప. తమ వాత తెదిరివార లని నిరూపింప నశక్యంబగుటయు.

ద్రోణ 1-213

ప. శేషకడయ వచ్చునంతకు మున్న యింతయుఁ గావింపవలయునని
పనిచి. ఉదో. 3-155

8. ప్రాతిపదికార్థమును సూచించును.

ప. ఏవైరపేళ్లను గ్రమంబున జయుండును జయంతుండును విజయుం

దును జయత్సేనుండను జయద్బలుండ నని సంకేతించుకొని.

విరా. 1-180

వ. నిను నర్జునుండని యెఱిగిన యంతన పాసె నెల్ల కిల్లిషములు.

విరా. 4-189

9. ధ్వన్యనుకరణమును సూచించును.

క. ...గాంధా,రేయులు వెర నొక్కపెట్ట రేగి యతనిపైఁ, గోయని
కవినిన,

భీష్మ. 1-100

అనందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

దూషింపఁబడనిది.

వ. ఈ లోకఁబున వసితలు బురుషులు విచ్చలవిడిఁ గ్రీడింతు రిచ్చటి
కిది యనిందితంబైన యాచారంబు.

ఆర. 1-368

అనింద్య సం. విణ. ఆ. (స్త్రి).

ఉత్తమురాలు, నిందింపఁదగనిది.

క. నీ తోడి పరిచయములే,దే తలపోయఁగ ననింద్య లెందును నీవి,
ట్లాతుర వగుటకె నామది,నేతాపములేదు నై జమెఱుగవు గంటె.

విరా. 3-51

అనింద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దూషింపఁదగనిది, నిందింపఁదగనిది, ఉత్తమమైనది.

ఉ. నీవిభవం బహింసయు ననింద్యచరిత్రమ కాక యన్యమే.

ఉద్యో. 1-828

అనిందుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

నిందింపఁదగనివాఁడు, పూజ్యుఁడు, ఆర్జునుఁడు.

క. ...దివ్య బోధం,బున నలవడు నట్టి పెంపుఁ బొందు మనిండ్వా.

కాంతి. 2-124

అనింద్రియుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రియములు లేనివాఁడు.

తే. ఇతః డబీజుం డదేహం దసంక్రియముండు.

శాంతి. 6-81

అనింధనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కట్టెలేనిది, రగుల్చుట లేనిది.

తే. ...వితతోజ్జ్వలాగ్ని, యద్భుతముగ ననింధనమై వెలుంగ.

ఆను. 1-355

అనికేతనుండు సం. విణ. అ. పుం.

1. నియమితమైన నివాస గృహము లేనివాడు.

సీ ఆశ్రయం దన్ని సమారోపణము సేసి యజన మాతరముగ నకృత సంధి, విగ్రహుండగుచుఁ బరిగ్రహ విముఖుడై ముగడుండు నని కేతనుండువృక్ష, మూలవానియు...గాఁగవలయు.

శాంతి. 5-142

2. స్థిరనివాసము లేనివాడు.

వ. అంతనండియు నమ్మహానుభావు నేకవస్తు ననికేతను నన్వేషించుచు నైరంధ్రీ వృత్తంబు నేకొని...బరిభ్రమించితి. ఆర. 2-118

అనికొను దే. స. క్రి.

తలఁచు, భావించు.

చ. ...శరంబులం, గురియుచుఁ జంపినాడ ననికొందు జయంబు సముద్భటంబుగన్.

ద్రోణ. 5-422

అనిచిపుచ్చు దే. స. క్రి.

పంపివేయు, వీడ్కొలుపు.

క. పోయెదఁ బనులు గల వనిచి పుచ్చుము నన్నున్. ఆను. 2-24

అనితరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అన్యము కానిది, మఱియొకనికిఁ జెందనిది.

క. అనితర సులభోద్యమమున, ధనంజయుం డిట్టులను నతనితో మఱి యున్.

విరా. 5-115

అనితల దే. వి.

యుద్ధరంగము.

చ. అనితల నీవు పాండుతనయావలి కెప్పుడు మేలుచేయు నా,తన,
యులకుం బరాక్రమము దక్కువయుం బ్రకటింప విందు.

భీష్మ. 2-258.

అనిత్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వతము, అస్థిరత్వము.

తే. నరుఁ డనిత్యత యూహించు టరయ నురవు. కాం. 1-218

అనిత్యత్వము సం. వి. అ. న.

అశ్వతము, స్థిరము గాకుండుట.

క. భూకానిత్యత్వ మదియ పుచ్చును వగలన్.

స్త్రీ. 1-67

అనిత్యము సం. వి. అ. న.

1 ప్రకృతి, మాయ.

కా. నిత్యానిత్య విచేక వై భవ సమున్నిద్రాంతరంగస్ఫుట, ప్రత్యక్షా.
ఉద్యో. 2-382:

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

2. నిలుకడ లేనిది, చంచలము.

తే. యావనంబును రూపంబు జీవితంబు, ద్రవ్య సంచయములు నని
త్యములుగా వె.

స్త్రీ. 1-27

3. శ్వతము కానిది, శ్వరము.

తే. నిత్యు, డాత్ముండు దేహ మనిత్యము.

అను. 5-125.

4- అవిద్యాకల్పితమగుటచే నిత్యము గానిది.

క. అనిమిత్తము భూతంబుల, జననం బవి రూపు నెడుట సంపన్నములై
యునికి విషాదము మోదం,బును జేయఁగలే వనిత్యములుగ నెఱఁ
గినన్.

కాం. 4-55

అనిపించు దే. స. క్రి. ప్రే.

అనునట్లుచేయు, అనించు.

ક્રાંતિ. 1-51

ಆರ. 5-8

જા. 4-55

ఉద్యో. 1-157

అను. 3-168

20)

తే చూచి రమరు లద్ధి, ననిమిషత్వంబు దమ కప్పు డచ్చుపడఁగ.

విరా. 5-165

అనిమిషపతి సం. వి. ఇ. పుం.

దేవేంద్రుఁడు. దేవతలకుఁ బ్రభువు.

సీ. నిషధాద్రియం దనిమిషపతి ప్రచ్చన్న, సంచరణమున వర్తించుట
యును.

విరా. 1-54

అనిమిషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

తెప్పపాటు లేనిది, వికసించినది.

క. అ,య్యనిమిష చారువిలోచన, యనురూప విధాన నిరతయై
యుండంగన్.

విరా. 2-246

అనిమిషుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. దేవత.

చ. అనిమిష దానవాంబర చరాదిక జాతుల నెల్ల. విరా. 1-168

2. అనిమిషులు- ఇంద్రియములు.

ఆ. బుద్ధిఁగొని మనంబు వోసీక నిలిపి మ,నోభియుక్తి నింద్రియముల
వాఁగి, విషయ సమితి వెడల విడిచినవానికి, ననిమిషులు ప్రసన్ను
లగుదు రనఘ.

కాంతి. 4-814

(దేవతా పర్యాయ శబ్దములన్నియు ఇంద్రియములకుఁ జెల్లును)

అనిమీలత్ సం. శత్ర.

మూసికొనుచున్న.

లయగ్రాహి. ...అనిమీలదరవింద సరసీవనములందు... ఆది.5-189

అనియతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఏర్పాటులేనిది, కట్టుకాటు లేనిది. 2. నిలుకడలేనిది. 3. అనిశ్చితము.

ఆ. అనియతంబులై న యాహార విహరణ శయనముల విధాతృసంప్ర
యుక్త, భంగిఁ బరఁగు సంతరంగ నిర్భారవ, ర్తనము కలిమి యజ
గర వ్రతంబు.

కాంతి 4-68

అనియతుడు సం. విణ. అ. పుం.

నిశ్చితుడు గానివాడు, నియమము లేనివాడు.

వ. తొల్లి స్త్రీలు పురుషులచేత ననావృతలయి స్వతంత్ర వృత్తి నఖిల ప్రాణి సాధారణంబైన ధర్మంబునం దమతమ వర్ణంబులయందు ఋతుకాలంబు దప్పక నియతానియత పురుషులయి ప్రవర్తిల్లు చున్న.

అది. 5-84

అనియు దే. క్రియ.

అని చెప్పబడుచున్నదనియు వాక్యాంతర సంయోజకము.

ఆ. స్వప్న మనగ సుప్తజనము మనశ్చేష్ట, యనియుఁ గాంచు మన మనాగతములఁ, గాన కలలు మాచకములగు భావికు, భాకుభోద యముల కనియుఁ జెప్పె.

అను. 5-158

శ్లో. సుప్తానాం తు మనశ్చేష్టా స్వప్న ఇత్యఖిధీయతే
అనాగతమతిక్రాంతం వశ్యతే సంచరన్మనః.

సం. భార. అను. 227-40 (నిర్ణయ)

సం.ము “అదియుఁ గాంచు” అని అనందప్రతిలో ఈయబడిన పాఠాంతరము పాఠముగా నీయఁబడినది. పై మూలమును బట్టి “అనియు” అనుటయే యుక్తమేమో అనిపించుచున్నది.

అనిరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అసక్తిలేనిది.

ఉ. ...మానవనాథుడు తార్కిక జేసి బద్ధానిరతాత్ముడై యరిగెః
మహా. 42

అనిరుద్దుడు సం. వి. అ. పుం.

1. నారాయణుని చతుర్భూహములలో నొకటి.

వ. అద్దేవుండు వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాత్మంబులగు చతుర్విధ దివ్యస్వరూపంబులు గలిగి.

శాంతి. 4-206

2. శ్రీవిష్ణువు.

సీ. శ్రేష్ఠజ్ఞుఁ డాతండు జీవుండు వాసుదేవుండును సంరక్షణుండు

జూవె, వారు మనం బహుంకారంబు వదనఁ బ్రద్యుమ్నానిరుద్ధ
నామోపహితము. -తే- వింతయును మన్మయంబు... పరమ
పురుషుఁడనియు నాపేరు మఱి పర మరయ లేదు. శాంతి. 6-381

9. ప్రద్యుమ్నుని కొడుకు.

వ అక్రూర సారణ సాత్యకి సాంబ సంరక్షణ ప్రద్యుమ్ను కృష్ణ కృత
వర్మానిరుద్ధ యుయుధాన ప్రముఖులైన యదు వృష్టి భోజాధిక
వరులను. ఆది. 7-170

అనిరూపణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిరూపింపఁబడనిది.

క. వనితలు మాయావినులై, యనిరూపిత చిత్తవృత్తి నందితరతం,
బనుపడకుండుదురైనను, వినినది కథ యొకటి నీకు వినిపింతుఁ
దగన్. ఆను. 2-181

అనిరూప్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిరూపింప సాధ్యముగ్గానిది.

క. చని రన వశమే యద్భుత, మనిరూప్యం బప్రతర్క్య మది శ్రీ
రమణా. ఆను. 5-309

అనిర్జేయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

జయింప శక్యము గానివాఁడు.

హంస డింభకు అనుచార అనిర్జేయులు.

సఖా. 1-111

అనిర్దేశము సం. వి. అ. పుం.

నిర్దేశము లేమి.

క. ...పురుషుఁడు ని,ల్లేపుఁ డనిర్దేశముం గలిగి వెలుగొందున్.

శాంతి. 5-64

అనిర్వచనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అర్థ వివరణముచేసి చెప్పరానిది.

విష్ణునామంబు అనిర్వచనంబులు.

శాంతి. 6-418

అనిర్వాచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిర్వచింపరానిది.

క. వ్యక్త మనిర్వాచ్యం బ,వ్యక్తము సుస్థిరము ధ్రువము వ్యాపిత్య
దురా,యుక్తము కలిత గుణత్రయ, శక్తి నవద్వారపుర మసా
ధ్యమునుండి. అశ్వ. 2-114

అనిలజుడు సం. వి. అ. పుం.

భీముడు, పాండురాజు రెండవ కుమారుడు. వాయుదేవుని వలన
బుట్టినవాడు.

తే. అని నిగూఢభాషణముల నయ్యజాత, శత్రుఁ డనిలజుకోపరసంబు
పేర్చి, సెఱిచె. విరా. 2-187

అనిలతనయుడు సం. వి. అ. పుం.

అనిలజుడు.

వ. అనిల తనయు నిరీక్షించి తత్కాలజనితంబైన భేదంబున.

విరా. 1-73

అనిలతార సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

స్వాతి యను నక్షత్రము, అశ్వని మొదలగు నక్షత్రములలో బదునైదవది.

తే. అనిలతార వాణిజ్య వర్ధనము గలుగు. అను. 3-168

అనిలము సం. వి. అ. పుం.

వాయువు.

వ. ప్రజ్వల జ్వాలాభీలంబగు నయ్యనలం బనిలంబుచేతం జెడు.

కాంతి. 6-88

అనిలసుతుడు సం. వి. అ. పుం.

వాయుదేవుని కొడుకు-భీముడు.

క. ...ధర్మతనూజుం, డను జన్మలదెసఁ జూచిన, ననిలసుతుం డిట్లు
లనియె నాతనితోడన్. విరా. 1-55

అనిలాస్త్రము సం. వి. అ. న.

వాయవాస్త్రము.

అనిరాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.

ద్రోణ. 264

అనిలుడు సం. వి. అ. పుం.

1. వాయుదేవుడు. చూ. అనిలసుతుడు,

2. ఆప్టవసువులలో నైదవవాడు.

ఆది. 8-87

అనివర్తనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

వెనుకకుఁ దిరుగనిది, వెనుదీయనిది, తొలఁగిపోనిది.

క. అని వర్తన మతిఁ గవయఁగ, నన్వీనీదగు తనువు సునిశితాయుధ-
ములు దాఁకిన నొవ్వదు. కర్ణ. 1-304

సం. వి. అ. న.

వెనుకకుఁ దిరుగకుండుట, వెనుదీయకుండుట.

సీ. ...రాజులు బ్రాహ్మణారాధనంబు, జన్మమల్ నేతయు సమ-
రానివర్తన వ్రతమును గలదు. శాంతి. 2-341

అనివర్తి సం. విణ. న్. పుం. (న్. నీ. న్.)

మఱలనివాడు. వెనుదీయనివాడు.

వ. భవదీయ జ్ఞాతులు సమరంబున ననివర్తులై యూర్ధ్వలోకవర్తులైరి.
అశ్వ. 1-7

అనివారణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ

క. మీరేమి సేయుదురు దై, వారంభముగాక శుభము నశుభంబును
సం, సారులఁ దన తన తఱినని, వారణఁ బొందంగ మాన్పవచ్చునై-
వానిన్. విరా. 2-227

అనివారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నివారింపబడినది.

సీ. వారిధారల నని వారిత నిర్గళ, ద్ధానధారలఁ దటిద్ధామములను.

ఆర. 3-855

అనివార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నివారింపఁబడినది.

చ. ...శల్కుఁ దెగటాఁచెద నాకిది కృత్య మీ సమ, ద్యమ మనివా-
ర్యమై నెగడునట్టి తెఱంగు వినుఁడు చెప్పెదన్. శంశ. 1-284

అనిశము క్రి. విణ.

ఎల్లప్పుడు.

సీ మదిఁ దల్లివండుల మాఱుగాఁ గొని జను, అనిశఁబు భక్తి సేయంగ
నెగడి. విరా. 2-216

అనిశ్చయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిశ్చయము గానిది.

వ. ధర్మంబు లనేక విధంబులు వీనిలో నెవ్వం దెయ్యది యవలం.
బించె నదియ వాడు మేలను నే మన్నింటి మీఁదనుం బరఁగిన.
బుద్ధులు గలిగి యనిశ్చయ దర్శనలమయియుండుదు మీది ప్రథా-
నానుష్ఠేయం బని యుపదేశింపవలయు. అశ్వ. 2-187

అనిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమృతము గానిది, అప్రియము.

వ. అట్టివి దైవకృతంబులు గావున నిష్టానిష్టప్రాప్తులకం గారణంబులు
గన్ గొనలేవు. శాంతి. 1-217

సీ. ...అనిష్టంబుద్రోవను నిష్టంబు చేరను, నరుఁడు గర్మాచరణం
బొనర్చు. శాంతి. 4-172

వి. అ. న.

కీడు, అపద.

వ. వ్యాధిశ్రమానిష్ట సంస్పర్శనేష్ట వివర్జనంబులను నాల్గిటం బుట్టి
శారీరదుఃఖంబు లాశుక్రియాచి ప్రతివయోగంబుల నుచకమిట్లు.
ఆర, 1-22

అనిష్టుడు సం. విణ. అ. పుం.

అష్టము గానివాఁడు, అప్రియఁడు.

క. ఖలు నసుర నోర్వనోపెడు, బలయుతుగా నెఱిగి కొడుకుఁ
బంచితిగా కి, ముల్ల శతపుత్తులుగల ధన్యులకైన ననిష్టు డగు
తనూజుడు గలఁడే. ఆది. 6-274

వి. అ. పుం.

విరోధి, అహితుడు

క. కపథప్రవృత్తు డయి వీఁ, డపనయమున నీ కనిష్టు డయినను
గరుడా, నిపుణుడవై నీ మఱికి, నపరాధశతంబు నైపు
మయ్యె యుపేంద్రా. సఖా. 2-59

అనీకము సం. వి. అ. పుం. న.

1. సేక,

కా....శతా, నీకుం దుద్ధతి నేగుచెచ్చె నఖలానీకంబు మహ్మాంగగన్.
విరా. 3-146

చ.కూడి నిల్విన యనీకము నంగడ నుంచి యోధులం, గలయగ.
కాంతి. 3-7

2. సమూహము.

వ. ఇట్లు దివిజానీకంబును, మునిలోకంబును జాకశాసనం బురస్క
రించుకొని. ఉద్యో. 1-129

అనీకిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. సై న్యము.

ఉ. నీకుఁ బ్రయంబుగా భవ దనీకినికిం బతి నయ్యెదన్. ఆర 5-231

2. సమువునకు మూఁడురెట్లు సైన్యభాగము.

అఱ్ఱోహిణిలోఁ బదియవపాలు. (2187 రథములు, 2187 ఏనుగులు,
6581 గుఱ్ఱములు, 10985 కాల్యారుగల సేనావిభాగము) ఆది. 1-80

చూ. అఱ్ఱోహిణి.

అనీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దుర్జయము, నీతిలేమి.

క. తన సవతియైన కద్రువఁ, గని వగవును మత్సరంబుఁ గదిరెడు
మదితో, వినత గడున్ వేగిరపడి, యనీతి నొక యండ మవియ నడిచె
నరేంద్రా.

శబ్ద. 2-299

అనీలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కద్రువకుఁ బుట్టిన వేయి కొడుకులలో నొకఁడు,

ఆది. 2-4

అనీశ్వరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఈశ్వరము కానిది, ప్రభువు కానిది, స్వాతంత్ర్యము లేనిది.

తే. అన్ని తత్త్వంబులకు నమృతార్థతత్త్వమెక్కు డది యీశ్వరంబు,
ననీశ్వరంబు, సత్యపాకంబు సతిరహస్యంబు దానిఁ గనిన మృత్యు
జాలము చిక్కు గడవవచ్చు.

అను. 4-188

అనీహ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్సాహములేమి, ప్రయత్నములేమి,

వ. అనీహమానుడయి దైవపరుండయినవాఁడు నీటిలోని యాన
పాత్రంబునుంబోలె నవసన్నుండగు.

ఆర. 1-286

అనీహమానుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఉత్సాహము లేనివాఁడు, ప్రయత్నము లేనివాఁడు.

చూ. అనీహ.

ఆర. 1-286

అను¹ దే. స. క్రి.

(కొన్ని యెడల అస్వయమునకై దీనికిఁ బూర్వము ఇత్యర్థకమగు అని
అనునది కల్పకొనవలయును.)

1. చెప్పు, పలుకు.

వ. ...నన్ను నాకర్షించి కొలిపించికొని వీఁడె విజయం చేయుచున్న
వాడనుచుం జూపుటయు.

విరా. 1-11

క. నలువురు నాలుగు వేద, ముగ్గురి మంత్రంబులను బ్రహ్మముఖములు
పోలెన్, వెలియంగ సంస్తుతించుచు, నరిఘులు మాకభయ మభయ
మని రయ్యనలున్.

ఆది. 8-811

(అభయ మభయ మనిరి = అభయ మభయ మని పలికిరి)

2. ఒక వస్తువును మఱొక వస్తువుగా నిరూపించుట (రూపకము)

సీ, వదన బాణాసన వ్యక్తము క్తములైన, పలుకుల న్కడు వాడి
బాణతతుల. ఆది. 8-208

(తత్వస్మార్థక విశేషణ రూపమగు 'అను' నకు హల్లు పరమైనపుడు ఉత్త్య-
లోపమును గలదు)

3. నామనిర్దేశమును దెల్పును.

ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప. విరా 1-1

క. ...పూర్వార్థతను సహితఁ డరుణుఁ డనఁ,గా నుడయించె సుతుండు.
మ,హాసీతియుతుండు తల్లి కప్రియ మెసఁగన్. ఆది. 2-6

ఉ. ఆటను రాసియున్ సుతుఁడు నన్నవి వాయని ధర్మముల్ మహిన్.
ఆది. 3-174

4. ఆడుగు, ప్రశ్నించు.

వ. ...తదీయ ప్రియ శిష్యుండయిన వైశంపాయను వలన వినిన
కథ యగుటఁజేసి తత్రప్రకారంబున నడిపెద నది యెట్లనిన.

విరా. 1-48

(ఎట్లనిన = ఎట్లని ప్రశ్నించిన)

5. ప్రత్యుత్తరమిచ్చు, సమాధానమిచ్చు.

క. అని యడిగిన వైశంపా,యనుఁ డిమ్మనుజేంద్రచంద్రు నధికౌతు.
కన్యం,బున కలిమికిఁ దన హృదయం,బున గాఢాదరము భరిత
ముగ నిట్లనియెన్. విరా. 1-45

(ఇట్లనియెన్ = ఇట్లు సమాధానమిచ్చెను)

6. కాంధవ్యమును పరిగణించు

క. పుత్రులు పౌత్రులు భ్రాతలు, మిత్రుల నరు రాజు లాజ్ఞ మిగిలిన
చోటన్, శత్రులకాఁ దమ యలుకకుఁ, బాత్రము సేయుదురు నిజ
కుభస్థితి పొంచెన్. విరా. 1-124

7. సందేహించు.

క. మన యింట నిచ్చటచ్చోటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నం మెలఁగం

జనియెడు మానిసితనమన, చూన కిమ్మగునట్టి చరితమున వర్తిం
చున్. విరా. 1-254.

చ. ఇది యుచితంబు గాదనక యిక్కురుముఖ్యులు మాచుచుండ
దు, ర్మదుఁ డయి వీఁడు నన్ను నవమానితఁ జేసెడి. సభా. 2-219
(ఉచితంబు గాదనక = తగదని సందేహింపక)

8. తెలిసికొను.

క. పెనుమిట్టిది పల్లంబిది, యనకుండఁగ నోలమును బయలు నొక్క
టిగాఁ, గనువిచ్చటయును మోడ్చుటయును సరిగాఁ దమము.
వర్యె నురింగ దోడ్చోన్. విరా. 2-821

9. వివరించు

అ. అట్లుగాక యింత యననేల నీమది, తెఱఁగు గొంత యేను వెఱుగ
కున్న, రానఁగాను. విరా. 3-58:

10. ఆలోచన చెప్పు.

క. బరవసముమైఁ ద్రిగరైశ్వరుఁ డిట్లను టుచిత మింక జననాయకుఁ
డెప్పురునున నానతి యిచ్చెను, దొర లేమని రట్ల చేయఁ దుది
కార్యమగున్. విరా. 3-122

11. ప్రశంసించు.

చ. .. యి, ట్లనఁదగునయ్య యేనిచటనై నది యేటిది యింత యేటి
కిన్. విరా. 3-225.

12. నిర్దేశించు.

క. భవదీయ ప్రార్థనచేఁ దివిరి వరమ దుష్కరములు దీర్చియయిన
ను, త్వవ మొనరించెద సార, ధ్య విధం బొకఁడనఁగ నేల యంబు
జవదనా. విరా. 4-31

13. గౌరవముంచు, లక్ష్యముంచు,

క. పీనుఁగు నంటఁగ నగునే, భూవాళ తనూజుఁ డనక పుయిలోడక
న, న్ని నీచపుఁబనిఁబనువం, గా నీకుం దగునె పావకర్మముగాదే.
విరా. 4-109.

14. నిందించు, ఆక్షేపించు.

క. నిన్నెఱుంగక యేనేమే, నన్న పలుకులెల్ల మఱచి యాశ్రితరఱా,
సన్నద్ధభావ మేర్పడ, నన్నం గృహజూడవే సనాథుడ నగుదున్.

విరా. 4-151

క. ఒంటిమెయిఁ దాఁక నా ముక్కుంటికి వశమగునె కృష్ణగాండీవుల
నిట్లంటు యుడిగి తగు రథికుల, జంట గొని రణమ్ము సలుపు
శత్రులు దలఁకన్.

కర్ణ. 2-85

సీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటి కిచ్చిన మననారి నందుఁగా కట్లు దా ననుట
మేలె.

ఉద్యో. 3-195

15. బోధించు, తెలుపు.

తే జ్ఞాన విజ్ఞాన దృష్టి శాశ్వతిక తత్త్వఁడయ్యె నేనియు విడువరా
దాశ్రమములఁ, గ్రహసమారూఢి యనునె వేదములు దీనిఁ,
దెలియఁజెప్పవె మోక్షవిత్తిలకజన్మ.

కాంతి. 6-275

16. ఎంచు, భావించు, తలంచు.

చ. వినుము సుయోధనాదులగు వీరు సదర్శులు గాక శార్యము,
ల్గొనక మహార్థసిద్ధి యెడలుం దమ కిట్లన కన్వయంబు వ, ర్తనమిది
గాదునాక బెడదంపుఁదనంబున బంధుకోటికి, న్మనములు నొవ్వఁగా
నవగుణంబులకుం బుయిలోడ రేమియిన్.

ఉద్యో. 3-261

(వాక అనక = అనితలంపక)

చ ధరణిపు చక్కఁగఁబైదురు దక్కిపిలుందను గానియట్లుగా, నిరు
గెలనం దగం గొలిచి యేమనునోయెటు సూచునొక్కొ యె,వ్వరి
దెస నెప్పుడేతలంపు వచ్చునొ యీతని కంచుఁ జూడ్కిను, స్థిరముగఁ
దమ్మింబునన చేర్చుచు నుండుట నీతి కొల్పినన్. విరా. 1-129

17. మేలమాడు, పరిహాసమాడు.

క. వెఱ పెట్టిడియో యెన్నఁడు, నెఱుంగని నీయట్టివాని కెవ్వరోకో
యీ,పిటికితన మింత యలవడఁ, గఱపిన వారనుచు శారి కలకల
నవ్వెన్.

ఉద్యో. 3-57

18. దుఃఖించు.

చ. అనుచు నెలుంగు రాలుపడ నేడ్చిన.

ఉద్యో. 8-119

అను² సం. అవ్య.

సమాస పూర్వకముగా నుండి తఱచు నీ క్రింది యర్థముల నిచ్చును.

1. ఆనంతరము, తరువాత.

అనుజన్మఁడు (తరువాత బుట్టినవాఁడు- తమ్ముఁడు) విరా. 1-55

2. ఆశ్రయము, ప్రాపు.

అనుజీవి (ఒకరి నాశ్రయించి జీవించువాఁడు) ఆను. 1-152

3. సహృదము.

అనుచరుఁడు (తోడఁ దిరుగువాఁడు. వెంట సంఘరించువాఁడు)
భీష్మ. 3-120

4. అనుకూల్యము.

అనువర్తనము (తగిన నడవడి) విరా. 3-41

5. వీర్పార్థము.

అనుదినము (దినదినము, ప్రతిదినము) విరా. 1-94

6. అనుగతము, ప్రాప్తము.

అన్వర్తాభి ధానుఁడు (అన్వర్తము = పొందిన అర్థకము గలది)
భీష్మ. 1-396

7. పునరర్థకము.

అనుచరస్సు (అనువాదము. మఱలఁ జెప్పట) కా.వి. 4-225

అనుద్యూతము (మఱల ద్యూతము) సభా. 2-274

8. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును.

అనులేపనము (లేపనము, పూత) విరా. 8-2

అనుశాసనము (శాసనము) ఆర. 6-311; ఆది, 5-3

అనుంగు; అనుంగు వై. విణ. (సం. అనుగః. త. అణుక్ =
దగ్గఱవాఁడు)

1. ప్రేయము,

చ. కొడుకులకంటె నయ్యమఁగుఁ గోడలి కెక్కుడు గూర్తు.

ఉద్యో. 3-187

2. ప్రియుఁడు, ఇష్టుఁడు అనురక్తుఁడు.

క. నరుఁ డనుఁగు బంటు గావునఁ బొరిగొనఁ జొర వీవు.

ద్రోణ. 5-26

చ. పతికి ననుంగులైన తగు బంధుల మిత్రుల భోజనాది సత్కృత
ముల నాదరించుచు నకృతిమథక్తి విశేషసంతోషిరమతివై
చరింపుము.

ఆర. 5-819

3. ప్రియురాలు, సనుపుకత్తె.

ప, వీను వంద యను నవ్వరసఁ గుజేరుననుంగ నా సఖులు సౌరభే
యియు, సమీచియు, బుద్బుధయు, లతయు ననువారలు.

ఆది. 8-153

వి.

4. మిత్రుఁడు, స్నేహితుఁడు, ఆప్తుఁడు.

ప. ఇవి మీ యన్న వోయిన పోకు లిట్లు దుర్యోధనునకు ననుంగై
యుండఁ గళింగపతి యగు చిత్రాంగదుండు శుభాంగియను నిజ
పుత్రికి స్వయంవరమహోత్సవంబు సేయించువాడై చాటించిన.

కాంతి. 1-28

సీ. సఖ కేకవస్త్ర రజస్వల యశక నన్ తలపట్టి యీడ్చిన తప్పుఁదనదు
-తే- తొడలు సూపిన తప్పును దుష్టకష్టతర వచనములఁ బఱచిన
తప్పు ననుజు, నందు దుర్యోధనుని యందు ననుంగునందుఁ, గాంచి
దండించి తిట్టిది కల్మషంబె.

కాంతి. 1-94

(కర్ణునందు దుర్యోధనునియందు ననుజునందు- అను పాఠాంతరము
సరియైనది కాదు. తలపట్టి యీడ్చినవాఁడు అనుజుఁడు దుశ్శాసనుఁడు
గాని కర్ణుఁడుగాదు. దుష్టకష్టతర వచనములు పల్కినవాఁడు కర్ణుఁడు
గాని అనుజుఁడు దుశ్శాసనుఁడు కాదు)

అనుబంధం దే. జాతీ.

అనును బొమ్మ (నిశ్చయార్థమును చెల్పును)

క. ...పాఠశాలను ముగించి నిష్క్రమించి, దీని వారి సగపాఠశాలకు, నమః
బో యే నీనుగాని యది యట్లుండెన్. ఉద్యో. 8-168

అనుకంప సం. వి. అ. స్త్రీ.

దయ, కనికరము.

క. అనుకంపాశీయంబున, దన దక్షిణ నేత్రమును సుధారోచియకా,
నను వింతలేక చూచి వదనమున దరహాసరసము దళుకొత్తంగన్.
ఉద్యో. 8-10

అనుకంపనము సం. వి. అ. న.

చ. ...శరణాగతానుకంపమలనఁగాఁ బ్రసిద్ధులగు భారతవీరుల.

ఆది. 3-10

అనుకంపనీయ సం. విణ. అ. స్త్రీ.

దయచూపఁదగినది.

వ. ఇది మదనుజీవిత యనియును, ననువ్రత యనియును, ననుకంప
నీయ యనియు; నన్న విడువక, నాయనుగమనంబున కొడంబడు
మనిన. ఆర. 2-75

అనుకరించు సం. స. క్రి.

1. ఒకరు చేసినట్లు చేయు.

వ. ...మొగిడియు జనంబు సంధ్యాంజలిపుటకరణంబుల ననుకరించు
విధంబునం దర్శనీయంబులగు కుముదవదనంబులును. విరా. 2-240

2. ఒకరు చెప్పినట్లు చెప్పు.

వ. చాని నన్వేషించి యొందునుం గానక ప్రభాపించినం దత్ప్రలాపం
జేను ననుకరించితి. ఆర. 2-187

3. పోలు, సాటివచ్చు, పురుడించు.

తే. కవిని వ్రేసిన గ్రక్కున గద యమర్చి, యాగి వజ్రప్రహారంబు
ననుకరింప, ద్రువదనందనుఁ డడిచిన, దునియ లయ్యెఁ, బలక
రెండవ వాటునఁ బిలిచి శిరము. భీష్మ. 2-194

వ. ఆస్త్రశస్త్రపాతంబులం గ్రమ్మ రుధిరమ్మల గైరి కనిర్వు రంబుల
తోడి ధరాధరంబుల ననుకరించు నవియు, కర్ణ. 2-227

వ. అంగుళీయక రుచులడర నెటిం జాగిపడియున్న జాహుదండం
బుల పలన నురగ నివాసంబుల ననుకరించు తలంబులును.

విరా. 3-238

అనుకర్ముడు సం. వి. ఆ. పుం.

ఉష్మపులలో నొకడు దేవశలయందు పితరులుగా నిర్దేశింపబడిన
వారిలో నొకడు. అను. 8-192

అనుకారము సం. వి. అ. పుం.

అనుకరించుట, సామ్యము, పోలిక.

వ, తరణి కిరణానుకార పారంగతంబులగు నారాచంబులు తడి
యాంగంబుల నిలుపం దొడంగిన, విరా. 5-148

వ. భీముడు వాని హీనసత్త్వంగా నెటింగి సురహస్తిహస్తానుకారం
బులైన సవ్యదక్షిణ హస్తంబుల నమ్మనుజకంఠకు కంఠప్రదేశం
బులు వట్టికొని, ఆది. 8-301

అనుకారి సం. విణ. న్. న. (న్-ణీ-న్)

అనుకరించునది, పోలునది.

ఆ, ... తేజరిల్లు దివిజనగము, గమలకర్ణి కానుకారియై కాంచన,
మణిమయత్వమహిమ మహితమగుచు. భీష్మ. 1-21

అనుకీర్తనము సం. వి. అ. న.

కీర్తనము, చెప్పుట.

వ. రాజవంశానుకీర్తనంబును భారత వంశానుకీర్తనంబును. ఆది. 1-32

అనుకూలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

హితము, ఇష్టము,

చ. ...యత్రైజం,గున నెటి నెటుంగఁజెప్ప ననుకూలత వారల
యందుఁ దద్దగ,ల్గినఁ చెలి వగ్గలింప నెటిఁగించె. మౌస. 7

అనుకూలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సహాయమైనది.

వ. మీ తలంపునకు దైవం అనుకూలంబు గావుత. విరా. 1-57

2. అనుగుణమైనది, సరిపడునది.

ఆ. హరుల హేషితములు ననుకూల వాయు సం,చారములును.
మనకు జయము కలిమి, దెబుపుచున్నయవి, విరా. 4-188.

3. హితము, ఇష్టము.

క. తన వచ్చిన కార్యము మన, మనుకూలము వేయకున్న హరి
యలుక మెయిన్. ఉద్యో. 4-134

(అనుకూలత - అని కొన్ని ప్రతులు)

అనుకూలుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. సహాయుడు, తోడ్పడువాడు.

వ. కాంతుండుగాని విప్రుండును, దేజస్విగాని రాజును, దతుండుగాని
వైశ్యుండును, త్రివర్ణానుకూలుండుగాని శూద్రుండును నిందం
బడయుదురు. సా. పి. 1-48.

2. తగినవాడు.

తే. కోరి జనపతి దస కూర్చి కూతుఁ జూచి, గుణవయోరూపముల.
కనుకూలుడైన, భర్త నెమ్మెయి దీనికిఁ జడయువాడ, నొక్కొ
యని. ఆర. 7-178.

3. ఇష్టుడు.

వ. పాండవాగ్రజ తలంపున కనుకూలుండై యాఖండలుండు.

స్వర్గ. 2:

అనుకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుకరణము, పోలిక.

చ. భుకుటి లలాట దేశమునఁ బొల్చె ద్రికూటతటి త్రిమార్గగాను.
కృతి. సభా. 2-51

అనుక్రమణిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పెషయసూచిక.

ప. అదిపర్వంబున సనుక్రమణికయును.

ఆది. 1-164

అనుక్రమణిక సం. వి. అ. పుం.

దయ, కనికరము, జాలి.

వ పౌరజనాక్రమణికంబునం దనుక్రమణికపరమంబునై వాని విడిచి

అర. 8-67

అనుగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అనుసరింపబడినది, వెంబడింపబడినది.

కా. అరూపం బవికార మాభుజబలం బత్యంత నిర్గర్వ మా, కూరత్వం
బు దయారసానుగతము.

విరా. 2-209

2. పొందబడినది.

క. ధని యధనుడు రూపసి యొప్పనివాడు వివేకి మూఢభావుఁ
డరోగుం, డనుగతరోగుఁ డనక యంగన భతిఁ బాడింపవలయుఁ
గామధ్యంసీ...

అను. 5-295

క. సత్య క్షమాదహంబులు, నిత్యవదంబునకు నెక్కు నిచ్చెన యవి
సంగత్యనుగతములు సత్సంగత్యం బటుగాన ముఖ్య కార్యము
సుండి.

కాంతి. 5-566

అనుగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అనుకరించుట, వెంబడించుట.

క. మీ యనుగతి మాకు నభిప్రాయము.

అర. 1-8

2 పొందుట, ప్రాప్తి.

ఉ. ...మిత్రకోటి లో, భానుగతిన్ విమోక్షవద మందదు.

కాంతి. 5-560

అనుగతుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. అనుసరింపబడినవాడు, వెంబడింపబడినవాడు.

వ. అశ్వాతథ్రమం డనుజవర్గానుగతుండై మరలె. భీష్మ. 1-161

2. అనుసరించుతాఁడు, వెంటనుండుతాఁడు,

క. అనుగతుఁ డగు శిష్యునకుం, దన సుతునకు....దగ నెఱిగించు నది. అను. 2-95

అనుగమనము సం. వి. అ. న.

వెంటడించుట (కూడఁబోవుట) వెంటవచ్చుట,

క. వినయముతో గేల్మొగుచుచు, ననుగమనం బుడుగ కరుగ నాతం డును నిర్జనమగు ప్రదేశమునకుం, జని యొక వటవిటపి నీడఁ జదికిలబిడియెన్. అశ్వ. 1-48

క. కాపునఁ బతి యనుగమనం, జే విభమువ విడువఁ దగవె యెత్తె నను మోహవేశముఁ బొందక ధ,ర్మావస్థితి సలుపవలదె యవ హిత బుద్ధిన్. ఆర. 7-288

వ, మా యనుగమనంబువ కొడంబడవలయు. ఆర. 1-7

అనుగమము సం. వి. అ. పుం.

అనుసరణము.

ఉ. ...దేవ మంత్రి మం,త్రానుగమం బొనర్పఁగఁ బ్రియం బెసలార వరించెఁ జారుప,ద్మానన దేవసేనఁ గరియానఁ గరగ్రహణ ప్రయుక్తితోన్. ఆర. 5-287

అనుగమించు సం. స. క్రి.

1. అనుసరించు, వెంటడించు.

తే. అక్కిరాతుండు సన వాని ననుగమించి, వెన్ను రుచిర దేహము వదియున్న చోటు, సేరి తెలియంగఁ జూచి మూర్ఛిల్లి పుడమిఁ, బడియెఁ గవ్వడి యనుచరు లడలువొంద. మౌస. 162

2. కూడఁబోవు, సహగమనము సేయు.

వ. అన్నిలింపవందనీయుండు దానును జొచ్చి యచ్చటనుండి పతుల ననుగమింపవలసిన యంగనలు గంగాతోయంబులం గ్రుంకుటకు రండనిన. ఆశ్ర. 2-127

వ. కావున నీవును బ్రయాసంగమంబయిన యప్పుడ పంచత్వంబొందెడుమని నీ ప్రియయు నిన్ను ననుగమించునని పాండురాజు నకు కాపందిచ్చి. ఆది. 5-52

3. పొందు,

వ. గరుడుని గతి నన్య విహంగంబు అనుగమింప నోపని యట్లు మానవులు వీని వీర్యంబు ననుగమింప నోపరు. సభా. 1-157

శ్లో. అన్య వీర్యవతో వీర్యం నానుయాస్యంతి పార్థివాః,
పతతోవై నతేయస్య గతి మశ్యే యథా భగాః, సం. భా. సభా. 19-8

అనుగమ్యమానుడు సం. విణ. అ. పుం.

వెంబడింపదగుచున్నవాడు, వెంబడింపబడినవాడు.

వ. గరుడుండు తనకు మరగ భోజనత్వంబు మరవతి చేతం బడసి. తదనుగమ్యమానుడై యురగుం యొద్దకు వచ్చి. ఆది. 2-113

అనుగలము వై. విణ. (సం. అనుకూలము)

1. ఇష్టము, అనుకూలము.

క. అని యప్పురి దెస నెప్పినఁ, జని యాతం డతనిఁ గాంచి సముచిత భంగిన్, వినిపించె రాజధర్మున, కనుగలమగు సఖుడ ననియు నతని పనుపునన్. కాంతి. 3-438

అనుగీత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్తర గీతలు, తరువాత జెప్పిన గీతలు.

వ. భీష్ముని మరణానంతరము ధర్మజుఁడు రాజ్య మేలుచుండ శ్రీకృష్ణుఁ డట్టునున కెఱిగించిన యధ్యాత్మ విద్యావిషయములగు వాక్యములు. ఆది. 1-82

అనుగుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగినది, అనుకూలమైనది.

వ. అయ్యవసరంబున వారందఱు మహద్భుతంబింద వారి వారికి నయ్యై వేషంబుం కనుగుణంబులగు నంబరాభరణ మాల్యా ద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబులయినం జూచి సంతసిల్లి. విరా. 1-184

అనుగృహీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుగ్రహింపఁబడినది; ఉపదేశింపఁబడినది.

వ. ఆమ్మనుజవతి యమ్మునివతితో మహాత్మా. భవదనుగృహీతంబు
తైన యివాక్యకర్తంబులు హర్షంబు నావహించె కాంతి. 1-835

అనుగోష్ఠ సం. వి. ఋ. పుం.

ఉష్మపులలో నొకఁడు, దేవతలయందు పితరులుగా నిర్దేశింపఁబడిన వారిలో
నొకఁడు. అను. 3-192

అనుగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

అనుగ్రహించుట, దయచూపుట. ప్రసాదించుట (అహితమును దొలగించి
హితమును జేకూర్చుట)

వ. తదనుగ్రహంబునఁ బాండవాగ్రజుండున్న యునికిన సన్న్యాసి
రూపం బలవడి ధాతుపట దండకమండలు కలితమూర్తియయ్యె.
విరా. 1-184

అనుగ్రహించు సం. స. క్రి.

1. ప్రసాదించు. దయతో నిచ్చు, దయతో ముపదేశించు.

వ. ఆ భరత వంశంబునందు ఖడ్గ సంప్రదాయంబు గలిగినచే నొక
ముని యనుగ్రహింప ద్రోణుం డధిగమించి కృపున కిచ్చె.

కాంతి. 3-449

వ. మన్మథ మథనుండు మంత్ర స్వరూపం బనుగ్రహించె.

[ద్రోణ. 2-874; కాంతి. 5-160; ఆశ్ర. 2-98.

2. దయతో, జూచు.

అ. తలఁపఁ బాండవులును ఛార్తరాష్ట్రీలు నీకు, నొక్కరూప భక్తి
యుక్తిఁ జూల, నీవు నన్ను మాననీయుఁడు గాఁగ ననుగ్రహించి
తగఁ బరిగ్రహింపు. ఉద్యో. 1-98

వ. అని కాపంబిచ్చి పదంపడి యనుగ్రహించి భవదీయ వంశజాతుం
డయి యజాతశత్రుండను పెంపు గలిగి యుధిష్ఠిర నామధేయుం
డైన యొక్క సత్పురుషుని సంవన్ధనంబున దురితంబులఁ బాసి
పుణ్యలోకంబు వడయువాఁడ వనిన. ఉద్యో. 1-201

అనుచరణము సం. వి. అ. న.

1. ఆచరించుట, ఓనరించుట.

సీ. పురుషోత్తముం డెల్ల భువనంబులును దాన, యఖిల భూతాత్మ
కుండై విహార, లీల విచేష్టింపు నీ లోకముల మాయ, దొట్టి
యొక్కొకమరి పుట్టి పెరిగి, కర్మానుచరణముల్ గైకొని
వర్తింతు. ఉద్యో. 2-818

2. అనుసరించుట.

వ. వాసుదేవానుచరణ వరాయణులగుచు వర్తించిన సాత్వికి కృత
వర్మాణి యాదపుల నపలోకింపుము. స్వర్గ. 59

అనుచరత్వము సం. వి. అ. న.

సేవ.

ఆ. ...భూమి, సుర నృపాల వైశ్య కూద్రులకును, నధ్యయనము బల
సమగ్రత వాణిజ్య, మనుచరత్వ మధికధనము లరయ
అను. 8-272

అనుచరించు సం. స. క్రి.

కొల్పు, నేవించు.

ఆ, ఒరులఁ గొల్చి తిరుగ వెరవులేని, యట్టి నీవు విరటు నెట్టి చందం
బున, ననుచరించువాడ వధివ చెవుమ. విరా. 1-67

ఆ. మత్స్య విషయ రాజ్య మహిమకు యుక్తుఁడు, గాఁ దలంచెనేని
గారవమున, నట్లచేసి భక్తి ననుచరింతు నమాత్య, సుత సుహృ
దృటార్యయుతము గాఁగ. విరా. 1-188

అనుచరుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ. ఈ. అ.)

1. సహాయుఁడు.

వ. గురుకృపాశ్శ్రద్ధామ... ఏకర్ణులు నేకోద్యోగంబునం దను తమ
యనుచరులైన యౌధవీర సహస్రంబులతో రథంబులు దోలికొని
చని. భీష్మ. 3-120

2 భృశ్యుడు.

క. నా యనుచడలం దెవ్వఁడు, మీ యెడ భయభక్తి లేక మిగిలి
మెలఁగెనే, నా యధముని దండితుఁగాఁ, జేయుదు నతఁ దెంతయుం.
బ్రసిద్ధం డయినన్. విరా. 1-204

అనుచారిక సం. విణ. స్త్రీ. (అ. రికా. అ)

పరిచారిక.

క. తన తలసీర యరసి య, వ్యనితారత్నంబు వినయ వైభవము.
నతీ, తనువొందిన చందంబునఁ, జనియెం గేకయసుతానుచారి
కలబడిన్. విరా. 1-308

అనుచారిణి సం. విణ. ణీ. స్త్రీ.

పరిచారిక.

క. మును నీ వెచ్చో నిలుతే, పని మెయి వర్తిల్లు దనినఁ కాంచాలికి
నే, ననుచారిణివై తగఁ బొందిన గరువపుఁ బనులు నేర్చి చేయుదు
నందున్. విరా. 1-108

అనుచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉచితము కానిది, కూడనిది, అయుక్తము.

క. నీకుఁ దగు వదవి యిచ్చెద... హయశిఖకుఁడవగు, నా కొఁదియొ
యిట్లు పలుకుటనుచిత మరయున్ విరా. 1-205

అనుచు దే. స. క్రి. (అంచు, అన్పు, అనుపు, అన్పు, అంపు)

1. పోవుకట్టుచేయు, పంపు.

ప దుర్వోధన దుశ్శాసన కర్ణ శకుని సైంధవ ప్రముఖం బగు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచు నంతకు మడియాంతరంగంబు
చింతాభర భుగ్నంబును నవమాన పంకమగ్నంబును గోపోద్విగ్నం
బును నై వేగిరపడుచున్నయది. విరా. 2-235

క. ...వృద్ధాం, గవలం దోడుగ నప్పుడ, పనిచి యనిచితిని జనంబు.
ప్రస్తుతి సేయన్. ఉద్యో. 4-276

2 సాగనఁపు.

చ. ...దారుక సారథియైన దివ్య కాంచన రథమెక్కి యాక్షణమ
సాత్త్వత కుంజరుఁ డేగె భక్తి నా,తని ననిచెన్ యుధిష్ఠిరుఁడు
దమ్ములు దానును బాదచారియై. సభా. 2-28

(ఆరుగు = ప్రేర అనుచు)

అనుజ సం. వి. ఆ. స్త్రీ).

చెల్లెలు- తన తర్వాత బుట్టినది.

అ. ...కొంద, అకట సింధురాజు నమజ మగనిఁ, దునిమి తేటి రాజ్య
మని పల్కుదురు. స్త్రీ. 1-121

అనుజన్మి సం. వి. న్. పుం.

తమ్ముడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

చ. ...అచ్యుతానుజన్మిని దలపడ్డ నాతనికి మించి వృకోదరుఁ
డన్నరేంద్రు నేసిన... ద్రోణ. 5-90
(జన్మిని ... మించి వృకోదరు- అని పాఠాంతరము)

అనుజన్ముడు సం. వి. న్. పుం.

తమ్ముడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

క. ...ధర్మతనూజం, దనుజన్ముల దెసఁ జూచిన, ననిలసుతుం డిట్ట
నియె నాతని తోడన్. విరా 1-55

అనుజాతుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్ముడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

వ. యుధిష్ఠిరానుజాత నిష్ఠురభల్లభజ్యమాన బలవదరాతి ఖరాస్థిశ్శ్ర
నంబుల వలనను. విరా. 5-60

(అనుజాతి- అపపాతము- 'అనుజ' అని కొన్ని ప్రతులు)

అనుజీవి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

1. ఆశ్రయించి జీవించువాడు.

క. అది తడవు విడిచి పోవక, హృదయంబున భక్తి పేర్చి నెండను

గాలిన్, బెవరక ధృతియై నయ్యెడఁ, గడలకయుండె ననుజీవి
గౌరవ మెసంగన్. ఆను. 1-152

వి. స్. పుం.

2. నేవకుఁడు, భృత్యుఁడు.

చ. ... మాటల చందము సూడ మీరు డ,స్సిన యటు బున్నవార
లను జీవులు లేదు తొలంగి నేటి మాత్ర నిలువుఁ డెల్లి పైకొని
యరాతుల గెలము లావు వచ్చినన్. శల్య. 2-83; ఆశ్ర. 2-34

అనుజీవిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆశ్రయించుకొని జీవించునది.

వ. కావున నిది "మదనుజీవిత యశియును, ననుప్రళ యనియు,
ననుకంపనీయయనియు నన్ను విడువక, వా యనుగమనంబున,
కొడంబిడు " మనిన నట్ల చేయుదుఁ; బ్రాణ సమానవైన నిన్నేల
విడుతు, నొడకుండుమని నలుండు తన దేవి నాశ్వాసించుచు.

ఆర. 2-75

అనుజుఁడు సం. వి. అ. పుం. (అ. ఆ. అ.)

తమ్మఁడు, తరువాతఁ బుట్టినవాఁడు

క. అను పలుకులు కర్ణ రసా,యనము లగుడు నయ్యుధిష్ఠిరానుజుఁడు
ముదంబున దేలి. విరా. 2-361; సఖా. 2-102

అనుజ్ఞలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపనిది, అప్రకాశమైనది.

సీ. కాళ్ళయొప్పిద మాఁడుకట్ట నుజ్జ్వలము చేయంగ. విరా. 1-228

అనుజ్ఞ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుమతి, ఇయ్యకోలు.

అ. ఎవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి, నన్నుఁ బంపఁ దగునె నిన్ను
నాఁడ, కొలుచు నెడ ననుజ్ఞ గొననె నీచములగు, పనుల కేను
జాల కునికి నెప్పి. విరా. 2-96

అనుజ్ఞాతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అనుమతి యీయఁబడినవాఁడు.

వ. అనిన విని సంజయుండు.... భీమాష్ట్రున నకుల సహదేవ సాత్యకి
ద్రుపద విరాటుల నీక్షించి "మీ యందఱచేత ననుజ్ఞాతుండనకదా
పోయి వచ్చెద..." యనుటయు. ఉద్యో. 1-361; ఆను. 5-468.

అనుజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

సమ్మతి, అంగీకారము.

క. దీనికి ధృతరాష్ట్రుని ననుజ్ఞానము వడయుడును మనకు సమకూరు.
ధరి, శ్రీనాథ భవదభిప్రాయానుగుణైశ్చర్య మతిశయంబునఁ
బ్రీతిన్. సభా. 2-100

అనుతాపము సం. వి. అ. పుం.

1. కాను చేసినది తప్పని యెఱింగి దాని, గూర్చి పిదప వగచుట, పశ్చాత్తాపము.

వ. అనిన ధృతరాష్ట్రుండు.... జలవంతుల తోడి విగ్రహంబు పరిహా
రించుట లగ్గు నా వచనంబు ధర్మోపేతంబు దీని నతిక్రమించి
యనుతాపంబు నేయక యిప్పుడు జూదం బుడిగి యెప్పటియట్లు
ఘోరండుట కార్యం బనిన విని దుర్యోధమం డతని కిట్లనియె.
సభా. 2-148

2. పరితాపము, పరివేదనము.

అ. నీకు వృద్ధసేవ లేకున్కు యిప్పుడు, నాకు, దెల్లమయ్యెఁ బ్రాకట
ముగఁ, గోపమును మనోనుతాపంబుఁ బొందుచో, ధీరు డవుడ
య్యుడుపనేరవలెదె. ఆర. 6-88

అనుత్తమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మిక్కిలి యుత్తమము, దేనికంటె శ్రేష్ఠము లేదో అది.

క. అనుత్తమంబయిన యిమ్మహోన్నతము పఠించిన వినివను వ్రాసిన
శ్రీయును నాయువుఁ బెరివుఁబేరు నొసఁగు జనులకున్.

కాంతి. 2-59

2. ముఖ్యము, అవశ్యాచరణీయము.

క. అన విని గృహస్థునకు నే, పని ముఖ్యం బనియె గిరిజ పశువతి నీ, జన
కారాధన మతనికీ, ననుత్తమంబైన ధర్మమని నిరూపించెన్.

అను. 5-86

అనుత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

క, గురు శక్రకూషకులును స, త్యరకులు శమ దమ వినిరస్థలామ్ములు.
దుర్భ, క్ష్య రహితులును నిల్లు రను, త్తరమగు నచోట గోప్రధాన
పరులతోన్.

అను. 2-467

అనుత్సాహము సం. వి. ఆ. పుం.

ఉత్సాహము లేమి.

మధ్యాక్కర...తత్పిద్ధి, యలయక యుత్సాహవంతుడు వడయు
నట్ల నుత్సాహ, మొలసి దైవపరుఁ డడి వడయంగను నోపునె.
యెందు.

అర. 1-234

అనుత్సాహి సం. విణ. న్. పుం. (న్-నీ-న్)

ఉత్సాహము లేనివాఁడు.

తే. నేను కయ్యపు శకునంబు లెన్నియేని, గంటి నీవనుత్సాహివి
గాఁగవలదు.

ఉదో. 3-41

అనుదాత్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నైచ్యము, నీచభావము.

ఉ. భాండవ మేర్పె...మహానుభావుఁ డీ, తం డొక మర్త్యుఁడేరి యను.
రాత్తత నెమ్మెయిఁ గొల్పువాఁడొకో.

విరా. 1-85

అనుదాత్తము సం. వి. అ. పుం.

నీచైస్వరము, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములలో రెండవది. ఉచ్చారణ
సాధనములగు తాలాద్రి స్థానముల యధోభాగమున ఉత్పన్నమగు ఆచ్చు.

వ. ఒక్కనాడు బలి యను రాజు గంగాఖిషేకార్థంబు వచ్చిన
వాడయ్యింధన బంధనంబున నుడియు యుదాత్తానుదాత్తస్వరిత
ప్రచయ స్వర భేదంబు లేర్పడ సలక్షణంబుగా వేదంబులం జదు
వుచు దరంగమట్టనంబునం దన యున్న దరిం జేరవచ్చిన వాని
దీరంబు జేర్చి. ఆది. 4-230

“నీచైరనుదాత్తః” - పాణిని అష్టాధ్యాయి.

శ్లో. “ఉదాత్త శ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ త్రయః స్వరాః”

ప్రయత్నప్రేరితో వాయుర్యథోర్వభాగే ప్రతిహతోఽచం నిష్పాదయతి
స ఉదాత్తః. ఏవ మథో నిష్పన్నోఽచ్ అనుదాత్తః, తాల్యాదిషు
సభాగేషు స్థానేషు నిష్పన్నోఽచ్ అనుదాత్తః” సిద్ధాంత కాముది.

అనుదినము సం. వి. అ. న.

ప్రత్యహము. ప్రతిదినము

అ.గుట్టములకు వలయు, తెఱంగులెల్లఁ జాల నెఱుంగుదు రూపుగా
నరయ నేర్తు వాని ననుదినంబు. విరా. 1-94

అనుదీప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలిగింపఁబడినది.

వ దీపమున ననేకములగు దీపములు పరంపరాన దీప్తాకృతులై
వ్యాపించు చందమున. శాంతి. 8-97

అనుద్యూతము సం. వి. అ. న.

రెండవ జూదము, పునర్ద్యూతము.

ప. కాపున వారల ననుద్యూతంబునఁ బరాజితులం గావించి విరళదేశ
నిర్వాసితులం జేయుట కార్యంబనిన ధృతరామ్యం దొడఁబడి
యప్పుడ యనుద్యూతార్థంబు ధర్మనందనుం దోడి తేరం బ్రాతి
కామిం బంచిన. సభా. 2-274

అనుద్వేగము సం. వి. అ. పుం.

అవ్యాకుల చిత్తత, మనస్సాస్థ్యము.

క. స్వాగతమే మీ యిద్దఱు, యాగమనంబునకు హేళు వగు కోర్కి
యను, ద్వేగంబున నెఱిగింపుడు, వేగమ యొడఁగూర్తు నెల్ల
విధముల దానిన్.

ద్రోణ. 2-౩62

అనుభావ్యమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తఱుమఁబడుచున్నవాఁడు.

వ. అన్నగరంబు రాజనర్థంబు మ్రుచ్చిలికొని మ్రుచ్చులారెకుల చేత
ననుభావ్యమానులై మాండవ్య, సమీపంబునం బాఱి యయ్యాశ్ర
మంబులో డాఁగిన.

ఆది. 4-261

అనునయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఓదార్పు, ఊఱడించుట.

ఉ. భేదము దక్కు మీక్షణమ కీచకు దండితుఁడేసి నీకు నా, వ్లాద
మొనర్తు నేనని నయంబునఁ గేకయ రాజపుత్రి య, త్యాదర
వృత్తితో ననునయం బొనరించిన నయ్యనత్యసం, వాదిని పూన్కి
పాండు సుతవల్లభ యాలముసేసి యిట్లనున్.

విరా. 2-160

2. ప్రార్థనము, బఠిమాలుట.

వ. అద్దకార్ణ పతికి విందుపెట్టి కట్నంబు లిచ్చి యతని యనునయా
లాపంబులు గై కొని యనిచి పుచ్చిన.

ఉద్యో. 4-౩91

వ. తానును శత్రుఘ్నండును రామానునయార్థంబు చిత్రకూట
కై లంబున కరిగి.

ఆర. 6-౩08

౩. విన్నపము, విజ్ఞాపనము.

చ. కినుకయు మాను మేలె మునికిం గుపితత్వము శాంతవృత్తి నా,
యనునయ మాదరింపు విను మల్పతపంబులచేతఁ గోలుబోదునె.

ఆశ్వ. ౩-౩5

అనునయించు సం. స. క్రి.

1. ఊఱడించు.

చ. భీమసేను దెస మరలి చూచి సాంత్వన వచన సమేతంబుగా
నతనిం గౌఁగటం జేర్చి యనునయించి.

విరా 1-178

2. బలిహారు.

వ. అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల దివాకరు ననునయించి
యెట్లును గ్రమ్మఱింపనేరక. ఆర. 7-834

తే. అనిన ధృతరాష్ట్రుఁ డావగాతనయు భక్తి ననునయించి రాధే
యునిఁ గినిసి... ఉద్యో. 1-255

3. సంభావించు, ఆదరించు.

వ. ఆ భుజంగపతి శాంధవులు దదీయ వత్సీ పుత్ర సహితంబుగా
నమ్మహీసురవరు పాలికిం జనుదెంచి మృదుమధుర వాక్యంబుల
ననునయించి. కాం. 6-588

అనునీతుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ. ఆ. అ.)

అనునయింపఁబడినవాఁడు.

చ. ...ఆజాతకత్తుఁ డూర్జితుఁ డజితుండు నీ సుతులు సేసిన యెగ్గు
దలంప డాతనిన్, ధృతి ననునీతుఁ జేయుము. ఆర. 1-51

అనుపగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందనివాఁడు.

మ. నవతాదూర పురాణతానుపగతానానాత్వ సంకోభితా-

విరా. 4-275

అనుపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమానము లేనిది, సాటిలేనిది

క. విను కొడుకు గొన్న వేద్రుఱు కొని కొట్టిన తిండి కాఁడు కటిలుం
డతఁ డా, జనపతి చందము ధర్మజు, ననుపమశీలంబు నెఱుంగు
దది యట్లుండెన్. ఉద్యో. 1-58

అనుపమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమానము లేనిది, సాటిలేనిది.

తే. ఆమసమాన భోగములకు నాస్పదంబు.

విరా. 2-52

అనుపమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనివాఁడు, అద్వితీయుఁడు.

సీ. నారాయణుం డవ్యయుఁడు...యజరామరు ననుపమాను,

కాం. 4-81

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోల్పఁబడనిది, సాటిలేనిది.

చ. అనినఁ బరివ్రతారిలక మాతని కిట్లను నయ్య మద్రిప్తియఁ,
డనుపమితక్షుధాచలితుడై చనుదెంచిన. ఆర. 5-14

అనుపముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అద్వితీయుఁడు, సాటిలేనివాఁడు.

క. విను మనసు యింక సుకృతంబునకుం జొర దుష్కృతంబు
పొంతకుఁబోనే, ననుపము నచ్యుతు నవ్యయు, ననంతఁ తెందెద
ననామయత నన్విష్టున్. కాం. 5-405

అనుపమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోల్పరానిది, సాటిలేనిది.

ఆ. తనదు బాలబింబ మనుపమేయ వ్రతా, పటల జటిల గగన భాగ
మగుచు, నుల్లిసిల్లి జగము తెల్లను విలసిల్లఁ బూర్వశిఖరి మీఁదఁ
బొడిచె నినుఁడు. ఉద్యో. 2-114

అనుపయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపయోగింపఁదగనిది, ఉపయోగమునకు రానిది, అనుభవింపఁదగనిది.

వ. కాపురుష లక్ష్మీవిలాసంబునుంబోలె ననుపయోగ్యంబును.

విరా. 2-325

అనుపాధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాధిరహితమైనది.

క. నలునకును రవికిని శశాంకునకును గ్రహతారకములకును
తేజం బెవ్వని వలన నాపహిల్లెడు, ననుపాధిక తేజఁ గొల్చి నన్వి
శ్యాత్తున్. కాం. 4-221

అనుపాల్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాలింపదగినది.

మ. ఈ త్రిలోకములు నస్మద్భావవజ్రానుపాల్యము లే నింద్రుడ
ఆది. 7-278

అనుపు దే. స. క్రి. అను

1. అనుచు, పంపు.

క. అనుటయు ననఘా తెలియ, నివమ మిధి నా తోడ సాశ్వవిభునకు
నేఁ గూర్చినదాన నతని పాలికి, ననుపుము నన్ననినఁ గాదె యని
చితి మగుడన్. ఉద్యో. 4-308

ఆ. సమర మరణ మొందె విమల తపమునకుఁ, జొచ్చి యందు నిలిచి
చచ్చుటొందె, వలయు నస్మదీయ కుల ముఖ్యు లిట్టుల, నడపి
రనుపు నన్ను నడవి కనఘ. ఆశ్ర. 1-27

2. వీడ్కొలుపు.

తే. అతని దీవించి నీవు పొమ్మచటి కేము, నరుగుదెంచెదమని ప్రీతి
ననుప నరిగి ఉద్యో. 3-146

3. సాగనంపు

క. మును పాంచాల విభుని వీడ్కొని ధర్మజ భీము నరు నకులు సహ
దేవుం, గని యనుమతుడై యందఱు, ననుపగ మన్ననలు వడసి
యరిగెం బ్రీతిన్, ఉద్యో. 1-61

తే. నీవు చక్కనిదానపు నెలత ధైర్య, రహితచిత్తులు మగవారు
రాజు దీనిఁ, దలచి భయమంది నిన్ను నీ వలచునెడకు, నరుగు
నట్లుగఁ బ్రార్థించి యనుపు మనియె. విరా 3-59; ఉద్యో. 1-47

అనుపూర్వము సం. అవ్య.

అనుక్రమము, వరుస (ఒకరి తర్వాత వొకరు)

కా.రంగ మధ్యమన నంతన్ నిల్చి రుద్యద్గణ, శ్రేణీరముల
ధర్మజ ప్రముఖులై జ్యేష్ఠానుపూర్వంబుగన్. ఆది. 6-10

అనుపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపేక్ష లేకపోవుట.

గాఢసర్వానుపేక్షా-

సా.ప్ర. 1-240

అమపోష్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోషింపఁబడువాఁడు, ఒకని యాధారముచే జీవించువాఁడు, ఆశ్రయించి బ్రదుకువాఁడు.

క. అనఘా నీ ప్రస్తవమున, నని నీల్గిన వీరభటుల యశుపోష్యుల
నెల్లను బ్రోతె భోజనాచ్చాదనముల వారలకు నెమ్మిదఱుగక
యుండన్. సఖా. 1-40

అనుప్రమోది సం. విణ. (న్. నీ. న్)

సంతోషించువాఁడు.

మాలిని. మదవదసురభేదీ మానసానుప్రమోది.

స్త్రీ. 1-189

అనుబంధము సం. వి. అ. పుం.

1. సంబంధము.

వ. వారలు దూరంబు సని యొక్క విపుల వటులు పొంత విక్రాంతి
నొంది నీ నందనువలనకిం జనిన హృదయంబులతోఁ దదీయ కార్య
చింతాభరంబు పట్టుకొనఁ దదనుబంధ సంభాషణంబులు నేయు
చుండి రక్కడ. శల్య 2-46

2. కట్టు, బంధము.

ఆ. మూత్రమునఁ బురివమున నూనుచును గర్భమునఁ బ్రవర్తనమ్ముఁ
బొంది వెడలి, సంతతానుబంధ సంసార దుఃఖనిర్మగ్నుఁ డగుచు
నుండు మానవుండ.

కాంతి. 4-292

3. సంసార బంధము.

క. ఆ పూర్ణ తేజు డవగత, పాపుఁ డపాకృత భవానుబంధుఁడు.

ఆది. 2-161

4. యోగము, కూడిక.

చ. వినము జరాబంధమున వెండ్రుక తండముఁ బండ్లు వీనులుం, గనుఁ

గవయన్ జరం బొరయుఁగాని యొకప్పుడుఁ దృష్ట జీర్ణ గాదు.

అను. 1-147

క. అది సర్వదోషముల కా, స్పద మది దురిత క్రియానుబంధంబుల

కున్, మొదలు.

ఆర. 1-25

అనుబంధించు సం. అ క్రి.

ఆవ్యవధానముగాఁ జేరు, అనుస్యూతమగు.

వ. వేలులను బంధించు మేలు లట్ల కీళ్ళను ననుస్యూతంబులై

తొడరు నాకర్ణింపుము,

కాంతి. 4-71

అనుబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లగ్నమైనది, ఆసక్తిగలిగి.

ఆ వినుము దీర్ఘవైర వృత్తియుఁ గ్రోధ చింతనము లేక వాక్కు

మనము నొక్క, చందమగుట సకల జనముల కనుబద్ధ, సంపదాప్తి

పరమ సాధనంబు.

ఆశ. 2-75

2. సంబంధించినది.

ఉ. ఆ ధృతరాష్ట్రు చేసిన యనర్హ మణిప్రకరానుబద్ధ శో, బాధ్యు

నొప్పుచున్న సభ.

సభా. 2-182

అనుభవము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపయోగము.

సీ. ఎడనెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిన వానినెల్లను వేడ్క ననుభవించిన

విధంబు, —తే— సలిపి యనుభవ మొల్లక చనఁగ. ఉద్యో. 3-178

2. భోగము.

క. తనవారుఁ దానుఁ గూడఁగ, ననుభవ సుఖమందఁ డేని యది

రాజ్యమె రాజునకు భవత్పరిజనములు, ననుజన్ములు బ్రదికి రేలు

మఖల ధరిత్రిన్.

శల్య 2-70

అ అన్నమిడిన మణిమయావాస శయ్యాసనములు నమృత భోజ

నంబు హృద్య, మాల్య లేవనములు మహనీయ మహితానుభవము,

జీరత నోదు దినమనఁదు,

అను, 2-876

3. సుఖదుఃఖ రూపక మైన కర్మఫలము పొందుట.

క. ఆనుభవము మ్రింగు శాంతిం, గనునది నిర్భేద సత్యకాశం బది
దా, విను తలఁపునకును జలుకునకు నగమ్యము గర్మముల కగో
చర మనఘా. శాంతి. 4-199

వ. సంసారంబున మాతృపితృ సోదర దారపుత్ర సహస్రము లనుభవ
గోచరంబులయ్యె సందెవ్వరికి వగచెద వని. స్త్రీ 1-26

4. స్మృతి భిన్నజ్ఞానము, ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానము.

చ. మనసును దాన వాయువును మానిని గూడి వెలార్చు వాక్కు నా,
త్మని వలనన్ భవద్వచనమున్ జనతానుభవంబు చొప్పయైనను
విను కార్యమున్ గుఱిచినం దగ వాగనువర్తనంబు సేయనవలె
సెన్ మనంబునకు నమ్మెయి గల్గుట నట్లు పెప్పితిన్. ఆశ్వ. 2-17

తే. అవ్యిధంబున కా రాజు నంగవయును, మనము లద్భుతరసమున
మునుఁగుచుండఁ, గల యొకో యిది నిక్కమ కానివాఁడు, మిగుల
ననుభవ గోచర మగునె యిట్లు. అను. 2-320

అనుభవించు సం. స. క్రి.

1. ఉపయోగించు.

సీ. ఎడ నెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిన వాని నెల్లను వేడ్క ననుభవించిన
విధంబు. -తే- సలిపి యనుభవ మొల్లక చనఁగ. ఉద్యో. 3-173

2. తిను, భుజించు, ఆరగించు.

తే. యోగి యెట్టి ఆహారంబు లడగవలయు, వాతఁ డెల్పింగి
భోజ్యంబు లనుభవించి, బలము వడయువాఁ డిది వాకుఁ డెలియఁ
జెప్ప,వే జన స్తవనీయ సమిద్దబుద్ధి. శాంతి. 5-591

తే. తల్లి చన్నుల పా లేను ద్రావ నెట్లు, లాననే పలు తెఱఁగుల తేని
యలును, ఖండశర్కరతోడి దుగ్ధంబు లనుభవించఁ బడవె
యన్నియు నిత యింపు గావు. కర్ణ. 3-216

3. భోగించు, రమించు.

ఱ. అట్టులున్నఁ జూచి యత్తన్వి మగవారు, భోగవరులు ధాత్వి

పొలఁతు లందుఁ, గలుగు నవ్విధంబు గాక యేఁ గోరంగ, ననుభ
వింప కునికి యగునె నీకు. అను. 2-15

4. పొందు.

వ. పాణిగ్రహణ మహోత్సవంబు ననుభవింపుమని పలికిన. అను. 2-21

తే ...నల్లాపరసము వనుభవించుచు నల్లనల్లన లతాంగి, యరిగె
నర్తన మండపోపాంతమునకు. విరా. 8-42

వ. రాజ్యాభిషేక శోభనం బనుభవింపుమని. శాంతి. 1-871

5. సుఖదుఃఖములను పొందు.

వ. ఈ శాపఫలంబు భవదజ్ఞాతవాస వత్సరంబున ననుభవించి తదనంత
రంబ శాప మోక్షంబు వడయుము. విరా. 1-87

అ. తగిలి జరయు రజయు దైవవశంబున, నయ్యెనేని వాని ననుభ
వింపు గాక. ఆది. 3-193

అనుభావము సం. చి. అ. పుం.

1. ప్రభావము, మహిమ.

తే. ఆతఁ డతిభక్తి దలచె దేవానుచరుని, నపుడ యక్కుండధారుఁడు
నరుగుదెంచె, నరుగుదెంచిన నతఁడు నిజానుభావ, జనిత గంధ
పుష్పములఁ బూజన మొనర్చి. శాంతి. 5-357

వ. త్రిపురంబులు సంగతంబులు గాకున్న నసాధ్యంబులై వెలయ
వలయునని పల్కిన నద్దేవుండు మీరు పురత్రయంబును సఃపాదించు
కొనుం దే నమ్మహానుభావంబులం బొందునట్లుగా నిచ్చితి నని నిజ
స్థానంబునకుం జనియె. కర్ణ. 1-281

2. అనుభవము, పొందుట.

వ. సూర్యతనయ పవననందనాదుల నరక దుఃఖానుభావంబులు మా
దేసిన వెడ మాయంబులగుట నీకుఁ దెలిసె. స్వర్గ. 49

అనుభావ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవింపఁదగినది.

వ. రాజులకు జయపజయంబు అనుభావ్యంబులు- మద విషాదంబు

అనాదరణీయంబులు.

కాంతి. 3-87

అనుభావ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవింపదగువాడు.

మాలిని. భరిత భువన తేజో భవ్య యోగానభావ్యా. భీష్మ. 1-306

అనుభుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుభవము.

నీ ...నీ, దగు పుణ్య జలముల సగరసుతులు సిక్తులై స్వర్గానుభుక్తిఁ
 బ్రాపింతురు, గావున దేవి యిద్దేవపథము, నందుండి వసుమతి
 కొందంగఁ జనుదేర, నలయు.

ఆర. 8-80

అనుభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవింపఁబడినది.

వ. ప్రేతపత్యనుభూతోఽష్టితంబైన యాపాన భూభాగంబు ననుభ
 రించు కురుక్షేత్రంబు దణియు సమయంబున.

కాంతి. 2-64

అనుభూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుభవము.

తే. ...తస్మిన్యావరతలేని, యట్టివానికి నరుఁడు పేమాదులిచ్చి,
 పొరయుఁ బదియేడ్లు నర కానుభూతి నసయె.

అను. 2-38

అనుభోగము సం. వి. అ. పుం.

అనుభవము.

క. అనుభోగయోగ్యములుగా, ధనరాసులు భూషణములు రాసీ
 నివహంబును గాంచనమయ శయ్యాననములు ముని కిచ్చె
 హృదయ సంతోషముగాన్.

ఆర. 8-115

అనుమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమ్మతించఁబడినది, అంగీకరింపఁబడినది.

క. వారలు లేరటే పో పెఱి, వారలఁ దగు భంగి మనకు వశ్యులఁ
 జేయన్, భూరిబలయుతుల మగుటయ్, కారణమనుటనుమతంబు

గాదే మనకున్.

విరా. 3-112

వి. అ. న.

1. సమ్మతి, అనుమోదము.

క. తగు పని కుదోగించుచు, దగవెఱిగెడు హితుల కనుమతంబుగఁ
జేయన్, జగతి సురవర కార్యము, లగు వారికిఁ గలుగు విధి
సహాయత్వంబున్.

సా.ప్రి. 1-33

3. అనుజ్ఞ.

క. ధనధాన్యంబులుఁ గూర్చుట, జనపతి యనుమతము లేక చన దతని
కి దాన ని రూఢి శ్రద్ధ గలిగినఁ, జనునది సుపవిత్రయగుట జగతి
నాథా.

కాంతి, 2-227

అనుమతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

సమ్మతి, ఇష్టము.

వ. అనిన నతఁడు వికసిల్లుచు, నను నమ్మెయి నేలికొనిన నలినా
నన నీ, యనుమతి నేయనె యొక్కడఁ, జను దెంచెద నేటి రాత్రి
సమ్మదలీలన్.

విరా. 2-266

2. అనుజ్ఞ.

వ. వారలం గలయం గనుంగొని, యట్లగాక మీకుం బోలిన తెలుగు
నేయుం డనిన నదియ యనుమతిఁ గైకొని సరథసంబునం జను
దెంచి.

విరా. 3-16

అనుమతించు సం. స. క్రి.

సెలవిచ్చి పంపు.

చ. ...పను భవదీయ సమాగతిఁజేసి ధర్మసంస్థితమతినైతి నన్ననుమ
తింపు గుణాకర పోయివచ్చెదన్.

వ. అని వానికిం బ్రదక్షిణంబుసేసి వీడ్కొని చని కౌశికుఁడు.

ఆర. 5-144, 145

మిత్ర. స. క్రి.

అంగీకారమును బొందు.

వ. అమ్మహిసురవరేణ్యు ననుమతి వడసి పాండవులు పాంచాలిం
బురస్కరించుకొని. విరా. 1-147

అనుమతిసేయు మిశ్ర. స. క్రి.

1. అంగీకరించు.

వ. నన్ను విరాటుండు మున్ను నీవెందుండు దని నిరూపించెనేని
యధిష్ఠిరు గోష్ఠంబుల కధిష్ఠాశనై యుండుదు ననియెద నని పలి
కినఁ గౌతేయాగ్రజు డిది యుక్తం బగునని యనుమతిసేసి
పాంచాలి నాలోకించి. విరా. 1-102

2 అజ్ఞ యిచ్చు.

సీ. అనిక్రమంబున వారలంగఱు విండులు పెంపెసలార వేర్వేరి
పొగడి, -ఆ- గొనయసులు వదల్చ ననుమతి సేయుండు వారు
నట్లచేసి తేర. విరా. 1-172

వ. దీన మజ్జనంబు సేయుఁ డని యనుమతి సేసిన. శంభ. 2-172

3. ఇవ్వ ప్రకారము నడచు.

క. అనిన నతఁడు వికసిల్లుచు, నను నమ్మెయి నేలుకొనిన నలివానన నీ
యనుమతి సేయనె. విరా. 2-286

అనుమతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. అంగీకరించినవాఁడు.

వ. నన్ను విడువక నా యనుగమనంబునకు ననుమతుండవు గమ్ము,
ఆర. 2-75

2 అనుజ్ఞ పొందినవాఁడు, అంగీకారమును బొందినవాఁడు.

వ. అది సేయుటకై యమృతహామ్యునకు విజ్ఞాననంబు సేసి.

క. అనుమతుండై విజయుఁ డా,తనిమీద నికాత విఖితతి వజవి.

ద్రోణ. 3-52;53

అనుమరణము సం. వి. అ. న.

సహగమనము, భార్యభర్తతోఁ గూడఁ జీతిఁ జొచ్చుట.

క. తేని యనుమరణమునఁ దన, మేను విడిచినట్టి కాంత మేలి
పదవికిం, దాను నతండును నరిగి య, నూనస్థిర సుఖము లందు
చుండుట విందున్. కాంతి. 3-884

ఆ. అట్లుగాక శతుల యంతిమ సమయంబు, నందుఁ జింతదక్కి యను
సరణము, నేసిరేని శుగతి సిద్ధించుఁ బలి సమేతంబు గాఁగ న
న్నితంబినులకు. ఆను. 5-801

అనుమానము దే. వి.

1. సందేహము, సంశయము.

క. చనుదెంచి కాంచి నానేర్చిన తెఱఁగున విన్నపంబు సేసితి నన్నుం,
బలిగొనఁ దలంచిన నేలెడి, దనుమానము గలిగేనేని నరిగెద నధిపా.
విరా. 1-270

క. జననీ వధంబు చేసిన, ననుమానమె నరకమగుట. కాంతి. 5-287

2. ఎవ్వరు కందురో ఎవ్వరు విందురో యన్న యళుకు.

క. మన మియ్యెడఁ జెద్దయుఁ బ్రొద్దనుమానము లేక మాటలాడుట
దగ దీ, పును బొమ్మెను నా దగు, పని సేనెద ననియెఁ గమల
ప్రశ్నతక్షణయున్. విరా. 2-268

(ఇది తెలుఁగు పదమని అ. శే. 32. సంస్కృత పదముగాఁ గొందఱు
చేర్చిరి. కాని సంస్కృతమునఁ జైయర్థములు గాన రావు. తెనుఁగున
మాత్రమే కలవు.)

అనుమానించు దే. అ. క్రి.

1. జంకు, వెనుదీయు.

మ. ...వానిం దలవట్టి వంచుటయు నేవుం జేవయుం దోష వాఁ,
దనుమానింపక జెట్టదల్చికొని కోపాటోప దీప్తాంగుడై.
విరా. 2-840

2. సందేహించు.

మ. అనుమానింపకు తోడఁ బుట్టువులు గారా తున్నితూటాడి నెం,దును
గ్రొన్నెత్తురు లేఱులై పటవ నిండ్రుం డుగ్రతన్ దైత్యులన్.
కాంతి. 1-287

అనుమృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సహగమనము.

సీ. ...అనుమృతి కలనకు నమరియున్న, యా బలచేన మురాంతక
మహిషులకు.... మాస. 204

అనుమోదము సం. వి. అ. పుం.

1. సంతోషము,

క. ...పటుతురగగతి, స్ఫురణానుమోద లీలా, భరితుఁ డగుచు వేగ
రంపుఁ బయనముల దగన్. ఉద్యో. 1-88

2. అంగీకారము, సమృద్ధి.

సీ. ...మానిని త్రివిధములౌ మానసవాచిక, కాయకంబులఁ జాత
కంబులందుఁ, బరధనాపేక్షణ పాపానుమోద ధర్మద్వేషముఖ
ములు మానసములు. అను. 5-174

అనుమోది సం. విణ. (నీ. నీ. న్.)

1. సంతోషించువాడు.

ప్రగ్ధర-స్థాయుచ్ఛేతః ప్రసాద ప్రసృమర విమల ప్రాథ బోధాను
మోదీ. సా. ప్తి. 2-184

2. అనుగుణమైనది, యుక్తమైనది, ఒప్పుకొన్నది.

తే. ...అహింసానుమోది, క్రోధరహితంబు, నిర్మల బోధయుతము
...యైన చిత్తంబు గల నియతాత్మకులరు. అను. 1-378

అనుమోదించు సం. అ. క్రి.

1. సంతోషించు.

క. మనుమని జయప్రయాణం, బనుమోదించంగ నా సుధాంకుడు
సనుడెంచిన కరణి గొడుగు కుంతీ, తన యాగ్రజమ్రమాల నతిసత
ప్రభ నొప్పెన్. ఉద్యో. 4-121

క. విప్రవరుడు మునిజనములు పూజనము లొనరింప భేదరు, అను
మోదించ విహరించె నప్రతిహతుడై. కాంతి. 5-361

స. క్రి. సమ్మతించు, అంగీకరించు.

క. ఏ వాఁ డెమ్మెయిఁ జెప్పిన, నా వసుధాధిపుఁడు దాని ననుమోదించున్, భావము సంతోషశ్రీ, భావితమగుచుండఁ గురు నృపాల ప్రవరా. కాం. 4-341

అనుయాతి సం. విణ. (న్. నీ. ని.)

వెంబడించువాఁడు, అనుయాయి.

మాలిని. అపరిమిత విభూతీ యప్రమత్తానుయాతీ. ఆశ్ర. 1-188

అనుయానము సం. వి. అ. న.

వ. మన మలరంగ నిల్చి జనమాన్యునిగా వమ జేసి ప్రీతి నే, ననుపగ వచ్చి చేయు మనుయానము యజ్ఞ తురంగ రక్షకై. ఆశ్వ. 4-94

అనుయాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

వెంబడించువాఁడు, అనుచరుఁడు.

ఉ. అమ్మెయి నూరకుండ ననుయాయి జన్మములు వెక్కు లాడి చి, త్తమ్ము కలంక దేర్చి. మాస. 167

అనుయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అడుగఁబడినది.

క.జగత్పీఠం నీ, వినుతోపదేశమున భవ,దనుయుక్తము లెల్ల నడచు నవికలభంగిన్. ఆశ్ర. 2-51

అనుయుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ

ప్రాప్తి, పొందిక, యోగము.

సీ. పాదపాయూపస్త పాణి వాక్కులు విను, మధ్యాత్మములు తత్క మానుయుక్తి, గంధవ్యమునునిసర్గంబు నానందంబు, గర్తవ్యవక్తవ్య కములు నయ్యె. కాం. 6-90

అనుయోగము సం. వి. అ. పుం.

ప్రశ్నము.

తే. భక్తి మనకునై పూజించి బంధుజనుల నందఱను దత్తదౌచిత్య

మఖినుతముగ, నాదరించి వారల కుశలానుయోగ, విధము నన్న
తృప్తముగ విస్తరించి. అశ్వ. 3-18

అనురంజనము సం. వి. అ. న.

సంతోషపెట్టుట.

తే ఇట్లు దమతమ వర్తిల్లు నెడల సకల, జనములకు హృదయాను
రంజన మొనర్చి. విరా. 2-8

అనుర క్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

3. అనురాగము గలది.

ఉ. ...నీవు పాండవుల్, సజ్యతఁ దండ్రి చిత్తము ప్రసన్నతఁ
బొందఁగఁ గొట్టి యున్కి, సామ్రాజ్యముగాఁ దలంతు రనురక్త
మతిం దమకున్ ధరాధిపా. ఉద్యో. 8-842

అనుర క్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

అనురాగము, ప్రేమ,

సీ. ...ఆపార్థ పాత్రుని జూపి మా యేవురఁ మాటుగా మీ రిక్కు
మారవరునిఁ, గైకొని తగనెల్ల కార్యజాతంబును, నడపుచు నను
రక్తి నాఁడు నాటి, కెక్కుడగుచు నుండ నీతని యుల్లంబు,
రంజిల్ల సమ్యగారాధనంబు, నందు సంప్రవణుల తగుడయ్య.

మహా. 18

ఆ. ...కించకాధముఁడు నిజానురక్తి దెలుప వచ్చును. విరా. 2-45

అనురక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. అనురాగము గలవాఁడు, ఇష్టుఁడు.

వ. ఇట్లు సన్నద్ధులై వెలి వీడు విడిసి తమకు ననురక్తులైన రాజుల
పాలికిం దగు దూతలం బుచ్చిరి. ఉద్యో. 1-50

ఉ. రాజులు భక్తిఁగొల్పఁగ ధరావలయం బఖిలంబు దర్పవి,త్రాణిత
వృత్తి నేలి యనురక్తులఁ బ్రోచుచు. శల్య. 1-67

2. సంతృప్తుఁడు.

వ. తాను (యుధిష్ఠిరుఁడు) మఱియు ననేక దేశాగతులైన జనంబుల

నన్నపానంబులం గనక వస్త్రాది దానంబుల ననురక్తులం గావించి.

అశ్వ. 4-212

అనురతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనురాగము, ఆసక్తి.

తే. ...దివంబు, రాత్రియును యోగనేవాచురతి నివాత, దీపమును
బోలె వెలుగు వాత్సీయమూర్తి గనుచు. కాంతి. 8-38

అనురాగము సం. వి. అ. పుం.

ప్రేమ.

క. ...నిమగ్న, మనురాగమునఁ గొలువఁగా నియ్యెడకున్.

విరా. 1-289

అనురాగించు సం. అ. క్రి.

ప్రేమ చూపు, అనురాగము చూపు.

వ. అట్టియెడ రెండు బలంబులవారును బాంధవులు తొల్లి వడిన పాట్లు
సెప్పికొని వగచుచు వారు సంతకై చేసిన యత్నంబు వాక్రుచ్చి
మెచ్చుచు నప్పుడు గురుజనంబులయెడఁ బాటించిన విషయంబు
వర్ణించి అనురాగించుచుండిరని చెప్పిన. భీష్మ 1-170

అనురాగిల్లు సం. అ. క్రి.

1. అనురక్తినొందు, ప్రేమగలిగియుండు.

క. ప్రభువుల నుపచారంబుల, విభుఁ డనురాగిల్లఁజేసి వెనగొనుఁ
గాఁపుల్, సభయులు గాకుండ ధనం, బభయజగత్సిద్ధి పొంటె
నురీయవాదా. కాంతి. 2-387; ఆర. 5-220

2. సంహృషించు.

క. తరుణ ప్రదేశములు మా, సరముగ వారలు యయాతి శర్మిష్ఠులఁ
జూపిరి తండ్రయుఁ దల్లియు నని, కర మనురాగిల్లెఁ గన్యకా
నివహంబుల్. ఆది. 3-184

అనురాధ సం. వి. అ. స్త్రీ. అనూరాధ

అశ్వని మొదలగు ఇరువదేడు నక్షత్రములలో పదునేడవది అనూ

రాధ- రాధ అనగా విశాఖ దానితర్వాత వచ్చునది అనురాధ-గొడుగు
అకారముగా మూడేసి నక్షత్రములతోఁ బ్రకాశించునది. (ఇది ఆ. పుం.
బి. అని కొండలు చెప్పుదురు) ఈ నక్షత్రమున పై యుత్తరీయమును
దానము చేయుట ముఖ్యము. ఆను. 2-878

ఇది రాజాధికారమిచ్చును. చూ. అనురాధ.

అనురుద్ధః (పు. సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చుట్టఁబడినవాడు, కట్టఁబడినవాడు.

తే. ...వర్గత్రయాన రుద్ధః, లై న జనుల కెంతయు నొప్పు నప్పురంబు.

ఆది. 8-74

(అవిరుద్ధులు - అని కొన్ని ప్రతులు)

అనురూప సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగినది.

తరువోజ - ...వివాహంబుగా జరక్కారు, డనముందు దన కోర్కి
కనురూపయైన యట్టి కన్యకఁ గొనడయ్యె మర్త్యమున. ఆది. 2-151

అనురూపత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుగుణత్వము, తగిన విధము.

క.శ, క్త్యనురూపతః జేయవలయు నాతిథ్యంబున్.

శాంతి. 5-454

అనురూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అనుగుణము, తగినది.

వ. మీకు సంవత్సరము జూడఁబోలునేని దీని కనురూపంబగు నద్యో
గంబు సేయుండు. విరా 8-117

డి. అక్కట ధర్మనందనని యాస్థమునం దొకనాఁడఁ గీడుపల్కొ-
క్కటి లేడు; నీ కొడుకు లొండొరు మీటి నికృష్టవాక్యముల్,
పెక్కులు పెక్కు భంగులను ప్రబలుచు నుండఁగ, నీవు దానికిన్,
స్రక్కక విఁచునుండె దన భూఃమె నీడి కొరవేళ్యరా.

ఉద్యో. 2-68

2. ప్రకారము. విధము.

వ. ఆప్పుడునుం డల్లెని నీ యశ్వకర్ణరంధ్రధ్యానము నేయు మనిన
వల్లెయని తద్వచనానరూపంబునేయుడు. ఆది. 1-110

అనురూపుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుగుణుడు, తగినవాడు

తే. రూపగుణ శీలముల ననురూపుడైన, వరున కీ కన్నియఁ దన
వలసివట్ట, తగనివానికి నిచ్చుట ధర్మదేవతా తనూభవ బ్రహ్మ
హత్యా నమంబు. ఆను. 2-70

అనులాపము సం. వి. అ. పుం.

ముహూర్భాషణము, మాటిమాటికిఁ జలుకుట.

చ. ...మర్త్యుని యాగము నొజ్జంగఁగ జూల నిది నిజంబ యింక నను
లాప మొనర్పక పొమ్ము వేఱయొక్కని నుపదర్శనంబునకుఁ
గైకొను మారసి నీవు నావుడున్. ఆశ్వ. 1-41

అనులిప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

పూయఁబడినది.

దండము. లలాటేశతోగ్రాగ్ని భస్మీకృతానంగ భస్మానులిప్తాంగ.

ఆర. 1-325

అనులేపనము సం. వి. అ. న.

1. చందనాదుల పూత.

వ. అనులేపనంబున నస్పృగ్గంధం బుడిపికొని.

విరా. 3-2

2. పూత.

వ. రుధిరానులేపనంబున నాభీంబగు నసిపట్టిక ఘోరాకారయైన
రాక్షసి పగతుఁ గీటడంగించుటకుఁ దనకుం దోడు వచ్చిన తెఱంగున
మెఱయ. సౌప్తి. 1-177

అనులేపము సం. వి. అ. పుం.

అనులేపనము,

క. ఏనుఁగుల మదము తావియు, నై నిక నికరానులేప సౌరభ్యము
లుం, దా నుపలాించుచుఁ బవమానుం డనుకూల మృదు గమన
మునఁ బొలసెన్. భీష్మ. 1-121

అనులోమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (వ్యతి-విలోమము-ప్రతి
లోమము)

1. అనుకూలమైనది.

క. మృగములు శఙ్ఖులు ననులోమగతిం జరియించు. కాంతి. 8-18

2. ప్రమము ననుసరించియున్నది.

అ. ...ఆర్యవర్యు, లాశ్మకర్మ మెడలి యనులోమవృత్తి నె, జ్ఞాతి
సొచ్చు నన్యజాతి పనికి, దాని కట్టిభంగి దలకొనుఁ జెక్కులు,
పనులఁజేసి జారతనము వచ్చు. కాంతి. 4-97

అనువచస్సు సం. వి. సీ. న.

అనువాదము, చెప్పినది మరలఁ జెప్పుట.

క. వ్యక్తమునకుఁ బ్రభవం బి, వ్యక్తం తా తత్త్వమునకు నపుల యను
వచో, యుక్తికిఁ బరాయణం బగు, భక్తపరాధీను భవ్యభావ్య
మతింతున్. కాంతి. 4-225

అనువయించు సం. స. క్రి.

నేయు.

వ. అని యిట్లు నాగకులంబునెల్ల స్తుతియించి యందు సితాసిత తంతు
సంతాన పటంబు ననువయించుచున్న వారి నిద్దఱ స్త్రీలను.

ఆది. 1-108

అనువరి దే. విణ.

ఉపాయశాలి, నేర్పరి.

చ. ...పురుషోత్తమఁ డింత యొప్పఁబ, ల్కునె మఱుమాటలాడ
నయకొవిదుఁడెవ్వఁడ ధీరుఁ డెవ్వఁ డిం, దనువరి యెవ్వఁ డంచు
నచలాకృతులై నెఱి మారకుండఁగన్. ఉద్యో. 8-285

అనువర్ణించు సం. స. క్రి.

క్రమముగా వర్ణించు, వివరించు.

క. ...జంబూ ద్వీపమృన జనపదములు విను, మమృహితాంశములు
దెలియ ననువర్ణించున్. భిష్మ. 1-24

అనువర్తనము సం. వి. అ. న.

అనుసరించి నడచుకొనుట.

తే. అవ్యభుడు వోయివత్తుగా కనక పోను; మేనుఁ బ్రాణంబుఁ దన
యులు మిత్తగఁగము, బంధులును నర్థచయము నప్పార్పి వేంద్రు;
సొమ్మ తదనువర్తనము వ్రతమ్ము నాకు. ఆశ్వ. 1-148

అనువర్తి సం. విణ. (న్-నీ-న్)

అనుసరించి మెలఁగునది.

తే. కనియెఁ బవమాన వివిధ వర్తన కళాను,వర్తిఁగాక ఘూకా రవ
స్ఫూర్తిజాత, భీతపరివర్తి నాభీల భుజగ, చండమూర్తి శమితరు
చక్రవర్తి. విరా. 1-182

అనువర్తించు సం. స. క్రి.

అనుసరించి నడచు.

క. ఎఱుగవె యజాతశత్రుని, నెఱియును ధర్మంబు సత్యనిష్ఠయు
మిఱు నె,తైఱుఁగున ననువర్తించెనో, యెఱుగవె తగుచేవ గలుగు
ఁజెఱుగవె యధిపా. ఉద్యో. 3-278

అనువాదిత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అనువడించి చెప్పుట, వివరించుట.

క. నిను నెవ్వఁ డెఱిఁగె నాతఁడు, నను నెఱిఁగినవాఁడ నిన్ను నమ్మిగ
నేవిం,చిన నదియ నమ్మఁ గొచ్చుట, అనువాదిత లేదు భేద మర
యఁగ మనకున్. కాంఠి. 6-451

అనువాసన సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అనుగతమగు గంధము, అనుసరించి వచ్చిన పరిమళము.

మ. ఘనధూమధ్వజ దహ్యమాన లవలీ కర్పూర తక్కుల చందన
కాలాగరు సల్లకీతరుల యుద్ధధూమ ధూపానువాసన నొప్పెన్
సురభీకృతంబులగుచున్ సంక్రీడమానామృతాశన విద్యాధర
సద్విమాన విశతుల్ సావిత్ర వర్తబునన్. ఆది. 8-282

అనువిందుడు సం. వి. అ. పుం.

1. కురు కుమారుడు- ఇతడు గాంధారి ధృతరాష్ట్రుల తొమ్మిదవ
కొడుకు. విందుని తర్వాతివాడు. ఇతడు ద్రోణుని నాలవ నాటి
యుద్ధమున విందునితోపాటు భీమునిచే జచ్చెను.

ఆది. 5-107; ద్రోణ. 4-142, 143

2. అవంతీశ్వరుడు. ఇతడు విందుని తమ్ముడు. విందుడు అనువిందుడు
అను వారిర్వురు అవంతీశ్వరులు. ఇందు అనువిందుడు అన్నయగు విందు
నితోపాటు ఒకయక్షాపాణిని దీసికొని భారత యుద్ధారంభకాలమున
దుర్యోధనుం జేరి యుద్ధమున సాయపడెను.

ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున అర్జునుడు కౌరవ పూహము
సొచ్చి సైంధవుడున్న దిక్కునకుఁబోవ ఈ యనువిందుఁ డాతని నెదిరించి
యతనిచే నన్నయగు విందునితోపాటు హతుడయ్యెను.

ఉద్యో. 1-225; ద్రోణ. 3-143 మొ. 143 వరకు

ఈ విందానువిందులు శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తయుఁ బాండవుల తల్లి
యగు కుంతికి జెల్లెలు నగు రాజాధిదేవికి అవంతీశ్వరుడైన జయశ్రేనుడు
అను వానివలన జన్మించిరి. వీరు దుర్యోధనునకు వకులై శిశుపాలాదులకు
వలె శ్రీకృష్ణుని విరోధకోటిలో జేరిరి. వీరి చెల్లెలు మిత్రనింద. ఈమెను
శ్రీకృష్ణుడు వివాహమాడెను. (శ్రీభాగవతము)

3. కై కేయుడు. విందుడు అనువిందుడు అను వారిర్వురు అన్నదమ్ములు.
కేకయ దేశపు రాజులు. వీరు మహాభారత యుద్ధమున దుర్యోధను పక్ష
మునఁ బోరాడిరి.

కర్ణుని మొదటినాటి యుద్ధమున ఈ విందానువిందులు సాత్యకి
నెదిరించి యతనిచే హతులైరి.

కర్ణ. 1-89, 91, 93

అనువు చే. వి.

1. విదము, వద్దతి, రీతి.

తే. ...అతఁడు, పెక్కు పాములు వొదిలినఁ జెనఁగు గరుడ, ననువు
దోఁడఁగఁ బోరాడె మనుజునాథ. కర్ణ 2-278

క. ఇనుమును గనకము నిందయు, వినుతియు సమములుగఁ గొనుచు
వివిధాంగకముల్, దనలోన నడచు కమఠము, ననువున నిండ్రి
యము లడయ నతఁడు గను శివున్. కాంతి. 8-288

2. ఉపాయము, నేర్పు.

క. తనువున విఠిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నతినిష్ఠ
రతన్, మనమున నాటిన మాటలు, వినుమెన్ని యుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-82

తే. అప్పటికిఁ దోచినట్టులు దప్పకుండ, ననువుతో ధృతిగల్గి కార్యంబు
నడపు, నతఁడు ప్రాప్తకాలజ్ఞాఖ్యు నట్లపోలె, బరమ సంశయ
మయ్యెడు బ్రదుకుఁ గాంచు. కాంతి. 3-200

3. శక్తి, సామర్థ్యము.

తే. దారుణాస్త్ర జాలాంకుల వై రిసై న్య, శాప మొనరించి యా
సూతతనయ తరణి, పార్థ దుస్తరకాల వై భవము గడవ, ననువు
లేమి నవ్విధిమున నస్తమించె. కర్ణ. 8-388; ద్రోణ. 2-176

4. శక్యము, సాధ్యము.

క. పెలుకుటి తాళంబీ మదిఁ, దలంచి యనువుగాక ధరణితలము గర
తలం, బుల నప్పశించె వాఁడ, క్కొలు వార్వఁగ విడిచి మెఱసె
గుంతిసుతుడున్. విరా. 2-19

5. అవకాశము, వీలు.

క. అని చెప్పి హర్ష సంభ్రమమున నజ్ఞననాయకుండు మునుగుట
నది యే, మని యడుగఁ దలంపమిఁ దన, కనువై కార్యము ఘటించి
యతనిం బుచ్చెన్. విరా. 5-270

చ. అనవుడు భీముఁఁబాధి యతఁ డాతని కిట్లను నట్టివాఁడకా, కనింఁ

డల్లుడ డెట్టు సమరాగ్రమునన్ భవదుక్తి యిట్ల యిం, తనువగునే
కిరీడిఁ దెగటార్పఁగ నీతని నొంపఁజంపఁ దాఁ, గని వెసవచ్చు
నాతఁ డధికంబగు మద్దల మువ్వు మాడుమీ. కర్ణ. 2-206

6. ఆనుకూలము.

వ.సంక్రందన నందను నురవడికిం దెరలక యేకరథస్థులగు
నయ్యిరువురుం నిరాక్రమించిన.

తే. చేరియుండుట నరువై నవారి నొక్క, నా శసంబున నేసె నరుఁడు.
ద్రోణ. 1-860

7. ఒప్పు, ఒప్పిదము, బాగు.

సీ. కలపంబు లభివవ గంధంబులుగఁ గూర్చి, తనువున నలఁడుదు
ననువుగాఁగ. విరా. 1-807

క. తలుగుల పొది యొకదెసఁ, బెయ్యల దామెన యొక్కవలన
ననువై యుండన్, మొలమోపి పెక్కుచుట్లన్, బలుద్రాటం
జుట్టి గోపభావం బలరన్. విరా. 1-275

విణ.

1. అనుకూలమైనది, వీలైనది.

క. అను మాటలు విని సంక్రందన నందనుఁ డిట్టులనియె చైవంబు
కతంబున నాకు నొక్కచందఁ, బనువై యున్నయది దీని నొఁగా
దనుఁడా. విరా. 1-86

2. ఆయితము, సిద్ధము.

ఆ. పొండవాగ్రజుండు పవనాత్మజుని గూడి, తఱిమి సాత్వకియును
దాను గవిసె, నంత మూఁగుదేటి మ్రోడింబు దొక్కతే, రనువు
గాఁగఁ జేసికొని కడంగె. ద్రోణ. 5-85; విరా. 4-8

3. వశమైనది, స్వాధీనము.

తే. ఆయుపాయముల్ మూఁటికి ననువుగాని, యట్టి పగతుని యెడ
భేద మాచరింప, వలయు. శాంతి. 2-416

అనువుదప్పు దే. అ. క్రి.

అనకాశము చెడు,

నీ షరసేన భేదింపఁ బనిచితి నేను సౌభద్రుని వాఁడు నబ్బలము
సొచ్చె, వెనుక నేమును జొచ్చి చనఁగ నైంధవుఁడు మమ్మాఁగిన
దోడ్పడ ననువు దప్పె.

ద్రోణ. 2-147

అనువు సేయు దే. స. క్రి.

సిద్ధపఱచు, ఆయత్తపఱచు.

క. మొన లొఱపుగఁ దీర్చికొనుఁడు, దనతన వాహనము లాయుధము
లెల్ల జనఁబును ననువు సేసికొనుఁ డో, పిన యంతయుఁ గాచి
కొనుఁడు బెరరక పనులన్.

విరా. 4-89

క. కురుపతి పడవాళ్లందఱు, దొరలకడకు సత్వరముగ దురమునకు
భటో, త్కరము ననువు సేయుటకై, బరవసము దలిర్పఁ బనిచెఁ
బార్థివముఖ్యా.

శంభు. 1-98

అనువుత్తము సం. వి. అ. న.

అనుసరణము, అనువర్తనము.

సీ. సంయమివరులార సత్త్వరజస్తమో, నామరూఢములు గుణంబు
లవియు, నన్యోన్య మిధునత్వ మన్యోన్య సంశ్రయ మన్యోన్య
సంకలితానువృత్త, భావ మన్యోన్యోపజీవనాచరణంబు గలిగి.

అశ్వ. 2-118

అనువృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుగుణము, అనువర్తనము.

సీ.అలలన మీరు, మద్గురుకురులరు మహిత శుశ్రూషకుఁగాదె
ప్రాణములు నంగములుఁ గలిమి, -తే- విహిత మిటుసేత నా
కనువృత్తి శీలఁగాఁగఁ జేయఁడు నన్ను మీ కరుణయలర, ననిన.

అశ్వ. 4-287

అనువ్రత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుసరించునది, అనుకూల వర్తనము గలది.

ప. కావునం బితికి ననువ్రతయగుట గృహిణికి ధర్మం బని పలికి.

అను, 5-189; ఆర. 2-208

అనువ్రతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుకూలుఁడు, అనుసరించి వర్తించువాఁడు.

వ. నన్న ననురక్తు. ననువ్రతుఁ, దంపక యన్యాపేక్షఃబున
స్వయంవరంబు రచించుట యిది కులస్త్రినన్మంబు గాదు.

ఆర. 2-210

అనుశాసకుఁడు సం. విణ. (అ. సి.కా. అ.)

శాసించువాఁడు, నియమించువాఁడు.

వ. మఱియు బృహస్పతికి మహేంద్ర భరద్వాజ ప్రముఖులగు రాజ
ధర్మానుశాసకులు రాజత్వ మూలకారణంబు ప్రజాసంరక్షయ
యనిరి.

కాంతి 2-198

అనుశాసనమున సం. వి. అ న.

1. ఆజ్ఞ.

సీ. అమరాపగానుతు ననుశాసనంబునఁ గౌరవ రాజ్యంబు గడు
వెలింగి.

ఆది. 5-3

2 ఉపదేశము.

క. జననిందితవయి నీయం, దనవత్యత యచ నధర్మమది యుఁడఁగ
ధర్మనివృత్త చరిత్రక నీ, యనుశాసన మెట్లు నమ్మనగు జన
ముంకున్.

సభా, 2-43

వ. దేవర్షియైన రోమకుండు ధర్మరాజునకు ధర్మానుశాసంబు నేసి దివం
బున కరిగె.

ఆర. 4-100

3. నియోగము. నిధి

వ. ఇట్లు జూచంబున నయ్యెడు రోసం బెఱింగియు దైవానుశాసనం
బున ధర్మజుడు దాని కభిముఖుడయి

సభా. 2-178

4. నిరూపణము, నిర్ణయము.

సీ. అట్లుగా దిట్లని యనుశాసనము వేయఁ గడు నేర్పు శిష్యుం కడకుఁ
బోయి.

అశ్వ. 2-88

సీ. వధము ధర్మంబుగా బుధులు సెప్పదు రని యనుశాసనము పేయ
జనకుతోడ. శాంతి. 5-204

5. పాలనము.

క. అయ్యుదాత చరితుఁ డెప్పురుసున నొడబడఁడయ్యెను, సరస
మహిరాజ్య సమనుశాసనమునకున్. ఆర. 6-311

అనుశాసించు సం. స. క్రి.

1. బోధించు, కఱపు.

క. అనఘుఁడు మైత్రేయుం డను, మునినాథుఁడు వచ్చి ధర్మమున
నాతని దా, ననుశాసించునుఁ దిరముగ నని చెప్పుచు నప్పరాశరా
తృజుఁ డరిగెన్. ఆర. 1-90

2. అజ్ఞాపించు.

క. ఈసున దురోద్ధన దు, శ్వాసను లా పాండవులను సభలో నెగ్గుల్
సేసిన విని వారల నను, శాసించుగ వలవ దనఁగఁ జనదే నీకున్.
ఆర. 1-383

వ. యముండు ధర్మజు ననుశాసించుటయు. అది. 1-88

3. పాలించు

వ. దేవా సకం సామ్రాజ్య ధురీణుండవై మమ్మందఱు ననుశాసించవే
యని యర్హజన హితంబుగా నతని బ్రాశ్రించిన. ఆర. 6-810

అనుశాసితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపదేశింపఁబడినవాడు.

వ. విసితుండయి విప్రులచేత ననుశాసితుఁడయిన రాజునకు నల్బలా
బాది బ్రితయంబు సంపన్నంబగు. ఆర. 1-207

అనుషంగము సం. వి. అ. పుం.

1. కలయిక, కూడిక.

సీ, సర్వభూత దయానుషంగంబు గలిగి య, తీతవస్తువులఁ జింతింపక.

2. విషయము, ప్రసంగము.

క. ...నిగ్భర వేదవ్యాసానేక వచోనుషంగ హరిహరనాథా.

స్వర్గా. 76

అనుష్ఠక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూడిక, కలయిక.

క. వినుఁ డా గుణంబు లన్నిటిఁ గని కొని తత్తదనుష్ఠక్తి గలుగని
వాఁ డ,ప్పనిచే భుజింపఁగాఁ బడఁ. డనఘాత్మకులార మ్రింగు
నత డా రాశిన్.

అశ్వ. 2-123

అనుష్ఠక్తుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అసక్తి గలవాఁడు.

క. ...పరమ వైష్ణికత్వ, వ్యాపార పరానుష్ఠక్త హరిహరనాథా.

కర్ణ. 1-1

అనుష్ఠాత సం. విణ. (ఋ-శ్రీ-ఋ)

. అనుష్ఠించువాఁడు, ఆచరించువాఁడు.

వ. విహితానుష్ఠానాసక్తులయిన యనుష్ఠాతలకును

అది. 4-22

అనుష్ఠానము సం. వి. అ. న.

1. చేయుట, ఆచరణము.

వ. వారల వనవాస సమ్యగనుష్ఠానంబు సవిస్తరంబుగా విని జనమే
జయుండు వై శంపాయనున కిట్లనియె.

విరా. 1-43

2. కర్మ వాచరించుట. క్రియ జరుపుట.

క. నహుండు పనుచు వాఁడటె, విహితానుష్ఠానపరులు వీరటె తా
లో,కహితఁబటె యిది మనకున్, మహనీయమ కాక యెట్లు
మానఁగవచ్చున్.

ఉద్యో. 1-169

అనుష్ఠించు సం. స. క్రి.

1. ఆచరించు, ఓనరించు.

వ. పాండవులు వనవాసంబు సముచితంబుగా జరిపి...తా రనుష్ఠింపం

బూనిన పని వారఖ తెలింగింపఁ దలఁచి.

వి.రా. 1-46

అనుష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుష్ఠింపఁబడినది, ఆచరింపఁబడినది.

క. సత్యాకృతులగు గుణములు, నిత్యానుష్ఠిత సమగ్ర నిర్మల యోగ, స్థిత్యభిముఖునకు సులభము, లత్యంత సుఖప్రపంబు లవి కార్యంబుల్.

శాంతి. 3-418

క. తన తన వెరవున కర్మం, బనుష్ఠితంబైన మేల.

శాంతి. 5-256

అనుష్ఠేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క, సత్యప్రకార ధర్మము, నిత్యానుష్ఠేయము.

శాంతి. 3-112; 4-287

అనుష్ఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేడిలేనిది, చల్లనిది.

క. ఓంకార వాచ్యమది, యనహంకార నిరూఢ భావనారాధ్యము నిష్పృంక మశీత మచుష్ఠము, శంకరమఖిలంబునకుఁ దృపాహరము శివా.

ఆను. 4-189

అనుసంధానము సం. వి. అ. న.

విచారము, సమ్యగ్నిరీక్షణము, చింతనము.

వ. ...లోకంబుతోడి పాటియై యాత్మానుసంధానంబు నేయలేక మెలంగుచున్నం జూచి.

శాంతి. 6-257

2. పరిపాలనము.

వ. భరతుండును రాముచేతఁ బ్రత్యాభ్యాతుండై తదీయ పాదుకంబులు గొని చని వాని నర్పించుచు నందిగ్రామంబునందు వసియించి రాజ్యామసంధానంబు నేయుచుండె.

ఆర, 6-312

శ్లో. విసర్జితః స రామేణ పితృర్వచనకారిణా

నందిగ్రామేఽకరోద్రాఖ్యం పురస్కృత్యాస్య పాదుకే.

సం. శా. వన. 178-45

అనుసంధించు సం. స. క్రి.

1. మననము సేయు, చింతనము సేయు.

ప. ...అమృతోత్పండు దన మధుర వాక్యంబుల ముపదేశింప నత్కంఠ
గుహ్యంబైన యోగప్రకారంబు విశంబుగా ననుసంధించితి.

భిష్మ 1-219

క. ...నిత్యము నీ యధ్యాత్మము ననుసంధింపు పాసెనపు దురిత
ములన్.

శశ్య 2-228

2. సమీక్షించు, పరికించిచూచు.

ప. ...మిమ్ము నిందఱను జూచుటకును నా శిష్యుల గదాయుద్ధం
బనుసంధించుటకును వచ్చితి ననియె.

శల్య. 2-141

శ్లో. శిష్యోరైవ గదాయుద్ధం ద్రష్టుకామోఽస్మి మాధవ.

సం. భా. శల్య. 84-8

3. చూచు.

ప. అప్పుడు దమకు విజయప్రదంబులునుఁ గౌరవులకు విపరీతంబులు
నైన గంధవాహాది నానానిమిత్తంబు లనుసంధించి యా సవ్య
సాచి సాత్యకితో నిట్లనియె

శ్లో. దృష్ట్వాఽర్జునో నిమిత్తాని విజయాయ ప్రదక్షిణం
యుయుధానం మహేష్వాన మిదం వచన మబ్రవీత్.

యుయుధానాద్య యుద్ధే మే దృశ్యతే విజయో ధ్రువః

యుయుధాహిమాని లింగాని దృశ్యంతే శినిపుంగవ.

సం. భా. ద్రోణ. 85-16, 17

4. నియమించు, పనుచు.

ఆ. ఇంతి నీ కధర్మ మేలయ్యెడు నాదు, పనుపునేయు నిన్నుఁ, బరమ
ధర్మ, మొందు విమల కీర్తియును జెందునట్లుగా, పరము లిత్తు
మేను హరుఁడు నీకు.

ప. ఏ మనుసంధించిన పనికి నీకు భయంజేల. ద్రోణ. 2-174, 175

5. ప్రత్యక్షముగా నెఱుఁగు.

ప. అంబికేయుండు సంజయుతో నీ వింక సంగరంబుఁ జూడంబొమ్మని

సముచితముగ వీడుకొలిపినం బోయి భారత రణ ప్రకారం బను
సంధించి యతండు కతివయ దినంబుంకుం జనుదెంచి, భీష్మ. 1-44

శ్లో. ఆథ గావల్గణి ర్విధ్యాన్ సంయుగాదేత్య భారత
ప్రత్యక్షదర్శిసర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యవిత్ సం. భా. భీష్మ. 14-1

6. తెలిసికొను, గ్రహించు.

వ. అయ్యోషధినాడుండు నానాటికిఁ గృశుం డయ్యె నట్లాతెవులు
చేత నతండు పోడిమి మాతిన నోపధులు పస చెడియె, దానఁ
బ్రజలు డయ్యెం జొచ్చి రది చంద్రకాగ్ని పేతుకబగుట యను
సంధించి. శల్య. 2-148

7. నియమించు, కాసించు.

వ. అట్లు పావకక్రియాకలాపం బనుసంధించి యాసంయమివరుండు.
అను. 3-186

అనుసంభవుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్ముడు (తర్వాతఁ బట్టినవాడు)

అ. పాండవాగ్రజుండుఁ బవనపుత్రుండు నకులుండుఁ దదనుసంభ
వుండు, బట్టునవి కుమార యగ్గవాజినోశమ;హాశరంబు పార్థు
నదియ చూవె. విరా. 4-128

అనుసరణము సం. వి. అ. న.

అనుసరించుట, అనువర్తించుట.

క. వినుసత్త్వరజస్తమాముల, యనుసరణము వలన వివిధమగు యోని
గణంబున వెలసిన యా తత్త్వము, దనఁ జూడఁగలేక యవియ
తా నని యుండున్, కాంధి. 6-12

అనుసరిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుసరణము, అనుసరించుట.

క. సరవర యేగ్గుడ విను ముత్తురగంబుల పటరయంబుతో నను
సరతం, దిరుగు పురుషుండు సంస్కృతిఁ బరువడి భ్రమియించు నవ
శభావవ్యాప్తిన్. స్త్రీ. 1-58

అనుసరించు సం. స. క్రి.

1. వెంబడించు, వెంటబోవు.

వ. ...అప్పురమ తురంగంబు ధరణిం బ్రదక్షిణరూపంబునం దిరిగి
యుత్తరాభిముఖంబై యల్లనల్లిన యరుగుచుండ నర్జునుం డనున
రించి పాలనపరుం డగుచుఁ బ్రవర్తింప, ఆశ్వ. 4-4

2. పరికించు, కనిపెట్టియుండు.

వ. ...నేనును వనవాస కాలంబున నానేర్పు విధంబున మీకునెల్లను
గారామైన తమ్ముని నమ్మెయిం బరికించుకొని వచ్చితి నిపు డజ్ఞాత
వాసాయాసితుండగు నతని ననుసరింప వెరవు గామింజేసి చేయు
నది లేక చింతిల్లుచున్నదాన. విరా. 2-215

3. అనువర్తించు.

తే. కూటికై ద్రోణభీష్ములు గుమతి యనక, యనుసరించురు ధృత
రాష్ట్రుడును దనూజు, తృష్ణ నూనినవాఁడు రాధేయుబోటి,
తులువ లెల్లరు నతని సద్భుద్ధియంద్రు. ఉద్యో. 1-36

శ్లో. అనువర్తన్యతి తంచాపి ధృతరాష్ట్రః సుతప్రియః
భీష్మద్రోణౌ చ కార్పణ్యాన్మౌర్ఖ్యాన్ద్రాధేయసౌభతౌ.

సం. భా. ఉద్యో. 4-2

4. గౌరవించు, పూజించు.

వ. ఇట్లు నిలువరించి నిటలంబున నారాచంబు నాటించి యక్కుంభ
సంభవుండు దన మనంబున వీడు వివ్వచ్చు నట్ల నన్ననుసరింపఁ
గలవాఁడని తలంచి యప్పవనతనయు నుద్దేశించి. ద్రోణ. 4-145

శ్లో. సమన్యమానస్తాచారోఽహి మామయం ఫల్గునో యథా
భీమః కరిష్యతే పూజామిత్యువాచ వృకోదరమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 127-48, 44 (వావిశ్య)

5. సరిపోలు.

సీ. అవధరింపుము సాంఖ్య మనుసరించును యోగ, తంత్రంబు నది
యును దాని తెరువు, నొందుగావున సాంఖ్య యోగంబు లేకంబ.

కాంతి. 6-29

అనుసారము సం. వి. అ. పుం.

1. అనుసరణము, అనువర్తించుట.

క. జనవర శుక్లము లోహితమును గృష్ణము నైన వర్ణములః తుర
మొందును సత్వరజస్తమముల, యనుసారమున నవర్ణమయ్య
వికృతమై. కాంతి. 8-14

2. అనుగుణము.

సీ. ప్రణవవీణావేణు రణితానుసారమై, రస గీతరవ మెల్ల దెసల
నెఱుగె. ఆది. 7-172

అనుసారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్)

1 అనుసరించువాడు, వెంబడించువాడు.

వ. ఆయ్యనిమిషనుతుడును గ్రతువిషయంబులయి వలయు ననుష్ఠానం
బులు విధివంశంబునుగాఁ జలుపుచుఁ దురుగంబు వెనుకం దారా
మృగానుసారి యయిన పినాకపాణియుంబోలెఁ బోవుచుండ.

అశ్వ. 4-49

అనుస్మరించు సం. స. క్రి.

ధ్యానించు.

క. తనుఁ దనయంద నీలిపి పేరనువున బుద్ధి కడ వెబుఁగు నచ్యుతుని
సనాతను సగ్రాహ్యునిఁ జిన్మయు, ననుస్మరించునది యపునరా
వృత్తికైనై. కాంతి. 4-247

అనుస్మృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుస్మరణము. అనుస్మృతి యను పేరు గల్గిన విష్ణుధ్యానము.

చూ. కాంతి. 4-212

ఈ యనుస్మృతిని నారదునకు శ్రీ మహావిష్ణు పురదేశించిన విధంబున
భీష్ముఁడు ధర్మరాజున కెఱింగించెను తొలుత వాసుదేవ ద్వాదశాక్షరీని
(ప్రణవము తర్వాత నమశ్శబ్దము తర్వాత చతుర్థితో భగవచ్చబ్దము ఆ
పిమ్మట చతుర్థితో వాసుదేవ శబ్దము కలిసియున్న మంత్రము) జపించి
పిదప దీనిని జపింపవలయును.

ఈ యశస్యుతి ఔత్తరాహ సంస్కృత భారత శ్రతుల యందుఁ గొన్నిటఁ గానరాదు

అనుస్మాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుబంధించినది, అవ్యవధానముగాఁ జేరినది.

వ. అనుటయు దేవప్రతుం డన్నరదేవోత్తమున కిట్లను మేలులను బంధించు మేలు లట్ల కిట్లును ననుస్మాతఁబులయి తొడరు.

కాంతి, 4-71

అనుష్టోదుఁడు సం. వి. అ. పుం.

హిరణ్యకశిపుని మూఁడవ కొడుకు.

ఆది 3-63

ఇతని భార్య మార్కి-కమారులు కాపకలుఁడు, మహిషుఁడు (భాగ)

అనూదరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుఁడు, ధృతరాష్ట్రుని మార్గురు కొడుకులలో నేఁబది యెన్ని దవవాఁడు.

ఆది. 5-107

అనూనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తక్కువగానితనము, నిండుదనము, పూర్ణత్వము.

క. మనము బలశౌర్యమును గల్గిని సేనామఖము సేసి నూల్కొని యరిమి, గ్ధన మొనరింత మితనియం, దనూనతం బొచ్చి సద్గుణా వలియు నృపా.

కర్ణ. 1-50

అనూనత్వము సం. వి. అ. న.

అనూనత.

క. కాన తపంబును విద్యయు, దానౌదాత్య ప్రవర్ధితంబులు విద్యా, నూనత్వం బచ్యుతుఁగను, దానికి దీపంబు సద్రవతప్రవణులకన్.

అను. 4-352

అనూనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తక్కువగానిది, నిండైనది, పూర్ణము.

ఉ. ...మీ, పూనిక దీర్చి మీరెలమిఁ బొందుట యెల్లను బుణ్య

దేవతా, నూననయాసమృద్ధి నను నొందుటగా చెను రేంద్రనందనా.

విరా. 5-346

2. లోపము లేనిది.

క. అని పలికిన విని క్రమ్మఱఁ, జనురెంచితి మేము విష్ణుచందంబిది నీ,
కనఘా యలుగం జనిలే, దనూనములుగాఁగనడవు మధ్వరవిధులన్.

కాంతి. 6-871

ఆ మీ యనుగ్రహమునఁ జేయంగఁ గడఁగితి, నిమ్మహోధ్వరంబు
నెమ్మిఱోడ, దీని నిందలును ననూనంబుగాఁ బూని పెంపుమెఱసి
నిర్వహింపవలయు.

సఖా. 1-286

అనూనయించు సం. స. క్రి.

మన్నించు, ఆశరించు,

వ. ఏ నెట్లును సత్యభంగంబు నేయుట కొడంబడనోప నని ధర్మతన
యుం డనుజు ననూనయించె.

ఆర. 1-398

అనూనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికుఁడు, తక్కువ గానివాఁడు.

క. అనిన ముకుందుఁడు గుర్యోధనుతో నిట్లనియె విమలతర వంశ
మునన్, జనియించి తెల్లగుణముల, ననూనుఁడవు నీకు నీదురాగ్ర
హ మగునే,

ఉద్యో. 3-381

అనూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. జలసమృద్ధి గల నేలి, 2 జలసమృద్ధి గల దేశము, 3. నదీపర్వతముల
సమీపము, 4. ఒకానొక దేశము.

వ. ఇట్లు శబరసాగరానూపవాసులైన యోధవిరులతోఁ బన్ని.

సఖా. 1-229; భిష్మ. 1-40

అనూరాధ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. అనురాధ

చూ. అనురాధ

అనూరాధ రాజాధికారము,

అను. 3-169

అనూరుడు సం. విణ. అ. పుం.

వినతకు కశ్యపుని వలనఁ బుట్టినవాఁడు, గరుత్మంతుని అన్న. సూర్యుని సారథి ఇతని భార్యశ్రీశ్రీ, సఁపాతి జటాయువు అను వారలు ఇతని పుత్రులు. వినత తన సవతియగు కద్రువకు వేయిసర్పములు పుట్టుటయుఁ దనకుఁ గలిగిన రెండు గ్రుడ్లు పొదుగఁబడకుండుటయుఁ జూచి యోర్వలేక యొక యడము ను బగులఁగొట్టెను. ఆ యడము మండి పూర్వాంగము మాత్రము గల్గిన అనూరుడు పుట్టెను. ఇతఁడు తల్లి యవిసీతికిఁ గోపించి సవతికి చాని యగునటుల శపించెను. అను. 1-168 మొ 172 వ, 178 అది. 8-65. ఆర. 2-169.

అన్యతత్వము సం. వి. అ. న.

ఋణవిముక్తిత్వము.

వ. ఇట్లు సకల కాంధవ సుహృజ్జనఁబులకుం బారలౌకికక్రియలు సేసి
యన్యతత్వంబున వెలింగి. కాంతి. 1-385

అన్యతత్వము సం. వి. అ. న.

అసత్యము.

క. కలుగునె యమోఘుషగు నీ, పలుకున కన్యతత్వ మేమ బని విని
యెద నన్నలఘు కృపఁ జూడఁము. అను. 1-131

అన్యతము సం. విణ (అ. అ. అ.)

1. అసత్యమైనది, కల్లయైనది.

క. అనవుడు శోకం బడరఁగ, ననిమిషగురుఁ జూచి యిట్లు లను శచి
యిటు వుచ్చిన దూఱురాచె నను శుచి,యని మీ కొనియాడుతెల్ల
నన్యతముగాచే. ఉద్యో. 1-156

సం. వి. అ. న.

2. అసత్యము, కల్ల

వ. అనవుడు నజాతశత్రుండు గంగాపుత్రునితో సభ్యాన్యతంబులు
జగంబులం బరఁగియుండుఁ బురుషుండు వానియెడ నెఱ్ఱిగి
రాడై ధర్మపరుఁడగు, కాంతి, 8-44

3. యథేష్ఠానుచరణము. ఇచ్చవచ్చినట్లు చేయుట.

క. సత్యమ బ్రహ్మము దక్షమును, సత్యమ ప్రజలను స్పృశించు
సత్యమ లోకస్థిత్యాధానముఁ జేయును, సత్యం బన్యతంబు
చేత సంవిహితమగున్.

శాంతి. 4-100

4. 1) ఆధర్మము 2) తమము 3) అజ్ఞానము 4) నరకము 5) దుఃఖము.

వ ధర్మాధర్మంబులనఁ బ్రకాశతమంబులన బోధాజ్ఞానంబులన స్వర్గ
నరకంబులన సుఖదుఃఖంబులనఁ బరఁగు బుధజనవ్యావహారిక శబ్దం
బులకు నర్థంబై సత్యాన్యతంబులు ప్రవర్తిల్లుం గావున.

శాంతి. 4-101

5. కపటము, మోసము.

క. ఈ యన్యతవర్తన లే,లా యున్న నిజంబు నీ తలంపును నిన్నుం,
దోయజులలోచన చెప్పుము, పోయెడఁ బనులుగల వనిచిపుచ్చుము
నన్నున్.

ఆను. 2-24

అన్యతవాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అసత్యమాడువాడు.

వ. షటియు నాపితాగ్నులకు నతిర్థనేవకులకును నన్యతవాదులకు
.. జొర నవిషయంబును...నైన దాని నమరావతిఁ జొచ్చి.

ఆర 1-150

అన్యతాత్ముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసత్యమాడువాడు.

అ. మనల నింక నమ్మ రన్యతాత్మలన్యాయ,పరులు గర్వ లనుచు...

ఉద్యో. 1-234

అనేకకాలము సం. విణ. అ. పుం.

చాలకాలము.

వ. ఉదంకుం డనేక కాలంబు దపంబు సేసె.

అది. 1-120

అనేకత్వము సం. వి. ఆ. న.

1. పెక్కుండుగా నుండుట,

క. ఏకత్వం బన్యత్వ ము, నేకత్వము గలుగు నీ మహిమ చందం బా, లో
కింప నిపుణులగు సు, శ్లోకులకుం బరమ పదము సులభము శాస్త్రీ.

శాంతి. 4-289

2. భిన్నత్వము.

క. నానాశాస్త్రంబుల న, ర్థానేకత్వంబు గనుచు నప్రాప్తసువి, జ్ఞాన
పరినిష్ఠమగు మ, న్మోహముం దేర్పచే సమగ్రవివేకా.

శాంతి. 5-448

అనేకనికేతనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకచోట నియతముగా నుండక పెక్కుచోట్ల నుండువాడు

వ. కామక్రోధాదులం బొరయక శాచాచార క్రియారతులయి సర్వ
ద్వంద్వంబులు నొడిచి సర్వసంగ వివర్జితులయిన యతులను,

ఆది. 3-221

అనేకపము సం. వి. అ. పుం.

ద్విపము, ఏనుగు.

క. ...ఉ, గ్రానేకప శార్దూల భ, యాసక వనవాస మర్హ మగునే
మీకున్.

విరా. 1-14

అనేకభంగి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

వివిధము.

ఆ. ...అనేక భంగి నాశ్వికసేనలు, బొమ్మలాడినట్లు పోరుచుండె.

విరా. 3-164

అనేకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పెక్కు, ఒక్కటిగానిది.

క. ...అతండు గడుఁబ్రియమున న, ర్థములొసఁగె వారికి ననేకములు
వహింపంగఁ గొలఁచి గాకుండంగన్.

శల్య. 2-40

2. ఊరము, పెక్కు రూపములు గలది.

వ. ఇది యక్షరక్షర వివేకం భేకం బనేకంబు దర్శనం బదర్శనంబు

నిస్తత్త్వంబు దత్త్వం బవవర్గంబు వర్గం బని యక్షరక్షరంబుల
పర్యాయ నిర్దేశంబులు. శాంతి. 6-34

అనేకాగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యగ్రత. ఒక విషయమందే చిత్తము నెలకొల్పుకుండుట.

క. వా కెఱిగింపుము దీని న, నేకాగ్రతఁ బొందనేల యే నుండఁగ
న, వ్యాకుల భవత్రృతావ నిరాకృతులు ధరితిలోని రాజులు
నీకున్. సఖా. 2-98

శ్లో. అనేకాగ్రం తు తం దృష్ట్యా శకునిః ప్రత్యభాషత.

సంఖా. సఖా. 74-21

పాతాంతరము అనేకార్తత యుక్తము గాదు.

అనేకులు సం. విణ. అ. పుం. (బహు)

పెక్కండ్రు.

ఆ. నిఖిల దిశలయందు నిపుణవృత్తి, నెఱుంగు నట్లుగా ననేకులఁ
బుచ్చిన, నెల్లి నేటి లోన నెఱుంగఁబడరె, విరా. 8-94

అనేకసుండు సం. వి. ఆ. పుం.

1. నహుఁడు తమ్ముండు. ఊర్వశీ పురూరవుల కొడుకైన ఆయువునకు
స్వర్భానవి యను దానియందుఁ బుట్టిన నల్వరలో నాలవవాఁడు.

ఆది. 8-92

2. కకుత్స్థుని కొడుకు, ఇక్ష్వాకుని ప్రపౌత్రుఁడు.

ఆర. 4-880

అన్నిపుచ్చు దే. స. క్రి.

పంపినేయు.

చ. ...ఇతైఱంగు నెప్పిన నను ధర్మనందనుండు ప్రీతిగ నందుల కన్ని
పుచ్చు. ఆశ్వ. 3-4

అనుచు దే. స. క్రి.

అనుచు, పంపు.

చ. క్రిడి త్రిగర్తుని శాఫదండ కేశనములు ద్రుంచి పై పడిన తమ్ముల

నంతకు ప్రోలి కన్పి.

ద్రోణ. 1-844

అన్న! దే. వి. (ఓ. క. మ. అణ్ణ; త-అణ్ణన్; తు. అణ్ణె)

(సం. జనకః; ప్రా-జణ్ణ అను శబ్దములనుండి ఇది పుట్టినదనియుఁ గాన వైకృత మనియుఁ గొందఁ బండురు ఈ వాదము కృతకముగాఁ గన్పించును.)

(‘జనకుఁడు’ అను నర్థము ఈ వదమునకు భారతమునఁ గానరాదు. వాడుకలోని ‘నాయన’ నా + అన; నాన్న = నా + అన్న అని విడఁడిసి అన్నకు జనకుఁ డను నర్థము కల్పించుదు. ఏమైనను జనకార్థము భారత మునఁ గానరాదు గాన ఇది దేశ్యమే యగును)

1. అగ్రజుఁడు, జ్యేష్ఠ సోదరుఁడు.

అ. అన్న పతితుఁడైన నటుగాక సన్నాస్థి, యయ్యెనేని తమ్ముఁ డాతఁ డుండ, దారసంగ్రహంబుఁ దాఁ జేసి పాపంబుఁ బొరయఁ డండ్రు బుధులు కురువరేణ్య. కా.తి 1-301; ఆది. 6-202

2. పురుషుల నుద్దేశించిన ప్రార్థనమందు క్రియల కనుప్రయుక్తమగును.

చ. వెఱవకు ఊన్న పోటు కురువీరులతోడ నశక్యమేని నత్రైలుగది యేల నీ కుడుగు తేరికి సారథిగమ్ము. విరా. 4-88

ఉ. వెన్నుఁడు ప్రితిఁజెప్పిన సవిస్తర వాక్రృచయంబు త్రోవఁబోవన్న ఉద్యో 8-348

3. వాత్సల్యము ను దెలుపును.

సీ. ...అన్న నీ వింతేల, యడలెదు కాల విర్యయము నుడువ, వశమె యెవ్వరికిని. మా.స. 197

క. నాయున్న నాము దలఁపక, యాయెడ లీచీర యిట్టి యేవపుఁ జందం, బోయన్న మదనవికృతిం జేయుననుట యెంతయును నిపి ధముగాదే. విరా. 2-49.

సీ. కద్రువ కొడుకులకడ కేగి యేను మి, మృందఱ వేఁడెడ నన్నతార అది. 2-84; అర. 3-228

అన్న² అవ్య. ద్రు.

అనిన (అను భాతువు యొక్క చేదర్థకరూపము) అనిసప్రతికిని, అనిన యెడల.

చ. అన విని యాకురుప్రవరుఁ డమ్మునివల్లభుమోముఁ జూచి యిట్లమ
మహితాశ్చ మాకు గురుఁడన్నను ధర్మవిధోపదేష్టయన్నను బర
దైవమన్నను మనఃప్రియకార్యకలాపకర్తయన్నను విను నీవ
నీమ వచనంబున కడ్డము పల్కువాడనే. ఆశ్ర. 1-47

(గురుఁడన్నన్ = గురుఁడు ఎవడు అన్న యెడల ఇట్లే యాయాతావుల
సందర్భానుసారముగా అర్థములు గ్రహించునది.)

సీ. వేడము వరమన్న వేడ్కతోఁ బతిదాన మని. ఆది. 7-87

అన్నదానము సం. వి. అ. న.

అన్నము పెట్టుట.

సీ. ...గృహస్థుఁ డెల్ల, వారికి నన్నంబు గారుణ్యమునఁ జెట్టు నన్న
దానమువేత యధిక ధర్మము. కాంఠి. 1-188

అన్నపాకము సం. వి. అ. పుం.

అన్నము వండుట.

వ. ఆత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును, నసాక్షిక భోజనంబును, వృథా
పశుభూతంబును బాపపేతువులు. ఆర. 1-31

అన్నప్రదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అన్నము నిచ్చువాఁడు, ఆహారము పెట్టువాఁడు.

క. ఆత్మన్నతి నెనఁగు నాతఁ డన్నప్రదుఁడై. కాంఠి. 8-112

అన్నమయము సం. వి. అ. పుం.

అన్నమయకోశము, పంచకోశములలో మొదటిది స్థూలశరీరము.

క. అన్నమయత్వాది విరామోన్నత వాఙ్మనసదూర. విరా. 1-884

అన్నమయత్వము సం. వి. అ. న.

అన్నమయకోశత్వము. చూ. అన్నమయము,

అన్నమాంబ సం. వి. అ. స్త్రీ.

తిక్కన తల్లి, కొమ్మన భార్య.

విరా. 1-10

అన్నము సం. వి. అ. న.

ఓగిరము, కూడు, ఆహార పదార్థము.

క. పాలీక కౌరవులకు దు, శ్శీలతఁ జెడఁచలఁచిరేని, జెప్పెద రుధిరా,
భీలాన్నంబున కంటెను, మేలగు భిజాన్న మైన మీ నడవడికిన్.

ఉద్యో 1-329

అన్నవిక్రయము సం. విణ. అ. పుం.

అన్నమును అమ్ముట, డబ్బు తీసికొని భోజనము పెట్టుట, పూటకూలి పెట్టుట.

తే. అన్న విక్రయ మొనరింతు రఖిలజనలు.

ఆర. 4-308

అన్నసంసారము సం. వి. అ. పుం.

వంట చేయుట.

వ. (నలుఁడు) ఋతుపర్వనౌద్ధ నశ్వాధ్యక్షుండయి దుష్టాశ్వంబు
లవశంబుల వశంబుఁజేయుచు, సశ్వారోహకుల నారోహణంబుల
శిక్షించుచు రసవంతంబులుగ నన్నసంస్కారంబులు సేయుచు.

ఆర 3-129

అన్నసాధకుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అన్నము సిద్ధము చేయువాఁడు, వంటలవాఁడు.

వ. ఆయ్యర్జును తోడి విద్యామత్సరంబునఁ జీకటి నాతం దేయనేర
కుండ వలయునని తలంచి యశ్వత్థామ రహస్యంబున నన్నసాధ
కుం బిలిచి యెన్నఁడును నరునకు నంధకారంబునఁ గుడువం
జెట్టకుమీ యని పంచిన.

ఆది. 5-227

అన్ని సర్వ. డౌ. అని²

(అంత శబ్దముయొక్క అమహదర్థక బహువచన రూపము. ఇది ప్రథమా
విభక్తియందు తఱచుగా సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' తోఁజేరి యుండును)

1. సమస్తము, సర్వము.

వ. పదార్థంబులన్నియు నన్నల వశంబుసేయుచు. విరా. 2-2

క. నన్నాటులు మున్నాటులు, నిన్నాటులు నూటులును మహిత
వర్షముల, య్యన్ని యుగములకును గ్రమా, సన్నత సంధ్యలును
వాని సంధ్యాంశములున్. కాంతి. 5-50

2. అన్ని మాటలు.

వ. పాపాత్మయైన సుదేష్ట తనకు మదిరారసంబుదేరం గీచక నివా
సంబునకు నన్నుం బనిచినం బోవుట కొడంబడక యెన్ని చెప్పిన
నన్నింటికి నన్నిచెప్పి నిర్బంధించినం బెద్దపెనంగ నొల్లక నా మనం
బున నన్నెవ్వరికి నేమిసేయ వచ్చునని. విరా. 2-178

అన్ను దే. అ. క్రి.

1. మత్తుగొను, చొక్కు, పరవశమగు.

సీ. ఆలరుఁ దేనియ గ్రోలి యన్ను సోలంబుల, మురియు తేటలు నను
ప్రమోత యింపు. ఆచ. 1-181

వి.

2. అహంకృతి. గర్వము.

ఉ. ఎన్నఁడు నిట్టిసాహసము లింక నొనర్చకుమయ్య దుర్జనుం, డన్నున
సాహసక్రియలయందు గడంగి నశించుఁ గావునన్. ఆర. 5-484

3. పారవశ్యము, ఒడలు తెలియమి.

ఉ. కన్నుల నిద్రదేహిఁగ నకంపితుఁడై యతఁ డెంత సేసినం, దన్ను
నెఱుంగ కొక్కమొగిఁ దత్కవి నై న్యచయంబుఁ బోరఁ బేరన్నున
మింగఁజొచ్చె. ఆర. 2-99

4. అడుది.

క. కన్ను మనంబును దనిసినఁ, గన్నియ యెవ్వనిఁ గోరు గాఁధ
ర్వం బా, యన్ను నతని కిచ్చుట వెల, వన్నుట యాసురము సూచె
పారవముఖ్యా. ఆచ. 2-223

అన్నవ దే. విణ.

1. అల్పము, సన్నము.

సీ అన్నవ కౌండిగ యందంబు మది నిల్పు, జఘనచక్రంబుపైఁ
జలుపు దృష్టి. ఆది. 3-88

క. ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది .యదిగాని మద్భుజోద్రేక
విలా,సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నవ లీవిండ్లు గుఱువ లంఁతి
బలంబుల్. విరా. 4-105

2. సుందరము.

ఉ. ...అ,య్యన్నవ బ్రహ్మచారి ముఖ మంబురుహంబు సమంబు
సూడగన. ఆర. 3-107

అన్నవు దే. వి.

కాంతి, శోభ.

సీ. నలువ చెందొవల తేకులకు నన్నవుపెట్ట, గోరి గావించిన గుళిక
యనగ. ద్రోణ 1-275

అన్న దే. స. క్రి.

అమపు వీడ్కొలుపు, సాగనంపు.

ఉ. (జరాశుబంధము) అనయముఁ జేర్చి ప్రాణముల నన్పఁపి దది
రోగ మల్పబుద్ధి నరులు ద్రోవలేరది మదిం జొరనీడు సుఖార్థులై
బుధుల్. ఆను. 1-147

అన్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వేణు స్త్రీ, ఇతర కాంత (ఆవివాహిత లేక మఱొకరి భార్య)

చ. .. అగ్ని సాక్షికం,బునఁ బరిణీతయైర సతిఁ బొల్పుగ నొక్కతఁగాని
యన్యలన్, మనముననేనియుం దలఁప. ఆది. 4-187

అన్యత్వము సం. వి. ఆ. న.

వేణుగా నుండుట.

క. ఏకత్వం బన్యత్వ ము నేకత్వము గలుగు నీ మహిమ చందం బాలో

కింప నిపుణులగు సుశ్లోకలకుం బరమ పదము సులభము కాఁజీ.

కాంఠి. 4-239

అన్యథా సం. అవ్య.

వేఱు, మఱియొక విధముగా.

తే. నీవు ధర్మవిదుండవు మావివాద, మెఱిగి తీర్పు గుణశ్రేష్ఠుఁ
డితఁడొ నేనొ, చెప్పు మన్యథా బుద్ధివై చెప్పితేని, మఱువు కలి
శఁబు వ్రచ్చు నీ మత్తకంబు.

సభా. 2-240

(దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగములు గానిపింపవు)

అన్యథాకరించు సం. స. క్రి.

వేఱుచేయు, చేయవలసినట్లు చేయక భిన్నముగాఁజేయు, మీఱు, అతిక్ర
మించు.

ఆ. గురులలోనఁ బరమ గురువు తల్లియ యట్టి, తల్లి వచనమును
విధాతృకృతము, నన్యథాకరింప నలవియే యనిన నం, దొఱకు
నిట్టలనియె ద్రుపదవిభుఁడు.

ఆది. 7-252

అన్యథాత్వము సం. వి. అ. న.

వేఱుపాటు, భిన్నప్రకారము.

ఆ ధర్మములకు సంజ్ఞ దచ్చేదులగు మహాత్ములు దగంగఁ జెప్పుదురు
నశ్రేష్ఠ, వినుము కాలపాకమున నది యన్యథాత్వంబు గలిగి
యవిశదత్య మొందు.

ఆను. 5-407

అన్యథాబుద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఉండవలసిన విధముగాఁ గాక మరియొక విధముగా నున్న బుద్ధి.

చూ. అన్యథా.

సభా. 2-240

అన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భిన్నము, ఇతరము, మఱియొకటి.

ఉ. నీ విభవం బహింసయు ననింద్య చరితము గాక యన్యమే.

ఉద్యో. 1-328

అన్యవర్ణుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఇతరకులమువాడు.

తే ఆన్యవర్ణుండు దీనుఁ డీయనకు నెట్లు, గూఁతు నీవచ్చునని మదిఁ
గుత్సపుట్టి, యీడ ప్రార్థన మఫలమై యేఁగి యజ్ఞ, సమయ
మున నగ్ని దనమూర్తి సంహరించె. అను. 1-55

అన్యాయము సం. వి. అ. పుం.

1. న్యాయములేమి, అధర్మము.

ప. ...తక్కుటివారు వగనొంది తండ్రి కడకుం జని చంద్రుని
యన్యాయం బెఱింగంచిన నా ప్రజాపతి చంద్రునితో నగ్గడించి
యిది చాల నధర్మం బింక నిట్లు సేసేతేని శపితుఁ జుమ్మి సముఁ
డవై వర్తింపు మనుటయు. శల్య. 2-148

2. పాపము.

తే. నీవు రుచి గాచు నప్పటి నిపుణవృత్తి, వాకు నెఱింగింప కునికి
యన్యాయముగఁ దలంచురో కాక దానిఁ గల్మషము గాఁగ,
నేను దలచిన శాప మీ నెట్లు నీకు.

ప. అప్పుని పాపంబు గాకుండ వరం బిచ్చితి. అను. 2-212; 213

అన్యాయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

న్యాయము కానిది.

కా. ...నా కన్యాయ్య వృత్తంబుగా, దీ తంత్రంబున కీవ సాక్షియని
తా నేతెంచె నిన్ గావగన్. అశ్వ. 3-65

అన్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఇతరుడు.

ఉ. ...ఎట్టితం, దవ్వురి సంచరించునొకొ యన్యు లెఱుంగకయుండు
నట్లుగన్. విరా. 1-92

2. శత్రువు, విరోధి.

చ. విరటు మఱింది కీచకుడు విక్రమ దుర్దముఁ డన్యసైన్యభీకర

మహనీయమూర్తి.

విరా. 3-69

3. ఒకానొకడు, ఒక వ్యక్తి.

క. అవనీశ యశ్వమేధము, నవభృథమున నీరఁ గ్రుంకి యన్యుడు
శుద్ధుం, డవు బాపుడైనఁ దత్క, ర్త విశేషము లోకపూజితం
బగు టరుదే.

శాంతి. 1-305

అన్యోన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరస్పరము, ఇతరేతరము.

వ. గోగణ నివర్తనంబును రణప్రసర్తనంబును నన్యోన్య విధితంబైన
యనంతరంబ యగ్రజు నుద్దేశించి బీభత్సుండు భీమసేనున కిట్ల
నియె.

విరా. 5-305

అన్వయము సం. వి. అ. పుం.

1. పదములకుఁగాని పదార్థములకుఁగాని పరస్పరముగల సంబంధము.

తే. అతఁడు మఱియును బ్రహ్మ విద్యాన్వయమునఁ దనకు, సందిగ్ధమై
నట్టిదాని నెల్ల నడగఁగా నమ్మహాత్ముఁ డత్యంత కరుణఁ,
దెలియఁ జెప్పుచు హృదయ సంచలత మానె. భీష్మ. 1-222

2. కులము, వంశము, సంతతి.

తే. కౌరవాన్వయజాతులై గారవమునఁ, బెరిగినట్టి మీరు.

విరా. 1-118

అన్వర్థత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. పొసఁగిన యర్థము గల్గియుండుట, సార్థకత.

క. ఇవి యన్నియు నాశ్చర్యము, లవుఁ దెరువును నాకుఁ జూపి తన్వ
ర్థత నొప్పు వివిధ శబ్దంబుల బోధవరేణ్యా పోయి వచ్చెదం
బ్రియమొందన్.

శాంతి. 6-611

అన్వర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొసఁగిన యర్థము గలది, సార్థకము.

వ. అంత నరుణకిరణుఁ డన్వర్థాభిధానుం డగుచు వచ్చిన.

భీష్మ. 2-816

అన్వితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహితము, కూడినది.

క. ...బంధురమూర్తి పరాక్రమాత్వముడు గానోపున్.

విరా. 1 - 259

సత్యభామాన్వితముగ.

ఆర. 4-152

అన్వితముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహితము, కూడినవాడు.

క. కృత మెఱుగుదు రుపకార, ప్రతమున వర్తింతు రెవుడు వదలరు
కరుణాన్విత శీ సరవతికి శుభ, ప్రతిపాదకు లగుదురేమి భంగుల
నైనన్.

విరా. 3-64

అన్వేషణము సం. వి. అ. న.

వెదకుట.

సీ. నిక్కమ కాలంబు నీకుఁ గొంతగలట్లు పలికెడు నీవు గర్భంబు
సొచ్చినప్పటినుండియు నన్వేషణము నేయుఁ గొనిపోవుటకు
మృత్యు వని యెఱుంగు.

కాం. 4-23

అన్వేషి సం. విణ. (న్. డి. న్.)

వెదకువాడు, రోయువాడు.

సీ. ...వివే య, వింధ్యుడు నా నొక్క వృద్ధ ధైర్యుఁ, డన
ముండు రామహితాన్వేషియై నీకు, నాశ్వాస మొరింప నబల
నన్నుఁ, బనిచెను.

కాం. 6-384

అన్వేషించు సం. స. క్రి.

వెదకు.

వ. ...పాండవుల నన్వేషించు వని యిటమీదం జిత్తగించు తెఱం
గానతిచ్చునది యనిన.

విరా. 3-89

అప¹ సం. అవ్య.

సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండి యీ క్రింది యర్థముల నిచ్చును.

1. వ్యతిరేకము, విపరీతము.

అ. ఏను నర్దుచుండు నెక్క టెక్కటి తల, పడకయున్న నగరె పుడమి
జనము, లందు నాదు వచ్చు టతనికి నపకీర్తి యనిన నాకు వేఱ
యడగనేల. (అపకీర్తి = విచారిత కీర్తి, దుష్కీర్తి) ఉద్యో 4-41

2. తొలఁగినది, అపగతము.

వ. ...యయాటికి నీకు నయిన, యీ వివాహంబునం దపక్రమ
దోషంబు లేకుండెడు మని వరంబిచ్చి. ఆది. 8-188

(అపక్రమము = క్రమము తొలఁగినది. క్రమ భంగము)

3. చెడ్డది.

వ. వడిగల తురంగబులం బూనిన రథం బెక్కి యింద్రప్రస్థపురంబు
నకుం జని యిందలకు ధర్మనందనుం దోడ్కొని రమ్మని విదురుం
బంచిన నాతండును నాపగేయున కతయు నెఱింగించి యిదియవ
కర్మం బనుచుండె. (అపకర్మము = చెడ్డవని) సభా. 2-134

4. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగానే యుండును.

చ, ...లతాలనల్ మృదులానిలాపవర్జిత కుసుమాక్షతావళులు
నేసలుచెట్టిన యట్టిరైరి. (అపవర్జితము = వర్జితము) ఆది. 4-17

అప² దే. వీ.

అప్ప. చూ. అప్ప.

అ. ...మశ్యమరాధిపాచార్యు సుజను నన్నపార్కుఁ జూచి. ఆది. 1-9

అపకర్మము సం. వి. న్. న.

చెడ్డకార్యము. చూ. అప¹ - 3.

అపకర్షణము సం. వి. అ. న.

తొంగించుట, ప్రక్కకు లాగుట.

క. కర్షిత రిపు లన్యోన్య, కర్షణ సంరక్షణాపకర్షణముల సామర్థ్య
లయి పెనఁగి రా హవ, హర్షంబున బవనసుత బృహద్రథపుత్రుర్.

సభా. 1-208

అపకర్షత్వము సం. వి. అ. న.

తక్కువతనము.

వ. అనిన విని జనకుండు వర్ణంబుల యుక్తర్షాపకర్షత్వంబులకు
మూలం బెయ్యది దానిన దా నపుత్రుండై జన్మించునం ద్రదియు
సంశయంబగుట నెఱింగింపవే యనుటయుం బరాశరుం డిట్లనియె.

కాంతి. 5-503

అపకర్షము సం. వి. అ. పుం.

తగ్గుట, అవమానము.

క. హర్షంబును మానంబు న, శుర్షము నపరాధమును నమదభావము
ను, తక్కుర్షాపకర్ష చింతలు, నార్ష సమాచారము న నిరస్తగుణం
బుల్.

కాంతి. 5-24

అపకారము సం. వి. అ. పుం.

అపకృతి, కీడు, దోహము, చెడ్డపని.

వ. అప్పుడు గాంగేయుం దాంబికేయన కిట్లను నీ కొడుకు ప్రాణ
గొడ్డంబైన కార్యంబు సేయం దలంచె దామోదరు నిట్లు సేయం
జూచెనేనిం దానును బ్రధానులును వినాశంబుఁ బొందు నింతియ
యిది సేసికేమి సేయరై కేమి యమ్మహాత్ము నెక నీ యపకా
రంబు విచారించిన దుష్టాత్ములు నష్టాత్ముల కాక యని పలికి.

ఉద్యో. 3-172

(అపరాధము అని కొన్ని ప్రతులు)

వ. తొల్లి వేదాధ్యయనంబు సేయుచు కాలకేళి వినోదంబున నున్న
కాలంబునఁ బ్రమాణ కోటియందు సుప్తుండయిన భీమసేను నంటఁ
గట్టి మడ వువం ద్రోపించియు... ననేకంబులైన యపకారంబులు
సేసి.

ఆర. 1-140

అపకారి సం. విణ. (స్. ణి. స్.)

అపకారము చేయువాఁడు.

క. క్రూరాకారుల జగ దపకారులఁ బన్నగులఁ దాల్చుగా నోపని

యి, ధాదుణికి.

ఆది. 2-186

అపకీర్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

దూర్యశము, చెడ్డపేరు. చూ. ఆప.

ఉద్యో. 4-41

అపకృష్ట సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లాగఁబడినది.

వ. ఇట్లు వాతావధూతంబైన వతాకయుంబోలె దుశ్శాస నావ
కృష్టయై ద్రాపడి వికీర్ణకేశయు వివర్ణవదనయునై. సఖా 2-217

అపక్రమణము సం. వి. అ. న.

పాటిపోపుట, తప్పించుకొనుట.

వ. జతుగృహదాహంబును, విదురోపదిష్ట ద్వారంబునఁ బాండవావ
క్రమణంబును, హిడింతాదర్శనంబును. ఆది. 1-34

అపక్రమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రమభంగమైనది, అక్రమము. చూ. ఆప.

ఆది. 3-169

అపక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగినది.

వ. ఇవ్విధంబున యజ్ఞం బపక్రాంతం బగుటయు నిర్జరులు నిశ్చేతను
లైరి. సాప్తి. 2-122

శ్లో. అపక్రాంతే తతో యజ్ఞే సంజ్ఞా న ప్రత్యభాత్సురాన్,
సప్త సంజ్ఞేషు దేవేషు న ప్రాజ్ఞాయత కించన.

సం. భా. సాప్తి. 18-15

(యజ్ఞంబు ప్రశాంతం బగుట-అను పాతాంతరము నిరాకరము)

అపక్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తప్పించుకొని పోయినవాడు.

సీ. విదురోపదిష్ట భూవివరంబునం దపక్రాంతులై బ్రదికి నిశ్చింత
బయిరి, ఆది. 3-14

2. తొలగినవాడు, వెనకకుఁ బోయినవాడు (యద్ధాదులనుండి)

క. విక్రమము విడిచి సమరా, పక్రాంతఁడ నయిన నన్ను బలదేవుఁ
డునుం, జక్రధరుఁడుఁ గుమారులు, నక్రూరాదులును నేమి యని
నగరె సభన్. ఆర. 1-171

అపక్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పక్వముగానిది, ఉడుకనిది.

సీ. గతకాలమును నష్టకల్పము గురదృష్ట విషము విరుద్ధము విపుల
రసము - తే - నై న యన్నము రా నరయక భుజించుట.

ఆశ్వా. 1-168

అపక్షత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగిన క్షత్రియులు గలది. క్షత్రియులు లేకుండఁ జేయఁబడినది.

వ. ఇరువదియొక్కమాటు ధాత్రీతలం బపక్షత్రంబు సేసిన. ఆది. 3-51

అపగతక్షత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్షత్రియులు లేకుండఁ జేయఁబడినది.

వ తొల్లి జమదగ్ని సుతుండయిన రామునిచేత ధాత్రి యపగత
క్షత్రంబయిన. సభా. 1-110

అపగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగినది, పోయినది.

సీ. భూవర యమ్మెయిఁ బోవఁగ సహదేవుఁ, డపగత ప్రాణుఁడై
యవనిఁ బడినఁ. మహా. 88

2. మోఘమైనది, వ్యర్థమైనది.

క. కుపితుఁడగువాని వ్రతమును, జపమును దేవార్చనంబు శ్రద్ధా
క్రియయుం, దపమును దానము యజనము, నపగతములు గాఁగఁ
జేయుఁ నంతకుఁ డలుకన్. కాంతి. 5-554

సం. వి. అ. న.

భిన్నాశ్వు,

తే. ఇన్విధంబున ధర్మంబు లెల్ల నపగృతమునఁ బడ జనులెల్లను దల్ల
డిల్ల.

అపగమనము సం. వి. అ. న.

అపగమము.

వ. శిశిరాపగమన సమయ కమలంబు ననుకరించు నాననంబుతో.

కాంతి. 1-845

అపగమము తొలఁగుట, పోవుట.

సీ మత్సరాహంకారమానదంభాగమంబును బ్రహ్మచర్యముఁ గలిగి
-తే- జపము సెల్లించు పురుషుడు. కాంతి. 4-180

క. వినురేఖామాత్రపుఁ జం, ద్రుని యట్టుల జీవుఁ డతని దుష్పక్షముఁ
బో, లిన యజ్ఞానము నపగమమున బోధానంద సాంద్రపూర్ణతఁ
బొలుచున్. కాంతి. 5-180

అపఘనము సం. వి. అ. పుం.

శరీరావయవము, శరీరము.

మ. జనితామర్షణుఁ డంతఁ బార్థుపయిఁ పర్జనాన్రిస్త్ర మక్కర్జుఁడే, సె
నపారఁబయి భూనభోంతరముఁ దజ్జీమూతయూధంబు గ, వ్పినఁ
దద్వ్యాత కిరోహిణాపఘనుఁడై బీభత్సుఁ డుండెన్. ఆది. 8-39

శ్లో. మేఘచ్ఛాయోఽగూఢస్తు తతోఽ దృశ్యత ఫలుణః

సం. భా. ఆది. 148-28

సీ. కాంచనవర్ణాపఘనుఁడై మహోన్నత కాద్రుకహస్తుఁడై కాల
కండు. ఆర. 1-300

అపచయము సం. వి. అ. పుం.

పుష్పాదులు కోయుట.

సీ. స్పృజయుండు... క సుమాపచయ ముఖ బహవిధకేళి తత్పరత
నొంది. కాంతి. 1-269

అపచరించు సం. స. క్రి.

అపకారము చేయు, కీడొనరించు, అవమానించు.

క. అన్యతోపచార కలనం, బునఁ బుట్టిన పాతకంబు వోపు చా నె,
వ్వని నజచరించె దగ నా, తనిఁ బ్రీతుం జేయ ధర్మతత్త్వప్రవచా.
కాంతి. 1-810

అపచారము సం. వి. అ. పుం.

అపరాధము, పెద్దల యెడఁ జేయు తప్పు. తప్పు, అపథ్యము.

క. వీరలయెడఁ గొడుకా యప, చారంబులు పలుకుదునె విచారము
విడు మే, నేరూపంబున నిలువన, గారవమున నిది ప్రతంబుగాఁ
గైకొంటిన్.
ఆశ్ర. 1-150

అపచారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

అపచారము చేయువాఁడు, అపరాధి.

తే. పాపశాలి సజ్జన సతకాపచారి.

స్వర్గ. 10

అపజయము సం. వి. అ. పుం.

ఓటమి, పరాజయము.

చ. ఆఖిల జనక్షయంబయి, జయాపజయంబులు రెండునుం దుదీన్,
సుఖములుగాని యీ పనికిఁ జొత్తురె.
ఉద్యో. 1-298

అపజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఓడింపఁబడినది, జయింపఁబడినది.

చ. ద్రుపద శనూజులన్ గెలిచి దోర్బల సంపద నుల్లసిల్లి మి, మృవ
జిత దర్పహిను లగునట్లుగఁ జేసి.
శల్య. 2-69

అపజితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింపఁబడినవాఁడు.

క. కేకయ సాల్వలు తోడుగ, నా కీచకుఁ డాజి నన్ను సపజితుఁ
జేసెం, జాకుండ మున్న యొకవరి, నా కాతనితోడ భండనము
లేదయ్యెన్.
విరా. 8-118

అపతిత్వము సం. వి. అ. న.

నాథుఁడు లేనితనము.

ఉ. ...పతుల్ విజృంభిత, శ్రీ విలసిల్లు కామినులు సేడ్పడి రిట్లప
తిత్వ దీనతన్.

కర్ణ. 3-224

అపత్యము సం. వి. అ. న.

సంతానము, బిడ్డ (కొడుకుగాని, కూతురుగాని)

సీ. వానికి నిట్టనఁ దండ్రుకాయాలును నపత్యంబుఁ గలుగు తెలుగు
నడపి, ... -అ-కాననమున కేగి, సౌమ్యవృత్తి ముక్తి సాధించి.

కాంతి. 4-21

అపథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవినయమైనది, ఆధర్మమైనది, నీతిబాహ్యమైనది.

తే. కామమున నైన విపులార్థ కారణమున, నైన భయమున నైన నను నపథ
వర్తనంబునకుఁ జొరఁ జెప్పాఁడు నన్ను నేమి, యడుగఁ దలఁచె
నా ధర్మజుం డడుగుఁగాక.

కాంతి. 2-151

అపథ్యము దే. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. హితము కానిది.

తే. కాని తెరువునఁ బోయిన గలుగునయ్య, బ్రదుకు చవి యెంత
యైన నపథ్యములకు, వేడ్క సేయ దురయ్య వివేకలు.

విరా. 2-28

2. శరీరమునకు సరిపడని యాహారము.

క. తనలావుర కధికమయిన, పనిసేయుట యుక్తమును నపథ్యము నగు
భోజనములు హరించు నాయువు.

అను. 5-137

అపథూమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగ లేనిది.

క. ...తానుఁ దెలివినొంది నిరంజనత్వ సిద్ధిం, గని యపథూమాన
లంబు కరణి వెలుంగున్.

కాంతి. 5-120

(గతధూమ అని పాఠాంతరము)

అపథ్యని సం. విణ. (ఇ. ఈ. ఇ.)

చెడ్డమోత గలది, విపరీతపు నాదము గలది.

క. మాసె నభోమణి నక్కలు, గూసెం గలయంగ దెసలకుం బలు
సాయల్, నేసెం బజమొయిళు లడరి, మ్రోసెం దమయంతఁ
దూర్యము లపధ్వనులై, విరా. 4-86

అపనయనము సం. వి. అ. న.

1. తొలగించుట.

క. నిగమ విరోధి, స్థిత్యపనయనోన్ముఖ చిత్సత్యాత్మక భక్తలోక
దౌర్గత్యహరా. కర్ణ. 1-271

2. తొలగెగుట.

వ. శ్వావిల్లోమాపహంబగు తీర్థంబునం దేకాదశ తీర్థంబులు గల
వందుఁ బ్రాణాయామంబు నేసిన విప్రులకు స్వలోమాపనయనం
బగు. ఆర. 2-264

అపనయము సం. వి. ఉ. పుం.

1. తొలగించుట.

వ. నీవు సంయమిలోక సురలోక బ్రహ్మలోక ప్రఖ్యాత ప్రజ్ఞాన
సంభావనీయుండవు మదీయ సందేహోపనయంబు నేయవే యను
టయు. కాంధి. 6-148

2. దుర్జయము, దుర్మార్గము, అపకారము.

క. కుషధ ప్రవృత్తుడయి వీఁ, డపనయమున నీ కసిష్టుఁ డయినను
గరుణా, నివణుడవై నీ మఱుదికి, నపరాధశతంబు నై పుమయ్య
యుపేంద్రా. సభా. 2-59

అపనయించు సం. స. క్రి.

పోగొట్టు, నివారించు.

వ. పాండవులు గంగాతీరంబున నశుచిత్వం బపనయించుటకయి
యొక్క సమస్తలంబునం బటకుటీర సంవిధానంబు నేయించి. కాంధి. 1-2

న. మదీయ తపోవిశేషంబున నీడయిన కీటత్వం బపనయించెద.

ఆను. 2-826

అ. ...మేలు గాక నీ దారిద్ర్య, మపనయింతుఁ జింత యపనయింపు
(అపనయింతున్-పోగొట్టుదును) కాంతి, 3-482

2. తొలగించు, తీసివేయు.

వ. ...అగస్త్యుండు లోపాముద్రం బరిగహించి దాని దివ్యాబరాళ
రణంబు లపనయించి వర్కలాజినదారిజిం జేసి. ఆర. 2-880

3. వీడు, మాను.

వ. ...విషాదం బపనయింపుము, తపోబలంబును గడచిన బలంబులుం
గలవే మనుష్య జన్మంబు నొంది మేలొనర్చెద నను కోర్కీ నీకుం
బుట్టుట మేలు. ఆను. 4-326

అ. ...మేలుగాక నీ దారిద్ర్య, మపనయింతుఁ జింత యపనయింపు
(అపనయింపు మానును, వీడుము) కాంతి 3-482

4. కడపు.

వ. దశరథాగ్రనంబును... ఘన సమయ దివసంబులు నెట్టకేనియుం
గడపి... అతిశీఘ్ర యామంబులునైన శారదయామిను లపన
యింప నోపక. ఆర. 7-2

అపనీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపబడినది, ఊడబడియబడినది.

నీ. దుశ్శాసనండు, నెట్టన ద్రాపది గట్టిర పుట్టంబు, సఖలోన విడ్డె
నాళంకలేక, యుడుగక యెలువంగబడియు మున్నవనీత, మైన
తద్వస్త్రంబు నెట్టి వలువ, లలితాంగి జఘన మండలమునఁజాయక
యొప్పుచున్న. సఖా. 2-281

అపనోదనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగించునది, పోగొట్టునది.

క. మనుజేంద్ర సర్వమాయా, పనోదనంబయిన యగ్ని బాణంబున.

ఆర. 1-189

సం. వి. అ. న.

2. తొలగించుట, పోగొట్టుట, నివారించుట,

ప. సింహబలుడు... మనోవేదనాపనోదనార్థంబు మదిరారామ
భూమికిం జని, విరా. 2-302

అపనోదము సం. వి. అ. పుం.

తొలగించుట, పోగొట్టుట.

వ. (ధర్మనందనుండు) డగ్గుత్తిక పెట్టి దుఃఖవరవశం డగుటయు...
తత్సార్వభౌమన నున్న ధౌమ్యుడు తదీయ విషాదాపనోదంబు
సేయం దలంచి యిట్లనియె, విరా. 1-50

అపనోది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

తొలగించుచువాడు.

క. శోకాపనోదిఁ బుణ్య, శ్లోషని నలు రోయఁ బనుపు. ఆర. 2-154

అపమృత్యువు సం. వి. ఉ. పుం. (స్త్రీ).

1. అకాల మరణము, ఆకస్మికముగాఁ గలుగు చావు.

క. నమ్మమి మృత్యువు పెద్దయు, నమ్మట యపమృత్యు వగుట నర
పతి నమ్మి, నమ్మక పని గొనునది నిత్యమును సూక్ష్మమతిఁ
దాను నరయఁగ వలయున్. కాం. 2-351

శ్లో. ఏకాంతే న హి విశ్వాసః కృతోన్న ధర్మార్థనాశకః,
అవిశ్వాసశ్చ సర్వత్ర మృత్యు నాచ విశిష్యతే.
అకాలమృత్యు ర్విశ్వాసో విశ్వాసన్ హి విపద్యతే
యస్మిన్ కరోతి విశ్వాసమిచ్ఛతస్తస్య జీవతి
తస్మాద్విశ్వసితవ్యం చ శంకితవ్యం చ కేషుచిత్.
ఏషా నీతిగతిస్తాత లఙ్ఘ్య చైవ సనాతనీ.

సం. భా. కాం. 80-10, 11, 12

కావున “నమ్మినమ్మక” అను పాఠమే సరియైనది గాని పాఠాంతరములు
యుక్తములు గావు.

అపమేఘము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మేఘము లేనిది,

సీ. అప్రదక్షిణముగా నయ్యె మల్కాపాత మపమేఘమై యున్న

యంబరమున,

సఖా. 2-299

అపర సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

జరాయువు, మావి.

క. రాగపరిలిప్త మానస, యోగంబున నింద్రియంబు లుల్లసితములై,
భోగులగుట యుడివిన నవరా, గత సంసార దుర్విరాము సేయున్.

శాంతి. 4-296

అపర క్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనురాగము లేనిది.

ఆ. ఒక్క సతికిఁ బతులు పెక్కుండు రగు టిది, సతుల కోర్కిగాన
యతివ కృష్ణ, సుందరాంగి వారియం దేల యపర క్తయగు మనో
ముదంబుఁ దగులుఁ గాక.

ఆది. 8-25

అపరగిరి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

అస్తమయ పర్యతము.

వ. అంత నినుం డపరగిరి గడచనినం గాలోచితకృత్యంబు లాచరించె.

అను. 2-299

అపరఘటిక సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

మలుగడియ, తర్వాతి గడియ.

సీ. అతడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ, నూనియ చెప్పించి
మేను శిరము, నభ్యక్తములు నేయ నమ్ముని నెడనాడి యంత
ర్హితం డయ్యె నపరఘటికఁ, దోచి వికారంబు దొడరక
యున్న రాజుచు దేవులను గని సముఖుఁ డగుచు. అను. 2-308

అపరజన్మము సం. వి. అ. న్. న.

తరువాతి పుట్టువు,

తే. ... అన్నాతి పలుకుఁ, దద్ద యవమాన పడితి శాంతనపుచేత, నపర
జన్మంబునందైన నతనిఁ జంప, నేను జాలుటకై యిట్టిదాననైతి.

ఉద్యో. 4-363

అపరదినము సం. వి. అ. న.

మఱునాడు.

సీ. ...అపరదినము, సం దగ్గిర త్తంబు నబ్జిశ భంబును, నైన కృష్ణుని
చక్ర మద్భుతముగ, -౭- నెగసి యఖిల జనులు నీక్షింప దివ
మున, కరిగె. మౌన 25

అపరదివసము సం. వి. అ. పుం. న.

మఱునాడు.

ఆ. అట్లు నిశ్చయించి యాదవనివహత, యంబు దివ్య బుద్ధి నరసి
యపర, దివసకలిత మగుటఁ దెల్లఁబుగాఁ గని, కొని య తంతు
పెద్ద కొలువులోన. మౌన. 23

అపరనంద సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక నది. అర్జునుడు తీర్థయాత్రకుఁ బోయినపు డీ నదిని దర్శించెను.
ఆది. 8-136

అపరపక్షము సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణ పక్షము, బహుళ పక్షము.

తే. కాకులును, గ్రద్దలును దిన్నఁ గడును ద్రెప్పి, యపరపక్ష చతుర్దశి
యమృతకరుని, కరణి నొప్పెడు కర్ణ మొగంబుమీస, వనిత
యందంద మోపెడుఁ దన మొగంబు, స్త్రీ. 2-92

అపరభవము సం. వి. అ. పుం.

పునర్జన్మము.

క. భూసురధనాపహరణము, నేసినఁ గులనాశమగుట సిద్ధము దానం,
జేసి యగును జండాలు, త్యాసంగమున పరభవము నందు నరేంద్రుడా.
అను. 4-44

అపరభాగము సం. వి. అ. పుం.

పృష్ఠభాగము, వెనుక ప్రదేశము, వెనుక భాగము.

సీ. గాండివ తూణ యుగ్రములు పూర్వాపర, భాగంబులకు ననాభరణ
ములుగఁ. ఉద్యో. 4-125

అపరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఇతరము, అన్యము, వేతైనది.

క. మనుజులపై బ్రహ్మశిరంబును నస్త్రుంజేసిరేని నశుభం బొలయున్.
విను మెన్ని యాపదలు వచ్చిన నపరోపాయములన చెలుపుము
పుతా. సాప్తి. 2-45

2. వెనుకది, తర్వాతది.

వ. ఈ కథ పూర్వాపరవాక్యముల యందలి తాత్పర్యంబు నిరూపించి.
కాంతి. 3-80

3. రెండవది.

తే. గోవులకును బ్రాహ్మణులకును గుల మొకండ, కమలజుడు
రెండు తెఱఁగులు గా నొనర్చె, హవికిఁ బూర్వంబు గారణ మఖల
మంత్రముల కధిష్ఠాన మపరంబు భూపవర్య. ఆను. 2-278

4. వడమటిది; పశ్చిమము.

వ. ...అరుణకిరణం డపరమహీధరంబు మౌళికి సరసీరుహ శేఖరంబై
చెలువార. ద్రోణ. 2-187

వి. అ. న.

5. అచిత్తు.

చ. ...వినచూపె యపరంబు పరంబనఁ గల్గు తత్త్వముల్. ఆశ్వశి-33

అపరరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

రాత్రి కడపటి భాగము, రాత్రి నాలవ భాగము.

సీ, ఇమ్ముల నపరరాత్రమ్ములం దెప్పుడుఁ జింతించె నిజబుద్ధి, జేయఁ
దగిన, రాజకృత్యముల. సభా. 1-26

అపరాంగము సం. వి. అ. న.

వెనుక భాగము, పృష్ఠము, వెనుక దెస.

క. విని కద్రువ యపరాంగంబున నీలిమ దోచె ననియె భూప
వరేణ్య. ఆను. 1-185

అపరాగతము సం. వి. అ. న.

మావిని బొందినది.

క. రాగపరిలిప్త మానస, యోగంబున నింద్రియంబు బుద్ధిసితములై,
భోగుంగుట యుడిపిన నపరాగత సఁసార దుర్విరామము
సేయున్.

కాం. 4-298

అపరాజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఓడింపఁబడినది.

ఉ. ... అపరాజిత భూరిభుజాశృపాణధా, రాజం కాంత శాత్రవ
పరాగుండు రాజమహేంద్రుఁ డున్నతిన్.

ఆది. 1-8

అపరాజితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. కుదుకుమారుఁడు. గాంధారి ధృతరాష్ట్రుని నూర్వురి పుత్రులలో
నొకఁడు. ఇతఁడు కాలాపుత్రుని యంశమున జన్మించెను.
ఇతఁడు భీమునిచేత భీష్ముని యష్టమదిసస యుద్ధమునఁ జంపఁ
బడెను. ఆది 5-107; ఆది. 8-80; భీష్మ. 8-78

2. కద్రువ కొడుకు.

కశ్యప ప్రజాపతి పుత్రశామేష్ఠి యొసరింపఁగా కద్రువకు వేపురు
సర్పజాతివారు జన్మించిరి అందు నీ యపరాజితుఁ డొకఁడు.

ఆది. 2-4

విణ (అ. ఆ. అ)

ఇతరులచే జయింపఁబడనివాఁడు.

క. నిఖలాస్త్రశస్త్ర విద్యా, సఖుఁ డపరాజిత యశోవిశాఖుఁడు విష్ణుం.
డఖలేశ్వరుఁ డతనికిఁ బ్రియ, సఖుఁడతె యవ్వీరు గెల్వ శక్యమె
నీకున్.

ఆర. 8-259

అపరాధి సం. వి. ఇ. పుం.

అస్తమయ పర్యంతము, పడమటి కొండ.

క. కిరణంబు లడఁగి యంతకు, నరుణశ్వము మెఱయఁ దరణి యప

రాద్రాశిరః, స్ఫురణము నధికరణాలంకరణం బొనరించుటయును
గాంగేయుఁ డెడన్. భీష్మ, 2-339

అపరాధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తప్ప చేసినవాడు, అపకారము చేసినవాడు.

చ. విరహిత సత్త్వఁడయ్యెఁ బ్రతివీరుడు వీని నశేషధారుణి శ్వర
నికరాపరాధ్య నతిసాహసికన్ వధియించి. సఖా. 1-207

(నికరాపరాధు-అని కొన్ని ప్రతులు)

అపరాధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అపరాధము గలిగియుండుట.

చ. ...అట్టి విధము సాపరాధతను డెంతయు లూఱుటఁ బొంది
యుండ, నేరపు మన కట్లు గానఁ దగఁ బ్రార్థన నేయుట యుక్త
మిత్రతీన్. విరా. 5-351

అపరాధము సం. వి. అ. పుం.

నేరము, తప్ప.

సీ, ...అపరాధగతి యెఱింగి, దండించు నృపతికి రెండు లోకంబులు
జేకులు... కాంధి. 1-94

క. హర్షంబును మానంబు న, మర్షము నపరాధమును సమదళావము
ను, శ్కర్షాపకర్ష చింతలు, వార్ష సమాచారమున నిరస్తగుణః బుల్.
కాంధి. 5-24

అపరాధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అపరాధము గలవాడు. తప్ప చేసినవాడు.

తే, ...అనపరాధియైన యతని, తనువు నొంచుట సూహింప ధరణి
పఱికి. ఆను. 5-66

అపరార్థము సం. వి. అ. న.

ఒకదానిని రెండు సమభాగములు చేయఁగా రెండవ సమభాగము,

క, దినమున మూడవ యామంబున యపరార్థంబు యోగ్యముగ

నాహారంబునకుం గల్పించిరి నా, కనిమిషు లటుగాన మాన
నాఁకలిపుత్తున్.

అశ్వ. 3-92

అపరాహ్ణము సం. వి. అ. న.

వగటిని మూడు భాగములు చేసినప్పుడు కడసటి భాగము. ఇది పితృ
పూజకుఁ దగిన కాలము.

క. నృపవరపూర్వాహ్నంబున, నపరాహ్ణము దేవపితృ సమారాధనవి
ధ్యుపదిష్ట కాలములు మధ్యపు సమయము మానుపార్చనం
బరయన్.

ఆను. 2-54

వ. అంత నపరాహ్ణంబయ్యె నట్టియెడ.

భీష్మ. 1-289

అపరిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

ఏమియును దీసికొనకుండుట.

అపరిగ్రహంబు నొక్కటన శుద్ధుం డయ్యెద.

కాంతి. 1-47

అపరిచయుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుక లేనివాఁడు.

క. పురుష విశేషవివేకా, పరిచయులగు ధరణిపతుల పాలికిఁ బోవం,
బదులందు దుష్ప్రతిగ్రహ, భర మెవలో రోసి ధర్మపథమున
నున్నన్.

ఆది. 5-215

అపరిచ్యుతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

తొలఁగుట, లేకుండుట,

ఉ. ...ప్రాణరంయమా,క్షీణత దేహ మధ్యశిఖఁ జిమ్మఁగఁ దత్త్రయ
మొంది మూర్ధ,పారిణతఁ గోర్కి నల్పు నపరిచ్యుతిఁ దద్గతుఁడైన
యోగికిన్.

ఆను. 5-260

అపరిజ్ఞాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుగనిది, తెలియనిది.

వ. కాంతనవుండా శతానందునకు నపరిజ్ఞాతంబును, గలదే యతని
గొలువ వచ్చినట్టి సిద్ధసాధ్యులకు వినిపించెదంగాక,

కాంతి. 8-390

అపరిమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితము కానిది, మితము లేనిది, విస్తారము.

క. ...అయస్కీ, అపరిమితము లొంది యమరు లగుదురు విదవన్.

ఆను. 4-౩౪౪

అపరిమితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితి లేనివాడు. ఇంత యని చెప్పటకు వీలు లేనివాడు.

చ. ...ఇద్దరే దక్కఁ గల్గు వా, రపరిమితుల్ గొనండు ద్రుపదా
శ్రుజఁ డగుచు బోరఁ జీరికిన్. ద్రోణ. ౪-298

అపరిమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితము తెలుప శక్యము గానిది. అమితము, అత్యధికము,

తే. ...అయ్యపరిమేయ, కేజుఁ డాత్మ తేజమున నాదృఙ్ముఖేంద్రి,
యములు మనసులు సమ్మోహితములు నేసి, యిప్పుడు తనయుండు
పుట్టెడు మనయొ బిదవ. ఆశ్ర. 2-101

అపరిశ్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలసట పొందనివాడు.

కా. శ్రాంతిం బొందినవాడు పార్థుఁ డపరిశ్రాంతుండు గర్జుండు.

కర్ణ. ౩-275

అపరిక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరీక్షింపబడనిది.

వ. ఉపంకుండు గడుచుచో నన్నంబు కేశదు ఁబైన రోసి కరం బతిగి
యిట్లపరీక్షితంబైన యశుద్ధాన్నంబు పె నవాడ వఃకుండవగు
మని కాపంబిచ్చిన నల్లి యల్పదోషంబు నాకు కాపంబిచ్చిన
వాడవు నీ వనసత్యుండ వగుమని కాపం బిచ్చిన. ఆది. 1-99

అపర్ణ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

పార్వతి (తపసి పర్ణానామప్యనశనా దపర్ణా- ఆకులైన (పర్ణములు)
తినక తపస్సు చేయునది)

వ. ఆనర్థాదేవి వర్ణఃఖల కర్మఃఖలు పాకఃఖల బొండు ప్రకారంబు
సెప్పుమని యప్పరమేశ్వరు నడిగిన యతం డిట్లనియె.

ఆను. 5-80

అపర్యాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చాలనిది, సరిపోవనిది.

వ. అనిన నతఁడా జలచరంబు గైకొని పోయి యొక్క జావీయందు
విడిచిన నది యెప్పటి యట్లు యక్కజంబుగాఁ బోవలి తనకు
నవ్యాపియందు నవకాశం బర్యాప్తం బగుటం జెప్పి. ఆర. 4-222

అపలాపము సం. వి. అ. పుం.

మఱుగు పుచ్చి చెప్పట, కప్పిపుచ్చి చెప్పట.

వ. అనిన విని వేదార్థాపలాపంబునకుం గోపంబు నొందిన ముమల
కాపంబున నతండు భూవివరణతితుండయి యుండ నమరు లేతెంచి.

కాంతి. 6-874

అపలాపించు సం. స. క్రి.

నిరసించు.

మ విజరిత స్థితి నొంది ఘోరవిపి నోర్చివాసులై నిత్య దుఃఖ పరా
ధీనతఁ దూలి రంచు మనలన్ గర్వాంధిత స్వాంతుడై, యపలా
పింపఁగ వచ్చి దుర్జయపరుం డా ధార్తరాష్ట్రుఁడు దోషపరి
కాత్ముఁడు తశ్శులంబు గుడిచెన్ సత్యంబు సామాత్యుడై.

ఆర. 5-408

అపవర్గము సం. వి. అ. పుం.

1. మోక్షము.

వ. కర్మహీనత్వం బపవర్గకరంబు.

కాంతి. 1-70

2. చతుర్వింశతి వర్గములకు వెలియైనది.

కాంతి. 6-34; చూ. వర్గము

అపవర్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విడువఁబడినది, తొలగింపఁబడినది.

చ ... అవ్యసంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాప వర్జిత కుసుమా

తాతావళులు నేను వెట్టిన యట్టిరైరి.

ఆది. 4-17

అపవాదము సం. వి. అ. పుం.

నింక, దూలు

తే. అన్య లెఱుగమిఁజేసి లోకాపవాద, భీతి నెఱిగియు నిత్తన్విఁ
బ్రీడిదప్పి యెఱుగనంటిని. ఆది. 4-108; ఆర. 5-210

అపవిత్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పవిత్రము కానివాఁడు, అనాచారుఁడు,

క. అపహృష్టకమండలుఁడై, యపవిత్రుం డగుటఁజేసి యధిక తపో
వీర్యపరిత్యయనుగుడును నా, తజస్విసుతు రాక్షసుండు తడయక
తాఁకెన్. ఆర. 3-269

అపవిద్దుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ద్వాదశ విధ పుత్రులలో నొకఁడు, తల్లిదండ్రులు విడువఁగా మఱొక
రిచే బుత్రుఁడుగాఁ జేకొనఁబడినవాఁడు. చూ. అను. 2-249

అపశదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నీచుఁడు

ఉ అవనజాననం గురుక లావళదండు...శిరోజములం దెమల్చి పాపా
వహా డిడ్చి తెచ్చె నభకు. సభా. 2-216

అపసవ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క డివైపు నున్నది, దక్షిణము.

వ. అమృల్లివరుండును—అనిల సుతుండునుం బరస్పరమూర్తుల నవలో
కించి...యున్నతంబులగు నపసవ్య కరంబుల నాకుంచిత సవ్య
బాహుతలంబుల నప్పళించు చప్పుళ్లుగలసి యొక్కరుండ మల్లినఱు
చిన చందంబున వీతేర. విరా. 2-14; ఆది. 6-12

వ. అతండు కై నేయు విడిచి యపసవ్యకరంబున శరంబులు వఱుచు
కొని ప్రాయోపవేశనమతి నుండి ప్రాణాయామ పరాయణుండై
యోగయుక్తుం డయ్యె. ద్రోణ. 4-278

ఇక్కడ 'అపసవ్యము' అనుటకు 'ఎడమ' అని యర్థము చెప్పవలయును అది పాసగదు. కావున ఇది అపహతము. భూరిశ్రవుని కుడిచేయి అద్దు నుడు నలుకెను. ఇక కడి చేతితో దర్బలు పఱచుకొనుట అసంభవము. ఎడమ చేతితోనే పఱచుకొనెను. తాళపత్ర ప్రతులందు 'అప' కానరాన పుడు పరిష్కర్తలెందుకు 'అప' చేర్చిరో బోధపడకున్నది. మూలము నందుకు 'సవ్య' శబ్దమే ప్రయోగింపఁబడినది.

శ్లో. శరీనాస్తీర్య సవ్యేణ పాణినా పుణ్యలక్షణః.

సం. భా. ద్రోణ. 148-85

8. ప్రతికూలమైనది, క్రమభంగమైనది.

వ. కృపి మున్నగ శిష్యులు సోద, యపసవ్యముగాఁగఁ దిరిగి యరి
గరి. స్త్రీ. 2-124; అను. 5-473

(అపసవ్యముగాఁ దిరుగు = కుడి ప్రక్కనుండి ఎడమ ప్రక్కకుఁ దిరుగు = అప్రదక్షిణముగాఁ తిరుగు)

అపస్మారి సం. విణ. (న్. ణీ. 5)

అపస్మార రోగము గలవాఁడు, మోహదుఃఖాదులచేఁ గలిగెడి యావే శము గలవాఁడు, స్మృతి దప్పినవాడు.

అపస్మారము — చీకటి ప్రవేశించినటులఁ దోచుట. వికారముగ కన్నులు ద్రిప్పుచు కాళ్లుచేతులు విదిలించుట దోషప్రాబల్యము వలన జ్ఞానము నశించుట. ఇవి సాధారణాపస్మార లక్షణములు. పలుమాఱు వణఁకులు, శరీరము కృశించుట, కనుబొమ లెగుఱవేయుట, నేత్రములను వికారముగఁ ద్రిప్పుట అనునవి అసాధ్యాపస్మార లక్షణములు.

తే. క్లిబుఁ గుప్తి...నపస్మారి...వేదవిక్రయ విడువవలయు.

అను. 2-58

అపహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది.

వ. పను గార్పణ్యదోషాపహత స్వభావుండగు ధర్మసమ్మూఢ చేత స్కంధను.

భీష్మ. 1-184

అపహాము సం. విణ. (అ. అ. అ.) (ఇది తత్పురుష సమాసోత్తర పదముగానే యుండును.)

అపహరించునది, పోగొట్టునది, తొలగించునది, నాశనము చేయునది.

వ. మహాభారతంబు సమస్తదురితావహంబు.

విరా. 1-48

అపహరణము సం. వి. అ. న.

1 దొంగిలించుట

వ. అర్జునుఁజంపుదు మతని కోడితిమేని గోవధంబును వనితావధంబు ..
పరధనావహరణంబు ..జనులకెట్టి గతులఁ బుచ్చు నట్టి గతులు
వాటిలు.

ద్రోణ. 1-201

2. అపహరించుట, నాశము చేయుట.

వ. ...సరస్వతి యత్రవస్తి తన చేరువ నొకప్పుడు జపయుక్తుఁడై
యుండఁ గూలాపహరణంబు నేసి వటుత నమ్మహాత్ముం గొని
పోయిన నరిం దాంగిరస మంత్రంబుల నత్తరంగిణి బ్రణుతించె.

శంభు. 2-170

3. జలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవుట

క. ఏవెసఁగరేగి యట్లు, పాపాత్మకమగు కిరాతబలము సమగ్రాటోప
మునఁ గవిసి వివిధ ధ, నాపహరణ మాచరింప వారంభించెన్.

మౌన. 1-184

అపహరత్వము సం. వి. అ. న. పుం.

అపహరించుట.

క. మహాసుర, గర్వాపహరత్వ సంప్రకాశైకరణా.

విరా. 5-408

అపహరించు సం. స. క్రి.

1. దొంగిలించుట, కాఁజేయుట.

వ. కావునఁ జండాలు ధనంబగు సారమేయ నూంసం బపహరించి
ప్రాణహాని పరిహరించికొందు.

కాంతి. 8-288

క. కృష్ణుని గోరికొనియె విజయం దెలమిన్.

ఆ. దాని కాశ్మీర బొంగి ధార్మరాష్ట్రం వారి, నవహరించిన
యట్లకాంగ, దలచి చెన్నుమీటి బలముల గైకొని, చనియె
బ్రీతి రాము సదనమునకు. ఉద్యో. 1-76, 77

2. నశింపజేయు.

క. భీరుడు శూరుడు జడుడు విశారదుఁ డబలాత్మకుండు సబలుం
డనలే, దేరినయిన మృత్యువు దుర్వారంబై యపహరించు నై దిక
వర్యా. కాంతి. 4-24

తే. ఆయురై శ్వర్య కీర్తుల నపహరించు, పరసతీ సంగమము.

విరా. 2-69

3. నివారింపు, మాన్పు, పోగొట్టు.

సీ వారట్లు కాకని బోరన నరిగి పద్మజుని గాంచి యజ్ఞిగళ
యెటుంగ -తే- విన్నవించిన దనయొద్ద వెలుగుచున్న, యగ్నిఁ
జూపి యిక్కి డిశఁ డపహరించు నసిన. అను. 8-198

4. క్షయింపజేయు, తగ్గించు.

క. మేలివి గీడివియని భూపాలక యే, జెప్పినట్టి పను లెటుంగుము సీ,
సోలిన యాయువుఁ బెనువం, జాలుననియు నపహరింప శక్తము
లనియున్. అను. 4-95

5. మోసముచేసి తీసికొన, కపటముచేఁ దీసికొను.

సీ. కపటంపు జూదంబు ఘటియించి ధర్మాతుఁ డగు ధర్మసుతు నిరి
యపహరించి. కర్ణ. 3-358

6. బలాత్కారముగాఁ దీసికొనిపోవు.

వ. గ్రస్తుండను పేరంబరఁగు నొక్కరుండ భృగువత్ని నపహరించి
తదీయ కాపంబునం గీటంబనై యుండి భవదీయ విలోకనామృత
నేకంబున సుఖనైతి. కాంతి. 1-24

అపహరణం సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపహరించువాడు.

క. సురారికాంతా విలాస శోభాపహరా,

సౌప్తి. 2-185

అపహసించు సం. స. క్రి.

గేలిసేయు, పరిహాసము సేయు.

తే. బహువిధఁబులఁ బలుకు నా పలుకులెల్లఁ, జీదకన్నిడి తనపెడ
చెవులఁ బెట్టి, యీత తాటలు మఱుమాట లిచ్చి యపహసించె
దుర్యోధనుఁడు వేయుఁ జెప్పనేల ? ఉద్యో 4-76

వ. మమ్మ నపహసించిన వారిలోఁ గురుకుల రాహుకుం డొక్కఁడ
తక్కి. శల్య. 1-895

అపహసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తిరస్కరింపఁబడినది, నిరసింపఁబడినది,

వ. ...అపహసిత శిలాసారోదారంబును గనక పట్టికా మండితంబును
నైన గదాదండంబు. శల్య. 2-95

అపహారము సం. వి. అ. పుం.

నాశము, హాని.

అ. ప్రాణహాని వచ్చు పట్టున సర్వధ, నాపహారవేశయంద నడపు,
సత్య మన్యతమం ద్రవత్కంబు నూన్యత, మని పరిగ్రహింతు రార్య
జనులు. కర్ణ. 8-77

తే. చంపెఁ గురువిభు నాకు లజ్జాకరముగ, భీముఁ డదియు నధర్మ
సంగ్రామ వృత్తి, నంతఁ బోవక వచ్చి ప్రాణాపహార, మాచరిం
పఁగఁ బూని నన్నాక్రమించె. సౌప్తి. 2-72

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపహరించునది.

వ. మఱియు నచేతనంబులయ్యును గిరిసరిత్సరోవరంబులు పుణ్యతీర్థం
బులై జనులకు దురితాపహారంబులయిన కారణం బేమియని యడి
గిన. ఆర. 2-808

అపహారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

ధొంగిలింపువాఁడు,

వ. ఆరెకు ఎమ్మనిం గని రాజధనాపహారులయిన చోరులు నీయొద్దన
పాటి రెట పోయిరి. ఆది. 4-281

అపహారిణి సం. విణ. (న్-ణి-న్)

అపహరించునది.

వ. అవ్విరించి వచనంబుల తెఱంగున నాధివ్యాధులు గాత్రహానిం
జేయ నామృత్యుదేవత ప్రాణాపహారిణి యగుటం ప్రాణంబులు
దేహంబులం బాసి దేవాదిభావంబులం బొందుచు మగుడ
మనుష్యత్వంబు నొందుచుండు. ద్రోణ. 2-175

అపహాసనము సం. వి. అ. న.

అపహసించుట.

మ. కలిశప్రస్ఫురణాపహాసన విభాగుచ్ఛంబులం గల్గి యా, కలిమై
వచ్చు కృతాంతవక్త్రమున. కర్ణ. 8-388

అపహాసము సం. వి. అ. పుం.

గేలి, ఎకనక్కెము.

ఉ. జ్ఞులు కొంద అప్పు డపహాసము సేయుచు, గూఢరూప రేఖా
జ్ఞతలేమిఁ దద్వికృతకాయము మీఁదను దృష్టు నిల్పఁగా.

విరా. 4-74

తే. చిటునగవుతో నొండొరు చేతు లప్ప, శించి నిర్భర సంతోషతీల
నొప్పి, రమ్మహీనాథుఁ డయ్యపహాస మెఱిగి. బొమలు ముడి
వడఁ గమఁగవఁ బొడమఁగెంపు. శల్య. 2-98

అపహాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అపహసించునది.

వ. కైలాసశైల విలాసాపహాసి భాసుర గగనతలోల్లేఖ శిఖరరమ్య
హర్మ్యతలంబులను. ఆది. 7-188

అపహృతము సం. వి. అ. న.

హోమ వ్యతిక్రమము, క్రమ పద్ధతి వదలి వ్రేల్చుట.

క. క్రమయుక్తము యుక్తమగా, నమరగురు ప్రతిములైన యాజ్ఞి
కులు గ్రీయా, సముదయము నడఁగా స్థలి, తములే కడహృతము
సారక తత్కృతు వొప్పెన్.

అశ్వ. 4-178

అపహృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపహరింపఁబడినది.

వ. కపట ద్యూతఁబున నపహృతంబులైన నకల దనంబులు నలుగు
మొన మరల్చినవాడనై పాండవాగ్రజుని చింతవంశ యంతయుఁ
బుచ్చివై చెడ.

శల్య. 1-978

2. విధ్వస్తము, నాశనము చేయఁబడినది.

క. అమిత బలంబగు బ్రహ్మస్త్రముచే నయ్యస్త్ర మపహృతం బగు
టయు.

కర్ణ. 8-347

3 తిరస్కరింపఁబడినది.

వ. వివిధ విశిఖజాలంబులఁ గాలు నేయార్చ రాకుండఁ గప్పె యూర్చిన
నస్సార్థం దతనిచేతఁ దన విక్రమం బపహృతం బయ్యెనని శంప.

కర్ణ. 2-291

అపహృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అపహరింపఁబడినది.

క. అపహృష్టకమండలుండై, యపవిత్రుం డగుటఁజేసి. ఆర. 8-289

(అపహృత కమండలుండై - అని కొన్ని ప్రతులు)

అపాంగము సం. వి. అ. పుం.

1 కడకన్ను, నేత్రాంతము.

వ పరిభవానల సంతప్తయైన పాంచాలి నిజశయన స్థానంబున సంజ
నిత తల్పంబుపై మేనువైచి యపాంగములం దొరఁగు కన్నీరు
చెవుం కొలంకులు నిండ నెవ్వగలు నివ్వటిలం దలపోయుచుండి.

విరా. 2-168

2. నొసటఁ బెట్టుకొను బొట్టు, తిరికము.

వ. ...ఆరథికు చూపు కంఠంబు. చక్కటికిం గాక తప్పి యపాంగ

ప్రదేశంబు కొలంది యగుటంజేసి.

కర్ణ. 8-816

అపాండవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాండవులు లేకుండుట గలది.

వ. అగ్గురునందనుండు..... బహ్మశిరోనామకం బు దివ్యాస్త్రాలు
దలంచి యొక్క యిషికంబు పుచ్చికొని యుదయ్యస్త్ర బు నావ
హించి యపాండవం బయ్యెడుమని దారుణ భాషణంబులతోడ
రోషప్రదీప్తుం డగుచుఁ బ్రయోగించిన. సౌప్తి. 2-58

అపాంతరతముండు సం. వి. ఆ. పుం.

వేదవ్యాసుండు.

వ. వేదంబులకుం బ్రవర్తకుండు నారాయణనందనుం డపాంతరతముం
డను వేరం బ్రసిద్ధుం డగు వేదవ్యాసుండు సా.ఖ్యంబునకుం గపి
లుండును. కాంతి. 8-517

అపాకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలంగింపఁబడినది.

క. ఆ పూర్ణ తేజః డపగత,పాపుఁ డపాకృత భవానుబంధుండు.
(ఆస్తీకుండు) ఆది. 2-161

అపాటవుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శక్తి చాలనివాడు, నేర్పు లేనివాడు.

వ. కడు భయమున మాతలి చేడ్పడి రథచోదనమునం డపాటవుఁ
డైనన్. ఆర. 4-88

అపాత్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనర్హత.

క. మిత్రత్వము శత్రుత్వము, జాత్రతయు నపాత్రతయును బరికించు
సుచారిత్రుండు చిరతరగణనా, సూత్రితముగ దాన నెల్ల కుభములు
నొందున్. కాంతి. 5-289

అపాత్రము సం. వి. అ. న.

1. అనర్హుడు, అయోగ్యుడు, తగనివాడు.

అ. పాడి దవ్వకుండఁ బడయు సొమ్ములకు న,పాత్రములకు నీగి,
పాత్రములకుఁ, బెట్టకునికి, యనఁగ నెట్టన రెండు విధములఁగిడు
తొడరు ధరణినాథ. ఉద్యో. 2-43

2. అనర్హము, తగనిది.

కవిరాజ విరాజితము : అపాత్రపుజ్ఞా వొనరించుఁ గురుపవరా.

స్త్రీ. 1-55

అపాత్రభూతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హుఁడైనవాడు.

తే. అడవి గోవులకై కాల్చుట ధ్వరమునఁ, బశువుఁ జంపుట దాన
మపాత్రభూతుఁడగు లెటుంగక యిచ్చుట దగని బంటుఁ, బ్రోవ
కుండుట గీడులు గావు వత్స. శాంతి. 1-302

అపానము సం. వి. అ. పుం.

1. మలమూత్రాదులను క్రిందుగాఁ ద్రోసివేయునట్టి యొకా నొక
వాయువు (ఇది ప్రాణాది పంచవాయువులలో నొకటి. ఇది గుదస్థానముం
దుండును.)

పంచవాయువులు : 1) ప్రాణవాయువు, 2) అపానవాయువు, 3) వ్యాన
వాయువు, 4) ఉదానవాయువు, 5) సమానవాయువు.

శ్లో. అపానోపానగః శ్రోణి వస్తి మేఘోరుగోదరః.

శుక్రాత్తవ శక్యస్మాత్ర గర్భనిష్క్రమణ క్రియః - వాగ్భటము -
అపానవాయువు ముఖ్యముగా గుదస్థానము వాశ్రయించి పిటు
దులు, వస్తి, శిశ్నము, తొడలు వినియందు సంచరించుచు, రేతస్సు,
ఆర్తవము, మలము, మూత్రము గర్భము అనువానిని వెలివలచుచుం
డును.

మందాక్రాంతము : ప్రాణాపానహరణ నిపుణ ప్రాపణియానుభావా

స్త్రీ. 2-184

సం. వి. అ. న.

గుడస్థానము.

ఉ. అతత మైన నాదగు నపానము నూడు మొకింతయున్ జగు, ప్పా
తుర వృత్తి నీదు హృదయంబునఁ జొప్పకు. అశ్వ. 3-110

అపానుడు సం. వి. అ. పుం.

1. వ్యాసుని వలనఁ గల్గినవాడు. చూ. శాంతి. 8-807

2. అపానవాయువు.

క. విను సృష్టశోణితంబునఁ, బనుగొను శుక్లంబు వలనఁ బ్రాణుడు
దగ వ, ర్తన మొందుఁ బ్రాణశుక్లము, అనూన హేతువులుగా
నపానుడు నడచున్. అశ్వ. 2-46

క. చనుఁ బ్రాణుఁ డథోగతి మార్థ్యనిరూఢి నపాను డివ్యధము గల
యీ రెం,టను నగ్నిమయోదానంబును వ్యానంబును సమాన
మునువర్తించున్. అశ్వ. 2-47

అపాయము సం. వి. అ. పుం.

1 చెలువు, కీడు, హాని.

తే. రాగరస మగ్నుడయ్యె నైగంధ్రిఁ జూచి, యకట దీన నింకేమి
యపాయమగునొ. విరా. 2-62

అపాయము సేసిన నిందపుట్టదే. విరా. 2-95

2. విశ్లేషము, వేటుపాటు.

ఉపాయాపాయకూబరంబును. శాంతి. 5-92

క. ఆపదయైనను ధర్మప, ప్రాపుగ రక్షింపవలయుఁ బరమార్థము
ధ, రాపాయ ధార్మికులకు, నాపద జన్మాంతరమున ననుగత
మగుటన్. ఆది. 6-218

అపారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవలి దరిలేనిది, మితములేనిది, అధికము.

ఉ. కూర్చుట నూత్నరత్నమునకుం గనకంబునకుం దగున్ జనా,భ్య

ర్పితమైన భారత మపారకృపా పరతంత్ర వృత్తిమై, బేర్చిన
దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుట సర్వసిద్ధి. విరా. 1-28

క. పాత్రము గాకుండుదే యపారశ్రీకిన్. కాంతి. 8-485

అపార్థకము సం. విణ. (అ-ర్థిక-అ)

అపార్థము, అర్థములేనిది, విరుద్ధార్థము గలది.

ఆ.హిను లధికు, లను వివేకమది యపార్థకంబగుఁ గాదె.

ఆర. 4-128

అపార్థత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

విరుద్ధభావము, తపైన యర్థము.

క. నీవును భీష్ముఁడు ద్రోణుఁడు, భూవినుత విశుద్ధ ధర్మబుద్ధుల రగు
టన్, మీ వచనమున కపార్థత, గావింపఁగ నంత కార్యగతి
మూఁడుడనే. ఆది. 8-50

(‘అవజ్ఞత’ అని కొన్ని ప్రతుల పాఠము)

శ్లో. భీష్మశ్శాంతనవో విర్వాన్ ద్రోణశ్చ భగవాన్సమి,

హితం చ పరమం వాక్యం త్వం చ సత్యం బ్రవీషి మామ్

సం. భా. ఆది. 208-1 (వావిళ్ల)

ఇచ్చట ‘అవజ్ఞత’ మూలమును బట్టి చూడ యుక్తముగాదని తోచెడిని.
‘సత్యం’ అను పదమునకు ‘అపార్థత గావింపఁగ’ అనునది సరిపడునట్లు
‘అవజ్ఞత’ సరిపడదేమో విచారణీయము.

అపార్థీకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విషయముగాఁ జేయఁబడనిది.

క. అర్థమ యనర్థమూరిం, బర్థమ మాయా విమోహ నావహము
నయం, డర్థార్థన దుఃఖమున న,పార్థీకృత జన్మఁడగుట పరమార్థ
మిలన్. ఆర. 1-28

అపావృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలుసఁబడినది.

క. సమరంబు రాజులకు ను, త్రమ కర్మం బది యపావృత స్వర్గ

ద్వారము.

భిష్మ 1-201

అపాస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగింపబడినది.

ఉ. ...అశండును మూర్ఛితం డయ్యె వాని సంభ్రాంతిఁ దడియ
సారథి యపాస్తరణాంతరుఁ జేసె, జెచ్చెరన్. ఆర్. 1-188

క. అన విని తెలిసి విడిచె న, ద్భునకుఁడు భుజగము నపాస్తరోమం
దగుచున్. అను. 1-40

2, గీరసింపబడినది.

ఆ. ...కొండలు, లోనుగాఁగఁ బవనుచే నపాస్త మహిమ గలుగు
తెలుఁగుమా. కాంతి. 8-887

అపిధానము సం. వి. అ. న.

1. మఱువు, కవచము (రూపాం) పిధానము.

తే. ...దళిత, రథుని విగతాతపత్రు నిర్భగ్న శక్తి, బిడ్డముద్గరకేతు
విఖండితాపిధానుఁ జేసె నప్పార్వతుం డా నరేంద్రు. కర్ణ. 2-269

శ్లో. దుర్యోధనం తు విరథం చిన్నవర్మాయుధం రణే.

సం. భా. కర్ణ. 57-35

అపిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పబడినది.

క. ప్రమద విపాదాదిద్వం, ద్వమలాపిహితాంతరంగనాసా.

అను. 2-477

అవుడు దే. వి. ఔ. వ.

అవు, అప్పుడు. చూ. అప్పుడు.

తే. ...లాయమున నున్న యవుడు దొడ కించుకయు లేని యట్లు
గాఁగ, మాటిమాటికిఁ బరికించి మంధడియి, కెల్ల నూట యగుచు
వర్తిల్ల నేర్తు. విరా. 1-95

క. మగతనము నాఁడు మీరు, న్మగువతనము నవుడు మీరు నాయం

దుదయం, బగుటను దోడంబుట్టువు, లగుదురు ధర పంచి కుడువుఁ
డందఱు ననుడున్. ఆను. 1-292

అపవృణ్యము సం. వి. అ. న.

1. పాపము.

క. ఉపరమముం శ్రాపించిన, యపవృణ్యపుణ్యములు గలుగు నతి
శాంతులు. శాంతి. 2-80

అపవృత్రకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొడుకులు లేనివాఁడు.

వ.అక్కాంత కృతాంజలియై మా తండ్రి మద్రేళ్ళరుం
డపవృత్రకుఁ డతనికిఁ బుత్రశత లాభంబు గావలయు. ఆర. 7-240

అపవృత్తస్య గతిర్నాస్తి

కొడుకులు లేనివానికిఁ ద్రోవలేదు. (కొడుకులు లేనివానికి పితరుల
ఋణము తీఱదు. పున్నామ నరక మనుభవింపక తప్పదు)

వ. అపవృత్తస్య గతిర్నాస్తి యను వేదవచనంబుం గలదు గావున
నే నపవృత్తికుండ నేమిసేయుదు ననిన. ఆది. 6-70

అపవృత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొడుకులు లేనివాఁడు.

వ. వదంపడి యేబండ్లు, గూతులుం బుట్టిన వారలనెల్ల దక్షుం
డపవృతుండు గావునఁ బుత్రీకరణంబు సేసి. ఆది. 3-81

అపవనరావృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1 మఱల జన్మము లేకుండుట.

క. తనుఁ దనయంద నిలిపి వేరనువున బుద్ధికడ వెలుఁగు నచ్యుతుని
సనాతను నగ్రాహ్యునిఁ జిన్మయు, ననుష్ఠరించునది యపునరా
వృత్తికివై. శాంతి. 4-247

అపూజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పూజింపఁబడనిది, గౌరవింపఁబడనిది.

వ. ఆతిథి శాంధవ విద్యజ్ఞుఁ గురు మిత్ర భామినీ నివహంబు లపూజి
తంబులై యెగ్గుసేయును. ఆర. 1-81

అపూపము సం. వి. అ. పుం.

1. పిండితోఁ జేయఁబడిన భక్ష్యము, పిండి వంట.

సీ. ...అధ్వరములు పెక్కు లొసర్చి వేడుకఁ, బాహుసమ్మలు నపూ
పములు మోద, -ఆ- కములు లోనుగాఁగఁ గల వంటకముల
న్మర్మిస్తురావళులకుఁ బ్రీతిఁజేసి. ద్రోణ. 2-206

అపూర్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఇదివఱకెన్నఁడు గలుగనది, క్రొత్తది.

అపూర్వ మనః ప్రమదంబు సేకుఱున్ విరా. 3-88

ఆ. ఇతఁ డపూర్వమనుజుఁ డెందుండి పచ్చెనో, యనుచు నుదరిపడి
లతాంగులెల్ల నాననములుడిగ్గి. ఆర. 2-39

2. అపురూపము, వింతయైనది.

ఉ. ప్రల్లవఁడైన యొక్క కులపాంసను చేసిన దానఁ దత్కులం,
బెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము అది. 1-125

అపూర్వుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రొత్తవాఁడు.

సీ. ...అపూర్వ సంబంధి సూరి, యాజితపోనిత్యులందు సత్పాత్రము,
లెవ్వార లనుటయు. అను. 2-36

అపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోరిక, కాంక్ష.

వ. బ్రాహ్మణుండ భృగువంశ జాతుండ నస్త్రవిద్యాపేక్ష నిన్నాశ్ర
యింప వచ్చితి. కాంధి. 1-20; ఆర. 2-210

అపేక్షణము సం. వి. అ. న.

అపేక్ష, కోరిక.

సీ. మానిని త్రివిధముల్ మానస వాచిక, కాయకంబులఁ జాతకంబు
లందుఁ బరధనాపేక్షణ పాపానుమోద భర్మద్యైష ముఖములు
మానసంబులు అను. 5-174

అపేక్షించు సం. స. క్రి.

కోరు, వాంఛించు.

వ. హారీతుండను మునివరుండు విద్యజ్ఞనంబులు దనవలనం బ్రవ్రజ
నంబు సమీచీర ప్రకారంబుగా నెఱుంగ నపేక్షించిన.

కాంతి. 5-892

అపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలఁగినది, పోయినది.

ఉ. .. అపేత కళంకులు వారు వారికే,లా తగవేది దైవము దలంచు
రణంబునఁ జేటు సంజయా. ద్రోణ. 4-185; కాంతి. 4-175

2. విదుత్తము, వ్యతిరేకమైనది.

క. ద్యూతార్థము తక్కితవాహూతుడ నై జాద మాడకుండుట
ధర్మావేతం బని యభిముఖుడై, యాతనితో నలుఁడు జాద
మాడఁగడంగెన్. ఆర. 2-59

అపేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

త్రాగఁగూడనిది, త్రాగఁదగనిది.

వ. అశ్వాదరాయణుతో నమ్మేకినీ రమణుం డపేయంబులు సభోజ్యం
బులు నెయ్యవి యపాత్రభూతపురుషు లెట్టివారు మహాపురుషా
యెఱింగింపవే యని యడిగిన నశం దిట్లనియె. కాంతి. 1-820

అపైశునత్వము సం. వి. అ. న.

ఇతరులకు హానిగలిగించు మాటలు పలుకకుండుట.

సీ. ...అపై శునత్వంబు సాధు, జనసంగమం బమ్మహా భాషణంబు.

కాంతి. 4-864

అపైశునము సం. వి. అ. న.

ఇతరులకు హానిగలిగించు మాటలు పలుకకుండుట.

క. అనసూయయు నక్రోధంబును దమమును బ్రహ్మచర్యమును
 ఋజుభావంబును సత్యంబు నపైకున,ము నహంసయుఁ జూపె
 యతికి ముఖ్యవ్రతముల్. అశ్వ. 2-178

అపోహము సం. వి. అ. పుం.

1. విరద్ధమైన ఊహ, తప్పుటూహ.

క. ...సకంవేదో, హాపోహాపితసార హరిహరనాథా. మౌస. 1

2. అతద్వ్యావృత్తి, ప్రతిపాదింపఁదగిన విషయమును ఇది యిట్టిది అని
 తెలుపక దానికంటె భిన్నమగు దానినెల్ల అదికాదు అదికాదు అని
 నిషేధించుట.

వ. నీవును శుశ్రూషాశ్రవణ గ్రహణ ధారణోహాపోహార్థ విజ్ఞాన
 తత్త్వజ్ఞాన సమన్వితుఁడవు. ఆర. 1-88

అప్పు దే. వి. జౌ. ప.

అవుడు, అప్పుడు (చూ. అప్పుడు)

ఉ. అంబురుహాశ్శివచ్చు తెరువారయఁ గీచకవ ఖ్యుఁ డప్పు తెల్లంబుగఁ
 జూచి. విరా. 2-113

అప్ప దే. వి.

1. 'అయ్య' అను నర్థమిచ్చుచుఁ బురుషనామాంతములకుఁ జేర్చుచుండును.
 (నామాంతములందు దీని ద్విత్వము లోపించుటయుఁ గలదు)

అ. నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపా,చాయ్య సుజను నన్నపార్యుఁ
 జూచి. ఆది. 1-9

2. అక్క, శ్వేష్ట సోపరి.

వ. ...సింహబలుండు తనయప్ప సుదేష్టకు మ్రొక్కంజనువాఁడు.

విరా. 2-22

3 తనకన్నఁ బెద్దదియగు వోడికోడలు.

తే. గొంతి ప్రాణంబుతో నుండఁ గురువరేణ్య, యచ్చటికిఁ జని యొక
 మరి యమ్మహాను,భావ దర్శింపవలవదె తావనప్ప, ననుసరించుచు
 నెట్లున్న యదియొ సాధ్యి. అశ్ర. 2-22

అప్పగించు వై. స. క్రి.

1 ఒప్పగించు, అధీనపఱచు, వశమున నుంచు, వశముసేయు.

చ ...తనకూత విరాటుడు పిల్వబుచ్చె న, ర్తనమునకై బృహన్న
లకుఁ దత్పరతం దగ నప్పగింపఁగన్, విరా. 1-243

వ. అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి వుచ్చిన
యనంతరఁబ. విరా. 1-255

సీ. ...మిమ్ము నెల్లిభంగులఁ దన, సాలనంబునఁ బరమసుఖులఁ --అ--
గానొసర్చువాఁడఁగా నప్పగించిన, వాఁడ. అశ్ర. 1-93

అప్పటిఁగోలె (అప్పుడు + కోలె) ద్రు.

1. ఆ సమయంబున నుండి.

క. ...ప్రియంబున నినుఁ జూచిన యప్పటిఁగోలె నుగడు, మహాభవ
సిపీడ్యమాన మానస నయితిన్. ఆది. 8-192

అప్పటి కష్ట (అప్పుడు + కి + అప్పుడు)

ఏ సమయమున కా సమయము.

ఉ. ...సురప్రజం, బప్పటికష్ట వింతయగు నచ్చొరు నొందఁగఁ బోరి
రేవునన్. శల్క. 2-280

అప్పటికి (అప్పుడు + కిన్) ద్రు.

ఆ సమయమునకు.

క మన మురియాడుచు నుండఁగఁ, దన కొరు లప్పటికిలేమి ధరణీశ్వ
రనం, దనుఁడు బృహన్నలఁ బిలువం, బనుచుట కొడఁబడిన వలుకు
వలుకటయుఁ దగన్. విరా. 4-24

అప్పనము వై. వి. (సం. అర్పణమ్. క. అప్పన)

1. రాజుచే ఇంశయని నియమింపఁబడక ప్రబలుగాని పాలెగాండ్రుగాని
అయ్యాకాలములయందు రాజునకు సమర్పించు కానుక.

అ. సాంగవేదవేది యగు పురోహితుఁ డెట్లు నగర మెలఁగవలయుఁ
ధగవుఁ గృపయుఁ, జక్కటియును గలుగు సచివు నప్పనములు,

నరులు నరయఁబనుచు నది విభుండు.

కాంతి. 2-298

2. కప్పము, పన్ను.

ఆ. మనుజభక్షకఁ డీది తనకు నప్పనముగా, నొరులవలని శాధ వొరయ
కుండ, దీని గాచుచుండు నీనాటి రాజును, దలఁపఁ డసుర నోర్వ
బలములేమి. ఆది. 6-288

తే.అప్పనంబు, పలుకుబడి దప్పికొనియెడు పతియు గోవు,
ముక్కుఁ గుట్టెనువాడఁ దన్నుష్కమాతి, యగు నతండు నథో
గతి కరుగువాడు. ఆను. 2-62

తే. దైవమానుష బలములు దఱిఁగియుండు, నెవ్వరికి నెప్పుడప్పుడ
యెనకమెసఁగ, వైర మతనితోఁ తాటింపవలయుఁ జెఱచు, టప్ప
నముగొను టర్హత్వ మరసి నడపు. ఆశ్ర. 1-88

ఈ శబ్దము 'అర్పనమ్' అను శబ్దమునుండి వుట్టినది. అర్పణమునకు
'పొందించుట, ఇచ్చుట' అని అర్థములు గలవు గనుక అప్పనమనగా
పొందించునది. ఇచ్చునది యని చెప్పవలెను. ఈ పొందించునది, ఇచ్చునది
1) అనియమితము, 2) నియమితము అని రెండు విధములు. అనియ
మితమై స్వేచ్ఛా పూర్తిగా నిచ్చుదానికి 'కానుక' యనియు, నియ
మితమై బలవంతము మీద నిచ్చుదానికి 'కప్పము, పన్ను' అనియు నర్థ
ములు గలుగుచున్నవి. అప్పనమునకు 'కానుక' అనునర్థము భారతేతర
గ్రంథములయందు స్పష్టముగాఁ గానిపించుచున్నది. అప్పనము, అరి
యనునవి సమానార్థకములైనను రెండు నుపయోగించినపుడు, అప్ప
నము = కానుక; అరి = పన్ను అని గ్రహింపవలెను. చూ. వై ఒకటవ
ఉదాహరణము ఈ రెండును రాజులకుఁ బ్రజలనుండి రావచ్చును.
సామంత రాజులనుండి రావచ్చును.

అప్పళించు వై. స. క్రి. (సం. ఆస్ఫాల్ ప్రా. అప్పాల. క.
అప్పళిసు)

1. ఆస్ఫాలనము చేయు, చఱచు, తట్టు.

తే. ఆగ్గలించి నా యెదుర శాహప్పళించి, కడఁగఁ జాలెడు మల్లుఁ
గాన నెందు, నిరా. 2-7

వానివీపప్పశించి.

ద్రోణ. 5-287

ఉ. కందము అప్పశించి తురగంబుల నించుక నిల్పు. విరా. 5-89

(కీచకవధానంతరము ద్రౌపదిని జూచి)

తే. ...కరంబున నుదర మప్పశించి యమ్మొరొ రక్కెసయంచు నుల్ల,
ములుకు వారునై పురజనంబులు దలంకి. విరా. 8-86

2. అదిమి పట్టకొను.

క. పెలుకటి శాశంబీ మదిఁ దలఁచి యనువుగాక ధరణి తలముఁ
గరతలం, బల నప్పశించెడు వాఁడు. విరా. 2-19

ఉ. కొన్నిటి కంతముల్ నులుపుఁ గొన్నిటి కాకులు ద్రుంచు నుగ్ర
తం, గొన్నిటి పక్షముల్ నఱుకుఁ గొన్నిటి పొట్టలు పుచ్చులీనమైఁ
గొన్నిటి నప్పశించుకొని కోలెముకల్ నుఱుమాడు లిట్టుల, య్యన్నిటి
నయ్యులూకము రయంబెసఁగన్ వధియించె భూవరా.

సౌప్తి. 1-18

3 సంతోషముతో నొకరి బుజ మొకరు చేతితోఁ జఱచు.

వ. ...అమ్మవ్వురు మునీంద్రులు సెప్పిన హితోపదేశంబుల దెస
ననాదరంబుపేసి గాంధారేయుండు రాధేయుం గనుంగొని చే
యప్పశించి నవ్వి వీర లింత వెఱ్ఱు లదుగురే యని పలికి వారల
నవలోకించి. ఉద్యో. 3-824

తే. చిఱునగవుతోడ నొండొరు చేతు లప్పశించి నిర్భర సంతోషలీల
నొప్పి, రమ్మహీనాథుఁ డయ్యవహాస మెఱిగి, బొమలు ముడివడఁ
గనుఁగవఁ బొడమఁ గెంపు. శల్య. 2-98

4. కొట్టు.

సీ. మట్టియ లొండొంటి విట్టదాఁకఁగ నేల, నందంద మునిగాళ్ల
నప్పశించు. విరా. 2-250

5. ఆక్రమించు, క్రమ్ము.

వ తదవసరంబున నల్లగల్లన తెఱపి యిచ్చి యవుఁపులం జను నంద
కారణిలు ధూరంబుల యెండును లేకునికి వలనం. గడ క్లప్పశించి

నెరసి విరసినం బొలుచు కలుకట్టలుం బోని దిక్టంటులును.

విరా. 2-240

6. ఉత్సహించు, తమకించు.

ఆ. అనుచుఁ జూచుఁ జేదు నమ్మగ్గ వలుకులు, విసంగఁ గోరుఁ గేలు
దనదుకేలఁ, గీలుకొలుపఁదలఁచుఁ గీచకాధముఁడు నిజానురక్తి
దెలుప నప్పశించు.

విరా. 2-45

తే. లలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి, యెలసి సొలసిన యత్తైన
నెలమిఁగలసి, యభిమతక్రీడ నలుపంగ నప్పశించి, వెదకి రిత్త
బయల్ గని విహ్వలించు.

విరా. 2-301

వ. ఇట్లు వికలేంద్రియుండై వైశ్వానరుం డమ్మనిపత్నులయందుఁ
దగిలిన డెందంబు మగిడింపనేరక వారలం గదియ నప్పశించి
గార్హపత్యకుండంబునం దావేశించి.

ఆర. 5-198

అప్పు దే. వి.

బుణము.

సీ. అనుదినంబును నంతకంతకుఁ బెరిగెడి యధిపతి మన్నన యర్పు
దీర్ప.

విరా. 4-205

ఇది 'అచ్చు' అను క్రియాపదము నుండి వుట్టిన కృరంతము. మెచ్చు-
మెప్పువలె అచ్చు-అప్పు.

అప్పుడప్పుడు (అప్పుడు + అప్పుడు)

అప్పటికప్పుడే, తక్షణము.

తే. అప్పుడప్పుడ తలపడినట్టు లప్పుడేచి విలసిల్లు మేనుల యెఱ్ఱ
చెలుపు, గలయఁబూచిన నడమ్రమోదువులఁ దలంపఁ, బట్టుగానొప్పె
నధిప నీ పట్టిదోయి.

శల్య. 2-288

అప్పుడు దే. వి. ఔ. ప. (త. అప్పు జదు, అప్పుదు)

(దీని రూపాంతరములైన అపుడ, అప్పు అనునవి యితర విభక్తులతోఁ
గూడి యుండవు.)

1. ఆ సమయము, ఆ కాలము.

వ. అవ్వలనుం గనుంగొను నప్పుడు.

విరా. 1-11

క. మఱిమఱి చీకటి యప్పుడు.

విరా. 3-195

వ. ఇట్టియప్పుడు జనులు దసిమీదం జాలమి వెట్టకుండటకుం గాదె

కర్ణ. 2-96

అప్పుడు దొడంగి (అప్పుడు + తొడంగి)

అది మొదలుకొని.

వ. అప్పుడు దొడంగి యంతరంగంబు నిప్పులం బొరటి నట్లయ్యెడి.

కాతి. 1-8

అప్పులు సం. వి. స్. స్త్రీ. బ.

సీళ్లు.

వ. అప్పుల వలన నన్నియు బ్రాహ్మణుల వలన క్షత్రియ జాతియు
నశ్చంబుల వలన లోహంబును నుద్భవించె.

ఉద్యో. 1-185

అప్రకంపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది.

క. ఇతరేతర శరకృత శో,డితధారలు నిగుడ నపుడు నిర్భరదాన,
ద్యుతు లడరఁ బొలుచు నగముల, గతిఁ బొలిచిరి వారలప్రకంపో
న్నతులై.

భీష్మ. 2-208

అప్రకాశత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రహస్యము, ప్రచ్ఛన్నము.

సీ. అతని యున్నెడ కప్రకాశతఁ జన్న, వెఱింగి యమ్మహి శాతుఁ
డెఱింగి.

అను. 4-348

అప్రకాశము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశములేనిది, కాంతిలేనిది, ప్రసిద్ధిలేనిది.

క. కలరూపగుణద్రవ్యంబులు విక్రమవంతునందు భూవిదితములై,
నిలుచు, నవిక్రమమ నకు నవి, గలిగియు లేకైతియ నప్రకాశంబు
లగున్,

సఖా. 1-128

2. రహస్యమైనది, రహస్యము.

తే. సాధు లింద్రియవిభ్రాంతి సంహరింతు, తఘము దెలిసి ప్రాయ
శ్చిత్త మాచరింతు, రప్రకాశంబుగా ధర్మ మాచరింతు, రఖిల
భూతదయాశుత్య మారఁగలదు. ఆను. 5-428

అప్రచలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలనిది, చలింపనిది.

వ. అప్రచలిత విద్యుల్లతా రుచిర మూర్తియైనదాని నొక్కకన్నియం
గొని. ఆర. 5-178

అప్రతర్క్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తర్కింప నలవికానిది, ఊహింప శక్యముగానిది.

వ. ...ఇద్దెసకుం, జనిరన వశమే యద్భుత, మనిరూప్యం బప్రతర్క్య
మది శ్రీరమణా. ఆను. 5-309

అప్రతికారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిక్రియ లేనిది, మాఱు లేనిది.

శా. క్రోధం బప్రతికార మై హృదయముం గుందింప. విరా. 2-275

అప్రతికారుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతికారము లేనివాఁడు, మాఱు సేయుట లేనివాఁడు.

క. అవమానితులై ధరణీ, దివిజులు గ్రోధాగ్నిశిఖలు దీపించి మహా,
ద్రవనద్వీపంబులతో, నవనినయినఁ బొడవడంతు రప్రతికారుల్.
ఆర. 5-17

అప్రతిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

ప్రతిగ్రహము సేయకుండుట, దానము పుచ్చుకొనకుండుట.

సీ అధ్యాపవంబు, నప్రతిగ్రహమును... -ఆ- వత్స యాచరింప
వలయునట్టివి. ఆను. 8-8

అప్రతిగ్రహుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిగ్రహము చేయనివాఁడు, దానము పుచ్చుకొననివాఁడు,

తే. అతిథి శిష్టాన్నభోజులు నప్రతిగ్రహములును గండ్రది సరకుసేయు
దునె యచట. ఆను. 4-63

అప్రతిగ్రాహకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిగ్రహము చేయనివాఁడు, దానము వుచ్చుకొననివాఁడు.

సీ ...శ్రుతము సంపాదించి, యప్రతిగ్రాహకుడైన మద్య, మాంస
పరస్త్రి సమాగమ వైముఖ్యమున. ఆను. 2-63

అప్రతిభుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిభ లేనివాఁడు, అప్పటికప్పుడు వికసించెడు బుద్ధి లేనివాఁడు.

తే. ...కొంత, ప్రజ్ఞగల వారలైన యప్రతిభులైన, జనులు దుఃఖార్తు
లగుట నిర్ఘంకయఁబు. కాంతి 1-190

అప్రతిమము

సాటిలేనిది.

ఉ. ...అప్రతిభుం, గట్టెవఁ బట్ట మప్రతిమ కావ్య కవిత్వ మహాభూతి
కిన్. విరా. 1-27

అప్రతిముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమానుఁడు, సాటిలేనివాఁడు.

క. ...మహేశ్వరుఁ, డని కొనియాడ హరుఁ దొప్ప నప్రతిముండై.
ఆను. 5-897

అప్రతివారణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతిహితమైనది, అనివార్యమైనది.

వ దండధరుం డప్రతివారణంబైన దండంబు విధియుక్తంబుగా
నిచ్చిన. ఆర. 1-889

అప్రతిహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరాటంకము, అనివార్యము, అడ్డగింపఁబడినది.

వ. అట్లైన నప్రతిహతంబుగాఁ జతురంత భూచక్రం తాక్రమించి కీర్త
నీయులమై వర్తిల్లుదుము. విరా. 8-117

అప్రతిహతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదురు లేనివాఁడు, అడ్డు లేనివాఁడు.

తే. అతిరథుఁడు యుధిష్ఠిరుం డగ్నికల్పుఁ, డాహవంబున నప్రతి
హతుఁడు. ఉద్యో 4-255

అప్రతిహన్యమానము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

అనినార్యమగునది.

చ. అమిత జరదృయంకర విహగ్నియు నప్రతిహన్యమాన వీర్యము
గల యట్టి సర్పములకు. ఆది. 1-127

అప్రతీకారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతికారము, ప్రతిక్రియ లేనిది.

వ. అక్కర్లుం డప్రతీకారంబులగు రోషవిషాదంబులం గన్నీరొలుక
రథంబు డిగ్గి కవ్వడిదెఱఁ గనుంగొనుచు నిట్లనియె కర్ణ. 3-350

అప్రతిఘాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదురులేనిది.

ఉ. ఈతని పౌరుషం బరయ నెఁడు నమానుషకృత్య మప్రతీఘాత
మనేక మద్భుతము. ఆర. 6-210

అప్రతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుంగఁబడనిది, అప్రసిద్ధము.

ఆ. అప్రతీత భంగియగు మందపవన విచేష్టితంబు గర మభీష్టమయ్యె.
ఆర. 4-405

అప్రదక్షిణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కుడిప్రక్క నుండి ఎడమ ప్రక్కకుఁ దిరిగినది.

సీ. ధృతరాష్ట్ర విభుని మందిరమున...యప్రదక్షిణముగా నయ్యె
సుల్కా పాత, మపమేసుమై యున్న యంబరమున. సఖా. 2-299

అప్రధృష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదుర్కొనరానిది, గెలువరానిది.

మ. అమరాహింద్ర వియచ్చరాదుల కశేయం బప్రథవ్యం బభేద్యము
...నగ్గాండివమన్ చాపర,త్నము. ఆది. 8-253

అప్రబుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మెలఁకువ లేనిది.

చ. సతతము చాల్చుటన్ వపువు సంకటపాటునఁ బెట్టు నార్య మ,చ్యు
తమమలంబు దాను దను జూడక యక్షర మప్రబుద్ధమై.

కాంతి. 6-17; 48

2. క్షరము (తెలిసికొనుట లేనిది)

వ. క్షరాక్షరంబు లప్రబుద్ధ బుధ్యమాన బుద్ధంబు లను నిర్దేశంబులు
గలిగియుండు.

కాంతి. 6-56

అప్రబుద్ధుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అజ్ఞానము గలవాఁడు.

వ. ఆక్షరక్షరంబు లపర్యాయ నిర్దేశంబు లక్షరంబు నప్రబుద్ధులు
గానరు.

కాంతి. 6-85

అప్రబోధము సం. వి. అ. పుం.

అజ్ఞానము.

ఆ. ఇంతకాల మేని యెఱుంగక సంగాభి,భూత యగుచు నప్రబోధ
కలిత,యైన యట్టి ప్రకృతియే నంటి,

కాంతి. 6-49

అప్రభేద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింప శక్యముగానిది.

చ. అహితుల కప్రభేద్యముగ నా పదుమూఁడగు నేడు మప్పితా
మహాలు చరించి రంతయు గ్రమంబున నా కెఱుంగంగఁ జెప్పుమా.

విరా. 1-44

అప్రమత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సావధానుఁడు, ప్రమాదము లేనివాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

క. గతహర్ష భయక్రోధుఁడు, ధృతిమంతుండు నప్రమత్తధీమహి

తుఁడు సం, శ్రీతధర్ముఁడు దాంతుఁడు నగు, నతఁ డవసారంబు
నొందఁ దతులవివేకా. కా.తి, 5-87

అప్రమత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సావధానఁడు, ప్రమాదము లేనివాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

వ. ఏను రాజరక్షణంబునకు నిలిచెన నీ వప్రమత్తుండవై యదుగు
మనిర, ద్రోణ. 3-307, కర్ణ. 1-281

అప్రమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణము లేనిది, నిరాధారము.

వ. దుర్యోధనుండు నిజపురంబునకుం జని చని నడుమ విడిసిన యెడం
గర్జ శకునిదుశ్శాసనుల దుర్మంత్రంబుఁ బట్టి గాంగేయుని వచ
నంబు అప్రమాణంబులు నేసి. విరా. 5-387

2. అప్రమేయము, మేరలేనిది.

మాలిని. అపరిమిత విభూతీ అప్రమాణ స్వరీతి. కా.తి, 5-632

అప్రమాదము సం. వి. అ. పుం.

పొరపాటు పడకుండుట, ప్రమాదము లేకుండుట, జాగరూకత.

నీ శ్రమ క్రోధమునకు సంకల్పవర్జనము కా,మమునకు నప్రమాదము
భయంబు,నకు... వైరులు. కాంతి. 5-612

అప్రమాదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు, జాగరూకత గలవాఁడు.

వ. పరీక్షితుండు... ఆత్మరక్షయం దప్రమాదుడై. ఆది. 2-181

అప్రమేయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అమితత్వము,

క. వ్యాసాది మునిప్రోక్త మహాసందర్భాప్రమేయతారూఢ గుణో
ల్లాసా. ఉద్యో. 2-388

అప్రమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మితిలేనిది, ఇతయని పరిమితి యేర్పఱుప శక్యము కానిది,

వ, అప్రమేయప్రభావభావనాతీతుండయ్య నప్పరమేశ్వరుం డాశ్రీతు
లకు నత్యంతసులభుం డని. విరా. 1-19

2. ఇది యిట్టిదని నిశ్చయింప శక్యముగానిది.

వ. విష్ణుఁడు జగన్నూర్తి విష్ణుతనభూతంబైన మహాభూత పంచకం
బప్రమేయఁబు గాక తక్కువే. కాంతి. 4-88

అప్రమేయఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మితిలేనివాఁడు, అప్రమేయమైనవాఁడు,

అ. పూజ్యుఁడవు పురాణపురుషుండ వీశుండ, వప్రమేయఁడవు చరా
చరంబులయిన భూతరాసు లచ్యుత నీయంద, పుట్టు నిలుచు
లయముఁ బొందుచుండు. ఆర. 1-126

అప్రయత్నుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రయత్నము చేయనివాఁడు.

వ. అప్రయత్నులకు నర్థంబు సిద్ధించుట గలుగు ధర్మపరులును నీతి
విదులునైన బలవంతులు బహుమార్గంబులగు సదుపాయంబుల
నర్థంబు లాకాంక్షింప సిద్ధింపకుండెడు. అను. 5-429

అప్రయోజకము సం. విణ. (అ. జికా. అ.)

నిరుపయోగమైనది, నిష్ప్రయోజనమైనది.

చ. ఒకనిని జంపి యిట్లు చను నుజ్జ్వల శక్తి నెఱింగి కర్ణుఁ డేటికి
నరు మీఁద దానిని గడింపక యిన్నిదినంబు అప్రయోజకముగఁ
జేసెఁ గయ్యము. ద్రోణ. 5-240

అప్రయోజనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రయోజనము లేనిది, నిష్ఫలము.

తే. వీని నేటికిఁ బట్టితి వీఁడు బ్రదికి, యిచట వర్తించి మనకు నెగ్గేమి
నేయు, నప్రయోజన మిది విడువు మనన.

శల్య. 2-7; ఆర. 7-361

2. వ్యర్థము, ప్రయోజనము లేమి.

తే. ...బిఁధుమిత్రజనులు తెగటాటి రప్రయోజనము గాఁగ.

కర్ణ. 3-61

అప్రవాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

ప్రవాసమునం దుండనివాఁడు.

ఆ. అప్రవాసియైన యవనీసురుని యుద్ధ, శాలిగాని ధరణిపాలు నుర
గ, ముల బిలాంధ కారమున నడంచిన యట్లు, మెఱయనీక భూమి
మ్రింగు నండ్రు. అను. 2-159

అప్రశస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠము గానిది, ప్రసిద్ధము గానిది.

వ. కలియు నవ్వితక వృక్షంబు నాశ్రయించె నది మొదలుగా విభీ
తకం బప్రశస్తంబయ్యె.

ఆర. 2-190

అప్రసక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసంగతము, అసందర్భము.

వ. అప్రసక్తంబైనను నీ యర్థంబు వినవలయునట్టిది. అను. 4-155

అప్రసిద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రసిద్ధము గానిది, పొగడ్త కెక్కినది.

చ. ...హరి భూరిపరాక్రమ మప్రసిద్ధమే,

ఉద్యో. 2-310

అప్రాకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమానుషము, అసామాన్యమైనది.

వ. నీవప్రాకృతపరుడవు...నావుడుఁ బార్థుండు గర్జన కిట్లనియె.

ఆది. 7-199

అప్రాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడనిది.

క. నానాశాస్త్రంబుల న, ర్థానేకత్వంబు గనుచు నప్రాప్త మవిజ్ఞాన
పరిసిష్ఠమగు మ, న్నానసముం దేర్పవే సమగ్ర వివేకా.

శాంతి. 5-448

అప్రాప్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందరానిది.

క. విను పాణిగ్రహణము సే,యని వనితకుఁ బుణ్యలోక మప్రాప్యము.

శల్య. 2-210

అప్రార్థనము సం. వి. అ. న.

ప్రార్థనములేమి, ప్రార్థింపకుండుట.

క. అనహంకారము నప్రార్థనమును విషయములఁ బెద్ద దగులమి
యును మేఁ.

శాంతి. 5-458

అప్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రియము గావిడి, అనిష్టము.

చ. ...తిపులఁ ద్రుంచి యశం బిల నించె పుత్రుఁ డెక్కటి దివి చూర
కోల్ ప్రియము కాకిది యప్రియమే తలంపగాన్. ద్రోణ. 2-257

క. ఒరు లేమేమి యొనర్చిన, నరవర యప్రియము దన మనఁబున
కగుఁ దా, నొరులకు నవి సేయకునికి, పరాయణము పరమ ధర్మ
పదములకెల్లన్.

శాంతి. 5-220

అప్రితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంతోషింపనివాఁడు.

వ. అనిన విని గురుం డప్రితుఁడయ్యును గటకటం బడక యతనితో
నిట్లనియె.

ద్రోణ. 1-389

అప్సరస సం. వి. స్. స్త్రీ.

దేవవేళ్య, ఆచర.

సీ. తురగఖురోద్ధాతధూళి యప్సరసల చిన్నిపువ్వుల తోడఁ జెలిమి
సేయన్.

భీష్మ 1-104

వ. (కళ్యపుని వలన) కపిల యనుదానికి నమృతంబును గోగణంబును
బ్రాహ్మణులును ఘృతాచీ మేనకాదు లయిన యప్సరసలును
బుట్టిరి.

ఆది. 3-85

అప్సరస్త్రీ సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దేవవేళ్య, ఆచర.

వ. దానికి భయంబంది నిలింపపతి యవ్వర స్త్రీలఁ దత్తపోభంగంబు
సేయుం డని నియమించి వంపిన. ఉద్యో. 1-117

అఫలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిష్ఫలత్వము, వ్యర్థము.

తే. శరణు సొచ్చిన రక్షింపఁ జాలియుండి, కడపి పుచ్చిన నూర్ధ్వ
లోకములు దప్పు, బుణ్య కర్మంబు లఫలతఁ బొందు.

ఉద్యో. 1-161

అఫలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఫలింపనిది.

వ. అపార్థివుం దొల్లి తాను ధన మర్థించి యఫలిత ప్రయత్నంబై
తత్కాల జనిత వైరాగ్యంబునం దపస్వి యగుట. శాంతి. 3-168

అఫలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఫలములేనిది, నిష్ప్రయోజనము.

తే. అన్యవర్ణుండు దీనుఁ డీయనకు నెట్లు, గూఁతు నీవచ్చునని మదిఁ
గుత్తుపుట్టి, యీడ, ప్రార్థన మఫలమై యేగి యజ్ఞ, సమయ
మున నగ్ని దనమూర్తి సంహరించె. అను, 1-55; అను. 5-149

అఫలీకరణము సం. వి. అ. న.

నిష్ఫలము అగునట్లు చేయుట.

చ. దొరకొని దివ్య బాణములు ద్రోణుండు బల్విడి నైంద్రమాదిగా,
నరుపయినేయ నాతఁడు మనంబునఁ గొంకక తత్తదస్రముల్, వెర
పున నేసి యేసి యఫలీకరణం బొనరించి పేర్పుఁ ద, ద్వారశరజాల
మున్ గురునిసారితమై యడఁగుం బొరిన్ బొరిన్. ద్రోణ 5-293

అఫల్లువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

అధిక మైనది, అమోఘమైనది.

వ. అట్లు ఫల్లును నఫల్లు విద్యావిశారదుం జేసి శారి యశనితోడ.

అశ్వ. 3-2

అబల సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ఆడుది.

సీ. తెలిగన్నగవకాంతి పొలుపార నించుక, కనువిచ్చి చూచినఁ
గాదె యబల. విరా. 2-45

అబలము సం. వి. అ. న.

బలము లేమి.

న ధర్మాధర్మంబులు... బలాబలంబులు... దండంబున సమ్యగసమ్య
క్రకారంబులం గలుగు. కాం. 3-111

అబలుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలము లేనివాడు.

క. కలవాడు లేనివాడు సబలుఁ డబలుడు, మూఢబుద్ధి ప్రౌఢుం
డనఁగా, వలచెవ్వరికైన జనని, కలిమియ యత్యంత సౌఖ్యకరమై
యుండన్. కాం. 5-278

అబహుభాషి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అధిక ప్రసంగము చేయనివాడు.

న గురునకుఁ బ్రియకరుం డయి వేదాధ్యయన మొనరించుచు...
యజ్ఞోపవీతియు సబహుభాషియు...(నై) వర్తించు బ్రహ్మచారి
అశ్వ. 2-188

అబాంధవుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చుట్టములు లేనివాడు.

క. పంగుల మూకాంధుల విక,లాంగులను నబాంధవుల దయంబోతె.
సభా. 1-44

అబాధ్యత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

బాధింపఁదగకుండుట.

క. ఓహో, యిట్లుంట జగద్దోహం బిమ్మాట వజ్రపు; దూతత్వం
బున్, మాహాత్మ్యంబును ధర్మోత్సాహంబును విను మబాధ్యతకుఁ

గారణముల్.

ఉద్యో. 8-170

అబ్బిజుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణము లేనివాడు.

తే. ఇతఁ డబ్బిజుం డదేహుం డనింద్రియుండ.

శాంతి. 6-81

అబ్బుద్ధిపూర్వకము సం. విణ. (అ-ర్వికా-అ)

తెలియక చేసినది, బుద్ధిపూర్వకము గాఁ జేయనిది.

వ. తొల్లి పరిక్షిత్తనయ్యుండగు జనమేజయుం డను మహారాజు దన
కబుద్ధిపూర్వకముగ బ్రహ్మహత్య వాదీల్లినం దత్కిల్పింబు
వాపికినియె.

శాంతి. 3-344

అబ్బుద్ధుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జ్ఞానము లేనివాడు.

తే. ...విను ప్రబుద్ధుఁ, డన నబ్బుద్ధుండు నా నొప్పు నతఁడు మఱియు.

ఆను. 4-196

అబోధము సం. వి. అ. పుం.

తెలివి తొలగట, మూర్ఖ,

క. ఆ ధర్మనందనుఁడు స,క్రోధాత్ముం డగుచు నేసెఁ గోదండము
ను, గై ధరఁ దొరఁగఁ వాతఁ డబోధంబునఁ దేరి మీదఁ బొలుపఱి
ప్రాలెన్.

తే— ఇట్లు మూర్ఖిల్లుటయుఁ కారవేశ్యుండు. ద్రోణ 5-53; 54

అబ్బగర్భునితార సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రోహిణి నక్షత్రము.

అబ్బగర్భునితార మాషములు... మేలు దానమునకు. ఆర. 2-878

అబ్బభాండము సం. వి. అ. పుం. న.

బ్రహ్మాండము.

ఆ. అట్లు లోకకర్తయగు నంబుజాక్షుండు, వట్టుఁగొమ్మ భావభవహ
రుండు, హర్షుని యనుమతమున నఖిలాబ్జ భాండంబు లట్లు పుట్టఁ

జేసి యడచుచుండు.

ఆను. 1-834

ఈ పద్యము "ప్రవాత ప్రతులలోనే లేదు" అని ఆనంద ముద్రణము వారు, "పెక్కు తాళపత్ర ప్రతులలో లేదు" అని సం.ము వారు చెలిపిరి. సంస్కృత భారత ప్రతులయందలి ఆనుకాసనిక పర్వములో ఈ భావముగల శ్లోకమేలేదు. నిర్ణయసాగర ప్రెస్సుప్రతిలో ఈ అధ్యాయము గలదు గాని ఈ భావముగల శ్లోకములేదు. నీలకంఠీయ వ్యాఖ్య గల ప్రతిలో ఈ అధ్యాయమే లేదు. కావున ఈ పద్యము ప్రక్షిప్తము అనవలసి యున్నది.

అబ్బజుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్మిచూలి, బ్రహ్మ.

సీ. అబ్బజు వీడ్కొని యది దేవసభకు బ్రదక్షిణం బొనరించె దక్షణంబు.

ఆది. 8-105

అబ్బనాథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నడుమ పద్మము గలది. శ్రీకృష్ణచక్రము.

సీ. ...అపరదినమునం దగ్నిదత్తంబు నబ్బనాథంబును, నైన కృష్ణుని
చక్ర మద్భుతముగ, -అ- నెగసి యఖం జనులు నీక్షింప దివ
మున కరిగె.

మౌస. 25

అబ్బనాథుడు సం. వి. అ. పుం.

బొడ్డునందు తామర గలవాడు. శ్రీ మహావిష్ణువు.

ఆ. ...రవి సహస్రనిభు హిరణ్యగర్భు, నబ్బనాథు. శాంతి. 4-216

అబ్బము సం. వి. అ. న.

పద్మము.

మాలిని. కమలభవ కిరీట గ్రామ పద్మావలీ సంగమ సుభగవదాత్మా.

విరా. 1-835

అబ్బముఖి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

పద్మము వంటి మోము గలది,

సీ. మానిని గరువంపు మాట పొందూపించు దళితాబ్దుముఖ తిన్నఁ
దనము మెచ్చు. విరా. 2-292

అబ్బాజీ సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పద్మమువంటి కన్నులు గలది- స్త్రీ

ఉ యశుఁ డెఱింగి వచ్చి యిటు లాటడి చావఁగనేల చెప్ప మ, బాహి
భవన్మనోరుజకు నౌపధమే నొనరించు. ఉద్యో. 4-885

అబ్బానన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పద్మము వంటి మోము గలది. స్త్రీ

ఉ. ...ఇప్పుడ పోయి మట్టి యశ్చాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం
బలరంగ ననంగ తంత్ర విద్యానిపుణత్వ మేర్పఱిచెదం బ్రమ
దాంబుధి నోల లాచ్చెదన్. విరా. 2-298

అబ్బిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

తామర సమూహము.

తే. అబ్బి నీ తటాక తరువండ పుష్పచాటముల నిలుతు. ఆను. 1-285

అబ్దుకము సం. వి. ఆ. న.

సంవత్సరము.

తే. వసములందును బండ్రెండు వత్సరమ్మా లలయ కజ్జితవాస మే
కాబ్దుకంబు, పూని నిర్విఘ్నవృత్తిఁ జల్పుదురు మీరు. ఆర. 4-88

అబ్దుము సం. వి. అ. పుం.

1. సంవత్సరము.

వ. ఇమ్మహనీయ చాకంబు... సోమదు పంచ దశాబ్దంబులు...
గ్రమంబున ధరియించిరి, విరా. 4-122

2 మేఘము.

మ. ... నీ నేన యబ్బవితానంబు మహా సమీరణ నిరస్తలైన చందం
బునన్, ద్రోణ. 1-198

అబ్బి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

మ. ...ద్రోణు వా, హన సూతధ్వజ దేహమల్ పొదివె నిట్లస్త్రాబ్బి
నిర్రగ్గుఁ జేసిన హాహ నివదంబు లొక్క మొగి జేర్చెన్ సర్వ
వై న్యంబులన్. విరా. 5-187

అబ్బి అ. క్రి.

1. సిద్ధించు.

అ. ఆకట దినములోన నా వైంధపుని జంప, నబ్బకున్న నతని కగ్ని
సొరఁగ, వలయు నాతఁ డనృతవాదిగాఁ డిక్కార్య, మెట్టులగునొ
మనకు నేది గతియొ. ద్రోణ. 2-343

క. ఆవత్సమయంబున శా, చాపాదన మిట్టి భంగి నబ్బమి మలసం,
లేపన గంధము వోవఁ గ్రి, యాశరుఁడయి చేయునది మృదాకల
నంబున్. ఆను. 3-288

2. వశమగు, చిక్కు.

క. ...మోసంబుగాక ధన్మజుఁ డట్లబ్బినఁ బోనిచ్చుట రాధా తన
యునకున్ బుద్ధి యగునె తప్పెం దప్పెన్. కర్ణ. 8-8

అభంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భంగము కానిది.

వ. ...ముందట నతి కామబలాక పూహసన్నాహ సమున్నతంబు
లైన యభంగోత్తుంగ శృంగ సముదయంబుల నఖిల గగన క్రోడ
పీడనంబు సేయుచున్న దాని ఋశ్యమూక కై లంబుఁ జేరి.
ఆర. 8-388

అభక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తినఁగూడనిది.

వ. అభక్ష్యభక్షణంబును నన్యభామారశము మద్యపానంబు మొదలైన
కృతులు కాయకంబులు, ఆను. 5-174

అభయకారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్,))

రక్షణము సేయువాఁడు, అభయ మిచ్చువాఁడు.

తే. అచలు సూక్ష్మ వరేణ్య సహస్రశీర్ష, నభయకారి నశీర్ష నారా
యణుని. కాం. 4-217

అభయము సం. వి. అ. న.

1. రక్షణము.

సీ. ఓర్వక పెక్కఁడ్రు రుర్విశు లొక్కఁడఁ బై నెత్తి వచ్చిన భండన
మున, వారి పేతిచ్చిత్రవాహనధ్వజములు, నఱకిన గడుగడు
నడిఁగి వార, లభయంబు వేడిన నందఱఁ గృపఁగాచి, యేతె
నీపెన్నేల యెల్లఁ దాన. ద్రోణ. 2-206

2. ప్రాణదానము.

ఆ. తనయు లార్చ్యర నఱకు మనియె నద్దేవి ద, క్కనుజలెల్ల వారి
కభయ మొసఁగు, మనిన నట్లకాక యని మమ్ము నలుపురం, బట్టెఁ
గాని తెగడ ప్రాణములకు. కాం. 1-9

3. భయము లేమి.

ప. కృతయాగంబునం జార్యాకుం డను చై త్యుండు తపం బొనరించి
వద్రైభవుండు ప్రకృష్టంబైన నఖిల భూతంబుల వలనను నభయంబు
వేడినః. కాం. 1-269

4. అభయమును పేరు గల్గిన భార్యాభర్తృ సంవాదము. అశ్వ. 2-5

అభయహస్తము సం. వి. అ. పుం.

భయము లేదని సూచించుటకు ఆఱవేటివ్రేళ్ళను నిలుపుగఁ బట్టి ముందఱికి
చాచిన చేయి.

తే. కాలు తక్కువ వారలు గలయఁ జెదరి వెనకఁబడిపోవునెడఁ
దన్నుఁ గని భయమునఁ, బ్రాణదానంబు వేడినఁ బార్థుఁ డభయ.
హస్తమిచ్చుచు దయ పెనుపారఁ బలుకు, విరా. 5-225

అభయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. భయరహితుఁడు, నిర్భయఁడు, భయము లేనివాఁడు.

తే. ...దమము, నాకృతులు వీనిఁ గల పుణ్యుఁ డభయఁ డై హి, క
మల వలనను నా ముష్మికమల వలన, కాంతి మంగళవిధి బోధ
సామ్యమూర్తి. కాంతి 4-384

2. కురుకుమారుఁడు, గాంధారి ధృతరాష్ట్రుల కొడుకులలో 87వ
వాఁడు. ఇతఁడు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున భీమునితోఁ బోరి
రాద్రకర్మయను తమ్మునితోడను దుర్విమోచనఁడు అను అన్న
తోడను మరణించెను. అది. 5-102; ద్రోణ. 4-142

అభవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టుపు లేనిది,

అమృతము నభవము నజరము.

కాంతి. 6-18

అభవుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టుక లేనివాఁడు.

ఈశానుఁడు నభవుఁడు నమృతుఁడు నైన శివుని.

కాంతి. 6-456

అభవ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిందితుఁడు, దుష్టుఁడు.

క. పరమ మునియగు నగస్త్యుఁడు, పరోపకారార్థకృతి నభవ్యుం
డగునే. కాంతి. 3-296

అభావము సం. వి. అ. పుం.

1. లేకపోవుట, లేమి.

వ. కౌంతేయాగ్రజుండు సంతోషించి జీవనాభావంబైనచో క్షత్రియ
కర్మానుష్ఠానంబునకు శక్తుండగు విప్రుం డెట్లు బ్రతుకు వాఁడని
యడిగిన భీష్ముం డిట్లనియె. కాంతి. 2-348

2. నాశనము.

ఉత్సాహ : శో, కావిలర్థ ముధుపఁ ట్లాని యధుగుఁడెంచితిన్

సుతా, భావజనిత దుఃఖవార్ధి పారమేయ్యు పుత్రికా. స్త్రీ. 1-86

8. అనిత్యము.

వ. అనేక వాక్యంబుల నాత్మకు నభావంబు శరీరమునకు భావంబును
గలుగమి దెలిపి. భీష్మ. 1-186

అభావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

భావింపఁబడనిది.

క. నీవట్టిడ వగు లెఱుంగవు, భావంబున సంశయమును భయమును
బాల్యం, భావేశంపఁగఁజేయ నభావిత నిశ్చయుండ వగుటఁ బరమ
మునీంద్రుడా. కాంతి. 6-289

అభికాంక్షి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

కోరువాఁడు.

చ. ...జనమేజయుండన్ జనపాలుఁ డుత్తమ, స్తుతమతి దీర్ఘసత్త
మజితుం దొనరించె శుభాభికాంక్షియై. ఆది. 1-82

అభిఖ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నామము, పేరు.

తే. ఇంతయును మన్మయంబు యే నిరుపదియు, నాల్గు నగు తత్త్వకోటికి
నాథుడైన, పంచవింశ కాఖిఖ్యుండఁ బరమ పురుషుఁ డనియు నా
పేరు మఱి పర మరయలేదు. కాంతి. 6-881

అభిగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి.

తే. ఆకలేక యెవ్వని జలాశయమున, మండువేసవి యందును
మనుజుకోటి, యవభృథస్సాన పానంబు లాచరించు, నతఁడు
వొండఁడు విషమదుర్గాభిగతులు. ఆన. 2-886

అభిగమనము సం. వి. అ. న.

1 ఎదురుగాఁ బోవుట.

శ్లో. అటఘోయిన జనఁబుల వలన వైచిత్రవీర్కండు పొలికఁబనికి వచ్చు

చున్నాడని విని తదభిగమనోన్ముఖుండై (ఆజాత శత్రుండు)

స్త్రీ 1-116

2. పోవుట.

వ. తీర్థాభిగమనంబున మహాభిష నాభాగ భరత భగీరథ ముచుకుండ
మాంధాత్మ సగర సార్వభౌమాష్టక రోమపాదుల యట్ల శత్రు
జయంబును సర్వలోక సుఖంబులు బడయుదురు. ఆర. 2-808

3 పొందు, సంభోగము.

అతిదూప్యంబగు పరచారాభి గమనంబు దగదు. ఆను. 2-172

అభిగమించు సం. స. క్రి.

పొందు, సంభోగించు.

వ. అపత్యార్థం బగస్త్రమహాముని లోపాముద్ర నభిగమించుటయు.

ఆది. 1-88

అభిగమ్యుడను సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందదగినవాడు, (పూజ్యుడను భావముతో ఇతరులు తన్ను సమీ
పించుటకుఁ దగినవాడు- పూజ్యుడు) సమీపించదగినవాడు.

వ. కృష్ణుండు పాండవ కార్యార్థంబుగా మన యొద్దకు వచ్చుచున్న
వాడు నేడు కుశస్థలంబున విడిసె. రేపిందులకు వచ్చునని వింటి
మిట్టి యాశ్చర్యంబునుం గలదే సర్వలోకాభిగమ్యుడగు నమ్మహా
మథాపునకు మన మభిగమ్యులమైతిమి. మన కింతకంటెను బెంపె
య్యది. ఉద్యో. 3-149

అభిఘట్టనము సం. వి. అ. న.

సంఘర్షణము, ఓరయిక.

చ. సరభనవృత్తిఁ బొందుసుత నై న్యము లొక్కట నేచినం గడుం,
దిరమయి నీ బలంబులు నుదీర్ణత సూపిన జాహ్నువీసముద్ధర
యమునాభిఘట్టనముతో నెనవచ్చె. ద్రోణ. 3-117

అభిఘాతము సం. వి. అ. పుం.

క్రేటు.

భీముగదాభిఘాతంబున దుర్యోధనుఁడు తొడలు విరిగి పడిన.

ఆది. 1-52

అభిచారము సం. వి. అ. పుం.

శత్రుహింసార్థమై చేయు కర్మము. (శ్వేనయాగాదికము) మారణ
కర్మము, పంపకము.

వ. అకాల ఫల సంయోగంబునఁ బుణ్యలోకంబులు వడయుదు; రందు
ససూయాభిచారదర్పవైశున్యవిగ్రహక్రోధమనమత్సరభయ
సంతాపవ్యాధిప్రజాక్షయేంద్రియక్షయంబులు లేవు. ఆర 8-387

అభిజనము సం. వి. అ. పుం.

కీర్తి, గౌరవము.

క. సుత్రామపుత్రఁ డభిజనపాత్తుఁడు విచిత్రవీర్యు పౌత్రుఁడు
శుభచారిత్రుఁ డీ విజయుఁడు మత్పుత్రికి వరుడయ్యె నెట్టి
పుణ్యోదయమో. ఆది. 7-288

అభిజాత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 పుట్టినది.

తే. హీనవంశాభిజాత, నైన పతి పత్నినగు నన్ను. విరా. 2-50

2. పూజ్యురాలు.

ఆ. యజ్ఞసేను కూతు నభిజాత నాతని యజ్ఞవేది నుదితయయినదాని,
ననఘంధి వివాహమయి పాండునందనల్ మిగుల మిత్రబల
సమృద్ధులయిరి. ఆది. 8-15

అభిజాతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గొప్ప వంశము నందుఁ బుట్టినవాఁడు, పూజ్యుఁడు.

మ. అభిజాతుఁడవు ధర్మశీలుఁడవు నీయందైన సంబంధ మిం దధి
రమ్యం బనురూప మిష్టము. ఆది. 8-52

అభిజిత్తు సం. వి. త్. పుం.

ఒకానొక నక్షత్రము - ఉత్తరాషాఢ చతుర్థ పాదము శ్రవణ ప్రథమ

పాపమును గలిసి యేర్పడు నక్షత్రము. ఉత్తరాషాఢ తుదిని పదియేను గడియలును శ్రవణము మొదట నాలుగు గడియలును గలిసి యేర్పడు నక్షత్రము అని కొందఱు. దీనితో గలిసి నక్షత్రము లిరువదియైన్నిది యగుచున్నవి. కొన్నిసట్ల యీ నక్షత్రమునకును పరిగణనము గలదు.

ఈ నక్షత్రము రోహిణి చెంత నుండును. ఇది చంద్రున కందఱకంటె తానే ప్రియవల్లభ గావలెనని తలచి తపస్సునకుఁ బోయెను. ఆ స్థావమునఁ గుమారస్వామి నిజ భర్తలచేఁ బరిత్యజింపఁబడిన వారును దనకు మాతృసములు నగు ఆర్వురు కృత్తికలను నిల్పెను.

అను. 3-189; అర. 5-244

అభిజ్ఞము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రాగుగాఁ దెలిసినది.

క. విజ్ఞానానందరసాభిజ్ఞ హృదయ కమల హంస. విరా. 3-238

అభిజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

1. గుఱుతు.

వ. పాంచజన్య రవాభిజ్ఞానంబు సవిశేషంబుగా నతనిచేత వినికొని తత్కాలంబున నాలంబులోనికి నరదంబు గొనివచ్చెద ననియె.

ద్రోణ. 2-356

2. అనవాలు.

సీ. ఆదేవిఁ గని యతం డట్లు చెప్పిన ముని, వల్లభ నా కానవాలు దెమ్ము, స్పృహల ననియె న న్నెలఁత యుదంకుండు, ననుదెఁచి విభు నభిజ్ఞాన మడిగె.

అశ్వ. 3-95

3. నిదర్శనము.

వ. అట్లు నియోగుల కపటోపాయంబునం గాకి మృతంబగుట సాభిజ్ఞానంబుగా నెఱింగించి.

కాంతి. 2-366

అభిజ్ఞాఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసినవాడు.

ఆఖిల ధర్మాభిజ్ఞఁ డగు పరాశరాత్మఁడును.

అభితప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి పరితపింపబడినది.

ఆ. భూతరాశి తొల్లిపుట్టి బుభుక్షాభి, తప్తమయి.

ఆర. 1-88

అభితప్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి తపింపబడినవాఁడు.

ఆ. పుత్రశోకాభితప్తుఁడైన యతఁడు గనలి.

ద్రోణ. 5-73

అభితర్పణము సం. వి. అ. న.

తృప్తి నొందించుట, తృప్తి.

క. ఏను దపశ్చరణంబున, దానంబున గురుజనాభి తర్పణమున ని, త్యా
నూన న్రతశీలుఁడ,

కర్ణ. 3 359

అభితర్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి తృప్తి నొందింపబడినది.

సీ. అనవరతాన్నదానాభితర్పిత మునివిప్రజనాశీః పవిత్రమూర్తి.

ఆది. 5-84

అభితాడితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాగుగాఁ గొట్టబడినవాఁడు.

వ. అట్లవీర్పరుండు విరథుం డగుటయుం దఱిమి యద్దనుజుండు గదాం
తర పాతాభితాడితుం జేసిన.

ద్రోణ. 5-228

అభిదారణము సం. వి. అ. న.

చీల్చుట, ప్రచ్ఛుట.

ఉ. ఘోరగదాభిదారణ విఘూర్ణిత కాత్రవ కుంభి కుంభముల్.

(గదా విదారణ అని కొన్ని ప్రతులు)

ఆర. 6-187

అభిధాన సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరు గలది.

వ. పంచశిఖుం డను మునివరుండు మహిం దిరుగుచుఁడి మిథింకుం

జనుదెంచె నతండు కపిలాభిధానయగు గురుకుటుంబిని చన్ను
గుడిచి పెరిగిన వాడగుటం గాపిలేయుండు ననంబరంగు.

శాంతి. 4-342

అభిధానకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరు గలది.

పార్వత్యభివానక మాధుర్యదుర్య.

అశ్వ. 1-1

అభిధానము సం. వి. అ. న.

నామము పేరు.

వ. నేను నై రంధ్రీజాత సంభూత- నభిధానంబు మాలిని.

విరా. 1-318

అభినందనము సం. వి. అ. పుం.

పొగడ్త, ప్రశంస.

తే. లీల మూరితో నచ్చరలేమపిండు, బలసి యభినందనము సేయఁ
బొలిచె.

శాంతి. 3-338

అభినందించు సం. స. క్రి.

1. పొగడు, ప్రశంసించు.

క. ధనదారాదికముల నెవ్వనికిని రక్షించికొనఁగ వసమే రక్షా, ఘనుఁ
డగు పతి గల్గినగా, కనడే శుక్రకుండు సుమతు లభిసందింపన్.

శాంతి. 2-191

క. కొందఱు కర్మకరణ మభి, నందింతురు వారలకు జనన మరణ
ములం బొందక పోరాదు.

శాంతి. 5-128

అ. క్రి.

2. సంతోషించు.

వ. ... సాళశాసనం దతని వివేకపాకంబున కచ్చెరువొంది యభి
నందించి యతని కిట్లనియె.

శాంతి. 4-448

అభినందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపబడినది,

సీ. దివస ముఖాభినందిత చక్రయుగ్మకం, బులి యనురాగంపుఁ బ్రోవ
నంగ. విరా. 2-241; ఆది. 8-8

అభినందితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపఁబడినవాఁడు.

వ. ఇట్లు పురంబు వెడలి యతండు కురుపతి కడ కేతెంచి ప్రీతుండగు
నతనిచేత నభినందితుండై లోకంబు నవలోకించి.

ద్రోణ. 1-27, అశ్వ. 3-185

అభినంద్య సం. విణ. (అ. .ఆ అ.)

అభినందింపఁదగినది.

క. ...సీ, నందమలయందుఁ జొత్తుల, యందును నభినంద్యవగుమ
యని దీవించెన్. ఆది. 8-8

అభినంద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపఁదగినది.

తే. తప మ, నంగ వేటొండె ధర్మాభినంద్య హృదయ. అను. 4-84

అభినయము సం. వి. అ. పుం.

తనయొక్కగాని యితరులయొక్కగాని భావములను దెలుపు శరీర శేష్టా
విశేషము. ఇది నాలుగు విధములు. 1. ఆహార్యము- భూషణాదులచే
గలిగినది. 2. వాచికము- వాక్కుచే గలిగినది. 3. అంగికము- అంగము
చేత గలిగినది. 4 సాత్త్వికము సత్త్వముచేత గలిగినది.

క. విశ్రుత వాద్యములు మణిజుత సుఖావ్య గీత సుగతులు
సద్భావాశ్రయములఁ దజ్జన్యరసాశ్రయములునైన యభినయంబు
లెఱుంగుదున్. విరా. 1-241

అభినవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రొత్తది.

సీ. కలపంబు లభినవ గంధంబులుగఁ గూర్చి తనువున నలఁదుదు ననువు
గాఁగ. విరా. 1-107

అభినీరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ఆసక్తిగొన్నది.

ఉ. దయాభినిరతస్థితి నీవు... సర్వయాగ ముడిగింపుము

అది. 2-280

అభినుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడబడినది,

తే బుద్ధజనుల, నందఱను తత్తదాచిత్య మభినుతమ గ, నాదరించి.

అశ్వ 3-18

అభినుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

స్తుతి, పొగడ.

సీ. ...మనసు నిందాభినుతులు, హింసయు నాత్మ ప్రశంసయు లేవు.

కాంతి. 5-228

అభిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేఱుగానిది, ఏకరూపము గలది

క. ...అఖిల జన,దభిన్న రూపునకు భావనాతీతునకున్. విరా. 1-83

అభిపన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందినది

తే. ఒదవు వృత్తు రక్తమున బుద్బుదము లెసఁగి, పుట్టకొక్కులై

యవి జనభోజ్య భావ, మొంది విప్రాదిక ద్విజయోగ్యతాభి,పన్న

ములు గావు ధర్మ సంపన్న చరిత. కాంతి. 5-488

అభిపూజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లెప్పుగాఁ బూజింపఁబడినది.

క. భూపాలక వల్లభాభిపూజిత చరణా.

స్త్రీ. 1-173

అభిపూజితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లెప్పుగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడు.

వ. వచ్చి యభిషేకతుండై సమున్నతాసనంబున నున్న యమ్మహా
త్మునితో శుక్రకుండు. కాంఠి. 5-408

అభిప్రాయము సం. వి. అ. పుం.

తలఁపు, ఉద్దేశము.

నా యభిప్రాయంబు వినుము.

కర్ణ. 1-252

2. తాత్పర్యము, భావము

వ. పాండవాగ్రజా నీ మనంబున నెక్కిలుపు మిక్కిల యభిప్రా
యంబు. ఆను. 1-83

3. వృత్తాంతము.

వ. నాకు ననవరతంబును శ్రీ మహాభారతమునందలి యభిప్రాయ బు
విన సభిలాష పెద్దయై యుండు. ఆది 1-11

4. సమృతము, శిష్టము.

క. మా యందు లేని గుణములు, మీ యనురాగమునఁ జేసి మిగిలి
వెలింగెన్, మీ యనుగతి మాకు సభిప్రాయము వనవాస భర
మోపుదురే. ఆర. 1-4

అభిభవము సం. వి. అ. పుం.

పరాభవము, అనుమానము.

తే. ఏను (సిరి) వచ్చుటగోరి కాదే తపంబు, లాచరింతురు నన్నిట్లు
అభిభవించు, టుఱవె మీ కన్న సక్రధువ మొల్లమనుట, యభిభవమె
నీకుఁ బోలిన యచటి కరుగు.

క. అని గోవులు వలికిన సిరి, విని మీచే నిట్లు పరిభవింపఁగఁబడియే,
జనినను నెవ్వరునున్ గైకొనరు శరణ మడుగు వేడికొనియెద
మిమ్మున్. ఆను. 3-114, 115

అనుభవించు సం. స. క్రి.

పరిభవించు, అవమానించు. చూ. అనుభవము. ఆను. 3-114, 115.

తే. పరఁగ నమ్మధుకై టభాసురం సుతుఁడు, సువ్వె ధరణిశ ధుఁధుఁ

డన కూరవరుడు, వాడు వరగర్వమునఁ జేసి వాడి మిగిలి,
యమరపక్షిఁ దొట్టి వేల్పుల నభిభవించు. ఆర. 4-40!

అభిభాషణము సం. వి. అ. న.

వచనము, సంభాషణము.

ఆ. అగ్ని దేవుఁ డగృతంబునకు విప్ర, కాపమునకు వెఱచి కాప
భయము, దీర్చుకొనఁగఁ బోలుఁ దీర్చరా దన్యతాభిభాషణమున
నైన పాప భయము. ఆది. 1-129

అభిభూత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

ఆ. ఇంతకాల మేది యెఱుంగక సంగాభిభూత యగుచు నప్రబోధ,
కలితయైన ప్రకృతియేనంటె నిస్సంగ, బోధ మహిమ గానఁ బోల
దయ్యె. కాంతి. 6-49

అభిభూతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వంచించఁ బడినవాడు, అవమానించఁ బడినవాడు.

వ. ధర్మతనయుండు పితామహుతో ధన తృప్త్యాభిభూతుండగు పురుషుం
డేమిట సుఖ యగు, కాంతి. 4-89

2. ఆక్రాంతుడు

న శివుఁడు దపంబు నేయఁ దదీయ సంవిత్సౌఖ్యం బనుభవించి
యయ్యవలంబు గడచి యరుగుచుండ నేను ప బధిశ్రమాభిభూతుండ
నగుచు విడువక వెనుకఁ బోవుచుండితి. అను. 1-856

అభిమంత్రించు సం. స. క్రి.

మంత్రముచే సంస్కరించు.

వ. దానిం బుచ్చికొని యభిమంత్రించి చండకౌశికుండు బృహద్రథుర
కిచ్చి యీ ఫలంబువలన నీ కొక్క పుత్రుండుద్భవిల్లునని చెప్పిన.
సఖా. 1-148

అభిమంత్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మంత్రముచే సంస్కరింపఁబడినది.

వ. తేజోవఃయ బయిన మార్గజఃబు పర్వతస్య మంత్రాభిమంత్రితఃబు
గావించి మహితలఃబు గాఁడ నేసిన భాసురచ్ఛాయఃబుగు
తోయంబు ధారారూపంబున దివ్యగఁధరపోషేతఃబయి యేసిన.

భిష్మ. 3-429

అభిమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమ్మతము, ఒప్పుకొనఁబడినది.

అ, నాకః జూడ మశస్య నరపతి సద్గర్భ,వర్తి... యతని పాల
సందఱుఁ దగ,వైన పనుల నిలుచు టభిమతంబు. విరా. 1-84

అభిమతార్థము సం. వి. అ. పుం.

కోరఁబడిన వస్తువు.

వ. కవిగాయక ప్రముఖ భిల విద్యజ్ఞనంబులు పాతకవాంఛిః వైడి
కాది వినోద పాత్రంబులు నవ్వరమేశ్వరుం గానవచ్చి ప్రొద్దు
పుచ్చి యభిమతార్థంబు వడసి చనిరి తద్యో. 3-282

అభిమన్యుడు సం. వి. ఉ. పుం.

శ్రీకృష్ణుని చెల్లెలగు సుభద్రకును పాండురాజు పుత్రుడగు అర్జునునకును
కుమారుడఁ,

భయములేనివాఁడును క్రోధముగలవాఁడును నగుటచే నితనికి అభిమన్యుఁ
డని పేరు వచ్చెను.

శ్లో. అభీశమన్యు మాంతై వ తతస్త మరిమర్జనమ్

అభిమన్యురితి ప్రాహురాద్ధునిం పురుషర్షభమ్.

సం. భా. ఆది. 247-88

వయోనిర్ణయము : అభిమన్యుని వయస్సు ఇంత యని నిర్కర్షగా వచిం
చుటకు ఆంధ్రభారతమున నాధారము లేవియు గానరావు సంస్కృత
భారతమున ఆదిపర్వము 6 వ అధ్యాయమున అభిమన్యుని జనన
మును గుఱించి చెప్పి సందర్భమున చంద్రుఁడు సురంతోఁ దన
పుత్రుండైన వర్చుఁడు భూలోకమున దేవహితార్థ మర్జునుని కడుపున
జన్మించుననియు నతనికిఁ బదాఱువ యేట యుద్ధము జరుగుననియు నా
యుద్ధమున నసమాన ప్రతాపంబు వెలిబుచ్చి గుప్తసంహారం భొసరించి

యసువుల వదలుననియుఁ జెప్పెను. దీనిని బట్టిచూడ అభిమన్యుని యాయుర్దాయము పదాఱు వత్సరములని స్పష్టపడుచున్నది.

అభిమన్యునకుఁ బదాఱు సంవత్సరములే యాయుఃపరిమితియైన యెడల వనవాసాజ్ఞాతవాసములు పదుమూడేండ్లును అజ్ఞాతవాసానంతరము యుద్ధారంభమునకు నాఱు మాసములును గడవఁగా వనవాసారంభమునకు ముందు అభిమన్యునకు రెండు సంవత్సరముల యాఱుమాసముల వయస్సే యుండవలయును, తరువాతనే యువసయనాదులు జరిగియుండవలెను, అర్జునుఁడు ధనుర్విద్యయు వనవాసమునందే నేర్పియుండవలయును. కామ్యకవనముఁడుఁ గొన్ని నెలలున్న వెంటనే సుభద్రాభిమన్యులను గృష్ణుఁడు వెంట కొనిపోయెను, కావున పవనవాసమునందు ధామ్యుచేఁ జొలోవసయనాదులు కావింపఁబడుట అర్జునునిచే ధనుర్విద్య నేర్పఁబడి 'ప్రవీర వైరి పతాకినీ భేద మార్గములెల్ల నభేద్య విక్రమ సంపదన్' (ఆది. 8-227) నేర్చుట పొసంగనేరదు. అదియునుగాక ప్రతివింధ్యాదులు అభిమన్యుని జననానంతరము పుట్టినటులఁ గలరు. (ఆది. 8-228) ద్యూత సమయమునఁ గుమారులు గలరు. వారు నీతివిక్రమ స్థిరులని ద్రౌపది వాకొన్నది. (ఉ. 8-108) వారును యుద్ధమునందుఁ బాల్గొనిరి. అభిమన్యునకుఁ బదాఱే డ్లంగీకరించుచో ద్రౌపది యైదవ కొడుకునకుఁ బదేండ్ల వయస్సు నంగీకరింపవలెను. అతఁడు యుద్ధము చేసియుండెగావున నదియుఁ బొసంగదు. వనవాసమునందు బ్రహ్మచర్య నిష్ఠులగు పాండవులకు సంతానము గలుగుటయుఁ జెప్పరాదు. (ఓక్క కారణంబున నుద్దతులగు విరోధుల చేతం బతుల సన్నిధిం ద్రలవట్టి యాడ్వంబడి వనంబున కరిగి వ్రతంబుమై వల్లభసహితంబుగా వన్యాహారంబులం గాలంబు గడపుచు బ్రహ్మచర్యంబు నడపితి (విరా. 1-313). శ్రీమద్రామాయణమునందుఁ గౌసల్య శ్రీరాముని వయస్సు గుఱించి చెప్పుచు ఉపనయనమును బదానముగాఁజేసి చెప్పినట్లు ఇచ్చటను ద్విజత్వారంభమునుండి పదునాఱు సంవత్సరములని గ్రహించుచో మౌకవిధముగా సరిపడదు. లేనిచో నాయా సందర్భములంగల కథలఁ జూడ నిది పొసంగుట లేదు. అభిమన్యుఁడు సర్వధనుర్విద్యా కోవిదుడైన పిదప ఖాండవ దహన మర్జునునిచే జరిగినట్లున్నది. (ఆది. 8-227, 228) అట్లైన నా సమ

యమున నభిమన్యుని వయస్సు 13, 14 సంవత్సరములైన నైయుండ వలయును. మఠేమన ఉపనయనము కానిది ధనుర్వేదాభ్యసనము జరుగదు. అస్త్రమంత్రము లభ్యసింపరాదు. క్షత్రియుల యువనయన వయస్సు 11 వ సంవత్సరము.

శ్లో. గర్భావృష్టే మేజ్ఞే కుర్వీత బ్రాహ్మణ సోఽవనాయనమ్

గర్భాదేకాదశే రాజ్ఞో గర్భా తద్ధ్వాదశే విః (మనుస్మృతి)

ఖాండవ దహనానంతరము మయసభ నిర్మించుటకు పదునాల్గు నెలలు పట్టినవి. పిదప రాజసూయము జరిగినది. తర్వాత సరణ్యవాసము, ఇవన్నియు జరుగుటకు ఖాండవ దహనము నుండి మూడు సంవత్సరముల కాలమైన పట్టక తప్పదు. అరణ్యవాసము పదిరెండు సంవత్సరములు. అజ్ఞాతవాసము సంవత్సరము, పిదప యుద్ధమాటు నెలలకుఁ బ్రారంభము. ఇవన్నియుఁ జూడ నభిమన్యుడు యుద్ధకాలము నాటికి 30-31 సంవత్సరములవాడై యుండక తప్పదు.

ఖాండవ దహనమునకుఁ బూర్వమే అభిమన్యుడు చౌలోపనయనాదుల నొంది శస్త్రాస్త్రకోవిదుఁడయ్యెనని చెప్పిన వాదము శ్రోసివేయునమా అట్లైన అభిమన్యున కివన్నియుఁ బాండవులు తొలుత కామ్యుక్ వనమును వదలు నప్పటికి జరిగి యుండవలెను. అచ్చట కృష్ణుడు వచ్చి సుఖద్రాక్ష ములఁ దీసికొని వెళ్ళినట్లుఁ గలదు. అభిమన్యుడు తండ్రి యొద్దనే ధనుర్విద్య నేర్చినట్లుండుటచే నాపైన నది పొసఁగదు. తొలుతఁ బాండవులు కామ్యుక్ వనంబునందుఁ గొన్ని నెలలే యున్నట్లుల ధర్మరాజు ద్వైత వనమున కరుగుచుఁ జెప్పిన కార్యముల వలనఁ దెలియుచున్నది. అట్టిచో నభిమన్యుఁడా కాలమునకైనను పదునాల్గేండ్ల వయస్సు గలిగి యుండవలెను. అంతమాత్రము లేనిది విద్యాకోవిదత్వమబ్బదు. పైగా ధర్మరాజాదులు అద్వైత వనమున నున్న కొంత కాలమునకు బలరామకృష్ణ సాత్యకులు వచ్చిరి. అప్పుడు సాత్యకి “కేకయ స్సంజయ పాంచాలవృష్టి భోజాఢక వీరులుం గృష్ణాను మతులయి యుద్ధంబున ధృతరాష్ట్రపుత్రులను భీష్మద్రోణ కర్ణాదులను వధియింతురు. ధర్మరాజు దమ్ములుం దానును సమయాబ్ధంబులు సలిపి రాజ్యాభిషిక్తుండగు నంతకు నతిరథు నభిమన్యు నఖిలరాజ్య రక్షకుం జేసియుండుదము” (అర. 3-168) అనెను,

అతిరథుడయిన అభిమన్యుడప్పటి కెంత వయస్సువాడై యుండవలెనో. అట్లు చూచినను యుద్ధము నాటికి అభిమన్యుని వయస్సు 27, 28 సంవత్సరముల కే మాత్రము తక్కువ యుండదు. ధర్మరాజాదులు 72 సంవత్సరముల వారగుటచే వాటికి ముప్పదేండ్ల యభిమన్యుడు బాలుడుగాక మఱెవరగును? ఏబదియైదే డ్లు నిండిన హేమోధుడు కుంతికి కడు పసిబిడ్డగా గనబడెగదా. (విరా. 2-219.)

సంస్కృత భారతమునఁ జెప్పబడిన పదాటు సంవత్సరముల గుఱించిన కథ యాంధ్రభారతమునఁ గానరాదు. అందుచే నది ప్రక్షిప్తమనియో లేక యగ్రాహ్యమనియో నన్నయభట్టారకుడు ప్రోసివేసెనేమో యెఱుంగరాదు.

అభిమానము సం. వి. అ. పుం.

1. ధనబల కులాధికారాదుల వలనఁ గలుగు దర్పము, గర్వము.

చ. ...వృథాభిమాన దుర్మద బహుభాషియైన కురురా జెచటం జను
చున్నవాడొకో. విరా. 4-345

2. ఆత్మ గౌరవము.

చ. ...భీష్ముఁ బ్రథనంబున నాతఁడు సంపద గౌరవుల్ మనరని
తోచె నాకు నభిమానముఁ గాచుటకై పెనంగెదన్.
ద్రోణ. 5-28

3. మమత, మమకారము, నాదియను భావము.

క. ఆరయ నధ్యాత్మ మహంకారం బధిభూత నామకం బభిమానం,
బారుధయశః పరిమోదారా రుద్రఁ డధిచైవతంబన నెగ
డున్. కాంత్రి. 6-98

అభిమాని సం. విణ. (న్. నీ. న్)

1 అభిమానము గలవాడు, గర్వి.

కిచగ్రజుండును రూపాభిమానియు. విరా. 2-22

2. మమకారము గలవాడు, ప్రేమ గలవాడు.

తే. వినుము దేహాభిమానికి వీనినెల్లఁ, దొఱగ దొరకొన నెంతి శాంతు
నకునె న. శాంతి. 4-284

అభిముఖము సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. ఉ.)

(ముఖము స్వాంగము కానప్పుడు స్త్రీలింగ మాకారాంతమే యగును)

1. ఎదురు ముఖము గలది.

వ. సమస్త జనంబులుఁ దదభిముఖులయి భక్తియుక్తి బ్రత్యుత్థానంబు
సేయం దానును గద్దీయ దిగ్గి. విరా 1-187

2. ఎదురు.

వ. విరాట కన్యకల యాటఁ జూచు చందంబున నందుఁ బుతందర
నందనుం గనుంగొను నప్పాంచాలి నాలోకించి యతండునుం
దారును దదిభిముఖంబుగా వచ్చి యక్కన్నియ లిట్లనిరి.

సభా. 3-48

అభిముఖి సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఎదురుగా నిల్చునది.

క. పురుహూతున కభిముఖయై, కరములు మోడ్చుటయు నతఁడు
గారవమున. శాంతి. 5-7

అభిముఖుడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. ఉ.)

ఎదురుగా నిల్చునది.

క. పురుహూతున కభిముఖయై, కరములు మోడ్చుటయు నతఁడు
గారవమున. శాంతి. 5-7

అభిముఖుడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. అ.)

(ముఖము స్వాంగము కానప్పుడు స్త్రీలింగ మాకారాంతమే యగును)

1. ఎదురు మొగమైనవాడు, సముఖుడు.

వ. వారల కభిముఖులై పాండునందను లందఱు నీట్లనిరి.

విరా. 1-178

2. ప్రసన్నుడు.

వ. నిత్యనిపుణారాధనంబున ధృతరాష్ట్ర సభిముఖుం గావించి.

ఉద్యో. 1-289

8. అనుకూలుఁడు (వ్యతి. విముఖుఁడు)

క. ద్యౌతార్థము తత్కితవాహూతుఁడనై జూద మాడకుండుట
ధర్మావేతం బని యభిను ఖుండై, యాతనితో నలుఁడు జూద
మాడఁ గడంగెన్.

ఆర. 2-59

అభియాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శత్రువు.

చ, పలువురు రాజులం దునిమె బల్లిదు, డాతఁడు పిన్న పాపఁడే,
యలుగుల పాలు నేయ కభియాతులు పువ్వుల కోరి సాతురే.

ద్రోణ. 2-149

అభియుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. కూడిక, పొందిక, కల్గియుండుట.

వ. దుర్యోధనుఁడు విచారాభియుక్తి నున్న యవసరమున. కర్ణ. 1-213

2. ప్రాప్తి.

అభిజిత్తునఁడు విద్యాభియుక్తి.

ఆను. 8-169

అభియోగ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యుక్తమైనవాఁడు

సప్రతిభాభియోగ్యుఁడు.

ఆది. 1-9

అభిరక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిరక్షణము.

ఆ. ...ధర్మచరణ వేదియై ప్రజాభిరక్ష యధ్వర కరణంబు, వలను
మెఱసి నడవవలయు నధిస.

ఆను. 4-124

అభిరక్షణము సం. వి. అ. న.

పూర్ణముగా రక్షించుట.

ఆ. ఆదిదేవుడైన యవ్విష్ణుఁ డఖిల లోకాభిరక్షణార్థమై జనించి.

ద్రోణ. 5-408

అభిరక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగా రక్షింపఁబడినది,

భీమాభిరక్షితం బగు నబ్బలంబు.

భీష్మ. 1-174

అభిరక్షితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగాఁ గాపాడఁబడినది.

వ. ధృతరాష్ట్ర పాండు విదురులు భీష్మాభిరక్షితులై. ఆది. 5-2

అభిరక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగాఁ గాపాడఁదగినది.

క. భవదభిరక్ష్యమలగు నీ, భువనంబుల యందు సర్పములు ద్రిమ్మి.
రుటన్, దివిజాధిప నీ కెఱిగిం, పవలనె నీ యాజ్ఞ నాకుఁ బడయఁగ
వలనెన్. ఆది 2-117

అభిరతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

మిక్కిలి ఆసక్తి.

సీ. ...ఇంద్రియముల పొందును విషయాభిరతియుఁ బరిహృతంబులు.
కాంతి. 4-242

అభిరతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అత్యంతాసక్తి గలవాఁడు.

తాండవాభిరతుఁ డగు.

భీష్మ. 2-318

అభిరామ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనోహరమైనది.

సీ. ...శోభ, నాలంకరణమున నభిరామయైన పాంచాలి.

కాంతి. 1-374

అభిరామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అందము, సుందరము.

ఉ. రాజగృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలు గట్టఁగూడదు.

విరా. 1-123

2. మనోహరము, ఇంపయినది.

క. ఆభినందించిరి దేవ, ప్రభుఁడును నారధుఁడు నప్పుడు పవనంబును

సౌ.గభనుఖ సంస్కర్షంబుల, నభిరామంబగుచు వీచె నల్లన యచ
ఓన్. కాం. 5-14

అభిరాముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనోహరమైనవాడు, ఒప్పుచున్నవాడు.

ఉ. ...అర్కుం డభిరాముడై పొడవు గొండపయిన్ వెలుగొండె
జూడగన్. శల్య. 1-114

అభిరూక్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి కరకైనది, ఆతికఠినమైనది.

క. ...ధర్మాత్మజుండు ప్రాకృత జనున, ధ్విరూక్షతలంబున నిట్లభి
భూతుం డగునె నిద్ర నశింపుండై. ఆది. 6-178

అభిరూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనురూపము, తగినది.

సీ. ...ఆ, రూఢ యౌవను నభిరూపతేజ, జర. 6-195

అభిలషణము సం. వి. అ. న.

కోరిక, ఇచ్ఛ.

సీ విషయోపభోగాభిలషణ మింకను నాకు, వదలక పెరుగుచున్న
దియు. ఆది. 8-95

అభిలషితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరబడినది.

ఆ. బ్రాహ్మణాభిలషితదాయ వగుట మేలు. ఆశ్వ. 4-187

అభిలాష సం. వి. అ. పుం.

కోరిక.

తే. అభిల ఁనులకు పరమపదాభిలాష,వృత్తి సామాన్య. ఆన, 8-317

అభిలాషము సం. వి. అ. పుం,

కోరిక,

తన యభిలాషంబు తేటపడం బలికిన్.

విరా. 2-48

అభిలాషి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అభిలషించువాడు.

క. తాపవరతీవ్రంబగు, పాపాన్ని జ్వాలచయము పాలుపడి పరి,
తాపము నొందుచు ధర్మ, వ్యాపార లలాభిలాషి నై యున్నాఁ
డన్.

కా.తి. 3-854

అభిలీఢము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్తిగాఁ దినబడినది, పూర్తిగా గ్రహింపఁబడినది.

వార్ధకాభిలీఢమైన మదీయ కాయమునకు.

ఆశ్. 1-27

అభివందనము సం. వి. అ. న.

ప్రణామము, క్షీనమస్కారము.

క. ఆనవుడు నట్టుల చేసెద, మని వారలు భక్తియుక్తి నతనికి నభి
వం,దన మొనరించినఁ దగు దీ,వన బిచ్చె నతండు గాఢవాత్సల్య
మునన్.

విరా. 1-144

అభివంద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నమస్కరింపఁ దగినవాడు.

తే. అచన్నాన కోవిదులును, దనకు నభివంద్యు లగుట యతండు
సెప్పె.

ఆను. 3-828

అభివర్ణనము సం. వి. అ. న.

పొగడుట.

క. నీ దానంబున విస్మితు లై దైవత యక్ష సిద్ధు లభివర్ణన మ,త్యా
దరమునఁ జేసెదరు.

ఆశ్. 4-240

అభివర్ణించు సం. న. క్రి.

1. వివరించు, తెలుపు.

క. వర్ణాశ్రమ ధర్మము లభివర్ణింపుము వేర నిరత వత్సం యవి నా,

కర్ణములతో నఖిల జన, కర్ణంబులఁ బొంది పుణ్యకర్తృత యొసఁ
గున్. అను. 4-445

2. పొగడు, స్తుతించు.

క. ...అగ్రాహ్యకారుండయి వెలుగు దయాకరు నప్పద్రనాథు నభి
వర్ణించున్. కాంతి. 4-327

అభివర్ణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివర్ణింపఁబడినది.

వ. భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగియయ్యును నధములగు వాని
యుక్తుల వలనం జోరజనసంవృతంబైన కావేరియుంబోలె నుప
యోగ్యగాకునికి యెఱింగి నీ కెఱిగించుటకై మిథ్యాభివర్ణితం
బైన కాకంబు నెసంబిడి జొచ్చితి కాంతి. 2-366

అభివర్ణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది.

ధర్మములందెల్లను నభివర్ణ్యము లవి, కాంతి. 5-544

అభివర్ణనము సం. వి. అ. న.

అభ్యుదయము, వృద్ధి.

క. ధరణి నధార్మికులగు కాపురుషుల కభివర్ణనంబుఁ బుణ్యచరిత్రం,
బరఁగెడు ధార్మికులకు దుర్ధరమగునవి వర్ణనంబుఁ దగునె
మునీంద్రా- అర. 2-907

అభివర్ణిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పెంపఁబడినది.

వ. ఏము దీనికి భయశ్రావణ మగుటంజేసి గురుల మిదియును మాచే
నభివర్ణిత యగుటంజేసి హృదయానందనియైన కూతు రని కన్య
మహాముని యమ్మునులకుం జెప్పిన. అది. 4-50

అభివాంఛితము సం. వి. అ. న.

కోరిక.

క. ...అనిం,దిత చరిత నీకు నభివాం,భిత మెయ్యది దానిఁ జెప్పు
చేయుదు ననినన్.

అది. 1-109

అభివాదనము సం. వి. అ. పుం.

తన గోత్రనామములు చెప్పి పాదములకు నమస్కరించుట, అభివాదము.

వ. అమ్మహాదేవిం గాంచి కానీనుండు సంభ్రమ విసయంబులతోడం
జేరి సూతగోత్రంబును రాధేయనామంబును జెప్పి యభివాద
నంబు నేసి.

ఉదోఽ. 4-58

అభివాద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివాదనము చేయఁదగినవాఁడు, నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు.

శచీపతి మః ఛాన్దనిమిషాభివాద్య.

శల్య, 2-420

అభివిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగినది.

చ. దురితమునేసి తాపమునఁ దూలిన నింకిటు సేయ నన్మతిం, బొర
సిన ధర్మసంచరణ బుద్ధియ మేలని యూఁదినం గ్రియా,పడు
డయి మేలు సేసినను బాదము పాదముగాఁ గ్రవంబునన్, విరియు
నమస్తముం దదభివిష్ట కళంకము నిర్భయంబుగన్, కాంతి. 3-388

అభివీక్షించు సం. స. క్రి.

చూచు.

తే. అతని నట్లుఁడనిమ్ము నా యనుజ తను జ; మిత్రజనములఁ
జాంచాలపుత్త్రి నా క,వశ్యమును నభివీక్షింప వలయుఁ జూపఁ.
బనుపువారల యున్నెడ భవ్యచరిత.

స్వర్గ. 11

అభివీక్ష్యమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడుచున్నవాఁడు.

సీ. .. కడు వేడ్కతోఁ దన్నుఁ, జూచు భేచరసిద్ధసురభుజంగ, గరుడ
గంధర్వకిన్నర కామినులచేత, మానుగా నభివీక్ష్యమానుఁ డగుచు

ఆర. ౪-812

అభివృద్ధి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

పెంపు.

ఉ పనును బ్రహ్మమంతముల నెంతయు నీ కభివృద్ధిజేసెనం, గాన.
ఉద్యో. 1-187

అభివృత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్పష్టమైనది. తెల్లనైనది.

వ. కావుననే తత్స్వరూపం బభివృత్తంబుగా వివరింపవలసియుండు.
(స్త్రీ). 1-52

అభివృత్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెల్లమగువాడు, తెలుపబడువాడు.

మాలిని. అకలుష హృదయాభివృత్త సర్వోపయుక్తా. సౌప్తి. 2-135

అభివ్యాపించు సం. స. క్రి.

వ్యాపించు, ఆక్రమించు.

వ. ...ఇంద్రానుజుండవై త్రివిక్రమంబులం ద్రిజగంబుల నభివ్యాపిం
చిన విశ్వరూప ధరుఁడవు. ఆర. 1-127

శ్లో. శిశుర్భూత్వా దివం ఖం చ పృథివీం చ పరంతప,
త్రిభిర్విక్రమదైః కృష్ణక్రాంతవానసి తేజసా.

సం. భా. ఆర. 12-26

అభిశంకిని సం. విణ. (న్. నీ. న్)

ఆధిక్షేపించునది, నిందించునది.

వ అని విధాతృని ధర్మపు నాక్షేపించు ద్రౌపదిం జూచి ధర్మరా
జిట్లనియె నాస్తికుల యట్లు ధర్మాభిశంకినివై దైవదూషణంబు
సేసెడు. ఆర. 1-228

అభిశోభి సం. విణ.

మిగులఁ బ్రకాశించునది.

తే. అతనిపై మకరంద ధారాభిశోభి, కుసుమ వర్షంబు పెల్లుగఁ

గురినె నధిప.

అశ్వ. 4-216

అభిశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశ మొందినది.

వ. వారణావతంబు... వజ్రనకేళీ కందుక మృగయాది వివిధ విహార

హరి ప్రదేశాభిశోభితము.

ఆది. 6-132

అభిశోభితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశ మొందినవాఁడు.

సీ. లోకజ్ఞు నుభయ భాషా కావ్యరచనాభిశోభితు... నన్నపార్థుఁ

జూచి.

ఆది. 1-9

అభిశ్రావ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వివరించినది.

మాలిని. సుమహదుపనిషత్ప్రతిభాభిశ్రావ్యసేవ్యా.

మహా. 79

అభిషిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పట్టాభిషేకము చేయఁబడినది.

అ. ...అంతం బోక కురుదేశ రాజ్యాభిషిక్తమైన యతని శిరము

దన్నె.

సాప్తి. 1-27

అభిషిక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పట్టాభిషేకము చేయఁబడినవాఁడు.

తే. మున్న చనురెంచి పీఠిమై నున్నయట్టి, దుశ్శలకుఁ బెంపు

గలుగఁ దప్పుత్తృప్తిపుత్తు, సింధుదేశంబునకు నభిషిక్తుఁడేసె, దోహ

లమున నజాతశత్రుఁడు నరేంద్ర.

అశ్వ. 4-210

2. స్నానము చేసినవాఁడు.

వ. ...అకౌశిక ప్రాదంబున నందఱు నభిషిక్తులై.

ఆన. 8-118

అభిషేకము సం. వి. అ. పుం.

పట్టాభిషేకము, ఒకనిని ఒక దేశమునకుఁగాని ఒక సేనకుఁగాని ఒక మహాకార్యమునకుఁగాని అధిపతిగాఁ జేయునపుడు చేయించు స్నానము.

తే. అంగరాజ్యాభిషేకార్థమైన శిరముఁ దడవె వెండియు హస్తాశ్రు
తతుల నొప్ప. ఆది. 8-58

వ. అట్టివానికి వాహినీ నాయకత్వం బిచ్చి యభిషేకింపవలయు.
ఉద్యో. 4-88

వ. అప్పు డద్దేవునకు దేవతలు విభవం బెసఁగఁ బరహసంబునకయి
యభిషేకంబు సేసి. కర్ణ. 1-281

2 తడవుట (జలతైలాదులతో)

వ. పరిమళ పరంపరాభాసిత నూతన తైల ధారాభిషేక ప్రదీపితంబు
లయిన కరదీపికా సహస్రంబులు వెలుంగ. భీష్మ. 8-189

3. భగవంతునకు మంత్రపూర్వకముగా చేయించు స్నానము.

చ. కలమెయిఁ జాల నేత నుదకంబులనేని వరాభిషేక మంగళము
నొనర్చి... లింగలసితమూర్తియందు ననుఁ గాంచి భజించిన
ముక్తి సేకుఱున్. ఆను. 5-273

4 స్నానము.

వ. బలియను రాజు గంగాభిషేకార్థంబు వచ్చినవాఁడు. ఆది. 4-280

అభిషేకించు సం. స. క్రి.

1. అభిషేకము సేయు (రాజ్యమునకు- సేనకు-ఒక మహా కార్యమునకు)
వ పాండవాగ్రజుండు...పుండరీకాకుండు పనిచినట్లు పాంచాలనాథ
ప్రముఖుల నఊహిణులకు నధిపతులుగా వేటువేట యభిషేకించి,
చూ. అభిషేకము. ఉద్యో. 4-113

2. తడుపు.

వ. సత్యవతియుఁ బెద్ద కాలంబునకు వచ్చిన యా ప్రథమపుత్తు నతి
హర్షంబునం గౌఁగిలింఁచికొని యవిరళ పయోధర పయోధరల
నానంద బాష్పధారణం జేసి యభిషేకించుచున్న నమ్మనివరం
డును దల్లి బాష్పజలంబులు దుడిచి. ఆది. 4-240

వ. ఇట్లానఘోర దగదు నాకుం బ్రసన్నుండ వగుమని నిజనేత్ర జలంబు
లం దదీయ చరణయుగళం బభిషేకించుచు. ఆర. 8-24

అభిషేచనము సం. వి. అ. న.

1. అభిషేకము.

తే. ... అఖిల సమర, పండితుల నేర్పి వారి నీ బలము లేదు, నడపఁ జాలించి యభిషేచనం బొనర్చు. ఉద్యో. 4-107

2. స్నానము.

వ. ధర్మపత్ని సన్నిహితమునకు నగ్నులు విహరింపుమని పంచి యభిషేచనార్థ మరుగ. ఆది. 1-128

అభిష్టుతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్తుతింపఁబడువాఁడు.

క. అనఘ యిది యోగక్షయ మిం, దనలనుఁడై చనఁగఁజాలు నతఁడు కృతార్థుం, డనితర సులభ పదప్రాప్తినిరూఢుఁ డనామయుం డభిష్టుతుఁ డెందున్. కా.తి. 6-122

అభిష్టుత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది, స్తుతింపఁదగినది.

క. ధర్మంబుఁ బరిజ్ఞానము, నిర్మలమతి సభ్యసించి నృప యనిశంబున్, ఛార్మిక సంగతి గలిగినఁ, జేర్చి యుభయలోకముల నభిష్టుత్య మగున్. కా.తి. 6-74

అభిసంధి సం. వి. ఇ. పుం.

ఉద్దేశము, అభిప్రాయము.

ఆ. అశ్వమేధ మఖమునం దట్ల యనఘ య, లోలుపత్వ గుణ వికాల బుద్ధి, శాలివై ఫలాభిసంధిలే కక్కాము, ధర్మగౌరవం బొనర్చు ధర్మతనయు. అశ్వ. 1-134

అభిసర్గము సం. వి. అ. పుం.

సృష్టి.

వ. అది కాలమునఁ బ్రజాభిసర్గమునకు నారాయణుఁడు నిజనాభిపద్మ మున బ్రహ్మఁ గల్పింప. కా.తి. 6-520

అభిసూచనము సం. వి. అ. న.

సూచించుట, తెలుపుట.

మ. ...పాం,డవ కౌరవ్య గదావిఘట్టన మకాడ ప్రోత్తమై భావి
పాం,డవ కౌరవ్య రణాభిసూచన పటిష్ఠంబయ్యె ఘోరాకృతిన్.

ఆది. 6-13

అభిహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దెబ్బ, ప్రేటు.

క. ...అనోన్య్యా భిహతిః జనిరి యమపురమునకున్. ఆది. 8-113

అభిహరణము సం. వి. అ. న.

1 దగ్గజకుఁ దీసికొని వచ్చుట, సమర్పణము.

అర్హ్యాభిహరణంబు శిశుపాలవధ.

ఆది. 1-823

2. తీసికొని వచ్చుట.

చ. అతఁడు సమిక్కుఁగాభిహరణార్థము గానకు నేఁగియుండఁగా.

కా.తి. 2-81

అభిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెప్పబడినది, పలుకబడినది.

క. జననుత కృష్ణదై వ్యపా,యన మునివృషభాభిహిత మహాభారత
బి,ద్ధ నిరూపితార్థ మేర్పడఁ దెనుఁగున రచియింపు మధిక
ధీయుక్తి మెయిన్.

ఆది. 1-16

అభిరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కాలాపుత్రుని యంశమునఁ బుట్టినవాఁడు.

ఆది. 8-80

అభిష్టత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోరిక, అభిష్టము,

ఉ ...ఇత్తునేఁ, బేర్చిఁగఁ గౌరవేంద్రున కభిష్టత రాజ్య రమావిలాస
మున్.

ద్రోణ. 1-34

అభిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రియము, ఇష్టము.

క. విను మివి యెయ్యవియును నా,కు సభీష్టములు గావు.

ఆర. 7-859

2. కోరఁబడినది.

క. విని రోయు తీగగాళ్ళం, బెనఁగెం దాననుచుఁ బొంగి భీష్ముఁడు
ద్రోణున్, ఘోభుజు నభీష్టపూజాధనదాన విధానముల ముదం
బునఁ దనిపెన్.

ఆది. 5-220

అభేద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింపకక్యము గానిది.

చ. ...ఇంద్రు డిచ్చిన కిరీట మభేద్య మహోగ్ర సుస్థిర,త్వ విభన
రూఢిమై జనులు దానన నన్నుఁ గిరీటి నామ సఁ,స్తవన విశేష
పాత్రముగ సమృద్ధిఁ జేసిరి మాత్యునందనా.

విరా. 4-148

అభేద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింప కక్యముగానివాఁడు. తెలిసికొన కక్యము గానివాఁడు.

క. విని విననివాఁడపోలె, గని కానని వాఁడపోలె గావలయు
విభం, దొనరింపఁ దలంచిన పని, కనువగునంతకు నభేద్యుఁడై
జనుల యెడన్.

కాంతి. 8-273

అభోగము సం. వి. అ. పుం.

భోగము లేకుండుట,

క. అతనికి ...భోగాభోగ సుఖదుఃఖములు లేవధిపా. కాంతి. 5-594

అభోజ్యత్వము సం. వి. అ. న.

తినరానితనము.

క. విను సురతోఁ గూడఁగ దెచ్చిన యట్టిది యెద్దియును భుజింప
రభోజ్య,త్వ నిరూపణ నిపుణతగల, మనజోత్తము లఖిలలోక
మాన్య చరిత్రా.

కాంతి. 1-328

అభోజ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తినరానిది,

వ. ఆత్మాదరాయణుతో నమ్మేదిసీరమణుం డపేయంబులు నభో
జ్యులు నెయ్యవి యెఱిగింపవే యని... కాంతి, 1-320

అభ్యంగము సం. వి. అ. పుం.

తలంటు; ఒడలికి నూనె మొలగునవి రాచుట.

సీ. అతడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ, నూనియ దెప్పించి
మేను శిరము, నభ్యక్తములు సేయ నమ్ముని నెడనాడి యంత
ర్హితం డయ్యె. ఆను. 2-303

అభ్యంతరజనము సం. వి. అ. పుం.

అంతరంగిక పరివారము.

వ. సుభద్రాభిషున్యులం బాంచాలి పాలికిం గొనిపోవ నభ్యంతర
జనంబుల నియోగించి. విరా. 5-377

అభ్యంతర పరివారము సం. వి. అ. పుం.

అంతరంగిక సేవక జనము.

వ. ఇతైజంగున నభ్యంతర పరివారంబు నెల్ల నియోగించి... పీడు
కొలిపె. విరా. 1-115

అభ్యంతర మందిరము సం. వి. అ. న.

లోపలి గృహము.

వ రాత్రయగుటయుం దగిన యభ్యంతర మందిరంబున హంస
పూలికా తల్పంబున భుజంగతల్పు నునిచి యతనికడ నుచితా
సనంబున నుండి (విదురుడు). ఉద్యో. 3-232

అభ్యంతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లోపలిది.

ఉ. ...కిచకుం డహంకృతి ముంగలిగాఁగ మండపాభ్యంతర భూమిఁ
జొచ్చి. విరా. 2-311

2. అంతరంగికము.

వ. సంజయండునుం జని, యుపస్థావ్యంబు సొచ్చి, మాధవు ఘోష

రంబున కరిగి, యభ్యంతర వినోదంబుల నరసహితుడై యున్న
యన్నారాయణునకుం దన రాక యెఱిగించివుచ్చి ఉద్యో 1-272

సం. వి. అ. న.

3. లోపలి మందిరము.

క.రాజును సభ్యంతరమునకుం జనియె రాజతనయుండు బహి,
సరివారముఁ బొమ్మని మిత, పరిజనుడై యేగె నాత్మభవనం
బునకున్. ఉద్యో. 4-27

4. నడిమిచోటు. మధ్యప్రదేశము, లోపల.

తే. ...సభక్తికముగఁ బర్ణశాలాభ్యంతరమున కతనిఁ, దోడకొని
పోయి. ఆశ్చ. 4-222

తే. ...మీరు, పగఱ నిర్జింతు రాహవాభ్యంతరమున. ఆర. 4-98

అభ్యంతరావాసము సం. వి. అ. పుం.

లోపలి గృహము.

వ. సంతోషం బంతరంగంబు నిండి వదనంబున వెల్లిగొన నీ కొడు
కభ్యంతరావాసమున కరిగె. కర్ణ. 1-59

అభ్యంతరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంతరంగికుడు.

వ. కృతవిరాధి యాదపులు లోనుగాఁగల యభ్యంతరులైన బలు
మానుసులు పొదిగికొనిపోవ, ఉద్యో. 8-249

అభ్యక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

(తైలాదులచే) అంటఁబడినది. అభ్యంజనము చేయఁబడినది.

సీ. .. కమ్మ, మానియ దెప్పించి మేను శిరము, సభ్యక్తములుసేయ.
ఆను. 2-308

అభ్యర్చనము సం. వి. అ. న.

పూజించుట, పూజ.

వ. అతైఱంగున భుజంగంబుల యూపద దీర్చిన యస్త్రీకు సభ్యర్చనం

బున నత్యంత స. తుష్టనిం కేసి...

స్వర్గ. 1-79

అభ్యర్చిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినది,

క. వనవాస పరిక్లేశం, బుర కోపదు కుంతిదేవి భోజాత్మజ గా, పున
నా గృహమున నండెడు, ననవరతము భక్తితో మదభ్యర్చితయై.

సభా. 2-281

అభ్యర్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినది.

ఆ. అందు నగ్నితోఁటి యట్టు లభ్యర్చితం, బయి వెలుంగుచున్న...

ఆది. 8-128

అభ్యర్చితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినవాఁడు,

క. ...కనక మయో, న్నత పర్యంకంబునందు నారాయణుఁ
డూర్జిత మహిమచుండి యభ్యర్చితుఁ డయ్యెఁ దగంగ నతనిచే
సత్కృతులన్: ఉద్యో. 3-210

ఆ. ...అమృహోధ్వరమున, నధముఁ డయ్యెఁ గడుఁ బ్రియంబున
నభ్యర్చితుఁడ కాని వంచితుండు లేడు. సభా. 2-118

అభ్యర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమీపమున నున్నది, దాపై నది.

వ. గురుకృప గాంగేయులకుఁ జరణసమీప స్థలంబుల నిలువ రెండును
గర్జాభ్యర్థ ప్రదేశంబులం జన రెండునుగా నాలుగేసి యమ్ము
లేసిన నా సవ్యసాచిం జూచి యాచార్యుండు. విరా. 4-250

అభ్యర్థనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యాచింపఁదగినది, కోరఁదగినది,

వ. ఆపురమ పతివ్రత వేటొడు దెలుంగల నభ్యర్థనీయంబులయిన
వస్తువు లుపన్యసించిన నతం డవి యెవ్వియు నొల్లనమటయు.

అను. 1-74

అభ్యర్థి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

యాచించువాడు, కోరువాడు.

క. వికార పోడశక మిది వివేకాభ్యర్థి.

కాంతి. 4-273

అభ్యర్థించు సం. స. క్రి.

ప్రార్థించు, వేడు.

వ. ...సమర సమయంబున నిరాకరించి పలికి కడ్డు చిత్తంబునకుం
గలంక పుట్టించి పార్థు రక్షింపవలయు నకృత్యం బని యచుమా
నింపక మత్పార్థనంబున నెల్లభంగుల నివ్విధం బచుష్టించువారలని
యభ్యర్థించిన సమ్మతించి శలుభిండు. ఉదోహ. 1-110

అభ్యర్థితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. కోరబడినది.

వ. యాజ్ఞవల్క్యః జనక సంవాదం వితిహాసరూపంబునం బ్రవర్తిల్లు
నది వినిన భవదభ్యర్థితంబైన యర్థంబు ప్రతిభాసించు.

కాంతి. 6-80

సం. వి. అ. న.

2. కోరిక. వాంఛితము.

దండకము : సురాభ్యర్థితా నాకు నభ్యర్థితంబుల్ ప్రసాదింపు.

అర. 1-325

అభ్యసనము సం. వి. అ. న.

1. అభ్యసించుట, అలవాటు నేయుట.

క. యమ నియమాద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యసన నిర్మథిత వికార సుచేతః
కమలామోదమయాత్మా.

కాంతి. 2-448

2. నేర్చుట, కఱచుట.

క. ...వేదాభ్యసనంబులు నేయుచుండు నాతడు నియతిన్.

కాంతి. 5-188

అభ్యసించు సం. స. క్రి.

నేర్చు, కఱచు, అలవాటు నేసికొను,

తే. ఒండు వనులకు నెలవు లేకునికి జేసి, యభ్యసించితి తైశవ
మాదిగాఁగ, దండలాసక విధమును, గుండలియును. శైక్స
జంబు తెఱంగును బేరణంబు. విరా. 1-240

అభ్యసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గుణములయందుఁగూడ దోహదోపజము చేయుట, అసహనము.

చ. పరుసని పల్కు బొంకులగు పల్కులు... సంతత ధర్మరతాభ్య
సూయయుం, గరినిభయాన ఘోరసరకంబున కేగెడివారి చిహ్న
ముల్. ఆను. 5-220

అభ్యస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసంపబడినది.

సీ. అభ్యస్త వేదవేదాంగులు విధిదత్త దక్షిణాప్రీతిత ధరణిదేవులు.
ఆది. 8-88

అభ్యాగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమీపించినవాఁడు.

వ, మఱి యదియునుంగాక యతథ్యుం డను మునివరుని పత్ని
మమత యనుదాని గర్భిణి నభ్యాగతుఁ డయి బృహస్పతి దేవర
న్యాయంబున సఖిలపించిన. ఆది. 4-226

సం. వి. అ. పుం.

2. తిథి పర్వము ఉత్సవము మొదలగు సందర్భములయందు ద్రవ్యా
వేషతో వచ్చినవాఁడు.

వ, తగువారును దానును వారల గృహంబుల కరిగి యభ్యాగత
పూజలు గైకొని వారిని సంభావించి విడిదలకుం జని.
ఉద్యో. 8-147

శ్లో. అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వో హ్యజ్ఞాతోఽతిథి రుచ్యతే

తయోః పూజా ద్విజాః కుర్యాదితి పౌరాణిక్ శ్రుతిః

చూ. అతిథి

భార. ఆశ్వ. 101-5

అభ్యాసము సం. వి. అ. పుం.

1. నేర్పుట, కఠించుట,

సీ గురునకు భక్తుడై పరమాదరమ వ వేదాభ్యాస మెప్పుడు నాచ
రింతు. కాంతి. 4-107

2. అలవాటు, వాడుక.

క. తన గృహంబున నభ్యాసంబున మెలగెడు నందు చందమున
సంసారంబునఁ దిరుగు మూఢుఁ డెఱుంగఁడు, వినుతంబగు మోక్ష
పదము విమల వివేకా. కాంతి. 5-582

3. సాధన.

సీ. నానా యథాభ్యాస వై పుణంబునఁ బొల్పి. ఆను. 4-124

4. సేవించుట, భుజించుట (మందులోనగునవి)

తే. తపమునను బ్రహ్మచర్య వ్రతమువ హితమి, తాళనమున రసాయ
నాభ్యాసమునను, బెరుగు నాయువు. ఆను, 5-181

5. ఆవృత్తి (మరల మరల చేయుట- చెప్పుట- మొ)

ఉ. వానవనందనుండుఁ గుడువం గుడువం బటుమారు శాహతిం, జేసి
చలించి దీపశిఖ చెచ్చెరఁ బోవును భోజనక్రియా, భ్యాస వశంబునం
గుడిచి పన్నుగ నిట్టుల విద్యలెల్ల న, భ్యాసవశంబునం బడయ భారము
లేదని నిశ్చితాత్ముడై, ఆది. 5-228

అభ్యుదయము సం. వి. అ. పుం.

1. పుట్టుట.

మ. ...నానారసాభ్యుదయోల్లాసి విరాటవర్వము విరా. 1-7

2. ఉత్సాహము.

తే. వివిరవాసంబు నజ్ఞాత విధము వర్తనంబు గడపి నవాభ్యుదయంబు
నొంది, రాత్రి బుచ్చి తోతెంచు మార్తాండు మాడ్కిఁ జూడ
నుజ్జ్వలుం డగుచు నర్జునుఁడు పొలిచె. విరా. 4-254

3. క్షేమము.

వ. అద్దేవి నమస్సు కడకుం జని సముచితంబుగాఁ దదీయ సాంగత్య
మున కెడ వలికి కొనివచ్చునది, యటమీద మన మందఱముం
బురందరున కభ్యుదయంబుగు తెఱు గాచరించువారము.

ఉద్యో. 1-162

4. శ్రేయస్సు, మేలు.

వ. సత్య పరాక్రమములగు పాండవులు మనకుఁ బరమమిత్రులు విశేషించి మన మేనత్త కొడకు లనీతిపరుల చేతం బరిభవింపఁబడిన వారు గావున వీరల కభ్యుదయంబు గలిగించుట నీకుం గర్తవ్యంబు. శంధ్య. 2-299

క. మానమున దృఢజ్ఞానము, దానంబున నభ్యుదయము ధర్మనిరత యాశా నిర్వహణంబున నరకానీకనివారణ సౌఖ్యమగు నంద్రు బధల్. శాంతి. 8-584

5. అభివృద్ధిపాపి.

ఉ. కావున మీర అభ్యుదయ గౌరవ మొందుట యాత్మఁ గోరి యే, నే విధివైన వాపదలకెల్లము నోర్చెద దానికేమి. విరా. 2-228

అభ్యుదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉదయించినది (సూర్యుడు. మొ.)

సీ. ...ధర్మనందనునకుఁ ... గల్పెదురఁ దోచె - శే- మన్నతాసనా
సీనుఁ డభ్యుదిత సరిసి, జాప్తసంకాకుఁ డమృతాశనాంగనాది, వృ
తుఁడు వీరరాత్రి విరాజితుఁడు సతత, యుక్త సుఖ సాధనండు
దుర్యోధనుండు. స్వర్గ. 8

అభ్యుదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివృద్ధి నొందినవాఁడు.

క. ఉదరభిదాముఖమున నభ్యుదితుండై నిర్గమించె బుదనుతుఁడు
కచుండు (అభ్యుదయముతో నిర్గమించెనని కొన్ని ప్రతులు)
అది. 3-125

అభ్యుద్గత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గౌరవముతో లేచి యెదురు వచ్చినది.

ఆ. ఇతఁ డపూర్వ మనజుఁ డెందుండి వచ్చెనో, యనుచు నుదరిపడి
లతాంగులెల్లి, నాసనములు డిగ్గి యప్పు డభ్యుద్గతతైరి మనము
బిందు హర్ష మెసగ, జ్వర. 2-89

అభ్యుద్గతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. పాండవాలోకనపరుడై సహస్రాక్షుఁ, డమరగణంబుతో నమ్మ
హాద్రి, కేశెంచెఁ బ్రీతి నయ్యింద్రున కందఱు, నంత నభ్యుద్గతు
లై 8. అర. 4-44

అభ్రకము సం. వి. అ. న.

ఒక ఖనిజ పదార్థము. అగ్నిచేత విడువంబడిన దేహంబునందలి గోళ్ళ
నుండి యిది పుట్టెను. ఇది ఇప్పుడు గనులలో దొరకును, ఇవి నాల్గు విధ
ములు. 1) పినాకము 2) నాగము 3) మండూకము 4) వజ్రము- ఇవి
ప్రత్యేకము తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నలుపు ఆరు రంగులను బట్టి నాల్గు
రకములు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠమైవది. దానిని 'కృష్ణాభ్రకము' అని
పిలుతురు. నిప్పులలో గాల్చినపుడు చిటపట మనక ఎగురక పొగరాక
కాలునది కృష్ణాభ్రకము. దీనిని భస్మముచేసి యాషధముగా వాడుదురు.

అర. 5-172

అభ్రకుంజరము సం. వి. అ. పుం.

ఐరావతము.

క. ...విభవం జెరంగ నభ్రకుంజరము పయిన్, వినువీధిఁ జనియె
సురలును, మునులును వేష్టించ భూతములు వినురింపన్.

కాంతి. 4-452

అభ్రగజము సం. వి. అ. పుం.

దిగ్గజము, ఐరావతము.

తే. హస్తీపురిఁ జేరుగల మదహస్తీ నెక్కి, క్రాలు కావలి రథములు
గవియుదేర, నభ్రగజముపైఁ బర్జన్యఁ డనంగ నంప, వాన పరంగ
వికర్ణుండు వచ్చి తాఁకె.

విరా. 5-192

అభ్రము సం. వి. అ. న.

మేఘము.

ఉ. ...ఉ, గ్రాకృతి కర్పనక్షయమహాభ్రము చందము నొందుచున్.

విరా. 3-172

2. ఆకాశము.

ఘంటారవ మశ్రవీధి నిగుడ.

ద్రోణ. 5-229

అమ వి.

(వృత్తియందు అమృత అను పదమునకు జడ్డ లోపించిన రూపము)

1. స్త్రీ.

క. ... ఈ యమతాడ.

విరా. 2-100

వ. ...నీవ యీయమ నడుగు మనుటయు, నయ్యనిమిషపతి
యమ్మృద్ధియ మొగంబు గనుంగొని మాకు నిన్నెఱిగింపు మన
వుడు.

కాంతి. 4-400

2. స్త్రీ నామాంతముల యందుఁ జేర్పఁబడును.

అన్నమాంతాపతి.

విరా. 1-10

అమంత్రకము సం. విణ. (అ. త్రికా. అ.)

మంత్రము లేనిది

సీ. నరనాథ కాలహీనంబును నకుచి సం, స్పృష్టంబుఁ బరిభు క్త శేషమును
న, మంత్రకమును వీరతంత్రంబు కీటకే, శత్రుదృష్టంబు రాక్షసులు
గొండ్లు.

ఆను. 2-56

అమంథరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వేగము గండి.

మ. ... అచార్యునిపై, గంధవహ సుతుఁడు గవియ న, మంథరగతి
నెవ్వ డాగు మన యోధులలోన్.

ద్రోణ. 1-88

2, వక్రముగానిది, అవక్రము, దోషము లేనిది.

క. ... అ, మంథర భవదీయ కీర్తి మలినము గాదే.

ఆర. 7-386

అమందత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మందము కానితనము, వేగము

క. ఇందొక త్రాడు గఱచి యే, నొందంగాఁ గ్రుచ్చినట్ల యుండెద
వీరీ, కంఠమొనుట మానంగ న, మందత నది యెడల విడిచి
మడుపు దఱసెనన్

కాంతి. 8-194

అమందము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందము కానిది, అధికము.

వ. ఇట్లు బహుప్రకారంబులగు మనస్తాప వికారంబుల కగపడి వెగ
డంది యమలనసంతాపభరితాంతఃకరణంబు దగుచు.

విరా. 2-80?; కర్ణ. 2-108

అమత్రము సం. వి. అ. న.

పాత్రము, భాజనము.

క. చిత్రాంగదయు నలూపియు, ధాత్రీశ్వర వత్తు రెవుడు త్రౌపది
తోడన్, గాత్రములు భూరివినయామత్రములుగ సుబలసుత
బ్రహ్మదమునఁ గొలువన్. ఆశ్ర. 1-5

అమత్సరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.).

1. మాత్సర్యము లేనిది.

ఉ. దాని నెఱింగి భూసురతఁ దాల్చి వెనఁ జనుదెంచి యర్కుఁ
డ, మ్మానితసంయమిం గని యమత్సరభావము దోష రోష
మూన్, మానుము నావుక. అమ. 8-260

వి. అ. పుం.

2. దానధర్మముల యందు సంయమము.

క. సమతయుఁ దమముఁ దితిక్షయు, నమత్సరము హ్రీము ధృతియు
ననసూయార్యత్వములు నహింసా దాన, ఉమాత్యజన సూన్యత
ములు సత్యము మూర్తుల్. కాంతి 3-417

అమధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మధ్యము లేనివాఁడు.

తే. ఆదిమధ్యాంతరములు నాకు నరయలేమి, నై యనాది యమధ్యుఁ
డనంతుఁ డనఁగఁ, జెల్లు పేళ్ళులు శుచులు నా చెవుల కింపులగుట
మునులు శుచిశ్రవుఁ డండ్రు నన్ను. కాంతి. 4-486

అమరగృహము సం. వి. అ. న.

స్వర్గము.

నిస్సంగవృత్తి యమరగృహము.

కాంతి. 4-25

అమరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చేవత్వము.

తే. అల్పపుణ్యుండు తొలితొలి యమరతాను, ఖంబు గయికొని
మఱియు దుఃఖముల నొందు, భూరిపుణ్యుండు మునుమును ఘోర
నిరయ, యాతనల నొంది వెండి సౌఖ్యంబు లొందు. స్వర్గ. 39

అమరత్వము సం. వి. అ. న.

దేవభావము.

క. వానికి నిత్యామరత్వ వైభవ మొదపున్.

ఆను. 5-307

అమర పర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక పర్వతము. నకులుండు పశ్చిమ దిగ్విజయంబునకై చనినప్పు డీ
పర్వత నివాసులను వశగతులం జేసుకొని వస్తువాహనంబుల బహుకృతిగా
గ్రహించెను. సభా. 1-166

అమరరాజు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడు.

ఉ. ... అమరరాజ తమాభవుఁ జూచి యిట్లమన్.

విరా. 1-58

అమరాచలము సం. వి. అ. పుం.

మేరు పర్వతము.

వ. అమరాచలము పర్వతములలో... నెక్కుడు... ఆశ్వా. 2-162

అమరాధిపుండు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడు.

క. మాతలి పాణిగ్రహణం, బాతనిఁ జేయించి యున్న, సంతయు విని
తా, నేతెంచి గరుడు డతి కో, పాతురుడై రేగి పెలుచ నమ
రాధిపుతోన్. ఉద్యో. 3-288

అమరావతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దేవేంద్రుని పట్టణము.

ఉ. ... విద్రావణ దంతి నెక్కి యమరావతికిం జని యింద్రుఁ డాశచీ
దేవియుఁ దాను మోదమునఁ దేలి రభీష్టవినోదలీలన్.

ఉద్యో. 1-205

జిమరి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

దేవతా (స్త్రీ)

క, అమరీ. మ్మడలి వీచోపు లిడంగ, నుండి గనుంగొనుచు నుండె
నుజ్జ్వల క్షంగిన్. విరా. 4-241

అమరు దే. అ. క్రి.

ఒప్పు.

క. సిరి విడుచును బురుషుని విచు, పురుషుడు సిరి దొరంగు నిది
యపూర్వమె ఫలమూ, లరతుండై వాఙ్మయతిం, బొరసి యనికి
యట్టిచోటఁ బురుషున కమరున్. కాంతి. 3-33

మ. ...మహాభారత పారిజాత మమరున్ ధాత్రీసురప్రార్థ్యమై.
ఆది. 1-65

2. కుదురు, అనుకూలమగు.

ఆ. కచ్చ యమరఁబట్టి కాళ్ళును చేతులు, వ్రేల మత్తగజము లీల
మెఱయ. విరా. 2-17

3. ఏర్పడు.

క. విరటు బలంబు ద్రిగరై, శ్వరు బలముం తెలంగ నార్చి వడిఁ దాఁకె
భయంకర నాదమేదురములగు, శరసిధు లొండొంటిఁ దాఁకు
చందం బమరన్. చూ. అమర్పు. విరా. 8-158

4. అబ్బు, లభించు.

చ. చనుదెంచి పేడితనమును, వనితాచూడంబు నమర వాసవసుతుఁ
డా, మనుజాధికునకు సభా, జనులకుఁ దనుఁ జూపి మందసంచార
మునన్. విరా. 1-229

5. సిద్ధమగు.

సీ. ...తృణ ము ప్పైఁగొని వాఁడు వీచుడు, సం దగ్గి యుదయించి
యతిని వంట, అమరు నంతకు నింధనము లపేక్షింపక, యుడుగక
మండుచునుండు. ఆర. 2-196

సీ. ...సంభారముల నెల్ల సంఘటించి, యజ్ఞాచరణమున కమరి

యున్నాడ నీ, వుపదర్శనంబు సేయుటకు రమ్మ. అశ్వ. 1-40

6. సరిపడు, తగు.

వేదికాస్థలి మణి కనకాస్మికయై ముప్పదాఱు యోజనముల
దైర్ఘ్యము నంత కమరు విస్తారంబు గలుగంగ నొనరించి క్రతువు
సేసి. కాంతి. 1-240

7. ఊఁడు, ఆను.

ఆ. ఇట్లుసేసి శక్తి యెల్లను గడచన్న, నతఁడు నేలవారె నతి రయ
మున, వచ్చి యమరఁబట్టి వాసవుఁ డక్కట, నీకుఁ జెప్పనయ్య
నెమ్మి సేను. అను. 1-99

8. పూన్పు, కట్టు.

నీ. ...హరి వసు, జల తారకములఁ గంబళము గుఱ్ఱు లమరిన బండియు
యవలు. అను. 2-379

అమరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చావు లేనివాఁడు-

క. అమరుఁడ వజరుఁడ వజిరుఁడ, వమేయుఁడవు నీకు నమృతమది
యేల ఖగో, త్రమ దీని నొరుల కిచ్చిన, నమరులకును వారసాద్యు
లగుదురు పోరన్. ఆది. 2-110

2. నశించు శరీరమునం దుండియు నాశనము పొందనివాఁడు.

క. ఆమృతం దవ్యము డజరుం, డమేయుఁ డమలస్వభావుఁ డప్పురు
షుఁడు రే,హమున మహీశమునం దన,లమున్న గతి నుండు మథన
లక్ష్యుం డగుచున్. కాంతి. 4-278

సం. వి. అ. పుం.

3. చేవత.

డి. అమరరాజ తనూభవుఁ జూచి యిట్లనున్. విరా. 1-58

అమరుఁడు; అమర్చు చే. స. క్రి.. (అమరించు. అమరఁజేయు)

1. సిద్ధపఱచు.

ఉ. పొచ్చెము లేసి బల్మగలఁ బోరి కమర్పుము దర్ప మేర్పడన్.

విరా. 4-181

2. (ఆయుధములు మొదలగు వానిని) పూను, పట్టు.

తే. కవిని వ్రేసిన గ్రక్కున గద యమర్చి, యాఁగి వజ్ర ప్రహారంబు
ననుకరింప, ద్రువదశంవనుఁ డడివిన దునియలయ్యెఁ, బలక
రెండవ వాటునఁ బగిలె శిరము.

భిష్మ. 2-194

3. (క్షుత్తులు) ధరించు, తాల్చు.

ఉ. శృంగములేని నీలగిరి చెల్వునఁ గ్రీడి కిరిటహినుఁడ, యుగ్మం గను
పట్టి వెల్లతల యొల్లయ మౌళి దృఢంబుగా నమ, ర్చెం గురునాథ.

కర్ణ. 8-827

4. (ప్రతిమలను) నిర్మించు.

తే. వినయమున ద్రోణురూపు నమర్చి.

ఆది. 5-282

5. చూచు, సారించు.

క. పోవకు పోవకు మనుచు మ, హాపీడఁడు గద యమర్చి యమ్మడి
మంతున్, లా వఱఁగవై చె.

ఆర. 4-10

6. కావించు, చేయు.

ఉ. తూ ర్పరుణంబుగాఁ దొడఁగె దుష్టనిశాచర వేళయయ్యెడున్,
మార్పుము కాలయాపన మనుర్పక యప్పిశితాశిఁ బట్టి పా,లా
ర్పఁగ నేల నావుడు....

ఆది. 6-218

అ. మంత్రతంత్ర విధు లమర్చి యేమటకుండు, నది.

ఆది, 2-180

7. కలిగించు.

క. నీ యొద్దకుఁ బుత్రైంచిరి, మాయం దొక్కరు నభీష్టమతి వరి
యింపఁ, దోయజముఖఁ బ్రార్థింపుము, మా యందఱకును బ్రియ
మమర్పుము ప్రీతిన్.

ఆర. 2-45

8. పట్టుకొను.

చ. అన విని ధర్మసూనుఁడు కృతాంజలియై తగ భీష్ముడాయ న, ల్లన
చని కేలఁ బాదకమలంబు లమర్చి శిరంబు సోఁక వం,దన మొనరిం

చిన.

శాంతి. 2-158

వ. ...మందరధరుండు మందస్మితః బుధో నందః గలయం గమం
గొని ధార్తరాష్ట్ర కరంబు గజంబు పల్లవం బల్లన తెమల్చు లీలం
గేల నమర్చి. ఉద్యో. 3-221

9. ఉంచు.

ఉ. అప్పుడు శౌరి పార్థునకు నడ్డముగాఁ దన మేనమర్చి ను, న్నప్పెస
లార పేరురమునన్ ధరియించిన నమ్మహాస్త్రిము. ద్రోణ. 1-355

10. పూహముపన్న.

తే. చూడు మాచర్య నీదు శిష్యుండు ద్రుపద, సుతుఁ డమర్చిన యది
పాండుసుతుల సేన. భీష్మ. 1-178

వ. ...అన్తరహతి నిబిడ చారు సన్నాహంబుగా నుచిత పూహం
బమర్చుమని యతినికిం జెప్పిన. భీష్మ. 1-103

11. పెట్టుకొను, వహించు.

తే. ఇట్లు లంఘించిపోయి పరేతభూమి, యొద్ద నలుదిక్కులును చూచి
యొక్క యున్న, తావనీజంబు వెటికి రాద్రాతిరేక, మడర భుజ
శిఖరంబున యందమర్చి. విరా. 3-29

12. ఏర్పఱచు.

వ. ...అందఱు నప్పర్వతంబు దెచ్చి సముద్రంబులో వైచి దాని
క్రింద నాధారంబుగాఁ గూర్మరాజు నియమించి యోక్త్రంబుగా
నాసుకి నమర్చి. ఆది. 2-11

క. అమలమతిఁ గరముఁ గ్రోలుగ, నమరిచి. అశ్వ. 1-21

అమరేంద్రుడు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడు.

సీ. అమరేంద్రు నర్థాసమునకునైన నర్హుం డెంతయును నను రూఢి
మాట. విరా. 2-204

అమర్త్యత్వము సం. వి. అ. న.

దేవత్వము, చాపులేనితనము.

క. ఏను సుధ యడుగుటయు హరి, మానవులకు నేలయగు నమర్త్య
త్యము మే,లైన తెఱఁ గొండు గోరుము, దానిం దగ నిచ్చెదన్
ముదం బారంగన్. అశ్వ. 3-81

అమర్త్యుడు సం. వి. అ. పుం.

వేల్పు, దేవత.

మ. ...అ, మనిఁ బూజించె నమర్త్యనాథుఁడు మనోమోదంబు సంధిల్లి.

ఉద్యో. 1-103

అమర్యాద సం. వి. అ. స్త్రీ.

అతిక్రమణము, కట్టుబాటు నల్లఁఘించుట, మేరలేమి.

అ. మహి గలంగె, గడు నమర్యాద వర్తించె, గమలజండు విష్ణు
కడకుఁ జనియె కాంతి. 3-116

అమర్షణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కినుక గలిది, క్రోధము గలిది.

మ. జనితామర్షణుఁ డంతఁ బార్థసయిఁ బర్జన్యాస్త్ర మక్కర్ణుఁ
డె,నె... అది. 8-39

అమర్షము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆనహసము, ఓగ్వలేనితనము,

క. అని గదఁ జేకొని నృప నీ, తనయుని మెకవట్టి యదిమి తల
గ్రమ్మఱు దన్నినఁ గని మును దమ్మట నెమ్మన మెరియు తద
గ్రహం డమర్షముతోన్. శల్య. 2-237

2. కోపము,

క. నహుషుడు మహేంద్ర పవీ, సహితుఁడు శచికిన్ వరింప జను
నాతని లోకహితంబుగాఁగఁ బుచ్చుము, మహాశ్మ తచ్చిత్తమున
యమర్షం బడఁగన్. ఉద్యో. 1-158

అమలము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

నిర్మలము, మలినము లేనిది.

క. అమృతం బచ్యుత మమలం, బ్రహ్మేయ మవ్యయ మనాథ మవ్యై

లుఁగు యమా,ద్యమ ల నలవడిన చిత్తము, శమాతిరేకమునఁ
బొంద సంవేద్యమగున్. శాంతి. 4-201

అమలినము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిర్మలము, వలినము లేనిది.

అంబరమ లు నిత్యావలినము లు.

ఆను. 5-217

అమలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషరహితుఁడు, నిర్మలుఁడు.

...శంకరుఁడు...సకలుం డమలుఁడు.

ద్రోణ. 5-427

అమవస వై. వి. (సం. అమావాస్య, అమావస్యా- క. అమవాసె.

అమాసె. త. అమావసి)

అమావాస్య.

క. అమవస గావున నేఁ డ,కృమలఱు గొలువఁగ మహర్ని గణములు
పితృ సంఘములును బోదురు బ్రహ్మాండమునం గల వారలం
దొడంగూడఁగాన్. ఆది. 5-68

క. అమవస నమవస నా తీర్థమునఁ గృతస్నానుడై సుధాకరుఁడు
ప్రసృద్ధి మహితతనుఁ డగు. శల్య. 2-152

అమాంసభోజి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఎల్లిప్పుడు మాంసము తిననివాఁడు; దేవపితృభి పూజావిధులయందు
నివేదించియే మాంసము తినువాఁడు.

నీ. దేవపితృభి పూజావిధులం దిడి, మఱి నంజు పురుషుఁ డమాంస
భోజి. శాంతి. 4-388

అమాత్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1, మంత్రి.

చ. అమాత్యవర్గమునుగాఁ గల రాజ్య మితండ యేలు. విరా. 5-348

2. సహవాసి.

తే, వరధుఁ డగు విష్ణుఁ డిట్లనుఁ బరమ భక్తి, నిర్మలశ్రద్ధ యింద్రియ

నిగ్రహంబు, మన్మయ ధ్యానమునకు నమాత్య కోటి.

కాం. 4-211

అమానుషము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1 మనస్వ్య శక్తికి మీతినది, ఆసాధారణము, మనస్సులకు సంబంధింప నిది.

ఉ. మండలచారియై రథ మమానష విక్రమ లీల వొప్పు.

విరా. 8-175

క. ...చిఘం డమానుష తేకో,ధనుఁ డగు సహదేవుఁ గనుంగొని యిట్లను.

విరా. 1-97

2. రై వికము.

వ. అతం (దుర్యోధనుడు) డశ దుర్జనత నేయం జూచిన నమానుషంబులగువానిం గొన్ని వెడమాయలం బిన్ని పెక్కు పోకలం బోయితి.

ఉద్యో. 4-88

సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

3. మనుష్యులు లేనిది, నిర్జనము.

క. హిమశైలంకందరా ఖాగము కడ నిమ్మరవనగము గల దచ్చో నీ, ద్రుమశాఖ విడుపు మది రా, నమానుష మగమ్య మీశ్వరాదుల కైనన్.

ఆది. 2-77

అమావసువు సం. వి. ఉ. పుం.

ఉశ్యశీ పురూరవుల కొడుకు.

ఆది. 8-92

అమావాస్యాముఖము సం. వి. ఉ. పుం.

అమావాస్యోదయము, అమావాస్య ప్రారంభము.

వ. ...అమ్మహూర్తంబు రౌద్రనామకంబయి సోమసూర్య సంగమ కారణంబయిన యమావాస్యాముఖంబై.

ఆర. 5-190

అమాహరుడు సం. వి. అ. పుం.

ధృతరాష్ట్ర సర్పజాతివాడు.

వ, ఇతఁడు జనమేజయ సర్పయాగములో, ధన జాతిచారితోగూడ

నగ్ని కుండమునఁ బడి మరణించెను.

ఆది. 2-212

అమితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మిలిలేనిది, కొలఁది లేనిది, అధికమైనది.

తే. ఒక్కరుఁడు విశాఖోరస్కుఁ డమిత బలుఁడు.

విరా. 2-5

అమితేజుఁడు సం. వి. సే. పుం.

పాంచాలుఁడు.

ఇతఁడు కేతుమంతుని యంశంబున జన్మించెను.

ఆది. 3-80

ఇతఁడు మహారథుఁడు పాంచాల కులప్రదీపకుడు. మహాభారత యుద్ధమునఁ బాండవ పక్షమునఁ బోయెను.

ఉద్యో. 4-265

నిద్రా పరవశుఁడై యండఁగా అశ్వత్థామ యితని జంపెను.

సౌప్తి. 1-168. 169

అమిత్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శత్రువు.

అమిత్ర ధ్వంసీ.

భీష్మ. 2-124

అమిత్య సం. అవ్య. అ.

సత్యము.

క. ... అతఁడు, మీకుం బ్రయశిష్యుఁ డటె యమిత్యావచనా.

ఆది. 5-240

అముత్ర సం. అవ్య.

(తెనుఁగున దీనికి వ్యస్తప్రయోగము గానిపింపదు- వ్యతి. శివా)

పరలోకమందు.

క. క్షత్రియ సంస్కారమునకుఁ, బాత్రముగా నీవు నన్నుఁ బాటి పనిహాముత్ర ఫలములకు నీకే, బుత్తుఁడ నని వచ్చుటంకం బొనఁగనె చెప్పుమా.

ఉద్యో. 4-62

అముష్కరుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కటిలుఁడు కానివాఁడు.

మ. అరయుం దప్ప కృతం బెటులగు మదలోభావేశముల్ లే

నమ,ష్కరుఁ డాత్మ స్తుతి లేదు.

శాంతి. 2-296

అమూర్చితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మూర్ఖ నొందనివాఁడు.

చ. ఇతఁడు సురేంద్రుఁ డొండెఁ బరమేశ్వరుఁ డొండెఁ ధనేశుఁ
దొండెఁ గాకతులబలప్రభావయుతుఁ డనుభుడుగాఁ దొరుడైన
మద్భుజా, వితత ధనుర్విముక్త శరవేగము పోర సహించి యిట్టు
లక్షతుఁడు నమూర్చితుఁడు నయి కంపముఁ బొందక యుండ.
నేర్చునే.

ఆర. 1-812.

అమూర్తరయుఁడు సం. వి. స్. పుం

గయుని తండ్రి.

సీ. అనఘుఁ డమూర్తరయః ప్రియపుత్రుఁడు, గయుఁ డను రాజన్త్రి
క్రతువు లిందు, బ్రహ్మసరంబునఁ బరఁగంగ మును చేసె

ఆర. 2-815.

ఈతని కుమారుఁడు గయుఁడు, ఇతని పేరనే గయ యను పుణ్యశీర్థము
వెలసెను. చూ. గయుఁడు.

పూర్వ ప్రతులఁ గొన్నింట నిది 'అ'కారాంతముగానే యున్నది.
"అమూర్తరయ ప్రియ పుత్రుఁడు." కాని ఈతని పేరు అధూర్తరజుఁ
డని మూలమునఁ గలదు.

శ్లో. అధూర్తరజుః పుత్రో గయో రాజన్త్రి సత్తమః

సం. భా. వన. 93-20.

అమూర్తి సం. వి. ఇ. పుం.

ప్రకృతి సంబంధమైన దేహము లేనివాఁడు - శ్రీమహావిష్ణువు.

ః. అగమనునిం బాఁడు నఖిల, జగద్భరణపరు నమూర్తి...గొలుతున్.

కాంతి. 4-224.

అమూల్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విలువ లేనిది, మిక్కిలి వెలగలది.

చ మునులకు నేనుఁ గేటికి నమూల్యపుఁ గోవులఁ బుచ్చికొమ్ము.

అను. 4-67

అమృత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

పూరువంశోద్భవుఁడైన కురునకుఁ బుత్రుఁడగు విదూరధుని
తనయఁడైన అనశ్వుచకు భార్య. ఈమె కుమారుఁడు పరీక్షి
తుఁడు

ఆది. 4-113

శ్లో. అశ్వాంస్తు ఖలు మాగధీముషయేమేమృతానామ,
తస్యామస్య జ్ఞే పరీక్షిత్.

ఆది. 88-44

అమృతకరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుఁడు.

అపరపక్ష చతుర్దశి యమృతకరుని కరణి నొప్పెడు కర్ణ మొగంబు.

(స్త్రీ) 2-92

అమృతకిరణుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుఁడు

తే. అభ్రపక్షలంబు వాసిన యమృతకిరణ, పూర్ణమండలంబును బోలె.

కాంతి. 5-180

అమృతత్వము సం. వి. అ. న.

1. మోక్షము.

క. అమలంబగు నీ యితిహాసము భక్తిఁ జరించినం బ్రకాంతి యొలసి
దుఃఖములం దొజ్జగి మనుష్యుం, డమృతత్వావాప్తి మహి
తుఁడై వెలుఁగొందున్.

కాంతి 4-860

2. చాపు లేమి

క. అనమా మృత్యువు నమృతంబును దేహమునంద కలవు మోహము
మృత్యుత్వ నిరూఢ మున్న రూపుం, గను అమృతత్వోసహిత
ముగా నెఱుఁగుమీ.

కాంతి. 5-884

అమృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పశింపనిది, కాశ్యతము.

వ. ఇప్పరమతత్త్వంబు విను మవిజ్ఞేయం బవ్యయం బకలంకం బనా
మయం బమృతంబు.

కాంతి, 6-10

సం. వి. అ. పుం.

2. సుధ.

దేవదానవులు క్షీరసాగరమును మధించునపు డందుండి జనించినది.

దీని సేవనము వలన మృత్యువుగలుగదు. ఆది. 2-16; విరా. 1-12

దేవేంద్రునితో యుద్ధముచేసి దీనిని గరుడుఁ డవహరించి మఱల దేవేంద్రుని ప్రార్థనముపై నతని కప్పుఁజెప్పెను. చూ, గరుఁడుఁడు.

శ్రీకృష్ణుడ దీనిని ఉదంకునికై పంపెను. ఆది. 1-118

3. మోక్షము.

క. నిను దనుఁగా నతినిగ్మల, మనస్సమాధి ప్రకర్ష మగ్నత వలనం,
గనఁగొని తద్రూప భజన, మొనరించు మహాత్ముఁ డమృత
మొందుఁ బశుపతీ. ద్రోణ. 5-412

క. అమృతము మృత్యువు నన సత్యము మోహము గాన విను
మహాత్మా యే సత్యమునన మృత్యువు గెల్చెద, సమదుఃఖుండ
నగుచు కాంతిపరుడనై. కాంధి. 4-26

4. అన్నము.

సీ. ఆధిప యింకను విను మన్నంబు జంమును, నిచ్చుట యీవులకెల్ల
నెక్కు, డగుట నేఁ జెప్పెద నమృత సుధా స్వధా నామముర్
సురలందు నాగకులము, నందును బిత్తకోటియందును వర్తిల్లు,
నన్నంబునకు. అను. 2-405

5. యజ్ఞశేషము.

వ. కావున గృహస్థుండు సర్వసంతర్పకుండు గావలయుం గావునం
బ్రతిదినంబును బక్షి కునక శ్వపచార్థంబు సాయంప్రాతస్సం
యందు వైశ్వదేవంబు సేసి యమృతాశియు విఘ్నసాశియుఁ గావ
లయు. ఆర. 1-31

6. దక్ష ప్రజాపతి కన్యయైన కపిలకును కశ్యపునకును జన్మించినది.

వ. కపిల యనుదానికి నమృతంబును గోగణంబును బ్రాహ్మణులును
పుత్రులచే మేనకాదులయిన యవ్వరసలును బుట్టరి. ఆది. 3-85

అమృతసూతి సం. వి. ఇ. పుం.

చంద్రుడు.

కా. ...సాత్యవతేయ ధీవనధిజన్మశ్రీమహాభారతాభ్యానాభ్యామృత
సూతి యెప్పు నిఖలాఘద్వాంత విధ్వంసియై. ఆది. 8-21

అమృతాంశుడు; అమృతాంశువు సం. వి. అ. పుం.

అమృతమయమైన కిరణములు గలవాడు; చంద్రుడు.

చ. ...ఉదయవై వెలింగె నమృతాంశుడు సేనకుఁ దమ్మ సేయు
చున్. కాంతి. 2-126

సీ. వటమొయిల్ గప్పినఁ బాడటి నునుఁగాంతి, గదలిన యమ్మ
తాంశు కలయుఁ బోలె. విరా. 2-124

అమృతాశనుడు సం. వి. అ. పుం.

అమృతము ఆహారముగాఁ గలవాడు, వేలుపు.

క. ...అమృతాశన గణ సమ్మద సంపాదనుఁ డగుచును (కుమార
స్వామి) శంభ. 2-188

అమృతాశి సం. వి. స్. పుం.

1. భృత్యులు తినిన పదపఁ దినువాడు

తే భృత్యవర్గంబు గుడిచిన పదపఁ గుడుచు, నాతఁ డమృతాశి

కాంతి 4-368

2, యజ్ఞశేషమును భుజించువాడు

ప్రతిదినంబును ఐక్తి శునక శ్వపచార్థంబు సాయం ప్రాతస్సుల
యందు వైశ్యదేవంబు సేసి యమృతాశియు, విభుసాశియుఁ గావ
లయు. ఆర. 1-81

3. అమృతము భక్షించినవాడు.

ఆ. ...అమృతాశి వగుట నీ, కభిమతార్థసిద్ధియయ్యె. ఆది. 1-118

అమృతుడు సం. వి. అ. పుం.

1. చావు లేనివాడు, శ్రీమహావిష్ణువు.

సి. ...విష్ణుఁ బరమపురుషు, -గీ- అమృత నచ్యుతుని... దలఁతు.

కాం. 4-216

2. జీవుఁడు, హంసుఁడు.

తే. విను నవద్వార పురమున వెలుగుచుండు, హంసుఁ డతనిన
యడరుఁ డమృతుఁ డండు, పరమ యోగులు కాం. 5-113

3. శివుఁడు.

క. నానారూపంబు ని, జ్ఞేను బ్రవర్తింతు జనము లన్నింటచు నీ,
కానుఁడు నభవుఁడు నమృతుఁడు, నైన శివు గొలుపు మర్జున యెపు
డున్ కాం. 6-456

అమృష సం. అవ్య

అసత్యము గానిది, సత్యము.

సి ...సాధు, జన సంగమం బమృషాభావణంబు. కాం. 4-364

అమేధ్యము సం. వి. అ. న.

ఉమ్మనీరు, ప్రసవ జలము, జరాయువు.

తే. కలసి శుక్రశోణితములు కరుడుగట్టి, విను మమేధ్య మధ్యమునఁ
బ్రవృద్ధి పొంది, కాలవశత నప్పిండ మంగంబులెల్లఁ, గలిగి శిశు
వయి మారుతగతి యెలర్ప. స్త్రీ. 1-36

పురీషము- మలము- అన్ని నిఘంటువులు కాని యా యథ్థ మిక్కడ
పొసఁగదు. స్త్రీ గర్భాశయము లోనికిఁ దల్లి మల మూత్రములు పోవ
వీలులేదు శిశువు గర్భమునం దున్నంతవఱకు మలమూత్రములు వదలదు.
ఇంక శిశువు నావరించి మల మెట్లుండును? నెలనెలకు బ్రవర్తించు ఋతు
గ క్తము గర్భాశయమున పిండమునకు- తర్వాత శిశువునకు తొమ్మిది
నెలలు ఉమ్మనీరు (ప్రసవ జలము) గ జరాయువుగ (మావి) మాటి
క్రమ్మకొని యుండును. ఇందే పిండము పెరిగి శిశువై పూర్ణావస్థను
బొంది వాయు ప్రేరితమై వెలువడును. శిశు జననముతోఁ బాటు ఉమ్మ
నీరును, మావియు వెలువలకుఁ బడిపోవును.

శ్లో. మలాల్యుత్ప దయోగాచ్చ వాయోః పక్వాశయస్య చ,
వాతమూత్ర పురీషాణి న గర్భస్థః కరోతి హి.

శ్లో. జరాయునా ముఖేచ్ఛన్నేకణ్ఠే చ కఫవేష్టితే,
 వాయుర్మార్గ నిరోధాచ్చ న గర్భస్థః ప్రరోదతి
 సుశ్రుత శారీరమ ద్వితీయాధ్యాయము 52, 53 శ్లో.

అమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపరిచ్ఛేద్యము, మితిలేనిది

తే. ... అతః డమేయ భల్ల, తతుల నన్నిటిఁ దునుమాడెఁ దరతరంబ.

భిష్క. 2-177

క. అమృతం, బిచ్చిత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్యై
 లుఁగు.

శాంతి. 4-201

అమేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మితిలేనివాఁడు.

ఉ. ... శివచేపు నెఱుంగుదు... నతంఁడె,..... భక్తికి విధేయుఁ
 డమేయుఁడు కౌరవేశ్వరా. సా.ప్తి. 2-109; శాంతి. 2-40

2. శరీర ధర్మమగు మితి లేనివాఁడు.

క. అమరుం డవ్యయుఁ డజరుం, డమేయుఁ డమలస్వభావుఁ డప్పరు
 ముఁడు దే, హమున మహిజమునం దన, ల మున్నగతి నుండు మథన
 లక్ష్యం డగుచున్.

శాంతి 4-278.

అమోఘము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వ్యర్థముగానిది, సఫలమైనది. 2. అఖండము.

తే. గోమయ ప్రభావ మూల మిట్టిది గోవు నమోఘ మహిమ

అను. 8-118.

ఈతని వచనం బమోఘంబు.

ఆర. 7-182.

అమోఘుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. క్రోధుని కుమారుడైన కామునకు కొడుకు. ఇతని కుమారుఁడు
 ఉక్తుఁడు.

ఆర. 5-159.

2. ఒక యక్షశ్రేష్ఠుఁడు.

ఈశ్వరుఁడు కుమార సహితుడై భద్రవటంబు సేరునపు డతని.

ఓడిన పక్షంబున నితఁడు ప్రబల రక్షో యత రక్షితుఁడై చనెను
ఆర. 5-284.

అమోహత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

మోహము లేకుండుట

క. .. నిన్ను భక్తిఁ దెలుతురు దురిత, పూహమ్మఁ బుణ్యచయ,
మున న, మోహత నిరసించు యోగి మఖ్యులు గృష్టా.

కాంఠి. 4-287.

అమ్మ దే. వి. (అమ) (సం. అంబా. ప్రా- అమ్మా- అనువాని.
వికృతి అని శబ్దసామ్యమునుబట్టి చెప్పదురు. అట్లైన తెలుఁగు,
వారికి అమ్మలేదు; అయ్య లేఁడు కాఁబోలు)

1. కన్నశల్లి.

నీ. ఇట కమ్మ, నన్ను గౌగిటఁ జేర్చు కొడుక మీయమ్మ నూరార్చ
రావయ్య. శల్య. 1-18.

2. స్త్రీ సుద్రేకించి ప్రార్థనార్థక క్రియలకు అనుప్రయుక్తమగును.

క. అతివ తగునమ్మ నీ గృహ, మతి నిర్మలచరిత భరితమచి యీ
యెడ మత్సరుల యన్నధినై నను, మతి నూటట యున్నచోట
మన్నన దప్పన్. విరా. 2-94; ఆశ్వ. 4-88.

3. ప్రేమను, ఆదరణమును దెలుపును.

ఉ. కీచకకోటిచేత నొక కీడును బొందక పచ్చితమ్మ ని, నేర్చిన
దర్శకుండు జమునిం గొలువం జనె నమ్మ యంతఁబో, కేచిన
సూతు నీ యెడలి నంత యపాయ మొనర్తు రమ్మ వే, కాచి,
విరోధులం దుమమగా నిటు ముట్టుదురమ్మ నీ పతుల్. విరా. 8-44.

(బ్రహ్మన్నం ద్రౌపది నాలోకించి పశ్చిన్న పల్కులు)

తడమి నా చేత దీవన వడయు మమ్మ. విరా. 2-214.

4. పూజ్యతను దెలుపును.

నీ విశవమ్మ, తృణము ప్పికి గొని వాఁడు వీచుడ, నం దగ్ని యుడ
యిచి యతని వంట, అమరునంతకు సింధనము లపేక్షిషక

యూదుగక మండుచునుండు (కేళిని యను దూతి దమయంతిలో)

ఆర. 2-198

౯. వాత్సల్యమును చెల్పును.

ఆ. ...అతిథి జనుల సంతతంబుఁ బూజింపు, మన్నదానమున ధరామ
రేంద్ర, వరులఁ దనువు మఖిల వసుమతీ ప్రజలెల్లఁ, గరుణ
గలుగు మమ్ము కమలనేత్ర (కుంతి | దౌపదితో) ఆది. 8-4

10. ఓదార్పు, సంతాపము మొదలగువానిని చెల్పును.

మత్తకోకిల. పుత్రి యిట్లగునమ్మ శోకముఁ బొంది కుందుచు నన్న నీ,
గాత్ర మొండొక కీడు పాటిలి కందుఁ. (ప్రీ). 1-188

అమ్మచెల్ల దే. అవ్య. అమ్మకచెల్ల; అమ్మచెల్ల గా.

ఆశ్చర్య సంతాపాదులను చెల్పును.

ఆ. అమ్మచెల్ల యిట్టు లనకుము కొండలు, లోనుగాఁగఁ బవనుచే
నపాస్త, మహిమ గలుగు తెలుగు మా భూతముల చేష్టితములు
నాయువశగతములు గావె. కాంతి. 8-887

అమ్మరొ దే. అవ్య.

భయమును సూచించును.

తే. ...కరంబున నుదర మప్పళించి యమ్మరొ; రక్కెనయంచు నుల్లి
ములుకువారునై పురజనంబులు దలంకి. విరా. 3-386

అమ్ము దే. వి.

అంబు (వృత్తియందు తరచుగా 'అంప' అగును)

1. బాణము.

వ. ఇప్పుడు నాకుఁ బ్రణామంబులుగాఁ బాదంబుల మొదలం బడ
రెండమ్మ లేసి. విరా. 4-252

దే. స. క్రి.

4. విక్రయించు,

వ. వాయునండ్లనుండు వంటకు మిగిలిన మాంసంబు లమ్ము నెపంబున
నిచ్చలు సహోదరులకు నిచ్చుచుండు. విరా. 2-2

అమ్మకొను దే. స. క్రి.

1. అంపమిచ్చు.

చ. క్రమముననైన శాస్త్రపులఁ గ్రమ్మననైనను జావఁజేత ధర్మము
విను పాపకర్మలగు రాజులతోఁ దగ సంధిసేతఁ దోషము
విభుఁ డుర్వి యమ్మకొని సంగరముం దొలగింపఁ గూడునే,
సమరజితావనీభరణశాలితఁ బోలునె యొండు ధర్మముల్.

కాంతి. 1-178

2. విక్రయించు.

సీ. పాపాత్ముఁ డొక బోయ వతుల వధియించి, తినియును పెక్కమ్మి
కొనియు నదియ, బ్రదుకుగా దానికి బహు సాధనంబులు, నవ
రించుకొని మహాటవిఁ జరింప.

కాంతి, 8-807

అమ్మలపొది దే. వి,

అంబుల పొది, అంపపొది, తూడిరము, బాణములుంచు పొది.

క. ఈ నెలఁతఁ గన్న మన్నధుఁడైన జిగురు గొడుగుఁ బువ్వుటమ్మల
పొదులున్, లోనుగ నెజ్జలు నేయం, దా నియమింపఁడె విరహ
తాపము పేర్చిన్.

విరా. 2-28

అమ్మానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వాడనిది.

వ. అమ్మాన కుసుమ మాలికా మనోహరులు.

ఆది. 6-131

అయతి సం. వి. ఇ. పుం.

న హుషుకకు ప్రేయంవదయందు జన్మించినవాడు.

యయాతి తమ్ముడు.

ఆది. 8-94

అయత్నము సం. వి. అ. పుం.

యత్నములేమి.

సీ. ...నీవు పెద్దలకును, బెద్దవ యత్న సంభృత జగత్త్రయఁడవు.

అను. 4-410

అయనము సం. వి. అ. న.

1. గతి, పోవుట.

వ భీషు నకు మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షంబు లురలం ద్రోచి యే
కాయన పదంబున కడ్డంబు శయనించి లాంగూలీలాచాలనంబు
జేసిన. శం. 3-318

2. మార్గము.

క. శ్రీకరణ నిపుణ పదపద్మా కేవలసత్త్వసన్న మాయావ్యవధూ,
త్యేకాయన గమ్యా. శం. 2-1

3. వర్తనము.

క. పరమాత్ముని నారాయణుని, జిరంతనుని భక్తశేముషీనిష్ఠా స్వీక
రణైకాయనుని నమస్కరణంబున దలంతు నతుల పద్విధ
భూతిన్. శం. 4-248

4. నెలపు, స్థానము.

క. సారము లనగా జలముల, పే రయనం బనగ నెలపు ప్రీతిగ
వాకున్, వారము లయనం బగుటను, నారాయణు డండ్రు
జనులు నన్ను గిరిటి. శం. 6-421

5. సూరుని యొక్క దక్షిణోత్తరదిగ్గమనములకు పట్టు కాలము. అర్థ సంవత్సరము (ఉత్తరాయణము, దక్షిణాయనము)

క. మాసర్త్యయనాబ్జమయోద్భాసిత రూపుడయి స్పష్టః బ్రహ్మ
యంబు దగం జేసి పాలుపాడు శారి. శం. 2-35

6. సూర్యుడు దక్షిణోత్తర దిశలకుఁబోవుట.

క. ఆయన వశంబునఁ దేజో, వియక్తుడై రవి ప్రతాప రహితుడగు.
శం. 4-407

అయము సం. వి. అ. పుం.

1. భాగ్యము.

చ. ప్రియ మెనగం దగం బిలిచి పెట్టెను కూడని లెప్పకూడు దక్క
య నయహీనతం దమకు నానందయైనెడ నిట్టునట్టు నేమియు
ననలేని కూడదియు, మేవడియై చను నీవు మాదెసం, బియుడవు
గావు మాకు భృతిపెంపలు నాపద లే దొకింతయన్. శం. 2-222

2 మంగళము, శుభము.

అయమహితా.

కా.తి 4-6

3. పూర్వజన్మ సుకృతము.

అయ నయకాలి.

ఆది. 4-250

అయశృంకుడు సం. వి. అ. పుం.

కేకయ రాజయి పుట్టినదానవుడు.

ఆది. 3-80

అయశ్శిరుడు సం. వి. స్. పుం.

కేకయ రాజయి పుట్టిన దానవుడు.

ఆది. 3-80

అయస్సు సం. వి. స్. న.

ఉక్కు, ఇనుము.

దృతరాష్ట్రం డిట్టివాడు గాంగల వాడని తొల్లి యెఱింగి త్రికాలవేది
యైక కృష్ణుడయోమయంబుగా భీష్మప్రతిరూపంబు నేయించి.

స్త్రీ. 1-126; ఆర. 1-209

అయాచకుడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

యాచింపనివాడు, అడుగనివాడు

చ. అడిగిన నిచ్చు కంటెను నయాచక్షుగాంగ నెఱింగి యిచ్చు
లెక్కుడు ఫలమిచ్చు.

ఆను 2-848

అయాచనము సం. వి. అ. న.

యాచింపకుండుట, అడుగకుండుట.

వ. పాడవాగ్రజుండు యాచనా యాచనంబులలో నెయ్యది దానా
ర్హం బగునని యడిగిన నతనికిఁ బితామహం డిట్లనియె

ఆరు. 2-842

అయిదు డే. (సంఖ్యా వాచకము)

ఐదు.

వ. తన తోబుట్టువు లేవురకు నిలువ తావు లయిదిచ్చిన సర్వకాంతి
యగు.

ఉద్యో. 1-877

అయిదూళ్లు దే. సమ.

పాండవులు సంధిప్రయత్నకాలమున దుర్యోధనుని ఇమ్మని కోరిన గ్రామములు 1. కుశస్థలము, 2. వృకస్థలము, 3. వాసంతి, 4. వారణావతము, 5. ఏదేని యొక్కటి.

ఏ కుశస్థలంబును, వృకస్థలంబును, వాసంతియు, వారణావతంబును జాలుఁ గాదేని మఱియు నెంచేనియు నొక్కటి యగునట్లుగాఁ దనతోడఁబుట్టువు లేవురకు నిలువ తావు లయిదిచ్చిన సర్వకాంతి యగు.

ఉద్యో. 1-877

శ్లో. అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ద్రిం వారణావతమ్
అవసానం భవత్యత్ర కంచి దేకంచ పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 81-19

శ్లో. అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ద్రిం వారణావతమ్
అవసానంచ గోవింద కంచి దేవాత్ర పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 71-28

శ్లో. అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ద్రిం వారణావతమ్
అవసానం మహాభాహో కంచి దేకం చ పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 81-7, 8

సంస్కృత భారతమునఁ జెప్పఁబడిన పై మూడు తావులంబట్టి చూడఁగా పాండవులు కోరిన గ్రామములు 1. అవిస్థలము, 2. వృకస్థలము, 3. మాకన్ద్రి, 4. వారణావతము, 5. ఏదేని యొక్కటి.

అంధ్ర మహాభారతమునకు సంస్కృత భారతమునకు ఈ గ్రామముల పేళ్లయందు భేదము గన్పించుచున్నది. సంస్కృత భారతమునందు గ్రామముల పేళ్లు చెప్పఁబడిన మూడు స్థలములలో మొదటి స్థలము నందు మాత్రము అంధ్ర భారతమునఁ జేళ్లు చెప్పఁబడియున్నవి. మిగిలిన తావులయందు వివరింపఁబడక.

క. ఇచ్చట బంధులు నీవును, నచ్చెరువడి వినుచునుండ నయిదూళ్లును మాకిచ్చినను జాలునఁదీని.

ఉద్యో. 3-11

ఉ. .. తానంతన ధిమూళులేవురకు నైదు సుయోధనుడిచ్చుకొక్క

ఉద్యో. 8-101

అనిమాత్రము చెప్పబడియున్నది. సంస్కృత భారతములో నెచ్చటఁ జెప్పబడియున్నను సమముగానే యున్నది. కాని ఆంధ్ర భారతమున అవిష్టలమునకు మాటుగా కుశస్థలము, మాకండికి మాటుగా వాసంతి చెప్పబడియున్నవి. కొందరు (సూ-ఆ) అవిష్టలమే కుశస్థలమనియు ఆంధ్రప్రస్థమనియుఁ జెప్పుచున్నారు. ఈ విషయమునకై చూ. కుశస్థలము- ఆంధ్రప్రస్థము. మాకండి వాసంతియై నటులఁగూడ నెచ్చటఁ గనబడుటలేదు. చూ. వాసంతి.

వావిళ్లవారి సంస్కృత ప్రతిలో మొదటి కావున మాత్రమే (ఉదాహరణ 80-19) కుశస్థలము అని ఉండి మిగిలిన రెండు కావుల అవిష్టలము అని యే గలదు. ఇది తెనుఁగు నుండి సంస్కృతమునఁ జేరిన ప్రమాదమై యుండును. అందును వాసంతి లేదు.

అయిన దే. అవ్య. ద్రు. (ఐన)

అను ధాతువు యొక్క చేర్థకరూపము వికల్పముగాని పఞాంతరముగాని తెల్పును.

క. దయమాలి పోవనేటికి, బ్రయత్నమునఁ బొదువ దైవబలమున మీకుం, బ్రయమెసఁగ బ్రదుకు బ్రదుకం, డయినను మఱి పోవ రాదె యని చెప్పటయున్. (ఇది పఞాంతరము) కాంతి. 8-873.

చ ... ఇంక నమరలోకమైన నరకంబయినన్ సరి మాకు నారయన్. శల్య. 2-285

(వికల్పము)

(విణ) అను ధాతువు యొక్క భూతార్థక విశేషణము.

వ. భవత్ప్రసాద భాజనంబులయిన వారికి దుర్లభంబులగు వస్తువులుం గలవే. ద్రోణ. 2-218.

అయిపోవు దే. అ. క్రి.

సమగ్రముగా నగు.

చ. అడలున రాజధర్మములయందు జనించె నసూయ నీకు నిచ్చడుమును నిస్సృహలంద వరు పోవఁగఁ గన్నఁగులంబువారు ని. పృథమి వృపాలుడున్ బ్రదికి పోదురు. కాంతి. 1-82.

చ. చెవు లవిసెన్ దిశల్ దిరిగె చిత్తము నీతియిపోయె నాకు నీరవ
మున. విరా. 4-177

అయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కూడనిది, తగనిది.

క. ...తనలావున కధికమయిన పనిసేయుట యుక్తమును నపథ్యము
నగు భో,జనములు వారించు నాయువు. ఆను. 5-132

అయుతము సం. వి. అ. న.

పదివేలు.

మ.నాగాయతసామ్యక్రిత బలోదగ్రుం. ఉద్యో. 2-172

అయుతానీకుడు సం. వి. అ. పుం.

పూరు వంశోద్భవుడైన మహాభౌముని పుత్రుడు. ఇతని తల్లి ప్రసేన
జిత్తు పుత్రియైన సుపుష్ట (సుయజ్ఞయని సంస్కృత భారతమున) భార్య.
పృథుశ్రవసుని కొమరితయైన కామ (భాస యని సంస్కృతభారతమున).
ఇతని కుమారుడు అక్రోధనుడు. ఆది. 4-2

పురుషమేధము కొఱకు పదివేల పురుషులను దెచ్చినవాడు గాన వీనికి
అయుతానాయ అని పేరు వచ్చెను.

శ్లో. యం పురుషమేధే పురుషాణా మయుతమానయ,
తత్తస్యాయుతానాయ. సం. భా. ఆది. 68-20

అయుతాయువు సం. వి. ఉ. పుం.

దుర్యోధన పక్షియై యొక ఊత్రియుడు. కళింగ దేశియుడు,
శ్రుతాయువు పోదరుడు. ఇతని కుమారుడు నియుతాయువు.

ఈ అయుతాయువు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున అర్జునునితోఁబోరి
మరణించెను. ద్రోణ. 9-96

ఇతనికి సంస్కృత భారతంబున అశ్రుతాయువు. అచ్యుతాయువు అను
పేర్లు గలవు. అయుతాయువు అను పేరు గాన్పింపదు.

సం. భా. ద్రోణ 63-7-74

అయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హము, తగనిది.

చ. అనినయ బుద్ధివై హరికి నర్హ్యమయోగ్యమయఁటి నీవు మూర్ఖువు
శిశుపాల. సభా. 2-24

అయోగ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హుఁడు, తగనివాఁడు.

తే. వధమునకు నయోగ్యుం డగువాని జంపి,తే పరాజితుఁడై తె నీ
తెఱఁగు సెపుమ. మాన. 207

అయోధ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోసల దేశమునకు రాజధాని.

ఉద్యో. 8-314

ఇది సరయూ తీరంబునందున్నది. దీనికి సాకేతమని మఱియొక పేరు
గలదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి జన్మస్థలము. ఇప్పుడు Oudh. అయోధ్య
అది కాదు. అనాటి అయోధ్య సముద్రమున మునిగిపోయినది. అయో
ధ్యా జీవకోటి యంతయు శ్రీరామునితో పరమపదము పొందెను. శత్రు
వులచే యోధిప శక్యముగానిది అయోధ్య.

అయోనిజ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనిది, స్త్రీ గర్భమునుండి రానిది.

వ. ఆ ద్రుపదుండు తనకూతు నగ్నికుండ సముద్భవయైన దాని
నయోనిజ నగణ్య పుణ్యలావణ్యగుణసమన్విత. ఆది. 7-4

సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ద్రౌపది.

చ. పరమ పతివ్రతన్ సఖఁ దపస్వినీఁ బాండవ ధర్మపత్ని ధర్మరథ
నయోనిజం బ్రకృతి మానవ భామినిగాఁ దలంచి...

సభా. 2-255

అయోనిజాతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనివాఁడు.

వ. పశు యోనిజాతులు నయోనిజాతులును లోమగా సర్దిజులును
రాజవరులు నగుట గన్నదిగాఁచె కావున మునివరుల నృపవరుల

వలనం గలిగిన జన్మంబులెల్లను బీజప్రధానంబులై యతిశయిల్లు.

అను. 2-28.

అయోనిజాఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనివాఁడు.

క. కృపుఁడును గురుఁడు నయోనిజ, లపరిమిత భుజబలాధ్యుఁ.

ఉద్యో. 3-210.

అయోమయము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇనుముతోఁ జేయఁబడినది.

వ. త్రికాలవేదియైన కృష్ణుం డయోమయంబుగా భీమ ప్రతిరూపంబు
సేయించి.

స్త్రీ. 1-129.

అయ్య దే. వి.

(సం. ఆర్యుఁ. ప్రా. అయ్య ఓ, అబ్బసా, అయ్యో, తణయన్ అను వికృతిని
అని శబ్దసామ్యమునుబట్టి చెప్పుదురు. అట్లైన తెలుఁగువారికి అమ్మ
అయ్య లిరుద్ధు లేరేమో.) కన్న తండ్రి, జనకుఁడు.

సీ. ...మంప్రతులా, తనిఁజూపి యతని నందనుని రాజ్యమునకు బట్టము
గట్టికొని రక్కుమారుండు, దమయయ్య చేటు చిత్తమునదలంచి.

అశ్వ. 1-18.

క. మా యయ్యకుఁ జాయక పని, సేయుచు దీనించి ప్రియము సేయుచు
నుండున్, మీ యయ్య.

అది. 3-187

వ. మాతలియు నర్జునుం జూచి... మహేంద్రుండు మీ యయ్య భవ
ద్దర్శనం బివేషించి నిన్ను నమరావతికి రాఁబనిచె. ఆర. 1-346.

2. తండ్రి వరుసవాఁడు, పెదతండ్రి, పినతండ్రి.

క. మీ యయ్య మీరు వనవా, సాయాసము నిస్తరించి యభ్యుదయ
మునన్, డాయుట విని ముదితాత్ముం, డై యిట పుత్రైంచె న్నన్ను
నను మీ మొదలన్.

ఉద్యో. 1-261

3. వాత్సల్యమును చెల్పును.

తే. అయ్య సేము నీ పితరులము.

ఆర. 2-322.

తే. కాని తెరువునఁ బోయినఁ గలుగునయ్య, బ్రదుకుచు వియ్యెడలై
నపథ్యములకు, వేడ్కసేయుదురయ్య వివేకు లెప్పి, భమున నా
బుద్ధి వినవయ్య తమక ముడిగి. విరా. 2-78

4. పూజ్యతను దెలుపును.

వ. అయ్యా, నీవు బ్రాహ్మణుడవు భృగువంశ సముత్పన్నుండవు.
ఆది. 1-168

5. పురుషుల నుద్దేశించిన ప్రార్థనమందు క్రియలపై ననుప్రయుక్తమగును.

ఆ. తండ్రి, నీకు నాకు దయతోడ నీచ్చిన, వరము చిత్తగించి వలయు
తెలుగు, సమయ సముచితముగ సమకట్టుమయ్య యీ, రాకు
మారు లవిధిబోకయుండ. విరా. 1-181

తే. నెయ్య మొనరంగ నెఱిగింపు మయ్య మాకు. ఆది. 8-224.

6. పురుషుల నుద్దేశించి పలుకునపుడు అనుప్రయుక్తమగును.

చ. ...పోకడ మాలిన వారమయ్య యిద్దురిత శరీరముం దినఁగ
దోసము మాకని వార లొల్లమిన్. కాంతి. 3-505

చ. ...అయ్యనముల పై తృకంబయిన యంశము మిన్నక వజ్రపాణి
తై, నను గొనఁజోలునయ్య, కురునందన. ఆది. 8-86

7. ప్రశ్నార్థకమును దెలుపును.

ఆ. విను మసత్య లోభమున నిరియగునె యా, కొని మునిండి దినినఁ
గ్రొవ్వు లావు, గలుగునయ్య శకుని కర్ణ దుశ్శాసన, మంత్ర
తంబు గార్యతంత్ర మగునె. (ఇచట కాక్వర్థము) ఉద్యో. 3-383

ఆ. ...పుత్రవరుల, దగిలి కాచునట్టి తల్లి సర్పములకు. నేం యలిగి
కాపమిచ్చెనయ్య. స్త్రీ. 1-170; ఆర. 2-148.

8. పరిహాసమును దెలుపును.

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రుపద మహారాజులె యట్లు కృష్ణులము పట్టు
వడన్, వీరికి వలసెనె యహహ మహారాజ్య మదాంధకారమది
వాసెనొకొ. ఆది. 8-90

అయ్యది సర్వ. (అ + అది)

అయది.

ఉ. ...నాకు నింతయును నేర్పడగా నెఱిగింపుడున్నదూ, పయ్యది నావుదున్.
విశా. 1-180

అయ్యమ దే. వి.

అయను, ఆమె.

చ. అయ్యమయ్యఁ బుణ్యుఁడు గృష్ణుఁడు శార్యశాదముల్, పతికెడు వార లిట్లు దెగఁ బాటిరి.
ఉద్యో. 4-22

అయ్యులు సర్వ.

అయ్యై - ఆయా.

ఉ. ఆయ్యయిచోటుల నాచరింపరే. అను. 2-394

సీ. అయ్యయిశంధుల నందునందు, నందును నిలుచు నట్లందు శనియ మించి.
మాస. 193

అయ్యు అవ్య. ద్రు.

1. ఆయియు, ఆయినప్పటికిని.

వ. అమ్మని వచనం బమోఘులు గావున నీవు సర్వభక్షణుడయ్యు మాలో నగ్రపూజ్యుడ వని యొడంబఱిచి. శల్య. 2-196

క. అనఘా, యీ యజ్ఞము విధి, సనాత ఋత్విక్రప్రయోగ సంపూర్ణం నియ్యును గడచననేరదు నడుమన యుడుగును భూసురోత్తమ నిమిత్తమునన్.
అది. 2-207

2. అయి.

ఉ.ధర్మని, ప్రారకమయ్య సత్య శుభదాయకమయ్యను దైవ ముండెడున్.
ఉద్యో. 3-273

సీ. చక్రధరుండయ్య అలరుహ నాభుండు, గాండివధరు డయ్యుఁ బాండవుండు, నుండి రవ్వనమున నుభయ పార్శ్వముల.
అది. 8-261

అయ్యై సర్వ. ఆయ్యయి, ఆయా

వ. ...వారివారికి నయ్యై వేషంబుల కమగుణంబులగు నలంకారభరణ

మాత్యాద్యుపకర్షణంబులు నన్నిహితంబులైనం బాచి సంకసిల్లి
విరా. 1-184

క. అయ్యై కర్మంబుల దెస, నెయ్యం బిల్వార్ద. ఆము. 3-206

అరక్షణము సం. వి. అ. న.

కాపాదకుండుట.

సీ. శరదాగ, శాశ్వతము నవ్యశాశ్రితియు. శ్రోణ. 1-221

అరగతి

సందేహము, ఇంకు.

చ. నరువకుఁ బాని పల్కితి వినం జవిమాలిన దొడ్డపల్కులే, నరగతి
లేక బెట్టడరినప్పుడు నూడుము వన్న నాతనిన్. కర్ణ. 2-28

అరణాము వై. వి. (సం-హరణమ్)

1. వినాహ కాలమందు వధూవరుల కిచ్చు ధనాదికము.

ప. సౌభద్రుషకు భద్రసామజ సప్తశతయును లోకోత్తరతురంగ దశ
సహస్రంబును సలక్షణ గోపంచలక్షయు రథంబులు రెండువేలును
దాసదాసీజనము లక్షయు మణియు నానా ప్రకారంబులగు ధనం
బులు నరణంబిచ్చె. విరా. 8-403

సీ. ...అరణ్య మహావస్తు, వాహనంబులు గొని వాసుదేవుఁ డనుజకు
నరణ మీ నర్థితోఁ జను దెంచె. ఆది. 8-215

అరణి సం. వి. ఇ. పుం. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

శ్రచ్చి నిప్పు ముట్టించెడు కొయ్య.

అ. అరణి నగ్ని వాతము కరణి దేవకియందు, వివరకర్ణ యుజ్జ వేద
గుప్తికై జనించె నెవ్వఁ డవ్వసుదేవ నందమ భజింతు నేకతా
నిరూఢి. కాం. 2-28

అరణ్యము సం. వి. అ. న.

అడవి.

మేనత్తామి పరిసరారణ్యంబునందు.

విరా. 1-181

అరణ్యవాసి సం. వి. న్. పుం.

వానప్రస్థుఁడు.

తే. . . ప్రేమి, ప్రతము పలిపినఁ బాపనిర్మరణ మగుటఁ, బుణ్యగతి
కల్పి దప్ప దరణ్యవాసికి. ఆను, 5-22

అరతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

ప్రియము లేమి.

తే. రతియు నరతియుఁ బవనంబు గతియు నుడిపి, ధారణా నిశ్చలుం
డయి తన్నుఁ దాన, కనుచునుండెడి యోగి. కాంతి. 5-592

అరత్ని సం. వి. ఇ. పుం.

మోఁదేయి మొదలు చిటికెనప్రేలి చివరవఱకు నుండు కొలఁత, మూర.

క. పడరత్ని ధనుర్ధరుఁ డె, య్యెడ నజితుఁడు గాన. ఆది. 7-15

అరదము వై. వి. (సం. రథః. త. ఇరదము)

రథము, తేరు.

క. శరములు శరాసనము న, య్యరదముపై డిగ్గ విడిచి యతిరథస
మునన్, ధరణికి లంఘించి. విరా. 4-72

అరము సం. వి. అ. పుం. న.

1. బండికంటి యాకు.

వ. ద్వాదశార చక్రఁబుం బరివర్తించుచున్న వారి నార్జుర గుమా
రుల. చూ. అంచు. ఆది. 1-108

2. కోణము.

మానిని. అసురదళన లీలా వ్యాప్తి దీప్తార శోచి, ర్లసిత. భీష్మ. 2-410

అరయవచ్చు దే. స. క్రి.

విచారించు.

తే. అరయ వచ్చినఁ దనమేను నెరవ తనకు, నొండు రూపులు దక్కక
యునికి యరుదె. స్త్రీ. 1-38

అరయు (ఆరయు) దే. స. క్రి. (క్రి. ఆరయు. త. ఆరాయ్)

1. విచారించు, ఆలోచించు.

తే. తెనుఁగు బాస వినిర్మింప దివురటరయ, భవ్య పురుషార్థ తరు

పక్వఫలము గాదె.

విరా. 1-18

2. పరిశీలించు.

క. పెనుఁ బొడవుఁ బఱపు కొంప, మును గలయది దీన నెల్లి పురుమ
లకుఁ బ్రయోజన మొకఁడు లేదు సేరం, జనఁ జూడఁగ నరయ
నెక్క సమకట్టంగన్.

విరా. 1-185

3. పరామర్శించు.

ఆ అకట యాఁడుకూయు నాలకూయును లాఁతి, వారికైన నరయ
వలయు ననిన, నన్నుఁ గీచకుండు దన్నంగ నెట్టులు, నూడనేర్చె
ధర్మనూనుఁ డవుడు.

విరా. 2-177

4. పరిశీలించు.

చ. అనుడు విపట్టమైన హృదయంబున గారవ మొంద నైపుణం,
బున నుచితంబుమై నరసి పొచ్చెము లేమిఁ దదీయ సేవఁ గై, కొను
టకు నిశ్చయించి తన కూతు విరాటుఁడు పిల్వఁబుచ్చె న, ర్రన
మునకై బృహన్నలకుఁ దత్పరతం దగ నప్పగింపంగన్.

విరా. 1-248

5. వెదకు, అన్వేషించు.

క. దేవర యానతిఁ జాండవు, లేవురు ద్రౌపదియు నున్న యెడ
యే మరయం. గా వెడలి.

విరా. 8-80

ఆ. పరఁగు పొదరు పొదరు పల్లంబు పల్లంబు, న్రాను న్రాను దుర్గ
మంపుఁజోటు, దొనదొనగుహ యాదిగాఁగ నెందు నరసియరసి.

విరా. 8-82

6. చూచు, పీఠించు.

మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవ దర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి నిశ్శల
సర్వాంగతమన్న నన్నరసి నీ చందంబుగాకున్న నా, కులతం
బొందెడు.

విరా. 2-281

7. ఏలు, పోషించు, కూడుగడ్డ యిచ్చి భరించు.

క. సీచము లయ్యెడు పనులకు, నా చాలమి యెఱిగి మన్ననకుఁ
భాత్రముగా, నీ చిత్తంబునఁ గైకొని, యాచారము దప్పకుండ

నరయును నన్నున్.

విరా. 1-818

తే. శస్త్రతీవికయును నరి పన్నభాగ, మాహరించుటయును భృత్యు
నరయుటయును. అను. 5-11

శ్లో. కృత్యానాం భరణం భర్తృః కృతే కర్మణ్యమోఘతా.

సం. భా. అను. 208-128

8. కనిపెట్టు, జాగ్రత్తతోఁ జూచు.

తే. ఎప్పు డెయ్యొక నేమిట నెట్టు లరయ, వలసె నెమ్మేయి నారయు
మంసి డన్నీ, వొచ్చియైనను నేమిట కిచ్చఁ దలంచి, తడమి నాచేత
దీనన వేజయుమమ్మ. విరా. 2-214

9. రక్షించు, కాపాడు, పాలించు.

క. రమ్మింద్ర పదవి నేకొని, మమ్మెల్లను నరయుమనిన మానవవతి
నా, కమ్మహిమకుఁ దగు మాపో, శ్మశ్శమ్మ గలదె నన్ను నేల
యలఁచెద రనినన్. ఉద్యో. 1-145, ఆర. 4-891

అ. కొడుపఁబోలె నరయ గురుఁ బోలె గొలువంగ, నగ్నిఁబోలె నివ్వ
నర్పితుఁడుగఁ, జేయవలయు విప్రు, అను. 1-160

శ్లో. పుత్రవచ్చెన తే రక్ష్యా ఉపాస్యా గురువచ్చే తే,

అగ్నివశోపశాఠ్యా తే శ్రాహ్మణాః కురుశ్చ త్రమ.

సం. భా. అను.

10. ప్రతిక్షించు, నిరీక్షించు.

సీ. ...అర్హుని యుత్తరాముడము వచ్చే నతఁ డరసికొని యుండి
నా కడ కరుగుచెమ్మ. అను. 5-442

11. తెలియు.

చ. కనుఁగొని యప్పు గ్రాస్తయగు కౌతుకవృత్తి మునింగి పల్లటిల్లిన
ధృతితో గ్రమం బరయలేని మనంబు చలింప విరా. 2-247

12. ఉపాించు.

చ. పరి సన్నదెంచి గోగణముఁ బట్టి రనన్ విని విన్నగాన మీఁ, దర
యక రాజనందనుఁ డహంకృతిమైఁ బఱతెంచి నైవ్య విస్ఫుర

అమల జూబి ఫీజి దవబుద్ధి ధరింగిన కాలుజొచ్చె. విరా. 4-78.

13. యోగ కేమములు విచారించు.

క. చూపుటయు నగ్గలంబగు, వేపునఁ గిమ్మిర నైరి యేన కలఁచెదన్,
రూపు నెడఁగ నిమ్మొనలను, భూవతి నరయంగ నీవ పొమ్మనియె
నృపా. కర్ణ. 8-27

14. ప్రోగుచేయు.

అ. పాంగవేదవేదియగు పురోహితుఁ డెత్తు, నగర మెలఁగవలయుఁ
దగవుఁ గృపయుఁ, జిక్కటియును గలుగు నచివు నప్పనములు,
నరులు నరయ బనుచు నది విభుండు. కాం. 2-298

అరవాయి దే. వి.

వెనుదీయుట, శంక, జంకు.

క. ఈ యెడ ననుఁగని వారణ, నేయుడు నికఁ డగ్గమైన చిచ్చుఱ
పిడుగై, పోయి పయింబడు నీ వర, వాయిచుకలేక పటపలయు
రథంబున్. విరా. 5-14.

తే. ఇన్విధంబున గురుసుతుఁ డేపు మిగిలి, చనఁగ, గృపుడును గృత
వర్మయును దలిర్చు, కడక పకనితోడ నడచిరిగాని వారి, పలన
నించుకయును నర వాయి లేడు. సౌప్తి. 1-140

అరవాయిగొను దే. అ. క్రి.

1. వెనుదీయు.

వ. ఇట్లీరువాఁగు నరవాయి గొనక పెనంగుచుండ. విరా. 8-170

2. శంకవొందు, సంకేహించు.

క. కురు నైన్యము నిస్సారం, బరయఁగ మనఁబలము లెల్ల నతి భృష్
ములు నీ, నరవాయి గొనక నడపుము, ధరణిశ్వర సేన మొగము
చై వమ నీకున్. ఉద్యో. 4-111

3. జంకు, భయపడు.

వ. ...పాండవాగ్రహండు భృష్టద్యుమ్ముం గనుంగొని గురుని పురో
హగంబునఁ గౌరవసేన భీమసేనుండు దాఁకి తెరల్చుచున్నాఁడు.

నీవక్కుంభపథవు సందంభంబు మాన్యుము తద్విధానం బాచ
రించుటకయి యనలంబున జనియించినవాడవు శిఖండి ప్రముఖ
పాంచాల కుమారులం గొని యరవాయి గొనక యడరుమని పలికి.

ద్రోణ. 5-285

అరవిందగంధి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

స్త్రీ.

ఉ. ఇయ్యరవిందగంధి కులమేమి చరిత్రము చందమెట్లు. విరా. 2-40

అరవిందనాభుడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుడు.

వ. కొలువు వారెల్ల నత్యుత్సకలై యెదురుచూడ రథోత్తమంబు
నవతరించి యరవిందనాభుడు. ఉద్యో. 8-247

అరవిందభవుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ.

చ. ...నరుండు సిద్ధుడై, వినుతికి వెక్కు బొందు నరవిందభవాం
తికవాసనంపదన్. అను. 2-89

అరవిందము సం. వి. అ. న.

పద్మము.

అరవిందభవుడు నమరులు జనుడెంచి ప్రార్థించి. అను. 4-488

అరవిరి దే. వి.

సగము వికసించిన వువ్వు.

సీ. అరవిరి నెత్తావి నడరించునున్నిద్ర, విటవీటి సౌరభ వితతివోదల.

ఉద్యో. 2-112

అరళోచి సం. వి. ఇ. పుం.

చక్రమ.

(అరము = చక్రపుటాకు, అరములయొక్క ప్రకాశము గలది అరళోచి-
చక్రము)

మాలివి, ఆసురదళన లీలావ్యాపి దీప్తారళోచిర్ల సిత పరకు గాఢా
లంకృత. భీష్మ. 2-419

అరసావు డే. వి.

సగము చచ్చుట, మూర్ఖ (అర + చచ్చు)

చ. ... అతండు నీ మఱం, దికి నరసా వొనర్చె ఘనతీవ్ర సముజ్జ్వల
మూర్ఖులులన్. ద్రోణ. 5-178

అరాజకత్వము సం. వి. అ. న.

రాజు లేకపోవుట.

అ. ... అరాజకత్వ దోషజాతమైన దురిత బాహుళ్యము, గుఱిలపెట్ట
భూమి యతలమునకు, దోష. కాంతి. 2-59

అరాజకము సం. విణ. (అ. జికా. అ.)

రాజు లేనిది.

వ. ... అరాజకంబయిన రాజ్యం బికలంకంబుగాఁ బ్రతిపాలించుచున్న
కొడుకు నఖిల ధర్మవిదు గాంగేయుం జూచి సత్యవతి యిట్లనియె.
అది. 4-217

అరాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శత్రువు

నీ ... దుర్గమారాతి, మర్దన చాతుర్య మహితభుజుడు. విరా. 3-152

అరాతితనము మిశ్ర. వి.

కాత్రవము, శత్రుత్వము.

క. నెట్టిన సభలో నేర్వర, కట్టెదుర నరాతితనము గాకెంతయు
వా, రెట్టి పులువలో ద్రౌపది, నట్టు పఱచెడిరె జూద మాడరె
యెందున్. ఉద్యో. 1-344

అరాళము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. వలయములుగా (చుట్లు చుట్లుగా) ప్రసరించు- అలలు అలలుగా ప్రస
రించునది- కుదుర్చుగా నిలబడఁక ప్రసరించునది.

ఉ. ... వచ, శ్రీ లలితుండు వచ్చి- నిలిచెన్ హరినీలవిసీలవిగ్రహ, రాశ
రుచుల్ వెలుంగఁగఁ బరాశరసూమడు తల్లి ముందటన్.

(ఆరా: వేష్టనాని సంత్యస్యేత్యరాళం) అది. 4-239

లో. అరాళం వృక్షం జిహ్వామూర్తిమక్కుజ్జితం నకమ్
అవిద్యం కుటిలం భుగ్నం వేర్లితం వక్రమిత్యపి. అ. 60.

2. పంకరయైవది.

తరంము. ...లసన్మహోత్పలవత్ప్రేత్ర యరాళకుం, తలవిశాసవి.
అది. 7-18

లో. సుధగా దర్శనీయాంగీ స్వనితాయశలోచనా
క్యామా పద్మపలాకాక్షీ నీలకుంభితమూర్ధకా, సంభా. అది. 68-45.
(ఇచ్చట పాశాంశరము 'మదాలి కుంతల' అయుక్తము)

అరి¹ (క. త. అరి.)

కప్పము, పన్ను.

క. అరి యని విప్రలచేతను, ధరణీకులు రూకయును మొదలుగాఁగొన
రెవ్వరును. అది. 6-288

క. అరి యాజన పాలు గొనుచు, గరుణ గలిగి వ్రజలఁ దండ్రిగతి
మధ్యస్థా, చరణంబునఁ బాలించుట పరమపదముఁ జేర్చు విద్యుచు.
భయ సంశయముల్. (చూ. అప్పనము).
కాం. 1-176; కాం. 2-298

అరి² దే. వి.

అల్లెతాడు, నారి, మోర్తి.

గీ. అరిజలంబుపై నొక్క దివాక్రమేయఁ, దఁచి యరిఁబోసి తిరిగి
యుదగ్రవృత్తిఁ, గవిసి. భీష్మ. 8-388

అరి³ మతుబర్ధకము.

కలది, కలవాడు అను నర్థమున వచ్చును.

చ. వెరవరి గాక వీడు కురువీరులకుం బొడమాపువాడె.

(వెరపు + అరి) విరా. 4-81

తే. ...తియ్య, నందు వెర వాఁచికొనిన నేర్పరియుఁ బోలె.

(నేర్పు + అరి) ద్రో. 5-248

అరి⁴ సం. వి. ఇ. పుం.

1. శత్రువు.

వ. నీకుం బోతిన భంగి రహస్య భంగము గాకుండ పరిభంగము
నేయుము. విరా. 2-208

2. చక్రము (అరములు గలిది) చక్రాయుధము.

మాలిని స్ఫురదరి దృఢకూం మూర్తి సంక స్తపాస్తా అను. 4-451

అరిందముడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. శక్తువుం నడచువాడు.

క. క్షత్రియులము పాండుప్రియ, పుత్రుల మేనగ్రహండ్ భూసుతులు
తుడి, పుత్రకాఠ్యన యేము లమల చ, రిత్తులు నలుపుదును వీరరిం
దము లెందున్. అది. 7-286

2. కామాద్యరివద్దర్థమును గెలుచువాడు.

క. రక్షకుడను పన్నగుడు ప, రిక్షితుఁ గలచక్షులై వేఁ డరిందము
నతనిన్, రక్షింపగ బోయెద. అది. 2-188

అరిబోయు దే. స. క్రి. (✓అరి)

సజ్జముచేయు, వారి విగించు, ఎక్కుపెట్టు.

సీ. .. దర్శించున శిరము ద్రుంచుటకు సరమరిఁ బోయుటయుఁ గృత
వర్త రెండమ్మల విట్లు నయ్యమ్ముఁ దునిమె. ద్రోణ. 1-169

అరికట్టు దే. స. క్రి.

1. (దారులు) కట్టు, అడ్డగించు, నిరోధించు.

మ. వడి నడ్డం బరికట్టె నెట్టవ హరి వ్రాతంబు పెన్ మ్రాకుంన్.
అర. 7-99

2. చుట్టుకొను, పరివేష్టించు.

తే. అతని ముఖ గహ్వరంబుల నదుభతముగ, నుగ్రదహన శిఖావళు
లుదప్పించి, వేల్పు మూఁకల నరికట్టి వేల్పుఁ దొడఁగె, నంత
నెంతయు సంత్రాఁతు లగుచు సురలు. అర. 5-218

అరిగాపు దే. వి. (✓అరి¹)

పన్ను చెల్లించువాడు, కప్పము చెల్లించు సామంతుడు.

సీ వై దేహ పాండ్రాది పసుధేకు లెవ్వని, కడిమి సొంపున పరిగాపు
లైరి -అ- యట్టి కర్ణు డిగ్గనట్టె. కర్ణ. 1-211

నీ. పరువడి దక్షిణ పశ్చిమోత్తర పూర్వ, దేశస్థులయిన మహిళలెల్ల,
-తే- నీక యరి గావులై రిప్పు. అర. 5-845

అరిగోను దే. స. క్రి.

పన్ను దీసికొను, కప్పము పుచ్చుకొను.

మహిళకుల చేత నరిగొని.

సఖా. 1-227

నీలుచేత నరిగొని.

సఖా. 1-280

క. పరుసధనము మెయి నరిగొనఁ, జొరఁ దగదది పొదుఁగఁగోయు
చొప్పుగు. కాంతి. 2-299

అరిత్వము సం. వి. అ. న.

శత్రుత్వము.

క. అరిత్వము దొఱంగి మైత్రి యలవఱుపు మదిన్. కాంతి. 8-205

అరిది దే. విణ. (క. అరిదు, అరుదు. త- అరిదు)

1. అసాధారణము, అపూర్వము, అపురూపమయినది.

చ. అరిది తపోవిభూతి నమరారుల భారలు వొందకుండఁగా మరగుల
నెల్లఁ గాచిన మహోరగ నాయకుఁడు. అది. 1-105

క. అరిది విలుకాని యుజ్జ్వల, శర మొక్కని నొంచు దప్పి చనినం
జను. ఉద్యో. 2-38

2. అద్భుతము, ఆశ్చర్యకరము.

తే. నెరయు కినుకఁ బెన్వెడఁదయై నిప్పులురలు, కన్నుగవ శక్తుఁ
జూచిన నున్న యునికి, నతఁడు నీటు గాకుండుట యరిదియయ్యె,
మాకుఁ జూడంగ నప్పుడు మనుజునాధ... శల్య. 1-280

శ్లో. నిరీక్షితోఽసౌ నరచేవ రాక్షా పూజాత్మనా నిర్వృత కల్మషేణ,
ఆసీన్నయదృష్ట సాన్మద్రరాజస్తదదృశం మే ప్రతిభాభిరాజన్.
సం. భా. శల్య. 17-40 (వాచిక్ల)

మిక్కిలి సాహసమైనది.

ఆ. రాజుఁ గూల్చి జయము చేజుంబుఁ బొందిన, యతుర్దగ విభవు

లైన యడల, శివర మాక్రమింపఁ జిత్తంబులందుఁ దెంపొదవి
మవ్వురట్లు గదియఁ టరిది. సా. ప్తి. 1-98.

4. అశక్యము.

క. మును మమ్ముఁ బొగడి పదపడి, యని వారల గెలువ నరిదియని
పొత్తుగఁ జెప్పిన మాటకు నే నొడఁబడ, విను సంజయ పక్షపాత
వృత్తి విడువమీ. ఉద్యో. 1-822.

క. విను మంత్ర భేదమున వచ్చిన కిడున కనఘ శాంతినేయు టరిది
గావున మంత్రులతో మంత్రావననియమం బూడి చెప్పవలయుం
జుమ్మి. అశ్ర. 1-59.

శ్లో. మంత్ర భేదే హి యే దోషా భవంతి పృథివీభృతామ్.

నతే శక్యాస్సమారాతుం కథంచిదితి మే మః.

దోషాం శృ మంత్రభేదస్య బ్రూయాత్తం మంత్రమండలే.

సం. భా. అశ్ర. 5-24; 25.

5. దుస్సహము.

క. గురువుత్రుఁడు తేజోనిధి, సురాసురులకైనఁ దేటి చూడ నరిది
సంగరమున నీతని. విరా. 5-8.

6. దుష్కరము.

క. జన రహితఁబగు వనమున, ననుజన్మలు ద్రుపద భూవరాత్మజ
యును నీవును నింతకాల మలయక, యునికికడున్ దుష్కరము
మహోదాత్తమతీ.

ఆ. దానికంటె నరిది తలపోయ నజ్ఞాత, వాన ముజ్జ్వలాంగ భాసమాను,
లైన మీకు. ఉద్యో. 1-105, 106.

క. బ్రదుకును జావును సుఖదుఃఖదములుగా జుంతుకోటి గరుడా
మూర్తి, మదిఁ దలఁచుఁ బ్రాణ లాభము, వనలు టరిదిగాన
యట్టివారి నడిగితన్. అను. 4-313.

శ్లో. దుఃఖం ప్రాణవరిత్యాగః పురుషాణాం మహామృతే,

జానాసి త్వం మహా ప్రాజ్ఞః ప్రాణదానం సుదుష్కరమ్.

సం. భా. అను. 117-2.

7. దుష్పాద్యము.

క. పాండవాగ్రజా తెజవల తెలుఁ గెటంగిరి వారి రక్షించుటయు
నిట్లరిదియై యుండు. అను. 2-217

8. దుర్లభము.

క. తోడు దొనరేని యప్పటి, క్రిడి కొలది యట్టి దధిప కినియక
విను మేఁ, దోడై చా నెదురుట గడుఁ, గిడు వలన దుడుగవయ్య
గెలు పరితి సుమా. ఉద్యో. 8-840

9. అసంభవము.

అ. లావు గలిగి మొక్కలమ్మునఁ గీచకా, కాతి సొచ్చి ఛార్తరాష్ట్ర
వెరవు, వలన నొచ్చుచున్న వాఁడు గావువ ధర్మ. సంగరమున
నరిది జయము గొనుట.

న. అన్యాయమునం జంపువాఁడు. శల్య. 2-270, 271

శ్లో. భీమసేనస్తు ధర్మేణ యుధ్యమానో న జేష్యతి,
అన్యాయేన తు యుధ్యన్తై హన్యాదేవ సుయోధనమ్.

సం. భా. శల్య. 58-4

క. కను టరిది యొందు మెయి వి,ష్టుని భక్తిం గనుము నీవు సువ్రత
యద్యే,వుని విసుము భక్తవత్సలుఁ, డను నామము గలిమి దృశ్యుఁ
డగు భక్తులకున్. అను. 4-376

అరియుఁబెట్టు దే. క్రి.

కప్పము చెల్లించు.

తే. సఖ్య సంబంధములఁ జేసి చక్రధరుఁడు, ద్రువదుడును దక్కఁ
దక్కిన నృపతులెల్ల, నరియుఁ బెట్టని వారులే రఖల జలధి, వల
యిత షోడిలోఁ కాండపులకుఁ బీతి. సభా. 2-106

అరివెట్టు దే. క్రి.

కప్పము చెల్లించు.

క. ...ధర్మవాదు నిరం,తర ధర్మశిలుఁ జావని అరివెట్టుము రమ్ము
ప్రీతి నమ్మభమునకున్. సభా. 1-282

అరివోయు దే. స. క్రి.

సజ్యమశేయ, ఎక్కు పెట్టు.

అపార్థుఁ డాదేనియాశ్రయం అరివోసి.

కర్ణ. 8-287

(అరివోయు- అని కొన్ని ప్రతులు)

అరిషడ్వర్ణము సం. వి. సమ. అ. పుం.

అంతశ్శక్తితుల యాజింటి సమూహము. అవి : 1. కామము,

2. క్రోధము 3. లోభము 4. మోహము 5. మదము 6. మాత్సర్యము

అరిషడ్వర్ణము చేమిట నుదయించు.

కాంతి. 8-410

అరిష్ట సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

హంసుఁ డను గంధర్వ విభుని తల్లి - ఆ హంసుఁడే ధృతరాష్ట్రుఁడై పుట్టెను.

వ. అరిష్టా పుత్రుండయిన హంసుఁ డను గంధర్వవిభుండు ధృతరాష్ట్రుఁడై పుట్టె.

ఆది. 3-80

ఈమె దక్షుని కూతురు, కశ్యపుని భార్య- హహహహహాది గంధర్వులును, అలంబుసా ద్యవ్వరసలును ఈమెకు జన్మించిరి. సం. భా. ఆది. 66-48

అరిష్టనేమి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సగరునకు ధర్మప్రకార ముపదేశించిన ఒక ముని.

అ. విను మరిష్టనేమి యను ముని నడిగె నీ, యడిగినట్ల సగతుఁడు.

కాంతి. 5-480

2. కశ్యపుఁడు, కుమారస్వామి భార్యయైన దేవదేవికి తండ్రి, మరిచికి బుత్రుఁడు.

వ. అయ్యా, నే నరిష్టనేమి యను ప్రజాపతి కూతుర దేవదేవి యను ధాన, దై త్యదేవ చెలియల.

ఆర. 7-182

శ్లో. మరిచే! కశ్యపః పుత్రస్తస్య ద్వే నామనీ సృష్టే.

అరిష్టనేమి రిత్యేకే కశ్యపే త్యవరే విదుః.

సం. భా. కాంతి. 207-8

అరిష్టము సం. వి. అ. న.

1. కీడ, ఆకుభము.

ఉ. క...వారు బాహుబల ధీబల...దై వబలంబు లొప్పు వ...ర్తిల్లుదు రమ్మ
హామూల కరిష్టము లేమిట నెందు నేల వాటిల్లెడు. విరా. 3-83

అ. అ ధృష్టద్యుమ్ను దర్శనంబు దనకు నరిష్టం బగుటయు నగురుం
డొక్కొంత విన్ననై యతని దిక్కుచేటి చూడంజాలక.

ద్రోణ. 1-284

2. మరణ చిహ్నము, మరణ సూచకము.

వ. అని చెప్పి మఱియు నిట్లను నరిష్టంబుల తెలుం గెలుంగవలయుం
గావున నెఱింగించెద నాకర్ణింపుము.

సీ. భ్రువ మండలమున నరుంధతిఁ గన్పశక్తి, గంటికిఁ గలుగంగఁ గాన
కున్న, ముక్కున వలపటఁ జెక్క వాసిన యట్ల, దోచినఁ బూర్ణ
చంద్రుండు మలిమి, కై కానవచ్చిన నాయువు సంవత్సరంబున
గడచను. కాంతి. 6-125; 126

అరిష్టుడు సం. వి. అ. పుం.

కృపాచార్యుని రథ రక్షకుడు.

ఇతడు ఆర్జునునిచే ఉత్తర గోగ్రహణ కాలమునఁ జంపబడెను.

విరా. 5-148

అరిహుడు సం. వి. ఆ. పుం.

1. పూరు వంశీయుడైన క్షత్రియుడు, అవాచీనుని కుమారుడు.

ఇతని తల్లి విదర్భరాజపుత్రియైన మహ్యద. ఇతని భార్య అంగి.

ఇతని కుమారుడు మహాభౌముడు.

అది. 4-2

అంధ్ర శారతమునఁ గొన్ని ప్రతులయందు విషయము కుండలీకరణ
మొనఁ గలదు. దీనికి సంస్కృతమునామూలము గానవచ్చుచున్నది. కాన
కుండలీకరణ మనవశము.

శ్లో. అపరాచీనస్తు ఖట వైదర్భీషువశాత్తుముపయేషే మర్యాదాం
నామ; తస్మాద్దేవస్య జ్ఞజ్ఞైరిహః. అరిహః ఖల్యాంగీ ముపయేమే.

తస్మామప్యజ్ఞే మహాభామః.

సం. భా. ఆది. 68-17, 18

ఆవాచీనుఁడే అపరాచీనుఁడు

అరుంధతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వసిష్ఠుని భార్య.

అరుంధతి కర్దమ ప్రజాపతి పుత్రి. ఆమె తల్లి స్యయంధువుమను పుత్రి యైన దేవహూతి. ఆమె సోదరీలు 1) మరీచి భార్య 'కల' 2) ఆంగిరసుని భార్య 'శ్రద్ధ' 3) పులస్త్యుని భార్య 'హవిర్భుక్కు'. 4) పులహుని భార్య 'గతి' 5) క్రతువు భార్య 'క్రియ' 6. భగుని భార్య 'భ్యాతి' 7) ఆంగిరసుని భార్య 'శాంతి' 8) అత్రి భార్య 'అననూయ'.

ఈమె సోదరుఁడు కపిల మహర్షి. (సం. భాగ. 3-24)

ఈమె కుమారుఁడు శక్తియను మహర్షి.

ఆది. 3-36; సం. భా. ఆది. 11-42

ఈమెకు అక్షమాల యను నామాంతరము గలదు. సం. ఉద్యో. 117-11.

ఈమెకు "క్షీర్ణ" యనియు నామాంతరము గలదు (సం. భాగ. 4-1), (మత్స్య పురాణము 201).

ఈమె రూపమును ధరించుటకు స్వాహాదేవికి శక్తి చాలకపోయెను.

ఆర. 5-204; సం. భా. వన. 227-18.

ఈమె వసిష్ఠునకు ముందు నిలిచెనేని ఉత్పాతమును నూచించును.

సం. భీష్మ. 2-31

ఈమె ఇనుప రేగువండ్లను గుగ్గిళ్ళు వండిపెట్టెను. అందులకు శంకరుఁడు సంతసించి వర మొసంగెను.

సం. శాంతి. 41-83

ఈమె నక్షత్ర రూపమును బొంది యాకాశమున వసిష్ఠ నక్షత్రము ప్రక్కన నుండెను. ఈ నక్షత్రము కనబడకపోవుట మరణమును నూచించును.

సం. భా. శాంతి. 302-9; 8-128.

అరుంధతీవటుము సం. వి. అ. పుం.

ఓకానొక శీర్షము; సర్వసిద్ధికరము. ఆను. 2-271; సం. భా. వన. 82-41

అరుగు దే. అ. క్రి.

1. చన, పోవు.

33)

వ. ఆమర నగరంబున కరిగిన యెడ నూర్వళి నమ్మ నపుంసకునిగా
శపియించిన. విరా. 1-87

క. అరదములు సవరణలతోఁ, బరపై యొక్కొక్క యూరి పరపున
నరిగెం, బరుసని పలుకుల నాకృతి, పరుషత ననురాలివోలె భటతతి
మెఱసెన్. భీష్మ. 1-84

ఈ సందర్భమున గజము లొప్పె, తురంగములు వొలికె, భటతతి మెఱసె,
గంగాసుతుఁడు నెలిఁగె- అని చెప్పుచు అరదములు అరిగె అన్నప్పుడు
అరదములు చనెను అని చెప్పుట సమంజసముగాఁ గన్వింపదు. మెఱయు,
ఒప్పు, పొలుచు స్థానములో నిది వాడఁబడినది. పోనీ యతిస్థానమై వాడఁ
బడినదా, అది కాదు. పాఠాంతరమును గానరాదు. బహుశః 'పరఁగె'
అనునది తిక్కనగారి పాఠమై యుండునా? విచార్యము.

శ్లో, తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జాఁబూనద పరిష్కృతాః,
విభ్రాజమానా దృశ్యంతే మేఘా ఇవ స విద్యుతః
రథానీకాన్యదృశ్యంత నగరాణీవ భూరిశః
అతీవ శుశుభే తత్ర పితా తే పూర్ణచంద్రవత్.

సం. భార. భీష్మ. 16-87 శ్లో.

2. కడచు, గతించు.

క. ధన దానములను బ్రియ భోజన దానములను విశిష్ట సద్విజ
తతులం, దనువుచునుండఁగఁ దత్పురమున పచ్చాసములు భరత
ముఖ్యుల కరిగెన్. ఆది. 6-158

ఆ. అమరనాథునొద్ద నర్జునుఁ డుండ నే,నేడు అరిగె నిట మహీ
తలమున. ఆర. 1-889

3. ఉలుకు, లంఘించు, మార్కొను.

సీ. హయములఁ జెండాడ నరుగుచోట్లను లేళ్ళ, గమిఁ గిట్టు కోల్పులి
కరణి యొలయు, భటులకు నరుగుచోఁ బసలేని పెనుగాన, దరి
కొనుచిచ్చు చందంబు గలుగు. శల్య. 1-282

ఆ. ...రక్కసునకు నరిగిన యగ్రజు, నలుక యెఱిగి వీరుఁ డర్జునుండు
అర. 1-116

4. తొలఁగు, నశించు.

క. ధృతి విజ్ఞాన శ్రద్ధలు, నశివ యసమ్మోహమును దయయు హర్షము
నం, చిత సత్త్వవృద్ధిఁ బరివర్ధితంబు లగు సత్త్వ మరుగఁ దెరలుం
దారున్. ఆను. 5-247

5. ప్రవర్తిల్లు, నెలికొను.

తే. వర్ణముల నాశ్రమంబుల వలెను మెఱసి, యరసి చక్కని తెరు
వున నరుగఁజేసి, ధరణి పాలింపు. కాంతి. 1-192

శో చాతుర్వర్ణ్యం స్థాపయిత్వా స్వధర్మే
పూతాత్మా వైమోదతే దేవతోక్తే. సం. భా. కాంతి. 25-35

విణ.

చను, పోవు

వ. జననీసహితులై దక్షిణసాంచాలంబున కరుగువారు, ఆది, 7-158

అరుగుదెంచు దే. అ. కి. (✓అరుగు) అరుదెంచు.

1. వచ్చు.

తే. ...జగత్పాణుఁ డొడలు, మనుషఁ తెలుసంగ నొడయండు సనుట
మగుడ, నరుగుదెంచుట వింతగా దతని కెందు. ద్రోణ. 2-176

వ. అన్నాడీజంఘుండను జీవితంజై యెప్పటియట్ల యొప్పెడు
నాకారంబుతో నరుగుదెంచుచున్నవాడు. కాంతి. 3-518

2. అరుగు, పోవు, వెళ్ళు (స్వార్థమున 'తెంచు')

వ. ...సాంచాలీ బంధమోక్షంబు గావించి యింక నిశ్చింతంబున సుదేష్ట
మందిరంబునకుం జను మని యవ్వెలంది వీడుకొలిపి తానును
వేటొక్క మార్గంబున మహానస గృహంబున కరుగుదెంచె.

విరా. 3-29

శో. వైశివా త్వం నగరం కృష్ణే న భయం విద్యతే తవ,
అన్యేనాహం గమిష్యామి విరాటస్య మహానసమ్.

సం. భా. విరా. 28, 38 శ్లో.

అరుచము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రుచిలేనిది.

క. పెరుగుట స్రగ్గఁగ రుచులం, బొరయుట యదుచంబు గాఁగఁ
బుట్టుట పావం, బెరయుట పాయఁ బఠాఁర్థోత్కరముల వై జమది.
యెట్టు దప్పింపనగున్. శ్రీ. 1-24.

అరుచికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రుచి కలిగింపనిది.

వ. సర్వరుచికరంబైన యాహారంబు రోగాతురునకు నరుచికరంబైన
యట్ల. ఆర. 1-58.

అరుణకిరణుడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుడు.

వ. వదంపడి పద్మిని ప్రమోద సంపత్కరుం డగు నరుణ కిరణుం
డువయించె. విరా. 3-35.

అరుణగభస్తి సం. వి. ఇ. శ్రీ.

సూర్యుడు.

వ. అంత నరుణగభస్తియస్తగిరిమస్తకాంతరిశుండయ్యె. భిష్మ. 2-166.

అరుణత్వము సం. వి. అ. న.

ఎఱ్ఱదనము.

క. అరుణత్వము మెఱయఁ దరణి యపరాఢి శిరః, స్ఫురణను నధి
కరణాలంకరణం బొనరించుటయును. భీష్మ. 2-389.

అరుణమణి సం. వి. ఇ. పుం. శ్రీ.

పద్మరాగము, కెంపు.

క. అరుణ మణిమాలికా వి, స్ఫురణంబున దంతి తనువు సూడఁగ
నొప్పెన్. విరా. 5-195.

అరుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎఱ్ఱనిది.

క. అరుణాంబులును సకంటక, తరుభవములుఁ గట్టుక గంధదామములు
వొనర్తురు శాత్రవాభిచారిక, కరణమున నథర్క మాంత్రికతఁ
గుసుమంబుల్. ఆను. 4-7.

సం. వి. అ. పుం.

2. ఎఱుపు.

క. ఆ సమయంబున నరుణో, దృశితగాత్రుండు దొలుతవట్టి యరుణుఁ
డల్లాసి యగుచు... ఆను. 1-178

సం. వి. అ. న.

8. నెత్తురు.

క. వీరుండు, క్షత్రియులఁ దన, దారుణ వరకువున జామదగ్నుఁడు
రౌద్రా, కారుఁడు వధియించి తడి, యారుణమున నేమి మదుపు
లాపాదించెన్. అరు. 2-289

అరుణాంబుజము సం. వి. అ. న.

ఎఱుదామర.

సీ. అరుణాంబుజంబుల యంతర్దళంబుల, తళతళ యను జిగి దళము
నొప్పి. ఉద్యో. 2-144

అరుణాంకుఁడు (పు) సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుఁడు (ఎఱుకాంతి గలవాఁడు)

ఉ. అంబుజముల్ సముద్యదరుణాంకుని గన్న విధంబునన్ వికాసంబున
నుల్లిపల్లి. విరా. 1-256

అరుణానది సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

కురుక్షేత్ర సమీపమునందున్న భగ నది. ఇందు స్నానముచేసిన సమస్త
పాపములు హరించును. కల్య. 2-172

చూ. వివ. శల్య. 2-188 మొ. 174 వరకు

అరుణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱు గాఁ జేయఁబడినది, ఎఱువై నది.

అరుణుడు సం. వి. అ. పుం.

1. అనూరుడు, సూర్యుని సారథి, వినత పెద్దకొడుకు.

క. సారథ్య మ్మితనికిఁ జేయు మినున కరుణుడు సాహాయ్యమొసైన
రిచినట్లుగ. కర్ణ. 1-247

చూ. చరిత్ర. ఆను. 1-167 మొ. 178 వ.

2. సూర్యుడు.

వ. అరుణోదయ రాగపటలంబు నెనయు కెంజాయ రంజిల్లి.

విరా. 2-240

అరుణోదయము సం. వి. అ. పుం.

సూర్యోదయమునకు ముందు నాల్గు గడియల కాలము. విరా. 2-240

“చతురస్రో ఘడికాః ప్రాత రరుణోదయ ఉచ్యతే”

అరుదారు దే. అ. క్రి. (✓ అరుదు)

ఆశ్చర్యమగు, వింతయగు.

సీ. అరుదారు మేలుకట్లాయితంబై చూడ, నొప్పారి తనుసగు చప్పుర
ములు. ఉద్యో. 1-93

అరుదు దే. వి.

2. ఆశ్చర్యము, వింత.

వ. నీవు కురునై న్నెంబుల జయించుట యరుదె గెలుపుకొనుము.

శ్లో. నై తచ్చిత్రం తవ కర్తౌద్య భీమ,

యాస్యావహే జహి పార్థాసంహన్. సం. భా. కర్ణ. 68-22

విణ.

2. అశక్యము.

అ. ఇంత దలర నేల యెమ్మెయినైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్చు
టరుదె. విరా. 2-80

3. దుర్లభము.

తే. అరయ వచ్చినఁ దన మేను నెరవ తనక, నొండురూపులు
దక్కక యునికి యరుదె. స్త్రీ. 1-33

4. అనివార్యము.

క. నిరుపద్రవ సుఖనిద్రా. నిరతాత్మకులైన వీరి నిద్రకు నస్య, చృరణ భుజ భూతశబ్దం, బరుదుగ విఘ్నంబు సేయునని వగచి మదిన్.

అది. 8-205

5. ఆశ్చర్యకరము, మిక్కిలి వింతను గలిగించునది, అద్భుతమైనది,

క. నరసిద్ధపాద్యవిద్యాధరసురకన్యకలకలమై దమయంతియ నుం.
దరి దాని సుస్వయంవర, మరుదై వర్తిల్లుచున్న యది యప్పు,
మదిన్.

ఆర 2-81

క. అప్పు ఘోర వియంద వెలుగు, నరు దంతటికంటె గలదె.

కాంతి. 6-803

అరుదెంచు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{అరుగు}} - \text{అరుగుదెంచు}$)

వచ్చు.

క. సమయం బరుదెంచె దొంటి చందము గలదే. విరా. 4-193

వ. విశ్వదేవతలు నమచర సమేతులై యేతెంచిరి మూర్తిమంతం
బులై యోషధి సరి తనముద్రపర్యతంబులు నరుదెంచె.

శల్క. 2-178

అరువు దే. వి.

పదేని జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱల నడిగినప్పుడు ఒప్పుగించుట.

ఉ. ...మీ, చేతికి నిచ్చి యిట్లరువు సేసెన నిన్నరనాథు... కర్ణ. 2-202

ఈ పదమునకు ఒక వస్తువును వెలకుఁ దీసికొని ఆ వెల మఱొకప్పుడు వడ్డితోడనో వడ్డి లేకుండనో చెల్లించుట - అను నర్థము నేటి వ్యవహారమున మన్నది.

దీనికిఁ తాతాంతరములు "ఇల్లదము-ఇల్లెరవు" అనునవి.

శ్రీ. రాజాన మద్య భవతాం న్యాసభూషం దదానీ వై

తస్య సంరక్షణే సర్వే యతధ్వం విగతజ్వరా.

సం. తా. కర్ణ. 51-12

అరువు సేయు దే. స. క్రి.

పదేని జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱల నడిగినప్పుడు ఒప్పుగించుమని దాఁచు నిచ్చుట, చూ. అరువు.

అరూపుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రూపము లేనివాడు.

క. ...నే, సకలంతుడ నరూపుడ...

కాంతి. 6-51

అరోగత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

రోగము లేకపోవుట, ఆరోగ్యము.

ఆ, సాధుచరితులైన జనులు దుర్గతుల రోగములఁ దెగుదు రల్ప

కాలమునన, పాపపరులు లగ్గుఁ బరమాయువును నరోగతయు

సిరియుఁ బొందఁ గాంతు రెండు.

అర. 4-294

అరోగుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రోగము లేనివాడు.

క. అరోగుం, డనుగతరోగుం డనక యంగన పతిఁ కాటంపవలయుఁ

గామధ్వంసీ.

ఆను. 5-295

అర్కజుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సూర్యుని పుత్రుడు, కర్ణుడు.

మ. ...అర్కజుని యుల్లిం బెప్పుడుం గ్రోధదీ, వ్రము. ఉద్యో. 4-57

అర్కుడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుడు.

ఆ. వేడువ దర్కు నంతువిభవంబు చాద్వున బోధంక్షి. కాంతి. 5-538

అర్గళ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అర్గళము, ఇనుపకడ్డీ.

సీ. పుండరీకాక్ష... భవదీయ మహనీయ కాహర్గళానిచ, యాపిహిత

ములయ్యె నన్ని దిశలు.

అశ్వ. 8-50

అర్గళము సం. వి. అ. న.

1. ఇనుప కడ్డీ

వ. నిరర్గళ భుజార్గళ సంరంభ విజృంభణంబు శోభిల్ల.

విరా. 5-2

2 ప్రతిరోధము, అడ్డంకి.

క. ...శివుండును నిజదీ, వ్య నిరర్గళ చిత్త పత విహతుం డయ్యెన్.

ఆను. 4-289

అర్హువు సం. వి. అ. పుం. (రూపాం) అర్హము
వెల.

చ. ఆవని యరాజకం బయినయప్పుడ... వృష్టిలే, దవు మఱి యర్హు
పుల్ దఱుగు నందురు. ఆది. 4-249

ఆ. అర్హులొలిఁ జెరిగె నవనీకు లెల్ల నీ, యనుజ వీర్య విజితులయి
త్వదీయ కాసనస్థులయిరి... (బహువచ.) అర్హులు. సఖా. 1-271

అర్హ్యపాత్ర సం. వి. అ. న.

పూజాపాత్రము, పూజించుటకొఱ కుంపఁబడిన ద్రవ్యములుగల పాత్ర.
చ. శిరమున నర్హ్యపాత్రగొని చెచ్చెరవచ్చి బ్రియం జెల్లె నంగురు
సుతుఁగాంచి. కాంతి. 6-266

అర్హ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజ కొఱకై నది.

క. ...లితాక్షతములఁ గుసుమంబులఁ బూజితుఁడేసి యర్హ్యమును
గోవును నక్కులపతికి నిచ్చె. కాంతి. 6-267

అర్హ్యములు:: పెరుగు, శేనె, నెయ్యి, అక్షతలు, గజిక, నువ్వులు,
దర్శి, ఘృష్ణములు- అని కొందఱు. తెల్లయాచాలు, అక్షతలు (వచ్చు
నివి) దర్శిల కొనలు, నూపులు, యవలు, గంధము, ఫలము, పుష్పము-
అని కొందరు.

శ్లో సిద్ధార్థ మక్షతం చైవ కుశాగ్రం తిలమేవచ,
యవం గంధం ఫలం పుష్పం అర్హ్యే ద్రవ్యాని నిక్షిపేత్.

సం. వి. అ. న.

పలు రకములగు ద్రవ్యములతో నొక గౌరవనీయునిగాని భగవంతుని
గాని యర్పించుట.

నీ ...పుండరీకాక్షుండు గృష్ణుం డవాది నిధమఁ -గీ- డబ్బనాథుఁ
డుండ నర్హ్యులునకు నిందు, నర్హు లొరులు గలరె. సఖా. 2-6

న మాకు నొండు కార్యంబు గలుగుటఁజేసి నీ యిచ్చ సర్వవింబు
గొన నొల్లమనిన జరాసంధుఁ డిట్లనియె. సఖా. 1-184

అర్చ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. పూజ.

తే. ...మఱునాడ యేగుదెంచె, భార్గవుం డమ్మసింద్రులు పరమ
భక్తీ నర్పలిచ్చిరి హోత్రవాహనుడు గనియె ఉద్యో. 4-298

2. దేవతాదుల ప్రతిమ, విగ్రహము.

వ ఎత్తెఱంగునఁ జేసిననుఁ బరమేశ్వరారాధనంబు సర్వార్థ సాధనం
బగు నందును లింగంబునందుఁ బూజించుట యర్చయం దారాధిం
చుటకంటె సనేక గుణంబు లెక్కుడు గావున లింగార్చనపరులగు
వారల నర్చారాధకుండవగు నీకు నెట్లు జయింపవచ్చు.

ద్రోణ. 5-418

అర్చకుడు సం. విణ. (అ. ర్చికా. అ.)

పూజించువాడు.

ఆ. పితృ సమర్పకులు... పూజ్యులనఘ నాకు. ఆను. 2-188

2. భక్తుడు.

క. ఏను బ్రసన్నుడనై నం, గానిది లే దగృకులకుఁ గావున మత్ర,
ధ్యానస్తుతి వందనముఁ, నానాభజనముల వలయు నైష్ఠికత శివా.

ఆను. 5-286

అర్చన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. పూజ, పూజించుట.

వ. విదురుండు... గోవిందునకు దేవోపచారంబుల ననేక ప్రకారం
బుల నర్చన లిచ్చి. ఉద్యో. 8-180

2. దేవతాది పూజనము.

క, పులగముఁ జాయస మట్టులు, బలలము నర్చనకుఁ గాక పక్వము
లయినం, గలుగు నభోజ్యత్వము వి, చ్చలవిడి వంటకముచేసి చనదు.
భుజింపన్.

కా. తి. 1-824

అర్చనము సం. వి. ఆ. న

పూజించుట, పూజ.

వ. వేదవ్యాసుండు విజయంచేసి యమ్మహిసతి సేయు నర్చనంబులం
గైకొని. భీష్మ. 1-5

అర్చనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినది.

తే. త్రిభువనములందు నర్చనీయ సంక్రీడన మవిహితముగ సంచ
రించు మాహాత్మ్యంబు సంభవించు. ఆను. 2-125

అర్చనీయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినవాఁడు.

సురార్చనీయ.

కాంతి. 6-622

అర్చి సం. వి. స్. న. స్త్రి. (అర్చిస్తు)

1. కాంతి, దీప్తి, కిరణము.

ఉ. ...ఉజ్జ్వల రోష మహానలార్చు లొండొండ మొగంబుపై నెగయ.
ఉద్యో. 4-319

2. జ్వాల, మంట, అగ్నిజ్వాల.

వ. వహ్నులు కాలంబునం బుణ్య గంధంబులతో బ్రదక్షిణార్చు
లగుటయు. భీష్మ. 1-14

క. ఘృతమర్చి స్సంపదయయి, ఘృతార్చి రభిధాన మొందె.

కాంతి. 6-485

అర్చించు సం. స. క్రి.

పూజించు

ఆ. ఆతఁ డెవ్వ డొక్కో యమ్మహాత్మ్యనిఁ గనుం, గొనఁగఁ గొనిలింప.
వినయ మొప్పు, నర్హ్యప్రార్థ విధుల నర్చింప భక్తి సంయుక్తి
నెపుడుఁ గొలిచి యుండవలయు. విరా. 5-800

అర్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినది.

చ. ...దేవతా, పితృనివహంబులం గరమఁ ప్రీతియు భక్తియు నుల్లఁ
పిల్ల నర్చితములు సేయుము... ఆశ్వ 1-19

అర్చితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపబడినవాడు.

వైశ్వానరు నర్చితుం జేసి

ఉష్కోః 1-184

అర్చిష్ఠంతుడు సం. వి. త్. పుం.

అగ్ని,

వ. అజ్య దారాశ్రాంతుడైన యర్చిష్ఠతుండునుంటోలే నుండి...

భిష్ట. 3-181.

అర్చిష్ఠతి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

అగ్నికి ఆగ్రతనయుండైన యంగిరసునకు శివ యనురానికిఁ గూతురు.

ఈమెకు బృహస్పతి, బృహతోతి, బృహద్రహస్తి, బృహన్తనసుడు, బృహన్మతుడు, బృహద్రాసుడు బృహస్పతి నను నేడ్వరు పోదరులు భానుమతి, రాక, సినీచారి, కుమభు, మహిష్మతి, మహామతి యను నార్యురప్పచెల్లెండ్రు గలరు.

అర. 5-158

అర్చిష్ఠత్వము సం. వి. అ. న.

1. కాంతి గలిగియుండుట.

కా. ...ఉదగ్రధ్వజార్చిష్ఠత్వాకలితంబు నైన్యము, విరా. 4-52

2. వేడిమి గలిగియుండుట.

క. గ్రీష్మాదిత్యుని క్రియ నర్చిష్ఠత్వము మాపి యడరె సేనలు దెర లన్.

భిష్ట. 2-278

అర్చనకుడు సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

1. తెల్లనివాడు.

అర్చనకవామము నీ కవరాత భంగికిం గావలదే. అను. 1-12

సం. వి. అ. పుం.

అకానాక బోయవాడు.

క. ఈ పాముఁ బంప బ్రదుకునె నా పుత్రుడు విడుపు మర్జునక.

అను. 1-11

అర్జునము సం. వి. అ. పుం.

ఏఱుమద్ది, తెల్లమద్ది- ఏఱునందుఁ బట్టునుగాన ఏఱుమద్ది యనియుఁ దెల్లగా నుండునుగాన తెల్లమద్దియనియు దీనికి పేర్లు గలిగెను. "అర్జున" అని పేరుండుటచే నింద్రున కిష్టమైన వృక్షము. దీని కొమ్మలతి వికారములై దిక్కుల వ్యాపించును.

చ. కదలీ లవంగ పనస క్రము కార్జున కేతకితా, గరు ఘనసార సాల
సహకార మహిరుహ రాజరాజి. ఆది. 8-78.

(కరవీరము-గన్నేరు అను నర్థమును గలదు).

అర్జునుడు సం. వి. అ. పుం.

1. కుంతికి కాండురాజునకు జన్మించినవారిలో మూడవవాడు.

దేవేంద్ర ప్రసాదంబున ఉత్తరఫల్గునీ వ్రథమ పాదమున మదయించెను.

ఆది. 5-122, 124.

శ్లో. ఉత్తరాశ్వాం తు పూర్వాశ్వాం ఫల్గునీశ్వాం తతో దివా,
జాతస్తు ఫల్గునే మాసి తేనాసౌ ఫాల్గునః స్మృతః.

సం. ఆది. 132-177

కార్తవీర్యుని కంఠెను వీరుఁ డగుటచేత నీతనికిఁ అర్జునుఁ డని పేరుగల్గెను. చూ. అనుబంధము.

అర్ణవము సం. వి. అ. పుం.

సముద్రము.

అర్ణ వముల్ ఘూర్ణవ మొంద.

విరా. 2-284.

అర్ణస్సు (ము) సం. వి. స్. న.

జలము, నీరు.

మ. .. దైత్య దానవ దేహప్రకరంబు వాత విధుతార్ణఃపూరసం.
ఘూర్ణితార్ణవ కుఱిం బడియె. ఆర. 1-185.

అర్థకము సం. వి. అ. వ.

నిమిత్తముగాఁ గలిది.

తే. వేద దేవతానిందలు వేతనార్థకముగ జోష్యంబు నడపుట కల్పితములు.
ఆను. 4-104.

అర్థకరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ధనమును గలిగించునది, లాభకరము, ఆదాయమును గలిగించునది.

చ. ...కోటివిధంబుల నాప్తవతులం, గని వన గోకులాకర నగ
ప్రముఖార్థకరంబు లారయం, బుచుచుచు... శాంతి. 2-283

అర్థకీలము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక తీర్థము. ఇది దర్శినిర్మితము. ఇందు స్నానముచేసిన శూద్రులు
బ్రాహ్మణులగుదురు.

బ్రాహ్మణులు పరమసిద్ధు లగుదురు. చూ. దర్శి. ఆర. 2-267

ఈ తీర్థమునకుఁ జెప్పిగ మాహాత్మ్యము సంస్కృత భారతమున బ్రాహ్మణ
తీర్థమునకుఁ జెప్పఁబడియున్నది,

శ్లో. తతో గచ్ఛేత రాజేంద్ర బ్రహ్మణస్తీర్థ ముత్తమమ్.

తతః పద్మావరః స్నాత్వా బ్రాహ్మణ్యం లభతే నరః.

బ్రాహ్మణశ్చ నికుద్ధాత్మా గచ్ఛేత పరమాం గతిమ్.

సం. ఆర. 83-113, 114

బ్రాహ్మణ తీర్థ ప్రశంస ఆంధ్ర భారతమునఁ గనుపట్టుదు. అర్థకీలతీర్థము
క్రింద సంస్కృత భారతమున ఈ విషయము స్పష్టముగా లేదు. బ్రాహ్మ
ణుల విషయమే చెప్పఁబడినది.

శ్లో. అర్థకీలం చ తత్రైవ తీర్థం కురుకులోద్వహ,

విప్రాణామనుకం పార్థం దర్శిణా నిర్మితం పురా,

ప్రతోపనయనాభ్యాం చాప్యపవాసేనచాప్యత

క్రియా మంత్రైశ్చ సంయుక్తో బ్రాహ్మణస్సన్న్య సంతయః

క్రియామంత్ర వినోహీఽపి తత్ర స్నాత్వానరర్షభ,

చీర్ణ ప్రతో భవే ద్విద్వాన్ దృష్టమే శ్రుతరాతనైః,

సముద్రాశ్చాపి చత్వారః సమానీతాశ్చ దర్శిణా,

తేషు స్నాతో నరశ్రేష్ఠో న దుర్గతి మవాప్నుయాత్.

సం. భా. ఆర. కర్ణ. 3-154 మొ 157 వ.

అర్థక్రియ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

డబ్బు సంపాదించుటకుఁ జేయు కృషి, వాణిజ్యాదికము.

క మనమునకు సుఖము గోరుదు, జనులకు నర్థకియా విచారద
భంగుల్ పొనుపడ విడిచి భరములే, కునికియ యూహించి చూడ
నుర వెబ్బంగిన్.

శాంతి. 4-48

అర్థచింతకుఁడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

దబ్బును గుఱించి తదేకాలోచనమునం దుండువాఁడు.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థచింతకునకు, వాతుడునకుఁ గామ గోచ
రాత్మునికిని, వచ్చునే విను నిద్ర.

సాప్తి. 1-66

అర్థజ్ఞుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కార్యస్థితి నెఱింగినవాఁడు.

అన్యజ్ఞుల తోడి చింతనంబు.

సభా. 1-56

అర్థదూషణము సం. వి. అ. వ.

ధనమును పాడుచేయుట. ఇది సప్తవ్యసనములలో నొకటి. సప్త వ్యసన
ములలో కామజములు 5; క్రోధజములు. 2; కామజములు 1
ద్యూతము 2. వేట 3. స్త్రీ 4. వద్యపానము 5. అర్థదూషణము.
క్రోధజములు 1. వాక్పారుష్యము 2. దండపారుష్యము. శాంతి. 2-285

అర్థనము సం. వి. అ. వ.

కోరిక.

3. నను మోక్షమూఁది చెఱచెద, నని యెవ్వఁడు దలచు వానియందే
మోక్షార్థనమై యునికి నపధ్యుడ.

అశ్వ. 1-180

అర్థము సం. వి. అ. పుం.

1. శబ్దార్థము (ఇది వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము అని మూఁడు
విధములు)

ఉ. ఆరణ్యణియసార వివిధార్థగతి స్ఫురణంబు గల్గి.

విరా. 1-6

క. ...సివును, గనుగొను యేతద్వచోనికాయార్థంబుల్.

శాంతి. 4-817

2. ధనము.

సీ. కలయట్టి వివిధార్థములు నశేషంబుగఁ, దగ నొసంగుండు సత్త్వా
త్రము లకు.

ఉద్యో. 2-127

వ. తృష్ణాతురుం దర్థలోభంబునఁ గోటరస్థంబయిన యవలంబునఁజేసి.
దగ్గంబగు వృక్షంబునుం బోలె వినాశంబునం బొందు.

అర. 1-26; ఆర. 1-80

3. ధనధాన్యాదికము.

నీ. అర్థముల్ దుర్బుద్ధికై నను సిద్ధించు, నగుకాలమున నార్యు-
లయ్యుఁగాని, -ఆ- కాల మవి ఘటించఁగా నేరదు. కాంతి. 1-185.

4. పదార్థము, వస్తువు.

వ. గాంగేయుండు వారించి వారికభిమతార్థంబు లిచ్చి విడుకొల్పె..
భీష్మ. 8-425.

5. విషయము.

వ. కొన్ని యర్థంబులు భరద్వాజుం డడిగిన భృగుండు సెప్పె.
కాంతి. 4-50

వ. అమృతహావ్యంబు నర్థంబు సంగతంబు సేసెద. విరా. 1-87

6. నిమిత్తము, కారణము.

వ. కావున మీకు నప్రమాదార్థంబుగా నా నేర్చిన విధంబున సుప-
దేశం బవశ్య కర్తవ్యంబు. విరా. 1-120.

7. కార్యము, ప్రయోజనము.

ఆ. ...నీతియుతులు సమర,హతమ సాధనముగ నాడుదు రర్థసం,సిద్ధిఁ
బొందు తెలుఁగు సేయునెడల. విరా. 4-207

వ. అగుదేశకాల బలయుత,ముగఁజేసిన పోర నర్థములు. విరా. 4-208

8. నాలుగు పురుషార్థములలో ధనసంపాదన రూపమగు పురుషార్థము.

క. ...దా,మూదల ధర్మార్థ కామమోక్ష స్థితికిన్. విరా. 1-4

9. లాభము.

వ. ధర్మాధర్మంబులు, సుఖదుఃఖములు, నయానయంబులు నర్థానర్థం-
బులు, బలాబలంబులు, ప్రమాదాప్రమాదంబులు మొదలైన సక-
లావస్థలును దండంబున సమ్యగసమ్యక్ప్రకారంబులం గలుగు.

కాంతి, 8-111

10. భాగ్యము.

క. పొరి నర్థంబు ననర్థము, మరణము జీవితము సుఖసమాగమమును
దు, స్తర దుఃఖ సంగమంబును, దొరకొను నే నెపుడు సమతతోడన
నిలుతున్.

కాంతి. 4-394.

అర్థవంతము సం. విణ. (త్. వశి. త్.)

ఫలవంతము, సార్థకమైనది, సఫలమైనది.

క. ...సాప, వ్యవసాయుల చెయ్యి అర్థవంతము లగునే. ఆది. 5-176.

అర్థవంతుడు సం. విణ. (త్. వశి. త్.)

ధనము గలవాడు.

వ. అర్థవంతులకు రాజచోర స్వజన జలానలంబుల వలన భయంబు
నియతంబు.

ఆర. 1-28.

అర్థశాస్త్రము సం. వి. అ. న.

నీతి విద్య. పదునెనిమిది విద్యలలో నొకటి.

పదునెనిమిది విద్యలు: 1. ఋగ్వేదము 2. యజుర్వేదము 3. సామ
వేదము 4. అధిర్వణ వేదము (ఈ వాలుగు చతుర్వేదములు) 5. శిక్ష
6. ఛందస్సు, 7. వ్యాకరణము 8. నిరుక్తము 9. జ్యోతిషము 10.
10. కల్పము (ఈ యాఱు వేదాంగములు) 11. పురాణములు 12. దర్శ
శాస్త్రములు 13. న్యాయశాస్త్రము, 14. మీమాంసశాస్త్రము 15. వైద్య
శాస్త్రము, 16. ధనుర్విద్య 17. గాంధర్వము 18. అర్థశాస్త్రము.

బ్రహ్మదేవుడు మూడు లోకముల హితము కొఱుకు వీని నేర్పఱు
చెను.

కాంతి. 8-118.

అర్థసిద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. కార్యము నెఱవేటు.

ఉ. పోరితంబు లేకయ్యెడు నర్థసిద్ధి వెడగైనను నొల్లక యొందు
నేయునే.

ఉద్యో. 1-304

2. ధనము కూర్చుట.

సీ. ...విద్య వార్త, సేవకారుత యర్థసిద్ధికి మూలముల్, అను, 5-75.

అర్థాంతరము సం. వి. అ. న.

ఒక యర్థమునకు మఱియొక యర్థము,

ఆ, అతఁడు వాసుదేవుఁ డన నాత్మయనఁగ వేదాంత కార్య
బోధ్యుఁడై వెలుంగు, నరుల కప్పదములు నామాంతరంబు
ల, ర్థాంతరంబు లేని యట్టి వనఘ, ఆను. 4-387

అర్థాధ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్థకాస్త్రము కాగుగా నెఱిగినవాఁడు,

నీ. ...అర్థాధ్యుఁడు ప్రకట బుద్ధి, నెంతయు సంయమవంతుఁడు
సహదేవుఁడు. సఖా. 2-282

అర్థి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

1. కోరువాఁడు, ఇచ్చించువాఁడు.

వ. భవజ్ఞుననీ జనకు లిప్పుడ వచ్చెదరని చెప్పిన నదీస్నానార్థియై
యరిగె. కాంతి. 2-89

2. ఆసక్తిగలవాఁడు.

చ. ...సూతుఁ డుద్గత భీతిం దొలఁగంగఁ దోలె రథముం దత్త్వాఁ
రజ్జార్థియై. విరా. 5-29

వి. పుం.

3. యాచకుఁడు, వేడువాఁడు.

నీ. ప్రీతిార్థి జనుల సదేతన త్యాగ ధ్వజములుగా నన్ని దేశములఁ
బలుపె. విరా. 5-820

వ. ధర్మనందనుండు దేజో విశేషంబున మహోజ్జ్వలతత్వంబు శ్రోతది
మహీసురుల నాశ్రిత జనంబుల నర్థులం గృతార్థులం గావించి.
(తెనుఁగున మాత్రమేగల యర్థములు.) కాంతి. 2-2

వి.

1. ప్రేయము, కుశూహలము.

చ. ...కృష్ణఁ డర్థితో, విసఁగఁ బరాశనంబయిన వృత్తము నిమ్ముని
సెప్పుటొప్పుగన్. ఆను. 4-412

2. ప్రీతి.

తే. యర్థి గలవచ్చి వాత్సల్యమతిశయిల్ల. విరా. 1-10

వ. అమృహితాత్మల కర్థితో మఱునాఁ డనుజ్ఞ యిచ్చిన. అశ్ర. 2-89

3. స్నేహము.

చ. వాక్య వి, స్తర చతురత్వ మేర్పడఁగ నల్లవనం బొనరించు నర్థి
హోన్. విరా. 1-209

అ. మేలుగాక నీకుఁ బోలినట్లయిన నం, దరిగి యేము వారు నర్థిఁ
బొంది, యుండునట్లుగాఁగ నొడఁబాటు గావింపు, మొక్కభంగి
మనకు నదియ లెప్ప. ఉద్యో. 8-83

శ్లో. యత్తుభ్యం రోచతే కృష్ణ స్వస్తిప్రసాపు హి కౌరవాన్.

శ్లో. యథా సర్వే సుమనసః సహస్యామనుజేతసః. ఉద్యో. 71-89-91

4. అభిలాష- కోరిక.

క. విహరింప మానవాకృతి, సహితంబుగ మహికి నర్థిఁ జనురెంచిన
పద్మహితుడొ హిమకరుడొ. విరా. 1-215

గీ. అర్థిఁ గణ్యమహాముని యాశ్రమంబు, నందు గాంధర్వ విధి వివా
హమునఁ గరము, నెమ్మిఁ జేసితి దీనిఁ బాడిగ్రహణము.

అది. 4-108

5. ఆసక్తి.

సీ. సఖులయి వేదముల్ చదివి ధనుర్వేద, మగ్నివేకులతోడఁ నర్థిఁ
గఱచి. ఆది. 7-5

గీ. ఆనఘ ధర్మార్థ కామంబులందు నొకట, నర్థి దగిలిన మానవుం
డధముఁ డొకటి, మాని వర్తించు నాతఁడు మధ్యముండు, నడపు
నన్నింటి నుత్తమనాయకుండు. కాంతి. 8-481

6. ఆతురత.

తే. ... చూచి రమరు లర్థి, ననిమిషత్వంబు తమ కప్పు డచ్చు
పేడఁగ. విరా. 1-185

7. భక్తి.

సీ. ... బ్రాహ్మణులకు మన్ననగల్గి, యందు వేసే మర్రి నొసగినట్టి
పృథ్వులు సెల్లునే, ఉద్యో. 1-278

తే. ... మొదలుగ, నరుగుచెంచిరి యద్దేవు నర్థి గొలువ, మౌస. 77

అర్థించు సం. స. క్రి.

కోరు,

గీ. ... కృతి వ, తిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ దిక్కశర్మ, విరా. 1-18

ఉ. ... నకులార్థిత ధర్మువు నాకు నన్మతిన్, వీనుల కింపుగా నకులు
వేడితి తద్విధ మెందుఁ గల్గునే, మహా. 1-63

అర్థిత్వము సం. వి. అ. న.

వ. అయినను నా యర్థిత్వంబునం జేసి నీ కెఱింగించెద, సభా. 1-108

అర్థిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

కోరునది

వ. కృత్రిక లక్కుమారుం గని పుత్రార్థినులై యందలు నొక్క
పెట్ట వీడు మా కొడుకని పలుకుచు, శల్య. 2-178

అర్థ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరఁదగినది, వేడఁదగినది.

వ. పదార్థ్యంబులైన యెందు వస్తువులఁ బరిగ్రహింపక, ఆది. 7-238

అర్థితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పీడింపఁబడినది.

నా యనుటలు దుఃఖార్థికులై యున్నారు. స్వర్గ. 28

క. ... నలుదేవి యుండె నెదఁ బతిఁ దలఁచుచు దుస్సహవియోగ
తాపార్థితయై, ఆర. 2-121

అర్థచంద్రబాణము సం. వి. అ. పుం.

అర్థచంద్రాకారము గలిగిన ముఖము గల బాణము.

వ. అర్థమజుం డర్థచంద్ర బాణంబునఁ దర్పాడాసనంబు దుండంబులు
వేసి. భీష్మ. 8-28

అర్ధచంద్రవ్యాహము సం. వి. అ. పుం.

అర్ధచంద్రాకారముతోఁ బన్నబడిన మొగ్గరము.

కర్ణ. 1-69

చూ. వ్యాహము.

అర్ధచంద్రుడు సం. వి. అ. పుం.

సగము మాత్రము గనబడుచంద్రుడు. అరచందురుడు. సప్తమి అష్టమి. తిథులలోఁ గనబడు చంద్రుడు.

క. ...కురుధా, తీరమణుఁ డర్ధచంద్రాకార శరము దొడిగి ధనువు గ్రక్కునఁ దునిమెన్.

భీష్మ 3-125

అర్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసంపూర్ణము, ఖండము.

అవంతి దేశాధీశులగు విందానువిందు అర్ధరథులు.

ఉద్యో. 4-228

క. (ఆర్జునుండు) మన మొనఁ గని ధృష్టద్యుమ్నున కిట్లనుఁ బన్నబంపు మోహర మర్దేం, దుని చందంబున దుర్యోధను సైన్యముఁ బొందువు ననువు దలకొనవలయున్.

భీష్మ, 2-97

వి. అ. పుం.

భాగము, అంశము.

క. మాయం దొక్కొక్క శృ తు, రీయార్థముఁ దాల్చి శుభచరిత్రుండై దీ, హ్వాయుష్యం డష్టమ వసు, వాయతభుజుఁ డుండు నీకు నాతోడ్పె ధవుడై.

ఆది. 4-130

వి. అ. న.

అర, సగము.

వ. మదీయంబులయిన తేజోబలంబులం దర్ధంబు పుచ్చికొని మీరందఱుం గూడి యాదుష్టదై తుళిం మర్దించుట కార్యంబు.

కర్ణ. 1-274

క. నిర్జరవరనందనుండు నిమిషార్థమునన్,

విరా. 5-37

అర్ధరథుడు సం. వి. అ. పుం.

రథికుని కంటె (సమరథుని కంటె) తక్కువ యోధి (అతిరథ మహారథుల కంటె) దక్కువవాడు. గుఱ్ఱముమీద నుండియే యుద్ధము చేయును

గాని సమరథునివలె (బ్రాహ్మిణ్యత గలిగియుండఁడు) ఒక్క నిలుకానితో సరిగా నిలిచి పోరలేని యోధుఁడు (శ. ర)

రాధాసుతుం దర్ధరథుఁడు.

ఉద్యో. 4-284

వ. అవంతి దేశాధీశులగు విందానువిందు అర్ధరథులు. ఉద్యో. 4-228

అర్ధరాజ్యము సం. వి. అ. న.

సగము రాజ్యము, దొరతనమునకు లోబడిన దేశమునందు సగము.

వ. మా తండ్రి సమయంబు పరిపాలించి యే మర్ధరాజ్యం బెట్లును బడయుదుమని కృతనిశ్చయులమై వడితిమి. ఉద్యో. 8-272

అర్ధరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

వడిరేయి.

వ. అర్ధరాత్రం బగుటయుఁ జండాలురెల్ల నింద్రింప. శాంతి. 8-288

అర్ధాసనము సం. వి. అ. న.

సింహాసనమునందు సగము భాగము. పీఠమున సగము భాగము. (సింహాసనాధిపతితోఁబాటు సమానముగా నతని ప్రక్కన సింహాసనమునందుఁ గూర్చుండుట.

సీ. అమరేంద్రు నర్ధాసనమునకువైన నర్హుం డెంతయును నను రూఢి మాట. విరా. 2-204

అర్ధేందుఁడు; అర్ధేందువు సం. వి. ఉ. పుం.

క. ధృష్టద్యుమ్నన కిట్లనుఁ బన్నవంపు మోహర మర్ధేందుని చందంబున, శీష్మ. 2-87

అర్చించు సం. స. క్రి.

బసఁగు, ఇచ్చు, ఆవృతచేయు.

ఆ. ...ఆశపు, నాశ్రయించి యతని కాశ్మోషహార మర్చించు వాఁడఁ గాక పెక్కు తంపు, లేల నాకు. సౌప్తి. 1-112

అర్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్చింపఁబడినది, ఈయఁబడినది.

ఉ. కర్మఫలంబు నర్పితముగాఁ దగ నీశ్వరునందుఁ జేత సద్దర్శము.

కాం. 1-149.

అర్చకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శిశువు.

గర్భంబుల నున్న యర్చకులను.

కాం. 2-86.

అర్చితి దే. వి.

1 ప్రేమ, ప్రీతి.

చ. తిగిచి కవుంగిలించి జగతీవిభుఁ డక్కమలాయతాక్షి నె, మొగము.

మొగంబునం గదియ మోపుఁ గరాంగుళులం కపోల మింపుగఁ

బుడుకుం బొరింబొరి నపూర్వవిలోకన మాచరించుఁ గప్పగు.

మృదుమౌళి నుజ్జ్వల నఖాంకురచేష్ట యొనర్చు నర్చిలిన్.

విరా. 1-247.

సీ. పడతుల కర్చిలి బిడ్డల దెస కడుఁ బెర్చ

అను. 1-304.

2. స్నేహము.

క. తనకుం దా నెర వనినను, విను బంధులు సకమె యన్వివేకంబు.

ననే, జనులపయిఁ జేయ నర్చిలి, నను వగవొంద దది కారణముగ

నరేంద్రా.

కాం. 4-11

శ్లో ఏవం పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ జ్ఞాతయో బాంధవాస్తథా

తేషాం స్నేహో న కర్తవ్యో విప్రయోగో ద్రువో హి తైః.

సం. భా. కాం. 164-16, 17.

అర్చ దే. వి. (రూపాం) అఱుము

ప్రతిఘటనము, మార్కొనుట.

ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక యర్చు పెంపునం.

బోటుల వాతఁబోవు భటపుంగవులన్ మది మెచ్చుచున్.

విరా. 3-163.

అర్చనాపెంపు దే. సమ.

ప్రతిఘటించుట యందలి యతిశయము (లేక) ప్రతిఘటనాతిశయము.

ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక యర్చు పెంపునం.

బోటుల వాతబోపు భటపుంగవుండ్ మదిమెచ్చుచున్.

విరా. 3-163

అర్యముఁడు సం. వి. 5. పుం.

1. అదితి కశ్యపులకుఁ బుట్టినవాఁడు. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకఁడు.

వ. అదితి యనుదానికి ధాతృమిత్రార్యమ శక్రవరుణాంకు భగ వివ
స్వత్పాష సవితృ త్వష్టృవిష్ణు లనంగా ద్వాదశాదిత్యులు పుట్టిరి.
ఆది. 3-61

2. సూర్యుఁడు.

క. హిమకరుఁడు కైత్యమును న,ర్యముఁడు మహాతేజమును హుతా
శనుఁడుష్ట,త్వము విడిచిరేని గుర్వర్థము నా చేకొనిన సద్వృ
తంబు విడుతునే.
ఆది. 4-223

3. పరంబ్రహ్మము, పరంజ్యోతి.

తే. ఆ పరంజ్యోతి పేర్లు అర్యముఁడు వరుణుఁ, డనిలుఁ డగ్ని.

అశ్వ. 2-243

అర్యముని తార

ఉత్తర అను నక్షత్రము, ఈ నక్షత్రమునందు వైతృక కర్మము నాచరిం
చినఁ బెక్కు సంతానము పుట్టును.

తే. అర్యమునితారఁ బెక్కిపత్యములు పుట్టు. ఆను. 8-168

అర్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

స్వామి, యజమానుఁడు.

వ. అత్రి నిమిత్తో నిట్లను, శ్రాద్ధంబున నర్య వరుణ సోమాగ్నులకు
భాగంబులు బ్రహ్మ కల్పించె.
ఆను. 8-192

దీనికి సరియైన తావులఁ నెచ్చటఁ జూచినను సంస్కృత భారతమున
అర్యవకు భాగము కల్పించినటులఁ గానరాదు.

శ్లో. తతోఽగ్నయేఽథ సోమాయ వరుణాయ చ నిత్యశః

విశ్వేదేవాశ్చ యే నిత్యం పితృభిః సహ గోచరాః

తేభ్యః సంకల్పితా భాగాః స్వయమేవ స్వయంభువా.

సం. భా. ఆను, 188-28, 29; ఆను. 91-23, 24

అర్హది (సంఖ్య)

అటువది, అటుపదులు.

చ. ...నా నృపాలుఁడు, నృదుఁడయి మేటి వింట బలు మార్గణముల్
వెన నేనె మూఁడు న, ర్హదియును నద్దరామరునిపై శినివంశకరుండు
దోడ్పడన్.

కర్ణ. 2-25

అర్హావసువు సం. వి. ఉ. పుం.

రై భుని పెద్దకుమారుడు.

వ. అందు రై భుండు కృతాధ్యయన శూరులైన యర్హావసు పరా
వసులను తన యిద్దఱు పుత్రులతో విర్వత్పూజితుండై యున్న.

ఆర. 3-253

అర్హ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగిన స్త్రీ.

తే. మాతృ పితృహీనయైనను భ్రాతృరహిత, భావమొందిన నబ్బొం
పరిణయార్థ, వరణమున కర్హ గా దని కురుకులాగ్రగణ్య
చెపుదురు పరిణయ కల్పవిదులు.

ఆను. 2-227

శ్లో. యస్యాస్తు న భవే ద్రాతా పితా వా భరతర్షభ,
నోపయచ్ఛేత తాం జాతు పుత్రికా ధర్మిణీ హి సా. ఆను. 44-15
ఇచ్చట తిక్కనగారు మూలమునలేని 'తల్లి ని' గల్పిరి.

అర్హణీయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినవాడు.

వ సహదేవోపనీతంబయిన యర్హ్యం బిర్హణీయుం డయిన వాసుదేవు
నకు కాన్త్రదృష్ట విధానంబున ధర్మతనయుం డిచ్చిన. సఖా. 2-7

అర్హత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

యోగ్యత-

సీ. ...రాక్షస యక్ష భూతభుజంగమాది, తర్పణంబులు నర్హతా
నిరూఢములుగా, నివి గొని యొనరించు.

ఆను. 4-34

అర్హత్యము సం. వి. అ. న.

తగియుండుట, యోగ్యత.

తే. అప్సము గొను టర్హత్య మరసి నడవు.

ఆశ్ర. 1-68

అర్హము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. యోగ్యము, తగినది.

క. తగఁజొచ్చి తనకు నర్హం, బగునెడఁ గూర్చుండి. ఉద్యో. 1-121

2. వెల, విలువ.

సీ. ...వారు మహార్హంబులగు వివిధాన్న పాపములు ఘటించి కుడువఁ
బనిచిన. అను. 2-308.

తే. ద్రోణ గాంగేయ భానుమత్సూను కృప సుశర్మ దుశ్శాసనులు
సర్వనై న్యపతులు, నార్యజనములుఁ గొలువ మహార్హ కాంచ,
నోన్న తాపమునఁ గొలుపున్నవాని. విరా. 3-76

అర్హుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తగినవాడు.

వ. సత్యవ్రత నిష్ఠుండగు యుధిష్ఠిరుండు పొగడ్తకుం దగువాఁడుగాని
దూఱువడ నర్హుండు గాఁడు. విరా. 2-182

2. సమర్థుడు.

వ. ఎక్కువ దక్కువలు నిరూపించి భీష్ములు దీనిని నిశ్చయింప నర్హులు.
విరా. 4-185

మ. అనినో నిల్యఁగలేని నీ విటుల కీడాదంగ నర్హుండవే. కర్ణ. 3-86

అఱ దే. వి.

1. సగము, అర్థము.

క. నిన్న యఱ సభిపోయితి, పున్న యఱయు నేడు దీర్చి యుడి
పెద నీ గర్వోన్నతి. ఉద్యో. 4-341

2. సందేహము, అనుమానము.

క. అని పలికి మహారాజా, వినుమని ధృతరాష్ట్రుఁడ తోడ వెండియుఁ

దాని, ట్లని చెప్పె వాసు దేవుడు, తనమది నటలేక కార్యదశ చెలి
యంగన్.

ఉద్యో. 3-278.

3. కీడు, ద్రోహము.

అ. దుర్జయమున శకుని కర్ణ దుశ్శాసనుల్, గణపఁ బాండవులకుఁ
నటయచేయఁ, గడఁగెఁ బాండవులును గడు ధార్మికులుగాన,
పొరయరైరి వారు దురితవిదులు.

అది. 8-12

4. కొఱత, న్యాయశ్రమము.

చ. శివుడు వ్రసమ్మడైన నటచేయునె యెవ్వరికైన. పొ. ప్రి. 2-108

5. కపటము, మోసము.

వ. పాండవుల గెలువ నలవిగాదని యెప్పుడు, తెప్పదునైన నటలేక
నీకు జయంబు గోరి పోరెడ వగవకుండుము.

భీష్మ. 8-8

శ్లో. పరేన యత్నేన విగాహ్య సేనాం, సర్వాత్మనాహం తవ భాజ
పుత్ర, ఇచ్ఛామి దాతుం విజయం సుఖం చ, నచాత్మానం ఛాద
యేఽహం త్వదర్థే.

సం. భా. భీష్మ. 82-8

ఇచ్చట టట, బర, ఓర ఆనునవి పాఠాంతరములు. "అట"యను పాఠాం
తరమే సంస్కృత పాఠమునకు దగ్గఱగా నున్నది.

అ బల్లికు అట లున్నవి. ఇచ్చట నొక యట యేర్పాటు చేసినారము
అని వ్యవహారము గలదు. అప్పుడు కప్పబడిన లేక మఱుగుపడిన తావు
అని యర్థము వచ్చును. అనఁగా ఉన్నది గానరాకుండఁ జేయుట, కప
టము మోసములోఁ గూడ అదే భావము స్ఫురించును. "న చాత్మానం
ఛాదయేఽహం" అన తన్ను తాను గప్పిపుచ్చను అనఁగా మోసము
చేయనని యర్థమేగదా.

అటకడ దే. వి.

స్కంధము, మూపు.

క. అటకడ నిడి ప్రాజ్ఞులుండై, పఱచి జలధిలోనఁ జరలఁ బాఱెను
నెడ.

ఉద్యో. 8-810

నీ ఎఱిగి చెచ్చెరఁ దల్లి నటకడ నిడి ధర్మసుత విజయులఁ దన వితత
భావం...

అది 8-180

శ్లో. స్కంధమారోప్య జననీం యామానంకేన వీర్యవాన్
పార్థౌ గృహీత్వా పాణిభ్యాం బ్రాతరా సుమహాబంకౌ

సం. ఆది. 160-27

క. తతీయగు నంతకు రిపుఁ దన, యటకడఁ బెట్టికొనియుండునది తఱి
యగుడుం, జెలుచునది తాతి మీదను, పఱలఁగ మృద్ధుటము
నెత్తివై చిన భంగిన్.

ఆది. 6-114

అటకాలు దే. వి.

పాదతలము, పాదము క్రింది భాగము,

క. నాయంగంబులనెల్లన్, తాయన మతి భక్తిఁ బూసి పాదతలమునన్,
బూయవు గావునఁ గలుగు న, పాయల బటకాల నీకు సవిలం
భ్యుంజై.

ఆను. 5-377; మాస. 80

అటచు దే. అ. క్రి.

1. మొత్తుకొను, మొటవెట్టు.

క. నీవు బతిమాలి కొడుకుల, చావునకును జేటునకును జాలకయిమై నై
వావిడిచి యటచినం గడు, నేవపడరె జనులు నిన్ను నే మన
నేర్తున్.

ఉద్యో. 2-216

క. అటచినఁ బటచిన వ్రేకులు, గటచిన నతఁ డించుకయును గరుణిం
పక యం,దట నుటుము నేనె గుంపుల, కుటికి యుటికి ఖడ్గదారు
బోర్లినవములన్.

సూప్తి. 2-7

నీ. శిరములు మేనులఁజేర్చి భావించి ని, తాస్యముల్ వ్రేసికొం చటచు
వారు.

స్త్రీ. 2-22

2. విలపించు, ఏడ్చు.

క. నెటి దప్పంబడి పెల్లున, నొటలెడి నరవాజికరుల యులి వభి
మన్యుం, డఱిమఱిఁ బడుటకు వగ మదిఁ, బటిగొన నిల పెలుచ
నటచు భంగిఁ జెలంగెన్.

ద్రోణ. 2-132

శి. (పశుపత్నాదులు) ధ్వనిసేయు,

అ. పులుగు మెకము లటవ మేల్కను చుండిరె యక్కటకట.

ఉద్యో. 3-183

తే. నక్క అటచెడు చేరువ నక్కటకట. స్త్రీ. 2-69

క. కాకాయని చంచు దెఱవఁగా నటచుచు నీ, రాకరంబున మునిఁ
గెడు నక్కాకి. కర్ణ. 2-79

ఉ. ...అ వటచినట్లు... ఆది. 8-198

4. కేకలుచేయు, బొబ్బలువెట్టు, గోలవెట్టు.

నీ. ...కొందఱు దంతహారిఁ జేసి భిన్నాంగులై రి కొంద —గీ-అటచి
ప్రాణభీతిఁ బటచి మహిజంబు లెక్కిరి. ఆర. 2-110

ఉ. ...అటచెన్ వివిధ ప్రలాపుఁడై. ఆది. 8-188

స. క్రి.

ప్రేలు, వదరు, వాగు.

క. నను సుప్రసాద దృష్టిం, గనుఁగొను మే నిపుడు గొన్ని కాఱు
లటచితిన్, మనుజేంద్రు వానిఁ బెడ చెవులను బెట్టుము వేఱుగాఁ
దలంపక దయతోన్. కర్ణ. 3-93

వ. అవ్వెంగలి విత్తు లటచు వీటిడి యటపులకు వంకలొత్తి మాఱు
సెప్పటయు నొప్పకయుండు. ఉద్యో. 3-285

అటచేతఁ బ్రాణములు పెట్టుకొను (ఇదు) (జాతీయము)

ప్రాణములు విడువ సిద్ధముగానుండు.

క. పిఱుదం గురుధరణీపతి, నటచేతం ప్రాణములు ఘనారాతి
బలం, బుటని తెగువ ముందటఁ బెన్గొలుట చిత్తమునఁ బెట్టుకొని
విహరించెన్. స్త్రీ. 2-87

తే. ఇం కెడ, సేయ కనికి నడవుఁ డటచేతఁ ప్రాణములిడి కడంగి.

ఉద్యో. 2-127

అటచేతికిఁదెచ్చు దే. స. క్రి.

1. వశము సేసికొను.

క. సకల భువనములు నటచేతికి, దేరం జాలునట్టి ధీమంతుఁడు దే, వశి
కొడుకు గలఁడు ధర్మజు, నికి నాతం దెత్తిరాక నిలుచునె యధిపా.

ఉద్యో. 2-182

అటచేతిది; అటచేతిలోనిది దే. వి.

1. అటచేతి యందున్నది. బాగుగా నెఱింగినది, ముఖ్యమైనది(విషయము)

క. భూతలంబుల సంస్కరణము, భూతభవద్భావి కార్యములు గర్భ
సముద్యోతన భంగియు నీ యటచేతివిగావె కురువంశశేఖర
జన్మా. కాం. 2-101

2. అటచేతియందున్నదానివలె వశమైనది, ప్రాపించినది.

క. ఇన శశి పావక భూమి గ, గన జల పవనాది వస్తుగతులెల్లను గాలుని
యటచేతి వనినఁ ద, క్కిన పని నెప్పంగ నేటికిని భుజగేంద్రా.
అను. 1-23

చ. జనవర, నీనుభాషల నసత్య మొకండును లేదు నీవు న, మృని
గణకి ర్తనీయుడవు మోక్షము నీ కటచేతిలోనిదై, యునికి
దృఢంబుగాఁ గనియు నొండొక చందము మాటలాడితిన్.
కాం. 6-217

అటచేతిలోన నున్నయట్లు దే. జాతీ.

అటచేతిలో నున్న వస్తు వెంత విస్పష్టముగాఁ గనఁబడునో అంత విస్పష్ట
ముగా.

తే. లోకమెల్లను నటచేతిలోన నున్నయట్లు గనికొని. కాం. 4-250

అటచే(సే)యు దే. స. క్రి.

వంచనముచేయ, మోసపుచ్చు.

ఉ. ...పాండవుల్, నేషడిరేని చంప నటసేయక చెప్పెద సవ్యసా
చిపైఁ, గోపము పెద్ద వాడు సమకూరిన బిట్టఁ జంపుదుం
జమీ. ఉద్యో. 4-68

“నవై త్వయ్యన్యతం వదే” సం. భా. ఉద్యో. 145-18

అటచేయి దే. వి.

హస్తతలము, చేతిక్రింది భాగము.

అ. కాంతమైన నొక్కకరము పొడమి యటచేయి సాచుటయును
జోత మద్భుతంబుఁ బొంద దాని దప్పక చూచి య, యధిపు
శౌహవగుట నాత్మ నెఱిగి. అను. 8-128

అటపీనుగు దే. వి.

1. మూర్ఖితమైన ప్రాణి.

ఉ ...విల్, ద్రుంచి తురంగ వక్త్రములఁ దూపులు నించి యలంచి
మేను నొప్పించినఁ దేరితోడ నటపీనుగు నీడిచికొంచుఁ బాతె
సే, నాంచల భూమికిం బెలుచ నత్తురగంబులు విహ్వలంబులై.

ద్రోణ. 2-74

2. కొఱప్రాణముతోనున్న ప్రాణి, కొనయూపిరితోనున్న ప్రాణి.

వ. ...వరంపడి యటపీనుగు లొఱలుటయును దానవ కలకలంబు
డిందుపడియె.

సౌప్తి. 1-202

అటపుదే. వి.

1. వ్యర్థభాషణము, తెలివిమాలిన మాట.

వ. ...తమ్మెఱుంగని దుష్టాత్ముల నడుమం గూర్చుండుటయు నవ్వెం
గలివిత్తు లఱచు వీటిడి యటపులకు వంకలొత్తి మాఱుసెప్పటయు
నొప్పకయుండు.

ఉద్యో. 8-285

2. అటచుట.

క. ...వికృతపు, టటపులతో రేగి కాకు లటచుట గలఁజే.

కర్ణ. 2-116

అటపొటడు దే. వి. (✓అట)

సగముగూను.

క. అటపొటడు కుఱుచ చేతులు, నొటవ శరీరంబు గలిగి.

ఆర. 2-184

అటవ దే. వి.

సాధువుగాని యావు.

క. అటవులనై నను నరివున, వెరవున.

విరా. 1-101

ఇది పాఠాంతరము.

అటవటలు దే. వి. బ.

ఖండఖండములు, ముక్కముక్కలు.

సీ. పటుభట్టనికరంబు పరింగినఁ బటియలై, యటవటలయ్యెడు నరద
ములును. ద్రోణ. 3-158

విణ.

భగ్నుమైనది, ధ్వస్తమైనది.

సీ. ...దేవతల్ మనులు నతిప్రయత్నంబునఁ, గావించు దక్షయాగ.
మున శివుని, మఱచిన నయ్యజ్ఞ మటవటలై పోదె. ఆను. 5-388

అటవాయిగొను దే. అ. క్రి.

వెనుదీయు, జంకు.

సీ. ...తలలేటి యుర్వికి బలియొనర్తునని యదల్పినను వారటవాయి.
గొనక యప్పులుకులన్నియును రజ్జులుగఁ గొనుచుఁ.

మోస. 1-185

‘అరవాయి’ అను పద మిక్కడతప్ప భారతమునందలి మిగిలిన ప్రయో
గములన్నియు లఘురేఫముతోనే యున్నవి. శబ్దరత్నాకర సూర్యరా
యాంధ్రనిఘంటు కర్తలు లఘురేఫము గల శబ్దమునే యిచ్చిరి. గాని
శకట రేఫయుక్త శబ్దము నొసంగలేదు. తి. ప. ప్ర. కోశమువారు మాత్ర
మిచ్చినారు. ముద్రణ ప్రమాదమా, సాధువా, విచార్యము.

అటసచ్చిపోవు దే. అ. క్రి.

సగము చచ్చు.

క. నిన్న యట సచ్చిపోయితి, వున్నయటయు నేడ దీర్చి యడిపెద.

ఉద్యో. 4-341

అటగించు దే. అ. క్రి.

1. (తినిన పదార్థము) జీర్ణముచేయు.

సీ. ...దరిద్రపుజనంబు, లొకటం దిని తాలు నటిగించుకొందురు,
భోజనంపన్నులు భోజనంబు -గీ- బూర్ణమునఁ జేయఁజాలరు.

కాంతి. 1-216

అటగించుకొను దే. అ. క్రి.

1. (తినిన పదార్థము) జీర్ణము చేసికొను.

చూ. అటగించు.

కాంతి. 1-216

అటముటి దే. క్రి. విణ. ద్రు.

1. అనాలోచితముగా.

క. వెలువక సంకేతించిన, తెలుగున నయ్యెడకు నరుగుదెంచు నొకొ
కొం,దలు దెచ్చునొకొ వెడగై, యటముటి వెలిపుచ్చునొకొ
రహస్యం బెల్లన్. విరా. 2-277

2. తోడ్చి, వెంటనే, శీఘ్రముగా, వేగముగా.

చ. ...యుధిష్ఠిరుం, డటిముటిఁ జంపె సారథిఁ దదశ్వములన్ వర
బాణపాడియై. విరా. 3-215.

శ్లో. యతోయుధిష్ఠిరోరాజా త్వరమాణోమహారథః సం. విరా. 33-37

సీ. ...ఉత్కట శోకంబు గదిరిన, నటిముటి మేదిని నొటగువారు.
మౌస. 150.

3. తటచుగా, దట్టముగా.

చ. ఉటుముచు నెల్లెడం బడుగు లుగ్రగతిం బడ ఘోరమూర్తియై.
యటిముటి గప్పుదెంచు వినియాభ్రము చాడున. ద్రోణ. 1-89.

వ. ...అశ్వశరీరంబులు గోసి పాటవైచి, వాడిసేయుచు నుబ్బున
గుట్టంబుల కుటికి బడలువడ నటిముటి విసరిన నోరవోయిన
సురియంజెంది యవలీలం గాలుబలంబుల వైబడి చక్కం.
జేయుచు భీష్మ. 2-71.

4. ఉత్సాహముగా, పూనికగా.

చ. అటిముటి నీ కుమారవరు లత్తటి నందలు వా బకారిపై, నుటక.
భీష్మ 2-298.

క. ముటిముటి చీకటి యప్పుడు, నటిముటి భటులుడుగ కడరి యని
సేయంగా, నెలుసి తల మెల్లయెడఁ గ్రిక్కిరిసిన మటి పాసి నిలిచి.
రింతను నంతన్. విరా. 3-195

5. తబ్బిబ్బుగా, తాటుమాటుగా, ఉచ్చావచముగా.

క. విటిగి భవత్పుత నివహం, బటిముటిఁ గనుకనిఁ జనంగ ననిట.
సుతుం డే, దైట నెనచి వగచె నారెం,దలుఁ దనచేఁ జచ్చుటపుడు.

తప్పుటకు గడున్.

భీష్మ. 2-390

క. ...ఉక్కటి బహుళ సైన్య మఱిముఱి, బలచిన నాగంగఁ గాడు
బలియురకై నన్, కాంతి. 3-16; ద్రోణ. 4-188

4. అత్యంతము, మిక్కిలి.

క. మెఱుమథనుర్దండము గుణ, మఱుమఁగ విశిఖకలి దొరుఁగ నొకటం
డఱుచై, పఱవ రుధిరంపుఁ గాలువ, యఱిముఱి ఘనభుజుఁడు
ద్రోణుఁ డడరె నరేంద్రుఁడ. ద్రోణ. 1-294

వ. అంచపిండు పేరాకలి సఱిముఱిం బెఱికినఁ గుఱుకులు గట్టిన
మృదాళవాళంబుల. విరా. 3-286

7. పూర్తిగా, నిండుగా.

క. తఱిమి తన మునుము సైన్యము, నుఱుమాడఁగఁ గని సుయో
ధనుఁడు మున్నుగ నే, డైట నీ యోధులు మార్కొని, యఱిముఱి
నొప్పించి పట్ట నమరి పొదివినన్. కర్ణ. 2-276

అటు దే. అ. క్రి.

1. నశించు, ఊడించు.

క. బలవంతుల బలమఱుఁగా. ఆది. 7-176

జన మఱియున్నన్. ఆది. 2-18

చ. కురుబం మేఁగుదెంచెనటె గోవుల బిట్టబిట్ట. విరా. 4-20

చ. చిఱునగవొప్ప గాండివము బెచ్చెర సజ్యముసేసి సేవ లుక్కఱ. విరా. 5-148

2. చెడు, తొంగు.

అ. పనులు మరలె శత్రుబలములు పీనుగు, పెంటలయ్యె రాజుఁ
బెద్దదొరలు, జీర లొలువబడిరి సిగ్గటి బిరుదులు, వైచి రింక మగుడ
వలదె మనకు. విరా. 5-222

క. ఎఱుకలు పిఱిగిన గురుడుని, తెఱుగునఁ దేజంబు సెడిన దినకరు
గతి నం,దఱు బంధులు దెగి విభవం, బటి వెలవెంఁ బాఱుచునికి
యది ప్రదుకగునే. శ్రీ. 1-11

చ. ప్రియమతి యజ్ఞ సేనియు దరిద్రుని నేనియు విప్రు గండఁజేఁ, న
యుభయలోక సౌఖ్యములు దవ్వగఁజేయు. ఆను. 5-6

అటుఁదెవులు దే. వి.

ఉయరోగము, క్షీణింపఁజేయు రోగము.

ప. ఆమృహాశ్వుండు గోపించి యటుఁదెవులు గొనుమని శాపందిచ్చిన
నయ్యోషధినాథుండ నానాటికి గృకుండయ్యె. శల్క. 2-148

సీ ... కష్టముగల తనువు నాతఁ, డటుఁదెవుల్ గొన్నాతఁ డఖిల
వస్తువులను నమ్మెడు నతఁడు... -తే- పంక్తిదూషకు లంద్రు
పారవేంద్ర. ఆను. 3-176

అటుగుఁదెవులు- అటుఁదెవులు; అటుగు = క్షీణించు; అటుఁదెవులు = క్షీణింపఁ
జేయురోగము, ఉయరోగము. (తై ణ్యాత్ ఉయా)

అటుగు దే. అ. క్రి.

1. అడఁగు, అణఁగు, నశించు.

సీ. అద్దిరా నీకుఁ గ్రోవ్వఱుగదే జూతుఁగా, కని తల సూపక
యడఁగువారు. విరా. 8-38

క. నీ, క్రోవ్వఱుగదేని దలపడు మెవ్విధి జనితేని ననుచు నెత్తిన
భీతిన్. విరా. 4-71; ఆను. 3-800

2. క్షీణించు, తలుగు.

సీ. సత్యంబు నరులకు సఁక్షిప్తమగు సత్యహాని నాయువు గడు నతిగి
పోవు, నాయువు శతగిన నల్పంబులగు విద్యలు. ఆర. 4-288

తే ... భీమసేనుడేఁ జచ్చి చచ్చి, బలము లటుగ నా కర్ణుండు,
చూ. అటువు. ఉదోహ. 4-220

3. తినిన పదార్థము జీర్ణమగు.

ఉ. డక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ముని భాగమీక నీ, వె
క్కటి మ్రింగఁ జూచె దది యెట్లగున్. ఉదోహ. 2-52

తే. ... అగ్నిమత్సహితులై కొనిన నటుగఁ, జేయువాడ నాహార
మూల్ సిద్ధ మిదియ. ఆను. 3-198

అటుగమి దే. వ. క్రి. వీశే.

తనిన పదార్థము జీర్ణము కాకపోవుట.

సీ. ఒక తటి మునివర్యు లొక్కటఁ బెక్కండ్ర, శ్రాద్ధముల్ నేఱు.
భోజ్యములు పెక్కు, అనుభవించుటఁ దమ కటుగమి పుట్టుట
యును విశ్వదేవతల్ సనిరి. సోము కడకు. ఆను. 3-196

అటుత వి. ఔ.

ఉపకంఠము, సమీపము.

వ. అమ్మడువు నటుత నొక్క పఱపు గల పొద యీటమిం దూఱి
పొంచియుండితి. శల్య. 2-46.

“అట్లు” శబ్దమునకు ఔపవీధక్రిక రూపము.

అటుము స. క్రి.

ఒత్తిడిచేయు, తాఢించు

వ. ...ఇప్పుడునునం బ్రతివీరుల నటుముటయు నప్పుడు పతంగుండు.
పశ్చిమాచల శృంగబలు మటుంగుపడుటయుం జూచి గాంగే
యుండు. భీష్మ. 2-405.

అ. క్రి.

1. యుద్ధముచేయు.

(విరాటునితో నుత్తరుఁ డద్దునుని విషయమై తెల్పుట)

క. మొగమోడఁ డితఁడు కౌరవ, జగతీశుఁడు విఠిగినపుడు జవమున.
తెనుకం, దగిలి యిది జూదమాడఁగ, నగు నెడగా దటుమువలయు.
ననీయె నతనీతోన్. విరా. 5-838.

2. విజృంభించు, చెలరేగు. (శ్రీకృష్ణుఁడు విదురునితో సంభాషించుట)

క. ఎటుఁగుదు నేను సుయోధను, కొఱగామియు నతనితోడఁగూడిన
నృపులఁ, డటుఁ బగ మనమున నిడికొని, యటుముటయును సంధి
పోసఁగ దనియు మహాత్మా. ఉద్యో. 3-237

3. సాహసించు, తెగించు.

తే. ఎవ్వరికిఁ గాఁగ ధరణియు నెల్ల సుఖముఁ గోరెదము వార

లందఱు వీరె వచ్చి, ప్రాణములు నర్థములు నొల్లఁజాటుజేసి,
కయ్యమునఁ జావ నఱుముట గంటిగాదె. భీష్మ. 1-182

4. ప్రతిఘటింఁచు, మార్కొను.

వ. పలినవార డఱుముటయును దొరలు తెగి తిరుగుటయు.

విరా 5-207

చ. ... అమరాపగాతనయుతోడి రణంబునకున్ దళాధినా,ధులు నఱు
మంగఁ జాలరు. భీష్మ. 2-6

దే. వి.

ప్రతిఘటనము, ఎదుర్కొనుట, మార్కొనుట.

క. ఉఱక నరు డట్లు మైనుఱు, వఱువుక్కుగఁ జేసి లీల నంగములెల్లం,
బఱియలుగఁ జేయ వాతం, డఱు మెడలక మఱియు నేసె నధిక
రయమునన్. భీష్మ. 2-306

అటువది దే. సంఖ్య. ఔ.

అత్వది, అటుపదులు.

అటువది శరముల నన్నరు నంగఱులను,

విరా. 5-103

తే. మున్నూట యటువదింటఁ జెంప మానుపాబ్బంబులై వేర్చియుండు.

శాంతి. 5-48

సీ. అమరనదీసూను నటువదింటను నేసి.

విరా. 5-66

అటువదినాలుగు దే. స. ఔ.

అటుపదులపయి నాలుగు,

అటువది నాలుగు వారసముల నక్కిరిటి.

భీష్మ. 3-51

అటువదివేవురు దే. స.

అటువదివేలమంది.

నివాత కవచుల నటువది వేవుర నిర్జించితి.

ఉద్యో. 2-150

అటువదేను దే. స. ఔ.

అటుపదులపయి నలుదు.

అటువదేనేండ్లు ధరియ్యవల్ల గలనాఁడు,

విరా. 4-122

అటువదేవురు దే. న.

అటువదివయ నయిదుగురు.

దుర్జయులగు పిరణ్యపుర నివాసుల నటువది వేపుర దేవారావుల
వారాశీరంబునం బరిమార్చిరి, విరా. 4-148

(అటువదివేపురు- అని పాఠాంతరము)

అటువు దే. అ. క్రి.

పగులు, ప్రయ్య.

చ. అని పలుకంగ గౌతమ మహాముని యచ్చటనుండి యంతయున్,
ఁని కలుపించి యేల యటు వీకను నోరటువంగఁ బ్రేత దీ, అన
పతియే విధాతయును శక్రుడు నీకుడు నర్థకాంక్షివై, మనమున
శంకలేక యొక మానవు నింత నుతింప నేటికిన్-

ఇది అనందవారి పాఠము. దీనికి పాఠాంతరముగా అనందప్రతిలోనే
'నోరెరువంగ' అని యిచ్చిరి. అకాడమి, సలము ప్రతులలో 'వీకున నోర
టుగంగ'- అనియున్నది. సం. ము- 'వీకున' అనుదానికి 'వీకను' 'వీకున'
అను బిందురహిత పాఠాంతరము లిచ్చిరేగాని 'అటుగంగ' అనుదానికి
అనంద వారిచ్చిన పాఠముగాని పాఠాంతరముగాని ఈయలేదు. అనగా
సం. ము 'అటుగంగ' అనుదానికి పాఠాంతరమేలేదు. మూలమును బట్టి
ఈ పదమునకు ఆకరము కనబడుటలేదు. పరికించిచూడ "అటువంగ"
అనుదానికన్న "అటుగంగ" అనునదే సమయోచితముగానున్నది- "అటు
గంగ" అతిగిపోవఁగా- ఒక వస్తువును ఎక్కువగా వాడిన దాని
రూప మెట్లతిగిపోవునో అట్లే అసంబద్ధ ప్రలాపములు చేయుటచే నోరు
అతిగిపోవునని భావము "నోరటుగంగ" అనునది తిక్కనగారి తెలుగు
నుడికారము.

అటువుళ్లు దే. పి. బి. (అటువుడ - అటువుళ్లు)

ఖండములు, తునుకలు.

క. ఆమెయిన వివిధ వర్ణ, స్త్రోమం బటువుళ్లు నేసి. విరా. 5-38

క. ద్రోణుడు గోపించి తనుత్రాణం బటువుళ్లు నేసి. భీష్మ. 3-288

క. చిటునగవుతోడ మైమటు, వటువుళ్లుగఁ జేసి యతని యంగము.

దోగతి, బటపె రుధిరంబు.

కర్ణ. 8-300

ఏకవచన ప్రయోగము భారతమునందుఁ గానరాదు.

అటువుళ్లు సేయు దే. స. క్రి.

ఖండించు, ముక్కలు సేయు.

శ. ...చాపంబులు విటుచుచు, మైమఱపు లటువుళ్లు సేయుచు.

ద్రోణ. 4-176

అట్టాడు దే. అ. క్రి.

1. సమీపమునఁ దిరుగు, ఇటునటు తిరుగు, చుట్టిచుట్టి తిరుగు.

వ. ...అతండును సత్త్వహీనుండు గావున సత్త్వరుండై క్రమ్మఱి
ద్రోపదియున్న యెడకుం జని యాసమీపఁబున నట్టాడుచు నమ్మాన
పతితో నెట్లనియె

విరా. 2-42

అట్టు + అడు = అట్టాడు.

అట్టావు దే. వి.

అడవియావు.

అట్టావులను నై న నలువున వెరవున

విరా. 1-101

ఇది పాఠాంతరము,

అట్టు దే. వి. ఔ.

1. మెడ, కంఠము.

అట్లత్తెత్తి చూచి కర్ణుడు.

కర్ణ. 3-127

వ. అమ్మద్రపతి యత్తెత్తి యాలోకించి.

కర్ణ. 2-119

సీ. శక్తి యాచార్యుని శక్తి నూయించుఁ బొమ్మని చూపఁజెల్లరు.
నట్టులెత్తిరి.

ద్రోణ. 8-248

వ. అపగత ప్రాణంబై పడియున్న పాముం దన వింటికొప్పున నెత్తి
యమ్మాని యటుతం దగులవైచి.

అది. 2-167

తే. ...ఒక్కవాడు తన యట్టుపాఁచి కాననములోన దీనుకొని మే.
యఁగాఁ బెనువాన వచ్చె.

కాంతి. 8-88

2. పసుపుల మెడ వంపు.

సీ. అరథికోత్తముఁ డచ్యుతుఁ జూచి ర.ధ్యమ్ములు మేనుల నలుఁగు
లుఁడ - తే- నురవడింపు వీరల సరకుగొనక, వీనినిప్పడ యజ్ఞులు
విడిచి తడవుము. ద్రోణ. 8-151

(జౌప విభక్తికములు పరమగునప్పుడు ఈ పదములోని క్రింది అకారము
నకు నిత్యముగను ఇతరత్ర వైకల్పికముగను లోపము వచ్చును.)

అల దే. విణ. (రూపాం. అల్ల)

1. ప్రసిద్ధిని దెల్పును.

ఉ చిత్తము లుల్లసిల్లి నల సింహాకిశోరము లొక్క మై మదో, నైత్త
గజావళిం బొదువు మాడ్కి. ఉద్యో. 2-140

2. నిర్దేశమును దెల్పును.

చ. ...పార్థుఁ డాఁక కెటపోయితి నాఁ డల ఘోషయాత్రలో.
కర్ణ. 2-82

అలంకరణము సం. వి. అ. వ.

1. అలంకరించుట.

వ. పట్టణాలంకరణ ప్రముఖ నిఖర భద్ర విధానంబులు సేయించిరి.
విరా. 3-287

క. తరణి యపరాద్రి శిరః, స్ఫురణను నధికరణాలంకరణం బొన
రించుటయును. భీష్మ. 2-319

2. భూషణము.

క. వివిధాలంకరణంబుల, నవకాంతి వహించి, విరా. 5-383

అలంకరించు సం. స. క్రి.

1. అలంకారము సేయు, కై సేయు, సింగారించు.

వ. ...రేపకడ వసలక్ష్మి పురశ్రీ నలంకరించు వడువున నెడపడక
యెల్లడల నిగుడు విభాత కుసుమ కదంబ పరిమళంబును.
విరా. 2-240

2. అలంకారము గల్గిగూడ జేయు.

చ. ...యిట్టులను గ్రూకుటి ఫాల మలంకరింపఁగన్. విరా. 3-208

3. (అలంకారముగా) పెట్టు.

క. ...నధిపు చుట్టల, నలంకరించిరి విభూషణాంకుచ్ఛటలన్.

ఉద్యో. 4-127

4. వహించు, పూను.

సీ. అనిమిషాసుర యుద్ధమున నసురావళి, సమయించి వర్ణాశ్రమముల

నేర్పరించి భూమి యలంకరించి.

ద్రోణ. 2-205

5. అధిష్టించు.

వ. ...తదనంతరంబు యంబుజాస్తు డవరగిరిశిఖరం బలంకరించె.

కాంధి. 2-125

6. ప్రకాశింపజేయు.

వ. ...వార లధ్యాపన యాజన విశేషంబుల నశేష దేశంబులు నలం

కరించుచుండి రట్టి యెడ.

కాంధి. 6-803

అలంకారము సం. వి. అ. పుం.

1. భూషణము.

వ. ప్రీంకారమయ మనోజ్ఞా, లంకా రోల్లాస నిత్య లాలిమ్యనకున్.

విరా. 1-82

2. కావ్యాలంకారములలో నొకటి.

విషమ కావ్యంబునుం బోలె నస్పష్టాలంకారంబును. విరా. 2-825

ఇవి ; 1. శబ్దనిష్ఠమగు ఆనుప్రాసాదులు 2) అర్థ నిష్ఠమగు ఉపమానాదులు 3. ఉభయ (శబ్దార్థ) నిష్ఠమగు పునరుక్తవచాభాసాదులు- అని త్రివిధములు.

అలంకారుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకారము గలవాడు.

అట్టి శార్వాలంకారు మహాత్ము.

ఉద్యో. 2-145

అలంకృత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకారము చేయబడినది.

వ. ...అమ్మహోర్నశంబున నలంకృతలై యున్న యంబయు నంబి

కయు నఁచాలికయు ననుముద్దియల మువ్వరంబట్టి. ఉద్యో. 4-274.

కన్యల నలంకృతలఁ జేసి...

ద్రోణ. 2-202.

అలంకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకరింపఁబడినది.

వ. కృష్ణఁ డరిగి యలంకృత మైన నిజపురము సొచ్చునప్పుడు.

అశ్వ. 8-119.

అలంకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అలంకారము.

తే. లోకములకు మూఁటి, కుజ్జ్వలాలంకృతియుఁ జెంపు నొసఁగినట్టి.

యమలతరమూర్తి యగుఁ దేవి.

ఆను. 2-114

అలంకృతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అలంకరింపఁబడినవాఁడు.

వ. ...వారలం దోడ్కొని చని... యంగ రాగ మాల్వభరణంబుల.

నలంకృతులం జేసినం.

విరా. 8-155.

2. అలంకారము చేసికొనినవాఁడు.

వ. ...మత్స్య మహీనాథుండు... లగ్నం శాసన్నం బగుచు వచ్చెవని.

ధర్మైరతనయున కెఱింగింపం బనిచిన నతండు ననుజ సహితంబుగా

నలంకృతుండై.

విరా. 5-899.

అలంక్రియ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అలంకారము.

మత్తకోకిల. సంగరాంగణ భూమికిం దమ చారు భావ మలంక్రియా,

సంగతిం గలిగింప.

స్త్రీ. 2-144.

అలంఘనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉల్లంఘింపరానిది, దాటరానిది.

వ. ... ఇతని (వాసుదేవుఁడు) వచనం బవశ్యంబు నలంఘనీయం బనిన

విని జనార్దనుండు సంజయున కిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-885.

అలంఘితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జవదాటబడనిది, అతిక్రమింపబడనిది.

ఆ. ధర్మరతులు నర్థనిర్మాణ చతురులు, తౌల్య రహితులును నలం
ఘితాజ్ఞులును సునీతి నిపుణులును గుణజులు నగు, పరిజనములం
బెచువుపతికి హితము. కాంతి. 2-189

అలంఘ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. జవదాటరానిది, ఉల్లంఘింపరానిది.

సీ. శిష్ట రత్నము వీరికిఁ జాలుదునె ముని, నాయక నీవచనం బలంఘ్య
మగుట దీని నీకు నర్పించితిని. సౌప్తి. 2-78

2. లంఘింప నలవికానిది, దాట శక్యముగానిది.

స్రగ్ధర : ...దుర్వార వారోఘగంభీ, రాలంఘ్య ప్రాణవేగం బగుచు
బహుతరాయామ విస్తారమై బిట్టలోకింపగ నుగ్రంబగు జలనిధి
నంతంతటం గంటి మంతన్. ఆర. 7-16

అలంబితీర్థము సం. వి. అ. న.

1. ఒకానొక పవిత్ర త్రేత్రము.

క. కనక వ్రతతీ తతులం, బెనఁగిన సురభూరుహముఁ బెద్దయు బెడఁ
గై, తనరిన యలంబు తీర్థంబున కరిగె. ఆది. 2-70
వివరమునకై చూ. ఆది. 2-63 మొదలు 78 వఱకు.

అలంబుసుడు సం. వి. అ. పుం.

బకుని తమ్ముడు.

అసురేంద్రు లగు నలంబున హలాయధులును. భీష్మ. 1-95

వీనికి 'అలంబుసుడు' అనియుఁ బేరు గలదు. చూ. అలంబుసుడు.

అలంబున సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒకానొక అప్పరస్త్రీ. చూ. వివరము.

శల్య. 2-203

అలంబుసుడు సం. వి. అ. పుం.

1. బకాసురునకుఁ దమ్ముడు, కిమ్మీరుని తరువాతివాడు.

ఇతఁడు ఘటోత్కచునితోఁ బోరి మరణించెను. ద్రోణ. 3-259; 288

2. ఒకావొక రాజు, దుర్యోధను పక్షమువాఁడు, ఇతఁడు సాత్యకితో యుద్ధముచేసి యతనిచేఁ జచ్చెను. ద్రోణ. 4-252; 253

3. జటాసురుని కొడుకు, ఇతఁడు కురుపాండవ యుద్ధ సమయంబునఁ గురురాజుఁజేరి తనకుఁ శాండవులదెసఁ బూర్వవైరము గల దనియు నందుచే నతనికిఁ బ్రయంబుగా వారిని హరివారిని వధిఁ చెరననియుఁ బలికి యతని పక్షముఁజేరి ఘటోత్కచునితోఁ బోరి మరణించెను. ద్రోణ. 5-203

అలంకరి దే. వి.

ఒక విధమైన కుండ, భాండ విశేషము.

సీ. కలశములును, నలకులుఁ గాఁగులు నాదిగాఁగల బాండములును.

అశ్వ. 3-156

(శ-ర; సూ. ఆ. నిఘంటువులలో దీనియం దటసున్న లేదు)

అలంగు; అలంగు దే. అ. క్రి.

శ్రమపడు, అలయు.

ఉ. ఎండకు వానకోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁ జోటునాక యా,
కొండు నలంగునున్ నిదురకుం దటిదప్పెడు దప్పివుట్టె నొక్కం
డన యెట్లాకో యనక. విరా. 1-185

అలంచు; అలంచు దే. స. క్రి.

1. శ్రమపెట్టు, వేధించు, పీడించు.

క. రమ్మింద్రపదవి నేఱొని, మమ్మెల్లను నరయు మనిన మానవపతి
నా, కమ్మహిమకుం దగు మాహాత్మ్యము గలదె నన్ను నేల యల
చెద రనినన్. ఉద్యో. 1-145

వ. దుశ్శాసన వికర్ణ చిత్రసేమలతో ముఖద్రాసూనునకు మహాయుద్ధం
బయ్యె నందు వారల నందఱ నా సంక్రంతనపాత్రుడు వితథులం
జేసి వ్యూహదరువచనంబులు దలంచి యలించుచున్నాఁడె ధాన్తి
సమయింపఁడయ్యె. భీష్మ. 3-48

2. కలంతపట్టు:

క. పెరయ్యగల గళి గవియుచు, బొరిబొరి గడు దురుల పగిది
బొడువుచు నెరకై, వెరవున గాకులు గ్రోతులు, బరువడి
జీకాకు పలుచు భంగి నలచుచున్. ద్రోణ. 1-258.

క. దైన్యము చి, త్ర మ్మంపంగ కురుక్షేత్రమ్మనకుం జనియె
నరుడు ధరణినాథా. మాన. 1-189; స్త్రీ. 2-15.

అలంత; అలంత దే. వి.

1. దుఃఖము, బాధ.

సీ. కదిసిన యత్తైన గొగిలింప గడంగి యరసి బొంకై నను నలంత
నొందు. విరా. 2-101.

క. మున్నిట్టి తెలుగు శోకంబెన్నడు చా ననుభవించి యెటుగదకట
నే, డన్నెలంత యంత పెల్లున, నెన్నియవస్థలకు వచ్చి యెట్ల
య్యెడినో. సౌప్తి. 1-19.

సీ. అనిమిషనాథు డిచ్చిన శక్తి యర్జును, సమయింప గర్జుండు సంగ్ర
హించె, నదియున్నచాన నయ్యాపద వాటిల్లెనేని నయ్యలంత
సహింపవశమె. ద్రోణ. 5-281.

శ్లో. తతోభవేత్తే వ్యసామ్ ఘోరమ్ భరతసత్తమ. ద్రోణ. 184-62.

2. ఆపద.

సీ. ఆమరుల యీలువు టాండ్రను తెలవట్టి తఖల లోకభుంకు నలంత
సేసి. ఆర. 7-81.

అలంతి; అలంతి దే. విణ.

1. సూక్ష్మము, చిన్నది, కొలదిపాటిది.

తే. ... పెక్కండ్రు రఖల దిశలె, బొదివి యేతని కరణున బొటుచు
చక్రమలతి తునియటుగాసేసి రాగ్రహమున. ద్రోణ. 2-116.

ఆ. హరి సహస్రశీర్షు బరమ సహస్రాక్షు, వేదమయు సహస్రపాదు
నలంతులై న వారికంటె నలతి పెద్దలకును, జాలబెద్దయగు
దయాళు గొరుతు. శారద. 2-21.

క. సరసన సాత్కళి రుచిరపు,టరదంబునఁ జనియె వెనుక నలఁతి రథముపై, నరిగె సుఖద్రయము. ఆశ్వా. 8-28

2. స్వల్పము.

క. ఇన్నగమునందు గాండివ,మన్నది యదిగాని మద్భుతోద్రేక విలా, సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నమ్మవ లీవిండ్లు గుఱుచ లలఁతి బలంబుల్. విరా. 4-105

3. సన్నమైనది (కంఠస్వరము)

తే. నావుడు ననుసిగ్గుగదిరి యాననము వాంచి, యలఁతి యెలుఁగున నిట్లను నా లతాంగి. ఆమ. 1-50

4. వశము, శక్యము.

వ. ...పుత్రశోకం బడరి యలఁతిగాని యలఁతఁబెట్ట నూరకుండి యక్కరవ రాజపత్ని పవ్వనాభుడెనఁ గనుంగొని కోపోద్దిపితయై. స్త్రీ. 2-158

వి.

అల్పమైన ప్రయత్నము.

ఆ. ధర్మపుత్రు భాగ్య మలఁతి బోవు నెట్లు. ద్రోణ. 1-91

5. అందుబాటులో నున్నవాడు, లోకువయైనవాడు.

చూ. చేయలఁతి

అలఁతిగానియలఁత చే.

భరింప శక్యముగాని శాధ.

వ. పుత్రశోకం బడరి యలఁతిగాని యలఁతఁబెట్ట నూరకుండి. స్త్రీ. 2-158

అలఁతిఁబోవు; అలఁతింబోవు చే. స. క్రి.

అల్పమైన ప్రయత్నముచే జక్కబడు.

సీ. పరుకురామునిచేతఁ బడసినవాడు బ్రహ్మస్రంబు సర్పముఞాస్ర మలఁతిఁ బోవునె. కర్ణ. 1-42

ఆ. ఆ ధర్మపుత్రు భాగ్య మలఁతిఁబోవు నెట్లు. ద్రోణ. 1-91

మానిని. ...యిప్పని యా, మ్మేదిని సేనలకుం గురుకోటికి మృత్యువుగాన
నిజం బలఁతిం, బోదని యాడరె. స్త్రీ. 2-31

సీ. మనసేన మున్నవమానపాటు, దుఃఖపాటు గతిగి తొడరంగ వచ్చిన,
వారుగాన యలఁతిఁబోదు ప్రాణ మానపడక. ఉద్యో. 4-257

మ. అలఁతిం బోరు మభారథుల్ ద్రువద మత్స్యాధీశులు. ఉద్యో. 4-261

అలఁతినగవు; అలఁతినప్పు; అలఁతినప్పు దే. వి.

చిటునప్పు, మందహాసము.

క. ...అలఁతి నగవు, నినుపారెడి చూడ్కి వారి నెమ్మొగములపై --
అశ్వ. 3-145

తే. ...అలఁతి నగవు చెలువు మొగమున కొక క్రొత్త పొలుపొసర్ప.
ఉద్యో 3-384

అలఁతి న వ్వినుమడి చెలువు నొసఁగ. అను. 4-419

అలరు మొగంబున నలఁతి నప్పుకాంతి దళుకొత్త శల్య. 2-389

అలఁతులఁబోవు; అలఁతులఁబోవు; అలఁతులంబోవు దే. స. క్రి.

కొలఁది ప్రయత్నములచేఁ జక్కబడు.

సీ. .. సాత్యకి యలఁతులఁ బోయెడువాఁడె. ఉద్యో. 1-283

అలఁతులఁ బోక గలుగు నెట్టులు. ఉద్యో. 3-205

ఉ. ...యీ, కావరమైన కీచకుడు కామని పీడితుడై యలఁతులం
బోవక. విరా. 2-223

వ. చూడం బిన్నవాఁడుగాని యలఁతులం బోయెడువాఁడు గాఁడు.
ద్రోణ. 2-104

అలఁదు; అలందు దే. స. క్రి.

పూయు, రాచు.

సీ. కలపంబు లభిరవ గంధంబులుగఁ గూర్చి. తనువున నలఁదుకు
ననువుగాఁ విరా. 1-107

ఆ. నాఁడు దోర్దండముల చందనం బింది, కుసుమచామముర్సుట్టి.
అశ్ర. 1-19

అలఁదురు; అలందురు దే. అ. క్రి.

1. దుఃఖించు, పరితపించు, ఏడ్చు.

వ. వాని దెసం జింత యావంత వలన దమ్మాటలు విడుపుమని
యూఱడిల్లం బలికి దుర్దశల నలందురు నవ్వెలంది డెందంబు కుందు
వాపం దలంచి యిట్టనియె. విరా. 2-288

చ. రలరు నలందురు నవయుఁ దాప భరంబున వెచ్చనూర్చు,
విరా. 2-293

చ. ఇటు దగునయ్యఁ జూరులకునెల్లను బోకడ యిట్టుకాదె యేమిటికి
నలందురన్. ద్రోణ. 2-257

2. కలఁత జెందు, ఊభమునొందు.

అ. పట్టి యతఁడు దనదు పైచీర యాస్తరణంబుసేసి భూస్థలంబునందుఁ,
బెట్టె మానసములు పెద్దయు నలదురి యద్దనాది సోదరాలి వొదిలె.
అశ్వ. 1-4

లయగ్రాహి : ప్రోషితుల డెందము లలందురగ మందమలయానిల
కుమందగతి వీచెన్. ఆది. 5-189

3. కృశించు.

వ. ...కందర్ప దర్పంబున నలందురి వందుదు ననిన. విరా. 2-18

అలక సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. క జేరుని పట్టణము.

అ. ...నాశఁ దతి రయమున ముట్టె నలకఁ గుజేరుండు, ననికి వెడలె
నిజబలాన్వితముగ. శాంతి. 2-321

అలక(ము) సం. వి. అ. పుం. న.

(బహువచనము నందే దీనికిఁ బ్రయోగములు కనఁబడుచున్నవి)

నెఱివెండ్రుక, కుటిలకుంఠలము.

సీ. ఖచరశాంతల యలకములందుఁగెం ధూళి యశులపై పుప్పొడి
ననుకరించు. భీష్మ. 1-242

సీ. ...నుదుటి పెం వలకలఁ బొదువఁ బడఁగ. విరా. 1-228

అలఱితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడనివాఁడు.

అన్యులచేత నలఱితుండనై వచ్చితి.

ఆర. 2-46.

అలఱుఁడు సం. విణ. ఉ. పుం.

గొప్పవాఁడు.

చ. ...నేఁ, డలఱుఁడు గుంభసంభవుని నాఁగు భవత్పరిరక్షణార్థియై.

ద్రోణ. 1-227, కాంతి. 3-491.

అలఱువు సం. విణ. ఉ. ఘ్ని. ఉ.

గొప్పది.

క. అలఱుతనుఁఁఁగ్రిసనాథ హరిహరనాథా.

విరా. 1-40; అశ్వ. 4-155.

అలఱడి దే. వి.

1. బాధ, శ్రమము, క్లేశము.

నీ. కుంభసంభవునికై మోరదుర్గముల లో, పాముద్ర యలఱడిపాలు
గాదె. విరా. 2-284.

క. నీ వలనను భక్తి స్నేహవేశము గలిగి కూరుఁడై యలఱడికిం,
దా విసువని సత్కులజం, గావింపుము సైన్య విభునిగాఁ గురు
ముఖ్య. అశ్ర. 1-85.

క. అలఱళ్ళ దీని వలనం, గలిగెడు నో. అశ్వ. 4-155.

2. హాని, నష్టము.

వ. ...ధర్మపుత్రుండు కురుక్షేత్రంబు దఱియంజొచ్చి ఋష్యాశ్రమం.
బులకు దేవతాయతనంబులకు నలఱడి గాకుండం బరిహారంబు
సేయుచు. ఉద్యో. 4-180

3. ఆపద, కష్టము.

ఆ. ఇదియకాని చేయ నెద్ది యే ననుచు నిర్బంధవృత్తి దలంపు పట్టు.
కొనిన, నట్టివాని కెందు నలఱడి వాటిల్లు. ఉద్యో. 3-305.

క. కులశీలోన్నతియు విని, శృల కరుణారతియు ధర్మ సంగహ-

మఱియుం, గల మనకు నివ్వఁబడున, నలఙ్గడి వచ్చుటకు మూల
మది యెయ్యదియో. ఆర. 7-381

అలఙ్గడిఁ బెట్టు దే. స. క్రి. (✓అలఙ్గడి)

బాధ నొందించు, క్లేశపఱచు.

వ. ...నా దగు శాంతియు దాంతియుఁ జెల్లించి నన్నలఙ్గడిఁ బెట్టక
పోరిశంబుడిగి... ఉద్యో. 1-377

అలఙ్గడిపాటు దే. వి. (✓అలఙ్గడివడు)

అలఙ్గడిపడుట (ఇచ్చట నష్టము. కష్టము)

సీ ...కార్యమునఁ బరాక్రమమునఁ దా నలఙ్గడిపాటు దుష్కర్మ
సరణిఁ బొరయకునికి. ఆను. 2-84

అలఙ్గడివడు (పడు) దే. అ. క్రి. (✓అలఙ్గడి)

అలఙ్గడినొందు.

సీ. ఏ వింట నిజయుఁ డనేక యుద్ధంబుల నలఙ్గడి వడుట. అశ్వ. 4-152

అలఙ్గము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడనది.

వ. అలఙ్గ ప్రతివచనయై మీ తల్లిదండ్రు లెవ్వరని యక్కుమారుల
నడిగిన. ఆది. 3-184

అలఙ్గలాభాదిత్రితయము సం. సమ.

1. అలఙ్గ లాభము (లభింపనిది లభించుట) 2. లఙ్గవృద్ధి (లభించినది వృద్ధి
పొందుట) 3. యథార్థతార్థ ప్రతిపాదనము (ఈ రెంటి విషయమున
తగిన రీతిని లఙ్గమును సమకూర్చుట)

వ. విప్రులచేత ననుశాసితుండయిన రాజునకు నలఙ్గ లాభాది
క్రితయంబు సంపన్నంబగు. ఆర 1-202

“అలఙ్గ లాభాది చతుష్టయము” అని పాఠాంతరము కాని మూలమున
త్రితయమే చెప్పబడినది.

శ్లో. అలఙ్గస్య చ లాభాయ లఙ్గస్య పరివృద్ధయే

అలఙ్గ లాభాయ చ లఙ్గవృద్ధయే యథార్థతార్థప్రతిపాదనాయ.

అలమట దే. వి.

1. దురవస్థ, కష్టము, శాధ.

అ. పడుచు వీర టాడ్చి పట్టి యాడెడునట్టి; పులుగు చందమయ్యె
దలస నా య, వస్థ యెందు బొచ్చువాడ నీ యలమట, దీర్చ
నెవ్వ రింక దిక్కుగలరు. కర్ణ. 1-84

క, తిలకాదులఁ గంతులచే, నలమటఁ బడువారు.

అను, 5-101; అను, 5-144; అర. 1-218

2. దుఃఖము,

క, తననారు పెక్కండు వొలిసిన యలమట మునిగి, కర్ణ, 1-17

అలమటఁబడు; అలమటపడు దే. అ. క్రి. (✓అలమట)

అలమటఁ బొందు,

తే. ...అనాథయై దీనికి నంతరంగ, మలదురక తల్లిడిల్లక యారట
మున, నుడక కలమటఁ బడక యెట్లుండుఁ జెపుమ. ఆశ్ర, 2-168

అలమికోను దే. స. క్రి.

1. ఆక్రమించు,

క, ...సెజ్జపై మే నిడి య, శ్రులు గ్రమ్మనున్న యవ్విభుఁ, డలమట
గ్రొత్తయయి మనసు నలమి కొనంగన్, మాస. 106

2. తెలిసికొను, అధిగమించు.

తే. వినుము ప్రాణాదికము లైదు మనసు బుద్ధి, యొక యధిష్ఠానమున
నుడియును నెఱుంగ, యబల యొందొంటి విషయంబు నలమి
కొనంగ. ఆశ్వ. 2-27

అ. క్రి.

3. పరీక్షించు, మిశ్రితమగు.

క. అలమికోని యొందొరుల ప్రోవులఁ బ్రాపుల నెలమి బొంది బహు
జ్ఞాతులు నెమ్మిగూడి తామర, కొలని క్రియన్ సరికిఁ బట్టగుదు
రుజ్జ్వలులై. ఉద్యో. 2-87

4. ప్రసరించు, వ్యాపించు.

మహాస్రగ్ధర. సాధ్యుల్, హసిత స్వాంతంబులం జెల్లలమికోనంగ

నత్యాదరోత్కర్ష ముల్.

స్వర్గ. 34

ఆ. నారచీరయేని చాదుచీనాంబరం, బైనఁ గట్టికొనిన యపుడు
హృదయ, మొప్పు దొప్పు సనకయుండు రూపాదుల, నలవి
కొనవు చతురాదికముల.

కాంతి. 4-80

అలము దే. అ. క్రి.

వ్యాపించు, ప్రసరించు.

చ. సులభమొ దుర్లభంబొ యని చూడ నెఱుంగవు గన్నదానిపై,
నలముదు కామమా.

కాంతి. 4-51

అలయించు దే. స. క్రి.

నొప్పించు, కారించు.

ఆ. అంపగముల గురుని నలయించి కడచి యిం, ద్రజుని కొడుకు మొగ్గ
రంబు సొచ్చె.

ద్రోణ. 2-17

ఆ. పులుఁగుఁ ద్రాటఁబట్టి యలయించి యాడెడు, బాలునల్లపోలె
బాణగురుఁడు, గడఁగి కృష్ణ ననుజుఁ గారించుచున్నవాఁ, డతని
బొదువుఁ డితని కడ్డు పడఁడు.

ద్రోణ. 3-278

అలయు దే. అ. క్రి.

1. విసుగు, వేసారు.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే, నెల్లఁ
జెమర్చుగా నలయు కేను శ్రమంపడి నిల్చినిల్చి య,ల్లదిన
మార్గవం బొనరునట్లుగ నెట్టకు నేని రాచిమీ, తల్లికి భక్తిఁబెట్టెడు
విధంబునఁ బెట్టుదు బ్రహ్మ దిట్టుదున్.

విరా. 2-220

చ. అలయక నాఁడు నాటికి లతాంగి యహూర్వములైన భోజనం,
బులు గడు భక్తిఁ బెట్టుచు.

అథి. 8-188, ఆర. 1-234

2. శ్రమపడు డయ్యు.

చ. తలరు నలందురున్ నవయుఁ దాపభరంబున వెచ్చమార్పు మే,
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిశ్రమించు

విరా. 2-298

8. బడలికఁజెందు, అలసట పొందు.

తే. ఎప్పు డెయ్యద నేమిట నెట్టు లరయ,వలసె నమ్మెయి వాగయ
మలసి డస్సి, నొచ్చియైనను నేమట కిచ్చఁ దలఁచి, తడమి నాచేత
దీవన వడయుమమ్మ. విరా. 2-214

(ఇందు "అలసి" అనుదానికి మాటుగా "అరసి" అని సం.ము. అకాడమి ప్రతి. సం.ము. న "అలసి" పాశాంతరము. ఇది తిక్కనగారి స్వతంత్ర రచన. "అరసి, అలసి" రెండింటిలో ఏది స్వార్థస్యమగునో పాఠకులే నిర్ణయము తలు).

4. తడయు, విలంబముచేయు.

ఉ. హలధరునిం దలంచి మునులాడిన మాట తెలుగు దప్పరం
చలయక తత్ప్రదేశమున నారసికాంచి తదీయ దేహమున్, వలయు
తెలుగునం బరమ వమ్మికి నాహుతి నేనెనయ్య మౌన, 172

5 సంభ్రమించు.

క. ...నీ, వరదము సననిమ్ము నేటియని కలయకుమీ. ద్రోణ. 4-68
ళ్ల. నసంభ్రమో మే వాణ్ణయ విద్యతే సత్యవిక్రమ.

సం. భా. ద్రోణ. 119-18

6. కోపగించు.

క. అలుకఁదనంబున విప్రున, కలుగఁగాఁ దగదు గురుఁడునై
యున్నాఁ డం, చలయక కలంపితఁ గా కిటు, నిలు మీ నీరణము
నేత నిజమగునేనిన్. ఉద్యో. 4-312

2. కాధపడు, నొచ్చు.

నీ. ...పేదలై పెంచుట కలయంగఁ బెట్లు పుట్టుదుడు ప్రజలెంతయు
సిరి గలవాఁడు గోరంగఁ బుట్టరు. కాంధి. 1-216

అ. అలయ విసువఁగాదు తలకొని యమనియ,మాదు తెనిమిదియును
నభ్యసించఁగా విచార మెలయు, కాంధి. 4-127

8 వగచు, చింతిల్లు

వ. ...వను...గౌరముండ... కామలోలత్వంబున బోయత యిల్లా

లుగా బోయలం గలసియుండి వేదఱికంబునకు నలసి బేహారంబు
వెంట నొక్కపాతుం గూడి పరదేశంబున కరగుచోట గిరి గహన
దుర్గమ ప్రదేశంబున. కాంతి, 3-480

అలరారు దే. అ. క్రి. (✓అలరు)

1. కలుగు.

ఉ. తక్కుటి వారలుం గని ముదం బలరారంగఁ గొంగిలించుచున్,

విరా. 5-285

2. ఒప్పు, శోభిల్లు,

వ. వేటువేట రథ కరి తురగ దాస దాసీజనంబుల మోసంగి పద్మ
నాభుండు పాండవులుం దానునుం గలసి సంతసంబున నలరారు
చుండె. విరా. 5-879

అలరించు దే. స. క్రి. (✓అలరు, అలరుచు)

1. సంహోషపెట్టు.

క. శ్రాత స్మార్త నిమిత్త, జ్యోతిర్విద్యలు వహించి యోగ్యసమయ
సంజాత ప్రాగల్భ్యుడనై, చాతుర్యము మెఱసి మానసం బల
రింతున్. విరా. 1-70

2. కలిగించు.

కా. తీలం గేల నమర్చి మత్తగజకేళి సుందరోల్లాస మా, భీలత్వం బల
రింపఁ ద్రిప్పుఁ జదలం బృథ్వీస్థలిన్ వైచు. కర్ణ. 3-210

3. కనఁబఱచు (శల్య యుద్ధము)

ఉ. వాలి యతండు బాహువిభవం బలరించినఁ జేర్చి రాద్రతం, గూలు
గజంబులుం గెడయు గుఱ్ఱపు తండముఁ ద్రెళ్లు తేరులుం,

శల్య. 1-155

అలరు దే. అ. క్రి.

1. సంహోషించు, ఆనందించు.

క. అని రచనా కౌతుకమున, మన మలరంగ నీ ప్రబంధమండలి
కధినా, ధునిగా నే పురుషునిఁ జేర్కొనుచాడనొ. విరా. 1-8

ఆ. పలువు రవనిపతులు, గవినిరవుడు తేరుగములతో వడి శవ,త్వాప్రతు
మీద నీదు పుత్రు లలర. ద్రోణ. 2-83.

సీ. ...శశిర్వాదములు గ్రమమున, నర్మిలి పెంపున నలరు మనఃబుతో
వేర్వేట నిచ్చె నా వీరజనని. అశ్ర. 2-148.

2. (పుష్పము) విరియు, విచ్చు.

క. ఇమ్మెయిని నభిక పరితా,పమ్మనఁ బడు సూతు హృదయ వద్దం.
బలరం, దమ్మికోలంకులు మొగుడ వ,నమ్మెలు సోలంగ దివస
నాథుడు గ్రుంకెన్. విరా. 2-816.

3. పూచు, పుష్పించు.

సీ. అతని మేను పెల్లరిని మోదువు, తెఱగుగాఁ జేసిన్. ద్రోణ. 3-289.
శ్లో. స విద్ధో బహుభిర్బాణైర్మిలాంజనచయోపమః
శుశుభౌ సర్వతో రాజన్ ప్రపుల్ల ఇవ కింశుకః. ద్రోణ 108-21.

4. వికాసము పొందు, శోభాయుక్తమగు.

వ. ...హలాయుధుండు నను దెంచిన నె,మ్మనము దెలివొందె మూపులు.
దనరె మొగం బలరె నీదు తనయున కధిపా. శల్య 2-228.

5. ఒప్పు, మెఱయు.

బి. ...అరిప్రకరంబులు వేరువేట యుద్ధండు భుజాబలం బలరం
దాఁకిన. విరా. 3-168.

క. ...శ,త్రుంతపుఁ డోసరిల కాజి దోహల మలరం, గొంతేయు.
తోడఁ గలఁపడి, విరా. 5-75.

క. తైత్రిలోక్యబుమ దనకు వశగతంబు సేసె ధర్మం బలరన్.
కాం. 3-132.

6. కలుగు, ఉదయించు.

క. ...అ,వ్వనజాతు లెట్ట నెరలొప్ప నతని వీక్షించి యార్చి బరవస
మలరన్. ద్రోణ. 3-178.

వ, నీవు నగర రక్షతై నిలుపు మని నెయ్యం బంర విదుర సమేతం
బుగా నిలిపి. అశ్వ. 3-130.

7. స్పష్టపడు, బోధపడు.

తే ... అమృతహాను, శావయిట్లని చెప్పెఁ దదాభవ మలర.

ఆను. 3-835

8. ప్రజ్వరిల్లు, వెలుగొందు.

గీ. ... హోమ, మాచరించిరి యాజకు లగ్ని యలర, ఆను. 5-469

వి.

పుష్పము.

క, విను మలరునఁ దేనియఁ గొను గతి.

కాంతి, 3-460

అలరుఁదేనియ దే. వి.

పూఁదేనె,

సీ. అలరు తేనియ గ్రోలి యన్నసోలంబుల, మరియు తేఁటల నను
ప్రమోత యింపు. ఆను. 1-192

అలరుఁబోడి దే. వి. (అలరు) బ. అలిరుబోడులు, అలరుబోండ్లు.

అలరు బోండ్లు. అలరుబోడి, స్త్రీ, పుష్పమువలె మనోజ్ఞురాలుగు స్త్రీ.

తే. ... సైరింప నోపఁ బచ్చ, విలుతు. తూపుల తాకున కలరఁబోడి.

విరా. 2-53

అలరు విలుతుఁడు దే. వి.

పుష్పధన్వంతు-మన్మథుఁడు. (పూవు శాణముగాఁ గలవాఁడు)

ఆ, అలరువిలుతుని పూవు టమ్మువోలె.

విరా. 1-245

అలర్కుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు.

చూ. వివరము.

అశ్వ. 2-81

అలవడు దే. అ. క్రి.

1. అభ్యస్తమగు, అబ్బు, పట్టవడు.

చ. నృపనయవిద్యకుం దగిన నే ర్పలవడ్డది కొంతకొంత.

విరా. 1-197

సీ. సత్యంబు దాంతియు శాచంబు శాంతియు నలవడి యెవ్వని

యందు వెలయు.

శాంతి. 2-151

2. స్వాధీనమగు, వశమగు.

క. నరనాథుఁ గొలిచి యలవడఁ దిరిగితి నాకేమి యనుచు.

విరా. 1-122

3. ఏరుపడు.

వ. ...తదనుగ్రహంబునఁ కాండనాగ్రజుండున్న యునికిఁ సన్నాహం
రూపం బలవడి ధాతుపటదండకమండలుకృతమూర్తి యయ్యె.

విరా. 1-184॥ శాంతి. 1-860

4. ఒప్పు.

క. వలవలి దిక్కున కించుక, మలగంగాఁ దులుమిడి కులుమాపుడుఁ
బుట్టం, బలవడఁ గట్టి జరత వల్కలమున నెవ్వఁగుఁ జన్నగవఁ
గప్పి తగన్.

విరా. 1-291

క. తల చక్క ముడిచికొని ద్రిం, డలవడ బంధించి పోరి కమరినిలుపు.

శల్య. 2-106, ఆశ్ర. 2-27

5. సరిపడు, అర్థమగు, తగు.

ఆ. అంతిపురము చరిత కలవడ మెలఁగుచు, నుండె నవ్వధూటియును
ముదమున.

విరా. 1-830

క. విను నా కీర్తి జగంబులఁ, బొమగునడియె నీవు భువనపూజిత
వృత్తిం, బనుపడితి గానఁ దగు నీ, యనల పదవి నీక నాకు నల
వడ దింకన్.

ఆర. 5-152

6. ఉండు.

క. పిలుచుటయు నతఁడు కాన్పము, లొలుకఁగ గాండివము పెట్టి
యొయ్యన చనినం, దలగడ తూపులు నెజ్జకు, నలవడఁ బెట్టుమని
భీష్ముఁ డాతని బనిచెన్.

భీష్మ. 3-421

7. సిద్ధించు, నెఱవేలు,

క. ...మనం, బుల జనియించు మనోరథ, మలవడులయు...

కర్ణ. 2-140

సీ. ...నేను నియతి, నాశ్వావలోకన మాచరించెదనని తొడఁగుదు

నని యలవడదు నాకు.

కాంధి. 6-550

8. కలుగు, లభించు.

వ. ...అందు మీ కెవ్వరెవ్వ రెక్కడ నే రూపంబునం జరియింపం గోరిన నయ్యై రూపంబు లలవడియెడు.

కాంధి. 4-288, ఆర. 7-485.

క. దివ్య బోధంబున నలవడునట్టి పెంపుఁ బొందుమనిరి. కాంధి. 2-124.

9. అలవాటు వడు, చాలు

క. ...కాంభోజులును మధుర చుట్ల దేశంబులవారును గుఱ్ఱపు బర వంబులకు నలవడియుందురు,

కాంధి. 8-11

10. స్థిరపడు.

క. వెఱ పెట్టిదియో యెన్నడు, నెఱుగని నీ యట్టి చాని కెవ్వరాకో యీ, పిఱికితన మింత యలవడఁ, గఱపినచా రనుచు శౌరి కలకల నవ్వెన్.

ఉద్యో. 8-57

క. అమృతం బచ్యుత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్వె లుగు యమా, ద్యముల నలవడిన చిత్తము, శమాతిరేకమునఁ బొంద సంవేద్యమగున్.

కాంధి. 4-201

11. కూడు, చేరు, కలియు.

క. పురికొనుచుం దెరలుచు నో, హరిసాహరి నొక్కచోట నలవడు నొకచో, విరియు నొకచోటఁ దిరుగుం, దిరుగక యొకచోట రెండు దెఱుగులు నొచ్చున్.

భీష్మ, 2-178

అలవరించు దే. స. క్రి. (✓ అలవడు) అలవడఁజేయు, అల్వరించు, అలవలుచు.

1. అభ్యసించు, నేర్చు.

సీ. ...గాఢార్థంబుఁ గామతంత్రంబు లో, నుగ శాస్త్రములనెల్లఁ దగిన భంగి నలవరించి

అను. 4-124.

సీ. ...తన వర్తనము విన్న మునిజనంబులనైన నలవరించికొనంగ వలయువాడు.

విరా. 2-208, విరా. 1-95.

2. అభ్యసింపజేయు, నేర్పు.

సీ. వాద్య నైపుణ మనవద్య శిష్యావిధి నలవరించుచు బృహన్నల
యనంగ, బరంగు నీతండు బీభత్సండు. విరా. 5-888

3. లోబఱచుకొను, వశము చేసికొను.

తే. ...పైఁ బడుచు నింతి, వింతభంగుల కెలయించి వెకలిఁజేసి, యభి
మత క్షీడనములకు నలవరించు. విరా. 2-810

4. అనుకూలపఱచు.

ఆ. ఇంత దలరనేల యెమ్మెయినై నను, గొమ్మ నలవరించి గూర్చు
టరుదె. విరా. 2-80

5. పట్టుకొను, పూను.

వ. గాండీవంబుఁ బుచ్చికొని యెక్కుపెట్టి ముష్టి నలవరించి గుణధ్వని
నేసిన. విరా. 4-168

సీ. ...ఏకాదశాస్త్రంబు లొక ముష్టి నలవరించి. ద్రోణ. 5-175

6. ధరించు, తాల్చు.

వ. ...విరాట తనయుండు నిజాయుధంబులు గై కొని రథికుండయి
వచ్చునట్లుగాఁ జేసి తొంటి చందంబునం దలచీర యలవరించికొని.
సారథియై సవ్యసాచి నొగలెక్కి. విరా. 5-281

తే. విను పతివ్రతా శిలకమై వెలయునట్టి, యయ్యరుంధతి రూపంబు
నలవరింప, నెట్టు నేరదకాని యయ్యింతి యున్న, యువిద లార్చుర
రూపులు నొనరఁ దాల్చె. ఆర. 5-204

7. సంపాదించు.

క. వీరలు దిగ్విజయంబుఁ జేసి యలవరించుకొన్న పదం బగుటయు.
ఉద్యో. 1-17

శ్లో. యత్తు స్వయం పాండుసుతై ర్విజిత్య,
సమాహృతం భూమిపతీన్ నిపీడ్య. సం. భా. ఉద్యో. 1-17

8. కూర్చు.

ప. ఆ పగ్గంబులు శిలఁబను వెరవుతో నలవరించి తద్రథ వేగం బాల్చు

బుడుపుదురు.

స్త్రీ. 1-61

శ్లో. శీలరశ్మిసమాయుక్త స్థితో యో మానసే రథే.

స్త్రీ. 7-24

9. పాదుకొలుపు, నెలకొలుపు, నిలుపు.

వ. ఇందలి యర్థంబులు నీ చిత్తంబున నలవరింపుము. శాంతి, 1-191

వ. ...నారాయణ ప్రణీతంబై యక్ష ప్రదర్శకంబైన యితైఃసంగుఁ
జిత్తంబున నలవరింపు మని దేవప్రతుండు ధర్మనందనునకుం
జెప్పె. శాంతి, 5-829

క. ...విద్యమ్ముత నీవును నలవరింపు మీ మనమున నివ్యాకృతముల
యర్థముం దత్పరతన్. శాంతి, 4-202

10. పొందు.

క. మమజు డెవ్వని దఱచి మహనీయ నిరంజన సిద్ధిఁ బొందఁగనునె,
యనువు దలఁపు నలవరించునని యడుగుటయున్.

శాంతి, 4-207. స్త్రీ. 1-33

11. నడపు, నెరిపు, జరపు.

తే. అరులు మిత్తు బుడాసీను లనుచు సంధి, విగ్రహాది పద్ధతముల
వెరపు లొకరుఁ, డలవరించుచు విజయంబు నానపడుచు, మండు
నలె ముక్తి తెలుఁ గిటు లున్నె యరయు. శాంతి, 6-197

12. ఒడఁగూర్చు.

సీ. హరముల్ మెఱయ నొయ్యారంబుగా గ్రుచ్చి, యందంబు వింత
గా నలవరించు. విరా. 1-107

13. పర్చుట.

తే. అర్జునఁడు వెట్టె నీతని కంపపామ్మనకుఁ దగంగ నిశాత బాణ
ముల మూఁట, నలవరించిన తలగడ. స్త్రీ. 2-115

14. చేకూర్చు, లభింపజేయు.

వ. ...వివృచ్చుండు...యప్పుడా వహిల్లిన దుధిరసాగరంబునకు రత్నా
కరత్వం బలవరించె. విరా. 1-188

15. ఆచరించు, చేయు.

వ. ఇది సూక్ష్మకర్మానుష్ఠాన ప్రకారంబు దీని నీ వలవరింపుము.

ఆది. 1-114.

అలవటచు; అలవటుచు చే. స. క్రి..

1. అలవడఁజేయు, అభ్యస్తమగునట్లు చేయు.

క. అజగర చరితము దవకును, నిజముగ నలవటుపనేర్చు నిర్మల మతి
కీన్, వృజిన భయ మన్యుఁగోకము, లజేయములుగావు మోక్ష
మాయతమగున్.

కాంతి. 4-88.

2. పూను, వహించు.

క. ఉరిత్రైవ్యఁగొఱికి యిప్పుడ, వెరవారఁగ నీకు నేను విడుగర
నేయం, దొరకొనుట నీదు కాగ్యం, బరిత్యము దొటింగి మైత్రి
యలవటువు మదిన్.

కాంతి. 3-205.

క. ...అ,య్యకిధి పనువునేయక త్రోచు తలం వలవటచుఁ జేయఁ
జూచుం దలఁరున్.

అను.. 1-72; కాంతి. 1-827.

3. అలవాటు పఱచు.

క. ఊమయును సత్యంబును శాచమును సుధర్మములు బ్రహ్మచర్యం-
బత్స్య, త్రమ దర్మము వానికిఁ జి, త్రము నలవటుపంగ వలయు
ధైర్యము చేర్చిన్.

కాంతి. 4-299.

4. నెక్కులుపు, నిలుపు.

క. శివమును బరమబ్రహ్మము, నవికృతియు సనాతనంబు నగు వద-
మును భూ,ధవ యెఱిఁగించితినిర్భయుఁడవు గ మ్మంవరువు మిది
దృఢంబుగ నాత్మన్.

కాంతి. 6-84.

క. అ వడిజుఁడు ధర్మస్థితి, చేవతలును మెచ్చనట్లు దెలియఁగఁ బలి-
కెన్, వీ వీ వాక్యము లన్నిట, భావం బలవఱచి కనటు వాపుము
వశ్నా.

కాంతి. 5-258.

క. మనఁబు కలఁక విడిచి యీ జ్ఞానం బలవఱపుము. కాంతి. 6-70.

6. ఆభ్యసించు.

క. మలమూత్రంబుల కాలంబుల భుక్తి కనంతరమున భూవరయోగం
బలవరుణుల రెండు మార్గంబులును నిషిద్ధంబు లండు పూర్వ
చార్యుల్.

శాంతి. 6-37

7. కలిగించు.

క. వెలివగఱ గెలుపు గెలుపే, యలఘమతిన్ గెలువవలయు నభ్యం
తర శత్రులఁ దద్విజయము మోక్షము, నలవరుపం జాలు నొంట
నమ్మేలగునే.

ఆశ్వా. 1-124

7. సమకట్టు.

చ. ...నే, రృలవడ వాహనంబులు మహాస్త్రములున్ సమకట్టి
క్రమ్మరుండు... -ఆ- అనినఁ బోక నిల్చి యాహితోత్సాహులై,
సకల వాహనాస్త్రశస్త్రచయము, లంపరించి పేర్చి యార్చి
తాకిరి వసు, రుద్ర సాధ్యముఖ మరుత్త్రవరులు.

ఆర. 5-271; 272

అలవాటు దే. వి. ($\sqrt{\text{అలవడు}}$)

అలవడుట, సిద్ధి.

తే. ఎట్టి కృత్యంబు మేలొ యే నెద్ది సేసి, కృతపరాయణ ధర్మతా
స్థితి వహింతు, నొక్కొ యని చింత, బొందుచునుండు నాత్మనిష్ఠ
యలవాటు కాంక్షించి నృపవరేణ్య.

శాంతి. 6-547

అలవి దే. వి.

1 కొలఁది, పరిమితి.

క. వెలలి బలరిపుఁడు చలమునఁ, గలహమునకుఁ జొచ్చె వృత్తు ఘన
బాహుబలం, బలవికి మీతెను దండ్రీ వి, మల తపమునఁజేసి సురల
మనములు దలఁచన్.

ఉద్యో. 1-126

క. ...మెయికలి కర్ణం, డేటలవికి గవిసె ధను, ర్భూటంకృతిసెలఁగఁ
బాండవాగ్రజుఁ బెలుచన్.

కర్ణ. 2-187

2. రీతి, విధము.

తే. రథములను సామజములఁ దురంగమముల, ముఱక నైతుతేలుల

నీ, ది తటియ నడిచి, పోరి రేటును వ్రేటును బోటు నొక్క యలవిఁ
తెలఁగఁ గ నుభయ నై న్యములవారు. భీష్మ. 3-225

3. శక్తి, సామర్థ్యము.

చ. అలవి యెఱుంగనేరక మహాత్ముని లోకము తోడిపాటిగాఁ, దలఁ
చితి బేలనైతి. భీష్మ. 2-6

చ. అలవి యెఱుంగ కిమ్మెయి దురాశఁ దలంచిరి గాక భార్త
రా,ష్ట్రులు ద్రోణ 1-121

విణ.

శక్యము, సాధ్యము.

క. బలహీనుడైన వానికి, నలవియె మోపెట్టి తివియ నక్కార్ముక
ముం, గులహీనున కక్కతాస్తుక, కలవియె యా లక్ష్య మేయ
నశ్రమలీలన్. ఆది. 7-232

నీ. ధర్మైక నిరతుఁ డాకం దొక్కరుఁడ చూపె, యనఁ జన నొరులరు
నలవి యగునె. విరా. 2-199

వ. భీమగదాభీషణుడైన భీమసేను డెవ్వరికి నలవి గాకయుండు.
ద్రోణ. 1-96

అలవు దే. వి.

1. బలము, శక్తి, సామర్థ్యము.

చ. ...పోటరులైన భర్త వేపురు గలరంటి వారి యలవుం జలముం
గడకంటి విరా. 2-257; కర్ణ. 1-186, 187

2. ఉపాయము, నేర్పు.

క. పులివాతి కండఁ గొనుగతి, నలపురఁ బాంచాలతనయు నయ్యె
డరునకుం, దొలఁగించిన సాత్యకిపై, నలుకవొడమకుండు నెట్టు
లాచార్యునకున్. ద్రోణ. 8-127

క. తలవడి వాలమ్మలవై, నల వేర్పడ నినుచుటయును నలుక
పొడమినం, దల దునిమివైచె నాతని, బలసూరనుఁ దొక్క పటు
భల్లమునన్. విరా. 5-80

3. అవలీల, అనాయాసము.

చ. ...ఎల్లవారు నే, రృలవడ వాహనంబులు మహాస్త్రములున్ సమా
కట్టి క్రమ్మరుం, డలవునఁ దున్నివైవుడు దురాత్ముల దైత్యుల.
ఆర. 5-271

అలవుంజలము; అలవుంజలము దే. (అలవును చలమును)

సామర్థ్యమును, పౌరుషమును.

క. నా యలవుం జలము నీ వెఱింగి శంతియచాలున్. కర్ణ . 1-188.

తిక్కనగారు ఈరెండు పదములను ఒంటగా 15, 16 తావుల వాడి-
యున్నారు.

అలవోక క్రి. పిణ. ద్రు.

1. యాదృచ్ఛికముగా, దైవికముగా.

సీ. విను మకంపనుఁ డను మనుజేంద్రుఁ డాత్మజుఁ, డాహవంబున
మృతుండైన వగవు, గదురంగ నుండి నారదు నలవోక వచ్చిన
వాని గని. శాంతి. 5-202

శ్లో. యదృచ్ఛయా శాంతిపరో దదర్శ భువి నారదమ్.

సం. తా. శాంతి. 257-8

గీ. పొంది నారదముని యలవోక యచటి, కరుగుచెంచిన వినతుడై-
శాంతి. 6-227, శాంతి. 5-458

2. ఆకస్మికముగా, హఠాత్తుగా.

సీ. అలవోకఁ గనుఁగొని యంతరంగము బిట్టు, బెదర మాటుమొగంబు
వెట్టువారు. విరా. 31-38

అలవోకవోలె క్రి. విణ. అలవోకవలె, అలవోకయునుబోలె, అల-
వోకయును బలె.

1. అనాదృతముగా, నిర్లక్ష్యముగా.

సీ. అజగవ్నాథుల నలవోకవోలెఁ గన్గొని దక్షిణమునకుఁ జన.

ద్రోణ. 2-186

2. యాదృచ్ఛికముగా, దైవికముగా.

ప. ...ఇట్లు వివాదంబైన సమయంబున నలవోకవోలె నుపరిచరవను.

వయ్యెడకుం జనిన.

కాంతి. 6-872

అలస సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందురాలు, శ్రాంతిగలది.

ఉ. వామవిలోచన లంగజన్మ లీ, లాలసలై.

ఆర. 7-845.

అలసత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1, నెమ్మది, మెల్లన.

క. నమ్ముము కైదువు మోపగు, జమ్మి వెసం శ్రాంతి విడిచి చాపము.
నా కం, దిమ్మనుడుఁ జేయునది లే, కమ్మగ్గుం డమ్మహీజ మలసత
నెక్కెన్.

విరా. 4-112.

2. బడలిక, మాంద్యము.

తే. అసురనాథుండు నలసత యడగ నీల్గి, యాపులించిన.

ఉద్యో. 1-125.

3. అలస్యము, జాగు.

క. ...అమూషిక మయ్యురిచేరులు గొలు, కక యలసత నల్ల నల్ల.
గజచుచు నుండెన్,

కాంతి. 8-210.

4. నిద్రవలనఁ గలుగు మాంద్యము.

క. తలఁపులు గ్రందుగఁ బొడముట, గలగను తేమలుట భ్రమము గడు.
రుట జాడ్యం, బలసతయను నీభావంబులు దామసకోటియంద్రు.
బుధులు నరేంద్రా.

కాంతి. 4-852.

అలసము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందమైనది, మెల్లనైనది, సౌమ్యమైనది (నడక)

క. బలువిడి మన దివ్యాస్త్రంబుల చవి సూపంగ వలయుఁ బోనిమ్ము.
రథం, బలసగతి నతని దెస కని, పలికిన.

విరా. 5-168.

చ. అలసవిలాసలాంసరసాన్వితలైన నితంబినిజనుల్. ఆర. 7-358.

2. అజాగ్రత్త, ఏమటుపాటు.

తే. అనియు (ఉప్త్యము) పరగర్వమున సహాయంబు నొల్ల, కంస.

భావంబుతోనుండి వలచి యొక్క, నాడు తన యజ్ఞుసాచి కాన
నములోన, దీసుకొని మేయఁగాఁ జెనువాన వచ్చె. కాంతి. 3-83

అలసమూర్తి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

జడత్వము గలిగిన యాకారము గంది.

(రావణ వధానంతరము శ్రీరామచంద్రుని పలుకులకు సీతామహాదేవి)

అ. మొదలు నటక నౌటగు కదలి చందంబున, నెలత దల్లిడమున నేల
వ్రాలె.

తే. పడతి యల్లన మఱికొంతవడికిఁ దెలిసి, యలసమూర్తియై
దండడి నశ్రులురలఁ, గేలు మొగిడించి వసుమతీపాలుఁ జాచి.

అర. 7-158, 160

అలసుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. మెల్లని నడక గలవాఁడు, మందగమనుఁడు.

క. అనిన విని హుని గ్రక్కునఁ, జనుదేరమి నతఁడు డస్సెఁ జాలండని
నె, మృనమున నెఱింగి యాతని, యనుజన్మనిఁ బనిచె నతఁడు
నలసుం డయినన్.

విరా. 1-152

2. పాటుపడనివాఁడు, సోమరి.

క. అలసులు ధనహీనులు నై, సొలసి క్రియలు విడుపు రడవిసూత్రత
దానఁ, గలిదే సద్గతి వేదం, బులు విడిచి యఫలంబు పరతఁ బోవఁ
తండ్రి.

కాంతి 5-314; 454

3. ఉపేక్ష వహించినవాఁడు,

తే ఏమి గ్రొత్తగఁ బుట్టిన నించుకేని, నలసుడవుగాక దాని నీ
వరసి తీర్పు, మిట్టి తెఱఁగుల కీ ప్రొద్దు లింతవట్టు, నర్హములు
కొరవఱితిపాగ్రగణ్య.

అశ్ర. 1-62

అలాతకము సం. వి. అ. న.

కొలవి.

నీ ...తోమర ముద్గరాలాతక ముసరి కూల, శర శతఘ్నిముఖ
సాధనోపేతమై.

అర. 7-57

అలాతము సం. వి. అ. న.

కొఱవి.

వ. ప్రదీప్తాలాత కాత శర చక్ర తోమర పరకు పాశాంకుశ కూటంబు
లును. ఆర. 1-158

అలాబువు సం. వి. ఉ. ఊ. స్త్రీ.

సొఱ, ఆనుగు.

వ. వైదర్భికి నొక్క యలాబూఫలంబును కైబ్యకు వసమంజసుండను
కొడుకునుం బుట్టిన... ఆర. 8-58

అలాభము సం. వి. అ. పుం.

1. కిడు.

వ. గురు సమాశ్రితులగు వార లెద్దానివలన సుఖదుఃఖంబులు లాభా
లాభఁబులుఁ బ్రియ ద్వేషంబులు నాదిగాఁ గల ద్వంద్వంబులం
బడక బ్రదుకుదురు. ఉద్యో. 2-106

అలాయుధుఁడు సం. వి. అ. పుం.

బకాసురుని తమ్ముఁడు.

ఈ అలాయుధుఁడు తన యన్నయగు బకుని జంపినందులకు భీమునిపై
వైరము చాలకాలము హృదయమును దహింప ద్రోఁబుని నాలవనాఁటి
నిశాసంగ్రామమునకు ససైన్యముగా వచ్చి దుర్యోధనుం జూచి యతనితో
భీముని నతని నోదరులతోడను సుతుల తోడను మ్రింగెదననియుఁ బలికి
ప్రతివట్టి మహాఘోరయద్ధంబుచేసి ఘటోత్కచుని చేతిలోఁ జచ్చెను.
ద్రోణ. 5-209 మొ. 228 వఱకు.

అలి¹ దే. అప.

వృత్తియందు 'అందు, ఇందు, ఎందు' అనువానిపై వచ్చు ఆగమము.

ఉ. ఆఱు రసంబులం జవుల యందలి క్రొత్తలుపుట్ట. విరా. 1-77

అలి²(శి) సం. వి. న్. ఇ. పుం.

కుమ్మెద.

సీ. ఇంపైర ప్రియ కాన నిచ్చి నిల్విన మధు, వాదట నాను మక్తారి
విభుని. విరా. 2-806

అలింగ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిశ్శానుమేయ (అనుమాన ప్రమాణముచే గనుగొనఁదగినది)

చ. ప్రకృతి యలింగ తజ్జనిత భంగులు లింగములట్టులయ్యు రం, జక
గుణలీల లింగచయ సంగతిఁ దాను సలింగయయ్యె. కాంతి. 6-82.

అలింగుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. స్త్రీ పున్నపుంసకమూర్తి కానివాఁడు, అత్తుఁడు,

క. ... అమ్మని, మదాత్మకుం డేటపఱిచె మహనీయ కృతిన్.

కాంతి. 6-69.

2. సన్నయిన బ్రహ్మచర్యాది చిహ్నములు లేనివాఁడు.

అ. అనఘ దానపాత్ర మగుట విప్రుఁడు లింగియైననో యలింగుడై
చరించు, ఓనో యెఱుంగఁ జెప్పు మనవుడు. ఆను. 2-31.

3. బుద్ధ్యాదులచే నెఱుఁగఁబడువాఁడు, జ్ఞానస్వరూపుఁడు.

సీ. అవ్యక్త నామకం బగు తత్త్వ మరయ స, లింగంబు పురుషుఁ డలిం
గుఁడు. అశ్వ. 2-159

అలికిడి దే. వి.

మనుష్య సంచారాదుల వలనఁ గలిగిన ధ్వని- కాళ్ళ చప్పుడు.

సీ. అలికిడి మేల్కను నతని ధృష్టద్యుమ్నుఁ బట్టిన క్రియ.

సౌప్తి. 1-169.

అలిగించు దే. స. క్రి. అలిగించు

కోపము వచ్చునట్లు చేయు, రెచ్చఁగొట్టు.

తే. ఏల యాశీవిషంబుల నెఱిఁగి యెఱిఁగి మూర్ఖువై యలిగించెడు.

సభా. 2-204.

ప. అప్పాండవుల కెంతలగ్గుసేసియు హితుల మయ్యెదమె యాశీవిషం
బుల నలిగించి కంఠసమీపంబున విడుచునట్లు వారల విడిచిపుచ్చి
కర్ణంబు దప్పితిమి. సభా. 2-272

క. వలవని ప్రేరి నూటల, నలిగింపకు నన్ను నేమియాడిన నింకం,
దలద్రెప్ప నేయుదుం గురు, బలమదె పురణించె ఒడలు పఱుము
రమ్మా. చూ. అలిగించు. ద్రోణ. 5-870

అలుగు దే. వి.

1. బాణాగ్రము, ములికి, పిడిగాక మిగిలిన ఆయుధాంశము.

క. తనువున విఱిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నతి నిష్ఠు
రతన్, మనమున నాటిన మాటలు, విను మెన్నియుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-62

సీ. ...రథ్యమ్ములు మేనున నలుగు లుండ నురవడింపవు.

ద్రోణ. 3-151

తే. అలుగుటమ్ములు దాఁకిన నలిగి భద్ర, కుంభి రౌద్రంబు సొంపారఁ
గొలిపె నతఁడు. ద్రోణ. 1-349

2. బాణము.

సీ. కొల నక్కజంబుగ నలుగుల మొన ఘటి, యించి యమ్ముల దాని
కిల్లగట్టి. ద్రోణ. 3-168

వ. ...తత్తైనికోత్తములు చతురంగ బహుబలంబులతోఁ గలిసి కవ్వ
డిం జుట్టుమట్టి యలుగుల సోనలు గురిసిన. ద్రోణ. 3-209

3. ఖడ్గము, కత్తి.

గీ. పలక పటియలుగార జేసి యలుగు దునిమి, యొడల వాలంప
పొది నింప. భీష్మ. 3-23

శ్లో. చర్మాచ్చిన దసిం చాన్య ఖండయామాస సంయుగే.

సం. భా. భీష్మ. 83-84

అలుగుటమ్ము దే. వి. (అలుగు + అమ్ము)

కత్తివానియమ్ము, (కత్తి పదనువంటి పదనుగల బాణము)

తే. అలుగుటమ్ములు దాటిన నలిగి భద్ర, కుంభిరౌద్రంబు సొంపారఁ
గొలిపె. ద్రోణ. 1-349

అలుక¹ దే. వి. (√అలుగు)

1. కోపము.

క. పుత్రులు పౌత్రులు బ్రాతలు, మిత్రు లనరు రాజు లాజ్ఞ మిగిలిన
చోటన్, శత్రులకాఁ దమ యలుకకుఁ, బాత్రము నేయుదురు

నిజశుభస్థితి పొంటెన్.

విరా. 1-124

తే. అలుక యింద్రునిపైఁ బొడమిన-నమ్మహాత్ముఁ, డప్పురుఁడు జూచి
మగుడ నీ వరుగు మార్య. చూ, అల్క. స్వర్గ. 27, విరా. 5-80

అలుక² దే. విణ.

గౌరవహీనుఁడు, అల్పుఁడు.

సీ. గాని నంతయు భీమసేనుండు విని... పురుషున కెందును నిర
తంబు మిక్కిలి, తేజంబు కర్మంబు దీని విడిచి... -అ- యలుక
గాఁడె పురుషుఁడని కోపఘూర్ణిత రక్తనేత్రుఁడై. సభా. 2-289

అలుకఁదనము దే. వి.

అమర్యాద, అగౌరవము, నిర్లక్ష్యము, పలుచదనము.

క. అలుకఁదనంబున విప్రున, కలుగంగాఁ దగదు గురుడు నై
యున్నాఁడు. ఉద్యో. 4-812

అలుకు¹ దే. అ. క్రి. అల్కు

1. భయపడు, వెనుదీయు, జంకు.

తే. ఈశఁ డింతకు మీకుఁ దన్నెఱుంగఁ జెప్ప, వలవదని నియమించినఁ
దెలియఁ బలుక, నలికి యొక దేవసన్నిభుం డంటిఁ గాని, నిన్న
యంతయుఁ దాఁ గదా నిర్వహించె. విరా. 5-335

తే. ధార్తరాష్ట్రులు సడికిన ధర్మమునకు, నలుక రెన్నఁడు విడుపు
చై న్యంబు. ఉద్యో. 8-35

క. తనయులఁ దెగటార్చి వడిం, దనమీదం గవిసినం బ్రకర్షను తార్యం,
బున కలికి వీతహవ్యం, డనయము వెసఁ బాతె భృగువు నాశ్ర
మమునకున్. అను. 1-124

(ధర్మరాజు సాత్యకిశో)

క. హరి యొకఁడు నీ వొకండవుఁ, బరమాపులు గలిమి నరుఁడు
భారపుఁ బనికిఁ, జొర నలుకఁడు నీ కూరిమి, పొరపొచ్చెము
గాక యుండఁ బోవఁగవలదే. బ్రోణ. 8-285; ఉద్యో. 8-92

2. అన్యతమగు, వ్యర్థమగు.

వ. శృంగి యిట్లనియె.

క. అలుక మెయి మన్న వలికితి, నలుకని నా వలుకు తీడ్డమై,
యింతకు ముజ్జ్వల దహనాకృతిఁ దక్షకుఁ, దలరంగఁ ప్రేరేపకేల
తా నెడ నుడుగున్.

వ. నా వచనం బమోఘం బనిన. ఆది 2-177, 178. 179.

శ్లో. నై వాన్యథేదం భవితా ఏతరేష బ్రహ్మిణి తే
నాహం మృషా బ్రహ్మేష్వరం స్వైరేష్వపి కుతః శపన్.

సం. భా. ఆది. 42-2 (నిర్ణయ)

వి.

3. భయము, వెఱపు, జంకు.

క. తల వ్రయ్యలైనఁ బ్రాణంబులును గృహణంబు విడిచి భువిఁ
ప్రెక్తె నతం, డలుకొంది కుదుబలం బా, కులతం బొందంగఁ గొండఁ
గూలిన భంగిన్. భీష్మ. 2-195.

మ. ...ద్రోణుఁ డుద్ధతి బ్రహ్మస్త్రము మౌర్వితో నియతమంత్ర
స్ఫూర్తి సంధించినన్.

తే. అంతరంగంబు నందొక యింతయేని, యలుకులేక తనర్చి బ్రహ్మ
స్త్రమునన, వేడుకకు మరలించిన విధము దోచ, నద్భుతంబుగ
వారించె నర్జునుండు. ద్రోణ. 5-297, 298.

అలుకు² దే. స. క్రి.

1. (పేడ మున్నగువానితో నేల మున్నగునవి) రాచు, లిప్తముచేయు.
క. కలువడములు మణితోరణ,ములు గట్టిరి క్రముకకాండ మోచా
స్తంభంబులు నాటిరి కుంకుమమునఁ, గలయనలికి మ్రుగ్గులిడిరి
కర్పూరమునన్. విరా. 5-182.

క. అలుకుఁడు మృగమదమున మ్రుగ్గులు పెట్టుఁడు గప్పురమున.
ఉద్యో. 3-152.

2. చల్లు.

క. తలపై జాహ్నువి వాలుక, యలికికొనిన ఫాలతటిఁ దదంతర్మృ
త్పం, కలితముఁజేసినఁ బాపంబులు దోఁగు సుషర్ణుఁ గనిన భుజ
గముల క్రియన్. అను. 2-208; కాం. 1-355.

అలుకుడు; అల్కుడు దే. వి. (అలుకుడు - అలికిడి)

మమవ్య సంచారాదుల వలనఁ గలిగిన ధన్యని, చప్పుడు.

చ. వెడవెడ నిద్రవొంది కనువిచ్చిన పాంథుల మీఁద చాడివోఁ, దడఁబడ
నొండొరుం బిలుచు దర్పకు పంపు బంబులతోని యల్కుడు కర
ణిం జెలంగె శుకకోకిలభృంగతతుల్ వనంబులం, దెడనెడఁ బల్కుఁ
గూయ సొగియింపఁగ మ్రోయఁగఁ దద్విరావముల్ .

ఉద్యో. 2-111

అలుకొందు దే. అ. క్రి.

భయపడు, వెఱచు.

క. అలుకొందు మనముతోడన, బలముం బురికొలిపి పొదివి భగదత్తుని
నమ్ములఁ గప్పె నతఁడు. ద్రోణ. 1-819

అలుగు దే. అ. క్రి. అల్గు

1. కోపపడు.

తే. మదిర వోయింపుఁ డద్దేవి యెదురుచూచు, నలుగుఁ దడవైన
మగుడఁ తోవలయు ననిన. విరా. 2-120

మత్త :- ఏమి కారణమయ్య పాములకేం యల్గితివీపు. ఆది. 1-151

క. ...నా సుతునకు ను, శ్లోకా యలుగం దగునే, నీకు సుఖ జేయు
మీతనిం గృహతోడన్. కాంతి. 5-474

అ. ఆయ్యజాతకత్రుం డలుగుట నీళ్లుం, నగ్ని పుట్టినట్టిదయ్యె.

ఉద్యో. 2-125

2. ద్వేషించు, పగగొను.

క. అలుగుదు పాండవులకు వా,రలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లి
భయి,ట్టలముగఁ దమప్రాణము లకు, నలుగు జనులు పగతు రగుట
యనుమానంజే ఉద్యో. 3-223

ఉ కపటములేక వైభవము గప్పక యొండొరు మీఁద రాజుపై,
నపరిమిత ప్రియం జెసఁగ నల్గకయుండు ముదంబుఁ బొంది యే,
వృపు విషయంబునం బ్రజ విసిర్మలవృత్తతఁ బుత్రుభంగి వా నృపు

నృపు డండ్లుగా కితరునిం దగువా రెద నియ్యకొందురే.

చూ. అల్లు.

కాంతి. 2-190, 2-270

అలుగులపడు దే. అ. క్రి. (అలుగులము + పడు)

వ్యాకులరనొందు, స. ఊభమునొందు.

క. నీవలుగుల పడుటకు దుఃఖావేశము వొంగనే నిరర్థకమగు నియ్యే
వపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ పెవ్వరికి నెక్కు నభినదఁజాక్షి.

విరా. 3-50; కర్ణ. 1-147

క. అలుగులపడి ఖండవమునఁ, గల యాశీవిష మహోరగములెల్ల
విషా, గ్నులు గ్రక్కుచు.

ఆది. 8-267

అలుగులము దే. వి.

సఁక్షోభము, వ్యాకులత, క్లేశము.

చ. అలుగుల మంది యందుల మృగావలియున్ విహగంబులున్ భయా,
కులగతిఁబొంది మూగలుమ గుంటులుఁ జీకులునై న యట్టులై.

ఆర. 1-301

అలుచు దే. వి.

అల్పుడు, నీచుడు.

క. అలుచైనను బగతుని దెసఁ, దలపు గలుగవలయు. విరా. 3-107

అలుపము వై. విణ.

అల్పము, కొంచెము.

సీ. ఈ వెండ్లుకలు వట్టి యీడ్చిన యాచేయి, దొలుతగాఁ బోరిలో
దుస్సనేను, తను వింతలింతలు తునియలై చెదరి రూపతీయున్నఁ
గని యుడు కాటుఁగాక, యలుపాలఁ బొనుపడునట్టి చిచ్చే యిది.

ఉద్యో. 3-117

(అలుపాలన్ = అలుపములచేత, అల్పకార్యములచేత)

అలుపుడు వై. విణ.

అల్పుడు

ఆ. అనుడు నకులు డిట్టు లనుదేవ తమతమ, నేర్పు పనుల వెంట

నెగడి బ్రదుక, వలయుగాక సగరఁ దలము దప్పిన మెలఁకువల
కలుపు లియ్యకొనుట దగునె. విరా. 1-288

(“మెలఁకువల కొలుపు లియ్యకొనుట”- అని కొన్ని ప్రతులు)

అలుప్తత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

లోపించుట, లేకపోవుట.

ఉ. ...మా, లోన నొకఁడఁ గల్గిత నలుప్తత వారలయందుఁ గల్గి
లో, కానుమతంబుగాదె నకులార్థిత ధర్మువు నాకు, మహా. 83

అలుప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోపింపనిది, కొఱత వడనిది.

క. విను సత్యభామలోనగు, వనితాజను లధిక నియతి వసములకుఁ
దపం, బొనరింపఁ బూని కొండలు, చని రవ్వధమున నలుప్త
సత్కర్మకడై. మౌస. 205; మౌస 158

అలుబ్బుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లుబ్ధత లేనివాఁడు, లోభబుద్ధి లేనివాఁడు.

సీ. నిజకర్మనిరతులు విజితేంద్రియులు, సర్వభూత హితులు నలుబ్బు
లును శుచులు... వారి కిచ్చుట వంశ విస్తారకలు. ఆను. 2-50

అలువు¹ దే. వి. అలుగు

జల నిర్గమన మార్గము, చెలువు మున్నగువానిలో ఎక్కువగానుండు
నీరు పోవుటకు ఏర్పఱచిన దారి, నీటి తూము.

గీ. అంతరంగంబు నిండి రెండలువులందు, వెడలు సంకోపహారంబు
విధము రోహఁ, గన్నుగవ సమ్మదాశ్రులు గడలుకొనుచు.

విరా. 5-240, అశ్వ. 3-198

అలువు² దే. అ. క్రి.

అలుగు, కోపించు.

చ. వినుము నరేంద్ర విప్రుఁ డలివెన్ జమదగ్ని సుతుండు కావ
మిచ్చెను. కాంతి. 1-85

అలేపత్వము సం. వి. అ. న.

అటులేమి, తగులమి.

క. సత్త్వాశ్రయమునఁ బురుషుఁడు, దత్త్వాశ్రయమునను సత్త్వశత్రు
ముల వివేకిత్వాశేపత్యము లన, విత్త్వము జిత్ర్యంబు నొందు
విశ్వాదారా. ఆను. 4-227

అలోకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లోకము నతిక్రమించినది

వ. వృష్టి కుమారలోకం బలోకసామాన్యంబు. ద్రోణ. 1-96

2. కనఁబడనిది, చూడఁబడనిది.

క. లోకాలోకంబున నచలుఁడు గావలయున్.

కాంఠి. 4-816, ఆది. 3-119, కాంఠి. 5-97

అలోకసామాన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోక సామాన్యము గానిది, ప్రపంచమునం దెవ్వరికి సాధారణముకానిది.

ఉ. ...రాద్రసం బలోప సామాన్యము గాఁగ. భీష్మ. 1-281

అలోలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోలత్యము లేనివాఁడు.

క. వినుత త్రివర్గ నిరతులు, నవహంకార మమకారు లగు జనులు
సువర్తనయుతులు నలోలురు లో,ధనులు నమస్కారులై లద్రిధర
నాకున్. ఆను. 3-184

అలోలుపత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

లోలత్యము లేమి.

తే. లోకయాత్ర వాటించు చలోలుపతయు, శమముఁ గల్గి వర్తిం
చుట శాచ విధము. ఆను. 2-45

అలోలుపత్యము సం. వి. అ. న.

లుబ్ధత లేకుండుట.

ఆ. ...అలోలుపత్య గుణ వికాల బుద్ధికాలినై ఫలాభిసంధి లేక.

ఆశ్వ. 1-184

అలోలుపభావము సం. వి. అ. అ. పుం.

లోభము లేకుండుట.

క. శీలంబు మైత్రీ కరుణ య, లోలుపభావము తితిక్ష లోనగు ముని
లో, కాలంబసీయ సద్గుణజాలంబు. శాంతి. 3-408

అలోలుపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోభ రహితము.

సీ, సుర యక్ష గంధర్వ గరుడోరగాదుల, లోన నెవ్వఁడు గాఢలోలు
పాఘ్నుఁడు. శాంతి. 6-610

అలోలుపుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధృతరాష్ట్రుని నూర్వురు కొడుకులలో నొకఁడు.

ఇతఁడు కవచి, నిషంగి, పాళి మొదలగు తన తొమ్మిండు సోదరులతోఁ
గలసి యప్పుడే దుశ్శాసను వధించియున్న భీమునిపై కుఱికి యతనిచే
మరణించెను. కర్ణ. 3-224, ఆది. 5-107

అలోల్యము సం. వి. అ. న.

లోలత్వము లేకపోవుట, ఆసక్తి లేకపోవుట.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు, లావునకు జవంబునకు నలోల్యము
నకు స, ద్భావమునకు మెచ్చి వరం, బీ వచ్చితి వేఁడు మెద్ది
యిష్టము నీకన్. ఆది. 2-105

అల్కు దే. వి. ($\sqrt{\text{అలుగు}}$)

అలుక, కోపము.

ఉ. ... భూజనులు నింద యొనర్పఁగ నే నొనర్చు నీ, చివ్వుకు నీవు
నల్కు మెయిఁ జేసిన యీ పని. విరా. 2-286, శాంతి. 4-396

చూ. అలుక.

అల్కు దే. వి.

అలుకు.

ఉ. నెయ్యము రప్ప నొండొకటి నీచెవి సోకెనె నాదు పల్కులం,
దియ్యెడ సంజయూ యనికి నిమ్మెయి నల్కెడు.

చూ. అలుకు.

ఉద్యో. 1-304, కర్ణ. 3-298

అల్కుడు దే. వి. చూ. అలుకుడు

అల్గించు దే. స. క్రి. అలిగించు

కోపము వచ్చునట్లు చేయు.

మ. —సత్కూర శరాగ్ని దుస్సహుని నగ్గాండివి నల్గించి యె,
క్కరణిన్ మానధనాధ్యులై బ్రతికిపోవన్ వచ్చువే యేరికిన్.

చూ. అలిగించు.

ఆర. 8-177

అల్లు దే. అ. క్రి. అలుగు

చూ. అలుగు.

తే. ...విరాట విభుడు, వరపునకు నల్గినట్టుల సరకుగొనక, యతుల
రథసాతిరేకత నతని దాకె.

విరా. 3-185, మౌస. 109, ఆను. 5-338.

అల్పకము సం. విణ. (అ. ల్పికా, అ.)

అల్పము, కొంచెము.

క. కుడిచేతఁ బిదప దాచే, గడిగి పొరిన్ సప్తమృత్తికాకలనమునం,
గడగునది కరయుగము మఱి, కడుగవలయు గుహ్య మల్పక
మృదాకలనన్.

ఆను. 8-280

అల్పబుద్ధి సం. విణ. (ఇ)

నీచమతి.

క. నీ కొడుకు లొందు సుఖములు, నేకొన రవ్వీర సుఖమ చిత్త
మలఁ గరం, బాకాంక్షింతు రలంతులఁ, బోక గలుగు నెట్టు లల్ప
బుద్ధులె వారల్.

ఉద్యో. 8-205

అల్పము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) అలుపము.

1. కొంచెమైనది, తక్కువది.

కా. ...నాకుఁ బరమోత్సాహంబు సంధిల్ల దు,స్సాధంబైన విరుద్ధ
కార్య మిటు లాసన్నంబుగా సంఘటింపే ధర్మాత్మజుఁ డాత్మ
మెచ్చఁ బగ సాధింపంగఁ గా నల్పమే.

విరా. 2-275

తే కొంచెమైనను దగఁ బంచి కుడుపు మేలు, పనులయెడ దుఃఖ.

మోర్చి యల్పంబు సుఖము; ననుభవించుట హితము శత్రునకు
నైన, నిచ్చుటయె తెన్న యడిగినయెడ నృపాల. ఉద్యో. 2-47

2. అల్పకార్యము.

వ. తమవారిన్ నిరికై వధించు దిది సద్ధర్మంబై యక్షేకకృత్యమె తా
గయ్యము ద్రోణ భీష్మ కృప కర్ణాటోపముల్ మాన్పు టల్ప
ముల దీటునె యందు నర్కజుని యుల్లంబు... ఉద్యో. 4-57

(అల్పము = అల్ప కార్యములు)

3. సంక్షిప్తము.

క. కౌరవ సభఁ దా నాడిన, గౌరవ వాక్యములుఁ గార్యభిద్ధక్రమ
వా, కూరములు సుయోధను దు, ప్రార్థనంభము నల్ప వచన
పద్ధతిఁ జెప్పెన్. ఉద్యో. 4-10

అల్పీయము సం. విణ. (స్. యసీ. స్.)

అల్పతరము, మిక్కిలి కొంచెమైనది.

వ. అల్పీయంబైన కార్యంబు సాహసారబ్ధంబైనను దోషంబు లే దిది
మహాకార్యంబు సాహసక్రియా సాధ్యంబు గాదు. ఆర. 1-383

(అల్పీపాయంబైన కార్యంబు - అని కొన్ని ప్రతులు)

శ్లో. మహా సాహసి కర్మాణి యాని కేవల సాహసాత్
ఆరభ్యంతే భీమసేన వ్యథంతే తాని భారత
సుమంతితే సువిక్రాంతే సుకృతే సునిచారితే,
సిద్ధ్యంత్యర్థా మహాబాహో దైవం చాత్ర ప్రదక్షిణమ్.

సం. భా. ఆర. 383-84, 7 శ్లో.

మూలమునకు “అల్పీపాయము” కన్న “అల్పీయమే” దగ్గఱగాఁ గను
పించుచున్నది.

అల్పంబు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కొద్దివాడు, తక్కువవాడు.

సీ. కవ లగ్రజన్మలకంటె నేమిటఁ గీడు, ద్రుపదుఁ డల్పంఁడె తత్పు
తులు కావూ, గర్వ సమగ్రులు గారె. ఉద్యో. 1-288

అల్ల¹ దే. అవ్య. (అల్లవాడు - అల్లదె) (రూపాం. అల)
 ఆ - అదిగో (నిర్దేశ వాచకము)

చ. అల్ల గట్టి మొరఁ గ్రాలుచున్న తిగ ర్తవాఘ కేతనము.

(అల్ల కందె అని కొన్ని ప్రతులు) విరా. 8-180

వ. అల్లవాడె నరుండు. ద్రోణ. 5-181

తే. మల్లయుద్ధంబు సేయుచు నల్లచోట, మన్నవాడు. ఆది. 6-211

వ. చూడవె యల్ల యతి ధవళంబైన యశ్వంబునందు. ఆది. 2-31

వ. అల్లదె దాక్షిణాత్య సేన. ద్రోణ. 4-12

అల్ల² వై. విణ. (సం. అలసః)

1. మందము కొంచెము. (కర్మ ధారయమునందు దీనికి "నిగాగమము" వికల్పము.

మ. ... అల్లని నవ్వువుగ నా సమీరణుడు హేలాస్పారుడై
 యిట్లనున్. కాం. 3-391

సీ అల్లదనంబున ననువు మైకొనఁ జూచు, నడవుకాంతికి వింత
 తొడవు గాఁగ. విరా. 1-245

క్రి. విణ. ద్రు.

2. మందముగా, మెల్లిగా, నెమ్మదిగా క్రమక్రమముగా.

ఉ. తమ్ములు ధామ్యుడున్ సతీయుఁ డా నరదంబులతోడఁ గ్రోశ
 మాత్ర మొక్కచోటి కల్లఁ జని ధర్మతనూభవుడు. విరా. 1-53

గీ. సర్వ సంకల్ప వర్జనకాలి యగుచు, బరమకాంతి చిత్తంబునఁ
 బట్టుకొల్పు, నతఁ డనింధనానలమున ట్లల్లఁబొందు, వికృతి వర్జిత
 యైన నిర్వృతిఁ గృతాత్మ. ఆశ్వ. 1-205

అల్లదనము వై. విణ.

కొంచెపుదనము, మందత్వము.

సీ. అల్లదనంబున యనువు మైకొనఁజూచు నడవు కాంతికి వింత
 తొడవు గాఁగ. కాం. 1-247; విరా. 1-245

అల్లన క్రి. విణ. ద్రు.

మందముగా, మెల్లిగా, నెమ్మదిగా.

తే. ...అజాత,వైరి యల్లన నకులుని వలను సూచి, నెమ్మనంబున నుమ్మలికమ్ము గదుర, నెలుగు చందఁబు వేటుగా నిట్టులనియె.

విరా. 1-91

వ. ...అ న్నాతి పదంపడి యల్లన సురిగి ధేనుకాశ్రమంబున కరిగి యత్యంత దీర్ఘకాలంబు ఘోర తపంబుసేసి... కాంతి. 5-207

క. దక్షిణ మారుత మల్లన వీతెంచె...

ఆది. 4-40

అల్లనల్ల క్రి. విణ. (అల్ల + అల్ల)

మెల్లిమెల్లిగా.

ఆ. వచ్చి కొలువుసొచ్చి నెచ్చెలిపిండు సంతత నిలువఁబనిచి యల్ల నల్లఁ, గదిసి ప్రాధవనిత కైవడి ముద్దీయ, మద్దుపుట్టఁ దనకు మ్రొక్కుటయును.

విరా. 1-246

అల్లనల్లన క్రి. విణ. (అల్లన + అల్లన)

మెల్లిమెల్లిగా.

చ. ...అల్లనల్లన నెడభీతి దోస జనులన్ వెగడయ్యెడు దృష్టిఁ జూచుచున్.

విరా. 1-276

అల్లలనాడు అ. క్రి.

అల్లాడు, చలించు, కదలు.

చ. అనియని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లడించు.

విరా. 2-31

మ. భీముఁ డా సూతసూతి రథం బల్లల నాడ దాని పయికిఁ దెంపొప్ప లఁఘించినన్.

ద్రోణ. 4-285

అల్లల్లన క్రి. విణ. (అల్ల + అల్లన)

మెల్లిమెల్లిగా.

క. అనుటయు నాతం దందఱుకును మెలవునఁజెప్ప వగలఁగుండుచు నల్లల్లన తమ నిలయంబులకును, జనిరి మఱియు నేడ్పుచుండె సంజయుఁ డలఁతన్.

శల్య 1-12

అల్లాడు అ. క్రి. అల్లలనాడు

1. కదలు, చలించు, వడకు.

మ. అవసీ చక్రము పాదఘాతహతి నల్లాడంగ. ఆది. 6-18.

మ. అవసీ చక్రము సంచలించగ దివం బల్లాడ. విరా. 2-284.

సీ. పాలిండ్లు దనువెడ వ్రాలింపఁ జెప్పొందు నవదుగ్గఁగఁగె
యల్లాడుచుండి. విరా. 4-26.

2 భయాదులచే ఊభవదు, కలతజెందు.

కా. కూడంతాటి నముద్దతిం గడఁగి తద్గోపాలకుల్ మూఁక బల్లాడం.

దాకి నిశాత సాయక పటు వ్యాపార ఘోరంబుగా, నీడంబోక
పెనంగినం గని త్రిగ రైకుడు. విరా. 8-182.

అల్లార్చు స. క్రి.

1. కదలించు, చలించేయు.

సీ.ఓ,క్కమువ్రనఁ గేతు వల్లార్చి పేర్చి. కర్ణ. 1-99.

2. ఆడించు, ఊపు.

సీ. చూడు మిమ్ముద్దీయ సుతుఁ జూచి వదన మల్లార్చుచు బ్రాణేకు.
నాననంబు, పైఁ జూడ్కి యడరించి పాణికలంబున, నందంగ
నెమ్మొగ మడిచికొనుచు. స్త్రీ. 2-45.

3. పారించు, త్రిప్పు.

వ.అమ్మహోబలనయమండు గండతంబునం దొరుగు నెత్తు రను
మదంబున మత్తకరి ననుకరించుచుఁ దుండంబు చందంబునం జెలు.
వొందు గద యల్లార్చి పేర్చి వ్రేటుగొనిన. శల్య. 2-267.

అల్లు దే. స. క్రి.

(జడ, చాప, మాటలు మొ.) కూర్చు. అల్లికవేయు.

క. గారవమున నిజ దేవా,చారము మై నల్లియున్న జడయగు కబ్బి,
భారంబు విచ్చి తిరముగ, పై రంధ్రీజాతి వేష సముచితభంగిన్.

విరా. 1-290.

అల్లుగుట్ట దే. వి.

అల్లుడు, మేనల్లుడు.

క. గతి నీవే నాకు మత్సం, తతికిని నీ యల్లుగుట్ట తనయుడు వుట్టెన్
మృతుడై కూరుండగు గురు, సుతుని యిషికాస్త్రవహ్ని జూడిన
కతనన్. అశ్వ. 2-169

అల్లుగుట్ట తనయుడు మిత్ర. వి.

మేనల్లుని కొడుకు.

చూ. అల్లుగుట్ట.

అశ్వ. 2-169

అల్లుడు దే. వి. (బహు. అల్లురు, అల్లుండు)

1. మేనల్లుడు. మేనల్లుని వరుసవాడు (తల్లి యక్కచెల్లెండ్రకు తల్లి
యన్నదమ్మలకు తండ్రి యన్నదమ్మలకు హరిభింబి యల్లుని
వరుసయైనవాడు.)

నీ. ...శల్క దతిరతుడు - అ- వాసుదేవుతోడి యీసువాడల్లుర
విడిచె నిన్ను గూడి. ఉద్యో. 4-221

తే. వారికి నీ యల్లుడడ్డపడియె. బ్రో. 2-67

నీ. ఇతడు మీ యల్లుని సూతుడన్న న పార్థుడప్పుడు నా యల్లు
డెచట నున్నవాడని యడిగిన. అశ్వ. 4-45

క. ఏ నమ్మవోనుభావుం మేనల్లుడ విశా. 4-128

2. జామాత, కూతు మగడు.

(సంజయుడు ధృతశాష్ఠ్రానితో కప్పిన వాక్యములు)

తే. చిత్తమున వరగర్వంబు చిగురు తొత్తఁ, బాండువుత్రుల దుర్దాంత
బాహుబలిము, మొనరి పెల్లిన సరకుగాఁ గొనక యేచి, యాత్మ
వారికి నీ యల్లుడడ్డపడియె. బ్రో. 2-26, అను. 1-108

(సంబంధము అల్లువాడు గాన అల్లుడు)

తే. అవ.

3. శత్రుత్వ వాచకములపై పూరణార్థకమున వచ్చును.

దీని పూర్వ రూపము అగు, ఆవు. చూ. అగు.

సీ రెండవ యేట నొక్కం డధిమాసము.

విరా. 4-282

వ. బలంబున నాలవపాలు గొని.

విరా. 4-287

సీ. అయంబునందు నాలవ భాగమొండె మూడవ భాగమొండె నందర్థ
మొండె, గాని షిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయము. సఖా. 1-48

అవ సరి. అవ్య.

ఇది సమాసమునందు పూర్వపదముగానే యుండును. ప్రత్యేక ప్రత్యో
గము లేదు.

1. వ్యతిరిక్తము, విరోధము.

చ. వినుము సుయోధనాదులగు వీరు... బంధుకోటికిన్, మనసలు
నొవ్వఁగా నవగుణంబులకుర బయిలోడరేమియున్. ఉద్యో. 8-281

అవగుణము = విరుద్ధగుణము, దుర్గుణము.

అవమానము. విరా. 1-118; అవకార్యము. కర్ణ. 1-224

2. అనాదరణమును దెల్పును.

అవకర్షణము.

ఆది. 2-210

3. అగౌరవమును దెల్పును.

అవజ్ఞ.

ఆది. 2-177

4. ఆధారమును దెల్పును.

అవలంబనము.

ఆది. 4-219

5. పరిశుద్ధిని దెల్పును.

అవదాతము.

ఆది 4-170

6. వంగుటను దెల్పును.

అవసతము.

శాంతి. 1-884

7. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగానే యుండును.

అవాప్తి- ఆప్తి.

శాంతి. 4-119

అవరుద్ధము, రుద్ధము.

ద్రోణ. 1-608

8. దీని తొలి యక్షరము కొన్నిటియందు వైకల్పికముగా లోపించును.

అవతంసము. ఆది. 8-129, వతంసము. ఆది. 5-141

అవంతి సం. వి. ఇ. ఈ. (స్త్రీ). (రూపాం) అవంతిక

ఒకదేశము.

భారత కాలమున దీనికిఁ బ్రభువులు విందుఁడు, అనువిందుఁడు అను నిర్వురు పోదరులు (చూ. అనువిందుఁడు) భారత యుద్ధమున వీరిర్వురు చెఱియొక యఱిపాఱి సేనతో వచ్చి దుర్యోధనుని పక్షమునఁ జేరిరి. చూ. అవంతిక.

ఉద్యో. 1-225.

అవంతిక సం. వి. అ. (స్త్రీ).

అవంతి- ఒకదేశము.

వ. ...మాళవ నేపాళ ఘూర్జర కుంతలావంతికానూపాది జనపదంబులు సమస్త వస్తు సమత్సంపాదనంబు లయిన గుణ విశేషంబుల వెలసి.

భీష్మ 1-40

భారత కాలమున మాళవదేశము అవంతిదేశము వేఱువేఱుగ నున్నను బిడవ అవంతిదేశము మాళవ దేశముతోఁ జేరిపోయి మొత్తమంతయు మాళవ దేశముగనే వ్యవహరింపఁబడినది. దీనికి ముఖ్యపట్టణము ఉజ్జయిని. ఇది మోక్షదాయకములగు సప్తపురములలో నొకటి.

శ్లో. అయోధ్యా మధురా మాయా కాశీ కాంచీ అవంతికా,
పురీ ద్వారవతీ చైవ సప్తైతా మోక్షదాయకాః.

ఈ పట్టణపు సరిహద్దులలో సుప్రసిద్ధమైన మహాకాలాలయము గలదు.

అవంతీశ్వరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవంతిదేశపు రాజు. (విందుఁడు - అనువిందుఁడు) ఉద్యో. 1-225.

అవంధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమోఘము, సఫలము.

మత్త :- ...అవంధ్యవిక్రమ మేర్పడన్; భూరివీరరణం బొనర్తము.

ఆర. 2-222

అవకర్ణించు సం. స. క్రి.

విను- అనాదరముతో విను- పెడచెవినిబెట్టు.

వ. ...అనిన వాని వచనం బవకర్ణించి రాజనియక్తులయి చ్యవనకుల.

విభాతుండైన చండభార్గవుండు హోతగాఁ బింగళుం డధ్వర్యుం
డుగా శార్ఙ్గవుండు బ్రహ్మగా. ఆది. 2-210

అవకలితము సం. వి. అ. న.

గ్రహింపఁబడినది, తీసికొనఁబడినది.

సీ. అంగవాజనుల యుత్తుంగ సంగత కుచ కుంకుమ చందన పంకము
లయు, వారివ ధమ్మిల్ల భారావకలిత ది,వ్యామోద నవపుష్ప
రామములయు. ఆది. 3-156

అవకార్యము సం. వి. అ. న.

దుష్కార్యము, చెడ్డపని.

క. దుర్యోధను చేసిన యవకార్యంబున వచ్చినట్టి కష్టంబులు,
కర్ణ. 1-324; శల్య. 2-78

అవకాశము సం. వి. అ. పుం.

1. ఎడము, చోటు.

క. సవరణల నొప్పి యనిఁ బాండవ బలముల మార్కొనం గడం
గుచు నత్యుత్సవమునఁ జేర్చిన సేనల, కవకాశము లేదు విడియ
హస్తీపురమునన్. ఉద్యో. 1-228, ఆర. 4-221

2. అవశ్యకత.

తే. అనఘ నాయందు నీవు నీయందు నేను, గలము నీకు నీ సర్వ
లోకంబు గలదు, చింత కవకాశ మెద్ది నిశ్చింతభావ, మొందు
మనియె నా దండఘోషోత్తముండు. కాంతి. 8-618

3. ప్రవేశము, విశ్రమించు తావు.

వ. ...అయ్యా, నిన్ను నతిశ్రాంతుంగా నెఱింగితిఁ గొండొకనేపు
విశ్రమింపవలతేని నవకాశం బిచ్చెద నా శరీరంబు ప్రవేశించి
సుఖంబున శయనింపుము. ఆర. 4-258

అవకీర్ణత్వము సం. వి. అ. న.

వ్యాపించుట, నిండుట.

మహాస్థగర. దనుజవ్రాతంబు కాంతాతతియును బ్రజలుం దారు

నానావిధోగ్రధ్వను లాకాశావకీర్ణత్య మహిమః బొరయం...

సా.ప్రి. 1-201

అవకీర్తి సం. వి. న్. పుం.

ప్రీ సంగమాదులచే వ్రతశ్రవణదైన బ్రహ్మచారి.

సీ. వరిణయంబునకు మున్ సురతి సుఖము ననుభవించిన నవకీర్తి.

యందురు.

అను. 4-105

“అవకీర్తి భవే ద్గత్వా బ్రహ్మచారి తు యోషితమ్”.

యజు. 8-280

అవకృష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపఁబడినది, బహిష్కరింపఁబడినది.

సీ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్ణోత్తరా సంగుండవయి. ఆర. 1-127

“అవకృష్ణ” యని కొందఱ పాఠము. అవకృష్ణము అను పాఠమే యుక్తముగాఁ గనిపించుచున్నది. చూ- అవకృష్ణము.

అవకృష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపఁబడినది, బహిష్కరింపఁబడినది.

సీ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్ణోత్తరా సంగుండవయి. ఆర. 1-127

అనందవారి పాఠాంతరమును అకాడమి సం శో. ము. పాఠమునయిన.

“అవకృష్ణ” యే యుక్తమైన పాఠము.

శ్లో. అవకృష్ణోత్తరాసంః కృశోధమని సంతతః,

అసీః కృష్ణ సరస్వత్యాం సత్రే ద్వాదశవార్షికే.

సం. భా. ఆర 12-15 శ్లో.

అవక్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకుఁతితము, అడ్డులేనిది.

వ. అవక్రవిక్రములగు కర్ణాత్ములును.

ఉదోహి. 2-89

అవక్రీతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

భారద్వాజుని పుత్రుఁడు. చూ. చరిత్ర. ఆర. 3-252 మొ. 283 వఱకు.

అవగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియఁబడినది, జ్ఞాతము.

వ. ఇవ్విధంబునఁ బార్థున కుపనిషదర్థజాతం బవగతంబునెసి.

భీష్మ. 1-228.

అవగతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

తెలిసికొనుట, జ్ఞానము.

క. ధృతి యారోగ్యము నొనఁగును, ధృతి యుజ్జ్వల లక్ష్మిఁ జెచ్చు.
ధృతి గీర్తిసమున్నతిఁ జేయుఁ గాలగ త్యవగతి గలిగినఁ గలుగు.
ధృతి వికార విదూరా.

కాంతి. 4-421

అవగమము సం. వి. అ. పుం.

జ్ఞానము, తెలియి.

తే. అట్లు గృహమేధి ధర్మతత్త్వావగమము, దనకుఁ గలుగంగఁ జేసెన
తాత తెలుగి

ఆను. 4-3

అవగమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసికొనఁబడినది.

మాలిని. అవగమిత రహస్యాప్టాంగ సమ్యక్ప్రకారా ఉద్యో. 4-428.

అవగమ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁదగినది.

క. సాత్త్వవతేయాది మహామత్యవగమ్యప్రకార.

(స్త్రీ). 1-188.

అవగమ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁదగినవాఁడు.

ఉపనిషదవగమ్యా.

కాంతి. 5-882.

అవగాధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దుశ్శక్యము, ఉస్సాధ్యము.

క. రవి శశి గతు లుడుగుడు నిది, దివ మిది రాత్రి యని వసుమతీజను.
లకు న, ద్వివిజమునివదల తెలుఁగఁగ, నవగాఢం బయ్యె నంధ
మయ్యె జగంబుల్.

ఆర. 8-25.

2. చేటు గలిగించునది, ప్రమాదకరమైనది.

ఉ. అ కమలాయతాక్షి రూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు

భో, గైక పరాయణుల్ పురుషు లంగఁజూడ ప్రతికారవేష్టిత,
స్వీకృతలోకఁ డట్లగుట చేటు పురంబున వారి కెప్పుడుం, గా
తెలులుండు నిట్టి యవగాఢపుఁ బొత్తు మనంగవచ్చునే

విరా. 3-82

అవగాహనము సం. వి. అ. న.

1. స్నానము.

సీ అతఁడు సరస్వతి నవగాహనము నేయు, చుండి యాచేరువ నోర్తు
తడుపుగట్టక సిల్లాడఁగాఁ జూడఁ దనదు శుక్లము నిర్గమించిన.
శల్య 2-160

2 మునుగుట.

తే. బాహుదా నదియం దవగాహనంబు, నేయఁ బ్రభవించె నాతని
చేతు లపుడు. శాంతి. 1-170

3. ప్రదేశము, లోపలఁజొచ్చుట.

సీ. సాత్యవతేయుండు జాహ్నువీ సలిలావగాహన మొనరించి గారవ
మున, నింపారు నెరుగున నిందు రం డనవుడు. అశ్ర. 2-118

అవగాహము సం. వి. అ. పుం.

అవగాహనము.

క. కమనీయ హంసకుల సంగమ శోభితమైన యొక్క కమలా
కరముం, బ్రమదమున దాన నవగాహము నేయుదు నున్న తన్ను
నచటం గంటిన్. ఆను. 1-370; ఆర. 6-283

అవగుణము సం. వి. అ. పుం.

1. అకార్యము, చెడు పని.

చ. ... బంధు కోటికిన్, మనసులు నొవ్వఁగా నవగుణంబులకుం బుయి
లోడఁ చేమియున్. ఉద్యో. 3-261; శాంతి. 1-329

2. దోషము, నేరము.

క. స్త్రీ రక్ష సూక్ష్మ మీవ, శ్లేఘాపుననైన వంశహీనత మమ్ముం,
జేరక యుండం దగఁ బరిహారము నేసి తదియేల యవగుణ
మయ్యెన్. ఆను. 2-216

3. దుర్గుణము.

తే. ...ఇచ్చుచోట, నైన నవగుణ మెక్కుడై కానబడిన నిందితా
త్మం కిచ్చుట నిష్ఫలంబు. కాంతి. 1-829

అవగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

అనావృప్తి, వఱపు.

వ. ...ధర్మంబు నడవక యవగ్రహోది దురితంబులు దుస్తరంబులయిన
నాహారంబుల దొరకొనని యట్టిచో ద్విజాతు తేమిభంగిం బ్రాణం
బులు రక్షించుకొనువారు. కాంతి. 3-278

అవచయము సం. వి. అ. పుం.

క్షీణత, తగ్గుదల, తయము.

అ. అర్హ కర్మలోప మవచయ మొనరించు. అశ్వ. 1-168

అవజితుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

గెలువబడినవాడు, నిర్జితుడు.

క. అవినీతులయి మహాత్ముల, కవమానము సేసి మును జయద్రథ
దంభో, దృఢ కాత్తరవీర్యులనువా, రవజితులయి రొరులచే మహా
బలులయ్యున్. సఖా. 1-190

అవజ్ఞ సం. వి. అ. స్త్రీ.

అవమానము, తిరస్కారము.

అ. ఉద్ధతియు నసూయయును నవజ్ఞ యును నెఱుంగడు.

కాంతి. 5-82, అది. 2-177

అవజ్ఞత సం. వి. అ. స్త్రీ.

అవమానము,

సీ. అసపాటును నవజ్ఞతయు నెందును లేక సర్వధర్మతంత్రలోలుం
డును. అశ్వ. 1-208

అవడు దే. విణ.

నీచము.

ఉ. పాయక తొమ్మునం దవడుఁ బాములమోవను వారికిం జనుల్,

నేయను నేమి కారణము నెప్పుము.

అథి. 2-48

అవతంసము సం. వి. అ. పుం. న.

శ్రేష్ఠవాచకము.

మహాదేవకులావతంస.

అథి. 3-129

అవతరణము సం. వి. అ. న.

1. (రథాదుల నుండి జలాదులయందు) దిగుట.

వ యాజ్ఞ సేనీ పురస్సరంబుగాఁ బుణ్యనదీతీర్థావతరణంబు నేసి.

విరా. 1-180

2. (రథాదుల నుండి క్రిందికి) దిగుట.

వ. పురంబున కరుగుదెంచి రాజమండిరద్వారంబుఁ జొచ్చి రథావతరణంబు నేసి.

విరా. 4-4

3. తొలఁగించుట, నివారించుట.

వ. అఖిల భారావతరణార్థంబు నారాయణుండు యదువంశంబున నుదయించుటయు.

సభా. 2-2

వ. సర నారాయణులు జగదుపకారులు జగతీ భారావతరణ కారణులై.

ఆర. 1-375

4. క్రిందికి దిగుట.

వ. దిలీపుండును దన పితామహులైన సాగరు లధోగతులు గాకుండ గంగావతరణంబునందు యత్నంబునేసి యశక్తుం డయ్యె.

ఆర. 3-78

అవతరించు సం. అ. క్రి.

1. అవరోహించు. దిగు.

తే, ... గ్రక్కున విమాన, మవతరించి యాసన్నయై యతివ యోర్తుశి

కాంధి. 5-8; ఆశ్వ. 4-24.

2 భగవంతుడుగాని దేవతలుగాని మనుష్యాకారముతోఁ బుట్టు.

వ. యాదవ కులంబునం బుట్టి పురందరనందనుండై యవతరించిన నరుండు దోడ్పడ.

కాంధి. 6-338.

క. లోకేశ నీవు ధర్మశ్రీ కావలిగాఁగ నవతరించుట విద్యల్లోకంబు
సెప్పు నమ్మా, లాకృతి యెట్లుండునో దయాత్మకమూర్తి.

శాంతి, 6-351

3. (పతులు మొదలగునవి) వాలు.

వ. హంసావళి యవనీశలంబున కవతరించిన.

ఆర. 2-11

అవతారము సం. వి. అ. పుం.

1. భగవంతుఁడు లేక దేవతలు మనుష్యాకారముతోఁ బుట్టుట.

సీ. అదితి గర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగుట
యును, విరా. 1-54

సీ. ...నరాహావతారశీల యశికయిల్ల. శాంతి. 6-487, మాస. 219

2. ప్రాదుర్భావము.

వ. దేవరైత్యదానవుల యంశావతారంబుల వివరించెద. ఆది. 8-73

8, రూపము, ఆకారము.

క. తరుణావతారధరణి సురవర సురభూజ.

సఖా. 2-820

అవతీర్ణుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దిగినవాఁడు.

దివ్యరథావతీర్ణుండై .

ఆర. 1-358, ఆర. 7-390

అవదాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1, తెల్లనిది.

తే. దుర్లభమగు నవదాత వర్ణంబు గలుగుట నర్హుఁడండ్రు.

విరా. 4-148, ఆది. 2-31

అవదానము సం. వి. అ. న.

2. దోషరహితము.

వ. ఈ రెం డవదానంబులు నీవును గొంత యెఱుంగుదు. శాంతి. 1-34

అవద్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నింద్యత- నిందింపఁబడఁదగి యుండుట.

క. ఉద్యోగము ప్రియవాదిత, విర్యాపరినిష్ఠ సంధి విగ్రహ విహతా,
వద్యత దీనానాథ విపద్యాపన మాజ్ఞి వెరవు వాటించుఁ దగన్.

ఆను. 5-49

అవద్యము సం. వి. అ. న.

దోషము, పాపము.

తే. తగియె మునివర వాహనత్వంబు నమ్మహాద్యుతికి వేయు నేల
యవద్యరహిత.

ఆను. 4-38

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిండింపఁదగినది.

క. ...బ్రహ్మ హత్యా, వద్యము మొదలైన పాపవర్గం జెల్లన్.

స్వర్గ. 1-86

అవధరించు సం. న. క్రి.

1. విను, ఆలకించు.

వ. ...నీవు తొల్లి రచియించిన పద్యంబు గాఢాదరంబున నవధరించి
భక్తవత్సలుండగు హరిహరనాథుండు నీదెస దయాకుండై.

విరా. 1-11

2. దయతో విను, చిత్తగించు.

వ. రామగ్రంథి యనువాఁడ నాకు సశ్వవిషయంబయిన విచక్షణత్వం
జెల్లిన గొ దవధరింపు మని యిట్లనియె.

విరా. 1-282

3. నెలవీయు, నెలవిచ్చు.

వ. బహుప్రదేశంబులు రోసి కౌంతేయులం గానక సంకేతస్థలంబునం
గూడికొని మా వర్తించిన తెలుగు దేవరకు నెఱింగించి యట్లు
దివ్య చిత్తంబున నవధరించినభంగి వేయవారమై చనుదెంచితిమి.

విరా. 3-87

4. తాచు, ఊహించు.

వ. అతండు మీదివ్యచిత్తంబున నవధరించిన దానిం గాదన నెట్లు
వచ్చు.

ద్రోణ. 2-185

వ. అనినం దపననందనుం డది యట్లుండె నాకు సహజంబైన కవ
చంబు నొలిచి యచ్చిన మదీయ దేహంబు గరంబు వికృతంబగునది
యేమని యవధరించి తనిన. ఆర. 7-873

5. ఎఱుగు, తెలిసికొను. **ACC NO. 12**

సీ. ఆయంబువందు నాలవ భాగ మొండె, మూడవ భాగ మొండె
నం దర్థ మొండె, గాని మిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయం బని యవధ
రించితె బుద్ధి వపనినాథ. సభా. 1-48

6. చూచు, కనుఁగొను.

సీ శోకాగ్ని దనికన సొగయు నీతమ్ముల నుపపన్న వాక్యామృతోప
యుక్తిఁ, దేర్పుము గానలం ద్రిమ్మరునాఁడు వీరాయాసములఁ
బడు టవధరించి, సనుయ కాలము సన్నఁ జని సుయోధమఁ జంపి
భోగంబులను ఒవలత్యాగములను, యాగంబులను సద్వివోరముల్
సలుపుదు మని యూఁడింపవే. కాంఠి. 1-89

7. దయతోఁజూచు, అనుగ్రహించు. **4014. 81303**

తే. ...ఆతండు సితసరోజు, రేఖ. దలకొనఁగా నలవరించె గన్ను లవధ
రించెను నను లోచనాంచలముల. **SUR-A**
ఆర. 4-255

అవధానము సం. వి. అ. న. **Oh. 35-00**

1. ఏకాగ్రత, మనస్సు ఇతర విషయములనుండి మరలి యొకే విషయము
పై నిలిచియుండుట.

క. ... ఉన్నరూపు చెప్పెద, విను మవధానంబుతోడ. ఉద్యో. 2-51

2. ఏకాగ్రతతో వినుట.

చ. ...సంయమి, న్నవన కథావధాన పరదర్శక దర్పహరా.

ద్రోఁ. 2-364

3. ఎచ్చరిక.

సీ. బ్రాహ్మణుఁ డొకనికి భార్యలిద్దఱు గల, రందోక భామిని యతని
పీతము, నడపెడు నవధాన మెడలి యాతఁడు వంప, కయుఁ దాన
మరపితృకార్యవరత, నడచు. ఆను. 5-287

వ. యుయుత్సుం గనుంగొని విదుర సంజయుల నాలోకించి మీర అను
దినంబును నవధానంబు గలిగి రాచవారి యోగజ్ఞేమంబు లే
నెట్లట్ల నిర్వహింపవలయు, కాం. 1-878

4. శ్రద్ధతో జేయు పని.

తే. ఎవ్వఁ డిమ్మహాసురు వధియించు పనికిఁ, బూమి నతనికి నాత్మీయ
భూరి శక్తి, యిచ్చి జయమిత్తు నని యానతిచ్చె నధిప, యాదరం
బున నాకు జక్రాయుధుండు,

వ. కావున.

చ. అతులిత విష్ణుశక్తి సముపాహితమూర్తివి గమ్ములెమ్ము సం,తత
భుజశక్తి నిట్టి యవధాన మొవర్చుగ నీవకావి యీ,క్షితి నిత
రుండు లేడు. ఆర. 4-885, 886, 887

5. శ్రద్ధ, జాగ్రత్త.

క. నీవును నవధానముతో, గోపుర మన్నింపు పాత్రకోటి కొనఁగు
సత్సేవిత పుణ్యచరిత్రము, లాపెతవునఁ బోల వెన్ని యైనఁ
గుమారా. ఆను. 2-478

క. ...నవ్విపులుఁడును జిత్తంబున నవధానము దృఢముగ, పవిత్రం
గాచికొనియుండె వసుధాధీశా. ఆను. 2-190

అవధాయకుడు సం. విణ. (అ. యికా. అ.)

ఏకాగ్రత గలవాఁడు, ఏక విషయమునందే మనసు నిలుపువాఁడు.

క. ఆయతिकाఁడు కావలయు నర,నాయకునకు వాని కెల్ల నరులుం
జేటుం, జేయఁ దలంతురు చా నవ,ధాయకుడై కావలయు ధర
ణివుఁ డతనిన్. కాం. 2-888

అవధి సం. వి. అ. పుం.

1. మేర, హద్దు, మొదలుకొని వఱకు, అనునర్థములం దుపయోగించును.

వ. అపత్యాగియై యిష్టాకుండును నయ్యంకువునకు భార్యయగుట
పుత్రజన్మావధిగా నొడివి. ఉద్యో. 3-316

2. (సమాసాంతముల) సమాప్తమగుట, వఱకు అనునర్థము నిచ్చుట.

ఉ. ...కా,లావధియయ్యె గావలయు నక్కట వారికి వారివారికిన్.

ఉద్యో 8-398

8. వేళ.

సీ. ...రణమొనర్చినగాదె మరణ,మెయ్యది యవధి యందెల్లవారును

దెగు,వార కాకది గడవరిగ వళముగాదు.

(స్త్రీ). 1-25

అవధిబోవు అ. క్రి.

కష్టపడు, శ్రమపడు.

విరా. 1-181

(సం. ము, పాఠాంతరముగా నీయఁబడినది. పాశము అవిధిబోవు - అని

పాఠము) చూ. అవిధిబోవు.

అవధీరణ సం. వి. అ. (స్త్రీ).

అవధీరణము, తిరస్కారము, అనాదరము.

చ. ...అట్లునేయ కవధీరణ చేసితియేని వజ్రముం, బనుచు నతండు

నీకయి నభాసదులున్ వినఁ జాటి చెప్పితిన్.

అశ్వ. 1-89

అవధీరితుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు, పరాభవింపఁబడినవాఁడు.

చ. ...పవమాన తమాజని చెయ్యిఁబెన్దొడన్, విఠిఁగి ధరిఁజిఁజడ్డ యెడ

వేగమె వచ్చి శిరంబుదన్నె నే, దైటగల యపు శత్రు నవధీరితుఁ

జేయుట యొప్పుగాక యే, పఠినఁ బరాభవించిన జనావళి నవ్వదె

నొవ్వదే మదిన్.

శంక. 2-387

అవధూతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. కదల్పఁబడినది.

మ. అవనీ చక్రము సంచలింపఁగ దివం బల్లాడ నాకాచయం, బవధూ

తంబుగ గోత్ర శైలనికరం కాకంపముం బొంద. విరా. 2-284

2. వెడలఁగొట్టఁబడినది.

క. సదసత్రుకార నిత్యం, బది దాని తెఱంగెలుంగు నాత్ముఁడు విజ్ఞాన

దశావధూతగుణుడై.

అశ్వ 2-138

3. ఎగురగొట్టబడినది.

వ. వాతావధూతంబైన హతాకయంబోలె. సభా. 2-217

4. వంగగొట్టబడినది.

వ. మఱియు నక్కుమారుం డొక్క యెఱ్ఱని ఫలంబు ధన దక్షిణపాణి
తలంబున నందంద చఱచుచు నది నేలంబడి యెగయం బోయిన
వలనికి వ్రాలుచు వాతావధూతంబైన కాలవృక్షంబునుం బోలె
నొప్పుచున్న నమ్మునిపుత్రునందు నా హృదయంబు దద్దయుం
దగిలినయది. ఆర. 3-106

అవధూతి సం. ఇ. స్త్రీ.

నిరసనము, త్యాగము.

క. శోకమదాద్యవధూతి, వ్యాకోశ వివేకభవన హరిహరనాథా.

ఆను. 5-1

అవధ్యత్వము సం. అ. న.

చంపరానితనము.

వ. ...నత్యవతీ వివాహం బొనర్చుటకు మా తండ్రి మెచ్చి యవధ్య
త్వంబును స్వచ్ఛంద మరణంబును నిచ్చినవాడు భీష్మ. 3-415

అవధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చంపబడనిది.

వ. ...అతనికి నక్షయ తూడిరంబులు నగ్నిదేవుం డిచ్చిన యభేద్య
రథంబును నవధ్య రథ్యంబులుం గలవు. కర్ణ. 1-235

అవధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చంపదగనివాడు.

(కృష్ణుడు ధర్మరాజుతో)

వ. క్రూరాత్ములగు కౌరవులెల్ల వారికి వధ్యులుగాఁదగుదురు. నీకేల
యవధ్యులైరి, పాపాత్ములగు హింసకులం కాముల నెట్లట్ల నిర్వి
చారంబుగా వధియించుట కర్తవ్యంబు. ఉద్యో. 3-87

2. చంపశక్యము గానివాడు.

ప. అమ్మహాదేవికి నద్దేవుం డిట్లను చైత్యులు సుందోపసుందు లను

నిర్దురు గలరు. వార లవార్యభుజ వీర్యశార్య సంపన్నులు నస్త్రు,
శస్త్రావధులు. ఆను. 4-425.

అవనత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంగినది.

అతి ఘనలజ్జావనతయగు నక్కన్య.

అది. 3-383.

అవనతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంపఁబడినది, వంగినది, క్రిందికి వంపఁబడినది.

లజ్జావనతాననుం డగు సుశర్మ.

విరా. 3-283.

వ. ఇట్లు పుట్టంబనియేమి యను వచనంబులతోఁ దిరుగుడు వడిరి. ధర్మ
నందనుండు లజ్జావనత వదనుండై యూరకుండి. శాంతి. 1-364.

అవనతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంగినవాఁడు, క్రిందికి వంగినవాఁడు.

వ. వినయావనతుండనై లలాటోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘట
యించి. విరా. 1-18; శల్య, 2-297; ఆను. 1-377.

అవనము సం. వి. అ. న.

రక్షణము, కాపాడుట.

మాలిని. త్రిజగదవన నిత్యక్రిడనోద్యత్ప్రమోదా.

విరా. 3-239; ఆను. 3-347.

అవని సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

భూమి, నేల.

పీ. బలు విడి వాఁడు పై, నడరిన జరగక యవని గ్రుంగి న్నిలుచు.

విరా. 2-15.

అవనిజము సం. వి. అ. పుం.

1. చెట్టు.

క. చనియెన్ రోమశుండు నవనిజముపైకి వెసన్. శాంతి. 3-221.

2. వృక్షము- బ్రహ్మవనమునందలి వృక్షము- మహాదహంకార పంచ

తన్నాతాది సంఘాతరూపమైన దేహములే వృక్షములుగాఁ జెప్పఁ బడినవి.

తే. కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణముల్ గుసుమ ఫలము, లందుఁ గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితంబు, అవనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త వర్ణ, కములు
సౌరభ్యమాధుర్య సమధికములు అశ్వ. 2-58

అవనినాథుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-7

అవనిపుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

సఖా. 2-24

అవనిభృత్తు సం. వి. త్. పుం.

కొండ, పర్వతము.

ఉ. నీ వలమూపు లావు మును నేల వహించిన నాగకూర్మ గో.త్రా
సనిభృద్ధిశావరుల కారయ మాటబట్టుగాదె. విరా. 2-193

అవనీకాంతుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-20

అవనీజము సం. వి. అ. పుం. అవనిజము.

చెట్టు.

విరా. 3-23; కాంతి, 1-68

అవనీనాయకుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 3-181

అవనీవల్లభుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-12

అవనీకుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-158

అవబోధము సం. వి. అ. పుం.

1. మేలుకొనియుండుట, 2. జాగరణము, 3. తెలివి, 4. వివేకము.

క. సమవబోధ నిరంతరావిదాత్మాధీనా.

కాంతి. 1-899

5 తెలిసికొనుట.

వ. ధర్మంబు బహుప్రకారంబైయుండుఁ దదీయ సూక్ష్మగతి దురవ
బోధంబు గావున శ్రుతిప్రమాణంబుల వలనను వృద్ధాచార నిదర్శ
నంబులను నెఱింగికొనునది. ఆర. 5-61

అవభృథము సం. వి. అ. పుం.

1 యజ్ఞము కడపట న్యూనాతిరిక్త దోషపరిహారార్థముచేయు కర్మము,
2. యజ్ఞమునకు అంగమై రాని కడపటఁ (యజ్ఞానంతరము) జేయు
స్నానము, 3. యజ్ఞ సమాప్తియందు యాజకుఁడును యజ్ఞ పరికర
ములును స్నానముచేత నొందు శుద్ధి.

ఉ. ...పంకజనాథ యొకండు రాజసూ,యావభృథంబునందు శుచియై
పెనుపొందిన వేడి వట్టి యీ,యేవురుఁ జూడఁగా నభకు నీడ్యైఁ
గులాంగన నిట్లానర్తురే. ఉద్యో. 3-110

తే. ఆక లేక యెవ్వని జలాశయమున, మండువేసవి యందును
మనుజుకోటి, యవభృథస్నాన పానంబు లాచరించు, నతఁడు
మౌందఁడు విషమదుర్గాభిగతులు. ఆను. 2-386

ఉ. ...రాజసూ,యావభృథంబునందు వసుధామర మంత్ర పవిత్ర
చారిధా,రావశిఁజేసి పావనములైన శిరోజములందెమల్చి పా,పా
వహుఁ డీడ్చి తెచ్చె; సఖా. 2-216

అవమతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అవమానము, తిరస్కారము, అనాదరము.

క. మన్నన కుబ్బిక యవమతి,దన్నొందిన స్రుక్కబడక ధరణీశుకడన్,
మున్నున్నయట్ల మెలిగిన, యన్నరునకు శుభములొదవు నాపద
లడఁగున్. విరా. 1-138; కాంతి. 1-18

అవమతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు.

క. ...పవిత్ర చారిత్రులైన పరమధ్విజు లి ట్లవమతులై కోపించిన,
నవనీశుల కేలకల్లు నాయువు సిరియున్. విరా. 5-278

అవమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువయ్యినది, అవమము.

క. అవమానానహమగు నీ,యవమ త్త్రీయ కులంబునం దిం కిట
పుట్టువు గాకుండెడు సత్తమ,మవు బ్రాహ్మణ కులము నంద
యయ్యెడు నాకున్. ఆర. 1-284

అవమానపడు అ. క్రి.

అవమానము పొందు.

తే. ...అన్నాతి పలుకుఁ దద్ద యవమానపడితి కాంతనవుచేత,నవర
జన్మంబునందైన నతని జంప; నేను జాలుటకై యిట్టిదాన నైతి.
ఉద్యో. 4-368

అవమానపాటు వి. (✓అవమానపడు)

అవమానపడుట.

సీ. ...మున్నవమానపాటు -గీ- దుఃఖపాటు గలిగి తొడరంగ వచ్చిన.
వారు గాన యలఁతిఁబోరు. ఉద్యో. 4-257

అవమానపెట్టు స. క్రి.

అవమానించు, భంగపఱచు.

సీ. ...ఇప్పొత్తిఁ దలవట్టి యీడ్చి తెచ్చి, సఖలోన నట్టు దుష్కాసము
డవమానపెట్టంగ నచ్చట పెద్దలెల్లఁ, బలుకకయుండ.

అశ్ర. 1-168; స్వర్గ. 5

అవమానము సం. వి. అ. పుం.

1. తల వంపు. అగౌరవము.

తే. మీ రొండొక నరునిఁ గొలిచి, మసలి వర్తిల్లి మానావమానము
లకు, నోర్చి యడకువతోడన యునికి యరిది.

విరా. 1-118; కాంతి. 5-267

2. పరాభవము.

క. కానును నన్నయు నయ్యాస్తానమ్మున మండి పవన తనయుఁ
డసహ్యాఁ,బై వ మనోవల్లభ యవ,మానము నా సింహబలుని మద
బృంభణమున్. విరా. 2-132

అవమానించు సం. స. క్రి.

1. అవమానపటచు, పరాభవించు.

క. ఆ నరుఁ డెప్పుడు మము నవమానించుచు నునికిఁజేసి మనుజేశ్వర
కో,పానలము సంతతము మా, మానసములఁ బొదువ నశని
మాఱ్ఱొను కడఁకన్. ద్రోణ. 1-219

2. న్యూనత యొనర్చు, తక్కువ పటచు.

వ. ...తన తపోభిమానంబున మహర్షుల తపంబు అవమానించి పలికిన
నయ్యయాతి గర్వంబునకు సహింపక యింద్రుం డలిగి.
ఆది. 3-211

అవమానింపఁబడు సం. క్రి. కర్మ. ప్ర.

పరాభవింపఁబడు.

వ. అబ్బింగి నవమానింపఁబడినవాఁడు గావున ధార్తరాష్ట్రకులధూమ
కేతువగు కపికేతువు దోఁచె. విరా. 4-195

అవమానిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చ. ఇది యుచితంబు గాదనక యిక్కురుముఖ్యులు సూచుచుండ
దు,రృదుఁడయి వీఁడు నన్ను నవమానితఁ జేసెడి. సభా. 2-219

అవమానితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు.

(భీముఁడు) తే... కర్ణ,చేత నవమానితుండయి చిన్నఁబోయి.

ద్రోణ. 4-286, ఆది. 5-219

అవమాన్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అవమానింపఁబడినవాఁడు.

ఉ. ...సా,మమ్మున నెల్లవారి నవమాన్యులఁ జేసి నమాన్యుఁ డంచు
రూ,క్షమ్మన భీష్ముఁజూచి బలగర్వితుఁ డిట్లని పల్కె నర్కతోన్.
సభా. 2-89

2. అవమానింపఁదగినవాఁడు.

మ. అవమాన్యున్ సభలోన మాన్యుఁడని సాహార్దంబునం గౌరవ,

స్థవిర ప్రేరణ నిన్నుఁ శాండుతనయుల్ తప్పంగఁ బూజించిరి.

సఖా. 2-68

అవయవము సం. వి. అ. పుం.

1. శరీరములోని భాగము (కరచరణాది)

వ. ఏనును... లలా టోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘటించి
నయనంబులు నవయవంబులును ప్రమద కాష్ట సలిల నిలులితం
బులును బులక పటల పరికలితంబులునుంగా వంతంశ నిలిచిన
నదేవుండు...

విరా. 1-18

2. ఒక దానిలోని భాగము.

వ. బద్ధ పరికర కూరిరాక్షయుగాద్యవయవంబును. విరా. 3-144

వ. ప్రాకార గోపుర ప్రాసాద ప్రముఖ వివిధావయవంబులు.

కర్ణ. 1-268

వ. ...సంధివిగ్రహ యానాసన దైర్వధిభావ సమాశ్రయంబులును
మొదలుగా వలయువానికిఁ బ్రబోధంబులగు నానావయవంబులుం
గలిగి.

కాం. 2-208

అవరణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చెల్లెలు.

క. భువనైకదీపకుం డగు, సవిత్సనకుఁ దనూజ మతీయు సావిత్రికి
నే, నవరణ నవినయ నర్జిత, నవనీశ్వర వినుము తపతి యను సుర
కన్యన్.

ఆది. 7-80

అవరణుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్ముడు, అనుజుడు.

వ. అనిన విరాటుండు పాండవావరణున కిట్లనియె. విరా. 1-28

అవరతము సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

అగివది, ఉడిగినది.

క. ...అచల స్థిరుడై పరము ధ్యానావరతేంద్రియ వృత్తి మన్న
వాని శమీకున్.

ఆది. 2-171

అవరుద్దము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ. ఇట్లు పాఠవలంబులు జలధిరంబులు కైలంబు గవ్వు కరణిం
గుఁ తపఃభవుం బొదివిన దృష్టపథం బవరుద్దం బగుటయు నతండు
దెలియె నను దిగులు మనవారికిం బుట్టు నట్టియెడ ద్రోణ 1-808.

అవరూఢి సం. విణ. న్. (న్. నీ న్.)

కవచము ధరింపనివాడు (వృత్తి-వరూఢి)

చ. రణశూరుతోడ భీరునకు వరూఢితోడ నవరూఢికి సజ్జనుతోడ
గవ్వు దుర్జనునకు నెవ్వధంబునను సఖ్యము చా నొడఁగూడనేర్చునే.

ఆది 5-204

అవరోధించు సం. స. క్రి.

ముట్టడించు

వ. దుర్యోధన యుయుక్తు దుశ్శాసన వికర్ణ జలసంఘాదులై న
ఛార్తరాష్ట్ర) లనేకస్మృతకుమారసహితులై పాంచాలపురం బవ.
రోధించిన. ఆది. 8-69

వ కామగమనంబయిన తన సౌంధ్యకంబును నగరంబుతో సన్నద్ధం.
డయివచ్చి ద్వారవశీపురంబు నవరోధించి ఆర. 1-150.

అవర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రంగులేనిది.

క. జనవర శుక్లము లోహితమును గృష్ణము నైన వర్ణముల నక్షర
మొందును సత్త్వరజస్తమముల, యనుసారంబున నవర్ణమయ్యు
నవిశృతమై. కాంతి. 8-14

అవర్ధనము సం. వి. అ. న.

కీడు, దుఃఖము.

ఆ. ...నీచ దుర్యోధనాదులకు వర్ధనమును నలములైన, పాండు
నందనులకు దండితారుల కవర్ధనము నిట్లు సేయఁదగునె విధికి.
ఆర. 8-162.

అవల దే. వి.

(దేశ్యమునందు అనంతరము)

క. వాలమ్మలు దాకి ధరన్, వ్రాలు భటుల జూచి యొడలు
వడకకగ మేనుల్, దూలగగ దముఁ దాకకయును, వాలము
సాలించి కొంద అవలం జనంగన్.
విరా. 5-82

ఆ. ఇవుల మూటి కవల నవల యమ్మాటికి, నివల.
(వేఱుచోటు-ఇతర స్థలము) భీష్మ. 1-21

క. కవదొనలును గాండీవము, నవల నిడం బనువు ముందరరదము
డిగు మే,న విదప డిగియెద,
శల్క. 2-833

అవలంబ్రోచు దే. స. క్రి.

తిరస్కరించు, ధిక్కరించు, ప్రోసివుచ్చు.

సీ. కేతనంబుల మణిప్రాతంబు రోచులు రవి కిరణంబు అవలంబ్రోచ.
భీష్మ. 1-104

అవలంబనము సం. వి. అ. న.

1. చేపట్టుట, పూనుట.

వ. (అర్జునునకు) అతనికి రణోత్సాహంబునకుం గారణంబైన స్వక
రాష్ట్రవలంబనంబు వదలం దగమి చెలియుటకు వలయు వాక్యం
బులు పెక్కు లుపన్యసించి.
భీష్మ. 1-200

2. ఆధారము, ప్రాపు, ఆశ్రయము.

చ. ...అనఘ యెఱుంగు దున్నత గుణాధ్యుడవున్ భరతాన్వ
యావలంబనుడవు నీవ నిన్నొకడు పంచెదర జేయుము
మత్రియంబుగన్.
ఆది. 4-219

అవలంబనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆధారమైనవాడు, ప్రావైనవాడు.

భరతాన్వయావలంబనుడవు.
ఆది. 4-219

అవలంబము సం. వి. అ. పుం.

ఆధారము, ప్రాపు, ఆశ్రయము.

వ. అగ్ని దేవుడు గరంబు సంతసిల్లి కమలజ వచనం బవలంబంబుగాఁ
బెద్దకాలం బుండి.
ఆది. 2-250

అవలంబించు సం. స. క్రి.

1. పట్టుకొను.

వ. .. అతకుమున్ను సన్నిహితులై యున్న కృతవర్త క గంబును
సాత్యకి హస్తంబును నవలంబించి యూరక వెడలె. ఉద్యో. 8-411

వ. తచ్చరణంబులు గరంబుల నవలంబించి ప్రణతి యాచరించి కేలు
మొగిచియున్న. ఆశ్వ. 1-168, సౌ. పి. 2-48

2. ఊతగాఁగొను, ఆధారముగా గ్రహించు.

వ. ఆ య్యసురవరుండు దశవిశిఖంబులు రయంబున నురంబున
గ్రుచ్చిన మూర్ఖవచ్చి యమ్మేటి జోడు కేతుదండం బవలంబించి.

వ. ఆలోసన తెలిసి... ద్రోణ. 5-150, 151; ఆది. 2-74

3. పూను.

వ. తత్కాలజనితంబయిన భేదంబునం దొరఁగ సమకట్టు తాప్పజలం
బులు మగుడ నింకించుచు నిట్టూర్పు లడంచి ధైర్యం బవలంబించి
యిట్లనియె. విరా. 1-73

వ. పానుఁగు వడ్డ యగ్గి వేడిమి వోని వాడిమిలో దుర్యోధనుండు
ధైర్యం బవలంబించి. కర్ణ. 1-17, కాంఠి. 3-423

4. గ్రహించు, చేపట్టు.

వ. ఆచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాఠ్యాయ వరణంబు
సేసి... కాంఠి. 8-265

వ. తపంబు ననేక యోగసమాధి నవలంబించి. ఆను. 1-354

వ. ఎప్పాట ధర్మంబగు మార్గం బవలంబించి రాజ్యతంత్రంబు నడపి
యశుభంబునం దొడరక జయించు. కాంఠి. 1-385, ఆశ్వ. 2-187

5. ఆశ్రయించు.

వ రజస్తమోదూషితంబుగాక కేవల సత్త్వాధిష్ఠితంబయిన జ్ఞానంబున
నన్నవలంబించునది. ఆను. 1-379

అవలిప్తుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పూయబడినవాడు, లిప్తుడు.

అవలీధము సం. విదా. (అ. ఆ. అ.)

లీధము.

అవలీల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చలక, అనాయాసము.

క. వివిధములగు లక్ష్యముల నవలీలం దునియ నాట నవియగ నేయున్. విరా. 5-18

సీ. ఏచి ధృష్టద్యుమ్నఁ డేడైర ద్రోణుపై, నడరిన నవలీల నాశఁ డతని, ఘన శరాసనముఁ ద్రిఖండంబుగాఁ జేసి. భీష్మ. 1-258

క. భవవర్ధన నిలయంబుల, నవలీలన పరుస బ్రహ్మయక విష్ణుడనన్, శివుఁ డన నిర్వర్తింతును, భువనంబుల నేన చూచె భూరిమహిమ లన్. ఆశ్వ. 8-42

అవలుంచించు సం. స. క్రి.

పెటుకు, ఉత్పాటనము నేయు.

వ. ...ఒక్క జట యవలుంచించి వేల్చిన. ఆర. 8-287

అవలేపము సం. వి. అ. పుం.

గర్వము, పొగరుబోతుఁడనము

సీ. ... మత్సములెవ్వరును నెందు లేరని యత్యవలేప యుక్తి నాడిన. ఆమ. 5-938

అవలోకనములు సం. వి. అ. న.

చూచుట.

వ. బహుప్రకార పాదప గుల్మ లతావలోకనంబులను... వినోదిం చుచు... విరా. 1-147

అవలోకించు సం. స. క్రి.

1. చూచు.

వ. ఇట్లు సంభావించి పాండవాగ్రజు నవలోకించి. విరా 3-221

2. కరికించి చూచు.

వ. ...అతండును ననిలసుతుండునుం బరస్పర మూర్తుల నవలోకించి,

యుద్ధరంగంబు మన్ను ఫాలప్రదేశంబులధరియించి. విరా. 2-14

అవశిష్టము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

శిష్టము. చూ. శిష్టము.

అవశేషము సం. వి. అ. పుం.

మిగులు, శేషము.

క. ప్రళయంతకుంచు బడజా, నలమును మృత్యువును నెదిరినం గొఱు
తవడన్, నిలిపినను నిలుపు మార్కొని, చెలఁగిన నరుశరముల నన
శేషము సేయున్. విరా. 4-198

అవశ్యంభావి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

తప్పక సంభవించునది.

అవశ్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అనివార్యము, తప్పనిది, మానఁగూడనిది.

చ. ... అథర్మువునందుఁ జిత్తముం, దగులదు నాకు నెన్నఁడును ధర్ము
వశ్యము నట్లు కావునన్. ఆది. 7-250

క్రి. విణ.

నిశ్చయముగా, తప్పకుండఁగా.

ఉ. వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగరాతు

విరా. 4-284

వ. ఇతని వచనం బవశ్యంబు నలంఘనీయంబు.

ఉద్యో. 1-285

అవష్టంభము సం. వి. అ. పుం.

అవలంబనము, ఊత.

కా. నీవున్ ధర్మవిరోధులై స జనతానింహృత్సులం బుణ్యనూర్గావ
ష్టంభము దేజిల్ల నృపవంశాచార మొప్పార... కాంతి. 1-288

అవసన్నము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సమర్థము గానిది, శక్తిలేనిది, అవదనొందినది.

చూ. అవసన్నుడ.

అవసన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమర్థుడు గానివాడు, శక్తి లేనివాడు, అపద పొందువాడు,

వ. అసహమానుడయి దైవపరుండయినవాడు నీరిలోని యాన
సాత్రంబునుంబోలె నవసన్నుం డగుం గావున. ఆర. 1-286

అవసరజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూ. అవసరము.

అవసరము సం. వి. అ. పుం.

1. తటి, సమయము.

వ. అవసరోచితంబులగు వినోదంబులం బ్రమోదంబు పుట్టించుచు.

విరా. 1-78, ఉద్యో. 1-809, ఆది. 1-115

2. అవకాశము.

సీ. ధనిక గృహధ్వారమునఁ బ్రతిహరి త, మ్రాగంగమండి చైన్య
మున దుఃఖ, -తే- పదుజనంబులు బోగై కపరతఁ దొల్లి, మాన
నీయుల కవసరమీనివారు. ఆను: 5-107

(అవసరమీనివారు = తమ్ముఁ గలిసికొనుటకు అవకాశము గల్పించనివారు)

అవసాదము సం. వి. అ. పుం.

1. తుదముట్టు, ముగియుట. 2. నాశము.

అవసాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తుదముట్టింపఁబడినది.

క. వాడైన యాశ్రితత్వము, నీదగు చిత్తమునఁ గల్గి నియతమ
యేనిన్, సాదరఫణితుల నన్నవసాదిత సమ్మోహుఁగాఁ బ్రసా
దింపు తగన్. ఆర. 4-288

అవసానము సం. వి. అ. న.

తుది, అంతము, ముగియిక.

వ రాత్తరాష్ట్రాలకుం గాలావసానంబైన యట్లు సమయ కాలావ
సానంబయ్యె. విరా. 2-286

అవసాయకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నశింపఁజేయువాఁడు.

ఉ. ...భూరసంసార నుశామయాపదవసాయక. భిష్మ. 2-408.

అవసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ముగిసినది, సమాప్తము.

సీ. ...పుణ్య మవసితమగుడు మర్త్యత్వమొందవత్తురు. ఆను. 5-18.

అవస్థ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. స్థితి.

క. అనుచుం దొరఁగెడు నక్రళి, మునిగిన మోమతని వక్షమునఁ
జేర్చిన న,వ్యనిత యవస్థయ కాల్పుచు, ననిలసుతుం డడలె డెంద
మలమటఁబొందన్. విరా. 2-222.

2. దుస్థితి, దురవస్థ.

వ. కాం పర్యాయంబునఁ గౌరవులకుఁ గడవరాని యవస్థ వచ్చె.

ఉద్యో. 2-198; కాం. 5-397.

క. మున్నిట్టి తెఱఁగు శోకం, బెన్నఁడు దా ననుభవించి యెఱుగ
దకట నే, డన్నెరిత యలఁత పెల్లున, నెన్నియవస్థలకు వచ్చి
యెట్లయ్యెడివో. సా. ప్రి. 2-19.

3. సర్వావస్థలు.

అవస్థాద్వయము : 1. సుఖము 2. దుఃఖము.

అవస్థాత్రయము ; 1. జాగ్రదవస్థ 2. స్వప్నావస్థ 3. సుషుప్తావస్థ.

అవస్థాచతుష్టయము (వేదాంతము) : 1. జాగ్రత్తు 2. స్వప్నము 3.
సుషుప్తి 4. మోక్షము (వైద్యము) 1. కాల్యము 2. కౌమారము 3.
యౌవనము 4. వార్ధక్యము.

(పంచదశ వర్ణంతం కాల్యమ్, ఆత్రిశద్యర్షం కౌమారమ్. ఆపంచా-
శద్యర్షం యౌవనమ్, తతః షిర్ధంతం వృద్ధత్వమ్)

అవస్థాపంచకము (యోగము) : 1. అవిద్య 2. అస్మిత 3. కాగము.
4. ద్వేషము 5. అభినివేశము.

అవస్థాపట్కము : 1. పుట్టుట 2. ఉండుట 3. పెరుగుట 4. మాటుట
5. ఊడించుట 6. నశించుట.

(జాయతేఽస్తి వర్గతే విపరిణమతేఽవక్షీయతే నశ్యతి) (నిరుక్త)

అవస్థాసప్తకము : 1. గర్భము 2. జన్మము 3. బాల్యము 4. యౌవ
నము 5. ముసలితనము 6. మరణము 7. సరకము.

అవస్థాష్టకము : 1. కౌమారము 2. పౌగండము 3. కైశోరము 4.
యౌవనము 5. బాల్యము 6. చారుణ్యము 7. వృద్ధత్వము
8. వర్షియస్తవము.

(కౌమారం పంచమాబ్దాంతం పౌగండం దశమావధి,
కైశోర మాపంచదశాత్ యౌవనం తు తతఃపరమ్,
అషోడశాదృవేద్బాల సైరుణస్తత ఉచ్యతే,
వృద్ధస్తు సప్తతేరూర్ధ్వం వర్షియాన్ నవతేః పరమ్-స్మృతి)

అవస్థాదశకము (అలం) : 1. దర్శనము 2. మనస్సంగము 3. సంక
ల్పము 4. జాగరము 5. కార్యము 6. అరతి 7. అలజ్జ
8. ఉన్నాదము 9. మూర్ఛ 10. మరణము.

(జ్వరము, సంతాపము కలిసి ద్వాదశావస్థలని కొందఱు)

క. స్వాపావస్థం బ్రకృతిక, దీపిత వాటిల్లునపుడుఁ దెలి వెడలక తా,
దీపించుఁ బురుషుఁ డిమ్మెయి, చూపు ప్రబోధంబు పరమనూక్షిత
పుత్రా. కాంతి. 4-326

తే. అని జపించి సర్వావస్థలందు నను విశిష్టభక్తి ననుస్మరించిన
యతండు, సకల పాపంబులను తాసి కాంతి నొంది, యవ్యయానంద
పదమున నతిశయిల్లు. కాంతి. 4-249

అవహస్తము సం. వి. అ. పుం.

అవహస్తము, హస్తస్పృష్ట భాగము, చేతి వెనుకవైపు.

చ. ...భీముడును...సారథిం జఱచెఁ దా నవహస్తమునన్ వసుం
ధరా, తలమునఁ దెల్లె సారథియు. ఆది 5-177

అవహిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఏకాగ్రచిత్తురాలు, సావధానము గలది.

ప. శివుండు కై లేంద్ర తనయతో ధర్మంబులు మఱియు నెఱింగించెద
నవహితవై యాకర్ణింపు మని యిట్లనియె

ఆను. 5-29; అశ్వ. 2-98

అవహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉంపబడినది, సావధానముగ నున్నది.

క. అనిమిషనాథున కిత్తఱి, ననుగ్రహము సేయవలయు నవహిత
బుద్ధిన్. ఉద్యో. 1-181; ద్రోణ. 1-10

అవహితుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సావధానము గలవాఁడు.

ప. ధృతరాష్ట్రుం డవహితుండై యదుగఁ గా నయుద్ధిష్ఠిరునకుం
జెప్పిన భంగులు నతండు వానికినెల్ల నుత్తరం బిచ్చిన తెఱంగును
నెఱింగించి. ఉద్యో. 2-117

ప. అవహితుండవయి యాకర్ణింపుము. కాంతి. 3-360

2. ఏమటుపాటు లేనివాఁడు.

క. ధృతరాష్ట్ర కుమారులు నవహితులై పాంచాలు మీద నేసిరి
సాంద్రాతత బాణప్రకర తిరోహితమై రవికిరణజాల మేర్పడ
కుండన్. ఆది. 8-72; కాంతి. 5-117; అశ్వ. 4-174

అవాఙ్మనసగోచరుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వాక్కునకును మనస్సునకును విషయము కానివాఁడు, చెప్పను, దలం
పను శక్యము గానివాఁడు.

ప. అనేక ప్రకారంబుల వవాఙ్మనస గోచరుండగు నప్పరమేశ్వరుఁ
బ్రస్తుతించి. ద్రోణ. 2-388

అవాచీనుండు సం. వి. అ. పుం.

జయశ్నేరునకు వైదర్భియైన సుశ్రవసునకుఁ బుట్టినవాఁడు. ఇతనికి
విదర్బరాజ పుత్రియైన మర్యాదకు నరిహండు పుట్టెను. ఆది. 4-2

అవాచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెప్పటకు శక్యముగానిది.

వ. బ్రహ్మవిద్యా విషయంబు మాబోటివారికి నవాచ్యంబై యుండు.

ఆర. 5-82.

అవాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రాపించినది, పొందఁబడినది.

క. అనఘ భవత్సుకృతంబున, ననిమిష లోకాభిగమ మవాప్తంబయ్యెం.

జనుదెమ్ము విమానము చ,య్యైన నెక్కుము. ఆర. 8-127

అవాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి, పొందుట.

క. గురు శుశ్రూషయును బ్రహ్మకుల భజనము నా,యురవాప్తి

జేయు. శాంతి. 4-119

అవాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁదగినది.

సుసంవిదవాప్య.

శాంతి. 6-822:

అవారణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. (అవారణము)

అడ్డులేనది, నిరాటంకము.

చ. ...నీ, పదన సరోజ సౌరభ మవారణ నన్నును గ్రోలనిమ్ము.

విరా. 2-121

అవారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అర్థగింపఁబడనిది, వారింపఁబడనిది.

చ. వజ్రభవ ప్రభావుఁ డగువాని వసిష్ఠు నవత్య శోక మ, వ్యననిధి.

లోకన ముంచిన యవారితసత్త్వడు. ఆది. 4-87

2 అధికము.

క. భూరిభుజుం డర్జునుఁ డతి, శూరుఁడు దన యస్త్రవిద్యఁ జూపఁగ

రంగ, త్రావరంభుఁడయిన నతని న,వారితముగఁ బొగడు . జన

రవం బిది యధిపా. ఆది, 8-22:

శ్లో ఇత్యేవంతుములా వాచః శుశ్రువుః ప్రేక్షకేరితాః,

తేన శబ్దేనమాతా పూర్ణశ్రుతిరథాబ్రవీత్

కిమేష సుమహాధ్యనిః

శ్లో. ఏష పార్థో మహారాజ ఫాల్గునః పాండునందనః,
ఆవతీర్ణ స్స కవచ స్రుతైశ్చ సుమహస్వినః.

సం. భా. ఆది. 135, 13, 14, 15, 16.

సీ. ...అనేక విప్ర... -తే- ...వరుల కతిథిజనులకు నవారితముగఁ
దండ్రీ పని నిష్ఠమృష్టాన్నదాన మొనరఁ జేయుచున్న దుర్వాసుఁ
డన్ సిద్ధమునియు, వచ్చె నతిథియై భోజన వాంఛఁజేసి...

ఆది. 5-17

అవార్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనర్గళత్వము, వారింప నలవి కాకుండుట.

చ. వినుము కుమార విప్రు భుజవీర్య మవార్యతఁ దేజరిల్లెడుం...

కర్ణ. 1-156

అవార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వారింపనలవిగానిది, అడ్డగింప శక్యముగానిది.

ఆ. మత్స్య నరపతి సద్ధర్మవర్తి సుజనహితుఁ డవార్య బాహు.
బలుఁడు.

విరా. 1-64.

ఉ. ... ఈ, వంటలవాని చేసిన యవార్యపరాక్రమ మొండు
చోటులం, గంటిమె.

విరా. 3-228, మహా. 58.

అవార్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అడ్డగింపఁబడనివాఁడు, వారింప నలవి కానివాఁడు.

చ. ...ఎవ్వ రక్కడ నవార్యులు గ్రీడికి సారథిత్వముం, దలకొని.

నీ వనూన శుభదంబగు వర్తన మాచరింప... ద్రోణ. 2-355.

శా. ...అవార్యుం డయ్యెఁ గట్టం డనిన్.

శాంతి. 1-31

అవి¹ దే. సర్వ. బహు

ఆది యొక్క బహువచన రూపము.

నా కవి యెల్లనేల. చూ. ఆది.

విరా. 1-222.

భక్తి మెయిం దలంప నవి వచ్చెన్,

విరా. 4-164.

అవి² సం. వి. ఇ. పుం.

1. సూర్యుడు.

క. ...అవి,కల్పాడు కృతవర్మ సనియె గాఢస్థూర్తిన్. భీష్మ 1-91

2. గొఱ్ఱ.

చ. ...అజావిగోమహిషవర్గములన్.

ఆది. 5-39

అవింధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక వృద్ధ దైత్యుడు- ఇతడు రామహితాన్వేషియై సీతాదేవి నాశ్వా
సింహా ద్రిజటను బువెను ఆర. 6-894

వ. అద్దేవి నా కిట్లనియె నన్నా నిన్నెఱింగితి నది యెట్లనిన రామ
హితాన్వేషియగు వాఁ డవింధ్యుండను వృద్ధ రాక్షసుండు మున్న
యింతయుం ద్రిజటచేత నా కెఱింగించె ఆర. 7-92

ఇందు మొఱటి సంఖ్య క్రింద సంస్కృత మూలమున "అవధ్యుడు"
అని యుండెను రెండవ సంఖ్య క్రింద అవింధ్యుడు అనియే యుండెను.
మొఱటిది ప్రమాదజనితము గానోపు.

అవికలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అవయవ వైకల్యము లేనిది.

క- శ్రోత్రియు లోగు అవికల గాత్రులు పాత్రములు వైశ్యకము
లకు. అను. 5-208

2. అవిఘ్నము.

క. జగత్కీర్తిర నీ, వినుతోపదేశమున భవ, దమయక్తులెల్ల నడచు
నవికల భంగిన్. ఆశ్ర. 2-51

3. దృఢము.

క. సారథి తురంగముల మెల,పారంగాఁ బూర్వి తేర్చి అవికలముగు
నా, తే రల్లఁ దేర సాత్యకి, భీరము వొలివోవకుండఁ బ్రియ
మున నెక్కెన్. ద్రోణ. 1-825

4. వికలత్వము లేనిది.

క. అవి యెల్లను బైఁ గురియఁగ, నవికలమూర్తియగు ననిమిషాధిప

తనయుం, దవిరళ వర్షము మీఁదం, గవియంగా నొప్పు నగము
కర్ణణం బొలిచెన్.

భీష్మ. 2-35

అవికంపితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది.

చ. కని యభిమన్యు ముఖ్యు లవికంపిత వృత్తి గడంగి యేసిసం.

భీష్మ. 2-240

విషయావికంపితాత్మ.

కాంతి. 6-291

అవికల్పము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికృతి నొందనిది.

చ. ఘనముగ నీవు వీ పదము గైకొనవే యవికల్ప భావనన్.

ఆర. 5-150

అవికల్పండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సూర్యునితో సమానుఁడు.

క. ... అవి, కల్పండు గృతవర్మ సనియె గాఢస్ఫూర్తిన్.

భీష్మ. 1-90

2 వికృతి నొందనివాఁడు.

ఉ. సర్వలోక రక్షాకరడై కబుద్ధి నవికల్పంఁ నయ్యెడఁ గట్టు పట్టు
మున్.

ఆర. 5-231

అవికారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మార్పులేనిది, వికారము లేనిది.

కా. ఆ రూపం బవికార మా భుజబలం బత్యంత నిర్గర్వము.

విరా. 2-209

చ. అవికార నిగూఢ నిజ ప్రకారుడై.

విరా. 2-382

అవికృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికారము పొందనిది, విడ్డూరము గానిది.

క. తగఁ జొచ్చి తనకు నర్హం, బగునెడఁగూర్చుండి రూప మవికృత
వేషంబుగ సమయ మెఱిగి కొలిచిన, జగతీవల్లభున కరఁడు
సమ్మాయఁ డగున్.

విరా. 1-121

అవికృతి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

పరిణామము లేనిది, వికారము లేనిది.

క. శివమును బ్రహ్మము, నవికృతియు సనాతనంబు నగు పదమునూ
భూ,ధవ యెఱిగించితి. కాంతి. 6-84

అవికృతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికారము నొందనివాడు.

క. అలఘుండగు నసురపతియు నవికృతుఁ డగుచున్.

కాంతి. 3-481, ఆను, 2-261

అవిక్రముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క. కులరూపగుణద్రవ్యంబులు విక్రమవంచునందు భూవిదితములై,
నిలుచు నవిక్రమునకు నవి, గలిగియు లేని క్రియ నవ్రకాశంబు
లగున్. సభా. 1-128

అవిక్షిత్తు సం. వి. త్. పుం.

కరంధముని కొడుకు.

అశ్వ. 1-32

అవిచలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలనిది, సుస్థిరమైనది.

క. అమరాధిపుఁ డమృతముగొని, యమరావతి కరిగి తొంటియట్టుల
సుస్థా,నమున నవిచలిత రఱా,క్షముడై రక్షించుకొని సుఖస్థితి
నుండెన్. ఆది. 2-121

అవిచారత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అలోచనలేమి.

ఉ. ...పార్థునిఁ దాఁకెడు బుద్ధి గ్రమ్మఱన్, సాహస వృత్తిఁజేసి
యవిచారతఁ బోయితిమేని వాడు, పూర్వాహుతిసేయఁడే మనం
నఁడఱ నొక్కట మార్గఱాగ్నికిన్. విరా, 5-219

క. ...కౌరవపతి యపుడు సంధి గావింపక హింసాదుచిన్తె తిననుట
యవిచారత నృపవంశ కలితజనియగు నీకున్. కాంతి. 1-160

అవిచారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మంచిచెడ్డలు ఆలోచింపనిది, వివేచనము లేనిది.

మ. అవిచారం బని పల్క నోడెదము.

ఆది. 8-198

అవిచారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చక్కగా ఆలోచింపబడనిది, గుర్రైఱుగఁబడనిది.

క. ఇట్లు వేర్చిన కోపాటోపంబున నవిచారిత సమయ వర్తనండయి

వృకోదరుండు కీచకుని గీటడంగింపం జూచి, విరా. 2-185

అవిచారుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆలోచనము లేనివాడు.

చ. ముని విదురుండు నెప్పె నతి మూర్ఖుఁడనోగతియైన యీ సుయో

ధను చరితంబు గీ డఖిల దాత్రి జనంబులకుం బొనర్చు నాశన

మని దానిఁ గొంద అవిచారులు పాటిగఁ బట్టరైరి.

శల్క. 1-38, కాంధి. 1-268

అవిచింత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విఠర్కింప సాధ్యము గానిది.

చ. ...అవిచింత్య భూరి బలసత్త్వ సమన్వితు దీప్తహవ్యవాహన

సము వై నతేయుని.

ఆది. 2-74

అవిచింతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విఠర్కింప నలవి గానివాడు.

తే. ...శృరాణ, పురుషుఁ డచింతుఁ డచలుండు పుండరీక, లోచ

నుండు సద్భక్తులఁ గాచు నధిప.

కాంధి. 8-47, అను. 5-285

అవిచ్ఛేదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చ్ఛేదము లుడిగినవాడు.

చ. ...నీ పెనుమూఁక పాయ విచ్చి నిలిచి చూచుచుండె నవి

చ్ఛేదములైరి జలాధినాథులున్.

ద్రోణ. 2-88

అవిచ్ఛేద్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చ్ఛేదము తొలగినవాడు.

క. నయనములు వా కుఁ బవనత, నయ విజయులు మనశు కమల
నాథుఁడు వీరిం, బ్రియహితులఁ బాసి నిమిషం, బయినను నెట్లుండ
నేర్పు నవిచేపుఁడనై . సఖా. 1-168

(ఇచ్చట చేష్టలు తొలంగనివాఁడు - జీవించినవాఁడు అనియుఁ జెప్పవచ్చును).
(అ + వి + చేష్టుఁడు = చేష్టలు తొలగినవాఁడు కానివాఁడు)

అవిచ్ఛిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెంపులేనిది, ఎడతెగనిది.

వ. దుష్టారిష్ట వికృతులయి యా సుకృతు అవిచ్ఛిన్నాత్మానుసంధా
నబునం దదీయ దురవస్థం ద్రోవఁ జాలుదురు. అను. 4-281

అవిజయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క. అవిజయులు వారిఁ దొడర నగునే తనకున్. ద్రోణ. 4-208

అవిజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింపఁబడనిది.

తే. అవిజితేంద్రియ బల కుత్సితాత్మ నీచ. అను. 2-201

అవిజేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యముగావిది.

సీ. అంగభూవిభుఁడును, భూరిశ్రవుఁడు, మద్రభూమివతియు, నాదిగాఁ
గల వీరు అవిజేయవిక్రములు. ఆర. 1-269

అవిజేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యము గావివాఁడు.

సీ. బ్రహ్మ విద్యేషంబుఁ బరికించి కోపించి, యవిజేయుఁడైన సహస్ర
రాహుఁ, బరిమార్చి. కాంతి. 1-244, ఆది. 6-208

అవిజ్ఞాతగతి సం. వి. ఇ. పుం.

అఁజిఁడను వసువునకు శివయను రానికిఁ బుట్టినవాఁడు. వీరి యన్న
మనోజవుఁడ . ఆది 3-67

అవిజ్ఞేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసికొనఁబడనిది, తెలియ శక్యముగానిది.

వ సంచవిశతితమంబై యథరం బనం బరగు నిప్పరమతత్త్వంబు
విను మవిజ్ఞేయం బవ్యయం బకలంకం బహమయం బమృతంబు-
శాంతి. 8-10.

అవితథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అసత్యము కానిది, నిజమైనది.

క. వృథ యనగఁ బలుకదునే యవి, తథ వచనం దైన ధర్మతనయు
ననుజుడన్. విరా. 4-148.

2. అమోఘము, వ్యర్థముగానిది.

క. సమవిషమ వినిమోన్నత, సమీప దూర స్థలములు సృజము
లుగఁ జిత్రము క్రియ నవిహతగతులను, సమరమహిం గ్రీడి
రథము సను నవితథమై. విరా. 5-48.

అవిదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియనిది.

సీ. లోకత్రయంబున మీకు నవిదితంబు లేదు త్రికాల సంవేదులార,
అను, 4-410

అవిద్య సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1 విద్యకు విరోధి. సాత్త్విక రాజస తామస వికారంబుల తిప్పలం
బడుచు ధగ్ధం కాచరింపక భావశుద్ధితేకయుండుట. దీనిచే దూషితుడైన
వాడు విష్ణు నెఱుంగజాలడు. ఉద్యో. 2-320

2. లోభమోహములు దోష సంసేవనము సేయఁగా మిక్కిలి గాఢయగు
ఈ అవిద్య భూమియై పలు రకములైన కర్మబీజములకు అకురాది
శక్తు లిచ్చును. శాంతి. 4-844.

3. అజ్ఞానము. ఇది ఆవరించినవారు కర్మల నాచరింతురు. ఇది తొలగిన
విద్య. అది మోక్షము నిచ్చును. మాయ యని అద్వైతులు చెప్పు
దురు. ఈ మాయ చేతనే నిష్కేష చిన్మాత్రమును సత్యమును అగు
బ్రహ్మమునందు విధ్యయగు జగత్తు తోచుచున్నది అని వారి
వాదము. తత్త్వజ్ఞానము లేకపోవుట అని విశిష్టాద్వైతులు చెప్పు
దురు. చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుడు- అను మూడు తత్త్వములకుం

గల పరస్పర సంబంధము తెలియకపోవుట. దీనిచేతనే ఆత్మలు జడ్డా వస్త్ర నొందుచున్నవి. ఈ యజ్ఞానము తొలగింపకు లక్ష్మీరారాయణుల యనుగ్రహమే కారణము. షణ్డికములను స్థిరముగాఁ దలచుటయని తౌద్ధుల వాదము. జ్ఞానము లేకుండుట అని నైయాయకులు ప్రవచింతురు జ్ఞాన మింకను రాకున్న నవస్థయని సాంఖ్యాదులు చెప్పుదురు.

కాం. 5-127

దీనికి తేత్రము, అవ్యక్తము, ప్రకృతి, ప్రధానము, అవేద్య, చలము అని పేరులు గలవు.

కాం. 6-44, 140; ఆర. 1-88

అవిధి సం. వి. ఇ. పుం.

నియమ విరుద్ధము.

ఆ. తండ్రి నీకు నాకు దయతోడ నిచ్చిన, వరము చిత్తగించి వలయు తెలుగు, సమయ సముచితముగ ననుకట్టుమయ్య యీ, రాకు మారు అవిధిఁ బోకయుండ.

విరా. 1-181

అవిధిఁబోవు అ. క్రి.

నియమము తప్పి చరించు. చూ. అవిధి.

విరా. 1-181

అవిధేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విధేయత లేనివాఁడు, విధేయుఁడు కానివాఁడు, దుర్మార్గుడు.

సీ, బ్రహ్మ విద్వేషులు పరికించి కోపించి, యవిధేయుఁడైన సహస్ర బాహుఁ, బరిమార్చి.

ద్రోణ. 2-212

అవిధ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గాయపడనిది, నొవ్వనిది.

క. ...నొప్పిం, బొరయక యవిధ్ధగాఁతుని కరణి సుఖాత్ముఁడవు గమ్ము కౌరవవాఢా.

కాం. 2-122

అవినయము సం. వి. అ. పుం.

1. దుర్నయము, చెడు నడవడి.

క. నీ కా, దుర్మోధను వవినయ మని, వార్యం బని యెఱుంగరామి పలనో వెడఁగో... ఉద్యో. 1-318, ద్రోణ. 4-22; ఆను. 4-825

2. దోషము.

వ. స్వతంత్రవై నీవు చేసిన యీ యవినయంబున నెయ్యది వాటి
ల్ల న నది నీయంక నిలుచుంగాక యని పలికి. కాంతి. 6-183

అవినాభవత్ సం. శత్ర.

ఐక్యమును పొందుచున్న. అభేదభావమును బొందుచున్న.

ఉ కాంతబోధ సం, వత్త్యవినాభవస్మహిమ భాసుర. ద్రోణ. 1-395

అవినీత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నీతి మాలినది దుర్మార్గురాలు.

వ. ఇట్లు వికలాగుండై వుట్టిన యమారుండు వినతకు నలిగి నన్ను
సంపూర్ణ శరీరుం గానీక యడం బనియించిన యవినీతవు
కావున నీవు నీ సవతికి దాసివై యేనూతేం డ్లుండుమని కావం
బిచ్చి. ఆది. 2-7

అవినీతత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దుర్మార్గము, అవినీతి.

క. దివిజారి దొల్లి యట్టెడ, యవినీతత నిపుడు బ్రాహ్మదాసూయ
మెయిన్. కాంతి. 4-403

అవినీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. దుర్మార్గము, అయత్తము, తగవుగాని పని.

మ. నను నీ వప్పుడు సూతు మందిరమున న్నైద్యంబుఁ దెమ్మన్నఁ
బోయిన నాతం డవినీతి పేసినను జేయీ కేను...

విరా. 2-185, ఉద్యో. 2-84

2. తెలివి తక్కువదనము.

సీ. ...వృష్టి కుమారులు విధి వశమున, మనముల నవినీతి జనియింప
సాంబున, కంగనాలంకార మమరఁజేసి. మాస. 5

అవినీతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నీతి మాలినవాడు, చెడు నడవడి గలవాడు,

వ కురురాజు వొద్ద నవినీతులు నీతిమంతులు సత్త్వసంపన్నులు
దురహంకారులు బెరసి యుండుదురు, ఉద్యో. 1-283

వ. కాష్ఠాకులకంటె మద్రదేశజాతు లవిసీతు లని యాద్యులు నెప్పు
దురు. కర్ణ . 2-109.

అవిష్టుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది, భంగమలేనిది.

వ. అవిష్టుత బ్రహ్మచర్యులయిన బ్రహ్మచారులును. ఆది. 8-221

అవిభావ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భావింపదగనిది

క. కాల స్వైర విహార భంజన కళా కౌతూహలస్తవ్య, దుశ్శీ
లాంతఃకరణా విభావ్యకరణా శ్రీమందిరాసాంగ మంత్రాశీ
వాచ్య... సంసార నిస్తారణా. మౌన. 224

అవిభేదత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భేదములేమి.

ఉ. ...సుహృజ్ఞన, ప్రీతియు మున్నపోలే నవిభేదత యొప్పుగ నిర్భా
హించితిన్. కాంతి. 8-377

అవియనదుచు దే. స. క్రి.

పగులగొట్టు, పగుల్చు.

క. తన సవతియైన కద్రువ, గని వగవును మత్సరంబు గదిరెడు
మదితో, వినత గడున్ వేగిరపడి, యనీతి యొకయండ మవియ
నడిచె నరేంద్రుడా. ఆను. 1-188.

అవియించు దే. స. క్రి.

పగుల్చు.

చ. ఇరువుర మేము పుట్టెర మహీనపు మేనులతో మహా బలస్ఫురణ
వెలంగ నప్పెనువుఁ బొందఁగనీ కవియించి తిట్లు.

ఆను. 1-172, ఆది. 2-7

అవియు దే. అ. క్రి.

పగులు, భేదిల్లు, బద్దలగు.

చ. చెవు లవిసెన్ దిశల్ దిరిగె, జిత్తము నీఱియిపోయె నాకు.

విరా. 4-177, భీష్మ. 1-287

వ. ...ప నూతేంద్రకుఁ గద్రూ గర్భాండంబులు తరతరంబ యవిసిన
నందు శేష... మహోదరు లాదిగాఁగల వేపురు నాగము ఖ్యులు
పుట్టిరి. ఆది. 2-4

2. విరియు, ఉబుకు, పొంగు.

క. ఆతతబలుఁ డగు భీష్ముని, చేతి బలుపు ద్రోణు నంపసెల లవియు
టయుం, తాతు రటు రండు కృష్ణుని, చేతన సకలంబుఁ జక్కఁ
జేసికొనుండ్డి. ఉద్యో. 4-192

క. గొడుగునను వింటి కొమ్ముల, నిడమున నరదంబునందు సెల లవిసి
కడున్, వడి నిగిడెడు చాడ్చున నృ వృడిముడిదెస నమ్ము లడర
వసుధాధీశ. ద్రోణ. 4-222

3. భేదిల్లు, నశించు

క. వివిధములగు లక్ష్యంబుల, నవలీలం దునియ నాట నవియఁగ
నేయున్, భువనైకధన్వి నత్యుగ్ర విచేష్టితు నోర్చెఁ బరశు
రాముం బోరన్. విరా. 5-19

4. తెగు, గండివడు.

క. చెఱువు నడు మవిసినను బెను, వెఱ మెకములు సెసరినను వివేక
నిధి యు, క్కటి బహుళ పై న్నక మఱియుఁజేరి, బఱచిన నాగంగ రాదూ
బలియురకై నన్. శాంతి. 3-16

5. నొగులు, నొచ్చు, బాధపడు.

క పవనజుడు మూడు శరముల, దివిజనదీహూచు నేసి దృఢగతిఁ
గృపుమే, నవియ నొకటఁ గృతవర్ముని యవయవతతి నెరిమి
దింట నార్చుచు నేనెన్. భీష్మ. 1-277

అవిరతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. విరామము లేనిది, ఎడతెగనిది.

క. ...ఆధమవ గు లోకము ధర్మదూర జనులు నొందుదు, రవిరత
బహుదుఃఖ నియమమది విప్రవరా, శాంతి. 4-114, మౌస. 186

2. విచ్చిత్తి పొందనిది, అవిస్మయమైనది.

క. ధృతి నీ యనుజుడై వి, శుశుడైన విచిత్రవీర్య సుశేత్రము
ంన్, సుతులం బడయుము కుల మవిరత సంతతి నెగడ రేవర
న్యాయమునన్. ఆది, 4-244

అవిరతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వదలకుండుట.

క. రజబింబము రాహువుపయి, గవిసినఁ జాసినను దోషకయుఁ
దోచియు నుండు విధమ యజ్ఞానంబున, యవిరతి విరతుల
యధీనుఁ డగు టాత్మునకున్. కాం. 4-184

అవిరళము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎడము లేనిది.

క. వివిరాస్త్రంబుల నంబర, మవిరళముగఁ బొదువఁ బడుట నద్భుత
భంగిన్. విరా. 5-97

2. విస్తారము, అధికము.

చ. అవిరళ దివ్యమార్గణ దురాసదు ద్రోణుని జూచి.

ద్రోణ. 1-802. కాం. 1-848, కాం. 5-89

అవిరుద్ధుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విరుద్ధము గానివాడు, విరోధము గానివాడు, వ్యతిరేకము గానివాడు
తే. ...నర్గతయావిరుద్ధులై న జనులకెంతయు నొప్పు నప్పురంబు.
ఆది. 8-74

(ఇది సం.ము అకాడమీ ప్రతుల పాఠము. 'అనురుద్ధుడు' అని అనంద
వారి పాఠము. చూ. అనురుద్ధుడు.)

అవిరోధము సం. వి. అ. పుం.

విరోధములేమి, నెయ్యము.

మ. అవిరోధంబున జానకీసహితుడై యాబద్ధ రత్నప్రభా, నవపుష్పం
బగు పుష్పకంబును విమానం బెక్కి యర్కాన్వయ, ప్రవరం
దముల సేఁగె. ఆర. 7-165

అవిరోధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ప్రతికూలము గానిది.

తే. కరము నియతుడై కొంతేసి కాలముల శ, రీరధశ్మావిరోధిగా
రేయుఁబగులు, బ్రాణసంయమనము నడవగ వలయు.

కాంతి. 6-115.

అవిలంఘ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగ శక్యముగానిది.

క. నాయంగంబుల నెల్లం, బాయస మతిర్క్తి బూసి పాదతలమునం,
బూయపు గావున గలుగు న, పాయం బఱకాల నీకు నవిలం
ఘ్యంబై. ఆను- 6-877; మౌన. 80

అవిలంబితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జాగులేనివాఁడు.

క. జాంబవతేయు బృహద్విశి, ఖంబులకున్ బెరర కెదిరి ఘనుఁ డేసె
రణా, గ్రంబున నాతనిపై న వి, లంబితుఁడై జేమవృద్ధి లక్షశరం
బుల్. ఆర. 1-158

అవివర్ధనము సం. వి. అ. న.

క్షీణత, పెంపులేమి.

క. ధరణి నధార్మికులగు కా, పురుషుల కభివర్ధనంబుఁ బుణ్యచరిత్రం,
బరగెడు ధార్మికులకు దు, ర్ధరమగు నవివర్ధనంబుఁ దగునె
మునీంద్రా. ఆర. 2-317

అవివేకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వివేకము లేనిది, తెలివిలేనిది.

క. కాలంబైనం బోవక, యీ లోకమునందు నిలువ నెవ్వరి వశ
మి, ప్లేల యవివేకజనముల, పోలిక శోకానలమునఁ బోగులుచు
నుండన్. ద్రోణ. 2-827

వి. అ. పుం.

వివేకము లేమి, తెలివి లేమి.

క. బాలత్వంబున నవివేకాలోలత కుచియు వకుచియైనదియు సమం, బై
లిల జుగుప్సిత విధి, శీలత నొందంగ దుర్విచేష్టలఁ దిరుగున్. ప్రి. 1-39

అవివేకి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

వివేకి కానివాడు, వివేకము లేనివాడు, అజ్ఞాని.

ఉ. .. నా, వృద్ధియ కోరుదేని నవివేకి నీవని నన్ను నిట్లనం, బద్ధము
లైన వాక్యములు సల్పక వే విలిపింపు కోమలిన్. విరా. 2-78

చ. ...చచ్చిరి మీ యవివేకు లందఱున్. శల్య. 1-894

అవిశిష్టము సం. విణ, (అ. ఆ. అ.)

వేటుగానిది.

తే. భూతములను నీవు నేనును సర్వగజావిశిష్ట విధములను.

కాంతి. 6-617

అవిశేషము సం. వి. అ. పుం.

పంచతస్మాత్రలు, బుద్ధి.

క. పొరిబొరి భూతముల గుణోత్కర మవిశేషాన్వితముగఁ గనుఁ
గొను సంవిత్పరు దుఃఖంబు సుఖముచే, విరియుఁ దరణిచేతఁ
దమము విరిసిన భంగిన్. కాంతి. 5-192

“విశేష విశేషలింగమాత్రా లింగాని గుణపర్వానీతి యోగేక్తేషు
గుణావయవేషు, విశేషాః స్థూలపృథివ్యాదయ ఏకాదశేంద్రియాణి చ,
అవిశేషః పంచతస్మాత్రాణి బుద్ధిశ్చ లింగమాత్రం మహత్తత్త్వం. అలింగ
ప్రధానం తత్ర పూర్వ పూర్వ త్యాగేన ఉత్తరముత్తరం ప్రతిపద్యమానో
యోగీ గుణావపి త్యజతి తత్రావిశేషాణి భూతానీతి పంచతస్మాత్రాణి
గుణా ఇతి మహదవ్యక్తం చ జహతో మునేస్త్యజతా మునినా దుఃఖం
సంసారాఖ్య మపోహ్యతే.

శ్లో. అవిశేషాణి భూతాని గుణాంశ్చ జహతో మునేః,

సుఖేనాపోహ్యతే దుఃఖం తాస్మరేణ తమో యథా.

సం. భా. కాంతి. 251-21

అవిశ్లేషము విం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎడఁబాటు లేనిది.

క. రోషముఁ గామము రాగ, ద్వేషములును లేక భక్తి దిరమై యేకా,
శ్లేషిణిగాఁ గొలుపు రవి, శ్లేష మనోనిలయవృత్తి సిద్ధులు విన్నన్.

కాంతి. 4-235

అవిశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

నమ్మకములేమి.

క. అని పలికి యవిశ్వాసము, మనమున నెలకొల్పి. కాంఠి. 3-264

అవిషయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందకకృముగానిది, చొరకకృముగానిది.

వ. అనాపితాగ్నులకు సతీర్థసేవకులకు నన్యతవాదులకు వేదవిరుద్ధాచారులకు మాంసాహారులకు రణసరాజ్ఞులులకు సవిషయంబైన దాని నమరావతిం జొచ్చి. ఆర. 1-349

క. నలుఁగాన మివ్వసంబునఁ, గల వెప్పుడుఁ గాంతు ముగ్రకరులను సింహంబుల బుడఁబుల నిది ముర్తుల కవిషయ మాతవంబు దూఱు దీనన్ ఆర. 2-106

అవిషహ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహింపరానిది, దుస్సహము.

చ.ప్రబలుం డనఁగాఁ జరియించుచుండు వి,చ్చలవిడి భీముఁ డీతఁ డవిషహ్య పరాక్రమ దర్దముం డనిన్. విరా. 5-828

అవిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 ఆటంకము లేనిది, అడ్డులేనిది,

క. సమ విషమ నిమోన్నత, సమీప దూత స్థలములు సదృశములుగఁ జిత్తము క్రియ నవిహిత శతులను, సమరమహిం గ్రీడి రథము సమ నవితథమై. విరా. 5-48, ఆర. 8-27

2. అప్రతిహతము, కొట్టఁబడినది

చ.క్రొధ దీప్తుడై, యవిహత భంగి భూరిగద నాతఁడు వైచిన్ గూఠ వాడు. భీష్మ 2-68

అవిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అయుక్తము,

క. ఒక యల్ప మరుణ క్రియ సోమ కులోత్తమ నీకు నిట్లు మహా నీయ సుఖ, ప్రకృతియగు నిజ శరీరం, బకట విడువఁ దలచ

నగునె యవిహితబుద్ధిన్.

అర. 6-28

(“ఆవహితము” అని పాఠాం. అప్పుడు నిదే యర్థము)

అవు దే. అ. క్రి. అగు

1. సిద్ధించు, నెఱవేఱు.

ఉ. నీ వొనరింపఁ బూనిన పనిం గమలోదర కీడుపుట్టువే, కావనినట్లు
యుండి యపుఁ గార్యములు. ఉద్యో. 8-78

2. అగు

ఉత్తరాయణ మవునంతకు. చూ. అగు.

భీష్మ. 8-423

అవుంబొమ్ము దే. అ. క్రి.

అవుఁగాక, కానిమ్ము.

ఇది తగ వవుం బొమ్మునుచున్.

ద్రోణ. 5-319

అవుఁగాక దే. (అగుఁగాక)

సరియే.

క. నీ మాటకు చుర్యోధనుఁ, దా మెయిఁ దాఁ ద్రుళ్ళిపడక యవుఁ
గాకని నాఁడే మేనిఁ గొంత యక్కట, భూమి యొపఁగెనేని
నింత పుట్టదు సుమ్మి.

శల్య. 2-371, ఆను. 1-863, ఆను. 5-292

అవుడుగఱచు దే. క్రి.

పెదవి గొఱకు (కోపసూచకము)

ఆ. అలిగి యవుడు గఱచి యన్నరుఁ దాన్పపు, తురగములును సూతుఁ
దునిమివై చి. ద్రోణ. 8-208, భీష్మ. 1-267, భీష్మ. 8-222

అవుఁదల దే. వి.

బౌదల, శిరము, తల, ముందల.

క. అవమానంబులు సేసిన, యవిసీతుల దుస్ససేరుఁ దాదిగఁ గలవా,రి
వధించి యడుగు చగతుని, యవుదల నిడిశింత వార లవనిం గంఠే.

శల్య. 2-319

అవుదానికి దే. ద్రు.

కాఁగలదానికి, భవిష్యత్తునకు.

అ. ...వనితయైన, యతనిఁ జూచి యింక నవుదాని కిట్టుల, యుండుఁ
గాక యని విభుండు పలికె. ఉద్యో. 4-394.

అవురు దే. వి. భారు

భారుగడ్డి, వీరణము.

వ. ...మీ పట్టిన యవురుగంట వేళ్లెల్లం గాలుండు మూషికవ్యాజం.
బునం దరతరంబ కొఱికిన. ఆది. 2-148.

అవుల దే. వి. ఆవల

వేలుచోటు, ఇతర స్థలము.

నవ్వుచు నవుల నిలిచి.

ద్రోణ. 8-163.

వ. అచ్చటనున్న రక్షకాది జనంబుల నవులం బోవం బనిచి యతఁడో
నిట్లనియె. భీష్మ. 3-440

(వెనుక వైపు)

వ. పతంగుండు పశ్చిమాచలంబు నవులకుం జనిన. ద్రోణ. 1-887

వ. అంశుమంతుం డపరగిరి యవులకుం జనుటయు. కర్ణ. 1-209,
(కాలమునందు అనంతరము)

తే. ఇవుల నేడుదరంబుల నవుల నేడు, దరములను బిత్తవర్గంబు నడుండు
గంగ, నాడి శుచిఁ జేయు. ఆను. 2-110

(దేశమువండు అనంతరము)

సీ. ...వారియవుల నున్నవారు మిత్రులగుదురు. ఆశ్ర. 1-66.

విణ.

(ఆవతలిది, అన్యము, ఇతరము)

అ. ఇవుల మూఁటి కవులనవుల యమ్మాటికి, నివులఁ దేరిల్లు దివిజు.
నగము. భీష్మ. 1-21

అ. విభుని సకల ధర్మవృత్తి నత్రటి కృత్యముగముఁ బోలు ధర్మ.
యుక్తి మాత్ర, లరయు విభుల కెట్టులయ్యె నయ్యై తఱులవుల
యుగము లట్లయగు నృపాల. కాంతి. 2-294.

క.త్రాహ్మణ్య మవుల జాతులు మూటన్, జనియించిన వానికి
దొర, కొనుకొనా.
అను. 1-85

అవులద్రోచు దే. స. క్రి.

వెనుకకు ద్రోసివేయు.

సీ. బృంహత ధ్వనులును శృంగుల ఘటావలీ, రవములు దిక్కుల
నవల ద్రోవ.
విరా. 3-167

తే.ఎన్నడో మరలి యింద్రియముల నిర్జించి సత్త్వాదు లభుల
ద్రోచి, యేను శాంతిసుఖంబున కెలయు టనఘ. శాంతి. 5-395

అవులద్రోచు దే. స. క్రి.

పోద్రోచు, పరిత్యజించు,

తే తెలియ మేల్కొని యుండుట లలు నిద్ర, యను నవస్థాశ్రయం
బును నవుల ద్రోచు, జాలు విజ్ఞాన నిర్మల సత్యబోధ, రూప నిర్భ
రానంద స్వరూపుఁ డనఘ. శాంతి 4-827

తే.గర్భంబు దాల్చియున్న, యపుడు వాచవులెల్లను నవులద్రోచి,
దాని కెయ్యవి పథ్యముల్ వానిఁ గొందు. అను. 4-861

అవులవుల దే. వి.

దూరదూరము.

తెలిపి యిచ్చె యవులవులం జను నంధకారంబు. విరా. 2-240

అవేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అవేక్షణము, పరిపాలనము, కాచుట.

తే. విషయములు నంత విరసతావేక్షణమున, నిత్యచంతోషమున లోభ
నిరతి కృపన, ధర్మ ముచితకృతావేక్ష ధర్మమవుల, ద్రోవనేర్చుట
ముక్తికి ద్రోవ యధిప. శాంతి. 5-889

అవేక్షణము సం. వి. అ. న.

చక్కఁగా అలోచించుట, జాగరూకతతోఁ జూచుట.

సీ. ...అఖల -తే- విషయములు నంత విరసతావేక్షణమున...
అవులద్రోవ నేర్చుట ముక్తికి ద్రోవ యధిప. శాంతి. 5-889

అవేద్యము సం. వి. అ. న.

ప్రకృతి.

వ. విద్యావిద్యా వేద్యావేద్యాచల చలంబులును శబ్దంబులు వరుసం
బురుషునకుం బ్రకృతికిని వాచకంబులు. కాంతి. 6-140

అవైకల్యము సం. వి. అ. న.

వైకల్యము లేకుండుట.

వ. ...తనకు సమకట్టిన సమస్త వస్తువుల యవైకల్యంబునకు
శల్యుండు సంతుష్టాంతరంగుండై. ఉద్యో. 1-94

అవైదికము సం. వి. అ. న.

వేద విరుద్ధము.

క. విను తృష్ణా రాహిత్యంబున నాలపు నాశ్రమంబుఁ బొందుదురు
మహాజను లది యుపనిషదుక్తం, బనక యవైదిక మనంగ నగునే
నీకున్. కాంతి. 5-388

అవ్యక్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

తెలియబడనిది, స్పష్టముగానిది.

తే కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణ ముల్ గుసుమ ఫలము, లందుఁ గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితంబు, లవనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త వర్ణకములు
సారథ్య మాధుర్య సమధికములు. అశ్వ. 2-58, ద్రోణ. 2-887

వి. అ. న.

1. ప్రకృతి, క్షేత్రము.

సీ. క్షేత్రంబునాఁగఁ బ్రకృతి యనంగ, నవ్యక్తమునకు నామాంతర
ములు. అశ్వ. 2-159

2. వ్యక్తముగాని కారణము, జగత్కారణమగు ప్రధానము- మూల
ప్రకృతి.

క. భూతము లవ్యక్తంబున, జాతములగు నంద పెరుగు సమయఁ
దదీయ, స్థితత్వమునన పురుషుం, దే తద్విధ సాక్షి తానవిద్ధుఁడు
వత్సా. కాంతి. 4-278

3. చిదాత్మ, నిర్గుణము (సుషుప్తి వంటిది)

తే. వ్యక్త మవ్యక్తమును తెండు నవగతములు గాఁ, మోక్ష
మార్గంబు గానరాదు. కాంతి. 4-328

4. అమృతము.

తే. వ్యక్తమది మృత్యు వవ్యక్త మమృత మనియె, నతుల విజ్ఞాన
భునుఁడు నారాయణుండు. కాంతి. 4-328

5. నివృత్తి లక్షణముగల ధన్యు.

క. అనఘా విను మవ్యక్తం, బినునది తైలోక్యమునకు నాదారము
దాని నివృత్తి లక్షణంబగు, ననుపమ ధర్మమని చాటు నాగమ.
ఫణికుల్. కాంతి. 4-329

అవ్యక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తెలివి లేనివాఁడు, అజ్ఞాని.

క. ...అవ్యక్తాగోచరుఁ డధిక సులభుఁ డమలాత్మలకున్.

వి. అ. పుం.

2. యోగులకుఁ బ్రత్యక్షమయ్యును మూఢులకుఁ దెలియఁబడనివాఁడు,
నారాయణుని సహస్రస్రాంశమున జన్మించినవాఁడు.

సీ. నారాయణుం డవ్యయుం డనఁతుండు భూత, సృజనంబు దలఁచి
మున్ సృజియించెఁ దనదు సహస్రస్రాంశకమున నవ్యక్తుఁ డనఁగ,
-తే- మనసునన యజరామరు ననుపమాను, నతనివలన మహ
త్తత్త్వ మావహిల్లె, నతఁడు దివ్యతేజోమయంబైన పద్మ, మొకటి
గలిగింపఁ బ్రహ్మ యం దుగ్భవించె. కాంతి. 4-81

3. శ్రీమహావిష్ణువు.

సీ. అవ్యక్తు కాశక్తు సఖిల ప్రభవ భూమి, భక్తవత్సలు విష్ణుఁ బరమ
పురుషు, నక్షయఁ బ్రాంజలియై యాశ్రయించెద. కాంతి. 4-216

అవ్యగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్థిరమైనది, తొట్టుపాటులేనిది.

సీ. ... పితృక్రి -తే- యలకు కాచ మశ్రోధ మవ్యగ్ర భావ మర్థ.

ములు.

అను. 5-203

అవ్యపనయము సం. వి. అ. పుం.

తొలగెను.

క. నవ్యత్వ పురాణత్వ ద, కావ్యపనయ దుర్నిరూపసౌందర్యా.

అశ్వ. 1-232

అవ్యయత్వము సం. వి. అ. న.

మోక్షము.

క. జంమున మీను నుదుంబర, ఫలమున మళకములు బోలె బ్రకృతిం
దాని, ముగ్ధుల నునికి దెలిసి మోస, టలవడిచిన పురుషుల డవ్య
యత్వము నొందున్-
అను. 4-232

అవ్యయము సం. వి. (అ. అ. అ.)

1. నాశనములేనిది, కాశ్యతము.

నిశ్చలావ్యయదీపా.

విశా. 3-238

తే. అవ్యయానంద సంప్రాపణంబు, గురువదాల్చి సమారాధకుండు
గాంచు. కాంతి. 8-48, కాంతి. 4-28, కాంతి. 4-233

ఉ. ...నీకు నుదార సౌఖ్య మ, త్యంతము నవ్యయంబు నగు....

మహా. 68

2. పరిణామము లేకుండుటచే నిత్యము.

సీ. ప్రభవం బనంగ వవ్యయ మన కాంతి నా, దేజంబు నా నెందు
దేజరిల్లు. కాంతి. 5-345

అవ్యయుడు సం. వి. అ. పుం.

1. నారాయణుడు.

నారాయణుం డవ్యయుం డనంతుండు భూత సృజనంబు దలంచి.
కాంతి. 4-81

2. శంకరుడు.

సీ. స్థాణు రుద్రుని శివు... నవ్యయు శ్రీకంఠ... శంకరు నాశ్ర
యించి. సా. 1-112

(పు) అదిమధ్యాంతములు లేనివాడు, పరమ పురుషుడు.

క. అదియు మధ్యము నంతము, నా చేవేగునకు లేమి నవ్వయుఁ డతఁ
డీ, వేదములకు నానావిధ, వాదములకుఁ జేరుగడ భవజేవి
నృపా. కాంతి. 4-198, కాంతి. 4-278

అవ్యవహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యవధానము లేనిది.

మాలిని. విజ్ఞానసారా, వ్యవహిత ఫలమనందానుభూత్యై ధూపా.

ఉద్యో 4-428

అవ్యవసీతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంగీకరింపనివాఁడు, సమ్మతించనివాఁడు.

క. తనయుల నలుపురఁ గ్రమమునఁ, బనిచెన్ జమదగ్ని దనదు భార్య
వధింపన్, జననీ ఘాతము పాతక, మని వారలు పలుకకుండి
రవ్యవసీతులై. ఆర. 8-140

అవ్యాకీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెదకుటలేనిది, భేదింపఁబడనిది,

కా. ... అవ్యాకీర్ణగజాద్రియై మెఱయు నైన్య శ్రేణిఁ బాలించి.

ద్రోణ. 1-74

అవ్యాకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలఁత నొందనిది.

క. ... వీ మండఁగ న, వ్యాకుల భవత్ప్రతాప నిరాకృతులు ధరిత్రి
లోన రాజులు నీకున్. సకా. 2-98

అవ్యాజము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కారణములేనిది, నిర్లక్ష్యము.

క. శేకోదూపము బ్రహ్మము, ప్రాజాపత్యం బనంగఁ బరఁగి పురు
షుఁ డు, ద్రాహ్మజిష్టు సత్య నిత్యావ్యాజ మహిమ వెలుఁగుచుండు
నకలంకమతిన్. కాంతి. 5-68

2. కపటములేమి, మోసములేమి.

క. దూజన ఫలివాడం బి, వ్యాజంబునఁ బరిహరింప వలయును మను

కన్, వ్యాజము నదర్శి లోపం, కాజి జయా పరిహరితురయ్య
మహామ్మర్. ఆది. 8-123.

అవ్యాపన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆపద నొందనివాడు, సుఖ.

వ. పదమూడగు నే డజ్జాతవాసంబు సలుపవలయుట నిట వచ్చి
మన వీట నవ్యాపన్నులై యున్నవారు. విరా. 4-183.

అవ్యాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వ్యాప్తిలేమి, నాశము,

నీ. విను వ ధర్మం ఒపింసనము న నెడలు ధర్మంబు సంకల్ప వర్జనము.
చేశ, నవ్యాప్తి జొందు. కాంతి 8-320.

అవ్యాహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతిహతము, అడ్డగింపబడనిది.

వ. దివ్యాస్త్రవేదియు నవ్యాహత విక్రమోద్ధాముండ ను నగు నశ్వ
త్థామ శంఖ. 1-78, సౌ. పి. 2-52, అను. 1-820.

అవ్యాహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అడ్డులేమి, నిరాటంకము.

క. ...కళ, డవ్యాహతి నాచరించు నక్కార్యమున్. అశ్వ 8-222.

అప్రణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషరహితము.

ఆ. అజము లప్రణంబు లకయంబు లశీఽద్రి,యములు ప్రకృతిపురుషు.
లనంగఁ బరంగు రెండు తత్త్వములు. కాంతి 6-141

అవ్య దే. వి. (క. అవ్య. త. అవై వ్య)

1. అమ్మ, పెద తండ్రి భార్య.

నీ. ...చిత్రమ్మనఁ, కాట గాంధారి కాసంబు తెలుగుఁ -తే- దఁచి
యయ్యవ్యయతఁ గ్గతంపుఁ జోట, నరయ దిక్కెవ్వరును లేని.
యట్టి తెగులు, నొందఁగల వాడుగాఁ బల్క నొద్దమంది, వింటి
నకట నిప్పును తెద లంటునొక్కొ. మాస. 157.

2. తల్లి, తల్లి వరుస స్త్రీ, పినతల్లి, పెదతల్లి మొ,

సీ. ఆనందభరితాత్మయై రాజమాత య, కృమలాక్షిః బ్రీతితోఁ
గొంగిలించి, కొని తల్లి నీవు నా కూతుర వేళు నీ, జననియుఁ
బేర్చి దశార్ణ రాజ,తనయుఁ మదియు విదర్శకుసతి యయ్యె,
జే వీరబాహున కీఠివైతి ననిన నయ్యవ్వకు నతి వినయంబుతో,
నలుదేవి మ్రొక్కి.

ఆర. 2-150

3. పూజ్యురాలు, ఆర్య.

వ. హిడింబ ధర్మరాజుకుం గుంతిదేవికిని మ్రొక్కి యేకాంతంబు
కుంతికి నిట్లనియె నవ్వా సర్వప్రాణులకు సామాన్యంబయ్యును
మనోజరాగంబు వనితల కసహ్యంబయి విశేషంబయియుండు.

ఆది. 6-219

శ్లో. ఆర్యేజానా సీయ ద్దుఃఖ మిహస్త్రిణా మనంగజమ్.

సం. భా. ఆది. 167-9

అవ్య నీవ వేల్పువగుదని కొందఱు మొగిన కేలు మొగించి మ్రొక్కి
రంత.

ఆర. 2-102, ఆర. 2-117

4. వృద్ధ స్త్రీ.

సీ. అయిదృఢకును గృష్ట నట్లాపుఁ దోడ్కొని, చని యొక్క ముదు
సలి సాని కవుడు, మ్రొక్కి యక్కనన్యను మ్రొక్కించి మఱి
యొక్క, గౌరవర్జుడు వంపఁ గడఁకతోడ, నలుపురు భూసుర
నాథ హంబుల, కరిగి భైక్షము దెచ్చి యంత గూడు, నొగిన
నయ్యవ్వకు వొప్పించియున్న నయ్యవ్వయు ద్రౌపది నర్థిఁ బిలిచి—

ఆది. 7-221, ఆది. 7-223

5. అమ్మ (గౌరవార్థకము- అదర్శార్థకము)

వ. అవ్వా నీ ప్రశ్నంబునకు మత్తరం బయ్యుధిష్ఠిరుండు సెప్పవలయు.

సభా. 2-245

క. అమ్మనులు దమయంతిం జూచి యచ్చెరువడి యవ్వా నీ వెవ్వరి
బాసవు.

ఆర. 2-97

6. సామాన్య స్త్రీ వాచకము.

తే. అవ్వ నీ తల్లి దండ్రుల కాత్మజులకు, బంధుజనులకు, గుళలంబు
భామ నీదు, కుళల మెఱుగునంతకు వంతగూరి వగచుచున్న
వారు. ఆర- 2-44

వ. అవ్వ నీ వెవ్వరి కూతుర వెవ్వని భార్యవని యడిగిన.

ఆర. 8-184

వ. అత్తాలకు రోదన ధ్వని విని యంతిపురంబున నున్న ముదుసలి
యవ్వ లెల్లం బఱుతెంచి. సభా. 1-149

7. ఇల్లాయి, కటుంబిని.

వ. అందొక్క పుణ్యగృహంబు వాకిట నిలిచి భిక్షాండేహి యనుటయు
నా యింటి యవ్వయు నతి సంభ్రమంబున బిక్షయిడుటకుం బాత్ర
కోధనంబు సేయునెడ. ఆర. 5-9

“కాచం తు యావత్కురుతే భాజనస్య కుటుంబిని”

సం. భా. ఆర. 205-9

8. స్త్రీతో మాట్లాడునప్పుడు అమ్మ శబ్దమువలె క్రియలమీద వచ్చును.

ఆ. బలియు నిట్టి భీము బ్రాహ్మణార్థముగా, నసురవాతఁ ద్రోవ
రవ్వ యిట్లు. ఆది. 6-287

అవ్వల దే. వి. ఆవల

(దేశ్యమునందు అనంతరము)

వ. యుధిష్ఠిరుండు శుండాం మాలికాభీలంబుగా మధ్య ప్రదేశం
బలంకరించె నవ్వల సాత్యకి మొదలుకొని యోలిన కవలును
ద్రౌపదేయులు నభిమన్యుడు ఘటోత్కచుండు, గేకయవతులుం
బన్నిరి భీష్మ. 2-98

వ. కురు నందనుం డా హృదిక నందనుని నిజస్యందనంబున నిడు
కొని యవ్వలికిం గొనిపోయె. శల్క. 1-291.

విద.

ఆ వైపుది.

వ. అవ్వలి నై నికు లడలఁగ, నవ్వుచు మనవార భార్య. ద్రోణ. 2-818

అవ్వ దే. సర్వ. బహు.

అవి (ఆది యొక్క బహువచన రూపము)

అవ్వ పుచ్చుకొనకయున్న (అవి- అని పాఠాం.) ఆను. 8-218

మధ్యాక్కర : ఎదురను దవ్వలఁ జూచిన పొడవులెల్లఁ దక్షణము,
కదియఁగా నవ్వ యెంతయును దవ్వయి కనఁబడ, ఆర. 2-169

అశంక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సందేహము లేమి, నిస్సందేహము,

శా. ... రాద్రరే, భా భూరాకృతి యేన చూపెద నశంకం జూడుఁడి,
యేర్పడన్. విరా. 4-202

అశంకితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సందేహింపఁబడనిది. అనుమానింపఁబడనిది.

క. అనిసం జలమునఁ గుంతీ, తనయాగ్రజుఁ డిట్టలనియె దరహాసం.
తా, ననమున ముసుగు వడఁగ నజ్ఞనవాయకుతోడ ని ట్లశంకిత
భంగిన్. విరా. 5-256

అశంకితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సందేహింపఁబడనివాఁడు.

వ. మఱియుం దన యొద్దకు వచ్చి యశంకితులయొ క్తత్రియోచి,
తంబులైన మహార్తా సనంబుల మన్నవారల రాజపుత్రులగా
నెఱంగి. ఆది. 7-285

2. భయమునొందనివాఁడు, నిర్భయుఁడు.

వ. దమయంతీ నివేంబు ప్రవేశించునపుడు ని న్నెవరు వారింప
నోడుదు రనిన శత్రు వచనంబుల నశంకితుండయి నలుం డప్పుడ.
ఆర. 2-886

అశక్తదుర్దనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చేతగాని చౌర్యవ్యము.

మ. అదె కౌరవ్య అశక్తదుర్దనత సేయం బుని వైఁ కాఁజూచెద

రమ్మై ఓమచేశఁ దీటునె జయశ్రీ కాంతు దైత్యాంతకుం,
బొడువం దారు దలంచు పెల్ల. ఉద్యో. 3-396

అశత్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమర్థుడు, శక్తిలేనివాడు.

ఉ. మహి నేల నశత్తుడు కాంక్ష నేయునే.

కర్ణ. 3-57. ఉద్యో. 1-244, కాంఠి. 2-848

అశక్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తే. ఇట్లు దమ్ము నిరూపింప నితర జనములకు నశక్యముగాఁగ,
సల్లాపరసము, ననుభవించుచు. విరా. 3-42, ఆను. 1-102

అశక్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలవి గానివాడు, సాధ్యము గానివాడు.

ఎ. ఇక్కుమారుండు మేరుగిరి శృంగేణునుంబోలె నా కెత్తుకొన
నశక్యుం డయ్యె. సఖా. 1-151

అశతుడు సం. వి. అ. పుం.

శతుడు కానివాడు

మ. ...అశతుఁ డస్త్రిలోలుఁ డక్రొధనుండు. కాంఠి. 2-296

అశనత్వము సం. వి. అ. న.

భుజించుట.

సీ. శపం బనఁగా నియతాశనత్వము.

ఆను. 4-82

అశనన్తిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

అహారమును జయించుట. నియతమైన యాహారమును మితిగాఁ దీసికొ
నుట, తపము

క. విను మశనన్తిగ్రహము భవ, మను వభిధానంబు గల మహా
ధర్మము. కాంఠి. 3-414

అశనము సం. వి. అ. న.

1. తినుట, భుజించుట.

సీ. కపాలంబున, నెత్తి బై టాన్న మేకకాల, మశనంబు గొనుచు.

కాంఠి. 1-804

2. ఆన్నము.

నీ మాన్యులఁ జంపుట మగపాడిగాదు భిక్షాశనంబైన నత్యంత
సుఖము. భిష్మ. 1-198

3. ఆహారము, ఆహారపదార్థము.

క. మనలోఁ గయ్యం బేడికి, నని ధర్మసుతుండు నెప్పె నది మీ పతి
గైకొనఁ డయ్యె రోగి పథ్యాశనమునకుం జొరని భంగి సజయ
యెట్లున్. కర్ణ. 1-28 ఆర. 4-505

వ. ఆ రక్కసున కే నశనం బయ్యెద మీరు వగవకుండుడు.

ఆది. 6-252

అశనముగొను మి. స. క్రి.

భుజించు

నీ. కపాలంబున నెత్తిన భైక్షాన్న మేకకాల, మశనంబు గొనుచు.

కాంతి. 1-304

అశని సం. వి. ఇ. పుం. స్త్రీ.

1. పిడుగు

నీ అశని కల్పము లివి యర్జును బాణముల్, గాని శిఖండిని గావు
సుమ్మ. భిష్మ. 2-408, కాంతి. 4-88

2. వజ్రము, వజ్రాయుధము.

క. గిరియై వజ్రతేర నశని, శరమును మేఘత్వమొంది సాయకవృష్టిం
గురిసిన. ద్రోణ. 5-76

అశబ్దము సం. వి. అ. పుం.

శబ్దము లేనిది.

క. ఆసమాలంబ మశబ్దము, రస గంధ స్పర్శ రూప రహిత మగుణ
ముల్లిసిత గుణమగు వెలుగు న,భ్యసన నియతిపరుఁ డొకండు
వడయుం బుత్రా. ఆశ్వ. 1-204. కాంతి. 1-174

అశమము సం. వి. అ. పుం.

శమములేనిది.

క. పలు చాయల మొప్పిన యా, బలము లొకటి కొకటి కెదురఁ

బల్లవ పుష్పా, వలి గల వనముల క్రియ నిశ్చలత నిలిచి పాలించె
నశమనమధైర్యమునన్. భీష్మ. 1-150

అశరీరత్వము సం. వి. అ. న.

శరీరములేకుండుట.

క. తత్త్వ మనశ్శర మశరీరత్వంబునఁ బరఁగు భూతరాశి నియత
నా, శిత్త్వంబు హింసకత్వము, కాత్త్విక మై లేదు దేహ దశమునను
నృపా. అశ్వ. 1-121.

అశరీరవాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

సీ. అర్జును పుట్టిన యప్పుడు వీఁడు లోకములెల్ల గెల్పు పొగర్త
మొగులు - తే- ముట్టినట్టిదయగు రణమున జయించుఁ, గౌర
పుల సోదరులుఁ దాను భూరిరాజ్య, గౌరవముఁ బొందునని
యశరీరవాణి, వలికెనది దిట్టువడుఁ గాక వలయునేని.

ఉద్యో. 3-195. కాంతి. 5-365, ద్రోణ. 6-249

అశరీరి సం. వి. న్. పుం.

అకాశవాణి.

వ. దానిం జూచి సాత్వతి యద్భుతచిత్తయై యశరీరి పలుకు లప్పుడు
దలంచి, సభా. 2-58

అశర్మము సం. వి. న్. న.

దుఃఖము, కీడు.

మ. ... అతి క్రూరక, ర్మములం దుద్యతులైనవారికి నశర్మప్రాప్తి
గాకుండునే. ఆది. 7-185

అశాశ్వతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శాశ్వతముగానిది, నశించునది.

క. ఇవి యెల్ల నశాశ్వతములు, భవమరణాకలితములును. అను. 3-308

అశి సం. విణ. (ఇ. ఈ. ఇ.)

భుజించువాఁడు, తినువాఁడు.

అతిధిశిష్టాశి.

అశ్వ. 2-189

అశీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసించబడినది.

వ. సువర్ణప్రీతి యశశ్చి కాస్తుండును నకృతవివాహుండును.

[దో. 2-222

అశీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శీతముగానిది, చల్లగా నుండనిది,

క, ఓంకారవాచ్యము... నిష్పంక మశీత మనుష్టము. అను. 4-189

అశీతి సం. వి. ఇ. ప్రీ.

ఎనుబది.

కృతవర్మ నశీతి పాయకంబులను.

[దో. 2-94

అశీర్షుడు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణువు, నారాయణుడు.

తే. ఆచలు సూక్ష్మవరేణ్య సహస్రశీర్షు, నభయకారి నశీర్షు నారాయణుని.

కాం. 4-217

అశీలత్వము సం. వి. అ. న.

శీలత్వములేమి, చెడునడక.

క, లోభక్రోధాశీలత్వ కామ భయములఁ దేలు జనుఁడు కాలవృత్తి తెఱగు నెఱుగునే.

కాం. 4-444

అశుచి సం. విణ. (ఇ)

1. ఆపవిత్రమైనది, పరిశుద్ధి లేనిది.

క. బాలత్వంబున నవివేకాలోలత శుచియు నశుచియైనదియు సమం, బై లీల జగుప్సిత విధి, శీలత నొందంగ దుర్విశేష్టలఁ దెరుగున్.

ప్రీ. 1-39

2. మలినమైనది, ముఱికిగలది.

ఆ. పాదరోగు లశుచి పదముల దేవాలయముల మెట్టుటయును నసదుచారి, దప్పులేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దొలుపుట్టునందుఁ గలిగినట్టివారు.

అను. 5-102

3. ఆపవిశ్రుడు.

చ అశుచియుఁ గష్టఁడున్ లఘువునైన నిజాగ్రజమేనితోడ నిత్య
శుచియుఁ బుణ్యశీలయు నుదాత్తయు నాఁ జను నింతిఁ గొంచుఁ
గర్వశమతిఁ గీచకుల్. విరా. 8-17, కర్ణ. 1-295

4. శాచము లేనివాడు.

క. యాగంబునందు శ్రద్ధా, యోగము గల యశుచి శ్రద్ధ యొనరని
శుచి పు, ధ్యాగము సంపదఁ దుల్యులు, గా గణులించిరి నిరూపకత
నమరవదుల్. శాంతి. 5-247

అశుచిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశుచిత్వము, శుచి లేకపోవుట.

తే. పలుదెఱంగుల వంటకంబులఁ బ్రమాద, జాతమై యశుచిత్వంబు
సంభవించి, నప్పు డసురులు గొండు శ్రీయాఫలంబుఁ, దిలలుపైఁ
జల్ల నశుచిత దొలఁగునంచు. ఆను. 8-178

అశుచిత్వము సం. వి. అ. న.

మృశాశాచము, సూతకము.

వ. ఇట్లు చని గంగాస్నానం బాచరించి యమ్మహిషతి మొదలగు
నర్హజనంబులు ధృతరాష్ట్రీనకు గాంధారికిం గుంతికిం దిలొదక
ప్రదానంబులు నిర్వర్తించి నివృత్తులై యశుచిత్వం బవనయించు
టకం బుర బహిరంగజంబునఁ బట కుటీర ప్రకరంబుల వసించిరి.
అశ్ర. 2-169, శాంతి. 1-2

2. ఆపవిశ్రత.

క. వినుకాలిన కొఱవి తెఱంగున నల్లదనంబు మిగులు కులుచ
యొడలు, నెఱ్ఱని శన్నులునై యశుచిత్వ నిరూఢుం డొకఁడు
పుట్టె ధర్మతనూజా. శాంతి. 2-208, ఆను. 8-178

అశుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శుద్ధముకానిది, అపవిత్రము.

వ. అశుద్ధాన్నంబు పెట్టినవాడవు.

ఆది. 1-99

అశుభత్వము సం. వి. అ. న.

హాని.

ఉ. నిమిత్త శుభాశుభత్వ నిర్ధారణమున మదిం గని హితం బెఱిగిం
చుట నీతి... కర్త. 2-52

అశుభము సం. వి. అ. న.

1. కిడు.

క. మీరేమి నేయుదురు దై, వారంభము గాక శుభము నశుభంబును
సం, సారులఁ దనతన తఱి నని, వారణఁ బొందంగ మాన్పవచ్చునౌ
వానిన్. విరా. 2-227

నీ. విష్ణు నామంబులు వేయును నిత్యంబు, వినినఁ బఠించిన మనుజుఁ
డిహము, నందుఁ బరమమైన శుభంబు నొందక... ఆను. 5-328.

2. దుర్నిమిత్తము. అపశుకునము

వ. అనేక దుర్నిమిత్తంబులు వుట్టె..... అయ్యశుభ సూచకంబులకు
ధార్తరాష్ట్రీలు లంకక తూర్యంబులు మొరయింప నియో
గించిన... భీష్మ. 1-145

అశుభసూచకము సం. వి. సమ. అ. న.

అపశుకునము సూచించునది.

వ. అనేక దుర్నిమిత్తంబులు వుట్టె..... అయ్యశుభసూచకంబులకు
ధార్తరాష్ట్రీలు లంకక తూర్యంబులు మొరయింప నియోగిం
చిన. భీష్మ. 1-145

అశేషము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మిగులులేనిది, సమస్తము.

చ. ... అశేషబలంబులు నల్లెనల్ ధయ, ద్రుతగతిఁ బాటినన్.

విరా. 8-201, శాంతి. 1-71, శాంతి. 3-442

వి. అ. పుం.

శేషములేమి, మిగులు లేమి

వ ... దీయానుజ్ఞ నడసి తద్దయాలబ్ధ ప్రజ్ఞావిశేషంబునై యశేషం
బును వివరింప. స్వర్గ. 75

సీ. కలయట్టి వివిధార్థములు నశేషంబుగఁ దగ నొసంగుఁడు సత్సాత్ర
ములకు. ఉద్యో. 2-127

అశోకము సం. వి. అ. పుం.

అశోక వృక్షము.

ఆ. అంత నుదయశైల మను నశోకద్రుమ, సమితియందుఁ గాంతి.
చారు భంగి, నెఱయ విరసి తొలుత నెగసిన యుజ్జ్వల, స్తబ్ధక
మనఁగఁ బద్మసఖుఁడు వొడిచె. ఉద్యో. 2-118, ఆర. 6-885.

అశోక వృక్షములో రెండు జాతు లున్నవి. ఒకటి రామఫలపు చెట్టు.
ఆకులను బోలి పండిన నారింజనందు రంగుగల పూలగుత్తులు కలిగి
యుండును. మఱొకటి మామిడి ఆకులను బోలిన యాకులు గలిగి తెల్లని
పూలగుత్తులు గలిగియుండును. మాఘఫాల్గుణ మాసములలో దీని పూత
యారంభమగును. వైశాఖ మాసమున పండ్లు పండును. కాయలు
ముదిరినప్పుడు నీలపురంగును తాగుగా పండినప్పుడు ఎఱ్ఱని రంగును
గలిగియుండును. చిగురు ఎఱ్ఱగా నుండును. పూలయందు తేనెయుండును.
ఇది మిక్కిలి గుబురుగా వ్యాపించియుండును. శోకమును చెఱచునుగాన
దీనికి అశోకము అని పేరువచ్చినది. వంజశము అని నామాంతరమును
గలదు. కొందఱు నరమామిడి కంకేళి యందురు. కాని యది వేఱు అశో
కము వేఱు. ఇది దక్షిణ దేశమున అందును మలయాళదేశమున విరివిగా
నుండును. మామిడి ఆకులవంటి ఆకులు గలిగిన అశోకము చెట్టు పట్టము
స్త్రీల ప్రదరరోగములకు వాడుదురు.

విణ. (అ. అ. అ.)

దుఃఖములేనిది.

క. ...మీర లి, శోక స్థితి నుండుఁ డనుచు సురనది కరుణన్.

అపి. 4-128

అశోకవనము సం. వి. అ. న.

అశోక వృక్షములు గలతోపు, ఇచ్చట నారదుఁడు నివసించును.

∴ అనుచు వినతుం డగుటయు నమ్ముచి (నారదుఁడు) తనరై న.

యశోకవనమునకుఁ జనియె. చూ. అశోకము. ద్రోణ. 2-181

అశోకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అశ్వుని యశమునఁ బుట్టినవాఁడు.

అశ్వుం డను వాఁ డశోకుండు పుట్టి. ఆది. 8-80

అశ్మంతకదేశము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక దేశము.

ఇది భారత కాలంబున నమ న్నవస్తు సంపత్సంపాదనంబులయిన గుణ విశేషంబుల వెలసి పురుషార్థంబులగు ధర్మార్థకామంబులకుం గారంజై కమనీయం బగుచుండెను. భీష్మ. 1-40

అశ్మంతకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

మగధ రాజు కుమారుఁడు, ఇతఁడు దుర్యోధనుని పక్షమునఁ బోరాడి యభిమన్యునిచేఁ జచ్చెను.

తే. మగధపతిసూనుడైన యశ్మంతకుండు, కాలుఁ డయున్ బ్రౌఢ దోర్బలము మెఱయఁ, దాఁకుటయు సూతు తలయు రథ్యముల తలలు, నతని తలతోన యభిమన్యుఁ డవనిఁ గూల్చె. ద్రోణ. 2-97

అశ్మకి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాచీనుల భార్య, సంయాతి తల్లి. ఆది. 4-2

అశ్మకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు జనకునకు నీతి బోధించి వివేక పరిపాకము గలిగించెను. చూ, వివరము. కాంశి. 1-210 మొ.

2. దుర్యోధను పక్షమునఁ బోరిన యోధుఁడు.

ఇతఁడు అభిమన్యునిచేఁ జంపబడెను. చూ. ద్రోణ. 2-80, 81

3. కల్మాషపాదుఁ డను రాజునికి భార్యయైన నమయంతికి పసివ్రునివలనఁ బుట్టినవాఁడు. ఆది. 5-89

చూ. వివరము.

ఆది. 7-129, 130, 181

అశ్మము సం. వి. న్. పుం

తాయి, శిల.

అశ్రింబుల వలన లోహంబును నుద్భవించె.

ఉద్యో, 2-185, ఆర. 7-98

అశ్రి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

ఒకానొక మూత్ర రోగము. ఈ రోగమునందు మూత్రము వాతపితృ శ్లేష్మములతోఁ గూడికాని శుక్రముతోఁ గూడికాని ఆర్చివేయబడి వత్తి (మూత్రపు తిత్తి) యందు కల్లు (తాయ) గట్టును. మూత్రము అతి కష్టముమీఁద వెల్వడుచుండును. అప్పుడప్పుడు తాళ్లు మూత్ర ద్వారమున కడ్డుపడి మూత్రమును వెలికి రానియక చాల బాధ పెట్టును. ఈ తాళ్ళే చిన్నచిన్న ముక్కలుగా నున్నచో “శర్కర” వ్యాధి అనియు నన్నని పలుకలుగానైనచో నీకతా రోగమనియు నందురు. చూ. శర్కర.

సీ. ...కోశ మశ్రిని శర్కరను తా,ధితుఁ డగు నరుఁ డనన్య సతిని గన్య -ఆ- మహిషి గోవుఁ దురగి మదవాతురత మున్ను, గవిని నాఁడు. ఆను. 5-98

అశ్రమము సం. వి. అ. పుం.

శ్రమలేమి; అనాయాసము, అవలీల.

తే. తొలుత నీవు నన్నడిగిన దొడ్ల విల్లు, గాండివము ఫల్గుమన కేడు గడయు నడియ, సమరమున దేవ దానవ సమితివైన, గెలుచు నశ్రమమున దాని వలన నతఁడు. విరా 4-120

సీ అశ్రమంబున గెల్వనగు నాకు. శంక. 2-242, ఆను. 1-128

అశ్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపిరతిము, ఎడతెగనిది; తెంపులేనిది.

క శ్రీ శ్రీతవక్షస్థుల గౌరీ శ్రీత వాహుంగ సుభగరేఖా సంప, త్యక్తి శ్రాంత తనూ లలిత. కాంతి. 4-1

తే తాను డెగునేని బాంధవ దారపుత్ర, మిత్తులను సజ్జనంబు లేమి టికి విగత, చింతఁదై గుహ సొచ్చి యశ్రాంత బుద్ధి, దడవి కానంగవలఁచె తన్నుఁ దాన. కాంతి. 6-233

అశ్రి సం. వి. ఇ. ఈ. (స్త్రీ).

ఆయుధముయొక్క పదునైన అంచు.

ఉ. ...ఉగ్ర దైత్యాదుల రంజితాశ్రీ.

ఆర. 5-179

అశ్రుకణము సం. వి. సమ. అ. పుం.

కన్నీటి జొట్టు.

నీ. తోయజ్జదళముల తుది మంచు దొరగెడు, గతిఁ గమ్మగవ నశ్రు
కణము లురుల. విరా. 2-188

అశ్రుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విననిది.

వ. నీ పలుకు ధర్మవిరుద్ధం బన నోడుదు నుయినను లోకంబున నిది
యశ్రుతపూర్వంబు దీని నింక నీవును నేనును గుంతిచేవియును
ధృష్టద్యుమ్నుండును విచారించి యెల్ల నిశ్చయింతము.

(అశ్రుత పూర్వము = మున్నెన్నఁడు విననిది) ఆది. 7-243

అశ్రుధార సం. వి. సమ. ఆ. స్త్రీ.

కన్నీటి చాలు.

వ. దీని వృత్తాంతం బంతయు వినుమని యమ్మానినిం గానిపించిన
నదియును.

చ. కనుగవ నశ్రుధార లోలుకం జరణానతయైన రాముఁ డిట్లను.
ఉద్యో. 4-294, 295

అశ్రుపూరము సం. వి. సమ. అ. పుం.

కన్నీటి ప్రవాహము.

క. దండండి దొరగం, జనుచెండు నశ్రుపూరము, కనుగవలో
మ్రుంగుకొనుచుఁ గామిని పలికెన్. విరా. 2-79

అశ్రుబిందువు సం. వి. సమ. ఉ. పుం.

కన్నీటిజొట్టు, కన్నీరు.

వ. పృథ్వీ వ ప్రజలఁ బ్రబల దుర్బల భేదంబులేక సంహరింపుమను
టయు నవ్వనిత వనటం గన్నీరొలుక అశ్రుబిందువులు దోయిటం
బట్టి యద్దేవుం డమ్మద్దియతో. కాం. 5-205

అశ్రువు సం. వి. ఉ. న.

కన్నీరు.

అమృతధవ ధనంజయులఁ జూచునప్పుడు వాకు హర్షాశ్రుపులక
లును దదనంతరంబి భయంబును బుట్టె నట్టియెడ.

ఉద్యో. 2-12, విరా. 2-79

(బహు) కన్నీళ్లు

ఉ ...కుంతి సహాదేవుని నిల్లడవెట్టి వాకు న,హృద్ధా నిను నమ్మి చాల
విషమం బగు ని వ్యవహాస మీతఁడుం, బూనగ్ధ నియ్యకొంటి.

విరా. 2-211

అశ్లేఢము సం. విణ, (అ. అ. అ.)

శిథిలముగానిది, దృఢమైనది.

మ. ...సంగ్రామార్హ చాపంబు లశ్లేఢ వర్తంబులు వీరి కిమ్ము.

విరా. 3-154

అశ్లేషము సం. వి. అ. పుం.

దేనితోడను సంబంధము లేకుండుట,

క. రోషము శోకము రాగ,ద్వేషము లభిమాన దర్పవేగానంసా,
శ్లేషము లజ్ఞాన మని మ,నీషిజనము నెప్పు మాననీయ చరిత్రా.

కాంతి. 3-401

అశ్వకము సం. వి. అ. పుం.

ఆశ్వము, గుఱ్ఱము.

తే అవుల మూఁఱు గృహ్యవృద్ధ్యశ్వకాయువులు శుచి శ్రాద్ధ
కర్తకుఁ గలుగు నధిప.

ఆను, 3-169

అశ్వకృంతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుని భటుఁడు.

క. తలరఁ గరేణు క్రథన, ప్రలిహ ప్రరుజాశ్వకృంత పద నఖులను
ర,మలఁ గులిశనితాన నభా,వలిఁ బక్షింద్రుఁడు వచ్చి వందఱ
లాడెన్.

ఆది, 2-100

(రేణుక క్రథన అనియుఁ బాఠము గలదు. అప్పుడ 'క్ర' తేలఁ బయిక
వలయును)

అశ్వజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

ఆశ్వము యొక్క మనోగతభావమును దెలుపు జ్ఞానము, అశ్వవృత్తయము.

క, హరి కెక్కు డరయ ముద్రే, శ్వరుఁ డశ్వజ్ఞానమున నసంశయము.
కర్ణ, 1-289

అశ్వతరుఁడు సం. వి. ఆ. పుం.

కద్రువ కొడుకు.

ఆది. 2-4

అశ్వతీర్థము సం. వి. అ. న.

గంగా తీరమున కన్యాకబ్జమునకు సమీపమున మన్న తీర్థము.

చూ. వివరము,

అను. 1-106, ఆర్. 3-182

అశ్వత్థము సం. వి. ఆ. పుం.

రావించెట్టు.

ప. ఆశ్రమలంబు వైరి ప్రమోద భరితుండుగుచు మెలింగి యశ్వత్థ మధూ
కామ్రు దిల్వాది భూరుహోజతోభితంబైన నిజ పూర్వాశ్రమంబు
గనుంగొని. కల్య. 2-218

ప. ఋతుకాలంబున నీ తల్లి యశ్వత్థంబును నీ వుదుంబరంబును
నాలింగనము సేసి భక్తితో మీమీ చరువు లపయోగించునది.

అను. 1-110, ఆర. 3-185

అశ్వత్థామ సం. వి. న్. పుం.

1, మాళవేంద్రుఁడైన యింద్రవర్మ యేనుగు. భీముఁడు దీనిని సంహ
రించెను. దీని నాధారము చేసికొనియే యుద్ధిష్ఠిరుఁడు అశ్వత్థామ సచ్చె
నని యెలుంగెతియు ద్రోణుని చెవికి వినరాకుండఁ గుంజరమణియుఁ
బలుకఁ గలిగెను. ద్రోణ. 5-316

క. భీమునిచే నని నశ్వత్థామ యనం బరగు భద్ర దంతి వడిన.

ద్రోణ. 5-307

ప. మాళవేంద్రుండుగు నింద్రవర్మ వారణం బశ్వత్థామ యను పేరి
టిది ద్రోణ. 5-311

2. ద్రోణుని కొడుకు.

చూ. వివరము అనుబంధము. విరా. 4-4, ద్రోణ. 5-349, ఆది 2-79

అశ్వనది సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

కుంతిభోజ పురమునకు సమీపము నందలి యొక నది. ఈ నదియందే
కర్ణుని బేదిక యందుంచి కుంతి వదలెను.

వ. : ఖయునుం దానును గొని చని పురసమీపగతఃఖయిన యశ్వనదే.
 పవాహంబున విడిచి కుంతి యొత్తయు సంతాపంబున నిట్లని
 విలాపంబు సేసె. ఆర. 7-240.

అశ్వనీతిర్థము సం. వి. ఆ. న.

ఒకానొక పుణ్య జలాశయము. పుణ్యనదీజలము.

ఇందు స్నానం జూడినవారు రూపవంతు లగుదురు. ఆర. 2-259.

అశ్వపతి స. వి. ఇ. పుం.

మద్రదేశపు రాజు, సావిత్రి తండ్రి

వ. ... ఆయశ్వపతియును సావిత్రి ప్రసాదంబున నిజధర్మపత్ని
 యయిన మాళవియందు సావిత్రియను కూతుంగని, ఆర. 7-170.

అశ్వము సం. వి. ఆ. పుం.

గజ్జము.

అశ్వకలిత శకటము

ఆను. 2-379.

ఉ ... ఆశ్వములం బరికించియున్ని యం, పేనిఁ దురంగశాలలకు నెల్లము
 ముఖ్యుడవై ... విరా. 1-273.

అశ్వముఖము సం. వి. ఆ. న.

గజ్జపు ముఖముతోనుండు జౌర్వాగ్ని-ఇది సముద్రమునం దుండును.
 బడతాగ్ని

వ. జౌర్వాండు వితృదేవతాదేశంబునఁ దనకోపానలంబు సముద్రం.
 బులో వై చిన నది యౌర్వానలంబునా నశ్వముఖంబున నబ్ధి జలం
 బులు ద్రావుచుండు... ఆది. 2-148.

అశ్వమేధదత్తుడు సం. వి. ఆ. పుం.

జనమేజయుని (పరీక్షిత్తు కుమారుడ) కుమారుడైన శతానీకునకు.
 వై దేహివలనబట్టినవాడు... ఆది. 4-117.

అశ్వమేధపర్వము సం. న్. న. పుం.

భారత భాగములలోఁ బదునాల్గవది. చూ. మహాభారతము

అశ్వ. 1-288.

అశ్వమేధము సం. వి. ఆ. పుం.

అశ్వమును పశువుగాఁజేసి సార్వభౌముఁడు చేయు యాగ విశేషము సర్వ
పాపనాశనమునకై దీనిని జేయదురు. ఉద్యో. 1-168; ఆర. 2-274

ల్లో. "సర్వ పాపాస్థానం తరతి, తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమే
ధేన యజేత"—అని శ్రుతివాక్యము.

'రాజా సార్వభౌమోఽశ్వమేధేన యజేత'—అని స్మృతి.

ఈ యజ్ఞము చైత్ర పూర్ణిమనాఁ దారంభింప వలయును. ప్రథమ
సంవత్సరమున అనగా యజ్ఞారంభపు మొదటి సంవత్సరమున చైత్ర
పూర్ణిమనాఁడు సాంగ్రహణము అను పేరు గల యొక యజ్ఞమును
జరిపించి మరుసటి దినమున బ్రహ్మాదనము, మేధ్యాశ్వబంధనము, స్నాన
ము, ప్రోక్షణము మొదలగు క్రియల నొనరించి అశ్వమును వదల వల
యును. ఆయజ్ఞాశ్వము మొదటి సంవత్సరము స్వేచ్ఛా విహారము చేయు
చుండ రాజపుత్రులు, ఉగ్రరాజులు సూత గ్రామణులు క్షత్త సంగ్రహీ
తలు అను వారొక్కక్కరు నూజేసి మందిగా వెరసి నన్నురు మంది
దాని సంరక్షణార్థమై వెంబడి పోవలయును. వారు దానిని మరలింపఁ
గూడదు. అది యట్లు తిరుగుచు, దుదకుఁ దాను గృహమునకు మఱి
వచ్చును. ఇట్లా అశ్వము వగలిన సంవత్సరమున పదునొకండు మాసములు
గడచిన పిదప దానిని తోలుకొని వచ్చి సదస్సునకుఁ దెచ్చి రావిచెట్ల
తోపుతో బంధింపవలయును.

యజ్ఞాశ్వము తిరిగి వచ్చునఱకు సార్వభౌముఁడు ప్రతిదినము శ్రుత్యక్త
క్రమముగ సావిత్తాది కర్మములు చేయించుండవలయును. యజ్ఞారంభము
నకుఁ బూర్వము శ్రుత్యక్తముగ ఋత్విగ్వరణముచేసి ఉపాంగముగఁ
గొన్ని యజ్ఞములు చేయవలసి యున్నది.

పదునొకండు మాసములతో యజ్ఞాశ్వము తిరిగి వచ్చిన పిదప బండ్రెండవ
మాసమున యజ్ఞములకు వలసిన సామగ్రులను సంపాదించుకొని యా
సంవత్సరము కడపటి ఫాల్గుణమాసాస్యవాఁడు ఋత్విక్కులతో యజ్ఞ
శాలను బ్రవేశించి రెండవ సంవత్సరము ప్రథమ దినమగు పాడ్యమి
మొదలు అశ్వమేధయజ్ఞమారంభింపవలయును. ఏడుదినములు హోమము
చేసి పూర్ణాహుతి చేయవలయును.

అశ్వమును బ్రహ్మ, అభ్యర్థ్యుఁడు, హోత, ఉద్ధాత అను నలువురు ఋత్విక్కులు రథకారుని గృహమున బంధించి దాని నాలుగు పాదములయందు “ఇహ ధృతి స్వాహా” ఇత్యాదులగు మంత్రములఁజెప్పి హోమము చేయుదురు.

పిమ్మట పోషలతారాజమునకు నభివర్ధకములగు కొన్ని క్రియలు జరపి సోమపానము చేయుదురు.

అశ్వమేధి సం. వి. న్. పుం.

అశ్వమేధ యాగము చేసినవాఁడు.

క. నాకదియేల యశ్వమేధుం పదమని యెంచితి. ఆను. 4-72

అశ్వమేధేశ్వరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

రోచమానుఁడఁ అను పేరుగలవాఁడు.

రాజనూయయాగ కాలంబున పూర్వదిగ్విజయంబుసేయు భీమునిచేతఁ తమ్ములతోఁగూడఁ జచ్చెను. సఖా. 1-241

అశ్వవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వలక్షణాదికమును దెల్పు విద్య, అశ్వహృదయము.

క. తురగంబులఁజూచు విధంబురయఁగ నితఁ డశ్వవిద్యయందు నిపు ణతా, స్ఫురణము గలవాఁడు. విరా. 1-259

అశ్వశాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గుఱ్ఱపుసాల, మందుర.

ప. ఒక్కరమ్య ప్రదేశంబున రాజనుండిరంబును సుచితస్థానంబులసమస్త జననివాసంబులునై రమణీయ బంధురంబును సింధురాశ్వశాలా మాలికా మనోహరంబునుంగా వీడెల్ల విడిసె ఉద్యో. 4-182

అశ్వశిక్షకుఁడు సం. వి. సమ. అ. పుం.

గుఱ్ఱములకు విద్య నేర్పువాఁడు, గుఱ్ఱముల నలవఱచువాఁడు, గుఱ్ఱములను బరీపాలించువాఁడు.

ఆ. అశ్వ శిక్షకుఁడనై మత్స్యభూవిభుఁ గొలుచువాఁడ గుఱ్ఱములకు పలయు, తెఱఁగులెల్లఁ జాలనెఱుఁగుదు రూపుగా, నరయనేర్తువాని ననుదినంబు. విరా. 1-94

అశ్వశీర్షుడు సం. వి. అ. పుం.

తక్షణని కొడుకు, అర్జునుడు భాండవ దహనముసేయు సమయంబున నితడు అగ్ని శిఖరకు వెఱచి తల్లిని దనతోకను గఱచి వట్టుకొనునట్లు చేసికొని ఆకాశమున బర్హిడుచుండ నర్జునుడు వాని తోకం దెగఁ గొట్టెను. ఆ తోక తోడ తల్లియగ్నిఁబడి నశించెను. వెంటనే పార్థుడు అశ్వసేను సేయ సమకట్టిన నిండ్రుడు మోహిని యను మాయగావించి యాయశ్వసేను విడిపించెను. ఆది. 8-272, 273, 274

అశ్వహృదయము సం. వి. అ. పుం.

గుఱ్ఱము యొక్క మనోగత భావమును తెలుపు విశ్వావిశేషము.

వ (దుర్యోధనుడు శల్యునితో) కృష్ణునకు నశ్వహృదయ జ్ఞానంబున నివధికుడవు. కర్ణ. 1-252

మ హాకర్కరః (కర్కటకుడు నలునితో) అతనికి (ఋతుపర్ణునకు) నశ్వహృదయ మనెడి విద్య యిచ్చి, వెలయ నతనిచే నక్షహృదయ మనిర్వర్య జేకొనుము. ఆర. 2-128.

అశ్వి సం. వి. స్. పుం. (ద్వివచ) అశ్వులు

అశ్వినీ పుత్రులగు దేవవైద్యులు

తే. అశ్వినీతృ శశానదులు నందు వెలుంగుచుండ్రు. శాంతి. 8-124.

నీ ...పరమాహ్లాదమునఁ జను,దెంచి గంధర్వులు దేవమునులు మర దశ్వివసువులు మహితారంబున. మహా. 87; ఆను. 5-313.

అశ్వినీ సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

ఇర్వదేడు నక్షత్రములలో మొదటి నక్షత్రము. ఈ నక్షత్రమున తిల రానము శ్రేష్ఠము. ఆను. 2-379.

అశ్వేతము సం.విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలుపు కానిది, నల్లనిది.

నీ. పలువురఁ గొడుకులఁ బడయంగ వలయునం, దొక్కరుడయినను నోవి గయకు, నడుగునో యనియును నశ్వమేధం బొప్పజేయునో యనియు నశ్వేతమైన, యాబోతు విడుచునో యనియును గోరుదురు. ఆర. 2-274.

అష్ట సం. విణ. న్. సంఖ్య.

ఎనిమిది (ఇది తెనుగున సమాన పూర్వకముగనే యుండును)

అష్ట వైడూర్యములు.

విరా. 4-80

ఆ అమరులకు నజయులగు నష్టసంశస్త్రములు.

కర్ణ. 2-276

ఇది ఇతర సంఖ్యావాచకములతోఁ జేరినపుడు తఱచుగా 'అష్టై' అను రూపముగా మాటును. చూ. అష్టాదశము.

అష్టకము సం. విణ. అ. ప్రికా. అ.

ఎనిమిది పరిమితి గలది.

శిశు బాణాష్టకమున.

విరా. 5-168

పాదాష్టకంబును.

కాంతి. 8-109

అష్టకుండు సం. వి. అ. పుం.

విశ్వామిత్రునకు మాధవి వలనఁ బుట్టినవాడు; యయాతి దౌహిత్రుడు.

క. (విశ్వామిత్రుడు) మునివరుఁ డష్టకుఁ డనియెడు, తనయు, బడసి శిష్యునకు సుదతి (మాధవి) నొప్పించెన్.

ఉద్యో. 3-221; అది 8-218

అష్టగుణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఎనిమిదియైనది, ఎనిమిది విభాగములు గలది, ఎనిమిది రకములు గలది.

క. అష్టగుణంబగు నైశ్వర్యంబు నొదియు.

సౌప్తి. 1-116

(అష్టైశ్వర్యములు)

అష్టచక్రము సం. విణ.

ఎనిమిది చక్రములు గలది, విష్ణుని తేరు.

వ. అష్టచక్రంబును, బ్రహ్మత భూత యుక్తంబును మనోజవంబును నగు మహనీయ శకటంబున వినోదపరాయణుండైన నారాయణుండు వికుంఠనిధానుం డగుచు నైకుంతాభిరానంబున విఖ్యాతుండై విహరించుచుండు.

భీష్మ. 1-37

అష్టమత సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఎనిమిదవది యగుట..

క. విను మై దిండియములకును, మనంబు పవ్వంబు సప్తమత్వము
బుద్ధిం, బహుగౌను భవ్య శైత్ర, జ్ఞానియం దవ్వమత గల్గు సుగుణా
భరణా. కాం. 5-165

అష్టమము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)
ఎనిమిదవది.

క. ...అయ్యష్టమ యామిని నుదిత పటువిపాదుం దగుచున్.

క. గురువిభుడు నగరు సొచ్చియు. భీష్మ. 8-184, 185

అష్టమి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. ఎనిమిదవదియైనది (స్త్రీ).

క. యష్టమియగు దేవత నే, గష్టాత్మత యసురులందు గని విడిచితి.

కాం. 5-13

2. పక్షములో ఎనిమిదవ తిథి.

ఉ. మానవుఁ డోపి యాశ్చర్యముజమానము రెండవ యష్టమిం దగం,
బూని దినత్రయంబు. అను. 8-16

అష్టముఁడు సం. విణ. అ. పుం.
ఎనిమిదవవాఁడు.

అ. ...ఎప్పటి, యట్ల నెమ్మినుండు నంతఁ బుట్టై, దనయుఁ డవ్వ
ముండు తల్లిదండ్రుల కతి, ప్రీతియును మదంబుఁ బెరుగుచుండ.
ఆది. 4-150

అష్టమూర్తి విం. వి. ఇ. పుం.
శివుఁడు.

అష్టమూర్తులు:-పంచ భూతములు-5, సూర్యచంద్రులు-2, యజ్ఞముచేసిన
పురుషుఁడు 1.

వ. ఇట్లు ప్రళయకాల శాండవంబునం బ్రచండమూర్తియగు నష్ట
మూర్తయింబోత విజృంభించిన భీష్మ మార్కొను మగలులేక.

భీష్మ. 1-271

అష్టకోభనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎనిమిది విధములైన యలింకారములు గలది; ఎనిమిది విధములైన

మంగళకర వస్తువులు గలది, ఆవి : 1. సింహము 2. వృషభము
3. గజము, 4. కలశము 5. వ్యజనము 6. వైజయంతి 7. భేరి 8. దీపము

వ. పరమ సంతృప్త హృదయయై చంద్రులతోఁ గూడిన రాత్రియుం
బోలెఁ బలిఁ గూడి యొప్పుచున్న దమయంతిం జూచి సంతస్థి
తన పురంబునం దష్ట శోభనంబులు దేవ గృహంబులయందు విశేష
పూజలు సేయించె. ఆర. 2-220

వ. పాంచాలపతియును గరం బనురాగంబుగఁ బురం బష్టశోభనంబు
సేయించి (చౌపది వివాహమునకు) సభా. 1-153

అష్టాంగము సం. వి. అ. పుం.

1. యోగ విశేషము. దీని యంగములు : 1. యనుము 2. నియమము
3. ఆసనము 4. ప్రాణాయామము 5. ప్రత్యాహారము 6. ధారణ
7. ధ్యానము 8. సమాధి.

మాలిని. అవగమిత రహస్యాష్టాంగ సమ్యక్ప్రకారోత్సవ గురు
కరుణావిస్తార గాఢ ప్రకాంతి, ప్రణవ హృదయ పద్మోద్భాసి
విజ్ఞానసారా. ఉద్యో. 4-428

2. ఆయుర్వేదము. దీని యంగములు : 1. కాయచికిత్స 2. కౌమార
భృత్యము 3. భూతవిద్య 4. శాలాక్యము 5. శల్యము 6. అగద
తంత్రము 7. రసాయనతంత్రము 8. వాణీకరణము.

క. అనిశము సేవించురె ని, న్ననమా యష్టాంగమైన యాయుర్వేదం
బున దక్షులైన వైద్యులు. సభా. 1-33

అష్టాకపాలము సం. వి. అ. పుం.

ఎనిమిది మట్టిపాత్రములలో సంస్కరింపఁబడిన పురోడాశముతోఁ జేయు
నొక విధమైన యజ్ఞము.

వ. దక్షిణాగ్ని ప్రముఖులయిన వహ్నులు వాయుహుతింజేసి
యనోన్యన్య సంస్పృష్టంబు లయ్యెనేనియు రజస్వలాది సంకరంబులం
బొరనె నేనియుఁ ద్రాప్తాయశ్చిత్తార్థంబై యష్టాకపాలేష్టి సేయ
వలయు. ఆర. 5-167

అష్టాదశ సం. విణ. 5.

పదునెనిమిది (ఇది తెలుగున సమాన పూర్వపదముగనే ప్రయుక్తమగును)

ఉ. అష్టాదశపర్వ నిర్వహణ సంభృతము. విరా. 1-6

అష్టాపదము సం. వి. అ. పుం. న.

ఎనిమిది ధాతువులయందును ప్రతిష్ఠ గలది- బంగారము.

ఉ. కళింగుఁ డ,ష్టాపద దీప్త పుంఖ నవకాత శరంబులు నాటసేసినం.
భిష్మ. 2-73

అష్టావక్రము సం. వి. అ. న.

తీర్థవిశేషము. ఇందు స్నానముచేసిన మర్త్యుఁడు బ్రహ్మభావ మొందును.
ఆను. 2-85

అష్టావక్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

మునికుమారుఁడు.

చూ. చరిత్ర. ఆను. 2-3 మొ. 25 వ.

ఎనిమిది వంకలుగల శరీరము గలవాఁడు. ఏకపాదుని కుమారుఁడు.

చూ. చరిత్ర. ఆర. 3-286 మొ. 250 వ.

అష్టాశీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఎనుబది యెనిమిది.

వ. ఊర్ధ్వరేతసులయిన యష్టాశీతి సహస్రములును. సభా. 1-80

అసంఖ్యకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యలేనిది, లెక్కింపరానిది.

క ప్రకృతి దన యిచ్చఁ గ్రీడా,ర్థకముగ సత్త్వాది గుణవిశాసము
నానా, వికృతులఁ బొందింప నసంఖ్యకవిధమై పరఁగుచుండు
నది మనుజేంద్రా. శాంతి. 6-96

అసంఖ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యలేనిది, లెక్కింపరానిది.

క. అసురవరుఁ డీ హలాయుధుఁ, డసమానబలుండు సమరభాగ్రణి
నిను పాం.దునుతుల యెడ రోషము గలఁ. డసంఖ్య మాయాబల

మన నరులఁ గలంచున్.

ఉద్యో. 4-231

2, త్రవ్వితండము.

అ. భక్తిఁ బ్రస్తుతించి ప్రణామల దేల్చి తత్కరుణ వడసి పసిడి త్రవ్వితండములు నృపాల పెక్కు మోపులు దెత్తము, రమ్మ భార వహులఁ దెమ్మచాల.

క. అని పలికి యమ్మహాత్ముఁడు, గొనిపోవఁగఁబోయి శివు నకుంతిత కరుణం, గనక మసంఖ్యము మోపులు, గొనివచ్చె నతండు మంచు కొండ యివులకున్.

అశ్వ. 1-62, 83

అసంఖ్యాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇన్ని యని లెక్కింపరానిది, బహుసంఖ్యగలది.

వివిధ విశేష వికృతి స్వరూపులగు నసంఖ్యాత ప్రమథులు,

సౌప్తి. 1-116

అసంఖ్యులు సం. విణ. పుం. బహు

అనేకులు.

చ. ఇటు తగునే సుయోధన మహీవలయంబున నిట్టి దైన్య మెచ్చట వివర జూడఁ గల్గెనె యసంఖ్యులు రాజులు నీకుఁగాఁగఁ జచ్చట యును.

శల్య. 2-54

అసంగత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

తగులమి, సంబంధములేమి.

క. ధర్మారాముఁడు సంతత, ధర్మరఘుఁడు నై యసంగతానిష్ఠమతిన్, నిర్మలఁ డగువానికి నిష్కర్మత్వానందసిద్ధి గలుగు మునీంద్రుఁడ.

కాంతి. 5-286

అసంగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడనిది. పొనఁగనిది, యుక్తముగానిది.

చ. ఇతఁ డిది యేల క్రొవ్వి ధరణీకుండ వంచు వృథాభిమానియై, గతమునఁ బోయె.

ఉద్యో. 3-376

క. మానవులకు దలఁపఁగ నజ్ఞానము నట్టి పగ లేదసంగత కృత్యాధి

నుండై యాపునెడు ను, దానం గావున నుదాత్త ధర్మవిధిజ్ఞా.

శాంతి. 5-32

అసంగతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

విరోధి.

క. అనిమిషవరుఁ డివ్వెధమున, అనియింపఁగఁ జేసెఁ బగ యసంగతులై
వా, గును దెగి యొండొరువులతో, నని బెట్టుగఁజేసి చచ్చి రందఱు.
నధిపా, ఆర. 1-298

అసంగము సం. వి. అ. పుం.

సంబంధములేమి, విషయాదులయందు భోగానక్తిలేమి.

ఆ. ఆరయ మే అసంగ మంచిత జ్ఞానంబు. శాంతి. 5-525.

తే. ప్రకృతి నేనెనె యీ యపరాధ మరయ, నా యదియగాక
వేటొకండే యసంగ, కలితుఁ డగు నేను దానితోఁ గలయనేల,
కలిగె బహురూపముల దానఁ గాదె నాకు. శాంతి. 6-52

అసంగుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విషయ సంగము లేనివాఁడు, దేనితోడను సంబంధము లేనివాఁడు.

సీ. అమృతపతి యసంగులుఁ గృతాత్ములు వ్రతాచరితమతులు
నభ్యాత్మ సిరతులు నందుఁ (బ్రహ్మలోకము) బోదురుగాక యిచ్చ
టుగా నశకల్యంబె నాకు. ఆను. 4-74

వి. అ. పుం.

విష్టువు.

సీ. వరుఁ డసంగుఁడు ధర్మపాలుఁడు... సంగుత్త మంత్ర మనఁగఁ,
-తే- బరఁగు పేకుల వొప్పి యధ్వర మయాత్ముడైన విష్టుండు.
శాంతి. 8-110

అసంతానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బిడ్డలు లేనివాఁడు.

తే. ...యసంతానుఁ డగుట గర్భ, దాసుఁ డగుట దరిద్రతవృత్తుఁ
డగుట, చెందుఁ దూడుల కట్ట మ్రుచ్చిలిన కష్ట, నరుని కని
పల్కెఁ బశుసఖ నామఁ డధిప. ఆను. 9-245.

అసందిగ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమమానము లేనిది, నిస్సంశయము.

క. అసందిగ్ధము మన కాజి యగుట దీనికి దగగన్. విరా. 4-88.

అసంబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పొందిక లేనిది, అతుకనిది, ఆయుక్తము, (వాక్యము)

ఉ. ...నా, వృద్ధియ కోరుడేని నవివేకిని నీవని నన్ను నిట్లసంబద్ధములైన వాక్యములు పల్కుక వే సలిపింపు కోమలిన్.

విరా. 2-76.

ఉ. ...రాజ్యసంసిద్ధి నిజాగ్ర జన్మనకుఁ జేయు తలంపును గల్గు నీ పసంబద్ధములైన వాక్యములు పల్కుట యెప్పునె కీచకాంతకా.

ఉద్యో. 8-55.

2. అసత్యమైనది, హాని కలిగించునది (మాట).

వ. సంజయునకు ధృతరాష్ట్రం దిట్లనియె.

క. వృద్ధని జాత్యంధుం డని, బుద్ధిపహీనుఁ డని నన్నుఁ బుత్తుఁడు బలద, రోద్ధతుఁడై మెచ్చ డసంబద్ధంబులెకాని వినఁడు పలికిన పలుకుల్.

ఆర. 1-888.

అసంబద్ధుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అయోగ్యుఁడు, అపాత్రుఁడు, హితము విననివాఁడు.

ఉ. బద్ధునిఁ జేయఁ జూచె ననుబట్టి సుయోధనుఁ డింక న య్యసంబద్ధునితోడి సంధికి నుపాయము నా మదిఁ దోచ దెమ్మెయిన్.

ఉద్యో. 4-88.

అసంభవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంభవింపనిది, కలుగనిది, అసంగతము, పానగనిది.

అ. ద్రుపద తనయుఁ డట్టి ద్రోణుని తలఁ గోయు, వాఁడు విధికి నెట్టి వారి నెట్టి, తెఱఁగు సేయరాదు దీనికి నేమను, వార మిది యసంభవంబుగా దె.

ప్రీ. 1-122.

2. అభింఘనిది, దొరకనిది.

వ. ...హింస దలంపక నిత్యంబును నొక్కొక్క వనస్పతియందు
నొక్కొక్క వన్యభరి భిక్షుగొని యసంభవంబయిననాఁ డుపవా
సంబు సేసి. ఆది. 6-49

అసంభృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చక్కగాఁ బొందఁబడనిది.

తే. ఆర్థధర్మంబు లితరేతరాశ్రయములు, గాన వానిలో నొకఁ
డూఁడు మానవేంద్రు, జగము పోకలఁ బుచ్చు నసంభృతాద్ధుఁడైన
వానికిఁ గామ మప్రాప్య మరయ. కాంతి. 8-457

అసంభ్రముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంభ్రమము లేనివాఁడు, తొట్రుపాటు లేనివాఁడు.

ఉ. ఆ సభ కేకవస్త్ర యగునట్టి ననుం గొనివచ్చి నొంచు దుఃఖా
సనుఁ జూచుచుం బతు లసంభ్రములై తగు చేష్టలేక నా,యాసలు
చూని చిత్రముల యాకృతి నున్నయెడన్. ఉద్యో. 3-111

క. అవి గనియు వినియు నులుకక, సవరణ లొప్పార నపు డసంభ్ర
ములై యా,దవులు. మౌన. 28

అసంశయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంశయములేనిది, నిశ్చితము.

ఉ. ...మదీయ బాహుబల హీనబలంఁడయి నీకుఁ బ్రీతిగాఁ, జచ్చు
నసంశయం బిది విచారము లన్నియు నింక నేటికిన్ విరా. 2-279

అసద్ద వై. వి (సం. అశ్రద్ధా. ప్రా అసద్ధో క. అసద్దే. త. అసద్దై)

తిరస్కారము, తృణీకారము, నిరసనము, ఉపేక్ష

(ఇంద్ర బలి సంవాదము) ఆ. సరకుసేయ నను చసద్దమాటలుగొన్ని,
యాడినంత సేమియయ్యె నింద్ర నీదు శక్తి వింతయే చైవ వశ
మున, నెట్టి పాటివారు నెట్లుగారె. కాంతి. 4-428

(అసద్దమాటలు = తృణీకరించి పలుకు మాటలు)

అసతి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

కులట, అంకుటాలు,

క. పలుమాటుం దల వాకిట, మెరుగుట యసతీజనైక మిత్రత
కలహం, బుల కెలయుట సగు పలుకులం, బెలుచనగుట నాకుఁగాని
పేరివి మగువా.

ఆర. 5-302

అసత్తు సం. విణ. (శ్రీ. టి. టి.)

1. లేనిది, అసత్యమైనది.

మానిని. సదసదువచితాత్మా సంభృతానందవర్త్యా. ఉద్యో. 1-385

2. చెడ్డది, దుష్టమైనది

చ. హితు లెంత చెప్పిన, నివినక బహు ప్రకారముల నిందకు నోర్చి
పరాభవించె సజ్జనులగు పాండుపుత్రుల నసత్పుత్ర వృత్తికి జేటు
దప్పినే

సౌ. 1-87, కాంతి. 5-291

నపుం.

ప్రకృతి.

సీ. అలవడ సదసద్ద్యయంబును నా యందు, సనుచేతమై యున్కి
సత్యుఁ డనియు.

కాంతి, 6-482

అసత్యత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అసత్యము, అసత్యత్వము.

క. హరివచనంబు అసత్యతఁ బొరయఁగ నేర్చునాకొ. శల్య. 1-205

క. అనుటయుఁ బెలుచని యెలుఁగున, ఘనమూల ప్రబల కాళికా
దుర్జయు నన్నును దాఁకిన నతని ప్రభంజనుఁడను నామంబునకు
నసత్యత వచ్చున్.

కాంతి. 3-388

అసత్యత్వము సం. వి. అ. న.

అసత్యము, అబద్ధము.

క. గెలుపుము శల్కుని నీవని, పలికి ముకుందుండు నన్నుఁ బనిచిన
వాఁ డ, పృథుకులకు నసత్యత్వము, గలుగఁగ నేర్చునాకొ దైవ
ఘట బలమునన్.

శల్య. 1-263

అనత్యము సం. వి. అ. న.

అనృతము, అబద్ధము, బొంకుమాట.

క. సత్యము నహింసయు నను, నత్యుత్తమ - ధర్మయుగళ మందు
నహింసన్, సత్యముగాఁజట ధర్మ మ,నత్యమున నహింసఁ గావఁ
జనునంద్రు బుధుల్. కర్ణ. 3-78. విరా. 2-180

అనత్యసంవాదిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అనత్యము మాట్లాడువది, కల్లమాటలు చెప్పవది.

ఉ. ...కేకయ రాజపుత్రి య,శ్యాదర వృత్తితో ననునయం బొన
రించిన నయ్యసత్యసం,వాదిని పూన్కి పొందుసుతవల్లర యాలము
సేసి యిట్లనన్. విరా. 2-180

అసదు డే. విణ.

1. తక్కువది, అల్పము, దుర్బలము, స్వల్పము.

తే. పాండవులు కౌరవులతోడి పగకు నొల్ల, రథల భూవ్రజా నాశన
మగుటఁజేసి, వారలసదని తలఁపంగ వలవ దధిక, ధర్మవరులైన
కతమునఁ దగవు నడచె. ఉద్యో. 1-234

చ. అసదుగఁ దాటి మేనఁ దఱచై పొరి నెత్తురు గ్రమ్ముపోటులన్.
విరా. 3-184

తే. ...భీష్మాదులెల్ల వివ్వచ్చుఁ బోయి, నెక్కుడగుఁగాని యసదు గాఁ
డితఁ దధిరి. (అభిమన్యుని) భీష్మ. 1-272

అ. పాదరోగు లకుచిక్షదముల దేవాల,యములు మెట్టుటయును నసదు
వారిఁ, దప్పులేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దోలు పుట్టునందుఁ గలిగి
నట్టివారు. ఆను. 5-103

చ. మా, కడిమియు లావు నీ వసదుగా గణుతింపకు. ఉద్యో. 2-208

2. అయక్తము, తగనిది.

(కృష్ణుడు) క. మామషయోని జనించితిఁ, గాన మదీయమగు బుద్ధి
గౌరవము దదీ,యానుగుణతోపహితము,గా నెఱుంగుఁడు మీరు
సెప్పు కత విను టనదే. ఆను. 4-411

3. కొద్దివాడు, బలహీనుడు

నీ. విరాటుండు, నాశని తమ్ములు నాశ్మజులును ననదులే.

ఉద్యో. 1-289

(ఉద్యోధనుడు భీమునితో) కా. పూర్వాభావము సూచి న న్ననదుగా
నూహించెదో భీమ.

శల్య. 2-248

4. కృశము, సన్ననిది.

అనదుఁ గౌఁ దిఁగె యల్లాడుచుండ...

విరా. 4-26

అనదుఁజోటు దే. వి.

దుర్బలమైన కావు.

క. మూలబలము సంతుష్టంబై లాలితమగుచు నున్న యప్పు డనదుఁ
జో,టాలోకించి నడవ భూ,పాలకునకు దండ మతిగుళం బొనరిం
చున్.

కాం. 2-418

అనదువాడు

కొద్దివాడు, అల్పుడు.

ఆ. పాదరోగు లగుచివరముల దేవాలయములు మెట్టుటయును
ననదువారి, దప్పలేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దొలుపుట్టు
నందుఁ గలిగినట్టివారు.

అను. 5-102

అసదృక్షుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమానుడు.

(భీష్ముడు కర్ణునితో) క. నీ యువయము వైవిక గ,ర్భాయత్తము
నీకు మర్త్య అసదృశులు గౌం,తేయుఁడవుగాని విమ రా,ధేయుం
డవుగావు నీవు ధీరవిచారా.

భీష్మ. 3-448

అసదృశము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ..)

సాటిలేనిది, అసమానమీ.

(అర్జునుఁ డుత్తరునితో) చ. అసదృశ లీల బొల్పు రథికావలి మీదఁ
జనంగ వెట్టినే.

విరా. 4-57

క. పావనమీది యసదృశము పౌరనముఖ్యా.

కాం. 6-589

అసదృశుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సాటిలేనివాఁడు.

క. ...ధనుశ్శాస్త్ర పరిజ్ఞాన ఘనుఁ డసదృశుఁడు శక్తిన్. విరా. 5-8

2. పోలనివాఁడు, తగనివాఁడు.

క. పొడువునఁ బ్రాయంబునఁ గడఁ, గడిది బలంబునను జూడఁగా
నసదృశు నీ, కొడుకని యీతని నెంతయు, నెడమడుగుగఁ జూప
చెత్తె యిందలు నగఁగాన్.

ఆది. 4-100

అసద్భావము సం. వి. అ. పుం.

1. నిర్గుణత్వము.

క. కావున గుణములు ప్రకృతివ; యే విధమనఁ జూచినను మహేశ్వ
రుని గుణ,త్వావేశము పొరయదస,ద్భావము సద్భావమగునె భరిత
విచేకా,

కాంతి 6-98

2. చెడ్డస్వభావము,

క. వావిరి మాటలఁ దేలక, భావంబునఁ గిడు మేలుఁ బరికించి యస,
ద్భావుని సద్భావుని నవనీ,వర యేర్పఱుప నెఱుగ నేరఁగవల
యున్.

కాంతి. 9-81

అసద్భావుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెడ్డ స్వభావము గలవాఁడు, దుర్మార్గుఁడు.

క. వావిరి మాటలఁ దేలక, భావంబునఁ గిడు మేలుఁ బరికించి యస,
ద్భావుని సద్భావుని నవనీ,వర యేర్పఱుప నెఱుగ నేరఁగవల
యున్.

కాంతి. 9-81

అసన్నిధి సం. వి. అ. పుం.

వరోక్షము.

(చ్రౌపది సుదేష్టతో) క. ఆరిత తగునమ్మ నీ గృహ, మతినిర్మల చరిత
భరిత మని యీయెడ మ,త్సృఖల యసన్నిధి నైనను, మతి నూఱడి
యన్నచోట మన్నన దప్పన్.

విరా. 2-94, ద్రోణ. 4-290, ఆశ్వ. 2-77

అసన్మార్గము సం. వి. అ. పుం.

దుర్మార్గము.

అ అధిప పాండుసుతుల కరయంగ నతి కాంక్ష లేదు ల బ్బబుద్ధి నీదు
సుతుడ శకుని కతిపు విని యసన్మార్గ వృత్తికి, జొచ్చి యిట్టి
యెడరు దెచ్చికొనియె. భీష్మ 1-30.

అసభ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సభక దగనిది. అశ్లీలము (ప్రసంగము మొ.)

(భీష్మ దృశ్యునితో) ఇద్దురాత్ముడు (కర్ణుడు) సభలోన నసభ్యులు
లగు మాటలు ద్రౌపది నుద్దేశించి యాడిన నద్దీపించిన కోపం ఒజాత
శత్రునకు బ్రయంబుగా నడంచికొనియుండితి. కర్ణ. 2-214.

అసమంజసుడు సం. వి. అ. పుం.

సగరుని కొడుకు.

చూ. కాం. 2-188.

అసమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనిది.

సీ. రామగ్రంథి యసమ సం, గ్రామకేశీ గాఢ కాతుశుండు

విరా. 8-152.

అసమర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శక్తి చాలనిది.

(దుర్యోధనుడు ద్రోణునితో) భీష్మ పరిపాలితఁబయిన యీ
నై న్యంబు పెద్ద యసమర్థులై తోచుచున్నయది. భీష్మ. 1-174.

అసమర్థుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. శక్తి చాలనివాడు.

క. అప్పుడ యసమర్థుండగు, నప్పుడ దుఃఖయగు శూన్యమై తోచు
జగం, బప్పుడ మాశృవియోగం, బెప్పుడు వాటిల్లె నపుడ
యంతయుఁ దూలన్.

కాం. 5-277.

2. బయటఁబడి యే పనియఁ జేయఁజాలనివాడు.

అ. నై వధేశ్వరుండు నలుఁ డిప్పు డసమర్థుఁ, డగుటఁజేసి తన్ను నన్యుఁ

తెలుగు కుండ నుండి గానయును సఖాంతరముల, కరిగి నట్లు
లనుదు వరుస మీరు. ఆర. 2-156

మూలమునందు అసమర్థ శబ్దమే గలదు.

గ్లో. యది వాసా సమృద్ధస్సాన్య ద్యదివా పృథనో భవేత్
యద వాప్యసమర్థస్సాన్య త్జ్ఞేయ మస్య చికిర్షితమ్.

సం. భా. ఆర 80-47

అసమాన సం. విణ. ఆ. (స్త్రీ).

తే. మహిత లావణ్యమున నసమాన యనంగ, జనిన పాలోమి యా
నహుషునకు నయన, మార్గగోచరయగుటయు. ఉద్యో. 1-149

అసమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమానము లేనిది, సాటిలేనిది.

అ. అధిక విభవ మెసంగ నసమాన శక్తి స, నాథుడగుచు సున్న
నహుషు డిప్పుదు. ఉద్యో. 1-200

అసమానుడు సం. విణ. అ. పుం.

సమానము కానివాడు.

క. సమశీల శ్రుతయుతులకు, సమధనవంతులకు సమసుచారిశ్రుతుకుం,
దమలోన సఖ్యముచు వివాహమునకుఁ గొకగునె యెందు నసమా
నులకున్. అది. 5-205

అసమానబిత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

గ్రహింపఁబడనిది.

మ. ...చతుఃప్రభృత్యసమానబితఁ దేజరిల్లు పరమాత్మాప్రభృత్యంబు.
అను. 5-254

అసమానబిము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆ వారము లేనిది, అశ్రయము లేనిది.

క. అసమానబి మశబ్దము, రసగంధ స్పర్శరూప రహితం బగుటం,
బ్రహ్మించు నింద్రియములకు, వసంబుగా దొందఁ బరమవస్తువు
వుత్తా. శాంతి. 4-174; ఆశ్వ. 1-204

అసమీచీనము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

తగనిది, అపాత్రము.

క. దాన విధి యరయ నసమీ, చీనం బగు నేని కిడుపేయుం గురు రా, తీ
నాథ మఱియుఁ తాత్రం, బైనను గొన్నతని కిచ్చు నతనికి
నెట్లున్. కాం. 1-383

అసము దే. వి.

1. అహంకారము, గర్వము, దర్పము.

ఉ. అసమున మీఁ దెఱుంగక మహాగ్రహ వృత్తిఁ గడఁగి చెచ్చెరఁ,
బసులకఁ గూయిగాఁ జనియెఁ పాపఁడు కౌరవసేన యేడ యొ,
టిగనుట యేడ... విరా. 5-284

క. మునిశాపము వారలమది, ననయము నస మెక్కజేయ నందొకఁ
డైనన్, విను మరలుట దెరలుట లే, కని బెట్టుగఁజేసి రధిప
యార్పులు సెలఁగన్. మాస. 59

2. ఉత్సాహము.

వ. (కౌరవులు) ఇట్లు సక్పద్ధులై వెడలి యస మెడలిన బలంబులం
గూర్చికొనుచుండి. విరా. 1-18

క. మీ రెల్లఁ జూచుచుండఁగఁ, కౌరవ నికురంబమునకుఁ గన్నాకై
యొప్పారిన భీష్ముఁడు వడియెను, మేరు వొఱఁగినట్టు అసము
మిగుల నడునకున్. ద్రోణ. 1-81, భీష్మ. 2-148, ద్రోణ. 2-104

అసమెక్కు దే. ఆ. క్రి.

1. ఉత్సాహముపొందు.

క. యాదవ కేకయ పాంచాలాదులు వాఱుటలు సూచి యస
మెక్కి జయోన్మాదంబునఁ గురు పై న్యము, లే దిక్కునఁ దామ
యగుచు నేడ్తెఱఁ బొదివెన్. భీష్మ. 2-148

2. గర్వము గలిగించు, మదము గలిగించు, అహంకారము గలిగించు.

క. మునిశాపము వారల మది, ననయము నసమెక్కఁ జేయ న దొకఁ
డైనన్, విను మరలుట దెరలుట లే, కని బెట్టుగఁ జేసి రధిప

యార్దులు సెలగన్

మౌ. 59

అసమ్మతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

సమ్మతము కానిది, ఇష్టము కానిది.

(శకునితో దుర్యోధనుడు)చ. ...ఉన్నతమగుచున్న పాండు నరనాథ

నూజుల లక్ష్మి న కసమ్మతమయి సూచెలింగె. సభా. 2-98

అసమ్మితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపరిమితము, మితితేనిది.

అయగ్రాహి ... అహీన ముసలమ్ములును జక్ర నివహమ్ములును

లోనిగు నసమ్మిత మహోగ్రాస్త్రమ్ములును. స్త్రీ. 2-7

అసరు దే. వి. (√పసరు)

పసరు.

సీ. ...విను మొక్కనాఁ డత్తపస్వి వ్రేల్పాటి దర్ప -ఆ- గంటిఁ

గూర యసరు గాఁగిన నర్తించె, నతఁడు తపము సిద్ధి కాత్మ

బొంగి. శల్వ. 2-180

శ్లో. పురామంకణస్సిద్ధః కుశాగ్రేణేతి విశ్రుతమ్

ఉతః కిల కరే రాజంస్తస్య శాకరసోఽప్రవత్.

శ్లో. స వై శాకరసం దృష్ట్యో హర్షావిప్లవః ప్రణృత్తవాన్,

తతస్తస్మిన్ ప్రణృతే వై స్థావరం జంగమంచ యత్.

సం. భా. శల్వ. 40-39, 40

అసలారు దే. అ. క్రి.

అధికమగు, అతిశయిల్లు.

క. ...వసియించు నమ్మదితఁ ట్రియ, మసలారంగఁ గాంచి వచ్చు

నప్పుడ. ఆను. 2-6

అసహత్వము సం. వి. అ. న.

ఓర్వలేమి

ఉ. ...జగ, త్పావను ధర్మనందను సభాస్థితుఁ జూచి ముదంబుసెంది

రిం, రావరజాది మిత్తు లసహత్వముఁ బొందిరి ధార్తరాష్ట్ర

లున్. సభా. 2-73

అసహాయత్వము సం. వి. అ. న.

1. సహాయత్వములేమి, తోడు లేకుండుట.

సీ. అసహాయమును నసహాయత్వమును నొప్ప, వవిలేని పతి సుఖయై
చరించు. కాంతి. 3-83

2. ఏకాకిత్వము.

వ (దమయంతి) ప్రాణ సమానురాలవయిన నిన్నవశ్యంబును విడువ
నని పలికితి సత్యప్రాతిపాలనంబు నేయుమని ప్రలాపించుచు
దన యేకాకిత్వంబునకు నబలా భావంబునకుఁ బ్రతిపదన్వాస
జాయమాన కంటక మృగ పన్నగ భయంబునకు వగవక నిజనాథు
నసహాయత్వంబునకు దుస్సహకుత్విపాసాశ్రమాకలత్వంబునకు
వగచుచు. ఆర. 2-83

అసహాయుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తోడు లేనివాడు, సహాయులు లేనివాడు.

క. మన్నే నసహాయుడనై, చన్న కడంజనగనై న చందంబయ్యెన్,
వెన్నుడు తోడు గలడు వెఱ, పెన్నండును వలవదింక నేమిటి
కై నన. ఉద్యో. 4-178

అసహిష్ణుడు సం. విణ. (ఉ)

ఓర్వనివాడు, సహింపనివాడు,

వ. ...కృష్ణు డిట్లని చెప్పె నీ యజ్ఞంబున నర్హ్య నిమిత్తంబున
ససహిష్ణు డయిన శిశుపాలుండు నాచేత నిహతుండగుట విని వాని
తమ్ముండు సాల్వం డనువాడు. ఆర. 1-150

అసహ్యపడు అ. క్రి (✓అసహ్యము)

1. అసూయపడు.

క. పరుల ధనమునకు... అసహ్యపడు న, న్నరుడు దెవులులేని
వేదనం బడు నధిపా. ఉద్యో. 2-58

2. ఏవగించు.

వ. దానికిఁ గొంద అసహ్యపడి పాండవ పక్షపాతంబున బ్రతికూల

వచనంబులు వలెకొన నవి కృష్ణునకుఁ బ్రయంబులై యుండు.

ఉద్యో 1-80

9. చూపోపమిపొందు, ఓర్వలేకపోవు.

వ. భవదీయ సభ యొప్పునకును రాజసూయంబు చెల్లిన యుల్లాసం
బునకును నట్లసవ్యాపడి ధృతరాష్ట్రునితో (దుర్యోధమఁడు)

కాం. 8-129

అనన్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. నహింసరానిది.

(ధర్మరాజు కర్ణునిజనము విని కుంతితో) వ. అవ్యచనంబులు దనకు
ననన్యంబులై నం గటకటం బడి యద్దేవి నాలోకించి భవదీయ
మంత్రకార్యగోపనంబునం గాదె యంతవుట్టె. కాం. 1-40

తే. ఈ నెలపులు బృందారకాదీన మిదియ, మనకు రావలసిన
చోటనిన నతిం ద, నన్య దుర్గంధ మోర దర్శనత సచోటు; చిత్త
మతి దుఃఖతంబుగఁ జేయుటయును. స్వర్గ. 19

చ. ...కడు దీర్ఘములై నిదాపు వా, సరములు సర్వజీవుల కనన్యము
లయ్యెను దారుణంబులై. ఆది 8-280

2. భరింప శక్యముగానిది.

క. తామను నన్నయు నయ్యా, స్థానమ్ముననుండి పవనతనయుఁ
డనన్యం, లైన మనోవల్లభ యవ, మానము సింహబలుని మద
బృంభణమున్. విరా. 2-132

క. చింతించు నతనితో భూ, కాంతుం డిట్లనియె మఱియు గాఢత
రాకా, క్రాంతత దుర్లభ ఫలమగు, టింత యనన్యమగునయ్య
యెడఁద మనీంద్రా. కాం. 9-159

సీ. విను తొల్లి ధర్మవర్తనము అనన్యంబు, లైన దానపులు మహాగ్రహ
మున, నరులయం దెలసిన నరవర వారలు దర్పరోగముల నధర్మ
వృత్తి, దగిలినఁ గలఁగె వేదములును... కాం. 5-496

అసాక్షిక భోజనము సం. వి. సమ. న.

పంక్తిని రెండవవాఁడు లేకుండ భోజనము చేయుట, ఒక్కడే కూర్చుండి
తీసుట.

వ. అత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును నసాక్షిక భోజనంబును వృథా
పశుభూతంబును బాప హేతువులు. ఆర. 1-81

అసాధనము సం. వి. అ. న.

సాధనము కానిది, సాధించుటకుఁ గారణముకానిది.

ఆ. కయ్యమునక యెపుడుఁ గాలు ద్రవ్యదు కార్యగతికిఁ జొరవు.
నీతియుతులు సమర,హత మసాధనముగ నాడు దురర్థ సం,సిద్ధిఁ
బొందు తెఱఁగు నేయునెడల. విరా. 4-207

ఇచ్చట పాఠాంతరమైన అధమ సాధనమే యుక్తము.

శ్లో. యుద్ధంతు పాపిష్ఠం వేదయన్తి పురావిదః. సం. భా. విరా. 49-2.

అసాధ్యత్వము సం. వి. అ. న.

అసాధ్యభావము, మంచి నడత లేకుండుట.

తే. విప్రుఁ డేమిట దేవశ్వ విభవమొందు, నేమికతమున సాధ్యత్వ
మెనక మెసఁగు, న్నతనికెద్ది యసాధ్యశ్వ మావహించు, మానుషుం
డగు నెద్దాన మహితమూర్తి. కాంఠి. 5-566

అసాధ్యులు సం. విణ. (ఉ. ఊ, ధీ. ఉ.)

1. సాధ్యులుగానివాఁడు, మంచి నడత లేనివాఁడు. చెడ్డవాఁడు.

చ. ...జనం బసాధు వాఁజనుఁ బరివాదశీలమున. కాంఠి. 5-567

2. తన్మత తానుగాని సదుపదేశము వలనఁగాని ధర్మము తెలిసికొనని
వాఁడు.

సీ. తమ యంత నెఱుంగదు ధర్మంబు సదుపదేశమునను గాన రసాధు.
జనులు. ఆను. 5-425, 428

అసాధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాధ్యముగానిది, అశక్యము.

మ. ...పూ,ధవుఁ డా దిక్కలై పొండవేయుల కసాధ్యం బెద్దియుం.
గల్గునే. ఉద్యో. 1-240

అసాధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాధ్యము గానివాఁడు, శక్యము గానివాఁడు.

చ. అన్నదమ్మలును బొందిన నేరి కసాధ్యులట్లుగా కెరవయి నిల్చినం
గెలని కెల్లిదమై పటివోడు రెంతయున్. ఉద్యో. 2-88

అసారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సారములేసిది, మంచిదికానిది.

క. ఈ రెంటియందు నరసి యసారం బిది గాఢసార సహితంబిది నా,
నేరవలయు. ఉద్యో. 1-357

2. చేవలేసిది, దుర్బలము.

క. ఆరయఁ గదళి గర్భాసారము సఃసారము. కాంతి. 5-580

అసింహము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ.)

సింహములులేసిది.

మ. ధృతరాష్ట్రాదును బుత్తులున్ వనము గుంతీనందనుల్ సింహా
ముల్, మతి నూహింప నసింహమైన వనముల్ మర్దింతు తెందున్
వనా,వృత వృత్తంబులుగాని సింహములకున్ వేగంబు చేటొందుఁ
గా,న తగం బొందుట కార్య మీ యుభయము స్సంతుష్టిమై
నున్కిక్కిన్. ఉద్యో. 1-358

అసి సం. వి. ఇ. పుం.

1. ఖడ్గము, కత్తి.

ఆ. ...అసిముద్గరా,ద్యాయుధములుఁ గూడ నతఁడు గట్టె.

విరా. 1-172

ఉ. వచ్చిరఁ దత్పరాంబురుహ వందనపూర్వము గాఁగఁ బర్యటం,
డిచ్చెఁ గృపాణ మవ్విఱుడు... అటు లయ్యెనిఁ గైకొని మేను
పెంచుచున్, కాంతి. 3-448

2. విష్ణుని పేరు, దండనీతియైన విష్ణునకుఁ జేరు.

సీ. ...దురాసదుఁ డసి సత్యగుండు నిత్యగుండు కాస్త, ... సంగుప్త
మంత్ర మనఁగఁ -తే- బరఁగు పేకుల నొప్పి యధ్వరమయాత్ముఁ,
దైన విష్ణుండు దండమై యావహిల్లు, కాంతి. 3-110

3. ఖడ్గముయొక్క యెనిమిది పేరులలో ఒకటి.

కాంతి. 3-449

అసితపక్షము సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణపక్షము.

వ. వారణావతంబును... నవసుధా ధౌత సౌధ సుధాకర నికర
ప్రభాపటల ప్రధ్వంసి తాసితపక్ష దోషం బనియును... ఆది. 8-182

అసితపథుడు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని.

మాలిని అసితపథుడు విప్రుండై ... దాయవచ్చెన్ వసునిభులగు
వారిన్ వాసవిన్ వాసుదేవున్. ఆది. 8-284

అసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నల్లనిది, తెల్లనిది కానిది

ఉ. ద్రోవిది బంధురంబయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్మన విడ్చి వెండ్రుకల్,
దా వలచేత బూనియసితచ్చవి బొల్పు మహాభుజంగమో, నా
విలసిల్లి ప్రేరగ. ఉద్యో. 3-114

వ. సితాసితంబులగు మూషికంబు లమ్మహారుహంబు మూలంబు
నలుకుచుండ. స్త్రీ 1-47, ఆను. 1-104

అసితుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని. జనమేజయుని సర్పయాగంబున సదస్యుడు గానున్న
వాడు. ఆది. 2-210

అసిద్ధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిష్ఫలత్వము.

తే. పెద్దకాలంబు యత్న సంపీడ నొంది, నెల్లజేసిన వనియుక్కు
పొల్ల పగతు, చే నసిద్ధత బొందుట వీర నొకట, గా ర్భప్రాండు
రత్యంబులు గలుగు ననఘ. ఆను, 4-388

అసిద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సిద్ధింపమి, సంప్రాప్తిలేమి, అప్రాప్తి.

ఉ. కావున సిద్ధ్యసిద్ధల వికారముఁ బొందక ద్రోహమెయ్యెడ,
వ్యావిరి జేయ కేలు భువనంబు.

కాం. 1-150, కాం. 4-979, కాం. 5-223

అసిధారావ్రతము సం. వి. అ. న.

1. క తివాతి మీద శయనించుటవలె దుష్కరమగు వ్రతము- ఎలజు వ్యనితో యువకుడు కలసిమెలసి యుండియు దానితోడ రతిని సలుపకుండుట.

2. అసిధారతోఁ జేసెడు వ్రతము. దంపతు లిద్వరు ఏక శయనమునఁ బరుండి వారి నడుమ కత్తి పెట్టుకొని బ్రహ్మచర్యమును జరుపుట.

3. అసిధారావ్రతము వంటి దుష్కర కార్యము.

క. జనవర యసిధారా వ్రత, మనఁ దగియెడు ధారణా నియతి పను-
వడు నె,వ్వని చిత్తంబున నాయా,గ నిరూఢున కరిదియైన
కార్యము గలదే, కాంతి. 5-598;

అసిపట్టిక సం. వి. అ. స్త్రీ.

భగ్గము, కత్తి.

వ. ...రుధిరానులేపనంబున నాభీలంబగు నసిపట్టిక ఘోరాకారయైన.
రాక్షసి పగతుర గీటడంగించుటకుఁ దనకుం దోడు -వచ్చిన తెలుం-
గున మెఱయ. సా.ప్రి. 1-177

అసిపత్రవనము సం. వి. అ. న.

నరక విశేషము.

(ఇందలి చెట్లయాకులు కత్తులవలె నుండును, ఇందలి జలములు సలసలా
క్రాగిన నూనియవలెఁ దెరలుచుండును. ఇది వాడియైన మొనలు చేలిచ-
యినుప మేకులతో దుస్స్వర్గమై యుండును. స్వర్గ. 1-18.

అసిపుత్రిక సం. వి. అ. స్త్రీ.

చిన్నకత్తి.

చ. ...శబి తప్తదాంబి యసి పుత్రిక వాత్సల శరీర కర్తనం. బనఘుఁడు.
సేసి చేసి తన యంగములంగల మాంస మెల్లఁబెట్టినను. ఆర. 8-293.

అసిలోముఁడు సం. వి. అ. పుం.

దనువు కళ్ళపుల కొడుకు.

ఆది. 3-63;

అనుదు చే. వి.

అనుదునకుఁ బాఠాంతరముగా నీయఁబడిన పదము. చూ. అనుదు.

శల్య. 1-91, శల్య. 2-248, కాంతి. 2-418, విరా. 4-16.

అనుర సం. వి. అ. పుం.

(ఈ పదము సంస్కృత సమాసాంతమున నుండదు)

అనురుఁడు, రాక్షసుఁడు.

క. కీచకుఁడు వ్రేటువడి తన, నీచపు చెస యొరు లెటుంగనేరక
యుండన్, లేచి వెనుకఁ జని విశ్మయ, గోచరుఁడై యనుర
కతనఁ గుఁఁగితుఁ డయ్యెన్. విరా. 2-130, భీష్మ. 8-88.

తే. ...అరువది వేలు దివ్యాబ్జములును మహాతపం జొనరించె నీ
యనుర.

కాంతి. 5-425, కాంతి. 6-479, ఆది. 6-252, ఆది. 6-294, 295.

అనురుఁడు సం. వి. అ. పుం.

రాక్షసుఁడు.

ఉ. ...మహాసురప్రతతి దర్శ మడంచి ప్రియంబొనర్చి యా, ఖండలుఁ
డున్న గద్దీయ సగంబున నుండె. విరా. 1-86.

అసువులు సం. వి. ఉ. పుం. బహు

ప్రాణములు, ఉసులు-

క. శాతఘనశరము వే కొని, యా తల వెడలంగనేసి యసువులఁ
బాపెన్. విరా. 5-77, కాంతి. 3-37.

అసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఇతరుల గుణములయందు దోషము వారోపించుట, ఓర్వలేని తనము.
(మృత్యుచేపత బ్రహ్మచేవునితో) వ. లోభంబును గ్రోధంబును
సిర్వ్యయు నసూయయు జంతువుల శరీరంబుల వివృతిం బొందింప
వలయు ననవుడు నతం డట్ల యయ్యెడు మదియునుంగాక.

[దోష. 2-175.

(ధర్మజ్ఞ శపింపఁ బూనిన గాంధారితో వ్యాసుఁడు) సీ ...పాండ
వాగ్రజులైన నల్క మానుము... -ఆ- ...ధర్మజ్ఞుల కాగ
వలయుఁ బాండులనూల ల, నూయలేని బుద్ధిఁ జూడు మెట్లు.

స్త్రీ. 1-151

2. క్రోధము, కోపము.

ఉ. మొక్కెడ వాసుదేవునకు మోడైన చేతులు నవ్యసాచికి,
దక్కటి మిత్తఁబాంధవ హితస్రియ మంత్రి వయస్య కోటికిన్,
ప్రసక్తుచు విన్నవించెద నసూయలు దక్కి యనుజ్ఞ సేయుడి,
యి క్కరుణాకరున్ శరణ మే నిదె వేదెదఁ గ్రోధశాంతికిన్.

ఉద్యో. 1-802

3. ద్వేషము.

(యద్ధానంతరము దుఃఖించుచున్న ధర్మజ్ఞతో భీముఁడు)

చ. ఆడలున రాజధర్మములయందు జనించె ననూయ నీకు ని,ప్పుడు
ముమ నిస్సృహుండవయి పోవఁగఁగన్న గులంబు వారు ని,ప్పుడమి
నృపాలురున్ బ్రదికిపోదురు నెమ్మది నట్టులైన నే, ముడుగురు
మస్త్ర జీవన సముద్ధతిఁ జొత్తుము భైత వృత్తికిన్. కాంఠి. 1-82

అనుక్రమము సం. వి. జ్ఞ. న.

రక్తము, నెత్తురు,

నవాస్పగ్రక్త నేత్రుల్.

అది. 2-213, ఆర. 1-85

అసేవ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఫలపుష్పచ్ఛాయాదులచే ననుభవింపఁ దగనిది, అనుభవింపఁ దగనిది,
నేవింపఁదగనిది.

మ. వలలుం దెక్కడఁ జూచె నొండెడ నసేవ్యజ్ఞాజముల్ పుట్ట వే,
ఫలితంబై వరశాఖ లొప్పగ ననల్ప ప్రీతి సంధించుచున్, వింస
చ్ఛాయ నుపాశ్రితప్ర తతికిన్ విశ్రాంతి గావింపఁగాఁ, గల యీ
భూజము వంటకట్టయలకై ఖండింపఁగా నేదికిన్. విరా. 2-186

2. ఆచరింపఁదగనిది.

క. ఏమియుఁ దలంప నసేవ్యము, గా దాశ్రమ సమితిలోనఁ గావున

శుచులై, యే దాన మన్న సంసారోదధి యా దరికిఁ బోవ నోపు
దురు బుధుల్.

శాంతి. 5-340

అసౌఖ్యము సం. వి. అ. న.

సౌఖ్యముగానిది, కష్టము, కష్టమైనది.

చ. ...అసౌఖ్యపుఁ జోటని సమ్మతించితిన్.

అను. 2-481

అసౌమ్యము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఒప్పిదముగానిది, తిన్ననై నది కానిది, మనోజ్ఞము కానిది.

క. సౌమ్యాసౌమ్య బలులు విను, సౌమ్యాసౌమ్య ప్రకార జన
కృత్యంబుల్, సౌమ్యసౌమ్యోత్తమ యయ్యె, కామ్యముఁ దత్త
త్రప్తపూజ్య కరణిం జేయున్.

అను. 4-31

అసౌమ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అయోగ్యుఁడు.

క. సౌమ్యుల సౌమ్యుల భంగి న, సౌమ్యులు సౌమ్యుల విధమున జన
వర చిత్తాగమ్యతఁ దోతురు వారిని; సమ్యక్సౌమ్యతఁ గాంచు
చందము నెపుమా.

శాంతి. 8-52

అస్థలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగనిది, స్థిరమైనది.

సీ. ...ఉంచవృత్తి మహిమతోత్తముం, డష్టలనియముండు...

శాంతి. 8-810

అస్థలిత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

సీ. (ధర్మరాజు) నిత్యసత్యవ్రతంబుగా సత్యంబు పాలించు నిష్ఠ యస్థ
లితగా నెఱపె నిరఁడె.

శాంతి. 1-857

అస్థలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చలించనిది, స్థిరమైనది.

చ. (దుశ్శాసనుఁడు దుర్యోధనునితో) వలవదు రోయఁ జాండపురి
వారొక యూట లేని త్రిముటన్, బలమణి వన్యసత్త్వముల
పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, నొలవదె యింతకింకిట మనో
ముద మస్థలితంబుగాఁగ వి,చ్చంవిడి రాజ్యలక్ష్మిఁ దగు చంద

మునం గొనియాడు మున్నెతిన.

విరా. 3-95

2. చ్యుతి లేనిది.

ఉ. ...ని,ప్పుంద నిరంజనాస్థలిత శాశ్వత నిర్మల వైభవా.

ద్రోణ. 4-385

3. స్రమాదములేనిది, ఏమఱుపాటు లేనిది.

సీ. ...భవ,తృప్తియుఁ బవిత్ర యస్థలిత చరిత... ఆను. 1-80

4. విడువనిది.

క. ఫలమూలౌషధి శాకం,బులుఁ బశుమృగ తపలు భక్ష్యములుగా
భూతం,బుల కజుఁడు సేసె నవి య,స్థలితంబుగ మ్రోయు శ్రుతు
లఁ గాదనవశమే.(అస్థలితంబుగ = మానక, విడువక) ఆర. 5-54

అస్తమయము సం. వి. అ. పుం.

(సూర్యాదులు) అస్తమించుట, క్రుంకుట, కనఁబడకుండుట.

క. అస్తమయమునకు మును రిపు, మస్తకముం దునుమవలయు మన
కిది సాలన్, దుస్తరమును నగు నస్త,వ్యస్తం బగునేని నాకు వగవు.
గదిరెడున్. ద్రోణ, 2-308, ఉద్యో. 3-147

అస్తమించు స. అ. క్రి.

1. క్రుంకు.

క. ఇనుఁ డస్తమింపకుండఁగ, మును సైంధవుఁ జంపువాడ.

ద్రోణ. 2-352

సీ. ...ఇంక నొక్కించుక, ప్రొద్దాఁగి పెనఁగినఁ బ్రొద్దు దాను,
నస్తమించెడును నీ యట్టి జోదునకు... ద్రోణ. 4-291

ఆ. అధిప భీష్మభానుఁ డస్తమించె...

భీష్మ. 1-47

2. మరణించు.

వ. అతం డస్తమించిన ధాత్రియ స్తమిత సుధాగభ స్తియగు రాత్రియుం
బోలె నగు.... శాంతి. 2-15

వ అట్టి పృథివి కాశ్యండు కాక్షీవతియైన భద్రయను తన భార్య
యందు ననవరత కామాసక్తిం జేసి యక్షురుజాక్రాంతుండయి
యస్తమించిన. ఆది 5-80

అస్తమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అస్తమించినది.

వ. ఆతం డస్తమించిన రాత్రియ స్తమిత సుఖగభ స్తయగు రాత్రియుం
బోలె నగు. కాంతి. 2-15

అస్తమితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అస్తమించినవాఁడు.

తే. ధర్మచే నస్తమితుఁ డగుఁ దపనుఁ డమ్మ, హాతునకు సత్యమా ధార
మండ్రు బుధులు, ఆర. 7-423

అస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్షిప్తము, త్రోయఁబడినది, నశించినది.

క. అన విని తెలిసి విడిచె నర్జునకుఁడు భుజగము నపాస్త్రరోమండుచున్
ఆను. 1-40

వి. అ. పుం.

(సూర్యాదులు) అస్తమించు కొండ.

క. అస్తశిఖరికి శేరెం, దోయజ మిత్తుడు.

భీష్మ. 2-252

అస్తవ్యస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాఱుమాత్రై నది, వ్యత్యస్తము.

క. అస్తమయమునకు మును రిపు, మస్తకముం దునుమవలయు మన
కిది సాలన్, దుస్తరమును నగు నస్తవ్యస్తంబగు నేని నాకు వగపు
గదిరెడున్. ద్రోణ. 2-303

వ. కొందఱు నెఱయ మేల్కొనని భ్రమను భయంబునను బాదంబులు
గుడివడఁ బాఱలేక నెల వెడలిన యెలుంగుల నస్తవ్యస్తపు మాట
లాడ. సౌప్తి. 1-197

అస్తాద్రి విం. వి. ఇ. పుం.

అస్తమయ పర్యవము (ఇట్లే అస్తగిరి మొ)

క. ధర్మోజ్జ్వలఁడౌ భీష్ముఁ డ, హర్యతి యస్తాద్రి నేరునట్లునఁ బడి
యెన్. భీష్మ. 8-412

అస్తీకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అస్తీకుఁడు, జరక్కాదుని కొడుకు. చూ, అస్తీకుఁడు.

వ. అయ్యుధిష్ఠిరానుజ పుత్ర పౌత్రుఁ డతైజంగున భుజంగంబుల
యాపద దీర్చిన యస్తీకు నభ్యర్చనంబున నత్యంత సంతోషునిం
జేసి... స్వర్గ. 79

అస్తోకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అల్పముకానిది, అధికము.

శా. దుర్వాలోద్యమ కావళు విక్రమ రసాస్తోక ప్రకాశ స్ఫుర,
ర్గర్వాంధ ప్రతివీర నిర్మథన విద్యాపారగుల్ మత్పతుల్.
విరా. 2-55, శాంతి. 6-558.

అస్త్రగురుఁడు సం. వి. ఉ. పుం.

ద్రోణాచార్యుఁడు.

శే. అందఱ కన్ని రూపులై మహారణ మొనరించె నస్త్రగురుఁడు.

భీష్మ. 3-245

అస్త్రము సం. వి. అ. న.

1. కాణము.

మ. అనుచుండం ద్రిదశేంద్రసూనుఁడు రయం అత్యంతఘోరముగా,
ఘనకాళోజ్జ్వల దుర్నివార విలసత్కాండంబులన్ ద్రోణు
వాహన సూత ధ్వజదేహముల్ వొడిచె నిట్లస్త్రాబ్ధి నిగ్మగ్నుఁ
జేసిన హాహా నినదంబు లొక్క మొగి జేర్చెన్ సర్వవైన్యంబు
లన్. విరా 5-187

క. కనుఁగొని శిఖండి వెస మా,ర్కొని భీష్ముని నేసె మూఁడు క్రూరా
స్త్రములన్. భీష్మ. 3-820

2. మంత్రచోదితమైన కాణము.

శా. ...అష్టార్థుఁ డా,గ్నేయాస్త్రం జరిజోసి దారుణ మహాగ్ని
జ్వాలికల్. కర్ణ. 3-337, కర్ణ. 3-289. కర్ణ. 2-46, ద్రోణ. 5-402

3. ఆయుధము.

అ. అస్త్రదర్శనాగతాఖిల క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర వివిధ పర్ణజనుల

కలకలంబు.

ఆది. 6-7.

తే. వీరె కృతహస్తుఁ డఖిలాస్త్ర విద్యలందు, వీరె యగ్రగణ్యుఁడు.
ధర్మవిదులలోన, వీరె భరతవంశం బెల్ల వెలుంగఁ గుఱి, కడుపు,
చల్లగాఁ బుట్టిన ఘనభుజుండు.

వ. ... దాఖడ్గాది వివిధాయుధ దక్షతం జూపి యర్జునుండు.

ఆది. 6-18, 27

అస్త్రవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. విలువిద్య, అస్త్ర ప్రయోగోపసంహారములను దెలుపు శాస్త్రము.

శా. జామదగ్న్యకలిత శ్రేష్ఠాస్త్ర విద్యాధ్యుఁ డీ, రాదేయుఁడు.

విరా. 5-11

క. ... నిన్నున్, వాడిఁ మగఁ డనుట యుడువుదు, వేడిమి స్థాపె
సగ నస్త్రవిద్య మెఱయుదున్.

భీష్మ. 3-325

2. ఆయుధ విద్య.

తే. వీరె కృతహస్తుఁ డఖిలాస్త్ర విద్యలందు.

ఆది. 6-18

అస్త్రీలోలుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

స్త్రీలకు శతముగానివాఁడు.

మ. ... అశతుఁ డస్త్రీలోలుఁ డక్రొధనుం, డరి నొవ్వంగొనఁ డనొగర్తు
గను రా శత్యంత దీపుం డగున్.

శాంతి. 2-296

అస్థి సం. వి. ఇ. న.

ఎమక.

వ యథిష్ఠిరానఁ జాతి నిష్ఠుర భల్లభజ్యమాన బలవదరాతి ఖరాస్థి
నిస్వరంబులను.

విరా 5-60

తే. రక్తమాంస మేదోస్థి మస్తిష్క మయతఁ జూడ. ద్రోణ, 3-158

అస్థిబంధము సం. వి. అ. పుం.

కీలు.

సీ ... రవిసుతు రభ్యసారథుల నొంచి, వక్రమంతయుఁ ద్రుంచివైచి
మరాస్థి బంధములు భేదించి విక్రమము నెఱపి. విరా. 5-86

అస్తిమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఎముకలదండ.

శ్లో. కిమస్తిమాలాం కిము కౌస్తుభం వా, పరిష్క్రియాయాం బహు
మన్యసే త్వమ్, కిం కాలకూటః కిము వా యశోరాస్త్రన్యం తవ
స్వాదు పద ప్రభో మే యని నీవు తొల్లి తచించిన పద్యంబు
గాఢాదరంబున నవధరించి. (చూ. కిమ్) విరా. 1-11

అస్తిమాలిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఎముకలదండ.

క. అస్తికచేత స్పహితా, కౌస్తుభ రత్నాస్తి మాలికా శబలిత వక్ష
స్థల. ద్రోణ. 4-383

అస్థిర సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

చంచలమైనది, స్థిరముకానిది.

సీ. ...అక్షరక్షర భేద, మీవు నెప్పిరి బుద్ధి యెంతయేని నస్థిర గాన
యయ్యవభోదమును మానె. కాంధి. 8-35

అస్థిరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశాశ్వతము.

ఆ. భావములు నిజస్వభావంబునన తోచు, నడంగు నట్లుగాన యస్థిర
తకు, నెలవు లని యెటుంగ నేర్చిన భావంబు, లందుఁ దగులు నెట్లు
డెంద మనఁను. కాంధి. 4-375

అస్థిరత్వము సం. వి. అ. న.

అశాశ్వతము.

సీ. భూతాస్థిరత్వంబు బుద్ధిగానమి లోభ మనఁను జనించుఁ గాంచిన
నడంగు. కాంధి. 8-421

తే. అర్థముల యనిత్యత యెఱిగినఁ గందె వికృతి.

కాంధి. 5-398, కాంధి. 5-399

అస్థిరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అశాశ్వతము

క. తుదిఁ తోయి క్రూర కర్మాన్వదమగు తెఱంగునకుఁ జొచ్చు

బంధుల గురులన్, వెనకి వధియించు సౌఖ్యం, బని యేటికి నార్య
నింద్య మస్థిర మరయన్. ఉద్యో 1-382

తే అర్థవఃతుఁడై భోగంబు లనుభవించుచున్న యప్పుక యిది యిట్టు
లుండనేర, దస్థిరమ తాను బోషగా నని యెఱుఁగు, నతఁడు
వగఁ బొందఁ జేడి యెత్తైన నధిప. శాంతి, 3-27, శాంతి. 4-316

2 చంచలము, నిలుకడలేనిది.

తే అస్థిరేంద్రియ సలిలమయంబుఁ గామ, రోష దారుణ గ్రాహదూషి
తంబు, నైన సంసారసాగర మతులదై ర్యపోతపాత్రిక నిస్తరిం
పుము కుమార. శాంతి. 6-228

అస్థిసారము సం. వి. అ. న.

ఎముకలలో నుండు చమురు పదార్థము, మజ్జ. మూలగ, (దీని ను డియే
శుక్రము జనించును.)

సూ. ఆ. నిఘంటువున అస్థిసారమునకు అస్థికృత్తు అనియు అస్థికృత్తు
నకు మజ్జ, మూలగ అనియు నున్నది. అస్థికృత్తు మేదస్సుగాని
మజ్జ కాదు.

శ్లో. రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసా న్మేర స్తతోఽస్థి చ,
అస్థో మజ్జా తత శ్శుక్రం శుక్రా ధర్మప్రజాయతే.
అష్టాంగహృదయము-శరీర-3 ఆధ్యాయ. 62, 63 శ్లో.

వ. మొక్కలు వోయిన నస్థిసారంబులగు నశ్వశరీరంబులు గోసి పాల
వైచి- భిష్మ. 2-71

[ఇక్కడ అస్థిసారము = ఎముకల యొక్క చేప (మజ్జ) యని యర్థము
మజ్జ అతిపోయిన ఎముకలు నిస్సారములగును. మజ్జ ఎంత ఎక్కువగా
నున్న ఎముక లంత పటిష్ఠముగా నుండును. వ్యవ:- ఎముకలలో సున్నము
లేకుండ తన్నెదను.]

అస్థిభూతము సం. వి. అ. న.

ఎముకల చేనైనది. (ఎముకలు మాత్రము మిగిలినది)

వ. సంయాతి యప్పుడా పుట్టయొద్దకు వచ్చి యందుఁ దవశ్లేశత్వ

గస్తీభూత శరీగు నతివృద్ధ భార్గవుం గని నమస్కరించి.

ఆర 3-180

అస్తైర్యము సం. వి. ఆ. న.

అస్థిరత్వము.

మ. ...అర్కేందు భూజల తేజః బవనాః బరంబులకు నస్తైర్యము

గాకుంట నిశ్చల శక్తి స్థితి నీగి.

ఆర. 5-225

అస్పందము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది, నిశ్చలము.

ఆ, అస్పందబోధఘను ముకుందుఁ దలఁతు.

కాంతి. 2-49

అస్పందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగనిది, చలింపనిది.

ఉ. ...నన్నుఁ బత్రివ్రతాగుణాః, స్పందిత వర్తనం బరమసాధ్య ననిందిత

శీలఁ గీచకుం, డెందును నెట్టి యంగనల నెవ్వరుఁ జేయని యట్లు.

సేయఁగా...

విరా. 2-142

అస్పందితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

క. అతి దృఢీకృత శీలా స్పందితుఁ డగుము.

కాంతి. 5-17

అస్పర్శనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాఁగకుండుట.

క. భూతంబుల దర్శింపమి, భూతాస్పర్శనము భూతములయెడఁ

సంభాషాతరలత నొందమి సూరేతెరువు విమోక్షసుఖ గరిష్ఠత

వడయన్.

కాంతి 6-314

అస్పృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్పృష్టముగానిది.

వ. విషమ కావ్యంబునుంబోలె నస్పృష్టాలంకారంబును. విరా. 2-315

అస్పీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అల్పము.

ఉ. .. అస్పీతములైన భారవహ చీవనముల్ దలపం గవిష్టముల్.

ఉద్యో. 2-71

అస్పృరత్ సం. శత్ర.

కాంతి విహీనమగుచున్న, అస్పష్టమగుచున్న

చ.వచ్చి చొచ్చి రజ్జువములును బరికితుడు సామజపట్టన.
మస్ఫురద్గతిన్. మహా. 21

(ఇది తెలుగున సమాసపూర్వ పదముగానే వాడబడును.)

అస్మత్ సం. స.

(ఇది తెలుగున సమాసపూర్వపదముగానే యుపయుక్తము.)

1. నా యొక్క.

క. ననుఁ గుచ్చితంపుఁబనులకుఁ, బనువక యెంగిలికి లోనుపటువక తగు
మన్నవతోడి నరయు వారల, కనురాగము నెఱపి నడతు రస్మ
స్పతులున్. విరా. 1-329

2. మా యొక్క.

(త్రాహ్మణులు పాండవులతో)

వ. అస్మత్ప్రసాదోపాయ చింతసేయ వలదు. వన్యమూల ఫలంబుల
సేమ తెచ్చికొని యుపయోగించుచు జపహోమాది పుణ్యక్రియల
మీకుం బ్రయంబు సేయుచు నుండెదము. ఆర. 1-17

3. నునయొక్క.

క. ...అస్మత్సేనవై వీరై వచ్చెం గుంతిసుత మధ్యముండు సమరస్థే
మాఖిరామాకృతిన్. విరా. 4-95

అస్మదీయము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. నాది, నా సంబంధమైనది.

తే. ...అస్మదీయ ప్రణామంబు నాదరించి, తుష్టి దీవించి కరుణార్ద్ర
దృష్టిఁ జూచి, యెలమి యిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు.

విరా. 1-10

క. అనిన విని బూరు విట్లను, ననిలుని బల మస్మదీయమైన బలముతో,
నెన గాచేర్పడ విను, వదునెనిమిది యగు సంశమునకు నెనయ దర
యగన్.

కాంతి. 3-385

2. మా సంబంధమైనది.

క. నా చిత్రము కాన్యకులకు, గోచరమే యస్మదీయ కులజన సంశ్రి,
జాచార మహిమ యట్టిది, యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్
విరా. 1-327

3. మన సంబంధమైనది.

ఉ. ఈతనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగువార లస్మదీ,యాతత
సేవలోఁ గలుగు టారయ సంశయము. విరా. 1-98

అస్మాదృశుఁడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నావంటివాఁడు, మా వంటివాఁడు.

సీ. అస్మాదృశులకు ధర్మానుబంధుల కిట్టి క్రోధంబుదాల్చుట గుణమె
చెప్పును. ఆర. 1-222

అస్మేరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిగూఢము, గంభీరము.

సంత కాస్మేరమశీ.

ఆర. 8-1

అస్రగంధము సం. వి. అ. పుం.

నెత్తురుకంపు.

వ. ...చవనతనయుం డట్లు సని మహానన మందిరంబు పరిసరంబున
శరీరప్రతాళనంబు సేసికొని యమలేపనంబున నస్రగంధం బుడిపి
కొని. విరా. 31-2

“అస్రగంధము” అని కొన్ని ప్రతులు. సం.ము వారు “విస్రగంధము”
పాఠాంతరముగా నిచ్చినారుగాని “అస్రగంధము” ఈయలేదు.

“రుధిరేఽస్రగ్లో హి తాస్రర క్షతజశోణితమ్” అని అమరము.

(అనుజ్ఞేవణే-చర్మము తెగిన మాత్రమునఁ బ్రవహించునది)

అస్రము సం. వి. అ. న.

నెత్తురు. చూ. అస్రగంధము.

అస్వతంత్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అస్వాతంత్ర్యము, స్వాతంత్ర్యము లేమి.

సీ. ...మంత్రులుఁ బ్రేమపాత్ర, తరుణులు నస్వతంత్రతఁ జేయ...

కాం. 6-200

అస్వప్నుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిద్రపోనివాఁడు, చగటిపూట నిద్రపోనివాఁడు.

వ. సదోపవాసియు సదాబ్రహ్మచారియు నమాంసభోజియు విఘ్నశనుఁడును నమృతాశియు షస్వప్నుఁడునుం గావలయుఁ దత్ప్వరూపంబు లెట్టివంచెని-

సీ. డివసంబునందు నిదురవోని వుణ్ణుఁ డస్వప్నుఁడు.

కాం. 4-887, 888

అస్వాతంత్ర్యము సం. వి అ. న.

స్వేచ్ఛ లేకపోవుట, పారతంత్ర్యము.

తే. పుత్రభావ మస్వాతంత్ర్యమునకు నెలవు.

కాం. 5-287

అస్వాస్థ్యము సం. వి. అ. న.

వ్యాకులత, ఊభము, సౌఖ్యములేమి.

వ. అట్టివి దేవదేవుని దివ్యలీల లతండు కోపించిన భువనంబు లస్వాస్థ్యంబును బ్రసన్నుండైన సుఖత్వంబును గను. సాప్తి. 2-188

అస్వేదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒంటికిఁ జెమట పట్టనివాఁడు.

వ. శ్వేతద్వీపంబునం దవాహారులు, నింద్రియ వృత్తి రహితులు, నస్వేదులు, సుగంధి శ్వేతాంగులు నగు పురుషులం గాంచె.

కాం. 6-853

అహఃపతి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. ...అహః, పతి నా మీఁదఁ గృపాసం, గతమగు తన చూడ్కి మౌలయఁగా వత్సలుఁడై,

కాం. 6-609

అహంకరణము సం. వి. అ. న.

అహంకారము, గర్వము.

చ. వెరవరిగాన వీఁడు కరువీరులకుం బొడసూపువాఁడె య, చెచ్చురు.

వాక మ్రానిపేర నిటసేరంగ వచ్చుచు నున్నవాఁడహంకరణము
కాని యొందొకటి గానఁడు. విరా. 4-91; కాంఠి. 5-98

అహంకరించు సం. అ. క్రి.

అహంభావముతో నుండు, గర్వింపు, దురభిమానమొందు.

సీ. పతు లాత్మ నొడొక్క పడఁతులఁ గలసిన, నలుగ నెయ్యెడల
నహంకరింప. ఆర. 5-300

అహంకారము సం. వి. అ. పుం.

1. నేను అనెడి అభిమానము, గర్వము.

క. ఇది యేమి కంక నీవు, న్నర వృత్తిని శంకదక్కి నాగద్దీయపైఁ, బడి
లంబుగఁ గూర్చుండితి, వదియునుగా కిపుడు డిగవహంకారమునన్
విరా. 5-318

క. కృష్ణ విజయులలో నొక్కనిఁ బొరిపుచ్చెదఁ జూడుం, డనుచు
జనున్ సూతుసుతుఁ డహంకారముతోన్. ద్రోణ. 5-287

2. మహత్తత్వము వలనఁబుట్టి పంచ తన్మాత్రలకుఁ గారణమైన తత్త్వ
భేదము (ఇది మహత్తు వలనఁ బుట్టెను. దీనివలన అకాశము పుట్టెను.)

క. చైతన్య శక్తిఁ బరుష స, మేతత్వ విశేషమున వహించుఁ బ్రకృతి
త, జ్ఞాతయగును బుద్ధి తదుద్భూత మహంకార మదీయుఁ
బొరయుల జిత్తున్. కాంఠి. 4-270

క. కలిగె విను మహంకారము, వలన నభము దానఁజేసి వాయువు
గ్రమ సంకలిత జననములఁ దేజము, జలము నిలయుఁ దత్త
దాత్రజన్మత్వమునన్.

వ. బుద్ధికి మహత్తను తత్త్వ నిర్దేశనంబునుం గలిగియుండు.

కాంఠి. 4-270, 271, 272

అహంకారి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అహంకారము గలవాఁడు.

క. ఆ రాజన్య నెడ నహంకారిత మమకారితయును గర్తవ్యముగా
చేరికి. కాంఠి. 6-260

అహంకారిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అహంకార భావము. చూ. అహంకారి.

అహంకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అహంకారము.

చ. అకుటిలః ధార్య సమృతుః డహంకృతి దూరుఁడు గొంతి మద్దు
సేయు కొడుకు. విరా. 1-98, శాంతి. 2-232

2. మదము, గర్వము.

(సుశర్మ దుర్వోధనునితో) ఉ. ...అతనిం (విరాటుని) తెలుపం దటి
యయ్యె ముట్టిసప్తాంగముఁ జూజ దెచ్చెద న హంకృతి యెల్లి
నడంచి నచ్చెదన్. విరా. 3-119

అహంకృతి పురుషుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అహంకారాభిమానియైన శుహారుఁడు.

వ. ప్రళయ ప్రకారంబు వినుము రాత్రియగుటయు నవ్యక్తం బహం
కృతి పురుషు బోధించిన నతండు పండ్రెండు మూర్తులు గై కొని.
శాంతి. 8-88

అహంత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అహంభావము.

క. త్వంతాహంతా నిరసన, శాంతాంతఃకరణ యోగిజన విక్షేయా,
ఓంతా సాగరమగ్నః, భ్రాంతజనాధ్యేయ వరమభక్తి విధేయా.
స్త్రీ 2-185

అహంయాతి సం. వి. ఇ. పుం.

ప్రాచీనుని మనుమఁడు సంయాతికి వరాంగికిఁ బుట్టినవాఁడు.

ఆది, 4-2

అహము సం. వి. స్. న.

దినము, రేయఁబవలు.

సీ. అధిప రజస్వల నంటుట కల్పష మాచరితస్సానయైన సతిఁ జతుర్థ
దినంబున దోహసమయమునఁ జెందంగఁ దగు నంధ్రు గొంద
తాదృశ్య, లేనవవాఁడొంద నింతియు పప్తాహమునఁ బొంద మగ

వాఁడు బుట్ట,

అను. 4-128.

సీ. ...సప్తాహములలోన, నా పరీక్షితుఁడు నా యలుకఁజేసి, తక్షక
విషమున దగ్ధుఁ డయ్యెడు. అది. 2-180.

పగలు.

ఉ. అతనిఁ గన్నులారఁగ నహర్నిశముం గనుఁగొంచునుండు వా,రే
తప మాచరించిరో యుపేంద్రుని నాశ్రితపత్నలున్. ఉద్యో. 2-380.

అహర్నిశము సం. వి. అ. న.

పగలును, రేయును, ఎల్లప్పుడు.

ఉ. అతనిఁ గన్నులార నహర్నిశముం గనుఁగొంచునుండువా,రే తప
మాచరించిరో యుపేంద్రుని నాశ్రితపత్నలున్ ... ఉద్యో. 2-380.

అహర్వృత్తి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. దర్శోజ్జ్వలఁ డా భీష్ముఁ డ,హర్వృత్తి యస్త్రాది సేరునట్లుగఁ బడి
యెన్ భీష్మ. 8-412.

అహల్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గౌతమ మహర్షి భార్య.

సీ. అహల్యకై యింద్రుండు, గౌతము డలిగిన గాసిబడఁడె.

చూ. అనుబంధము.

అను, 5-340.

అహల్యాహ్రదము సం. వి. అ. పుం.

గౌతమ వసువందలి యొకానొక తీర్థప్రదేశము.

ఇందు స్నానము చేసినవారు ఆశ్వమేధవలంబుఁ బడయుదురు.

ఆర. 2-275.

అహస్సు సం. వి. స్. న.

పగలు.

క. మితభోజియై వివిక్త, క్షితి సావిత్రి జపంబునేయు నది యహస్త్రి
తియు నిశాసీనశ్యము, మతి నేమట కట్టులై న మాను నఘంబుల్.

కాంతి. 1-317.

తే. అందు మూడేసి బుతువుల కయన నామ, కంబులగు నుత్తరాఖ్య
మొకండు దక్షిణాభిదాన మొక్కటియు గుణాభిరామ, యవి యహ
స్సును రాత్రియు ననగ బరగు, కాంతి. 5-41.

అహస్సుదినములు సం. వి. అ. పుం. న. బహు.

ఈ తీర్థములందు స్నానము చేసినవారు సూర్యలోకప్రాప్తు లగుదురు.

ఆర. 2-268.

అహహ దే. అవ్య.

అధిశేషమును. ఆశ్చర్యమును చెలుపును.

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రుపద మ, హారాజులె యిట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన్, వీరీకి వలసెను యహహ మ, హారాజ్య మధాంధకార మడి
చాసెనొకో. ఆది. 6-88.

అహార్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

హరింపదగనిది, హరింప శక్యము గానిది.

బలారికై నను నహార్యంబు.

ఆర. 1-287.

(అహార్యము అని ఆనందపాఠము)

అహి సం. వి. ఇ. పుం.

1. పాము.

క. భూనాయకుడు మరలి పట్టుకో, పాయత్తతఁ ద్రొక్కబడ్డ
యహిగతిఁ గవిసెన్. విరా. 5-208, కర్ణ. 2-45

2. నాగజాతివాడు.

కా. దేవా యేను సమస్త దేవ విశ్వ దైవతేయాహి గంధర్వ ర, ఊ
విద్యాధర యక్షజాతులకు నక్షోభ్యుండఁగా. ఆర. 6-280.

అహింస సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. హింసనేయమి, హింసలేమి.

(సంజయుడు ధర్మరాజుతో) ఉ. నీ విభవం బహింసయు ననింద్యః
చరిత్రమశాక యన్యమే.

ఉద్యో. 1-828, కాంతి. 1-111, కర్ణ. 8-78.

2. సర్వభూతములకును మనోవాక్కాయ కర్మముల ద్రోహము తలచుకుండుట, శమము దమము హృదయమునకు నెప్పుడు నలవడజేయుట

అ. విను మహింస శమదమములు హృదయంబున నెప్పు నలవడంగఁ జేత యండు బుధులు. శాంతి. 5-511, శాంతి. 3-412

అహింసకత్వము సం. వి. అ. న.

హింస సేయకుండుట.

అ.ప్రజల వలనఁ గరుణ, గలిగి వారిఁ గీడు గదురకయుండంగఁ, గావు పతి కహింసకత్వ మనఘ. శాంతి. 5-299

అహింసకుండు సం. వి. (అ. సికా. అ.)

హింసచేయుకుండువాడు.

తే. ఆన్న రేంద్రుం డహింసకుం డగుటజేసి, పశువిశననంబు లేకుండఁ బరమ నిష్ఠ, నాతఁ డారణ్యకోద్గీతమైన వాక్య, సంచయము విష్ణు గుఱించి పఠించె నధిప, శాంతి. 6-882

అహింసనము సం. వి. అ. న.

1. హింసించుకుండు పని.

క. ఆనిన విని జనక భూవిభుఁ, డనఘ యహింసనములైన యవి యెయ్యవి యవ్వను లెఱుగఁజెప్పవే నా కనుడు. శాంతి. 5-510

2. అహింస, హింస చేయకుండుట.

శమపుణ్యులు సూర్యే యహింస నాత్మకున్. ఆను. 5-55

సీ. విను మధర్మం బహింసనమున నెడలు ధర్మంబు సంకల్పవర్జనము చేత నవ్యాప్తిఁ బొందు. శాంతి. 6-320

అహికేతనుండు సం. వి. అ. పుం.

సర్పము ధ్వజమున గుర్తుగాఁ గలవాడు, దుర్యోధనుడు.

క. అహికేతను పల్కులకు మహాహ్లాదమునన్. విరా. 8-128

అహికేతువు సం. వి. ఉ. పుం.

పర్వధ్వజము, దుర్యోధనుని ధ్వజము.

ప. అయ్యధిష్ఠిరుండు నిజసారధి నాలోకించి యహికేతు మహితంబై

వచ్చుచున్న ధృతరాష్ట్రానందన స్యందనంబునకు సమ్మఖంబుగా
మర రథంబు నడుపుమనుటయు. కర్ణ . 1-191

అహిచ్ఛత్రము సం. వి. అ. పుం.

1. దుర్యోధనుని దండు విడిసినచోటు.

వ. ఇతైః అంగునం గురుజాంగలంబున రౌహితకారణ్యంబున మరు
దేశంబున నహిచ్ఛత్రంబునఁ గాంకూటంబున గంగాకూలంబున
వారణాపతంబున వటస్థానంబున విచ్ఛలవిడి విడిసి. ఉద్యో. 1-228

2. అర్జునుడు ద్రుపదుని జయించినపుడు ద్రోణున కిచ్చిన యొక దేశము.
అని సంస్కృత భారతమునఁ గలదు.

శ్లో. పుత్రజన్మపరీప్సన్ వై పృథివీ మన్వసంచరత్,
అహిచ్ఛత్రం చ విషయం ద్రోణ స్రుమభిపద్యత.

శ్లో. ఏవం రాజ న్నహిచ్ఛత్రాపురీ జనపదాయుతా,
యుధి నిర్జిత్య పార్థేన ద్రోణాయ ప్రతిపాదితా.

సం. భా. ఆది. 1-38, 76; 77 శ్లో.

అహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రియముగానిది, ఇష్టముగానిది, ప్రతికూలము, విరుద్ధమైనది.

వ. అగ్గోమాయువు దదీయ హితాహితంబు లరసి బుద్ధి సాచివ్యంబు
సేయు తెఱంగును జూచి. కాంతి. 8-61

వి. అ. న.

దెఱుపు, హాని, కీడు

వ. ఎఱింగి కూడుకొని గోవుల కడకువచ్చి వానితో నన్ని చాచుట
యభిల జగజ్జనంబులకు నహితంబు సేయుటగాదె.

ఆను. 3-102 ఆను. 1-294

అహితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శత్రువు,

చ. అహితుం కప్రభేద్యమగు నా పరమూడగు నేడు మత్పితా,
మహులు చరించి రంతయుఁ గ్రమంబున నా కెఱుగంగఁ
జెప్పుమా. విరా. 1-44

అహిభంజనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కాశింగుని మర్దించినవాఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు.

(అర్జునుఁడు) క. ... అహిభంజన తేరు నడపు గురుబల, విని
పాతన పాటవమున విహరించుటకున్. భీష్మ. 3-158

అహిమద్యుతి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. సద్యోగర్చంబున నహిమద్యుతిలేజుండు వేదమయుఁ డఖిల మునీం
ద్రాద్యుఁడు వేదవ్యాసుం, దుద్యోత్ జ్ఞానంబుతోడ నుదీతుండయ్యెన్.
ఆది. 3-44

అహిర్బుధ్వుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఏకాదశరుద్రులలో నొకఁడు.

వ. వారల నేకాదశరుద్రులుగా నెఱుంగుము.

తరువోజ. ఆనఘాత్మ యజపాదుఁ డన నహిర్బుధ్వుఁ డనఁ గడు విల
సిల్లి. అను. 8-57, 58

అహీనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆధిక్యము.

నీ. ... జగతి నెందు నితనికిబోలె నహీనత మెఱయునే, యెవ్వరికైనను
విట్టి పుణ్యుఁ గుత్సితదశ యెట్లాకో. మహా. 38

అహీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువకానిది, ఎక్కువయైనది, అధికము.

ఉ. ... అహీన పరాక్రమశాలి యర్జునుఁడు.

ఉద్యో. 1-258, ద్రోణ. 4-387

అహీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికఁడు, గొప్పవాఁడు.

ఉ. ... పరమేశ విక్రమాహీనులఁ బాండునందమల నేపుర సైన్య
యుతంబుగా ననిం, బాని జయించునట్టి వరముం గృపసేయుము
నాకు నావుడున్. ఆర. 8-255

అహుడు సం. వి. అ. పుం.

అవ్వనువులలో నాలవవాడు. చూ. ఆది. 3-57.

అహైతుకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణము లేకుండఁ గలిగినది.

ఆ. ... అయ్యవ్యక్తః మణువు నిత్య మేక మక్రియం బహైతుకంబు
చతురాదుల కగ్రాహ్య, మది ప్రధాన మనఁగ నతిశయిల్లు.

ఆను, 5-245

అహోరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

పగలునురేయును.

తే. మూడుపదులు ముహూర్తమున్ మోహదూర, యగు నహో
రాత్ర మట్టివి యన్నిగూడ, మానము. కాంతి, 5-40

అహోరాత్రములు సం. వి. అ. పుం. బహు

పగలును, రేయును.

వ. అమ్మిథునం బహోరాత్రంబు లయ్యార్వరు ఋతువులు.

ఆను. 2-218

అహోరాత్రవిదుడు సం. వి. ద్. పుం.

బ్రహ్మయొక్క పగలురాత్రి సమాణము ఎఱిగినవాడు,

తే. ఆ యుగంబులు నాల్గు మహాయుగంబు, నాగఁ జనుఁ దత్సహ
స్త్రంబు నలువపగలు, దాని కొఁడియ రేయును దీని నెఱుఁగు,
ప్రాధానములు సు మృహోరాత్రవిదులు. కాంతి. 5-54

అశకము వై. వి. (✓అలర్కము)

ఒకజాతి కీటకము.

గీ. అశకమనియెడు నొక కీట మద్దిసేంద్రతనయు క్రిదొడఁ దొలిచె
సత్వరముగాఁగ. కాంతి. 2-21

శ్లో. రదర్శ రామస్తం చాపి కృమిం సూకరసన్నిభమ్.

శ్లో. అవ్వపాదం తిక్షదంష్ట్రం సూచీఖరివసంపృకమ్

రోమభిస్సన్నిరుద్ధాంగ మలర్కం నామ నామతః.

సం. భా. కాంతి. 12-13

అళి సం. వి. న్. పుం. (అలి)

కుమ్మెద,

నీ. ఉభయ పార్శ్వంబుల నిభఘట లేలకో చనుదేవు సమదాళి సమితి
మొరయ, విరా. 1-186

క. విను మళి యలరునఁ దేనియ గొఱు గతి. కాంత్రి. 8-460

అళిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ. (అలిని)

ఆడు కుమ్మెద.

చ, ...సం,వత దళిని నినాద మృదుభాషల దీవన లొప్ప నిచ్చుచున్.
అది. 4-17

అళుకు దే. అ. క్రి.

వెఱచు, భయపడు.

తే. పాపమయ్యె గాకుండె నప్పనిఁ దలంచి, యళుకుచుండుదు
మధ్యయ మసనయింపుఁడు... ఆశ్ర. 2-105

అ¹ దే.

కొన్ని పదాంతములకు సంబోధమునందు విభాషను అదేశముగావచ్చును.

క. చేరఁ జనుదెంచి పాండవ,వీరుఁడు మత్స్యధిపునకు వినతుండై
దే,వా రాజవాహనములగు, వారువముల నరయనేర్తు వల
నేర్పడగన్. విరా. 1-281, విరా. 2-91

(అ. అనుడు నకుఁడఁ డిట్లు లను దేవ తమతమ నేర్పు పనులవెంట
నెగడి బ్రదుకవలయుఁగాక. విరా. 1-286 దేవా, దేవ)

ఉ. నూయవిధియా యని దైవము దూఱు,

విరా. 2-104, కాంతి. 4-325.

ఆ² దే.

తచ్చక్తార్థము.

1. కంది కెదురుగాఁ గనఁబడుచున్నదానిని దెల్పును.

సీ. దుర్వారగర్వోర్ధతి, నగ్నిప్రభంబగు నారథంబు పటురయంబున.
నెక్కి (కర్ణుడు) ద్రోణ. 1-38

వ. అతండు ప్రీతుండై యభివందింప నా సూతనందనుం గలసి తల
కడచి హిడింబానందనుం దాఁచిన. ద్రోణ. 5-208, ద్రోణ. 8-19

2. దూరముగానుండి గోచరమగుచున్నదానిని దెలుపును.

సీ. ఆ సేనమీద నైంద్రాస్త్ర మక్కిరీటి నవ్వుచు నేయ నాటోప
మున. కర్ణ. 2-238

వ. మార్గణోజ్జ్వలంబగు దక్షిణ కరంబున నా ఫల్గునుఁ బిలిచి హాస
భాసిత ముబుండగుచుఁ గుపితుండగు నతని కిట్లనియె. కర్ణ. 2-285

3. పూర్వము నిర్దేశింపఁబడినదానిని దెలుపును.

ఉ. ఆ సభ కేకవస్త్ర యగునట్టి ననుం గొనివచ్చి. ఉద్యో. 3-111

వ. ఆ నియమాచరణంబుకు నింద్రుండు శంకించి. శల్య. 2-208

తే. ఆ విధమున నది భ్రమించుచునుండు. అశ్వ. 1-197

4. ప్రసిద్ధిని దెలుపును.

తే. శాంత మానవుడైన యాశాంతనవుడు విస్మయావహాచరితుండు
వినుము వలసినపుడు విడుచుటకై ప్రాణ మాగినాడు, గాఢ
యొరు లంతవా రెందుఁ గలరె నరులు. కాంతి. 1-339.

వ. ఇట్లు చతుర్విధాహారంబుల నందఱు దృష్టులం జేసియున్న యా
నందినిం జూచి విశ్వామిత్రుండు విస్మితుండయి. ఆది. 7-97

[దీనికి ఆ ప్రమేదితమున అయ్యయి (అను. 2-894, మౌస. 198) అయ్యయి
(విరా. 1-184) (అను. 8-308) అనురూపములు గలవు.

5. నిర్దేశమును చెల్పును.

కా. ఆ రూపం బవికార మా భుజబలం బత్యంత నిర్గర్వ మా, కూర
త్యంబు దయారసానుగత మా శుభక్తియాజ్ఞాన మా, ర్యారంభ
ప్రతికూలవాద రహితం బా యిగి సమ్మాన విస్తారోదాత్తము
మాద్రి పిన్నకొడు కేతన్మాత్రుడే చూడఁగన్. విరా. 2-209

గి. విభక్తి వివక్షించునపుడు 'ఉన్న, కల, న' వర్ణకములపై మహత్తునకు
రెండు వచనములయందును మహాత్తికి బహువచనమునందును
వచ్చును.

తే. శాంతమానసుడైన యా శాంతనవుడు, విస్మయావహచరి
తుండు విసుము వలసి, నపుడు విడుచుటకై ప్రాణమాఁగినాడు,
గాదె యెరు లంతవా రెండు గలరె నరులు. శాంతి. 1-389

తే. చనునె యిన్నూటలాడ సజ్జనుల కాఁడు, బుట్టువులతోడ నీవును
బుట్టినాడ, వట్లు గాకయు హీనవంశాభిజాత, నైన పతిపన్నినగు
నన్న నడుగఁదగునె. విరా. 2-50

ఆ³ దే. అవ్య.

ప్రశ్నార్థకము.

ఉ. అమ్మని శిష్యుడయ్యువిద యంగము వాసి నిజాంగవర్తియై
యమ్మరుదీశుతో మఱవికా మును మూడిన యబ్బగాంకిత, త్వ
మైక భంగి నీగు టిది దైవత సయమి సేవనీయ భావమ్మ
గలట్టి నీకుఁ దగవా యిసిరో యని పత్కి వెండియున్.

ఆను. 2-200

ఉ. అత్రుశత్రు విద్యానిపుణుండు క్రిడి సుఖయా.

ఉద్యో 3-186

క. భవదీయ తేజో, ధనహానికిఁ గరుణపుట్ట దా యెవ్వరికిన్.

శాంతి. 3-298

శ. ధరణీరాజ్యము నాకును, నరవర సౌఖ్యంబు జేయునా.

అశ్ర. 1-30 ఉద్యో. 2-204

(మూఁడు నాలుగుదాహరణములందు కాక్యర్థము)

2. అశ్చర్యాద్ధకము.

చ. ...తేరికి బృహన్నల సారథియైన దీని న,వృత పురిలోన నింత
కలువా రథచోదకు లింత యేటికిన్. విరా. 4-20

3. సంప్రార్థనమున మధ్యమ పురుష "మవర్ణక" "ఁడు" వర్ణకములకు
అనుప్రయుక్తమగును.

చ. నిక్కము నెపుమా తనూజ భుజగర్వవిహీనతఁ హించెఁ జిత్తమున్
కర్ణ. 1-187

క. మనలోన నెవ్వఁ డెమ్మెయి, పనివెంటను విరటు మనము వడయుడ
మదియెల్లను నేర్పరించి యందఱుఁ, దనతన మదియున్న తెలుగు
తథ్యము చెపుఁడా. విరా. 1-85

ఆ⁴ సం. అవ్య.

తలుచుగా ఈ క్రింది యర్థములను దెలుపును. తెలుగున దీనికిఁ బ్రత్యేక
ప్రయోగములేదు,

1. మర్కాద, అభివిధి (మొదలుకొని వఱకు అమనగ్ధమున 'వఱకు'
అర్థమున)

అపాదమస్తకము : విరా. 1-311 (పాదమునుండి తల వఱకు)

అబాలవృద్ధము. ఉద్యో. 3-175, శాంతి. 1-354

అబాలగోపాలము. కర్ణ. 2-48

2. ఒక్కొక్కప్పుడు మొదలుకొని యనియు వఱకు అనియు మాత్రమే
తెలుపును.

అకర్ణాంతము. (చెవి చివరవఱకు) ఆది. 7-198

3. అంతట.

కీర్ణము (వ్యాపించినది) అకీర్ణము (అంతట వ్యాపించినది) విరా. 1-82

స్లావితము : అశ్వ. 1-175, అప్లావితము : కర్ణ 3-19,

ఛాదనము - అచ్ఛాదనము ఆది. 3-169

4. మిక్కిలి.

పూరితము (నిండినది) ఉద్యో. 2-127 అపూరితము = మిక్కిలి నిండి
నది. శాంతి. 8-308

శ్రీతము (అశ్రయించినది) అది. 5-39

అశ్రీతము (మిక్కిలి అశ్రయించినది) విరా. 4-170

రూఢము. విరా. 2-1, అరూఢము. ఉద్యో. 2-388,

నతము. భీష్మ. 3-178, అనతము. స్త్రీ. 1-176.

5. ఈషదర్థకము (ఇంచుక)

కంపము (వణకు) విరా. 2-33 ఆకంపము (ఇంచుకవణకు)

విరా. 2-234.

6. ఒక్కొక్కప్పుడు స్వార్థమునందును వచ్చును.

రావము (ధ్వని) విరా. 3-159, ఆరావము (ధ్వని) కర్ణ. 1-78:

లోలత. ఉద్యో. 2-52 ఆలోలత. స్త్రీ. 1-39

శోభితము. ఉద్యో. 4-428 ఆశోభితము, శాంతి. 2-1

లేపనము. స్త్రీ. 2-16, ఆలేపనము. మౌన. 29.

వాసము. విరా. 1-83, ఆవాసము. శాంతి. 4-305.

7. గమనాద్యర్థక ధాతువులకు ముందువచ్చి ధాత్యర్థకమునకు వ్యతిరేకార్థమును తెలుపును.

గమనము = పోవుట. భీష్మ. 3-455, ఆగమనము = వచ్చుట, రాక.

శాంతి. 8-594; దానము = ఇచ్చుట. విరా. 4-148, ఆదానము =

తీసికొనుట. శాంతి. 5-523, ముక్తము (వదలఁబడినది) విరా. 5-544-

అముక్తము = ధరింపఁబడినది. అర. 5-221.

అంగరిష్టుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు.

శాంతి. 3-128:

అంగి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. పూరుని వంశము రాజైన అరిహుని భార్య- మహాభాముని తల్లి.

అది. 4-2

2. అంగదేశ స్త్రీ- అంగరాజు పుత్రిక ఈమెకు సుదేవ యను పేరుగలదు.

పూరుని వంశీయుడైన ఋచీకుని భార్య, ఋతుని తల్లి. అది. 4-2:

అంగికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

దేహవయవ సంబంధమైనది.

అంగికంబులైన శుభ సూచకంబులు గైకొనుచు. ఉద్యో. 3-132

అంగిరసము సం. వి. అ. న.

1. అధర్వ వేదములోని యొక సూక్తము.

వ. సరస్వతి యత్తపస్వి శన చేరువ నొకప్పుడు జపయక్తుండై
యుండం గూలాపహరణంబు నేసి వటుత నమ్మహాత్ముం గొని
పోయిన నతం డాంగిరస మంత్రంబుం నత్తరంగిణిం బ్రణుతించె.
శల్య. 2-170

2. ఆశ్వత్థామవంశము.

(ఆశ్వత్థామ శివున కాత్మోపహార మీయ నిశ్చయించి)

క. అంగిరసకుల జనిత మీ, యంగము శిఖయందు దీని నాహుతిగాఁ,
జేయంగంటి భవదృక్తి సు, సంగత మతితోఁ గృతార్థజన్ముడ
నైతిన్. సౌప్తి 1-123

అంగిరసి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక బ్రాహ్మణుని భార్య. చూ. వివరము. ఆది. 7-129

అంగిరసుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. బృహస్పతి.

వ. అంగిరసభార్గవాదులను పెద్దలిట్లని చెప్పిరి. కాంతి. 2-284

వ. విష్ణుండు దండనీతిశాస్త్రంబు నకలంబు నాంగిరసున కిచ్చె నాంగి
రసుం డింద్ర మరీచులకు మరీచి భృగునకు భృగుం డనేక మును
లకు నిచ్చె. కాంతి. 3-120

వ. మదీయాధ్వరంబున నాంగిరసు మపాధ్యాయుంఁగా వరియింపఁ
బోయితి నచ్చేవగుడండు నన్ను దూషించి. ఆశ్వ. 1-42

2. అంగిరసుని కొడుకు, (ఆ యర్థమున బహు. అంగిరులు, అంగిరసులు)

వ. మాంధాతృనకు వాంగిరసుం డగు నుతథ్యుండు నెప్పిన హిత
వాక్యము లుపన్యసించెద. కాంతి. 2-400

తే. అగిరస వంశ సంభవుం డగు నుచఘ్నుడు. చూ. ఆను. 5-340
ఇక్కడను మూలమున ఉత్తమ్యః డనియే కలదు.

శ్లో. శృణుః రాజ న్నతథ్యస్య జాతస్యాంగిరసే కులే.

సం. భా. ఆను. 154-9

అంజనేయుడు సం. విణ. అ. పుం.

హనుమంతుడు, అంజనాదేవి కొడుకు.

అంజనేయుండు రాఘవునకు నభిజ్ఞానార్థంబుగా నొక్క పల్లవదామంబు
నటుతఁ బెట్టె. ఆర. 6-385

అంతరము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ.)

మనస్సంబంధమైనది.

సీ. ఆత్మయం దగ్ని సమారోపణము సేసి యజనమాంతరముగ
నకృత సంధి విగ్రహం డగుచు. కాంతి. 5-142

అంతరయాగము సం. వి. అ. పుం.

1. మానసిక యజ్ఞము, 2. మానసిక పూజ.

సీ. ... తదీయ మధ్యవర్తిత నొప్పు మహనీయ వహ్నియు, దానంబు
దాని నిర్ద్వంద్వభావ, మాంతరయాగ విద్యాప్రవీణులు గండ్ర.
అశ్వ. 2-49

అంత్రము సం. వి. అ. న.

అంత్రము, ప్రేగు.

వ. అంత్ర ఫేసయు, భేరి మండూకయు, హేతి మీనయు, గళక శేఖర
పులినయు నగు నమరపుణ్యనది నవభృతస్నానంబు సేసి. కాంతి. 2-443

అందోళిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అందోళము, అందలము.

పాండవాగ్రజుండు పాండురాజుగ్రజు నతని దేవం బ్రభూతాందో
ళికా రూఢులంజేసి... చూ. అందలము. కాంతి. 1-350

క అందోళికాదివాహన, సందోహంబున నితాంతచారుత్వము చెన్నొం
డగ సమలంకృత లగు, సుందరు లేతర విభవ శోభిత భంగిన్.

మాస. 32

ఆందోళితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముందు వెనుకలకుఁ గదలింపఁబడినది.

వ. ఆందోళిత రక్తాంబర యుగళాంచలుఁడును, విరా. 4-73.

2. ఊపఁబడినది.

వ. మందమారుతాందోళితంబగు మందారంబు చందంబు దోవఁ
నర్తించుచు. ద్రోణ. 5-287

ఆంధ్ర కవిత్వము సం. వి. అ. న.

తెనుఁగు కైత.

ఉ. ...అం, దాదిఁ దొడంగి మూఁడు కృతు లాంధ్ర కవిత్వ విచార
దుండు. విరా. 1-6.

ఆంధ్రదేశము సం. వి. అ. పుం.

తెనుఁగువారు నివసించు దేశము.

(ఈ దేశమువారు కౌరవుల పక్షమునఁ జేరి పాండవులతోఁ బోరాడిరి.)

వ. యవన యుగంధరాంధ్ర సింధు చేది... అవంతికానూపాది జన
పదంబులు... భీష్మ. 1-40.

వ. రాధేయునకుఁ బ్రాపయి పుళింద బాహ్లిక శ్రేంకడాంధ్ర భోజా
నీకంబు గవిసినం గౌంతేయ బలంబునకు భరంబగుటయు.

కర్ణ. 2-817.

వ. ధనంజయుండు... పాండాంధ్ర ద్రవిళ కేరళ కర్ణాట దేశా
ధీశుల ననాయాసంబున వశగతులం గావించికొనియె.

అశ్వ. 4-118

శ్లో. తత్రాపి ద్రవిడై రాంధ్రై రాధైర్మాహిషికై రపి,
తథా కోంగిరేయైశ్చ యుద్ధమాసీ త్కీరీదినః.

శ్లో. తాంశ్చాపి విజయో జిత్యా నాతితీవ్రేణ కర్మణా.

సం. భా. అశ్వ. 88-10, 11.

వ. అంగ వంగ బంగాళ గౌఢాంధ్ర కేరళ కోసలాధిపతులు.

సభా. 2-118.

ఆంధ్రము సం. వి. (ఆ. ఈ. అ..)

1. ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించినది, (భాషాదికము)

ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండు.

విరా. 1-8

వి. అ. పుం.

2. ఆంధ్రదేశము, తెనుగుదేశము. చూ. ఆంధ్రదేశము.

ఆంధ్రుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఆంధ్ర దేశపువాడు, తెనుగువాడు.

ఉ. ...ఆంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లుగ... రచియించెదం

గృతుల్.

విరా. 1-80

2. ఆంధ్రదేశపు రాజు.

అంగ వంగ బంగాళ గౌఢాంధ్ర కేరళ కోసలాది మహాపతుల.

సఖా. 2-113

ఆంబాలికేయుడు సం. వి. అ. పుం.

అంబాలిక పుత్రుడు, పాండురాజు.

మహాస్వర్గర. కానగావచ్చి సకల జగత్సేవ్యమానుల్ మహేంద్ర,

ప్రతిముం గౌరవ్య వంశ ప్రభు నఖిల మహిషాలు రాంబాలి

కేయున్.

ఆది. 5-388

ఆంబికేయుడు సం. వి. అ. పుం.

అంబికపుత్రుడు, ధృతరాష్ట్రుడు.

క. తగుమాట లాంబికేయుం, డగు నని కైకొనునె యెన్నఁదైనను

గొడుకున్, మగటిమి గలఁ డనియెడు న,మ్మిగఁ జూచుచునుండు

విషము మ్రింగెనయేనిన్.

ఉద్యో. 1-315

ఆంక దే. వి.

అడ్డు, నిరోధము,

గీ. ఆంకలేక యెవ్వని జలాశయమున, మండువేనవియందును మనుజు

కోటి, యవభృథస్నానపానంబు లాచరించు.

అను. 2-886

ఆంకగొను దే. అ. క్రి.

అగు, నిరోధమొందు.

ఆంకలి దే. ఔష

మత్తు.

అ. అనఘ నీరువట్టు నాఁకలియును నెట్లు, బొరయకుండు నట్టి భూరి శక్తి, నీకుఁ గలుగ నేను నెమ్మనంబున దలం,చితిఁ దదీయ పీడఁ జెందకుండు.

కాంతి. 2-128

చ. ఫలము దశంబునుం దొడిమఁ బాయుట రాలినవాని గొంచు నాఁకలి కెరనేసి గోరసము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి.

ఆను. 5-55, విరా. 2-240, అశ్ర. 1-29, ఆను. 2-212.

ఆంకిడు దే. స. క్రి. (✓ఆంక)

అడ్డగించు.

క. ఆ కొలువువారు గర మచ,లాకృతి నొక పలుకులేక యందఱు వింజం, బాఁకిడిన కరణి నవశము,దాకారిత చిత్తవృత్తులై యుండంగన్.

ఉద్యో. 8-255

ఆంకొను దే. అ. క్రి.

ఆంకలిగొను, మత్తునొందు.

ఆ. విను మనత్య లోభమున సిరియగునె యాంకొని ముసిండి దిననఁ గ్రొవ్వు లావుఁ, గలుగునయ్య.

ఉద్యో. 9-393

వ. అమ్మహాత్ముండు దేవాసుర మనుష్య తిర్యగాత్మక భూతంబుల సృజించిన నాంకొని యవి దక్షప్రజాపతి భక్షింపఁ గవిసిన.

కాంతి. 2-112

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁజోటు నాక యాంకొండు నలంగుదున్ నిదురకుం దటి దప్పెడు.

విరా. 1-185

ఆంగంబిడు దే. స. క్రి.

1. నిలుపఁబడు, ఉంచఁబడు, నెలకొల్పఁబడు.

సీ. భవదండ్రియములు మనము,నం దాంగబద్ధవి.

కాంతి. 2-8

శ్లో. ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని మనసి స్థాపితాని తే.

సం. భా. కాంతి. 48-28

2. నిషేధింపబడు-

అ. వేదవిహితవిధుల నాదరించుట, యూర్ధ్వగతికిఁ దెరువు విధులఁ గడచి యెందు, నాఁగఁబడిన వాని లోఁగక చేయుట, యధమ గతికి మార్గ మనిరి మునులు. ఆది. 3-220.

ఆంగికొను దే. స. క్రి.

అడ్డగించు, నిరోధించు.

దే. మద్రవిభువారి నమ్మెయి మార్తురాఁగి, కొనఁగ మనకు నుపే టింపఁ జనునె యనుఁడు, నతఁడు నామాట వినక వారరిగి రేమి, సేయువారము చెప్పి మోచిత్య మనియె. శబ్ద. 1-297.

ఆంగు దే. స. క్రి.

1. అడ్డగించు, నిరోధించు, ఆటంకపఱచు, ఆరికట్టు.

క. దవ్యుల విఠిగినఁ జారులు, నవ్యదురలె మేలుమేలు నను నాఁగకు, నీ, క్రొవ్వరుగదేనిఁ దలపడు, మెవ్విధిఁ జనితేని ననుచు నెత్తిన భిత్తి. విరా. 4-71.

సీ. వైఠవుఁడు మ, మ్మాగినఁ దోడ్చడ ననువు దప్పె. ద్రోణ. 2-147.

2. నిలుపు, ఆపు-

తే. శాంతమానసుఁ డైన యీ శాంతనవుఁడు, విస్మయావహచరి, తుండు వినుము వలసి, నపుడు విడుచుటకై ప్రాణమాఁగినాఁడు. గాదె యొరు లంతవా రెందుఁ గలరె నరులు శాంతి. 1-389.

సీ. (కుఠాంగి స్వయంవరమున) కురుపతిఁ గడచిపోయె, నతం డర్చి యచ్చపలాఁకి లోనీ కాఁగిపట్టి రథంబుపై బెట్టఁ బనిచి -అ- యేగుచున్న. శాంతి. 1-390.

3. మరలించు, వెనుకకు త్రిప్పు.

ఉ గోవు నెట్టులాఁగితి వకుంత విక్రముఁడైన రాజరా, జేవిధి, మానభంగమున కెల్లను నోర్చి. విరా. 5-283.

క. చెఱువు నడు మిసినను జెను, వెఱ మెఱములు నెవరినను వివేక

నిధి య,క్కటి బహుళ సైన్య మతిముఠి, బలచిన నాగంగరాదు
బలియుర కై నన. శాంతి. 3-16

4. నిగ్రహించు, అణచు, అదుపులోఁబెట్టు

ఆ. విమము తన్ను గెలుచు టన వేఱొకండె పం,చేంద్రియములఁ
దూలనీక కొలది, నాగుటయ. శాంతి. 3-277

ఆ. బుద్ధిఁగొని మనంబు వోనీక నిలిపి మ,నోభియుక్తి నింద్రియముల
నాగి. శాంతి. 4-814

తే ఎల్లకడలకు వెలువడు నింద్రియముల, బాలపుత్రులఁ దంద్రియుఁ
బోలె నాగుము. శాంతి. 5-179

5. ఉడిగించు, పోగొట్టు.

క, భగదత్తు నేనుఁ గడరిన, చైగడునఁ బాండవుల మొనలు విటుగు
టయు మహా,నగమేటి వేగమాఁగిన, పగిది ఘటోత్కచుడు దాని
పరు వుడిగించెన్. భీష్మ. 3-35

6. నిషేధించు.

ఆ. వేదవిహిత విధుల నాదరించుట యూర్ధ్వ,గతికిఁ దెరువు విధులఁ
గడచి యెందు, నాఁగఁబడిన వాని లోఁగక చేయుట, యధమగతికి
మార్గ మనిరి మునులు. ఆది. 3-220

అ. క్రి.

నిలఁబడు, ఓపికపట్టు.

సీ. కై నేయుఁడును భీమసేనుఁడు నిరుదెస,రా నర్జునుఁడు సింధురాజు
దెసకు, వేదైతఁ దఱిమెడు నింక నొక్కించుక, ప్రొద్దాగి పెనఁ
గినఁ బ్రొద్దు దాను నస్తమించెడును. క్రీ. 4-291

అచికొను దే. స. క్రి.

నాచికొను, ఆపహరించు.

ఇది 'అచికొను శబ్దమా? నాచికొను శబ్దమా?' ప్రయోగములను
బట్టి నిర్ణయింప వీలుగాకున్నది. క్షారతేజర కవి ప్రయోగయులందు
'అచికొను, నాచికొను, రెండును స్పష్టముగాఁ గనిపించుచున్నవి.

ఆ. చావులేని మందు చక్కగ మనకబ్బె, ననుచు గడవ ననుడు లాచి
కొనిన, వెఱచి సురలు. భాగ. 8-297

సీ. పులిలోనఁ జొచ్చి విస్ఫురిత గేహంబుల, యర్థసంచయమును
నాచికొనుచు. హరి. ఉద్యో. 6-128 (సూ. ని.)

చ. ... హుమ్మని నోరికండ నాచికొనిన మ్రోగు జేబ్బలి విశేషము
దోచుగఁ జార్థపట్టి సా, యకముల నొందినఁ దెరిరందలు వేళుం
పిండు నాకృతిన్. ద్రోణ. 2-25; కాంతి. 5-547

ఆచికోలు దే. వి.

నాచికోలు — అపహరణము.

చూ. నాచికోలు.

ఆటది దే. వి.

ఆడుది, స్త్రీ.

క. విను మాటది వోలెందన, తనువున కడ్డంబుగాఁగఁ దగిలిచి కొన్నా
డనఘ. ద్రోణ. 8-201

“స్త్రీవదేష దీభర్త్యే కాం యుక్తాం కవచ ధారణమ్.”

సం. భా. ద్రోణ. 103-18

ఆడు దే.

(దీనికి వ్యస్తప్రయోగములేదు)

స్త్రీ — చూ. ఆడకట్టు, ఆడుకూయి, ఆడుచందము, ఆడుదనము,
ఆడది, ఆడువేడి, ఆడుఁబుట్టువు, ఆడుమొత్తము.

ఆడుఁబుట్టువు దే. వి.

ఆడుది, అడువిడ్డ, అక్కసెల్లెండ్రు లోనగువారు.

తే. చనునె యిశ్మాటలాడ నజ్జనుల కాడుఁబుట్టువులతోడ నీవును
బుట్టివాడవు. విరా. 2-50

ఆడుకట్టు దే. వి.

ఆడుదాని కోక కట్టు, ఆడువాండ్ర వస్త్రధారణము.

సీ. కాళ్ల యొప్పిద మాడు కట్ట నజ్జన్వలము నేయంగ నంకుల
బాహులంద మెడల. విరా. 1-228

ఆంధ్రకూయ దే. వి.

ఆంధ్రదాని మొల.

ఆ. ఆకట యాంధ్రకూయ న లకూయను లాఠివారికైన నరయ
వలయుననిన, విరా. 2-177

ఆంధ్రచందము దే. వి.

ఆంధ్రదానికుండు విధము.

మ. నసికావేషము గలియున్నయది చెల్వం కా, చందంబు గాదు..
విరా. 1-281.

ఆంధ్ర చందంబు పురుష సమాకృతియును గలిగియున్నది.

విరా. 4-75.

ఆంధ్రదనము దే. వి.

స్త్రీశ్రవము.

ఉ. ఆంధ్రదనంబు నిక్కమున కారసి చూచిన లేదు. విరా. 1-288.

ఆంధ్రుది దే. వి.

స్త్రీ.

తే. ఆకట నా పోల్కి యాంధ్రదాని వెదకియు నెఱ్ఱెడనైన నీకుఁ
బడయవచ్చునె యెఱుగక పలికితిట్లు. విరా. 2-287.

ఆ. ఆంధ్రదానిఁ జంపి నతఁ డేకనింశతి దూష్యనరకవాసదుఃఖ
మొందు. ఆను. 4-285.

ఆంధ్రపేడి దే. వి.

నపుంసకుడైన ఆంధ్రుది, ఆంధ్రకొఱ్ఱ. మాచకమ్మ.

(ఆంధ్రదాని విధమున నుండును, పురుషునితో సమానమైన ఆకారము
గలిగియుండును. రూపమున ఆంధ్రుది తొమ్మును మీసములు మగవానివి)

చ. ...బృహ,న్నం యన నాంధ్రపేడివయ నాన యొకింతయు లేక
వీవు న.గ్గలమగు డైనయమొంది. ఉద్యో. 4-200.

ఆంధ్రమొత్తము దే. వి.

స్త్రీ సమూహము

సీ. ...ధర్మతనయుండు ధృతరాష్ట్ర విసయ మొప్పు, మున్నిడుకొని
యాడు మొత్తముఁ దోడ్కొని. స్త్రీ. 2-178

ఆడువారు దే. వి. బహు.

స్త్రీలు.

ఆడువారు వెరవుతో మృదువచోరచనఁ జెప్పు టరయ నుచితవృత్తి.
విరా. 3-31

ఆపు దే. స. క్రి.

ఆగఁజేయ, నివారించు, అడ్డగించు.

వ. ...అధర్మము నాఁపనినాడు.

సభా. 2-243

ఆఁబెయ్య దే. వి.

అపుపెయ్య.

అయ్యెడకు నొక్క యాఁబెయ్య యుటికి.

కర్ణ. 2-90

ఆఁబోతు దే. వి.

ఆలపోతు, అచ్చులెద్దు, యథేచ్ఛముగాఁ దిరుగుటకై అచ్చువేసి విడిచిన
యెద్దు

వ. ...నేనగునని కైకొనిన యాఁబోతు పంచితంబు మూర్ఖుని
ననుఁ, జైగాలి వీచినను గొడ్డున కై నం జాలు నిలుచు.

విరా. 1-286

క. బలితపు వెన నాఁబోతుం, బులి గొనినం బసులు నాటు పోలికి.

కర్ణ. 3-372

ఆకంపము సం. వి. అ. పుం.

వణకు, ఇంచుక వణకు.

గోత్ర కైలనికరం వాకంపముం బొంద.

విరా. 2-284

ఆకరము సం. వి. అ. పుం.

1. నిలయము, స్థానము.

ఉ. ...పు, ధ్యాకరమూర్తివైన నిను నాతని గొల్పినయట్ల కొల్పె
దన్. విరా. 1-222, కాంధి. 4-277, ఆను. 2-364

2. పుట్టుకచోటు, ఉత్పత్తిస్థానము.

వ. మృణాల నాశంబుల జోప్పు కమలాక్షతోద్దేశంబులఁ గ్రేణిసేయు
ప్రదేశంబులును. విరా. 3-236

ఉ. ...పరిపక్వ దయాకరచిత్త మాధవా, కాంధి. 2-144

అకర్షణము సం. వి. అ. న.

వీనికి, వినుట.

వ. పక్షికుల ప్రకరానేక భంగి విరుతాకర్షణంబులును. విరా. 1-47

తే. ...తాను, మన్నవాడుగా నాకర్షణోత్సుకుండు, నక్క లఱచెడి.
చేరువ నక్కటకట. స్త్రీ. 2-69. కాంధి. 4-88

అకర్షాంతము సం. అవ్య. అ. న.

చెవివఱకునై నది,

కా. చావంబు లాకర్షాంతంబులుగా వడిం దిగిచి. ఆది. 7-196

అకర్షించు సం. స. క్రి.

విను.

అను పలుకు లాకర్షించి కర్ణురేడు కటకటంబడి. విరా. 4-97

అకర్షించు కామకరిణు నా మనంబున సెనకం జెనకెడు.

అశ్వ. 2-225

అకర్షణము సం. వి. అ. న.

1, అకర్షించుట, లాగుట.

క. కరి హస్తాకర్షణ విధ్వస్తంబులగు రథంబులును. భీష్మ. 2-295

క. కర్షి తరిపు లనోన్యాయకర్షణ సంకర్షణావకర్షణముల సామ
ర్థ్యలయి పెనగిరాహవ, హర్షంబునఁ బనససుత బృహద్రథ
పుత్రుల్, సభా. 1-208

2. ఈడ్చుట, లాగుట.

(వారి, నాగలి, జుట్టు మొదలగువానిని బట్టుకొని)

అ, నీకఁ జూడ ముష్టి నెలపు నాకర్షణ, గాఢతయును కాణగతియుఁ
దొట్టియట్లా యొండు భంగియై తోచెనో నాకు, మన్న రూపు

సెప్పవన్న పార్థ.

ద్రోణ. 8-188.

వ మహాలాంగలాకర్షణములయందు.

ఆర. 1-84.

వ. విరథుండగు నమ్మహావిభుం గేశాకర్షణంబున నేలఁ బడవైచి.

ఆర. 5-401.

ఆకర్షించు సం. స. క్రి.

1. ఆకర్షణముచేయు, లాగు, వశము సేసికొను.

వ. నన్ను నాకర్షించి కొలిపించికొని వీరడె విజయం చేయుచున్నవాఁడు.

విరా. 1-11.

2. తిగుచు, తీయు, హరించు.

ఫ. (బ్రహ్మ వృత్యదేవతతో) సర్వజీవుల యెడం గామరోషంబులు
లుడిగి జీవంబుల నాకర్షింపుము.

ద్రోణ. 2-175.

3. రప్పించు, వచ్చునట్లుచేయు.

వ. ...అవ్వీరద్యుమ్నునకుఁ గరుణించి యతని కొడుకు భూతి
ద్యుమ్నం దన తపోమహిమ నాకర్షించి వీడుకొలిపె.

కాంతి. 8-168.

ఆకలనము సం. వి. అ. న.

1. ఒనరించుట, చేయుట.

క. లోకోత్పత్తిస్థితి విరియాకలన వినోద. భీష్మ. 2-284. కాంతి. 1-2.

2. కూర్చుట.

సీ. పలవించి పలవించి బహుళిష్యు య్యతిరథవర్యు (ద్రోణుని) నస్త్రు,
శస్త్రములు రథము నవయవంబులును జితాకలనంబు చేయుచు

స్త్రీ. 2-123, కాంతి. 6-155.

3. పొందుట, ప్రాప్తి.

క. ...సద్గత్యాకలనంబు సరియ తదుభయలభున్.

కాంతి. 5-573, కాంతి. 6-549.

ఆకలితము సతి. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కల్పింపఁబడినది.

ఉ. బాంధవ కాశ్రవాకలిత భావభవా...

విరా. 1-338

2. కూడినది.

కా. ఉదగ్రధ్వజా, ర్చిష్మత్వాకలితంబు వై వ్యమిది. విరా. 4-52

క. కులమును శీలము విద్యయు, గలవానిం బిలిచి పీఠిఁ గన్నియ
నేఁగా, వలయు నుదకప్రదానా, కలితంబుగ బ్రహ్మకర్మగతి యిది
యధిపా. ఆను. 2-221

3. గ్రహింపఁబడినది, తెలిసికొనఁబడినది.

క. నిత్యనిధి నద్వివేకము, సత్యవ్రతశీల ధర్మసారజ్ఞ భవ, నృత్యా
కలితమయైనను, నిత్యంబును వృద్ధ సేవ నిష్ఠఁ జలుపుమీ.

ఆశ్ర. 1-70

4. పొంగఁబడినది.

ఉ. సంగవిదూరితా కలిత కాంతరసస్ఫుట రోహదిద్ధ బో, భాంగ
సమాశ్రితాపదుదయజ్వలన ప్రళమప్రవర్తకా. శల్య. 1-408

క. ప్రాకట తపోబలంబున, నాకలిత విలోచనండ్లవైయున్న నిమన్
బోజేశ చూడఁగంటిమి.

ఆకల్పము సం. వి. అ. పుం.

1. ధరించుట, వహించుట, అలంకరింపఁబడినది, వహింపఁబడినది.

కా. రథ దంతి ఘోటక భట శ్రేణీ సమద్రాంత సే, నాకల్ప ధ్వజ విశ్ర
మంబున. విరా. 3-145

2. భూషణము.

గుణరత్నాకల్ప. భీష్మ. 2-284; గుణాకల్ప. ఆను. 5-175,
అశ్వ. 4-2, మౌస. 204.

ఆకల్పితము సం. వి. అ. న.

అలంకరణముగాఁ జేయఁబడినది.

క, హరిహరనాథునకు మరు, త్సరిదాకల్పిత మనోజ్ఞ. చరణ శిర
స్సుందరమూర్తికి. విరా. 1-88

అకసము వై . వి. (సం. అకాశః; ప్రా. అకాసో)

అకాశము, మిన్ను.

తే. సాంద్రనాయక తతి నాకసుంబు గప్పె.

విరా. 5-168

అకాంక్ష సం. వి. అ. స్త్రీ.

కోరిక.

మ. ...పోరి రు, త్కట దర్శోద్ధతులై పరస్పర జయా, కాడం బ్రవం
డఁబుగన్.

విరా. 8-187

నీ. ...ఫల మూల నీరమారు, తాహారుడగు ముని యాకాంక్షనేయఁ
డు, ప్రాప్తఁబుగాని పదార్థములకు.

శాంతి. 8-810

అకాంక్షించు సం. స. క్రి.

వాంఛించు, కోరు, ఆవేక్షించు.

క. నీ కొడుకు లొందు సుఖములు, నేకొన రవ్వీరసుఖము చిత్తములఁ
గరం, తాకాక్షింతు రలంఘలఁ, బోకగలుగునెట్టు లల్పబుద్ధులె వా
రల్.

ఉద్యో. 3-205; ఆమ. 5-429

అకారత సం. వి. అ. స్త్రీ.

అకారత, అకారము గల్గియుండుట.

శా. భటచయం బత్యంత చూర్ణీకృతా, కారత్వంబు భజింపఁ గేళి సరి
పెం గొంతేయ వైన్యంబునన్.

కర్ణ. 3-14

అకారము సం. వి. అ. పుం.

1. రూపము.

నీ. అదితిగర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగుట
యును.

విరా. 1-54

2. విధము, స్వరూపము.

వ. ఇది యనన్యసామాన్యకారంబగు పరమ ధర్మ ప్రకారంబు.

విరా. 1-29

క. ...సు, శ్లోకుఁడు పరాశరుఁడు ధ, ర్మాకారము తెఱుంగఁ జెప్పె
నంచిత చరితా.

ఆమ. 8-270

3. హృదయమునందలి భావములను వెలికి సూచించు వికారము.

(బొమముడిపాటు మొ. చేష్టలు)

ఆ. న్యాయకాస్త్ర వేదియై యింగికాకార చేష్టలెఱిగి.

కాం. 1-175.

4. సౌందర్యము, చక్కని రూపము.

వ. ...వేదవేదాంగ ధనుర్వేద పారగుండును నగు పరమాకారవంతుడు

దుదయించె.

కాం. 2-207

అకారవంతుడు సం. విణ. (క. వతి. క.)

సౌందర్యము గలవాడు, చక్కని శరీరము గలవాడు.

పరమాకారవంతుం దుదయించె.

కాం. 2-207

అకారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అకారము గల్గిదిగాఁ జేయఁబడినది.

కా. ధ్యాంతాకారిత కుడ్యకుట్టిమ ఘనస్తంభావరీ రూపముం.

విరా. 2-327

అకాశగంగ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మందాకిని, మిన్నేలు.

క. అకాశ గంగ యిదె పుణ్యాశ్రయి యున్నది.

స్వర్గ. 47

అకాశము సం. వి. అ. పుం.

1. సూర్యాది గ్రహములు ప్రకాశించు ప్రదేశము. అననము, మిన్ను.

ప. అకాశమున నుండి యొక్క దేవదూత యిట్లనియె. ఆది. 1-156

2. అకాశతత్త్వము (దీని గుణము, శబ్దము)

తే. శ్రోత్ర మాకాశమునఁ గ్రమ సూత్రితముగఁ జొందఁజేసి గోవింద.

యానంద మిమ్ము.

కాం. 4-242

అకాశవాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అకాశము నుండి పుట్టినట్లు వినఁబడునట్టి యదృశ్య దేవాదుల వాక్కు - అశరీర వాక్కు.

తే. మ్రోసె నాకాశవాణి, తిర్రుపరుండైన యక్షులాధారుఁ డింత,

యోడఁ డిట్లాడ నేని యదృశము

కాం. 5-221

ఆకీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. క్రిక్కిరిసినది.

వ. కురు జనపదంబు చుట్టం బాంచాల చేది మత్స్య సాళ్య విదేహ-
బాహ్లిక దశార్ణ శూరసేవ కళింగ మగధ దేశంబులు సుఖికుంబులు
జనాకీర్ణంబులు. విరా. 1-82

2 అంతయు వ్యాపించినది

కా. గ్రీష్మాదిత్య పటు ప్రకాశవిసరాకీర్ణంబు. విరా. 4-52

3, నిండినది.

సీ. అశ్వమేధములు జాహ్నువి పొంత శిష్ట జనాకీర్ణములుగఁ జెక్కా-
చరించె. ద్రోణ. 2-200

ఆకు దే. వి.

1. పర్ణము, పత్రము.

క. నరపకులనెల్ల భీష్మున, కెరగా నొప్పింపఁజాల నే నడవులకున్.
మరలిం బోయెద నచటం, దిరిగెదఁ గూరకు గోసి తినియెద
ననఘా. భీష్మ. 2-8

తలిరాకు. భీష్మ. 2-49, కామరసాకు. ద్రోణ. 4-809.

కాయలాకులు నీళ్లును గాలి యనుభవించి. కాంతి. 1-24

కొందఱాకు తెండినవి యెఱిగొని. అను. 5-28

2. తెప్ప (కన్న)

కౌరవ నికురంబమునకుఁ గన్నాకై యొప్పారిన భీష్ముడు.
ద్రోణ. 1-31

తమతమ మొనలకుఁ గన్నాకులగుచు మునుకొని. భీష్మ. 2-291

ఆకుంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ముడువఁబడినది.

వ. ఉన్నతంబులగు నపసవ్యకరణుల సాకుంచిత సవ్యకాహుతలం-
బుల నవృశించు చప్పుళ్లు గలన యొక్కరుఁడు మల్ల చఱచిన
చందంబున వీతేర. విరా. 2-14

ఆకుజొంపము దే. వి.

ఆకుల గుబురు.

సీ. శ్యామంబు లగునెడ లాకు జొంపంబు లనుకరింప. విరా. 4-50

ఆకులత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యాకలతము గలిగియుండుట, సజ్జోభము.

మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవ దర్పశ్రాతుడై వచ్చి
నిశ్చల సర్వాంగత మన్న నన్నరసి నీ చందంబుగాకున్న నా,
కుంతం బొందెడు. విరా. 2-280, భీష్మ. 1-291

ఆకులపడు వి. అ. క్రి.

ఆకులమగు, కలగెను.

క. లోకము గాలముచే నిట్టాకుల పడుచునికిఁ గాంచి. కాంఠి. 6-286

ఆకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యాకలము, కలగినది.

మ. ...ఆకులమయ్యెన్ గ్రహతారకాకులము సజ్జోభించె నవ్వేధ—

విరా. 4-172, సౌప్తిక. 2-122

ఆకులితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకులసలుపఁబడినది.

వ. ఇట్లు వృత్తాఢి బ్రహ్మహత్య వాయుటయే కాని నహంశంత
బలంబు లేమిం జేసి భయాకులితచిత్తుండై. ఉద్యో. 1-168

ఆకుల్యము సం. వి. అ. న.

ఆకులత్వము, జోభము.

క. నీ కఱపుల నిక్కురుకుల, మాకుల్యముఁ బొందుచేమి యాశ్చ
ర్యము. ఆది. 8-41

ఆకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకారము గల్పింపఁబడినది.

తే. వికృత వేషాకృతంబులై వెలయ కితఁడు, నివులు గవిసిన మెఱ
యని నిప్పువోలె. విరా. 4-75

ఆకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అకారము, రూపు.

చ. మహిత సముజ్జ్వలాకృతులు మానధనుల్ జనమాన్యులు.

విరా. 1-44-

సీ. పుణ్యోజ్జ్వలాకృతియగు నొక్కవనిర-

విరా. 3-88; కాంతి. 4-364-

2. దేహము.

క. శ్రీమత్కీర్తిమదత్యభిరామాకృతి సద్గుణాభిరతి. స్త్రీ. 2-1

3. ఆయా సమయములయందు రాజులు గనఁబఱచు ప్రీతిని ప్రకటించు బహిరాకారము.

ఉ. రాజగృహంబు కంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడ దే, యోజ
వృషాలుఁ దాకృతికి వొప్పుగు వేషము లాచరించు నే, యోజ
విహారముల్ సలుప నుల్లమునం గడువేడ్క సేయు నే, యోజ
విదగ్ధుఁడై పలుకు నొడ్డులకుం దగదట్లు సేయఁగన్. విరా. 1-123

4. విధము.

మ. ...నాండాదున్, మిగులంజాలక కొంతసేపు వడి మేమే బోరి
రుగ్రాకృతిన్. విరా. 2-848

ఆకృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లాగఁబడినది.

క. కర్ణుని మెయి నాలోనన, కర్ణాంశాకృష్టచండకాండములు.

కర్ణ. 8-808.

ఆకృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆకర్షణము.

సగ్గర. మౌనప్రకృంగరంగ నృదుకర పటలి మానసాకృష్టి విద్యా.
కాలి స్ఫూరాబ్జ రేఖాంజలి పుటఘటనా... రుచి స్ఫీటు నాగేంద్ర
కేతున్. విరా. 8-77

ఆకృష్టుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకర్షింపఁబడినవాడు, ఈర్ష్యఁబడినవాడు.

తే ...కలిచేత నాకృష్ణుడైన నలుఁడు, విగత కరుణుడై తమ
యంతి విడిచి చనియె. ఆర. 2-79

ఆత్మము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడుపఁబడినది.

ఆ. ...ఉల్లసిత లోహితా క్తలాజములను, సురను బలియొనర్చు.

అను. 4-80

ఆక్రందనము సం. వి. అ. న.

ఏడ్చుచు మొఱపెట్టుట.

క. పితృవనము దెసకుఁ జన న, య్యతివ భయభ్రాంతచిత్తయై బాష్ప
జలోద్గతి మొగము గప్ప నిట్లని, యతిరామముగా నొనర్చె
నాక్రందనమున్. ఏరా. 8-18

ఆక్రందనము సం. వి. అ. పుం.

పెద్దయేడ్చు, ఆక్రందనము.

క. వారదుఁ డుపశమ ఫణికులఁ గౌరవసత్తమునిఁ దేర్చు గ్రమమున
నాక్రం, చారవము బుడిగె. ఆశ్ర. 2-159

ఆక్రందించు సం. అ. క్రి.

1. ఏడ్చు.

క. కొడుకుల దెస నెవ్వగఁ జేడ్చుడి వంధిరి యున్న యా నృపాలు
నడుగులం, బడి భీష్ముపాటు నెప్పుచు, నడలి కరుణ నాద మెసఁగ
నాక్రందించెన్,

వ. ఆయ్యెడ్చుతో నిట్లని విలాపంబు నేయు. భీష్మ. 1-45, 46

2. మొఱపెట్టు.

వ. ఆ నై న్యంబు జనంబులు హాహాకారంబు లెసంగ దీననశం బొంది
ముకుంద పురందర నందనులం జేర్కొని యాక్రందించి.

కర్ణ. 3-15

3. పెద్ద పెట్టున ధ్వనిసేయు, బొబ్బరింత పెట్టు.

తే. అడవి దరమిడి నలుకంగ నంబుగల, విహంగమంబులు గలగొన
నలుచు తెలుగు, దోఁచె వాతఁడు యోధులఁ దున్నమఁ గలిగి,

యన్యజనము లాక్రందించునప్పు డధిప.

సా.ప్రి. 2-6

అక్రమము సం. వి. అ. పుం.

1. నిర్బంధము.

క. జ్ఞాతుం పోరితమును గో, వ్రాతము నాక్రమము విప్రవర్గము చన
పున్, నాతుం కారించుటయును, బ్రీరిం జననిచ్చు నతని పెంపొప్పు
నృపా. ఉద్యో. 2-86

2. అక్రమించుట, క్రమ్ముట.

తే పెరిగి పాండవాంబుది వెల్లి విరిసినపుడు, నిలువ నిమ్మగు దీవిగా
నిన్నుఁ దలచి, యుండ నత్యంత తుచ్చ శిఖండి పల్వ, లాక్రమం
బున మునిగితే యకట తండ్రీ. భీష్మ. 1-58

3. ఎదుర్కొనుట, డిక్కొనుట.

తే. ...చేడిశ పౌరపుల స, మాన ఘోరప్రరాక్రం బొప్పె మారుతాత్మ,
జుండు రారాజు నేనిక పిండుఁ జదిపె భీష్మ. 3-370

4. పరాక్రమము, విజృంభణము.

తే అట్లు భీషణమగు నర్జునాక్రమంబు, ఘోరమైన మురారి శంఖా
రవంబు, నధిక భయసంక్రమంబుల నావహింప, నధిప నలుగడఁ
బఱచె నై న్యంబు గలగి. ద్రోణ. 3-211; కర్ణ. 1-273

5. వినాశము.

ఉ. ...దే, నావలికైన నత్తెఱంగు నాక్రమ లీలలు సెల్లినేర్చునే.

సా.ప్రి. 1-211

6. శత్రు సంహారము.

అ. కర్ణ మనము పెద్దగాఁ గొనియాడుదు, మతనికంటె శల్యుఁ
డధికుఁ డందు, రతఁడు నతఁడు నిట్టి యాక్రమంబున నాకుఁ
బ్రయము సేయఁజాలిరే మహాత్మ. సా.ప్రి. 1-236

అక్రమించు సం. స. క్రి.

1. బలాత్కారముగాఁ బట్టుకొను.

అ. మీరు గలుగ నాక్రమించి, నన్నుఁ గట్టె సూతనందను లిమ్మెయి,

వెలుపులేక భంగపడుచువారు.

విరా. 8-19

2. అదిమిపట్టుకొను.

ఉ. రాని నెటింగి యెంతయు నదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్.
వాని నడంగబట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించె బం,చానన
మేణముం బొదువునట్లు. విరా. 2-350

3. వశము సేసికొను.

వ. వారలం గ్రన్మృతం బండెందు వత్సరంబులు వనవాసంబు
సలుపంబుత్త మత్తైన నప్రతిహతంబుగాఁ జతురంత భూచక్రం
తాక్రమించి కీర్తనీయులమై వర్తిల్లుదుము.

విరా. 8-117, కాం. 1-378

4. ఓడించు, జయించు.

వ. నహుమునకుఁ దేజోహని లేమింశేసి యతని నాక్రమింపరాదయ్యె
ఉద్యో. 1-197, ఆది 7-205

5. కవియు.

ఆ. సత్యశాచధర్మశాలి దయాపరుఁ, డట్టి ధర్మపుత్రు నాక్రమింప,
మనము దలంచుచెల్ల మంటలో మిడుత లు,దగ్రవృత్తి నుఱుకఁ
దలంచునట్లు. ఉద్యో. 2-200

6. చుట్టుముట్టు, పొదుపు.

వ. ...వివ్వచ్చుం డలిగి సజ్యశరాసమందై యాధనురాచార్యుం.
బటు బాణ విసరవేగంబున నతిక్రమించి కెలంకుల బలంబుల నాక్ర.
మించిన. ద్రోణ. 8-81

7. అతిశయించు, పరాక్రమించు, ఉరవడించు.

వ. ఆయ్యదువీరుం డాక్రమించి తాహ్లాక తనయుం గొప్పపట్టి
యొఱుగఁ దిగిచి యనుకంప పెంపునం జంపనొల్లక తన్ని విడిచిన.
ద్రోణ. 4-275, ద్రోణ 4-28

8. విజృంభించు, చెలరేగు.

చ. ...ఇంక నెమ్మొయిం దెగఁడను భీతి యొధుల మడిన్ జనియింపఁగ

నాక్రమించినన్.

ద్రోణ. 5-227; సఖా. 1-195.

9. ఎదుర్కొను, మార్కొను.

తే. చంపె గురువిభు నాకు లజ్జాకరముగ, భీముఁ డదియు నధర్మ,
సంగ్రామపుత్రి, నతఁడోపక వచ్చి ప్రాణాపహార, మాచరిం-
పగఁ జూని నన్నాక్రమించె. సౌప్తి. 2-74.

చ. ...పురాణ పురుషులైన కృష్ణులు రణంబున కాత్రపు లాక్ర-
మించుటం, గుపిత మవస్కులైన నిలకున్ బ్రదు కెమ్మెయిఁ గల్గి
నేర్చునే. కర్ణ. 3-251.

10. పూను, ఆవేశించు.

క. నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన, కలికర్కృటక విషంబు గ్రక్కుచు.
నొడలన్, వెలువడి నలునకు విహితాం, జలియై తన్నెఱుంగఁ జెప్పె
చంచలుఁ డగుచున్. ఆది. 8-178.

11. భంగపఱచు, అవమానించు.

వ. తన్ను నాక్రమించి తనతోఁబుట్టువు రుక్మిణి గొనివచ్చిన యా-
కృష్ణు సన్నిధి న సిగ్గులేక యాడిన మాటలు విని చిఱునవ్వువచ్చుచు.
ఉద్యో. 4-175.

అక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అక్రమింపఁబడినది.

క. ఇంత యెఱుంగవు నైనన్యము, లింతవడిం దలలు చీర లెఱుంగక
మోహోక్రాంతంబులయ్యె. విరా. 5-215.

2. అణఁపఁబడినది.

ఉ. ...ఆదైసఁ గల్గి యోధు లాక్రాంత విరోధి దర్పుడు పురందర
నందను కల్మి నిశ్చింతత నుల్లసితదరు. శల్య. 1-50.

అక్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అక్రమింపఁబడినవాడు.

వ. ...కొంత సేపు చింతాక్రాంతుండై యమ్మహాకాంతుండు.

మంత్రులం జూచి.

విరా. 3-89

ఆక్రోశము సం. వి. అ. పుం.

1. చాటింపు, ప్రకటన.

తే. తలరి యమ్మునిఁ దెగఁ జూచి ధర్మరహితుఁ, డగుట యెవ్వరు
నెఱుంగని యట్లు గాఁగ, నేఁడు గాలంబు గడపిన నెఱింగి భూత,
గణము లాక్రోశ మొనరింపఁగా నతండు.

వ. తన దుష్కర్మంబు ప్రకటం బగుటకు రోసి, ఉద్యో. 1-119, 120

2. (రక్షణమునకు) బిగ్గఱగా నటచుట, కేకలువేయుట.

తే. ...చచ్చె వాఁడు, దాది యాక్రోశమున నార్తనాద మెరఁగ.

శాంతి 1-289, ఆది 3-116

ఆక్రోశించు సం. స. క్రి.

1. నిందించు.

వ. ...ఉత్తమ్యం డను మునివరుని పత్ని మమత యనుదాని గర్భిణి
నశ్యాగతుండయి బృహస్పతి దేవర న్యాయంబున నఖిలపించివఁ
దదీయ గర్భస్థుండయిన పుత్రుం డెఱింగి ధర్మవిరుద్ధంబని యాక్రో
శించిన వానికి నలిగి బృహస్పతి. ఆది. 4-228

అ. క్రి.

2. (రక్షణముకొఱకై) కేకలువేయు, బిగ్గఱగా నటచు.

వ. గవాధ్యక్షుండు రథంబు దోలికొని యాక్రోశించుచుం బురంబున
కరుగు దెంచి. విరా. 4-4

3. విలపించు, ఏడ్చు.

వ, అని దీనవదనుండై యాక్రోశించువానికి నాశాశంబుననుండి
యొక్క దేవదూత యిట్లనియె ఆది, 1-150

అక్షిప్తము సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

కలఁత పెట్టఁబడినది. సంకుభిత మైనది.

మహాస్రగ్ధర :- భయాక్షిప్తయోధ వ్రజంబున్.

సౌప్తి. 2-9

అక్షేపము సం. విణ. అ. పుం.

1. ప్రోసవేయుట, చిమ్మివైచుట.

౯.బాణజా,లా పాతంబునఁ దూలనేసి చటుల వ్యాపార ఘోరా
నిలా,క్షేప ఊభిత వారివాహచయభంగిం జూపె నేపారఁగాన్.

ద్రోణ. 3-329

2. త్రోసికొని వై కెగయుట.

వ. పలువురు రక్కసులు గ్రక్కున నవ్వాలి నందనుం బొదువం బట్టిన
బిల్వెగసి వరస్యశిఖరంబు వైకి దాటుటయుఁ దదాక్షేప వేగం
బున నన్నికాచరులు ధరణీతలంబున జ్వరిత శరీరులై పడిరి.

ఆర. 7-68

అక్షేపించు సం. స. క్రి.

1. నిందించు

వ. అని యిట్లు పుండరీకాకుండు దన్ను నాక్షేపించుట యాకర్షించి
కౌరవేశ్యుండు.

శల్య. 2-324

వ. అని విదాత్మని ధర్మపు నాక్షేపించు ద్రావడిం జూచి.

ఆర. 1-228; సభా. 2-50

2. దెప్పు, దూషించు.

వ శిశుపాలుం దుపాలంభనవరుండయి యధోక్షజ నాక్షేపించుచు
ధర్మరాజున కిట్టనియె.

సభా. 2-7

3. ధిక్కరించు.

(చిత్రాంగదుఁడు) ఆతండును నతివ్యాలోలుండై గర్వంబున నెవ్వరి
నుఱక సుర దనుజ గంధర్వాదుల నాక్షేపించుచున్న వాని కలిగి
చిత్రాంగదుండను గంధర్వపతి యుద్ధార్థియై వచ్చినం గురుక్షే
త్రంబునందు.

ఆది. 4-195

4. నిరసించు, తక్కువగాఁజేయు.

సీ. నీలజీమూతంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనై తోఁతెంచు నల్లగృహము.

ఆది. 6-210

5. కాదని త్రోసిపుచ్చు, త్రోసిరాఁజను.

వ. అని పలికిన నాగృధ్రవచనంబు లాక్షేపించి యజ్ఞంబుకంబు
వారల నుద్దేశించి.

కాంతి. 3-871

ఆఖండలసూతి సం. వి. ఇ. పుం.

దేవేంద్రుని కొడుకు, అర్జునుడు.

ఉ. ఖండవ మేర్చునప్పుడు దగన్ రథచోదకవృత్తి సల్పి యా,
ఖండలసూతికిన్ జయముగల్గ నొనర్చినయట్టి బుద్ధియున్.

విరా. 4-37

ఆఖండలుడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుడు (వృ. శత్రువులను ఖండించువాడు)

ఉ. ...ఆ, ఖండలుడున్న గద్దీయ సగంబుననుండె. విరా. 1-85

అఖ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పేరు.

కా. శ్రీ మహాభారతా, ఖ్యానాఖ్యామృతసూచి యొప్పు. ఆది. 3-21

రావణాఖ్యా నిరూఢుడ.

ఆర. 6-888

అఖ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరుగది.

కా. ...భారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయమున్. విరా. 1-8

గీ. ఉత్తరాఖ్య మొకండు.

కాంతి. 6-41

అఖ్యానకము సం. వి. అ. న.

చిన్నకథ.

మ. అమితాఖ్యానక కాఖలం బొలిచి,

ఆది. 1-75

అఖ్యానము సం. వి. అ. న.

1. కథ.

క. ఈ యాఖ్యానము విని భూ, నాయకుఁ డెవ్వండు. కాంతి. 3-122

క. నారాయణీయమగు నీ, సారాఖ్యానంబు వినినఁ జదివిన.

కాంతి. 6-541

2. పూర్వపృథ్ కథనము.

తే. పుత్త్ర శోకావహంబును బుణ్యతమము, నైన యాఖ్యానమున.
వారు మానసంబు, కలక యంతయుఁబాసె (షోడశరాజ చరిత్ర

మును నారదుడు చెప్పట)

ద్రోణ. 2-217

8. చెప్పట, వినిపించుట.

వ. కృష్ణ ద్వైపాయనుండు వైశంపాయన మునిం జూచి శ్రీమహా
భారత కథాభ్యాసం బాద్యంతం బితనికి నవిస్తరంబుగాఁ జెప్పుమని
పందిన. అది. 3-6

4. పూర్వచరిత్ర ప్రతిపాదక గ్రంథము— ఇతిహాసము.

కా. ...శ్రీ మహాభారతాభ్యాసాభ్యామృతసూతి యొప్పు.

అది. 2-21, అది. 3-11

5. అర్ష మహాకావ్యముం నడుమ వచ్చెడు కథావిశేషము,

వ ఉదాహరణంబైన యీ గృధ్రజంబుకోపాభ్యాసంబు.

కాం. 3-381

నీ ఇన్నలోపాభ్యాస మెప్పుడు దత్తావధానులై వినువారు.

అగ. 2-280

అగంతుకుడు సం. వి. అ. పుం.

అతిథి.

తే. పద్మః డనుపేరి య న్నాగపతి... అగంతుక ప్రయతముండు.

కాం. 3-558

అగడము దే. వి.

1. దౌర్జన్యము, దౌష్ట్యము.

నీ. వేశ్యయొకత దొల్లివిద్యాంసు నొకరుని, ముచ్చని తలవరుల్
మోడఁ జూచి, -తే- యితఁడు మానాఁడు మీరిది యేటి కాగ,
డంబు పేసెద రని మోక్షణంబు సేసి. ఆమె. 5-312

2. వంచన, మోసము.

నీ. ...వృష్టికుమారులు... సాంబన, కంగనాలంకార మమరఁజేసి...
యమ్మహాముని వర్గమునకు... వందన మొనర్చి యీ భూమిని
బ్రతుని భార్య ప్రజలఁ -తే- గనునె యిదియని యడిగినఁ గౌర
వేంద్ర, యత్రపోధనవర్యులయ్యాగడమున, కాత్యంతుఁడ గ్రోధా
నల మగ్గలముగ, నెలయ నక్కుమారులతోడ నీట్టుఅనిరి...

మాస. 8, ఉద్యో. 4-376, అను. 1-261

ఆగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వచ్చినది, ఆయాతము.

ఉ. బహుళోగ్రమహాస్త్ర గతాగతంబులన్.

భీష్మ. 1-250

వి. అ. న.

2. ఆగమనము, రాక.

తే. వినుము బ్రహ్మాదితంబు ప్రవృత్తిధర్మమది గతాగత వ్యాప్తులు
నావహించు....

కాం. 4-329

గతాగత భ్రమణంబుల నలయం దొడంగి.

ఆర. 4-170

ఆగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఆగమనము, రాక.

క. దండనీతి సమారంభము నడపుఁ గృతయుగాగతి నధిపా.

కాం. 2-288

2. ప్రాప్తి.

చ. ...విక్రయింపఁగా, దనుమతి యూఁడి వైశ్యకృతివై నను విప్రున
కాపదాగతిన్...

కాం. 2-844

ఆగమఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. ఆగత నృపాలుఁ డచ్చెరువొంది.

అశ్వ. 4-140

ఆ. అస్త్రధర్మనాగతాఖిల షట్రియ వైశ్య శూద్ర వివిధ వర్ణజను
కలకలంబు.

అది. 6-7

ఆగమనము సం. వి. అ. న.

1. రాక, వచ్చుట

క. స్వాగతమే మీ యిద్దఱు, యాగమనంబునకు పేతువగు కోర్కి
యను, ద్వేగంబున నెఱిగింపుఁడు. ద్రోణ. 2-882, కాం. 6-594

2 ప్రాప్తి.

వ. మేము నిద్రాగమనంబున జడులమై యున్న వారము. సా. ప్తి 1-65

ఆగమము సం. వి. అ. పుం.

1. వచ్చుట, రాక.

క ...దుర్విసితుల, కగు ననిమిత్తాగమంబు లయిన భయంబుల్.

అది. 1-85.

వ అట్టి కారదాగమనంబున.

ఆర. 4-148.

2 ప్రాప్తి, పొందుట.

ధనదాహ్యాది సంపదాగమంబులు.

భీష్మ. 1-88, కాం. 5-84*, కాం. 5-247, కాం. 1-189.

3. వేదము.

క. నారదముని త్రైలోక్య సమారాధ్యం, డతని పలుకు లాగము.

వాక్యోదారములు వినుము. ఉద్యో. 4-854.

సీ. ఆగమత్రయంబును నగ్నిశ్రయంబును.

కాం. 3-48.

4. దేవపూజా విధానమును తత్సంబంధిత విషయములను దెలుపు పాంచ. రాత్రాదికము.

చ. ...జగత్పరిపూజ్యములైన యీశ్వరాగమములయందు నిల్పితి.

బ్రాశముగా హృదయంబు భక్తితోన్. అది. 1-10.

5 జనప్రవాదము.

సీ ఈ క్రమంబు లోకాగమంబులందు విరూద్ధము.

అది 8-98, ఆది. 8-12.

6. శాస్త్రము.

క. జననీజనకులచే నగు, జననం కాగమము తను విషయం బిహి.

చెప్పన్. ఆన. 4-140.

ఆగమిష్యమాణము సం. వి. (అ. ఆ. అ..)

రామన్నది.

ఆ. మానితాగమిష్యమాణ చైత్ర, మాస పార్వమాసి మహిశాశ్వమేధ.

కాలంబు. ఆశ్వ. 4-98.

ఆగస్టు సం. వి. స్. న.

రోషము, అపరాధము, తప్పు.

అ. మీరు నాకు నేను మీకు వెన్నందు మున్నహిత మాచరించినదియు,

లేదు, మీకు నేం నే నమితుడవైతి ని, రాగసుండ సద్గుణాన్వి
తుండ. సఖా. 1-185

ఆగామి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ప్రాప్తించునది, ప్రాపింపనున్నది.

వ. ఆగామి నిజప్రాదుర్భావంబుల తెఱంగెల్ల నెఱింగించె.

కాంతి. 8-487, ఆది. 7-184

2. వచ్చునది, రానున్నది.

వ. ఆగామియయిన చైత్రంబు పున్నమనాఁ డన్నరేంద్ర చంద్రు
నశ్వమేధయాగంబున కనురాగం బెరంగ రమ్మి. ఆశ్వ. 4-128

ఆగారము సం. వి. అ. న.

ఆగారము, ఇల్లు

క, ...క్రీడా, గారములు గట్టఁ దొడఁగుదు. ఆర. 5-831. మాస. 77

అగ్నికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అగ్ని సంబంధమైతి.

సంగ్రామాగ్ని కాజ్యాహుతుల్, గా వై రిక్షతజులు వ్రేల్చి.

కాంతి. 1-181

అగ్నిధ్రుండు సం. వి. అ. పుం.

అగ్నిధ్రమునందుండు ఒకానొక ఋత్విజుండు.

(అగ్నిధ్రము = యజ్ఞ వేదికలో ఉత్తరభాగ మందుండు స్థాన విశేషము
ఇతని పని యజ్ఞ మునందు నిప్పు రగుల్చుట)

వ. ...వీరల పుత్రశిష్యగణంబులు క్రమంబునః మైత్రావరుణుం
డును... బ్రాహ్మణాచ్చంసియు వాగ్నిధ్రుండు... సుబ్రహ్మ
ణ్యుండున గా- సఖా. 1-292

అగ్నేయము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1, అగ్నికి సంబంధించినది, అగ్ని దేవతాకము.

అశ్వత్థామ యాగ్నేయాస్త్రంబు సఙ్గీతం బగుటయు.

ద్రోణ. 5-403

2. తీక్షణము, వేడిమిగలది రాద్రము.

సీ. సౌమ్యాగ్నేయ యోగ కలిత మఖిల జగంబు. ఆను. 4-441

సీ. ఆగ్నేయ భావరూఢమైన యాకృతి లోకహితార్థముగ వహించి నాడ. ఆను. 4-441

3. తగులబడునది

క. ఈ గృహ కుడ్యంబులు లా,తాగర్భము లాజ్యతైల గంధులు మఱి శస్త్రాగార సమీపము మా,యాగృహ మగు నిది యవశ్య మాగ్నేయంబై. ఆది 8-150

ఆగ్నేయాస్త్రము సం. వి. అ. స.

అగ్ని దేవతాకమైన యస్త్రము, అనలాస్త్రము.

వ. అతనిపై నాగ్నేయాస్త్రంబు ప్రయోగించిన. ద్రోణ. 1-388

ఆగ్నేయుడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారస్వామి.

సీ. గాంగేయుఁ డన మఱి కార్తికేయుఁ డన, నాగ్నేయుఁ డన రాద్రుఁ డనగ శరవఃఙ్గోద్భవుఁ డన గుహుం డుద్భవిల్లఁడె. ఆది. 8-59

ఆగ్రయణుడు సం. వి. అ. పుం.

భానుఁడను వహ్నికి సోమపుత్రయైన బృహద్భాసయందుఁ బుట్టిన వాఁడు. అగ్నులలోఁ జేరినవాఁడు. చూ, ఆర. 5-187

ఆగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆక్రమణము.

ఉ. ...సమగ్రకో,పాగ్రహ బుద్ధి మాదెస ననార్యుడు కార్యము నందు భార్తరా,ష్ట్రోగ్రహుడు. విరా. 5-15

2. ఒత్తిడిపెట్టుట, నిర్బంధపఱచుట.

(ధర్మహుడు భీష్మునితో) వ. ఆగ్రహంబున నే మేనియు నడుగు చున్నవానినిగా నన్నుం దలంపవలదు. కాంతి. 8-221

3. కోపము,

చ, మనకు నజాతకత్రుని సమంచిత మార్ద్రవమూఁది సందిసే,య

మచితమైన కాలమిది యాగ్రహముం జొర నీకు చిత్తమున్.

శ్లో. 1-54

ఉ. భీముడు ధార్తరాష్ట్రుల భీషణుడు చిత్త మెప్పు డెట్లై
మద మెత్తునో యతని యాగ్రహ వృత్తికి లోమగాక మీ, రే
మెయినైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమీహితం, జేమట
కుండఁ గావలయు నివ్వెషమాబ్ధములోన నాతనిన్. విరా 1-177

(ఈ యర్థము సంస్కృతమునఁ గానరాదు. తెలుఁగు గ్రంథములయందును
వాడుకయందును గనిపించుచున్నది)

అగ్రహించు సం. అ. క్రి.

కోపించు.

అ. ...భీష్మ పలుకు లవి కర్ణకూలంబు, లయినఁ జేరినాథుఁ డాగ్ర
హించి....

ఉ. ...ఇట్లని పల్కె నల్కతోన్.

సభా. 2-38, 39

2 చలనట్టు, మాతస్వరముగొను.

క, ...కర్ణుఁ డమ్మువ్వర సంవిహిత శరీరులఁ జేసెను బహువిధ
బాణములఁ జలము బలమును మెఱయన్.

చ. కనుఁగొని శల్కుఁ డిట్లనియెఁ గర్ణునితో నిది యేల ధర్మసందను
పయి నాగ్రహించెడు కర్ణ. 2-398, 399

అఘాటము సం. వి. అ. పుం.

ఎల్లసీమ

వ ఇట్లు కృతవ్రతిజ్ఞుండై ఉత్రియులనెల్ల వధియించి దిగ్గంతి దంతా
ర్గళాఘాట మహిచక్రంబు సాధించి. ఆర. 8-155

అఘాతము సం. వి. అ. పుం.

1. వధ, సంహారము.

కా ...త్రిగరైకుండు చే వీచుడుం, గ్రీడాఘాత నిరూధి నాశ్వికులు
వారిం దున్నికూటాశిన్. విరా. 8-132

2. వేటు, రెబ్బ.

తే. ...కేక,యులును మాత్యుపాంచాలురు నొక్క పెట్ట,కవిసి విరిసిరి
తచ్చరాఘాశభితి: ద్రోణ. 1-299, అను. 5-100

అఘోషణము సం. వి. అ. న.

1. చాటింపు.

తే. ...గురుప్రతిస యెల్లెడఁ జాటించె రాజరాజు.

వ. ఇట్లు శిఖరంబునను సేనాస్థానంబునను శగలయ వాఘోషణంబు
సేయించిన. ద్రోణ. 1-114; 115

2. పెద్ద మోర.

(కుమారస్వామి) అబుముఖంబుల నొక్కపెట్ట యార్చినం బ్రళయ
భైరవారావభీషణంబైన తరాఘోషణంబున. అర. 5-207

అఘ్రాణము సం. వి. అ. న.

వాసన చూచుట, మూర్ఖునుట.

వ. ఆ ఘటోత్కచుండు ధర్మవందనన కభివందనంబు సేసిన నతండు
సంతుష్టాంతరంగుండై యాలింగనంబును మూర్ఖాఘ్రాణంబును జేసి
యగ్గించె. ద్రోణ. 3-268

2. వాసనపీల్చుట.

వ. తదీయవిప్రగంధాఘ్రాణంబునను యోధులు వీతచేతస్కులైరి.
శల్య. 1-341

అఘ్రాణించు సం. స. క్రి.

మూర్ఖును, చూచుచు.

వ. అశ్వవపాహామంబునం బరఁగు గంధం వాఘ్రాణించి ధర్మనంద
నుండు. అశ్వ. 4-184

వ. (శంకరుడు) ఒక్కనాఁడు యమునా తీరంబున వేఁటలాడుచుఁ
గుమ్మరువాఁ డపూర్వసురభిగంధం వాఘ్రాణించి. ఆది. 4-189

ఆచమనము సం. వి. అ. న.

ఉపస్పర్శము, ఆచమించుట.

వ ...కృష్ణుడును జిష్ణుతోన దదీయ సదనంబునకుం జని విమల జలం
బులం గృతాచమనుండయి. ద్రోణ. 2-388

తే. గరగ లోనఁగిన నరుఁడు భూసురులొనర్పు, నాచమనముఖకర్మ
లందు పవ్యభాగఫలమొందు. అను. 2-388

ఆచమించు సం. స. క్రి.

ఆచమనము చేయు.

వ. పూర్వాభిముఖుండయి శుద్ధోదకంబులం బ్రతాళిత పాణిపాద
వదనుండయి యాచమించి పౌష్యామృతంబున నద్దేవి యొద్దకుం
జనిన. అది. 1-97

ఆచరణము సం. వి. అ. న.

1. ఒనరించట, చేయుట.

వ. అనిన విని ధర్మాచరణంబున కింత పట్టి పెంగవగునై.
ఉద్యో. 4-808

వ. పురుషుం డేమిటఁ బాపాచరణమునకుఁ జొచ్చు. కాంతి. 5-368

2. కృత్యము, కార్యము.

క. విరటుఁడు సంభ్రమమును నాదరమును భక్తియును నాత్మఁ దల
కొనఁ బూజా, పరుఁడై సమయ సముచితాచరణంబులు నిర్వ
హించె సమృద్ధిలీలన్. విరా. 5-880

వ. పాంచాలి సుదేష్ట మందిరంబునం దా సుచితాచరణంబున నుని
కియి. విరా. 2-274

3. అనుష్ఠానము.

వ. శిటమీద నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు గొలుంత
గలదు. విరా. 1-313

ఆచరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆచరింపదగినది.

వ. కావున గృహస్థ ధర్మంబు యాచరణీయం బట్ల గాక.

కాంతి. 1-77; అను. 1-338

ఆచరించు సం. స. క్రి.

1. చేయు, కావించు.

అ. పనులు పట్టువడిన పదపడి నరుఁ డెద్ది, యాచరించెఁ గౌరవాధి
నాథుఁ డేమి చేసె. విరా. 4-278.

వ. శమివృక్ష సమారోహణం తాచరించి.

విరా. 1-178; శాంతి. 5-210; కర్ణ. 1-298.

2. ధరించు (వేషము మొ.)

ఉ. ...వ, యోజ నృపాలుఁ డాకృతికి నొప్పుగు వేషము లాచరించు.

విరా. 1-128.

ఆచరితము సం. వీణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆచరింపఁబడినది, చేయఁబడినది.

వ. దైవంబు దుఃఖభాజనత్వం బొనర్చుటం బూర్వజన్మాచరితంబైన
సుకృతంబులేమి. స్త్రీ. 1-14

క. అనదియం దాచరితస్నానుండై.

శాంతి. 5-5.

2. నిర్మింపఁబడినది, కూర్చఁబడినది.

వ. ఇచ్చుటయు బుచ్చుకొనుటయును నివి దైవాచరితంబులు మీకుం
బనిగాదు. శాంతి 4-159.

ఆచారము సం. వి. అ. పుం.

1. నియమము.

క. ఆరయ నెందును గౌరవ, భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యాచా
రముమై వర్తింతురు, సైరంధ్రీజాతివారు పాశన్యమునన్.

విరా. 1-112.

2. ఆచరించుట, ఆనుష్ఠించుట.

వ. నీతిశాస్త్ర సముద్భవం బెఱింగించి దీని నధిగమింపను దదీయాచా
రంబు నడపను శక్తుండగువాని నొక్కరుని నిర్దేశింపవలయు నని.

శాంతి. 2-205, శాంతి. 3-183.

3. ధర్మము.

క. నీచము లయ్యెడు పనులకు, నాచాలమి యెఱిగి మన్ననకుఁ

తాత్రముగా, నీ చిత్తంబునఁ గైకొని, యాచారము దప్పకుండ
నరయుము నన్నున్. విరా. 1-318

క, నాచిత్తము తాదృశులకు, గోచరమే యస్మదీయ కులజన సంశి,
తాచార మహిమ యట్టిది, యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్.

విరా. 1-327

వ. ...ధర్మాకారంబు నిర్దేశించితి వుత్తమాచార ప్రకారం తెలింగిం
పవే. శాంతి. 5-221

తే. వేద మాచారములఁ జెప్పు వివిధ గతుల, సకల హితమగునట్టి
యాచార మరయ, ననఘ వేటొండు గలదె మహాత్ము లెద్ది,
యాచరించిరి దానిఁ జేయంగ వలయు. శాంతి. 5-222

4. శీలము.

కా. సారాచార నిరూఢుడైన ధనురాచార్యున్ వదంపంగ.

సాప్తి. 1-68

క, ఆచారనేమియుఁ బ్రాజయ్యగంబును.

శాంతి. 5-92

5. నడవడి, ప్రవర్తనము.

క, అనిన విని ధర్మజుఁడు శాంతనపునితో జనుల కెవ్విధము నాచా
రం, బున నెట్టిపాటి శీలం, బున నే విద్యను మహాత్మ ముక్తి దొర
కొనున్. శాంతి. 5-18

మ. హరి మేనల్లుఁడు తాహువీర్య పటుశారణ్భూర్తి త్రైలోక్య
సుం, దరుఁ డాచారపవిత్రుఁడు. విరా. 5-363

6. విధి, కృత్యము.

వ. గీతవాద్య నృత్తంబులును నాదిగాఁగల వివిధ శుభాచారంబులం
బ్రవర్తింప నియోగింపవలయు ననిన. విరా. 3-288

వ. ఇట్లు సూర్యోదయం బగుటయు ధృతరాష్ట్రుండు దక్కాలోచితా
చారంబులు నిర్వర్తించి. ఉద్యో. 2-115

7 సంప్రదాయము, గురువులు పెద్దలు మొదలగు వారినుండి పరంపరగా
వచ్చు వాడుక.

నీ సజ్జనులం దురాచారవంతుల.

కాంతి 4-117

వ. అచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాఠ్యాయ వరణంబు సేసి.

కాంతి. 6-255

అచారవంతుఁడు సం. విణ. (త్. వతీ. త్.)

అచారము గలవాఁడు, సదాచార సంపన్నుఁడు.

వ. సజ్జనులం దురాచారవంతుల.

కాంతి. 4-117

అచారి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అచారము గలవాఁడు.

వ. ...అసమంచితాచారులతోడ నాశ్రమ ప్రకారంబు లెఱింగించెద.

అశ్వ. 2-167

అచార్యకము సం. వి. అ. న.

1. ఉపాధ్యాయత్వము, గురుత్వము,

క. ...కృపా, చార్యుఁడు మత్పితృసఖుఁ డా, చార్యక మొనరించె మాకు శైశవము తఱిన్.

విరా. 5-9

2. ఉపదేశము, శిక్ష.

వ. ...నీ కొడుకుం దోడ్కొని ద్రోణుని కడకుం జని జయద్రథుండు దనకు నర్జునునకు ధనుర్విద్యా విభవంబు నందలివాసి యెట్టిదని యడిగిన నతండు నీకును నతనికి నాచార్యకంబు సమప్రకారంబు యప్పీఠండు వివిధశ్రమంబుల యలఱడి కోర్చి యలఱు ప్రయో గంబులు పెక్కులు సాధించుటంజేసి నీకంటె నధికుండైయుండు.

ద్రోణ. 2-296

అచార్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1 శిక్షకుఁడు, ఉపాధ్యాయుఁడు, గురువు.

అ. సకల కురుకుమార చాపశిక్షాచార్యుఁడు.

విరా. 5-118; ద్రోణ. 1-158

2. బృహస్పతి.

వ. జంభారి కర్తవ్యం బెయ్యది యని యడిగిన నాచార్యుం డితం డెఱింగినను విస్పష్టంబుగా నమము వృత్తాంతంబంతయు వివరిం

చెదం గాక యని తలంచి యిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-191

3. ద్రోణుడు.

క. సూర్యోదయావసరమునఁ, దుర్యోధను బలము ప్రబల దోర్బల
లీలాధుర్యగతి నడచె భీష్మచార్య రవిసుతాది యోధ సంఘో
ద్భటమై.

విరా. 4-83

4. మహా మంత్రోపదేశ - శత్రోపదేశ.

క. జననీ జనకులచేనగు, జననం బాగమము తను విషయమని చెప్పన్,
విను మాచార్యు వలన నొందిన పుట్టు జరామరంబు దివ్యంబు
నగున్.

వ. కావున గౌరవంబున నాచార్యుండు సర్వాధికుండు.

అను. 4-140, 141

క. విను మాచార్యులు నూర్వరు, జనక నృపాలునకు వారు సంత
తంబును న, జ్ఞనపతి వినిపించురు త, త్వ నిరూపక శాస్త్రములు
పుష్కగ్విధములుగన్.

కాం. 4-340

5. అతిశేతనవాడు, ఉపదేశ.

కా. భక్తాంభోరుహ బాలసూర్య దనుజ ప్రధ్వంసనాచార్య.

కాం. 1-398

ఆచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పఁబడినది.

క, వడి సవ్యసాచి శ, రాచిత దేహులుగఁజేసె నందఱఁ గడిమిన్.

ద్రోణ. 1-158

ఆచుంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాఁకఁబడినది.

ఉ. ... ప్రకటస్ఫుట భూషణ రత్నరోచిరా, చుంబిత దిగ్విభాగ,

అర. 4-216

ఆచ్ఛాదనము సం. వి. అ. న.

వస్త్రము.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ నెవ్వఁ డర్థి నెయ్యది యిచ్చిన

నందక...

అశ్వ. 2-172

వ. (యయాతికి) శర్మిష్ఠం జూపి యిది వృషపర్వుని కూతురు దీనికిం
బ్రయంబున నన్న పాన భూషణాచ్ఛాదన మాల్యానులేపనాదుల
సంతోషంబు నేయునది. ఆది. 8-178.

అచ్ఛాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పబడినది.

సీ. అయ్యుధిష్ఠిరుడు నానాస్త్రింబు లేసిన, నాచ్ఛాదితం బయ్యె
నంబరంబు. కర్ణ. 1-192.

అజగరము సం. వి. అ. న.

అజగర చరిత్ర.

ఆది. 1-32.

అజగవము సం. వి. అ. న.

మాంధాత్యని ధనుస్సు.

వ. ...అమ్మాంధాత్యండు... యజగవంబును ధనువును దివ్యాస్త్రం
బులు నభేద్య కవచంబును ధరియించి. ఆది. 3-205.

అజానేయము సం. వి. అ. పుం.

1. అజానేయ దేశమునకు సంబంధించినది మేలుజాతి గుఱ్ఱము)

వ. ...అజానేయ తురంగారూఢులై న యాశ్వికులు. ఆది. 4-10.

2. ఒక దేశము.

ఆ. అజానేయ బాహ్యిక హూణ పారసీక దేశంబులం గల హయంబుల.

సభా. 2-118.

అజామీధుడు సం. వి. అ. పుం.

అజామీధుని వంశస్థుడు, యుధిష్ఠరుడు

కా. రాజకీర్తులు వచ్చి కాంచి రనఘట్ రాముండు గృహండు.

న, యాజామీధు నజాతశత్రు... గౌతేయాగ్రజున్ ధర్మజున్.

ఆది. 7-215.

అజి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

యుద్ధము.

సీ తన బంటుతన మాజిఁ గనిన మార్తురకైనఁ బలుమాటు నగ్గింప.

వలయువాడు.

విరా. 2-208

ఆజీవి సం. వి. (న్. సి. న్.)

ఒకదానిని ఆశ్రయించి బ్రతుకువాడు, ఒకదానిని వృత్తిగా బెట్టుకొని బ్రదుకువాడు. ఉపజీవి.

క. విను మథార్థకులను గా, ర్యసిపుణ మానసులు నాయుధాజీవులు
ద, కుక్కునుగల పనుల జనులు గలరు. కాంతి. 3-38(అయుధాజీవులు = అయుధములు ధరించి వానిమీద జీవించువారు—
నైనికులు, రాజభటులు మొ.)

ఆజీవిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

జీవనార్థమగు వ్యాపారము, బ్రతుకుతెరువు, జీవనము

క. రాజునకు ధర్మము శస్త్రాజీవిక యొకఁడ. కాంతి, 5-494

ఆజీవిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బ్రదుకుట

క. ధృతవేదత్యజనానల, వితతి వృథా త్యాగ సోమ విక్రయ వృష
లీ, పతితా దుర్గాహ మాజీ, వితలు బినస్తేయ కష్టవృత్తికి నెనయే.
అను. 3-240

ఆజ్ఞ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్తరువు, ఆదేశము.

క. ఆజ్ఞాభంగం బయినం బ్రాజ్ఞేతరుసట్లు దుఃఖపడియుండఁడె.

ఉద్యో. 1-207

మ. భవరాజ్ఞా దృఢబంధసంయమిత కుంభద్యేగమై కాక నా, డవ
లీం మన యర్జున ద్విపము... కారవ్యాంబుజ ప్రేడిఁ జిక్కు
వడం జేయఁదె. విరా. 1-58

ఆజ్ఞాపనము సం. వి. అ. న.

1. ఆజ్ఞాపించుట, ఆదేశించుట.

వ. సాత్యవతేయ మునిపతి కురుపతి పాలికిం జనుదెంచి నేడు
యజ్ఞసంఘనకుం దొడంగుము... సమస్త శుభంబులు నావహిల్లునని
ఆజ్ఞాపనంబు సేయుటయ్య. అశ్వ. 4-171

2. నియమనము - నియోగించుట.

సీ. ... అమృతహాసీయుఁ డట్లగు టంబుజాననుని యాజ్ఞాపనమున.

ఆశ్ర. 2-77

అజ్ఞాపరిపాలకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరువులను నెరవేర్చువాఁడు - అజ్ఞులనుబట్టి పరిపాలించువాఁడు.

వ. ... తత్సంబంధ (కీచక సంబంధ) బద్ధుండును నాజ్ఞా పరిపాలకుం
డును గావున మతస్పృహతి.

విరా. 2-185

అజ్ఞాపించు సం. స. క్రి.

అజ్ఞు వెట్టు, నియోగించు.

వ. భృత్యులకు జీవితములు పెట్టుటకుఁ గర్మకలాపములు సేయించు
టకు నకులు నాజ్ఞాపించి.

కాంతి. 1-878. స్వర్గ, 77

అజ్ఞాపితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడు.

ఆ. అవనినా భుజేత నాజ్ఞాపితుండయి సూతనందనుండు ప్రాతికామి.

సఖా. 2-206

అజ్యపాత్రము సం. వి. అ. న.

నేతిగిన్నె - హోమమునకై తీసియించిన నేయి గల గిన్నె.

తే. -- స్రుక్సువాజ్యపాత్ర దండకమండలు రాత్రములును.

అశ్వ. 8-156

అజ్యము సం. వి. అ. న.

నెయ్యి, నృతము.

అజ్యముగ్గసాయసాపూసముల్ ముఖ్యకోటి.

అను. 5-202

అట దే. వి. (✓అడు)

1. క్రిడ.

వ. అచ్చేరువం జరియించు మునికుమారులతోడి యాటసాటలు మరిగి
లోకంబుతోడిపాటియై.

కాంతి. 6-257

సీ. ... ప్రాణ - ఆ - మోటుపడియె నెత్తమాటకు నీతండు.

స్త్రీ. 2-186

2. నృత్యము.

క. నిన్నుఁ గొల్పవంగ వచ్చితిఁ, గన్నియలకు నాట గఱపఁగా
నోపుదు. విరా. 1-288

వ. ఇమ్మగువ నీకు నాట గఱపం దగు పాత్రం బగునే యని యడిగి.
విరా. 1-248

3. పలుకుట.

ఆ. ...మీకుఁ గాననవాస, మెల్ల భంగిఁ గలుగునేని నేను, దగిలి తోన
వత్తుఁ దగు మాటగా నాట, గాదు నాదు హృదయగతియు నిట్ల,
అశ్ర. 1-34

క. అని తగు నుల్లస మాటకుఁ గినిసి... విరా. 5-182

4. కొన్ని శబ్దములకు అనుప్రయుక్తమై వచ్చును.

పోరాట. ఉద్యో. 3-7. మోదులాట. మౌస. 1-95

ఆటపట్టు దే. వి.

1. క్రీడాస్థలము, విహార స్థలము.

తే. ఆతనికి బ్రహ్మలోకాదు లాటపట్టు. ఆను. 4-808

2. నివాసస్థానము.

ఆ. యతికి మోక్షవీధి యాటపట్టు. ఆను. 5-48

ఆటపాట దే.

అడుట, పాడుట, నృత్యము, గీతము.

చ. అనటయు వాటపాట గల యప్పటికిన్ ననుఁ గోరి పిల్వఁ
బం,చినఁ దగుఁగాక. విరా. 4-35

ఆటు దే. వి.

అడుచుట, దెబ్బ, వ్రేటు.

సీ. దానత్వమొంది యదల్పుల, దిట్టుల నాటులఁ బడుచుండునట్టి
నీచులు. ఆను. 5-107

ఆటుఁబోటు దే.

అడుచుట, పొడుచుట వలనఁ గలిగిన దెబ్బ,

(గదదెబ్బ, కత్తి, కాణముదెబ్బ)

ఆ. అట్లు దివిసిపోయి యాటుబోటు నొడళ్ళు గలయఁ గలిగి.

కర్ణ. 1-213

ఆటోపత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సంరంభత్యము.

మ. ...నిను మెచ్చించుం దుదిన్ సై ంధపుం, డనువానిం దెగటార్చి
పేర్చు రిపు దైర్యజేవణాటోపతన్. ద్రోణ. 3-15

ఆటోపము సం. వి. ఇ. పుం.

1. వేగిరపాటు, సంధ్రమము.

వ. ఇట్లు వేర్చిన కోపాటోపంబున నవిచారిత సమయవర్త నుండయి
వ్యకోదరుండు... విరా. 2-135

2. సంరంభము.

మ ...వాఁ, డనుమానింపక బెట్ట వల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై.
విరా. 2-340

3. విజృంభణము.

క. ...వీర వినోదము నప్పు డధిక రథసములగు మ,ద్వివిధాటోపము
లకుఁ జూంపు విల్లది నూలువేల లావరయంగన్. విరా. 4-106

4. గర్వము, గరువము.

వ. అమ్మేటి మగండు నాటోపంబుగా దేవ నిన్ను నొప్పించిన
యస్వాపకర్ము మక్కార్ముకముక్త శరీముఖంబులం బొలిపుచ్చి
యిదె వచ్చెద. కర్ణ. 3-112

ఆడంబరము సం. వి. అ. పుం.

1. సంరంభము, వేగరపాటు.

క. వేడుకమైఁ దలపడి పో,రాడిరి ద్రుపద భగదత్తు లస్త్రబలము
కౌ,ర్యడంబరమును నెలుగులు, జూడను వినఁ జిత్రములుగ
శుంభవృంగిన్. ద్రోణ. 1-168

2. దర్శనము, విజృంభణము.

మ. ...భారత కథావిరూపికిం గారణం బును దర్భారత విస్తరోక్తి

విభవంబుం కాండవాడంబరం, బును భీష్మాది కురు ప్రవీణ చరి
తంబుం తెప్పు ముద్యన్మతిన్. (ఇచ్చట పరాక్రమము అను-
నర్థము స్ఫురించును) అది. 1-74

3. అతిశయము.

ఉ. ...కారద చంద్ర చంద్రికా, డంబరచారుమూర్తి...ఆర. 4-216

అడించు దే. స. క్రి.

1. నాటు, గ్రుచ్చుకొనునట్లు చేయు.

క. తోదన తోదండము దును, మాడెను సూతు మెయిగ్రుచ్చె నాట
మ్మలు సం, క్రిడయ పోలెను ముప్పది, యాడించెను మఱియు-
దూపు లనిలజుమేనన్. కర్ణ. 8-201

2. పలికించు.

సభలో నులూకుని బంచి యాడించిన పరుసములును గక్కించి.

భీష్మ. 2-297

అడు దే. స. క్రి.

1. అటలాడు.

క. నెచ్చెలుల తోడ నెంతయు, మచ్చిగఁ దన యిచ్చ నాడమరిగిన
యదియై, విచ్చలవిడి నింతకుము, న్నిచ్చేడియ మెలంగు శిఖ
యెఱుగద సుమ్మి, విరా. 1-250

2. అటయాడు (జూదము. మొ.)

వ. ధర్మసూనుండు... నొక్కొక్కమాటు మధుర ప్రసంగంబుగా
నాడిన నెత్తంబున గెలిచిన విత్తంబులు. విరా. 2-2

తే. జూద మిచ్చట నాడంగరాదు సుమ్ము. విరా. 5-204

3. క్రిడించు.

ఆ. పడుచు లీక లూడ్చిపట్టి యాడెడునట్టి, పులుగు చందమయ్యె
దలఁప నా యవస్థ. కర్ణ 1-84

గీ. తుంగమడువున నాదు మాతంగవిభుని, భంగి భవదీయ నైవ్యంబు
బడలువడఁగ, భీష్మ. 2-222

4. నృత్యము చేయు, నర్తించు.

సీ ...నలుపుర నేపుర నాటు నవియు -తే- నైన శరములు గనుఁ
గొని యాడియాడి, నారదుఁడు పిచ్చలింపంగ వీరకేళి సలిపె.

విరా. 8-161

చ ...తన కుంచెయుఁ గృష్ణ మృగాజినంబునుం, బలుమటు వీచుచుం
గలహబంధుఁడు నారదుఁ డాడె వేడుకన్.

సభా. 2-51, ఆర 2-264.

5. స్నానము చేయు, మునుగు

క. సరస్వతి చేరువ నడచి తదీయ సకలదీర్ఘంబు లాడుచు.

శంభ. 2-146

సీ. సర్వర నాడి భూనాథ నందనుఁ డగు.

ఆను. 2-87

ఆ. గంగ నాడ వచ్చి నీవు.

ఆది. 7-41

6. కిగుగు, సంచరించు, విహరించు.

తే. అడరి కురుసేనవై గ్రద్దలాడఁ జొచ్చె,

భీష్మ. 8-354

7 కనలు, చలించు.

మత్తకోకిల. నాలు కాడకయుండి య,ద్దేవి యూర్పు నిగిడె.

స్త్రీ. 1-175.

ఉ. ...మే, యాడక నిద్రవోయె శిశిరానలముల్ పయి వీచుచుండఁ
గన్.

ఆది. 5-170.

8. (అవయవాదులు స్వకార్యములందు) ప్రవర్తించు,

క. వెఱవారి నెల్లఁ దరమిడి నఱకుదుఁ కాండుక్షితీశ నందనుంను.

రూ,పఱవేయం జేయాడదు, దఱుమరు నా మీఁద నత్యుదగ్రత.
వారున్.

ఉద్యో. 4-150.

సీ. ...అక్కటా బాలుని నబ్జవదను, నిట వై చిపోవఁ గా శృట్లాడె.

కాంతి. 3-389.

తే ఏం తెచ్చు వాటిలుఁ జేతు లెట్లు లాడు.

కాంతి. 4-279.

స. క్రి.

1. పలుకు, వచించు, చెప్పు.

తే. చనునె యిమ్మాటలాడ సజ్జనుల కాడుఁ బట్టువులతోడ నీవును
బట్టినాడవు విరా. 2-50, భీష్మ. 1-68

క. విఱుఁగుట నొచ్చుట మనదెసఁ దఱచుగ నాడెవవు. భీష్మ. 1-81

తే. నారి వీక్షించి ఖచరులు పోరు లెందుఁ జూడమే దీని కెనయని
యాడఁగలదె, కలుగ వింకను వీరల బలముఁ జలము, నలువు
వెరవు నిట్లుండునే యనుచునుండ. కర్ణ. 1-107

ఉ. నిక్కమపోలె నప్పు డొక నేరిమిమై ననుఁ ద్రోచిపుచ్చగా,
నక్కమలాక్షి పొందు దగ నాడి తుదన్ నిజ మేది నేటి రే,
యిక్కకు రాక తక్కిన సహించునె నన్ మరుఁడు. విరా 2-296

2. నాటు, గ్రుచ్చు.

ఆ ... వేటొక్క వింట వజ్రంబుఁ బోని నారసంబు దొడిగి, రాజరాజు
వెస సురం బాడనేసిన, మూర్ఛవచ్చి యతఁడు మ్రొక్కి నభివ.
భీష్మ. 2-288

నీ. అర్జున భీష్మచాపాచార్య భీమ క, ర్ణాదుల మహిత దివ్యాస్త్ర
విఠతు లాడిన నొడొక కిడు రానేరమి. స్త్రీ. 2-14

క. మహాభల్ల మురస్థలమ్మ నాడఁగ నేసెన్. ద్రోణ. 4-229, 189

ఆ. ఎటుకు నన్ను నుఱక యేసిన సరములు, నెఱకులాడి నాకు నిశిత
దివ్య, విశిఖతతుల యట్ల వేదన గావించు, టిది యపూర్వ మీతఁ
డెవ్వఁ డొక్కొ. ఆర. 1-814

3. దూటు, నిందించు.

ను త్తకోకిల. తాన చుట్టుఁ దగిల్చి యగ్ని యుదగ్రతం దరికొన్నఁ
దా, సానుభూతికి నోర్వఁ జాలక యప్రయోజన వాక్యసం, తాన
శోషితపక్తిఁడై యతి దైన్యమొందెడువాని య, తైస నీదు విలాస
మన్యుల కాడఁ బట్టగు భూవరా. స్త్రీ. 1-21

చ. గురులను బంధుమిత్రులను గ్రూరశరంబులఁ గూల్చె నుగ్రతన్,
నరుల ననేక కోటుల రణంబునఁ దాఁ దెగటార్చెఁ గాన యిక్కు
రుపతి నీ సమక్షమునకుం గదియం బయిలోడెడుం గృపా, విర

హిత కార్యకర్మతుడు వీడని యాడునా యన్ తలంపునన్.

కాశి. 2-158

4. ఆచరించు, చేయు, ఒనరించు.

సీ. (పార్వతి) తమ్మితేకుల నుల్లసమ్మాడు తన మృదు కరయుగ్మము
మునకు శంకరుని నేత్ర -ఆ- యుగ్మ మల్ల మూసియున్నంత.

ఆను. 4-419

జంక మే లాడవు కారవేంద్ర.

శంభు. 2-402

6. ఇది పెక్కుపదముల కనుప్రయుక్తమై విశేషార్థములు కలిగియును
లేకయును ఉండును. వాని యర్థములు సకర్మకర్తాకర్మకత్వముల
రెంటను సందర్భానుసారముగ గ్రహింపవగును.

వాయించియాడ. విరా. 2-184, తన్నియాడ. విరా. 2-184,

త్రిప్పియాడి. శంభు. 1-317, తూలాడు. విరా. 5-185.

ఆధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడినది, కలిగినది, కలది,

తే. నిష్కళత శుద్ధహేమంబు నిర్మలోజ్జ్వల, లాప్తవై దూర్యములుఁ
దురగాధ్య రథముఁ, గరటి శతకంబు నొక యూరుఁ బురము
సొచ్చి, నపుడ యిచ్చెద నీ కను నార్తుఁ డగుచు. విరా. 4-80

ఆ. తమకు ధనము లేక తగు భోగముల కెవ్వరైన నడపమను
సుఖాధ్యక్షులు, దొల్లి వేదవార లుల్ల మర్థుల కెవ్వఁ బెట్టఁ గోరు
చుండినట్టివారు. ఆను. 5-90

ఆధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలవాడు, సమృద్ధిగాఁగలవాడు.

శోభాధ్యుడు. విరా. 1-85, మధ్యాహ్నస్థాయత్సభాధ్యుడు.

కర్ణ. 2-224, అలఘువయాధ్యులు. ఆను. 5-91

అణి దే. వి.

1. (ముత్యముల) వట్టువదనము, గుండ్రదనము.

గీ.చందనమునఁ బరిణయాగార మబిరంగఁ కాడి యాడి; గలుగు
ముత్తియముల మ్రుగ్గుగా నొనర్చు, జతుర పుణ్యాంగవాజనతతిఁ

బొనర్చె.

విరా. 5-888

2. కూలముయొక్క చివరిభాగము, శంకపు

వ. .. శీలంబువలన నమ్మునిం (మాండవ్యుని) కాచుచో నది పుచ్చ
రాకున్న దాని మొదలు మెత్తన తునిమించినఁ దత్కంత
పార్శ్వంబునందు కూలశేషం బంతర్గతంబై యుండె దానంజేసి
యాటి మాండవ్యుడు వాఁ బరగుచు. ఆది. 4-287

ఆతంకము సం. వి. అ. పుం.

1. అడ్డు, అడ్డుగలిది.

క. భూతముల తారతమ్యము, చేహోగతమైన యట్టి శిష్టజనము
ప్రద్యోతితుఁ డగు పురుషుఁ గని ని, రాశంకావ్యయ పదంబు
ప్రాప్తింపఁ గనున్. అశ్వ. 2-197

2. సంచేహము.

క. పంకజభవ సన్నిభుఁ డఘ, పంకజాశన మహాతపేస్సలిలుఁ డనా,
తంకమతి వైలకిమ్ముఁ డు, గంకుం డను మునివరుండు దద్దయు
భక్తిన్. ఆది. 1-91

3. భయము.

కా. ...కల్పాంతసంజాత ప్రోద్ధత తాడబానలశిఖా శంకాధికాశం
కమై. ఆది. 1-111

4. ఆధి, మనోవ్యధ.

క ఆశని రాజ్యంబున ను, రీతిలము ప్రజాసమృద్ధి వెలసి రుజ్జా
శో, కాంతక జయ శంకా, పేతంబై ధర్మచరితఁ బెరుగుచు
నుండెన్. ఆది. 4-9

ఆతండు, ఆతఁడు సం. సర్వ. ఏ.

వాఁడు, అతఁడు.

ఇది 'ఆ' శబ్దమునకు మహదర్థకమున వచ్చు ప్రథమైక వచన రూపము.
పు. ఆతం డవినితి సేసినను. విరా. 2-158

వ. రమ్మవి నియోగించిన వాతండు నట్లచేయుటయు. విరా. 4-168

- క. ఆతఁడు తనమదిఁ బ్రియమందె, విరా. 1-278
 ఆ. నరుఁడు సేనగూల్చి యాతని భంగపెట్టె. ఉద్యో. 3-287
 ఆతనికిన్, ఉద్యో. 3-68, ఆతనిచేన్. కర్ణ. 2-46.
 ఆతనిచేత. స్త్రీ. 2-56, ఆతనితో. శల్య. 2-94.
 ఆతనితోడన్ విరా. 1-55, ఆతనిని. కర్ణ. 1-110,
 ఆతనియందు ఉద్యో. 1-22 మొ.

ఆతతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విరివియైనది, విస్తారము-

- ఉ. ఈతనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగువార లస్పదీ,యాతత
 సేనలోఁ గలుగు టారయ సంశయము. విరా. 4-96

2. వికాలమైనది.

- క. వావ్యము, తాతతవాస్తములఁ గొందు రగ్నిముఖమునన్.

ఆది. 5-79

ఆతతాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

చంపనుడుక్తుఁడైనవాఁడు, ఆతతాయలు ఆటుగురు.

- గ్లో. అగ్నిదో గరదక్షైవ శస్త్రపాణి ర్థనాపహః,
 తేత్రదారాపహారి చ షడేతే ఆతతాయినః- (వసిష్ఠుఁడు)

- నీ. కూరులు ధృతరాష్ట్ర సుతులు దుర్యోధనా,దులు దురాధర్షు లం
 దొలును మనకు, నాతతాయలు. ఆర. 1-269

ఆతతాయలు : 1. అగ్నిదుఁడు = నిప్పు ముట్టించువాఁడు-లక్క యిల్లు
 కాల్చినారు 2. గరదుఁడు = విషము పెట్టువాఁడు. భీమునకు విషము
 పెట్టినాడు. 3. శస్త్రపాణి = చేతియందు ఆయుధములు గలవారు. మహా
 స్త్రములు, మహాస్త్రములు గలవారిని గలవారు. 4- ధనాపహుఁడు =
 ధనమపహరించువాఁడు; జూదము నెపమున ఐశ్వర్య మపహరించినారు.
 5. తేత్రతాపహారి = అస్తి కాఁజేయువాఁడు - జూదమున రాజ్య మపహా
 రించి రి. దారాపహారి = ఒకని భార్యను అపహరించువాఁడు - ద్రౌపదికి
 సభలో మానభంగము చేయఁ బూనినవారు.

ఆతపత్రము సం. వి. అ. న.

1. ఎండనుండి రక్షించునది- గొడుగు.

సీ. ధవళాతపత్రముల్ దఱచుగా నేలొకో వట్టరు మౌక్తిక ప్రభలు
వెలుగ.

విరా. 1-186

2. యోధుల బిరుదచ్ఛత్రము.

చ. అనుగుణమైన యానమును నానమున్ రుచితాతపత్రమున్.

విరా. 1-220

వ. దుశ్శాసన దుర్మర్షణ వివింశతి వికర్ణాదులగు సోదరులు వాహన
చ్ఛత్రంబులు మెఱసి మెఱుగారు తమతమ సిదంబు లుల్లిసిల్లి.

భీష్మ. 1-98

3. నెల్లగొడుగు.

వ. పతితాతపత్ర హంసంబులనుం బొలుచునట్టి నదీప్రవాహంబులు
వఱపె.

కర్ణ. 2-157

ఆతపము సం. వి. అ. పుం.

1. ఎండ.

వ. శీతాతపవర్ష పరిహారంబుగా నాయుధంబులం బొదివించి.

విరా. 1-180

2. వెలుతురు, ప్రకాశము.

నిరతిశయ సాంద్ర చంద్రాతపన్నవన శీతల సమీరవాహ్యమాన
వినిద్ర కుముద కేదార సౌరభ్య నిర్భరంబులు.

ఆర. 7-2

ఆతల దే. వి. అవతల

1. అవలి ప్రదేశము.

క. ఆతలకు నేనుఁ జని విశ్వాతంబుగ నీదు వినయ మభివర్ణింతున్.
ఉద్యోగి. 8-38

ఉ. నీవు నై, న్యావలియైఁగ జేడ్పడక యాతం కెయుట లేదు నేని
యున్.

విరా. 4-182

చ. ఆతల వేటొక కొంత పేన యల్లదె.

విరా. 4-245

2. అవైపు, ఆ పక్షము.

మంగళమహాశ్రీ... ధర్మం, జేతల నమానమగు సిద్ధజయ మాత
లకు నెట్లయిన సిద్ధమగు నంటన్. (స్త్రీ), 2-29

ఆతిథ్యము సం. వి. అ. న.

అతిథికి జేయు సత్కారము.

క. నను దగియెడు నతిథింగా, మనంబునఁ దలంచి నీవు మన్నించెన
వేనిని వచ్చెద నీ పాలికి, ననఘా సంగ్రామ మొనఁగు మాతిథ్యము
గన్. కర్ణ. 2-286

క. నారదుఁడు వచ్చి నరునిన్, నారాయణుఁ గాంచి భక్తినిముం
డైనన్, వారతనికి నాతిథ్యము, గారవమున నడిపి యడుగఁగా
వారలతోన్. కాంతి. 6-468

విణ. (అ. ఆ. అ.)

అతిథి కొఱకైనది (భోజనాది)

వ. అంతకు నియ్యాతిథ్యంబుఁ గయికొను మని రుచిమంతంబు లగు
మందాకినీ మీనంబులు సుపక్వంబులుసేసి మధురంబులగు వన్య
ఫలంబులు దెచ్చి తృప్తి యగునట్లుగా నతనికి నాహారవిధి యొనర్చి.
కాంతి. 8-488

అతుర సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పిడింపఁబడినది, బాధ పెట్టఁబడినది.

క. నీతోడి పరిచయములే, దేతలపోయఁగ ననింద్య వెందును నీ విట్లా
తురవగుటకె నా మది, నేతాపము లేదు నై జమెఱుగవు గంటె.
విరా. 3-51

2. పరితాపము గలది.

క. నాతోడి ప్రేమడిం గడు, నాతురయై యెదురుచూచు నఁబకు
జేతఁ, ప్రీతిగఁ జని యాయమఁ బొడఁసూతుం బోసిఁగదే విభుద్ధ
చరిత్రా. విరా. 4-81

అతురత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. పీడ, బాధ.

క. ఆనహుమి వలన నాపద, రానీ నాతనికి నాతురత గావింపం,
బూని యొనర్చెద వేలిమి, దానను మునివాహనత గతస్థైర్యుఁ
డగున్. ఉదోః. 1-188

2. పరితాపము.

క. విరథుడయి మాత్యపుత్రుఁడు, గరవాలముగొని రథంబు గ్రక్కున
డిగి యా,తురత సురరాజనందను, నరదము మాటునకు నతి
రయంబున నరిగెన్. భీష్మ. 1-291

3. తమకించుట, సంభ్రమమొందుట, వేగిరపాటు, తొట్టుపాటు.

చ. గురుదెస వంత నాతురతఁ గూరెద వైరిఁ దలంచి దోషసంభరి
తుడ నయ్యెదన్ సమరభంగి నిరూపణ చింత నొందెదం, గురు
పతికిం బ్రియం బెనఁగఁ గోరుట నుత్తలపాటు సెందెదం, బురుష
వరేణ్య యే నిదుర వోషఁగ నెమ్మెయినేర్తుఁ జెప్పమా.

సౌప్తి. 1-68

క. గురువిభుఁడు నగరు సొచ్చియు, జొరమిన గాంధారవిభుని సూత
తనూజం, ద్వరితముగఁ బిలుపుమని యా,తురతం బలుమాటుఁ
జెప్పె దుశ్శాసనుతోన్. భీష్మ. 3-165

4. దుఃఖము, శోకము.

మ హరియుం బార్థుఁడు నట్లు నేర్పుగల జాహ్నవ క్తిమై జొచ్చుచో,
దొరలున్ పేనలుఁ బెల్లుగూలుటకు నా దుర్యోధనుం డెంత యా,తు
రతం బొందెనో దంతి ఘోటక పదాతుల్ సాత్యకిస్సారదో,
స్ఫురణన్ మ్రగ్గుట కెట్లు దాను ననుజల్ శోకించిరో యక్కటా.

ద్రోణ. 4-20

అతురత్వము సం. వి. అ. న.

అతురత.

1. వ్యధ.

తే. వానితోడిద లోకమై యేను బోవ, నైతిఁబోఁ గన్నఁ బుత్త్రోకా
తురత్వమున నిశాంత వివర్ణతఁ బొందుచుండఁ, జూడకుండెడి
వాడ నర్జును మొగంబు. ద్రోణ. 2-148; కాంధి. 1-227

2. దుఃఖము.

నీ ...యివ్వనితా జనంబునందు దైన్యముతోడి యత్యంత శోకసమా
కులత్వము దోచె నస్పృహయ, మగు చిత్తమున వీరి యాతురత్వము
గన్న, యంతన కొందల మతిశయిల్లె. మౌస. 104

ఆతురము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేగిరపాటు గలది.

క. కార్యాతుర విప్రోవేణా, నీతి భిసము లపహరించు నిపుణత యర్
యన్. ఆను. 3-284

ఆతురుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తమకించువాడు, వేగిరపడువాడు, ఉత్కంఠితుడు.

క. గురుభిష్పాదుల మనములు, దురమునకుం జొరకయుండ దురోఽ
ధనుఁ డాతురుడై యొడఁబఱువఁగ నిప్పురుసున నెరవైన తీర్పు
వదు బలమెల్లన్. ఉద్యో. 1-58

2. అపదయందున్నవాడు.

క. మరలువుడు పట్టుఁ డీటఁ దెం, డరదమునకు వేగవేగ యడ్డము
సనుఁ డాతురు డయ్యెను సాత్యకి నెచ్చెరఁ జొరుఁ డను నులివు
వారిసేనఁ జెలంగెన్. భీష్మ. 2-299

3. వ్యాధిగ్రస్తుడు, రోగి.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థ చింత, కునకు నాతుడునకుఁ కామగోచ,
రాత్మ, నికిని వచ్చునే విను నిద్ర నీవు నెఱుంగు, దెఱిగి యుండి
యిల్లేటికి నేప నన్ను. సౌప్తి. 1-66

4. పీడింపఁబడువాడు, బాధపడువాడు.

చ. జ్వరమున గుర్మిపీడ నతిసారమునన్ బలువుండులన్ మహోదర
మున వాతపిత్తకఫ దారుణ రోగములన్ నిరంశరా, తరులగు
వాడు నిర్ణయతఁ దొల్లి వినోదముగాఁగఁ జీమలం, దరమిడి చంపి
నారు గురుఁ దల్లడ పెట్టినవారుఁ బార్వతీ. ఆను. 5-103

క. భూతదయయు ననహంకారాతీయముఁ గలుగు విమలుఁ డప్రా

యశ్చి, తాతురుడు సూవె విధులు సు, నీతములై నను దృఢాశక్తి
నిష్కతమునన్. కాంతి. 5-884

ఆతోద్యము సం. వి. అ. న.

వాదిత్రము, తతము, అనద్దము, సుషిరము, ఘనము అనెడి వాద్యచతు.
ష్టయము.

మాలిని :- హృద్య విద్యాధర పటు పటహోద్యమంబులు.

అది. 5-127

ఆత్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొందఁబడినది.

మ. సుకర్మతం గలుగు నాకం తాత్తవీరవ్రతా. కాంతి. 1-138

క. తత్తద్విధాత్త నైపుణుడైనన్. కాంతి. 5-502; విరా. 3-1

అత్మ సం. వి. న్. పుం.

1. జీవుడు.

అ అత్మ దగులు నాత్ముండు నారాయణుడు.

కాంతి. 5-608; అను. 5-157

2. దేహము.

క. నావుడు మదాత్మ బ్రాహ్మణ, తా విద్యతాస్పదంబు దానికిఁగా
నే, నీ విధి యొనరించుట పా, పావేశము లేదు దీని కడ్డపడకువే.

కాంతి. 3-297

3. స్వరూపము.

జని మృతి భిషగాత్మా.

ద్రోణ. 2-388

4. హృదయము.

క. రాజునకుఁ బ్రజ శరీరము, రాజు ప్రజకు నాత్మ గాన రాజుం
ప్రజయున్, రాజోత్తమ యన్యోన్య వి, రాజితమై యుండవలయు
రఞ్జరైనన్.

కాంతి. 2-228

5. మనస్సు.

అ. జున్న డెప్పరంపుఁ జోపైన చటిచున్న, జూచి విలుగఁబడుట.

జూడ కాత్మ, దీపుగోరి యుటుకు తిండికాదునుబోలె, నయితి
వగచు టింక ననుచితంబు. స్త్రీ. 1-19, కాంతి. 1-213

మహికాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్షతన్. విరా. 1-6

6. బుద్ధి.

తే. ఇంద్రియంబులు దమ యిచ్చ విట్టునట్టు, దిరిగెనేనియు రుఖ.
ముల్ దెచ్చు నవియ, కట్టువడి సుఖ మొనరించు గాన యాత్మ
గావలయు నింద్రియ చోరగణము వలన. కాంతి. 4-184

7. శ్లేశజ్ఞుడు.

అ. వ్యక్తసప్తధార మవ్యక్తనాథంబు, షోడశకవికార సుపరిమండ్ల
లంబు ద్రువ మధిష్ఠితం బాత్మచేతఁ జ,క్రంబు దిరుగుచుండు గాల.
వశత. కాంతి. 4-279

8. ఆర్యశ్రమము, ప్రత్యక్షమత్వము నగు మనస్సు.

తే. అనఘ యింద్రియములు విషయములు మనసు, బుద్ధియును
నాత్మయును గ్రమంబునన యెక్కు, డాత్మ బుద్ధి యనంగ నల్పాంత
రంపు, వస్తువులు బుద్ధి యిన్నింట విస్తరిలుట. కాంతి. 5-168

9. (1) జీవుడు, జీవాత్మ 2) పరమాత్మ బ్రహ్మము. 3) స్వరూపము.
4) దేహము, మనస్సు.

క. హరి మాత్మ యర్జునున కా, హరి కర్ణముఁ డాత్మ హరియు నర్జునుఁ
డును నా, నిరువురగుట క్రీడార్థం, బరయఁగ నదియొక్క వెలుఁగ
యతులం బెందున్. బ్రోణ. 1-33

10. తన తన సంబంధమైన, తమ తమ సంబంధమైన, నిజ.

ఉ. ఆత్మ తురంబుల కెల్లమ. విరా. 1-267

ఉ. సంపదసేయుదు రాత్మభర్తకున్. కాంతి. 8-488

ఆత్మకము సం. విణ. (ఆ. త్రికా అ.)

1. స్వరూపముగాఁ గలది.

(ఇది సమాసాంతములనే యుండి వికారమైనది, పరిణమించినది.

స్వభావము నకు సంబంధించినది, గుణమునకు సంబంధించినది, అనునర్థము
 తొన(గును) యజ్ఞాత్మక. విరా. 8-288

వి. అ. పుం.

ఆత్మగానై నది, ఆత్మగాఁగలది.

వ. ఆగ్నిహోత్రం బహురాత్మకంబు

ఆర. 4-215

ఆత్మగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనస్సునందున్నది.

ఎ. ఫల్గునం దాత్మగతంబున.

భీష్మ. 8-826 (తనలో)

వ. ఋతుపర్ణం డప్పురంబున స్వయంవరంబును శబ్దంబు మొదలుగా
 వినం గానక ఆత్మగతంబున. ఆర. 2-188 (తనలో)

క. కడు లజ్జయు దై న్యంబును, నదరి మునుఁగు వడఁగ నాకు నాత్మ
 గతమునఁ, బుడమి వివరంబులేదే, యడిగెద నన్నట్టిదయ్యెనప్పుడు
 కర్ణా. ఆర. 6-14 (నాలో)

ఆత్మగుణము సం. వి. అ. పుం.

నిస్సీమ జ్ఞానవై రాగ్యైశ్వర్య ధర్మాత్మకము. ఈయది చంద్రాఖ్యమైన
 సమష్టి మనస్సు యొక్క గుణముగాఁ జెప్పబడినది.

ఆ. అకసమును మనసు హరియించు గంధాది, యగు గుణాభివోడ
 నెళిరి భూత,ములును నిట్లు లయముఁ బొందిన గ్రసించుచు,
 మనసు నాత్మగుణము నెనసి విడుడు. కాంతి. 5-75

ఆత్మభూతము సం. వి. అ. పుం.

ఆత్మహత్య.

ఆ. ఆమృతోత్కుఁ డిట్టులనుఁ జెక్కు దివసంబు, లుపవసించి యునికి
 తపము చొప్పె, దాన విను తపస్వి గానేరఁ దది యాత్మభూత
 మగుట నరుడు కౌరవేంద్ర. అన. 8-205

ఆత్మజ సం. వి. అ. స్త్రీ.

కొమరిత, కూతురు.

ఉ. ద్రుపద పితృపాత్మజ.

విరా. 4-194

అత్మజన్మఁడు సం. వి. న్. పుం.

అత్మజఁడు, కొడుకు.

క. మదీయాత్మజన్మఁ డాశం డరయన్.

స్త్రీ. 2-175

అత్మజఁడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారుఁడు, అత్మజన్మఁడు.

వాసవాత్మజఁడు.

విరా. 1-155

అత్మజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

అత్మయొక్క స్వరూపస్వభావాదులు తెలిసికొన్నవాఁడు. తన్నుఁ దా నెఱింగినవాఁడు.

వ ప్రవచనశీలురయం దాత్మజ్ఞు లధికులు.

కాంతి. 5-99

అత్మతంత్రత్వము సం. వి. అ. న.

స్వాతంత్ర్యము.

నీ అత్మతంత్రత్వము నీ కెగ్గు లేదు.

ఆర. 7-237

అత్మతంత్రము సం. వి. అ. న.

తన యధీనమైనది, తనకు వశమైయున్నది.

తే, కర్మఫల మాత్రమే తంత్రంబు గాకయుండు

ఆర. 5-68

అత్మధారణము సం. వి. అ. న.

అత్మయందు నిలుపుట,

నీ. వినుమందు సమము వివిక్తంబు నగుచోటఁ, బ్రాబ్ధుభాసీనుడై
వరమ యోగ, రతిఁ బదప్రభృతి గాత్రములఁ గ్రమంబుగ పాత్ర
ధారణము సేయంగ.

కాంతి. 6-827

అత్మనింద సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్ను దాను నిందించుకొనుట.

క. కడుకొని కడు దుఃఖములై, నెడ నుచితమె యాత్మనింద యెయ్యె
డల మనం, బడలక యేకాకృతి నె, వృదు మండుట సూనె పురుషు
పురుషార్థ మిలన్.

ఆర. 4-114

ఆత్మప్రశంస సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్నుఁ దాను బొగడుకొనుట.

వ. ఆత్మప్రశంస సేయు మది మరణం బని పెద్దలు నెప్పుదురు.

కర్ణ. 3-80

ఆత్మభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

స్వయంభువు- తనకుఁ దానే కలుగువాడు.

అ. నృసింహాత్ము, నాత్మభవుని భక్తి నాశ్రయింతు, కాంతి. 2-42

ఆత్మభావనము సం. వి. అ. న.

తనవలెఁ దలంచుట.

క, కాంతికవిధు లప్పట్టున నొనరించి రాత్మభావనపరులై.

ఆర. 5-209

ఆత్మవత్త్వము సం. వి. అ. న.

జితేంద్రియత్వము.

తే. అర్జవంబు ప్రసన్నత యాత్మవత్త్వ, మప్రమాదంబు వృద్ధసేవాభి
నిరతి, మేలుసేయుఁ బ్రజ్ఞాకాంతికాలి యగుట, కాలిపాకంబుతోఁ
దాన కలుగు ననఘ.

కాంతి. 4-888

శ్లో. అర్జవేనాప్రమాదేన ప్రసాదేనాత్మవత్త్వయా.

సం. భా. కాంతి. 222-84

ఆత్మవధము సం. వి. అ. పుం.

ఆత్మహత్య.

సీ. జ్ఞాతుల నందఱఁ జంపితి మది యాత్మవధమ కాదే, కాంతి. 1-45

ఆత్మవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆత్మయొక్క యథాస్వరూపమును దెలుపు విద్య.

అ. చిత్తగుద్ది మాత్రఁ జేసెనేనియు నవి, ద్యాత్మకంబు చూచె యరయఁ
గర్భ, మది దొఱంగు టంచితాత్మ విద్యాత్మక, ధర్మ మదియ
మోక్షదంబు సుమ్ము.

కాంతి. 5-127

ఆత్మస్తుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్నుఁదాను బొగడుకొనుట.

మ. అరయుం దప్పు కృతం బెఱుంగు మదలోభావేశముల్ లే వము.
మృదుఁ డాత్మస్తుతి లేదు సేయు నియతిం గార్యంబులు,

కాం. 2-28

అత్మానుసంధానము సం. వి. అ. న.

పరమాత్మను తనయాత్మయందు చింతించి తెలిసికొనుట.

వ. అటలు మరిగి లోకంచుతోడి పాదీయై యాత్మానుసంధానంబు
సేయలేక మెలంగుచున్నది జూచి. కాం. 6-257

అత్మారామత్వము సం. వి. అ. న.

అత్మానందము.

క. తేజోమయతత్త్వము నాత్మారామత్వంబున నిరంతరంబును
జూచున్. కాం. 4-281

అత్మారామఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆత్మయందే రమించుచు దానియందే తృప్తుడై యుండువాఁడు(యోగి)
వివరమునకై చూ. కాం. 5-393

అత్మార్థము సం. విణ. (అ. ఇ. ఉ.)

తన నిమిత్తమైనది.

వ. అత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును నసాక్షిక భోజనంబును.

ఆర. 1-31

అత్మికము సం. విణ. (అ. త్మికా. అ.)

చూ. అత్మికము 1. అర్థము.

సీ వేదికాస్థలి మణికనకాత్మికయై.

బ్రోణ. 2-208

అత్మీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తనది.

ఆ. అరిన్యపాలు పెంపు నాత్మీయశక్తియు నెఱిగి. కాం. 3-90

తే. ఆతిథులకు నెడమిచ్చి యాహారములను, భక్తి నాత్మీయముల లోనఁ
బంచిపెట్టి. అశ్వ. 2-170; విరా. 1-384; అశ్వ. 1-141

అమృతఁడు సం. వి. న.

అశ్వ. జీవుఁడు.

క, ...అప్పుం, డకుటిల తేజో రూపతః, బ్రకృతియు వికృతియును
గాక ప్రస్ఫురితుడగున్. కాం. 5-602; 603

2. పరమాత్ముడు.

క. విను మాత్ముడు తేత్రజ్ఞుఁ, దన భూతాత్ముఁ డనఁ బురుషుడనఁ
బరమేశుం, దన బుద్ధిసాక్షి యనన్, జన రహితుం డనంగఁ బరఁగు.
కాంతిప్రవాహ, కాం. 4-122

అత్యోపహారము సం. వి. అ. పుం.

శరీరమును జలిపెట్టుట,

సీ. ...అథపు -అ- నాశ్రయించి యతని కాత్యోపహార మర్పించు
నాడఁ. పా. ప్రి. 1-112

అత్యంతికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. అత్యంతముగాఁ గలిగినది, సమృద్ధము, పూర్ణము.

వ. క్షుంభకర్ణుం జూచి వరం బడుగుమనిన నాడును దై వోపహతుండై
తనకు నాత్యంతికంబై నిద్ర యడిగిన నట్లయగునని. ఆర 6-281

అత్రేయుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని, జనమేజయు సర్పయాగమున నొక సదస్యుడు. ఆది. 2-210

2. నామదేవుని శిష్యుడు. చూ. వివరము. ఆర. 4-841

అదట దే. వి.

1 అసక్తి, అపేక్ష.

ఉ. తక్కుటి వారలుం గని ముదం బలిరారంగఁ గొంగిలించుచున్,
మ్రొక్కుచు నాదటం దనదు మోముపయిం దనివోని చూడ్కు
లం, గ్రిక్కిరియించుచుం బోదివి. విరా. 5-286

సీ. ...గుండె, కాయ లాదటమెయిఁ గబళించుచును. స్త్రీ. 2-9

సీ. అంతంతఁ జనుచేర నాదట గమఁగొను, కారికిఁ బ్రాణంబు జల్లు
నంగఁ. ద్రోణ. 4-259

2. ప్రీతి, ప్రేమ.

సీ. ఇంపైన ప్రియు కాననిచ్చి నిల్చిన మధు నాదట నాను మక్తాలి

విభుని

విరా 2-308

న అప్పు డప్పుడనొకండును బ్రహ్మోదంబునం బయోజ మడంబు
సొచ్చి.

తే బిసము లాదట నందఱుఁ బెరికి రొంపి, వోవ నీటఁ దెమర్చి.

అను. 8-223

3. స్త్రీ పురమల యనురాగము.

సీ. ఇంపారు చోడన నిగురొత్తు చిత్తంబు, తెలసి యుండొరులపైఁ
బొలయు చూడ్కు, లాదట నుపకరణావలి వెడవెడ యాదరిం
చుట రాగ మడరఁదొడరు

విరా 2-218

సీ. తటివేచి చనఁదోయి తడఁబడి మార్గతి నడి చూపు లాదట బయలు
పఱుస.

విరా. 5-402

చ. అతివలు దన్నుఁజేరుటకు నానసఁడుం బొరిఁ జేరుచోట నా యశః
విలసచ్చిభాగ్రముల నల్లన వారల నంటుఁ గొతుకఁ, బతిశయమై
తదంగలత లాదటఁ గొఁగిటఁ జేర్చుగోరు.

ఆర. 5-197

4. శ్రద్ధ, భక్తి.

ఉ. అదటఁ బూర్వకాస్త్రముల యద్ధము లారఁగఁ గ్రోలి.

కాంతి. 1-141

చ. ...అకురుక్షితిపుఁ డాదటఁ గోరఁగ మీర లిందు వచ్చిన కరుణా-
మయాదర విశేషము కంటెను మేలుఁ గల్గునే.

అశ్ర. 2-84

5. తనిని, తృప్తి.

చ. అనఘుఁడు దాని చిత్తమున నాదట వోవక చూచెఁ బ్రీతితోన్.

అది. 4-144

అదటవోపు దే. అ. క్రి.

తృప్తినొందు, తనియు.

చ. అనఘుఁడు దాని చిత్తమున నాదటవోవక చూచెఁ ప్రీతితోన్.

అది. 4-144

“పిబిన్నివ చ నేత్రాభ్యాం నాత్యున్యత నరాధిపః”

ఆదమఱచు దే. అ. క్రి.

ఒదలు మఱచు, హాయిగా నిశ్చింతమై మండు.

క. లే దింకం బగ యని ధను, రాదుల దెస వాహనములయందును
సంత్యక్తాదరులై పగతురు నే, దాదమఱచి నిద్రవోడు రది తఱి
పొడువన్. సా. ప్రి. 1-51

శ్లో. అద్య స్వప్నస్థితి పాంచాలా విశ్వస్రాజిత కాశినః,

విముక్తయుగ్య కవచా హర్షేణ చ సమవ్యితాః॥

జయం మత్కాశ్మపశ్చైవ శ్రాంతా వ్యాయామకష్ఠితాః,

తేషాం నిశి ప్రసుప్తానాం స్వప్తానాం శిథికే స్వకే.

సం. భా. సా. ప్రి. 8-24, 25

ఆదరణము సం. వి. అ. న.

1. మన్నన, లక్ష్యము చేయుట

క. బాదవుసిరి యానందం, గాదని విదురుండు నెప్పఁగా నప్పుడు
క, ర్ణాదుల పలుకలు విని పరి, యాదరణము సేయకున్న నంతన
తీరున్. ఉద్యో. 1-318

2 ప్రేమ, అనురాగము

చ. వెరవున లావునం గృహికి వేయు విధంబులమేలొనర్చినన్, దొరకొ
నునే ఫలంబు దరితోఁ దగు వర్ష ము లేక యున్న నె, వృరుసన లెప్పు
సేసినను బౌరుషముల్ ఫలియించు బెల్ల నా, దరణమునం బ్రసన్న
మగు దైవము చేతన చూవె ఫల్గునా. ఉద్యో. 8-82

ఆదరణవంతుఁడు సం. విణ. (త్. తి. త్.)

ఆదరణము గలవాఁడు.

వ. ఈ విద్యయం దత్యంతాదరణవంతుండ వగుటంజేసి దీని వలన
వెలసితివి. కాంతి. 1-449

ఆదరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆదరింపఁదగినది, పాటించఁదగినది, లక్ష్యము సేయఁదగినది.

ఉ. ఆదరణీయ సార వివిధార్థ గతిస్ఫురణంబు గల్గి. విరా. 1-8

చ. మీకు శోకోపశమనంబుగ నిప్పుడు కారి నెప్పిన వచనంబు లాదర

జీయంబులు సుండి.

శల్య. 2-377

ఆదరణీయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజించఁదగినవాఁడు, గౌరవింపదగినవాఁడు.

వ. అని పలికి పరమాదరణీయులగు సాత్యవతేయ దేవకి నందనుల
వాక్యంబు లావరింపక పాండు సంతాన సకల గర్భవిషయంబుగా
నస్త్రుపుమోచనంబునెసిన మపలక్షించి వాసుదేవుండు అనితో నిట్లను.

సౌప్తి 2-88; కాంతి. 5-99

ఆదరము సం. వి. అ. పుం.

1. మన్నన, గౌరవము.

వ. అని నీవు దొల్లి రచించిన పద్యంబు గాఢాదరంబున నవధరించి.

విరా. 1-11

సీ. ఇట్లనియె నాచతురాస్యుఁ డాదరమున

ఉద్యో. 2-147

2. పూనిక, ప్రణామము.

క. భూదేవోత్తము నాశీర్వాదంబులఁ బ్రీతిఁబొంది వారలు ప్రస్తానా
దరపరులగుటయు న, మోదావహ పుణ్యకర్మముల కుద్యతుఁడై.

విరా. 1-145

3. ప్రేమ, అనురాగము.

ఉ. ...ఆదరాద్ధింబగు చూడ్కితో బ్రయహిత స్థిర భావల నూజ
డింపవే.

విరా. 1-183

క. ఆదరము సంక్రమంబును, మోదంబును దన మనమున ముప్పిరి
గొన నా, భూదయితుఁడు వివిధ ప్రయ,వాదంబుల గౌరవించె
వారల నెల్లన్.

విరా. 3-220

4. పరిగ్రహము, స్వీకారము.

క. కా దిది విక్రమకాలము, లే దిప్పుడు నాకు నలుక లీలాత్మక
రోషాదరము గలిగినను నిను, నీ దగు పరిజనముఁగూర్చి వే పెడ
చేతన్.

కాంతి. 4-433

క. పరుసఁ గృత శ్రేతా ద్వాపర కలియుగములఁ దపంబు భవ్యజ్ఞాన,
స్ఫురణము యజనము రోషా, దరమును మానవులకుఁ బ్రధానతఁ

గలుగున్.

కాం. 5-52

5. పాటించుట, లక్ష్యము సేయుట.

తే. బ్రాహ్మణుడవయ్య నిట్లు కూరతను రోయ, కస్తూదీయ వాక్యం
బుల నాదరంబు, సేయ కి పాపకర్మంబు సేసినాడ, వచ్యమగు.
వల్కినట్టులన యగుము నీవు. సాప్తి 2-87

అదరించు సం. స. క్రి.

1. సమ్మానించు, గౌరవించు, మన్నించు

ఉ. రాజులనెల్ల నుగ్రసమరంబుల వేల్చిడి నోర్చి పేర్చి యీ, భూజన
కోటి నాదగు విభుత్య సమగ్రత నాదరించి. విరా. 2-254

వ. అమ్మహివల్లభుండు సంతసిల్లి తదవసరంబునఁ బ్రవేశించి కాంచిన
యాబ్రహన్నల నాదరించి నిజనందను నాలోకించి యిట్లనియె.
విరా. 5-278

ఉ. సారమతిం గవీంద్రులు ప్రసన్నకథా కలితార్థయుక్తి లో, నారసి
మేలునా నితరు లక్షరమ్యత నాదరింప నా.నా రుచిరార్థసూక్తి
నిధి నన్నయభట్టు. ఆది 1-25

(ప్రశంసంప అని భావము)

2. పాటించు, లక్ష్యము సేయు, లెక్క సేయు.

వ. అని చెప్పి యప్పాటం బరమ హితోపదేశంబు సేసిన భీష్మద్రోణుల
పలుకు లాదరింపక వారికి సదుత్తరంబు లీయక. ఉద్యో. 2-167

అ. అనిన బాహి కాదులగు కురువృద్ధుల, నాశ్మజనకుఁ గృష్ణ నాద
రింప, కతఁడు రాజసమున నప్పుడు దిగ్గన, లేచిపోయె సంచలించె
గొలుపు. ఉద్యో. 3-378

వ. అప్పుడు తన్నుఁ దొడరవచ్చు శల్యు నాదరింపక ధర్మతనయుండు.
భీష్మ. 3-53

తే. ఆకలియు నీరువట్టును నాదరింప, కేను విప్రుల పనిచేసి యిట్టి
మహిమ గంటి. ఆను. 4-84; ద్రోణ. 2-808; కాం. 3-267

3. స్వీకరించు, గ్రహించు.

వ. నీ వాచారణు గొనక నిలువం దొడంగిన నాటికి నేడఱుమ

దివ్యబయ్య నే మతిభిహూజారులము మాకు ధర్మవిరోధంబు
గాకుండ మా చేయు నాతిభ్యంబు నాదరింపుము శాంతి. 8-588
అ. మేన భసిత ముండి మానసియ తపఃప్రయుక్తి నాదరించియున్న
ద్రోణ, తనయుఁగాంచి. సా.ప్తి. 2-57

తే. అనఘ దేహంబుకంటె వేఱయిన దేహి, సూక్ష్మరూపము శాస్త్రోక్త
సుకృతములఁ బ్ర, శాంత జనములు గాంతురు సాధనముల, నాద
రింపరు దర్శనానంతరమున. శాంతి 6-195.

4. సేవించు, అనుభవించు.

చ. కమలవనంబు పొంత నుమగా ద్భౌకయించుక యాదరించుఁజి, తము
నకుఁ దానఁ దల్లిడము దన్యుటయుం జని గౌరవంపుఁ జూ, తము
కడ నిల్పు. విరా. 2-308

5. అంగీకరించు, ప్రేమతో అంగీకరించు.

అ. అనుడు నతఁడు కర్మ మఖిలంబు నీడఁజొ, విడుచు టొప్ప దండ్రు
వేదవిదులు, దాని నాదరింపఁ దగదొజొ సయమి, ప్రవర్తనంబి
యంబు నావలయు. శాంతి. 1-184

గీ. అస్త్రాదీయ ప్రణామంబు నాదరించి. విరా. 1-10

6. తెలిసికొను,

తే.తియ్యఁజి పరువ, మాదరించి తదుపచార మాచరించు,
వెరవు గలయట్టి జనముల విధము దోచు. అను. 5-424

2. ఆశ్రయించు, ఆధారముగాఁగొను.

క. తమ తమ కలవడు విజ్ఞానముల తెరువు లాదరించి నానాగతులన్,
సుమతులు ధర్మము చెలిపిరి, దమము పరాయణము దీరతమ
యన్నిటికిన్. శాంతి. 3-405

జ్ఞో. ధర్మస్య విధయో నై కే యే నై ప్రోక్తా మహర్షిభిః,
స్వప్రస్థం విజ్ఞానమాశ్రిత్య దమప్రేషాం పరాయణమ్.

సం. భా. శాంతి. 160-6

8. ఆనుగ్రహించు, మన్నించు.

వ. కృప నాదరింపుము.

శాంతి. 5-221

వ. నాకుంగా లోకంబులఁ గరుణాలోకంబున నాదరింపు మనిన.

ద్రోణ. 2-188

శ్లో. ప్రసీద భగవన్ సర్వం రోషో న స్యాద్వరో మమ. ద్రోణ. 58-10

(ఆవరించు - అని సం.ము పాఠము. చూ. ఆవరించు)

ఆదర్శము సం. వి. అ. పుం.

అద్దము, ధర్పణము.

వ. మంగళప్రకారంబున నలంకరించి నిజాకృతి యాదర్శంబునందు
దర్పించి కాంతి. 1-129; అను. 4-118

అదాత సం. విణ. (ఋ. శ్రీ. ఋ.)

గ్రహించువాడు, పుచ్చుకొనువాడు.

క. కావున విను పాత్రము మే, లై విహితాచరణ సౌమ్యమగు దానము
దా, శ్రీవర దాత్రా దాతలఁ, దా వెలయించు భువనద్వితయరంజ
కతన్. కాంతి 2-334

అదానము సం. వి. అ. న.

1. గ్రహించుట, తీసికొనుట, పొందుట.

క. దానములఁ బుణ్యశీర్ష, స్నానంబుల నతిథి పూజనంబులను ఫలా,
దాన నిరతుఁడు గాకీ, మానుష్యము గారవించు మతి నిత్యుఁ
డగున్. కాంతి. 5-523

2. తీసికొని పచ్చుట

సీ. వసుధ యిత్రణి వసుహీనయై యున్నది దానఁజేసి, భూదేవ నిహిత
ధనాదాన మావశ్యకం బయ్యె, అశ్వ. 3-187

అది సం. విణ. (ఇ. పుం.)

1. మొదటిది, ప్రథమము, మూలము,

ఉ. అదీక్రి నాది లోకముల కన్నిటికిం బ్రభుఁడు...అంతాదయితుండు.
ద్రోణ. 5-426; కాంతి. 4-232

2. మొదటిగాఁగల, మొదలయిన, మొదలుగాఁగలవాడు.

మ. మహిషవ్యాఘ్రగజాది సత్త్వచయమున్.

విరా. 2-18; కాంతి. 6-8

తమవోజ:- ఏ నేడ నిండ్రాదు లేడ.

ఆర. 2-47

8. మొదలు.

క. ఆదియు మధ్యము నంతము, నా దేవేకునకు లేమి నవ్యయుఁడు.

కాం. 4-198

ఉ.అం, దాదిదొడంగి మూడు కృతు లాండ్ర కవిత్వ వికార
దుండు. విరా. 1-9; కాం. 5-175

4. తొల్లి, పూర్వము,

వ. నీకుం బుండరీకాకుం దీప్తుడు సెప్పిన యాదిరాజ విషయంబులగు
శోకోపశమన వచనంబులు నెప్పి. కాం. 1-288

ఉ. పూరువంశోత్తరుఁ డాదిరాజగుణయోగి. అశ్వ. 3-186; ఆది. 1-6

అదిదొడంగి సం. మి.

మొదటిది, మొదలుకొని.

ఉ.అం, దాది దొడంగి మూడుకృతు లాండ్ర కవిత్వ వికార
దుండు, విరా. 1-6

ఆదికము సం. వి. అ. న.

చ. అనిమిషదానవాంఛరచరాదిక జాతుం. విరా. 1-188

అ.రూపాదుల, గంధికోసపు చతురాదికములు.

కాం. 4-80

ఆదికర్త సం. విణ. (బు. శ్రీ). బు.)

మూల కారణుఁడు.

తే. బాలు నభిమన్యు నొక్కని బహురథికులఁ, బనిచి చంపించె మీ
సుయోధనుఁడు దంపఁ, గాని యిప్పాప్తముల కాదికర్త వీన,
యిన్ని యెడలను నీ పాడి యెందుఁ జోయె. కర్ణ. 8-358

ఆదికారణము సం. వి. అ. న.

మొదటి కారణము, మూలపేతువు.

ఉ.గణుతింపఁగ నేమియొ యమ్మహాద్భుత, ప్రక్రయ కాది.
కారణము, పాపనిరూఢుఁడు నీతిఁ గాంచునే, సాప్తి. 1-107

ఆదికొను దే. అ. క్రి.

సూటిగాఁ బరుఁగిడు, మీఁదికిఁ గవియు, లంఘించు.

వ. శివ్యధంబున వృషభంబున కాదికొను బెబ్బరియునుబోలె
రాధేయుడెస నడచు కవ్వడిం గని. విరా. 5-73

ఆదిగ, ఆదిగా. అవ్య. ద్రు.

తొట్ట, మొదలుకొని.

చ.తాల్యము నాదిగ దుష్టభావనం, బెరిఁగితి నీ నిమిత్తమునఁ
బెద్దయు దుఃఖమలై రి పాండవుల్. సభా. 2-255

మధ్యాక్కఱ.....అది యాదిగాఁగ శతద్రునామయై యన్నది
యొప్పె. ఆది. 2-120

వ. తార్కికులు నాదిగాఁ గలుగు విద్యజ్ఞనంబులు. ఆది. 1-8

వ. కుండోదర మహోదరు లాదిగాఁగల వేవురు నాగముఖ్యులు పుట్టిన
ఆది. 2-4

(కడపటి రెండు ప్రయోగములందును 'ఆదిగాఁగల' = 'మొదటివారు
గాఁగ, మొదలయిన' అను సర్థములు)

ఆదిగర్భేశ్వరి సం. విణ. ఈ. స్త్రీ.

జన్మప్రభృతి గొప్ప యైశ్వర్యముగలిది.

అ. కఱకు దర్భపూరి పఱపులు బిజాన్న, మళన మట్టివారి నతిముద
మున, నాదరించెఁబ్రీతి నాదిగర్భేశ్వరి, యయ్య నేవగింపదయ్యెఁ
గృష్ట. ఆది. 7-224

ఆదిగొను దే. క్రి. ఆదికొను

ఎమర్కొను, మార్కొను.

వ. రాజులగములకు నాదిగొను నప్పుడు, ద్రోణ. 5-808

ఆదిజుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మొదటఁ బుట్టినవాడు.

క. యాదవ వంశంబున జగ దాదిజుఁడగు విష్ణుదేవు నంశంబున
సుత్పాదిల్లె గృష్ణుడు. ఆది. 3-74

చ. ఆదిజుడైన బ్రహ్మయుదయంబున కాశ్చదమైనవాడు.

సఖా. 2-18

ఆదిత్యకేతుడు సం. వి. ఉ. పుం.

కురుకుమారుడు- ఎనిమిదవనాటి యుద్ధమున భీమునిచే జచ్చెను.

భీష్మ. 8-78

ఆదిత్యతీర్థము సం. వి. అ. న.

ఆదిత్య మను పేరుగల వృణ్యస్థలము, చూ. వివరము.

శంఖ. 2-200

ఆదిత్యాశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

ఇదియొకపనము, ఇందు నాదిత్యుంబూజించి యాదిత్యలోకగతు లగుదురు.

ఆర. 2-287

ఆదిత్యుడు సం. వి. అ. పుం.

1. సూర్యుడు.

సీ దుద్యోధన గ్రీష్మాదిత్య పటుప్రతాపవిసరాకీర్తంబు. విరా. 4-52

2 వేంపు, దేశత.

మాలిని:-వద్దొకాదిత్య సత్సోషణ చతురదయా విస్ఫారితాలోక.

విరా. 4-277

3. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకడు.

క. ఆదిత్యమరుద్వసురుర్రాది దివిజగణములెల్లి.

కాంతి. 2-87

ద్వాదశాదిత్యులు 1. ధాత 2, మిత్రుడు 3. అర్యముడు 4. శుక్రుడు

5. వరుణుడు 6. అంశువు 7, భగుడు 8. వివస్వంతుడు 9. పూషుడు

10. సవిత్యుడు 11. త్వష్ట 12. విష్ణువు. ఆది. 3-61

4. ఊష్ణువులలో నొకడు. చూ. వివ. ఆను. 3-192

ఆదిదేవుడు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణువు.

ఆ. ఆదిదేవుడైన యవిష్ణుఁ డఖిల లోకాభిరక్షణార్థమై.

ద్రోణ. 5-408

ఆదిపర్వము సం. వి. న్. న.

మహాభారతమందలి తొలిపర్వము.

ఆది. 1-36

అదిమగృహస్థుడు సం. వి. అ. పుం.

శివుడు.

వ. కొండొక కాలంబునకు నయ్యాదిమ గృహస్థుని తేజం బాపరమ.
గృహిణి నిమిత్తంబుగా రేతోదాతు రూపంబునం బ్రస్కన్నంబై
యమ్మహిళ్వరు మానస వృత్తింజేసి యగ్నియందు నిలిచియుండు.
అను. 8-142

అదిమధనుర్ధరుడు సం. వి. సమ. అ. పుం.

శివుడు,

వ. అట్టి పరమేశ్వరుండు నీకు వరదుండై సన్నిధిసేసె...అయ్యంధ.
కాసురభంజనుకతంబునం గడింది పగ అడంగుడు రయ్యాదిమ
ధనుర్ధరుం డివ్విధంబున వైరివధం బాపాడింప నీకు గెలుపుగొనుట
నుకరంబయ్యె.
ద్రోణ. 5-423

అదిమము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. మొదలుగాగలది.

సీ. అగ్నిహోత్రాదిమ యజ్ఞ వాజిపేయ ఫలము లోలి నాయన కగు..
అను. 8-880

2. మొదటిది.

అయ్యాదిమ రథికుండు.

కర్ణ. 1-292

అదిమరథికుడు సం. వి. అ. పుం.

శివుడు.

వ (త్రిపురాసుర సంహార కాంమున) అత్రేరాపురంబుల కడరిన.
నయ్యాదిమరథికుండు.
కర్ణ. 1-292

అదివిష్ణుడు సం. వి. ఉ. పుం.

శ్రీమన్నారాయణుడు.

ఉ ప్రభవిష్ణుండగు నాదివిష్ణుడుగదా యీకృష్ణుండు.

ఉద్యో. 8-302

అదిష్టుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆదేశోపబిడనవాడు, అజ్ఞాపింపబడినవాడు.

పీ వాసవాదిష్టుడై వసుధకు నేతెంచి, చేర్మితో నవ్విశ్వకర్మపురము
ఘోరించె.
అది. 5-20

అదీపము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ప్రజ్వరిల్లునది, ప్రకాశించునది.

మాలిని. మోహ వ్యతికర తిమిర ప్రధ్వంసనాదీపరూపా.

ద్రోణ. 4-387

అదృతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అదరింపఁబడినది, మన్నింపఁబడినది.

క. పరిధాన ప్రాసరణీకరణాదృత పీతవసనగజచర్య.

ద్రోణ. 3-309

(ఇచ్చట ఉపయోగింపఁబడినది యను నర్థము స్ఫురింపఁజేయును.)

ఉ. సర్వతో, కాదృత దివ్యబోధ మహిమూర్తయం బుదయింపఁ జేయుచున్.

కాంతి. 2-83.

అదేశము సం. వి. అ. పుం.

ఆజ్ఞ, పంపు.

వ. తత్రప్రసాదంబునఁ గుండలంబులు వడసి తదాదేశంబున నత్తురంగంబు నెక్కి.

ఆది. 1-117

అదేశించు సం. స. క్రి.

1. చెప్ప.

వ. ఒక్కనాఁ డశరీరవాణి వీఁడు (సైంధవుఁడు) సంగ్రామంబున నేమణి తల దునుమంబడునని యాదేశించిన.

ద్రోణ. 4-328

(అమర కన్యకలు ఆర్జునునితో) తే. నీ పరాక్రమ బలమున నిఖిల ధరణి, రాజ్యభారంబు నీ ధర్మరాజు డాల్పు, రఘుకులాధీశ్వరుం డైన రామకీర్తి, యట్ల నీ కీర్తి త్రిజంగంబులందుఁ బర్యు.

క. అనియాదేశించి దేవకన్యకలు వోయిన

ఆర. 4-99-100.

(యముఁడు సావిత్రితో) చ...అ, య్యనిమిషకోటి కెల్లను నిజాన్వయ మౌ విభూషణుండగున్.

వ. అని యాదేశించి యాతం డంతర్వితుండయ్యె. ఆర. 2-250; 251

వ. దుదోధనుండు జనియించినప్పుడు మును లిప్పాపాశ్శుండు నిఖిల

క్షత్రియ క్షయ పాతువగునని యాదేశించిరిగాదే యనిన నర్జునుం
డతని కిట్లనియె.

తే. అమ్మహాత్ములు సెప్పినయట్ల యయ్యె శల్య. 1-358, 359

2. అజ్ఞాపించు.

వ. ఆ జగత్కర్త బలిష్ఠ భూతంబులకు దుర్బం భూతంబులు భక్ష్యం
బగుంగాక యనియు వాదేశించె. సౌప్తి. 2-114

ఆద్య సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

మొదటిది.

క. ప్రకృతులు పె క్కన్నింటికి నకృత యనం జనిన యదియ యాద్య
అను. 1-811

ఆద్యంతము సం. వి. పై. తి. న.

మొ. టినుండి చివర వజ్రము గలది.

క. ఆవ్యంతంబును నీయనవద్యకథ వినంగఁ గనిన వారికి. స్వర్గ. 86

ఆద్యతిథి సం. వి. ఇ. పుం. స్త్రీ.

ప్రతిపత్తితి-శుక్ల పక్షమునందును కృష్ణ పక్షమునందును పాడ్యమితిథి.

అను 4-202

ఆద్యపురుషుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ.

క. ఆవ్యపురుషోపలాభిత, ముద్ధోభిత రోచిరుద్గమోగ్రం బరిసి, ర్భేద్యము
దివ్యజనన మన, పద్యంబుని కార్ముకై కవరము గుమారా. విరా. 4-121

ఆద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొదటిది.

క. విను కర్మ కులును వడిజాలు, ననఘా గోరక్షకులు ధరాధీశువకున్,
ధన మొడఁ గూడెడు చోటుల, ననేక విధములకు నెల్ల నాధ్యస్తల
ముల్.

శాంతి. 2-391; అను. 3-162

2. మొదట గలది.

క. కామ క్రోధాద్యములగు, నీ మానస వికృతు లుడివి శాంతి. 4-80

8. మెదలుగార గలది.

క. అమృతం బచ్యుత మనులం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్వెలుగు
యమా, ద్యముల నడవడిన చిత్తము శమాతిరేకమునఁ బొంద
సంపేద్య మగున్
కాంతి. 4-201

అద్వైతం సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొట్ట మొదటివాడు.

క. గుణములకు నాదియై నిర్గుణములకు నాద్యుడగు నరూపుని లక్ష్మీ
ప్రణయపరము చట సూక్ష్మనిఁ, బ్రణుతింతుఁ బ్రసన్నుఁగాఁ బరము
సర్వగతున్.
కాంతి. 4-232 ఆది. 1-2

2. సనాతనుడు

చ. అనంతు నాద్య విష్ణుని...
కాంతి. 5-408

అధానము సం. వి. అ. న.

1. ఉత్పాదనము, కలిగించుట

వ. గర్భాధాన వేళయందును, పిండావస్థయందును, ప్రసూతి
మాత్రంబున జాల్యంబునను యౌవనంబునం బ్రౌఢత్వ సమయం
బునను వార్ధకంబునం గర్మానురూపంబగు నాశంబు శరీరంబునకు
సంప్రాప్తంబగు.
స్త్రీ. 1-85

వ. అశుభ నిరాసనంబును, శుభాధానంబును బొనర్చుచు.

కాంతి. 2-285 కాం. 4-100

2. పుట్టినది, కలిగినది.

క. శ్రీ నిత్యత్వ ప్రమదా, ధానకుతూహల నిరూఢతాస్తవ్యా
స్వర్గ. 76

3. ఉంచుట, కలిగించుట

క. శ్రీ ధర్మ కామ హృదయ సమాధానా ధానకారకాంఘ్రిపరోజా
మౌస. 1

అధాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

కలిగించువాడు.

భరతవంశ మహిమాధాయి

మౌస. 1-74

ఆధారభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ..)

ఆధారముగానైనది.

క. ప్రకృతి యనఁ బురుషుఁ డనగా, వికృతు లనం బరఁగుచున్న వీవికి
నెల్లన్, సకలాత్మక నీ విభవము, యశ్చత్రిమాధారభూతమై
యుండు శివా. ద్రోణ 2-308

ఆధారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆదరువు, ప్రాపు, ఆశ్రయము

సీ. ఆత్మయోధుల కెల్ల నాధారమగునట్టి, తనకు నస్త్రుంబు లాధార
మయ్యె. భీష్మ. 1-47; కాంధి 4-329

వ. ఆప్సర్యతంబు దెచ్చి నముద్రంబులో వైచి దాని క్రింద నాధా
రంబుగాఁ గూర్మరాజు నియమించి యొక్త్రంబుగా వాసుకి
నమర్చి ఆది. 2-11.

2. ఆలవాలము, పాదు.

సీ. విను మోహబీజ సంజనితంబు గామద్రుమంబు ప్రమాదజలంబు
దనకుఁ బరిషేచనంబుగఁ బెరుగు నట్టిన స్థిరాధార కలితమై
ఆను. 5-199

ఆధారుండు సం. వీణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆధారమైనవాడు

మానసేజ్ఞాధారా.

శల్య 2-421

ఆధి సం. వి. ఇ. పుం.

మనోవ్యధ (మనస్సునకు సంబంధించిన రోగము)

క. ...శరీరము లాధివ్యాధి జరా, సమన్వితము లగుటఁ జేటు సహజం
బరయన్. ఉద్యో. 2-82

ఆధిక్యము సం. వి. అ. న.

అతిశయము, హెచ్చు, ఎక్కుడు.

మే. ...సంక్షీణంబులై యుర్వి నిల్చి గుణాధిక్యముఁ బొందు బీజములుఁ
బోలెం గౌరవుల్. ద్రోణ. 1-49

వ. కుకుండు మొదలుగాఁగల యే మేపురమును వేదవిషయ ప్రభావిత.

నెల్లివారికఁదె నెక్కుడు గావలయు వుమ్ముఁతోలె నొడ్ల నాద
రాధిక్యంబున భరంవడి సవిశేషంబుగా నధ్యయనంబు సేయకుండుట
మాకు వరంబు.

కాం. 6-297

అధిపత్యము సం. వి. అ. న.

1. ప్రభుత్వము, దొరతనము.

(శ్రీకృష్ణునితో కర్ణుడు) తే. ధర్మతనయుండు దాను నా తమ్ముఁ
డగుట, యెఱిఁగెనేనియు సామ్రాజ్యమేల పూను, నట్టి ధార్మికుఁ
డాధిపత్యంబుఁజేయ, వలవదే కాశ్యతంబుగ వసుధయెల్ల.

ఉదో. 4-44

2. నాయకత్వము.

సీ. ...ఎ,వ్వరును ద్రోణుఁ, -తే- డనిన గాదన రాతండ యద్వైఁ
డాధి,పత్యమునకు నాచార్యుండు బ్రాహ్మణుండు, వివిధరణ కోవి
దుఁడు వయోవృద్ధుఁ డధిక,బలుఁడు కూరుండు గట్టుము పట్ట
మరిని.

ద్రోణ. 1-62

అధిరాజ్యము సం. వి. అ. న.

అధిరాజ్యము. అధిపత్యము, దొరతనము.

ఆ. బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పుపవాస,ములకుఁ జిత్తశుద్ధి
ఫలజలంబు, లాహరించి యునికి కాధిరాజ్యము పత్త) భక్షతకు
దివంబు ఫలము లభిప.

అను. 1-148

అధివ్యాధులు సం. వి. సమ. బహు.

మనోరుగ్మతయు శరీరరుగ్మతయు.

వ. అవ్వరించి పచనంబుల తెఱంగున నాధివ్యాధులు గాత్రహానిం
జేయ నా మృత్యుదేవత ప్రాణహారిణి యగుటం బ్రాణంబులు
దేహంబులం బాసి.

ద్రోణ. 1-175

అధూర్తరయసుండు సం. వి. స్. పుం.

అధూర్తరయసుని పుత్రుఁడు, గయుఁడు.

వీనితండ్రి అమూర్తయుం డని ఆంధ్ర భారత ప్రతుల యందు
(ఆర. 2-318) గలదు అక్కడనే మూలమున అధూర్త రయసుండని గలదు

(చూ. అమూర్తరయుడు) కొన్ని వ్రాతప్రతులయందును ముద్రణ ప్రతులయందును అధూర్తరయః పియపుత్రుడు అని (అర. 2-318) కలదు. 'అధూర్తరయః' శబ్దమే 'అధూర్తరయః' గా వాడబడినట్లును 'అమూర్తరయః' శబ్దము యక్తముగానట్లును తోచెడివి అర. 2-318లో 'అమూర్తరయః' శబ్దమిచ్చిన ప్రతులు గూడ ఇక్కడ అధూర్తరయ శబ్దమిచ్చినవి.

వ. తొల్లియాధూర్తరయసుండై ప గయిండు చూ, అర. 3-173

ఆధ్యాయము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ధ్యానింపఁ బడువాఁడు.

క. చింతాసాగరమగ్న, శ్రాంత జనాధ్యేయ పరమభక్తి విధేయా.

(స్త్రీ) 2-185

ఆన వై - (సం. అజ్ఞా, ప్రా. అణా)

ఒట్టి, తోడు

తే. వానిఁ దెగఁజూడవై తేని వాయుపుత్ర, నీవు గనుఁగొన నురినైన
నీరనైన, నగ్నినైన విషంబుననై నేను, మేను దొఱఁగుదు నెట్టు
నీయాన సుమ్ము. విరా. 2-229

ఆ- గురుని యలపుఁ జలము నెరవును గలఁచి నీ, యాన గాండివంబు
వాన దివ్య శరములాన యెల్లి సైంధవుతల యెల్లభంగిఁ దునిమి
వైతుఁ బగలు దలఁక. ద్రోణ- 2-811

చ. ఆనవుడు నమ్మహిపతికి నర్జునుఁ డిట్లను నేఁడు కర్ణునే, ననిఁ బడ
వైతు నీ యడగులాన. కర్ణ. 3-111

ఆనంత్యము సం. వి. అ. న.

అంతములేమి, తుదిలేమి. నాశములేమి, మేరలేమి, అమృతత్వము,
మోక్షము.

క. దాని నెఱింగి గృహంబున, మానితమగు చదువునందు మనసు
గొలుప కెం,దేనిఁ జని చదువుదురు శ్రుతు, లానంత్యమునకు
దపస్సు లగుదురు విప్రుల్. అను. 2-180

ఆనందనము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఆనందింపఁజేయునది, సంతోషము గలిగించునది.

క. దుఃదుఃఖినిస్వనములు నా, చందన మృదు మధుర గీతనాదములు.
జెవిం బొందె. ఆను. 1-840

సీ. ఆనందనములగు గానములను. అశ్వ. 4-179.

ఆనందము సం. వి. అ. పుం.

1. సంతోషము, సుఖము.

తే. నామరంబు నానందమగ్నముగఁజేయ నెలమి సన్నిధిసేసె సర్వేశ్వ.
రుండు. విరా. 1-12.

వ. శబ్దస్ఫుర్భరూపరసగంధ వక్తవ్య కర్తవ్య గంధవ్య విస్మయానందంబులు.
హవిస్సులు. అశ్వ. 2-13

2. అవ్యయానందము.

కా. ...మహానంత చి, తస్మాత్కానంద విభు స్వభావమహితా.
ఉచ్ఛో. 2-332.

3. అవ్యయసుఖము.

తే ప్రమాణజిహ్వలు మహానుదకముప దృక్కు, శక్త్యక్కు దేజుంబునందును
వాయువునను, శ్రోత్ర మాకాశమునఁ గ్రమసూతితము గఁబొంద
జేసి గోవింద యానందమిమ్ము కాంతి. 4-242.

ఆనందించు సం. అ. క్రి.

సంతోషించు.

వ. ఇవ్విధంబున సుహృజ్జన హృదయంబు లానందింప ధర్మనందనుండు.
కాంతి 1-375.

స. క్రి.

1. ఆనందింపఁజేయు, సంతోషపెట్టు.

సీ. రోదసీ కహరంబు రుచిరాంకు తఱిఁజేసి యర్కుండు వెలిగించు.
నట్టు లమృత, సందోహ నివ్యంద చంద్రికఁజేసి, శీతాంకు డానం
దించునట్లు. సభా. 2-6.

2. అభినందించు, పొగడు.

సీ. ...నా వివేకంబున కానందింపఁ గవిన యంగన యెట్లు నిలుపునడు

తే. ...కార్యనిశ్చయంబు ధర్మతనూభవుం దానతిచ్చువాడు మన
మెల్లఁ గావించువార మడియు. విరా. 5-885

తే. ఎలమి నిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు. విరా. 1-10

2. ఆజ్ఞ యొసఁగు, అజ్ఞాపించు.

తే. అమృతమయమగు నల్లపద్మాకరమున, నాడు బాణాసనంబు బాణ
ములు నున్న, యవి దృఢప్రతులార మీ రచటి కరిగి, వానిఁ దెం
డిచ్చటికి నని యానతిచ్చె. ద్రోణ. 2-388

క. బరవసముమ్రెఁ ద్రిగి రైశ్వరుఁ డిట్లను టుచిత మింక జననాయ
కుఁ డెప్పడునున నానతి యిచ్చెన, దొర లేమని రట్లు చేయఁదుదిఁ
గార్య మగున్. విరా. 3-122

అనతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పంగినవాడు.

ప. ...అతం డంజలిపుటంబు ఫాలంబున మోపి యానతుం డయ్యె.
ప్రీ. 1-178

2. నమస్కరించినవాడు.

ఉ. వానికి నమ్రహీశ్వరుఁడు వత్సలుఁడై పొడసూపి యిప్పితం.తై న
ది వేడు మన్న నతఁ దానతుఁడై పరమేశ. ఆర. 6-255

3. అణఁవఁబడినవాడు, లోఁబఱుపఁబడినవాడు.

ఉ. ఆనతవైరి యిట్టు లను హంసము వారలతోడ. శాంతి. 5-580

అననము సం. వి. అ. న.

మోము, మొగము.

ప, కొమ్మనామాత్యు నాననం బాలోకించి తదనుమతి వదన యిట్లంటి.
ఆను. 1-19

అనమత్ సం. శత్ర.

మ్రొక్కుచున్న (దీనికి తెనుఁగున ప్రత్యేక ప్రయోగములేదు)

తరలము. ...నిరంతరా, నమదశేష నృపాల మౌలి వినయ ముగ్ధమణి
ప్రశా, క్రమ సమర్పిత విస్ఫుర త్వదశాంతి నిర్జిత పంకజా.

ఆర. 7-475

ఆనందము సం. వి. అ. పుం.

తోడి తెచ్చుట, తీసికొని వచ్చుట.

ఉ.భూమి దే, వానయనాది కృత్యపరులైన జనంబుల గారవించుచున్.
విరా. 5-584

వ. ఆభిషేచనిక గ్రహ్యానందంబునకుం దగువారిం బనిచి.

కాంతి. 1-371

ఆనందము సం. వి. అ. పుం.

ఆనందము, తీసికొని వచ్చుట.

చ.సురాపగానయ సమర్థ తపోగుణయుక్తు నుత్తమన్.

ఆర. 3-74

ఆనందించు సం. స. క్రి.

తెప్పించు.

ఉ. రాజులఁ బిల్వబంధుము ధరాసుర సంఘము నామతింపు నే, రోజు నుదాత్త యజ్ఞగృహ యూపతతుల్ సమకట్టఁ బంపు వి, బ్రాజిత భక్ష్యభోజ్య విధి భవ్య వదార్థము లానయింపు మ, వ్యాజవిభూతిమై నమరవల్లభు చాక్షునఁ జేయు జన్మమున్.
ఆర. 6-70

ఆనందకము సం. వి. అ. పుం.

దేశ విశేషము, ఈ పేరుతోఁగొన్ని దీవులు గలవు. వాని యన్నెంటికి ముఖ్య పట్టణమైనది ద్వారక- సౌరాష్ట్ర మని సూ. అ. ని.

వ. ఇంద్రప్రస్థ పురంబున కభిముఖుండై యానందక దేశంబులకుం జని యందు ముందట ముకుంద ప్రేషితులయిన దాశార్హ వీరులతో నగభ్యారణ్యంబులు గడచుచు,
అది. 6-109

ఆనవాలు దే. పి.

అభిజ్ఞానము, గుఱుతు.

గీ. ఆదేవి గవి యతం డట్లచెప్పిన ముని, వల్లభ నాకానవాలు దెమ్ము, నృపు పాల ననియె నన్నెలఁత యుదంకుండు, ననుదెంచి విభు నభిజ్ఞాన మడిగె.
ఆశ్వ. 3-95; ఆశ్వ. 3-98

అనీతము సం. పిఠా. (అ. అ. అ.)

తేబడినది, తీసికొని రాబడినది.

వ. తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీత జలంబుల ముఖప్రజాళ
నంబు నేసికొనిరి. కర్ణ. 8-109; అను. 5-51

అను దే. స. క్రి.

1. తాగు.

క. వాసిత రాజ, నృధిరా శసమానగ నా, హృదయంబున వేడ్క
యెసక మెసగెడు దరుణి.

విరా. 2-88; విరా. 2-806; విరా. 2-98.

ఉత్సాహ పృత్తము. ... మధురధర లెల్ల ప్రొద్దును దొరగుచుండ
నతడు వాని దోహలమున నానుచుం, బొరయ దెప్పు దృప్తి.

స్త్రీ. 1-48; కాంతి 5-181

2. అక్రమించు, క్రమ్ము.

ఉ. వైదిక బ్రహ్మచారి జనవత్సరి నీమది బట్టుకొన్న యు, న్నాదము
హీనమానవు మనంబున బుట్టిన వెట్టివోలె న, స్వాదుల దీర్పు
టొప్పదు నిజానజ వర్గము మీదగల్గు న, తాళదర సాంద్రసార
కరుణామృత మానగ నిమ్ము నెమ్మడిన్. కాంతి. 1-101

ఉ. తేరుల యొప్పు మ్రోడు పడదేకువ లేని పరాతికోటి ను, గ్న
రుధిరంబులో మనుగనానిన యేనికసిండు. ద్రోణ. 1-278

3. తిను, భుజించు.

ప. జక్కవలు గలసిపాలసి నవి రేగి చెలంగుచు రేయింటి యాకటి
పెల్లన గొదగొని కమిచి చంచువులం దిగిచి త్రుంచి యానుచు.

విరా. 2-240

వ. ఇవిధంబున వివిధ వికారానంబులు బహుళగిక కరపాదంబులు
గలుగు నపరిమిత క్రవ్యాదులు గవిని మేదోమాంస మస్తిష్క
మజ్జంబు లానుచుం జవియైన వాని బుత్త్రమిత్త కళత్రాదుల
కొసంగుచు. సాప్తి. 1-202

శ్లో. మేదోమజ్జాస్థిరక్తానాం వసానాం చ భృశాశిశాః

పరమాంసాని భారంతః క్రవ్యాదా మాంసజీవనః.

సం. భా. సౌప్తి. 8-139; ఆది. 5-188

4. విను, ఆలకించు.

క. శివనారాయణ యచ్యుత, భవదీయములైన మధుర భాషణములు నా, చెవులానిన నమృత రసప్లవనంబును బోలె బ్రమదభరితుడ నై తిన్.

కాంతి. 2-118

5. చుంబించు, ముద్దాడు.

సీ. ఆంగుళంబుల నల్ల నలకలు గబళించి, కెమ్మోచి యాని యెక్కింకుఁ గాయ్యు

విరా. 2-810

6. ఆస్వాదించు, అనుభవము.

క. సంతోషామృతము నాని సంకుద్ధుడగున్.

కాంతి 5-419

బోచనము లమృతం కానినమాడ్కి సమ్మదంబునఁ దేలన్.

ఉద్యో. 3-254

ఆనుకూల్యము సం. వి. అ. న.

అనుకూలముగా నుండుట, తగియుండుట, ఒడ్దిక, సాహాయ్యము.

క. అనలం బించుకయైనఁ బ,వనుచే వెలుఁగొందు మాడ్కి వర్ధనముం బొందును సత్కర్మాచరణంబున దైవము నానకూల్యము గురు ప్రవరా.

ఆను. 1-188; ఆను. 1-187

వ. దైవానుకూల్యంబు లేక మానుషం బెతయయ్యు నేమిసేయు.

ఆది. 8-12

ఆనుగము చే. వి.

సౌజకాయ.

అ. (క్రాద్ధమునకు) మునగ యల్లి యశవి మునగ దుర్మాంసము, లాను గమ్మ మలినమైన యుప్పు, కఱియ జీలకఱ్ఱ, కఱివేము కురుజ యిం,గువ ప్రవర్జనీయ కోటియగుట.

ఆను. 3-189

ఆనువు సం. వి. ఉ. పుం.

యయాతికి శర్మిష్ఠయందుఁబుట్టిన ముప్పురు కొడుకులలో రెండవవాడు.

ఆది. 3-94

అనుశాసనికపర్వము సం. వి. ౧. న.

మహాభారతమునందలి పదుమూడవ పర్వము.

చూ. మహాభారతము.

అను. 1-388

అన్యశంస్యము సం. వి. అ. న.

అక్రూరభావము, నిష్కరత్వములేమి, కపటములేమి, మోసములేమి.

వ. (భీష్ముడు శరీరంబు విడుచు సమయంబున) అందఱు గోగిలింతు
కొని యాన్యశంస్యంబును సత్యంబును నిత్యంబులుగాఁ బాటించి
బ్రదుకుం డని చెప్పి.

అను. 5-468

అన్వీక్షకి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పర్యాయలోచన ప్రయోజనముగాఁగలది, రాజు విద్య.

వ. అన్వీక్షకి త్రయీవార్తా దండసీతులను రాజవిద్యలయందును బ్రవీ
ణులగు పహాయులతోడం గూడి.

కాంతి. 1-182

అపగ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. నది, ఏలు

తే. అనిన ధృతరాష్ట్రుఁ డాపగాతనయు భక్తి, ననునయించి రాధే
యునిఁ గినిసి ప్రియము దోవఁదా నిట్టలనియె. ఉద్యో. 1-255

2. ఒక తీర్థము, ఇదియు నది.

వ రాని తూర్పున (మానుష తీర్థంబునకుఁ దూర్పున) నొక్క యి
వుర నాపగయను మహానదిం బితృతర్పణంబునేసి పితృదేవోద్దేశం
బున నొక్క బ్రాహ్మణునకుం గుడువం బెట్టినఁ గోటిబ్రాహ్మ
ణులు గుడిచిన ఫలంబుగఁ బితృదేవతలు దృష్టియు నొందుదురు.

ఆర. 2-283

అపగా తనయుడు సం. వి. అ. పుం.

భీష్ముడు. చూ. అపగ.

అపగేయుడు సం. వి. అ. పుం.

భీష్ముడు.

చ. అనుటయు నాపగేయుడు.

కాంతి. 2-188

ఆపణము సం. వి. అ. పుం.

అంగడి, దుకాణము.

క. ...నిర్వృతి పఞ్చాపణ పఞ్చారవింద వికాసా. విరా. 2-884

ఆపతనము సం. వి. అ. న.

ప్రాప్తి, సంభవము.

నగ్గర. ...వదనోత్కర్ష కీలాల ధారా,వంక ప్రాగ్భార మగ్నావ
తన విఘటిత ప్రాణుఁడై యాహనోర్విన్. ఆర. 7-91

ఆపత్తు సం. వి. డ్. స్త్రీ.

విపత్తు, ఇడుమ

ఉ. ...ఘోరసంసారదురామయాపదవసాయక. భీష్మ. 2-408

ఆపద సం. వి. డ్. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆపత్తు, విపత్తు, కష్టము

క. ఒకనాఁ డేమును నాపద,లకు విడుమరఁగాంచి విప్రులం జుట్టలఁ
బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు, మొకొ. విరా. 1-49

క. శిఖిచోరాది ముఖ్య విషయాపదకున్. కాంతి 4-34

2. కోపంబును లోభంబును, నేపారి మనంబు గలఁప నెప్పుడుఁ జింతా,
లాపంబునొందు సధనం, డాపదగా కవ్విధము సుఖావహ మగునే.

కాంతి. 4-35

ఆపద్ధర్మము సం. వి. అ. పుం.

ఆపదయందు అవలంబింపఁ దగిన ధర్మము.

సీ. కాయంబు వికృతులఁ గాల పర్యయముల వచ్చు నాపద్ధర్మ వర్తన
ములు. ఆను. 5-216 కాంతి. 1-395

ఆపన్నుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆపదయందున్నవాఁడు, విపత్తునొందిన వాఁడు

తే. ...ఆ పన్నుఁడ, వైన నిన్నుఁ, జూచి దుఃఖోపహర మనస్కుండ
నైతి. ఆర. 1-147

ఆపస్తంబసూత్రము సం. వి. అ. న.

ఆపస్తంబ మహర్షి చెప్పిన నియమసూత్రము.

సీ. ఆపస్తంబి సూత్ర పవిత్ర శీలుడు.

విరా. 1-10

ఆపస్తంబిసూత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

ఆపస్తంబి మహర్షి చెప్పిన నియమావళి ననుసరించి ప్రవర్తించువాడు.
(నన్నయభట్టు-తిక్కన మొ.)

సీ. పాత్రు నాపస్తంబిసూత్ర ముద్గల గోత్రజాతు సద్వినుశాసదాత
చరితు. ఆది. 1-9; విరా. 1-10

ఆపస్తంబుడు సం. వి. అ. పుం.

యజుర్వేద విహితకర్మములను సూత్రముగఁజేసిన యొక మహర్షి.

విరా. 1-10; ఆది. 1-9

ఆపాతము సం. వి. అ. పుం.

హతాత్తుగాఁ బై బడుట (భాజములు మొ.)

కా. అయోధులన్ శాణజాలాపాతంబునఁ దూలనేసి.

ద్రోణ. 3-229

2. పడునట్లు వేయుట.

వ. దూరాపాత విశిఖంబుల జయద్రథ రథ్యంబులం బడనేసిన.

ఆర. 6-243

ఆపాతనము సం. వి. అ. న.

అపాతము, పడునట్లు వేయుట.

(జనుదగ్గి) ఒక్కబయల నయ్యంపపొది నిలువ వై పించుకొని దూరా
పాతనం శాచరింప నక్కునుమకోమలి సని యమ్ములేటికొని వచ్చి
యిచ్చుచుండు. ఆను. 3-255

ఆపాదకము సం. విణ. (అ. దికా అ.)

కలిగించునది.

క. జూదమునఁ గయ్యమున సీ, కేదురితంబులు నితాంతహృదయ క్లేశ
పాదకములు వాటిల్లె న, నాదృతములు నేయు వాని నన్నిటి
ననఘా. స్వర్గ. 1-9

ఆపాదనము సం. వి. అ. న.

ఉత్పాదనము, కలిగించుట.

క. వేదములు డాంభికత్యా, పాదనములుగాఁగ యతులు పలుకుదురవి
స, శ్వాదరణీయంబులు నీ, కాదర పాత్రముగావొ యని పలుకుట
యున్. శాంతి. ౬-౩08; కర్ణ. 1-245; అను. 2-476; మౌన 9.

ఆపాదమ స్తకము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

పాదమునుండి తలవఱకు.

క. ఆపాద మ స్తకము త, ద్రూపము వీక్షించుచుం గుతూహల మడ.
రన్. విరా. 1-311.

ఆపాది సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

కలిగించునది.

మ. ... పోరనిమిషస్తోమాద్భుతాపాదియై. కర్ణ. 1-86;

మానివి. అమరగణ విరోధి వ్యాసదాపాదికోపా. మౌన. 226.

ఆపాదించు సం. స. క్రి.

1. కలిగించు, కలుగజేయు, సమకూర్చు.

క. నా పలుకు నమ్ము మర్దునుఁ, దాసాపాత్యకుని నెల్లి యనిఁ జంపి
ముదం, కాపాదించుం గులమున, కీపెంపున కెలమివొందుఁ డీవును
నతఁడున్. ద్రోణ. 2-390.

క. పాపతయమున బోధం, కాపాదింపఁబడి మెఱుఁగుటద్దము కరణిం,
జూపునకు వచ్చుఁ దనుఁదా, నా పురుషుఁడు గాంచు పనికిన్దై
తన్మయుతన్. శాంతి. 4-187; అను. 5-354; ద్రోణ. 8-86.

2. ఒనరించు, చేయు.

వ. కవలు నీకు చక్రరక్షకులుగా లోకసామాన్యంబులైన చాప
కృపాణ గదాదులగు నాయుధంబుల విరోధివధం కాపాదించి
వేవేగ విరాటు విడిపింపుము. విరా. 8-207.

వ. నీ కాపాదించిన పాపంబులకెల్ల మూలంబైన కర్ణునరదంబు ధరణిం
గ్రుంగిన. శంభు. 2-328; ఆర. 8-14.

ఆపాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమకూర్చఁబడినది.

ఉ. ...నృపపుంగవ నీవు ననేక భూసురా,పాదిత సర్వయాగమున
భస్మము సేయుము. ఆది 1-124

ఆపానము సం. వి. అ. న.

కిల్లు సారాయముల దుకాణము,

వ. ప్రేతపత్యనుభూతోజ్ఞితంజైన యాపాన భూభాగంబు ననుక
రించు కురుక్షేత్రంబు దణియు నమయంబున కాంతి, 2-64

అప్పుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక అగ్ని. చూ. అను 4-188

అపూరణుడు సం. వి. అ. పుం.

కద్రువ కొడుకు ఆది. 2-4

అపూరితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

నిండింపఁబడినది, మిక్కిలి నిండింపఁబడినది.

భువనమంతయు నాచాపూరితముఁ జేసె. కాంతి. 6-306

ఆపోవు దే. అ. క్రి. (ఆదట + పోవు అని శ. ర.)

తృప్తి నొందు.

క. కోపము నుబ్బును గర్వము, నాపోవక యునికియును దురభిమాన
ము ని,ర్వాప్యపారత్యము నను నేవి, కాపురుష గుణంబు లంద్రు
కొరవనాథా. ఉద్యో. 2-322

వ. ఇట్లు సిద్ధ స్వరూపదీపితుండైన యతని నాపోవక చూచుచు
శంకరుండు, శల్య. 2-185

క. శ్రీప్రతి గడు నెయ్యంబున, నాపోవక పార్థ నొద్ద నా రాత్రి
ప్రియా, లాపములఁ దగిలియుండెను, దీపమణుల్ వెలుగ భువన
దీపుడు చానున్, ఆది. 8-172

ఆపోశనముగొను మి. స. క్రి. (✓ ఆపోశనము)

అక్రమించు, వశపఱచుకొను.

వ. పరదేశం బాపోశనంబు గొనం దమకించు తన బలంబు గజిబిజి

యుడిపికొని.

విరా. 8-181

(ఆపోశనము = భోజనాదియందును భోజనాంతమందును పుడిసిట జలము పోసికొని మంత్రపూర్వకముగాఁ బుచ్చుకొనుట, అట్లు పుచ్చుకొను జలము)

ఆప్తచరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఆప్తుడైన గూఢచారి (గూఢచారులలో దనకు విశ్వాస పాత్రుడైన వాడు)

న. తస్యైత్రాంతఃజితయః గుంతి తన యాప్తచరుఃవలన విని శిథిలీ
కృత సంతాపయయి యుండె. ఆర. 7-355

ఆప్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

హితము

సీ. ఆతనిఁ దొఱఁగి మదాప్తత మెఱయు పెక్కాడంగనేడికి.

ఆశ్వ. 1-38

ఆప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రాప్తము, పొందఁ బడినది.

తే. ఆప్తపర్యవిధై శ్వరుడు.

స్వర్గ. 1-80

ఆప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. పొందుట

చ. పరమపరాప్తి హేతువగు భారత సంహిత-

స్వర్గ. 1-94

2. యథాశక్యమును జెప్పుట

తే. నీవికంబు నాప్తియు నెఱపి తీవు, తల్లిదండ్రుల మాడ్కిహితంబు
సెప్పి, తేను నా రాక తెఱఁగెల్ల నేర్పడంగఁ, జెప్ప విని యేమి
సెప్పఁ జేయువాడ.

ఉద్యో. 3-236

శ్లో. ధర్మాధ్యాయుక్తం తథ్యం చ యథాత్వయ్యుపపద్యతే

తథా పరనమక్తోఽస్మి త్వయైత త్పితృమాతృవత్.

సం. భా. ఉద్యో. 92-2

చ. నా యాప్తియును గార్యవివేకంబు కలిమియు నమ్మి మదీయోప

దేశంబు నాదరింపుము.

శాంతి. 2-363

ఆపుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కావలసినవాడు, ముఖ్యుడు.

క. కానెంత యాపుడైన మహిమాయకు సొమ్ము పాము నెమ్ము
లుగా లో, నూనిన భయమునఁ జొరయక, మానినగా కేంకలుగు
మానము బ్రదుకున్. విరా. 1-186

2. సుహృదయుడు, హితుడు, స్నేహితుడు.

ఎ. సేనజితుండమ రాజు పుత్రశోకార్తుండయి యున్నయెడఁ దరా
పుండగు విప్రుం డతిని కిట్లనియె. కాంధి. 4-7

తే. దుష్పథంబులఁ జొరనిక తొలఁగఁ దివుతు, రాస్త జనములు దగ
వశ్యులై నవారి, నందుఁ బుణ్యంబు దొలఁగని యతఁడు దొంగుఁ,
దొలఁగ నేరఁడు భాగ్యంబు దొలఁగువాడు. సోప్తి. 1-79

3. విశ్వసింపదగినవాడు.

చ. జనకుఁడుఁ టోలె నర్మిలిఁ బ్రజం బరికించుచు పృథ్వాగముం,
గొనునది వారిచేత నరిఁ గోటి విధంబుల వాప్తడకులం, గని నవ
గోకులాకరనగ ప్రముఖార్థకరంబు లారయం, బనుచుచు నన్ని
టన్ ధరణిపాలుఁడు గన్నిడి యున్నఁ బెంపున్. కాంధి. 2-288

4. మేలు గోరినవాడు.

మ. జనకుండున్ గురు భీష్ములుం దగిన కర్ణం కాపులై నీకుఁ ప్రితి
నెఱింగించు తెఱంగుగాదు. ఉద్యో. 3-872

5. పొందినవాడు.

క. ఈగతి యెఱింగి చేసిన, యాగము సోమాపుఁజేయు నప్పురుషుని.
కాంధి. 2-848

ఆప్యాయనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రితి గలిగించునది, తనివి కలిగించునది.

వ. అంతకుమున్న సాత్యకియుఁ గృతస్నానుండై యాప్యాయన మధు
పానంబున నెలమిం బొంది. దోణ. 3-307

వి. అ. న.

2. తృప్తి, ప్రీతి.

క. ఖర కిరణ కాపమున నురు, తర దవదాహమున శోషితములైన.
వసాంతరతరుతతి కాప్యాయన కరమైన వర్షాగమంబు గడు బెడఁ
గయ్యెన్.

ఆర. 4-184.

ఆప్యాయిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తృప్తి నొందింపబడినది, సంతృప్తి పొందింపబడినది.

వ. భీముడు జాత సస్యయైన వసుధ తోయసంప్రాప్తి నాప్యాయిత
యైనట్ల జ్ఞాత చర్యుండైన తన పతిం బడసి పరమ సంతృప్త హృద
యయై చంద్రుతోఁ గూడిన రాత్రియుం బోలెఁ బతిం గూడి
యొప్పుచున్న దమయంతిం జూచి సంతసిల్లి.

ఆర. 2-220.

ఆప్యాయితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలియఁ జేయబడినది.

వ. చంద్రుం డా తీర్థంబునకుఁ జని తదీయ జలస్నానంబున నాప్యా
యిత శరీరుండై.

శల్క. 2-158.

ఆప్యాయితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తృప్తి నొందింపబడినవాడు, సంతోష పెట్టబడినవాడు.

వ. ... సర్వ యజ్ఞంబులను మానవులు మాననీయంబులుగా నడప
మీ కెల్లను నయ్యాగంబుల భాగంబులు గలిగి తద్భాగంబుల
నాప్యాయితై యుపభృంహణంబు నొందువారలు.

కాంతి. 6-410.

ఆప్లావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంతటను తడువబడినది.

వ, అనిన నతండు గన్నీరొలుక నన్నపాదంబులవైబడిన నప్పాండ
వాగ్రజుండును బాష్పాప్లావితముఖుండగుచు నతనిమీద నొలుగె.

కర్ణ. 8-109.

ఆప్లుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆర్ద్రీభూతము, తడువబడినది.

చ. తతమున ముక్కునం జెవులఁ గన్నుల నొల్కెడు రక్తమంగ మా,
పుతముగఁ జేయఁగా నతఁడు బోరగిలం బడియెన్ ధరం....

శల్య. 1-285

ఆబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బాగుగాఁ గట్టఁబడినది, కూర్పుఁబడినది.

వ. ...ఆబద్ధ మరకత వజ్ర వైడూర్య పద్మరాగ ప్రవాళ ప్రభావ
ప్రకర వ్యతికర విరచితాపూర్వ సురచాప చారుగౌరవంబై-
ప్రేక్షాగారంబున నున్న.

ఆది. 6-4

అబాలగోపాలము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

బాలుని మొదలు గోపాలుని వఱకు (చిన్నవాని నుండి పెద్దవాని వఱకు)

సీ. తుక్రియాధమ నీచ కలదు లోకంబున నాబాలగోపాలమైన వాక్య,
మతికుటిలుండు సంగతుండు గాఁడేమిటఁ, జెలికిఁ గీడొనరించుఁ
జెట్టవలుకు

కర్ణ. 2-47

అబాలవృద్ధము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

బాలుని మొదలు వృద్ధుని వఱకు (ఎల్లరు)

ప. అనుచు నతికుతూహలంబున వవలోకింప నాబాలవృద్ధంబగు పౌర
లోకంబు.

ఉద్యో 3-176; కాంతి. 1-354

సీ. పౌరజనంబు లాబాలవృద్ధంబుగా వచ్చి రక్కురువంశవరులఁ జూడ.

మహా. 20

అబ్ధికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

సంవత్సరమునకు నగునది.

క. హీననరుసట్ల గుఱ్ఱము, నేనుఁగును మనుష్యవధ మనేకాబ్ధిక భి,
జానిరతి ప్రభృతి సుక, రామస్థానములఁగాని.

అను. 3-299

ఆభము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇది సమాసోత్తరముగా నుండి 'సదృశము' అను నర్థము నిచ్చును.

తే. ...ధర్మపరత్వంబు వాసవాభవై భవము నయ్యెడుమ నీకు.

అను. 2-287

ఆభరణము సం. వి. అ. న.

భూషణము, తొడవు.

క. వనమాలికా భుజంగాభరణా.

విరా. 1-88

అభాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపబడినది, ప్రకాశించినది.

క. ఈ సర్వము దేహత్యాభాసిత మిది దేహియైన పరమాత్ముని వి-
చారమునకుఁగా నొదవి యుపాసించుం గరణరూపమై యా-
కర్తన్.

కాంఠి. 4-274

అభిచారికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

అభిచారమునకు శత్రుమారణ పశికరణాదులకు సాధనమైనది(మంత్రాది).

క. అరుణంబులును సకంటక, తరుభవములు గటుకగంధధామములు
నొనర్తురు శాస్త్రవాభిచారిక, కరణమున నధర్వమాంత్రికతఁ
గునుమంబుల్.

అను. 4-7

అభిజాత్యము సం. వి. అ. న.

1. కులీనత, గొప్ప వంశమునఁ బుట్టుట.

వ. అని చెప్పి యిది మరుత్తుని యాభిజాత్యంబును దదీయ విత్త విశే-
షంబును నెఱింగించుట యవ్విత్రం బతనికి దొరకొనిన తెఱంగును
నెఱింగించెద.

అశ్వ. 1-82, అది, 7-60

2. మనోజ్ఞము, సాందర్యము.

సీ. ...కన్యారత్నమయిన యా దమయంతి, యత్యంత కాంతి
రూపాభిజాత్య.

ఆర. 2-9

అభిజితము సం. వి. అ. న.

అభిజిత్తు సంబంధమైన కాలము. ముప్పది మహారత్రములుగల దినములో
ఎనిమిదవ మహారత్రము అభిజిత్తు అనఁబడును. సూర్యోదయానంతరము
సుమారు రి గంటల కిది ప్రారంభమగును. సూర్యుడాకాశమున నట్టనడి-
యెత్తుననుండు సమయము.

ఉ. శాస్త్రవైశ్రేణ్యమున సర్వదిశల్ వెలుగంగ వైంద్ర నక్షత్ర

య తు దుగా శశి ప్రకాశ జయోన్మయమైన యష్టమిన్ మిత్ర
మఖ గ్రహప్రతతి మేలుగ నాభిజితోదయంబున, బుధుడు
ధర్మవశమనఁ బట్టి నతిస్థిరధర్మమూర్తియై ఆం. 5-94

శ్లో. ఐంద్రే చంద్రసమాయుక్తే మహూర్తైః శతైః
దివా మధ్యగతే సూర్యే ఓఢా పూర్ణైః శతపూజితా.
సమృద్ధయశసం కుంతీ సుషావ ప్రవరం సుతమ్.

సం. ఖా. ఆది. 123. 6, 7 శ్లో.

అభిజితోదయము సం. సమ. వి. అ. పుం.

అభిజిత్కాలము పుట్టట, అభిజిత్తు సమయము. చూ. అభిజితము.

అభిషేచనికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

పట్టాభిషేకమున కుపయోగించునది (పదార్థము)

వ. రాజ్యాభిషేక శోభనం బనుభవింపు మసి పలికి యాభిషేచనిక
ద్రవ్యానయనఁబడనకుం దగువారిం బనిచి. కాంతి. 1-871

అభీరము సం. వి. అ. పుం.

ఒక దేశము.

వ. సింహశాఖీర కూరసేన కేకయ ప్రముఖులు మెడయును.

ద్రోణ. 1-222

వ. పాంచాల పాండ్య బర్హర...పులింద పుండ్రక పాండ్యాఖీర సౌవీర
సౌరాష్ట్ర...జనపదంబులు. భీష్మ. 1-40

ఇచ్చట పాండ్య శబ్దము రెండుసార్లు కనఁబడుచున్నది. సంస్కృతము
నందలి యీ ఘట్టమున నిచ్చినవానికి వీనికిఁ కొన్ని భేదములు గనఁబడు
చున్నవి. అక్కడ 'పాండ్య' శబ్దము గానరాదు. ఇది పుష్కరారణ్యము.
నందలి యొక దేశము. సం.మున. 'పాంచాల పాండ్య బర్హర' అన్నచోట
పాండ్య శబ్దము వదలఁబడినది. 'పాండ్య' ఉన్నట్లు పాతాంతరము గూడ.
నీయలేదు. సం.ము. పాతమే సరియైనదిగాఁ గనించుచున్నది.

అభీరుడు సం. వి. అ. పుం.

పుష్కరారణ్యవాసి, గొల్లవాడు, చెంబడివాడు

మూలమునందలి పాతమునకు ఈ పాతమునకు ఇంచుక భేదము.

గన్పించుచున్నది, అందు 'శూద్రాభీర' అనియు వారు సరస్వతీ నది ప్రాంతము వారనియుఁ దెలియుచున్నది.

“పునశ్చ పరివృత్త్యాథ పుష్కరారణ్యవాసినః
గణామత్సవసంకేతాన్ వ్యజయత్పురుషర్షభః
సింధుకూలాశ్శితా యేచ గ్రామణీయా మహాబలాః
శూద్రాభీరగణాశ్చైవ యేచాశ్శిత్య సరస్వతీమ్
వర్తయంతి చ యే మత్స్యైర్యేచ పర్వతవాసినః

సంఖా. సఖా. 32-8, 9, 10 శ్లో.

ఈ 'శూద్రాభీర' శబ్దమే సంస్కృత భారతమున భీష్మపర్వమునందును గనఁబడ చున్నది.

శ్లో. శూద్రాభీరాశ్చ దరదాః కాశ్మీరాపత్తిభిస్సహ,
ఘశిరాశ్చాంతచారాశ్చ సహవాగిరిగవ్వరాః

సంఖా. భీష్మ. 67 శ్లో.

ఏమైనను ఈ “ఆభీరులు” ఆడవులయందు నదీ ప్రాంతముల పల్లెలలో మండు వారనియు నాలవజాతికిఁచెందిన వారనియు ఈ పల్లెల కన్నింటికి వారిలో నొకఁడు ప్రభువుగా నుండి స్వతంత్రుఁడై (రామాయణమునందు గుహునివలె) పరిపాలించుచుండుననియు నదిని చాల వేయు పని గూడ వీరిదే యైయుండుననియు నూహింపనగును.

స. ఇట్లు రౌద్రాకారంబున మాద్రేయుండు మహాసేనాన్వితుం డయి యరిగి మహాసేన రక్షితంబైన మహితకవిషయంబున దత్తత మయూరకాది శూద్రులతోఁ గయ్యంబుచేసి కురు మాళవ బర్బర కర్పర శైరీషక దాశార్ణదేశంబుల రాజుల జయించి పుష్కరారణ్య నివాసులైన యాభీర గణంబులను సరస్వతీ సింధు కూలా శ్శితులైన గ్రామణీయులను బంచనదామరపర్వత నివాసులను వశగతులం జేసికొని.

సఖా. 1-288

ఆభీలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భయంకరత్వము.

క. ...ప్రాండవజ్వలనం బా,భీలత మండం దొడరిన. విరా. 1-119

ఆభీలత్వము సం. వి. అ. న.

భయంకరత్వము, వెఱపు గొలుపునది.

కా తీలంగేల నమర్చి మత్తగజకేళి సుందరోల్లాస మాభీలత్వం బల
రింపఁ ద్రిప్ప. కర్ణ. 3-210; భీష్మ. 1-56

ఆభీలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరము, వెఱపు గొలుపునది.

తే. ...ఆభీల భుజగ చండమూర్తి శమీతరు చక్రవర్తి. విరా. 1-162

ఆభీలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరుఁడు

క. శస్త్రప్రకార నిపుణుఁ, డస్త్రవిదుఁడు దూరపాత నాభీలుఁడు.

విరా. 5-6

ఆభోగము సం. వి. అ. పుం.

చక్కని సుఖాద్యనుభవము.

క. యోగీంద్ర చిత్త కమలాభోగ మధుపవిభుఁడు ప్రకృతి పురుషా
త్ముఁడు. ద్రోణ. 5-428

2. వైకాల్యము.

సీ. పర్వతాభోగనిభంబునైన మేనిపెంపును గల దాని. మౌస. 76

3. ప్రాంత ప్రదేశము.

క. గిరిశిఖరాభోగ బృహస్పరభుజగ శరీరవేష్టిత శరీరుండై.

ఆర. 4-116

ఆభ్యంతరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

లోపలిది, హృదయ సంబంధమైనది.

సీ. ఆభ్యంతరము బాహ్యము ననఁగా శౌచ మిరుదెఱఁగై యుండు.

ఆను. 5-181

ఆమంత్రణము సం. వి. అ. న.

ప్రయాణాదులయందు బంధువులు లోనగువారి యనుజ్ఞ పొందుట, వీడు
కొనట, వీడ్కోలు.

వ. అనేన విని దుర్యోధనుండు దాని కియ్యకొని సవినయంబుగా బల
దేవుని వీడ్కొని వాసుదేవు నామంత్రణంబుసేసి కృతవర్మ పాలి
కిం జని. ఉద్యో. 1-84; స్త్రీ. 1-117; కాం. 6-818.

వ. అప్పక్షిదేవు దీవించి యామంత్రణంబుసేసి. ఆను. 1-881

ఆమంత్రణము సేయు మి. స. క్రి.

వీడ్కొను.

వ. ధృతరాష్ట్ర విదురుల నామంత్రణంబుసేసి యద్దేవముని యంశర్థా
నంబు నొందె. చూ. ఆమంత్రణము. ఉద్యో. 2-108

ఆమంత్రించు సం. స. క్రి.

పోయిఁచెదనని చెప్పి యనుజ్ఞ తీసికొను, వీడ్కొను.

వ. అంత ననుద్యూతపరాజితులయిన పాండవులు దమరాజ్యోపభోగం
బులు విడిచి....వనంబునకుంబోవ సమకట్టి భీష్మ ధృతరాష్ట్ర
విదుర కృప ద్రోణాచార్యుల నామంత్రించిన. సభా. 2-280

ఆమంత్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆమంత్రణము చేయబడినది. వీడుకొలుపబడినది.

సీ ...ధృతరాష్ట్ర మేదినిపతి తపస్విగణము సవినయంబుగా నిజస్థాన
యానమునకు నామంత్రితముగఁజేసి. ఆశ్ర. 2-180

ఆమంత్రితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆమంత్రణము చేయబడినవాఁడు, వీడుకొల్పబడిన వాఁడు.

వ. ఇవ్విధంబునం కాండునందనులందఱును గోవిందునకు వలయు
మాటలు నెప్పి యతని గౌగిలించుకొని యథోచిత ప్రకారంబున
వీడుకొని వలగొని మగిడిరి. తక్కిన వారలు నర్హంబులగు తెలుగుల
నామంత్రితులై మరలిరి. ఉద్యో 8-145

వ. ...భవదీయ కృపావిశేషంబునకుం గృతార్థుండ వైతినని యతని
నా మంత్రితుంజేసిన. ఆశ్ర. 2-182; కాం. 1-222

2. వీడుకొనబడినవాఁడు.

క. వేగిన నా మంత్రితుడై, యా గుణసిధి వీడుకొలిపి యతఁడు

ప్రయాణో, దోష్టగంబు సమీచీనవి, దాగరిమ ప్రౌఢవృత్తి దగ
నొనరించెన్. కాంతి. 6-562; ఆను. 1-269.

ఆమద దే. వి.

యోజనము, నాలుగు కోసుల దూతము.

వ ... అచటికి రెండామదయగు సరస్వతి పొంతం బయలికి బలంబులం
గొని చని. శల్క. 1-74.

శ్లో. తతో నాహాన్ సమాశ్వాస్య సర్వే యద్ధాభినందినః
ఊనిద్వియోజనే గత్వా ప్రత్యతిష్ఠంత కారవాః.

సం. భా. శల్క. 5-50.

సీ. ... ఈ, ప్రోలికి నామదనేల నల్ల, యమునానది గహ్వరమున
బకుండను రక్కసుం డుండు. ఆర. 6-284

(ఇక్కడ మూలములో)

శ్లో. సమీచే నగరస్యాస్య బికోవసతి రాక్షసః సం. భా. ఆది. 160-3.

(ఆమద ఇప్పటి లెక్క ప్రకారము సుమారు 8 మైళ్లు లేక 18 కిలో
మీటర్లుండను)

ఆమతించు వై. స. క్రి.

1- ఆమంత్రణము చేయు, నియంత్రితమొనరించు - పితృకార్యములందు
భోక్తగా నియమించు.

క. వినుము సపిండి కరణ, మూన వేకోద్ధిష్టమునను భోజనవిధివర్జన
మొప్పు నామతించక, చన రామెతగుడువబోవ. ఆను. 4-122

శ్లో. అనిమంత్రితో న గచ్ఛేత యజ్ఞం గచ్ఛేత దర్శకః
అనర్పితే హ్యనాయుష్యం గమనం తత్ర భారత.

సం. భా. ఆను. 105. 143, 144.

2. పిలుచు, ఆహ్వానించు.

ఉ. రాజులఁ బిల్వబంధుము ధరాసుర సంఘము నామతించు.

ఆర. 6-70.

ఆమద్రవ్యము సం. వి. అ. న.

పచ్చి పస్తూవు-అగ్నిదగ్గముగాని పదార్థము.

క. ఆమద్రవ్యము మణియును, రామయు శుచులగుట గాదె రామా
రత్నా, రామత దగవగు దుష్కుల, మై మెచ్చమి దోచెనేని ననిరి
మునీంద్రుల్.

కాం. 4-434

ఆమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పచ్చది, వండనిది, అగ్నిదగ్ధముగానిది.

చూ. ఆమద్రవ్యము.

ఆమయము సం. వి. అ. పుం.

రోగము, తెవులు.

కం. ...లోకామయ నిర్వరణ నిపుణ హరిహరనాథా. విరా. 2-1

ఆమర్దితము సం. వి. అ. న.

మర్దింపఁబడినది, నలఁపఁబడినది.

ఆ. ఆతని కరతల ద్వయామర్దితంబులై, కందియును మహాసుగంధ
కుసుమ, తతులు దొంటి యట్ల తమ కంపు విడువక, యుండు నతని
తేజ మున్నతంబు.

ఆర. 2-196

ఆమర్శము సం. వి. అ. పుం.

చక్కగా స్పృశించుట.

క. ... సంకల్పామర్శ రహితమగు చేత్రముద్రం చాల్చు నేను దుడి
యది నీకున్.

కాం. 4-45

ఆమలకము సం. వి. అ. పుం.

ఉసిరిక కాయ.

క. ఆతనికెల్ల ధర్మముఁ, గరస్థ లామలక సన్నికాశం బధిపా.

కాం. 1-337; 4-448

ఆమిషము సం. వి. అ. పుం. న.

1. ఆశగొలుపు వస్తువు, లోభనీయ వస్తువు, వాంఛితార్థము.

చ. ... భూజనుల నేలుట మేలని పల్కెదార్తికా, స్పదమని రారుర్వి
లామిషమువైదగు లిమ్మహియెల్ల నేలినం, దుది నరకం బొకండ.

కాం. 1-128

ఉ. అనన్యశరీరం బొల్చు రథికావళి మీదఁ జనంగ వెట్టిసే, మసలక

యామిషంబు గొని మార్గము పట్టిన తుచ్చనైన న్యమున్.

విరా. 4-57

(ఇచ్చట మూలమునందును 'అమిషము' అనియే గలదు)

క. దుర్మతు లామిషగతమగు, కర్మము వాటించి బంధకలితులగుదురు.

కాం. 1-125

2. మాంసము.

ఉ. డక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ముని భాగమీక నీ, వెక్కట
ప్రింగఁజూచె దది యెట్లఱుగున్ విను మీను లోలతన్, గ్రక్కున
నామిషంబు చవి గాలము ప్రింగిన చాడ్పుసూవె. ఉద్యో. 2-52

3. ఆహారము, భక్ష్యము.

వ. అమృహోజగరం తామిషార్థియై భీముం బట్టికొని.

ఆ. ఎదురబడిన వాని వదలక శార్దూల, శరభ సామజాది సత్త్వతతులఁ
బట్టి తినుచునున్నయట్టి నాకిప్పుడు, భక్ష్యమైతి వీవు పొందువుత్ర.

ఆర. 4-108, 111

4. ఆహుతి, అగ్నిహోత్రమునందు వేల్పు పదార్థము.

క. హోమవిధులఁ దన్మాంసము, లామిషములుగాఁగ నొసఁగి.

అను. 5-72

అముక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ధరింపఁబడినది.

సీ. ఆయ్యగ్ని సంభవు నాయతోన్నత కాహు, నాముక్త కవచుం
దేజో మహిషు. ఆర. 5-221, 414; ఆర. 7-108

అముష్మికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

పరలోకమందుఁ గలుగునది.

వ. ఎయ్యది యాచరించి పురుషుం దై హికాముష్మిక సుఖంబులం
బొంగు ననిన మందాకినీశందనం డతని కిట్లనియె.

కాం. 8-42, 810

అమెత వై. వి.

పితృకార్యమనందలి భోజనము.

క. వినుము సపిండికరణమున నేకోద్దిష్టమునను భోజనవిధి వర్జన
మొప్పు నామతినక, చన రామెతఁ గుడువఁజోక సజ్జనవినుతా.

ఆను. 4-122

ఆమోదము సం. వి. అ. పుం.

1. దూరముగా వ్యాపించెడు పరిమళము, పరిమళము.

తే. శ్రుతి శిరోభాగములఁ దన సుభగచరణ, సరసిజామోదమును
గూర్చు చతురుఁ డితఁడె. ఉద్యో. 3-175

2. సంతోషము, ఆనందము.

క. యమనియమా ద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యసన నిర్మూలకవికారసుచేతఁ,
కమలామోద మయాత్మా. కాంతి. 2-444

ఆమోదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంతోష పెట్టఁబడినది.

క. ...సంపత్త్యామోదిత భక్తలోక హరిహరనాథా. స్త్రీ. 2-1

ఆహ్వానము సం. వి. అ. పుం.

1. వేదము.

కా.భారతాభ్యమగు లేఖ్యంబైన యాహ్వానమున్.

విరా. 1-8

2. సమూహము.

ఉ. ఆయత కీర్తితో వివిధ యాగములన్ సురధారుణి సురా,హ్న
యము నాపితాహుతి సమంచిత దక్షిణ లిచ్చి తన్నుచుం.

ఆది. 1-89

3. వంశము.

మ. అమితౌజం డగువానిఁ జూచి కృతవీర్యాహ్వానయజ్ఞ ఉత్రియా,
ధమలెల్లన్ హృతదృష్టులై.

ఆది. 7-135

క. ...పాపమతివై భరతా,హ్నయులగు పాండవేయుల, శ్రీ
యిమ్మెయిఁగొనిన నిన్నుఁ జీ యనరె యొరుల్. సఖా. 2-185

ఆప్రమము సం. వి. అ. పుం.

మామిడిచెట్టు, చూతము.

వ. అశ్వత్థమధూకామ్రవిల్వాది భూరుహోవళోభికంబైన నిజపూర్వా
శ్రమంబు గన్నాని. శంఖ. 2-218

అమ్రేడితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పెక్కుమాటులు పలుకబడినది, అధికము చేయబడినది.

ఉ. ...సజ్జనా, మ్రేడిత కీర్తి నిమ్ముని నమిత్రనిషాదను నాశ్రయించె
దన్. ఆర. 4-368

అయతత్వము సం. వి. అ. న.

ఔన్నత్యము.

క. ...ఓహో చాలు భూనభోమధ్యవ్యాపితమయ్యె భవదేహోయ
తత్వ ముపసంహరింపు మనవుడుఁ గపియున్. ఆర. 8-344

అయతనము సం. వి. అ. న.

కాల.

వ. యజ్ఞాయతనంబున నానాదేశగతులైన రాజులకు సన్నివేశంబులు
సేయించి. సభా. 1-281

2. ఇల్లు, గృహము.

క. ధృతరాష్ట్ర) నగ్నిహోత్రా,యతనంబున నెఱచె వఱకు లగ్నులు
శాంత,ద్యుతులయ్యెన్. సభా. 2-251

3. స్థానము, ఆశ్రయము, ఉనికి పట్టు.

క. ఈ యాటును మంచి తెరువు,లైయుండు నహింసయున్న యైదిం
టికిఁ బిచ్చితాయతనము. ఆను. 4-279

వ. ఆ సంయమ చతురునిచే సర్వాయతన సన్నిరుద్ధంబై - యాత్మ
మూర్ధంబు భేదించి. ఆను. 5-488; శాంతి. 2-50; ఆను. 8-254

అయతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విస్తృతము, విరివియైనది.

సీ. పాయు తొలంగు మం చాయత వేత్రహస్తులమొత్త మేలొకో తోడు
రాదు. విరా. 1-188

2. వికారము.

చ. కమలాయతాఙ్గి.

విరా. 1-247; సభా. 1-18

శి. దీర్ఘము, నిడువైనది.

ఉ. ఆయత బాహులున్ వెడఁదయైన సమున్నత వక్షమున్.

జిరా. 1-2294

వ. కనకాయత కుజ్జాసనంబులం గవల నిరుహ్కంబుల నునచికొని
కుంతి మహాదేవియు.

కాంతి. 1-371

వ. అందు రౌహణంబను పాదబోత్తమంబు గరుడునిం గని సంభావించి
శతయోజనాయతంబైన మదీయ శాఖవైనుండి యొగ్గజ కచ్చ
పంబుల భడించి పొమ్మనిన,

ఆది. 2-71

4. నియతము.

తే. సాక్షియును ధర్మదర్శయు సాక్ష్యవిధులు, దప్పగాదు తప్పినను
నధర్మయుక్తి, వరుణపాశసహస్రంబు హనిగట్టి, పాయ సేత్రేట
నొక్కొక డాయతముగ.

సఖా 2-242.

• ఆయత్తి¹ దే. వి.

ఆయము, రాబడి.

క. వినికి కలిగి రక్షించుచు, ననువున దయతోడిపాడి నాయతులెల్లం,
గానుచుఁ దగ నేలి పొగడొందిన రాజున కుర్వీ గామధేవుగాదే.

భీష్మ. 1-41

క. వినుమొక కుంచెడు దాన్యము, దన కాయతి గల్గు నతఁడు దాని
కొనఁగినన్, ధనకోటి గల్గుపాఁ డ, దన మొనఁగిన నొక్కరూప
తత్తలముల్.

ఆను. 5-211.

ఆయత్తి² సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

1. రాజోవు ఫలితము.

క. దృతిఁబూని బ్రహ్మచర్యవ్రత మున్నతిఁ దాల్చితిని ద్రువంబుగ
ననప, త్యక్తయైనను లోకము లాయతిఁ జెక్కులు గలవు నాకు
ననుభావ్యములై.

ఆది. 4-189

2. కార్యము, పని.

చ. ...విధిదృష్ట విశిష్ట పూజనా,యతికి ననర్హు నర్హుడని యచ్యుతు
నర్పికుఁడేయఁ పాడియె.

సఖా. 2-10.

ఆయతికాఁడు దే. వి. (✓ఆయతి¹)

రాజాదాయమును రక్షించువాఁడు, కోశాధ్యక్షుఁడు.

క. ఆయతికాఁడు వలయు నర, నాయకునకు వాని నెల్ల నరులుం
జేటుం, జేయఁ దలంతురు దా నవ, ధాయకుఁడై కావవలయు
ధరణిపుఁ డతనిన్. కాంతి. 2-363.

శ్లో. రాజకోశస్య గోప్తారం, రాజకోశవిలోపకాః,
సమేత్య సర్వే బాధంతే సవినశ్యత్యరక్షితః. సం. ఖా. కాంతి. 82-4.

ఆయత్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వశము, ఆధీనము.

క. భూనాయకుఁడు మరలి పటుకో, పాయత్తతఁ ద్రొక్కబడ్డ యహి-
గతిఁ గవిసెన్. విరా. 5-206

మ. ...వతెంచె దుర్వాసుఁడన్, యతి యమ్ముగ్ధలు పాలికిం బటు
బుభుక్షాయత్తతం దూలుచున్. ఆర. 6-116

ఆయత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆధీనము, వశమైనది.

(కివకుఁడు) కామాయత్త చిత్తుండును గర్వోన్మత్తుండును గావున జన-
సమూహంబు సరకు సేయక రహస్యప్రకాశ విభేదంబు దక్కి

విరా. 2-120

క. మోక్ష మాయత్త మగున్.

కాంతి. 4-66

క. విధి యధీవంబులు గా, కారయ విత్తంబులు పురు, పారంభాయత్త
ములె. కాంతి. 4-87

2 జాగరూకము.

క. నీయందు వారియందుం, జేయంగల మానసుల విశేషంబులఁ
జి, త్రాయత్తంబుగఁ జెప్పము, నీ యెఱుంగని యవియు లేవు.

ఉద్యో 4-218

ప్రణవ వృత్తము. నీ యుల్లం బొక నియతిం గార్యం, వాయత్తంబుగ
ననుసంధింపం, జేయంజాలవు స్త్రీ. 1-145

3. చేయబడినది.

సగ్గర :- కుముదవసీ కాంధవాయత్త చంద్రశ్రీలీలా. విరా. 3-77

4. సిద్ధము, పొందబడినది.

క. ...నిష్ఠుర నినాదా,యత్త మయి నభము విడుగుల, మొత్తంబులు
వడియె నగరమున నెల్లెడలన్. ఉద్యో. 4-160

ఆయన దే. సర్వ. ఏక (అ + అన)

అతడు,

క. ...అతని, కాయన సెప్పిన విధంబు నభివర్ణింతున్.

భీష్మ. 2-281; ఉద్యో. 3-48; ఆను. 3-880; స్వర్గా. 14

ఆయమ దే. సర్వ. ఏక. (అ + అమ)

అమె.

ఉదకప్రదాన సమయంబున నాయమచేత వింటిని.

కాంతి. 1-7; ఉద్యో. 4-278; కాంతి. 1-9

తే. గొంతిఁ గాంచి యాయమ యడుగులకు నెఱిగి. అశ్వ. 4-168

ఆయము¹ వై. వి. (సం. ఆయుః. త. ఆయం. క. ఆయ)

1. ఆయువు పట్టు, మగ్ధస్థానము.

తే. ఆయముల్ నొంచి దోర్గ్గిల నెఱిపి.

విరా. 2-847

ఆయము² సం. వి. అ. పుం.

1. రాబడి, ఆదాయము.

తే. ఆయములును వ్యయంబులు నరసి కోశ,సంపదలు గాంచి యునికి
రాజన్యగుణము. కాంతి. 3-107

2 గ్రామములనుండి వచ్చు శిస్తు.

“గ్రామేషు స్వామిగ్రాహ్యో భాగ ఆయః శ.కా. మృచ్ఛనుటిక.

ఆయవ్యయములు సం. వి. (ఆయము + వ్యయము)

రాబడియు పోబడియు - ఆదాయ వ్యయములు.

వ. వలయు పనులు వెనుక ముంద రరసి యెఱింగించుటకును నాయ

వ్యయంబు తెఱిగించుటకును సంజయుం జొనిసి.

కాం. 1-378, అశ్ర. 1-60

అయనకంటకము సం. వి. అ. పుం. న.

ఇనుప ముల్లు, మాది మొనవంటి మొనదేలిన యినుప శలాక.

వ. ...ఆరంగ్రాగిన మానియ వోలెం దెరలుచున్న జంబులు గలిగి
యాయనకంటక దుస్పృశ్యంబగుచుఁ దటంబున నిశితాసివత్త
వనంబు శోభిల్లి వై తరణి యనుపేరఁ బరఁగిన యేలును.

స్వర్గా. 18

అయనము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇనుముతోఁ జేయఁబడినది, లోహమయము.

సీ. ...గురుతల్పగుం డనలప్రతప్తమైన -అ- అయసాఁగనాంగ
మాలింగనముసేసి, యైనఁ గోసి కరమునందు మేహనము ధరించి
యంబరముఁజూచు చరిగి యే,నియును జచ్చి యఘము నిస్తరించు

కాం. 1-307

చ. అనిలజమేని చందమగు నాయనరూపము చూర్ణితంబు నేసిన
బలమావనీయుఁడు.

అశ్ర. 1-41

అయనరూపము సం. వి. అ. న.

లోహమయమైన ఆకారము.

చూ. అయనము రెండవ ఉదా.

అశ్ర. 1-41

అయాతము సం. వి. అ. న.

ఆగతము, రాక.

క. ...రుక్మి వృథా, యాతాయాస విషణ్ణుఁడై తన పురంబునకు
మగుడ నరిగెం జెలుచన్.

ఉద్యో. 4-180

అయాతి సం. వి. ఇ. పుం.

యయాతి లేమ్మఁడు.

వ. అట్టి నహుమకకుఁ బ్రియంవద యను దానికి యతి యయాతి
సంయాత్యాయాత్యయతిధ్రువులనంగా నార్వరు పుట్టిరి.

ఆది. 3-24

ఆయామము సం. వి. అ. పుం.

1. దైర్ఘ్యము, నిడుపు.

వ. ...ఒక్క మహావర్వతఁబు శృంగంబులు...యనేక యోజనా
యామ నిస్తారంబులు గలిగి మార్గంబున కడ్డపడియుండె.

కాంతి. 6-330

సీ. మహాద్భుతాయామంబు.

ఆను, 4-429; సఖా. 1-68.

2. వ్యాపించుట, పఱపు.

వ. ...కాస్త్రవిహిత ప్రమాణోపేతవృత్తాయామంబును. ఆది. 6-4.

ఆయాసపడు మి. అ. క్రి. (ఆయాసము + పడు)

శ్రమపడు, కష్టపడు.

తే. అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట కోర్వమియు.

ఉద్యో. 3-53; కాంతి. 3-330; ఆను. 2-267

అ. ...ఒకట నాయాసపడి యున్నదాని నీరు గోప్రదానవిదులు.

ఆను. 2-402

శ్లో నవ్యం గాం న పరిశ్రాంతాందద్యాద్ధాం బ్రాహ్మణాయ చ.

సం. ఖా. ఆను. 66-53

ఆయాసము సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రమము, బడలిక.

క. మీ యయ్య మీరు వనవాసా యాసము నిస్తరించి యభ్యుదయము
నన్, దాయుట విని ముదితుండై. ఉద్యో. 1-261; కాంతి. 1-89

2. క్షేమము, వ్యర్థ, కష్టము.

క. దాతుడుఁ బ్రజ్ఞావంతుడు, శాంతుడు నగువాని మానసం
తాయస, శ్రాంతము గా దెమ్మెయి నిశ్చింతుడనై యుండుదును
విశిష్టాచారా. కాంతి. 4-381

క. మాయారహితుఁ డహంకారాయత్తతఁ జూపె పుట్టువను చెఱఁ
బడి నా, నా యాసంబులఁ బడునా, జ్ఞాయుతుడై యాత్ముఁ డింత
చర్చింపు మదిన్. ఆను. 5-158

8. ఉత్సాహము, పూనిక.

క. అనిన విని పార్థునకు నిట్లనియె నినాత్మజుడు దుర్బలాయాన
తే. పనిబంధముల్లు వలుకక, ఘననిశితాస్త్రములఁ బలుకఁగడ
గుము నాతోన్. ఆది. 6-36

అనందవారి ప్రతిలో 'దుర్బలాశ్వాసాక్షేప' అని పాఠాంతర మిందు
బడినది. అకాడమి సం. 40. ము-ప్రతులందు 'దుర్బలాశ్వాసక్షేప' అని
పాఠముగా నీయఁబడినది. దానికి బలముగా పుట క్రింద

"కిం షేవైః దుర్బలాశ్వాసైః శరైః కథయ భారత"

అని మూలమిచ్చినారు. కాని వావిళ్లవారి సంస్కృత భారతమున
'కిం షేవైర్దుర్బలాయాసైః శరైః కథయ భారత" (ఆది. 188-20) అని
యున్నది. ఏ పాఠము గ్రాహ్యమో పాఠకులే నిర్ణేతలు.

అయాసీతుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

బడలికఁ జెందినవాఁడు, శ్రమమొందినవాఁడు.

వ. ఇపు డజ్ఞాతవాసాయాసీతుండగు నతని నాకు ననుసరింప వెరవుం
గామింజెసి చేయువది లేక చింతిల్లుచున్నదాన. విరా. 2-215

అయితము చే. విణ. (క. అయిత, ఆయత. త. ఆయతం)

1. సిద్ధమైనది.

క. సమరమునకుఁ దగు నుద్యోగమునఁ బ్రవర్తిల్లి రెలమిఁ గాంతే
యులు మ, తస్యమహీనాథుఁడు సన్నాహముసేసెన్ ద్రుపద
విభుఁడు నాయితమయ్యెన్. ఉద్యో. 1-49

2 సిద్ధపఱుపఁబడినది.

క. ... శకటంబు లాయితంబు సేయుఁడు మీరల్. మౌస. 182

సీ. అరుదారు మేలుకట్లాయితంబై చూడ, నొప్పారి తనువగు చప్ప
రములు ఉద్యో. 1-98

చి.

సన్నాహము, సిద్ధమగుట.

వ అటమున్న నకులుం డొక్క యరదం జాయితంబు సేసికొని యుం
డుట. కర్ణ. 2-4

వ. వివిధాయుధంబులు రవణంబులుగా నాయితంబులుసేయఁ బ్రవర్తించు పదాతివర్గంబుల సంరంభంబునను. ఉద్యో. 4-138

వ. కర్ణుండు దనమొన యెట్లాయితంబుసేసెఁ గాంఠేయ ముఖ్యునైనన్ సన్నాహం బెట్టిది. కర్ణ. 2-148

ఆయుధము సం. వి. అ. పుం.

శస్త్రము, ఖడ్గాది యుద్ధసాధనము.

వ. ఆయుధంబులు నిక్షేపించుటయ కర్ణంబుగాఁ బరికి యోగ్యస్థల నిరూపణంబునకు నలుదిక్కులుం బరికించి.

విరా. 1-181; కర్ణ. 1-268; కాం. 2-880

ఆయుధవంతుఁడు సం. విణ. (త్వీ. తీ. త్.)

ఆయుధము ధరించినవాఁడు.

క. కాంతుఁడు గా కని నాయుధవంతుండై కవియు విప్రు వసుధేశుఁడు వేదాంతివయిన హింసించుట, యెంతయు ధర్మంబు క్రతులు నిట్లని చెప్పన్. కాం. 2-175

ఆయుధాశీవి సం. వి. న్. పుం.

ఆయుధముచేత జీవించువాఁడు, శస్త్రాశీవుఁడు, యోధుఁడు.

క. విను మర్ధార్థకులను గా, ర్యనిపుణ మానసులు నాయుధాశీవులుఁ దక్కును గల పనుల జనులుఁ గల, రనఘా యొక్కిండ్ల వారలైన జనంబుల్. కాం. 3-38

ఆయుధీయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఆయుధాశీవి, ఆయుధముచేత జీవించువాఁడు, శస్త్రాశీవుఁడు, యోధుఁడు.

వ. ఆయుధీయ సురక్షితంబైన రాజగృహం బెట్లు సొరనగునని శంకింప వలదు. ఆర. 2-88

ఆయుర్వేదము సం. వి. అ. పుం.

వైద్యశాస్త్రము- ఇది అష్టాంగ పరిపూర్ణమైనది. చూ. అష్టాంగము.

“ఆయుః విందతి వేత్తి అనేన ఇతి ఆయుర్వేదః” ఆయుః పరిమాణమును చెలిసికొనుటకును ఆయువును వృద్ధి పొందించుటకును సాధనభూత

మైన శాస్త్రము. ఇది ఋగ్వేదాధర్యణ వేదములయందుఁ జెప్పబడి యున్నది. ఇది ముఖ్యముగా రెండు విభాగములు 1) కాయచికిత్స:- వ్యాధులు రాకుండఁ దీసికొనవలసిన జాగ్రత్తలు వ్యాధులు వచ్చిన నివారించు మార్గములు ఇందుఁ జెప్పబడెను. 2) శల్య చికిత్స:- ఇది కేవల శస్త్ర చికిత్స (సర్జరీ Surgery) కు సంబంధించినది. అష్టాంగము లీ రెంటియం దంతర్భూతములు.

క. అనిశము సేవింతురె నిన్ననహ యష్టాంగమైన యాయుర్వేదంబున గతులైన వైద్యులు. సభా. 1-88

ఆయువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. ఆయుర్దాయము, జీవిత కాలము, ఆయుస్సు.

(ఇది సాంతమైనపుడు 'ఆయుస్సు' అని యగును. అప్పుడది నపుంసక లింగము)

శరీరేంద్రియ సత్త్వాత్మ సంయోగోధారి జీవితం
నిత్యగచ్ఛానబంధశ్చ పర్యాయైరాయు రుచ్యతే-

—చరకము- సూత్రస్థానము.

శరీరము, ఇంద్రియములు, సత్త్వము (మనస్సు) ఆత్మ(జీవుడు) వీని కలయికయే ఆయువు. వీని యెడతాళే మరణము.

సీ. వీని యాయువు దెగటాఁటె. శల్య. 2-242

సీ. అవయవ లక్షణం కాముఃప్రమాణంబు.

విరా. 1-263; కాంధి. 3-882

2. ఊర్వశీ పురూరవుల కొడుకు, సహమని తండ్రి. ఆది. 8-92

3. మండూక నాయకుఁడు. చూ. వివరము. ఆర. 4-335.

ఆయుష్మంతుఁడు సం. విణ. (త్. స్మృతీ. త్.)

దీర్ఘాయువు గలవాఁడు, చిరకాలము బ్రదుకువాఁడు.

వ. దుర్యోధనాదు లాయుష్మంతులగు వారకాక యనివల్లె.

ఉద్యో. 2-146

ఆయుష్మత్త్వము సం. వి. అ. న.

ఆయువు కలిగి యుండుట, చిరకాలము బ్రతికియుండుట.

క. శ్రీమత్త్వామ్యువృత్త్వ సుధీమత్త్వప్రద కటాక్ష. ద్రోణ. 4-1

ఆయుష్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆయుర్వృద్ధికరము.

సీ. ఇక్కడ...పుణ్య మాయుష్యము భూతిప్రదము. ఆమ. 1-282

ఆయుష్యం బితిహాస పస్తునముదాయంబు. ఆది. 3-11

వి. అ. న.

దీర్ఘాయుర్దాయము, చిరకాలము బ్రదుకుట-
మ. జనులు నిత్యాయుష్యులే చెప్పమా.

కాశి. 1-225; ఆర. 3-280

వ. నీ యాయుష్యంబునం దర్థం బిక్కన్య కిమ్మనిన యరుం డట్ల
చేయుదునని తన యాయుష్యంబునం దర్థం బిక్కన్యక కిచ్చిన.

ఆది. 1-150

(ఇక్కడ శేషించిన ఆయువు అని స్ఫురించును)

ఆయోజితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కూర్పబడినది, చేర్పబడినది.

క. ఛాయాపుల నియతవృత్తి మనో యంత్రణ బొమల నడుమ
నూల్కొలిపి విచేష్టాయిత శరీరుడై మూర్ఖాయోజితములుగఁ
జేసి యత్తంజేర్చెన్. కాశి. 4-185

ఆయోధనము సం. వి. అ. న.

యుద్ధము.

క. ఆ యిరువురు నొకతలయై, యాయోధనమునకు నడచునట్టిద
యేనిన్, వేయేల మనకకా చె దు, రై యేడ్చెఁ దాడ. హరునకై
నను వశమే. ఉద్యో. 2-151

ఆర అన.

ఆరా - సంబోధనమునందు బహువచనమున వచ్చు ఆగమము.

క. మమలార నన్న విధియే, మని పుట్టించె నట్లు లయ్యెడుఁగాక.

ఉద్యో. 3-15

చ. నృపులార చూచితరె

శల్య. 2-294; ఆర. 5-177

ఆరంభకుడు సం. వి. (అ. భి.కా. అ.)

ఉపక్రమించువాడు. యజ్ఞించువాడు.

క. సర్వారంభక.

భిష్మ. 1-805

ఆరంభణము సం. వి. అ. న.

ఆరంభము, ఉపక్రమము.

క. బహు యజ్ఞారంభణ మాచరింపు మఖంహితముగన్.

కాంతి- 1-105

ఆరంభము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపక్రమము.

కా. ఆకుంభత్రియాజ్ఞాన మా, సర్వారంభ ప్రతికూలవానరహితంబు.

విరా. 2-209; ఉద్యో. 4-66

2. ఉద్యమము, ప్రయత్నము.

క. ...ఆరయ విత్తంబులు పురుషారంభాయత్తములె.

కాంతి. 4-378

క. ఆరంభ రహితుఁ బొందునె, యారయ సంపదలు హింసఁడయ్యను
బురుషుం, డారంభశీలుఁడయి యకృతారంభుల నోర్చు నెంత
యధికుల నయినన్.

సఖా. 1-122

3. పని, కార్యము.

క. మీరేమి నేయుదురు దై, వారంభముగాక శుభము నశుభంబును
సంపాదులఁ దనతన తతిన ని, వారణ బొందంగ మాన్యనయ్యనె
వానిన్.

విరా. 2-227

క. వారాయణ గోపాలర, భూరిపరాక్రములఁ గురువిభుఁడు గొన
సంగ్రామారంభ రహితు సన్నుం. గోరికొనుట నీకు మేలగునె
తలపోయన్.

ఉద్యో. 1-85; కాంతి. 8-318

ప. అని యందఱుఁ దమలో విచారించి యధర్మారంభంబునకు సుము
ఖులు గాకయున్న గద్రువ కోపోద్దీపిత ముఖయై ఆది.

2-86

ఆరంభించు సం. ప. క్రి.

మొదలుపెట్టు.

క. ...కిరాతబలము సమగ్రా, బోపమునఁ గవిసి వివిధ ధ, నావహరణ
మాచరింప నారంభించెన్. మౌస. 1-184

ఆర క్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఎఱ్ఱనై నది.

సీ. క్యామాంగు నా ర క్తజంబుహనేత్రు.

ఆర. 7-458

ఆరగించు దే. స. క్రి.

తను, భుజించు.

సీ. ...పుండరీకాముండు, దమ్ముండుఁ దాను నుత్సవ మెలర్చు.

తే. సరసరంజక మహనీయ సంప్రయోగ, మగు చతుర్విధహృద్యాన్న
మారగించె. ఉద్యో. 8-229

అ. ఏమిసేయఁ దలచితేని నీ వక్కట, యారగించి చేయుమయ్య
యనుడు. ఆశ్ర. 1-54; ఆశ్ర. 1-44; ఆర. 8-108

ఆరచితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

చక్కఁగా నిర్మింపఁబడినది.

వ. పామపదచల కందరా రచిత రత్న వేదికా తలంబున సింహాసనా
సీనుండయి. ఆది. 7-270

ఆరటపెట్టు దే. స. క్రి.

తపింపజేయు, శాధపెట్టు.

చ. ...విషమైత్తి క్రోలి యడి యంగము వారటపెట్ట నన్యుం, గినిసిన
యట్ల మీదు పరికింపక యమ్మెయి నీవు పొందునం, దనులకుఁ
జెట్టవై హృదయతాపము వచ్చినఁ బల్కె దొండులన్.

ద్రోణ. 4-209

ఆరటము దే. వి.

1. పరితాపము, సంతాపము, శాధ.

లయగ్రాహి : ...వారలును బోరఁబడి నెత్తురులఁ, గూడటఁ గరం
బెడఁగ కారటము సేయన్. స్త్రీ 2-6

తే. ఎగ్గతంబునఁ గారగ్గిఁ గాలెనటె యనాథయై దీనికి నంతరంగ,
మలఁదురక తల్లిదిల్లిక యారటమున, నుడుక కలమటఁబడక

యెట్లుండు చెప్పును.

ఆశ్ర. 2-168

2. లభింపని వస్తువునకై పొందు శాధ.

సీ. తనికెడు నారటంబున నంతకంతకు, వెమ్ముచు నునికి విడుమర
యును.

విరా. 2-815

ఆరణ్యము సం. వి. అ. న.

1. సంస్కృత భారతమునందలి 100 పర్వములలో 48వ పర్వము.

ఆది. 1-32

2. అరణి వృత్తాంతము,

ఆర. 7 గద్యము.

ఆరణ్యముండు సం. వి. అ. పుం.

అరణియందుఁ బుట్టినవాఁడు, శుకుఁడు.

వ. ...అయ్యారణ్యముండు నిజాశ్రమంబున నున్న తండ్రిపాలికిం
జనుదెంచి.

కాంతి. 8-257

ఆరణ్యకము సం. వి. అ. న.

అరణ్యమునందుఁ బరిపఁదగిన వేదభాగము. చూ. వేదము.

తేఅతఁ డారణ్యకోద్గీతమైన వాక్యసంచయము విష్ణుగుఱిచి
పఠించె నధిప.

కాంతి 8-832

ఆరణ్యపర్వము సం. వి. న్. న.

మహాభారతమునందలి మూడవ పర్వము.

ఆది. 1-39

చూ. మహాభారతము.

ఆరణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అడవికి సంబంధించినది.

సీ. ఆరణ్యదేశ సంచారశీలి.

కాంతి. 8-177

వి. అ. న.

సంస్కృత భారతమునందలి 100 పర్వములలో 78వ పర్వము. ఆది. 1-32

(పాండవారణ్య గమనమును గూర్చిన కథ)

ఆరబ్బము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అరంభింపబడినది, మొదలు పెట్టబడినది,

క. కారణముల వలనఁ గృత, ప్రారంభంబైన కర్మ ముచితగతికిం,
గారణమే కర్తవ్యత్వార్థ క్రియల యట్టు లనఘచరితా.

శాం. 5-287

క. ఆక్రం, దారవములుడిగె బంధు జ, నారబ్ధములైన యనునయా
లాపములన్.

అశ్ర. 2-159

ఆరభ్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరంభించబడుచున్నది.

సీ. ఆరభ్యమాణ మహాధ్వరు మనుచరిత్రు.

ఆది. 8-82

ఆరయు దే. స. క్రి. అరయు (క. ఆరయు. త. అరాయ్)

1. వెదకు

ఉ. ... కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలిగాఁగ మండపా, భ్యంతరభూమిఁ
బొచ్చి తఱియంజని యారసి నెజ్జ గాంచి య, త్యంతముదావహం
బగుడు నందు రయంబునఁ గేలుసాచిన్.

విరా. 2-381

ఉ. అంబురుహంబులం గలయ నారసి చొచ్చి యొకండు నాశనూ
త్రంబున నున్న యింద్రుఁ గని.

ఉద్యో. 1-188; మౌస. 172; ఉద్యో. 3-291

క. ... దాని యగ్రవిటవం బెక్కి నీరారయుచున్నంత ననతిదూరం
బున

ఆది. 6-171

2. ఆలోచించు, విచారించు, పరిశీలించు.

క. భూరి భవత్కారుణ్య, క్షీరాంబుధి నాదు తుచ్చ చిత్తంబున విస్తార
మహితముగ నునిచితి, వారయ నచ్చెరువు గాదె యఖలాండవతి.

విరా. 1-20

క. వారెల్లను భవదీయ, స్ఫూరబలము గారణముగ సౌఖ్యంబున ను,
న్నారమని పలుకుదురు నిజ, మారయఁగా నట్లుకాదె యది జన
నాథా.

ఉద్యో. 2-26

ఉ. ... భూవర రెండు దెఱంగులందు నీ, కారయఁ బథ్య మేదీ యగు
నవిధ మేర్పడ నిశ్చయింపుమా.

ఉద్యో. 3-284

చ. అరులను మిత్రులం దెలియ నారయు దెంతయు సూక్ష్మ కృత్యమ
వైర వతిదుర్గంభంబు. కాం. 3-227

ఉ. పారమతిం గవీంద్రులు ప్రసన్న కథా కలితార్థ యుక్త, లో నారసి
మేలునా. ఆది. 1-25; ఆది. 6-238

3. కాపాడు, కనిపెట్టి చూచు.

చ. నీగురువుఁ బొల్తి తగం గొనియాడు మెట్లు నెప్పె నటుల
భక్తిమై నడవు పెంపెనలారంగఁ గూడు గూర చం, దనకుసుమాదు
లున్ నడవి తప్పక యారసి గారవింపుమా. విరా. 1-252

క. దయ వీచే నుద్బాదితు, లయిన సుతులు దమైఱుంగునంతకు
భీష్ముం, డయనయకాలి సమర్థుం, డయి చేకొని రాజ్యభార
మారయుచుండున్. ఆది. 4-250

4. యోగక్షేమములు విచారించు.

క. ...కిమ్మిరవైరి యేన కలఁచెదన్, రూపునెడఁగ నిమ్మొనలను,
భూపతి నరయంగ నీప పొమ్మనియె నృపా. కర్ణ. 3-27

క. ద్వారపతి నుండియును నిట, యారసియుండునది దానవాంతక
లోకా,ధార సమీపస్థుండవ, దూరంబున నుండియుం జతుర్భుజ
మాకున్. సఖా. 2-82

5. కనుఁగొను, తెలిసికొను.

వ, ప్రహ్లాదుండొక్క యెడ నొక్కరుండ యాసీనుండై యుండ నింద్రుం
డతని యంతరంగం బారయ వేడి చేరబోయి.

కాంతి. 4-363; కాంతి. 1-215; కాంతి. 5-342

ఉ. అంబురుహాక్షి వచ్చు తెర వారయఁ గీచక ముఖ్యుఁ డవు దెల్లం
బుగఁ జూచి. విరా. 2-113

6. పరీక్షించు, శోధించు.

క. అరయ నెందును గౌరవ,భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యాచారము
మై వర్తింతురు, సై రంధ్రీ జాతివారు సౌజన్యమునన్.

విరా. 1-112

ఉ. ఆడుదనంబు నిక్కమున కారసి చూచిన లేడు పుంస్త్యముం,
బోడిమి దప్పియున్నది. విరా. 1-238

చ. అనపుడు బ్రాహ్మణ ప్రవరుఁ డల్లన నవ్వుచు నిన్ను నారయ,
నృపమున వేడ్కవుట్టి నరనాయక వచ్చితి నేను ధర్ముడన్.

అశ్వ. 2-95

7. అడుగు, ప్రశ్నించు.

క. మీరెఱిగినఁ తెపు డీకని, పే రెఱుంగనియట్టులై నఁ బెంపారంగా,
జేరంజని యల్లన యొక్కఁ, దారసి యెఱుంగంగ వలయు నను
సమయమునన్. విరా. 1-280

8. పాటించు, లెక్కనేయు.

చ. అన విని యింద్రుఁ డిట్లనియె నగ్నికి నిమ్మరివోయి చెప్పుచు, జ్ఞన
పతితోడ నా పలుకు సమ్మతిఁజేయక తక్కెనేని నేఁ, బనిచెద వత్స
మున్ జమునిపాలికి నన్నరనాథు వేగమే, యనుచుట కింత యెల్లి
దమె యాతనికిన్ మనయాజ్ఞ యారయన్. అశ్వ. 1-81

ఆరవము సం. వి. అ. పుం.

ధ్వని.

తే. కాకఘూకారవస్ఫూర్తి.

విరా. 1-162

ఆరా అప

ఆర. సంబోధనమునందు బహువచనమున వచ్చు రూపము.

వ. ...వారలెచ్చోట నుండి రచ్చోట యేను బుణ్యలోకంబుగాఁ దలం
చెద నయ్యెడ కనిచి పుచ్చుం డనిమిషవద్యులారా యని పలికిన
నస్పాండవాక్రజుతో నద్దేవమును లిట్లనిరి. స్వర్గ. 15

మహిత బోధనులారా.

స్వర్గ. 87

సంయమింద్రులారా.

స్వర్గ. 89

ఆరాధకుఁడు సం. విణ. (అ. ధికా. అ.)

ఆరాధించువాఁడు, పూజించువాఁడు.

వ. ...లింగమునందుఁ బూజించుట యర్చయందారాధించుట కంటె

ననేక గుణంబు లెక్కడు గావున లింగార్చనపరులగు వారల నర్చా
రాధకుండ వగు నీకు నెట్లు జయింపవచ్చు.

ద్రోణ. 5-418; కాంధి. 3-1

ఆరాధనము సం. వి. అ. న.

1. పూజ (దేవతాదులకు)

వ. అని పూని యీ దృశంబులగు పుణ్యప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం
బ్రజంసించుటయు నొక్కయారాధన విశేషంబు. విరా. 1-81

వ. కృష్ణుండు భక్తపరతంత్రతంజేసి యుత్కృష్ట చరితుల యారాధ
నంబునకు భాజనంబులు భోగమోక్షంబులు గరుణామయ కటా
క్షంబుల నొసంగు. కాంధి, 4-206

2. సంతోష పెట్టుట, తృప్తిపఱచుట, గౌరవము.

వ. (ప్రాంచాల మహివల్లభు పంచిన భూదేవుండు) వారివారి మందిరం
బులకుం జని కని సముచితాలాపంబులం బ్రసన్నచిత్తులంజేసి దుర్యో
ధను సందర్శనంబును నిర్వర్తించి నిత్యనిపుణారాధనంబున ధృత
రాష్ట్ర నభిముఖుం గావించి. ఉద్యో. 1-280

ఆరాధనీయము సం. వీణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁదగినది,

సీ. ...నారాయణుండను ముసీంద్రు, బహుకాశ్రమముల భక్తిమై
గొలిచి నారదుఁడెద్ది సిద్ధికారాధనీయ మానతి యిమ్మైన్న.

కాంధి. 6-849

ఆరాధించు సం. స. క్రి.

1. సంతోషపఱచు.

వ. అమ్మవారి చిత్తం కారాధించి యర్జునుండు. ద్రోణ. 2-820

వ. యుధిష్ఠిరుండు వరిష్ఠ ప్రభువుల చిత్తంబు లారాధించి సర్వజన
సమ్మతంబుగా సమరోల్పాహంబునేసి.

ఉద్యో. 4-115; ఉద్యో. 2-106; ఉద్యో. 3-282

2. అర్పించు, పూజించు.

వ. నికాసమయంబున నుపశ్రుతి నారాధించిన. ఉద్యో. 1-171

వ. ఋగ్వేదాస్సామంబుల నాత్రిధాముం బ్రస్తుతించి మనంబుల నారాధించితిమి. శాంతి. 6-416; ఉద్యో. 2-262.

తే. యజ్ఞశీలు సారాధించునట్టి విష్ణు డిష్టదాయి. శాంతి. 4-222; శాంతి. 1-247.

3. నుతించు, స్తోత్రము నేయు.

వ. పార్థివుండున్నం దదనురూపంబులగు నాలాపంబుల నారాధించినం బ్రసన్నుండై సనత్సుకాతుండు. ఉద్యో. 2-106.

వ. అని మఱియు నత్యంత వినయవాక్యముల నారాధించుచుండె నిట్లు కృతాహారుండై న హరికి. ఉద్యో. 3-222; శాంతి. 6-283.

4. అనుగ్రహము సంపాదించు.

సీ. ప్రబలుని జేరి యారాధించి యాతని సేనతోడుగ నరికె జెలుప వలయు. శాంతి. 3-86.

5. కొలుచు. నేవించు

క. విను భక్తియు వెఱపు గలిగి, యనుజన్ములు పెద్దవాని నారాధిం పన్, జనవర యతండు దమ్ములక, గొనియాడన్ సిరికి బట్టగుదు రుజ్జ్వలులై అను 4-182.

సీ. అతని నారాధించు టన్మరీయ -అ- చిత్తముపకుం బ్రయము. అశ్ర. 1-10.

ఆరాధితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ..)

ఆరాధింపఁబడినవాడు.

క. వారలు దుర్యోధనుచే, నారాధితలు. అర. 1-279.

ఆరాధ్య సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁదగినది, పూజ్యురాలు.

క. లోకోత్తరచరితుండగు, నాకాపుతనూజ నీకు వారాధ్యమౌ నేక, బ్రాహ్మణ భూసురకన్యక, నీ కట్టినమైల గట్టనేర్తునె యనినన్. అది. 3-185.

ఆరాధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁదగినది, పూజింపఁదగినది.

క. ...భారతమును పేరబరగు పంచమవేదం, భారాధ్యము.

విరా. 1-17; కాంఠి. 6-849

అరాధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపదగినవాడు, పూజ్యుడు.

క. లోకారాధ్యుడు సెప్పె.

కాంఠి. 6-538; విరా. 1-32

క. మీరలు నా పితృదేవత, లారాధ్యురేను మీకు నాశ్మజుడ.

ఆది. 2-148

అరామత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అరామత్వము, రమించుట.

అ. వేత్తలైనవారు వివరించి యన్యోన్య, బోధకత్వమునఁ బ్రభూత.

సౌఖ్య, లగుచు సంతతము శివారామతా నిరూఢాత్ములై

చరింతు రధిపముఖ్య.

ఆను. 5-400; కాంఠి. 3-484

అరామము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపవనము, తోట, ఉద్యానవనము.

వ సింహబలుండు.....మనోవేదనాపనోదనార్థంబు మందిరారామ.

భూమికిం జని.

విరా. 2-302

2. వనము.

వ. అది నుహావత నిహత విటపంబైన యారామచందం బయ్యె.

కర్ణ. 2-279

3. క్షీడనము, విహరణము.

క. కామక్రోధాద్యతులగు, వీమానసవికృతు లుడిపి యేకాంతగుహ.

రాముడవై నిను వెదకుట, సూ మేలు.

కాంఠి. 4-30

అరాముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విహరించువాడు.

క. ధర్మారాముడు సంతతధర్మసఖుడు.

కాంఠి. 5-285

అరావము సం. వి. పుం.

ధ్వని, మ్రోత.

భుజాస్పారి నారావములతోడ.

కర్ణ . 1-78

అరికవియ్యము దే. వి. (పాఠాం)

చూ, అరుగవియ్యము.

అను. 8-194

అరు¹ దే. అ. క్రి.

1. కలుగు, జనించు.

క. కౌగవళోటి నేఁ బొదివి క్రందుగఁ గయ్యముసేయఁ గర్ణుఁ డా,
భూరమణున్ వడిం గదిసి భూరిశరంబులు మేన నింప నొప్పాకుట
యుం దొలంగె నతఁ డాహవ రంగమునందు లేడు కర్ణ. 8-21

క. కౌరవులుసేయు నవమతి, కారణముగఁ గోపమెత్తు కర్ణుని వద
వాం, భోదువామఁ గనుఁగొన శమ, మారున్ వావళముగాక
యంతన బుద్ధిన్. కాం. 1-18

(భీముఁడు గాంధారితో)

సీ. తలపోసి చూడంగ ధర్మమయ్యె నధర్మమయ్యె నేఁ బ్రాణభయంబు
కతన, నట్లసేసితిఁ గృపయాశ నై రింపుము. స్త్రీ. 1-157

2. ఒప్పు, ప్రకాశించు.

మ ధవళాశ్వంబుంబూని కేతన కపింద్రస్ఫూర్తి మార్తాండమూర్తి
విడఁబింపఁగఁ జక్రగాండివధరుల్ దేజోమయాకార వైభవ
మారం దనపై వెలుంగ నతిదీప్తలైన తేరొప్పె. ద్రో. 1-124

తే. ధరణి దుర్లభమగు నవదాత వర్ణ, మారఁగలుగుట నర్జునుఁడండ్రు
నమ్ను. విరా. 4-146

చ. పరమ విసీతిమై నెఱిగి కాంధవమారఁగ వల్ల నిట్లనన్, గరుఁ
డుఁడు అను. 1-209; అను. 5-428; అను. 5-428

3. అతిశయిల్లు

మ. తనకోదండము ఖండితం బగుడుఁ గ్రోధంబార మందాకినీ, తన
యుం డవు. విరా. 5-178

క. ద్రుపద నృపాలుని దవళా, తపత్ర మస్త్రంబు లెచోటఁ దాతక
జిగియా, రి పొలిచె కారదచంద్రుం, దువమాపాత్రంబుగాఁగ సుర్వి

యను దివిన్.

ప్ర. 2-147

4. నిండు, పూర్ణమగు.

క. అని తను నుల్లసమాటకుఁ, గినిసి యినతమాటఁ డేమి గ్రీడి నిచట
మా, రొక్కను వీకఁ గన్నులారం, గనుఁగొనుమీ నిలచి యనుచుఁ
గవినెం తెలుచన్.

విరా. 5-182

క. వినుము తెలియంగ శ్లేష్టం, బను దోపఁ బారఁ బరఁగి యవయవ
ములు జా, డ్యనిరూఢంబులుగాఁ జే, యును లోచలి బయలునెల్ల
నొయ్యన కప్పన్.

అశ్వ. 1-171

5. తనియు, తృప్తినొందు.

ఉ. కావున భారతామృతము కర్ణపుటంపుల నారఁగోలి.

విరా. 1-30

క. మున్నును నేఁ గారణముగ, నన్నియిడుమ లనుభవించి రనుజులు
వీరిం, గన్నారఁ జాతుఁగాని జ, గన్నత భీష్మునకుఁ గోలుగానిఁ
జాలన్.

భీష్మ. 8-279

ఉ. నా మనమార దీనిఁ గని నందముఁ బొందితి నింత సాలు.

సా. ప్ర. 2-99

6. తీలు, ఫలించు.

క. నానాయణ సౌహార్దో, దారత్వవిభూతి ఘున్న తనకుఁ గలిమి
న, న్నారాయణుని మనోరథ, మారం బూరించె శంకరాంబికల
కథన్.

అను. 4-414

(సందర్భానుసారముగ దీని తుమున్నంతరూపము నిశ్శేషముగా,
నిండుగా, చక్కఁగా, బాగుగా, సమృద్ధిగా మొదలగు నర్థములనిచ్చును.)
ఆరంగన్ :- (1) నిశ్శేషముగా.

సీ. ఉదధిలో నున్న యత్యుగ్ర నిపాదుల నారంగ మ్రింగిన ఘోరవిర
వరుడు.

ఆది. 2-88

7. ప్రయముగా, సంప్రీతిగా.

క. చ్వారవతి కేగి యర్జునుఁ, దారంగ సుఖద్రఁ బెండ్లి యై వచ్చి.

ఆది. 8-16

అరంగ్రాగు, అరంగూరు. 1. నిండుగా.

ఉ. ఇట్లుక్కివుడైన నీకొడుకు మల్లము మన్నటు లారంగూరునే
(నిండుగా నెఱవేటు) ఉద్యో. 2-52

2. బాగుగా.

తమ్మునిదెస కూరిమి నారంగూరిన వగపెంపున.

ద్రోణ. 2-187; కాంధి. 8-346

(బాగుగాఁ గలిగిన)

శల్య. 1-387; స్త్రీ. 2-150

3. పూర్తిగా

పౌరులు వంత నారంగూరి.

అశ్వ. 2-13

అరంగ్రాగు; అరంగ్రాగు పూర్తిగా బాగుగా

వ. ...అరంగ్రాగిన నూనియవోలెం దెరలుచున్న జలంబులు గలిగి.

స్వర్గ. 18

అరంబండు; అరంబండు 1. పూర్తిగా, బాగుగా

అరంబండిన పండ్లుగని.

కాంధి. 1-160

2. సమృద్ధిగా.

తే. ...ఉత్తర కురుభూము లారంబండియున్నయవి. అశ్వ. 4-285

(ఇది కొన్నిపట్ల నర్థవిశేషము లేకయుఁ గొన్నిపట్ల నర్థవిశేషము కలిగి
యును గొన్ని పదములతోఁగలిసి శబ్దపల్లవమగును)

పొంగారు = పొంగు. ఉద్యో 4-206; తనరారు = తనరు విరా. 1-169;

చెలువారు = చెలువొందు. ద్రోణ. 2-187; ఎరలారు = అతిశయించు

విరా. 2-38; తెగటారు = చచ్చు, నశించు. శల్య. 1-89

అరుఁ దే. వి.

రోమావళి, మాగారు.

సీ వెడవెడ మాఁగారి వింతయై యేర్పడు దేరని వకులతో నారు

నిగుడ.

విరా. 1-245.

అరుగ దే. వి.

ధాన్యవిశేషము, అరిక.

క. ఉటవగు నారుగపంటలు, గొఱియల పాడియును దఱచగుం బురు
మలకుం, దెఱవల చుట్టము లయ్యెగ, రెఱచియ భుజియింతు రర్థి
నెల్ల జనంబుల్. (ఆరిక అని పాఠాం) ఆర. 4-295

అరుగబియ్యము దే. వి.

అరుగ భాస్యము నుండి వచ్చిన బియ్యము- ఆరిక బియ్యము.

అ. పూరి పంటప్రాలు నారుగబియ్యంబు, జంబువున ఫలంబు శ్రాద్ధ
కృతికి, గావు తుమ్మ నేడ్వఁ గాదు శ్రాద్ధక్రియా, చరణ సమయ
ములఁ బ్రశాంతి వలయు. అను. 3-184
(ఆరిక బియ్యము - పాఠాం)

అరుణే సం. వి. ఇ. పుం.

ధృతరాష్ట్రుని సర్పజాతివాఁడు.

ఆది. 2-212

ఆరూఢ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 అధిరోహించినది.

క. మద్ర రాజపుత్రి పతితోడన చితారూఢయై యగ్నిశిఖల నధిగత
ప్రాణయయ్యె. ఆది. 5-146

2. చేర్పఁబడినది, కూర్పఁబడినది.

అను. 8-209

ఆరూఢత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిరూఢి.

క. పూరాస్త్ర శస్త్రవిద్యల, నారూఢత మిగుల నిపుణులైరి కుమా
రుల్, మీరలు వీరల విద్యాసారము నను తెఱుగ వలయు భవ
దీయ సభన్. ఆది. 6-8

(ఇది అకాడమి సం.ము ప్రతి పాఠము) చూ. ఆరూఢము.

ఆరూఢము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రూఢియైనది.

క. వ్యాసాది మునిప్రోక్త మ, హాసందర్భాప్రమేయశారూఢ గుణో,
ల్లాసా. ఉద్యో. 2-338

2 మిక్కిలి ప్రసిద్ధము.

క. ఆరూఢయశః పరమో, చారా.

కాంతి. 6-93

3. పొందింపబడినది, చేర్చబడినది.

క. మేకుపు మణులును, వారిధి వారికణంబులును నెన్నువడువగుఁ
గంగా, స్ఫార గుణంబులు దగు సంఖ్యారూఢంబులుగఁజేత
యతుల వివేకా. ఆను. 2-122

4. సంప్రాప్తము, పొందబడినది.

వ. అట్టి విచిత్రవీర్య నారూఢయావనుం టాచి. ఆది. 4-197

5. ఆరోపింపబడినది, ఎక్కబడినది (రథము మొ.)

వ. తొల్లితారకాసుర సంగ్రామంబున నిందారూఢం బయినదాని
నింద్రువలన వసువసురాజు వడసె వాని వలన బృహద్రథుండు
వడసె నని తద్దవ్యరథ ప్రభావంబు నెప్పుచు. సభా. 1-215

వి. అ. న.

ఆరోహణము (వాహనాదులు)

క. ఘోరాస్త్ర శస్త్రవిద్యల, నారూఢములందు నిపుణులైరి కుమా-
రుల్. ఆది. 6-8

(ఇది అనందవారి పాఠము. అకాడమి సం.ము పాఠము ఆరూఢత-
చూ. ఆరూఢత)

ఆరూఢుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధిరోపించినవాడు, ఎక్కినవాడు.

అనేక యోధవీరులు వివిధ వాహనారూఢులై. విరా. 2-149

2. పొందినవాడు.

క. వారలు లింగాధిష్ఠానారూఢుంగా నొనర్చి యర్పించిరి భ, వ్యాః
రాధనవరులై మును; గౌరీపతి వతులవియమకల్పన వెంయిష్.

ద్రోణ 5-417

ఆరూఢి సం. వి. ఇ. ప్రి.

నిరూఢి.

మహాస్రగ్ధర :- కంఠత్రుటన విలసనారూఢి నవ్విప్రుఁ డొప్పెన్.

పా. 1-189

ఆరెకుడు వై. వి. (సం. ఆరక్ష, ఆరక్షిక ప్రా. ఆరక్షో
పా. ఆరక్షకో)

గ్రామరక్షకుడు, తలారి

వ. ఆయాశ్రమంబులో దాగినవారి వెనుదగిలి వచ్చిన యారెకు
లమ్మనిం గని రాజధనాపహరులైన వోదలు నీయ్యుద్దన పాటిరి.
ఆది. 4-261.

ఆరోగ్యము సం. వి. అ. న.

రోగము లేకపోవుట, నీరోగము, స్వాస్థ్యము.

క. శ్రీవాగ్విభవారోగ్య, ప్రావీణ్య ప్రాభవానుభావ మహిత.
పౌ భ్యాపహ పదస్మరణ. ఉద్యో. 3-1.

ఆరోపించు సం. స. క్రి.

ఆరోపణము చేయు.

వ. అచ్చితయం దాశవంబు నారోపింపం బనిచి. మాన. 1-146

ఆరోపితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరోపింపబడినది, చేర్పబడినది.

ఆ. అగ్ను లాత్మయంద యారోపితములుగఁ జేసి. శాంతి. 6-272.

ఆరోహకుడు సం. విణ. (అ. హికా. అ.)

ఆధిరోహించువాడు, ఎక్కెడివాడు.

గజారోహకులు.

భీష్మ. 1-267; ద్రోణ. 1-280

ఆరోహణము సం. వి. అ. న.

ఆధిరోహించుట, ఎక్కుట.

వ. ...రథారోహణంబు నేసి.

విరా. 4-49; శాంతి. 4-140

ఆరోహము సం. వి. అ. పుం.

ఎక్కుట

వ. ...తపోదానధర్మశమ దమ రహితులైన జనులకది దురారోహ
ణంబు ఆర. 3-95.

ఆరోహించు సం. స. క్రి.

ఎక్కు.

వ స్వర్గం జారోహించి యెట్టెట్టి నెంపుల నిలిచిరి. స్వర్గ. 2

అర్చితపర్యవము సం. వి. ఆ. పుం.

చ్యవనుని తపోమహత్త్వము ప్రకాశించు ఒక కొండ. చూ. ఆర. 3-197

అర్చు¹ దే. అ. క్రి. ఆటుచు

1. అటుచు, జొబ్బవెట్టు, ఘోషించు.

చ. ...త్రిగర్తు లెంతయున్, రయమున గోవులంబొడివి రక్షకులొక్కట
నార్చి తాడినన్, భయదమహోస్త్రశస్త్రపటుపాతపరంపరఁ దున్న
యర్ధతినన్. విరా. 3-188

ఉ. ఆశఁడు భండనం బనిన నార్చిన మూరెడునేర్పు. ఉద్యో. 2-225

క. కలయ నసిముసలదండం, బులు గొని కాంపిల్య నగరమున జను
తెల్లన్, నలిరేగి యార్చి కౌరవ, బల సుభటులఁ బొడిచి రాజిఁ
బడలు వడంగన్. అది. 6-71; కర్ణ. 8-274

2. అపహసించుచు(బలుకు).

క. వసులని యార్చుచు మము ను, బ్లనమాడిన ధర్మహీనులను నృప
ధర్మం, బెసఁగఁగ నేమిదె యివ్వడు, వసులని యార్చెదము మగుడ
బంధుద్రోహి. శల్య. 2-280

శ్లో. గౌర్వారితి పురా మంద బ్రహ్మపదీ మేకవాసనమ్

యత్సఖాయాం హసన్నస్మాంస్తదా వదన దుర్మతే.

తస్యావహాసస్య ఫల మద్యత్వం సమవాప్నుహి. శల్య. 60-4-5

అర్చు² ఆరుచు. దే. స. క్రి. (✓ఆడు) ఆడఁజేయు

1. చలింపఁజేయు, కడలుచు, విదలించు.

(భీష్ముపాటు చూచి)

తే, కాలువేయార్చుటలు లేక కన్నుఁగవల, నక్రులొలుకంగఁ జిత్తంబు
లడలఁ కాండు, నూసుతతిఁ జూచుచుండిరి గాని యింపు, కయుచు
గడఁగరు మనవారు గయ్యమునకు. భీష్మ. 3-416

వ ఇవిధంబున వివిధ విశిఖజాలంబులఁ గాలువేయార్పరాకుండఁ గప్పి

కర్ణ 2-291

తే. అప్పుడు సేయార్పి శారీలం గొందఱు.

కర్ణ. 2-229

2. ప్రవర్తిల్లఁ జేయు.

క. రాగ విరాగతల హృదయ రంగమునకుఁ గే,లి గతులఁ దెచ్చి
యార్పుచు, యోగి యనుభవించు

శాంతి. 5-584

3. నర్తింపఁ జేయు, అడించు.

క. నేర్పిరి పెక్కు విధంబుల, నార్పఁగ బొమ్మలు గడంగి యాడెడు
చందం, జేర్పడఁ గాన్ముము.

శాంతి. 1-288

చ. పరివ దాయధ మార్పుట

భీష్మ. 1-148

చ. చలమున దుస్ససేమఁడును సౌబలుఁడున్ మిముఁబట్టి యార్చ బొ,
మైలక్రియ నాడుచుండుదురు.

ఉద్యో. 2-11

4. ద్యూతాదులను ఆడజేయు, అడించు.

చ మది మది నుండ నీ సుతుఁడు మంత్రులు సౌబలు జూద నూర్చి.
ఉద్యో. 3-280; కర్ణ. 3-197

5. పలికించు, చెప్పించు

సీ. కెంగేలు గేలితోఁ గీలించి నెయ్యింపు మాటలఁ దగు మఱు మాట
లార్తు.

విరా. 2-810

అర్చుఁ అలుచు స. క్రి. అఱఁజేయు

1 ఉపశమిల్లఁజేయు.

వ. ...నీవిఁక డప్పి యార్చికొమ్మ... కర్ణ. 3-179 మాస. 1-155

2. చల్లఁబఱచు, చల్లార్పు.

వ. తన మనంబున దరికొను తృప్తానలం బార్చ నొరు లడ్డంబు సొరమిం
జేసి...

ఉద్యో. 1-377, ఉద్యో 1-222

3. (దీపాదులను) పోఁజేయు, చల్లార్పు.

మ. ...భూపాం యేపారి మం,దునె యాటంగల దీపమ ట్లతఁడు
మఁడుంగాక యే నార్చెదన్.

కర్ణ. 3-49

అర్జకుడు సం. విణ. (అ. ర్జికా. అ.)

సంపాదించువాడు, గడించువాడు.

క. విను మధ్వాధ్యక్షులను గా, ర్యసిపుణ మానవులు నాయుధా జీవులు
ద, క్కును గల సమల జనులు: గలరు, కా. తి. 3-38.

ఆర్జనము సం. వి. అ. న.

ఆర్జనము, సంపాదనము, గడవ.

సీ. కీర్తిధనార్జన క్రిడనంబు గలిగి.

విరా. 1-87

వ. పాడితోడి యార్జనంబునం దమకు: గల కలిమి యనుభవించుచు.

ఉద్యో. 1-348; కాంతి. 2-225.

ఆర్జనము సం. వి. అ. న.

1. ముజుత్వము, పరిశుద్ధ ప్రవర్తనము, కపటముకామి.

క. భక్తియు నార్జనమును సం, యుక్తములై యున్న యట్టి యర్జింబున.

నా, సక్తి నిలుతు నిం దొకఁడు యుక్తంబైనను వసింప నుర్వీనాథా

కాంతి. 2-115.

2. సరళత్వము, ఎగుడు దిగుడు లేకుండుట.

చ. అరుదుగ సర్వశైలమున యంత తనర్పును నార్జనంబు సు, స్థిర

తయు నోపధిరస విశేషతయుం గల దుత్తమంబు మం, ధర

కుధరంబు.

అది. 2-10.

ఆర్జవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శకుని తమ్ముఁడు, ఇరావంతునిచేఁ జచ్చెను.

భిష్ము. 3-31

ఆర్జించు సం. స. క్రి.

సంపాదించు, గడించు

సీ. విభవ మార్జించుతోఁ బ్రజల నొప్పింపని వతమ పుణ్య కర్మంబునకు

మెచ్చి.

ద్రోణ. 2-200

ఆర్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంపాదించఁబడినది, గడించఁబడినది.

ఉ. ...విద్వివద్భీకర మద్యుజ్జార్జితము పెంపొనరంగ భుజింతు దిక్పతి.

కాంతి. 2-325

సీ. న్యాయార్జితంబైన యర్థంబు వేదవిత్తము కాంతి మొదలగు

వరగుణములు.

ఆను. 5-198.

ఆర్జుని సం. వి. ఇ. పుం.

ఆర్జునుని కొడుకు, అభిమన్యుడు.

తే. ఆర్జునియు సింధురాజుఁ బజాభిరామ, సింహశార్థులగతి విలసిల్లి
రథిప... ద్రోణ. 1-171

ఆర్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దుఃఖత.

ఉ. నన్నిటు లాదురాత్ము సదనంబునకుం జనుమన్న జంత కీ, బన్నము
లన్నియుం దెలిపి వ్రేయిడనే యని పోయె నార్తయై.
విరా. 2-154

ఆర్తత్వము సం. వి. అ. న. దైన్యము

వ. చతురాననుండు సన్నిహితుండై 'మార్తోభవ' యని పలికి యతని
యార్తత్వం బుడిపి. ఆను. 8-52

ఆర్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దుఃఖము నొందినది.

చ. ...అందియిచ్చు కాం,చనచపకంబు పుచ్చికొని చారువిలోచన
యార్తమూర్తియై. విరా. 2-102

ఆర్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దుఃఖము.

ఆ. కర్ణకర్ణ వచ్చికాపు మనాథుల, మైతి మను నెలుంగు లగ్గముగ,
బలములోన నెల్లఁ గలయంగ వీతెంచె, నార్తి దెట్లముగ జవాధి.
నాథ. ద్రోణ 1-18

మాలిని;- సకృపలసడపాంగోత్సార్యమాణాశ్రితార్తి. ఆను. 2-478

ఆత్మజ్ఞము సం. వి. అ. న.

ఋత్విజుని భావము, ఋత్విజుని వని.

క. ఈతఁ డనవరత యజన, ప్రీతుం డీతనికి దురిత భీతునకు మనః,
ప్రీతిగ నార్త్విజ్యమ్ము మహాతేజోధికుఁడ డేయు మని దయఁ
బంచెన్ ఆది. 8-246

ఆర్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

1. దుఃఖతుడు

తే. ... పురము సొచ్చినపుడ యిచ్చెద స్మికను నార్తుఁ డగుచు.

విరా. 4-80

2. రోగగ్రస్తుడు

చ. వల సధికంబుగార గలుగు వైద్యులు శాస్త్రము లభ్యసించి మం,దుల
నొడగూర్చ వేర్చి తనుదోషములారయు బుద్ధి గల్గి యార్తుల
కుఁ జికిత్స సేసెదరు. కాం. 1-215

వ మఱి యార్తునకు శయనంబును భీతున కభయంబును దృఢితునకు
జలంబును బుభుక్షితునకు నన్నంబును శ్రాంతునకు నాసనంబును
నిచ్చుట సనాతనంబైన యుత్తమ గృహస్థ ధర్మంబు. ఆర. 1-81

ఆర్ద్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వన్యాదులగు నిర్వదియేడు నక్షత్రములలో ఆఱవ నక్షత్రము. ఈనక్ష
త్రమున గోదానము చేసిన మూర్ధ్వలోకములు లభించును.

చూ. ఆను. 2-878

ఆర్ద్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మెత్తదనము.

మ. దెచ్చె శివు నుల్లం బార్ద్రతఁ బొందఁగన్. కాం. 2-438

క. ...అన విని మొగమోట మరము నార్ద్రతఁ బెనుపన్ ఆను 2-279

ఆర్ద్రపాదుడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

తడికాళ్ళు గలవాడు.

ఆ. ప్రాబ్ధులుండు నార్ద్రపాదుండునై భోజ, నంబుల సేత మేలనంగ
విందు. ఆను. 4-99

ఆర్ద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

1 తడిసినది, క్షిన్నము.

తే. తుష్టి దీపించి కరుణార్ద్ర దృష్టిఁ జూచి.

విరా. 1-10

(కరుణార్ద్రము- కరుణారసము చేతఁ దడువఁబడినది)

2. మెత్తనైనది, ద్రవించినది, కరగినది.

అ. ...నాదు, హృదయమతులు దీని యెడఁగడు నార్ద్రమై, యుండఁ
గాన చెప్పకుండరాదు. విరా. 1-249

ఉ. ...చూడఁగాఁ బోవు తలఁపు పుట్టెడుఁ బ్రభూతగుణున్ బలదేవు
వత్సలన్, దేవకి నార్ద్రచిత్తు వసుదేవుని అశ్వ. 1-146

చ. కని మఱి తల్లి పాదములఁ గ్రందుగఁ జేర్చిరి మస్తకంబు లి, వ్వని
తయు నందఱుం జొడివి వత్సలతన్ మన మార్ద్రభావ మొంద నురలు
నశ్రుబిందువుల దందడిఁ జిక్కగఁ గొఁగిలించి వారి నయనపారిచే
దుడిచి ప్రీతిగ దీవన లిచ్చె భూవరా. అశ్ర. 2-85

కి. పచ్చిది, ఎండనిది, శుష్కముగానిది.

వ. అది యెయ్యది యనిన నార్ద్రంబగు దానను శుష్కంబైన సాధనం
బునను గారువునం బాపాఞంబున శస్త్రాస్త్రంబులం దివంబున
రాశ్రియందును నేను వధ్యుండఁ గాకుండవలయు నవిన.

ఉద్యో 1-187

వ. అగ్ని జలంబుల నార్ద్రంబునను శుష్కంబునను. ద్రోణ. 5-414

అర్ద్రీకృతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

తదుపఁబడినది, తడిగాఁ జేయబడినది.

సి. ...మలయజ మృగమదావిలసలిలంబునఁ నిమ్మగా నార్ద్రీ కృత
మ్ములయిన -తే- యంగకుల నొప్పె. ఆది. 9-148

అర్ద్రీభూతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

తడిగానైనది, అర్ద్రమైనది, కరగినది.

కా. భావం బేకముఖంబుఁజేసికొని యావద్భాంతభానున్ మహా,దేవుం
బర్వతకన్యకాప్రియు దయార్ద్రీభూత చేతస్కు. కాంతి. 1-109

అర్చిడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. మెత్తఁబడినవాడు, మార్దవము గలవాడు.

తే. అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట, కోర్వమియుఁ గౌరవుఁ
జంపనొల్లమియును, గలుగునెయ్యంబు పెంపునఁ గరుణనార్ద్రుఁ
డైన పవనఁ బురికొల్ప వాత్మఁ దలఁచి. ఉద్యో. 8-58

2. దుఃఖముడు.

సీ. ఆముహూ, కాశ్మీరుడు గరమును నార్థ్యిడగుచు, గౌరవంబున
వారి గలయఁ గనుంగొని, యంతరంగంబు శోకాగ్ని వెరయ.

మాన. 1-128

ఆర్థ్యిడు సం. వి. అ. పుం.

విశ్వకుని కుమారుడు. యువనాశ్వుని తండ్రి. చూ. ఆత. 4-380

ఆర్థు (దే. వి. ఆర్థు)

1. ఆయువు, కేక.

సీ. అనుచుండ పై న్యంబు లార్పులు బెడబొమ్మలును దూర్యనాదంబు
లుల్లసిల్ల. విరా. 5-188; భీష్మ. 1-47

2. గర్భనము.

తే. యూధపతితోడి దంతి సముత్కరంబు వెనుకడగిలెడు సింగంబు
విధముదోష, నార్పునాదంబుగా నరుఁ డంటదాకె. విరా. 5-197

ఆర్థు దే. స. క్రి. (ఆర్థు)

1. చల్లార్పు, సకింపఁజేయు.

క. బలుగాలిఁజేర్పు దావా,నం మొక్కడఁ దార్చఁబోయినను దీటునె.
విరా. 4-214; కాంతి, 3-276; ఉద్యో. 2-73

2. తీర్పు, పోగొట్టు.

చ. అలఘువిచార నాయలఁత యార్పుము నన్ గడతేట్టు మెమ్మె
యిన్. ఉద్యో. 3-201

(ఇది ఆర్థు³యొక్క క్షార్థక తుమున్నర్థకా ద్యసమాపక క్రియం
యందు శృఙ్ఖలమునందును మధ్యమపురుషయందును వచ్చురూపము.
అర్థములకై చూ. ఆర్థు³.)

ఆర్య సం. వి. అ. స్త్రీ.

1 పాశ్వతి.

అ. హరుడు కరుణఁబాడ వాహిమవన్నగ.దాహ ముడిగి శోభిత త్త్య
మొలసె, నార్య పరమ విస్మయముఁబొంది యాసర్య. భువనకర్త

తోడ సవినయముగ.

అను. 4-471

2. కుమారమాతృకలు ఏడుగురిలో అతివది.

చూ. ఆర. 5-245

ఆర్యకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

భుజంగరాజు, చిరకుని తండ్రి, సుముఖుని తాత.

చూ. వివ. ఉద్యో. 8-291

ఆర్యత్వము సం. వి. అ. న.

1. పెద్దటికము.

క. దుర్యోధను నెఱుంగదు, కార్యమునకు ఖడ్గమునకుఁ గలవాఁడై
చాతుర్యము మెఱయుకర్ణుని, యార్యత్వము నెల్లుచున్న యదియే
నెమ్మిన్.

ఉద్యో. 1-231

2. ఊవకోటికి శుభము గలిగించుట.

క. సమతయు దమముఁ దిలిక్కుయు, నమత్సరము ప్రీతియు
ననసూర్యత్వములు సహింసాదాన, క్షమాత్వజన సూన్యతములు
సత్యము మూరుల్.

కాంధి. 8-417

ఆర్యమిత్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజ్యులకు స్నేహితుఁడు, ఆర్యమిత్రుఁడు, గౌరవాన్నికుఁడు, పూజ్యుఁడు.

క. ఏనమ్మనోనభావుల, మేనల్లుడ వారలార్య మిత్రులు శత్రుజ్ఞాన
నాయక గర్వతమో, భానులు బంధురహిత కార్యవరతంత్రాత్ముల్.

విరా. 4-128

ఆర్యమూర్తి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

సుందరమైన, మనోజ్ఞమైన, అనుత్తమమైన ఆకారము గంది.

వ. ...లోలత్వరాహిత్యంబున నత్యుదాత్తుం డగుచుం జని యభ్యం
తర మండిరంబున వివిధ రత్నరశ్మి విరాజితంబైన పర్యంకంబున
నార్యమూర్తియు ధవళవ నాంగరాగయు రుచిరాభరణ భూషి
తయుఁ బ్రౌఢనయస్కయు నగు నొక్క వనితం గని. అను. 2-10

ఆర్యవృత్తము సం. వి. అ. న.

సాధువర్తనము.

సీ. భార్య పుత్రకుఁ డల్లుఁ డార్యవృత్తములేమి,

అను. 4-848

అర్హాత్మకుడు సం. వి. అ. పుం.

పూజ్యమైన మనస్సు గలవాడు.

ఇంద్రవజ్ర :- చింతా పరత్వంబునఁ జెందు దుఃఖా, క్రాంతత్య ముర్వీ
శ్వర కాన గీడుఁ, జింతింపఁ దార్హాత్మకుఁ డచింతనుండై, యంతః,
పరీతాపము నార్హ, జాతున్. స్త్రీ. 1-29

అర్హుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. పూజ్యుడు, గౌరవనీయుడు.

చ. అకుటిలుఁ దార్యసమ్మతుఁ డహంకృతిదూరుడు. విరా. 1-98

క. ధుర్యత ననాగతములగు, కార్యము లూహించి పని తగం జేయు
నయా, చార్హుడు సౌఖ్యముఁ బొరయును, నార్యస్థితి దీర్ఘదర్శి
యను మీనుక్రియన్. కాంతి. 8-201: స్త్రీ. 1-29

2. మంచివాడు, సాధువు.

సీ. భార్య పుత్రకుఁ డల్లుఁ దార్య వృత్తములేమి. అను. 4-846

3. కులీనుడు, విశ్వసనీయుడు, విసేతుడు.

తే. ద్రోణ గాంగేయ భానుమత్సూను కృప సు, శర్మ దుశ్శాసనులు
సర్వనై న్యపతులుఁ గొలువ మహర్షకాంచ, నోన్నతాసనమునఁ
గొలుపున్నవాని. విరా. 3-74

4. కర్మతుడు, కర్మనిష్ఠుడు, కర్తవ్యము నాచరించుచు అకర్తవ్యము
విసర్జించుచుఁ బ్రకృతాచారమున వర్తించునాడు.

క. అర్హుఁ డబ్రవృత్తి లక్షణ, కార్యంబులచేతఁజేసి గ్రాహ్యము
నగు త, ధుర్యత్వమందు విడువ ర, నార్యములగు మదనమద భయ
క్రోధాదుర్. కాంతి. 4-288

అర్హోక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సామెత, పెద్దల వాక్యము.

సీ. ఇట్లుండు నారోక్తి నృపనీతి, దురితంబుసేయునే యొరుండు వెట్టె-
-అ- గుడువ నృపతిమాత్రకునకును గాదన్నఁ. గౌరవాన్వయాగ్ర
గ్భణ్యుడైన నీకుఁ దగుచె. కాంతి. 1-152

అర్చురు దే. సర్వ.

1. అటుగురు

ఉ. ...అహీన పరాక్రమశాలి యద్భుతం, దొక్కడ యార్చురన్ మనల-
నుగ్రరణంబున గెల్చె నిన్న. ఉద్యో. 1-258;

తే. ...నీకుఁ దనయు లార్చు రనకు మనియె. కాంతి. 1-9.

2. పద్యమపులు.

వ. మఱియు మార్గంబున నార్చురు జూడమాడుచుండ. ఆను. 2-210

అర్చము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. ఋషి సంబంధమైనది.

క. హర్షంబును మానంబు న, మర్షము నపరాధమును సమదశావ.
ముల ను, శర్మపకర్ష చింతలు, నార్షసమాచారమున నిరస్త
గుణంబుల్. కాంతి. 5-24.

వి. అ. పుం.

2. అష్టవిధ వివాహములలో నొకటి (ధర్మార్థము వరుని వలన ఒకటిగాని
రెండుగాని గోమిథునములు పుచ్చుకొని కన్యక నిచ్చి యథాశాస్త్ర,
ముగాఁజేయు వివాహము) చూ వివాహము.

సీ. బ్రాహ్మంబు దైవంబుఁ బరఁగ నార్షంబుఁ బ్రజాపత్యమును.
రాక్షసంబు నాసు, రంబు గాంధర్వంబు రమణఁ బైశాచంబునను
నెనిమిది వివాహములయందు. ఆది. 4-54.

అర్చిసేనాశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

అర్చిసేనుని యాశ్రమము. ఇచ్చట ఉజ్జానకనును తీర్థభూమి గలదు.
ఇందు స్నానముచేసిన మర్త్యుఁడు అఖిల పాపంబులం దొలంగును.

ఆను. 2-88;

అర్చిషేణుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక రాజర్షి - ఇతని యాశ్రమమున ధౌమ్యద్రావదీ ప్రభృతులంబెట్టి
కుబేరునితో యుద్ధముఁజేయఁబోయిన భీముని జూడఁబోయెను. ఆర. 4-22
54)

కుబేరుడు ధర్మరాజామల నితని యాశ్రమంబున నొకపక్షము వసి
యించునది యని యాదేశించెను. ఆర. 4-34

పాండవులితని యాశ్రమంబున నొక్కమాస ముండిరి ఆర. 4-39

ధర్మరాజాదు లీతని యాశ్రమమునం దుండఁగనె దేవలోకమున కంత
మున్నరిగియున్న యర్జునుడు వచ్చెను. ఆర. 4-40

శ్లో. అర్విషేష్య రాజన్వైరాశ్రమం దగృశుస్తథా.

సం. భా. ఆర. 158-108

అర్వి సేనుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక మహర్షి. ఇతని యాశ్రమమున ఉజ్జానకమను తీర్థ స్థలము గలదు.
ఇచ్చట స్నానముచేసిన సమస్తపాపములు నశించును.

శ్లో. ఉజ్జానక ఉపస్పృశ్య అర్వి సేనస్య చాశ్రమే,

పింగాయాం చాశ్రమే స్నాత్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే.

సం. భా. అను. 25-54

పై అర్విషేషుడు ఈ అర్వి సేనుడు ఒక్కడే యానాకాదా అని నిర్ణ
యింప వీలుకాకున్నది. మూలములోఁగూడ ఈ రెండుచోట్ల రెండు
విధములగనే కన్పించుచున్నది.

అర్వేయము సం. వి. అ. న.

ఋషిప్రోక్తము. ఋషులచేఁ జెప్పఁబడిన విధము.

వ గయయందు నక్షయ వటంబున నార్వేయంబైన విధానంబునం
జాతుర్మాస్య క్రతువులుసేసి. ఆర. 2-814

అఱడి వి.

న శనము.

సీ. నీవు ధరిత్రి యీనేర్చినఁ గురుకులంబునకు నిట్లాఱడిఁ బొందనేల.
శల్య. 2-74

2. చావు, మృత్యువు.

తే. పరశురాముని నోర్చిన బల్లిదుండ, కాశిరాజు కన్యకలకుఁగారఁ
బడమి, సరపతులనెల్ల గెలిచిన విరుదు గలన, నాఱడియపడు

టూహింప నడలుగదురు.

కాం. 1-196

3. నింద, అట్టు, అపవాదము.

క. విను మొకనినేల భవదను, జని పుత్రులనెల్లఁ జంపఁ జొప్పడినను
నీ, తనయులు మగుడఁగ వత్తురె, యనయము పాపంబునేసి
తాటఁ బోవన్.

శ్రీ. 1-189

విడ.

అపరాధము చేయనిది.

ఉ. అక్కడ లోకమెల్ల నగ నాటడి కప్పలఁజంప దీననీ, కెక్కడి పెంపు
గల్గుఁ పృథివీశ్వర కోపము దీంపు కప్పలం, జక్కనిమాడ్కిఁజూడు
మిది చాల నధర్మము నా వుండున్.

ఆర. 4-388

శ్లో. మా రాజన్ క్రోధపశంగముః ప్రసాదం కురు వార్హసిమందూ
కానా మనవరాధివాం వధం కర్తుమితి శ్లోకా చాత్రభవతః

సం. భా. ఆర. 192-20

శ్రీ. విడ.

1. నిష్కారణముగా.

క. ఇది విధిపశత్వమున నై, నదియని శోకంబు దొఱఁగునట్టి వివేకం,
బొదపరు ఫల్గున యాటడి, యదువంశంకెల్ల సమసె నను వగ
పేర్మిన్.

మాస. 1-118

ఉ. యక్షుఁడెఱింగి వచ్చి యిటు లాటడి చావఁగనేల చెప్పు మ, జ్ఞాపి
భవన్మనోరుజకు నౌషధ మే నొనరింతునన్న.

ఉద్యో. 4-385

తే. అభిమన్యువీరుని నతని తమ్ముఁ, గుఱ్ఱులను గర్జు నాటడిఁ గోలు
పోయి, యొంటి వడితి మనియుఁ గడు నుమ్మలంపు, మాటలాడుదు
ర్పరిజనుల్ మఱుఁగుచుండ.

అశ్ర. 2-15

2. వ్యర్థముగా, నిష్ప్రయోజనముగా.

చ. అనుటయు నాతఁ డిట్లనియె నాటడి విప్రుల కేల యశ్యముల్.

ఆర. 4-849

ఉ. చచ్చిన విమ్మటం గడిఁది శత్రుల నోర్వఁగవచ్చునే కుభం. దిచ్చునె

చావు లెందును నరేశ్వర యాటడి చతునంట దా, మెచ్చగునయ్య.

ఆర. 6-58.

2. దీనముగా.

చ. నినుం బగలు సంపగ గావగలేని మీ బలాధిపతుల దూలు.
సాత్యకి యతిశ్రమ మొందినచోటఁ దాకి క,వృషణచి చంపె దీ.
హఁడు సచ్చునె యాటడి యేను గల్గఁగాన్. ద్రోణ. 4-270.

అటడిఁబుచ్చు; అటడిపుచ్చు దే. స. క్రి. (✓అటడి)

వ్యర్థముచేయు.

ఉ. అముసేసి నాతగుల మాటడి పుచ్చగనేల బేరి న,న్నేలి యనంత.
భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు. విరా. 2-253.

అటడిఁబోక; అటడిపోక దే. వి. (✓అటడిపోవు) అటడిపోవుట

నిష్ఫలమగుట, వ్యర్థమగుట.

ఉ. అటడి పోకయిన్ ఫలమునందుటయుం గని పల్కనేరమిన్.

ఉద్యో. 3-100.

అటడిఁబోవు; అటడిపోవు; అటడివోవు దే. అ. క్రి.

1. వ్యర్థమగు, నిష్ఫలమగు.

చ. ...అతి దుష్కరమైన తపంబు సంచితంబనఁదగు బ్రహ్మచర్య
మును నాటడిఁబోవె కటా శపించినన. అశ్వ. 8-35.

చ. అనవుడుఁ గృష్ణుఁ డిట్టులను నాటడిఁబోయెఁ బ్రయత్న మెల్ల.

అశ్వ. 8-59.

2. చెడు, భగ్నమగు.

క. ...చోరుమం,చమనూనింప కతనిఁ జోరు,మనరు గదా మీ యు
పాయ మాటడిపోవన్. ద్రోణ. 2-284.

3. నశించు, చచ్చు.

వసంత తిలక :- హా,పుత్రవర్గ మిటు లాటడిఁబోవ. ప్రి. 1-10.

అ. ...అడరి వెలుచ నేడె నాటడిఁబోయిన ప్రజల పేరుఁగ్రుచ్చి
పవవి పునవి. మాస. 1-107, 208.

ఆ. అప్పిధమునఁ గర్ణుఁ డాటడిబోయిన, నాదు మానసంబు వోదు
నూలు, పటియలై. ఆశ్ర. 1-154

4 నిందపడు.

క. విను మొకనినేల భవదను, బని పుత్రులనెల్లఁ జూపఁజొప్పడినను
నీ, తినములు మగుడఁగ వత్తురె, యనయము పాపంబు నేసి యాటడి
బోవన్. స్త్రీ. 1-139

(కొన్ని ప్రతులయందు 'అడడిపోవు, అటడివోవు' అనియు గలదు)

అటాలు దే. సర్వ.

రె. దు అటలు — పండ్లెందు

ఆ. ... కూల్చె మెటుగు వాలారుమాపు లా, బాటు నిగుడఁజేసి
యద్భుతముగ. ద్రోణ 4-211

అటలు¹ దే. అ. క్రి.

1. తీటు, ఉపశమిల్లు, నశించు.

క. ... నిను మద్దోర శరనిహతిఁ బడఁ గ, న్నారఁ గనుంగొనక కోప
మాటునె యొంటన్. కర్ణ. 1-124

క. కాటడవిఁ బలుచు మృగముల, నూటడకం దిగిచి డస్సియున్నతని
శ్రమం, బాటఁగ నెడఁ బరితాపము, దీటుఁగఁ బై వీచె నన్నదీపవ
నంబుల్. ఆది. 4-19; ఆర. 6-210

ఉ. నెట్టన యిట్టి యల్క మది నిల్పితి రక్కెనకాల్మిఁ జిచ్చొడిం, గట్టన
యట్ల పెద్దయును గాలము దీనికి నాటు పెన్నడు, బుట్టడు.
ఉద్యో. 3-118

2. నిర్భయమగు, ఎడిపోవు.

సీ. వెలవెలఁ బాటుచు వెగడొందుఁ బెరవు తడియాట నెంతయుఁ
దల్లడిల్లు. విరా. 4-80

3 (దీపాదులు) పోవు, మలుగు, చల్లారు.

మ. భూపాల యేపారి మం, దునె యాటంగల దీపమట్లతఁడు మండుం
గాక యేనార్చెదన్. కర్ణ. 3-49

ఆ. ...అడరు శోకవహ్ని యాజనేర, దిండ్రపదవి సేరె సేనియుఁ
గావున, భండనంబు సేయకుండువాడ. భీష్మ. 1-198

మ. నిరాకృత శీలుండగు నా సుయోధనుడు సంక్షీణంబు సేసెం
గులం, బతనిం జంపగ దీపమాతె మది శోకాక్రాంతమయ్యెం
దుదిన. కాం. 1-46

4. చచ్చు.

క. అడవుల దవళిని దరికొను, వడువున నిట్లరిబలం బవారణఁ బొడిగా,
నడరి యతఁ డాతె ద్రుపదునికొడు కార్య నుభయ జనములకున్
వగ మిగలన్. ద్రోణ. 1-77

శ్లో. ఏతాని చాన్యాని చ కౌరవేంద్ర
కర్మాణి కృత్వా సమరే ఘహాత్మా,
ప్రతాప్య లోకా నివ కాలసూర్యో
ద్రోణో గతస్త్విర్గ మితో హి రాజన్, సం. భా. ద్రోణ. 8-29

అటు² దే. సర్వ. సంఖ్యా. ప. (భౌత. అటు. క. అటు)

చదునొకటి.

ఉ. అటు రసంబులం జవులయందలి క్రొత్తలుపుట్ట నిచ్చలున్, వేటొక
భంగిఁ బాకములు విన్ననువొప్పంగఁ జేసి చేసి. విరా. 1-77

క. తురగము నాలుగిట ను, త్తరు నాటిట నెనిమిదిట రథముఁ బది.
టన వా, నరు నలువది శరముల న, న్నరు నంగంబులను తెలుచ
నాటగ వేసెన్. విరా. 5-108

తే. ఇంద్రియంబుల నాటింటి నిట్లు విషయ, ములకు నొంయక యుం.
డలగ నిలువరించి. కాం. 5-181.

వ. సంజయుం డాటవ దివసంబు నాహవంబు తెఱంగెఱింగించె
భీష్మ. 2-405

2. సంధి, విగ్రహ. యాన, ఆసన, చైత్రధీభావ, సమాశ్రయములు.

తే. ఒకటి గొని రెంటి నిశ్చల యుక్తిఁజేర్చి, మూటి నాల్గింటఁ గడు
వశ్యములుగఁజేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగియేడు.

విడిచి వర్తించువాఁడు వివేఁధఁ డ.

ఉదో. 2-87

చూ వివరమునకై ఒకటి

అటునూటు దే. సర్వ. సంఖ్యా.

అటు వందలు.

వ ... ఇయ్యాటు నూటు గుఱ్ఱులులను గురునకు సమర్పింపుము.

ఉదో. 3-818; కర్ణ. 2-91

అలంపుగోల వి.

(అలము + గోల)

యద్దమునఁడు వీరులు చేయు కలకలము, అటుపు, బొబ్బరింత.

నీ హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలపు గోలతో, నొగలు మూఁడమ్ముల
నుగ్గుసేసి.

విరా. 5-150

అలంపుఁటెలుఁగు వి.

(అలంపుగోల కిది పాశాంతరము) (అలము + ఎలుగు)

యద్దమునఁడు వీరులుచేయు కలకలము, అటుపు, బొబ్బరింత.

నీ. హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలంపు ఁటెలుఁగుతో, నొగలు మూఁడఁ
మ్ముల నుగ్గుసేసి.

విరా. 5-150

అలంపుఁగేలి వి.

(ఇది అకాడమి సం.ము పాఠము) (అలము + కేలి)

యద్దక్రీడ, యద్దమునంగు వీరులొంజురులు చేసికొను పరిహాస వాక్య
మలు

నీ. హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలంపుఁగేలితో నొగలు మూఁడమ్ముల
నుగ్గుసేసి.

విరా. 5-150

అలంబనము సం. వి. అ. న.

1. అశ్రయముగాఁ గొనుట, ఆధారముగాఁ గొనుట

క. శ్రీత్వశివాత్మాలంబన తత్త్వశ్లేషాత్త.

విరా. 3-1

2. ఊత, ప్రాపు, ఆధారము, ఆశ్రయము.

వ. ... అయ్యారణేయుఁడు నియ్యత్యధిక మారుతం జెక్కడిది యని.

యడిగిన నఖిల భూతవేదీయగు వేదవ్యాసుఁడు దేవయానంబున విష్ణుఁడును బిశ్వయానంబున భానుఁడును సూర్యార్ధోగమన పర్యాయ రూపంబునం బ్రవర్తిల్లుదు రది పవనాలంబున కృతంజై చెల్లు. కాంతి. ౪-307; కాంతి. 4-447; కాంతి. ౪-77

అలంబనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయింపదగినది.

క. శీలంబు మైత్రి కరుణ య, లోలుప భావము విభిన్న లోనగు మునిలో, కాలంబనీయ సద్గుణ, జాలంబు దమంబు రూప సంపద యధిపా. కాంతి. 3-408

అలంబము సం. వీ. అ. పుం.

ఆధారము, ప్రాపు.

క. శ్రీగిరిజా సమవాయ మ, హాగురుశర కుభగ సంపదారంబు సహా, యోగిజనశ్చేమ సమీ, హాగర్భిత దివ్యచిత్త. శల్క. 1-1

అలంబి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

1. పట్టకొనునది, గ్రహించునది.

తే. చిత్తమున గాఢరాగంబుచేతఁ జూపు, తెఱఁగుదోష గెంపారెడు తీగబోడి, మృదులపాడిఁ గుమారుండు మెలపుమై గ్రహించేఁ బల్లవాలంబి మత్తేభలీం. విరా. 5-400

2. అశ్రయించినది.

క. మేలర్థింపను గీడుము, జాలింబడి తొలగఁ ద్రోవ సరిఁ దూష్టిం కా, వాలంబి మనస్కుడనై, యాలంబుగఁజేసి నడతు నయ్యిరు తెఱఁగున్. కాంతి. 4-58

అలంబించు సం. స. క్రి.

అనుభవించు.

క. మును మే మాలంబించిన, వెనుకఁగదా నీకు ననుభవించ వశం బో, మనసా నీజెంగిలి కా, దను మా యవ్యవయ మెక్కు డయ్యెడు మనలోన్. శల్క. 2-36

ఆలంబ్యమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయమగుచున్నట్టిది.

క. ...లక్ష్మీరమణత్వ శివాప్రియతా, సమవాయాలంబ్యమాను సాం
దర్శనిధి. కర్ణ. 1-821

ఆలంభము సం. వి. అ. పుం.

చంపుట, యజ్ఞమునందు పశువును విశసించుట.

వ. —సర్వ పశుశ్రవణంబు లాచరించి ఋత్విగ్ధనంబు లశ్వాలంభ సమ
యంబున యాజ్ఞ నేని సన్నిహితంజేసి. అశ్వ. 4-184

ఆలకించు సం. స. క్రి.

విను.

వ. అట్లు ధర్మనందునుం దేకెంచు కలకలం బాలకించి. శల్య. 2-43

ఆలకూయు దే. వి.

ఆవుల యటవు, ఆవుల యార్తధ్వని.

ఆ. అకట యాడుకూయు నాలకూయును లాఁతి, వారికైన నరయ
వలయా ననిన, వన్నఁ గీచకుండు దన్నంగ నెట్టులు, సూడనేర్చె
ధర్మసూనుఁ డవుడు. విరా. 2-177

ఆలక్ష్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడుచున్నది.

వ. తొల్లి వాణ్ణేయుండు తెచ్చిన రథంబునందు నిజహయంబుల వాలక్ష్య
మాణ శుభలక్షణంబులు మనోవాయు వేగంబులు నైన వానిం
బుచ్చుకొని. ఆర. 2-186

ఆలనేయి దే. వి.

ఆవుల పాలనుండి తీసిన నేయి.

తే. ఆలనేయి ముఖ్యము మహిషాదిమేష, జనిత పృథములుఁ దైలంబు
మనుజునాథ, మధ్యమక్షలగు మేదోస్థిమాంసరసము, లరయ
సింద్యముర్ దీపసమర్పణమున. ఆను. 4-22

ఆలపనము సం. వి. అ. న.

అలాపము, సంభాషణము.

చ. అతఁడు మందహాస సహితాలవనంబును సత్యభాషణ వ్రతమును
...గిల్లి కాంధి 2-283.

ఆలపుటాలము వి. (ఆలము + ఆలము)

యుద్ధమునందు ఉపేక్ష- యుద్ధమును త్రోసిపుచ్చుట, యుద్ధమునందు
అనాదరము.

సీ. ద్వారకా నగరంబు చేరువ ఘోటక మరుగంగఁ బ్రీతులై యదు-
కుమారు, లాలపుటాలించు ననువున నయ్యింద్రనందనుఁ గని పూజా-
నం దొనర్చు. అశ్వ. 4-114.

ఆలమంద రే. వి

ఆవుల సమూహము.

ఆ. ...అతఁ డాలమందలు, పరపులైన యెడల కరిగి యరిగి.

అను. 1-254.

ఆలము¹ వై. వి. (సం. హారః = యుద్ధము)

యుద్ధము.

క. వాలమ్ములు దాఁక ధరన్, వ్రాలు భటులఁజూచి యెడలు వడఁ-
కఁగ మేనున్, దూలంగఁ దముఁ దాఁకకయును, వాలము సాలించి
కొంద అవలఁ జనంగన్. విరా. 5-62

తే. పెచ్చుపెరిగి, యాలమెడనేసి యనింజ వ్రేలె దిట్లు. శంధి. 2-245.

ఆలము² రే. విణ.

1. ఆలక్ష్యము, ఉపేక్షితము, అనాదృతము.

క. మే లర్థింపను గీడును, జాలిఁబడి తొలఁగఁ ద్రోవ నరిఁ దూష్టిం-
కా, వాలంబి మనస్కుడనై, యాలంబుగఁజేసి నడతు నయ్యిరు-
తెఱఁగున్. కాంధి. 4-68.

ఉ. ఆలమునేసి నా తగుల మాఱడి పుచ్చగనేల బేల న, న్నేలి యనంత
భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు విరా. 2-258.

ఉ. ...అయసత్యసం, వాదిని పూన్కి పొందుసుతవల్లభ యాలమునేసి
యిట్లుమన్. విరా. 2-160.

వ. అని పలికి వాని యాలాపంబు నాలంబుపేసి యభిమన్యుండు
పెలుచం దఱిమిన. బోధ. 2-16

శ్లో. తతోఽభిమన్యుస్తామ్ వాచమ్ కదర్థీకృత్య సారథేః
సం. కా. బోధ 36-8

వి.

ఉపేక్ష.

నీ. యదుకుమారు. లాలంపు టాలంబు ననువు నయ్యుండ్ర నందమం
గని పూజనం తొనర్చ అశ్వ. 4-114

అలయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఇల్లు

తే. ఒక్కనాడు, స్పృహయునిగాంచి యకడు విశిష్టభక్తి, నర్చనము
పేసినను భవదాలయమువ, ననఘ వసియితుమే కొన్ని దినము
లనిరి. కాం. 1-286

2. నిలయము, మందిరము.

ఉ. మాలిని రాకచూచి భయమర్దితమైన మహంబుతోడ న,క్కాలము
నందు నీకుఁ జనఁగావయున్ వెనఁ ప్రానిపైకి వా, యాలయముం
జొరన్ సమయ మప్పుడ నాకునుగాన యతఱి, న్నే లొనరింతు.
గమ్ము మిది నిక్కము గర్జము నే నెఱుంగనే కాం. 3-215

అలిరి దే. విణ.

అవివేకి, కొంటె.

ఉ. ... ఒక్కరన్, కాలికఁ దొల్లి యేవురకు భామినిగా స్పృశియించి
యన్న య, య్యాలిరి బ్రహ్మచెయ్ పరమార్థముగా కది యేల
యొండగున్. అది 7-211

అలవట్టము వై. వి. (సం. అలావర్తమ్. ప్రా. అలావట్టం. త.
అలవట్టం)

వస్త్రముతోఁ జేయఁబడిన గుండ్రని విసనకట్ట (ఇది రాజాద్యుపచారము
నకై వినియోగపడును.)

గీ. కనక బహురత్నమయ వీరమున మృగాకు, లాలవట్టంబులిడఁ
తెలువమరునట్టి కౌరవేంద్రుండు వెనునేలఁ గంకపక్ష, పవన
హతుఁడయ్యెఁ జూచితె పగ్గనాథ. స్త్రీ. 2-88

వ. భీమసేనార్జునులు ధవళచామరంబు లిడిరి యుయుత్సం దుత్తమ
చ్చత్రంబు నట్టె వృద్ధలగు కౌరవస్త్రీ లాలవట్టంబులు వట్టిరి,
ధామ్యుండు క్రియాకలాపంబు నడపె నట్లు పొద నేర్చి దేవవ్రతుని
దేహంబు క్రాశాగ్ని కావృతిసేసి ఆను. 5-478

ఆలవాలము సం. వి. అ. న.

కుదురు, పాదు.

ఉ. ...నిత్య లక్ష్మీనికాలవాలమగు జీవనమంతయు నీమొగంబకాఁ,
కాలననేయు మిప్పురము భామినులెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁగన్.

విరా. 2-258

సీ. ...అది ధర్మబుద్ధికి నాలవాలం బగు.

కాంతి. 5-885

ఆలస్యము సం. వి. అ. న.

1. సోమరితనము, కార్యనిర్వహణమునందు చుటుకుదనము లేకుండుట.

వ. ఇట్లుత్తమందైన విప్రుం డుత్తమమంత్రోపాశ్రితంబులగు విహిత
కర్మంబులు నడపుట రత్నకాంచన సాంగత్యంబునం బోలె సంస్తు
త్యంబై యుండు వాలస్యంబునఁ గ్రోధంబున శోకంబునఁ దదనుష్ఠా
నంబు విడుచుట పాతకంబు. కాంత్తి 1-72

క, కాలిమి లేచి జనంబులు, మేలెఱుంగక యట్టివాని మీఁదను జాడ్యం
కాలస్యం బిదియని దో, హలోచన మాచరింతు రది మఱియగునే.

కాంతి. 5-288

2. జాగు, వింఞము.

క. ఆరయఁగ నయ్యెడు తెఱఁగుల, నరయుట కార్యంబు వారి నాల
స్యమ లే, కరయునది పెక్కుభంగుల, నరసినఁ దోచెదరు గాక
యది యట్లుండెన్. విరా 8-105

3. ఏమఱుపాటు, జాగరూకతలేమి.

వ. విచ్చిపోయ నమస్త దేశంబులుం గలయం గ్రుమ్మరి కొండొక

యు నుపేక్ష లేక పరువు వోడిదకా పరికించుచు బయటను నాల
స్యంబు దక్కి యోలంబునట్ల శోధించుచు.

విరా 2-87; కాం. 3-80

4 నిర్దక్షము- ఇతరుల పలన భయములేమి, నితరులను తిరస్కార
పూర్వకముగా నాత్మనిర్భయమును బ్రకటించుట

ప. అని మెత్తన యియ్యకొని గర్జించి గజాలస్యంబున నంగణంబుసొచ్చి
విరా. 2-14

5. అజ్ఞానము.

ప. అని యడిగిన నతం దేను మధ్యదేశీయుండ గౌతముండ నొక్క
మహనీయు చరిత్రుని పుత్రుండ నాలస్యంబున వేదాధ్యయనాది
విప్రకర్మ విరహితుండనయి కామలోలత్వంబున బోయిత యిల్లా
లుగా బోయలం గలసియుండి.

కాం. 8-480

6. ఆలసత, మాంద్యము, మత్తు.

ప. ...ఆదై తునకు నాపులించునట్టి యాలస్యం బావహించిన.

తే. అసురవాధుండు నలసత యడర నీల్గి, యాపులించిన నత్తటి నమర
విభుడు, దనశరీరంబు సంకుచితంబునెసి, కడుజవంబునఁ గుప్పించి
వెడలనుటికె.

ఉద్యో. 3-124, 125

అలాతకము సం. వి. అ. న.

కొఱకచ్చు, కొఱవి, అలాతము.

సీ. ...తోమర ముద్గరాలాతక ముసల శూల, శర శతఘ్నముఖ సాధనో
పేతమై.

ఆర. 7-57

అలాతము సం. వి. అ. న.

కొఱవి, కొఱకచ్చు, అలాతకము.

ప. ఇట్లు గవిసినం బ్రాకార రక్షకులైన రాక్షసపీరులు వారలం జేర
నీక శిలా శూల పరశు తోమ రాలాత ప్రముఖంబులు ప్రయో
గించినం.

ఆర- 7-70

అలాపము సం. వి. అ. పుం.

1. మాట.

క. అనుటయు మోటకు చందం, బుర మో మడ్డము గదల్చి భూవిభుడు
సఖా, జనులు విన ననిలసుతుఁ డిట్లనియెం బ్రస్తుట నిరర్థకాలాప
ములన్. విరా. 1-221

2. వచనము.

వ. ... ఏమేని నెపంబున నొండొరులమేలు కాన్పు రమణ రమణి జనం
బుల నర్థాలాపంబులన్ జెరయు దరహాసంబుల కాంతిఁ దెలుపెక్కు
నట్లు వెలరారు దీపంబులును. విరా. 2-240

క. పరమ సుఖము రృష్టయుడుగు, టరయఁగ నిట్లగుట పింగళాలాప
ములం బరితోధిశమగు. కాంతి. 4-15

3. సంభాషణము,

వ. అని పరికి నాని యాలాపంబు నాలాపంబునేసి యభిమన్యుడు.
ద్రోణ 2-16

4. పలుకుట.

క. కోపంబులేమి సత్యా, లాపము నిజదార పరవిలాసము శుచితా,
గోపన మద్రోహం బవ, నీపాలక సర్వవర్ణనియత గుణంబుల్.
కాంతి. 2-221

ఆలి¹ సం. ఇ. ఈ. స్త్రీ. (ఆలి)

పంక్తి, వరుస, శ్రేణి, సమూహము.

మ, ... పౌరాలి దీవన లిచ్చెం... విరా. 4-88

క. ... మధుశ్రీ లాలిత్యాస్పదవా, క్యాళికలనమున నాకు నానతి
యూనే. అను. 4-424

ఆలి₂ దే. వి.

1. పరిహాసము, గేలి. చూ. ఆలిగొన.

2. హీనము, నీచము. చూ. ఆలితనము.

ఆలింగనము సం. వి. అ. న.

ఉపగూహనము, కౌగిలింత.

అ. ప్రీతి నలుమడింప భీమునిఁ గవల నాలింగనమునేసి. విరా. 5-841

వ. అమ్మనివరుండు దనయుని గాఢాలింగనంబును మూర్ధాఘాతం
బునుం జేసి. కాంతి. 5-287

అలింగితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కొంగిలింపఁబడినది, స్పృశింపఁబడినది, తాఁకఁబడినది.

వ. సర్వాలింగాలింగితమహితలంబగు నమస్కారంబుజేసిన నజ్జగన్నా
థుండు. విరా. 1-22; ఆర. 1-828

అలింగితుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కొంగిలింపఁబడినవాఁడు.

వ. ఇచ్చిధంబున నాలింగితుండయి భూమింజయుండు. విరా. 5-272

అలిండు దే. స. క్రి.

1. అలిండు (విను)

అ. అనదనైతి నిచట నాలికుయ్యాలింపుడు. విరా. 8-19

వ. ...అట్లయ్యిరువురు వివాహంబుజేయుట యాలించి.
కర్ణ. 2-115; భీష్మ. 8-228; కాంతి. 8-880

(అలింది విను) శ్రద్ధతో విను.

తే. ...నట్ర, ఘోరనాదంబు నీకోర్వఁగొలఁది యగునొ కాదొ నీవ
యెఱుంగుదు మేదినిశ, యనుటయును 'నృపుఁ డాలించి విని
భయమున. ఆశ్వ. 1-90

2 స్మరించు, మనసునకుఁ దెచ్చికొను.

అ. ఇకనైన నన్నునేల యాలింపు, నాకు శరణుగము నాథ.
ఆర. 2-87

శ్లో. కథం భవిష్యసి పునర్జామనుస్మృత్య నైషధ,
కథం భవాన్ జగామాద్యమాముత్యత్య వనే ప్రభో.
సం. భా. ఆర. 88-24 శ్లో.

అలికుయ్యి దే. వి.

భార్యమొర.

అ. అనదనైతి నిచట నాలికుయ్యాలింపుఁ డకట. విరా. 8-19

అలిగొను దే. స. క్రి.

పరిహసించు, గేలిసేయు, తక్కువ పఱచు.

గీ. అకట పై రంధ్ర నన్ను నిట్లాలి గొనఁగ, నేల చక్కఁగఁ గనువిచ్చి,
యేను జేడిఁ, జూడ రోయుదు రణమున నూతకృత్యభరము.
దాల్చుట కెమ్మెయిఁ బనుచువాడ. విరా. 4-18

అలితనము దే. వి.

హీనశ్యము, నైశ్యము.

ఉ.పాటిగఁబట్టుము నాడుమాట లి, య్యాలితనంబు వాచెనఁ
బ్రియం బొనరించెద నీకుఁ దండ్రికిన్. శంక. 2-85

అలిప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) పూయఁబడినది చూ. అలిప్తి

అలిప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పూయఁబడుట, పూత.

తే. సారచందన హృద్యకస్తూరికాది, లేపనాలిప్తి నుండెడి భూప
ఁదుర్బలకట కోడిత పంక దిగ్ధాంగులగుటఁ, గనుట కోర్వరా
దయ్యెడుఁ గమలనాభ. స్త్రీ. 2-16 (అలిప్తము-అని పాఠా)

అలిధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గ్రసంపఁబడినది, అక్రమింపఁబడినది.

తే. ప్రేగు పెద్దెననోడ వారిధిఁ దరింప, లేని భంగి మనోభళవాలిధ
వృత్తి, యగుచు నుండు జీవుండు భవాత్తి యుత్తరింపలేఁ డిది
నిజము గరివ్తచరిత. కాం. 5-584

అలిధుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గ్రసంపఁబడినవాడు, అక్రమింపఁబడినవాడు-

క. విను మలసుండును గర్వియు, ననర్థభాషియును మత్సరాలిధుండుఁ
గ్రో, ధనుఁడును గావలనదు శ, క్త్యనురూపతఁ జేయవలయు నాతి
భ్యంబున్. కాం. 5-454

అలిసుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంటియున్నవాడు, సంగతుండు.

క. కాలగతి గనుట కాంతికి, మూలంబై యంతరంగమున కాశ్రమ
య, క్వాలంబనంబు నిచ్చు ద, గాతీచందైన పురుషుఁ డక్షోభ్యుఁ
డగున్. కాంతి. 4-447

అలు దే. వి. డా. (బి. ఆంధ్రు. ఆంధ్రురు)

భార్య.

క. అలును బిడ్డలు బంధులు, వై లీలఁ జరించుచును గృహస్థుఁడు
దత్త, ల్లోలత్వరహిత చిత్తక, మేలుగ నలవటువలయు మీఁ
దెఱిగి నృపా. కాంతి. 1-827

సీ. ...చతురులు నా నెందును నుతికి నెక్కి -తే- యన్నగంధర్వుఁ
లేపురు నన్ను నిట్టు, లొకఁడు వటువంగ మారకయునికి సూడ.
నచ్చెరువుగాదె యెవ్వరి యాంధ్రు రింకఁ, బరిభవంబునఁ బొందక
బ్రదుకువారు. విరా 2-160

సీ. నాలుగు జాతుల నాతులు విప్రున కాంధ్రుగాఁ గైకొనఁదగు.
అను. 2-27

వ. జూదరి యాలికి గటువతనం బెక్కడి యది. విరా. 2-158

క. వెడపనికి నాలిఁ జంపం గొడుకుఁబనిచి వచ్చినాడ. కాంతి. 5-281

అలుబిడ్డ దే. వి. (అలు + బిడ్డలు) (అలు + బిడ్డ)

భార్యపుత్రులు.

అ. అలుబిడ్డ లేని యట్టి త్రిమూరియగు, కొయ్యగాక కుడుటఁ గూడు.
వెట్టి, కుడుచువార లిట్టి క్రొవ్విదంబులు నేమఁ, జొచ్చు టిచ్చ
గించి చూతురయ్య. ఉద్యో 2-9.

అ బలము నీవ నాకు భక్తుండ నీయెడ. నాలుబిడ్డ లేని యట్టివాడ.
అను. 5-468

తే. అలుబిడ్డనక యతిథి, పూజనం బిట్లు నడపిన పుణ్యమునకు.
అశ్వ. 4-144

అలుబిడ్డలు దే. వి. బహు. (అలు + బిడ్డలు)

భార్యపుత్రులు.

అ. అలుబిడ్డ లొబటులై లేమిఁ గుందుచు, దెవులుచేక బడుచు

నవయ జనులు, మున్ను క్రోధలోభముల నా స్తికతఁ బర, పీడనము
సేసి పేర్చినారు, ఆను. 5-98

ఆలేపనము సం. వి. అ. న.

మైపూఁత.

తే మాల్యములును భూషణములు నాలేపనములు వస్త్రములు వింక,
చెన్నునేయఁ జేష్టలు విలసిల్లుచుండ. మాస. 29

ఆలో అవ్య. ద్రు.

అంతలోపల, అవి జరుగులోపల.

క. ఆలో ధర్మజ్ఞ సారథిఁ గూలఁగఁ గృపుఁ డేయ. శంక. 1-281

క. ...మద్రసుతుఁ డాలోఁ డెలిసి లేచి శోభిల్లఁ గడున్.

ద్రోణ. 1-190

ఆలోకదానము సం. వి. అ. న.

దీపదానము, దేవుని సన్నిధియందు దీపారాధనము (దీపము వెలిగించుట)
చేయుట.

క ఆలోకదాన మన భూపాల పరఁగు దీప మీగి. ఆను. 4-18

ఆలోకనము సం. వి. అ. న.

1. చూచుట, దర్శనము.

న. ...ఒక్కనాఁడు యయాతి యశోకవనికాలోకన తత్పరుఁడై.
అది. 8-178

క. ...నా కొసఁగు తదీయాలోకనంబగు తెలుంగు కృపన్.

కాంతి. 6-852

2. చూపు, దృష్టి.

క. శ్రీమదపాంగాలోకనధామ.

విరా. 2-1

3. నేత్రము, కన్ను.

న ...కృష్ణుండు ధనంజయుం దనచేరువ నుచికొని చిరకాల దర్శ
నోల్లాసికంబులైన యాలోకనంబుల నతని యాకారం బత్యాదరం
బున నభినందించుచు. ఆర. 4-158

అలోకనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁదగినది.

ప. ...తత్రకారంబునం గరదీపికాలోకం చాలోకనీయం బయ్యె.

ద్రోణ. 5-144

అలోకము సం. వి. అ. పుం.

1. చూపు, దృష్టి.

మాలిని- వస్త్రజాతిత్య సత్సృజణ చతుర దయావిస్ఫారికాలోక.

విరా. 4-277

2. దీపము.

క. ఆలోకదాన మన భూపాల పరఁగు దీప మీగి.

ఆను. 4-18

3. కాంతి.

ప. ...తత్రకారంబునం గరదీపికాలోకం చాలోకనీయం బయ్యె.

ద్రోణ. 5-144

అలోకించు సం. స. క్రి.

1. వీక్షించు, చూచు.

ప. కొమ్మనామాత్య నాననం చాలోకించి తదనుమతి వడసి.

విరా. 1-10; కాంతి. 3-427

2. అలోచించు, విమర్శించు.

క. ఈ లోకము నిస్సారం, చాలోకింపఁగ ననఁటియట్టుల. స్త్రి. 1-82

క. ఏకాంత జనంబులు సుశ్లోకుండగు హరిమనంబులో నుండుదు
రా, లోకింప వారి కతనికి, నేకత్వము గలదు తెల్లమిది వేదములన్.

కాంతి. 6-509; ఆను. 4-388

అలోకితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడినవాడు.

క. నాకుఁ గల సొమ్ములెల్లను, నీకిచ్చెద ననుఁ బ్రసాదనిరత కటాక్షా,
లోకితుఁడేయు మనుఁడు నతఁడి కాటులు మానుమనుచు నేగెం
బెలుచన్.

కర్ణ. 2-98

ఆలోచనము సం. వి. అ. న.

1. ఆలోచించుట, యోజించుట.

క. అని యూహించిన నరుఁ డో, డొని ధర్మతమాజు నొద్దకుం బియ
మెఱుగం, జనుదెంచెం గార్యాలో, చనమును దగఁ జేయు బుద్ధి.
కారి గడంకన్. డిటో 1-90

2. విచారణము, చర్చ.

క. కాలిమిలేది జనంబులు, మేలెఱుగక యట్టవాని మీదను జాడ్యం,
కాలస్యం విదియని దో, పాలోచన మాచరింతు రది మతి యగునే.

కాం. 5-263

ఆలోధించు సం. స. క్రి.

చక్కగా విమర్శించు, చర్చించు.

అ. సర్వకాన్త్ర వాక్యసమితి నాలోధించి.

అను. 4-888

(సూ. ని. ఇచ్చిన పాఠము. దీని స్థానమున ఆలోకించి అని అనంద
అకాడమి సం.ము. ప్రతుల పాఠము. తి.వ.ప్ర.లో. ఈపదము కానరాదు)

ఆలోన దే. అ. ద్రు. (ఆలోనన్ + అ—ఆలోనన)

ఆలో, అంతలో, అంతలోపల, అది జరుగులోపల, ప్రతి కాలములో.

వ. ఆలోన నైంధవుండు సంభ్రమంబున.

ద్రోణ. 1-170

వ. వధియించు సాధనం బివ్వేపించు నాలోన వంచించి. శల్య. 2-170

క. ఆలోనం గురుధరణిపాలుండు.

శల్య. 2-275

సీ. అరదంబుపై వ్రాలి యాలోనఁ దెలిసి.

విరా. 3-170

వ. ...అతని కాలోన నచటి కేగుదేర సమకూరిన విధంబును.

శల్య. 2-144

శ. ఇవ్విధంబున నేనుండు పీఠంగై న వికర్ణుండు వెఱచఱచి పఱచి
వివిశతి రథంబెక్కి నాలోనన యట్టి నారాచంబున రారాజు
నురంబు నోనాట నేసిన.

విరా. 5-198

ఆలోలత్ సం. శత్ర.

ఆసక్తి గొలుపుచున్న.

క. ...కర్ణాఖ్యైన్ జగత్కర్ణ పూర్ణాలోలద్గుణః జూచి చూపఱు
ప్రభూతాశ్చర్యులై రచ్చటన్. ఆది. 6-80

అలోలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యామోహత.

క బాలత్వంబున నవిషే,కాలోలత శుచియు నశుచి యైనదియు.

స్త్రీ. 1-39

అలోలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలునది, చలించునది,

సీ. అలోల పవన వాచాలితకల్లోల, రసిత మృదూక్తులు నెసగుచుండ.

ఆర. 8-88

సీ గాలి నవ్విట సమాలోల మగుడు.

అశ్వ. 8-105

అవ దే. వి.

అవగింజ. చూ. అవంత

అవంత దే. వి.

అవగింజంత, మిక్కిలి కొంచెము.

క. సీ వింత యలుగ నేదికి, నా వంతయుఁ బౌరజన మనఃభేదము నొ,
క్కావంత ద్రిక్కకుండఁ గ,లావంతులు మత్పతులు గలరు. పగ
దీర్చన్. విశా. 2-161

ఆ. ...మనముల నావంత, శంక లేదు సంతసంబు ఘనము.

సౌ. ప్రి. 1-52

ఉ. ...మనంబులో నా, వంతయు శంకలేక.

కర్ణ. 8-288

అవము దే. వి.

కాల్పుటకై పేర్చినకుండలు ఇటికలు మొదలగు వాని దొంతర

సీ. ...కడవకు...తే. ఎత్తియొకచోట డించిన నెడలుటయును, నెండి
యవియుటయును నావమిడినఁ బిగిలి, పోవుటయు వాడు జనులచేఁ
బొలియుటయును, గలుగు గతి మేని కెట్లును గలుగుఁజేటు.

స్త్రీ. 1-34

ఆవరణము సం. వి. అ. న.

అచ్ఛాదనము, కప్పు, కవచము.

ఉ. ...కృపాదచ, రావరణాది భాసిత మహాభుజ విక్రములైన వార
లన్. సభా. 2-278

చ. స్ఫురదమణాంకు రాగరుచిఁ బొంపిరివోయి నిరస్త నీరదా,వర
ణము లై దళత్కమల వైభవ జృంభణ ముల్లసిల్ల...వెలిగె వాసర
ముఖంబులు కారదవేళఁ జూడఁగన్. ఆర. 4-158

ఆవరించు సం. స. క్రి.

క్రమ్ము, కన్న.

వ. నాకుంగా లోకంబులం గరుడాలోకంబున నావరింపు మనిన.

ద్రోణ. 2-168

ఇది సం.ము పాఠము. ఆనందవాఠి పాఠము ఆదరించు. సం.ము 'ఆవరించు' అనుదానికిఁ జాతాంతరమేమియు నీయలేదు. 'ఆవరించు' కన్న 'ఆదరించు' పాఠమే యర్థస్ఫూర్తి గలదిగఁ గన్పించుచున్నది.

"శ్లో. ప్రసీద భగవన్ సర్వం రోషానస్యాద్వరోమమ" ద్రోణ. 58-10
చూ. ఆదరించు, రివ అర్థము. (ఆవరించు పద మీ యొక్క తావుననే.
కన్పించుచున్నది)

అవర్ణితము సం. విణ. (ఆ. ఆ. ఆ.)

1. అకర్ణింపఁబడినది.

ఉ. ఆర్జునుఁ డప్పు భీష్ముఁగని యగ్గలికన్ గుణరావసంగమ,స్ఫూర్ణిత
దేవత తరవ శోభితుఁడై గణకేళి తామకా,వర్ణిత చిత్తవృత్తి నని
వార్య పరాక్రమలిలఁ దాఁక న,శూర్ణిత రౌద్రమయ్యె బహు
శోగ్ర మహాస్త్రిగతాగతంబులన్. భీష్మ. 1-250

2. వంపఁబడినది, పశము సేసికొనఁబడినది.

ఉ. ...విక్రమా,వర్ణితవైరి భీముఁడును వారికిఁ రోడుగ నేగుతెట్లాకో
ద్రోణ. 4-129

అవర్తనము సం. వి. అ. న.

1. అవృత్తి, జనన మరణ రూపమైన తిరుగుట.

క. పునరావర్తన రహితుం, డనమా పరమాత్ముఁడెందినట్టి పురుషుఁడు.

రాంధి. 5-619

2. సుడి తిరుగుట, మరలుట.

క. అనంతులు హోమకాలంబున నాచాభూత వర్ణములతోడ శిఖర్,
మనుజేశ్వర నామావ, ర్తన మొందగ నుగ్రగంధ రాద్రంబు లగున్
మోస. 1-20

అవర్తము సం. వి. అ. పుం.

1. నీటి సుడి

వ. ... రక్తాంబు మరగావర్తిక కరిగిరి కలితంబైన సమరాంగణ,
పాగరంబు. ద్రోణ. 1-280

వ. ... శృష్టా వర్తంబును వానాప్రీతి రత్నంబును సత్యశీర్షంబును
నగు సంసార పాగరంబు. కాం. 5-618; సకా. 2-175

2. మరలినది, కొనగలది.

ఆ పరిగృహీతులైన బ్రాహ్మణుల్ పంకిపావనవరిష్టులగుట వారి
కిదన, దర్ప విష్టరములు దక్షిణావర్తంబులగుటఁ గ్రియలు దిల
సమగ్రలగుట. అను. 3-182

3. తిరిగినది, చుట్టినది.

ఉ. ప్రదక్షిణావర్త శిఖాగ్రహస్తముల వహ్ని. ఆది 2-228

అవర్తి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

చుట్టు తిరుగునది,

క. ఈ జన్మ మొనర్చియకా, దే జగదావర్తికి దీపితులైయ, వ్యాజు.
సురలోక సుఖముల, బ్రాహ్మిని రఘు యయాతి భరతాది నృపుల్
ఆర. 6-89

అవర్తించు సం. స. క్రి.

త్రిపు, మరల్చు.

క. నీ వడిగి సనుం బ్రాణముఁ, గావంగ మాయంద బోధకంబగు.
ద్రవ్యం, కావర్తింపఁగ జేయుట, గావించును నీకుఁ దెలివుఁ గని
కొను మిదియాన్. ఆశ్వ. 2-38

అవర్తితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అవర్తి నొందినది.

క. వితత స్రవక్షిణా వ, ర్తిత దీప్త శిఖానంమున దృతి వేర్వేర బరో,
హీతుఁడగు ధౌమ్యుఁడు బుధన, మృతుఁడు ఏవాహ వ్రయుక్త
మంత్రాహుతులన్.
అది. 7-288

ఆవలచినట్లయి దే. జాతీ.

అపు ఆలచిన విధముగా నయి, పెద్ద పెట్టున ఏడ్చు,
ఉ. తాధిక శత్రువద్దులగు పాండుకుమారుల దుఃఖవార్త...విని దుఃఖ
తాత్పర్యై, యాధ్యతరావృత్తిఁ దావలచిన ట్లయిచెన్ వివిధ ప్రలా
పుఁడై.
అది. 8-168

ఆవల దే. జా. అనౌ. (ఆ+వలను)

అవ్వల, అవల, అవుల.

1. దేశ కాలములయందు ఆనంతరము, అవలల.

(దేశమునకు) నీ. హిమాచలంబును నావల హేమకూటంబును నట
నిషధంబు నొప్పు.
భిష్మ. 1-21

నీ. రౌరవంబునఁగ ధరాస్థలి క్రింద మహారౌరవంబున నవుల రావి
కావల వినుకంటకావనంబువనుండు. ఆను. 5-170; ఆర్. 6-368

(కాలమునకు) ఉ. ఆవల వచ్చునాపదల కన్నిటికోర్పిలకాంగిగూర్చి
కా.కివెడమాటలన్ మరలఁ దెన్ని విధంబులఁ జూపి చెప్పినన్.
విరా. 2-78

చ. అకట నితాంతలోభమున నావలఁ బాటిలు కిడు గానఁజాలక.
భిష్మ. 1-186

2. ఆ వైపు.

క. చావును నోపును మనయో,ధావలికిన్ గెలుపు నుబ్బు నావలికివి
నీ,చే వినియెడఁ దుది నెట్టులు, శ్రీవిభవము పాండవులకుఁ జేపడున
కదే.
భిష్మ. 2-199

విధ.

ఆవలిది. అన్యము, ఇతరము.

క. విను నూతి కప్ప విధమున, నను నీవ యెఱుంగు దెఱుంగ వేరవు
గర్వం, బున నావలికొలఁది రణం, బున నొకమరి పట్టుపడక

పోనేర్చెదవే.

ఉద్యో. 4-196

అవలి(ళి) సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

సమూహము, గుంపు.

ఉ. కావున భారతామృతము కర్ణపుటంబుల నారఁ గ్రోలి యాం.
దావలి మోదముం బొరయునట్లుగ. విరా. 1-80

ఉ చిత్తము లుల్లిసిల్లి నల సింహాకిశోరము లొక్కమై మదోన్మత్త
గజావళిం బొదుపు మాడ్కి. ఉద్యో. 2-140

సీ. కుల పర్వతావళి కులిక భయంబున బెదరి వాపోవున ట్లెదురు
సెలఁగె. విరా 4-116

తే. ...కమల, ముఖుల తాలవృంతానిలమాల సుఖించు, ప్రభువే
కంక గృహ్రావలీపక్షవాయు. వడర నిలబడి యున్నవాఁ డక్క
టకట. అశ్ర. 2-161

అవశ్యకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవసరమైనది, ముఖ్యమైనది. తప్పనిది

సీ. ... వసుధ యి త్తటి వసు,హీనయై యున్నది, దానజేసి భూదేవ
నిహిత ధనాదాన మావశ్యకంబయ్యె అశ్వ. 8-187

అవసరము సం. వి. అ. పుం.

వాసస్థానము. ఉనికిపట్టు, ఇల్లు

చ. ...కుక్కలకు నావసరంబు త్రివిష్టపంబునం, గలుగునె...

మహా. 54

మత్తకోకిలము : దేవతాయతనంబులున్ జగతీసురావసరంబులుం,
బావనాశ్రమ భూములుం జెడి పాడగున్. ఆర. 4-205

అవహము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలిగించునది.

వ. మహాభారతంబు సమస్త దురితాపహంబును నభిమత శుభావహంబు
నుం గావున. విరా. 1-48

క. నీ కూరిమి పౌ,భ్యావహ మఖిల జగములకు.

ద్రోణ 5-21; కాంతి. 1-63

వి. అ. పుం.

2. కలది.

క. ...వీ, రావహునిఁ గడ్డు నోర్యంగా వచ్చినఁగాదె నాకుఁ గడుఁబ్రతి
యగున్. ద్రోణ. 5-3:

ఆవహించు సం. స. క్రి.

1. కలిగించు, ఆవహిల్లజేయు.

వ ...కెంపు సొంపు సంపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన.

విరా. 5-80

క. ఇది నాయది యను నూతన, న్నది నెయ్యది పట్టుకొల్పినను వాని
తమై, తుదిఁ జేటువొంది వానికి, నది శోకము నావహించు నత్యం
తంబున్. కాంతి. 4-18; కాంతి. 5-292; 570

2. రప్పించు.

క. కని యిది కన్యక దోమం, జనితలఁచక తాల్యసంభృతాజ్ఞానము
వేడ్క వొనర్చ నావహించితి, మునిమంత్రబలమున సూర్యుఁ
మునినాథవరా.

తే. ఆవహించిన నర్దేవుఁ డాశసమున, నాత్మమూర్తి వర్తింపమూర్త్యం
తరంబు, దాల్చి నాకడ కేతెంచెఁ దత్త్వం బి, నాదుచిత్త మాశ్చర్య
మగ్నంబుగాఁగ. అశ్ర. 2-98, 99

3. ఆనాహసము చేయు, మంత్రాదులచే ప్రవేశపెట్టు.

వ. ...ఒక్క పసిండి కత్తళంబునం దాశక్తి యావహించి యిచ్చిన.

ద్రోణ. 8-116

తే. శుభ్రమగు మృత్తిక సురుచిరఁపుఁ, బ్రతిమ గావించికోని యందుఁ
బరము నావహించి పూజా విశేషంబు లెల్లఁజేసి, నీవు దొయమేనఁ
గొలిచితి నిష్కతోడ. ద్రోణ. 4-416; కాంతి. 8-184

4. ఆవేశించు.

వ. ... రౌద్రం తావహించిన అయకాలరుద్రుని సంక్రిడనంబు.
చందంబు దోచె శల్య. 1-211

5. మార్పు నొందించు, ప్రవర్తింపఁ జేయు.

తే. నాకు నివ్వర మిమ్ముని నమ్రయగుడు; వీడు బ్రాహ్మణుఁ డగుఁ గాక వీని కొడుకు, నందు రాజత్య సంపద యతిశయిల్లు, ననియొఁ గరుడార్ద్ర చిత్తుడై యత్తపస్వి.

వ. అట్లమ్ముని యావహించుట కతంబున సత్యవతి పుత్ర పౌత్రులైన జమదగ్ని పరశురాములు గ్రమంబున బ్రహ్మక్షత్ర తేజోవిరాజితుఁ యిరి గాధి భార్యకు జనియించి విశ్వామిత్రుఁడు.

అను. 1-118, 117

6. కల్పించు.

తే. బ్రహ్మఁ గల్పించి దానికిఁ బతిగఁజేయ, నమ్మహాత్ముఁ డహంకార మావహించి, మనసుఁ బది యిద్రియములు బుద్ధిని ఘటించి, చదలు మెదలగు భూతపంచకముఁ జేయు.

అను. 1-324

ఉ. అత్తకు భక్తిగల్గి మది నాయమ నెప్పిన మాడ్కి జీవితా, వృత్తము లావహింతు.

ఆర. 5-304

7. ప్రతిష్ఠించు.

వ. ... అత్తపోధమందు దన నందమం డగు జమదగ్నియందు సమస్త ధనుర్వేదంబును నావహించు నవ్వేశేపంబు తత్పుత్రునందు ఫలియించు.

అను. 2-381; కాంఠి, 2-69

8. ధరించు, వూను.

చ. భువనము లొక్కపెట్ట మృతిఁ బొందిన జీవము లావహింపనేర్పు వలచినట్టులైన గుణరూఢుఁడు మేనమఱిందిపౌత్రుఁ జా,వ విడుతె.

ఆశ్వ. 8-177

అ. క్రి.

9. కలుగు, సంభవించు.

ఆ. అగ్ర పుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు, విరమనియతి మైనవశ్రుతు లకుఁ, బోవుచును శుభంబు లావహించుటఁ గాంచి, చెలఁగి యొండొ రులకుఁ జెప్పకొనుచు

ద్రోణ. 2-345

ఆవహిల్లు సం. అ. క్రి.

1. కలుగు, ఉండు.

వ. అప్పు దావహిల్లిన దుధిరసాగరంబునకు రత్నాకరత్వం బలవరించె.

విరా. 5-188

గీ. ఆఖరి సిద్ధులు నఱచేత నావహిల్లు.

కాం. 8-415

8. పుట్టు, జనించు.

వ. అందు దుర్నయంబు లాచరించిన నమ్ముని కోపించి విజనోమధేనువు
నాలోకించి వీ బలంబు పనువుమనిన నది దన మాహాశక్త్యంబున
నచట నావహిల్లిన ఘోరాకారులగు వీరుల బనుస వారలా
రాజు వరూధిని మడియించిన.

శంక. 2-185

8. పరిణమించు, ఏర్పడు.

సీ. ఎయ్యవి సుఖము లొక్కింతకాలమునకు నవియ దుఃఖంబు లై యా
వహిల్లు.

కాం. 4-172

ఆవహుడు సం. వి. అ. పుం.

సప్తవాయువులలో నొకడు.

కాం. 6-807

వీరు 1, ప్రపహుడు 2. ఆవహుడు 3. ఉద్వహుడు 4. సంవహుడు
5. వివహుడు 6. పవహుడు. 7. పరావహుడు.

ఆవళి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ. ఆవలి

చూ. ఆవలి

ఆవాప్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొందఁబడినది.

తే. చాల దుస్తరమైన యజ్ఞాశవాస, వత్సరంబు భవద్గర్భవాస గుప్తి,
వలన గడపితి మతిసుఖావాప్త చిత్త, వృత్తి నేము నిర్భయులమై
విందులట్టి.

విరా. 5-844

ఆవాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి, పొందుట.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయునకాదె శత్రు సూదనవిధి కా,

లావాప్తికి మను దమ న, ద్వావంబు లడంచి యుడుగబడి
యుండంగన్. విరా. 1-58; కాం. 4-880; కాం. 5-248

అవాసత సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఉండుట, నివాసము.

క. అవిభుండు రాజ్య సుఖి, లా విముఖశ వెడలి బంధులం దొఱగి
యథేష్టావాసత బ్రుంకుడువడి, పోవుట. విరా. 1-288

అవాసము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉండుట, ఉనికి.

మ వివినావాసము గూఢచర్యమును గావించు దలం పొప్పచే.

విరా. 1-7

క. అవాసము కుక్లమునకు నఖిలాంగకమల్. కాం. 4-805

2 నివాసము, మందిరము, ఇల్లు

క. దేవవ్రతుండు గీర్వాణావాసంబునకుఁ జనిన. స్త్రీ. 2-117

క. ... అర్జునుండు తానురమగు న, మామ్రవ్రగేసరముగ యజ్ఞా, తావా
సంబునకు వచ్చె నంచిత లీలన్. ఆశ్వా. 4-166

అవాసి సం. విణ. (న్. సి. న్.)

నివసించువాడు.

క ... పరదేశావాసుల మగుదుము.

అను. 1-185

అవాహనము సం. వి. అ. న.

అహ్వానము, పిలుపు, ఆహ్వానములయందు మంత్ర పూర్వకముగా శక్తిని
బ్రవేశపెట్టుట. ఒకస్థలమునందుఁగాని ప్రతిమయందుఁగాని మంత్ర
పూర్వకముగా దేవతాదులఁ బ్రవేశపెట్టుట.

తే. మోహనాస్త్రింబు సంచితావాహనంబు నేయుటయును.

ఉద్యో. 5-847

వ. కుబేర మాణిభద్ర వ్రభృతి భూత యశ జనంబులను సభక్తికా
వాహన కలితులం గావించి పూజనంబు లాచరించి. ఆశ్వా. 8-150

అవి దే. వి.

ఊపిరి, శ్వాసము

గీ. ఆనుయోధను ముక్కువ నావిగలుగఁ, బుడమి నీ కీడు.

ఉద్యో. 3-41

అవిద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది, గాయపఱుపఁ బడినది.

క. ఆ విజయుఁడు గర్జిని విలు, నావిరి దునుమాడి విపుల వక్షము
నవనా, చా విద్యము నేసి యతని, జీవము గొనునట్టి ఘనవిశిఖ మేసె
వడిన్

ద్రోణ. 4-800

అవిద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గాయపఱుపఁ బడినవాఁడు, కొట్టబడినవాఁడు

మ. విరథుండున్ వినికృతచాపుఁడు శరావిద్యుండునై మేదిని, నర నీ
పుత్రుఁడు.

శల్య. 1-145

2. పీడింపఁబడిన వాఁడు

సీ. దమయంతిఁ జూచి కందర్ప శరావిద్యుఁడయ్యె నలుండు.

ఆర. 2-89

అవిర్భవత్ సం. శత్ర.

పుట్టుచున్న.

మందాక్రాంతము : వీణానాద ప్రతినిగమావిర్భవ త్సార పుణ్య,
శ్రేణి సంపాదిత విమంతా స్థేమ నిర్ణేవ చిత్త, క్రాంతక్రిడాశలన
సంతతోత్సాహవర్ధివ్యధానా

స్త్రీ. 2-184

అవిర్భవించు సం. ఆ. క్రి.

ప్రభవించు, పుట్టు

వ. ... ఆ లోకపితామహ లలాటంబున...నావిర్భవించి.

కాంతి 2-208; ఆను, 5-276

అవిర్భావము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టుక, కలుగుట

క. ...నాకై, నిర్భర విధ్వంసదళా, విశ్వావము దెచ్చికొనుట వెరనై
యున్నె.

విరా. 1-322

అవిరూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది, వెలువడినది

మ. వెరవే సంపదఁ గోరి గాండివగుణావిరూప తాదాలి కి, టైరయై
వచ్చుట. ద్రోణ. 8-185

అవిరూపి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అవిరూపము.

మ, ... భారతకథావిరూపికిం గారణంబును ఆది. 1-74

అవిలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. (రక్తదులచే) కలుషత్వము, మలినమగుట.

క. ప్రోవులు గట్టిన గుఱ్ఱపుఁ, బ్రేవులు నేనుఁగుల తఱచుఁ బీనుఁగులు
ర, కావలత వెల్లచీరలు, గావులు నై కటనికాయ కాయంబులునై
భిష్మ. 2-289

2. నష్టము

క. ... సంక, ల్పావలతకు నలుగుట పితృ దేవతలకుఁ గలుగుఁ
బొమ్ము దిగ్గున ననుడున్. అశ్వ. 4-281

అవిలత్వము సం. వి. అ. న.

కాలుష్యము.

ఉత్సాహవృత్తము : ... పను శో, కావలత్య ముడుపఁబూని యరుగుదెంచి
తిన్. స్త్రీ. 1-66

అవిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలంగఁజాఱినది. (చిత్తము మె.)

ఉ. ... ఈతఁ డ, త్యావలచిత్తుఁ డయ్యెను నుహృదాప్తమృతిన్ దుర
టల్లు నెవ్వగం, బోవఁగఁద్రోవు నీదయిన పుణ్యతపస్సుట వాక్య
వద్దతిన్. కాంతి. 2-109

2. కలుషమైనది, పాపము గలది.

ఉ. ... కా, మావిల బుద్ధిగాక యుచితాగత సౌఖ్యము లాచరించు
చున్, భూవిభుఁ డెవ్వు భూమినతిఁబొంది రమింప మహోన్నతుం
డగున్. కాంతి. 3-125

ఉ. కావున నన్నదానమునఁ గా కేటులుండు మహాప్రహార శుభాశ్వా
విల చిత్తుడైనను మహాత్తర దానమునన్ వికర్ణ సద్భావత
నొందు నిక్క మని వల్కె.
ఆను. 4-358

ఉ. ...ఆ, త్యాగిని భావముం దపము నగ్గిలికం బెడఁబాపు.

ఆ. 2-181

3. కలాపిగాఁ జేయఁబడినది.

సీ. మలయజ మృగమదావిల సలిలంబుల నిమ్ముగా నార్ద్రోక్ష్మతమ్ము
లయిన -గీ- యంగకులవొప్పె.
ఆది. 6-148

ఆవిస్మరణము సం. వి. అ. న.

పరాక్రమము.

క. ...ఆత్మరుడిం గాచుటకు నత్యుదగ్ర భుజావిస్మరదాఢ్య నొక్క
రక్కను...గ్రక్కునఁ బనిచెన్.
విరా. 2-170

అవిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. (దయ మొదలగువానిచే) గ్రసంపఁబడినది.

వ. ఇట్లు సేసి పరమకృపావిష్ట హృదయుండై తపోవనంబునకుం
జనియె.
కాంతి. 2-84

2 చొచ్చినది, నివిష్టము.

క. ఏ విధము కాంతవైనను, దా విహరణమునకు నెపుడు దార్పణ
తనయం. దావిష్టము భార్యావ్రత, మా వెర వడ్డం బువర్ణ యను
వాకిటికిన్.
కాంతి. 5-320

3. ఆవేశింపఁబడినది.

సీ. ...పురహరునకు, నంతయు నెఱింగింప నతఁడు త్రికూలంబు
బనుప దై త్యావిష్టభావ మడఁచె.
కాంతి. 5-495

4. కలిగినది, ఏర్పడినది.

క. నీ వలనన కలిగి కురు, త్నావలయం బేలునట్టి జనపతు లనోన్మన్యా
విష్టరోములై రణ, సేవనమునఁ గులము తఱచు నెఱుఁగురు వత్సా.

కాంతి. 6-526

ఆవిష్టుఁడు సం. విఠ. (అ. ఆ. అ.)

1. (భయక్రోధాదులచే) గ్రసంపఁబడినవాఁడు.

వ. ...అయ్యాచార్యునుతుం జూచి రోషావిష్టుండై ధృష్టద్యుమ్నుండు
దాకి. ద్రోణ. 5-127

2. నిండినవాఁడు, వ్యాపింపఁబడినవాఁడు.

సీ. వీతంపురోమంబు చేత నొప్పార నా,విష్టుండగుట శివివిష్టుఁడనియు.
కాంఠి. 6-482

3. ఆవేశింపఁబడినవాఁడు.

సీ. రాక్షసావిష్టుడైనపు రాజ్యలీల, విడిచి తన్నెఱుంగక తదాదేశ
రహితుఁడైన యప్పుడు రాజ్య కార్యంబులందు, బద్ధబుద్ధియై
కల్మాషపాదుఁ డుండె. ఆది. 7-113.

ఆవు దే. వి. (బహు. ఆవులు-ఆలు)

వృత్తియందు అంత్యవర్ణలోపము వికల్పముగ నగును. ఉదా : ఆవు
పెయ్య-ఆఁబెయ్య. మొ. కర్ణ. 2-90.

గోవు, మొదవు.

ఉ. ఆ ధృతరాష్ట్రుఁ డావఱచిన ట్లఱచెన్. ఆది. 6-168.

చ. అనుటయు భీతి వేడికొని యావులు వేయును నెడ్డనాఱునూఱును.
కర్ణ - 2-91

ఆవులనేయి దే. వి.

ఆలనేయి, ఆవుల పాలనుండి తీసిన నేయి.

తే. ఆవుల నేయి విప్రులకు నీగిఁ దాని వ్రేల్చుట ద్రావు టుదాత్త
తరము. ఆను. 8-48.

ఆవులింఁచు దే. అ. క్రి.

ఆవలింఁచు, జృంభింఁచు.

వ. ఇట్లు మ్రింగినం ద్రిదశ గణంబులు దక్షజంబ యాదైత్యునకు.
నావులింఁచునట్టి యాలస్యం బావహించిన. ఉద్యో. 1-124.

తే ఆచురవాధుండు నలసత యడర నీల్గి, యావులించిన నత్తటి నమర
విభుండు, దనశరీరంబు సంకుచితంబుసేసి, కడుజవంబునఁ గుప్పించి
వెడల మఱికె. ఉద్యో. 1-125; ఆర. 7-95

ఆవులింత దే. వి. (✓ఆవులించు)

ఆవలింత, ఆవులించుట.

ఆ. ఆవులింత తుమ్ము హాసంబు నిష్ఠివ,నంబు గుప్తవర్తనములుగాఁగఁ,
జలుపవలయు. విరా. 1-137

ఆవృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కప్పబడినది, మఱుగు పఱుపబడినది.

ఉ. కావున దీనియం దిడుట కార్యము గైదువులెల్లఁ గేశచ, రావృత
సంచయంబుగ శవాకృతిగా నొనరించి కట్టినం.

విరా. 1-188; కాంతి. 5-559; ఆర. 3-389

2. చుట్టబడినది.

తే జగతిగల జనపతులు నీ చరణపీఠ, మర్థిఁ గొలువ సముద్రవేలా
వృతోర్వి, యెల్ల నేలుట యొప్పదే. ఉద్యో. 3-285

3. ఆక్రమింపబడినది.

నీ. ...నక్షత్ర గణావృత గగన సదృశు. కాంతి. 2-3

4. గుప్తము, సురక్షితము.

మత్తకోకిల : (అభిమన్యుండు) అదిఁగోలెను గృప్తచేదయ నావృతం
డయి ధామ్మతో, వేద మంగయులమ్ముగాఁ జదివెన్.

ఆది. 8-227

ఆవృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆవరణము.

ఉ. ...పుష్పితవల్లి వేల్లితో, ర్విజవనావృతిన్.....రమ్యమగురైవత
కాచల కందరంబునన్. ఆది. 8-171

ఆవృతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూ. ఆవృతము.

ఆవృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. జనన మరణ రూపమైన తిరుగుడు.

క. ...చిన్మయ, ననుస్మరించునది యపునరా వృత్తికినై.

కాం. 4-247

2. ఒక వంకనుండి మఱియొక వంకకుఁ ద్రిప్పట.

వ. (అర్జునుడు) ఈ శరీరంబుతోడన నమరావతికి నరిగి యం దమ
రేంద్రు నాచార్యుగా వరించి తత్రసాదంబున దివ్యాస్త్రంబుల
ప్రయోగంబును నుపసంహారంబును నావృత్తియుఁ శ్రాయశ్చ
త్తంబును బ్రతిఘాతంబులును నేర్చిన నాకు సంతోసిల్లి సురేంద్రుఁ
డట్లనియె.

ఆర. 4-52

ఆవేదించు సం. స. క్రి.

తెలుపు, ఎఱిగించు.

వ. ...సత్యవతీ నంగనుం డాగామి కుభంబు లావేదించి చనిన.

ఆది. 7-164

ఆవేదితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

(తెలుపుడు సేయుట) కలవాడు, విన్నవింపఁబడినవాడు, విజ్ఞాపితుడు.

వ. ...పుత్రశోకార్తుడగు నప్పాండురాజ పుత్రుండు పుత్రశోకా
ర్తిం బొగులు విచిత్రవీర్యపుత్రుకడకుం జని తత్సార్వవర్తుల
చేత నావేదితుం డగుచు నాభూవల్లభు పాదంబులకుం బ్రణమం
డగుటయు.

స్త్రీ. 1-124

ఆవేశము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రవేశము, చొచ్చుట.

క. కావునఁ గామక్రోధము, లావిర్భూతములు గాని యట్లుగఁ
ద, తృప్త్యావేశంబున నూన్పుము, భావం బిద్విధము విష్ణుపరత
గుమారా.

ఆను. 1-318

2. ఆవేశము, చిత్తసంక్రమము.

క. నీ వలుగుల పడుటకు దుఃఖావేశము వొందనే నిరర్థకమగు నియ్యె

వపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ నెవ్వరికి నెక్కు నశినదకాక్షి.

విరా. 8-50.

3. అభినివేశము, చలము.

వ. — అపార్థుండు రెండు బలంబులయందు నున్న సోదర సుత మామ
లాచార్యాదులగు బంధుశిష్ట జనంబుల నాలోకించి పరమకృపా
వేశంబున నత్యంత విషాదంబు వొంది. భీష్మ. 1-180.

క. యౌవనమున విషయ పర, త్యావేశము దుఃఖకారియై యలఁపఁగ
నా, నావిధ దుర్వినియములకుఁ, దావలమై మెలఁగు నిందిత
ప్రక్రియలన్. స్త్రీ. 1-40.

4. ఉద్రేకము, విఘ్నంభణము.

క. వినుము శుక్లావేశము సంకల్పజ, మావాసము శుక్లమునకు నజ్ఞ
లాంగకముల్. కాంధి. 4-805

5. కలుగుట, వీర్యదుట.

వ. (జ్వరము) మనుష్యులకు జనన మరణాదుల యెడ వేదనా వేశంబు
నుంగా విభజించె. కాంధి. 5-448.

6. (పికాచరాక్షసాదులు) సోఁఁడు.

వ. అని చెప్పిన వినుచు మున్నురాక్షసావేశంబునంజేసి నీచపరాక్ర
మంబు లాచరించి తదనంతరంబ తెలిసి యారథికవరులు వగం
బొగులుచున్నవారు. సౌప్తి. 1-204.

7. సంరంభము.

కా. విద్యత్సంస్తవనీయ భవ్యకవికావేసుండు విజ్ఞాన సంపద్విఖ్యా
తుడు. విరా. 1-3.

అవేశించు సం. అ. క్రి.

ప్రవేశించు, చొచ్చు.

వ. ... అతం డెఱుంగకుండ, తేజోరూపంబున నతని తనువున నావే
శించె. సౌప్తి. 1-184.

క. అవేశించెద యోగ, ప్రావీణ్యంబున మునీంద్రు ఖార్యం దప్పె.

యావిశ్రుతాత్మ మనమున, కి విజ్ఞానంబు దోచునే వెఱపేలా ?

అను. 2-192; కాంతి. 6-289; ఆర. 5-262

అవేశితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రవేశపెట్టబడినది, ఉంచబడినది.

క. దేవా జనమేజయ జగతివరుడు గుతూహలము మదిన్ మొల
తేరంగ, గా వైశంపాయన వద, నావేశిత దృగ్విలాసుడై యిట్లని
యెన్. స్త్రీ. 1-2

అశ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. అస, కోరిక, తృప్తి, ఉత్కలేచ్ఛ.

కా చాపాచార్యుడు భీష్ముడుం గృపుడు నశ్వత్థామయుం గర్జు
డున్, భూపశ్రేష్ఠుడు చారు మున్నెఱుంగరే పోరెట్లు గయ్యంబు
లా, కాపాశంబులు చుట్ట లా వెఱిగియుం జూవేడి మార్కొందు రిం,
తే పో తమ్ము గపిధ్వజపథల యంధీభూతులం జేయవే.

ఉద్యో. 1-821

2. దిక్కు.

మహాస్రగ్ధర : వితతజ్యోనాద మాకా వితతి నినిచి. సా. ప్రి. 1-189

అశంక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. భయము.

క. పితృగణ హితార్థముగ సత్కృతు వొనరింపంగ బుద్ధిగలదు ప్రజా
సంహృతి తత్కృతువున నగు నని, మతి నాశంకయును గలదు
మానుగ నాకున్. సఖా. 1-95

2. సందేహము, అనుమానము

క. ఇవవంశోత్తము డిప్పుడ, చమదెంచు బ్రియంబు నొందు జల
జానన నా, విని జానకి లక్ష్మణునెడ, జనితాశంకయ్యి కోధసం
ప్రఖాంతమతిన్. ఆర. 6-388

అశంసనము సం. వి. అ. న.

కథనము, చెప్పట, తెలుపుట.

క, జనవరతీర్థ విధాశంసనమగు నీపుణ్య వాక్యచయము పవిత్రం,
బసుపమము మానసీయం, బనిమిష పదవీప్రదము రహస్యము
సుమీర్ణ. అను. 2-94

అశవధు వి. అ. క్రి. (అశ + వధు)

కోరు, అనేకవధు.

తే. నాకుఁ బ్రజగతి నిచ్చు ననంగ వంప, దేన ప్రజనయి పొడమెరల
గాన యేను, నన్నుఁ గనుచున్న నది మోక్షణంబు సేయు, నాశవధు
నట్టలగుటఁ బ్రజాభియుక్తి. కాం. 4-27

అశయము సం. వి. అ. న.

1. స్థానము, పట్టు.

క. సలిలాశయములు సేసిన, నలఘు ప్రియమందుఁ బితృచయములు.
అను. 3-88

2. మనస్సు, చిత్తము, హృదయము.

క. ప్రియవస్తు వెడలుటయు న, ప్రియంబు వాటిల్లుటయుఁ బరిజ్ఞాన
వినిశ్చయ హీనులైన యల్పాశయలకు దుఃఖంబుఁజేయు జగతి.
నాథా. స్త్రీ. 1-80

క. ... శుద్ధాశయ సంభజన మహిత హరిహరనాథా. సౌ. 2-1

అశాచక్రము సం. వి. అ. న.

దిగ్విజయము.

సీ. చాగిన కాశి లాశాచక్రముల కొలందులు తారవెట్టంగఁ బోలుచు
దాని. విరా. 1-162

అశాసించు సం. స. క్రి.

1. అశీర్వాదించు.

వ. ... అమృతజనని దనకు జయం బాశాసించుమని యభ్యర్థించిన
నయ్యాచార్యుండు నీకుం గృష్టండు మంత్రియైయుండ నొరుల
జయం బాశాసించు మననేల. భిష్మ. 1-161

2. కోరు.

తే. (ధృతరాష్ట్రుండు) వారలకు శ్రీయు నాయువు వైరిజయము,

మానసమున నాకాసించు మానవేంద్ర (వారలకు : పాఠపులకు).

ఆశ్ర. 1-14.

అశి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

(తఱచు సమాసాంతమందు వచ్చును) దినువాడు.

ఉ. మార్పుము కాలయాపన మమర్పక యప్పిళితాళిఁ బట్టి పా.లా.
ర్యగ నేల. ఆది. 6-218.

అశీర్వాదము సం. వి. అ. పుం.

దీవన.

క. భూదేవోత్తము నాశీర్వాదంబులుఁ బ్రీతిఁ బొంది. విరా. 1-145.

అశీవిషము సం. వి. అ. పుం.

కోఱలందు విషముగలది, పాము.

తే దారుణాశీవిషముల కారి దప్పుట.

ద్రోణ. 8-175.

అశీన్సు సం. వి. వ్. స్త్రీ.

మంగళాకాశము, దీవన.

సంక్రితాశీప్రవృత్తి.

ఉద్యో. 1-385.

అశుక్రియ సం. వి. అ. స్త్రీ.

మందు పుచ్చుకొనుట, బాషధ పేవవము.

వ. వ్యాధిశ్రమానిష్ట సంస్కర్మనేష్ట వివర్ణనంబులను నాల్గిటం బుట్టి
కారీరదుఃఖంబు లాశుక్రియాది ప్రతియోగంబుల నుపశమిల్లు.

ఆర. 1-22;

అశుగము సం. వి. అ. పుం.

కాణము.

వ.ఫల్గుణాశుగ సంతాడనవికీర్ణ శత్రుశేఖర వజ్రప్రహణంబుల
వలనను. విరా 5-80.

అశువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

వేగము గలది.

తే. రాముగందును గార్తవీర్య ఊతీశు,నందు నరునందు భీష్ముని.

యందుఁ దక్కఁగ, గలుగునే యెందు నీయస్త్ర బలము వీని, యాశు
విక్రమ మద్భుతంబయ్యెఁ జూడ. ద్రోణ. 8-184

ఆశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించినది.

క. .. శక్తిత్రయ సమయు, క్త్యాశోభిత రూపపాల హరిహరిసాధా.

కాం. 2-1

అశ్చర్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అద్భుతము, అచ్చెరువు.

మ అనినం గేకయరాజనందన ప్రభూతాశ్చర్యయై యిట్లనన్.

విరా. 1-321

అశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

1. మునిపల్లి, మునులు నివసించు చోటు.

వ. ... అవిప్రవరుండును నొక్క పుణ్యాశ్రమంబున వసియించె.

విరా. 1-147

2. బ్రహ్మచర్యాది.

(ఇవి వాలుగు : బ్రహ్మచర్యము, గార్హస్థ్యము, వానప్రస్థము, సన్న్యాసము)

క. ద్విజుండఁ గురువిషయ జాతుండ, సుజనప్రియుడైన ధర్మసుతు
సఖుండఁ బరి, వ్రజనాశ్రమ కలితుండ. విరా. 1-185; ఆను. 1-15

అశ్రమవాసపర్యము సం. వి. న్. న.

అంద్ర మహాభారతమునందలి 18 పర్వములలో 15వ పర్వము.

చూ మహాభారతము.

అశ్ర. 1-187

అశ్రమస్థుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బ్రహ్మచర్యాదులలో నేదేని ఒక యాశ్రమమునం దున్నవాడు

నీ. అశ్రమస్థులఁ దనకులంబు - తే- వారి భరియించినను. ఆది. 2-63

అశ్రయణము సం. వి. అ. న.

ప్రాపు, అశ్రయించుట, ఆండగొనుట, అవలంబించుట.

చ. ...రక్షణ క్రియా, శ్రయణ విలాసతానుర.

కాంతి. 3-529

అశ్రయణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయింపదగినది, అండగొనదగినది.

సీ. ...అశ్రమములకెల్ల నాశ్రయణీయమై గృహస్థత్వమొప్పు.

ఆను. 1-15

అశ్రయణీయుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయింపదగినవాడు, అండగొనదగినవాడు.

క. నీవాశ్రయనీయుండవు, గావే భోగవరము గాకున్నది మద్యా
వం బటుగావున నా, కీ వచనము లింపునేయ విద్ధగుణాధ్య.

కాంతి. 3-58

అశ్రయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్రయత్వము.

కవిరాజ విరాజితము : ఉదాత్తగుణాశ్రయమహితా. స్త్రీ. 1-51

అశ్రయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉనికిపట్టు.

క. విశ్రుత వాద్యంబులు మంజుశ్రుతి సంభావ్యగత సుగతులు సద్యా,
వాశ్రయములుఁ దజ్జన్య రసాశ్రయములు నైన యభినయంబు
లెఱుఁగుదున్.

విరా. 1-242

2. అండ, ప్రాపు.

తే. ఇతని యాశ్రయమున మనమెల్ల బ్రదికి,యున్నవారము గావున
నుగ్రరిపుల, పాలునడకుండ వినిపింపఁ జాడి యితని, నెఱుదు
మెఱుదుము రథరథు మెసక మెసక.

విరా. 3-208

సీ. —గృహస్థ ధర్మ ముత్తమం బని చెప్పు సురీష్ట పశుపక్షులారిగా
జీవుల కాశ్రయంబు.

కాంతి. 1-156

3. రక్షణము, నిలువనీడ.

తే. ...అశ్రయంబు, దీనులకు నిచ్చినను హింస మానినను సమంచిత
స్వర్గలక్ష్మి సిద్ధించు నందు

ఆను 2-63

అశ్రయానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుఁడు.

చూ. అది. 5-107

అశ్రయించు సం. స. క్రి.

1. సేవించు, అండఁగొని బ్రదుకు.

చ. అకుటిలుఁ డార్యసమ్మతుఁ డహంకృతి దూరుఁడు నీతినిరర్థః
లా, త్మకుఁ డనవద్యశీలుఁడు సధర్ముఁడు రాంతుఁడు గొంతి ముద్దు
సే, యు కొడుకు మేను లేత దనయుల్లము మెత్తన యిట్టి యీతఁ
దె, ట్లాకొ యొరు నాశ్రయించు విధియోపదె యెవ్వరి నెట్లుసే.
యఁగన్
విరా. 1-98.

2. శరణుసొచ్చు.

ఉ. ...భార్గవరాము నాశ్రిత, శ్రీకరుఁగాన్పు మాపదలు సేందఁగన్గి-
డతఁ డాశ్రయించినన్.
ఉద్యో. 4-289

3. ప్రార్థించు, వేడికొను.

ఉ (భీష్మునితో ధర్మరాజు).....నీకృప నాశ్రయింపగా, వచ్చితి
మెవ్విధిన్ గెలువవచ్చు మహాత్మ యెఱుంగఁజెప్పవే.
భీష్మ. 8-299

4. ఉపాసనపూర్వకముగాఁ బ్రయోగించు.

ప. ఆ వృద్ధ జత్తుఁడు శమంతక పంచక సమీపంబున నుండు నీ
వమ్మహానీయాస్త్రింబు నాశ్రయింపు మనవుడు నర్థునుం డట్లకాక
యని భక్తియుక్తంబుగా నియతమతిం దత్రప్రయోగం బాచరించిన.
బ్రోణ. 4-880

5. చేరు.

ప. ...కృపాచార్యుండు కరిపురి కేతెంచె గృతవర్మ నిజపురంబునకుఁ
జనియె నశ్వత్థామ కృష్ణదైవపాయనాశ్రమంబు నాశ్రయించి
గ్రక్కునం దపస్వియయ్యె.
ప్రీ. 1-116

శ్లో. జగామ హస్తినపురం కృప శ్శారవ్యతప్తరా,
స్యమేవ రాష్ట్రం హర్దిక్కోదౌడిర్యాసాశ్రమం యయా

ఏవం తే ప్రయయర్విరా వీక్షమాణాః పరస్పరమ్.

సం. భా. స్త్రీ. 11-21, 22 శ్లో.

వ. తొల్లి కన్యాకుట్టంబున గాధిపుత్రుండు విశ్వామిత్రుండను రాజు
నిరమిత్రంబుగా ధాత్రినేలుచు నొక్కవాఁడు మృగయార్థం బరిగి
యపారబల సమేతుండయి ఘోరారణ్యంబునం గ్రుమ్మరి వడవడి
కడుదస్సి వసిష్ఠ నాశ్రమం తాశ్రయించిన. ఆది. 7-95

శ్లో. వ్యాయామ కర్మికస్సోఽథ మృగలిప్సుః పిపాసితః,

ఆజగామ నరశ్రేష్ఠ వసిష్ఠస్యాశ్రమం ప్రతి.

సం. భా. ఆది. 175-6 శ్లో.

అశ్రయఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయమైనవాఁడు.

వ. ...అవ్వరించి పలుకులు మనస్కరించి మహాదేవుండు నిజప్రభా
వంబు దండంబుగాఁ గల్పించి దండనీతి కాశ్రయందై పరగు
చుండె. కాంతి. 8-118

అశ్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయించినది, మిక్కిలి యాశ్రయించినది

వ. (అర్జునుఁడు) తదనంతరంబు యగ్నిరేవుం దలంచిన నతండును
దనవరంబున మున్న కలిగి విశ్వకర్మ నిర్మితంబును మాయా
మయంబును వానరాకారంబును నగు మహోగ్ర కేతనంబును తదా
శ్రితంబులై న వికృతాభిం నావావిధ భూతంబులనుం బుత్రెంచిన.

విరా. 4-170

అశ్రితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయించినవాఁడు.

వ. అప్పరమేశ్వరుం డాశ్రితులకు నత్యంత సులభుండు. విరా. 1-19

2. అశ్రయింపబడినవాఁడు, ఆధారముగాఁ జేసికొనబడినవాఁడు.

మ. నన్నుఁ గుటిలాలాపంబులన్ వెట్టిజేసిన నీకైనది యేమి యా
శ్రిత గుణశ్రేష్ఠుండు వంచించునే. ద్రోణ. 1-388

3. అనుజీవి, ఆశ్రయించి బ్రదుకువాడు.

ఆ. అమర వల్లభుండు నమృతసేచనమున, భూజమునకుఁ దొంటి
పొల్పుకంటె, మిగుల సెలమిసేసె మేలియాశ్రితు లిట్ల, మనుకు
రధిపుఁ గురుకుమారవర్య. అను 1-158 (చూ. అను. 1-152)

ఆశ్లేష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆశ్విన్యాది యిరువదేడు నక్షత్రములలోఁ దొమ్మిదవ నక్షత్రము- ఈ నక్ష
త్రమున వెండి దానము చేసిన నూర్వలోకములు గల్గును. అను. 2-378

ఆశ్లేషము సం. వి. అ. పుం.

1. చేరిక, సంయోగము, కూడిక.

క. శ్రీత్వ శివాశ్వాంబున, తత్త్వాశ్లేషాత్త శబలతా సంగత.

విరా. 8-1

2. సంపర్కము, ఒకదాని నంటుకొని సంబంధము గల్గియుండుట.

క. రోషము, శోకము, రాగ, ద్వేషము లభిమాన దర్ప వేగాలస్యాశ్లే
షము లజ్ఞాన మని మ, నీపిజనము సెప్పు మాననీయచరిత్రా.

కాంతి. 8-401

ఆశ్లేషిణి సం. విణ. (బో. ణీ. బో.)

విశ్లేషము లేనిది, సంయోగము గలది.

క. రోషముఁ గామము రాగ, ద్వేషములును లేక భక్తి దిరమై యేకా;
శ్లేషిణిగాఁ గొలుతు రవి, శ్లేష మనోనిలయవృత్తి సిద్ధులు నిన్నున్.

కాంతి. 4-235

ఆశ్వమేధికము సం. వి. అ. న.

1. సంస్కృత భారతమునందలి నూఱు పర్వములలో 91వ పర్వము.

ఆంధ్ర భారతమునందలి 18 పర్వములలో పదునాలుగవ పర్వము.

ఆది. 1-82

ఆశ్వయుజము సం. వి. అ. పుం.

ఆశ్వినీ నక్షత్రమునకు సంబంధించిన నెల, చైత్రాది మాసములలో ఏడవ
నెల.

ఉ, మాసపుఁ డోపి యాశ్వయుజ మాసము రెండపు నవ్వమిం దగం,

బూని.

అను. 8-16

అశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

1. పరమములోని యొక భాగము.

విరా. 1-866

2. ఓదార్పు, ఊటట.

వ. ...వంయు వాక్యంబుల వారికి నాశ్వాసంబు గావించి.

శల్య. 2-377

వ. ...పరమానందంబు నొందుమని యిట్లు గోవిందుండు ధర్మనందను నకు నాశ్వాసం బొసరించె.

నా.ప్ర. 2-188; మాస 99

క. ...దుర్బలాశ్వాస శ్లేష నిబంధములైన పలుకక.

ఆది 6-86

(చూ. ఆయాసము 3వ అర్థము)

అశ్వాసవచనము సం. వి. అ. న.

1. ఓదార్పు మాట.

వ. అనిన విని వారలు వెనుక యై యాశ్వాస వచనంబులు పలుకుచుం బోవం బోవుచున్న యన్నరేంద్రు నెలుంగెత్తి విలిచి పాద్యం దిట్లనియె.

విరా. 5-202

అశ్వాసించు సం. స. క్రి.

1. ఊరార్పు, ఊటడించు, ఓదార్పు.

వ. అని డగ్గుత్తికపెట్టి దుఃఖ పరవశుం డగుటయు నమ్మహీసురవరులుం దమ్ములు నతని నాశ్వాసించుచుండఁ దత్పార్శ్వంబున నున్న ధౌమ్యండు దదీయ విషాదాపనోదంబు సేయం దలంచి యిట్లనియె.

విరా. 1-50; ఆది. 2-222

2. సుఖముగా నిశ్చలించు, మనస్సునకు ఊటట పొందు.

వ. ...గాంధీవిం గమంగొని జలాశయంబు వెలువడి సుస్థలంబుసేరిన నట్లాశ్వాసించుచున్న నచ్యుతం డయ్యోధవరు నాలోకించి నరు నుద్దేశించి.

ద్రోణ. 4-255

3. ధైర్యము చెప్పు.

వ. ...పవురు నక్కోమలిం బట్టుకొని భయపడకుండ నాశ్వాసించు.

చున్నంత.

అర. 1-107

4. ఉత్సాహపటచు, సంకుష్ట పటచు.

వ. ...అర్జున దుర్యోధనులు ద్వారకా నగరమునకుం జని శ్రీకృష్ణుని
నిం గని సహాయత్వమునకుం త్రార్థించుటయు, వారాయణుండు
వారి నాశ్వాసించి నాశాయణ గోపాల బలముల నిరూపించి
వారలం గోరికొండనుటయు.

అది. 1-42

అశ్వాసిత సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉబడింపబడినది, ఉదార్పబడినది (ప్రే)

సీ. హృదయేకుండై న తన్నెప్పుడు వినుచున్కి, నలయ కాశ్వాసిత
యైన దాని.

అర. 2-49

అశ్వికుండు సం. వి. అ. పుం.

గుఱ్ఱపు రాతు.

కా. క్రీడాఘాత నిరూధి నాశ్వికులు వారిం దున్ని తూటాడినన్.

విరా. 3-182

అశ్వినులు సం. వి. అ. పుం. ద్వి.

అశ్వినీ దేవతలు, దేవవైద్యులు.

వ. ఆదియునుంగాక ధర్మదేవతయు వాయుదేవుండును వాసవుండును
నాశ్వినులును వారలకుం బాండురాజుతోడివారలు వారి కోక
కిడును జొరయకుండ రక్షింతురు. ఉద్యో. 2-258; ఆను. 5-848

వ. సవిత్వనకు బడతా రూపధారిణియైన త్యాష్టికి నాశ్వినులు పుట్టిరి.

అది. 3-89

బ్రహ్మాండ పురాణమున వీరి జన్మమును గూర్చి యిట్లు కలదు :

సూర్యుని భార్యయైన సంజ్ఞాదేవి యాయన తేజస్సును సహింపఁజాలక
బడబ (ఆడుగుఱ్ఱము) రూపమున నుత్తర కురుదేశమున నుండగ నచ్చ
టకు అశ్వరూపమున సూర్యుండు వెళ్లెను. ఆమె తన భర్తను గుర్తించెను.
సూర్యుడశ్వరూపముతోడనే యామెను రమించెను. అప్పుడు వారికిఁ
బుట్టిన సంతానమే (అశ్వినులు) అశ్వినులైరి. నాసత్యుండు ద్రువుండు అని
వారికి పేర్లు.

అశ్వినేయులు సం. వి. అ. పుం. ద్వి.

అశ్వినీ దేవతలు, అశ్వినులు.

సీ. రూపమున నాశ్వినేయుల సరియనఁ దలిర్చు.

ఆర. 7-179

అషాఢము సం. వి. అ. పుం.

అషాఢా నక్షత్రమునకు సంబంధించిన మాసము. చైత్రము మొదలుకొని నాలవ మాసము.

తే. అధిప యాషాఢ ముఖ్యంబులైన నెలలు, వాలుగింటను.

అను. 4-801

అషాఢుఁడు సం. వి. అ. పుం.

క్రొధవశ గణాంశ సంభవుఁడు.

చూ. ఆది. 3-80

అన వై. వి. (సం. ఆశా)

1. అపేక్ష.

ఉ. అప్పుర మిచ్చటచ్చ టను నాసల వచ్చితి నెంత దవ్వొకో.

విరా. 1-148

సీ. ...దుర్యోధను నాస మానె.

కర్ణ. 1-81

వ ...రాజ్యంబునం దాస విడిచి మడుపు సొచ్చిన వాని వెదకి వెలార్చి యెక్కటి కయ్యంబునకుఁ బిలుతురే.

శల్య. 2-271

2. కోరిక, అభిలాష.

క. సమయంబు నడిపినను రాజ్యము భాగం బీరయెట్లు ననునాస నర,ణ్యమున వసించితిగాక నిజమునకు నీయందు ధైర్యసారము గలదే.

విరా. 5-94

క. ధరణిసురు నాస నెఱచిన.

కాంతి. 6-588

ప. తద్విజ్ఞానాసదీర్ఘ గోరుట వలదే.

కాంతి. 6-584

ఆనంగము సం. వి. అ. పుం.

1. సంబంధము, కూడిక.

క. ...మిత్రాసంగ మొంది శత్రుని,రాసం బొనరించి తమ్ము నరనెద మనుమీ.

ఉద్యో. 1-868

2. సాంగత్యము.

మ. నిజరాలై క పరత్యమం... సుజనాసంగము... బం, కజ గర్భుండు.

గృహస్థ ధర్మమలుగాఁ గల్పించె నుర్విశ్వరా. కాంతి. 2-281

వ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్టోత్తరా సంగుండవై. ఆధ. 1-127

ఆసక్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

1. ఆపేక్ష, కోరిక.

క. ...ని, జాసక్తి ఫలింపఁ గొలు మభిమతకేళిన్ - విరా. 2-81

2. తత్పర్యము, సంబంధము.

క. భూసురులాదిగఁ గల జను, వీసుర వేవించిరేని యిది మెనలుగఁ

తా, పాసక్తిఁ బరిమలగుదురు, చేసితి మర్యాద దీనిఁ జేకొనుడు

జనుల్. ఆది. 3-121

ఆసక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆసక్తి గలవాఁడు.

సీ. అట్లుగాకయు సురతాసక్తునను బల మొలయు అను. 4-804

సీ. కాంతి ననఘ విప్రు లాసక్తులగుదురు. ఆశ్వ. 4-258

ఆసగొను అ. క్రి.

ఆసగలిగి యుండు, అపేక్షించు.

వ. ఆలంబన నోరి మాసగొనండు. ఉద్యో. 4-228

ఆసగొల్పు అ. క్రి. (✓ఆసగొను)

ఆశపెట్టు.

వ. ఆసగొల్పి విప్రున కియ్యకున్కి యొప్పదు. అను. 5-275

ఆసత్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

పొందిక, యోగము, కూడిక

క. ఆభిలషగద్రజాసత్తివిసోద. కాం. 6-1

ఆసనము సం. వి. అ. న.

1. (కూర్చుండుటకు ఆధారమైన) పీఠ, చాచ, కంఠము మొ. వీరము.

ఆ. ఉత్తమాసనములు నుత్కృష్టవాహనం, బులును గరుణః దమకు
భూమిపాలు, డీక తార యెక్కు దెంతటి మన్నన, గలుగు వారి.
తై నః గార్యమగునె. విరా. 1-182; అను. 5-268:

2. కూర్చుండుట.

క. ...విలా, సిమం సహాలాప సహా, సన సహాయానములు బంధసమ.
ములుగావే. ఆరణ్య 3-111:

3. చేకకాలాదులమబ్బి దండెత్తి పోక నిలుచుట (వ్యతి-యాసము).

వ.సంధివిగ్రహయానాసన ద్వైధీశావ సమాశ్రయంబులు
కాంతి. 2-208:

“ప్రతిబద్ధకక్తోః కాలప్రతిక్షయా మాప్తి మవస్థానమాసనమ్,
వరస్సరస్యసామర్థ్య విమాతా రాసనమ్ స్మృతమ్.”

ఆసన్నత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కూడుట, చేరుట, ప్రాప్తించుట.

క. నన్నూటులు మున్నూటులు, నిన్నూటులు నూటులును మహిత
వర్షము ల', య్యన్నియుగములకును గ్రహ, సన్నత సంధ్యలను.
వాని సంధ్యాంశములన్. కాంతి. 5-50.

ఆసన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉపస్థితము (చేకకాలములందు) సమీపమున నున్నది, దగ్గరనున్నది

కా. ...దు, స్పాదంబై న విదుద్ధకార్య మిటు లాన్నంబుగా సంఘ.
టింతే. విరా 2-275

తే. ...గ్రక్కున విమాన, మవతరించి యాసన్నయై యతివయోద్దు.
కాంతి 5-6.

వ. అనుటయు నచ్యుతుండు భీష్మున కత్యాసన్నుండై కారీర మానస
కుశలప్రశంబుఁ జేసిన... కాంతి- 2-148.

వి. అ. న.

2. సమీపము

వ. ముందట నాసన్నంబునం గొలను కలుగవలయునని యుపలక్షించి.
ఆర. 3-318:

ఆనపడు అ. క్రి.

1 ఆనగొను, అవేక్షపడు,

గీ. పాండవుల రాజ్యమున కానపడక మున్న యరసి యెఱిగి.

విరా. 3-20

నీ పరుల పొమ్ముల కానపడమి.

కాంతి. 5-218; ఆను. 8-297

2. ఆఖిలపించు.

వ. ...ను యోధనుండును దోదానపడి పుచ్చు నుచితపరు లగు నర
పతులు దోలుతఁ జెప్పినవారి కసహాయశ్వంబుఁ జేయఁ జూతురు.

ఉద్యో. 1-87

3. స. క్రి.

ఆశించు.

కి. భరణిశ పాండుపాలిత, ధరావలయ మానపడుట దగదే నీకున్.

కాంతి. 1-112; ద్రో. 1-21

ఆనపఱుచు స. క్రి.

ఆనపడఁజేయు.

క. నీ వానపఱువ ధనములఁ గావించెదఁ దో.

కాంతి. 4-50

ఆనపాటు వి. (✓ ఆనపడు)

అవేక్షపడుట, కోరిక.

నీ ...ఆనపాటును నవజ్జితయు నెందును లేక.

అశ్వ. 1-208

వ. ...ఆనపాటు గదిరిన హృదయంబుతో రాస్యం దినాలస్యంబున
నడపుచుండ.

ఆను. 1-202

ఆనమాలు ఆ. క్రి. (✓ ఆన)

అశఙ్కదుగఁటు, నిరాశుడగు.

చ.సూతసుతుఁ దోలుదు మంతట నానమాలెడున్, ఉద్యో. 4-208

ఆనవము సం. వి. అ. పుం.

కల్లు, పక్వముగాని చెఱుకు రసముతోఁ జేయఁబడినది.

క. ఆనవమునకని నీదు ని, వానమునకు దివములో నవశ్యంబును నే,

నా సుదతిం బుత్తెంతు.

విరా. 2-81; విరా. 2-98

"శిధు రితుతనై : పత్తైరపత్తైరాసవో భవే"

అససే(చే)యు అ. క్రి.

ఆశపడు, అపేక్షపడు, కోరు.

సీ. మహావ్యాధి ని, రాసంబు వేయంగ నాససేయు నతడు.

అను. 2-59

అ. తాత్రమంద్రు బుధులు గన్య పురుషుఁ గోర, నతఁడుఁ గన్యమీఁద
నాససేయ.

అను. 2-222; ఆశ్వా. 2-172

అసాదితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ప్రాప్తము, పొందబడినది.

వ. అని సకల బ్రహ్మప్రార్థనంబుసేసి తత్రుసారాసాదిత కవిత్వ
తత్త్వ నిరతిశయానుభావానంద భరితాంతఃకరణుండ నగుచుండి.

విరా. 1-2

అసారము సం. వి. అ. పుం.

మహావృష్టి, జడివాన.

వ. ప్రముఖ రథిక జనంబులు గోపారి వర్గంబు ననర్గళ ప్రసారంబగు
శరాసారంబుసం గప్పినం గని.

విరా. 4-4

అసాసలు వి. బహు. (అస + అస)

అధికాశ, పేరాస.

క. అసాసల వచ్చితి నన్నుగాసిం బెట్టి యది యడవిఁగలసెను.

శాంతి. 8-153

ఉ. అసాసల నొక్కరుండయను నాగ్రహవృత్తి బలంబుపైఁబడున్.

విరా. 5-280

మ. పఱచున్ దవ్వుగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టిక యాసాసలం, బిలు
వోవుం. (అసాస అని పాఠాం)

ఆర. 6-827

అసింఛు స. క్రి. (√ అస)

అపేక్షించు, కోరు.

తే. ...నీ వింత నెప్పుడేల సర్వలోకముల కధీశుడైన, నీ గురుం

దొరు నాసించునే మహేంద్ర.

అశ్వ. 1-38

నీ, నీ సొమ్మునకు నొరుఁ డాసించుచుండంగ, దానికిఁ దగ రక్షదలఁచు
చునికి.

అను. 4-384

ఆసి క్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తదుపఁబడినది.

కా. ... శోడితాసిక్తాకారతఁ బొంది.

విరా. 5-34

ఆసితము సం. వి. అ. న.

నిరర్థక ప్రయత్నము.

క. శతపర్వ వృద్ధుడపు నీ, వతికృకుడ వశక్యమైన యర్థమునం దా.
సిత మేలసేసి కడుదుర్మతివై తింకెన్నఁ డిది సమాప్తిం బొందున్.

ఆర. 3-258

శ్లో. కిమిదం వర్తతే బ్రహ్మన్ కించ తేహ చిక్ష్ణితమ్

అతీవ హి మహాన్ యత్నః క్రియతేఽయం నిరర్థకః.

సం. భా. ఆర. 185-85 శ్లో.

"అస్థితి, అస్థత" అని పాఠాంతరములు. 'అస్థత' అని సం. ము. చూ.
అస్థత.

ఆసీన సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్చుండినది.

క. అప్యిదేహపతికి నాసన్నంబగు నుచితాసనంబున నాసీనయై యుండి.

కాం. 6-171

ఆసీనత్వము సం. వి. అ. న.

కూర్చుండుట.

క. మితభోజియై వివిక్ర,క్షితి సావిత్రి జపంబుసేయునది యహ,స్థితి
యు నిశాసీనత్వము, మతి నేమట కట్టులైన మాను నఘంబుల్.

కాం. 1-317

ఆసీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్చున్నవాఁడు.

వ. ... బలదేవ సహితంబుగఁ దాను నాసీనుండయ్యె. శల్య. 2-232

అసురము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

రాక్షస సంబంధమైనది, భయంకరము.

క. ఆసాత్యకి వేటొక వి, ల్లాసురగతి నెత్తి. భీష్మ. 3-210

క. ...విసివిది, ననఘా యే నింకఁ జాల నాసుర విధికిన్.

భీష్మ. 8-885; ఆశ్వ. 3-86

వి. అ. పుం.

1. రాక్షసు లాచరించు విధి.

ఆ. మునికుమారు నెగచికొని వచ్చి నిశితకూ,లాయుధమునఁ బొడిచి
యాసురమున, రక్కసుగడు చంపి యక్కాంతయును దాను,
నరిగె రై భ్య కడకు నాక్షణింబ. ఆర. 3-271

వ. ఇమ్మహీశుం దాసురంబున నాసురియం దనురక్తుండై.

ఆది. 8-187

2. అష్టవిధ వివాహములలో నొకటి.

క. వెల,వన్నుట యాసురము చూచె పౌరవముఖ్యా. ఆను. 2-228
చూ. వివాహము.

అసురి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. అధర్మ ప్రవర్తనముగల స్త్రీ, రాక్షసులలో నొకతెగవారైన అసురుల
యంశమునఁ బుట్టిన స్త్రీ.

సీ. పరమేశ యాసురి వై కాచి రాక్షసి,యను వేళ్లుగల వధర్మాంగన
లకు, వ్యభిచార తత్పరత్వంబు వారికి నెల్లఁగల దసురాంశజ
క్రూరభీరిత, దనయిచ్చఁ బొలియించు ధనధాన్యములు చల
హృదయ భోగవరాత్మ ఈర్ష్యగలదు. ఆను. 5-299

2. రాక్షస స్త్రీ.

వ. ఇమ్మహీశుం దాసురంబున నాసురియం దనురక్తుండై పుత్ర
త్రయంబు వడసి. ఆది 3-187

అనూత్రణము సం. వి. అ. న.

చొచ్చుకొని యుండుట, ప్రవేశము

క. తేత్రజ్ఞం డనగ నిఖరి, గాత్రవ్యాప్తత్య మహిమ గలిగి సమీరా,
సూత్రణమున జీవుండును, గోత్రమునై సర్వవర్తకుం డగు చుం
డున్.

శాంతి. 4-98

ఆసూత్రము సం. వి. అ. న.

ఒకదానితో నొకటి కూర్చుంటున్నది, అంటింపఁబడినది.

క. శ్రీ సంశ్రయ మంగళగౌరీసంగమ విభవ పుణ్యరేఖా సంప,ద్భా
సిత వక్షోవామాం, గా సూత్రిత చిత్ర మహిమ హరిహరనాథా.

ద్రోణ. 1-1

ఆసేకము సం. వి. అ. పుం.

1. పోయుట, క్రమమృరించుట,

వ.౨ తేజధనుం డాజ్యభారా చ్చటాసేకంబున నుద్రేకంబు
నొందిన హుతవహుండునుం బోలె మండి.

కర్ణ. 8-852

2. చల్లుట.

ఆది. 7-43

ఆసేవనము సం. వి. అ. న.

చక్కగా సేవించుట, మరల మరల సేవించుట

తే. త్రిపథగా సేవనమున సిద్ధించునట్టి, గతి జనములకు నియత
కల్పితములయ్యు, నధ్వరంబును బ్రహ్మచర్యంబుఁ దపము, సంవరి
త్యాగమును జేయఁజాల వనఘ.

అను. 8-102

(ఇచ్చట పూజ సల్పి స్నానము చేయుట యని యర్థము)

ఆస్తరణము సం. వి. అ. న.

తివాచి, కంబళి, వస్త్రము మొదలగునవి పఱచుట.

వ. ...సమున్న తౌదుంబర పీఠంబునం బరమాస్తరణం బొనర్చి
యంగపతి నందు నిలిపి

కర్ణ. 1-56

అ. పట్టి యతఁడు దనదు వైచీర యాస్తరణంబుసేసి భూస్థలంబునందుఁ
బెట్టె.

అశ్వ. 1-4

కుకాస్తరణము.

అను. 8-180

2. పఱచెడు చాఁప (కృష్ణాజినము మొదలగునది)

వ అక్కోపలి యొక్కనాఁడు తన కుటువు దలయంపిగాఁ గృష్ణాజి

నా స్తరణంబున నిజనాడుండు నిద్రకుండై యున్న యవసరమున
అది 2-157

అస్తికత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆస్తికభావము, భగవంతుడు గలఁ డనియు, పరలోకము గల దనియు, నమ్మిక.

క. విను మాస్తికతా శ్రద్ధా, వినయంబులు గలుగువారు వీనికి నెల్లన్,
జననాథ యర్హులు. కాం. 1-819

అస్తీకుడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.).

దేవుడు కలఁడనియు, పరలోకము కలదనియు నమ్మివాడు.

క. ఆస్తికచేతస్సహితా. ద్రోణ. 4-886

అస్తీకము సం. వి. ఆ. న.

సంస్కృత భారతమునందలి నూరుపర్వములలో మూడవ పర్వము.
(అస్తీకుని చరిత్ర) చూ. అది, 1-82

అస్తీకుడు సం. వి. ఆ. పుం.

జరక్కారుని కొడుకు. ఈతడు జనమేజయుని సర్పయాగ మాపెను.
చూ. వివ. అది. 2-220 మొ. 287

అస్తీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పఱపఁబడినది.

సీ. వేదాంత విదులను మోదించునట్టిది జపకర్మ మత్యంత కాచ
కాలియై కుశాస్తీర్ణ సమావసీతలమున. కాం. 4-180

అస్థిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిలాషత్వము, కోరిక, నిరర్థక ప్రయత్నము.

(ఇది అనందవారి ప్రతిలోని 'అసితము'నకు మాఱుగా సం.ము.
పాఠము) అసితముకన్న అస్థితయే యుక్తముగా నున్నది. చూ. అసితము

అస్థాన మండపము సం. వి. అ. పుం.

సశామందిరము, కొలువు కూటము.

వ. ...అస్థాన మండపంబునకు వచ్చి. ద్రోణ. 8-7

ఆస్థానము సం. వి. అ. న.

కొలుపు, రాజసభ.

వ. ...విరాటుండు వెడలివచ్చి బయలి కొలువిచ్చుటంతేసి తరా
స్థానంబు పేరఁబోవునప్పుడు. విరా. 1-184

ఆస్పందనము సం. వి. అ. న.

అడరుట.

వ. ...తన దక్షిణ భుజాస్పందనం బుపలక్షించి. అర. 4-115

ఆస్పదము సం. వి. అ. న.

1. కావు, చోటు.

ఉ. ...సాత్యవతేయు సంస్కృతి, శ్రీవిభవాస్పదంబయిన చిత్తము
గోడ. విరా. 1-80; విరా. 1-801

(కొన్నిచోట్ల దీనికి మహద్వివక్షయుఁ గాన్పించుచున్నది)

మ. అ,య్య వివేకాస్పదులైన పాండవుల. సభా. 2-88

2. ఆచారము, ఆశ్రయము.

క. పదపడి డ రోగిధనుఁ డు,నస్మదుఁడై తఱుమంగ ధర్మనందనుఁడు
జయా, స్పదముగఁ బరికొల్పఁగ బెట్టిదముగ నొందొంటిఁ దల
పడియె నై న్యంబుల్. భీష్మ. 1-241

ఆస్పదీభూతుఁడు సం. విరా. (అ. అ. అ.)

ఆస్పదముగానైనవాఁడు,

మ. ...సప్సభలందు మెచ్చఁబడునే హాసాస్పదీభూతుఁడై.

ఆది. 7-49

ఆస్పర్శనము సం. వి. అ. న.

కాఁగుట.

వ. ...ఆస్పదమితేఁడు సితకుసుమాక్షత కాంచన రజత రత్న గర్భా
స్పర్శనం కాచరించె. కాంది. 1-371

ఆస్థానినము సం. వి. అ. న.

కాడనము, చఱచుట, చఱపు.

వ అన్నరపతి కట్టెనుట నిల్చి భుజాస్ఫులనంబుఁజేసి యిట్లనియె.

విరా. 2-6; శల్య. 1-102; కర్ణ. 1-73

అస్ఫురితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

జలిపింపఁబడినది, హఠాత్తుగా అడింపఁబడినది

చ. ... అ స్ఫురిత మహాయుధోగ్ర రుచిపుంజ విజృంభణ ఘోరమయ్యె.

విరా. 5-28

క. ... అట్లా, స్ఫురితాస్త్రైః తార్థ సమ్యుద్ధర బాణ సమగ్రుఁ డైన

ద్రోణుఁడు నొదివెన్

ద్రోణ. 3-86

అస్మేరము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

వికసించినది.

క. ... సంతతాస్మేరమతీ

అర 6-1

అస్యము సం. వి. అ. న.

1. ముఖము, మోము.

చ. ... నితాంతదంత పీడనరట రాస్యగంగ వికటభ్రుకటీ చటుల

ప్రవృత్త న, ర్తనఘటనా ప్రకారభయదస్ఫురణా పరిణద్ధమూర్తియై

విరా. 2-183

2 నోరు.

ఉ. అక్కట ధర్మనందనుని యాస్యమునం దొకనాఁడుఁ గీడు పల్కొ

క్కఁడు లేదు.

ఉద్యో. 2-63

అస్వాదనము సం. వి. అ. న.

అస్వాసించుట.

క. ... భక్తిరసై కా, స్వాదన సుకరాశందో, త్వాదన దివ్యమతినగుచుఁ

దగ నెఱిఁగింతున్.

భీష్మ. 1-69; కాంతి. 3-168

అస్వాదము సం. వి. అ. పుం.

త్రాగుట.

మ. ... నీ, యనుజుల్ మద్యచనంబు గైకొనక తోయాస్వాదులై

యివ్వధంబున త్రాణచ్యుతిఁ బొందిరి.

(ఇచ్చట మహద్వివక్ష)

అర. 7-414

అస్వాదించు సం. స. క్రి.

రుచిచూచు, చవిచూచు.

వ. దుశ్శాసనుం జపి భీముండు శర్వజ్ఞోర క్తం తాస్వాదించుటయు.

ఆది. 1-48

వ ... తాపకు వండిన నంజుల్లు దెప్పించి యాస్వాదించి.

ఆర. 2-197

2. స్పృశించు, తాకు.

వ. ... హోరసమీర ప్రేరితంబై దుర్వార శిఖాజిహ్వల సంబరంబు-
నాస్వాదించుచున్న యనలంబుం గని.

ఆది. 2-101

శ్లో. సభస్పృశంతం జ్వాలాభిః సర్వరూత భయంకరమ్.

సం. భా. ఆది. 82-24.

8. త్రాగు, పానము చేయు.

మ. ... దుశ్శాసనున్ తోకభీకర లీన్ వధియించి తద్విపుల వక్ష-
త్కైల రక్తౌచ నిర్మల మురీపతి సూచుచుండ నని నాస్వా-
దించు నుగ్రాకృతిన్.

సభా. 2-288

క. కలహమున నిట్లు సురవీరులఁ బల్వుర నోర్చి యొక్కరుడ య-
మృతముఁ దెక్కిలికొని యాస్వాదించక, యలోలుడగు నానిఁ-
జూచి హరి యిట్లనియెన్.

ఆది. 2-104

సీ అర్ధరాత్రమున నప్పు డందుల కేతెంచె, గలయూధములు జల-
కాంక్షఁజేసి, యెబ్బది విమలతోయంబు లాస్వాదించఁ జమదెంచు
జలధరసమితి యట్ల.

ఆర. 2-110

4. తిను, భుజించు.

వ. ... నీరస వన్యమృగ మాంసభాదన జాత నిర్వేదనవరుండ నయి-
పెద్ద కాలింబునకు మానవ మాంసం తాస్వాదించఁ గంటి.

ఆది 6-185

అహతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కొట్టబడినది.

సీ. ... దండహతంబై న మహాహి వోలె

కర్ణ. 3-381

చ.తద్రథచోదకు మార్గత్రయాహతుడుగఁ జేయ.

కర్ణ. 1-117

అహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వేటు, దెబ్బ.

మ. వజ్రహతింగూలు కైలనికాయంబన.

విరా. 2-75; విరా. 5-194

అహననము సం. వి. అ. న.

కొట్టుకొనుట, చంపుకొనుట.

చ. ...ఆట్టి బిడ్డల కకారణ రోషమునం బరస్పరా,హననము గల్గి
చావలసె నందఱ కృకట దైవ మల్లినన్. మౌన. 1-109

అహరణము సం. వి. అ. న.

1. అకర్షించుట; లాగుట, వైకిడియుట.

మందాకాంతము :- రణ నిపుణ ప్రాపణీయాను
భావా. స్త్రీ. 2-184

1. నాశనము చేయుట.

క. భూతాహరణంబు నిజ, ద్యోతనము దదీయవృత్తి దుర్దశపుత్రా.
కాంతి. 5-161

3. అహరించుట, గ్రహించుట, స్వీకారము.

క. కరుణా విధేయుడగు నా, హరి యతనికిఁ గానవచ్చు నట్టులుగాఁ
తెచ్చెర వచ్చి హవిర్యాగా,హరణం బొనరించి చనుడు నతికుపి-
తుండై. కాంతి. 6-383

4. తెచ్చుట. తీసికొనివచ్చుట.

చ. విసతకు దాస్యమొందె నొకవెంటఁ దదీయ నిరాసహేతువై,
యనఘ విచార నాకు నమృతాహరణంబు విధేయమయ్యె.
ఆను. 1-251

క. యమునా స్నానంబునకును, సుమతోయాహరణమునకు సువ్రతుఁ
డా సం,యమి సగయె. అశ. 2-38; ఆర. 3-96 అది. 4-47

5. అపహరించుట, కాజేయుట.

క. ...విప్రస్యా హరణము భూపాలవరున కాపరఁ దెచ్చున్

అను. 2-440; ఆది. 1-32

వ. కుండలాహరణంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పిన విని. అర. 7-374

ఆహారించు సం. స. క్రి.

1. అపహరించు, గ్రహించు.

వ. అఖిల జగద్దన మాహరించి కొననేల.

అశ్వ. 4-263

ఆ. ...యాగముల భాగ, మాహరింతుఁగాన హరియు నంద్రు.

కాంధి. 6-481

2. ఆరగించు, తిను.

ఆ. బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పునవాస, ములకుఁ జిత్రపద్ధి ఫల
జలంబు, లాహరించి యునికి కాధిరాజ్యము పత్త్యభవతకు దివంబు
ఫలము లధిప.

అను. 1-143

3. ప్రోగుచేయు, సంపాదించు.

వ. ...మయుండు లోకంబులం గల యొప్పులందెల్ల నుత్తమ సారం
బులు తిలప్రమాణంబు లాహరించి యొక్క కామిని గావించి
శిలోత్తమ యమ చేరిడి.

అను. 4-425

4. తీసికొను.

గీ. శస్త్రజీవికయును నరి పవ్త భాగ, మాహరించుటయును భృత్యునర
యుటయును, బ్రజలవాదంబు వినుచోటఁ బక్షపాతి గామియును
రాజులకుఁ గృత్యకర్తకోటి.

అను. 5-11

5. తీసికొని వచ్చు.

వ. అయ్యుదంకుం డట్లు దన మహాతపంబు బలిమి బరాక్రమించి
యనన్య సులభంబులగు కుండలంబు లాహరించి గురుజన మనోరథ
సేది గావించె.

అశ్వ. 9-113

ఆహవనీయము సం. వి. అ. పుం.

అగ్నిహోత్రభేదము (ఇది దక్షిణాగ్ని, గార్హపత్యము, ఆహవనీయము
అనెడి త్రాతాగ్నులలో వొకటి)

క. విను గార్హస్థ్యమును నయ్యనలము విహరింపబడి తదాహవ
 నీయంబిన వెలుగునట్లు వెలుగును, జనకుడు దా బుత్తుడై
 నిజద్యుతి తోడన్. ఆది. 4-86

ఆహారము సం. వి. అ. పుం.

యద్ధము.

తే. దొరలు దలవడ్డ నాహవదోహలమున, సుభయ బలములు దమ
 కించి యోర్వలేక. విరా. 3-190

ఆహా దే. వి.

ఆశ్చర్యము.

కా. ఆహా పుట్టెడు లాఠి చూపటకు హాహా పుట్టు మీ వారికిన్.
 శల్య. 2-248

ఆహారత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆహారమగుట.

క. ...భిక్షాహారత నొందఁ దలఁపనగునె నరేంద్రా. కాంధి. 1-48

ఆహారము సం. వి. అ. పుం.

1. భోజన పదార్థము.

వ. వన్యాహారంబుం శరీర యాత్రలు నడపుచు. విరా. 1-147

2. భోజనము.

సీ. పదుమూడు వర్షముల్ పగలును రేయిను, గర్భ దర్పం బెట్లు
 గడతునొక్కొ, యను చింతఁ జేసి యాహార నిద్రలు లేక, పరి
 తాపమందితి. కర్ణ. 2-38

3. (పశువుల) మేత, తిండి.

సీ. (అశ్వములకు) దేశకాలోచితా హార ప్రయోగ భంగి.
 విరా. 1-288

సీ ...ఆహారంబునకుఁ బిల్లి యచటఁ దిరుగఁబోయి కాంధి. 3-208

4. చతుర్విధములగు ఆహారములలో నొకటి. భక్ష్యము, భోజ్యము,
 చోష్యము, లేహ్యము అనునవి చతుర్విధాహారములు.

వ. ఇట్లు చతుర్విధాహారముల నందఱుం దృష్టించి యున్న యా నందినిం జూచి విశ్వామిత్రుండు. ఆది. 7-97

అహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. స్థాపింపఁబడినది. ఉంపఁబడినది, పుట్టింపఁబడినది.

ఉ. అహిత గౌరవంబగు కుళాంగముఁ దేజముఁ జూడబుద్ధి సం,దే హముఁ బొందుచున్నది. విరా. 1-295

2. కలిగింపఁబడినది.

క. సితనీరాదిక వర్ణా, హిత వైకృత దూర. శంభ. 2-421

ఉ. సధర్మకోపాయసమాహితంబును. ఆను. 2-461

3. చేయఁబడినది.

క. శ్రీ మదరేఖవిషాదవి,రామాహితగాఢ శమదురా. విరా. 4-1

4. కూడినది.

క. అమృతము నభవము నజరము, నమలము నగు తన్ను మృతియు నాహితభవమున్, సమధిక జరమును మలసహితముగా నక్షరము మమతఁ దలఁచు నరేంద్రుడా. కాంధి. 6-18

అహితాగ్ని సం. విణ. (ఇ)

అగ్నిహోత్రమును గృహమునం దెప్పుడును ఆధానవిధి పూర్వకముగా స్థాపించుకొని యుండువాఁడు.

అ. అహితాగ్నిఁ బుణ్యుఁడను | కుతి జననియు, జనకుఁడును గురుండు సద్గతియును. కాంధి. 5-487

వ. అని నలుకుటయు ధర్మనందనుం డిట్లును నీ యఖిల జనంబులు నాహితాగ్నులయట్ల యగుం గాక. శ్రీ. 2-172

అహుకుండు సం. వి. అ. పుం.

హృదికుండు, కృతవర్మ తండ్రి.

(ఇతఁడు ఉగ్రసేనుని తండ్రి అహుకుండు కాదు)

ప. అహాకాశక్రకు వలన సంత వృత్తాంతంబును వెఱింగి.

ఆర. 1-179

శ్లో. దృష్ట్వా శంకోపవన్నోహ మపుచ్ఛం హృదికాత్మజమ్
ఏవము క్రస్య తు మహా విస్తరేదేనమబ్రవీత్,
రోధం మోక్షం చ సాశ్వేన హర్దిక్యో రాజనత్రమ.

సం. భా. ఆర. 70-3, 4 శ్లో.

అహుకుడు (హృదికుడు) ద్వారకకుఁ జెందిన యొకరాజు. ఈతఁడు
ద్వారకను శత్రువుల నుండి కాపాడుచుండును.

శ్లో. ఏవం సువిదితా రాజన్ ద్వారకా భూరిదక్షిణా
అహుకేన సుగుప్తా చ రాజ్ఞా రాజీవలోచన.

సం. భా. ఆర. 15-28

శ్లో. రాజానమాహుకం చైవ తథైవానకదుంధుభిమ్

సం. భా. ఆర. 20-7 శ్లో.

అహుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

(దేవతల నుద్దేశించి) అగ్నియందు మంత్రపూర్వముగా వేల్పుట.

మ. ...చటులాస్పదీయ విశిఖాగ్నిజ్వాలలం దాహుతుల్, వరుసం
బెట్టుదు ధార్తిరాష్ట్రితతి నైశ్వర్యం బహర్యంబుగన్.

ఉద్యో. 2-301

వ.ఈ పదింటిని గ్రమంబుగా నాహుతులుసేయు హోతలు.

అశ్వ. 2-18

2. హోమద్రవ్యము, హవిస్సు.

ఆ. ఇవిధమునఁ జేరి యవ్వేదిలోపల, భాసమానుఁడైన పావకునకు,
దేహ మొక్క యాహుతిగఁ జేయుటకుఁ దగు, సంత లేక యునికి
నతఁడు సూచి.

సౌప్తి. 1-118

అహూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పిలువబడినది.

వ. అనుటయు విని మున్నాహూతంబైన హంసం బక్కాకంబు
నాలోకించి.

కర్ణ. 2-62

వ. ...పేమకూటంబున నుపలంబుల వలన నెలువడు దహనంబున
నాహూతంబులై నచ్చు మేఘంబులను జూచి విస్మయం బంది.

ఆర. 3-85

ఆహూతుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పిలువబడినవాడు, ఆహ్వానింపబడినవాడు

వ. అయ్యోగీంద్రుండు దేవేంద్రుని దేవతలనుం బలిచె నమ్మహనీయ
మంత్రశక్తి నాహూతులైన యప్పురుహూత ప్రభృతి బృందా
రకులు. అశ్వ. 1-98

వ. ...అనద్యూతార్థం కాహూతుండనై మగుడ నగునే యని.

సఖా. 2-278

అహృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అహరిణము, హరించుట.

చ జగత్త్రయీ విధాయక పరిరక్షక ప్రతి సమాహృతికారక చిత్ర
పృత్తి భావక. కర్ణ. 8-399

అహ్నికము సం. వి. అ. న.

ప్రతి దినము నిర్ణీత కాలమునఁ జేయఁదగిన కర్మము.

(సంధ్యావందనాదికము)

వ. ...మధ్యాహ్నం బగుటయుఁ గృతాహ్నిక విధానందై గ్రామం
బున కరిగి. ఆర. 5-9

అహ్లాదనము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆనందము గలిగించునది, సంతోషపెట్టునది.

క. ...రత్నభూషిత రూపంబును గురుదేశాహ్లాదనమును నగు నిజ
కార్ముకంబు మోపెడలించెన్, విరా. 1-170

అహ్లాదము సం. వి. అ. పుం.

సంతోషము, ఆనందము.

వ. ...తెలియం తెప్పిన నతండు పరమాహ్లాదంబునం బొంది.

విరా. 2-274

అహోది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

సంతోషము గలిగించునది.

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జితకథోపేతంబు నానా రసా,భుక్తి
దయొల్లాసి విరాటపర్వము. విరా. 1-7

అహ్వయము సం. వి. అ. పుం.

పేరు.

తే. ఫల్గునాహ్వయ ము త్తరఫల్గునీ విశిష్టకాల సంజననతఃజేసి కలిగె.

విరా. 4-146

అ. ...నరుని భార్య లులూపి చి,త్రాంగద యనఁ బరఁగు నాహ్వయ
ములు.

అశ్. 2-48

అహ్వయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

పేరు గలవాఁడు.

తే. అతని యనుజుండు సూర్యదత్తాహ్వయుండు. విరా. 8-147

అహ్వనము సం. వి. అ. న.

పిలుచుట, పిలుపు.

వ. నానా దేశాధీశులు పరస్పరాహ్వన నాదంబులు...తెలంగ.

ద్రోణ 2-78

అళి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ. (అలి)

సమూహము.

క. అలిపక్వకాల సుభగ ఫలాళి, విధురతరాలు. విరా. 3-229

ఇ

ఇ¹

ఇ, ఈ, ఏ-ల మీఁది 'కు ను, వు' క్రియావిభక్తుల యొక్క ఉకారమునను
కాదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా :- మానిసిక్స్ ఉద్యోగ. 8-107; వారిక్స్ ఉద్యోగ. 8-112; ఇంగిత.
58)

చేదివి, నెచ్చెలివి, సుక్కలివి ఉద్యో. 1-153; వచ్చిలిని అది. 1-95;
వచ్చిలిమి అది. 4-27; వచ్చితివి అది. 5-99; వచ్చితిరి అది. 7-2.

2. కొన్ని శబ్దములకు విభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చు ఔపవిభక్తిక వర్ణము.

ఉదా:- నోరికిన్ విరా. 4-98; వారియందు ఉద్యో. 2-160

3. అలుక్పూసమున 'చేత, తోడ, వలన'-ల అంత్యమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా:- ఆతని చేతిబలుపు భిష్టు. 2-822; ఆరని వలని వెఱపు కాంతి. 2-58; నీతోడి సఖ్యంబు అది. 7-51.

4. ఇ, ఏ-వర్ణములు కూడునపుడు అనాద్యమైన ధాతూకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా:- అరిగి విరా. 2-112; అరిగెను ద్రోణ. 2-281.

5. ఈష్టరేఫ భిష్ణమును అసంయుక్తంబు నగు హల్లు పరంబగునపుడు వృత్తియందు సర్వనామమగు 'ఈ' శబ్దమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా:- ఈ విధము, ఇవిధము భిష్టు 1-166; ఈముని, ఇమ్ముని కాంతి. 3-95.

6. ఔపవిభక్తికములగు 'టి, తి' వర్ణములు పరమగునపుడు ఉకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా:- ఆటిటిన్ ఉద్యో. 2-27; ఐదు, ఐదింటిని అను. 4-279.

7. కొను ధాతువు అనుప్రయుక్తమగునపుడు యాంతధాతువులకు నిత్యము గను ఇతర ధాతువులకు వికల్పముగా వచ్చునది.

ఉదా:- పట్టికొను ద్రోణ. 5-812; తలించికొను అను. 1-289; చేసి కొని అది. 8-26.

8. క్రియలపై భూతంబున వచ్చునది.

ఉదా:- కావించితి అర. 4-88; కావించినవారు అది. 4-286; కావించినన్ అది. 6-158

ఇ² అవ్య.

ప్రశ్నార్థకమగు 'ఏ' శబ్దమునకు మహాన్మహాత్యర్థములందు అను ప్రయుక్తమగునది.

ఉదా :- పరి విరా. 5-822.

ఇ₃ ప్ర.

1. కొన్ని ధాతువులపై వచ్చు కృత్రుత్యము.

ఉదా :- చేయు + ఇ = చేయి విరా. 1-78; త్రిమ్మరు + ఇ = త్రిమ్మరి ఉద్యో. 2-9.

2. క్త్యర్థమున వచ్చు ప్రత్యయము.

ఉదా :- ఇచ్చి విరా. 5-378; పెట్టి ఆర. 1-119.

ఇంక దే. అవ్య. ద్రు. ఇంక

1. ఇతఃపరము, ఈపైని, ఇందుమీద.

వ. ఒక్కయెడ నరదంబు లరిగిన చొప్పు గాంచి దానివెంబడిం జని చని.

క. కేవల సూతులతోడన, పోవుట గని వారిఁజేరఁబోవక యదియిం, కే వంకఁబోవునొకొ యను, భావనఁ బోయితిమి దానివజ్జన యేమున. విరా. 8-83, 84

వ. చెప్ప మింక నప్పొండవు లేమిసేయువారనిన విదురుం డిట్లనియె. ఆర. 1-45

క. పాముఁబొదివి పడఁదిగించిన, చీమలగమి యట్ల ద్రోణుఁజిక్కువఱిచెఁ గా, కేమి బహుదేశ నై న్యము, లేమనఁగల దింక నూఁత యెవ్వరు మనకున్. ద్రోణ. 1-85

ఆ. ఇంక నైన మమ్ము నెఱుంగంగ నగునొక్కొ. ఆది. 6-90

2. ఇంతకంటె వేఱు, ఏతదన్యము.

తే. (జమదగ్ని పరశురామునితో) సమరముదుగు నారాయణసఖుఁడు నరుఁడు, సవ్యసాచినా నింకొక జన్మ మొంది, యితని వధీయించుఁ గాని తక్కితరజనము, లకు నసాధ్యుండు భీష్ముఁ డాలంబులొన.

ఉద్యో 4-357

క. నరుఁ డొక్కరుండు దక్కంగ, గురుఁడు గడగినపుడు మాఱుకొన్నఁ
జాపధరుంఁ, డొరుఁడు గలఁడె మఱి వెదకిన, హరుఁడు గలం దింకఁ
గలుగు ననరా చెందున్.

విరా. 5-128.

3. ఇంతకంటె నధికముగా.

వ. విదురు దిక్కు మొగంబై ధృతరాష్ట్రుండు నీ చెప్పిన నీతివాక్యంబుల
నామనంబు దనివోవ దింకను తెప్పమనవుడు. ఉద్యో. 2-86.

క. ధనమున విద్యను సంతతి, దనిసిన వారెందుఁగలరె ధవళేక్షణఁ
కావున నాకింకను బలువురఁ, దనయులఁ బడయంగవలయు ధర్మపు
చేర్చిన్.

ఆది. 5-119.

4. మఱియు.

ఉ. ...నీకరుణ నిట్లు పదస్థుడనైతి నింకజ, న్నాంతర దుఃఖముల్
దొలఁగు నట్లుగఁజేసి సుఖాత్ముఁడేయవే.

విరా. 1-21.

ఆ. నీచేత, భంగపడితి మింకఁ బలుకులేల.

భీష్మ. 2-121.

తే. షరము చక్షరమును ననఁ గలుగు రెంటి, నేర్పఱించి మున్ను నెప్పితి
నింక నొకటి, నెప్పుఁ గందు.

కాంతి. 6-48: ఆశ్వ. 1-158.

5. మఱి విచారింపఁగా.

తే. ఎవ్వరి యాండ్రురింకఁ, బరిభవంబునఁ బొందక బ్రదుకువారు.

విరా. 2-140.

చ. వాఁ, డిల మన నింక వాండ్రకును నెవ్వరు భంగము నీగజాలు
వారు.

విరా. 2-281.

6. మరల, రెండవ పర్యాయము.

వ. ఆసంరంభము నూచి సుయోధనుం డశ్వత్థామతో నింకను నమ్మ
వోస్త్రంబు ప్రయోగింపుమనుటయు నతం డది పునఃప్రయోగంబున
కర్తంబుగాడు.

ద్రోణ 5-390.

7. ఇప్పటికిని

నీ. విషయోపభోగాభిలషణ మింకను నాకు వదలక పెరుఁగుచున్న
దియుఁ గాన.

ఆది. 3-95.

వ. చెట్టచేసి నింకనయిన తెచ్చెర సాంబ చారుదేష్టు లున్న చోటికి
సాల్యాభిముఖంబుగా రథంబుఁవజపుము. అర. 1-172

ఇంకించు దే. స. క్రి.

ఇంకునట్లు చేయు, లోపల నడగునట్లు చేయు.

వ ...తత్కాల జనితంబయిన భేదంబునం దొరంగ సమకట్టు కావ్వు
జలంబులు మగుడ నింకించుచు. విరా. 1-78

ఇంకు దే. అ. క్రి.

1. (ద్రవపదార్థములు) నేం మున్నగు వానిలో నడగు, ఇరుగు.

క. మూత్ర పురీషాదులు తమ, గాత్రములం దింక వారు గారవ
మెసంగం, బుత్రుం డని సంవర్ధిత, గాత్రునిఁగాఁ జేసి రింతకాలము
గూర్చిన్. ఉద్యో. 4-84

తే. ...రాజవిహితమైన, పుడమి జరులకు నింకిన మడుపులోని, జల
చరంబులు పడుపాటు సంభవిల్లు. కాంతి. 2-265

చ. ...నా వచనంబు దప్ప ది,వ్వననిధులేడు నింకిన. అర. 1-141

ఇంగలము వై. వి. (సం. అంగారః-ప్రా-ఇంగాలో)

నిప్పు, అగ్ని.

వ. ఆ పొంత పల్లియకు రయంబునం జని పుల్లతల సంగతంబైన
యింగలంబు. కాంతి. 8-817

ఇంగితము సం. వి. అ. న.

1. హృదయమునందలి భావము, అభిప్రాయము.

సీ. అవయవ లక్షణంబు కాయుఃప్రమాణంబు, గర్భంబు లింగికాకారము
లును. విరా. 1-268

2. హృదయమునందలి భావమును దెల్పు చేష్టావిశేషము.

క. ...ఇంగితవేదివి నెచ్చెలివి సు,కృతి వట్లగుటన్. ఉద్యో. 1-58

వ. తదీయ భార్య దదింగితం బూహించి యతనితోడ. అశ్వ. 4-224

ఇంగువ వై. వి. (సం. హింగు)

రామతము, ఒకానొక చెట్టుయొక్క జిగురు లేక పాలు

ఈ చెట్టు ఒక నిలువెత్తున పెరుగును. దీని ప్రానుపట్ట అణచేతి
యంత దళసరిగా నుండును. వానిలి చెట్టువంటి యాకులు పూలు గలిగి
యుండును. దీనిలోఁ గొన్ని పస్తువులను జేర్చి వంటచేసి యనేక విధము
లైన యింగువను తయారుచేయు చున్నారు. దీనిని పులుపు గలిగిన పదార్థములలో నుపయోగింతురు.

అ. కఠియ జీలకఱ్ఱ గఱివేము గురుజ యింగువ ప్రవర్తనీయ కోట
యగుట. అను. 8-189

ఇంగువు వై. వి. (సం. హింగు)

ఇది ఇంగువకు పాశాంతరము. చూ. ఇంగువ.

ఇంచు¹ దే. అ. క్రి.

ఇంపగు, ప్రియమగు, రుచించు.

క. కర్ణుండు రేచిపెట్టంగ, దుర్లయపరులైన శకుని దుక్కానను లీ,
నిర్ణయమే మేలనంగ నీ, కర్ణములకు నించునెట్లు కార్యవచనముల్.

ఉద్యో. 2-248

తే. వస్త్రమాల్యానులేపనావసరములును, జతురశూర్యత్రయంబుల
సమయములును, నేమువెలిగాంగ మా తండ్రీ కించునెట్లు, పుత్రు
లనపట్టి మమ్మేరి పోవద్రోచు.

ఉద్యో. 1-809

అ. తనియఁ బండ కుండమును గోసికొనఁ జవి, చేఱెకాదు విత్తుచేటుఁ
గలుగుఁ, బిక్వమైనగొనిన ఫల మించుఁజెడదు బీ, జంబుఁ గార్యసిద్ధి
చందముట్లు. ఉద్యో. 2-56; కాంతి. 6-226; అశ్ర. 2-128

ఇంచు² అవ్య.

సంస్కృత ధాత్యదులకును కొన్ని తెనుగు ధాతువులకును స్వార్థమునం
దును, అన్ని ధాతువులకుఁ జేరణార్థమునందును వచ్చు ఆగమము

ఉదా: భుజించు. కాంతి. 4-368; ఆలోకించు విరా. 1-19; పలవించు

విరా. 3-5; త్రావించు విరా. 4-28.

ఇంచుక దే. అవ్య.

1. కొంచెముగా.

తే. ...లాయమున నున్న, యప్పుడు దొంగించుకయులేని యట్లుగాఁగ,
మాటిమాటికిఁ బరికించి. విరా. 1-95

ఉ. ఇంచుక యేని పాపమున కెప్పుడు రోయక యెల్లవారి భాధించి.
ఆది. 6-224

సీ తెలిగన్నుగవ కాంతి పొలుపార నించుక కనువిచ్చి చూచినఁగాదె
యమల- విరా. 2-45.

2. కొంచెమైనను.

మ. రణనం బించుక దోచలేద. విరా. 3-159

ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక. విరా. 3-163

చ అనఘ భవగృహమునన యావద యించుకలేక పాండునం,దనులు
నిజావ్రజంధు సహితంబు సుఖస్థితి నున్నవారు ఉచ్ఛో. 1-370

3. కొంచెము, స్వల్పము, సూక్ష్మము.

ఉ. ఎక్కడి మాట గొల్లకవ మించుక యేయు లేమ నీదెసం.

విరా. 1-281

క. ...దురితముం, బొరయఁ జొరియించుకయు. కాంతి. 1-296

క. ...ఒకయించుక ముల్లయి,నను కాదతలమున మన్న నడవఁగ
నగునే. ఆది. 6-115.

(ఒక యించుక = అత్యల్పము - మిక్కిలి చిన్నది)

4 ఇంచుక సేపు, కొంచెమైన కాలము.

వ. ఇంచుక నిద్రించు సమయంబున.

విరా. 1-9

ఇంచుకంత దే. అవ్య.

మిక్కిలి స్వల్పముగా, ఏ మాత్రమైనను.

ఆ. యత్న మించుకంతయయినను వలవదు.

విరా 1-42

ఇంటిసిరి వి.

ఇంటియందున్న యైశ్వర్యము, గృహసంపద, గృహలక్ష్మి.

ఆ శీలవతులైన సిరిఁ బొందుదురు ధర్మ,తనయు నింటిసిరికి నెనయు

నంగ, వెక్కుడనంగ.

కాం. 3-130

ఇంత సర్వ. జాప. అనౌప

1. పరిమాణార్థకము, ఈ కొలదిది, ఈ పరిమితి గలది, ఉద్దేశించినంత.

(ఇది సందర్భానుసారముగా ఆధిక్యమును, అల్పత్వమును దెలుపును)
ఆధిక్యము :-

తే. ఇంత ప్రాద్దేల యిచ్చోటికేగుదేరఁ గారణంబేమి. విరా. 2-168

వ. అప్పాండవేయాగ్రజుండు వృత్రుని విజ్ఞానంబును విష్ణుభక్తియు
నింత యొప్పునే యని యుగ్గడించి. కాం. 5-422క. వెఱపెట్టిదియో యెన్నఁడు, నెఱుంగని నీయట్టివాని కెవ్వరొకొ
యీ, పిఱికితన మింత యలవడఁ, గఱపిన వారముచు కారి కలకల
నవ్వెన్. ఉద్యో. 8-57

వ. యోధవీరు లితం డింత తెఱచునే యనువారును. భీష్మ. 1-165

గీ. ఇంత పాపంబుసేయంగ నెత్తికొందుచుయ్య. భీష్మ. 1-188

అల్పత్వము :-

చ. పొలఁతుక కాంతి యింత పొలివోవఁగ నీకెసలారు తారని, శృలత
గడంగి శ్రోలికొనఁ జాబుటఁ గీచకముఖ్యు లోచనంబులు.

విరా. 2-85

చ. ...ఆతఁడుం, దెఱపి యొకింతఁ గాంచి ఘనతీవ్రశరంబున నారిఁ
ద్రుంచి. విరా. 5-141

మ. అరయం దప్పొకయింత మావలన లేదు.

ఉద్యో. 8-858; ఉద్యో. 4-79

2. దీనికి బహువచన రూపముగూడఁ గలదు. చూ. ఇంతలు.

3. ఈ మాత్రము, ఇంతవట్టు.

తే. (క్రిచకుఁడు)...నా యతుల బాహు, బలిముఁ జెనఁబంగ భవదీయ
పతుల కారు, మూఁడు లోకంబులందు వెవ్వఁడులేఁడు; నిక్కువం
బిత నమ్ముము నీరజాక్షి. విరా. 2-56

తే. ఎలమిఁ బొందుము దీనికి నింతయో.

విరా. 4-175; ఆను. 4-324; ఆశ్. 1-111

4. ఇదమర్థకము, ఇది యను సర్థము నిచ్చును (కొన్ని విధక్తులలో మాత్రమే యుపయోగించును.)

క. రాజధర్మంబున కిడునఁజేసి యింత పుట్టఁగ వలనెన్.

విరా. 5-120

వ. ...ఇంతకంటెం బరమరహస్యం బొక్కటి చెప్పెద. భీష్మ. 1-238

క. ...ఆ, జ్ఞాయుతుఁడై యాత్ముఁడింత చర్చింపు మదిన్.

ఆను. 5-158

5. ఈ సమయము, ఇప్పుడు.

చ. ...గొంతి యింతకున్, బడుగయి పాలలోఁబడిన బల్లి విధంబున నుండకుండనే. (ఇంతకున్ = ఈ సమయమునకు) ఉద్యో. 8-135

ఉ. ఇంతకు నేర్పు నీకు నొక యింతటిలోన మదీయ వాణిన, త్యంత విభూతిఁ బెంపెనఁగునట్టి నినుం గొనియాడఁజేత దా, నెంతటి పెద్ద. (ఒక యింతటిలోన = ఈ కొలది స్వల్పకాలములో) విరా. 1-21

చ. ఎఱిగి యెఱింగి నన్నడుగ నేమిటి కిప్పు డెఱింగి యీతకు, స్త్రీలు చుట గల్గెనే (ఇంతకున్ = ఈ స్వల్పకాలములో) విరా. 2-169

తే. ...అప్పు డమ్మగువ యమ్ము, లేటితేరంగఁబోయి యొక్కింత దడసి, యరుగుదెంచిన. (ఒక్కింత = కొంచెముసేపు)

ఆను. 8-256

6. ఈ సర్వము, ఇదియంతయు.

ఆ. ఏది కులము నామ మెయ్యది యెవ్వరి, దాన వేమి పనికిఁబూని యిప్పు డెచట బుద్ధిఁదలఁచి యేగెద వింతయు, నెఱుంగజెప్పు మాకు మెఱుంగఁబోడి. విరా. 1-312

క. ఇంతకు మూలము దృష్టా, శంకులతయ. శాంతి. 4-298

క. మీకును వారును జలమునఁ, బోరెడు నెడ నెద్దియెట్లువోయిన నెఱి నే, నూరకయుండుదుఁ దోడె, వ్హారికిఁ బో నింత విక్కువం బెబ్బంగిన్, ఉద్యో. 1-88

తరువోజ. ... ఇంకెట్టు, లీ లోకపరివాద మే నుడిగింతు నింతకు నిం-
తయు నెఱుంగరె జనులు. అది. 5-28:

7. విజృంభణము, చెలరేగుట, దోహము, కీడు.

ఉ. ... దీనికై, కీచక యింతసేసితి సుఖత్వముఁ బొందుదుగాక యింక
న, జ్ఞేచిన నిట్లుగా కుడుగునే. విరా. 2-858:

చ. ... నాదు వల్లభకు పిండ్రును గ్రమ్మఱ నింతసేసిరే, యనుచు.
విరా. 3-22:

అవ్య

1. అధికముగా, ఎక్కువగా.

సీ. అతని - తే- పలుకులకు నవ్వి యా బృహస్పతి మహాత్మా-
యెఱుంగనే నిన్ను నన్ను నీ వింత నెప్ప, నేల. ఆశ్వా. 1-39:

వ విశేషించి నీవింత ప్రార్థించి పనుప నూరకుండుదునే.
ద్రోణ, 8-293:

అ. ... వారి కేల యింత వగవ. ప్రి. 1-70:

2. కొంచెముగా.

చ. ధర్మపున కొకి తయుం దొలంగఁ ద్రొక్కమి. కాంతి. 1-4:

8. ఇంతటిలో, ఇకమీద, ఇది మొదలుగా.

సీ. ... రాజ్యమునకు, బరునడి యే మింతఁ బాసిన మా పుత్రపౌత్ర
వర్గంబును బాయు. అది. 6-127:

ఇంతంత

సమీపము.

వ. పరమైకాంతు లగువారి కింతంత నిరిచి కాంతి. 6-877:

ఇంతంతలు

ముక్కలు ముక్కలు.

మ. ... తురంగమావయవ సంజానంబు లింతంతలై. ద్రోణ 4-83:

(ఇంతింతలు — అని కొన్ని ప్రతులు).

ఇంతింతలు

చిన్న చిన్న ముక్కలు.

చూ. ఇంతంతలు.

ఇంతకు దే. ద్రు.

1. ఈ స్వల్పకాలమునకు.

చ ఎఱిగి యెఱిగి నన్నడుగనేమిటి కిప్పు డెఱిగి యింతకున్, మఱు
నుట గల్గెనే. విరా. 2-169

2. ఈ వేళకు, ఇప్పటికి.

కా. ... ఇం,రిం గాముం డిట తేడె యింతకుని యుద్వృత్తాంగ
జోన్మాదుడై. విరా. 2-880

ఉ. ...నే,బట్టిన యాయుధంబు వెడఁతాసినఁగాని వధింపఁ బోలె
ది,ట్టిట్టన కేగు మిప్పురుస యింతక కాలముగాదు దానికిన్.
భిష్మ. 1-159

వ. ...నానా దేశాధీశులు నింతకుఁ జనుదెఱుగు.

ఆది. 7-160; విరా. 3-2

3. ఈవఱకు, ఈనాటికి.

వ. అవనభూమి నాతఁ డింతకుఁ జనునో నిలుచునో. మౌన. 161

క. నెచ్చెలులతోడ నెంతయు, మచ్చిగఁ దనయిచ్చ నాడ మరిగిన
యదియై, విచ్చలవిడి నింతకు మున్నిచ్చేడియ మెలఁగు శివ
యెఱుఁగదు సుమ్మీ. విరా. 1-250

ఇంతట ద్రు.

1. ఈ మాత్రమునకు.

ఉ. ...ఇంతట సంతసింపరాదు.

ఉద్యో 1-871

2. ఈ పిమ్మట.

క. ...ఇంతట నేటికి నని సా,లింతము.

భిష్మ. 2-40

ఉ. ...జగతీవర యింతటఁ బోయినచ్చెదన్.

ఉద్యో. 3-400

(ఇంతక, అంతట పాఠాంతరములు)

ఇంతటిలో ద్రు.

ఈ స్వల్ప కాలములో.

ఉ. ...ఒక యింతటిలోన మదీయవాడి న, తల్లింత విభూతిఁ బెంపెనగు
నట్టి నినుం గొనియాడఁజేత. విరా. 1-21

ఇంతటి మానిసి మి. విణ.

ఇంత గొప్ప మనుష్యుడు.

క. అంతకుఁ జాలఁడె కర్ణుం, డింతకు మును కాన యిచ్చి యెన్నడు
బొంకం, డింతటి మానిసి యలిగినఁ, గౌంటేయుల కెట్లు బ్రదుకఁగా
వచ్చు ననిన్. ఉద్యో. 2-291; ఉద్యో. 2-158; భీష్మ. 8-17

ఇంతటివాడు సర్వ.

ఇట్టి గొప్ప జూరుడు, ఇంత గొప్పవాడు.

వ. ...పరశురాముఁ డింతటి వాడగునే. కాంతి. 2-97

ఉ. ...ఇంతటి వానిఁగాఁగ న, త్యాగరవృత్తి మీరు విజయాశ ననుం
గొనియాటఁజేసి. ద్రోణ. 1-78

ఇంతనంత; ఇంతనునంత; ఇంతనంతలు

1. సమీపము.

తే. ...చంద్రకుండను గూజపులుగు, హాళికుండను ముంగియు నింత
నంతఁ దోచె. కాంతి. 3-208

వ. ...ననువు లక్కడ కేతెంచి యింతనంత నొక్కరేవునం దోచి
కృతస్నానులై. (ఇంతనంతలు-అని కొన్ని ప్రతులు) అశ్వ. 4-88

2. దూరదూరము.

వ. ధృతరాష్ట్రం దేకతంబి యున్నయెడ వృకోదరుం డతనికి నింత
నంత నుండి గాంధారి వినుచుండ. అశ్ర. 1-18

వ. ...తమ మెల్లయెడఁ గ్రిక్కిరిసిన మతి పాసి నిలిచి రింతను
నంతన్. విరా. 8-195

ఇంతప్రొద్దు మి. వి.

1. ఇంత రాత్రివేళ, అర్ధరాత్రి సమయము.

తే. ఇంత ప్రొద్దెల యిచ్చోటి కేగు దేరఁ, గారణం జేమి.

విరా. 2-168

2. ఇంత కాలము, ఎక్కువ కాలము.

అ. ...ఇంత ప్రొద్దు, బోరి తింక కాంతిఁబొందుటొప్పు.

అశ్వా. 4-127

ఇంతమాత్ర

ఈ చెప్పిన మాత్రము, ఈ మాత్రము.

తే. ఇతఁడు రాజగు రాజును నింతమాత్ర, గాదు మూర్ఖాభిషిక్త
వర్గంబుఁ దనఁడు, చరణయుగ్మంబు గొలిపిపఱచుట సార్య,భౌము
పదవికిఁ దగియెడు భంగివాఁడు. విరా. 1-186

ఇంతియ

ఈ మాత్రమే, ఇంతే.

వ. ఉన్నత ప్రలాపంబులు పల్కుచున్నవాఁ డింతియకాని.

ఉద్యో. 2-241

ఇంతయంత

చిన్నవాఁడు-పెద్దవాఁడు; బలహీనుఁడు-బలము గలవాఁడు; అల్పుఁడు-
అధికుఁడు; చిన్నది-పెద్దది.

అ. ...దారుణాస్త్ర మింతయంత యనక యెదిరి నాహుతిఁగొను.

కర్ణ. 2-45

ఇంతయేని ద్రు. కళ.

ఏ మాత్రమైనను, మిక్కిలి కొలఁదిగానైనను.

తే. అంతరంగంబునం దొక యింతయేని యలుకులేక. ద్రోణ. 5-299

తే. ఇతని మది లేదు కలఁక యొక్కింతయేని. ఆశ 1-51

అ. ఉఱికి మంటలోన నుల్లంబు తెలివొక, యింతయేనిఁ గుండ కిద్ద
మూర్తి, దేజరిల్లినన్న ధీరవద్యునకుఁ బ్రత్యక్షమయ్యె శివుఁడు
దయదలిర్ప. సౌ. 1-125

ఉ. ఓట మొకింతయేనియు సుయోధను చిత్తమునందు లేదు.

ఉద్యో. 3-104

ఇంతలింతలు (ఇంతలు + ఇంతలు)

1. ముక్కలు ముక్కలు, ఖండఖండములు.

సీ. ...దుస్సపేను తను వింతలింతలు దునియలై చెదరి.

ఉద్యో. 1-117

2. చిన్న చిన్నచి.

చ. ...ధరణిం బడియున్న శరీర మింతలింతలు శకలంబులై నెరయ.

ద్రోణ. 1-274

3. ఇంతంత గొప్పవారు, యోధానుయోధులు.

వ. ...ఇంతలింతలు మేటిమగలు మన కార్యంబునకై. కర్ణ. 3-380

ఇంతలు (ఇంత-బహువచన ప్రయోగము)

1. ఈ చెప్పిన పరిస్థితులు, ఇట్టి పరిస్థితులు.

క. ఇంతలు పుట్టిన చోటను, శంతమనందన యహింశాంతిపరుండై,
కాంతేయాగ్రజుఁ డాలము, పొంతం బో నొల్లఁ డనుము బుధు
లియ్యకొనన్.

ఉద్యో. 1-376

వ. ...విరస వచనంబు లాడుచు నింతలు పుట్టించుట యది యర్జును
నకుఁ గార్యంబు.

ఉద్యో. 2-298

2. ఇట్టి ఘోరములు, ఇట్టి హంతక కార్యములు.

ఉ. ...సుజనవత్సల నీ విటులంట వారు మ, మీరసమెత్తి కడ్పటచి
యింతలుసేసినదాన నీమదిం, గూరిన నొప్పుసొంపునను గోపము
పెంపునఁగాదె యారయన్.

ఉద్యో. 3-74

ఉ. ...దుష్టచేష్టల సుయోధనుఁ డింతలుసేసె.

ఉద్యో. 3-47

ఉ. ...సుయోధనుండు సంభావనసేసి పాటొసఁగు పాడియ కల్గిన
బాల్యమాదిగా, నేవిధివై ననుం తెలుప నింతలు పాపము లాచ
రించునే.

ఉద్యో. 3-88

సీ. ఇతరేతర ద్రోహమతిఁదెగి యింతలుసేయుట గావించె నీయధర్మ
పరత లోభంబు.

శల్య. 2-291

వ. ...కురుకులంబునకు గుర్దలిగొని దుర్భూతంబు నీవ తొడరితి దాన
నింతలు పుట్టె.

శల్య. 2-328

ఇంతవట్టు చే.

1. ఈ మాత్రము.

తే. ఎల్లభంగుల సైరంధ్రి నేము సింహ, బలునితోఁ జంపువారమై
తలంచి నీకు, నెఱుంగఁ జెప్పంగ వచ్చితి మీవు నింత, వట్టు మన్నన
మాకు నీవలయు ననిన. విరా. 8-14

చ. ...నినుఁ బ్రార్థనసేసెద నింతవట్టు నా, చనువునఁ బోవనిచ్చి నృప
సత్తమ పోరికిఁ గడ్డుఁ బంపవే. భీష్మ. 8-171

చ. అతులిత విష్ణుశక్తి సముపాహితమూర్తివి గమ్ము లెమ్ము సం, తత
భుజశక్తి నిట్టి యవధాన మొనర్చఁగ నీవకాని యీ, షితి నితరుఁడు
లేఁ డధిక కీర్తియుఁ బుణ్యముఁ జేరు నిన్ను నూ, ర్జితగుణ యింత
వట్టు తగఁ జేయును గావుము లోకమంతయున్. ఆర. 4-387

2. ఇదియంతయు, సర్వము.

వ. ...నేనునుం బాండవులను వాసుదేవుని సవినయంబున వీడ్కొని
యింత వట్టును చేవరకు నెఱింగింప వేగంబి వచ్చితి. ఉద్యో. 2-802

తే. ఇప్పు డీసభ పుట్టెన యింతవట్టు, మీకుఁ దెల్లఁబుగాదె. ఉద్యో. 4-7

ఆ. విను మవిద్య గామమునకుఁ గామము గర్భ, మునకుఁ బుట్టఁబట్టు
లనఘ యింత, వట్టుఁ గారణముగ వచ్చుఁ బునర్జన్మ, మండ్రు
తత్త్వవేసులైన మునులు. శాంతి. 4-313

3. ఇది, ఈ విషయము.

క. అనుజాలఁ దనుజాల మత్పరి, జనులకు సమయించి వారు సమరోల్లా
సం, బున మెఱయఁ జూడ నేర్తునె, జననాథున కింతవట్టు సంజయ
చెపుమా. శల్య. 2-14

గ్లో. ఆచక్షరాస్పర్శమిదం మాం చ ముక్తం మహాహవాత్.

సం. భార. శల్య. 80-53

ఇంతింత (ఇంత + ఇంత)

దరిదాపు.

సీ. ...పరమైకాంతు లగువారి కింతంత నిలిచి దుష్కర తపోనిష్ఠఁ
బాని. గాంధీ. 4-377

ఇంతింతలు (ఇంతలు + ఇంతలు)

క. పలుకయు వాలును నింతింతలు దునియలునేనె. విరా. 5-153

క. సంతత శరీరముల నన్నిటి, నింతింతలు శకలములుగ నేనె నతం
దున్. ఆర. 7-120

ఇంతి వై. వి. (సం. స్త్రీ. ప్రా. ఇత్తి ఆ, ఇత్తి)

1. ఆడుది, స్త్రీ.

ఉ. అల్లన యింతి యిట్లనియె. ఉద్యో. 1-165

మ. ...ఇంతులుం దగిలి నీవైఁజూడ్కి నెక్కిల్చి నెమ్మనముల్ విస్త్రా
యమందఁ జూచెదరు భామా పల్కు లింకేటికిన్. విరా. 1-821

2. భార్య, ఇల్లాలు.

సీ. బ్రాహ్మణుఁ డొకనికి భార్యలిద్దఱు గల, రందొక భామిని యతని
హితము, నడపెడు నవధాన మెడలి యాతఁడు వంపకయ దాన
సురపితృ కార్యపరత, నడఁచుఁ దక్కిటియింతి నాథుఁ కాటం
చుచుఁ దన్మతంబునఁ జేయు ధర్మవిధులు. ఆను. 5-287

ఇంతియ సర్వ. (✓ఇంత)

ఇంతె, ఇంతయె, ఇంత మాత్రము.

మ. ...చెక్కండ్ర కింతియ కాలంబగునట్టి నీమనము గాంతిం బొందఁ
గా నేర్చునే. ఉద్యో. 4-47

వ. ...వాఁడు తగవు మాలిన పనిఁ జేయఁజాలక పెనంగె నింతియ
కాని విరోధి గాఁడు. ఉద్యో. 4-360

చ. ...పరిచారము నీవును నీదు పత్నియున్, గొనకొని చేయఁగా
వలయుఁ గోరిన యంతయ తీర్పు మోపినన్. ఆను. 2-295

ఇందము అవ్య.

'ఇదిగో పుచ్చుకొమ్మ' అను భావమును దెలుపును.

సీ. కొమ్మపొత్తిక లడిగితి కొమ్మ, యింద మనుచు నెచ్చెఁ దాఁ
దెచ్చిన యంబరములు. విరా. 5-804

ఇందలు సర్వ. బహు.

(ఇంత శబ్దమునకు మహాస్మహాత్యర్థక బహువచన రూపము)

1. ఇంత మంది.

ఉ. ఇందలుఁ జూడఁగా నిచట నిమ్మెయి నన్ను. విరా. 2-142

2. వీరందలు (ఈ యర్థమునఁ బ్రాయశఃముగా సముచ్చయముతోఁగూడి యుండును.)

క. ఇమ్మొద్దియ నద్దునునకు, నిమ్మివని బంధుజనుల కిందఱకుఁ గడున్,
సమ్మతము. విరా. 5-859

క. ...నీ, కొడుకవి యీతని నెంతయు, నెడమడుగుగఁ జూపఁదెత్తె
యిందలు నగఁగాన్. ఆది. 4-100

ఇందలి విణ. (✓ఇందు)

ఇందున్న.

వ. ...ఇందలి సుఖలేశంబునకై యొండొరులం జెలుపను జంపను.
కొచ్చి ధర్మవ్రతంబు దప్పి యమకింకరుల చేతం బడుదుర.

స్త్రీ. 1-42

ఇందాఁక అవ్య. ద్రు. (✓ఇంత)

ఇంతవఱకు, ఇంత పర్యంతము.

క. ఇందాఁక నీదుపలుకుల, దెందము కావంబు కాంత డిందుపడియె-
ఉద్యో 2-54

క. ఇందాఁక విశ్రమించితి, మిందు నినుం దడవి కంటి మిప్పు డిచట.
శర్మ. 2-86

ఇందిర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

లక్ష్మి.

క. ...తిరమై, యిందిర నీకడ వసించు నిభపురనాథా. కాంతి. 5-17

ఇందిరానందనుఁడు సం. నమ. వి. ఆ. పుం.

లక్ష్మిదేవి కుమారుఁడు, మన్మథుఁడు.

౪. ...ఇందిరానందను నాజ్ఞ యేచి.

వి.రా. 2-26

ఇందిరాపతి సం. సమ. వి. ఇ. పుం.

లక్ష్మీదేవి భర్త - విష్ణువు.

సీ. ఇత్తలోదరి తీవితేజనకు ఇందిరాపతిని మెచ్చక పలుకఁజనఁదె.

వి.రా. 2-27

ఇందీవరశీర్షము సం. వి. ఆ. వ.

ఇ దీవర శీర్షము అను పేరఁగల ఓకావొక నదియొక్క పవిత్రమైన శేపు
స్థలము ఇందు స్నానము చేసినవారికి అశ్వమేధము చేసిన ఫలము లభిం
చును.

ఆర. 2-273

ఇందీవరనయన సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

నల్ల కలువలను బోలిన కన్నులు గంది- స్త్రీ.

క. అందోఱిగి కీచకుండా, యిందీవరనయన వాస్తవినిది. వి.రా. 2-309

ఇందీవరము సం. వి. అ. న.

నల్ల కలువ.

చూ. ఇందీవర నయన.

ఇందు ఆవ్య. ద్రు.

1 దీనియందు, వీనియందు, ఈమెయందు, వీరియందు.

క. అనఘ యిది యోగపథ మిం, దనలనుఁజై చనఁగఁ జాలునతఁడు
కృతార్థుండు.

కాం. 6-122; వి.రా. 1-47

ఆ. ఎల్ల చుట్టములును దల్లియుఁ దోడును, తెలియుఁ బరిజనంబుఁ
జెలువ నీకు, గురువ యింక నొక్క కొఱఁతయు లే దిందుఁజేరి
బ్రదుకు బుద్ధి గౌరవమున.

వి.రా. 1-258

వ. ...వేదంబు గర్మంబుల నాచరించుటయుం బరిత్యజించుటయుం
శిక్షు నివృథంబులు పరస్పర విరుద్ధంబులై యున్నయవి యిందె
ద్దాన నెట్టిగతి సిద్ధించు.

కాం. 6-124

సీ. ఇక్కనన్య యతిశాల యిందుద్భవంబగు, దాహిత్రలాభంబు దలుగ
నెట్లు -ఆ- దీనిఁబుత్తు.

ఆది. 6-243

ఉ. అక్కట కౌరవాన్వయము నింకెడునట్లు పుట్టె నిం,దొక్కరుడైన
గేశపు హితోక్తి మేకొనడయ్యె. ఉద్యో. 4-64

2 ఇక్కడ.

తే. ఇందు మీ యున్ని విని ప్రియ మెనకమెనగ. ఉద్యో. 1-278

సీ. ...ఇందున్నాడు చూచితె యొద్దు చక్క -తే- గా నమర్చుచు
జాడుకులు గలయ దెసల, బొరి నిగుడ్చుచు ధృతరాష్ట్ర
పుత్రుడు. శల్య. 1-868

అ- పం యెఱుకలేని యితరుల యట్ల నీ, వెఱుగ ననుచు బలికె
దెఱిగి యెఱిగి, యేనకాని దీని వెఱుగ రిం దొరులన్ని తప్పు
బలుక నగునె ధార్మికులకు. ఆది. 4-78

3. ఇక్కడకు.

చ. ...ఇందుర, మృతవుడు నంత నంత ద్రుపదాశ్వాజు సేరి విసీతి నిల్చి
నన్. విరా. 1-310

వ. కృష్ణుండు పాండవ కార్యార్థంబుగా మన యొద్దకు వచ్చుచున్న
వారు నేడు కుశస్థలంబున విడిసె రే పిందు వచ్చునని వింటిని.
ఉద్యో. 3-149

4. ఈ లోకమున.

క. ఈ నామ నిర్వచనములు, మానవుడు పఠించినను సమాహిత
మతియై, వీనుల నించిన సౌఖ్యము, వానందము నిందు నందు నత
నికీ గల్గున్. అను. 5-401

అ. మానసియ దేవయోనులు జననంబు, నొంది రిందు మనుజయోను
లందు. ఆశ్ర. 2-110

సీ. పగమప్రియము లిందు బరలోకమున సంభవించు. ఆశ్ర. 2-128

ఇందుడు సం. వి. ఉ. పుం.

చంద్రుడు.

క. ఇందు శిశిరమైన హృదయంబున.

ఉద్యో. 1-298

ఇందుధరుడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుని ధరించినవాడు, శంకరుడు.

వ. అయ్యిందుధరుడు మధురస్వరంబున నిట్లనియె. ఉద్యో. 2-361

ఇందునిభాస్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చంద్రునితో సమానమైన ముఖము గలది. స్త్రీ.

క. వేరేమి సెప్పు మిందునిభాస్యా. విరా. 2-48

ఇందుబింబము సం. వి. ఆ. పుం. న.

చంద్రమండలము

సీ. ఇందుబింబము మీఁది కందుచందంబున. విరా. 2-188

ఇందుమౌళి సం. వి. ఇ. పుం.

శిరస్సునందు చంద్రుని గలవాడు, శివుడు.

చ. హరుఁ బరమేశ్వరు...నిందుమౌళిఁ దత్పరమతి నాశ్రయించి

నా. ప్రి. 2-107

ఇందుల (✓ఇందు)

1 ఇందలి, దీనియందున్న.

క. ఇందుల తాత్పర్యము నీ, డెందము నొందించి. కాంతి. 5-17

సీ. బికుం డను రక్కసుం డుండు వాఁ డక్కజముగ, నిందుల-
కాపుం నందఱఁ దొల్లి యిల్వరున మ్రింగుచునున్న. ఆది. 6-284.

2. ఇచ్చోటు, ఇక్కడ.

క. పినికి మార్కొనఁజాలెడు, దానికిఁ దగువాని ధర్మతనయుని
పురిలో, నానా నియుద్ధలంపటు, నే నొక్కనిఁ గంటి నిప్పు డిందుల-
నతఁడున్.

క. మన కానిసీడు.

విరా. 2-9, 10

క. ఎందుండి వచ్చి తిందుల, కెందుల కేగెడు మహామునీశ్వర.

ఆది. 4-281

ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కులమెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు వే, రా
య్యది మీరలిందులకు నిప్పుడు వచ్చిన దానికిం గతం, జెయ్యది.

విరా. 1-190

ఇందులాంచనము

చంద్రబింబములోని గుర్తు.

తే. అర్కు నుదయాస్తమయములయందుఁ గృష్ణ, కాంతి ఘోరక
బంధముఁ గప్పఁజొచ్చె, నిందులాంచన స్థితి తలక్రిందుగాఁగఁ,
దోచుచున్నది ప్రజయెల్ల ద్రుంగకున్నె. భీష్మ. 1-11

ఇందుశేఖరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

నెలకాల్పు, శివుఁడు.

వ. శతానందుం డయ్యిందుశేఖరునితో. కాంతి. 5-448

ఇంద్రకీలము సం. వి. అ. పుం.

అర్జునఁడు తపస్సు చేయఁబోయిన యొకానొక పర్వతము ఇది హిమవ
త్యర్వతమునఁ జేరినది. చూ. వివ. ఆర. 1-287

ఇంద్రగోపము సం. వి. అ. పుం.

ఆరుద్ర పురుగు, మెఱుగుడు పురుగు.

వ. ఇంద్రనీలేంద్రగోప పిక చంద్ర మయూర కీర వర్ణ తురంగము
లును. సఖా 2-118

ఇంద్రచాపము సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రదనుస్సు, మేఘమునఁ జిత్రవర్ణ ములతో ధనుశాకారముగాఁ గనఁ
బడు సూర్యకిరణ సముదాయము. వజ్రదగూడు.

తే. గాండివం బింద్రచాపంబుకరణి నొప్ప.

భీష్మ. 1-108; కర్ణ. 1-184

ఇంద్రజాలము సం. వి. అ. న.

కనుకట్టు విద్య, మంత్రతాపధాదులచేత నొక విధమగు పదార్థమును మఱి
యొక విధముగాఁ జూపెడి విద్య, కనుక్రమాముట, మోసపుచ్చుట.

ఉ. మాయలు నింద్రజాలములు మాధవుఁ డిందును గొన్ని వన్నినన్.

ఉద్యో. 4-201

ఇంద్రజి సం.

ఇంద్రజిత్తు.

క. అంతః బటుతోమరంబుల, నెంతయు వెస నృపతమాట నింద్రజిత్తు
వై వన్. ఆర. 7-120

ఇంద్రజిత్తు సం. వి. క్. పుం.

రావణుని కొడుకు, ఇంద్రుని జయించినవాడు, మేఘవాడుడు

వ. అని కౌగిలించుకొని వీడుకొల్పిన నింద్రజిత్తు సత్వదుండై యర
దం బెక్కి లంకాపురంబు వెలువడినం గని. ఆర. 7-114

ఇంద్రజుడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుని కొడుకు, అర్జునుడు.

క. ...అద్దెన, కేచి భుజాబలము మెఱయ నింద్రజుఁ డరిగెన్.

విరా. 6-140

ఇంద్రతనయుడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుని కొడుకు, అర్జునుడు.

వ. ...మె, త్తనిపలుకులఁజెప్పె నింద్రతనయునితోడన్. విరా. 4-13

ఇంద్రశీర్థము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రశీర్థమును పేరుగల పవిత్ర స్థలము, శీర్థస్థానము.

అ. ఇంద్ర శీర్థమునకు నేఁగె నా బలద్రుఁ, డచట నూఱు క్రతువు
లాచరించి, యనిమిషేశ్వరుండు గనియె శతక్రతుఁ, డను ప్రసిద్ధి
తోడ నతులపదము. శల్య. 2-198

ఇంద్రతోయ సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒక పుణ్యనది, శీర్థస్థానము, గంధమాదన పర్వతమునందఁ బ్రవహించు
నది.

వ. గంధమాదన సంగతయైన యింద్రతోయయుం గురంగదేశ గత
యగు కరతోయయుం ద్రిరాతోపనానోపేత స్నాతకులకు
నశ్యమేధఫలంబు గలుగఁజేయు. ఆను. 2-78

ఇంద్రదైవత్యము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రుఁ డధిదేవతగాఁ గలది, రేతస్సు, శుక్రము.

తే. అత్రి ముని యింద్రుడై వత్యమని జనులకుఁ, దెలిపె నది కారణముగ
నింద్రియ మనంగఁ, బరఁగుఱుచె నృబీజంబు పరమమెల్ల, ధాతు

పుల కడి విను పుత్ర దాని విధము.

కాం. 4-307

ఇంద్రద్యుమ్నము సం. వి. అ. న.

ఒక సరస్సు

వ. (పాండురాజు) హిమవంతంబునుం గడచి సురసిద్ధ పేవికంఁబయిన
గంధమాదనంబునం గొండొక కాలం బుండి యింద్రద్యుమ్నంబను
కొలనును హంసకూటంబును నతిక్రమించి. అ. 5-68

ఇంద్రద్యుమ్నుడను మహారాజు బహువిధ యజ్ఞ దక్షిణార్థముగ
త్రాహ్మణులకిచ్చిన గోగణముల గొరిజల త్రొక్కుడుచే పల్లముగానైన
ఏర్పడిన సరస్సు. ఇందు కూపారుడను కచ్చపము వసించుచుండెను.

అది 4-364, 368

ఇంద్రద్యుమ్నుడు సం. వి. అ. పుం.

1. యదుధ్వజరాజు కొలవులోనుండు ఒక రాజుబుద్ధి. సభా. 1-68

2 స్వర్గవాసియైన యొక మహారాజు. చూ. వివ. అర. 4-362 మొ 369

ఇంద్రధనువు(స్సు) సం. వి. స్. న.

ఇంద్రచాపము.

తే ఇంద్రధనువు చందంబున నెసకమెసగు, గాండివముపాటు గంటిరే
అశ్వ. 4-14

ఇంద్రధ్వజము సం. వి. అ. పుం.

భాద్రపద శుక్ల చ్చాదశియందు రాజు తన రాజ్యమందు సస్యవృద్ధికర
మగు వాన కురియుటకై ఇంద్రప్రీతిగా నెత్తునట్టి ధ్వజము.

వ. ...అ ధ్వజం బింద్రధ్వజంబునుం బోలె. ద్రోణ. 4-267

ఇంద్రనీలము సం. వి. అ. పుం.

నీలమణి.

రుక్మబద్ధేంద్రనీలకుబ్ధి.

కాం. 2-2

ఇంద్రపర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఒక నొక పర్వతము. దీని సమీప ప్రాంతము నేడ్యరు కిరాతపతులు
పాలించిరి. సభా. 1-248

ఇంద్రప్రస్థము సం. వి. ఆ. వ.

యమునాతీరమున నున్న యొకానొక పట్టణము. అడవులకుఁ బోక పూర్వము పాండవులు ముఖ్య పట్టణముగాఁ జేసికొని పరిపాలించిన పట్టణము. ఆది. 8-15

మూలమున భాండవ ప్రస్థమని చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. నగరం భాండవప్రస్థం రత్నాన్యాయ సర్వకః,
తత్ర తే న్యవసన్తాః సువత్సరగణాన్ బహూన్.

సం. భా. ఆది. 61-38 (నిర్ణయ)

ఈ యింద్రప్రస్థమును విశ్వకర్మ యింద్రుని పనువున నిర్మించి యిచ్చెను.

ఆది. 8-70

క. హరి యింద్రుఁ దలచె నింద్రుఁడు, కర మనురాగమునః విశ్వకర్మను వినితెన్, సురపురమునః కెనయగు పుర, మధుగుగ నిర్మింపు ముర్ధి నని కడుఁబ్రీతిన్.

సీ. ద్వైపాయనుండును ధౌమ్యుండు నాదిగా, భూసురుల్ సూత్ర విన్యాస మమరఁ, జేసి శాంతికవిధుల్ సేయంగ సుప్రళ, స్తంభై న రమ్యదేశంబునందు, వాసవాదిష్టుఁడై వసుధకు నేతెంచి, పేర్కొన నవ్యవకర్మ పురము, నిర్మించె నదియును నిరుపమలీలలఁ దనరి యింద్రప్రస్థ మనఁగ నింద్రు - ఆ- పురముతోఁ గుబేరు పురముతో వరుడేంద్రు, పురవరంబుతోడ మరగరాజు, పుర విభూతితోడ మరు విలాసంబుల, సరియనంగ నొప్పె ధరణిమీద. ఆది. 8-70

ఇంద్రప్రస్థ వర్ణనమునకై చూ. ఆది. 8-70 మొ. 80 వరకు

సంస్కృత భారతమున నొకచోట ఇంద్రప్రస్థమనియు నొకచోట భాండవ ప్రస్థమనియుఁ గలదు. కావున ఇంద్రప్రస్థము భాండవప్రస్థము అను పేర్లతో ఆ పట్టణము పిలువబడుచున్నదని యెఱుంగవలసి యున్నది.

శ్లో. విరోచమానం వివిధైః పాండురై ర్భవనోత్తమైః, త త్త్రివిప్తప సంకాశ మింద్రప్రస్థం వ్యరోచత. సం. భా. ఆది. 207-35 శ్లో.

శ్లో. ధృతశాస్త్రాభ్యుమన్జితాః కృష్ణయాసహ పాండవాః, కేమిరే భాండవప్రస్థే ప్రాప్తరాజ్యాః పరంతపాః. సం. భా. ఆది. 208-5

క. ...ఇంద్రప్రస్థం, బొందెను వేటొక్క పట్టణ, మొందెను మాకిచ్చి
యనుచు టుచితమకాదే. ఉద్యో. 1-827

“ఇంద్రప్రస్థే భవతు మమైవ రాజ్యమ్”

సం. భా. ఉద్యో. 25-29 వ్రో.

వ. అని ధర్మరాజు నభిషిక్తుఁడేని

క. నెమ్మిఁ జని భాండవప్రస్థమ్ము నివాసమ్ముఁడేని తద్దయు ననురా,గ
మొనఁగ నుండుఁ డందుఁ ది,రమ్ముగ నని పనిచెఁ బాండురాజుత్వ
జలన్. ఆది. 8-87

స. స్కృత భారతమునందును ఈ ఘట్టమున ‘భాండవప్రస్థము’ అనియే
గలదు.

నూ. ఆ. ని-కారుడు ‘అవిస్థలము’ అను శబ్దము క్రింద ఇంద్రప్రస్థము,
కుశస్థలము, అవిస్థలము ఒక్కటియని వ్రాసెను. కాని దానికి ఆధారము
ఇందుఁ గానరాదు. చూ. ఆయిదూళ్లు - కుశస్థలము - ‘అవిస్థలము’ అను
పేరు ఆంధ్రభారతమునఁ గన్పట్టదు.

ఇంద్రమతంగ సంవాదము సం. సమ. అ. పుం.

ఇంద్రునకు మతంగునకుఁ గలిగిన సంభాషణము.

చూ. వివ. ఆపు. 1-88 మొదలు

ఇంద్రమార్గము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక తీర్థస్థానము, ఇచ్చట స్నానముచేసిన వారలు అపూర్వమేక
విమానవర్తను లగుదురు. ఆను. 2-72

ఇంద్రమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఇది కమలములు గ్రుచ్చిన మాలిక, దీరిని ధరించిన ఆయుధములు శరీరము
నకు సోఁకవు. ఈ మాల యెన్నఁడును వాడదు. దీరిని ఇంద్రుఁడు ఉపరి
చర వసువున కిచ్చెను. ఆది. 3-24

ఇంద్రము సం. వి. అ. పుం.

అధిపతి, శ్రేష్ఠము. చూ. ఇంద్రుఁడు 3వ అర్థము.

మృగేంద్రము.

కాంతి. 3-74

ఇంద్రవర్య సం. వి. న్. పుం.

మాశవరాజు, దుర్యోధనుపక్షమునఁ బోరాడెను. ఇతని పనుఁగు అశ్వత్థామ-
యనుపేరు గలది ఇది భీమునిచేఁ జచ్చెను. ద్రోణ. 5-811

ఇంద్రసేన సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. నాలాయని- మౌద్గల్యుని భార్య, ఈమెయే ద్రౌపదిగా జనించెను.
చూ. శథ. ఆది 7-255 మొదలు చూ. ద్రౌపది.

2. నలుని కూతురు. అర. 2-62

ఇంద్రసేనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. ధర్మరాజు రథము లోలువాఁడు. విశా 1-115

2. నలుని కుమారుఁడు. అర. 2-62

ఇంద్రాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఇంద్రుని భార్య శచీదేవి.

న. ...ఇంద్రాణియు మగుడం జనుదెంచె. ఉద్యో. 1-166

ఇంద్రాయితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రునివలె నున్నవాఁడు.

ఉ. ...ధర్మజునొద్ద నుండి మైత్రేయుఁడు ధీయుతుం డరుగుదెంచిన
నప్పుడ యమ స్త్రీనింద్రుని, ఇంద్రాయితుఁ డాంబికేయుఁ డుచితస్థితిఁ
బూజితుఁడనె. అర. 1-92

ఇంద్రావరజుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుఁడు (విష్ణువు నామనావతారమున నదితికి జన్మించుటచే నింద్రు-
నికిఁ దమ్ముఁ డయ్యెను.)

క. నరు నింద్రాత్మజు నింద్రావరజఁఖన్.

ఆది. 6-17; పథా. 2-78

ఇంద్రియజిత్త్వము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రియములను జయించుట.

తే. లజుఁడు మొదలుగ నశరోపాస్తియందుఁ జేయుదురు కాంతి-
నింద్రియజిత్త్వ మొంది. అశ్వ 2-8

ఇంద్రియము సం. వి. అ. న.

1. త్వగాది (ఇవి పది-త్యక్కు, చతువు, శ్రోత్రము, జిహ్వ ప్రాణము-- ఇవియైదు జ్ఞానేంద్రియములు-వాక్కు, పాణి, పాదము, పాయువు, ఉపస్థము- ఇవి యైదు కర్మేంద్రియములు. మనస్సుతోఁ గూడ ఏకాదశేంద్రియములగును).

కా. ...ఇంద్రియములన్ మర్దించు... కాంతి. 2-282; విరా. 2-85

2. జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియ వ్యాపార శక్తి

సీ. పంచాత్మకంబైన పవనంబు నిగృహితమైనది భవదేంద్రియము మనము, నం దాఁగఁబడ్డవి యవియును నదియును బుద్ధియం దొదిగించి.

కాంతి 2-8

3. శక్రము, రేతస్సు.

తే అత్రిముని యింద్రదైవత్యమని, జనులకుఁ దెలిపె నది కారణముగ నింద్రియ మనంగఁ, బరఁగుఁజూపె నృబీజంబు పరమమెల్ల. ధాతువుల కది విను పుత్ర దాని విధము.

కాంతి. 4-807

ఇంద్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. సుతపతి, వాసవుఁడు.

సీ. ...ప్రళాపతి యనునది యింద్రుండు పతిగాఁగఁ గోరి.

శల్య. 2-196; అర. 5-181

2. వ్రతువు

మ. ...కొందల మందెం ద్రిదశేంద్రు పట్టణము పాతాళంబు మూర్ఖిలై.

విరా. 4-172

3. సమాసమునం దుత్తరపదమైనపుడు మహదముహద్భావముల ననుసరించి ఇంద్రుఁడు, ఇంద్రము, అనురూపములతో నుండి శ్రేష్ఠము అను నర్థముల నిచ్చును,

మునీంద్రుఁడు. ఉద్యో 8-411; మృగేంద్రము. కాంతి. 8-74

ఇంద్రోత్సవము సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుని గూర్చి రాజులు ఏటేటఁజేయు నుత్సవ విశేషము.

వ. (వసువు) ఏలేట నిద్రోత్సవం బను నుత్సవంబు నేయుచు నీళ్ళ
రునకు వింద్రాది దేవతలకు నర్చిపీఠిసేసె. అది. 3-24

ఇంధనము సం. వి. అ. న.

వంట కట్టియ.

క. జ్ఞానము యింధనముగ వి, జ్ఞానాగ్నిం బ్రజలతేయ జరయు మరణ
మున్, నానావిధ దుఃఖములు, లేని యమృత మక్షరంబు లెన్నె
తోచున్. కాం. 4-817; విరా. 1-888

ఇంపారు దే. అ. క్రి.

1. ఇంపు గలిగించు.

సీ. లలితంబులగు మట్టియల చప్పు దింపార, నంచకై వడి నడ నల్ల
వచ్చి. విరా. 2-84

సీ. ఇరుగు జొంపంబుల నింపారు విరులను బలువైన పొదలకైవంకు
దార్చి. కాం. 3-837

2. తీపియగు, రుచి కలిగించు.

సీ. ఇంపారు పండ్లు, రెచ్చి యర్మిలి దాని కిచ్చుచో. కాం. 3-245

ఇంపు దే. వి. ఇంబు, ఇమ్ము (✓ఇంచు -క- ఇంపు త. ఇన్ను.
ఇనిప్పు)

1. తీపి, మాధుర్యము, రుచి.

సీ. అమృతంబు నింపు కర్ణములకు నొసంగెడు, మాటలాకర్ణింపు.

సా. పి. 1-229

క. ...ఇం, పొదలించు నట్టివియుఁగా, బదార్థములు. అశ్వ. 4-186

2. సంజోషము, ఆనందము.

చ. (విరాటుఁ డుత్తరను) కపోరి మింపుగఁ బుడుకుం. విరా. 1-247

సీ. కుచము లురంబునఁ గుదియించి క్రమమున, నితనివ కౌగిట
నింపానర్తు. విరా. 2-810

తే. వారును మీరును దగ తాంధవమునఁ బొదలి, యింపు దళుకొత్తఁ
దామరతంపరైనఁ, తెలులుఁబట్టలు గలిసి పేరెలమిఁబొంది, యల్ల

సిల్లంగఁ గుల మెంత యొప్పునొక్కొ.

ఉద్యో. 3-858

8. మనోజ్ఞత, విలాసము, అందము.

మృదుమధుర వాక్యంబుల నింపాదవెడు చిటునవ్వుతోడ.

కాంతి. 2-871

4. ఇచ్చ, ఆసక్తి, వలపు.

తే. ఆనితంబిని మక్కువ ననఁగిపెనఁగి, యింపు పొంపిరివోవ నన్నేలి
కొనఁగఁ, దలఁచి పొందిన నది జన్మఫలముగాదె. విరా. 2-86

సీ. ...పొలఁతి యింపెనలారఁ బొందునొక్కొ. విరా. 2-295

క. మృగములుఁ బక్షులు లోమగఁ,దగు నాహారములు దెచ్చి తమ
ప్రియలకు నింపుగ నిచ్చు. అశ్వ. 4-227

విద.

1 ప్రియము, ఇష్టము.

తే. ఖండశర్కరతోడి దుగ్ధంబు లనుభవించఁ బడవేయ నని యింత
యింపుగావు. కర్ణ. 8-218

గీ. ...జారపొందు, హృదయమున కింపువేయమి నెఱుకగలుగు,వారు
దీని సుఖంబుగాఁ గోర రెందు. విరా. 2-70

గీ. ఇంపు పుట్టంగఁ బలుకు మచట. ఉద్యో. 1-270

2. మనోజ్ఞమైనది, మనోహరము.

తే. శుచులు నా చెవుల కింపు,లగుట మునులు శుచిశ్రవుఁ డండ్రు నన్ను
కాంతి. 6-486

సీ. దీని నామాకృతిగా నోచి వడసిన, యింపగు వర్ణంబు లెవ్వి
యొక్కొ. విరా. 2-80

ఇంబు విద. ఇంపు, ఇమ్ము.

ప్రియము, ఇష్టము.

ఉ. ఇంబుగ సర్వలోక జనులెవ్వని యేని ముఖమృతాంకు బింబంబున
నుద్భవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణరంధ్రంబున నంజలిం
దవిలి త్రావుదుడు. ఆది. 1-78

ఇంక అవ్య. ద్రు.

ఇంక.

క. కావున మన మింక నసికిం, బోవం బనిలేదు.

కర్ణ. 8-54

ఇంకమీద ద్రు.

ఇంక.

క. ...ద్రోణుల, వేడిమి యింకమీద మునుము విక్రమమునకున్
(ఇది పాతాంతరము- 'ఇట మనకు' పాతము. విరా. 5-110

ఇండి ప్ర.

లేనిది, లేనివాడు అను నర్థముని నిచ్చును.

వెరవిడి- (వెరవు లేనివాడు)

ప్ర. 2-58; కం. 2-76

ఇక్క దే. వి.

1. స్థానము, సంకేత స్థలము.

సీ. వడఁచిన మ్నోటడఁ బలికిన భంగిన, నిచ్చమై నిక్కకు వచ్చు
నొక్కొక్క. విరా. 2-295

ఉ. అక్కమలాక్షిపొందు దగ నాడి తుదిన్ నిజమేది నేటిరే, యిక్కకు
రాక తక్కిన సహించునె నన్ మరుడు. విరా. 2-296

2. నివాస స్థలము, ఇల్లు, ఆశ్రయము.

సీ. ఎలమి నమ్మెలఁత న, న్నెలయింపఁ దివిరిన నెడఁద యానందంబు
నిక్కగాదె. విరా. 2-86

ఉ. చుక్కలు తోడుతోడఁ దలచూపఁ దొడంగె మనోభవుండు వి,ల్లె
క్కిడి చక్రవాకముల యిక్కలు రోయఁగజొచ్చె. విరా. 2-819

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుజ విశాల విలోచనఁగాంచి ప్రీతిమై, నియ్య
కొనంగఁజేసి యెలయించెద నిక్కకుఁదార్చి నేర్పునన్, శయ్యకుఁ
దెచ్చెదం గుఱుమసాయకు పూవికి నేడ తీర్చెదన్. విరా. 5-245

3. ఉండుచోటు, ఉనికిపట్టు.

సీ. ...అమిషంబుల యిక్క లరసికొనుచు.

సా. ప్ర. 1-16

ఇక్కడ దే. వి. ప. (ఈ + కడ) (వ్యతి - అక్కడ)

ఈచోటు, ఇటువైపు.

అ. చెదరకుండఁ జనులఁ బొదివి యించుకమేడ, యిక్కడరుగుదెంచి
యెలమి మగిడి, కడచిపోవుచున్న కౌరవపతి ముట్ట, నడరినంత
సేన లతనిఁ గూడె. విరా. 5-289; భీష్మ. 1-25

ఇక్కడక్కడ (ఇక్కడ + అక్కడ)

ఈవైపు; ఆవైపు; ఇటునటు.

వ. ఇట్టివలెవలె విక్కడక్కడ వడిఁ దిరిగి తిరిగి. విరా. 2-807

ఇక్కడక్కడఁబడు; ఇక్కడక్కడవడు దే. సమ. అ. క్రి.

ఇటునటుపడు, క్రిందుమీఁదులగు, సంక్షోభమొందు.

తే. ఇట్లు పాండవ నై న్యంబులెల్లఁ గలఁగి యిక్కడక్కడఁ బడుచుండ.
భీష్మ. 1-297

ఇక్కడక్కడఁబెట్టు దే. సమ. స. క్రి.

తాటునూటు చేయు, కలఁచు.

సీ. ఏమి సాగరములు నీక్కడక్కడఁ బెట్టి పలుచని రొంపి మై నలఁది
కొనఁగ. విరా. 2-184

ఇక్షురసము సం. వి. అ. పుం.

చెఱకు రసము. చూ. ఇక్షురస సముద్రము. భీష్మ. 1-27

ఇక్షురస సముద్రము

చెఱకు పాలవంటి నీరుగఱిగిన సముద్రము, ఇక్షు సముద్రము, ఇది సప్త
సముద్రములలో నొకటి.

వ. లవణేక్షురససురాఘృతదధిక్షీరశుద్ధజలమయంబులయిన మహార్ద్రవం
బులు (ఈ యేడును సప్తసముద్రములు) భీష్మ. 1-27

ఇక్ష్యాకుఁడు; ఇక్ష్యాకువు సం. వి. ఉ. పుం.

సూర్యవంశపు రాజులలో నొకఁడు. అయోధ్యాపతి, శుకుని కుమారుడు.

తే. ...అయోధ్యకుఁ జని తదీయ, నాథు నిత్యాకుఁ గనిన.

వ. ...తీర్థయాత్రాపరుడైన యిశ్వాకుం డచ్చటి కేతెంచి.

కాం. 4-140

వ. తుతునకు నిశ్వాకుండు ప్రభవించె, నాథూపతికి నూర్వురు సుతులు
లుదయించిరి.

ఆశ్వు. 1-17

ఇగిరించు దే. న. క్రి. (✓ఇగురు) ఇగురశేయు

ఇంకించు, నశింపశేయు.

తే. ఆత్మకోపంబు వుచ్చి జలాశయమున, వైది కాలేందుధరుడు దేవ
తల నాద,రమన వీడించె నమ్మహోగ్రంపు రోష,మనల రూపమై
యిగిరించె నజ్జలముల.

సా. 2-180

ఇగిర్చినమాట దే. వి.

అంకురించిన మాట, పుట్టిన మాట.

సీ. మది నిగిర్చిన మాట మగువ నీపెంపునఁ గునిసి నా నాలుక మదికి
రాదు.

విరా. 2-47

ఇగురు దే. వి.

చిగురు, పల్లవము.

సీ. ఇగురు జొంపంబుల నింపారు విరులను బలువైన పొదల క్రేవలకు
దార్చి.

కాం. 8-382

ఇగురుఁబోడి దే. వి. (✓ఇగురు)

చిగురువలె మనోజ్ఞురాలగు అడుది, అడుది.

ఆ. ...ఇంతయు, నెఱుంగఁజెప్పు మాకు నిగురుఁబోడి.

(ఇది పాశాంతరము)

విరా. 1-312

ఇగురొత్తు దే. ఆ. క్రి.

1. అనురక్తమగు. (ప్రళాతవర్ణనము)

సీ. ...మలయవవను నింపారుఁబోకున నిగురొత్తు చిత్తంబు వెలసి
యొండొరులవైఁ బొలయు చూడ్కులు.

విరా. 2-288

2. అంకురించు, కలుగు

ఉ. కౌరవనికాయముగర్వ మడంపుఁడన్న ధైర్య మ్మిగురొత్త పే
తిరిగిరా రథికుల్ మరలెన్ బలంబులున్.

కర్ణ. 2-198

ఇగుర్చు దే. అ. క్రి.

అంకురించు, పుట్టు. చూ. ఇగిర్చినమాట.

మానిని. కూలియుఁ గాంతి యిగుర్చుగ దేజము గుండక స్త్రీ. 2-12

ఇచట నిర్దేశక స్థలవాచకావ్యయము చూ. అచట

ఇక్కడ, ఈ ప్రదేశము.

ఇచట ద్రు.

ఈ ప్రదేశమునందు.

క. లే రిచట మగలు నీకును.

ఉద్యో. 1-850

గీ. ...నే నిచటలేని, సమయమునఁ గాచు నీ వర్తకాల. ఆను. 4-55.

ఇచట అవ్య.

ఇక్కడ, ఈ ప్రదేశము.

తే. ఇచట పుణ్యలోకము.

స్వర్గ. 1-7

ఇచ్చ వై. వి. (సం. ఇచ్చా)

1. కోరిక

నీ. గుప్తమైయున్నది గుహాయందు వా కిచ్చ, పుట్టిన నిప్పుడు పాలించి.
లోచు. కాంతి. 4-392; ఆది. 7-50

2. మనస్సు, చిత్తము.

ఉ. గుణహీనత విప్రనియందుఁ గల్గినా, యిచ్చఁగా దలంచితి.

కాంతి. 3-502

ఆ. ...భూతకోటి మంచు, వోలెఁ దోఁచు విరియు బుద్ధిమంతులు
దాని, కిచ్చ వగవరు. కాంతి 4-392

3. యథేష్టము, స్వేచ్ఛ, మనస్సునకు వచ్చినట్లు

క. నెచ్చెలుల తోడ నెంతయు, మచ్చిగఁ దన యిచ్చ వాడ మరిగిన
యది విరా. 1-250.

ఇచ్చకువచ్చు

మనస్సునకుఁ బ్రీతి గలిగించు.

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చు పూజనల సెంతయు సంతసమంది. సభా. 1-152.

ఇచ్చగించు అ. క్రి.

1. ఇష్టపడు, ఒప్పుకొను.

అ అలుబిడ్డతేని యట్టి త్రిమూరియగు, కొయ్యగాక కుదుటఁ గూడు
వెట్టి, కడుచువార లిట్టి క్రొవ్విదంబలు సేయఁ, జొచ్చుటిచ్చగించి
చూతురయ్య. ఉద్యో. 2-9

తే. ధార్తరాష్ట్రు లున్నత్తులు దగినపలుకు, లేని విని సంధిసేయుట కిచ్చ
గింతురు. ఉద్యో. 4-78

ఉ. ...అ, చోటన సంగరంబులగు చొప్పులు వుట్టిననైనఁ బాండవుల్,
పోటున కిచ్చగించుకొ పోదురొ కోనలనుండ నచ్యుతా.
ఉద్యో. 8-104

స్వ. క్రి.

వాంఛించు, కోరు.

వ. ...ఎవ్వఁడేని మూఁడు లోకంబులం జూడ నిచ్చగించు నాతండు
దన యిచ్చకుం దగ నివ్విద్య పెంపున సర్వంబునుం జూచు.
ఆది 7-50

ఇచ్చట ద్రు.

ఇచట, ఈ ప్రదేశమందు.

ఉ ఇచ్చట నేను నిల్చు టిది యెట్టు లెఱింగితి. ఉద్యో 1-179

క. ఇచ్చటికి మీరలందఱు, నచ్చిన పనియేమి భీష్మ. 3-294

ఇచ్చటచ్చట ద్రు.

ఇక్కడక్కడ-ఇదిగో, అదిగో.

ఉ. అప్పుర మిచ్చటచ్చటను నాసల వచ్చితి. విరా. 1-148

ఇచ్చటచోటు

ఈ ప్రదేశ మా ప్రదేశ మను విచక్షణ.

క. మనయింట నిచ్చటచోటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నల మెఱిగం,
జనియెడు మానిసి తన మన, మున కిమ్మగునట్టి చరితమున వర్తిం
చున్. విరా. 1-254

ఇచ్చసేయు స. క్రి.

1. కోరు.

ఆ. ఇంక నేమి వినఁగ నిచ్చసేనె దనిన.

ఆను. 5-74

ఇచ్చటు అవ్య. ఇచ్చటు

చూ. ఇచ్చట ప్రయోగములు.

ఇచ్చు స. క్రి.

(ఇందు, ఈడు, ఈవుత మొ, విశేషరూపములు సిద్ధించును) (ఒకనిది మఱియొకని) అధీనము చేయు.

1. ఇదు, ఒనఁగు, ప్రసాదించు.

నీ వుప్పులు బహు విధింబులఁ గట్టి ముడి కొక్క భంగిగా నెత్తులు వట్టి యిత్తు. విరా. 1-107

తే. జనన మరణాదులైన సంసార దురిత,ములకు నగపడకుండఁగఁ దొలఁగు తెరువు, గనువెలుంగు నీ కిచ్చితి ననిన లేచి, నిలిచి సంతోష మెవ నిండ నెలవుకొనఁగ. విరా. 1-24; ద్రో. 5-281

2. దానాది రూపముగా నొనఁగు.

నీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటికిచ్చిన మనవారి నందుఁగాక. ఉద్యో. 8-195

క. రండని పిలువఁబనిచి, పా,లిండని కొడుకులకుఁ జెప్పి యింద్రప్రస్థం, బొండెను వేటొకపట్టన, మొండెను మా కిచ్చి యనువు టుచితము కాదే. ఉద్యో 1-827; ఆను 5-191

క. నను నిచ్చుటకుం గర్తలు, జననియు జనకుండుఁగాక చనునే నాకున్, వనితాధర్మము విడువఁగ. అర. 7-381

3. వశపఱచు, అధీనము చేయు (చేతులతో నుంచు)

ఉ. ...అమ్మహాత్ములన్, మ్రుచ్చులఁ జంపినట్టులు పరుల్ దెగటార్చిరి దై వమిచ్చినన్. శల్య. 1-27

4. (ధ్వని,పూజ, ప్రతిజ్ఞ, యద్దము మొ.) చేయు, కావించు, ఒనరించు.

ఉ. ...వెదకిచూచి ననుం గని యప్పు సంగరం, విచ్చు. విరా. 2-279

ఆ. ఇట్లు సింహానాద మిచ్చిన భీముని, మా ర్కొనంగ మగఁడు మన
బలమునఁ గలిగెనే. ద్రోణ. 4-157

ఆ. ...నా,యిచ్చు కాస కౌరవేంద్ర వినుము. ద్రోణ. 5-388

చ. తడయక సామభేదముల దానముంన్ దయతోడ నమ్మఁగా, నొడి-
వియు సత్య మిచ్చియుఁ జనున్ జననాథ కృతాపకారులం, గడఁగె
వధింపఁగా. ఆది 6-118

ఆ ప్రొద్దు నేడు పెద్దవోయె నిత్యము నిట, తెచ్చి యిచ్చు బలియుఁ
దెచ్చి యీగ, నొల్ల కెలుగు లిచ్చుచున్నవాఁ డమ్మను,కాథ
ముండు మెచ్చఁ డయ్యె ననుచు. ఆను. 6-290

5. (కృతి మె.) అర్పించు.

ఉ. ...జనా, భర్గితమైన భారత మపారకృపావరతంత్ర వృత్తిమై,
జేర్చిన దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుట సర్వసిద్ధి. విరా. 1-28

6. కలిగించు.

తే. శోక భయ కారణంబులు లోకమున న,నేకములు దానఁ దలసూపు-
శోకములకు, భయములకు బుద్ధి నెడయీఁడు పండితుండు,
మూఁడుఁ దవి త్రోవనేరండు మునుఁగు వగల. కాండి. 1-188

తే. కాలిదెసఁ జొరవచ్చుట గానిపించి, యుడుగు సీసానఁ బట్టియు
నుప్పళించుఁ, బోవనిచ్చు మగుడ నేచి పోరఁజేరు, నెడల సరిసేయనగు-
తడవీక హత్తు. విరా. 2-15

సీ. ...ఇది దైవమిచ్చిన దురిత నిస్తారంబు. ద్రోణ. 5-261

7 తగ్గించు, విడుచు, ఎడమీయు.

ఆ ఎట్టి రాజులును మహీసురోత్తము లెదు,రరుగుదెంచునప్పు డధిక
భక్తి, నెరఁగి ప్రియము వలికి తెరు విత్తు రిట్టిద, ధర్మ వీపు దీని-
దలఁపవెట్టు. ఆది. 7-111

8. (కొలుపు) తీర్పు.

చ. ...విరాటుండు వెడలివచ్చి బయలు కొలువిచ్చుటంజేసి.

విరా. 1-184

9. అప్పగించు.

క. మీ పనిచినట్ల చేసెద, నేపారిన వైరిబలమునెల్లను కాహా.టోప
మువ నోర్చి మత్స్యమ, హిపతి విడిపించి తెచ్చి యిచ్చెద మీకున్.

విరా. 8-209

మ. ఇట్టి మగలు స్వేయేల నిన్నిత్తురే.

ద్రోణ. 2-294

10. పలుకు.

తే బహు విధంబులఁ బలుకు నాపలుకులెల్లఁ, జీదకన్నిడి తన పెద
చెవులఁబెట్టి, యీటకాటలు మఱుమాటలిచ్చి యపహాసించె
దుర్యోధనుఁడు వేయఁ జెప్పనేల

ఉద్యో. 4-78

11. తుమున్నర్థకములకు అనుప్రయుక్తమగునపుడు చేయు, అడ్డుపెట్ట
కుండు, సమ్మతించు, అంగీకరించు మొదలగు అర్థముల నిచ్చును.

(i) చననిచ్చు = చనఁజేయు - విడుచు.

క. జ్ఞాతుల పోరితమును గో, వ్రాతము నాక్రమము విప్రవర్గము
చనవున్, నాతుల కారించుటయును, బ్రీతిం జననిచ్చు నతని పెం
పొప్పు నృపా.

ఉద్యో. 2-88

(ii) పోవనిచ్చు = పోవఁజేయు - సమ్మతించు.

తే. కాలిదెసఁ జొరవచ్చుట గానిపించి, యుడుగు నీసానఁబట్టియు
నుప్పళించుఁ, పోవనిచ్చు.

విరా. 2-15

(iii) ఉపేక్షను అనాదరమును దెలుపును.

వ. ...అది యట్లుండనిమ్మ నీచి త్తమ్మున వలవని వెఱపు గట్టుకొని
యెదవు.

ద్రోణ. 3-295; కాం. 4-149

క.కుక్రూషావళవర్తిత నడచితి, భూవర చిరకాల మింకఁ
బోనిమ్మై తగన్.

అశ్ర. 1-46

ఉ. కావున నాకలోకపు సుఖం బటు లుండఁగనిమ్ము. మౌస. 1-59

(iv) కాపమిచ్చు = కాపముపెట్టు.

నీ. ...నీవిట్లు సనుచేర తక్కిన కాపమిత్తు.

భిష్మ. 1-157

వ. వారు ముదియునంతకు నుండక జవ్వనంబున పంచత్వంబున కరుగు

వారును గా కాపం బిచ్చి.

అది. 3-195

(v) పెన్నిచ్చు = వెనుదీయు.

న. ఆయ్యనిలకనయుండు సాధనవైకల్యంబున వెడంగు వడియుమ
వెన్నీక. ద్రోణ. 4-286

ఇట్లు ఇచ్చుతోగూడి సందర్భానుసారముగా నిచ్చుపదములను ఆయా
పదముల దగ్గఱ చూచునది.

ఇచ్చో అవ్య. ద్రు.

ఈ స్థలమునందు.

క. స్త్రీ సంతోషించు తెఱం, గానపడని మనసు గలుగునట్టి యధముఁ
డి, చో సడిగనుఁ జని యచ్చో, గాసింబడు జముని భటులు గాఱియ.
వెట్టన్. అశ్వ. 4-228; భీష్మ. 1-215

ఇచ్చోటు అవ్య.

ఈ చోటు, ఈ స్థలము.

క. ఇతైఱుగున సంభవించె నిచ్చోటు సొరన్. అను. 2-822

ఇచ్చ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిలాష, కోరిక.

వ. అమృహానదియం దిచ్చానురూపస్నానపానంబు లాచరించి.

శల్య. 1-74; శల్య. 2-170

ఇచ్చసేయు స. క్రి.

ఇచ్చించు, వాంఛించు.

వ. ...ఇంక నేమి విస నిచ్చ నేనెద వనిన.

కాం. 4-2

ఇజ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

యజ్ఞము.

క. ...మానసేజ్యాధారా.

శల్య. 2-421

ఇజ్యాడు సం. వి. అ. పుం.

గురువు.

ఉ. ...అతనిం, బుచ్చె సురేజ్యయుక్తముగ.

అశ్వ. 4-270

ఇట దే. ఏక.

1 ఈ చోటు, ఇక్కడ

వ. ... ఇట ధృతరాష్ట్రుండును. ఉద్యో. 1-258

క. ... ఇంకిట మనకుఁ గావింపవలయు కార్యము. ద్రోణ. 1-57

వ. ... ఆ శిష్యుం డరిగె నిట నిన్ను దర్శింపవచ్చితి. అశ్వ. 1-225

2 ఇక్కడకు, ఈ స్థలమునకు.

వ అజ్ఞాతవాసంబు నలుపవలయుట యిట వచ్చి. విరా. 4-188

ఉ నీ విట మున్ను వచ్చి తిది నిక్కము. ఉ. 1-72

వ. ఆతం డట పోవ నే నిట వచ్చితిన్. కర్ణ. 8-32

వ. ఆ రా జిట వచ్చెను. అను. 1-127

3. ఈ లోకమున.

క ఉక్కటి సురపతికైనను, మ్రొక్కము నృపధర్మమూఁది మొనఁ
తలఁబడినన్, మిక్కిలి పేరును నిట దివి, నక్కజముగఁ జెప్పుఁ
బడయ నగుట నృపేంద్రా ఉద్యో. 3-860

4 ఈ విషయమున.

చ. పలవదు రోయఁ బాండవులఁ వారొక యూటలేని త్రిమ్మటన్
బలమఱి వన్య సత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, న్మోల-
వదె యింతకింకిట మనోముద మస్థలితంబుగాఁగ వి, చ్చలవిడి రాజ్య
లష్టిఁ దగుచందమునం గొనియాడు మున్నటిన్ విరా. 8-86

ఇటమీద దే. ద్రు.

1. ఇప్పటినుండి, ఇటుపైని.

వ. ఇటమీద నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు
గొఱంత గలదు. విరా. 1-818

2. ఇకఁ జెప్పవలసిన దంతయు, ఈ పై నివిషయము.

వ. ఏ నప్పుడు నీకుఁజూపి యన్వయనా మధేయంబు బుడిగిన యప్పు-
లఁది వలనం జిక్కి చిత్తం బుత్తలవడుచున్న యది యిట మీద

వీవ యెఱుంగుదు.

విరా. 2-61

ఇటముందట దే.

ఇంతకుమున్ను, ఇంతకు బూర్వము.

క. పొందొందగఁ దలఁచితి నీ, విందు శిశిరమైన హృదయంబున
నా, రందటకును సేమం దిట, ముందట లేకున్న నేడ మొద
లుగఁ గలుగున్. ఉద్యో. 1-288

ఇటమున్ను దే. అవ్య.

ఇంతకు బూర్వము.

క. వినుము మనము మధ్యస్థుల, మని నర్థును నెదిరి సంజయా యిట
ము న్నె, వ్యనికి మానముఁ బ్రాణం, బును దగఁ దక్కించుకొనఁగఁ
బోలెనె చెప్పుమా. ఉద్యో. 1-280

ఇట యట సూచు దే. స. క్రి.

వెనుకముందులు విచారించు.

క. ...నీ, కొడు కిట యట సూడక యెక్కుడు మగటిమి నుటికి
పేరు గొనియెనె పోరన్. ద్రోణ. 2-246

ఇటవట్టి దే. అవ్య. (✓ ఇట)

ఇది మొరలుకొని, ఇంతటినండి.

అ. దివమ కాని యింక భువనంబునం దిట, వట్టి రాత్రిలేని యట్టు
గాఁగఁజేసె నొక్కొ విధి విశేషించి నాక కా, నేడ దివము సాగి
నిలిచెనొక్కొ. (ఇటఁబట్టి - అని శబ్దరత్నాకరము) విరా. 2-813

ఇటు దే. అవ్య.

1. ఈ ప్రకారము.

ఉ.పేరునుం, బట్టును మాలి యిప్పు డిటు బ్రుంగుడుపాటునఁ
బొందఁ జూచి నా, కెట్టు మనంబు పట్టు భృతి యెమ్మెయి దూలక
నిల్చు చెప్పుమా. విరా. 2-192

ఉ. తక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ముని భాగమీక నీ, నె
క్కటి మ్రొంగఁజూచె దది యెట్లఱుగున్. ఉద్యో. 2-52

చ. ఇటు దగునయ్య శూరులకు నెల్లను బోకడ యిట్టకాదె యేమి
దికి నలందురన్. ద్రోణ. 2-267

2. ఇక్కడ, ఇక్కడకు, ఈదిక్కు, ఈవైపు.

క. అలుకఁదనంబున విప్రుల, కలుగంగాఁ దగదు గురుఁడునై యు
న్నాఁడం, చలయక తలఁచితిఁ గా కిటు, నిలుమి నీరణముసేత
నిజమగు నేనిన్ ఉద్యో. 4-812

ఉ. ...నా, చేసిన పుణ్య మెవ్వరును జేయరు నిన్నిటు సేరఁ దెచ్చటం,
జేసి. కర్ణ. 3-194

చ. అనుడు నెదిర్చి నీ తనయఁ దాతని కిట్లను నేల రిత్తగర్జన
ములు గానవే పటుభుజాకలితోగ్రగరా సముద్భటున్, నను నిటు
రమ్ము నూపుము రణంబున నీదు బలంబుఁ జేవయున్, మనమిటు
చేరనిర్చి వెడమాటలయాడుచునున్కి యొప్పునే. శంఖ. 2-136

(వ్యవ) ఇటు రా నీ పని చెప్పెదను.

ఇటులు ఇటు

ఈ ప్రకారము.

ఉ. ఏ నిటు లంటినా వలసదు. ఉద్యో. 3-105

చ. నరుఁ డిటు లాడునే నృపగణంబు వినంగ జయింపవచ్చునే, గురు
కురు సేనలం దరణిఁ గ్రుంకకమున్న... ద్రోణ. 8-348

ఇటువంటి దే. విణ. ($\sqrt{\text{ఇటు}}$)

ఇట్టి.

వ ...ధృతరాష్ట్రుండును దుర్యోధనునితో నిటువంటి కొఱగాములు
మనంబునం దలంచినప్పుడు సేయంగలవాడవు గావున దీనం జేటు
వచ్చు నుడుగు మయ్య యని చెప్పి. ఉద్యో. 3-172

ఇట్టట్టను (ఇట్టు + అట్టు + అను)

1. ఈ మాట ఆ మాట పలుకు, అడ్డముచెప్పు, వేఱు విధముగా వ్రాసరించు

ఉ. ...ఇంక నిట్టట్టనఁ దెట్టులై న హృదయంబున నెక్కడి శంక వాని
కన్. విరా. 2-278; శంఖ. 2-184

2. చెనకు, ఎదిరించు.

ఉ. ...నమ్మ నిట్టట్టన వచ్చునే సురలకై నను నొల్లవుగాక చివ్వన్.
ఉద్యో. 1-287

ఇట్టలము దే. విణ.

అధికము, మిక్కిలి

వ. ఒడవు దప్పిన మహానాగంబునుంబోలె నిట్టూర్పు నిగుడ నిట్ట
లంబగు కోపంబు పెల్లన మల్లడిగొనుచుండె. విరా. 2-181

చ. తలపడి పోర వారి యరదంబు లనేకము లొక్కపెట్ట యిట్టలపు
రయంబునం బొదివి డాసె. నిరా. 8-189

క. అలుగుదు పాండవులకు వా, రలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లభ
యిట్టలముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగు జనులు పగతు రగుట
యనుమానంజే. ఉద్యో. 3-228; కాంఠి. 4-192

ఇట్టి దే. విణ. (ఇట్టు + ఇ)

ఈద్యక మైన, ఇటువంటి.

వ. ...ననుబోటి జాంస్వభావునకు నిట్టి మహనీయమహిమ దొర
కొనుటయుం గలుగున కాక యని తలంచుచు. విరా. 1-19

క.లేడి కడుపునఁ బులి పుట్టునె యిట్టి దివ్యతేజంబునవార
డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా. ఆది. 6-58

ఇట్టిఁడు దే. వి. (ఇట్టి + వాఁడు)

ఈద్యకుఁడు, ఇటువంటివాఁడు, (బహువచనమున మహన్నహతీ వాచక
ముల రెండింటికి 'ఇట్టిరు' అగును.)

తే. ...అర్జునుఁడొంటి భార్గవుఁడు వింట, నిట్టేడే యని పొగడంగ నెల్ల
జనులు. ఆది. 6-280

చ. ...చూచి యే, నెఱుంగ సురేంద్ర కన్యకలు నిట్టరె రూపవిలాస
సంపదన్. ఆది. 7-78

క. భావిభవత్సుకు లిట్టరె. ఆది. 4-188

ఇట్టిక వై. వి.

ఇట్టిక, ఇటుక, ఇట్టుక - మట్టితోజేసి కాల్చిన రాయి (ఇది స్తంభము,
గోడ మున్నగునవి కట్టుట కుపయోగించును.)

వ. పసిడి యిట్టికలం జతుశ్చిత్తంబు నష్టదశ కరాత్మకంబును గరు
డాక్మతియునుగా యజనం బొనర్చి. 4-180

(పసిడి యిట్టిక = మట్టికి బదులు బంగారము తీసికొని చేసిన ఇటుక)

ఇట్టిట్టును (ఇట్టు + ఇట్టు + అను)

ఇది కాదు అది-అది కాదు ఇది అనిపలుకు, మాఱుమాట వలుకు,

ఉ. ...నే, బట్టిన యాయుధంబు వెడఁతాసినగాని వధింపఁబోల
ది,ట్టట్టన కేసు మిప్పరుస యింతక కాలము గాదు దానికిన్.

భిష్మ. 1-159

ఇట్టిట్టి దే. విద. (ఇట్టి + ఇట్టి)

ఈ యీ విధమైన.

వ. ...ఇట్టిట్టి గతిం బ్రాపించిరని నా చేతం చెప్పఁబడిన వారెల్లను.

స్వర్గ. 1-78

ఇట్టిట్టివారు సర్వ. బహు.

వీరువీరు-ఈ ఈ విధమైనవారు.

వ. ...ఇట్టిట్టివారి చేత నిట్టిట్టివారు దెగిరని యేర్పడ నెఱింగించిన...

కర్ణ. 1-17; అను. 2-458

(వ్యవ-ఫలాని ఫలానివాడు ఫలాని ఫలానివాని చేత)

ఇట్టిట్టివి సర్వ. బహు. (ఇట్టి + ఇట్టి + అవి)

ఇవి ఇవి-ఈ ఈ విధమైనవి.

వ. ...ఇట్టిట్టివి వారి సన్నివేశంబు లిచ్చటిచ్చట వని సాఖిజ్ఞానంబుగా

విని. సాప్తి. 1-148; ఉద్యో. 2-228; కాంతి. 2-110

ఇట్టిది సర్వ. ఏక. (బహు) ఇట్టివి

ఇటువంటిది.

ఉ. ... శుభాంగముఁ దేజముఁ జూడ బుద్ధి సం,దేహముఁ బొందు

చున్నది సతీజన మిట్టిదె యెజ్జగంబులన్. విరా. 1-295

మ. ...ఇవ్విధం బిట్టిదిం, గలదే వేడఁగ ధర్మంజుం డదుగఁ బోగాఁ

గృష్ణఁ డా ధార్తరా,ష్ట్రులు పాలిక చలంబునం బెడఁగ నిట్లుం

గూడు దీపయ్యెనే. ఉద్యో. 8-95

క. ...ఆ, పద లిట్టివి గలవె మనుజువతులకు నెందున్. శబ్ద. 2-8
కలవే యెందును నిట్టివి. ద్రోణ. 3-71

ఇట్టిపాటి దే. విణ.

ఈ పరిమాణముగల.

ఉ. ...కాదన కిట్టిపాటి యపకారముఁ దక్షకుఁ దేకవిప్రసం, బోధనఁ
తేసి చేసె. ... ఆది. 1-124

ఇట్టియందు దే. ద్రు.

ఇట్టిచో, ఇట్టి సమయమున.

ఉ. ... ఇట్టి యం, దక్కట భీముఁడైన మన యర్జునుఁడైనను మాద్రీ
పుత్రులం. దొక్కరుఁడైన నీ పగఱ నుక్కడగింపరె యొక్క
ప్రేల్మిడిన్. ఉద్యో. 1-287

ఇట్టు దే. అవ్య.

1. ఈ ప్రకారము.

క. ఇట్టగు లెఱుంగక వచ్చితి, మెట్టాకొ మన భంగి. విరా. 4-54

క. ఇట్టవునెమాద్రితోడం, బుట్టె ననక యితని ధర్మపుత్రునకుఁ గడుం,
తెట్టదుఁడై చంపవలనె, జుట్టపుడన మేల రాజసుతులకుఁ గలు
గున్. ప్రీ. 1-108

సీ. వినుమని ముని యిట్టు లను.

కాంతి. 5-136

2. ఈ వైపు.

ఆ. అలిగి యతఁడు సూతు తలఁచెగ నేసివ, నధిప వృష్టివీరు నరద
మిట్టు, నట్టుఁ దిగిదె భీష్మ. 2-298
అడవి లోపల కొన్నిదినము కిట్టునట్టుఁ దిరుగన్. మౌస. 160

ఇట్టునట్టు దే.

1. ఈ వైపు-చూ ఇట్టు.

2. ఇబుది ఆటు, ఆటుది ఇటు, ఈ వైపుది ఆ వైపు, ఆ వైపుది ఈ వైపు.

క. తెప్పించి తొడుగు మీ వని, యొప్పించిన నిట్టునట్టు గొఱవలుగా
మ్రోగప్పికొని. విరా. 4-89

2. ఈవైపు ఆవైపు.

ఆ, అట్లు దిక్కు దప్పి యడవిలోపలఁ గొన్ని, దినము లిట్టునట్లుఁ దిరుగ
మాస. 160

ఇట్టులు

ఈ ప్రకారము.

క. అనుమాటలు విని సంక్రం,దననందనుఁ డిట్టు లనియె దైవంబు
కథంబున నాకు నొక్కచందం, బనువైయున్నయది నౌఁ గా
దనుఁడా విరా. 1-86

వసంతశిలక :- ఎ,ల్లే కాలు సూర్యనిధు నిట్టులు డించి పోవఁగా బుద్ధి
పుట్టునని కన్య మనంబులోనన్. ఆది 5-29

ఇట్లు ఇటులు

1. ఈ ప్రకారము

వ. ఒక్కనాఁ డిట్లని వితర్కించితి. విరా 1.2

తే. ...మీ జన్మములు నిట్లకావె వినఁగ. ఆది. 6-59

ఇట్లుగా = ఇటులు

ఆ. ...మహాతపంబు చేటు, లేని కృత్య మిట్లుగా నెఱుంగుట.

కాంతి. 5-525

2. దీనికి అర్థవిశేషము లేకయే పోలె మున్నగునవి యనుప్రయుక్తము
లగును.

చ. ననుఁ గని యొండు సత్త్వము మనంబున బెగ్గిరి పాఱునప్పు డి,
మ్మునివరుఁ డిట్లుపోలెఁ గృప మొక్కలమై శరభంబుఁ గాఁగఁ
జేయునొ... కాంతి. 8-96 (ఇట్లుపోలె. శ-ర-పా)

ఇడు దే. స. క్రి. (త. క. ఇడు)

1. ఉంచు

(క) పెట్టు.

చ. ...దుర్జనత్వమునఁ బల్కెడు వీరుల మస్తకంబుపై, నిడియెద
నంచు చాఁ జరణ మెత్తె సభన్ సహదేవుడు.

సభా. 2-80; కర్ణ. 1-89

(చ) తాల్పు, ధరించు.

తే. ...మై మఱు విడి తలిర్పు, నెలమి గోదండ మాడీరములు
ధరించె... భీష్మ. 1-169

క. ఉత్తరుడు సత్వరంబుగ, దత్తనువున మఱుపుదొడిగి తానును
హృద్యో, దాత్తంబగు కంకటమిడి. విరా. 4-40.

(ట) పడవై చు, నై చు, వేయు, త్రోయు.

సీ. ...కర్ణున కట్లుగా నున్నది యగుటఁజేసి, యేటిలో నాతని
నిడి తీవు... ఆశ్ర. 2-187

ఆ. హరుడు దనదు వీర్య మగ్నియం దిడిన... శల్య 2-175

(ఠ) అలడు, పట్టించు, రాచు.

త. పలుకవలదు శౌచక్రియ, సలుపకమును సలుపునపుడు జలములు
దొడలం, జిలుకుట యొప్పుదు మృత్తిక, పలయు నపానంబునం ద్రి
వారంబు లిడన్. అను. 8-277

(స) విత్తు, చల్లు, ఊడ్చు, నాటు, పాడు.

తే. ...అమిత్ర, దత్తమైరది భస్మహుతంబుఁ జేట, నిడిన విత్తునుబోలె
నై చెడు నృపాల. అను. 8-181

ఆ. ...విధినిహితంబు గాని యట్టి ధర్మ మనుఁడు, చవుట నిడిన విత్తు
చాడ్చున రూపించి, చేయ నిహపరములఁ జెందు సుఖము.
కాంతి. 5-218

(గ) ఉపయోగించు, వాడు.

ఉ. ...దుర్మతి వుట్టినయట్టి మర్త్య వా,రే విధినైన మందు లిడి
యెప్పటిబుద్ధి ఘటించు చాడ్చునన్. కాంతి. 8-198

(జ) నిలుపు, నెలకొల్పు.

క. ...పరమేశ్వరు మనమున నిడి... పాప్తి. 1-124

క. అం దొఱగి కీచకుం డా, యిందీవరనయన నాత్మ నిడి వేడ్క
మెయిన్. విరా. 8-809

క. భ్రమగాని యద్దేవునిఁ జిత్తమునం దిడి శరణు శరణు దయగావుము
నన్నమితైశ్వర్య యనుడు. అను. 1-364

వ. ...ఇవిశేషం బారథికవరుని శక్తి నై నది గా దది చిత్రంబున నిడం
బనిలేదు. సాప్తి. 2-183

(డ) అటుపెట్టు, త్యజించు.

సీ. ఆయుధం బిడినవానిని కూరు లేయ చెందు. కర్ణ. 3-851

శ్లో. శరణాగతే న్యస్తశస్త్రే యాచమానే తథార్థున.

సం. భా. కర్ణ. 91-119

(ద) మోపు, ఆరోపించు.

చ. నెపమిడి యోహటించి యిటు నీవు దొలంగినఁ బోవవచ్చునే.

ఉద్యో. 4-249

క. మతిమంతులైన వారికి, హితులగు వెరవుగలవార లెఱిగింతురు
దుస్థితి గాకుండఁగఁ గార్యము, గతి యొత్తియుఁ దప్పలిడియుఁ
గడవఁ బలికియున్. సాప్తి. 1-80

వ. ...సహస్రచిత్తుఁ డను మహారాజు తన పెద్దకొడుకైన శతచిత్తు
నందు రాజ్యభారం బిడి. ఆశ్ర. 2-4

(బ) (నిప్పు) అంటించు, (దీపము. మొ.) వెలిగించు.

సీ. ఎఱుగుదు మఱచితి నే లక్కయింటఁ జిచ్చిడి మిమ్ముఁ బఱచిన
యిడుమ లవియుఁ కర్ణ. 3-197

తే. ఇంటఁ జిచ్చిడు చాడ్చున నిట్లు నేసి. శల్య. 2-898

క. బరులిచ్చిన దీపంబు, హరించి తత్పాతకమున నంధుండగు భూ,వర
రథాసభ గుడిమై, గిరి దీపం బిడి విభూతికిం బాత్రమగున్.

అను. 4-21

2. ఒసఁగు.

(క) ఆర్పించు, సమర్పించు,

వ. ...అయ్యై దేవతలకు నామాతు లిడునపుడు. అశ్వ. 4-184

(చ) నియమించు.

తే. ఎఱిగి యువధా విశుద్ధ నిడు ననూత్య పదవికి. ఆను. 5-45

(ట) ఇచ్చు, పెట్టు.

క. పేరు వలలుండు గూడుం జీరయు నిడి సాకతంబు సేసిన జాలుం.
విరా. 1-219

తే. ...గర్వులై బలియు తై శంబు లిడక. కాంతి. 5-11

(త) దానము చేయు.

వ. ...పితృకార్యాదులందు గొడుగులుఁ జెప్పలు నిడుట యుత్తమఁ
ప్రకారంబు. ఆను. 3-255

(8) పెంచు, వేసి వృద్ధి పొందించు.

అ. ... (చెఱువు) కట్టఁదగిన తరువు లిడిన సుగతి గలుగు.

ఆను. 8-880

4. నిర్మించు.

క. చనుఁడు వృక స్థలమునందుఁ జప్పరము లిడన్. ఉద్యో. 8-154

5. ఏర్పఱచు, నిర్ణయించు.

వ. ...దుశ్శాసనుండును వివింశతియును గద్దియ లిడ సాత్యకియుఁ
గృతవర్షాయఁ గృష్ణం గదిసి యిరువంకలఁ గూర్చుండిరి.

ఉద్యో. 8-258

6. కోతగోయు.

సీ. వెన అంపమున నిడ్డ వసిగఁ గొన్నిటి నిను, మంతలుగా నుఱుమాడి.
యాడి. విరా. 5-35

7. ప్రయోగించు.

క. ...పద్మధవుని మాట దలంపవలయు నీవై, భిదురంబిడ దనుజః
నాథ ప్రయమందు మెదన్. కాంతి. 4-409

8. బిగించు.

క. ...వింట నిడియె గుణంబున్.

సౌప్తి. 1-159

అణిడు, బొబ్బిడు, ఎక్కిడు, వెన్నతోనిడు, చెవినిడు, కన్నిడు మొద.
లగు పదముల యర్థముల నాయా పదముల క్రింద గ్రహించునది.

ఇడుగడ దే. వి. (క. ఇడుగు. త. ఇడుక్కు)

అసూయ.

చ. తడయక మ్రొక్కియున్న వినతాసుతు నప్పుడు సూచి యాశ్చర్యో.
నిడుగడ సేయుచున్ గడు సహింపక కద్రువ. అది. 2-42

ఇడుమ దే. వి.

క్షేళము, కష్టము.

సీ. అకట మాతో మీరు నడవుల నిడుమలఁ బొందితి రొకభంగి బోయెఁ
గాలము. విరా. 1-47

తే. సొమ్ము గోరినయంతన సుఖము గలుగ, దది యుపార్జింపఁగా సిద్ధి
యగుట నిజమె, కలిగెనేని యనేక చింతల నొనర్చు, తెడుట
చావుతోఁ దుల్య మయ్యిడుమ యేల. కాంధి. 4-47

క. కఱవుపయిఁ గఱవు వొరయుచు, వెఱవు పయిన్ వెఱవు దోఁప
విడువని యిడుమం, దొఱగమివైఁ బురుషుఁ డిడుమఁ, దొఱగమిఁ
జేడ్చుచు నడచు దుష్కర్మములన్. కాంధి. 4-72

ఇడుమ గుడుచు దే. అ. క్రి.

క్షేళముపొందు, కష్టమనుభవించు.

తే. అడవుల నిమ్రైయి నిడుమ గుడిచితేల... ఉద్యో. 1-881

తే. పాండవులు రాజ్యమున కానపడకమున్న, యరసి యెఱిఁగి యర
ణ్యంబునందుఁ దొంటి, యట్ల యిడుమలఁ గుడువఁబో నడువ
వలయు. విరా. 8-90

ఇడుమపటచు; ఇడుమలఁబెట్టు దే. న. క్రి.

క్షేళపెట్టు, కష్టపెట్టు.

అ. (భీముఁడు ద్రౌపదిని, జూచి) ఏది కారణముగ నెవ్వరెచ్చోట నీ.
కేమి కీదొనర్చి రెట్టిపాటి, సాహసికులొ వారిఁ జంపుదు నొప్పుదు.

భంగపఱుతు నిడుమపఱుతుఁ జెఱుతు.

విరా. 2-158

నీ ...ఇట్టి కష్టపు డిడుమలఁ బెట్టెడిదె.

స్వర్గ. 1-28

ఇడుమఁబడు; ఇడుమలఁబడు; ఇడుమవడు దే. అ. క్రి.

శ్రే శమునొందు, నష్టపడు.

క. నరసుతుఁడు దొల్లి నలుఁడను, ధరణీకుఁడు జూదమాడి తన విభవము
పుష్కరుచేత నోటువడి యొక్కరుఁడుఁ గరం బిడుమఁ బడదె
కాననభూమిన్. ఆర. 2-6

క. వా రిడుమలఁబడఁ దగియెడు, వారే పితృభాగ మేలు వారలు
గారే. ఉద్యో. 1-288

క. దానికి నొచ్చిన మనముల,తో నడవికిఁబోయి బహుళ దుఃఖంబుల
న,ట్లుని విరాటుపురింబడఁగాని యిడుమవడియు వారు గనలర
కంటె. శల్క. 2-386

ఇతండు; ఇతఁడు దే. సర్వ.

ఈతఁడు.

ఉ. ఇతండు రుద్రునిం బ్రీతుని శేసినా విసమె. నిరా. 4-96

తే. ఇతఁడు పుట్టినకోలెను నెనక మెనఁగు దర్పమునన. విరా. 1-74

ఇతకరి వై. వి.

మేలు చేయునది, మేలు చేయువాఁడు, ఇచ్చకాలు మాట్లాడునాఁడు.

వ. ...వార లెఱుంగకుండ నపరకుమారులకడకు నేగి యితకరి
మాటలమొత్తంబుల వారల చిత్తంబులను గలంచె. ఆను. 1-297

ఇతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అన్యము, వేత్రై నది.

తే. ఇట్లు దమ్ము నిరూపింప నితరజనము,లకు నశకశ్యంబుగాఁగ.

విరా. 3-42

2. వేలు విధము గలది.

క. అమ్మగ్గ యతని కిట్లను, నిమ్మాఁడు జగములు మీర లితరంబు
లుగాఁ, గ్రమ్మనఁ జేయఁగఁజాలుదు, రెమ్మెయివై నఁ గృపసేయరే

నా మీదన్.

కాంతి. 2-70

ఇతరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రాకృత పురుషుడు, పామరుడు.

క. నీ యవినయంబు పెంపున, నీ యాపద సంభవించె నింక వగచినం,
తాయునె యితరులక్రియ శో, కాయత్తుడ వగుట నీకు నర్హమె
యధిపా. ద్రోణ. 4-22

శ్లో. ఆశ్రావరాధాత్సంభూతం వ్యసనం భరతర్షభ, ప్రాప్యప్రాకృత
వద్విర మా త్వం శోచితు మర్హసి. సం. భా. ద్రోణ. 114-47

చ. వ్రతము ధరించి నిష్ఠ నుపవాస విధిం గొలుతున్ సముద్రు నా,
కితడు ప్రియంబుతోడఁ దెరు విచ్చుట యంతన కల్గెనేని మేలిత
రునిఁ గావనుం దలచెనేని యమానుష రోషవేష దీపిత శరవహ్ని
నిజ్జలముఁ బీల్చెదఁ బ్రేల్చెర నొక్కప్రేర్పిడిన్. ఆర. 7-47

2. అన్యడు, వేతై నవాడు.

ఆ. సుకృతు లమరలోక సురుచిర వాసులు నిట, దిగి చిరాయువులును
నగుదు రితరు, లతిచిరముగ నరకగతు లయి తుది నాయు, వల్పు
మగు మనుష్యు లగుట గలుగు. ఆను. 5-134

ఇతరేతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అన్యోన్యము, ఒండొకటి, పరస్పరము.

క. ఇతరేతర శరకృత శోచితధారలు నిగుడు.

భీష్మ. 8-208; ద్రోణ. 4-262; శంభ. 2-291; కాంతి. 6-454

ఇతవు వై. విణ. (సం. హితవు)

హితమైనది, ప్రియము.

క. పితృబూజనమని యెవ్వరి, కితవుగఁ జేయుదురు దీని నెఱిగింపు
శివా. ఆను. 5-208

చ. ...ఇట్టివా, రితవులు తండ్రిన్ సుతుల కేమననేర్తుము పెద్ద
రాజులన్. (ఇతవులు = హితులు) ఉద్యో. 4-240

ఇతిహాసము సం. వి. అ. పుం.

1. పూర్వచరిత్రపతిపాదక గ్రంథము (భారతాది)

సీ. ఇతిహాసికు లితిహాస మనియు.

ఆది. 1-81

వ. తొల్లింటి యితిహాసంబు నెప్పెద వినుము.

ఉద్యో. 1-117

2. పూర్వరాజుల వృత్తాంతము.

వ. తొల్లి యిట్లు పుత్త్రమరణ శోకాతుడుండైన యకంపనుం డను రాజు నారదమునిచేత మృత్యుప్రకారంబు దెల్లంబుగా విని యువశ మిత శోకుండయ్యె నని విందు మయ్యితిహాసంబు తెలు గెఱిం గించెద.

ద్రోణ. 2-158; కర్ణ. 1-295

3. పూర్వకథ - కథ.

వ. ...కౌళికుం డను నొక్క విప్రుండు...సత్యవిభాగ విధిజ్ఞుండు గామిం జేసి తన కసత్యంబు వాటిల్లు నను శంక (జనులు) నీ గుల్మలితా గహనంబు పొచ్చిరని చూపి చెప్పిన నత్తెక్కలికాండ్రు వారలం జంపి ధనమ్ముగొని రమ్మని తద్యచన దోషంబున నరక ప్రాప్తుం డయ్యె నను నితిహాసంబు విందుము.

కర్ణ. 8-78; స్త్రీ. 1-51

ఇది దే. సర్వ.

(ఈ+ది = ఈది, ఇద్ది, ఇది- అనునవి రూపాంతరములు- 'ఈది' ప్రస్తు తము శాషలో లేదు. క-త-ఇదు.)

1. (i) 'ఈ' అను దానికి మహత్యర్థమునందు (స్త్రీ వాచకమగునపుడు) ప్రథమై కవచనమున వచ్చు రూపము.

చ. ఇది గడుముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగనేరదు. విరా. 1-108

క. ...సాద్వి యిది మలీమన వృత్తంబున పొంతఁబోవ దెన్నఁడు.

విరా. 1-106

చ. ఇది మునికన్యయేని మఱి యేలొగ్గ.

ఆది. 4-30

(ii) అమహదర్థంబునంగు (తిర్యగ్దడములను దెలుపునపుడు) ప్రథమైక వచ నమున వచ్చు రూపము.

సీ. ...ఇది హోమ, ధేను వత్సంబు.

కర్ణ. 2-90

సీ. ...ఈ భవ్యసారమేయ, మిది యట రావలదే. మహా. 1-52

వ. ...కీటంబుం జూపి యిది దొలుచుచుండ మీ నిదుర సెడుటకుం
జాలక కడలకుండితి ననియె. కాంతి. 1-22

వ. ...ఇది యెవ్వరి యాశ్రమంబు. శల్య. 2-218

(iii) ద్వితీయాది విభక్తులలో ఏకవచనమున ప్రేతిర్యగ్ధ వాచకంబులకు
రెండింటికిని 'దీని' అనురూపము వచ్చును.

సీ దీని జన్మంబున - దీని నామాకృతి - దీని వల్లభుడు. విరా. 2-80

క. ముని యశ్వముఁజూచి కరం, బురురాగముఁబొంది మేధ్య మగు నిది
దీనిన్, వినుత విధానమున విడుతము. ఆశ్వ. 8-220

వ. ... ద్విజశ్రేష్ఠుండు దీని (చరువు) వలనం బుట్టు.

కాంతి. 2-69; విరా. 1-160

(iv) ద్వితీయాది బహువచనంబులందు తిర్యగ్ధ వాచకంబులకు 'వీని'
అనురూపము వచ్చును.

తే. వద్దన మిదియని వీనిలోన నొకటి యందు నంగీకార మొలయదు.
ఆశ్వ. 2-98

2 దగ్గఱగా నున్నదానిని దెలుపును.

చ. ఇది గడు ముద్దరాలు పను లేమియుఁ జేయుఁగ నేరదు.

విరా. 1-108

క. ఇది కగ్మభూమి భో, గాస్తదము.

కాంతి 4-110

చ. ఇది శతవృద్ధ మా జనని.

విరా. 1-179

వ. వారలకందఱకు నిది ప్రాప్త కాలంబై యున్నయది.

ఉద్యో. 8-235

సీ. ఇది యాదిగా నతు లెన్నండుఁ బరపురుషార్థిమల్ గాఁ జనదు.

(ఇది- ఈ కాలము)

ఆది. 5-85

3. ఈ విషయము.

వ. ఇది యనన్య సామాన్యకారంబగు పరమ ధర్మ ప్రకారంబు.

ఆది. 1-29; భీష్మ. 3-79

4. ఈ జరుగునది.

సీ. ఇది వదుమాడగు నేడు మాకజ్ఞాత, వాసంబు నలుపంగవలయు.
విరా. 1-47

5. ఈ చెప్పబడినది. ఈ రచింపబడినది.

వ. ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర...తిక్కన సోమయాజి ప్రణీతంబు.
విరా. 1-836

వ. ఇది జామదగ్న్వ్యకోపంబు తెలుగు.
కర్ణ. 2-89

6. ఈ విషయములో, దీనిలో.

ఉ. ఉల్లము దల్లడిల్లఁ దను వుద్గత ఘర్మజలంబు చాల్చుచున్, దిల్లి
వడంగ వాకిది గడింది విచారము వుట్టె నందుఁ బో, నొల్ల ననంగ
రా దచటి కూరక పోవనురాదు నేర్పు సంధిల్లఁగ దీని బాపికొను
దీనున మెట్టిది యొక్కొ దైవమా.
విరా. 2-91

7. ఈ వచ్చినది.

వ. ...మందమందసంభాషణంబుల సంబోధించు పాంచాలి పాణి
పుర్యనంబున మేలుకని యిది యెవ్వ రనవుడు నే నను నమ్మానిని
యెలుం గెఱింగి భీమసేమండు.
విరా. 2-167

8. పాదపూరణముగా ముపయోగింపబడును.

ఉ. కౌరవసేనఁ జూచి వడకం దొడఁగెన్ మదిలోన మేను నీ, పూరక
పోవుచున్కి యిది యొప్పునె.
విరా. 2-136

ఇదిగాక దే. అవ్య.

ఇదియును గాక-ఇది కాకుండ.

ఉ. దానఁ గొఱంత లే దభిమతం బదిగాకయుఁ గల్గెనేనియుం బాని
యొనర్తు నన్నఁ గురువుంగవుఁ డెంతయుఁ బొంగి. ఉద్యో. 1-98

సీ. అన విని గాంగేయుఁడు...వైరుల నిర్జింపు, మిదిగాకయును వత
మెద్దియైన, నడుగుము నీకుఁగా నని సేయు టొక్కటి, దక్కంగ
నావుడు ధర్మసుతుడు.
భీష్మ, 1-157

ఇదిగో దే అవ్వ.

ఈ కనబడునదే.

మ. ప్రమదాపాది పయఃప్రపూర్ణ మిదిగో పద్మాకరం బంచు.

ఆది. 6-172.

(‘ఇదియో’ అని ఆనందపాఠము ‘ఇదియే’-అని అకాడమీ సం. ము.,
పాఠము. ‘ఇదిగో’ అనునది పాఠాంతరముగా సం. ము.)

ఇది యది యనక

ఆనవసరపు మాటలాడక.

క. ఎదిరికి హితమును బ్రయమును, మది కింపును గాగఁ బలుకు,
మాటలు పెక్కై, యొదవినను లెస్స యటుగా, కిది యది యన
కూరకునికి యెంతయు నొప్పున్. ఉద్యో. 2-59.

ఇదియో దే. అవ్వ. (ఇది + ఓ)

ఇదిగో (చూ. ఇదిగో)

ఇదె దే. అవ్వ. (ఇది + ఎ)

ఇదిగో.

మ. ఇదె గంధర్వులు వచ్చి ముట్టికొని రింకెట్లాక్కొ. విరా. 3-27

సీ. ...ధృతరాష్ట్రుని యాశ్రమంబు, సెఱిగివహ రదె యెదె యంచుఁ
జేర్కొని, చూపి చెప్పిన. ఆశ్ర. 2-81

తే. అంతకుం డిదె యెదె తోచెననగ నధిప. మాస 1-17

క. ఇదె పోయెదఁ గౌరవ్యులఁ, బదనికి రాఁబలికి సంది వాటించెద.

(ఇదె = శీఘ్రముగా)

ఉద్యో. 8-89.

ఇద్దలు దే. సర్వ.

(రెండు శబ్దములకు మహాన్మహాత్యర్థక విహునచన రూపము)

ఇరువురు.

క. ...అయ్యి,ద్దలు నెత్తుటఁ దోగి కడున్ వఱవిరి కల్పాంత నవ.
దివాకరులక్రియన్. ద్రోణ. 4-216

సీ. భార్యలిద్దలు గలరు.

అను. 5-287

మ. ... ఇద్దమున్ భుజబలాటోపంబుమై.

విరా. 2-343

క. ... ఇద్దము దిక్కుల సై న్యములును దలవడియె వడిన్.

భీష్మ. 1-289; కర్ణ. 3-258

ఇద్దము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దీప్తము, శాంతివంతము.

అ. ... ఉజ్జ్వల మంటలోన నుల్లంబు తెలివొక, యింతయేని గుండ కిద్ద
మూర్తి, చేజరిల్లనున్న ధీరవర్ణునకుఁ బ్రత్యక్షమయ్యె శివుడు
దయదలిద్ద,

సాప్తి. 1-125

2. ప్రజ్వలించునది.

అ. ఇద్దమైన యగ్ని యింధన సంపద, నతిశయిల్లు నట్టులు.

శాంతి. 5-580

3. ప్రసిద్ధము.

తే. ధ్యానయోగ నిశ్చలమడు నంతరంగ, మెడల విడుచు గుణంబుల
నిద్దశాంత, మైన నిర్గుణ వస్తువునందుఁ గలయుఁ బరమపద మది
దానికిఁ బరము లేదు.

శాంతి. 4-184

4. అప్రతిహతము, అనివార్యము.

మాలిని: ఇద్దమాయా విలాసా.

ఉద్యో. 1-885

మ. జాకుదగ్గఱ కలిశాస్త్రం దిద్దతేజంబునన్, దొరసప్తార్చికి.

కర్ణ. 3-29

5. సత్యమైనది.

ఉ. ... ఇద్దతో, ధాంగసమాశ్రితాపదుదయజ్వలనప్రళమప్రవర్తక.

శల్య. 1-408

ఇద్దము సం. వి. అ. న.

వంట చెఱుకు.

క. ఆతం దీధృ ముండు నటపీఠలికిం జనినయెడ.

ఆను. 1-69

ఇద్దవాహుడు సం. వి. అ. పుం.

తేజస్వియను ఋషి, ఆగస్త్యుని మనుమడు, దృఢస్యుని కొడుకు.

వ. వానికిం (దృఢస్యనకు) దేజస్వి యను ఋషిపుట్టి పారంజైన
యిద్మఘాఠంబు నహించుటంజేసి యిద్మఘాహుం డనం బరఁగె.

అర. 2-353

ఇనబింబము సం. వి. అ. పుం. న.

సూర్యమండలము.

క. అని పలికిన యవసరమున, నినబింబములోన నుండి యిది నిజ
మిబ్బంగిన నెగడవన్న మేలగు, నను వాక్యము వెడలఁ గర్తుఁ డా
కర్ణింపన్. ఉద్యో. 4-60

ఇనసుతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కర్ణుఁడు.

క. ఇనసుతుఁ డిట్టు లను.

విరా. 4-216

ఇను దే. సర్వ. (వృత్తియందే దీనికిఁ బ్రయోగము)

రెండు.

క. ...కర్ణుం, డినుమా తొక శరము దొడుగునే పరులు నగన్.

కర్ణ. 3-317

ఇనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. ఇనుఁడు తనకడకు నేతెంచి న రాగముఁబొందుటది యుచితమనఁగాఁ
గెం, పున మెఱసి పశ్చిమాశాం, గన జన సంభావనముల గౌరవ
మందెన్. విరా. 2-318

ఇనుచు దే. న. క్రి.

పూను.

క. ...ఆర్యజనుల మహిమ హితవచనముల్, వీనుల వినుచుచు ధర్మ
ము, లైనవి సేయంగఁ దప్ప కగుఁ దత్ఫలముల్. శాంతి. 4-79

(ఇనుచు - అని పాఠం)

ఇనుపగుండియ దే. వి.

ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన గుండె- (ఇనుము ఎంత గట్టిగానుండునో అంత
గట్టిగా నుండు గుండియ అని భావము.)

తే. ...ఇనుప, గుండియకుఁ జేటు పాటింకఁబుండరిక, నయన

(స్త్రీ). 2-49

ఇనుపొడుపు మి.

సూర్యోదయము.

క. ఇనుపొడుపునఁ జెడని తమము నెందును గలదే. ఆను. 2-855

ఇనుమడి దే. విణ. (ఇను + మడుఁగులు)

ఇమ్మడి, ఇబ్బడి, రెట్టి, రెట్టింపు.

సి. చెలువంపు నెమ్మొము నెమ్మిసొం పినుమడి, గా నల్ల నవ్వివగాదె:

యింతి. విరా. 2-45; ఉద్యో. 4-414; భీష్మ. 1-27

ఇనుమడించు దే. ఆ. క్రి.

ఇమ్మడియగు, రెట్టింపుగు, ఇంతనంతలుసేయు.

తే. తగు నినుమడింపఁ జూచు నత్తన్నిఁ బొరిఁబొరిఁ గీచకుండు.

విరా. 2-250

తే. ఇమ్మహిపతి సమ్మదం వినుమడించె.

ఆను. 1-294

సి. కర్ణభూషణ మౌక్తిక ప్రభాదోలన మీక్షణ దీప్తుల నినుమడించ

విరా. 4-28

ఇనుమడుఁగు దే. వి.

రెట్టి, రెండింతలు.

క తన యెప్పటి రూపముఁజే, కొని దీనికి నినుమడుంగగుం బ్రతి
బలముం, గనినప్పుడు నా రూపం, బనువమముగ ననిన హనుమ
కనిలఁబఁ దనియెన్.

ఆర. 8-845

ఇనుమాలు దే. వి.

రెండు పర్యాయములు, రెండుమాలులు

క. కర్ణం, దినుమా తొక శరముదొడుగునే వరులు నగన్.

కర్ణ. 8-817

ఇనుము దే. వి.

ఒక లోహము, కాలాయసము.

క. ఇనుమును రాగియుఁ దగరం, బును వెండియుఁ బిండియుం బ్రభూ

తములై పేర్చిన సిరిశేయంగ నొప్పెడు, ఖను లెడనెడఁ బెక్కు
కలవు కారవనాథా. భీష్మ. 1-86; కర్ణ. 1-263; భీష్మ. 3-419

ఇన్నాళ్లు; ఇన్నాళ్లులు దే. వి. బహు. (ఇన్ని + నాళ్లు)

ఇన్ని దిములు.

తే. పెండ్లికని పిల్వబంచినఁ బ్రియముతోడ, నేగుదెంచితి మిన్నాళ్లు
నెల్లయొప్పి, దములఁ జూచితి మియ్యెడఁ దడవుఁగాఁగ, నిలువఁ
దీఱదు పోయి రావలయు మాకు. ఉద్యో. 1-42

ప. ...ఇన్నాళ్లు గాంగేయుఁ డెబ్బింగుల సంగరంబుసేసె.

భీష్మ. 1-64

కా. ...నారల యుపేక్షంగాక యిన్నాళ్లు లేలా వైరం బడగింపనీ
వయిన లీలన్ గెల్తు కాంతేయులన్. కర్ణ. 1-58

ఇన్ని దే. సర్వ. బ. టా.

1. ఇంతశబ్దముయొక్క అనువాదార్థక బహువచన రూపము. అధిక
సంఖ్యను దెలుపును.

తే. ఇన్ని తెఱగుల శ్రమము సేయింతుఁ జతుర,తా విహీనులైన
పాత్రములనైన, విరా. 1-242

ప. ... ఇన్ని నైవ్యంబులు వొక్కలావున వర్తించు చందంబు సూచి
కొనవలయు. ఉద్యో. 4-142

2. ఇవి యన్ని.

క. ... ఇమ్మైఁ బూని వ్రతంబులు సలిపెడు, చానికి నిన్నియును
ఁట్లు వలయునె చెప్పుమా. విరా. 1-205

క. ఇదె దేహం విదె యర్థం, విదె నా పరిజనసమూహ మిన్నిటిలో
నెయ్యవిన మాకిష్టము చానిన, ముద మొదవఁగ విత్తు గొనుఁ
డమోఘం బనినన్. ఆది. 5-148

ఇన్నిట. ఉద్యో. 3-108; ఇన్నింట. కాంతి. 5-168; కాంతి. 6-456

ఇన్నిటి. ఉద్యో. 2-194; ఇన్నిటిని. కాంతి. 6-405; ఆను. 4-219;

ఇన్నిటికంచెన్. ఆను. 2-334; ఇన్నిటిలోన్. ఆది. 5-242; ఇన్నిటి

లోనన్. ఆర. 2-70.

.ఇన్నూలు; ఇన్నూలులు దే. సర్వ. ఔ. (✓ఇను)

రెండు వందలు.

వ ఇన్నూలు రథంబులు మా తేరుగులు. శల్య. 1-828

తే తనకు నిన్నూలు కాని లే ననియె హరులు. ఉద్యో. 8-814

క. నన్నూలులు మున్నూలులు, నిన్నూలులు నూలులును.

శాంతి. 5-50; ఉద్యో. 8-817

.ఇన్నవల దే. వి. సమ.

ఇరుమతో జేయబడిన చిక్కము.

చ. ... ఇన్నవలలో నమ్మతంబు సురక్షిత స్థితిన్

క. ఉండు ననిన.

ఆను. 1-216, 217

.ఇన్నాటు దే. సర్వ. వి.

రెండుసార్లు.

సీ. ఇన్నాటు తిర్యగ్విధమున, నాన్యంబు దొడిసి. ఆను. 8-284

.ఇన్ను దే. వి.

ఇనుము. చూ ఇన్నవల.

ఆను. 1-216, 217

.ఇప్పుడు దే. ఏక.

ఇప్పుడు, ఈ సమయము.

క. విగత భయవాసయోగ్యంబుగ వొక్కెడ సెప్పుఁ డిప్పుడ పోవఁగ వలయున్.

విరా. 1-88

ఆ. ...తద నుగ్రహంబుపడయ వలయున నఘయిపుడు.

ఉద్యో. 4-359

.ఇప్పించు దే. స. క్రి. ప్రే.

ఇచ్చునట్లు చేయు.

వ. ...గోపాలురకుం గట్ట నిప్పించి కంకు నాలోకించి నైత్రం బొక పలుక యాడుదమే యని యుబ్బుమై మాటగాఁ బలికిన.

విరా. 5-244

వ. ...పీని కర్ష్యం నిప్పించి తడియునుం గాక. సభా. 2-42

వ. ...అమరులెల్లఁ బితామహుఁ బ్రార్థించి నాకు నవ్యయత్వంబును

సకల భయమోక్షణంబుమంగా వరం విప్పించి రై నను.

ఆది. 2-129

(వరంవిచ్చిరై నను- అని అనందవారి పాఠము- ఇప్పించిరి- ఆకాడమి సం.ము పాఠము)

ఇప్పించుకొను దే. స. క్రి.

1. ఇచ్చునటులఁజేసికొను.

వ. ...మదీయ ధర్మపత్ని యక్కుండలంబులు దొడుగ నవసరంబై యున్నయది మద్వచనంబున వాని నిప్పించుకొమ్మనిన. ఆది. 1-95

2. కలిగించుకొను, పొందు.

ఆ. అతని నాశ్రయించి యవ్వెర విప్పించుకొనిన మేలు పొందు ననియె భార్గవుండు. కాంతి. 3-135

ఇప్పు దే. ఏక.

ఇప్పుడు, ఇప్పుడు.

కా. ...మత్పతు, శ్రీర్యాణాకృతు లేవు రిపు నిను దోర్లీలన్, వెసం గిట్టి గంధర్వుల్ మానముఁ బ్రాణముం గొనట తథ్యంబు. విరా. 1-55

ఇప్పుడు దే. వి. ఏక.

(ఇది ద్వితీయాది విభక్తులతోఁగూడియు నుండును. దీని రూపాంతరము లగు 'ఇప్పుడ', 'ఇప్పు' అను వానికి ద్వితీయావిభక్తి రూపములు లేవు.) ఈ సమయము.

చ. ఇది శతవృద్ధ మాజనని యిప్పుడు మృత్యువుఁ జొందె.

విరా. 1-179

ఉ. ...నీ,వెల్లి నెఱుంగు దిప్పు డెడ యిచ్చుట యుక్తము నాకుఁ జూడఁగన్. ఉద్యో. 1-135

ఉ. ఇప్పటి భంగి నొక్కడుగు నేఁగెడు దానికి నోర్య నెమ్మొయిన్.

విరా. 1-148

వ. ఎల్లిభంగుల నిప్పటి కిదియె కార్యంబు.

విరా. 3-117

మ. ...నీ చిత్తంబు పోరాటకుం, జొరదే నిప్పటికిం దొలంగి చని

శల్య. 2-44

క. ...ఇప్పటి నీ,యునికియును జూచి నాకు నుమ్మల మయ్యెన్.

కాం. 4-890

వ. ...ఇప్పటియట్ల యెల్లపుడుమ గోవులవలన భక్తి. అను. 8-76

క. ...ఇప్పటి పదనున్, గడవఁబడుట ద్రాటఁ దప్ప కరణియచుమ్మి.

కర్ణ. 8-278

వ. ...విన నిప్పుడుం జెప్పెద.

ఉద్యో. 2-89

ఉ. ...అ,తండ మరల్పుఁగాక విరోధి నిప్పుడున్. విరా. 4-194

క. ...సౌగంధిక,ములుగొని యిప్పుడును దర్పమున. ఆర. 4-25

ఇభపురము సం. వి. అ. న.

హస్తినాపురము.

క. ...ఇభపురమున మాట పుట్ట దెట్టివు వినన్. ఉద్యో. 1-79

ఇభము సం. వి. అ. పుం.

పనుఁగు.

సీ. ఉభయ పార్శ్వముల నిభఘట లేలకో చనుదేవు. విరా. 1-186

ఇమి అప.

సీ. మ్రుచ్చిమియును అంకు నెచ్చోటనైన భూమి లోపల లేదు.

కాం. 2-841

మగటిమి శల్య. 2-125; పోడిమి శల్య. 2-148.

ఇమ్మడి చే. విణ. ($\sqrt{\text{ఇను}}$)

1. రెట్టింపు, ద్విగుణితము.

సీ. ...అగ్గోవిందు సందర్శనంబున మత్సవోన్మేత భావ, మిమ్మడియై
ప్రమోదమ్మనం చేలిరి. అశ్వ. 8-119

2. రెండవవాడు, సరిసమామడు.

క. అమ్మేటి మగఁడు తనచా,పమ్మాతగనిల్చి సోలి పదపడి తెలి
పుల్లమ్మున నొలసిన నెరా; యిమ్మడియని పొగడఁ గొడుకు
నెంశయుఁ బ్రీతిన్. అశ్వ. 4-60

(ఇమ్మడి = తనకురెండవవాడు, తనతో సరిసమావమైనవాడు)

ఇమ్ము దే. వి. (ఇంబు)

1. అనుకూల్యము, వీలు.

ఉ. ఎప్పు సం, క్రందనసూతి డగ్గటియెఁ గయ్యము సేయుట కప్పు
డిమ్మునున్. విరా. 4-184; విరా. 4-83

ఉ. లోకవిరుద్ధవృత్తి చపలుం డతఁ డిమ్మొలుంగండ యేమియున్.

శల్య. 2-370

వ. ...గరుడుండు గగనంబునం బఱచి తనకు మూఁద నిమ్మగు ప్రదేశం
బెందును గానక. ఆది. 2-78

క. తన కిమ్మగు నంతకు దుర్జను, డిష్టుఁడ పోలె నుండి సర్పము పోలెం,
దన కిమ్మగుడును గఱచును, ఘనదారుణ కర్మగరళ దంష్ట్రీల
చేతన్. ఆది. 8-112

2. ఉపాయము.

క. నెమ్మి గలవారి నొల్లరు, త మొల్లనివారి వెనుకఁ దగులు దుర
ధిక, త్వ మ్రొటఁగి యెఱిగి తొడరుడు, రిమ్మొలుంగని యట్టివార
లిభపుర నాథా. ఉద్యో. 2-84

3. స్థానము, చోటు.

తే. పెరిగి పాండవాంబుధి వెల్లి విరిసినపుడు, నిలువ నిమ్మగు డీవిగా
నిన్నుఁ దలఁచి, యుండ నత్యంత తుచ్చ శిఖండి పర్వ, లాక్రమంబున
మునిఁగితే యకట తండ్రీ. భీష్మ. 1-58

4. పదిలము, ఊచుము.

వ. అయ్యమోఘవీర్యం బొక్క యజీర్ణ పర్ణ పుటంబున నిమ్మగా
సంగ్రహించి యొక్క డేగయలుతం గట్టి... ఆది. 8-28

సీ. ...పెఱ ధన మెల్లను నిధియుఁగా, నిమ్మైన నెలవున నిడుచునుండి
ఆశ్వ. 1-15

క. రథి కిమ్ముగానియెడ సా, రథి ధృతిమెయిఁ గానవలయు.

ఆర. 1-178

విణ.

1. అనుకూలమైనది, వీలైనది.

ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి దస్సె మన కి నడుమన్ విడియంగ నొందు బో,
టిమ్మను గాదు. విరా. 1-154

ఇ. ఎత్తికొని చనంగ నిమ్మగునట్లుగా, మెదలుచున్న ప్రయ్యలఁమి
రెంటి, గూడఁబట్టె ననియుఁ గూడి యెండొంటిలో, జక్కనంటి
రెండు నొక్కఁడయ్యె, సభా. 1-147

2. మనోహరము.

క. ఏనవపర్వం, బిదినా నుద్యోగపర్వ మిమ్మగు సఖలన్ ఆది. 1-43
మానిని. ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగుతావుల జొంపములన్.
ఆది. 4-20

3. ఇంపైనది, ఇష్టమైనది, అభీప్సితము.

క. మన యింట నిచ్చటచ్చోటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నల మెల
గం, జనియెడు మానిసి తనమన,మున కిమ్మగునట్టి చరితమున
వర్తించున్. విరా. 1-254

క. ...రాజు మాటలకుం దే,లని వెరవుతోడ నా పూ,జ్యుని దన
కిమ్మైన యెడకుఁ జనియె గుమారా. కాంతి. 8-284

శ్లో. నైవముక్త్యా శకునికా బ్రహ్మదత్తం నరాధిపమ్, రాజానం
సమమజ్జాప్య జగా మాభీప్సితాం దిశమ్. సం.భా. 188-112 శ్లో.

ఇమ్మగ ద్రు. (ఇమ్మూ+కన్)

1. బాగుగా, చక్కగా.

వ. ...గర్భంబు లిమ్మగా రక్షింపం బనిచిన. ఆది. 2-4

ఉ. ఇమ్మగ నాత్మరక్ష విధించు విధంబున మంత్ర రక్షయ,త్నమ్మునఁ
జేయఁగా వలయు. ఆది. 6-110; ఆది. 5-248

2. ప్రసిద్ధిగా.

క. ఇమ్మగ సరస్వతీ తీ,రమ్మునఁ బండ్రెండు వత్సరమ్ములు విధి
మా,ర్గమ్మున సద్గుణ సముదా,య మ్మైసఁగఁగజేసె సత్త్రయా
గము నిష్కన్. ఆది 4-8

3. స్పష్టముగా, తెల్లముగా.

తే. వృక్ష కాభాగ్రమున నున్న పక్షిశిరము, దెల్లముగఁ జూచితే.
మహివల్లిభుండ, యనిన నిమ్మగఁ జూచితి. ఆది 5-249.

4. రుచ్యముగా.

వ ...సూపకారుండు వధ్యస్థానంబునకుం జని మనుష్యమాంసంబు
దెచ్చి యిమ్ముగా వండిపెట్టిన. ఆది. 7-114.

ఇమ్ముల (ఇమ్ము శబ్దము యొక్క ద్వితీయా బహువచనాంత
రూపము)

సంతోషము, సుఖము, ప్రీతి (అగునట్లుగా)

ఉ. .. ధర్మతనూభవుఁ డందు నాటిరే, యిమ్ములఁ జల్చి వేగుటయు
నీప్సిత కార్యము సేయఁగా విచారమ్మున నున్నచో.

విరా. 1-56; ద్రోణ. 2-285; సౌప్తి. 1-9

క. కులమునకు నఖిల లోకంబులకు నపాయంబుసేయు పురుషాధమ
నిమ్ముల దూషించి జగంబును, గులమును రక్షించు టలుడె
కువలయనాథా. ఆది. 5-111

క. కులపాంసనులయి యహితంబులు సేయుచునుండు చుట్టములఁ
బొందక యిమ్ముల నుండు వాడ పుణ్యుడు, వెలయఁగ గ్రామస్థి
తైక వృక్షమపోలెన్. ఆది. 6-181

శ్లో. జ్ఞాతయో యస్య నైవ స్యుః, ర్విషమాః కలపాంసనాః.

స జీవేశ సుఖం లోకే గ్రామ ద్రుమ ఇవైకజః

సం. భా. ఆది. 161-81, 82

ఇయ్య¹ ఈయ.

వ. అట్లగుటం జేసి యాసగొల్చి విప్రున కియ్యకున్కి యొప్పదు.

ఆను. 1-275

ఇయ్య² అవ్య.

అంగీకారమును దెల్పును.

మధ్యా:- ఒనర నాసుతునకు భార్యవగుమన్న పొడబడి యియ్య

యనియె.

ఆది. 4-141

క. చక్కనగు మనిన రక్కసుఁ, డక్కజముగఁ బెరిగి యియ్య యగు
నిప్పుడు నీ, యుక్కును బీరముఁ జూచెద ఆది. 6-208

ఇయ్యకొను ఈయకొను, స. క్రి. (✓ఇయ్య)

1. అంగీకరించు, సమ్మతించు, ఒప్పుకొను.

తే. అనిన నిది పోలు నని యియ్యకొని యజాతవైరి. విరా. 1-91

ఉ. ముందడియట్ల యింకఁ బదు మూఁడు దినముల మాత్రకున్ భవ,
స్థందిర వాస మియ్యకొనినం గడతేలు మదియవాంఛ.

విరా. 3-82

క. అక్కడి బంధులఁ జంపుచు, నిక్కడి శాంధవుల సచ్చు టియ్య
కొనుచు నిం, దెక్కడి పెంపొందెదను. భీష్మ. 1-184

2. మెచ్చు.

తే. ఏమి కారణమున మెచ్చి తేకతమున, మెచ్చవైతి దానవుల నీ
మెచ్చు చొప్పు, మాకు నెఱిగింపు మనిన న మ్మాననీయ, నాక్య
యిట్లని చెప్పె న వ్వాసవునకు.

క. నానాధ్యయనాతిథిస, మ్మానాది విశిష్ట గుణ సమగ్రత కలిమిన్,
దానవుల నియ్యకొంటిని, వాని విడిచి గర్వులగుట వారి విడిచితిన్.

కాంతి. 5-8, 9

అ. క్రి.

అంగీకరించు, సమ్మతించు.

ఉ. ఈతనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగ చేసు. విరా. 5-7

ఆ పొడుతు నెట్లుఁ శాండువుత్రులతోఁ గయ్య, మేను నీవు దీని కియ్య
కొనుము. శల్య. 1-69; విరా. 1-160

ఇయ్యకొలుపు దే. స. క్రి. (✓ఇయ్యకొను)

1. అంగీకరింపఁజేయు, సమ్మతంపఁజేయు, ఒప్పించు.

గీ. సముచితమగు మాటలఁ జక్కఁబడిక, తక్కువే నుక్కివుం దగు
ధార్తరాష్ట్రుఁ, గ్రూరశరముల నే నియ్యకొలుపువాఁడ, నవని

కొంతేయలకు నిచ్చినట్లు గాగ.

ఉద్యో. 1-27

వ. ... అజాతశత్రుండు నీవు కరినగరంబున కరిగి కౌరవులతోడం
దగిన మాటలాడి తెఱంగునేయ వలయు నని ప్రార్థించి యతని
నియ్యకొలిపి యిట్లనియె.

ఉద్యో. 8-8

2 లోబఱచు, లొంగునటులఁజేయు.

అ. కాలకేయ కులముఁ గాలుని ప్రోలికి, ననిచె నఖిల నృపుల ననికి
నియ్యకొలిపెఁ గ్రీడి జగము గొనియాడనేక కో, నండ చండపిలసి
తమునఁగాదె.

కర్ణ. 1-211

సీ. కళ్యాణం బదిలంబుగాని గుఱ్ఱంబులఁ గ్రొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు
వెరవు.

విరా. 1-95

ఇయ్యకొలు దే. వి. (✓ ఇయ్యకొను)

ఇయ్యకొనుట, అంగీకారము, సమ్మతి

చ. పెనఁకున నాక యే మన పెద్దల కెవ్వరి కియ్యకొలు గాదు.

ఉద్యో. 2-246

ఇయ్యన

ఈయన.

క. అయ్యై కర్మంబుల దెస, నెయ్యం బెసలారఁ గలిగి నియమని
రూఢుం, డియ్యన యన సుకృతంబుల, నయ్యెడు సౌఖ్యంబు నిహ
మునందు బరమునన్ -తే- అనుభవించు. అను. 8-808, 807

ఇరవు దే. వి.

1 స్థానము, తగిన చోటు.

క. శరణాగతుండ భక్తుండఁ, బరమపదవి గోరెదను శుభంబుగ నన్నుం,
బరికించి యేది మే ల్యయ్యిరవు దొరకొనంగఁ దలఁపవే కమలాక్షా.

కాంధి. 2-54

క. ...ధా, త్రిదై వత సమ్మానము, నేదేశమునందుఁ గలుగు నిర వది
నిబువన్.

కాంధి. 5-455

క. శిరమును నాభియు హృదయము, నురమును గర్జములుఁ బార్శ్వ
యుగళము నాత్మాదరణీయ స్థానము ల్యయ్యిరవుల గను యోగి

యాత్రా నిభపురనాథా.

శాంతి. 5-589

2. సంపూర్తి, సంపూర్ణము.

క. శరమంబగు వై వస్వతు, చరితం బతిభక్తి వినినఁ జదివినను మహా,
దురితంబు లడఁగు జనులకు, నిరవుగ సిద్ధించు నస్సమ యిహ పర
సుఖమల్.

ఆర. 4-284

క. శరణం బని వచ్చిన భీకర శత్రుని నయినఁ బ్రీతి గావఁగవలయుం,
గరుడాపదుల తెఱంగి గిది, యిరవుగ సరిగావు దీని కే ధర్మంబుల్.

ఆర. 5-418

3. కుదురు, హాయి.

క. తురగంబులపై నాశ్వికు, లరదంబుల మీఁద రథికు లప్పుడనిద్రల,
బొరసిరి కొందఱు భూస్థలి, నిరవుగ సుఖనిద్ర సేసి రిట్లున్నంతన్.
(ఇరవుగ = కుదురుగ, హాయిగా)

ద్రోణ. 5-274

ఇరవొందు దే. అ. క్రి. (ఇరవు + ఒందు)

ప్రీతివొందు, సంతోషించు.

సీ. ...దిరుచైన యెద్దు భూసురున కిచ్చి -ఆ- నరుఁడు ధేనుదళక మిర
వొంద నిచ్చిన, ఫలము వడయు మఱియు వలుపు లొసఁగి, చంద్ర
లోకమునకు సంప్రీతుడై చనఁగనక మిచ్చి నాకమునకు నరుగు.

ఆర. 4-212

ఇరావంతుఁడు సం. వి. త్. పుం.

అర్జునునకు ఉలూచియను నాగకన్యయందుఁ బుట్టినవాఁడు.

జనము చూ. ఆది. 8-128 మొ. 184 వఱకు.

భీష్ముని యెనిమిదవసాటి యుద్ధమున నితఁడు అలంబుసునితో యుద్ధము
చేసి మరణించెను. చూ. వివరము. భీష్మ. 3-89 మొ. 105 వ.

ఇరు దే. సర్వ. (ఇను)

రెండు.

(హల్లు పరంబగునపుడు 'రెండు' అను దానికి వృత్తియందు వికల్పముగా
వచ్చు అదేశము. 'ఇరుగురు - ఇరువురు' అను వానిలోఁ దక్క విడిగా
దీనికిఁ బ్రయోగము లేదు.)

వ అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొందొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబు నకులుండు. విరా. 1-255

క. ఇరు దెసల నున్న కవళి, న్నరపతి దురవస్థ సూచి. కర్ణ. 2-885

ఇరుగడ దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

సీ ఏనుంగు నెక్కి పెక్కినుంగు లిరుగడ, రాఁ బురవీధులఁ గ్రాలఁ
గలదె. విరా. 5-208

ఇరుగాలు దే. వి.

రెండు కాళ్లు.

వ. వాని వలచేయు నురంబును నిరుగాలం ద్రొక్కి. ద్రోణ 4-267

వ. ...ఉరంబును మెడయు నిరుగాలం ద్రొక్కిన. సా. ప్తి. 1-158

ఇరుగెలను దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

చ. ధరణిపు చక్కఁగఁబైదురు దక్కి విఱుందును గాని యట్లుగా, నిరు
గెలనం దగం గొలిచి. విరా. 1-129

ఇరుగేలు దే. వి.

రెండు చేతులు

క. భండనమున నిరుగేలను, గాండివము దివియ నేర్పు గలిగిన నందు,
ద్దండమగు సవ్యకరము ప్ర,చండతఁ బరఁగుదును సవ్యసాచి యనం
గన్. విరా. 4-145

ఇరుచేయి దే. వి.

రెండు చేతులు.

తే. శిరము గ్రోఁకంగఁ దగ దిరునేత. అను. 4-102

సీ. ...ఇరుచేయి నెత్తి -తే- యలత నాక్రందనములు హాహారవము
ల,తో నొనర్చువారును. మౌస. 151

ఇరుతేరు; ఇరుదేరు దే. వి.

రెండు రథములు.

చ. ...వడిం ద్రిగర్తనా,తులు నిరుదేరుఁ దద్రథముతోఁ గదియించి
తదీయ సారథిన్, బలువిడిఁ గూల్చి.

విరా. 3-199

(ఇరుతేరు - అని పాఠాంతరము)

ఇరుదెఱుగు దే. వి.

రెండు విధములు.

సీ. అభ్యంతరంబు బాహ్యము ననఁగా కాచ మిరు దెఱుగై యుండు.

ఆను. 5-181

ఇరుదెస దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు, రెండు వైపులు.

సీ. కై నేయుండు భీమసేమండు నిరుదెస, రా నద్దునుండ.

ద్రోణ. 4-291

ఇరుపీనుఁగు దే. వి.

రెండు పీనుఁగులు, పీనుగుల జంట.

చ. మగధమహీశుఁ డేచి యభిమన్యునిపైఁ గరిఁగొల్చి నుజ్జ్వలంబగు
నొక నారసంబు దొడి యాతఁ డుదగ్రత ఫాలకుంభ సఁధిగతము
గాఁగ నేయ నది దీనత మ్రొగ్గఁగ నప్పు డక్కజంబుగ వెసమాగ
ఘం దునిమె భూస్థలి నయ్యిరు పీనుఁగుం బడన్.

భీష్మ. 2-209

ఇరుప్రాద్దు దే. వి.

సీ. ఇరుప్రాద్దు గుడుచుచు నెడనెడఁ గుడువకయుండు నాతండు
సదోపవాసి.

కాంతి. 4-868

ఇరుమూఁడు దే. సం.

రెండు మూఁడులు, ఆఱు.

చ. అమర తరంగిణి తనయుఁ డద్దుననందను సూతుఁ గేతుదం,డము
నిరుమూఁడు దూపుం బడం గడు బెట్టిద మేసి.

భీష్మ. 1-278

క. ...ఆతఁ డది యిరుమూఁడ,మ్మలఁ దునియలునేయుడు.

కర్ణ. 3-160

ఇరుమెయి దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

వ. ... ఇరుమెయిన్ గెలిచిన కుంతకురికాదులును.

భీష్మ. 1-267; విరా. 3-161

ఇరుమేను దే. వి.

రెండు శరీరములు.

తే. అతిమి సాశ్యకి గృతవర్మఁ దాఁక నశఁడు, నేచి మార్కొన సిర్దు.
మేను పూచి యొప్పు, మిగలు మోదుగు నూఁకుల పగిదిగాఁగ,
నడరె మార్కొన్న రెండు వాలంపగముల. భీష్మ. 1-251.

క. హరుఁడు వినోదార్థంబుగా, నిరుమేనయి రణమొనర్చె.

ద్రోణ 5-295.

ఇరువండ్లు దే. సం.

ఇరువది మంది.

వ మ్రుక్కడిమూఁక యిరువది నాలుగువేలు మున్నూట యిరు.
వండ్లుఁ దెగిరి. స్త్రీ 2-167

ఇరువది దే. సం. (ఇరు + పది)

రెండు నడలు, ఇరువయి, ఇరువై, ఇర్వది.

క. ... నాకేళ సుతున్, ధనురాచార్యుం డిరువది, సునిశిత బాణముల.
నేనె. విరా. 5-124; భీష్మ. 2-293:

ఇరువదాఱు కర్ణ. 2-248; ఇరువది నాలుగు శాంతి 6-9;

ఇరువదినాల్గు ఆను. 4-178; ఇరువదిమూఁడు ద్రోణ. 5-395;

ఇరువదియేను భీష్మ. 3-75; ఇరువదియేవురు ద్రోణ. 3-277;

ఇరువది యొక్కటి ఆను. 2-802, ఇరువదిరెండు ఉద్యో. 4-380;

ఇరువదెనిమిది ద్రోణ. 3-196; ఇరువదేసేసి ద్రోణ. 3-78.

ఇరువతీయ దే. వి.

రెండు చెక్కలు.

క. గురుసుతుఁడు క్రోధమయమగు, బగవసమాన నప్పు డా ద్రువద.
నెడమ మే, నిరువతీయఁగాఁగ నేసెను.

సా. ప్తి. 1-182; కర్ణ 1-95.

ఇరువాగు; ఇరువాగులు దే. వి.

ఉభయ సైన్యములు.

వ. ఇ ట్లరువాగును నరవాయి గొనక పెనంగుచుండ. విరా. 2-170

క. ఇరువాగులుఁ బోరికిఁ జొచ్చె విరా. 3-198

ఇరువు దే. వి.

1. ఇల్లు.

క. శునకంబు రజస్వలయగు, వనిత పతితుఁ డంశ్యజాతివాఁ డాక్రియ
పట్టునకే డిరువులఁ జేరక, చనఁజేయుట నుగ్గడించి సుఖావించెన్.
అను. 8-190

2. ప్రక్క, పార్శ్వము.

క. మరణ జరా రోగము లగ్గిరి యేడిరువులను లే వఖిల గుణైలతా,
తరువుఁ గుసుమ ఫలంబులు, గర మొప్పుచునుండు నెల్లకాలము
లందున్. అశ్వ. 1-69

శ్లో న జరా కుత్సిపాసే వా న మృత్యు ర్న భయం నృప,
తస్య కైలస్య పార్శ్వేషు సర్వేషు జయతాంవర. అశ్వ. 8-10

ఇరువురు దే. సర్వ. బహు. (ఇర్వురు)

(రెండు అను దానికి మహానైహాశ్యర్థక బహువచన రూపము)

ఇర్దఱు.

తే. వీర లిరువురు మాన్యులు (ద్రోణాచార్య కృపాచార్యులు)

విరా. 5-10

వ. ...ఇతైఱుగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
(ఉత్తర, బృహన్నల) విరా. 1-255

క. విను శంఖుండును లిఖతుం, డన నిరువురు విప్రవర్ము లన్నయుఁ
దమ్ముం,డును గలరు. (ఇచట విశేషణముగాఁ బ్రయోగము)

కా. 2. 1-159

ప. అయ్యిరువుర శరనికరంబు లంబరంబు గప్పె. ద్రోణ. 1-159
ధర్మపత్ను య్యిరువురుఁ దనయట్ల. ఆది. 5-68

ఇరువేయి దే. సర్వ.

క. ఇరువే యుద్ధట రథములఁ బొరి గొనుటయు. ద్రోణ. 1-244

క. ...పొడిసేసెన్, వాయుసుతుడు రథముల నిరు, వేయిటి రథి రథ్య
సూత విశథంబులుగాన్. విరా. 3-212

ఇరుసు దే. వి.

బండియొక్క అడుము.

క. అని పలికి యిరుసు లంతలు, సునిశిత తాణమ్మ లేయుచుం దటి
మిన. ద్రోణ. 5-75

ఇర్లవారము దే. వి. (ఇరులవారము)

చీరటల గుంపు.

ఉ. ...ఇర్లవారమును భానుడు దోచి సముజ్జ్వలాత్మతేజమున
రూపుచూపు క్రియ. శల్య 2-88

ఇర్వురు దే. సర్వ. బహు. (ఇరువురు)

ఇర్దలు.

వ. ...దైత్యులు సుందోపసుందు లన నిర్వురు గలరు. ఆను. 4-425
చూ. ఇరువురు.

ఇటుకటము దే. విణ. (ఇటుకటము)

ఇటుకై నది.

తే ఎత్తివప్పుడు విడియుచో నిటుకటంపుఁ, దెరువునందు నడపునెడి
తిరుగఁబడిన, యట్టియెడ నిద్రవోయెడు నవసరమున, కాత్రపుల
బెట్టు వైబడి చంపవలయు. సౌప్తి. 1-25

వ. ...క్రంతల నిటుకటంపుఁజొట్ల మానవకోట్లు పీచుంగు తిట్టలగు
చుండ. సౌప్తి. 1-197

వి.

ఇటుకు చోటు.

వ. ఇవ్విధంబున నరదంబుల యిటుకటాబు గడచి యెడఁగలుగ నిలిచి.

విరా. 5-318

శ్లో. తస్మా విముక్తో రథబృంద మధ్యాత్. సం. భా. విరా. 86-18

ఈ రథబృందంబుల యిఱకటంబు వెడలి నిలుతము విరా. 5-211

(ఇఱకటము అని సూ. ఆ. ని.)

ఇటీ దే. విణ. (✓ ఇటీయు)

విగుప్తు, సందులేనిది. (ఇది వృత్తియందే కనబడుచున్నది)

ఉ. ఆరథికోత్తమం డధిక హర్షముఁ బొందుచు నమ్మహిశ్వరున్,
గారవ మొప్పు గ్రుచ్చి యిఱగొఁగిటఁ జేర్చి. శల్య. 2-416

ఇటీకికొను దే. స. క్రి.

ఇటీకించి పట్టుకొను, ఇచ్చుడు.

క. చఱచి యొకచేతఁ గూర్చుము, బెఱచేత గఱంబుఁ బట్టి పెనచి
ఖగేంద్రుం, డిఱకికొని గగనవీధి, బఱచె వియచ్చర విమాన
పంక్తులు దూలన్. ఆది. 2-68

వ. గఱకచ్చపంబులం గరంబుల నిఱకికొని గరుడుండు గగనంబునఁ
బఱచి. ఆది. 2-78

ఇఱిగొఁగిలి దే. వి.

విగిక్తోగిలి, గాఢాలింగనము.

ఉ. ఆ రథికోత్తమం డధిక హర్షముఁ బొందుచు నమ్మహిశ్వరున్,
గారవ మొప్పు గ్రుచ్చి యిఱిగొఁగిటఁ జేర్చి. శల్య. 2-416

ఇటీయు దే. అ. క్రి.

1. విగియు, గట్టిగా నదుముకొను.

సీ ... అత్తామిని వగచుచు నాతని నెత్తి తాఁగొఁగిట నిఱియుఁ జేర్చి
ఆశ్ర. 2-84

క. పెద్దయునుం బ్రొ డ్డిఱియుం గొఁగిటఁ జేర్చిరి. మౌస. 1-168

సీ. ... కుచము లురంబునఁ గుడియించి క్రమమున, నిఱినిన కొఁగిట
నింపొనర్చు విరా. 2-810

ఇఱుకటము దే. వి. (✓ ఇఱుకు)

ఇఱుకు చోటు.

(ఇఱకటము అని ముద్రిత ప్రతులన్నియు- సూ. ఆ. ని. లో ఇఱకటము అని ఇఱకటములోని చివరి రెండుదాహరణము లీయఁబడినవి. చూ. ఇఱకటము.)

ఇఱకు దే. స. క్రి.

బిగియఁబట్టు, రెంటి సందున ఒత్తిపట్టు.

క. వెరవునఁ దత్తనువుం దన, చరణంబుల నిఱికి యెత్తి చాపుడిపి
బల,స్ఫురణంబు మెఱయ వీపున, ధరియించుచు వచ్చెఁ బక్షి-
తతులు నుతింపన్. చూ. ఇఱికికొను. కర్ణ. 2-80

ఇఱ్ఱి దే. వి.

మగలేడి.

క. మనసిజరాగఁబునఁ బెనఁగిన యిఱ్ఱిని లేడిఁ జూచి కృతహస్తుఁడు
పెల్చిన యేనమ్ముల నారెంటిని ద్రెళ్లఁగ నేనెఁ గడుఁ గఠిర
హృదయుండై. ఆది. 5-49

ఇల¹ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భూమి.

నీ దీనివల్లభుఁ డనఁగా నిల సొబగు సొం,పెనఁగ వర్తిల్లు వాఁడెవ్వఁ
డొక్కొ. విరా. 2-80

క. ఈ యాభ్యాసము విని భూ,నాయకుఁ డెవ్వం డిలాజనంబుల
నతుల, న్యాయంబునఁ జాలించు శాంతి. 3-122; శాంతి. 4-204

ఇల² సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వైశస్వత మనువు కూఁతురు చంద్రుని పుత్రుడైన బుధునకు భార్య.
పురూరవుని తల్లి. ఆది. 8-89

ఇలాతలము సం. వి. అ. పుం. న.

భూప్రదేశము.

వ. ...అతండు పదియడుగుల కొలంది నిలాతలంబు చిక్కం ద్రొక్కి
యాడిగిలఁబడి నెలువం బట్టి. భీష్మ. 2-159

ఇలావృత వర్షము సం. వి. అ. పుం. న.

నీలకైల దక్షిణదేశము, ప్రపంచము యొక్క 9 భాగములలో నిది.

యొకటి. 1) కుదు, 2) హిరణ్మయ, 3) రమ్యక, 4) ఇలావృత, 5) హరి, 6) కేతుమాల, 7) శ్రదాశ్వ, 8) కిన్నర, 9) భారత. భీష్మ. 1-25
ఇలాసురుడు సం. వి. అ. పుం.

త్రాహ్మణుడు.

ఉ. ...దీనిచే, రాజు లిలాసురుల్ మఱి యరాతుల గెల్తురు విన్న
యంతటన్. స్వర్గ. 89

ఇలిలుడు సం. వి. అ. పుం.

దుష్యంతుని తండ్రి

వ. ఆ త్రసునకుఁ గాళిందియను దానికి లిలుండు పుట్టె వానికి రథం
తరి యను దానికి దుష్యంతుండు పుట్టె. ఆది. 4-5

సంస్కృత భారతమున నితనికి ఇలిలుడు, ఈలినుడు, ఇలినుడు అని
మూడు పేరులు గనబడుచున్నవి.

“రాజా తాతాజగామేహ దుష్యంత ఇలిలాత్మజః” ఆది. 94-54

“ఈలినో జనయామాస దుష్యంత ప్రభృతీన్నృపాన్” ఆది. 88-16

“రాజర్షీస్తస్య పుత్రోఽహ మిలినస్య మహాత్మనః” ఆది. 92-11

ఇలు దే. వి.

ఇల్లు (చూ. ఇల్లు) గృహము.

ఉ. రాజగృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడదు.

విరా. 1-128

క. లక్కయిలు గాలినది మొద, లక్కట మాతల్లి. ఉద్యో. 8-186

సీ ...లక్క యి ల్గాలిచి.

ఉద్యో. 8-366

ఇలుగు దే. ఆ. క్రి. (√ నీలుగు)

చచ్చు.

క. బలవిక్రమ ఘనులగు దొర, లిలిగిన మనసేన మేదిసీశ్వర విను క,
న్నులు నెడిన ట్లున్నది. శల్య. 1-51

ఇలువడి దే. వి.

1. కులినత, మంచి కులమునఁ బుట్టుట.

చ. వలనుఁ గులంబు లేని పరివారము గోటియు నేల నేర్పున, గ్గలికయు
తక్తి పెంపు మదిఁగల్గి సుహృద్దన మిశ్రమౌ బలం, బిలువడి గల్గెనేని
నిలయెల్లను నేలఁగఁజాలు. కాంతి 8-108

2. మంచి నడత.

సీ. ... ఇలువడి ఘటశుద్ధి గలిగిన కాంతలందు - తే - నిల్చు వల్లభ ప్రతి
కూల నిష్ఠరాత్మ, నన్యమందిరగామిని నధిక నిద్రయైన మానినిఁ
దొఱఁగుదు. ఆను. 1-285

ఇలువరుస; ఇల్వరుస దే. వి.

ఇంటి వంతు.

సీ. ఇందుల కాపుల నందఱఁ దొల్లి యిల్వరుస మ్రింగుచున్న.
ఆది. 8-284

వ. పెద్ద కాలంబునకు నీయిలు వరుస నేడు మాకు వచ్చిన.
ఆది. 6-289

ఇలువాడు దే. క్రి.

ఇంటిని ఇంటిలోని వస్తువులను శుభ్రపఱచి గృహాలంకారాదలు చేసి
గృహశాచమును గాపాడు.

క. లలన యిలువాడి నాథుఁడు వలచిన చవివంటకములు వండి యిడి
తనుం, గలయఁ దలంచిన మెయికోని, యెలమిం గై సేసి
హృదయ మీవలయు శివా. ఆను. 5-290

శ్లో. మంగళం గృహ శాచం చ సర్వోపకరణాని చ, సర్వకాల మవే
క్షేత కారయంతీ చ కుర్వతి. సం. భా. ఆను. 250-8 (నిర్ణ)

సీ. ఇలు వాడి తలవాకి లెప్పుడు నెఱుంగక. ఆను. 4-358

(సం.ము పాఠము ఈ సంఖ్యలో 'ఇలువడిఁదలవాకి లెప్పుడు నెఱుంగక'
అని యున్నది. ఆను. 5-290 లో మాత్రము 'ఇలువాడి' యనియే
యున్నది. ఆను. 4-358 లో 'ఇలువడి'కి పాఠాంతరముగా 'ఇలువాసి,
ఇలువాడి' అని కలవు. 'ఇలువాడి' అను దానిని పుటయడుగున పాఠాం
తరములు చెప్పుపట్ల ఇలు + పాడి యగునని చెప్పిరి. రెండు తావుల
'ఇలువాడి' యను పాఠమే యుక్తముగాఁ దోచుచున్నది. మొదటి

దాని మూలమును దానిని బలకఱచుచున్నది. వాడు = ఉపయోగించు; ఇలువాడు = ఇంటిని ఉపయోగించు- అనగా ఇంటిని ఉపయోగించుకొను స్థితిలోనుంచు- గృహకౌచమును గాపాడు అను నర్థము స్ఫురించును. సూ. ఆ. ని. ఇలువాడి శబ్దముగాని 'ఇలువడి' క్రింద పై ప్రయోగములు గాని ఇచ్చి యుండలేదు. అనంద వారిలోని 'ఇలువాడి' దావాకి లెప్పుడు' పాఠమ నందలి అర్థబిందువు 'వాడి' పాడియని స్ఫురింపజేయుట కేమో.)

ఇల్లడ దే. వి. (ఇల్లడము)

న్యాసము- జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱలఁ గోరినప్పుడు ఒప్పగించు వద్ద తిని ఒకరియొద్ద దాచిన ధనాదికము. ఇల్లడపెట్టిన వస్తువు వంటివాడు.

నీ. ఇల్లడ యిమ్మహానుభావు నిడితి మీకడ. ఆశ్ర. 1-98

శ్లో. ఏష న్యాసో మయా దత్తః సర్వేషాం వో యుధిష్ఠిరః

భవంతోఽస్య చ వీరస్య న్యాసభూతాః కృతా మయా.

సం. భా. ఆశ్ర. 10-15

నీ. ...తగు వడువుకకు నీ, నిల్లడ బ్రహ్మచే నిడఁగఁబడిన యిక్కన్య.

ఆది. 6-248

ఇల్లడపెట్టు దే. స. క్రి. (ఇల్లడపెట్టు)

జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱలఁ గోరినప్పుడు ఒప్పగింపుమని దాచనిచ్చు.

ఉ. ...కుంతి సహదేవుని నిల్లడపెట్టి నాకు. విరా. 2-211

తే. నమ్మి యిల్లడపెట్టిన సొమ్ముగొనిన, మీనులోనగు నీచపు యోను

లందుఁ బట్టు.

ఆను. 4-267

ఇల్లడము దే. వి.

ఇల్లడ, చూ. ఇల్లడ.

ఉ. మీ, చేతికి నిచ్చి యిల్లడము సేనెన నిన్నరనాథు. కర్ణ. 2-202

(ఇది పాఠాంతరము - చూ. అరువు)

ఇల్లడయిదు దే. స. క్రి.

1. సంరక్షణమునకై యొనఁగు.

క. ...పాడు జనసతి నెమ్మిన్, క. కొడుకుల నిందలు నిల్లడయిడి
ఋలోకమున కరిగె నెడనేయక యిప్పుడ వీరల గురువృద్ధుల,
కడకుం గొని పోవవలయు గజపురమునకున్. ఆది. 5-143

2. ఒకనిపై రక్షణ భారము వైచి తిరిగి యప్పగించుటకై యప్పగించు.

చ. (శ్రీకృష్ణుడు ధర్మరాజుతో) తడయక యేగి నీతిబల దర్పము
లొప్పగ వాని దాని క,వృడియును నేను భీముడు;నవశ్యము
బోర బృహద్రథాత్మజుం, గడిదిరిపున్ జయింతుము జగన్నుత
నన్నెద నమ్ముచేని యిల్లడయిడు భీము నర్జును నలంఘ్య జలా
ధ్యుల నావశంబునన్. సభా. 1-163

శ్లో. యది భీమబలం వేషి యది తే ప్రత్య యోమయి, భీమసేనార్జునౌ
శీఘ్రం న్యాసభూతా ప్రయచ్ఛ మే. సభా. 20-7

ఇల్లడసొమ్ము చే. వి.

జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి తిరిగి యప్పగించుటకై దాచి యుంచిన ద్రవ్యము
అ. కడగి యిల్లడ సొమ్ము లడచి కొండ్రు. ఆర. 4-294

ఇల్లాలు చే. వి.

భార్య గృహిణి.

వ. ...కామలోలత్వంబున బోయత యిల్లాలుగా బోయలం గలసి.
కాం. 8-480

వ. పరానురక్తచిత్త యగు మగువ నిల్లాళింజేయు వారుం గలరె.
ఉద్యో. 4-808

ఇల్లు చే. వి. జౌ. (బహు) ఇండులు, ఇండ్లు, ఇండ్లులు

ఇది హల్లుపరమగునపుడు వైకల్పికముగా 'ఇలు, ఇల్' అను రూపముల
నొందును.

1. గృహము; ఉనికివట్టు.

ఉ. ఎడకు వానకోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసముఁ జోటు నాక.

విరా. 1-135

అ. సుగుణములకు నెల్ల జొచ్చి నిల్లు.

కాం. 1-386

సీ. పాడిల్లును బోలెనై యున్నది.

ద్రోణ. 2-887

ఉ. రాజ గృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడ దే యోజ.
చూ. ఇలు.

విరా. 1-128

సీ. వారణావతఁబున లక్కయిల్ గావించి.

ఆది. 3-14

ఉ. ...ఇట్లు వంటయిల్, కుందెలు సొచ్చె.

ఆది. 6-186

తే. ...దుర్మర్ష ణునియును దుర్ముఖునియు, నిండ్లు గవలకు సంప్రీతి
నిచ్చె నృపతి.

కాంతి. 1-898

చ. ...ఇట్లు దమయిండుల నుండినయట్లు మెచ్చకే, మఱి శయనింతు
రే కడుఁ బ్రమాదముపేసిరి బుద్ధిహీనులై.

ఆది. 6-194

2. వంశము, కుటుంబము.

మ. భవదీయాత్మజ నాత్మజుండు కురుభూభారోద్వహఁడయ్యె యా,
దవ వంశోత్తరుడైన వజ్రనకు నింద్రప్రస్థ రాజ్యంబు గౌరవ
దీప్తంబుగ నిచ్చినాఁడ సుచరిత్రా రక్షణీయంబులై, నవి యీ
యిండులు రెండు నీవు దృఢదైర్యం బొప్ప రక్షింపుమా.

మహా. 1-11

సీ. ...భరతాన్వయంబు, నందు నా యిల్ల యిల్లుగా నతిశయిల్లి.

విరా. 3-216

సీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటికిచ్చిన మనవారి నందుఁగాక. ఉద్యో. 3-253

ఇల్లురువు దే. వి.

ఇల్లడము. చూ. ఇల్లడ.

క. తన చేతికి నిచ్చిన వస్తునికాయము నిల్లురువున చొప్పున మగుడం,
గొన వచ్చి భార్య పతి దెమ్మని నప్పుడ యిచ్చు టొప్పునకపట
వృత్తిన్.

ఆను. 5-293

ఇల్లురున దే. వి.

చూ. ఇలువరుస.

ఇల్లులుండు సం. వి. అ. పుం.

ఒక రాక్షసుండు, వాతాపి యన్న. చూ. ఆర. 2-318 మొ. 848 వ.

ఇవల; ఇవుల దే. వి. ఔ. అనౌ. ఇవ్వల, ఈవల

కొన్నియెడల అన్మధ్యముగాను గొన్నియెడల ఉన్మధ్యముగాను ప్రయో-
గములు గలవు. చూ. ఇవుల.

1. ఇవతలి విభాగము.

అ. ఇవుల మూఁటి కవల నవుల యమ్మాఁటికి, నివలఁ దేజరిల్లు దివిజు-
నగము. భీష్మ. 1-21; అశ్వ. 1-68

2. ఇవతలి కాలము.

తే. ఇవుల నేడు దరంబుల నవల నేడు, దరములను విత్పవర్గంబు నరుడు-
గంగ, నాడి శుచిఁజేయు. అను. 2-11

(ఇవల అనియుఁ గొన్నింట)

ఇవి దే. సర్వ. బహు.

ఇది శబ్దము యొక్క అమహదర్థక బహువచన రూపము. ద్వితీయావిభ-
క్తుల యందు 'వీ' అను రూపము వచ్చును.

క. ఇవి దుస్సనేను ప్రేళ్లం దవిలి సగము ద్రెవ్విపోయి దక్కినయవి.
చూ. ఇది. ఉద్యో. 3-116

ఇవురంటాఁలు; ఇవురఁబాఁలు దే. అ. క్రి.

సీ. గగనంబుతో రాయు కతడులు గల జలం బివురఁబాఁటిన మహార్థ-
వంబు కరణి. ద్రోణ. 2-126

క. ...బెడిద మైన యెండ దనుకఁగ నివురం, బాఁడు మడువు.
కాంతి. 3-192

ఇవురు దే. అ. క్రి.

1 ఇంటి.

క నానాస్రశస్రచయ బడ, బానలముం గవియజేసి యత్యుగ్రతనే,
నాళ్ల ని యప్పొండవ, సేనాసాగరము నివురఁజేయుదు నధిపా.
ఉద్యో. 4-416

2. వట్టు. ఎందు, శుష్కించు.

సీ. కల్పాంత వాయుసఖ స్ఫురణంబున నివిరిపోయిన మహార్థవము.

కరణి.

శల్య. 2-399

ఆ. ఇంద్రియములనెల్ల నిపుగంగజేయుచు, నడరు శోకవహ్ని యాజ
నేర, దిండ్రపదవి నేర నేనియు. భీష్మ. 1-193

3. చెడు, నశించు.

ఇ అధ్వరంబుకంటె నధికంబు దపము ద,పం బనంగ మేని ప్రన్న
దనము, నిపురజేతగా దహింసయు సత్యవాక్యంబు దమము
దయయుఁ గాని యరయ. కాంతి. 2-348

4. అడఁగు, లీనమగు.

గీ. ఇంద్రియంబులు మనమునం దిపురజేసి, మనసు దిగిచి.

కాంతి. 6-117

ఇవుల దే. వి. టా. అనౌ.

చూ. ఇవల.

ఇషీక(ము) సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కాశము, తెల్లు, వీరణ తృణము, అపురుగడ్డి, ముంజదగ్ధ మొక్కలోని
మొవ్వు.

వ. అగ్గురు నందనుండు...బ్రహ్మశిరోనామకం బు దివ్యాస్త్రంబు
దలంచి యొక్క యిషీకంబు పుచ్చుకొని యందయ్యిస్త్రంబు నావ
హించి. సౌప్తి. 2-60

ఆ. అనఘ ముంజగర్భమగు నిషీక నిదర్శనంబుగాఁగఁ గనుఁగొనంగ
వలయుఁ, దనువు ముంజ మాతృదదిషీక నిష్కర్ష, విధము సుమ్ము
యోగవిదుని వెరవు. అశ్వ. 1-207

వ. ఆ రుద్రుండు రౌద్రాకారంబున నయ్యజ్ఞంబు వెనుకొని నావ
యిం గవిసిన నొక్క యిషీక పరశు రూపంబుగా నభిమంత్రించి
యతనివయిం బ్రయోగించిన. కాంతి. 6-441

ఇషీకాస్త్రము సం. వి. ఆ. న.

మంత్రబోధితమైన అస్త్రము, అవహింసఁబడిన ఇషీకము.

వ. ...అగ్గురు నందనుండు...బ్రహ్మశిరోనామకంబగు దివ్యాస్త్రంబు

దలంచి యొక్క యిషికంబు పుచ్చికొని యుండయ్యెను నావ
హించి యపాండవం బయ్యెడుమని దారుణ భాషణంబులతోడ
రోషప్రదీప్తుండగుచు బ్రయోగించిన. సౌ. ప్రి. 2-80

క. (కుంజి శ్రీకృష్ణునితో) గతి నీవె నాకు మత్సం, తతికిని నీ యల్లు
గుట్టి తనయుడు పుట్టెన్, మృతుడై శూరుండగు గురు, సుతుని
యిషికాన్త్రవహ్ని జూడిన కతనన్. ఆశ్వ. 3-169

ఇషువు సం. వి. ఉ. పుం. స్త్రీ.

బాణము.

ఉ. (మారుతి) చొచ్చి పితామహం గని యిషుప్రచయంబున గప్పె.
భీష్మ. 2-277

ఇష్టదాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

వరము లిచ్చువాడు.

తే.విష్ట, డిష్టదాయి ప్రసన్నుడయ్యెడును నాకు.

కాంతి. 4-222

ఇష్టము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. ఆభిమతమైనది, ప్రియమైనది.

వ. ...అట్టివి దైవకృతంబులు గావున నిష్టానిష్ట ప్రాప్తులకుం గార
ణంబులు గని కానలేవు. కాంతి. 1-217

వ. (శల్యుడు దుర్యోధనునితో)....నీ కెయ్యది యిష్టంబు గోరు
మిచ్చెద ననిన. ఉద్యో. 1-94; విరా. 5-359

2. సమ్మతమైనది

క. (భీష్ముడు ద్రుపదు పంచిన భూదేవునితో) నీ వాక్యము విప్ర
స్వాభావికమై యిట్లు శ్రుతికిఁ బరుషంబై నన్, భావింపఁగార్యమున
యం, దే విధమున సభకు నింత యిష్టం బగునే. ఉద్యో. 1-243

వి. అ. న.

శోరిక, వరము.

నీ. ...ఇచ్చెద నిష్ట మడుగు మనిన.

కాంతి. 4-188

ఉ. పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్.

విరా. 1-1

ఇష్టాకృతము సం. వి. అ. న.

బ్రహ్మచేసిన వేయి సంవత్సరముల సత్రయాగము.

వ. ప్రజాపతి సహస్ర వార్షికంబైన యిష్టాకృతంబును సత్రయాగంబున
జేసె. ఆర. 3-221.

ఇష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

యాగభేదము.

సీ. అగ్నిహోత్రము నిష్టి యజనములును, గలవార లగుదురుగాక
యన్నెల వొల్ల నని యాడె భూపతి. ఆను. 4-70

వ. (ధృతరాష్ట్రుడు) పాడ్యమినాడు రేవక ఋత్విక్సమేకుండై
యిష్టి నడపి. ఆశ్ర. 1-187; ఆశ్ర. 2-165.

ఇష్టుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

హితుడు, మిత్రుడు, అవుడు.

వ. ...వారలు మొదలుగా గల యిష్టజనంబులు పరివేష్టింప.

ఉద్యో. 8-245; ఉద్యో. 8-8

ఉ. ...నా, రాయణ నట్లు దానును ధరామర వంశ విభూషణుడు.

నా, రాయణ భట్టు వాఙ్మయ ధురంధరుడుం దన కిష్టుడున్.

ఆది. 1-24

ఇసిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇస్సిరో.

ఏవగింపును, నిందను దెలుపును.

చ. ...కిరీటిచే నటుక శాంతత నొందిన సోమదత్తనందను తల

ద్రుంపవే నుజితా యసిరో యిది పోరిపాడియే.

మౌస. 1-44; ఆను. 2-200

ఇసీ దే. అవ్య. ఇస్సీ.

ఏవగింపును నిందను దెలుపును.

చ. తలకెడు వానికిన్ మగడ తానటె నన్నిడికించువాఁ డిసీ, పలు

కకు భీతున ట్లాదుంగఁ బాటునె శూరుడు నిన్ను నచ్చియే, కలనికొ

వచ్చితిన్.

విరా. 5-25; కాంతి. 1-117

ఇసుక దే. వి. పక.

ఇసుమ, సికత, వాలుక.

సీ. ...భూషణ,స్తోమాస్థి చయముల తమురు లిసుక గాఁగ.

[దోఁ. 2-128; శల్య. 1-180

ఇసుమంత దే. వి.

1. ఇసుక రేణువు పరిమితి.

సీ. శెఱ అంపమున నిడ్డ వసిగఁ గొన్నిటి నిసు,మంతలుగా మఱుమాడి
యాడి విరా. 5-85

2. మిక్కిలి కొంచెము.

చ. ...సద్గురుం, డనియెడు కొంకుబుద్ధి నిసుమంతయుఁ బుట్టడు వీని
గాల్పనే. కాం. 1-861

ఇసుము దే. వి. పక.

ఇసుక.

సీ. ఇసుము చల్లుచు నమరేంద్ర పుత్రుఁడు వోయె. సభా. 2-301

ఇస్సిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇసిరో

పవగింపును నిందను దెలుపును.

తే. ...నివాలు నొకనిఁ బొదివి రిస్సిరో పెక్కండ్రు ప్రోడ లిదియు
మగటిమియె. స్త్రీ. 2-76

ఇస్సిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇసిరో

పవగింపును నిందను దెలుపును.

కా. రారా ఇస్సిరో చచ్చుచో, గాంభీర్యంబును ధైర్యమున్ విడిచి
దోర్గర్వంబు బెండయ్యెనే. శల్య. 1-58; మౌస. 42

ఇస్సీ దే. అవ్య. ఇస్సీ

పవగింపును నిందను దెలుపును.

క. (భీముఁడు కీచకునితో) అనవుడు మనమున నిస్సీ,యని యుచిత
నిగూఢ భంగులగు భూషణముల్, దనప్రియ వినిపించుట కిట్లని

యెన్ మృదురీతి భీమఁ దావని వోడన్.

విరా. 3-388; ద్రోణ 3-288.

ఇహము సం. అవ్య.

1. ఈ లోకము.

క. విను విప్రశరీరము సుఖమునకే బహునియమ దుఃఖముల నిహమునఁ జెందను నిత్యసౌఖ్యముం బరమునఁబొందను బుట్టెఁగాక బోధప్రవణా.

కాంతి. 6-281; ఉద్యో. 2-94.

2. ఐహిక సుఖము.

క. అని యతఁడు శారితో నిట్లను నిహముం బరము గలుగునట్టి విధము నీ, ననఘా చెప్పితి నాకుం.

ఉద్యో. 3-328, ద్రోణ. 4-248; శల్య. 2-56; ఉద్యో. 8-35.

ఇహలోకము సం. వి. అ. పుం.

ఈ లోకము, భూలోకము.

తే. పాడి గలిగిన నిహలోక ఫలములెల్లఁ, జేరుటయకాదు కీర్తియుఁ జెందుఁ బురుషు.

ఉద్యో. 2-67

ఇహముత్రఫలము సం. వి. అ. న.

ఐహికాముష్మిక ఫలము, ఇహపరములందలి కర్మఫలము.

క. (కర్ణుఁడు కుంతితో) క్షత్రియ సంస్కారమునకుఁ, కాత్త్రీయగా నీవు నన్నుఁ బాటింప విహముత్ర ఫలములకు నీకే, బుద్ధుండ నని వచ్చు టింకఁ బొసఁగునె చెపుమా.

ఉద్యో. 4-62.

ఇళ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఇళ అను పేరుగల నాడి — ఇడ.

ఉ. శాచము బ్రహ్మచర్యము ను శాంతియు లఘుశనంబుకై యిళంబు జూచుచు నంతరాత్మనెడ సొచ్చిన విఘ్నవిశేషమున్ దృఢిం, ద్రోచుచు భక్తియుక్తికి గురుండు ప్రమోదమయుండు గాఁగ ద్యుగ్గోచరతం జరింపఁగ నకుంతిత మోక్షసుఖంబు సొప్పడున్.

అను. 5-225

యీఁగా,నా తల్పంబున నొకదెసఁ, బ్రీతహృదయమై శయించెఁ
బృధీనాథా. అను. 2-18

ఈ అవ్య.

1. సంప్రార్థనంబున మధ్యమ పురుష 'ము,డు' వర్ణ కంబులకు విలాసను
అనుప్రయుక్తమగునది.

చ. అని యుచితంబుగాఁ బలికి యంగన హస్తముఁబట్టి తత్కరం,బున
గడియించి నీ గురువుఁబొల్లి తగం గొనియాడు మెట్లు నె,ప్పె
నటుల భక్తిమైనడవు పెంపెసలారఁగఁ గూడు గూర చం,దన కుసు
మాదులన్ నడపి తప్పక యారసి గారవింపుమీ. విరా. 1-252

క. గురునట్టివారు పదివే,పురు గాచిన నెల్లి సైంధవునిఁ బగలిటిలోఁ,
బొరిగొనునట్లుగ నరునకు, వరమిండి వేల్పులార వారని కరుణన్.

ద్రోణ. 2-846

2. ప్రశ్నించునపుడు (కిమర్థమగు) 'ఏ' అను శబ్దమునకు అనుప్రయు
క్తమై అర్థవిశేషమును దెలుపును.

క. ఓడిలిమె మేము రణమునఁ, గ్రీడికిఁ గ్రేడించిరాక గెలుపే యతఁ
డే,డి డాఁగిపోయెనొకొ మా,తోడి బవర మిట్లు దాను దొలఁగినఁ
దెగునే.

ద్రోణ. 1-374

ఈఁక దే. వి.

ఈఁకె, పక్షి ఐక్కలోని భాగము.

ఉ. తమ్మండ నీవు నాకొంది తథ్యమెఱుంగక నాకు నీచభావమ్మగు
భంగిఁ జేసితివి వాసవ యియ్యదితి ప్రసూత వం,శ మృఖలమ్ముఁ
దాల్తు నొక సన్నపు టేకన.

ఉద్యో. 8-298

ఆ. పడుచు లీక లూడ్చిపట్టి యాడెడునట్టి; పులుఁగు చంగమయ్యెఁ
దంప నాయ,సస్థ.

కర్ణ. 1-84

ఈఁగ దే. వి.

మక్షిక.

ఆ. ఈఁగ కాలియంత యేనియు వీసర,పోవకుండ ధర్మమునను నడచి

కాం. 2-886

ఈగకాలియంత దే. జాతీ.

ఈగ కాలి పరిమితి, మిక్కిలి కొంచెము, సూక్ష్మాతిసూక్ష్మము.

ఆ ఈగ కాలియంత యేనియుఁ బాపంబు, వీరివలనఁ గనుట వినుట గలుగ, దొక్కనాడు నట్టియత్తములకు విధి, పాడిమాలి యిట్టి పాటు దెచ్చె. స్వర్గా. 28; కాంతి. 2-335

ఈగగరాని యప్పు దే. సమ.

తీర్పుటకు శక్యముగాని ఋణము.

ఉ. ...పాండవిభు కోడలు దవ్వుల నున్న నన్న 'గో,విందుడ కావు, మంచుఁ బలవించుట యీగగరాని యప్పుబో,లెం దల పోయ ప్రేగయి చలింపక యున్నది యెప్పుడున్ మదిన్.

ఉద్యో. 2-129

ఈగికొను దే. స. క్రి.

1. (అవమానము మొ.) పోగొట్టుకొను.

వ. .. కయ్యంబు కర్ణంబుగాదలె భంగంబు నీగికొనం దగదలె.

ఉద్యో. 8-99

2 తొలగించుకొను.

వ. ఆ త్తపస్వివర్యుండు దపోవిశేషంబున దోషంబు నీగికొని.

కాంతి. 8-808

ఈగ దే. స. క్రి.

1. తొలగించు, పోగొట్టు.

చ. జలజదళాక్షి కీచకునిఁ జంపుట కిమ్మెయి ముట్టఁబల్కఁగా, వల యునె యేను జూడనని వారణ నిన్నుఁ బరాభవించి వాఁడిల మన నింక నాండ్రకును నెవ్వరు భంగము నీగఁజాలువారు

విరా. 2-281

2 తీర్పు, పోగొట్టు (ఋణము, పగ మొదలగు వానిని)

ఉ ...నా,నా విధవై భవంబులు మనంబుల వాంఛలకుం దగంగ నీ,తే విధి నీగువాడ ఋణమెయ్యది యేనియు వేడు దిచ్చెదన్.

విరా. 8-282; ఉద్యో. 2-129; ఉద్యో. 8-9

కా. ఏ నూతేంద్రకుఁ బుట్టు నా యనుజుఁ డింకియున్న యండంబు నె,త్తై
నన్ దైర్యము గల్గి కాపుము ప్రయత్నాసక్తిమై వాఁడు ర,ర్పా
నూనుండు బలాభిరాముఁడు మదియస్ఫూర్తిమస్ఫూర్తి నీ, కానం
దంబుగ నీఁగు దాస్యము త్రిలోకాశ్చర్య సంపాదియై.

అను. 1-176.

ఈఁగు దే. స. క్రి.

వెనుదీయు, వెనుకకుఁ దగ్గు.

ఉ. ఒండొరుఁ బట్టుచుం దిగుచు చొండొరుఁ బాయుచు ప్రేయుచున్
మహోద్దండత నొండొరుం దెరలఁ దాఁకుచు నీ,గుచు లో,గుచుం.
జలం, బొండొరు మీఱ నొండొరుల యుద్ధతి సై,వగ వీ,కఁ బోరి
రా,ఖండల భానుసూను లవిఖండిత చండభుజా ప్రకాండతన్.

అర. 8-383.

ఈఁత దే. వి.

ఈఁదుట.

వ. గాంధారిఁ గుంతినిం గాంచి యీతఁకాఁడు తీరంబు గనిన చం.
దంబుఁ బొంది.

అశ్వ. 4-167

ఈఁతకాఁడు దే.

చూ. ఈఁత.

ఈఁదీటు దే. స. క్రి.

ఇచ్చుటకు వలనుపడు.

తే. తొంటి చవి గని యిప్పుడుఁ దోచి పాండు, సుతులు రాజ్యంబు
నేయంగఁ జూచు కలుచ, నాకు నీఁ దీటునే యింక, నాటి చూఱ
తెక్కడివి ద్రోణభీష్ము లీ దిక్కు సుమ్మా. ఉద్యో. 8-362

ఈఁదు దే అ. క్రి.

1 ఈఁతకొట్టు.

తే ప్రళయకాల సముద్రము భంగిఁ బొంగి, కడు భయంకరుడగు
భీముఁ గడవనీఁద, వశమె నా పుత్రులకు విధివశము వొంది, యెదిరి
దమ్మను నెఱుంగు ముదముకతన.

ఉద్యో. 2-190; ఉద్యో. 4-85; భీష్మ. 1-54.

2. తరించు, దాటు

చ. ...నిన్నుఁ దెప్పగాఁగొని పలుమాటు నాపదలకున్ భయమొం
దక దుఃఖవార్ధు లీఁ, దినమున నెల్ల నిక్కొఱత దీర్చి సుఖాత్ములఁ
జేయు పావనీ. ఉద్యో. 3-68

ఈక్షణము సం. వి. అ. న.

1. చూచుట, చూపు.

ఉ. ...పరస్పర వక్త్రవిలోకన క్రియా, వ్యాజమునం దక్షిణ నివా
రితులై రతి మత్సరంబునన్. ఆది. 5-285; విరా. 4-26

2. కన్న.

మదిరేక్షణ యంతటిలోఁ దలంచె. ఆర. 5-11

ఈక్షణశ్రోత్రము సం. వి. అ. పుం.

కన్నలే చెవులుగాఁ గలిది, సర్పము.

ఉ. ...ఈక్షణ, శ్రోత్రవిభుండు తక్షకుడు. ఆది. 1-107

ఈక్షణశ్రోత్రవిభుండు సం. సమ. వి. ఉ. పుం.

సర్పరాజు, తక్షకుడు. ఆది. 1-107

ఈక్షించు సం. స. క్రి.

చూచు.

అ. అత్తపస్వి యీక్షించుచుండఁ గ, నైఱచె నిట్లు మగుడఁదెలివినొంది.
ఆరు. 2-450

ఈగి దే. వి. (✓ఇచ్చు)

ఇచ్చుట, దానము, త్యాగము.

ఉ. ధర్మసుతుండు.....యీగియుఁ బ్రియంబును నాయెడ నాఁడు
నాటికిం, బేర్పివహించుచుండ నడపెం దనతమ్ములలోని వానిఁ
గాన్. విరా. 1-267

నీ. నీ యీగి నేను భూనాయకఁ డగుటొల్ల. శల్య. 2-74

ఈడంబోవు; ఈడఁబోవు దే. అ. క్రి.

1. వెనుదీయ, వెనుకకుఁబోవు

వ. ...అయ్యవనీకాంతుండు పోరింప కాద్దూల శుండాలాదులతోడ
నీడంబోక పెనంగి భంగంబునకుం దెచ్చి మెచ్చించుచుండు.

విరా. 2-20

క. ఇ చుకయు నీడఁబోవక, కాంచనపుంబ ప్రకాండ కాంతిస్సాయ,
తృంచాళద్వాణంబులు, నించె నతఁడు మత్స్యమేడినీపతిమేనన్.

విరా. 8-189

2 పాటిపోవు.

వ. ఇవ్విధంబున రాధేయుం తోడిపాటిన నీడంబోవు మన నై నికులం
గనుంగొని కరువిఘుండు.

ద్రోణ. 5-115

శ్లో. ద్రవతస్తాన్ సమాలోక్య రాజా దుర్యోధనస్సవ్యయమ్.

సం. భా. ద్రోణ 159-68

3. ఓర్పు, సహించు.

క. కీడాదిన మేలాడుదుఁ, దాదన మొసరించిరేని దరహాసముతో,
నీడంబోదును గ్రోధోత్పిడ వొరయఁ దెప్పుడును మదీయ హృద
యమున్.

కాంతి. 5-548

శ్లో. ఆకృశ్యమానో న వదామి కించిత్, తమామృతహమ్ తాద్యమా
నశ్చ నిత్యమ్.

సం. భా. కాంతి. 269-12

శుద్ధబోధించుచు దే. స. క్రి.

పూర్తిగాఁ ద్యజించు.

ఆ. అనుడు నతఁడు కర్మ మఖిలంబు నీడఁ బో, విడుచుటొప్ప దండ్రు
వేదవిదులు, దాని నాదరింపఁ దగదొకో సంయమి, ప్రవర సంది
యంబు వాసవలయు.

వ అనినం గర్హంబు విడువమియు విడుచుటయుం గలిగియుండుఁ
దదీయ యోగ్యతా విశేషంబు లెఱింగించెద. కాంతి. 5-184, 185

శుద్ధబోధించు దే. స. క్రి.

పూర్తిగాఁ ద్యజించు, మొదలంట విడుచు.

తే. ధనము చేటున విసిరి నామనము నిన్ను, నీడల్లిడిచె నోకామఘ
యేను కాంతి సత్య క్షమా భూతదయఁఁ జెంది, నాడ లోభాదు
లొందవు నన్ను నింక.

తే కామసుఖ దివ్యసుఖములు కాంక్ష దోహదగు, మేలి పోడకాంక్షం
బునఁ బోలలేవు, గాన కామము నిను శత్రుకరణిఁ జంపి, బ్రహ్మ
పురమున నుండెద రాజుఁబోలె కాం. 4-51, 52

సీ త్రివర్గచ్ఛ యెవ్వనిచేత నీడ విడవఁబడు. అశ్వ 1-208

ఈడిగిలంబడు దే. అ. క్రి. ACCNO = 12

ముందునకు రాదని వెనుకకు లాగుచుఁ జదికిలఁబడు.

వ అర్జును డు రయంబున రథంబు డిగ్గనుటికి పఱచి పురుషోత్తము
పిఱిందెసం గ్రుచ్చిపట్టిన నతండు దీర్ఘ బాహుండగు నతని నాయత
కాఖఁబగు విపుల కాఖంగొనిపోవు మహావాతంబునుం బోలెఁ గొని
పోవ నాతండు పదియడుగుల కోలంది నిలాతలంబు చిక్కం
ద్రోక్కి యీడిగిలంబడి నిలువంబట్టి యిట్లనియె.

భిష్మ. 2-159

ఈడితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁబడినది.

35-00

క. సురపతి విభవము మేరువు, హిరణ్యమును గిన్న రేకుఁ డీడిత సంప,
ద్దురుతయు నొసఁగిరి రథకరి, తురగభటావళులు దలఁపుతో నొడఁ
గూడెన్. కాం. 2-212

క. వేడుక నాలుం గొడుకును, గోడలు నీవును బ్రభూతగుణ యెక్కు
ము సంక్రిడమెయి నివ్వమానము, నీడితగతి బ్రహ్మసభకు నేగఁగ
వలయున్. అశ్వ. 4-250

U94. 81303

ఈడు దే. విణ.

SUR-A

1. సమానము, సాటి.

తే ఎందు గలుగునె యర్జును నీడువాఁడు.

విరా. 2-204; విరా. 5-80; అను. 2-108; విరా. 2-88

2. అనుగుణము, తగినది.

ఉ. ...ఎవ్వరున్, ధర్మజుపాటి గౌరవఁగ ధాత్రిఁ బ్రసిద్ధుఁడవైన యట్టి
నీ, పేర్పొకి నీడె దుర్దశల పెల్లునకున్ దురపిల్లు టారయన్.

విరా. 1-51; ఉద్యో. 1-164; విరా. 2-80; విరా. 2-192.

ఈడుచు; ఈడుచ్చ దే. స. క్రి.

లాగు, తిగుచు.

ఉ. ...తేరితోడ నఱపినుఁగునీడిచి కొంచుఁ బాటె. ద్రోణ. 2-74

సీ. ఒక్కత యిలు పొచ్చి యువిదల నీడిచికొని పోవ. మాస. 25

ఉ. ...పవురుఁ జూడఁగా సభకు నీడ్చెఁ గులాంగన నిట్లానర్తురే.
ఉద్యో. 3-110

ఈడ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది.

ఉ. ...గుంధవతియందుఁ బరాశరసంయ మీశ్వరుం,డే పురుషోత్తముం
బడసి యీడ్యతమోన్నతి నొందె లోకశి,క్షాపరు భారతాధ్యయన
కారకుఁ గొల్చెద నమ్మహాత్మునిన్. కాంతి. రీ-514

(వాఙ్మల వారి ప్రతి పాఠము ఈడ్యము - పాఠాంతరము ఈడ్యము)

ఈడ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది. చూ. ఈడ్యము.

(కొన్ని ప్రతులలో ఇది పాఠాంతరము - ఈడ్యము పాఠము)

ఈతండు; ఈతఁడు దే. సర్వ. ఏక.

ఇతఁడు, ఈ పురుషుఁడు, ఈయన.

ఉ. ...మహానుభావుఁ డీ,తం డొక మర్త్యుఁడేరి యనుచాత్రత నెమ్మెయిఁ
గొల్చువాఁడొకో. విరా. 1-85

ఉ. ...ఇట్టి యీతఁ డెట్లాకొ యెరు నాశ్రయించు విధి యోపడె
యెవ్వరి నెట్లు సేయఁగన్. విరా. 1-98

ఈతల దే. వి. ఔ.

ఇవతల (ఈవలి కాలము, ఏమ్మట)

ఉ. ...ఈ, యాతత సేవయం దతని నారసి కానకయున్న వీరి ని,ట్లే
తలడించి యా కడుపు నెయ్యఁగఁ బోదముగాక ప్రేల్చిడిన్.
విరా. 4-247

ఈద్యక్కు సం. విణ. క్.

ఇట్టిది (రూపాం. ఈద్యకము)

క. అది పురమండ వగుటను, వేదంబులు నెప్పు నవియు వెఱచుఁ బలు
కఁగా, నీదృక్పకారుఁ డని దా, మోదర నీ పెంపెఱుంగ నొరుల
కలవియే కాంతి. 1-890

ఈదృశము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇట్టిది, ఇటువంటిది.

వ. అని పూని యీదృశంబులగు పుణ్యప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం
బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటంజేసి.

విరా. 1-31; భీష్మ. 1-208; కాంతి. 4-288

ఈనడుమ దే.

ఈ మధ్యప్రదేశమునందు.

ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి డస్సె మన కి నడుమన్ విడియంగ నొండుచో,
టిమ్మును గాదు. విరా. 1-154

ఈను దే. అ. క్రి. స. క్రి.

1. (తిర్యగ్దములు) ప్రసవించు.

సీ. మానుషీక్షీరంబు నీనిన పదినాళ్లలోని ధేనువుల పాలును నవేయ
ములు. కాంతి. 1-322

క. ఎవ్వఁడు నచరాచరగురుఁ, డెవ్వని నాభీసరోజ మీనె విధాతన్.
కాంతి. 4-218

సీ. కుక్కలెల్లను బిల్లుల నీను. మాస. 1-19

2. కలిగించు.

సీ. రథ సమాగమన సంతాపంబు మేరుగహ్వరములఁ బ్రతిరవోత్క
రము నీర. మహా. 48

సీ. ఎవ్వని కడకంట నివ్వటిల్లెడు చూడ్కి మానితసంపద లీనుచుండు.
విరా. 2-191

ఈస్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందుట కిష్ట మైనది.

ఉ.ధర్మకనూభవుఁ డందు నాటిరే, యిమ్ములఁ జల్పి వేగుటయు
నీస్పితకార్యము సేయఁగా విచారమ్మున నున్నచో. విరా. 1-58

వి. అ. న.

కోరిక, అభీష్టము.

క. అతఁ డతనితోడ భవదీప్సితమెయ్యది నాకు నేం చెప్ప వనుడు.

ద్రోణ. 2-190

ఈము

ఇచ్చు ధాతువుయొక్క వ్యతిరేకార్థకోత్తమ పురుష బహువచన రూపము
తే. వినుము గాండీవమును నొకపిల్లు చాటి, పొడవు గలిగియుఁ గృష్ణండు
పూని తోడు, గూడుకొని వచ్చుటయు నెఱుంగుదము వీనికెల్ల
శంకించి భూమిపా లీముగాని.

ఉద్యో. 4-188

ఈయన దే. సర్వ. ఏక. (ఈ + అన)

ఈతఁడు.

క. ఈయనతో రణ మిప్పుడు, సేయఁగ మది గొల్పదు. భీష్మ. 2-251

ఈయమ దే. సర్వ. ఏక. (ఈ + అమ)

ఈమె.

క. అని మఱియుఁ బెక్కుభంగులఁ, దనుఁ త్రార్థింపంగ ద్రుపదతన
యకుఁ జిత్తంబున నింకఁ బెద్ద పెనఁగఁ, జన దీయమతోడ నను
విచారము వుట్టెన్.

విరా. 2-100

ఈరణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పురికొలుపునది.

క. తంత్రిపాలుం, డొక్కఁడ పొలియించె నీరణోత్సాహమునన్.

విరా. 8-280

ఈరసము వై. వి. (సం. ఈర్వా)

1. ఓర్వలేకపోవుట, అసహనము.

గీ. బుద్ధిమంతుల వలన దుర్బుద్ధు లధికు, వలన హీనులు రూపసివలనఁ
గొనటి, వా రసూయలు సేయుదు రీరసమున, నింత యెఱుంగంగ
వలవదే యీవు కొడుక.

కాంతి. 8-70

2. ద్వేషము, పగ.

క. పెక్కండ్రతోడ నీరస, మొక్కతఱిన కొనక తఱిగియున్న పగ.

తుతో, నుక్కాడి బంధుభావము, దక్కటి వగలు యెవలయు
దా నెఱపంగన్. కాంతి. 3-25.

క. ఆరాజకుమారుల మతి, నీరసము జనించునట్లు లెక్కడి జనకుఁ డేరికి
నేనియుఁ బుట్టిన, వారిం దోఁబుట్టువులుగ వల్లం జనునే.

ఆను. 1-298; ఉద్యో. 3-388.

3. కోపము.

ఉ.సారథి...హితం బెఱిగించుట నీతిగాన నీ, నీరసమెత్తినోఁ
బలికి తేనియుఁ జెప్పదు సూతనందనా. కర్ణ. 2-52.

4. చలము, పట్టుదల, మాత్సర్యము.

సీ. ...అమ్మెది, నీశ్వరునితోఁ గర్ణుఁ డిట్లు లనియె, నాకుఁ గృత్యంబు
లనేకముల్ గలిగె ము, న్నాధనంజయునకు నట్లకాన, యీరసం
బున మాకు నిర్దల కొండొరు విడువక పెనగఁ జొప్పడన యింక
...దలపడి పోరుదు మలపుఁ జలము నుల్లసిల్లి. కర్ణ. 1-222.

ఈరసమెత్తు అ. క్రి.

1. అసూయ వహించు, ఈర్ష్యపట్టు.

ఉ. వేరిమి ధర్మజుం బరిభవించిన ద్రోహులు వధ్యులన్న నె, వ్యారికిఁ
బోలదే సుజనవత్సల నీవిటు లంట వారు మ, మీరసమెత్తి కిడ్చి
ఱచి యింతలుపేసినదాన నీ మదిం, గూరిన నొప్పుసొంపునను
గోపము పెంపునఁ గాదె యారయన్. ఉద్యో. 3-74.

2. కోపించు, ద్వేషము పూను.

ఆ. గురుఁడవై సమగ్రకోదండ విద్యామ, హత్త్వ మిచ్చివాడ వలుగఁ
దగునె, కారణంబు లేక యీరసమెత్తి యి,ట్లనినఁ బరశురాముఁ
డాగ్రహమున. ఉద్యో. 4-308.

3. పట్టుదల పట్టు, చలము వహించు.

ఉ. ...దు, ర్వారత నీ పవంబుగొను వాంఛ నవశ్యముఁగాన యింత
లో, నీరసమెత్తి వాని వధియింపుము చెచ్చెర విక్రమోన్నతిన్.

ఆర. 6-212.

ఈరెలుగు దే. వి.

హీనస్వరము, అల్పస్వరము.

క. కారణ మెయ్యయగునొకొ, వీరల్పదురవస్త కనుచు వెలుగం
దెడు నా, భూరిమణుడు సభయును విన్నవీరెలుగు దలంకఁబల్కి
రిట్లని గోపుర. విరా. 8-185

ఈరితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

త్రోయఁబడినది.

ఉ. ...ఇద్దఱు భూరిభూజారవంబు నయ్యిద్దఱు ముష్టిమాత జనితేరిత
దారుణ నిస్సవంబు. అది. 6-297

ఈరు¹ దే. విణ.

అల్పము, హీనము.

ఈరెలుగు.

విరా. 3-185

ఈరు² సర్వ.

రెండు శబ్దమునకు వృత్తిలో అకాది సంఖ్యావాచకము పర్యవసానపుడు
ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఈరేడు.

విరా. 4-219; కర్ణ. 2-168

ఈరైదు.

శల్య. 1-226

ఈరు³ సర్వ.

'ఈవు'నకు బహువచన రూపము.

క. ...విపన్నుల, యెడఁ గృపవేయుటయ లెస్స యీరలుగకుడి.

విరా. 5-128

ఈరు⁴ క్రి.

ఇచ్చు రాశువునకు మహాన్మహాశయ్యకమున వచ్చు వ్యతిరేకార్థక బహు
వచన రూపము.

ఉ. ...తండ్రి ప్పావీరని తెల్పునేని పయినెత్తివ నెత్తిరిగాక.

ఉద్యో. 1-841; అశ్వ. 2-188

ఈరువు దే. వి.

ఎఱచి, మాంసము.

అ. నీవు గొడుగు వారి నెఱి లేక పఱచితి, రదియ చాలు నుచితమైన పాలు, పంచి యిండు పిల్ల వట్టిన యీదువు, పేసియున్న నేల చెల్ల నేర్పు. ఉద్యో. 2-25

(క. పొల యీదు వెఱచి నంజుడు, పొలసన నివి పరగు మాంసమునకు మహేశా. ఆం. సం. తి. 18- పిల్లి తనకోట గఱచిన మాంసమును చావునకై నన్ను తేగించునుగాని తినువేఱకు వదలదు. అట్లే దుర్యోధనుడు మొండిపట్టు పట్టియున్నాడని భావము.)

ఈరేడు సర్వ. ($\sqrt{\text{ఈరు}^2}$)

పదునాలు.

తే. ఏను విల్లందుకొన్న నీరేడు భువనములును వడవడ వడకు.

విరా. 4-219; కర్ణ. 2-168

ఈరైదు సర్వ. ($\sqrt{\text{ఈరు}^2}$)

పది.

మ. ...ధర్మసుతుఁ డీరై దమ్ములమ్మద్ర నా,యకులై. శల్య. 1-226

ఈర్ష్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అసూయ, ఓర్వలేమి.

క. చెల్లుజ్జం జుట్టులు నఁబం,ధులు ఋత్విజులును బురోహితులు, దగు జ్ఞాతం,బులు హింసాక్రోధేర్హ్యాదులు లేని జనంబులైన దురిత విదూరా. ఆను. 2-162

2. ఈసు, స్పర్శ, ద్వేషము.

వ. ...లోభంబును గ్రోధంబును నీర్వ్యయు నమాయయు జంతువుల శరీరంబుల వికృతిం బొందింపవలయు. ద్రోణ. 2-175

తాత్పర్యము దే. విదా.

1. తాత్పర్యమునది, వక్రము.

తే. వంకయైన తలంపెల్ల వసుమతిక, యరయ మృత్యుపదంబగు నార్జునాన్వితంబు బ్రహ్మపదంబింత తథ్యమేల, యీతాత తలంపులు విలువాల. అశ్య. 1-108

2. పరుషము, కఠినము.

తే. చేటుకోలల వ్రేటుల నీటతాట, యదలుపుల వాహనంబులు.
నెదరిపటచె. ద్రోణ. 8-48.

ఈటతాటలు దే. విణ.

తాటుమాటై నడి, వక్రము.

తే. బహు విధంబులఁ బలుకు నాపలుకులెల్ల, జీడకనువడి తన పెడ.
చెవులఁబెట్టి, యీటతాటలు మటుమాట లిచ్చి యపహసించెఁ
దుర్యోధనుఁడు వేయుఁ జెప్పనేం. ఉద్యో. 4-76.

ఈటమి దే. వి.

తీగెలు, ఆకులు మొదలగు వాని గుంపు.

వ. ...అమ్మడవునటుత నొక్కపటపు గల పొద యీటమిందూటో
పొంచియుండితి. శల్య. 2-46.

ఈలకటచు; ఈలగటచు దే. అ. క్రి.

ప్రపాఞములు బిగఁబట్టు.

క. పొడవునకు నెగసి యెప్పటి, పడమటిచెన నిగిడి పెలుచఁబఱచినఁ
గూడం, గడు రయమునఁ జని యంచం, గడవంగా కీల కటచి.
తాకము పాటున్. కర్ణ. 2-88.

వ. నిలువందగు నెలవగుట ననము డింపక యీలగటచుకొనియున్న
వాడ. ద్రోణ. 2-104.

ఈలుకటచు; ఈలుగటచు

పాతాంతరములు. చూ. ఈలకటచు.

ఈలుపు

పాతాంతరము. చూ. ఈరుపు.

ఈలుపు దే. వి.

పాతివ్రత్యము. చూ. ఈలుపుటాలు.

ఈలుపుటాలు దే. వి. ఔ. (ఈలుపు + టలు)

పతివ్రత, సాధ్వీ.

నీ. అమరుల యీలుపు టాండును జెఱవటితి.

ఆర. 7-61

శుశుండు దే. అ. క్రి.

చచ్చు, మరణించు.

క. సుశుండిల్లిన మద్రమహి, పతి శోకక్రోధవేగ భరితాత్మకుడై.

కల్ప. 1-166

ఉ. ఆమెయి సూతుఁ డిల్లుటయు నగ్గతికన్.

ద్రోణ. 1-180

శుశుండు దే. వి. (✓ఇచ్చు)

ఇచ్చుట, రానము, ఈగి.

ఉ. ఎందు నపాత్రపుటివి యొప్పునే.

కర్ణ. 2-38

శుశుండు దే. సర్వ.

నీవు.

(‘నీవు’లో అదృశ్యరము లోపించిన రూపము)

చ ...పా, మెనసిన తోలు వాయుక్రియ నీవు దొఱంగుదు పాపపుంజ
ముల్.

కాం. 5-189; వి.రా. 4-38

శుశుండు సం. వి. అ. పుం.

1. శివుండు.

వ. తనకు నరబంధుని నయ్యాకానుఁ డిచ్చిన వరంబును.

ద్రోణ. 2-376

క. ఈ, శుశుండు నశవుండు నమృతుండు, నైన శివుని నీవు గొలుపు
మర్జన యెప్పుడున్.

కాం. 6-456

2. నారాయణుండు. (ఈశనశిలుండు - ఈశనము = ఐశ్వర్యము)

ఆ. ...ఆత్మ వేద్యు నీశాను న, వ్యయఁ దహఃఫలాత్ము నాశ్రయింతు.

వ. అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల నప్పరమ ముని యప్పుడు
భావంబున నెలకొన్న నారాయణుం బ్రస్తుతించి.

కాం. 6-415; 416

శుశుండు సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రభువు, రాజు.

తే. మేదినిశుండు హర్ష, నిర్భరాత్మకుడై.

వి.రా. 8-152

2. శివుడు.

(శివుడు పార్వతితో) క. ఈశుడ, సనాతనుడ, నవ్యయుండ, సత్యా
త్ముడన్ ఆను. 5-166; భీష్మ. 8-79

3. ఉపమలలో నొకడు.

వ. దేవతలయందు గోధర ఋష్యపులయన మహాశాసనం బిశ్వత్వ
నిర్దేశంబున నేర్పరించె నవ్విరించి వివరించిన స్థానంబులు నెచ్చెన్
వినుము బలుండు...భవుం డీశుండు...ప్రజుండు. ఆను. 8-192

ఈశ్వరి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. ప్రభిడి.

ఈ విశ్వంబునకు నీశ్వరివి.

ప్రబా. 2-175

2. పార్వతి.

ఈశ్వరుం డీశ్వరుతో నిట్లనియె.

ఆను. 5-110

ఈశ్వరము సం. వి. అ. న.

ఒక తత్త్వము.

వ. శ్రుతిపురుషు నమృతార్థతత్త్వం బనియు బ్రహ్మం బనియు నిర్దే
శించి -తే- అన్ని తత్త్వంబులకు నమృతార్థ తత్త్వమెక్కు డది
యీశ్వరంబు ననీశ్వరంబు, సత్యపాకంబు నతిరహస్యంబు దాని,
గనిన మృత్యుజాలము చిక్కు గడవవచ్చు. ఆను. 4-188

ఈశ్వరుడు సం. విదా. (అ. ఆ. అ. స్త్రీ) లింగమున ఈకారాంత
మును)

1. ప్రభువు, రాజు.

క. విరటు బలంబు ద్విగ్రహైశ్వరు బలముం జెంగ నార్చి వడి దాకె.
విరా. 3-158

వి. అ. పుం.

1. శంకరుడు.

ఉ. భాండవమేర్చె దేవతలు గానని యీశ్వరుం గాంచె. విరా. 1-88

వ. అన్ని యెఱింగించి యీశ్వరుం డీశ్వరితో నిట్లనియె. ఆను. 5-110

2. భర్త, మగడు.

వ. ... ఆ యక్షిశ్యరుండు దన దివ్యరూపంబు సూపే భిష్టు. 1-210.

3 అంతర్యామి, భగవంతుడనీ, నారాయణుడనీ.

తే అచలు సూక్ష్మ వరేణ్య సహస్రశీర్షు, నభయకారి నశీర్షు నారా.
యణుని స, నాతమని యోగమూర్తి లో కాశిరిక్తు, ద్రువుని నీశ్వరు.
హోరభక్తిహృదః గోలుతు కాం. 4-217.

4 దండచేపు పేరు.

అ. పురుషుఁ డీశ్వరుండు జీవుండు ప్రాణుఁ డక్షయిండు శత్రుఁ మనఁగ
నేడు పేరు లష్టమంబు ప్రజాపతి యనఁ బరఁగు దండచేపు పేరు.
కాం. 3-114.

5. ఉష్ణపులతో నోకడు.

వ. చేవతలయందుఁ గొంద ఋష్ణపులయిం మహాభాగుం దిశ్రుత్వః
నిర్దేశంబున నేర్పరించె నవిర్జరించిన నామంబులు నెప్పెద వినుము
బలుండు...న ప్ర యాశ్వరుండు...వరి వీరలు భాగార్థులు.
అను. 3-192.

6. క్రోధగణాంశభవుడు.

వ. ... క్రోధవశగణంబు వలన మద్రక...మతి మదీశ్వరాదు లనేకలు.
పుట్టిరి. ఆది. 3-80.

ఈను వై. వి. (సం. ఈర్వా)

1. కిర్వలేమి, అసహనము.

చ. ... విను చెప్పెదోమీను గలంక పోరితర, బనునవి మత్సరంబు గలు.
యట్టి మనంబునఁ బుట్టు. కాం. 5-241.

2. క్షోపము.

క. ... దుష్టనతుఁడవగర్హ నియెడూని, మన జ్ఞాటు వలుకవలసె సూత.
అమాజా. ఉద్యో. 4-247; కాం. 1-18.

వ. అంతః బంక్తివదనుండు నిబిడజ్ఞాలక్షణు శూలంబు రాఘవే
మీదం బ్రయోగించిన నతండును భానిఁ దునియలుపేసిన నీసునం.

బెరిగి సురవై రి మఱియునుం దరతరంబి తోమరంబులు శరంబు
లుం బఱుగించి. అర. 7-149

శ్లో. తతః క్రుద్ధస్స సర్వాకు దశగ్రీవశ్చితామ్ శరాన్.

సం. భా. అర. 289-22

3. ద్వేషము, వగ.

సీ. ...శల్కుఁ డతిరథుండు -ఆ- వాసుదేవునితోడి యీసువా డల్లుర
విడిచె. ఉద్యో. 4-221; శాంతి. 1-18

శ్లో. స్ఫుర్దతే వాసుదేవేన రిత్యం యో వై రణే రణే.

సం. భా. ఉద్యో. 164-27

క. వాసవుఁడును నవ్విభునెడ, నీసు గలిగి తన్ను మిగుల నీనని తచ్చిం,
తాసక్తుండై మంత్రి ని, వాసమునకుఁ జనియెఁ బూరువంశప్రవరా
...చ...విరోధము దక్కి యధ్వరం, బున కిటువచ్చి రైవత
విభుండు. అశ్వ. 1-84-95

4. మాత్సర్యము, చలము.

తే. అనిన గాంధారి కిట్లను జనవిభుండు, నీతనూజుండు దుర్మాని
నీతికాహ్యుఁ డుద్ధతుం డీసు మానినా బుద్ధి వినఁడు, వీఁడు నెకుఁ
గాని బ్రదుకంగలేఁడు సుమ్ము.

ఉద్యో. 2-328; ద్రోణ. 3-88; అశ్వ. 1-14

5. నింద.

క. అనయము నీసు వొనర్చిన, విని యతనికి నిట్టులనియె వృత్రుఁడు
విజయంబుకకు నయి తవము నేయనె. శాంతి. 5-408

6. దుగ్ధ, విచారము.

క. ఈ రెంటియందు నరసియ, సారం బిది గాఢసార సహితం బిదినా,
నేరవలయు నదియను గా, కేరూపం బయ్యెనేని నీసేమిటికిన్.

ఉద్యో. 1-357

ఈనా సం. వి. అ. స్త్రీ.

కోలిక, కాఁచ.

క. ...గా ధావంకాత మమత్వము, లీహాజెనువల బ్రక్కటిలురుముడే
నను చుండున్. కాంధి. 6-154; అశ్వ. 1-199

ఈహితము సం. విణ. (అ. అ. ఆ.)

కోరఁబడినది.

ఉ. మీయెడ చింతవాయఁగ నమీహితబుద్ధి యొకర్పఁగోరి.

అశ్వ. 2-82

క. ఈహిత విధానముల లో, ఈహిత దుస్సహనతేజఁ దయి వాడు.

సఖా. 1-154

ఉ¹

1. హలంత సంస్కృత శబ్దములు తత్సమములగునపు డంతాగమముగా
వచ్చు వర్ణము— వాక్-వాకు, దీక్-దిక్కు

క. వాకును మనసును గాయము, నేకాయనవృత్తి కాచమెడలని
తపముం, జేకొనునది. కాంధి. 4-888

వ. యోగ్యస్థల నిరూపణంబునకు దిక్కులుం బరికించి. విరా. 1-161

2. మహర్వాచకములగు బల్లిదాదుల యొక్కయు పెక్కు పుంలింగ
మహర్వాచక తత్సమ శబ్దముల యొక్కయు తుది అకారమున
కాదేశముగా వచ్చును: బల్లిదుడు, రాముడు.

తే. పరశురాముని గెలిచిన బల్లిదుండు, భీష్ముడు. ఉద్యో. 2-209

క. విరటుడు, శాంచాలుడును, హరియును, రాముండు వారి
యనుజ తనూజుల్. ఉద్యో. 1-5

శ్రీ ౪౫ నామములు తుది ఇకారమునకు బహువచనము పఠంబగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చును : హరులు, విరులు. . .

ఆ. హరుల హేపితములు నమకూర్చి జాయ్ సఖి, బారముతాను. శ్రీ

విరా. 4-188

తే. వేడి నిట్టకణ్ణిపోయినాడెదలె గ్రొత్త, కావిముతులు విచ్చు

నెత్తమ్మి విరుల.

విరా. 2-286

4) ఇకారాంతములగఁ తెలుగు శబ్దముల యుపోత్తమేశ్వరునికు బహువచనమున ఆదేశముగా వచ్చును. (ఉపోత్తము = రెండి కెక్కువైన వానిలోఁ గడపటి దానికి ముందున్న యక్షరము) ములికి, ములుకులు.

ఆ. ఎటుకు నమ్మ నుటక యేసిన ములుకులు.

ఆర. 1-814

(పందిరులు - వాకిలులు మొదలగు కొన్నిటికి రావు)

ఆ. వీను వేడు అగుడు వాన్చెన్చేదుట, పట్టఁ జదురు గలదె శ్రాంతి దొఱగి, యొందీకంబ మొప్పు నింటివాకిలులు దొమ్మిదియు నెఱయ మూసి నిదురవోదు.

కాంతి. 4-17

5. ప్రేరణార్థమున వచ్చు 'చు', 'పు' వర్ణములు పరమగునపుడు ధాతువులలోని ఇకారమున కాదేశముగా వచ్చును : తెలియు, తెలుపు.

శ్. మఱచినదలఁపింపగనగు, నెఱుగ్దని నాడెల్ల పాట నెఱిగింప నగున్, మఱి యెఱిగియెఱుగ నొట్లని, కఱియెఱుపంగఁగమల గర్భుని వశమే.

ఆది. 4-71

6. కృతప్రత్యయములు పరమగునపుడు కొన్ని యువర్ణాంత ధాతువుల తుది ఇకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును. కినియు-కినుక, కిచుపుఁ బలియు-బలుపు; ముదియు-ముదుక, ముదుకఁడు.

క. ఒదవెడు కినుకం గడు బెట్టిదముగఁ బెనఁగిరి.

విరా. 2-848

క. అరుల కినుపడచి బ్రధుకవలయు.

ద్రోణ. 4-248

ఆ. ముప్పిబలుపు నెఱియ ముక్కున వాతను, నెత్తురొలుక మల్లు నెత్తి వైచె. (బలుపు అని పాఠాం)

విరా. 2-17

చ. ముదుకఁడనైన నాదు బలముం బలమున్.

ఉద్యో. 4-248

ఉ² అవ్య. ద్రు.

(ఉదంతేతరములకు పరమగునపుడు దీనికి నిత్యముగా యదాగమము శ్చస్తు. ఒకానొకచో నిందలి ద్రుతము నూత్రము మిగిలి ఉకార లోపము జరుగును. 'ను' సముచ్చయార్థకమనియు, ఉకారేతరములమీద 'యు' వర్ణపూర్వకముగా వచ్చుననియు ఆ 'యు' వర్ణము ఒకానొకచో లోపించుననియు పూర్వలాక్షణికుల మతము సూ. ఆ. ని)

1. అపిశ్చార్థమును దెలుపును.

(క) సముచ్చయార్థమును దెలుపును.

మ. షవి యేనున్ సతతః సాయోజ్యే గరం బిష్టంబులై యుండుఁ
తా,యవు భూదేవకలాభిశర్పణ మహీయఃప్రీతియున్ భారత్
శ్రవణాసక్తియుఁ భార్యశీపతి పదాబ్జధ్యాన పూజామహోత్సవే
మున్ సంతత దానశీలతయు శశ్వత్సాధు సాంగత్యమున్.

ఆది. 1-12

మ. ...భూ,పర మున్నిట్టివి నూడరున్ వినరు నెవ్వారుం ద్రిలో
కంబులన్.

ద్వై. 3-162

(గ) విరోధమును దెలుపును (కూడ, సయితము, అయినప్పటికి, మున్నగు
వాని యర్థముల నిచ్చును.)

క. ఎట్టి విశిష్ట కులంబునఁబుట్టియు సదనద్వివేకములు గల్గియు మున్,
గట్టిన కర్మఫలంబుల. నెట్టిన భోగింపకుండ నేర్పురె మనఃజుల్.

ఆది. 5-58

నీ. ...వారలిగినఁ జెడుదు రయ్యమరురైన, నట్టివీరుల హరి కగపడి
యుండియు నేమియుఁగారైతి రివుఁ కాండు -గి- తనయులందఱు-

నీ క్షూర్మితమ్మఁడును. (ఆగవడియుండియు = అగ్గమైయుండి
కూడ) స్త్రీ. 2-155

2. కిమర్థకోమగు ఏ, ఏవఁడు, ఎప్పుడు మున్నగు పరమలకును, ఒకఁడు
మున్నగు కొన్ని పదములకును అనుప్రయుక్తమై సర్వార్థమునేచెప్పును.
(అప్పుడు వ్యతిరేకార్థక క్రియలతోడనే సంబంధించి యుండును.)

ఉ. ...చిచ్చోడిం,గట్టిన యట్లు...దీనికి నాటు తెన్నుఁడున్, బుట్టదు-

ఉద్యో. 8-118

క పాండవుల వలని కీదొ, క్కండును తే దధివ నీదుకొడులు ధర, డి
మండలమంతయు మ్రింగిరి. పాండునృపతి భాగమునకుఁ బాపిరి
వారిన్. స్త్రీ. 1-88

3. ఆనంతర్యము ను దెలుపును.

చ. అనుటయుఁ చిన్ననవ్వు నగి యంబుజనాభుఁడు పల్కు నెన్నఁడున్.
విన నివి భీముపాలఁ గడఁవితలు వింటిమి మాటలు. ఉద్యోగ 3-52

4 వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపఁబడును.

సీ. విషయ భోగాభిలషణ మింకిను నాకు వదలక పెరుగుచున్న
దయుఁ గాన ఆది. 8-95

ఉ, ప్ర.

కొన్ని రాతువులపై వచ్చు కృతృత్యయము.

ఒప్పు + ఉ = ఒప్పు; పలుకు + ఉ = పలుకు.

తే. తాను జొచ్చిన కతన మత్స్యక్షితికు, నింట నిమ్మెయిఁగ్రొత్త
యొప్పెసక మెసఁగ, నమ్మహాదేవి యున్నెడ కల్లకల్లఁ బాండు
రాజకనూభవపత్ని యరిగె. విరా. 1-808

క. అనవుడు నవ్వులుకులు విని విరా. 1-55

ఉంకించు దే. ఆ. క్రి.

యత్నించు, పూను.

(ద్రౌపది) నీ లలి నుల్లసిల్లుచు లలితలోచనదీప్తు లదర నుంకించిన
నాఁగి యాఁగి. విరా. 8-55

తే. (దుర్యోధనుఁడు) రక్తసంసిక్తమైన ధరాతలమున, నార్తి బొర
లుచు నూర్పులందంద సందడింప జీవంబు వెడలి నుంకింపఁ జేప్తు,
తొయ్యనొయ్యన యడఁగంగమన్న యధిపు. సౌప్తి. 1-213

ఉంకువ దే. వి.

కన్యాశ్శము మామకుఁగాని కన్యకకుఁగాని యిచ్చు ద్రవ్యము, కన్యా
శుక్కుము. ఉలి.

సీ. అతని కీనొల్లి కప్పతిదన కూఁతున. కుంకువగాఁ తెప్పె నొక్క కర్ణ

-తే- మసితమై తెలుపారెడు హరులు వేయి. అన. 1-104

వ. (గాధి)...అచ్చెరువును సంకోపంబును కాపథయంబును ముప్పిరి
గొనం దన పుత్రికి నుంకువగా నియ్యకొని. అను 1-106

ఉంకువు దే. వి.

ఉంకువ, కన్యార్థము మామకుఁగాని, భర్తకుఁగాని కన్యకకుఁగాని యిచ్చు,
ద్రవ్యాదికము, కన్యాశుల్కము, ఓలి.

వ. అపత్యార్థియై యి,త్వాకుండును నయ్యంకువునకు భార్యయగుట
పుత్రజన్మావధిగా నొడివి యశ్వంబుల నొసంగి కన్యకం బరి-
గ్రహించి. ఉద్యో. 8-318

తే. ఈలతాంగికి నుంకు విట్లంగనోపుదేని. అది. 8-144

సీ. ఇట్టి గుట్టములు యిక్కన్య కుంకు విట్లినోపుదేని. ఆర. 182

(చివరి రెండును 'ఉంకువ' అని న. ప. ప్రకోశము. రెండవదియైన
అది. 8-144 'ఉంకువ' గా సూ. అ. ని. మొదటి యుదాహరణయైన
'ఉంకువు' అనంద, అకాడమి, సం.ము మొ. వానియందుఁ బాఠములుగా
నుండఁగాఁ బాఠాంతరము గూడ లేకుండ నుండఁగా సూ. అ. ని. 'ఉంకువు'
పదమేలకో ఈయలేదు.)

ఉంగిడి దే. వి.

పశువులకుఁ గణపువేయని జొన్న మొదలగునవలీలిన వచ్చు కంఠరోగము

వ. ఉంగిడి యదురుద్రుక్కు యనువానికి నాపేరు సెప్పినం జాలు.

విరా. 1-286

ఉంచు దే. స. క్రి. (✓ఉండు)

ఉండునట్లు చేయు, ఉనుచు, ఉన్ను.

1. కూర్చుండఁబెట్టు.

చ. ...రత్నరుచిర కాంచనాననమునం దగ నుంచి.

కాంతి. 6-286; ఆర. 1-355

2. దాచిపెట్టు.

ఉ. వైతి వినాశన క్రియకు వానపుఁ డిచ్చిననుంచియున్న యా,హో

రపు శక్తి. చూడనుచు.

ద్రోణ. 5-229

ఉంచవృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తే. త్రాది స్థానములందు రాలిన గింజలను పఱుకొని తిని బ్రదుకుట.

స. ... ఒక మహాద్విజుఁ డుంచ వృత్తిమై నుండు. ఆశ్వ. 4-220

వ. ... కురుతే. తఱున వసేయించి యుంచవృత్తి పరాయణుడై

అర. 6-115

సం. విణ. (ఇ)

ఉంచముచే బ్రదుకువాఁడు (ఉంచము = తే. త్రాది స్థానములయందు రాలిన గింజలను జీవనార్థమై పఱుకొనుట.)

వ. ... తత్సమీపంబున నొక్క కుష్కశవంబు నవలోకించి యిది

యుంచవృత్తియైన మానవు కళేబరము గావడెయ్య ననుచు.

కవిరా. 1-180

ఉంట దే. వి. (✓ ఉండు)

ఉండుట.

ఉ. టంటుతనంబు మాటలకుఁ బాఱకుఁపాండునృపాలు పాటు గై,

కొంటయ చాలు నన్న నృపకుంజరు పల్కుల కడ్డమాడరా, కుంట

యెటుంగవే మును.

ఉద్యో. 3-59

ఉండికృష్ణవృ. (✓ ఉండు)

1. ఉండు భావువునకు క్షార్థకరూపము.

వ అయ్యింతి యింత సేవు నీ చేరువ నుండి యిప్పుడెట మెలఁగె.

విరా. 2-81

2. అపారానార్థమందు (ఎడఁపాటును దెలుపునప్పుడు) వచ్చిన 'వలన'

కున, చానికి వికల్పముగా నాదేశమగు ద్వితీయానప్తములకును అను

ప్రయుక్తమగును.

అ. విష్ణువలనఁ ద్రిపుర విజయ మొనవలన, నుండి హిమనగమున

నోలసె గంగ.

అను. 2-118

క. ... వనజాయత నేత్ర కడకు వచ్చెను గగనంబున నుండి కమల

మిక్తుఁడు, తనశీవ కరత్య ముడిగి తరుణద్యుతితోన్. ఆది. 5-20

8. ప్రభృతి (మొదలుకొని) అను నర్థమును చెలుపును.

ఉ. వ. మోక్షానందములు పుట్టినంత నుండి నేడు యుదిహి నీయెక ధర్మ
విరోధం కాచరింపరు. (పుట్టినంత నుండి = పుట్టినది మొదలు)
శ్లో. 2-828; విరా. 5-118; ఉద్యో. 1-81

ఉండు దే. త. క్రి.

ఉండురు, ఉండ్రు, ఉంటివి, ఉంచిరి, ఉన్నను, ఉన్నది, ఉన్నె, ఉన్నే
మొదలగు రూపము లాయాతావుల గ్రహించునది.

ఉ. (ఇట్టి సంస్కృతమునందలి 'ఊ' దామవు'వంటిది.)

1. సత్తను (స్థితిని) తెలుపును.

ఉ. ...కడవఁ బోవక యుండం, బోవలయు నడపడియెడు, దీనస
మెదఁగలిగెనేని దేవర కడకున్. విరా. 3-197

ఉ. వ. ...పరమ బ్రహ్మణ్యులైన పాండవులును బ్రాహ్మణ సమూహం
బులో నుండి పాంచాలరాజు సమృద్ధినిం జూచి సంతస్థిరి.
ఆది. 7-166; సభా. 1-81

2. కలుగు, సంభవించు.

ఉ. కావున నన్నదానమునఁ గాకెటులుండు మహాప్రమోదము.

ఆను. 4-358

3. ప్రవర్తిల్లు.

తరలము : నేను భార్యయు దారుణాటవిఁ గామభోగగర్భి నుండితి
మిష్టచారిమృగవ్రజంబుల్ల పొత్తునన్. ఆది. 5-51

ఉ. పురుషుని వలన నివియెల్లమం గలుగుఁ బురుషుం డింతకు నధిష్ఠా
తయై యుండు. కాంతి. 8-41; సభా. 1-81

4. కాలము గడపు.

ఉ. మ,త్పాద నిరంతరస్మరణ తత్పరభావము కల్మినాత్మస, మోక్ష
దమః బొందఁ గావ్యరసముం గొప్పియాడుచు నుండుచెప్పుడున్.

విరా. 1-1

5. నివసించు.

తే. అధిప ధర్మజుపాల మన్నప్పు డతని పేడుకకుఁ దగఁ జెనఁగుడు.

విరా. 2-13.

6. జీవించు.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయున కాదె శత్రుసూదన విధి
కా,లావాప్తికి మును దమస,ద్భావము లడంచి యుడుగఱిడి
యుండంగన్.

విరా. 1-58.

తే. ఇంద్రులెండఱువో రింద్రువేల బ్రహ్మలుండుదురె తఱికోదెగు
చున్నవారుగాక. శాంతి. 4-486; ఆది. 4-221; భీష్మ. 1-195.

7. పరుండు.

వ. ఇట్లు పొచ్చి తఱియంజని మధ్య ప్రదేశంబున విరాటనందన లీలా
పర్యంకం బరసికని దాని కనతిరూపంబునం శాంచాలి నోసరిల
నునిచి తానాతల్పంబున నుండె నంతం గీచకుండు. విరా. 2-228
శ్లో. శయానం శయనే తత్ర నూతపుత్రః పరామృశత్.

సం. భా. విరా. 22-484.

8. కూర్చుండు.

ఉ. (అర్జునుడు)...ఆ,ఖండలుఁడన్న గద్దియ నగంబున నుండె.

విరా. 1-85.

9. ఆఁగు, నిలుచు.

వ. ఇక్కాశ్యపుండైన కణ్విమహామునీంద్రునకు నమస్కరించి వచ్చెద
నా వచ్చునంతకు నందఱు నిచ్చోటన యుండునది యని.

ఆది. 4-24.

చ. వలయు నమాత్యులం దగినవారల నుండఁగ బంచి ధారుణీ,తల
విభుఁడొక్కరుండ చని.

ఆది 4-25.

10. తప్పు, తొలఁగు, మాను.

ఉ. ...అట్లగుటఁజేటు పురంబున వారికెప్పుడుం, గాకెటులుండు నిట్టి
యవగాధఁపుబొత్తు మనంగవచ్చునే.

విరా. 3-82.

11. కనఁజుడు, తోఁచు.

సీ. రథహోషమునఁ బ్రతిరవ మిచ్చు నద్రులు, భయమున వాపోవు.
భంగి నుండ. పిరా. 8-156.

12. ఊరకుండు.

సీ. ...వీడు విజయుఁ -అ- డొక్కొయనుచు సంశయోపేత చిత్తయై.
యుండియుండ నోప కొక్కనాడు. ఆది. 8-185.

13. తలఁచు, అనుకొను.

వ. ...ధనువునకు తాణంబులకు వై కల్యంబు వాటిల్లినయెడం బర
వీర ప్రహరణంబునకు నాత్మత్రాణంబునకుం గృపాణంబు మేలని
యుండుదు నా తలంపెట్టిదియో తెలిసికొనవలయు. కాంఠి. 3-441.

14. శేషించు, మిగులు

క. నిన్న యట సచ్చిపోయితి, పున్నయటయు నేడు దీర్చి యుడిపెడ.
నీ గర్వోన్నతి యింకెటు పోయెదు. ఉద్యో. 4-841; ఆను. 1-82.

15. తగు, బప్పు, తనరు.

వ. ... తొల్లిజాతాలియను మునికిఁ దులాధారుండను వడిగ్వరునితో-
సంవాదంబు గలిగె నది యితిహాసరూపంబునఁ జెల్లు నేతద్విషయం
బయి యుండు దానిం జెప్పెర నాకర్ణింపుము. కాంఠి. 5-228.

వ. ...అది భవత్ప్రశ్నంబునకు సుతరంబై యుండు. కాంఠి. 5-846.

16. కొన్ని రాత్రు జన్యములగు అవ్యయములకు అనుప్రయుక్తమగును.

ఉ. ఇంతకుఁబోరికి వచ్చుచుండుదురు. ఉద్యో. 8-234.

క. ...ఓండొరుతో లెప్పగఁ బొందియుండదుగ. కాంఠి. 4-111.

వ. రాజులెల్లం బ్రతివత్సరంబు నిండ్రోవంబు నేయుచుండుదురు.

ఆది. 3-24.

17. కొన్నియెడల తుమున్నంతములకు అనుప్రయుక్తమై భవిష్యదర్శ-
మును సూచించును.

క. ...ననున్ ధర యేలింపఁగ నున్నారరు. ద్రోణ. 5-111.

18. కొన్ని యెడల తుమున్నంతములకు అనుప్రయుక్తమై 'సద్దమగు', 'అభిముఖముగానుండు' అను నర్థ మిచ్చును.

తరువోజ :- ఇది యిట్టిదారుణ మిమ్మెయిఁజేయఁగా నున్న విధి యేల కడవంగనిచ్చు. ఆది. 6-247

అ. స్వజనములును దాను భుజియింపనుండి యా, నక్తు నతిథికిచ్చెఁ జనదె పొగడ. అశ్వ. 4-259

ఉంటి. స్త్రీ. 2-84; ఉంటివి. కర్ణ. 2-112; ఉంతు అశ్వ. 2-57;

ఉందును కాంతి. 3-441; ఉందుము ద్రోణ. 1-220;

ఉందరు అశ్ర. 1-8; ఉన్నది విరా. 4-75;

ఉన్నె విరా. 2-27; సభా. 1-55; ఉన్నే విరా. 4-107;

ఉన్నాడు శల్య. 1-568; ఉన్నావఁడు అను. 5-118;

ఉన్నారము ఉద్యో. 1-276; ఉన్నారరు ద్రోణ. 5-111;

ఉన్నారలు ద్రోణ. 2-284; ఉన్నారు విరా. 3-138; ఉద్యో. 1-259;

ఉన్నవఁడు విరా. 1-185; ఆర. 1-374;

ఉన్నవారు ఉద్యో. 2-284; ఆర. 2-145;

ఉన్నవారము శల్య. 2-172; ఉన్నవారలు ఉద్యో. 2-288;

ఉన్నవి స్త్రీ. 2-20; ఉన్నావు (విచార్యము)

ఉన్న విరా. 2-47; ద్రోణ. 2-128;

ఉన్నయది అది 2-144; విరా. 4-177;

ఉన్నయవి సభా. 1-183; ఉద్యో. 2-15;

ఉండెడు అది. 8-149; ఉండెడునది అది. 6-159;

ఉండెద అది. 8-288; ఉండెదము ఆర. 1-17;

ఉండెరు ఆర. 3-244.

ఉక్కడంచు రే. స. క్రి.

1. అపమానపటచు.

సీ. పొలపంబు మెఱసి దిక్కులఁ గాంతి పూరించు క్రొక్కారు మెఱు
నుల నుక్కడంచి. విరా. 2-88

2. చంపు

ఇక్కర్లు నుక్కడంచి యక్కుంథ సంభవు సంరంభంబు వారించెద.
ద్రోణ. 5-197

శ్లో. అహ మేవం వధిష్యామి మామ్ వైష మదుసూదన.

సం. భా. ద్రోణ. 174-95

ఉక్కడఁగించు దే. స. క్రి.

సంహరించు, చంపు

ఉ. ...ఇట్టియం, దక్కట భీముడైన మన యర్జునుడైనను మాద్ర
పుత్రులం, దొక్కరుడైన నీచగణ నుక్కడఁగింపరె యొక్క
ప్రేల్పిడిన్. ఉద్యో. 1-287

ఉక్కడఁగు; ఉక్కడంగు దే. అ. క్రి.

1. దర్పలమగు, నెప్పత్వమగు.

తే. వారలందఱు నొందొరుఁ జేరువేరఁ, బిలిచికొని వీడె చనుదెంచె
భీమఁ డీతఁడొంటి యగవడ్డచోటన యుక్కడంగఁ, బొదివి చంపు
రిము. భీష్మ. 2-857

2. విహ్వలించు.

చ. అవనితలంబు వ్రస్సెనొ హిమాచల శృంగము వ్రయ్యలయ్యెనో,
శ్రవణ విదారణఁబయిన శబ్దము దా నిదియేమి యొక్క భైర
వమయి విస్సె నంచును బురంబునవారు భయంబు నొంది రం,
దువిదలగర్భముల్ గలఁగె నుక్కడఁగెన్ మగధేకు సైన్యముల్.

సభా. 1-212

ఉక్కలు దే. అ. క్రి.

1. గర్వము చెడు, మదమడఁగు.

క. వెక్కండ్ర నొక్కపోరను, నుక్కఱ భంజింతుఁ జంపు టుడుగుఁడు
రాజుం, దక్కటి చూపఱు లెంతయు, వెక్కనవడఁ జిత్రగతుల
విహరింతుఁ దగన్. విరా. 1-82

క. ఉక్కటి నరపత్నికై నను మొక్కుము.

ఉద్యో. 3-360

2. బలహీనమగు.

క. ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కజమగు కడిమికలిమి నరిసేనఁ
గరం, బుక్కఱఁ దంఢ్రీపాలుం, దొక్కడ పొలియించె నీరణోతాన్.
హమునన్.

విరా. 3-230

చ. మఱియు నరుండు సూతసుతు మర్మవిభేదన మాచరించిన, నెఱ్ఱుఁ
గులు గ్రమ్ము నమ్ముల వినిశ్చల ధైర్యము పేర్చి నాతఁ డుక్క
ఱక పెనంగె

కర్ణ. 3-304

3. గండుమీఱు

క. ఎఱుకలు గల కులకైలము, తెఱఁగు మెయిన్ రయము మెఱయ
దివికి నెగసి బెట్టుఱుము జలధరము క్రియ నుక్కటి తద్వనమెల్ల
నద్రువ నార్పుచు గడిమిన్.

ఆర. 6-345

(ఈ యర్థమిక్కడ విచార్యము. ఉక్కు + అఱులో 'అఱు'నకు అతి
శయార్థము గానరాదు. 'ఉక్కు'పైన మతుబర్థకము 'అరి' చేరినదన
ఇచ్చట శకటరేఫమున్నది. లఘురేఫముగాఁ దీసికొనెదమన్న శకటరేఫ
ముతోఁ బ్రాస నడచినది.

శ్లో సక్రోధోఽభ్యద్రవశ్చక్షీ రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

సం. భా. ఆర. 278-2 అని మూలము.

ఉక్కలుడు విణ.

బెట్టిదుఁడు, అసాధ్యుఁడు.

క. నలుపురు పార్థుల నతుష్టజ్వల శరవర్షముల ముంచి జలధరము,
క్రియం, బెలుచన గర్జిల్లుచు నుక్కలుడయి తన విక్రమంబు
గడఁడయఁ జూపెన్.

ఆర. 5-425

(ఉత్కల శబ్దభవమని సూ. ఆ. ని. 'మొక్కులుడు' అని కొన్ని ప్రతులు)
ఉక్కాడు దే అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలము చూపు.

క. పెక్కండ్రతోడ నీరస, మొక్కతఱిన కొనక తఱిగియున్న పగ.

తుతో, నుక్కాడి బంధుశావము, దక్కటి పగలయెడ వలయుఁ
దా నెఱవంగన్. శాంతి. 3-25

ఉక్కివము దే. వి.

మోసము, కపటము, కపటకృత్యము.

క. ఎక్కువ తక్కువ మాటలు, నుక్కివములు నెందుఁ గీడు లొందిం
చుటలుం, బెక్కు తన యన్నదమ్ముల, దిక్కుల నన్నియును నైఁచఁ
దేజము నేయున్. శాంతి. 2-359

జ. ఇట్టి కార్యమునకు నేనవశ్యంబును, నొడఁబడంగ నోప నుక్కివమున
సుతులతోడ నేలచుతులకు భేదంబు, నేయఁ గడఁగి తిదియుఁ జెట్ట
యనక. సభా. 2-180

విణ.

కపటము గలది.

క ఒకటి గలదు వత్తురు వేఱొక గర్భంబునకు మృతులు నుక్కివ
మౌనక్కకు నేటి బుద్ధి పీనుఁగునను బ్రదుకఁజె గలుగునట్టి
సవ్యులు గలవే. శాంతి. 3-378

ఉక్కివుడు దే. విణ.

1. ఉక్కిడు, మూర్ఖుడు, బుద్ధిహీనుడు.

తే. సముచితములగు మాటలఁ జక్కఁబడక, తక్కినే నుక్కివుండగు
ధార్తరాష్ట్రుఁ, గ్రూరశరముల నే నియ్యకొలుపువాడఁనవని
కౌంతేయులకు నిచ్చినట్లుగాఁగ. ఉద్యో. 1-27

ఉ. అక్కట వాసుదేవు పను పాదగణంబునఁ జేయరైరి వీ, రెక్కడి
బుద్ధిమంతులని నిందును నందును లోకమెల్లఁ జేరుక్కున మ్రగ్గు
టం దలఁచునొల్ల కపాయము నేసిరట్టై యీ, యుక్కివు లెందునుం
గలరె యొప్పురువో ధృతరాష్ట్రనందనున్. ఉద్యో. 4-20

2. ఖలుడు, దుష్టుడు.

వ ... భవత్ప్రతాపంబున నహంబునకుఁ బరాభవం బొనరించి నన్ను
రక్షింపక తక్కిన నుక్కివుండగు నకని పాపనిశ్చయంబున నాపద
వచ్చు. ఉద్యో. 1-174

ఉక్కిన దే. వి.

దగ్గు.

క.వశీ, పలితంబులయ్యె వగరును, దలయేరును మక్కినయును దల
కొనుచెంచెన్. ఆది. 8-191

ఉక్కిడు దే. వి. ఉక్కివుడు

మూర్ఖుడు.

ఉ. ఉక్కిని మనంబు గీడు పరికించునె క్రొవ్విని శేటు దప్పనే.

విరా. 3-7

ఉక్కు దే. వి.

1. ప్రకాపము, బలము.

ఉ. అక్కజమైన శౌర్యమును నడ్చిత సవదనొందు శక్తులుం, అక్కని
మేనులున్ మొనకుఁజెల్వగు కైదువులుం దగంగ ను, కెక్కిన
యట్టి మేటి మగ లించుక వారణలేక భేచరుల్, వెక్కసమంద
కొచ్చియుం జలింపక పోరిరి వెక్కుభంగులన్. విరా. 3-188

క. చక్కనగుమనిన రక్కసుఁడక్కజముగఁ జెరిగి యియ్యయగు
నిప్పును నీ, యుక్కును బీరముఁ జూచెదఁ, జిక్కిన నిలుమనుచుఁ
గడు విజృంభించి వడిన్. ఆది. 6-208

2. గర్జము, పొగరు, మదము.

వ. విరోధివర్గం బుక్కుదక్కి వెక్కసపడి చూచుచుండ. విరా. 5-2

తే. పాండుపుత్రుల మాత్రకు భయము నాకు, నెక్కడిది వారి యుక్కు
మడఁతు. ఉద్యో. 4-216

3. పొరుషము, పరాక్రమము.

క. ఉక్కును నస్త్రబలము మీ, కెక్కడియది పాలరైతి రిందలు నని నీ,
యొక్కరుఁ గావగ మీరీ, తక్కువ కోర్పితిరి మిమ్ముఁ దక్కున
నేలా. ద్రోణ 2-288

4. అయస్సారము, కాచి కుభ్రముచేసిన యినుము.

వ. అభిమన్యుడు...అనేక యోధవీర విక్రమ సంకులంబునం, జిక్క

వడి యుక్కు మురిసిట్లు సమసి.

ద్రోణ 1-894; ఉద్యో. 2-178.

ఉక్కుతునియ దే. వి.

ఉక్కుతునియ వంటివాడు, కూరుడు

గీ ద్రాపదేయలు నానుభద్రానుతుండు, సుక్కుతునియలుగారె
మి మృక్కుమూర, వరులఁ గొని యొద్దువారఁ డయి వచ్చు తర్క,
పుష్కర డిది నీకుఁ జూడంగఁబోల దెట్లు. ఉద్యో 2-178.

ఉక్కుదక్కు దే. అ. క్రి.

1. గర్వమడంగు, మదమడంగు.

వ ... విరోధి వర్గం బుక్కుదక్కు వెక్కుపడి చూచుచుండ

విరా. 5-2:

2. నశించు, చెడు.

ఉ. ఒప్పదె కూడి మన్ని మన కొప్పనివారల యుక్కుదక్కుగన్.

ఉద్యో. 1-871.

3. ని నైజనుగు, బలహీనుమగు.

(భీముడు) అక్కుమారసప్తకంబు సమవర్తి సమీపంబున కినిచినం.
దక్కుటికుమారు లుక్కుదక్కు వెలుగుపడి యంతంత నొదిగిన

భీష్మ. 8-78.

ఉక్కుమడంగు దే. అ. క్రి.

1. చచ్చు, నశించు.

చ. ఉటకవిరోధి సైన్యముల సుక్కుమడంగఁగ నుల్లసద్గతిం, బలప రథ.
ద్రీపాశ్వములు పొండవమధ్యము తేరి వీధి యం,ంబవలలై పడం
గన్. విరా. 5-61.

2. మదమడంగు, గర్వము చెడు, క్రొవ్వలు.

వ. కౌంతేయాగ్రజుండు సైన్యసంతాన సమేతంబుగా నురవడించి
భుజాటోపంబు సూపిత నవి (విరోధి సైన్యములు) ముడిపియుం
జడిపియుం జిక్కువడియు సుక్కుమడిగియు వెలుగుపడి చూచు
చుండ. ద్రోణ. 5-912.

ఉక్కుమడఁచు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కుమడఁగు)

1. చంపు, నాశనము చేయు.

ఆ అని నివాత కవచు లను దానవుల నాతఁ డొక్కరుండఁకాఁడె
యుక్కునడఁచె. నిరా. 4-210

తే (కర్ణుడు) పొండవుత్రుల మాత్రకు భయము నాకు, వెక్కడిది
ప్రేల్పిడిన వారి యుక్కుమడఁతు. ఉద్యో. 4-216

2. ప్రతాపమణిఁగించు.

తే. నృపు లనేకులు నామీద నిగిడి రేను, జిక్కువటిచెదఁ జూడుమీ
యుక్కుమడిచి. భీష్మ. 3-11

ఉక్కుమిగులు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కు)

ప్రబలా, అతిశయిల్లు.

క. రెండు బలంబుల వారలు, నొండొరువులకంటెఁ జాల నుక్కుమిగలి
యొం, డొడ కడంగుచు నుజ్జ్వల, చండస్థితి నొప్పి రవుడు జగతి
నాథా. భీష్మ. 1-138

ఉక్కుమీఱు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

ఉక్కు మిగులు.

వ. నై యధవాని వసుంధరావతులం జిక్కువడంజేసి యుక్కుమీఱిన
మారుతియు. భీష్మ. 3-65

ఉక్కుముట్టు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కు)

ఉక్కు మిగులు.

నీ. ...ధృష్టకేతుండు సమర -తే- లంఘిండు శిఖండియు లావు
వెరవుఁ గలరు నీయెడ నమరక్తి గలరు సాలఁ, తెంపు కల రుక్కు
మట్టిన తెంపు గలరు, కోరి వతులుగఁ జేయు మఱోహిణులకు.

ఉద్యో. 4-108

ఉక్కుమురియు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

వ. అభిమన్యుండు.. అనేక యోధవీర విక్రమ సంకులంబులం జిక్కు
వడి యుక్కు మురిసినట్లు సమసిన. ద్రోణ. 1-894

ఉక్కుమెఱయు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు).

గర్వము వెలివడు, దర్పము అతిశయించు.

వ. సుపేణుండును సరిష్టండును సుకేతుండును నుక్కుమెఱయ
నొక్కటం దాకిన. విరా. 5-148

ఉక్కునెడు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలము నశించు.

వ. శిశుపాల జరాసంధ శల్య కర్ణులు దర్పితులై తమతమ లావులు
మెఱసి క్రమంబున నలువురు మాష యవ ముద్గ రోమ మాత్రంబులు
దక్క గొనయం బెక్కించియు మోపెట్ట నశకల్యంబయిన నుక్కునెడి
వెక్కిన వారలం జూచి. ఆది. 7-178

ఉక్కుక్కు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలమతిశయించు.

ఉ. అక్కజమైన శౌర్యమును నద్భుతసంపద నొందు శక్తులుం, జిక్కిని
మేనులున్ మొనకుఁ జెల్వగు కైదువులం దగంగ నుక్కుక్కిన
యట్టి మేటిమగ లించుక వారణలేక భేచరు, త్వెక్కునమంద సొచ్చి
యుఁ జలింపక పోరిరి పెక్కుభంగులన్. విరా. 3-168

ఉక్కెదు దే. అ. క్రి.

బలము చెడు.

శా. మేనుక్కెది నీరందనుం, డెల్లం జూడంగఁ బాటి యొండొక రథం
బెక్కెం గురుగ్రామణి. కర్ణ. 1-146

ఉక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెప్పఁబడినది.

వ. ఇట్లు పూర్వోక్త ప్రకారంబున.

విరా. 1-178

సీ. ...నత్యమన్నది గన్నది విన్నది యున్నరూపున నుక్తమగుట.

ఆను. 5-181

ఉక్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రి).

1 పలుకు, మాట.

క చని వెడ వికసిల్లెడు నా, ననపద్మముతోడ ననిలనందనునకు నిట్ట

నియెఁ జతురోక్తిరీతి య,తని గూఢక్రోధవహ్ని దరికొల్పంగన్.

విరా. 2-20

2. వచనము.

వ. ఆబోయ లట్లు కెలన నేమటి సల్లాపంబులు సేయుచున్న యన్నర
వాడుని యారథికవరుల వచనంబులు విని పూర్వాభ్యాసంబు వలన
నయ్యైక్తి ప్రత్యుక్తుల పరిపాటి దేటపడిన నన్నీటిలో నీకొడుకు
డాగియఁడుట నిశ్చయించి శల్య. 2-88; కాంతి. 4-158

3 వాక్యము.

వ. ఇశఁడు దెలివొందునట్లుగా రక్తాస్థసమాధి యుక్తంబులగు నుక్తి
విశేషంబుల ననుగ్రహింపవలయు ననుటయు నద్దేవకీనందనునకు
దేవప్రతుఁ డిట్లనియె. కాంతి. 2-117

ఉక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్హుఁడు. తగినవాడు.

క. శౌర్యము సత్కంబును సత్కార్యజ్ఞానమును భక్తితాత్పర్యము
గాంభీర్యముఁ గలిగినఁ గురుకుల,వర్య కులంజేల సిరికి వాఁడుక్తుఁ
డగున్. కాంతి. 3-89

సీ. ...ఊర్ధ్వలోకాధివాసమునకు వా రుక్తులు.

ఆన. 5-425; శల్య. 2-828; కాంతి. 2-142, 302, 330

ఉక్తుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అమోఘుని కొడుకు.

చూ. ఆర. 5-158

ఉత్తము సం. వి. న్. పుం.

వృషభము, ఎద్దు.

సీ. అప్పురుషుఁ డింద్రుఁ డయ్యుత్త మైరావతంబు. ఆది. 1-118, 98

ఉత్తధ్వజుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శివుఁడు.

క. ...విరూపాక్ష మహోత్తధ్వజుఁ బ్రత్యక్షముగావించె నుగ్రతప
మున మేర్పిన్. ఆది. 8-49

ఉగ్గడన వై వి. (సం. ఉద్బాటన)

ప్రకటనము, వైకితెప్పట.

తరల :- కొడుకు సద్గుణ కోటులెల్లను గోటిభంగుల నోలి ముగ్గడన
సేయుచు సత్యవ్రతుని గానరే మునులార. ఆర. 7-269.

ఉగ్గడించు స. క్రి.

1 పలుక.

సీ. ఉచితంబుగా నెఱి ముగ్గడించిన మాట సభ యియ్యకొనమి

అను. 4-884.

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లినాడినఁ దల్లడించు.

విరా. 2-31

ప. తమతమ పేర్లు విరుదు ముగ్గడించుచు నగ్గలిక సొంపునను.

ద్రోణ. 5-142

2. ప్రకటించు, తెలుపు, చెప్పు.

ఆ. అక్కుమారి చతురయగుట శిఖండి వ, ర్తనమునెడఁ బ్రమాదమున
నెఱింగి, యుగ్గడింప నొల్ల కూరక యెఱుంగనియదియపోలె నుండె
నాశ్చర్య నొచ్చి. ఉద్యోగ 4-874.

క. నగళుల లోపలి మాటలు, దగునే తెలి ముగ్గడింపఁ దనకేర్పడ నొం,
డ గడం బుట్టినఁ బతి విన, నగుపని చెప్పెడిదిగాక యాతని తోడన్.

విరా. 1-180

ప. ఇట్లు దలఁచుటయును దివ్యజ్ఞాన మానసియుం డగు నమ్ముని వరే
ఱ్యం దాక్షణంబ పొడసూపిన విదురుం డతని వచ్చుట యుగ్గడిం
చుచు వినయంబున నతని నెదుర్కొని దండనమస్కారంబు లాచ
రించి. ఉద్యోగ. 2-104.

3. స్తుతించు, ప్రశంసించు.

సీ. ఒత్తారువొండుల వలనఁ బుట్టదుగదా కలకులందుఁ -తే- బుట్టి
నప్పుడు గాఢవిభుజ బలంబు, దలఁచురా భీమసేను గదావిహార,
ముగ్గడింతురె. ఉద్యోగ. 1-278.

తే. సముచితంబుగఁ గూరలచంద ముగ్గడించి కుడుపు తెఱుగు వుట్టించి.

పలుకు నా సుయోధనుసేతో.

ఉద్యో. 8-214

4. ప్రస్తావించు.

వ. అతనిచేత మున్న చావకయున్న ప్రతర్దనాదుల నుగ్గడించి.

కాం. 2-84

ఉగ్గడుపు విణ.

అధికము, ఎక్కువ.

క నడురేయి తీవ్రభానుడు, పుడమి వెలసెనను తలంపు పుట్టించుచు
నుగ్గడువగు తేజంబున వెలిగెడు గర్జుడు కాజరుచులు గిటి
కొన దెలన్.

ప్రదీ. 6-195

ఉగ్మలి దే. వి.

అడుది, స్త్రీ

క. చిడిముడి పడుచు నెడుకుసనఁ, గడగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
దోచుచు మల్లడిగొనుచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడగూర్చుచుండ
నుగ్మలి యంతన్.

విరా. 2-114

ఉగ్రకుండు సం. వి. అ. పుం.

కద్రువ కొడుకు, ఒక నాగముఖ్యుడ.

వ. కద్రూగర్పాండంబులు తరతరంబి యవిసిన నందు శేష...శబలార్య
కోగ్రక కలశ పోతక.....మహాదరు లాదిగాఁగల వేపురు నాగ
ముఖ్యులు పుట్టిన.

ఆది 2-4

ఉగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. క్రోధము.

కా. ...ఆలోను నిశ్చింతంబై సతికేలు వట్టికొని చొచ్చెన్ భీముఁ
డపుగ్రతన్.

విరా. 2-827

2. భయంకరత్వము.

ఉ ...నార్తకన్, మందఱు బోయి గోధనము ముట్టుకొనన్ వల
యున్ మహాగ్రతన్.

విరా. 8-126

చ. మనుగడ దప్పినొక్క మునిమాటలు గైకొననై న నాబలంబున

నది యెంత యుగ్రత మహాబలురాకకు నోర్వఁజాల.

కాం. 3-304; కర్ణ. 3-229

ఉగ్రమయూఖుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉ. నిగ్రహ మేది నన్ను ధరణీవర కూపము వెల్వరించునా, దుగ్ర
మయూఖ సాక్ష్యముగ నున్నత దక్షిణపాణిజేసి భూ,సాగ్రణి నాదు
దక్షిణ కరాజ్ఞము వట్టిరి. ఆది. 8-160

ఉగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. భయంకరమైనది, క్రూరమైనది.

ఉ. అదియునుగాక కోలుపులినైనను గారెనురోతునైన నున్నదకరి
నైన నుగ్రమృగనాథునినైనను గిట్టిముట్టి తెట్టిదముగఁ గాలం
గేలను గడించి మగంటిమి యుల్లిసిల్లఁ బట్టుదు. విరా. 1-88

2. ఉత్కటమైనది, మిక్కుటమైనది.

లయవిభాతి- అరయ నిది పెద్ద యని వరుల మొనఁ జిత్తమున, సరకు
గొనకుగ్రమగు బరవసమెలర్చ. స్త్రీ. 2-72; ఉద్యో. 4-262

3. తీక్షణమైన శక్తిగలిది.

చూ. ఉగ్రమయూఖుఁడు.

ఆది. 8-160

4. దీర్ఘము, నిడుదయైనది.

చూ. ఉగ్రశ్రవుఁడు

స్వర్గ. 77

ఉగ్రశ్రవసుఁడు సం. వి. స్. పుం.

సూతుఁడు, రోమహర్షణుని కొడుకు

సీ. నైమిశారణ్య పుణ్యక్షేత్రమునఁ గులవతి కాసకుండను పరమ
మౌని... ద్వాదశ వార్షికోత్తమ సత్రయాగంబు, మొగిఁ జేయు
చున్న నమ్మనుల కడకు, వచ్చి తానుగ్రశ్రవసుఁడను సూతుఁడు,
రౌమహర్షణి సుపౌరాణికుండు -అ- పరమభక్తితోడఁ బ్రణమిల్లి
యున్న సక్కధకు వలన మునినికాయమెల్లి, వివిధ పుణ్యకథలు
వినువేడ్క నతనిఁ బూజించి రపరిమిత విశేషవిధుల -వ- అక్కఱ
కుండు వెండియు నమ్ముని సంఘంబునకు నమస్కారంబుసేసి

యనేక పురాణ పుణ్యకథా కథనదడుండ వ్యాసశిష్యుడైన రోమ హర్షణునకుఁ బుత్రుండ నాచరిన నెక్కఁగ వినవలతురనిన నమ్మును లరసి కిట్లనిరి. చూ. ఉగ్రశ్రవుడు. అది. 1-27, 28

ఉగ్రశ్రవుడు సం. వి. న్. పుం.

1. సూతుని పుత్రుడు, రోమహర్షణుడు.

వ. సర్పయాగ సమయ ప్రవృత్తంబైన మహాభారతంబంతయుఁ దత్ప భాగతుండైన రోమహర్షణ నామధేయుండును సాత్యవతేయ శిష్యుండును బండిత ప్రవరుండును నగు సూతునిపుత్రుండైన యుగ్రశ్రవుం డనియెడు కథకుండు సమ్యగవధానఁబున నాకర్ణించిన వాడగుటను సమాశ్రితవత్సలుండైన యా కృష్ణదైవిపాయను ననుగ్రహంబునఁ దత్కథా సాకల్యవివరణ విశారదుండై యుండు నతండు నైమిశారణ్య పుణ్యక్షేత్రంబునందు శాసకుండును కులపతి...ప్రత్యయాగం జాచరించుచుండ.

క. అమృతోత్పూల కతివిశదముగాఁగ నిమ్మహాకథ సెప్పెన్.

స్వర్గ. 77-78

“ఉగ్రస్య నృసింహస్య శ్రవః ఇవ శ్రవః యస్య సః— ఉగ్రశ్రవాః”

(ఉగ్రుడైన నృసింహుని చెవులవంటి చెవులు గలవాఁడు ఉగ్రశ్రవుడు— లేక ఉగ్రశ్రవసుడు.)

ఆదిపర్వమునందుఁ జెప్పిన దానికిని (చూ. ఉగ్రశ్రవణుడు) స్వర్గారోహణ పర్వమునందుఁ జెప్పిన దీనికి భేదము గనఁబడుచున్నది. ఆదిపర్వమున శాసకాదులకు సూతుఁడును రోమహర్షుని పుత్రుఁడును నగు ఉగ్రశ్రవసుఁడు భారతము వినిపించినట్లుండెను. స్వర్గారోహణ పర్వమున సూతుని పుత్రుండును రోమహర్షణ నామధేయుండును నగు ఉగ్రశ్రవుఁడు శాసకాదిమునులకు భారతము వినిపించినట్లుండెను. దీనింబట్టి ఉగ్రశ్రవసుఁడు, ఉగ్రశ్రవుఁడు ఒక్కడే యని తేలుచున్నది. కాని ఉగ్రశ్రవసుండు రోమహర్షుని పుత్రుఁడు సూతుఁ డనువాఁడు (చూ. ఉగ్రశ్రవసుడు) ఉగ్రశ్రవుఁడు సూతపుత్రుఁడు రోమహర్షణుడే. ఇవి పరస్పర విరుద్ధములు— సంస్కృత భారతమున ఆదిపర్వమందు.

రోమహర్షణ పుత్ర ఉగ్రశ్రవాస్సోతిః పారాణికో నైమిశారణ్యే
శానకస్య కులపతేర్ద్వాదశవాన్వికే సత్రే వర్తమానే- ఋషీనభ్యాగలా
నుపతస్థే పారాణికః పురాణే శ్రుతశ్రమః- సకృతాంజలి స్తానువాచ.

సం. భా. ఆది. 3-1 అని కలదు.

స్వర్గారోహణ పర్వమున తిక్కన కవీంద్రుని పాఠమునకు ఆధారము
గానరాదు.

సూ. ఆ. నిఘంటువునందు ఉగ్రశ్రవసుడు, ఉగ్రశ్రవుడు ఒక్కరే
యనియు అతఁడు సూతుని కొడుకు రోమహర్షణుడనియుఁ గలదు.
ఎట్లో తెలియకున్నది.

2. కురుకుమారుడు- ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు. చూ. ఆది. 5-107
ఇతఁడు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున భీమునిచేఁ జచ్చెను.

ఉగ్రసేనుడు సం. వి. అ. పుం.

1. కంఠుని తండ్రి స్వర్ణానుని యంశమునఁ బుట్టినవాడు.

వ. స్వర్ణానుం ఉగ్రసేనుడై పుట్టె. ఆది. 3-80

2. పరీక్షితు కొడుకు, జనమేజయుని తమ్ముడు.

వ. జనమేజయుని తమ్ములు శ్రుతసేనుడును భీమసేనుడును సుగ్ర
సేనుడును ననుచారలు. ఆది 1-83

3. మునికిఁ గళ్యపునకుఁ బుట్టినవాడు, గంధర్వుడు.

దక్షుని కూతురు ముని, ఆమె కళ్యపుని భార్య. చూ. ఆది. 3-61

వ. మునియను దానికి భీమసేనోగ్రసేనాదులయిన గంధర్వులు పదా
ర్వురు పుట్టిరి. ఆది. 3-85

4. కురుకుమారుడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు. చూ. ఆది. 5-107

ఇతఁడు పదునెనిమిదవనాటి భారత యుద్ధమున భీమునిచేఁ జచ్చెను.

ఉగ్రాయుధుడు సం. వి. అ. పుం.

1. పాంచాల కుమారుడు.

వ. అట్టియెడఁ పాంచాల కుమారులు వ్యాఘ్రకేతు సుశర్మ శుక్ల
చిత్రోగ్రాయుధులును జయరోచమాన సింహసేనులును బలుదేరుల

మొత్తంబుతోఁ దన్నుం గవిననం గర్జుం డయ్యెనమం దవీరుల నెని
మిది భల్లంబులం దునిమి. కర్ణ. 2-272

2. భృతరాష్ట్రుని కొడుకు, కురుకుమారుడు. చూ. ఆది. 5-107
ఇతఁడు భీమునిచేఁ జచ్చెను.

ఉగ్రుడు సం. వి. అ. పుం.

1. శివుడు.

అ. భృష్టద్యుమ్నుఁ దుగ్రతేజః డనికి నుగ్రునట్ల. ఉద్యో. 4-282

2. కురుకుమారుడు భృతరాష్ట్రుని కొడుకు. చూ. ఆది. 5-107

భీష్ముని చతుర్థదివస యుద్ధమున భీమునిచేఁ జచ్చెను. భీష్మ. 2-286

3. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకఁడు.

తరువోజ. ...ఉగ్రుఁ డన విశ్వరూపుఁ డనఁ జేర్చి యా రుద్రు లర్చిత్తు
లైరి. అను. 3-58

విణ. (అ. అ. అ.)

4. భయంకరుడు.

తే. ఉగ్రుఁడై దుస్ససేనుని యురము వ్రచ్చి, రుధిర ముగ్రతఁ ద్రావు.
మరుత్తనూజ. కర్ణ. 8-229; విరా. 5-15

ఉచధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

అంగిరసుని వంశమువాడు.

తే. అంగిరస వంశసంభవు డగు నుచధ్యుఁ, గోరి నిజపుత్ర పోముడు
గారవమున నిచ్చె. అను. 5-840

ఉచితపరుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

నీతి గలవాడు.

వ. ఉచితపరులగు నరపతులు దొలుతఁ జెప్పినవారిక సహాయత్వంబుఁ
జేయఁజూతురు. ఉద్యో. 1-87

ఉచితత్వము సం. వి. అ. న.

ఉచితత్వము.

ఉచితత్వము కయ్యంపు టుచితత్వంబునం గలనె. కర్ణ. 2-317

ఉచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తగినది, యుక్తము.

వ. మఱియు నవసరోచితంబులగు వినోదంబులం బ్రమాదంబు పుట్టించుచు.
విరా. 1-78; విరా. 4-204

2. విధింపఁబడినది, నియమింపఁబడినది.

వ. అనినఁ బాంచాలి సుదేష్ట మందిరంబునం దా నుచితాచరణంబున నునికియు.
విరా. 2-274

3. న్యాయమైనది, నైతికము.

అ. అనుడు నతని కిట్లు లనుఁ బాండవాగ్రజుం డింద్రతనయుఁ డుచిత మెఱిగి పలికె.
విరా. 5-885; ఆది. 8-14

4. సమంజసము.

చ. అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవ మొంద నైపుణం, బుర నుచితంబుమై నరసి.
విరా. 1-248

5. ఒప్పదము.

క. ...ఇ, ట్లనియెం బాంచాలి యుచితమగు చందమునన్.
విరా. 1-104

6. హితము.

తే. నీవు ధృతరాష్ట్రతో ధర్మనిష్ఠమైన, యుచిత మాడిన నందుఁ బో టొడ్డియున్న, దొరల భృత్యుల మనములు దిరుగఁబడవె.
ఉద్యో. 1-57

ఉచ్చము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉన్నతము, ఎత్తైనది.

వ. కనకమయోచ్చాసనంబున నున్న వ్యాసభట్టారకు. ఆది. 3-4

2. పెద్దది, బిగ్గలయైనది.

మ. ...ఆత్మవచ్చ భైరవ హుంకార రవంబునన్ వియదగారంబెల్ల భేదిల్ల.
ఆది. 6-18

ఉచ్చయము సం. వి. అ. పుం.

సమూహము.

క. ...బి, ల్కయ్యము గురుని బలముతో, నయ్యె యుధిష్ఠిరబలోచ్చ
యంబున కధిపా. ద్రోణ. 3-287

ఉచ్చరణము సం. వి. అ. న.

ఉచ్చరించుట, నోటఁబలుకుట.

క. సమర్థ పుణ్యాభిదాన సకృదుచ్చరణా. ఉద్యో. 4-427

ఉచ్చరించు సం. న. క్రి.

వాక్రుచ్చు, పలుకు, చెప్పు.

క. కురుక్షల విభుఁడగు ధర్మస్థిరమతి యగు నీతఁ డనుచు భృతిఁజేసి
యధిష్ఠిరుఁ డను నామముఁ దా నుచ్చరించె నాకాశవాణి జన
వినుతముగాన్. ఆది. 5-97

ఉచ్చరితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉచ్చరింపఁబడినది, పలుకఁబడినది.

చ. ...అర్జునుఁ బోలెగ నన్యు లెందు లే, రను జనఘోష ముచ్చరిత
మయ్యె. ఆది. 8-95

ఉచ్చారణము సం. వి. అ. న.

ఉచ్చరించుట, పలుకుట.

వ. ...శంకరు దర్శించి సప్రణవోచ్చారణంబుగా దండప్రణామంబు
లాచరించి. ద్రోణ. 2-388

ఉచ్చిచను దే. అ. క్రి.

ఉచ్చిపోవు. చూ. ఉచ్చిపోవు.

ఉ. ...అపృషతాన్వయాగ్రగణ్యం డడరించు నారసము లుచ్చి
చనంగ. భీష్మ. 2-55

ఉచ్చిపోవు దే. అ. క్రి.

1. దిగఁబడి పైకి వెడలు.

క. కన దృష్టియు ముష్టియుఁ దగు, ననువున మున్నెత్తి యేయుకనఁ

డప్పుడు దించిన కాయముల సపాటంబునఁ బదియుఁ బదేను నుచ్చి
పోయెం గోలల్.

విరా. 5-82; మౌ. 88

2. నాటుకొను, విచ్చిపోవు, విడిపోవు.

మ. ...మాయల్ పన్ను నేర్పింకఁ జెల్లదు నూ నీకని యా సుయోధ
నుని యుల్లం బుచ్చిపో నాడుమీ.

ఉద్యో. 3-97

3. భేదిల్లు, చీలు.

తే. అలిగి యాతండు గడవైచి యక్కుమారు, ఘోటకంబుల సూతుని
గూల్చె నదియ, పట్టుకొనివైచె మగుడ నప్పాండుపాత్రు, చేయి
పడి నుచ్చిపోవ నచ్చిత్తుఁ డధిప.

కర్ణ. 1-59

“నిర్భిద్య దక్షిణం తావలం, నివపాత మహితలే.”

సం. భా. కర్ణ. 15-30

ఉచ్చు దే. అ. క్రి.

[దీనికి ‘చను’, ‘పోవు’ - అను గమనార్థక ధాతువు లనుప్రయుక్తము
లయిన ప్రయోగములే యెక్కువగాఁ కన్పించుచున్నవి. తి. ప. ప్ర
కోశమువారు భీష్మ. 3-489 (అది. 431) విరా. 8-162 క్రింద ‘ఉచ్చి’
యని ప్రయోగమిచ్చియున్నారు. భీష్మ. 8-481 లో ‘ఉచ్చి’యను
పాఠము గనఁబడుచున్నది ‘ఉచ్చి’ పాఠాంతరముగాఁ గూడ సం.మున.
కానరాదు. ఎరా. 8-162 లో వీరిచ్చిన ప్రయోగమునకు మాటుగా
“ఇరుమెయిఁ దొలిచి బెట్టిలఁ దూఱు నవియును” - అని ఆనంద, సం.ము.
అకాడమి ప్రతులలోఁ గానవచ్చుచున్నది.]

1. దిగఁబడి వెడలు. చూ. ఉచ్చిపోవు¹.

2. నాటుకొను, విచ్చిపోవు, విడిపోవు. చూ. ఉచ్చిపోవు².

3. భేదిల్లు, చీలు. చూ. ఉచ్చిపోవు³.

4. వైకివచ్చు, ఉద్ధరమగు.

మ. మును సౌరభ్యము నివ్వటిల్లఁగ మనోమోదంబునం చేటు లల్లిన
యోలిన్ వెడలంగ రేకులు సముల్లాసంబునన్ లింకమెక్కునయం
బెక్కుచు గ్రద్దె పొం చెడలి వీరకం గేసరంబుల్ గడ, లొక్కనఁ

దోడ్కోమధువుచ్చి వేరెరిమిఁ బొల్పుంజెందె నంభోజమల్.

ఉద్యో. 2-110

(వుచ్చి, వుచ్చి- అనునవి పాఠాంతరములు- తి. ప. ప్ర. కోశము వారు ఈ పాఠ మీయలేదుగాని 'ఉచ్చి' క్రిందఁ బాఠాంతరము గుర్తుతో నిచ్చినారు.)

తే. ...కుంభజుండు గోపించి దొడ్డ, నాగసం బేయ నమ్మత్స్యనాథ
తనయు నురము వడిఁ గాడి వీపున నుచ్చిపోయె. భీష్మ. 3-19

స. క్రి.

భేదించు, చీల్చు.

వ. అవ్వీరవరు నారాచాడి నానావిధ విశిఖ వ్రాతంబులు హేతినంఘ
ట్టనంబున మండుచుఁ గరుల నుచ్చిపోవుచుఁ దేరుల విలుచుచు.

ద్రోణ. 2-18

ఉచ్చైర్నాదము సం. వి. అ. పుం.

పెద్ద ధ్వని.

క. పాదంబులు వెట్టుడుఁ ద, త్పాదప ఘనశాఖ విఱిగి బల్లన నుచ్చై,
ర్నాదమున దిక్కు లద్రువఁగ, భేదిల్లె విహంగతతులు భీతిం బఱ
వన్.

అది. 2-72

ఉచ్చైశ్రవము సం. వి. స్. పుం.

ఇంద్రుని గుఱ్ఱము.

తే. జన్మవేళన యాతఁ డుచ్చైశ్రవంబు, భంగి హేపించెఁ బృథివి
గంపంబు నొంద, నప్పు డతని కశ్యక్తామ యని యొర్రెఁ, బేరు
జనములు విన నశరీరవాణి.

ద్రోణ. 5-849

ఉచ్చిఖుండు సం. వి. అ. పుం.

తక్షక కులమునఁ బుట్టినవాడు.

వ. పుచ్చాండక.....రణేభకోచ్చిఖ శరభ.....నుహాహవాదులయిన
తక్షకకులసంభవులును.

అది. 2-212

ఉచ్చిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భుజింపఁగా మిగిలినది.

వ. అని కారతమ్యః జ్ఞానహీనులగు నయ్యల్పబుద్ధులు నెప్పిన సుచ్చిష్ట దర్పితం బగునదియును (కాకి) కర్ణ. 2-57

వ. తొల్లినాలాయనియైన ఇంద్రసేనయనం బరంగిన పరమవతివ్రత మౌర్ధ్వల్యుండను మహామునికి కార్యయయి కర్మవశంబున నమ్మనిం గుప్తవ్యాధిబాధిత త్వగస్థిభూశ శరీరు వయోవృద్ధు...విశీర్య మాణ నఖత్యచుం బరమభక్తి నారాధించి తదుచ్చిష్టంబు కుడుచుచున్న.

తే కుడుచునెడ నాని పెనువ్రేలు కూటిలోన, దునిసిపడియున్న వ్రేల్ పుచ్చి లోయజాఱి, యేవగింపక యుచ్చిష్ట మిష్టలీల, దగిలికుడుచుచున్నంత నత్తరుణిఁ జూచి. ఆది. 7-255; 258; ఆర, 2-120

ఉచ్చేదము సం. వి. అ. పుం.

1. భేదించుట, చీల్చుట.

మ. ఘనసజ్జాహతులం బ్రకాండ పరిఘా మాతంబులం దీవ్రకాత నఖోచ్చేదములం బ్రదీప్త శరవేన క్రిడలం...తప్తగౌ, ద్ర నికాశే ద్రుతిపోరు సాధన సమత్వస్ఫూర్తి నొప్పెంగడున్. ఆర. 8-847

2. నాశనము చేయుట, సంక్షోభ పఱచుట.

క. లోకోచ్చేదముఁ గర్మ, వ్యాకులతయుఁ గాక యుండవలయుటకై సు, శ్లోకా చతురాశ్రమములు, గైకొని నడపిరి దృఢంబుగాఁ బూర్వమునుల్. కాంతి. 6-278

ఉచ్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పలుకెత్తఁబడినది.

ఉ. ...చటుల వేగసముచ్చిత పుచ్చగుచ్చ వి, పోటిత దిగ్విభాగుఁ డగుచుం జనుదెంచె సుషేణుఁ డత్రణిన్. ఆర. 7-87

2. ఎత్తైనది, మీఁదికిఁబోయినది.

చ. అతులితమై ద్వితీయ కనకాద్రియొక్కో యిది నా నిజాంగ ముచ్చితముగఁ జెంచి పుచ్చయునఁజేసి దిగంతములందుచున్న యున్నతుఁ గపివాఘుఁ జూచి కురునందనుఁడు. ఆర. 8-848

ఉజ్జగించు సం. క్రి.

విడుచు, త్యజించు, విసర్జించు.

సీ. ...పోర నన్నొత్తి యెప్పుడు, తెప్పదు లేను నాచేనయినంతయు
జేసితి నింక నిశ్చింతవృత్తి, సుగతికి జనఁగోరి తగ మజ్జగించెద, కా
జాననంబును బాణములును - తే - దెలివి గలిగి మనుం డని పలికి
(ద్రోణుడు) ద్రోణ. 5-822

తే. లజ్జ పాటించి మది వెఱ యుజ్జగించి, రయము మెఱయ నప్పాం
చాఁ రాజసుతుడు. శల్య. 1-820; కాంతి. 1-191.

ఉజ్జానకము సం. వి. అ. న.

ఒకానొక తీర్థస్థానము.

వ. అర్హి నేనాశ్రమంబున నుజ్జానకస్నాతుండై మర్త్యం డఖిల పాపం
బులం దొఱంగు. ఆను. 2-88

ఉజ్జ్వలత్ సం. శత్ర.

దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

ప్రకాశించుచున్న.

క. ధృష్టద్యుమ్నుఁడు నుజ్జ్వల, దస్తాపదపుంఖ మార్గజావళి నయ్యు,
తృప్త గజఘటలఁ గలచె. భీష్మ. 2-210

ఉజ్జ్వలత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ప్రకాశము, కాంతి.

క. కల్పిత దృఢ చతురంగా, నల్పంబై గండుమిగిలి యాదవ బల
మా, కల్పోజ్జ్వలతఁ గొలువ నవి, కల్పుఁడు గృతవర్మ సనియె
గాఢనూర్తిన్. భీష్మ. 1-90

ఉజ్జ్వలత్వము సం. వి. అ. న.

ప్రకాశము, కాంతి.

తే. గంధకారి వేషంబు కతన మూర్తి, యుజ్జ్వలత్వంబు మఱువడి
యండఁ బాండు, తనయ మహిషి. విరా. 1-294; కాంతి. 5-15

ఉజ్జ్వలము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించునది.

చ. క ప్పగు మృదుమౌళి నుజ్జ్వల సఖాంకురచేష్ట యొనర్చు నర్జునిన్.

విరా. 1-247; విరా. 4-118.

సీ ఉరగంబుఁ దునిమి వే మరలి కర్ణునిమీఁదఁ, బదియఁ బండ్లెండును.

బటుశరములు, నిగిడించి యుజ్జ్వలంబగు దొడ్డవారసం బేసిన.

కర్ణ. 3-381.

ఉజ్జ్వలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలిగింపఁబడినది, జ్వలింపఁజేయఁబడినది.

క. ఉన్నతకరదీప నికర ముజ్జ్వలితముగాన్.

ద్రోణ. 5-148.

ఉజ్జ్వలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశించువాడు.

వ. వెదలి వివిధ వాహనారూఢలయి పౌరు లప్పురువంశవరు ననుగ

మించి రిత్తెఱంగున మెఱయు మహిమ నుజ్జ్వలుం డగుచుం జని

శాగీరధి యుత్తరించి పాండవోత్తముండు కురుక్షేత్రంబు ప్రవే

శించి చనుచుండి. ఆశ్ర. 2-30; ఆశ్వ. 4-272; కర్ణ. 1-268.

తే. ...మారాండు మాడ్కిఁ జూడ నుజ్జ్వలుఁ డగుచు నర్జునుఁడు

వొలిచె.

విరా. 4-254.

2. శార్యము గలవాడు.

క. విను మవమానము వడి యిట్లునికిఁ బడయు పొగడు కంటె నుజ్జ్వ

లులై మా,ర్కొనినది లెస్స యెట్లయి, నను వీరికిఁ బోటు మేలు

నాకుం జూడన్.

ఉద్యో. 1-342.

3. పెంపొందువాడు.

అ. పుత్రమిత్ర బంధు భూరి సేనా సమ,న్వితముగాఁగఁ గొలిచి నిన్ను

రాజ్య,భార వాహనమునకుఁ బట్టంబుఁగట్ట ను,జ్జ్వలుఁడ వగుదు

రమ్ము వారికడకు (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్ణునితో ననిన మాటలు)

ఉద్యో. 4-29.

ఉజ్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విడువఁబడినది.

వ. ప్రేతపత్యసుభూతోజ్జితంబైన యాపానభూభాగంబు ననుకరించు.

కురుక్షేత్రము.

కాంతి. 2-84

ఉట్టు దే. అ. క్రి.

కాటు, స్రవించు.

అ. ఆర్పి నెత్తు రుట్ట నమ్మస్తకము వట్టి, కొని యతం దురాత్తహోర
భంగి. ద్రోణ. 5-205

చ. అరివయి వీర నెత్తి చనునప్పుడుఁ దేనియ లుట్టువట్లుగా, నరపతి
చానిచారలు వినం బ్రియమాడుట మేలు. కాంతి. 8-21

ఉడించు దే. స. క్రి.

క్రుంగునటులఁజేయు, అణగించు.

క. తన దృష్టియు ముష్టియుఁ దగు, ననువున మ న్నెత్తి యేయు నతఁ
డప్పుడు డిం, చిన కాయముం సపాటం, బునఁ బదియుఁ బదేను నుచ్చి
పోయెం గోలల్. విరా. 5-32

అప్పుడు + ఉడించిన - అని ఆనందవారి పాఠము

ఉడించు శబ్దము నిఘంటువులఁ గానరాదు. అప్పుడు + డించిన అని
విడదీయుట సమంజసమని తోచెడిది. చూ. డించు.

ఉడికించు దే. స. క్రి. (√ఉడుకు)

1. కోపము వచ్చునట్లు చేయు.

క. రి త్తయువచారముల నే, నుత్తముఁ డగు ధర్మతనయు నుడికించితి
దు, ర్వృత్తులగు మత్సుతులకును, మిత్తియగుం బోర వగలు మిగు
లకయున్నే. ఉద్యో. 2-82

క. సమరమునకుఁ బురికొల్పుచు, మముఁ దలఁచిన నుల్లికుట్టు మాటలఁ
దచ్చిత్తము లుడికించుచుఁ బాండవ, సమితిం గడగించుచా రచట
నెవ్వరొక్కో. ఉద్యో. 2-242

2. మనోవ్యధ పొందునట్లు చేయు, అంతస్తాప మొందఁజేయు.

క. పాంచాలరుఁ బాండవులు ను, దంచిత గర్వమున ననికై దతిమి
యొడలు మం, డించుచు నుండఁగ నిట్లుడి, కించెద వొకవలన నీవుఁ
గీడు పలుకులన్. ద్రోణ. 5-35

(ప్రౌఢాపి యుద్ధిష్ఠిరునితో) సీ. ... అరిగణంబు - తే - ద్రుంచిరాజ్యంబు
సేకొంటి తొలుగిపోదు, గాక యని యిప్పు డుడికింప వీకుఁ దగునె
కాంతి. 1-89

శ్లో. కథమద్య పునర్వీర వినిహంసి మనాంసి నః. సం. భా. కాంతి. 14-12

ఉడిగించు దే. స. క్రి. (✓ ఉడుగు)

ఉడుగఁజేయు.

1. మానిపించు, ఆవు.

క. భగదత్తు నేనుఁ గడరిన, వెగడునఁ కాండపుల మొసలు విఱుగు
టయు మహా, నగ మేటి వేగ మాఁగిన, పగిది ఘటోత్క-చుఁడు దాని
వరు వుడిగించెన్. భీష్మ. 8-85

2 విడుచు, తొలగఁద్రోయు.

సీ. నినుఁ బ్రజాసంహారమునకునై కల్పించి, నాఁడఁ గావున నీ మనంబు
నందుఁ, బొడము విచారంబు నుడిగింపుము. ద్రోణ 2-170

3. అణచు.

ఉ. ... వానినెల్లఁ గ్ర, క్కించెద నీమదాంధ్య - ముడిగించెద నిప్పుడ
కాలు ప్రోలి కేఁగించెద. ఆది. 6-294

ఉడిగిమడుగు; ఉడిగిమడఁగు దే. అ. క్రి.

అణగిమడుగు.

క. వనమున ఫలమూలంబులు, దిని మునినై యుండఁగాక ధీరోద్ధతిమై,
ననినేయ నీకు వచ్చునె, చను మచటికి నుడిగిమడిగి కాంచుఁడ
పోలెన్. (ఉడిగి మడఁగి - అని సం.ము) ద్రోణ. 4-241

అ. అనిన ధౌమ్యః డిట్టు లనియె నీవత్సర, మొకఁడు నెట్టులయిన
నుడిగి మడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యాపద, నిస్తరించి
విదప నెగడవలయు. విరా. 1-148

2. ఉపరతమగు, వ్యాపారము లడఁగు, నశించు.

తే. ఉపరతంబైన మనసుతో నుడిగి మడఁగు, నింద్రియములు పరమ
మోఁదెసేని దాన, మనసు మగుడడు విషయతృప్తన చరించు.

కాంతి. 6-88

3. ప్రాణములు దక్కించుకొను, పాటిపోవు.

(ద్రోణుడు దుశ్శాసనునితో) క ఏమి యువరాజు విభునకు, నేనుమె
నైంధవుని నేమిసేసె నరుడు నీ, చేమిటి. కిట్టి రథిక, స్తోమముతో
ఏటిగి తెందు, జొచ్చెద వింకన్.

క. అడుకులు దిన్నట్లగునే, కడుపున గుట్టెత్తినపుడు గడుఁ బఱచితి
వార, దొడ తెలుగక పొందుసుతుల, నుడిగి మడుగ వలసె నిప్పు
దొక సాత్యకిచేన్. ద్రోణ. 4-88, 89

ఉడిచికొను దే. అ. క్రి.

ఉపసంహరించుకొను, మరలించు.

క. ధరణి దిశాప్రసారిత, గురుకర నికరంబు బుడిచికొని దీర్ఘనిరం,
తరగతి భిన్నుడ పోలెను, హరిదశ్యుడు విశ్రమించె నస్తాద్రి.
దరిన్. ఆది. 8-174

ఉడిపికొను దే. ఆ. క్రి.

మాన్చుకొను, పోగొట్టుకొను.

వ. అని వితర్కించుచుం గిరిటి యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలం బుడిపి
కొని లెచ్చయించి. విరా. 1-161; అశ్ర. 1-99; భీష్మ. 2-162

ఉడివించు దే. స. క్రి.

1. మానిపించు, ఆవు.

ఉ. ...మహోర్వినుత సర్పయాగ ముడివింపుము కావుమ సర్పసంహ
రిన్. ఆది. 2-230

2. అణచు.

ఉ. వింతయె కాముశక్తి యుడివింపగ శక్యమె యెట్టివారికిన్.

ఆది. 7-58

ఉడివోక దే. వి.

విరమించుట, అగుట.

ఉ. మంచుచు వచ్చు దానిఁ బది మార్గణముల్ గొని వేగమొప్పు నా,
ఖండల నందనుండు గడికండలు సేసినఁ జూచి యప్పు దా, శం దుడి

నోక లేక సమరంబున ఖడ్గము భేటకంబును, ద్దండతఁ గొంచుఁ
దేరు దిగి తాఁ గవినెన్ రయ ముల్లసిల్లఁగన్. విరా. 5-151

ఉడివోపు దే. స. క్రి.

విరమించు, అపు
చూ. ఉడివోక.

విరా. 5-151

ఉడుకాటు దే. అ. క్రి.

మనస్తాపము తొలఁగు, విచారముడుగు, మంట చల్లారు.

నీ ఈ వెండ్రుకలువట్టి యీడ్చిన యాచేయి దొలుతగాఁ బోరిలో
దుస్సనేను, తను వింతలింతలు తునియలై చెదరి రూ, పఱియున్నఁ
గని యుడు కాటుఁగాక, యలుపాలఁ బొసపడు చిచ్చే యిది.

ఉద్యో. 8-117

ఉడుకు దే. అ. క్రి.

పరితపించు, (భయదుఃఖాదులచే) తాపమునొందు.

నీ. విప్రులు పట్టరా వెఱసొచ్చి యొదిగెడు, గవయంబు చాడ్పునఁ
గర్జభీతి, నుల్లల నడుకుచు నుండుదు. కర్ణ. 3-88

తే. చూచు వారల యుల్ల ముడక. క్రి. 2-14

తే. మదిఁ జింత పొనిపి యుడుకు లొకవెట్టి.

కాంతి. 1-282; కాంతి. 4-84

వి.

1. అంతస్తాపము, పరితాపము.

అ. ఉడి వచ్చినాడ నుద్ధతి నాకేల, యుడుకుమాని నీవ యుర్వియేలు
గుఱ్ఱములు నేనుగులు లేని బయలు నీ, తలనె కట్టికొనుము ధరణ్ణ
తనయ. శల్య. 2-72

శ్లో. హతశాంధవ భూయిష్టా హతాశ్వాహత కుంజరా, ఏషాతే పృథివీ
రాజన్ భుంక్ష్యేనామ్ విగతజ్వరా. సం. భా. శల్య. 32-52

తే. నేలబొరలు, చున్న వారేమి నెప్పుడు నుడుకుపేర్చి.

క్రి. 2-50; ఉద్యో. 8-117

2. బాధ, పీడ.

క. కడుఁగ్రొవ్వి వాడు లోకము, నుడుకులఁ బెట్టంగ విసివి యుగ్ర

తపమునం, గొడుకుఁ బడసి.

ఆను. 4-407

విణ.

వేడియైనది, ఉష్ణము.

తే. ఉడుకుఁ గన్నీరఁ దడియంగ నొలుగుచును విచేష్టయై. స్త్రీ. 2-45

ఉడుకువ వి. (✓ఉడుగు)

విశ్రాంతి, విరామము, ఊట, తెఱపి.

చ. ఉడుకువ లేని కయ్యమున కోర్వంగ వచ్చునె నాకు ఉప్పిపు,టైపు
నొకమాటు వాగ్రహము డింపవు. విరా. 5-148సీ. వావిరిఁ బొడివెడు వగల సందడిబడి, యరియుచు నునికికి నుడు
కవయును. విరా. 2-815

ఉడుగఁబడియుండు దే. అ. క్రి.

ఒదిగిపడియుండు.

క. దేవతలకైన నొక్కొకచో వలయునకాదె శత్రుసూదన విధి
కా,లావాప్తికి మును దమ స,ద్భావంబు లడంచి యుడుగఁబడి
యుండంగన్. విరా. 1-58

ఉడుగు దే. స. క్రి.

1. మాను, విడుచు, త్యజించు.

క. వెక్కండ్ర నొక్కపోరను, నుక్కట భంజింతుఁ జంపు టుడుగుడు
రాజుం, దక్కటి చూపఱు లెంతయు, వెక్కసపడఁ జిత్రగతుల
విహరింతు దగన్. విరా. 1-82

తే. నా బుద్ధి వినవయ్య తమక ముడిగి. విరా. 2-78

క. జనులకు నొడఁబాటగు విధ,మున నడచుచు లోకనింద్యముల నుడు
గుచు మీ,దని యొక కలిమి కులుకక, మనుజుంజోఁ బొంది
పొసఁగి మను టొప్పు శృపా. ఉద్యో. 2-82తే. నీయత తపమును నిండ్రియ నిగ్రహంబు, భూరివిద్యయు శాంతిఁ
గారణములు, వాని యన్నింటికంటె మేలైన శాంతి, కారణము
లోభ ముడుగుట, కారవేంద్ర.

ఉద్యో. 2-84; శాంతి. 5-208, 561; ఆది. 2-180

అ. క్రి.

1. విరమించు, అగు.

క. కదియుచుఁ జాయుచుఁ బట్టుచు, నుదలుచుచుం బడుచు లేచు
చుడుగుచు వడిగొం, చొదవెడు కినుకం గడుబెట్టిదముగఁ బెనఁగిరి
చలంబు డింపక కడిమిన్. విరా. 2-848

క. ఉడు గుడుగు మోహనాస్త్రము, విడువకు మను నెలుగుతోడ
వేగంబున నెయ్యెడ కేగుదెంచి నారదుఁ, డెడవడు టించుకయు
లేక యిట్లను నాతోన్. ఉద్యో. 4-849

2. తప్పు, తొలగు.

ఉ. చూచుచుఁ జేరి వ్రేల్చిడుచుచుం దలయూచి విలక్షచిత్తయై,
యాచపలాక్షి ముక్కుపయి నంగుళముం గదియించి దీనికై,
గీచక యింతసేసితి సుఖత్వము బొందుడుగాక యింక న,ల్లేచిన
నిట్లుగా కుడుగునే యనుచున్ వెఱ నందుచుండఁగన్.

విరా. 2-856

ఉ. ప్రైవడి పోయెగాక ధృతరాష్ట్రుడు గన్నది యేమి యాసభం
దా వలదన్నఁ గి డుడుగదా. కర్ణ. 8-224

3. వింకము వదలు.

చ. ఎడవక యర్హ్య మచ్యుతున కిచ్చితి మిచ్చిన దీనికిం దొడం,బడమని
దుర్జనత్వమునఁ బల్కెడు వీరుల మస్తకంబుపై, నిడియెదనంచుఁ
దాఁ జరణ మెత్తె సభన్ సహచేవుఁ డట్టిచో, నుడిగి సఖాసదుల్
పలుకకుండిరి తద్దయు భీతచిత్తులై. సఖా. 2-30

విణ.

నూను, విడుచు, త్యజించు.

తే. చేయుటెంతయు మేలైనఁ జేసి విదప, వగవినట్టి దానము దను,
బొగడికొన్న, దానవిధి నిష్ఫలంబులు గాన రెండు, నుడుగుదాత
మహాఫల మొందఁగాంచు. ఆను. 5-189

ఉడుచు స. క్రి.

ఉడిగించు, పోగొట్టు, తొలగించు.

ఆ కూరకర్మలయ్య గోత్రాహ్వానం కగు, తాదా లుడుచు జనులఁ
తాపచయము, వెట్టి యెడలఁ బొంద వింద్రనందన నీకు, సమయ
భంగభీతిఁ జనఁగనేల. ఆది. 8-121

2. ఆఁపు, నివారించు.

వ. ...వారాశియుంబోలె బోరన మ్రోయుచున్న వాదిత్ర శబ్దంబు
లుడిగి. ఆది. 8-15

ఉడుపతి సం. వి. ఇ. పుం.

చంద్రుడు, నక్షత్రములకు రాజు.

సీ. జిహ్వ, యధ్యాత్మకము రస మారయంగ -తే- చాని యధిభూత
ముడుపతి దదధిదై వతంబు. ఆశ్వ. 2-148

ఉడుపము సం. వి. అ. పుం. న.

నీటిపండి రక్షించునది, తెప్ప.

వ. ...దుహ్యవంశంబునవా రుడుపప్లవ సంతార్యంబైన దేశంబు
నకు రాజులుగా. ఆది. 8-195

ఉడుపు దే. న. క్రి.

ఉడిగించు.

1. పోగొట్టు.

వ. ...అనులేపనంబున నస్రగంధం బుడిపికొని. విరా. 8-2

క. కామక్రోధాద్యములగు, నీమానస వికృతు లుడిపి. శాంతి. 4-30

క. విను తెవు లుడువఁగ భేషజమునకుం దలకొనిన చందమున.

శాంతి. 4-286

2. ఆఁపు, నిరోధించు, అడ్డగించు.

తే. ఇట్లు శత్రుంతపునిఁ ద్రుంచి యివ్వధమున, నొక్కఁడొక్కఁడ తం
పడు టుడువఁ దలచి, వివిధ తాణపరంసర వెల్లిగొలిపె, భయ
రసము వట్టుపెట్టునఁ బగలువాటు. విరా. 5-78

సీ. నరుఁ డేది వాయుతాణమున నమ్మెనఁ, దూరింపఁ గుంభజతైల
శరము -ఆ- వచ్చి యుడుప నలిగి. భీష్మ. 8-218; కర్ణ. 2-49

వ. వాడు పాండవ బాంబులకెద్దుగా నరదంబు సముచితరయంబున
నడప నమ్మద్రపతి సముద్ర సముద్రేకంబు చందంబైన యా
నైన్యంబు సరథసత్త్వంబు చెలియలి కట్టయుం బోలి యుడుపుట
యచ్చెరువైయుండె. శల్య. 1-135

శి. అణగించు.

ఉ. ...వీటికిం, బోవపు శత్రునే వుడిపి పోయెడు వాడవుగావు నీవు
సైన్యావలియైనఁ జేడ్చడక యాతలకెయుట లేదునేనియున్.

విరా. 4-192

త. నిన్నయఱసచ్చి పోయితి, వున్న యఱయు నేడు దీర్చి యుడిపెద నీ
గ, రోన్నతి యింకెట వోయెదు. ఉద్యో 4-841

4. చల్లార్పు.

వ. పెటిగివచ్చు కార్చిచ్చు నుడువను బాషాణవర్షంబు వారింపను.

ఉద్యో. 2-262

తే. త్రినయనుడు వచ్చి యాతనిఁ దేర్చె నాతఁ, డాతెఱంగెటి, గించి
యయ్యగ్ని నుడిపె, నపుడు పుట్టెఁ దదీయేంద్రియ ప్రజనున,
నొక్కయంగన రక్తాక్షి యుజ్జ్వలాంగి. కాంతి. 5-204

5. మాన్పు, తీర్పు.

వ. ఇట్లయ్యిరువురు నొండొరులం బట్టుకొని యేడ్చి రచ్యతుం డుడువ
నుడిగి తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీత జలంబుల ముఖ
ప్రక్షాళనంబు నేసికొనిరి. కర్ణ 8-109

ఉడువు సం. వి. ఉ. స్త్రీ. న.

నక్షత్రము

వ. అకాలసంధ్య నావహించినం దదుచిత వ్యాపార పారంగతంబులై
పొడసూపిన యుడుగణంబులుం బోలె. విరా. 5-60

ఉద్భవ దే. వి.

ఉడుకువ.

చ. వారొక యుద్భవ లేని త్రిమృతన్.

విరా. 8-95

(పాతాంతరము)

ఉత్తరభాగము సం. వి. అ. పుం.

అంగిరసుని కొడుకు, బృహస్పతి యన్న.

నీ. మఱి యంగిరసుడను మానసపుత్రున, కయ్యుతభాగము బృహ-
స్పతియును, సంవత్సరమును గుణాశ్రయ యోగసిద్ధి యనుకూ-
తురు బుట్టరి. ఆది. 8-86; కాంతి. 2-400

ఉత్కంఠ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

శిష్టప్రాప్తికై పడయు వేగిరపాటు, విరహము వంసఁ గలిగిన విచారము.

క. కై సేసి మదవికారో,ల్లాసంబున మేనువొంగ లఘుగతి నుత్కం-
ఠాసవపాన విదాన, చాత్యసంగతరంగి తాంతరంగుం డగుచున్.

విరా. 2-329

ఉత్కంఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువ వడఁకునది.

మ. (హరి) ధరణి చక్రము గ్రక్కునం గదల దిద్దంతావశశ్రేణి కం.,
ధరమల్ మొగ్గఁబడన్ దిశావలయ ముత్కంఠంబుగా నీ బలం,
బరలం కాఱఁగ భీష్మువైఁ గవినె. భీష్మ. 8-282

వి. అ. పుం.

వడఁకు.

మ. ...కౌరవులు గోవర్గంబుఁ నొంపోవఁగాఁ, గని యే గ్రమ్మటి
రి త్రవోదునె భయోత్కంఠంబు నీ కేటికిన్. విరా. 4-88

మ. ...దిశావలయ ముత్కంఠంబు నొందెన్.

సౌ. ప్రి. 2-122; ఆర. 7-254

ఉత్కచము సం. వి. అ. న.

ఒక పుణ్యతీర్థము.

వ. గంధర్వుండు పెద్దయంత్రబౌద్ధు విచారించి యిచ్చోటికిం గుఱంగట-
నుత్కచఁబను తీర్థంబునం దపంబు సేయుచున్నవాని ధౌమ్యం
డను బ్రాహ్మణునిఁ బురోహితునింగాఁ బ్రార్థింపుడు.

ఆది. 7-156

ఉత్కటము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధిక మైనది, మిక్కుటము, అతిశయము.

ఉ. కీచక ముఖ్యుఁ డవు...నుత్కట సంభ్రమంబు హర్షంబుఁ బెనఁ
గొనంగ. విరా. 2-118; విరా. 2-226

వ. అని తన మనంబునం గదిరిన యనుజ వియోగతాపం బుత్కటం
బగుటయు వెండియు నిట్లనియె. విరా. 8-59; భీష్మ. 3-348.

ఉత్కరము సం. వి. అ. పుం.

సమూహము, గుంపు.

సీ. భేరీధ్వనుల నింగి బీటలు వోకుండఁ, గరికర శిఃరోత్కరము
దడుపు. భీష్మ. 1-119; విరా. 8-154

ఉత్కర్షణము సం. వి. అ. న.

పైకి లాగుట, పైకి ఎగబట్టుట.

వ. .. ఆ సభ విభవంబు సూచువేడుక నందుఁ గ్రుమ్మరువాఁడ హరి
నీలబద్ధ స్నిగ్ధమణి స్థలంబునందు జలబుద్ధింజేసి పరిధానోత్కర్ష
ణంబునేసి విమల శిలాతల బుద్ధి మదక పరిపూర్ణంబయిన వాపి
సొచ్చి కట్టిన పుట్టంబు దడియం ద్రెల్లిన నన్నుం జూచి వృకోద
రుండు నగియె. సభా. 2-140

ఉత్కర్షత్వము సం. వి. అ. న.

శ్రేష్ఠత్వము.

వ. అనిన విని జనకుండు వర్ణంబుల యుత్కర్ష త్వాపకర్ష త్వంబులకు
మూలం బెయ్యిది. శాంతి. 5-508.

ఉత్కర్షము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆతిశయము, గొప్పతనము.

క. అని హర్షోత్కర్షంబున, మన మలరంగఁ బల్కి. విరా. 1-227

వ. అట్టి మహామూర్తిం గనుంగొని ధనంజయుండు విస్మయరోము.
హర్షణ ప్రహర్షోత్కర్షంబుతో ప్రణామంబులునేసి. భీష్మ. 1-210.

2. ప్రాశస్త్యము, శ్రేష్ఠత్వము.

క. హర్షంబును మానంబు న, మర్షము నపరాధమును సమదళావము.

సుత్కర్షాపకర్ష చింతలు, నార్వ సమాచారమున నిగస్త గుణం
బల్, కా.తి. 5-24

వ. అని పలికి స్వప్నంబున ఫాలిలోచను వలనం బరమోక్తర్షంబు
వడసిన తెలుఁ గేర్పదం తెప్పిన. ద్రోణ. 8-19

సీ. దుర్యోధనాది సుతులకును దక్కను, గలుగు బాధులకు సుత్కర్ష
మెసంగ. ఆశ. 1-109

ఉత్కర్షించు సం. అ. క్రి.

అధికమగు.

క. తపముల్లియు కల్పములు, నవగతములఁ జేయు విద్యకాస్పదమగు
నా, తపసి మహిత దానంబున, నుపచితమగు విద్య దపము సుత్కర్ష
ర్షించున్.

క. కానఁ దపంబును విద్యయు, దానౌదాత్య ప్రవర్తికంబులు,
ఆను. 4-951, 952

ఉత్కర్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగింపఁబడినది.

చ. ఉరుతర దావపావక శిఖోత్కర్షితశ్శసనంబులున్. ఆది. 8-230

ఉత్కర్షర్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వైకిఁ జిమ్మఁబడినది.

సగ్గర:- వదనోత్కర్ష కీలాబ ధారా,పాక ప్రాగ్భాగమగ్నాపతన
విఘటిత ప్రాణుడై. ఆది. 7-91

ఉత్కర్షష్ట సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠురాలు.

వ. రూపలావణ్య గుణంబులఁ బ్రసూదా జనంబుల యుద్ధెల్లి సుత్కర్షష్ట
యగుటంజేసి ప్రమద్వర యన నొప్పుచున్న కన్యక. ఆది. 1-145

ఉత్కర్షష్టత్వము సం. వి. అ. న.

గొప్పతనము, శ్రేష్ఠత్వము.

కా. దృష్టదృష్టునిఁ జూచుచున్ రణ సముద్రేకంబు కావోబలా,

వష్టంభంబును శౌర్యనిర్వహణ గర్వస్ఫూర్తియుం దొంటి యు,
తగ్గృష్టత్వంబును దక్కి స్రుక్కి వగ బుద్ధి బీకు వీకాడగాఁ,
జేష్టహీనతఁ బొంది యగ్గురుడు సంక్షిప్తాగుడై యున్నెడన్.

ద్రోణ. 5-820

ఉత్కృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. శ్రేష్ఠము, పశస్థము.

ఆ. ఉత్తమాసనములు నుత్కృష్ట వాహనంబులును గరుణఁ దమకు
భూమిపాలుఁ, డీక తార యెక్కు తెంతటి మన్నన, గలుగువారి
కైనఁ గార్యమగునె. విరా. 1-182

సీ. ధనము లుత్కృష్టంబులను ధనంజయు మాట పాటిగాఁగొనుము.
శాంతి. 1-144

క. పదుపత్వములే కంఠఃకరణంబున శుద్ధి సాలఁ గలిగి ప్రియము
పొం, పొరివోవఁజేత దానము, పరమోత్కృష్టంబు పద్మపత్త్ర
నిభాషి. ఆను. 5-212; భీష్మ. 1-117

2. మిక్కుటమైనది, అధికము.

క. ఒక తల సమస్తజగములు, నొకడ జనార్దనుడు నిలిచి యొక
తల యైనన్, నకలము నసార మాతం. డొకరుని సారంబు చాల
నుత్కృష్టమగున్. ఉద్యో. 2-815

ఉత్కృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠమైనవాడు, ప్రశస్తి పొందినవాడు, గొప్పవాడు.

తే. ధృష్టకేతుండు గౌరవోత్కృష్టుడైన బాహ్లికుని మాఱుకొని.

భీష్మ. 1-257

వ. తపోధృతి శమంబుల నుత్కృష్టుండగు ద్విజశ్రేష్ఠుండు దీనివలనం
బుట్టు నెది నీ వుపయోగింపుము. శాంతి 2-69

వ. మనుష్యులయందు జాతిధర్మోపధారకు తెక్కుడు జాతిధర్మోప
ధారకులయందు విప్రులుత్తములు విప్రులయందు వేదజ్ఞులుదా
త్తులు వేదజ్ఞులయందు బ్రవచనశీలు రుత్కృష్టులు ప్రవచన శీలు
దరయం దాత్మజ్ఞు లధికులు. శాంతి. 5-99; ద్రోణ. 5-22

ఉత్కోచము సం. వి. అ. న.

ఒక పుణ్యక్షిరము. (పాశాం) చూ. ఉత్కోచము.

ఆది. 7-156:

ఉత్కోపము సం. వి. అ. పుం.

మిక్కిలి కోపము.

ఉ. చాపముఁ గేతువుం దునిమి సారథి నశ్వములన్ వధింప నుత్కోపము.

వికారఁడై యసుర క్రూరకృపాణము గొన్న. ద్రోణ. 5-188:

ఉత్క్రమణము సం. వి. అ. న.

1. మీదికిఁగాని వెలికిఁగాని పోవుట.

సీ. నరనాథ యుత్క్రమణ ప్రదేశంబులు పాద జంఘా జాను పాయు.
గుహ్యములు. కాంతి. 6-124

2. ప్రాణము పోవుట.

సీ. చేకురు నకవర్గ ముత్క్రమణ కాలంబున గంగఁ దలంచిరేని.

ఆను. 2-118:

ఉత్క్రమము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్క్రమణము, వెలువలికిబోవుట, మీదికిబోవుట.

తే. హృన్మయ పవనక్రమోత్క్రమముల నొందు నద్వైవతంబుల యోగి
వరుఁడు. కాంతి. 6-124

ఉత్తంసము సం. వి. అ. పుం.

1. సిగిలంతి, తలమానికము, శిరోభూషణము.

ఉ. ...నేను దు, స్థాంసము గోయు వైద్యుని క్రమంబున నాతనిఁ
ద్రుంచి యన్వయో. త్తంసముఁ జేయనే జనకుఁ దద్విధ మొప్పఁడె.
మీరుఁ జేసినన్. ఉద్యో. 3-379

2. శ్రేష్ఠవాచకము.

కురుక లోత్తంసమవై.

కాంతి. 1-121.

ఉత్తంసీకరణము సం. వి. అ. న.

అలంకారముగాఁ జేయఁబడినది.

క. అంసప్రదేశ లలితో, త్తంసీకరణోవలాల్య ధరణీవలయా.

కాంతి. 3-426

ఉత్తమత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ఉత్తమత్వము, శ్రేష్ఠత్వము.

క. పురుషుడన వేటొకండే, పురుషోత్తముడైన యేన పురుషోత్త
మతా, స్ఫురణకుఁ బురుషత్వంబను, మెరమెర గల దదియకాదె
మెయికొనుఁ గ్రియకున్.

భీష్మ. 1-199

ఉత్తమత్వము సం. వి. అ. న.

శ్రేష్ఠత్వము.

వ. తన చూపునం గపిలలయిన గోవులకుం దక్కిన వర్ణ బుల గోవుల
కలె నుత్తమత్వంబు గలుగ వరంబిచ్చి విరించిన పీడ్మొలిపె.

అను. 2-25

ఉత్తమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. శ్రేష్ఠమైనది,

క. ఉత్తమ కన్యాజనులకు, నృత్తము గణపంగ నాకు నేర్పు గలదు.

విరా. 1-88

వ. ధర్మార్థ కామంబులయం దుత్తమమధ్యమాధమత్వ నిరూపణంబు
సేయుఁడు చూతమని పల్కిన నవ్విభునకు విదురుం డిట్లనియె.

కాంతి. 3-452; ఉద్యో. 4-427

2. మిక్కిలి అనుకూలమైనది.

ఉ. ఉత్తర లోనుగాఁగల పయోజముఖుల్ పగలెల్లఁ బ్రీతితో, నృ
త్తముఁజేసి పోవ మహనీయ రహస్యవిధిన్ నిశిధిని, నృత్తము
గోరు వారలకు వేడ్కకుఁ బట్టగుచుండు నాగృహం, బుత్తమ
మిత్రులుగునకు నొంటిమెయి దగ నీవు వచ్చినన్. విరా 2-285

ఉత్తమాంగకము సం. వి. అ. న. (ఉత్తమాంగము)

శిరస్సు, తల.

చ. ఘోరతర కంధరుండు దృఢకాయుఁడు దీప్తములుండు రక్తతో, చ
నుఁడు మహోత్తమాంగకుఁడు... సువర్ణుఁడు పుట్టె భూవరా.

అను. 1-77

ఉత్తమాంగము సం. వి. అ. న.

శిరస్సు, తల

వ. ఇన్విధంబున ద్రుపదపుత్రి దురవస్థం బొందుచు...దినకరుం గమం
గొని వినయ వినమితో త్తమాంగయై నిజాంతర్గతంబున.

విరా. 2-107

ఉ. భీముండు దదు త్తమాంగము సమర్థుని దన్నిన. సాప్తి. 1-209

ఉత్తముండు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. శ్రేష్ఠుండు.

వ. ...భూసురోత్తములు దమ్ముం బరివేష్టించియుండ. విరా. 1-48

2. యోగ్యుండు.

క. ఆరోగ్యము గల యుత్తము, బౌరోహిత్యంబు నడవఁబుచ్చుచుడి.

కాం. 2-311

ఉత్తమౌజుండు సం. వి. స్. పుం.

యుధామన్యుని సోదరుండు, ద్రుపదుని కొడుకు, ఇతడు మహారథులలో
జేరినవాండు. చూ. ఉద్యో. 4-285; ద్రోణ. 4-168, 169, 170, 171
నిద్రించునితని సశ్వశ్థామ హత్య చేసెను. సాప్తి. 1-168, 169

ఉత్తర సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. విరాటరాజు కూతురు, అభిమన్యుని భార్య. విరా. 1-245

విరాటుడిమెను ఆటగఱపుటకై బృహన్నల కప్పగించెను.

విరా. 1-243 మొ. 252

ద్రౌపది కోరికపై నుత్తర తన యన్నయగు నుత్తరుండు గోగ్రహణ
సమయమున కురువేనలపైకి యుద్ధము సేయఁబోవునపుడు బృహన్నలను
సారథిగాఁ జేసికొనుమని యతనికిఁ జెప్పి యొప్పించి బృహన్నలను బిలిచి
తెచ్చి యుత్తర సారథ్యంబున కంగీకరింపఁజేసెను.

విరా. 4-2 మొ 32 వ.

కురువేన మీదికి నుత్తర సారథిగాఁ బోవుచున్న బృహన్నలను జూచి
యీమె కురువీరులను గెలిచి వారి వస్త్రములలో జీత్రవర్ణ భాసురము

లును లోచనోన్మనకరములు నగువానిని బొమ్మపొత్తికలుగాఁ దెమ్మని
కోరెను విరా. 4-47 ఆర్జునుఁ డట్లే తెచ్చి యిచ్చెను విరా. 5-80
విరాటుడు ఉత్తరము లభిమన్యున కిచ్చి వివాహము సేసెను

విరా. 5-889 మొ.

ఈమె భర్త యభిమన్యుని ద్రోణుని మూఁడవనాటి యుద్ధమున
కట్టుడు మొదలగు యోధులు వంచనచే వధించిరి. ద్రోణ. 2-122

లోకపరితప్తయగు నీమెను కృష్ణుఁ డోదార్చెను. ద్రోణ. 2-389

ఆ సమయమున కీమె గర్భిణిగా నుండెను, ఆశ్వత్థామ ప్రయోగించిన
బ్రహ్మశిరోనామకం బగు నస్త్రముచే నీమె గర్భము దగ్ధము గాకుండ,
శ్రీకృష్ణుఁడ గాపాడెను. ఈమెకు పరీక్షితుఁడు అను కుమారుఁడు
జన్మించెను సౌ. పి. 2-80 మొ.

2. ఉత్తరాపాథా నక్షత్రము.

నీ ఉత్తరాఖ్యయైన యాపాథమాక్షికార్ద్రాన్నంబు అను 2-379

ఉత్తరంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లేచినట్టి తరంగములు గలది, ఉప్పొంగినది.

వ దేవా జనమేఽయుండు వైశంపాయనుతోడ మత్సూర్వ పితా.
మహులగు పాండవులును దార్ద్రరాష్ట్రులును స్వర్గం బారోహించి
యెల్లెట్టి నెలవుల నిలిచి రెట్లు వర్తించిరి చెప్పవే తదాకర్ణనకౌతు.
కంబు మదీయ చిత్తంబున నుత్తరంగంబగుచున్నయది. స్వర్గ. 2

(ఉత్తలము అని పాతా)

ఉత్తరకుమారుఁడు సం. వి. అ. పుం.

విరాటరాజు కుమారుఁడు. చూ ఉత్తరుఁడు,

వ. ఆయుత్తరకుమారునకు రథంబు గడప నియ్యకొని. విరా 4-29

ఉత్తరకురుభూమి; ఉత్తరకురుభూములు సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

జంబూది ప్రసహించు ప్రదేశములు జంబూనది నీరము సోకిన
చోల్లెల్లను సువర్ణబగునంట. అందుచే ఈ యుత్తర కురుభూములు సువర్ణ
మయము అని చెప్పవచ్చును. భీష్మ 1-19 స్వర్ణతుల్యములైనవి

అను, 2-322

ఇవి మేరువునకు నుత్తరమున నున్న ప్రదేశములగుటచే ఉత్తర కురు భూములని పేర్వడిసినవి. భూమిపై సంచరించువారి కెవరికి ఇవి అగోచరములఁట. ఎవ్వరును ఆచ్చట సాధించి కైకొన్నది లేదట ఇందు 'హరివాసము' అను పుర మొక ముఖ్యనగరము. అర్జునుఁ డీ నగరముపై విడిసెను అచ్చట వారు అర్జునుని జూచి భయపడి రాజసూయమునకు రత్నాభరణములు ధనములు నిచ్చిరి.

సభా. 1-236

కి. ఉత్తర కురుభూమియొ లో, కోత్తరమగు నట్టి నాక మొకొ.

చూ. ఆనుబంధము తుది సంపుటము. ఆను. 2-322

ఉత్తరగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఊర్ధ్వలోకము.

చ. పరమ పవిత్రముల్ యజరభాజనముల్ దము విన్నఁ జూచినన్,
దురితచయంబులుం దొలఁగఁ ద్రోవఁగఁ జాలుఁ బ్రదానగర్తకు,
త్తరగతి లాభవైభవము తంగెటి జున్నుగఁ జేయు గోవు తెవ్వరు
దగ వీని గొల్తు రనివారణఁజొత్తురు వారు నాకమున్. ఆను. 3-48

ఉత్తరణము సం. వి. అ. న.

దాటుట, అవ్వలిగట్టు చేరుట.

కి. గిరివన దుర్గములందును, సరిదుత్తరణంబునపుడు శ్రాద్ధవిధి సమాప్త
చరణ సమయమున వీరిం, బరిక్షిర్తించిన యతండు వడయుకులం
బుల్. ఆను. 3-193

ఉత్తరపాంచాలము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక దేశము.

వ ఉత్తర పాంచాల శూరసేన....మత్స్య దేశంబుల రాజులెల్లమ
దదృయంబునఁ దమతమ దేశంబుల విడిచియున్నవారలు

సభా. 1-112

ఉత్తరఫల్గుని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

శ్వేతి మొదలగు వానిలో బ్రాహ్మేందవ నక్షత్రము.

సీ. ...చెఱకుఁ దేనియ నుపాసితమైన -తే- భక్త ముత్తర ఫల్గుని.

ఆను. 2-378

తే. ఫల్గునాహ్వయ ముత్తరఫల్గునీ విశిష్టకాల సంజనతఁజేసి కలిగె.

విరా. 4-148

ఉత్తరమించు క్రి. మి.

ఉత్తరదిక్కు అధిగమించు, (ఉత్తరమించి = ఉత్తర దిక్కునుబట్టి)

మధ్యాహ్నం :- ఏనేడు లగుదెంచె నర్జునుం డేగి యింతకేతెంచు,
బూని దివ్యాస్త్రముల్ వడసి యమ్మహా భుజ భూరిసత్త్వ, నానత
రిపువర్గుఁ జూడఁ గాంతు మిందంచు బ్రాహ్మణుల, తోనే గె నుత్తర
మించి ధర్మనిత్యుఁడు ధర్మజుండ.

ఆర. 4-3

ఇది సం.ము పాఠము. వావిళ్ల ఆనంద అకాడమీల ప్రతుల పాఠము
ఉత్తరము మించి- ఉత్తరము మించి యన్న ఛందోభంగమగును. ఈ
మధ్యాహ్నం 7 ఇంద్ర + 1 సూర్య + 7 ఇంద్ర + 1 సూర్యగణము
లొక్కొక్క చరణమునకు గల్గియున్నది. కానసం.ము పాఠమే సరియైనది.
'ఉత్తరా' అని ఆకారంత స్త్రీలింగ శబ్దము 'ఉత్తరదిక్కు' అను నర్థ
ములోఁ గలదు. "ఉత్తరాదిగుడిచీ ప్యాత్" అని అమరము.

ఉత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 శ్రేష్ఠము, శ్రేష్ఠమైనది.

క. ఉత్తర కురుభూమియొ లో, కోత్తరమగు నట్టి నాకమొ.

ఆను. 2-822

క. ఇవి గమ్య భూము లుత్తమధిషణా.

కాంతి. 5-348

2. తర్వాతిది, ఆనంతరమైనది.

తే. భండనంబునఁ దనయుండు గం డడంగి, హాక విని తీవ్రభేదంబుఁ
బొంది యెంచి, కా తనూభవుఁడప్పు డానూతపుత్రు, నడిగె నుత్తర
వర్తన మాదరమున.

భిష్ట. 3-3

3. ప్రధానము, ముఖ్యము.

క. బ్రహ్మ వచ్చి శివుఁ గని వినయో, త్తరముగ మ్రొక్కుచు.

కాంతి. 5-440

వ. ఇట్లు బ్రహ్మోత్తరంబుగాఁ బ్రజావృద్ధియు సప్తసమృద్ధియు నగు
చుండ.

ఆది. 5-5; ఆర. 2-7

4. మీదిది, వైది.

క. త్యాగ మొక నెఱవు శమనం, యోగం బుత్తరము దాని కూర్వము
సంతోషాగమము. కాంతి. 5-348

వి. అ. స్త్రీ.

5. ఉత్తరవు దిక్కు.

వ. దశార్థ దేశంబున కుత్తరంబునఁ జాంచాల జనపదయామ్య దిక్కు
గంబున సాశ్వకూర సేన విషయంబుల లోనం గాశి. ది దక్షిణ తీరం
బొరసికొని. విరా 1-141; శల్య. 2-5

వి. అ. న.

6. సమాధానము, ప్రతివచనము.

వ. నేనును నా పోయిన కార్యంబు విన్నవించిన విజయుండు బలు
మొంజుతో దానికి నుత్తరంబు పలుకం దొడంగిన వారిచి వారి
జోదరుం డిట్లనియె. ఉద్యో. 2-123; ఉద్యో. 4-177

క. నీ తులువ పలుకులకు నీ, డై వోచిన యుత్తరంబు నడియె
దురాత్మా. కర్ణ. 2-329; కాంతి. 4-342; కాంతి. 5-540

7. లీనరూపమగు బుద్ధిచే సంప్రాప్తమగు తత్త్వము.

నీ. అవ్యక్తమనఁగ బ్రహ్మంబు నా నుత్తరమనఁగ శివంబు వినుతికెక్కి
-తే- అనామయ మన నొప్పి లీనరూప, బుద్ధిసంప్రాప్తమగు తత్త్వ;
మునకు వేదమానిత బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించు.

కాంతి. 5-845

8. పైభాగము, ఊర్ధ్వభాగము.

వ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్ణోత్తరాసంగుండవై నియమకృశీకృత
శరీరం బుతోఁ బ్రదెందు వర్షంబు లశేషవ్రతఁబులు సలిపిన తపో
నిధానంబవు. ఆర. 1-127

వి. అ. పుం.

9. రాబోవునది, భవిష్యత్తు.

క. ఉత్తర కలంబున లో, కోత్తరఁడు వసివృ పాత్రుఁ డుదితజ్ఞానో,

చాతురుడు పరాశరుం డను, నుత్తమ సంయమికిఁ బుట్టు దుష్ట్యల
తేజా. కాంతి. 8-525

ఉత్తరము ముట్టిన తూర్పు వి.

ఈశాన్య దిక్కు.

సీ. అనతిదూర, మై యుత్తరము ముట్టినట్టి తూర్పున నొక్క మడు
పున్న. శంఖ. 2-5

ఉత్తరవేది సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

యజ్ఞమం దగ్నిస్థాపనార్థమై ఉత్తర దిక్కున వేసిన వేది. కరుణేశ్వరమందలి
యొకానొక తీర్థము.

వ. అది ప్రజాపతి యుత్తరవేది యనియును సమస్త దేవతలు నందు
వరిష్ఠంబులగు సత్రంబు లాచరించి రనియును దానిఁ గుడుం డను
రాజు దున్నటంజేసి దానికిఁ గురుక్షేత్రం బను నామంబు గలిగె
ననియు నెఱింగించిన. శంఖ. 2-215

ఉత్తరాభాద్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్విని మొదలగు నక్షత్రములలో ఇర్వదాఅవది. ఇది రెండు నక్షత్రములు
గలది.

సీ. పూర్వోత్తరాభాద్ర పౌష్టాశ్విని భరణులందుఁ, -తే- గ్రోవుగల
మేఁకనఁజుడు. ఆను. 2-379

ఉత్తరాయణము సం. వి. అ. న.

సూర్యుఁ డుత్తరపు వైపుగా నడచు అటు నెరిల కాలము. మకర సం
క్రాంతి మొదలు కర్కట సంక్రాంతి వఱకుఁ గల కాలము.

క. రవిఁ గొల్చి యుత్తరాయణ, మవునంతకు నంపపాన్పునం దిట్లు
మహోత్సవ లీల నిలుతు నాకీ, దివసంబులఁ జేయవలయు దృఢ
రక్ష దగన్. భీష్మ. 8-428

ఉత్తరారణి సం. వి. ఇ. పుం. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

అరణి నుండి యగ్నిని బుట్టింపఁజేయు మఱొక యరణి.

(అరణి = త్రచ్చి నిప్పు పుట్టించెడు కొయ్య)

ఆ. అరణి బ్రాహ్మణుండు గురుఁ డత్తరారణి.

శంఖ. 2-97

4 మీదిది, పైది.

క. త్యాగ మొకనెవు శమనం, యోగం బుత్తరము దాని కూర్వము
సంతోషాగమము. కాంతి. 5-348

వి. ఆ. స్త్రీ.

5. ఉత్తరపు దిక్కు.

వ. దశార్థ దేశంబున కుత్తరంబునఁ తాఁచాల జనపదయామ్య దిక్కు
గంబున సాశ్వకూర సేన విషయంబుల లోనం గాళి. దీ దక్షిణ తీరం
బొరసికొని. ఏరా 1-141; శల్య. 2-5

వి. అ. న.

6. సమాధానము, ప్రతివచనము.

వ. నేనును నా పోయిన శార్థంబు విన్నవించిన విజయుండు బలు
మొంబుతో దానికి నుత్తరంబు పలుకం దొడంగిన వారిచి వారి
జోదరుం డిట్లనియె. ఉద్యో. 2-123; ఉద్యో. 4-177

క. నీ తులువ పలుకులకు నీ, దై తోచిన యుత్తరంబు నదియె
దురాత్మా. కర్ణ. 2-329; కాంతి. 4-842; కాంతి. 5-540

7. లీనరూపమగు బుద్ధిచే సంప్రాప్తమగు తత్త్వము.

సీ. అవ్యక్తమనఁగ బ్రహ్మంబు నా నుత్తరమనఁగ శివంబు వినుతికెక్కి
-తే- అనామయ మన నొప్పి లీనరూప, బుద్ధిసంప్రాప్తమగు తత్త్వ
మునకు వేదమానిత బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించు.

కాంతి. 5-845

8. పైభాగము, ఊర్ధ్వభాగము.

వ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్టోత్తరాసంగుండవై నియమకృశీకృత
శరీరం బుతోఁ బ్రదెండు వర్షంబు లశేషవ్రతంబులు సలిపిన తపో
నిధానంబవు. ఆర. 1-127

వి. అ. పుం.

9. రాబోవునది, భవిష్యత్తు.

క. ఉత్తర కలంబున లో, కోత్తరఁడు వసివ్వు పాత్రుఁ డుదితజ్ఞానో,

చాతుఁడు పరాశరుం డను, నుత్తమ సంయమికిఁ బట్టు దుష్ట్యల
రేఖా. కాం. 8-525

ఉత్తరము ముట్టిన తూర్పు వి.

ఈశాన్య దిక్కు.

సీ. అనతిదూర, మై యుత్తరము ముట్టినట్టి తూర్పున నొక్క మడు
పున్న. శల్య. 2-5

ఉత్తరవేది సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

యజ్ఞమం దగ్నిస్థాపనార్థమై ఉత్తర దిక్కున వేసిన వేది. కరుణేశ్వరమందలి
యొకానొక తీర్థము.

వ. అది ప్రజాపతి యుత్తరవేది యనియును సమస్త దేవతలు నందు
వరిష్ఠంబులగు సత్రంబు లాచరించి రనియును చానిఁ గుడుం డను
రాజు దున్నటంజేసి చానికిఁ గురుశ్శేత్రం బను నామంబు గలిగె
ననియు నెఱింగించిన. శల్య. 2-215

ఉత్తరాఖాద్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వినీ మొదలగు నక్షత్రములలో ఇర్వదాటవది. ఇది రెండు నక్షత్రములు
గలది.

సీ. పూర్వోత్తరాఖాద్ర పౌష్కాశ్వినీ భరణులందుఁ, -తే- గ్రోవుగల
మేఁకనంజుండు. ఆను. 2-379

ఉత్తరాయణము సం. వి. అ. న.

నూర్క్కుఁ డుత్తరపు వైపుగా నడచు లులు నెలల కాలము. మకర సం
క్రాంతి మొదలు కర్కట సంక్రాంతి వఱకుఁ గల కాలము.

క. రవిఁ గొల్చి యుత్తరాయణ, మవునంతకు నంపపాన్పునం దిట్లు
మహా, తప్ప నలీల నిలుతు నాకి, దివసంబులఁ జేయవలయు దృఢ
రక్ష దగన్. భీష్మ. 8-428

ఉత్తరారణి సం. వి. ఇ. పుం. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

అరణి నుండి యగ్నిని బుట్టింపఁజేయు మఱొక యరణి.

(అరణి = త్రచ్చి నిప్పు పుట్టించెడు కొయ్య)

ఆ. అరణి బ్రాహ్మణుండు గురుఁ డుత్తరారణి.

శల్య. 2-97

ఉత్తరాషాఢ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్విని మొదలగు ఇగ్నదేడు నక్షత్రములలో ఇర్వదొకండవ నక్షత్రము.

సీ. ఉత్తరాఖ్యయైన యాషాఢ మాషికార్థ్యాన్నంబు. ఆమ. 2-879

ఉత్తరాసంగము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరీయము.

వ. సరస్వతీ సత్త్రంబున నవకృష్ణోత్తరాసంగుండవై నియమ కృత్కృత
శరీరంబుతోఁ బండ్రెండు వర్షంబు లశేషవ్రతంబులు సలిపిన తపో
నిధానంబవు. ఆర. 1-127

ఉత్తరించు సం. స. క్రి.

దాటు, కడవు.

వ. అకృతాత్మంకుం గడవరాని యట్టి లోభవాహిని సత్యతీర్థంబున
నుత్తరించి. కాం. 5-184

తే. జీవుండు భవాబ్ధి యుత్తరింప లేడిది నిజము గరిష్ఠచరిత

కాం. 5-585

సీ. కౌరవనై న్య సాగర ముత్తరింపంగఁ, గంటిమి.

అశ్వ. 3-8; ఆర. 4-228

ఉత్తరీయము సం. వి. అ. న.

పై వస్త్రము (పురుషులు ధరించు వైబట్ట, స్త్రీలు ధరించు మేలి
ముసుగు వస్త్రము లేక పైట)

తే. అనుమతి పేయుండు మీ దనుండు, వార లుత్తరీయంబులు వదన
వినిహితములుగాఁ జేసికొని రోదనము రవంబు, తెనఁగఁజేసిరి.

అశ్ర. 1-96

వ. అన్నారీ రత్నంబును రయంబునం జేరి వ్రేటు గంటిం దొరంగు
రుధిరంబుఁ దన యుత్తరీయంబున మెత్తనయొత్తి

విరా. 5-280; ఆర. 6-155

ఉత్తరుండు సం. విజ. (అ. ఆ. అ.)

క్రేఘుండు.

తే. ...అతఁడు క్రిత్తి,ధరుండు కరుణోత్తరుండు.

విరా. 2-189

సీ. లోకంబులెల్లఁ గల్గుట నిల్పుఁడుగుట, తనయందయగు మహా
త్తరునిఁ గొలుతు. శాంతి. 2-20

వి.

విరాటుని కొడుకు, భూమింజయుఁడు, తల్లి సుదేష్ఠ.

దీని నెఱింగింత ముత్తరునకు.

విరా. 4-16; విరా. 5-288.

ఈతఁడు బృహన్నలను సారథిగాఁ జేసినకొని యుత్తర దిక్కునందలి గోవులను జేర్చిన కౌరవుల మీఁదకు యుద్ధమునకుఁబోయి కౌరవసేనఁ జూచి పడవడ వడంకి పాటిపోవుచుండ బృహన్నలయైన యర్జునుఁ డతనిని వెంబడించి రథముపై సారథికిగాఁజెట్టి తాను రథికుఁడై తమ ఆయుధ ములున్న జమ్మియొద్దకు వచ్చి యుత్తరుని జెట్టెక్కించి యాయుధముల కట్ట విప్పించి గాంధీపము నందిపుచ్చుకొనెను. ఉత్తర సారథ్యముతో అర్జునుఁడు కౌరవ సేనను జయించి గోవుల మరలించెను, విరాట చతుర్థాశ్వాసమ - విరాటుఁడు తన కుమారుఁడే కౌరవులను జయించెనని యానందపడుచుండఁ దాను గాదనియు నర్జునుఁడు జయించెననియు నుత్తరుఁడు తండ్రికిఁ జెప్పెను. విరా. 5-279 మొ, 303 వ.

ఉత్తరుని తల్లి సుదేష్ఠపాండవుల తల్లియగు కుంతికిఁ జెల్లెలు కూతురు. ఆ సంబంధము వలన ఉత్తరుఁడు పాండవులకు మేనల్లుడు. విరా. 4-128 ఈతఁడు మహారథుఁడు ఉద్యో, 4-260; ఈతఁడు పాండవ పక్షమున శల్యునితో బోరి యతనిచే భీష్ముని ప్రథమ దివస యుద్ధమున మరణించెను, భీష్మ. 1-283.

ఉత్తరోత్తరము క్రి. విణ.

మఱిమఱి, క్రమక్రమము, ఎడతెగక.

వ. సువర్ణస్థివి యను పేరిడి ప్రియంబునం బెనుచుచు వాని వలనం గనకంబను దినంబు నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగుచుండ నమృద్ధి నొంది. ద్రోణ. 2-191

ఉత్తరోల్పాకము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరోల్పాకమను పేరుగల దేశము.

న. (అర్జునుఁడు) ఉత్తరోల్పాక వామదేవ మోదాపుర సుదామ నసంకు.

లంబులను దేశంబుల రాజుల జయించి.

సఖా. 1-285

ఉత్తలపడు దే. అ. క్రి.

1. పరితపించు, వగచు.

వ. అహ్మలతి వలనం జిక్కి చిత్తం బుత్తలపడుచున్నయది.

విరా. 2-61

క. పరిజనహీనత దీనతఁ, బొరసిన యెడ ముట్టుకొని రిపుప్రకర
ము ని, పుర వాక్యముల నమ్మెయి, విరితాపము నేయ నేమి
భంగి నిలిచెనో.

వ. అనుటయు సంజయుం డమ్మనుజపతి కిట్లనియె నట్లు ధర్మ తనయుం
డును దమ్మైలుఁ గొడుకులును ద్రుపద పుత్రులును బొదుపుకొని
పలుకు పలుకులను జిత్తం బుత్తలపడ నాననంబు పల్లటిల్ల.

శల్య. 2-83

2. తుభిశమగు, కలఁగు.

క. ఇత్తటి మనష్య భువనం, బుత్తల పడుచున్నయది మహోగ్రా
సుర దు, ర్వుత్తముల నీవు కరుణా, యత్తమతిం బుట్టవయ్య
యదు వంశమునన్.

భీష్మ. 1-267

వ. అనుచు నుత్తలపడు నయ్యవసరంబున నుత్తరుండు పుత్తెంచిన
గోపాలురు పఱతెంచి.

విరా. 5-288

3. త్వరపడు.

వ. భీష్మదెహకుం జనుచున్నం గనుంగొని యమ్మహివల్లభు తమ్ము
లును శారిసాత్యకులును బరమాపులగు ధరణీకులు నతని చేతో
వృత్త బెఱుంగమి నుత్తలపడు చిత్తంబులతో వాహనంబులు డిగ్గి
యతనిం గూడంజని యప్పుడు.

భీష్మ. 1-158

4. కోపపడు, ఆగ్రహించు.

క. పలుమాటును రామికి నుత్తలపడియెచు దాన నిట్టి దశ నతఁ
డొందెన్.

కాం. 3-515

“యదా బకపతి రాజన్ బ్రహ్మణం నోపసర్పతి.

తతో రోహదిదం ప్రాహ భగేద్రాయ పితామహః”

సం. భా. కాం. 178-8

ఉత్తలపలుచు దే. స. క్రి.

ఉత్తలపడఁజేయు (తపింపఁజేయు)

వ. పాంచాలి వలని తగులు చిత్తంబు నుత్తలపలుచం దలరి.

విరా. 2-82

ఉత్తలపాటు దే. వి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలవడు}}$) ఉత్తలపడుట

(కలఁత, సఁక్షోభము)

క. అత్తటి నీతినయుం డెలుఁగెత్తి రధికవరులతోడ విట్లను నీదు,
ర్యృత్తుని బొడువుడు భీముని, యుత్తలపాటు శువు కడఁక నుడు
పుడు గడిమిన్.

భీష్మ. 2-372

క. అనుడు నతఁడు దనచిత్తంబునఁ దోచిన విధము ధర్మపుత్రునితో
నిట్లని చెప్పె నాతనికిఁ బుట్టిన యుత్తలపాటు గొంత డిందు
వడంగన్.

విరా 1-99

ఉత్తలపెట్టు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలము}}$) ఉత్తలపడఁజేయు

1. పరితపింపఁజేయు.

వ అప్పు డశ్వత్థామోద్దామ మరణకరణ స్మరణంబు దన చిత్తం
బుత్తల పెట్టఁ గోపంబు దీపింప నాసీనయై.

సాప్తి. 2-30

క. మత్తుఁ బ్రమత్తుని విషయా, యత్తుని దుర్బలునిఁ జూచి యిట్టి
పగతుపై, నెత్తురది శిఖ విపాదుల, నుత్తలపెట్టునది యకని యుక్తి
కడంగన్.

శాంతి. 2-281

ఉ ...అ, తుత్తమతేజు భూరిగుణు నొప్పెడు మెత్తనిమేను వాని
నెట్లుత్తలపెట్టిరో పలువు రుగ్రమనమ్ములు గూడి యక్కటా.

ద్రోణ. 2-8

ఉత్తలమందు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలము}}$)

పరితాపపడు.

ఉ. ...నన్నుత్తల మందఁజేయుటకునో తలపోసి యెఱుగనయ్యె
డున్.

విరా. 2-84

ఉత్తలము దే. వి.

1. పరితాపము.

వ అని వితర్కించుచుం గిరిటి యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలం బుడిపి

కొని.

విరా. 1-161; మాస. 170; అను. 1-8

క. చిత్తంబునఁ బైకొనియెడు, నుత్తలమడఁచుచును ముఖపయో
రుహమునఁ ద.శ్శొత్తైడు వెడనవ్వునఁ బ్రియు, చిత్తంబిగురొత్తఁ
జసియెఁ జెలువ యడవికిన్. ఆర. 7-210

శ్లో. సహభర్తా) హసంతీవ హృదయేన విదూయతా,

సం. భా. ఆర. 295-29

2. సంక్షోభము.

క. అప్పుయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁదప్పక కనుఁగొనుచు నుండఁ దగ
వేది కరఁదొప్పని తమకము చిత్తముఁ గప్పికొనుట నుత్తలంబు
గదురఁగ నచ్చోన్. విరా. 2-38

8. త్వర, వేగము, ఊహము.

చ. విలుదునుమాడి వెండియును విండులు నాల్గతఁ డెత్త నెత్తను. తల
మగఁ ద్రుంచివైచె గదఁ దత్తురగంబుల సూతుఁ జూడ.

ద్రోణ. 5-154

శ్లో. తదవ్యస్య ధనుః ఊహం చిచ్ఛేద లముహస్తవత్,
ద్వితీయం చ పృథీయం చ చతుర్థం పంచమం తథా,
ఆత్తసూత్తం మహారాజ భీమస్య ధనురాచ్చివత్.

సం. భా. ద్రోణ. 167-51. 52

ఉత్సాహము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తరింపఁజేయువాడు.

మ. ...నమాపరుతారణా.

శల్య. 2-420

ఉత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కుటమైన ధ్వని గలది.

మహాస్వర్గర :- తలచుగ నగు నుత్తరసల్లాసముల్ సేయు.

సాప్తి. 1-201

ఉత్తలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గొప్పది, బలీయమైనది, భయంకరము, మిక్కిలి యరువైనది, మేలైనది, శ్రేష్ఠము, పాదువైనది.

సీ. కాంకేతువు మహాత్తలమూర్తి.

భీష్మ. 1-268

2. మిక్కిలి యెత్తెనది.

ఉ. ఆ లనణాబ్ది మధ్యమునయందుఁ ద్రికూటసగంబుమీఁద నుత్తాల
విశాలసాలమణిధామ సముజ్జ్వలమైన లంకయన్, ప్రోలిని గంటి.

ఆర. 7-26

ఉత్తాలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యెత్తు గావింపఁబడినది.

సీ. ఉత్తాళితాట్టాలకాభిలమై.

ఆర. 7-57

ఉత్తుంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యెత్తెనది.

దే. అనపరాధుఁ దపోనిధి నధికశాంతి, యుక్తుఁ జంపిన పాపాత్ము
మఱక వట్టి, మ్రింగజాలెడు వాని నుత్తుంగ చేహు, నేను సృజి
యితుఁ జూడుఁడి యీక్షణంబు. ఉద్యో. 1-121; ఆది 2-30

2. ఉబికినది, విస్తరించినది, విరివి చెందినది.

క. గాంగేయుఁ డవష్టఁభోత్తుంగతనుం డగుచు నెట్లు దూరిన కురు
సేనాంగంబులఁ బురికొలిపి సునంగతములు సేసె సమరపమ్ముఖ
ములుగాన్,

విరా. 5-67

ఉత్తుఁడు వై. వి. (సం. యుక్తః)

ఆర్థుఁడు, తగినవాఁడు, పాత్రుఁడు.

చ. ...నాదుసిరి కుత్తుఁడ వయ్యెదు రమ్మ ప్రీతితో. శాంతి. 8-224

ఉత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టినది.

శా. పక్షివ్యాకలముం బరేతనిలయోపాంతోత్తమన్ - ఈ శమీ, వృ
క్షంబు.

విరా. 1-164

2. పైకెగసినది.

సీ రథ కరి తురగోత్థ పృథివీపరాగంబు, దెసల నాకసమున దీటు
కొనఁగ.

ప్రదో. 1-189

ఉత్తానము సం. వి. అ. న.

లేచుట, పైకి లేచుట.

క. ఇమ్మెయి గుహ్యతలము శుద్ధమ్ముగ నొనరించి కేల్ పదంపడి జల
ధౌతమ్ముగఁ జేసి సముత్తానమ్ము విదపఁ బాదశోధనము సేయఁ
దగున్. అను. 3-281

తే. జాపకలకు యోగులకును సమమ వుణ్యగతి విశేషంబు ప్రత్యక్ష
కలితమందు, జాపకలు నిర్భరోత్థానశక్తి వధికులనుచు వక్త్రంబు
విచ్చి రమ్మనియె వధిప. కాంతి. 4-187

ఉత్థిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లేచి నిలఁగడినది.

తే. అనినఁ గొఁబొక తెలివొందు నానవంబు, తోడ నుత్థితయైన యా
తోయజాపి, ప్రభలు పర్యంగ నొప్పు నావద్మరాగ, రత్న ముదేత
సిడికొని రాజుఁ జూచి. సౌప్తి. 2-97; ఆశ్వ 3-180

2. ఉద్గమించినది, పైకి వచ్చినది.

సీ. ఉదకంబు లందుండి యుత్థితయై శోక, విహ్వలత్వంబున వికల
గమన యగుచు. అను. 5-474

ఉత్థితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలిగినది, వృద్ధిపడి.

చ...కరీంద్ర ఘంటికా, భృద్ధిత సినాదమన్ రథవరోత్థిత ఘోషము
సుత్కటంబుగన్. విరా. 5-89

చ. కనుఁగొని వృష్టివీరులు నికామ సమజ్జ్వల రోషవహ్ని నెమ్మన
మున నుత్థితంబుగ... మౌస 52

2. పూనినది, ఉద్యుక్తమ.

సీ. ఆఖల జగత్ప్రభుపగు దేవదేవు న, నంతుఁ బురుషోత్తమాభిధాను
నంచితనామ సహస్రకంబున సంస్తు, తించుచు సంతతోత్థిత మన
స్కుఁడై... అను. 5-820

ఉత్థితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లేచినవాఁడు, లేచి నిలువబడినవాఁడు.

వ. అనినం శ్రీతచేతస్కు లగుచు నుత్తితులై లలాటంబుల నంజలి
పుటంబులు ఘటించి. | దోణ. 2-868

తే. మీ వగ పెల్లఁ దీర్ప నిపుడ, యుత్తితుండగు నీ కౌరవోత్తముండు.
ఆశ్వ. 4-82

2 ఉద్యుక్తుడు, పూనినవాడు.

క. అని పలికిన మీ మానంబుల, వనట సమస్తంబుఁ బుచ్చివై చెద
నాతోఁ, జనుదెండు మీరు గంగకుఁ, గనియెద రనిఁ దెగిన బంధు
గజముల నచటన్-తే-అనుచు నుత్తితుండగుటయు.

ఆశ్ర. 2-114-115

ఉత్పత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పుట్టుక, జననము.

క. లోకోత్పత్తి స్థితివిలయాకలన వినోద, మునిగణార్చిత.

భీష్మ. 2-264

వ. నీకుం బుత్రోత్పత్తి గావింపంజాలు చరువు సంపాదించెద.

అను. 1-108

ఉత్పథము సం. వి. అ. పుం.

కాని త్రోవ, తప్పదారి

సీ. దక్షుడై భూపతి దండనీతి నయింప, కున్న సన్న్యాసులు నుత్పథ
ప్ర, వర్తను లగుదురు. కాంతి. 1-108

ఉత్పన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినవాడు.

క. ఉన్నతటి వివిధదేశోత్పన్నులు నద్భుతవిధాయి బలవిక్రమసం,
పన్నులు నగు మల్లులు. విరా. 2-4

ఉత్పలగంధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

స్త్రీ, (కలువ వాసనవంటి వాసన గలది)

ఉ. ఉత్పలగంధి న న్నుడుగు మొడ్లను బంపుము కల్పదేర.

విరా. 2-98

ఉత్పలదళాక్షి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

(కలువ తేకులవంటి కన్నులు గలది) స్త్రీ.

సీ. దంతమౌక్తిక రుచి దలకొన మటుమాట, పలిగిన గారె యుత్పల
దళాక్షి. విరా. 2-45

ఉత్పలమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కలువ పూవులదండ.

క. ఆలోనన యారథికుని, ఫాలస్థలి నోలి నెనయఁ బడి నారసముల్
గీలించిన నవి యచ్చట, నీలోత్పలమాలవోలె నెఱయం బొలిచెన్.

ద్రోణ. 4-130

ఉత్పలము సం. వి. ఆ. న.

1. కలువ.

సీ. అసితోత్పలచ్ఛాయమై దంష్ట్రీకా చతుష్టయమును.

కాంధి. 8-109

2. నల్లకలువ.

వ. కమలకైరవోత్పలాక్షిర్దం బగు కొలని నమకరించు ప్రదేశంబు
లును భిష్మ. 3-247

ఉత్పలాక్షి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

స్త్రీ (కలువతేకుల వంటి కన్నులు గలది)

పృథ్వి :- తిలోత్తమ యనంగ నొక్క యవతీలలామాలు నుత్పలాక్షి
సృజియించె. ఆది. 8-108

ఉత్పలావనము సం. వి. ఆ. న.

ఒక తీర్థస్థానము.

సీ. నెల వసించి, నైమిశఁబునఁ బొందు నరవర పురుషమేధ ఫలంబు
నట్టి విధంబు యుత్పలావనంబునఁ జేయఁగా. ఆను. 2-82

ఉత్పలిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక నది, అర్జునఁడు తీర్థయాత్రా సమయమున దీనిని జూచెను.

వ. ఉత్పలినియుఁ గౌళియు, నందయు, నపరనందయు, గయయు,
గంగయు, గంగాసాగర సంగమంబును జూచుచు. ఆది. 8-186

ఉత్పాతము సం. వి. అ. పుం.

1. అరిష్ట లక్షణము.

వ. అతనిం (అర్జునుని) గనుంగొని కారవ నై నికలు గలంగిన మనం
బుల తోడ నివ్వెఱపడే యుండ వారలం గనుగొని తోచు నుత్పా
తంబుల నాలోకించి గురుం డీట్లనియె. విరా. 4-85

వ. ఇది రాక్షసనాశంబునకుం దోచిన యుత్పాతంబు

కాంతి. 8-448; మోస. 2

2. నాశము.

వ. చ్యవనుండు నిజవంశబునకుం గుళిక కులంబు గారణంబుగా సంక
రంబు గలుగఁగలయది యని యెఱిఁగి యక్కుళిక కులంబునకు
నుత్పాతం కాపాదించం గోరి క్కుళికభూపాలు పాలికిం జనిన.

ఆను. 2-291

ఉత్పాదనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టించునది, కలిగించునది.

క. భక్తిరసైకా, స్వాదన సుకరానందో, త్పాదన దివ్యమతి నగుచుఁ
దగ నెఱిఁగింతున్. భీష్మ. 1-69

వి. ఆ. న.

2. పుట్టించుట, కలిగించుట.

ఉ. ఇది సేయు నాయురు, త్పాదన మిచ్చు సంతత శుభంబులు.

కాంతి. 4-570

ఉత్పాదము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టుక, సంభవము, కలుగుట.

క. ఆదిత్యమరుద్వసురు, ద్రాది దివిజగణములెల్ల నవయవ రూపో
త్పాద కలితు రెవ్వనికి, నా దేవుని సంస్తుతింతు హరి దేవాత్మున్

కాంతి. 2-87

ఉత్పాదీ సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

పుట్టించునది, కలిగించునది.

క. నీరగు తనువున దివ్యా, మోక్షము సాధనము సోప ముత్పాద

నత్యాన్వోద మహాశ్చర్యసముత్పాది యగుచు నీ గతాగతములం
జెపుమా. ఆను. 2-452

ఉత్పాదించు సం. స. క్రి.

పుట్టించు.

వ. నా పేన నడచునప్పుడు వలసినచోట జలంబులు ఉత్పాదించును జాలుదు
ఉద్యోగ, 2-262

వ. ర క్షలోద్రిక్తంబును నగు నదీ ప్రవాహంబు నుత్పాదించె.

ద్రోణ. 5-84

ఉత్పాదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టించువాఁడు.

క. దయ నీచే నుత్పాదితు,లయిన సుతులు ద మ్రొలుంగనంతకు భీష్ముం,
డయనయఁగాలి సమర్థుం, డయి చేకొని రాజ్యభార మారయు
చుండున్. ఆది. 4-250

ఉత్పాదిల్లు సం. అ. క్రి.

1. పుట్టు.

క... విష్ణుదేవుఁడంబున ను, త్పాదిల్లెఁ గృష్ణుఁ డపగతభేదుఁడు
వసుదేవ దేవకీదేవులకున్ ఆది. 8-74

2. కలుగు.

క. ...యుష్మద్భేరమ నఁజేసి యెగు.త్పాదిల్లు ధరిత్రీఁ బ్రజకు భయ
జననంబై. సభా. 2-185

ఉత్పిడ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. కలఁత.

క. కీడాడిన మేలాడుచు, చాదన మొనరించిరేని దరహాసముతో,
నీడం బోదును గ్రోధో,త్పిడ వారయ దెప్పుడును మదీయ హృద
యమున్ కాం. 5-548

ఉత్పిడనము సం. వి. అ. న.

ఉత్పిడ, తాధ.

క. పాచాయామము గ్రమమునఁ, బ్రాణోత్పిడనముగాని భంగి
నడుపుచున్, ఘోరాగ్రస్థితి విషయ, శ్రేణి దొఱఁగియుండి యొగ
సిద్ధతఁ బడయున్.

కాంతి 6-118

ఉత్పల్లము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విపారినది, మిక్కిలి తెఱచినది (కన్ను)

వ. అమ్మారుతి మోదంబెరుగ మోహ్యుగేలు ఫాలతలంబున మోపి
కొనుచు నుత్పల్లంబులగు లోచనంబుల నొప్పి నిజాగ్రజం శేరం
జని యిటకొనియె.

శల్య 2-310; కర్ణ 8-254

2. వికసించినది (కన్ను)

వ. ఉత్పల్లకమల కల్హారకేసర కరాళ కలిత కల్లోలమాలినియు.

ఆర, 4-148

ఉత్సంగము సం. వీ. అ. పుం.

1. ఒడి.

క. ఇక్కురువదు నాండురలో, నొక్కత యతి రమ్మమూర్తి
యత్సంగమునం, దక్కర మిడికొని పనవెడు, నెక్కుడు వగమాని
యదె మహీధర కంటే

(స్త్రీ). 2-182

2. తొడ.

ఉ. (గంగ) ప్రతీపవసుధాధిపుళాల విళాల దక్షిణోత్సంగమునందు
మన్మథవళంబున నుండెఁ గరంబు వీలతోన్.

ఆది. 4-184

3. తీరభూమి, ప్రాంతప్రదేశము.

వ. అట్టి కారదాగమనంబున... అనేక మునిలోక సతత సంసేవ్య
మాన విపుల పులిసోత్సంగయు.

ఆర. 4-148

ఉత్సర్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పై కువికినది, అతిశయించినది.

ఉ. కూర్పణా నిమిత్తమున శూరు లనేకులు రక్కసుల్మహోత్స
ర్పిత రోషులై బహుళ సైన్యయుతంబుగ నెత్తి వచ్చుదున్.

ఆర, 6-818

ఉత్సవము సం. వి. అ. పుం.

1. వేడుక.

చ. ... సంగరోత్సవో, ద్యమ రథసాతిరేకము బయల్పడు టించుక లేక. విరా. 2-324

అ. ఉత్సవంబుమీద నుత్సవ మందుచు, సుఖముమీద సుఖము సొప్ప డంగ. కాంతి. 4-74

2. సంతోషము.

అ. అతఁడు వచ్చెనేని నస్మచ్చిలీముఖ, వాత చలిత హృదయపద్మః జేసి, వెగడు వడిచి యోధవీరుల కెల్ల నుత్సవ మొనర్తు జాహు దర్ప మొప్ప. విరా. 4-99

క. సత్సంగతి సజ్జనులకు, నుత్సవ మొనరించు నృగున కున్నతిఁ ద్రి జగ, ద్వత్సలుఁడగు కృష్ణుఁడ సమత్సుకతం జేరఁజనుట యొరఁ గిన మాడ్కిన్. ఆను. 2-442

8 ఆనందమును బట్టించు కార్యము (వండుగు, వివాహము మొ)

వ. ఇన్విధాంబున రెండు దెబంగుల చుట్టంబులునైన భూపతులు దమ తమ విభవంబులు మెఱసి వచ్చియుండ విరాటుడు పురంబున నుత్సవంబు పాటించిన. విరా. 5-381

వ. అది వీడుఁబట్టు గాఁదగియె శుపట్టని పలికి వాసుదేవుఁడు రేపకడయ వచ్చు సంతకుమున్న యంతయుం గావింపవలయు నని పనిచి పురం బున నుత్సవంబు పాటు డని నియోగించి. ఉద్యో. 3-155

ఉత్సహనము సం. వి. అ. న.

మిక్కిలి ఓర్పు.

క. మహితాయుధ సంప్రహతులు, సహించు దృఢదేహ ధృతుల సడి సన్నవహోత్సహనులు యాదవ వీరులు, నిహతులయిరి దుంగలను మనీషి ప్రవరా. మాస. 209

ఉత్సహనుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సహించు స్వభావము ఎక్కువగాఁ గలవాఁడు. మిక్కిలి ఓర్పు గలవాఁడు మా-ఉత్సహనము.

ఉత్సహించు సం. అ. క్రి.

1. ప్రయత్నించు, కడఁగు,

మ. ...వరిష్ఠంబగు నీదు కృత్యము ననుష్ఠింపంగ నీ పుత్రహింసపు
నీకేమి కొఱంత. ఉద్యో. 1-189

వ. ...పగతురఁ దెగటార్చునెడ నన్యాయంబసక యుపాయం బెయ్యది
దొరకొనిన దాన నుత్సహింప వలయుట శాస్త్రసిద్ధంబకాదే.

సౌప్తి. 1-24

తే. అనఘులార సంసిద్ధుల రైతి లింకఁ, తడయ నేటికి నిర్మలోదాస్త
గతికి, నుత్సహింతురుగా కన్న మత్సరాది, బంధకంబులఁ బోఁ
ద్రోచి బ్రాహ్మణుండు. కాంతి, 4-162

స. క్రి.

2. ప్రోత్సహించు, ఉత్సాహపఱుచు.

క. కాపున మన నై న్యంబులు, సేవ సెడక సంగరంబు సేయు నటు
లుగా, నీపుత్రహించి నిజబాహు విభవము సూపు శక్తికను రూపము
గాన్. ద్రోణ. 5-88

3. పూను, భరించు.

సీ. ఏ యాయుధంబున నెమ్మెయిఁ బోరంగ నిష్ట మయ్యది యుత్స
హింపుఁ డనిన. సభా. 1-197

ఉత్సాదనము సం. వి. అ. న.

సంహరించుట, నశింపఁజేయుట.

క. ఉత్సాహంబున శత్రుకులోత్సాదనవిధి యొర్చి యున్నత
సామ్రాజ్యోత్సవము నొందు పుత్రుల, నుత్సృకతం జూతుగాక
యూఱుడు మింకన్. ఉద్యో. 8-206

ఉత్సాదము సం. వి. అ. పుం.

నాశము.

క. మా కెమ్మెయి సామ్రాజ్యము, సేకులు నెబ్బంగి బహుశసేనో
త్యాద, వ్యాకులతరాక తక్కుం, శేకొని యతైఱు కరుణఁ
జెప్పఁగ వలయున్. భీష్మ. 8-298

ఉత్సాది సం. విణ. (న్. సి. న్.)

నాశము చేయునది.

తే. సీల పింగళదేహ మాభీకంఘ్రికముగ నమ్మెయి వర్తించు జముఁ
డు సకల, వృష్టి భోజాధ కోత్సాది విహరణమున, మునుల
కాపంబు ప్రవేశ మన జనాథ. మౌస 1-18

ఉత్సాదించు సం. స. క్రి.

నశించియు.

వ. దై వానుకూల్యంబు లేక మానుషం బెతయయ్యు నేమి నేయుఁ
కాండవు లేమి దై వసంపన్ను లై రోయని వగచి యాయవసరం
బున ద్రుపదు భేదించి పాండవుల నుత్సాదించవలయు నెట్లు నిన.
ఆది. 8-12

ఉత్సారకము సం. వి. అ. న.

తొలగించునది. పోగొట్టునది.

కాః ...సంక్షేతోత్సారక దివ్యనామ.

అశ్ర 1-184

ఉత్సారణము సం. వి. అ. న.

తొలగించుట, పోగొట్టునది.

మాలిని :- ఇందులింబి,క్షరదమృతవికారోత్సారణానందరూపా.

శ్లో. 2-422

ఉత్సారి సం. విణ. (న్. డి. న్.)

పోగొట్టువాడు, తొలగించువాడు.

మాలిని... జననమరణ దుఃఖోత్సారి సర్వోపకారి.

ద్రోణ. 1-397

ఉత్సార్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోగొట్టబడుచున్నది. నివారించబడుచున్నది.

మాలిని: - సకృతలసదపాంగోత్సార్యమాణాశ్రితాత్తి.

అమ. 2-478

ఉత్సార్యమాణుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోగొట్టబడుచున్నవాడు.

వ ఆనవుడు బృహద్ద్యము ప్రేరితులయిన జనులచేత మత్సార్య
మాణుండయి యర్చావసుం డసీయె. ఆర. 3-278

ఉత్సాహత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కుతూహలత్వము.

ఉ. కౌరవ, పూహము నోర్చి నీ పరుల నొక్కఁడుఁ దక్కకయుండ
సత్వరో, తాహతఁ దెచ్చెఁ గావలయుఁ దప్పదు నాపలు కట్ల
చూడుమి. విరా. 5-267

ఉత్సాహము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రయత్నము, పూనిక.

వ. అశ్వత్థామ యుత్సాహం బమ్మహాత్మునకు (కృష్ణునకు) హృదయ
గోచరం బగుటయు దిగ్గనలేచి పారాశర్య చరణంబులకు విన
తుండై యన్విభునకుం బ్రణమిల్లి యతనితో నిట్లనియె.

శల్య. 2-874

సీ. మన వారిలోన నొక్కనినై నఁ బిల్వ కు, తాహంబునేసిన సాహ
సంబు. విరా. 2-860

2. కౌతూహలము.

తే. వత్సరంబునఁ గడచనువ్రతము నాకు, దాని నీపాలఁ జల్చి యుత్సా
హవృత్తి, మెఱయ నాకుఁ గృతఘ్నత నెఱవి తొల్లి, యెగ్గు నేసిన
వారి జయింపఁబోదు. విరా. 1-198.

3. ఆస్థ, అభిలాష

కా. క్రోధం బప్రతికారమై హృదయముం గుండింప నత్యంత చిం,
తాధూత్తుడనై న నాకుఁ బరమోత్సాహంబు నందిల్లి దు, స్సాధం
బైన విరుద్ధ కార్యమిటు లాపనన్నంబుగా సంఘటించే ధర్మా
త్మజుఁ డాత్మ మెచ్చఁ బగ సాధింపంగఁగా నల్పమే. విరా. 2-275

4. సంరంభము.

క. ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కజమగు కడిమి కలిమి నరిపేన
గరం, బుక్కఱఁ దంత్రీ పాలుం, దొక్కఁడ పొలియించె నీ రణో
త్సాహమునన్ విరా. 3-280

5. బలము.

క. తమకు బలంబెక్కిన తఱి. సమచితమగు విగ్రహంబు శక్తులకు
త్సాహము మీఱి. పుడు కర్త, వ్యము సంధియనంగ విందు మార్పు
లచేతన్. శంఖ. 1-56

6. పురుషకారము, మానవ ప్రయత్నము.

సీ. దైవబో కర్మవర్తనము జనంబు ను, త్సాహంబో యనిన నశండు
దైవ, మోపి కర్మంబు సేయుట లేదు... కృపివోలెనుండుఁ జారుష
గతి ... ఉద్యోగ రహితుఁ డెత్తెఱంగున దైవ సమ్పద్దిఁ బడయుఁ
ఆను. 5-155

7. (రాజులకు వలయు) మంత్ర ప్రభుత్వోత్సాహ శక్తులలో నొకటి.

ఇవి 1) మంత్రము 2) ప్రభుత్వము 3) ఉత్సాహము.

కాంతి. 2-285; అశ్ర. 1-78

ఉత్సాహము సేయు అ. క్రి.

ప్రయత్న మొనరించు, ఉద్యమించు.

క. మది సుఖముగోరి దుఃఖంబు, బొదవంగం కార్యములకు నుత్సాహ
మునే, యుదు రొప్పుని తృప్తింబడి, చదురేమియులేనియట్టి జను
లాకురలై, ఉద్యోగ 1-308

ఉత్సాహశక్తి సం. ఇ. స్త్రీ.

రాజున కుండవలసిన ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తులలో నొకటి. అత్యధికమైన
వికాసశక్తి.

సీ. ఉత్సాహ శక్తియు సురీప్త మంత్రశక్తియుఁ బ్రభుశక్తియుఁ గెలని
చాని, కిని నీకు నిట్టివి యని తారతమ్యముల్, వెరవున బరికించి
వేరమెత్త, వలయుట. అశ్ర. 1-73

ఉత్సాహ సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉత్సాహము గలిగి.

సీ. శరభంబు రాటికిఁ జకితమైన నుదగ్ర శరభంబుఁజేసి యుత్సాహం
జేసి. కాంతి. 3-98

ఉత్సుకత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తహతహ పాటు, అధికానక్తి, ఉత్సాహము,

క. ఉత్సాహంబున శత్రుకు, లోతానదన విధి యొనర్చి యున్నత
సామ్రాజ్యోత్సవము నొందు పుత్రుల, నుత్సుకతం జూతుగాక
యూబడు మింకన్. ఉద్యో 8-206

ఉత్సుకత్వము సం. వి. అ. న.

ఉత్సుకత, ఉత్సుకత్వము.

క. దేవా జనమేజయధా, త్రివల్లభుఁ డుత్సుకత్వ రేఖా పామ్యశ్రీ
విలసితుడై. శల్వ. 1-2

ఉత్సుకము సం. వి. అ. పుం.

తహతహ, తమకము.

క. ప్రధనోత్సుక వృత్తి మహారథుఁడు జయద్రథుఁడు వొలిచెఁ
బ్రస్ఫురితగతిన్. భీష్మ. 1-91

ఉత్సుకుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఇష్టవస్తు ప్రాప్తికై త్వరపడువాఁడు తహతహపడువాఁడు, ఉవ్వ
శూరువాఁడు.

వ. పౌరులకుఁ గన్నులపండు పగుచు రాజునుండిర ద్వారంబు పేర
నరుగునప్పటి యలివురకుఁ గొలుపు వారెల్ల నత్యుత్సుకులై
యెదురుచూడ రథోత్తమంబు నవతరించి యరవిందవాఁడు.

ఉద్యో. 8-247

2. ఇష్టార్థమునకై యత్నించువాఁడు, ఉబలాటపడువాఁడు.

అ. ఎఱిగి యెఱిగి నన్ను నేకార్థసముపేతుఁ బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుపఁ, ననిన నుత్సుకుండవై యేల చేసెన, నటి చేయకుండ
నగునె నీకు. ఆర. 2-38

3. శోతుకము గలవాఁడు.

వ. ధృతరాష్ట్రుడును గాంధారియు గొంతియుం బనుప నుత్సుకుండై
యుయుత్సుండు విదురుం బురస్కరించుకొని యప్పాంచజన్యధరు
నెదుర్కొని పరమభక్తిం దోడ్కొని వచ్చిన. ఆశ్వ. 3-161

ఉత్సృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

విడువబడినది.

సీ. అది యతిపరివృద్ధ మగుటయు ధరియింప, నోర్వక సిద్ధిర పర్య
తంబు, తటమున శరవణస్థంబుగా గంగ యు, తస్సృష్ట మొనర్చు.

అను. 8-150

ఉత్సృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

విడుచుట.

క. మూత్ర పురీషోత్సృష్టికి, రాత్రిపగలు దక్షిణోత్తర దిశాముఖతా,
సూత్రణము వలయు నది సంధ్యాత్రయమును నుత్తరంబు యగు
నప్పనికిన్.

అను. 8-278

ఉత్సేకము సం. వి. అ. పుం.

ఉద్రేకము, ఆఠిశయము.

కా. చింతా శల్యము వానెనే భుజబలోత్సేకంబు నీ కెక్కెనే.

విరా. 2-858

ఉత్సేధము సం. వి. అ. పుం.

1. పొడవు.

వ. ఇట్లన్నయుం దమ్మండును ననోన్య కాపంబులంజేసి యోజన
త్రయోత్సేధంబు గలిగి దశయోజన పృతంబైన కూర్మంబును
పడ్యోజనోత్సేధంబు గలిగి ద్వాదశ యోజన విస్తృతంబైన గజం
బును నై.

ఆది. 2-83

2. గొప్పతనము.

ఆర. 3-188

ఉదంకము సం. వి. అ. పుం.

మరుచేశమున వర్షించు మేఘముపేరు.

చ. అనఘ జలంబు నీవలసినప్పుడ మేఘము లిమరుస్థలం, బుననెఱుగున్
భవద్యశము పొంపిరివోవ నదంక మేఘనా, మనుతవిహారముల్
గలిగి మాన్యత నెప్పుడు నియ్యెడం జరిం, చును జలదంబు లింక.

ఆళ్ళ 3-67

ఉదంకుడు సం. వి. అ. పుం.

1. గౌతముని శిష్యుడు. ఒక మహర్షి.

అశ్వ. 3-28

2. పైలుని శిష్యుడు—ఒక మహర్షి—సంస్కృత భారతమున 'ఉత్తంకుడు' అని గలదు,

అది 1-91

3. ఒక మహాముని.

అర. 4-378

ఈ మువ్వరు ఒక్కరా? వేతా? అనున దొక పెద్ద సందేహము. ఉదంకుని చరితము నన్నయ తిక్కన ఎఱ్ఱనలు మువ్వరును వ్రాసిరి. కథా విషయమున కొన్ని భేదములు కన్పించుచున్నవి.

వివరము :- ఆసి పర్వము కథ విరి పద్యములలోను, అశ్వమేధపర్వ కథ విరి పద్యములలోను నడవగా ఆరణ్యపర్వ కథ మధ్యకైటభుల చరిత్ర ధుంధువధ పోను 19 పద్యములలోనే నడచినది. ఆరణ్య పర్వము నందలి విషయము అదృశ్యమేధ పర్వములలో లేదుగాన అది విశేషము తెల్పుచున్న దనకొనవచ్చును. వఱొక ఉదంకుని చరిత్రమని తలచు బనిలేదు. ఇంక వచ్చిన విషయము అది పర్వమునందలి ఉదంకుడు అశ్వమేధ పర్వమునందలి ఉదంకుడు భిన్న వ్యక్తులా? ఒక్కరా యని ఎటు నిర్ణయింపలేని ఘట్టములు కొన్ని కనబడుచున్నవి. తొలుతరెండుకథలందుఁ గల సారూప్య వైరూప్యములను దిలకించము.

సారూప్యము :- రెండు కథలయందు ఉదంకుడు తపస్సవన్నుడు గురు శుశ్రూషాపరుడు. శిష్యుకోపి, మహాగర్వి, నిగ్రహానుగ్రహ సమర్థుడు. విష్ణుభక్తుడు—గురుపత్ని కోరికపై కుండలములు తెచ్చుటకుఁ బోయెను. రాజు భార్య నడిగి కుండలములు తెచ్చుచుండ ఉదంకుని ప్రమాదవశమున తక్షకుడు కుండలముల హరించి నాగలోకముఁ జేరెను ఉదంకుడును నాగలోకముఁ జేరెను. ఆ లోకమును జూచుట తోటనే ఉదంకునకు నిరాశానిస్పృహలు జనించెను. అశ్వము దృగ్గోచరమయ్యెను. దాని అపానము నూదగా ధూమము వెడలి నాకలోకమంతయుఁ గ్రమ్మి సర్పములకు భయాదోళనములు గలిగించెను. (సంస్కృత భారతమునందు అపానమునందే ఊదినట్లుండగా నన్నయకు జగుప్పగాఁ డోచె

గాఁబోలు చెవియం దూడెనని చెప్పెను. జిక్కన యన్నది యన్నట్లే చెప్పెను) తక్షకుడు కుండలములు తెచ్చి యాయఁగా వానిని దెచ్చి యుదంకుడు గుర పన్ని కిచ్చి అభివంధనములందెను.

వై రూ ప్య ము

ఆది పర్వము

అశ్వమేధ పర్వము

1. ఉదంకుడు శృంగవంశీయఁడ గల జెప్పబడలేదు
జెప్పబడెను.
2. వైలుని శిష్యుఁడు. వైలుని భార్య
పేరు లేదు.
3. కుండలములు తెచ్చుటకు 4 దిన
ములు వట్టెను.
4. తేబోవునపుడు పురుషుఁడు వృష
భము కనఁబడుట గోమూత్రము లేదు
గోమయము భక్షణము గలదు.
5. కుండలము లడుగఁబోయినది
పౌష్యుఁడను రాజును.
6. కుండలము లిచ్చిన దేవి పేరులేదు
కుండలము లిచ్చిన దేవి మదయంతి
7. కుండలములు నేలపైఁ బెట్టెను.
బెట్టునకు వ్రేలాడఁగట్టఁ గ్రిందఁ
బడెను.
8. దేవి తొలుత కనఁబడలేదు. కనఁ
బడితర్వాత అభిజ్ఞానమడుగ లేదు
తొలిసారిగనే కనఁబడినది అభిజ్ఞాన
మడిగినది.

ఆదిపర్వమునఁ బెచ్చు విషయములు :

1. కుండలములు తేబోవునపుడు ఒక పురుషుఁడు వృషభమునెక్కి
కనఁబడుట, ఉదంకుడు గోమయ గోమూత్ర భక్షణము చేయుట, 2)
పౌష్యుఁడు ఉదంకుని కాతిథ్య మిచ్చుట- ఒంథోరులు శపించుకొనుట,

- 3) పాతాళ లోకమున నాగకులమును స్తుతించుట. ఇద్దఱు స్త్రీలను. ఇంద్రకుమారులను అతివ్రతమాణతురంగము నెక్కిన వానిని జూచుట. 4) గుఱ్ఱముపై నెక్కి గురుకులముఁ జేరుట.

అశ్వమేధ పర్వమునఁ జెచ్చు విషయములు :

- 1) ఉదంకుఁడు శ్రీశ్రష్టాని శపింపఁబానుట శ్రీశ్రష్టాని విశ్వరూప. సందర్శనము 2) ఉదంకుఁడు వృద్ధాప్యమువలకు గురువును సేవించుట 3) గుర్వమగ్రహమునఁ బదాత్మేద్ల వాఁడై గురువు తికిన వివాహమాడుట.

పెచ్చు విషయముల సంగతి యెఱుఁగెన సరిపుచ్చుకొనవచ్చునుగాని. అవ్యోచ్య వైరుధ్యములు మాత్రము బలవత్తరములు నున్నవి. ఇట్లని యిర్వురు వేటువేటు ఉదంకు లనుటయుఁ బొసఁగకున్నది. సం.ఖా.న ౪౬. పర్వమున ఉదంకునికి మాటుగా ఉతంకుఁడు, ఉత్తంకుఁడు అని కనబడు. చూచును అవి పర్యాయ పదములుగానే గ్రహింపవలెను. ఆంధ్రభారత మున నున్న విధముగనే సంస్కృత భారతమునను గలదు. అదిపర్వమున నున్న విధమున నన్నయ యనువదించెను. అశ్వమేధ పర్వమున నున్న విధమున తిక్కిన యనువదించెను. ఇట్టి భారతమునఁ గొన్ని కథలకు సహజములు.

ఉదంచిత సం. శత్రు.

దీనికి వ్యస్త ప్రయోగము తేను మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, మిక్కిలి ఒప్పుచున్న.

కా. చంచత్తుంగ తరంగ సత్వరగతి స్ఫూరితవ త్కేతనో, దంచద్విపులు., ప్రజ్వరిల్ల. ద్రోణ. 1-150.

ఉదంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విజృంభించినది.

కా. పుష్టోదంచిత సార వీరరస సంపూర్ణాంగముల్ భీష్మ. 1-117.

2. మిక్కిలి యతిశయించినది,

క. పాంచాలురుఁ బాండవులు ను,దంచిత గర్వమున ననికిఁ దఱిమి., ద్రోణ. 5-86.

ఉదంసము సం. వి. (అ. అ. అ.)

ఎత్తై మూపు గలది. ఉన్నతమైన భుజిగన్ను గది.

క. మీయం దీ కృష్ణ మదం, సాయత భుజా జాచి ఆది. 7-181

ఉదకకర్మము సం. వి. న్. పుం. న.

చనబోయిన వారికి నువ్వులు నీళ్ళు కలపి వదలుట తిలోదకప్రదానము.

వ. సురనదీవందనున ఉదకకర్మం జాచరించి. ఆశ్వా 1-2; స్త్రీ. 2-182

ఉదకక్రియ సం. వి. అ. స్త్రీ.

తర్పణము. పితృదేవతాదులకు శేయు జలాదితర్పణము.

క. రయమున నీ చే నిహతు, లయిన సురా రాతులకు రణాతరము

న నీ, దయిన రుధిరమున నుదకక్రియ శేసె బక హిడింబ కిమ్మి

రులకున్. ఆర. 3-393

ఉదకవిధి సం. వి. ఇ. పుం.

ఉదక క్రియ, ఉదక కర్మము.

క. అనుజన్మలు సంతకృత, వనితా జనములును నీవు వసుధేశ్వర వే

చనినడుపుఁ డుదకవిధి నీ, జనక నకును కన బలకును జాహ్నువిలో

నన్. ఆశ్వా. 2-187

ఉదకప్రదానము సం. వి. అ. న.

ఉదక కర్మము — ఉదక విధి

చ. ఘన భుజవి క మో న్నతుఁడు కౌరవకోటికి బట్టుగొన్న మమ్మని

మొనఁ దూల పుచ్చిన మహాత్ముఁడు గర్జుఁడు గొంతి తొల్తమా. లని

యదక ప్రదాన సమయమున నాయమచే, వింటి నా, తని కుద

కలుబు లిచ్చుటకు దా మమఁ బంచుట గోరి చెప్పినన్.

కాంతి. 1-7

ఉదకము సం. వి. అ. న.

1. జలము నీరు.

క. క్షీరోంక గతిఁ జా దన కౌరవు లొడఁగూడి మగికి కార్యంబు.

అద్యో 4-25; కాంతి. 5-527

2. జలతత్త్వము.

తే. ప్రాణజిహ్వలు మహి మదకమును దృక్కు, త్వక్కు తేజంబునందును
వాయువునను, శ్రోత్ర మా కాశమునఁ గ్రమసూత్రితముగఁ, బొందఁ
జేసి గోవింద యానంద మిమ్ము. కాంతి. 4-242

ఉదక్కు సం. విణ. (చ. దీప్తి. చ.)

ఉత్తరపుది, ఉత్తరపు వంకకుఁ దిరిగినది. చూ. ఉనబ్బుఖత్వము. ఉద
బ్బులుడు

ఉదగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. భయంకరత్వము.

ఉ. దాని నెఱింగి యెంతయు మదగ్రత నా బకవైరి గ్రక్కునన్.
వాని నడంగఁబట్టి పడవైచి మహాగ్రత నాక్రమించె.

విరా. 2-350

2 ఉద్ధతి.

చ. తఱియగునంతకున్ రిపు మదగ్రత నైఁచుట నీతి. ఉద్యో. 1-178

3. ద్రధిమ, దార్ద్రము.

చ. ఘనతర తాహుళక్రియును గాంధీవళక్రియు నస్త్రశక్రియు,
నృగమున వచ్చి యట్లు మునినాథ కడంగితి నెట్టకేల కద్దనువు
గుణంబుఁ గూర్చితి మదగ్రత తాహుల లేకయుండె నస్త్రనికర
మంత్ర తంత్రములు సంస్మృతిఁ బొందవ యేమి నెప్పుడున్.

మౌస. 211

4. అధిక్యము, మిక్కిలి పెరుగుట.

ఉ. నెత్తుటఁ దోఁగి మేను కమనీయరుచిం గొమరార తాణసం, పత్తి
యదగ్రతన్ మెఱయ తాస్వరుడై... కర్ణ. 8-389

ఉదగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గర్వించినది, ఉద్ధతము.

తే. ఇతఁడు పుట్టిన కోలెను నెసకమెసఁగు, దర్పముచన వర్తిల్లు నున
గ్రహృదయుడు. విరా. 1-74; విరా. 2-148

2. భయంకరము.

కా. ... ఉదగ్రధ్వజా, రిచ్చవృత్తాకలితంబు నై న్య మిది యే జేరంగ
శక్తుండనే. విరా. 4-52

3. వృద్ధము, మిక్కిలి పెరిగినది.

క. కోరించి యతఁడు దర్పాటోవ ముదగ్రముగ దశపటు ప్రదరము
లా, భూపాలుమేనఁ జొనిపిన. శల్య. 1-199

ఉదగ్రుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1, భయంకరుడు.

ఉ. ఉగ్రుఁడనూనమాన మహిమోన్నతచిత్తుఁ డజయ్య విక్రమో
దగ్రుఁడు హస్తలాఘవసమన్వితఁ డేయునెడన్ సమగ్రకోపా
గ్రహ బుద్ధి. విరా. 5-15.

2. గర్వితుడు,

క. రక్కసుఁడో మానిసియో, నెక్క మెఱుంగము వధించె నృపనూ
మని వీఁ, దొక్కరుఁడుదగ్రుఁడై రథ, మెక్కి యరిగెడున్ దురా
త్ము నెయిదుఁడు కడఁకన్. సౌప్తి. 1-185; ఉద్యో. 2-172.

3. సమర్థుడు, గొప్పవాడు.

ఉ. ... నీవ యొక్కఁడుం, దక్క నొరుండు దీర్ఘగ నుదగ్రుఁడు
బంధుఁడు లేమి వేఁడెడన్. ద్రోణ. 8-279.

ఉదజ్జృఞ్భత్వము సం. వి. అ. న.

ఉత్తరమునైపు మొగము గలిగియుండుట.

అ. ... ఉదజ్జృఞ్భత్వ మొండెఁ గ్రాజ్జృఞ్భత్వ మొండెఁ గ్రాపించి
యిమ్మెయి నాచమనము సేయుటార్యమతము. ఆను. 3-284

ఉదజ్జృఞ్భుఁడు సం. విణ. (అ. ఇ. అ.)

ఉత్తరపు దిక్కు మొగముపెట్టినవాడు.

క. చనియె నుదజ్జృఞ్భుఁడై దివి, కనిమిషనాథుండు గౌరవాన్వయముఖ్యా
కాంతి. 4-410; కాంతి. 6-293

ఉదధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

చ. ...బాడబా, బుడధిజలంబు ద్రాగెను మహాగ్రసముద్వతి వాని
నన్నిటన్. సా.ప్తి. 1-98

ఉదపానము సం. వి. అ. పుం. న.

1 ఒకానొక తీర్థము.

వ. ...అరోహణీనందనుం డరిగి చమసోచ్ఛేదంబును తీర్థంబున నొక
రాత్రి వసియించి యుదపానంబునకుం బోయె.

తీర్థయాత్రలు సేవించు బలరాముడు దీనిని సందర్శించెను.

విశేషము:- త్రితుడు, ద్వితుడు, ఏకతుడు అను మువ్వురు ఋషి
పుత్రులు గలరు. వీరు రాజులచే యజ్ఞములు చేయించి గోసమూహమును
గానుకగాబడసి నిజనివాసంబునకుఁ బోవుచుండిరి. త్రితుని వంచి చి యేకత
ద్వితు లాగోవులఁ దామే యపహరింపఁ దలచిరి పోవు సమయమున
నొక తోడేలు వారి కెదురయ్యెను దానిఁ జూచి వారు భయపడి తొలగి
పోవుచుండఁగా ప్రమాదవశమునఁ ద్రితుడొక నూతఁబడియెను. అయ్యి
రువురు వాని నుపేక్షించి ధేనువులఁ దోలుకొనిపోయిరి-త్రితుడు నీరులేని
యానూతియందుండి సంకల్పరూపమున యజ్ఞ సాధనంబునకుఁ బ్రతినిధులు
సంపాదించుకొని క్రతువొనరించి సోమపానముచేసెను దేవతలు సన్నిధి
సేసి హవిర్యాగంబులు గైకొనిరి. సరస్వతీ జలంబు తత్కూపంబున నుద్గతం
బై యాసవనపతిని (త్రితుని) వెలికిఁ దీసి యుద్ధరించెను. అమరులు వరము
కోరుకొనుమనిరి. అందుల కా తపస్వి కుమారుడు ఆ కూపజలమున
నాచమనము చేసినవారికి యజ్ఞముచేసి సోమపానము చేసిన ఫలమువచ్చు
నటుల వరమీయుమని కోరెను. నార లక్ష్మే యిచ్చిరి. ఆ కూపమునకే
యుదపానము అని పేరు. శల్య. 2-158, 154, 155 156

ఉదయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉన్నతి, వృద్ధి, అతిశయము.

సీ. అంచితోదయము గృహాతిశయము...తే...కలుగు నక్షిణ పుణ్య
దోహాలుడు ధర్మమానుఁ డున్న దేశంబున మానవులకు

విరా. 8-102

2. (సూర్యచంద్రాదులు) పైకి వచ్చుట

వ. ...మార్తాంధోదయంబు వెలుంగుటయుం గాబోచిత కృత్యంబులు

నిర్వర్తించి...

భీష్మ. 2-21; శాంతి. 2-126.

3. ఉద్గమము, వెడలుట.

వ. ఆరవిందంబులు వికాసంబు నొందెం బదంపడి తదీయప్రకాపోదయ
సహవర్తి యగుచు. భీష్మ. 2-21.

4. ఉద్భవము, పుట్టుక.

ఉ. ...ఇది నేయు నాయురు, త్వాదన మిచ్చు సంతత శుభంబులు
గీర్తి యొనర్చుఁ బ్రతపా, త్రోదయ మావహించు భరతోత్తమ తన్
వినినం బఠించినన్. శాంతి. 5-579

ఉదయశైలము సం. వి. అ. పుం.

మూర్ఘకొండ, పొడుపుకొండ.

ఆ. అంత మదయశైల మను నశోకద్రుమ సమితియందు.

ఉద్యో. 2-118

ఉదయాద్రి సం. వి. ఇ. పుం.

మూర్ఘకొండ, పొడుపుకొండ,

సీ. చిగురు జొంచము నును జిగి యొప్ప మదయాద్రి, బొలుపాడు
నవకల్పకూట మనగ. ద్రోణ. 5-275.

ఉదయించు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, జన్మించు, కలుగు.

వ. ఆతనికి మూర్ఘుడును, అత్రికి సోముండును మదయించి రాజు
వంశంబులకుఁ గూటస్థులైరి. శాంతి. 4-206.

వ. దానం బ్రబోధం బుదయించుటంజేసి యమ్మహామతికి బ్రహ్మచర్య
గార్హస్థ్య వానప్రస్థ ధర్మంబులను నాశ్రమంబులు మూటను
బుద్ధి రమింపదయ్యె. శాంతి. 6-257

2. (సూర్యచంద్రాదులు) పొడుచు, తోచు, ఉదయమగు.

వ. పదంపడి పద్మిని ప్రమోద సంపత్కరుం డగు నరుణ కిరణం
డుదయించె. విరా. 8-35

ఉదరపోషణ; ఉదరపోషణము సం. వి. అ. న.

పొట్ట పోసికొనుట, జీవనము చేయుట.

ఉ పను మగంబుపె పు నెడి యిప్పుడు నీచతరప్రచాగమం, బూని నికృష్టనై యుదర పోషణకై తగవేసి యెంతయన్, దీక్షతఱా ది. యిమ్మెయి సుదేష్టపనల్ గనున్న జేయుచున్, హీనతనున్ని మీకు వగవేమియుఁ జేయద యేమి నేయుదున్. విరా. 2-218.

(ఉదరిపోషణ-మ వర్ణ లోపము)

ఉదరము సం. వి. అ. న.

1. కడ పు, పొట్ట.

(కీచకి వదానంతరమ ప్రచోపదిని జూచి) తే. కరఁబున నదరమప్పు శించి యమృత రక్తెన యంచు నుల్ల, ములుకువారునై పుర జనంబులు దలంకి. విరా 3-88

తే. శిశ్నము నుదరమను భృతిఁ జేయుఁ గాలుఁ, జూడ్కి వినికియు వినుమ విశుద్ధమానసమున మానస వాక్కుల విమలవిద్య, నవ హితుఁడు రఁగించుఁ గులాగ్రగణ్య. కాం. 5-118

2. గర్భము.

వ. తదనంతరంబి కాశీశ్వర కన్యాచైతన్యం బుదరంబు ప్రవేశించిన. ఉద్యో. 4-871

క. సురతదీప్తిపుణ్యతమో, దరమన జన్మించినాఁ డుదాత్తవరత్స. త్పురుఁ డతనికెల్ల ధన్యముఁ. గరస్థలామలక సన్నికాశం బధిపా కాం. 1-887

3. జ్ఞోదరాదిరోగము, ఉదరవ్యాధి.

చ. జ్వరమన గుల్మవీడ సతిసారమునన్ బలుపుండులన్ మహో, కర మున వాతపిత్తకఫ గారుణ రోగములన్ నిరంతరా, తురు లగు వారు నిర్దయతఁ దొల్లి వినోదముగాఁగ జీవులం, దరిమిది చంపి నారు గురుఁ డల్లడపెట్టినవారుఁ జార్వతీ. ఆను 5-108

ఉదరిండ్లు దే. వి. బహు.

ఇని పదాలు అను పదమునకుఁ జాతాంతరము. తెక్కెము

నీ. గొడ గులు నదరిండ్లు మడివడ.

అను 4-388

ఉదరిపడు దే. అ. క్రి.

హతాస్పంభవములైన భయక్రోధాదులచే ద్రుఢిపడు, చలించు అదరిపడు, ఉలికిపడు.

వ. అనిన విని ధృతరాష్ట్రుడు దుదరిపడి విదువన కిట్టనియె.

ఉద్యో. 2-391

వ. అమృతోద్వని విని యుదరిపడి ధృతరాష్ట్రుం డిది యేమి రథసంబు విదురు నడిగిన వాతం డిట్టనియె.

ఆది. 8-21

వ. అంత దేవతలెల్ల మహా వహ్ని శిఖాహతికి వెఱచి దేవేంద్రు పాలికిం బోయి ఖాండవంబున కైన యకాండ ప్రళయంబు నెప్పిన విని యుదరిపడి.

ఆది 8-268

వ. అని యప్పుడ శకుని దుర్యోధనుం దోడ్కొని ధృతరాష్ట్రుని నొడ్డకుం జని యతని శరీర కార్య్య వైవర్థ్యంబులు నెప్పిన విని యుదరిపడి ధృతరాష్ట్రుండు.

సభా. 2-101

(ఈ తావులనెల్ల సం.ము. అకాడమి ప్రతులపాఠము 'అదరిపడి' పాఠాంతరము 'ఉదరిపడి' నూ. అ. ని. ఉదరిపడు, ఉదరిపాటు అని శబ్దము లిచ్చి నది. ఉదరిపడు క్రిందఁ బైని ఆది. 8-21 ఉదాహరణము గలదు.

ఉదరు దే. అ. క్రి. ('ఉదరిపలుకు' అనియే ప్రయోగము)

కోపించు, గద్దించు.

అ. అనుచు నుదరిపలుక పొడింబయ్యు గడు వెఱచి ఆది. 8-201

వ నీతోడ బద్ధ సఖ్యంబుఁ జేసెద మఱి మమ్ముఁ బరమధార్మికులం బరమబ్రహ్మణ్యుల నేమి కారణంబున నుదరిపలికి తనిన గంధర్వుఁ డిట్టనియె.

ఆది. 7-54

"కారణం బ్రూపి గంధర్వ కిం తచ్చేన స్థ దర్శి కాః".

సం. భా. ఆది 170-59-(వావిళ్ళ)

ఉదలు స. క్రి.

విడుచు, వదలు (చూ. ఉదలుచు)

ఉదలుచు(ల్చు) స. క్రి. (స్వార్థమున 'చు')

వదలు, విడుచు.

క కడియూచుఁ బాయుచుఁ బట్టుచు, నుదలుచుచు బడుచు లేచు చును
గుచు పడిగొం, చొనవెను కినుకం గడు బెట్టివముగఁ బెరఁగిరి
చలంబు డింపక కడిమిన్, విరా. 2-348

2 విడిలించు, విడిపించు.

ఉ. పాప వినిశ్చయముండు సతివయ్యెడకొంగు కడంగి పట్టినన్, గోపము
తోనుదర్చికొని కోమలియున్ వెన వాని వ్రేయుడున్ ఆర. 8-190

ఉదవాసము సం. వి. అ. పుం.

జలమందు నివసించుట, (తపస్సునకై) జలమందు నిలిచియుండుట.

చ. ...శశ్వదుదవాస మహావ్రత శీతపీడితా. చల మునిసౌఖ్యపాతు
విలసద్గుడతాగ్ని శిఖాచయంబులన్, వెలిగెడు దానిఁ గాంచి
రరవిందనిభానన లమ్మవహోదధిన్. ఆది. 2-28

ఉదస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తిరస్కరింపఁబడినది. అవమానింపఁ బడినది.

వ. త్రిభువన పండ్లయైన శ్రీదేవియు, నిజ ప్రభావటల పర్యుదస్త
వ్రభాకర గభస్తి విసరంబయిన కౌస్తుభంబును నారాయణు వక్ష
స్థులంబున విలసిల్లె. ఆది. 2-18

ఉదాత్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గొప్ప బుద్ధి గలది

చ. అకుచియుఁ గష్టఁడున్ లఘువునైన నిజాగ్రజ మేనితోడ ని,
త్యకుచియుఁ బుణ్యశీలయు నుదాత్తయు నాఁజను నింతిఁ గొంచుఁ
గ, ర్మశమతి కీచకున్. విరా. 3-17

ఉదాత్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. గొప్ప తనము.

క. ఇతఁ దెవ్వఁడొక్కొ రూపు నిరతిశయమై మనమునకుఁ బ్రియం
బొసఁగెడుఁ జూచితేరే చిత్తంబు నుదాత్తత గానఁగ నయ్యెడున్
వదనమున భంగిన్. విరా. 1-258; కాం. 2-149

2. ఔదార్యము.

అ. ఔదార్యముననొ వృద్ధసంసేవలననొ, తపముననొ యుదాత్తతాని

రూఢి, గలిగి మమ్మనకుగాఁ గొనకున్నాఁడ, వేమికతము దీని
నెఱుంగఁజెపుమ. కాంతి. 4-425.

ఉదాత్తత్వము సం. వి. అ. న.

ఉదాత్తత, గొప్పతనము.

ప. అవ్విపుండు గలంకయుఁ గొందలంబును లేని డెందంబుతో నద్దా
నవు నాననంబు గనుంగొనిన నా ధైర్యధుర్యుం గనుంగొని తడి
యంబగు నుదాత్తత్వంబునం జిత్తంబు రంజిల్లి. ఆమ. 4-881.

ఉదాత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉన్నతము, గొప్పది.

చ. ఇది యొక ముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగ నేరడెంతయున్
మృగ వొక కిడుపాటునకు మేకొనఁజాల దుదాత్తచిత్త యొంటి
దిరుగు దాని కోర్కడు. విరా. 1-108

కా. ... ఆ యీగి నమ్మాన విస్తారోదాత్తము. విరా. 2-209

2. మనోజ్ఞము, ఓప్పిదము.

చ. మనమున నూటడిల్లు మనుమానము మానుము నన్న నేలు మే,
పనులు నదాత్త నాగరిక భంగుల నీమది కెక్కునట్లు నేర్పును
భయభక్తులన్ మెఱయ రూపునఁ జేసెన. విరా. 1-228.

3. ఉదారమైనది, దయగలది.

చ. అనిన సుదేష్ట యట్లనియె నంతవునంతకు మద్దహంబునం, దునికికి
నమ్మకంచిత నేకోచిత వృత్తిఁ జరింపు నాదునం, దమల మదీయ
వల్లకు నుదాత్తమతిం బరికొంచుకొమ్ము నీ. మనమున కెట్లు
లూటట సనుస్తము నట్టల చేసెనం దగన్. విరా. 8-87.

4. దృఢమైనది మేలైనది,

క. ఉత్తరుడు సత్వరంబుగఁ, దత్తనపున మఱుపు దొడిగి తానును
హృద్యోదాత్తఁబగు కంటక మిడి, చిత్తము పని గమ్మటింపఁ జిడి
మిడి పడఁగన్ విరా 4-40

5 అందమైనది.

క. ఉత్తర నలంకరింప నుదాత్తభరణాది వస్తుతః యొసఁగి

నరేంద్రోత్తముఁడు.

విరా. 5-888

వి. అ. పుం.

స్వరభేదము (వ్యతి. అనుదాతము)

వ, ఒక్కనాఁడు బలియను రాజు గంగాఖిషేకార్థము వచ్చినవాఁడయ్యింధన బంధనఁబున నుండియు నుదాతానుదాతస్వరిత ప్రచయ స్వరభేదము లేర్పడ సలక్షణముగా వేదంబులం జదువుచుఁ దరంగపుట్టనంబునం దన యున్న దరిఁ జేరవచ్చిన వానిఁ దీరంబు జేర్చి.

ఆది. 4-230

“ఉచ్చైరుదాతః” పాడిని అష్టాధ్యాయి.

“తాల్వాదిషు భాగేషు స్థానేమార్గభాగే నిష్పన్నోఽనుదాతః”
—సిద్ధాంత కోముది.

చూ, అనుదాతము.

ఉదాత్తుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆధీకుఁడు, గొప్పవాఁడు

క. అలఘు బలవిక్రమోదాత్తులకైనను బలములేక దోర్గర్వముమై,
గెలువఁగవకమె

ఉద్యో. 1-15

ఉదానము సం. వి. అ. పుం.

ప్రాణాది పంచవాయువులలో నొకటి

నీ. మతి నపానమున సమానంబునందు నీ శానమిత్రాస్పృశస్పృమితులు.

అను. 4-196

ఉదానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక వాయువు, సమానునివలనఁ గలిగినవాఁడు.

వ. పవనుల వినుము చెప్పెద సమానుండు దైవత సంఘ సంభవుం
డతనికి నుదానుండును మదానునికి వ్యానుండును వ్యానునకు
నపానుండును నపానునికి బ్రాణుండును జనియించితి.

కాంతి 6-807

శ్లో. తత్ర దేవగణాః సార్థామహాభూతా మహాబలాః,

తేషామవ్యభవత్పుత్రః సమానోనామ దుర్జయః ॥

ఉదాన స్త్రయ పుత్రోఽభూద్వాన్ సైస్యా భవత్పుత్రః,

అపానశ్చ తతో జ్ఞేయః ప్రాణశ్చాపి తతోఽపరః ॥

అపవత్యోఽభవత్ప్రాణో దుర్ధర్షశ్చక్షుతావనః.

సం.భా. కాంతి. 829-82, 88, 94 (వావిళ్ళ)

ఉదారత్వము సం. వి. అ. న.

జౌదార్యము.

వ. భవదీయ కాహవిహారంబు నుదారత్వం విట్లుండునే యని యగ్నిం
చుచు నరిగి. ద్రోణ. 6-13

ఉదారము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

గొప్పది, అధికమైనది.

వ అపహసిత శిరోదారంబును, కనకపట్టికా మండితంబునునైన గదా
దండంబు విపులాంసపీతంబున ననుర్పుకొని వెడలె. శల్య. 2-95

ఉదారుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. చాత.

సీ. అర్థికిఁ బ్రాణంబులైనను దాఁపక, తమకించి యిచ్చు నుదారులార
విరా. 8-21

2. గంభీరుడు, మనస్సునందలి వికారములు వెలికిఁ దెలుపనివాడు.

మ. హరి మేనల్లుడు కాహువీర్య పటుశార్యసూధార్తి త్రైలోక్య
సుందరుఁ డాచారపవిత్రుఁ డంచిత కళా దక్షుఁ డుదారుఁడు...
వరించుగాక యభిమన్యుం డీ సరోజాననన్. విరా. 5-868

ఉదాసీనత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. అనాసక్తి, అపేక్ష.

వ. కిడయిన నుదాసీనత యుడిగి మేలు చందంబున భావించుచు.

విరా, 8-876

2. అసంగత్వము. దేరియందును జోక్యము లేకుండుట.

క. విను మూర్ఖ నాభితంతువు, జనియింపఁగఁ జేసినట్లు సత్వము గుణ
సంజనకం బగు నది పురుషుఁడు, గనుట యుదాసీనత నవికారము
గందె. కాంధి. 5-174

ఉదాసీనత్వము సం. వి. అ. న.

ఉపేక్ష, అనాదరణము.

వ. ఏ నాయుధవ్యాపారంబు వలన నుదాసీనత్వంబు నొందినను నన్ను
జయింప నమకూరు. భిష్మ. 8.308

ఉదాసీనము సం. వి. అ. పుం.

ఏ జోకము లేకుండట, ఉపేక్ష సేయుట.

క. దాసీ దాస జనముల కు, దాసీ-ము గాకయుండఁ దడయక యే
మి, త్రాసంగ మొంది శత్రుని, రాసం బొసరించి తమ్ము నరసెన
సనుమీ. ఉద్యో. 1-868

ఉదాసీనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నిరపేక్ష గలవాడు.

వ. నరేంద్రతత్వము దెస నుదాసీనభావంబు నొంది బ్రాహ్మణ్యంబునందు
సస్పృహుండవైతి ఆను. 2-31

వి. అ. పుం.

శత్రువును మిత్రుడునుగాని రాజు.

వ అరిమిత్రోదాసీనాదిక ద్వంద్వ రాజమండలంబును.

కాంతి. 2-208

తే. ఆరులు మిత్రు లుదాసీను లనుచు సంతి, విగ్రహోది వద్గణముల
వెరపు లోఁగు, డలవరించుచు విజయంబు నానవడుచు, నుండు
నలె ముక్తి తెఱఁ గిటు లున్నె యరయ.

కాంతి. 8-197; ఆశ్ర. 1-68

ఉదిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది. జన్మించినది,

ఆ. యజ్ఞ సేనుకూతు నభిజాత నాతని, యజ్ఞ వేది నుదితమయిన దాని,
ననువు విధి వివాహమయి పాండనందనుల్, మిగుల మిత్రబంధ సమ్మ,
ద్బలయిరి. ఆది 8-15

ఉదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉదయించినది, పైకి లేచినది.

క. తదనంతరంబ ద్రోణుం, దుదితార్కునిఁ గ్రేణిసేయు నుజ్జ్వల రథ
మెల్లదిశలు వెలిగింపగఁ బెట్టిరముగ మును గవిసె మొన గది
మిహో గదియన్. ద్రోణ, 1-187

2. పుట్టినది, కలిగినది.

క. ...ఉదితనినదకోదందుడై విరా. 5-115

తే. స్మృతియు సంప్రీతియును బ్రసన్నతయు మఱియు, నీ ద్యుశములును
సత్త్వ గుణోదితములు. కాంధి. 4-288

ఆ. యజ్ఞ సేనుకూతు నభిజాత నాతని, యజ్ఞ వేది నుదితయైన దాని
ఆది. 8-15

3. చెప్పబడినది.

తే. యోగతంత్రంబు సకల శాస్త్రోద్దితంబు కాంధి. 5-598

వ. ...నిత్యా విశ్వంబులు...చలాచలంబులు ననునవి వేదోదితంబులు.
కాంధి. 4-140

4. ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

ఆ. అతని కోఘవంతుఁ డనువాఁడు జనియించె, నుదితయశుఁడు.
ఆను. 6-62; కాంధి. 8-100

ఆ. ధర్మపుత్రుని తోడి పాం,దొప్పదయ్య నీకు నుదితకార్య.
ఆది. 8-14

పీ. ఉదిత సత్వరతుల, ఆది. 8-14

ఉదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉదయించినవాఁడు.

వ. నవోదితుండైన భానుండునుం బోలె. ... కర్ణ. 1-56

2. పుట్టినవాఁడు.

ఉ. అతత పక్షమారుతరయ ప్రవికంపిత ఘూర్ణతాచల, వ్రాత
మహార్ణవుఁడు బంపన్నిజరేహసముజ్జ్వలప్రభా.ధూత పతంగతేజః
దుదితుండయి తార్క్యుడు తల్లికిన్ మనః, ప్రీతి యొనర్చుచున్
నెగసె భీమజవంబున నశ్రవీధికిన్. ఆది. 2-88

ఉదిలకొను; ఉదిలగొను చే. అ. క్రి. (ఉదిల + కొను)

1. (శ్రయాదులచే) చలించు, వణకు

అ ... బెడర వజ్రాయుధు, హృదయ ముదిలకొనగఁ ద్రిదశగణము.

ఆది. 2-21

క. పనరుడు మానసము ధృతి, నూన నుచితవృత్తి నుండు నుదిలకొనక
యెం, దైనను నెయ్యది యేనియు, వానికి దుర్లభములేదు వసుధా
ధీశా. కాంతి. 8-161; విరా. 2-24

2. కులుకు, మరియు.

గీ. తనలోచనములు వాదుమనసు నాచి. కొనగ నయ్యింతి ననుఁ
గనుఁగొనియె నాత్మ, గై కొనియె రాగరసమునఁ గడలుకొనియె,
మదన వికృతి బయల్పడ నుదిలకొనియె. విరా. 2-88

3. పరితపించు.

వ. మదనాగ్ని నుదిలకొని యగ్ని దేవుం డక్కాంతతో నే కాంతంబున
నిట్టనియె. ఆను. 1-49

ఉదీచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్తరపు దిక్కున నున్నది.

క. భారతవర్షముఁ దొడఁగి మహారాజు యుదీచ్యములన యెక్కుడు
బలస, త్పారోగ్యాయుస్సుఖపు, ఛార్మరంభ గుణంబులంతకంతకు నర
యన్. భీష్మ. 1-25

ఉదీచ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్తర దిక్కువాడు.

చ. జయించె మహిళులం బ్రవర్తిత యశుడై ప్రతీచ్యుల నుదీ
చ్యులఁ బ్రాచ్యుల దాక్షిణాత్యులన్. ఆది. 5-78

ఉదీర్ఘత సం. వి. ఆ. (స్త్రి).

ఉద్రేకము.

క. ఒక్కటఁ గడంగి శబ్దము, బెక్కుమ్మల నొంచుటయును భీష్మ
ద్రోణుల్, గ్రక్కునఁ దఱమిన నయ్యరు, దిక్కుల పై న్యములు
నత్యుదీర్ఘత బెరసెన్. భీష్మ. 1-243

2. అధిక్యము.

ఉ. ఒక్కడ చన్నవాడు విజయుండు మహారజ మెక్కు డయ్యె న.
ద్విక్కునఁ జాంచజన్యమ యదీర్ఘత మ్రోయఁదొడంగె.

[దోఁ. 3-129]

ఉదీర్ఘము సం. వి. అ. న.

గొప్పతనము.

వ. ఇట్లు ప్రసిద్ధ బంపరాక్రమందైన కర్ణ నుదీర్ఘంబు సెఱుచుట
కునై కవచకుండలంబులు భిషించి. కాంఠి. 1-84

ఉదీర్ఘము సం. వి. అ. న.

1. గొప్పది.

అ. కురుబలంబు గెలిచి గోవులఁ గ్రమ్మఱఁ, రెచ్చు పెల్ల నీ యుదీర్ఘ.
బాహు, బలమకాగ నీవు పలుకుము వెలిఁబుచ్చు, టుడుగు మధివు
పాల నొండు తెఱఁగు. విరా. 5-227

2 అతిశయించినది, అధికము.

అ. దివ్య పరిమళంబు నవ్యవికాసంబు, నల్లసిల్లి వచ్చి యుర్విఁ బీన
గాంచి రుచి యదీర్ఘ కాతుక చిత్తయై, దాని బుచ్చికొనియె
మానవేంద్ర. అను. 2-207

ఉ. మేలి మదావళంబులును మేటిహయంబులుఁ ద్రమ్మపిండు నా,
భీలతఁ జుట్టిరాఁగ రథబృందముతోఁ గురురాజు కర్ణ దో, క్రిలకుఁ
దోడ్పడం గడఁగె రేణు వుదీర్ఘ ముగా నతండు పాం, చాలబలంబు
పై నడరె కార్య సముద్భుట బాహువీర్యుడై. కర్ణ. 2-156.

౪. గర్వించినది, ఉద్రేకము పొందినది.

తే. కర్ణనందనుఁ డిట్లుత్యదీర్ఘభంగిఁ, బాండురాజ తనూజుల బలము.
స్థైర్య, గమపు గొట్టంగఁ జొచ్చినఁ గినిసి నకులు, నాత్మజుండు
కళానీకుఁ డతని దాకి. [దోఁ. 1-196]

ఉదీర్ఘుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉద్రేకము పొందినవాడు.

వ. ...కోశంబు రూపంబు గైకొన్న కైవడి నదీడ్డుండై యక్క
ర్థండు. ద్రోణ. 4-232; శల్య. 1-175.

ఉదుంబరము సం. వి. అ. పుం.

మేడిచెట్టు.

వ. ఋతుకాలంబున నీ రల్లి యశ్వత్థంబును నీ పుదుంబరంబును.
నాలింగనమునేసి భక్తితో మీమి చదువు బువయోగించునది.

ఆను. 1-110.

నపుం.

మేడిసండు.

ఆ. తాను బ్రకృతి బ్రకృతి దనయందు నిల్చుని,ల్పినను దాన వికృతి-
తెందకుండు, బురుషుఁ డుదక మతస్యముల యుదుంబర మశక
ముల సంగంబు కరడి గలుగ. కాంతి. 6-108.

ఉద్గతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టినది.

ఉ. ఉల్లము దల్లడిల్లఁ దను పుద్గత ఘరస్మజలంబు చాల్చుచున్, డిల్ల
పడంగ, విరా. 2-91; కాంతి. 3-281

2. పైకి వచ్చినది, ఊతినది.

వ. సరస్వతీ జలంబు తత్కూపంబున నుద్గతంబై యా సవనపతి నుద్గ
రించె. శల్య. 2-155

3. బయలు వెడలినది.

తే. అచ్యుతాననోద్గతము వేదార్థమయము, యోగసాంఖ్యాత్మకము
నైన వాగవృత్తిము, గర్జపుటపేయముగఁ జేయు గారవమున.

కాంతి. 6-389.

తే. సత్యభామ గోపఁ మడరి వనితా స్వభావోద్గతాశ్రు పూర,
యగుచు హరి యగ్రతలమున కరుగుచెంచె, మౌస. 45.

ఉద్గతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. బయలు వెడలుట

క పిష్పనము దెనకుఁ జన న, య్యతివ భయత్రాంతచిత్తయై కాపు
జలొద్గతి మొగముఁ గప్ప నిట్లని, యతిరావముగా నొనర్చె
నాక్రందనమున్. విరా. 8-18; కర్ణ. 3-38

2. పుట్టుక, ఉదయము.

క. ఘృతములు పైఁజల్లఁగ న, చ్చితిఁ బేర్చిన సప్తహిమృత ఫల రవము
నూర్జిత సామగాన వాదోద్గతియును హాహారవంబుఁ గలసి చెలం
గెన్. మాస. 1-142

ఉద్గతుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

బయటకు వెడలిన వాఁడు, పుట్టిన వాఁడు.

వ. అప్పుడు తదీయ బ్రహ్మరంధ్రోద్గతుండును మహాజ్యోతిర్జ్వాలా
కృతియుం బ్రాదేశమాత్రుండు నగు పురుషు నెదిర్కొని

కాంతి. 4-168

ఉద్గమము సం. వీ. అ. పుం.

1. పుట్టుక, కలుగుట.

దుర్గతి రోగోద్గమ చికిత్సకా.

విరా. 2-364

2. పైకివచ్చుట, బయటకు వెడలుట, కాలుట.

మహాప్రగ్ధరః- బాహ్యోద్గమము వొదులు వక్త్రంబులన్,

సౌప్తి. 1-214; ఆర. 8-264

ఉద్గమించు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, కలుగు.

సీ. ఘోటకోత్తమరోమ కూపంబులం దెల్లి, నొక్కట మనధూమ
మద్గమించి. ఆశ్వ 8-112

ఉద్గత సం. వి. ఋ. పుం.

యజ్ఞమునందు సామవేదితంత్రము నడపువాఁడు.

వ. కౌతుం డద్గాశగా... యాజ్ఞకు లగ్నిముఖంబువేసి వేల్చుండొడం
గిన. ఆది-2-210

ఉద్బారి సం. విణ. (న్. జీ. న్.)

కాటునది, ప్రవించునది, క్రక్కునది.

లయగ్రాహి :- దంతవలభిరభస దంశోద్బారి రుధిరా ధరు... అద్ద
నుజవీరుఁ గని అర. 7-38

ఉద్గీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చెప్పఁబడినది.

తే ఆతఁడరణ్య కోద్గీతమైన వాక్య, సంచయము విష్ణుగుణించి
పఠించె నధిప. కాం. 6-862

2. పఠించఁబడినది, పాడఁబడినది.

కా. ఉద్గీతామన్నాయుఁడు... పారాశర్యుండు. అర. 6-108

ఉద్గీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సామగానము చేయుట.

క. ధౌమ్యుఁడరిగె వి, చారజ్ఞుఁడు రాద్రయామృతామోద్గీతిన్.

సఖా. 2-808

ఉద్బంధ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూరాత్మరాలు.

వ. శునస్సఖుండు దన యభిధానం బభివ్యక్తంబుగా నుగ్గడించినం గృత్తి
నీసేరు దెలియంజెప్ప విడియేమి యనవుడు నశండు తేటపడం
జెప్పి యుండం జెప్పవనియెడ విట్లంట తప్పుగాదె యిట్టి యుద్దం
డపు మత్తిగిడందంబుపారి వడుము. ఆను. 3-222

ఉద్బంధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. భయంకరత్వము

ఉ. ... అ,తం దుడివోక లేక సమదంబున ఖడ్గము ఘోటకంబు ను,
ద్బంధతఁగొంచుఁ దేరు దిగి తాఁ గవిసెన్ రయ ముల్లిసిల్లఁగన్.

విరా. 5-151

క. చండ భుజబలమునై యుద్బంధత నరుఁ డడర నెమరఁ దరమే
నీకున్. ఉద్యో. 4-48

2. విజృంభణము.

క. పాండవుల దిక్కు వీరు ల, ఖండిత బలులైన నామొగంబునఁ బడి.
యు, ద్దండత చూపగ లేదు శి, ఖండిని నొక్కరుని జంపఁగాని
కుమారా. ఉద్యో. 4-270.

ఉద్దండము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరమైనది.

ఉ. ... దోర్బలో, ద్దండ మహాసురశ్రుతతి దర్శ మడంచి ప్రియం.
బొనర్చి యా, ఖండలుఁ డున్న గద్దీయ సగంబున నుండె.

విరా. 1-85

ఉద్దండుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరుఁడు.

కా. ... వీరకేతుండుగ్రంబున దాడి యగ్గురుని సూతు న్నొంచి
యేనమ్మ లు, ద్దండుండై తనువాడ నేయుటయు. ద్రోణ 4-97

తే. కడగి వెనుకొన్న పాండవోక్కిరము నొకడ, నిలువరించె.
నద్దండుండై నీ తనూజుఁడు. శల్య. 1-290.

ఉద్దవిడి దే. అవ్య. ద్రు.

శీఘ్రముగా, వడిగా, వెంటనే

అ. ఉద్దవిడిన పసుల నూచముట్టుగఁ బెత్తు, నతఁడు వెనుక పచ్చి
యడ్డుపడిన, చోటఁ జూడరాజసూనుని నరయుదు.

విరా. 3-120, ఉద్యో. 3-389.

ఉద్దహనము సం. వి. అ. న.

కాల్పుట. తగులఁబెట్టుట.

కా. ... అప్పార్థుఁ డా, గ్నేయాస్త్రం బరిఁబోసి... రా, ధేయాంగోర్ధ
హనాభిలాష మెడదన్ దీపింప బెట్టెనినన్. కర్ణ. 8-287

ఉద్దామత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భయంకరత్వము.

క. భీముని ముందటి బల ము, ద్దామతఁ గాళింగ నేనఁ దలపడి.

భీష్మ. 3-81

ఉద్దామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధికము.

క. వీరాలాపముల్ వల్కి యుద్దామక్రోధ శిఖా కలాప వికటోద్య
ద్రూకుటిసూఫ్ తియె. విరా. 3-189

2 బెట్టినము.

వ. ఉద్దామంబైన కామంబు విడుపు వడకున్నఁ జిత్తంబు నిర్వృతి
గలుగునే కాంతి. 4-44

3 భయంకరము.

క. ఈ మత్యస్సపతి సహాయము, గా మాకుం దీర్పరాని కార్యము గలదే,
సామాద్యుపాయపరుఁ డుద్దామ భుజా బలయుతుఁ డితఁడు
కేవలుఁడే. ఉద్యో. 1-30

ఉద్దాముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. భయంకరఁడు.

తే. భీమనాదుండు భీముఁ డుద్దాముఁ డప్రతర్క్య తేజోమయుఁడు.
కాంతి. 5-214

క. భీమార్జునులకు రణమున, నే మగలును బ్రతియె వీరు నేనను
పై న్యోద్దాములమై నడచిన నే, భూమీకులు నెదిరి బ్రచికిరీవం
గలరే. ఉద్యో 5-28

1. అధికుఁడు

వ. విభవోద్దామా.

విరా. 2-1

ఉద్దాలకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక ముని.

వ. ఉద్దాలకు నధ్వరంబున.

శల్య. 2-159

2. ఒక ముని, శ్వేతకేతుని తండ్రి.

వ. ఉద్దాలకముని నిజతనయు శ్వేతకేతుని విప్రులయెడ మిథ్యోప
చారుం డని యెఱిగియుఁ జరిత్యజించె. కాంతి. 2-188

(వీరిరువురు నొక్కరే యైయుందురు)

ఉద్దీపించు సం. అ. క్రి.

1. విజృంభించు, చెలరేగు.

మ. ... కన్నె కయ్యంబు నర్థి భవత్పుత్రమీడి కోపమున నుద్దీపింప
నేతెంచి ర,య్యభిమన్యుండును ద్రౌపదీయులును మాద్యర్థంతి
యూ ధాకృతిన్. భీష్మ. 1-110

2. ప్రకాశించు, వెలుగొందు.

వ. సాత్యకి...కృతవర్షానిం రాకి యేసిన నతండునుం బొగలేని మంట
చందంబున నుద్దీపించి సాయకజ్వాలలు నిగిడించిన నవి మగిడించి
యాశై నేయుండు. ద్రోణ. 4-82

3. ప్రజ్వలించు, మండు.

వ. ... ఇద్దురాత్ముండు సభలోన నసభ్యంబులగు మాటలు ద్రౌపది
నుద్దేశించి యాడిన నుద్దీపించిన కోపం బజాతశత్రునకుఁ బ్రియంబు
గా నడంచుకొని యుండిరి. కర్ణ. 2-214

ఉద్దీపితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రజ్వలించఁ జేయఁబడినది.

క. చూపులు మిఱుమిట్లు గొనఁగ. నేపారిన వానరేంద్రు నెసకంబున
ను, దీపిత మగుపడగ భయద రూపంబునఁ గ్రాలఁగా నదుండు
దోతెంచెన్. ద్రోణ. 8-34

2. ప్రకాశింపఁజేయఁబడినది.

క. క్రేపులు దోరా దుర్గతిఁ, బ్రాపింపఁ గలార యిట్టి భావచరిత ము
ద్దీపిత బోధమునం గని, మీవై కృపఁ జెప్పవలసె మీకుం చెలి
యన్. అను. 8-20

ఉద్దీపితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రెచ్చఁగొట్టఁబడినవాడు.

క. పున్న పాడింబనుతుఁడును, ద్రౌపదిపుత్రులు సుభద్ర తన
యుండుఁ గో పో దీపితులై. భీష్మ 3-18

2 ప్రకాశి పఁ జేయబడినవాడు.

క. నిత్యసత్వాత్మతో, దీపితుడై.

కాంతి 5-64

ఉద్దిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి వెలుగొందినది, ప్రకాశించింది.

కా....కావ్యద్వాహ సంవల్గనో, శ్కృప్త స్వందనముం గనర్థనవు నుద్దిష్ట
ధ్వజంబుం దగన్, ధృష్టదుష్టముండు వొల్పె నై విలసత్తైజో
విరాజద్గతిన్. భీష్మ. 1-117

ఉద్దిష్టుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశించినవాడు, వెలుగొందినవాడు.

కా. మద్రచేకున్ వె*డొందనేసె నతనిన్ మన్నించు తోడుల్ ప్రతా.
పోద్రేకంబున నొక్కపెట్ట రథవేగోద్దిష్టులై తాడినన్. భీష్మ. 1-279
తే. గగన మధ్యంబునకు వచ్చి ఖరకరుండు, దేటి చూడంగరాక
యుద్దిష్టుడగుచు, నెట్లు వెలుగొందు ద్రోణుండు నట్ల వెలుగు,
చున్న గనుగొని ధర్మజుం డురవడించి. ద్రోణ. 1-148

ఉద్దిష్టమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలుగొందుచున్నది.

సీ. రత్నయాశంబును రజశ వరాహంబు నుద్దిష్టమాన మహోర
గంబు, గేతనంబుల నొప్పు ... భూరిశ్రవునకు నైధవునకు
రారాజునకు. ద్రోణ. 3-288

ఉద్దేశము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రదేశము.

వ. ప్రోవులు గొనియన్న ప్రేవుల మనలావుగల యంచపిండు పేరాం
కలి నటిమఱిం బెటికినఁ గుఱుకులు గట్టిన మృతాశవాశంబుల
నొప్పు కమలాకరోద్దేశంబులఁ గ్రేడిసేయు ప్రదేశంబులును.

విరా. 8-236

క. చలదశిపుంస్కృతిలకుల, కలరవ ముఖరిత లతాంత కమ్రఫలాశీ,
లలిత మహిరుహమాలా, మిశితోద్దేశముల విశ్రమించుచు లీన్

అర. 4-6

వ జీవితేశ్వరు వామశాహువు నిజవామభుజంబుపయి నిడికొని దక్షిణ
హస్తంబున నతని గ్రుచ్చి గొఱిలించి మందగమనంబున నాశ్రమో
ద్దేశంబునకు మగిడె. ఆర. 7-287

2. ఉత్తమము, గుఱి, అనుసంధానము, గుఱిగాఁ జేయుట.

వ ...అపగయను మహానదిం బిశ్చితర్పణంబుసేసి ఏశ్వరేవోద్దేశంబున
నొక్క బ్రాహ్మణునకుం గుడువం బెట్టినఁ గోటి బ్రాహ్మణులు
కుడిచిన ఫలంబగు. ఆర. 2-288

3. ఉదాహరణములతో వివరించుట.

వ అని నిర్దేశించి యుద్దేశరూపంబునం గర్పణంబుల తెఱం గెఱిగించి
యింక నేమి యడుగవల తడుగు మనన. ఆను. 5-122

4. ఉహ, అనుకొనుట, తలంపు.

వ సైన్యధ్యయంబును రయంబునం గలయం బెరసినం బెందూశి
యెగసి తఱివోఁ గవియుఁడెంచు తమంబునకుం దోడుపడి
చూడ్కులు నిగుడ నీకున్నను దమకంబునం దమతమ పేళ్లు బిరు
దులు నుగ్గడించుచు నగ్గరిక సొంపునను సన్నల నుద్దేశంబుల నదైవ
నిదైవ వీరులు పోరుచుండ. ద్రోణ, 5-143

5. అభిప్రాయము.

క. జనకునకును స్వామిత్యము, తనయోద్దేశమునఁ గలిమి తథ్యమ
యది యజ్ఞవస్కిఁ గలుగున కావున, జనుఁ బనిఁ బంపంగ నిన్ను
జన నుత నాకున్. అది. 4-241

ఉద్దేశించు సం. స. క్రి.

1. గుఱించి

వ. గాంగేయుండు కౌరవేశ్వరు నుద్దేశించి ధర్మార్థ సంగతంబును,
సువిహితంబునుగా నిట్లను విరా. 4-220

వ. అగ్రజ ముద్దేశించి బీభత్సుండు భీమసేనున కిట్లనియె. విరా. 5-305

వ. ద్రుపదుం డనపత్న్యయగు తన మహిషి విషాదంబు దీర్పందపురటను
గాంగేయు తోడి రోషంబునను శివుని నుద్దేశించి తపాబుసేసిన

నద్దేవుండు ప్రత్యక్షమై.

ఉద్యో. 4-889; భిష్మ 3-820

2. భావిండు, అనుకొను, తలఁచు

వ. ఇంద్రుండు వానియొద్దకు వచ్చి నీవేమి యుద్దేశించి యుగ్ర
తపంబుఁ జేసెద వనిన. ఆర. 3-258; విరా. 1-175

ఉద్ద్యోతనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపఁ జేయునది.

క. భూతంబుల సంసరణము, భూతభవద్భావి కార్యములు గర్తృ
సముద్ద్యోతన భంగియు నీయఱ, చేతివి కావె కురువంశ శేఖర
జన్మా. కాంతి. 2-101

ఉద్ద్యోతమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించుచున్నది.

తే. అర్జునుఁడు గవియించిన యంప మూడ, మంచు దళముగఁ గప్పిన
మారణాఁశు, జాలముల వెన విరియించె శాంతనవప, శంగుఁ
డుద్ద్యోతమాన ప్రతాపలీల. విరా. 5-189

ఉద్ద్యోతితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశము కల్పింపఁబడినది. ప్రకాశితము.

క. ఆద్యపురుషోపలాతిత, ముద్ద్యోతిత రోచిరుద్గమోగ్రం బరిని, ర్భే
ద్యము దివ్య జనన మన, వద్యంబిది కార్ముకై కపరము గుమారా
విరా. 4-121

2. బయ్యెడలినది, బహిర్గత మైనది.

క. పాతాళమునకుఁ జని యం, దాతతమై ప్రణవరూపమగు నాదంబు,
ద్ద్యోతితము నేసె నది యా, దై తేయులు విని పటుప్రతాపంబెనఁ
గన్. కాంతి. 8-485

ఉద్ధృత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఏడుగురు కుమార నూతృకలలో నొకతె - తాంగ్రహము. పది యాతే
డులు ప్రాయము వచ్చు వఱకు నరులను తాఢించును. ఆ సమయ
మున మొక్కినను, కొల్పినను, వేడినను కనికరముతో వదలిపోవును.

ఆర. 5-245 మొ. 250 న

ఉద్ధృతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. పెచ్చు పెరిగినది. అతిశయించినది.

తే. ఉఱక యేచి త్రిగర్తులు నుద్ధృతముగఁ, జెలఁగి మార్కొని పొదివి
సంకులముగాఁగ. విరా. 8-211.

2. మదించినది.

సీ. ఒక మత్తకరిఁ జూచి యోటమై నొడిగిన నుద్ధృతకరిఁజేసి యొసఁగె
జయము, కాంతి 8-98.

3. కఠినమైనది. ఉరువైనది.

మ. పిడుగుల్వొని మహోద్ధతాశ్మముల నాభీలంబుగా దైత్యు
బి, ట్టడువన్. ఆర. 7-98

ఉద్ధృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. గర్వము, దర్పము.

ఉ. నిర్మలా, త్యాగ్విత కీర్తికారణ రణోద్ధతి వెల్వెలఁతాఱ నేటికిన్,
విరా. 4-186

క. నీసుకుఁడు సమర విషయో, ల్లాసంబున నంగకంబులం బొంగారం,
గా నున్వరమున నా కుం, తిసూనునిఁ బలిచె నుద్ధతిన్ రణము
నకున్. శంభ. 2-208.

2. అహంకారము, అభిమానము.

క. మతి నెప్పుడుఁ దా ధర్మ, స్థితి నూహించుచును హితులు నెప్పెడి
వెర పుద్ధతిదక్కి యాచరించుచు, జితేంద్రియత గలిగి నడవఁ
జెందు కుభంబుల్. సౌప్తి. 1-78

3. స్వరంభము, అటోపము, వేగిరపాటు.

కా.శతా, నీకుం దుద్ధతి నేగు దెంచె నఖిలానీకంబు నుప్పొంగఁగన్.
విరా. 8-146

4. ఔన్నత్యము. అధిక్యము.

ఉ. ... వన్యజలి ముద్ధతిఁ గొల్పు మృగేంద్రరేఖ శోభిల్లుచు నుండ.
విరా 3-148

5. ప్రకోపము, ఉల్పణము.

మత్తకోకిల : — వృద్ధుడైనతతీన్ బలంబును వీరయుం దఱుగంగ
దుర్బుద్ధి వాటిల మ్రగ్గి యింద్రియముల్ విశక్తతఁ బొంద దో,
పోద్ధతిన్ రుజులుధృవింపఁగ నొందు రూపగు పాశసంబద్ధుఁ జేసి
జముండు దివ్యగఁగఁ జాయు నబ్జవముం దుదిన్. (స్త్రీ) 1-41

ఉద్ధతిమాన్సు మి. క్రి.

గర్వమణఁడు, చంపు

ఉ. తక్కినవార లాతనికి దవ్వుల చోటుల వారు వాయుజం,
దొక్కఁడ యింక సింహబలు నుద్ధతి మాన్సిన మాన్సువాఁడతం,
డక్కడ నిల్పఁ గావలయు నానతి ద్రౌపదిగాఁగ నోపు వే,
తొక్కఁడు దాజీఁ గీచకుల నోర్వఁగఁ జాలమి మీ రెఱుంగరే.

విరా. 3-115

ఉద్ధతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గర్వముగలవాఁడు, అవినీతుఁడు.

వ అనిన విని యాజ్ఞ సేని యిట్లను... ఒక్క కారణంబున నుద్ధతులగు
విరోధుల చేతం బతులనన్నిధిం దలవట్టి యాడ్వంబడి వనంబునకరిగి

విరా, 1-818

2. అహంకారి, స్వాతిశయము గలవాఁడు.

వ. ఇవ్వితంబున దుర్యోధనుం డుద్ధతుండై మఱియుం బెద్ద యెలుం
గునఁ బలుకుచుండ. శల్య. 2-113; విరా. 3-118

ఉద్ధరణము సం. వి. అ. న.

1 మీఁదికెత్తుట.

క అమృత మథనమున మంథనము లీలొద్ధరణ కేలిఁ గైకొని
సురసంఘమునకుఁ బ్రయ మొనరించిన, యమేయుఁ గూర్మాత్ము
నంబుజాతుం గొలుతున్. శాంతి. 2-40

అ. ...కశ్యపుఁడు నిజోరుపు నెఱి, గ్రుచ్చి దాపుగాఁగ నిచ్చియెత్తె

వ. అదికారణంబుగా ధరణియర్వియనం బ్రసిద్ధి వహించె నయ్యుద్ధరణ
సమయంబునం గాశ్యపి గశ్యపువి వేడుకొని. శాంతి. 2-89-90

2. ఆపదనుండి తొలగించుట, రక్షించుట.

వ నీ నమ్మనారాజుచేత దండింపబడుటం బుచ్చాత్తుండవును వంశోద్ధరణ సమర్థుండవు నైతివి సంశోషింపుము - పొమ్ము

కాం. 1-169

వ నీగర్భంబున నున్నవాడు సూర్యానల సమ ప్రభుం డైన పుత్రుం డభయకుల దుఃఖోద్ధరణ సమర్థుండు సుమ్ము నీవు వగవక నీ యగ్రజువొద్ద నుండు మని జరక్కారువు సూరార్పి.

ఆది. 2-160

క- ధర్మశస్త్రోద్ధరణ.

అను. 5-488

ఉద్ధరించు సం. స. క్రి.

1. పై కిడియు, వెలువరించు.

వ. దేవయాని యను దానఁ బ్రమాదవశంబున నిన్నూతం బడి వెలువడ నేరకున్నదానను నన్నద్ధరించి రక్షింపు మనిన. ఆది. 3-148

వ. ఇమ్మడువు మహామత్స్య సంగులంబు గావున నపాయంబు వొంద కుండ నన్నద్ధరించి యొందెడం బెట్టచే, యేను నీకుఁ బ్రత్యవ కారంబు సేయనోపుదు ననిన. ఆర. 4-220

2. కాపాడు, రక్షించు, ఆపదనుండి తొలగించు.

వ. నీవింతకుఁ జాలుట యెవ్వరు నెఱుంగరే యెట్లును సంగరంబున మమ్ముద్ధరింపు మనయే.

ఉద్యో. 2-244; శల్య. 2-155; కర్ణ. 8-179

3 (ముల్లు మొదలగు వానిని) వెలికిడియు, ఊడడియు.

వ. వినిద్రకరణంబయిన నా హృదయ శల్యంబు నుద్ధరింపుము.

ఆది. 6-180

4. తరింపజేయు, పుణ్యలోకప్రాప్తి గలిగించు

వ. లోకోద్ధారణను తీర్థమాడి కులంబు నుద్ధరింతురు. ఆర. 2-268

ఉ. ఇక్కుల మెల్లమ నుద్ధరింపగా, వచ్చిన పుణ్య దేవతవు.

సఖా 1-152

ఉద్ధవుడు సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణునకు హితుడైన యొకానొక యాదవుడు.

ఆది. 8-176

ఇతఁడు యాదవులతోఁగలిసి రైవతకాశ్రమహోతృవమునకేగెను.
యాదవ వివాళకాలమునఁ దపస్సు చేసికొనుట కడవికిఁబోయెను.
మౌస. 88

ఇతనిని గుఱించి శ్రీమదాంధ్ర భాగవతమున నిట్లు తెప్పఁబడినది.

క. సిద్ధవిచారు గభీరున్, వృద్ధవచో వర్ణనీయు వృష్టిప్రసరున్, బుద్ధి
నిధి సమరగురుసము, సుద్ధపుంజుఁ బాచి కృష్ణుఁ డొయ్యన పలికెన్.
భాగ. దశమ. 1483

ఉద్ధారుఁడు సం. విణ. (అ. రిణి. అ.)

ధరించువాఁడు.

నీ అవ్వీరు లనృకరాసనోద్ధారులై యతనివైఁ బఱపిరి శివశరణులు.
కర్ణ. 1-90

ఉద్ధరత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. అధికృము, అతిశయము.

క. నరనాథ యింక భీష్ముని, దురమునకుం దేకు మేను దోర్బలవిభవో,
ద్ధరతం బొండ కుమారో, త్కరమం దత్సేనలన్ మదంబడఁగింతున్.
భీష్మ. 3-187

2. దృఢత్వము, నేర్పు.

తే. గదగొని వైచె నుద్ధరత నతఁడు. ద్రోణ. 8-248

ఉద్ధరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమర్థమైనది, నిర్భంమైనది.

క. భరమున నీ పోరెడ నెడఁ బరమ విషాదంబు నీవు బలిమి మెఱపి
యు, దురవృత్తి జయము గొనినం, బరతోపమఁ బొందు నన్ను
భావించి మదిన్.
విరా. 2-188

2. అధికమైనది, దట్టమైనది.

క. శరవేగంబున సరుఁడు, దురమారుతచండభంగి దోఁపఁ చెల్వెన్.
విరా. 4-270

సీ. ...పద్మనాభుఁడును దీవ్రకోపాన్ని తనదు చిత్తమున నుద్ధరమై
జనింపంగ.
మౌస. 81

ఉద్ధరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 ధీరుడు, బెట్టిమడు.

క. పరిభవము రెండు దెబ్బలుగల, దరుణి తోచినది సామ్యురగ చేర్చు
నొ యుద్ధుడుడగు భీష్ముని చేర్చునొ, కరము ప్రియంబెద్ది హృ
దయ గతముం తెలుమా. ఉద్యో. 4-297

2. సమర్థుడు.

చ. దురమున నర్జునప్రకట దోర్విభవంబు నెదుర్పఁజాలు సుద్ధురు
దొకరుండు గల్గునె. శల్య, 1-88; కాంఠి. 3-174

ఉద్ధూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎగురఁగొట్టఁబడినది, పైకి జిమ్మఁబడినది.

సీ. తురగ భురోద్ధూత ధూళి యప్పురసం చిన్నిపువ్వుల తోడఁ జెలిమి
నేయ. భీష్మ. 1-104; ఆది, 2-288

ఉద్ధృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అపద నుండి తప్పించుట, రక్షించుట, విమోచనము.

మ. యదువంశంబున వాసుదేవుఁ డనఁ గ్రీడార్థంబు జన్మించి...దేవ
ముని సమాన్వోద్ధృతిన్ భూభరంబు దొలంగించిన చక్రి నంబురుహ
నాభుం గొల్తుఁ గప్పెత్తునిన్. కాంఠి. 2-47

ఉద్బద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పైకి గట్టఁబడినది.

వ. (ఘటోత్కచుడు) పింగళోద్బద్ధ జటాకేశకలాపంబును.

ద్రోణ. 5-207

ఉద్బటము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధికము, ఉద్బతము.

మ. భవగాఙ్గా దృఢబంధ సంయమిత శుంభద్యేగమై కాక నాఁ, డవలీ
లన్ మన యర్జున ద్విపము క్రోధావేశ దుర్ధాంత ద,ర్ప విలాసో
ద్బటభంగి నే పడరి కౌరవ్యాంబుజశ్రేణిఁ జిక్కువడం జేయఁదె.

విరా. 1-58

2. భయంకరము.

సీ ఉద్యటాకార సముద్ధతి మనములు తలవడఁ దోపంగఁ దల్లడిలుచు.

విరా. 4-243

ఉద్యటుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉర్దతుఁడు; గర్వి, శౌర్యము గలవాఁడు.

ఉ. ... (భీముఁడు)... ఆక్రమించె పంచానన మేణమం బొదువున
ట్టతఁ డూర్జిత శక్తి నుద్యటుం, డై నెగనెన్ సమీరసుతు నల్కకుఁ
త్రాకిడిఁ ట్లు వీకతోన్, విరా. 2-850

2. భయంకిరుఁడు.

వ. కర్ణుండు...కోపాటోపంబున నుద్యటుం డగుచు నమ్మహారథుని
తేరికి సముఖంబుగాఁ దనయరదంబు వలపించి.

కర్ణ. 3-247; అశ్వ. 4-68; విరా. 8-24

ఉద్యవము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టు, ఉత్పత్తి.

సీ. ఆవ్యభున కుద్యవమ్మయి కాళికుఁ డిమ్మహి గాధినామమ్మనఁ
బరిగె. శాంతి. 2-88

తే. అతని తలఁపునఁ బ్రభవించె నాకసంబు, దానియందు జలంబు
లుద్యవము నొందె. శాంతి. 4-82

ఉద్యవించు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, జనించు.

వ. అప్పుల వలన నన్నియు త్రాహ్మణుల వంస వృత్తియ జాతియు
నశ్మంబు వలన లోహంబును నుద్యవించె. ఉద్యో. 1-185

ఉద్యవిల్లు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, జనించు.

చ. ఉడగక యొండొరుం జలచి యొక్క బలంబుగ దేవదానవుల్,
వడిగొని వార్ధి నిట్లు దరువం దరువన్ విష ముద్యవిల్లి నల్లడలను
విస్ఫులింగములు గప్పంగఁ బర్విన. ఆది. 2-15

ఉద్భావన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపాంచుట, భావించుట.

క, మత్పాణ్యం కో, ద్భావన శ్రీకంఠుఁడనఁగఁ బరగుము శర్యా.

కాంతి. 6-452

ఉద్భావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగినది, ఏర్పడినది.

క. కావునఁ గుడువక పొలియదు, దేవాసురమునులకైన దేవీ కర్పి.

ద్భావిత ఫలమీ యర్థము, నీ వలవఱపుము భవన్మనీషఁ దిరము
గన్.

అను. 5-119

ఉద్భాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

మిక్కిలి ప్రకాశించువాఁడు.

వ. ఇట్లు భగ్నబల సమాశ్వాసనోద్భాసియగు భీష్ము ఖుజబలంబు ప్రా
పున.

విరా. 5-68

2. ప్రకాశించునది, మెఱయునది.

మాలిని :— హృదయఽద్యోద్భాసి విజ్ఞానసారా.

ఉద్యో. 4-428

ఉద్భాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినది.

క ... సేవ్యపదారవింద యాగిక విద్యోద్భాసితమతిమూర్తిమయా.

విరా 5-1

ఉద్భాసితుఁడు

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినవాఁడు.

క. ఆసుకృతము గడయెల్లు మహాశత్రుయోగ సేవనారామత
ను, ద్భాసితుఁడ పగుచు నిష్ఠా, వ్యాసంగ విహారివగు మనామయ.
లీలన్.

కాంతి. 5-860

ఉద్భిజ్జము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిజామినిఁజేదించుకొని పుట్టినది.

అ. ఉద్భిద సోఁతు నెఱుఁగు నుద్భిజ్జములు, స్వేదజముల కదియుఁ జూపు
సంభవించు.

అను. 3-13

ఉద్బేదము సం. వి. అ. పుం.

మొక్క (చీల్చుకొని వైకి వచ్చునది)

వ. జంగమ స్థావరంబుల యందు జంగమంబులు లెప్పు యని జరా-
యువు నండంబును నుద్బేదంబును స్వేదంబును నను జనకవిశేషం.
బుల జనియించి బహుపాదంబులు, ద్విపాదంబులును వైయుండు
నందు మనుష్యులు మేలు. కాంతి. 5-99.

ఉద్భూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది, కలిగినది.

క. చైతన్య శక్తిఁ బురుషున, మేతత్వ విశేషమున వహించుఁ బ్రకృతి-
త, జ్ఞాతయగును బుద్ధి తదుద్భూత మహంకార మనియుఁ బొర-
యం జిత్తున్. కాంతి. 4-270; కర్ణ. 2-165; ఆర. 1-182.

ఉద్భూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పుట్టుక.

తే ...మైత్రి సప్త, పదకృతోద్భూతి యనియెడు పలుకు వినవె.

కర్ణ. 2-102; కాంతి. 4-77.

ఉద్భృకుటి సం. విణ. (ఇ ఈ. ఇ.)

బొమ్మముడి గలవాడు.

క. శకుని ప్రతిపింధ్యుఁ డాకినఁ, బ్రకటబలుం డా యధిష్ఠిర ప్రియ-
సతుఁ డుద్భృకుటి యగుచుఁ గవినెను సింహాకిశోరము గజముఁ
బొదివున ట్లతనిపయిన్. భీష్మ. 1-263.

ఉద్బేదనము సం. వి. అ. న.

భేదించుకొని వెలికి వచ్చుట, డుల్లుట.

క. మయూరంబులకు పత్తోద్బేదనంబును.

కాంతి. 5-44.

ఉద్బేదము సం. వి. అ. పుం.

మొక్క (చీల్చుకొని వైకి వచ్చునది)

తే. స్వేద ముద్బేద మండమ స్వీనఁ బుట్టు, నధమ మధ్యమోత్తమ రశ-
లైన భూతరాసులు. అశ్వ. 2-144.

ఉద్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స ఖోభము చెందినది.

మ. ...ఉద్రాంతంబులై యంబుడు, లొవ్వరలెం గట్టల మీద.

ద్రోణ. 5-377

ఉద్రాంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

మిక్కిలి భ్రాంతి, మిక్కిలి సఁఖోభము చెందుట.

మ. ...సప్తాశ్వు స వులు బిట్టుల్కి రథంబు నల్ దెసలకుం బోసిడె

నుద్రాంతిమై.

ఆర. 5-203

ఉద్రాంతిము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినది.

క తేజోధనుడగు నరుఁ డ, ద్రాంతిగతి నడుమ మెఱసి.

విరా. 5-58

ఉద్రాంతిష్టుఁడు(వు) సం. వి. ఉ. పుం.

మిక్కిలి ప్రకాశించువాఁడు.

క. తేజోరూపము బ్రహ్మము, ప్రాజాపత్యం బసంగఁ బరఁగి పురుషుఁ

డు, ద్రాంతిష్ఠ సత్యనిత్యా, వ్యాజమహిమ వెలుఁగుచుండు నకలంక

మతిన్.

కాంధి. 5-33

ఉద్యత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

పుట్టుచున్న, కలుగుచున్న

కా. చానాగమ, ఊరోద్యన్నవనీత లాలసిత నిశ్చి త్త త్వ సంభాసితా.

ఆశ్ర. 2-174

కా. ఉద్ధానుక్రోధ శిఖాకలాప వికటోద్య ద్రూకుటిహృద్ధియై.

విరా. 3-189

2. ఉద్యయించుచున్న.

మ. ఉద్యదాహువ్యవ్యధృతో, శ్కరమున్ దిట్టినయట్లు గూఁతె.

విరా. 5-290

3. ఉత్కృష్టమగుచున్న. శ్రేష్ఠమగుచున్న.

కా. ఉద్యద్గుణ శ్రేణీరమ్యులు.

అది. ౨ 9

4. పైకెత్తుచున్న.

చ. ఉద్యోగదాహస్తులయి.

ఆది. 6-12

ఉద్యతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పైకెత్తబడినది.

చ. ...అశ్రుతాయు వుద్యతగద నొప్పు బట్టి దనుజాంతకుప్రేసె.
ద్రోణ. 3-105చ. ...అ,తనిపయిభీముఁ డుద్యతగదాస్ఫురణన్ నడచెన్ నరేశ్వరా.
శల్య. 2-258

2. పూనినది, వహించినది.

చ. సురేశ్వరో,ద్యతకులిశంబుఁ బొందె హరి దత్తమయంబునఁ గౌర
వేశ్వరా. కాం. 5-424; సభా. 2-51

3. ఉద్యపించినది, పుట్టినది.

సైన్యరః ఆదివ్యావ్రమునం దుద్యతమయి ఘన ఘోరాగ్ని యర్పిర్వితానం,
జే దిక్కుం దానయై పెల్లెనగుచు. సా. ప్రి. 2-61 ఆర. 4-246

4. సిద్ధమైనది.

చ. ఆఖరి లోకదహనోద్యతంబయిన నా కోపదహనంబు నిగృహీతం
బయిన నన్ను దహించు నేమిసేయువాడ. ఆది. 7-148చ. అతఁడు నివృత్తిధర్మము ప్రయత్నమునన్ వివరించె మోక్షణో,
ద్యత మది. ఆను. 5-81

ఉద్యతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యత్నపడినవాఁడు, పూనినవాఁడు, సమకట్టినవాఁడు.

క. భూదేవోత్తమునాశీ, ర్వాదంబులఁ బ్రీతిఁబొంది వారలు, ప్రస్థా,
నాదరపరులగుటయు స,మోదావహ పుణ్యకర్మముల కుద్య
తుఁడై. విరా. 1-145మ. నిశ్శంకం బతిక్రూరక,ర్మములం దుద్యతులైన వారికి నశర్మ
ప్రాప్తి గాకుండునే. ఆది. 7-185

ఉద్యమత్వము సం. వి. అ. న.

సిద్ధమగుట.

మ. ...త, క్కిన దైత్యావలి విచ్చె నల్లడఁ బరిక్షిణోద్యమత్వంబునన్.
కా.తి. 2-442

ఉద్యమము సం. వీ. అ. పుం.

1 పూనిక, యత్నము.

కా.దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర, ద్గర్వాంధ
ప్రతిపీఠనిర్మథన విద్యాపారగుల్,
విరా. 2-55

2. సన్నాహము, సిద్ధమగుట.

కా. ...ధరిత్రీనాథుండు రణోచితోద్యమము సందేల్లింగ శస్త్రాస్త్రవ,
ర్యానీతిక్రమదతులం బనిచె నయ్యెవారికిన్ గ్రక్కునన్.
విరా. 3-142

క. అనుటయు నాతఁడు దగ నూ,ల్కొనిఁ దా నుదితనినద కోదం
డుండై, యనితర సులభోద్యమమున, ధనంజయుం డిట్టులను
నతనితో మఱియున్.
విరా. 5-155

ఉద్యానము సం. వి. అ. న.

1. ఆరామము, (విహారార్థము) తోట.

వ. ఇతైఃసంగున నొక్కయెడ నయినను గాలూఁదక లీలోద్యానంబు
గలయం గ్రుమ్మరుచు.
విరా. 2-305

2. ఆడవి.

సీ. ఖాండవోద్యానంబుఁ గావనేరక సిగ్గుపడి చన్న నిర్జర ప్రభునికంటె
కర్ణ. 2-24

ఉద్యాపనము సం. వి. అ. న.

ప్రతసమాప్తి కాలమున ప్రతఫలమునకై చేయు కార్యము.

న. ...ప్ర, తంబున కుద్యాపనంబునేయఁ, దలఁచి యర్థించునతఁడును.
ఆను. 2-59

ఉద్యుక్తుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. సిద్ధమైసివాఁడు.

వ. అని పలికి మరణోద్యుక్తుండై జలాగ్ని విష ప్రాయోపవేశాదు
లుగ్గడించిన విని సంజయుం డతని కిట్లఁయె.
కర్ణ. 1-24; కా.తి. 8-568

2. ప్రయత్నించినవాడు.

అ. పాలకడవ పెక్కు పసులలో డించిన, యాతఁ డెట్లు దాని నరసి
కొనుచు, నుండునట్లు లోన నునిచిన మనసు నే, మఱక యాత్మ
వెదకు తెఱఁగు మేలు.

క. ఈ తెఱఁగున నుద్యుక్తుండై. ఆశ్వు. 1-220, 221

8. పరిశ్రమ చేయువాడు, కృషి సలుపువాడు, పాటుపడువాడు.

వ. అగస్త్యుండు దనతపశ్శక్తిజేసి పుత్రకాముండైన విదర్భరాజున
కొక్కఁఁడుం బుట్టించిన నది లోపాముద్రయను నామంబుతో
జలంబులయందు నలినియుంబోలె విసీతునందు లక్ష్మియుంబోలె
నుద్యుక్తునందు విద్యయుంబోలె బెరిగి యావనంబు దాల్చి
రూపవతియై.

ఆర. 2-828

ఉద్యోగత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ప్రయత్నము, పూనిక.

క. ఉద్యమలై కవలును దృష్టద్యమ్నఁడఁ గడఁగఁ దోన సౌభ
ద్రుండున్, మాద్యద్గతిఁ గవియుడు నే, కోద్యోగత ప్రచాపడినుతో
త్కర మడరెన్.

భీష్మ. 1-288

ఉద్యోగపర్వము సం. వి. న్. న.

భారతమునందలి యైదవ పర్వము. చూ. మహాభారతము.

ఉద్యోగము సం. వి. అ. పుం.

ఉద్యోగ పర్వము.

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జిత కఠోపేతంబు నానారసా.
భృద్దయోల్లాసి విరాటపర్వ మట యుద్యోగాదులుం గూడఁగా.

విరా. 1-7

2. ప్రయత్నము, పూనిక.

వ.ఎల్లిభంగుల నిప్పటి కిదియె కార్యంబు మీకు నందఱకుంజూడఁ
బోలునేని దీని కనురూపంబగు నుద్యోగంబు సేయుండనిక.

విరా. 3-117; శంభు 1-58

3. యద్రప్రయత్నము.

అ. అను నీవు చెప్పినట్టులు సేసెన, మున్న పలికినాడ నన్నరేండు.
కడిమి నాకుఁ బాలుగాఁబూని యుద్యోగ, వేళయందు నెల్ల వినుచు
నుండ.
శబ్ద 1-98

4. మానుషము, పురుషప్రయత్నము.

మ. విను ముద్యోగమురెంటియందుఁ బర మర్హీనాథ యుద్యోగవం,
తునకున్ దైవము దోడ్పడంగ ఫలసిద్ధుల్ సేకుఱున్ మానవం,
బున కొక్కొక్కెడ సిద్ధి దప్పిన వగల్ వొందంగ రాసీకయ,
ప్పని దైవోపహతంబుగా గనుట భూపాలార్హ వృత్తంబగున్.
శాంతి. 2-167

ఉద్యోగవంతుడు సం. విణ. (5. 11. 5.)

మనుష్య ప్రయత్నము సేయువాడు.

మ. విను, ముద్యోగము రెంటియందుఁ బర మర్హీనాథ యుద్యోగవం,
తునకున్ దైవము దోడ్పడంగ ఫలసిద్ధుల్ సేకుఱున్.
శాంతి. 2-167

ఉద్యోగి సం. విణ. (5. 11. 5.)

ప్రయత్నము చేయువాడు.

క. త్యాగమొకసెలవు శమసం, యోగం బుత్తరము దీని కూర్వము
సంతో, సాగమము మోక్షలాభో, ద్యోగికి నివి గమ్యభూము అత్రమ
ధిషణా.
శాంతి. 5-343; అది. 1-42

ఉద్యోగించు సం. అ. క్రి.

1. పూను, కడగు.

శా. ఏమీ నిక్కమె మొ న్నెఱుంగండె త్రిగరైకుండు మద్గోధన,
స్తోమంబుం గొనిపోవుతెంపునకు మద్యోగించెనే మేలుమే, లామై
తోడనె పోవుఁగాక యని వీరాలాపముల్ పల్కి. విరా. 3-139

2. ఆయితవడు, సిద్ధపడు.

వ. ... అతండు పయనంబునకు నుద్యోగించిన.

అ. అతని ననుపనేగి యధికసంప్రీతి నే, తెంచునప్పు డయ్యుధిష్ఠిరుండు.
ఉద్యో 1-214, 215

ఉద్వ్యోతితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపబడినది.

ఉ. ... భీమసేనుఁ డుద్వ్యోతితపేమభూషిత చతుర్దశమార్గణ విద్దుఁ
జేయుడన్ ద్రోణ. 4-200.

ఉద్వ్యోతితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపబడినవాఁడు.

ఉ. అతఁడు చిత్రసేనుని శరాసన మేడైఱఁ ద్రుంచి ఘోటక, వ్రాతము
నొంచి మైమఱుపు వచ్చి శరంబులు మేన గ్రుచ్చి యుద్వ్యోతితుఁ
డైనఁ జూచి. భీష్మ. 2-818.

ఉద్రిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అతిశయించినది.

వ. ... రక్తఙ్గలోద్రిక్తఁబను నగు నదీప్రవాహంబు నుత్పాదించె
ద్రోణ. 5-84.
కా. రాద్రోల్లాసము మూర్తిసంకలన ఘోరఁడై పొరిం బోచ్చెవా.
నుద్రిక్తంబగు నూత్నరక్తమున మగ్నోన్మగ్నతం బొల్పి.
శల్య. 2-264; కర్ణ. 2-188.

ఉద్రేకత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

విజృంభణము.

క. మద్రేకుఁ డంత నేలువక, రాద్రంబున నాట వెటికి రయముమెఱు
య న, పృథ్వీదేవత దాసి యుటికి, తద్రకరిం గరముఁ దునిమి పడ
వైచె నిలన్. భీష్మ. 1-244.

ఉద్రేకము సం. వి. అ. పుం.

1. విజృంభణము ; పెచ్చుపెరుగుట.

క ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది యదిగాని మద్భుతోద్రేక
విలా, సోఁనతి కోర్వపుపెద్దయు. నన్నవ లీలిండ్లు గఱుచ లలఁతి
బలంబుల్. విరా. 4-105; శల్య. 1-168; కర్ణ. 8-294.

2. అతిశయము.

క. నాకొడుకు పోటుకూటలు, వీకేటికిఁ బొనఁగ నాడనేరవు మార్జ్యో.

ద్రేకమునఁ బలుకుచుండుట, మాకు సహింపంగరాదు మానుషులు
విప్రా. 5-255

ఉద్రేకి సం. విణ. (న్. టి. న్.)

ఉద్రేకముగలవాడు.

తే- పాండవార్థమై యొక్కరుఁ బనుప మీక, భరము మీపటు కందఱు
పలుకు మీరు, తెఱఁగు పటువంగ మిగిలియుద్రేకులైన వార
చెడువారు విమల విచార విభవ. ఉద్యో. 1-44

ఉద్రేకించు సం. అ. క్రి.

విజృంభించు, చెలరేగు.

వ. (ద్రౌపది భీమునితో) కావున మదియ పరిభవాతిరేకంబునకు
నీ వుద్రేకించిన జనంబులు మఱల భేదించురు. నీకుం బోలినభంగి
రహస్యభంగంబుగాకుండ నరిభంగంబుసేయుము. విరా. 2-208

ఉద్యహనము సం. వి. అ. న.

ఉద్ధరించుట.

వ. ... సత్యవతి కురువఁజోద్యహనార్థంబు పారాశర్యుం దలంచుడు
నాతఁడబి. ఆది. 4-288

ఉద్యహుండు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. (వంశాధికము) ఉద్ధరించువాడు.

ఉ. ఈతఁ డజాతశత్రుఁడు ... కౌరవ కులోద్యహుఁ డార్యవికాయ
సంతత, భ్యాతచరిత్రుఁ డివిఱుతగద్దియకుం దగఁడే నరేశ్వరా.
విరా. 5.321; అశ్ర. 1-121; ద్రోణ. 5-419

2. మోసువాడు, వహించువాడు.

మ (యుధిష్ఠిరుండు సుభద్రతో) భవదీయాత్మజ నాత్మజుండు కురు
కూళారోద్యహుం డయ్యె యా,దవనంజోత్తరుడైన వజ్రనకు
నింద్రప్రస్థరాజ్యరటు గౌరవదీప్తంబుగ నిచ్చినాడ మహా. 11

చి.

ఇది సప్తవాక్యపురిలో నొకఁడు

వ. ... ప్రవహం చావహుం దుద్వహుండు సంవహుండు వివహుండు
ప్రవహుండు పరావహం డనం బవనులు సప్తసంఖ్య లతితివుత్రు
లఖల భువనవాప్తులై చరియితురు. కాంతి. 6-807

4 క్రోధవశగదాంశమునబుట్టినవాడు.

వ ... క్రోధవశగణంబువలన నుద్రక ... త్రుతాయు దుద్వహమతి
మదీశ్వరాదు లనేకులు పుట్టిరి. ఆది. 8-80

ఉద్వాసించు సం. స. క్రి.

వలె పెట్టు విసర్జించు.

తే. ఆస్పదు యాజకజనము లయ్యగ్నిచయము, నడవిలోన నుద్వా
సించి యరిగె. ఆశ్ర. 2-185

ఉద్వికాసుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి సంతోషించువాడు.

మాలిని : అమృతమయ విలాసా, యాగభోగోద్వికాసా.

ద్రోణ. 5-483

ఉద్విగ్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యాకులత్వముగలది, సంతోషించినది.

వ దురోధన దుశ్శాసన కర్ణ శకుని నైధవ ప్రముఖంబగు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచునంతకు మదీయాంతరంగంబు
చింతాబరభుగ్నంబును నవమానపంకమగ్నంబును గోపోద్విగ్నం
బునునై వేగిరపడుచున్నది.

విరా. 2-285; ద్రోణ. 8-185; శల్య. 2-277

ఉద్విజిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

(దుఃఖాదులచే) వ్యాకులత నొందినది.

క. ద్విజభామినికి నదర్శము, ప్రజ గాంచినపీడప నయ్యవత్వము
శోకోద్విజితయః బతిభక్తయునై, త్యజించి యచుమరణనియత
యగ్రుట మహేశా. అను. 5-301

ఉద్వృత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నీతిని అతిక్రమించి నడచునది, బెడునడత గలది.

తే. చిగురుఁ దఱచునఁ గెంజాయ మిగిలి చెలవు, వడయు క్రొమ్మావి
చాడ్చున భార్గవుండు.

క. నెత్తురు వడసిన మూర్ఖుఁ యత్తుండై సొగయుటయును నాశనిఁ
గని యుద్వృత్త క్షత్రియ దర్శింపాత్తఁబగు తేజ మెల్లఁబాల్చె.
కోచెన్. ఉద్యో. 4-821; 822

2. మేర మీఱినది, మిక్కిలి అతిశయించినది.

కా. ఆ, రంగాగారము సేరవచ్చి మదిలో రాగంబు ఘూర్ణిల్ల నిం,
తిం గాముండట తేడె యింతకని యుద్వృత్తాంగజోన్మాదుడై.
విరా. 2-380

తే. ...ఉద్వృత్త శార్యమాన మంగ ప్రభద్రక మాత్యుతతులు,
దోడ బలువిడిఁ దలుమంగ ద్రోణతనయు, ముట్టి శస్త్రాస్త్రచయ
ముల ముంచుటయును. సౌప్తి. 1-178; శల్య. 1-118

3. వై కులికినది, పొంగినది.

వ. కోపావేశంబు నొంది యుద్వృత్త శారకంబుల వారలనెల్ల నాలో
కించి. శల్య. 2-99; అశ్వ. 3-82

ఉద్వృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

గర్భము, చెడునడక.

క. (స్త్రీగర్భులు) పయంచు బొడుచుచు ప్రేయుచు, దాయుచు
నద్వృత్తిఁ దలుముటయుఁ బొడిసేసెనీ, వాచుసుతుఁడు రథఁ
ముల నేరు, వేయిటి రథిరథ్యనూతవితథఁబులుగాన్.

విరా. 3-212

ఉద్వృత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గర్భ, అహంకారుఁడు.

క. రిత్తలు రజ్జెడు వాడే, మత్తగజాయుతబలుండు మారుతియని
నుద్వృత్తుఁడగు దుస్ససేనుని, నెత్తు రురము వ్రచ్చి త్రావు నీవుం
బాడన్. ఉద్యో. 4-204; మౌస 48

ఉద్వేగము సం. వి. అ. పుం.

1. వ్యాకులత్వము, కంఠ.

మ. అనుచున్ గ్రక్కున లేచి రోషకఠినం బౌ హాసమాసూతు నెమ్మన
ముద్వేగముఁ బొందఁజేయ బలసామగ్రి సమ జ్ఞానభణంబున వానిం
దలవట్టి వంచుటయు నేవుం జేవయుం దోష వాఁడనుమానింపక
బెట్టుదల్చికొని కోసాటోపదీప్తాంగుడై. విరా. 2-840

2. భయము, వడఁకు.

క. అవమానమునకుఁ దృపుం, డవు నమృతము ద్రావినట్ల యంచిత
సమ్మాన విధికి నుద్వేగముఁ బొందు విషంబునఁ బోలె శమ
రతుఁడు మునినాథా. కాంధి. 5-25

3. దుఃఖము, పరితాపము.

సీ. తర్మనందనుఁడు చిత్రమ్మన నుద్వేగ, మావహిల్లఁగ దైవమకట
యిట్లు, నేనెనే కిడేమిసేసిరాకో వీర, లిన్నరకమునకు నేగుచేర,
వలసిన యట్టిది. స్వర్గ. 24

ఉద్వేజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలఁత పెట్టఁబడినది, సఁకుభితము.

సీ. రుద్రనారాయణ రూపప్రవర్తిత మూర్తి ద్వయము రణమునకుఁ
బొచ్చి, పరమ సంరంభంబు వాటింప నుద్వేజితము లయ్యె నఖం
భూతములు శ్రుతులు. కాంధి. 6-444

2. వెఱపింపఁబడినది, భయపెట్టఁబడినది.

మత్తకోకిల : విక్రమోద్వేజితాహిత విష్ణుసన్నిభ విష్ణువర్ధన భూ
పతి. ఆది. 8-823

ఉద్వేలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కుటమైనది, అతిశయించినది.

కా. ...గీర్వాణుల్ మునుల్ సిద్ధుల,వీరుం బ్రస్తుతిసేయుచుం బొదలి
రుద్వేల ప్రమోదంబునన్. అశ్వ. 4-42

ఉనికి; ఉన్కి చే. వి. ($\sqrt{\text{ఉండు}}$)

1. ఉండుట.

చ. అనిన నుద్వేగ యిట్లనియె నంతపుంతకు మద్గ్రహంబునం,దునికి
సమ్మతించిరి. విరా. 3-67

ఉ. ఆ నరనాథుఁ డిట్లనియె న్నోములం బరికించి యున్కి యింపేని.
విరా. 1-272

2. జీవము; బ్రదుకు.

వ. మాకుం జూడఁ బాండవులు పొడవదంగి లేకపోయిరి గాని యీ
లోకంబున నునికి గలిగిన నగపడకుండ నేరరు. విరా. 8-87

ఉత్సాహవృత్తము : వగల ప్రోకయైన యట్టి దు, స్తరపు టున్కి
కొల్లఁబాటు దన్కుఁ డించుకేనియున్. స్త్రీ 1-48

శ్లో. నచాస్య జీవితే రాజన్ నిశ్చేదస్సమజాయత,
తత్రైవ చ మనుష్యస్య జీవితాశా ప్రతిష్ఠితా. సం.భా. స్త్రీ. 5-2

క. అనునెడఁ గ్రీడి యితఁడు కృష్ణ మపేక్షయ చెప్పెఁగాని శోక
మడరియుం, బనవఁడు కృష్ణుని గావున, ననుమానము వలన దమ్మ
హక్కు నునికికిన్. మాప. 1-114; ఆడు. 4-182

3. స్థానము.

వ. ...లోయలు నీ కొడుకు మడుపున డాఁగిన యునికిఁ జెప్పిన.
శల్య. 2-352

4. అవస్థ, దశ.

క. మనమునఁ గృప పుట్టెడు న,ట్లనయముఁ గీడైన యునికి కాశం
డెమై స్త్రీ, గనియెను విడుమర దానిన్, వినవంతుం జెప్పవే వివేక
నిరూఢా. స్త్రీ 1-50

ఉనికిపట్టు దే. వి.

నివాస స్థానము, ఉండుచోటు (తాత్కాలికము)

తే. ఉభయ పేనలు తమ తమ యునికిపట్లు కరిగె. భీష్మ. 1-302
(స్థిర నివాసము)

సీ. అగమనత్యధర్మాచారతపముల, కునికిపట్టులుగాఁగ వనజభవుఁడు,
గలిగించె మును బ్రాహ్మణుల. కాం. 4-97; కాం. 4-287
(అశ్రయము)

ఆ. ...సాదుఁడెరువరి కునికిపట్టానఁగు తొనఁగుఁ దనుసుఖోదయములు.
అను 5-196

ఉనిచికొను దే. స. క్రి.

కూర్చుండఁబెట్టకొను. (చూ. ఉనుచు)

క. భయశోకంబులు దనదు హృదయమునఁ బిరిగొన విరాట ధరణి నాథ, ప్రియ సంభావనసేసె వి, నయ పూర్వముగాఁగ ద్రుపదనందనకుఁ దగన్.

వ ఇట్లు సంభావించి యత్తరుడిం దవ పరిసరంబున నునిచికొని తడియవదనం బవలోకించి. విరా. 5-58; 57

ఉనుచు; ఉన్ను దే. స. క్రి. (√ఉండు)

1. ఉండునటులఁజేయు.

క. ఇట్లు సొచ్చి తఱియం జని మధ్య ప్రదేశంబున విరాటనందన లీలా పర్యంకం బరసి కని దాని కనతిదూరంబునం బాంచాలి నోరిల నునిచి తానాతల్పంబున నుండె. విరా. 2-828; స్త్రీ. 1-125

వ. అగ్రభాగంబున శిఖండి నునిచి. భీష్మ 3-191

2 కూర్చుండఁబెట్టు.

వ. సగౌరవంబుగాఁ దోడ్కొని చనుదెంచి సమంచిత సమున్నతాసనంబున నునిచి వినయావనతుఁడయి. విరా. 1-189

వ. గాఢాలింగనముసేసి కనకాసంబున నునిచి. ఉద్యో. 1-94

క. అమ్మనివరు నా పర్యంకమృషయిం బ్రీతి నునిచి...తత్పార్శ్వమనన్

వ. ...వేటొక్క సెజ్జం గూర్చుండె. ఆను. 2-11, 12

3. ఉడిగమునకై నిలుపు.

ఆ. అనిన సంతసిల్లి యద్దేవి సైరంద్రీ, నూఱడిల్లఁ బలికి యునిచి కొనియె, నంతిపురము చరిత కలవడ మెలఁగుచు, నుండె శవ్య ధూటియను ముదమున. విరా. 1-830

4. దాచియుంచు.

నీ కడుఁ బెద్దకాలంబు గంధపుష్పాదుల, నర్పించుచున్నాఁడ నను
దినంబు, -ఆ- దొనఁ గరంబు భక్తి నునిచిన నున్నది, యహి
మయంబు దారుణాస్త్రము. కర్ణ. 2-45

క. మీ తండ్రి కుటికి నటికిన, హేళియు నీ కొఱకు నునిచి రిపుడ
నరుకుదున్, నీ తులువ పలుకులకు నీ, దై వోచిన యుత్తరంబు
నదియె దురాశాస్తి. కర్ణ. 2-829

5. నిమింపజేయు.

క. ఖలుఁడై ధృతరాష్ట్రుడు పు, త్పులు దానును గూడి మమ్ము దూర
స్థులుగా, నిలువెలువరించి లాఠా, నిలయంబున నునిచెఁ బాపనిష్ఠిత
బుద్ధిన్. ఆది. 8-80

6. నెలకొల్పు, నిలుపు, ఆపు.

తే. బ్రహ్మచర్య భిక్షాశన పరత గలిగి, జటితయొండె ముండితయొండె
సంభవించి, మనసు నాయందు తిరముగా నునిచి యొండు, వస్తు
వుల దెస నొల్లమి వర్తిలంగ. ఆను. 5-288

క. చేవుడుగా కితఁడు నరుడు, నా వచ్చునె నివ్వపెంపునం త్రాణం
బుర్, తావలసినపుడ విడువం, గా వేడుక నునిచినాడు గాదె
తనువునన్. స్త్రీ. 2-112

వ... ఒక్క మోహరంబుగా నమర్చి యింద్రగ్రథాగంబునం దాను
నిలిచి యిరుగెలంకుల నశ్వశ్తామ సౌఖ్యులనునిచి నడవొన శల్యు
నిలిపి. ద్రోణ. 5-142; భీష్మ. 8-414

7. స్థాపించు, ఆభిషేకించు.

క. వినుఁ డింద్రప్రస్థపురం, బునకు నధీశుడుగ వజ్రఁ బోడిమితో నే,
నునిచెన మీరెల్ల నతఁడు, మనుషంగాఁ దొందీయట్ల మను డచొచ్చి
టన్. మాస. 1-131

8. ఆమరుచు.

వఁ ... ఎల్లి నీవు మనయరదంబు పన్ని కై బ్యసుగ్రీవ మేఘపుష్పవలా

హకంబుల గనకమణి మాలికాలంకృతంబులంజేసి పూన్చి గరుడ
ధ్వజంబు సంఘటించి చక్రగదా ప్రముఖాస్త్ర శస్త్రంబులు దగు
తెలుంగున నునిచికొని మైమఱుపు దొడిగి రమ్ము. ద్రోణ 2-364

9. నియమించు, ఏర్పఱచు.

క. కని కృతవర్మకు సారథి, నొనర్చి తనకృత్యమునకు నునిచి కడఁగి
యా, శినివరు వెనుకొన ధర్మ ను, తుని దొర లయ్యెన్మగురుని,
దొడర నడరినన్. ద్రోణ. 4-24

క. ..జనకునకుఁ గావలిగా, నునిచిన వాడయి నెమ్మదిఁ, జనిన హరికిఁ
జాపు నెప్పఁ జనియెద నకటా. మౌ. 1-56

10. తఱించు, పోషించు, కాపాడు.

క. మొదలఁ గలిగించి జగములఁ, బదిలంబుగ నునిచి వానిఁ బరపడి
తనయం, దొడిగించి మఱియు నెమ్మెయి, నుదారగతి నడపు చిన్మ
యుని గొలుతు హరిన్. కాం. 6-414

ఆ. మాఱుకొన్నవారి నీటుసేయుము ప్రజ, నరసి మనువు ధరణి
సురులఁ బ్రోవు, మఖిల బంధుజనుల వాక్రితులను నుఖ, వృత్తి
నునుపు పెంపు వెలయ నధిప. కాం. 1-370

11. ఒదిగించు, అణఁగియుండునటులఁ జేయు.

క. మనమున నై ందిద్రయములు, నునిచి మనం తాత్మనల్లి నొదిగిం
వఁగ నె,క్కొని ప్రాణంబున పానం, బును వశ్యత నిలుచు యోగ
మున సిద్ధికిన్. ఆచు. 5-257

12. (యజ్ఞము) నిర్వహింపఁ జేయు, ఊనుచు.

సీ. ఈతండ నిఖిలావసీతలేకుల నోర్చి, రాజసూయము ధర్మరాజు
నునుచు. ఆది. 5-124

క. పరచక్రపతులే భీ, కరుడై ధనరాసు లదిమి కప్పము గొని చె,
చ్చెరఁ దెచ్చియిచ్చి నన్నును, భరతకులశ్రేష్ఠుఁ డునిచె బహుయజ్ఞం
బుల్. ఆది. 6-125

సీ. ఆగ్రజు రాజసూయాధ్వర మునిచిన, యధిక సమర్థున కర్ణునునకు
ఆర. 1-378

19. తలఁచు, స్మరించు.

క. విను మొకయించుక పే నై, నను నారాయణునిఁ దలఁచినను సుగతిఁ
గనున్, మనుజుఁ డనిన మది నెప్పుడు, నునిచిన యాతనికి క్షాంతె
యు త్తమధిపదా. ఆను. 4-371

ఉన్నట్టులు చే.

ఉన్నది యున్నవిధముగా, యథా ప్రకారము.

క. నన్నడుగ నేల నీవును, న న్నిచుఁడు నేమి మాటలాడితి రది నా,
కున్నట్టు తెఱుంగఁ జెప్పుము, నిన్నే మెచ్చించువాడ నీరజ
వదనా. విరా. 2-278.

ఉన్నతము పం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎత్తైనది.

తే. అట్ల తేయుఁడు రుచిరోన్న కాసనములు.

విరా. 1-200; ఆది 8-4.

క. సమ విషమ వినిమోన్నత, సమీప దూరస్థలములు స్పృశము
లుగఁ జి, త్తముక్రియ నవిహతగతులను, సమరమహిం గ్రీడిరథము
సను వివిధధమై. (మెరక యైనది) విరా. 5-469.

2 ఎత్తఁబడినది.

వ. ఉన్నతంబులగు నపసవ్య కరంబుల నాకుంచిత సవ్యతాహితలంబుల
నప్పళించు చప్పుళ్లు గలసి యొక్కరుండ మల్లచఱచిన చందంబున
వీతేర. విరా. 3-14.

3. గొప్పది, అతిశయించినది.

క. విను బంజారము పెరుగని, జనపతికి బలంబు మిత్త్ర సంపదయును
గల్గునె బలమిత్త్రోహీనున, కొనరునె రాజ్యంబు విభవమున్నత
మగునే. కాంతి. 2-171.

ఉ. ఉగ్రుఁ డమానమహిమోన్నతచిత్తుఁ డజయ్య విక్రమో దగ్రుఁడు
.....ధార్తరాష్ట్రాగ్రజుఁడు. విరా. 5-15.

4. పొడవైనది.

వ. అనుచుఁ బురుషో త్తమునిఁ జిత్తమున నిలిపి యున్నతంబైన పూర్వ

కాయంబుతో మంద ప్రకారంబున మార్గణంబు లమ్మద్రపతి చెఱు.
నిగిడింప... శల్య. 1-287

ఉన్నతి సం. వి. ఇ. (ప్రీ).

1. ఉచ్చస్థితి, వృద్ధి

చ. ...వి, చలవిడి రాజ్యలక్ష్మిఁ దగుచందమునం గొనియాడు మున్న
తిన్. విరా. 8-95

మ.పది పంచిన వినిశ్చింతింబునంజేసి యున్నతిఁ బొందం గల.
వారమై యునికి కృష్ణా నేడు గావచ్చెనే.

ఉద్యో. 8-80; కాంతి. 5-576; ఆను. 2-156

2. కీర్తి.

సీ. ...సకలజనముఁ, గొనియాడు సిద్ధులు, మునులు సేవించుర్చు.
ధర్మనందనుఁ డిట్లురాత్తుఁ డగునె, -తే-యతని కున్నతి గావించి
రనిలఱుండు, గవలు నెంతయు నీచేతి గాండివంబు. అశ్వ. 1-144

ఉన్నతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికుఁడు, గొప్పవాఁడు.

క. ...విభ, వోన్నతుఁడగు విరటుపాల నుద్భటవృత్తిన్. విరా. 2-4

క. అనవద్య ధర్మచరితం, బున మున్నతుఁడైన నహుషు పుత్రుఁడు,
ఆది. 3-24

ఉన్నద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉన్నద, పెరిగినది, అతిశయించినది,

కా. గీర్వాణ ప్రవిముక్త తాజసటల కీడా విలూనంబులై, గర్వోన్న
ద్ధసురారి శీర్షములు వీకన్ డొలై. అర. 5-276

ఉన్నమత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ చెరుఁగున వ్యస్తప్రయోగములేదు)

పై కెత్తఁ బడుచున్న.

చ. జలధి విలోలపీవి విలసత్కుల కాంచి సమంచితావనీ, తల వహన
క్షమంబయిన దక్షిణ హస్తమునం దదున్నమ, ద్గళదురు ఘర్మవాగ్ని.
కణ కమ్రకరాజ్ఞము వట్టి నూతిలో, వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె

విశ్రుత కీర్తి యయాతి ప్రీతితోన్.

ఆది. 3-144

అశిశయించుచున్న.

కా. దూత వ్యాజమునన్ సఖాంగణములో దుర్యోగముం డట్లు దుర్ని
తిం గూరి యొర్చినట్టి యఘమల్ నిష్కంప ధైర్యోన్నమ, చేత
స్సారుడవైన నీ కొకనికిం జెల్లెన్ సహింపంగ. ఆర. 4-157

ఉన్నయనము సం. వి. అ. న.

వైకెతుట వైకెగుర వేయుట.

వ శోభాధ్యక్షోన్నయనంబును,

విరా. 3-238

ఉన్నయునికి దే.

ఉన్నవాడున ట్లు (ఉన్నట్లే).

క. పాండవాగ్రజుండున్నయునికిన సన్నాసిరూపం బలవడి

విరా. 1-184

ఉన్నరూపు దే.

యథాము, సత్యము - ఉన్న విధము.

ఉ. ...నాకు నంతయును నేర్పడఁగా నెఱిగింపుఁ దున్నరూ, పయ్యడి
నావుడన్ నరవరాగ్రజి కయ్యతిముఖ్యుఁ డిట్లనున్. విరా. 1-190

అ. వె నాకు, నున్నరూపు సెప్పవన్న పార్థ-- ద్రోణ. 3-198

ఉన్నిద్రత సం. వి. అ. (స్త్రీ).

వికాసము.

మాలి:- నతాఁహో, నిరసన చరణాబ్జోన్నిద్రతా రాజమానా.

కర్ణ. 3-401

ఉన్నిద్రము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. నిద్రనుండి లేచినది.

సీ. ఆరవిరినెత్తావి నడలించు నున్నిద్ర, విట వీటి సౌరభ వితతివౌదల
ఉద్యో. 2-112

2. జాగరూకత గండి. ఎచ్చరిక గలది.

మ. సతతోన్నిద్ర విదైక భక్తసుంధా.

శల్య. 2-420

8 విరవియైనది.

మాలిని:- నిరతిశయ సమత్వోన్నిద్రకారుణ్యభద్రా. కాంతి. 6-624

ఉన్నిద్రుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించువాడు.

వ. ...ఆపాండవాగ్రజుండు యాగంబున కుద్యోగంబు నేయుట
చారులు నెప్ప నాకర్ణించి కుమాహలోన్నిద్రుండై (కృష్ణుడు)
అశ్వ. 8-161

ఉన్నేత సం. విణ. ఋ. పుం.

రాజసూయ యాగంబునం దొక స్థానము వహించువాడు చూ-
సఖా. 1-292

ఉన్నగ్నత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తేలుట.

కా. ఉద్రిక్తంబగు నూత్న రక్తమున మగ్నోన్నగ్నతం బొల్చి తర్జ
(దూపోగ్రగదాయుగంబు...చెన్నవడసెన్. శల్య 2-264

ఉన్నగ్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తేలినది.

వ. అన్నయు నహంకార వ్యాప్తంబులయి యవ్యక్త సాగరంబున
మగ్నోన్నగ్నంబు లగుచుండు. ఆను. 1-825; శల్య. 2-264

ఉన్నతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి మదించినది.

ఉ. చిత్తము బుల్లనిల్ల నల సింహకిశోరములొక్కమై మదోన్నత
గజావళిం బొదువు మాడ్కి నరాతిబలంబు మట్టి. ఉద్యో 2-140

ఉన్నతవేషిణి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

పిచ్చిదాని వేషము ధరించినది.

తే జీర్ణమై కడు మాసిన చీరగట్టి, ధూళిధూసరాలకములు దూలు
చుండ, నలిల యన్నత వేషిణియైన లచ్చి, కరణి నిట వచ్చుచున్నది
కంటె దాని. ఆర. 2-116

ఉన్నతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒడలు తెలియనివాడు, కై పెక్కినవాడు.

వ. కామాయ త్త చిత్తుండును గర్వోన్మతుండును గావున జనసమూహంబు సరకుసేయక రహస్య ప్రకాశ విభేద విచారంబు దక్కి
విరా. 2-127

2. దుర్మార్గుడు, చెడునడత గలవాడు.

సీ. సన్మార్గరక్షయు నున్మత్త శిష్యయు నంచితోదయము గృహిత
శయము. విరా. 3-102

3. వికారాద్యావేశము గలవాడు.

వ. ఉభయనై నికు లున్మత్తులగతిం గవియ. భీష్మ. 1-287

4. పిచ్చివాడు.

సీ. గోవు బ్రాహ్మణు బాలకుని వృద్ధు నంధుని సఖుఁ దోడబుట్టువు.
జడుఁబ్రమత్తు, మత్తుని గురుని నున్మత్తుని సుప్తుని నంగన భీతుని
నస్త్రిశస్త్రి, నిహతి నొప్పించుట విహితంబు గాదని యార్యులు
సెప్పుదురు. సాప్తి. 1-106

సీ భూపాల యతఁడు కాశీపురిఁ బాయక, వర్తించు నున్మత్త వర్తన
మున ఆశ్చ. 1-45

5. మన్మథ వికారము గలవాడు, కామముచే మద మెక్కినవాడు.

సీ. అంతః బులోముండన్ వింత రక్కసుఁ డగ్ని, హోత్ర గృహంబున
కొయ్యవచ్చి, యత్తన్విఁ జూచి యున్మత్తుఁడై యెవ్వరి, సతి యిది
సెప్పుము జాత వేద... -ఆ- యనఁగ. ఆది. 1-129

ఉన్మథనము సం. వి. అ. న.

చుంపుట.

చ. ...దేవతాసురపరిరక్షణోన్మథన కోభి కటాక్ష విహార

కా. తి 4-455

ఉన్మదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 మద మెక్కినది.

చ. ఆదియునుగాక కోలుపులిన్ నను గారెచుపోతునైన ను, స్మరకరి
నైన నుగ్ర మృగనాథునినైన ను గట్టి ముట్టి. విరా. 1-83

2. గర్విచినది.

మ. ఈ వచ్చు ను, నన్నద వీరావళికిన్ భుజావిభవనిన్యాసంబు గాన్పించి
మా, న్నెద గర్వంబు మరలెదం బసుల నాచే జిక్కు రా జెమ్మె
యిన్.

విరా. 4-268

3. చపలత్వము గలిగి.

మ. యదువంశంబున లోకరక్షణ పరుండై పుట్టి ప్రేపల్లె ను, నన్నద
బాల్యంబు నటించి కంసముఖ నానాదై తుల్యం ద్రుంచి.

దోణ 1-97

ఉన్నదించు సం. అ. క్రి.

పిచ్చి మాటలు పలుకు

సీ. శయానుండయున్ నా సీనుండయున్ బి, శృత్రేణి గని యున్న
దించెనేని నది పితృగ్రహము.

ఆర. 5-258

ఉన్నదుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దురహంకారము గలవాడు, గర్వి

క. అది యట్టిద సంతానము, దుది నెమ్మెయి గల్గినెట్లు దుర్బోధనుఁ
డున్నదుడు ధృతరాష్ట్ర భూవిభు, హృదయంబు తెలుగు గొంత
యెఱుగుదుమె కదా.

ఉద్యో. 1-889; ఉద్యో. 2-218

1. ఉద్రేకము గలవాడు.

క. పదిటన్ ధృష్టద్యుమ్నుని, బదియమ్ముల నతని సూతుఁ బటురయ
మున ను, న్నదుడై నొప్పించిన గెం, పొందవిన మో మతి నప్పు
నొప్పున నొప్పెన్.

భీష్మ. 2-187; కర్ణ. 2-318

ఉన్నాదము సం. వి. అ. పుం.

1. మదము, మత్తు

క. అని వీడఁగఁ బిక్కిన న, మృతజాధము డంతఁబోక మదనోన్మా
దం, బున దన్ను నెదిరి నెఱుగక, వనితకు నిట్లనియె గారవంపుఁ
బలుకులన్.

విరా. 2-51

2. వెట్టి.

ఉ. వైదిక ధర్మచారి జనవత్సల సీ మదిఁ బట్టుకొన్న యున్నాదము

హీన మానవు మనంబునఁ బుట్టిన వెట్టివోలె న,స్వామలఁ దీర్పు
టొప్పుదు. కాంతి. 1-101

3. అతిశయమైన ఉద్రేకము.

మ. మదిరాళ్ళుండు గడంగి యన్నకు బలోన్మాదంబు చెట్టించ
విరా. 3-173

ఉన్నాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉన్నాదముగలవాడు, మిక్కిలి యుద్రేకము గలవాడు
శా. ...ఇ.త్తుం గొంతేయుల కిమ్మహీ వలయమున్ దుర్దాంత చంచ
దృఢతా, సంగ సూక్ష్మిత చక్ర విక్రమకళా సంక్రీడనోన్మాదివై.
భీష్మ. 2-158

ఉన్నాదిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉన్నాదముగలది, పిచ్చిది.

నీ. ఆశలి తృష నిద్ర లను వీని నెఱుగక యున్నాదినియుఁబోలె
నున్నదాని. ఆర. 2-102

ఉన్నార్గము సం. వి. అ. పుం.

తప్పవోవ, చెడ్డనడత.

నీ దుర్వృత్తుల వధియించు రుద్రుని, గోవిందు వాసపు గుహనిఁ
జూడు-తే-మా మహాత్ములు దక్కు నున్నార్గ చరుల, దండితులఁ
జేత వినమె... కాంతి. 1-108

తే. విభుల పంపు, నేయ కున్నార్గములఁ దమ చిత్తములకు, వచ్చినట్ల
వర్తింతురు వనిత లధిప. మాస. 1-19

ఉన్నార్గయానము సం. వి. అ. న.

దారితప్పించి నడచుట.

తరువోజ :- అతి దుర్గమగు నరణ్యప్రదేశమున, నవనీసురుం డొకఁ
దరుగుచునుండ, మితిలేని ఘోరంపు మృగములు శరభ, మృగపతి
ప్రముఖముల్ మిక్కిలి భయము, మతికావహించుచు మార్గంబు
నందు, మల్లడిగొనుడు నున్నార్గయానమున, భృతి దూలఁ జన.

స్త్రీ, 1-43

ఉస్మితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాగుగాఁ గలుపఁబడినది

వ వ్యుమదకర్పూర కుకుమోన్మిత సుగంధం బలది.

ఆర. 1-858

ఉస్మిషత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు).

1. ప్రకాశించుచున్న.

ఉ పమిట నిట్టులయ్యెనొకొ యమ్మహితాత్మకుఁ డంచు నున్మిష,
ద్ధామములైన యంగములఁ దాఁ గలయం బరికించి. మౌస. 165

2- వికసించుచున్న.

చ. జలరుహనాథ గమ్యగిరిసానువనంబుల వేఁటలాడుచుం, జలుపుదమీ
నిదాఘ దివసంబుల నీపురు నేను నున్మిష,న్నలిన రజస్సుగంధి
యమునావ్రాద తుంగ తరంగ సంఘా,నిల శిశిర స్థలాంతర
విశ్రిత నిర్మల హగ్మ్య రేఖలన్. ఆది. 8-232

ఉస్మిలత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు).

ప్రకాశించుచున్న.

కా. కాలార్కద్యుతి పుంజ పింజర జటాభారంబుఁ బ్రావృడ్వన, శ్రీ
లీలం బ్రహసించు నంగమును రోచిస్ఫారదండంబు ను,స్మిలన్నీల
మృగాజినాఁబరమునై నిర్వాణ దానక్రియా, శీలుండైన పరాశ
రాత్మజుఁడు విచ్చేసెం గృపాలోలుండై. అశ్వ. 2-147; ఆశ్ర. 2-1

ఉస్మిలనము సం. వి. అ. న.

వికాసము.

మాలిని— నిజతను విభవవ్యోస్మిల నాచ్చిన్ననాదా. విరా. 3-289.

ఉస్మితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వికసించినది, పుష్పించినది.

ఉ ... వసంతవిభ్రమో, స్మితతలాలవల్లిక్రియ మేలగుచూడ్కులు.
మించి. ఆర. 6-148.

2 విరివియైనది, విస్తృతమైనది

ఉ. వాలి యెలుంగు సూపి కృతవర్ముఁడు సై న్యము నిల్వరించి,

యస్మిలిత విక్రమం దగుడు మేమెయి నాతని దాకె నన్త్రవి,
ద్యాలసితుండు సాత్యకి శంఖ. 1-322; ద్రోణ. 2-110

ఉన్ముఖము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉద్యుక్తము, సిద్ధమైనది.

వ. పాండవబలంబు సమయసముచితంబగు సమరవిరామంబునకు
నన్ముఖంబగుట యెఱింగియు. ద్రోణ. 1-387

ఉన్మూలనము సం. వి. అ. న.

వేళ్లతోఁ బెల్లగించుట.

వ. నడిప్రవాహంబులు వృక్షోన్మూలనంబు నేయునట్లు. సభా. 1-131

ఉన్మూలించు సం. స. క్రి.

1. వేళ్లతోఁబెల్లగించు, పెఱికివేయు.

తే. ఉపధి సుఖగోష్ఠి నున్నప్పు నదులతోడ, మీకటంబుల తరువులు
మీరు వొంగి, తఱిమి పాఱినఁ గూలు వేతసములేల, పెఱికిపోవవి
మీకేమి ప్రియమొనర్చె - వ - వాని నున్మూలించు మీకు శక్యం
బుగామింజేసియో వానికిం జేటు వాటిల్ల దిదియేమి యనవుడు
గంగ యిట్లనియె. కాంతి. 3-57

2. నాశముచేయు.

మ. మునులం దిట్టుచుఁ బుష్ప వృక్షతతు లున్మూలించుచున్.

ఆర. 3-152

ఉన్మేషణము సం. వి. అ. న.

(కన్ను మె) తెఱచుట.

వ. మఱియు నొకవరంబు భవదీయ నయనోన్మేషణ కారణంబయ్యె.

ఆర. 7-272

ఉన్మేషభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివ్యక్తమైనది, స్ఫురితమైనది.

మాలిని— నిగమకుసుమ గంధోన్మేష భూతాభిధానా. విరా. 5-407

ఉన్మేషము సం. వి. అ. పుం.

1. అభివ్యక్తి, స్ఫురణము.

మ. నిజవంశోత్తమ వీరవృత్తమున కున్నేషంబుగా నాకపిధ్వజుఁడు
త్యాహము నేయకున్న. ఉద్యో 4-16

మాలిని:— నిగమ కుసుమగంధోన్నేష భూతాభిధానా. విరా. 5-407

2. వికాసము, అభ్యుదయము.

మ నిను మున్నెంతయు నమ్మి పాండవుల యున్నేషంబు నేఁ జీరికిం
గొన. భీష్మ. 8-170

క. ...మహావిద్యోన్నేషగాత్ర. స్వర్గ. 1

3. విజృంభణము, పెచ్చుపెరుగుట.

కా. నీరుం బాయగఁ జల్లి రాక్షసుల యున్నేషంబు మర్దించి.
ఆను. 1-255

ఉప సం. అవ్య. (ఇది సమాస పూర్వపదముగానే యుండి తట
చుగా ఈ క్రింది యర్థములను దెలుపును)

1. అసన్నము, సమీపమున నున్నది

ఉపవనము. శాంతి. 6-262, ఉపనీతము. సభా 2-2;

ఉపగతము. కర్ణ. 3-109

2. సర్పశము.

ఉపకీచకుఁడు. విరా. 8-8; ఉపపాండవులు. ఆది. 4-115.

3. అల్పము. చిన్నది.

ఉపవర్షము. ఆది. 1-68; ఉపాంగము. ఆర. 2-82, ఉపశాఖ.

పౌ. ప్రి. 1-15; ఉపమహీధరము. భీష్మ. 1-85.

4. అధికము.

ఉపవయనము. ఆది. 5-3; ఉపబృంహణము. శాంతి. 6-410

5. కొన్నిచోట్ల నిర్లక్ష్యముగాఁ గూడఁ గనబడుచున్నది.

ఉపసంజనితము. ఆను. 1-155. ఉపశనితము. కర్ణ. 1-27

ఉపభుక్తి. ఆను. 3-282 ఉపభోగము. శాంతి. 5-501

6. కొన్నిచోట్ల అర్థవిశేషమును గలిగించును.

ఉపకృతి. ద్రోణ. 8-280; ఉపవాసము. ఆను. 1-148; ఉపహారము.

విరా. 1-308; ఉపచారము. విరా. 5-867; విరా. 3-44

ఉపకంఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రాపై నది, దగ్గఱనున్నది.

వ ... ఋశ్యమూకశైలంబుఁ జేరి తదుపకంఠ ప్రదేశంబున విశ్ర
మించి యున్నంత. ఆత. 8-888; ఆను. 3-82

ఉపకరణము సం. వి. అ. న.

1. ఉపకరించుట, ఉపయుక్తమగుట.

క. తరణి శశినేత్ర జగదుపకరణచణ చరిత్ర బోధగాత్ర.

కాం. 3-580

2. సాధనము, పనిముట్టు, పరికరము.

వ. ప్రజాపతి ప్రజల సృజించి పదంపడి సంహారంబు లేమింజేసి
భూమికిఁ దదీయభారంబు దుర్భరం బగుటయు ననుసంధించి
చింతాక్రాంతుడై తత్సంహారంబునకు నుపకరణంబు గానక
కటకటంబిన. ద్రోణ. 2-160

వ. యధిష్ఠిర భీమ నకుల సహదేవుల యరదంబులు దురంగాది పరిక
రంబు లిట్టిట్టి పని యేర్పడంబలికి విరాటద్రుపదాదులకు వలయు
నుపకరణంబులు గొంతలేమియు నెఱింగించిన. ఉద్యో. 2-228;
అశ్వ. 1-31; ఆది. 4-84.

3. చిహ్నము, లక్షణము (వస్త్రాభరణ మాల్యాదులు)

వ. ... వారివారికి నయ్యైవేషంబుల కమగుణంబులగు నంబరాభరణ
మాల్యాద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబులైనఁ జూచి సంతసిల్లి.
విరా. 1-184

4. (రథ్యాదులకుపకరించు మైవూత మొదలగు) చిహ్నము, పరికరము.

సీ. మలయపవను నింపారు చోకున నిగురొత్తు చిత్తంబు, వెలసి
యొడొరులవైఁ బొంయుచూడ్కు, లాదట నుపకరణావలి వెడ
వెడ, యాదరించుట రాగ మడరఁ దొడరి. విరా. 2-288

ఉపకారకుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మేలొనరించువాడు.

సీ. వణిజులు లోక ప్రవర్తనఁబులకెల్ల నుపకారకులు. అను. 5-18

ఉపకారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపకృతి, మేలు.

సీ. ... కృప నుపకారమునకు, బాత్రముగ నీవు సేసిన పురుషుఁ డా
మేల్దన, యలఘు పౌరుషమునఁ గలిగెననుట. అను. 4-882

2. ఉపయోగించునది.

వ. అనిన విని యాజగత్కర్త యోషధులును ఫలమూలాదిభక్ష్య
సంపదుపకారంబులుగా వృక్షలతాగుల్మైఁబులును గల్పించి.

సాప్తి. 2-114

ఉపకారి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

ఉపకారము చేయువాడు, మేలుచేయువాడు.

మాలిని :— సర్వోపకారి.

ద్రోణ. 1-392

వ. పరమోపకారియైన యీ బ్రాహ్మణునకు నేమి ప్రియము సేయ
సమకూరునో యని. ఆది. ౪-240

ఉపకీచకుడు సం. వి. అ. పుం.

కీచకుని తమ్ముడు.

వ. ఒక్క యుపకీచకుండు నిజసహోదరులం జూచి, విరా. 3-9

(వీరు నూటయైదుగురు. కీచకుని శవముతో ద్రాపదిని గట్టి
శ్మశానమునకుఁ దీసికొనిపోవు సమయమున భీముఁడు వీరినందఱనిఁ
జఁపి ద్రాపదిని విడిపించెను.

చూ. (విరా. 3-9 మొదలు 29 వఱకు)

ఉపకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఉపకారము.

క. (ధర్మరాజు సాత్యకితో) త్వరితముగఁ జనుము నఖుఁడు, న్గురుఁడు
గదా నీకు నడ్డునుండు పకృతి తత్పురులై నెగడెడు నుత్తమ
పురుషులు నేచు తఱి వచ్చె భుజవీర్యగిధి. ద్రోణ 3-280

ఉపక్రమము సం. వి. అ. పుం.

ఉపాయము నెఱింగి ప్రారంభించుట, ఆరంభము, మొదలు పెట్టుట,

క. రేపకడ యుభయబలములు, నేపును నెలమియును నెసక మెసగ
వెడలి యా,టోపంబున రణసన్నా, హోపక్రమలీల మెఱయ
నుజ్జ్వలభంగిన్. ద్రోణ 1-214

2. కార్యము, పని

వ. ... వారల సంవాద ప్రకారంబు హృషీకేశుం డెఱింగి వీడు
సంయమివడు మాట గీటునంబుచ్చి తన వలసినట్లు నేయువాడయ్యె
నిప్పాపాత్ము నుపక్రమంబునకు నడ్డపడి చూచెదఁ గాకున్నఁ
దుది నాచేయు తెఱంగున్నదియ కాదె యని వితర్కించి.

సౌ. 2-79

ఉపక్రమించు సం. వి. అ. క్రి.

తొడఁగు, పూను, కడఁగు.

వ. ... సూర్య సంకాశుడవగు నీవు సూర్యోదయ సమయంబునఁ
ప్రకాశ ప్రకారంబైన పరాక్రమంబున కుపక్రమింపు మనవుడు
నశ్శత్రువు కృపాచార్యున కిట్లనియె. సౌ. 1-82 అశ్వ. 1-64

వ. ... కృష్ణార్జునులు సంతసిల్లి సన్నద్ధులయి రథంబెక్కి యగ్ని
దేవుం జూచి సురాసురపరివృతుండయి సురపతి వచ్చినను జయింతు
మింక శంకింపక భాండవ దహనార్థం బుపక్రమింపుమనిన నగ్ని
దేవుండు హర్షించి. ఆది. 8-254 ఆది. 6-278

స. క్రి.

వ. ... ఇప్పుడు మీరిందఱు నెఱుంగ నాయం దకారణ వ్యతిక్ర
మం బుపక్రమించి యత్యంత శత్రుం డయ్యె. సభా- 2-68

ఉపగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమీపించినది, దగ్గఱినది.

వ. ... తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీశజలంబుల ముఖప్రతాప
నంబు సేసికొనిరి. కర్ణ 3-109

ఉపగమము సం. వి. అ. పుం.

1. జ్ఞానము. ఎఱుక.

సీ. శాస్త్రోపగమము నష్టలితదమము.

విరా. 8-102

2. ప్రాప్తి, పొందుట.

మాలిని...శ్లాఘనీయ క్రమోన్మత్తనృదుపగమ లీలామధ్యమానేందు
బింబ, శ్రరదమృతవికారోత్సారజానందరూపా. శల్య. 2-422

ఉపగిరి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒక దేశము, కొండ సమీపమునందున్న ఒక దేశము.

క. ఆతుల చతురంగసేనా, యతుఁడంతర్గిరి బహిర్గోపగిరుల భూ,ప
తుల నని నోర్చి శార్యోన్నతిఁగొనియెను వారిచేత నావాధన
మల్.

సఖా. 1-234

ఉపఘాతము సం. వి. అ. పుం.

చోడు, శాధ

క. విను డెబ్బది యేండ్లగుదాఁకను మానవులకు గ్రహోపఘాతం
బులు గల్గునంతరఁబ గ్రహముల, పని వలవదు ముదిమియెల్ల
పనులకుఁ జాలున్.

ఆర 5-254

ఉపచరణము సం. వి. అ. న.

సీ. సంవర్తుఁ బిలిచి యాసన పాద్య మఖోపచరణముల్ నడిపించి.

అశ్వ. 1-70

ఉపచరించు సం. స. క్రి.

1. గౌరవించు, సమ్రాదించు.

వ. ... ఎవ్వరితోడ నెవ్వధఁబునం బలుకం దగు ప్రణామ నిసయ
శాఁధపమైత్రీ వాత్సల్యంబులకు నయ్యై ప్రకారంబుల మద్వచనం
బులుగాఁ బలికి యుచితఁబుమెయి నుపచరింపుము. ఉద్యో. 1-387

2. సేవించు, పూజించు.

తరల...తల్లి వచ్చిన భక్తితో, మపచరింపక లాఁతివై యిటు లూర
కుండ ట యుక్తమే.

స్త్రీ 2-27

అ. క్రి.

3. దుఃఖోపశమన మొనరించు.

వ. ఇవిధంబున నాళింగనంబునేసి సాంత్యవచనంబుల నుపచరించె.

స్త్రీ 1-128

వ. నందుకుల తనువుల మీఁద వదనంబు జాప్యంబుధారాక్రాంతం
బుగాఁ బ్రకటాక్రందనంబునేయుదుఁ బలవించుచుండెఁ గృష్ణా
ర్జునులును సముచిత భాషణంబుల బోధించిరి. తక్కబివారును
దగుమాటల నుపచరించిరి.

సౌప్తి. 2-22

4. ఉపకరించు, ఉపయోగించు,

సీ. (గోవు) తోట శృంగంబులు వాలంబు రోమచ,యము శక్యన్మా
త్రము లఖిలవర్త-ఆ-నముల కుపచరించు.

ఆను. 2-897

ఉపచారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఇచ్చకము, ముఖప్రీతికై పలుకుమాట

వ. అని తారు మున్న విన్న కీచకవృత్తాంతంబున కనుగుణంబుగా
నుపచారంబులు పలుకుచుండ నా బృహన్నల నైరంధ్రి కిట్లనియె.

విరా. 8-45

2. పూజ.

వ. అతండును (విరాటుఁడు) ససంభ్రమ పరిజనసముపసీయమానం
బులగు నానావిధోపకరణంబులం గౌఁతేయులకు వివిధోపచారంబు
లాచరించి మహార్హ మజ్జన భోజనంబులు పెనడ.

విరా. 5-887

3. సేవ.

వ. వారలంజావె దేవతలు బ్రాహ్మణు లండ్రు నా రెల్లవారికి
నమస్కారాద్యుపచారాదరణీయులు.

కాం. 5-99

4. ఉపయోగము, భుజించుట.

తే. ... తియ్య పంటిపరువ, మాదరించి తదుపచార మాచరించు
చెరవుగల యట్టి జనముల విధము దోచ.

ఆను. 5-425

5. సాంత్యము.

క. వ్రథువుల నుపచారంబుల, విధుఁ డనురాగిల్లఁజేసి.

కాం. 2-387

6 నడవడి, వ్రవర్తనము.

సీ. ... అసత్యోపచారంబు గహగదాహము ... పాపంబులందురు
బుధజనములు. కాంతి. 1-298

శ్లో. అన్యతేనోపవర్తించప్రతిరోద్ధాగురోస్తదా. సంశా. కాంతి. 84-8

ఉపచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సంచితము, కూడబెట్టినది.

తే. పుణ్యార్థముల్ సేయుచు భూసురులకు, వివిధధనములు ప్రీతితో
వినయమొప్ప, నొసఁగుచుండెడువారు పూర్వోపచితము, లైన
కిల్బిషములఁ బాతు రవనినాథ. కాంతి. 1-818

2. కుదురుపడినది.

మాలిని:— నడనదుపచితాత్మా సంభృతానందవర్త్మా. ఉద్యో. 1-385

ఉపచిత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

కురుక మారుడు, గాంధారిధృతరాష్ట్రుల కొడుకు. ఆది. 5-107
చూ. కురుకుమారుడు.

ఉపజనితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది.

తే. శోక వారిధి పారంబు నాకుఁ బొంద, నేలవచ్చుఁ జిత్తంబునఁగిలు
కొని య,నహ్యమై కర్ణమరణోపజనితమైన పరిభవంబును శల్య
మాతరఁజేయ. కర్ణ. 1-27

ఉపజీవకుడు సం. విణ. (అ. వికా. అ.)

ఒకగానివలన జీవనము గడుపుకొనువాడు.

సీ అభిసంచారలాభోపజీవకుం దుర్విశనేవకుండు ... గీ ... పంక్తి
దూషకు లంద్రు పౌరవేంద్ర. ఆను. 8-175

ఉపజీవనము సం. వి. అ. న.

1 జీవనాధారము, బ్రదుకుఁదెరువు.

సీ. ... పనితోపజీవనశీలు నన్నంబు నాడెడు పాడెడు నట్టివాని
యన్నంబు ... నభోజ్యమంద్రు. కాంతి. 1-822

2. బ్రదుకుట, జీవించుట.

సీ. అన్యఃకర్మోపజీవన మకృతజ్ఞత ... నిరయహేతువులు,

3. ఒకరినాశ్రయించి బ్రదుకుట.

సీ. ... అన్యోన్యోపజీవనాచరణంబు గలిగి.

అశ్వ 2-116.

ఉపజీవి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఒకరి నాశ్రయించి లేక యొకదానిని వృత్తిగాఁ గొని జీవించువాఁడు.

వ, ... అదేవి విక్రమోపజీవులయిన ముచుకుందుండును స్పృహయుం
డును నను తొంటి నరపతుల చరిత్రంబులు నెప్పి. ఉద్యో. 4-18.

చ. వినుము నరేంద్ర నైనికులు విక్రమలీల నరాతిసేన సొచ్చినఁ
బతిగావకున్న నుపజీవులు మెత్తురె.

శల్య. 1-299; శాంతి. 6-222; ఆను. 8-287.

ఉపజీవించు సం. స. క్రి.

ఆశ్రయించి బ్రదుకు.

వ. సకల భూతంబులుం దన్నుపజీవింపం జెంపారువాని. ఆను. 1-815.

సీ. ... అమరు లింద్రు, ననిశమును నుపజీవించునట్లు బంధు, జనులు
ని న్నుపజీవింప మనుమువేర్చి. సభా. 2-79.

ఉపజీవిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

జీవనాధారము.

ఉ. ... వాని నుపజీవితఁ ద్రవ్వరె కందమూలముల్. శాంతి. 1-110.

ఉపతాపము సం. వి. అ. పుం.

సంతాపము, వ్యధ, కీడు.

అ. సర్వభూతదయకు సత్యవాక్యమ నకు, నుత్తమంబు ధర్మ మొండె
ఱుంగ, నొరుల నొప్పికోడ ఉపతాప మొనరించు, నదియ కడు
నధర్మ మనిరి బుధులు. ఆది. 3-219.

ఉపతాయి దే. వి.

పల్లభంద విశేషము (తల్లి విజ్ఞానము)

సీ. ఉపతాయిలోఁ దన కొదవిన తోరహత్తము సూపి. విరా. 2-15.

ఉపదంశము సం. వి. అ. పుం.

ఊరుగాయ.

చ. ...హరి సన్నిధానమునఁ గ్రోలిరి యాదపు లంతరంగమోదన.
కరణంబులైన యుపదంశములం గొనుచున్ మహేశ్వరా.

మాస. 1-88

ఉపదర్శకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉపద్రష్ట - యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణదోషములను కనుపెట్టి
చూచువాఁడు - ఒకానొక ఋత్విక్కు.

తే. శమము దనుమును సత్యశాచములుఁ గలిగి, యజన శీలత
నశ్వమేధాధ్వరంబు, లంగిరసుఁ డుపదర్శకుండై నయింపఁ,
బెక్కినరెల్ల లోకములు సంప్రీతిఁ బొగడ. అశ్వ. 1-27

ఉపదర్శనము సం. వి. అ. న.

యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణ దోషములను కనుపెట్టి చూచుట ఉప-
ద్రష్ట కార్యము.

వ. ...పరశురాముం డతృప్తుండై ప్రాయశ్చిత్తంబుగా నయ్యెడఁ
గశ్యపు సుపదర్శనంబున రాజసూయంబులు నశ్వమేధంబులు
వాజిపేయంబులు ననేకంబు లొసర్చి-

శర్మ- 2-199

కాంతి. 6-861; ఆను. 2-188

ఉపదిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చెప్పఁబడినది.

క. నృపవర పూర్వాహ్నంబును, నపరాహ్ణంబును దేవవిత్త సమారాధ-
న విధ్యుపదిష్ట కాలములు మధ్యపు సమయము మానుపార్శ్వ-
నార్హం బరయన్. ఆను. 2-54

2. ఉద్దేశింపఁబడినది

వ పాండవాగ్రజా నీవును గురూపదిష్టంబులయిన యివ్యాక్యంబులు
భావగతంబులు పేసికొని. ఆను 8-17

3. నిర్దేశింపఁబడినది అజ్ఞాపింపఁబడినది

వ ధర్మరాజు రాజసూయంబు సేయ నుపక్రమించి సహదేవుం బాచి

నీవు ధామ్యోపదిష్టంబులయిన యజ్ఞోపకరణ ద్రవ్యంబులు చేర నిండ్రసేన ప్రముఖులను నర్జును సారథియైన రుక్మను సమ ర్పించి.

సభా. 1-281

ఉపదేశము సం. వి. అ. పుం.

1. హిత బోధనము.

వ. కావున మీకు నప్రదార్థంబుగా నానేర్పిన విధంబున మపదేశం బవశ్య కర్తవ్యంబు రాజులం గొలిచి యెమ్మెయినయినను బ్రదుకు జనంబులు గీడునుం బొరయకుండునట్టి సాధారణ నీతి సంక్షేప రూపంబున నెఱింగించెద సావధానులరయి వినుండు.

విరా. 1-120

2. బోధనము.

క. ...నీ, దివ్యమహిమ యాగమోపదేశము రుద్రా. ద్రోణ. 2-387; శల్య. 2-269; భీష్మ. 3-293

3. దీక్షా పూర్వకముగా మంత్రాదుల నుపదేశించుట.

నీ. హిమగిరిమీద ననేక ద్విజులు దపః మాచరింపంగ నయ్యాశ్రమ మున కొక్క శూద్రుండు ధర్మోపేతుఁ డేతెంచి, యమ్మునులకు గురుఁడగు మునీంద్రుఁ గని కృప నుపదేశ మొనరింపవే తపో, వృత్తికై నా కని వేడుటయును. ఆను. 1-276; ఆర. 2-176

ఉపదేశించు సం. స. క్రి.

1. నిర్దేశించు, నిరూపించి చెప్పు.

వ. పితామహుం డుపదేశించిన లక్షణంబు లద్దేశంబునం గలిగి యుండు నని విందుము. పాండవులు ప్రచ్ఛన్న వేషంబున విరటుప్రోల వసి యించినవారు గావలయు.

విరా. 3-117

2. బోధించు.

వ. ...విచిత్ర వీర్యనందనుండు సూతనందనునితో నవ్యాసుదేవనామ నిర్యచనంబు నాకుఁ దేటపడం దెలిపి యతనిం బొందు నుపాయం బుపదేశింపఁజేయని యడిగిన. ఉద్యో. 2-326; కాంఠి. 1-841

కాంఠి. 2-164

3. హితబోధనము సేయు, ప్రబోధించు.

క. అచ్చెరువు సంపుటకుఁ దనయిచ్చుఁ జొరకకేలి సలిపె నిన్నాళ్లును
వివ్వచ్చుఁడు హితమేఁ జెప్పినఁ బొచ్చెముతే కంతరంగమున
నిల్పె దగన్. శల్య. 2-847

క. ఏ నుపదేశించినతి ననఁ, గా వొక పెంపెంచినాఁడు గాని తలంపన్,
మానవనాథ సురేశ్వర, సూనుఁడు న్నాయట్టివాఁడచు మ్రేపవిక్సన్
శల్య. 2-848; 847; మహా. 28. మహా 10.

4. ఉపదేశము సేయు.

ప. ఇవిద్య నాకు నుపదేశింపవలయు నని యడిగిన ఋతుపర్ణం
డిట్లనియె. అర. 2-174

ఉపదేష్ట సం. విణ. (ఋ. ప్టి. ఋ.)

ఉపదేశించువాఁడు.

చ ఆశనిని యాకురుప్రవరుఁడమ్ముని వల్లభుమోముఁ జూచి యిట్లను
మహాకాత్మ మాకు గురుఁడన్నను ధర్మవిభోపదేష్ట యన్నను...
నీవ అశ్ర. 1-47

ఉపదోహము సం. వి. అ. పుం.

పాలు పితికెడు పాత్రము,

సీ. కాంసోపదోహాయుఁ గాంచన చారు శృంగయు...నయి తగు
గోవు. ఆను. 2-888

ఉపద్రవము సం. వి. అ. పుం.

1. విపత్తు, ఆపద.

క. నిరుప్రదవ సుఖనిద్రా, నిరకాత్మకులయిన వీరి నిద్రకు.

అది. 9-205

2. రోగోద్రేకమును సూచించు వికారము,

సీ. ...రోగములు నుపద్రవములు హితము మితంబుఁ గాల,యోజి
తంబు వగు భోజనంబున...తే...అవులఁ ద్రోవనేర్చుట ముక్తికి
ద్రోవ యధిప... కాం. 5-870.

ఉపద్రష్ట సం. వి. ఋ. పుం.

యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణదోషములను కనిపెట్టి చూచువాఁడు.
ఒకానొక ఋత్విక్కు.

క. అనుజాలు ఋత్విజాలుగ నీ, పని యిటు సేయుమని నీ వుపద్రష్ట
వృత్తుగా, విను కురుకుమార పశువిశ, సనమున రణయజ్ఞమతఁడు
సమ్మతఁడెయున్.

ఉద్యో. 4-45

ఉపధ సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. మంత్రి మొదలగు వారి గుణములను పరీక్షించుట.

తే. ఎఱిగి యుపధా విశుద్ధుల నిడు నమాత్య, పదవికి, అను. 5-45

2. కపటము, మోసము, కూటకల్పన.

క. ఉపధాశుద్ధులఁ బాప, వ్యవగత బుద్ధుల వినీతవర్తుల సములన్,
సుపరీక్ష నియోగించితె, నిపుణుల నర్హులనాది నృపకార్యములన్.
సఖా. 1-85

ప్ర. శాత్రు సీతుండై తల్పంబునకుం దిగువ యుపధానంబు వెట్టితని
యతనిం గొనియాడి సకల పౌత్రులను రాత్రిపతులను నవలొకించి.
భీష్మ. 8-422; ఆది 7-223;

ఉపధారకుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆవలంబించినవాఁడు. పూనినవాఁడు.

వ. మనుష్యులందు జాతి ధర్మోపధారకు లెక్కుదు. కాంతి. 5-99

ఉపధాశుద్ధుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కపటము లేనివాఁడు; మోసములేనివాఁడు.

క. ఉపధాశుద్ధులఁ బాప, వ్యవగత బుద్ధుల వినీతవర్తుల సములన్,
సుపరీక్ష నియోగించితె, నిపుణుల నర్హులనాది నృపకార్యములన్.
సఖా. 1-85

ఉపనందకుఁడు; ఉపనందుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుఁడు, గాంధారి ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు

వ. నందోనందక చిత్రకాణ.

ఆది. 5-107

వ. నందును ఉపనందును రౌద్రంబుగా సౌభద్రుం బొదివిన.

భీష్మ. 2-899

వ. నందోపనందుల నొక్క పెట్ట పెక్కముల్లం బొరిపుచ్చె.

కర్ణ. 2-216

కాన ఉపందకుఁ డన్నను ఉపనందుఁ డన్నను ఒక్కరేయని చెప్ప
నగును. ఇతఁడు భీష్ముని పవ్తదివరయుద్ధమున ఆభిమన్యునితోఁ బోరెను.

భీష్మ. 2-899. భీమునితోఁ బోరి యన్నయగు నందునితోఁ గూడ మర
ణించెను. కర్ణ. 2-216

ఉపనతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

క. శర మఠిఁబోయుటయును ద, త్కరయుగ్మము బాణ కార్ముకం
బులతోఁ జెచ్చెర సంస్తంభము నొందుడు, నరనాథుడు విస్మ
యోపనతమానసుడై
ఆర. 4-356

ఉపనయనము సం. వి. అ. న.

వేదపతవార్థము బాలుని గురు సమీపమునకుఁ బంపుటకై న సంస్కారము-
వదుగు.

వ. ధృతరాష్ట్ర పాండు కుమారులు భీష్మాభిరక్షితులై పెరుగుచు
మపనయనానంతరంబున నత్యయనం బొనరించి రాజ విద్యల
యందు జితశ్రములై యున్నంత.
అది. 5-2

ఉపనిషత్తు సం. వి. డ్. స్త్రీ.

(బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదకమును వేదశిరోభాగమునగు) వేదాం
తము ఇవి పది 1) ఈశము 2) కేనము 3) కఠము 4) ప్రశ్నము
5) ముండము 6) మాండూక్యము 7) తిత్తిరి 8) ఐతిరేయము
9) ఛాందోగ్యము 10) బృహదారణ్యము - బ్రహ్మకైవల్యాదులు కలిపి
నచో నూటయెనిమిది ఉపనిషత్తులగును.

వ. ఇవిధంబున బాధ్యున కుపనిషర్థజాతం బవగతంబు పేసి.

భీష్మ 1-228; కాంతి. 5-888

ఉపనీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తీసికొని రాఁబడినది.

వ. శిష్మువచనంబున నప్పుడు సహదేవోపనీతంబయిన యర్హ్యం బిహ్నా
నీయుండైన వానుదేవునకు శాస్త్ర దృష్ట విధానంబున ధర్మ
తనయుం డిచ్చిన. సఖా. 2-7; అర. 3-71.

ఉపనీతి సం. వి.

ఉపనయనము.

సీ. జనియించి విశ్రుడు జాతకర్మంబును జాలంబు నుపనీతి సంస్కృతి
యును, బడసి యాచార్యులపాల నధ్యయనంబు పేసి.

కాంతి. 5-80.

ఉపనీతుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉపనయనము సేయఁబడినవాడు.

తే. కామవైరి, యతని నుపనీతుఁ గావించె.

కాంతి. 6-252.

ఉపనేత సం. వి. బు. పుం.

ఉపనయన సంస్కారము చేసినవాడు.

మధురాక్కర :- తనర జనకుండు, నన్నప్రదాతయును భయశ్రాత,
యును ననఁగ నింతులకు మువ్వు రొగిన గురువులు వీర, లనఁగు యువ
నేత మఱయు నిరంతరాధ్యాపకుండు, ననఁగఁ బురుషుని కియ్యేవు.
రనయంబును గురువులు. ఆది. 4-48.

ఉపన్యసించు సం. ప. క్రి.

1. చక్కఁగా వర్ణించి చెప్పు.

వ. దీనిం బాండవులయం దెవ్వరు ధరియింతు రని మఱియు బహు
విధంబులగు నాయుధంబులు పరీక్షించి వేటువేట వాని చందంబు
లుపన్యసించి యివి యెవరెవ్వరివని యడిగిన. విరా. 4-119.

వ. అప్పరమపత్రివత వేటొండు దెఱంగుల నభ్యర్థనీయంబులయిన
వస్తువు లుపన్యసించిన నతఁ డవి యెవ్వియు నొల్ల ననుటయు

ఆను. 1-71.

2. బోధించు-

వ. అతనిని రణోత్సాహంబునకుం గారణంబైన స్వకర్మావలంబులు
వగలం దగమి దెలియుటకు వలయు వాక్యంబులు పెక్కు లుపా

సీ. భరత వంశోత్తమ పౌరజనంబులు, తమ మాటలు భవత్సన్ని
ధానమున న న్నుపన్యాసమొనరింపఁబంచిన, యట్టి భాషణము
లేకాగ్రబుద్ధి నవధరింపుము. అశ్ర. 1-98; కర్ణ. 2-109

ఉపపన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. శోకాగ్ని దనికి న సౌగంధ్య నీ తమ్ముల, నుపపన్న వాక్యామృ
తోపయుక్తి చేర్చుము. కాం. 1-90

ఉపపర్వము సం. వి. న్. న.

మహా పర్వములోని యంతర్భాగము.

క. ఇట్టి మహాభారతంబు ననేక విధ పదార్థ ప్రపంచ సంచితంబు నుప
పర్వ మహాపర్వోపశోభితంబు. అది. 1-68

ఉపపాండవులు సం. వి. బహు.

పాండవులకు బ్రౌపదియందుఁ బుట్టిన కుమారులు. పాండవులవలె వీరు
నైదుగురు. వీరు 1) ప్రతివింధ్యుడు- ధర్మారాజు కొడుకు 2) శ్రుత
సోముడు-భీముని కొడుకు 3) శ్రుతకీర్తి-అర్జునుని కొడుకు 4) శతా
నీకుడు-నకులుని కొడుకు 5) శ్రుతసేనుడు- సహదేవుని కొడుకు.

భారత యుద్ధము తుదివఱకు హాహాహోరినఁ బోరిరి. శిఖరమునందు
నిద్ర వోవు సమయమున అశ్వత్థామ వీరిపై నుఱక వీరు మేల్కొంచి
యాతనితోఁ బోరి మరణించిరి సౌప్తి. 1-181 మొ. 190 వఱకు-

చూ, అనుబంధము చివరి సంపుటము.

ఉపపాద్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిపాదింపఁ దగినవాడు

మాలిని :- సకలనిగమవేద్యా, స్వాస్థ్య విద్యోపపాద్యా.

సౌప్తి. 2-186

ఉపప్లవము సం. వి. అ. పుం.

ప్రలయము (ప్రపంచ) నాశనకాలము.

క. సముదిత మార్యసహస్రో, పమ దుష్పహతేజు జగదుప వ సమయా
సమదీప్తి తీవ్రపావక, సముః జూచుచు ననుర భష్మసాత తుండయ్యెన్

అది. 1-181; అది. 7-184

ఉపస్థావ్యము సం. వి. అ. పుం.

మత్స్య దేశమునందలి యొకానొక పురము. పాండవులు అజ్ఞాతవాసా నంతరము పాండవులు విడిసిన నగరము. ఇక్కడనుండియే పాండవులు సంతి ప్రయత్నము జరిపి యుద్ధమునకు సిద్ధపడిరి. ఇది విరాటనగరమునకు సమీపమున నున్నది.

వ. ఇన్విధంబునఁ బ్రకాశులై పాంశునందనులు శమీకృత నిక్షిప్త సమస్త సాధనంబులుఁ బూజాపూర్వకంబుగాఁ దెచ్చుకొని యుపస్థావ్యంబున వసియించి మత్స్య మహీనాథుడు పెంపు సేయంబెంపు మిగిలి. విరా. 5-875; ఉద్యో. 4-72

ఉపబృంహణము సం. వి. అ. న.

చక్కఁగాఁ బెరుగుట.

వ. మీకెల్లను నయ్యగంబుల భాగంబులు గలిగి తద్భాగంబుల నాప్యాయితై యుపబృంహణంబు నొందు వారలు. కాంధి 6-410

ఉపభుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

భినుట.

చ. పలలవృథోపభుక్తి సఖఁ బక్షముపల్కుట.

ఆను. 3-282

ఉపభోగము సం. వి. అ. పుం.

అనుభవము.

తే ఆనఘ సుఖదుఃఖములు వచ్చినపుడు మదవి, పాదములు లేక సంప్రాప్త సముపభోగ, రతుండు నప్రాప్యవాంఛా నిరాసకుండు, నగుట సారతపోరూప ముండ్రు బుధులు.

కాంధి. 5-501; కాంధి. 5-804

సీ. విషయోపభోగాభిలషణమింకను నాకు, వదలిక పెరుగుచున్నది యుగళ. ఆది. 3-95

ఉపభోగించు సం. స. క్రి.

రమియించు.

వ అనేకస్థానంబుల సనేక సహస్రవర్షంబులు నాలాయని యొక యింద్రనేన ముపభోగించి తృప్తుండై. ఆది. 7-257

ఉపమ సం. వి. అ. స్త్రీ.

సాదృశ్యము,

క. అపరాహ్లాసమయమున నట్లు పమానీతాతిఘోరయుద్ధంబయ్యెన్.

భీష్మ. 2-392; కర్ణ. 2-387

ఉపమము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సదృశము, సాటియైనది

(ఇది సమాసోత్తరపదముగా నేయుండును)

సీ. సాంధ్య రాగోపమచ్ఛాయంబులగు పట్లు, కిసల యోత్కరముల

గ్రేణినేయు,

విరా. 4-50

ఉపమహీధరము సం. వి. అ. పుం.

చిన్నకొండ.

వ. మఱియు నుపమహీధరంబులనేకంబులు గలిగియుండు. భీష్మ. 1-85.

ఉపమానము సం. వి. అ. న.

1. పోలిక, సాదృశ్యము.

క. ద్రుపదుండు వృష నేమిండును, నుపమానాతీతఘోరయుద్ధంబున.

బా. బసరీతకోడితవుత, పవురుజ్జ్వలులైరి కౌరవజాతినాథా,

ద్రోణ. 5-168

2. దేహోఽలోల్పదగునో యది.

సీ. ఓరాజకల్పక్షయోపమానంబగు కౌరవజాతి సంక్షయము చూడ.

కున్వాడ.

స్త్రీ. 2-127

వ. అమృతోపమానంబులగు నన్నపానంబుల నతనిం దృపునింగావించి.

ఆను. 2-21

ఉపమించు సం. స. క్రి.

1. పోల్చు.

ఉ. కావిపురాతనాద్యతన పార్థివలక్ష్మలు పాండవేయు లక్ష్మీవిభ

వంబుతోడ ననుపమింప మంబులు గావు.

సఖా. 2-114

2 పోల్చుచూచు.

ఉ. వీరలు లై వశ క్రి బ్రథవినిచిరవా రగుటకుమి సందియం, వీరమ.

ణీయకాంతి నుపమింపగ వేల్పులకాక యిట్టి యాకారవిశేష
సంపదఁ బ్రకాశిత తేజము వేర్పొఱుడ సా,ధారణ మర్హులే.

ఆది. 5-151

ఉపమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమింపఁబడినది, పోల్పఁబడినది.

క. ఫణిరాజోపమికాస్త్రంబు లతనియొడలం జొనిపెన్.

భీష్మ. 2-188

ఉపయాజుడు సం. వి. అ. పుం.

యాజోపయాజులలో కొండుకవాడు, వానప్రస్థాశ్రమము నందున్న
ఒక మహాశపస్వి.

వ. (ద్రుపదుడు) గంగాకూలంబునందు వానప్రస్థ వృత్తి నున్న
యాజోపయాజులను వారినిద్దఱు నసవరతవ్రత వ్యాసక్తులం
గాశ్యప గోత్రులం గని వారికి నమన్కరించి యందుఁ గొండుక
యయ్యును దపోమహిమ నెవ్వరికంటెఁ జెద్దయైనవాని నుజు
యాజు నుపాసించి యిట్లనియె.

ఆది. 7-8 చూ ఆది. 7-8 మొ. 12-వ..

ఉపయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భుజింపఁబడినది;

వ. దారుకానుజుండగు నాసూతు నుపయుక్తహారుంజేయుటయు.

ద్రోణ 3-305

ఉపయోగపడినది.

మాలిని :- అకలుషహృదయాభివ్యక్త సర్వోపయుక్తా. సౌ ప్తి. 2-188

ఉపయుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూడియుండుట; కూర్చుబడినదియగుట.

సీ, ఉపపన్న వాణ్యమృతోపయుక్తిఁ దేర్చుము;

కాంతి. 1-89

ఉపయుక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపయోగపడినవాడు.

మాలిని :- అకలుషహృదయాభివ్యక్త సర్వోపయుక్తా. సౌ ప్తి. 2-188

ఉపయోగము సం. వి. అ. పుం.

1. పుచ్చికొనుట, భుజించుట.

వ జాత్రంబయిన చరువు మీ తల్లికిచ్చి బ్రాహ్మణులయిన దాని నీవు
పుచ్చికొనుము ఋతుకాలంబున నీ తల్లి యశ్వత్థంబును నీ
పుదుంబంబును నాలింగనము చేసి తక్కితో మీమీ చరువులుపయో
గించునది యని నియోగించె వారి యుపయోగంబు సమయం
బున విధివశంబునంజేసి. అను. 1-110

2. వినియోగము, ప్రయోజనము.

వ అధ్వరోపయోగంబు వడసిన గోగణంబులు గోలోకంబునకుం
బ్రమోదంబునఁబోయె, అను. 8-88

న. అశ్వమేధయాగంబునం దుపయోగంబు నొందింపఁగోరెన.

అశ్వ. 8-208

ఉపయోగించు సం. స. క్రి.

1. ఆరగించు, భుజించు, తిను.

వ. ... ఆ కుంచెకు పేంపిండియుఁ జెఱి మానెందు బంచుకొని
యుపయోగించువారై యున్న సమయంబున.

అశ్వ. 4-221; కాంతి. 1-163, ఉద్యో. 2-123, ఉద్యో. 3-218,

అశ్వ. 4-224.

2. ప్రయోగించు.

తే. అస్త్ర మస్త్రముతో కాంతమగుటఁ గోరి, సొంప కిట్లుపయోగింప
వలసెఁగాని. సా.ప్ర. 2-89

3. ఉపయోగపఱచు, అనుభవించు.

వ. మేమొక్క రింక దెచ్చితిమని తల్లికి నివేదించిన నెఱుంగ
యెప్పటియట్లుకా వగచి కుంతిదేవి సంతసిల్లి దాని మీరేవురు
నుపయోగింపుండని కొడుకుల నియోగించి

అది. 7-208; అది. 7-209

వ. దుర్యోధనుండు దానుం దమ్ములును గర్హించి గౌరిలింపుకొని
నాతో బద్ధసయ్యింపవలయు నాకును బాంధవులకు హితంబుచేసి

నన్నుం గురు రాజ్యంబు నుపయోగింపుమనిన నట్ల చేయుదునని.

ఆది. 8-34

ఉపయోగ్య సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సేవింపఁదగినది.

వ. భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగియయ్యను నధములగు నా నియుక్తుల వలనం జోరజన సంవృతంబైన కావేరియుంబోల నుపయోగ్యగాకునికి యెఱింగి నీ కెఱింగించుటకై మిథ్యాభి వర్ణితంబైన కాకంబునెపంబిడి జొచ్చితి. కాంతి. 8-86

ఉపయోగ్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపయోగ్యత్యము, ఉపయోగమునకుఁ దగియుండుట.

వ. విశ్వలగు దేవతలు పితృదేవతలతోఁగూడం దత్త్రియోప యోగ్యతం దోతురు. ఆను. 8-192

ఉపయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అవరింపఁదగినది.

క. జననాథ మనోధారణ,యును శ్రాణాయామ విధియు నుపయో గ్యములై, చను నిర్గుణమును సగుణం,బును ననఁగా రెండు తంత్ర ములు యోగమునన్. కాంతి. 8-112

2. అనుభవింపఁదగినది.

వ. ఆజాతశత్రుండు శంతను పుత్రుతో నప్రయత్నులకు నర్థంబు సిద్ధించుట గలుగు ధర్మపరులును నీతి విదులునునైన బలవంతులు బహుమార్గంబులగు సదుపాయంబులనర్థంబు లాకాంక్షింప సిద్ధింప కుండెడుఁ గొందఱకు సిద్ధించియు నవి భోగంబుల కుపయోగ్యం బులు గాకుండు. ఆను. 5-429

చ. భవదుపయోగ్యమైన నృపభావము నాకు వహింప శక్యమే.

ఆర. 6-25

ఉపరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉపరతిపొందినది, వ్యాపారములఁదగినది.

తే. మనసుచేతివ యింద్రియ మహిమలెల్ల, నుపరతంబైన మనసుతో

నుడిగి మడగు, నింద్రియములు పరమమొరెనేని దాన, మనసు
మగుడదు విషయ తృప్తన చరించు. కాంతి. 8-86

2. ఉపశమించినది, నివారించినది.

ఉ. ...మదీయ బంధు సం,తాన మనోజ్వరం బుపరతంబుగ నాకుఁ బ్ర
యంబుగా మహోర్వినుత సర్పయాగ ముడివింపుము కాపుము
సర్పసంహతిన్. ఆది. 2-280

ఉపరమము సం. వి. అ. పుం.

1. మరణము.

క. ఆగరిము శమించు చాడ్చున, ననఘ యతండు పరమోన్ను
భాత్మందైతా, మను దలచె నింద్రియంబులు, మనమునఁ దగ
నిగ్రహించి మహిత సమాధిన్. కాంతి. 2-18

2. నాశము, తుల్యము.

క. ఉపరమముం బ్రాపించిన, యపుణ్యపుణ్యములు గలుగు నతిశాం
తులు భవ్యపుగతిఁ బొందెడు నానందపురూపుని విష్ణు దలఁచెదను
మోక్షాత్మున్. కాంతి. 2-80

3. విశ్రాంతి, విరమణము.

సీ. ... దివంబు, తే. రాత్రియును, యోగవేదానురతి నివాత దీప
మును బోలె వెలుగు నాత్మీయమూర్తిఁ, గనుచు నెడనెడ నుపరసు
కాలములున; నంగ వర్తించి యోగి యానందమొందు. కాంతి. 8-38

4. మోక్షము, విషయవైరాగ్యము.

వ. ... అయ్యుపరమపరుం డప్పారాశర్యతో మోక్ష ప్రపంచెయ్యది
దాని నెఱింగింపవే యనుటయు. కాంతి, 8-257

ఉపరి సం. అవ్య.

పైని, మీద.

సీ. విమలాస్య ముద్దుమొగంబులే మెలుగులమొత్తంబువరి చుట్టుముట్టి
కొవగ. విరా. 2-87

(సూ.-అ.ని-లో 'ఇది తెనుగున సమాసపూర్వపదముగానే యుండును' అని కలదు. కాని ఇక్కడ కొన్ని ప్రతులు 'మొత్తంబు + ఉపరి + చుట్టుముట్టికొన' అనియు; గొన్ని ప్రతులు 'మొత్తంబు + పరిచుట్టుముట్టికొన' అనియు; బ్రయోగములు చూపించుచున్నవి. 'ఉప' వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగాంతరములేమి నిట్లు విడఁదీసియుం దురా? విచార్యము)

ఉపరిచరవసువు సం. వి. ఉ. పుం. (ఉపరిచరుఁడు-వసువు)

ఒకానొకరాజు.

చూ. చరిత్ర ఆది. 3-28 మొ, 84 వజ్రకు శాంతి. 6-854 మొ, 875 వజ్రకు. చూ. అనుబంధము.

ఉపరితలము సం. వి. పుం. న.

వైభాగము.

క. కోపించి యాతిఁ డొండాక, చాపముగొని నవనిశాతసాయకములు
కా, హోపరితలముల నురమున, నేవున నాటుటయుఁ బార్థు డెల
నవ్వొలయన్. ద్రోణ. 3-86

ఉపరిచరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అకాశమునందు సంచరించువాఁడు.

వ. దానంజేసి వసునామధేయుండైన యతం డుపరిచరుం డనంబరఁగె.

శాంతి 6-859

2. వసువు, ఉపరిచరవసువు.

చూ. ఉపరిచరవసువు.

ఉపరిభాగము సం. వి. అ. పుం.

పై ప్రదేశము;

వ. లలాటోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘడియించి. విరా. 1-18

ఉపరుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆడ్డగింపఁబడినది. నిరోధింపఁబడినది.

సీ, వాసుకి ప్రకృతి నివాసరూము, లుపరుద్ధభావంబు నొందె.

ఉపరోధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అడ్డగించునది, అడ్డగింపు.

వ. ... ఇవ్వనంబు భవచ్చిరనివాసంబుసంతేసి విరళఫలకుమపాద
పంజై మృగకులోపరోధియై యొప్పుకున్నయది. ఆర. 1-276

ఉపరోధించు సం. స. క్రి.

అడ్డగించు.

మ. ... ఈ విపినంబుజ్జ్వల పుష్పపల్లవ ఫలావిరూపి నానాలశా,
గపరితంబన విందు గూడగ మదిం గౌతూహలంబయ్యె నన్న
పరోధింపకు మింతవట్టు చన వీయుక్తుండ వెబ్బింగులన్,

ఆర. 7-208

ఉపలక్షించు సం. స. క్రి.

1. చూచు; కనుగొను.

వ. సవ్యసాచి సవితర్కంబును సవిషాదంబును సగౌరవంబునుగా
నతని నుపలక్షించి యిట్లనియె.

విరా. 1-88

వ. ... (దర్శితాడు) విదురుని దమ్ముల మపలక్షించి ధర్మార్థ,
కామంబులయం దుత్తమమధ్యమాధమత్య నిరూపణంబు
నేయుండు చూతమని పల్కిన నవ్విభునకు విదురుం డిట్లనియె.

కాంతి 8-458

2. ఉద్దేశించు.

వ. అంబికేయుండు పుండరీకాకుంజేరి నిజతనూజుల నుపలక్షించి.

ఉ వీరుమ కాండుపుత్రులును వేరము దక్కి పొసంగి.

ఉద్యో. 4-2, 8 కాంతి. 2-117

వ. అమృహాత్ముండు వెండియు శల్యు కిట్లనుఁ గృష్ణుండు వినుచుండఁ
గొందఱు బ్రాహ్మణు లతని నుపలక్షించి నాతో నిబ్బాలుండు
యాదవుండైన వసుదేవునకుఁ గంసానుజయైన దేవకియందు జన్మిం
చినవాఁ డితని నీవు క్రతుపురుషుం డని కొనియాడుటకు గతంజేమి
యని యడిగిన.

ఆను. 1-184

3. కనిపట్టు.

వ. మదనాతురుండయి దుష్ప్రభుడు దనయం దక్కోమలి యనురాగం.

బుపలక్షించి యిట్లనియె.

ఆది. 4-51.

4. తెలిసికొను.

వ. అనిన విని నగుచు నబ్జనాభుం డద్భును నతిస్నేహంబునం గౌగిలించు.
కొని యెల్లవారి కుశలంబును నడిగి యాతని శీర్షాభిగమననిమిత్తం
బును విని సుభద్రయందు బద్ధానురాగుండగుట నుపలక్షించి.
ద్వారకాపురంబునకుం దోడ్కొని యరిగి. ఆది. 4-170.

5. ఊహించు.

వ. ఇట్లరుగువాఁడు నిజసింహనాదశ్రవణ పరిత్రస్తంబులై యెగసి.
పఱచు పక్షుల యార్ద్రపక్షంబులఁ జూచి ముందట నానస్నంబునం.
గొఱను కలుగవలయునని యుపలక్షించి యతిత్వరితగతిం జనిచని
... యొక్క సరోవరంబుఁ గని. ఆర. 3-318.

ఉపలబ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

ఉ. ఘో, రాజిముఖోపలబ్ధవిజయప్రమదాశ్రితతామోదండ

ఆది. 1-161.

ఉపలబ్ధి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

1. పొందుట, ప్రాప్తి.

ఆను 8-129.

2. మహాత్తత్వము.

సీ అవ్యక్తమునను మహాత్తత్వ ముదయించు నది బుద్ధి మతి ధృతి.
భ్యాతి సంవిదులబ్ధి నామంబు లొంది యెందుచు గని, విని చని.
గావించి విభుతనొప్ప. ఆశ్వ. 2-135.

ఉపలము సం. వి. అ. పుం.

తాయి,

వ. అవ్వీరుండు ఘోరాకారుండయి గాండీవచండనిస్వరంబులొండొండ
నిగుడఁ నిశితసాయకపరంపరలు గురిసి కపాలోపలంబును మేదో
మాంసపంకంబును నస్థిచూర్ణనికతంబును ననుకోడిని నడిప్రక
రంబును బలపె. ద్రోణ. 1-218; ఆను. 4-209.

ఉపలాలన(మ) సం. వి. అ. న.

బుజ్జగి పు.

సీ. ఈ సుమధ్యమ యిమ్మహిశ్వరు జాహుతలంబున లలితోపలాం
నంబు, నొంది రాగిల్లెడు మల్లంబుతోనుండు. స్త్రీ. 2-47

తే. అసలు మాతండ్రి యొక్కనాఁ డతిముదమున, నన్నునుపలాం
నము సేసి. ఆర. 5-188

ఉ. యౌవనదర్శమంది జనమంతకునంతకు నగ్గలింప మై, లావధికంబు
గాఁగ నుపలాలననేయఁగ బద్ధసంభవుం, డావివహోత్తముండు.
ఆను. 1-203

ఉపలాలించు సం. న. క్రి.

1. బుజ్జగించు, లాలించు.

వ క్షయఃకునం దన గాదిలిహాతు ముపలాలించి బృహన్నల దెసం
ను గొని. విరా. 1-248, కాంతి. 5-240

2. గహించు, తాల్చు, వహించు.

క ఏనుగుల మదముతావియు. సైనిక నికరానులేప సౌరభ్యములు,
రా ముపలాలించుచుఁ బవ,మానుం డనుకూలమృదుగమనమునఁ
బొలనెన్. భీష్మ. 1-121

ఉపలాలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బుజ్జగింపఁబడినది.

ఎ. ... ఆకనిచేత సంతతోపలాలితయు ధర్మాధర్మనిదర్శనశీలయు నగు
వాఁచాలి. కాంతి. 1-88

2. ధరింపఁబడినది.

క. అద్యపురుషోపలాలిత, ముద్దోత్తితరోచిరుద్గమోగ్రం బరినిర్భే
ద్యము దివ్యజనన మన,వద్యంబిది కార్ముకైకవరము గుమారా.
విరా. 4-121

ఉపలాలితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బుజ్జగింపఁబడినవాఁడు.

వ. ఉపలాలితుండగు దింభకుండు దనకాలందియెటుగక మహా పదా

ర్థంబు వేడు విధంబున బ్రహ్మానందస్థితిం గోరి. విరా. 1-22

2. మెచ్చుకొనఁబడినవాఁడు, పొగడఁబడినవాఁడు.

వ. దీనంబులగు నాననంబులతోడం గౌరవులు విడిదలకుం బోయిరి.
పాండవులు బహుతూర్యనినదంబులు సింహనాదంబులుం తెలంగం
బొంగారి న సముద్రంబు చందంబున నుల్లసిల్లు పై న్యంబు మగి
డించుకొని నిశ్చితంబులగు నంతఃకరణంబులతోఁ గృష్ణోపలాలితు
లగుచు నిజశిఖరంబులకుం జనిరి. ద్రోణ. 5-418

ఉపలాల్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉపలాలింపఁదగినది.

ఉ. ... వాసవో, తస్యంగతలోపలాల్య పదసంస్కృతివారణ దైత్య
దారణా. శల్య. 1-408

క. అంశప్రదేశలలితో, తంసీ కరణోపలాల్యధరణీపలయా.

కాంతి. 8-426

ఉపరిలోకము సం. వి. ఉ. పుం.

ఊర్ధ్వలోకము, భూమికీ జైనుండు లోకము, స్వర్గము.

వ. అవ్యసువును దద్విమానారూఢుండై యుపరిలోకంబునం జరించు
టంజేసి యుపరిచరుండు నాఁ బరఁగి. అది. 3-24

ఉపరివనము సం. వి. అ. న.

ఆరామము, పెంచిసతోట.

వ. వచ్చునప్పు డెయ్యెడ నేపదార్థంబులఁ జూచినం జూడనివాఁడపోతె
వచ్చె నిట్లు వచ్చి విదేహజనపదంబు సొచ్చి మిథిలాపుగంబు
నువవనంబు దఱిసి చని. కాంతి. 8-267; ఆర. 4-826

ఉపవసించు సం. అ. క్రి.

1. ఉపవాసముచేయు, భుజింపకుండు, ఆహారముదుగు.

అ. పుణ్య దినమునందు భూసురానుష్ఠితో, నుపవసించి గోవులున్న
మంద, కరిగి పరమనియతి నయ్యహోరాత్ర మ, గ్లోష్ఠమున వసించి
నివృతోడ. ఆను. 3-7

2. వసించు, ఉండు.

వ. ఇత్తీర్థంబున దేవఋషి విశ్వతర్పణపరుండై యొక్కనాఁడు
సించినవాఁడు పంచాశద్వత్సర పరిపూరణీయంబగు నైష్ఠికబ్రహ్మ
చర్య ఫలంబు వడయువాఁడని పలికి. శల్య. 2-214

ఉపవహుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సప్తవాయువులలో నొకఁడు

చూ. కాంతి. 6-307

ఉపవాసము సం. వి. అ. పుం.

భుజింపకుండుట, ఉపవాసవ్రతము.

ఆ బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పుపవాసములకుఁ జిత్తశుద్ధి
ఫలజలంబు, లాహరించియునికి కాధిరాజ్యము పత్త్ర, భక్షతకు
దివంబు ఫలము లధిప ఆను. 1-148

ఉపవాసి (సం. విణ. న్. నీ. న్.)

ఉపవాసము చేయువాఁడు.

నీ. ... భృగుతుంగ మను మహావ్రాతమున వాసరత్రయ ముప
వాసియై బ్రహ్మపథంబు పాపంబు దొఱఁగు. ఆను. 2-36

ఉపవిలోకనము సం. వి. అ. న.

చూచుట.

ఉ ద్రౌపదియున్ సుభద్రయును దక్కటికాంతలు భ్రాతృపుత్రి
పౌత్రోపవిలోకనోత్సవము నొందుదుర. ఆశ్ర. 2-108

ఉపవిష్టుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్చున్నవాఁడు.

వ. నారదుండు...వతెంచిన నెల్లివారలుం బ్రత్యుత్థాన ప్రణామంబు
లాచరించి సుఖోపవిష్టుండేసి పరివేష్టించిరి.

శల్య. 2-218; ఆశ్ర. 2-68

ఉపవీతము సం. వి. అ. న.

ఎత్తమఱుజఱు మీదిమఱుడి కుడిచేతి క్రిందుగా వ్రేలాడునట్లు ధరింపఁబడు

వీతము.

సీ. ఉరగాత్మకములైన యుపవీతములు హారములు నంగదంబులుఁ
బొలుపుమిగులః; సౌ. ప్రి. 1-95

ఉపవేశనము సం. వి. అ. న.

ఉపవేశము-కూర్చుండుట.

సీ. మణిహేమపర్యంక మహితోపవేశను, సురుచిరాభరణ విస్ఫురిత
గాత్రు. కాంతి. 2-8

ఉపవేశము సం. వి. అ. పుం.

కూర్చుండుట,

చ. ...ఉపవేశనిశ్చలతఁ జూచినమే లఖలప్రియంబుగన్. శల్య. 2-281

ఉపశమనము సం. వి. అ. న.

1. కాంతము, టర్పు.

వ. ఆమ్మనులు నాకడకుం జనుచెంచి యుపశమనవాక్యంబులు పలికి
జామదగ్నుతోడం తమయాడినమాటలు దేట పఱచి.

ఉద్యో. 4-858

వ. పరిక్షితుండు పరిక్షిణహృదయుండై తనచేసిన వ్యతిక్రమంబునకు
సంతాపించి శమీకు నుపశమనంబునకుమెచ్చి శృంగికాపంబునకు
వెఱచి.

అది. 2-181

2. కాంతి.

వ. అట్లు క్రోధోపశమనం కాచరించుసమయంబున. క్రోధ. 2-165

3. ఊట.

వ అని చెప్పి యిది యుపశమనవ్రకారంబు నీది యెఱింగింత
నాకర్ణింపుము. కాంతి. 8-35

4. ఉడుగుట, విరమించుట.

వ. సహస్రపాదుండు రురునకు సర్పఘాతంబునం దుపశమన బుద్ధి
పుట్టించె ననిన. ఉద్య. 1-158

ఉపశమము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపశమనము, కాంతి.

తే. అట్లుగావున నెఱిగింపు మఖల కార్యజాతమును జిత్రతాపోష
శమముగాఁగ. ఉద్యో. 2-50

2. నాశము.

వ. స్నేహజంబులయిన మానసదుఃఖంబులు జలంబుల నగ్నియుపశమిల్లు
నట్లు విమలజ్ఞానంబునంతేసి యుపశమంబునంబొందు ఆర. 1-22

3. ఊటట.

తే. ఆనరుండు, దద్ద యడలి చాడుకు భూషితములఁదేటి, అఖలజను
లకు నుపశమ మావహించె మౌన. 1-151

ఉపశమించు సం. అ. క్రి.

1. కాంతించు.

వ. అని పలికి వారలకందు మాన్చి యిది యట్లకాక యొందుదగునే
యనుచుఁ దక్కినవారిదెసయుం గనుంగొనిన నెల్లవారు నుపశ
మించిరి. విరా. 5-814

2. ఊటిల్లు.

వ. ... ఎవ్వరు నేమిసేయుదురు కాలవశంబున నవశ్యభావియైనది
యయ్యె నుపశమింపుమని పలికె. స్త్రీ. 1-186 విరా. 2-48

3. ఆడఁగు, తొలఁగు, నశించు.

వ. నీవు ధర్మాధర్మవిదుండవు నయానయజ్ఞుండవు నాకుం బ్రజాగరం
బొనర్చుచున్న సంతాపం బుపశమించునట్లు భవద్యచనామృతంబు
వాయుల్లంబున వెల్లిగొల్పుము. ఉద్యో. 2-80

ఉపశమించుకొను అ. క్రి.

ఉటటచెందు.

వ. కన్నుందాన ఉపశమించుకొనియున్నం గనుంగొని శౌరవేశ్వరుం
డతనిక న్నెఱింగినవారై దుక్కాసనుతోనిట్లనియె. భిష్మ. 8-187

ఉపశమితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కాంతివొందింపఁబడినది, ఉపశమింపఁబడినది.

వ. తొల్లి యిట్లు పుత్రమరణశోకాతురుండైన యకంపనుండను రాజు

నారదమునిచేత మృత్యుప్రకారంబు దెల్లంబుగా విని యుపశమిత
కోకుం డయ్యెనని విందుము. బ్రో. 2-183; స్త్రీ 1-186

ఉపశమిల్లు సం. అ. క్రి.

ఉపశమించు, అడగు, నశించు.

వ. శారీరదుఃఖంబు లాకుక్రియాది ప్రతియోగంబుల నుపశమిల్లు మఱి
స్నేహజంబులయిన మానసదుఃఖంబులు జలంబుల నగ్నియుపశమిల్లు
నట్లు విమలజ్ఞానంబునంజేసి యుపశమంబునంబొందు. ఆర. 1-22

ఉపశాంతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అడగినది, ఉడిగినది.

వ. ఇట్లు రాత్రియగుట దీవాచరంబు, లై న జంతువు బుపశాంతవర్త
నంబులయ్యె రాత్రించరంబులై నవి సంచరింపఁదొడఁగె.

సౌ. 1-15

ఉపశాంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఉపశమము.

వ. ఆనందమునకి ననేక ధేనువుల నొరంగి దురితోపశాంతి యొనర్చె.
శబ్య. 2-184; కాం. 1-123

2. మనశ్శాంతి.

తే. దార ధన మిత్రౌ పుత్ర కాద్యంబులగు ప, దార్థముల సంగమునఁ
జిత్ర మలఁతఁబొంది, విసివినప్పుడు నిర్మల విపుల తపము, గార
ణంబగు నుపశాంతి కలిమి కనఁపు. కాం. 5-499

3. చేరుచోటు.

తే. వేదశాస్త్ర పురాణ సంవేదితంబు, లై న బహువిధ వరిజ్ఞానములకు,
నెల్ల నిది నేరుగడచూపె యేఱుంకు స, ముద్రమునఁబోలె నుప
శాంతి భద్రచిత్త. కాం. 5-823

ఉపశాఖ సం. వి. అ. స్త్రీ.

శాఖనుండి పుట్టిన శాఖ, చిన్నకొమ్మ.

వ. గురునందనుండు క్రోధాతిశయంబునంజేసి నిదురవోవక వటవిట,
పంబు గలయంగనుంగొనువాడు తదీయశాఖోపశాఖల నానా

కాకంబులు విలీనంబులై నిద్రించు చుండ నాలోకించె నయ్యవసరమున.
సౌప్తి. 1-15; కాంఠి. 5-199

ఉపశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశి చింతి, ప్రకాశింపజేయఁబడినది.

వ. ఆశ్చర్యము నీ ధూకామ్రబిల్వాది భూరుహ శోభితంబైన నిజపూర్వా
శ్రమంబుఁ గనుఁగొని శల్య. 2-218

ఉపశోభితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ప్రకాశి చింతాఁడు. ప్రకాశింపజేయఁబడినవాఁడు.

ఉ. పాండవనైర్యసంఘ పరిపాలనసేయు నితఁడయంచుఁ గృష్ణుం
డభిషేకసంపదుఁడశోభితుఁ జేయఁగ నాధిపత్యము,ద్వందతఁబూనితి.
భీష్మ 2-15

ఉపశ్రుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. శుభాశుభములను గూర్చి ప్రశ్న వేయఁగా తద్దేవతావేశముగం బాలా
దుల ద్వారమునఁజెప్పఁబడు సుతర వాక్యము. ప్రసంగ సమయ
మున దైవికముగా వినఁబడు శుభాశుభ సూచకమగు వాక్యము.

అ. ఆగ్రపుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు, బరమనియతిమై నుపశ్రు
తులకుఁజోవుచును శుభంబు లాపహించుటఁగాంచి, చెలఁగి యొం
దొరులకుఁజెప్పికొనుచు. ద్రోణ. 2-845

2. ఉపశ్రుతి కథిష్ఠానదైవము.

వ. నిశానమయంబున నుపశ్రుతి నారాధించిన దదీయాధిదేవత
సీసత్యంబువలన నీమగనిం గనుదని చెప్పి యనంతరంబు సాకారయై
పొడసూపిన. ఉద్యో. 1-171

ఉపసంజనితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలగినది, పుట్టినది.

చ. ... ఆతఁ డచ్చెరువంది పురాకృతోపసంజనిత విశేష మీ భగము
జానుగ నన్ను నెఱింగె దీనికిన్. ఆను 1-156

ఉపసంహరించు సం. స. క్రి.

1. సంహరించు, వశింపజేయు.

వ. ఏమనుసంధించిన పనికి నీకు భయం బేల చతుర్విధ భూతకోట్ల
నుపసంహరింపు మనిన. ద్రోణ. 2-175; కాం. 4-206

2. అణచు.

వ. స్వామీ కోపంబుపసంహరింపుము. కాం. 5-441; ద్రోణ. 2-165

3. మాను, విరమించు.

వ. ఇటు బహుప్రకారంబులం బోరుచుఁ బ్రొద్దుగ్రుఱినప్పుడు గణం
బుపసంహరించుచు రేపకడ దొడంగుచు. ఉద్యో. 4-330

4. నివారించు, మరలించు.

వ. అగ్నిభట్టారకుండు నిఖిలలోకవ్యాప్తంబైన తనతేజోమూర్తి
నుపసంహరించిన. ఆది. 1-189

వ. నిజవిశ్వరూపప్రపంచంబు నుపసంహరించి. ఉద్యో. 8-411

ఉపసంహారము సం. వి. అ. పుం.

ఉపసంహరించుట. మరలించుట. నివారించుట (వ్యతి. ప్రయోగము)

వ. ఏను మేలుకాంచి సంహరించి తనస్మిత స్వరూపంబును బ్రయో
గోపసంహారప్రకారంబులును జిత్తంబున నిలిపికొనుచు. ఉద్యో. 4-340

ఉపసంహృతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉపరసంహారము చేయఁబడినది. హరింపఁబడినది, నశింపఁజేయఁబడినది.

క. సంజనితసముపసంహృతమదనా. ఆను. 1-887

ఉపసక్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొదువఁబడినది, కూర్చుఁబడినది.

అ. రథిభూషణముల రక్కులఁ గేతనచ్చత్ర చామరోపసక్తములు,
రుచులసుఖపాశిరోచులఁ బవలింబి, దివియచందమయ్యె దినక
రుండు కర్ణ. 1-62

ఉపసుందుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక రాక్షసుడు. సుందుని తమ్ముడు.

చూ. చరిత్రకై. ఆది. 8-95 మొ. 113 పలుకు; ఆను. 4-425

చూ. సుందుడు.

ఉపసేవ సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఉపసేవనము.

క. సారముతిఁజేసి మానస, శారీరముజానకులకు సతతముఁ బ్రతి, శారములు సేయుచుండుటె, యారఁగ వృద్ధోపసేవ నౌపధసేవన్.

సఖా. 1-34; సఖా. 2-285; ఆర. 8-822

ఉపసేవనము సం. వి. అ. న.

సేవించుట, పరిచర్యచేయుట.

వ. వృద్ధోపసేవనమును ధర్మసంపేదనమును గలవాడవని నన్ను నీవ. చెప్పితివి. ఉద్యో. 4-36; శాంతి 5-447

ఉపసేవి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

సేవించువాడు.

నీ. నీవు వృద్ధులసేవి ధర్మసంపేది తెలియఁగ వినుము.

ఉద్యో. 4-28

ఉపసేవితము సం. విణ. (అ. అ. అ)

సేవింపఁబడినది.

అ. జనకువిడిచి యిట్లు నని సిద్ధచారణ, సముదయోపసేవితమును. యోగ, సేవనార్హవిధమునై వెలుఁగొందు కై, లాసఖినికల మలంకరించె. శాంతి. 6-326

ఉపస్థము సం. వి. అ. పుం. న.

స్త్రీపురుషుల రహస్యవయము.

వ. వాక్పాణిపాదపాయూపస్థములను కశ్మేంద్రియములును.

శాంతి. 2-285

ఉపస్థానము సం. వి. అ. న.

1. దగ్గఱుట, దరిఁజేరుట.

వ. అవ్యధం బద్ధివ్యాస్త్రవిలాసముగానెఱింగి పాదప్రక్షాళనోపస్పర్శ, నలు లాచరించి యమ్మహారగంబుల కుపస్థానముసేసి వేదవిదులగు నమ్మహాత్ములు శతరుద్రీయంబు జపించుచు.

ద్రోణ 2-872

2. ఉపాసించుట, ధ్యానము.

వ. ఆయ్యరదంబుఁ బూజింపం బురోహితు నియమించి తదీయమంగళ విధానంతరంబ తాను నర్పించి కృతప్రదక్షిణుడై ప్రణమిల్లి తాస్కరోపస్థానం తాచరించి నవినయంబున శత్యవారోహణంబు నేయుచునుటయు

కర్ణ. 1-317

3. అనుసంధానము, స్మరణము.

క. వ్యాపమహాముని లోకహి, తానక్తిని శివునివిషయమై పఠ్యముగాఁ, జేసె నుపస్థాన మొకటి, యాసమధికపుణ్యవాక్యము విను మధిపా.

అను. 5-403

ఉపస్మర్యనము సం. వి. అ. న.

1. ఆచమనము.

వ. ఆతఁడును తాదప్రతాళనంబు మపస్మర్యనంబు నాచరించి.

ద్రోణ. 2-889; అశ్వ. 3-187; అశ్వ. 4-79

2. స్నానము.

తే. సుందరి కాహరదంబునను దగఁగ, సకృదుపస్మర్యనము నేసి చారు మూర్తియై జనించు.

అను. 2-76

ఉపస్మర్యము సం. వి. అ. పుం.

ఆచమనము, స్నానము.

తే. వినుఁ డుపస్మర్య మిందుఁ జేసినయతండు, వడయుతాఁడు మహిత సోమపానఫలము,

శల్య. 2-158

ఉపహాతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కొట్టఁబడినది.

సీ. ఇతఁ డతిలోభోపహాతమానసుఁడు దీర్ఘ, దర్శిగాఁడు. స్వర్గ 5

2. చెడినది, దూషిత మైనది.

మ. ... మానుషంబున కొక్కొక్కెడ సిద్ధిదప్పిన వగల్గిపొందంగ రాసిక యప్పుని దైవోపహాతంబుగాఁ గనుట భూపాలార్హస్మృతం బగున్.

రాతి. 2-187

క. కాలోపహతచేతస్కుడు, మేలు తెరువువట్టునెట్టు. శల్య. 2-268

ఉపహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అడ్డగించ, ప్రతిఘటనము.

తే. దైవోపహతిః శేటు మూఁడెనొక్కొ.

కర్ణ. 1-42

అ. దైవోపహతి నింత, చిక్కువడితి నేమిసేయువాడ. ఆర. 7-262

ఉపహతుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

చెడఁగొట్టబడినవాడు, దూషితుడు.

వ మంజబుద్ధియు తోభోపహతుండునునయి దురభిలాషబున దుర్యోధనుఁ డింతసేనె.

ఉద్యో. 2-198

ఉపహారము సం. వి. అ. పుం.

1. కానుక.

క. గురువునకు మాటువల్కుటఁ, బోరసిన కల్మషము పాసిపోవునతనికిం బరితోషముగా వినయపు, వెరవున సుపహారమిచ్చి వినతుండయినన్.

కాండి. 1-311; విరా. 1-808

2. కానుకగా నిచ్చుద్రవ్యము.

వ. పూజోపహార ప్రముఖ విధానంబుల నద్దేవు నారాధించుచుండి.

కర్ణ. 1-298

3. దేవతాదుల కిచ్చు బలి

సీ. అభవు-అ-నాశయించి యతనికాహ్లాదపహార మర్పించువాడ.

సౌప్తి. 1-112

ఉపహితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కూడుకొన్నది,

క. అనఘామృత్యువు నమృతం, బును దేహమునంద కలవు మోహము మృత్యు, తన్వినయోధ మున్నరూపుం, గను టమృతతోపహితము గాఁగ నెఱుఁగుమీ.

కాండి. 5-384; కాండి. 6-881

ఉపహితుడు సత. విణ. (అ. అ. అ.)

కూడు కొన్నవాడు.

క. గుహయందు నిహితమనియెడు, మహనీయబహ్మపదము మహిత

ద మతోపహితుండగువానికి సన్నిహితంబని చెప్పుదురు మనీషి.
జనఁబుర్.

కాంధి. 3-409

ఉపహృతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలిగొనఁబడినవాఁడు, ఆత్మార్పణము చేయఁబడినవాఁడు.

క. అప్పురుసునఁ బెరిగిన న్నపు, లిప్పుడు భారతరణోపహృతులై పలు
పుర్, గుప్పలు గొనఁబడి రనికిం, దప్పినవాఁ డొకఁడొకండ ధరనంతం
తన్.

కాంధి. 2-96

ఉపాంగము సం. వి. అ, న.

అంగమునకు అంగముగా నుపయోగించునంతర్భాగము. వేదాంగసదృశ.
మైన మీమాంసాది, ఇవి నాలుగు 1 పురాణము, 2. న్యాయ
శాస్త్రము, 3. మీమాంస 4. ధర్మశాస్త్రము

“పురాణ న్యాయ మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి చత్వార్యుపాంగాని.”

క. వగవఁగ సాంగోపాంగము, లగు నాలుగు వేదములయు నధ్యయనము
పొల్పిన నొక సత్యముతో నెన, యగునె యెవ్వియును బోలవఁజె.
సత్యబున్.

ఆర. 2-42

ఉపాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమీపమునఁబుడి.

ఉ. ... కల్పసంక్షయమహాశ్రము చందమునొందుచున్ శతా, నీకుఁడు
దాఁకె గఁకటమణిద్యుతివిద్యుదుపాంతకాంతియై. విరా, 3-171

వి. అ. పుం.

1. సమీపము.

క. అంతిపురము చుట్టటికం, బెంతయుఁ గీడంతకంటెనెగ్గు తదీయో
పాంతచర కుబ్జవామన, కాంతాదులతోడిపొందు నలిమిభట్టుశకున్

విరా 1-131

2. ప్రక్క, అంచు.

ఉ. కారవసేన గోగణముఁ గైకొనిపోవ నంతడు ముట్టి యం, దారని
రాజుఁగ నక యుపాంతమునం బొలఁగించి వేగ నాఁతైరట జోలి
యడ్డపడి తీవ్రశరంబుల నబ్బలఁబు దు, ర్వారరయంబు మాన్చి

పశు వర్గము నిద్రెస వెల్పు నార్పుచున్.

విరా. 5-288

ఉపాంశువధ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రహస్యముగాఁ జంపించుట.

ప్రృథ్వి- ఉపాంశువధఁజేసి మధ్యము మదోద్ధతుంజంపి. ఆది. 5-188

ఉపాంశువు సం. ఆవ్య.

రహస్యము.

వ. ఉపాంశుప్రయోగంబుల భీము వధియించి వారల బలహీనులంజేయు
దము. ఆది. 8-22; ఆది. 5-168

ఉపాఖ్యానము సం. వి. అ. న.

ప్రధానకథలో వచ్చెడి అవాంతర కథ.

క. సౌఖ్యంబులు నొందు జగ, తృప్త్యాతులుఁజెందుఁ దగఁ బురందర
విజయోపాఖ్యానము విన్నను ద. ద్వాత్వాఖ్యానము సేసినన్ జనావలి
కనఘా. ఉద్యో. 1-212; విరా. 1-43

ఉపాత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

క. ...ఉద్యుత్తక్షత్రియ ధర్మోపాత్తంబగు తేజ మొల్లఁజాతై
తోఁజెన్. ఉద్యో. 4-822; కాం. 1-155

ఉపాదానకారణము సం. వి. అ. న.

కారణవిశేషము, (కుండకు మన్ను ఉపాదానకారణము).

వ. ఇట్లు చరాచరాశ్రయకంటై తేజరిల్లు నత్తేరు వీక్షించి ఫాలాకుండు
గ్రహమండిత వ్యోమమండలం బుపాదాన కారణంబుగా విశ్వకర్మ
గావించిన కవచంబు దొడిగి శరాసనంబు ధరియించి కర్ణ. 1-288

ఉపాధి సం. వి. ఇ. పుం

చింత, ఆలోచనము.

వ. మోక్షోపాధి ప్రదంబులను వాక్యంబు లిట్లని యుపదేశించె.

కాం. 4-842

ఉపాధ్యాయుఁడు సం. వి. ఇ. పుం.

1. విర్య వేర్పువాడు-గురుఁడు.

వ అచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాధ్యాయవరణంబు నేసి.

కాంతి. 6-255

1. ఉపద్రవ్య.

వ. మదీయాధ్యరంబునకు నాంగిరసు నుపాధ్యాయంగా వరియింపం బోయితి.

అశ్వ. 1-42

ఉపానయనము సం. వి. ఆ. న.

తెచ్చుట, పొందుట.

చ. ...కీర్త్యుపానయన కృతార్థ సేవకజనా.

కాంతి. 3-529

ఉపానహము సం. వి. హ. స్త్రీ.

చర్మపాదుక, చెప్పు.

మ. నయమిట్లారగ నాతపత్రము నుపానద్యంద్యముం జూపి.

అను, 8-264

ఉపానీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తీసికొని రాబడినది.

క. ...శత్రుశ్లేషో, పానీత నిరంతర సాం, ద్రావంద ప్లావితాత్మ హరి
హరవాధా.

అశ్వ. 1-1

ఉపాయజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాయము తెలిసినవాడు.

క. ...అన విని విహంగవిభుం డల్లన నగుచు నీవు పుత్రస్నేహా, ద్యుండ
వయి పలికి తే బలి, యుండ నుపాయజ్ఞుడను మహోజ్జ్వలతేజా.

అను. 1-217

ఉపాయనము సం. వి. అ. న.

కానుక.

ఉ. ... ఆతనిం, తెచ్చెరఁ దా నెదుర్కొని విశిష్ట సమాదరమై యు
పాయనం దిచ్చి తదీయ చిత్తమున కిం పెనలారఁగ తాద్య మిచ్చి
నన్.

కాంతి. 6-574

ఉపాయము సం. వి. అ. పుం.

1. యుక్తి, పన్నుగడ.

చ. ... ఏమి గతి సమ్యగుపాయ నిగూఢ వృత్తిమై, నహితుల కప్ర
భేద్యమగు నా పదుమూడగు నేడు మత్పితా, మహాలు చరించి
రంతయుఁ గ్రమంబున నాకెఱుంగంగఁ జెప్పిమా. విరా, 1-44

సీ. ఈ రెండు వీశుల తారతమ్యంబులు, నెఱుంగుదు పోరైన నెవ్వ
రోర్తురది నిశ్చయింతమే యెందు నుపాయంబు; బౌరుషంబు గల
వారు గలరు. ఉద్యో. 2-304

2. సాధనము.

తే. అతని బొందు నుపాయంబు నంతరంగ, నిగ్రహముకాఁగ నార్యు
లనుగ్రహింతురు. ఉద్యో. 2-327

3. పద్ధతి, మార్గము.

క. తనువున పఱిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నతినిష్ఠుర
తన్, మనమున నాటిన మాటలు, విను మెన్నియుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-62

4. సామాది.

తే. ఆయుపాయముల్ మూఁటికి ననువుగాని, యట్టిపగతుని యెడ
భేద మాచరింప, పలయు రంద్రముల్ దగవేమవలను గలిగి తత్పు
రతఁ జేయఁజాలు సాధకులఁ బనిచి. శాంతి. 2-416

ఇవి నాలుగు 1) సామము 2) భేషము 3) దానము 4) దండము
శాంతి. 2-412

(వీనితో 'ఉపేక్ష' చేర్చి అయి దుపాయము లని శుక్రకుండు 'మాయ,
ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము' అన మూఁడిటిని జేర్చి ఏడని కొందఱు)

ఉపార్జకుండు సం. విణ. (అ. ర్జికా. అ.)

కృషివాణిజ్యాదులచే జీవించువాడు.

తే. యజ్ఞపరుండు రక్షకుండు నుపార్జకుండు, విప్రశుశ్రూషకుండుగాని
విప్రరాజు, వైశ్యశూద్రులు దక్కిటివాని నెట్టి, ధర్మములఁ జేసి
రేని నధర్మపరుల. శాంతి. 5-451

ఉపార్జనము సం. వి. అ. న.

గడన, సంపాదనము.

వ. కావున నర్థోపార్జనంబును బధుమిత్ర పరితోషణంబును భూపతు-
లకుం బరమ పురుషార్థం బదియునుం గాక. కాంతి. 1-53

ఉపార్జించు సం. స. క్రి.

గడన, సంపాదనము.

వ. పార్థివు లర్థంబు లుపార్జించి సర్వవ్యాదులగు నాదిత్యుల నధ్వర-
క్రియా జాతంబునం ద్రీకులజేసి, కాంతి. 1-55.

తే. యశ ముపార్జింపఁ గ్రొత్త పెంపగునె నాకు, కాంతి. 2-148.

సీ. ఐహిక సుఖము లుపార్జింపవలసిన వారికి.

అను, 5-870; ఆశ్ర. 1-68.

ఉపార్జిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంపాదించఁబడినది. పొందఁబడినది,

సీ. మునుమును వుట్టిన, సుతుఁడు ధర్మము పవ్త్రజనకు దాని-తే-
పాక సంపద సుమతు లుపార్జిం గ ను, పాసనము సేయుచురు తియ్య
పంటి వరుస, మాదరించి తదుపచార మాచరించు, వెరవుగల యట్టి
జనముల విధముదోచ. అను. 5-424.

ఉపార్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గడింపఁబడినది, సంపాదించఁబడినది.

ఉ. అర్జునుఁ డైననేమి సురలైనను నేమిగు విద్విషచ్చిరో, పార్జితమైన
గోధనముఁ బట్టితిమి. విరా. 4-183

ఆ. ధర్మ లబ్ధమైన ధనము పాతిక యేండ్ల, బహుళఫలము నిచ్చుఁ జాప
వృత్త్యుపార్జితంబు కోటియైన నిష్కల మండ్రు, దానికాస్త్ర
విదులు మానవేంద్ర. కాంతి. 5-492.

ఉపాలంభనము సం. వి. అ. న.

నిందించుట, ఆక్షేపించుట;

వ. శిశుపాలుం డుపాలంభనపరుడయి యధోక్షజ నాక్షేపించుచు.
ధర్మరాజున కిట్లనియె. సభా. 2-7.

ఉపాలంభించు సం. స. క్రి.

నిందించుట, ఆక్షేపించు.

వ. ఏను గర్భోటకుండను వాడఁ గర్మవశంబున నొక్క బహుబుష్మి
నుపాలంభించి తచ్చాపంబున నెక్కడం గదలనేరకున్నవాడ.

ఆర. 2-239

ఉపాశ్రయము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రాపు, అండ, ఆశ్రయము.

చ. ప్రకృతియు బుద్ధ్యహంకృతులు భావము భూతచయంబు నిండ్రి
య, ప్రకరముఁ గేశవా భవదుపాశ్రయ భావిత వర్తవంబులు.

కాంతి. 4-288

2. ఊర, ఆశ్రయము.

చ. సుమహదుపాశ్రయప్రమద శోభిత విశ్వజగన్మధువ్రతా.

కాంతి. 4-426

3. ఆధారము

సీ. ... అన్నంబునకు నోలినట్లుగాక, యది ప్రాణ మండ్రు మహాత్ములు
గావున, దానిఁ బెట్టుట ప్రాణదానసమము - రే - విను విశేషించి
తత్పాకమునకు జల ముపాశ్రయము చంద్రుగకుఁ బుట్టఁ బట్టు
వయ్యె, జలము చంద్రుఁడు గాఁడె యోషధులఁ బ్రోచు, గాన
యు త్రమ మన్నంబుకంటె జలము.

ఆను. 2-405

ఉపాశ్రితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆశ్రయింపఁబడినది. ఆశ్రయించినది.

వ. ఇట్లు తమందైన విప్రుండు తమ మంత్రోపాశ్రితంబులగు విహిత
కర్మంబులు నడపుట రక్షింపఁచిన సా గణ్యంబును బోలె నంస్తు
త్యంబై యుండు.

కాంతి. 1-72

ఉపాశ్రితుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆశ్రయించువాడు, అండఁజేరువాడు.

మ. వింశచ్చాయ నుపాశ్రిత. ప్రతజిన్ వికాంతి గావింపఁగాఁ, గల
యా భూజము వంటకట్టియంకై ఖండింపఁగా నేటికిన్.

విరా. 2-138

ఉపాసనము సం. వి. అ. న.

మననము, ధ్యానము.

క. పరతత్వోపాసనత, త్వరుడై సంక్షిణ్ణ కామ భావతనున్నం, బురుష్టు
సుఖమొందు వృద్ధిం, బొరయుచు వపు వమృతకిరణుఁ బొందిన
మాడ్కిన్. కాంతి. 5-191

ఉపాసించు సం. స. క్రి.

1. సేవించు, కొలుచు.

ఆ. తత్సమీపమునకు ధర్మనందనపుత, స్పరత నరిగి తొలుత సకల
మునులఁ, బ్రణతిఁ దెలచి కదిసి బలసి యుపాసించి, రన్నదీకనూజ
నధిక భక్తి. కాంతి. 2-136; కాంతి. 4-274; కాంతి. 1-2

2. ఆచరించు.

వ. ఎవ్వరు ధర్మంబునెడ నసూయ సేయుదు రెవ్వరు దాని మహా
సింతు రెఱిగింపు వారివారి పొందుగతులును వినవలతుం తెప్ప
మనిన. ఆను. 5-428

3. పూజించు,

కుంతిదేవి గొడుగులుం దాను నవ్విప్రు ప్రీతి మపాసించు.

ఆది. 7-2

4. ధ్యానించు.

క. అని పలికి దశరథాగ్రసూసుండు దానును దమ్ముండును మప
వసించి దర్భశయనుడై జలధిండు మపాసించుచున్నంత సము
ద్రుండు. ఆను. 7-48

ఉపాసిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడుపఁబడినది.

సీ. ...భగుం డధిదేవత యగుతారఁ, తెఱకుఁ దేనియ మపాసిక్తమైన
భక్తము. ఆను. 2-378

ఉపాసితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సేవింపఁబడినవాఁడు.

వ. ...మహాధ్వర ప్రముఖ ధర్మకార్య ధుర్యులును సముపాసితార్హ్య
లును దయావిధేయలు నగు పాండవేయులు. ఆశ్ర. 1-2

ఉపాస్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఉపాసన.

వ. మఱువార డరుణోదయంబునఁ గృష్ణుండు కాలోచిత కృత్యములు
నిర్వర్తింపి నూరోపాస్తిసేసి యన్న సమారాధనం బాచరించి. —
ఉద్యో 3-180; ఆశ్వ. 3-110; ఆర. 7-857

2. సేవ, పూజనము.

వ. ఇట్లు ద్రుపదుండు ద్రోణుచేత విముక్తుండయ్యుఁగోపపాశబద్ధుం
డయి యవృథితవంబునకుం బ్రతికారంబుసేయ సమకట్టి త్రాహ్మ
ణోపాస్తి సేయుచుండె. ఆది. 6-91

ఉపాస్యమానుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొలువఁబడుచున్న వాఁడు, సేవింపఁబడుచున్న వాఁడు.

వ ఇట్లుపాస్యమానుండయి చండకౌశికుండు బృహద్రథునకు మెచ్చి.
సభా. 1-189

ఉపాస్యండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాసించఁదగినవాఁడు.

తే. భక్తవత్సల పరమాన్న పగ్మచేత్ర, సర్వభూత మహేశ ఋక్సామ
యజురు,పాస్య సాధు సంరక్షణపరవిహార.

ఆను. 1-840; ఆశ్ర. 2-175

ఉపేంద్రుండు సం. వి. అ. పుం

1 విష్ణువు.

1) ఇంద్ర మువగతః అనుజత్వా దుపేంద్రః- ఇంద్రునికి తమ్ముఁడు
గనుక ఉపేంద్రుఁడు, 2) ఇంద్ర రక్షణాయ దత్సమీపే స్థితోవా-
ఉపేంద్రః- ఇం దుని రక్షి చుటకై ఆతనియొద్ద నున్నవాఁడు గనుక
ఉపేంద్రుఁడ, 3. ఇంద్రతోకా దుపరి తిష్ఠతీతివా ఉపేంద్రః- ఇంద్ర
లోకిమున కేంఁచె పై లోకిమునందుండువాఁడు గనుక ఉపేంద్రుఁడు.

సీ. ...క్రాంతి యుపేంద్రుని యందును నర్థంబునందు లోభమును.

కాంతి. 5-802

2. కృష్ణుడు.

ఉ. ...ఉపేంద్రుని వాక్రీతవత్సలున్ వినిర్థూతకలంకు.

ఉద్యో. 2-880

ఉపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆశ్రద్ధ.

సీ. దేవి యుపేక్షయచూపె యీయమకు ని,ప్పాటు వచ్చుట యని
ప్రందువారు.

పిరా. 2-147

2. నిరసనము.

ఉ. ఇప్పు డుపేక్షసేసి కృపయేమియు లేక విహీనవృత్తి వా. రొప్పమి.
బొందఁ జూచు టిది యొప్పునె యింతట సంతసింపరాదు.

ఉద్యో. 1-371

3. ఉదాసీనత్వము, తగులులేకుండుట.

క. నరనాథ నీవుపేక్షాపరుడవయినఁ గౌరవులక పాండవులక కాదర
యఁగ భూప్రజకెల్లను, దురితం బొనరించినట్లు తుదిఁ గీడు సుమీ.

ఉద్యో. 3-266

క. విని కాలవేది యగు న,వ్వనజాతుఁడు నియతినగు నవస్థకుఁ దలఁ
పం, జన దన్యధాత్వకరణం, బని యూహించుచు నుపేక్ష యాత్మ
నొలయఁగన్.

మౌస. 1-11

4. ఆసక్తిలేమి.

సీ. నియత ధర్మము నీవు నిశ్శృంక నడపుము, ప్రేయము నప్రేయము
నుపేక్షఁగూర్చు.

కాంతి. 2-210

ఉపేక్షకుడు సం. విణ. (అ. -క్షికా- అ.)

1. ఆశ్రద్ధ చేయువాడు.

చ. అతని జయించునంచు మన మధ్యను నెంతయు నమ్మియుండఁగా,
నితఁడును సంగరంబున నుపేక్షకుడయ్యె వృకోదరుం దొకం;
డ తఱికిఁ జొచ్చి దోర్బలము దాచకపోరెడు నేమిసేయు నా,కిత

నని వీరనిం దడవ నేటికి గయ్యము జోలి మానెదన్.

భీష్మ. 2-7; సభా. 2-145

2. ఉదాసీనుడు.

సీ. ఆ సఖః శాంచాలి గానిపేయఁగ నుపేక్షకుఁ డయి చూచె.

ద్రోణ. 5-879, ఉద్యో. 3-40

ఉపేక్షించు సం. స. క్రి.

1. అశ్రద్ధచేయు, ఒప్పరికించు.

వ. అన్నదమ్ములు దమహానం బోరఁ గృష్ణుండు వారింపక యుపే.

క్షించెఁ దనచేతఁ జక్కఁబడదా యని యజ్ఞులైన జను లాడుదురు.

ఆది. 2-220

2. మాను. విరమించు.

సీ. సమర ముపేక్షించి శాంతిమై నుండెద, నడచి పాటెటికి.

భీష్మ. 8-395

3. విడుచు, త్యజించు.

క. వాయునుతుఁ బనిచి నేడట, సేయింపక తక్కితేనిఁ తెప్పెద విను

మేఁ, ప్రాయోపదేశమున నీ, కాయ ముపేక్షింతుఁజుమ్ము కౌరవ.

నాథా.

సౌప్తి. 2-88; శల్య. 2-156

4. నిర్లక్ష్యముచేయు,

క. దారుకుఁ డిట్లనియె మహా వీరు నుపేక్షింపఁదగునె వీనిని మాయా;

ప్రారంభు నుపేక్షింప ర, పార పరాక్రములు పోరఁ ప్రాకృతు.

నయినన్.

ఆర. 1-196

ఉపేక్షితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉపేక్షింపఁబడినది.

తే. అహితవృద్ధి యుపేక్షితఁబగుడు నల్పమగు మహావ్యాధియును

బోలె నదియసాధ్యమయి యుపేక్షకు నిర్మూలికాత్ముఁ శేయుఁ

గాన పాండవశ్రీ యుపేక్ష్యంబు గాదు.

సభా. 2-145

ఉపేక్షితుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉపేక్షింపఁబడినవాఁడు.

వ. విశ్వామిత్ర పౌత్రుండైన పరావసువగురాజు దుర్విసితుండై గర్వో
ద్రేకింబునం బరశురాము నధిక్షేపి చి రాజులకు వెఱచి డాఁగియున్న
వాడవని విశిష్ట జననన్నిధికిం బలికి బాలవృద్ధ భావంబున నుపే
క్షితులై యతఁజేత మున్ను చావకయున్న ప్రతర్దనాదుల నుగ్గ
డించి.

కాంఠి. 2-84

(ఉపేక్షితులు = వదలిపెట్టబడినవారు)

ఉపేక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఉపేక్షింపఁదగి డి.

తే. పాండవశ్రీ యుపేక్ష్యంబు గాదు.

సభా. 2-145

ఉపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడుకొన్నది.

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జిత కఠోపేతంబు.

విరా. 1-7

ఉపేతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడుకొన్నవాడు.

వ. నీవును ధగ్మంబు విడువక యధర్మోపేతులైన నీ కొడుకుల వలన
పక్షపాతంబు విడిచి తెఱంగు నేయుము.

ఉద్యో. 2-88; కాంఠి. 6-486

ఉపేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఉపాయముచే సాధ్యమైనది, పొందఁదగినది.

వ విరోచను మహానుభావంబునంజేసి యోగ సాంఖ్య రూపోపాయ
ప్రకారంబు దోఁచెఁ బదంపడి తదుపేయ బగు వేదవేద్యంబును
నద్దేవుని కరుణా విశేషంబునం బ్రతిభాసించె.

కాంఠి. 6-140

ఉపోద్బలకము సం. విణ. (అ. తికా. అ.)

బలపఱచునది, ధ్రువపఱచునది.

వ. కురుపతి యశ్వత్థామ కభిషేకంబు సేయించిన నా కృపాచార్యుం
డును, గృతవర్మయు గురుపుత్రు నుత్సాహంబునకు ఉపోద్బలకం
బగు సుద్యోగంబునం బొదలిరి.

సాప్తి. 1-4

ఉపోద్బలము సం. వి. ఆ. న.

తోడ్పాటు; ఉత.

వ. నేడు శిఖండి చందంబు వింతయయి యున్నయది. నదీనందనుండు సమయటకు సమయ జైన దైవదత్తోత్సాహంబున నేచి పలికెం గావలయునని యూహించి యుపోద్బలంబుగా నతని కిట్లనియె.

భీష్మ. 3-825

క. అతి తీవ్రమైన నీదగు ప్రతిస కుపోద్బలముగాఁగఁ బరఁగిన ధీరోద్ధత పాంచజన్యరవమున, ధృతి దూలకయున్నె కురువెతికి నిందినుతా.

ద్రోణ. 2-283

ఉప్పతిల్లు అ. క్రి. (సం. ఉత్పత్. ప్రా. ఉవృత)

కలుగు, పుట్టు, సంభవించు.

చ. గుణమున లస్తకంబునను గోటియుగంబునఁగేలఁ దారభి;షణముగ నుప్పతిల్లి రథసంబున రేగిన మాడ్కిఁ దీవ్రమా,ర్గణ నికరంబు లొక్కట నరాతిబలంబులఁ గప్ప.

విరా. 5-80

ఉప్పరము వి.

అకాశము.

వ. ఆదివాఙ్మ్రంబు కల్పాంతజ్వలనంబునుం బోలె నాభీల జ్వాలా మాలా కరాళంబై యుప్పరంబెల్లను దవమయంబుగా నిగిడి.

సౌ. 2-64

ఉప్పరవీధి వి. (ఉప్పరము + వీధి)

అకాశమార్గము.

ఉ. ...రథం, బుప్పరవీధిఁ దోలికొని...

విరా. 8-176; విరా. 5-98; భీష్మ. 2-90

ఉప్పలవాయి దే. వి.

బొటనవ్రేలికిని చూపుడు వ్రేలికిని నడుమ నుండుచోటు.

తే. వలకేలి యుప్పలవాయి వైత్తు, కంపుఁ దీర్థంబు తర్పణ కార్య మునకు.

అను. 4-118

గ్లో. అంగుష్ఠస్య చ యస్మద్ధ్యం పదేశిన్యా చ కారత,

తేన పిత్రాణి కర్విత స్పు 22పోన్యాయతః.

౦. కా అను. 1-61-110 (నిర్ణయ)

ఉప్పరించు దే. స. క్రి.

ఉప్పరించు, వై కెత్తు (మల్లయ్యదక్రియా విశేషము)

తే. ...సీసానఁ బట్టియు నుప్పరించు,

విరా. 2-15

ఉప్ప దే. వి.

లవణము, పడ్రసములలో నొకటి.

తే. అరులు మనమీద నురవడి నరుగుచేగ, నేము నిడిముడి పడుచుండ

నిట్టు లనుట, యొప్పు దురిసిన పండుల నుప్పు వెట్టెదరయ దీనికి

నిన్ను నేమందు తార్థ. ద్రో. 5-853

ఉప్పొంగు దే. అ. క్రి.

1. మిక్కిలి సంతోషించు.

క. మన్నన కుబ్బక యవమతి, 'దన్నొందిన స్రుక్కబడక ధరణీకు

కడన్, మున్నన్న యట్ల మెలగిన, యన్నరునకు శుభము

తొదవు నాపద లడగన్. విరా. 1-188

2. అతిశయించు.

మ. బొమలల్కన్ ముడివడ్డ రాద్రరస ముప్పొంగం దనర్చన్ భుజా,

గ్రము లిం దెవ్వఁడు నాకు మాఱునుచు శార్యస్సూర్తి శోభిల్ల.

ఉద్యో. 2-188

3. మిక్కిలి పొంగు, మీదికి ఉబుకు.

సీ కాగిన యెసరుల కరణిఁ బొరింబొరి కరనిధు లుప్పొంగి పొరలఁ

బడియె. ఉద్యో. 4-116

ఉబ్బు దే. అ. క్రి.

1. అతిశయించు, విజృంభించు.

ఉ. అప్పుడు రెండు నైన్యములు నాహవకేళికి నుత్సహించి పెల్లొ

పైఁ జెరింగి యిచ్చిన సముద్ధతి. భీష్మ. 1-146

మ. అరులం గీటడగించి పొందుసుక నైన్యం బుబ్బి వైఁ గ్రమ్మిరం.

శల్య. 1-802

తే. ...వీరతతికి; సంక్రమము వుట్ట సంకృతాహలీల, మబ్బి భూత

భేతాళంబు లోలనాద, నిట్టలంబగు నెత్తురు పేలు నలుతె

ద్రోణ. 1-146.

2. ఉప్పొంగు, పెరుగు.

క. అడవి దరికొనిన పానకు, వడ వున భీమండు గౌరవపూహంబు,
తొడిసేయుచుఁ జేర్చెందన, యొడలు మనము నంతకంత కుబ్బుచు
నుండన్. భీష్మ. 2-220; విరా. 8-192.

3. గర్వింపు.

క. తను లోకము గొనియాడఁగ, విని యుబ్బుడు నజ్జనుండు.
ఉద్యో. 2-48.
క. మన్నన కుబ్బక యవమతి, దన్నొందిన స్రుక్కబడక ధాడీకుడన్,
మున్నున్న యట్ల మెలగిన, యన్నరునకు కుభము లొదవు నావడ
లడఁగున్. విరా. 1-183.
చ. గజిబిబి లేక యుబ్బక యఖండిత కార్యము శస్త్రవీర్యమున్,
భుజబలముం లొగడ్తవడ. భీష్మ. 2-33.

4. ఉత్సాహపడు, వేడుకపడు.

చ. ...కుల విశిష్టని సువ్రవతు పృథ్వీ నార్యు భీష్ముని నెరకొల్పి సేన
లకు ముఖ్యుడ వివని యుబ్బుజేసి యీ, సునఁ దలపెట్టి చంపి
కొనఁజూచె సుయోధనుఁ డింతనేమగున్. ఉద్యో. 4-207
కవిరాజవిరాజితము :- ...మునయైన మహా, కృత్తినిగని యుబ్బుచు
సాత్యకి యేమనిత్రుంచె శిరంబు. స్త్రీ. 2-181; ద్రోణ. 1-146.

5. సంతోషించు, మురియు.

వ. ధృవ్వుడున్నుండును ద్రోణులం దొడరం బడసితివని యుబ్బుచు
వెడలి భీష్ముం దలవడఁగంటినని పొంగు శిఖండి దోడుగా రాజకాస
నంబు నిర్వర్తించె... ఉద్యో. 4-210.
అ కౌరవులు ప్రకంప గాఢ విస్మయమైరి, పాండునుతులు వారి
బలము నబ్బియార్చి సంకు లొత్తి రాజలంబుల నమ్మ హాత్ముఁ
దృవుఁడే నెర్పమండు. భీష్మ. 8-480.

6. విజృంభించు, చెలరేగు.

మ. అడలం గీటడగించి పాండుసుత నై న్యం బుబ్బి పైఁ గ్రమ్మినం
గురుభూనాయక సేన నొచ్చి కలయం గూలెన్ ధరన్ గుంపులై .

శల్య. 1-802

చ.మనంబు విక్రమోత్సవమున నుబ్బుగాఁ బశువుఁ జంపెడు
చాడ్పునఁ జంపువేడుకన్.

స్త్రీ. 1-162

7. పొంగిపోవు.

క. ఇందఱుఁ జంపితి నని యుబ్బు దీఱద ద్రుపద తనయపట్టుల నభిము
న్యుం దెగటార్చితి మఱుదుల, నందఱు మ్రొంగితి పభూతియన
నీకెద్దీ.

స్త్రీ. 1-128

వి.

1. అధికవ్రము.

వ. అపాండవ కౌరవనై న్యంబులలో నెయ్యది యుబ్బు గలిగియుండె
నని యడిగిన సంజయు డతని కిట్లనియె.

భీష్మ. 1-187

2. ఉత్సాహము.

చ.నెమ్మనములన్ రణకౌతుక మావహిల్లు నా,ననములు దోపఁ
దర్శవచనంబుల సేనకు మబ్బొర్రుచున్.

శల్య. 1-78

క. నినుఁ దలపడఁ జూచిన యీ,తని యేదైతి మంటసొరఁగఁ దలఁచు
మిడుతయు,బ్బున కెన్నయై నాకుం, దోచినయది మ్రుందింపు మితని
శిరవిశిఖములన్.

కర్ణ. 2-348

3. విజృంభణము.

ఉ. పాండు నృపాల నందమలు పావనిమున్నగ నేచి యుష్ట భీష్ముండు
గడంకమై నడచు చోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొండొండ
కడంగి సేన తమ యుబ్బున కుబ్బుగ నన్యనై న్య వేదండ ముఖాంగ
ముల్ దృఢ వితానముగాఁ గొని నిర్వికారులై .

భీష్మ. 1-284

వ. అయ్యతిరథవహుండు లేళ్ళగమిం గనిన బెబ్బలి యుబ్బు దోచ
నలిరేగి యందఱు నులుమాడిన.

ద్రోణ. 2-78

4. గర్వము, పొగరు,

నీ. ...కృపుని, హయముల శరచతుష్టయతాడనమున నుబ్బడఁగించి.

భీష్మ. 1-272

నీ. ...తన్నవ్వు దొడరు రాధా తనూజు, నుబ్బువారిమ్మలై డెబ్బడి

మూఁట వా,రించి.

కర్ణ. 2-168

5. సంకోపము.

నీ. మనమున నుబ్బుమై మాట నాలుకకు రాఁగడఁగిన నాడక శడపి

కడపి,

విరా. 8-55

తే. ఏను గలుగంగ నీ కేమియైమి వాహనముల కుబ్బుగ సంబోధ

నంబు నేయు.

విరా. 5-114

క. కోపము నుబ్బును గర్వము, నాపోవక యునికియును దురభిమాన

ము ని, ర్వాసిపారత్వమునను నివి, కాపురుషగు ఇంబులఁగ్రు

కొరవనాథా.

ఉద్యో. 2-82

శ్లో. క్రోధో హర్షశ్చ దర్పశ్చ హ్రీః స్తంభో మాన్యమానితా,

యమర్థాన్నాపకర్షంతి స వై పండిత ఉచ్యతే.

సం. భా-ఉద్యో. 82-22 (వావిభ్య)

ఉభయకవి మిత్రుఁడు సం. వి.

తిక్కన సోమయాజి విరుదము—అశ్వాసాంతగద్య.

(సంస్కృతాంధ్ర భాషలు రెండింటియందును కవిత్వము చెప్పుటలో

ప్రచండుఁడు—సంస్కృతాంధ్ర భాషలు రెండింటియందు కవిత్వము చెప్పు

వారికి మిత్రుఁడైనవాఁడు)

ఉభయభ్రష్టుఁడు సం. విడ. (అ. ఆ. అ.)

ఇహ పరలోకములు రెంటికిఁ జెడిసనాఁడు.

వ. అజ్ఞానులగు నర్థహీనులు సన్న్యాసకాల వివేకంబులేక వేగిరవడి

యుభయభ్రష్టు లగుదురు.

కాంతి 1-72

ఉభయము సం. సర్వ. (అ. ఈ. అ.)

1. రెండు.

సీ. ఉభయ పార్శ్వంబుల నిభమటలేతోకో చనుచేపు సమదాశి సమితి
మొరయ. విరా. 1-86

2. ఇహపరములు.

వ. ...అశుభ నిరాసనంబును, శుభాధానంబును నొనర్చుచుఁ బ్రజలం
కాలించు భూపతి యుభయలోకసిద్ధులం బొందు. కా.తి. 2-25

ఉమ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పార్వతి.

(1. ఉ ఇత్యనేన సఁబోధ్య మా ఇత్యనేన తవసో మాత్రా నివిద్ధత్యా
దుమా ఉ-ఉబిద్దా. మా-వలదు. అని యిట్లు తల్లిచే దపస్సువలన సిషేధిం
పఁబడెను గనుక ఉమ 2 అవతీ త్యుమా రక్షించునట్టిది. అవ రక్షణే)

తే. ఉమయు నగ్నియు గంగయు నుండ నన్ను, గారవంబున నధికుని
గార దలంచి, చక్కనా పాలి కేతెంచు నొక్కొ వీడు, సంభృత
న్నేహభక్తి విప్రసంభుడగుచు. శల్య. 2-179; అను. 4-85

ఉమాపతి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుడు.

వ. శంకరుండు రుద్రుండు భవుండు స్థాణుం డుమాపతియను వేళ్ళు
బరగు. కా.తి. 8-140

ఉమియు దే. అ. క్రి.

1. సిష్టివనముచేయు, ఉమ్మివేయు.

వ. వాని సువర్త్రుగా నెఱింగి యజ్ఞనవతి యతని పజ్జర చనం జన
నతండు మరలిచూచి పై ధూళిసల్లియు నుమిసియు వేదులు
చందఁబు కానింప. అశ్వ. 1-47; అను. 4-116; ఆర. 4-31

2. క్రక్కు.

సీ. ఉగ్రవిపానలం బుమియుచున్న మహీంద్రుఁ గడగి నేఁ జెవ్వండు
గారిదన్నె. ఆర. 6-315

ఉముక; ఉముకలు దే. వి. ఊక.

శుషము, దాస్యత్వక్కు, వద్దవై పొట్టు.

అ. ఉమ్మక దినుచు నిట్టులుండి నీ తొల్లిండి, లీలఁ దలఁచి యుమ్మలింతొ
లేదొ, యున్నరూపు సెప్పవన్న గార్వభరూప దారణైక నిపుణ
దానవేంద్ర. కాంతి. 4-391

ఉ. గాడిదరూపు చాల్చి యుమ్మకల్ దినుచుండఁగఁ జూచి యుల్ల
సంబాడెదు శుక్ర. కాంతి. 4-396

ఉమ్మడి దే. అవ్య.

ఒకే కాలము, యుగపదర్థకము, 'ఒక్క' శబ్దపూర్వకముగానే దీనికి
తిక్కనగారి ప్రయోగము. నన్నయ ప్రయోగము కానరాదు.

ఒక్క యుమ్మడి.

ద్రోణ 2-92; ద్రోణ. 1-132

చూ. ఒక్కుమ్మడి, ఒక్కుయుమ్మడి.

ఉమ్మలము దే. వి.

సంతాపము, దుఃఖము.

అ. ఇంత తలర నేత యెమ్మెయి నైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్చు
టరుచె, యుమ్మలంబుదక్కి యూటటతోడ నీ, వేగు మసలవలవ
దింక సెచట. విరా. 2-80

క. కనకమయ యూపమొప్పఁగ, ననూన విధమున నీవు యాగం
బొనరించి యొప్పును నిప్పటి నీ, యునికియునుం జూచి నాకు
నుమ్మలమయ్యెన్. కాంతి 4-390

ఉమ్మలించు దే. అ. క్రి. (ఉమ్మలము + ఇంచు)

1. తపించు, దుఃఖించు, శోకించు

ఉ. అక్కటయేమి వేడ్కపడి యానెడు నాసవ మర్థిఁదేరఁగా, నొక్క
నికృష్టఁ బంచటకు నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో, నెక్కఁగఁ జేసి
నిన్ను నతిహీన విధాననియుక్తఁ జేతఁగా, నిక్కమ యుమ్మలించి
తిడి నెయ్యము కల్పియే సఖి. విరా. 2-98

తే. చనిన నయ్యెలనాఁగయు సంక్రమంబు, దెచ్చికొని కా నెఱంగని
తెఱఁగు చాల్చి, కాత్యమున నుమ్మలించి పాంచాలితోడ, నెఱుగు
వేటొక భంగిగా నిట్టు లనియె. విరా. 3-155

2. విచారపడు, దీనత్యము నొందు.

వ. భిమ్మల గాంచి రట్లు సముచిత ప్రకారంబునం గని యతనిం బరివే

ప్తి చి యాసీనులై రప్ప డచ్యుతుం డమ్మహమ్మ నాలోకించి
యుమ్మలించుచు నతః తోడ. కాంతి. 2-99

“శ్లో. కించిద్దీనమనా భీష్మమితి హోవాచ కేశవః”

సం. భా. కాంతి. 50-12

8. విచారిండు, ఆలోచించు. తలంచు.

వ. విరూపాక్షుండు విశాలాక్షుడను నామంబున నావిర్భవించి యా
గ్రంథంబధిమించి దాని నభ్యసించుటకు మర్త్యుల కాయుర్బుద్ధులు
సాలవనియు మ్మలించి యమ్మహానీయ తంత్రంబు సంక్షేప రూపం
బునంబదివేలధ్యాయంబుల వైశాలాక్షుంబున నిర్మించె.

కాంతి. 2-203

ఉమ్మలిక; ఉమ్మలికము దే. వి.

1. ఇమ్మహియెల్లను నీమది, యమ్మలికకుఁ జాల నొచ్చె నుర్వీవర.

ఉద్యో. 1-107

చ. ...ఉమ్మలికయు నుబ్బు నాదుమది మందునకై నను లేదు కేశవా.

కాంతి 4-895

క. మునుముట్ట నెఱిగి శ్రాద్ధంబునకుం గైకొనుట మేలు భూసురు
నిం గైకొని యరసి కాడనిన నా,తని యుమ్మలికంబు సెఱచు
ధార్మికునై నన్.

ఆను. 8-182

2. కష్టము, ఇదుమ, బాధ.

నీ. నలుని పిలుండఁ గానల కేగి దమయంతి మనుజులు వడసి యుమ్మ
లిక వడదె.

విరా. 2-284

వ. ఇన్విధంబునఁ గృష్ణనితోడఁ దనయుమ్మలికంబు లన్నియుఁ ద్రవ్వి
కొని శోకంబు వెల్లి గొన.

ఉద్యో. 3-181

ఉమ్మలికించు దే. అ. క్రి. ఉమ్మలించు (ఉమ్మలిక + ఇంచు)

చ. ...భీష్మఁడెఱింగి వారికి,ట్లను సురలార కాలగతి నాత్మఁడలంచి
యకాదె మేనిలో,నునిచిన నాడఁ బ్రాణముల నుమ్మలికింపకుఁ
డించుకేనియున్.

భీష్మ. 3-15

చి. ఉత్ర ధర్మమునఁ గైకొంటి మేదిని. యమ్మలికింపక లెమ్మువత్స

అశ్వ. 1-6

ఉయ్యాల దే. వి.

ఉయ్యాల.

సీ ఓహరిసాహరి నుయ్యాల చేరుగా వెనుకొంచుఁ దెరలుచుఁ బెనుగొను
నెడలు. విరా. 8-184.

ఉయ్యాలచేరు దే. వి.

ఉయ్యాలకుఁ గట్టిన త్రాడు, ఉయ్యాలత్రాడు.

సీ. ఓహరిసాహరి నుయ్యాల చేరుగా వెనుకొంచుఁ దెరలుచుఁ బెనుగొను
నెడలు. విరా 8-184.

ఉయ్యాల దే. వి.

ఉయ్యాల.

చ. నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనుగి గతాగతకారియైన యు య్యాల.
యును బోలె నూటడక యెంతయుఁ బ్రొద్దు వినిశ్చితాత్ముఁడై.
ఆర. 2-78.

చ. ...సమీరణుడన్ సఖుఁ డూచు చుండగా, నులియుచు మొల్ల.
గుత్తులను నుయ్యాల లొప్పగ నెక్కి యూఁగె నుల్లల దిశి.
కులంబు. ఆర. 4-188.

ఉరగకేతనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సర్పము ధ్వజ చిహ్నముగాఁ గలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు.

వ వీరంలో నురగకేతనుఁడు లేడు. విరా. 4-250.

ఉరగనివాసము సం. వి. అ. పుం.

పాతాళలోకము.

వ. ఉరగనివాసముల ననుకరించు తలంబులును. విరా. 8-238.

ఉరగము సం. వి. అ. పుం.

1. తొమ్మిత్తోఁ బ్రాకునది, సర్పము,

మ. మహారగర్జులం బెట్టియలం బెట్టి కట్టుచందంబున బంధించి

విరా. 1-178.

2. దుర్యోధనుని ధ్వజచిహ్నము.

సీ. ...ఉద్దిప్తమాన మహోరగంబు శేతనంబుల నొప్పు ..రారాబు
సకు. ద్రోణ. 8-288

3 ఒక పర్వతము.

సీ. ప్రాకృయోనిధి పాంతః బర్వతం బొక్కటి, ఘనశృంగ కబళితా
కాశ మగుచు, నురగ నామంబున నొప్పు. అను 1-220

ఉరగుడు సం. వి. అ. పుం.

నాగజాతివాడు.

క. సురలును నసురులు యతులు, నురగులు గంధర్వులును.

ఉరము సం. వి. స్. న.

తొమ్మిది, వక్షము.

సీ. ప్రథమాద్రిఁ దోతెంచ భానుబాహమునా ను, రమ్మనఁ గొస్తుభ
రత్న మొప్పు. విరా. 1-12; శాంతి 5-589

ఉరలంబాటు దే. అ. క్రి.

విడిపోవు, చెదరు.

మ. ధరణీచక్రము గ్రక్కునం గదల దిగ్దంతావళశ్రేణి కం, ధరమల్
మ్రొగ్గబడిన్ దిశావలయముత్కంపంబుగా నీజలా, బురలంబాటుగ
భీష్మువై గవినె. భీష్మ. 8-262

ఉరలించు దే. స. క్రి.

ఉరలఁజేయు, ప్రవహింపఁజేయు.

వ. తలలు చిదుముచు నంకుశంబులు రాల్చుచు, నెత్తురు లురలించుచు
దండలుసెక్కుచు. ద్రోణ. 2-18; ద్రోణ. 1-308, శల్య. 1-211

ఉరలు; ఉరులు దే. అ. క్రి.

(ఉరలు, ఉరులు పదములు విచక్షణలేకుండ ముద్రింపఁబడి యున్నవి.
కొన్ని ప్రతులలో 'ఉరలు' చోట్ల 'ఉరులు' - 'ఉరులు' చోట్ల
'ఉరలు' గలదు. కావున కలిసియే యర్థమీయఁబడివది. నన్నయ

భారతమున 'ఉరలు' లేదు. తిక్కన భారతముననే యీ యస్త
వ్యస్త సముద్రణము)

1. స్రవించు, కాలు.

వ. కరిహయతతిఁ బెల్లుగా నశ్రు లురులఁ జొచ్చెను. భీష్మ. 1-9

వ. దమయంతి వానిసెటింగి తవ పుత్రులఁ దల్లిదండ్రుల కాంధపులం
బ్రత్యేకంబ యడిగి యశ్రుజలంబు లురుల నేడ్చుచున్నఁ జూచి.

ఆర. 2-145; సభా. 2-289

2 దొర్లు, జాటిపడు.

ఆ. పొదివి పటపురేయఁ బొడువ వ్రేయఁగ భగదత్తుదంతి రక్తధార
లొప్పెఁ, జెలువు రెట్టిగాఁగ జేపులు సెలయేలు,లున్న కాచల
మున నురలునట్లు. భీష్మ. 3-148

క. డెందము గలంగఁ గన్నీరందంద మొగంబుమీద నగ్గల మురు
లన్. మౌన. 196

3. పడు, రాలు.

క. ఆపుడు భృష్టద్యుమ్నఁడు, నిప్పు లురలు చూపులడర నిశితాస్త్ర
ములం, గప్పె గుడుసి. ద్రోణ. 1-158

వ మత్స్యయంత్రం బద్ధమం డశ్రమంబున నురులనేసి

ఆది. 3-15; ఆది. 7-182

4. కూలు, విటిగిపడు.

వ. బాహుకుండు విని వీని నెన్ని కాని నిశ్చయింపనేరనని తనరథంబు
నిలిపియావృక్షం బాహణంబ యరులంద్రోచి యయ్యైశాఖలంగల
యాకులుం బండలు నెన్నిన ఋతువర్ణంబు సెప్పినయన్నియయిన.

ఆది. 2-174

వ. భీమునకు మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షం బుడలంద్రోచి.

ఆర. 3-316

క. గిరిగుహాంతర మురలన్.

ఆర. 3-317

(గిరిగుహాముఖములకున్ - అని అనంద వారి ప్రతి)

ఉరవడి దే. వి. (ఉరపు + వడి) ఉరవణి

1. మిక్కిలి వేగము.

సీ. ఉరవడి సేనలు దెరలఁ బైఁ దోఁతెంచు ధూళిపెల్లిపరిసఁ దూలపోక.
విరా. 4-82

క. మొని చనుదెంచు దుర్యోధన సేనా సముదయంబుఁ దఱియ
సురవడిఁ, జననిమ్మా మనరథము నా, సునిశిత బాణముల సమయ
జూచెద దీనిన్.
శల్య. 1-848

2. కార్యము, పరాక్రమము.

క. తరువు వెనఁ బెఱికికొని నీ, పురవడిమైఁ గవిసితేని యుభయబలము
న, చెప్పరు వందుచుఁ జూచి వృకో, దరుడవగుట యెఱుంగకన్నె
తద్విధమేలా?
విరా. 8-206

క. కురుబలముఁ దొడరి గెలువఁగ, సురగణములకైన నరిది శూరోత్త
మ నీ, పురవడి గెలిచితి భాగ్యస్ఫురణంబును బాహుబలముఁ బొగ
డం దగదే.
ద్రోణ. 5-7; భీష్మ. 2-313

3. విజృంభణము.

వ. భయంకరంబగు నతిసంకులంబున సామజవాజిరథంబుల యురవడికి
నోసరింపని కాలుబలంబులు.
భీష్మ. 1-267

క. కరుపతి ధృష్టద్యుమ్నుని, యురవడి గద నిలువరించి యుద్ధతి
మెఱయన్, శరపంచకమున నొంచెను.
శల్య. 1-218

ఉరవడించు దే. అ. క్రి. (ఉరవణించు)

1. విజృంభించు, రేగు.

సీ. కసిమసంగిన మారి గడఁగి జీవులమీఁద నుగ్రతఁ గవియున ట్లుర
వడిచి.
ఉద్యో. 2-139

2. పరాక్రమించు.

వ. సాత్యకియు ధృష్టద్యుమ్నుండును గేకయ పంచకంబును విరా
టుండు నతని కొడుకులం దలకడచి యురవడించిన. భీష్మ. 1-280

3. వేగముగాఁ బరువెత్తు.

సీ. ... అచ్యుతుఁ జూచి ర.ధృమ్ములు మేనుల నలుఁగు లుండ, గీ.

నురవడింపవు వీరల సరకు గొనక, వీని నిప్పుడ యజ్ఞులు విడిచి
తడవు, మనుడు. ద్రోణ 3-151

4, లంఘించు. దూకు.

వ. కరుకమారు లమ్మారులం జుట్టుముట్టి విశిఖంబులు నిగిడించినం
గోపించి దుర్మదుఃతేరి కురవడించి తురంగంబులం జొరిపుచ్చి
సారథిం జదివిన. ద్రోణ. 5-68

ఉరవణి దే. వి.

ఉరవడి.

వ. అమ్మోహరం తా సూతనందను మొన యురవడి సరకుగొనక
మర్కొనియె. కర్ణ. 2-149

ఉరవణించు దే. అ. క్రి.

1. వరాక్రమించు.

వ. సౌబలుండు వేటొక్క విల్లెత్తి యతైఱవి నురవడించి పాండవ
రథికులం గలంచె. కర్ణ. 1-151

చ. ... సంగరంబున, నివ్విదిత విభీతిమై నురవణించుటయున్ నృప
దర్శమల్. కాంధి. 2-224

శ్లో. నిత్యోద్యుక్తో దస్యవధే రణే కుర్యాత్పరాక్రమమ్.

సం. భా. కాంధి. 60-10

2 కవియు, దుముకు.

వ ప్రాణంబులు మీకింత నేడయ్యెనే యని పలికినను నిలువక పైపయి
వారు రవడించిన. ఆశ్వ. 4-48

ఉరవు దే. వి. ఉరువు

ఉచితము, అర్హము, తగినది.

క. అసఘాః మర్త్యుల జీవన, మనిత్యమని యెఱిగి సుఖము నప్పుడ
దుఃఖంబున యపుడు ధర్మ మేమట, కునికియ యెఱ్ఱాతికైవ
నుర పూహింపన్. కాంధి. 5-489; కాంధి. 4-43; కాంధి. 2-381

ఉరస్థలము సం. వి. అ. న.

వక్షః పీఠిక.

వ. గంధమాదనంబున నేను దపంబునేయుచుండ నక్కాలంబునఁ
గాలాంతమందు దడునియజ్ఞంబున కలిగిన నిద్ర భీతిం బఱతెంచి
నాయురస్థలంబునొందిన మదీయకేశంబులు ముంజనిభంబులగుటం
జేసి ముంజకేశండును పేరులిగె. కాంతి. 6-441

ఉరస్సు సం. వి. స్. న.

ఱొమ్ము

క. తమలోన మాటలాడెడు, సమయంబున నొక్కరుడు విశాలో
రస్కుం, డమితబలుడు. విరా. 2-5

ఉరి దే. వి.

1 వాగుర, ఉచ్చు, పడులను వృగములను పట్టుకొను రజ్జువిశేషము.

తే. ద్రోపదీ రూపమును నురిఁ దగిలి తనదు, హృదయమును మృగ
మత్తటి నుదిలకొనుచు, గాముడను బల్లిదవువేటకానివారి,
బడుట కెంతయు నాసింహబలుడు దలరి. విరా. 2-24

క. వల యురి యోవము గాలము, గలిగికదా మృగముఁ బడి,
గజము యుషము దడులు వట్టుదు రట్టుల తజ్జులు విజ్ఞానంబుకలిమిఁ
జూతురు పురుషున్. కాంతి. 4- 81

అ. యోగబలము లేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోవులేని మీరు
నేవులేని, మృగము వలయు నురియుఁ దెగిపోవ నుఱుకంగ, లేని
యట్లు భవము లోన నడఁగ. కాంతి, 5-578; కాంతి. 8-208

2. కంఠపాశము, చనిపోవుటకై గొతునకు వేసికొనెడి ఉచ్చు.

గీ. వానిఁ దెగఁజూడవై తేని వాయుపుత్ర, నీవు గనుగొన నురినైన
నీరనైన, నగ్నినైన విషంబుననైన నేను, మేనుదొఱుగుదు.

విరా. 2-229

ఉరిపోయు దే. అ. క్రి.

ఉచ్చు తగిలించు.

సీ. ఉభయ పార్శ్వంబుల నురిపోసినట్లవి వ్రేలిచచ్చిన. కాంతి. 4-10

ఉరియాట దే. వి. (✓ఉరియాడు) ఉరియాడుట

సందేహము, శంక.

తే .. ఇట్లు...మీరు సెప్పుంగ నురియాట మేలె శాంతి. 1-275
 శ్లో. న తే భిశంకే వచనమ్ యద్భ్రష్టిషి తపోధన,
 అపరోక్షోహి తే ధర్మః సర్వధర్మవిదాంవర.

సం. భా. శాంతి. 82-10

ఉరియాడు దే. అ. క్రి.

1. కళకళపడు, కలకలజెందు

వ. అని వికర్షించుచు గిరిటి యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలంబుడిసి
 కొని. విరా. 1-161

వ. ఇట్లభినందింపియున్న యన్నరేంద్రుఁ డమృద్రపతి మనం బురి
 యాక్షనోయని శంకించి యతనితో మఱియు నిట్లను నివ్వధం
 బాచరించుటకు విచారంబు పలపడు. కర్ణ. 1-257

2. కరితపించు.

వ. పాండవులం బరిమార్చుపని నేడచేయక మఱిచేసిన రారాజు నిర్గత
 ప్రాణుడైన వాకెలసం బెన్నరి కెక్కెడుఁ జక్కటితోడి బవరంలున
 బృహమగిల గెలువరాదని యిట్లురియాడు నాచిత్తంబు చింతా
 పరంపర వాయ నీహక్షి విచేష్టితంబు లోచనగోచరబయ్యె
 సొప్తి. 1-24

3. తొట్టుడు, చలిచు.

అ. అన్నరే ద్రుపాణి యల్లిన తనకరాజ్యమునఁ గీలుకొల్పి బహుళ
 కాష్ఠ్యకలిత పదనుఁ డగుచు గళమున నెలుఁ గురియాడ, వగచి
 యమ్మరూతకుండు శల్య. 2-861

4. దోలాయమానమగు, సందేహించు, వెనుకముందాడు.

క సతి దనపతి వచనంబులు, మఱిజొనువుం దెంపుమాను మాన
 వెఱచు న,య్యతిథిసనువు సేయగత్తో,చు తలం పలవలుచుఁ జేయఁ
 జూచుం డలరున్

తే. ఇట్లు యురియాడు చిత్తంబు నెట్టకేరి, నాథుచెప్పిన ధర్మంబునకుఁ
 జొరగ,నూలుకొల్పి సర్లయమునఁ గీలుకొన్న, లజ్జవేగునఁ
 బోలె వ్రాలంగమోము.

అను. 1-71,72; విరా. 2-102; ఉద్యో. 8-108

ఉరియు దే. అ. క్రి.

1. ఎరియు, కాలు, దగ్ధమగు, పరితపించు.

అ ఇరియ, తల్లులార కరము తప్పయి శోచుట, నుల్ల మలతపేర్చి
నురియుచుండు. మాస. 201

క. సుకుమారుఁ డశఁడు గోపా,లక వృత్తివహించి యడవులం గ్రుమ్మ
దుచు,న్నికి నాకకాదు పగవా,రికినైనను నట మన మురియదే
పగలన్. విరా. 2-210

క. తనలేనిచోటఁ బలువురు, నినుఁ జుట్టుచుముట్టి యొక్కనింజేరి
వధి,చివ వంచనకు ధసంజయు, మన మెమైయి నురియనొక్కొ
మస్మథమూర్తి. క్రీ. 2-78

2. రేగు, ఒరపిడి నొందు.

చూ. ఉరిసినపుండుల నుప్పుపెట్టు. ద్రోణ. 5-358

3. ఉడుకు, పచనమగు.

వ. పాకంబునకు రాకయుండ వెండియుఁ దన సవరించిన కాష్ఠంబులు
గ్రమంబున నీడి యసంబు ప్రబలంబునెయఁ గాష్ఠంబులు సమసెఁ
గాని యా రేగుఁబం డ్లురియవయ్యె. శల్య. 2-197

శ్లో. తస్మాః పచంత్యాస్సుమహాన్ కాలోఽగాత్పురుషర్షభ
సచస్మతాన్యపచ్యంత దినం చ క్షయమభ్యగాత్.
సం. భా శల్య. 49-21 (వాచిశ్ల)

ఉరిసినపుండుల నుప్పుపెట్టు దే. జాతీయము

రేగి ఒరపిడినొందిన పుండుమీఁద ఉప్పుపెట్టు.

(సహజముగా పుండురేగి యొరపిడిపొంది మంటలు పోట్లు కలిగించు
చుండు దానిపైని కోతగోసి మఱిత మంటలు పోట్లు పుట్టించు
ఉప్పు గూరిన నెట్లుండునో ఆట్లు - ఏదో మనస్సున మిక్కిలి
బాధపడుచుండ నెదుటివఁ డేవేవో పొడుపు మాటలాడి మన
స్సును మఱిత బాధపెట్టునప్పుడి జాతీయము నుపయోగింతురు)

తే. అరులు మనమీఁద నురవడి నరుగుదేర, నేము నీడిముడిపక్షచుండ
నిట్టలనుట. యొప్పు దురిసిన పుండుల నుప్పుపెట్టె, దరయ దీనికి

నిన్ను నేమందుఁ బార్థి.

ద్రోణ. 5-358

శ్లో. వషన్ ప్రణే జాగమివ త్తతానాం శత్రుకర్మణః

విధీర్యతే మే హృదయం త్వయా వాక్పల్లవీడితమ్

సం. భా. ద్రోణ. 198-15

ఉరు దే. అ. క్రి. ఉలు

1. మేలగు, శ్రేష్ఠమగు, ఆధికమగు.

క. ఈ లోకమ యురుఁ గొండలు, కాలోకమ కొండలును నిహంబును
బరమున్, మేలగుఁ గొండలు కధిసా, యే లోకము లేదు విసవె
యలఁ గొండలుకన్.

అర. 4-174

(ఉరున్ - మేలనితోచును అని భావము)

2. తగు.

క. అవ్నలుఁ దమ్ములు గలుగుట, యున్నతుఁజేయు నృపునెంత యొలు
ఁగిల్లయినన్, మన్ననయు నీగియును సం, వన్నంబులు గాఁగ వారిఁ
బాటించుటరున్.

కాం. 2-858

క. రసకర్మజ్ఞు డుదారము, పసిండిసేతకుఁ బ్రయత్నపరుడై శుద్ధ, త్వ
సమగ్రము సేయు క్రియ, స్విసువక పరిశుద్ధి జీవునికిఁ జేయుట
రున్.

కాం. 5-417

ఉరులఁద్రోచు; ఉరులంఁద్రోచు దే. న. క్రి.

విజిగిపడునట్లు పడవై చు.

వ. భీమునకు మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షంబు లురులం ద్రోచి యే
కాయన పథంబున కడ్డంబు శయనించి.

అర. 8-818

ఉరులంబడు; ఉరులంబడు దే. ఆ. క్రి.

ఉచ్చులోఁ జిక్కుకొను, వలలో దగ్గ లొక్కును.

తే. దాయ లొడ్డిన మాయజూదంపుటురులఁ, బడి కులంబున కారఁ
దిప్పాటు దెచ్చె.

విరా. 2-225

ఉరులంబుతెంచు; ఉరులంబుతెంచు దే. అ. క్రి.

వైకి రుముకు, డిక్కును.

వ. ధూమాక్షుండు రోషతామ్రాక్షుం డగుచు నతి నిబిడ బలాహ
కానీక భీకరంబై కాటుకొనుచున్న నిశాచర చక్రంబుతో నురులం
బులుతెంచినం జరించి బలీముఖ బలంబులు దుష్కలంబులై తొలం
గిన.

ఆర. 7-85

శ్లో. అభిమత్రాప ధూమాక్షో వేగేన మహతా కపిన్
తస్య మేఘోపమం నై న్యమాపత ద్భీమదర్శమ్
ద్భ్రమ్యైవ సహసా దీర్ఘా రణే వానరపుంగవాః

సం. భా. ఆర. 285, 5, 6

ఉరులనేయు దే. స. క్రి.

చేరించు, పడఁగొట్టు.

వ. మత్స్యయంత్రం బద్ధుం డశ్రమంబున నురులనేసి. ఆది. 3-15

ఉరులు దే. అ. క్రి.

చూ. ఉరలు.

ఉరువు¹ దే. స. క్రి.

మాను, విడుచు, త్యజించు.

ఆ. క్షరము నక్షరంబుఁ గానంగఁ బోలు వేదార్థ చింతనమున నమ్మి
ధురమునందుఁ బూర్వమురివి యపరంబు నేపట్టి, నిలువ వలయు
నధిక నిష్కలలిగి.

కాంతి. 6-144

గీ. ఊర్పి బొందువు వ్రచ్చి వ్రేపురివి నంజు,డంతయును బుచ్చి పాదు
కగా నమరఁగట్టి.

కాంతి. 3-499

చ అన విని సుశయం బురివి యమ్ముతో వరణితమాజుఁ డిట్లను.

కాంతి. 6-321, ఆర. 3-162

ఉరువు² సం. విణ. (ఉ. ఉ. రీ. ఉ.)

1 మిక్కిలియైనది, అధికము.

మ ...అ,మృదుతేజుండు వరించుఁగాక యభిమన్యుం డీ సరోజాసన్.

విరా. 5-368

ఉర్వర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భూమి.

క. చారిద్ర్యముచే గుందుచు, నేరిని నడుగంగ బోవ కెంతయుఁ గృశ
తం, గూరిన విప్రున కుర్వర, వారని దయ సీగి ఫలము వాగ్గో
చరమే ఆను. 2-358; ఆశ్వ 4-5

ఉర్వశీకృత్తికాయోగసిద్ధకీర్తి

కృత్తికా నక్షత్రముగల దినమున లేచి కృత్తికా నక్షత్రముతోఁజేరిన
పూర్ణిమ (కార్తిక పూర్ణిమ) యందు ఉర్వశీయను తీర్థమున స్నానము
చేసి ఏ ఫలితము వచ్చునో ఆ ఫలితమువచ్చునని పేర్కొనినది తాహిత్య
మను పుణ్యలక్షణమున కిది విశేషణము. చూ. 1) ఉర్వశీ 2వ యర్థము
2) ఉర్వశీ తీర్థము, ఉర్వశీ ఉర్వశీ యనునవి రెండు నొకటే. ఈ
తాహిత్యమును తీర్థము గంగానది సమీపమునం దుండెనేమో యనిపించు
చున్నది.

ఉర్వశీ యని గంగకు పేరు.

శ్లో. తథా భాగీరథీ గంగా ఉర్వశీ చాభవత్యురా.

దుహితృత్వం గతా రాజ్ఞః పుత్రశ్చ మగమత్తదా.

సం. భా ద్రో. 60-6

కృత్తికా నక్షత్రమున గంగయందు స్నానముచేసిన ఏ ఫలితము గలుగునో
ఆట్టి ఫలితము నిచ్చునదియని యెఱుఁగు చెప్పుకొనవచ్చును.

సీ. ...ఉర్వశీ కృత్తికా యోగసిద్ధకీర్తి, యైన తాహిత్యమునందు
సుస్నాతుడై, పుండరీకాధ్వరమున ఫలంబుబొందు.

శ్లో. ఉర్వశీం కృత్తికా యోగే గత్వా చైవ సమాహితం,
తాహిత్యే విధివత్సాన్త్యా పుండరీక ఫలం లభేత్.

సం. భా. ఆను. 25-45

ఉర్వి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

భూమి, నేల

వ ...శమముపర్వే నర్విం దోఁడోన్.

విరా. 2-321

ఒకప్పుడు భూమి అరాజకత్వము వలనఁ గలిగిన దోషములచే బుట్టిన
దురితాధిక్యము పీడింపఁగాఁ బాతాళ లోకమునకుఁ బోయెను. అప్పుడు
కాళ్యపుండు తన యూరుపును గ్రుచ్చి దానితో భూమినిఁ బైకెత్తెను.
అధికారణంబుగా భూమి యుర్వియని ప్రసిద్ధికెక్కెను. కాంతి. 2-89, 90

ఉరుత్వాదుర్వి-ఘనమైనది గాన ఉర్వి; ఉద్భూయతే పర్వతై రిత్వర్వి
ఉద్భుజ్ ఆచ్ఛాననే పర్వతములచేత గప్పబడునదిగాన ఉర్వి- అను.

ఉర్విమృత్తిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నేలషట్టి.

తే. శుభ్రముగు నుర్విమృత్తిక సురుచిరంపు, బ్రతిమ గావించుకొని
యందఁ బరము నావహించి పూజావిశేషంబు లెల్లఁజేసి, నీవు
దొలుమేనఁ గొలిచితి న్నీవుతోడ. [దోఁ. 5-418

ఉర్విజము సం. వి. అ. పుం.

వృక్షము.

సమీపోర్విజముల్ వ్రాకియుం.

విరా. 3-27

ఉర్వితలము సం. వి. అ. పుం. న.

భూప్రదేశము.

వ. సర్వాంగ సంగతోర్వితలః బగు దండప్రణామం కాచరించిన.

విరా. 4-149

ఉర్విధరము సం. వి. అ. పుం.

భూమిని ధరించునది, పర్వతము, కొండ.

నీ. ఉర్విధరంబుల నొప్పెడు జేవులు, బులు కాంతికి మునుమెలుగు
వెట్టి. ఉద్యో. 2-118

ఉర్విభృత్తు సం. వి. త. పుం.

1. కొండ.

కా. ...మహాస్థితపాతాపధూతోర్విభృత్తవన గండతైలములతో
నూహింపఁ దుల్యోబులై. ఆర. 5-276

2. రాజు.

ఉర్విరసము సం. వి. అ. పుం.

జలము, నీరు

వ. (సూర్యుడు) ఉత్తరాయణగతుండై యుర్విరసంబు పరిగ్రహించి
దక్షిణాయన గతిం బర్జనభూతుండై యోషధులం బడసి,

ఆర. 1-89

ఉర్వీరుహము సం. వి. అ. పుం.

భూమియందు మొలచునది, చెట్టు.

క. ఉర్వీరుహ నివహముతోఁ బగ్ధకములు వెటికి.

ఆది. 4-7

ఉఱుడు ఉఱు ధాతువునకు వ్యతిరేకార్థక మహదర్థక ఏకవచన రూపము.

చూ. ఉఱు².

ఉఱుక ఉఱు ధాతువునకు వ్యతిరేక క్షార్థక రూపము.

1. చూ. ఉఱు².

అవ్య.

2. అవలీలగ, సునా మనముగ.

చ. ఉఱుక యురంబు బాహువులు నొక్కొక యమ్మున నొవ్వనేసి నీ వెఱిగి యెఱిగి నన్ దొడరి తెక్కడఁ బోవఁగ వచ్చునంచు.

ద్రోణ. 2-90

తే. పద్మనాభుని నొప్పించి పార్థు నొకటి, కొఱతగా నూఱుశరముల నుఱక నొచ్చె.

శల్య. 2-3 1

3. నిర్భయముగా.

సీ. ...రారాజు ద్రోణ, తనయుండుఁ జుట్టిన తలచుట్లు నల్లని, యవి సూతపుత్రు శిరోబరంబు, పచ్చనియది కుంభసంభవ కృపాచార్య యష్టిపములు వెల్లిలుఱక నీవు, దెమ్మి తవట్టును. విరా. 5-210

4. పలుకక, మాటాడక.

క. వెఱచఱవ నింతకంటె, దఱుచుగ బాణంబులేసి తడయక పఱు తెఱుతునని యిసుము చల్లుచు, నుఱక ధనంజయుండు రణజయో న్నతుఁ డరిగెన్.

సభా. 2-305

5. వ్యర్థముగా, ప్రయోజనము లేక, నిష్కారణముగా.

అ. నీవు సూచుచుండ నీ యిష్టుఁ డిమ్మణి, మంతుఁ డిపుడు వనమ మదముపేర్చి, నన్నుతుఱక యమిసె నా మీఁద నిట్టి యిద్దమఱుఁ డీలు నొక్క మనుజుచేత.

అథ. 4-31

ఉటదె ఉటు ధాతువునకు వ్యతిరేక అహమదర్థ కై కవచన రూపము
తగదే - చూ. ఉటు¹.

ఉటవు విణ.

1. ఉచితము, యుక్తము.

అ. అంత తోడ నెల్ల యాపదలును దీటు, వంశ మధిక గౌరవము
నొండఁ, గూడి మనఁట గలుగుఁ గురు పాండవులకు ని, తైఱుగు
సూడ మీకు నటవకాదె. ఉద్యో. 3-380

2. తగవు, పితము

తే. శక్రుతేరైన నడవంగఁ జాలువాడ, వటువునెప్పుడు రథికునే
నుటఁగ నీను, గృష్టసారథ్య ఘనుడగు క్రిడి గెలువఁ, దలఁచు
నీకేను గడపుట దగు రథంబు. కర్ణ. 1-314

3. అధికము

క. పొడువఁగ వ్రేయఁగ నతఁడుం, గడునటవగు వేర్పుకడిమి కలి
మిం డనపై, బడకుండఁ గృపాణమ్మునఁ, గడు జిత్రపుగతుల
జడిసెఁ గైదువు లెల్లన్ భీష్మ, 3-96

క. ఉటవగు వారుగవంటలు, గొఱియల పాడియును దటచగుం బురు
ఘుళకుం, దెటవల చుట్టము లయ్యెద, రెటచియ భుజియితు రర్థి
నెల్ల జనంబుల్. ఆర. 4-205

చ. ...ని, న్నుటవుగ నేను వేడకొన యుక్తుడఁగాక మొఱంగి
నన్ను న, క్కటపడి నీవు వేడటిది గర్జమె నిర్జితదైత్య చెప్పమా
ఆర. 7-386

ఉటికిపోవు దే. అ. క్రి.

దుముకు, క్రిందికి దూఱు.

అ. అనుశర్మ తేరియందున్న ఘనగదా, దండమెత్తికొని యుదగ్ర
వృత్తి, జరతదేహుడయ్యుఁ దరుణ వయస్కున, ట్లవని కటికి
పోయి యతని వ్రేసె. విరా. 3-217

ఉటిది దే. విణ.

సాటి, సమానము.

నీ చంద్రదత్త వ్యాఘ్రదత్తులు, వినుము సేనాబి దుఁడను నృపాలుఁ
డు రథోత్తముఁడు మారుకపుత్రు నెక యశం, దొక్కరుండును
వారి యతీలావు. ఉద్యో 4-288

ఉలు¹ దే. అ. క్రి.

1. తగు, ఒప్పు, ఉచితమగు.

చ ...నీ,యలు కడకేగి తోడుపడు మొడ్లకు నెవ్వరినేని.

ఉద్యో. 4-179

క. కులమునకు నఖిల లోకంబులకు నపాయంబుసేయు పురుషాధము
ని, మృత్యుల దూషించి జగంబును, గులమును రక్షించు టులుదె
కువలయనాథా.

ఆది. 5-111

క. నరవర నరపాన్నంబులు, బరిమళ సద స్తువులును బరమశయన
విష్టరములుఁ గలాధీనత, నరుఁ డొందుం బాయు వాని నమ్మ
మియ యలున్.

శాంతి 1-214

క. శివలింగ స్థాపనముఁ ద్రిభువనములం బరమహితము పొంచెం
గరుడన్, ధవళాక్షిచేసితిం ద, త్రృప్తిమల లింగమన నన్ను భావించు
టులున్.

ఆను. 5-272

ఉ. .. ఒక నక్కనిచ్చి సింహములై విల్పికో లులుదె.

నఖా. 2-151; ఆను. 1-18; ఆను. 1-24; ఆను. 5-384

2. ఇష్టమగు.

క. తెలుపిగొని నీవు సొచ్చినఁ, బిలుదనె చొచ్చెదము రిపులు పెల్లిగిలఁ
నం, నలుమును మాకిది యెంతయు, నలునట్టివరంబు దీని నొసఁ
గుము పుత్రా.

ద్రోణ. 2-7

3. సరిపోలు, పోల్చు.

క. ఒకళులు సూచిన యదివా, రికిఁ బెట్టక నమలుటయును బ్రితిం దనవం,
క్రికిఁ దెచ్చిన చుట్టలు వే తొక భంగింగుడువఁ గుడుపు మలు విష
భుక్తిన్.

ఆను. 4-111

ఉలు² (దీనికి వ్యతిరేకమునందే ప్రయోగములు కనబడుచున్నవి)

స. క్రి.

1. ఉత్తపెట్టు, సరక గొను, పరిగణించు.

క. పిలుదం గురుధరణిపతి, పిలువేతం బ్రాణములు ఘనారాజిబలం,
బులుని తెగువ ముండటం బెన్నోటలట చిత్తమున బెట్టికొని
విహరించెన్. (స్త్రీ) 2-87

అ. క్రి.

ఉలుడు సురేంద్రునైన బలియుండు ఆది. 6-194; ఆది. 7-271

2. మాను, విరమించు, ఆగు.

తే. ఆతడు దివ్యశాస్త్రజాలంబు నశీశయంబు, సూప చతురంగ
బలముల రూపుమాపి, యుతక తటిమి శిఖండిక దెలుపిసూప,
వాడి తూపులు భీష్మ పై వాడు నిడిచె భీష్మ. 8-881
చ. ఉలుక విరోధి నైన న్యముల నుక్కు మడంగంగ మల్లసర్గతి-బలుప.
విరా. 5-81

వ. పర్జన ప్రసాదంబున వహివృష్టి గొడ కులంబుం గురిపించి య
య్యురగుల విగతపరితాపులంజేసి కద్రువగర్వంబున నుతక
గురుడుని వివరముం బవలు గొనుచున్నత. ఆది. 2-47

3. జంకు, వెనడియు.

చ. తటిమి సుశర్మగిట్టి యతిదారుణభంగి రణంబునేయవాడులుక
నిశాత సాయకమ లొక్క మొగిం బది మేనియందు గ్రిక్కిలయంగ
జేసి. విరా. 3-215

క. కరుబలము పొలియుటకు మది, యెరియంగా నున్న నాకు నితడి
రాజున్, శిగముత తన్నె యిమ్మెయి, బరిభవమొందింప వగపు
పాటిలకున్నే. శల్య. 2-308

ఉలుకడ దే. వి.

తగిన స్థానము.

చ. నీ, యలుకడకేగి తోడుడు మొడ్లకు నెవ్వరికేని ఉరోధ. 4-179

ఉలుకు దే. అ. క్రి.

1. దుముకు.

క. ఎఱిగి ఁలుసనిన వెనఁబై, కలుకుదు సాకునము గాకినొడిసిన
భంగిన్. విరా. 2-282

క. మఱియు నొకవిల్లు గొనున, తైఱపిన విరఘుడగఁ జేయ భృతిగర
వాలం, బఱుకొని విభుడు నేలకు, నుఱికి యతనిమీఁదనడచె
నుగ్రాకృతియై. భీష్మ. 3-27

సీ. ధనము లుత్కృష్టఁబులను ధనంజయు మాటపాటిగాఁగొనుము
సోపానభంగి, నున్నది మార్గఁబు యోగసమారోహణమునకు
దానన నడచికాక, వడి నుర్కివడ నీకు వచ్చునే ధనసంగ్రహంబు
భోగార్థకృతంబు దుష్ట, మగుటయుఁగలదు యజ్ఞార్థకృతంబైన
నదియ నిచ్చెన బ్రహ్మపదమునంద. కాంధి. 1-144.

సీ. నొగనొగతోఁదాఁకి పగులంగ నరదంబు, బఱపియాతేరివై కులుకు
వారు. విరా. 3-189; విరా. 4-213

2. పరుగెత్తు.

తే. ద్యూతమున గెల్పునెపమున నఱికి పుణ్యకాంతఁ దలవట్టికొని
సఖాభ్యంతరమున, కీడ్చి వలువలొలుచుటయు నెఱిగి సుతులఁ,
జంపెనని భీముఁ జంపఁ దలంపనగు నె. స్త్రీ. 1-146

3. తప్పించుకొనిపోవు, బయటపడు.

అ. యోగబలము లేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోవులేని మీమ
నేపులేని, మృగమువలయు నురియుఁదెగిపోవ మలుకంగ, లేని
యట్లు భవములోన నడఁగు. కాంధి. 5-578

4. వై పడు.

క. ఆరయుదముగాని యిమ్మోహరమునకును దాపవించి యరదముఁ
బోని. మృరవడి నతనిక యుఱికెడ, నరుమగ నెబ్బంగి నెవ్వ
రడ్డంబైనన్. విరా. 4-246

శ్లో. తస్యమూర్ధ్ని పతిష్యామి తశసతే పరాజితాః

సం. భా. విరా. 58-18

ఉలుము అ. క్రి.

గర్జించు.

క. ఉలుముచు మెలుముచు బిడుగులు, వజ్రులగ నలుగడలఁ బడ
నవారిత వృష్టుల్. ఆది. 8-270.

క. మెలుమ ధనుర్దండము, గుణ ములుమగ విశిఖతతి దొరుగ
నొక్కటఁ దఱచై, పఱవ రుధిరంపుఁ గాలువ, లఱిముఱి ఘన
భుజుఁడు ద్రోణుఁ డడరె నరేంద్రుఁ. ద్రోణ. 1-294.

ప. మహాంబుదంబు చందంబునఁ జదలం దోచి మెలుముచు నులు
ముచు. ద్రోణ. 5-225.

చ. ఉలుముచు నెల్లడం బిడుగు లుగ్రగళింపడ ఘోరమూ ర్తియై.
ద్రోణ. 1-89.

వి.

1. మేఘధ్వని, గర్జనము.

క. మొగిలులు లేకయు నులుములు, గగనఊతంబునేసె. భీష్మ. 1-9.

2. వీరహుంకారము.

క. ఒకమఱి కిరీటి కట్టెది, రికి మలుమునఁ బోయిరేని రెండవ మాటి,
య్యకొనుట కోర్వఁగ లేరై, రొకళ్లు గురు రాజుపేర యోధుల
లోనన్. విరా. 5-56.

ఉలి దే. విణ. (ఇది వృత్తియందే కనఁబడుచున్నది)

అల్పము, చిన్నది. చూ. ఉలిగాలువ.

ఉలికిపడు దే. అ. క్రి. (✓ఉలుకు)

(అకస్మికముగాఁ గలిగిన భయాదులచే) కంపించు, అదరిపడు, త్రుళ్లి పడు.

ప. ఏను నహసనపాదుండను ముని ముఖ్యుండ నా నహాధ్యాయుండు
భగముఖుం డను మునిముఖ్యుం డగ్నిహోత్ర గృహంబున నున్న
నే నపహాసార్థంబు తృణమయ సర్పంబమ్మునిపై వైచిన నతం దులికి
పడి నా కలిగి నీవు నిర్వీర్యులైన యురగంబవగుమని కాపఁచిచ్చిన.

(అదరిపడి అని వాచిక్కవారి పాఠము.) ఆది. 1-156.

ఉలిగాలువ దే. వి.

సన్నకాలువ, చిన్నకాలువ.

క. గురుడను జలనిధి గడచితి, నొరులును దలవంగ నాకు నులిగాలువ
లీ, నరపతుల నరకుగొన నీ, నరదము నననిమ్ము నేటి యని
కలయక మీ. ద్రోణ. 4-83

ఉలియు దే. అ. క్రి.

మ్రోయు, ధ్వనించు, అటచు (పకు పఞ్చాపలు) కూయు, ధ్వని సేయు.

చ. పిడుగుల పిండు బిట్టలియు పెల్లునఁ జార్తుఁడు శంఖమొత్తిన.

విరా 4-171

సీ. తమతమ నియమిత స్థానంబుల బోలి నుండిరి బోరన నులిసె
భేరులు. ఆది. 8-7

చ. అలుగుల మండి యందుల మృగావలియున్ విహగంబులున్
భయా, కులగతిఁ బొంది మూఁగలును గుంటులుఁ జీకులునైన
యట్టులై, యులియక యున్నచో నడఁగియుండఁ. ఆర. 1-301

ఉలిపు దే. వి.

1. శబ్దము, మ్రోక, కలకలము.

అ. వారు సంభ్రమించి వడిఁ గోరి దివియను, గోపచు నులిపురుగులఁ
గూడఁ బాటి, నృత్తకాలఁ జొచ్చి రత్తటి నా కల, కల మెటింగి
కిచక వజంబు. విరా. 3-4

ప. కృతవర్మ సాత్యకు లొక్కరథంబునను దుర్యోధనాది చతుష్టయం
బొక్క రథంబునను బార్శ్వంబుల రాఁబొరులకుఁ గన్నలపండు
వగుచు రాజమందిర ద్వారంబు సేర నరుగు నప్పటి యులిపునకుఁ
గొలుపు వారెల్ల సత్యుత్సుకులై యెదురుమాడ రథోత్తమంబు
నవత్తరించి యరవింధనాథుండు. ఉద్యో. 3-247

న. అట్టి యవనదంబున బోరన మ్రోయు జనుల యులిపురు వాదిత
నాదంబును వారింది. ఆది. 7-168; ద్రోణ. 5-178

2. ఉత్సాహము.

క. మొగమునఁ గయ్యపువేడుక, చిగురొత్త మరాత్తమూర్తిఁ తెలు
వొందు గురుం, దగు రాజులు గొంపులును, బొగడిచులిపు మిగుల,

బ్రహ్మదపూర్ణ హృదయమై.

ద్రోణ. 1-55

3. చలనము.

ఉ. ఆ నినదంబు సాంద్రముగ నాకసమంతయు నిండఁ బయ్యుదున్,
మానసముల్ గలంగి యభిమానము ధైర్యముఁ దూల విద్విష,
తేనె నితాంత నిశ్చలతఁ జిత్రసమర్పిత మూర్తియో యనంగ,
సులివేది యుండియును గ్రమ్మఱఁ దేటిరవంబు మానఁగాన్.

ద్రోణ. 1-239

(ఉలిపు + ఏదు = చలనము వదలు)

శ్లో. తేన ఘోషేణ సంత్రస్తా సంశప్తక వరూధినీ,
నిశ్చేష్టావస్థితా సంఖ్యే హ్యశ్రమయీ యథా.

సం. భా. ద్రోణ. 18-9

ఉలివేదు దే. అ. క్రి.

చలనము లేకుండు-

చూ. ఉలిపు.

ద్రోణ. 1-239

ఉలుకు; ఉల్కు దే. అ. క్రి.

1. భయపడు, బెరు.

తే. ...కరంబున నుదర మప్పశించి యమ్మరొ రక్తేనయంచు నుల్ల
ములుకువారునై పురజనంబులు దలంకి. విరా. 8-86

చ. ధర్మనందను గరువంపుఁ బల్కుల విధంబునకున్ మదిలోన నుల్కు-
చున్. ఉద్యో. 1-290

క. అలయుచుఁ బలుగుల యెలుఁగుల, కులుకుచు నుగ్రాతపమున
కోపక వృక్షం,బల నీడల నిలుచుచు నెలుఁగులఁ బలులం జూచి
భయము గొని వగచుచున్. ఆర. 2-84

2. ఉడుకు, అనూయపడు.

క. జనులకు నొడఁబాటగు విధమున నడచుచు లోకనింద్యముల నుడు
గుచు మీఁదని యొకని కలిమి కులుకక, మనుజులతోఁ బొంది
పొసఁగి మమటొప్పు నృపా. ఉద్యో. 8-31

వి.

భయము.

క. ఉలుకును వెక్కసపాటును, దలకొను నెమ్మనము తోడ ధాత్రి.
రమణుం, డలముదుజ విపుల వక్షస్థుల రేఖాకాంతిఁ బరవశత్వముఁ
బొందెన్. విరా. 1-218.

తే. ఉలిపు విని యుల్లిమునఁ గడు నులుకుపుట్టి. అను. 4-818.

ఉలుము దే. వి.

కుష్మరోగము.

అ. ఉలుము గొన్నవాఁడు దొలుమేన నాఘాత, బంధనముల నొరులఁ
ప్రన్నదనము, నెఱచినాఁడు. అను. 5-100.

ఉలూకము సం. వి. అ. పుం.

1. గుడ్లగూబ.

తే. అచటి బయలెల్లఁదానయై యక్కజంపుఁ, జందమును ఘోరమైన
నిస్వనముఁ జండగతియు భూతవితాన భీరముగా ను,లూక
మొకటి వచ్చె భూలోక నాథ. సౌ. ప్రి. 1-16; కా. తి. 3-210.

2. ఒక దేశము.

యధిష్ఠిరుఁడు రాజసూయము చేయటకు అర్హుఁడగు తుత్తర దిగ్వి
జయంబు సేయనేగి జయించిన దేశము. దీనికా కాలమున రాజు బృహం
తుఁడు.

వ. మఱియు నులూక దేశాధిపతియగు బృహంతునిఁ బరాజితుం జేసి.
సఖా. 1-285.

ఉలూకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. శకుని కొడుకు.

ఇతనిఁ జంపుట నకుల సహదేవుల వంతుగ ధర్మరాజు నిశ్చయించెను.
ఉద్యోగ. 2-230

ఈతఁడు కృష్ణుని మీఁదఁ బార్థునిమీఁద కాణములు ప్రయోగించెను.
ద్రోణ. 5-188.

ఈతఁడు పర్వత ప్రతిముఁడు. ఈతనితో యుయుక్కుఁడు పోరాడెను.

ఉత్తర. 1-141 మొ. 147 వలకు

ఈతడు నకుల సహచేవుల నెదిరించి పోరాడెను. సహచేవుడు ఈతని తండ్రియగు శకుని సమక్షములోనే యితని శిరస్సు ఖండించెను.

శ్లో. 1-386

2. ఇతనిని దుర్యోధనుడు పాండవులం గని వాసుదేవ సన్నిధిని బాంబాల విరాట ప్రముఖులు వినబలుకుమని పరుసని మాటలు గఱపి పుచ్చిన నశండును వెళ్లి యటులనే యక్షరము బీజువోకుండ మాటలాడెను. ఇతడు శకుని పుత్రుడా మతోకడా నిర్ణయించుటకు సాధ్యము గాకున్నను అర్జునుఁ డితనిని "కితవసుతా" (ఉద్యో. 4-206) అని సంబోధించుట చేతను సం. ఖా. ఉద్యో. 159-6 లో "ఉలూక గృచ్చ కైతవ్య" యని యుండుట చేతను, ఇతడు కితవపుత్రుడని తేలుచున్నది. 'కితవుడు' అను పేరుగల వ్యక్తి భారతమున గానరాడు. కితవుడు అన వంచకుడు, మోసగాడు జూదరి యను నర్థములు గలవు. ఈ లక్షణములన్నియు శకునియందుఁ గలవు గాన ఇతనిని 'కితవసుతా' యని అర్జునుడు వ్యాఖ్యానించి యుండవచ్చును. దానింబట్టి ఈ రాయబారిగాఁ బోయినవాడు శకుని కొడుకే. శకుని కొడుకు గాకున్న నింత ధైర్యముగాఁ గృష్ణ పాండవ సమక్షంబున మాటలాడువాఁ డొకడుండఁడు.

ఉద్యో. 4-187 మొ. 210 వ.

ఉల్లాచి సం. వి. ఈ. (న్రీ).

ఉల్లాపి - అర్జునుని భార్య - నాగకన్యక ఇరావంతుని తల్లి. ఈ యల్లాచి కథ మహాభారతమునందు అదిపర్వమునం దొక చోటను అశ్వమేధ పర్వమునం దొకచోటను గన్పించుచున్నది. రెండు చోటుల, తెప్పబడిన వారొక్కరే యయినను ఆంధ్ర భారతమున అదిపర్వ కథయందు ఉల్లాచి యనియు అశ్వమేధ పర్వత కథయందు ఉల్లాపి యనియుఁగలదు... అదిపర్వ కథయందు ఉల్లాపి శబ్దము లేదు. అశ్వమేధ పర్వ కథయందు ఉల్లాచి శబ్దములేదు. సంస్కృత భారతమునందు రెండుతావుల ఉల్లాపి శబ్దమే యున్నది.

ఈమె యైరావత కులసభవుండైన కౌరవుని కూతురు. తీర్థ యాత్ర లకై వచ్చిన అర్జునుని నాగలోకమునకుఁ దీసికొనిపోయి వివాహము

చేసికొనెను. సద్యోగర్భమున ఇరావతుడను కుమారుడు జన్మించెను. చూ. చరిత్ర. ఆది. 8-124 మొ. 184 వఱకు.

బ్రభువాహనుని ప్రేరేపించి అర్జునునితో యుద్ధము చేయించెను. కుమారునిచే హతుడైన నర్మదుని సంతివని మణిచే బ్రదికించెను. అశ్వమేధ కాలమున హస్తపురము చేరెను.

చూ. అశ్వ. 4-58 మొ. 95 వఱకు.

పాండవుల మహాప్రస్థాన సమయమున ఈమె జనకుని కడకు భుజంగ లోకమునకుఁ బోయెను. మహా. 1-28

ఉల్లాపి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

చూ. ఉల్లాచి.

ఉల్కి సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆకాశము నుండి రేఖాకారముగాఁ బడు రేఖాపుంజము - (ఇది అగ్నుత్పాదములలో నొకటి)

శే. అడరి కురుసేనపై గ్రద్ద లాడఁజొచ్చెఁ, బడుచునున్నవి యుంక్కిలిక్కడ. భిష్మ. 8-854

2. మంటలేని నిప్పు కణిక. (ఉల్కాస్యాన్నిర్గత జ్వాలా - అమరము).

వ. ఆ సంయమి చతురునిచే సర్వాయతన సన్నిరుద్ధంబై యాత్మ మూర్ధంబు ఛేదించి మహోల్కాకారంబున నాకసంబున కెగసి కొంత దవ్వరిగి యంత నంతర్హితంబయ్యె. అను. 5-488

ఉల్కము ఉల్కి

(ఉల్కా శబ్దము 'అ' కారాంతముగాఁ గానరాదు. అనందవారి ప్రతిలో 'ఉల్కము' పాఠముగను 'ఉల్కికలు' పాఠాంతరముగను ఈయఁబడినది. మిగిలిన ప్రతులలో 'ఉల్కికలు' పాఠము. ఉల్కము పాఠాంతరము. చూ. ఉల్కిక.

ఉల్కిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉల్కి.

ఆ. రత్న కేతనములు రాజిత శేఖరంబులును రుచిరఘండికలును తార్కు, కాణినిహతిఁ దునిసివడుఁ గౌరవుల చేటు దెలుప దుల్లు మల్కికలును బోలె. విరా. 5-50. చూ. ఉల్కి. ఉల్కము.

ఉల్కాపాతము సం. వి. అ. పుం.

అకాశము నుండి రేఖాకారమగు కాంతిపుంజము పడట.

వ. ఆ సమయమున మనదేశ నుల్కాపాత శర్కరా వర్షాదులగు.
నుత్పాతంబులు గలిగె. శల్క. 1-387

ఉల్కు దే. అ. క్రి.

చూ. ఉలుకు.

ఉల్ల దే. నర్వ.

నాతిదూరము నాతిసమీపము గాని దానిని తెల్పును. ('ఈ' యని
యర్థము)

తే. నా సఖుండు విరూపాక్ష నామధేయుఁ, డతని పురము మధువ్రజ
మదియు మూఁడు, యోజనము లిచ్చటికి దాని కుల్ల తెరువు,
వట్టి వేచని యాదైత్య భర్త గనుము. కాంతి. 8-488

శ్లో. గచ్చ సౌమ్య పథాఽనేన కృతకృత్యో భవిష్యసి.

సం. భా. కాంతి. 170-14

తే. ఉల్ల కాంచన రథముపై మన్నవాఁడు, మనుఁడు తేమం
కరుండు త్రిగర్తవిభుఁడు, మఱియు నినుఁ జూచుచున్నాఁడు
మగువ వాఁడె, దీప్తభుజుఁడు కళింగదాత్రీవరుండు. ఆర. 8-158

శ్లో. ఆసౌ తు యస్తివృత్తి కాంచనాంగే రథే హుతోఽగ్నిశ్చయనే
యథైవ, త్రిగర్తరాజ్ఞః కమలాయతాక్షః తేమంకరోనామ సపమ
వీరః. సం. భా. ఆర. 254-7 (వాచిశ్ల)

తే. ఉల్ల సద్మాకరము పొంత నుండి నిన్ను, మెచ్చి కనుఁగొనుచున్న
యన్మీలితాతుఁ, దుత్పలాక్షి యిత్వాకు వఁశోద్భవుండు, నులల
భూవతి పుత్రుండు సుభగుఁ డతఁడు. ఆర. 6-154

శ్లో. ఆసౌ తు యః పుష్కరిణీ సమీపే. సం. భా. ఆర. 254-8
(‘ఓనర’ అను పాశాంతరము యుక్త ముగాఁ గన్పింపదు) (వాచిశ్ల)

వ. అయ్యురగవల్లితు వచ్చునంతకు నుల్లవనంబున నిలిచెద.

కాంతి. 6-588

ఉల్లంఘించు సం. స. క్రి.

నిరసించు. త్రోసిపుచ్చు, మీటు, జవదాటు.

వ. నీవిట వచ్చుట వినయస్పృడు ధార్తరాష్ట్రులందఱుం గూడం
రాజీ తమలో నిశ్చయించిన తెఱంగు నీశాసనం బుల్లంఘింపంగల
వారు పాండునందనులకు నేమియు నీకుండువారు ... అగుటం
జేసి. ఉద్యో. 8-185.

వ. నీకు విజయంబుగోరి హితంబుపడేళించు నీ గోవిందు వాక్యం
బుల్లంఘింపక. ద్రోణ. 5-311

వ. ఇంత ప్రమాదంబు నీవు గలిమిం దెలిసితి మేంయ్యె మాకులానీ
యాజ్ఞ యుల్లంఘింప. కర్ణ. 2-214

ఉల్లతెరువు దే. వి.

ఈదారి. చూ. ఉల్లి.

ఉల్లము దే. వి.

1. హృదయము.

వ. అద్వివ్య వచనామృతఱిలు నా యుల్లింబున వెల్లిగొనినఁ బునఃపునః
ప్రణామంబు లాచరించి. విరా. 1-19

2. ఇచ్చ. అభిలాష,

ఉ. చిత్తము మెచ్చి నావలనఁ జిక్కఁగ వెండియు నాలతాంగి
య, చొత్తినయట్లు నాకుఁ దన యుల్లిము దెల్లిము పేయకున్కిదా,
నత్తఱిఁ గ్రొత్తకాన్పుగుట నడ్డము పచ్చిన సిగ్గుపెంపు నన్నుత్తల
మందఁజేయుటకునో తలపోసి యెఱుంగనయ్యెడున్. విరా. 2-4

ఉల్లిల దే. వి.

ఉల్లికుట (పరితపించుట) యందలి ధ్వని కనుకరణము.

పీ. విప్రులు వట్టరా వెఱుసొచ్చి యొడిగెడు, గవయంబు చాపునఁ
గర్జ భీతి, నుల్లనుడుకుచు నుండుదు. కర్ణ. 8-83

క. ధనము గలవాడు మృత్యు వ, దనమున నున్నట్లు భయము దన
చిత్తమునం, దన్నుకొగ నల్లిల సుమధును, విను శిఖ చోరాది
మూఱ్య విషయాపదకున్. కాంధి. 4-38

ఉల్లలనుదుకు దే. అ. క్రి.

మిక్కిలి పరితపించు (పరితాపముచే) మకమక మఱిగిపోవు
చూ. ఉల్లల.

ఉల్లలత్ సం. శత్ర.

చలించుచున్న, ఎగురుచున్న (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగములేదు)
క. లలితాచ్చ స్ఫటిక శిలా, తలములపైఁ బాటు విమలతరనిర్వరీణి,
జలపూరములను తారోల్లల దురుహారాలి నజ్జ్వలం బగుదానిన్.
ఆర. 3-283; ఆర. 4-188

ఉల్లవనము

ఈ వనము.

వ. అయ్యురగ వల్లభు వచ్చునంతకు మల్లవనంబున నిలిచెద.

కాం. 6-568

గ్లో. ఆనేన నిశ్చయే నాహం సాధ్య సంప్రాప్తవానిహ,
ప్రతీక్షన్నాగమం దేవి వత్సామ్యస్మిన్ మహావనే.

సం. భా. కాం. 857-10

ఉల్లనత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగములేదు)

ఉల్లసించుచున్న, ప్రకాశించుచున్న.

కా. ...సాంద్రకుసుమ శ్రేణి వికాసోల్లస, ద్రక్షాశోక తరుప్రజంబుల
క్రియన్ రంజిల్లి యొప్పెంగడున్. విరా. 5-38; విరా. 5-279

ఉల్లసనము సం. వి. అ. న.

1. ప్రకాశము, వెలుగు.

ఉ. అప్పుడు శంఖుఁ డెంతయుఁ బ్రియంబునఁ బెండ్లికిఁ బోవునట్లు
మో, మొప్పఁగ నస్త్రశస్త్రముల యుల్లసనంబున శత్రునేత్ర
ముల్, గప్పఁగ. విరా. 8-176

2. పకాసము, స్ఫుటత.

మహాస్రగధ :- వసురుద్రాదిత్య గంధర్వ గరుడ భుజగ వ్రాతముల్
వైభవం బుల్లసనం బొందంగ సిద్ధు లైనముల ముదము ల్పల్లి
వింపంగ సాధ్యుల్, హసిత స్వాంతంబులం బెల్లలమిఁకొనఁగ
వత్సాదరోత్కర్ష ముల్. స్వర్గా. 1-84

8. విహారము, విహరణము.

క. అటచినఁ బటచిన. వ్రేలులు, గటచిన నతఁ డించుకయును గరుడిం-
పక యం,దట ముటుముసేసె గుంపుల,కుటికి యుటికి ఖడ్గదారు-
డోల్లసనములన్. పాప్తి. 2-7; మాస. 57

4 సంతోషము.

చ. ... సముదీరితోల్లసన కందళిత ప్రహసద్దయాలతా, సుమహా-
దుపాశ్రయ ప్రమదశోభిత విశ్వజగన్మధువ్రతా. ఉద్యో. 4-426

ఉల్లసమాట వి. (✓ఉల్లసమాడు)

ఉల్లసమాడుట, పరిహాసము చేయుట.

క. అని తను నుల్లసమాటకుఁ, గినిసి యినతమాటఁ దేమ గ్రీడి నిచట-
మా. రొక్కను వీకఁ గన్నులారం, గనుఁగొనుమీ నిలిచి యనుచుఁ
గవిసెం బెలుచన్. విరా. 5-182

ఉల్లసమాడు సం. అ. క్రి.

1. ఎత్తిపొడుచు, పరిహాసించు, మర్మము దూటనాడు.

సీ. ఈ యొడ్డు భేదింప నే మెవ్వరమునేర, మద్దునుండుచు నీవునచ్యు-
తుండు, బ్రద్యుమ్నుండును డక్కఁ కాట్టుండు మనల నుల్లస-
మాడకుండ నీలావు మెఱసి, భేదించి మాకెల్లఁ బ్రియమొనర్చు-
కుమార. ద్రోణ. 2-5

2. ఆపహసించు, గేలిసేయు.

సీ. తమ్మితేజుల నుల్లసమ్మాడు తన వృదు, కర యుగ్రమునను శంక-
రుని నేత్ర -ఆ- యుగ్రమల్లమూసి. ఆను. 4-419; శల్య. 2-215.

ఉల్లసము చే. వి.

ఎత్తిపొడపు, పరిహాసము, ఎత్తిపొడుపు మాట. సోట్లంతన వాక్యము.

క. పరదోషము నెప్పుగ నేర్తురుగా కాశ్మీయమైన దోషంబు మదిం,
బరికింపఁగ నధములు నేర్తురె తలఁపక యుంటి నలుకతో నుండ-
కుమీ. కర్ణ. 2-112, 113

వ. అని యుల్లసంతాడి మఱియును.

ఉ. గాడిర రూపుచాల్చి యముకల్ దిమ్మచుండఁగఁ జూచి యుల్లసం-

కాడెదు శక్రకాంతి సమయం బగుటన్ విను మింకఁ గొన్ని నీ,
వాడిన నాదు చి త్తమున నల్ప యొకింతయుఁ బట్టడ.

కంఠ. 2-215

ఉల్లసములాడు దే. అ. క్రి.

ఉల్లసమాడు.

తే. కానతై వీరరథికులు బలసి యెలమి, నొండొరుల గరువంబుగ
నుల్లసంబు, లాడుచును జేరి వడతేర నమృదార, గతి శిఖండియు
నడచిరి కౌరవేంద్ర.

భీష్మ. 1-112

ఉల్లసితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. ప్రకాశించినది.

అ. అర్చిపెలుచ నట్టహాసంబు సేసిన, నలిగి యతఁడు భల్లములఁ
దదీయ, భూరికంకటంబు పొలువఱ నఱకి యుల్లసిత మకుట కుండ
లములు డులిచె.

కర్ణ. 3-388

2. గర్వించినది.

వ. సౌభద్రుండు రౌద్రరసోల్లసితమూర్తియై.

ద్రోణ. 2-18

3. ఉద్రిక్తమైనది, రేకెత్తినది.

క. రాగ పరిలిప్తమానన, యోగంబున నిండ్రియంబు లుల్లసితములై,
భోగులగుట యుడిపిన నప, రాగత సంసార దుర్విరామము సేయున్
కాంతి. 4-286

మ. మడి గారుణ్యము సేసి విప్రవరుఁ డీ మంత్రంబు నాకిచ్చె నే, నిదియే
చంద మొ చూతునంచు నొకనాఁ డిచ్చన్ ఋతుస్నాతయై, సుదతి
రత్నము పూర్వకై లతటిపై శోభిల్లు తిగ్మాంకుఁ జూచి దళత్వం
కల భంగి నుల్లసితమై చిత్తంబు రాగిల్లఁగన్.

ఆర. 7-324

4. ప్రసిద్ధము, ప్రఖ్యాతము.

క. విమతమగు లోకరేచన, మున నన్ను విరించుడండ్రు మధమత
రవియం, దనుసాధిక విద్యాస్థితి, నునికిం గవలాభిదాన ముల్లసిత
మగున్.

కాంతి. 6-488

ఉల్లసితము సం. వి. (అ. అ. అ.)

1. ప్రకాశించినవాడు, గర్వించినవాడు.

ఉ. తెల్లని జోడు వెట్టుకొని తీవ్రగతిం జనుదెంచె మత్స్య భూ.వల్లభు
సగ్రనందనుడు వైరిమదాపహ విక్రమ ప్రకా, రోల్లసితముండు
వన్యబల ముద్దతిఁగొల్పు మృగేంద్రరేఖతో, భిల్లుచునుండ శంఖుడు
విభాషణ శంఖనివాద మొప్పుగన్. విరా. 3-148

4. సంతోషించినవాడు.

ఉ. గాండివము క్త బాణమునఁ గర్ణుడు గూలుటయుం దలంకి శ, ల్యం
డరదంబు దోలుటయు నొక్క మొగిన్ భవదీయ సేన లొం, దొండ
కలంగి పాణుటయు నుల్లసితముండయు చూచి పాయు పు, త్రుండు
మహావిరావమున రోదసి విక్రబిలంగ నాగ్నినన్. కర్ణ. 3-374

8. ఉత్సహించినవాడు.

శల్య. 2-262

ఉల్లసితము; ఉల్లసితము సం. అ. క్రి.

1. సంతోషించు.

ఉ. అంబుజమల్ సముద్రదరుణాంకునిఁ గన్న విధంబునన్ వికా,
సంబున నుల్లసిల్లి జనచారు విలోచనముల్ నిజోజ్జ్వలాం, గంబున
కర్ణమై నభిముఖంబులుగాఁ జనుదెంచి రైవయో, గంబున భూ
విభుండు దురగంబులఁ దేరగఁ బంచి చూడఁగన్. విరా. 1-258

తే. ...ధర్మపు దప్పి యుధిష్ఠిరుండు, పడయ నొడఁబడఁ దయ్యింద్ర
పదవియైన, నుచితగతి నెండవడసిన నుల్లసిల్లు. ఉద్యో. 1-11

2. ఒప్పు, ప్రకాశించు.

అ. తనదు బాలబింబమును వమేయప్రభా, పటం జటిం గగన భాగ
మగుచు, నుల్లసిల్లి జగములెల్లను విలసిల్లఁ, బూర్వశిఖరి మీఁదఁ
బొడిచె నినుడు. ఉద్యో. 2-114

తే. ఇట్లయిదును నుల్లసిలుట, ననఘ భూజంబు పంచభూతాత్మకంబు.

కాం. 4-88

చ. ...మహోజ్జ సకచ్చుని నుల్లసిల్లు సుందరమరగోత్తమాలు దపు
దప్పులఁ గాంచిరి చారులోచనల్. ఆను. 1-188

3. స్ఫుటమగు, వ్యక్తమగు.

చ. అడియును గాక కోలుపులైనై నను గారెనుపోతునై నను, న్నదకరి
నై ననుగ్రమ్యగనాథుని నైనను గిట్టిముట్టి బెట్టిదముగఁ గాలఁ
గేలను గడిందిమగంటమి యుల్లపిల్లఁ బట్టుదు నడఁగంగ.

విరా. 1-88

4. విజృంభించు, చెలరేగు.

తే. అడఁగఁ బొదువుచు నలుక యంతంత కగ్గఁలించి యాయముల్
నొంచి దోర్లీల నెఱపి, యుల్లసిల్లిన స్రుక్కొండొరుల రాద్ర,
పుత్రినొంచు చొండొరులను వెక్కసముగ.

విరా. 2-347

5. దిక్కులఁదన బాణంబులు, పిక్కటిలఁగ నుల్లసిల్లి భీష్ముడు నరు లే,
రక్కడ దించి ద్రుపదవిభుఁ, దుక్కఱఁ తత్సేన మీఁద నురవడి
గవిసెన్.

భీష్మ. 1-292

6. కలుగు, పుట్టు.

చ. మనుజవరేణ్య నావలని మన్నన యట్టిదకాదె శత్రు మర్దన మొన
రించి మత్స్య నగరంబున కుత్సవ ముల్లసిల్లి నీ, చనుటయ నాకుఁ
దేజమును సంపదయున్ గరిమంబుగాక.

విరా. 3-225

సీ. ఉదృఢ క్రోధ సముద్రేకములఁ జూడ్కు, లం దుల్లిసిల్లెడు నరుణ
రుచుల.

శల్య. 2-255

7. ఉండు, నిలుచు.

వ మనవారును వెదలి భీష్ముం డగ్రభాగంబున నుల్లసిల్లి నీ కుమారు
అమృహాత్ముఁ బరివేష్టింప.

భీష్మ. 3-815

8. ప్రవర్తిల్లు.

ఆ. అడిచేవుఁడగు మహాదేవు మీఁద నెఃవ్వాని మనసు భక్తివై భవమున,
నుల్లసిల్లు వతని నెల్లకార్యముల డగ్గఱపు సూర్యే గ్రహ వికార
కృతులు

ఆర. 5-257

9. పెంపొందు, వర్ధిల్లు.

వ. అట్టియెడఁ దక్షకు నవత్యంబై తత్తోదరుండుగ నై రావతుండు
పెనిచి యుపలాభింప నుల్లసిల్లిన యశ్వవేనాభిధానుం డగు వాగ

కుమారుండు సర్పముఖ శరాకారంబు గైకొని తనయొద్దనుండ.

కర్ణ. 3-816

తే. ఒక్కఁ దుజ్జ్వల తేజోమయుండు దోచి, జరయు మరణంబు లేక
యమరల సురల, నోత్వజాలిన బలముతో నుల్లసిల్లు, మని వరం
బిచ్చె నిచ్చిన నధికశక్తి.

ఆను. 1-851

ఉల్లాసనము పం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉల్లసింపజేయునది.

వ. మిత్రోల్లాసనంబును బ్రగుణమణిజాంబూనదమయంబును జన
ప్రస్తుతి పాత్రంబును హస్తీకణ్ణాకృతికంబును నగు నతని కేత
నంబు గసకపుంఖ ప్రభా భాసితంబైన భల్లంబునఁ బడనేసిన.

కర్ణ. 3-857

(మిత్రోల్లాసనము = మిత్రులకు సంతోషము గలిగించునది)

క. శ్రీ సంత్రామణ నిపుణ, విలాసకటాక్షా వివృత్తిలంపట చిత్తో,
ల్లాసన రక్షా వేద, వ్యాసవచో విభవంశ్య హరిహరనాథా.

కాం. 1-1

ఉల్లాసము పం. వి. అ. పుం.

1. ప్రకాశము.

క. హ్రీంకార మయమనోజ్ఞా, లంకా రోల్లాస నిత్యలాలిత్యుపకున్.

విరా. 1-82

2. ఆహ్లాదము, సంతోషము.

క. కై పేసి మదన వికారో, ల్లాసంబున మేనువొంగ లముగతి మత్కుం,
తానవపాన విధాన, వ్యాసంగ తరంగితాంతరంగుం డగుచున్.

విరా. 2-329

వ. చూచి తన్నవృదు గ్రమ్మట జన్మించిన నానిఁగాఁ దలంచి యాప
దలకుం తాసి సంపదలకు భాజనంబునై తినని యూజడిల్లి యుల్లా
సంబున మరల నిట్లు కర్ణ సాగరంబు గడవనీడిఁ పొందునందమలు
పరమానందంబు నొందిరి.

కర్ణ. 3-896

3. వికాశము, స్ఫుటత.

వ. అనన విని సంక్రోధహ రోల్లాస వికృతానమందై మక్కు మహీనా

భుండు.

విరా. 5-258

4. ఉత్సాహము.

క. తమ తమ యొద్ది బలంబులు, క్రమ విరళములైన దొరలు గాండి
విచై ను, క్రముగఁ దఱుముటయు నాతఁడు, సమరోల్లాసమున
దివ్య శరతత్పరుడై, విరా. 5-85

5. విజృంభణము.

ఉ. ... వాస విశర ప్రతతిం దొరఁగించి ద్రోణునుల్లాసము మాన్పి
కౌరవ బలంబులు నెత్తురు వెల్లఁదేలఁగాఁ, జేసినఁ గర్ణ కర్ణ మముఁ
జేకొనవే యనుచున్ భయంబునన్. ద్రోణ. 1-882

వ. ఆతని వధంబునకై పాంచాల విభుని వేలిమిం బుట్టినవాడగుట
నప్పార్వతుండు దత్సమయ జనితోత్సాహ రోష విశేషాయత్త
ఁజిత్తుండగుచు నమ్మహీసురవరు మీఁదం గవిసి యేసిన ననికి నొల్లని
యుల్లింబునం బరుని యల్లాసంబు సహింపలేవి తేజంబునం బరికొని
యతండు వోరం దొడంగిన దివ్యాస్త్రంబులు ప్రతిభాసింపక
యుండె. ద్రోణ 5-321

6. సౌభవము

కా. పూహోభావము సూచి నన్నసదుగా సూహించెదో భీమ ము, ద్వాహా
చండిమ సారదుర్దమగదాదండంబు దృష్టదృవ, ద్వేహోల్లా సము
నెట్టు దీనదశకుం దే నోపునో చూడుమీ, యాహోపుట్టెడు లాఁతి
చూపఱకు హోపుట్టు మీ వారికిన్. శల్య. 2-248

7. విస్ఫురణము.

కా. నిద్రాసక్తునిఁ గొంత మేల్కొనినవానిన్ సుప్రభుద్ధాత్ముడై
యుద్రదేకంబును కౌర్యసాగమును బాహుల్లాసముం జూపఁ జం,
చద్రేఖం దిరమైనవానిఁ దను నుత్సాహోగ్రతం దాఁకి యు,న్ని
ద్రస్యైర సమద్ధతిన్ బొటయు వానిం దున్నె నేకాకృతిన్.

సౌప్తి. 1-178

8. వైభవము.

వ. భవదీయసభ యొప్పునకును రాజసూయంబు చెల్లిన యల్లాసంబు

నకు నట్లనవ్యాపడి

కాం. 3-129

9, చేష్ట, వ్యాపారము, కర్మము.

క. జాతుడు మృతుడగుట ధ్రువము, భూతోల్లాసము లనిత్యములు
విను సద్యః, పాతియగు శరీరంబున, కై తొలుగునె ధర్మవథము
నార్యుం డడునఘా.

కాం. 5-513

10. ఉద్రేకము.

క. నదిరయము వారణేంద్రుడు, గుడియించినయట్లపోలె గురువర
దై న్యా, స్పదమగు విషయోల్లాసము, గుడియించును యోగ
సిద్ధి గురుహృదృబుడున్.

కాం. 5-582

ఉల్లాసి సం. విణ. (న్. సి. న్.)

ఉల్లాసము గలవాడు.

మ. నరసింహుం డసురేంద్రువచ్చు కరణి నౌద్రం బుదగ్రంబుగా,
సుర మత్స్యగతః జీరి కమ్మై రుధిర మ్మల్లాసియై దోయిట, న్వెర
వారం గొని త్రావు మెచ్చుఁ జవికి న్నేనున్ మొగంబున్ భయం
కరరేఖం బొరయంగ జల్లి కొను నక్కొరవ్వుఁ జూచుం బొరిన్.

కర్ణ. 8-214; విరా. 1-7; విరా. 5-568; అను. 1-178

ఉల్లాసితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఉల్లాసింపఁ జేయఁబడినది.

క. శ్రీ సాంగత్య విధాయి వి, కాసోల్లాసిత కటాక్ష కరుణామయ
మూర్తి.

స్త్రీ. 1-1

ఉల్లి దే. వి.

ఉల్లిగడ్డ, ఉల్లిపాయ ఇది 1) నీరుల్లి (పలాండువు) 2) వెల్లుల్లి (లకునము)
అని రెండు విధములు.

అ. మునగయల్లి యడవిమునగ దుర్మాంసము, లానుగమ్ము మలిన
మైన యుప్పు, కఠియ జీలకఱ్ఱ కరివేము గురుజ యిం, గువ ప్రతర్క
నీయకొటి యగుట.

అను. 8-189

ఉల్లికుట్టు దే. వి. (✓ ఉల్లి)

నీర్తిపాదువు, పోల్లంకనము

చ. వినుమరిఁ జంపనుం తెలుప వేచుట లెస్స ప్రతాప భాషణం, బున
వెడ నుల్లి కుట్టులను బొంకుల వానిఁ గలంగఁ జేసి రేఁచినఁ దన
పూఁపు, దప్పు నఱసేయని చందము నమ్మియున్న చా, శున్న మెఱ
యంగఁ బల్కుచుఁ గడున్ మది నమ్మక యుండఁగాఁదగున్.

కాంతి. 8-20

ఉల్లి కుట్టు మాటలు దే. వి. (✓ఉల్లి)

ఎత్తి పొడుపు మాటలు, సోల్లుఁత వచనములు.

క. సమరమునకుఁ బురికొల్పుచు, మముఁ దలఁచిన నుల్లి కుట్టుమాటలఁ
దచ్చి, తము లుడికించుచుఁ శాండవ, సమితిం గడఁగించు వారఁ
చట నెవ్వరోకో - (ఉల్లికుట్టు - ఉల్లిము + కుట్టు - అని-శ ర.)

ఉద్యో. 2-242

ఉల్లి ఖితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రాచుకొనఁబడినది, రాపిడి చేయఁబడినది.

ప్రగ్ధర :- లీలం గల్లొల భాగోల్లి ఖిత గగనమై.

ఆర. 7-16

ఉల్లేఖి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

రాపిడి చేయునట్టిది, తాఁకునట్టిది.

వ. కైలాసకైల విలాసాపహాసి భాసుర గగనతలోల్లేఖి శిఖరరమ్య
హర్మ్యతలంబులను.

ఆది. 7-166

ఉవిద వై. వి. (సం. యువతి)

1 స్త్రీ, ఆడుది.

వ. అన్నారాయణుండునుం శోకసంతాపితాంతఃకరణుండగుచు నుచిత
వచనంబుల నయ్యువిదల నెట్టకేలకు నూరార్చి. ద్రోణ. 2-339

2. భార్య.

తే. ... బుచ్చీకుఁడధిక, సమ్మదమున గృహస్థ ధర్మమ్ము నడుపు,
చుండి సంతానకాంక్ష నయ్యువిదతోడ.

ఆను. 1-107

ఉష్విశులూరు; ఉష్విశ్లూరు దే. అ. క్రి.

1. ఉ్వరపడు, తమకించు, తహతహపడు.

78)

ఉ. వీనుల దియ్యమెక్క మును విన్నిఁ బరస్పర రాగవృత్తి లో,
నూనినఁ జూచు వేడుకల నువ్విఁఖలూరెడు నెమ్మనంబులు.

విరా. 8-898

చ. పిలిచిన రాజులున్ మునులు బ్రీతి యెలర్ప బలోత్కరంబు
శిష్యులుఁ దమతోడరా మనము లువ్విఁఖ లూరఁగ యజ్ఞ వర్త
నం,బులు గనుగొంటకై సకల భూవలయంబునఁ గల్గునట్టి
చా,రలు సనుదెంచిన.

ఆశ్వా. 4-185

మ. అనినంగేకయ రాజనందన ప్రభూతాశ్చర్యయై యిట్లనున్, విను
నీ రూపము సూచి మా నృపతి యివ్విఁఖ్లురు.

విరా. 1-321

ఉ. ... ఇక్కడకుఁ దార్చి నేర్పునన్, శయ్యకుఁ దెచ్చెదం గునుమ
సాయకు పూనికి నేడ తీర్చెదన్.

క. అని యువ్విఁఖ్లురుచు వెసఁ జని.

విరా. 2-245; 246

ఉవ్వెత్తుగొను దే. స. క్రి. (ఉప్పు + ఎత్తు + కొను)

నిశ్చేషముగా చంపు, నశింపఁజేయు.

అ. కవల వారుఁ గొడుకు గమియుఁ జాంతాల వర్గంబు వృష్టి
వరులుఁ గడఁగి రేని, యొక్క మాత్రలోన నువ్వెత్తు గొనరె
దు, రోధనాది శతము నుద్ధవిడిన.

ఉద్యో. 1-29

క. అటువది కోటులు గపివరు, లుఱక జగత్త్రయము నొకట నువ్వెత్తు
గొనం, దతిగొన్నయట్లు నడవఁగ, నెఱసి కుముదుఁ డరుగుచెంచె
నృపవరుఁ గనియెన్.

ఆర. 7-86

ఉళినరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు, అష్టవసువైన ప్రభాసుని భార్యకు ప్రియసఖయైన
జితవతి తండ్రి.

చ. మర్రి లోకంబున నుళివరపతి పూతురు జితవతి యను కోమలి
నా ప్రియసఖ.

ఆది. 4-159

ఉష్ణము సం. వి. అ. పుం.

ఒకట, లొట్టియ.

సీ. విను తొల్లి యొక యువ్వని మనితరసాధ్యతపంబు పేయఁగ
మెచ్చి బ్రహ్మ వచ్చి యర్థించినది యేమి యనిన—

కాంతి. 8-88; అశ్వ. 3-157

ఉష్ణి) సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అడు లొట్టయ.

క. తురగియు నుష్ణియు ఖరియును, గురిసిన దుగ్ధములు నిండ్లకోటి
గణితముల్, ధరణిసురాది జను లహృరువునఁ బోయిన నఘంబుఁ
బొందుదు రధిపా.

కాంతి. 1-321

ఉష్ణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

వేడియైనది.

చ. దినముననెల్ల నుష్ణకరదీపులు పర్వి రసంబుఁ బీల్చి.

కాంతి. 2-126

ఉష్ణకరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుఁడు, (వేడియైన కిరణములు గలవాఁడు.)

సీ. ... చంద్రముని నుష్ణ, కరుని జక్రంబులుగాఁబెట్టి. కర్ణ. 1-282

ఉష్ణత్వము సం. వి. అ. న.

వేడిదనము.

క. హిమకరుఁడు శైత్యమును న, ర్యముఁడు మహాతేజమును హతా
శనుఁ డుష్ణత్వము విడిచిరేని గుర్వర్థము నాచేకొనిన సద్రవతంబు
విడువనే.

ఆది. 4-223

ఉష్ణినాభుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉష్ణపులలో నొకఁడు. చూ. ఉష్ణపులు.

ఆను. 8-192

ఉష్ణిగంగ సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒక శీర్షప్రదేశము. ఇచట స్థూల శిరసుని ఆశ్రమము గలదు. ఇచ్చట
మానక్రోధ త్యాగము ముఖ్యము ఉండు స్నానముచేసిన వారు కృతార్థు
లగుదురు. బహుశః ఇది ఉష్ణపు గుండముగల గంగానదీ ప్రదేశ
మేమో,

తే. ... నీ యుత్తమ నాయకత్వ, మెటిగి నినుఁ గొనియాడనే
నెంతదాన. విరా. 2-361

తే. నాథుల దూఱంగఁ గాదు వినుము, సతికిఁ దానెంత వడియును
సథల లోన. విరా. 2-148; ఉద్యో. 4-388

3. ఎంత కాలము.

క. ఎంతకుఁ గృతకార్కుండగు, నంతకుఁడీ రంతకును భయం బందక
నిశ్చింతమున నుండుడు. ఆది. 7-288

4. ఎంతకు లేదు - ఎంతకుఁ గాదు. ఎంతకైననుఁ దగును.

క. పారాశర్యాది మునులు, నీరాజన్యులును వినికి యెంతకు లేదీ,
గారాము నాకుఁ బరమో, దారపదావాప్తి గాదె ధిర్మతనూజా.
అను. 4-894

5. సంబంధ సర్వవామము.

చ. మన బలమెంత యంతయు సమగ్ర సముద్యమ దుర్దమంబుగా,
మును మను గూర్చి. విరా. 8-108

ఎంతదప్పు చే. వి.

1. ఎంత దూరము.

తే. ... ఎంత దప్పు, సనిన నడవికిఁ గడలేమియును మృగ వ్రణంబు
బొదుపుటయును గొందలంబు నేయు. స్త్రీ. 1-48

2. అసంభవము.

తే. ద్రోణ కర్ణ దివ్యాస్త్రముల్ క్రూర భంగిఁ గవియు నప్పుడు
మము నీవు గావకున్న, బ్రదుకు తెంతదే వ్యధిక శుభంబులను
భవత్ప్రపాదంబు గని. కాదె వాసుదేవ. శర్మ. 2-388

ఎంతదాక అవ్య. ద్రు. (17 ఎంత)

ఎంత వఱకు, ఎంత పర్యంతము.

గీ. ఇలయు గిరులును శరధులు నెంత దాకఁ, గలుగు నంత కాలం
బును వెలియుచుండు, శుకుని కీర్తియు. కాం. 8-341

శ్లోకములు వెనుక ముందగుట మాత్రమే కన్పించుచున్నది గాని పేర్లలో భేదములేదు. ఈ మాత్రమునకే తిక్కనగారు నిర్ణయసాగర ప్రతిని అను సరించివారనుటకు వీలులేదు.

ఉష్ణము సం. వి. అ. న్. పుం.

వేసఁగి, గ్రీష్మము.

సీ. ...శత్రుప్రతాపోష్ణ సమయంబు, గా మిత్రు బర్హి కేశారవంబు, లెసఁగంగఁ దోతెంచి యింద్రనందన మహాజలధరంబు.

ఆర. 6-186

ఉసులు దే. వి.

ప్రాణము.

క. ఉసులు సచ్చినవారలు వత్తురె. ద్రోణ. 2-185; శల్య. 2-56

ఉసులుగొను దే. అ. క్రి.

ప్రాణముదీయు. చంపు.

క. ...ఈ, పిన్నతని ప్రాణంబులు, గొన్నది యిది దీని యుసులుగొని యెద ననియెన్. అను. 1-7; ద్రోణ. 5-135

ఉరి

తొరికించు దే. అ. క్రి.

ఉంకించు, ఉత్సహించు, హను.

కా. నీ తోడ్పాటున నేఁ ద్రివిష్టపములన్ గెల్వంగ నూఁకించు.

కర్ణ. 3-130

తొలకువ దే. వి.

విక్రాంతి, ఊబట, తెఱపి, నిరాచుము.

చ. వలవదు రోయఁతాండవుల వారొక యూఁకువలేని త్రిమ్మటన్,
బలమటి వన్యసత్త్వముల పాల్పడిచచ్చినచోటఁ బూరి యున్నొం
వదె యింత కింకిట మనోముద మస్థలితంబుగాఁగ విచ్చలవిడి
రాజ్యలక్ష్మిఁ దగు చందమునం గొనియాడు మున్నతిన్.

విరా. 8-95

“ఊబట” అనునది పాఠము. “ఊకువ” యను నది పాఠాంతరము.

ఊకొను దే. స. క్రి.

1. ఊకొట్టు, మనస్సున పెట్టక విను, వినియు విననట్లు విను.

ప. మీరును వారును నొక్కటియై యున్న మీదిక్కు దేవతలకుం దేఱ
చూడరాదనిన నమ్మాటలు వెడవెడ యూకొని ధృతరాష్ట్రుండు
విదురున కిట్లనియె.

ఉద్యో. 2-49

ఉ. రక్కెపమాట లాడెదరు రాజును దమ్ములు వానిలోన నీవొ
క్కటి యైనఁ గాదనగ యూకొనుచుండుట యంతకంటె మేలు.

ఉద్యో. 8-84

2. విను, అలకించు.

చ. ... కార్య మల్పబుద్ధుల వెడమాట లూకొనకు దోషము
నేగియు వచ్చు వెమైయిన్.

ఉద్యో. 3-881

ఊగు దే. అ. క్రి.

ఉచ్యలమాగు. చూ. ఉచ్య

ఆర. 4-188

ఊచముట్టు దే. క్రి. విద.

(అరటి పొరలను దూఁట తగులు వఱకు వొలిచినట్లు); నిశ్శేషముగా,
మూలముట్టుగ.

అ. ఉద్ధవిదిన పనుల నూచముట్టుగఁ దెత్తు.

విరా. 8-120

ఊచముట్టుగొను దే. స. క్రి. (ఊచముట్టు + కొను)

నిశ్శేషముగాఁ జంపు, చంపు.

ఉ. గొడుక తమ్ములుఁ దోడ్పడఁగడఁగి శత్రువరుల గెల్పెదనంట
వొక్కరుఁడు దక్క, కుండ నీతమ్ముల గుట్టల నూచ ముట్టుగొని
యెనే విధి యేగతిఁ జనుడుఁజెవును.

శంక. 1-28

ఊచికొను దే. స. క్రి.

ఊగించుకొను, ఊగునట్లు చేసికొను.

ఉ కాతసఖాగ్రఖండిత లసన్నదకుంజర కుంభముక్త ము, కాతత. తైల కందిర గుహంతర సుప్తమృగేంద్ర కేశర, వ్రాతము. వేడ్క నూచికొన వారక చేరులు గాదె క్రోడ నిష్ఠాత మహోగ్రు భీముఁ జెనకం దలపోయుట నీకు నెమ్మెయిన్.

ఆర. 8-176

ఊచు దే. స. క్రి. (✓ఊగు) ఊపు

ఊగఁజేయు.

చ దళిత నవీన కందళ కదంబ కదంబక కేళీరజో, మిళిత సుగంధ బంధుగ సమీరణఃకన్ సఖుఁ డూచుచుండఁగా, మలియుచు మొల్లి గుత్తులను మయ్యెల లొప్పగ నెక్కి యూఁగె ను,ల్లల దళినీకులంబు మృదుల ధ్వని గీతము విస్తరించుచున్,

చూ. తలయూచు.

ఆర. 4-183

ఊటు దే. స. క్రి.

పొడుచు.

నీ. చేతి నమ్మెటలను వేరుకోలల నేని యంకుశంబుల నూటి యతి రయమున, వాహనంబులఁ దోలువారును. భీష్మ. 8-284

ఊడు దే. అ. క్రి.

(దీనికి మూలరూపము తమిలమున 'ఉన్దు' - తమిలమున రేఫమునకు 'ఉ' కారోచ్చారణ ముండును గాన 'ను' లోపించి 'ఊను' అయినది. రేపము లోపించి 'ఊను' అయినది 'ఊడు, ఊను' (సమానార్థక ములు) చూ. ఊడుకొను.

ఊడుకొను ఊడు (స్వార్థమున 'కొను' ప్రత్యయము)

నాటు, గ్రుచ్చు, దిగబడు.

వ. కాలుబలంబుల పీచుంగుపెంటలమీద మాడుకొనం గూలిన. మోటకంబులున్. ద్రోణ 2-80.

(ఇది 'ఊడుకొను' అను పాఠమునకు పాఠాంతరము)

ఊత దే. వి. (✓ఊదు)

1. ఆధారము.

క. చనుటయు ద్రౌపది యతనిం, గనియుం గానని విధంబు గైకొని
చిత్తంబున బెరక తన ముందటి, పని వెరపున నుండె భీము
పలుకుల యూతన్.

విరా. 2-248

2 ప్రాపు, ఆశ్రయము.

వ (ధృతరాష్ట్రుడు) డప్పి యెక్కుడు గదిరిన గాంధారి తనువున
మేను సేర్పి మూర్ఖిల్లుటయు నార్తి నొంది యక్కుంటీనందనా
గ్రజుం డిట్లని పలవించె.

క. కరిదళ సహస్ర బలవి, స్ఫురితుడగు విచిత్రవీర్యపుత్తుఁ డొక
తతో, దరి నూతగొనియె విధి, యెవ్వరి హేనులజేయఁ దకట
వక్రుండైనన్.

చ, అనిలజమేని చందమగు నాయసరూపము చూర్ణితంబు సేసిన
బలమానసియుఁ డొక చేడియ నక్కట యాశ్రయించె.

అశ్ర. 1-39, 40, 41

3. ఆవలంబనము.

చ. అరయఁగ రాజధర్మము సమాశ్రయమై నదవుం ద్రివర్గమున్.
గురుతర మోక్ష ధర్మమునకుం దలఁపం దన ప్రాప యూత.

కాం. 2-158. ద్రోణ. 1-353

సీ. అవశమై యొఱగిన యంగవల్లిక పొంత, చున్న భూమిరుహం
బూతగాఁగ,

ఆర. 7-28

4. భావము, తలంపు.

క. ఇది నాయదియను నూత, న్మది నెయ్యది పట్టుకొల్పినను వాని
తమై, తుడ్లి జేటు వొంది వానికి, నది కోకము నానహించు
సర్వతంబున్.

కాం. 4-18

శ్లో. కిందిదేవ ముమత్వేన యదా భవతి కల్పితమ్.

తదేవ పరితాపార్థం సర్వం సంవద్యతే తదా.

సం. కా. కాం. 174-44, 45

ర. అడుగున వెడల్పుగను వైవి సన్నముగను నుండునట్లు రెండు వైపుల
మూత లేకుండ వెదురు పేళ్లతో అల్లిన మత్స్యగ్రహణ సాధనము.

క. వెరవున నూతల నెత్తెలగరముల మత్స్యములఁ బట్టి కడుసంతస
ముం, బొరయుచుఁ ద్రాళ్లం గ్రువ్వఁగ, గరమూహించి మడిఁ
బ్రాప్త కాలజ్ఞుండున్. కాం. 3-198

ఊతకోల దే. వి. (ఊత + కోల)

అవలంబముగాఁ బట్టుకొనెను కష్ట, అవలంబము.

తే. అంధులకు నూతకోలగా నకట యొకని, నైన నిబంధక నూర్వర
నదయ వృత్తి, మ్రింగి తందెవ్వఁడేనియు మీకు నెగ్గు, లాచరింపని
వాడుఁ లేడయ్యెనయ్య. స్త్రీ. 1-170

ఊతగొను దే. స. క్రి. (ఊత + కొను)

అశ్రయించు, ఆధారము చేసికొను.

వ. అకపిధ్యజుండు నిజధ్యజదండం బొక్కింత యూతగొనిన.

ద్రోణ. 3-98; ద్రోణ. 1-40

ఊడిచెప్ప దే. స. క్రి.

నొక్కి పలుకు.

క. అతిథి నినుఁ గోరెనేనిని, మడిఁ గింకిరిపడక యోల మానగొనక నీ
వతనికిఁ బ్రయంబు నల్పుము. సతికిం బతి పనువునేయఁజను
నెల్లదియున్.

క. అనియూడి చెప్పి. ఆను. 1-69,70

క. విను మంత్ర భేదమున వచ్చిన కీడున కనను కాంతిసేయు టరిది
గా,వున మంత్రులతో మంత్రా,వన నియమం బూడి చెప్పవలయుం
జమ్మి. ఆశ్ర. 1-59; కాం. 1-188

ఊడిపట్టు దే. స. క్రి.

పడకుండ గట్టిగా అని పట్టుకొను.

చ. కనుఁగొని ఫల్గునుండు దురగంబుల వాగెలువట్టి యెత్తి త,తను
పులు నూల్కొనన్ నివిరి తత్పరతం దగ మత్స్యకూమిభృ,త
నయుని నూడిపట్టి వికృతంబగు రూపము చక్కఁజేసి నెచ్చున

మొకభంగిఁ దేర్చి నరిమంబుగఁ గొఁగిటఁ జేర్చి యిట్లునున్.

విరా. 4-174.

హిందూ దే. స. క్రి.

1. ఆధ్యానము చేయు, అగ్ని ప్రజ్వలనము మున్నగువాని కొఱకు నోటితో గాలి విడుచు, నోటిగాలితో (నిప్పు) రేగఁ జేయు,

సీ. అర్చన యూఁదెడు నప్పు డక్కొమ్మతా, తెజతావి ధైర్యంబున్
ద్రిప్పుకొలప. ఆను. 1-48.

క. పటు విశిఖపంక్తి యత్యుత్కట రయమున నిగుడఁ జేయఁగా
నప్పిధ మూఁ, దుటయైన నుండె దీప్తో, నృట భంగిఁ గృపానలంబు
బలములు వొంగన్, విరా. 5-147

2. గ్రహించు, స్వీకరించు.

సీ. ...నీతులు వారుప, దేశింప వాని నూఁదిన మనంబు, గలిగి వర్తిం
పుము. ఆశ్ర. 1-58

3. పట్టుకొను.

క. ఉరగవతి తలలవల నురు, తరజవమున నసురులూఁది తత్పుచ్చము
ని, ర్జరపరు లూఁది మహామ, త్సరమున వడిఁద్రచ్చి త్రచ్చి జవనుతో
యున్నన్. ఆది. 2-18.

అ. వినఁగ నివ్వ మేని వినుమని ద్రుపదుచే, యూఁది యింటిలోని కొనర
నరిగి. ఆది. 7-245.

4. ఆశ్రయముగాఁ జేసికొను, ప్రాపుగాఁ జేసికొను, ఆశ్రయించు.

చ. తన భుజశక్తిలేక యొరు దర్పమయూఁది పరాక్రమింప వచ్చిర
నది నెట్లునే... ఉద్యో. 4-207

శ్లో. పరవీరం సమాశ్రిత్య యస్సమాహూయతే పరాన్.

సం. భా. ఉద్యో. 182-4.

సీ. పాఁడు నూనులతోడి పగకోర్చె నెవ్వని యుక్తాహమూఁది
మయోధమందు. కర్ణ 1-21

వ. వచ్చి యవ్విటవంబు నూఁది యక్కాకంబుల నాలోకించి.

సా. ప్రి. 1-12.

5. ఆధారముగాఁ గొను,

ఉ. మానుషశక్తి యొల్లఁడు సమంచిత దైవమ యూఁదియుండు.

ఉద్యో. 2-8

చ. మనకు నజాతశత్రుని సమంచిత మార్దవ మూఁది సఁధిసేయఁ
నుచితమైన కాలమిది యాగ్రహముం జొరనీకు చిత్తమున్.

శల్య. 1-54

ఉ. ...నన్నుఁ దనయంతటి మానిసిఁజేసి యుండ నేనే తగవూఁది
యాకురుకులేళ్లరుఁ కాయుదు ముట్టవచ్చినన్. ఉద్యో. 4-89

6. గట్టిగా అనుకొను.

చ. కనుఁగొని ఫల్గునుండు దురగంబుల వాగెలువట్టి యెత్తి త, తను
వులు నూల్కొనన్ నివిరి తత్పరతం దగ మత్స్యకూమిభ్యు
త్తనయుని నూఁదిపట్టి వికృతంబగు రూపము చక్కఁజేసి

విరా. 4-174

7. ప్రమాణముగా గొను.

ఆ. ధర్మమెడలఁ గృపణ కర్మంబుఁ గోరి త, ద్ధంబు నువ్వె సకల ధర్మః
కారి, యొడమి లేనివాఁడ నడపినుఁగను నహషోక్తి వినమె
దాని నూఁడ వలదె.

కాం. 1-49

ఉ. ...లోకసం, భావితకీర్తి వయ్యెడు నృపాలక నా ఫలుకూఁదు
పాటిగాన్.

కాం. 1-221

చ. సమయమ యూఁది పొందవుల శక్తుల చాడుననిందు నాఁడు
బన్నమువడి చన్న దైన్యము.

ఉద్యో. 1-244

చ. ...సజ్జన మనోజ్ఞువచో మహనీయ నీవు నె,ప్పివ పలుకూఁది యా
క్రతువు ప్రీతి నొసర్చెద నెల్ల భంగులన్.

అశ్వ. 1-13

8. ఆను, నిలుపు, మోపు.

తే. ... రాజ్యలోభంబున నఖిల బంధు, జనుల వధియింపఁ దొడగితి
మని రథంబు మీఁద గూర్చుండబడియెఁ జేయూఁది కొనుచు.

భీష్మ. 1-188

వ. ఇత్రైతంగున నొక్కయొడ నయినను గా లూదక లీలోద్యానంబు

గలయంగ్రుమ్మరుచు.

విరా. 2-805

9. ఒత్తు. నొక్కు.

చ. పవనతనూజా తామలపులు పాణియుగంబునఁ బట్టి వీరకమై, నవని
పయిం బడం దిగిచి యంగము జానుల నూడినం గడున్, జవమున
దండతాడితభుజంగముభంగి సమత్తికాంగురై.

విరా. 2-842

క. అని యూడిచెప్పి యొకనాడు.

ఆను. 1-68

10. వహించు, పూను.

చ. ఇటు దగునయ్య కూరులకు నెల్లను బోకడ యట్లకాదె యేమిటికి
నలందురన్ మొనలు మేకొని యాయుధజీవనంబు నూడుటయు
నెఱుంగవే రిపులఁ ద్రుంచి యశం బిల నించి పుత్రుఁ డెక్కటిదివి
చూజకోర్ ప్రియమ కాకిది యప్రియమే తలంపగాన్.

ద్రోణ. 2-257

క. ఉక్కటి సురపతికైనను, మ్రొక్కుము నృపధర్మమూడి మొన
తలఁ బడినన్, మిక్కిలి పేరును నెట దివి, నక్కజముగఁ బెంపుఁ
బడయ నగుట నరేంద్రుఁ.

ఉద్యో. 8-860

11. పట్టుదల పట్టు.

మ. గురు పుత్రుండ సురాంతకున్ విజయునిం గ్రూరాస్త్ర సంతాన
ని, మ్మరపాతంబున నొంప నాహరి దదాటోపంబు నైరింప కన్న
రుతో నౌపధ మూడి చేసి తెవులున్నర్థింపకున్నం దుది, న్మరమై
యుండుచె యే పడంపుము రిపు న్సంరంభివై నాపుడన్.

కర్ణ. 2-367

12. విశ్వసించు.

ఉ. ఆతనిఁ గానఁ బొమ్ము ప్రచురాదరణంబున వీడు కోర్కినం,
ప్రీతిగఁ దీర్పు నా గుణగరిష్ఠుఁడు నాపలు కూడుమన్న మో,
దాతిశయంబు నొంది భృగుఁ డా ధకటిమరవర్మతో మహాత్మా
తెలివొందె నా మనము తావక పావన నాక్య సంపదన్.

కాం. 6-559 కాం. 2-369

13. పాండు.

క. అగుణంబయ్యును నిమ్మెయి, బ్రగుణతఁ బ్రాపించు నక్షర మహం-
కార, స్థగుణంబూడిన విడిచిన, దెగు నన్నియు నిర్వికార దీప్తంబు
నగున్. కాంతి. 6-15.

క. అని పుత్రుండు పదేశించిన జనకుం డట్లచేసి చెందె సుఖంబున్.
మనుజేంద్ర యవ్వధముఁ గని, కొని యూడుము సత్యధర్మ కుశ
లత్వంబున్. కాంతి. 4-31

క. నరనాథ సుఖము దుఃఖముఁ, బరునడి మెయిఁ బొరయుఁగాక
పన్నుగ నరునిం, బొరయునె యందొక్కటి యవి, పొరసిన వల
దూడ మోదమును భేదంబున్. కాంతి. 4-12; కాంతి. 2-244.

14. అలవణుచు.

క. తరమును నతరమును ద, త్వరమును నెఱిగితివి శోక భయ-
మోహుడనై, కురువర యానిశ్చేయన, కరప్రబోధంబు
నూడు గాఢాదరతన్. కాంతి. 6-71

15. అనుభవించు.

ఉ. అయ్యమలాత్మతోడఁ బవనాత్మజుఁ డిట్లను ధర్మపుత్రున్, నీ
తెయ్యది యుక్త పేతువుగ నిమ్మెయిఁ బాసెను నీదు పన్నునం,
గయ్యము సేసి భూపతినికాయములం బరిమార్చెఁ దల్లి నీ,
కియ్యన లక్ష్మీనూఁది చరియింపక యిప్పుడు వాయఁ బాడియే.
అశ్ర. 1-159.

శ్లో. ప్రసీద మాత రాగా స్త్యం వన మద్య యశస్విని,
శ్రియం యాధిష్ఠిరీం మాత ర్భుంక్తు కాపద్బలాష్టిమ్, అశ్ర. 16-28.

16. గుచ్చు, నాటు, దిగఁబడు.

వ. కాలుబలంబుల పీనుంగు పెంటలమీద నూడుకొనం గూలిన
ఘోటకంబులును. ద్రోణ. 2-60.

అ. క్రి.

ఉండు, నిలుచు.

వ. అందు రోహిణింబును పాదపోత్తమంబు గరుడునిం గని సంఖా
 వించి శతయోజనాయతంబైన మదీయశాఖపై నుండి యిగ్గజ
 కచ్చపంబుల భడించి పొమ్మనిన గరుడుండు నట్ల చేయుదునని
 యమ్మహాశాఖపై నూడ సమకట్టి యందు. ఆది. 2-71

ఊడుకొను దే. స. క్రి. (స్వార్థమునందు 'కొను' ప్రత్యయము)

1. గ్రుచ్చుకొను, వాటుకొను, దిగబడు.

వ. కాలుబలంబుల పీనుంగు పెంటలమీద నూడుకొనం గూలిన
 ఘోటకంబులును. ద్రోణ. 2-60

2. పట్టుకొను.

వ. ఇట్లు మూర్ఖిల్లి కొండొక సేపునకుం దెలిసి గాంధారి పరిచారిక
 లూడి కొనిపోవ నప్పుత్రశవంబు కడకుఁ బోయి. స్త్రీ. 2-26

ఊచు దే. స. క్రి. ఊడ్చు
 దులుచు, రాలుచు.

క. అందంద మెడయుఁ దలయు న, మందాటోపమునఁ బెక్కు
 మాటు లడిచి చావుందెలియఁ జూచి యలరెడు, దెందముతో
 నీకలన్నిటిని వెన నూచెన్. శాంతి. 8-498

తే. ఊచి బొందువు వ్రచ్చి. శాంతి. 3-499

('ఊడ్చు' - నకు ఇది పాఠాంతరము)

ఊట దే. వి. (✓ ఊరు)

ఊరిన ద్రవము.

సీ. ... ఎముక యూట, చవిగొని యానుచు. స్త్రీ. 2-9

ఊటాడు దే. అ. క్రి.

ఊగాడు, గ్రక్కదలు.

వ. కలఁగెం దోయధి సప్తకంబు గిరివర్గంబెల్ల నూటాడె సం, చలతం
 బొందె వసుంధరావలయ మాళాచక్ర మల్లాడె విరా. 4-172

ఊడు దే. అ. క్రి.

వీడు, వదలు, నడలు.

క. గరుడాస్త్రం బేసిన న,చ్చెరువుగ గరుడములు గవిసి చీరెం జంచు,
స్ఫురణము మెఱయగ వెస న,య్యురగాత్మక బంధ మూడ
నర్వినాథా. కర్ణ 2-285

ఆ. ... అతని మార్పి యూడనేసె. కర్ణ. 3-298; కర్ణ. 3.848

ఊడుకొను దే. అ. క్రి.

1. మూగు, కవియు.

క. అరదంబులు మొదలగు నుద్ధర వాహనకోటి డిగ్గి దుష్టాంతగతిం,
దురగంబులపై హతిపై, నరుపై నూడుకొనఁబడిరి నలి నార్పుల
తోన్. ద్రో. 1-260

2. నాటుకొను, గ్రుచ్చుకొను.

వ. మిగిలిన మాతంగంబులు పెనంగిన కనకలిప్త కాండంబు లూడు
కొనం, దాదిన వెరగల్లు వోపు కొండలకై వడి బొలుచునవియు.
కర్ణ, 2-227

ఊడు దే. న. క్రి. ఊడుచు

1 తొలగించు, తీసివేయు.

వ. అప్పారవోత్తమండు నవ్వుచు మన మనువులు సాలునని పలికి
సర్వాభరణంబులు నూడ్చి వల్కలాజినంబులు ధరియించినం
దమ్మలు ద్రౌపదియు నట్ల చేసిరి మహా. 19

వ. అప్పుడు కౌరవులుం దారును దమవారును మైమఱుపు లూడ్చి
యాయుధంబులు వెట్టి గాంగేయకడకుం బోయిరి.
భీష్మ. 3-419

వ. గోదండంబు నెక్కుడించి కంటకంబూడ్చి నిద్రింపుము సౌప్తి. 1-66

2. విప్పు.

క. ఆయుధము విడిచియుండగ, సాయక గురు మీరు నూడఁ జంపిన
కట్టి పాయుని ధృష్టద్యుమ్నుని, మాయించియకాని తొడిన
మఱువే నూడ్చన్. కర్ణ. 2-180

తే. సమర కాతుకియైన యజాతశత్రుఁ, దొప్ప మిగిలెడు మైమఱు
పూడ్చి యాయుధములతోఁ గూడఁ దనయరదమునఁబెట్టి, యిల
మడిగి మోనియై కరంబులు మొగిడ్చి. భీష్మ. 1-152

3. త్యజించు, విడుచు, ఉజ్జగించు.

వ. తోలూర్పు మహానాగంబునుం బోలె గరవాలంబు దాన యొట
వెలికి నిగుడుచున్నయది. ఉద్యో. 2-146; కాం. 5-252.

సీ. సుగతికి జనగోరి తగ నుజ్జగించెద, బాణాసనంబును, బాణము
లును -తే- తెలివిగలిగి మనుండని పలికి శర శ, రాసకము లూడ్చి
తేరిపై నసఘమూర్తి యొప్పు గూర్చుండి. ద్రోణ. 5-322

కా. తానున్ భార్యయు నేగుఁ బేరడవికిం దా నొక్కఁడై నంజనున్.
కాం. 2-282

4. వెలుకు, ఊడఁదీయు.

అ. పడుచు లీక లూడ్చి పట్టి యాడెడిసట్టి, పులుగు చందమయ్యెఁ
దలఁప నా యవస్థ. కర్ణ. 1-34

క. ఈ కలన్నిటిని వెస నూడ్చెన్ - తే - ఊడ్చి బొందుపు వ్రచ్చి.
కాం. 3-498; కాం. 3-499

ఊనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

హీనము, తక్కువైనది. కొఱవడినది.

క. అనవుడు శినిపుంగవుఁ డొక్కింత చింతించి పార్థసజ్జం బోవుట
బంటుతనంబున కూనంబుగాదు. ద్రోణ. 3-300

క. నీ వడిగి తేను నిచ్చితి, భూవల్లభ యింక సత్యమున కూనముగా, దే
వరియింపమి. కాం. 4-148

ఊను దే. స. క్రి.

1. పొందు.

అ. ... ఏమి సంభవించె, నేని దానఁ దృప్తినూనుట దప్పిన, పనికి
వగవ కునికి భవ్యగుణము. కాం. 5-23.

తే. మనుల మానసంబులు సంప్రీతి నూన. ఆమ. 4-444

క. ఏనుంగు వడిన నచ్చటి, నేనలు దెగలుటయు రాజసింహుఁడు
దన్నుం, దాన పురికొల్పుకొని వెఱపునక దానపుని యెదుర
నొక్కఁడ నిలిచెన్. భీష్మ. 3-116

క. హీనప్రజ్ఞఁ డకార్యము,లై నవి నేని తుది వగచు నతులప్రజ్ఞఁ,
సానుమదారూఢుఁడు వగ,నూనఁడు దురితమును వటితి కోడక
యునికన్.

కాంతి. ౩-852; కాంతి. 4-31.

2. ఊదు, మోపు.

వ. జంఘాంతక సూనుండు సరభసంబుగా రథంబు డిగ్గనుటికి వెన్ను
వెనుక నెయిది కరంబుల గ్రుచ్చి పట్టిన నతండును దిగిచికొని
వెండియుం బోవం బోవఁ బది యడుగుల కొలంది నా కాంతే
యుండు పద్మస్తైర్యంబును బాహవీర్యంబును మెఱయ మహితం
బూని మెట్టి నిలువంబట్టి నిట్టూర్పు నిగిడించుచు నద్దను జమర్ద
నునితో నిట్టనియె.

భీష్మ. 3-267.

౩. పూను, వహించు, అవలంబించు.

తే. ఒండొరువుల లేఁజెమటల నూని వ్రేఁగు, వడిన చాడ్చున నవయవః
భంగులందుఁ, దగిలి మఱపునఁ దడయు నిద్దఱ వికాల, నయన
దీపులు నెఱకువ బయలువడఁగ.

విరా. 5-895

తే. కూటికై ద్రోణ భీష్ములు గుఱుతియనక, యసుసరింతురు ధృత.
రాష్ట్రుఁడును దనూజు, తృష్ట నూనినవాఁడు రాధేయుబోటి,
తులువలెల్లను నతని సద్బుద్ధియండ్రు.

ఉద్యో. 1-86.

క. మానిత ముని యొకఁడు సుఖా,సీనుండై యున్న నతని శిష్యుఁడు
వినయం, బూని నిలిచి మోక్షము తెరు, వానతి యీవే దయా
మయా నా కనుచున్.

కాంతి. 4-261

క. మానవ నాయక యగ్రజుఁడైనను ననుజన్ముఁడేని నన్యాయంబుం,
బూని సహోదరులకుఁ గీ,డైన, నతఁడు దండుఁడందు రవసి
నాథా.

అను. 4-186; స్త్రీ. 2-182

4. కీలుకొను, తగులు, నెలకొను.

క. అని పలికి యగ్ని వలగొని, తన దేహము దానిలోనఁ దడయక
యిడినం,గని బోయ విస్తయంబున, మనమూనఁగఁ గొంతనేపు
ప్రమాన్వడి యుండెన్.

కాంతి. 3-828.

సి. ... ప్రీతి సంతాప మోహాదు, లోదవినఁ దత్తద్గుణోదయములఁ గని యుపేక్షించుచు మనము సూనఁగనీమి కార్యంబు ధర్మార్థ కామములకు. అను. 5-258

క. తన మదిఁ గదిరిన తమకంబునఁ జిడిముడి పడుచు ద్రుపద పుత్రిక పై నూనిన వేడ్క దిగువ నొకటియుఁ గనుఁగొన వినలేక మదనకంపితుడగుచున్. విరా. 2-243; అశ్వ. 1-89

శ. ఆధారముగాఁ దీసికొను, ప్రమాణముగాఁ దీసికొను.

క. దానము ధర్మము దప మి, జ్ఞానిష్ఠ యనంగఁ గల్గు సత్త్రియ లెల్లన్, మానవనాథ యహింసా, నూనాకృతు లండు శ్రుతుల నూనిన పెద్దల్. అను. 4-298

శ. ధరించు, తాల్చు.

మ. అనుచున్ సంయమికావజాత ముసలాత్మంతాద్యుత స్ఫీకశ, క్తి నిరూఢంబుగ నూనినట్టి నిజనిష్ఠ్రింశంబు శీఘ్రంబునం. గొని తద్దీధితి రాజిచే నతని చూడుకల్ విహ్వలత్వంబు నొంద నుదగ్రోద్ధతిఁ ద్రుంచెఁ దద్గళము రక్తంబు ప్రసాగంబుగన్. మౌస. 1-48

అ. క్రి.

1. కలుగు, పుట్టు.

ఉ. వీనులఁ దియ్య మెక్క మును విన్నిఁబరస్పరరాగవృత్తి లో, నూనినఁ జూచు వేడుకల నువ్విగులూరెడు నెమ్మనంబులు. విరా. 5-393

క. తానెంత యాపుఁడైన మహీనాయకు సొమ్ము పాము నెమ్ములుగా లో, నూనిన భయమునఁ బొరయక, మానినఁ గాకేల కలుగు మానము బ్రదుకున్. విరా. 1-188

క. ... ఇట్లను హరి చిత్తంబులోన నడలూనంగాన్. ద్రోణ 2-258
తే. ... చారలు నాత్మఁ బ్రీతి, యూనఁ జలిపిరి పావన స్నానవిదులు శల్య. 2-171

చ. ఇట్లు పెక్కం దొక్కపెట్ట పెల్లెసినం గిమకనూనిన నవ్వు రాద్ర రసంబు నలంకరింప. ద్రోణ. 3-225

8. స్రవించు.

ఉ. ... వృకోదరార్జునులు బొంగులుగాఁ బెడచేతఁ గన్నునీ, రూనఁగ
నొత్తుకొంచుఁ జని యుగ్రవనంబున దుఃఖమగ్నుఁడై.

ఉద్యో. 8-281

4. నాను.

ఆ. మూత్రమునఁ బరిషమున నూనుచును గర్భమునఁ బ్రవర్థ
నమ్ముఁ బొంది.

కాంతి. 2-292

5. అనుభవించు.

క. దానికి నొచ్చిన మనములతో నడవికిఁబోయి బహుళ దుఃఖంబుల
నట్లూని విరాటుపురిం బడఁగాని యిడుమ వడియు వారు గనలర
కంటే.

కల్య. 2-366

శీనుచు; శీనుచు దే. స. క్రి.

1. చేర్చు, తగిలించు.

సీ. నాభి యూరులు జఘనము మెత్తమెత్తన యొత్తి ముదంబున నుల్లి
మూన్పు.

స్త్రీ. 2-138

2. ఉంచు, మోపు.

క. ఒలసి మనో వాక్కాయంబుల ద్రోహాభావ మఖిల భూతముల
యెడం, గలిమి విను శీల మది మే, లొలయించును దాన నుల్లి
మూన్పుము పుత్రా.

కాంతి. 3-147

క పూని మను సొత్తికమునను, మానస మూన్పంగ వలయు మహా
నీయ ధృతిన్.

కాంతి. 4-289

క. కాపునఁ గామ క్రోధము, లావిరూపములు గాని యట్లుగఁ
దత్సత్వాదేశంబున నూన్పుము, భావం బివిధము విష్ణుపరత
గుమారా.

ఆను. 1-318

శీరక దే. అవ్య. (యత్నము, కారణము, ఫలము, ప్రతీకారము
మున్నగు వాని అభావమును దెలుపును)

1. యత్నము లేక.

ఉ. అక్కజమైన చెల్వమున నాత్మకు వ్రేగయి పొల్చు పొల్తివైఁ
నెక్కిను చూడ్కిఁ గ్రమ్మఱుపనేరక యూరక నిల్చె.

విరా. 2-28

క. కలదో లేదో యని యెడు, తలపోతయ కాని నిశ్చితము గాదు
సురా,దులకుఁ బునర్జన్మంబున, కలిమియు లేమియును నరులు
గానమి దప్పే.

క. కలదది యూరక కానఁగ, నలవియె శ్రుతివాక్య సమితి యర్థంబు
లవై, నిలిచిన శ్రద్ధం గ్రమమునఁ, రెలివొందినఁ గాక యెట్టి
ధీమంతులకున్.

ఆను. 5-162, 168

2. కారణము లేక, వ్యర్థముగా.

చ. ... భీష్ముపై, కుటికనఁగాక మాకు సగమూరక యిత్తురె మీరు
మేదినిన్.

ఉద్యో. 2-142

3. మానక.

ఉ. కౌరవ సేనఁ జూచి వడకం దొడఁగెన్ మదిలోన మేను నీ,పూరక
పోవుచున్ని యిది యొప్పునె.

విరా. 4-55

4. వివరణము చేయక.

క. విను విధిక్యత్యము లూరక, కనుగొనుచును సిద్ధ్యసిద్ధి కల్పిత
సుఖ దుఃఖ నిరూఢిఁ బొందకుండఁగ, మనముం దొలగించువెరవు
మహనీయమగున్.

కాంతి. 4-879

5. ఉపేక్షించి, ఉపేక్షాభావముతో.

తే. గంధర్వులేవురు నన్ను నిట్టు లొకుఁడు పలుపంగ నూరక యునికి
మాడ, నచ్చెరుపు గాదె.

విరా. 2-140

ఉ. ... ఇ,చ్చో ననుఁ దన్నఁ గీచకువిఁ జూచియు నూరక యున్ని
పాడియే.

విరా. 2-143

ఉ. ... చిత్రములుం గలుషంబు లమ్మహా, వీరుల కి నృపాలునెడ విరికి
నూరక యున్ని గర్జమే.

విరా. 3-106

క. తన చేతన మాతసుతుం, మనుముదు గాకనుచు నలుకతోడ
రయమునం, జనియెడు భక్త్యనుతుం-డి, తని నూరక మాచుచునికి
తగునే మనకున్.

ద్రోణ. 5-256

క. మీరును వారును జలమునఁ, బోరెడునెడ నెద్ది యెట్లు వోయిన
నెఱి నే, నూరకయుండుదుఁ దోడె, వ్యారికిఁ బో నింత నిక్కువం
తెల్పింగిన్. ఉద్యో. 1-88

6. పలుకక, మాటాడక.

క. ఊరక యుండక పలువుర, పోరవ మెనఁగంగఁ బలుకదొడరుపక
మదిం, జేరువ గల నాగరికులుఁ, దారుఁ గలిసి పలుకవలయు ధర
ఁజిగుడన్. విరా. 1-127

చ. ... మీఁదు పరికింపక యమ్మెయి నీవు పాండు నం, దనులకుఁ
తెట్టవై హృదయ తాపము వచ్చినఁ బల్కెదొండులన్.

ప. ఊరక బవరంబు తెలుగు వినుము ద్రోణ. 4-209, 210

వ. కినియించి గదం దలవగుల వ్రేటువడక యూరక తేరువో ని
మృతపుడు మద్రపతి యతని నవలోకించి.

కర్ణ. 2-50, ఆశ్ర. 1-185

చ. ... పురుషోత్తముఁ డింత యొప్పుఁ బల్కునె మఱుమాటలాడ
నయకోవిదుఁ డెవ్వఁడు ధీరుఁ డెవ్వఁ డిం, దనువరి యెవ్వఁడంచు
నచలాక్రతులై నెఱి నూరకుండఁగన్. ఉద్యో. 8-285

7. నిర్భయముగా, నిర్లక్ష్యముగా.

ఉ. ఉల్లిము దల్లిడిల్లిఁ దను వుద్గత ఘర్మజలంబు చాల్చుచున్, డిల్లి
పడంగ నా కిది గడింది విచారము వుట్టె నందుఁ బో, నొల్ల ననంగ
రా దచచి కూరక పోవనురాదు నేర్పు సం, ధిల్లిగఁ దిని తాపికోను
దీమస మెట్టిదీ యొక్కొ రైవమా. విరా. 2-91

8. ఏమియుఁ జేయక, నిర్వాసారముగా, చేష్టలుడిగి.

వ. ఇట్లుభయ పైనికులు సాంధ్ర సంతమసంబునం జేయునది లేక
సంగ్రామంబు దక్కి తమకంబెక్క నొక్కింతసే పూరకున్నంత.
విరా. 8-198

క. మొనఁ గలయఁ జూచి యూరక, చను బుధిపతి నరసి తానిచటఁ
గానక యాతని వజ్ర నరుగు తెలుఁ గగు, నమమానము లేదు
క్రోధ మగ్గలము మదిన్. విరా. 4-259

ఆ. తిండిపోత నీకు భండనంజేటికి, గడవజేరి మనసు కాంక్ష దీని.
నోపు కొలది మ్రొంగి యూరక నీ వింటి, కడన యుండు మింక
నడచి వడక. ద్రోణ. 4-239; ద్రోణ. 3-245

9. ప్రతీకారము చేయక.

వ. సమస్త జనంబులు ధృతరాష్ట్ర నిందించుచు మీరు బలవంతులరయి
యుండియు సత్యంబు వాదించి యూరక పోక చూచి యచ్చెరు.
వాటుతో నుమ్మలించుచుండిరి. ఉద్యో. 8-82

కా. సారాచార నిరూఢుడైన ధనురాచార్యున్ వధింపంగఁ గన్నా
రం జూచితి వీవు దత్తురిభవం బట్లుండె భగ్నరుండై, రారాజెం-
తయు దీనవృత్తి జెవులారం బల్కఁగా విన్నయే, నీరే యూరక
నిద్రవోడునటె యిట్లేలంటి వీరోత్తమా. సౌ. 1-89

10. మాటుపలుకక, సమాధానము చెప్పక.

వ. అని ప్రార్థించినం బాధ్యుని పలుకులకుం బ్రయంబంది ముకుందుల-
డూరక మరలె. భీష్మ 8-288

క. అనవుడు నీవిట్లడిగిన, విని యూరక యుండఁగదు విను మేర్పడు.
నెల్లను నున్నరూపు నెప్పెద, మనవారల వారివారి మానము
లధిపా. ఉద్యో. 4-219

11. కొన్ని పట్ల నిది వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపబడును.

క. నారాయణాభిధానులు, వారలు గయ్యంబు సేయువా రొక్కెడ
నే, నూరక నిరాయుధ వ్యాపారతమై నుండువాడఁ బర-
మావ్రుడనై. ఉద్యో. 1-74

ఆ. అక్కుమారి చతురయగుట శిఖండి వ, రసమునెడఁ బ్రమాదమున
నెఱంగి, యుగ్గడింపనొల్ల కూరక యెఱుంగని, యదియ పోతె
నుండె వాత్మ నొచ్చి. ఉద్యో. 4-874

హిరాయ్య దే. ప. క్రి.

ఉఱుదించు, హిరాయ్య.

లింగ. క. చని మదవాగ్ని జ్వాలలు, దనుకఁగ నిట్టూర్పు గాడ్పు దందడి

నిగుడం, దను నూరార్చంగ సఖ దొరఁ, కొనమికి వెనుబడుచుఁ
గీచటం డా సతితోన్. విరా. 2-80

క. వినుము ధనంజయుఁ డప్పడు, తనుఁ డాఁ చేర్చుకొని యెల్ల తరు.
ణుల నూరా, ర్చె నతనిఁ దోడ్కొని హరి జన, కునికిడకుం జనియె.

మాస. 104

గీ. బాలుఁడొక్కండు కొండొకకోల పేతఁ, బట్టికొని యేరు రక్కసుఁ
గిట్టి చంపి, చులుకఁగా వత్తు మీ రేడ్వవలవ దనుచుఁ, గలయ
నూరార్చెఁ దన తొక్కుఁ బలుకు లొప్ప. ఆది. 8-380

క. ఊరార్చి యొక నుచితా, చారణులు నడపుటయ యిచటఁ
గృత్యము. మాస. 208, ఆర. 3-180

ఊరు¹ చే. వి. జౌ.

(కొండలు 'పూర్' శబ్దభవమని యందురు కాని చేళ్ళమనుటయే యుక్త
ముగాఁ దోచెడిని)

(బహు - ఊగులు, ఊళ్లు, ఊళ్లులు - ఊరులు, ఊర్లు అను రెండు రూప
ములు భారతమునఁ గానరాకున్నవి.)

తే. కరటి దళకంబు నొక యూరుఁ బరము సొచ్చి, నపుడ యిచ్చెర.
విరా. 4-80

క. అరదములు సవరణలతో, బరవై యొక్కొక్క యూరి
పరపున నరిగెం. భీష్మ. 1-84

తే. వీనికి వగఁబొందు టూరివారి, కొలయు నెడరుల కెల్లఁ దానమ్మ
లికము, గట్టికొని కుందు నట్టులు గాదె వత్స కాంతి. 8-320

(ఊరివారు = గ్రామ ప్రజలు)

క. అయిదూళ్లును మా, కిచ్చిననుఁ జాలునంటివి.

ఉద్యో. 8-11; ఆది 6-267

ఉ ... తా, సంతన యూకు లేవురకు నైదు సుయోధనుఁ డిచ్చు
నొక్కొ. ఉద్యో. 3-101

ఆ. వెఱచి కాదె యేమాళ్లు నైనను, దమకుఁ జాలు ననియె ధర్మ
సుతుఁడు. ఉద్యో. 2-219

శీరు² దే. అ. క్రి.

లోపల నుండి (ద్రవము) పైకి వచ్చు.

వ. ఎక్కువ దక్కువలు విచారింపక వలవని వెఱపు గట్టికొని
ముక్కుారి వగచుచున్న వాడవు (ముక్కురు = ముక్కున
నీరుగాఱు). ఉద్యో. 2-222

శీరుకాండము సం. వి. అ. పుం. న.

బోదియవంటి తొడ.

క. తునిపి చిక్కువడి యున్న యూరు కాండంబుల వలన మద గజం
బులు సొచ్చిన కదలీవనంబులం బోని యెడలును. విరా. 3-236

శీరుపు దే. వి.

శ్వాస, ఊపిరి.

వ. అంతః గొంత యూరుపు వోయినం జిఱునప్పు నవ్వి కవ్వడి కమల
నాభున కిట్లనియె. కర్ణ. 1-280

శీరుపువోపు దే. అ. క్రి.

ఊపిరి పుచ్చుకొనుటకు అపకాశము చిక్కు.

క. అంతః గొంత యూరుపు వోయినం జిఱునప్పు నవ్వి కవ్వడి కమల
నాభున కిట్లనియె. కర్ణ. 2-230

శీరుమూలము సం. వి. అ. న.

తొడ మొదలు రహస్య స్థానము.

తే. శీరుమూల మేర్పడంగ నయ్యువిదవలుపు, దొలంగె ననిలంబు
చేత విధూశమగుచు. ఆది. 4-122

శీరుపు సం. వి. ఉ. పుం.

తొడ

సీ. జనని యూరు ప్రదేశంబున నతినిగూఢంబుగా నెరుగ్దుండు
దాగుటయును, విరా. 1-54

శీరుపు; శీరుచు దే. అ. క్రి.

ఊపిరి విడుచు. విశ్వసించు.

చ. తలరు నలందురున్ నవయుఁ దాపభరంబున వెచ్చ నూర్చు.

విరా. 2-293

వ అనిన విని సంజయుండు వెచ్చ నూర్చి అచ్చవడి.

ఉద్యో. 2-169; సఖా 2-310

శ్రీకృష్ణార్జున సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గొప్పది, ఉదారము.

ఉ ... ము, చ్చిచ్చును నేర్చునట్టులుగఁ జేసెఁ దదూర్జిత సేన.

భీష్మ. 2-277

చ. ఒరులకు నందరాని పద మూర్జితపుణ్యుని రూఢిఁ బొందఁగా, దొర
కొని యున్గి నీ వికృతదూరమన్కృతఁ గాదె. మౌస. 73

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జిత కథోపేతంబు. విరా. 1-7

2. దృఢము, బలముగలది.

ఉ. ... ఆతఁ డూర్జితశక్తి నుదృఢుండై నెగసెన్ సమీరసుతు నల్కకు
త్రాఁగిడి నట్లు వీరకౌన్. విరా. 2-350

3. వృద్ధి గలది, పెంపొందినది.

ఉ. ... నిర్మలా తూర్జిత కీర్తి కారణ రణోద్ధతి వెల్వెలఁతాట
నేటికిన్. విరా. 4-186

4. వృద్ధి చేయబడినది, పెంపొందింపఁబడిది.

ఉ. ఆర్జునుఁ డప్పు భీష్ముఁ గని ... అనివార్య పరాక్రమలీల దాఁక
నతూర్జిత రాద్ర మయ్యె బహుళోగ్ర మహాస్త్రి గతాగతంబు
లన్. భీష్మ. 1-250

శ్రీకృష్ణార్జున సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్సాహము గలవాఁడు.

వ. ఇట్లు నిర్జర వరుం నెల్ల నిర్జించి యూర్జితుండై గరుడుండు.

అది. 2-101

శ్రీమద్భగవద్గీత సం. వి. ఇ. పుం.

సాలెపురుగు

క. విన మూర్ధనాభి తంతువు, అనియింపఁగఁ జేసినట్లు సత్త్వము గుణ

సం, జనకంబగునది పురుషుఁడు, గనుట యుదాసీనతన వికారము.
గలదే. కాం. 5-174.

ఊర్ధ్వనాభుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కరు కుమారుఁడు గాంధారి దృత రాష్ట్రీల నూర్వురు కొడుకులలో
నొకఁడు. వికటానన సునాభుల నడిమివాఁడు. ఆది. 5-107

ఊర్ధ్వగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఊర్ధ్వ లోకములగు స్వర్గాదులకుఁ బోవుట.

వ. ... మాధవీ పుత్రులగు వన్నలుపురు దౌహిత్రుల కతంబున
నూర్ధ్వ గతి గనియె. ఉద్యో. 3-322; కాం. 1-279.

సీ. ... అయ్యవిదలు వెన్నుఁ దూర్ధ్వగతి కేగు తెఱిగి.

మాస. 1-192

ఊర్ధ్వబాహుఁడు సం. విణ. (ఉ. ఊ. ఉ.)

చేతులు పై కెత్తిన వాఁడు.

తే. ధర్మతనయురథ్యంబుల దరిణిఁ గూల్చి, ధనువుఁ గేతువుఁ దును
మాడి తనవు నొంప, నాతఁ డరదంబు డిగ్గి నిరాయుధుఁడు,
నూర్ధ్వ బాహుండునై యూరకుండె నధిప.

ద్రోణ. 8-245; ద్రోణ. 5-409.

ఊర్ధ్వము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మీదిది, పైది, ఉపరితనము.

సీ. ... ఊర్ధ్వంబు దిశం ... నెక్కుడు.

అశ్వ. 2-162

క. త్యాగ మొక నెలపు శమసం, యోగం బుత్తరము దానికూర్ధ్వము
సంతోషము. కాం. 5-348.

ఊర్ధ్వరేతసుఁడు; ఊర్ధ్వరేతుఁడు సం. విణ. స్.

అధఃపతనము లేని రేతస్సు గలవాఁడు.

క. సుతు లనములు వేపురు దమ, యుతులై యుదయించి సాంఖ్య
యోగాభ్యాసో,న్నదిఁ తేసి ముక్తులై భూ, రితేజ లందఱును
నూర్ధ్వరేతసులైనన్. ఆది. 3-80.

తే. ఉత్తమాశ్రమ నిష్ఠితుఁ డూర్వరేతుఁ, చైన కణ్యమహాముని
యనఁచు చరితుఁ, డట్టి మునికెట్లు గూఁతురవైతి. ఆది. 4-82

ఉర్వలోకము సం. వి. అ. పుం.

1. స్వర్గము.

మ. అనుమానింపకు తోడఁబుట్టువులు గారా తున్ని మాటాడె
నెందును గ్రొన్నెత్తురులేఱులై పఱవ నిండుండుగ్రతన్ దైత్యు
లన్, మును లద్వీరు భజింపరే క్రతువు లామోదంబుతో నమ్మవో,
త్ముని జేయింపరె యూర్వలోక మది కాదో యేలఁడోనాకమున్.
కాంతి. 1-282

2. వైసండు లోకము.

తే. శరణు సొచ్చిన రహింపఁ జాలి యుండి, కడపి పుచ్చిన నూర్వః
లోకములు దప్పు, ఉద్యో. 1-161

ఉర్వశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

ఎగరొప్పు, వైశ్వాస, శ్లేష్మ రోగము.

క. కుతు కకు నడ్డపడు నూర్పొత్తిలి పోనీక యాగు నూర్వ శ్వాసం,
బెత్తఁగఁ జేయును జీవుం, డత్తనువున నుండనేర కంతట వెడలున్.
ఆశ్వ. 1-178

ఉర్వాలకములు సం. వి. అ. పుం. న. బహు.

తల బెండుకలు

సీ. పాంసుజాలములు వై, బ్రాహ్మిని గరము రూక్షములగు నూర్వాల
కముల దాని. ఆర. 2-102.

ఊర్పు దే. వి.

ఊపిరి.

ఉ. ... మీ, ముక్కున నూర్పు గల్గి నొక మూర్ఘుని చేబడితిన్.
నభాస్థిన్. విరా. 2-296; భీష్మ. 2-118, శంఖ. 1-867

2. నిశ్వాసము.

వ. అవి భంగించి యూర్పులు సందడింప మొగంబు బిగువారం గ్రోడ్
లోకఁబులు మనఁబునఁ బెనంగొనంగన్న రొలుక నూరకున్న.

నెల్ల వారు నతనికి మాటు పలుకను దేటి చూడను వెఱచి
యుండిరి. ద్రోణ. 2-289

ఊర్పుగాడ్పు దే. వి.

నిశ్వాస వాయువు, నిట్టూర్పు గాలి.

తే. ... తఱచు, టూర్పు గాడ్పుల పరిమళ ముల్లసిల్ల.

విరా. 2-288

ఊర్పువోవు దే. అ. క్రి. (ఊర్పు + పోవు)

ఊపిరి యాడు.

వ. అంజుడు జగంబులు సృజియింప జంతు సంతానంబు పెరిగి సమ్మ
ర్థం బధికంబై యూర్పువో వని యచ్చెన. శాంతి. 5-209

ఊర్మి సం. వి. ఇ. పుం. స్త్రీ.

1. అం

క. వీరాస్థి శర్కరా ఘన, భేరిమండూక కవచ పృథు లోర్మి రథ,
స్ఫారావర్త గజ మకర, ఘోర మహిమ రక్త నదులకుం దగియె
నృపా. ద్రోణ. 1-295

2. బుభుక్షాది వదూర్ములు- 1) బుభుక్ష, 2) తృప్త, 3) కోకము,
4) మోహము, 5) జర. 6) మరణము.

క. దుర్మతు లామిషగత మగు, కర్మము వాటించి బంధ కలితులగు
దు ర, యోర్మి గడచి సునిచారులు, నిర్మమకను ముక్తి వడయ
నేర్తురు వత్సా. శాంతి. 1-125

ఊర్మిమాలిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పుణ్య తీర్థమైన ఒక నది.

సీ. సత్త దిసంబులు చంద్ర భాగను విత, స్తమ నూర్మిమాలిని దగ
వసించి, యాహర విరహితుండై యుండ మునీసమానుం డగు.
అను. 2-27

ఊర్వశి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఉర్వశి, ఒకానొక అప్పురస, స్వర్గ వేళి.

ఈమె పురురపుని భార్య, పురురపుని పలన ఈమెకు 1) ఆయువు

2. దీమంతుడు, 3. అమా వసువు, 4. దృఢాయువు, 5. అనాయువు,
6. శతాయువు అను నాడుర్లు కొడుకులు పుట్టిరి. ఆది 3-92

అర్జునుఁ డమరలోకమును దర్శింపఁబోయినపు డీమె యర్జునుని వరించి
రమింప నిర్బంధము పెట్టెను. అర్జునుఁడు తల్లిగా భావించి నిరా
కరించినందున నవుంసకుఁడుగా శపించెను. ఆ శాప మర్జునువకు అజ్ఞాత
వాసమున నుపకరించెను. ఆర. 1-858 మొ 888 వ.

2. ఒకానొక పుణ్య జలాశయము. చూ. ఉర్వశి ఆను. 2-85
ఉర్వశి తీర్థము. ఆర. 2-275

ఉర్వశితీర్థము సం. వి. అ. న.

ఒకా నొక పుణ్య జలాశయము — ఇందు స్నానము చేసిన వారు
సర్వపాపార్థు లగుదురు. ఆర. 2-275

ఊట దే. వి.

విరామము.

సీ. కోలుమనంగెడు కోర్కులు వెనువెంటఁ బాటుచు నునికియు
నూటయును. విరా. 2-815

2. విశ్రాంతి.

చ. వలవదు రోయఁ బాండవుల వారొక యూటలేని త్రిమృటన్,
బలమటి వన్యసత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు,
స్మృతవదె. విరా. 3-95; విరా. 2-195

3. స్వాస్థ్యము, మనశ్శాంతి.

ఆ. ఇంత దలరనేల యెమ్మెయినైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్చు
టరుదె, యుమ్మలంబు దక్కి యూటతోడ నీ, వేగు మనలవలవ
దింక నిచట. విరా. 2-80

4. ప్రీతి, ఇష్టము.

చ ...నీ, మనమున కెట్టు లూటట సమస్తము నట్టుల చేసెదం దగన్,
విరా. 3-87

5. ఓడార్లు, ఉపశాంతి.

ఉ. ...అంతలు నేని పోనడచి యక్కడ సంజయుచేత చెప్పిపు, తెం

తురె యిట్టి యూట మదిం బ్రయమంది యుధిష్ఠిరుండు.

ఉద్యో. 3-101

చ. ...మా దెస గప్ప యెలుంగుఁ తామనై, యునికి యెలుంగ వచ్చె
నటు లూటగా వరమిచ్చినాఁడవో. ద్రోణ. 3-107

విణ.

విశ్రాంతి నిచ్చునది. సహాయము.

తె. మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడిల కెల్ల మాట యగుచు వర్తిల్లి
నేర్తు. విరా. 1-95

ఊటపట్టు దే. వి.

విశ్రాంతినిచ్చు తావు.

ఉ. నీ వలమూపు లావు మును నేల వహించిన నాగకూర్మ గో, త్రా
వనిభృద్దిశాకదుల కారయ నూటపట్టుగాదె. విరా. 2-198

ఊటడంబలుకు దే. అ. క్రి.

మనశ్శాంతి గలుగు నటుల మాటాడు. చిత్తస్వాస్థ్యము గలుగ మాటాడు.

వ. కృతవర్మ పాలికిం బోయి యాతం దొక్క యక్షాహిణిహోడఁ
దన్నుం గలయ వచ్చువాఁడయి యూటడం బలికినఁ బ్రయంబంది,
ఉద్యో. 1-84

ఊటడించు దే. న. క్రి.

ఊటడఁ జేయు.

1. ఓదార్పు.

ఉ. ...అతి వత్సలభావముఁ బొంది యాదరా, ర్థింబగు చూడ్కితోఁ
బ్రయహిత స్థిర భావల నాదరింపవే. విరా. 1-188

వ. అతని యంతరంగంబునకుం దెలివును నంగంబునకు డప్పిలే కుని
కియు వొసంగి విష్ణు ప్రసాదంబునఁ బ్రత్యాపన్నుండ వగు దని
యూటడించి యరిగిరి. శాంతి. 6-374

అ. ...మత్స్య నందనయు, నూటడింపఁ బడియె నొక నాఁడు నీ చేత

అశ్వ 3-170

సీ. సమయ కాలము సన్నఁ జని సుయోధనుఁ బంపి, భోగంబులను

బహు త్యాగములను, యాగంబులను సర్వహారముల్ సలుపుద
మని యూహింపవే. కాంతి. 1-89

2. చిత్త స్వాస్థ్యము గల్గించు.

క. అనినఁ గిరిటికి హరియిట్లును నీ దగు కోర్కి దీర్చుటచి నాకు
ప్రతం, బనఘా తగ సారథ్యం, బొనరించెద నీకు నసమ యుద్ధ
క్రీడన్. క. అని యూహించినరుదో డ్మొని ధర్మ తమాజ నొద్ద
కుం బ్రియ మెసఁగం, జను దెంచె. ఉద్యో. 1-89, 90

వ. ... (భీష్ముడు) ఏనీ రాత్రి యేకాంతంబున దర్శకయనంబున
నుండి భూసురవర్గంబులం దలంచి భక్తిం బ్రణామంబులు సేసి
పరశురాముని జయింపరాదయ్యెడు దినంబులు పెక్కులు సనియె
నతని నాజి జయించుట గలుగునేని మీరు నాకుం దోచి యూహ
డింపవలయునని ప్రార్థించి నిద్రించుచుండ. ఉద్యో. 4-388

ఊరడిలు; ఊరడిల్లు దే. అ. క్రి.

1. ఉపకాంతి నొందు.

వ మదీయ లేఖో విశేషంబున పురుషూ తున కుత్సాహంబు సంభవించం
గల యది యప్పు డనాయాసంబునఁ బగతు వధి యింప నగునని
గదాధరుం డూహడిలం బలికిన బలసూదన ప్రముఖ నిఖిల సుర
లోకంబును సంతసిల్లి. ఉద్యో. 1-139

వ. వానిదెసం జింత యావంత వలన దమ్మాటలు విడువుమని యూహ
డిల్లం బలికి దుర్దళల నలందురు నవ్వెలంది కుందు వాసం దలంచి
యిట్లనియె. విరా. 2-283

(అకాడమి ప్రతి ఊరడిల్లు-సం. ము. ఆనంద-ఊహడిల్లు)

క. అని యూహడిలఁగఁ బలిగిన, విని యంకిలి దేటు చిత్తవృత్తి గలుగు
నంగన. ఉద్యో. 2-125

అ. అనిన సంతసిల్లి యద్దేవి సైరంద్రి మాహడిల్లఁ బలికి యునిచి
కొనియె. విరా. 1-880

2. స్వస్థమగు, స్వస్థచిత్తమగు.

అ. వగయ కలిగేనేనిఁ కామున్న యింటిలో, మన్నయట్ల కాక యూహ

డిల్లియుండు నెట్లు చిత్త మొకమాటు గావున, వలవ దధిక దీర్ఘ
వైర వృత్తి. ఉద్యో. 8-20

క. అని యూఱడిల్లఁ బలికిన, విని యతఁడు గలంకు దేటి విభుఁడుం
దానుం, జని సం|గామోత్సాహం బునఁ బొదవిరి తూర్య ఘోష
ములు దివి ముట్టన్. ద్రోణ. 8-22

అ. ఏను నిలిచినట్లకా నూఱడిల్లు నీవున్న నన్నరేకవ్రోత్తముండు.
ద్రోణ. 8-23

3. రాడించు, కోటిల్లు.

అ శుద్ర జంతువులకు గురులకు నెమ్మొయి, దలఁప నొక్కరూప
తల్లివలయు, నూఱడిల్లఁగలదె యొందు సోటుల సువస్తువు నివాస
మైన చోటఁగాక. శాంతి. 5-278

ఊరదూ దే. అ. క్రి. ఊరడిల్లు

1. విరమించు, ఊరకుండు.

క. కాఱడవిఁ బఱచు మృగముల, నూఱడకం దిగిచి ఆది. 4-19

వ. కృతవర్మ యతనిం దాడి

క. ఆఱమ్మ లతని మేనం, దూఱంగా నేసి నాల్గు తురగాంగములన్
గీఱించి నఁ గని ద్రోణుం, దూఱడి ధర్మజుని దెసకు నున్నట్లు
డయ్యెన్. ద్రోణ. 4-12, 13

2. ఉపశాంతి నొందు.

క. అనినఁ గడు తెప్పయని నె, మృగమున నూఱడి విభుం డమానవ
తేజో, ధనుఁడగు సహదేవుఁ గనుం, గొని యిట్లను. విరా. 1-97

క. అతివ తిగునమ్మ నీగృహ, మతి నిర్మల చరిత భరిత మని యీ
యెడ మత్పతులయసన్నిధినైనను, మతి నూఱడి యున్నచోట
మన్నన దప్పన్. విరా. 2-84

3. స్వస్థమగు, స్వస్థచిత్తమగు.

క. ఉత్సాహంబున శత్రుకు, లోత్సాదన విధి యొనర్చి యున్నత
సామ్రాజ్యోత్సాహము నొందు పుత్రుల, సుత్సుకతం జాతుగాక
యూఱడ్లు బింకెత్తో. ఉద్యో. 8-206

క. పొంతకు వచ్చిన వానిన, కాంతునిఁగాఁ గొనుచు నొరునిఁ గాంఁడిం
పకియే నెంతయు నూఁడిమనమునఁ, జింత యొకఁడు లేకయున్నఁ
జెందు సుఖంబుల్

కాంతి. 4-18

క. అన్న సహదేవ నీవును, నన్నలతో నరిగెదయ్య యట యడవులకి,
వున్నను సుతులందఱు నిం,దున్నట్టుల నాకుఁ జిత్త మూఁడి
యుండున్

సఖా. 2-289

ఊహార్చు దే. స. క్రి. (ఊహార్చు)

ఊహార్చు.

వ. అయ్యాక్రందనధ్వని విని సంక్రమించి నోమకుం డంతఃపురంబు.
నకుం జని కొడుకు నూతార్చి.

ఆర. 3-210

ఊహ్య; ఊహ్యము సం. వి. అ. న్. పుం.

1. వేడిమి.

కా. ...శస్త్రాస్త్రజ్ఞా, లోపలస్థాన చతుర్విధోజ్జ్వల బలాత్కృతంబు

విరా. 4-52

క. గండున రాధా తనయుఁడు, రెండు దినంబులు పెనంగి గ్రీష్మ
సమయ నూ,ర్జ్యండుంబోలె వెలింగెడు, గాండ్రివధరు శరకరోష్ణఁ
గ్రాఁగె నరేంద్రా.

అశ్వ. 3-124

2. ఉమ్మ, ఉక్కు.

నీ. ...అతని నా,హయమును గనుగొను నప్పు, డగ్గలంపు సందడి
నూమ్మ జనింప నాజనంబులు.

అశ్వ. 4-3

ఊహ్యలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తేజస్సు, పరాక్రమము.

క. పావన కాంతత్యము నిజ,భావంబున నూహ్యలతయుఁ బ్రకటంబు
లుగా, నా విధుఁడు మనుజ వేషుం,డై వచ్చెనొ శిఖరీరి యయ్యె
నొ యనగన్.

విరా. 1-274

తే. అఁడఁ జందంబు బరుష సమాకృతియును, గలిగియున్నది
యొప్పు నూహ్యలత సొంపు, వికృత వేషాకృతంబులై వెలయ

కీతఁడు, నిపులు కవినిన మెలయని నిప్పువోలె విరా. 4-75

ఊష్మలత్వము సం. వి. అ. న.

పరాక్రమము.

క. అనిన విని యింద్రాంశ సంజనితత్వ కలిత తేజోధనుండగు నర్థనం
జయుండు దన యూష్మలత్వంబున నవ్యాకృతంబులు దుస్సహంబు
లై నం బదరి దరస్మితంబున దద్వికారంబుఁ గప్పి యప్పుడమితేని
కిట్లనియె కాంతి. 1-47

శ్లో. దర్శయ నైంద్రి రాత్మాన ముగ్ర ముగ్రపరాక్రమః.

సం. భా. కాంతి. 8-2

ఊష్మలము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

వేండ్రమైనది తీడ్డమైనది.

వ. ఉదాత్త బ్రాహ్మ్య నిధియైన భార్గవాన్వయంబునం జిత్రతర
తాత్ర చరిత్రుండగు పరశురాముండు జనియించుటయు, సుత్రమ
క్షుతియత్వ మహోష్మలంబైన కుశిక వాళ బునం బరమ
బ్రాహ్మణ్య విశ్రుతు డైన విశ్వామిత్రుం డుదయించుటయును
నది యెట్లొకో. ఆను. 2-291

ఊష్మలుండు సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

వేడిమి గలవాఁడు.

క. భీష్ముని గర్వం బడిపి మహోష్మలుండై కారవేంద్రు యోధుల
కెల్లవ్, గ్రీష్మాదిత్యుని క్రియ సరిచెప్పైత్వము నూపి యడరె
నే లు దెరఁన్. భీష్మ. 2-278

ఊష్మాయితము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

ఉష్ణకంఠమైనది వేడిమి కలిగించునది.

క. వాములు చేష్టాగూఢము, మ్రోయునెడ నభంబు ద్రవము మునికర
జలమూ, స్మాయితమనలము గ తిన్యాయితము ధరిత్రి యిటులై దు
దెలు గుల్. కాంతి. 4-86

ఊహ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. (ఊహము)

అపూర్వాగ్ధము నుత్ప్రేక్షించుట. ఊహించుట, ఏదేని విమర్శించి నిర్ణయించుట.

వ. నీవును శుక్రూషా శ్రవణ గ్రహణ ధారణోహోహోహార్థ విజ్ఞాన
తత్త్వజ్ఞాన సమన్వితుడవు. ఆర. 1-38

ఊహించు సం. వీ. అ. పుం.

వితర్కము, అపూర్వార్థము నుశ్రేయించుట, ఊహించుట.

క. ...నకలవేదో, హోహోహోతీత సార హరిహరనాథా మహా. 1

ఊహించు సం. స. క్రి.

1. వితర్కించు, ఆలోచించు.

క. పారాశర్యుని కృత్యయి, భారతమును పేరఁ బఠఁగు పంచమ
వేదం, తారాధ్యము జనులకుఁ ద, ద్గౌరవ మూహించి నీవఖండిత
భక్తిన్.

తే తెనుఁగు తాన వినిర్మింపఁ దివురుట. విరా. 1-17, 18

క. మన శస్త్రాస్త్రంబులు ద, క్కిన యవి యొక్కభంగి వీటికిని గాండి
వముం, గొని పోయితిమేని సుయోధనునకు నగపాటు నిశ్చితం
బూహింపన్. విరా. 1-158

2. తెలిసికొను.

ప. ఇట్లు దాన తమకంబున వడిగొనుచు నప్పుడయ్యంగన యింగితం
బూహింప వెరవు మాలి మఱియును. విరా. 2-48

3. తెలఁచు.

వ. అయిన నా నేర్చుకొలందిఁ దగిన తెఱంగున వారింబి చూచెదం
గాక యని యూహించి యిట్లనియె. విరా. 2-83

4. అనుమానించు.

క. భరమున నీ పోరెడు నెడఁ, బరమ విషాదంబు నీకు బలిమి మెఱసి
యు, ధృత వృత్తి జయముగొనినం, బరితోషము బొందు నన్ను
భావించి మదిన్.

వ. ఊహించి సుదేష్టయుఁ దత్పరిజనంబులుం దమలోన

క. వలలునిరెస మాలిని చూ, దుక్కులు తెఱఁ గెడపొందుఁ దెలిసెడుం
గంటిరె వీరలు వచ్చిన సమయంబును, దలఁపఁగ నొక్కటియ

యివ్విధం బెట్టొక్కో.

విరా. 2-198, 199, 200

“శ్లో. క్రుద్ధవంతీ మాం చ సంప్రేక్ష్య సమశంకత మాం త్వయి”

సం.భా. విరా. 19-12.

5. ప్రశంసించు.

వ. అవ్విధంబునఁ గవ్వడి యాదుర్నివార సాధనంబు వారించుట నాలో
కించి యమ్మునీశ్వరు లమ్మాహాస్మయం బూహించిరి. సౌ ప్రి. 2-79

రి. మనస్సునఁ బాదుకొల్పు, దృఢబుద్ధి సేసికొను.

తే. మాతృపితృ దారపుత్రక భ్రాతృ శతన, హస్రకంబులు సంస్కృతి
ననుభవింపఁ, బడియె నిందులో నెవ్వరి కడలునాఁడు, నరుఁ
డనిత్యత యూహించు టరయ నుజవు. కాంతి. 1-218.

7. పాటించు.

క. సంపద లేమికి మది శో,కింపవు శత్రువుల చేడికిని లోనగు టూ,
హింపవు సిను నూరకునికి, పెంపని పాటించె దిట్టి బేలవుగదవే.

కాంతి. 4-870

ఋ

ఋక్కు సం. వి. చ్. స్త్రీ.

ఋగ్వేదము.

వ. ఋగ్వేదః పఠన రవంబులును సామగాన నాదంబులును.

స్త్రీ. 2-172

ఋక్ష సం. వి. త్. స్త్రీ.

అపమీధుని ముగ్గురు ఛార్యులలో నొకతె.

అక్ష. 4-101

ఋక్షము సం. వి. అ. పుం.

ఎలుగు గొడ్డు.

వ. పౌర వాన్వయ ప్రభవుండగు విదూరథ సుతుండు ఋక్షవత్సర్వ
తంబున ఋక్షంబులు చేత రక్షితుండగుటయు. కాంతి. 2-92

ఋక్షవంతము సం. వి. అ. పుం.

కుల పర్వతము.

అ. మలయ మనఁగ శక్తిమంతంబు నా వింధ్య, మనుఁగ జారియాత్ర
మన మహింద్ర, మనఁగ ఋక్షవంతమన సహ్యమన నిందు, గుల
నగంబు వేడువొలుచు నధిప, భిష్మ. 1-86

ఋక్షవత్సర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఋక్షవంతము అను కులపర్వతము. చూ. ఋక్షవంతము,

ఋక్షేడు సం. వి. అ. పుం.

ఋచీకునకు ఆంగియైన సుదేవయను దానివలన బుట్టినవాడు అది 4-2

ఋగ్వేదము సం. వి. అ. పుం.

నాల్గు వేదములలో మొట్టమొదటి వేదము.

సీ. వినుము ఋగ్వేదాది వేదముల్ వాలుగు. కాంతి. 3-119

ఋచీకుండు సం. వి. అ. పుం.

ఒక మహర్షి - ఈయన భార్య గాధిరాజు అని పేర్వడసినకొళికుని కుమార్తెయగు సత్యవతి. కుమార్తెయగు పరశురాముని తండ్రియగు జమదగ్ని ఈయన చరిత్ర ఆదిపర్వమునందును, కాంతి పర్వమునందును అను శాసవిక పర్వమునందును గలదు. ప్రధాన కథాంశములన్నియు సరిపోవుట చేత ఈ మూడు కాపురం తెప్పరిచిన వాదొక్కడే యనుటకు సందియము లేదు. ఆది. 3-70; కాంతి. 2-88 మొ. 71- వఱకు; అను. 1-104 మొ. 118 వఱకు.

సీ. విగతాముడైన యాభ్యుగనకుఁ బుత్రుడై, చ్యవనుండు పుత్రై
భాగవ వరుండు, జనవంధ్యుఁ డక్షనికి మను కన్యకకుఁ బుత్రై,
నూర్పుల నౌర్వుండు భూరికీర్తి, యతనికి నూర్పురు సుతులు

ఋచీకాదు, బుడయించి రఖల భూవిదిత తేజ, లందు ఋచీకున.
కొందంగ జమదగ్నియను ముని పుట్టె నాతనికిఁ బుట్టి-అ- రలము-
మతులు సుతులు నలువురు వారిలో, బరకురాముఁ డాది పురుష.
మూర్తి. ఆది. 3-70

దీనినిబట్టి చ్యవనుని కొడుకు ఔర్వుడు. ఔర్వుని కొడుకు ఋచీ-
కుడు, కాన ఋచీకుడు చ్యవనుని పౌత్రుడు.

అ. చ్యవన నందనుండు సత్యవతీ గర్భ, భంగి సూచి యకటప్రాహస్త్రా-
ణుడు, గాఁడు తరుణి నీదు కడుపులోపలిబిడ్డ, క్రూరుడైన
రాచకొడుకు గాని. అను. 1-118

దీనినిబట్టి ఋచీకుడు ఆదివర్షకథలోవలె చ్యవనుని మనుమఁడు గాక
కొడుకు అని తెలియుచున్నది. ఒకదాని కొకటి అనంగతముగ నున్నది.-
సంస్కృత భారతమునందుఁ గూడ ఈయసంగత మిట్లే కలదు.

శ్లో. అన్యముత్పాదయామాస పుత్రం భృగు రనిందితమ్॥
చ్యవనం దీప్తవనం ధర్మాత్మానం యశస్వినమ్॥
య స్సరోషాచ్ఛ్చ్యుతో గర్భాన్మాతు ర్మోక్షాయ భారత॥
ఆరుషీతు మనోః కన్యా తస్య పత్నీ మనీషిణః॥
ఔర్వుస్తస్యాం సమభవ దూరుం తిత్వా మహాయశాః,
మహాతేజా మహావీర్యో కాం ఏవం గుణై ర్యుతః॥
ఋషికస్తస్య పుత్రస్తు జమదగ్నిస్తతోఽభవత్॥
జమదగ్నేస్తు చత్వార ఆసన్ పుత్రా మహాత్మనః॥
రామస్తేషాం జఘన్యోఽభూ రజఘన్వై ర్యుతై ర్యుతః॥

సం. భా. ఆది. 86-48, 47, 48, 49, 50

ఇందు 'ఋషీకుడు' అని చెప్పి యున్నను అతఁడు ఋచీకుడు తప్ప.
మఱొకఁడు గాఁడు, కొన్ని సంస్కృత ప్రతులలో ఋచీకుడనియుఁ గలదు.-

శ్లో. కుశిక స్యాత్మజః శ్రీమాన్ గాధి రామ జనేశ్వరః॥
అపుత్రః । సవేనార్థీ వనవాసముదావసత్॥
కన్యా జ సుతా తస్య వనే వివసతస్సతః॥
నామ్నా త్యవతీ నామ రూపేణాప్రతిమా భువి॥
కాం వప్రే భార్గవః శ్రీమాఃశ్చ్యవన స్యాత్మసంభవః॥
ఋచీక ఇతి విభ్యాతో విపులే తపస్వినః॥

సం. భా. అను 4-6, 7, 8 శ్లో

శ్లో. దృష్ట్వా గర్భ మనుప్రాప్తా భార్యాం స చ మహాస్పదైః

ఉవాచ తాం సత్యవతీ దుర్మనా భృగుసత్తమః॥ అను. 4-36 శ్లో.

మూలము నందున్న వ్యత్యాసమే ఆంధ్రీకరణమనందును గనుబడుచున్నది. ఎవరిపాటికి వారున్నదున్నట్టు లాంధ్రీకరించిరి.

ఋజువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. జ్వీ. ఉ.)

సరియైనది, తగినది, యుక్తమైనది, కపటము లేనిది.

క. విమమీ తంత్రంబులకెల్లను నరయఁ బరాయణంబలఘుతర సంవిత్తముఁడగు నారాయణుఁడ యతనిఁ బొందఁగ ఋజువులగు పథము లివి యధిపా.

కాంతి. 8-518

ఋణము సం. వి. అ. న.

1. అప్పు-ఇది ధనరూపముననే గాక ఉపకారమునను నుండవచ్చును

ఉ. ఏ విధి నీగువాడ ఋణ మెయ్యెడియే,నియు వేడు డిచ్చెదన్.

విరా. 8-282

(భీష్ముఁడు దుర్యోధనునితో)

క మును పదివేపురఁ జంపుదు,నని యిచ్చిన తాన వచ్చె నవనీశ్వర నీ, మనిచిన ఋణంబు దీర్చితి విను లావిటమీదఁ దఱుగు విధమై తోచెన్.

భీష్మ. 8-319; కాంతి. 4-245

2. దేవఋణము, పితృణము, ఋషిఋణము అని మూడు విధములు.

కాంతి 5-80.

ఋణములు ఆయిదు.

1. దేవఋణము = ఇది యజ్ఞములు చేయుటచేఁ దీటును 2. ఋషిఋణము = ఇది వేదాధ్యయనమువలనఁ దీటును. 3. పితృణము = ఇది బ్రాధ్యములు పెట్టుటవలనఁ దీటును 4. అతిథి ఋణము = ఇది అతిథ్యభ్యాగత పూజలవలనఁ దీటును 5. నరఋణము = ఇది సద్ర్యతములు ఆచరించుటచేఁ దీటును.

కాంతి 5-484

శ్లో. దేవతాతిథి భృత్యేభ్యః పితృభ్యః శ్వాతన్తనస్తథా,

ఋణవాన్ జాయతే మర్త్య స్తస్మాదన్యథాం వ్రజేత్.

శ్లో. స్వాధ్యాయేన మహర్షిభ్యో దేవేభ్యో యజ్ఞకర్మణా,

పితృభ్యః బ్రాధదానేన నృణా మభ్యర్చనేన చ॥

శ్లో. వాచాశేషావహార్యేణ పాలనే నాత్మనోఽపి చ, యథావద్భృత్య
వర్గస్య చిక్విత్కర్మ ఆదితః సం. భా. కాంతి. 298-9, 10 11

పరః ఋణమే అత్మఋణము. పూర్వజన్మ సంచిత కర్మఫలము సద్వృత్తా
చరణముచే తక్కువ సేసికొనవచ్చును.

ఋతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. పూజింపఁబడినది, లీనరూపమైన బుద్ధిచే సంపాద్యమగు తత్త్వము,
సీ. చేరి తవ్యంబున విదితంబునా ఋతంబునఁగ సత్యంబున నతిశయిల్లు.
కా. తి. 5-846

2. సత్యమైనది. (వ్యతి-అశృతము)

క. వారికి ధర్మపు దప్పని, వారికి ఋతవచనమైన వారికి.

అర, 1-379

ఋతుకాలము సం. వి. అ. పుం.

స్త్రీ వెలుపలఁ జేరిన దినము మొదలు పరాణవదినము వఱకుఁ గల
కాలము ఇది గర్భధారణమునకు యోగ్యమగు కాలము.

[“ఋతుస్తు ద్వాదశ రాత్రం భవతి దృష్టార్తః అదృష్టార్తవాప్యస్తీ
త్యేకే భావస్తే (సశ్రుతము కారీరస్థానమ, తృతీయాధ్యాయము 5 నా)
దృష్టార్తవయగు స్త్రీకి ఋతు స్నానము చేసిన దినము మొదలు పం
డ్రెండు దినములు ఆర్తవము (ఋతు రక్తము, రజస్సు) కనఁబడు చుం
డును. కావుననే యా పండ్రెండు దినములు ఋతుకాల మనియెరు.

‘ఋతు షోడశ రాత్రయః -’ అని గ్రంథాంతరమునఁ గలదు. మొదటి
మూడు దినములును చివరి పదునాఱవ దినమును రజస్సు కనఁబడు
చున్నను గర్భ ధారణమున కనర్హము లైన దినము లగుటచే ఋతు
కాలము పండ్రెండు దినములని సుశ్రుతుఁడు నిర్వచించెను. ఆ కాల
మున రజస్సు ఒకప్పుడు కనఁబడక పోవచ్చును. కనఁబడ కున్నను అది
ఋతు కాలమే యగును.

శ్లో. ద్వాదశార్థశరా దూర్థ్య మాపంచాశత్సమా స్త్రీయః
హూసి మాసి భగధ్వారా ప్రపుత్యై వార్తవం స్రజ్జే ||
ఆర్తప్రసావదివ సా దృతుష్టోడశరాత్రయః |
గర్భ శ్రవాణ యోగ్యస్తు స పవ సమయస్సృతికః ||

సర్వాసామేవ చతుర్వర్ణ స్త్రీణాం సర్వవాది సమ్మతః స్వార్థోక్త
స్సమయః

(భావ ప్రకాశ - పూర్వ ఖండము - ద్వి.ప్ర 1, 2 లో)

పండ్రేడు సంవత్సరముల వయస్సు చాటిన తర్వాత ఏబది సం
వత్సరముల వఱకు స్త్రీకి ప్రతిమాసమునందు భగద్వారము నూడి స్వల్ప
వముగనే ఆర్తవము స్రవించు చుండును (పదాక్షేప్త లోపు గలుగుట
అస్వాభావికము) ఆర్తవ స్రావ దినము మొదలు పదునారు రాత్రుల
వఱకు ఋతు కాలము. ఈ కాలమే స్త్రీ గర్భమును ధరించుటకు
యోగ్యమగు కాలము. ఈ పదునాఱు రాత్రులును నాల్గు వర్ణముల
వారికి ఋతు కాలమని సర్వ సమ్మతమైనది.

గ్రంథాంతరే తు విశేషః, తద్యథా - స్నానదివసా దూర్ధ్వం ద్వాదశ
రాత్రావధి బ్రాహ్మణ్యాః, దశరాత్రావధి క్షత్రియాయాః, అష్టరాత్రా
వధి వైశ్యాయాః; షడ్రాత్రావధి శూద్రాయాః, గర్భధారణే శక్తిః
(భావ ప్రకాశ).

అత డీర్ఘం ఋతు ర్ద్వాదశాహం బ్రాహ్మణానామ్, షికాదశాహం
క్షత్రియాణామ్, దశాహం వైశ్యానామ్, నక్షరాత్ర మితరాణామ్ -
ఋతుర్బిజకాల మవేక్షత ఇత్యాహు ర్మహర్షయః - (కౌమారభృత్య
తంత్రము - ప్రథమాధ్యాయము.)]

సీ. ఋతుకాలమున నాశ్మసతీయంద రతి సల్పు భవ్యశీలుఁడు సద్భా
బ్రహ్మచారి. కాం. 4-868; అను. 1-110

ఋతుపర్ణుడు సం. వి. అ. పుం.

అయోధ్యాపుర రాజులలో నొకడు - ఇతని యొద్దనే నలుఁడు
బాహుకుండను పేరుతో వంటలవాఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు నలునకు
అక్ష హృదయము నుపదేశించి యుతని వలన అశ్వ హృదయమును
బడసెను.

మధ్యాహ్నం - ఇలఁ బ్రసిద్ధుఁడు ఋతుపర్ణుఁ డనెడు మహిళుఁ
డిత్యాకు, కులజుండు నీకు పేర్పొందగు. అర. 2-123-220

ఋతుపుష్పరసము సం. వి. అ. పుం.

ఋతురక్తము, అర్తవము, రజస్సు,

వ. గర్భ యోని యందు ఋతు పుష్పరస సంయుక్తం బగుచు.
రేతంబు గాడ్చు చేతం బ్రేరితంబయి కలసిన ఆది. 3-221

ఋతుమతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. ఋతుకాలము నంది స్త్రీ - ముట్టతయైనది మొదలు పదాశవ.
రాత్రి వఱకు కాలము గడవు స్త్రీ

సీ అధిప రజస్సుల నంటుట కల్పిష, మా చరిత స్నానయైన సతి
జతుర్థ దినంబున దోషాసమయమునఁ జెందంగఁదగు నంద్రు గొంద
జారుల్లు - తే. ... ఋతు శక్తి యెడల కుండ, నెట్టి కార్యము
గల్గిన ఋతుమతి సమాగమము దప్ప నీకున్న నాయు వెక్కు.

అను. 4-126

2. ముట్టతయై స్నానము నేసి పదాశవ రాత్రి లోపం కాలము గడువు.
స్త్రీ.

వ, ఋతు మతియై యున్న తన దేవి సుదేష్ట యను దాని సమర్పించిన
(చూ. ఋతుకాలము) ఆది. 4-232

3. పుష్పవతి, రజస్సుల.

సీ. ఋతుమతి గాక శుద్ధతయఁ గల్గిన యింతి, కన్య. అను. 5-285

ఋతువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. రెండు నెలల కాలము. (ఋతువులు ఆఱు. 1. వసంత ఋతువు,

2. గ్రీష్మ ఋతువు, 3. శర్దూ ఋతువు, 4 శరదృతువు, 5. హేమంత
ఋతువు, 6. శశిర ఋతువు.)

వ. అయ్యార్వరు ఋతువులు.

అను. 2-218

తే. దినము రాత్రియ ఋతువులు మనుజుచేయు, సుకృతమును
దుష్కృతమును జూచుచుండు. అను. 2-214; కర్ణ. 1-281

2. అలు అను సంఖ్య.

తే. ఖద్వయర్తు గుణంబులు.

కాం. 5-46

8. స్త్రీ రజస్సు.

అను. 4-126

తే. ... ఇట్టులు పోడశంబు దాఁక నెల్ల నాఁడును ఋతుశక్తి యెడల
కుండ.

అను. 4-126

ఋతుస్నాత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఋతు స్నానము చేసిన స్త్రీ, రజస్వలయై నాలవ దినమున స్నానము
చేసిన స్త్రీ.

మ. మదిఁ గారుణ్యము నేసి విప్రవరుఁ డీ మంత్రంబు నాకిచ్చెనే,
నిది యే చందమొ చూతునంచు నొకనాఁ డిచ్చన్ ఋతు-
స్నాతయై, సుదతీ రత్నము.

ఆగ. 7-824

ఋత్విక్కురణము సం. వి. అ. న.

ఋత్విక్కు దేయు కాత్యము.

వ. ఆమృరీచ్యాది సప్తసంఖ్యలును మణియునుం దత్సములగు
మహానుభావులును ఋత్విక్కురణంబు లాచరించిరి.

కాంతి. 6-861

ఋత్విక్కు సం. వి. జ్ఞ. పుం.

ఋత్విజుఁడు, చూ. ఋత్విజుఁడు.

సీ. ... దేవతలకుఁ దృప్తి, యగు నట్లుగా ఋత్వి గర్చన మొప్పుగాఁ
గావించునది.

అను. 5-198; ఆశ్వ. 4-187

ఋత్విగాధ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఋత్విక్కులలో ప్రధాన నిర్యాహుఁడు.

క. విను ఋత్విగాధ్యుఁ డగు న, మృనిపతి యట్లు కురువంశమఖ్యి.
దొసఁగ మేదిని సంప్రమోదమునఁ గై, కొని యిట్లను వానరేంద్ర
కుంజరుతోడన్.

ఆశ్వ. 4-188

ఋత్విజుఁడు సం. వి. జ్ఞ. పుం.

యాజకుఁడు.

(యజ్ఞకర్తచేత దక్షిణ పుచ్చుకొని) యజ్ఞము చేయించు బ్రాహ్మ-
ణుడు (హోత, ఉద్గాత, అధ్వర్యువు, బ్రహ్మ-అను వీరు నలువురు వీరిలో
ఒక్కొక్కనికి మగ్గురు చొప్పున బ్రాహ్మణాచ్చుంసి, ప్రస్తోత, మైత్రా)

వరుణుడు, ప్రతిస్థాత, పోత, ప్రతిహర్త, అచ్చావాకుడు, నేష్ట, అగ్ని
ధ్రువుడు. సుబ్రహ్మణ్యుడు, గ్రావస్తుతుడు, ఉన్నేత-అని పండ్లెండు
గురు సహాయ ఋత్విజులు)

క జనజులు ఋత్విజులుగ నీ, వని యిటు నేయుమని నీ పుష్కధష్ట
పుగా, విను గురుకుమార పశునిశ. సకమున రణయజ్ఞ మతఁడు
సమ్మతిఁ జేయున్.

ఉద్యో. 4-45

నీ. ... అగ, స్తుండు పండ్లెండెండు సువతాళి, రతిఁజేయు మహితా
ధ్వరమునకు దివ్యానుభాపంబుగం యట్టి పరమమునులు, వేడ్క
ఋత్విజులయి వెలయ. అశ్వ. 4-281; కాంతి. 8-116; సభా. 2-4

ఋద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వృద్ధి, పెంపు

క. మహద్ధి భక్త సమాజా.

కాంతి. 4-456

ఋభువు సం. వి. ఉ. పుం.

వేల్పు, దేవత

క. ఋభువిభు విలోచనాంబుజ, భుభ దరవిత్వా హరిత్య సుభగ
హరత్వా

కాంతి. 6-828

ఋశ్యము సం. వి. అ. పుం.

మనుజోతు, ఒక జాతి మృగము దీని పాదములు తెల్లగనుండును.

అ. వాయు తనయు ఋశ్యవర్ణాశ్యముల మద్ర, సతి ధరితఁ గూల్చె.

శంఖ. 1-181

ఋశ్యమూకము సం. వి. అ. పుం.

ప్రసా సరస్సునకు దగ్గఱనున్న యొక పర్వతము. సుగ్రీవుడు నివసించిన
కొండ. ఇచ్చట శ్రీరామ సుగ్రీవమైత్రి జరిగెను.

వ. పంపాళిధానంబయిన సరోవరంబు గలదు. దాని యావల ఋశ్య
మూకంబును శైలంబునందు వారి సహోదరుండు సుగ్రీవుండను
వానరుండు సచివచతుష్టయ సహితుండై యుండు. ఆర. 6-868

(సంస్కృత భారతమునందు 'ఋశ్యమూకము' అని గలదు.

శ్లో. ఏషా పంపా శివజలా హంస కారండ వై ర్యుతా, ఋష్యమూకస్య
తైలస్య సన్నికర్షే తటాకినీ. సం. భా. అర. 2-78. 44 శ్లో.

శ్లో. తా పృష్యమూక మభ్యేత్య బహుమూల ఫలద్రుమమ్
సం. భా. అర. 279-9

ఋశ్యశృంగుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక ముని ఋశ్య మృగము కొమ్మగలవాడు.

విభాండకునికి ఋశ్యమృగి (మనబెంటి) యందు బుట్టినవాడు. ఇత
నికి సెత్తియందొక కొమ్మగలదు. ఇతని భార్య అంగరాజైన రోమపా
దుని కూతురు. శాంతయను పేరుగలది. చూ-చరిత్ర.

అర. 8-87; మొ. 118 వఱకు

శాంత దశరథుని కూతురు, తల్లిపేరు తెలియదు. దశరథుడు తన
కూతురగు శాంతను తనకు మిత్రుడును అంగరాజు నగు రోమపాదు
నకు బుత్తిగా నిచ్చెను. శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండ. 11 వ సర్గ.

సంస్కృత భారతమున ఋశ్యశృంగుడు అని కలదు-శ్రీమద్వాల్మీకి
రామాయణమున ఋశ్యశృంగుడు అని కలదు.

ఋషభకూటము సం. వి. అ. పుం. న.

ఒక పుణ్యతీర్థ ప్రదేశము. ఋషభుడను మహర్షి నివాసస్థలము ఇచ్చట
దేవ ఋషులు యజ్ఞముచేసిరి. యజ్ఞ భూములయందు గుళాకారంబు
లైన దూర్వాంకురములు యూపాకారంబులైన పృథుంబులు గానం
బడును. దీనికి పేమ కూటమనియు బేరు గలదు. అర. 8-85.

సం. భా అర. 110. ఆధ్యా.

ఋషభము సం. వి. అ. పుం.

1. ఒకానొక పర్వతముం జరాసంధుని పట్టణమైన గిరివ్రజమును చుట్టుకొని
యేన్న యైదు పర్వతములలో నొకటి సభా. 174

చూ. ఋషిగిరి.

2. ఎద్దు.

వ. (కృష్ణ భీమ పార్థులు) చైత్యక గిరి శృంగంబున కరిగి యందున్న
మూడు భేరులం జూపి తొల్లీంటి మూగధులు మానుషావంబును

ఋషభంబు వధియించి దాని చర్మంబున దీనిని నిర్మించిరి.

సకా. 1-175

ఋషభుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని ఋషభకూటము నందుండు వాఁడు.

అ. ...ఋష, భాఖ్యుఁడైన తపసి.

కాంతి. 3-151

క. ఋషభుండు సుమిత్రుని చిత్తంబు మృగయాకాయత్రంబు
గాకుండునట్లుగా బోధించె. కాంతి. 3-168 చూ. వివ, ఆర. 3-85

ఋషి సం. వి. ఇ. పుం.

ముని జ్ఞానముచే సంసార సాగరమును తరించినవాఁడు విరా. 3-150

సప్తర్షులు:- 1. మరీచి. 2. ఆశ్రి, 3. అంగిరసుఁడు, 4. పులిస్త్యుఁడు, 5. పులిహాఁడు, 6. క్రతువు, 7. వసిష్ఠుఁడు. మఱియొక్కమన్వంతరమున

1. కశ్యపుఁడు, 2. ఆశ్రి, 3. భరద్వాజుఁడు, 4. విశ్వామిత్రుఁడు, 5. గౌతముఁడు. 6. లమదగ్ని, 7. వసిష్ఠుఁడు.

వీరు దేవర్షులు, బ్రహ్మర్షులు, రాజర్షులు అని మూఁడు తెగలు.

మఱి యొక క్రమమున 1. మహర్షి, 2. పరమర్షి, 3. శ్రుతర్షి,
4. కాండర్షి - అని నాలుగు తెగలు.

ఋషికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఆర్కుని అంశమునఁ బుట్టిన వాఁడు.

వ. ఆర్కుండు ఋషికుండై పుట్టె.

అది. 3-80

శ్లో. అర్క ఇత్యభివిభాళితో యస్తు కాపపుంగవః. ఋషికో నామ
రాజర్షి ర్భూతావ నృపవత్తమః.

సం. భా. అది. 67-83, 84 శ్లో.

ఋషికుల్య సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒక స్త్రీ ప్రదేశము - దీనిని నేవించిన దురితంబులు పోవును.

ఆర. 2-271

ఇది ఒక నది. అది ప్రాచీన తీర్థ ప్రదేశము అని సం. భా.

ఋషిగిరి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒక పర్వతము. జూసంధుని పట్టణమైన గిరివ్రజమును చుట్టుకొని యున్న యైదు పర్వతములలో వొకటి.

క. గోధమును ఋషభము వై, హారము ఋషిగిరియు, కైత్య కాద్రయు ననగా, భూరి గిరు లేను దీనికి, శూద భటుల వోలెఁ గాచి చుట్టున నుండున్.

సఖా. 1-174

ఋషితర్పణము సం. వి. అ. న.

ఋషుల నుద్దేశించి చేయు జల తర్పణము.

వ. వాసవ సుతుండు ... ఒక్కనాడు ప్రభాతంబి విధిపూర్వకంబు నం గృతాభిషేకుండయి దేవర్షి పితృ తర్పణంబులు సేసి.

ఆది. 8-127

ఋషితీర్థము సం. వి. అ. న.

ఋషుల కొసంగు తీర్థము.

కుడిచేతి ప్రేళ్లను గుప్పిలిగా సగము వంచి అంగుష్ఠము తర్జని యను ప్రేళ్ల మధ్య నుండి చిటికెన వ్రేలి దిగువగాఁ బడునటుల విడుచు జలము.

తే. అంగుళాగ్రముల్ సిటికెనలందు మొదలు, లనఘ దేవర్షి తీర్థము లనంగ బరంగు, వరుస వలకేలి యుప్పలవాయి పై తృకంపుఁ దీర్థంబు తర్పణ కార్యమునకు.

అను. 4-118

ఎ

ఎ¹ ఏ. అవ్య.

1. అవధారణార్థకము.

చ. ... పెన్దొడకా, విటిగి ధరిత్రఁ బడ్డ యెడ వేగమె వచ్చి శిరంబుఁ దన్నె.

శబ్య. 2-887; విరా. 8-134

కా. ... మే, లామై తోడనె పోవుఁగాక యని వీరాలాపముల్
వల్కి. విరా. 8-139

2. నిర్దేశమును (చూపుటను) బలపఱచును.

చ. ఇదె యొక పిన్నవాఁ డడరి యెక్కుడు మూఁతల క్రంప
దోలడున్. ద్రోణ. 2-11

ఆ. కిర్ణ కేతనంబు గ్రాసెను నల్లదె. విరా. 5-70

అ. వీఁడె వచ్చు చున్న వాఁడు పార్థుఁడు మన మేమి నేయు వారము
విరా. 5-181

వ. అదె యంగ నై న్యంబల్లిదె దాక్షిణాత్య సేన. ద్రోణ. 4-12

3. ఆధిక్యమును (ఎక్కువను) తెల్పును.

క. అమరనదీ తనయుఁడు సింహము గాక నరుండె. శల్య. 1-24

ఎ² అవ్యయము.

1. ప్రశ్నార్థకము. (ఇది సందర్భానుసారముగా అభిప్రాయపరిహాసాశ్చర్యాదులను గూడఁ దెలుపును.)

(అభిప్రాయము)

క. అతి గర్వపమున్నత మగు, నతిని శిరము వాని వారలంఁజు
బాహ్నిదగ్గతితో, జూడఁగ నమర, ఊతి డొల్లెనె విజయ నీదు శత
భల్లమునన్. కర్ణ. 3-37

క. జనసుత యామ్రానిని న, న్నును మఱి నీ క్రాతృవరులనుం జూచితె
నీ, వవపుడుఁ జూచితి నన్నిటి, ననఘా వృక్షమున నున్న యవ్వి
హగముతోన్. ఆది. 5-250

క. సారమతిఁ జేసి మానస, శారీర రుజావళులకు సతతంబుఁ బ్రతి
కారములు నేయుచుండుదె, యారఁగ వృద్ధోపసేవ నౌషధసేవన్.
సఖా. 1-34

(పరిహాసము)

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రువద మ, హోరాజువె యిట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన్, వీరికే వలసెనె యహహ మ, హోరాజ్య మదాంధకార మది
హాసెనోకో? ఆది 8-89

(ఆశ్చర్యము)

సీ. అనవుడు రాక్షసుం డట్టహాసంబుతో, నెట్టెట్టు భీముండె యీతఁ
దేమి, పుణ్యమో వీని నెప్పుడు సంపఁగాంతునో, యని యున్నచోఁ
దాన యరుగుదెంచె. ఆర. 1-118

వ. అచ్చిత్రము సూచి యచ్చోటం గల యట్టి.

క. ఎల్ల జనులు నివ్వీరుం, దొల్లడుగా కుత్తమాంగ ముర్వి నిటుల వే.
దొల్లఁగ నేయఁడె వలసినఁ, తెల్లఁబో యితని కరుణ చెల్విట్లున్నే.
అశ్వ. 4-120

(పరిహాసము - ఆవమానము)

క. వీరెవ్వరయ్యఁ ద్రుపద మ,హారాజులె యిట్లు కృపణులయి పట్టు,
వడన్, వీరికి వలనెనె యహహ మ,హారాజ్య మదాంధకార మది
చాసెనోతో. ఆది. 8-89

సీ. ... సాత్యకి కృతవర్ముని, వదనంబు గనుఁగొని మగ మెలర్చు,
నొద్ద నిల్చున్న ప్రద్యుమ్ను చే సఱచుచు, నవమాన మేర్చుడు
నట్టి భంగిఁ, తెలుచ నవ్వి యరాతి బృందంబు నిద్రావ, శత్ర్వంబుఁ
బొందుటఁ జావు వోని - తే-దువ్వుదళ నొంది యుండంగఁ దుచ్చుఁ
డెని, నడరి వధియింపఁగా జొరఁ దనిన రాజ,తనయుఁ డంత
పాపంబు నేయునె యితండు, పొడిచెనటె యిస్సరో యిట్టి పోటుఁ
బోటె. మాస. 42

(కాకర్థమును - ప్రశ్నించిన విషయము యొక్క వ్యతిరేక నిశ్చయ-
మును - తెలుపును)

తే. ఒక్కరుని కివి యెల్లను నిక్క మట్టె యొడుఁగలుగునె యర్జును
నీడువాఁడు. విరా. 2-204

క. ... పాండవులకుఁ, తేనిన కీడెల్ల భంగిఁ తెలుపదె మిమ్మున్.
ద్రోణ. 5-31

తే. ... భూసురులకు, నొసఁగినట్టి భగీరంధుం డున్నవాఁడె.
కాంతి. 1-284

క. ... నేఁ, చాకట భూసుర కన్యక,నీ కట్టిన మైల గట్ట నేర్తునె.

యనినన్.

ఆది. 3-185

2. ప్రార్థనార్థకములగు మధ్యమ 'ము,' 'డు' - లకు అనుప్రయుక్త మగును.

తే. అర్థములు బంధువులుఁ గల్గినపుడు తద్వి, యోగ మైనట్టి యెడను మర్త్యునకు నెద్ది, తలపుమై నున్న మధ విషాదంబు లడర, కుండుఁ తెప్పవె యది కృపాయుక్తి ననఘ (చెప్పుము + ఎ = చెప్పవె)

కాంతి. 1-211; కాంతి. 8-449

వ. ఎల్లవారికి ననుష్ఠింప నయ్యెడు నట్టి పుణ్య కర్మంబెయ్యది యప దేశంపవే యనుటయు (ఉపదేశంపుము + ఎ = ఉపదేశంపవె.)

ఆను. 4-180

వ. మానవులకుం గర్మభూమి కృతంబులైన సదసత్కర్మంబులం జూపె దేవతలును గీటంబులు నగుట వాటిల్లెడు. ఆను. 4-326

(చూడుము + ఎ = చూడవె)

ఎ³ సర్వ.

సమాస పూర్వ పదముగా నున్న యత్కిమర్థక మగు 'ఏ' అను దానికి కొన్ని చోట్ల వచ్చెడి యాదేశము.

క. మన మొక యేవుర మీయం, గనయుం డో నడుగు చేరగా నెయ్యెడఁ డో, యిన నెఱుంగ కుండుదురె (ఏ + యెడ = ఎయ్యెడ.)

విరా. 1-59

తే మీకెప్పని న్దపవలయు—(ఏ + పని = ఎప్పని.) కాంతి. 2-208

చ. ... ఎ, వృక్షసున లెప్ప చేసినను.

ఉద్యో. 3-82

ఎంగిలి దే. విణ.

1. నోటికిఁ దలిగి అపవిత్ర మైనది. ఉచ్చిష్టము, తినఁగా మిగిలినది.

నీ. వీత వికారమై వీరయోధ, చారు శరీర సంచయ ముండఁగా దీనిఁ గంక శివాగృధ్ర కాక కులము, లాదిగాఁ గలుగు క్రవ్యాద ముల్ పీకు వీఁకాడుట నెంగిలి యయ్యె. స్త్రీ. 2-14

నీ. ... ఎంగిలి వర్జించి యిలువది, పుటకుద్ది గలిగిష్ట కాంతలందు- గీ - నిల్చు. ఆను. 1-385

వ. ఆ కోమటి కొడుకుల యెంగిలి కూటం బెరిగిన యక్కాకంట్లు.

కర్ణ. 2-81

క. ననుఁ గుచ్చితంపుఁ బనులకుఁ, బనుపక యెంగిలికి లోనుపటుపక
తగు మ,న్ననతోడ నరయు వారల, కనురాగము నెఱపి నడమ
రస్మత్పతులున్.

విరా. 1-829

2. అనుభవింపఁబడినది.

క. మును మేమాలంబించిన, వెనుకఁ గదా నీకు ననుభవింప వశంబో,
మనసా నీ వెంగిలి కా,దనుమా యవ్విషయ మెక్కుడయ్యెడు
మనలోన్.

అశ్వ. 2-36

శ్లో. "భోగా నపూర్వా నాదత్స్వి నోచ్ఛిష్టం భోక్తు మర్హసి.

సం. ఖా. అశ్వ. 22-28

వి.

1. తినఁగా మిగిలిన పదార్థము.

వ. కురకుమారుల యెంగిళులు గుడిచి క్రొవ్వి యెక్కుడు వారల
ధిక్కరించెదవు.

కర్ణ. 2-81

క. విను మడుగులపైఁబడి యైనను నెంగిలి గుడిచియైన నరులకుఁ బగ
లోఁ,గాని యరుల కినుపడఁచి బ్రదుకనవలయు విహమ్ముఁ బరము
గలుగునె చెడినన్.

ద్రోణ. 4-248

2. భుక్తశేషము తినుట వలనఁగాని స్పృశించుట వలనఁ గాని కలుగు
దోషము.

సీ. ... గోవుల, కెంగిలి లే దిందుఁ డెట్లు లమృత, మొసఁగు నట్టుల
గోవు లొసఁగు దుగ్ధంబులఁ, దద్యతన పీత దుగ్ధంబు శుచియ కాన
కోషము దక్కి వర్తింపుము.

ఆను. 8-24

ఎంచు దే. ప. క్రి.

ఆరోపించు.

క. ఏ నుపదేశించితి ననఁ,గా నొక పెంపెంచి వాడు గాని తలంపన్,
మానవనాథ సురేశ్వర,మాన్యుడు నాయట్టివాడ చుమ్మె
పనికిన్.

శల్య. 2-847

ఎండ చే. వి.

1. సూర్యుని ప్రకాశము, ఆతపము.

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిట్లు ప్రవాసము నాక. విరా. 1-185.

2. కాంతి.

సీ. సమర వికాసంబు చెమట నొప్పటకుండ హేతి దీధిమలురే యెండ.
నొడుచు. భిష్మ. 1-119.

ఎండకన్ను వానకన్నును నెఱుంగని చే. జాతీ.

రాణివాస మందుండి బయటికి రాని, ఎండ మొగము వాన మొగముఁ
జూడని.

ఆ. వచ్చి రెండ కన్ను వాన కన్నును నెఱుంగ, గని పురంద్రు వెల్లి -
అక్కురువృద్ధుఁ జూడ. ఆశ్ర. 1-148

ఎండమావులు చే. వి. బ.

(ఎండ + మావులు = ఎండలో గుఱ్ఱము వలె చలించుచుఁ గనబడు
చాయలు.)

మట్ట వద్యాహ్వామున బయళ్లయందు నీటివలెం దోచెడు చాయలు.
మృగతృష్ణ.

క. మతిఁ దలఁపఁగ సంసారం, బతి చంచల మెండ మావు లట్టులా
సంప, తృప్తి తతు లతిడుడికంబులు, గత కాలము మేలు వచ్చు.
కాలము కంటెన్. ఆది. 5-159.

ఎండయెక్కు చే. అ. క్రి.

ప్రౌఢగు, ఎండ తీక్షణగు.

క. కడు నెండ యెక్కు నంతకు, నుడుగక యచ్చునుప గడచి.

ఆర. 2-108.

ఎండిపోవు చే. అ. క్రి.

కుష్మించు.

చ. అనయముఁ బండు చుండు నెడ నాశ్రయ మొప్పిన నిల్చి యెండి.

పోయిన తడిఁ బాసి పోక తగవెట్లు కృతఘ్నుత గాదె

అను. 1-155.

ఎందు చే. అ. క్రి.

1. శుష్కించు, నిస్సారమగు.

ఉ. సూన్యత మూడి బన్నములు పూడక లోన నడంచినట్టి కో,పానల
మెండి యున్న నిబి డాటవివైఁ బచరించు శీవరా,వానలుఁ
బోలి. ఉద్యో. 2-187

2. ఆటిపోవు, తడిలేకుండఁ బోవు.

క. శరవేదన సర్వాంగము, నెరియఁగ నాకిప్పుడు పెదవు లెండెడుఁ
దృష్టా,భర ముడుపడగిన నీకులు, వెరవునఁ చేనేర్తు వీవ వే
తెమ్మనమా. భీష్మ. 3-428

ఎంత చే. జా. అనౌ.

1. ఏ పాటిది, ఏ కొలదిది (ఈ యర్థమున 'లు' వర్ణాంత రూపమును
అప్రమేదిత రూపమును గలవు.)

ఉ. ఇంతకు నేర్చు నీకు నొక యింతటిలోన మడియ వాణి న,త్యంత
విభూతిఁ జెప్పెనఁగు నట్టి నినుం గొనియాడఁజేత రా,నెంతటి
పెద్ద. విరా, 2-194

చ. మన బలమెంత యంతయు సమగ్ర సముద్యమ దుర్దమంబుగా,
మునుమును గూర్చి. విరా. 3-108

చ. అలఘు తపంబులం బ్రకట యాగములన్ ముని బోధిత వ్రతం,
బుల మహనీయ దానములఁ బుణ్యచరిత్రములన్ మహాత్ము లె,
తలు రమణీయ విక్రమత పదంబుల కేగుదు రంతకంటె ను,జ్జ్వల
మగు సర్గకిం బడయు. ద్రోణ. 2-388

2. సందర్భమును బట్టి అధికత్వమును అల్పత్వమును సూచించును.

క. తానెంత యాప్తుఁడైన మ,హి నాయకు సొమ్ము పాలు నెమ్ము
లుగా లో,మానిన భయమునఁ బొరయక, మానిన గాకేల తలుగు
మానము బ్రతుకున్. విరా. 1-186

చ. ఎంత లెంతలు వడి వాని నీగ వలచా?

ఉద్యో. 3-201 (పాశాంతరము)

తే. ... నీ యత్తమ నాయకత్వ, మెటిగి నిను గొనియాడ నే
నెంతదాన. విరా. 2-361

తే. నాథుల దూఱంగఁ గాదు వినుము, సతికిఁ దానెంత వదియును
సఖల లోన. విరా. 2-148; ఉద్యో. 4-388

3. ఎంత కాలము.

క. ఎంతకుఁ గృతకార్కుండగు, నంతకుఁడీ రంతకును భయం బందక
ని, శ్చింతమున నుండుఁడు. ఆది. 7-288

4. ఎంతకు లేదు - ఎంతకుఁ గాదు. ఎంతకై ననుఁ దగును.

క. పారాశర్యాది మునులు, నీరాజన్యులును వినికి యెంతకు లేదీ,
గారాము నాకుఁ బరమో, దారపదావాప్తి గాదె ధిర్మతనూజా.
ఆను. 4-894

5. సంబంధ సర్వవామము.

చ. మన బలమెంత యంతయు సమగ్ర సముద్యమ డర్థమంబుగా,
మును మును గూర్చి. విరా. 3-108

ఎంతదప్పు చే. వి.

1. ఎంత దూరము.

తే. ... ఎంత దప్పు, సనిన నడవికిఁ గడలేమియును మృగ ప్ర, జంబు
బొదుపుటయును గొందలంబు నేయు. స్త్రీ. 1-48

2. అసంభవము.

తే. ద్రోణ కర్ణ దివ్యాస్త్రముల్ క్రూర భంగిఁ గవియు నప్పుడు
మము నీవు గావకున్న, బ్రదుకు తెంతదే వ్యధిక శుభంబులను
భవత్ప్రీతిపాదంబు గని. కాదె వాసుదేవ. శల్క. 2-389

ఎంతదాఁక అవ్య. ద్రు. (17 ఎంత)

ఎంత వఱకు, ఎంత పర్యంతము.

గీ. ఇలయు గిరులును శరధులు నెంత దాఁక, గలుగు నంత కాలం
బును వెలియుచుండు, శుకుని కీర్తియు. కాం. 6-341

ఎంతయు విణ. ద్రు. (✓ఎంత)

అధికము, మిక్కిలి.

క. ఎలమియు వచ్చెదవును సరి, సెలసీ పాదలు మానసమున కెంతయుఁ
బ్రొద్దె, గలలోనఁ గన్న చందము, దలంచుచు నుండితిని భక్తి
తాత్పర్యమునన్. విరా. 1-25.

గీ. సుతుల విద్యా ప్రవీణతఁ జూచు వేడ్క, నెంతయును సంత
సంబునఁ గుంతిదేవి, రాజస్నోధి గాంధారరాజపుత్రి, కెలనమందె.
అది. 8-8.

క్రి. విణ. ద్రు.

మిగుల, అత్యంతముగా.

క. మాతృ వియోగం, బెప్పుడు వాటిల్లె నపుడె యెంతయు దూలున్.
కాం. 5-277; కాంతి. 8-202.

సీ. ... తత్రపమన, కెంతయు వెఱచి. అది. 4-88.

ఎంతేని దే. అవ్య. (ఎంత + ఏని)

ఎంత చొప్పున.

సీ. పాండవుల బలమంతయు సమయింపఁ జాలుదు రెంతేని కాల
మానమున. ఉద్యో. 4-420.

ఎంతవట్టు దే. అవ్య.

ఎంతవఱకు.

క. నీ విషయ మెంత వట్టది, యే విని పరవిషయమునకు నేగెద.
అశ్వ. 1-88.

ఎందఱు సర్వ. బి. (✓ఎంత శబ్దమునకు మహానృహత్యర్థకరూపము)
ఎంత మంది.

చ. ... వెఱచితిరేని నిల్వఁ దొక వీరున కొక్కడు చాలు గాక
యెందఱు వలయుం. విరా. 4-201.

ఉ. అందు వృకోదరాష్ట్రముల నాహవ రంగమునందుఁ గ్రేణి పేయు
వా, రెందఱో యెన్నఁమా యచట నీ గోరు భీష్ములుఁ గ్రేణి
పేయు వా, రెందఱో. ఉద్యో. 3-284.

ఎందాక (√ఎంత)

ఎంత దాక.

గీ. ధరణి బొగడిత యెందాక బరగు నంత, కాలమును బుణ్య
లోకము గలుగు నండు. ఉద్యో. 2-87

గీ. ధరణి యెందాక నుండు సుస్థిరత నీదు, కీర్తి యందాక నక్షయ
సూర్తి దాల్చి, నడవగల యది. కాంతి. 2-148

ఎందు అవ్య. ద్రు. (ఇది సందర్భమును బట్టి దేశము విషయము
మొదలగు వానిని దెలుపును.)

1. ఏ చోట నైనను, ఏ తావునందు.

ఉ. ఎందున నిట్టి రూపు నరు లెవ్వరు గాంచిరె నాక కాదు సం,
క్రందనసూతికిం దగిలి కన్నాన జాలదె. విరా. 2-26

వ. ఇక్కుమారున కెందు వివాహంబు పేయుద మని విదురునితో
విచారించుచుండె. ఆది. 5-16 (ఎందు = ఏ తావున)

ఏ విషయము నందు.

క. ఆరయ నెందును గౌరవ, భారం బెడలంగ నీక పాతివ్రత్యా,
చారముమై పర్తింతురు, నైరంధ్రజాతివారు సౌజన్యమునన్.
(ఎందు = ఏ విషయము నందు) విరా. 1-112

ఆ. ఎల్లదాని నేన యెఱుగుదు నెందు వా, రక్ష్య దాన యోగ్యు
డయ్యె జెపుమ. సఖా. 2-41

3. ఎల్ల యెడల, అన్నిచోట్ల.

ఆ. పరగు పొదరు పొదరు పల్లంబు పల్లంబు, మ్రాను మ్రాను దుర్గ
మంపుఁ జోటు, దుర్గమంపుఁ జోటు దొన దొన గుహ గుహ, యాది
గాఁగ వెందు నరసి యరసి. విరా. 3-82

వ. ఎందునుం జరియించు వారొక్క నాడు జనుదగ్గి యాశ్రమంబు
నకుఁ బోయి. కాంతి. 2-78

చ. నారదుం డెందునుం జరించుచుండి సంచయ్యద యను నచ్చర
వేమ నొక్కతం గాంచి. ఆము. 2-166; ద్రోణ. 1-78

4. ఎవ్వరి యందై నను.

క. ఈ నలుపుర భుజకత్తులతో నెనయగఁ జాలునట్టి దోర్బల మెందుం,
గానము గావున వీరల, లోనన యొడొరుల కని గెలుపు సమ
కూరున్. విరా. 3-114

5. ఎప్పుడై నను.

క. అనుడు నుపేంద్రుఁడు మనుజేంద్రున కిట్లమ దూత లెందుఁ దొలి
తొలిగుడువం, గొనఁ గట్టఁ దొడఁగుదురె వచ్చిన కార్యము
దీర్చి పిదపఁ జేయుం డెల్లన్. ఉద్యో. 8-249

(దీనికిఁ గొన్ని విభక్తులు చేడటయుఁ గలదు)

ఎందుండి

ఎచట నుండి.

క. ఎందుండి యేమి పనికై, యెందుల శరిగెదవు. కాంతి. 8-479

వ. అమ్మహిసతి మహాభాగ యెందుండి రాక యే దేశంబులఁ జరించి
తిరి. ఆశ్ర. 2-145

ఎందును

1. అన్నిటి యందు.

క. అని పలికి భీష్ముఁ డిట్లను, విను మెందుమదీప రాన విధి మేఁది
శంబునఁజేయ నూర్ధ్వ లోకంబును గర్తకుఁ బరమ దివ్య బోధము
నిచ్చున్. ఆను. 4-40

ఆ. ... ఆమర, భావమున సుఖంబు జీవింతురలె దీని, నేలఁ గనిన
వాడ యెందుఁ బెద్ద. ఆది. 4-158

2. అంతట, సర్వత్ర.

మహాస్రగ్ధర - వజ్ర నిర్దోష మెందుం, తెలఁగం జొచ్చెన్,
పాప్తి. 2-65

ఎందేని

1. ఎక్కడకో.

వ. వృత్తాఁగి ... నహమనంత బలంబులేమిం జేసి భయాకుల చిత్తుండై.

క. ఎందేనిఁ జనియె. ఉద్యో. 1-169, 170

2 ఎచ్చటి కైనను.

క. దాని నెటింగి గృహంబున, మానిత మగు చేదువునందు మనసు
గొలుప కెందేనిఁ జని చదువుదురు క్రుకు, లానంత్యమునకుఁ
దపస్సు లగుదురు విప్రుల్.

అను. 2-159

ఎందేనినుండి

ఎక్కడ నుండియో.

వ. శర్మిష్ఠ లజ్జాపనత వదన యయి యిట్లను నెందేనినుండి యొక్క
మహాముని నిఖిల వేద వేదాంగ పారగుండు వచ్చి ఋతుమతి నై
యున్న నన్నుం జూచి హాకుఁ బుత్రోత్పత్తిఁ బ్రసాదించె.

అదీ, 3-181

ఎందేనియు

ఎక్కడకో.

వ. సైంధవుడెడు దన చాచులచేత నీ యాడినమాట విని వెటచటవి
కురురాజు గొలుపున్న చోటికిం జని సిగ్గటి నన్ను నగ్గించి నీ
ప్రతిస యెఱింగించి యతం డరిగిన మీరు గావలేరని పలికి తానెందే
నియుం బోయెద ననిన.

ద్రోణ. 2-304

ఎంపనుగ్గులు దే. వి. బి.

ఎవ్వరికల ముక్కలు.

ఉ ... పోరిరుదగ్రులై గదల్, మండగ నెత్తురుల్ నెదర మాంసము
పిండిగ నెవనెగు లొం,దొండధరిత్రివై, దొరగ.

ద్రోణ. 2-122

ఎంపపొడి దే. వి.

ఎముకల చూర్ణము.

క. ... బొమ్మర్దమఁడ ... యా,వనోమీఁద నుటికి క్రమ్యైశ, గనుకని
నెరప పొడి నెదరఁ గాంం గేలన్.

ద్రోణ. 5-82

ఎఁడు ప్ర.

పరిమాచారకము.

గీ. అతఁడు వుడినెఁడు నీ రస యప్పుడతనిఁ చెలచి.

అశ్వ. 1-84; భిష్మ. 8-410 - తిక్క. 6-115

ఎకవెక్కు దే. అ. క్రి.

వైక వెక్కి వెక్కి యేడ్చు.

నీ. అనవుడు నెకే బెక్కి యా బిడ్డ వైచి పోయెడు వారలకు.

(పాతాంతరము)

కాం. 3-377

ఎక్కడాలు దే. న. క్రి.

అధిరోహించు

అ. విరథుడై యతండు వృషసేను రథమెక్కడ కాలుటయును.

గలగ బాతె సేనలు.

ద్రోణ 4-181

శ్లో. హతాశ్వాత్తు రథా త్తూర్ణమవప్లుత్య విశాంపతే, స్వందనం వృష.

సేనస్య సమారోహ నృహారథః.

సర. భా. ద్రోణ. 129-80

ఎక్కటి సర్వ. ఏ.

1. ఒక్కడు, అనహాయుడు, పరావేష తేనివాడు.

ఉ. దొక్కెను రాజ్యమంచు నకిటా యిటు దమ్ముని భాగమిక నీ.

వెక్కటి మ్రింగఁ జూచె దది యెట్లలుగున్,

ఉద్యో. 2-52

క. ఒక్కరుని నీవు సంపక, తక్కిన నంతటనె ప్రతి న దప్పుచె విభవం,

బెక్కంగ మీయన్న నతం, దెక్కటి రాజ్యంబు సేయ నీడె కుమారా.

స్త్రీ. 1-171

ఉ. ఒక్కరుడై నఁ గేశవు హితోక్తికి మేకొనడయ్యె నర్జునుం,

దెక్కటి దాన చాలు దమునందఱఁ దీవళరాగ్నిఁ గాల్చు.

ఉద్యో. 4-54

క. ఇక్కరువంశంబున నీ వొక్కరుడవ యున్నవాడ వుర్విరాజ్యం.

బెక్కటి సేకొని శేషము, ఏక్కుల వెలిగింపు సంతతయుఁ డయ్య

మొగిన్.

అది. 4-220

2. ప్రత్యేక మైనదో, మఱొక చానితోఁ గలియనిది.

క. ఎక్కటి యిట్టివి దోషము, లొక్కొక మరి రెండు మూడు నొదవి

బెరయుఁ దా, నక్కడు సన్నిపాతంబు.

అశ్వ. 1-174

3. సాటిలేనిది.

ఉ. ఎక్కటి గాండివంబు మతికెక్కి చెలుంగుట.

ఉద్యో. 2-194

4. కూరుడు.

చ రిపులఁ ద్రుంచి యశం విల నించి పుత్రుఁ డెక్కటి దివి చూఱుకోర్
ప్రియమ కాకిది యప్రియమే తలంపఁగాన్. ద్రోణ. 2-257

5. దురాళ, పేరాస.

క. ఇక్కొఱగాముఁలోపల, నొక్కటి నీ చిత్తవృత్తి నొందెనొ యొరు
సొ, మ్రొక్కటి గుడువఁ దలంచితొ, నిక్కము గతమేమి నెపును
నిద్ర నెడుటకున్. ఉద్యో. 2-22

శ్లో. కచ్చిచ్చ పరవి త్రేమ గృధ్వన్నపరితప్యసే.

సం. భా. ఉద్యో. 82-14

ఎక్కటికయ్యము దే. వి.

ఒకనితో ఒక్క డే చేయు యుద్ధము, ద్వంద్వ యుద్ధము,

మ. ... ఫాలాకు నెక్కటి కయ్యంబునఁ గన్న ఫల్గుమ భుజా
గర్వంబు. ఉద్యో. 2-174

ఎక్కటి కార్యము వి.

ఒక్కఁడు చేయుపని, తోడులేని పని.

అ. మమ్ము పేలు పెట్టి యెక్కటి కార్య, మాచరించువాఁడ వగుట
దగునె. సౌప్తి. 1-89

ఎక్కటిపోరు దే. వి.

ఎక్కటి కయ్యము.

మ. కౌంతేయాగ్రజుఁడు రాహుణేయుతో నన్నదమ్ముల యిరువుర
యెక్కటి పోరు సూడుమని పలికి. శల్య. 2-141

మ. అప్పగ మనంబునఁ బెట్టికొని పదంపది జరాసంధుం డక్కమల
బంధు పుత్రు నెక్కటి పోరికిం విలిచినం భోయి. కాంతి. 1-32

శ్లో. అహ్యాయ దైర్వరథే నాశౌ జరాసంధో మహాపతిః.

సం. భా. కాంతి. 5-1

ఎక్కటివివరము దే. వి.

ఎక్కటి కయ్యము.

సీ. బహు దివ్య శరములు వడయడే యెక్కటి బవరాన మెప్పించి
శివునిచేత. భీష్మ. 3-177

ఎక్కటెక్కటి (ఎక్కటి + ఎక్కటి)

ఒకనితో నొకడు.

చ. నరవర యెక్కటెక్కటి పెనంగగ భీమునినైన బన్పగాడు.

శల్య. 2-116

అ. ఏను నర్జునుండు నెక్కటెక్కటి దల, వడక యున్న నగరె పుడమి
జనములు. ఉద్యో. 4-41

శ్లో. యదిహ్యద్య న గచ్ఛేయం దైర్ఘ్యం నవ్యసాచినా

అకీర్తిస్సాన్య ద్ధృషీకేశ మమ పార్థస్య చోభయో :

సం. భా. ఉద్యో. 140-18

గీ. ఎక్కటెక్కటి పెనంగిన యింత వట్టు, పెనంగువలు నిట్టు లేచునే
పృథివి నింక, జనము లీకురుపాండవ సంగరంబు, నెప్పికొండ్రు
మనంబు లచ్చెరువునొంద. ద్రోణ. 1-178

ఎక్కడ దే. వి. (ఏ + కడ - వృత్తియందు జాపనిభక్తికము -
ఎక్కడి మాట)

1. ఏ చోటు, ఏ ప్రదేశము

క. మానవపతి నన్నెక్కడి, దానవు నీవనియేనేని. విరా. 1-90

వ. ఎక్కడఁ జూచినం దానయై. భీష్మ. 2-187

ఉ. ఎక్కటినుండి యెక్కడకు పేగెడినో.

విరా. 1-308; అను. 1-197

2. అత్యంత శారతమ్యమును దెలుపును.

క. ఇతఁ డెక్కడ మద్రమహీ, వతి యెక్కడ నితని కతఁడు పాటియై.
ఉద్యో. 2-238

వ. ఏను రాజును నీవు వేద పాఠుండవు నాకును నీకును నెక్కడి
సఖ్యంబు. అది. 5-219

3. ఆసంగతత్వము, పొసగమిని దెల్పును.

ఉ. ... సుయోధనుం, డెక్కడ భూమిలోన సగ మిచ్చుట యెక్కడ.
ఉద్యో. 8-94

4. అనాదరమును దెల్పును.

ఉ. ... నా, కెక్కడి ప్రాణ మేటి తను వెయ్యది నిల్కడ యేమి
పేయుదున్.
విరా. 2-286

వ. పో పొ మ్రొక్కడి వాడ వని యదల్చి. కర్ణ. 3-70

క. ఎక్కడి తండ్రివి నీవే, నక్తౌతేయులకు గొడుక. ద్రోణ. 5-74

5. లోక వై పరీత్యమును దెలుపును.

ఉ. అక్కట వాసుదేవు పను పాదరణంబునఁ జేయరై రి వీ, కెక్కడి
బుద్ధిమంతులు.
ఉద్యో. 4-20

ఉ. ఎక్కడి మాట గొల్లతన మించుక యేనియు లేదు నీ దెసం.
విరా. 1-281

6. ఆశ్చర్యమును దెల్పును.

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె నొండెడ నసేవ్యత్వాజముల్ పుట్టవే.
విరా. 2-188

ఉ. ... నీ బలం, బెక్కడఁ బోయె నై న్యపతులేలకొ యిక్కడరారు.
కర్ణ. 2-401

7. ప్రశ్నార్థకమైన వ్యతిరేకార్థము నిచ్చును.

చ. ... నీ, వెఱిగి యెఱింగి నన్ దొడరి కెక్కడ బోవగవచ్చు.
ద్రోణ. 2-90

వ. జూడరి యాలికి గరువతనం బెక్కడియది. విరా. 2-153

8. ఎప్పుడు, ఆకస్మికముగా నను సర్థమిచ్చును.

వ. ... ఎక్కడ వచ్చి నెవ్వరినేమి పేయునో యనుచు మేనులు
వడంక.
ద్రోణ. 5-225

9. సంబంధ వాచకముగా నుపయోగించును.

క. ఎక్కడ నడచును సత్యం, బెక్కడ ధర్మంబు పరగ్గు నెక్కడఁ

గలుగుం జక్కటి నిలుచుం గృహ్టు; డక్కడ నతఁ డున్నకడన యగు
జయ మధిపా. ఉద్యో 2-817; ద్రోణ. 1-248

10. పలురకములుగా నుపయోగపడును.

నీ. నామీద గృహయఁ బ్రయము నెక్కడవోయె. శంభు. 1-18
(ఎక్కడవోవు = కానరాకుండఁ బోవు)

తే. ఇంక నాటి చూట లెక్కడివి. ఉద్యో. 8-882

ప. ప్రుక్కడి మూఁగలు పని యొక్కడెక్కడ పని తలపడిన
(ఎక్కడెక్కడ - ఆదలింపు మాటలు) విరా. 4-4

ఎక్కించు దే. స. క్రి. (ఎక్కునట్లుచేయు)

1. అధిష్ఠింపఁ జేయు, నిలుపు, మోపు.

క. ... పృథివీపతి నీ, తలన తన కార్య ఖడ్గంబుల మోపెక్కించె,
విరా. 5-28

వ. నీ గౌరవంబంతయు నెఱింగి కాదె వహ్ని సమానుడైన యీ
మహాముని నారాధించుటకు నీయందు భారం బెక్కించెద.

ఆర. 7-815

2. అధిరోపింపఁజేయు.

మ. ఇంతేజం డతిభక్తి గాంచనరథం బెక్కించి యక్కనన్యఁ దోడ్పొని
తెచ్చెన్. ఆది. 4-191

నీ. ...ధర్మ, సుత విజయులఁ దవవితతబాహుయమశంబు నెక్కించి.
ఆది. 6-180

వ. ... కుంతీదేవిని ద్రౌపది నొక్క రథంబెక్కించి తోడ్పొని.
ఆది. 7-288

3. కలిగించు.

క. ధర్మనందనునిఁ దగం, గను మతఁడు రాజునని తన, మనమున
నెక్కించు కొనఁడు మదగర్వంబుల్. శంభు. 1-59

ఆ. ఇక్కరంబు నెయ్య మెక్కింప నేరంగఁ, దగిలి సంతథంబుఁ దలఁ
చుట్టి, భంధిమైఅయ్యఁ గీడు పలువంగఁ గొన్నియూడ, పలఁచి నీలు
పేయవలనె ధీని. స్త్రీ. 2-138

4. అధికము చేయు, అతిశయింపఁజేయు.

సీ. అంగుళంబుల నల్ల నలకలు గబళించి, కెమ్మోవి యాని యెక్కింతుఁ
గాయు. విరా. 2-810.

4. (వారి) విగించు.

గొనయం బెక్కించెయు మోపెట్ట నశక్యంబయిన. ఆది. 7-178.

6. ఉంచు, తూచు.

క. తక్కిన మూఁడాశ్రమములు, నొక్కదెస గృహస్థ ధర్మ మొక దెసఁ
దుల యం, దెక్కింప వానితో న, యొక్కటి సరితూఁగె నందు.
రుర్విశబ్ధుల్ . కాంధి. 1-78.

ఎక్కించుకొను చే. స. క్రి.

1. (రథము పై) కూర్చుండఁ బెట్టుకొను, అధిరోహింపఁజేయు.

వ. గోవిందుండు కర్ణుదెసం గనుంగొని నన్ననిచి వత్తుగాని రమ్మని
కరంబు సాఁచి చెయివట్టి తన యరసం బెక్కించుకొని.

ఉద్యో. 4-19.

2. భావించుకొను, మీఁద మోపుకొను.

వ. జామదగ్నులం దదియెల్ల నెఱింగి యోటమి యెక్కించుకొని.

ఉద్యో. 4-855

3. ఆరోహించుకొను.

వ. నీవు గొండలు నీర్జించితిని దుర్జయత్వం బెక్కించుకొనకు.

ద్రోణ. 5-127

4. కలిగించుకొను.

వ. ...ధర్మనందనునిఁ దగం, గను మతఁడు రాజునని తన, మనమున
నెక్కించుకొనఁడు మదగర్వంబున్.

శల్య. 1-59

5. పూసుకొను.

వ. ...పోఁబెక్కించుకొనని వానిమీఁదం బ్రయోగించినవానిన మరలి
వధియించు.

ద్రోణ. 8-88.

గ్లో. అయుధ్యతి నమోక్తవ్యా సా త్వయ్యేవ పతేదితి,

హవ్యాదేహ ప్రతిపం హి ప్రయోక్తారమపి ప్రభో.

సం. భా. ద్రోణ. 92-51.

ఎక్కిడు దే. సు. క్రి. (ఎక్కుపెట్టు)

1. సజ్యముచేయు, నారితోడగు.

ఉ. చుక్కలు తోడుతోడఁ దలచూవదొడంగె మనోభవుండు వి,ల్లె
క్కిడి చక్రవాకముల యిక్కలు రోయఁగఁ జొచ్చె. విరా. 2-3. 9

వ. తేరెక్కి యెక్కిడిన విల్లును మెచ్చువచ్చు నమ్ములును దొడలపైఁ
బెట్టికొని. ద్రోణ. 3-805

ఎక్కు దే. అ. క్రి.

1. సంతోషకరమగు, ఇష్టమగు, నచ్చు.

తే. అకట యొరుచిత్తమున కెక్కునట్లుఁగాఁగ, మెలఁగి యేమి విధం.
బునఁ గొలుచువాఁడు. విరా. 1-74

క. ...ఇ,య్యేవపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ పెవ్వరికి నెక్కు నభిన.
దళాక్షి. విరా. 8-59

వ. పాండవులం బరిమార్చు పని నేడ చేయక మఱిచేసిన రారాజు.
నిర్గతప్రాణుండైన నాకెలసం బెవ్వరి కెక్కెడు. సా.ప్తి. 1-24

క. ...దుర్వినితకోటి ధనంబుల్, దనకెక్కినట్టి తప్పులఁ గొని సుజనుల
కిగి నృపతి గుణమండ్రు బుధుల్. కాం. 2-186

2. సమ్మతియగు.

క. అడుగకున్నను, నేమి వినుము చెప్పెదను మునీంద్రులకెక్కన్.

కాం. 1-57

3. అధికమగు, అతిశయించు, హెచ్చు.

క. తమకును బలమెక్కిన తఱి, సముచితమగు విగ్రహంబు శత్రుల
కుత్సా,హము మీఱినపుడు కర్తవ్యము సంధియనంగ విందుమా
ర్యుల చేతన్. శల్య. 1-58

వ. అట్లడరు నయ్యిర్లఱ నాశినివరుండు గినుక యెక్కిన యేదైబం
జిక్కువఱిచె. ద్రోణ. 6-177

క. ఎక్కుడు దినముల శుభములు, నెక్కు నభిల వైభవములు నెక్కు

దినమునం, దక్కక యుండెడు కాలము, నెక్కు మహాత్మతయు
నెక్కు నిభపురనాథా. ఆను. 4-149

ఉ. ...వా, రేమయిరేమి మాకెలన మెక్కె నెఱుంగుము మమ్ము
మువ్వరన్. సా.ప్తి. 1-281

ఓ. కలుగు, సంభవించు.

ఉ. ...గో, నెక్కఁగఁజేసి నిన్ను నతిహీన విధాన నియుక్తజేతగా,
నిక్కమ యుమ్మలించి తిది నెయ్యము తియ్యము కల్మియే సభి.
విరా. 2-98

క. మహాత్మతయు నెక్క. ఆను. 4-149

ఓ. ప్రకటమగు, తెలియు.

వ. అతని లావును భీరంబును లోకంబున కెక్కియున్నయవి.
విరా. 4-204

క. నినుఁ గీడు వారయకుండఁగ, జనులకు నాన్కిమెక్కి జననాయక
నే, ననలంబుఁ జొచ్చి వెడలెదఁ, గనుగొను మిచ్చనువు నాకుఁ గరు
ణింపు నగన్. ఆర. 7-160

7. మార్కొను, ఎదుర్కొను

సీ. ఒక్కఁడు పెక్కండ్ర కెక్కిన విచ్చియుఁ, బొదివి చెఱొక పోటు
వొడుచు నెడలు. విరా. 3-164

వ. ఇట్లుక్కుమిగిలి యెక్కిన యర్జుననందనుం గనుంగొని శకుని
తమ్ములు. భీష్మ. 3-91

క. పటురయమున నాశ్విను లొక్కటఁ బెక్కిండెక్కి రథనికర
ములు ఝటితి, శ్రుటితాశ్వులుగ విహరిం, చుట యెక్కుడు
వేడకపేయు సురగణమునకున్. శల్య. 1-128

8. పీఠి గలిగించు, మెప్పువచ్చు.

(భీముఁడు ద్రావదితో) కా. చింతాశల్యము వాసెనే భుజిలోద్రెకంబు
నీ కెక్కనే, కాంతిం బొందెనె రోషపావకుఁడు గుక్కారిత్రుని
జూచితే. విరా. 2-858

క. పతిమదికి నింత యెక్కిన, యతివ గదా పుణ్యవతి. కాంతి. 8-311

9. ఎచ్చు, అదనమగు.

సీ. రెండవయేట నొక్కం దధిమాన మిట్లైక్కిన యన్నెంతెల్లఁ
గూర్చి, కోనఁ బదుమూఁడు హోయనములు దప్పక, నిన్నటి తోడన
నించె. విరా. 4-232

తే. ... రెండును మూఁడు నాల్గు, నీ క్రమంబున నోపిన ట్లైక్కినట్టి,
దినము వెడ పెట్టి కుడుచుచు ధృతి నొకేడు, నడపు వారల
తెఱుగు లేర్పడఁగ వినుము. ఆను. 4-148

10. కడచు, గతించు.

క. ప్రొద్దు జామెక్కుటయున్. కాంతి. 8-500

11. వృద్ధి పొందు.

తే. ... పోడశంబుదాఁక, నెల్లనాఁడును ఋతుశక్తి యెడల కుండఁ
నెట్టి కారణము గల్గిన ఋతుమతీ స, చూగమము దప్పనీకున్న
నాయు వెక్కు. ఆను. 4-126

12. వచ్చు, చేరు, లగించు.

చూ. కీర్తి తెక్కు, నుతితెక్కు ప్రసిద్ధి తెక్కు.

స. క్రి.

1. అధిష్ఠించు, ఆశ్రయముగాఁ గొను-

క. వల్లెయని రాజనందను, లెల్లను సమకట్టి రథము లెక్కి దిశల్
భే, దిల్లఁగ గర్జిల్లి నిశా, తోల్లసిత కృపాద కామ్రుకోద్యతకరుత్తై.
ఆది. 6-84

2. ఒందు, పొందు.

ఉ. ... నేల కెం, పెక్కుచు వచ్చె. విరా. 2-319

సీ. బిగి యెక్కి యేర్పడంగఁ తెలుపును గప్పును వెలయంగ మెఱుఁ
గెక్కు. విరా. 1-245

3. క్రమముగాఁ బొందు, ప్రాఁకు.

అ. నేతికుండ మోచి యే తెలివున సోబ, నాలు ప్రాకు నై పుణంబు

గలుగు, పురుషులట్లు యోగ వరిణతుండును నాత్మ, సేమలుక
విముక్తి కెక్క వలయు. కాం. 5-587

క. తేనియ ఖండఁ గొనుచు నో, పానము లేమలుట లేక ప్రాణిన
క్రియ నా, త్మానందరసం బొక కణ, మైనఁ జిలుకనీక తుదికి.
నాతం డెక్కున్. కాం. 6-121

4. (చెట్టు మొదలగు వానిని) ఆరోపించు.

అ. ... పలుచి మహిజంబు, లెక్కి రందుఁ గొంద టుక్కడంగి.

అర. 2-110; ఆర. 2-112; అది. 1-109. అర. 3-244-

క్రి. విణ.

1, తగు, అర్హమగు.

చ. ... సురే, శ్వరుండు సుదర్శనంబనఁ బ్రశంసకు నెక్కు విమాన
మెక్కి యం, బరగతి వచ్చె. విరా. 4-234-

2 అధికమగు.

క. ఎక్కుడు దినముల శుభములు, నెక్కు నఖల వైభవములు నెక్కు
దినమునం, దక్కక యుండెడు కాలము, నెక్కు మహాశ్రయ
నెక్కు నిభవురనాథా. ఆను. 4-149

వి.

సజ్యము, జ్యాసంధానము, నాతి కూర్చుట.

వ. ... గాంధీవంబుఁ బుచ్చుకొని యెక్కువెట్టి ముష్టి నలవరించి:
విరా. 4-168

వ. కోదండంబు నెక్కుడించి కంకటం బూడ్చి, సౌ. ప్తి. 1-85

ఎండ యెక్కు ; కీర్తి కెక్కు, నుతికెక్కు మొదలగు పదముల నాయా
తావులందు, జూడనగును.

ఎక్కుడించు కే. స. క్రి.

వింటి నుండి వారిని నడలించు.

వ. ఎక్కుడించిన పాండవాగ్రజుండు.

క. చనుజకుల తానకొరఁబును రిపు భంజనము రత్న భూషిత రూపం

బను గురుదేశాస్థానమును నగు నిజకార్మికము మోపెడ
లించెన్. విరా. 1-169-170, సా.ప్ర. 1-65

ఎక్కుడు దే. విణ.

1. ఉత్కృష్టము, శ్రేష్టము.

తే. రాజు సర్వోత్తముడు ధర్మరాజి యాదు, రాజవర్మంబు
యెక్కుడు. కాంతి. 2-289

ఆ. అర్థసిద్ధికంటె వరయ నెక్కుడు ధర్మసిద్ధి. కాంతి. 2-408

2. అధికమైనవాడు, గొప్పవాడు.

ఉ. ... ఇట్లు శత్రు దో, శృండిమ కోహటించితి నిజంబునకున్ నరుఁ
డింత యెక్కుడే. విరా. 4-98

3. అధికముగా నాదరింపఁదగినది.

చ. ... నిను రాజరాజు యి, మృదువున కీడ్చి తెచ్చె విధి మానము
ప్రాణము కంటె జాల నెక్కుడగుట సెప్పుగా వివహాకో కడు
నీచతఁ జొంది తక్కుటా. శల్య. 2-57

4. హెచ్చైనది.

చ. చిదిముడిపాటు లేక యతిశ్రీఘమునన్ ఘనశ్రీ నాతఁ డెక్కుడు
ముదమొప్పు నానృపతిఁ గూలఁగ వైచె సురలో మతింపగాన్.
ద్రోణ. 3-250

5. స్థితికి మించినది, స్తోత్రమైనది.

ఉ. ... గెల్పునుతింపఁగ రాజపుత్రుఁ డ, యెక్కుడుమాట కోరువక
యిట్లను నర్హజనంబుతోఁ దగన్. విరా. 5-288

6. స్వాహంకారపూరితము.

ఉ. చిక్కని పోటు మానిసి విసి విను వారలు నవ్వ నేమిగా, నెక్కుడు
మాటలాడెదవు. ఉద్యో. 1-258

7. తన్నుఁ దాఁ బొగడుకొనుటకు సంబంధించినది. అత్యుత్తమమైనది

నీ సంజయుతో మీరు శంకలే కాడి, న యెక్కుడు మాటలు పెక్కు
గలవు. ఉద్యో. 4-181 - మా. ఎక్కుడు మాటలు.

8. ఒకదాని కన్న వొకటి పెచ్చు.

క. ఎక్కుడు దినముల శుభములు నెక్కు.

అను. 4-149

9. మించినది.

వ. సహజేవుం డా కై నేకు నుద్దేశించి మిమ్మును శాంఛాలురం గడ
చిన బంధువులు మాకును మమ్మును మిమ్మును మిగిలిన శాంధ
వులా పాంచాలురకును వారకంటె మాకంటె నెక్కుడు సుహృద్ద
నులు మీకును లేకునికి.

ద్రోణ. 5-871

10. ముఖము, ప్రధానము.

(మనస్సు ఇంద్రియములతో)

వ. నిజంబుగా నేను దొఱంగితేని.

ఆ. అప్రయోజనంబులై యుండు నాతీన, నిప్పులట్లు శూన్య నిత్య
ములును, బోలె మీ స్వరూపములు గాన మనలోన, నెక్కుడైన
చూవె యింత నిజము.

అశ్వ. 2-82, 83.

క్రి. విణ.

అధికముగా, మిగుల.

వ. అప్పటి కప్పటి కెక్కుడొదవు మదంబునం ద్రిగ్రాదులగు నమ్మా
ర్తురు వైపయిం గ్రమిత్తి.

కర్ణ. 2-317

క. కడు నమ్మియునికియును నెక్కుడు నమ్మమియును సుశీల కుళ
లత గా దెయ్యెడనైనను.

కాంతి. 2-187

ఎక్కుడుపడు దే. అ. క్రి.

పైకెగయు.

చ. నడవ మదాశ్రయగ్ని యయి నావదనంబున నిర్గమించి యెక్కుడు
పడి పద్మగర్భకడకుం జనె.

అను. 4-408

ఎక్కుడుమాట దే. వి. ఏక.

దొంగక్షా.

శ్లో. ఉ... రాజపుత్రుః డయ్యెక్కుడు మాట కోరువక యిట్లను నర్త
నంబున్ దగన్.

విరా. 6-266

ఎక్కుడు మాటలు చే. వి. బహు.

1. స్వాహంకార పూరిత వాక్యములు.

ఉ. చిక్కని పోటు మానిసి విసి వినువారలు నవ్వు నేమిగా, నెక్కుడు మాటలాడెదవు. ఉద్యో. 1-253:

2. తన్నుఁ బాను బొగడుకొను మాటలు, ఆత్మశ్లాఘన వచనములు.

సీ. సంజయతో మీరు శంకలే కాడిన, యెక్కుడు మాటలు పెక్కు గలవు. ఉద్యో. 4-191

“శ్లో” యదేత చ్ఛత్రనా వాక్యం సంజయో మహదబ్రవీత్
సం. భా. ఉద్యో. 159-8.

ఎక్కుపెట్టు; ఎక్కుపెట్టు చే. స. క్రి.

సజ్యము సేయు.

తే. ఒక్క విల్లెక్కు పెట్టంగ నుజక. భీష్మ. 8-388

వ. గాండీవంబుఁ బుచ్చుకొని యెక్కు పెట్టి ముష్టి నలరించి. విరా. 4-198

తే. ఇట్టి యే దేరుగడవంగ నెందు మితికి, నెక్కు గాండీవ మేరైన
నెక్కుపెట్టి, రెండు దొనలను బాని కిరిది యనికి, వచ్చు నేఁ డెల్లి
యెందు బోవచ్చు మీకు. ఉద్యో. 2-180

ఎక్కువ చే. వి. (1/ఎక్కు)

అధిక్యము, పాచ్చు.

క. హరి సత్త్వాది గుణంబులఁ, బొరిఁబొరిఁ గలిగింపఁ జెంపఁ బొలి
యింపఁగ భూవర యవీ యెక్కువఁడక్కువఁ, బొరయుచుఁ బరి
వర్తనంబుఁ బొందుచు నుండున్. కాంధి. 8-480

చ. పతిదెస కూర్చివాపుటకుఁ బట్టుగ నెక్కువ తక్కువంచు నున్నతు
లగు మేదినికులకు నానగఁ బుట్టుటగాక. ఉద్యో. 4-240

ఉ. ...రాజపుత్రుఁ డ, యెక్కువమాట కోరువక యిట్లను నర్త
జనంబుతోఁ దగన్. విరా. 5-266 (ఇది పాతాంతరము)

ఎక్కువ తక్కువ చే. వి.

ఎచ్చ, తగ్గు

(“ఎక్కువ, తక్కువ”-అను రెండు పదములు కలిసి ఏకపదముగను ద్వంద్వ సమాసమున బహువచనమునను మాత్రమే ప్రయోగములు గనఁ బడుచున్నవి. శాంతి. 6-490 లో ప్రత్యేక ప్రయోగముగాఁ గనఁ బడుచున్నను రెండు నవ్యవధిగనే ప్రయోగింపఁబడినవి)

చ. పతిదెస కూర్చివాపుటకుఁ బట్టుగ నెక్కువతక్కువంచు నున్నను
ంగు మేదిసీకులకు వాసగఁ బట్టుటగాక. ఉద్యో. 4-240

(ఎక్కువంచు, తక్కువంచు)

క. వినుఁ డెక్కువ తక్కువలే, కనయము నెనసిన గుణత్రయంబును
('ఎక్కువదక్కువ' అనియుఁ బ్రయోగము) అశ్వ. 2-182

విణ.

క. ఎక్కువదక్కువ మాటలు, మక్కువములు బందిగీడు లొందించు
టలుం, బెక్కు దన యన్నదమ్మరి, దిక్కున నన్నియుచు నైఁవఁ
దేజము సేయున్. శాంతి. 2-359

ఎక్కువదక్కువలు దే. వి. బ. (ఎక్కువ + తక్కువ)

ఎచ్చుతగ్గులు.

వ. శాపున నెక్కువదక్కువలు నిరూపించి. విరా. 4-185

వ. ఈ యెక్కువదక్కువలు విచారింపక. ఉద్యో. 2-222

వ. ఇత్తైఱంగున నెక్కువతక్కువలు లేక యక్క-జంబుగాఁ బోయవారి
భిష్ట. 2-48

వ. ఇట్లెక్కువ తక్కువలు లేక పోరిపోరి. ద్రోణ. 5-207

ఎగఁద్రోచు దే. స. క్రి.

పైకెత్తి పట్టు.

వ. నీలాశ్మరశ్మి స్థగికంజైన విమల మణిస్థలంబు జలాశయంబుగా
చుగచి పరిరాసం బెగఁ ద్రోచికోని. సఖా. 2-86

ఎగిచు

ఇతి పొగచువంటిది. కాని నిర్ధారక ప్రయోగములులేవు 'ఎగయు' యొక్క ప్రేరణార్థకమైన 'ఎగయించు' దీనికర్థము అని మా. అ. ని.

ఈ 'ఎగచు' ప్రయోగము భారతము ముద్రితప్రతులలో 15 కావు
లందున్నది. కాని కొన్ని ముద్రిత ప్రతులలో 'ఎగచు' ఉండటము లేక
పోలేదు. మనము చూచి నిర్ణయించు వాతప్రతులు కవిత్వయమువారి
స్వహస్త లిఖితములు కావుగదా. తొట్టతొలుత ముద్రిత ప్రతియు । వాత
ప్రతినుండి వచ్చినదే కదా—'ఎగచు ఎగచు' అని రూపాంతరముగా
గ్రహింపనగును. అట్టివి మఱికొన్ని గలవా అమ ప్రశ్న నిరాధారము.
'ఎగయించు' అని చెప్పుకొనుటకు ప్రేరణముక్రింద గానరావు. పైగా
ఆకర్మకముగాఁ గూడ దీనికిఁ బ్రయోగము గలదు.

అ క్రి.

1. విజృంభించు.

వ. ఇతైఱంగునందునిమి తఱుము న్నతని దోర్విలాసంబు దుస్సహం
బగుటయుం బాండవబలంబులు దెతలినం గురుసై నకులు నలుగడ
లకు నెగచి రట్లు విజృంభించిన కుంభసంభవు నెదుర్కొని.

ద్రోణ. 1-298

స. క్రి.

1. వెంబడించు, తఱుము.

క. వెనుకొని విఱిగిన నైనయము, గనుకనిఁ కాటంగఁజేసి క్రొర్యో
ద్రేకంబున ధృష్ట దృఢముండును, దనకెలనం దఱుమ వాయుతన
యుం దెగచెన్.

భీష్మ. 2-112

శ్లో. తతస్తాం కౌరవీం సేనాం ద్రవ మాణాం తతస్తతః,
నిఘ్నన్ భీమశృరై స్తీ ఙ్క్షై రనుప్రవాణ పుష్పతః

సం. కా. భీష్మ. 58-19

చ. ...ఎంతయున్, భరమున నీ మొనల్ గలఁగి పాత నరేశ్వర వారి
సైన్యసం, చయమెగవన్ మహిశలము సంభృతకంపము గాఁగ
నల్లడన్.

కర్ణ. 3-9

వ. ...ఒక్కనాఁడు మహాగహనంబులఁ బెక్కుమృగంబుల నెగచి
చంపి తనచేత నేటువడి పాతిన మృగంబు వెంటం దగిలి.

ఆది. 2-185; ఆది. 6-48

ఆ. వీరసేనసుతుఁడు వీరుండు హంసల, నడబెడంగుఁ జూచి నగుచు

వాని, నెగది యెగచి యందు నెగయకుండగ నొక్క, హంసఁ
బట్టుకొనియె నతిరయమున. ఆర. 2-12

క. నలి భగదత్తుఁడు గదుపుల, వెలుచు పసులవాని యట్ల విలసద్గతి.
నబ్బలము నెగవ ధూళియు నా,కుల సంతాపము గగనకుహరము
నిండెన్. ద్రోణ. 1-882

1. త్రోలు (రథము మొదలగు వానిని)

తే. ...సారథి తొలఁగంగ నెగచె రథము. ద్రోణ. 5-164

చ. అనపుడు మాతుఁ డెంతయరయమునఁ దేరు వృకోదరాంతికం,
మన కెగవంగ. కర్ణ. 1-149 చూ. ఎగుచు.

ఎగయించు దే. స. క్రి. (1/ఎగయు) ఎగయఁజేయు

ఎత్తు.

చ. అనునెడ వాని యుగ్ర సముదాకృత్యముం బటువాక్యవృత్తియుం,
గని విని మల్లులెల్ల భయకంపితమూర్తులు చాల్చి మాటువల్కిను
గనువిచ్చి చూడమ మొగం బెగయింపను జాలకున్న విరా. 2-8

సీ. అతఁడు తెప్పల నెగయించి యప్పాండవోత్తముఁ దప్పక చూచి.
అర్క 2-80

క. ...ఇంచుకవడి మో,నము రగం చాల్చియుండి నతవదనుండై.

వ. పదంపడి నిట్టూర్పువిగిడించి మొగంబెగయించి భూపాలు వాలో
కించి. భీష్మ. 3-178, 174

ఎగయు అ. క్రి. నెగయు

1. వైకిపోవు, ఎగురు.

సీ. ప్రమథులు గాని నేయుచును రక్తములు సల్లి, యార్పంగ మృగ
రూపమై గగనంబున కెగనె నధ్వరము. కాంతి. 5-439

సీ. వెలది కటాక్షముల్ విభునివైఁ గ్రమమున, నెగసి మోమునఁ
క్షోడి మగిడివచ్చు. విరా. 5-895

వ. అట్టియెడ మున్ను తురంగమమురాదులం దూలిన కెందూళియుం
నయ నెగయఁ బరబలంబు నెత్తుది జొత్తిల్లుచు. విరా. 5-82

2. లేచు, ఉత్థితమగు.

సీ. మంకినాఁ బరఁగు బ్రాహ్మణుఁడు ధనేచ్చమై నర్తించు శిషింప
వలయునట్టి, గుఱ్ఱ దోయిని జుట్టిగొని | పీతి లంకించియుండ లంకియ
తోన గండ మీటి, పాతె నక్కోడియల్ పడియున్న గనవ లొచ్చే
నుంగుపై నది యెగసె పటవ, శుభయ పార్శ్వంబుల నురిపోసిన
ట్లవి వ్రేలి చచ్చినఁ జూచి విప్రుఁ డడలి. కాం. 4-40

3. కలుగు, పుట్టు, ఉద్భవించు.

ఆ ఆన్ని వెడఁదవాతి యమ్మై లద్భుతముగ నొక్క ముప్పిఁ దొడిగి
గ్రక్క-నంగ, నతఁడు లీలఁ దునిమె నందఱ తలలును, ఘోరభంగి
ర క్తధార లెగయ. విరా. 5-149

వ తమ విడిసిన విప్రగృహంబున మన్నంత, నందొక్కపెట్ట యార్త
ధ్యని యెగసిన విని కుంతిదేవి. ఆది. 6-239

4. వ్యాపించు, క్రమ్ము.

ఉ. బండొక విల్లుపుచ్చుకొని యుజ్జ్వలరోష మహానలార్చు లొం,దొండ
మొగంబుపై నెగయ నుర్వి చలింప. ఉద్యో. 4-819

క. చిచ్చెఱ కన్నదరు లెగయ, విచ్చినఁ గపిలత్వ మొందె విబుధ
వ్రకరం, బచ్చెరు వందుచు గన్గొన, నచ్చెరువ నారభేయు లమర
చరిత్రా. ఆను. 3-22

క. దరికొని దహనం డెగనెను. వరుసను సహదేవు సకల వాహిని
మాద్య, శ్కరులపయిఁ దురగమ లపయి, వరరథములపయిఁ బదాతి
వర్గములపయిన్. సఖా. 1-250

5. వెడలు, ఉద్గతమగు.

తే. రథము మీఁదికిఁ జనుచెంచి పృథుల నైనన్, హర్ష భావణ ధ్వను
లుఁ దూర్యస్వనములు, నెగసి దివిముట్టు మైముఱువిడి తలిర్చు
నెలమిఁ గోదండ తూడిరములు ధరించె, భీష్మ 1-169

విద.

పుట్టు, కలుగు.

క. విని యా విప్రునితో నిట్లను నయ్యెలవాఁగ మన మనకు ప్రేరే
వం, గనెగయు వాక్కు దదను వ, ర్తనము మనంబునకు నెవ్విధం
బునఁ గలుగున్. అశ్వ. 2-15

ఎగవంజను చే. స. క్రి.

తఱుముకొని పోవు

క. మును సహదేవుండెగ వంజని నప్పుడ యుండు చేరు సవరించు
కొనం, గనుట నది నేర్చి యశనిం, గొని పోయెను సంగరము
నకుం దొలఁ గంగన్. కర్ణ. 2-367

ఎగవు చే. వి.

అవలి భాగము.

అ. ... పాండవేయుఁ డార్తి, గూరి నిలువలేక కూర్చుండఁబడి
మాతుఁ, నరర మెగవు తొలఁగ ననియె నధిప. కర్ణ. 2-381

ఎగవెక్కు చే. అ. క్రి.

పై నెక్కిళ్లుతో వడ్డు.

సీ. అనవుడు నెగవెక్కి యాబిడ్డ పైచిపోయెడు వారలకు నడ్డ
పడుచు నక్క. కాం. 3-777

ఎగుచు చే. స. క్రి.

1. త్రోలు.

వ. ఇట్లు దుశ్శాసనుండు సోలి వ్రాలుటయు.

క. సారథి యరదము భీష్ముని, తేరి వెనుకకెగిరె. భీష్మ. 3-344

2. పైకొను; కవియ.

క. కాం వారిణములఁ బట్టెడు, లీలను విషమాటచి చలిత కేసరి
కా, ర్థాలేఖ శరభములఁ దన, కాలత్వమునంద యెగిచి పట్టుచు
మఱియున్. ఆది. 4-6

3. వెంటడించు, తఱును.

చ. అనిలజఁ దుగ్రుండై ... వేద దుర్మనుజులఁ జంపనేల యని
మానుగ గోవుడు గోగణంబులన్, గొనకొని రొప్పునట్టు లధికుం
డెగిచెన్ బృథురండ హస్తంబై. ఆది. 8-78

క. నలిరేగి కలగి తద్బలములు విశ్వామిత్రు నైన న్యముల కేను
మడుంగులు పెరిగి మూడు యోజనములు వాఱగ నెగిచె
నొక్క మొగి బ్రతిబలమున్. ఆది. 7-107; ఆది. 7-194

వ. ... ఇంద్రుడు శ్వేనంబైన నగ్ని కపోతంబైన శ్వేన భయంబునఁ
బలతెంచి శిబి మఱుపుసొచ్చిన దాని నెగిచికొని వచ్చి శ్వేనంబు
శిబి కిట్లనియె, ఆర. 8-237 చూ ఎగచు

ఎగురు దే. అ. క్రి.

ఉఱుకు, లంఘించు.

వ. అపాంచారి వరుండు.

తే. ...తలగోయుట కప్పశించి, యెగిరె నగ్గురు తేరివై కేపు మెఱయ.
ద్రోణ. 4-100, 101

ఎగువఁబడు దే. అ. క్రి.

నిరోధింపఁబడు, అడ్డగింపఁబడు.

అ. అగ్ని నేను నాకు నాహారమయ్యింద్రు, భాండవంబు దీనిఁ గాల్పిం
గడఁచి యెగువఁబడితి ముందఁ, రింద్రు పంచిన మహా, దారుణాంబు.
ధరశతంబు చేత. (ఎగువఁబడితి = అని పాఠాం) ఆది 8-288

ఎగ్గతము వై. విణ. (నం. ఏకాంతః)

ఏకాంతమైనది, నిర్జనమైనది.

(గాంధారి శ్రీకృష్ణుని శపించుట)

గీ, ...ఆయవ్య యతఁ డెగ్గతంపుఁజోట, నరయ దిక్కెవ్వరును లేని.
యట్టి తెగుట, నొందఁగలవాఁడుగాఁ బల్కు నొద్దనుండి విఁటి.
మాన. 157

వి.

ఏకాంత స్థలము, ఒంటరిగా నుండుచోటు.

తే. ఎగ్గతంబునఁ దానుఁ గారగ్గిఁ గాలె, నటె యనాథయై దీనిక్రి.
నంతరంగ మలదురక...యెట్లుండుఁ జెపును. ఆశ్ర. 2-168

ఎగ్గాడు దే. అ. క్రి.

నిందించు.

మ. పరిహాసంబునఁ దేలి భృమ్యులయెడం బ్రహ్మసముం బొందు భూ,
వరు నాజ్ఞం జన రీగిమెచ్చరు పనిన్ వంచించు రెగ్గాడఁజొత్తురు
కౌతూహల వేషభాషణములం దుల్యత్వముం బొంది యే, తురు
వారెల్ల పదంబు వేడుదురు సింతుర్ భూమి మాతొడ్డులన్.

కాం. 3-180

ఎగ్గు దే. వి.

1. కీడు, హాని.

సీ. దార్తరాష్ట్రులు సూతతనయ సౌఖ్యులును, జెటుపన వేతురు
చిన్నసన్న. - ఆ. యెఱిగిరేనిఁ జాల నెగ్గు వాటిల్లు. విరా. 1-47

సీ. ...నీ జనించిన యది యాదిగా, నుడుగక పాండవేయులకుఁ జాల
నెగ్గునేసితి విషమిడి పెనుఁజాములఁ గఱపించి నీరిలోఁ గట్టితోచి
లక్కయిల్ గాలించి. ఉద్యో. 3-367

ఆ. అ, ప్పాండవులను గుఱించి బహువిధంబులగు నిమిత్తములు నయం
బునఁ జూచితి, నెగ్గులేను వారికెల్ల లగ్గు. ఆది. 7-28

2. తప్పు, నిషిద్ధమైన పని.

క. కావునఁ గౌరవ పాండవు లీ వసుధకునై పెనంగుపెగ్గే రైవం,
జేవంక వ్రాలె వారిక, పోవుం గాకిది నరేంద్ర పొగలకుమింకన్.
భీష్మ. 1-48

క. చేతఁగొని యుప్పునమలుట, రాశివయిని మప్పుగొమట రాత్రి
దధి మధూ, పేతంబుగఁ గుడుచుట ధ, ర్మేతరములు రేయి సక్తు లెగ్గు
నరేంద్రుఁడ. ఆను. 4-110

(కర్ణుడు శల్యునితో)

ఆ. వావిలేక యెల్లినవిశలుఁ బురుషులు. గలయ మీరు నెగ్గుగాక
యుండు, మున్నగుల్లు పిదపఁ జన్నఁజాలై పెరుఁ గుదురు సెప్ప
నేం గుణములింక. కర్ణ. 2-47

3. దోషము, అపరాధము.

కా. ...అట్టి కౌర్యాలంకారు మహాత్ముఁ డా సరకుసేయం దచ్యు

తున్ మమ్మకం,దేలా కైకొను నానుయోధనునియం దెగ్గడి
యూహింపగన్. ఉద్యో. 2-145

సీ. అల్లన నవ్వుచు నయ్యింతి యతనితో, నాథ నీయం దొకనాడు
నెగ్గు, గలదె. అశ్వ. 4-87

ఆ. ధాత్రి శంతనుడు విచిత్ర వీర్యుడు; బాండు,రాజు నెట్టు లట్ట
రాజరాజు, ప్రజకు సంతసముగఁ బాలించె నీయందు, నతనియందుఁ
గలదె యధిప యెగ్గు. ఆశ్ర. 1-100

4. నింద,

చూ. ఎగ్గాడు.

క. కడు ననురక్తియు నేర్పును, గడఁకయుఁ గలవారి నుజక కడ
వగ నెగ్గుల్, నొడివెడు వివేక శూన్యుల,కడ నుండెడు సంతకంఁటెఁ
గవ్వము గలదె ఆది. 8-149

5. చెడుశకునము, అశుభచిహ్నము.

క. ఖలుఁ డీ దుర్యోధనుఁ డెగ్గులతోడన యుద్భవిల్లె గోమాయురుతం,
బులు వించె దుర్నిమిత్తఁ,బులు వెక్కుపుట్టె వీని పుట్టిన వేళన్.
సభా 2-178

6 చావు, అంగవైకల్యము.

ఉ. అగ్నిసారం దలంచునటు లర్జును నెక్కడిదాఁకఁ గోర్కి నీ,కెగ్గడి
మాను మీ పలుకు లెవ్వరుఁ జెప్పఁగలేరు రూపఱు,నైగ్గఁగఁ గాల
మయ్యెనొకొ నావచనంబు లొకింత కర్ణము,ర్దిగ్గఱనిచ్చి యోధులు
బలంబులుఁ దోడుగఁ బోరు టొప్పగున్. కర్ణ. 2-38

విణ.

1 కీడైనది, హానికరమైనది.

క. అంతిపురము చుట్టఱికం, జెంతయుఁగి డంతకంఁటె నెగ్గు తడియో,
పాంత చరక బ్జవామన, కాంతాదుల తోడి పొందుకలిమి భటు
నకున్. విరా. 1-181

2. ఏవగింపు పుట్టించునది, అసహ్యమైనది.

ఆ. అవులింత తుమ్ము హాసంబు నెప్పివ,నంబు గు వ్రవ ర్తనములు గాఁగఁ,

జలుపవలయు నృపతి గొలుపున్న యెడల బాహిరములైన గెలని
కెగ్గులగుట. విరా. 1-187

ఎగ్గుగొను దే. స. క్రి. (✓ఎగ్గు)

ఎగ్గుగా భావించు.

క. కావునఁ బ్రభుత్వ సంపద, నీవిభుఁ డాడినది యెల్ల నెగ్గుగొనక నా,
చేవినుము నీదు ప్రతిపక్ష, నేవిధిసేయనగు దానినేర్పడ ననఘా.

కర్ణ. 3-88

ఎగ్గులగ్గు దే. వి. ద్వం.

కీడును మేలును.

ఆ. బుధుఁడు సూక్ష్మవిమలబుద్ధి నప్పురుషుని, నరసి కాంచి యతని
యందు మనసు, దిగ్గవిడిచి యెగ్గులగ్గును బొందక, శుద్ధకాంతిఁ
బరమ సుఖముఁ బొందు. కాంతి. 4-95

ఎగ్గులాడు దే. స. క్రి.

నిందించు.

వ నా కట్టిన పుట్టంబు నీకుం గట్టంగాదు గాకేమి యని గర్వంబున
నెగ్గులాడి దేవయాని నొక్క మాతం ద్రోచి శర్మిష్ట. ఆది. 3-138

ఉ. ధీయుత యంచు ధర్మజ నదీసుత కృష్ణుల నెగ్గులాడుచుం, బోయె
సదంబు వెల్వడి సపుత్రబలుండయి చైద్యుఁ డంకతోన్.

సఖా. 2-15

ఎగ్గులుపట్టు; ఎగ్గులుపట్టు దే. స. క్రి.

తప్పులుపట్టు, తప్పులుగాఁ దీసికొను.

క. జనవల్లభ యొకసమయము, విను మీతనితోడ నేను విచ్చలవిడిఁ
దోచిన మాటలెల్ల నాడుదు, నను నెగ్గులు పట్టకుండినం బొందొ
నరున్.

కర్ణ. 1-255

ఎగ్గులుపట్టుకు; ఎగ్గులుపట్టు దే. స. క్రి.

ఎగ్గాడు, నిందించు.

క. అలిగిన నలుగక యెగ్గులు, పలికిన మఱి విననియట్లు ప్రతిపచనం
బుల్, నలుకక బన్నము పడి యెడఁ దలచక యున్నతఁడచూపె

ధర్మజ్ఞుఁ డిలన్.

ఆది. 3-147

చ. ఇతనికి నిట్లు నన్నుఱక యెగులు వల్కుగఁ బోలెఁగాక.

సభా. 2-61

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

తే. ధర్మదేవత నీదు సత్కర్మమునకు, మెచ్చి యోతయు బ్రీరిమై
నిచ్చినట్టి, వరము గలుగంగ మనమేమి వర్తనమున, నెవట మన్నను
నొరులకు నెఱుంగ నగునె.

విరా. 1-81

ఆ. ఏది కులము నామమెయ్యది యెవ్వరి, దాసవేమి పనికిఁబూని యిప్పు
దెచట బుద్ధిఁదలంచి యేగెద వింతయు, నెఱుంగఁజెప్ప మాకు
మెఱుంగుఁబోడి.

విరా. 1-312

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

క. ద్రుపదనృపాలుని ధవళ, తపత్ర మస్త్రంబు లెచ్చోటు దాఁకక జిగి
యా, రి పొలిచె,

స్త్రీ. 2-147

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

క. మనయింట ఇచ్చటచ్చోటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నల మెలఁ
గం, జనయెడు మానిసి.

విరా. 1-254

క. వచ్చితి ననవుడు విని జను, లచ్చెరువును నందియాలు నడరెడు
మదితో, నిచ్చెలువ కడుపు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచుకట్టె యిది
పలుకగునే.

విరా. 1-289, శల్య. 2-54

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

తోటకము - గరుపాఱుగ మేను ప్రకంపమునం, బొరిఁ దొట్రువడం
బదముల్ దొంగం, జొర నెచ్చోటు లేమి నసువ్యయ బి, ఖర
మొందినఁ జేడ్పడు భావము తోన్.

స్త్రీ. 1-46

ఎచ్చోట్రు. ఎచ్చోటు

1. ఏ ప్రదేశమునందు.

ఉ. ... ఎచ్చో పనియించినం బిదవఁ బొప్పుడుఁ గ్రమ్మతి వచ్చి

కైకొనన్.

విరా. 1-166

సీ. ... ఆతఁడెచ్చో నున్న, వాఁడొ కోయనుడు నవ్వారిజాఁగి.

కాం. 4-887

ఎచ్చోటు దే. వి. ప.

ఎచటు, ఎచోటు, ఎచ్చటు, ఎచ్చోటు.

(ప + చోటు—చూ. అచటు)

ఏతావు, ఏచోటు.

క. ఎచ్చోట నున్న వాఁడతఁడిచ్చటికి నేల రాఁడొ. విరా. 5-801

తే. ... ఎచ్చోట నెదురుగా మోగి రచట, మన రథం బిల్లనల్లన
చనఁగ నిమ్ము. విరా. 5-10

ఎటు దే. వి. ప.

ఎచ్చోటు, ఎక్కడ.

వ. అయ్యింటి యింత నేవు నీ చేరువ నుండి యిప్పు డెట మెలఁగె.

విరా. 2-61

క. ఇటు గర్వించుట నీచత, యెట వోయెదొ పొమ్ము.

కాం. 4-398

వ. విధి వశంబున నన్నుం తాసి హృదయేశ్వరుం డెట యేనియుం
బోయినఁ దదన్వేషణా సక్త చిత్తనై వివిన పరిభ్రమణంబు నేనెన.

ఆర. 2-99

(ఎటయేయున్ = ఎచ్చటికో)

కాం. 5-286

క. ఏనెట నీవెట సుతుఁ డెట.

ఆది. 4-99

(ఇటు సంబంధము లేమిని డెల్పును.)

ఎటు దే. అవ్యక్త. ఎట్టు

1. ఏనైవు, ఏనిక్కు.

చ. ... ఏమనునో యెటు నూచునొక్కొ యెచ్చరి డెన నైప్పుడే
తలఁపు వచ్చునొ యీతని కంచు. విరా. 1-129

2. వ్యవహారము, విధిము.

వ. ధృతరాష్ట్రుండు సంజయునితో నితైఱంగునం బన్ని బహులతిమి

రంబున సమరం జెటు పేసి రని యడిగిన.

ద్రోణ. 5-142

చ. తత్సమయంబున రెంటిఁ గూడ నీ,వెరవున యూఁది చిత్తమున వేగిర పాఁచెటు లేక పొంచుమీ.

అను. 1-272

(ఎటు = ఏ విధముగా నైనను)

ఎటులు దే. అవ్య. (ఎటు)

ఏ ప్రకారముగా.

ఉ. . . . నీవు, స,మూనము పేసి నాకిటు లమాత్యుడవైన పదంబు కంటె మే,లై నుతికెక్కు- కోర్కి- యెటు లారని చూచిన నొండుఁ గల్గునే.

ఉద్యో. 1-98

ఉ. . . . క,య్యమ్ము తెఱంగు నెప్పు మెటులయ్యెఁ బదంపడి నూతనందనా.

ద్రోణ. 2-86

ఎట్టుకునేని అవ్య. (ఎట్టుకున్ + ఏని) ఎట్టకేని

చాల సేపటికి, చిట్ట చివరకు, అతి ప్రయాసమున, చాల కష్టము మీద.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే, నెల్లఁ తెమర్చుగా నలయ కేను శ్రమంపడి నిల్చి నిల్చి య,ల్లల్లన మార్దవం బొనరు నట్లుగ నెట్టకు నేని రాచి మీ,తల్లికి భక్తిఁ జెట్టెడు విధంబునఁ బెట్టెడు బ్రహ్మఁ దిట్టుదున్.

విరా. 2-220

ఎట్టకేని అవ్య. (ఎట్టుకున్ + ఏని) ఎట్టకేని

చాల సేపటికి, చిట్ట చివరకు, అతి ప్రయాసమున, అతి కష్టము మీద.

తే. ఇట్లు ప్రార్థించి పాంచాలి యెట్టకేని, సింహబలు మందరం బల్లఁ జేర నరిగి, యొల్లఁ బోవుచు జెబ్బులియున్న పొదరు, సొచ్చు లేడి చందంబునఁ జొచ్చుటయును.

విరా. 2-112

వ. . . . ఇక్ష్వర్యంబున దోషంబు లేదు వినిద్రకరణంబయిన నా హృదయ శల్యంబు నుద్ధరింపుమని ధృతరాష్ట్రు నెట్టకేనియు నొడుబడిచి దుర్యోధనుండు.

ఆది. 6-180

ఎట్టకేనియు దే. అవ్య. ద్రు.

ఎట్టకేని.

వ. ఈ దేవియును (కుంతి) బలితోడన సోవ సమకట్టినం బుత్తరక్ష
 తార్థంబు మునిగణ ప్రార్థితయై యెట్టకేనియు ధృత ప్రాణ-
 యయ్యె. ఆది. 5-158.

ఎట్టకేలకు దే. అవ్య. ద్రు. (ఎట్టకున్ + ఏలకు)

ఎట్టకేని.

చ. అనుటయు నెట్టకేంకు ధరాధిపుఁ డట్టుల కాక యంచు.

విరా. 1-287

చ. ఒకరుడ తాను భీతి వెగడొందెడు రెండవ కన్ను నెట్ట కేంకు
 దగఁ దేర్చునప్పుడు బల్లంబలతోఁ గురురాజు నూడ. విరా. 5-388.

ఎట్టి దే. విణ. (ఎట్టు + ఇ)

ఎటువంటి.

ఆ. ఎట్టి సాధ్యులకును బుట్టిన యింద్రును బెద్దకాల మునికి తద్ద తగదు.

ఆది. 4-65

తే. యోగి యెట్టి యాహారంబు లుడుగవలయు. కాంతి. 5-591

(ప్రశంసాదులను చెల్పును.)

ఉ. ఎట్టి లా వెట్టి పరాక్రమస్ఫురణ మెట్టి రయంబని పిచ్చులింపఁగన్.

భీష్మ. 1-260

ఎట్టిపాటివారు దే. సర్వ. బహు.

ఎంతటి వారు.

ఆ. దైవ వశమున, నెట్టిపాటివారు నెట్లుఁగారె. కాంతి. 4-428

ఎట్టిండు; ఎట్టిండు దే. సర్వ. ఏక. (ఎట్టి + వాడు)

ఎటువంటి వాడు.

క. తివిరి సుత జన్మం బెట్టిండువు నొకొ దేవరుడు నాకు ననుచుం.

ఆది. 4-252

క. ఇతఁడెట్టిఁ దైన నేమగు, నతనికి నఖండపై బక మహత్తర
 సఖ్యం, తితనిం బాత్రముఁ జేయఁదె.

కాంతి. 3-492; కాంతి. 4-418

ఎట్టు దే. అవ్య. ఎటు

ఏ విధము, ఏ ప్రకారము.

ఉ. ... ఇప్పు డిటు బ్రుంగుడుపాటునఁ బొందఁ జూచి నా, కెట్టు
మనంబు వట్టు ధృతి యెమ్మెయిఁ దూలక నిల్పుఁ తెప్పమా.

విరా. 2-192

ఎట్టులు దే. అవ్య. ఎటు, ఎటులు

ఏ విధముగా, ఏప్రకారముగా.

ఆ. అనిన ధోమ్యుఁ డిట్టులనియె నీ వత్సర, మొకఁడు నెట్టులయిన
నుడిగి మడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యావర, నిస్తరించి
పిదప నెగడవలయు.

విరా. 1-143

తే. ఎప్పు డెయ్యెడ నేమిట నెట్టులరయ, వలసె నెమ్మెయి నారయ,
మలసి డస్చి నొచ్చియైనను.

విరా. 2-214

ఎట్టులొక్కొక్క (ఎట్టులు + ఒక్కొక్క)

ఏవిధముగాఁ గానున్నదో - ఏవిధముగాఁ బరిణమించునో.

ఆ. ... ఇమ్మని, యేల నైఁచు నింక నెట్టు లొక్కొక్క. ఆర. 2-827

ఎట్టెట్టు (ఎట్టు + ఎట్టు)

ఏమేమి (ఆశ్చర్యమును దెలుపును.)

సీ. అనవుడు రాక్షసుం డట్టహాసంబుతో, నెట్టెట్టు భీముండ
యాతఁడేమి.

ఆర. 1-116

ఎట్టొక్కొక్క ఎట్టొక్కొక్క

ఏ విధముగాఁ బరిణమించునో.

క. ఇట్టగు తెలుఁగక వచ్చితి, మెట్టొక్కొక్క మన భంగి వీరలిందఱును
గడున్ బెట్టదులు.

విరా. 4-54

ఏవట్టున నైనను, ఎట్టి పరిస్థితి యందైనను.

ఆ. ఎట్లనియేని గూర్తు రింతులు మాకని, విశ్వసించు వారు నెడఁగు
లెందు.

ఆర. 2-164

ఎట్టు ఎటులు, ఎట్టులు

1. ఏప్రకారము.

వ. తత్ప్రకారంబు నడపెన నది యెట్లనిన.

విరా. 1-48

2. ఏ ప్రదేశము, ఏ తావు.

(భీష్ముడు కర్ణునితో)

చ. నెవమిడి యోహటించి యిటు నీవు దొలంగినఁ బోవ వచ్చునే-
కుపిత మనస్కుడై నరుఁడు గూల్చు గ్రమమున దొడ్డలెల్లఁ జే-
న్న విధవ నెట్లుఁ జొచ్చెడు. ఉద్యో. 4-249

(ఎట్లుఁ జొచ్చెడు = ఏ తావునకుఁ బోయెదవు)

ఇది సం. ము అకాడమీ ప్రతుల పాఠము. ఎట్లుఁజచ్చెడు పాఠాంత-
రము - అనంద ప్రతి ఎట్లుఁ జచ్చెడు—పాఠము ఎట్లుఁ జొచ్చెడు పాఠాంత-
రము. ఎట్లుఁ జచ్చెడు = ఏ విధముగా వై నను జచ్చెదవు.)

8. ఇది వ్యతిరేక క్రియలపై 'ఏల' అను నర్థముతో బ్రయోగింపఁబడి-
యుక్తార్థమునందు నిశ్చయమును దెల్పును.

అ. ... ఇట్లు వడిన వీరలు వదసడి, తమకు నగ్గమైన తటి జయింప-
రెట్లు - (నిశ్చయముగా జయించిరి.) విరా. 1-58

4. అన్ని విధముల.

అ. రాజు వొడ్డఁ బలుపురకు సంకటముగాఁగఁ దిరుగు పనుల తంత-
తేజమయిన, వాని బుద్ధి గలుగు వారొల్లర మీఁదఁ జేటు దెచ్చు-
రెట్లు నిర్దమగుట. విరా. 1-126

5. సంబంధ సర్వనామముగా నుపయోగించుట.

ఎట్లు - అట్లు

వ. మీతండ్రి నీకును దమ్ములకును వాసు దేవునకు నెట్లు ప్రయంబట్టు-
నేయు వాడ కాక. ఉద్యో. 1-877

ఎట్టుచెప్పిన; ఎట్లునెప్పిన దే. అ. క్రి.

ఏ విధముగా అమకొనినను, ఏ ప్రకారముగా అలోచించినను.

చ. ఇది నెను బోము చందమున నేరితయు భీష్ము మై జనంబులన్, బెద-
రఁగఁ జేయు; నట్లగుటఁ బెట్టి చనన్ వలయుం దలంచి నా, హృద-
యము దీనిఁ జాయుటకు నియ్యకొనం జొరవెట్లు దె (తె), ప్పివచ్చు-
దుది నొకచోట వైచుటయ తోచిన కార్యము నయ్యెడుం గటా.

విరా. 1-160

ఎట్లాకో, ఎట్లాకో, ఎట్లాక్కో, ఎట్లాక్కో, ఎట్లా-

క. ముని నాయక మృత్యువు ప్రభు, వని విందుము లోకమువకు నది
యెట్లాకో. ద్రోణ. 2-159 (ప ప్రకారమో)

క. ... హరు లి, తటి నీకులు ద్రావక తెప్పిటి తెట్లాకో శత్రు.
నై న్య భీకర మూర్తి.
ద్రోణ. 3-160 (ఏమి కారణమో) ద్రోణ. 5-45.

ఎట్లాకో

1. ఏనుగునో, ఏది జరుగునో.

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁ జోటువాక యా.
కొందు నలంగుడున్ నిదురకుం దటిదప్పెడు దప్పిపుట్టె నొక్కం
డన యెట్లాకోయనక. విరా. 1-185.

2. ఏమి కారణమో,

సీ. కుభ లక్షణాంగి యీసుందరి సైరంధ్రీ, యగుఁజెట్లాకో యని
వగచు వారు. విరా. 2-146; కాం. 6-398

3. ఎందులకు జరుగఁ గూడదు, జరుగ వచ్చును అని భావము.

చ. ... ఈ బలం, బల కథినాథుగా ద్రువద భూపతి బిట్టముఁ గట్టు
జెట్లాకో. ఉద్యో. 4-99

ఉ. ... ఏక్రమా, వర్జిత వైరి భీముఁడును వారికిఁ దోడుగ నేగు
జెట్లాకో. ద్రోణ. 4-129

3. ఎట్లు సాధ్యమగునో,

వ. ముఖుల నలన కూద్ర జాతి భామలిందుఁ బ్రభవించిన వారికి
బ్రహ్మర్షి తల్వంబు గల్గటది యెట్లాకో యని వితర్కించి,
ఆను. 2-28

వ. బ్రాహ్మణునకు కూద్రజాతియందు భార్య పరిగ్రహంబు సేయం
దగు నని విందు నతనికి భార్యలు మువ్వరని నిర్దేశించితి రది.
యెట్లాకో యనుటయు. ఆను. 2-280

ఎట్లాక్కో

ఏనుగునో, ఏది జరుగునో.

మ. ఇదే గంధర్వులు వచ్చి ముట్టకొనిరి కెట్లాకో యంచున్
భయం బొదవం. విరా. 8-27

ఎట్లాకో

ఎట్లు జరుగునో, ఎట్లు సాధ్యపడునో.

క. ఏము నిను మత్స్యరాజ్య, శ్రీమహిమకు నెల్ల యక్షుఁ జేయఁ
దలంపం, గా మా మనోరథమునకు, నీ మాట విరుద్ధ మయ్యె నిది
యెట్లాకో. విరా. 1-286

ఎట్లా

సంభవము కామిని సూచించును.

క. మేలు దొరకొను విధమెట్లా.

కాం. 8-133

ఎడ¹ దే. వి.

1. ప్థానము, చోటు.

తే. ఇట్లు దమదమ వ ర్తిల్లు నెడల నకల, జనములకు హృదయాను
రంజన మొనర్చి. విరా. 2-3

క. మన మొక యేపుర మీ యంగనయుం దోసదుగుచేరఁగా
నెయ్యెడఁ బోయిన నెఱుంగకుండుదురె. విరా. 1-59

వ. సరిగా రెంచెడలకు, నరులు సనుటఁ గోరి మనమునన్.

ఆను. 5-180

అ. ... పార్థు, నరిగి నెడక మనము నరిగి యతని యున్నచోన ప్రీతి
నుండుర మిందుడ, నేల యనుచుఁ బౌరులెల్లఁ చెరలి,

ఆది. 8-142 ఆర. 2-178

2. ఎడము, అంతరము.

వ. అంత నంకుమఁకుండు కాంతుం డగుచు వచ్చె నట్టి యెడం గదిసి
కవ్వడి గాంగేయుపైఁ గ్రూర వారాచ నికరంబులు నిగిడించి
వడం ద్రోచిన. భీష్మ. 3-411

వ. యోధవీరులుం గుహరులు నొక్క పెట్ట భృష్టదుగ్ధముఁ జొడి
విన నతండు ద్రోణ రత్త ప్రమోహన్త కాణంబున వారినందఱ
నిశ్చేష్టిమలం జేసినప్పుడు దప్పి డీర్చికొన నెడగని యనిలనందనుం

దొక్క మడ వున మధుర శిశిర జలంబులఁ కానంబునేసి.

భీష్మ. 2-873

3. అవకాశము, వ్యవధానము.

వ. ఇవ్విధంబునం గృహశక్యతామ శల్యపృషసేనులు దెంపునేసి నైంధ
వున కడ్డంబై నం జూచి యాసవ్యసాచి యతనిఁ దెగఁజొడ నెడ
గొనక యవుడుగఱచుచుఁ బ్రొద్దుదిక్కు గనుంగొనినఁ గేశవుం
డిట్టనియె. ద్రోణ. 4-311

క. కొండొక యెడఁగని శాంతన,పుం డాఖండల తనూభవుని డామూఁ
పు,ద్దండ భుజబలము మెఱయఁ బ్రచందాస్త్రక్షతముసేసె
విరా. 5-175

తే. శోకభయ కారణంబులు లోకమున న,నేకములు దానఁ దలనూపు
శోకములకు, భయములకు బుద్ధి నెడఁబూడు పండితుండు, మూఢుఁ
డవి త్రోవనేరండు మునుఁగు వగల. కాంతి. 1-188

ఉ. నాకెడ యిమ్ములెమ్ము కురువాఘ మనఃప్రియ ధర్మవత్ని నే,
నేకత మెట్టులుండుదు మహిషశివోడనపోదు. ఆది. 5-144

తే. తేరు దిగ్గి పారింఁచెఁ గ్రీడి గాండివ గుణంబు.

చ. ఎడగని యబ్బలంబు గడు నేతైఱఁ గిట్టి మహాస్త్రశస్త్రము,ల్గడు
వడిఁ గుప్పఁగూరగఁ జలంబునఁబైఁ దొరగింప.

ద్రోణ. 3-151, 152

శ్లో. ఇదం చిద్రమితి జ్ఞాత్వా ధరణీస్థం ధనంజయమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 99-42

4. సమయము.

క. అమరనగరంబున కరిగినయెడ నూర్వశి నన్ను నపుంసకుంగా శపి
యించిన. విరా. 1-87

వ. అదియును నిలిచి మార్కొన్న యప్పుడును నడచు నెడనుగాదు.
శంభు. 2-305

క. గిలుపు నెడనేయు నెడవడిఁ బఱచునెడం దెనఁగునెడ నపారబలం
బుల్, మెఱయునెడ భీమునకు నం,దొఱుఁ గీడ్పడఁ దొడఁగి రుద్ద

కులు రాజసుతుల్.

అది. 5-164

సీ. ఇతని విక్రమ మాశ్రయించియకాదె య, యెడఁగి యిల్లు వెల్పు
డఁగఁ గంటి,మి. అది. 6-278; ఆను. 2-195

5. గడుపు, వ్యవధి.

వ. ... అదేని నహమకడకుం అని సముచితంబుగాఁ దదీయ సాంగ
త్యంబున కెడవలికి కొనివచ్చునది. ఉద్యో. 1-162; ఉద్యో. 1-188

(ఎడవలికి = గడుపుగా మాటాడుకొని అని తాత్పర్యము)

ఉ. అల్లన యింతి యిట్లువియె నారసి నాసపు కల్మిలేమియుం, దెల్లము
గా నెఱింగికోవి తేఱువ వేకిట వచ్చుటొప్పు నా, యుల్లము శంకి
తం బగుచు నుండఁగ వేగిరపాటు మేలె నీ, వెల్ల నెఱుంగు దిప్పు
డెడ యిచ్చుట యుక్తము కాకుఁ జూడఁగన్. ఉద్యో. 1-165

సీ. వలుకుల కెడలేదు కాచాసనము గొని, చనుచెమ్ము నా తోడ.

అది. 8-118

6. విరామము, విచ్చిత్తి.

తే. వుత్త్ర, వినుమేను దతుని పుత్తి నన్ను, కావకున కిచ్చె మా
తండ్రి కాల్యముజను, నన్ను నతఁ డంత యొల్లఁడు కాకుఁ బరికి,
నెప్పుడు వెడలేవి పొందుగా నీవొనర్పు. అర. 5-259

7. తెఱపి, తీటిక.

అ. బేగ జాముగలుగ వెడనిద్రఁ బొందుదుఁ, గాని రాజ్యభారకార్య
యక్తి, నబ్జనయన శాకు నాహానిద్రల, కెడయు లేదునువ్వె
యొల్లపొద్దు. అర. 5-808

8. మధ్యము (నడిమి ప్రదేశము)

సీ. ... నూత్నముక్తాదామముల తోడఁ, గుసుమమాలిక నేడగుచ్చి
వ్రేలఁ గట్టించి. విరా. 5-886

తే. ... మీ తండ్రి క్రిడివై నడర నడుమఁ, జొచ్చె సాత్యకి యన్నదీసు
తుఁడు శక్తివై వ మెయివాల్చి యది వట్టివై చెమగుడ, నాతఁడా
భీముఁ డెడఁ దున్నుమాచె నధిప. భీష్మ. 8-285

క. కదిసి శరాసనగురు దిరు, వది యేను శరంబులేయఁ బార్థుఁడు వా
నిం, గుదియించి వికారాస్య, ప్రదరము లడరింపఁ గుంభభవుఁ
డెడఁ ద్రుంచెన్. ద్రోణ. 3-75

క. అని మామఁ బలుకు పలుకులు, విని యశ్వత్థామ క్రోధవివకుం
డయి గ్రక్కున వాఁడెఱికికొని కర్ణుని దెసకుం గవియ భూవ
రుం డెడ సొచ్చెన్. ద్రోణ. 5-108

9. ప్రవేశము, చొరవ.

వ.పృథివి కాసింప భవదీయ విభవం బుజ్జ్వలంబై యొరుల కెడ
లేక చెల్లుచున్న నెంత యొప్పుగునో యటు విచారించుము. ఉద్యో. 2-89

10. స్థితి, సందర్భము.

వ. విప్రుని దండించు నెడలునుం గలవు శుక్రుండును తెప్పిన వాఁడూ
వినుము. కాంఠి. 2-174

వ. పద్మవ్యూహంబు సంఘటించునెడ వివిధ దేశంబుల రాజులు దళం
బులును. ద్రోణ. 2-4

11. నీలు, అనుకూల్యము.

చ. ఎడగని వాలు బల్లెమున నేనె వెసం దునియంగ ద్రోణుఁడు. ద్రోణ. 2-112

క. ఇవి మీ కన్నియుఁ జేయఁగ, నవునని తలఁపకుఁడు భూసురాచారి
మంత్రోద్భవ దారుణ దహనశిఖర్, గవిసిన నెద్దియును జేయఁగా
నెడ గలతే. ఆది. 2-132

12. దూరము.

చ. తడ వగుదెంచె జమ్మికిఁ బ్రదక్షిణ వృత్తిగఁ చేరువోవ ని, మ్మెడ
గలుగంగఁ దోయెఁ బసులిప్పుడ కూడుదమన్న. విరా. 4-171

(ఎడగలుగంగ = దూరముగా)

క. వేత్ర హస్తలు దొలంగు తొలంగుం డని నెడ గలుగ జడియ
(ఎడ గలుగంగ = దూరముగా నుండునట్లు.) భీష్మ. 3-169

వ. పవమానసూనుం డవమాన పూర్వకంబున నీవెందులదాన వింత
ప్రాద్దేల వచ్చి తెట వోయె నెడ గలిగి పొమ్మనిన విని హిడింబ
యిట్టనియె. ఆది. 6-191

సీ. ఆడవిలో నిద్రావళామ్మలమై యున్న, మన నిద్ర తెలువగా
దని హిడింబ, నెడ గల్గె గొని పోయి యెక్కటి సంపిన. ఆది. 8-278

చ. ... అచ్చటన్, జను లెడయేట గాంచు నెఱిసాలక.
విరా. 2-247

13. ఆలస్యము, విలంబము.

క. ధరణీసురులకుఁ గడు, నెరగై నెడ నెఱిగి యెడయుఁ జేయుదురె
మహాపురుషుని నరుడు విలుగొని. (ఎడయున్ = ఆలస్యమును)
ఆది. 8-119

14. విధము.

సీ. ... ఆబోయల సమద వృత్తి, నెట్టకేంకు నొకయెడ మాన్చి.
మౌస. 1-188

(ఒక యెడ = ఒక విధముగా — అతి కష్టము మీద—అని భావము.)

15. అడ్డు.

వ. అనిన విని కుటిలం బగు నతిని యభిప్రాయంబునకు రోసి యస్త్ర
గురుఁ డవ్వరంబునకు నేమేనియు నెడతెట్టి యిచ్చు వాడుగా
మాహించి. ద్రోణ. 1-112

శ్లో. సత్య తిహ్నామభిప్రాయం, జ్ఞాత్యా ద్రోఽదోర్థ తత్త్వవిత్.

తం వరం సాంతరం తస్మై దదౌ సంచిత్య బుద్ధిమాన్.

సం. భార. ద్రోణ. 12-19

విద.

16. అధికము, మీక్కిలి.

చూ. ఎడదవ్య.

అవ్య. ద్రు.

17. అందు, విషయమున.

తే. ... తల్లి ప్రజల, యెడ విరోధంబు వాటించు తెంత మేలు.

ఉద్యో. 3-265

క. మా తండ్రియెడం జేసిన, పాతకము కతంబుగాఁగఁ బాంఛాల
నికృష్టా తునిమెద నిను.

కర్ణ. 2-827

క. ... స, జ్ఞన సేవ్య యన్న దానము, మును లధికంబుండు పాపములఁ
బాపు నెడన్.

ఆను. 4-270

ఎడ² వై. వి. ఎడఁద, ఎడ్డ, ఎడ్డ, ఎడ, (సం. హృద్)

హృదయము.

తే. దీని కెడ నియ్యకొని వేడ్క నూని కృతిప, తిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ
దిక్కళర్మ.

విరా. 1-18

క. ... కుమ్మరి కో,లను సారెంబోలితిం దలంచి చూడు మెడన్.

ఆను. 1-16

తే. ... బెట్టులూకుఁ, డడరి యన్న కులానుజు నంపవెల్లి, ముంప
నతఁడేచి పటు భల్లమున శిరంబుఁ, ద్రుంచె నన్నల యెడలు సం
తోష మొంద.

శల్య. 1-888; విరా. 5-82

ఎడ³ విడ.

స్వల్పము.

ఆ. కర్నకునకు నేల కాల మెటుంగుట, జట్టికాని కేది సంభవించె,
నందు విలువ మొదలనగు లాభమును నెడ, వ్యయము గల్గుటయు
శివప్రదములు.

ఆను. 5-75

ఎడఁగాంచు దే. స. క్రి.

దూరమునఁ జూచు.

మత్తః—మహామునీంద్రుల యాశ్రమం బెడఁగాంచె నం,భోరుహాక్షి
పురా సమార్జిత పుణ్యకర్మ ఫలంబునన్.

ఆర. 2-98

ఎడఁగొచ్చు దే. ఆ. క్రి.

1. నదుమఁ జొరఁబడు.

ఆ. అప్పు డద్దునుండు దప్పక చూచి యీ, బలము పసుల కడ్డపడక
యొండ, నెడ సొరంగ వలయు నిట యెప్పు కొనుమని పనిచె.

మత్స్య భూమిపాల మతుని.

విరా. 4-267

క. ఎడఁజొచ్చి చిత్రసేనుఁడు, వడముడిపై నేయ.

భీష్మ. 8-57

2 అడ్డువడు.

క. ద్రోణాచార్యుండు సుత, త్రాణ పరత్వమునఁ గృష్ణ తమ్ముని
పై, నక్షిణోద్ధతిఁ గవియుడు గీ, ర్వాణాధిప సుతుఁడు వచ్చి వడి
నెడఁ జొచ్చెన్.

భీష్మ. 8-218

ఎడఁద వై. వి. ఎడ్డ, ఎడ్డ, ఎడ² (సం. హృదయము)

హృదయము, మనస్సు.

తే. వికట విస్ఫురదసిచరణ వివిధ చిత్ర, గతులు చూపఱ యెడఁద
కద్యుతము పేయ.

ద్రోణ. 1-171

తే. ఎడఁద సొగయించు మాటల నెలమి మిగుల.

విరా. 2-64

ఎడఁబడు దే. అ. క్రి.

ఊట గొను, విక్రాంతిపొందు, తెంపు అగు.

క. ఎడఁబడక యహోరాత్రులు, వడిఁగొని చదివింప నిట్లు వలయునె.
అర. 3-288

ఎడఁబాయు దే. అ. క్రి.

విడుచు, త్యజించు, పాయు.

ఉ. హా యను ధర్మరాజ తనయా యను నన్నెడఁతాయ నీకుఁ జ, న్నే
యను.

ద్రోణ. 2-242

ఎడగను దే. అ. క్రి.

వ్యవధి పొందు, ఆవకాశము పొందు, వీలు చూచుకొను.

చ. ఎడగని చాలు లెల్లమున నేసె వెసం దునియంగ

ద్రోణుఁడు.
ద్రోణ. 2-112

క. రేయును బగులును విదురుఁడు, నీయొద్దన యునికిఁ జేసి నేరము
పలుకన్, మా యిష్టం తెఱిఁగింపగ, ధీయుత యెడఁగంటి మిన్ని
దివసంబులకున్.

అది. 8-18

ఎడగర దే. వి.

చిత్ర స్వాస్థ్యములేమి, నిద్రలేమి వలనఁ గలుగు వేగిరపాటు లేక తొట్రు
పాటు.

చూ. ఎడగరపడు.

ఎడగరపడు దే. అ. క్రి.

చిత్తస్వాస్థ్యము లేకుండు, నిద్రలేమి వలనఁ గలుగు వేగిరపాటు లేక తొటుపాటును బొందు.

సీ. ...నీవు డస్సి, యన్నవాడవు నిద్రయును లేకయున్న నీ, వెడ గర పడియె దీ యడవిలోన. పా. ప్రి. 1-61

శ్లో. చిరం తే జాగ్రత స్తాత స్వప తావన్నికామిమామ్
విక్రాంతశ్చ వినిద్రశ్చ స్వస్థ చిత్తశ్చ మానద.

సం. భా. పా. ప్రి. 4-4, 5 (వావిళ్ల)

ఎడగలయు; ఎడగలుగు దే. అ. క్రి.

1. దూరముగాఁజేరు, దూరముగా నుండు.

క. నిలిచిన సకల జనులు నెడ, గలిగి బరిసి నిలిచిరవుడు. శల్క. 2-280
(ఎడగలసి — అని సం.ము పాఠము అప్పుడు నిదియే యర్థము)

వ. వేత్రహస్తులు దొలంగు తొలంగుండని సందడి నెడగలుగ జడియ. భీష్మ. 3-169

వ. ధృతరాష్ట్రుండు గొండొక యెడకలుగం జనియె. ఆశ్ర. 1-157

2. వ్యవధియుండు, సావకాశము చిక్కు.

క. ఇవి మీ కన్నియుఁ జేయఁగ, నవునని తలఁపకుడు భూసురావూతి
మ. త్రో, దృవరారుణ దహనశిఖి, గవిసిన నెద్దియును జేయఁగా
నెడగలదే. అది. 2-182

ఎడతెంపి దే. వి.

వ్యవధానము.

చ. ...భయంపడి యిద్దెస వచ్చెనేని న, తైజగయిపోమె యంచు నెడ
తెంపిగఁ గొందఱు వాయఁబాఱఁగన్. విరా. 5-61

(ఎడతెంపు-అని పాఠాం)

ఎడతెంపు దే. వి.

చూ-ఎడతెంపి.

ఎడతెగు దే. అ. క్రి.

ఎడపడు, విచ్చిన్నమగు.

క. ద్రోణుడు రయమున వేసిన, బాణము లెడతెగక యొక్కబాణము
పోలెన్, శ్రేణయయి వోవఁ బాద్మడు, రేణువు గావించుఁ గంటిరే
చిత్రగతిన్. విరా. 5-129; విరా. 5-41

క. జనవినుత యగ్నిహోత్రంబును సంతానమును వేదములు నెడ
తెగఁగాఁ, జన దుత్తమ పంశజులకు. ఆది. 4-181; ఆది. 4-221.

ఎడతెవ్వు దే. అ. క్రి.

ఎడతెగు, విచ్చిన్నమగు.

క. పెనకువ యెడతెవ్వక పదు, నెనిమిది దినసములు నెల్లె.
శంఖ. 1-848

క. మడు వింకఁగఁ బాతెడు నీ, రెడ తెవ్వి న వొందుచోటి కేఁగఁగ
రాదె, ప్పడు నింకని నీళ్ళులుగల, మడువునకుం బోవవలె మనకిట్టి
యెడన్. కాంధి. 8-186.

ఎడదవ్వు దే. వి.

మిక్కిలి కావ్యవధి, చాలాకాలము గడచుట.

క. ఎఱుంగఁడొకొ నన్ను నెఱిఁగియు, నెఱుంగని యట్లుండు నొక్కొ
యెడ దవ్వగుటన్, మఱచెనొకొ ముగ్ధు లధిపులు, మఱవరె బహు
కార్యభారమగులు గారే. ఆది. 4-884

ఎడదాటు దే. అ. క్రి.

లంఘించు, ఉలుకు.

చ. కరిపతి జిట్టునం దిరిగి క్రమ్మట నూల్కొని వృష్టి వీరు నుద్ధుర
రథ ముద్దతింబెనఁచి తొండమునన్ వెననెత్తి వీచినై, చె రయము
మై నశం డిలకుఁజిత్రముగా నెడదాటి పోయె. ద్రోణ. 1-824

ఎడనుడుగు దే. అ. క్రి.

నడుమమాను, మధ్యలో విరమించు.

క. అరక్షకుఁ, దంరఁగఁ బ్రేరేపకేల కానెడ నుడుగున్. ఆది. 2-178

ఎడనెడ దే. వి.

అక్కడక్కడ.

వ. పశ్చిమాభిముఖ ప్రయాణంబుల నెడనెడ వన్యాహారంబుల శరీర
యాతలు నడుపుచు. విరా. 1-147

2. అప్పుడప్పుడు.

వ. తమకంబు నెడనెడ నటిముఠి వ్రతంబు దెసకు నతఁడు వాఱ
పిడిచిన విశిఖంబులు నూలు గలవు. ద్రోణ 2-228

3. నుద్యమధ్య, నడుమనడుమ.

సీ. కజ్జ బులును బండ్లు గంధమాల్యంబులు, ధృతరాష్ట్ర సుతుఁడు
పుత్రేరఁ బ్రీతి, నెడనెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిన వానినెల్లను వేడ్క
ననుభవించిన విధంబు-తే. సలిపి యనుభవ మెల్లక చనఁగ.

ఉద్యో. 3-173

సీ. ఇరుప్రాద్దుగుడుచుచు నెడనెడఁ గుడువకయుండు నాతఁడు సదోప
వాపి. కాంతి. 4-368

ఎడపక దే. అవ్య. (ఎడపు ధాతువుయొక్క వ్యతిరేక క్తార్థకము)

1. అలఁగక, వీడక, వదలక.

వ. ...చలం బెడపక నీమఱుంది యన్న కులానుజాల గిట్టి.
శల్య. 1-350

అ. ...వాని, నడపకయు నిష్ఠయెడప కతఁడు. కాంతి. 2-222

క....అ,య్యేవురు పతులందు ధర్మ వేడపకయుండుం, గావున.
ఆది. 7-262

2. వారు, వీరు అన్వేషణము లేకుండ.

క. ఆడవులునేలులు నవి నీ, పడసిన యవియటై పుణ్య శాగిరథి యి,ప్పు.
మిఁగల జనులకెల్లను, నెడపక సేవ్యంబకాక యది నీయదియే.
ఆది. 7-40

మహా పూర్వకముగా.

చ. ఎడపక యర్ఘ్య మచ్యుతున కిచ్చితిమి. సభా. 2-30

శ్లో. మతిపూర్వ మిదం సర్వం చేదిరాజ మయా కృతమ్.

తస్మై నిగద స్తత్త్వం కారణానత్ర మే శృణు.

సం. భా. స భా. 42-2

ఎడవడు దే. స. క్రి. (✓ఎడ)

1. విడివడు, విడు.

వ. రేపకడవన లక్ష్మి పురశ్రీ నలంకరించు వడువున నెడవక యెల్ల
డల నిగుడు విభాశకుసుమ కదంబ పరిమళంబునై యున్నంత.

విరా. 2-240

1. ఒకటి వెట నొకటి వచ్చు.

అ. బ్రదుకు చేటు పొగడు వడుట దూటొందుట, యిగివేడుకొనుట
యిట్లు మఱియు, గలుగు సౌఖ్యదుఃఖములు వచ్చునెడవడి, వాని
కింతయేల వగవ నధిప.

ఉద్యో 2-79

శ్లో సుఖం చ దుఃఖంచ భవాభవౌచ, లాభాలాభౌమరణం జీవితం చ,
పర్యాయశః సర్వమేతే స్పృశన్తి త స్మాద్దీరో నచ హృష్యేన్న
శోచేత్

సం భా. ఉద్యో. 35-67

3. ఆలస్యమగు, జాగగు. తడయు.

క. ఉడుగుడుగు మోహనాస్త్రము, విడువకు మను నెలుగుతోడ
వేగంబున న,య్యెడ కేగుచెంచి నారదు, డెడవడు దించుకయు
లేక యిట్లు నాతోన్.

ఉద్యో 4-349

4. దూరమగు.

సీ ముక్త కామస్థితి నమ్మాడు మార్గములను, నడచి పరంబున
కెడవడకుండుదు ముక్తి వైరాగ్యైకమూలనూ వె.

కాంతి. 6-174

ఎడవు దే. స. క్రి. (✓ఎడయు)

1. విడుచు, విడు, త్యజి-చు.

సీ. తొడగిని పని చలం బెడవక యతిదుష్కరంబైన గడతేర్పు ప్రభు
పులార.

విరా. 3-21; కాంతి. 2-222

వ. ఇట్లు దన తురగసముదయంబు సమయుటయు, జలం బెడవక నీ
మఱింది యన్నకిలాగుజం గిట్టి

శల్య, 1-880

2. తొలగించు.

క. నా కిడు దలచనేరక, శ్రీకినెడవి పాడియింత పేయక పుత్తానీక
సుహృద్బాంధవులం, బోకార్పితి బ్రతుకుటింకఁ బొసఁగునె చెవుమా
ప్ర. 1-18

3. తప్పించు.

క. కీలెడసిన జంతము, వడుపునఁ బడనేనె నతని వాసవి యధిపా.
ద్రోణ. 3-79; ద్రోణ. 1-371

ఎడపెట్టు; ఎడవెట్టు దే. స. క్రి. (ఎడవడు)

1. విడుచు, విడిచిపెట్టు.

గీ. దినము లెడపెట్టి కుడుచుచు. అను. 4-148

క. గెలుపును నోటమియునునని, గలుగవె యెడపెట్టి యెట్టి ఘనులకు
నిమ్మై, బలుకుదురే తగువారిం, మలువా నీకులము గుణముఁ
దోచెం బ్రజకున్. ద్రోణ. 4-283

(ఎడపెట్టు = ఒక దానిని విడిచి యొకటి ఒకటి తరువాత నొకటి ఎదు
పడి అని భావము).

2. అడ్డుగాజెట్టు, మితిగాఁ జెట్టు.

అ. గురుని ప్రసాదించె వెరవువ లావునఁజేసి దీని బొంకుసేయవలయు
నెఱుఁగు మతఁడు నిన్ను నెడవెట్టి పలికిన, వాఁడు గానఁ జెప్ప
వలనె నీకు. ద్రోణ. 1-116

వ. అనిన విని కుటిలంబగు నతని యభిప్రాయంబునకు రోసి యస్త్ర
గురుం డవ్వరంబునకు నేమేనియు నెడవెట్టి యిచ్చువాఁడుగా
నూహించి. ద్రోణ. 1-112

శ్లో. తస్య జిహ్వా మభిప్రాయం జ్ఞాత్వాద్రోణోఽర్థ తత్త్వవిత్,
తం వరం సాంతరం తస్మై రదౌ సంచిత్య బుద్ధిమాన్.

సం. భార-ద్రోణ. 12-19

ఎడపొందు దే. వి.

మనసు తగిలియుండుట.

క. వలలుని దెస మాలిని చూడకుల తెలుగెడపొందుఁదెలిపెడుం
గంటిరె వీరలు వచ్చిన సమయంబును, దలఁవఁగ నొక్కటియ
యవ్విధం బెట్లొక్కో.

విరా. 2-200

ఎడమ దే. విణ.

సవ్యము, దాపలిది.

ఉ. ధర్మము మాని యూరులు గదం బొడిసేసిన యంతఃబోక దుష్క
య్యుడు వాయుజుం దెడమకాల శిరంబంటు దన్నె. సౌప్తి. 1-221

ఎడమడియు దే. అ. క్రి.

సమయము దాటిపోవు, అదనుచెడు.

క. కురుపతికి జయము గోరెడు, గురుపుత్తుఁడు మున్నయేలొక్కో
యిటు తటికిం. జొరక యెడమడిసినను మఱి, వెరవుం జేవయును
జూప వేడుకవడియెన్.

సౌప్తి. 1-207

ఎడమడుగు; ఎడమడువు క్రి. విణ. (ఎడమ + అడుగు)

1. వ్యత్యస్తము, తాఱుమాఱునది.

క నడిపింపఁగఁ బొడిపింపఁగ, నెడమడువై కలఁగినప్పు డేర్పఱుపఁగ
నే, గడునేర్తుఁ జేర్చునాదగు, కడిమియు నీ నై న్యమునకు గౌనెన
గాదే.

ఉద్యో, 4-214

2. విఠరీము, విరుద్ధము,

క. పొడవునఁ బ్రాయంబునఁ గడు, గడిది బలంబునను జూడఁగా
ననద్యకు నీ, కొడుకని యీతని నెంతయు, నెడనుడుగుగఁ జూప
దెత్తె యిందలు నగగాన్.

వ ఇట్టి లోకవిరుద్ధంబులకే మోడుదు మయు క్తంబులయిన పలుకులు
వలుకక.

ఆది. 4-100, 101

ఎడమిచ్చు దే. అ. క్రి.

అవకాశమిచ్చు

తే. ఆశీఘ్రులకు నెడమిచ్చి యాహారములను, భక్తిసాత్త్వియములలోనఁ
బంచిపెట్టి.

ఆశ్వ, 2-170

(ఎడమిచ్చి = ఆతిథ్యమిచ్చి అని ఇక్కడ భావము)

ఎడము చే. వి.

1. నడిమి భాగము, మధ్య ప్రదేశము.

నీ. కవట లొండొంటిలో గదియుచు నెడములు మ్రింగి ప్రభుగ
సొంపు మిగులు వాని. విరా. 1-162

2. చోటు, స్థలము, అవకాశము.

అ. అనఘ నీ ప్రయత్నమున నా శరీరంబు, పొడలె నిందు నాకు మొ
దల నెడము, సొంపట్లుగాన మేలుగ నొండొక యెడకుఁ గొంచుఁ
బొమ్ము కడఁగి నన్ను.

వ. అనిన నతం డాజలచరంబులఁ గైకొనిపోయి యొక్క కావి
యందు విడిచిన నది యెప్పటి యట్ల యక్కజంబుగాఁ బొదలి
తనకు నవ్యాపియందు నవకాశంబు పర్యాప్తం బగుటం తెప్పి
యతనిచేత గంగమడుపున విడువంబడి కాలక్రమంబున నచ్చోటఁ
దిరుగం బట్టు చాలకున్న నతం డెత్తికొనిపోయి సముద్రంబునం
బెట్టిన నది వాని కిట్లనియె, ఆర. 4-221, 222

శ్లో, అథ మహోన్మయ మనుం దృష్ట్వా పునరేవాభ్యభాషత,
భగవన్ సాధుమేఽద్యాన్యత్ స్థానం సంప్రతిపాదయ.
సం. భా. ఆర, 147-14

నీ. గరుసులు గడవంగఁ గదలి యల్లల్లన, యెత్తుచు నెడముల నుత్త
రించి. ఆర. 4-228

ఎడమేను చే. వి.

వక్షస్థలము.

నీ. ఎడమేని నెత్తావి సుడియంగఁ బయ్యెద, సగము దూలించి పై
మగుడ దిగిచి. విరా. 2-64

ఎడయగు చే. అ. క్రి. (౪ఎడ)

దూరమగు.

చ. జను లెడయాటగాంచు నెఱిసాలక. విరా. 2-247

ఎడయాట చే. వి.

సమీపమునఁ దిరుగాడుట.

చ. జను లెడయాట గాంచు నెఱి సాలక.

విరా. 2-247

(ఇది పాతాంతరము)

ఎడయిచ్చు దే. అ. క్రి.

1. గడువొసగు, వ్యవధి యిచ్చు.

ఉ. ...నా, యుల్లము శంకితం బగుచు నుండఁగ వేగిరపాటు మేలె నీ,
వెల్ల నెఱుంగు దిప్పు దెడయిచ్చుట యుక్తము నాకుఁజూడగన్.

ఉద్యో. 1-165

2. అవకాశ మొసంగు.

క. వగవునకెడ యీకుము నెవ్వగఁ గుందిన మానవుండు వైరుల
చేతం, దెగుగాని తనదు కార్యముఁ, దగ నొనరింపఁగ లేడు తగు
నే వగవన్.

ద్రోణ. 2-357; ఆది. 5-144

3. తావొసంగు, చోడిచ్చు.

క. నీతయ్యె ననుచు నల్లన, యాతని శయనమున కరిగి యతఁడెడ
యీఁగా, నా తల్పంబున నొకదెసఁ, బ్రీత హృదయమై శయిం
చెఁ బృథ్వీనాథా.

ఆను. 2-13

ఎడయుడుగు దే. అ. క్రి.

నడుచు విరమించు, విశ్రాంతి తీసికొను.

వ. భీమజరాసంధు లెడయుడుగక యొందొరులం బట్టియుఁ గిట్టియు
నడిచియుం బొడిచియుఁ దాచియుం ద్రోచియు మహాయుద్ధంబు
సేయుచు.

సభా. 1-208

ఎడరు దే. అ. క్రి.

విలుగు, భగ్గుమగు.

చ. తడయక ఘోరదర్శన సుదర్శనపావకుచే దహింపఁగాఁబడి పర
మేశ్వరోగ్రకరపావకదగ్ధ పురత్రయాభమై, యెడిరి ధరితమీఁదఁ
బడియెం తెడి సౌంభక మంత సాల్పుఁడుం, బడయె మదీయ చక్ర
పటుపాతరయంబున రెండు వ్రయ్యలై.

ఆర. 1-198

వి.

1. భంగము, అవమానము.

చ ...మానినికిం దనుఁదాన కాచికో, లొదవిన దానఁజేసి సభనొచ్చెము
దక్కినఁ బాండునందనుల్, బ్రదికిరి గాక యయ్యెడరు రాచకొ
మాదుల కోర్పుఁబట్టిదే ఉద్యో. 1-848

2. కిడు, హాని.

క. ఈనలుపురుదక్కఁగ మన,పేనల నొక్కొరునికైనఁ జేడ్పడని
భటుం, గానం జెవి కెడరైనం, బూని తలఁగు నతఁడచూవె పురుషుం
డెందున్. విరా. 2-231

ఆ. పుత్రదార బంధుమిత్ర సత్తుఁడు రొంపిఁ, బడిన గజమునట్ల యె
డరు నొందు, భోగజాంపరుఁడు వాగురాజుల సం,పతిత మృగ
ఝషముల భంగిఁ దలరు. కాంధి 6-818

3. యుక్త సమయము, అదను, తఱి.

ఆ. తలఁపఁ గ్రూరమతులు దార్తరాష్ట్రులు గడు, నెగ్గునేయఁ జూతు
రెడరువేచి. ఆర. 6-194

4. ఆపర

వ. ఇట్లు విరఘండును వికల హస్తుండునునై విషణ్ణుండగు నన్నర
నాథుఁడు వెడంగగుటం గటకటంబడి యాకంకటంబు నిష్ఫలంబను
బుద్ధింబుచ్చివైచి యొందొక కవచంబు దొడిగె నయ్యెడరు గనుం
గొని శీఘ్రంబునం దత్తైనికోత్తములు చతురంగ బహుబలంబు
లతోఁ గలిసి కవ్వడిం జుట్టుముట్టి. ద్రోణ. 3-209

శ్లో. తం కృచ్ఛామాపదం ప్రాప్తం దృష్ట్యా పరమధన్వినం,
సమాపేతుః పరిష్పంతో ధనంజయ శరార్ధిజమ్.

సం.శా ద్రోణ. 108-32

ఎడలు వి. ఎడ

1. కాపు, చోటు.

వ తనయొద్దంగల యాధవీరు లెయ్యెడల లేమి దెల్లంబయినను
మాకుఁ జేదోడు ధర్మంబు గలదు. ఉద్యో. 1-877

వ, మీరెల్లన వలయునెడల నిలిచి భీష్మునకుఁ గావలిగావలయు.

భీష్మ. 1-174

సీ. ఉన్నతంబులయి నెడలెక్కుచు.

ఆర. 8-312

తే. నాలుగే నెడల మాత్రం గన్నదానం దృష్టంబైనై యున్నమేలు.

కాం. 1-58

క. నాయట్లువడిన యంగన లేయెడలం గలరె.

కాం. 1-58

ఆ. జలములున్న యెడలు వెలయఁజూచి, యనమవస్థలంబులని జను
లెఱుంగక, యుండునట్లుగా మయుండు నేసె.

సఖా. 1-12

2. సమయము.

తే. పఠియ వావంగఁ దునియఁగా విఱువ వలయు, నెడలఁ గాళ్లులఁ
జేతులఁ దొడలఁబట్టి, కడఁగి యనువుగఁజేసి ప్రొయ్యిడుదుఁ గాని,
కత్తిగొడ్డలి యడుగ నేఁ గట్టియలకు.

విరా. 1-78

ఆ. అవులింత తుమ్ము హాసంబు నిష్ఠివ, నంబు గుప్తవర్తనములు గాఁగఁ,
జలువవలయు సృవతి గొలువున్న యెడల కా, హిరములైనఁ
గెలని కెగులగుట.

విరా. 1-187

విణ.

ఆధికము.

క. దుర్జనునకు సం, వదలెడలయ్యును నాతని, మొదలిటి సంవదలతో
సమూలంబు చెడున్.

సఖా. 2-202

ఎడల అవ్య. ద్రుత. ఎడ¹

విషయమున, సందర్భమున.

ఆ. కథ జగత్ప్రసిద్ధ గావునఁ బూర్వవ, ర్వార్థ యుక్తిసేయునట్టి యె
డల, యత్నమించుకంత యయినను వలవదు.

విరా. 1-42

క. శిలచేప మ్రానుచెప్పుగ, జలనిధిఁ గడవ దొరకొనిన చాడ్పునఁ
కాత్రం, బులు గాని యెడల దానం, బులఁ బాపము నిస్తరించు
బుద్ధి దలఁచినన్.

కాం. 1-880

ఎడలఁద్రోచు చే. స. క్రి.

ఎడలించు, తొలఁగద్రోయు, త్రిశక్యజించు.

తే. మేలు గడువేగ చేయరు కాంపాళ, బద్ధులై యేమరుటఁజేసి పడఁతి

మనుజు,లింత యెటుగుట సంసార మెడలఁ ద్రోచు,నట్టి విసు
పుటఁ బుట్టించు నది హితంబు. ఆను 5-289

ఎడలించు దే. స. క్రి. (4/ఎడలు) ఎడలఁజేయు

1. తొలఁగించు, ఊడఁదీయు.

క. బంధుశతంబులు శౌర్యమ,దాంధములై శక్తిసంపదాభీలమై,
సింధుర సద్భృశత మన్నను, సందుల సందు లెడలించి చంపుదు
రతనిన్. విరా. 1-325

వ. ఇట్లుత్తరుండు సమారూఢ శమీవృక్షం డగుటయు నరదంబు పయి
నిలుచుండి పాండవ మధ్యముండు వేవేగ విడుపు మనవుడు నతండు
నాయుధసంచయ బంధం బెడలించిన. విరా. 4-118

వ. ...ధర్మతనయుండు దన నికేతనంబున కరిగి యచట నిఖం పరి
జనంబులుం దానును సన్నాహంబు లెడలించి కూనాకాడలై
యున్న సమయంబునం దమ్మునిడస కూరిమి నారం గూరిన వగ
పెంచున దై ర్యంబు సొంపటి వివర్ణ వదనుం డగుచు నిట్లనియె.
ద్రోణ. 2-187

2. త్యజించు, విడుచు.

సీ. పన్నిన పగలుపై సన్నాహమంతయు, నెడలించి నడచుట యెట్లు
తొక్కొ. భీష్మ. 1-154

తే. తాను గ్రోధాదు లెడలించుఁగాని ముక్తి,దెచ్చి యీదొక భంగి
ముక్తికిఁ బథంబు,నగుట ననపాయమగు నుపాయం బనంగ, వలసె
నీ నేర్పు వే రిందువంశవర్య. కాంతి. 5-871

3. వదల్చు.

సీ. కిలుకాఁ డెడలించఁ గెడసిన బొమ్మల, కై వడిఁ బటుతురంగ
ప్రజంబు. ద్రోణ. 3-62

ఎడలు దే. అ. క్రి.

తొలఁగు.

సీ. ...ద్రుపద, తనయా సుభద్రలు ధర్మజుం డనుట లా.శివు సంతి
నితుఁ జేయకున్న -ఆ- బ్రదుక రన్వయమున కుడక పిండప్రదా,

నంబు లెడలు.

అశ్వ. 8-170

చ. అలినత యొప్పఁగాఁ దరుణి యమ్మునివల్లభుఁడొల నున్న నా,
మిళత సుగంధ బంధురసమీర వశంబునఁ దూలి కాలపై, వలుచెడ
లన్ బయల్పడియె వల్లకుచంబులుఁ గడుయుగ్ధమున్, లలిత కృశో
దరంబుఁ దరశక్రివశీయుత రోమరాజియున్. ఆది. 4-48

2. పడలు.

వ. పయింబడిన వీరులం గీలెడలిన జంప్రతంబులుం బోలె నేలంగూల
నేయుచు. భీష్మ. 2-187

క. ఆరయ నెందుమ గౌరవ, భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యాచారము
మై వర్తింతురు, సై రంధ్రీ జాతిచారు సౌజన్యమునన్.

విరా. 1-112

3. తగ్గు, కీడించు, నశించు.

సీ. కాళ్ల యొప్పిర మాఁడుకట్టనుజ్జ్వలము నేయంగ సంకుల కాహు
లందమెడల, విరా. 1-228

క. గురునలుక నాకు నస్త్రస్ఫురణ మెడలెనండ్రు జనులు బొంకది.

ఉద్యో. 2-286

క. దగ్ధములై నట్టులు స, మృగైర్యము లెడలె మండె నాయుధ చయ
మున్. విరా. 4-88; విరా. 5-208; విరా. 1-294.

4. విలుగు, తునుగు.

సీ. ...చాపము సిడమెడల రెంటు, నేసిన.

భీష్మ. 8-19

5. చెడు.

క. అంబయు నట పాశ్వునికడ, కుం బోయిన నతఁడు భీష్ముకొనిపోయిన
చా,నిం బరచుం గైకొన ధ,ర్మంబే కన్యాత్వ మెడలె మగువా
నీకున్. ఉద్యో. 4-278

6. విభిన్నమగు.

(భీష్ముడు) క. కురువంశ మెడల వచ్చిన, విరమోపాయమున
మగుడఁబడెన్. క్రి. 2-111

7. భిన్నాభిన్నమగు.

క. సేనాపతిత్వమునకుం, బూని యొకఁడు నడవకున్నఁ బొడవడఁగఁదె
యీ, సేనయనిఁ గర్థధార వి, హీనంబగు కలము జలధి నెడలి
భంగిన్. ద్రోణ. 1-80

8. వికలమగు.

చ. తనువు సునాస్త్రిశస్త్రిములు తాఁకిన నొప్పిని డప్పిపుట్టెనా, మనము
వశంబు గాకెడలె మాటల చందము చూడ మీరు డ, స్సినయటు
లున్నవారలు. శల్య. 2-83

9. పగులు, భిన్నమగు.

సీ. ...నృప విను కడవకు సారిపై, నమర మృత్తిక యిడునపుడు విరి
యు, టయు వెరవారఁ బట్టఁగరాక చెడుటయు, వాని యెత్తెడు
నెడ వ్రయ్యుటయును -తే- నెత్తియొకచోట డించిన నెడలుట
యును, నెండి యవియుటయును నావమిడినఁ బగిలి, పోవుటయు
వాడు జనులచేఁ బొలియుటయును గలుగు గతిమేనికెట్లును గలుగు
తేటు. స్త్రీ. 1-84

10. వృథయగు, వ్యర్థమగు.

వ. ...అవ్యాలమ్మలు నమ్మెయిన వమ్మెన విపారంబున వానుచేపుల
డు వాసవి కిట్లనియె.

క. మున్నెన్నఁడు నివృథమే, గన్నదిగా దమ్ములెడలె గాండివముల్కా,
పు న్ని భుజముల శక్తియు, మిన్నకపోఁ జిత్రమిది యమిత్ర
ధ్వసీ. ద్రోణ. 8-187

11. భేదమును బొందు,

తే. ఈగి మన్ననఁ గలఁగంగనీక పొదిలి, యధికముగ గణముఖ్యుల
నాదరించి, పనులు గొనువది తమలోనఁ జాయకుండఁ, బ్రోవు
లెడలి న రాజ్యంబు పొలుపుదప్పు. కాంతి. 8-40

12. చచ్చు.

అ. గొడ్డు బడుగుఁ దెవులుగొంటుఁ గ్రే నెడలి న, దాని నెచ్చుచేని

నూనమై, యట్టిదాని నొకట నాయాసపడియున్న, డాని నీరు
గోప్రదాన విదులు. అను. 2-402

క. కడుఁగూర్చు గవ్వడికి న, యొడ్డలు గలుగ నేను బ్రదికియుండు
దుఁగా కె, క్కడి బ్రదుకు నాకు నాతం, డెడలిన నప్పార్థుఁగాను నెల్ల
విధములన్, ద్రోణ. 2-349

సీ. శరణన్న మొక్కిన దురగాళి యెడలిన నొరుతోడఁ బోరుచు
నున్న నెట్టి - ఆ - పగతునైన జంపదగదు. కాంతి. 2-420

13. విఘ్నమగు, భంగపడు.

ఆ. ఏను గర్తననుట యెఱుంగమి దాఁగర్త, యేని నేమిఫలము నెడల
కుండి, నఖిల కర్మములును నాచరించుచు నున్న, వాఁడె కాన
కర్తగాఁడు దాను. కాంతి. 4-876

14. అయింపు, వారింపు.

క. అతనిఁ బొదువు సంకల్పం, బతుల జ్ఞానంబు దాని నడచును విజ్ఞా,
నితఁ దద్బలముఁ బురుషదే, హితనుం గాలంబు వరుస నెడలం
జేయున్. కాంతి. 5-78

స. క్రి.

విడుచు.

కా. ఉద్యద్విక్రములైన యీ ద్రుపద మతోస్థిర్విసతుల్ నిన్ను సం,
వద్యోగోజ్జ్వలుఁ జేయఁబూని కడఁగం బ్రాణంబు లీ నున్న నిట్లు
ద్యోగం బెడలంగ నేమిటికి నీ కర్హి. భీష్మ. 2-18

తే. క్రియ లహంకారమునఁ గల్గుఁ గ్రియలవలన, దేహసంబంధ మెడ
లక తిరుగవలయు. కాంతి. 4-291

క. ... ఆ తం, డఱుమెడలక మఱియు నేనె నధికదయమునన్.

భీష్మ. 2-308

అ. ... మా, తలి వ్రతోద మెడలి ధరణిఁబడియె.

ఆర. 4-68

ఎడసేయు దే. అ. క్రి.

1. తాగివధించు, అలస్యము చేయు.

(కిచకుడు సుదేష్టతో)

ఉ. బుద్ధులు సెప్పుటెల్ల యటుపో విడు మెమ్మెయి నైన సౌఖ్యసం, సిద్ధి
యొనర్చు నాకు నెడసేసిన దాపము రూపుమాపు నా. వృద్ధియ
కోరుచేసి నవివేకివి నీవని నన్ను నిట్లసం, బద్ధము లైన వాక్య
ములు పల్కక వే పిలిపింపు కోమలిన్. విరా. 2-76.

క. కొడుకుల నిందలు సిద్ధిడ, యిడి పరలోకమున కరిగె నెడసేయక
యి, పృథ్వీరతి గురు వృద్ధుల, కడకుం గొనిపోనవలయు గజ
పురమునకున్. ఆది. 5-148

వ. పుత్ర మిత్ర బాంధవ బలసంపన్నుడైన ద్రుపదు నొద్దఁ బాండవు
లుండు వారైన వారలం గృష్ణ బలదేవులు యదువృష్టి భోజాంధక
వర్గంబులతో వచ్చి కూడిన నెవ్వరు సాధింప నోవరు గావున నెడ
సేయక ద్రుపదుండు పాండవుల విడుచునట్లుగా భేదింతుము.

ఆది. 8-22.

2 తప్పించుకొను.

వ. సత్పాత్ర దానక్రియ నిర్వర్తించి తత్ఫలంబు మున్ను దనకు
గోదాన ఫలంబిచ్చిన యతని కిచ్చు వాడయిన నతండును గొను
వాడయి యుండి కొనక యెడసేసి తిరుగందరుగ.

శాంతి. 4-158.

తే. ఆమరి యున్నాడ నా బారి కగ్గమైతి, పడుదు గాకింక నీకు
నెక్కడకుఁ బోవ, ఎచ్చు ననవుడు నిదియేల పెచ్చు పెరిగి,
యాల మెడసేసి యనిలజ ప్రేలె దిట్లు. శల్య. 2-248.

స. క్రి.

3. పరిత్యజించు.

క. తమియింప వలయు నొకఁ డెఱుఁగమి నీమే నన్న నంతఁ గటకటఁ
బడి భూరమణుని కార్యస్థితి చిత్తములం దెడసేయునట్టి తలమో
మీరల్. విరా. 4-225.

4. ఉపేక్షించు.

ఆ. ఏల వృద్ధరాజు లెడసేసిరో పార్థు, నరిగి నెడక మనము నరిగి
యతని, యున్నచోన పీతి నుండద మిందుండ, నేల యమచుఁ

బౌరులెల్లఁ దెరలి.

ఆది. 6-142

5. తోసిపుచ్చు, తిరస్కరించు.

వ. కావున నిక్కార్యం బెడసేయక యొక్కరుం బనుపవలయు.

ఉదో. 1-20

చ. కురువంశ వర్య నీవలుగక విన్ను కుక్కలకు నావసథంబు
త్రివిష్టపంబునం, గలుగునె నీకు నివృత గల్గదు దీనిఁ బరిత్య
జించినం, జలము కొనంగ నేల శుభ సంగమనం బెడసేతఁ గృత్యమే.

మహా. 1-54

ఎడసొచ్చు దే. అ. క్రి.

1. జాగగు, ఆలస్యమగు.

ఉ. వీనులఁ దియ్య మెక్క మును విన్నిఁ బరస్పర రాగవృత్తిలో,
నూనినఁ జూచు వేడుకల మవ్వెళులూరెడు నెమ్మనంబు ల,చో
నొక యింత నేపు నెడసొచ్చుట కోర్వక యుండ నున్న య,మ్మా
నినియుం గుమారుడును మారవికారము లంకురింపఁగన్.

విరా. 5-398

2. అడ్డవడు, అడ్డము వచ్చు.

వ. అపాంచాలనూనుండు సురనదీనూను మార్కొనుటయు మద్ర
నాథుం డెడసొచ్చి మహానలాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.

భీష్మ. 3-55

క. అని మామఁ బలుకు పలుకులు, విని యశ్వత్థామ క్రోధ వివశుండయు
గ్రక్కన వాలువెటికికొని కద్దుని దెసకుం గవియ భూవరుండెడ
సొచ్చెన్.

ద్రోణ. 5-106

అ. నృపతి తోడఁ గూడి కృపుఁడును నెడసొచ్చె. ద్రోణ. 5-107

ఎడు అవ.

శర్ధర్ధావ్యర్థములిందు ప్రథమైకవచన 'ను' వర్ణకము పరమైనపుడు
ఆగమముగను, తృతర్థ కార్థమునందు ప్రత్యయముగను వచ్చును.

1. వర్తమాన కాలమును దెలుపును.

ఉ. జగ్గములు మిన్నకయును, మ్రొగ్గెడు నుత్తమ తురంగములు

కావ్యజలం, బగ్గలము విడుచుచున్నవి, తగ్గెడు గారణము లేక
తడబడి పడగన్.
విరా. 4-87

2. కాచీల్యమును దెల్పును.

క. కడు ననురక్తియు నేర్పును, గడఁకయుఁ గలవారి నుఱక కడనఁగ
నెగ్గల్, నొడివెడు వివేకూన్యుల, కడ నుండెడు నంతకంటె
గవ్వము గలదే.
ఆది. 3-149

3. భవష్యాత్మామును దెల్పును,

వ. ...నాగమఘ్ఘ్యులనెల్ల వాసుకి చెలియలైన జరత్కారువువకు జర
త్కారుండను మహామునికిం బుట్టెడు వాడధికతే జన్మి యాస్తీ
కుండను మహాముని జనమేజయ సమారబ్ధి సర్పకుల ప్రళయంబు
వలన రక్షించును;
ఆది. 2-137

4. భూతకాలమును దెల్పును.

సీ. కరుల ద్రుంచెడివేళ గిరుల దున్నాడు సంక్రందను కైవడి గాన
వచ్చు
శల్క. 1-232

క. తడఁబడిబడియెడు రవమును, బడి కాలెడు రవముఁ గాలి పలు
దెఱఁగుల వ్ర,స్సెడు రవమును దిగ్వలయము, గడుగొని
మ్రోయించె నురగకాయోత్థితమై.
ఆది. 2-215

ద్రు.

5. ఆశీశ్శాప సంప్రార్థనములందు క్రియా ప్రత్యయములకు వచ్చు ఆదే
శము. దీనికి ఆచ్చపరమైనచో 'మ' వచ్చును. ఆశీస్సునకు.

క. ...యయాతికి నీకును నయిన యీ వివాహమునం దపక్రమ
దోషంబు లేకుండెడు మని వరంబిచ్చి.
ఆది. 3-169

కావమునకు.

క. పతిహీనలైన భామిను, లతి ధనవతులయ్యుఁ గులజలయ్యును
ననలం, కృణలయ్యెడు మాంగల్య రహిత లయ్యెడుఁ గృపణ
వృత్తి నితిమొదలుగాన్.
ఆది. 4-229

ఎడ ఎడఁద

హృదయము.

క. వికచ ముఖుడగుచు శాత్రువు, లకు హితులగునట్టి నారలం గని
భూపా, లకుఁ దెడ్డ కత్తెరయు నా, లుక బెల్లిమునై మనంబులుం
గన వలయున్. కాంతి. 8-268; కాంతి. 6-836

తే. వీడు దనకంటెఁ బ్రాజ్ఞుండు లేడుజగతి, నెందునని సంతతమ్ముఁ
దానెడ్డఁ దలంచుఁ, దాన నిట్టయ్యెనంచు ప్రేమా నిరూఢ, బుద్ధి
నరుగుచునుండె నస్పరుష వరుడు. మహా. 1-36

ఎడ్డ ఎడఁద

హృదయము.

ఉ. ఏనొక పాపభావమును నెడ్డఁ దలంపకయుండు నట్లుగా,

ఆర. 2-215

ఎత్తించికొనిపోవు దే. న. క్రి. (✓ఎత్తు)

మోయించుకొని పోవు.

వ. ఆచిర కాలంబునకు విష్ణుండు విహగపతిం బుత్తెంచి యెత్తించి
కొనిపోయి. కాంతి. 6-374

ఎత్తించు దే. న. క్రి. (✓ఎత్తు)

1. పైకిలేపదీయించు (పతాకము మొ.) పైకి నెగురఁ కేయు.

వ. నన్నాహ సౌందర్యము నొంది తాలభ్యజం బెత్తించి మెఱసె.

విరా. 4-237; శంక. 1-193

2. నాటించు. (డేరాలు మొ.) వేయించు.

వ. ... విశాల రమణీయంబైన బహిరంగణంబునం బటకుటీరం బెత్తించి
విడిసి. ఉద్యో. 3-147

ఎత్తికొను దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

పూను, సిద్ధపడు. యత్నించు.

తే. ఇంత పాపంబు నేయంగ నెత్తికొందు. మయ్య రాజ్యలోభంబున
సఖాబంధు, జనుల వధియింపఁ దొరఁగితి మని రథంబు, మీఁదఁ
గూర్చుండఁ నిడియెఁ జేయూదికొనుచు. భీష్మ. 1-188

“శ్లో” ఆహో బక మహాత్మాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్.”
సం. భా. భీష్మ. 1-45

ఆ. ఎట్టికప్పుడైన నిట్టి పాపమువేయ, నెత్తికొనునె ధరణి నీవుదక్క
ఆర- 6-252

స. క్రి.

1. గ్రహించు, పట్టుకొను.

క. వేటొక్క విల్లెత్తికొని విరా 5-102

ఆ ఆనుకగ్మతేరి యందున్న ఖనగదా, దండ మెత్తికొని యుదగ్ర
వృత్తి, జరత దేహుఁ డయ్యుఁ దరుణవయస్కున, ట్లవని కుటికి
పోయి యతని వ్రేసె. విరా. 8-217

2. వహించు, మ్రోయు.

గీ. వాయువేగంబుకైన తద్వాహనముల, భీష్ముతేరెత్తికొని పాఠఁ
బృథివి యద్రువ. భీష్మ. 2-82

(భీముఁడు ఘటోత్కచునితో)

తే. అబలి యిది తవన్మాత నిత్యాధ్యగమన, ఖన్నయైకది గజరాజు
భేరిగమన, దీని నీ నెత్తికొని చనుదెమ్మ మా సమీపమున నని
సుతు నియమించె నపుడు. ఆర. 8-806.

వ. వాఁడు బిత్తివచన చోదితుండై యిమ్మార్గం బతివరువళిలా వివ
మంబు పాదచారుల కగమ్యంబు గావున మిమ్మందఱు నెత్తికొని
యశ్రమంబున నరిగెదనని ధౌమ్య పాండవ ద్రౌపదులం దా
నెత్తుకొని బ్రాహ్మణుల నెత్తికొనం దని రాక్షస బలంబులు
బంచె. ఆర. 8-307

3. నెత్తి బుజములు మొదలగు వాని మీఁదఁ బెట్టుకొను.

క. మహనీయ బహుళ పూజా, సహితంబుగ భోజనంబు సంతృప్తిగ
న, మృహితాత్ముండు నడవి దుర్వహభారముగాఁగఁ గనకరాశియు.
మణులన్.

చ. కుడిచిన పక్కెరంబున నకుంతిత వర్ణముతోడ నిచ్చినం, గడుముద
మంది యెత్తికొని గాఢభరంబునం మార్చిమోవఁగా, మెడయును
వీపు మూపులును మిక్కిల గొవ్వునఁ గొంకువోవ నెక్కడు

వెన నేగు దెంచె గని కొక్కర సమ్మదమంద మట్టికిన్.

కాం. 3-49; 495

4. చేతులతో దీసికొను, చేతులతోనికీ దీసికొను

చ. అని యంత నిలువని వలవంత పెంపున తాళవంబు నెత్తికొని
య. కతలఁబున నిడికొని తదాననం తాలోకించి అశ్వ. 3-188

చ. వజ్ర ఘనఘటిత శరీరుండై యిక్కుమారుండు మేరుగిరి శృంగం
బుల లోలె నాకెత్తికొన నశక్య డయ్యె సభా 1-151

సీ ... అశ్విని సవరు-తే-నల్లరీ గుంకమ గ సువర్ణమయత, వెలుగ
తాలుడై వెలగెనెవ్వర గల్గు, మచ్చటికి వచ్చి కృత్తిక లాయ్య
యెను మ, దీయ పు త్రకుం డనుచు నెత్తికొని రసఘ.

చ. ఇ తెలు గుంగున నొక్కట నెత్తికొనుటయు నక్కుమారుండును
షడ్మంబుడై యొక్కపెట్ట నకలకృత్తికా సైన్యవానం తాచరించె
అను. 8-140-151; అది 4-47

5 చక్కెరెట్టికొను.

చ. అని రాని నత్రిప్రీతిం బూజించి కొడుకు నెత్తికొని చేబిడ్డయంబు
కు నిచ్చి జరయను రాక్షసిచేత సందింపఁబడిన వాడు గావున
జరాసందుడను పేరిడి. సభా. 1-158

చ. అశ్బాలకు రోదనధ్వని విని యంతిపురంబున నున్న ముదురలి
యవ్వలెల్ల బటతె చి మహాహర్షంబుతో వాని నెత్తికొనిరి.
సభా. 1-149

6 నాచికొను; అపహరించు, దొంగిలించు.

లయగ్రాహి :- తలతులగు దుర్వచన, వృత్తును నొడొరుం నెత్తికొని
మాంసం, బత్తి తినుటన్. స్త్రీ. 2-8

క. ఆ యసుర నన్ను సూకర, మై యప్పుడ యెత్తికొని రయఁబునఁ
జనుకొన్, అది. 1-133

చిత్తికోలు దే. వి. (ఎత్తికొను).

1. హాస ప్రయోగము.

వ. ఇట్లు పితామహుల నెత్తికోలునకుం జీతంబు వికసిల్లి నమజ సహితం
బుగా నితనిం బరివేష్టించి, ధీష్ణ. 1-108

క. తరతరమ ప్రజలఁ దునిమెఁడు, నరునప్పటి యెత్తి కోలునకు సుర
విద్యాధరభేచరులును భీతిం, బొరసిరి తమదెనకు నేమి పుట్టునా
యనుచున్. (ఇట 'విక్రంభణము' అని భావము) విరా. 5-84

2. సంకల్పము, ఇచ్చ.

ఉ. ...గద పండువు పేయఁగోరు నా, దయ్యపు నెత్తికోలు దుది దాఁ
కుట గాదె భుజంగ భంజనా. ఉద్యో. 3-87

క. పదివేలఁ జంపఁగా నోపుదు నేనను నెత్తికోలు పుట్టిన యెది నీ,
పదునొక్కఁ డక్షోపాదులను, జదురున నడిపింతు నెదిరి నైన్యము
గలతున్. ఉద్యో. 4-406

వ. అలసి డస్సి యెప్పుడెని మీర లద్దమాడుదు రప్పుడ శపింతు నిట్టద
నా యెత్తికోలు. ఆను. 2-381

3. పొందుట.

ఉ. ...నీ, కీసరమెత్తికోర్ గఱపి యిప్పుడు కార్యము దప్పఁజూచు
నీ, వారలు ముట్టవచ్చిన నవశ్యము వంతకు జాలరుంజుమీ. ఉద్యో. 1-385

ఎత్తిచను దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

దండయాత్రకుఁ బోవు.

నీ. చిగురులతో సఁధిసేసి యంబుజముల, వైకెత్తి చనునట్టి పదతల
ములు. విరా. 2-67

ఎత్తినడుగులనుండు దే. జాతీ. (✓ఎత్తు)

ఎత్తిన పాదములనుండి, మునివ్రేళ్ళమీఁద నిలఁచు (ప్రయాణమునకు
సంసిద్ధముగా నుండు)

తే. గొంతి కోండద్రు రెల్లను గురువరేణ్య, యెత్తి నడుగుల నున్న
వారత్తవస్థి నీవరిష్ట దర్శింపంగఁ బోవఁగోరి, యనియె నట్టు
లయ్యిరువురు నాడుటయును. ఆశ్ర. 2-25

శ్లో. అగ్రపాద స్థితం చేమం విద్ధి రాజన్ వధూజన్మ్.

సం.శా. ఆశ్ర. 24-17

ఎత్తిపట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

క్రిందఁ దగులకుండులాగున వైకెత్తియుంచు.

క. పార్థం దట్ల చేయుదునని గాంధీవంబు పుచ్చుకొని మఱియు ననుజ్ఞ
గొని మూఁడు వాలమ్మ లభిమంత్రించి పెడతలఁదాకి యెత్తి
పట్టుకొని పుంఖంబులు భూమి మోచినిలుచునట్టుగా నేసినం దాత
ప్రీతుండై.

భీష్మ. 8-422

ఎత్తిపెట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు) దెప్పిపొడుచు

తే. ...అబ్బంగిఁ బల్కితి ముకుందు తోడనేను మీ రెమ్మెయి రూఢి
కెక్కి, వెలుగఁ గోరుట కతమునఁ దలఁచి దాని, ననిలసుతుఁడెత్తి
పెట్టె నేమనఁగఁ గలదు.

ఆశ్ర. 1-188

ఎత్తిపోవు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

దండు పెడలు, యుద్ధమున కరుగు.

స. ఆతనిఁబయి నెత్తిపోయి గోధనంబుల గ్రహించిన. విరా. 8-117

ఎత్తివచ్చు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

తే పట్ట యీతనిఁ జెఱఁచెట్టి పాండవులకుఁ దిగులు పుట్టింఠ మంతట.
దెగక యెత్తి, వచ్చిరేనియు నిర్జింపవచ్చు.

ఉద్యో. 8-891

ఎత్తివిడియు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు) దండెత్తి చనుదెంచు

దండుదిగు, యుద్ధమునకు సిద్ధుడు.

తే. ఎత్తి విడిసిన వారని యెల్లకప్పు, తాండవులమీఁదఁ జెట్టిన
బ్రదుకు గందె.

ఉద్యో. 8-889

ఎత్తివైచు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

వైకెత్తి క్రిందఁ బడవైచు.

అ. కచ్చయమరఁబట్టి కాళ్ళును శేతులు, వ్రేల మత్తగజము లీం
మెఱయ, ముష్టిలుపు నెఱయ ముక్కున వాతను, నెత్తురొలుక
మల్లు నెత్తివైచె.

విరా. 2-177

ఎత్తిచె(సె)ప్పు దే. స. క్రి. (1/ఎత్తు)

ఉద్ఘాటించు, వెల్లడిచేసి చెప్పు.

వ. ...పాండవాగ్రజుండు వాని ప్రతిజ్ఞావచనంబు లెత్తి చెప్పి మొగ
మోడ కదల్చిన. భీష్మ. 8-55

ఎత్తు దే. అ. క్రి.

1. కలుగు.

సీ. కొలువులోపల నిన్న కోపమట్లైత్తిరి, కలఁపక నిలిచిన ధైర్య
మహిమ. విరా. 2-360

మ, అతులైశ్వర్య విభూతిసొప్పు భవదీయంబైన రూపంబు నూ,చు
తల్లి పెత్తెడఁ బోలునేని దయఁ జతుః ప్రీతిఁ గావింపవే.

భీష్మ. 1-208

క. అడుకులు దిన్నట్లగునే, కడుపుఁ గుట్టెత్తిరపుడు. ద్రోణ. 4-89

క. కౌరవులు పేయు నవమతి, కారణముగఁ గోపమెత్తుఁ గద్దని
వదవాం, భోరుహముం గనుఁగొన శమ,మారున్ వావశము గాక
యంతన బుద్ధిన్. కాం. 1-18

2. (పోరుటకు) పూను, కడగు.

కి. నీ యనుజులు దివిజుంకు న,జేయులు ధృక రాష్ట్రసుతులఁ జెలుచుట
ప్రేగే, పోయజ నాశము గజము లీలాయత్తము గాదె యెత్తు
మాహావమునకున్. ఉద్యో. 4-112

3. దండెత్తు, పోరుటకై బయలుదేలు.

ఉ. కౌరవసేన గాదు త్రిగంబులు వొక్కట యెత్తి వచ్చినం,దేరు
బృహన్నలా వశగతిం జరియించిన గెల్వవచ్చు. విరా. 4-22

క. బలవంతుఁడు వైకెత్తిన, బలహీనుఁడు ధనముగోలువదిన యతఁడు
ప్రము,చ్చిల వేచువాఁడుఁ గామా.కుల చిత్తుఁడు నిద్రలేక కుండుదు
రధిపా. ఉద్యో. 2-21

తే. ఎవ్వరిఁ గొని యతండు, కౌరవులమీద నెత్తి రాఁగలుగువాఁడు.
ఉద్యో. 2-183

సీ. వానయు నీకును వర్జించి ముండు భేరిని గాక మున్న సస్యములపట్ల,
 తొదలెడు తటి నెత్తునది శత్రుపయి. రాంధి. 3-3

4. అతిశయించు, ఎక్కువధు.

క. దివ్యున విఠిగినఁ బౌరులు, నవ్వుదురటె మేలుమేలు నను వాఁగకు
 నీ, క్రొవ్వలుగ దేనిఁ దలవడు, మెవ్విధి జనితేని నన్నుచు నెత్తిన
 భీతిన్. విరా. 4-71

ఉ. ఎత్తిన వేడ్కఁ గంధరఘ్నతెత్తి మొగంబులు పాఁచి...చిత్తట కేళిఁ
 దేలె విలసిల్లుచు జక్కవదోయి వేకువన్. ఉద్యో. 2-109

స. క్రి.

1. లేవదీయు, వైశిదీయు.

క. అన్ని మనమునఁ దలపోయుచు, దనతమ్ముని నల్ల నెత్తి దందడి
 దొరఁగం,జనుజ్ఞెంచు నశ్రుపూరము, కనుఁగవలో మ్రింగికొను
 చుఁ గామిని పలికెన్. విరా. 2-79

క. పెనుకొంపిలోపలను మ్రుంగిన ధేనువు నెత్తుపోలికిని.

శల్య. 1-158

ఉ. పంజిన శోకభారమునఁ బ్రాణవిమోక్షము గోరి కంఠదే, శంఖున
 రాయి గట్టికొని సన్ననినాథుఁడు నిశ్చితాత్ముడై, యంబుధిఁ
 తొచ్చినం గడు తయంపడి వార్తి లనత్తురంగ హస్తంబుల నెత్తి
 పెల్లెఁ దనసై కతతీరమఁజేర నమ్మునిన్.

ఆది. 7-118; విరా. 4-174

2. ఉన్నమితము చేయు, ఊర్ధ్వమునా నుండునట్లు చేయు.

వ. తమ కందువలు రోసి యెత్తిన మెడలును. విరా. 2-240

క. హయములఁ బూమ్ముము రథమున, రయమున నిడమెత్తుము,
 విరా. 5-42

ఉ. ఎత్తిన వేడ్కఁ కంఠరము తెత్తి మొగంబులు స్థాచి ... జక్కవ
 దోయి వేకువన్. ఉద్యో. 2-108; విరా. 5-82

3. పైని కెట్లు, మీద నున్నట్లు.

441-బ. సూత పుత్ర యితఁడు నాకల బెద్దమో. పెత్తి నమ్మియున్న

ఘట్టచోట, గ్రంథశ్రేయ నాకు గాదని నైరించి, యన్న
బ్రతికి తింక నూరకుండు. ఉద్యో. 4-251

శ్లో సమద్యతోయమ్ భారో మే సమహన్ సాగరోపమః

సం. భా. ఉద్యో, 187-80

4. (అర్జును, హవిష్య మొదలగు వానిని) ఇచ్చు. సమర్పించు.

శ్లో అమృతము దనదగు హృదయమైన నక్కనన్య నిలిపి యాది
తున కర్ష్యమైతి నాకు నిష్కృప్తి, యమైన నీయట్టి కొడుకు
నంబ జమితా. ఉది. 5-9

న దిన్య దివలుడగు దివలుడు గన్న రొక్క నన్నరవతితో
నకై యెత్తి పురోదాశ భాగంబు విష్ణు డెల్ల వేయి పులులతో
నాకు దర్శన గోచరుడై కొనక యదృశ్యుడై కొనియె.

కా.తి 6-384

5 ఇచ్చు. ఒసగు.

శ్లో శ్రద్ధ యవనరమున నమ్మహి పతి నమ్మ, దలచె నప్పుడెల్ల బల
విరోధి, మది నిరోధ ముడిపి మనలక వచ్చి యుత్పాలు ప్రాణ
మైతి ప్రమద మెసగ. కాంతి 1-271

6. చాపు మొదలగు వాని నుండి ఉద్ధరించు, ఉజ్జీవింక జేయు.

క. ... విగతాసులఁ దన, మృదు వచన వ్రశ్న మను నమృతమున
నెత్తెన్. అని. 6-282

7. మోయు, పహించు.

వ. ... కృష్ణునిచేసన్న నర్జుని పనపునం గనకరత్నమయఁబగు నతని
పాదపీఠం బతండు వ్రేల్చిన కాళ్లు దిగిచికొన నద్దలు ముద్దయి,
లెత్తి తెచ్చి నాకుం బెట్టిన వేమను దానిం గరతలంబున నంటుచు,
ధరణీతలంబునఁ గూర్చుండి. ఉద్యో. 2-121

8. తీసికొను, గ్రహించు.

సీ. ఘన శరాసనముఁ ద్రిఖండంబుగాఁ జేసి, వారాచ మొక్కటి
నాల్లె మేన, వేటొక విల్లెత్తి వెసఁ బదునాలుగు, క్షాత కాణములఁ

కా. చాల సుతుడు, గలశజువేసె.

భీష్మ. 1-258

చ. ... విషమైతి క్రోలి యదియంగము నారట వెట్ట నన్యులం గినిసిన
యట్ట. ద్రోణ. 4-207

9. చేతబట్టుకొను, కైకొను.

వ. అబ్బికేయండు ప్రసన్నవదనుండగుచుం బ్రతిష్ఠితంబులయిన కల
శ, బులలో నుజ్జ్వలంబగు నొక్కటి ధౌమ్యం డంది యీనెత్తి యా
భూపోత్తము నభిషేకించె కాంతి. 1-876

10. చేతులతోబట్టి పైకి లేవడియు.

సీ. అసియె నప్పడు పరమావ్లాదమునఁ జను, రెంచి గంధర్వులు దేవ
మునుల, మరుదర్శి వసువులు మహితాదరంబున, దర్శించు
సింధుండఁ దారు నమ్మహాత్ముని నెత్తి రథాయాధుఁగఁ జేసి.
మహా. 67

11. పూను, పహించు.

ఆ కారణంబు లేక కౌంతేయులకు కాల్య, మాది గాఁగఁ గీడె యాచ
రింతు, పుణ్యపరులు దోడఁ బట్టువు లాద్యులు, వైర మెత్తఁ
దగునె వారి తోడ. ఉద్యో. 8-227

ఉ. ... ఆతం (భీముడు) డలుక నెత్తిర యాగద కాలదండ ము,
ద్రావు విలాసుఁడై కురుకదంబములో విహరింపకుండునే,
ఉద్యో. 2-185

సీ. ... తారతమ్యముల్, వెరవునఁ బరికించి వేర మెత్త, వలయుట
నెఱిగల్గి పలుకక యుండంగఁ, చగుట యూహించు టుత్తమంబు.
ఆశ్ర. 1-78; ఉద్యో. 2-189; ఉద్యో. 2-218

12. సంకల్పించు, తలంచు.

సీ. ... తద్విపుల గుణోన్నతి పై వెక, దుర్యోధనుండు దుష్కార్య
మెత్తి - ఆ - దుర్దయమున శకుని కర్ణ దుష్కాసనుల్, గజవఁ
కాండవులకు నజయ చేయఁ గడఁగె. ఆది. 3-12

13. వెట్టు. (తినిపించు.)

వ. శబ్దలైన పరిచారకు లెత్తు రంగంబుల నిరికిందిగిచి భాణంబెత్తి

లడవి.

ద్రోణ 8-305

శ్లో. పితృపవృత్తాన్ స్నాతాంశ్చ జగ్ధాన్నాన్ సమలంకృతాన్.

సం. భా. ద్రోణ 112-55

14. పట్ట తీసికొని పోవు.

సీ. ఘన కాయ జన సత్త్వ గజ కచ్ఛపముల నొక్కెత్తున లీలమై
నెత్తె నితఁడె. ఆను. 1-270

15. అపహరించు.

తే కామ రసమన నతి శృష్టఁడై మనుష్యుఁ, డర్థ తృప్తి పరీ
తాంతరంగుఁడైన, గొఱియ నడవిలో నెత్తెడు కోలుపులియుఁ,
బోలె మృత్యు వాతనిఁ గొనిపోవు దేవి.

ఆను 5-285; కాంధి. 6-229

16. (కంఠస్వరము) హెచ్చు చేయు (ఈ యర్థమున ఎలు,గు, గొంతు
మున్నగు శబ్దములతోనే కూడి యుండును.)

క. అత్తతి నీతనయుం డెలు,గెత్తి రథికవరులతోడ నిట్టను.

భీష్మ 2-372

17. (దీపము మొకలగు వానిని) వెలిగించు.

సీ. దివియలోఁబడుఁ బ్రువ్య దివియ యెత్తిరవారిఁ కాపంబు వొం
డునే. ఆను 5-58

18. ప్రయోగింప నుద్యమించు.

క. గురుసుతుఁడు భీమునకు నై, సరమాస్త్రం బెత్తె. అశ్వ. 3-172

19. తూచు,

తే ధనము కలిమియు లేమియుఁ బ్రాసునందు, నిలిపి యెత్తంగ మాలు
నూపె నిర్దనత్వ, మెక్కుడై దాని దిక్కున నెట్టులన్న.

కాంధి. 4-83

శ్లో. ఆకించన్యం చ రాజ్యంచ తులయా సమతోలయన్.

సం. భా కాంధి 176-10

20 (భిక్ష) యాచించు, అడుగు.

తే. తగు వేళఁ బర్ణకాలలకు నరిగి, యెత్తగా భిక్ష. కాంధి. 1-58

2.

1. మాటు, తడవ, పర్యాయము (ఈ యర్థము 'ట్లక్క' శబ్దపూర్వకము గనే యుండును.)

అ. ఇట్లు దఱిమెనేని నిప్పుడ యాకఁ ది, ద్దిక్కువారి నెల్ల నొక్కయెత్తు గాఁగఁ బిలుకమార్చు. [దో. 5-198]

వ. దుక్కాచన దుప్రసా దుర్ముఖ వివింశతి వికర్ణ చిత్రసేనాదులగు నీ కొడుకు లొకఁడొకఁడ జగంబులెల్ల జయింపఁ జాలుదు రంధ్రులు నొక్కమొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కరునిన కాదు పాండవులనెల్ల నొక్కెత్తునవై చి కొననోపుదురు. ఉద్యో. 2-282

నీ. పునకాయ జవసత్త్వ గజకచ్ఛపముల నొక్కెత్తున లీలమై నెత్తె నితఁడె. అను. 1-270

2. పన్నుగడ, ఎన్నిక, యక్తి.

ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గౌరవుల నెల్లమ మార్కొనిరేని గోవులం, దెత్తు ముహూర్తమాత్రమున. చూ. ఎత్తునఁగొను. విరా 4-9

వి. 2.

శ్రమాశమ్ము, సమము.

వృ. దివిజ దానవ గంధర్వాది సమస్త భూతంబులు నాతోడి యెత్తు రాకుండెడినట్టి దోర్జీర్యంబున వెలసి వ ర్తిల్లుదు.

గ్లో. దేవ దానవ గంధర్వ మనుష్య పతంగేర్థాః
నసమా మమవీర్యస్య శతాంశేనాపి పిండితాః

సం. కా. సౌప్తి. 12-17

క. ఈ యున్న రాజులందఱు, వాయుసుతున నొక్కయెత్తు.

ఉద్యో. 3-887, అను. 2-48

ఎత్తుదెంచు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

ధర్మధైర్యవస్తు.

వ. ద్రుపదుసయి నెత్తుదెంచిన ద్రుపదుర్దమ భీతుండై బ్రాహ్మణ్యుల మఱువ్వునొచ్చె. అది. 7-191

ఎత్తునఁగొను దే. స. క్రి.

నై పుణ్యముచే జయింపు.

చదరంగములోఁ గాయనడపుట యెత్తనఁజును. అట్టి యెత్తుల
చేతనే ఆ యాటలో జయము కలుగును. అటులనే చదరంగములో నెత్తు
వేయటకుఁ జూపునట్టి యుక్తిఁజూపి (కొరవులనెల్ల) తన వశముపేసి
కొందునని యుత్తరుని వచనము.

ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గొరవుల నెల్లను మార్కొనిరేని గోవులం, దెత్తు
ముహూర్త మాత్రమున. విరా. 4-9

(ఎత్తెల, ఎత్తల, ఎత్తుర, ఎత్తెర, ఎత్తర, ఇత్తెర) అనునవి పాతాంతరములు

ఎత్తులువట్టు దే. స. క్రి.

(పూలదండలు) సరివడునో లేదో యని ఉరువు మొదలగు వానిని సర్ది
చూచు

సీ. పువ్వులు బహవిధంబులఁ గట్టి ముడికొక్కభంగిగా నెత్తులు వట్టి
యిత్తు. విరా. 1-107

ఎత్తువచ్చు దే. అ. క్రి.

సరితూగు, సమమగు, సాటియగు.

వ. వారెల్లఁ దేజోదైర్య పరాక్రమోపాయ విచారవివేకంబుల నా
యెత్తువత్తురె. ఉద్యో. 2-285

ఎత్తెడుచోటు దే. వి.

దండు వెడలు ప్రదేశము.

వ. సుశర్మయు...వేగిరంపుఁ బయనంబులయ్యును బ్రజల నోలాకు
షడ్దశిక యెత్తెడు చోట్లను విడిదల యందును లోనుగా నిస్సా
దాదులయిన యుద్ధట చిహ్నంబులు ప్రకటింపక. విరా. 8-131

ఎత్తెల దే. వి.

చేసెను బట్టుకొనెడి యొకానొక సాధనము.

క. వెరవున నూతల్లి నెత్తెలఁ, గరముల మత్స్యముఖిబట్టి కడ సంతస
ముం, తొరయుచుఁ బ్రాశ్నం గ్రువ్వఁగ్గవర మూహించి మడిఁ
గ్రాత్రకాఁజ్జుందున్. కాల్పి. 3-198

ఎత్తెలగొను దే. ప. క్రి.

వలతోఁ జేఁపలను బట్టివట్టు అనాయాసముగా (శత్రువులను) పట్టుకొను లేక వశము సేసికొను

ఎత్తెల = చేఁపలను బట్టువల - వలవేసి పెక్కు చేఁపల నొక్క వర్యాయము అనాయాసముగాఁ బట్టిన చందమునఁ గౌరవులనెల్ల నొక్కెత్తునఁ బట్టుకొందును. అని యు త్తరుని బింకపుమాట.

ఉ. ఎత్తెలఁగొందుఁ గౌరవులనెల్లను మార్కొనిరేని గోవులం, దెత్తు
ముహూర్త మాత్రమున. విరా. 4-9

(ఇది ప్రాతప్రతి పాఠము అని సూ. అ ని. ఇప్పటి ప్రతులలోనిది
పాఠాంతరము) చూ. ఎత్తునఁగొను.

ఎద వై. వి. ఎడఁద

హృదయము, మనస్సు.

తే. ...సంతోష మెవనిండ నెలవుకొనఁగ. విరా. 1-24

క. ...అన్నాకపతియు సిగ్గెదఁ గదురన్. ఉద్యో. 1-118

క. వాలమ్మలు చాఁకి ధరన్, వ్రాలు భటులఁజూచి యెదలు వడఁ
కఁగ మేనుల్, దూలఁగఁ నముఁ చాఁకయును, నాలము సాలించి
కొంద అవలఁ జనంగన్. విరా. 5-82

ఎది దే. పర్వ.

ఏది.

సీ. ...ఏకాదశేంద్రియానిక మీక, డింది సందడిఁబడి కుందక యందెది
యింపేనిఁ దనవంక కీడ్వఁజాలు, బుద్ధితత్త్వము గల్గు శుద్ధాత్మ
కుఁడు. అశ్వ. 2-144

ఎదిరి దే. విణ. (1 ఎదురు)

1. అమ్మఁడు ఇతరుఁడు.

క. ఎదిరికి హితమును బ్రియమును, మదికింపును గాఁగఁబలుకు మాటలు
పెక్కై. యెదవినను లెస్స యటుగా, కిదియది యన కూరకునికి
యెంతయు నొప్పున్. ఉద్యో. 2-59

2. ఎదుట నున్నవాడు, ఎదుట నున్నది.

క. అని వీడఁగఁ బల్కిన న,మృను జాధముఁ డంతఁబోక మదనోన్నా
దంబునఁ దన్నునెదిరి నెఱుంగక, వనితకు నిట్లనియె గారవంపు
బలుకులన్.

విరా. 2-51

వి.

ప్రతిపక్షుడు, విరోధి.

క. మమ్రెఱుగు దెదిరి నెఱుగుదు, నెమ్మియెఱుగు దర్శసిద్ధి నెఱు
యెఱుగుదు వా,కళ్యమ్మల వద్దతి నెఱుగుదు, పామ్రెవ్వఁడ
నేను నీకు బుద్ధులు నెప్పన్,

ఉద్యో. 8-84

ఎదిరివాడు దే. వి.

ప్రతిపక్షుడు, విరోధి.

అ. ఎల్లభువనములను నేలుటకై నను, నిట్టి క్రూరకర్మ మెట్లునేయ,
వచ్చుఁగడఁగి యెదిరివారేమి సేసిన, మాఱునేయ నాకు మనసు
రాదు.

భీష్మ. 1-185

ఎదురఁబడు దే. అ. క్రి.

ఎదుటఁ గనఁబడు, చేఁజిక్కు, వశమగు, యాదృచ్ఛికముగా లభించు.

అ. ఎదురఁబడినవాని వదలక శార్దూల,శరభ సామజాది సత్త్వతతులఁ
బట్టి తినుచునున్న యట్టి నాకిప్పుడు, భక్ష్యమైతి వీవు పాండు
పుత్ర.

అర. 4-111

ఎదురీడు దే. అ. క్రి.

నీటి ప్రవాహమునకు ఎదురుగా ఈతకొట్టు, బెట్టిదములగు కష్టములు
డికిన వానిని తరించుటకు ప్రయత్నించు.

చ. ...వారిజనాభుండు లేని దీనతంబొరసి కృపైక భాజనతఁ బొం
దిన యప్పురిఁజూచి మానసం, బెరియఁగఁ జొచ్చె నేటికెదురీదిన
చాడున నేమి నెప్పుదున్.

మౌస. 1-98

ఎదురు దే. అ. క్రి.

మార్కొను, ప్రతిఘటించు.

క. కాపుర నీ యుద్ధట రథి,కావలి నివ్వెభునిఁ గాచునట్లుగఁ బనుపం.

గావలయు మీరలందఱు, నేవలఁజూచిన శిఖండి కెదురుం చెవు
దున్. భీష్మ. 1-81

క. పదివేపురు రాజులు దన, కెదిరి పొలిసిరా శిఖండి యేమిటివాఁడై
తుడిబోయి తన్నునాశిం, గదియుచుఁ బొలియించె నియశిఁ గడ
వఁగ వశమే. భీష్మ. 1-48

తే. నకులుఁడును దదనుజుఁడు సాత్యకియు నా ను, భద్ర కొడుకును
వెదిరిన బలమునెల్ల, బెరరఁజెదర బడల్పడఁబెల్లు సావఁ, జేయఁగని
కొరవులు సంధిసేయువారు. ఉద్యో. 2-139; ఉద్యో. 3-803

వి. బౌ.

పురోహిగము, ముందు, సమక్షము.

ఆ ... ఇందఱు, యెదుర నీవు గోరి తివ్విధంబు. శాంతి. 4-160

తే నేలనాలుగు సెఱఁగుల నృపుల కొలువు, లందు నేను వర్తించితి
నవనివాధ, యగ్గలించి నాయెదుర బాహుప్పించి, కడఁగఁ జాలెడు
మల్లులఁ గాననెందు. విరా. 2-7

వ నీచహృదయుండగు కీచకుండు దనయెదుర నప్పుడాదిన కర్ణ
శూలంబులగు మాటలమీఁద. విరా. 2-108

విజ.

1. ముందఱ నున్నది.

వ. అన్నరుం డరగని కఠంబునకుఁ గవియు గరుడుని కైవడి నదైవ
కడరె నట్లడఁగుట యాలోకించి తన కట్టెమట్టిమొనబెట్టు చాఁకి.
కర్ణ. 8-155

2. అన్యఁడ, ఇతఁడ.

తే. మారకరి పుష్పములు గోయుమాడ్కిఁ దేటి, పువ్వుఁ దేనియఁగొని
యెడుపోక్కి నెమరు, గందకుండఁగఁ గొనునది కార్యఫలము,
బొగ్గులకుఁబోలె మొవలంటఁ బొడువఁ జనదు. ఉద్యో. 2-57

క. పదపడి దుస్తరమగు నీ, పదు మూఁడవయెఁడు గడవఁబడుట యేరి
ది త, మ్మెరు రెఱుంగమిక్తె యాపద, లొఁబిన సైరేంచి రిట్టి
యనునకియైఁ గలికే. ఉద్యో. 1-9

3. అభిముఖుడు (ఎదురు మొ మైన వాడు) అభిముఖ, అభిముఖ.

క. ఎదురున్న రూపు వలుకగ, దురి గటగటబడవు. ఉద్యో. 1-868

వ. కొంద తెదురుగాఁ జనుదెంచిన పారిది యేమి యని యడుగ నశ్చత్తామ వచ్చి పోడుచుచున్న వాడనిన సౌప్తి. 1-197

సీ. ఎదురుగా వచ్చిన నె త యేరియు దవు, గలుగ వేటొక శ్రోవ దొలగు వారు విరా. 2-38

4. ఎఱ్ఱొకన సమర్థమైనది, ప్రతిఘటింపఁ జాలినది-సాటి, సమానము.

క. అకృతాస్త్రుఁడ కాలుడఁ గా.ర్ముక విద్యా ప్రాధిమై నిరూఢు లయిన యీ, శకుని జయద్రథ దుర్ముఖ, వికర్ణ కర్ణాది యోధ పీరులకెదురే. విరా. 4-53

తే. ...ఈ వీట నాబల్లిదునకు, నెదురు రథికునిఁ గాన, ననేక హేతి, నిపుణ శాద్దూల ఏకమ నీవు దక్క. శంభ. 1-91

వ నీకై మీ తండ్రి యిట్లు నేయఁడయ్యెనేని వారి కెదురెవ్వరు. ద్రోణ 5-239

5. మాటు, బదులు.

సీ. కుల పర్యతావళి కులిశ భయంబున, బెరరి వాపోవు నల్లెదురు సెలఁగె ఉద్యో. 4-116

క్రి. విణ.

1. ఎదురుగా, అభిముఖముగా.

ఎ. నీకెదురై జయంబు గొనరాదు. ఉద్యో. 1-87

2. సమానముగా.

వ. సుయోధనుడు...భీష్మ కడకుంజరి శోక గర్గర కంఠం డగుచు నతనితో నిట్లనియె.

వ. అనిన విని నదీసూనుండు దాను నెదురు శోకించి యతని కిట్లనియె. భీష్మ. 8-78, 78

విదురుకో(ర్క)ను దే. స. క్రి. (✓ఎదురు)

1. మార్కొను, తలపడు.

వ. సుశర్మ తానుం దమ్మండు స గడంబుగాఁ గోల్తల సేసి రథ
సమూహంబుతో విరాట వూహంబు నెదురుకొని. విరా. 3-182

ఉ. శాంతనవుండు నవ్వు నిజశంఖము కౌరవ రాజ నై న్యముల్
సంతస మంద నొత్తుచు ససంభ్రమలిల నెఱుక్కొనంగ.

విరా. 5-164

క. గురుఁడవు గాక పగతుఁడవె, దురమునఁ గుపితుడగు నిన్నెదుర్చొన
నా కొక్కిరునకు శక్యమె యాపుర, హరున కగుంగాక యనుచు
నరుగుచు ముండెన్.

ద్రోణ. 3-78

2 ప్రత్యుద్గమించు.

క. హయములఁ బూమ్మము రథమున, రయమున సిడమెత్తు మిపుడ.
రావలయును గో, చయముగొని యస్పదీయ విజయ మభిసందింపఁ
బరము జనులెదురుకొనన్.

విరా. 4-42:

కా. చాటంబంపుఁడు పేర్ని నుత్తరు జయాశ్చర్యంబుఁ బుత్రాంగనా,
కోటిం బచ్చుఁ డెదుర్కొనంగ.

విరా. 5-242; 389, ఉద్యో. 3-178

ఉ. ...అ భుజగేశ్వరు పత్ని యాతనిం, జెప్పెరఁ దానెర్కొని.

కాంతి. 6-574

అ. క్రి.

అభిముఖమగు, తారసిల్లు.

వ అనుకృతి నట సూర్యుండు దనరశ్మిల వహించినడప పద్మతంతు
సన్నిభంబైన మార్గంబు ప్రవేశించి చనంజన నూత్నుండును శత
లుండును సుగంధియు సుఖస్పర్శుండును సప్తమారుత శ్రేష్ఠుండును
నగు పవనం డెదుర్కొని.

కాంతి. 5-618

ఎదురుగాలి దే. వి.

ఎదురుగా వీచునట్టి గాలి.

క. వజ్రులు మన చేరువఁ బెల్లిఱచుట బెట్టెదురు గాలి యడరుట
గ్రద్ధర్, తఱచయి యాడుట వికృతపు, టఱపులతో రేగి కాకు
లఱచుట గంచె.

కర్ణ. 2-118

ఎదురుచను; ఎదురుసను దే. అ. క్రి.

1. ప్రతిఘటించు.

క. గురుడను నురుతరగిరి ని, మ్మర భంగిం బుట్టి వచ్చు సునిశిత
బాణో, త్కర చండ వేగనదికి నె, దురు చన రావయ్యె నపుడు
ద్రువదసుతునకున్. భీష్మ. 2-57

2. ఎదురుగాఁ బోవు.

వ. అని సమస్త జనంబులుఁ దదభిముఖులయి భక్తి యుక్తిం బ్రభు
త్వానంబు సేయం దానును గద్దియ డిగ్గి యెదురు చని సమస్క
రించి యతని యాశీర్వాదంబులు నైకొని సగౌరవంబుగాఁ
దోడ్కొని చనుదెంచి సమంచితసమున్నతాసనంబున నునిచి.

విరా. 1-189

క. చిడిముడి పడుచు నెదురు సనఁ, గడఁగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
ద్రోచుచు మ,ల్లడి గొనుచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడఁగూర్చు
చుండ నుగ్మలి యంతన్. విరా. 2-114

ఎదురుచు; ఎదుర్చు దే. అ. క్రి. న. క్రి.

ప్రతిఘటించు, మార్కొను.

క. పొడలెడు నప్పడు శారో, న్మదుడగు నయ్యనిల తనయు
మార్గణములు బెట్టిదముగఁ గవియుండు నోటటి, యెదురుప
లేరైరి కురుకులేంద్రుఁడు వారున్. కర్ణ. 2-184

అ. అనఘ నీ కెదిర్చి యని పేయువాడనై, ము ప్పసజ్జిఁ గొనఁగ
నిన్నుఁగాన, నెమ్మి వచ్చినాడ. భీష్మ. 1-166

క. విను నైంధవుఁడు మహారథుఁ, డని బోక పెనంగు నతని నా
ద్రోపదికై, పెనుపఱఁ బఱచిరి కుంతి, తనయులు వారల
కెదుర్పఁ దపముం జేసెన్. ఉద్యో. 4-222

క. పొదువుచు విచ్చుచుబలువిడి, నెదురుచు బాటుచును మఱి మహి
శాగము, గ్రక్క, దలం గార్ముక విద్యా, విదుడగు గురుతోడఁ
బోరె వివిధ బలంబుల్. ద్రోణ. 1-144

చ. అనిలజవంబునం బఱచు నన్నుదనాగ మెదిల్చి క్రమమైచి, చిన
పరికాడ పోలే, అది. 4-206

చ. దురమున నర్జున ప్రకట దోర్విభవంబు నెదుర్పఁజాలు నుద్ధరుఁ
డొకరుండు గల్గెనె. శల్య. 1-88

ఎదురుచూచు దే. అ. క్రి.

ప్రతీక్షించు, నిరీక్షించుకొని యుండు.

వ. (కిచకుడు) అమృదిరాక్షిరాక కెదురు చూచుచుండె.

విరా. 2-87

క. హయముల మరల్పుమీ తల్లియు బంధులు నెడలు సంచరింప
గుమరు గట్టియెదురు సూతురు వాడికిఁ, త్రియముగ శీఘ్రము
నం బరికిఁ బోవలయున్. విరా. 5-224 విరా. 4-81

ఎదురునడుచు దే. అ. క్రి.

అభిముఖముగా వచ్చు, మార్కొనవచ్చు.

క. చరులఁ బనిచి యదుల తెఱంగరయుచు వారెదురు నడచునట్టి
దయిన దె, పురపుం దెరువునడప్పిం, బొరసిన యెడ విడియుచోటఁ
బొడచు టురవగున్, కాంతి 3-4

ఎదురుపడు; ఎదుర్పడు దే. అ. క్రి.

ఎదురువచ్చు మి ర్కొను.

క. కురువతికిఁ జిత్రసేనుఁడఁ, బురుమిత్రుఁడు వేల్పుచేటి పుత్రుఁడుఁ
త్రావై, యురపఁడి దఱిమినవారికి, నరనందను దెదురుపడె గుణ
ధ్యని నెలఁగన్. భీష్మ. 2-913

అ. అరిన్మపాలు పెంపు నాత్మీయ శక్తియు, నెఱిగి మూర్ఖవృత్తి
నెదురుపడక, యుచితవృత్తి నతని యుద్ధతి మేవడి, గడపి హీన
బలుఁడు నెడక నిలుచు. కాంతి. 3-90

వ (గరుత్మాంతుడు) అవ్యత్రవైరివి సూరెల మన్నసురలను మును
లను గతియం గమంగొని.

చ. ...తల్లి దాసియగు బోర్వక శత్రుడియనుజ్ఞ మీకెదుర్పడిన దురు
ద్ధతీన్ మఱచి కాంధవ సత్కృతి నాదరింపుడి అను. 1-286 286

ఎదురుపలుకు దే. అ. క్రి.

మాటుపలుకు, ప్రత్యుత్తర మొసగు.

క. ఏ నొల్లగాక భస్మము, గా నిన్నుంజూతునే వికారీయనుడుం, దానె
దురు పలుకకంత, ధానము వెసఁజేసె నతఁడు ధరణీనాథా.

అను. 2-208

ఎదురువచ్చు దే. అ. క్రి.

అభిముఖముగాఁ బోవు, వచ్చెడివారికి ఎదురుగాఁ బోవు.

వ. శల్యుండు నుపప్లావ్యంబునకుం జని స్కంధావారంబు దణియం
జొచ్చె ధర్మనందను నిజాసంబున కరిగిన నతఁడు దమ్ములుం
జానును ద్రౌపదీ సుఖద్రలు నభిమన్యు ప్రభృతి పుత్రవర్గంబును
నెదురువచ్చి కృత ప్రణాముండై.

ఉద్యో. 1-104

వ. కమల నాభుండు గదలిపోయి సూర్యాస్తమయ సమయమునఁ
గుశస్థలంబు సేరం జనునప్పు డందలి విప్రు తెదురువచ్చి, కాంచి.

ఉద్యో. 3-147

తే. భవ్య విభవంబుతో నుపప్లావ్యపుతము, పొచ్చి సంభ్రమమునఁ
బాండుసుతులు దనకు, నెదురువచ్చిన నావ్లాద మెసక మెసఁగ
విరా. 5-878; సభా. 1-179

ఎదురువోవు దే. అ. క్రి.

1. వచ్చువారికి ఎదురుగాఁబోవు, అభిముఖముగాఁ బోవు.

వ. ధర్మనందనుం దొక్కబోయం బొడఁగని దుర్యోధనుండు దొలఁ
గెం తెట్టుచేమల నడంగి యుండునో మీరు మెలంగునెడల నరయ
వలయుననిన వాఁడును వృకోదరుని మృగయులలోని వాఁడగుటఁ
దను వారికి నెదురువోయి యమ్మాట తెఱంగెఱించుటం జేపి.

శల్య. 2-86

2. ప్రత్యుత్తాన మొనరించు ఎదురుగాఁ బోవు.

సీ సత్యవతి కొడుకందుల, కేతేర నందఱు నెదురువోయి. ఆశ్ర. 2-71

ఎదురుకోకించు దే. అ. క్రి.

దుఃఖించువానిని జూచి కామును వానితో ససూనముగా దుఃఖించు.

వ. అనిన విని నదీసూనుండు దాను నెదురు కోకించియతవి కిట్లునియె.
భీష్మ. 3-78

ఎదురు సేయు దే. స. క్రి.

ప్రత్యర్థిగా నిలుపు.

క. శార్యా టోపంటున దోర్నిర్యంబున నన్త్రశన్త్ర విత్తమునను
మాత్సర్యంబు సేయు నాకును, దుర్లోధనుఁ డెప్పుడు దన్నెదురు
సేయంగన్.

విరా. 6-12

ఎదురెదురు దే. వి. జా.

ఎట్ట యెదురు.

క. ఎవ్వరు విసినను దీనికి, నవ్వుదురని యెఱుంగఁ డకట నా యెదు
రెదురన్, వివ్వచ్చుఁ జూపి సేనలు, గ్రోవ్వఱుఁ బలుపలుకు లిట్లు
ద్రోణుఁడు పలికెన్.

విరా. 4-189

ఎదురేచు దే. అ. క్రి.

ప్రతిఘటించు, పోరికిదిగు.

క. పాండవులు శార్య మొల్ల ర,ఖండితనీతి ప్రకార కార్యము
మెచ్చై, యుండుదు రెదు రేచినఁ దుదిమం,డుదు రార్పంగరాదు
మరి యెవ్వరికిన్.

ఉద్యో. 2-73

ఎదురేయు దే. అ. క్రి.

ప్రతిఘటించి బాణ ప్రయోగము చేయు.

వ. ముందటి పుట్టువున నంగనయగుట వాని కెదురేయకుండుదు.

భీష్మ. 8-302

ఎదురొడ్డు దే. స. క్రి.

ప్రతిఘటించఁ జేయు, డికోనఁ జేయు.

మ. మహిషవాధప్రగజాదినత్వచయమున్ మల్లప్రజంబుం గృహ,రహి
తుండై యెదురొడ్డుచున్ వరుసఁ బోరం జూచు. విరా. 2-198

ఎదుళ్లుచూచు దే. అ. క్రి.

వ. కుంభసంభవ ప్రముఖులైన మాన్యులును జని మాధవుతోడ మా
యిండ్ల నెల్లను గానిక లాయిశంబులు సేసికొని నీవు విజయం
చేయుటకు నెదుళ్లు చూచుచున్నవారమని పల్కి ప్రార్థించిన.

ఉద్యో. 3-228

ఎద్ది దే. సర్వ.

పది.

క. ... ఇ, ద్విసములు గడపంగ నెద్ది తెలుగయ్యెడినో. విరా. 1-59

ఎద్దు దే. వి. (బహు) ఎద్దు

సీ. అనఘ విశాఖ నెద్దు. అను. 2-879

తే. బలము లేత్రాయమును దూపు గలుగునట్టి, గవనయెద్దు సద్దరస్తి
విప్రునకు విచ్చి, నతడు సద్విధి గోదాన మాచరించి, నతని పడ
సిన గతిఁ గాంచు ననఘ చరిత. అను. 2-460

చ. అనుటయు భీతి వేడికొని యావులు వేయును నెద్దనాటు
నూఱును రథముల్ శతంబును. కర్ణ. 2-91

తే. కడఁక నెద్దనుదటిమి రొప్పెడు నరాలి, యులివువిని యల్లమున
గడు నులుకు పుట్టి. అను. 4-318

ఎద్దుఁబట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎద్దు)

ఎద్దును బీజములు లేని దానిని గాఁజేయు, ముష్క హీనముచేయు.

సీ. పొలఁతి నవుంసకుల్ పూర్వభవంబున, నెద్దుఁ బట్టిన వారు. అను, 5-105

శ్లో. యే పురా మనుజాః భూత్వా ఘోర కర్మరతాస్తథా।

వశు పుంస్త్రోపహతేన జీవంతి చ రమంతి చ॥

సం. భా. అను. 221-81 (నిర్ణయ)

(ఎద్దు పట్టు - అని.సూ.అ.ని. అన్యప్రయోగము.)

ఎన దే. విద.

సాటి, సమానము.

సీ. ఇతన్వి కెనలేమి కెదిరి పన్నిరము భాషా విభుతోనైనఁ బఱవ
రాదె. విరా 2-27

చ. ... మాతలియుం దలంప నీతని నెనరాడు. కర్ణ. 1-315

క. అతిరథుడు బాహ్లికుడు విను, మతులిత బలుఁ డితని యట్ట
యాత్రఱుడును విక్రతుశక్తి సోమ దత్తుం, డితనికి నీతనికి సమర
మెన పెండిలిన్. ఉద్యో. 4-230; స భా. 1-78

వి.

సామ్యము, పోలిక.

చ. ... వారల చెప్పెడు కత్త వృత్తి నిచ్చెనయుగ నూది సత్తు
 థముఁ తెందుట కెక్కిము పొత్తిసూలి పుష్పపు సెనయుఁ గాకు
 బంధకుఁ డిపుం దన కజ్జుఁడు దాన యమ్మెయిన్. కాంతి. 8-127

ఎనమండ్రు; ఎనమండ్రురు దే. సర్వ. బహు. (ఎనిమిది)

ఎనిమిది మంది (ఎనిమిదికి మహస్మహాత్మ్యర్థక రూపము.)

వ. అయ్యెన మండ్రను దక్కిది దొఱలను గనుంగొని. ఉద్యో. 4-113.

క. ... వసుపురి, సెవమండ్రం గాంచి యెంతయుఁ బ్రీతిన్.

ఆది. 4-125.

క. వారలఁ బొదువనడరు బలు, తేరుల మొత్తముల మిగిలి దీప్తపటు
 రథో, దారులగుచు నెనమండ్రురు, వీరులు దక్షిమిరి నితాంత
 వేగోజ్జ్వలులై.

ద్రోణ. 8-216.

ఎనమన్నాటు దే. సర్వ. టా. (ఎనిమిది + నూరు)

ఎనిమిది వందలు.

వ. అత్తపోధనవర్యుం డట్లేని శుద్ధ ధవళ వర్ణంబులై యొక్క
 కర్ణంబు నీలంబైవ యుత్తమాశ్వంబు నెనమన్నాటు దెచ్చి
 యిమ్ముని పలికిన.

ఉద్యో. 8-806.

వ. ఇరువది యొక్క వేయు నెనమన్నాట దెచ్చి రథంబులు.

ఆది. 1-81

ఎనయిక దే. వి. (ఎనయు) ఎనయుట

పొందిక, ఒకరానితోనొకటి చేరుట.

క. అనఘ యనులోమమునఁ దోఁ, పును బ్రతిలోమమున లయము
 వొందుటయును గల్గెను సర్వత త్వముల కవి, యెనయిక బ్రహ్మ
 మును గలియు సేకత్వమగున్.

అను. 4-184.

ఎనయు దే. స. క్రి.

1. పోలు.

చ. ఎనయుదే నీవు పొరుసనిహినుడ వద్దివిశేంద్ర నందమన్.

కర్ణ. 2-235

తే. ఉదయ ధరణిధరంబుపై నొప్పు దివన, నాథు నెనయుచు సిం.
హాసనంబు మీదఁ, బొలిచె లీలావతీ కర కలిత చామ, రములు.
వొలయంగ నుచిత జనములు గొలువ.

[దో. 8-5; కాం. 5-75]

2. పొందు.

క. పరమ మగు యశము నీకును, ధరణింగలిగింపఁ బూని తాత్పర్యము.
నం, బురుషవర నాదు బుద్ధి, స్ఫురణము నీ మనమునందుఁ జొని
పిలి నెనయన్. కాం. 2-147; కాం. 4-276; కాం. 5-75

క. అని సాత్యవతేయుఁడు గృహ, నెసి ను భార్యఁ బోలు నీక్షణముల
ద, తనువున నిగిడించిన న, మృనిపతిఁ గీర్తించె భూతములు
ప్రీతమై. ఆను. 5-330

3. చేదించు, ప్రచ్చు.

క. ఆలోనన యారథికుని, ఫాలస్థలి నోలి నెనయఁ బదినారసముల్.
గీలించిన నవి యచ్చట, నీలోత్పల మాలవోలె నెనయం బొలిచెన్.
[దో. 4-230]

గ్లో. తే లలాటం విర్భిర్య మాతపుత్రస్య మారిష,
వివికు శ్చోదతా స్తేన వశ్మికమివ పన్నగా.

నం. భా. [దో. 189-7]

(స్థలమోలినేయ-అను సాతాంతరమే సమంజసమేమో)

అ. క్రి.

1. సరియగు, సమానమగు.

క. ఈ నలుపుర భుజకత్తుల లో, నెనయఁగఁ జాలునట్టి దోర్బల.
మెందుం, గానము. విరా. 8-114.

క. నెల్లఁడు యమ తనయునితో, నెల్లగుణంబులను జాల నెనయుదు
నని తా, నుల్లమున నిశ్చయించుం, జెల్లందో పోరఁ బగలుచో
నిట్లయ్యెన్. స్త్రీ. 2-104

2. కలుగు, సంభవించు.

క. కోకిల కుం గంధర్వా, నీక ధ్వను లెవని బెరసి వినుడఁగ నమర్చి.

లోక శ్రమరీ మండలి, కాకలి కలి నాదములును గలసి చెరింగన్.
అను. 4-417

3. వ్యాపించు, ప్రసరించు.

సీ. తునిసిన నెత్తురు నెనడును నెమ్ములు, నెఱచియుఁ గండలు నెనసి
నమర - తే. - తలము ఘోరంబుగాఁ గపిధ్వజము' ధవళహారులు
కోకిల్లు. ఉద్యో 2-144

4. ఏకమగు, కూడుకొను.

ఆ అతఁడు కాలకలితమైన కర్మమున సంసార వర్తనంబు సలుపు
చుండు, స్వప్న సావ్రవృత్తి సలిపెడు నరు మాడ్కి, నింఁరియ
ముల తోడ నెనయ జెరసి. కాంఠి. 4-195

తే. కేళి సలిపిరి భవన దీర్ఘికల తమ్మి, విరుల నెత్తావి నెనయంగ జెరసి
చెమట, పొడవు మేను లతని కంపు ప్రోచి తజచు, టూర్పు
గాడ్పుల పరిమళ ముల్లసిల్ల. విరా. 2-288

5. సంగమించు, రమించు

క. వనితకుఁ బురుషునకుం దన, తన యంతన రూపాకం డొదవఁ
జేయఁగ విన్ననువు గలుగ దొందొరువుల, నెనయుటఁ గాని క్రుతి
మతము నిట్ల మహాత్మా. కాంఠి. 8-222

6. ఒప్పు.

క. అని యొక గుదిమీల నడుమ, నెనయంగాఁ దూటి కఱచి యిరు
దొడలఁ ద్రా,దొనరంగఁ బట్టుకొని క్రుచ్చిన చందము దోఁప
మూర్ఖఁ జెందిన భంగిన్. కాంఠి. 8-196

7. కప్పు, ఆవరించు.

చ. ... పా, మెనసిన తోలు వాయుక్రియ నీవు దొఱంగుదు పాపపుంజ
మున్. కాంఠి. 5-188

8. సఖ్యము సేయు.

తే. ... అన్నదమ్ము, లేమి విధమునఁ దమలోన నెనసి నడచు, వార
తెఱిగింపు మనుటయు గారవమున. అను. 4-130

ఎనవచ్చు దే. అ. క్రి. (✓ఎన)

సాటివచ్చు, సమానమగు.

క. ధైర్యధనఁ డితఁడు ద్రోణా, చార్యుం కెనవచ్చు దివ్యశర విడుఁడు
కృపా, చార్యుఁడు. విరా. 5-9

ఎనిమిది; ఎన్నిది దే. సర్వ. జౌ.

ఏడు వొకటి.

వ. కౌరవపతి యరదంబున నెనిమిది సునిశిత విభింబులు గ్రుచ్చి
పేర్చిన. కర్ణ. 3-190

అ. ఎనిమిదింట ర్చెడిని. ద్రోణ. 3-227

క. ఎనిమిదిట జేరుక్కున నక్కరున్మపాలు నొడలం గ్రుచ్చెన్.
ద్రోణ. 4-42

క. ఎను నుల్లేచి నకులుఁ బొది, వె నుదగ్ర ధ్వని ననేక వేదం డనులం,
దెనిమిదిటఁ గూల్చె బాణము, తెనిమిది యెనిమిదులఁ దమ్ముఁ
డేదైత నధిపా. కర్ణ. 2-345

వ పదునెనిమిదవ పర్వంబై స్వర్గారోహణము నాఁబరఁగె.
ఆది. 1-64

సీ. ఐదు నెన్నిదియును నాఱు శలుఁడు. ద్రోణ. 2-80

ఎనుబోతు దే. వి. (✓ఎనుము)

దున్నపోతు, మహిషము.

చ. ...కోలుపులి నై నను గారెను బోతునై న...పట్టుదు. విరా. 1-83

వ నిత్యంబు నెలు వరుస నొక్క మానిసి రెండెనుబోతులం బూనిన
శకటంబున నపరిమిత భక్ష్య పిత మిక్రాన్నంబు నించుకొని
పోయిన దానిని వానిని నయ్యెనుబోతులను భక్షించుచు.

ఆది. 6-266

ఎనుబోతు దే. వి. (✓ఎనుము)

దున్నపోతు, మహిషము.

చ. వలసిన నేలు మేను బలవంతుఁడఁ గారెనుబోతు దంతి బెబ్బలి
మృగనాథునిం దొడరి పోరుదు. విరా. 1-228

(తి.స. ప్ర.కోశమున ఈ తావున 'ఎనుబోతు' అని సలిండుకముగా నున్నది, వారు అనగా అకాడమి వారు ముద్రించిన భారత ప్రతియందు ఇచ్చట నిర్బిందుకము గాగలదు సంశోధితము నందును ఈ యొక్క తావుననే 'ఎనుబోతు' అని నిర్బిందుక ప్రయోగము గలదు. మిగిలిన తావున ఎనుబోతు అనియే గలదు. ఈ సంఖ్యలో అనందవారి ప్రతి యందు 'ఎనుబోతు' అనియే కలదు. సూక్ష్మ.ని. వారు 'ఎనుబోతు' గాని ఎనుబోతు గాని ఈయలేదు. విచార్యము.)

ఎనుబది దే. సర్వ. ఔ.

ఎనిమిది పదులు, అశీతి.

తే. ఎందు మెనుబది నాలుగు వేల యోజనంబులని పేమరాశ్రీ.
ధరంబు పొడవు. భిష్మ. 1-22

ఎన్నందు; ఎన్నడు దే. వి. ఔ. ఏనాడు

1. ఏదినము, ఏకాలము.

క. నీ పసులఁ గావఁజెట్టుము, భూపాలక నన్ను నేను బూని యరసినన్,
గోపంక్తులు రుజవడ వొరు, చేవడ వెన్నడును దప్పి జేడ్పడ
వెచటన్. విరా. 1-278

ఆ. ఒలసి యెంత కాలముండిన నేను మీ, దానఁ గాన యెరుల
ధనమ నన్ను, నెన్నఁ డయిన నొరుల కిచ్చుచో నసురకు, భోజ
నముగ నిచ్చి పుచ్చుఁ డిపుడ. ఆది. 6-257

2. ఎప్పుడను, ఎల్లప్పుడు.

(ఈ యర్థమునఁ దఱచు ద్రుతాంతముగా నుండును.)

క. కని కొలువు నేసికొని మా,లిని నాఁ జని సాధ్వి యిది మలీమన
వృత్తంబున పొంతఁబోవ చెన్నడు, నను ప్రేడఁదనంబు దోచు
నట్లు జరింతున్. విరా. 1-106

సీ. ...మఱి, పాండు నందమ లేక పత్నియంద, కరమమరక్తులు
గావునఁ దమలోన, వేలభేటిల్లుదు తెన్నడయ్య -అ- నొక్క
సరికిఁ బతులు పెక్కండ్రు దగుటిది, సతుల కోరికి గాన యతివ.
కృష్ణ యంత తాగి వారి యంతెల యపకత్త, యగు.

(ఎన్నడయ్య = ఎల్లప్పుడును) ఆది. 8-2

తే. (బలరాముడు) ఇట్టి దానితోర్వక యెన్నఁదేని, గృష్టు తోడనే
తెప్పితిఁ గినిసి యిరు దె, అంగు వారికిఁ దగఁ తెప్పి సంగతంబు,
సేయుమని యెంత సేప్పినఁ జేయఁడయ్యె. ఉద్యో. 4-168

(ఎన్నఁదేని = ఎన్నఁదొ, ఏనాఁదొ.)

మ త్రకోకల :- మరీయ భాషిత మెన్నఁడున్నేని మోఘము గాదు,
దిగ్గరటి రవీందు లెటుంగఁ గాన్. ఆది. 7-141

(ఎన్నఁడున్నేని = ఏనాఁడైనను, ఎప్పటికిని.)

ఎన్నఁదో చచ్చినయట్లు దే. జాతీ.

ఎంతకాలము క్రిందనో చచ్చినట్లు,

క. అని యతని జుతు దేశంబున నొక వాలము వక్షమునఁ బెక్కును
గ్రుచ్చినఁ ద్రెల్లి యెన్నఁదో చచ్చిన యట్లు రథంబు మీదఁ
జేడ్చి యుండెన్. ద్రోణ. 2-51

ఎన్నాళ్లు(లు) దే. వి. బి. (ఎన్ని + నాళ్లు)

ఎన్ని దినములు.

సీ. ... ఇంక నెన్నాళ్లు లుండెడి, గొంతి వనంబునఁ గూరదినుచు.

ఆశ్ర. 2-15

ఎన్ని దే. సర్వ. డా.

(ఎంత శబ్దమునకు ఆమహదర్థక బహు వచన రూపము సంఖ్యా
వాచకము.)

1. ఎంత సంఖ్య గలవి (ప్రకారార్థకము.)

సీ. నెఱి నిట్టదని యింతి నెమ్మనం బెన్ని, భంగుల నరసినఁ బట్టు వడదు.

విరా. 2-47

క. భూవర నాకుం బాడం, గా విష్ణుఁడు దై వ మట్లు గావున నశనిన్.
భావించు పెల్లవారికి, గావించును మోక్షమయ సుఖము లెన్నిం
టన్. కాళి. 5-509 (ఇది పాఠాంతరము.)

2. యావదర్థకము (ఇది తావదర్థకము నపేక్షించును)

ప పాపాశ్రయైన సుదేష్ట దనకు మతిరారసంబు చేరం గీచకనివా
సంబునకు నన్నుం బినిచినఁబోవుట తోడఁబడక యెన్ని నెప్పిను.

నన్నింటికి నన్ని నెప్పి నిర్బంధించినం బెద్ద పెనంగ నొల్లక.

విరా. 2-178

ఎన్నియేన్ శ్రీ. 1-140; ఎన్నియేనిన్ ఉద్యో. 3-41; ఎన్నియేని
యున్ ద్రోణ. 2-180; ఎన్నియేనియును మౌన. 5

ఎన్నికొను చే. స. క్రి.

లెక్కపెట్టకొను.

తే ఎన్ని కొనుచుండఁ జనుచుండ నేండ్లు లివ్విధమున నాయువు
దోడ్తోడఁ దఱిగి జీవహాని వాటిల్లఁగా. కాంతి. 6-224

వ. అడుగు లెన్ని కొనుచు నరిగి పదియగు నడుగు నప్పుడప్పుమునేక
దమ్మండై తన రూపంబు విడిచి విశృంఖల రూపంబుతో నున్న నన్న
లునకు. ఆర. 2-127

ఎన్ను చే. స. క్రి.

1. లెక్కించు. లెక్కపెట్టు, పరిగణించు.

క. శత్రుంశపాదులగు గృహ, పుత్రులఁ జేరుగల యోధ పుంగవులు
నుదచ్చిత్ర శరనిహతి సంగర, ఛాత్రిబిదిరి నారి నెన్నఁ దడలై
యుండున్. విరా. 5-91

చ. అమలిన భారతా నముదయంబుల నెన్నను ... భారత భారతీ
సముద్రముఁ దఱియంగ నీందను నిదాతనకై నను నేరఁబోలునే.
అది. 1-18

ఉ. అందు వృకోదరాద్భుతుల నాహవరంగము నందు మీటు వా,రెం
దఱో యెప్పుమా. ఉద్యో. 3-264

వ. వీని నెన్నికాని నిశ్చయింప నేరను. ఆర. 2-174

2. ప్రసంగించు, చెప్పు.

తే. అల్పులకు మ్రింగఁ జేరై న హాలహలము, భంగిఁబొంగెడు కోపంబు
మ్రొంగి కొనఁగ, నీలగళు నెన్ని నిన్నెన్నఁ బోలునట్టి, నీవుసాలినఁ
గా కేల నెగడు జేరు. ఉద్యో. 1-333

వ. మనసేనానాయకులు తెప్పెద నిమ్మును భీముని నెన్న నేల కృపా
చారుణ్యం దశర్మము వికర్తుండు భూరిశ్రవసుండు

మఱియుం బెక్కండ్రు రథికులుఁ గలరు.

భీష్మ. 1-174

సీ. వినుము ధర్మములెల్ల వినుత కృత్యంబుల, తపమెన్ని యెఱ్ఱగా
ధర్మమెందుఁ గలదు. అను, 4-82; ఆర. 5-115

ఎపుడు (ఎప్పు) ఎప్పుడు

ఎల్లప్పుడు.

క. సన్నాన్వసి వేషమున రా, జన్మనిఁ గని యెపుడుఁ గొలిచి సభ్యత్యః
మునన్, మాన్యుడనై పుణ్య కథా, విన్యాస మొనర్తు నతనివేడు
కకుఁ దగన్. విరా. 1-69

జ.ఎప్పు నంగనా, జనములు నన్నుఁజూచి మరుసాయకముల్
దమ చిత్తవృత్తు లేచినఁ గొని వచ్చి యిత్తురు విశిష్ట ధనంబులు
నాకు లంచముల్. విరా. 2-884

ఎప్పటి అవ్య. (1/ఎప్పుడు)

ఎప్పటివలె, యథాప్రకారముగా (మరల, తిరిగి అని తాత్పర్యము.)

వ. విశ్వరూపా యీ రూపం బువసంహరించి నీదగు నెప్పటి యాకా
రంబు గైకొనవే యనిన. అశ్వ. 3-51

చ. ... తగం దొలంగఁగా, ద్రోవఁగ బాడి బంధులకు దుర్మతి పుట్టిన
యట్టి మర్త్యు వా, రేపిధి నైన మందులిడి యెప్పటి బుద్ధిఘటించు
చాడ్పునన్. కాం. 6-198

ఎప్పటిచందము

యథాప్రకారము.

వ. కుంభ సంభవ, బారికిం దప్పించుకొని వోయినం బోహమ్మని పలికి
డెందం బెప్పటి చందంబగుటయు నిశ్చల భావంబొందె.

ద్రోణ. 5-821

ఉ. ఎప్పటి చందముల్ విడిచి యే దైత్య దక్కిన చూడ్కులు.

ద్రోణ. 1-14

ఎప్పటిచొప్పు

యథాప్రకారము.

స. మున్ను నిదించు ప్రక్క దక్కియొందు ప్రక్క నిదించు భార్గవు
 నట్లు గాంచి సంతోషించి పరిశ్రాంతి దిగఁద్రావి యెప్పటిచొప్పున
 నడుగు లొత్తుచుండ మఱియు దినము లిరువది యొక్కటి
 సనినం బ్రబుద్ధుండై .
 అను. 2-307

ఎప్పటియట్టులు; ఎప్పటియట్లు

యథాప్రకారము.

సీ. దనుజేంద్రు నిలుచుట గని నైన్యమెప్పటి, యట్టుల పురికొని.

భీష్మ. 3-88

వ. దామోదరుండు ధృతరాష్ట్రనభిమతం బొడఁగూడ నతని కన్ను
 లెప్పటియట్లు కావించి నిజ విశ్వరూప ప్రపంచంబు నుపసంహ
 రించి.
 ఉద్యో. 3-411

ఎప్పటివారలు

పూర్వమెవరుండిరో వారు.

వ ధృతరాష్ట్రుండును మగిడి కొలువు కూటంబునకు వచ్చి యెప్పటి
 వారలు పరివేష్టించ నుండి.
 ఉద్యో. 4-21

ఎప్పుడు ఎప్పుడు, ఎప్పుడు

వి. ప్రి. ఔ.

(దీని రూపాంతరములగు 'ఎప్పుడు' 'ఎప్పుడు' అనునవి ద్వితీయాది
 విభక్తులతోఁ గూడి యుండవు.

1. ఏ వేళ, ఏ సమయము.

చ. ... ఎ, న్యరికెన వెప్పుడే తలఁపు వచ్చునొ యీతని కంచుఁ
 జూడ్కి ను, స్థిరముగఁ దన్ముఖంబునన చేర్చుచు నుండుట నీతి
 కొల్వనన్.
 విరా. 1-129

2. యదార్థకము (త్రది 'అప్పుడు' అను దాని నపేక్షించును.)

అ. ఒడలివోడ నీకు మార్గ్యలోకమునకు, నరుగవచ్చు నెప్పు డరుగు
 తలఁపు, దోచె నప్పు డిదియుఁ దోడిదయై ప్రీతి, నరుగుదెంచు
 ననియెఁ గురువరేణ్య.
 అను. 1-80; ఆశ్ర. 1-68

8. ఎల్లప్పుడు, అన్ని వేళల.

(ఈ యర్థమునఁ దఱచు సముచ్చయముతోఁ గూడియే యుండును)

ఉ. ఎప్పుడుఁ దాను బల్కునెలుఁ గేర్పడఁ ద్రాపదితోడ నిట్లనున్.

విరా. 2-147

క. నీ మాట మెయిన చేయుదు, మేమెయ్యదియైవ నెందు నెప్పుడు
మాకున్, దామోదర యశుభస్థితి, లేమి శుభము కలిమి నీదు లీయ
కాదే.

భీష్మ. 2-9

4. పూర్వము, మునుపు.

వ. ఎప్పటి పాలికలనికిం బోవునమనిన నతం దాదైవపాయనహదం,
తానీమలోనిది గామియెఱుంగుం గావుర నన్మాటకియ్యకొని.

శల్య. 7-229

5. మొదటి నుండియు, చాల కాలము నుండియు.

క. గదఁగయ్య మెన్నఁడొకొ చేయుదు భీమునితోడ ననుచు నుల్లం
బునఁ గోరదు నెప్పుడు నిప్పుడు నా, కది యొదవెన్ విధిక్వతిం
గృతార్థుడనై తిన్.

క్లో. చిరకాలేప్పితం దృష్ట్యా హృదయస్థమిదం మమ,
త్వయా సహగదాయద్ధం త్రిదశై రుపపాదితమ్.

సం. భా. శల్య. 57-40

ఎముక దే. వి. ఎమ్ము

అస్తి, బొమిక, బోకె.

ఉ. కొన్నెటి నప్పళించుకొని కోవెముకల్ నులుమాడు. సొప్తి 1-18

వ. ఆ భూవల్లభుం డతని బరియెముకల గల వ్రేసిన, శల్య. 2-187

ఎముకయూట దే. వి.

మజ్జ, మూలగ, ఎముకలయందుఁ బుట్టు నొకానొక జీగురు పదార్థము.

దీని నుండియే సంతానోత్పత్తి కారణభూతమగు శుక్రము పుట్టును.

సీ. ఎముక యూటి, చవిగొని యానుచు.

ప్రీ. 2-9

ఎమ్ము దే. వి.

ఎముక.

సీ, చతురంగములును జర్జరితంబులై యవ,యవ భేద మెఱుంగని
యట్లుగాఁగ, దుసిసిన నెత్తురు నెనడును నెమ్ములు, నెఱచియుఁ
గండలు నెనసి సమరతలము ఘోరంబుగా. ఉద్యో. 2-144-

ఎంపనుగ్గు దే. వి.

ఎముకల పొడి.

ఉ. ఎంప నుగ్గు లొం,డొండ ధరిత్రపైఁ దొరఁగ. ద్రోణ. 2-122-

ఎంపపొడి దే. వి.

ఎముకల పొడి.

క. కినిసి ఒక మర్దనుఁడు... క్రుమ్రెం, గనుకని నెంప పొడినెదరఁ
గాలంగేలన్. ద్రోణ. 5-62-

ఎయిదించు దే. స. క్రి.

ఎయిదఁజేయు.

తెలుపు, ఎఱిగించు

క. చని యక్కుమారుఁడేమయ్యెనో యత్రైఱఁగెఱిగి మనకు నెయి
దించుచు పుట్టిన కార్యమునకుఁ దగియెడు, పనియట విధిగెలువ.
వసమె బ్రహ్మకునైనన్. విరా. 5-287

ఎయిదికొను దే. అ. క్రి.

1. కూడుకొను, ఒక చేటికిఁజేరు.

వ. మనుజుపతి కనుజసహితుండై సహస్ర స్యందనంబుల తోడ వెన్ను
దన్ని నిలిచెనంతఁ దక్కటి బలంబులు నెయిదికొని యమ్మెయ్యన.
దళంబుగాఁ గవిసిన. విరా. 5-2

2. డగ్గలు, సమీపించు.

వ. పాంచజన్య రవం బాకర్ణించి నవ్వుడ వేగం బయెదుకొనుమనిన
ధారుకుండు. ద్రోణ. 2-354-

3. మార్కొను, డికొను-

వ. అట్టియెడ నర్జునుండు శిఖండి నాలోకించి.

తే. నీవు భీష్మున కలికినఁ బోవదేను, గలుగ నెఱపేం యతనిపైఁ

గవియు మెయిది, కొని మదియ కాణంబులఁ గుప్పఁగూరఁ బఱపి
కూత్పెద నీతనిఁ బటరయమున. భీష్మ. 8-888, 884.

ఎయిదు దే. స. క్రి.

1. వెంబడించు, వెన్నాడు.

వ. అట్టి యెడ ధర్మతనయుం డనిలనందను నవలోకించి సత్వరంబగు.
చిత్తంబుతో మత్స్యవిభుని వంను సూపుచు నిట్లయె.

తే. ఇతని యాశ్రయమున మనమెల్ల బ్రదికి, యున్న వారము గావున
నుగ్రరిపుల, పాలువడకుండ విడిపింపఁ కాడి యితని, నెయిదు
మెయిదుము రథరయ మెనక మెనఁగ. విరా. 3-202, 208.

2. తలుము.

వ. ...నువర్మ లోనైన బంధుజనంబులు వాదిగాఁ గల పరివారంబు
పలాయన పరాయణం బగుటయు వెనుకొని యెయిది గోధన
వర్గంబు మఱల్చి. విరా. 8-219.

3. అందుకొను, చిక్కించుకొను.

అ. ఇట్లు వఱచుటయును నెంతయు రయమున, నమ్మృగంబు వెనుక
నరిగి యరిగి, యెయిద లేక ఛామటికుండు సారథి, బడరి తేరు.
చేగ పఱపు మనియె. అర. 4-887.

4. చేరు, నమిపించు.

వ. అలోన నై ంధవుండు సంక్రమంబున కాత కృపాణ చర్రంబులు
గొని రథంబుడిగ్గ నుటికి రయంబున నెయిది యదల్చినంగని జనక
ద్యేషియగు సతని రోషంబుగ్గలింప వాపురందర పౌత్రుండు పౌర
వుని విడిచి యదైవకు లంఘించి కవిసె. ద్రోణ. 1-170.

వ. నిరామిషంబైన యీ పేరతో ననిసేయం బనిలేదు. వీర తేయిది
యడ్డపడి తడవు సేయకుండు నట్లుగా ముట్టికొని పసులంబెట్టించి
దొరయును నెలగడవంబోవక యుండఁ బొదువవలయు.

విరా. 4-250.

5. పాండు.

క ఎఱిగి పిఱుసనిన వెసఁ లై, కుఱుకుదు సాకువము గాకి నొడిసిన
భంగిన్, వెఱుచఱవం బొదువుదుఁ బఱి, పఱిసేయుదు నీదు పోర్కి
పారం బెయిదన్.

విరా. 2-282

క. నగరి నరకు, లయినది యిట్టిటి భంగినక్షీణములై, యెయిదం
గలవారలఁ గని, పయనము తెఱఁగు సమకట్టుపని మఱవకుఁడి.

మాస. 138

6. కవియు, కాఁకు.

క. అన విని ధృతరాష్ట్రం దిట్లను సంజయుతోడ భీష్మచాటోపక
నర్జునుఁ డిట్లెయిదిన భగదత్తుని కతనికి నేమి భంగి దురమయ్యె
నాకో.

ఉ. నావుదు నాతఁడా ధరణి నాథున కిట్లను నట్లు చాఁకినన్.

ద్రోణ. 1-847; 848; కర్ణ. 2-216

అ. క్రి.

1. వెడలు, బయలుదేలు.

క. అతిరయమున గురుఁడు భవ, త్పుతుఁడుమ కాహ్నికుఁడు నెయిది
తోడో బలసం,తతి గూడికొనఁగఁ బట్టుచుం, హత పేషా నేమి
రవము లెఁగెం దఱుచై.

భీష్మ. 2-188

క. కడువడి నీవరుగఁగ వడముడియును నీవె క శ్రీఘమున నెయి
దుం గ,వృది కుకలియైన విజయం, బొడఁగూడును మనకు దీని
కొడఁబడు మనఘా.

ద్రోణ. 3-287

2. పోవు, చను.

క. అనిన నట్లకాకయని కారి యరదంబు, ద్రిప్పి యాశ్మసేన దిక్కు
వోవ, నిచ్చుటయును వెనుక నెయిది స. శస్త్రము, లార్చిపేర్చి
కురిసి రక్తము సేమితి.

ద్రోణ. 1-838

వ. ఆ సమయమున దుర్యోధనుఁడును ద్రోణ జయఁ గలుగును నెయిది
కాతవ సము ద్రంబున మునుంగ కుండ నారాధేయు నుద్ధరించిరి.

ద్రోణ. 1-884

ఎయ్య దే. స. క్రి.

ఎయ్యదు.

1. పొందు.

ఉత్పాదా వృత్తము: ... వను శో, కావిలక్వముడుపఱబూని యరుగు
దెంచితిన్ సుతా, భావజనిత దుఃఖా వార్ధి పారమెయ్యు పుత్రకా.

ప్ర. 1-86

2. వైకెత్తు.

ఉ. అంతకు భిమసేనుడు రయంబెపగన్ గద నెయ్యి పట్టి య, త్యంత
రయంబుమై బిబిడి కాతని ద్రోచిక నద్గదాపరి, భ్రాంతి వెలుంగ
నిల్చిన. ద్రోణ. 1-181

3. చేరు, సమీపించు, డగ్గలు.

ఉ. అతడు సిక్కెనేని బలమంతయు విచ్చు మరల్చినచ్చు గో, వ్రా
తము నట్లయైన సుకరంబుగ నంతట నెల్లడిలు నీ, యాతఁడనేన
యందతని నారసి కానకయున్న వీరి నిట్టితలడించి యాకదువు
నెయ్యంగ బోదముగాక ప్రేల్చిడిన్. విరా. 4-247

అ. క్రి.

1. తప్పించుకొని పోవు.

ఉ. ధరణిశ్వర యంతకు మున్ను వీటికిం, బోవవు శత్రునే వుడివి
పోయెడు వాడవు గావు నీవు సై, న్యాయలి యైనఁ జేడ్చడక
యాతల కెయుట లేదు నేనియున్. విరా. 4-192

2. తోడ్పడు.

(అభిమన్యుని మరణమునకు దుఃఖించుచు అర్జునుడు.)

చ. పలువురు సుట్టు ముట్టికొని కాణ కృపాణముఖాస్త్ర శస్త్ర పం,
క్తుల గడు నొంపఁగా దనకుఁ దోడ్పడువారలు లేక నన్ మడిం,
దలఁపఁడ యతఁడీన్ రిపువధంబున కెయుము తండ్రి యేచు గొం,
దలమునఁ బొందకుండనని లాఁ బలుమాటును జీరకుండునే.

ద్రోణ. 2-247

3. చను, పోవు, వెళ్ళు.

చ. సచివులఁ జూచి యిప్పుడు వెసన్ మన మెయ్యక తక్కినం బకు,

ప్రచయము దప్పిపోవుఁ దుది భంగము నేగియు వచ్చు.

విరా. 3-140

క. విను పాంచజన్య పటుని, స్వనమ దెయిది మఱది యెడరు సైరిం
వక కృష్ణుని రణమునేయు రభసంబని తలఁచెద నెయ్యు మెయ్యు
మధికరయమునన్.

ద్రోణ. 4-141

శ్లో. గచ్చ గచ్ఛేతి గురుణా సోఽనుజ్ఞాతో వృకోదరః.

సం. శా. ద్రోణ. 1-127, 26

ఎయ్యుకొను దే. స. క్రి.

తఱిమికొను.

ఆ. అప్పు డద్దునుండు తప్పక చూచి యీ. బలము పనుల నడ్డపడక
యుండ, నెడ సొరంగవలయు నిట నెయ్యుకొనుమని, పనిచె మత్స్య
భూమిపాలసుతుని.

విరా. 4-267

ఎయ్యది దే. సర్వ. (ఏ+అది) ఏయది, ఏది, ఎది, ఎద్ది

1. ప్రశ్నార్థకము,

ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కుల మెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు.
శ్రే.నెయ్యది మీర లిందులకు నిప్పుడు వచ్చిన దానికిం గతం,
తెయ్యది నాకు నంతయును నేర్పడఁగా నెఱిగింపుడు.

విరా. 1-190

2. కాశ్యర్థము ('లేదు' అను తాత్పర్యమిచ్చును)

వ. ఇంతకంటెను పెంపెయ్యది (పెంపులేదు అని తాత్పర్యము)

ఉద్యో. 3-149

ఆ. శోకమునకు నెయ్యది తుది (తుదిలేదు అని తాత్పర్యము)

స్త్రీ. 1-6

3. యచ్ఛార్థకము (ఇది తచ్ఛార్థకము నపేక్షించును)

వ. ఎవ్వరికి నెయ్యది యిష్టం బయ్యదియెల్లం దనమాయాబరంబున
మయుం దొదలించుచుండు.

కర్ణ. 1-283

క. మన మందఱమును ధృతరాష్ట్రుని కడకుం బోయి కార్యసూత్ర
మతనిచే, వినవలయు నాతఁడెయ్యది, గని పలికిన నదియ మనకుఁ
గర్తవ్యమగున్.

సౌప్తి. 1-41

ఎయ్యేని ఏ¹ (ఏ+ఏని) యచ్చబ్ధార్థకము (తచ్చబ్ధార్థకము నపే
క్షించును)

వ. ఎయ్యేనివేల్పు నాహ్వనంబు పేసెద నవ్వేల్పు ననుదెంచి నీ వళం
బున నుండు. ఆర. 7-828; ఆది. 5-18

2. ఏదియో, ఎవరో - అని నిర్దేశార్థమును సూచించును.

వ ఇతండు కిరాతరూప ప్రచ్ఛన్నుండైన యెయ్యేని యొక్క దివ్య
పురుషుండు గావలయు. ఆర. 1-815

వ. ఏము వసిష్ఠ మునివరు శాసనంబునంజేసి మర్త్యలోకంబునం దె
య్యేనియు నొక్క స్త్రీయందు జన్మింపం బోయెదము.

ఆది. 4-127

వ. ఇవి యెయ్యేనియు నొక్క ధనుర్వేదవిదుం డయిన బ్రాహ్మణు
నపత్యం బగునని శంతనునకుం జూపిన. ఆది. 5-188

ఎర దే. వి.

1. (భూశాదులకు వేయు) బలి, ఆహూతి.

క. నరపతుల నెల్ల భీష్మున, కెరగా నొప్పింపఁజాల నే నదవులకున్,
మరలం బోయెద. భీష్మ. 2-8; ద్రోణ. 8-185

2. పశుపక్ష్యాదుల యాహారము, మేత.

తే. భయము దక్కి యచ్చోటన పలికు దెరకు, గ్రుమ్మరఁగ.

కాం. 2-203

ప. ఎరలకై వచ్చి యట్లు దోచిన వయ్యెలుక. కాం. 3-204

వ. ఎరకుఁ జెనంగు దేగల చందంబునఁ జిత్రగతులం బోరి పోరి.

ద్రోణ. 3-288

క. ...ఎరకై, వెరవునఁ గాకులుఁ గ్రోతులుఁ బరువడిఁ జీకాకు
పలుచు భంగి నఱచుచున్. ద్రోణ. 1-258

3. ఆహారము.

చ. ఫలము దళంబునుం దోడిమఁ బాయుట రాలినవానిఁ గొంచునాఁ,
కలికెరనేసి గోరసము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి. ఆను. 5-55

4. వ్యసనము.

చ. తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొడలఁ ద్రిమ్మరు పాముల రోసిరోసి విఘ్న
రతర దీర్ఘదండమున దొల్లఁగ వ్రేయుచు వచ్చివచ్చి యఁద్యైర
నొక దుండుభంబును నహిం గని వ్రేయఁగ దండమెత్తుఁడున్, హరి
హరి యంచు దుండుభ మహాహి భయంపడి పల్కుభార్గవున్.

అది. 1-152

ఎరఁగు దే. అ. క్రి. ఎఱఁగు

1. క్రిందికి దుముకు, దిగ్గనుటుకు.

క. సహదేవుండును గదగొని, మహి కెరఁగినయప్పు దొప్పె.

ద్రోణ. 1-161

2. ఉటుకు, లంఘించు.

సీ. మృగంబు వై కెరఁగు సింగమ పోరఁ గిట్టి సత్యేషుని గీటడంచి.

శల్క. 1-379; కర్ణ. 8-256

3. నమస్కరించు.

ఆ ఎట్టి రాజులును మహిసురోత్తము లెదురగురగుదెంచునప్పు డధిక
భక్తి, నెరఁగి ప్రయము వలికి తెరువిత్తురు. అది. 7-111

ఎరగలి దే. వి.

ఉల్క. ఆకాశమునుండి శేఖాకారముగాఁ బడు తేజఃపుంజము.

చూ. ఎరగళువోవు.

ఎరగలిచిచ్చు వి.

రావాగ్ని, కార్పిచ్చు, అగ్ని.

చ. ఎరగలిచిచ్చుకాఱడవి యెల్లన్మ బెల్లన నొక్క పాయగా, దరికొని
రూపడంచిన విధంబున. భీష్మ. 2-5

వ. ఇల్లెతగలిచిచ్చు గవిసి చుట్టముట్టిన నమృతమునాథుండును
నన్నాతులు నిరాపరులై యునికొకేసి యొక్కచోటఁ దఱియ
నుటికి తొలంగిపోవ లేరైరి. ఆశ్ర. 1-152

ఎరగళువోవు

ఉల్కలు పడి తులము.

వ. మిగిలిన మాతంగంబులు పెనంగిన కనక లిప్తకాండంబు లూడు
కొనం దాఁకి న నెరగట్లవోపు కొండల కైవడిం బొలుచు నవి
యును. కర్ణ. 2-227

శ్లో. శరైః కనకపుంఖైశ్చ చిత్రా రేజు ర్గజోత్తమాః
ఉల్కాభి సంప్రదీప్తాః పర్వతా ఇవ భారత.

సం. భా. కర్ణ. 52-17

ఎరగొను దే. స. క్రి. (ఎర + కొను)

1. ఎరగాఁగొను, అహారముగాఁగొను, అహుతిగాఁగొను.

తే. కురుకుమారులు దమయంతఁ గుడిచి క్రొవ్వి, మీఁ దెలుంగరు.
మాకేమి మేలుకాక, నాలుకలు గ్రోయు నర్జునానలము దఱిసి.
యెరగొనం గని సంతృప్తి యెనక మెసగ. ఉద్యో. 4-12

2. మేఠ మేయు.

సీ. చలనంబు లేక జాజలి తపోనిష్ఠ నానీనుడై యుండఁ బిచ్చికలు.
గూఁడు, గావించెఁ దన్మస్త్రకంబున నమ్మిభువము గారణముగ
నండములు గలిగి, పిల్లలై వర్తించి యెల్లడ కెరగొన నడుగుచు.

కాం. 5-224

ఎరవగువాఁడు దే. సర్వ.

భేదబద్ధి గలవాఁడు, అన్యుఁడు.

శ్లో. వైరుల దూతలు వెరవకు, వాకు నిరాకృతులుఁ బాపవర్తులుఁ
దమకుం, జేరువగా జ్వర్తించుట, నేరమి తుడిఁబోయి చేటునిదయు.
వచ్చున్. విరా. 1-138.

ఎరపల్లి దే. వి.

ఎరగలి, కార్పిచ్చు, దావాగ్ని.

తే. కనక భూషణ భాలంబు కళన గజము, తెరవకులప్రోవు కొండల.
పెనసియొప్పె, వల్లనంబులి పేపల వల్లన నల్లి, భునతరంగంబులను
దురంగములు వొలిచె. భీష్మ. 1-88.

(‘ఎరవకులు వోపు’ - అని పెక్కు ప్రతుల పాఠము)

ఎరవట్లవోపు దే. అ. క్రి.

ఉల్కలు పడి మండు.

చూ. ఎరవి ('ఎరవకులపోవు' - అని కొన్ని ప్రతుల పాఠము)

ఎరవు దే. వి.

కొంతకాలము వాడుకొని తిరిగి యిచ్చుటకు అడిగి తెచ్చుకొను సొమ్ము.

క. ఇమ్ము నరేశ్వర మాతుర, గమ్ముల నీ కార్యమయ్యెగాదే కడు
లో, భమ్మున నొండ్రవి సొమ్ములు, రమ్మనగన్ వచ్చునే యెరవు
సతమగునే. ఆంధ్ర. 4-847

క. తన యొడ తెరవని నను మను, జనకును బంధుతతి సతమె శోకించిన
వచ్చునె చచ్చిన జంతువు నె, మృతన మధికము నొచ్చుగాక మ
హిత వివేకా. కాంతి. 1-220; ప్రి. 1-88

(ఇక్కడ 'ఎరవువంటిది, అనిత్యము' అని భావము)

2. భేదము, అరమరిక.

క. గురుభిష్మాదుల మనములు, దురమునకుం జొరకయుండ దుర్యో
ధనుఁ డా, తురుఁడై యొడఁబలువగ ని, పురుషున నెరవైన తిచ్చ
వడు బంమెల్లన్. ఉద్యో. 1-58

విడి.

1. ఎరవయినది.

చ. హరి గలుగంగ నేటికి భయంబున వచ్చితి నీదుగాండివం, బెరవుగ
నిచ్చి నీవు నొగలెక్కి హరిన్ రథిఁజేయఁగన్న ని, పురభుజ విక్ర
మోగ్రుండగు నూతతనూభవుఁ దత్సహాయులం, జొరిగొనఁదే
సుయోధనుని పోడిమి దూలఁగ నొక్కమాత్రలోన్. కర్ణ. 3-55

2. అన్యము, లాఁతి, తనదికానిది.

వ, మమ్మెరవుగాఁ దలంచి యియ్యెడ నిట్టట్టన వలవదు పురంబున
కరిగి యయ్యెడ నీకెట్లు వ్రేయం బట్ల మన్నింపుమని రందుఁ
గంకుండు మఱియు నిట్లనియె. విరా. 8-284

క. తనకుం డా నెరవని నను, విను బంధులు సతమె యన్నివేకంబుననే
జనులవయిఁ జేయ నర్హిలి, నను వగనొంద దది కారణముగన
రేంద్రా. కాంతి. 4-11

క్ల. ఆత్మాపి చాయం న మమ సర్వా వా పృథివీ మమ
యథా మమ శథాన్యేషా మితి చింత్య న మే వ్యథా.

సం. ఖా. కాంతి. 174, 14

క. వరనాయక నీ యేలేడు, పురమున భూమిని మమశ్యబుద్ధిగల్గుగ్గి,
ఘ్రేరవై యుండుటకుఁ గతం, బరయఁగనెద్ది వినుపింపుమది విశదము
గన్.

ఆశ్వ. 2-91

ఎరపుపడు దే. అ. క్రి. (✓ఎరపు)

కలహించు, భేదపడు, ద్వేషించు.

వ. అట్టియెడ సహదేవుం డాత్త నేయు నుద్దేశించి...మీలో మీరెరువు
పడం దగునే యలుకదక్కు మనునెడ.

ద్రోణ. 6-871

ఎరపుమాట దే. వి.

ద్వేషపుఁబలుకు.

వ సురనదీసూను దిక్కు మొగంబై సుయోధనుండు నీకుం గోపింప
నగునే నన్నును గార్యభారంబునుం జూచి నా బ్రదుకునకై సర్వం
బును సహింపనలయునని తేర్చి యంగరాజుం గనుంగొని మీ
రిద్దఱు నొక్కటియై భరంపడి యిప్పుని సక్కంజేసి కాక మీలోన
నిట్టి యెరపు మాటలేం యని పొదివి పలికి.

ఉద్యో. 4-253

ఎరపునేయు దే. స. క్రి.

తనదికాని దానిని గాఁజేయు, ఎరపు వస్తువుగాఁజేయు.

క. ధనములు బంధులు భోగము, లనియెడు నష్టిరములెల్ల నాత్మకెరవు
నే, నన కాంతి యలవడుమ మన, మన కాంతిశ్రీ సమృద్ధిమోక్షము
నిచ్చున్.

కాంతి. 4-846

ఎరనేయు దే. స. క్రి.

1. ఎరగాఁజేయు, బలియిచ్చు.

చ. అతని శిఖండి బాణముల కఘ్రైరవేసితి.

కర్ణ. 8-120

క. ...అస్పృశ్యులలో, తరు నొక నారసమునకు, నెరనేనె.

శబ్ద. 1-214

2. అవారముగా నొనరించు.

చ. ఫలము దళంబునుం దొడిమఁబాఱుట చాలినవానిఁ గొంచు నాఁ,
కలి కెరసేసి గోరనము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి. అను. 6-55-

ఎరియించు దే. స. క్రి.

శపింపఁజేయు, పీడించు.

వ. బకునితోడంబుట్టువగు నలాయధుం డను నసురేంద్రుండు వడ
ముడివలనివైరంబు పెద్దకాలంజేనియు మనం బెరియింపం దఱి
వేచికొని యుండి యన్నికా సంగ్రామంబునకు నసైన్యంబుగాఁ
జనుదెంచి దుర్యోధనుం గని తన్నెఱిగించుకొని యశనితో నిట్లు
నియె. ద్రోణ. 5-209.

ఎరియు దే. అ. క్రి.

1. దగ్ధమగు, మండు, కాలిపోవు.

సీ. మఱియొక్క- నెవ్వగ మనమున జనియించె, వాంఛికేయుండు
గారగ్ని నెరిసె. అశ్ర. 2-165.

క. గురు కర్ణుల యస్త్రాగ్నుల, నెరసిన యకిమున్ను దీని నిటుగాకుం
డం, భరపడి రఱించితి సంగరము దెగినఁ దొలఁగి యిప్పుడు గారి
విడిచితిన్. శల్య. 2-337.

శ్లో అస్మై ర్భవవిధై ర్దగ్ధః పూర్వమేవాయ మర్జున,

మరధిష్ఠితత్వాత్ సమరేన విశిర్ణః పరంతప.

ఇదానీ ంతు విశిర్ణోఽయం దగ్ధో బ్రహ్మస్త్రో తేజసా.

సం.భా. శల్య. 63-18-19.

2. పఠింపించు, శాధపడు.

క. పరుల ధనమునకు విద్యా, పరిణతికిం దేజమునకు బలమునకు
మనం, బెరియఁగ నసహ్యపడు నన్నరుడు దెవులు శాసన వేదము
బడు నధిపా. ఉద్యో. 2-58.

క. శరవేదన సర్వాంగము, కెరియఁగ వాకిప్పుడు పెదవుతందెడుఁ
ర్బుష్టాశర ముడువదగిన నీకులు, నెరవునఁ దే నేర్పు వీవ వే
తెమ్మనమా. భిష్మ. 3-428; ద్రోణ. 4-286.

8. నశించు చచ్చు.

క. కౌరవులు దమడులితమునఁ, దా రెరిసిరి కల్పవంబు దానఁ గలదె
భూ,భారము వహింపు బహు య.జ్ఞారంభణ మాచరింపు మఖిల
హితముగన్. కాంధి 1-105

తోటక వృత్తము: తమతమ తప్పులఁ దా రెరియంగా, విమలమతీ
యిటు వీరికినై శో,కమున దహింపఁగఁ గాదు మనంబున్, నము
చిత మిత్రుఁడ కాంతము నుమ్మీ. స్త్రీ, 1-81

శ్లో. ఆత్మాపరాధామృతాస్తే వినష్టాః పృథివీపతే,
మా తాన్ శోచన్య రాజేంద్ర న హి శోఽకే స్తికారణమ్.
సం. భా. కాంధి. 8-35.

ఎఱు దే. నిఱు.

ఎఱునిది, అరుణము.

క. నిలిచి మహా స్త్రీం తెఱుమం,టలు గ్రమ్మఁగ నేయుటయు.
భీష్మ. 8-117

ఉ. నెఱుటఁ దోఁగి నేల యెఱునింగి తెఱుంగున నుండె నక్కుమా
రోత్తముఁ దందుఁ జంద్రుక్రియ నొప్పె. ద్రోణ. 2-127

ఎఱుగు; ఎఱుగు దే. అ. క్రి.

1. వ్రాలు, దిగు.

ఆ. దానిమీద నుండి వాని రెంటిని భుజిం,పంగ మదిఁ దలంచి పంచ
యోజ,నములు నిడుపు గల్గు రమణీయ కాఖనై, గరుడఁ దెలమి
నెఱుగఁ గురువరేణ్య.

క. ఎఱుగిన యప్పెనువ్రేగున విఱుగుటయును. ఆను. 1-236, 287

వ. కొలంకుల చందంబు నొంద వాని తెఱుగెడు కొదమతుమ్మెద
పడవుల పగిదిఁ దొరఁగు వాఖండరితనయ భుజిత వరవీర కాళా-
యన నారాచళకలంబుల వలనను. విరా. 5-60

2. పడు, రాలు,

వ. శ్రుతవర్మ శిరంబు భల్లింబునొక్కుంచిన నది ముఖకాంధి మెఱయం
జంద్రమండలంబు మహి తెఱుగు తెఱుగుఁడోపం బడియె.

కర్ణ. 2-216.

3. నమస్కరించు.

క. మహోదారుడు గుంతి చరణాం, భోరుహముల తెఱగి వినయ
భూషణుఁ డగుచున్. ఉద్యో. 4-9

నీ. అనఘ సుభాసీనుడైన వసిష్ఠ సంయమిఁ గాంచి భక్తిఁ బాదముల
తెఱగి. కాంధి 6-8

వ. వేదవ్యాస మునివరు పాదంబుల తెఱంగి. అశ్వ. 1-137

వ అన్నరపతి చరణంబుల తెఱంగి. అశ్వ. 3-139, ద్రోణ. 5-428

ఎఱక దే. వి.

పక్కి తెక్క.

క. ఎఱకలు విచ్చుచుఁ దుండము, తెఱచుచు వ్రేగడరి సొగసి తెల్ల
వివకుడై, యఱచిన నోడకు మని హరి, నెఱి పక్కంగఁ ద్రోచి
యెత్తె నెగయంగఁ గృపన్.

ఉద్యో. 8-301; విరా. 2-240 కర్ణ, 2-72

(‘ఎఱకలు’ — అని ఐహు వచనమువందే ప్రయోగము.)

ఎఱచి దే. వి.

మాంసము.

నీ. ... నెనడును నెమ్ములు నెఱచియుఁ గండలు నెనసి సమర - తే-
తలము ఘోరంబుగా. ఉద్యో. 2-144

క. ఉఱవగు నారుగ పంటలు, గొఱియల పాడియును దఱచగుం
బురువులకుం, దెఱవలు చుట్టము లయ్యెద, రెఱచియ భుజియుంతు
రర్థి నెల్లజనంబుల్. ఆర. 4-295; ఆది. 5-58; స్వర్గ. 82

ఎఱింగించు; ఎఱింగించు దే. స. క్రి.

ఎఱిగఁజేయు.

1 ప్రకటించు.

నీ హయ మదద్విరద రథా రూఢ దక్షత, ప్రకటించువారును
ప్రాస శక్తి, కుంత తోమర గదా కుశలత్వమెఱింగించు, వారునుగా
నిట్లు వసుధలోన - అ. రాజసుతులతోడ రమణఁ కాండవ ధృత

రాష్ట్రస్థులు వృద్ధ రాజులొద్దఁ, దద్దయును ముదమునఁ దమ
తమ విద్యలు, మెఱసిరెల్ల జనులు మెచ్చి పొగడ. అది 8-11

క. కుంతి తనయులు సమయము, శాంతతమై నడవి తమ భుజాబల
మును దుర్గాఁతోర్వము శార్యము నెఱిగింతుమనుచు నున్న
వారు గినుకెడ గదురన్. విరా. 1-18

2. తెలియజేయు.

క. అన విని తగుమాటల నా.తని కొందలపాటు పొందు తనయుండు
గ్రమంబున డిందుపఱచి యరగము, సనగా నెఱిగించి పట్టె
శంఖము మఱియున్. విరా. 4-178

తే. ఊర్వగతి కేగు మానవు లుండునట్టి, నెలవు లాద్యలు శాస్త్రస్థు
నిశ్చయమునఁ, గని యెఱింగింతు రవి నీవు వినుము నీకుఁ, తెలియు
నట్లుగఁ జెప్పెద దీనమగ్ర. ఆశ్వ. 1-182

ఎఱుంగఁబడు చే. స. క్రి.

తెలిసికొనఁబడు, కనఁబడు.

అ. వివిధ దుర్నిరూప వేషముల్ గైకొని, నిఖల దిశల యందు
నిపుణ వృత్తి, నెఱుంగునట్లుగా ననేకులఁ బుచ్చిన, నెల్ల నేటిలోన
నెఱుంగఁబడరె. విరా. 8-93

ఎఱుంగమి; ఎఱుంగమి చే. వి.

అజ్ఞానము, అపివేకము.

క. ఎఱుంగమి చీకటి నీ పెద్దటికంబు దలంప నేమి తప్పు గలిగినన్,
మఱచి దయఁజూడు మిట్లందఱు నీకుం బనులుసేయఁ దగుదురు
వీరల్. విరా 5-357

చ తన మును పడ్డ బన్నములుఁ దమ్మనిపైఁగల కూర్చి పేర్చి నీ,
జనపతి నై పకున్నె యది నక్కని రాజ్యము పాలు లేక తీ, ఱున
కొడఁజాటు గల్గిన నెఱుంగమి వెట్టరె చాలరైరి వీరన రాకొ
నానలేమి యని యాడరె లోకము వారు కేశవా. ఉద్యో. 3-102

ఎఱుంగు; ఎఱుంగు చే. స. క్రి.

1. తెలియు, గ్రహించు.

వ. తన దివ్యచిత్తంబునం గల యక్కారుద్యంబు తెలుం గెటుంగు
నట్టి శక్తిం బ్రసాదించి. విరా. 1-11

వ. అని యుచలాలితుండగు డింభకుండు దనకొలంది యెటుంగక
మహాపదార్థంబు వేడు విధంబున. విరా. 1-22

క. ధర్మం బెటుంగుచు నెఱిగిన దానిని, మఱవ కనుష్ఠించునది సమం
జసబుద్ధిన్. ఆది. 3-208

2. అభ్యసించు, శేక్తు.

క. దేవా నాలవజాతివాడ నిను నర్థిం గొంబగా వచ్చితిన్, నేవా
దక్షత యొందుమై నెటుంగ నీ చిత్తంబునన్ మెచ్చున, స్థైర్యండు
గడునేర్తు కానసమునం దిచ్చోటనే కాదు న,న్నేవీటన్ మిగులంగ
నెవ్వఁడును లేఁ డెబ్బంగులం జూచినన్. విరా. 1-218

3. కనుగొను.

క. కీచకుండు ప్రేటువడి తన, నీచపుదెస యొరు లెటుంగనేరకయుం
డన్, లేచి వెచుకఁజని విస్మయ, గోచరుడై యసురకతనఁ గుం
రితు డగుచున్. విరా. 2-180

4. గుర్తుపట్టు.

వ. మంద మంద సంభాషనంబుల సంబోధించు పాంచాలి పాడిపుర్ణ
నంబున మేలుకని యిది యెవ్వరనవుడు నేనను నమ్మానిని యెలుం
గెఱింగి భీమసేనుండు. విరా. 2-187; ఆర. 1-827

5. జ్ఞప్తయిందుంచుకొను.

క. కృతమెటుంగుదు రుపకార, ప్రతమున వర్తింతురెపుడు వదలరు
కరుణా,న్విత్రు లీవరవతికి కుభ, ప్రతిపాదకులగుదురేమి భంగుల
నైనన్. విరా. 3-63

6. వెదకి తెలిసికొను.

ఆ. వివిధ దుర్నిరూపవేషముల్ గైకొని, నిజం దిశలయందు నివుణ
వృత్తి, నెటుంగునట్లుగా ననేకులఁ బుచ్చిన, నెల్లినేటిలోన నెటుం
గఁ జడతె. విరా. 3-93

7. విచారింఁచు.

తే. వాలి యజ్ఞాత వాస సంచత్సరంబు, నిండకుండంగ మున్న పార్థుండు
బయలు, మెఱసి సమయంబుదప్పె నీవెఱిగి దీని, కేది దగు నది
నేయుము మేదినిశ. విరా. 5-368

8. అనుభవముచే గ్రహించు, అనుభవించు.

క. హరి కులిశక్షతి యెఱుఁగని, గురుతర వక్షములతోడి కులగిరి
వోలెన్, గరుడుండు గగన గతి గురు, తరజవమున నరుగుదెంచి
తల్లికి మ్రొక్కెన్. ఆది. 2-41

ఉ. ...వీడు నీ, చేతుల లావెఱుంగఁడు విశిష్టకుఠం బిది నీకు పల్లవా.
ద్రోణ. 3-188

9. క్షార్థకముపై వ్యతిరేకార్థక క్రియారూపమునఁ జేరి 'లేదు' అను
నర్థము నిచ్చును,

వినియెఱుంగఁడు = వినలేదు; చూచి యెఱుంగఁడు = చూడలేదు.

క. ...ఇట్టి సభన్, మానవ లోకేశ్వరులం, చే నెన్నడుఁ జూచి వినియు
నెఱుంగ ధరిత్రిన్. సభా. 1-58

చొచ్చియెఱుంగఁడు = చొచ్చుట యెఱుంగఁడు - ప్రవేశించినవాఁడు
కాఁడు - ప్రవేశింపలేదు.

క. బాలుఁడు సుకుమారుఁడు పె,క్కాలములం జొచ్చి యెఱుంగడనక
మొనసొరం, బాలుడు చొరుమని పనిచితి. ద్రోణ. 2-141

ఎఱిగి ఎఱిగి = బాగుగా తెలిసికొని.

ఆ. ఎఱిగి యెఱిగి నన్ను నేకార్థసముపేతుఁ, బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుప. ఆర. 2-86; ఆర. 3-821

ఎఱుక చే. వి. (✓ఎఱుఁగు)

1. జ్ఞానము, తెలివి.

తే. క్రిడదెసఁ గౌతుకం బురియాడ రతుల, చవులు గొనియాడ వారు
దీని సుఖంబుగాఁ గోరఁరెందు. విరా. 2-70

తే. ఏన నీవను నై క్యంపు తెఱుక వొడముఁ, గాత గమనాగమనములు

గ్రా.గి.పో.వ.

కాంతి. 4-248

2. స్మృతి.

అ. ఎల్లవారు నెఱుక లేడలి చొక్కెక్కి ని,ద్రాతికయము గూరినట్టు
లైరి. విరా. 5-208

3. ప్రజ్ఞ.

వ. వనట యనియెడు నగ్ని నెఱుక యనియెడు నీట వార్పుము.
ప్ర. 1-92

శ్లో. పుత్రశోక సముత్పన్నమ్ హుతాశం జ్వలితం తథా ।
ప్రజ్ఞాంభసా మహాభాగ నిర్వాపయ సదాప తవ ॥ ప్ర. 8-49

4 అశ్రానాత్మ వివేకము.

నీ. తారు గొండఱకు బాధకుఁయి నడచుట నరులచే కాధలఁ బడుట
గలుగు, నివి కాలభావ్యంబు లెఱుక గల్గిన నొరుఁ బఱచితి నొరు
నిచేఁ బడితి ననుచుఁ, బురుషుండు ప్రియశోకమునఁ బొందఁడు.
కాంతి. 1-188

5. ప్రసిద్ధి.

నీ. పాండు కుమారులు...భూసురవరుల వలన, వేదంబులును ధనుర్వే
దాది విద్యలుఁ, గఱచుచుఁ గడతేని యెఱుకఁ దనరుచున్నఁ దద్వి
పుల గుణోన్నతి నై వక. ఆది. 8-12

ఎటుకచే(సే)యు దే. స. క్రి.

తెలియఁజేయు, తెలుపు.

అ. ద్వారపాలు రచట వారింప కాంతిమై, మారకున్నఁజూచి వారు
వెఱచి,లోని కెఱుకచేసి లోఁగుచు వారు ద,న్నమప నరిగె నృప
గృహంబునేర. కాంతి. 8-288; ద్రోణ. 4-188

ఎటుకపడు దే. అ. క్రి. (✓ఎటుక)

1. తెలియు, బోధపడు, స్పష్టపడు, ప్రకటితమగు.

క. హరిఁపలికిన విధమెంతయు, నెరవై యున్నయది వింటె యిమ్మాట
తెఱం, గరయుదము తొలుత నీ పెను,వరి.చందం బెల్ల నెఱుకపడి
యెడుఁ బిదపన్. ఉద్యో. 3-214; ప్ర. 2-187

ఆ. కాపమిచ్చువాడు జనని యత్సంగంబు, నందు నిద్రపోయినట్లు
యుండి, యమరవరుల కజనకైన యన్యోన్య సంభాషణంబు
లెఱుకపడగ వింటి. ఆది. 2-134

2. అనుభవించుచున్నట్లు తెలియఁబడు.

గీ. అధిక దుఃఖిరోగార్తున కాపధంబు, సురచిరంబుగ సౌఖ్యంబు.
చూపె యెందు, నొనర భార్యాసమేతుడై యున్న వాని, కెంతల
య్యును నాపదలెఱుక వడవు. ఆర. 2-73

ఎఱుకు దే. వి.

కిరాతుడు, నిపాదుడు.

తే. పఱప నోపకయున్న మైమఱచి పెండి, బెనగియున్నను బ్రసవింప
మొనసియున్న, దెవులుగొని మృగములఁ దివిరి యేయ, రెఱచి.
యాహారముగ మను నెఱుకులయిన. ఆది. 5-58

క. ఎఱుకని యెఱుగక నిన్నున్, మఱకువ నెదిరితిని దీని మఱపుము.
నన్నుం, గఱకంతా తమియింపుము, నెఱి నెవ్వరి కెఱుగ నగునె
నీ చరితంబుల్. ఆర. 1-827

ఎఱుకువ దే. వి. (✓ఎఱుగు)

అనురాగము, ప్రేమ.

తే. అవయవ భంగులందు, దగిలి మఱపునఁ దడయు నిర్దఱ వికాల,
నయన దీప్తుల నెఱుకువ బయలువడగ. విరా. 6-895

క. ఎఱిగినఁ జేరఁడు చేరుట, యెఱుకువమై మనకు దైవ మిచ్చినసిరి
యిట్లఱిమిన యీలోగ్రక్కున, నఱకు మితఁడు దెగిన మన మనః
పీడ చెగున్. ద్రోణ 3-184

ఎఱుగలి దే. వి.

పెరుగుట, పెంపు.

సీ. ...దమంబెఱుగలి యధికంబైన, ప్రసోత స్పృహముఖస్రుతి రజస్సు,
ఆ-పెరిగినపుడు మధ్యసరణి సత్త్వము వృద్ధిఁ బొంద సూర్య
వృద్ధిఁ బొందు. అశ్వ. 2-125

ఎఱ్ఱ దే. వి.

ఎఱ్ఱు, ఆరుణ్యము.

సీ. ...పల్లవముల కట్టెఱ్ఱకుఁ బన్నునొసఁగి.

విరా. 2-114

విణ.

ఎఱ్ఱనై నది.

క. నరుఁడలుక వొడమియును ను స్థిరుఁడై నన యెఱ్ఱసెరల చెలువునఁ
గెందా, మరలం దెగఁడెడు కన్నుల నరుణచ్చవి నెఱుయ...

విరా. 2-132; శబ్ద. 2-268

ఎఱ్ఱదనము దే. వి.

ఎఱ్ఱు రంగు.

సీ. ఎఱ్ఱద నఁబుఁ దనరిన మూపులు, నాయత స్ఫితంబులైన బాహు
పులు వెడఁదయురంబునై పొలుచు నితఁడు భీముఁడు. ఆశ్ర. 2-40

ఎఱ్ఱన దే. విణ. (ఎఱ్ఱ)

ఎఱ్ఱిది

సీ. అభోజవతిమీదఁ గడు నెఱ్ఱనైన క్రేగంటి చూడ్కి, నిగిడించి.

మాన 1-45

ఎఱ్ఱనవ్వు; ఎఱ్ఱని నవ్వు దే. వి.

కోఁముచేఁ గలుగు నవ్వు.

చ హయములమీఁద సూతుపయ నాతని యంగములందు నస్త్ర
సం చయ ముడరించినం గమల చారుముఖంబున నెఱ్ఱనవ్వు చె,
స్నయి విలసిల్లి భల్లిమున నన్నరమానుఁడు ద్రుంబే విద్విష, స్థయ
దవిలాస బాహు సముదగ్రత హని శిరంబు గ్రక్కునన్.

దోణ. 2-54

క. అశ్వసురధిపు డెఱ్ఱని, నవ్వొలియఁగ మాటుకొనె ఘృణా రహ
మ డై.

శబ్ద 1-248 (పాశాం)

ఎఱ్ఱనార్కుఁడు వి.

ఎఱ్ఱ కవి- కవిత్రయములో మూడవ వాఁడు.

సీ. ముగ్గుఁడు ధరై ప్రకత్యరాత్ముఁ-తె-డెఱ్ఱ నార్కుఁడు

(చూ. అనుబంధము -చివరిపాఠము) ఆర. 7-470, 471

ఎఱ్ఱని చూడ్కి దే. వి.

కోపముగల చూపు, కోపదృష్టి.

ఉ. క్రోధవేగ సముదగ్రత నెఱ్ఱని చూడ్కిఁజూచి. విరా. 5-193

ఎల దే. విణ.

(వృత్తియందు 'ఎలమి'లోని 'మి' పర్ణము లోపించిన రూపము).

1. లేఁతది, కోమలము. చూ. ఎలదీగ.

2. అభినవము, నూతనము. చూ. ఎలజవ్వనము.

3. స్వల్పము. చూ. ఎలనవ్వు.

ఎలచన్నుగవ వి.

లేఁతచన్నుల జంట- బిగుతుగల చన్నులజంట.

సీ. మారేడుపండుల గారాము నెఱచు నీ, యెలచన్నుగవ వేడుకల
నొనర్చె. ఆను. 1-5,

ఎలజవ్వనము దే. వి.

నూతన యౌవనము.

తే. శ్రమములేదు ప్రహోదప్రణములులేవు, నాలియును నేమ నెల
జవ్వనంబు గంటి, మిది మహాద్భుతతర మందుమే భవన్మహాను
భావత్వ మేమి సేయదు మునీంద్ర. ఆను. 2-314; ఆది. 8-27

ఎలదీగ; ఎలదీగె; ఎలదీప దే. వి.

లేఁత తీగె.

సీ ఎలదీగె గప్పిన లలిత పరాగంబు, క్రియ మేన మేదిసీరేణు వొప్పు
విరా. 2-138

సీ. సోలెడు నెలదీగెలీలఁ గ్రాలుచు వింత, చెలువంబు దలకొనఁ జేరి
నిలిచి (సం.ము ప్రతి, అకా-ప్రతి) విరా. 2-64

సీ. మావి మ్రోకల నెదివలఁ జెన్నొందు తోటలకడ నలి తోడఁ
జెంది. కాంతి. 8-332

ఎలదేటి దే. వి.

కొదమతుమ్మెద.

నీ. మకరంద రసపాన మదివిలోలంబులై, కాతడి యెలదేటిగముల
యులివు. ఆర. 7-212

ఎలనవ్వు దే. వి.

చిటునగవు, కొద్దినవ్వు.

క. తలచుట్టుచుట్టె గుండల,ములు పెట్టెను ద్రిందు గాథముగఁగట్టె
గరం,బుల వలయంబులు గనుఁగొని, యెలనవ్వులయంగ వెక్కె
నేడెఱ రథమున్. విరా. 4-185

ఎలనాఁగ దే. వి.

యువతి, స్త్రీ.

వ. కావున నా యెలనాఁగ నేమి యుపాయంబుననైన వన్నం జేర్చ
వై తేనిఁ గందర్ప దర్పంబున నలందురి వందుదుననిన. విరా. 2-88
తే. ...అయ్యెలనాఁగయు సంభ్రమంబు, దెచ్చికొని తా నెఱుంగని
తెఱుగు చాల్చి, కాశ్యమున నుమ్మలించి పాంచాల్తోడ, నెఱుగు
వేటొక భంగిగా నిట్టులనియె. విరా. 2-155

ఎలపఱుచు దే. స. క్రి.

తేలిఁ చేసి అవమానించు.

క. నెట్టన సభతో వేపురఁ కట్టెడుర నరాతితనముగా కెంతయు వా, రెట్టి
తులువలో ద్రోపది, నెట్టెలపఱచెడిదె జూధమాడరె యొందున్.
ఉద్యో. 1-344 (సం.శో.ము. ఆకా. ప్రతులు)

ఎలప్రాయము వి.

జన్మనము.

క. ఎలప్రాయ మిచ్చితిని నీ, కలఘుమతి యిచ్చెదను మరాశ్రుజ నుల్లం,
బలరంగఁ బెండిలిగమ్మనిఁ పలికి మఱియు నాతపస్విపతి యిట్లని
యెన్. ఆశ్వ. 8-78 (మా. 79)

ఎలమామిడి దే. వి.

లేమామిడి, లేతయైన నూమిడి చెట్టు.

ఉ. ...సుయోధనుం డదె యహీనబలంబులఁ గూర్చెఁ గడ్డుతో,
మత్తగజంబు లీల నెల మామిడిఁ గూర్చిన భంగిఁ బాండువు,త్తో
త్తమ వీనిఁ గూల్పు మతఁ డొంటిగ రాజ్యము నీకు జేకుఱున్.

కర్ణ. 2-850

ఎలమావి దే. వి. ఎలమామిడి

లేమామిడి (తియ్యమామిడి అని సూ. అ ని)

వ. అన్నరపతులు నలుకుడువడిన యెలమావి జొంపంబుల చందం
బగుటయు

ద్రోణ. 2-85

ఎలమి దే. వి.

1. సఁతోషము.

క. ఎలమియు నచ్చెరువును సరి, నెలసిపొదలు మానసమున నెంతయుఁ
బ్రొద్దే, గలలోనఁ గన్న చందము, దలఁచుచు నుండితిని భక్తి
తాత్పర్యమునన్.

విరా. 1-25 (చూ. 28)

తే. ఇవిధంబున నభిషేక మెలమిఁ జేసి.

ఉద్యో. 4-159

2 ప్రేమ, అనురాగము.

సీ. ఎలమి నమ్మెలఁత నన్నెలయింపఁ దివిరినఁ నెడఁద కానందంబు
నిక్కఁగాదె.

విరా. 2-86; 1-10

3. అనుగ్రహము, దయ.

తే నామనంబు నానంద మగ్నమునఁ జేయ, నెలమి నన్నిధిపేసె సర్వే
శ్వరుండు.

విరా. 1-12

4. వికాసము.

క. అని పలికి గాఢనిశ్చయమున వదనం తెలమిఁబొంద మును కలఁ
గిన నీ, మొనరెల్ల నొక్క మొగమున, నొనరిచి తంకొలిపె
భూసురోత్తముఁ డనికిన్.

ద్రోణ. 6-42

క. ఎలమియు వాడుటయును దన, వలచినయట్టివి యెఱుంగ వావిధి
చరితం, మును బలవంతంబులగుట, వందె వివేకంబు పెద్ద వారికి
నిందా.

శాంతి. 4-397

4. పెంపు, అతిశయము, వృద్ధి.

క. అలుచై నను బగతుని దెనఁ, దలఁపు గలుగవలయుననిన దర్శింజ్జ్వల
దో, రృతులగు కౌంతేయుల మన, మెలమికలిమి వచ్చి లేయిట్టుమఱ
నగునే. విరా. 8-107

క. హీనస్థానమున విభవ, హీనత నిట్లుండి రివుల యెలమిగనియు నీ;
మానసమున శోకింపమి, దానవకులనాథ యెవ్విధంబునఁ గలిగెన్.
కాం. 4-423

6. ఉత్సాహము.

తే. ఇవ్విధంబునఁ దమతమ యెఱుఁగు, లందఱును జెప్ప విని మరునంద.
నుండు, దగవిచారించి కార్యంబు తెగువగాంచి. యెలమి వారలఁ
గనుఁగొని యిట్టులనియె. విరా. 3-112

క. సమరమునకుఁ దగు నుద్యోగమునఁ బ్రవర్తిల్లి రెలమిఁ గౌంతే
యలు మ, తస్యమహి నాథుఁడు సన్నాహము సేసెన్ ద్రుపద
విభుఁడు నాయిత మయ్యెన్. ఉద్యో. 1-49

7. ధైర్యము.

తే. శంఖ భేరిరవంబులు సామజముల, బృంహితంబులు వింతలే పృథుల
సైన్య, పరిచయోదాత్తులగు నరపాలనుతుల, కెలమి బొందుము
దీనికి నింతయేల. విరా. 4-175

8. తేమము, సౌఖ్యము.

ఉ. ఏనన వేఱ యొక్కఁడనె యిట్లనఁగాఁ దగునయ్య యిమ్మెయిం,
గానన దేశవాసములఁ గాఱియ కోర్చి యడంగియుండి మీ,
పూనిక దీర్చి మీరెలమిఁ బొందుట యెల్లను బుణ్యదేవతా, నూన
దయా సమృద్ధి నను నొందుట గాదె సురేంద్రనందనా.
విరా. 5-346

9. సౌధర్యము.

క. వివిధాలంకరణంబుల, నవకాంతి సహించి పట్టణంబు వివాహా,
త్సవ మాధవ లక్ష్మికి లలి, తవనంబై యెలమికలిమి కావల
మయ్యెన్. విరా. 5-183

10. తెవులులేమి, ఆరోగ్యము.

సీ. నైజాబులైన-తే-కుసుమధూపాది గంధముల్ గొన్నట నెలమి
దాల్చునని చెప్పి దరువువేరంబు చూడ, ముర్వికత్తి యిట్లయి.
దును నిల్లసిలుట, వనఘ భూజంబు పంచభూతాశ్రితంబు.

కాంతి. 4-88.

11. విలాసము, శోభ.

క. అని లలచి నీరుకలుకులు, విని మెచ్చితి వరముగోరు విహగోత్త.
ను నీ, వసన కుకలు మహిజంబునకుం బేరెలమి వేడె భూస్థవరే
ద్యా.

అను. 1-157

ఆ. అమర వల్లభుండు నమృత సేవనమున, భూజమునకుఁ దొంటిపొల్చు
కంటె, మిగుల నెలమిసేసె మేలియాశ్రమ లిట్ల, మనకు రధిపుఁ
గురుకమారవర్య.

అను. 1-158

12. శోద్యాటు, రక్షణము

(భీముని అర్జున సాత్యకులకు సహాయముగాఁ బంపుట.

తే. పెక్కుచోటుల నెఱిగిన యుక్కులావు, గలుగు నీతనిఁ బనుచుట
కలకనేల, యితఁడు గలయ నయ్యిరువుర తెలిమివచ్చు, బిమేశు
నేనటు శోకంబు వాయలయు.

ద్రోణ 4-131

శ్లో. ఇహోగతే భీమసేనే సాత్యకం ప్రతి పాండవే,
సనాథౌ భవితారౌ హి యుధి సాత్యక ఫాల్గునౌ,
కామం త్వశోచనీయా తే రణే సాత్యత ఫాల్గునౌ,
రక్షితౌ వాసుదేవే స్వయంచాస్త్రవికారదౌ

సం. భా. ద్రోణ. 126-28, 24

ఎలయించు దే. స. క్రి.

1. కాఁగిటఁ జెర్చు, కాఁగిలించు

సీ. ఎలమి నమ్మెలత నన్నెలయింపఁ దివిరిన, నెడఁద కానందంబు
నిక్కగాదె.

విధా. 3-88

2. వశమగునేట్లుచేయు, లోఁబఱచు.

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుల వికార విలోచనఁ గాంచి ప్రీతిమై, నయ్యెడ

నేకతః బహుదయం బలరం దగః బల్కి యొక్కమై, నియ్య
కొనంగఁజేసి యెలయించెద నిక్కకు చార్చి వేర్పునన్, శయ్యకుఁ
దెచ్చెనన్ కుసుమ సాయకు పూనికి నేడ తీర్చెదన్.

విరా. 2-245.

క. విను విషయ జ్ఞానమునకు, ననయంబును మనసు మూలమది కామ
క్రోధనిరూఢమగుచుఁ బురుషుని, ననిశము నెలయించు నింద్రి
యార్థంబులకున్.

ఆర. 5-80

3. ఉన్మఖమగునట్లు చేయు.

తే. ...ఇంతి, వింతభంగుల కెలయించి వెకలిఁజేసి, యభిమత క్రిడన
ములకు నలవరింతు.

విరా. 2-810

4. కలిగించు, సమకూర్పు.

క. మానుషము దైవమును సరి, నేనేనని కార్యసిద్ధి నెలయింపఁగ ని,
త్యానందుఁ డయ్యె ధర్మజుఁడీ నిర్మల భాగ్యమహిమ యేరికిఁ
గలదే.

ఆర్య 4-162

5. తీసికొనిపోవు.

వ. ఇట్లతిదూరంబుగా నెలయించి యెలయించిన నది రాక్షసమాయగా
నూహించి రామువుం డమోఘతాణంబు దొడిగి తడయక యమ్ము
గంటు నేసిన.

ఆర. 8-328

ఎలయు దే. అ. క్రి.

1. అర్జునుగు, తగు, భాజనమగు.

తే. రాజభావంబు తొడుసున గ్రుచ్చుకొన్న, మనసుతో మండకెన్నఁడో,
మరచి యింద్రియమల నిర్జించి సత్త్వాదు లివుంఁ ద్రోచి, యేసు
కాంతిసుఖంబున కెలయుటనఘ.

కాంతి 5-895

2. సిద్ధపడు.

తే. ...కోడిత ప్రసరణంబు, విరతిశయమైన వెడసోలి నిలిచి గదలు.
వామకర్ముం నూఁదియు వారు మగుడఁ, బోరి కెలయుట నిర్భరా
ద్భుతమువేసె.

శంక. 2-282

3. ప్రవేశించు, ఆవేశించు.

సీ. విను తొల్లి ధర్మవర్తనము లసహ్యంబులైన దానపులు మాహాగ్రహ
మున, నడలయం దెలసిన సరవర వారలు దర్పరోషముల నధర్మ
వృత్తి, దగిలినఁ గలఁగె వేదములు గ్రతువులు కాంతి. 5-498

4. వర్తించు, మెలఁగు.

క. విను సత్త్వరజస్తమముల, యనుసరణము వలన వివిధమగు
యోని గణంబున నెలసిన యాతత్త్వము, దనుఁ జూడగ లేక
యవియ కానని యుండున్. కాంతి. 8-12

5. కలుగు, పుట్టు.

క. ఎలమియు నచ్చెరువును సరి, నెలసి పొదలు మానసమున నెంతయు
త్రోద్దే, గలలోనఁ గన్నచందము, దలఁచుచు నుండితిని భక్తి
తాత్పర్యమునన్. విరా. 1-25

చ. ...హోయని కిన్నర యక్షసిద్ధ సా,ధ్యులు దివినుండి యార్పు
చును దూర్గరవంబు నెలంగ నద్భుతం, బెలయఁగఁ బుష్పవృష్టి
గురియించిరి కర్ణవయిం బ్రియంబునన్. ఆర. 7-878

6. ప్రవణమగు, ఉన్నతిమగు.

సీ. ఇంపాడు బోతున ని గురొత్త చిత్తంబు, నెలసి యెందొరులపైఁ
బొలయు చూడ్కు, లాదట నుపకరణావళి నెడనెడ, యారరిం
చుట రాగమదరఁ దొడరి. విరా. 2-238

వ. వాఁడు (నుటోక్కచుఁడు) నాకు భక్తుండేనును (యుధిష్ఠిరుఁడు)
సహదేవు కంటెను వానికిఁ గూర్తు నట్టి పట్టిలేకున్న నాకు శోకంబు
గాకుండునే యని తత్ప్రతిపీదుని దెసకు నెలసిన యంతరంగంబు
రోషాక్రాంతంబగుటయు. ద్రోణ. 5-257

సీ. పోటులనొచ్చి మేనును దప్పి గూరి చిత్తంబును బోరికెలయ-తే-
కునికిఁ జేసియుఁ దొలఁగితి నొదిగి నేద, దేర్చుకొని రణమునకు
నుదీర్ణ వృత్తి వచ్చుపాఁడను. శంక. 2-84; ఆను. 3-138

7. తోనగు, పోమగు

కీ. లలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి యెలసి నొలసిన యటైన

నెలమిగలసి, యభిమత క్రిడ నలువంగ నప్పశించి, వెరకి రిత్త-
బయల్ గని విహ్వలించు విరా 2-301

సీ. ఇంద్రియార్థంబుల కెలసిన పురుషుండు, గాఢ రాగంబునఁ గరగు-
చుండు. ఆర. 5-81

8. ఒలయు, వ్యాపించు, ప్రసరించు.

క. ఎలసి పయివారి దంత ఘటల మదముల రాహువెట్టుటయుఁ
గౌరవ సేనల యేనుంగుల మదరా రలు దొంకెం బొలయు మధ-
కరము లుబ్బడఁగన్. భీష్మ. 1-141

వ. అని యిట్లు శరణాగత రక్షణ ఫలవిశేష ప్రకటనంబగు లుబ్ధి-
కపోతాభ్యాసంబు సెప్పిన విని యప్పితాశుహుని మీదం బ్రీతి
వినయ విస్తారవిలోకనం జెలయ నప్పాండవాగ్రజుండు.

కాం. 3-342

9. ఉండు.

చ. శలభము వహ్నిమీదఁ జను చందము గాదె నృపాలుఁ డద్దునం,
దలపడఁబోక యాతని శితప్రదరంబుల తారి కగ్గమై, యెలసినఁ
గావఁగావశమె యీతని నీవును నేను నుండి మొక్కలమునఁ
బోవనీడగదు గ్రమమైన శెయ్యము నిల్పు మన్నితున్,

ద్రోణ 5-119

సీ. మృతిఁబొంది వేగ జన్మించినఁ బూర్వ దైహికములన్నియు బుద్ధి-
నెలయు వాడ, జాతి స్మరుం డనఁ జను. అను 5-151

10. చేరు, ముసరు.

సీ. ఏనిక మదమున కెలయు తేటుల మొత్త మలు వెలిగొడుగుల
చెలుపుగొలుప. భీష్మ. 1-104

11. నెలకొను, నిలుచు.

శరభాగ్రము ధ్రువదే, శరణంబుగ వాశయించి సద్భావ వ్యాప్తి-
రతుండగుటను వినుత, కృగత సతనియందు నాదు భావం జెలసెన్.

కాం. 2-14

12. సక్తమగు.

తే ఇంద్రియములెల్ల నట్టివ యెలసి యొందు, వలన మనసున్న దమ
తమ వర్తనముల, నిగుడనేరమి చెల్లంబు నృపవరేణ్య, యిట్లు
లగు టజ్జులకు నైన నెఱుగవచ్చు. కాంతి. 8-85

13. పొందు

సీ. వినుము మూర్ఖునఁ జవిగొన దర్శన స్పర్శనము లాచరింప
వినంగ నెలయ, నేమి సంకల్పంబు నెడఁజేర్చ నిష్టార్థములను
ననిష్టార్థములను గోరఁటయును నొల్లక. అశ్వ. 2-84

సీ. నెలయేఱులందలి తెలిసిటఁ దనువుసొంపెలసిన గిరుల తెప్పలకుఁ
జేర్చి. కాంతి. 8-382

14. చను, పోవు

సీ. (రాజులకు) వేటకు నెలయు టఘము, గాదు. అను. 5-88

ఎలరారు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఎలరు} + \text{ఆరు}}$)

1. అతిశయించు, అధికమగు.

క. ఇవ్విధమున నాయితమై, క్రొవ్వెలరారంగ నిలిచి కురుపాండ
వులం, దెప్పరు మును గడగిరి. భీష్మ. 1-282

2. ప్రకాశించు, ఒప్పు.

క. మునివర నాదగు చిత్రంబునఁ గౌతూహలము సాల మొలతెంచె
తలియైన నెలరారెడు నేర్పడ, విసిపింపుము మీఁది కథ నవిస్తార
ముగన్. అను. 4-447

ఎలరు దే. వి.

1. అతిశయము, 2. ప్రకాశము. చూ. ఎలరారు, ఎలర్పు, ఎలర్పు.

ఎలర్పు దే. అ. క్రి.

1. అతిశయించు.

ఉ. ఇట్టి నన్న నీ, విమ్రోయిఁ దూలపు తై యని యీక్షణరోచుతఁ
గెంపెలర్పఁగన్. ఉద్యో. 8-298

ఉ. ...పాండవ బాహు సంపదల్, పేర్పు నెలర్పు నింకఁ గురుబృం.

దము లెల్లను దల్లడిల్లగన్.

ద్రోణ. 1-42

చ. ... నీ భుజ, స్థిత యేలర్పు నయ్యెనిలదేవు బలంబును నీ
బలంబు భా, సురముగ నూకుఁ జూపుము విశుద్ధయశోనిధి మారు
తాత్పర్యము. సభా. 1-207

2. ఒప్పు

ఉ. కేసరి విక్రముండు కపికేతనుఁ డత్తేటి నై రివీరసం, తానకర
ప్రకారమగు దర్ప మెలర్పగ. విరా. 4-82

3. ప్రకాశించు, శోభించు.

తే. ... కవిధ్యజము ధవళ, హరులు శోభిల్లి నొగలపై హరి యెలర్పు.
ఉద్యో. 2-144

4. సంశోషించు

క. గురుఁడును గృపుఁడును లోనగు, గురులను మోక్షింప తాహ్నికుండు
మొదలుగాఁ, గురుజాతి యెలర్పగ. నన్నరపతి భీష్మాభిషేచనం
బొనరించెన్. ఉద్యో. 4-158

ఉ. మీయెడ చింత వాయగ సమీహిత బుద్ధియొనర్పఁ గోరియె,
నీ యెడ కిప్పు వచ్చితి నబీష్టము వేడుము శంకదక్కి టూ, నాయక
యెల్లిభంగిని మనః ప్రయమందగ నిత్తునన్నఁ గౌరి, తేయులెలర్పు
రవ్వసుమతీవతి మోదము వొందె నెంతయున్. ఆశ్ర. 2-82

5. ప్రేరేపించు, ప్రేరణముచేయు.

తే. కలసి శుక్ల శోణితములు కరుడుగట్టి, విను మమేధ్యమధ్యమునఁ
బ్రవృద్ధిఁ బొంది, కాలవశత నప్పిండ మంగంబు లెల్లఁ, గలిగే శిశు
వయ మారుగతి యెలర్పు.

క. వెడలునెడ గాఢపీడం బడి.

ప్రీ. 1-88; 87

ఎలర్పు రే. వి. (ఎలర్పు) ఎలర్పుట

అతిశయము

ఉ. వేచ్చిన సంక్రమంబు గురువంపు తెంర్చన నల్లసేల్లి.

కాం. 6-574

ఎలుగించు (అనందవారి పాఠము)

ఎలుగించు (సం.ము. అకా. పాఠము) (విరా. 4-268 లో)

ఎలిగించు (పాఠాంతరము) దే. స. క్రి. అ. క్రి.

1. బిగ్గరగాఁ బలుకు.

క. పనిచివ నాతఁడు నమ్మెయి, జనచెచ్చె రథంబు గోపసంఘము
దిరమై, కొని పొందు పసులనోడక, యని తానెలుగించి వీటికై
నూల్కొలిపెన్. విరా. 4-268

2. కేకపెట్టు, పిలుచు.

క. ఏనురము వ్రచ్చి నెత్తురు. దేనియ యిదె వ్రావెదం గదిసిననుఁ గడి
మిన్ మానుప దిక్కుగలిగిన, వ్రావి మ్రెలుగింపు మీమొనం
గల వారిన్. కర్ణ. 3-212

3. ధ్వనించు, (పటులు) కూతకూయు.

నీ చంచులఁ జిగురాకుఁ జించిచూడుచు నలి, నెలుగించు గండుఁ
గోయిలల సొంపు. ఆను. 1-181

ఎలుంగిచ్చు; ఎలుగిచ్చు దే. స. క్రి. అ. క్రి.

పిలుచు, సంబోధించు, కేకపెట్టు.

వ దుర్యోధన కృప దుశ్శాసనులు నశ్యుత్తామ శకుని కృతవర్మలుం బై
కొని యాధర్మనందను నైనట్లంబు సమయింప నది విచ్చిన నెలుం
గిచ్చి పోనీక నిలిపి భీష్మ నక్కుల సహదేవ ధృష్టద్యుమ్ను శుభః
వ్రావదేయులు గడంగి కారవ నైసికులం గనుపుగొట్టం దొడం
గిన. కర్ణ. 8-172

ఎలుంగు; ఎలుగు దే. వి.

1. కంతస్వరము.

నీ. కలకంతముల చేతఁ గలుచిన విద్య వీణల కిచ్చునట్టి తిన్నని
యెలుంగు. విరా. 2-67

తే. అనిన నిది వోలునని యియ్యకొని యజాత, వైరి యల్లిన నకులుని

వలను నూచి, నెమ్మనంబున నుమ్మలికమ్ము గదుర, నెలుగు
చందంబు వేజుగా నిట్టలనియె. విరా. 1-91

2. పతుల అటవు, పక్షిహూత.

వ. చీకటి వానినంబ్రభాతంబును వింత మానిసి మెలంగి ముసుంగు
వుచ్చినట్లు మేలుకని యెఱకలు వొడల విదిర్చి కూర్చొని కల
గొనం బలుకు పులుగుల యెలుంగులవలన నొడొంటిం దెలుపు
కరణి నొప్పు ధరణిరుహంబులును. విరా. 2-240

3. ధ్వని.

ఉ. తిట్టులబోయి యక్కొలుపు తేకువవారలలోని కింతిఁదా, నట్టులు
దుస్ససేనుఁ డదయాకృతి ముందలవట్టి యీడ్వఁగా, నెట్టునహించె
మామ సతి యేడ్పు తెలుంగున కెట్టులోర్చెనీ, పట్టున సేమ మార
యఁగ బంచుట కెట్టులు నేర్చెఁ గ్రమ్మఱన్. ఉద్యో. 1-347

చ అని పలవించు నయ్యెలుగు లాపవమాన తనూజు డేర్పడన్,
విని విరా. 3-22

ఎలుగు² దే. వి.

ఎలుగుబంటు, భల్లూకము.

క. అలయుచుఁ బలుగుల యెలుగుల, కలుకుచు మగ్రాతపమున
కోపక వృక్షంబుల నీడల నిలుచుచు నెలుగులఁ బలులం జూచి
భయముగొని వగచుచున్. ఆర 2-84

ఎలుగు చలించు; ఎలుగు చలించు దే. అ. క్రి.

ఎలుగురాలృడు, డగ్గుతిక పడు.

ఉ. పంజిన కోపమున్ సమయ భంగభయంబును నగ్గలించి యుల్లంబు
పెంపగొనంగఁ బతులం దగ సభ్యులఁ జూచుసూడ్కిరూక్షం బగు
చూడ్కి నాద్రుపదుకన్నియ నూచి సభాజన ప్రతానంబును
మన్యునాథుఁడు వినంగ నెలుగుచలింప నిట్టనున్. విరా. 2-139

ఎలుగు రాలుపడు; ఎలుగు రాలృడు దే. అ. క్రి.

డగ్గుతికపడు.

వ. అనుచు నెలుంగు రాలువడ నేడ్చిన యాజ్ఞ సేనిం గృహయత్త
చిత్తుండయి నారాయణుం డూరార్చి కూర్చుండ నియమించి.

ఉద్యో. 3-119

వ. వారలలోన సుభద్రాసూనుండు లేమియుం జూచి నవ్యసాచి
యడుగులు దొట్రుపడ నక్కొలుపులోనికింబోయి కలయం గనుం
గొని యెలుంగు రాలృడ నిట్లనయె. ద్రోణ. 2-282

వ. కొండొక సేపునకు మూర్చదేజి యన్నరపాలుం డెలుంగురాలృడ
నిట్లనియె. సాప్తి. 2-12; ఆర. 4-396

ఎలుంగెట్టి దే. అ. క్రి. క్షార్వకము

బిగ్గరగా, ఉచ్చై స్వరముతో.

వ. సంకప్తక సమితితోడం దమకించి పోరిపోరి కౌరవ నై నికుల సింహ
నాదంబులు వింటి నప్పు డెలుంగెట్టియుయుత్సుం డాడిన మాటలు
నాకర్జించితి. ద్రోణ. 1-253

తే. వలయు కొలది నెలుంగెట్టి వర్ణ సమితి, యచ్చుపడంగ నశ్వత్థామ
సచ్చైవసియె, నని పదంపడి యల్లన యతని చెవికి, ఏనగ రాకుండ
గుంజర మనియె నధిప. ద్రోణ 5-18

ఎలుంగెట్టిచెప్పు; ఎలుంగెట్టి పల్కు దే. స. క్రి.

బిగ్గరగా, బలుకు, ఉచ్చైస్వరముతో, బలుకు.

చ. కనుగొని సైన్యముల్ విటిగి క్రందుకొనన్ పెనఁ బాట నాపగా,
తనయుఁడు సేననాగి యివిదైత్యుల మాయలుగాని బొంకు బొం,
కని యెలుంగెట్టి చెప్పఁగ భయంబున నమ్మకపోయె నట్లువో, యిన
జనుదెంచె గౌరవ మహితుఁడు దీనత భీష్ముపాలికిన్.

భీష్మ. 8-135

ద. అని యెలుంగెట్టి పల్కునలి నాడు మహార్థతిఁ ద్రుళ్లు
కర్ణ. 3-217

ఎలుగుగొట్టిక దే. వి.

డగ్గుత్తిక.

తే. ... ధర్మనందనుని యాననంబు వీక్షించి నిర్జరనాథ తనయుఁ,

డెలుగు గుత్తిక దగులంగ నిట్టలనియె.

క్రో. 2-262

ఎలుగుపెంపు దే. వి.

పెద్ద కంఠద్వని

తే. వెనుక నరుగుచునున్న యవ్వేదమూర్తి, తోడ నిద్ద చారణులు
దత్తుతుడు శైల, శృంగ విధ్వంసయైపోక నెప్ప నెలుగు, పెంపు
మిగుల శుకా యని పిలిచె నతడు. కాం. 6-388

ఎలుగురియాడు దే. అ. క్రి.

ఎలుగు చలించు, డగ్గుత్తిక పడు.

అ. అన్న రేంద్రు పాడి యల్లన తన క్షరా, జ్ఞమునఁ గీలుకొల్పి బహుళ
తాప్ప, కలిత వదనుడగుచు గళమున నెలుగురి, యాడ వగచి
యమ్మురాంతకుండు. శల్. 2-361

ఎలుగు (ఎలుంగు) నూలుకొనంజేయు

చలించు కంఠస్వరమును పదిలము చేయు.

వ. తస్మాదేళంబుననున్న కనక కలశ జలంబుల ముఖ ప్రక్షాళనంబు
సేసి యెలుంగు నూలుకొనం జేసి యిట్లనియె. శల్. 2-362

ఎలుగులిచ్చు దే. స. క్రి.

పిలుచు.

అ. తెచ్చియచ్చు బలియుఁ దెచ్చియిఁగ, నొల్ల తెలుగు లిచ్చుచున్న
వార డమ్మను, తాధముండు మెచ్చడయ్యె ననుచు.

అది. 6-290 (చూ. 289)

ఎలుగువడకు దే. అ. క్రి.

కంఠస్వరము చలించు, డగ్గుత్తికపడు.

అ. అనిన పలుకలకు బృహన్నలఁ గనుఁగొని, యెలుగు వడఁక
నాతఁ డిట్టలనియె, బసుల దయ్యమెఱుంగుఁ బడతుల సంతోష,
మేల నాకు ననికిఁ జాల నేను. విరా. 4-59

ఎలుగుసూపు దే. అ. క్రి.

1. గట్టిగా పుచ్చు, పెద్దశక్తిక చేయు.

శే ఏచి దుర్యోధనుడు చేపించి యెలుగు, సూపి పురికొల్పు నెంతయు
నేపు మిగిలి, మన బలంబులు పొందుకుమార సైన్య, సమితితోఁ
దాకె నత్యంత సంకులముగ. భీష్మ. 2-28.

2. కంఠధ్వని వినిపించు.

ఆ. ఎచ్చట నున్నవాడవే మైతి ప్రాణానఁ, గలవె యేను నిన్నుఁ
గానకునికిఁ, దలఁకుచున్నవాడ దైర్యధోరేయ నీ, యెలుగు
సూపవే సురేంద్రతనయ. ద్రోణ. 1-262.

3. పలుకు, మాటాడు.

ఆ. వచ్చి పర్ణకారి వాకిట నిల్చి య, తన్వీఁ బిల్చె నతిథి దాని నల్లఁ
నూరకుండు మనియె నువిదయు భూసుర, కావభీతి నెలుగు సూప
కుండె. ఆను. 1-75.

ఎలుగెత్తు దే. అ. క్రి.

చూ. ఎలుంగెత్తి, ఎలుగెత్తి చెప్పు, ఎలుగెత్తి పలుకు.

ఎలుక; ఎల్క దే. వి.

మూషికము.

నీ. అడవిలో నొకమట్టి యడుగున లాగలఁ బవిత్రుండునా నొక్క
యెలుక యుండు. కాంతి. 3-203.

క. నరనాయక శిశ్నోదర, పరాయణుండగుచు నొండు పరికింపని
దుర్నరుఁ డెలుకఁ బిల్లవొదిలిన, పరుసున జరవొదువ ముక్తి బడ
యక పొలియున్. కాంతి 5-514.

చ. అనుటయు నెల్క యిట్టులను. కాంతి. 3-213.

ఎలుపు దే. వి. ఎలుగు²

ఎలుగుబంటు, భల్లూకము.

నీ. ...పిశాచముల్ పూనుతేరు, లెక్కి కప్పారెడు నెలుపు చరమ్రపుఁ
గ త్తళములతో ఖరనిస్సనములు నెలఁగ -తే- నసురవల్లభులగు
వలంబున ఘటోత్క, చులు సముద్ధతిఁ దొడరి. ద్రోణ 1-163.

ఆ శతసహస్ర కోటి సంఖ్యల యెలుపులు, గొలువ అందనీం ఘోర
మూర్తి, జాంబవంతుఁ డతులనత్తుండై చనుదెంచె. ఆర. 7-39

ఎల్ల¹ దే. వి.

హద్దు, సీమ, పాలిమేర, అవధి.

క. విను విప్రులు పేదలగుట, మనుజేంద్రుని బుద్ధిలేమి మాతా పితృ
భావన సతఁడు వారిఁ బ్రోచిన, గను మేలున కెల్లగలదె కారవ
నాథా. కాం. 3-438

ఎల్ల² అవ్య. ద్రు.

సర్వశక్త్యాంకము (వృత్తియందు ద్రుతము లోపించును. ఎల్లది, ఎల్లరు, ఎల్ల
యందు, ఎల్లవలన—అని విభక్తితోఁ గూడిన ప్రయోగములునుగలవు)

1. అంతయు, సమస్తము:

సీ. తెల్లంబుగాదె మీ కెల్లసుయోధను, చేసిన కుడిం విశేష్టితంబు.

విరా. 1-47

2. అన్ని.

వ. మన యగ్నిహోత్రంబులనెల్ల ధౌమ్యులు రక్షించువారు.

విరా. 1-115

క. నీ వడిగిన పని యేర్పడఁగా వినుమే వొక్కనెలఁ దెగంతయుదు
నా, నావిధ దివ్యాస్త్రంబుల, లావున నప్పొండపుల బలంబుల
నెల్లన్. ఉద్యో. 4-411

మత్తకోకిల... ఈతని (వికర్ణుని) బుద్ధి మీ, రేవగింపక వేకొనుం డిది
యెల్లయందును ధర్మ సద్భావమొక్కని నేర్పరింపఁగ బ్రహ్మకై
నను బోలునే సభా. 2-286

[అన్ని- అన్నితావుల—(స్థలవాచకము)]

3. అందఱు.

ఆ. అశఘ సీవు నాకు నాచాద్యనట్టుల, నేడగడయుఁగాన హాశము
సెప్పు, దగు అలాధినాథుఁడుగఁ జేయ నర్హుని, నెల్ల వినఁగ నిశ్చ
యమనలయు. శల్య. 1-77; ఆను 2-282; భిష్మ. 2-322

దడిల, కెల్ల నూజుట యగుచు వర్తిల్ల నేర్తు విరా. 1-86

(ఎల్లన్—అందఱు)

4. ప్రతి, ఒక్కొక్క.

చ. ఒకడుని చేతి ప్రోపును దడున్నతి ప్రాపును గాంచి యెల్లవెంట
కును గొఱంత. లేక పొగడందగు సంపదనొంది. ఉద్యో. 2-77

ఎల్లది; ఎల్లయది సర్వ. (ఎల్లన్ + అది)

సమస్తము.

క. సతికిం బతిపనువు పేయఁ జను నెల్లదియు. అను. 1-68

తే ఎల్లయందును దావసియించులెల్ల, యదియుఁ దనయందు పసి
యించుటండ్రు వాను, దేవుడను పేరి కర్థంబు. ఉద్యో. 2-326

ఎల్లనాడు వి.

ప్రతిదినము.

తే. ...ఇట్లు పోడశంబు నాఁక నెల్లవాఁడును ఋతుసక్తి యెడల
కుండ, నెట్టి కార్యము గల్గిన ఋతుచుతీస, మాగమము దప్పని
కున్న వాయువెక్కు. అను. 4-26

ఎల్లప్పుడు వి. బౌ. (ఎల్లన్ + అప్పుడు)

సర్వకాలము.

క చుట్టము పగతును భేదం, బెట్టిబనులవలనఁ దగుల దెల్లిప్పుడు
నెప్పట్టున సద్దానను మదిఁ, బుట్టదు సంతోషహాని బుద్ధాత్మున
కున్. కాంశి. 5-28; అశ్ర. 1-74

ఎల్లప్రొద్దు

ఎల్లప్పుడు

ఉత్సాహవృత్తము - ధరణినాథ వినుము మధువుధారలెల్ల ప్రొద్దునుం.
దొరఁగుచుండ నతఁడు దాని దోహదమున నానుచున్.

స్త్రీ. 1-48

ఎల్లభంగులు

అన్నివిధములు. సర్వథా.

క. అనుడు బృహన్నల యిట్లను, జనపాలక నందనుండు జయలక్ష్మిం
జే, కొమనలె చీరలు దెచ్చుట పనియే యటునూడుఁ దెల్లభంగులఁ
దెత్తున్. విరా. 4-48

ఎల్లయందు ద్రు.

సమస్తమునందు, ప్రతి పస్తువునందు.

తే ఎల్లయందును దావసియించుటెల్ల, యదియుఁ దనయందు వసియించుటంద్రు వాసుదేవుడను పేరి కర్ణంబు. ఉద్యో. 2-826

ఎల్లయెడ ద్రు.

అన్నితావుల, ప్రతిచోట.

క. ముఱిముఱి చీకటియిప్పుడు, నఱిముఱి భటులుడుగ కదరి యని సేయంగా, నెఱసి తమ మెల్లయెడఁ గ్రిక్కిఱిసిన మఱిపాని నిలిచి రింతను నంతన్. విరా. 8-95

ఎల్లవలన

క. నీ పనువు ననే బ్రదికెడక నేవునహంకృతియు విడిచియెల్లవలనమే, లాపాదించుచు విప్రుల, శ్రీపాదము లాశ్రయించి చెందెనకాంతిన్. అను. 5-354

ఎల్లవాఁడు సర్వ.

నీ వెరవిట్టి తెఱగిది వెంగలితనమని యెల్లవాఁడును దన యెఱిగి నట్టి తెఱగున నిజకార్య దృష్టియ కయికొను, నొరుల నేర్పులు పట్ల నొల్లఁడు, పాప్తి. 1-45

ఎల్లవారు; ఎల్లవారలు సర్వ. బహు.

అందఱు.

చ. వడిగొని గోగణంబుఁ బొదువం బరతెంచితి రెల్లవారు.

విరా. 4-200; కల్య. 2-11

క. ఆలోనన భోజపతిన్, వాలమ్మలఁ బొదివి రెల్లవారలు దానం, ద్రూరి కతఁడు బలువిలుగొని, క్రాలుచు నాభీమముఖ్యు రధికుల నొంచెన్. ద్రోణ 4-29; కల్య. 2-141

ఎల్లవి వి. బహు.

సమస్తము.

ఉ...నేదొట్టఁడనైతి రెల్లవియుఁ రెల్లముగా విసనేర్పు సంజయా.

భీష్మ. 1-45; అను. 4-241

ఎల్లి¹ దే. వి.

శత్రుము, గొడుగు.

ఉ. అల్లదె కంటె పాండుతనయాగ్రణి తేరు నితాశ్యయుక్తమై,
తెల్లలియెల్లి నొప్పినది. శల్య. 1-138

క. ...మణిమయంపు తెల్లులు మెఱయం, గా నీ వేతెంతువు.

కాంఠి 4-339

ఎల్లి² వి. ఏ. టా. అనౌ.

1. నేటికి మఱుపటి దినము, తేవు.

తే. ఎల్లియెల్లి విధంబుల నెందుఁ జొచ్చె, నేని నా ధర్మతనయుండు
తాన వచ్చి, యడ్డపడెనేని నీవ పెంపారు కరుణఁ, గాచితేని నాచేఁ
బదుఁ గీచకుండు. విరా. 2-282

వ. నీ నక్షత్రంబు రోహిణిగగా యెల్లిరేవతి నీకుఁ జంద్ర తారాబంధం
బులు గలవు. గమనంబునకు రేపకడయ మేలు.

ఉద్యో. 8-180; ఆర్థ. 2-168

2. సమీపములో జరుగనున్న దానిని సూచించుటకు ప్రయుక్త మగును.

క. మొసతలఁబడియెదు నీచెప్పిన యట్టుల తడవుతేదు విరుదులరై
నీవును వీరు నిలువుఁడిదె భండన మెల్లియ వచ్చె నూటలు గనుఁ
డింకన్. ఉద్యో. 8-865

ఎల్లిదము దే. విణ. పలిదము

1. లభ్యువు. తేలికయైనది. చులకనయైనది. గౌరవములేనిది.

చ ...అన్నదమ్ములును బొందిననేరీ కసాధ్యులట్లుగా, కెరవయి నిల్చి
నం గెలని కెల్లిదమై పఱివోదు రెంతయున్. ఉద్యో. 2-88

ఉ. భూమిసురేంద్రులన్ దివిజపుంగవుఁ డాదిగ భక్తిఁ గొల్పుచో,
నేమిట నొక్కొ వారు గడునెల్లిదమై రిటు నీకు నిచ్చటన్.

ఆర. 5-16; ఆశ్వ. 1-81; ఆది. 8-282

2. అగౌరవ పఱుచునది. అవమానకరము.

తే. వేడఁ దొడివూసి కట్టి యవ్విరటుఁ దుత్త,తుండు తోఁజనుధేరఁ
గొల్వొందు బుద్ధి,నచటి కేతెంచి కని విస్మయంబు నొంది, యెల్లి

దంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టులనియె.

విరా. 5-317

వి.

8. పరిహాసము.

క. మృదుభాషణముల దుర్జన, హృదయము ప్రసన్నతా మహిమఁ
బొందునె యెల్లిదముగఁ గొని యంతంతకు, మదమెక్కుం గాక
దురభిమానము వేర్పిన్.

ఉద్యో. 2-34

ఎల్లి నేడు చే. వి. టా. అనౌ.

తేపు, ఈదినము.

అ. ఎల్లి నేటిలోన నెటుగఁ బడరె.

విరా. 3-98

తే. నరుఁడువచ్చు, నిందు మీ పంపునేతకై యెల్లినేడు. మాన. 69

ఎల్లుండి చే. వి. టా. అనౌ.

తేపటి కావలి దినము.

వ. ...దమయంతీ స్వయంవరం బెల్లియో యెల్లుండియో యయ్యెడు.

ఆర. 2-168

ఎల్లెడ; ఎల్లెడలు చే. వి. (ఎల్ల + ఎడ)

అంతట, అన్ని కావులు.

సీ. దమమును సత్యంబు జమయును నెల్లెడ వినుతింపబడు.

కాం. 5-540

చ. ...అంతనం, త నడరి చింతు మెల్లెడలు చారుణ విక్రమణ క్రమం
బునన్.

ద్రోణ. 2-8

తే. ...గురుని, ప్రతి న యెల్లెడఁ జాటించె రాజరాజు. ద్రోణ 1-114

క. అనుమానము లేక తిరిగె నతఁ డెల్లెడలన్.

ఉద్యో. 1-180

ఎవఁడు చే. సర్వ.

కిమర్థకము (ప్రశ్నమును చెలువును)

సీ. ఆరాము, చెవనితోఁ బోరాడి యిరువది, మూఁడు దినములకు
చాఁడి దఱిగె.

కాం. 2-12

(ఇవ్వి. ప. ప్ర.కో-అనందహారి పాశాంతరము సం.ములో ఈ పాశాం
తరము లేదు)

ఎవరు దే. సర్వ. బహు. (౪ఎవడు)

కిమర్థకము. (ప్రశ్నమును నెలుపును.)

క. ఆ యిరువుర నోర్వ నెవరికైనను వశమే కర్ణ. 1-41

వ. ఇది యెవరి ఘోషంబని గోపాలకుల నడిగిన వార టిట్లరి.

ఆర. 8-118

ఎవ్వడు దే. సర్వ. (ఏ+వాడు) ఎవ్వడు. (బహు) ఎవ్వరు

(మహతీ వాచకముగూడ నగును)

1. యచ్చక్షార్థకము.

క. మనలోన నెవ్వడెమ్మెయి, పనివెంటను విరటు మనము చడఁ
యుద మది యెల్లను నేర్పరించి యందఱు, దనతన మది నున్న
తెఱుగు తథ్యమ చెప్పుడా. విరా. 1-85

వ. ఎవ్వనియేని వీర్యంబున నిక్కనయ్య యుద్ధవిల్లె నట్టి యుపరిచరుం
డను రాజుర్ని. ఆది. 4-188

2 తచ్చక్షార్థము నపేక్షించును. సంబంధ సర్వనామము.

క నాయనుచరులం దెవ్వడు, మీ యెడ భయభక్తిలేక విగిలి
మెలగె నేనా యధముని దండితుఁగార్, శేయుదు నతఁడెంతయుం
బ్రసిద్ధు డయినన్. విరా. 1-102

ఆ. ఏనుగట్టువాలు దాన నాకెవ్వరు, గడుపు కూడు వెట్టి కట్టఁ జీర,
యిచ్చి సాకతమున నేలుదు రట్టి వా, రంకఁ బనులు సేసి మెలగు
బుద్ధి. విరా. 1-298

3. కిమర్థకము: (ప్రశ్నమును నెలుపును)

వ. మఱియు దుశ్శాసనుండు వీరులందఱును గొడ్డువోయిన వారలు
పారుపంబుగల మానిసి యిందెవ్వం డనియె. ఉద్యో. 1-852

క. ...కురుపాండవులం, దెవ్వరు మును గడఁగిరి. భీష్మ 1-282

వ. అనుచు మందమంద సంభాషణంబుల సంబోధించు పాంచాలి పాణి
స్వర్ణనంబున మేలుకని యిది యెవ్వరనవుడు.

విరా. 2-167; కాం. 5-7

(ఎవ్వరు. ఎవ్వత-అని మహాతీవాచకైక వచనమునఁ బ్రయోగము)

క. ఇదియొక చాపము విస్మయ, మొదవించుచుఁ గొండ చిలువ
యొకొ వాఁ దగియున్నది ఖచిత కనకకమల స,ముదయద్యుతి
సముపగూహ నోజ్జ్వల మగుచున్

వ. దీనిం బాండవులయం దెవ్వరు ధరియింతురని. విరా. 4-118, 119

(ఎవరు = ఎవ్వఁడు-గౌరవార్థక బహువచనము)

వ. వారెవ్వరంటేని.

ద్రోణ. 8-217

4. ఎంతటివాఁడు, ఏ పాటివాఁడు-ఎట్టివాఁడు

క. మమ్మెఱుగు దెదిరి నెఱుగుదు, నెమ్మి యెఱుగు దర్శసిద్ధి నెఱి
యెఱుగుదు వా.కృష్ణుల పద్ధతి నెఱుగుదు, పొమ్మెవ్వఁడ నేను
నీకు బుద్ధులు సెప్పన్.

ఉద్యో. 8-34

క. ఉమియింప నెవ్వరము భూరసుఱుని కార్యమున కెవ్వరము
ద్రోణుని చిత్తము కాంతి వొందఁజేయుట, మముఁ దెలుచుట
యిట్టులేల మాకొలఁదులకున్.

విరా. 4-227

ఉ. ఎవ్వరున్. ధర్మజు పాటిగారు.

విరా. 1-51

(ఎవ్వరు = ఎంతటి గొప్పవారైనను)

5. ఎల్లవాఁడు (ఈయర్థమున బహువచనముననే ప్రయుక్తము)

వ. తపోమహిమ నెవ్వరికంటె బెద్దయైనవాని మహయాజ్ఞ నుపాసించి
ఆది. 7-8

వ. సురపతి గురుడైన బృహస్పతి వేసిన నీతికాస్త్ర రహస్యంబులం
దెవ్వరికంటె విదురుం దెంతయు విచారదుండు. నభా. 2-125

వ. ఆయుధీయ సురక్షితంబయిన రాజగృహం బెట్టు పొరనగునని
శంకింపవలవదు రమయంతి నివేశంబు ప్రవేశించు నపుడు నిన్నె
వ్వరు వారింప నోడుదురు ఆర. 2-88 (ఎవ్వరు = అందఱు)

ఎవ్వత ఎవతె, ఎవ్వతె

(శిఖండి భీష్మునితో)

క. ఏయు మొకసేరుమై ని,చ్చేయక క్రేడించి యరుగు మెట్లయినను

మ, త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెదఁ, జా యెవ్వతనై జినేమి
సూచెదు నన్నున్. భీష్మ. 3-324

వ. ఇవ్వనిత యెవ్వత. కాంధి. 4-400; ప్రీ. 2-81; ఆర. 7-348

ఎవ్వరివాఁడు

ఎవ్వరికి నఁబ ధించిన వాఁడు, ఎక్కడనుండువాఁడు.

వ. అమ్మహిపతి నీ వెవ్వరివాఁడవని యడిగెనేని పాండవాగ్రజునకు
తానసంబు సేయుదు ననంగలవాడ. విరా. 1-84

ఎవ్వాఁడు సర్వ. (ఏ + వాఁడు) (బహు) ఎవ్వారు, ఎవ్వారలు
ఎవ్వఁడు.

1. యచ్ఛర్తార్థకము.

తే. ఆనుడు నతఁడిట్టు లనియె నాయతుల తాహు, బలముఁ జెనయంగ
భవదీయ పతులుకారు, మూఁడు లోకంబులందు నెవ్వాఁడులేఁడు.
విరా. 2-58

తే. వైష్ణవియుఁ గల్మష ప్రజ ధ్వంసినయును, నైన యీయను
శ్రౌతి ప్రాజ్ఞుఁడైన నెవ్వాఁడు పరియించు యజ్ఞదాన, సమయ
ముల వాఁడు తత్ఫలశతము పడయు. కాంధి. 4-250

ఉ. సారవు ధర్మమున్ విమల సత్యముఁ తాపముచేత బొంకుచే,
తారముఁ బొంగలేక చెడఁజాతినదైన యవస్థ దక్షులె, వ్యార లు
పేక్షనేసి రది వారల చేటగుఁ గాని ధర్మని, స్తారకమయ్య సత్యశుభ
దాయక మయ్యను దై వముండినన్. ఉద్యో. 3-278

2. కిమర్థకము.

తే. కౌరవులలోన నిప్పుదెవ్వారితోడ, ననికిఁ గడఁగుదునో చూచి
కొనఁగ వలయు. భీష్మ. 1-179

ఎవ్వి¹ ఏది బహువచన రూపము.

మా. ఏది.

ఎనఁగు దే. అ. క్రి.

1. అధిగయించు, ఒప్పు.

సీ. తన్వంగి మవ్వువుఁ దనులత నెఁగెడు, నునుఁగాఁతి వెల్లువ
మునుఁగఁ బాఱఁ. విరా. 2-37

క. భూకాత్మకమైన యఖిల. ధాతు చయము వెలిగలేదు తను వా
మొత్తం, కాతత జీవవ్యాప్తి న, మేతముగాకున్నఁ జేష్ట నెఁగదు
వత్సా. కాంఠి 8-388

క. వసునిదుండు ప్రైత్యకంబగు, వసుధా రాజ్యంబు భీష్మువచనమున
గత, వ్యసనుఁడయి తాల్చెఁ దేజం, బెసంగ విచిత్రవీర్యుఁ డిద్దయ
కుండై. ఆది. 4-198

2. కలుగు.

క. ఊరకయుండక పలువుర, తో రవమెనఁగంగఁ బలుకఁ దొడరుపక
మదిం, జేరువగల నాగరికులు, దారు గలసి పొకవలయు ధరణికు.
కడన్. విరా. 1-127

సీ. ధర్మాభిసంరక్షితంబైన భూప్రజ కెంతయు నభివృద్ధి యెనఁగు
చుండె. ఆది. 5-8

3. జనించు, పుట్టు,

సీ. ప్రళయ కాలంబున జలముల విష్టుండు యోగనిద్రారతి నొంది
మేలు, కాంచి లోకంబులు గావింపడలఁప నహంకార మెనఁగెఁ
బ్రహ్మాభిధాన, కలితమైతన్నాభికమలంబునం దిట్లు జనియించి యా
బ్రహ్మ. కాంఠి. 6-479

తే. ఒదవు వృక్ష రక్తమున బుద్బుదము లెసఁగి, పుట్ట కొక్కుతె
యవి జనభోజ్యభావ, మొంది విప్రాదిక ద్విజయోగ్యతాది, పన్న
ములుగావు ధర్మ సంపన్న చరిత. కాంఠి. 5-483; ఆది. 3-51

4. క్రమ్మకొను, వ్యాపించు.

క. దగ్ధములైనట్టులు న, మృగైర్యము లెడలె మండె నాయుధ చయ
ముల్, దిగ్దామం బెనఁగె నసం, దిగ్ధము మనకాజియగుట దీనితో
దగఁగన్. విరా. 4-88

5. సంహరించు, ప్రీతికెందు.

క. ఇమ్ముగ సరస్వతీ తీరమ్మునఁ బండ్రికెందు వత్సరమ్ములు విధి

మార్గమున సద్గుణ సముదాయ మ్మెసగగఁ జేసె సత్త
యాగము నిష్ఠన్. ఆది. 4-8

(ఎసగగఁ అని స. ప. ప్ర-కోశము-ఇది పాతాంతరముగ సం. ము మొ-
చానిలోఁ గానరాదు.

ఎసకము దే. వి.

1. విజృంభణము.

క. ఆ పన్నిద్దఱు నై న్యః, టోపసమేతముగఁ గవియుడును తాంచాల,
త్మాపాం సుతుఁడు భీమఁడు, నేపారిరి నీదుసేవ యెసకం బడఁ
గన్. భీష్మ. 2-378

2. ఆకీశయము, వెంపు.

తే. ...ఎంతయు వంతఁజొందుఁ, జింత యెసకంబు వడిగొని చిక్కు
వఱువ. విరా. 2-292; కాంతి. 1-56

3. ఆవలీం, ఆనాయాసము.

ఉ. కావలి వారిఁ దోలి యెసకంబున గోవులఁ బట్టికొంటినం,...చెడ
మాటలేల ధరణీశ్వర. విరా. 4-192

4. విధము.

అ. అంతఁ దెలిసి రాముఁ డతికుపితాత్ముడై యేలు వాఱతెంచు
నెసక మెసగ, నప్రమేయ శరము లడరించె నవి సత్వరముగ నేను
బ్రతిహతములు నేసి ఉద్యో. 4-324

5. ఒప్పు.

క. ఈదేశము ప్రజ ధర్మజ్ఞ, నాదరసంభావనముల నాజ్ఞానిరతిన్,
యాదవ వీరుల కలనాఁడేది తెఱంగట్టి మనికి యెసకం బారున్
మాస. 184

విణ.

1. అధికము, పొచ్చైనది.

క. స్వాతిగతుండగు శుక్రకుండే తెఱఁగునఁ బరగఁజేయు నెసకపు.
వర్షం, తాతెఱఁగున సాయక వర్షాతిశయం బావహించె నతఁడు.

నరేంద్రా.

కర్ణ. 8-42

2. ప్రయము.

ఉ. అంతక వృష్టి భోజ కుకురావ్యయ భూజరులెల్ల నీదెసన్, బాంధవ
సౌహృద బ్రజయభక్తి విశేషము లొప్ప నీ మనో, గ్రంధియడంగఁ
జేయ నెసకంబునఁ బూనినవారు. ఆర. 4-160

ఎనకమెనఁగు దే. అ. క్రి. ఎనఁగు (ఎనకము + ఎనఁగు)

1. అతిశయించు.

తే. ఇకఁడు పుట్టిన కోలెను నెసక మెనఁగు, దర్పమునన వర్తిల్లు.

విరా. 1-74

తే. తాను జొచ్చిన కతన మత్స్యక్షితికు, నింట నిమ్మెయిఁ గ్రొత్త
యొప్పెసక మెనఁగ, నమ్మహాదేవి యున్నెడ కల్లనల్ల, బాండురాజు
తనూభవ పత్నియరిగె. విరా. 1-808

2. అభివృద్ధిచేయు, వర్ధిల్లు.

క. పలువురు క్రిడింతుగు భూ,వాయాధిప యరయ మంచివారును
గరిర, కుక్కురి ధర్మవతుల కతమున, నిలి నిరసాయత్వ మొంది
యెసకం బెనఁగున్. ఆను. 2-218

3. కలుగు.

తే. తాను జొచ్చిన కతన మత్స్యక్షితికు, నింట నిమ్మెయిఁ గ్రొత్త
యొప్పెసక మెనఁగ, నమ్మహాదేవి యున్నెడ కల్లనల్ల, బాండు
రాజు తనూభవ పత్నియరిగె. విరా. 1-808

తే. విప్రచేమిట చేవత్సవిభవ మొందు, నేమి కతమున సాధుత్వ
మెనక మెనఁగు, నభివృద్ధి యసాధుత్వ మావహించు, మానుషుం
డగు నెద్దాన మహితమూర్తి. కాంతి. 5-506

4. పారమెయు, అత్యుచ్చదశ పొందు.

క. ఒడవెడు తృప్తవెల్లి దమున, వదనము వలువట్లు వట్టె బాసితరాజు
నృదిరారసమానగా వా, హృదయంబున వేడ్క యెసక మెనఁగెడుఁ
దరుణి. విరా. 2-88

తే. సహజమైన యలంకారమహిమ నతిశయిల్లి మహనీయ వైభవ
మెనక మెనగ, వజలు నరపతి మందిర ద్వారభూమి, నేర నరిగి
యా వేగులవారు ప్రీతి. విరా. 8-74

5. ముఖ్యమగు, ప్రధానమగు.

తే. సారమతిఁ బరికింపఁగఁ జారుషంబు, కంటె దైవంబు ముఖ్యంబు
గార్యసిద్ధి, కెచట నేనియుఁ జారుష మెనక మెనగె, నేని యది
దైవ దత్తంబి యంత నిజము. కాంతి 4-41

6. పొందు పడయు.

క. పరమజ్ఞానుల యొద్దను, బరఁగిన నజ్ఞుఁడును బోధ భరితుఁడగు నిరం,
తర మేరుసమీపస్థితి, హిరణ్యరుచి గాక మెనక మెనఁగిన పగిదిన
అను. 8-325

గ్లో. సత్సంనికన్వై పరినర్తితవ్యం విద్యాధికాశ్చాపి నిషేవికవ్యాః,
సువర్ణతాంగచ్ఛతి సన్నికర్షాన్నీలఃఖగో మేరు మివాశ్రయన్వై
సం. భా. అను. 152-30 (నిర్ణయ)

ఎనకొల్పు దే. ప. క్రి.

పురికొల్పు, ప్రేరేపించు, ప్రోత్సహించు.

చ. కుల విశిష్టని సుప్రతు వృద్ధ నార్య భీష్ముని నెనకొల్పి నేనలకు
ముఖ్యుఁడ వీనని యుబ్బుఁజేసె యీ, సునఁ దలపెట్టి చంపికొనఁ
జూచె సుయోధనుఁ డింతయే మగున్. ఉద్యో. 4-207

సీ. నీకుఁ బ్రెగ్గడయునై వెయ్యింపుఁ జెలియునై, కయ్యింబునకు
నెఱుఁగాలు ద్రవ్యుఁ, బాండు పుత్రులతోడి పగకు నిన్నెనకొల్పుఁ,
గొలుపున రజ్జులు పలుకునట్టి, రాథాసుతుం డర్ధరథుఁడు.

ఉద్యో. 4-234

గ్లో. ఉత్సాహాయతి రాజం స్త్యాం విగ్రహే పాండవైస్సహ.

సం. భా. ఉద్యో. 167-3

ఎనరు దే. వి. ఔ.

వంటకై కాఁగఁ జెట్టిననీరు, పచనయోగ్య జలము.

సీ. కాఁగివ యెసరుల కరణిఁ బొరిపారి శరనిధు లుప్పొంగి పొరలఁ

బడియె.

ఉద్యో. 4-116

ఎసలారు దే. అ. క్రి. (ఎసలు + అరు)

ఒప్పు, అతిశయించు.

ఉ. ...నా పయిం, గ్రొవ్వెసలార నీవు శరకోటి వెసం బరగించితేని నే
నవుడు గాని కోపము మనంబున బుట్టదు నూ శిఖండినీ.

భిష్మ. 3-321

ఉ. ...ఆ భుజగేశ్వరు వత్నియాతనిం, జెచ్చెరఁ దానెదుర్కొని విశిష్ట
సమాదరయై యుపాయనం, బిచ్చి తడియ చిత్తమున కింపెసలా
రగఁ దాద్య మిచ్చినన్.

కాంధి. 6-574

క. అయ్యై కర్ణంబుల దెస, నెయ్యం బెసలారఁ గలిగి నియమ
నిరూఢుం, డియ్యన యన సుక్యతంబుల, నయ్యెడు పౌఖ్యంబు
నిహమునందుఁ బరమునన్.

అను. 3-806; విరా. 2-85; స్వర్గ. 51

ఏ

ఏ! అవ్య.

1. అవధారణార్థకము.

క. నావలని రాగముననే నీ విత్తైతి.

కాంధి 6-184

మ. ...వీ, తెరువైనం దన యిచ్చతో బడియె నింతేగాక యే
బూటయే.

ఉద్యో. 3-358

చ. పనిచెద వక్రమున్ జముని పాలికి నన్నరనాధువేగమే, యనుచు
ట కింత యెల్లదోమె యాతనికిన్ మన యాజ్ఞ యారయన్.

అశ్వ. 1-81

2. నిర్దేశము (చూపుటను) బలపఱచును.

క. నాచేతి బలుపుగని నీ,యాచారుగ్మం డోడి తొలఁగి యరిగెను నీవే,
త్రోచి యెట వోవువాడవు. ద్రోణ 4-9

ఏ² అవ్య.

1. ప్రశ్నార్థకము (ఇది సందర్భానుసారముగా ఆశ్చర్య ప్రశంసాదులను గూడఁ దెల్పును)

కా. ఈ దుర్యోధనుఁ డింత గర్వియగునే యీ యున్నవారెల్ల నా,దే
దై న్యంబునఁ బొందు బొప్పదని చర్చింపంద, ఉద్యో. 3-378
(ఇట ఆశ్చర్యమును దెలుపును)

వ. నాయాడిన మాటలకు నయ్యధిష్ఠిరుండు వలికిన వచనంబు లంత
యొప్పునేయని యగ్గించిన. ఉద్యో. 2-117; సభా. 1-7
(ఇట ప్రశంసను దెలుపును)

తే వారు కందమూలంబు లాహారంబులుగఁ, బొదలఁ బుట్టలఁ బడి
యుండి పులుఁగు మెకము,ఁబప మేల్కనుచుండిరే యక్కటకట.
(ఇట దుఃఖమును దెలుపును) ఉద్యో. 3-188

ఏ³ సర్వ.

1. యచ్ఛార్థకము (ఇది తచ్ఛార్థము నవేషించును)

క. ...అచ్యుతుఁడే ది,క్కుననుండు నెమ్మినా ది,క్కునకు జయము
గల్గునని యకుఁరిత కరుణన్. శల్య. 2-341

క ఏ నరుఁడు మానసము ధృతిమాన నుచిత వృత్తినుండు నుదిలగొనక
యెం,దై నను నెయ్యది యేనియు, వానికి దుర్లభములేదు పసుధా
దీకా. శాంతి. 3-161; ద్రోణ. 2-161

2. కిమర్థకము (ప్రశ్నార్థకము)

మ. ఏ జనులు నిత్యాయుష్యలే చెప్పమా. శాంతి. 1-225

వ. ఈ ప్రబంధమండలి కథినాథునిగా నే పురుషునిఁ బేర్కొను
వాడనొ. విరా. 1-8

ఏ సర్వ. అవ్య.

ఏమియొక్క బుద్ధశేషము.

సీ. ఏ కారణమున నేనుయ్యెనో.

కాంతి 8-310

(ఏ కారణము = ఏమికారణము)

క. ఏ పాపమేని లేనిది, కావునవత నొకనిమీద గలిగించిన
(ఏపాపము = ఏమి పాపము) కాంతి. 8-489.

క. విను పాడిగ్రహణము నే,యని వనితకుఁ బుణ్యలోక మప్రాప్య
ము గా,వున నేయుపాయమున నై,నను దగియెడు వరు వరింపు.
నలినదాక్షి. శల్య. 2-210; విరా. 8-51

ఏ. అన్ని అను నర్థమునిచ్చును.

చ. ...ఏ, పనులు నుదాత్త నాగరికభంగుల నీమది కెక్కునట్లు
నేర్పును భయభక్తులున్ మెఱయ రూపుగఁ జేసెద

(ఏ పనియైనను సరియే) విరా. 1-328

వ. (భీష్ముడు) ఏదిక్కు సూచనం దానయై రథికులను హస్తీకులను
నాశ్వికులను దునిమిన. భీష్మ. 8-248

2. ప్రార్థనార్థకములగు మధ్యమ 'ము', 'డు'లకు అనుప్రయుక్తమగును.

వ. అమృతహస్త మొగంబు సూచి నాకు ధర్మంబు లుపదేశింపవే యని
యడుగ నేర్తునే. కాంతి. 1-841

(ఉపదేశింపవే-ఉపదేశింపుము అని ప్రార్థనము)

3 క్రియలవైఁజేరి 'అవును', 'కాదు' అనునర్థముల నిచ్చును.

వ. అడుగ నేర్తునే (అడుగనేరను-అని యర్థము) కాంతి. 1-841

చ. అనఘ యతఁడు దాఁ బిదప నవ్యయ సౌఖ్యవిభూతి నొందఁడే.

కాంతి. 2-408

ఏకట డే. వి.

అపేక్ష

సీ. నెలత చీటిన యెఱకల నెఱిఁదీర్చు జక్కవలు చెందొవల కేకట.
యొకర్ప. ఉద్యో 2-112

ఏగిండు డే. స. క్రి. (✓ ఏగు)

ఏగఁజేయు, వెళ్లఁజేయు, పంపు

ఉ. ...ఇప్పుడ కాలుప్రోలి కేగించెదఁ జక్కనై నిలుము గిట్టి రణం
బున రాక్షసాధమా. అది 6-294

క. ...అంతకుపురి కేగించితిఁ బొలోమ కొంకేయాసురులన్.

అర. 4-86

(ఎక్కడ కోపగించుకొనిపోయినాడు - అని వ్యవహారము)

ఏగు దే. అ. క్రి.

1. పోవు, వెళ్లు.

క. కొలువుగొన నొల్లకుండుట, గలిగినఁ బొమ్మనుట యంతకంటెను
మేలే, వలసినకడ కేగెద నీ, తలఁపెయ్యది యానతిమ్ము ధరణి
నాధా. విరా. 2-224

క. ...ఇంకఁ దడయం, జనదని ద్రావదికిఁ జెప్పి చయ్యిన సేగెన్.

విరా. 2-381

తే. ఊర్ధ్వగతికేగు మానవు లుండునట్టి నెలపులు. అశ్వ. 1-182

2. నడచు.

ఉ. ఇప్పటి భంగి నొక్కడుగు నేగెడు దానికి నోర్య నెమ్మెయిన్,

విరా. 1-148

3. ప్రవేశించు. చొరఁబడు.

అ. ...పెట్టు నతనిఁ జేయొడ్డెడు, వానిఁ దలఁచ నందు వరుఁడు పెట్టు
వాడ యగుట నిక్కువం బింతనూడక, యిట్లు దీవవృత్తి కేగ
దలతె. కాంతి. 1-138

ఏగుదెంచు దే. అ. క్రి. (√ఏగు)

1. వచ్చు, పరెంచు.

(ఇట 'తెంచు' ధాతువు వ్యతిరేకార్థకమును దెలుపును)

క. ...వేగంబున నయ్యెడ కేగుదెంచి నారదుఁ, డెడపడు టించు
కయు లేక యిట్లను నాతోన్. ఉద్యో. 4-349

చ, కురుబల మేగుదెంచెనటె గోవుల బిట్టఱబట్ట. విరా. 4-10

ఏచు దే. స. క్రి.

(నూ. ఆ ని. లో ఈ క్రింది విధమునఁ గలదు -త- ఏజు = బాధి పడు, కష్ట పడు, ఈ ప్రావిడ పదమును బట్టియు శ. ర. ను బట్టియు, సబిందుకముగాఁ గ్రహింపఁబడినది. నిర్ధారక ప్రయోగములు కనఁబడ లేదు. అని) బాధించు.

చ. ... అంగనా, జనములు నన్నుఁజూచి మరుసాయకముల్ దమచిత్త నృత్తు లేచినఁ గొనివచ్చి యిత్తురు విశిష్ట ధనంబులు నాకు లంచ మున్.

విరా. 1-334

కాని ఈ సంఖ్యయందలి 'ఏచిన' అని చూపఁబడిన సబిందుక ప్రయోగము ఆనందవారి ప్రతిలోను, సంశోధిత ముద్రణములోను నిర్బిందుక ముగనే కాన్పించుచున్నది. సబిందుకముగా పాతాంతరముగాఁ గూడ లేదు. తి. ప. ప్ర. కోశముగూడ నిర్బిందుకముగనే తెల్పినది. ఈ యర్థమునఁ గాక 'విజృంభించు' అను నర్థములో ఆనందవారి ప్రతియందును సంశోధిత ముద్రణమునందును అకాడమి ప్రతియందును తిక్కన పద ప్రయోగ కోశమునందును ఈ క్రింది తావుల ఈ పదము గానవచ్చుచున్నది.

విజృంభించు, చెలరేగు.

క. నక లానులు నా దైత్య, ప్రకరంబుఁ దెరల్పి రేచి రాధేయుఁడు నే కుఁ గోలకుఁ దెచ్చెను సోమకల శిఖండాది రథిక మర్దనుఁ డనుచున్

ద్రోణ. 5-216

నీ సమధిఁ బలుఁడు గీచకుని యేచినయెడఁ, బూనిన విక్రమ స్ఫూర్తి తోడ.

సాప్తి. 2-89

ఏడి దే. స.

ఏక్కడనున్నాడు.

క. ఓడితిమె మేము రణమునఁ, గ్రీడికిఁ గ్రేడించిరాక గెలుపే యతిఁడేడి దాగిపోయె నొకో.

ద్రోణ. 1-874

ఏడు దే. వి. జా. (బహు. ఏడులు, ఏండ్లు, ఏండ్లులు)

సంవత్సరము.

చ. అహితుల కప్రభేద్యమగు వాపదమూడగు నేడు మత్పితా,
మహులు చరించి రంతయుఁ గ్రమంబున నాకెఱుంగంగఁ జెప్పమా.
విరా. 1-44

వ, ...ఏఁటేట నిండ్రోత్పవంబు నేయుచు. ఆది. 8-24

మ. తుది రాజ్యమ్మునగమ్ము గొమ్మడవియందుం జేరువంచించియుం,
బదుమూడేడులు నీవునుం దిరిగిరా పాలికపోవచ్చునే.
ఉద్యో. 3-97

ప. బాసదప్పక తాడును బాంచాలియు నొక్కటఁ బండెండెండ్లు వనం
బున వసియించి. విరా. 4-138

తే. ఎన్నికొనుచుండఁ జనుచుండ నేండ్లు వివ్విధమున నాయువు
దోడ్తోడఁదఱిగి జీవ,హాని వాటిల్లఁగా ముత్రయనవధాన, నిద్రమో
హితుడై యున్కి నీకుఁ దగునె. కాంతి, 8-224

ఏడు కాలము; ఏడుగాలము దే. వి.

సంవత్సరము.

వ. ఇట్లు పాండవులు పాంచాలీ సహితంబుగా విరాటు నగరంబున
వర్తించుచుఁ గరిషయదినంబులు గొఱంతగా నేడు కాలంబు
గడపిన సమయంబున. విరా. 2-22

సీ ఏడుకాల మయ్యతుల వ్రతము సల్పి, యఖిల భూలోక సౌఖ్య
ములుఁ ద్రిదివ-తే-మోదమును గండ్రు. ఆను. 4-148

తే. కుడుపునకు ముందరొడ్డుల గోవునకు స,మంచిత గ్రాసముష్టి
నిత్యంబు నేడు, గాల మిచ్చిన నతఁడెల్ల కామ్యములును, బ్రాహ్మ
ణుల కర్థి నొసఁగిన ఫలమువడయు.

అను. 2-415; ఉద్యో. 1-119

ఏడు స. క్రి.

(సూ. ఆ. ని-లో ఈ క్రింది విధమునఁ గలదు-‘ఏచు’నుబట్టి సలిందుక
ముగా గ్రహింపఁబడినది. కాని నవనాథ, వి. పు. ప్రయోగములు నిర్బింధు
కములనుటకు సాధకములుగా నున్నవి. ఇంకను విచార్యము-నవనాథ
విష్ణుపురాణాది భారతేతర గ్రంథముల యందలి ప్రయోగములు చూపి

నారు. భారతమున ఈక్రిందిప్రయోగము అనందప్రతి, సంకో.ప్రతి, అకా. ప్రతి, తి. ప. ప్ర. కో-లలో సఖిందుకముగాఁ గన్పించుచున్నవి. నిర్బిందుకమైన పుకబ్బము భారతమున విశేష్యముగనే వాడఁబడినది)

పీడించి, బాధించు.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థచింత, కునకు నాతురునకుఁ గామ గోచ. కాత్మునికిని వచ్చునే విను నిద్ర నీవు నెఱుఁగు, దెఱిగియుండి యిట్లేటికి నేవ నన్ను. సాప్తి. 1-86

ఉ. ...అటవీస్థలికేఁగుదెంచి యే, కాంతమ యున్నవాడ నియమాబి. రతున్ నను నేవనేటికిన్. కాంతి. 8-569

చ. అనవుడుఁ గీచకుండు హృదయంబునఁ బొంగి లతాంగితోడని, ట్లను ధృతిఁ గోలుపుచ్చెఁ గుసుమాయుధుఁ డేటి విచార మిట్టులే, వ నగునె. విరా. 2-268; ద్రోణ. 2-242; కాంతి. 4-104

ఏఁబండ్రు దే. సర్వ. బహు. (ఏను + పది = ఏబది - దీనికి మహాన్త్ర. హత్యర్థక రూపము)

ఏబదిమంది.

వ. పదంపడి యేఁబండు గూతులుం బుట్టినఁ అది. 8-81

వ. అతండుఁ దదనుచదుల నేసూట యేఁబండ్రు వీరరథికులం బిలుకు మార్చి. కర్ణ. 2-219

ఏఁబది దే. సర్వ. బా. అనౌ. (ఏను + పది)

అయిదు పదులు.

ఉ. వేయను నేల పార్థులును విష్ణులు నేఁబదివేలు వచ్చినం, జేయుదు. మేము గయ్యమొక చీరియు సంపదఁ బండియిత్తుమే.

ఉద్యో. 4-201

తే. ...నవ్వుచు నేఁబది దూపులరము, నందు నాదినం. ద్రోణ. 2-38

ఏకకుండలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

బలరాముఁడు

వ. ...అచ్చోట గదలె హలాయుధుండు రామశీర్ఘంబునకుఁ బోయె

అందుండి యయ్యైకకుండలుండు యామునంబునతీరి జనియె.

శంభు. 2-199

ఏకచక్రపురము; ఏకచక్రాపురము సం. వి. అ. పుం. ఆ. స్త్రీ.

ఏక చక్రము అనుపేరుగల ఒక పట్టణము పాండవులు లాఠా గృహము నుండి తప్పించుకొని వచ్చిన ఏమ్మట బ్రాహ్మణవేషధారులై యిక్కడ భిక్షుక వృత్తి గడపిరి-ఇక్కడనే భీముడు బకాసురుని జంపెను.

సీ. ఏకచక్రమృదాదరి యాభంగి రూపఱుజేసి, రక్షించె నేకచక్రాపురంబు. విరా. 1-74

వ. భీమసేనుండు హిడింబాసురుంజంపి వాని చెలియలి హిడింబను వివాహంబై యేకచక్రపురంబున కేగి యందు బకాసురుంజంపి విప్రులం గాచె. ఆది. 8-15

సీ. కడుఁ గ్రొవ్వి లేకచక్రంబున వారల, కేనింత యెల్లిదమేత యైతి. ఆది. 8-292

ఏకచక్రము సం. వి. అ. పుం.

ఏక చక్రపురము (లేక) ఏకచక్రాపురము.

సీ. కడుఁ గ్రొవ్వి లేక చక్రంబున వారల, కేనింత యెల్లిదమేం యైతి. ఆది. 8-292

ఏకచరుండు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఒంటరిగా సంచరించువాడు.

వ. సద్యసంగ వర్జితులయి మోకచరులయి యనేకనికేతమలైన యతులును. ఆది. 3-222

ఏకచారి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

ఏకచరుండు, ఒంటరిగా సంచరించువాడు.

వ. మాండవ్యుడను బ్రహ్మర్షి దొల్లి మహావలయంబునం గల తీర్థంబు లెల్ల నేకచారియయి సేవించి. ఆది. 4-281

ఏకద దే. వి. ఏ.

ఎక్కడ.

ఉ. ...నీ, కెక్కడ దాగవచ్చు గద నే నని పేయుటకుం గదంగినన్.

శ్లో. 2-249

ఏకత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. ఏకత్వము, ముఖ్యము.

ఉ. ...మహానందరనైకతాత్మల యవక్రమనిష్కల బోధపుష్కలా.

ద్రోణ. 4-885

2. ఏకాగ్రత్వము.

అ. ...అవ్వను దేవనం, దనుభటియింపు నేకతానిరూఢి. కాంధి, 2-280

3. ఒక్కటియగుట, ఐకగ్రతాపము.

క. జనన ప్రళయంబులఁ దనకు బహుత్వంబు నేకతయ శోభిల్లున్.

కాంధి, 6-42

ఏకతము వై. వి. (సం. ఏకాంతమ్ - ప్రా. ఎక్కంత)

ఒంటరిపాటు, ఒక్కరుగానుండుట.

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుజ విశాల విలోచనఁ గాంచి పీఠిమై,

నియ్యకొనంగఁ జేసి.

విరా. 2-245

తే. కోలుమనఁగి గురుండు పాంచాలసేన, నేలకును గోలకును దెచ్చె

నీవు గడఁగి, కౌరవులఁ తాయవలపు మేకతమయైన. నతనిఁ బరి

మార్చుఁ జేకొని యబ్బలంబు.

ద్రోణ 5-301

ఏకతుండు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక ఋషికుమారుడు. వీని పోదరులు ద్వితుండు, త్రితుండు.

క. త్రితుండనగా ద్వితుండన నే, కతుండనగఁ దవస్మినుతులు గలరా
విప్ర, త్రితయము భూపాలురత్తున్కు గ్రతుదీక్షలోనర్చి భేనుగణవస్తుం
బడనెన్.

శ్లో. 2-154

ప్రతీత ప్రకాశతి పుత్రులుగఁ జూకొంది సంఖ్యయందుఁ గలదు. కాని వరుస

ప్రకాశమున భేదము గలదు. మైది కనిష్ఠానుపూర్వకముగాఁ గ్రిందిది

తేష్ఠానుపూర్వకముగాఁ జెప్పబడినదని యనుకొనవలయును)

వ. ప్రకాశతి పుత్రులగు నేకతుండును ద్వితుండు త్రితుండును

మన సత్తములు సదస్యులై రి.

కాంతి. 8-361

శ్లో. అనన్ పూర్వయుగే రాజన్ మనయోభ్రాతరస్త్రియః,

ఏకతశ్చ ద్వితశ్చైవ త్రితశ్చాదిత్యసన్నిభః

సర్వే ప్రజాపతి సమాః ప్రజావంతస్తథైవ చ.

సం. భా. శల్య. 37-8,9 శ్లో.

శ్లో. ప్రజాపతిసుఖాశ్చాత్ర సదస్యాశ్చాభవఃస్త్రియః

ఏకతశ్చ ద్వితశ్చైవ త్రితశ్చైవ మహర్షయః.

సం. భా. కాంతి. 387-8 శ్లో. చూ ఉదపానము

ఏకత్వము సం. వి. అ. న.

1. ఒక్కటియగుట, ఐక్యభావము,

వ. అమ్మరహర పురహరుల యేకత్వంబు మనంబునం గొనియాడి

ద్రోణ 2-288

క. అనఘ యమలోమమునఁ దోఁపును బ్రతిలోమమున లయము

వొందుటయును గల్గును సర్వశత్రుముల కవి, యెనయిక బ్రహ్మ

మును గలయు లేకత్వమగున్.

ఆను. 4-184

2 ఒక్కడుగా నుండుట.

క. ఏకత్వం బన్యత్వ మనే, కత్వము గలుగు వీ మహిమ చందం బాలో

కింప నిపుణులగు ను, శ్లోకులకుం బరమపదము సులభము కాదీ

కాంతి. 4-288

ఏకపాద సం. వి. అ. స్త్రీ.

అశోక వనమున నీకాదేవికి కాపున్న రాక్షసస్త్రీలలో నొకతె.

వ. అమ్మగువ కాపున్న దనజాంగనలు త్ర్యక్షియు, లలాటాక్షియు.

ద్రిస్తనియు నేకపాదయు దీర్వజిహ్వాయుఁ ద్రిజటయు నేకలోచః

నయు మొదలయినవారు.

ఆర. 8-391

ఏకపాదుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకడు.

వ మఱియు స్థానినకు మానసపుత్రులైన మృగ వ్యాధ శర్వ నిర్భత్య

తైకపా దహిర్బుధ్న్య పినాకి దహనేశ్వర కపాలి స్థానిభర్తుడెడం.

గా నేకాదశరుద్రులు పుట్టిరి.

ఆది. 8-68

2. ఒక ముని, అష్టావక్రుని శంక్రడి.

వ. తొల్లి యేకపాడుండను మునివరుండు తన విద్యావిభవంబున సుజాత
యను దాని వివాహంబై వనంబున ఘోరతపంబు చేయుచు ననవ
రతంబును శిష్యుల వేదంబులు చదివించుచున్న.

ఆర. 8-287; ఆర. 8-288

ఇతఁడు ఉద్ధాలకుని శిష్యుఁడనియు ఇతని పేరు కహోశుఁ డనియు మూల
మునఁ గలదు.

శ్లో. ఉద్ధాలకస్య నియతః శిష్య ఏకోనామ్నా కహోశ ఇతి విశ్రుతోఽ
మాత్.

సం.భా. ఆర. 132-8

3. పాగర ద్వీపనివాసి-సహదేవుఁడు రాజసూయయాగ సందర్భమున
దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రకుఁ టోయినపుడు వీరిని జయించెను.

వ. సహదేవుండు దక్షిణ దిక్కున కరిగి...పాగర ద్వీపవాసులైన
నిషాదులం బరుషాదుల నేకపాదులం గర్జప్రావరణుల ... వశ
గతులం జేసి.

సభా. 1-260

విణ. (అ. ఇ. అ.)

అంటి కాలివాఁడు.

వ. అప్పుడు ప్రదీప్త వదనులుఁ బ్రజ్వలిత నేత్రులు నేకపాదులుఁ గరి
తురంగ సింహ సూకరానన సమాన ముఖులును. సౌప్తి. 1-118

ఏకపుత్త్రుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఒక్కఁడే కొడుకు గలవాఁడు.

క. వినవయ్య యేకపుత్త్రుఁడు ననవత్తుఁడు నొక్కరూప యని ధర్మ
పుం, విని నీకుఁ దోడుపుత్రం, ననఘా పడయంగ నిష్ట మయినది
నాకున్.

ఆది. 4-180

ఏకభక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

నిష్పంభక్తి, ఏకాంశభక్తి, అవిచ్ఛిన్నభక్తి, అనన్యభక్తి.

చ. ...మదియదివ్య పరమాకృతి పేర్చిన యేకభక్తి భావనమునఁ

దోచు దీని జనవర్గము గానదు నీక చూపిదిన్. భీష్మ. 1-220

తే. అచరములును జరంబులునైన భూత, సముదయంబులు మణులు
సూత్రమున నున్న, కరణి నీ యంద యున్నవి గాన సమత, నేక
భక్తి నే, గోరెద నిమ్ము దేవ. కాం. 4-240

ఏకభుక్తము సం. వి. అ. న.

పగలు రెండుజాములు దాటిన తరువాత ఒకపూట మాత్రమే తినుట.

సీ. ఏకభుక్త వ్రత మెంతయు నిష్ఠ మాసం తెల్ల నడపిన సద్విజుండు.
అమ. 4-48

ఏకమతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఒక్కటే తలంపు గంది.

ఉ. అందఱుము నేకమతంబగు నిశ్చయంబుతోన్. అర. 7-18

ఏకము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. ఒకటి (ఈ యర్థమున నిత్యైక వచనము)

వ. విశ్వావసుండు పంచవింశక తత్త్వంబునకుం బరంబు గలుగుటయు
నది రూపింప నేకంబగుటయు నారగ జైగీషవ్య దేవం కపిల కుక
సుమంతు వైల్పాదులైన పరమమునుల గోష్ఠి విశేషంబుల విందు.

కాం. 9-148

క. ఏక ద్వి త్రి చతు ష్ఠ్యాహారతః దోచుచుండు హరిభక్త
జనా, లోకమున వాసుదేవా, ద్యోకః ప్రాప్తముగఁ దత్తదుచిత
స్ఫూర్తిన్. కాం. 6-500; శల్య. 2-1; విరా. 4-160

2. ముఖము.

సీ. ధర్మైకనిరతుఁ డాతం దొక్కరుఁడ చూచె. విరా. 2-189

ఏకముఖత్వము సం. వి. అ. న.

ఒకటిగా నుండుట, ఒకే యుద్దేశముతో నుండుట.

వ. పవమాననూనుండు సోదర భుజబలంబు లేకముఖత్వంబున నెచ్చ
డుం గలుగు మనోబలంబు పలనం జరింపకుండె. శల్య. 2-297

ఏకముఖము సం. విణ. (అ. అ. ఈ. అ.)

1. ఒకవైపుననే యున్న ముఖము గంది. ఒకటే యుద్దేశముగంది.

వ. సేనయు నొక్కుమ్మడి నద్దిక్కు దఱిమినం గని కృష్ణార్జునులు నిజ
సైన్యంబు సమస్తంబు నేకముఖంబుసేసి మార్కొనిరి.

శ్లో 1-231; ఆర. 7-14

2. ఏకాగ్రత గలది.

కా. భావం జేకముఖంబుఁ జేసికొని యాపద్ధ్వాంత భానున్ మహా,
దేవుం... శక్తి ప్రాధతం గొల్పెదన్. సాప్తి. 1-109

3. ఏకాధిపత్యము.

ఉ. నాకును నీకు నేటికి రణం బొనరింపఁగ నేను బంప నీ, నేకముఖం
ముగా దరణి యేలుము. కాం. 2-335

ఏకరాత్రము సం. వి. అ. న.

1. ఒకానొక తీర్థము.

వ. ఏకరాత్రంబును తీర్థంబున నేకరాత్రోపవాసంబు సేసి బ్రహ్మ
లోకంబు వడయుదురు. ఆర. 2-267

2. ఒక్క అవోరాత్రము, ఒక రాత్రి.

వ. ఏకరాత్రంబును తీర్థంబున నేకరాత్రోపవాసంబు సేసి బ్రహ్మ
లోకంబు వడయుదురు. ఆర. 2-267

[తీర్థయాత్రలు చేయువారు ఒంటిపూట భోజనము సేయుట విధిగాన
రాత్రులయం దెటుల నుపవాసము చేయుచునే యుందురు గాన ఇక్కడ
అవోరాత్రము (ఒక పవలు + ఒకరాత్రి) అని చెప్పటయే సమంజసము.]

ఏకలిప్యండు సం. వి. అ. పుం.

పారణ్య ధన్యుడను ఎఱుకురాజు కొడుకు, ద్రోణుని పరోక్ష శిష్యుండుం
క్రోధవశగణ సంభవుండు. ఆది. 3-80

చూ. చరిత్ర ఆది. 5-282; మొ. 245 వరకు; ద్రోణ. 5-239

ఇతని కొడుకు అశ్వమేధ హయరథచార్థము వచ్చిన అర్జునునితో,
బోరాడి యోడిపోయెను. ఆశ్వ. 4-111, 112

చూ. అనుబంధము చివరి సంపుటము.

ఏకతోచన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశోకవనమునందున్న సీతాదేవికి కాపున్న రాక్షస స్త్రీలలో నొకతె.
చూ. ఏకపాద. ఆర. 8-381

ఏకవర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకేరంగు గలది (ఇక్కడ సుఖము అని భావము)

తే. కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణముల్ గునుచుపలము, లందు గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితము, లవనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త పర్ణకములు.
సౌరభ్యమాధుర్య సమధికములు. అశ్వ. 2-56

ఏకవస్త్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక్కటే వస్త్రముగలది, ముట్టుత,

ఉ. అక్కొమలి ప్రాతికామ పిఱుంద నేక వస్త్రయు నధోనీవియు
నవిరళ గళితనయనోదకలిందు సందోహ పరిపీడ్యమాన పీనస్తన పరి
ధానాంతరయు. సభా. 2-212

వ. (దుశ్శాసనుడు) అమచు దాయ వచ్చిన నేను రజస్వలను ముట్టు
కుండు మేక వస్త్రను నయియున్నదాన మఱి గురుబంధు జనాధి
ష్ఠితంలైన సభకు నెట్లు రానేర్తుననిన నీ వేక వస్త్రవై తే నేమి
విగతవస్త్రవై తేనేమి నిన్నెట్లుం దోడ్కొని పోదునని బలాత్కా
రంబున. సభా. 2-215

శ్లో. ఏకవస్త్రా అధో నీవీ రోదమావా రజస్వలా,
సభామాగమ్య పాంచాలీ శ్వశురస్యాగతోభవ...

సం. భా. సభా. 68-18

శ్లో. సాకృష్యమాదా నమికాంగ యష్టిః
శనై రువాచాథ రజస్వలాస్మి,
ఏకం చ వాసో మమ మందబుద్ధే
సభాం నేమం నార్హసి మా నునార్య.

శ్లో. రజస్వలా వా భవ యాజ్ఞ సేని
ప్రేక్షాంబరా వా ప్యథ వా వివస్త్రా,
ద్యౌతే జితా దాసి కృతాసి దాసీ
దాసీషు వాసశ్చ యథోపతోషమ్ సం. భా. సభా. 88-31, 38

స్త్రీలు ముట్టయిన మూడు దినములు ఒకే వస్త్రము ధరింపవలెను. అనగా రజోదర్శనమై నది జెబుదలు స్నానపర్యంతము వస్త్రము మార్చరాదు. పోకముడి క్రిందికివేయవలెను-స్నానము చేయరాదు-అని ధర్మశాస్త్రము, వైద్యశాస్త్రమునే గాక సజాతనాచారమును,

కావున ఏకవస్త్రపదము రజస్వంతుఁ జెల్లినది. ఈ సమయమున ఆంధ్ర స్త్రీలు వాడు వైటజెఱుగు జౌతరావలువాడు మేలు ముసుగు నుండదు-“అవిరళగళితనయనోదకచిందు సందోహ పరిపీడ్యమాన పీనస్తన పరిధానాంతయు”-అనునది నన్నయగారి కల్పన.)

ఉ. అసభ కేకవస్త్రయగునట్టి ననుం గొవి. ఫచ్చి నొంచు దు, శ్శాసన్లు
జాచుచుం జతు లసంభ్రములై తగు చేష్టలేక నా,యాసలు మాని
చిత్రముల యాకృతి నున్నయెడన్. ఉద్యో. 3-111

(మూలములో ఈ కావున ఏకవస్త్ర పదప్రయోగములేదు, భీష్మ పర్యములోఁ గలదు.

గ్లో. యచ్చైవ చౌపదీ కృష్టా ఏకవస్త్రా రజస్వలా,

గ్లో. సఖామానీయ దుర్బుధ్దే బహుధా క్లేశితా త్వయా.

సం.భా. భీష్మ. 92-27, 28 గ్లో.

విధి. (అ. ఆ. అ.)

2. ఒక్కటే వస్త్రముగలది.

వ. ఇట్లేకతంబి యేకవస్త్రయై యోడ నెక్కవచ్చు వారి నిరీక్షించు
చున్న సత్యవతిం జూచి యామునివరుండు దానియందు పరవ
కుండై, ఆది. 3-77

(ఇక్కడ ‘ముట్టుత’ అను నర్థము పొసగదు, ముట్టయి నావ నడపుట, ముట్టుకాలమున గర్భోత్పత్తియయి నిలిచి శిశువుపుట్టుట ఆసంభవము.)

సూ. తత్ర ప్రథమే దివసే ఋతుమజ్ఞాన్తి మైథునగమనమనాయుష్యం
పుంసాం భవతి, యశ్చ తత్రాధీయతే గర్భ స్సప్రసవ మనో విముచ్యతే.
ద్వితీయేఽప్యేవం సూతికా గృహేవా, తృతీయేఽప్యేవ మసమ్పూర్ణా
జ్ఞోఽల్పాయుర్యా భవతి.

సుక్రతము శారీరస్థానము. ద్వితీయాధ్యాయము 80 సూ.

పరాశర మహర్షి ముట్టులను ఆసించెనని చెప్పుటయు గర్వము. సత్యవతి దాశవనిత. దాశవనితలు వివాహమునకు బూర్వము ఏకవస్త్రులుగా నుండుట ఆచారమైయుండవచ్చును. ఇప్పటికిని మళయాళ దేశమున ఏకవస్త్ర ధారణాచారము సనాతన మార్గావలంబులలోఁ గనఁబడుచున్నది. సేఁడను కొన్ని కులములందు మగపిల్లలు మేనమామ ధోవతులిచ్చు వఱకు పంచెకట్టని యాచారమున్నది. ఇప్పటివఱకు అన్నిజాతులయందును ఆఁడ పిల్లలకు వివాహకాలమున మేనమామలు తలఁబ్రాలుచీరె వల్లెవాటు వస్త్రము నిచ్చు నాచారము విధిగాఁ గలదు. దీనినిబట్టి కన్యలు వివాహ మగువఱకు ఏకవస్త్రులు అని రూఢియగుచున్నది. దాశకన్య రజస్వలా సిద్ధి పొందినను వివాహము కాలేదుగాన ఏకవస్త్రము ధరించియుండును. ఏకవస్త్రత్వము అవివాహికత్వ సూచకము. రజోదర్శన దినము మొదలు పదాటవ దినమువఱకు డజోదర్శనావకాశముండుటచే సంతానయోగ్య అని సూచించుటకై నను ఏకవస్త్ర శబ్దముపయోగించి యుండవచ్చునేమో ఇది నన్నయగారి స్వకీయ పదప్రయోగము. మూలమునం దీ శబ్దమీ తావున గానరాదు

ఏకవస్త్రధరణము సం. వి. అ. న.

ఒకే వస్త్రమును ధరించుట, దీక్షా వస్త్రమును ధరించుట.

అ. అనిన లెస్సగాకయని ధర్మసుతుఁ డేక వస్త్రధరణియతి వఱం నెల్ల వారు నట్ల యేగు దేరఁగఁ జారులు, బలసి చనఁగఁ జనియెఁ జౌర చేంద్ర. ఆశ్ర. 2-168

ఏకవస్త్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకే వస్త్రము ధరించువాఁడు సైనియుత్తరీయము లేనివాఁడు.

(దమయంతినలు నస్వేషించుట) వ. అంతనుండియు నమ్మహానుభావు నేకవస్త్రుఁనినకేతను నస్వేషించుచు సైరంద్రీ వృత్తంబు నేకొని. ఆర. 2-118

ఏకవారభోజి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

దినమున కొకసారి భుజించువాఁడు.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ నెవ్వఁ డర్థి నెయ్యది యిచ్చిన కేకవారభోజియగుచు నమస్కార సఖ్య, సుఖి నిరాకృతి యహి

కుడై యతివెలుగు.

అశ్వ. 2-172

ఏకవారము సం. వి. అ. న.

ఒక పశ్చాత్తాపము. చూ. ఏకవార భోజి.

ఏకవింశతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఇరువది యొకటి.

మ. క్షితి నెందుం జరియించి భూసకుల నిశ్చేషంబుగా నేకవింశతి
వారంబులు ద్రుంచి యాతడు దుదిన్ శాంతత్వముం బొందె.

కాంధి. 2-66

ఏకవీరుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ప్రముఖుడైన వీరుడు, యోధామయోధుడు.

వ. అప్పుడు గగన మధ్య భాగంబున శాసమానుడయిన మార్తాండు
రెండవ మూర్తియుం బోలె నయ్యెకవీరుండు వెలింగె.

ద్రోణ. 2-60

ఏకశృంగుడు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణుమూర్తి.

అ. ఒక్క శృంగమునన యుర్వియైతిరి పరాహావతార లీల యతిశ
యిల్లి, నట్లుగిట్ట జేసి యార్య జనప్రియ, నాకు నేకశృంగనామ
మయ్యె.

కాంధి. 6-487

ఏకాంతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. రహస్యమైనది. ఇద్దఱకంటె నెక్కుడు జనములేనిది (చోటు)

వ. ...అమ్మహాదేవిగాంచి కాసీనుండు సంక్రమ వినయంబుతోడం
జేరి నూత గోత్రంబును రాధేయ నామంబునుం జెప్పి యభివాద
నంబు జేసి నీవు విజయం చేసిన కారణమి నాకు జేయం గలపని
యెయ్యది యానతిమ్మనిన గుంతి యేకాంతంబుగా నిట్లనియె.

ఉద్యో. 4-58; కాంధి. 1-18

వ. పిలిచి యేకాంతంబున నతని కిట్లనియె.

అను. 2-184

2. ఏకాగ్రము.

బక్క విషయమునే గుఱిగాఁ జేసికొనినది.

క. కామ క్రోధాద్యములగు, నీ మానస వికృతు లుడిసి యేకాంత
గుహ, రాముఁడవై ననువెదకుట, మా మేలొండెల్ల నుడుగు సులభ
వివేకా. కాంతి. 4-80

కా. ...లోకాగమ, న్యాయైకాంత గృహంబునాఁ బరఁగి వానావేద
వేదాంత విద్యాయుక్తఁబగు దానిఁ జెప్పఁ దొడఁగెం తద్భార
తాభ్యాసమున్. ఆది. 8-11

3. కేవలము, ముఖ్యము.

తే. తగిలి నిత్యంబు నేకాంత ధర్మనిరతుఁ, డగుట యుక్తమె పురు
షున కట్టి వాని, వెలయ వెలయ ధర్మకామంబులు విడుచుఁ బ్రాణ,
విగతు సుఖదుఃఖములు రెండు విడుచునట్లు. ఆర. 1-244

ఏకాంతస్థలము సం. వి. అ. న.

ఓంటరి ప్రదేశము, రహస్యప్రదేశము.

వ. ఆట గీచకుండు కందర్ప దర్శ గోచరుండై పరిజనంబుల వంచించి
యేకాంత స్థలంబున. విరా. 2-291

ఏకాంతి సం. వి. న్. పుం.

ఏకాగ్రచిత్తుఁడు, విష్ణుభక్తుఁడు

క, ఫలములు గోరక కర్మంబులు నడపుచు వాని విమల బోధాగ్ని
హరి, బొలియించుచు నిర్వృంద్యత, నెలకొను నేకాంతి జనులు
నినుఁ గండు హరి. కాంతి. 4-236; కాంతి. 6-85, 88, 76

ఏకాంతికము సం. వి. అ. న.

ఏకాంతము గలది.

వ. సాంఖ్యయోగ యుక్తులు బహిర్దర్శనులై నిశ్చయ రహితులైరేని
స్మృతీయ తత్త్వంబు గాననేర రది మోహపంక మగ్నులగువారికి
నుపవాసంబుల నియంబుల వ్రతంబుల నెఱుంగ శక్యంబుగా
దేకాంతిక ధ్యానపరుల కెఱుంగుట గలదు. ఆను. 1-879

ఏకాంతికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. విష్ణుభక్తుఁడు.

తే. వికృతులందును సత్త్వస్థ విధముమేలు, దాన హరిఁ బొందవచ్చు
నతండు నడపుఁ, దత్తవైకారులకు శలంపుఁ దండ్రమెల్ల, వార
కాంతికులు పెరివారి వినుము. కాంతి. 6-506

2. శ్వేత ద్వీపవాసి (విష్ణుభక్తుఁడు.)

వ. శ్వేత ద్వీపంబునకుం జని.... ఏమయ్యెడ వేకాంతిజనుల కింత
నంత నున్నంత.... జయ పుండరీకాక్ష జయ హృషీకేశ జయ విశ్వ
భావన ననుస్తే నమస్తే యను నెలుంగులు నింగిముట్టం గొల్చిరి.
కాంతి. 6-367, 870

ఏకాకారుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కటే విధముగా నుండువాఁడు.

సీ. మనమునఁ జెయులమాటల భక్తి నే, కాకారుఁడై ఆది. 8-110

ఏకాకి సం. విణ. (వ్. నీ. న్.)

ఒంటరి.

సీ. నారహీనములగు సంసారసుఖములు విడిచి యేకాకినై యడవికేగి
కాంతి. 1-58; శల్య. 2-5; కాంతి. 5-142

ఏకాకిత్వము సం. వి. అ. వ.

ఒంటరితనము,

వ. (దమయంతి) తనయేకాకిత్వంబునకు నబలాభావంబునకుఁ ప్రతిపద
న్యాస జాయమాన కంటక మృగ పన్నగ భయంబునకు వగవక.
ఆర. 2-83

ఏకాగ్రత సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఏకాగ్రభావము, చిత్తసమాధానము (మనస్సు) ఒకదానియందే నిలుపుట
మ. మన సేకాగ్రతఁ బొందఁజేయ. కాంతి. 5-121; కాంతి. 6-315

ఏకాగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక విషయమునందే రిగ్గునైనది (చిత్తము. చూపు మొ.)

వ. అద్దేపు నాశ్రయింపు మతం దేకాగ్రచిత్తులై యారాధించిన
వారికిఁ జేరువయగు. ఉద్యో. 2-325

వ. తెగ వాపుటయుం దదీయ స్థానకంబును ముష్టి ప్రకారంబును
నేకాగ్రదృష్టిం గనుంగొను గాండివికి, ద్రోణ. 2-314

ఏకాదశ సం. విణ. (న్)

పదునొకండు, పదునొకండవ;

(ఇది తెనుగున సమాన పూర్వపదముగనే యుండును.)

క. వారల నేకాదశ రుద్రులంగా నెఱుంగుము. అను. 8-57

వ. మెచ్చి భద్రమూర్తులైన రుద్ర విరుంచులు సన్నిధిసేసినం బెన్నిధి
గన్న పేదచందంబున సంభ్రమించు నాకుం గరుడించి కృష్ణుండను
నేకాదశనామంబును నప్రతిహతకాణంబులు నొసంగిరి.

విరా. 4-149

ఏకాదశరుద్రులు సం. వి. బహు.

పదొకండుగురు రుద్రులు—వీరు 1) అజపాదఁడు 2) అహర్బుధ్బుఁడు
3) త్ర్యంబకుఁడు 4) వృషాకపి 5) శంభుఁడు 6) కపాలి 7) దైవ
కుఁడు 8) హరుఁడు 9) బహురూపుఁడు 10) ఉగ్రుఁడు 11) విశ్వ
రూపుఁడు. అను. 8-57; 58

ఏకాధిష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏకచ్ఛత్రాధి పత్యమైనది.

క. ఈ కార్యసిద్ధియగుడును, నీ కతమున నఖిల భాదరణి రాజ్యము
నా, కేకాధిష్ఠిత మగు నిది, నీకును సత్కృత్యభోగనిలయము కాదే.
అది. 6-140

ఏకాయనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏకాగ్రము, ఒక విషయమునందే లగ్నమైనది.

క. వాకును, మనసును గాయము, నేకాయన వృత్తి కాచమెడలం
తపముం, జేకొనునది యది బోధ. శ్రీకి ఘృతంబునకు వెన్న క్రియ
జనకమగున్. కాండి 4-388

ఏకార్థము సం. వి. అ. పుం.

ఒకే ప్రయోజనము, ఒకే కార్యము.

ఆ ఎఱిగి యెఱిగి నన్న నేకార్థముపేతు, బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుప. ఆర. 2-86

ఏకార్థుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఒక్కటే కోరికగలవాఁడు, ఒకే ప్రయోజనము గలవాఁడు.

వ. వారిఁ గూడిన రాజులెల్లము దిగ్విజయంబువాఁడు పాండవుల శేత
భంగపడిన వారు గావునఁ గర్ణతో నేకార్థులమై చత్తుము గెలుతు
మింతియకాని యె డులేదని నిశ్చయించుకొని యున్న వారు.

ఉద్యో. 8-285

వ. శునస్సఖుండను పరివ్రాజకుండు ఎచ్చిన వారిఁ గని వందనంబు
సేసిన వారేభినందించి రతండు నమ్మమలంగలసి యేకార్థుండై
సంచరించె ఆను 8-220

ఏకాశ్వాసము సం. వి. అ. న.

ఒకటే యాశ్వాసము గలది

గద్యము - మహాప్రస్థానిక పర్యంబు సర్వంబు నేకాశ్వాసము

మహా 80; మాస. 227

ఏకాశ్లేషిణి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఒక శానియందే చేరినది. ఏకాశ్లేషి మైతరి.

క. రోషముఁ గామము రాగ, ద్వేషములును లేక భక్తి దిశమై యేకా,
శ్లేషిణిగాఁ గొలుతు రవి, శ్లేషమనోనిలయవృ తి సిద్ధులు నిన్నున్.

కాం. 4-235

ఏకాసనత సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒకే పీఠముపైఁ గూర్చుండుట.

క. పతి దనకు వేమి యిచ్చిన. నశిముదమునఁ బొందవలయు వాస్త్రజ్ఞ
దైవన్, మఱిఁ గొంకక యేకాంత, స్థితి నేకాసనత సున్నిసెట్టు
ప్రమదకున్.

ఆను, 8-294

ఏకీభూతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఒక్కటిగా అయినది,

వ. కృష్ణ ద్వైపాయనుండసు బ్రహ్మ తొల్లి వేదంబు లేకీభూతంబులై
యేర్పడకున్న ఋగ్యజుస్సామాధర్వంబులుగా విభాగించి తన
శిష్యులయిన పైల వైశంపాయన సుమంతు తైమినులంబించి క్రమం
బునఁ జతుర్వేద సూత్రంబులఁ జేయించి. ఆది. 1-30; ఉద్యో. 4-261

ఏకోత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకటి ఎక్కువగాఁ గలది.

వ. ఈ రెండు వంశంబులవలన నేకోత్తరశత వంశంబులయ్యె (ఏకోత్త
రశతము = నూట ఒకటి) సఖా. 1-109

ఏకోద్దిష్టము సం. వి. అ. న.

ప్రేతము నుద్దేశించి మరణదినము మొదలు పదునొకండవదినమునఁ జేయు
శ్రాద్ధము.

క. ఏనుము సపిండికరణ, మృన నేకోద్దిష్టమునను భోజనవిధి వర్జన
మొప్పు నామశింపక, చన చామెతఁ గుడువఁబోవ నజ్ఞనవినుతా.
ఆను. 4-122

ఏగురు దే. సర్వ. (ఏను + గురు - ఏను శబ్దమునకు మహాస్మహా
త్యర్థక రూపము)

అయిదుగురు.

వ. కురురాజు మొదలగు నేగురు రథికులు వెలుచనేసిరి

ద్రోణ. 5-177; ఆది. 7-213

ఏను దే. అ. క్రి.

1. విజృంభించు, చెలరేగు.

క. భుజబలదుర్జయుఁ డింద్రుం. డజయుఁడవు నీవు నీకు నతనికి మీలో,
విజయము దక్కదు మీరే, చి జగంబులు నొవ్వ రణము సేయఁగ
నేలా. ఉద్యో. 1-133

ఉ. ఏచిన యాపురత్రయము నేకశరంబున రూపుమాపఁగాఁ, జూచినఁ
బోవుఁగాని వెఱచొప్పునఁ బోవదు. కర్ణ. 1-286

ఉ. ...ఈ, కావరమైన కీచకుఁడు కామనిపిడితుఁడై యలంకులం,
బోవక యేచి పట్టుకొనఁబోయినఁ దూలెదఁగాక యిమ్మెయిన్.
విరా. 2-228

2. మడించు.

తే. ఏచి మున్నీరు సేయీత నీడ నగ్ని. నుఱుక పాసుకి కోటలు
వెఱుకఁ గడఁగి, నట్లు గాదె రాధేయనీ వద్దునునకుఁ, బోర నెక్కట
మార్కొనఁ బూను టరయ, విరా. 4-213

ఆ. ఆధిక దర్పయుక్తమై బలివర్తంబు, నగముదరి విదారణంబు
సేయఁ, గాలు ద్రవ్యునట్లు గడుబలాడుల తోడ, నేచి వీడు విగ్ర
హంపఁ దొడఁగె. సభా. 2-188

3. అధికమగు, అతిశయించు.

మ. ...పౌ, త్రుని భూరిశ్రవసుం గనుంగొమచు నింద్రుం గ్రేడిసేయం
గ నేచిన పెంపొప్పఁగ కాప్లికుం డరిగె నిశ్చింతంబునం బోరికిన్,
భీష్మ. 1-94

తే. ఎక్కులెక్కుటి పెనఁగిన నింతపట్టు, పెనఁకువలు నిట్టు, లేచునే
వృథివి నింక, జనము లీ కురు పాండవ సంగరంబు, నెప్పికొండ్రు
మనంబు లచ్చెరుపు నొంద. ద్రోణ. 1-178

4. పెరుగు, బలియు.

సి. నెగసిన కొనలేచి నింగి యంతంతకు, నవులఁ ద్రోవఁగఁ దనరారు
దాని (శమీతరు చక్రవర్తి) విరా. 1-162

మానిని :- ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగుతావుల జొంపములం
బాచిన మంచి యశోకములన్. ఆది. 4-20

క. ఏచిన పొదలఁ బొరల్పడఁ ద్రోచుచు, ఆర. 2-85

5. ఉత్పన్నించు.

చ. మృతసుల నూలుకొల్చి యనుమానము లెల్లను కాచి యేచి వా, వా
నములు న్నాయుధంబులును నాయితమయ్యెడు భంగిఁ జేయుచున్.
విరా. 4-187

స. క్రి.

కెలఁత పెట్టు, వీడించు.

చే. ...ఎచ్చ నంగనా, జనములు నమ్మజూచి మరుసాయకముల్ దము

చిత్తపృథ్వీ, చినగొని వచ్చి యిత్తురు విశ్వ ధనంబులు నాకు
లంచముల్.

విరా. 2-884

(‘లంచములిత్తురు’-అనునది తిక్కనగారి భావము)

ఏటికి దే. ద్రు. (ఏమిటికి -ఏమిలోని మివర్ణము లోపించి వచ్చిన
రూపము)

ఎందుకు.

మ. భామా పల్కులించేటికిన్.

విరా. 1-321; విరా. 3-225

ఏటికెదురీడు దే. జాతీ.

ఏటి యందలి నీటి ప్రవాహమునకు ఎదురుగా ఈడు.

(నీటివాలున ఈడుట సులభము సుఖకరముం ఉద్దేశించిన తావు చేర
వచ్చును, ఎదురుగా ఈడుచున్నచో మిక్కిలి శ్రమగలిగి యెప్పుడు నీట
మునుగుడునో యని మానసిక బాధ యేర్పడును. తలకుమించిన
కార్యము చేయ సాహసించినప్పు డీ జాతీయము నుపయోగింతుడు.
తిక్కన-ఏటికెదు రీడునప్పుడు వడు మానసిక బాధ అనుభవించు. అని
యర్థము).

చ. ...వారిజనాథుడు లేని దీనతం, బొరసి కృపైక భాజనతః
బొందిన యప్పురిఁ జూచి మానసం. బెరియ్యగఁ జొచ్చె నేటి కెదు
రీడిన చాడున నేమి నెప్పుదున్.

మౌన. 98

ఏటికోళ్లు దే. వి. బ.

పమస్కారములు.

క. ...వరమిండి వేల్పులార వారనికరుణన్.

వ. అని ప్రార్థించుచు దైవంబుల కేటికోళ్లు నిరూపించుచు బహు
ప్రకారంబులం బలుకుచుండిరి.

ద్రోణ. 2-348, 347

ఏటిది దే. వి.

ఎటువంటిది, ఎంతమాత్రపుది.

చ.తిట్లనదగునయ్య యే నిచట నైనది యింత యేటికిన్.

విరా. 3-225

క. యదుఁ డగ్రతనూజుఁడు నా, హృదయసముద్భవుఁడు నాఁడయిన
మద్యచనం, బదియేటిది యని కడుదు, ర్మదుఁడై చేయక కృతావ-
మానుం డయ్యెన్.

అది. 8-198

పటిమడ చే. వి.

పటి యొడ్డు.

సీ. అనఘఁడౌద్దాలకియను మహాముని దన, తనయుని విలిచి యిధ్మి-
ములు దర్శ, కట్టయు జలపూర్ణ కలశంబుఁ బువ్వులు మఱచి
వచ్చితి నేటిమడఁ గుమార, కొనిరమ్మ వేగంబి చరి.

అను. 2-448

శ్లో. ఇద్మా ధర్మాః సుమనసః కలశక్పాదితో జలమ్,
విస్మృతం మే తదానీయ నదీతీరాదిహ వజ.

సం ఖా. అను. 71-5

పటిమాట చే. వి.

ఎక్కటిమాట, పృథానచనము, అనవసరపు మాట.

చ. ...ఆ, వ్యసిత దరస్మిత స్ఫురిత వక్త్రముతో నిదియేటి మాట.
నల్లని యెడ గానగారె తెమలం బలుకం బనియేమి నావుడున్.

అను. 1-186

క. ధృతరాష్ట్రుండును బుత్తులు, నతిలోభంబునఁ బ్రజాక్షయము నేసిరి
ధర్మతనూజు గెలువవచ్చునె, మతిలేరైరింక నేటి మాటలు మన-
కున్.

భీష్మ. 3-227

పటు చే. వి.

కాణ ప్రయోగము, కాణపుదెబ్బ.

ఉ. పటుఁడై మ్రొక్కువాఁడని యింతుక కొంకక. విరా. 8-188

స. అని యివ్విధంబున నతం దేటు దప్పిన జోహారు పెట్టుటయు (పటు-
దప్పు = కాణప్రయోగము నిలిచిపోవు).

పటులాడు చే. అ. క్రి. (పటులు + అడు)

కాణములతోఁ జోరు, పోరు.

క. అజముటి నడరిన రథికుల, తఱచునకు సుద్రకొడుకు దలఁకక

తా నం,దఱ కన్ని రూపులై యే, దైఱ నవ్వుచు నేటులాదె పీరక
మెలయన్. ఖమ్మ 2-88; ద్రోణ. 8-287

ఏట్లాడు దే. అ. క్రి.

పటులాడు.

తాణములతోఁ బోరు, పోరు.

వ. ఇవిధంబున నేట్లాడుచుం గదిసి గాఁడివి గర్జన కిట్లనియె.

విరా. 5-87; ద్రోణ. 8-180

ఏడ దే. వి. ఏ ($v^2 + 4d$) ఎక్కడ

(అసంగతము-పొసఁగమి తెల్పును.)

చ. అసమున మీఁదెఱుంగక మహాగ్రహ వృత్తిఁ గడంగి చెచ్చెరఁ

బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ తాపఁడు కారవసేన యేడ.

యొంటి ననుట యేడ వాకిది కడింది విచారము పుట్టె.

విరా. 5-234.

తరువోజ :- ఏనేడ నిండ్రాదులేడ వారంకు నెప్పుడు మొక్కుదు.

ఆర. 2-47

ఏడిక వి. (సం. ఏడ)

మేళ, గొట్టె.

నీ. శరభసింహవాహ్ని ప్రసక్త్యచయంబుల నేడికలెట్లెట్ల యెక్కియాడి.

ద్రోణ. 2-210.

ఏడు దే. సర్వ.

1. ఆలునొకటి.

నీ ఏడు సాగరములు నిక్కడక్కఱెట్టి, పలుచని రొంపిమై నలఁది
కొనఁగ. విరా. 2-134.

క. విన వేడగు పర్వము మే,లనఁగా ద్రోణాభిషేక మారిగఁ గల
య,య్యెనిమిది పర్వములను. ఆది. 1-47

2. సప్తవ్యసనములు. ఇవి 1) ద్యౌతము 2) వేట 3) స్త్రీ 4) మర్య
పానము 5) ఆర్థదూషణము (ఇవికామజములు) 6) వాక్పాదువ్యము.
7) దండ పారువ్యము. (ఇవి శ్రోధజములు).

తే. ఒకటి గొని రెండు నిశ్చలయుక్తి శేర్పి. మూటి నాల్గంట గడు
వశ్యములుగఁ జేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు,
విడిచి వర్తించువాడు వివేకధనుడు.

ఉద్యో. 2-87 చూ. వివరణమునకై 'ఒకటే'

ఏడుగడ దే. విణ. ఏడుగడయు

భారత ప్రయోగములన్నియు 'యు' వర్ణకము తోడనే కన్పించుచున్నవి
రెండును ఇంచుమించు సమానార్థకములుగనే యున్నవి. 'యు'
వర్ణము సముచ్చయముగా భావించిన ఏడుగడ విశేషణము అగును,
కానిచో అవ్యయమగును.

రక్షకుడు.

అ. బాలకేళీమీడి భరము గ్రమంబున, విడువఁ గళలయందు వేడ్క
సొనిపి, నయముతోడ నర్తనంబుల శిశింపు, నెలఁత కేడుగడయు
నీవకాదె. విరా. 1-251

తే. తొలుత నీవు నన్నడిగిన దొడ్డవిల్లు, గాండివము ఫల్గుమన కేడు
గడయు నదియ, సమరమున దేవదానవ స్తమితి నైన, గెలుచు
నశ్రమమున దానినలన నతఁడు. విరా. 4-120

అ. అనిన నట్లకాక యఖిల ధర్మజ్ఞాన, ఘనుఁడు మనకునేడుగడయుఁ
దాన, శాఠి నిశ్చయింప నశయం జేటికి, సంఘటింపుఁ దుగ్రసమర
విధము. ఉద్యో. 4-93

ఏడుగడయు అవ్య. ద్రు.

1. సర్వము, సమస్తము.

అ. ఎట్టిపాధువులకును బుట్టిన యింద్రును, బెద్దకాలమునికి తర్ద తగదు,
బతుకొడన యినికి సతుంకు ధర్మువు, సతుం కేడుగడయుఁ బతుల
చూవె. ఆది. 4-65

2. శరణ్యము, గతి.

వ. నీవు ప్రాజ్ఞుండవు ప్రతిబుండవు విశేషించి నాకేడుగడయు నీవ
కావున నీకును మదియ హితం బవేశ్య కర్తవ్యంబు. కర్ణ. 1-54

శ్లో. భవాన్ ప్రాజ్ఞతమో నిత్యం మమచైవ పరాగతిః-

సం. భా. కర్ణ. 11-23

అ. అనఘ నీవు నాకు నాచార్యునట్టుల, నేడుగడయుఁ గాన హితము
సెప్పఁదగు బలాధినాథుఁడుగఁ జేయ నర్హుని, నెల్ల వినఁగ నిశ్చ
యింపవలయు. శల్య. 1-77

శ్లో. గురుపుత్రోఽద్య సర్వేషా మస్మాకం పరమాగతిః,

భవాన్ స్తస్మాన్ నియోగాత్తే కోఽస్తుసేనాపతిర్మమ.

సం. భా. శల్య. 6-18

ఏడునూలు దే. సర్వ. (౪ ఏడు)

ఏన్నూలు, ఏడువందలు.

తే. ఏడునూలు రథంబుల నేవుమాపె.

విరా. 8-214

ఏడుమ్రొక్కులు దే. వి.

నమస్కారములు.

అ. అనఘ యేడు మ్రొక్కు లాబ్ధహస్పతికి మ్రొక్కెద నతండు
నన్ను నదయవృత్తి. నపహసించి తాను యాజకత్వమువకు, నెట్లుఁ
జొరకయున్న నేను బోయి. ఆశ్వ 1-75

(ఏడు మ్రొక్కులు = అనేక నమస్కారములు)

(వేయ మ్రొక్కులు అని—పాతాం)

శ్లో. సంవరోఽయం యాజయితా ద్విజోమాం

బృహస్పతే రంజలిరేష తస్య,

నచై వాపా యాజయిత్యా మహేంద్రం

మర్త్యం సంతం యాజయ న్నద్య శోభేత్.

ఆశ్వ 9-16

శ్లో. మరుతో బృహస్పతే రంజలిం ప్రాహణోత్సః,

ఆశ్వ. 9-22

ఏడు దే. అ. క్రి.

రోదనము నేయు, శోకించు.

నీ. ... ఒక్కరుఁ బలువురిట్లు, సంపత్తి రిది మీకు సంహృష కాలమే
యేడ్చురుగా కార్యనేల చెపుడ. ద్రోణ. 2-254

సీ. ఎటుఁగు గడ్గదికఁ దొట్రల నేడ్చు,

విరా. 4-80

ఏ దైత్యు డే. వి.

1. అతిశయము.

ఉ. ఇమ్మహానీయ రూపమున యే దైత్యుఁ గన్గొని వేడ్కనీకు యోగ్య
మృగు భంగిఁ తెప్పితిమి గాని సరోత్తమ యొందుగాదు.

విరా. 1-226

ఉ. రోహిణి యొండె నొండెను నరుంధతి గాక మనుష్య జాతియే,
యాహరితాక్షి చెల్వమున యే దైత్యు చూడ్కుం నాచి కోలకాదు

విరా. 1-295

2. ఏపు, చేప, విజృంభణము.

చ. మఱియు నొకండు విచిత్ర పవహానతసూతని చెల్లుఁ దెన్నెదల్,
విఱిగి ధరిత్రిబిడయెడ వేగమె వచ్చి శిరంబుఁదన్నె నే, దైత్య గల
యవ్వు శక్త్రు నవధీరితుఁడేయుట యొప్పుగాక యే, పఱిసఁ బరా
భవించిన జనావళి నవ్వరె నొవ్వరే మదిన్. కల్ప. 2-387

సీ. అక్కుమారుఁడు దరహాసాభిరాముడై భల్లమొక్కటి దొడ్గి విల్లు
దునిమి యే దైత్య నిరువదియేను దూపులు వడి నతరింప

కల్ప. 1-254

మ. పఱికిం జొచ్చి కడంగిపోరు విజయన్ చాదవ్వులం జూచి
యే, దైత్యుఁ బాంచాల సుతుండు సత్వరగతిం చేరదైవన్ సారథిం,
బిలుపం బంచి. భీష్మ. 2-283

క. నినుఁ దలవడఁ జూచిన యీ,తని యే దైత్య మంట నొరంగఁ
దలఁచు మిడుతయు,బ్బున కెనయైవాకుం దోఁచిన యది మ్రుందింపు
మితని శత విశిష్టమొల్న్. కర్ణ. 2-348; కర్ణ. 2-368

3. పడి, వేగము, రయము.

క. కేకయులేపుర బలములు, నాకులతం బొంద మార్గ జాసారమునం,
జీకాకు పఱితె భీష్ముఁ డ,నేకగతులఁ దన రథంబు నే దైత్య మెఱ
యన్. భీష్మ. 1-291

క. అక్కుడవి కడగి రథికులు, వెక్కుండ్రు నివాత విశిష్ట భీమాకృతిఁ

బేరుక్కునఁ బొదివిరి నరు నతఁడెక్కుడు మద మొలయఁ జేరి
యే దైత్య సూపెన్. (ఏ దైత్య = లాఘవము) [దోఁ. 3-42]

4. హానిక.

మ, విరథుండై పొలివోని వీరమునఁ బృథ్వీభాగ సంచారియై, శరణాలం
బుల భీమ పేనసుఁడు దాశ్చర్యంబుగా నీ మఱం,ది రథం జే దైత్యగప్పి
కర్ణ. 1-149

5. శక్తి, సామర్థ్యము, నేర్పు.

చ. ...రూఢికి నెక్కిన సూతవృత్తిమై, నని నడిసన్న యే దైత్య బృహ-
న్నలకుం గం దంబుజాననా. విరా. 4-15

చ. ...ఎల్లెడల నాతని కాహ బలాధ్యుడైన యొక్కని రథమేదై-
త్యం గడవఁగా నియమింపుము రాజనందనా. విరా. 4-35

6. వర్చాకము

అ. ఇట్లు దొరలు నొవ్వ నే దైత్యఁ దనచేరి, కొండి సూపి క్రిడి నెలఁగి
దేవ,దత్త మొత్తుటయు. విరా. 5-67

ఉ. ...తమునిందఱఁ దీవ్రశరాన్నిఁ గాల్చఁ జెం,పెక్కిన పాండునంద
నల యే దైత్యఁ దొల్లియుఁ దారెఱుంగరే. ఉద్యో. 4-54

7. తేజస్సు, కాంతి.

ఉ. ...నేల, కెం, పెక్కుచు వచ్చె దీవియల యే దైత్య నోయగమందె-
విరా. 2-819

ఉ. అప్పుడు భీష్ముతేమి హృదయంబుల మమ్మలికంబు గూడగా,
నెప్పటి చందముల్ విడిచి యే దైత్యఁ దక్కిన చూడ్కులొండొరు-
ల నైప్పల ఘాటునం బొందు నీ సుతుపాలికి వచ్చు రాజులం,
దిప్పు దశండు రావలవదే యని కర్ణుఁడలంచి రందఱున్.

[దోఁ. 1-14

8. ఉత్సాహము.

శ. తలచుట్టు చుట్టై గుండలములు పెట్టెను ద్రిండు గాఢముగఁ
గట్టై గరం,బుల వలయంబులు గమఁగొని, యెలన వ్యోమయంగ
నెక్కె నే దైత్య రథమున్. విరా. 4-185

సీ. అంత శల్వండును శాంతనవుండును, నతనికి దోడ్పడి యడరి భీము
అ-వేయఁ దొడఁగుటయును నేఁజైఱ చ్రాపదేయులును దానుఁ
గవిసి యుగ్రలీలఁ, బటు రయముమై సుద్రచాసుతుండు ద్విర్యార
నిశితతుల వారిఁ బొదివె. భీష్మ. 2-284

విద్యు దే. వి.

రోదనము.

ఉ తిట్టులఁబోయి యక్కొలువు తేకున వారలలోని కింతిఁదానట్టులు
దుస్ససేనుఁడదయాకృతిముం దలవట్టి యాడ్వఁగా, నెట్టు సహించె
మామ సతి యేడ్పుటెలుంగున కెట్టు లోర్చె.

ఉద్యో. 1-347; ద్రోణ. 4-194

మేఘము సం. వి. అ. పుం.

పెద్దకన్నులుగల నల్లయిట్టి.

ఉ. ...ఎంతయు సుదగ్రత నా బకవైరి గ్రక్కునన్, వాని నదంగ
బట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించెఁ బంచానన మేఘముం
బొదువునట్లు. విరా. 1-350; కాంధి. 5-382; మౌస. 82

ఏతద్ సం. సర్వ. (5)

ఈ (ఇది సమాస పూర్వసదముగానే తెనుఁగున నుప్తయుక్తము)

వ. జనక సులభా సంవాదం బను నితిహాసంబు గలుగు దాన నేతత్సం
శయంబు వాయు దానిం తెప్పెద వినుము. కాంధి. 6-189

వ. ఏతద్వ్రతానుష్ఠానంబు.

అశ్వ. 4-79

వ. ఏతత్ప్రయోజనంబు.

కాంధి. 3-53; కాంధి. 4-387; కాంధి. 5-228

ఏతదీయము సం. విద. (అ. అ. అ.)

దీనిది.

వ. నాఁడు శత్రువుండ వయిన నిన్ను నేతదీయంబయిన యర్థజాతంబు
వినిపించితినని యప్పురుషవరుతోడం బురుషోత్తముండు వెండియ
నిట్లనియె. అశ్వ. 1-226

ఏతస్మాత్తుఁడు సం. విధ. (అ. అ. అ.)

ఇంతమాత్రమువాఁడు, సామాన్యుఁడు.

కా. ...మాద్ర పిన్నకొడుకేతస్మాత్తుఁడే చూడఁగన్.

విరా. 2-209

ఏతాదృశము సం. విధ. (అ. ఈ. అ.)

ఇటువంటిది, ఈ విధమైనది, ఇట్టిది.

క. మహితాశ్మక యేతాదృశ, మహిమంబు సువర్ణమది సమంచిత
తేజో, మహనీయము తద్దానము, మహత్త్వ మా శివుఁడ యెఱుఁగు
మాకుం జూడన్. ఆను. 8-152; ఆర. 6-192.

ఏతంచ దే. అ. క్రి.

ఏగుదెంచు.

1. చనుదెంచు, వచ్చు.

తే. వేడఁ దొడివూసికట్టి యవ్విరటుఁ డుత్తరుండు దోఁ జనుదేరఁ
గొల్పుండు బుద్ధి, నచటి కేతెంచి కని విస్త్రయంబు నొంది, యెల్లి
దంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టులనియె. విరా. 5-817; విరా. 2-818

2. తీపికొనివచ్చు.

సీ. ...యాదవేంద్రు, శవము సుస్సాతంబుఁ జందన చర్చా స, మే
తంబుఁ జీనాంబరాతిశోభి - తే- తంబు నాభరణ స్ఫురితంబు
మాల్య, యోజితంబును గాఢేసి యాజక ప్రయుక్త మంత్రతంత్ర
స్ఫుట యోగమిం బొనర్చ నేతెంచె సామగానంబు నెలఁగ.

మౌన. 141

ఏది సర్వ. ఏది ($\sqrt{వ^3}$ - ఏ శబ్దమునకు అమహానైహత్యర్థక ప్రథ
మైక వచనము) బహు. ఏవి (అమహాదర్థకము)

1. ప్రశ్నార్థకము.

అ. ఏది కులము నామమైయ్యది యెవ్వరి, దానవు. విరా. 1-818

ఆ. దీనికేది మది యుపేంద్ర.

స్త్రీ. 2-44

క. ...సంజయ, కై వారముసేసె దీవు కాంతేయుల వా, రేవిరణ
సాధనమ్ములు, గా వెఱవక నడచువారు కౌరవుల పయిన్.

ఉద్యో. 2-227

ఆ. ఏది కారణముగ నెవ్వరెచ్చోట నీ, కేమి కిదొనర్చిరి.

విరా. 2-156

2. యచ్చక్షార్థకము.

‘అది’ అను దానితో ఆన్వయము నపేక్షించును.

తే. ...పార్థుండు బయలు మెఱసి సమయంబు దప్పె నీ వెఱిగి దీని,
కేది దగు నది సేయుము మేదినిక. విరా. 5-868

మ. ...హితము దర్శింబున్ విఛారించి చూచి తగుం బొమ్మని
యేది పంచి తది నిశ్చింతంబునం జేసి యున్నతిఁ బొందంగం
నారమై యునికి కృష్ణా నేడుగా వచ్చెనే. ఉద్యో. 3-80

3. కాకుపును దెల్పును.

కా. కాలక్రీడ మహాసుర ప్రకరమున్ భంజింపఁడె యెప్పుడుం, దై
లోక్యంబును భక్తియుక్తిఁ దగ నారాధింపఁడె యట్టి శౌర్యాలం
కారు మహాత్ముఁ డా సరకు సేయం డచ్యుతున్ మమ్ముతం, దేలా
కైకొను నా సుయోధనుని యఁదెగ్గేది యూహింపఁగన్.

ఉద్యో. 2-145

ఎగ్గేది = ఎగ్గులేనేలేదు. అనఁగా అన్నియు ఎగ్గులే అని భావము.

ఏదు¹ అ. క్రి.

1. చెడు, తప్పు, తొలఁగు, నశించు.

క. అప్రయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁ, దవృక కనుఁగొనుచు నుండఁ
దగవేది కరం బొప్పని తమకము చిత్తముఁ గప్పికొనుట నుత్త
లంబు గదురఁగ నచ్చొన్. విరా. 2-36

నీ. ఘోష యాత్రావిధిఁ గురురాజఁ తెఱవట్టి, మానమేదిన చిత్రసేను
కంటె. కర్ణ. 2-24

కా. పెంపేదం దమకిట్టి తక్కువలు రూపింపంగనేలా ? ఉద్యో. 3-108

తే. తన కులంబునఁ బట్టిన ధార్తరాష్ట్ర, లన్నదమ్మంతో విగ్ర
హంబు గొనుట, కుమ్మలించి వివర్ణతఁబొందినట్లు. గంది యెంత
యుఁ తెలువేదె జందురుండు.

ఉద్యో 2-107; కాం. 4-112; కం. 2-228 (సం.ము)

2. ఉడుగు.

మ.న, త్వరతన్ నగ్గడఁ జాతె నవ్విడుదు గర్వంబేది వెల్వెల్లఁగన్.

శ్లో. 1-802

ఆ. చలన మేది పుట్టుఁ జాపునుం బిడవెట్టి, యామిషార్థిజనుల నపహా
సింఁచు, చెలమి తోడలేమి కలిమి వాటింపని రమణునికి యజగర
వ్రతఁబు.

కాం. 4-62

సీ. వెగడునఁ జెయ్యెది వేగంబు లేటి సం, శస్త్రకు లద్దును సాయకమల.
(ఇది స. క్రి. యు నగును)

కర్ణ. 2-229

3. లేనిదగు, పోయినదగు.

క. ముట్టఁబడి దీర్ఘసూత్రుం, దిట్టట్టరుగంగ నుపాయమేది యొక
నిచే, బట్టవడఁ దనదు డెందము, పట్టువదలి చకిత వికల భావేం
ద్రియుఁడై.

కాం. 3-198

స. క్రి.

పొందు.

కా. పాండుత్మావరనూను సైన్యములు దర్పంబేడుడున్.

ద్రోణ 4-9-7

ఉ. ప్రల్లదమేది యిట్లు శిశుపాలుఁడు వజ్రహఠాత్రితుల్యుడై, శ్రే
ష్ఠుడు.

సభా. 2-89

విదు² చే. వి.

ముండ్ల పంది.

వ. ఇట్లు విరథుండును విశిఖత చేహుండునునై యతఁ డేదు వెరిగి
నట్లు నీదు మఱిందియగు వృషకు నరదంబుమీఁది కరిగె.

భీష్మ. 3-80

విదువెరుగు; విదువెలుగు చే. అ. క్రి.

ముండ్ల పంది విజృంభించు.

వ. ఇట్లు విరథుండును విశిఖత చేహుండునునై యతఁ డేదువెరిగి
నట్లు నీదుమఱిందియగు వృషకు నరదంబు మీఁదికరిగె.

భీష్మ. 3-80

వ. సుఖద్రా తనయుం డతని రథశంఖులను సారథినిం జడియమోడి
మనజోదుల యమ్ముల నేడువెఱిగిన చందంబున సౌజన్యని దెనకు
నడచి యాతనికి నడ్డవడిన. ద్రోణ. 2-119

శ్లో. శరాచితాంగస్సౌభద్రః శ్వావిచ్ఛత్రుత్య దృశ్యత. ద్రోణ. 49-6

వ. అయ్యోధవరుండు దురగసారథి సహితంబుగా రథంబు శకలం
బులుసేసి యతని తను వేడ వెఱిగిన తెలుంగుగా మెటుంగుటమ్ము
లు గిరికొల్పినం గెరలి యన్నిశాచర నాథుండు (ఘటోత్క
చుండు) ద్రోణ. 5-207

శ్లో. సోఽదృశ్యత ముహూర్తేన శ్వావిచ్ఛ లలితో యథా.

సం. భా. ద్రోణ. 176-55

సీ. — అతఁడొండొక చాపమెత్తి తఱచుటమ్ముల నేడు వెఱిగిన చం
దంబు, నేనె రయంబునఁ జీత్రసేచు. కర్ణ. 1-97

(ఏదు వెఱిగిన - అని సం.ము)

ఈ ప్రయోగములలో మొదటి ప్రయోగమునందు మాత్రమే
ఆనంద, సం.ము లందు లఘురేఫము గన్పించుచున్నది. వెలుగు = విజృం
భించు అర్థములో శకటరేపమే నిఘంటువులఁ గానవచ్చుచున్నది.

ఏనగు; ఏనవ దే. విణ.

అదుదవ.

వ. ద్రుపదు నేటికి డెబ్బదియేనగు దివసంబునం దౌవమాసంబున
శుక్లంబున నష్టమియు రోహిణినాఁడు స్వయంవరం బని ఘోషిం
పం బించి. ఆది. 7-24

వ. ఏనవనాటి రాత్రి సమటయుండెల తెలివేగునప్పుడు ధనంజయుండు
సేనాపతి రావించి మకర వ్యాహంబు సంఘటించుమని నియ
మించిన. భీష్మ. 2-344

ఏనస్సు సం. వి. స్. న.

పాపము

క. మానసముల నింద్రియముల, నేనియుఁ జేయంగబడిన యేనఃపుంజం

వీనిర్మలేతిహాసము. వీనుల నొక్కింత సిలుక విరియు సకలమున్.

స్వర్గ. 88

వీనాళ్లు దే. వి. బ. (పను + నాళ్లు)

అయిదు దినములు.

క. నానాస్త్రి శస్త్రచయ బడ, కానలముం గవియఁ జేసి యత్యుగ్గ
త నే, నాళ్ళన యప్పొండవ, నేనా సాగరము నిపురఁజేయుదు
నధిపా. ఉద్యో. 4-418

వీని; వీనియు నేని (పన్ అనునది 'పనియున్' అను దాని సంక్షిప్త
రూపము)

1. (చేదర్థకము.)

(క) పక్షాంతరమును దెల్పును.

వ. నా వలనం బ్రయోజనంబు గొనవలయునేని నొండుమాటలు
గక్కి పనులం బరికింప నియోగింపుము. విరా. 1-286

(కొనవలయునేని = కొనఁదలచిన పక్షమున)

ఆ. ఎఱిగిరేనిఁ జాల నెగ్గు వాటిల్లు (ఎఱిగిన పక్షమున) విరా 1-47

మ. అది కాదే దెగి బంటవై యుటుము (కాదేన్ = కానిపక్షమున)

ఉద్యో. 8-98; విరా. 8-8; శల్య. 1-48

ఆ. సభకు వచ్చి ధర్మసందేహ మడిగిన, నెఱిగి చెప్పకుండిరేని సభ్యు.
లన్మతదోష ఫలమునం దర్థ మొందుదు, రనిరి ధర్మవేదులైన
మునులు. (చెప్పకుండిరేని = చెప్పని పక్షమున) సరా. 2-237

(గ) వికల్పమును దెల్పును.

క. మానవ వాయక యగ్రజాఁదైనను నమజన్ముఁడేని నన్యాయంబుం
బాని సహౌదరులకుఁ గీ. డైన నతఁడు దండుదండండు రవ నీపతికిన్
అను. 4-136

(అగ్రజాండు గాని యమజన్ముఁడు గాని)

ఆర. 1-54

చ. సందేహములేమిని దెల్పును. -తే- పాండుపుత్రుల కేను దప్పని

మనంబు గలుగుచాననయేని నోకమలమిశ్ర, కీచకునిదెస నన్నొక
కీడు తెరువు, వొరయకుండంగ రక్షింపు కరుణతోడ.

విరా 2-109

2. అపవర్గము.

(క) ఉత్కర్షమును దెల్పును. (ప్రాశస్త్యమును దెలుపును.)

మ. పనితావేషము గల్గియున్నయది చెల్వం బాడుచందంబుగా,దు
నిరూపింప మహానుభావతయు నిర్దోషత్వమున్ రాజసంబును శోభి
ల్లెడు నెవ్వడే నొక జగత్పూజ్యుండు గ్రీడార్థమిట్లు పరం దార్పిన
రూపుగావలయు మీరూహింపుడా యట్లగున్. విరా. 1-231

(ఎవ్వరేన్ = ఎవ్వరో యొకమహాత్ముడు)

ఆ. అడరు శోకవహ్ని యాటనేర, దిండ్రపదవి నేరే నేనియుఁ గావున,
భద్రసంబు సేయకుండువాడ. భిష్మ. 1-198

(గ) అపకర్షమును దెలుపును (నికృష్టతను దెలుపును)

ఆ. ఎవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి, నన్నుఁ బంపఁ దగునె నన్ను వాడ
కొలుచునెడ ననుజ్ఞగొననె నీచములగు, పనులకేను జాలకునికి
సెప్పి. విరా. 3-96

(ఎవ్వరేని = ఒకానొకనికృష్టని-ఎద్దియే నొకటికి = ఏదియో యొక
నికృష్టమైన పనికి) కాంతి 2-288

శా ఎచ్చోనై నను నిల్చు వాఁకటికి నేమేనిం గొంచున్ రాక్షయై, చచ్చో
నెమ్మి శయించు నగ్నిపరిచర్యం కాసి వర్తించు (ఏమేనిన్ = ఏది
చిక్కిన అది)

చ.... ప్రతీపుఁ డిట్లనియె నంబురుహాసన యగ్నిసాక్షికం. బునఁ బరిణీత
యైన పతిఁబొల్పుగ నొక్కతఁగాని యన్యలన్, మనమున సేనియుం
దలఁచ మానిని. ఆది. 4-137

(చ) వివక్షింప వీలుగామిది దెలుపును

చ. అధిపుమఱిది సింహబలుఁ డప్పుకు మ్రొక్కఁగవచ్చి నన్ను న, త్యధిక
మనోజరాగమతియై కనుఁగొంచుఁ గడంగి యెన్నియేన్. విధము

లఁ బల్కి నాకుఁ దనవిన్ననువెల్లను జూపి చెప్పి మానధనవిహీనతం తెనకనం గడునేవము పుట్టి యయ్యెడన్. విరా. 2-170

(ఎన్నీయేన్ = ఇన్నియని వివరించి చెప్పటకు వీలులేనన్ని)

3. నిర్ధారణము లేమిని సూచించును.

క. వచ్చితి ననవుడు విని జను, లెచ్చెరువును నందియంబు నడరెడు మదితో,నిచ్చెలువ కడుపుకూటికి, నెచ్చటనే నిలుచునట్టై యిది పలుకగునే. విరా. 1-299; ఆది. 1-150; ఆది. 5-188

(ఎచ్చటనేని = ఈచోటాచోటు అనకుండ ఎచ్చటనైనను)

జి. అట్టియెడం గొందఱు, జననిఁ దొఱఁగి యెక్కడేనిఁ జనిరి (ఎక్కడకో-ఇదమిత్థమని చెప్పటకు వీలులేదు.) ఆను. 1-196

చ. అది యెట్లని యడిగిన శర్మిష్ఠ లజ్ఞావనత వదనయయి యిట్లను నెందేని నుండి యొక్కమహాముని నిఖిల వేదవేదాంగ పారగుండు వచ్చి ఋతుమతి నైయున్న నన్నుం జూచి నాకుఁ బుత్రోత్పత్తిఁ బ్రసాదించె ఆది. 8-181

(ఎందేనినుండి-ఎచ్చట నుండియో - ఇచ్చటనుండి యని చెప్పటకు వీలు లేదు.)

4. వాక్యాలంకారముగ నుపయోగించును.

కా. మనకుఁ జాండురాజ తనయ వర్గమునకుఁ, గయ్యమయ్యెఁ బెద్ద కాలమేని, నెదురుచూచుచుండ నొడవె నివ్వెధ మిందుఁ, బూనిచేయ వలయు దాని వినుము. భీష్మ. 1-75

(పెద్దకాలమేని = పెద్దకాలము)

ఉ. ఇంబుగ సర్వలోకజను లెవ్వనియేని ముఖామృతాంశు బింబంబున నుద్భవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణరం, ద్రంబను నంజలిం దవిలి ప్రాపుదురట్టై మునీంద్రలోక వం. ద్యుం బరముం బరాశర సుతుం బ్రణమిల్లి కరంబు భక్తితోన్. ఆది. 1-76

(ఎవ్వనియేని = ఎవ్వని)

(‘ఏని’ కళగాఁ గూడఁ గొన్ని ముద్రితప్రతులఁ గానవచ్చుచున్నది)

ఎటయేని పోయెడన్.

ద్రోణ. 2-288 సంము

ఏనిక వి.

ఏనుగు.

సీ ఏనిక బదమున కెలయు తేటుల మొత్తములు. భిష్ణు. 1-104.

ఏనికపోరు వి.

ఒక యేనుగు మఱొక యేనుగుతో జేయు యుద్ధము.

వ. తమ్మనేన లేనికపోరు సూచనట్లు సూడం బోరి పోరి

ద్రోణ. 4-282; శల్య. 1-171.

ఏనికలావు వి.

ఏనుగు బలమంత బలము గలవాడు.

క. నీ నమ్మిన భూరిశవు, దేనిక లావు.

శల్య. 1-28

ఏను¹ నేను (బహు. ఏము)

వ. ఏనును భక్తిమయంబగు సాష్టాంగదండప్రణామం కాదరించి.

విరా, 1-13

ఉ. ...వంకమాట లే, నేర.

ఉద్యో. 8-98

సీ, ఏము సంపితమని యించుకేనియు నహంకారంబు వారికి గలు
గదు. అను. 5-58

ఏను² సర్వ. టె.

1. అయిదు.

తే. రాధాసుతుం దేనె నిరువదియేను నారాచములు. కర్ణ. 2-212

ఉ. ...తదీయ దేహముల్, ధీరుడు సూచె దాశసముదీర్ఘతఁ
బొల్పినవాని నేదిన్. అది. 7-276

2. పంచజ్ఞానేంద్రియములు. 1) త్వక్కు 2) కర్ణము, 3) చక్షువు (కన్ను)
4) జిహ్వ. 5. శ్రూణ్యము (ముక్కు).

తే. ఒకటిఁ గొని రెంటి నిశ్చలయుక్తి జేర్చి, మూటి నాల్గింటఁ గదు
చక్రములుగఁ జేసి, యేనిటిసే గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యెదు,
విడిది వర్తించువాడు విచేకథనుడు. ఉద్యో. 2-37

చూ. వివరమునకై 'ఒకటి'

ఏనుగు: ఏనుగు వి.

గజము, దంతి.

అ. వసుమతీకుపాల వర్తించు నేనుగు, తోడనైన దోమతోడనైన,
వైరమగు తెఱంగు వలవదు. (ఏనుగు = మిక్కిలి గొప్పవాడు)

విరా. 1-189

క. కామర, కొల నేనుగు సొచ్చినట్లు గురువుగఁ జొచ్చెన్.

విరా. 8-188

క. ఆ తే రయ్యేనుగైతె నాకసమునకున్.

శల్య. 1-816

ఏనుగుకయ్యము వి.

ఏనుగుమీద నెక్కి చేయుయద్దము-ఏనిక కయ్యము.

వ. అట్కురునాథుం డేనుగు కయ్యంబునకు వెరవుగల గళింగ
వంగాంగ మగధ సుహృ పౌండ్రాది దేశంబుల బలంబుల గవయిం
చిన.

కర్ణ. 1-343

ఏనుగుకొమ్ము వి.

అస్త్ర విశేషము.

క. అమ్మల నేనుగు కొమ్మల, నమ్మత్తగజమ్ము నొంచి.

భీష్మ. 2-246

ఏనుగునకు సిదులు నూపినట్లు; ఏనుగునకు నిళ్లునూపినట్లు
జాతీయము.

ఏనుగునకు అంకుశములు చూపిన విధముగా, అంకుశములను తూచి
యేనుగు విజృంభించినట్లు విజృంభించి-అని భావము 'సిదులు' అను
అంకుశవచన ప్రయోగము ఏనుగు విజృంభణాతిశయమును తెల్పును.

క. కనుగొని సాత్యకి యేనుగునకు సిదులు నూపినట్లు
కోపంబున భీష్ముని మీదఁ గవిసి యుజ్జ్వల, సునీళి కల్లంబు
నేసె సురలు నుతింపన్.

అను 2-287

తే. అవుడు రాధేయుఁ డిమ్మెయి ననుకూపాటుఁ, తూచి యేనుగునకు
నిళ్లు నూపినట్లు, గవిసి హయముల మేల్చి భూకాంత తనయు,

నేసి పండ్రెండు శరముల నేసె నరుని.

విరా. 5-81

ఏనుగు మొగసాల వి.

యామకుంజరములుండెడి ముఖకాల, మొదటి మొగసాల (యామకుంజరములు = మూడుగుంటల కాలము కావలి కాచు ఏనుగులు.)

వ. నారాయణుండు సమృద్ధమందగమనంబునం జని మడి తోరణసుందరం బగు రాజమందిర ద్వారంబు ప్రవేశించి కక్షాంతరంబులు గడచి యేనుగు మొగసాలఁ జొచ్చి యరదంబు దిగ్గి.

ఉద్యో. 2-176; ద్రోణ. 3-7; కాంధి. 1-360

ఏనూలు దే. సర్వ. (ఏను² + నూలులు)

అయిదు వందలు.

వ. జయద్రథుండు రాద్రం బెసంగు వేగంబు మెఱసి మెఱుంగుటమ్ముఁ లేనూ అతనిపై నడరింప.

భీష్మ. 8-56

ఏపడఁచు దే. స. క్రి. (√ ఏపు)

1. గర్వమడఁచు—అణఁచు.

మ. ...ఏపడంపుము దిపు న్నారంభివై.

కర్ణ. 2-307

2. చంపు

క. విను మేను గల్గిసారెలు, గొని కవటపు నెత్తమాడు కుశంతఁ గూడొఁ పునిచారి నేపడంచుట, ఘనకామనైవైర కేళి గాని దురాత్మా.

శల్య. 2-281

ఏపడరు దే. అ. క్రి.

విజృంభించు.

మ. ...మన యద్భుతద్విపము కోధావేశ దుర్ధాంత దర్ప విలాసోద్భట భంగి నేపడరి కారవ్యాంబుజ శ్రేణిఁ జిక్కు, వడంతేయదె యొక్క నైల్మిడివ నికున్ వేడ్క సంధిల్లగన్

విరా. 1-56

ఏపలు దే. అ. క్రి.

ఉత్సాహము చెడు, గర్వమడఁగు.

వ. అట్టియెడఁ దమమీఁది మామనులు వడినం తెడి తిరిగెడు హయగజ

స్వందనంబులు దురంగ మాతంగ స్వందనంబులు రూపతిన నేపతి
మెలంగు నయ్యై యారోహకులునై.

భీష్మ. 2-91; భీష్మ 3-289

క. మఱియును శరశతము మెయిన్, గిఱిగొలిపిన వృష్టి వరుడు
గినియగలే కే, పఱియున్న జూచి యార్చుచు, మెఱసిరి నీ తనయు.
లుబ్బుమిగిలి నరేంద్రా.

ద్రోణ. 3-271

ఏపారు దే. అ. క్రి. (ఏపు + ఆరు)

విజృంభించు, చెలరేగు

క. చాపాచార్యుడు సాత్యకి, చాపము దునుమాడి సూతు సమ్మా
ర్థితుఁగానే పారి యేయ రథ. చ్యాపారము దాన నడపి యతఁ
డని సేనెన్.

ద్రోణ. 4-52

క. ఆపన్నదబ్బు నై న్యాటోప సమేతముగఁ గవియుడును బాంచాల,
ఞ్జాపాలసుతుఁడు భీముఁడు, నేపారిరి నీదుసేవ యెనకం బడఁగన్.

భీష్మ. 2-878.

2. అతిశయించు, ఎక్కువగు

క. ఏపారి తొల్లి త్రేణా, ద్వాపరముల సంధి నొక్క వజ్రపుఁ ధరిత్రి.
తాపంబు జేసె జనముల, పాపంబున వత్సరములు పండ్రెం డధిపా.

కాంఠి. 3-279.

ఆ. దైవ విహిత మగుటఁ దప్పింపరాకున్న, యట్టి యల్పదుఃఖ మను
భవించి, తింక నిట నుఖంబు లేపార నాతోడ, విహరణం బొనర్చు.
విమల చరిత.

స్వర్గ. 42:

కా. ఈడం బోవక వీరమై బొడువఁగా నేపారు ఘోరాజి.

ఆది. 1-89.

3. కోభిల్లు, ప్రకాశించు.

సీ. దీని వసించుటఁ దా నొప్పి పెంపున, నేపారు మందిరం బెద్దియొక్క.

విరా. 2-30

సీ. కిసలయహస్త కెంగేల నేపారు క్రొమ్మించను లేయెండ మిగులఁ
బర్చ.

విరా. 2-37

4. ఒప్పు.

కా. ...ఇ, ప్రేమంగేమంగుఁ దాకునట్లు సమరంబేపారఁగా నయ్యెడన్.

విరా. 5-191

5. అధికముగాఁ గలుగు.

మ. ...అప్పు మండపము సఁజింపఁగా నేమఁ గట్టలుకన్ బెప్పలి
గోల వేసినటు లుగ్రాకార మేపారఁగన్. విరా. 2-281

ఏపు దే. వి.

1. బౌద్ధశిష్యము, గర్వము.

నీ నేలయు నింగియుఁ దాళముల్ గాఁజేసి, యేవునరేగి వాయించి
యాడ. విరా. 2-184

కా. ఈకొరవ్యల నెల్లఁ గాచికొవవే యేహాప్సరెందుం దుదీన్, కోకం
బొందక వేగమై గడలి కృష్ణంగూడఁబోవే నృపా. ఉద్యో. 4-24

2. పరాక్రమము.

క. ... నరుఁ దేవున ముట్టిన నతని పొంతఁ బోదుమె యధిపా.
విరా. 4-198

3. బలము, శక్తి.

అ. యోగబలము లేని యొకభఁగియోగి బల్, ద్రోపులేని, మీను నేవు
లేని, మృగము వలయుఁ మరియు దెగిపోవ నులుకంగ, లేనియట్లు
భవము లోన నడఁగు. కాంఠి. 5-578

4. అధికము, అతిశయము.

నీ. ఏకారణంబున నేమయ్యెనో వానయేవునఁ దెగియెఁగా నోవు
నకట. కాంఠి. 8-310

ఉ యుద్ధముమీఁది వేడ్కయు మహోగ్ర విరోధుల నల్కఁజేయు ధ
ర్మోద్ధతియున్ సుయోధమణి యున్నతి నై పని యేవు.

ఉద్యో 3-55

5. ఉత్సాహము.

అ. అప్పు దేవదంగి యన్ని సేనలు భీష్ము, రథము పొంత, కొదిగె.

విరా. 5-154

తే. ఏచి దుర్యోధనుండు చేపిచి యెలుగు, మాపి పురికొల్పు నెంతయు
నేపు మిగిలి, మనబలంబులు పొందుకుమార సైన్య, చమితితోఁ
దాఁకె నత్యంత సంకులముగ. భీష్మ 2-28

తే. అచట వృత్తాంత మరయంగ ననుదినంబుఁ, దగిన, వారలఁ
బుచ్చుచుఁ దలఁకుచుండు, నేను నదియాదిగాఁ జింత నేపురక్కి,
స్రక్కియిందియు రాజుల నుక్కుమడఁడు. ఉద్యో. 4-161

6. విజృంభణము.

ఉ. ఆ పరమేశ్వరుం డితని కప్పుడు దివ్యరథోత్తమంబునుం, జాపము
నస్త్రుకోటియుఁ బ్రసన్నత నిచ్చి రణంబునందు నీ, యేపున కోర్వ
దేవగల కేనియు దై త్యుంకేని రాదు పొ, మ్రోపగజేని గెల్వము
మహిం జరణం విడకుండు మాజిలోన్. కాం. 2-437

7. విధము.

ఉ. ఇమ్మెయిఁ దమ్మునిం దునుము నేపు గనుంగొని యోహటించి
శ్రుమ్మునఁ జెవఱుం దొలఁగెఁ గర్ణుడు. ద్రోణ. 2-55
మ. ...కుంభజుండు విలసద్దోర్ధంఁడ చండాకృతిం, దెరలం బైఁ జను
దెంచు నేపు మనలం దీర్చంగ నోపుం దుదన్. ద్రోణ 5-803

8. అనురక్తి.

క. పాపంబులు కర్ణము లతి, యేపునఁ జేయంగ నవియు నొంపగు
ధర్మ, వ్యాపారంబు లకార్యము, లై పరిణతిఁ బొందెనేని నట్టుల
చేట్లున్. ఉద్యో. 2-69

9. వాఁడిమి.

వ. ...కృపాచార్యుల తూపుల యేపు రథ్యంబుల నొంచి సారథి
క్రొవ్వడంచి యాద్రుపద నందను తనువు నెత్తుటం ద్రోచి
యల్లింబు గలంచె. కర్ణ. 1-168 (చూ-కర్ణ. 1-168)

10. శ్రుము.

తే. చేసినది నేయుచున్నది నేయవలయు, నది యనంగల కార్యంబు
లందుఁ దగులు. వాని మృత్యునేపునఁ దనవశముఁ జేయుఁ, గాన

కాలంబు వేమనగారు తండ్రి.

కాం. 4-28

నీ దుఃఖంబు సుఖమును దోడివ సంసారమునకుఁ దద్యక్షగతిఁ బోవు నరుని, యాశ్చ నంబుదము గాడ్చపహరించిన విధంబునన నవి సెలుచు నేవున.

కాం. 1-218

శ్లో. తదస్య చేతనామాకు హారత్యభ్రమివానలః.

సం. భా. కాం. 28-6

ఏపుటడవి వి. (✓పపు + అడవి)

ఘోరారణ్యము.

నీ ఆరులునేసిన మహా పరిభవక్తేంబు, వాపంగ నోపక యేపుటడవి, నురు దుఃఖతుల సహోదరుల నందఱఁ బెట్టి, చనుదెంచి మిన్నక చనిననమ్ము, దగువారు జగములోఁ దెగడరే. ఆర. 1-294

“భ్రాతృ-స్తాన్ వివిచే త్యక్త్వా”

సం. భా. 37-86

(వార్యంగ కడగి యాయడవిలోన - అనుపాతాంతర మే సరిపోవు చున్నది).

ఏపుడుపు దే. స. క్రి. (✓పపు + ఉడుపు)

అయింపు, నిర్జింపు, త్రుంచు.

ఉ. ...శత్రు నేపుడివి పోయెడు వాడవు గావు.

విరా. 4-192

ఏపుమాపు దే. స. క్రి. (✓పపు + మాపు)

1. గర్వమడచు, స్తుక్కించు.

నీ. ఏడింట సాత్యకి యేపుమాపి

ద్రోణ. 1-205

2. చంపు, సంహరించు.

వ. ఇట్టింద్రపాత్రుండు గోసలేంద్రునిం దెగఁజూచినఁ జూచి యేచి తిదీయ బంధుభూపతు లొక్క మొగి నురవడించిన నతండు వారల యేపు మాపి.

ద్రోణ. 2-96

ఏపురేగు దే. అ. క్రి.

విజృంభించు, చెంరేగు.

అ. తండ్రి పుత్తుఁ డన్నదమ్ముఁడనాక య్యయ్యిడు దెఱంగు వారు.

నేపురేగి, మడియమోడఁ గాలిఁబడు ప్రాచుగముల తెఱంగు
దోచెనే మనంగఁ గలదు. మౌస. 5-8

ఆ కౌరవేంద్రుఁ డాదిగాఁగల భూపతు, రెల్ల నలిగి కలయ నేవు రేగి
ఆది. 7-188

ఏప్రాద్దు వి.

ఎల్లప్పుడు, ఏనాఁడు.

క. సౌఖ్య నిశియుఁ గర్ణుభు, జాబలమును గూడి తనకు సామ్రాజ్యం
బీఁగా బలసి వెలయువాడై, యాబే లూఱుడు మనంబునం
దే ప్రాద్దున్. కర్ణ. 1-222

ఏమఱు దే. స. క్రి.

1. మఱచు

ఆ. ...వాడుపతులు వెరపు లాపు, నలఘు విక్రమంబుఁ గలుగు గంధ
ర్వు లే, మఱరు నన్ను నొక్కమాత్రయైన. విరా. 1-328

2. ఉపేక్షించు, అలక్ష్యము చేయు.

సీ, ...చేరు నృపులకు వైరబంధ-ఆ-మెట్లు గలుగు దాని నేమఱకుం
డుము, వారి యపులనున్నవారు మిత్రులగుదు రెల్లభంగి నధిప
యుదాసీను, లట నసీప వర్తులైన విభులు. ఆశ్ర. 1-68

ఉ. భీముఁడు భార్తరావ్యక్తుల భీషణ రోషుఁడు చిత్రమెప్పు డెట్లై
మదమెత్తువో యతని యాగ్రహ వృత్తికి లోనుగాక మీ, రేమెయి
నైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమీహితం, బేమఱకుండఁ
గావలయు నివ్వెషమాబ్ధములోన వాతనిన్. విరా. 1-177

క మఱచు నొకొ మఱవకుండియు, నెఱుంగక యుండునొకొయనలు
డఱిగియు నెడ నే, మఱనొకొ పుత్తులఁ గావగ. ఆది. 8-814

అ. క్రి.

ప్రమాదపడు, మైమఱచు, జాగ్రత్త లేకుండు.

క. మన వంశంబున వృత్తం, బును బెంపును గానఁజాలు పుణ్యనతివి దు,
ర్జనులగు తులువం తలఁపులు, గఘ్నఁగొని యేమఱక మెలఁగఁగాఁ
వలయుఁజూపి. విరా. 1-112

తే. మరగి నీమూర్తిపైఁ గన్న మనముఁ దగిలి, యుండనేమటి యుండి
యొక్కమాటు, దలచికొని వారిదెస మదినిలుపు నప్పు, దెటుగ
నగువారు తెలుఁగెఱుగుచెల్ల. విరా. 2-202

చ....ఏ, మటి శయనింతురే కడుఁబ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై.
అది. 8-194

ఏమి దే. సర్వ. ఏ. ఔవ. అనౌ.

(ఇది వాక్యముచివర నున్నపుడును దీనికి హల్లువరమైనపుడును వైకల్పిక
ముగా 'మి' లోపించును)

1. యత్కిమర్థకమ, ఏది, ఏ.

నీ. ...తానుబరుల...గీ...దిక్కు పలుకక దివియెల్లఁ విక్కిటిలంగఁ,
దానయున్నట్లు గనుచు నేమేని గుడిచి. కాంతి. 5-142

క. ఏమి కులంబున వాఁడొకొ, వామం బెద్దియగు నొక్కొ.
విరా. 1-216

క. చీకటి రేయొడవ నేమిసేనెదొ చెపుమా. విరా. 2-271

క. నన్నదుగనేల నీవును, నన్నీచుడు నేమి మాటరాడితిరి.
విరా. 2-278

ఉ. ఇయ్యరవిందగంధి కులమేమి చరిత్రము చందమెట్లు పేరె
య్యది. విరా. 2-40

అ. తనది యనక యేమి ధనమునఁ బ్రియమందు, నెద్ది కుడువకుండ
సెనఁగు దృష్టి. కాంతి. 5-198

క. పురుషుం డేమిట సుఖయగు. (ఏమిట = దేనిచేత) కాంతి. 4-39

చ. అత్కికు లొక్కమొగిఁ జెక్కినం దునిసిపడి యేడింటి యంగంబులొ
యను సందేహంబునకుం బట్టయి యున్నచదాతి గాత్ర ఖండంబు
లును. (ఏమిటి = ఎవరెవరి) ద్రోణ. 1-877

క. మనకడకు నేమిటిక వచ్చెవొకొ. విరా. 1-187

(ఏమిటికొ = ఎందులకు - అని భావము)

ఉ. ఏమిశ కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టతి. ద్రోణ. 4-288

(లేటికిన్ = ఎందులకు - అని భావము)

సీ. అర్థముల్ దుఃఖదోషాకరంబులు విను మేమిటివై నాక తేమిడేసి,
పొరయపు నను దుఃఖములు మునినాయక మిథిల గాలంగ నేమి
యును నాకుఁ, గాలని యట్లుండె. కాంతి 5-875

(ఏమిటివై = దేని మీదను అని భావము)

2 ఎట్టిది, ఎంతదీది.

క. ఏమి తపం బొనరించితి, భూమీశ్వర. ఆది. 8-208

(ఏమితపము = ఎంత యుత్కృష్టమైన తపము)

క. పదివేపురు రాజులు దస, కెదిరి పొలిసి రాజుండి యేమిటివాడై,
తుడిబోయి తన్ను నాజిం, గదియుచుఁ బొలియించె నియతిఁ గడ
వగ వశమే. భీష్మ. 1-48

(ఏమిటివాడు = ఎంతటివాడు అనఁగా కొఱగానివాడు
స్వల్పుఁడు అని భావము)

సీ. ఏమిటివాడవై యిచ్చితి పుడమి నీకనియెడు మాట యట్లాడె
దిపుడు. శల్య. 2-74

(ఏమిటివాడవు = ఏమి యధికారము గలవాడవు - ఏమి
మార్గము పట్టినవాడవు)

ఉ. (కర్ణుఁడు దుర్యోధనుం జూచి యిట్లనియె) కర్ణము దప్పె నీ
యెదురఁ గప్పపు మాటలకేల యొర్తు రీ, దుర్జనుఁడైన కాంతనవు
దోర్బల మేటిది. ఉద్యో. 4-242; విరా. 8-225

(ఏటిది = ఏమాత్రపుది - ఎందుకుఁ గొఱగానిది)

3. సందర్భానుసారముగా దీని తర్వాత నుండదగిన విశేషము అధ్యా
హరమగును.

క. నరవాఘఁ గొలిచి యలవడఁ, దిరిగితి నాకేమి యనుచుఁ దేకువ
లేమిన్, మరియాదదప్ప మెలగినఁ, బురుషార్థంబునకు హాని పుట్టక
యున్నే. (ఏమి = ఏమి భయము) విరా. 1-122

ఉ. ...ఈతఁ డొక్కడున్, వర్జితుఁడైన నేమి ఉద్యో. 4-242

(ఏమి = ఏమి తక్కువ)

సీ. (అర్జునుడు) రామకృష్ణులు తపోరతులై ప్రవర్తించు, వనభూమి
యారసికొని తదీయ సందర్శనమునకుఁ జనియెదనని వారి, నా
మంత్రికులఁజేసి యేమి యనుచు - అ- టకుమ శోక మార్పుటకును
దారుకుఁడాది,యయిన తగిన వారి నర్హవచన, రచన మెఱయఁ
బనిచి యుచితాప్త కతిపయ, జనులు దోడరాఁగఁ జనియె నధిప.

మాస. 155

(ఏమి యనుచుటకును. ఏది కావలసిన నది పంపుటకు)

అవ్య.

ప్రశ్నార్థకము.

1. (ప్రశ్న).

వ. కురువంశ నిస్తార కా, నీరాకకుం గారణమేమి. అశ్వ 4-89

వ. మహాత్మా నీతలం పేమి యని యడిగిన. కాంఠి. 3-288

2. 'లేదు' అని అర్థము.

క. మును లోకము ధర్మపరుం, డనఁ బరఁగినవాడ విట్టు లనుచిత
కృత్యంబునకుఁ జనుదగునె దీనం, గనియెడు ఫలమేమి దూష్య
గర్వఁజేలా. శల్య. 2-289 (ఫలములేదు అని భావము)

ఉ. ప్రైవడిపోయెఁగాక దృతరాష్ట్రుడు గన్నదియేమి (కన్నది లేదు
అని భావము) కర్ణ. 3-224

3. నిర్లక్ష్యమును చెల్పును.

ఉ. అర్జునుడైన సేమి సురలైనను సేమగు విద్విషచ్చిరో, పార్థితమైన
గోధనముఁ బట్టితిమి, విరా. 4-186

4. ఆవసరములేమిని చెల్పును.

వ. ఇది సేసిరేమి సేయరై రేమి యమ్మహాత్ము సేడ నీ యవకారంబు
విచారించిన దుష్టాత్ములు నష్టాత్ములకాక యని పలికె

ఉద్యో. 3-172

5. ప్రశంసను చెల్పును.

ఉ సీవును జూచి తట్టిసభ సేని వినంబడ చేయుగంబులన్, భూవలయం

బులో నది యపూర్వము సర్వమనోజ్ఞ మిష్టభో, గావహ మేక్రియం
బడనె నయ్య మహాత్ముడు దానసేమి సం, భావిత భాగ్యుఁ
డయ్యెను బ్రభాకర తేజుడు ధర్మజుం డిలన్. సఖా. 2-95

(ఏమి భాగ్యుడు = వింత ప్రశంసనీయమైన భాగ్యముగలవాడు)
క. ఏమితసంబోరించితి, భూమీశ్వర పుణ్యలోక భోగంబులఁ దే, జో
మహిమ ననుభవించితి. ఆది. 8-208

(ఏమి తపంబు = ఎంత ప్రశంసనీయమైన తపస్సు).

6. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

వ. ధృతరాష్ట్రం దిది యేమి రథసంబలి విదురు నడిగిన.
ఆది. 6-21; విరా. 5-272

7. ఏ మాత్రమును అను నర్థము నిచ్చును.

ఉ. భీముఁ దలంచినన్ మనము భీతిఁ గలంగుచునుండు నాకురే, లేమి
యు నిద్రరాదు ఉద్యో. 2-185

క. అనజులకు నడ్డపడి యే, మినిజేయఁగ నేమిఁజూచి మెచ్చితిఁ గాక.
(ఏమియు = ఏ మాత్రమును, ఏ కొంచెమైనను.) ఉద్యో. 2-13

8. విధి అశీరాద్యర్థకంబగు 'కాక' ప్రత్యయంబుపైఁ జేరి కార్యసిద్ధి
యందు నిశ్చయ భావమును దెలియఁజేయును. నిశ్చయార్థద్యోతకము

క. అయ్యైశ్వర్యము గ్రమ్మెఱ, మాయటకుం గారణంబు మాన్యచరిత
తే, దే యొక్క దుష్కృత మది యటు, సేయుంగాకేమియేల
చింతింపంగన్. (సేయుంగాక—సేయును)

కాంతి. 5-204; ద్రో. 1-85

ఏమని

ఏమి కారణము చెప్పి, ఏ కారణమున.

క. ఎవ్వరు నెఱుంగక యుండఁగ, నివ్వనమున దపమునేత యిది
నిర్ణయ మే, నెవ్వారికడకు నేమని, యెవ్విధిఁ బోనేర్చుదాన నేటికి
బంధుల్. ఉద్యో. 4-287; (ఇట లజ్జను నూచించుచు)

ఏమిగ; ఏమిగా ఎట్లుగా, ఎట్లు

చ. ...ఈతనిఁ జంపకుండ నేమిగ సమయంబు సేసితి. శల్య. 2-125

చ. ...వార్తలేమిగా, బురవరఁ బొక్కుచున్ విసంగ బుద్ధిఁ దలం
చెద. ద్రోణ. 1-102

ఉ. చిక్కని పోటుమాటని విసి వినువారలు నవ్వ వేమిగా, నెక్కుడు
మాటలాడెదవు. ఉద్యో. 1-253

ఏమిర ఓరీ

ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దట్టితి, ద్రోణ. 4-288

క. ఏమిర పసులని యార్వపు కర్ణ. 3-221

ఏమీ ఏమి. సర్వ. (ఏమి + ఈ)

కిమర్దకము.

1. ప్రశ్నమును దెలుపును,

క. తామరసనేత్ర నీ పే, రేమీ యెవ్వరి తనూజ విట్లేల మహా, వ్యా.
మోహితవై తనవుడు, గోమలి సురరాజపుత్రకున కిట్లనియెన్.
ఆది. 8-129

2. సందేహమును సూచించును.

కా. ఏమీ నిక్కమె మున్నెఱుంగఁడె త్రిగరైకుండు మద్గోధన స్తోమం
బుం గొనిపోవు తెంపునకు నుద్యోగించెనే. విరా. 3-189

3. కొతుకమును దెలుపును.

క. ఏమేమీ యని గోప, స్తోమముఁ బలుమాటు నడుగుచున్ మెయి
వొదలన్, భూమీకుఁ డవుడు మంత్రుల, మోములు గనుఁగొని సగ
ర్వమున నిట్లనియెన్, విరా. 5-241

4. మేల చూడుటను (పరిహాసమును) దెలుపును.

కా. ఏమీ పార్థుఁడు నీవు దండిమగలై యీవచ్చు కౌరవ్వసం, గ్రామ
జోభము కాచుదర్పమునఁ దీర్పం బెద్ద మిట్టెక్కి మి. మేమెల్లన్
వెఱుంగంది చూడెదముగాక. ఉద్యో. 3-85

5. అనాదరమును దెలుపును.

క. ఏమీ తగనును ధర్మము, వీమనమున నేడ పుట్టినే గర్వము ను,
ద్దామ దురభిమానము, లా భూచితి కర్ణ భూశలం తెట్లు
వోయెన్. కర్ణ. 3-358

8. క్రోధమును సూచించును.

క.పమేమీ నొంచెవె, యినుడు నినుం దర్శలంబు నిప్పుడ
కుడవం, గనియెడుగా కస్త్రానల, మునఁ బొదివెన నతని ననియె
ముని గోపమున్. ఆను. 8-259.

ఏమొ; ఏమొకొ; ఏమొకో (√ఏమి)

ఊహను చెల్పును.

క. వెడ తంఠ్రీపాలుం డనఁ, గడుహీనత విరటు పసులఁ గాదితి నౌ నీ,
పుడమిగలదేమొ యను మా, నడి కోర్చితిగాక నీకు కార్యము
గలదే. ఉద్యో. 4-201 (పాఠాం).

క. ఇట్టివి యెల్లను గనుఁగొను, కట్టిడితన మొందునట్లుగా నేమొకొ
తొల్పుట్టువునం జేసితి నీ, చుట్టల నిటు సూడకుండఁ జొప్పుడ
దయ్యెన్. స్త్రీ. 2-24.

నీ. ... మోదమ, గ్గలమయి మీయందుఁ గానఁబడయె - తే. గారణం
జేమొకోయని గారవమున, వాతఁ డడిగిన. ఆను. 4-348.

ఏమో (√ఏమి)

1. సందేహమును చెల్పును.

క. ...మీ, లో నభిమన్యుఁడు లేఁడె, మో నాకుం జెప్పుఁడేల యూరక
యుండన్. ద్రోణ. 2-482.

2. ఎందుచేతనో.

క. పై నికులు నన్నుఁ గనుఁగొని, యాననములు వాంచి తొలఁగి
యరిగెద రదియే, మో నేఁడు వేణువీణా, గాన స్వనములును వీట
గలుగవు కృష్ణా, ద్రోణ. 2-228.

ఏయది ఏది (ఏ+అది)

క. ఏయది భవదీప్సిశార్థ మెఱిఁగింపవనా. కాంఠి. 8-315.

వీయించు దే. స. క్రి.

1. కాణములచేఁ గొట్టించు.

వ. ...శిఖండింబురికొల్పి కొని మీ తండ్రి నేయించుచు నతం డెన్ని
విండ్లెత్తి నన్నింటి దోడ్తోన మనుచూడుచుండె. భీష్మ. 8-394

2. చంపించు

క. కూరిశ్రవుఁ డొక్కనితోఁ బోరంగ నేయించితి. శల్య. 2-328

వీయ దే. స. క్రి.

1. (బాణాదులను) ప్రయోగించు.

నీ సాధి నొచ్చిన తేరును గడపుచు, నేయుచుఁ గయ్యెంబు నేయు
వారు. విరా. 3-170

2. (బాణములతో) కొట్టు.

క. తదవసరంబున నొక్కఁడ, బదియమ్ములు దొడి త్రిగర్తపతి వశం
బున్, వదనంబు నేసి విరటుఁడు, మదమునఁ దురగముల నేసె
మఱియుఁ బదింటన్. విరా. 3-183

వీయారికిఁబోవు దే. జాతీ.

ఎక్కడకుఁబోవు, (కినఁబడకుండఁ బోవు, నశించిపోవు అని భావము)

ఉ. కూరుడ వండ్రు నీన్ మడుపు సొచ్చుట కార్యము చొప్పె
మాన మే, యూరికిఁబోయె. శల్య. 2-55

శ్లో. సతే దిర్బో నరశ్రేష్ఠ. స చ మానః క్వ తే గతః॥

సం. భా. శల్య. 32-20

వీరి

ఎక్కడనున్నారు.

వ. ఇశండు ధగ్ధతనయుండ యేని భిమార్జున నకుల సహదేవులుం
బాంచాలియు నేరి యని యడిగిన. (పాతాం) విరా. 5-822

వీరు దే. వి.

నొప్పి

క. తలయేరును నుక్కినయు నుదల కొనుదెంచెన్.

అది 8-191 ఆర. 7-270

వీరునేల దే. వి.

రెండుకోసుల దూరము.

ఆ. ఏరు నేల కొలఁది నెడనెడ విడియుచు, బోవలసియుండె భూమి
భార,వహల దప్పి యెఱుఁగువాడగు నాధర్మ,నందనునకు ధరణి
నాధవద్య. అశ్వ. 8-158

శ్లో. గోరుతే గోరుతే బై వ న్యవసత్పురు పర్వభః,
సా పురాభిముఖా రాజన్నవాహ మహతి చమూః
కృచ్చార్ద్రవిణ భారాతా హర్షయంతీ కురుద్యహన్,
సం. భా. అశ్వ 65-21,22

(ఒకనాగటితో దున్నదగిన నేల-అని ఘా.అ.ని)

ఏర్చికూర్పు దే. స. క్రి.

ఏటిఏటి ఒకచోటికి జేర్పు, వేటుచేసి యొకచోఁ జేర్పు.

సీ. చందుదు నునుఁగాంతి కందేర్చికూర్చి బాగునకుఁ దెచ్చిన యట్లు
గొమరు మిగిలి. విరా. 2-52

ఏర్చికొను దే. స. క్రి.

ఎన్నికొను, ఏటి తీసికొను (కావలసిన దానిని)

ఆ. మనము పూచిపట్టి మొనలేర్చికొన పోవఁ, బాండురాజ సుతుం
బంము గవిసి, గాసి చేయు. భిష్మ. 3-5; ద్రోణ. 2-270

ఏర్చు¹ దే. స. క్రి.

1. మండఁజేయు.

ఉ. ...ఆతఁడుం, జిచ్చున నేయి వోసిన విశేషము దోషఁగఁ భిమునొంచి
ముచ్చిచ్చును నేర్చునట్టులుగఁ జేసెఁ దదూర్జిత సేన.

భిష్మ. 2-277

2. దహించు, కాల్చు.

ఉ. భాండవ మేర్చె దేవతలు గానని యీశ్వరుఁ గాంచె. విరా. 1-85

క. కార్చిచ్చు గవిసి మృగతతి, నేర్చు కరణి నేఁడు భిష్ముఁ డేదిన కడి
మిం, జేర్చి మనసేనఁ బొదివె. భిష్మ. 3-277; విరా. 4-37

క. రయమున మ్రింగుదు గాంము,క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబలము
క్రిందికిఁ జన క,గ్నియపోలె నేర్చుచుండును. ఆది. 2-90

8 ధ్వంసముచేయు, నాశనముచేయు.

తే. వినుము ప్రాక్ష్యోతిపాధీకుఁ డనుపమాన, శక్తి యీ భగదత్తుండు
సమరంధుండు, గజమునెక్కి కా నేనికకయ్యమైన, నేర్పు నైరా-
వణము మీఁద యింద్రుఁడొలి. ఉద్యో. 4-232

విశ్వు² దే. స. క్రి. (పలు)

1. (శావరిసిన దానిని) పలు, ఎన్ను, నిర్ణయించు.

సీ. గోడిగ జాతిలోఁ గొదమపెంటుల నేర్చి, మావుల హత్తించు-
మార్దవంబు. విరా. 1-95

2. తీసికొను, కూర్చికొను.

క. అనుమాటకుఁ గాలాసరి,మును బోలెను మండి కయ్యమున కాయ-
తమై, మొనలేర్చి వేగ యిచటికిఁ, జనుదెమ్మని భార్గవుండు సరం-
భమునన్. ఉద్యో. 4-310

శ్లో. గృహాణ సర్వం కౌరవ్య రథాది భరతర్షభ.

సం భా. ఉద్యో. 179-48

3. (పూహముగా) పన్ను, నిర్మించు, ఏర్పఱచు.

ఉ. అందఱు నింతకున్ వెనుకయై మొనలేర్పించనంగ. విరా. 4-184
చ. ...భూ,వర భవదీయమైన బలవర్గము నొడ్డన మేర్ప వీరకమై, బులి
కొలుపంగ నిర్భయతఁ బోరెడు నట్లుగఁ దాను ముందరై,తిర
ముగఁ శేయఁజాలు నొకధీరు నొనర్చుము నైనన్యనాథుగన్.

శల్య. 1-75

తే. భీష్ముఁ డొడ్డన మేర్చిన బెడఁగు సాల, నొప్పె గౌరవయోధుల
యుబ్బ మెఱసె. భీష్మ. 3-11

5. వేటునేయు, తొంగించు.

సీ చదురు నునుఁగాంతి కందేర్చి కూర్చి కాగునకుఁ దెచ్చిన యట్లు
గొమరు మిగిలి. విరా. 2-52

6. పొందు, చెందు.

వ, విను దుఃఖంబులఁ దెగద్రోచిన పురుషుఁడు సౌఖ్యసక్త చిత్తుఁడు

గాకా,రిన వైరాగ్యము తెందిన, నమపమమగు పరమపదము
నమ్మెయి నేర్చున్. కాం. 4-105

మేర్పడు దే. అ. క్రి.

1. తేటపడు, స్పష్టమగు.

ఉ.నీ, చిట్ట తెలుగు సేయుమని యేర్పడఁ జెప్పిన వానిక త్రటిం,
బుట్టిన సంతసంఘననువుం బరికించియు కాదె. విరా. 2-278

వ. అని యేర్పడం బలికిన. విరా. 2-159

క. జననత కృష్ణ ద్వైపా,యన మని వృషభాభిహిత మహాభార
దీయక్తిమెయిన్. ఆది. 1-18

2. కంటికి గనబడు.

ఉ. ఎక్కడనుండి యెక్కడకు నేగెడినో యిది యొక్కకాంత రూ,
పెక్కుడు పెంపుసొంపు మనకేర్పడుచున్నది. విరా. 1-303

క. వడిబడియెఁ బిడుగు లుడుగక, వడఁకె మహితలము పాంసువల్లము
గురిసెం, గడునెట్లయ్యె డిశ లేర్పడకుండె వినుండు తిమిరపటలా
వృతుడై. ఆర. 8-369

తే. ఊరు మూల మేర్పడఁగ నయ్యువిద వలుపు, దొలఁగె ననిలంబు
చేర విధూతమగుచు, నమరులెల్లఁ బరామృతులైరి దాని, పాళిలా
మఁదై చూచె మహాభిషుండు. ఆది. 4-122

3. తెలియు

క. ... కివకుండు స,చ్చిన విమృటఁ బుట్టినవ్యకేషము లెల్లన్, విమ
వేడుక మన మలరెడు, ననఘా యేర్పడఁగఁ జెప్పమనుటయుఁ
శ్రీతిన్, విరా. 2-162

సీ. అఖిలాప మేర్పడు నట్లుండఁగా బల్కు, వేడ్కతో మఱుమాట
వినఁగఁ దివురు. ఆది. 8-38

వ. అక్కేకినిం జూచి యిక్కుమారు లిద్దఱు నా కొడుకునుం గూఁతు
నుం బోలిన మీ నెత్తికొని దుఃఖించితి నవి తన్నేర్పడకుండం
బలికి దాని కిట్ల నియె. ఆర. 2-199

4. వాసన గొలుపు, పరిమళించు.

వ. దాని శరీర సౌగంధ్యంబు యోజనంబునం గోలె జనులకు నేర్పడు
నట్లుగాఁ బ్రసాదించిన నది గంధవతి యనియు యోజన గంధి
యనియుఁ బరఁగి. ఆది. 3-41

5. ప్రకటితమగు, బయల్పడు.

క. అడరిపడి రథచతుశ్శతి, పొడిసేసి పరాక్రమం బపూర్వంబైయే,
ర్పడఁ గరి హయ నర నికరము, బడలువడం దటిమె నలి నభశ్చరు.
లార్జన్. విరా. 3-174

వ. ఇల్వలుండును మునివరు శక్తికి భయంపడి విషణ్ణుండయున్ను బ్రహ్మ
న్నుండ పోలెఁ దన వంచన యేర్పడకుండఁ గృతప్రణాముండై
తదాగమన ప్రయోజనం బడిగిన వానికి నగస్తుష్టం డిట్లనియె.
ఆర. 2-843

6. కలుగు సంభవించు.

చ. ...కౌతుక, స్ఫురణఁ గరంబు దత్కరముఁ బొంద నయంబునఁ
జేర్చి వాక్య విస్తర చతురత్వ మేర్పడఁగ నల్లపనం బొనరించు
నర్థితో. విరా. 1-209

వ. గర్భయోని యందు ఋతువువృద్ధి సంయుక్తం బగుచు రేతంబు
గాద్యుచేతం బ్రేరితం బయి కలసిన నందుఁ బంచతస్మాత్రలు పొడ
వయి క్రమంబున నవయవంబు లేర్పడి లబ్ధజీవులయి యుద్భవిల్లి.
ఆది. 3-221; కాం. 6-209

7. అప్పు.

క. రాజవాహనములగు, వారువముల నతయ నేర్తు వల నేర్పడఁగన్.
విరా. 1-261

8. సందేహము తీలు, అనుమానము తొలఁగు.

ఆ. అనిన నీ తలంచినట్ట కాదేర్పడ, వినుము నాదుపతులు వెరవులావు
నలఘు విక్రమంబుఁ గలుగు గంధర్వు లేమటరు నన్ను నొక్క
మాత్రయైన. విరా. 1-323

9. వేటుపడు, వేరుగాఁ గనబడు.

వ. కృష్ణ ద్వైపాయనుం డను బ్రహ్మర్షి తొల్లి వేడఁబు లేకిఁగూతం.
బులై యేర్పడకున్న ఋగ్వేదస్సామాధర్వణులుగా విభాగించి.
అది. 1-30

10 ప్రతిబింబించు.

వ. తన విమల విజ్ఞానమయంబైన వాగ్దర్పణంబునం దేర్పడ వెలుంగు.
చుండు
అది. 1-80

ఏర్పడుదెంచు దే. అ. క్రి. ఏర్పడు (ఏర్పడు + తెంచు, స్వార్థమున 'తెంచు')

1. స్పృష్టపడు

నీ వెడవెడ నూఁగారి వింతయై యేర్పడు దేరని వకులలో నారు.
నిగుడ.
విరా 1-245; కాతి 1-248

2. కలుగు

వ. ...వసంత సమయంబు నఖిల జీవలోకానంక జననంబై యేర్పడు
దెంచిన.
అది 5-187

ఏర్పరించు దే. స. క్రి. (ఏర్పడు) ఏర్పరుచు

1. నిరూపించు, నిర్ణయించు.

క. మనలోన నెవ్వఁ డెమ్మెయి, పనివెంటను విరటు మనము వడయుడ
మదియెల్లను వేర్పరించి యందఱు, దనతన మదినున్న తెఱఁగు
తథ్యము చెప్పుడా.
విరా. 1-65

క. వినునూ భూతం బిట్టిది, యని కల రూపేర్పరింప నమరులకు
వశం, బె నరేంద్ర తదాకృతిఁ, గనుఁ గొనినన్ భేదిల్లవలయుఁ
గొండకునైనన్.
సాప్తి 1-98

ఉ. ... బంధు సంఘమ్ముల నిందుఁడెత్తమొ వికార విదూర
యుపేంద్రు భవ్యదే, హమ్ముట గొంచుబోదమొ సమర్థుఁడొ
బొకఁ డేర్పరింపుమా.
మాస. 167

2 విభజించు, వేర్పరుచు

క. తను వేర్పరించి కేవలమును శాంతమునైన తత్త్వమును సంత

తముం, గనుచున్న రమ్మ వెలుగుం, గనుజీకటి కాపు వెలుగు
గలుగుం బ్రతా. అశ్వ. 1-224

3. వివరించి చెప్పు.

తే. విధివశంబున మృతిఁ బొందు వివిధజంతు, నిచయమం దనహంకార
నిష్ఠఁడైన, బురుషుఁ గల్పితమేమియుఁ బొందనేర, దెట్టులంటేని
విను మది యేర్పరింతు. అను, 6-57

4. విమర్శించు, యోజించు.

మత్తకోకిల. ఈ వికర్ణుడు బాలుఁడయ్యును నేర్పరించి యుతా
విధిన్, దేవమంత్రయ పోలె ధర్మపుఁ దెల్పు. సఖా. 2-286

5. ఎఱుగు, గుర్తుపట్టు.

సీ. నలుపురు వేల్పులు నలుఁదొట్టి యప్పు డే, కాకారులైయున్న
నందు నలుని, నేరర్పింపగ నేర కింద్రాదులను నలు, వెలుగును
పాయ మింకెద్ది యొక్కొ. అర. 2-58

పర్వము దే. స. క్రి. పర్వించు

1. విభజించు.

తే. ఊరము నక్షరమును ననఁ గలుగు రెంటి, నేర్పఱచి మున్ను సెప్పితి
నింక నొకటి సెప్పుఁ గలదు. కాంతి. 6-46

2. నిర్ణయించు, స్థిరపఱచు.

క. మొగమొప్పుదు నాదెన నీ, అగతినాథునకు నే విచారించియును,
దగ దీనికిఁ గారణ మిది, యగునని యేర్పఱుపనేరనయ్యెద నెట్లున్.
విరా. 5-308

3. కనఁబఱచు, చూపు, తెలియఁబఱచు.

ఉ. ... అ, బ్రాహ్మణుల బట్టికెచ్చి హృదయం బలరంగ ననంగరంత
వి,ద్యా విభుతత్వ మేర్పఱిచెదం బ్రమదాంబుధి నోలారెదన్.
విరా. 2-298

4. చక్కఁబఱచు.

క. నడిపింపఁగఁ బొడిపింపఁగ, నెడమడువై కలిగినప్పు డేర్పఱుపఁగ

నే, గడునేర్తుఁ బేర్పునాదగు, కడిమియు నీ నై న్యమునకు గౌసెన
గాదే. ఉద్యో. 4-214

5 (వ్యాహము) పన్ను.

క. ... మొనలేర్పఱచెఁ గౌరవాన్వయముఖ్యా.
భీష్మ, 2-28 (పాతాం)

(వర్పఱచె — అని పాఠము)

6. పంచు.

వ వారల జీవనంబునకుఁ గొన్ని యలంతి పల్లియలైనను దుర్యోధను
నొడంబఱచి యేర్పఱచి తెఱంగు పఱచిన లెస్సయని చూచెడు.
ఉద్యో. 2-91

వీలు దే. స. క్రి.

1 మించివిగాఁ జూచి గ్రహించు.

చ. వనిత మనోహరంబులగు వస్తువులెల్లను వేడ్కనేటి వీ, కని నియ
మించి తెచ్చితి, విరా. 2-384

2. ప్రోవునేయు.

వ. అక్కునుమకోమలి నని యమ్ములేటికొని వచ్చి యుచ్చుచుండు.
ఆను. 8-255

3. (క్రిధ నుండి గింజలు మున్నగు చిన్నచిన్న వస్తువులను) ఒక టొకటిగా
ఎత్తు.

గీ. తారు నలుపురుఁ జని తృణధాన్య మల్పు, మేటికొని వస్తురాకలి
దీజకుండు. అశ్వ, 4-220

సీ. ... కొందఁ జాకులెండినని యేటికొని ఆను. 5-28

4. (కావలసిన వానిని) ఎన్ను, ఎంచు, గ్రహించు.

తే. ఏటికొను మీవు నొకని మాయేవురందు, వాడు నీతోడఁ దగఁ
బోరువాడు వానిఁ, జంపి మహి యేలు వానిచేఁ జచ్చి త్రిదివ,
సౌఖ్య మొందుము చేసితి సమయ మేను. శల్య. 2-108

వ. మన బలంబులలో మేలేటి పదునాలుగు వేలేనుంగులును.....

గై కొనుండు,

ద్రోణ. 8-31

5. ఎంచి ఖండించు, నలుకు, భేదించు,

(ఈ యర్థమున 'తలలు' అను పదముతోఁగలసియే ప్రయోగములఁ గన్పట్టుచున్నది.)

సీ. ... అడియాస దొడ్దకుఁ జొచ్చినఁ, దంలేటి యుర్వికి బలియైనర్తు.
మాస. 185సీ మనమోపి సర్వ పాండవులను జంపితిమేనిఁ బ్రచండ చక్ర,
దారఁ గౌరవకోటి తలలేటి రాజ్యంబు గోవిందు డీకున్న గొంతి
కయిన.
ద్రోణ 1-111

ఏఱు, దే. వి. టా.

నది.

క. అనదతనంబును బెడిదవు, దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తెడు,
నేఱునుబోలె నొత్తవలయును, మనుశేంద్రుఁడు మార్తురం
గ్రమంబున నధిపా.
కాంతి. 3-24; కాంతి. 4-356

ఏఱుపఱుచు; ఏర్పఱుచు దే. స. క్రి.

ఏర్పరించు, ఏర్పఱుచు.

1. వేఱుసేయు, విభజించు.

శే. అర్జునుం డను పర్జమ్య నస్త్రవృష్టి, బల్లమును మిఱ్ఱునని యేఱు
పఱువరాక, యుండ నెత్తురువెల్లు లొండొండ పెరిగె, నుల్పి
భూతబేతాళంబు బోలలాడ.
ద్రోణ. 3-103

2. కల్పించు, కూర్చు.

క. విను మా బీజము పిండము, తనవునఁ జైతన్యరూపతం బరఁగి
శిరంబును గేలుఁ గాలు నుదరంబు సరము వెన్ను నంగముల
నేర్పఱుచున్.
అశ్వ. 1-188

శ్లో॥ తతః స్పందయతేఽంగాని సగర్భశ్చేతనాన్వితః.

సం. భా అశ్వ. 18-8

సూ. తం చేతనావస్థికం నాయుర్విభజితీ తేజ ఏనం పచతి అపః
క్లేదయన్తి పృథివీ సంహన్తి అకాశం వివర్ధయతి, ఏనం వివర్ధితస్స యదా

హస్తపాద జిహ్వో మూణ కర్ణ నితంబాదిభి రంగై రుపేత స్తదా శరీర
మితి సంజ్ఞాం లభతే.

సుక్రతము - శారీరస్థానము - పంచమాధ్యాయము 2వ సూత్రము.
శ్లో నియమించు.

సీ. అమరాధిపతి దొల్లి యాగంబునేయంగఁ దొడఁగ మహాముని
ప్రేమములును, సురసంఘములుఁ గూడి కురుముఖ్యు ఋత్విగ్గఁ
ముల నేర్పఱచి సొంపడర వేడిఁ గల్పించి. అశ్వ. 4-255

ఏఱుపాటు దే. వి.

విభజనము, స్పష్టపడుట.

వ. కాలు చేయి తల దొక్క యని యేఱుపాటు లేక వండం దఱగిన
యట్లున్న యొడలును. భీష్మ. 8-248

ఏల; ఏలా దే. అవ్య. ఎందులకు

1. ఏకారణముచేత.

కా. ... నీవ పాండు సుతులం గుందింపఁగా సత్యముం, బాడిం
దప్ప దొకప్పుడుం గినియరా బంధుత్వ మే లొల్లవో.

ఉద్యో. 3-884

క. ... మీ, లో నభిమన్యుఁడు లేఁ దే, మో నాకుం జెప్పఁ డేల
యూరక యుండన్.

ద్రోణ. 2-283

వ. వారలట యెవ్వలనికిం జని రేల మగిడిరి. స్త్రీ. 1-8

2. వలదు, కూడదు, అనావశ్యకము మున్నగు భావములను దెల్పును.

ఉ. కావలివారిఁ దోలి యెసకంబున గోవులఁ బట్టికొంటినం, చీవెడ
మాట లేల ధరణీశ్వర యింతకు మున్ను విటికిం, బోవపు.

విరా. 4-192

ఉ. కర్ణుఁడు దుస్సనేమఁడును గల్గఁగ నాకొరులేల సద్భటా, కీర్ణ
విరోధి నైవ్యముల గెల్వఁగఁ జాలుదు మేము. ఉద్యో. 2-295

క. జనములకు స్పృహఁ జదువఁగ, విని మొక్కిన యంతభజనకు
విక్రతు గతి గల్గిననిన సద్భక్తి జపించిన యుక్తము జాతిజనకుఁ

తెప్పంగ వేలా,

కాం. 4-258

3. ఏమి, ఏమిప్రయోజనము.

తే. ఇంత బ్రాద్యేల యిచ్చోటి కేగుచేరఁ, గారణం జేమి యెవ్వరుఁ
గానకుండు, నట్లుగాఁ జనుచెంచికె. విరా. 2-168

ఉ. ... పతిసెప్పెడు వారల బుద్ధి వాడ మన్నింపడ యింక నేల
యగు నీ వడియాసల ఎచ్చి రిత్తగా,దింపక సూచుము.

ఉద్యో. 1-314

ఆ. నీచేతఁ, భంగపడితి మింకఁ బలుకు లేం. భీష్మ. 2-121

తే. ఎవ్వరికిఁగాఁగ రాజ్యంబు నెల్ల భోగ,ములును గోరుదు రక్కు-
మారులును నాదు, తమ్ములును లేరు తురగరథద్విప్రహీన
యయ్యె నీజోడియు నేల పెనఁగ. శల్య. 2-68

ఉ. ఈమునివల్లె నుండు టిదియేల కరం బనురాగ మొప్పఁగా, భామిని
నాకు భార్యవయి...సౌఖ్యముల మేలుగ నందుము ఉద్యో. 4-58

4. ఎట్లు.

తే. కొయ్య, కొలఁద్రవ్విన మాత్రం బాతాళయాన, మేల సిద్ధింప
నేర్పు. ఆశ్వ. 8-105

ఏల? సం. వి.

ఏలకి, ఏలకుల తీరగె.

మ. వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘట్టన చలద్యేలా వనైలావలీ, లవలీలుంగ
లవంగసంగతలకాలాస్యంబు రహించుచున్.

ఆది. 2-30; సభా. 2-110

ఏలకో చే. అవ్య. (✓ఏల)

ఎందులకో.

క. కురుసతికి జయముగోరెడు గురువుత్తుడు మున్నయేలకో యిటు
తటికిం జొరక. సా. 1-207

వ. ఏడ్చుచున్నం జూచి యేలకో యిప్పుడు నైరంధ్ర యేడ్చుచున్న
యది. ఆర. 2-145

వీలాపుత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

నాగరాజునకు తమ్ముడు.

వ. ఆనిన విని నాగరాజునుజుండైన యేలాపుత్రుం డిట్లనియె.

అది. 2-188

వీరించు దే. స. క్రి.

పరిపాలింపఁ జేయు.

క. గురుఁడును నీవును ముద్రచే, శ్వరుఁడును గర్జుండుఁ గృపుఁడు సౌఖ.

లుఁడు ననున్, ధర యేలింపఁగనున్నా, రరు. ద్రోణ. 5-111

వీరిదము దే. వి.

ఎల్లిదము.

ఉపేక్ష, నిరసనము.

క. బాలుఁడని నమ్మి రిపుతో, నే పథమునఁ గలసియునికి యిదికార్యమె.

అది. 6-116

శ్లో. కాలవత్కురుతే మూలం బాలః శత్రురువేక్షితః,

గహనేఽగ్నిరి వోతస్పిష్టః క్షిప్రం సఞ్జాయతే మహాన్.

అది. 168-103

వీరినది (✓పలు)

యజమానురాలు, ప్రభిజ్ఞి.

వ. ఇన్నాటిం దక్కటి యెలనాగ లేలినదానిఁబోలె, బొదవికొని

యున్నవారు,

స్త్రీ. 2-185

వీరినవాడు వి. (✓పలు)

ప్రభువు.

వ. సుశర్మయు నేలినవాని పనిఁబూని.

విరా. 8-131

వీరినాతఁడు వి. (✓పలు)

వీరిక, రాజు.

ఉ. ...వీరినా, తండొక చాయ చూపినను దత్పరతం బనిసేయు

టొప్పగున్.

విరా. 1-185

వీరిమాట దే. వి.

1. స్తుతి వాక్యము పొగడ్త.

నీ. పాలు వంపని యీక యేలిమాటల న,మ్మలుక దీర్చెదరు.

ఉద్యో. 3-8

చ. కురువతి నిర్జితుండగుటకుం బవనాత్మజ యేను బూట పో,టరితన
మెల్లఁ జూపుము కడంగుము నీవని యేలిమాటమై,నరవర ధర్మ
సూసుఁడు వినన్ విజయం బొసఁగెన్ మఱుదికిన్.

శంక. 2-129 (మేలుమాట అని పాఠాం)

పలు దే. స. క్రి.

1. (రాజ్యాదికము) పాలించు, శాసించు.

తే. పలు మీలోకమెల్ల నీకేల రాధకొడు కితండను తక్కువ కొడుకుఁ
గుఱు. ఉద్యో. 4-59

ఆ. ... జనులనేలఁ గాని యెన్నఁడును, నొరులఁ గొల్చి తిరుగ
వెరవులేని, యట్టి నీవు. విరా. 1-97

క. ...జగమెల్లను నేలఁగఁదగు సముజ్జ్వలత యూహింపన్.

విరా. 4-258

ఆ. దీని పాలు ద్రావి మానవుల్ పదియువే,లేండ్లు జరయు రుజయు
నెఱుంగ కమర, శావమున సుఖంబు జీవింతురతె దీని, నేలఁగనిన
వాఁడ యెందుఁ బెద్ద. (స్వామ్యమున నుంచుకొను) ఆది. 4-158

2. పరిగ్రహించు, చేకొను.

తే. అనితంబిని మక్కువ ననఁగివెనఁగి, యింపు పొంపిరి వోవ నన్నేలి
కొనఁగఁ, దలఁచి పొందిన నది జన్మ ఫలముగాదె. విరా. 2-86

(పలు = భర్తగాఁ గైకొను)

క. అని హర్షోత్కర్షంబున, మనమలరఁగఁ బల్కి మత్స్య మనుజాదీకుం,
డనిలసుతు నేరె. (పలు = సేవకునిగాఁ గైకొను) విరా. 1-227

క. ఉత్తమ కన్యాజనులకు, నృత్తము గఱపంగ నాకు నేర్పు గలదు
త,ద్వృత్తమునకు నన్నేలుము, చిత్తమునకు నెక్కఁ బనులు నేనెద
నందున్. (పలు = సేవకునిగాఁ గైకొను) విరా. 1-88

చ. మనమున నూఱడిల్లు మనుమానము మానుము నన్నునేలు మే,
పనులు నుదాత్తనాగరికభంగుల వీమది తెక్కునట్లు నేర్పును

భయభక్తులున్ మెఱయ దూపుగఁజేసెద.

విరా. 1-828

(పలు = సేవకురాలుగాఁ గైకొను)

3. సేవచేయించుకొను, పనిగొను

ఆ. పను గట్టువాలుదాన వాకెవ్వరు. గడపు కూడు వెట్టి కట్టఁజీర,
యిచ్చి సాకతమున నేలుదు రట్టివా, రలకుఁ బనులుసేసి మెఱగు
బుద్ధి. విరా. 1-298

4. పోషించు.

తే. భార్యయును దాను బుత్రులఁ బంచికొన్న, వాఁడు పనులఁజెక్కిటి
నేలువాఁడు కపట, కృత్యముల ముచ్చిమిన శిల్పకృతుల బ్రదుకు
వారు, పంక్తిదూషకు లంద్రు పొరవేంద్ర. ఆను. 8-175

ఏలుకొను దే. స. క్రి. (√పలు)

లోఁబఱచుకొను, వశముసేసికొను.

తే. ఇట్లు నీ వొక్కతెవె నన్ను నేలుకొంటి, గాక మాటలింకేటికిఁ గమల
వదన. విరా. 2-335

ఏలుతీపు దే. వి. (√పలు)

పాలింపవలయునను పేరాస.

వ. అవివీతులైన నీ కొడుకులు పుడమియెల్లను దార యేలుతీపుఁ
జూచెదరు. ఉద్యో. 2-279

ఏలుదెంచు దే. స. క్రి.

జయించు, అణచు.

సీ. కేలిమై నొక్కట లీలఁ గ్రేళ్ళుటికెడు వాలుగు సోగల నేలుదెంచి.
విరా. 2-83

ఏలూకొ, ఏలూకో, ఏలూకోన్, ఏలూక్కొ దే. అ. (√పల)

ఎందులకో.

క. నన్నెఱిగి యెఱిగి యిట్లనఁ, జన్నే నీజిహ్వా పెక్కు శకలములై
పో, కున్నది యేలూకొ. కర్ణ. 8-82

చ. ఇది మునికనన్య యేని మఱి యేలూకొ యాలలితాంగి యందు

నా, హృదయము దద్దయుం దవితె.

ఆది, 4-30

సీ. కరచణాద్యంగకంబు లేతొకో రత్న, భూషణ ప్రకరంబు పొందు
దొఱగె... ఏతొకో చనుచేపు... ఏతొకో తోడురాదు... ఏతొకో
పట్టరు.

విరా. 1-148

తే. ఏతొకోయిప్పుడి విప్రునింట నార్తరవము వీతెంచె ఆది. 8-289

తే. విభుడ వజ్రమం కిట్టు, లేతొకో నన్య చరితంబు లెన్న నీకు.

కర్ణ. 2-111

మ. ...ఇతం డేతొక్కో యత్యంతని, మర కాఱ్యోన్నతి నిన్ను
దాఁడఁ దలఁపం జోద్యంబు.

ద్రోణ. 3-185

ఏవగించు దే. అ. క్రి.

రోశపడు, అసహ్యపడు.

తే. చందనార్ద్ర కుట్టపములఁ జరణతలము, తొందుటకు నేవగించు
నయ్యువిద లిపుడు, నెత్తురుల లేవ మెక్కిన నేల బొరలుచున్న
వారేమి నెప్పుడు నుడుకు వేర్చి

ప్రీ. 2-50; కాం. 1-383

గీ. కూడి లోనఁ దునిసిపడి యున్న ప్రేర్ వుచ్చి తోయజాతి, యేవ
గింపక యుచ్చిష్ట మిష్ట లీలఁ దగిలి కుడుచుచున్నంత తత్తరుణిఁ
జూచి.

ఆది. 7-258

2, రోషపడు.

సీ. ఆయ్యలము భుజుడు, ద్రోణ భీష్ములు తనతోఁబాటి యను
వలుకున కోర్కెఁ డచ్యుతార్థుమలు తనకు, నెక్కుడు నా విన్న
నేవగించుచునుండు.

కర్ణ. 2-318

3. తిరస్కరించు, త్రోసివైచు.

మత్తకోకిలము :- ఈ వికర్తుడు కాలుఁడయ్యను నేర్పరించి యథా
విధిన్, దేవ మంత్రియిపోతె ధర్మపుండ్రులై నీతని బుద్ధి మీ, రేవ
గింపక చేకొనుండు.

నభా. 2-288

ఏవపడు దే. అ. క్రి.

రోతఁచెందు, అసహ్యించు.

అ. కిల్పివంటు గోళకృష్ణాశ్రమంకేవ, పడుట. అను. 8-32

క. నీవు బలిమాలి కొడుకుల, చావునకును జేటునకును జాలక యిమ్మై.

వావిడిచి యజచినం గడు, నేవపడరె జనులు నిన్ను నేమననేర్తున్.

ఉద్యో. 2-210

ఏవము వి.

జుగుప్ప, రోఁత.

చ. అధిపు మఱింది సేహబలుఁ డప్పకు మ్రొక్కఁగ వచ్చి...మాన.

ధన విహీనతంజెనకినం గడునేవము పుట్టి యయ్యెడన్.

విరా. 2-170

విద.

1. నీచమైనది, నికృష్టమైనది.

చ. ... పేరు కంకుఁ డే, వపుఁగొలువైన వాకు నిలువన్ మదిగొల్పుడు.

విరా. 1-197

2. రోఁత గలిగించునది, అసహ్యమైనది.

క. నాయున్నతాము దలఁపవ, యీ యెడలీ చీర యిట్టి యేవపుఁ

జందం, బోయన్న మదన వికృతిం, జేయుననుట యెంశయును

నిషిద్ధము కాదే.

విరా. 2-49; విరా. 8-50

తే. ప్రయతులై పుట్టి యేవంపుఁ బనులఁ గడువుఁ, బ్రోచికొము

వా రహంకారమునకు గర్వ, మాన మద దంభములఁ దొల్లి

మాన్యజనులఁ, బరిభవించిన తుచ్చులు పదస్తనయన. అను. 5-108

ఏవల దే. వి. టౌ. అనౌ. ఎవ్వల (ఏ + వలను)

ఏప్రక్క, ఏవైపు.

క. ... మీరలందఱు, నేవలఁ జూచిన శిఖండికెదురుం దెపుడున్.

భీష్మ. 1-81

ఏవాఁడు దే. సర్వ.

ఎవ్వఁడు.

క. ఏవాఁ డెమ్మెయిఁ తెప్పిన, నావసుధాదిపుఁడు దాని ననుమోదిం

చున్.

కాంఠి. 4-341

ఏవురు దే. సర్వ. ఏగురు

అయిదుగురు.

క. మనమొక యేవుర మీ యాగనయుం దో నరుగుచేరగా
నెయ్యెడ బోయిన నెఱుంగ కుండుదురె విరా. 1-59

ఏష్ట సం. వి. ఋ. పుం.

యజ్ఞమునందలి యొకానొక ఋత్విక్కు స్థానము.

వ. ... వరల పుత్త్ర శిష్య గణంబులు క్రమంబున మైత్రావరు
ఋండును... ప్రతిస్థాతయు, నేష్టయు, నున్నేతయు, సుబ్రహ్మ
ఋండునుగా. సఖా. 1-292

ఏసి దే. అవ్య.

1. వంతున.

తే. అందు మూడేసి ఋతువుల కయన నామం బగు.

కాంతి. 5-41; ద్రోణ. 3-78

2. పరిమాణమును చెలుపును.

మ. తలఁపం గూడునె యింతలేసి దొర లీచైనన్యంబు చుట్టంబులుం,
చెలులుం దిట్టరె ఉద్యో. 3-95

ఐ

ఐ

ఒకానొక యక్షరము.

(తత్ప్రమేతర పదముల యందుఁ బెక్కు తావుల 'ఐ' కారము 'అయి' గాను 'అయి' 'ఐ' గాను వికల్పముగా మాలును.)

విదు — విరా. 2-27; అయిదు-ఉద్యో. 1-877

కైకొను - విరా. 1-114; కయికొను - విరా. 2-12

నైచీర - విరా. 1-211; పయిచీర. శల్య- 2-874

బి అవ్య. అయి.

1. అగుధాతువు యొక్క క్త్యార్థకరూపము.

క. నిర్భర విధ్వంసదళా, విర్భావము దెచ్చికొనుట వెరనైయున్నే.
విరా 1-822

వ. అర్జునుడును బ్రతుండై . విరా. 5-96

వ. క్రోధాయత్తచిత్తులై యన్నం గనుంగొని ఉద్యో. 4-202

2. చతుర్థి విభక్త్యర్థములగు, 'కి', 'కు'-లు చివరగల పదములకు అను ప్రయుక్తమగును. (సూ. ఆ. ని)

గీ. నేను వారలందఱును మఱచు, నట్లు సేయుదు నరునకునై కుమార.
(నరునకునై = నరుని నిమిత్తము.) ద్రోణ. 5-250

ఆ దాత నిన్న నేమి ధర్మంబు నడపుట, కై సృజించె దాని నాచరించి,
యుండు నీవు నీకయొడయుండవే ధాతృ, నోదిత ప్రవర్తనుడవు
గాక. (నడపుటకై = నడపు నిమిత్తము) కాంబి, 1-209

విరాటుడు విల్వబంచె నర్తనమునకై . విరా. 1-248

అతనికై వగపేటికి. ప్రి. 2-85

ఉత్తమగతికై తార చనుదేర విశించుచు కాంబి. 1-241

3. తనంతట తాను, స్వయముగా.

క. దుర్భరవగు నినుఁ గర్కటి, గర్భము ధరియించునట్లు కైకొని
నాకై, నిర్భర విధ్వంసదళా, విర్భావము దెచ్చికొనుట వెరనై
యున్నే. విరా. 1-822

(నాకై = నాయంతట నేను-స్వయముగా)

క. ఏనై మేల్కొను నంతకు, భూనాయకవర్య నన్ను బోధింపకుడి.
(ఏనై = నాయంతట నేను) అను. 2-801

ఐందవము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

చంద్రునకు సంబంధించినది.

ఉ. గుమ్మడిపువ్వుఁ దేనియయుఁ గూపము నైందవరేఖ కాంతియుం,
జ మ్మరయంగఁ గర్మఫల శోభన సంపద. కాం. 5-128

ఐందవాతపము సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుని కాంతి.

సీ. ... పరమ ధర్మ ... ఆ - మన్నరేంద్రునందు నా పూర్వతర శర్మ,
దైంద వాతపంబునందుఁ బ్రీతి, సమమకా సమస్త జనుల చిత్తంబు
లా, నంద రసభరంబు నొందఁ దాల్చె. ఆది. 8-82

ఐంద్రము సం. విజ. (అ. ఈ. అ.)

ఇంద్రునకు సంబంధించినది.

స. నివాత కపచు లనియెడు దైతేయుల మాతవి సారథికంబగు
నైంద్రస్యందనం బెక్కి యొక్కండన మూఁడు కోట్ల నిర్జించితి.
విరా. 4-149

వి. అ. పుం.

జ్యేష్ఠానక్షత్రము

సీ. ... ఐంద్ర, మనఁ బ్రభుత్వము పెంపు. ఆను. 8-169

ఐంద్రాస్త్రము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రుఁడు అధిపతగాఁగల యస్త్రము.

(అర్జునుఁడు) ఐంద్రాస్త్రంబు ప్రయోగించిన నది నానాప్రకార
ప్రకార శరకలాప రూపంబునం గవిసి కౌరవనైన్యంబు నొప్పింప.
భీష్మ. 2-184

ఐకాక దే. అవ్య.

అయికాక, అగుట చేతఁగానీ (లేకపోయినచో అని భావము)

మ. భవవాఙ్మాదృధ బంధ సంయమితకుంభద్యేగమై కాక నాఁ డవలీ
లన్ మనయర్జునద్యిపము కౌరవాఙ్మంబుజ ప్రేడిఁ జిక్కువడం
జేయఁదె. ఏరా. 1-56

ఐక్యము సం. వి. అ. న.

ఏకమగుట, ఒక్కటి యగుట.

స. ... నేఁ, బరువడి, దెల్పి యైక్యపరిభావ నిరూధముగాఁగఁ జేసి

నన్.

కల్ప. 2-345

తే. ఏన నీవను నై కల్పంబు లెఱుకవొడముఁ, గాఢ గమనాగమనములు
గ్రాఁగిపోవ. కాంతి. 4-248; కాంతి 5-110

అతిహాసికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అతిహాసము (పూర్వచరిత్రము) తెలిసినవాఁడు.

సీ. అతిహాసికు లితిహాస మనియు.

అది. 1-81

అదు దే. సర్వ. జౌ.

1. అయిదు. నాలుగును ఒకటియును గలసిన సంఖ్య.

తే. కుసుమకాణుని కాణముల్ గూడ నై దు, గరఁగి నేరిమి వాడించి
కరువు గట్టి, పోసి చేసి చైతన్య సంపుటము దిగ ఘటించి
కాక యిట్టి. దేదీయలు గలరె. విరా. 2-27

క. సూతుఁ బదింటను నైదిట, నాతని యంగంబు నొంచి.

విరా. 5-77

2. 'యే యజానుపే' - అను నైదక్షరములు గల మంత్రము.

గీ. నాలుగింటను వెండియు నాలుగింట, రెంటు నైదింట మఱియును
రెంటు వేల్చి, యజ్ఞశీలు కారాధించునట్టి విష్ణుఁ, దిష్టదాయి ప్రస
న్నుఁడయ్యెడును నాకు. కాంతి. 4-222

వివరమునకై చూ-నాలుగు

3. కామము, క్రోధము, భయము, నిద్ర, లోభము.

తే. అనఘ విను కామమును క్రోధమును భయము, నిద్రయును
లోభమును జాల నిందితములు, యోగిజనులకుఁ గావున నుడుగ
వలయు, వీని నైదింటి నచలాశధాన వృత్తి. కాంతి. 5-116

4. జ్ఞానేంద్రియములు, 1) క్రోధము (చెవి) 2) తృక్కు (చర్మము)
3) చక్షువు (కన్ను) 4. శివ్యా (నాలుక) 5. శ్రూణుము (ముక్కు).

తే. ఇంద్రియములతో నొక్కటి యేనిఁ బట్టు, వడక వేడలిన నాగండిఁ
బ్రజ్జగాఱు. నట్లు గావున నునసు మున్నాఁగి వినికి, యాదియగు
నైదుఁ గ్రమమున నాఁగవలయు, కాంతి. 5-119

అన విణ.

అనుధాతువు యొక్క భూతార్థక విశేషణము. అయిన.

వ. నిశ్చంకంబైన యంతఃకరణంబుతోడ. విరా. 1-178

వ. జీర్ణంబులైన వస్త్రంబులు విడిచి. భిష్మ. 1-198

అ. ఉచితమైన పాలు, సంచియిండు. ఉద్యో. 2-25

అవ్య. ద్రు.

అగుధాతువు యొక్క చేదర్థక రూపము.

1. అయిన యెడల.

తే. ...అదేవి యెదురుచూచు, అలుగుడడవైన మగుడఁ జోనలయు నవివ. విరా. 2-120

నీ. ...చక్కటితోడి కయ్యమైన, లీల మిమ్మందఱ నేల పాలుగఁ జేయవే. శల్య. 2-325

2. అయినప్పటికని

తే. ...భవదీయ దేహమునకు, నింక వెలయన వచ్చునే యేరికైన. అను. 2-275

వ. తీరునకుం జొచ్చియున్నచారి నైనం గాచికొనునాకో యని యూహించుచు. ద్రోణ. 4-158

క. తానైన నపుడు వక్రకుం,దై నీతిపథంబు విడిచె నక్కట వతి మమ్మైనను జక్కిని తెరువునఁ, బూని నడపుడనుచు నిపుడు బుద్ధులు నెప్పెన్. ఉద్యో. 1-811

(తానైన = తాను మాత్రము) (మమ్మైనను = మమ్ముమాత్రము.)

శిః కాని, ఏని (వికల్పమును దెలుపును.)

ఉ. ... జనుంబు లిట్టియందక్కట భీముడైన మన యద్దునుడైనను మాడ్చి పుత్రులం, దొక్కరుడైన నీ పగఱ మక్కడగింపరె యొక్క వ్రేల్లిదీన్. ఉద్యో. 1-287

అ. పరమ కరుణనైన బంధు భావంబున, నైన భుజిబలంబు నతిశయా మున, నైన నెల్లథంగి నర్థును రక్షింపఁ జోవడగు మహానుభావ

నీకు.

ద్రోణ. 3-286.

తే. అన్నమున దుగ్ధమునఁ బండ్లనైన మూలఁకోటిపైనను దగు.
పారు నీటనైన, నిత్యమును జేయునది పితృకృత్య మోపి, నైశ్య.
దేవ మవశ్య నిర్వాహ్య మనఘ. ఆను. 8-887

(ఇచ్చట పూర్వపూర్వము ప్రాధాన్యము గల వికల్పము.)

4. పూర్వోత్తర కార్యములకుఁ గల విరుద్ధ భావమును దెలుపును.

ఉ. వారు మహాబలుల్ హరియు వారికిఁ బ్రాపు గలండు వారలం.
బోర జయింప రామియును బుద్ధి నెలుంగుదు నైనఁ గౌరవ.
జ్ఞానమణుండు నేయు తగు మన్ననలెల్లఁ దలంచి చూచినన్.
భూరి వివేఁ యే విడిచిపోవుట ధర్మమే వీరకర్మమే. భీష్మ. 3-448

క. తనుఁ దాన చెప్పికొను టొచ్చని పనియగు నైనఁ దండ్రి పరిభవ
మునకుం, గనలు గదిరి యిట్లంటిని, విను మేనేమనిన నేమి వృథవో
దధిపా. ద్రోణ. 5-840.

వ. ఇట్టి సంబంధ మెవ్వరికిఁ బడయనగు.

క. విను మైనను సాపత్న్యం, విను దోషము కలదు

ఆది. 4-183; 189

5. అధిక్యమును దెలుపును.

క. ఉక్కుటి సురపతికైనను, మ్రొక్కుము నృపధర్మమూఁది మొను
తలఁ బడినన్, మిక్కిలి పేరును నిట దివి, నక్కజముగఁ బెంపుఁ
బడయవగుట నుపేంద్రా. ఉద్యో. 3-380

క. గురు పుత్రుఁడు తేజోవిధి, సురాసురులకైనఁ దేజిచూడన రిది,

విరా. 5-8

6. హైన్యమును దెల్పును.

ఆ. మత్స్యజనపాలపుత్ర యే, నట్టిదైనఁ బనుతునయ్య నిన్ను.

విరా. 4-111.

7. నిర్ధారణము లేమిని దెల్పును. (ఈ యర్థమున 'ఏ', ఎవఁడు ఎవతె).

మొదలగు వానితో సంబంధించి యుండును.

ఉ. నేఁడు పోరికిం, గవ్వడి రాకయుంధఁ దొలఁగం గొని పోవఁగల

జాలు వారి నీ, వెన్నెరి నైనఁ బంపుము.

ద్రోణ. 1-391

క. తాన నుతుండగుట తెలియం, గానగు మను లాత్మ వీర్యకలనం
తెచ్చి, నైనం శేయఁగ ముని ఖా, వానూనత ఋశ్యశృంగుఁ డా
దిగఁ గనుటన్.

కాం. 5-505

ఐరావతము సం. వి. ఆ. పుం.

ఐరావతము. ఇంద్రుని యేనుఁగు.

ఉ. ... ఐ, రావణ దంతి నెక్కి యమరావతికిం జని యింద్రుఁ డా
శరీరేయఁ డాను మోదమునఁ దేలె.

ఉద్యో 1-205

ఐరావతము సం. వీ. ఆ. పుం.

1. ఐరావతము, ఇంద్రుని యేనుఁగు.

వ. ఇంద్రుం డై రావతాదూధుండై లీలం దైర్బోక్తంబును జరించు
చుండి.

కాం. 4-422

2 దిగ్గజము, తూర్పు దిక్కున మండు ఏనుఁగు.

వ. ఐరావత సుప్రతీకంబు లమ దిగ్గజంబు లయ్యగ్నిశవుమీదం
బులతెంచిన.

ఆర. 5-207

ఐరావతవర్షము సం. వి. ఆ. పుం. న.

ఉత్తర సముద్రమునకు శృంగ వంశంబునకు మధ్యగల భూభాగము.

వ ఉత్తర సముద్రంబు శృంగవంశంబు మధ్యమం దై రావత వర్షం
బున నొప్పు.

భిష్మ 1-25

ఐరావతుడు సం. వి. ఆ. పుం.

1. తక్షకుని కొడుకును తెంచినవాడు, తక్షకుని తమ్ముడు.

వ అట్టి యెడఁ దక్షకు నవత్యంబై తక్సోరతుండగు నై కావతుండు
పెనివి యుష్మతానిష్ఠ ఘర్జినిశ్చిన యశ్వసేనాభిధానుండగు నాగ
కుమారుండు.

కర్ణ. 8-316

2. నాగరాజు.

వ. కుండలంబులు గొనిపోయిన భుజంగం దై రావతావశ్యం బనిన
విని యమ్మనిగిహ్యంతు.

అశ్వ. 3-106

విరావతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక నది, పంజాబు నందలి రావి యనునది (సూ. ఆ. ని.)

సీ. కాళిండి నర్మద ... పెన్న యైరావతి యనగ బ్రసిద్ధంబు లయిన
నదులు. సా. 1-71

విలుడు సం. వి. ఆ. పుం.

పురూరపుడు, నైవస్యత మనువు కూడురైన ఇలకును చంద్రపుత్రుఁ
డైన బుధునకును బుట్టిన వాడు.

ఇతని కార్గర్లు కొడుకులు గలరు. ఇతని వంశీయులు 'విలులు' అని
పిలువబడిరి.

వ. తొల్లి యైలుండను పురూరపుండు వసుధ విప్ర క్షత్రియులం
దెవ్వారి ధనంబై యుండునని వాయుదేవు నడిగిన
కాం. 2-802

విలులు సం. వి. బహు.

కౌరవులు, పాండవులు (ఇలా పుత్రుడైన పురూరపుని వంశమువారు.
చూ విలుడు.)

క. వీ రైలులుఁ జౌరవులును, భారతులును గౌరవులును పాండవులు
నవన్, వీరులయి పరఁగిరి ఆది. 4-118

విశ్వరత్నము సం. వి. అ. న.

కృ. సంపద.

తే. ఆయురై శ్వర్య కీర్తుల నపహరించు, పరసతి సంగమము.

విరా. 2-69; కాం. 5-404

2. ప్రతిష్ఠ.

మ. కరు నైవ్యంబుల ముట్టి గల్పి యెలమిన్ గోవర్గముం దెచ్చె
ను. తరు బాహుల శార్య సారము బుధాత్తంబుర గదే యెందు
నెవ్వరు నెక్కాలము నిట్లు సేసిరె కురై శ్వర్యం బవార్యంబుగన్.

విరా 5-247

3. శక్తి, సామర్థ్యము, పరాక్రమము.

మ ... చ్చటులాస్మదీయ విభాగ్ని జ్వాలలం దాహుతుల్, వరుసం

బెట్టుదు ధార్తరాష్ట్రతతి వైశ్వర్యం బహుభ్యులుగన్.

ఉద్యో. 2-801

ఐషికము సం. వి. అ. న.

సంస్కృత భారతము నందలి సౌప్తిక పర్వమందలి ఆవాంతర పర్వము.

వ. సౌప్తిక పర్వం, ఐషికము - అను శతపర్వములు గలిగి.

ఆది. 1-82

ఐషికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇహలోక సంబంధమైనది.

వ. ఎయ్యది యాచరించి పురుషుం డైహికాముష్మిక సుఖములంబొందు.

కాం. 3-42

ఐ

ఐ ఆవ్య. ఓ.

1. ప్రశ్నార్థకము.

చ. (అశ్వత్థామ దుర్యోధనునితో) ... హరికల్మి నారథికు దోర్బలస్స, లీల నడచిపోతె, యచ్చంమొ ఫలంబొ యింకయిన సంధి యొద్దుట మేలు వారితోన్.

కర్ణ. 8-260

క. పవ నకును నీకును కాంధవము గలదొ యతఁడు నిన్ను దయరక్షింపన్, సవినయ వృత్తిని బ్రతికితో, బెవులకు నింపెనఁగ నీజము వెప్పుము వాకున్.

కాం. 3-384

ఉ. సందియమేల సర్వగుణ సంపదఁ జూడఁగ బాహుకుండు భూవంశికుడైన వైషధుఁ డవశ్యముఁ దానగు నా మనఁబు వానందముఁ బొందుచున్నది ఘనంబుగ వాడిట వచ్చువాడొ యే నందులకేగు దానవో రయంబున వాతని నిశ్చయింపఁగన్.

ఆర. 2-202; ఆర. 2-98

2. సందేహమును దెలుపును.

క. విహరింప మానవాకృతి, సహితంబుగ మహికి నర్థిఁ జనుదెంచిన
పద్మహితుఁడో హిమకరుఁడో శచీ, గృహమేధియై కాక యితఁడు
కేవల నరుఁడే విరా. 1-215

క తుళుకుడు శాలిహోత్రుఁడో, మాతలియో నలుఁడో యొరులు
మానవులు అవో, పేతముగ విట్లు రథవాయ, నీతి యెఱుంగుదురె
ధారుణీవలయమున్, అర. 2-171

3. సంభావన (ఊహ)ను దెలుపును

క. నిమిషాంతరమున నిట్ల, శ్రమమున మర్త్యులకు నేయ సమకూరునె
యు, త్రముఁ డీతఁడు బ్రాహ్మణ డా, పమున సురేశ్వరుఁడో
హరుఁడో భానుఁడో గుహఁడో. ఆది. 7-184

4. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

క. తలఁకక మును సౌగంధిక, ములు గొని యిప్పుడును దర్పమున
నిందుల పువ్వులుగొని మణిమత్ప్రకృతులఁ, బలుపుర వధియించె
నెట్టి బలియుఁడో యనుచున్. అర. 4-25

5. నిశ్చయమును దెల్పును.

ఉ. ... లఘుసారు లధీరు లసాహసుర్ నిరుత్సాహులు ద్రోహులై
యెదిరి చత్తుర్ మందుర్ మానవేశ్వరా. ఆది. 8-48
(చత్తురు = చచ్చెదరు)

6. అనాదరమును దెలుపును.

అ. వరదుఁడైన యీశు వరమున నిది యొక్క, వదరు పుట్టె నెట్టి
వరమొ యనుచు, దానిఁ బాటవైవఁ గానున్న నాతాళ, వాణి
యిట్లు లనియె వసుమతీశ. ఆ ర. 9-5

7. కాశ్చర్యకము.

ఉ. — లఘుసారు లధీరు లసాహసుర్ నిరుత్సాహులు ద్రోహులై
యెదిరి చత్తుర్ మందుర్ మానవేశ్వరా. ఆది. 8-46
(మందుర్ = మనరు-బ్రదుకరు అని యర్థము)

ఒంటమి దే. వి. (✓ఒంటు)

పగ, వైరము.

క. ఒంటమిని లేని యెంటర, మింటజములు పలుకుటచితమే యర్థ
రథుడ, టి నను నేమి తక్కువ, గంటి చెపుమ దీని సేపు గన్నది
నల్లదే. ఉద్యో 4-287

జ్ఞో॥ పికామహ యథేష్టం నూమ్ వాక్పరై రుపకృంతసి,
అనాగసం సదా ద్యేషా దేవమేవ పదేశదే. సం భా. ఉద్యో. 167-11

ఒంటరమింటరములు దే. వి. బి.

ఎక్కువ తక్కువ మాటలు, పరుషవచనములు,
చూ. ఒంటమి.

ఉద్యో. 4-287

ఒంటి దే. విణ. (✓ఒండు)

ఒంటరి, తోడులేనివాడు, ఏకాకి.

చ. ఆనమ్మన మీఁదెలుంగక మహాగ్రహ వృత్తి గడంగి చెచ్చెరం,
బసుంకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ కావడకు కారపసేన యేడ
యొంటి ననుటయేడ. విరా. 5-284

చ. ఇది గడు ముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగ వేర దైతయన్,
మ్మద్దు వొక కిడుసాటునక్ష మేకొనజ్జూర దురాత్తచిత్త యొంటి
దిరుగు దాని కోర్కడు. విధా. 1-103

విణ.

ఏకాకిత్వము, ఒంటరితనము, తోడులేమి.

క. ఒంటిమెయిఁ దాఁక నా ముక్కంటికి పశమగునె కృష్ణ గాండివుల
కర్ణ. 2-85

వ. ఎల్లవారిం గలయంగమంగొని క్రమమున నొంటిమై జనుదెండని
నియోగించి యశండు. విరా, 1-184

ఒంటికంటము వి.

అనిర్యా తాపమైత ప్రంభము, అవిద్య యొక్క అభారము చేతనే శరీ
రము నిల్చుటచేత అవిద్య శరీరమను ఇంటికి ఒక్కటే ప్రాభముగాఁ
జెప్పఁబడినది.

క. ఏను వేదు అగుడు పాని నీవేద్రులు, వట్టఁ జదురుగలదే ప్రాంతి
దొంగి, యొంటికంబ మొప్పు నింటి వాకిలు దొమ్మిదియు
నెఱయ మూసి నిదురువోదు. కాం. 4-17

ఒంటికొజాచు దే. అ. క్రి.

వేటొక విధమునకుఁ బూనుకొను.

క ఏచి చలంబున నొంటికొ, జూచిన నప్పటికి మనకుఁ జూడం గార్యం,
శేచందమునం దెఱగగు, నా చాలుట కోర్వవలయు నది యట్లుం
దెన్. విరా. 3-110

ఒంటివడు దే. అ. క్రి. (✓ఒండు)

ఏకాకియగు, సహాయము లేనివాడగు.

తే. ... అభిమన్యు వీరుని నతని తమ్ముఁ, గుఱ్ఱులను గర్జు నాఱడిఁ
గోలు పోయి, యొంటి వడితి మనియుఁ గడు నుమ్మలంపు మాట
లాడుదు ర్పురిజనుల్ మఱుగు చుండ. ఆశ్ర. 2-15

ఒండను దే. స. క్రి. (✓ఒండు)

1. నిండించు.

ఉ. పాండవ పక్షపాతమునఁ బల్కుదు నోరికి వచ్చినట్లు నిన్నొండన
రామిఁజేసి యిది యొప్పునె. విరా 4-98

2. వేటు మాట పలుకు.

చ. మనం, బనవరతానురాగముగ నంగజకేళి భజింపు మింక
నొండని యెడనేసితేని కుసుమాస్త్రుఁడు నైవఁడు సన్నఁ జావకా.
ఆర. 5-201

ఒండు సర్వ. డౌ. (బహు) ఒండులు, ఒండ్లు

1. ఇతరుఁడు (ఈ మహదర్థమున బహువచనమునందే ప్రయోగములు
గన్పించుచున్నవి.)

చ. విరటుఁడు దక్షిణంబునకు వీరుల సారథులన్ నిజాజితై, పురిఁగల
వారి నెల్లఁగొని పోయిన నొండులు తేమిఁజేసె యుత్తరుఁడిట వచ్చు
చుండి యరదంబు దగం గడవంగ నెవ్వరుం, దొరకొనకున్న దా
నితనీఁ దోడ్కొని వచ్చినవాఁడు సూడగన్. విరా. 4-77

చ. ... తగ నొండులం గొలువఁగా వెర వెమ్మెయిఁగల్గు నక్కటా.

విరా. 1-108

వ. ఇట్లు సృజించి యప్పిరించి యతని (దక్షుని) నాలోకించి ప్రజల
సృజింపుమని పంచిన నతండు పెద్దవా రొండ్లు లేరై రేనియు
సృజించెద ననిన నప్పురమేష్టి... పెద్ద లెవ్వరునులేరు సృజియిం
తువు గాక యనవుడు, సాప్తి. 2-112; ఉద్యో. 1-278

2. ఇతరము, అన్యము.

ఉ. (కర్ణుఁడు కుంతితో) నీ పలు కెంతవోలినను నిర్ణయమిట్టిద కాని
యొండులే, దీపనిమీఁది భారమున నీవిట పచ్చితిగాన పాండవుల్,
వేపడిరేనిఁ జంప నఱినేయక చెప్పెద సవ్యసాచిపైఁ, గోపము
పెద్ద వాఁడు సమకూరిన బిట్టఁ జంపుదుంజుమీ, ఉద్యో. 4-88

క. యోగంబుఁ దపంబుఁ బరి, త్యాగంబును గాక యొండులగునె
హితంబుల్, రాగము సరి దుఃఖంబును, ద్యాగముఁ జోలెడి
సుఖంబు నరయం గలవే. కాంతి. 5-886

తే. ... సంశయిత సంవేదనంబు, మనసు కృత్యంబి యిక్కార్యము
నకు నొండ్లు, సొరవు. ఆశ్వ. 2-29; కాంతి. 6-188

క. ఈ వ్యాధి యొంటఁ దీఱదు, దివ్యాపథ యుక్తమైన దివిజ వనం
బున్, హావ్యాళన భక్షింపు మ, హావ్యాధిశమంబు దాన నగు నీ కని
నన్. ఆది. 8-248

ఉ. ... మీ, రొండు విధంబు నేయు దిది యుక్తమే బ్రహ్మనియుక్తి
యుండఁగన్. ఆది. 2-87; ఆది. 4-85

నీ. భూసుర ప్రవరులు భూతబలుల్ దెచ్చి, పెట్టు నీవారాన్న పిండ
తతులు - తే - గడఁగి భక్షింప నొక్కటఁ గలసి యాడుచున్న
యెలుకలుఁ బిల్లులు నొండు సహజ,వైరి వర్గంబులయు సహవాస
మపుడు, నూచి మునిశక్తి కెంతయుఁ జోద్యమంది. ఆది, 4-28

(ఒండు = ఒక్కట అని యర్థము)

3. ఒకటి.

వ. ... అప్పదాతి వర్గంబులు దివియలు దెచ్చిన నద్దరణివరుండు రథం

బునకై దును గరికి మూడును దురంగంబున కొండును నియతం
బుగాఁ జట్టించి. ద్రోణ 5-144

క. విను జీవముతో నన్నుం, జననిచ్చుట యొందుదక్క నమరంబునఁ
గోరిన యది నీ కొసగెద నింతన చెడియెనె యకట యన్న
నమ్మల కూర్పుల్. శంభు. 2-110

4. ప్రతి వచనము.

ఆ. ...అతఁడు వేడెడుఁగానకు, నేగుచుండి మనల నిప్పుడింత,
నూడవలదె యొందులాడక యప్పని, నలుపు టొప్పు బాహుళాలి
నీకు. అశ్ర. 1-111

క. అనిన విని యొందు పలుకక, దమజాదీశ్వరుఁడు వోయె దక్షిణ
దశకుం, జనియె నుదబ్బులుండై దివి, కనిమిష నాథుండు గౌర
వాన్వయముఖ్యా. కాంతి. 4-410

ఓండుమెయి, ఓండుమై దే.

వేణు విధము, మఱి యొకరిది.

తే. వినుము నృపసత్త్వమును రజస్సును దమస్సు, ననఁగ గుణములు
ముప్పిరి గొనుచు నాత్మఁజుట్టుకొను నొండు మెయిదెగ నిట్టల
ముగ, నొలయు వై రాగ్యమను కొడవలిన కాని. కాంతి. 4-162

కా. దేవా నారవజాతి వాడ నిను నర్థి గొల్వఁగా వన్నితన్, నేవా
దక్షత యొండుమై నెఱుంగ నీ చిత్తంబునన్ మెచ్చునట్లే వండం
గడు నేర్తు. విరా. 1-218

ఓంఁ అవ్య. ద్రు.

పఠాంతరమును దెల్పును.

వ. ...ఇది మనము మోహంబునం గానమి నొంఁడె వారు లోభంబున
వచ్చుట నొంఁడె నగు. విరా. 4-185

నీ. ...గుప్త నివాసమొంఁడె, మాడువు మీదొంఁడె మాటులేని
యరణ్య, తలమొంఁడె మంత్ర విధానమునకు నర్హముల్.

అశ్ర. 1-58

వ. ఎడనేయక ద్రుపదుండు పాండవులను విడుచునట్లుగా భేదించ

మొండెవలను గల వారలం జించి శౌంశేయ మా దేయులను
దమలో విరక్తులగునట్లుగాఁ జేయింత మొండె నతిలిత ప్రమదా
జనంబులఁ బ్రత్యేకంబ యేపురకుం బ్రయోగించి ద్రౌపదివలన
విరక్తిఁబట్టింత మొండె నేపురకు నొక్కతియి యాలగుట
కన్వఁబు. ఆది 8-22

సీ. ఆయంబునందు నాల్గవ భాగమొండె మూడవ భాగమొండె
సందర్భమొండెఁగాని మిక్కిలి సేయఁగా దువ్యయంబు.

సఖా. 1-46

ఓండొండ దే. అవ్య. (ఓండు + ఓండు + అ)

1. పరుసగా, యథాక్రమముగా, క్రమక్రమముగా.

సీ. గాండివ గుణరవం బొండొండ చెఁగంగ శరపరంపర లాకనంబు
గుప్ప. ఉద్యో. 2-144

తే. అర్జునుండును పర్జమ్య నస్త్రప్రస్థి, బర్జమును మిఱ్ఱునని యేఱు
పఱుపరాక, యుండ నెత్తురు వెల్లువ లొండొండ పెరిగె. నుబ్బి
భూత బేతాళంబు లోలలాడ, దోడ. 3-108

క. పాండవుల విభవమణియా, ఖండలు విభవంబుకంటె గడు మిక్కి
లియై, యొండొండ పెరిగి దిక్కులు, నిండె దదీయ ప్రతాప
నిర్మల రుచితోన్. సఖా. 2-104

2. తోడై, వెంటనే.

సీ. వెఱవక ననుఁ జూచె వీడని యెడఁ గలు, పించివ నొండొండ చెమట
వొడను. విరా. 2-33

వ. ...నెత్తురొండొండ పరఁగి పరశురాము శరీరంబుఁ జొకిన నతండు
మేల్కొని. శాంతి. 1-22

వ. ...నముదిత పాద్రసంరావంబు రోదసీ కుహరంబు నిండిన
నొండొండ మట్టలెత్తుకొని నేలమట్టవియుచు నద్రువం బనులు
వెసం దిరిగి మున్న పివ్వచ్చుండు వచ్చిన జాడం గైకొని.

విరా. 4-265

ఓండొండు దే. సర్వ. ట (ఓండు + ఓండు)

అన్యోన్యము, పరస్పరము.

సీ. కవట లొండొంటిలోఁ గదియుచు నెడములు, మ్రింగి ప్రబుంగ
సొంపు మిగులు దాని. విరా. 1-182

సీ బహుళపదాతి దుర్భర భారమడరిన, నురగ కూర్మంబు లొండొం
టిఁ బొంద, విరా. 3-156

సీ. ధర్మ విదుండవై ధర్మార్థ కామంబు లొండొంటి బాధింపకుండ
నుచిత, కాల విభక్తముల్ గాఁ జేసి. సభా. 1-25; కాంతి. 2-814

ఓండొక సర్వ. (ఓండు + ఒక)

మరియొక, వేటొక.

తే. కౌరవాన్వయ సంజాతులై గారవమునఁ, బెరిగినట్టి మీ లొండొక
నడునిఁ గొలిచి, మనలి వర్తిల్లి మానావమానములకు, నోర్చి యడ
కువతోడన యునికి యరిది విరా. 1-118

క. మనకేటి రాజ్య మొండొక, జనపదమున కేగి బైఠ చర్యా విధి
జీవనము నడపికొని యుండుదము. కాంతి. 1-48

క. దీపంబువలన నొండొక. దీపము పుట్టించినట్లు. ఆది. 4-86

ఓండొకటి సర్వ. (ఓండు + ఒకటి)

1. ఇతరము, మఱియొక్కటి.

ఉ. నెయ్యము దప్ప నొండొకటి నీ చెవిలోఁకెనె నాదు పల్కులం,
దియ్యెడ సంజయా. ఉద్యో. 1-304

2. వేలు విధము, వివరిత పద్ధతి.

చ. అని శిశుపాలుఁ డొండొకటి నప్రియముల్ హరిఁ బల్కుచున్నచో.
సభా. 2-63

ఓండొకండు; ఓండొకఁడు చే. సర్వ. (ఓండు + ఒకఁడు)

1. ఇతరుఁడు.

కా. రాధేయుండును దుస్ససేనుఁడును బోరం బ్రాపుగాఁ బాండవ,
క్రోధజ్వాలల నార్తు నొండొకఁడు నాకుం దోడె నీ వింక నన్,
బాధం బెట్టకు. ఉద్యో. 2-251

ఉ. పేర్చిన మూఁక గూడ నదపింపగ గోల్తరి నేయఁ దీవ్రతా, చా
ర్పుల మార్పలంబుల రయంబున నీటుగఁ గాల్చ నాజి నీ, నేర్చిన
భంధి వొకఁడొకఁడు నేర్చునె

ద్రో. 1-42

2. ఇరిరము, మఱియొకటి (ఈయర్థమున బాపవిభక్తికము)

తే. దినము వంధ్యంబు గాకుండఁ దివిరి యన్న, పానదానంబు లోదవిన
భంగిఁ జేసి, మఱి భుజించుటఁ బోలెడు మహితధర్మ, కార్య
మొండొకఁ డెందును గలదె యర్థము.

అను. 4-273

చ. ...ఉద్ధవుండు దా, నలఘు తపం బొనర్చుటకు నై వివినంబున తేగు
వాడుగాఁ, బలికిన దాని కొండొకఁడుఁ బల్కఁడ కృష్ణుడు,
కాలవేదితన్,

మాన. 1-38

వ. అన్వనిత యవ్వనం బెట్టిదని యడిగిన నమహ్మద్విజం డిట్లనియె.

ఉ. అంతకుఁ బిన్నలున్ పెదక నంతకుఁ బెద్దలులేవు దుఃఖ మ, త్యంత
ముఁజేయ సౌఖ్యమెసలార వొనర్పఁగ నొండొకంటి యం, దంతటి
నేర్చులేదు.

అశ్వ. 2-54, 55

ఓండాకరుండు దే. సర్వ. (ఓండు + ఒకరుండు)

మఱియొకఁడు.

ఉ. ...మత్స్యభూస్థిభృ, ద్దేహమునంద్యుఁ బేడియన్, గీడ్పడి యుండెనొ
క్లాక యీ కురు, పూహముతోడి కయ్యమ్మన కొండొకరుం డిటు
లొంటి వచ్చునే.

విరా. 4-76

ఉ. ...వీరలకాక వీరితో, నొండొకరుండు మార్కొనఁగ నోపునె.

భిష్మ. 2-47

(భూరిశ్రవుఁ డర్జునునితో)

ఉ. నీ దెహఁ జూడ నొండొకరునిం దగ మార్కొని పోరుచుండఁ బె,
పేద వినీచకర్మమున కియ్యకొనం దగునే భవాద్యకుండు.

ద్రో. 4-288

ఓండాకరుండు దే. సర్వ. (ఓండు + ఒకరుండు)

అన్యోన్యము, పరస్పరము.

(ప్రథమైక పంచనాంతముగకు మాత్రము ప్రయోగము కానంబడదు)

ఉ. ఓండొరు మీటు కోర్కి మెయి నొక్కట కాసలవారు సొచ్చినన్.
విరా. 3-166

ఉ. ఓండొరు మీద సాయకము లొక్క మొగిం బకఁగింతు రేపుమై,
నొండొరు కాణముల్ నఱకి యుర్విపయిన్ నెఱయింతు రుగ్రులై
యొండొరు మేనులన్ శరము లుచ్చించనన్ నిగిడింతు రిట్టులుద్దం
డతఁ బోరి రాఱనిమదంబుల నొండొరు మీటు నాసలన్.
ద్రోణ. 4-218

వ. ...అమ్మహా వీరుల్గు దలపడుచారై వీరోద్రేకంబునం జేసి యతి
లోకంబగు నవవృంధంబున నిజృంభించి యొండొరుల నవలోకించి రట్టి
యెడ.
శల్య. 2-188

వ. అని యిట్లు గంగానదువు లొండొరులు నమయంబు పేసికొని చనిరి.
ఆది. 4-188

క. ఓండొరులకు రక్షకులై యుండుదురు. కాంధి. 2-200

వ. ఉబ్బునందలపడ్చిన బెట్టులుల క్షరణ్ణి నొండొరుల మేనులు నెత్తుట
జొత్తిల్లం జేసి.
ద్రోణ. 8-288

ఓండొరువుఁడు చే. సర్వ.

ఓండొరుఁడు.

తే. భూరేణువు కతన రాత్రి, గాక మున్న యొండొరువులఁ గానరై రి
విరా. 3-190

చ. అరదము మీదఁ మున్ బొలుచునాతఁడొ యిప్పటి యాతఁడో
దివా, కరుఁడను సందియంబు భుజగంబుల చిత్తములందుఁ బట్టి
యొండొరువులతోడ వారు కడు నొయ్యనఁ బెట్కఁగ.
కాంధి. 6-608

క. అనిమిషవరుఁ డివ్విధమున, జనియింపఁగ జేసెఁ బగయ సంగతులై
వా, రును దెగి యొండొరువులతో, నని బెట్టుగఁ జేసి చచ్చిరందలు
నధిపా.
ఆమ. 1-298

క. ఇరువురు నొండొరువులఁ గడు, సురుచిరముగఁ జూచి వాఁడి
చూడ్కులు దనకున్, శరములుగాఁ గొనియేసెను; మరుఁడయ్యురు
పుర మనోభిమాన చ్యుతిగాన్.
ఆది. 4-146

ఓందించు దే. స. క్రి. ఒండఁజేయు

1 కలిగించు.

క, తానును గాంధారియునె, ద్వానిం గార్యంబుగాఁగఁ దలంచి పనిచి
నన్, దానికిఁ గాదనవలదు, పూని యనుష్ఠిత మడియ పొగడొం
దించున్. పా. 1-48

2. పొందించు,

సీ. ...వసంతంబు భానుని చాడ్చునఁ దగియెడు పాటితో ధరణి
ప్రజలనుచిత వర్తనముం నొందించునది యిది, రాజ ధర్మములకు
రాజసుమ్మ. కాం. 2-178

క. ఇందుల తాత్పర్యము సీ. డెందము నొందించి యతి దృఢీకృత శిలా;
స్పందితుడవగుము తిరమై, యిందిర నీకడవసించు నిభపురనాథా
కాం. 517

వ. నీవ యేల వివాళంబు నొందించికొనియెరవు- ఆను. 1-97

ఓందు దే. అ. క్రి.

కలుగు, ఏర్పడు.

క. వేగిన గౌరవ సేవలు, వేగమ కై సేసి యనికి వెడలెందీవో, దోగ్గత
భీష్ముని మున్నిడి, పాగరములు మేరదప్పు చందం బొందన్.
భీష్మ. 2-274

చ, అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవమొంద.

విరా. 1-243; ఆను. 1-25

వ. అవిలంబపూరితౌరచిత్రముల కత్యానంద మొందంగ నందిని
యన్నేటితరంగలం బెనఁగుచున్. ఆది. 8-79

శ్లో. నది చ నందినీ నామ సౌ పురీ ముపగూహతే

అను మూలమునుబట్టి "నందిని యన్నేటి తరంగలం" అను పాఠమే
యుక్తముగా నున్నది, "ఆర్థిని మిన్నేటి" అను పాఠాంతరము పొసఁగదు.

"విలసత్కూల భువనల్లి, యన్నిష్టసఖి నూది యున్నదాని.

ఆది. 8-140

“వృక్షరూపమున గర్వించి” అర. 8-8 వలెనే ఇచ్చట ‘అన్నేటి
తరంగల’ గ్రహించునది,

2. ఒప్పు (ఈ యర్థమున గొన్నివట్ల వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపబడును)

సీ. ...అయ్యయి బంధుల నందు నిందు, నందును నేలుచునట్లొందగ
నియమించి... (వాక్యాలంకారము) మౌస. 198

సీ. అందు బుచ్చీకున కొందంగ జమదగ్నియను మునివుట్టె. ఆది. 8-70

ఉ. ...వారలఁ జంపి తెచ్చి నా, కొందఁగ వండిపెట్టుము రసోత్కట
మానవ మాంసఖండముల్. ఆది. 6-186

స. క్రి.

1. పడయు, పొందు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దన్నొందిన స్రుక్కుఁబడక ధరణీకు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు కుభము లొదవు
నాపద లడఁగున్, విరా. 1-138

క. పుత మర్చిస్సంపదయయి, పుతార్చి రభిదాన మొందె.
కాంతి. 6-485; కాంతి. 5-607; స్వర్గ. 89

2. తాఁకు, అంటు, స్పృశించు.

తే. పద్మాక్షుఁ డవ్విరూపాక్షునకు ధరాతలము జామపాణి శిరంబు
లొంద, మ్రొక్కి నిలుచుండి. ద్రోణ. 5-406

క. పద్మపత్రంబు నీరంబొందని యట్లు. అర. 1-24

3. జనించు.

ఆ. సకల జీవరాశి సుకృత దుష్కృత ఫల, మెఱిఁగి నడపుకున్న యిట్టి
ధర్మఁ, డొంద కూడ్రయోనియందు మాండవ్యుడే, శత్రుఁడై య
దేల సంభవించె. ఆది 4-260 (చూ. 258)

శ్లో. కిం కృతం కర్మధర్మేణ యేన కావముపేయివాన్,
కస్య కాపాచ్చ బ్రహ్మక్షేః కూడ్రయోనావజాయత.

సం.భా. ఆది. 107-1

(రతియందు) కలియు. కూడు.

సీ, పనవ నాఁడొంద నింతియు వస్తావా, మునఁ బొంద మగవాఁడొంద
బుట్టు. ఆను. 4-126

వ. ... అట్లొందిన యయ్యిరువురకునుం బ్రభవించిన సౌరభేయీ కులం
తాకమలాసను నిర్దేశించినట్టిదై సురాసుర ప్రముఖ నిఖిల జనం
బులకు నమస్కార్యంబును సపర్యాభాజనంబును నయి రాజిల్లు.
ఆను. 8-52

6. చేరు.

క. తనుఁ గాచి వెనుకవచ్చిన దమజ మహాబలము తనదు తను వొంది
న నా, తనిచే విదిల్చి రథసం, బునఁ దన్మండిరము ద్రుపద పుత్రుక
వెడలెన్. విరా. 2-126

6. ఊను, వూను.

ఉ. ... మహాకవిత్వ దీ, తా విధివొంది పద్యమున గద్యములన్ రచియిం
చెదం గృతుల్. విరా. 1-30

ఒక సర్వ. (సం. ఏక)

(వృత్తియందొక బ్రత్యయము లోపించిన రూపము)

1. ఏకార్థము.

చ. వెలుచితిరేని నిల్వఁడొక వీరున కొక్కఁడ చాలు. విరా. 4-201

క. ఊడిగి మడుగవలనె నిప్పు డొక సాత్యకిచేన్. ద్రో. 4-89

చ. నుతజల పూరితంబులగు మాతులు మాటిటికంటె సూన్యత, ప్రత
యొకతావి మేలు. ఆది. 4-93

2. ఒకానొక.

ఉ. తీమ్ములు ధామ్ముఁడున్ సతీయు ధా నీరదంబులతోడఁ గ్రోత
నూ, శ్రమ్ముక చోటి కల్లఁ జని. విరా. 1-58

క, విలువేద్య నారులు నీకేగలముగ లేకుండ నిమ్మఁ గజపుదు నని
మున్, పలికితిరి సొకకాదే, త్రొక్కముల కధికుఁ జూచితిమి యొక
యొజుకున్, ఆది. 5-289

3. సామాన్యము, సాధారణము.

ఉ. ...తః,భిండేదం డన్న గద్దీయ సగంబుననుండె మహానుభావుఁ
డి,తం తొక మర్త్యుఁజేరి యెనుదాత్తత నెమ్మెయ్యె గొల్చువాఁడొక్క
విరా 1-85

క. నరుఁ డొక రథికుని యనుమతిఁ, జొరఁ దలఁచునె మనుజునైన సుర
బలమైన, నైరలిచికొని నిచ్చల విడి, నరుగుం దన వలచినెడకు నది
యట్లుండెన్. ద్రోణ. 4-147

త. యోగబలమొలేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోపులేని మీను నేపు
లేని, మృగమువలయు నవియఁ దెగిపోవ నుటుకంగ,లేని యట్లు
భవములోన నడఁగు శాంతి. 5-578

4. ఆన్యము. వేత్రానది.

ఉ. ఏ నిటుంటినా వలవ దింకను నీవును రాజుఁ దమ్ములుం, గా మచి
తంబు సూచి మన కార్యము మీనుజనత్వముం తెడం,గా నొక
భంగి నేయక తగుం గురువేర్గముతోడి సంది మీ,త్రనే తేజంగునన్.
వలచినట్లుల చేయుఁడు నేర్పు లేర్పడన్. ఉద్వేగ. 8-105

(ఒకభంగి = కాని విధము, భిన్నమైన పద్ధతి)

గీ. ...భిముఁడెవట మన్నాఁడు నాయొడలెట్లు ప్రాణ, సహితమై
యుండు నతఁడొక చందమైన, నేమిగతిఁ బోదు నక్కట యెఱుఁ
గఁ తెప్పుమ. (ఒక చందమైన = మరణి చివ) భీష్మ 2-285

5. తీసివార్చుచు, ఇంతయని వివరించి చెప్పుటకు వీలులేనిది.

తే. అనిన విని కిష్కంబూనిన యలఁతినగవు, చెలువు మొగమున కొక
క్రొత్తపాలు పొనర్చు, బుండరికాడుఁడను తెల్లఁ బోయి యన్న,
డరుడ కమలాడుఁడగుచు మురాంతకుఁడు. ఉద్వేగ. 3-364

6. తెగలు తెగలుగా విభజించునప్పుడు మొత్తమునకు వాడఁబడునది.

క మన మొక యేపుర మీ యంగనయుం దో నరుగుదేరఁగా నెయ్యె
డఁ బోయిన నెఱుంగకుండుదురె. విరా. 1-599

7. కొంచెము, అల్పార్థము.

చ. ఇది కడుముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగనేర రెంతయున్.
మృదు వొక కీడుపాటునకు మేకొనఁజాలదు విరా. 1-108

చ. ...అక్కట యింతకుముంద రేమియున్, మనల నెఱుంగఁ డవ్వి
భుని మాటునఁ బూనిక దీర్చికొంటి మా, శనికొక యెగ్గుసేకఁ యుచి
తంబె విరా. 5-313

8. కొన్నిపట్ల వాక్యాల్లంకారముగా నుపయుక్తము.

చ. నలవడు రోయఁ బాండవుల వారొక యూటటలేని త్రిమ్మటన్,
బలమఱి వన్యసత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, న్నొల
వఁడె. విరా. 3-95

క. వెలివిరిసి వచ్చు జలనిధి, పొలుపునఁ దోఁతెంచు ధర్మపుత్రుని బలు
గో,ల్ల నిలువరింప నీవొక, చెలియలి కట్టవయి మమ్ముఁజేకొను
మిచటన్. భీష్మ. 3-241

ఘోకండు; ఒకడు సర్వ. ఒక్కండు (ఇది అమహదర్థకమున జూప
విభక్తికము)

1. ఒకటి.

అ. అనిన ధౌమ్యుఁ డిట్టులనియె నీవత్సర, మొకండు నెట్టులయిన
నుడిగినుడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యాపద, నిస్తరించి
పిదప వెగడవలయు. విరా. 1-148

తే. అతండు నీ తొమ్ము ద్రొక్కిన యపు డొకండుఁ, జేయఁజాంవ
యగ్గురు పాయకములఁ, బాండవానీకములు విచ్చి పాట నెన్ని,
యెడల మార్కొంటి వాతని నెఱుంగవెట్లు. ద్రోణ. 5-389

తే. అందు మూఁడేసి ఋతువుం కయన నామ, కంబులగు నుత్తరాఖ్య
మొకండు దక్షిణాఖిధాన మొక్కటియు గుణాఖిరామ, యవి
యహస్సును రాత్రియు ననఁగఁ బరఁగు. కాంతి. 5-41

గీ. ఒకటనై నను వారియం దొకరితోని, చిదురపాలును బోలండు.

చ. ఒకటను మేలుసేయని సుయోధనుఁడు.

స్వర్గ. 25

(ఒకటను = ఒక విషయమందై నను)

2. అమృతం, ఇతరుడు.

ఉ. ...న, స్మితం కాననీని నొకనిం బురిఁగానని యట్లుగాఁగ మేన్,
గాఢీయ వెట్టియైన నొడికంబుగ వండుదు నెల్లగూరలున్.

విరా. 1-77

3. ఒకానొక పురుషుడు, అబ్బుడు.

సీ. ...ఎందు నుతికెన్నెక్కి - తే - యున్న గంధర్వు లేపురు నన్ను
నిట్టు లొకఁడు పఱుపంగ నూరక యునికి సూడ, నచ్చెరుపుగాదె
యెవ్వరి యాండురింకఁ, బరిభవంబునఁ బొందక బ్రదుకువారు.

విరా. 2-140

ఉ. ...ఇట్టి ననుఁ బంకజనాథ యొకండు రాజనూ, యావత్పథంబు
నందు కుచియై పెనుపొందిన వేడి వట్టె యీ, యేపురుఁ జూడఁగా
సభకు నీడ్యై గులాంగన నిట్టొనర్తురే. ఉద్యో. 8-110

4. ఒక పురుషుడు.

(అర్జునుఁ డుత్తరునితోఁ గర్ణుని జూపి)

క. వీఁడొకఁడు కురుబంబున, వాఁడి మగండనఁగఁ జాలువాఁ డిబ్బం
గిం, బోడిమినెడియెను ద్రోణుం, వేడిమి యిట మనకు మునుము
విక్రమమునకున్. విరా. 5-110

5. ఏకీకృతుడు, కలిసినవాడు.

ఉ. ఏ మునుకాండునందనులు నేక కులంబునఁ బుట్టి యొక్కచో, నే
మొకఁడై నఁజేసి గెడనెట్లు చరించిన యట్టి వార ము, ధామ బంబు
శౌర్యమును దర్పము వారిక కల్గివారసం, గ్రామమునన్ జయింతు
రనగా నొక నిశ్చయమెట్లు గల్గెదున్. ఉద్యో. 2-239

6. ఒక వ్యక్తి (ఎంతటి గొప్పవాఁడైనను లేక ఎప్పుడైనను అనుభవము సూచించును)

ఉ. వారిని వారి వారి నిటువర్ణన సేసెడుగాని మమ్ము మా, వారిఁ
దలంప విప్పుడమి వారికిఁ జాయను మాకు నంతయు, శేరను
మున్ సృజించె విధిసిద్ధము దీని నొకండు మాన్పఁగా, నేరఁ డకార
ణంబు మది నెవ్వగ లేటికిఁ బట్టుకొల్పఁగన్. ఉద్యో. 2-240

7. కిదు, హాని.

క. అది యొకడుఁ జేయఁజాలక, విదళితశైలముగు తనదు విలస
మచటం, గుడియుట దనకుం దెలిసిన, మదమటి గిరిభేది కడక
మగుడం జనియెన్.

అను. 1-25

ఒక కాలము వి.

ఏ కాలమేందును, ఎప్పుడును.

(ఇది ఈ యర్థమందు సముచ్చయము గలిగి వ్యతిరేకార్థకముతోఁ గూ
యిండును.)

చ. ...నరేంద్ర యపు సంగరమతి ఘోరమయ్యె నొకకాలము నట్లే
విఘాడ మెయ్యెడన్.

ద్రోణ. 8-11

శ్లో. కదాచిస్మాస్మాభిర్ధృష్టం తాదృజ్ఞ చ శ్రుతమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 95-

ఒక కొండ వి.

మిక్కిలి గొప్ప పదా ము (అలంకారికము)

చ. కడువంగఁ బంధులకుఁ గోటి విధంబులఁ బెట్టి పన్నము, ల్పద
ప ననేక ధర్మ ధులం బొగడొందఁగఁ జాలు నట్టియె, కుక్కుడు సీ
యిచ్చి వేర్చి నొకకొండగ మన్నిన వీవు సావంగా, నొడ లిటు ల
మితిం గురుకులోత్తమ యెనొక సేవకుండనే.

సాప్తి. 1-22

ఒకట; ఒక్కట తీవ్ర్య. ద్రు.

ఏక కాలమున, ఒక్కమాటుగా.

క. ఒంటిమెయి నుండఁగా ముక్కుంటికి నొకచ్చపంబు గొరుం బట్టం
గంట యరిది యొక్కొకటన, రెండిం బొరువంగవంయు రేపె
వారన్,

అను. 1-22

ఒకటి సర్వ. ఒకటి (సం. ఏకః)

1. ఏకము, ఏకత్య సామ్యము.

తే. మడిగజోజ్జ్వలమైన విమానమొకటి, యంతరంబునఁ గాంచి.

భీష్మ. 2-28

క. ... ఇతిహాసమొకటి నెప్పెడ వధిస్తే.

కాంతి. 3-47

2 ఒక సంగతి, ఒక విషయము.

అ. ఏను బుట్టి వేయు నిన్నూలు మున్నూలు, గలపు వత్సరములు గాన నెందు, కాలు యావనమ్మఁ బ్రోధుని వృద్ధుని, జచ్చిపోయి మగిడి వచ్చువాని.

క ఒకటి గలదు వత్తురు వేఱొక గర్భంబునకు మృతులు.

కాం. 8-875, 376

ఆ. ఒకటి దెసను దృష్ట యొలయదు గావున. కాం. 1-127

చ. కడు పనిదీడ్గ వీడొకటి గాదవునా నెఱుంగఁడు. విరా. 2-218

క, తన మదిగదిరిన తమకం. బున్ జిడిముడి పడుచు ద్రువన పుత్రికపై నూ, నిన వేడ్క దిగువ నొకటియు, గనుఁగొన వినలేక మదన కంఠితుఁ డగుచున్.

విరా. 2-243

(ఒకటి = ఒక వస్తువు, ఒక విషయము).

3. తీన్యము, భిన్నము, వేఱైనది.

క. వేఱుగఁ గనినం బ్రకృతికి, జాఱవిడిచి నట్ల తనదు సుజ్ఞానము నక్కాఱు విడిచి తన కంటేను, మీఱ నొకటి లేమి, గాన్పుమెయి కొన వలయున్.

అను. 4-207

వ. మిత్రుని కోరిన యది యిచ్చుచుండి దానికి మాఱుగా నొకటి పుచ్చుకొనుట పురుషార్థంబు తెరువే.

సా.ప్ర. 2-48

4. ఒక పని.

చ. —యొంటి దిరుగు దానికోర్వ దొకటిం దనుచా సవరించు చొప్పెఱుంగదు తగనొండొరులం గొలువఁగా వెరవెమ్మెయి గల్గు నక్కటా.

విరా. 1-108

5 బుద్ధి

తే ఒకటిఁ గొని రెంటి నిశ్చలయుక్తిఁజేర్చి, మూటి నాల్గింటిఁగడు వశ్యములుగఁ జేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు విడిచి వర్తించువాఁడు వివేకధనుఁడు.

ఉద్యో. 2-87

ఒకటిన్ = బుద్ధి; కొని = గ్రహించి, పూని; రె.టిన్ = పుణ్యము పాపము అనువాని రెండింటిని, నిశ్చలీయుక్తిన్ చేరి = అచంచలముగా

బుద్ధియందు నిలుచు నటులఁజేసి అనఁగా వది పుణ్యము వది పాపము అను విషయము నెల్లప్పుడు బుద్ధియందు విచారణలో స్థించి; మూటిన్ = శత్రువులు, మిత్రులు, కాంధవులు అను మువ్వరను; నాల్గిదిన్ = సామము, దానము, భేదము, దండము అను నాలుగు ఉపాయములను; కడువశ్యములుగన్ + చేసి = తనకు మిక్కిలి స్వాధీనములో నుండునట్లు చేసి అనఁగా శత్రుమిత్ర కాంధవులు తనకెప్పుడు మిక్కిలి లోబడియుండు వారుగను నామభేద దండోపాయములను బాగుగా నెఱిగి వాని వానిని ఆయా సమయములందు ఉపయోగింపవలసినంత వఱకు పనుటక ఉపయోగించి; పొటిని గెల్చి = పంచ జ్ఞానేంద్రియములను (1. తలకు, 2. చతువు, 3. శ్రోత్రము, 4. జిహ్వ, 5. చూడము) జయించి; అఱిటిన్ + ఎఱిగి = సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, తైర్వధీభావము, సమాశ్రయము అను నాఱు విషయముల యందు సంపూర్ణ జ్ఞానము గలిగి యాయా సందర్భముల యందు వానివాని బ్రయోగించుచు. పదు + విడిచి = సప్తవ్యసనములను. 1) ద్యూతము, 2) వేట, 3) స్త్రీ, 4) మద్యపానము, 5) అర్థదూషణము, 6) వాక్పారుష్యము, 7) దండ పారుష్యము అను వానిని పరిత్యజించి; వర్తించువాడు = ప్రవర్తించు వాడు; వివేకధనుడు = విజ్ఞానమను ధనము గలవాడు..

6. హాని, కిడు, ఉపాయము.

క. హితుఁడగు మంత్రిం గుటిలుల, యతి కపటోపాయములకు నగవడి చెఱుపన్, మతిఁ దంతురె పతి సుపరిక్షితంబు గావింప కొకటి నేయం దగునే. కాం. 3-73

వ. కురుబంబున కొకటి పుట్టినం బ్రసిద్ధులరు గావున నది మీ తలన నిలుచు నట్లగుటఁజేసి. విరా. 4-224

అ. వాసవాత్మజుండు వసుధేశ నందను, ముట్టికొనిన నొకటి పుట్టె నేని, మన ప్రయోజనంబు మఱియేమి పనులవి, యేటికొండు ధనము లెల్ల నేల. విరా. 4-261

7. మేలు, ఉపకారము.

చ. అన విని నన్నుఁగాంచితి ప్రయత్నమునన్ వినిపింపు మీపు వచ్చిన

పని నాకు నీ కొకటి సేసితినే యిటు వృక్షమూల వా,నుని క్రియ
లేచిపోక తగు చొప్పుగునే ధవదీయనాంభ నె,ప్పిన నది యేసు
దీర్తు మణి పెంపెసగం జను భూసురోత్తమా. శాంతి. 8-813

8. ఒక విధము.

క. అనవుడు భీష్ముడు ధృతరా,ష్ట్రున కిట్లను నీవుచుం గొడుకు
నేమే ని,చ్చిన నొకటి యీగి లే,కున్నను వేటొక్కటి-దలఁచు వా
కేశవుడున్. ఉద్యో. 3-165

9. ఒకానొకటి.

క. ఒకనాడు గోవాకటి లే,గకుం జన్నిచ్చుచును దానిఁ గనుఁగొని
నీ విం,కకటా యొక్కడఁ జేరెద, వకృపులు వచ్చెదరు చంప నని
పల్కుటయున్. అను. 8-85

క. శకట పథంబునఁ గీటం, బొకటి వెసం బాటఁ గాంచె యోగిం
ద్రుఁడు జం,తుకలాప మానస దళా,ప్రకార సంవేది బాదరాయ
లుఁ దధిపా. అను. 4-818

క. ...ఐనను, వినినది కథయొకటి నీకు వినిపింతుఁ దగన్.

అను. 2-181

ఒకటియుగు; ఒక్కటియుగు అ. క్రి.

1. అన్యథా యగు, వేటొక విధముగా నగు.

క. అతఁడొకటి యైన నేనే, గతిఁబోదుం జెవుమ యెల్లకార్యంబులలో,
నతనికిఁ దోడ్పడఁ బోవుట, యతిముఖ్యము దానిఁజేయు మనఁసు
విచారా. (ఒకటియుగు = మరణించు అనిభావము) ద్రోణ. 8-287

2. ఏకమగు.

వ. శాంతిప్రకారంబునం గార్యంబు నడపి యొక్కటియై మనుట
యొడఁగూర్చి రమ్ము. ఉద్యో. 1-272

వ. మీరును వారును నొక్కటియై యున్న మీ దిక్కు దేవతలకుం
దేటి చూడరాదు. ఉద్యో. 2-49

ఒకత వి.

ఒకతె.

క. నీ నొకతవేలఁ బదివేపురనే వలచి పట్ట చెరకిన నడ్డంబై వచ్చి
వలదు నా నిం, దేవాఁడు మగఁడు. విరా. 2-258

క. పని పంపఁగాని యొకతకుఁ, బనిపేయ నెఱుంగ నన్నుఁ బనిగొను
నెడఁ తాం,దుని యగ్రమపిపి గొంకుచుఁ, బనిగఱ పెడు చందము
నన పనుచు తెఱుగవే. విరా. 2-219

ఒకతల్లి; ఒక్కతల్లి వి.

1. ఒకనైపు, ఒక పక్షము.

క. ఆ యిరువురు నొకతలయై, యాయోధమునకు నడచు నట్టిద
యేనిన్, వేయేల మనక కాదెదు,రై యేదైఱఁ దాఁక హరున
కై నను వశమే. ఉద్యో. 2-151

2. ఒక ఎత్తు.

క. ఇది యెల్లఁగు నొకతల్లి యీ, పదుమూఁదేడులును నాకు తావ
కొడుకుచే, నదయమగు కూడు గుఱుఱుట, యది యొకతల
యయ్యేనేమి యనఁగల దనఘా. ఉద్యో. 3-192

సీ. ఇది యెల్లి నొకతల యేపు మీఱఁగ నన్నుఁ జెనకుట యొకతల
సెప్పనేల. అర. 7-81

3. ఒక మొత్తము, ఒక గుంపు.

వ. ...అయ్యెడకు వచ్చు కాంతేయులతో వీరెల్లి నొక్క తలగా
వెడలి వేడుక జూడం జనుచేర. శంభ. 2-352; శంభ. 1-100

ఒకనాఁడు; ఒక్కనాఁడు వి.

1. ఎప్పుడైన ఒకప్పుడు.

క. ఒకనాఁడేమును నావద,లకు విదుమర్గఁగాంచి విప్రులం జుట్టలఁ
జెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు, మొకొ యిప్పాఁజెందుఁ గంటె
యొరు లెవ్వరికిన్. విరా. 1-49

2. ఒకానొక దినము.

సీ. అరయంగఁ దప్పులేదంటి నీవలనఁ గీ,దొక నాఁడువేసియు నొక్క
నాఁడు పేయవె. ఉద్యో. 3-388

సీ ఒకనాఁడు వెనువ్వానయును గూలియును ముట్టి నకల జీవులకు
నాశంబు పుట్టునట్టిదియై. కాంధి. 3-307; కాంధి. 8-392

క. అనవిని యొకవాఁ డొక్కడఁ గనుంగొంటి గృష్టు మౌన. 1-181

వ. ఒకనాఁడక్కరవేళ్ళరు పేరోలగంబున సమప్త సేవాపకులం గల
యం గనుంగొని. ఉ. 1-280

3. ఏ దినమునందును, ఎప్పుడును.

(ఈ యర్థమందు ఇది సముచ్చయము గలిగి వ్యర్థిచేకార్యముతోఁ గూడి
యుండును.)

ఉ. అక్కట ధర్మనందనుని యాస్యమునం దొకనాఁడుఁ గీడుప,
ల్లోక్కడు తేడు. ఉద్యో 2-68

సీ. అల్లినవృశు నయ్యింతి యతనితో నాథ నీయందొకనాఁడు నెగ్గు,
గలదె ఉద్యో. 4-87

చ. అతిశయ రూపయేవన గుణాధిక సుందరమైన యాసతీ, ద్విర
యమునందు సంతకరతిన్ వివకుండయి రాజ కృత్యముల్, మరి
నొకనాఁడుఁ జేయక. ఆది. 4-104

ఒకపెట్టు; ఒక్కపెట్టు విణ.

1. ఒక్కసారి, ఒక పర్యాయము.

చ. అనిన సుయోధనుండు దమయ్యకు నిట్లను నిజ్జగంబు లన్నిని
నొకపెట్ట మ్రింగినను నెట్టన సర్వముగాచె నేనియు, నివ్రనుము
ముకుందుఁ డట్టునుని నెచ్చెలిసాఁ తెవులార వించు నింక నతని
నొక్కతామునకుఁగా భృతి పెంపఱ నాశ్రయింతునే

ఉద్యో. 2-822; విరా. 8-181

2. ఆకస్మికము.

వ. అందొక్కపెట్ట యార్తధ్వని యెగసిన విని కుంటిదేవి యెంతయు
సంతాపించి ఆది. 6-240

ఒక పోకకుఁ బోవు జాతీ.

ఎందుకుఁ గొలుకాకుండు

చ. వినయము విద్యయుం గలుగు విప్రునియందును గోవునందు నొ,
వృ నెఱయు హస్తయందు నొకపోకకుఁబోవని కుక్కయందుఁ
దాని నడిచి తెచ్చి వండి తిను నీచపు మానిసియందు దుల్యదుర్మ
నులు దదంతరాత్ముని నిరంజనునిం గనునట్టి పండితుల్.

కాంఠి, 5-109

ఒక భంగి వి.

ఒక విధము.

సీ. అకట మాతో మీరు నడవుల నిడునులఁ బొందితి రొకభంగి తోయెఁ
గాలము. (ఒక భంగిన్ = ఒకానొక విధముగా, సామాన్యముగా)

విశా. 1-47

క. మన శస్త్రాస్త్రంబులు దక్కిన యవియొక భంగి పీటికిని గాండి
వము, గొని పోయితిమేని సుయో, భనునకు నగపాటు నిశ్చలం
బూహంపన్. (ఒకభంగి = ఒక విధమైనవి ఎక్కువగాఁ బరిగణింపఁ
దగినవి కావు)

విశా. 1-158

ఆ. యోగబలములేని యొకభంగి యోగిబల్, ద్రోపులేని మీను నేవు
లేని, మృగమువలయు నురియుఁ దెగిపోవ నులుకంగ, లేని యట్ల
భవములోన నడఁగు. (ఒకభంగియోగి = శక్తిచాలని యోగి).

కాంఠి. 5-578

ఒక మందు వి.

ఒక యుపాయము.

చ. అని మొన దేవదానవులకైనను గెల్వ నశక్య మిమ్ముహ, త్ముని
నొకమందు నెచ్చెద సుతున్ హతుఁడయ్యెననంగ విన్నయం, తన
యితఁ డాయుధంబు దిగ్గదావి యచేష్టతఁ బొందునప్పు డీ, తనిఁ
బరిహర్షవచ్చు నిది దప్పనుపాయము గల్గి చెప్పెయిన్.

ద్రోణ. 5-805

ఒకమాటు వి.

ఒక్క పర్యాయము, ఒక్కసారి.

చ. ...వారలెల్ల నెన్నునమున శంకలేక యొకమాటును నిక్కడఁ
జేరఁచెవ్వరున్.

శల్య. 2-403

('ఒకమాటను'-అనందచారి పాఠము ప్రమాదపతికమేమో)

ఒకమొగి; ఒక్కమొగి వి.

1. ఒకే పర్యాయము-ఒక్కట (యుగపదర్థకము)

క. ఒక మొగి నలువది యమ్ములఁ, బ్రకట బలుండైన పరకు
రాముఁడు నాయం, గకములు దాఁడఁగఁ నశ్వ, ప్రకరము వానాట
సూతువై బడసేసెన్. ఉద్యో. 4-317

చ. ...వాఁడుఁక నిశాతసాయకము లొక్కమొగిం బది మేని
యందుఁ గ్రిక్కిరియఁగఁ జేసి. విరా. 31-215

2. ఐకకంఠ్యము, ఏకగ్రీవము.

వ. ...అవ్విపులందఱు నొక్కమొగిన మీ తలంబునకు దై వంబను
కూలంబుగాపుతమని పాండుపుత్రుల దీవించి. విరా. 1-57

ఒక యింత; ఒకింత సర్వ. టా. అనౌ.

1. కొంచెము నేవు.

ఉ. ఇంతకు నేర్చు నీకు నొకయింతటిలోన మదీయ వాణి న. త్యంత
విభూతి బెంచెనగునట్టి నినుం గొనియాడఁజేత దా, నెంతటి పెద్ద
విరా. 1-21

చ. ఉఱక నరుండు వ్రోజసుతుయుగ్యములన్ వెన నొంచె నాతఁడుం
దెఱపి యొకింత గాంచి ఘనతీవ్రకరంబున నారిఁ ద్రుంచి.
విరా. 5-141

2 కొంచెము.

మ. అరయం దప్పొకయింత నావలన లేదు. ఉద్యో. 31-358

ఆ. ...నీకు నరయఁ గీడొకింతయైన లేదు. అను. 2-326

వ. ఇట్లుభయనై నికులు సాంద్ర సంతమసంబునం జేయునది లేక
సంగ్రామంబు దక్కి తమకం బెక్కి నొక్కింతసే పూరకున్పంత.
విరా. 31-196

ఒకింతయేని ద్రు. కళ.

చా. ఇంతయేని.

ఒకరు సర్వ.

('ఒక్కఁడు'-నకని మహానైహత్యర్థక ఏకవచన రూపాంతరము. బహు
96)

వచనమునందుఁ బ్రయోగము గానరాదు ఏకవచనమేనైనను ఈ క్రింది తావునందు మాత్రమే కన్పించుచున్నది.)

ఒకఁడు, ఒకతె.

తే. ఒకటనైనను వారియం దొకరిలోని, చిదురపాలును బోలండు
సిగ్గులేక, పాఁడవుల గెల్పు నేనని పలుకుచుండు, వీని రజ్జులు దులు
పలు విండు తగిలి. ఉద్యో. 2-160

ఒకరుఁడు; ఒక్కరుఁడు సర్వ. బహు. ఒకఁకులు, ఒకఁకు
(ఇవి మహాశ్యర్థములు కూడ నగును)

1. ఒక పురుషుఁడు, ఒకానొకఁడు.

తే. అరులు మిత్రులు చాచీమ లనుచు సంధి. విక్రహాది వద్గణముల
వెగవు లొకరుఁ, డలవరించుచు విజయంబు నాసపడుచు. నుండు
నలె ముక్తి తెఱఁ గిటుల న్నె యరయ. కా తి 6-197

క. కడుఁడడవు సుద్రవోయితి, బడఁతీ ననుఁ డెలుపవలదె బలియుఁ
దొకరుఁ డె, క్కడు జవమునఁ బట్టి బలం, బెడలఁగ ననుఁ దిగిచె
నాతఁ డెవ్వఁడు నెపుమా. అర. 7-25

క. తమలోన నూటలాడెడు, సమయంబున నొక్కరుండు విశాలోర
స్కుఁ, డమిళబిలుఁడు పంచాసవ, సమమూర్తి స్ఫూర్తి యధిక
సంరంభమునన్.

సీ. రాజ్యాధిపత్య సంపూజ్యత్వమున ధృత, రాష్ట్ర పాండు సుతాం
తరంబు గాన, రొకఁకులు జానపదోత్కరముఁ బో, వర్గంబు
నందును వసుమతీశ. అశ్ర. 1-16

క. ఒక మఱికిరిది కట్టెది, రికి నులుమునఁ బోయిరే రె డవ మాటి,
య్యకొనుట కోర్వగలేరై, రొకఁకుఁ గురురాజునేన యోధులలో
నన్. విరా. 5-65; మహా 1-20

2. అన్యుఁడు.

చ. ఒకరుని చేతిప్రపుమ దదున్నతి ప్రపుమ గాంచి యెల్లవె, టకుచు
గొఱంతలేక పొగడం దగు సంచల నొంది. ఉద్యో. 2-77

ఓక విప్రుడు వి.

చూ. సముద్రము.

ఓక వెంటన్

1. ఒక విధముగా.

ఉ వీరులు పెద్దద్రవ్య కొకవెంట నొడంబడి తేటి కాంతులై, కౌరవ
కోటిఁ గూడి మనఁగా మది గోరుట వెంపుఁదాల్చియుం, గారుణి
కత్వముం దగవు గాదె, ఉద్యో. 1-341

వ. వినతకు దాస్య మొందె నొకవెంటఁ దదీయ నిరాసహేతువై,
యనఘవిచార వాకు నమ్మకాహరణంబు విధేయమయ్యె.
అను. 1-251

2. ఒకానొకపని మీద-ఏదియేని కార్యార్థమయి.

చ. నరుఁ డొకవెంట నెన్నఁడు ప్రవాసగతుండగు నాటగోలె న,ప్పు
రుఘుఁడు వచ్చునంతకును బావులు పూతలు మేలి చీర లా,భర
ణము లెక్కుడుం జవుల పాక విశేషము లాదరింప అను. 4-359

శ్లో. ప్రవాసం యది మే యాతి భర్తా కార్యేన కేనచిత్...

సం.భా. అను. 186-19 (నిర్ణ)

ఓకళ్ళవారు సర్వ.

ఒకరిపై పక్షపాత బుద్ధి గలవారు.

వ. కాపున వారొకళ్ళ వారుం గా రట్లుగాక పక్షపాతులై పూని
పత్తురయేని నదిదేవత్వంబుగా దట్టి దేవత్వంబున నద్దునుండు సుర
క్షితుండు గానేరఁడు. ఉద్యో. 2-262

ఓకళ్లు; ఓకళ్లు

చూ. ఒకరుడు.

ఓకళ్ళొకళ్లు

ఒకరొకరు.

వ. గాండివి గాంగేయు లొండొరుల చండ కాణంబులఁ ద్రుంచుచు
వర్త్రంబులు సింఁచుచు నొకొళ్ళొకళ్ళ పెలి మాపులం బడగలం
దాఁక నేయుచుం జేరి పోరు సమయంబున. భీష్మ. 2-42

వ. మన మొకళ్ళొకళ్ళకుఁ త్రాపగుచు నేపారి పోరినం జల్గున గెల్పు
గొనవచ్చు. శల్య. 1-101

ఒకొ; ఒకొ అవ్య.

1. సందేహమును దెల్పును.

క. వెఱవక సంకేతించిన, తెఱఁగున నయ్యెడకు నరుగుదెంచునొకొ
కొం,దఱఁ దెచ్చునొకొ వెడఁగై. యఱిముఱి వెలిపుచ్చునొకొ
రహస్యంబెల్లన్. విరా. 2-277

క. ఒక నాఁడేముమ నాపద,లకు విడుమరఁ గాంచి విప్రులం జట్టలఁ
బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు, మొకొ యిప్పాఁటె.దుఁ గలఁదె
యొరు తెవ్వరికిన్. విరా. 1-49; ద్రోణ. 2-229

2. ప్రశ్నను దెలుపును.

తే. పాండు సుతులు శిఖండియుఁ జండశక్తి, మెఱయ నొక్కటఁ బైబడ్డ
వెఱచి తాత, విడిచి నా పుత్రులందఱు విఱిగి యడవిఁ, గలిసి
రొకొ యాతనికిఁ బడవలసె నకట. భీష్మ. 1-58

క. అనవుడు దుర్యోధనుఁ డా,తని మీరు వధింపమికి గతంబేమి
యొకో, వినఁదగునేనిం తెపుఁడా, యనుటయు నిట్లనియె భీష్మ
డతనికి నెమ్మిన్. ఉద్యో. 4-271

3. ఊహను దెలుపును.

ఉ. ...మీ,యన్న పరాక్రమంబు వందన్ననొకో దయమాలి తక్కటా.
విరా. 2-188

క.కర్ణుఁడు పుట్టె సూర్యమం,డలమొకొ భూతలంబున బెడం
గయి దీప్తి సహస్రశంబుతో, వెలిఁగెడు నా నిజద్యుతి సవిస్తర
లీల వెలుఁగుచుండఁగన్. ఆది, 5-29

4. వ్యతిరేకార్థము నిచ్చును.

చ. మనుజులు సేయ నెవ్వరు సమ మునీశ్వరు నాజ్ఞ తెల్లెడు, నివృ
ము కుతారపాణి ధరణీరుహము నటకంగఁ తాప మొందునొకొ
కుతారమున్. (ఒందునొకొ = ందదు) కాంతి. 1-277

చ. ...నీవు సమాధిఁ బ్రాణరోధనము మనోలయంబు సుకృతంబు
లుగా నొనరించి వెండి యోగనిరతిఁ బొందెదరైతెఱఁగు గాదో
హింస. (కాదోకో = అవును) ఆశ్వు. 2-73

క. నిశ్చయార్థమును చెలువును.

వ. కొడుకులు జయింప నోవుదురొకో యను నా సంజయు దిక్కు
మొగంబు సేసి. ఉద్యో. 1-256

ఒకొండు సర్వ.

ఒకటి.

వ. నాలుగువేలున్ మున్నూట పదునొకండు శ్లోకములు గలిగి.
అది. 1-38

చ. ... మీర లీ, యెనరిన సైన్యమున్ పదునొకంటికి,
ఉద్యో. 4-140

ఒకొండు సర్వ.

ఒకఁడు.

క. ఉరు శస్త్రవృష్టి నాపైఁ గురిసినఁ దక్షణమె యొక్కొకొని పయి
నేనున్, వరుసఁ బడినేసి కాణము, లరుదుగ నేసితి మహాభయంకర
భంగిన్; ఆర. 4-81

ఒక్క ఒక

1. ఏ కార్తిము, ఒక్కదానిని చెల్పును.

వ. నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు గొఱంత గండు;
విరా. 1-818

2. ఒకానొక, నిర్దేశము లేమిని చెలువును.

సీ. అగ్గోపు లవిభు నధ్వరంబునకుఁ బో, నుత్సహించుటయు నందొక్క
గోవు, మనము సుమిత్రుని ధనమాతఁ డనుమతి, నేయక యెట్లు
వోఁతెల్లు ననిన. ఆను. 3-74

3. ఏకీభూతము.

ఉ. ఉడుగక యొందోరుం జఱచి యొక్క బలంబున దేవదానవుల్;
వదిగొని వార్ధి నిట్లు దరువం దరువన్ విష ముద్యవిల్లి. అది. 2-15

4. అన్యము, వేతై నది.

వ. మఱియు నొక్కమహానీయ కార్ముకంబు గొని కర్ణుండు గడంగె.

కర్ణ. 1-129

5. అనిర్వాచ్యమైనది, చెప్పటకు వీలుగానిది.

వ. ఏమయ్యెడ నేకాంతిక జనుల కింత నంత నున్నంత భానుసహస్ర
ప్రభా భాసితంబగు నొక్క దివ్య తేజోరూపంబు వారి యగ్ర
భాగంబునం దోచిన.

కాంతి. 6-367

6. వాక్యాంకారము.

సీ. అజః డధ్వరంబు నేయంగఁ దలంచి ఋత్విజా నాత్మసద్భుని వెద
యెందు, గానక తానొక్క గర్భంబు ధరియించి వెయ్యెండ్రకును
దుమ్మి వెలువరించె.

కాంతి. 8-116

(ఇది పెట్ట, మాటు, మొగిన్, ఉమ్మడి మున్నగు శబ్దములకు ముందు
చేరి యుగపదర్థకమగును. అయాపదముల నాయాతావులఁ జూచునది.)

ఒక్కమహాద్విజాండు

ఒక గొప్ప బ్రాహ్మణుడు.

చూ. దండక విషయము.

అర. 5-16

ఒక్కంత(లు) (ఒక్క + అంత)

1. సమానము, ఒకేరీతి.

క. సంతోషామృత సుఖత, స్వాంతుండగునేని నట్టి వాఁడు గృహంబుం
గాంతార దేశమును నొక్కొంతగ నిచ్చింత వృత్తి నఱోభ్యు
దగున్.

కాంతి. 5-887

క. విని పృథివియును సకస్యతి, యును గోవును దానవిధికి నొక్కంత
లుగా, వినయంబుదు పీనిం బో, లిన దాతవ్యములు నొందులేవని
విందున్.

అను. 2-411

2. కొంచెము.

ఉ. స్వాంతము కావలగర్వ మనసంతమసాంధముగాఁగ శంక యొ,
కొంతయులే కిచ్చకుఁ డహంకృతి ముగ్ధలిగాఁగ మండపాభ్యం

తర భూమిఁ జొచ్చి.

విరా, 2-381

3. ఒక మొత్తము.

వ. శిశుపాలు సేనాపతి సునీధుం డనువాఁడతిరోష పరుషవచనం
డగుచు స్వఃక్షుక్షుత్రియుఁనెల్ల నొక్కంతం జేర్చికొని శిశుపాలు
ననుమతంబున యద్ద సన్నద్ధుండయి యున్న సమయంబున.

సభా, 2-32

ఒక్కడు; ఒక్కండు సర్వ. (ఒక్క. చూ. ఒండు - అమహ
దర్థమున జౌవవిభక్తికము) బహు. ఒక్కండు

1. ఒకటి.

వ. మఱియు నొక్కండాకర్ణింపుము భువనబ్రవర్తకుం డయిన కృష్ణుండు
సారథ్యంబు పేయుట నపార్థు పరాక్రమం బసాధ్యజైయుండు.

కర్ణ. 1-237

వ. గురువాన గృహవాస వనవాస పరులగు బ్రహ్మణుల కెల్లనుశ్రేయః
ప్రాప్తికిం దెరు నొక్కండ.

ఆశ్వ. 2-98

సీ. ...నీ నాలుక యొక్కఁడయ్యె. ఆ. వ్రయ్యవలయు నూఱు
వ్రయ్యలుగాఁగ, నత్తైనగాని చాల వతనిఁ బొగడ సభా. 2-41

వ. ఎదిరిన రూపంబులం బెక్కింటి నొక్క బాణంబునం బెక్కు బాణం
బుల నొక్కంటి గూర్చి కేలి నలుపుచు భీష్మ. 2-187

మ. గురుపుత్తుండు గడంగి... తర మొక్కంటన మూర్ఖువుచ్చి వెన
ధృష్టద్యుమ్ను ఫాలంబు నిష్ఠర నారాచహతంబు పేయుటయు
వాడుం దేరిపై సోలింపన్ ద్రోణ. 5-897

వ. పాండవ పుత్రులైన పదునొక్కండ యందును వంశకరుండైన
యభిమన్యునకు విరాటపుత్రియయిన యుత్తరకుం బరీక్షితుండు
పుత్రు. ఆది. 4-115

2 అభిన్నము. ఏకీభూతము. సమానము.

చ. ఆహవఖరులైన భోజులును నంధక వీరులు నొక్కడై దెసల్.
పెవుడు వడంగ నార్చి యరిగిఁనుత సాత్యకిఁ జుట్టుముట్టరి.

మాస. 1-50

క. మనో బద్ధులు వా, రరయగ నొక్కండ యందు రదియట్లుండెన్.

అను. 4-174

సీ. వీరుల పలుకులు వేల్పుల మతమును నొక్కండ. అది. 7-254

౩. ఒకానొకడు, నిర్దేశము లేమిని చెలుపును.

క. ఆపదబడి యొక్కడు స, వ్యాపారముగాఁగఁ జూచి రాని
నడపు. సాప్తి. 1-48

ఆ, ఎఱిగియైన నెఱుంగకేనియు నొక్కని, భంగపెట్టి పిదప సంగతుఁ
డుగఁ, జేసికొనుట మేలె, కాంతి. 8-78

4. ఒంటిరివాడు, ఏకాకి.

చ, ...ఒక్కండన యెట్లాకోయనక కార్యముముట్టినచోట నేలినా,
తఁడొక చాయ చూపినను దత్పరతం బనిసేయు టొప్పుగున్.

విరా, 1-184; విరా. 2-278

5. ఒక పురుషుడు.

క. ఈ నెలపులఁ దోచును వారి, రా నొక్కండ యింద్రియ ప్రతతి
కందందు. కాంతి. 6-502

తే. ఒక్కడై వెలిగెడు పురుషోత్తమాలిధాన వాచ్య విసమ్ర వాత్స
ల్యకల్య. కాంతి. 2-10

సీ. కాస్త యొక్కండ తచ్చాసనంబునన యే, జరియింతు నొక్కండ,
అశ్వ. 2-558

ఒక్కట ఒకట అవ్య. ద్రు. (1/ఒక్క)

1. ఒకే పర్యాయము, ఒక్కమాటు

సీ. కేలమై నొక్కట లీలఁ గ్రేట్లఱిగెడు, వాలుగు సోగల వేలుదెంచి.
విరా. 2-83

తే. పాండుసుతులు శిఖండియుఁ జండక క్తిఁ మెఱయ నొక్కటిఁ బైఁ
బడ్డ. భీష్మ. 1-58

సీ. ద్రోణుండు మఱి పృథకున కుద్ధవించిన ద్రుపదుండు నొక్కటఁ
దొడఁగి యిష్ట. సఖులయి నేదముర్ నదివి. అది. 7-5

2. కూడ, కలిసి.

ప. ...బాస తప్పకతారును బాంచాలియు నొక్కటఁ బండ్రెండెట్లు
వనంబున వసియించి. విరా. 4-188

వ మీరును వారి జూడ వచ్చెదరేని యొక్కట బోదమురండు.

ఆది. 7-160; ఆది. 8-12

3. ఏకత్ర, ఒకచోట.

తే. కడఁగి భక్షింప నొక్కటఁ గలిసియాడు, చున్న యెలుకల పిల్లల
యొందు సహజ, వైరివర్గములయు సహవాస మపుడు.

ఆది. 4-28

ఒక్కటి ఒకటి సర్వ. ఏ. (✓ఒక్క - చూ. ఒండు)

1. ఏక సంఖ్యావాచకము.

ప. ...ఒక్కనాఁడు పెక్కుమృగంబుల నెగచి యొక్కటి నేనియు
నేయం గానక. ఆది. 5-48

ప; ...కాదేని మఱియు నెందేనియు నొక్కటియగునట్లుగాఁ దనతోడఁ
బుట్టువులేవురకు నిలువ తావులయి డిచ్చిన సర్వశాంతియగు
ఉద్యో. 1-877; విరా. 2-200

2. అభిన్నము. ఏకీభూతము,

క. దేవాసురవరు లొక్కటి, యై వచ్చినఁ జిక్కువఱచు నాహవమున
నా, దేవప్రతుఁడు. భీష్మ. 1-51

ప. ...మీరును నారును నొక్కటియైయున్న మీదిక్కు దేవతలకుం
దేటి చూడరాదనిన. ఉద్యో. 2-49

3. ఒకానొక్కటి.

సీ. గ్రద్ద యొక్కటి వచ్చి.

కాంతి. 8-888

4. ఒక సంగతి, ఒక విషయము.

ప. నాకు నొక్కటి వినుటకుం గుతూహలం బెప్పుడుం గల్గియుండు.
ఆను. 2-291

ఒక్కటియగు అ. క్రి.

ఏకమగు, ఏకమత్యమును బొందు.

వ కాంతి ప్రకారమునం గార్యము నడపి యొక్కటియై మనుట
యొడఁ గూర్చి రమ్మ ఉద్యో. 1-272; ఉద్యో 2-49

ఒక్కత ఒక్కతె. సర్వ.

ఒక స్త్రీ.

వ. సుర గరుడ ఖచర విద్యాధర కిన్నర యక్ష సిద్ధ తరుణులలో
నీ, వరయఁగ నొక్కతవగు ది, ప్పరికిం జనుదేరఁ గతము బొంకక
చెప్పుమా, విరా. 1-814.

ఒక్కతి ఒక్కతె సర్వ.

ఒక స్త్రీ.

ఆ. ... ఏకాంతమునఁ బట్టి, యొక్కతియును గొల్పి నూరకుండె.
ఉద్యో. 4-381.

ఒక్కతె సర్వ. ఒక్కత

ఒక స్త్రీ.

క. తరుణుల నజాతపతులఁ, జరణంబులు లేనివారి శార్జ్యయుల.
నల్వర నొక్కతె యెట్ల దోడ్కొని, యరుగంగా నేర్పు జరిత
యావద గడవన్. ఆది. 8-313.

ఒక్కనాఁడు

చూ. ఒకనాఁడు.

ఒక్కపెట్ట

చూ. ఒకపెట్ట.

ఒక్కమాటు వి.

ఒకప్పుడును, ఎల్లప్పుడు.

ఆ. దీరుడై యభేద దృష్టియ పాటించు, చుండునట్టి పురుషు నొక్క.
మాటు, విడువ దర్కు వంతు విభవంబు చాడ్చున బోధలక్ష్మిపెంపు.
భూవవర్య. కాంతి. 5-583.

ఒక్కమెయి; ఒక్కమై

1. ఒక విధము.

ఉ. ఇచ్చడలంచి యొక్కమెయి ని త్తటిఁ బొందగు చేత యందగున్
(ఒక్క మెయిన్ = పదియో ఒక్కవిధముగా) విరా. 4-284

2. ఒకేసారి, హతాత్తుగా.

ఉ. చిత్తము లుల్లసిల్ల నల సింహకిశోరము లొక్కమై మదో, నైత
గజావళిం బొదవు మాడ్కి నరాతిబలంబు ముట్టి. ఉద్యో. 2-140

ఒక్కమొగము వి.

ఏకీ భూతము, కలసికట్టు.

వ. అందఱు నొక్క మొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కరునిన
కాదు పాండవుల నెల్ల నొక్కత్తున వై చిత్తొన నోపుదురు.

ఉద్యో. 2-222

ఒక్కమొగి

చూ. ఒక మొగి.

ఒక్కయుమ్మడి; ఒక్కుమ్మడి వి.

ఏకకాంము, ఒకేసారి, ఒక్క మొగి (యొగపదర్థకము.)

చ. గగన తలంబు నెత్తురులు గండలు నెమ్మలు నొక్క యుమ్మడిన్.

మొగిళులు లేకయుం గురిసె, ద్రోణ. 1-182; ద్రోణ. 2-92

వ ఇవ్విధంబున విరాటుండు దాసును సేనయుం శేయంగల వారును
బరవసంబు సేసి యొక్కుమ్మడి నడరుటయు. పరా. 3-182

ఒక్కరు సర్వ.

('ఒక్కడు'-నకు మహాన్మహాత్మ్యరక్త ఏకవచన రూపాంతరము. బహు.
వచనమున నిందుఁ బయోగములు గానరావు.)

ఒక్కడు.

చ. ...కుంభజుడు పాలుని నొక్కరుఁ జంచలాత్ము వెం, గలిఁ గడు
బెద్దఁ జేయుచుఁ బొగడ్తకుఁ జొచ్చె. ద్రోణ. 2-45

క. ...మాయం దొక్కరు నభీష్టమతి వరియింప, దోయజముఖఁ
బ్రార్థింపుము. అర. 2-45

తే. మేలుసేసితి రొక్కరిమెచ్చి వారి, కోర్కి దీర్చుట పెద్దల గుణము.

కాదె.

ఉద్యో. 1-109

ఒక్కరుఁడు సర్వ. (బహు. ఒక్కఁడులు, ఒక్కఁళ్లు - ఇవి మహా త్యర్థకములు గూడ నగును.)

చూ ఒక్కరుఁడు.

1. ఒక్క పురుషుఁడు.

చ. విరటుఁడు సూచుచుండ నను వేపురముందట నట్లు త్రోవ నొ,
 క్కరుఁడును గాదు గూడ దనగల్గెనె పోటరులైన భర్త లేపురు
 గలరంటి, విరా. 2-257; విరా. 2-5

క. కడవఁగ నొకఁళ్లు పసరము, నడచిన నొక్కఁడులు బెయ్య నడువ వల
 యునే. ఉద్యో. 8-91

2. ఏకాకి, ఒంటరి.

మ. ...ఒక్కరుఁడున్ గోపులలోనఁ బొచ్చు పలుసింగం బొక్కొనా
 నట్లు సొచ్చి రయంచార ననేకవీరరముల్ చెండాడె నుద్దండుఁడై
 (చూ. ఒక్కొక్కరుఁడు) ఉద్యో. 2-188

ఒక్కర్లు సర్వ. ఒక్కతె

తే. బాఁనొక్కర్లు నిక్కాన పాలుపేసి, నిష్ఠురుండనై యేనెట్లు నేర్తుఁ
 బోవ. ఆర. 2-79; ఆర. 8-268

ఒక్కరూపు వి.

1. సమానము,

క. వారలును వీరలును నా, కారయఁగా నొక్క రూప యైనను
 గార్యం, వీరెఱిఁగింప వలయునని, కారవపతి నమ్ను నడిగెఁగాన
 నతనికిన్. విరా. 8-100

క. సరసాన్నముఁ విజ్ఞాకము, సరిగాఁగ భుజింతు మృదుం శయ్యా
 తలమున్, ధరణియు శయనరుచికి నా, కరయఁగా నొక్క
 రూప యసురప్రవరా. కాం. 4-59

2. ఒక్క ప్రాణి, ఒక్క వ్యక్తి.

మ. వారివారి బింబులను మాతస్వినీక ప్రభృతి నై న్యంబులను

నొక్కరూపేనియుఁ ద్రిక్కుకుండ నొక్కరుండవ రెండు జాము
లలో నేలం గలిపితి.

సౌ. ప్రి. 1-108

ఒక్కరొకరుఁడు

ఒకరినొకరు-అన్యోన్యము.

అ. ... ఒక్కరొకరునిఁ నొంపను, జంప, జూతము.

కర్ణ. 1-229

ఒక్కళ్లు

చూ, ఒక్కరుఁడు.

ఒక్కళ్లు

చూ. ఒక్కొక్కరుఁడు.

ఒక్కొంచుక అవ్వ.

మిక్కిలి కొంచెము.

తే. చెలువ యింక నొక్కొంచుక సేపు నీ వ, నాదరంబున నెప్పటియట్లు
యన్న.

విరా. 3-47

ఒక్కొడ్లవారలు సర్వ.

పరిజనముల యందలి గణములైనవారు. చూ. గణము.

క. విను మర్థార్థకలును గా. ర్య నిపుణ మానసులు నాయుధాజీవులఁ
ద, క్కను గల పనుల జనులుఁ గల, రసఘా యొక్కొడ్ల వార
లైన జనంబుల్.

కాం. 3-88

ఒక్కొంత సర్వ. జౌ. అనౌ.

చూ. ఒక యింత.

ఒక్కొంత సేసికొను

కొంచె మూట గల్గించుకొను.

వ. అనిన విని సంజయుండు వెచ్చసూర్చి తిచ్చవడి మూర్చవోయిన
చందఁబున డెందఁబు మగుడం శేష్టలు దక్కియుండి కొండొక
సేపునకుఁ జిత్తం బొక్కింత సేసికొని.

ఉద్యో. 2-188

ఒక్కమూడి వి.

చూ. ఒక్క యమూడి.

ఓక్కెడ వి. (ఓక్క + ఎడ)

1. ఓక్క సమయము.

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జావకయున్నదాన ము, నొక్కెడ నే దురంత దురితోక్కట బాధలఁ బెట్టియున్న.

విరా. 2-228

2. ఒక చోటు.

తే. నీవుఁ దమ్ములు నొక్కెడ నిలిచి చూచు, చుండుఁడని పలుకుటయు

విరా. 3-205

ఓక్కెత్తు వి. (ఓక్క + ఎత్తు)

ఒకే పర్యాయము, ఒకేమాటు.

వ. అందఱు నొక్క-మొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కరునిన కాదు పాండవుల నెల్ల నొక్కెత్తున వై చికోన నొప్పుదురు.

ఉద్యో. 2-222

క. మన సేనల నొక్కెత్తునఁ, గొనదలఁచి కడంగివచ్చు గురువుత్రుని మార్గొన భృష్టద్రుమ్మునిఁ గా, వనుశక్యమె నీకు నిచటి వారికి నధిపా.

ద్రోణ. 5-355

ఓక్కెఱి క్రి. విణ.

వాతాత్తుగా, ఆకస్మికముగా.

క. వెఱి చఱవ నీరిలో నొక్కెఱిగా నొకమొసలి చూడ్కి నగో చరమై, వఱికెంచి కుంభ సంభవు, చిటుదొడ వడిఁ బట్టుకొనియె శిష్యులు బెదరన్.

ఆది. 5-258

చ. వఱిలఁగ రాముఁడంత ననవద్యుఁడు వచ్చి బహుప్రలాపయై, యఱి చుచు మన్న తల్లిని గృతాంత వశస్థితుఁడై వ శండ్రి నొక్కెఱిఁ గని తీవ్రశోక పరిభేదహతుండయి.

ఆర. 3-153

ఓక్కో-1 ఒక

చూ. ఓక్క-మొగి.

ఓక్కో-2; ఓక్కో ఒకొ

1. సందేహమును దెలుపును.

సీ. కర్ణానుల యందు ఘనుఁ డెవ్వఁడగు నొక్కొ, యను అనంబుల
సందియంబు మాన్పు. విరా. 4-205

సీ. పదతి నన్నాటడఁ బలికిన భంగిన, నిచ్చమై నిక్కకు వచ్చునొక్కొ-
పొందునొక్కొ - నిక్కమొక్కొ - విడుచునొక్కొ - అనుచు
నొక్కొ. విరా. 2-294

క. మా మనోరథమునకు, సీమాట విరుద్ధమయ్యె నిదియెట్లాకోకొ.
విరా. 1-286

2. ఊహను దెలుపును.

ఆ. దీవను కాని యింక భువనంబు సందిట, వట్టి రాత్రిలేని యట్టు
గాఁగఁ, జేసెనొక్కొ విధి. విరా. 2-318

క. శంకర నిభుఁడగు విప్రుభ, యంకర కోపాగ్నియొక్కొ యనుచును
జాతా, తంకుడయి. ఆది. 1-112

3. ప్రార్థనమును దెలుపును.

చ. ...దీనికిన్ నివ, వ్యవగత మైన జీవనుది వచ్చు నుపాయము వేయ
రొక్కొనా, శపము ఫలంబు నధ్యయన దానఫలంబులు నిత్తు
వారికిన్. ఆది. 1-149

ఒక్కొండు ఒకఁడు (ఒక్కొ¹)

1. ఒకటి.

క. పాండవుల వలని కీడొక్కొండును లే దధిప నీదు కొడుకులు ధరణి,
మండల మంతయు మ్రొంగిరి. స్త్రీ. 1-83

ఆ. కమలభవుఁడు వారి కమరత్వ మొక్కొండు, దక్కఁ గోర్కుతెల్ల
నక్కఱముగఁ గరుణ నిచ్చె. ఆది. 8-94

2. ఒక్క, పురుషుడు.

క. పాండు నృపునుతులలో నొక్కొండై నను నొప్పఁ డింతకును.
కర్ణ. 1-225

ఒక్కొక; ఒక్కొక్క (ఒక్క + ఒక) (ఒక్క + ఒక్క)

ఒకానొక.

త. దేవతలకైన నొక్కొక్క, చో నలయునకారె శత్రునూదన విధి
కా,లావాప్తికి మును దమప,ద్యావంబులడంచి యుడుగఁ బడి
యుండంగన్. విరా. 1-58.

వ. ధర్మనూనుండు...ఒక్కొక్కమాటు మధుర ప్రసంగముగా నాడిన
నెత్తంబున గెలిచిన విత్తంబులు దమ్ముల కొసంగుచుండు.
(ఒక్కొక్కమాటు = అప్పుడప్పుడు అని భావము) విరా. 2-2.

ఒక్కొక్కరుడు (బహు) ఒక్కొక్కళ్లు

ఒక్కొక్కడు, ఒక్కొక్కడు.

వ. ...ఇయ్యవ్వమ పుత్రుండు వసువులయం దొక్కొక్కళ్ళ చతుర్థా
ర్థంబులు చాల్చి సకల ధర్మమూర్తియిలు పుట్టినవాడు.
(ప్రతివాని యొక్క అని భావము) అది. 4-116.

ఒక్కొక్కడు

ఒక్కొక్కడు, ఒక్కొక్కడు.

క. ఉరు శస్త్రవృష్టి నావై, గురిసిన దక్షణమె యొక్కొక్కొని పయి
నేనున్, వరుసఁ బడినేని బాణము,లరుదుగ వేసితి మహాభయంకర
భంగిన్. (ప్రతివానియొక్క అని భావము) ఆర. 4-81.

ఒక్కొక్కటి ఒకటి (ఒక్కొక్కటి)

ఏక కాలమున, ఒకేసారిగా.

క. ఇటు పాండవ కౌరవు లొక్కొక్కటి నందఱు గురునన్నజ్ఞుగొని మృగ
యాణం,పటులై వనమున కరిగిరి. అది. 5-288.

చ. ...ఇట్లు లొక్కొక్కటి బడియెన్ హరార్థముల ఘోరశరంబులు
పందివై. ఆర. 1-305.

ఒక్కొక్కటి ఒకటి (ఒక్కొక్కటి)

ఏకము.

సీ. హరిహరబ్రహ్మ మహామహానంబు లొక్కొక్కటిగాఁగఁ గరంగిన
గుడికలయనఁగ-తే-భానుబింబు పుర్యాదివై వెలింగె,
(ఒక్కొక్కటి అని సం.ము. ఒక్కొక్కటి అని వాచివచ్చునది) విరా. 2-141

యుర్వార్థనమునగుఁ బెరుగు సంతతి, యనవరతము ధరణిఁ బ్రజకు
నబివృద్ధి యగున్.

ఉది. 2-25

ఒచ్చెము దే. వి.

అవమానము. పరాభవము.

క. అని విదుగు చెప్పినట్టిద, తుదిఁ గృష్ణుఁడు పాండుసుతులతో వేఱ
గునే, పదనే యాగికి నిచ్చిన, బెరి రనరె యొచ్చెమెవఁ బిమ్మట
నగరే.

ఉద్యో. 8-163

గ్లో. అనమానశ్చ యత్ర స్వాత్ క్షత్రియస్య విశాంషతే,
న తత్పుర్యాత్ బుధః కార్యమితి మే నిశ్చితామతిః

సం. భా. ఉద్యో. 67-4

చ.....మానిఁ కిం దినుఁదాన కాచికో, లొదవిన దానఁజేసి సభ నొచ్చెము
దకి నఁ తా దునందనుల్, బ్రదకిరిగాక యయ్యెదరు రాచకొమా
రుల కోర్కునట్టిదే.

ఉద్యో. 1-348

ఒజ్జ వి.

(ఉపాధ్యాయ శబ్దభవమని నైఘంటికలు అక్షర సామ్యము అర్థ పరి
పూర్ణములేని 'ఉపాధ్యాయ' శబ్దము 'ఒజ్జ'కెట్లు ప్రకృతియో యొజ్జ
లకే యెఱుక.)

1. ఒజ్జ ఎంటిద,

సీ. ఎవ్వని చారిత్ర మొల్ల లోకములకు, నొజ్జయై వినయంబు నొటవు
గఱవు.

విరా. 2-91

2. ఉపాధ్యాయుఁడు.

తే ముదనుఁ దింతికి నొజ్జయై మతకములును, నదను నెఱిగించి నాకద
కనుచు నొక్కొ.

విరా. 2-295

3. గుఱువు.

చ. పలుకులు వింటరే ధనువువచ్చెడి చారికనెల్ల నొజ్జ దోర్బల విది
తుండు గుంభజుఁడు.

ద్రోణ. 2-45

4. ఉపదర్శకుఁడు, ఉపద్రష్ట.

చ. విని ధివడుం డెమర్త్యులకు విన్నను వొప్పఁగ్రతు ప్రయోగముల్,

మనము దలిర్పఁగా నడపి మర్త్యనియాగము నొజ్జఁగాఁగ జూ,లనిది
నిజంబయింక ననులాప మొనర్పక పొమ్మి వేఱ యొక్కని నువ
దర్శనంబునకుఁ గైకొను మారసి నీవు నావుడున్. ఆశ్వా. 1-41

6. ఋత్విజుఁడు.

ఆ. భక్ష్యభోజ్య లేహ్యపానీయముల మీఁద, నదములోని విప్రజనుల
మీఁద, వెగడు పడఁగఁ జాఱి వెఱపింత మొజ్జలు, తత్ప్రయోగ
విధులు దప్పి పఱవ. ఆది. 2-131

ఓజ్జతనము వి.

ఓజ్జతనము, ఉపాయత్వము, ఉపదర్శనము.

ఆ. అన్న నాకు మాన్యుఁ డాతండు ననుపంగ, నాచరింతు నీదు యాగ
మునకు, నొజ్జతనము వేగ ముర్విక యగ్గురుఁ, గని యనుజ్ఞ వడ
యుము. ఆశ్వా 1-54

ఓట్టిడు దే. అ. క్రి.

శపథముచేయు, ఓట్టుపెట్టు.

వ. అందొకం డేనట్లునేనితినేనిం బరలోకంబున విపులునిచన్న గతికిం
జనుదునని శపథంబు నేసిన నమ్మాట వినుచు విపులుం డట ననం
జన మతియు మార్గంబున నార్వరు జూదం బాడుచుండ వాడైన
నొకం డట్ల యొట్టిడిన. ఆను. 2-210

ఓట్టినమంట దే. వి.

ప్రజ్వలించిన యగ్ని.

ఉ. పెట్టనికోట నీకు హరి భీముఁడు నర్జునుఁడున్ రణంబునఁ,దొట్టిన
మంట లా కొలది యోధుం సాత్యకియున్ విరాటుఁడున్.

ఉద్యో. 1-297

ఉ. అర్జునుం,దొక్కఁడ వైరిసేనలకు నొట్టిన మంట. ఉద్యో. 2-194

ఓట్టు దే. అ. క్రి.

ప్రజ్వలించు, మండు.

చూ. ఓట్టినమంట.

స. క్రి.

ఉంచు, పెట్టు.

ఉ. ఇట్టిది క్రూరకర్మమని యించుకొంకక లక్కయింటఁ జిచ్చొట్టితి.

శబ్ద. 2-184

వి.

శపథము, ప్రతిజ్ఞ.

వ. మార్గంబున నార్దురు జూడం కాడుచుండ వాడైన నొకం డట్లు
యొట్టిడిన.

అను. 2-210

ఒడంగూడు; ఒడంగూడు దే. అ. క్రి.

1. కలసి మెలసియుండు, స్నేహముచేయు.

క. ఊరోడక గతిఁ బాండవ, కౌరవు తొడఁగూడి మనికి కార్యంబిహి
నీ, వారసి నడపుము వారన, వీరనఁ గురుముఖ్య నీకు వేటుం గలదే
ఉద్యో. 8-258

తే. అనుజతనుజులుఁ జెలులు వియ్యములు నడుగు, మాలిపోదుడు
నీకుఁగా మనుజునాథ, దొరకుఁ గుఱనాశనుండను దూలు మేలె,
పాండవులతోడ నొడఁగూడి మనుము. ఉద్యో. 8-847

సీ. తర్థయు కాంతుఁడై తక్కువ కోర్చి శత్రుని గని యొడఁగూడి
మనఁగవలయు. కాం. 3-388

క. భృతరాష్ట్ర నెయ్యమున సం, తతపర్థితులగుచుఁ బాండు తనయులు
వినయాన్వితులు గుమార క్రీడా, రితులయి యొడఁగూడి ధార్తరా
ష్ట్రులతోడన్. అది. 5-168

2. కలుగు, సిద్ధించు; లభించు, ప్రాప్తించు.

క. కడువడి నీవరుగఁగ వడ, ముడియును నీ వెనుక శిష్యమున నెయి
దుం గ, వృద్ధి కుశలియైన విజయం, తొడఁగూడును మనకు దీని
కొడబడు మనఘా. ద్రోణ. 8-297

ఉ. అట్టిద యేల చేయు ననయంబు నయం తొడఁగూడఁ బల్కి
నీ, విట్టి తెలుగునేయుమని యేర్పడఁ జెప్పినవాని క త్రణం, బట్టిన
సంతనంబు ననువు బరికించితి కాదె. విరా. 2-218

వ. అనవుడు సంజయుండు దేవా నీ చిత్తంబున నిడి దీని నింతం గొని
యాడినఁ గర్జం, బొడంగూడునే యనిన వాసుదేవుం డిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-345

క. ఒడంగూడిన సామ్రాజ్యము. నడలున దిగద్రావి చనిన కఖలజనులు
నిన్, గడుఁ బేదమనసువాడని, చెడ వాడుదురనిన మము నిసీ
యనుటదుడే.

కాం. 1-117

కా. (గరుఁడుడు)...దు,ర్వారస్యైర్ విహారమొప్పు నమృత గ్రాహం
బొడం గూడుడుం, దారావీధిఁ జనం దొడంగె మగడన్ దర్పం
బెలర్పన్ వడిన్.

ఆను. 1-255

శి. వర్తిల్లు, ఉండు.

క. నడవడియను మున్నీంటిం, గడవం బెట్టంగ నోడకరణిం దగి కా,
నొడంగూడు ననిన సత్యము, గడచిన గుణ మింక నొండు గలదే
యరయన్.

ఉద్యో. 2-89

4. సమావేశమగు, ఒకచోటికి జేరు.

క. అమవస గావున నేఁ డ,క్కమలఱఁ గొలువఁగ మహర్ని గణములు
పితృ సంఘములును బోదురు బ్రహ్మాం,డమునంగల వారం దొడ
గూడంగాన్,

ఆది; 5-66

ఒడంగూరు దే. అ. క్రి.

సిద్ధించు, కలుగు, లభించు, ప్రాప్తించు.

క. పడియెడ్చినఁ గృష్ణుడు తగు, నుడువుల నూరార్చితన మనోరథ
మిమ్మై, నొడంగూడిన మానుషమగు; నొడలు విడిచి నిజవరంబు
నొందుట కరిగెన్.

మౌస. 85 (పాశాం)

ఒడంగూర్పు దే. స. క్రి. (✓ఒడంగూడు) ఒడంగూడఁజేయు

1. లభింపఁ జేయు.

క. అపదఁ గడవం బెట్టఁగ, నోపి శుభంబైన దాని నొడంగూర్పును
మా, కీపుట్టువునకుఁ కాండు, జ్ఞాపాలుఁడు నిన్నుఁజూపి చనియె
మహాత్మా.

ఉద్యో. 8-6

క. రాజ యుధిష్ఠిరుఁడై హరి,దా జయమొడంగూర్పు మన్న రత్నై

నృమరా, రా జిట్లు సరకు నేయమి, నా జన్మము దుఃఖ భాజనం
బగుటం జామి. ఉద్యో. 2-288

ఉ.భక్తజనాభిమత ప్రదాన విద్యాదయితర్పి మేర్పడ జయం
బొడగూర్పుము. కల్య. 1-275

2. సిద్ధవతిచు, అమర్పు.

వ.వాసుదేవుండు రేవకడయ వచ్చు నంతకుమున్ను పురంబున
మత్సవంబు సాటుండని నియోగించి వివిధ గంధమహిత మాల్యం
బులు సంపాదించును మణిభూషణ చిత్రాంబరంబులు సమకట్టను
సరసాన్న స్వాదుపాన ద్రవ్యంబు తొడగూర్పును నేర్పుదులగు
తజ్జుల నియమించె. ఉద్యో. 3-155

నీ. మణిగణోజ్జ్వలమైన మన యరదంబున, జవనాశ్రములఁ బూన్పు
చాపతాణిఖడ్గాది సాధనోత్కర మొడగూర్పుము.

ద్రోణ. 1-83

నీ. ఆఁకొనియొడగూర్చి యన్నంబు తళియకు వచ్చిన గుడువని
చాని భంగి. కాం. 1-84

చ. వల సధికంబుగాఁ గలుగు వైద్యులు శాస్త్రము లభ్యసించి మం,దుల
నొడగూర్పు నేర్చి తను దోషములారయు బుద్ధిగల్గి యార్దులకు
జీకిత నేసెదరు. కాం. 1-215

3. సిద్ధింపఁజేయు, నెఱవేర్పు.

చ.వయసువున నెప్పు డెయ్యెడ నిజాభిమతం బొడగూర్పు
చెప్పుమా. విరా. 2-288

క. పౌరకమేమియిర్దల, యాగమనంబునకు పాపవని కోర్కె
యను, ద్వేగంబున నెఱిగింపుడు, వేగమ యొడగూర్పు నెల్ల విధ
మొల జాన్. ద్రోణ. 2-382

4. నమోకూర్పు, కలిగించు.

క. చెడిముడిపడుచు నెదురునఁ గడగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
ద్రోతుచు మిల్లడిగొనెచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడగూర్పు

చుండ నుగ్గులి యంతన్.

విరా. 2-114.

వ. కాంతి ప్రకారంబునం గార్యంబు నడపి యొక్కటియై మమట.
యొడఁగూర్చి రమ్ము. ఉద్యో. 1-272.

ఒడంబడు; ఒడంబడు దే. ఆ. క్రి.

1. అంగీకరించు, అనుమతించు, ఒప్పుకొను.

సీ. ఒడంబడ్డయ్యైన నడరి పైకొనఁజూచి, చెన్నటి యగుట నిశ్చేష్టఁ
బొరయు విరా. 2-801; విరా. 4-24

క. కడువడి నీ వరుగఁగ వడఁముడియుమ నీ వెనుక శీఘ్రమున నెయి
దుం, గవ్వడి కుళలియైన విజయం, బొడఁగూడును మనకు దీని
కొడంబడు మనఘా ద్రోణ. 3-297

క. ...మేను వెలిగ నట వో, నొడంబడనని పలికె బ్రాహ్మణోత్తముఁ
దధిపా. కాంతి. 4-189; కాంతి. 3-167

చ. ఎడవక యర్హ్యమయ్యకున కిచ్చితి మిచ్చిన దీనికిం దొడంబడమని
దుర్జనత్యమునఁ బల్కెడు వీరుల మస్తకంబుపై, నడియెడ నంచుఁ
దాఁ జరణమెత్తె సభన్ సహదేవుడు. సభా. 2-80; సభా. 2-81

2. సంతోషించు.

మాలిని : తమ్ములుఁ దానుమ ధర్మతనూజుడు ... అమ్మనివాద.
వరేణ్యసకున్ వినయమ్మున మ్రొక్కి సమున్నత పీఠమ్మువ నుంచి
యథావిధి పూజ లొడంబడఁజేసి... ఆది. 8-91

3. మైత్రిసేయు.

చ. కడుఁ జనువాడునై పురుషకారియు దడుడునై న మంత్రి పెం.
వడరఁగ రాజపుత్రుల మహాధనవంతులఁజేసి వారితో, నొడంబడి
పక్షమేర్పడఁగ నుండఁడుగా. సభా. 1-81

(మైత్రియేడు దుర్యోధనునితో)

వ. వారికి నాసుదేవ ధృష్టద్యుమ్నులు సంబంధ సహాయులు జరా.
మరణవంతులైన మనుజులు వారిం జెనకి యెట్లు జీవింతురు నీవు
వారితో నొడంబడియుండు మిది కార్యంబు. ఆర. 1-103

స. క్రి.

సహించు, ఓర్పు.

ఉ. అక్కట మందభాగునకు నట్టి తనూభవ రత్న మెవ్వధిన్, దక్కు
విధాత నిర్ణయంఁ దొడంబడునే కడుమేలి వస్తువుల్, పె
బు బున్గి.
ద్రోణ 2-240

ఒడంబిలుచు; ఒడంబిలుచు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఒడంబడు}}$) ఒడంబడఁ
జేయు

ఒప్పించు, ఆమోదించఁజేయు.

వ. అమృతకుల నెమ్మెయి నయినను.

క. ఒడంబిలుచి మాకు వారికిఁ, బడమి సగము గాఁగఁజేసి పొందు
పొసఁగి యుం, డెడు నట్టి తెలుగు సేయుట, కడుమే లది గౌరవము
సుఖంబును జేయున్.
ఉద్యో. 3-77, 78

క. అనుజం దతనికి నను పెను, పొనరిన పంపర్తు భక్తి నొడంబిలుచి
తగం, గొనివచ్చితి మత్కకుయా.జన మీ యోగిశ్వరుండ చాలుం
జేయన్.
అశ్వ. 1-76

ఒడంబిలుచు; ఒడంబిలుచు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఒడంబడు}}$) ఒడంబడఁ
జేయు

ఒప్పించు, ఆమోదించఁజేయు.

తే నాకుఁ గర్తవ్యమగు పని నీకుఁ జేయఁదగవు గావున నెల్లవిధ
ములఁ బూని, పాండవార్థంబు ధృతరాష్ట్ర పాలి కరిగి, నేర్పు
వాటించి కార్యంబు దీర్పవలయు.

వ. అని చెప్పి యొడంబిలుచి యతనితో మఱియు నిట్లనియె

ఉద్యో. 1-54, 55

క. ఒడంబిలుచి మాకు వారికిఁ, బడమి సగము గాఁగఁజేసి పొంది
పొసఁగియుం, డెడు నట్టి తెలుగు సేయుట, కడుమే లది గౌరవము
సుఖంబును జేయున్.
ఉద్యో. 3-78

వ. ...దుష్టతుండ గాంధర్వ వివాహ స్వరూపంబు నెప్పి శకుం
తం నొడంబిలుచిన.
అది. 4-58

(“ఒడ(బటచు” - “ఒడ(బటుచు” అను రెండు రూపములు భారతమునందుఁ గనఁబడుచున్నవి. సూ. అ. ని. వార్ష “ఒడ(బటచు” ఈయ లేదు, ముద్రిత ప్రతులయందు ఒడ(బటచు ఒడ(బటుచు - అను పదములు విచక్షణ లేకుండ నుపయోగింపఁబడినవి. కొన్నిట ‘ఒడ(బటుచు’ ఉన్న కాపుల ‘ఒడ(బటచు’ కనుపట్టుచున్నవి)

ఒడఁబాటు దే. వి. (✓ఒడఁబడు)

1. సమ్మతి, అంగీకారము.

క. అనుచు నొడఁబాటు లేకున్నను నయ్యుత్తరుని నొగల నడుకొన నిడితా, నును రథమెక్కి రథికుడయి, చనియె నరుడు జమ్మిసేర సమ్మదలీలన్. విరా. 4-84

వ. ...అక్కుంభ సంభవుండును వసిష్ఠుండును శ్రేష్ఠులగుట రాజుల కొడఁబాటు గాదో కదే యనిననుం బలుకకున్న యన్నరవతి తోడం బవమానుండు మతీయు నిట్లనియె. అను. 5-346

2. ఒప్పుదల, ఒడంబడిక.

మ. జననీ నీవమృతంబు దెమ్మనిన యాసతోక్తి వాటించి యే, జని నానావిధ కర్మకర్మతుడనై సాధించి వేతెచ్చితిన్, విను నా నీ యొడఁబాటు నెల్లజనులన్ వినించితిం దెల్లగా, వినతం దోడ్తాని పోయెదన్ మనమునన్ విభ్రాంతి లేకుండుమీ. అను. 1-288

3. సంది.

ఆ. మేలు గాక నీకుఁబోలి నట్లయిన నం, దరిగి యేము వారు నర్థిఁ బొంది, యుండు నట్లుగాఁగఁ నొడఁబాటు గావింపు, మెల్లదంగి మనకు నిదియ లెస్స. ఉద్యో. 3-383

క. అనినను వెండియు నొడఁబాటునకుఁ జొరని దానికిం గొడుకు తోడఁ గడుం, గినిసి ధరణీశ్వరుం దిట్లనుఁ గొలుపుననున్న వార లందఱు వినఁగన్. ఉద్యో. 2-283

ఒడమి దే. వి.

ధనము, సొమ్ము, సంపత్తు.

అ. ఒడమి లేనివాఁడ నడపినుఁగను నహహోక్తి వినమె రాని నూఁడ
వలదె. ('ఒడమె' - అనియు నూ. అ. ని.) కాంతి. 1-49

ఒడయఁడు దే. వి.

1. ప్రభువు, రాజు.

తే. శేషజనరక్ష కొడయని శేయవచ్చు, వాసుదేవుని మనుమని వజ్ర
దేవు. మాన. 188

2. అధిపతి, అజ్ఞాపకుఁడు.

సీ. నీవు రాజువుగాక నీకేసు రాజునె, గురుని మహాకాజుఁ గురువ
రేణ్యు, నిటుసేయుమని పంప నే నొడయండనే. అశ్ర. 1-84

తే. శివ్విధంబున నఖివేక మెలమిఁజేసి, పరమభక్తి నఱిపాటిపతులఁ
జూపి, వీరికిని నైన్యములకును మీర యొడయ, లనుచుఁ బట్టంబు
గట్టె శంతనుతమాజు. (ఒడయఁడు = సేవాధిపతి) ఉద్యో 4-159

3. కర్త.

తే. ...జగత్పాణుఁ డొడలు, మనుషఁ తెలువంగ నొడయందు సనుట
మగుడ, నరుగుదెంచుట వింతగా దతని కెందు. ద్రోణ. 2-178

4. అర్హుఁడు, యుక్తుఁడు, తగినవాఁడు.

అ. అందు నెంపాళ్లు, లున్నవరుఁడు ముక్తి కొడయ డంఁడు.

ఆను. 2-83

సీ. ...నీవు దక్కఁగ నాకు హితముసెప్ప, నొడయఁ డెవ్వఁడు భవ
దుపదిష్ట పథమున, నిష్టమై నడచెద. అశ్ర. 1-80

తే. ధర్మజుఁడు మాకుఁ బ్రభుఁడె యాధర్మతవయు, నాజ్ఞనేమేల
యొనరింతు మనిమిషేంద్రుఁ డొక్కరుడ మమ్ము కాసింప
నొడయఁ డన్యు. శండు నెవ్వరై నను భయమేమి మాకు.

(కాసింపనొడయఁడు - 'కాస్తా' అని మూలము)

ఒడయుఁడు; ఒడయుండు దే. వి. ఒడయఁడు

రాజు, ప్రభువు.

వ. వికృతవేషులగు పురుషు లిరువురు దమలో వివాదంబు నేయుచు

వచ్చి యవ్విధుండు మనల కానింప నొడయుండు పొమ్మనుచు
నిత్యాకు ముందట నిలిచిరి. కాంతి. 4-154

శ్లో. ఇహో స్తి నౌ వివాదోఽయ మియమ్ రాజాఽనుకాశకః
సం. భా. కాంతి. 198-85

ఉ. ఐనను మత్స్యదేశమున యాజ్ఞ కిరం దొడయుండు గాన నా, కీనత
నాథు దూఱదగు. విరా. 2-148; కర్ణ. 2-109

2. స్వామి, యజమానుడు.

అ. ...గృహ, యుక్తుఁ డోవధులకు నొడయుడగుట. కాంతి. 5-312
(గృహయుక్తుడు = గృహస్థుడు)

3. అజ్ఞాపించువాడు, కానించువాడు.

అ. దాత నిన్ను నేమి ధర్మంబు నడపుట, కై స్పృశించె దాని నాచరించి
యుండు నీవు నీకయొడయుండవే, భాతృచోదిత ప్రవర్తనుడవు
గాక. కాంతి. 1-209

వ. ఉత్తమక్షితిపకు లనేకు లీ కయ్యంబున మృతులైరి నిజప్రాణం
బునకు నొక్కరుఁడు నొడయుండు లేక తక్కి. కాంతి. 5-201

4. కర్త.

తే. ...జగత్పాణుఁ డొడలు మనుషఁ జెలువంగ నొడయుండు సనుట
మగుడ, నరుగుచెంచుట వింతగా దలని కెందు. కాంతి. 5-214

(ఈ పద్యము ద్రోణ. 2-178 గాఁ గూడఁ గలదు. అక్కడ 'ఒడ
యుండు' అని యున్నది.)

తే. —విను గ్రహచారంబు పేతువులుగ, నశుభములు శుభములు నరుఁ
దాచరించు, గ్రహము సేయించునే తాన కానిచేత, కొడయుఁ
డటె గాన ఫలములు గుడవ వలయు. ఆను. 5-128

5. హక్కు గలవాడు, అధికారి.

సీ. బ్రాహ్మణు నర్థంబు పదిపాళ్లుగాఁజేయ నాలుగు బ్రాహ్మణీ నంద
నుండు, జుత్తియాత్మజుఁడు భాగములు మూడును వైకృతన
యుండు రెండు శుద్రాతమాజుఁడొకపాలు గొనుటకు నొడయులు.
ఆను. 2-285; ఆను. 5-285

ఒడయురాలు దే. విణ. (✓ఒడయుడు)

స్వామిని, యజమానురాలు.

సీ. ...తల్లిదండ్రులును శాంధవ జనులును, గారు నిన్నీగికి గర్తలు
విను నీవ యొడయురాలవు. ఆర. 7-887

ఒడలు దే. వి. ఔ. బహు. ఒడకులు, ఒడకు
దేహము.

క. నా యున్న శాము దలఁపవ, యీ యొడ లీచీర యిట్టి యేవపుఁ
జందం, తోయన్న మదన వికృతిం, జేయుననుట యెంతయును
నిషిద్ధముగాదే. విరా. 2-49

తే. సగము చచ్చిన యొడకులు జలచరములు, రక్తపూరంబు దో
యంబు ప్రచుర మాంస, పటలి పంకంబుగాఁగల బహునదీ ప్రవా
హములు వాతె సంగరావని నృపాల. భీష్మ. 2-185

వ. ప్రాదైక్కిన నెడతాఁకును రేయింటి యలజడియు నప్పటి యాడ
రియు నొడకు డిల్లవడం జేసినను మొగంబులు వెడంగు పఱపినను
బొలివోని పొరుషంబుల నయ్యిరువాగునుం గడంగి కలయన్ జెరసి
పెనంగె. ద్రోణ. 5-286

ఒడి దే. వి.

ఒడిపైఁ గట్టుకొను బట్ట, వస్త్రపుటి.

ఉ. నెట్టన యిట్టి యల్కమది నిల్పతి రక్కెన తాత్కిర డిచ్చొడిం,
గట్టన యట్లు పెద్దయును గాలము. ఉద్యో. 8-118

(ఒడి = తొడ పైభాగము, పొత్తికడుపు పైభాగము)

ఒడికము దే. విణ.

1. మనోహరము, ఉచికరము, కమ్మనైనది.

ఉ. ...న, స్మితఁగ శానసీని నొకనిం బురిఁ గానని యట్లుగాఁగ మేన్,
గాతీయ వెట్టయైన నొడికంబుగ వండుదు నెల్లగూరలున్.

విరా. 1-77

2 సుఖకరము, హాయి గొల్పునది.

చ. కుడిచిన పిమ్మటం గుసుమ కోమలి విస్తృత సంతరంబుగా, నొడి

కవు నెజ్జవేసి ప్రియుఁ డొయ్యన యందు శయింప. ఆర. 5-11

ఒడియు చే. స. క్రి.

1. హతాత్తుగాఁ బట్టుకొను.

సీ. ఘోరగృధ్రము సుకుమార నాగాంగనఁ బటుగతి నొడియంగఁ
బాటుకరణి. విరా. 2-128

2. ఒడుపు వేసి పట్టుకొను, తఱిమి పట్టుకొను.

క. ఎఱిఁగి పిలుచచిన వెనఁ బైకుఱుకుడు సాళువము గాకి నొడిసిన
భంగిన్, వెఱచఱవం బొదువుదు. విరా. 2-281

వ. కర్ణుండు శక్తివై వ మలంగి వెరవున నొడిసికొని రానిన యవ్వడ
ముడి యతనిపై వై చిన.

(ఒడిసికొని = ఒడుపు వేసి పట్టుకొని - కొను స్వార్థము)

ఒడుచు చే. స. క్రి.

1. ఒడించు, జయించు, గెలుచు.

ఆ. అమరులకు నజేయులగు కాలకేయుల, నొక్కరుండకాడె యొడి.
చెఁ గర్ణ. విరా. 4-209; కర్ణ. 2-24

చ. ...వన్నిదము గెల్చిన క్రద్రువ వేను మాటమై నొడిచిలి.
ఆను. 1-266

గీ. మదముఁ గామంబుఁ గ్రోధంబు మత్సరంబు, లోభమును మోహ
మును ననులోని సహజ, వై రివర్గంబు నొడిచినవాడె యొడుచు;
నశ్రమంబున వెలుపలి యహిత తతుల. ఆది. 8-206

క. కడు నధికుతోడఁ దొడరినఁ. బొడిచిన నొడిచినను బురుషు పురుష
గుణం బే, రృదుఁగాక హీను నొడుచుట, కడిదియె పౌరుషము
రానఁ గలుగునె చెవుమా. సఖా. 1-123; ఆది. 8-256

2. అడఁచు, నశింపఁజేయు.

సీ. ...పుణ్యపాప బంధంబుల నోపి బంధింపంగఁ బడక మనోవృత్తి
నొడిచి. ఆది. 5-60

3. వధించు, చంపు.

తే. ఆశిథులకెల్లఁ దలదండ్రి యట్టివాడ. యసురవిభుఁడు ఘటోత్క.

చుం దాపాడింబ, కొడుకు మాయా బలంబున నొడుచుం బగలు,
నతనికడ దానవానిక మగ్గలంబు. ఉద్యో. 4-268

4. బలాత్కారముగా గ్రహించు, అపహరించు.

తే. నా తనూటలు దుర్బుద్ధు లీ తెలుగు, నీవుఁ దలఁపవ యాశక్తి
నీరజాకుఁ దొడిచి కొనియెనె మొఱకు చేమన్న తియ్యవండు
వెన నాచికొనిన నేర్పరియుఁబోలె. ద్రోణ. 5-248

సీ. గాంధీవ మాదిగాఁగల యాయుధావలు, బుక్కివంబున నప్పు
దొడిచి కొనఁగ, మఱచిన వాడయ్యు మందాత్ముఁ డాధార్తి
రాష్ట్రుఁడు గాంధార రాజతనయు, వచనముల్ విని యవ్వవతి
నెవంబున వానిఁ గప్పఁడై కొన నమకట్టి మనల, మగిడింపఁగా
దుష్టమతిఁజేసి విదురుఁ బుత్రెంచె. ఆర. 1-55

5. గెంటు, పూనిత్రోయు, పడఁద్రోయు.

వ. ...మల్లియుద్ధ సన్నద్ధులై కిట్టుచుం బట్టుచుఁ బాయుచు వ్రేయుచు
నొడుచుచుం బొడుచుచు మఱియు ననేక ప్రకారంబుల వీరత్వం
బును విశారదత్వంబు సేసలకు వెఱఁగు పుట్టింపం బోరాడిరి.
ద్రోణ. 3-268

6. కలిగించు, ప్రసరింపఁజేయు.

సీ. సమర వికాసంబు చెమట నొప్పటకుండ పేలిదీధిమలు రేయెండ
నొడుచు భీష్మ. 1-119

ఒడుపు చే. వి. (ఒడయు)

పట్టుకొనుట యందలి యనుకూలస్థితి.

వ. ఒడుపు దప్పిన మహానాగంబునుం బోలె నిట్టూర్పు నిగుడ నిట్టలం
బగు కోపంబు పెల్లన మల్లిది గొనుచుండె, విరా. 2-181

ఒడ్డగెడవు చే. విణ.

3 కొఱగి మఱియొక ప్రక్క పైకి లేచినది, తలకిందై

ొడ్డ గెడవయి గజవాళి, యుతముగాఁ గడంగి
ముఖము మొరఁగఁ దివురు మూర్ఖత మాన్పుట.

యధికమైన పుణ్య మనఘచరిత.

ఉద్యో. 3-238

శ్లో. పర్యస్తాం పృథివిం సర్వాం సాశ్వాం సదథకుంజరామ్.

అ. తెడసె హయములొడ్డ గెడవయ్యె రథములు, చాపకట్టు వడియె

సామజములు,

భీష్మ. 2-165; భీష్మ. 2-319

వ. కొండొక క్రుంగిన చక్రంబు కుండమునుంగం దిగబడిన నొడ్డ

గెడవై యరదం చేటునకు ననువీక తక్కిన మక్కటి యక్క

ర్దుండు.

కర్ణ. 3-350

ఒడ్డనము దే వి. (V ఒడ్డు)

1. పూహము.

వ. ఒక్క యజ్ఞోపవీతి యొడ్డనంబు దీర్చి.

ఉద్యో. 1-221

క. అనురూపములగు మా తొడ్డవముల్ ప్రస్ఫురితములు ధృఢం

బలుగాఁ దీర్చినఁగాక తెలుంగగునే, యని మొనలేర్పఱిచెఁ గార

వాన్వయముఖ్యా

భీష్మ. 2-26 భీ. 3-12.

సీ. అనఘ సతత స్తకహననంబునకు నీవు, సనిన నొడ్డన కడంగి, వడచి

ద్రోణునిఁ దరిపడితిమి.

2-270.

2. ఒడ్డుట, అడ్డుపెట్టుట.

క. చేరి బహు చిత్రగతులం బోరంగా నొడ్డనములఁ బొలిసెం బరికల్.

కర్ణ. 1-94.

మ. ఒకదిక్కుద్ధరిఁబూన్చి యొండుదెసప్రేయన్ మేను వంచిచి

ప్రేతకు దప్పన్ వడిప్రేయ నొడ్డనమునం దప్పించి వేగంబుగుం,

దక నొప్పించు.

శల్య. 2-57.

3. చక్రాకార ఫలకాస్త్రము, ఒకరకమైన తెక్కెము.

(ఈ యర్థమున తదృశము. సం. అడ్డనమ్)

పీ... క్రమమ్రుణంగదిసి పలకలు పడియలు గావించి యలుఁగుల నొడ్డ

నంబుల నంగవంచనంబులను ప్రేటు పోటుల సవరింపకుండం గాచి

గాచికొనునోజ మెఱయుచుండరి.

ద్రోణ. 4-262.

శ్లో. అసిఖ్యామ్ చర్మణీ చిత్రే శతచంద్రే నరాధిప
నికృత్య పురుషవ్యాఘ్రా తామాయద్ధం ప్రచక్రతుః.

సం. ఖ. ద్రోణ 142-40

ఓడ్డారము దే. వి. (✓ఓడ్డు)

పంశము. పోటి.

సీ. ...అవ్యధూటి, కేవల ధవళంబు నా విని యొడ్డారమునకు నేనదె
నల్లదనము కంటె...తే... వెనుకదెస నన్నవారయ్యె.

అను. 1-198

ఓడ్డిమి దే. వి. (✓ఓడ్డు)

జూదమునఁ బందెముగాఁ జెట్టిన వస్తువు

వ. ఆ శకుని యాడి యుధిష్ఠిరుఁ దొడ్డిన యొడ్డిమియు గెలుచుచు.
వచ్చిన. ఉద్యో. 1-22

ఓడ్డు¹ దే. స. క్రి.

1. (వల మున్నగువానిని) ఒగు. పఱచు, పన్ను.

తే. ఇందఱకు నిన్ని భంగుల నిడుమ గుడువవలసె ధర్మతమాభవు.
వలనఁజేసి. దాయతొడ్డిన మాయజూదంపు టురులఁబడి కులంబున
కాతఁ డిప్పాటు దెచ్చె. విరా. 2-225

వ. అప్పు డా భీషణారణ్యంబున నేదిక్కు చూచినమ దఱచుగా
నొడ్డిన యురులు దోఁచె, ప్రి. 1-47; కాం. 3-203.

2. పందెముగాఁ జెట్టు, పెట్టు.

తే. అనఘ మామామ శకుని నాకై కడంగి, జూదమాడెడి సితోడఁ
గాదు నాక, యీతఁడొడ్డిన ధనరాసు లెవ్వయైనఁ, బోడిగా నీకు
సేగలవాడ నేను. సఖా. 2-174.

ఆ. జూదమాడి ధర్మసూనుండు రాజ్యంబు, ననుజాలను బ్రియాంగనము
పఱంబు గాఁగనొడ్డి యాడికాటియఁ బడఁడె యట్లగుట దీని
తోడి యర్థిగీడు. విరా. 5-245.

3. అడ్డముగాఁజెట్టు.

క. నా కొలఁది విచారింపక, నీకీ ట్టనడగునె మిన్నునేలయు నిమ్రై గ్రె.

గాక తిరుగంగఁబడినం, బోళే ముంజేతు లొడ్డి పోవఁగఁ ద్రోతున్.

ఉదో. 3-60

క. కౌరవవాయక పాండుకు, మారులు నీహొడి పొత్తు మనియెద
మనఁగా, శ్రీ రా మోకాలోడ్డిన వారి విదమకాదె నీవు వలదను
తెల్లన్.

ఉదో. 3-84

వ. అయ్యనిల తనయుండు సాధనవైకల్యంబున వెడంగు వడియును.
వెన్నీకమున్ను విన్వచ్చుచేతం; బచ్చిన సామజంబుల హయంబుల
బుచ్చికొని దాచేత నొడ్డుకొనుచు వలచేత వైచుచుఁ బెంగ.

ద్రో. 4-288

4. గుణిచేయు, బలియిచ్చు.

క. అనిమిషనాథుం డిచ్చిన, ఘనశక్తికి నసురనొడ్డి గాండ్లిఁ దొలఁ
గించిన హరివంచన పదపడి, మనమెల్లను దెలియ వినమె మను
జాధికా.

కర్ణ. 1-218

5. ఏర్పఱచు, అమర్చు, సిద్ధపఱచు.

నీ. విసు మట్టి ధృతరాష్ట్ర తనయులు గారె యీ, యొడ్డిన మొన
లలో నున్నారలు.

భీష్మ 1-198

6. (దానాధికము పుచ్చుకొనుచుటకు) హస్తాధికము చాచు, పట్టు.

తే. అసిన నాతఁడు భయమంది యాత్మలోన. నొరుల యీగికి నకట
చే యొడ్డకుండు, పట్టి నాకిది వలనెనే యనుచుఁ గరము, సాచె.
నవ్వెప్ర దెసకు నిశ్చయము తోడ.

కాం. 4-158

7. (చెవి) ఒగ్గు

అ. ఇట్టు లొడఁదగునె యిది నీక పోలు ని, నేమనంగనేర్తు ని తెఱంగు.
పాడిగాఁగఁ బూని పలుకంగఁ తెవియొడ్డి, యాదరించువారి నందుఁ
గాక.

ఉదో. 1-28; శ్రీ. 1-23

వ. (యుద్ధమునకు) పూను.

తే. పుడమిపాలు పాండవులకు నడుగఁబోయి, నీవు ధృతరాష్ట్రతో
ధర్మ నిష్ఠమైన, యుచిత మాడిన నందుఁ బోటొడ్డియున్న, దొరల

భృత్యుల మనములు దిరుగఁబడవె

ఉద్యో. 1-57

(పోటొడ్డు = యుద్ధమునకు సిద్ధపడు)

వి.

1 పంచెముగాఁ జెట్టిన సొమ్ము.

వ. విరోచనుండను నంగిరసుండను విపుని కొడుకు సుధన్వుండును
దమతమ ప్రాణంబులొడ్డుగా నొడ్డి యొక్క ధర్మరంజేహంబునకు
జన్నిదంబు నటచి వచ్చి

ఉద్యో. 2-88

క. గురు జొడ్డుగఁ దమకంబునఁ, గురువీరులు పాండుపుత్రకుల యోధు
లు నిర్భర సమద్యూత కళా, నిరతిం గ్రీడించి రుగ్రునిపుణక మెఱ
యన్.

ద్రోణ. 1-887

క. మనకును నితనికి నైఃధపుఁ, డను నొడ్డున నయ్యె జూరము.

ద్రోణ. 3-182

2. పూహము, అడ్డాము

ఉ. తొక్కులుసి. చి కంతమున తేకలువాపి శిరంబువచ్చివే, రుక్కునఁ
గ్రొంచచందమగు నొడ్డు గలంగఁగఁ జేపి భీష్ముఁ డే, దిక్కున
దానయై.

భీష్మ. 2-80

సి. వారిట మున్నర్థచంద్రాకృతిగ నొడ్డు సంఘటించి.

ద్రోణ. 1-285

వ. భారద్వాజుండు పద్మపూహంబు గావించినం గౌతేయాగ్రజు
ననుమతి నభిమన్యుఁ డయ్యెడ్డు భేదించి.

ద్రోణ. 1-394

3. అడ్డుకొనుట, ఘటనము.

మ. పరిహాసంబునఁ దేవిభృత్యులయెడం బ్రహ్మసముం బొందు భూవరు
నాజ్ఞం జన రీగి మెచ్చరు పనిన్ వంచింతు రెగ్గాడఁ జొత్తురు
కౌతూహల వేషభాషణములం దుల్యత్వముం బొందియే, తురు
చారెల్ల పదంబు వేడుదురు సింతుర్ భూమి మాటొడ్డులన్.

కాంతి. 2-180

శ్లో. జర్జరం చాన్య విషయం కుర్వంతి ప్రతిరూపకైః

సం. భా. కాంతి. 56-51

ఒడ్డు² దే. విడ.

పెద్దది, వికాలమైనది. అధికము.

వ. (సంజయుండు) మఱునాడు ధర్మతనయుం యొద్దోలగంబున్న సమ
యంబు వేచి. ఉద్యో. 1-272

ఒడ్డు³ దే. సర్వ. బహు. ఒడ్డులు. ఒడ్డు

అనుగడు, అనుగ్రాలు.

(బహువచనమునందే దీని ప్రయోగము)

ఉ. ...నృపాలుండు...ప, యోజ విదగ్ధుడై పలుకునొడ్డులకుం దగదట్లు
నేయగన్. విరా. 1-128

తే. కుడుపునకు ముందరొడ్డుల గోవునకు స, మంచిత గ్రాసముష్టి
నిత్యంబు నేడు, గాలమిచ్చిన నతడెల్ల కామ్యములును, బ్రాహ్మ
ణుల కర్మనొసఁగిన ఫలము వడయు. ఆను. 2-415

ఉ. ఉత్పలగంధి నన్నుడుగు మొద్దమ బంపుము కల్లుదేర.
విరా. 2-98; కాంఠి. 2-302

ఒడ్డోలగము దే. వి. (ఒడ్డు + ఒలగము)

పేరొలగము, నిండుకొలుపు.

సీ. మణిమయంబైన భూషణజాలముల నొప్పి, యొడ్డోలగంబున నుండఁ
గలదె. విరా. 5-204; ఉద్యో. 1-272

ఉత్తరించు స. క్రి. (సం. ఉత్తరము)

1. అతిక్రమించు. మించు.

సీ. వితత వీరాగ్రహవేశాదిదర్శిత, చిత్తులై యొండొరు నొత్తరించు
నుగ్రమహోద్ధతి మధుటాటోపశీ, వ్రములగు సమర విశ్రమము
లంగ, సంగతంబులుగాఁగ. శబ్ద. 2-283

2. ఉద్రేకించు.

క. అఫల్గునుం బొదివిన నమ్మహాభుజుండు సారథుల సమయించియు
దత్సేనాతురంగంబుల బడలు వజచియు నబ్బలుమగలం దెరల్చి
యొత్తరించి కెలనన దురంబుసేయు నమ్మరుత్తనయుం జేరంజని.
కర్ణ. 3-179

ఒత్తి దే. అవ్య. ($\sqrt{\text{ఒత్తు}}$) గట్టిగా

1- నిర్బంధ పూర్వకముగా.

క. అనుడు విదురుఁ డాతని కిట్లను నిమ్మెయి వమ్మ నొత్తి యడిగినఁ
జెప్పఁజను నున్న రూపు నెప్పెడ, విను మవధానంబుతోడ విమల
విచారా. ఉద్యో. 2-51; కాంతి. 2-334; అశ్వ. 3-84

వ. నేను దై వాధీనతకతంబున బిడ్డల నొత్తి చెప్పను నియమింపనుం
జాల. (ఒత్తిచెప్ప = నొక్కిచెప్ప) ఉద్యో. 2-198

2. హృదయ పూర్వకముగా.

ఉ. అత్తటి భీష్మమఖ్యులగు నచ్చటి నృద్ధజనంబునెల్ల నోరెత్తక
యూరకుండిరి మహిశ్వరు చిత్తమెఱుంగకున్కిఁ దా, నొత్తి కుమా
రలం గినియ నోవఁడ యక్కట. ఉద్యో. 1-848

ఒత్తికొను దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఒత్తు}}$)

1. ఆక్రమించు. వశముపేసికొను.

మ. ఒకనాఁడా తమ ముందటం బలుమఱున్ హోరాటమై నేరి
యొత్తికొనంగా బవరంబులన్ గెలువఁగాఁ దెల్లంబుగాఁ జూచి
పాఠ్యుకుమారాళి నుతింపకుండుదురె. ఉద్యో. 1-279

వ. కొందఱు కొందఱు నివేశనంబు లధికాభిలాషంబున నొత్తికొనుట
కారణంబుగా వివాదంబు పుట్టిన. మహా. 19; ఉద్యో. 2-204

ఒత్తిలి దే. అవ్య. ($\sqrt{\text{ఒత్తిలు}}$)

బిగ్గటగా, గట్టిగా.

ఉ. అందలివారలెల్లను జయఁబునఁ బొంగుచుఁ జేరెలుంగు లం,దంద
చెలంగఁగాఁ బలుక నార్యగ నొత్తిలి నవ్వ నాకసం,బందిన యట్టి
మ్రోత విని యక్కడ వోవగ నుల్కి రవ్వు. సాప్తి. 1-6

ఒత్తిలు దే. అ. ప్ర.

ఒత్తికొను.

(ఒత్తికొను) కు కత్తుకకు నడ్డపడు నూ, ర్నొత్తిలి పోసిన యాగు
హోర్వశ్వాసం, బెత్తగఁ జేయును. అశ్వ. 1-173

శక్తి దే. స. క్రి.

1. అదుము, అడచు.

సీ. ఒత్తిన బెగ్గలం బొందక యొందొరు, బిలుసిడి నొత్తుచు నలవు
మిగిలి. విరా. 2-347

2. నొక్కు, బలవంతపెట్టు.

క. అనుడు విదురుఁ డాతని కిట్లన్లు నిమ్మెయి నన్ను నొత్తియడిగినఁ
జెప్పం, జను నున్నరూపు సెప్పెద. ఉద్యో. 2-51; స్త్రీ. 2-157

3. (శంఖము మున్నగునవి) ఊదు.

చ. ...మనమునన్ రణకౌతుక ముల్లసిల్లఁగాఁ, విడుగుల పిండు బిట్టు
లియు పెల్లనఁ బార్థుఁడు శంఖ మొత్తినన్. విరా. 4-171

ఉ. శాంతనవుండు నవ్వు నిజశంఖము కౌరవరాజు నైన్యముల్, సంతస
మంద నొత్తుచు. విరా. 5-164

తే విడియుటకు సూచకంబుగ విష్ణుఁ డొత్తెఁ, శాంచజన్యంబు ధర్మజు
పార్థులాది, గాఁగఁ దమదమ వీరశంఖంబులెల్ల దొరల్లు నొత్తిరి
దివిమోతఁ దూటుగట్ట. ఉద్యో. 4-181

4. అద్దు.

వ. అవ్వారీరత్నంబును రయంబునం జేరి వ్రేటు గంటిం దొరఁగు రుధి
ర్థంబుఁ దనయుత్తరీయంబున మెత్తన యొత్తి యచ్చేరువమన్న
కనక కలశ జలంబులం గరతంబులం తడిపికొని తుడుచునప్పుడు.
వీరా. 5-280

5. ఆక్రమించు, వశపరచుకొను.

తే. ...కవలు మహోగ్రరిపుల, భూము లంతంత నొత్తుట పొగడఁ
బడునె. ద్రోణ 1-278

వ, కొందఱు కొందఱు నెవేశనంబు లధికాభిలాషంబున నొత్తికొనుట
కారణంబుగా పివాదంబు వుట్టిన. మహా. 19

సీ. గరుసులు గడవంగఁ గడలి యల్లిల్లిన్లు యొత్తుచు నెడముం నుత్త
రించి. అర. 4-228

6. చక్క-శేయు.

అ. వెలరు వాటు దీవియల నల్ల నల్లార్లు, పోర్ల గండ్లయందుఁ జొచ్చి
సుడిసి, తిరిగి వేగుఁబోక తెమ్మెర తెలదీగ, కొనలవంక నొత్తు
నవలఁ బ్రోచు. ఉద్యో. 2-112

7. పాదాదులు పట్టు, విసుకు.

వ. ఏమింక వారి యడుగులొత్తను దాటిపోవనుం జాలము.

ఉద్యో. 2-214

తే. నాళి యూరులు జనునము మెత్తమెత్తన యొత్తి ముదంబున
నుల్లిమూన్పు. ప్రి. 3-188

తే. అతని చరణయుగము, గరయుగంబున నొత్తుచు.

కాం. 5-137; అను. 2-800; మాన. 78

8. తుడుచు.

ఉ. దానికి నీవొడంబడితి ధర్మజుఁ డంతయుఁ జూచి సత్యముం,
బూని వృకోదరాష్ట్రములు తొంగులుగాఁ జెడచేతఁ గన్నునీ, రూనఁగ
నొత్తుకొంచుఁ జని. ఉద్యో. 3-281

క. నరపతి యానందాశ్రులు, గరనరసిరుహముల నొత్తి కనుదని
యఁగ న, య్యిరువురఁ జూచుచు. ద్రోణ. 5-17; ద్రోణ. 5-854

శ్లో. పరివృజ్ఞ తదా కృష్ణా వానందాశ్రుపరిప్లుతః.

పమజ్జ వదనం శుక్రం పుండరీకసమప్రభమ్. సం. ద్రోణ. 149-4

క, అశ్రులు మఱియును గ్రమ్మెం గరతలమున నొత్తుచుఁజూచున్.

మాన. 1-164; అది. 4-108

9. తలుము, వెంటాడు, వెంటడివడు.

అ. అతని కప్పు డెదుర నమ్మెనఁనెవ్వరు, జాలరైరి సవ్యసాచి
యొకఁడ, నిశిత విశిఖపంక్తి నిగిడించి నొప్పించి, యొత్తి భీష్ము
నొక్క కొడుగఁజేసె. భీష్మ. 3-878

శ్లో. అర్జునం ప్రాప్య గాంగేయం వీడయన్నిశితైశ్శునైః,

అశ్యద్రవత సమ్మతో వసే మత్తమివ ద్విషమ్.

సం. శా. భీష్మ. 117-51

10. ప్రశంసించు, అగ్గించు.

సీ. సంగిరంబుఁ దన్విసని కాంతిఁ బొందిన చిత్తఁబుతోఁ దమసేన
దిక్కు, గనుఁగొని వెలుచ నో కర్ణయో కృపయో సు, యోధన.
పొర నన్నొత్తి యెపుడు, జెప్పుదు రేను నాచే నయినంతయుఁ
జేసితి. ద్రోణ. 5-822.

11. మందలించు

మ.దు, ర్మద సంచంభ వికత్తమండయిన కౌరవ్యాధముం చెట్టు.
నా, కెదురై ప్రాణముతోడఁ బ్రోవు నృపు నిట్లెఱొత్తై నీమాత్ర
కున్. శల్య. 2-118

ఉ. నీకెనవచ్చు రాజరమణిన్ ధర నెందును గంటిమే నృపా, నీకము
వించునుండ సుతునిం దగు పల్కల నంత యొత్తుచే, నాకది
సిక్కెఁ జిత్తమున. శల్య. 2-370.

(ఒత్తు = కఠినముగా మందలించు; నిర్బంధించు అని సూ-అ-సి)

12. నిర్బంధించు.

క. మతి మంతులైన వారికి, హితులగు వెరవుగలవార తెఱిగింతురు.
దు స్థితి గాకుండఁగ గార్యము, గతియొత్తియుఁ దప్పలిడియుఁ
గడపఁ బలికియున్. సౌప్తి. 1-80.

చ. ...నాకు భీష్ముఁడు, న్నరుఁడును దోడుచెప్పిరి మునుల్ బహుభంగుల.
నొత్తిర త్తతిన్. అశ్వ. 3.31.

13. తెగఁగోయు, ఒరసికొనిపోవు.

క. అనదతనంబును జెడిదవు, దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తై
దునే, టును బోలె నొత్తవలయును, మనుజేంద్రుఁడు మార్తరం
గ్రమంబున నధిపా. కాంతి. 3-24.

14. రాపిడిపెట్టు, కాధించు, పీడించు.

క. అనదతనంబును జెడిదవు, దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తై
నే, టును బోలె నొత్తవలయును మనుజేంద్రుఁడు మార్తరం గ్రమం
బున నధిపా. కాంతి. 3-24.

అ. క్రి.

1. గ్రుచ్చుకొను, ఒత్తుకొను.

సీ. శయన తలంబున శయనించియును నిద్ర, వోవనియ్యది డప్పిబొంది
కటికి — ఆ — నేలఁ గండ్లు లొత్త నిద్రవోయిన యది. ఆది. 6-178

2. పుట్టు, జనించు, కలుగు.

తే ఉత్తమం బెద్ది నీ చిత్తమొలయు నెందు, బరుముఁ దెయ్యది
గల్గినఁ బొందు నఖిల, కర్మబంధ మోక్షము నట్టి ధర్మమెఱుంగఁ
తెప్పవే కరుణావళ చిగురులొత్త కాంతి. 5-642; ఉద్యో 1-328

వి.

1. ఒత్తుకొనుట వలనఁ గలిగిన ముద్ర, నొక గు.

క. వెడలునెడ గాఢ పీఠంబది సుడిపడి యోగి నొత్తువడి యొక
భంగిన్, వెడలఁగ గ్రహభూతము లిప్పుడు దొడఁగి యనేక దురి
తములు గల్పించున్. ప్రి. 1-87

2. పీడ, బాధ.

వ. కౌఠపులుం బాండపులు నొండొరులకుఁ బ్రాప్త పొదలిన నెదిరికి
నజయ్యు లిగుదురు పరుల యొత్తులేని రాజ్యము పూజ్యమహిమం
బరఁగు. ఉద్యో. 2-89

ఒత్తుకాడు దే. వి. (✓ఒత్తు)

సుతిపోయువాడు.

వ. ...అతండును గుణధర్మని తల్పత్రీవారంబుగా నాభిండ్ల నా రొత్తు
కాటగా గాండీవంబు వీణగా విసోదంబు సలిపె. విరా. 5-78

ఒత్తుడు దే. వి. (✓ఒత్తు)

పీడనము, బాధ.

సీ. ...ఒత్తుడు నొరువుల వంశం బట్టమకదా. ఉద్యో. 1-278

(పాశాంతరము)

ఒత్తువడు దే. అ. క్రి. (✓ఒత్తు)

పీడితమును, రావడిచెందు.

క. వెడలునెడ గాఢపీడంబడి సుడివడి యోని నొత్తువడి యొకభం
గిన్, వెడలంగ గ్రహభూతము ల, వృదు దొడంగి యనేక దురిత
ములు గల్పించున్. స్త్రీ. 1-87

ఒత్తొరవు; ఒత్తొరువు దే. వీ. (✓ఒత్తు)

ఒత్తుడు, సఁపీడనము, పీడనము, తాఢ.

క. అత్తటి సురభిచరాదుల, చిత్తములనిఁ జూచు వేడ్కఁ జిడిముడి
పడఁదా, నొత్తొరవున నిరుదెఱఁగుల, నుత్తను వీరులును దాఁక
శుంకింపంగన్. భీష్మ. 1-151

సీ. ఒత్తారు వొండుల, పలనఁ బుట్టదుగదా. ఉద్యో. 1-278

ఒత్తొరువు దే. వి.

మల్లబంధ విశేషము.

సీ, ఒత్తొరువున వలచిన యవృదు, గొనిపోవు నవలీలఁ గూలవై చు.
విరా. 2-15

(మూఁడు తావులయందే యీ శబ్దము గలదు. (విరా. 2-15; ఉద్యో. 1-278; భీష్మ. 1-15) భీష్మ. 1-151 లో మాత్రము 'ఒత్తొరవు' అని యున్నది. దానికి పాఠాంతరముగా ఒత్తొరువు గలదు (సం.ము) మిగిలిన రెండు తావుల 'ఒత్తొరువు' అనియే గలదు. 'ఒత్తొరవు' పాఠాంతరము గ్గాఁ గూడలేదు సూ.అ.వి. 'ఒత్తొరవు' అను శబ్ద మొక్కటియే చూపి భీష్మ. 1-151 ఉదాహరణమిచ్చెను.

ఒదరు దే. అ. క్రి.

1. విజృంభించు, చెలరేగు.

వ. రైత్య నైవ్యంబులు నిలువనోర్వక నలుదెసలం జెదరిన నొదరి
యదల్చి మహిషాసురుం డొక్క మహాశైలంబు జెఱికి యిరుగేరి
నమర్చికొని యరుల మీదం గవసిన. ఆర. 5-277

సీ. ముంకార ఘోరమై యొదరు జెబ్బలి మీస, లుఱక యెవ్వఁడు
నేఁ డూఁచికొనియె. ఆర. 6-315

స. క్రి.

నిండించు.

వ. దుర్యోధనుండు విదురుఁ దూం నొదరి ప్రాతికామియను వానిం
బిలివి. సభా 2-205

గ్లో ధిగస్తు కత్తారమితి బ్రహ్మణో దర్శేణమతో ధృతరాష్ట్రపుత్రః
సం. భార. సభా. 66-1

ఒదవించు దే. స. క్రి.

కలిగించు.

పీ. లోని జాంపము పవలును బెనుఁ జీకటి నొదవించి పొదలంగ
నొప్పుదాని. విరా. 1-162; కర్ణ. 1-268

ఒదవించుకొను దే. స. క్రి.

సంపాదించుకొను,

క. ఇది దప్ప నిప్పు డియ్యెడ, నొదవదు ప్రాణంబు గాన నొండొక డిడి
యున్, మది నూహంపఁగ మ్రుచ్చిమి, నొదవించు కొనంగ వలసి
యున్నది నాకున్. కాంధి. 9-286

ఒదవు అ. క్రి.

(ఉద్భవ శబ్ద భవమని నూ.అ.ని. అక్షర సామ్యముచేఁ గాఁబోలు)

1. కలుగు, పుట్టు, జనించు.

క. ఆతనితో వొక్కొక మరి, కామాహం వృత్తి క్రింద గందోడఁగి
మృదు, ద్యూతంబునఁ గ్రీడింతుం, జేతో ముదమొదన నక్షరింపి
ప్రాధన్. విరా. 1-71

క. ఒదవెదు తృప్తపెల్లిదమున, వదనము వలునట్లు వట్టె. విరా. 2-83

క. పనితకుఁ బురుషునకుండన, తనయంతన రూపాకం దొదవఁ జేయ
గ విన్ననువు గలుగ దొండొరపుల, నెనయుటఁగాని శ్రుతిమతము
నిట్లు మహాత్మా. కాంధి, 6-22

2. ప్రాప్తించు, లభించు, దొరుకు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దన్నొందిన సుక్రబిడక ధరణీశు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు కురము లొదవు
నాపద లడఁగున్.

(కుక్కమాంసమును తాచి విశ్వామిత్రుఁ డనుకొనిన మాటలు),

క. ఇది దప్పు నిప్పు దీయ్యెడ, నొదవదు ప్రాణంబుగావ నొదొకండు.

కాంఠి. 8-286

సీ. భరతకులోత్తమ ఫలమూలముం నుప, యోగింపు మెసఁగెద
మెదవి తమకు, నెయ్యది యాహారమయ్యె నాతిథ్యంబు, చానన
నడవుట ధర్మసరణి. అశ్ర. 2-85; మాస. 191

3. వచ్చు,

తే. చాలఁగారింబు వోవక చతురులైన, వృద్ధజనముల బుద్ధులు విండ్రు
గాక, ముదియ మతిదప్పి నోరికి నొదవినట్లు, పలుకు వెడఁగుల
మాటలు పాటియగునె. ఉద్యో. 4-243

క. ఎదురున్న రూపు పలుకఁగఁ, దుదిఁ గటకటఁబడవు నీవు దుర్లయ
మును తెట్టిదమును జెందును నను పలు, కొదవదు నీ నాలుకకు
నయొన్నత యెప్పుడున్. ఉద్యో. 1-888

క. నా కొఱఁతఁ దీర్చి పచ్చితి, నీ కొఱఁతయ యింక సూతునిందెగఁ
జాడన్, లోకము వంచినను దగు, చీకటియె యొదవ నేమి
వేసెడు చెవుమా. విరా. 2-271

4. తగు, యుక్తమగు, అర్హమగు.

వ. రథంబెక్కిన యవసరంబున కొదవ నపరివారంబుగా నరుగు దెంచిన
సాత్వకిం దన రథం బెక్కించుకొని, ఉద్యో. 3-182

వ. తేరు తక్కాలంబున కొదవం దెచ్చిన నయ్యచ్యుతుండు మెచ్చుచు.
ద్రోణ. 4-277; శల్య. 2-382; ఆను. 4-88

(ఒదవన్ = తగునట్లుగా, యుక్త మగునట్లుగా)

5. నెఱవేలు, సిద్ధించు.

క. మనచేపిన సుకృతంబుల, వినుతఫలము నెల్లి నెల్లి వివచ్చుడు సింధు
నరేంద్రుఁ డంపునట్లుగ, నొనరి యొదవవలయునని దృఢోక్తిఁ బలు
కుచున్. ద్రోణ. 2-844

6. తోడ్పడు, అదుకొను.

అ: నిన్నుఁ దృణముఁజేసి నన్నా దురాత్ముండు, బంధుహినుఁ తోలె.

బలున నెడరు, దోచినప్పు దొడది తొలగించు వాన్నిగా, కన్య
నేల బంధుఁ డండు జనులు. కర్ణ. 8-44

7. పర్వడు.

క. ఈ సర్వము దేహత్వానాసిత విది దేహయైవ పరమాత్ముని వి,
న్యాసమునకుఁగా నొదచి యుపాసించుం గరణహాసమై యా
కర్తన్. కాం. 4-274

8. ఉద్దమించు, బయలుపెడలు.

తే. ఒదవు వృత్తు రక్తమున బుద్ధురము లెసఁగి, పుట్టుకొక్కులై రెంవి
జన భోజ్యభావ మొంది. కాం. 5-438

9. ఉపయోగపడు, ఉపయోగించు.

సీ. గోవులెక్కుడు తపోభావిత్వాత్పులకంతె...వినుత హోమముల
తెల్లను బాలుఁ బెద్దవు నేయును విచ్చుఁ గర్షనంబునకు నొదవు-
అను. 2-387

10. చనుదెంచు, ఏతెంచు.

సీ. ...అమ్మ, హాత్ముఁ డందఱఁ జూచి యానృపాలు, కేలు బెనుల్పుచు
మేలుసేసితి దైవయోగంబుగా రె నీ వొదవు టరయ.
అను. 5-458

క. దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి కౌంతేయ సహమాత్యో యధిష్ఠిర.

సంభా. అను. 278-26

11. కలపడు, పూను.

అ. అఖిల భానరేంద్రుఁడైన సుగ్రీవుతో, తెలిమి సేసి యిపుడు
శ్రమమునన. వీరవరుఁడు నిన్ను విడిపించు పనికి నై, యొదవి
యత్నపొచ్చి యున్నవాఁడు. ఆర. 8-394

12. పెరుగు, వృద్ధిపొందు.

క. క్రమమునఁ గామము రాగము, దమమకముల వొదవఁగా మదం
తెక్కిన వి, క్రమమొందుచు విచ్చువిడి, విమార్గచరితముల వేద
విక్రమములై. కాం. 2-201

13. అమరు, ఒప్పు

క. అదె పార్థుడు దన మునుమువ, కొదవిన సేనలఁ గలంచు నుతి
వతఁ డితనిం, గదియఁగ రాకుం డిక మును, పొదవుడమే సాత్య
కిం బ్రభూతబలముతోన్. ద్రోణ. 5-178

ఓదెగించు దే. స. క్రి.

1. ప్రక్కకుఁ దొలగించు.

క. తక్కుటి రథికజనులు వేరుక్కన నయ్యభచయంబు నొదెగించి
యునుం, జిక్కువఱచియుం దునిమియు, నెక్కడు ముదమొప్పు
మెఱసి రిభవురనాథా. కర్ణ. 3-238

2. ప్రవేశింపఁజేయు, చొనుపు, చొప్పించు.

సీ. పంచాశ్రమకంటెన పవనంబు నిగృహీతమైనది భవదిండియములు
మనము, నందాఁగఁబడ్డ యవియును నిదియును బుద్ధియం దొదె
గించి. కాంతి. 2-8

శ్లో. వాక్సత్త్వం చ గోవింద బుద్ధే సంవేశితాని తే.

సం.భా కాంతి. 48.4

3. లీనముచేయు.

సీ. ఇల జలంబుల జలంబులు శిఖ శిఖ వాయువున వాయు వంబరంబు
నగు నంబరంబు చిత్తమునఁ జిత్తం బహంకృతి నహంకృతి బుద్ధి
దగ నొదిగించి. కాంతి. 4-248; కాంతి. 6-314

4. లయముచేయు.

క. మనసుగొని మనసుబుద్ధిం, గొని బుద్ధి నిదర్శనంబుగొని ధర్మనమున్,
విను క్రమమున నొదిగించినఁ, గను బుధుఁ డక్షరుని విష్ణు ఘన
బోధమయున్. కాంతి. 4-200

ఓదెగిలు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కకొఱుగ, ఒత్తగిలు.

సీ. (కుంభకర్ణుడు) యొదిగిలి కనువిచ్చి హూయని విట్టాపులించి
కొండొకదేటి లేచి నీలి. అర. 7-95

ఒదుఁగఁబాటు ఒదుఁగు

తొలఁగిపోవు.

చ. తలకెడు వానికిన్ మగఁడ తానటె నన్నడకించువాఁ డిసీ పలుకకు
భీతున ట్లాదుఁగఁబారునె శూరుడు. విరా. 3-25

చ. పలికిన బ్రాహ్మణుం నొదుగఁ బాటక నిల్చి. అను. 3-261

ఒదుఁగు; ఒదుఁగు దే. అ. క్రి.

1. అడకువతోఁ బ్రక్కుకుఁ దొలఁగు, అవయవములు ముడుచుకొని యో
సరిల్లు.

తే. ముట్టఁబడి మేనఁ గంపంబు పుట్టి నొడిఁగి, యుండునారుఁ గరం
బున మదరమప్పు, శించి యమ్మరొ రక్కెనయంచు నుల్ల ములుకు
వారు నై పురజనంబులు దులంకి. విరా. 3-36

2. తొలఁగు, వెనుకకుఁ దొలఁగు, వెనుదీయు.

చ. శినిమనుమండు నర్దమఱ శీఘ్రమ నాలుగు నారసంబుల్, వెనుక
కొదుంగఁ జేసి... భీష్మ. 2-228; భీష్మ. 3-78

క. వలినవాని ధనంబులు, కాలురు బంధువులుఁ దారు బ్రదికిన దిన
ముల్, వ్రేలారివి తింఁదాతని, యోలముగని విదవ భీతి నొదు
గుడు రాజిన్. విరా. 4-217; విరా. 5-154

మ. హరియుం కాండవులున్ మదీయపటుకావళి క్రిదివ్యాస్త్రుని, ర్భర
సంతాప పరీకులై యొదుంగ...విజృంభించెన్. ద్రోణ. 5-389

3. చాఁగియుండు.

వ. తిగ ర్తపతి మొదలయిన యమ్మహిషకులుం చెరలి తమతమ
వైనస్యంబులు సన్ననెలవులకుం జని యొదుంగుటయు గాంగే
యుఁడు గడంగుటయుం గని. భీష్మ. 3-16

వ. అతండు కేతనంబునకుం గుడురుగాఁ జెనురొనరం గావించిన పీఠం
బు నడుగున వొడింగినం దేరిపయి నతనిం గానక భీమసేనుండు.
ద్రోణ. 4-286; కర్ణ 3-183

వ.చిత్తంబు గలంగినం జనం జాలక యరదంబు దిగ్గి యచ్చట
వొక్కయొడ వొడిఁగి నిలిచెదనని వారలకుం జెప్పి యమ్మడుమ

నలుత నొక్కపటపుగల పొద యీటమిం దూటి పొంచియుండితి.

శబ్ద. 2-46

4. తీరమగు.

క. మొదలఁ గలిగించి జనములఁ, బదిలఁబుగ నునిచి వానిఁ బదపడి
శన యం, దొదిగించి మఱియు నెమ్మెయి, నుదారగతి నడపు చిన్మ
యుని గొలుతు హరిన్. కాంతి. 6-414; కాంతి. 4-243

5. పాటిపోవు, యుద్ధము నుండి తొలఁగు.

క. ఎట వోవవచ్చు నిను ముం,దట నిడుకొని పోదమన్న తగు రాజుల
నె,క్కటి దోలెడి సాత్యకి నీ,వట దఱుముదుగాక యొదుఁగ
నగునే నీక్షన్. ద్రోణ. 4-94

6. అడఁగు, నశించు.

సీ. లోకంబు లెల్లఁగల్గుట నిల్చుఁబొందుగుట, తనయంచ యగు మహా
త్తరుని గొలుతు. కాంతి. 2-20; కాంతి. 5-120

తే. స్వస్థతయు దుఃస్థతయు జడత్యమును గ్రమవి,గణన సత్త్వరజస్త
మో గుణము లవి స,మీరితము లగు టడఁగుట యింద్రియంబు,
లడరు బొందుగుట బుద్ధిక్యత్యములు పుత్ర. కాంతి. 5-167

ఓద్ధ దే. వి. బా. అనౌ.

సమీపము, దాపు, దగ్గఱ.

అ. రాజనొద్దఁ బలుపురకు సంకటముఁగాఁగఁ, దిరుగు పనుల కెంత
తేజమయిన, వాని బుద్ధిగలుగు వారొల్ల రది మీదఁ జేటు దెచ్చు
తెట్లు సిద్ధమగుట. విరా. 1-126

తే. యాజకులు దార యక్కురు రాజు భక్తి, యుక్తి నొద్దమండ గ
నగ్నిహోత్ర హోమ,మాచరింతు రొక్కొక మరి యతఁడు వర్ణ
శాల వెడలి కూన్యాటవి సంచరించు. ఆశ్ర. 2-149

తే. ఒక్క పుణ్యాశ్రమంబున యొద్ది యేట,విడిసి దివస ప్రవర్తన
విధులు నడిపి. ఉద్యో. 3-146

ఓద్ధివారలు వి. బ.

సమీపమునందుండువారు.

వ. మత్స్యజనవిభుండు తన యొద్దివారితో నిట్లనియె

ఉద్యో. 1-280

ఒనఁగూడు దే. ఆ. క్రి.

సిద్ధించు, నెఱవేటు.

ఉ. భారత మర్థితో విసిన భక్తిఁ బఠించిన శ్రీయు నాయువున్, భూరి.
యశంబునుం బ్రమదమున్ వృధవిద్యయుఁ గల్గువారికే, కోరిక
లైన వేగ మొనఁగూడు. స్వర్గ. 90.

(నిర్బిందుకముగ శ. ర. సూ. ఆ. ని.)

ఒనఁగూర్పు దే. స. క్రి. (✓ఒనఁగూడు) ఒనఁగూడఁజేయు

సిద్ధింపఁజేయు, పొందఁజేయు.

వ. ధర్మనందనుండు మద్రపతిం బ్రస్తుతించి ... సంభావించి యతనికిఁ
సముచితంబులగు మజ్జన భోజనంబు లొనఁగూర్చి, ఉద్యో. 1-214.

(పాతాంతరము)

ఒనరించు దే. స. క్రి. ఒనరుచు, ఒనరఁజేయు

1. కావించు, చేయు.

క. ...వ బృహన్నల, యను నామముతోడఁ గన్యకాంతఃసరవ, రైన
మొనరించుచు లాసిక, కనమన నిపుణుండనై యతని మెచ్చించున్
విరా. 1-89

చ. ...శిశుపాలుఁ డెంతయును భక్తిపరుండయి రాజసూయ మున్నతి
నొనరింపనున్న యమనందను యత్నమెఱింగి రత్నకో, భిక్తి ధన
రాసు లిచ్చె. సభా. 1-242

2, నిర్బించు.

ఉ. ...కైదువులెల్లఁగేశ చ, ర్థావృత సంచయంబుగ శబాకృతిగా
నొనరించి కట్టినం, తోవరు దీని దిక్కిరులు. విరా. 1-166.

క. ముగ్గున నొనరించిన పం, జరింబులోనున్న పులుగు చాడ్చున
బురుషవర జీవముండుట, పరికింపక యేమజంగఁ జాడియె
కాంతి. 6-228

డసిన యాదైత్యవదులు దమకు, బురము లొనరింప.

దానవ పూజ్యమయని, వేడికొనుటయు.

కర్ణ. 1-262.

3. సిద్ధపఱుచు, సిద్ధము చేయు.

క. ముదమునఁ గృష్ణుఁడు గుఱి, సదనమునకుఁ జనియె నవుడు సమ్మదమున న, ప్పిదురుం డోగిర మొనరించెదనని తన్నడుగ నట్లచేయుం డనుచున్.

ఉద్యో. 8-181

వ. అనిన విని కీచకుండు ముదిత హృదయుండయి నిజసదనంబునకుం జని వివిధ మధురసంబు లొనరించి సముచిత భాద్యంబులు సమకట్టి

విరా. 2-82.

4. కలిగించు.

తే. అర్జునునకు భాండవ దహనాదులై న, విక్రమము లాబృహన్నల వెరవు లావు, గాదె జయ మొనరించె లోకంబు లెఱుగ.

విరా. 4-16; ఉద్యో. 1- 37

5. పూచు, పహించు.

క. ధైర్యధనుఁ డితఁడు ద్రోణా, చార్యుల కెనవచ్చు దివ్యశరవిదుఁడు కృపా, చార్యుఁడు మత్పితృఘ్నఁ డా, చార్యక మొనరించె మాకు శైశవము తఱిన్.

విరా. 5-21

6. ఏర్పఱుచు, నియమించు.

క. అనఘుల కాస్త్ర విధిజ్ఞుల, ననురక్తులఁ బితృపితా మహాక్రమమున వచ్చిన పిల్లల మంత్రులఁగా, నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము పొంచెన్.

సఖా. 1-26

క. ఇతని సమయింప నయ్య, చుట్టఁడు ననుంబంచె నాకు నొనరించిన పా, లితఁ డని తలంచి మొగ ము, గ్రత నొందఁగ శక్తిమీదఁ గను దో యొలయన్.

శల్య. 1-374

7. కల్పించు.

అ. తనకుఁ దాన బంధ మొనరించు కొనియెడు, పొత్తి నూలికాయ పురువు భంగి.

కాంతి. 6-19

వ. ఒనగూర్పు, చేయించు

వ. ధర్మశనయానుమతంబున సంజయునకు సవరిచారంబుగా సముచిత ప్రశారంబున మజ్జన భోజనంబు లొనరించి మాల్యాను లేపనా ద్యుపచారంబులు సేయించి. ఉద్యో. 1-180

జనరూ దే. అ. క్రి.

1. కలుగు.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే, నెల్లఁ జెమర్చుగా నలయ కేను శ్రమంపడి నిల్చి నిల్చి య,ల్లల్లన మార్దవం బొసరు నట్లుగ నెట్టుకునేసి రాచి మీ, తల్లికి భక్తిఁ బెట్టెను విధంబునఁ బెట్టుదు బ్రహ్మఁ దిట్టుదున్. విరా. 2-220

అ. ఇట్లు లాడఁదగునె యేనేమి సేసితిఁ, గొలిచి కుదుచు పాడి నలవుఁ జంముఁ. బలుకుటెందు నెగ్గె వరికిఁ బ్రతులకును, మనుమలకు హితంబి యొనర నడతు. ఉద్యో. 2-157

క. ఏను బుడారము పెరుగని, జనవతికి బలంబు మిత్త్ర సంపదయును గల్గునె బలమిత్త్ర విహిమ న, కొనరునె రాజ్యంబు విభవమున్నత మగునే. కా. రి. 8-171

క యాఁజునందు శ్రద్ధా, యోగము గల యశుచి శ్రద్ధ యొనరని శుచి పు ఛ్యాగమ సంపదఁ దుల్యలు, గా గణించిరి నిరూపకత నమరవరుల్. కాణి. 5-247; కాం. 4-82

2. పొసఁగు, అనుకూలపడు.

మ. జనకుండన్ గరు భీష్ములుం దగిన కర్ణం కావులై నీకఁ బ్రీతి నెఱి గించు తెఱంగుగాదు తమ బుద్ధింబోయి సందాన మిట్లానరం తెయక యున్నఁ గృష్ణునకు నిన్నొప్పించు వారిత వట్టు నిజం దిచ్చట నింక నీ యునికి నెట్లుం గిడుపుట్టుంజమి. ఉద్యో. 2-373

3 ప్రోగగు, కూడు, ఒక చోటికిఁ జేరు.

ఉ. పి. అందఱు తెల్వఁగఁ బంచి వారితో, నని పని మాటలాడి విన తుంబునఁ ప్రార్థనసేసి మీరలి, యొనరిన పై న్యముల్ పదునొ కొందికిఁ బ్రాథవ మాచరింపఁ జొచ్చిన సకలంబు నొప్పు నభిమే

కము గై కొనుఁ దుత్సవంబుగన్.

ఉద్యో. 4-140

4. దృఢమగు, దిటవగు, పదిలమగు.

క. అని యొకగుదిమీరి నడుమ, నెనయంగా దూఱికఱచి యిరు చౌ
డలఁ ద్రా, దొనరంగఁ బట్టుకొని క్రుచ్చిన చందము దోచ
మూర్ఖఁజెందిన భంగిన్.

కాం. 3-195

5. ప్రస్తుతికెక్కు, కీర్తిపొందు.

క. జనర జరక్కారు మునీం, ద్రునకు జరక్కారునకు సుతుండైన
మహా, మునివరు నా స్తీకుని ముద, మునఁ దలఁచిన నురగ భయముఁ
బొందదు జనులన్.

ఆది. 2-286

6. ఒప్పు.

(ఇది 'ఒప్పు' వలెనే కొన్ని యెడల వాక్యాలంకారముగా నుండును)

క. ఒనరుఁడ్రయోదశ పర్వంబునఁగా - అనుకాసనికపర్వ మిలన్.

ఆది. 1-59

క. ...నా మేల్కను నంతకు నుండక యినుఁ దొనరంగ నస్తాదికేగ
నోడఁడె చెవుమా.

ఆది. 2-159

సీ. (యయాతి కొడుకులం జూచి) తన జవ్వనంబు నా కొనరంగ
నెవ్వఁ డీ, నోపు నాతండ నదీప నకల, ధారుణి సామ్రాజ్య భార
యొగుడుగు.

ఆది. 8-95; ఆది 4-128

మ. ...ఎవ్వడే నొక జగత్పూజ్యుండు గ్రీడార్థ మిట్లానరం దాల్చిన
రూపు గావలయు మీరూహింపుఁడా యట్లగున్.

విరా. 1-281

7. లభించు, ప్రాప్తించు.

సీ. ...అనావృష్టి దోప - లే- మావహిల్లిన నతని కాహార మొనరఁ
జేసికొనుట దుర్బటమయి చెల్లుచుండ.

అశ్వ. 4-220

జనరుచు; జనర్చు స. క్రి. జనరించు (✓జనరు)

1. కావించు, చేయు.

క. సన్నాసివేషమున రా, జన్మనిఁ గని యెపుడుఁ గొలిచి నభ్యత్య
మునన్, మాన్యుడనై పుణ్య కథా, విన్యాస మొనర్చు నతని వేడు

కకుఁ దగన్.

విరా. 1-89

క. కని భక్తిం బ్రణమిల్లుడు, ముని యాతీభ్యం బొనర్ప మోదంబున
నా,తని పాల ధర్మఫణికులు, విమచుండఁగ నొక్కధరణివిభుఁ డే
తెంచెన్.

రాం. 3-156

క. దీనికి నదృశముగా మఱి,యే నేమి యొనర్తు నీకు నిష్ఠం బనినన్,
మానుగ నాతోఁ జెరిమి మ,హానుతముగఁ జేయు మిదియ యిష్టము
నాకున్.

అది. 8-56

2. రచించు.

ఉ. ...అం,దాదిఁ దొడంగి మూఁడు కృతు లాంధ్ర కవిత్వ విశార
దుఁడు వి,ద్యాదయతుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు
దక్షతన్.

విరా. 1-7

3. నిర్మించు, కట్టు.

వ. పసిడి యిట్టికలం జతుశ్చిత్రంబు నష్టాదశ కరాశ్మకంబును గరు
డాకృతియునుగా యజనం బొనర్చి.

అశ్వ. 4-180

4. ఇచ్చు, అర్పించు.

క. మునివరుడైన యగస్త్యుఁడు, సను దెంచిన శతమఖుండు సమ్మతి
మచితా,సనమిడి యర్ఘ్యముఁ బాద్యము నొనరిచి యిట్టనియొ
ననినయొక్తి నతనితోన్.

ఉద్యో. 1-199

5. కలిగించు, తెచ్చిపెట్టు.

తే. అనిన విని కిన్కఁబూనిన యలఁతినగవు, చెలువు మొగమున కొక
క్రొత్తపొలు పొనర్చు బుండరీకాకుఁ డగుపెల్లఁ బోయి యప్పు
డరుణ కమలాకుఁడగుచు మురాంతకుండు.

ఉద్యో. 3-384

తే. సొమ్ముగోరినయంతన సుఖముగలుగ, దది యుపార్జింపఁగా సిద్ధి
యగుట నిజమె,కలిగెనేని యనేక చింతల నొనర్చుఁ, జెనుట
చావుతోఁ దుల్య మయ్యిదుమయేల.

రాం. 4-47

క. మరతంబు గుత్తమగుటయు, గురుశుక్రూషయును బ్రహ్మకుల
భజనము నా,యరవాప్తిఁ జేయు లక్ష్మీ,కరంబులగు నూర్ధ్వలోక

గతియు నొనర్చున్.

కాం. 4-116; విరా. 2-286

6 వర్పటచు, పంచు, విభజించు.

ఉ ...వాడి నూదిమొన యించుక మోపినయంత మాత్రయున్,
భూమి యొనర్చి పొందున్వపువ్రతుల కిత్తునె. ఉద్యో. 3-363

7. ఒనఁగు, పెట్టు, ఇడు.

వ. అతం దానన పాద్యార్పనంబు లాచరించి మహనీయంబగు భోజనం
బొనర్చిన సంతృప్తి బొంది యవ్విదేహపతికి నానన్దంబగు నుచితా
సనంబున నాసినయైయుండి. కాం. 6-171

8. సిద్ధముచేయు.

సీ. సమకట్టికొనుచు భోజ్యములు భక్ష్యంబులు, నానావిధముల నొనర్చి
కొనుచు. మౌస. 29

ఓప్పగించు వి. అప్పగించు (సం. అర్పణమ్)

వశపటచు, అధీనము చేయు.

వ. అక్కుమారుండు నీవేర సారస్వతుండనం బరఁగుఁ బదంపడి పండెం
దెం డ్లనా వృష్టియైన నయ్యావదఁ బొందకుండఁ దెక్కిండు
మునుల రక్షించి వేదాధ్యయనంబులు పేయించునని చెప్పి యొప్పు
గించిన సరస్వతి ప్రీతియై తనయుం గొని చనియె. శల్య. 2-208

ఓప్పనితనము దే. వి. (✓ఓప్ప)

అపచారము, తప్పు.

క. ... ఓప్పని మనవారల యొప్పనితనమున మూఁడె నని వంతఁ
దలపోయకుడి. మౌస. 12

ఓప్పనివాడు దే. వి. (✓ఓప్ప)

1. శత్రువు.

ఉ. ఒప్పదె కూడి మన్ని మన కొప్పనివాతల యుక్కుదక్కఁగన్.

ఉద్యో. 1-871

క. విను మేను గల్గిసారెలు, గొని కవటవు నెత్తమాడు కుశలతఁగా
దొప్పనివారి నేపడంచుట, ఘనభావానైరళీఁ గాని దురాత్మా

శల్య. 2-281; కాం. 1-54

2. కురూపి, చక్కదనము లేనివాడు.

క. ధని యధనుడు రూపని యొప్పనివాడు వివేకి మూఢభావుఁ
డరోగుం, డనుగకరోగుఁ డనక యంగన పతిఁ కాటంపవలయుఁ
గామధ్యంసి. ఆను. 5-295

కప్పమి దే. వి. (1/2వపు)

1. కీడు, కష్టము, అపద.

క. మన్నన మానినవైసి, వున్నం గడు మేల కాక యొప్పమి గలదే.
విరా. 1-288

ఉ. ఇప్పుడు పేక్షపేసి కృపయేమియులేక విహీనవృత్తి వా, రొప్పమిఁ
బొందఁ జూచుటెద యొప్పనె. ఉద్యో. 1-371

ఉ. ... గౌరదేవి యట్లాప్పమి దండ్రీకై నగని యుల్లము తెగ్గిల నీకు
నలఘులం, గప్పగమౌళి భూషణము కాంతి ప్రణామము వేషె
జేసినన్. ఆను. 4-420; ద్రోణ. 3-206

2. ద్వేషము, పగ, వైరము.

తే. చుట్టములలోన నొప్పమి వుట్టినప్పుడడ్డపడి వారికోడఁ గొట్లాడి
యైన, కాని మదుపంగఁ జొళకున్నవానిఁ గ్రూర, కర్ముడని
చెప్పుదురు కర్మకాండ విదుల్లు. ఉద్యో. 3-242

శ్లో జ్ఞాతీనాం హి మిథోభేదే యస్మిన్మిత్రం నాతిపద్యతే.
సర్వయత్నేన మాధ్యస్తం స తస్మిన్మిత్రం విదుర్బుధాః.

పం. భా. ఉద్యో. 62-15

3. అప్రియము.

సీ. ...మి మహాన్వయంబున మహి, విభులయం దొప్పమి వెదకియైనఁ
గానము. అశ్ర. 1-38

శ్లో. న జాత్యస్య చ వంశస్య రాజ్ఞాం కశ్చిత్కదాచన.

భూకాఽసీద్యః ప్రజాపాలః ప్రజానా మప్రియోఽథవన్.

(తమ్ము, దోషము-అని మా-ని) పం. భా. అశ్ర. 11-15 నిర్ణయం)

మ.

గౌరదేవి గర్భుడును నాటిన మాటలు గొల్వలోపం, తెచ్చెడు

నట్టివే కలము కలముఁ గల్గిన పుణ్యకాంత కట్టాపుమి నేయు.
తెల్లఁ గనియున్న జనంబులు విచునుండఁగా, ధర్మకయింత
తేదను విధంబది నీక చనుం గుమరకా. ఉద్యో. 3-308.

ఒప్పరికించు దే. స. క్రి. (✓ఒప్పరికము)

1. ఉపేక్షించు

నీ. అడరి పోరాడక యన్నియజ్ఞాహిణు లొప్పరికించెనె యొకనిఁ
గలన. భిష్మ. 1-58.

చ. కొడకులఁ గానరే నృపు లకుఁగి కేజుల నెందు నిమ్మెయిం, తెడు.
తెరువైనచోఁ దగవు నెప్పక యొప్పరికించి చూతురే.

ఉద్యో. 2-10

2. తృప్తించు, విడనాడు.

ఉ. అప్పుడు నీవు సూడఁగ ననంతము లై ఖచరేంద్ర సైన్యముర్.
గప్పె ననేకసాయక నికాయములన్ వడి నన్ను నేనునుం, గుప్పన.
గూరలేసి రిపుకోటి వధించితి నంతలోన న, నొప్పరికించె సైన్యకతి
యొక్కఁడనై రణభూమి నొచ్చితిన్. ఆర. 8-7

ఒప్పలు దే. అ. క్రి. (✓ఒప్ప)

1. చెడు.

నీ. సమర వికాసంబు చెమట నొప్పటకుండ, పేతిదీధితులు రేయొడఁ
నొడుచు. భిష్మ. 1-119

2. చేడ్చు, వివశత్యమొందు.

ఉ. ...వారు వాఁడొప్పరి తేరి కూర్చురమ యూతగ వ్రాలఁగనేసి
యార్చినన్. భిష్మ 3-167

3. భంగపడు, వికలత్వము నొందు.

ఉ. అప్పుడు ధృవ్వుద్యుమ్నంబు, నిప్పులురలు చూపులదర నిశితాస్త్ర,
ములం, గప్పె గురునిఁ దలై న్నయ్య, బొప్పటి తన తెట్టిదంపు టుర
వడిఁ చెరలన్. ద్రోణ. 1-158

4. భగ్నమగు.

ఉ. అప్పుడు జేకామఁడు శతానుగముర్ గురుమేన గ్రుచ్చి తే రొ

వృణ సూతునొంచి తురగోద్ధతి మాన్ప.

ద్రోణ. 4-125

5. మఱుగుపడు, కాంతి చెడు.

తే. నివుణ గప్పిన నొప్పణు నిప్పువోలె

శబ్ద. 1-388

ఉప్పారు దే. అ. క్రి. (ఒప్పు + అరు)

ఒప్పు.

సీ. వీతంపురోమంబుచేత నొప్పార నా విష్టుండగుట శివివిష్టుండనియు

కాంతి. 8-432; ఉద్యో. 1-23; అను 2-318

కా అరూఢస్థితి నెల్ల దేశములు నొప్పారుం బ్రకాశంబుగన్.

అర. 4-313; చూ. ఒప్పు. ఆశ్ర. 2-88

ఉప్పించు దే. స. క్రి. ఒప్పగించు

1. స్వాధీనపఱచు, అధీ-ము చేయు.

క. రుచిరమడికూషణంబులు, నుచిత విహార ప్రకారయోగ్యాగార,

ప్రచయము నుండరగణికా, నిచయము నొప్పించువాడ నీకుం

దరుడే.

విరా. 2-128

2. ఒసగు, ఇచ్చు, అర్పించు.

క. (తనుత్రాణము) తెప్పించి తొడుగు మీవని, యొప్పించిన నిట్టునట్టు

నొటవలుగా మ్రో, గప్పికొని యాబృహన్నం విరా. 4-39

సీ. ...అతడు (ఉచధ్యుడు) సర్వజలంబు, ద్రావిన వరుణపురంబు

ధూళిమయమైన భయమంది మానినిఁ గొనివచ్చి, యొప్పించి ప్రణ

మిల్లి తప్పు వాపికొని మునికృప గాంచి చనియె. అను. 5-345

మ. జనకాండన్ గురుభీష్ములుం దగిన కర్ణం కాపులై నీకుఁ బ్రితి

నెఱిగించు తెఱంగు గాదు తమ బుద్ధిం బోయి పంథాన మిట్లా

సరం తెయకయన్నఁ గృష్ణనేకునిన్నొప్పించువారు.

ఉద్యో 8-372

శ్లో. న చేత్సందావ్యతే రాజన్ ప్లేన కామేన పాండవై :

బిద్వా కి లి క్వాం దావ్యంతి కుంతిపుత్రాయ తోరవా :

శబ్ద. ఉద్యో. 127-28

ఓప్పిదము దే. వి. (౪౭వపు)

1. చక్కదనము, సౌందర్యము.

సీ. కాళ్ళ యొప్పిద మాడుకట్ట సుజ్జ్వలము నేయంగ సంకుల బాహు
లంద మెడల. విరా. 1-228

2 వేడుక, ఉత్సవము.

తే. పెండ్లి కని విల్వబంబినఁ బ్రియము తోడ, నేగుదెంచితి మిన్న
ళ్లు నెల్ల యొప్పిదములఁ జూచితి మియ్యెడఁ దడవుగాఁగ, నిలువ
దీఱదు పోయి తావలయు మాకు. ఉద్యో. 1-47

3 విధము.

క. తిదవసరంబున సాత్స్యకి, మదమునఁ గౌంఠేయుఁ గడచి మంత్రం
బున బెట్టిదముగఁ బడవై చిన యొప్పిదమున నస్త్రమునఁ గూల్చె
భీష్ముని సూతున్. భీష్మ. 2-80

చ. ఉదిత సమగ్రబోధుడగు యోగికి నిశ్చల దీపరూప సంపద సుఖ
సుపు భంగి ఘన వంక్తులు లేని వియత్తలంబు నొప్పిద మొదవుం
దరంగముం పెల్లునఁదాఁ జలితంబు గాని వార్తిదళ నతం
డకంపుడగు భీపరివృత్తులు గల్గెనేనియున్. కాం. 6-119

విధ.

1. యోగ్యము, తగినది.

క. బలిభిక్షము గడప కిడ, న్వలయును దేవపితృ పూజనంబుల కాలం,
బులఁ బరి కురమందుటఁ దత్ఫలంబుగాఁ గోరు టొప్పిదము సతికి
శివా ఆను. 5-296

మ. ఇది యిట్లానిని బంధురం దొఱఁగి తానీ యగ్నిలోఁ గూలె నొప్పి
దమై యుండఁగ నిట్టి తెంప యొలయం బెంపారు వైరాగ్య
సంపద. కాం. 8-827

క. అది లేనివాడు నరకాస్పదుడగు నటుగాన ధర్మపరు డగుటయ
యొప్పిదము మనుజునకు నేఁ, జెప్పెద మఱియును వలయు వాని
ప్రతి నడుగుమి. ఆను. 4-252

2. అప్పునది, మనోహరము.

మ. మదిరాళ్ళుండు గడంగి యన్నకు బలోన్మాదంబు రెట్టింప న, ప్ర
దర జ్యాలతికా క్రియా సమభిహార క్రిడనం బప్పు దొప్పిదమై
యోగ వియోగసంధులు నిరూపింపంగ రాకుండఁ గ, ర్థ దళోపాం
తము వింతసేయ నడరెన్ రాద్రంబు శోభిల్లఁగన్. విరా. 3-173

క. విదితంబై యుద్యోగము, మొదలుగఁ బదునొకఁడు పర్యముల
నెంతయు నొప్పిదమై యేకవ పర్యం విదినా మద్యోగపర్య
మిమ్ముగు సఖలన్. ఆది. 1-48

అప్పు దే. అ. క్రి.

1. తగు, కూడు, ఉచితమగు.

మ. పదియేనింటిఁ దెనుఁగుతాస జననప్రార్థ్యంబులై పెంపునం, దుది
ముట్టన్ రచియించు టొప్పు బుధసంతోషంబు నిందారఁగన్.

విరా. 1-7

క. అప్పుయుఁ బరిజనములుఁ దమఁ, దప్పక కమగొనుచు నుండఁ దగ
వేది కరం, బొప్పని తమకము చిత్తముఁ, గప్పికొనుట నుత్తలంబు
గదురఁగ నచ్చోన్.

విరా. 2-36

తే. తప్పసేసితి రిట్టులు దగునె వీర, లేమిగతిఁ బల్కినను నదియెల్ల
మనము, గైకొన వలయుఁ గాకిట్లు గాదు గూడ, దని నిషేధించు
టొప్పనె మనుజనాథ.

విరా. 5-275

ఉ. కాంతనవుండు సర్వకురు సంతతికిం గలవాఁడు గాఁడె య, త్యంత
హితంబు లీ పలుకు లాహన మొప్పుదు ధర్మసూతితో

ఉద్యో. 2-184

2. అప్పిదమగు, శోభిల్లు, ప్రకాశించు.

సీ. ప్రథమాద్రిఁ దోఁతెంచు భామలింబునా ను, రమ్మనఁ గొమ్మత
రత్న మొప్పు.

విరా. 1-12

సీ. పక్షస్థలంబున పసమాల గ్రాలంగ, వెలిమాపు గెడల వాగెలు
ధరించి, నొకతనై హరి యొప్పు నగచర కేమపు, మెలయంగ నర
తంబు మెలుగు లడర.

ఉద్యో. 4-125

క. తను వొప్పెడునది యావన, మును నూతన మిట్టి నీకుఁ బొలఁచి
యోగంబున నింత చొరవ యెమ్మెయి, బనుపడియెం తెవును
దావఁ బనిలే దింకన్. కాం. 6-187; విరా. 2-136

గి. ఉండు తనరు.

వ చీటి వాపినం బ్రభాతంబను వింత మానిసి మెలంగి మునుంగు
పుచ్చినట్లు మేలుకని యెఱకలు వొడల విదిర్చి కూర్చికొని కల
గొనం బలుకు పులుంగుల యెలుంగుల వలన నొందొటిం దెలుపు
కరణి నొప్పు ధరణిరుహంబులును. విరా. 2-240

కా. ద్రోణాచార్యు పిలుందనొప్పి కృతహస్తల్ బద్ధగోదాంగుఁగ్రా
ణల్ ...రంగ మధ్యమున నంతన్ నిల్చి రుద్రద్గణ, శ్రేణీరమ్యులు
ధర్మజ ప్రముఖులై శ్వేష్ఠానుపూర్వంబుగాన్.

ఆది. 6-9; విరా. 8-238

4. ప్రకృతమగు, ఉత్తమమగు.

ఉ. అటు దశయులం జవుల యందలి క్రొత్తలు పుట్ట నిచ్చులున్, పే
జొక భంగిఁ బాకములు విన్నను వొప్పుగ జేసిదేసి. విరా. 1-77

వ. అవ్వరుబాధిషేకంబు కంటె కుమారాధిషేకం బొప్పె.

శంధ. 2-188

తే. దీని కంటెను నొప్పెడి వాని వొక్క లక్ష మొదవుల నిచ్చెద నక్ష
యముగ. ఆది. 7-109

క. ఒప్పని గుణములఁ బరఁగెడు, నిప్పురుపాధములలోన నెల్లఁ గృత
ఘ్నం, దొప్పఁడు. కాం. 8-470

(ఒప్పఁడు = అధమమగువాఁడు, నీచుఁడు అని భావము)

5. అందమగు, సుందరమగు.

ఉ. ఒప్పెడు మేనుఁ బెంపుగల యుల్లము నాగరికంపుఁ జందముం,
తెప్పక చూప కిదని విశేషముఁ దెల్పెడు. విరా. 1-92

6. మెచ్చు నంజీపించు.

అ. వారచీర యెనిఁ జారు చీవాంబరంబై నఁ గట్టికొనిన యపుడు.

హృదయ, మొప్ప దొప్పననక యుండు రూపాదుల, నలమిఁనవు
చతురాదికములు. కాం. 4-80

7. కాగుపడు, జీవించు.

ఉ. అక్కట వాసుదేవు పను పాదరణమునఁ జేయరైరి వీరక్కడి
బుద్ధిమంతులని నిందును నందును లోకమెల్లఁ బేరుక్కున మ్రగ్గుటం
దలచ నొల్ల కపాయము సేసిరట్టె యీ, యుక్కివు లెందును
గంఠె యొప్పుదువో దృతరాష్ట్రనందనుల్. ఉద్యో. 4-20

8. ఒదవు, ఒడఁగూడు.

అ. ఒంటిమైఁ గళింగు నురవడిఁ దలపడి, పుత్రప్రసాదరావ భూరి
నై న్యహినుఁడేని కారవాసీకములు నూడ, నుఱక భంగపెట్టి
పఱపుటొప్పె. భీష్మ. 2-84

9. తోచు, మ్మరించు.

అ. పొదివి పలువు రేయఁ బొడువ వ్రేయఁగ భగ, దత్తుదంతి రక్తధార
లొప్పె, తెలువు రెట్టిగాఁగ జేపురు నెలయేఱు, లున్నతాచల
మున నురలునట్లు. భీష్మ. 3-148

10. ఉప్పతిలు, కలుగు.

ఉ. తెల్లని జోడు వెట్టుకొని తీవ్రగతిం జనుదెంచె మత్స్యకూ, వల్లభు
నగ్రనందమఁడు... శంఖుఁడు విభీషణ శంఖనిశాద మొప్పుగన్.
విరా. 3-148

11. అలవియగు. సాధ్యమగు.

ఉ. వైదిక ధర్మచారి జనవత్సల సీమదిఁ బట్టుకొన్న యు, న్నాదము
హీనమానవు మనంబునఁ బుట్టిన వెట్టివోలె వ, స్వాదులఁ దీర్పు
టొప్పుదు. కాం. 1-101

12. రాజించు,

న. ...సుదేవుం డను వ్రాహ్మణుండు... రాజగృహంబు నోచ్చి...
దాని దమయంతిగా వెలింగి... అపేత భూజంబైన వనభూమి
యుం బోలె నొప్పుకుండియుం దన పతివ్రతాగుణంబున నొప్పు
మన్నయది. అర. 2-141

13. ఇంపగు, ఇష్టమగు.

తే. ఓప్పుకున్నను నాత్మకులోక్త కర్మమూర్ధ్వగతిః శేర్పుః బరకర్మ
మొప్పెనేని, నార్యజనములు గిల్పిషమండ్రు దానిఁ గాననడపుము
నిజవంశకర్మ మధిస. కాంతి. 1-279

మ.ధర్మరతుండైన యజాతశత్రునకు నిండ్రప్రస్థ మిమ్మర్థ
రాజ్యరమం బొందుముమీరు గొందఱయినంతాకున్న నీ కొప్పదే.
భీష్మ. 3-434

14. పూను, వహించు, పెట్టుకొను.

ఉ. ...ఆనవై, తప్పు ఘటించి నీవునొక చాలిమిగల్గిన వాడవై నెసం,
బొప్పినఁ తెల్ల నీదు నిలుబోవును జాతముగాక యిచ్చటన్.
విరా. 5-98.

15. (పెద్దలయెడ) మర్యాదగలుగు, సాధువగు.

వ. ...గురుకృపగాంగేయులకుఁ జరణ సమీపస్థలంబులంబడ రెండును
గర్జాభ్యర్థ ప్రదేశంబులం జనరెండునుగా నాలుగేసి యమ్ములేసిన
నా సవ్య సాచిం జూచి యాచార్యుండు పరిసరవర్తులగు
నాప్రజనంబులతో నల్లిన యర్జునుం డింత యొప్పియుండునే యని
యగ్గించి వెండియు. విరా. 4-250

వి.

1. చక్కఁదనము, అందము, కాంతి, శోభ.

తే. తాను జొచ్చినకతన మత్స్యశీతీకు, నింటనిమ్మెయిఁ గ్రొత్త
యొప్పుక మెసఁగఁ నమ్మహాదేవి యన్నెడ కల్లనల్లఁ, కాండు
రాజతనూభవపత్ని యరిగె. విరా. 2-208

నీ. తన యొప్పెదురఁ గన్నఁ దగిలి యెవ్వరికైన మఱగి క్రమ్మఱఁ
జూడవలయువాడు. విరా. 2-208

తే. దుష్టుఁడై యుండియును నొప్పు దొరుగకున్న, యన్నరేళ్వరుఁ
గనుఁగొని. శల్య. 2-399

మ.... పొల్చె దుర్యోధనుండును రాజవిభు నొప్పునర్మదకుఁ గామావే
శముం శేసినన్, ననితారూపముదాల్చి పొందె నతనిన్ వైదగ్యః

హృదయంబుగన్.

అను. 1-144; భీష్మ. 2-87

1 విధము, రీతి.

ఉ. ఆ, ముప్పుర తోడి తోడియగుమూర్తి యశీంద్రుని యొప్పు
గంటిరే. విరా. 1-185

సీ. తలచునాఁ దెగివడ్డ ధవళచామరములు, దిండిరముల యొప్పుఁ
బుండరీక, ములు పొలుపును గరవాలములు మీనభంగియు.

ద్రోణ. 1-148

ఉ. తారక శోభితాంబర విధంబునఁ బొల్పెనంగంగ వాశ్రమోదార
తలంబు బంధు జనతాకలనంబునఁ దాను జందు నొప్పారవహించి
విస్ఫురితుడై తనరెం గురు భర్త. అశ్ర. 2-38

(ఒప్పార = విధము పూర్తిగా)

2. మేలు,

తే. తగిన వేవంబు దనుఁదాన పొగడుకొనమి, నొచ్చియును గీడువలు
కమి యిచ్చివగవ, కునికి దనకెంత నడవకయున్నఁ బథము, దప్పకుం
డుట నడువడి కొప్పసేయు. ఉద్యో. 2-45

4. మర్యాద, గౌరవము.

సీ. అడరి పోరాటకు నడనైనచో నొప్పు, పొలివోవఁ బోవుట వోలు
నొక్కో. భీష్మ. 1-154

5. అలంకారము.

క. కలిమికి నొప్పుగు నీగియు, బలిమికిఁ దొడవైన యట్టి బలంగము
నై లో, కుల చిత్రములకు వ్రేగను, కొలఁది మనన్ గొంతి పెద్ద
కొడుకున కమరున్. విరా. 2-190

6. సుందర వస్తువు.

వ. మయుండు లోకంబులం గల యొప్పులందెల్ల నుత్తమ సారంబులు
ధిలవ్రమాణంబు లాహరించి. అను. 4-425

పువనము.

వ్రాయుము విద్యయుం గలుగు విప్రనియందును గోవునందు

నొప్పనెఱయు హస్తయందు నొకపోకకుఁ బోవని తుక్కయందు
రాని నడిచి తెచ్చి వండి తిను నీచపుమాలని యందుఁ దుల్యద,
రృచలు దంతరాత్మని నిరంజనని గమనట్టి పండితుల్.

కాంఠి. 5-109

8. పెంపు

క. కనకమయ యూపమొప్పగ, నమాన విభవమున నీవు యాగం
బొనరించి నయొప్పును నిప్పటిసీ, యునికియునుం జూచి నాకు
మమ్మల మయ్యెన్.

కాంఠి. 4-890

9. ఐశ్వర్యము.

తే. ఆతుల సౌభాగ్యభోగ సమగ్రమహిమ, నొప్పుచున్న నీ దేవుం
యొప్పుసూచి, ధృతి దీక్షిణి తన్నుఁదాన నిందించుకొనుచు,
హృదయమునఁ బాండవాంగన యెరియవలదె ఆర. 5-850
శ్లో. బారాదాఁ తే శ్రీయం దృష్ట్యా దీప్తామద్య జనాధిప.

సం.భా ఆర. 236-22

10. వాక్యాలంకారము.

సీ. కొరవ సేవాముఖంబునఁ దిలకమై, యొప్పి రాధేయాది యోధవ
రులఁ గొని పాండురాజనందనులపై న్యములతోఁ దొడరి.

బ్రోణ. 1-75

మ. ...వికిటాకారఁబులై యుండ నొప్పి రణోర్వింబడియున్న భూప
తులఁ జూపెన్.

కర్ణ. 3-879

విణ.

మందిరి, యుక్తమైనది.

ఉ. ...పలి నా, తండొకచాయ చూసినను దత్పరతం బనిపేయుటొప్పు
గున్.

విరా. 1-185

డి ...వారికొక యాపద పుట్టయిండఁ గాచుటొప్పై ధరఁ గీర్తి
కెక్కదె యపాయము సేసిన నింతపుట్టదే.

విరా. 2-95

ఓప్పగందు దే. అ. 3.

అందము చెడు.

సీ. ప్రస్తేదమునఁ దోగి ఫాలంబుతో నంటి, యుగ్మలి నీకురు లొప్పు
గంటె. విరా. 2-156.

ఓప్పుగొను¹ దే. అ. క్రి.

అరోగ్యము నుబొందు; రోగము లేమినిఁ బొందు.

క. ఇంతకుమును సూచితి నతఁ, డెంతయు నొప్పుకొనియుండె నిదిగడుఁ
చిత్రం, బెంత వెనఁజచ్చెననుఁ దనుఁ, జింతింపఁడు జనుఁడు మూఢః
చిత్తత్వమునన్. కాం. 4-445.

ఓప్పుగొను² దే. స. క్రి.

స్వీకరించు, గ్రహించు.

అ. ఓప్పు గొనుము వీని నుర్వీశయని సుతు, నిచ్చి గంగ సనిన.

అది. 4-168.

శ్లో. గృహాణేమం మహారాజ, మయాసంవర్జితం సుతం

సం.భా. అది. 107-85.

వ. ధృతరాష్ట్రుండు...యుధిష్ఠిరు రావించి నీవు సర్వసంపదలు సర్వరా
జ్యంబును నొప్పుకొని యొప్పటియట్ల యింద్రప్రస్థపురంబున కరిగి
సుఖంబుండుము. సభా. 2-284

వ. ఇక్కుమారుండు మేరుగిరి శృంగంబును బోలె నా కెత్తికొన నశ
కుల్యండ్యై పీని నొప్పుకొను మనిన విని బృహద్రథుండు ముదిత
హృదయుండయి దాని కిట్లనియె. సభా. 1-151.

శ్లో. బృహద్రథ సుతస్సోయం మయా దత్తః ప్రగృహ్యతాం.

(ఓప్పుకొను-అని సూ.అ.ని)

సం.భార. సభా. 17-50

ఓప్పుమిగులు దే. అ. క్రి. (✓ఓప్పు)

ఓప్పారు.

తే. సమర కౌతుకియైన యజాతశత్రుఁ, డొప్పు మిగిలెడు మైమఱు
పూడ్చి. (ఓప్పుమిగులు = అందమరికయించు) భీష్మ. 1-152

ఓప్పుమెఱయు దే. స. క్రి. (✓ఓప్పు)

ఓప్పారు.

నీ చక్రవాకంబుల చందంబుగొని వచ్చి, కుప్పలుసేసిన ట్టాప్పుమెఱసి
(ఓప్పుమెఱయు = అండగించు) విరా. 2-52

ఓప్పెసంగు దే. అ. క్రి. (✓ఓప్పు)

ఓప్పురు.

క. తొమ్మిది ఖండములైన వర్షములనం జాల నొప్పెసంగు జ-బూ
దీప్తి, పమ్మన. భీష్మ. 1-24

ఓయ్య దే. అవ్య. ద్రు.

మెల్లగా, తిన్నగా.

తే. ధర్మనందను పలుకులు దనకు హృదయ, తాప మొరరింప మోమున
దై న్యమొంద, నున్న పాంచాలి యిట్లని యొయ్యఁబలికె, గనలి
కారితో గద్గదకంఠి యగుచు. ఉద్యో. 3-100

చ. కృపుని శరీరమొయ్య నొఱగెన్ రుధిరచ్యుతి మూర్ఛ వచ్చిన్.
ద్రోణ. 5-5

తే. అవని బడనీక కాఖఁ జంచువురఁ బట్టి, పట్టి వారల సుస్థితుల్
పల్లటిలక, యండ వెరవున ధరియించి యొయ్య నెగయఁ, జూచి
యవ్వాలఖిల్యలు చోద్యమంది. ఆను. 1-233; ఆర, 7-893

2. శీఘ్రముగా.

సీ. అంతఁ బులోముడన్ వింత రక్కసుఁ డగ్నిహోత్ర గృహంబున
కొయ్య వచ్చి. ఆది. 1-129

ఆ. శల్యుడట్లు నేలఁద్రెల్లి చెచ్చెర లేచి, యొకలు దుడిచికొనుచు
నొయ్య. జనియె, వానిఁజూచి నగుచు మానుగా విప్రులు, భూరి
సత్త్వ భీముఁ బొగడి రంత. ఆది. 7-202

ఓయ్యన దే. అవ్య. ఓయ్య.

1. తిన్నగా, మెల్లగా.

క. పొందైన లెస్స విరసపు, గ్రందయ్యెడు చందమైన రాజులనెల్లన్
ముందఱ రావించి క్రమం, బొందంగ మముఁ బిలువఁబంపు.
దొయ్యన పిదపన్. ఉద్యో. 1-45

వ. (చౌపది) ఆరుగుడెంచి యంతంత నవనీకాంతుఁగాంచి యధిక
శోకాకాంక్షయై యార్తింగూరి యాక్రందనంబునెరు నమ్మా దీ
పుత్రిం డొయ్యన యయ్యంగన నరదంబు డించె సొప్తి. 2-28

క. జడనిధి చందంబున నిమ్మడు వొప్పగ నిప్పుడేమి మఱచెనె
యిమ్మై నడచివడ రిత్త నెవ్వగ, లుడుగుడు మఱి చూచికొంద
మొయ్యన తఱితోన్. కాం. 3-189

క. కడుమేలు సేయుదమని, యొడుకాటుండుకుపలికి యొయ్యన
పదపన్.

అశ్వ. 1-151; అశ్వ. 1-171; అశ్వ. 3-191 ఆర. 6-2, 2

2. శ్రీమహా గా.

చ. ఇది ప్రళయాగ్ని వోలె దెసలెల్లను గప్పగ విస్ఫులింగముల్, వద
లక వాయుసారథి జవలనుఁ దానిటవచ్చె నేమిసేయుదు సుతు
లార యీ బిలము నొయ్యనబోయి చొరుండు దీని గ, ప్పెద ఘన
పాంసు జాలముల భీను శిఖవళి దాఁకకుండఁగన్ ఆది. 6-304

శ్లో. ఇవమాభ్యోర్భిలం భూమా వృక్ష స్యాన్య సమీపతః,
తథా విశద్యం త్వరితా వహ్నేరత్ర నవోభయః

సం. కా ఆది. 156-16

ఓయ్యనొయ్యన దే. అవ్య.

మెల్లమెల్లగా క్రమక్రమముగా.

తే రక్తసంసక్తమైన ధరాతలమున, నార్తి బొరలుచు నూర్పు లం
దందసంద,డింప జీవంబు వెడల నుంకింపఁ జేప్చ, లొయ్యనొయ్యన
యడఁగఁగ నున్నయధిపు. సొప్తి. 1-218

(ఓయ్యనొయ్యనన్-అని ద్రుతప్రకృతికముగా నూ.అ.ని.

భారతేతర ప్రయోగములు చూపెను.)

ఓయ్యారన, దే. వి.

పిలాసము.

స. హరమల్ మెజయ నొయ్యారంబుగా గుచ్చి యందంబు వింతగా
నలవరింతు. విరా 1-107

ఓర దే. వి.

సామ్యము, సాటి.

క. అప్పుడు మధ్యందినమున, నొప్పిన యను తోడఁ జాల నొరవచ్చి
గురుం, డప్పొండవ బలములవై, దెప్పదొరలఁ గురిసె శరతతిం
దీనముగాన్. భీష్మ. 2-381

ఓరగు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కకు వ్రాలు.

క. అందొరగి కీచకుం డా, యిందీవరనయన నాత్మనిడి వేడ్క-మెయిన్,
డెండము చని విచ్చలవిడిఁ, గందర్పుఁడు వెట్టి జేయఁగా నిట్లని
యెన్. విరా. 2-309

సం.మ. అకాడమి తి ప.ప్ర.కో-పాఠములు లఘురేఖలు ఆనంద

(ప్రతిపాఠము శకటరేఖము)

ఓరయు దే. స. క్రి.

1. ఎడక్కొను, డిక్కొను.

అ. ఎలమిఁగడచిపోవు బిలుచుఁ గ్రమ్మజీవచ్చి, ముక్కుముక్కుమీఁద
మోపుఁ జుట్టు, నేచి తిరుగు నీక పీఠలతో రాయుఁ, నొరయుఁ
జీతగతుల మురియు నవ్వు. కర్ణ. 2-66

2. రాచు, సఁకుర్చుదము చేయు.

అ. వాని రసముపొంగి వాహినీమూర్తి నన్నగమునకుఁ బ్రదక్షిణంబు
గాఁగ, నొరసికొనుచుఁ దిరిగి యుత్తరకురుభూము, లందుఁ జొచ్చి
పారు నంబుధికిని. భీష్మ. 1-19; ఆర. 7-377

3. (ఒకరినొకరు) అతిక్రమించు, డాటు-తలకడచు.

సీ. మెఱయు తేజంబున మిఱమిట్లుగొన నిద్ద, అచ్చట నొరసికొం చ
రుగఁ జూచి. ఉద్యో. 2-147

శ్లో. తేహం మనశ్చ తేజశ్చాప్యదదావా దివౌజసా,
పూర్వదేవౌ వ్యతిక్రాంతౌ సరనారాయణా నృషీ.

సం.భా. ఉద్యో. 48-5

ఒరలు దే. అ. క్రి.

అఱచు, విలపించు.

క. ...మనసై, న్యమైల్లఁ జదియఁబఱచె భయమ్మున మొగ తిరిగి
దిక్కు లద్రువ నొరలుచున్. భీష్మ. 2-248

ఒరుడు దే. సర్వ. (బహు.) ఒరులు

అనుడు, ఇతరుడు.

క. నరుడొక్కరుండు దక్కఁగ, గురుడు గడగినపుడు మాటుకొనఁ
జాపధరుం, దొరుడు గఱడె. విరా. 5-128

సీ. ...ఒరుని, పనితఁ దొల్పెనఁ జూచినవాడు ఆను. 5-89

క. నరులకు నాకుం దక్కఁగ, నొరులకు మీరూపు సూపకున్నది.
విరా. 1-178

చ. ...ఇట్టియీశఁ డెట్లాకొ యొరు వాశ్రయింపు. విరా. 1-98

క. ఇప్పుఁచెందుఁ గలదె యొరులెవ్వరికిన్. విరా. 1-49

ఒరులు దే. సర్వ. ('ఒరుడు'-నకు బహువచన రూపము)

ఒక్కొక్కరు.

తే. శార్యవై భవ ప్రాభవశాచముంక, నొరులకైనఁ గైవారమై
యల్లసిల్లు, నొక్కరుని కివి యెల్లను నిక్కమటై విరా. 2-204

ఒరువుడు దే. సర్వ. (బహు. ఒరువులు - బహువచనమునందే
ప్రయోగము)

ఇతరుడు.

అ. ధనము గలిగి యుండి ధవళాక్షి యిడవక, కట్టకుండు పరమ కిష్ట
జనము, 'లొరువులొ తి చెప్పచుపకారులై తొలు, పుట్టునందు మసిన
యట్టివాడు. ఆను. 5-88; అను. 5-89

ఒరువులవాడు దే. వి.

ఇతరులకు సంబంధించిన మనుష్యుడు.

క. నేడింక నెఱిగి యొరువుల, వాడఁగదా యనుచు నేను వారిఁ
దొఱిగినం, బోడిమినెడదే మది గడు, వాడిగలదె నాకు నకట
వారిజనాభా ఉద్యో. 4-85

ఓఱ దే. వి.

బడ్డాది కోశము.

వ. కర వారింబు దాన యొఱ వెలికి నిగుడ చున్నయది.

ఉద్యో. 2-148

ఓఱగనాడు దే. అ. క్రి. (✓ఓఱగు)

తొలగఁగఁ దోసికొనుటకై పలుకు.

క. నీవును మృత్యువుఁ బాప స,మావేశముతుల కొఱగ నాడిన యం
తం,బోవునె మీపై దోషము,లే వెఱకునె యిట్టులనిన యంతన
మీకున్. అను. 1-29

ఓఱగు దే. అ. క్రి. ఒరగు

1. వంగు, వ్రాలు, వ్రేలఁబడు, పడు.

నీ తన యూర్పుఁబెలుగునఁ దలఁకు వైరులు వొంగ, నొఱలుచు
నేలకు నొఱగె నేడు. భీష్మ. 1-47

మ. ...కరివ్రాతముల్, ధరదంశంబుల యూతగా నొఱగె నుద్య
ద్భావం దృప్యభో, త్కరముల్ డిట్టినయట్లు గూడఁ గలయం
దద్యాణ పాఠంబులన్. విరా. ౪-290

క. అఱకడ నిడి ప్రాజ్ఞులుండై. పఱచి జలధిలోనఁ జదలఁ పాఱెడు
నెకఁ జె య్యటి దప్ప నిలువఁజాలక, యొటిగిన గాలవుని డించె
నొకగిరి మీదన్. ఉద్యో. 8-310; ఉ. 4-285; కర్ణ. 7-89

2. క్రిందఁబడు, నేలకువాలు.

క. ద్వీరదము లొఱగెడివియు నెత్తురు గ్రక్కఁచు గూలెడివి...
అయ్యెఁ బవనపుత్రు మునుమునన్. భీష్మ. 2-213

క. మీరెల్లఁ జూచుచుండఁగఁ గౌరవ నికురుంబమునకుఁ గన్పాకై
యొప్పారిన భీష్ముడు వడియెను, మేరువొఱగినట్టు లసముమిగుల
నరునకున్. ద్రోణ. 1-31

అ. ఆయుధములు విడిచి యంగముల్ సోంగఁగఁ దలలు మెడలుఁ
జక్కనిలువ కొఱగ, నెల్లవారు నెఱుకవెడలి చొక్కెక్కి నిద్రా

లిశయము గూరినట్టులై రి.

విరా. 5-208

8. పక్షపాతము వహించు, ఒకరిపై నభిమానము వూను

అ. ఒకరికి బలికి లేని నుండుదు ప్రజ డేగ, గనిన పులుగువిండు
కరుణఁ జెదరు. కాంతి. 2-374

ఓటటు దే. విణ.

మూర్ఖుడు, మొఱకు.

అ. అలు విడ్డ లోటటులై లేమిఁ గుందుచు, దెవులుచేత బదుచు నవ
యు జనులు, మున్నుక్రొధ లోభముల నాస్తికతఁ బర, పీడనంబు
నేసి పేర్చినారు. అను. 5-98

ఓటపిడి దే. విణ. (ఓటపు + ఇడి)

అయోగ్యుడు.

క. అన్నలుఁ దమ్ములు గలుగుట, యున్నతుఁ జేయు నృపు నెంత
యొఱపిశ్చయినన్, మన్ననయు నీగియును సంపన్నంబులు గాఁగ
చారిఁ బాటించుటరున్. కాంతి. 2-356

ఓటపు దే. వి.

1. నేర్పు, నైపుణ్యము.

క. వెఱవారలుఁ దమ మెలఁగెడు, తెఱఁగుల దొరకొన్న వింత తెరు.
పుల నేర్పుల్, మెఱయుచుఁ బరిచిత్తము గొన, నొటపు గలిగి
మాన్యవృత్తి నుండుదురు దగన్. విరా. 2-21

2. పద్ధతి, విధము, రీతి. మార్గము.

సీ. ఎవ్వని చారిత్ర మెల్లలోకములకు నొజ్జయై వినయంబు నొటపు.
గటపు. విరా. 2-191

3. కాధ, కావము.

సీ. అడవులఁ దిరిగెడునపుడు దుష్టరై త్యులచేత పైంధపునిచే నొటపు.
లబడ్డ విహవంబు. కాంతి 1-120

క. అటపోటడు కురువ చేతులు, నొరవ శరీరంబు గలిగి యొరులకుఁ
జాడం, గొఱగాకుండియు మన్మథు, నొటపుల బడియెడు నితండు

యువతీ ప్రీతిన్.

అర. 2-184.

4. ఉపాయము.

గీ. శక్రకుతేరైన నడవంగఁ జాలువాడ, నొఱపు నెప్పుడు రథికు.
నేమఱుగ నీను. కర్ణ. 1-814; (పాతాంతరము)

విణ.

యుక్తము.

క. మొనఁబొఱపుగఁ దీర్చి కొనుఁడు, దనతన వాహనము లాయుధము
లెల్ల జనంబును ననువునేసి కొనుఁడో, విన యంతయు గాచి
కొనుఁడు బెదరక పసులన్ విరా. 4-89

ఓటలు దే. అ. క్రి.

అఱచు, విలపించు, దృవిసేయు.

క. నెఱి దప్పంబడి పెల్లుగ, నొఱలెడి గరవాజి కరుల యలి వభిమ.
న్యం, డఱిముఱిఁ బడుటకు వగ మడిఁ, బఱిగొన నింపెలుచ నఱచు.
భంగిఁ తెంగెన్. ద్రోణ. 2-182

సీ. తనయార్చులెలుగునఁ దలంకునైరులు వొంగ, నొఱలుచు నేలకు.
నొఱగె నేడు. భీష్మ. 1-47

2. క్రిందఁబడు.

తే. భూరి రయమునఁ గూలు మహిరుహంబు; తెఱుగు దోప నుదఱి.
ఱుఁ దొఱలి కెడనె. ద్రోణ. 3-85; శల్య. 1-385

శ్లో. పపాతాభిముఖశూరో యంత్రముక్త ఇవ ద్భూః,
శేతన్మ నిహతో భూమౌ. సం.భా. ద్రోణ. 92-72-73 శ్లో.

ఓటవ దే. విణ

వక్రము, వికృతము.

అ. ...సంగు వొటవగఁ గాలునే, విఱిచి సాధుజనులఁ బఱిచినాడు.
అను 5-100

క. అఱపొఱడు కుఱుచచేతులు, నొఱవ శరీరంబుఁ గలిగియొరులకుఁ
ఱాడం, గొఱగాకుండియు మన్మథు, నొఱపులఁ బడియెడు నితండు
యువతీ ప్రీతిన్. అర. 2-134

2. కాలు మాలు, వ్యత్యస్తము, తలక్రిందు.

క. తెప్పించి తొడుగు మీనని, యెప్పించిన నిట్టునట్టునొటవలుగామై,
గప్పికోని యా బృహన్నల,యప్పుడు నగుపించె నచటి యబలా
జనమున్.

విరా. 4-39

శ్లో. ఊర్ధ్వయుష్ణి శ్య కవచం శరీరే ప్రత్యముంచత.

సం.భా విరా. 38-35

ఓటవతనము దే. వి.

వక్రత్వము, కుటిలత్వము,

తే. పిటితనము నేమటుటయు నొటవతనము, మెత్తఁబాటునఁ
గార్థంబు నత్తెఱంగు, నేరమియు విషయంబులఁ గూరుటయును,
గలుగు పతికి మండదు సిరి దొలఁగిపోవు.

ఆర. 8-84

ఓటవలువోవు దే. అ. క్రి.

వంకరలు వోవు.

వ ఉబ్బున గుఱ్ఱంబుల కఱికి బదలువడ నఱిమఱి వినరిన నొటవలు
వోయిన సురియం జెరివి. (పాతాంతరము) భీష్మ. 2-71

ఓలయించు దే. స. క్రి.

1. నిలుపు, ప్రదర్శించు.

తే. ఆచలభక్తి నిర్భంబునా యందు నీకు, గలిమిఁజేసి నీయంతరంగ
మున నాదు, దివ్యరూపంబు వొలయించితిం బ్రమోద, భాజనం
జైతి భీష్మ తపస్వరూప.

కాంతి. 2-110

శ్లో. యతః భలు వరాభక్తి ర్మయి తే పురుషర్షభ,

తతో మయా వపుర్దివ్యం త్వయి రాజన్ ప్రదర్శితమ్.

సం.భా కాంతి. 50-10

2 కలిగించు, పొందించు.

క బలిసి మనో వాక్కాయంబుల ద్రోహభావ మఖిల భూతముల
యెడం,గలిమి విను శీల మది మే,లొంయించును దాన నుల్ల
మూన్పుము పుతా.

కాంతి. 3-147

అనిన విని ప్రీతుడై యజ్ఞనవిభుఁడు శృహస్థధర్మ సాకంఠ

జ్ఞానని రూఢి నాదు చిత్తం, బున నొలయింపు భవదీయ వుణ్యపణి
తులన్. ఆను. 8-838

8. వై చికోను, వహింపఁజేయు.

క. పలుకువడి నతనిఁ కాపఁబులు విడుచుం బలికి నతనిఁ బొందున
కాప, బులు నొరుపాపము దనవై, నొలయింపఁగ నేల నిందయుడి
గినఁగాదే. కాం. 5-558

ఓలయు దే. అ. క్రి.

ప్రకాశించు.

సీ. తెలిగన్నఁ గవకు నెచ్చెలియై, లేతఁన వ్యోలయంగ సరసంపుఁ
బలుకు పలికి. విరా. 2-84

సీ. ఆరదమల్ దెరలించునస్పడు మొగుల్ విరియించు బలు
గాడ్పు విధము మెఱయు, హయములఁ జెండాడ నరుగు చోట్లను
లేళ్ళగమిఁ గిట్టు కోల్పులికరణి యొలయు శల్య 1-282

2. కలుగు, జనించు,

చ. అనుడు విరాటు డుల్లమున నక్కటికంబొలయంగ నంగనం, గమఁ
గొని కీచకుం గినియఁగాఁ దగు సత్త్వము లేమిఁ జేసి సాం, త్వన
ములు పల్కి. విరా. 2-144

క. అని యిట్లొలయు వితర్కం, బునెడ హృషీకేశుఁడైన పురుషో
త్తము ద, ర్శనమును క్రమమున నెఱిగినఁ, మునివర్గము శిష్యవర్గ
మున్ బోధించున్ కాం. 4-823

అ. పౌర్ణమాసిఁ బూర్వపక్షాష్టమి చతుర్దశుల నుభయపక్షవశత వచ్చు
షష్ఠిఁ బంచమిని సునిష్ఠమై నుపవాసమున్న, వివిధ శుభము లొలయు
నంద్రు. ఆను. 4-147

ప. ఆతని తోయ స్తంభన వై దగ్ధ్యం బెఱుగుట నొలసిన యూటను
ముందటి యట్లవారలతోడం జని చని. శల్య 2-48

3. అతిశయించు.

క. పేరుక్కునఁ బొదివిరి నరు నతఁ డెక్కుడు మదమొలయఁ జేటి

యే దైత్య సూపెన్.

ద్రోణ. 3-41

4. స్ఫురించు, తోచు.

తే మోక్షవరులు శుచిస్థానముగఁ బ్రశంస, నేయుదురు విజనత్వ విశేష.
మెఱిగి, కాన యింపై శ్రమకానంబు మానసమున, నొలసెఁ గావున
నయ్యెడ నునికి గలిగె. అను. 4-437

క. (నూతాత్మజుఁడు) మనమునఁ గుంతి వాక్యంబును నొలసిన-
నేయుటుదిగిపోయి కదిసి న.వ్యవమో మొప్పు నతనికి,ట్లను వింటం-
గదుపు లీల నల్లఁ బొడుచుచున్. ద్రోణ. 4-288

గ్లో. వ్యాయుధం వావధీచ్ఛైనం కర్ణః కుంత్యావచః స్మరన్,
ధనుషోఽగ్రేణ తం కర్ణః స్వభిస్సృత్య వరామృశత్.

సం.భా ద్రోణ. 139-87

4. వ్యాపించు, ప్రసరించు.

చ. అతని మొగంబుమీఁద నొలయన్ మధురంబగు చూడ్కి పార్వతీ,
పతి మృదురీతి నిట్టులను. సా.ప్రి. 1-181

చ. అత్తరోధనవర్త్యం దాదరమేదురావలోకనం బాహుపాలునిమీఁద
నొలయ నిట్లను. కాంధి. 3-380

చ ఆ సర్వలోక శరణ్ముండు గారుడామృత సుయంబైన చూడ్కి-
నా మీఁద నొలయ నిట్లనియె. అను. 1-377

6. ఉన్మూలమగు, ఇష్టపడు.

నీ చెప్పిన విని యుధిష్ఠిరుఁడు ప్రస్థానంబునకు మది యొలయ నన్న-
రుని తోడ. మహా. 4

7. పరివేష్టించు.

అ.(దమయంతి) సురసిద్ధ. సాధ్యకన్య లట్టి సఖులు నూర్చు,
రొలసి తన్నుఁ గొలుచుచుండఁగ మహి నొప్పుచుండె, అర. 2-4

స ల భూపతులుఁ బాయక భక్తియుక్తులై, యొలసి నీ పగులు
యుదురు పేర్పి. సభా. 2-102

8. కదలు, చలించు.

వ. దుశ్శాసనకరా కృష్ణ విక్రీర్ణవేణి భరంబు వెనువెంట నొలయం
కాంచాలి పంచపర్యతంబుల నడిమి నదియుఁ బోలెఁ బతులనడుమ
భయవ్యాకుల చిత్తయైన. అర. 1-107

9. ఉండు, వర్తిల్లు.

తే. తరము నక్షరమును ననం గలవు రెండు, మూర్తు లాత్మ కఖల
భూతములను బూర్వమెలయు మృతమన దివమున నుండు
నమృత, మఁగ నపరంబు రెంటిని గను బుధుండు. కాం. 5-111

తే. అమల ధర్మార్థ కామమోక్షముల గుఱిచి, యెలయు తేరువెద్ది
యును నిందుఁగలుగు నదియ, యొండెడలఁ గల్గు దీన లేకుండు
చొప్పు, దక్కొకంటను లేదు వేదజ్ఞులార. స్వర్గ. 82

శ్లో. ధర్మే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభ,
యదిహోస్తి తదన్యత్ర యన్నేహోస్తి న కుత్రచిత్.

సం. భా. స్వర్గ. 5-50

10. కలయు, కూడు, ఏకమగు.

తే. ఒలసి నీ పుత్రులెల్ల నొండొరుల తోడ, నెట్లోడంబడి యుండుదు
రట్ల చేయవలయు. సభా. 2-181

అ. ఒలసి లోభమోహములు దోషసంసేవ,నం బొనర్పఁగా ఘనత్వ
గాఢ,యగు నవిద్య భూమియై బహుకర్మ వీజముల కంకురాది
శక్తు లొసఁగు. కాం. 4-844

క. అలఘులు రైభవ భరద్వాజులు దమలో సుహృదులై విశుద్ధత
పో ని, శ్చిలితమతు లివ్వనంబున, నొలసి తపంబొప్పఁ జేయుచుండిరి
నెమ్మిన్. అర. 3-252

11. దిగు, అవతరించు.

అ. విష్ణుపదము ఎలన విధుని వలన సూర్యు,వలన మేరు దూపకలితుఁ
డైన, విష్ణువలనఁ ద్రిపుర విజయయోగి వలన, నుండి హిమనగమున
నొలసె గంగ. అమ. 2-118

12. సిద్ధించు, సమకూరు.

తే. గోవులకు మేలు సేయంగఁగోరు నాదు, చిత్తమున మవ్వరంబున
సిద్ధమైన, తెలుగ యొసె దైవికమయి దీని పెంప, యవ
హించెదనని యిచ్చె నవ్వరంబు. అను. 8-128

13. వశమగు.

తే. ఇంద్రియంబుల వాటింటి నిట్లు విషయములకు నొంయకయుం
డంగ నిలువరించి, తలపు లుడిగి తేనియఁ బ్రమదమున నాను,
భంగిఁ దృప్తుడవై యుండు పరము గాంతు. కాంతి. 5-181

14. సక్తమగు, తగులువడు.

క. ధనమేటికి నీ విప్రుని, మన మొలయఁగవలయు ధర్మహాగ్గంబున
కానన సర్వసంపదలునగు, నని నిశ్చయమొంది వినయ మతిశయ
మండన్. కాంతి. 5-348

శ్లో. ధర్మైశ్వరమతాం బుద్ధిర్ధర్మం చైవోపశీషతు.

సంఖా. కాంతి. 271-26

తే. ఉత్తమంబెద్ది నీ చిత్తమొలయు నెందుఁ, బురుషుడెయ్యది గల్గినఁ
బొందు నఖిల, కర్మబంధ మోక్షము నట్టి ధర్మమెఱుంగఁ, తెప్పవే
కరుణాలత చిగురులొత్త. కాంతి. 5-542

15. ఆవేశించు, ప్రవేశించు.

వ. తేజోరూపంబున నతని తనువున వావేశించె నిట్లు రుద్రుం డొలసిన
యగ్గురునందనుఁ డమంద హర్షమయ మూర్తియై.

సాప్తి. 1-184

శ్లో. అథావిష్టో భగవతా భూయోఽజ జ్వాల తేజసా.

సం. ఖా. సాప్తి. 7-66

16. ప్రతిష్ఠితమగు, స్థిరపడు.

క. నిర్మలమగు వేదాంతిక, ధర్మము నారాయణోదీశంబై క్రియలం,
గర్మతుడగు బ్రహ్మమతిని, ధర్మికవర యొలసె నతఁడు దయ
సిగురొత్తన్. కాంతి. 6-495

17. అలనడు.

క. పనును నిట్టుల మోహా,ధీనుడనై యాత్మగాంచు తెఱగొల
యటకం, బూని పడుదు నెయ్యది యో,కానం దెరువా కుద్రవకల
నంబునకున్. కాంతి. 6-551

18. విజృంభించు, చెలరేగు.

క. ...భేదము గలిగిన నలఁతు రొలసి దన్యులు ప్రజంన్.
కాంతి. 2-815

స. క్రి.

1 పొందు.

క. ఆవలఁబగు నీ యితిహాసము భక్తిబలించినం బ్రకాంతి యెలసి
దుఃఖములం దొఱఁగి మనఃస్థుల, డమృతత్వావాప్తి మహితుడై
చెలుఁగొందన్. కాంతి. 4-860

తే. ...వినుము నాదు, బుద్ధి యనపుడు నతఁడు ప్రబోధ మొలసి.
ఆరు. 5-858

చ. అనఁడు నిజాతశత్రుఁ డిటు లన్నలు డమ్మలు లోనుగాఁగ దృష్ట
నఖల బంధుకోటలను జఁపెడు తెఱవలసెన్. కాంతి. 5-872

మధ్యాహ్నం :- తిలలఁడుఁ దైలఁబు కావ్యముల యందుఁ దిరముగా
నగ్నిగలుగు పెఱిఁగి యపాయ పూర్వమునఁ గడగి తత్సద్వి
యలయక యత్సాహసంతుఁడు పడయు నట్లనుత్సాహ, మొలసి
దైవపరుడది పడయఁగను నోషనె యెందు. ఆర. 1-234

2. అభిలషించు, కోరు.

తే. శక్తి రాక్షస నిహతుడై చనిన శోక,దహన హతుడై వసిష్ఠుండు
దానఁడలఁచి, కడఁగ్రకాంతాత్మఁడయ్య రాక్షస వినాశ, మొలసి
మనమని వారింపకుఁడెనంత. ఆది. 7-149

ప్రహరణ కలితవృత్తము :- ఇది యటలగు ఓపైఱిఁగి పలికెనా,
పరురఁడు సఖఁ గోడల నొగడఁగా, నది వినియును నే నడపన
దరితం, బొదవెఁ గలకనే తొలయ కుడుగునే. స్త్రీ. 1-186

8. కొన్ని యెడల వాక్యాలంకారముగా మహాయోగపడి 'ఇష్టపడు, సమ్మతించు, కలుగు' అను నర్థముల సూచించును.

క. ఒలియు జరావ్యాధి ప్రభృతులు శారీరములు గాఢతోదక శోకాదులు మానసములు. కాంతి. 4-103

క. ఒలిసి మనోవాక్కాయంబుల ద్రోహోభావ మఖల భూతముల యెడం, గలిమి విను శీలమది. కాంతి. 8-147

ఆ. ఒలిసి యెంతకాల ముండిన నేను మీదానఁగాన యెరుల ధనమనన్ను, నెన్నడయిన వారుల కిచ్చుచో ననురకు, భోజనముగ నిచ్చి పుచ్చుఁ డిపుడ. ఆది. 6-257

తే. ...అడవిలోన, నొలిసి పదునాల్గు వర్షంబు లుండ నానతిమ్ము రాముని. ఆర. 6-302

ఒలిపించు దే. స. క్రి. (✓ఒలుచు)

(చరమము, బట్ట మొ) ఊడదీయించు.

వ. సహదేవుం బనిచి ధర్మకనయండు దాని చర్మం బొలిపించి.

విరా. 1-160

తే. ఆన్నదమ్ములు నెత్తంబులాడి సతులఁ, దలలు వట్టి సఖాస్థలంబు లకు నీడ్చి, చీరలొలిపింతురే. ఉద్యో. 3-367

ఒలియు దే. అ. క్రి.

(చరమము మొ) ఊడినదగు.

క. వదంక పెనఁగి పదుండ్రం, బదియేపుర నొక్కపెట్ట పట్టి ధరిత్రన్, జెదరక బడవైచి పవనజా, డనయుండయి వీఁపులొలియ నందలు నీడ్చున్. ఆది. 5-165

ఒలుకు; ఒన్ము దే. అ. క్రి.

1, ప్రసించు, కాలు, ప్రవహించు.

అ. ...ముక్కున వాతను, నెత్తురొలుక మల్లునెత్తివైచె. విరా. 2-17

తే. ఉచ్చిపోయిన యేటుల నొలుకు శోడి,తమున సర్వాంగకంబులుఁ దడిసి యొప్పె. ఉద్యో. 4-321

చ. ...గజంబుల వ్రేసిన నెత్తురొల్కంగా, నతి పడె.

భీష్మ. 2-360; శల్య. 2-285; స్త్రీ. 1-77; ఆది. 2-24

స. క్రి.

చట్ట.

తే. ...విప్రులును వసితాజనంబు, సేసలొలుక సింహాసనాసీనుడయ్యె.

విరా. 1-232; ఉద్యో. 8-132

వ. ఉమా శ్రీ సరస్వతీ శచీప్రముఖాలైన పుత్రాంగనలు దీవనలతో
సేసలొలుక. శల్య. 2-188

వ. దాని నోడకుడుమని మునివరుండు హుంకారంబున రాక్షసు
నారించి వాసిపయి మంత్రపూతంబులైన కమండలు జలంబు
లొలికిన. ఆది. 7-125

ఓలుచు; ఓల్పు దే. స. క్రి.

1. (చర్మము, బట్ట మొ) ఊడదీయు, ఊడుచు.

ఆ. పనులు మరలె శత్రుబలములు వీనుంగు, పెంటలయ్యె రాజుబెద్ద
దొరలు, జీరలొలువబడిరి. విరా. 5-222

కా. వారిగత్నము నట్లుదెచ్చి సభలో నవ్వారలుం జూడగాఁ జీరల్
ప్రోవులుగాఁగ నొల్పుటయు. ఉద్యో. 1-232

వ. తగునుపాయంబు చింతించువాఁ డప్పుడ చంపి తిత్తోలిచి గాలి
గొవై చిన కక్కకడిమంబు గనంగొని. కాంతి. 3-285

2. పెలుకు. వీలు.

సీ ...లోచన, గుళికల నొలిచి మ్రింగుచును. స్త్రీ. 2-9

ఆ. ...గ్రద్దలొలిచి తినంగ నీ, సుకృతపరుని నిట్లు నూడనలసె.

స్త్రీ. 2-125

3 (మనుష్యులను) దోచు (ధనాదులను) అపహరించు.

సీ ...వా రతివాయి గొనక యప్పలుకు లన్నియును రజ్జులుగఁ
గొనుచు, జామల నచట నచ్చట నొల్పికొనఁగ నా, లోకించి
యప్పిర లోకపరుడు. మౌస. 185

ఓల్ల తాటు దే. వి. (ఓల్లమి + తాటు - అని శ. ర.)

ఓల్లమి, అనేకపది, ఉపేక్ష, నిర్వేదము.

ఉత్సాహ శృతము :- ధరణినాథ వినుము మధువు ధార తెల్లప్రద్య
నుం, దొరగుచుండ నతడు వాని దోహదమున నానుచుం,
జొరయఁజెల్లు దృప్తి వగల ప్రోకయైన యట్టి దు, స్తరపు టున్ని
కొల్లతాటు దక్కఁ దింతుకేనియున్. స్త్రీ. 1-48

శ్లో. న చాస్య జీవితే రాజన్ నిర్వేదస్య మజాయత,

తత్రైవ చ మనుష్యస్య జీవితాశా ప్రతిష్ఠితా.

సం. భా. స్త్రీ. 5-20

తే. ఎవ్వరికిఁగాఁగ ధరణియు నెల్లఘటము, గోరెకము వారలందఱు
వీరె వచ్చి, ప్రాణములు నర్థములు నొల్లతాటునేసి, కయ్యమునఁ
జావ నఱుముట గంటిగాదె. భీష్మ. 1-182

విణ.

అనవేక్షితము, ఉపేక్షితము.

క. ... ఉద్వృత్త క్షత్రియ ధర్మోపాత్తంబగు తే మొల్లతాటై
తోడెన్. ఉద్యో. 4-322

ఓల్లబోవు; ఓల్లంబోవు దే. అ. క్రి. (ఓల్లమి + బోవు - అని శ. ర.)

1. (దుఃఖ భయాదులచే) వివశత్వమును బొందు, ఒడలు తెలియమిని
బొందు.

తే. ఇట్లు ప్రార్థించి పాంచాలి యెట్టకేని, సింహబలు మందిరం బల్లఁ
జేరనరిగి, యెల్లబోవుచు బెబ్బలి యున్న పొదరు, సొచ్చు లేడి
చందంబునఁ జొచ్చుటయును. విరా. 2-122; భీష్మ. 1-50

2. వైకల్యమును బొందు, వికలత్వమును బొందు.

చ. వెరవును లావునుం గలుగు నీరులు పోరులబడ్డ హీనతం, బొర
సితి ముద్రుకమునాతి భూవర చిక్కినవారు నొల్లబోయిరి.

శల్య. 1-45

తే. పలక పటియలుగాజేసి యలుగు దునిమి, యెడల వాలంప
పొదింప నొల్లబోక, ద్రువదపుత్రుండు గరవాలు దునియ

వైవ, నడుమఁ బొడిసేసె నాచార్య నందమందు. భీష్మ. 3-23

(ఒల్లఁబోక = తెనుదీయక - అని యర్థము)

3. మూర్ఖవోపు, స్పృహతప్ప.

చ. తలరు నలందురున్ నివయుఁ దాపథరంబున వెచ్చునూర్పు మే,
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిభ్రమించుఁ గొం,
దలపడుఁ దల్లడం బడరి ధైర్యముఁ దూలిన బెగ్గడిల్లు విచ్చలవిడిఁ
బేర్పు నెవ్వగల సందడి డెందముగంది చేడ్పడున్. విరా. 2-298

అ. అడ్డపడి గురుండు దొడ్డనారసము వ,తుంబు దూఱనేయ సవ్య
సాచి, యెల్లఁబోయి తెలిసి పెల్లెసె నక్కుంభ, జన్ముమీద నిశిత
సాయకములు. ద్రోణ. 3-68

ఓల్లమి దే. వి. (✓వలచు)

1. ఇచ్చగింపకుండుట.

తే. అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట, కోర్వమియుఁ గౌరవులఁ
జంపనొల్లమి యును,గలుగు నెయ్యంబు పెంపునఁ గరుణ నార్దుఁ,
దైన పవనజుఁ బరికొల్ప నాత్మఁ దలచి. ఉద్యో. 3-58

ఉ. ఆక్కుట మున్న పాండవుల కిల్లఁగ నొల్లమి నెప్పరై తరే.
భీష్మ. 2-110

చ. ...రాజసీలి యిట్లాడఁబడి చేయవచ్చి వధకొల్లమి యొప్పునె.
ద్రోణ. 5-365

2. అనాదరము.

తే. బ్రహ్మచర్య భిక్షాశన పరత గలిగి, జటితయొండె ముండితయొండె
సంభరించి, మనసు నాయంద తిరముగా నునిచి యొండు, వస్తువుల
దెస నొల్లమి వర్తిలంగ. ఆను. 5-269

ఓల్లయ దే. వి.

పిస్త్రము, ఒట్ట, చీర.

ఉ. శృంగములేని నీలగిరి చెల్వనఁ గ్రీడి కిరిటహిమఁడయ్యున్ గను
పట్టె వెల్లతలయొల్లయ మౌళి దృఢంబుగా నను, రైం గురునాథ
(శంయొల్లయ = తలపాగ, తలగుడ్డ) కర్ణ. 3-827

ఓవ్వనిజనము

సరిపడనివారు, గిట్టనివారు, శత్రువులు.

సీ. ...రంధ్రమొవ్వని జనంబు-తే-వేచు:

ఆశ్ర. 2-188

క. ద్యౌతక్రిడకు గొండొక, సేతుం గపటమున నొవ్వని జనంబులు
నాచేతి ధనమెల్లఁ గొని పరిభూతి యొనర్చిన విరక్తిపుట్టి నెడలి
అన్.

విరా. 1-196

ఓవ్వనివాడు దే. సర్వ.

సరిపడనివాడు, గిట్టనివాడు, శత్రువు.

సీ. సంధిమై, నొవ్వని వారెల్ల నవ్వఁ దలలు, మంచి కౌరవులలో
వర్తింపనేలని, హరితోడ నాడితి.

ఆశ్ర. 1-166

క. ఓవ్వని వారల యెదురన, యవ్విధమున భంగపడితి. ఆర. 8-16

ఉ. ఓవ్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు. విరా. 2-206

ఓవ్వమి దే. వి. (✓ఓవ్వు)

1. గిట్టమి, ద్వేషము.

ఉ. ఎవ్వతెనేని ధాత సృజించెఁ దగన్ మగవానిఁ గాఁగనా,
కొవ్వమిఁ జేసి యట్టి నిను నుగ్మలి నేయఁగ నొల్ల నాపయం,
గ్రొవ్వెసలార నీవు శరకోటి వెసం బరఁగించితేని నే, నప్పుడుఁ
గాని కోపము మనంబునఁ బుట్టదు సూ శిఖండినీ. భీష్మ. 8-3232

ఓ. ఓవ్వమి. గౌరవులకుఁ గడు, దవ్వయి మఱి వి పవేషధారుల
మయి మ. మ్మెన్వరు నెఱుంగకుండఁగ, నివ్విధమున నున్న నెట్టు
నెఱిగితి రీరల్.

ఆది 7-217

ఓవ్వు దే. ఆ. క్రి.

(దీనికి వ్యతిరేకార్థముననే ప్రయోగములు గలవు.)

పరిపడ, గిట్టు, అనుకూలించు.

ఉ. ఓవ్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు దీనికి, న్నెవ్వగఁ
బొంద (ఓవ్వనివారు = పగవారు) విరా. 2-286

సీ. ...కూర్చువా రొవ్వకుండు, వారని తనకు నెవ్వరును గల్గక త్రివర్గే

చ్చ యెవ్వని చేత నీడవిడువఁ-తే-బడు.

అశ్వ. 1-208

ఓనంగు; ఓనంగు దే. స. క్రి.

1. ఇచ్చు.

వ. (బృహన్నలకు) చిత్రంబులగు వీనాంబరంబులిచ్చి మణిమయంబు
లగు నాభరణంబు లొసంగి

విరా. 1-248

ఆ. అఖిల రత్నపూర్ణయగు వసుంధరయైల్ల, నొసఁగితేని యొసఁగు
యోగ్యతాభియుక్తిలేని వాని కొసఁగకు మీ విద్య, తగిన పాత్ర
మైనఁ దడయ కిమ్ము.

కాంతి. 6-88

ఉ. ...సుయోధనుండు సంభావనసేసి పాలొసఁగు పాడియ కల్గిన
తాల్యమాదిగా, వేవిధినైననుం తెలుప నింతలు పాపము లాచ
రించునే.

ఉద్యో. 31-88

2. అర్పించు.

వ. అప్పరమ పతివ్రత భక్తి ప్రీతి వినయంబులు మనంబున నంకురింప
లుదంకునకు నక్కుండలంబు లొసంగినం బ్రమోదం బెసంగ నాశీర్వా
దంబుసేసి యానందమివడుండు.

అశ్వ. 31-98

వ. ఔశీరుండగు శిఖి యాత్మాంగంబుల నౌరసపుత్రునిని బ్రాహ్మణా
ర్థంబుగా నొసఁగె.

కాంతి. 5-82

3. కలిగించు, కావించు, చేయు.

క. ఇతఁడెవ్వఁ డొక్కొ రూపు నిరతిశయమై మనకును త్రియం బొసం
గెడుఁ జూచితరే.

విరా. 1-258

వ. అమ్మేటి విలుకాఁ డలుకమానిన యలంతి నవ్వుచెలువంబు మొగం
బునకు వింత చెన్నొసంగ విజృంభించి.

కర్ణ 1-176

ఓ

ఓ అవ్య.

1. సంబోధమును దెలుపును.

(ఇది సంబోధనాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపఁబడును)

క. ...ఇట్టి యేవపుఁ జందంబోయన్న మదన వికృతిం, జేయుననుటఁ
యెంతయును నిషిద్ధము గాదే. విరా. 2-49

సీ. ...ఓ కర్ణ యోకృప యో సుయోధన పోర నన్నొత్తి యెపుడుఁ
జెప్పదురు. ద్రోణ. 5-822

2. విలిచినపుడు మాఱుపల్కుటయం దుపయుక్తమగును.

వ. ...శుకుండు మృగపక్షిశైల సరిత్పరసీతరుగులైలతలం గలయం
గమంగొని మా తండ్రి నా వెనుకం జనుచెంచి నాదగు పేరం
బిలిచెనేని మీరెల్ల నో యనవలయుంజుండి యనిన నవి యట్లచేసెద
మనియె. శాంతి. 6-380; శాంతి. 6-334; శాంతి. 6-335

సీ. పేర్కొని పలుమాఱు బిలిచి యోయనుట లేకున్న నయ్యింటిలోఁ
గన్నువఱపి. ఆశు. 1-76

3. ఆర్తిని దెలుపును.

తే. ఒక్క దనుజాధముండు మొట్టోయనంగ, నన్నుఁజెఱగొని పో
యెడు నన్నలార, యొవ్వరిట విడిపింపరే యింత వట్టుపుణ్యమునఁ
బోవరయ్య కారుణ్యబుద్ధి. ఆర. 5-177

(ఒక్క దనుజాధముండు మొఱయో కడంగి - అని ఆనంద వారి
పాఠము)

4. సందేహమును దెలుపును.

క. ఉపకారమొ బంటుతనమొ, కృపయో పెంపొ సమగ్ర కీర్తి
ప్రియమో, రిపు దుస్సహమగు నీరణ, నిపుణతకుం గారణంబు
వెయ్యమొ యెఱుగన్. విరా. 3-227

ఆ. అతఁడు సమయకాల మంతయుఁ గడచిన వచ్చెనో యెటుంగ
వలయు నిజము. విరా. 5-872

క. ...ముక్తి గలదో లేదో, జనకున కరనెదఁ గాఁని.

కాంతి. ౯-214; సఖా. 1-212

5. ప్రశ్నమును దెలుపును.

చ. ...ఏను జెచ్చెరఁజని కోటరంబు దగఁ జేయుదునో యటుగాక
పాడిమై, వరపుడ మోపి చేయుదునో వారికి మాధవ నిశ్చయిం
పుమా. ఉద్యో. 8-112

క. కర్ణు వినమో,యడి వీరపుఁదులువ గెలుచునఁజె పాండవులన్.

ద్రోణ. 4-184

తే. అతివ సేమమె తగ వేవఁతాతిథి ప్ర,పూజనంబులు నడచునే పూర్వ
వృత్తి, యెడలి యేను లేకునికి నేమేమి వికల మయ్యెనో చెప్ప
మనవుడు నా మృగాఁ.

కాంతి, ౯-576

6. కాకర్ష్యము.

ఉ. అప్పుడు ధర్మహానికి భయంపడి నిల్చితివో కడంకతో, నిప్పుడు వచ్చి
నాఁడవు. విరా. 5-93

7. ఊహను దెలుపును.

ఉ. ...నన్నుత్తలమందఁ జేయుటకునో తలపోసి యెటుంగ నయ్యె
దున్. విరా. 2-84

ఉ. ...అసితచ్చవిఁ బొల్పు మహాభుజంగమో, నా విలసిల్లి వ్రేలఁగ.
ఉద్యో. 8-114

వ. పరమోపకారియైన యీ బ్రాహ్మణునకు నేమి ప్రియము సేయ
సమకూరునో యని చింతించుచున్నచో. ఆది. 8-240

8. ఎంత, ఎన్ని - అను సర్వనామములతోఁగూడి పరిమాణాతిశయమును
తెలుపును.

ఉ. ...ద్రోణుని పాటుగాంచి యా.నంతయు నాత్మలోనఁ దెలియండు
సుయోధనుఁ డెంత మూర్ఖుఁడో. శల్య. 1-352

ఉత్సాహవృత్తము :- శోకవహ్ని తాప మూర్ఛితముగాఁగ బగ్గు
జనుల చిత్త మెంతగుండునో. స్త్రీ. 2-152

9. ఎట్లు, ఏమి మొదలగు పదములతోఁగూడిన వాక్యములందు ప్రయుక్తమగును.

క. పై నికులు నన్నుఁ గనుఁగొని, యాననములు వాంచి తొలఁగి యరిగెద రదియే, మో నేడు వేణువీణా, గానస్వనములును వీటఁ గలుగవు కృష్ణ. ద్రోణ. 2-228

క. ...ఎమ్మై వ్రాలెదనో రివులెట్టులు, గూలెదరో చూడు నాకుఁ గురుజల మెదురే. ద్రోణ. 2-350

క. ...వృథా, నూనల నెట్లు జయించెద, నో నమ్ముము నా బలంబును గలితనంబున్. శల్య. 1-22

క. చానికి రోసి బృహస్పతి, తో నమరేంద్రుండు మేలు దొరకొను విధమెట్లొ నావుడు భార్గవునిం, గానఁగఁ జను మతఁడు నెప్పుఁ గరుణాన్వితఁడై. కాంతి. 3-133

వ. ఇది యేమియో కాని నీవు త్రమ ఊత్తః ధర్మంబున సముపార్జించిన యుజ్జ్వల శ్రీ సుస్థిరతం బొందెడుమని యతనికి నాశ్వాసం బొసర్చి. కాంతి. 1-366

10. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

తే. కరము లెయ్యవి శిరమేది గాకు లెచటఁ, జొచ్చె గంధర్వవరులచేఁ జచ్చువారెల్ల నిట్టల యగుడరో యితనితోడి, యలుకఁజేసిరొ యిది కడు నక్కజంబు. విరా. 3-8

ఆ. ఇతఁ డహార్యమనుజుఁ డెందుండి వచ్చెనో, యనుచు నదరిపడి లకాంగులెల్ల, వాననములు దిగ్గి యప్పు డభ్యుద్గత, లైరి మనము లందు హర్ష మెసగె. ఆర. 2-39

11. కాలనిర్ణయము లేమిని దెలుపును.

క. అని యతని జత్రుదేశం, బున నొక వాలమ్ము వక్షమునఁ బెక్కును గ్రుచ్చినఁ దెల్లి యెన్నఁడో చ, చ్చిన యట్లు రథంబు మీఁదఁ జేడ్చడి యుండెన్. ద్రోణ. 2-51

(ఎన్నఁడో = ఎంత కాలము క్రిందటనో)

చ. .. ఇద్దరవస్త్ర యెన్న డో, తెగుటని సంతతంబును మదిం దలపో
యుదు నేమిసేయుడన్.

విరా. 2-207

(ఎన్నఁడో = ఎంత కాలమునకో)

ఓంకారము సం. వి. అ. పుం. (అ + ఉ + మ్)

ఓమ్' అను ప్రణవాక్షరము - ఇది వేదపఠనమునకు ముందును చివరను
ఉచ్చరింపఁబడును.

క. ఓంకారవాచ్యునకు నన,హంకార నిరూఢ భావనారాధ్యునకున్.

విరా. 1-82

ఓంకారవాచ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఓంకారముచేఁ జెప్పఁబడువాఁడు, పరమాత్ముఁడు, సర్వేశ్వరుఁడు.

చూ. ఓంకారము.

ఓమ్ నమో భగవతే వాసుదేవాయ

ఇది ద్వాదశాక్షరి మహామంత్రము (భగవంతుడైన శ్రీమన్నారాయణుని కొఱకే నేను. నా కొఱకుఁగాదు. ఆయన కొఱకే సర్వకర్త ముల నాచరించెదను. నా కొఱకుఁగాదు నాకు నేను రక్షకుఁడగాను. ఆయనయే నాకు రక్షకుఁడు - అని భావము)

వ. ఓన్నమో భగవతే వాసుదేవాయ నమః పురషోత్తమాయ ...

నమో విష్ణవే శ్రభవిష్ణవే యసి ఓతి.చట మహాజపంబు.

ఆను 1-813

ఓకన్సు సం. వి. స్. న.

ఆశ్రయము, స్థానము, శరణము.

క. ఏక ద్విత్రివతుర్వాప్యహంకారతః దోచుచుండు హరిభక్త జనా
లోకమున వాసుదేవా,ద్యోకః ప్రాప్తముగఁ దత్తదుచిత స్ఫూ
ర్తిన్.

కాంతి. 6-500

ఓగిరము వై. వి. (సం. ఆహారః)

అన్నము, ఆహారము.

క. ముదమునఁ గృష్ణుఁడు గుంతి, సదనమునకుఁ జనియె నపుడు సమై
దమున న,వ్విదురుం డోగిర మొనరించెదనని తన్నడుగ నట్లు

చేయుం డనుచున్.

ఉద్యో 8-181

ఓఘమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సరస్వతీనదిరూపము - సప్త సారస్వతములలో నొకటి,

చూ. సప్తసారస్వతము.

శల్య. 2-159

న. ఒకమటి యాపరమేష్ఠి యజ్ఞంబున...సుప్రభయు...ఓఘమాలయు

...అను నామముల వారి వేషయు క్తమై సరస్వతి చని.

శల్య. 2-159

ఓఘము సం. వి. అ. పుం.

1. సమూహము

మ. ...ఘోటకవ్రజము శుంభత్స్యందనౌఘంబు.

ద్రోణ. 2-307

2. ప్రవాహము.

అతిగి నరుడు భీముడు సీరు, గెలకుల నయ్యస్త్ర గురునిఁ గిట్టి

శరౌఘంబులఁ జేల్చిన.

ద్రోణ. 5-132

ఓఘరఘండు సం. వి. అ. పుం.

ఓఘవంతుని కొడుకు.

ఆ. అతని కోఘవంతుఁ డనువాఁడు జనియించె, నుదిత యశుఁడు
వాని కోఘరఘండు; నోఘవతియు ననఁగ నుదయించి రయ్యోఘ,
వతికి నావిఘండు వరుని నరసి. చూ. ఓఘవతి. అను. 1-62

ఓఘవంతుండు సం. వి. త్. పుం.

ఓఘరఘునె తండ్రి, ఈతని కూతురు. ఓఘవతి.

చూ. ఓఘవతి.

ఓఘవతి¹ సం. వి. త్. స్త్రీ.

ఓఘవంతుని కూతురు. సుదర్శనుని భార్య. కురుక్షేత్రమునఁ తపస్వి.
తర్వాదేశము ననుసరించి యీమె తన భర్తయింట లేనప్పుడనై త మతిథి
పూజనము చేయుచుండెను. ఒకనాఁడు సుదర్శనుఁ దాశ్రమమునందు
జేగ నుగ్గుచున రర్మదేవత విప్రాకారము దాల్చి యోఘవతి వలన
ోరెను. ఆమె విపుడుగనే భావించి యారిత్యాదు తొనంగి
తిథి యేదికోరిన దానిఁ గావించుమని భర్తృ కాననము.

ఈ మాయావిపు డీమె సంగమము కోరెను. అనుమానించియు, వెనుకాడియు నామె భర్తాజ్ఞ దలంచి యంగీకరించినటులఁ గన్పించెను. కవటవిపుఁ డామెను చేతులతో స్పృశించెను. ఇంతలో సుదర్శనుఁడు వచ్చి విషయము గ్రహించి భార్యయతిథి కభీష్టము తీర్పుటయే తన దీక్షయు సంతోషము నని పల్కెను. విపుఁడు వెలుపలికి వచ్చి తన నిజస్వరూపమును జూపి సుదర్శనుని యచంచలాశిథి సత్కారదీక్షా వ్రతమునకు మెచ్చుకొని స్మృత్యువును జయించు నటుల వరమిచ్చెను. ఓఘవతి పతి వ్రతాశ్రియమునకు భంగము గామిని ప్రసాదించి ఆమె శరీరము నుండి ఓఘవతియనునదియై యాకురుక్షేత్రమునఁ బ్రవహించుచుఁ గనయందు స్నానముచేసిన వారి సర్వవిధ పాపములు బోగొట్టి పవిత్రులను జేయు నటులను ఓఘవతి రూపముతోడ పరలోకమున సుదగ్ధమునకు సేవచేయు నటులను వర మొసంగి యంతర్హితఁడయ్యెను.

సుదర్శనుఁడు అగ్నిహోత్రునకు సుదగ్ధనకుఁ బుట్టినవాఁడు చూ. సుదర్శనుఁడు.

తెలుగు భారతమున సుదర్శనుని కుమారుఁడు ఓఘవంతుఁడు అతని కూతురు ఓఘవతి — ఓఘవతి సుదర్శనుని భార్య.

క. అనలునకు సుదర్శనుకును, జనియించె మదాత్త గుణవికాలుండు సుదర్శను నామధేయుఁ డాన్మపు డనూన ధర్మమునఁదాల్చె నవనీ భరమున్ -వ- (ఆ సమయంబున) ఆ. అతని కోఘవంతుడను వాఁడు జనియించె, నుదిగ యగుఁడు వాని కోఘరతుఁడు, నోఘవతియు ననగ మదయించి రయ్యోఘవతికి నావిభుండు వరుని నరసి. వ. ఒరుల మెచ్చక. క. ఆలేమ సుదర్శనునకు, నాలింగానిచ్చె నద్దహన నందనుఁడున్. లోలకఁగై కొని పరిణయ, కేలినడపి విమల బుద్ధిఁ గృతనిశ్చయఁడై. అను. 1-80, 81, 82, 83, 84

దీనిని బట్టి తాతకు మనుమరాలు పెండ్లామను అవ్యభిశత గానవచ్చుచున్నది- సంస్కృతమున నట్లున్నది.

శ్లో. వ్రతిజ గాహ చాగ్నిస్తు రాజకన్యాం సుదర్శనమ్,
విధినా వేదదృష్టేన పరోధారామివాధ్వరే ||

తస్యా రూపేణ శీలేన కులేన వపుషా శ్రియా
 అభవత్ప్రితిమానగ్ని ర్గర్భేచాస్యా మనో దధే
 తస్యాం సమభవత్పుత్రో నామ్నాగ్నేయ సుదర్శనః
 సుదర్శనస్తు రూపేణ పూర్ణైః దుశశృతోపమః
 శిశురేవాధ్యగాతస్సర్వం ప్రరంబహ్మ సనాతనమ్
 అథాఘవాన్నామ నృపో నృగస్యాసీ త్పితామహః
 తస్యాథాఘవతీ కన్యా పుత్ర శ్చాఘరథోఽభవత్
 తామోఘవాన్ దదౌ తస్మై స్వయ మోఘవతీం సుతామ్
 సుదర్శనాయ విదుషే ఛార్యాధే దేవరూపిణిమ్
 సగృహస్థాశ్రమరత స్తయాసహ సుదర్శనః

సం. భా. ఆను. 2-35, 36, 37, 38, 39, 40 శ్లో.

దీనినిబట్టి సుదర్శనుని కొడుకుగాడు ఓఘవంతుడు. ఓఘవంతుడు
 నృగుని తాత.

ఓఘవతి² సం. ఈ. (స్త్రీ).

కురుక్షేత్రమందలి ఒక నది.

ఆను. 1-82

చూ. ఓఘవతి

ఓచెల్ల దే. అవ్య.

సంతాపార్థకము.

క. నా చేసిన కిడునఁ గడు, నీచుండగు నా తనూఱ నేరమి నిమ్మై,
 వోచెల్ల పార్థులకుఁ బు, డ్యాచారుల కెందులేని యాపద వచ్చెన్.

ఆర. 5-827

ఓజ వీ.

విధము, పద్ధతి, రీతి, పోలిక.

కా. సింగం కాఁకటితో గుహంతరమునం జేద్చాటుమై నుండి మా,
 తంగ న్సూర్జిత యూథదర్శన సముద్యత్కోధమై వచ్చు నో, జం
 గాంతార నివాసఖన్నమతి నస్మతేననవై వీఁడె వచ్చెం గుంతీసుత
 మధ్యముండు.

విరా. 4-95

క. తేజోధనుఁడగు నరుఁ డు, ద్రావ్యశితగతి నడుమ మెఱసి బడచాగ్ని
 దళం, బైజలనిధిఁ ద్రెక్కినియెడు, నోజం గురులము పేర్చి

యుడిపెం దోడ్చోన్.

విరా. 5-58

ఉ. రాజులకెందు నారయఁ బరాక్రమ జీవనవృత్తి దక్క నొందోజ
నిషిద్ధమండ్రు. ఉద్యో. 4-14

అ. మేలు దనకుఁ గోరు మేదినికుఁడు మున్ను, దేవతలకు భూమి దేవ
తలకుఁ, బూజ యాచరించు నోజ యత్నముఁ జేయఁబలయురెండుఁ
గార్య ఫలకరములు. కాంతి. 2-186

క. రాజోచిత ధర్మంబుల, యోజ విశదభంగిఁ జెప్పితి. కాంతి. 4-8

2. కౌశలము, సేర్పు.

వ. మఱియు ననేక గతుల యోజలు మెఱయుచుఁ గొండొకసేపు
విరాటునకు విసోదంబు సలిపి. విరా. 2-16

క. రాజునకుఁ దియ్య మెసఁగెడు, పూజావచనముల నెయ్యపుం బలు
కులఁ జే,రోజమెయి బంధు మిత్ర స,మాజములకు మేలములఁ
గుమారులకుఁ దగన్.

వ. ఇంపు వుట్టించుచు. ఉద్యో. 8-179,180

3. ఉత్సాహము.

సీ. ...ముంద, రోజమై బ్రాహ్మణ భోజనం బొసరించి, సపరివార
ముగ వికాలరమ్య, పూత స్థలంబునఁ బుండరీకాక్షుడు, దమ్ముండుఁ
దాను నుత్సవ మెరిపు. ఉద్యో. 3-229

తే. ఏనుండ వెఱవేల నాపగా త,నూజుఁ బొదువుఁడు మీరని యోజఁ
జెప్పె, శక్ర తనయుండు తనయోధ జనులకెల్ల, భీష్మ. 3-408

క. రాజు గురుఁ డెల్లవారికి, రాజోత్తమ గురునియాజ్ఞ రంజిల్లఁగఁ
జే,రోజం జేసిన కృత్యము, సూ జగములు రెండియందు శోభన
మిచ్చున్. అశ్ర. 1-28

వ. హలికుండెంతయు నోజతో దునఁగ నీరాగ్రంబునం జోడి ప్రాణు
లనేకంబులు పచ్చు. ఆర- 5-57

4. పాడి, నీతి, ధర్మము, తగవు.

సీ. ధైర్యంబు వచనమాధుర్యంబు శాత్య చైత్య క్రోధ లోభ నిరాస,

కర్త-అ-మోష యతనియందు నై జంబులు.

కాంతి. 5-82

ఓజ² దే. వి.

ఉపార్యాయుడు. గురువు.

సీ. శకునిఁ జూచితె మురసంహర యితఁడు మా,యాజాలములకు
నాఁ డోజ సకల, మాయలు నీచేత మడిసె. స్త్రీ. 2-138

ఓజస్సు సం. వి. స్. న.

బలము, శక్తి.

రసధాతువు మొదలు శుక్రధాతువు వర కుండు ధాతువులయొక్క
ఉత్క్లిష్టమైన తేజస్సే ఓజస్సు, దీనివలన శరీరమునకు హృదయము
నందుడి సర్వవ్యాపియై బలము స్థైర్యము శక్తి మొదలగు గుణములు
గల్గును. శుక్రము యొక్క స్వచ్ఛత, ఆధిక్యమును బట్టి దీని బలాబలము
లుండును.

సీ. శశితారకమున నోజః ప్రాప్తి.

ఆను. 8-168

శ్లో. ఓజస్తు లేజో ధాతూనాం శుక్రాంతానాం పరంస్మృతమ్
హృదయస్థ మపి వ్యాపి దేహస్థితి నిబంధనమ్"

ఓట దే. వి. ఓటమి, ఓటము (✓ఓడు)

1. భయము, వెఱపు.

(మని కుక్కకు శత్రుజంతువుల వలన భయము లేకుండఁ దత్త
ద్రూపముల నిచ్చట)

సీ. ఒక మత్తకరిఁ జూచి యోటమై నొదిగిన నుద్ధత కరిఁజేసి యొసఁగె
జయము. కాంతి. 3-98

2. వినయము.

ఆ. మాట పొందెటింగి యోటమై నల్లన, చేరి కౌరవేంద్రు చిత్త
వృత్తి, కనుగుణంబుగాఁగ నానకుండగుచుఁ బ్రార్థించి యడుగ
కున్నఁ దెఱంగుపడదు. ఉద్యో. 1-21

3. అవజయము.

ఆ. ...అక్కి,రీటి కోలుతలకు నోట లేక, దుష్కరంబు నేసి తుదిగన్న

పుణ్యాత్మ, కలితగతుల మేలుగలుగు మాకు. [దోణ. 1-221

4. కొంకు సంకోచము.

ఉ. ఓటయొకింతయేనియు సుయోధను చిత్తమునందు లేదు నీ, మాట
లఁ బోవునే దురభిమానము యెక్కుడు పూనుగాక.

ఉద్యో. 3-104

అ. వీడె వచ్చుచున్నవాఁడు పార్థుఁడు మన, మేమి సేయువార
మీవు దక్క, నొరులు నిలువరింప నోపెడు వారులే రోట లేక
కాఁకి యోర్యవలయు. విరా. 5-181

ఓటమి దే. వి. (✓ఓడు)

1. అసజయము.

క. వినుము యుధిష్ఠిరు పైరణ, మనవారలు వెఱపుగా సమర్థింతురు
డి, కొనఁగాఁ దగరని వాసినఁ, గని యోటమి వెట్టివట్లు కౌరవ
వాఢా. ఉద్యో. 2-12; ఉద్యో. 4-355

క. గెలుపును నోటమియును ననిఁ గలుగవె యెడపెట్టి యెట్టి ఘను
లకు. ద్రోణ. 4-289

2. భయము, వెఱపు.

అ. ఒరుల వలనఁ బుట్టు నోటమియును నెగ్గుఁ, బొరయకుండ నరసి
పుత్త్రసరుల, దగిలి కాచునట్టి తల్లి సర్పములకు, నేల యలిగి
కాపమిచ్చెనయ్య. ఆది 1-159

ఓటము దే. వి.

భయము, వెఱపు.

గీ. అశ్వమేధమునకు నర్చితంబైన యీ, యశ్వరాజు నిట్టు లవహరించి,
ముచ్చగొఱక యీ సముద్రదేశంబున, నోట మెడఁద లేక
యున్నవాఁడు. ఆర. 3-68

ఓటలు దే. అ. క్రి. ఓటలు

1. ఓడిపోవు, పరాజయ మొందు.

ఉ. ఇంతకుమున్ను నీజనకుఁ డెంతయు నోటఱిపాఱె నీవునా, పొంతకు
వచ్చి తింక నెటవో నగునెంచు. ద్రోణ. 2-99

2 ఒక సంగతి, ఒక విషయము.

అ. ఏను బుట్టి వేయు నిన్నూలు మున్నూలు, గలపు వత్సరములు గాన నెందు, కాలు యోవనమ్మఁ బ్రౌఢుని వృద్ధుని, జచ్చిపోయి మగిడి వచ్చువాని.

క ఒకటి గలదు వత్తురు వేఱొక గర్భంబునకు మృతులు.

కాం. 3-875, 376

అ. ఒకటి దెసను దృష్ట యెలయదు గావున. కాం. 1-127

చ. కడు పనిబిడ్డ వీడొకటి గాదవునా నెఱుంగఁడు. విరా. 2-218

క, తన మదిఁగదిరిన తమకంబున జిడిముడి పడుచు ద్రువన పుత్రికవై నూ, నిన వేడ్క దిగువ నొకటియు, గనుఁగొన వినలేక మదన కంఠితుఁ డగుచున్.

విరా. 2-243.

(ఒకటి = ఒక వస్తువు. ఒక విషయము).

3. తన్యము, భిన్నము, వేఱైనది.

క. వేఱుగఁ గనినం బ్రకృతికిఁ, జాఱవిడిచి నట్ల తనదు సుజ్ఞానము న,క్కాఱు విడిచి తన కంచెను, మీఱ నొకటి లేమి, గాన్పుమెయి కొన వలయున్.

అను. 4-207

వ. మిత్రుని కోరిన యది యిచ్చుచుండి దానికి మాఱుగా నొకటి పుచ్చుకొనుట పురుషార్థంబు తెరువే.

సౌ.ప్ర. 2-48

4. ఒక పని.

చ. యొంటి దిరుగు దానికోర్క దొకటిం దనుచా నవరించు చొప్పెఱుంగదు తగనొండొరులం గొలువఁగా వెరవెమ్మెయిఁ గల్గు నక్కటా.

విరా. 1-108

5 బుద్ధి

తే ఒకటిఁ గొని రెంటి నిశ్చలయుక్తిఁజేర్చి, మూటి వాల్గింటిఁగడు వశ్యములుగఁ జేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు విడిచి వర్తించువాఁడు వివేకధనుఁడు.

ఉద్యో. 2-37

ఒకటిన్ = బుద్ధి; కొని = గ్రహించి, పూని; రె.టిన్ = పుణ్యము పాపము అనువాని రెండింటిని, నిశ్చలయుక్తిన్ చేరి = అచంచలముగా

వ. తదుత్సాహంబున కోటువడి యానై న్యంబు జనంబులు హోహో
కారంబు లెసంగ దీనదశం బొంది. కర్ణ. 3-15

ఉ. ...వారలు పోర వారి దో,ర్గి లలు మాచి రోటువడి రెండు బలం
బుల యోధవీరులున్. శల్య. 1-322

3. మోహపడు, వలపుగొను.

వ ఆదియు నమ్మహిషతి రూపయావన సౌందర్య విలాసంబులు కోటు
వడి మహానురాగంబున వానిన చూచుచున్నంత. ఆది. 4-145

వ. సహజ కుడల కవచాభిరామం బయిన తదీయమూర్తి విభవంబున
కోటువడి దేవా భవత్సమాన రూప సుందరుండగు నందనుం గరు
ణింపవేయని మనంబున గోరుచు మంత్రోచ్ఛారణంబు నేయు
చున్. ఆర. 7-324; ఆర. 8-311

4. భంగపడు, వైఫల్యమునొందు.

క. త్వరితము నేయక కార్యము, చిగంతన విమర్శనముగఁజేసి యొన
ర్చిన్, ధరణిశ్వర యోటువడఁడు, పురుషుడు సిద్ధియును వానిఁ
బొందు దృఢముగన్. కాంఠి. 5-282

స. క్రి.

(ద్యూతాదులందు) కోలుపోవు, పోగొట్టుకొను.

సీ. (శక్తిని) అనియను జూదంబునందుఁ బ్రాణ,మోటు పడియె.

స్త్రీ. 2-136

ఉడ వై. వి. (సం. హోడః ప్రా.వేడో, బేడో)

నావ, పడవ.

క. నడవడియను మున్నీటి,గడవ, బెట్టంగ నోడకరణి దగి తా,నోడఁ
గూడు ననిన సత్యము, గడచిన గుణ మింత నొందు గలదే యర
యన్. ఉద్యో. 2-39

క. వినుమయ్యేఱులలో వా,హనములె యోడలుగఁ జూడ నక్కజ
మగు ను,క్కున నుద్దామ విహారం, బొనరించిరి వీరయోధు లుర్రీ
నాథా. శల్య. 1-181; కాంఠి. 1-585

ఓడరేవు వి. (✓ఓడ)

సముద్రమునందుఁగాని నదియందుఁగాని ఓడలు నిలుచు రేవు.

చ. ...పరాశరుఁడమ్మనీంద్రుఁ డయ్యతివఁ ధలోదరిం గనియె
నయ్యమునానది యోడ రేవునన్. ఆది. 3-36

ఓడనల్పు

పడవ నడపు.

ఉ. ఎందులదాన వేకతమ యియ్యమునానది నోడనల్పుచున్, సుందరి
నీకు నున్ని యిది సూడఁగఁ దా నుచితంబె. ఆది. 4-172

ఓడి దే. వి.

రయము-చేగము.

సీ. బెడిదంపు వట్టోడిఁ బడిన పేరడవి చందంబున బహుళ పదాతి
చయము.

(వట్టోడి, దావాగ్ని మొదలగునవి పాఠాంతరములు)

ఓడిపోవు దే. అ. క్రి.

పరాయమొందు.

ఆ. ఓడిపోయి డప్పిమాని గట్టును జెట్టు జేరి యొదిగియున్న వారిఁ
గాఁగఁ, మనలఁ దలఁతు రరులు. సౌ. 1-52; విరా. 5-205

ఓడు దే. అ. క్రి.

1. (యుద్ధాదులందు) అపజయమునొందు, పరాజితుఁడగు.

క. ...నిలువక వెలునుటికెం దన రథముమీఁది కోడితి పోపో, పిటికి
యని పలికి నుఱుముగ, నటికెం దల్సేనఁ బార్థనందనుఁడు వడిన్.

ద్రోణ. 1-174; ద్రోణ. 1-301

క. పాండుకాగ్రజుఁ డయ్యిర్తునుఁ జూచి వీని విడువుమ, యని నోడిన
వాని హీను నయశోవిద్యున్. ఆది. 7-46

2. శంకిండు, అనుమానించు, వెనుదీయు.

సీ. సుగ నీమై చక్కఁ జూచుట కోడెదఁ, గనుఁబాటు వారయనో
య తలంచి. విరా. 2-46

3. భయపడు, వెఱచు.

వ. నీ వోడకు మీ కూడిన కురుబలంబులం గెలిచి కర్ణ గాంగేయ కృప
ద్రోణ ద్రాణి దుర్యోధనులు గనుంగొమచుండు గదుపులం
గ్రమ్మఱించెద. విరా. 4-149

క. తనుఁ జూపి యోడ కోడకు, వినతాసుత యనియె. ఆను. 1-375.

ఉ. అ న్నవవారివాహ నివహమ్ములఁ జూచి భయప్రన్నుడై,
యున్న హుతాశమన్ విజయుఁ డోడకుమంచుచు మారుతాస్త్ర ము,
త్యున్నతచిత్తుఁ డేసె. ఆది 8-276.

క. తన వెమక కోడిపాతిన, ఘనయోధులఁ జూచి బాహు గర్వ
స్ఫూర్తిం, దనరుచు నోడకుఁ డోడకుఁ, డని పలుకుచుఁ దాఁకె
గర్జుఁ డమరేంద్రసుతుసె. ద్రోణ. 1-388.

శ్లో. తమాధి రధిరాశ్రందం విజ్ఞాయ శరణై పిణామ్,
మా శైష్టేతి ప్రతిశ్రుత్య యయా వభిముఖోర్జునమ్.
సం.భా. ద్రోణ. 32-51

వీ ...వాసవి తోడి కయ్యంబున కితఁ డోడె నవరె. శాంతి. 1-9
శ్లో. భీతో రణే శ్వేతవాహా దిమాం మంస్యతే జనః
సం.భా. శాంతి. 1-30.

4. పాటు, పరుగెత్తు.

తే. ధూళిపెల్లుగ నెగయంగనేల గోడివడఁగఁ జమమూఁగఁ గని వడవడ
వడంకి, పాటుదేరంగ నమ్మహాభాగుఁ డప్పుఁ, డోడ కోడకుమని
నన్నుఁ గూడవచ్చి. విరా. 5-286.

5. లొంగు, వకుడగు.

ఉ. పాడియు సత్కముం గలరు పొండుతనూజులు నీరు పుత్తుల, ప్పా
డికి నోడ రత్నెఱుగు పాపము సేయఁగఁ జూచి తివు నక్కిడిటు.
సేయకే లుడుగు గెల్వదె ధర్మువు. భీష్మ. 2-260

6. కోపి చు, కినియు, కలుపించు.

చ. కనుకనిఁగూడి దుర్జనులు గానక చూడక యేమొ హవ్యవా, హ
నునకు నిచ్చుఁగఁటిమని యాడిన నందుల కోడి మమ్ముఁ జ య్యనఁ
బకు లుజ్జగించిరి ప్రియంబున నింకిట నీవు మాకు నందనుడవు
మమ్ముఁ బోవ విహితంబు గుమారక నీకవశ్యమున్. ఆర. 5-241

శ్లో. పరిత్యక్తా శర్తృభిర్దేవ సంమతైః,

అకారణా ద్రుషాతైస్తు పుణ్యస్థానాన్ పరిచ్యతాః

సం. భా. ఆర. 229-8

7 తుమున్నంత భాతురూపముల చివరఁజేరి వ్యతిరేకార్థమును సూచిం
చును.

వ. ఎద్దానినేని శాల్చిన నాయుధంబులు దాఁక నోడునట్టి వాడని
పంజంబులు గలిగిన యింద్రమాల యను కమలమాలిక యును.

అది. 3-24

(దాఁకనోడు = శాకని, శాకుటకు చాలని అని యర్థము)

స. క్రి.

(ద్యూతాదుల య దు) కోల్పోవు, పోఁగొట్టుకొను.

క లేరి కట మగిలు నీకును, వీరలు జూదమున నోడి విడిచిరి నిన్నున్ ,
వాణిజలోచన నీవై, గూరిమిగల మగని వెదకికొను మొరు
ననఁడే. ఉద్యో. 1-850; కర్ణ. 9-128

విణ.

(వృత్తియందు మాత్రమే బాపవిభక్తికముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.)

ఓటిది వీటలు వాటినిది.

తే ప డనకు బిడ్డ నిచ్చిన చందమొందు, బూదిలో నేయి వేల్పుటఁ
బోలు నోటికడవ నీళ్లులు వెట్టిన కరణియగు న,పాత్ర జనులకుఁ
బెట్టుట కొరవేంద్ర. కర్ణ. 1-882

ఓదనము సం. వి. అ. పుం. న.

అన్నమ , వ టకము.

క. మునివశి విశ్వామిత్రుడు, దనయాకలి కెందు మెలగి ధైర్య
మెడలి యో,దన మాంస మూలఫలములు, జనుల నడిగి యెందు
బడయఁజాలక డప్పిన్.

కాంతి. 3-288

క. గృత నదులును నోదన ప,ర్వతములు దధికుల్యములు నవారిత రస,
పూరిత బహ విధోపదంశో,న్నత పుంజంబులును తత్త్వణంబున
గురిసెన్.

ఆది. 7-96

ఉదము వి.

ఏనుఁగులను బట్టుకొనుటకై శ్రవ్వెడు గొయ్యి, అవపాతము.

క. వలయురి యోదము గాలము, గలిగిగదా మృగముఁ బక్షి గజము
ర్ముషము ద,తులు వట్టుదు రట్టుల త,జ్జులు ఏజ్ఞానంబు కలిమిఁ
జాతురు పురుషున్.

కాంతి. 4-181

ఉపమి దే. వి. (✓ఉపు)

అసామర్థ్యము.

న అర్జునుండు...యాదవ కళశ్రతంబులనెల్లఁ దోడ్కొని వచ్చుచో
గాంధీవ దివ్య బాణంబుల శక్తి దఱిగిన వనచర భయంబు వలనఁ
దత్కశశ్రతంబుల రక్షింప నోపమియు.

ఆది. 1-64; అను. 4-884; ఆది. 1-64; అను. 4-884

ఉపిక దే. వి. (✓ఉపు)

ఉర్పు, తాలిమి, విసుగులేమి.

సీ. ...విప్ర,భిష యోపికగల్గి పెట్టుచు వర్తించు. అను. 4-853

ఉపు దే. అ. క్రి.

1. చాలు, సమర్థమగు

మ. ...రణలీలా దక్షతన్ మనమో,రథముం దీర్చగ వీర లోపుదురు
దోర్గర్యం బభర్వంబుగన్.

విరా. 154; విరా. 1-78

అ. శుక్లమునకు మనసు సూక్ష్మరూపము మనో,బలము నిర్వరంపఁ
బక్వబద్ధి, యోవుఁ దరుణవృద్ధు లోప రజ్జాన దౌర్బల్య మూఢ

ఏకలఘావు లగుట.

కాం. 4-808

ఉ. ...నిప్రుఁ డోపు నో, సం డతికాంతుఁ డయ్య నరపాలుఁడు కాపము
గ్రమ్మఱింపఁగన్. ఆది. 1-100

2. ఇష్టపడు, నమ్మఱించు.

ఉ. అక్కట యేను వేడ్కవడి యానెడు నాసవ మర్థిఁదేరఁగా, నొక్క
నిక్కష్టఁబంచుటకు నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో, నెక్కఁగఁ జేసి
నిన్ను నతిహీన విధాన నియుక్తఁజేతగా, నిక్కమ యుమ్మఱించి
తిడి నెయ్యము తియ్యము కల్మియే సఖీ. విరా. 2-68

సీ, --నాదగు జరాభారంబు దగిలి తాల్చి, తన జవ్వనంబు నాకొన
రంగ నెవ్వఁ డీనోపు నాతండ నదీప సకల, భారుణి సామ్రాజ్యభార
యొగ్గుండగు. ఆది. 8-95; ఆది. 5-218

3. శ్రద్ధ గలుగు.

ఉ. --యజ్ఞములుం దపంబులుం, జేసిన పుణ్యముం బడయుఁ జేయుము
దానము లోపి నిత్యమున్. ఆను. 2-347

ఉ. మానవుఁ డోపి యాశ్చర్యముజమానము రెండవ నష్టమిం దగంకి
బూని దినశ్రయంబు పరిపూజిత గోష్ఠతలంబునన్ ప్రతా,ధీనతఁ
జెడ యన్నమును ధేనువు మూత్రముఁ జాలుఁ జానముం, గా
నియతిన్ వసించి బహుకామ్య ఫలంబులఁ బొందు భూవరా.
ఆను. 3-18

4. వమఱుపాటు లేకుండు, అప్రమత్తతతో నుండు.

తే. అగ్ని యోపి రక్షింతు రహస్యమైన, దాని వెలిపుచ్చ గగ్భంబు
దాల్చియున్న, యపుడు వాచపులెల్లను నపులఁబెట్టి, దాని కెయ్యవి
సత్యముల్ వానిఁ గొందు. ఆను. 4-361

5. పనివడు, అక్కఱపట్టు.

ఈ కాఁజతుఁ బ్రువుర్చి దివియయెత్తినవారిఁ కాపంబు వొం
కొప్పేదున్న, నాఁగేదీమొనఁ జచ్చు నావావిధ ప్రాణు

లన్నరుఁ బొందునే యఘము.

ఆను. 5-58

6. ఇది తుమున్నంతముల కనుప్రయుక్తమై తద్ధర్మాద్యర్థకమగును.

సీ రాజ నామమునకు భాజనంబై మహాద్భుత చరిత్రుండగు పురుషుఁ
డొకఁడు, గలిమికి మూలంబు ఘన విశేషము గల్గినోపుఁ గౌరవ
కులదీపజనన. (కల్గినోపు = ఉండవచ్చును) కాంఠి. 2-197

ఉ. ఆనతి ప్రాపద గాఁగనోపు.

విరా. 2-115

(కాఁగనోపు = కావచ్చును)

స. క్రి. ఆ. క్రి.

సహించు, ఓర్పు, నైశు.

సీ తెవులుగొంటులనైనఁ దీర్పు సంతకమున, కోపి ముందటి యట్ల
రూపునేయ. విరా. 1-101

తే. ఎన్నఁడును మున్ను వారల యేపునోపఁ, గాన మెట్లు నముద్రంబు
లోన బుట్టివైవఁ గొన్నంత గొనుఁగాక వారి గ్రౌహమాకు శక్యం
బె బవిగాని మాటలేల. భీష్మ. 2-282

వి.

ఓపిక, బలము, శక్తి.

ఉ. ...అన్నవై, దప్పుఘటించి నీవు నొకకాలిమి గల్గిన వాడనై
నెపం,బొప్పినఁ తెల్ల నీదు నిలుపోవును జాతముగాక యిచ్చటన్.
విరా. 5-93

గ్లో. యోత్స్యసే హి మయా పార్థ మత్ర సశ్యామి తే బలమ్.

సం. భా. విరా. 58-58

శ్రీమం దే. స. క్రి.

1 రక్షించు, కాపాడు, పోషించు.

చ. కొడుకులుఁ దమ్ములం గలన ఘోరపుఁ జావులు సావజూచి యె,
ట్లాడఁబడె నీదు బుద్ధి యొడ లోముటకై నిను రాజరాజ యిచ్చు
డువున కిచ్చితెచ్చె విధి. శబ్ద. 2-57

ఆ. ధర్మసాధనంబు దనువు ధర్మము పరిజ్ఞానదాయి యట్లుగాన
తనువు, నోమవలయు మర్త్యుఁ డేమిట నేమట, కాశ్యపాశము గోరి
యనఘచరిత. ఆశ్వ. 1-164

సీ.పుత్త్రుల రాజ్యవైభవంబు విడిచి మేమోమక యడవికిఁ
బోయిన, తల్లికి వగచెద ధర్మసుతుఁడు, భీమసేనుండును వీభత్సుఁ
డును దన కడుపునఁ బుట్టిన కొడుకులపై. ఆశ్. 2-163

2. దాచు, వంచించు.

(భీష్ముఁడు దుర్యోధనునితో)

క. అనిన విని నవ్వి యతఁ డిట్లను నింతననేల నన్ను నని నాయొడ
లోమిన చోటుఁ గలదె పెఱయ్యాధనికాయంబైన నకట తలఁకదె
చెపుమా. భీష్మ. 8-7

3. నిలుపుకొను, ఆపియుంచు.

చ.నీవు పాపఁగా, నొడ లిటు లోమితిం గురుకులోత్తమ యేహొక
సేవకుండనే. సౌప్తి. 1-224

ఓయన దే. అవ్య.

ఒయ్యన, మెల్లిగా, తిన్నగా.

క. ఈయగ్ని దేవుఁ డనురకు, నోయనఁ జెప్పటయు విని మహోగ్రా
కృతితో, నాయసుర నన్ను సూకర,మై యప్పుడ యెత్తుకొని
రయంబునఁ జనుచోన్. ఆది. 1-183

“భీతోఽన్మతాచ్చ కాపాచ్చ భృగోరిత్యబ్రవీచ్ఛనైః”

సం. భా. ఆది. 5-33 (నిర్ద).

ఓర అవ్య.

ప్రమత్తత, వెనుదీయుట.

అ. వీడె వచ్చుచున్నవారు పార్థుఁడు మన, మేమిసేయు వార మీవు
దక్క,వారులు నిలువరింప నోపెడువారు లేరే,రోరలేక తాకి
యొరవలయు. విరా. 5-181 (పాశాం)

ఓరగించు దే. స. క్రి. (✓ఓర)

తిరస్కరించు.

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లడించుఁ బై,
కొను తలఁపొరగించు మదిఁ గోరుకులు పేర్చిన నవ్వళించు.

విరా. 8-31

ఓరగిలు దే. అ. క్రి. (✓ఓర)

1. ఒడుగు, తొలగు, వెనుదీయు.

గీ. కల్లు భూపాలకోటి మొగ్గరములెల్లఁ, గలఁగఁ దిరుగుడు వడ నోరఁ
గిలఁగఁ బెల్లఁగిల్లఁ దల్లడవడ రణక్రిడ నల్పె. భీష్మ. 1-288

2. ఒలుగు, వ్రాలు, పడు.

ప. ఆయన్వయుం దమ్మందును గిపిబలంబు లడల ధరణి తలంబునకు
నోరగిలి విలయకాలపతితుఁయిన సూర్యేందుల చందంబున
నున్నం గని. ఆర. 7-125

ఓరలువాణు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కలకు ప్రసరించు.

చ. లలిత తనూవిలాసముల లజ్జకతంబునఁజేసి మున్నువి, చ్చలవిడిఁ
బట్టఁగా వెరవుసాలక యోరలువాణు చూపులన్, లలిఁడలత్రాలు
వోయునెడలం దగవొందిన నూలుకొల్పి యి, మ్మూలఁ బచరింతు.
కొండొరుల మోహనమూర్తులపై వధూవరుల్. విరా. 5-898

(ఓరలువాణు చూపులు = క్రేగంటి చూపులు. వాలుచూపులు)

చ. ...న, వ్యోదవెడు మోముతో నతని నోరలు వాఱఁగఁ జూచు.
వాతఁడె, య్యది గత మొక్కొ నవ్వనకు నంచు మదిం దలపోయు,
భూవరా. అను 1-283

(ఓరలు వాఱఁగఁజూచు = ప్రక్క చూపులు చూచు)

ఓరవాణు

కనుకొలఁకుల చివరల నుండి చూచు, కడగఁటి చూపు చూచు.

వ. ఒక్కొక్క మరి వారి పిలువంద నోరవాటం దోచు జయద్రథు
నేయం దీటకున్న. ద్రోణ. 2-228

(ఓరవాటం దోచు = కొంచెము ప్రక్కగాఁ జూడఁగాఁ గనఁబడు)

ఓరవోపు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఓర} + \text{పోపు}}$)

1. ఒరగు.

తే. అతనిఁ గాంచితి నతఁ డ్రతులడర నడలు, చూడ్కి నామోము
చక్కఁగాఁ జూడ కోర, వోవఁజూచుచు దీవతఁబొంది యునికి, గని
మనంబున శోకంబు గదుర నేను. శంభు. 2-9

2. వంకరపోపు.

వ. ఓరవోయిన సురియం జెరివి యవలీలం గాలబలంబులపైఁ బడి
చక్కం జేయుచు. భీష్మ. 2-71

ఓరి దే. అవ్య.

నీచులను సంబోధించునపుడు ఉపయుక్తమగును.

తే. ఓరి ధాత్రీసురాధమ క్రూరకర్మ, కపటధార్మిక. సాప్తి. 2-59

వ. కర్ణు కొడుకుం గని యోరి సుషేణా పాలిసిరి పొమ్మనుచు.

కర్ణ. 2-169

ఓరోరి దే. అవ్య. ($\text{ఓరి} + \text{ఓరి}$)

నిచార్థక సంబోధనము.

సీ. కమఁగొని జంభారి తనయుం దోరోరి యీ, ప్రజశేనచుండు సరక్ష
కుండ. మాస. 185

ఓరుచు; ఓర్పు దే. స. క్రి. అ. క్రి.

సహించు, నైఁచు, కాకు.

తే. నీవు దుర్జాతిగామికి నీవసాక్షి, పరసతీ సంగమున వచ్చు పాపము
నకు, నోరుతునుగాని నై రింఁదనోవఁ బచ్చ, విలుతు కూపుల కాఁతున
కలరుఁడోడి. విరా. 2-58

క. ఒకమఱి కిరీటి కట్టెది,రికి నులుమునఁ బోయిరేని రెండవమా టి,
య్య కొనుట కోర్వఁగ లేరై,రోకట్లుఁ గురురాజు పేనయోధుల
తోనన్. విరా. 5-55

ఆ. ...నీవును నాపద,కోర్చి భంగపాటు దీర్చికొనుము.

సీ. ...తాఁ,కోర్తురు పదులకు నోర్వరాని కోల్తల గలరు.

ఉద్యో. 4-257

2. జయించు, ఓడించు.

సీ. నైంధవ యశపాంచాలత్రికర్తుల, దీననయోర్పితి మానధనుఁడ.
(దీనన = ఈ గాండివముచేత) విరా. 1-172

ఉ. రాజులనెల్ల నుగ్రసమరఁబుల వ్రేల్పిడి నోర్చివేర్చి యీ, భూజన
కోటి నాదగు విభుత్వ సమగ్రత నాదరించి. విరా. 2-254

వ. ...అర్జునుండు...సురగణంబులతో సురపతి నోర్చి భాండవ దహ
నంబున నగ్నిదేవుం డనిపె. ఆది. 8-17

ఉ. పాండవ వీరులం గలన బాహుబలంబున నోర్చి యే సముద్బంధత
నీవు దొల్లి ద్రుపదఃపితృపాతృజఁ గొల్వులొనికిం, దెండని పుచ్చి
తద్దెసకుఁ దెచ్చుట సౌంబు నీతిఁగాదె యా,తండ మరల్పుఁగాక
సముదగ్రత వచ్చు విరోధి నిప్పుడున్. విరా, 4-184

క. మన బానసీఁడు వలలుం,డను శూద్రుఁడు నాకుఁ దెల్ల మధికబలుల
నోర్చినవాఁ డనేకమల్లల, నిను మెచ్చింపంగఁ జాలు నిజమది
యధిపా. విరా. 2-10

3. అనుభవించు.

ఉ. ...పురాకృతకర్మభావ్య మె,వ్యాడును నేర్చునే తొంగవైవఁగ
నోర్వకపోవ చ్చునే. విరా. 1-288

4. సంహరించు, చంపు.

తే.ఎక్కటి కాలకేయ వర్గములఁ బరిమార్చె నివాత కవచ,సంఘ
ముల నోర్చె గంధర్వ సమితి గెలిచి, భార్తరాష్ట్రాగ్రజుని దెలు

దలిగె నితఁడు.

విరా. 5-888.

ఆ. వనధివాసులగు నివాత కవచులను, దనుజు లాపురందరు నజయు, లైన నతఁడు వనుప నర్జునుఁ డోచ్చితమెచ్చి యక్కిరీట మిచ్చె నధిప.

కర్ణ. 3-824

తే. అర్జునుఁడు నన్నునోర్చిన యట్టులైన, నెట్లునెప్పుడు యనుడు మద్రేకుఁ డేను, గృష్ణులిద్దఱు నొక్కటఁ గిట్టి తీవ్రబహుళ శరజాల మల పాలుపలుకు ననియె

కర్ణ. 8-258

శ్లో. యది పార్థో రణే హన్యాదద్యమామిహ కర్షిచిత్,
కిం కరిష్యసి సంగ్రామే శల్య సత్య మథోచ్యతామ్.

సం. భా. కర్ణ 88-108.

5. తొంగించుకొను, నివారించు.

ఆ. ...పుథివి యిట్టులను విప్రవేదను, విప్ర పూజనమున, విప్రహీత విధానమునను తాపత తినోర్చు మానవ, ప్రకతి యెందు నివి నృపాలు పనులు.

అను. 2-148.

అ. క్రి.

1. సమకట్టు, సిద్ధపడు.

ఉ. (ధూరిత్రపుఁడు) నీదెసఁ జూడ నొండొకరునిం దగ మార్కొని పోరుచుండఁ బెం, వేది విసీచ కర్మమున కియ్యకొనం దగునే భవా దృకు, డీ దురుపాయ మగ్గురుఁడొ, యింద్రుఁడొ, రుద్రుఁడొ నీకుఁ జెప్పె రా, మోదరుఁ డింత పాపమున కోర్వఁగఁ జేయునె నిన్ను నర్జునా.

ద్రోణ. 4-268

ఉ. ...అ, యన్నయుఁ దమ్ములుం దమకు నయ్య సగం బిలవేడి కాన కిట్లున్నను వారి మార్కొనుట కోర్చితి నేనొక బ్రాహ్మణుండనే.

ద్రోణ. 5-82

సీ. పాండునూమంతోడి పగకోర్చె నెవ్వని యుత్సాహ మూది సుయోధనుండు

కర్ణ. 1-21.

ఉ. అవలవచ్చు నాపదల కన్నిటి కోర్పి లతాంగిఁ గూర్చికా, కివెడ
మాటలన్ మరలఁ దెన్నివిధంబులఁ జూపి చెప్పెనన్. విరా. 2-73

2. ఓపు, చాలు, సమర్థమగు.

క. సేవాధీపత్యమును దగఁ బూనెన నను మార్కొనంగఁ బురుషుల
మర్విం, గాన గిరిదికి నొక్కని, కేనోర్వనతండు శరము లెక్కు
డెఱుంగున్. ఉద్యో. 4-149

క. శిన్నగమునందు గాండివమున్నది యదిగాని మద్భుతోద్రేక విలా,
సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నున లీవిండ్లు గుఱుచ లలఁచిబలం
బుల్. విరా. 4-105

చ. ...ఆ, యెడ కరుగంగ నోర్వక మహం బెఱచోటఁ బరివించు
వారునై (ఓర్వక = రై ర్యసాహసము లేక-అవి భావము)
ఉద్యో. 3-5

3. నిలువరించు, నిబ్బరించు

తే. దొరలు దలపడ్డ నాహవదోహలమున, నుభయఃఖలములుఁ దమ
కించి యోర్వలేక, కలయజెరసి భూరేణువు కతన రాత్రి, గాక
మున్న యొండొరువులఁ గానరైరి. విరా. 3-190

4. సమ్మతించు, అంగీకరించు

చ. ...అ, చ్చలమున నీ సుయోధమని చావున కోర్పుట కాదె యింత
యున్. ఉద్యో. 2-287

ఓర్పు దే. సర్వ. ఏ.

1. ఒక స్త్రీ.

సీ. అతఁడు సరస్వతి నవగాహనము సేయుచుండి యాచేరువ నోర్పు
తడువు, గట్టక నీశ్వాడఁగ్గాఁ జూడ. శంఖ. 2-160

తే. .. అద్దేవతతీయు, మునివతీయుఁ జూచుచుండ గ్రక్కున విమాన
మవతరించి యాసన్నయై యతివయోర్తు. కాంతి 5-6.

2. అన్యస్త్రీ.

ఆ ..విధవ దొంటి, జన్మమునయందు భర్తృవంచన మొనర్చి ధనము గూర్చిన యదియు మదంబు పేర్చి, నోర్తు మగని హరించిన యుగ్మలి యను.
అను. 5-106

ఓర్పు చే. వి. (✓ఓర్పు)

క్షమ. సహనము, నిబ్బరము.

సీ. . . రేయుః బగులు నిద్రయు నోర్పు నెఱుగక దయమంతి నలుడను
ధరణినాథు-ఆ-వడ బుద్ధి నిలిపి కందర్పశాధిన యగుచున్న
యది,
ఆర. 2-28; అను. 5-215

ఓర్వమి చే. వి. (✓ఓర్పు)

సహింపమి, సై (పమి,

తే. అని సహోదరు లాజి నాయనపడుట, కోర్వమియుఁ గౌరవులఁ
జంప నొల్లమియును.
ఉద్యో. 8-58

ఓల చే. వి.

జలక్రీడా సమయమున 'పట్టుకో చూతము' అని యితరుని, బేరేచుటకై
యుపయోగించు శబ్దము.

ఉ. రక్తనదులలోన రథయాన పాతముర్, వలపి యోధవరులు
శాహుబలము, వెలయ సమర కేళి నలిపిరి కూరత, నేచి కడఁగి
యోల రాచిరాచి.
భిష్మ. 2-895

ఓలగము చే. వి.

కొలుపుకూటము, ఆస్థానమండపము.

(ప్రత్యేక ప్రయోగముగానరాదు. పేరోలగము, బడ్డోలగము అను
ప్రయోగములు మాత్రము గలవు)

చూ. పేరోలగము, బడ్డోలగము.

ఓలమానగొను (ఓలము² + అస + కొను)

దేహము నపేక్షించు, యుద్ధమునకు వెనడియు.

వ. మాహిష్మతి పతియగు నీలుం డతిరథుం డితనికి సహదేవునకుఁ
దెగని పగయైయుండు దానంజేసి యాలంబున నోల మాస
గొనండు. ఉద్యో. 4-223

వ. ఆ సూతనందన దృష్టద్యుమ్నలట్లు దార్కొనిన నయ్యిరువాగు
నండు నొక్కరుండైన నోలమాసగొనక కడంగినం జోరు ఘోరం
బయ్యె. కర్ణ. 2-272

2. సందేహించు, వెనుదీయు.

క. అకిధి నినుఁ గోరెనేనిని, మతిఁ గింకిరిపడక యోల మాసగొనక నీ,
వతినికిఁ బ్రియంబు సల్పుము, సజికిం బతివసుపు వేయఁజను నెల్లది
యన్. ఆను. 1-68

ఓలము¹ దే. వి.

1. రహస్య స్థానము, మఱుగు చోటు.

క. జనములు సూచుచునుండఁగఁ, జనదు మలము మూత్రమును పెళ్ళిం
పఁగ న,ప్రనులకు తౌచా చరణంబున నవశ్యంబు నోలములుగా
వేలయున్. ఆను. 8-282; విరా. 2-321

2. చాటు, మాటు, మఱుగుపాటు.

తే. భావజన్ముని పూనికి పారమేద్ద్యునన్న బంటుగా నేలుము నలిన
వదన, యింక నీ సిగ్గుచెర యోలమేల నీకు. విరా. 2-118

వ. (భీముడు) అర్జునాస్త్ర పతితంబులైన చతురంగంబుల తిట్టల
యోలంబు సొచ్చిన. ద్రోణ. 4-286

3. ఆపద, కీడు, నాశము.

క. వలిసవాని ధనంబులు, బాలురు బంధువులుఁ దారు బడికిన దిన
ముర్, వ్రేలావరిచి తిండాతని, యోలముగని విదప భీతి నొదుఁ
గుదు రాజిన్. విరా. 4-217

4. మూలము, జన్మస్థానము.

క. శోక శ్రమ తృప్తలకున్, నీ కలిమియ యోమగుట నీ కగపడు

వాఁడే కర్తవ్యము గానం, దోకామమ నిన్నుఁ దొఱఁగియుండెద
సుఖనై. కాంతి. 4-49

గ్లో. తృష్టికోకశ్రమానాం హి త్వం కామప్రభవస్సదా.

సం.భా. కాంతి. 177-88

[“మూలము”-అని పాతాంతరము. ఆనంద (1915) ప్రతిలో
‘మూలము’ అనియే పాఠము గలదు]

ఓలము² దే. వి.

దేహమ -చూ ఓలమాస గొను.

ఓలరాచు దే. అ. క్రి.

జలక్రిడయందు పందెమువేయు, ఓలశబ్దము ప్రయోగించు.

చూ. ఓల.

భిష్ణు. 2-195

ఓలలాడు దే. అ. క్రి. (ఓలలు + ఆడు)

జలక్రిడచేయు, ఈడు, మునిగితేలు, స్నానముచేయు.

గీ. ...సంభృతోత్సాహ లీల, నువ్వి ఖూత బేతాళంబు లోలలాడ, నిట్ట
లంబగు నెత్తురు తేలువఅపె. [దోఁ. 1-148; కర్ణ. 2-227]

ఓలలార్పు దే. స. క్రి. (✓ఓలలాడు)

ఓలలాడించు, మంచితేల్పు, (నీరు మొదలగు వానియందు) విహరింపఁ
జేయు, స్నానమాడఁ జేయు.

ఉ. ...అ, జ్ఞాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం బలరంగ ననంగ తంత
విద్యా నిపుణత్వ మేర్పఱచెదం బ్రమదాంబుది నోలలార్చెన్.

విరా 2-298

వ. రక్తనదీ ప్రవాహంబు భవదీయ నేనా మధ్యంబునం బఱపి బేతాళ
క్రవాళదాది ఖూతంబుల నోలలార్చె.

భిష్ణు. 2-166

గర్జర విహారస్థానంబుల ననవరత సురతకేళి సౌఖ్యాంబుధి నోల
ర్పు మనిన.

ఆర. 1-368

ఓలాకు దే. వి.

జోభము, వ్యాకులత.

చూ. ఓలాకుపడు.

ఓలాకుపడు దే. అ. క్రి.

జోభపడు, వ్యాకులపడు.

వ. సుశర్మయు...గోగజంబుల యగపాటూహించి జతనంబుతో నడచు
చుండియు వెనఁ గుండక వేగిరంపుఁ బయనంబులయ్యును బ్రజల
నోలాకు పడనీక...వేగులవారి వలన విరాటు తొట్టులున్న యెడ
యెటింగి కదుపులం గార్చిచ్చుచందంబునం బొదివి వెలిచిన.

విరా. 8-181

ఓలీ వి. (నం. ఆళిః -ప్రా- ఓలీ)

1 వరుస. క్రమము, సొరిది

నీ ఏమేమయని యోలి నెత్తిన పరదేశిదొరల పావడములు తోరణ
ముగ.

విరా 3-74

నీ. బ్రాహ్మణాదికముగఁ బరఁగు నన్నాలుగు జాతుల యుజ్జ్వల
చ్ఛాయ లోలి, సొంపారు దెలుపును గెంపును బిసుపుచాయయుఁ
గప్పనియ్యు నంద్రార్య వరుణులు.

కాంతి. 4-97

మ. అమితోగ్రాటవిలోనఁ గ్రుమ్మరు వరాహవ్యాళ శార్థుల బిగ్గ
మదేళాదులఁబట్టి తెచ్చి ఘనుడై కర్ణాశ్రమోపాంత భూజ
ములం దోలిన కట్టుచుం బలిమియై కాకుంతలుం దొప్పె.

ఆది. 4-83

ఉ. అమ్మెయి, కావముల్ వొలియునంతకు దుఃఖములంది కీట జన్మ
ములఁ బడియోనులఁ గ్రమంబునఁబొంది మృగత్వ మానుషత్వ
స్థూల నోలిఁ బొందుదుడు వారిను మెంతయుఁ గ్రాగి కల్పవత్స
స్మదోబంగు మాడ్కి.

ఆను. 5-172

2 వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపఁబడి కొన్నిపట్ల కాగు, పెల్లు,
అధికము మున్నగు నర్థముల నిచ్చును.

మ. ధరణీచక్రము దిద్దితందిరిగె మార్తాండుండు గుంతీభవ, త్కిరణం
డయ్యె దిశావితానము వడంకెన్ మిన్న దిర్చెన్ మహి, భర సంతా
నము లోలి గ్రక్కదలె. ద్రోణ. 6-877

సీ. తఱిమి సుశర్మండు దాకి యర్జును నొంచి, కృష్ణువై నమ్ములు
గీలుకొలుప, నలిగి యన్నరుడు వారంప కాలువ లోలి నడరించు
టయు. భీష్మ. 8-234

క. ధరణీయుఁ గాశ్యప వైశ్యానర మార్కండేయు లోలిన జగద్ధిత
వా, కృరులై రి. ఆను. 2-88

చ. ఆవని యరాజకంబయిన యప్పుడ భూప్రజలందు సర్వధ, ర్మపులుఁ
దొలంగు దేవమునిమ ఖ్యలు వాయదు రోలి వృష్టిలే, యు మఱి
యర్జువుల్ దఱుగు నందురు. ఆది. 4-249

ఓషధి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

1. మందున కుపయోగపడు వనమూలిక.

వ. ...మంగళ తరుత్వక్రచయంబున మహాషధి నిచయంబున
విహిత మంత్రంబుల సుచిత తంత్రంబుల ఋత్విక్పురోహిత సహ
తుండై తత్సంస్కార ప్రకారం జాచరించి. ఉద్యో. 4-157

2. ఫలిండుట తోడనే నశించు మొక్కలు పరి మొ.

సీ. ...గోరూపయైన యవ్యసుమతి సమత గణము, బలిచి యోష
ధులను బహురత్నములుఁ బిరికించి జనంబుఁ బోషి చెఁ బృథుఁడు
ద్రోణ. 2-211

ఆ. ...గృహాయుక్తుఁ డోషధులకు నొడయుఁ డగుట. శాంతి. 5-312

3. న కలతాదులు.

. ఓషధు లమృత మయ్యుత్తమ వస్తు సంతతిలోనఁ బుష్పవంతము లు
మేలు. ఆను. 4 5

ఓషధినాథుఁడు సం. వి. అ. పుం.

వ. అమ్మహాత్ముండు గోపించి యఱుఁచెవులు గొనుమని కాపంచిచ్చిన
నయ్యోషధి నాధుండు నానాటికిఁ గృతుండయ్యె. శల్య. 1-148.

ఓషధీకుండు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుండు.

క. జనులకు నింద్రుండు గ్రహముల, కినుడును విశరులకు నోషధీ,
కుండు బోలెన్, మనుజోత్తమ కడునెక్కుడుఁ వినుము నదుల
కెల్ల జాహ్నవి మహత్త్వమునన్. ఆను. 2-115

ఓషధీ సం. వి. అ. పుం.

పెదవి.

మ. ...చల,ద్వికృ తోషధ్యయుండు.

విరా. 8-24.

ఓసరించు దే. అ. క్రి.

1. ప్రక్కకుఁ దొలఁగు, తొలఁగు పోవు.

వ. భయంకరంబగు నతి సంకులంబున సామజ వాజి రథంబుల యురవ
డికి నోసరింపని కాలుబలంబులు. భీష్మ. 1-467

వ. తడసిన కర్ణంబుదప్పు నితనికి నోసరించి పోవలయు. ద్రోణ. 4-12

వ. ఆశినివరుండు భూవరు విల్లు ద్రుంచి మేను గొంచిన నోహటించి
యోసరించి డప్పి దీర్చికొని మగుడ నమ్మాధవానుజుం దలపడ్డి.
ద్రోణ. 5-800

2. పాటిపోవు.

వ. ఆశై నేయుండు దురంగంబులం జడిపిన నరదంబు డిగ్గమఱికి
యోసరించి నగ్గాంధారవిభుం గని యులూకుండు. కర్ణ. 2-268

ఓసరిలు దే. అ. క్రి.

1. ఒదుగు, దాగు, నక్కు.

వ. ఇట్లు సొచ్చి తఱియంజని మధ్యప్రదేశంబున విరాటనందన లీలా
పర్యంకం బరసి దాని కనతిదూరంబునం కాంచాలి నోసరిల నునిచి

తానా తల్పంబున నుండె.

విరా. 2-828

2. తొలగెను, ప్రక్కకు తొలగెను.

క. ఇంతయుఁ గనుంగొనియును శత్రుంతపుఁ డోసరిల కాజి దోహల
మలరం, గాంతేయులతోడఁ దలపడి, వింతలయిన కూర్మనఖర
విభిము లేనెన్.

విరా. 5-75

క. ఒసరిలిపర చు మృగముల, నేసియు డాసిన మృగముల నెగిచి భుజా
సిన్, ప్రేసియుఁ జంపెను మృగయా, వ్యాసక్తి నపారఘోరవన్య
మృగాలిన్.

ఆది. 4-13

వ. (అశ్వత్థామ) కుంతిభోజతనూజు లొక్కపెట్టి పదుమువ్వు రతనిం
బొదివినఁ బదుమూఁడు వేటికూపులం గీటడంచి కెరలి జము
చందంబున గర్జిల్లి ఘటోత, చుం గాల దండంబుతోని కోలం
దేరివై ద్రెళ్ళి మూర్ఛిల్లి నేసిన నోసరిల నయ్యరదంబుఁ దోడన
ధృష్టద్యుమ్నండు గొనిపోవుటయు

ద్రోణ. 5-84

శ్లో. తం హతం పతితం జ్ఞాత్వా ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః,

ద్రాణేస్సకాశాత్ రాజేంద్ర అపనిన్యే రథాంతరమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 158-189

ఓహటించు దే. అ. క్రి.

1. వెనుదీయు.

చ. నెపమిడి యోహటించి యిటు నీపు దొలంగినఁ బోవ వచ్చునే.

ఉద్యో. 4-249

తే. ఆహవంబున నీవోహటించి, పోవనడివచ్చు సడికంబుఁ జాపు మేలు
శస్త్ర తీవికఁ బరలోక సౌఖ్య మనుభవింపు మమరత్న సంపద
వెలయు మంచి.

స్త్రీ. 2-38

* తక్కి ...యర్థ తంత్రములకు నోహటింప కుండెడు మదిఁ
జేర్చి

అను. 4-124

2. జంకు, బెదరు, వెఱచు, భయపడు.

అ. అనుచు సంచలించు నదియాసఁ గ్రమ్ముట, కానఁ దలచి ధృతికిఁ బట్టువెట్టు. మరుని కోహటించి యురియాడుఁ దుదిముట్టు, గాన నిశ్చయించుఁ గలఁగు దేటు. విరా. 2-299

ఉ. (కర్ణుడు ద్రోణునితో)...కౌరవసేన కెల్ల నొక్కండవ మేటి వీ బలము గర్వముఁ గుండఁగ నిట్లు శత్రుదోశ్చండిమ కోహటించితి నిజంబునకున్ నరు డింత యెక్కుడే. విరా. 4-93

ఆ. మర్మభేదులైన మార్గణంబుల కోహటించి సిగ్గుఁ జలము డిగ్గుఁ ద్రావి, యెల్లజనులుఁ జూడఁ బొల్లఁదనంబున, కోర్చి యక్కుమారుఁ డోడి పాతె. కర్ణ. 1-188

వ. చిత్తంబులు గలంగ రాత్రి యుద్ధంబునకు నోహటించుటం జేసి మన దొరలఁ కాండవ నై నికులు దఱిమినం దాల్చి వాటింపక తిరిగి పోయిరి. కర్ణ. 1-206

శ్లో. తే శ్రస్యంతో మహేష్వాసా రాత్రి యుద్ధస్య భారత
అపయానం తతశ్చక్రుస్సహితా సర్వయోధిభిః॥

సం.భా. కర్ణ. 81-89

3. భంగపడు.

క. గాంగేయుచేత నెంతయు, భంగపడితి మనుచు వగచు పార్థాదులు ద,న్నుంగొలిచి చనఁగ విడి దల,కుం గడు విన్ననయిపోయెఁ గురు పంశనిధి. వ. ఇట్లు పాండవ పూహంబు లోహటించిపోయిన.

భీష్మ. 8-272; 274

4. అలయు, స్రుక్కు.

వ నిజ జనకునకు నర్జునుం జూపి యుత్తరుం డిట్లనియె

చ. తము నెఱిగించి యల్ల నుచితప్రియభాషలనున్న మాత కృత్య మునకుఁ జొన్న నేను బ్రమదంబున నప్పటి కియ్యకొంటి లోకము సమరంబు నట్లయని కయ్యము తీవ్రతకుం దగఁగ ర,త్యములఁ

జరింపఁజేత భరమై తుదిఁ బల్కలు నోహటింబిన్.

విరా. 6-384, 387

ఓహరిసాహరి దే. అవ్య. ద్రు.

అహమహమికతో, సాహంకారముగా.

వ. ...ఉభయ బలంబులుం బరికొని యోహరిసాహరిం బెనంగు
చుండె. ద్రోణ. 3-140

సీ. ఓహరిసాహరి నుయ్యాల చేరుగా, వెనుకొంచుఁ దెరలుచు బెనంగు
నెడలు. విరా, 3-164

క. పురికొనుచుం దెరలుచు నో,హరిసాహరి నొక్కచోట నలవడు
నొకచో, విరియునొకచోటఁ దిరుగుం, దిరుగక యొకచోట రెండు
తెలుగులు నొచ్చున్. భీష్మ. 2-173

(గుంపులు గుంపులుగా-అని భావము)

ఓహో దే. అవ్య. (అహో శబ్దభవమని కొందఱు)

1. సంబోధమునందు వచ్చును.

వ. అద్దేవి దీపింపనొల్లక యుల్లంబు నిజతమాజుల మరణంబునకుం
దాపంబునొంద కాపంబిచ్చు నదియై యజాతశత్రు మద్దేశించిన
నత్తెలుగు...సత్యవతీసూనుం డెటింగి తత్క్షణంబు సన్నిహితుం
డయ్య నక్కొడలిం జేరి యోహో శపింపకు శమింపుమని పలికి
మఱియు నిట్టనియె. ప్రి. 1-150

క. ...ఓహో తక్షక క్రమృతముని, యాతతభయుఁ గ్రమ్మటించె.
నాస్తీకుఁ డెడన్. ఆది. 2-284

2. ఆశ్చర్యము, పంతాపము, ఆశ్చేపము మొదలగు వానిని దెల్పును.
(ఆశ్చర్యమునకు)

క. అతిభీషణ మిది యత్యద్భుత మోహో చాలు భూనభోమధ్య
వ్యాపితమయ్యె భవద్దేవో,యతత్వ ముపసంహరింపు మనవుడుఁ
గనియున్. ఆర. 3-344; ఆర. 1-384.

(పంతాపమునకు)

వ. అతి ఘోరంబగు నవ్విచారంబునకు నమాత్య సహితంబుగా
సంతప్త చిత్తుండై వైచిత్ర విరుక్తుండు గొడుగున కిట్టనియె.

క. ఓహో యిట్లనుట జగద్దోహం విమ్మాట మఱవు

ఉద్యో. 3-169, 170

వ. కాంతేయాగ్రజుఁ డోహో యెంత బెట్టిదంబులైన యిడుమల
బడియెదరో పీఠని కారుణ్యం బొలయ నిలిచి.

స్వర్గ. 23; ద్రోణ. 2-184

(అశేషమునకు)

క. ఓహో యిట్టివిగలవే, బాహోదర్పమునఁ బరులఁ బరిమూర్చి పడిన్,
మాహాత్మ్యం బెడలఁగ భిక్షాహారత నొందఁ దలఁపనగునె
నరేంద్రుడా.

శాంతి. 1-48

హ

హ ఉభ - ఒకానొక యక్షరము

(కొన్నివట్ల తత్సమేతర పదముల యందలి 'హ'కు అపు 'అపు'నకు హ
వచ్చును.

హనా.

శాంతి. 2-394; అపు. భిష్మ. 3-423

హడు.

అది. 6-291; అపుడు. భిష్మ. 1-267

జౌ దే. అ. క్రి.

అగు.

సీ. ధర్మకామంబులు దఱుగంగ నర్హ్యాయగువాఁడు పతితుఁడౌను.

ఆర. 1-245.

జౌగాక అవునుగాక

సరియే (అంగీకారమును చెలుపును)

క. అనవుడు నందఱునౌఁగా, కని సంతసమంద నధిపుఁ డభిషేకించెన్,
జనులెల్ల సంప్రమోదం, బునఁ బొందఁగ నప్పు డతివిఘాతిం బ్రభు
లన్. ఉద్యో. 4-141

క. అనిన ధృతరాష్ట్ర పలుకులు, గొనియాడిరి సంతసిల్లి గురుఁడును
భీష్ముం, డును నౌఁగాకని దుర్యోధనుఁడుం బరిచారక ప్రతతిఁ
బలిపించెన్. ఉద్యో. 3-150

జౌగాదను (జౌన్ + కాదు + అను)

తగును తగదు అని నిశ్చయించి చెప్పు.

క. అనుమాటలు విని సంక్రం, దన నందనుఁ డిట్టులనియె దై వంబుకతం,
బున నాకు నొక్క చందం, బనువై యున్న యది దీని నౌఁగా
దనుఁడా. విరా. 1-86

ఉ. ...అ, త్యాదరవృత్తి మీరు విజయాశ ననుం గొనియాటఁజేసి
యౌ, గాదన కియ్యకొంటిఁ దగఁ గౌరవనాథుని కోర్కి దీర్చఁ
గాన్. బ్రదోణ. 1-73

జౌచిత్యము సం. వి. అ. న.

1. ఉచితత్వము, యుక్తత్వము.

క. సత్య సరస్వతి వగు మౌ, చిత్య విచారద సిదు చిత్తము.

ఉద్యో. 1-95

వ. అయ్యిరువాఁగుం. గదిసినప్పు డన్నియమంబు నడవక కయ్యంపు
జౌచిత్యంబున నొందు దెఱుగు నెల్లె. కర్ణ. 2-151

2. తగవు, హితము.

తే. మద్రవిభు వారి నమ్మెయి మార్తు రాగి, కొనగ మనకు మపే
క్షింప జనునె యనుడు, నతడు నా మాట విన్న వారరిగి రేమ్మ
సేయు వారము చెప్ప మొచిత్య మనియె.

వ. అని నన్ను నా పరివారంబును రక్షింపను దగ వెఱింగింపను నర్హుం
డ వీవకావే యను మాటలాడిన. శల్క. 1-297, 298

ఔట దే. వి.

1. చేటు పొందుట, హాని చెందుట.

క. ధన మపహరించుటయ తన్మోనిశము బనిగాగ బదుకు నతిలుబ్ధున
కున్, విను శత్రుచేత నౌటకు, మును ధన ప్రజ చేస చేటు మూడు
నరేంద్రా, కాంతి. 2-188

2. అగుట.

చ. ...అచ్చటన్, జను లెడ యాట గాంచు నెఱి సాలక.

విరా. 2-247; కాంతి. 6-446

ఔడు వి. (సం. ఓష్ఠః)

పెదవి, అధరము.

ఆ. అలిగి యాడుగఱచి యాటి పెలుచన, నిలువలేక.

ఆది. 6-291, ఆది 7-175

శ్లో. త్రికాఖాం భ్రుకుటిం కృత్వా, సందశ్య దశనచ్ఛదన్.

సం.భా. ఆది. 168-8

ఔడుగఱచు క్రి.

(క్రింది) పెదవి గొఱకు,

చూ. ఔడు,

ఔతధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

దీర్ఘముడు. ఔతధ్యుని కొడుకు, మమతకొడుకు మామతేయుడు సని

యు నందురు. ఈయన భార్య ప్రద్యోషిణి-చరిత్రకై చూ.

అది. 4-226; మొ 226 వలకు.

ఔత్సుక్యము సం. వి. అ. న.

ఉత్సుకత్వము, ఉత్కుంఠ. ప్రియస్మగణాదుల వలనఁ గాల విలంబనమున కోర్వలేమి.

క. అని యడిగిన వై శంపా, యనుఁ డమ్మనుజేంద్రచంద్రు నధికౌత్సు క్యం, బున కలిమికిఁ దన హృదయం, బున గాఢాదరము భరితముగ నిట్లనియెన్.

విరా. 1-45

ఔదల దే. వి. (ఔ + తల)

ఆవుదల, తలముందటి భాగము.

సీ. ...మోద్దుఁగే లౌదల, గదియించి మిమ్ము వేఁడెద. ఆశ. 1-97

ఔదాత్త్యము సం. వి. అ. న.

ఉదాత్తమైనది, ఉదాత్తత.

క. సత్య సరస్వతి వగు మౌ, చిత్య విచారదము నీదు చిత్తము నియ మౌ, దాత్త్యంబు మెఱయ నాకు న, మాత్యుఁడవై పూని నడవు మత్సైన్యంబుల్ ఉద్యో. 1-95; కాంతి. 3-448; ఆను. 4-352

ఔదార్యము సం. వి. అ. న.

ఉదారత్వము.

సీ. ...అనివార్య కార్యంబు దోర్బలాదార్యంబు మెఱయ.

దోణ 1-76

ఔదుంబరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

మేడి చెక్కతోఁ జేయఁబడిన.

వ. సమున్న తౌందుబర పీఠంబునం బరమాస్తరణం బొనర్చి యంగవతి నందు నిలిపి.

కర్ణ. 1-56

ఔద్దాలకి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒకముని, శ్వేతకేతువు, అష్టావక్రుని మేనమామ, నాచికేతుని తండ్రి.

వ. ఇది యౌద్ధాలకియైన శ్వేతకేతు తపోవనం బిందు సరస్వతి మనుష్య
 (స్త్రీ) రూపధారిణియై శ్వేతకేతుని సేవించె. అర. 8-237
 విషయమునకై చూ. అను. 2-446; మొ. 462 వరకు

ఔ ధేయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధర్మరాజునకు దేవికయను దానియందుఁ బుట్టినవాఁడు.

వ. ధర్మరాజునకు స్వయంవర లబ్ధియైన దేవికయను దానికి యౌధే
 యుండు పుత్రు. అది. 4-115

ఔద్ధత్యము సం. వి. అ. న.

ఉద్ధతి.

క. సత్యపరాక్రముఁడగు నీ, సాత్యకి శాహజిలంబు సమర విహా
 రౌద్ధత్యమునుఁ జూచెదుగాదే, యత్యాశ్చర్యంబు లితని యస్త్ర
 విదంబుల్. భీష్మ. 2-12

ఔనది దే. వి.

భవిష్యత్కాలము, రాఁబోవు కాలము.

వ. ఇంక నౌదానికి నిట్టి కొఱగాములు సేయక బుద్ధిమంతుండవై
 యుండు మేనిన, నతండు లజ్జావనత వందనుం డగుచు నచ్చొట్టు
 వాసి గంగాద్వారమున కరిగి యందు. అర. 6-258

(ఔదానికిన్ = ముందుజరుగఁ బోవు కాలమునందైనను)

ఔపనిషదము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఉపనిషత్సంబంధమైనది.

అ. శ్రుతులు నౌపనిషదసూక్తులు గోప్యరూపంబు లని సరోజభవుఁడు
 నెప్పె. అను. 8-95

ఔపరిమికము సం. వి. అ. న.

ఔపరిమికము, నిరుపకరణము, సోమకరణము - అను సుకృతములలో
 నొకటి—పాపవర్జనము (పాపములు చేయకుండుట)

ఔపరిమికము (పాపములను వదలిపెట్టుట) అనునది అజ్ఞానులు తెలిసికొనలేరు. దీనికి యత్నముతోఁ జూచిలేదు. వ్యయమేమియులేదు, పరలోక భయముచేఁ జూపములను వదలిపెట్టినంత మాత్రమున సుగతి సౌఖ్యము చేకూరును-అది ఆత్మాధీనము అట్టిదాని యందలి సుకరత్వము తెలిసికొనఁ జాలక మానవులు నరకము పాలగుదురు. బుద్ధిశీలుడు వేదము వలనను వృద్ధ సేవవలనను ధైర్యముపూని యింద్రియముల నిగ్రహించి యీ యాపరికమును జూించుదురు దీనివలన పృథ్వీమును బడయవచ్చును.

అను. 5-178-179.

ఔపాసనము సం. వి. అ. పుం.

గృహ్యగ్నియందు ప్రాతస్సాయంకాలములలోఁ జేయు హోమము.

సీ. అగ్నిహోత్రములందు నౌపాసనాది సా,యంప్రాత రాహుతు
లంత నుడిగె. ఆది. 1-140.

ఔరసుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధర్మపత్నియందుఁ బుట్టిన కొడుకు.

వ. ...ఔశినరుండగు శివి యాత్మాంగంబుల నౌరసపుత్రునిని బ్రాహ్మ
చార్థంబుగా నొసంగె. కాం. 5-82

తే. పరమ సంస్కృతయగు నాత్మభార్యయందు, ధర్మవిధిఁ గలిగి
చిన తనయుఁ డనఁగఁ, దానయారసుఁడను నభిధాన మొప్పు,
బరఁగు నుత్తముఁ దాతఁడు ప్రథముఁ డధిప. అను. 2-248

చూ. కొడుకు.

ఔర; ఔరా దే. అవ్య. అగుర, అవుర

1. ప్రళంసను దెలుపును.

తే. అంబకై పూని వచ్చి బలాధికుండు, జామదగ్న్యుండు సాధింపఁ
జాలకున్న, వాని భీష్ముఁ కాండవులకై పూనివచ్చి, కడిమి సాధించి
తొర శిఖండి పోర. భీష్మ. 1-55

క. అమ్మేటి మగఁడు దనచా,సమ్మాతగ నిల్చి సోలి పదపడి తెలి
పు,ల్లమ్మన నొలసిన నౌరా, యిమ్మడి యని పొగడఁ గొడుకు
వెంతయుఁ బ్రీతిన్. అశ్వ. 4-60

2. ఆశ్వర్యమును చెలుపును.

క. అతఁ డొండొక విత్తైత్తిన, నతిరయమున నదియుఁ దునుమ నాతం
దేరా, శతమఖనందన యనుచును; ధృతి వేటొక వింట శరత
తిం బరఁగించెన్.

భీష్మ. 3-257

ఔర్వుదైహికము సం. వి. అ. న.

ఉత్తరక్రియ, పరలోకక్రియ.

వ. ఇంతయు నెఱింగి శాంతినొంది పుత్రాద్రిక్షాచులకు నౌర్వు దైహి-
కంబులు నేయించి నుభవిగమ్ము.

స్త్రీ. 1-61

విణ (అ. ఈ. అ)

ఔర్వుదేహ ప్రాపకమైనది. చనిపోయిన వానికిఁ జేయు కర్మము మొద-
లగునవి.

వ. దుర్యోధనాదులకు నంతకంటె విభవంబెసంగ ధృతరాష్ట్రం దౌర్వు
దైహిక విధు లాచరించునట్లుగా నొనర్చి.

శాంతి. 1-882

ఔర్వానలము సం. వి. అ. పుం.

తాడబము.

వ. ఔర్వుండు పితృదేవతా దేశంబునఁ దనకోపానలంబు సముద్రం
బులో వైచిన నది యౌర్వానలంబు నా నశ్వముఖంబున నబ్ధి జలం-
బులు ద్రావుచుండు.

ఔర్వుడు సం. వి. అ. పుం.

భృగువునకుఁ గుమారుడు చవ్రవనుడు చవ్రవనునకు మమపుతనయ యగు
ఆరుషియందు నూరుపులనుండి యుద్భవించినవాడు ఔర్వుడు.
ఊరుపులనుండి పుట్టుటచే నీతనికి 'ఔర్వుడు' అని పేరు వచ్చెను. ఇత-
నికి ఋచీకాదులు నూర్వరు నుతులు గలరు. ఋచీకునకు జను-
దగ్గి పుట్టెను-జనుదగ్గికి పరశురాముడు జనించెను.

ఆది. 8-20; విరా. 1-54.

చరిత్రకై చూ. ఆది. 7-132 మొ. 148 వరకు.

ఔషధము సం. వి. అ. న.

తీర్థ ప్రదేశము.

ACCNC. 12

చూ. మాహాత్మ్యము.

శల్య. 2-168

ఔషధన తీర్థము సం. వి. అ. న.

ఔషధము అను తీర్థము. ఇందు స్నానముచేసి పాపవిముక్తులయి బ్రహ్మలో
కంటు వడయుదురు. H94-81303 ఆర. 2-285

చూ.

SUR-A

శల్య. 2-168

ఔషధన పూజాము సం. వి. అ. పుం.

ఒక రకమైన పూజాము.

94.35200

శ్రీరామునితోఁ బోరునపుడు రావణుడు పన్నిన పూజాము. దీనికిఁ
బ్రతిహతముగా శ్రీరాముడు బార్హస్పత్య పూజామును
పన్నెను. ఆర. 7-74

ఔశీనరము సం. వి. అ. పుం.

'ఔశీనరము' అను పేరుగల ఒక దేశము ఉశీనరము.

క. ద్రవిడ కళింగాశీనర; యవన శక పుళింద నృపతు లవ్విసుర పరా,
భవమునఁ గాదే ధరణి, ధవ పొందిరి తొల్లి కూద్రకా దైన్యం
బుల్. ఆను. 2-148

ఔశీనరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉశీనర దేశస్థుడు.

వ. ఔశీనరు తెల్లకైదుపులకు నేర్పి సత్త్వవంతులై యుండుదురు.

కాం. 8-11

వ. ఔశీనరుండగు శిఖి యాశ్వాంగంబుల సౌరసపుత్రునిని బ్రాహ్మ
చార్యంబుగా నొసంగె. కాం. 5-82

ఔశీనరి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూద్ర స్త్రీ. గౌతమునివలనఁ గాక్షికాదులఁ గనెను. గిరిప్రజనివాసిని.

వ. దాననచేసి యిప్పురంబు గిరివ్రజంబునా బరగె నిందుఁ దొల్లి గౌత
ముం డొళినరియను శూద్రయందుఁ గాక్షివాదుల సృజియించె.
సఖా. 1-175.

ఔషధము సం. వి. అ. న.

మందు.

ఉ. యక్షుఁ డెఱింగి వచ్చి యిటు లాఱడి చావఁగనేల చెప్పుమ, జ్ఞాక్షి
భవన్మనోరుజకు నౌషధమే నొనరింతు నన్న. ఉద్యో. 4-885

మ. ...ఔషధ మూఁడిచేసి తెవులు న్నర్థింపకున్నం దుది, స్మరమై.
యుండఁదె. కర్ణ. 2-307

ఆంధ్ర మహాభారత నిఘంటువు

ప్రథమ సంపుటము

సంపూర్ణము